

Vaidyakaśāśāstrasindhu

1888

Sas.
Librarian

Uttarpara Joykrishna Public Library
Govt. of West Bengal

उत्सर्गः

सकलमहालासयाखिलसङ्घचैकनिकेतन-प्रजारजन-

महाराजाधिराज-

मिर्जा-श्रीश्रीश्रीश्रीश्री-आनन्द-गजपति-शिवाभि

मश्रे-सुलतान्-बाहादूर-जि. सि. आर. इ.- शायमसा-

विजयनगराधीश-देव-श्रीकर-कमलेशु

वैद्यकशब्दसिन्धुरयं

भक्त्या अथवा च सादरमुपहारीकृतः ।

TO

HIS HIGHNESS

MIRZÁ SRÍ ANANDA GAJAPATI RÁJ

MUNNYÁ SULTÁN BAHÁDUR, C. C. I. E.

MAHÁRÁJA OF VIZIANAGRAM.

THIS WORK

IS MOST RESPECTFULLY

DEDICATED

FOR HIS DISINTERESTED ZEAL AND OPEN-HANDED LIBERALITY
IN HELPING BOTH STUDENTS AND PRACTITIONERS OF HINDU
MEDICINE AND THE MEDICAL PROFESSION GENERALLY
IN THE STUDY OF INDIA'S ONCE PERFECT SYSTEM
OF MEDICINE AND PATHOLOGY

BY

'HIS HIGHNESS' MOST OBEDIENT SERVANT,

THE COMPILER.

PREFACE.

ANCIENT KOSHAS :—Dictionary or Kosha, as a rule, is a store-house of words in general specifying their applicable meanings and genders. Almost all the old Koshas or Sanskrit Dictionaries hitherto published have been composed in verse and divided into Vargas or groups and classified under different arrangements ; such as Amarakosha, Hemachandrakosha &c.

Dravyābhidhāna, Nighaṇṭu, Dravyaguṇābhidhāna and Paribhāshā &c. are Āyurvedic Medical Dictionaries. There are many of these Dictionaries, but all of them are entirely devoted to the description of synonyms, properties, tastes, irritating and cooling qualities and vipāka or result of assimilation of individual medical drugs, minerals, animals and vegetables. Such works are composed in verse with explanations of drugs and other substances in different languages, viz :—Bengali, Hindi, Mahārāshṭra &c. Works under the name of Dravyābhidhāna, such as Ratnamālā, contain only lists of medical drugs, minerals, animals &c. Whilst works included under Dravyaguṇābhidhāna, such as Rājaballabhīya Dravyaguṇa, Śabdachandrikā &c. explain the names of medicinal substances with their properties, tastes &c. Paribhāshā is a treatise on medical technical terms, and general descriptions of Phāṇṭa, Kashāya &c. They are Paribhāshāpradīpa and others.

The words contained in Sanskrit Dictionaries, innumerable as they are, are of seven kinds, so far as their construction and derivation are concerned ; viz :—**रूढि** (usage) ; **स्वभाव** (derivation) ; **देशीनि** (local use) ; **बाह्य** (outward signs of things named) ; **उपमान** (comparison) ; **वीर्य** (inherent energy) ; and **भिन्नभिन्नदेशनाम** (names of foreign origin). Drugs used in medical sciences have their nomenclature in three different ways :—(1) Some are known everywhere by one and the same name, (2) some by names used in hilly tracts of countries where they grow, and (3) others by different names given to them in different countries. The names of material objects are explained in different languages in different dictionaries, so as to render them intelligible to students conversant with any particular language. If however attempts were made to explain the words of material objects in one particular dialect, the result would be to make the vocabulary useless to those unacquainted with that language and thwart the very object of the compilation. It is, for this reason, absolutely necessary, that the names of medicinal drugs and other equally important substances should be explained in two or

three well-known current languages. There are some material drugs grown in hilly tracts mentioned in the Koshas which are never to be seen in the plains ; and consequently the physicians know of their names and properties only in words. Some of these are मेदा, महामेदा &c. These substances being scarcely found now-a days their discoverers have wisely suggested adequate substitutes in चक्रगन्धा, शारिवा &c.

The ancient mode of teaching was to make the pupils get the Kosha by heart as being indispensably necessary for the purpose of studying science in general and the medical science in particular. This process was of course resorted to by the few who happened to be gifted with retentive memory, but to others, whose number was far more numerous, it presented an insuperable barrier in the way of their medical study and not unoften dissuaded them altogether from such a pursuit. It cannot, however, be denied that, this process of training proved eminently advantageous to the few medical students who achieved success and began life as the reliever of human sufferings. The boundless fields of material objects, some nectar like, others possessing deleterious properties, some comprising our food affording nourishment both to our body and brain and some possessing healing and cooling properties ; whilst others having killing properties. All these formed the exclusive subject of researches of the ancient Rishis—Bharadvāja, Átreya, Agniveśa and others. These Rishis after having ascertained the different properties of different drugs, had them procured through the hermits and others who used to spend their lives in the wilderness. With their wonted zeal and perseverance they carefully verified their efficacious qualities as affecting human system and introduced them in the medical science. They therefore firmly believed that, a thorough knowledge of these drugs formed the most important factor in the attainment of success in medical treatment, and the only way to utilise them as the means of ready reference was to get their accumulated treasures of experience by heart. They were therefore of opinion that, before commencing his practice the medical student must get Dravyábhidhāna by heart, as the students of the Calcutta Medical College do pathology ; for without a complete knowledge of the drugs—both theoretical and practical,—the very object of medical treatment would be defeated.

Thus the idea to get all the above-mentioned ancient medical books by heart and to retain them in memory throughout lifetime without losing a single link of the entire chain, is positively impracticable and decidedly discouraging to many who may be inclined to study the Hindu medical science.

To compile therefore a dictionary of the description just given is indeed a hopeless task. To collect and collate words from different printed books and MSS. of this country, the latter replete with the blunders of copyists, is a task as arduous as it is discouraging. Sometimes it becomes even hopeless to ascertain the real reading even by consultation with learned physicians. When such difficulties presented themselves in my way, all my endeavours to surmount them with the assistance of others proved fruitless.

It will thus be easy to imagine how very difficult it must be for one of my moderate ability to undertake a task hitherto unattempted by the best Paṇḍits of the country. No one but those who have employed themselves in similar labours can at all realize the amount of tedious toil involved in the compilation of such a work. Indeed the prospect of success began to appear to me more and more gloomy, as I slowly pressed onward. The errors and imperfections with which the compilation must abound even if it were destined to be completed, became more and more manifest; and my attempt to complete the work would have been nipped in the bud but for the encouragement I received by the example of old writers on the subject.

A few years ago my patron Dr. Mahendralal Sircar was engaged in the task of translating the Charakasamhitá into English. I was appointed to assist him in this translation. In the course of his labours he had frequent occasions to consult the existing dictionaries for appropriate medical technical terms. He was, however, very much disappointed in his expectations. No alphabetical medical dictionary being available at the time to render him material help in the selection of appropriate terms, he had to own that such a work was a great desideratum, and expressed a desire that I should undertake to supply this long felt want. The method of compilation was also suggested by him.

In compliance with his request I commenced my work. Want of leisure prevented Dr. Mahendralal Sircar from continuing the translation above mentioned; but I did not abandon the idea of such a compilation. I persevered in my labours and after an unremitting work of upwards of three years I finished my compilation and had the satisfaction of presenting the first printed sheet to Dr. Sircar and subsequently to Dr. Rájá-Rájendralála Mitra, both of whom while expressing their satisfaction favored me with their letters of approbation, which I have much pleasure to insert further on.

The difficulties I met with in the compilation of my lexicon were nothing in comparison to what I felt in connection with the publication.

of the dictionary. Encouraged by these gentlemen I appealed to the public for pecuniary assistance to enable me to carry the work through the press and eventually present the publication to the public who take an interest in, and encourage the study of, Sanskrit Literature, especially the science of medicine. Unfortunately, however, I received very little support. In short after the lapse of one year I thought of giving up the work in despair when, by the help of my friend Bābu Nīlmaṇi Mukerjee M. A. B. L. Professor of Sanskrit in the Presidency College, I obtained an introduction to His Highness the Mahārāja of Vizianagram. This illustrious Mahārāja accorded me a most cordial reception. The extraordinary and unexpected condescension on His Highness' part encouraged me to represent my case more fully than I had hoped to do. As an exemplar in the works of active benevolence and as a patron of Science and Literature, His Highness at once grasped and realized the necessity for an alphabetical medical lexicon of the above description for the purpose of helping the study of Hindu Medical Science ; and with His Highness' wonted liberality immediately offered me his full support. Thus the fruits of my labours extending over several years were at last saved from being consigned to oblivion. I am now able and do myself the honour to offer to the literary public my humble compilation of Vaidyakaśabdasindhu and hope that they will afford me the encouragement they think proper.

It is necessary to add that, in my alphabetical arrangements I have followed the method adopted in the Śabdakalpadruma and as a mark of my respect to the learned Paṇḍits of my country I have assigned to a separate space at the end.

For fear of unnecessarily increasing the bulk of the dictionary I have not followed the plan of Śabdakalpadruma in giving all the synonyms together. I have, however, given the most selected medical terms with their medical meanings which are quite enough for my present purpose. Where a word conveys various meanings, I have endeavoured to show them, as far as practicable, in their respective places. In the description of qualities and medicinal virtues of different drugs, the Rishis of different periods have held different opinions. In such cases, I have taken only two or three authorities generally accepted and avoided mentioning others whose opinions are either obsolete or not well grounded and consequently unnecessary for my present purpose. I have also attached at the beginning of the work a list of abbreviations of words required for reference. Pathology of diseases and the process of preparation of efficacious medicinal Oils, Ghṛitas and compound medicines have been added by the special desire of the Mahārāja.

In order to render the names of drugs intelligible to the people of different countries, I have given their meanings and explanations in the following Languages, viz :—Latin, Bengali, Hindi, Mahārāshtra, Telegu, Kārnāṭic &c. The Latin synonyms have been taken from Watt's Economic Products of India, Udayachānd Datta's *Materia Medica*, Professor Wilson's Sanskrit-English Dictionary and Professor Monier Williams' Sanskrit-English Dictionary. Hindi and other synonyms have been collected from Bhāvaprakāśa, Rāja-nighaṇṭu, Madanapāla-nighaṇṭu, Dhauvantari-nighaṇṭu &c. For Telegu terms I am indebted to Bābu Rādhānāth Bīswās, at whose request the Paṇḍits of His Highness' court have rendered me all the assistance I needed.

Of the authors, both ancient and modern, from whose works I have collected the materials for my dictionary, I would give only a brief history of their lives and writings—

Charakasamhitā—a treatise on *Kāyachikitsā* or treatment of general diseases, is generally considered to be older than the *Suśrutasamhitā*, and it is the first medical work of the *Ātreya* school. The origin and dissemination of this wonderful work are ascribed to the sage *Bharadvāja*. At the close of *Satyayuga* when diseases began to make their appearance to an alarming extent, *Bharadvājamuni*, as President of the great council of *Rishis*, brought down *Āyurveda*, a part of *Yajurveda*, from heaven and gave instructions to his pupil *Kṛishṇātreya*. *Agniveśa*, one of the six pupils of *Kṛishṇātreya*, in common with his other fellow students, wrote a treatise on *Kāya-chikitsā* in accordance with his instructions, which being found to be the best was published in the name of the writer and styled "*Agniveśatantra*." This work was subsequently re-edited and enlarged with elaborate explanations by *Charakāchāryya* and published in his own name as "*Charakasamhitā*." He divided it into eight *Sthānas* or books, such as *Sūtrasthāna*, *Nidānasthāna* &c. The whole work contains one hundred and twenty chapters. It is mentioned at the end of the *Charakasamhitā*, that *Dṛiḍhabalamuni* of the *Punjab* completed the book by adding seventeen chapters to *Siddhi* and *Kalpasthānas*.

According to *Dr. Udayachānd* it would seem that, *Agniveśatantra* was not edited and corrected by *Charaka* until after the period of *Vābhāṭa*; he infers this from the mere fact that while mentioning the name of all the learned and celebrated *Rishis* of the time, *Vābhāṭa* made no mention of the name of *Charaka* in his work. This opinion of *Dr. Udayachānda Datta* does not appear to be correct as *Vābhāṭa* mentions *Charaka's* name in many places of his work. (See अमृत p. 110. Vol. I. and pp. 826–827. Vol. II. Bombay Ed.)

Suśrutasamhitá—a treatise on surgery that ranks next to the Charaka-samhitá, but it is more systematically arranged than the latter. It is the oldest Samhitá of the Dhanvantari school. In the introduction to that work it is described that, Dhanvantari, the surgeon of heaven, descended to earth in the person of Divodása, king of Benares, for the purpose of teaching surgery along with the other branches of medical science. Suśruta, the son of Viśvámitra Rishi, accompanied by his other colleagues, proceeded to Benares and attended the Lectures of Divodása on Śalyatantra or surgery and other kindred subjects. On their return, each of them wrote a treatise on surgery, but the one written by Suśruta was found to be the best and most complete. It is said by Dálvanácharáryya, the commentator on the Suśruta, that at the time of war between the Bauddhas and Hindus, the Susrutatantra was re-edited and made more comprehensive by the renowned chemist Siddhanágarjuna with a supplement called Uttaratantra. Since that period it has been known by the name of "Susrutasamhitá." The subjects of बृहन्न and चक्षरी which relate to difficult delivery and operation of stone respectively are treated in so masterly a manner that, Dr. Charles desired to see them. At his request Dr. Durgádása Gupta and myself translated them into English and submitted the same for his perusal. Dr. Charles highly praised the process of delivery in difficult cases and even confessed that with all his great experience in midwifery and surgery he never had any idea of the like being found in all the medical works that came under his observation.

Atrisamhitá,—a treatise well known in the Punjab, and collected by Atri Rishi, is as old as the Charakasamhitá. The author of it is also an eminent writer of Law books.

Vábhāṣasamhitá—a compilation principally based on works belonging to both Átreya and Dhanvantari schools. It is composed by Vábhaṭácharáryya for the purpose of helping the beginner in understanding medical science. This is stated by himself at the end of his work. (See Uttara-bhága, chap. 40.) It is said, that Vábhaṭa, formerly a Bráhmín, was persuaded by a Bauddha priest to adopt his religion, which he embraced in the latter part of his life. This opinion is cherished by the learned Paṇḍits of Southern India. But according to the Rájatarāngiṇi, he lived at the time of Jayasimha, a king of Káshmirá, in the twelfth century A. D. or about 1118 to 1140 of the Saka era. The above facts clearly shew, that, Vábhaṭa is posterior to both Charaka and Susruta. His native place, as he states in his Ashtāngasaṅgraha, was somewhere in Sindhu-desá, to the south west of the Punjab.

Arṇadatta, son of Mṛṅgāṅkadatta, is the author of a commentary on the Vābhaṭasamhitā, known by the name of "Sarvāṅgasundarī."

Hemādri, the celebrated compiler of the Chaturvargachintāmaṇi, has also written a commentary on the Sūtrasthāna of the Vābhaṭasamhitā, which bears the appellation "Āyurvedarasāyana."

Chakradattasaṅgraha—a treatise on Pathology and Therapeutics, is widely accepted by medical men as a most useful hand book on the Practice of medicine. The author, Chakrapāṇidatta, was a native of Bīrbhūm District, and as stated in the introduction to his work, he was a disciple of Naradatta, a renowned physician of the twelfth century. It is also mentioned that, he was appointed by the king of Gour as a superintendent of his kitchen department.

Siddhayoga—a work on the treatment of diseases, was compiled by Vṛindakuṇḍa. A commentary on this work styled "Kusumāvalī" is the work of Śrīkaṭṭha. Chakrapāṇidatta quotes in his compilation several passages from Vṛindakuṇḍa's work; hence it is evident that the latter lived before the former.

Rasakaumudī—a work of a physician called Mādhava, who, according to the old traditions, is supposed by some to have been the author of the Nidānasaṅgraha, a well-known compendium by Mādhavakara. But there is internal evidence, which militates against the above supposition. Rasakaumudī describes, among other things, the use of opium and Hydrargirum, which was unknown at the time of Mādhavakara.

Rasaratnākara,—a treatise on the treatment of diseases by mercury. It is composed by Nityanātha. This author seems to have been a native of the North-western Provinces and not of Bengal.

Yogachintāmaṇi,—a compilation of numerous Yogas, i. e. combinations of peculiar drugs to cure diseases. It is written by Śrīharsha, who, according to the Rājatarāṅgiṇī, lived in the twelfth century A. D.

Yogatarāṅgiṇī—an authentic work on the use of quicksilver. It is the work of Trimallabhaṭṭa. This work is not so highly esteemed in Bengal as it is in the North-western Provinces.

Vaidyajīvanam—is of a somewhat recent origin. The author, Lolimbarāja has skilfully described the ingredients of medicines while writing in the style of poetry.

Vaidyavṛinda and Vaidyāmṛita—two works of Nārāyaṇa on the use of mercury. They are not fully appreciated by the physicians of Bengal. They seem to have been composed in the last century.

Sārakaumudī—a treatise on the Practice of medicine. It is written by Anandavarman in Sanskrit with explanations in Bengali, as it is

intended for those medical students who are not versed in Sanskrit. This work dates from the middle of the last century.

Bhaishajyaratnāvalī—a book on the use of quicksilver. It is seldom consulted by our Bengal physicians. It was compiled by Govindadāsa about the end of the last century.

Nāḍīprakāśa,—a treatise which deals with arteries, veins and nerves. It is composed by Saṅkarasena, the author of Vaidyavinoda and Rasa-saṅkara. He is a descendant of Anandasena, who comes of the Śaktiṅgotra.

Rasendrachiñtāmaṇi—a book on the use of mercury. It is the work of the poet Rāmachandra, the author of the Rādhāvinoda Kāvya. This compilation is held to be the first of the works of similar pretensions. A treatise called Rasapārijāta is also ascribed to the same author. Another book is said to be extant bearing the name of Rasendrachiñtāmaṇi, but we have not had any opportunity to have a glance at it.

Amarakosha,—a lexicon of undisputed excellence, and of the highest authority. It was written by Amarasimha during the reign of Vikramāditya. Although opinions of learned Sanskritists in connection with the date of Vikramāditya widely differ, still our conviction is that the king Vikramāditya, the founder of the Saṃvat era, flourished at 56 B. C.; and that the author of the well known Amarakosha was also one of the jewels of his court. Amarasimha is supposed to have been a Bauddha by religion, evidences whereof can be obtained from his lexicon. He has divided his work into several vargas or books.

The following is a list of commentators on the Amarakosha frequently referred to in the present work :—

1. A commentary by Mathuresa, the author of Sabdaratnāvalī.
2. A commentary by Kshīrasvāmī, the tutor of Jayāpīḍa, a prince of Kāshmir, who reigned, according to the Rājatarāṅgiṇī, during the years 705 to 731 A. D.
3. A commentary by Rāyamukṣa, who lived at the beginning of the fifteenth century.
4. A commentary by Bharata Mallika, son of Gaurāṅga Mallika, who was born of a Baidya family in the village called Pātīlpārā, in the District of Bardwan. Not more than one hundred and fifty years ago this learned commentator blessed Bengal with his birth, and glorified his name by writing commentaries on the Raghuvamśa, Kumāra-sambhava, Bhāṭṭikāvya and other master pieces of Sanskrit literature.

Dhanvantarinighaṇṭu.—The author of this book is supposed to have been a contemporary with Amarasimha. This Nighaṇṭu is considered as the highest authority by the Benares school.

Hemachandrakosha,—well-known by the name of *Abhidhāna chin-tāmaṇi*. It is an excellent lexicon by Hemachandrāchāryya, who, as is said by Prof. Wilson, was a Jaina by religion, and who, after spending the prime of his life at Pátaliputra, an ancient city of the Maurya race, devoted the latter part of his life to the furtherance of the Jaina creed in Guzerat. He is supposed to have flourished in the twelfth century, or more approximately in the year 1230 of the Samvat era.

Sabdamála.—a very brief dictionary, intended by the author, Rāme-svara Sarmá, to be supplementary to the Amarakosha. It is supposed by Prof. Wilson to have been anterior to Mediúf. In this book words are explained in the Bengali language.

Námamála,—a lexicon by Dhanañjaya, who, according to Mr. A. Barua, lived in the tenth century.

Bhúriprayoga,—a dictionary by Padmanábha Datta, the author of the celebrated *Supadma Grammar*. It is divided into three chapters. Padmanábha is evidently posterior to Mediúf, as he cites the latter in his lexicon.

Sabdaratnávalí,—a production of Mathuresa, the well-known commentator on the Amarakosha, who, as Prof. Wilson says, prosecuted his studies under the patronage of a Mahamedan, named Musha Khán. The author has rendered his work peculiarly interesting to his readers by giving variant forms of several words. He is supposed to have lived in the sixth century of the Saka era.

Jaṭádharakosha,—a work of recent date. It is written by Jaṭádhara, a native of Chittagong.

Abhidhānaratnamála,—a valuable production of Haláyudha, the learned Paṇḍita in the court of the king Lakshmaṇasena. The author was a native of Kerala and a Jaina by religion. He has appended an index at the end of his work, where words importing vegetables and minerals are explained in the Bengali language.

Rájanighaṇṭu,—otherwise known as *Abhidhānachūdāmaṇi*. It is composed by Narahari Paṇḍita out of the materials of several other lexicons, who gives his explanation in Maháráshṭra, Káryátic and similar other languages. He is supposed by some to have been a native of Káshmirá, and by others a Bráhmaṇa of the Deccan. According to Udayachand's conjecture, he lived in the year 1725 of the Samvat era. His work is held in high estimation throughout India, for its full exposition of medical terms and pathology of diseases.

Bhāvaprakása,—a comprehensive cyclopædia of medical science. It is written by Bhávamisra, son of Laṭaka Miśra, in the year 1535, or a little

after that date. He has described, in his book, with full detail the *Farangaroga* imported to India by the Portuguese, which is considered to be a kind of venereal disease in our countries. Among the vegetable drugs he has included *Topchini* and *Sohára*, which are said to have been brought to India by the Chinese. It is a work of great practical utility and is frequently made use of by the physicians both of Bengal and Benares schools.

Mádhavanidána,—a work on Pathology and Diagnosis of diseases. It is written by Mádhavakara in the eighth century of the Christian era. It is affirmed by Prof. Wilson that, this book is translated into Arabic and often referred to by the Mahamedan doctors.

Vyákhyámadhukosha,—a commentary on the above work. It is prepared under the joint authorship of Vijaya Rakshita and Śríkaṭṭha Datta. The latter is also a commentator on the *Siddhayoga*.

Aikaprakásá,—a book written by a physician named Rávaya. Here a new system of treatment by means of tinctures is introduced by the author.

Uṇádikosha,—a part of Sanskrit grammer, which treats of words derived from the suffixes *uṇ* and others.

Chikitsákramakalpavallí,—a work of Kásfnátha Dvivedí, a native of Benares. This book is generally used by the physicians in the North-western Provinces.

Asvavaidyaka,—a book on the treatment of the diseases of horses. It is written by a veterinary physician named Jayadatta. This work is of the highest importance in connection with the treatment of domestic animals; and published by the Asiatic society of Bengal under the editorship of myself.

Sárngadharasaṅgraha,—a work of Sárngadhara, the well-known author of the *Sárngadharapaddhati*. It is highly esteemed by the people of the North-western Provinces. According to Burnel's account, this author is posterior to Mahesvara, the writer of the well known *Visva-prakása*.

Rasendrasárasaṅgraha,—a treatise on the various preparations of mercury and on the treatment of diverse diseases by it. It is written by Gopála Bhaṭṭa, who, as Aufrecht supposes, lived in the thirteenth century of the Christian era.

Nibandhasaṅgraha,—a commentary on the *Suśrutasaṁhitá*, by Ḍalvaṇácháryya, who was a native of Aṅkolá, a village near Mathurá. It is stated in his book, that he was the son of Bharatapála, a favourite to the prince Nṛipála, and obtained material help from the comments.

TRUE COPIES OF LETTERS

From Rájá Rájendralála Mitra and Dr. Mahendra Lal Sircar.

With much pleasure I bear testimony to the Sanskrit Scholarship of Babu Umeshchandra Gupta, Kaviratna, Librarian of the Government Sanskrit College, Calcutta. He is a good grammarian and thoroughly conversant with Hindu Medical literature. The manner in which he has, on my recommendation & under the auspices of the Asiatic Society of Bengal, edited Jayadatta's Asvavaidyaka, a work on veterinary science, reflects great credit on him.

He is now engaged in the compilation of a comprehensive lexicon of Hindu Medical terms with copious references to, or quotations from, standard works. I believe that such a work is a desideratum and will prove a great help to those who study and practise Hindu Medical science as well as to those who direct their attention to Sanskrit literature generally. The leading Sanskrit lexicons do not include such technical terms or supply their precise scientific meanings.

8, Manicktallah }
February 16, 1888. }

(Sd.) Rájendralála Mitra.

51, Sankaritola, Calcutta.
The 29th Dec. 1888.

While reading Charaka Sanhita some years ago with Kaviraj Umesh Chandra Gupta for purposes of translation, I felt very much the want of a Dictionary of Sanskrit Medical Terms. And I actually formed the idea of compiling one. The terms that we met with in the course of our studies were being arranged in alphabetical order, and the work was proceeding at a pretty satisfactory rate, when from want of leisure on my part, it had to be discontinued. I am glad, however to see, that my friend and colleague did not abandon the idea, but has very commendably persevered in working it out, and he has now the satisfaction of having very nearly completed the compilation. From the first printed sheet before me and from the MS. submitted to my inspection I am glad to be able to certify that much labor and research have been bestowed upon the compilation, and the Lexicon when published will supply a real desideratum. The publication will cost a good sum which my friend has not the means of advancing. Considering the great importance of the work he deserves every encouragement from the Patrons of Sanskrit Literature, and especially of our Ancient Ayurveda.

(Sd.) Mahendra Lal Sircar.

glosses and annotations of many authorities of that time, viz :—Jejjaṭa, Gayadāsa, Bhāskara, Mādhava and others.

Paribhāshāpradīpa,—a work by Govindadāsa Sena, son of Śrīkṛiṣṇa-ballabha Sena.

Prayogāṃṛita,—the bulkiest work on the practice of medicine. It is compiled by Vaidyachintāmaṇi, who was a native of Nirol, a village belonging to the Śrīkhaṇḍa community. The author is said to have lived one hundred years before the present time.

Śabdachandrikā,—a compilation of medicinal vegetables and minerals, with their effects on animal bodies. It is written by Chakrapāṇidatta, the well-known author of the Chakradattasaṅgraha. Names of articles are explained here in the Bengali language, which enhances its practical utility amongst the physicians of Bengal.

Madanapālanighaṇṭu,—a book, where names of articles are explained in the Hindi language. It was compiled by an anonymous author who called his work after the name of the prince Madanapāla in order to gratify his patron. This work is frequently consulted in the North-western Provinces for the purpose of getting the exact synonyms of medicinal articles. Numerous evidences shew that there were two other Nighaṇṭus, one by Bhojarāja, and the other by Śeṣharāja ; but we have not seen them yet.

Viśvaprakāsa,—a lexicon by Maheśvara, who lived in the twelfth century or more approximately about the year 1111 A. D. He is said by Prof. Wilson to have been born in the family of Śrīkṛiṣṇa, the family physician of Sāhasāṅka, a king of Gādhipura.

Ajayapālasaṅgraha,—a book by Ajayapāla, who was a Jaina by religion and posterior to Medinīkara.

Dharaṇīkoṣha,—a lexicon by Dharaṇidāsa, a native of Kanouj.

Trikāṇḍaśeṣha,—a supplement to the Amarakoṣha. It is composed by Purushottamadeva, a Jaina devotee, who divides his work into three chapters which are full of obsolete words.

Hārāvalī,—a dictionary of synonymous and homonymous words. The author of the book is supposed by Prof. Wilson to have lived in the ninth or tenth century.

Medinīkoṣha,—otherwise known as Abhidhānaratnamālā,—is a lexicon of practical utility. The author, Medinīkara, was posterior to Maheśvara and anterior to Rāyamukuṭa, and lived in the latter part of the fourteenth century. By the surname "Kara" he is supposed by some to have been born in the Vaidya family and a native of Bengal.

Ratnāvalī,—a Dravyābhidhāna or a dictionary containing the names

of articles of medicinal property in the Bengali Language. It is the production of Mád hava, the author of Basakaumudí. He is said to have been a native of Bengal.

Rájaballabhíyadravyagaṇa,—a work written by Rájaballabha, and edited with notes by Náráyaṇadása. It is generally read with interest in Bengal. The author of this compilation lived in 1760 A. D.

Ratnamálá,—is also a Dravyábhidhána like Ratnávalí mentioned above. The author is supposed by some to have been a Bengali writer ; and Prof. Wilson thinks him to be a Jaina.

In conclusion, the compiler of these pages records his sincerest gratitude towards the Mahárája of Vizianagram for his disinterested munificence to promote the cause of medical education in India.

His best thanks are also due to Dr. Mahendralála Sarkára M. D., the prime mover of this plan, and the great helper in carrying it into effect.

The compiler is thankful to Bábu Nílamaṇi Mukerjea M. A. B. L., Prof. of Sanskrit in the Presidency College, for his kind assistance. He is likewise grateful to Paṇḍit Hariśchandra Kaviratna, Assistant Prof. of Sanskrit in the above college for his untiring labour in correcting proofsheets while carrying the work through the press.

UMEŚACHANDRA GUPTA.

भङ्गा.गुहः	भङ्गातकगुहः	रा.नि.	राजनिघण्टुः
भा.	भारतम्, भावप्रकाशः	री.	रोगः
भा.पू.	भावप्रकाशपूर्वभागः	व.	वर्गः
भा.म.	भावप्रकाशमध्यभागः	वटा.व.	वटादिवर्गः
भू.उन्मा.	भूतीन्मादः	वम्.	वल्गद
भूरि.प्र.	भूरिप्रयोगः	वा.	वाभटः
भेष.	भेषज्यरत्नावली	वाजी.व.	वाजीकरणं
भं	भङ्गराष्ट्रः	वा.ज्व.	वातज्वरः
भ.	मध्यखण्डः	वा.पि.ज्व.	वातपित्तज्वरः
भद.	भदनपालः	वा र.(रक्त)	वातरक्तः
भधु.	भधुमत्तौटीका	वा.व्या.	वातव्याधिः
भधुमे., भ.मे.	भधुमेघः	वि., विमा.	विमानस्थानं
भमू.	भमूरिका	वि., विश्व.	विश्वप्रकाशकोषः
भा.	भाषा	विज.र., वि.र.	विजयरचितः(व्याख्यामधुकोषः)
भा.नि.	भाषवनिदानं	वि.ज्व.	विषमज्वरः
मिश्र.	मिश्रकाव्यायः	विदग्धाजी.	विदग्धाजीर्णः
सु.री., सुखरी.	सुखरोगः	विद्र.	विद्रधिः
सू.क.	सूत्रकण्डः	विल.	विलम्बिका
सू.घा.	सूत्राघातः	विसू.	विमूचिका
सू.र.	सूत्ररक्तः	ठ.चि.	ठडिचिकित्सा
से.	सेदिनी	ठड.सु.	ठडस्युत्तमम्
योग.र., यी.(रत्न)रत्ना.	योगरत्नाकरः	वै.चन्द्रिका	वैद्यकचन्द्रिका
यो.(नि)व्या.री.	योनिव्यापत्	वै.जी.	वैद्यजीवनं
र.	रक्तिका	वै.निघ.	वैद्यकनिघण्टुः
रक्ताति.	रक्तातिसारः	वै.सं.	वैद्यकसंघः
र.चि., रस.चि.	रसेन्द्रचिन्तामणिः	व्य.	अव्ययं
रत्ना.	रत्नावली	व्याक.	व्याकरणम्
र.पि.	रक्तपित्तं	त्र(च).शी.	त्रणशीघः
र.म., रस.म.	रसमञ्जरी	श.	शरावः
र.मा.	रत्नमाला	॥० श.	शईशरावः
र.मा.सं(यहः).	रत्नमालासंघः	श.च.	शब्दचन्द्रिका
रस.की.	रसकीसुदौ	श.चि.	शब्दचिन्तामणिः
रस.प्र.	रसप्रदीपः	शब्दकल्पः	शब्दकल्पद्रुमः
रस.र.	रसरत्नाकरः	श.मा.	शब्दमाला
रसायना	रसायनाधिकारि	श.र.	शब्दरत्नावली
र.सा.सं.	रसेन्द्रसारसंघः	शा.	शारीरस्थानं
रसे.चि., रसेन्द्र.चि.	रसेन्द्रचिन्तामणिः	शा.ध., शार्ङ्ग.	शार्ङ्गधरः
राज.	राजवल्लभः	शा.व.	शाकवर्गः
राज.य., रा.य.	राजयक्षा	शा.त्र.	शारीरत्रणः
रा.तर.	राजतरङ्गिणी	शि.री., शिरीरी.	शिरीरीगः

त्रिरीवि.	त्रिरीविरेचनम्
श्री.पि.	श्रीतपित्तं
शु.दी.	शुकदीषः
शे.	शेषः
श.	शोकः
श्री.	श्रीपदः
सं.	संयुक्तः
सं.यहणी.	संयहयहणी
स., सन्निपा.	सन्निपातः
सश्या.ज्व.	सश्यासज्वरचिकित्सा
सर्व.सु.री.	सर्वगतसुखरीयः
स.त्र.	सद्योत्रणः
सा.	साधारण, सान्निपातिक
सा.कौ.	सारकौमुदी
सा.सु.	सारसुन्दरी
सि.	सिद्धिस्थानं
सि.यो.	सिद्धयोगः
सु.	सुशुतं
सु.टी.ड.	सुशुतटीकाडल्लणः
सु.नि.	सुशुतनिदानस्थानं
सु.नि.	सुशुतमिश्रकाष्यायः

सु.	सूचस्थान
सूति.	सूतिका
सूथ्यसि.	सूथ्यसिद्धान्तः
स.	सवकः
स्री	स्रीखिरु'
स्या.	स्थानं
ख.भे(द).	खरभेदः
हला.	हलायुधः
हली.	हलीनकः
ह.व.	हरीतकौवर्गः
हा.	हारीतः
हा.अचि:	हारीतीतरे अचि:
हारा.	हारावलिः(वली)
हिं	हिन्दी
हि.शा.	हिक्काशासः
हद्री.	हद्रीगः
हे.अ.	हेमचन्द्रः
हेमा.	हेमाद्रिः, तत्कृतटीका
हार.	हारपाणिः
Wil.	H. H. Wilson

सङ्केतसूची

अगु. तैलं
अग्निमा.
अ.च., अरी.
अ.ची.
अजी.
अ.टी.नी.
अ.टी.भ.
अ.टी.भासु.
अ.टी.म.
अ.टी.र.
अ.टी.रा.
अ.टी.रामा.
अ.टी.सा.
अ.टी.सुभूति.खा.
अ.टी.खा.(मी)
अचि.
अ.दर.
अनु.(पा)
अने.व.
अमद्र(ब).शु.
अप(अमा).
अ.पि.
अभि(न्या).ज्व.
अम.
अरुणः, अरु.द.
अर्कः. (रावणः)
अर्क.चि.
अर्कादिः
अर्जा.द.(अर्जा)
अल.
अ.ठ.
अम्र.(री)
अ.(अति,ती)सा.
आ.

अध्यायः
अगुर्वादि तैलं
अग्निमान्यं
अरोचकः
अपची
अजीर्णं
अमरटीकानीलकण्ठः
अमरटीकाभरतः
अमरटीकाभासुदत्तः
अमरटीकामथुरेशः
अमरटीकारमानाथः
अमरटीकारायमुकुटः
अमरटीकारामाश्रमः
अमरटीकासारसुन्दरी
अमरटीकासुभूतिस्वामी
अमरटीकाचौरस्वामी
अचिसंहिता
असृग्दरः
अनुपानं
अनेकार्थवर्गः
अमद्रवशुलं
अपखारः
अक्षपित्तं
अभिन्यासञ्जरः
अमरकोषः
अरुणदत्तः
अर्कप्रकाशः (रावणकृतः)
अर्कप्रकाशचिकित्सा
अर्कादिवर्गः
अर्जावमेदः
अलसकः
अलठसिः
अमरी
अतीसारः
आरवीयः

आम.वा., आ.वा.
आमातीसा.
आ.व., आस.व.
इ.(न्द्रिय)
उ.
उषा.
उत्.
उ.द.
उदा., उ.व.
उन्मा.
उ.रसव.
ऊ.स.
एकार्थः
ए.की.
एलादिः
ओ.री.
ऊं
कटिवा.
कण्ठ.सु.री.
कर्षरी.
कल्प.
क.व.
का.
काङ्गाय.गु.
का.पुराणम्
काम.
कु.काम., कुम्भ.
कु.टी., कुसुमा.
की
की
ख.
ग.
ग.ग.
गज.वै.

आमवातः
आमातीसारः
आसवर्गः
इन्द्रियस्थानं
उत्तरखण्डः, उत्तर
तन्त्रम्, उदरम्
उषादिः
उत्कलः
उपदेशः
उदावर्तः
उन्मादः
उपरसवर्गः
ऊरुक्षम्भः
एकार्थवर्गः
एकाक्षरकोषः
एलादिवर्गः
ओष्ठरोगः
कर्णाटः
कटिवातः
कण्ठगतमुखरोगः
कर्षरोगः
कल्पस्थानं
कर्पूरवर्गः
काण्डः
काङ्गायनगुटी
कालिकापुराणम्
कामला
कुम्भकामला
कुसुमावलीटीका
कीरुषः
कीरुलित्तं
खण्डः
गन्धः
गल्लगण्डः
गजवैद्यकः

ग.मा.
 गु.
 गु., गुर्व्मं.
 गुदभं.
 गु.व.
 ग.
 गह.
 घ.(घर)
 घक्र.द.
 घ.द.(घं)
 चन्द.तैलं
 च.वि.
 चातु.ज्व.
 चि.
 चि.क्र.क.(वल्ली)
 चू.
 जटा.
 ज.(जय)द.
 ज्व.
 ज्वराति.
 टी.
 ड.
 दा.
 दालु.सु.री.
 द.
 दें
 दे.
 ॥० तो.
 दो.
 दोड़.
 चि
 चिका.
 द.मारी.
 द.सु.री.
 द.व.
 दश.
 दा.हिं
 दु.व.
 द्र(व्य).गु.
 द्रव्याभि.

बह्ममाला
 गुटी.(डी)
 गुर्व्मंरी गुजराटी
 गुदभंशः
 गुडूत्यादिवर्गः
 गह.
 गहणी
 घरकसंहिता
 चक्रपाणिदत्तद्रव्यगुणः
 चक्रपाणिदत्तकृतसंग्रहः
 चन्दादितैलं
 चरकविमानस्थानं
 चातुर्थकज्वरः
 चिकित्सास्थानं
 चिकित्साक्रमकम्भवल्ली
 चूर्णम्
 जटाधरः
 जयदत्तः
 ज्वरः
 ज्वरातिसारः
 टीका
 डल्लणः
 तामिलः
 तालुगतसुखरोगः
 दण्डा
 तेलुगु, तैलङ्गः
 तैलम्
 अर्हंतिलकः
 तिलकः
 तीङ्गानन्दः
 त्रिलिङ्गं
 त्रिकाण्डशेषः
 दन्तारोगः
 दन्तगतसुखरोगः
 दक्षिवर्गः
 दशकं
 दाक्षिणात्यहिन्दी
 दुग्धवर्गः
 द्रव्यगुणः
 द्रव्याभिधानं

दि.(रूपः)
 ध.निघ.
 धर.
 धा.व्य.व.
 ध्व.भ.
 नामा.
 ना.री.
 ना.त्र.
 नि.
 निदा.
 ने.ह.री.
 ने.री.
 ने.व.री.
 ने.घ.री.
 ने.सन्धि.री.
 पं, पञ्चा.
 प.
 प.प.
 प.प्र.
 प.म. (परमदः)
 प.सु.
 पा.अजी.
 पाना.
 पि.ज्व.
 पि.व.
 पुं
 पु.व.
 पू.
 प्र.
 प्रमि.(हः)
 प्रयोगरत्न.
 प्रयोगा.
 प्रह.
 प्रा.
 फ.व.
 फा.
 भ.
 भग.
 भ.द्विरूपकी.
 भ.रभसः

द्विरूपकीषः
 धन्वन्तरिनिघण्टुः
 धरणिः
 धान्यवर्गः
 ध्वजभङ्गः
 नामार्थः
 नासारोगः
 नाडीत्रयः
 निदानस्थानं
 निदानं
 नेत्रदृष्टिगतरोगः
 नेत्ररोगः
 नेत्रवर्त्मगतरोगः
 नेत्रशुक्लगतरोगः
 नेत्रसन्धिगतरोगः
 पञ्चावः
 पलं, परिच्छेदः
 पथ्यापथ्ये
 परिभाषाप्रदीपः
 परमदः
 पथ्यायसुक्तावली
 पानाजीर्णः
 पानान्त्ययः
 पित्तज्वरः
 पिप्पल्यादिवर्गः
 पुंलिङ्गं
 पुष्यवर्गः
 पूर्वखण्डः, पूर्वभागः
 प्रत्येकं, प्रयोगः, प्रसारणी
 प्रमिहः
 प्रयोगरत्नाकरः
 प्रयोगामृतं
 प्रहरः
 प्राकृतं
 फलवर्गः
 फारसी
 भागः
 भगन्दरः
 भरतद्विरूपकीषः
 भरतधृतरभसः

वैद्यकशब्दसिन्धुः ।

VAIDYAKASĀBDASINDHU.

अ

अः । पुं । शिवे । विष्णौ । ए. को. ।
अंशः । पुं । भुजशिरसि, क्त्वन् । Shoulder.
 केश. चम. ।
अंशमर्श । क्ली । क्त्वन्सन्धिस्यमर्शेणि । ऋक्-
 गर्ग्य । सु.शा.६अ. ।
अंशवान् । पुं । The moonplant or Acid
 Sarcostema (S. Viminalis.) सीमलता-
 याम् । सु.चि.२६अ. । See सीमः ।
अंशुः । पुं । दृषायाम् । ने. शङ्खकम् ।
अंशुकम् । क्ली । (The leaf of Laurus
 cassia.) तेजपत्रे । तेजपात्रे । हिं तेज । मं
 दालचिनि । गुणाः—लघु मधुरं पिच्छिलं किञ्चि-
 तीक्ष्णं कफघ्नाताशीर्हृन्नासाश्चिपीनसन्नञ्च । भा.
 पू.१भ. । विषघ्नं वसिशूलघ्नं मुखमलकशोधनञ्च ।
 रा.नि.व.६ । द्रव्यवस्त्रे । मे. काञ्चकम् ।
अंशुकायः । पुं । प्रमालादौ ।
अंशुपर्णिका } क्ली । शालपर्ण्याम् । शालपर्णि ।
अंशुपर्णी } श.र. । See अंशुमती ।
अंशुमती । क्ली । (Hedysarum gange-
 ticum.) शालपर्ण्याम् । शालपर्णि, छांनानी ।
 हिं सरिवण् । मं सालवण् भूँ इशेवगा । तं सप्पा-
 कुपीवा उत्.शरपण् । गुणाः—कासघ्नी याङ्घ्रिणी
 कफपित्तघ्नी च । च.द. । रसे तिक्ता गुरुष्वा वातघ्नी
 विषमज्वरप्रमेहघ्नाः शोफसन्नापहरी च । रा.नि.व.
 ४ । गुरुः हृदिज्वरघ्नासातिसारघ्नी शोषदीपत्रयहृरा
 रसायनी च । म.द.व.१ । धातुवर्धनी । भा.पू.गु.
 व. । “मेचकं चांशुमत्याः ।” चि.क.क.वह्नी ।
अंशुमतीफला । क्ली । कदलीवृक्षे । कज-
 गीह । भा.पू.१भ.फ.व. ।

अंशुमत्फला । क्ली । कदलीवृक्षे । रा.नि.व.
 ११ See कदली ।
अंशुमान् । पुं । सीमवद्गुणे सीमलताविशेषे ।
 गोमगज । See सीमः ।
अंशूदकम् । क्ली । हंसोदके । तच्चाहोरात्रं रवि-
 चन्द्रकिरणमुत्प्लवात् निर्मूलं शैत्यगुणयुक्तं भीमं ज-
 लं शरदि प्रशस्तम् । “शस्तं शरदि नादेयं नीरमंशू-
 दकं परम् । दिवाकंकिरणैर्जुष्टं निशाशामिन्दुर-
 श्लिभिः ॥ अरुचमनभियन्दि तत्तुल्यं गगनाम्बु-
 ना ॥” सु.सू.४६अ. वारिव. । भा.पू.१भ. । गुणाः
 —बल्यं रसायनं शीतलं लघुच । म.द.प.व. । यम-
 न्नं पित्तोष्णदाहविषसूर्कारक्तमहात्ययेषु हितम् ।
 रा.नि.व.१४ ।
अंसः । पुं, क्ली । क्त्वन् । रा.नि.व.१८ । भुज-
 शिरसि । कौंश् । वीवाया उभयपार्श्वस्थे वै चायूरी
 अंसावुच्येते । “वीवासुभयतः चायूरी वीवावाडुशिर-
 5नरे ।” वा.शा.४अ. । नि.१५अ. ।
अंसकूटः । पुं । क्त्वन्फलके । वा. शा. ४ अ. ।
 ककुदि । वौट्टेय सुंटे ।
अंसपारिकः । पुं । महानिम्बवृक्षे । महानिम् ।
 हिं वकारनि । वै.निच. ।
अंसफलकम् । क्ली । क्त्वन्फलके । अंगुष्ठ
 ऋक् । भुजे । अंसमर्शेणि । सु.शा.६अ. ।
अंसशोषः । पुं । तन्नामकवातव्याधिषिशे ।
 शोषस्थो वायुः क्त्वन्वन्धनभूतकर्फं विशोष्य तन्नु-
 न्यादयति । ऋक् ऋक् फर्वाङ्गोष्क वां उट् उगं ।
 लक्षणम् — “अंसदेशस्थितो वायुः शोषयेदंसवन्ध-
 नम् ।” सा.नि. ।
अंहतिः । क्ली । रोशे । मे. तत्रिकं, पोषायाम् ।
 चम. । रा.नि. ।

अंकिः । पुं । पादे । तरुमूले । अम ।

अंकिपः । पुं । वृक्षे । हला ।

अंकिस्त्वन्धः । पुं । गुणके । पाद्रेयश्च शुद्धे,
शुद्धमूढे । हे.च. ।

अकाचः । त्रि । केशश्ले । यत्र गाथा नेडा ।

अकारा । स्त्री । आमलकीवृक्षे । अमिशा गीह ।
श.च. । See आमलकी ।

अकराकरभः । पुं । अकर्करे । आकरकरः ।
शार्ङ्ग. अकरादिचू ६५. ।

अकराभकः । पुं । अकर्करे । आकरकरः ।
वै. निघ. ।

अकर्करः } पुं। स्वनामख्याति पण्यद्रव्ये । आ-
करकरः । फा. अकर्करहा । प्र.
अकल्करः } अकल्करः । गुणाः — वीर्ध्युष्णः
बलकरः कटुः प्रतिश्यायशीथवातघ्नश्च । वै. निघ. ।

अकर्णः । त्रि । बधिरे । कान् । हे.च. ।

अकर्त्तनः । त्रि । वामने । वीं ३न ।

अकल्यः । त्रि । रुग्णे ।

अकल्लः । पुं । अकर्करे । आकरकरः । अ.टी.
सा. । वै. निघ. २भ. वा. व्या. ।

अकालकुष्माण्डः । पुं । अकालजकुष्माण्डे ।
असमये जात कुम्भ ।

अकालजम् । त्रि । असमयीत्यने । Unseasonable. यथा—“अकालजन्तु विरसं न धान्यं
गुणवत्कृतम् ।” राज. ।

अकालभोजनम् । स्त्री । अप्राप्ते काले, अति-
प्राक् कालेऽतीते वा, भोजनम् । असमये भोजन-
न । तत्र गुणैरसामर्थ्यकरं शिरःपीडाविमुचिक्ला-
दिव्याधिजनकम् । यथा “अप्राप्तकाले मुञ्जानी
ह्यसमर्थतनुर्नरः । तांस्तान् व्याधीनवाप्नोति मरण-
साधिगच्छति ॥” भा. पू. १भ. ।

अकालशयनम् । स्त्री । न यथायोग्यकाले
शयनम् । असमये शयन । वा. पू. ८५. । गुणाः
“अकालशयनात् श्लेष्मा प्रतिश्यायः प्रसीनसः । अयः
श्लोकः शिरोऽर्निष जायते चापिमान्यता ॥” हा.
अभिः १ स्थाने १३ अ. ।

अकुप्यम् । स्त्री । खर्चे । रीधे । हला ।

अकुलः । त्रि । निरस्थिद्रव्ये । वीक्षशृङ्ग । च.
चि. १ अ. । लम्बकर्णजटाहीनमध्यमाश्वे । यथा “ल-
म्बकर्णोजटश्वेव अकुलः परिकीर्तितः ॥” जयद.
६५. ।

अकूटः । पुं । फलवृक्षविशेषे । आगद फल इति
लौके । रवा ।

अकूपारः । पुं । कच्छपे । त्रिका. ।

अकृताख्ययूषः । पुं । लवणखेडकट्टादिपदार्थ-
वर्जिते यूषे । स लघुरिति वै. निघ. ।

अकीटः । पुं । (Areca catechu). (Areca nut), The betel-nut tree. गुवाकवृक्षे ।
शुपात्रिगोह । हिं उत्. गुया, यपारी ह्यीटी ।
मं पीकल । त्रिका । फलगुणाः—गुरु हृमं रुचं
कषायं कफपित्तघ्नं मीहनं दीपनं रुच्यं मुखवैर-
स्यहरश्चाभार्द्रं तत्—गुरु अभिभ्यन्दि अग्निं दृष्टि-
घ्नश्च । खिन्नं तत्—चिदीषघ्नम् । पुष्यं—कषायं
मधुरं गुरु च । मद् । गुवाकशिरः—भेदनं मद्-
करश्च । च. द. । स्वादु तिक्तं कषायं बल्यं शुकलं
मूत्ररोगघ्नश्च । राज. । नियांसः—हिमी गुरुः वि-
पाके उष्णः वातघ्नः पित्तकरः चारः अन्नः मीह-
नश्च । वा. । हिमी गुरुः वातघ्नः कृमिदृष्टिघ्न-
श्च । रा. नि. व. ११ । पूगं सङ्घीचकं कृमिघ्नश्च ।
आमं तत्—कषायं मुखकण्ठशीघ्रं सरम् उद-
राधानहरं श्लेष्मपित्तरक्तामशमनश्च । शुष्कं पूगं—
कण्ठशीघ्रं रचनं पाचनं रुचिरश्च । पश्चैनं विना
खादितं—पाण्डुवातशीघ्रादिरोगजनकं भवति । रा.
नि. व. ११ । स एव पूगस्थाष्टभेदानङ्गीकरोति—
शैली-तैलण-गौल्य घीयटा-चिउल वल्लि-गुल-चन्द्रा-
पुरीय-चील्यइति । तेषु शैली—मधुरा रूष्वा कटु-
कषायास्वा । तैलण—मधुरं लघु दीपनं रसालश्च ।
गौल्य—कटु कषायं पाचनं द्रावकं लघु च । घी-
यटा—कटु कषायीष्वा दीपनौ च । चिउलसंज्ञं
कीकषे प्रसिद्धं—सुगन्धिदीपनं पाचनं पुष्टिकरं
रसालश्च । वल्लिगुलमपि कीकष एव प्रसिद्धं—
चिदीषघ्नं वाच्यं दीपनश्च । चन्द्रापुरीयं—स्वादु
कटु कषायं रुच्यं दीपनं पाचनश्च । चीलीपूगं—
आमृद्दीप्यं कषायमधुरम् ।

अक्रान्ता । स्त्री, पुं । (Solanum Indicum) The egg-plant, वृषतीक्षुपे । विक्रि,

वाङ्कुड़। हिं वरहृष्टा, भटकटाथी। नं कं डीरली
पाङ्गी, वनभथी। उत्. चक्रानि। तं ब्राह्म-
वेष्टु। र.मा.। गुणाः—उष्णवीर्या पाचनी संघा-
हृषी च। चक्र.द.। राज.। कटुतिक्तस्ता उष्ण
लघुः वातघ्नी ज्वरघ्नी शरीचकामकाशघ्नी श्वासघ्नी-
महरी च। रा.नि.व.४।

अक्षयितचीरम्। स्त्री। आमदग्धे। कौंठा
द्रव्यं। तत् श्लेष्मप्रकोपि गुरु च। वै.निघ.।

अक्षिका। स्त्री। The Indigoplant (In-
digofera tinctoria). नीलीवृक्षे। श.च.।
नीलगोष्ठं। हिं नीली। मं नीलीचे झाड़, कं नी-
ली, तं नक्षपेष्ट मेरिट, पेष्टनीलिचेष्टु। सा विधा,
नीली महानीली च। गुणाः—कटुतिक्तीष्ण केश्या
कासकफामघ्नी लघुः वातविषोदरगुल्मज्वरघ्नी।
रा.नि.व.४। रचनी मोक्षमामवातीदावर्तघ्नी च।
भा.पू.१भ.। मद्र.१व.। “महानीली गुणाख्या स्यात्
रङ्गवहा सुवीर्यदा। पूर्वोक्तनीलिका दिग्घ्या सगु-
णा सर्वकर्मसु ॥” रा.नि.व.४।

अक्षिन्नवर्त्म। स्त्री। नेत्रवर्त्मज्वरविशेषे। अत्र
रोगे नेत्रयोः पक्षाभावेऽपि धीतमधौतं वा नेत्रं
पुनः पुनर्लंगति। यथा “यस्य धीतान्यधीतानि
सन्व्यन्तं पुनः पुनः। वर्त्मन्यपरिपक्वानि विद्याद-
क्षिन्नवर्त्मं तत् ॥” भा.नि.।

अक्षीका। स्त्री। नीलीवृक्षे। नीलगोष्ठं। श.च.।

अखट्टः। पुं। (Buchanania latifolia.)
पियालवृक्षे। पेशानां, पेशान। ईशान वीज-
के पेशानवीजं ७ चारदानां कटुः। हिं चि-
रीञ्जी। मं चारीली। गुणाः—कफपित्तास्रघ्नः,
तफ्लगुणाः—मधुरं खिग्धं हृद्यं वातपित्तघ्नं गु-
रु सरं ज्वरदाहृष्टाहृष्टं। तन्मज्ज—मधुरं हृद्यं
वृथं वातपित्तघ्नं दुर्जरं खिग्धं विष्टम् आमवर्द्ध-
नम्। अस्य पक्वं फलं—वृथं गौल्यं अन्नकं गुरु च।
तवीर्जं—मधुरं वृथं पित्तदाहृष्टं। रा.नि.व.११।
“चारः पित्तकफास्रघ्नस्तफलं मधुरं गुरु। खिग्धं
सरं मन्थितदाहृष्टज्वरघ्नापहम् ॥ प्रियालमज्जा म-
धुरी वृथः पित्तानिलापहः। हृद्योऽतिदुर्जरः खि-
ग्धी विष्टम् आमवर्द्धनः ॥” भा.आम्नादि-व.।

अखलः। पुं। उत्तमवैद्ये। वै.निघ.।

अखातम्। स्त्री। देवखाते। देवथां। हि.

च.का.४। पुष्करिण्याम्। अम.।

अखिलिका। स्त्री। A kind of gourd
(Momordica charantia.) चक्रकारवेष्टां।
उच्छे। हिं करेली कोटी। See कारवल्ली।

अगः। पुं। पर्वते। हिं पाहाड़। अगो द्विविध
आग्नेयसौम्यभेदेन। तथोर्विष्य आग्नेयः, हिमालयः
सौम्यः। आग्नेयगिरिजान्यौषधानि अग्निगुणभूयि-
ष्ठानि, सौम्यगिरिजानि च सोमगुणभूयिष्ठानि।
“आग्नेया विष्यशैलायाः सौम्या हिमगिरिः क्षु-
तः। अतस्तदौषधानि स्युरनुरूपाणि हेतुभिः ॥”
भा.। वृक्षे। सपें। सूर्ये। हे.च.।

अगजः। पुं। तुम्बुरी। चार्दधान्ये। कौंठा
धनं। हिं चार्दधनिया। मद्र.। विशेषस्तम्बुरशब्दे
द्रष्टव्यः। वन्दायाम्। मन्कुड़, पत्रगोष्ठं।

अगजम्। स्त्री। Bitumen. शिलाजतुनि।
र.मा.।

अगदः। पुं। रोगे। A medicament. औ-
षधे। रा.नि.व.२०। वा.उ.२५अ.। दद्रुघ्नवृक्षे।
दात्प्रर्दनं। त्रि। रोगमुक्ते। रा.नि.व.२०।

अगदम्। स्त्री। चारीग्ये। रा.नि.व.२०। वा.
उ.२५अ.।

अगदङ्करः(ङ्कारः)। पुं। वैद्ये। रा.नि.व.२०।
A physician.

अगदतन्त्रम्। स्त्री। विषचिकित्साविषयक-
तन्त्रे। अगदतन्त्रं नाम श्लेष्मावृष्टविषतन्त्रानर्गत-
वैद्यकाङ्गविशेषः। तत्र सर्पकोटलूताश्चिकित्सुषिका-
दिदृष्टविषव्यञ्जनार्थं विविधविषसंयोगविषोपहृती-
पशमनार्थम्। सु.सू.१अ.।

अगदनस्यम्। स्त्री। सपदशदौ नस्यविशेषे।
सु.कल्प.।

अगदाञ्जनम्। स्त्री। विषसूर्क्षतादौ अञ्जने।
सु.कल्प.।

अगन्धिकम्। स्त्री। Sochal salt, सौव-
चललवणे। मृत्तल नवणं। भा.। मद्र.। See सौव-
चलम्।

अगरा(री)। स्त्री। A kind of grass,
Deotár. देवदाल्याम्। देवशांठा। च.टी.

भ. । पीतदेवदाल्याम् । भा. । रा. नि. व. २ । See देवदाली ।

अगरु । ली । अगुरुचन्दने । कृष्णागुरुषि । अग-
त्राहे चन्दन । वा. उ. २७ अ. । See अगुरु ।

अगरुसारः । पुं । कृष्णागुरी । Aloe wood,
the black variety. काल अञ्जुर ।

अगस्तिः । पुं । (Sesbana grandiflora.)
वकनामकपुष्पशाकवृक्षे । मे. तत्रिकं । वक्रफूलव
शांछ । हिं हतिया, वक्रुल वृद्धत् बालधरी । तें
लङ्गयविलेचेद्दु. । मं अगला हृदगा । अगस्तिः श्रे-
तरक्तनीलपीतभेदेन चतुर्विधः । गुणाः—पित्तकण-
ट्टारिलं, शीघ्रशमनत्वं हिमत्वं योनिमूलवृत्त्याकुष्ठ-
श्रीयनाशिलम् । अन्यच्च—वकीऽतिशिरसिःशक्तः
मधुरः मदगन्धिः पित्तदाहकफश्यास्रमघ्नीदीपन-
श्च । रा. नि. व. १० । अपरञ्च “सुनिश्चिन्वी सरा
प्रीक्ता बुद्धिदा रुचिरा लघुः । पाककाले तु मधुरा
तिक्ता चैव श्रुतिप्रदा ॥ त्रिदीपशूलकफहृत्पाण्डुरी-
गविषापनुत् । शीफगुल्महरा प्रीक्ता सा पक्ता रुच-
पित्तसा ॥” पर्यन्तु सुनिश्चिन्वी—कटु तिक्तं गुरु
मधुरं किञ्चिदुष्णं कृमिकफकण्डूविषरक्तपित्तघ्नञ्च ।
वै. नि. च । पुष्पगुणाः—श्रीतलं गौर्ल्यं त्रिदीपघ्नं अ-
मलं वलासकासवैवर्ष्यभूतहरं बलघ्नञ्च ॥ रा. नि. व.
१० । श्रीतवीर्यं चातुर्थकञ्चरहरं नक्ताम्यघ्नं तिक्तं
कषायं कटु पीनसकफपित्तवातघ्नञ्च । भा. पू. १ भ.
शा. व. ।

अगस्तिकुसुमः । पुं । वकवृक्षे । वाकमर्गांछ ।
त्रिका. ।

अगस्तिद्रुः } पुं । वकवृक्षे । त्रिका. ।
अगस्तिद्रुमः }

अगस्थः । पुं । वकवृक्षे । रा. नि. व. १० ।

अगस्थरसः । पुं । उदररोगघ्ने रसे । रस-
गन्धकत्रैपाख शीजलौहशिलाजतु-ताम्बुहरीद्राणां प्र-
त्येकं समभागः, एकत्र त्रिकटुभङ्गराजार्द्रकनिम्ब-
निर्गुण्डीस्रगुंलीकाथैरेकवारं मयः । अनुपा. गुड-
हरीतकी, कम्पिलचूर्णं वा । र. सा. सं. ।

अगस्थहरीतकी । स्त्री । काले द्विता । पा-
कविधः—दशमूलादिकाप्यद्रव्याणि प्र. १ प. यवाः
दश. हरीतकीमतं । हरीतकीयवान् पीड्यन्तीकृतान्

एकत्र दश. जले पक्ता पादशिशुः क्लायः कर्तव्यः ।
अथ गुडं (१२।श.) उक्तक्लाथिन गीलयित्वा कुड-
वमितघृततैलभर्जितनिरस्थिहरीतकीसहितं पक्ता
च पादशिशुऽवतायं श्रुते पिप्पलीचूर्णं ॥० श.
प्रक्षिपेत् । श्रीतले मधु १० श. मिश्रयेत् । मावा—
हरीतकीहयं लोहस्य च ती. २ प्रत्यहं खादेत् ।
एतदन्तर्गता चौरपुष्पी = दन्तखडिका । च. द. का-
स. । मतान्ते दशमूलद्रव्यं प्र. ४ ती. । दशमूलौ
स्थयं गुप्तं शङ्खपुष्पी शटीं बलान् । इक्षिपिपपल्थ-
पामार्गापिप्पलीमूलचित्रकान् । भार्गी-पुष्करमूलञ्च
द्विपलांशं यवाटकम् ॥ हरीतकीशतस्रं कं जलपञ्चा-
ढके पचेत् । यवस्त्रिन्नकषायत्वं पूतं तच्चाभयाश्र-
तम् । पचेद्गुडतुलां दत्त्वा कुडवञ्च पृथक् घृतात् ।
तैलात् सपिप्पलीचूर्णात् सिद्धश्रुते च मार्चि-
कात् । लिङ्गाहे चाभये चत्रं खादेत्त्रिभं रसाय-
नात् ॥ इति पाठः । र. स. र. । प्रयोगा. हा. अविः
३. ६ अ. ।

अगाधम् । ली । जले । हे. च. ४ का. ।

अगारधूमः । पुं । गृहधूमे । सूत्र. । वा. उ.
३८ अ. ।

अगिरः । पुं । चित्रकवृक्षे । जटा । See चि-
त्रकः ।

अगुरु । ली । (Aquilaria agallocha) A
fragrant wood. खनामप्रसिद्धसुगन्धिकाष्ठ-
विशेषे । अञ्जुरचन्दन । हिं अगुर । तें इरगुड
चेद्दु. । मं शिशवाचे भाङ्ग, कृष्णागुरु । तच्च कृष्ण-
दाह स्वादु-मङ्गल्यकाष्ठा-गुरु भेदेन पञ्चविधम् । रा.
नि. व. १२ । तेषां विशेषाक्तत्पर्याये स्रग्याः । अस्य
सामान्यगुणाः—तिक्तता, उष्णता कटुता, लेपे रु-
चता, ब्रणकफवायुवान्तिमुसुरीगनाशिलं, लघ्वं,
पित्तलं, लघु तीक्ष्णं, कर्णाचरोगघ्नञ्च । रा. नि.
व. १२; वा. चि. ४ अ. । कृष्णागुरु—गुणाधिकं जले
मज्जति च । एतत्क्षेहः—कृष्णागुरुसमगुणः । भा.
क. व. ।

अगुरुः । पुं । Aloe wood (or agallocha.)
अगुरुवृक्षे । अञ्जुर शांछ । वा. उ. १५ अ. एलादि-
व. । “अगुरुः श्रीवासकं कुडुमम्” । कपिलशिश-
पायाम् । हिं कपिलवर्णं श्रीसव । भा. पू. १ भ. वटा-
दि. व. । शिशपावृक्षे । शिशुर्गांछ । मे. रचिकम् ।

अगुरुगन्धम् । स्त्री । हिङ्गुनि । हिङ् ।
अगुरुसारः । पुं । कृष्णागुरुश्च । कान्ठ अञ्च-
 र्क । See कृष्णागुरुः । लौहै । रजा, एकाधः ।
अगुरुसारा । स्त्री । शिशपाण्डुश्च । भा-
अगुरुशिशपा । स्त्री । (Dalbergia Sisu.)
 शिशपाण्डुश्च । शिशु । हि शीसव । अ.टी. खामी ।
अगूढः । पुं । The castor-oil plant, (Ri-
 cinus communis.) श्वेतैरच्छे । श्वेतते-
 रन्ता । हिं एरच्छ । वै.निच. । See एरच्छः ।
अगूढगन्धम् । स्त्री । (Ferula assafoetida.)
 हिङ्गुनि । रा.नि.व.६ । See हिङ्गुः । पलाण्डौ ।
 सगनाभी । लघुने ।
अगृह्णति । स्त्री । अभिलाषे । वा. चि. ७ अ. ।
अग्रीकाः । पुं । A fabulous animal with
 eight legs. शरभे । पक्षिणि । सिंहे । ने. ।
अग्निः । पुं । The fire of the stomach.
 जाठराग्नी । स चतुर्विधः — मन्दातीक्ष्णाविषमसमभे-
 देन । यथा 'मन्दातीक्ष्णाऽप्य विषमः समश्चेति चतु-
 र्विधः । कफपित्तानिलाधिक्यात् तस्मान्म्याञ्जाठरी-
 ऽनलः ॥ विषमो वातजान् रोगान् तीक्ष्णः पित्त-
 निमित्तकान् । करोत्यग्निप्रलया मन्दी विकारान्
 कफसम्भवान् ॥ समासमापेरशिता मात्रा सम्यन्वि-
 पच्यते । स्वल्पापि नैव मन्दाप्रेर्विषमाप्रेषु देहिनः ॥
 कदाचित् पच्यते सम्यक्कदान्निश्च न पच्यते । ती-
 क्ष्णाग्निरिति तं विद्यात् समाग्निः श्रेष्ठ उच्यते' ॥
 भा.नि. । तद्गच्छं — 'वामपात्राश्रितं नामेः कि-
 ष्विस्तीमस्य मण्डलम् । तन्मध्ये मण्डलं सौम्यं तन्म-
 ध्येऽग्निर्व्यवस्थितः । जरायुमात्रच्छन्नः काचकोश-
 स्थदौपवत् ॥' भा. । अपरश्च — "सूर्यो दिवि य-
 द्या तिष्ठन् तेजोयुक्तैर्गभस्तिभिः । विशोषयति स-
 र्व्वांश्च पल्लवानि सरांसि च ॥ तदृच्छरौरिणां भुक्तां
 ज्वलनोनाभिमाश्रितः । मयूखैः पच्यते क्षिप्रं नाना-
 व्यञ्जनसंस्कृतम् । स्थूलकायेषु सत्त्वेषु यवमावः प्रमा-
 यतः । कृमिकीटपतङ्गेषु बालमाचोऽवतिष्ठते ॥"
 रस.प्र. । "पाचकं रज्जकश्चापि साधकालीचक्रे ते-
 द्या । भाजकश्चेति पित्तस्य नामानि स्थानभेदतः ॥
 अग्न्याशये यक्रक्षीक्रीः हृदये लोचनशये । त्वचि
 सन्धेशरीरेषु पित्तं निवसति क्रमान् । पाचकं पथते

भुक्तमिति ।" निदा. । तेजःपदार्थविशेषे । आंशु
 न । हिं चाग । अग्नितापगुणाः — वातकफतन्मता-
 शीतकम्पन्नः, आमाशयकरः रक्तपित्तकीपनश्च ।
 राज.भा. । चित्रके, चित्तेशु । सियो. गृह्णी-
 चि.विल्लाययते । वा.सू.१५अ. आरग्वधादि.व. ।
 अग्निजारश्च । रा.नि.व.२३। पीतबालके । केशरे ।
 पित्ते । अग्ने । निम्बुके । रा.नि.व.२१ । खर्णे ।
 रा.नि.व.११ । भङ्गातके । रा.नि.व.११ । रक्तचि-
 त्तके । रा.नि.व.६ । च.द.गृह्णी-चि.कपित्याष्टके ।
अग्निकः । पुं । An insect of scarlet col-
 our. इन्द्रगोपकौटविशेषे । आवाडुपोका ।
 सु.मि.अ. ; हे.च.४का. । चित्रकश्च । वा.चि.७
 अ. । भङ्गातकश्च । भा.पू.१भ.इ.व. ।
अग्निकर्णी । स्त्री । हृत्तविशेषे । वै.निच.२भ.
 अभिन्यास ज्वर-चि. ।
अग्निकर्म । स्त्री । अग्न्यादिरीगेषु दग्धशला-
 कादिभिः प्रयोज्ये दाहकार्ये । तच्च आरदाहाद्ग-
 रीयः क्रियासु, न गुणेषु । तच्चतुर्विधं रोगाधिष्ठान-
 भेदात्, यथा — बलयविन्दुविलेखगुग्गुशलाकावच-
 र्षणानि । तस्य च कालः शरदृशीष्माभ्यामन्यत्र
 सर्व्वर्षेषु प्रशक्तः । तस्य पात्रं — दुर्ज्वलबालहृद्भी-
 रप्रभृतिभिन्नाः । तदुपकरणं — पिप्पल्यजशङ्क्री-
 दन्तशरशलाकाजाम्बवीष्ठतरलीहाः चौद्रगुडकेहा-
 च । सु.सू.१२अ. । वा.चि.१५अ. ।
अग्निकाष्ठम् । स्त्री । (Agallochum) अ-
 गुरी । "अग्निकाष्ठं करीरे स्यात् ॥" रा.नि.व.२३ ।
 शमीकाष्ठे । रा.नि.व.१२ ।
अग्निकुमारः । पुं । अजीर्णाधिकारीक्तरसा-
 यनवटीविशेषे । यथा — "टङ्गणं रसगन्धी च सम-
 भागं त्रयं विधात् । कपदंः सर्जिका चारी (यव-
 चारः) । मागधी विश्वभेषजम् ॥ पृथक् पृथक् कर्ष-
 नाचं वसुभागमिहोषणम् । जम्बीराक्षीर्दिनं घृष्टी
 भवेदग्निकुमारकः । विसृष्टीश्लवातादिवक्रमान्दो
 पशानये ॥" रस.प्र. रसिन्द्रचि. । भैष.प्रयोगा.सा.
 कौ.रसा.सं. । द्वितीयः अहृद्यधिकारि । पटुपचकं
 पथलवणम् । भङ्गराजादिना प्रत्येकं विधा मर्ह-
 नम् । र.सा.सं.१११ योगः । तृतीयो अहृद्यम् ।
 अजमीदा वनयमानो । र.सा.सं.१२२योगः, भैष. ।
 चतुर्थः सप्रिपातज्वरे हितः । पारदः ४तो.गन्ध.४

ती. हंसपादौ (गो०श्रीनिश) रसे दिनैकं मई-
यित्वा बटीकरणेन २ ती. विषेण सङ्घ काचकूप्यां
निषाय मुखमवबुध् बालुकायन्त्रेण १२ प्रह्.दोप-
शिखावदग्री पाच्यः । शीते विषं ॥०ती.मरिचचूर्णं
॥० ती. मिश्रयेत् । मात्रा रक्तिमिता । भा.म.ख.
१ भ. । पञ्चमः अजीर्णै, अत्र भागत्रयमिति एक-
भागापेक्षया, एवं सर्वत्र । कपर्दशङ्खं दग्ध्वा ज-
न्वीररसे शोधनीयम् । षष्ठी हृद्दप्रिकुमारः । अ-
त्र रसापेक्षया द्विगुणं गन्धं टङ्गणश्च दीयम् । पट्टुनि
खणानि । द्वादशैतानीति फलत्रयादिपचपट्टुना-
नि द्रव्याणि रसतुल्यानि । र.सा.सं.१३८ योगः,
प्रयोगः । सप्तमीऽप्यपरहृद्दप्रिकुमारः । अत्र जा-
तीफलं जातीफलजातीकीषी । वराङ्गं = गुडलक् ।
१३८योगः । अष्टमेऽप्रिकुमारे समभागमिति प्रत्येकं
भागैकं; वसुभागमिति भागाष्टकम् । र.सा.सं.१५६
योगः । रस.र.उदरे. ।

अग्निकुमारलीहम् । स्त्री । मीह्राधिकारि
रसः । रामठं = हिरु । तुल्यहिरुटङ्गणस्यैव धान्य-
जीरकयमानीमरीचगुण्ठीलवङ्गैलाविडङ्गानां प्रत्येकं
१ ती. लीहं सर्वसमं रसस्य ४ ती. गन्धकस्य च
४ ती. । अशु. घृतं मधु च । र. सा. सं. ३३४
योगः ।

अग्निगर्भः । पुं । अग्निजारह्वे । रा.नि.व.६।

अग्निगर्भा । स्त्री । (Acacia suma.) शमी-
ह्वे । शौंरे गीह् । हिं, मं शमी । गुणाः—ति-
क्ता, कटुः, कषाया, शीता, लघुः, रीचनी, कफ-
कासशमनासकुष्ठार्शःशमिघ्नौ । भा.पू.१भ. । See
शमी । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । वड़ लतायुष्टे-
की । रा.नि.।

अग्निघृतम् । स्त्री । अग्निमान्ये घृतम् । घृतं ४
श. पिप्पल्यादिकल्कद्रव्यं प्रत्येकं ४ ती. दधि ४
श. कौञ्जिकं ४ श. गुळं ४ श. चार्द्रकरसः ४ श. ।
एभिः यथाविधि घृतं पचेत् । च.द.अग्निमा.चि.।
पिप्पली पिप्पलीमूलं चिचकी हृत्तिपिप्पली ।
हिरुचव्यजभोदं च पचैव लवणानि च । द्वौ चारौ
हनुषा चैव दद्यादहंपलोन्मिन्तम् । दधिकान्जिक-
गुक्तानि खेदमाभासमानि च । चार्द्रकखरसप्रस्थं
घृतप्रस्थं विपाचयेत् ॥ इति पाठः ।

अग्निचूडः । पुं । ताम्बूचूडपिचि । कूकड़ ।

दाहिं कीमूडा, हिं मुगां । स द्विविधः वन्ध्यान्ध-
भेदेन । तयोर्थाव्यः—हंङ्णः, हण्यः, बन्धः, गुरुः,
शुक्रकफकृत्, क्षिग्धः, उष्णवीर्यः, कषायरसश्च ।
आरव्यः—क्षिग्धः, हंङ्णः, ज्ञेयलः, गुरुः, वात-
पित्तक्षयवनिविषमज्वरनाशकश्च । भा.। द्वयं ज्ञेय-
ज्ञं लघु च । रा.नि.व.११। रुचं खादु कषायं शी-
तलश्च । राज. ।

अग्निजः । पुं । अग्निजारह्वे । रा.नि.व.६।
भल्लातके । सुवर्णं । मांसघाती ।

अग्निजननी । स्त्री । भेषज्यमेतत् अग्निमा-
न्द्यीपश्मनम् । रस.चि. । पलैकं मूर्च्छितं सूतं म-
रिचं हिङ्गुजीरकम् । प्रतिकर्षं वचां गुण्ठीं तत्सम्बन्धं
मार्कवद्रवैः । दिनं पिष्ट्वा लिहैत्याषं मधुना वक्रि-
द्वीपये । कर्षेकं भवयेज्जानु दाडिमं नागरं गुडैः ॥
मार्कवद्रवैः भङ्गराजरसैः । प्रयोगः ।

अग्निजातः । पुं । अग्निजारह्वे । रा.नि.व.६।

अग्निजारः । पुं । A plant used in
medicine of stimulant properties.
पश्चिमसमुद्रप्रसिद्धे खनामख्याते सागरसन्धतौषध-
विशेषे । स चतुर्वर्णः । तेषु लोहितवर्णः श्रेष्ठः ।
“जारामो दहनस्यशीं पिच्छिलः सागरे भवः । ज-
रायुस्तच्चतुर्वर्णः तेषु श्रेष्ठः सलोहितः” इति तल्ल-
क्षणम् । गुणाः—कटुरसः, उष्णवीर्यः, लघुपाकः,
कफवायुसन्निपातशूलरोगघ्न, पित्तकरश्च । “स्या-
दग्निजारः कटुरूष्णवीर्यः तुदामयी वातकफाम-
यघ्नः । पित्तप्रदः सोऽधिकसन्निपातशूलातिशीता-
मयनाशकश्च ॥” रा.नि.व.६ ।

अग्निजालः । पुं । अग्निजारे । रा.नि.व. ६ ।

अग्नि-जिह्वा (जिह्विका) । स्त्री । (Glo-
riosa Superba.) लाङ्गलीह्वे । रत्ना. । ऐश-
नाङ्गलिश । हिं करिहारी । मं कल्लावी । गु-
णाः—सरा, तिक्ता, कटुका, तुवरा, तीक्ष्णा, उ-
ष्णा, पित्तला, सचारा, गर्भपातनी, कुष्ठशीफा-
शीत्रणशूलश्लेष्मकृमिजित्, कफवातघ्नी अन्तःश्लेष्म-
निष्कासिनी च । भा.पू.१भ.य.व. ।

अग्निज्वाला । स्त्री । Pothos officinalis.
गजपिप्पल्याम् । गजपिप्पली । सा चविकायाः
फलमिति प्राज्ञाः । “चविकायाः फलं प्राज्ञैः क-
थिता गजपिप्पली” भा.पू.१भ. । गुणाः—

कटुः, उष्ण, वातश्लेष्महत, दीपनी, अतीसारवा-
सकण्ठामयकमिह्री । लाङ्गलीहृत्वे । अपिजारे ।
जलपिपपल्याम् । का०८७ । मं जलपिपली ।
धातकीहृत्वे । रा.नि.व.२३ ।

अग्नितुण्डीरसः । पुं । अजीर्णाधिकारे रसः ।
“शुद्धमृतं विषं गन्धमजमोदा फलत्रिकाम् । सर्ज-
च्चारं यवचारं वक्रिसैन्धवजीरकम् ॥ सौवर्चलं वि-
डङ्गानि सामुद्रं चूषणं तथा । विषमुष्टिसमं सर्व्वं
जम्बोरास्नेन मर्दयेत् । मरिचाभां वटीं खादेत् व-
क्रिमाम्बप्रशानये ॥” अत्र वक्रिसिचकः, अज-
मोदा यमानी । विषमुष्टिः, महानिम्बः, अस्य त्वक्
पत्रं वा सर्व्वसमम् । र.सा.सं.१३३योगः । द्विती-
यः—अस्तवराटकमरिचैः द्विपञ्चनवभागिकैःकृतैः
क्रमशः । वटिका सुद्वसमाना कफपित्ताग्निमान्या-
जीर्णहृत्वा ॥ अत्र लिम्प्याकरसैः वटिका कार्या ।
प्रयोगा अजीर्णं । अस्तवटीति भेष ।

अग्निदमनकः } पुं, स्त्री । (Medicinal
अग्निदमनी } plant stimulant and
stomachic, considered
as a small species of *Canthacári-
cés*) सुद्रकण्टकवृक्षविशेषे । गणिकाशीति प्रसिद्धा
गणित्ति । दुरालभाभेदे । उरालभाभेदे । मं
धमासाभेद, अग्नित्वणा । वै.निघ. । शौला ।
इति केचित् । गुणाः—कटूष्णरूतलं, रुचिकरलं,
अग्निदीपकत्वम् । रा.नि.व. ४ । वातगुल्फकफप्रलं,
मौहप्रलञ्च । वै.निघ. ।

अग्निदीपनः । पुं । वरुणहृत्वे । तरुणगोष्ठ ।
भा.पू.१भ. । [वर्द्धक ।

अग्निदीपनी । त्रि । अपिठञ्जिकार्याम् । अपि-
अग्निदीप्ता । स्त्री । महाज्योतिष्मती लता-
याम् । लताफट्की । मं थोड़ मालकाङ्गीनी । हिं
उमिजिनि । रा.नि.व. ३ । भा.पू.१भ. ।

अग्निधमनः । पुं । कटुनिम्बे । कटूनिम्,
घोड़ानिम् । मं कटुनिम्ब । See महानिम्बः ।

अग्निनिर्यासः । पुं । अपिजारहृत्वे । रा.नि.
व.६ । [लोके ।

अग्निपत्री । स्त्री । अपिद्वयाम् । आग्निज्ञा इति
अग्निपाली (मात्सी) । पुं । पिचकचुपे ।
ठिठे । मद्.१व. ।

अग्निप्रस्तरः । पुं । अपिजनकपाषाणे । ङक्-
मक्तिर पाथत्र । मं गार ।

अग्निफला । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् ।
वड़ लताफट्की । मं थोड़ मालकाङ्गीनी । रा.नि.
व.३ ।

अग्निभः । पुं । सुवर्णे । रा. नि. व. १३ ।

अग्निभा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । लता
फट्की । मं सुद्रमालकाङ्गीनी । हिं कवुइ । See
ज्योतिष्मती ।

अग्निभु । स्त्री । स्वर्णे । जले । रा.नि.व. १३ ।

अग्निमणिः । पुं । सूर्यकान्तमणौ ।

अग्निमथनः । पुं । गणिकारिकायाम् । गणित्ति
वा आग्गुलु । रा.नि.व.६ । See गणिकारिका,
अग्निमथः ।

अग्निमथ्यः । पुं । (*Premna Seratifolia*)
खनामव्यातहृत्वे । गणित्ति, आग्गुलु । हिं इर-
णि,अग्नेथ,गणिकाारि । उत्.अग्नित्वणा । तै.चिचिरेल्लु
चेट्टु । अग्निमथ्यो द्विधा सुद्रहृत्केदेन । तदुभयगु-
णाः—वीर्य्योष्णः, कटुः, तिक्तः, तुवरः, मधुरः, अ-
ग्निदः, शययुपाण्डुकफवातहरः, मलरीधविषाम-
मदीरोगहरश्च । लघुस्तु लेपने उपनाहे शीफे च
हितः । वै.निघ. भा.पू.१भ.गु वः । च.मू.४भ.२६
दश । अपिद्वधू इति पूर्व्वदेशे, इति उ. । सु.मू.
३६ अ. संशोधने । वा.उ.२०अ । सजंठवे ।

अग्निमथ्यः । पुं । श्वेतहृद्द्वारके । श्वेत विठ-
ताड़क । मं श्वेत वरधारा । वै.निघ. । श्वेतगुड्या-
याम् ।

अग्निमान्द्यम् । स्त्री । मन्दाग्निमानकरीगवि-
शेषे । मन्दाग्नि । तस्य कारणमत्यल्पपानादिसम्भूत-
मजीर्णम् । तत्र स्वस्थापि मात्रा न पच्यते, कफज-
रोगाश्च विविधा जायन्ते । तत्रापिः समानतास्था-
पनं, विषमशी वायीरुपश्च, तीष्णाशी पित्तस्य,
मन्दे च श्लेष्मणः शोधनं प्रतीकारः । अ.द. । निदानं
यथा—“अत्यल्पपानाद्विषमाग्नाश्च संधारणात् स्व-
प्रविपर्य्ययाश्च । कालेऽपि सारम्यं खणु चापि भुक्तमन्नं
न पाकं भजते नरस्य ॥” तत्र अजीर्णं घट्ट—क-
फादानाजीर्णं, पित्तादिद्विधाजीर्णं, वाताश्च विट-

भ्राज्जीर्णं रसग्रेषात् रसग्रेषाजीर्णम् । द्विवारा-
 चेष जीर्णात् दिनपाकि । षष्ठश्च प्राकृतमिति ।
 “तत्रामि गृहतीट्कैदः शीथी गण्डाचिञ्चुटगः । उ-
 द्धारश्च यथाभुक्तमविदग्धः प्रवर्तते ॥ विष्टब्धे शुल-
 माभ्रानं विविधा वातवेदनाः । मलवाताप्रवृत्तिश्च
 सथो मीहाङ्गपीडनम् ॥ विदग्धे भ्रमदग्ध्मूर्च्छां पि-
 ताश्च विविधा रुजः । उद्धारश्च सधूमाक्षः खेदी
 दाहश्च जायते ॥ रसग्रेषेऽन्नविदेषः हृदयायुद्धि-
 गौरवे । मूर्च्छां प्रलापो वमथुः प्रसक्तः सदनं भ-
 मः । उपद्रवा भवन्त्येते मरणं वाप्यजीर्णतः ॥”
 मा.नि. । पथं यथा - श्लैष्मिके वमनं पूर्वं पित्तिके
 ष्टदुरेचनं । वातिके खेदनञ्चाथ यथावस्थं हित-
 यत् ॥ नानाप्रकारी व्यायामी दीपनानि लघूनि
 च । बहूकालसमुपनाः मूत्रा लोहितशालयः ॥
 विलेपी लाजमश्च मखी मुद्गरसःसुरा। एषो व-
 र्द्धो श्मो लावः क्षुद्रमत्स्याश्च सर्वशः ॥ शालिञ्च
 श्राकं वेत्रायं वान्कं बालमूलकं । लशुनं हृदक
 श्राण्डं नवीनकदलीफलम् ॥ शीभाञ्जनं पटीलच
 वासाकं नलदम्बु च । कर्कोटकं कारवेरुं वाईतश्च
 महार्द्रकम्।प्रसारणीं मेघशङ्खं चाङ्गैरीं सुनिषक्कं ।
 धात्रीफलं नागरङ्गं दाडिमं यवपर्पटाः ॥ अश्ववेत-
 सजम्बीरमातुलुङ्गानि माचिकं । नवनीतं घृतं तम-
 सौवीरकतुषोदके ॥ धान्याक्षं कटुतैलञ्च रामठं ल-
 वणार्द्रकं । यमानी मरिचं मेथी धान्यकं जीरकं
 दधि ॥ ताम्बूलं तमसलिलं कटुतिक्तौ रसावपि ।
 मन्दानलेऽप्यजीर्णेषु पथ्यमेतन्नृणां भवेत् ॥ अ-
 पथ्यमाह । विरेचनानि विष्णुवं वायुवेगविधारणं ।
 अतिरिक्तञ्चाश्रमं जागरी विषमाश्रमः रक्तसुतिं
 शमीधान्यं मत्स्यं मांसमुपीदिकां । जलपानं पिष्ट-
 कश्च जाम्बवं सर्वमालुकम् ॥ कृष्िकां मीरठं चौरं
 किलाटश्च प्रपानकं । तालास्थि शस्यं तद्बालं खेदनं
 दुष्टवारि च ॥ विरुडासात्प्रपानानां विष्टभीनि गु-
 रुणि च । अग्निमान्द्येऽप्यजीर्णे च सर्वाणि परिव-
 र्णयेत् ॥

अग्निमुखम् । क्ली । कुसुमपुष्पे । कुंजुमे ।

अग्निमुखः । पुं । चित्रकश्चे । चित्तगोह ।
 भद्रातकश्चे । उटना गोह । वि. ।

अग्निमुखचूर्णम् । अग्निमान्द्ये हितम् । हिङ्गुः
 १ भ. वचा २ भ. पिपपली ३ भ. शण्डी ४ भ. यमा-
 नी ५ भ. हरीतकी ६ भ. चित्रकं ७ भ. कुष्ठं ८

भ. । च. द. अग्निमा. चि. प्रयोगः । प्रजीर्णे । भेष. ।
 सा. कौ. । अथत् स्वल्पं हृदय उदरे। सा. कौ. रस. र।
अग्निमुखताम्रः । पुं । रसीऽयमन्नपित्ताधि-
 कारि । “गन्धकेनाचमात्रेण स्ततुक्त्वेन निर्धृता ।
 कञ्जली या तया लीयं तास्यपत्रम् तक्षमम् ॥
 अर्जनत्वयसैः साङ्गं पत्नीदुम्बरपल्लवे । आच्छाद्य
 कृष्णलवणैश्चूर्णैश्चापि ष्व चक्षयै । अन्धसूपागतं
 भातं तस्मिन् भक्षयेन्नरः । श्राणकं रक्तिकाहृद्ग्रा
 मासमात्रं प्रयोगतः । अन्नपित्तं चयं शुलं जरयित्तं
 सुदाहणम् । समरात्रप्रयोगेण शरीरं निर्धूलं
 भवेत् ॥ रस. र. । पञ्चलवणैरिति प्रयोगः ।

अग्निमुखमण्डुरम् । क्ली । शोधाधिकारि ।
 मण्डुरस्य १२प, गीमूत्रस्य १२श. । प्रक्षेपाथं—पञ्च-
 कीलं देवशक मत्स्यकं चिकटु चिफला विडङ्गश्च ।
 प्रत्येकं चूर्णं १प. । मात्रा १ती. । अनु. तक्षम् । भेष. ।

अग्निमुखरसः । पुं । रसीऽयं शुलरीगीपश-
 मनः । अत्र पारदगन्धकौ समौ पारदाङ्गं सतता-
 स्यम्, एकत्र शाकपत्ररसैः (८५७) चौरिणीर-
 सैश्च दिनैकं मर्दयित्वा लघुपटेन पचेत् । अनुपा.
 यमान्यादिचूर्णं सुष्णादकेन पेयम् । रस. र. । द्वितीयो-
 ऽपि शुलाधिकारि । अथ च रसरवाकरधृतेन प्रायः
 तुल्य एवा अत्र बलिः गन्धः । गगनम् अम्भे, अर्कः
 ताम्बे । वेतसाक्षम् अश्ववेतसि । सवरमिति चिफ-
 लया सहितम् । भुजगवल्ली पर्णं । सलिलं बालकं
 (बाला) । कनकः धुमूरः । पटुगणः पञ्चलवणा-
 नि । वज्री कुङ्गी । मुष्टिः घण्टापाटलायां ऋद्धी
 वा । र सा. सं. २८२ योगः । रसरवाकरधृते द्वि-
 तीये । मुखितिका मुखौरी । महाराष्ट्री ब्रह्मयष्टिः
 वाग्भुनशोणे ।

अग्निमुखलवणम् । क्ली । अग्निमान्द्रे ।
 अत्र—चित्रकमूलं चिफला, दलीमूलं चिह्नमूलं
 कुष्ठम् । एषां प्रत्येकं चूर्णं समं, सर्वसमं सैश्वं
 एकत्र कुङ्गीचौरैः संभाव्य तत्काष्ठमध्ये दत्त्वा
 पडेनालिप्य ददावपी चिपेत् ॥ भेष. ।

अग्निमुखसौहः । पुं, क्ली । अर्धसि हितः ।
 चिह्नमूलादीनां ८ पलम् । बारि द्रीथमितं (१२
 म.) पादावशिष्टः कायः कर्तव्यः । अथ लौहपात्रे
 २४प. घृतसुष्णीकान्य तत्र लौहस्य १२प. दत्त्वा का-
 थेन सह पचेत् । घनीभूते अवतार्य विडङ्गचूर्णं

१२प. त्रिकटुचूर्णस्य प्रत्येकं २प. त्रिफलाचूर्णस्य च ५प. शिलाजतीः १प. मधुनः २४प. शर्करायाः २४प. मिश्रयेत् । रसेन्द्र.चि. । चक्रमते चिह्नता दीनां प्रत्येकं पलायकं ६४श.जले पक्वा पादश्लिष्टः क्राथी विधेयः । अत्र अज्भटा भूम्यामलकी । ज-
टेति पाठे मूलकम् । अथ विडङ्गस्य पलत्रयं व्योषस्य च प्रत्येकं षट् तोलकं कल्कीकृत्य तत्, तथा स्वर्णमात्रिकेण मनःशिलया विकङ्कतेन वा जारितं लौहचूर्णं १२प. घृतञ्च २४प. तस्मिन् क्राथे दत्त्वा एकत्र पाच्यम् । घनीभूते शीतले च शर्कराया मधुनश्च शरावत्रयं मिश्रयेत् । घृतेन पे-
यम् । च.द.अशः चि. । अग्रिलीहं पश्य ।

अग्निमुखी । स्त्री । भग्नातक्याम् । डेना । नि. खचतुष्कं । रत्ना. । च.गु.४अ. भेदनीये । लाङ्गलि-
कायां, ऐश्वर्याङ्गुलिः । मे.खचतुष्कं । भा.पू.२भ. अने.व. । कषटे । कौटु. । रा.नि.व.४ । भा.पू.ह. व. । गुडूच्याम् ।

अग्निरजाः } पुं । इन्द्रगोपक्रीटे । आर्वाण्ड
अग्निरज्जुः } षोडशिका । ह.च.४ । An in-
sect of scarlet color.

अग्निरसः । पुं । राजत्रयक्षणि हितः । अन्यस्य अयकासे हितः । तयोः प्रथमः—वज्रहाटकमृतानां भस्मैः द्वित्रिषट् क्रमात् । त्रिकण्टकरसेर्भावं दिनान्ते तद्विचूर्णयेत् । गुग्गुमात्रं प्रयोक्तव्यं सञ्चरे राजत्रयक्षणि । सुहीमूलञ्च जम्बीरद्रवैः स्यादनुपा-
नकम् । ...खादेत् त्रिनिष्कम्... । हीरकस्य १भ. खर्णस्य २भ. रसस्य ३भ. गन्धकस्य च ६भ. । द्वि-
तीयः—गुडुमृतं विधा गन्धं कुर्याद्यत्नेन कञ्जली । तयोः समं तीक्ष्णचूर्णं मह्येत् कतकद्रवैः । द्विया-
माने कृतं गोलंताम्रपात्रे विनिःक्षिपेत् । आच्छाद्यै रण्डपत्रेण यामाहंस्युष्णता भवेत् । धान्यराशौ न्य-
सेत् पश्चात् द्वियामाने समुद्धरेत् । संपेष्य गालथे हस्ते सद्यो वारितरं भवेत् । त्रिकटु त्रिफला चैला जालीफलवङ्गकम् । एषाञ्च परभागानां समं पूर्वं रसो भवेत् । संचूर्णांलौहयेत् चौद्रेभ्यश्च निष्क-
हयं हयम् । अयमग्निरसो नाम्ना अयकासनिष्कन-
नः । इन्द्रवारुणिकामूलं भङ्गकण्ठतिलैः सह । भ-
क्षयेत् अयकासार्तो निष्कमात्रं प्रशान्तये ॥ पारदस्य १भ. गन्धकस्य २भ. । द्वयोः समं तीक्ष्णलौहचूर्णं निष्कलीफलेरसेन कन्यारसेन वा प्रहरद्वयं संमथं

गोलकङ्कत्वा एरण्डपत्रैराच्छाद्य ताम्रपात्रे निवेद्य च धान्यराशौ प्रहरद्वयं अष्टरात्रं वा न्यसेत् । अयो-
द्धृत्य गोलितं जलवद्भवेत् । त्रिकटुदिचूर्णं मिलितं पूर्वचूर्णसमं (नवद्रव्यस्य ६भ.) याच्यम् । रस.र. । भावप्रकाशे, कतकद्रवैः = कन्यकाद्रवैः । तथा द्वि-
यामाने = अष्टरात्रात् । नवभागीन्मैतैः । भा.पाठः ।
अग्निरहा । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । रा.नि.
व. १२ ।

अग्निरोहिणी । स्त्री । मांसरोहिण्याम् । मां-
सरोहिणी । वा.उ.३१अ. । तन्नामकञ्चद्रोर्गवि-
शेषे । सा त्रिदोषजा । पिप्पलीत्वैर्मलैः ज्वरवतः
मांसदारणाः कचाप्रदेशेषु येऽग्निसदृशाः स्फोटा
जायन्ते साऽग्निरुहिणीत्युच्यते । “मलैः पिप्पलीत्वैः
स्फोटा ज्वरिणी मांसदारणाः । कचाभागेषु जायन्ते
येऽग्न्याभाः साऽग्निरुहिणी । पश्चाद्वाक्मसरात्राद्वा
पश्चाद्वा हन्ति जीवित”मिति ॥ एतस्य चिकित्सितं
वा.उ.३२अ.स्यम् ।

अग्निलीहः । पुं । अग्निसुखापरनामकोऽर्शांशोऽयं
रसः । यथा—“त्रिद्विचक्रनिर्गुण्डीसुहीमुष्णित-
काज्भटाः । प्रत्येकशोऽष्टपलिका जलद्रीणे विपा-
चयेत् ॥ पलत्रयं विडङ्गस्य व्योषं कर्षत्रयं पृथक् ।
त्रिफलायाः पलं पञ्च शिलाजतुपलं न्यसेत् ॥ दि-
व्यौषधिघृतस्यापि वैकङ्कतहतस्य वा । पलद्वादशकं
देयं रुक्मलौहस्य चूर्णितम् ॥ घृताच्चतुर्विंशतिभि-
र्मधुशर्करयोरपि । घनीभूते च शीते च दापयेद्-
वतारिते । एतदग्निसुखं नाम दुर्गामानकरः प-
रः ॥सुष्ठितिका सुष्ठीरी । अज्भटा भूम्या-
मलकी । चिह्नतादीनां रसेनापि पाकव्यवहारः ।
क्राथः पादावश्लिष्टः । पाकावतारणकाले प्रवे-
पार्थे विडङ्गादीनां चूर्णम् । त्रिफलाया मिलित्वा
पञ्चपलानि । शिलाजतु १प. (शिलागुडिकांतीत्या
शोधितम्) । दिव्यौषधिः स्वर्णमात्रिके मनःशिले ।
वैकङ्कतो वनपालङ्गः । रुक्मलौहं वज्रपाष्ठादि । त-
च्च रसायनीकर्त्रीत्या जारणपुटनादिना सूक्ष्मचूर्णितं ।
घृतात् चतुर्विंशतिपलानि मधुशर्करयोरपि प्रत्येकं
चतुर्विंशतिः । तप्तपूते लौहं दत्त्वा पश्चात् शर्करा-
सहितं क्राथं दत्त्वा पाकः काथ्यः । अतारणसमये
विडङ्गादिचूर्णं प्रवेपे । शीते पर्युषिते च मधु देयं ।
रस.र.अशः-चि. ।

अग्निवज्रः । पुं । भग्नातकह्वे । डेनागाह ।

मद.व.१ । चित्रकद्रुपे । छिःउ गीह् । [सौषधी ।
अग्निवती । स्त्री । चागिया इति लोकाप्रसि-
अग्निवर्षकः (नः) । त्रि । अम्युद्दीपके, मरि-
चादी । चायेयद्रव्यमात्रे । अभिर्भूक्तिकर । राज. ।
अग्निवल्लह्विः । स्त्री । जठरानलस्य ह्वी ।
च.द.अर्थः-चि. ।

अग्निवल्लभः । पुं । Resin, सर्जंशोनिग्राल-
विशेषे । राले । धूने । छे.च. । रा.नि.व. ६१२ ।
मद.व.३ । See सर्जः ।

अग्निवल्ली । स्त्री । सतापिशेषे । र.सा.सं. अ-
भिन्यासञ्ज. स्वच्छन्दनायकरसे ।

अग्निवाहः (हुः) । पुं । धूने । छे.च.४का. ।

अग्निविकारः । पुं । तन्नामकरीगभेदे । स
चतुर्भेदः । शार्ङ्ग.पू.७अ. । See अग्निः ।

अग्निविवर्द्धनः । त्रि । यमान्यादी ।

अग्निविसर्पः । पुं । See अग्निवीसर्पः ।

अग्निवीजम् । स्त्री । सुवर्णे । त्रिका. ।

अग्निवीजः । पुं । अग्निमन्त्रे ।

अग्निवीर्यम् । स्त्री । स्वर्णे । रा. नि. व. ३ ।

अग्निवीसर्पः । पुं (Pain from a boil.)
विसर्पभेदे—यत्र सर्वाङ्गं दौमाङ्गाराकौर्षमिव भ-
वति, शरीरे च यं यं देशं प्रति चलति स स दे-
शः श्रान्ताङ्गारवदसितो नीलो रक्तो वा भवति ।
तथा ऋटिति अग्निदग्ध इव स्कीटैराचितो भव-
ति। अक्षव्यया संज्ञानामः निद्रानाश्रय भवति। ल-
क्षणं—वातपित्तज्वरच्छर्दिमूर्च्छातीसारटड्भ्रमैः ।
अस्थिभेदाग्निप्रसदनतमकारोचकैर्युतः । करोति स-
र्वमङ्गलं दौमाङ्गारावकौर्षवत् । यं यं देशं विस-
र्पं च विसर्पति भवेत् सः । श्रान्ताङ्गारासितो नीलो
रक्तो वायु चोद्यते । अग्निदग्ध इव स्कीटैः शीघ्र
गलाद्गतः सः । मर्मानुसारी वीसर्पः स्याद्वातोऽ-
तिबलगतः । व्यथेताङ्गं हरेत्संज्ञा निद्राश्च त्रासमी-
रयेत् । हिंसाश्च स गतोऽवस्थामीहर्षो लभते न
ना । क्वचिच्छमारतिवस्ती भूमिशय्यासनादिषु । वे-
ष्टमानगतः क्लिष्टो मनीर्देहशमोहवान् । दुष्पुनीषो-
ऽयुते निद्रा सोऽग्निवीसर्प उच्यते॥वा.नि.१३अ.।
अग्निह्विः । स्त्री । अग्निदीप्तौ । क्क्षाङ्कि ।

अग्निशिखम् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.१२ ।
Safflower (Carthamus tinctorius) कु-
सुम्भपुष्पे । कूड्मकूल । Saffron (Crocus sa-
tivus) कुडुमे । भा.पू.२भ. । मद.व. ३ ।

अग्निशिखः । पुं । कुंजुमह्वे । कूड्मगीह् ।
रा.नि.व.१२ । साङ्गलिकाह्वे । विवलाङ्गनिशा
गीह् । रवा. । कुसुम्भह्वे । कूड्म गीह् । श.र.।
पुतिकरञ्जे । नांटे । शरणे । षन गीह् । प.सु. ।

अग्निशिखा । स्त्री । (Gloriosa super-
ba) । साङ्गलिकीषधी । विवलाङ्गनिशा । हिं क-
रिहारी । भा.पू.१भ.गु.व. ।

अग्निशेखरम् । स्त्री । पुं । कुडुमे । रा. नि.
व.१२ । कुसुम्भपुष्पे । साङ्गलीह्वे । विश्वामान-
शाकभेदे । [२६अ. ।

अग्निष्टोमः । पुं । सीमलतायाम् । सु. चि.

अग्निसंस्कारः । पुं । अग्निदाहकर्षणे ।

अग्निसंस्पर्शः । स्त्री । पर्यटोनाम-सुगन्धद्रव्ये ।
सा च उत्तरदेशे प्रसिद्धा । भा.पू. १भ.क.व. ।

अग्निसन्दीपनः । त्रि । अग्निवर्द्धके । क्क्षा-
वर्द्धक । Increasing appetite.

अग्निसन्दीपनरसः । पुं । अग्निमान्दे रसः ।
यथा—पञ्चकोलं मरिचं, पञ्चलवणं, यवचारः,
टङ्गुणं, सर्जिचारः, जीरकं, कृष्णजीरकं, यमानो,
वचा, मधुरिका, ह्विहु, शिवकं, जातीफलं, कुष्ठं,
जातीकोषः, त्रिजातकं, तिमिङ्गीलम्बस्य, अपा-
सार्गभक्ष, विषं, गन्धकं, पारदः, अश्वं, लौहं,
रङ्गं, लवङ्गं, हरीतकी चेत्येषां प्रत्येकमेकैको भागः
अक्षवेतसस्य १भ. शंखभक्षानस्य ४भ. । भेष. ।

अग्निसम्भवः । पुं । (Wild saffron)
अरण्यकुसुम्भह्वे । वनकूड्म । रा.नि.व.४ । अग्नि-
जारह्वे । रा.नि.व. ६ ।

अग्निसहायः । पुं । वन्यपारावते । पुं ।
मं ह्योगला पची । रा.नि.व.१६ । वायी ।

अग्निसादः । पुं । अग्निमान्त्रे । मन्त्राग्नि ।
सा.कौ.ज्व.चि. । [अर्थः चि. ।

अग्निसाध्यः । त्रि । अग्निदाहसाधे । च.द.

अग्निसारम् । स्त्री । (A sort of collyri-

1111.) रसाञ्जने । रा.नि.व.१२ ।

अग्निसारः । स्त्री । फलस्यशाखायाम् । रा. नि.व.२ । मन्त्रार्थम् ।

अग्निसुन्दररसः । पुं । अजीर्णाधिकारे रसः । यथा—टङ्गुं भागनेकस्य मरिचस्य द्विभागिकम् । चार्द्रकस्य रसेनैव भावना चात्र दीयते ॥ असु खव-
ङ्गम् । प्रयोगः ।

अग्निसेवनम् । स्त्री । अग्निसेवायाम् । आंशुन
पोऽग्रान । गुणाः—शीतवातसामकफवैपयुञ्जं र-
क्तपित्तकरम् आमामिथ्यन्दपाचनम् । मद.१३५. ।

अग्निहानिः । पुं । अप्रिमान्धे । वा.नि.१३५. ।

अग्न्या । स्त्री । तित्तिरपक्षिणि । गवि । इला. ।

अग्न्याग्रयः । पुं । पक्वाग्रये । पीकोशग्र ।

अग्रम् । स्त्री । पलपरिमाणे । “परिमाणे पलस्य
च” । मी.रविकं । वृक्षाद्यर्थे ।

अग्रकाण्डः । पुं । काण्डाद्ये ।

अग्रजः । पुं । काकविशेषे । भासपक्षिणि ।

अग्रजङ्घा । स्त्री । The fore part of the
leg. जङ्घाग्रभागे । हे.च. । [जत्रा ।

अग्रधान्यम् । स्त्री । धान्यविशेषे । जनार । वी-

अग्रपर्णी । स्त्री । A plant cowhage. यु-
कशिल्पायाम् । आनाकुम्भी । प.सु.। See आत्मगुता ।

अग्रपाणिः । पुं । हस्ताद्ये ।

अग्रपुष्पः । पुं । वेतसहचे । वेतगोच्छ । प.सु. ।

अग्रमांसम् । स्त्री । The heart. हृदये ।
वृक्षायाम् । हृदयान्तर्गतमांसवृद्धिरुपरीगविशेषे ।
अग्रमांस । सु.शा. ।

अग्रलोढः । पुं । चिञ्चीटकचपे । चैच्छेको,
चिच्छेकोऽग्रम् । गुणाः—गुरुपाकः, शीतलः, अजी-
र्णकरश्च । राज. । [७ ।

अग्रलोहिता । स्त्री । चिञ्चीशक्रे । रा.नि.व.

अग्रबीजः । पुं । बीजाग्रहचमाने । यथा कुर-
य्यादिः । हे.च. । A viviparous plant as
the Gomphroena globosa &c.

अग्रत्रीहिः । स्त्री । प्रसाधिकायाम् । नवाग्रै
धान । र.सा. ।

अग्रहायणः । पुं । मार्गशीर्षमासे । अग्रधान
मांस । [गीर्षे । अ.च. ।

अग्रिमा । स्त्री । खवलीवृक्षे । लोणां गोहृ इति

अग्र्युः । स्त्री । अङ्गुली । आंशुन ।

अग्र्या । स्त्री । विफलायाम् ।

अग्रधनम् । स्त्री । दधनि । दहे । इला. ।

अग्रविषः । पुं । सर्पे ।

अघोरवृत्सिंहरसः । पुं । सान्निपातिकज्वरे
रसः । See घोरवृत्सिंहरसः ।

अङ्कः । पुं । शरीराक्यवे । कोण । रा. नि.
व. १८ । वा.चि.७५. । चिन्ने, रेखायाम् । पापे ।
दुःखे । मी.कक्षिकम् । [प.सु. ।

अङ्कनः । पुं । अङ्गीटवृक्षे । आंकोऽङ्गु गोहृ ।

अङ्कपादम् । स्त्री । ज्ञानेपादवयवविशेषे । वा.
नू.१८५. ।

अङ्कपाली । स्त्री । चात्रायाम् । शाली । वेदि-
काख्यगन्धद्रव्यविशेषे । “भावीवेदिकयोरपि ।” मी.
लचतुष्कं । आलिङ्गने । मी. ।

अङ्कलेख्यः । पुं । चिञ्चीटवृक्षे । चैच्छेकोऽग्रम् ।

अङ्कलीढः । पुं । चिञ्चीटकचपे । चैच्छेको ।
See अग्रलोढः ।

अङ्कुरः । पुं । प्ररीडे । पीक । वा.उ.३६५. ।
जले । रधरे । खीलि । सुकुले । फले । सर्व्वत्र
मी. रविकं । अभिनवीरिदि । मी. ।

अङ्कुशः । पुं । शयी । डाण्डशं । इला. ।

अङ्कूरः । पुं । अङ्कुरे । हे.च.४५. ।

अङ्कीटः(ठः) । पुं । अङ्गीटकवृक्षे । र.सा. ।
(सु.मि.अ.३६) । भा.पू.१म.गु.व. ।

अङ्गीटकः । पुं । (Alangium Hexapeta-
lum) खनामख्यातवृक्षे । आंकोऽङ्गु गोहृ, शनां
आंकोऽङ्गु । हिं डेरा । भा. रा.नि.व.२ । अस्य गु-
णाः—कटुः, तीक्ष्णः, खिण्णः, स्रणः, तुवरः, लघुः
रिचनः, क्षमिश्लामशीफलेअविषमश्च । तत्फलगु-
णाः—शीतलं, स्वादु, रोषणं, वृंहणं, गुरु, बल्यं,
विरेचनं, वातपित्तदाहस्रयासजित् । मद.व. १ ।
विषलूतादिदीपगुणं वातकफहरः शक्तिश्च । रा.

नि.व. ६ । च.द.च.सा.चि. ।

अङ्गीठवटकः । पुं । रक्तातिसारे दीय-वटके ।
यथा—पलमङ्गीठमूलस्य पाठां दास्यींश्च तत् स-
नाम् । पिप्पा तच्छुलवीयेन वटकानचसस्मितान् ॥
हायायुक्तांश्च तान् कुर्यात् तेष्वेकं तण्डुलाम्बुना ।
पेषयित्वा प्रदद्यात्सं पानाय ॥ भा.म.ख. ।

अङ्गीलः । पुं । अङ्गीठकवृत्ते । अँटकाङ्गोष्ठ ।
रवा. । भा.म.ख.१भ.अतिसा.चि. । “अङ्गीलमूल-
कल्कः ।” वा.उ.१८३. ।

अङ्गीलकः । पुं । अङ्गीठवृत्ते । कौकुरोत्तल ।
७कङ्गा इति च र.सा.सं. ।

अङ्गीलफलसङ्काशः । पुं । फलविशेषे । टेप-
खा इति लीके ।

अङ्गीलतैलम् । स्त्री । तन्नामकफलबीजतैले ।
अँटकाङ्गवीजेत्तर तैत्रज । गुणाः—“अङ्गीलतैलं
बातघ्नमथ्यङ्गास्वयुजापहं । कफनाशकरं प्रीतं पू-
र्व्वेवैवेर्महर्षिभिः ॥” वै.त्रिच. ।

अङ्गील्लः । पुं । देवदारुणि । रा.नि.व.२३। वा.
उ.१८३. । [मद.व.१ ।

अङ्गील्लकः । पुं । अङ्गीठवृत्ते । अँटकाङ्गोष्ठ ।

अङ्गील्लसारः । पुं । सालवप्रसिद्ध-स्थायवरविष-
ग्रमेदे । A kind of poison. हे.च.४का. ।

अङ्गम् । स्त्री । वीले । सूगंध वोल । रा.नि.व.
६ । शरीरे । शरीरावयवे । रा.नि.व.१८ । उपस-
र्जनभूते । हे.च.नानार्थः । [वा.नि.१२३. ।

अङ्गगीरवम् । स्त्री । शरीरगुरुले । गीं उांत्त ।

अङ्गग्रहः । पुं । अङ्गवेदनायाम् । गीं वृथा ।
वा.नि.१६३. ।

अङ्गग्लानिः । स्त्री । Langour. देहजाद्ये ।
शरीरेण जड़तः । वा.चि.२२३. ।

अङ्गघातः । पुं । अङ्गाघाते । गीं ऐयनां गीं ।
Bodily pain.

अङ्गचयः । पुं । गुदद्वषणयोर्मध्यमाने । वै.निष. ।

अङ्गचेष्टा । स्त्री । अङ्गचालने । अङ्गजानना ।
वा.नि.१५३. ।

अङ्गजम् । स्त्री । रक्ते । मधे । मे.नचिकं ।

अङ्गजः । पुं । केशे । रोगे । मांसघाती । मदे । वि. ।

अङ्गञ्चरः । पुं । राजयन्त्रिचि । यन्त्रां रोगं ।

अङ्गतापः । पुं । शरीरीणतायाम् । गीं ऐयत्त
तापं ।

अङ्गदरणम् । स्त्री । पित्तजन्यपीडायाम् ।

अङ्गदाहः । पुं । गात्रदाहे । गीं ज्वालां ।

अङ्गना । स्त्री । नाथ्यां । मे.नचिकं । प्रियङ्गी । भा. ।

अङ्गनाप्रियः । पुं । अङ्गोक्ततरी । र.मा. ।
दुमीत्यले । उन्नटे कश्चन । प.सु. ।

अङ्गनाप्रिया । स्त्री । प्रियङ्गुनामगन्धद्रव्ये ।
भा.पू.१भ.क.व. ।

अङ्गपाकता । स्त्री । पित्तजन्यरोगे । पांका
फौंडार शांश गींख वेदनां ।

अङ्गपीडा । स्त्री । वायुजन्यरोगे । गीं वृथां ।

अङ्गपूजितः । पुं । अश्वतरे । मद. व. १२ ।

अङ्गप्रसारणम् । स्त्री । कायविसारे । गीं
हांत येनान । वा.नि.४३. ।

अङ्गवली । स्त्री । त्रिबली । वड़ ।

अङ्गभङ्गः । पुं । शरीरस्य भङ्गे । गीं उांत्ता ।
वा.उ.२३. । गुदद्वषणयोर्मध्यभागे । रोगे । वायुरोगे ।

अङ्गभेदः । पुं । वायुरोगे । वायुज्ज्वा गींखज्ज्वा ।

अङ्गमर्द्दः । पुं । गात्रवेदनायाम् । वा.सू.४३. ।

अङ्गमर्द्दनम् । स्त्री । गात्रपीठने । गीं कुट्टने ।

अङ्गमेजयत्वम् । स्त्री । अङ्गकम्पने । गीं कौंपां ।

अङ्गरत्तः । पुं । कम्पिष्णके । कम्पना कुंङ्गि ।
अम. । [मादि । गींखरञ्जन जव्या ।

अङ्गरागः । पुं । अङ्गलेपनद्रव्ये । यथा—कुंकु-

अङ्गरुहम् । स्त्री । रोमूचि । लोम ।

अङ्गरुहा । स्त्री । लोचि । केशे । पून ।

अङ्गलाघवम् । स्त्री । कायलघुले । गीं शान्-
कि । वा.उ.१६३. ।

अङ्गलेपः । पुं । चन्दनादिद्रव्ये ।

अङ्गलोषः । पुं । Ginger (Amomum
zinziber). आद्रके । आंपां । त्रिङ्गीठवृत्ते ।

अङ्गवः । पुं । शुष्कफले । उरुकुण्ठ । श्र.च. ।
अङ्गवस्त्रोत्था । स्त्री । त्रैतयमान्याम् । यश्चान् ।
अङ्गविक्रमिः । पुं । Apoplexy. अपस्मार-
 रोगे । रा.नि.व.२० । [गी. भा.]
अङ्गविभ्रंशः । पुं । कायशैथिल्यरूपवायुजरी-
अङ्गविक्षेपः । पुं । अङ्गहारि । अङ्गचालने । वा.
 उ.२२. ।
अङ्गशूलम् । स्त्री । गात्रतोदे । गी. शूलन ।
अङ्गशीथः । पुं । कायशीथे । गी. श्र. शोथ ।
अङ्गशीषः । पुं । वायुजरीगे । [वा.उ.२.च.]
अङ्गशीषणम् । स्त्री । अङ्गस्य शुष्कतायाम् ।
अङ्गसङ्गम् । स्त्री । मेषुने । [१२ अ.]
अङ्गसदनम् । स्त्री । शरीरावसादे । वा. नि.
अङ्गसादः । पुं । अवसादे । हारा. ।
अङ्गसुन्दरः । पुं । ददुन्नवत्वे । दादमर्दन । अम. ।
अङ्गसुप्तिः । स्त्री । कायस्य शान्तायाम् । शरी-
 रस्वपे । गी. उत्र असाङ्गता । [रत्ना.]
अङ्गसेनः । पुं । अगस्त्यदुमे । वा.क. गी. श्र. ।
अङ्गहर्षः । पुं । रोमाञ्चे । वा.नि. ३ अ. ।
अङ्गहारः । पुं । अङ्गचालने ।
अङ्गहीनः । त्रि । विकलाङ्गे, काणादी ।
अङ्गारः । पुं । निर्धूमाम्पिच्छे । आङ्गार ।
 “वृहत्तः काष्ठसम्भूतोऽङ्गारः ।” वा.सू. ६.अ. अरु-
 णः । अङ्गारपूर्णपात्रे । हिमा. । कुण्डकवत्त्वे ।
 बाँटीविशेष । शीतवर्णं अज्ञानं श्रु. । रत्ना. ।
अङ्गारकः । पुं । Yellow or white am-
 aranth. कुण्डके । बाँटीकाति । अङ्गार ।
 आङ्गार । मे.कचतुष्क । अङ्गराजे । तीमराज ।
 रा.नि.व.४ । भा.पू.१.भ.गु.व. ।
अङ्गारकतैलम् । स्त्री । खनामस्थानविषमञ्ज-
 रघ्नतैलविशेषे । यथा—मूलां लाचाहरिद्रे इ म-
 जिष्ठा सिद्धवारुणी । वृहती सैन्धवं कुष्ठं बला मां-
 सीं शतानरी । चारणालादकेनैव तैलप्रसं विपाच-
 येत् । तैलमङ्गारकं नाम सर्वज्वरविनीचणम् ॥
 इति रस.र. । पाकप्रकारः—तिलतैलं १४ श. सू-

र्वादि ११ श. काञ्जिकं १६श. । प्रथमं काञ्जिकेन
 पक्ता पश्चात् कल्पद्रव्यं पक्ता ससापयेत् । च.द. ।
 इन्द्रवारुणी = शोथानं भक्षामूल । अन्तं व्रणशोथे
 हितम् । सूक्ष्मतिलतैलं ४ श. बवंरी = वायुहे-
 तुलनी १२॥ श. वारि ६४ श. पादशिष्टकाथेन बवं-
 र्यादीनां १श. कल्केन समं पाच्यम् । च.द. व्रणशो-
 थि. । प्रीठिका = मक्षिका । [नि.व.१३ ।
अङ्गारकमणिः । पुं । Coral. प्रवाल । रा.
अङ्गारकर्कटी । स्त्री । रीटिकायाम् । ऋषे ।
 अगाकडी रीटी लिटी इति हिन्दी । यथा—शुष्क-
 गीधूमचूर्णं तु साखु गाढं विमर्दयेत् । विधाय बट-
 काकारं निर्धूमेशो शनैः पचेत् ॥ अङ्गारकर्कटी
 क्षेपा वृहत्शी यकला लघुः । दीपनी कफघ्नबल्यां
 पीनसन्नासकासजित् ॥ वैद्य.नि. । भा. ।
अङ्गारकुष्ठका । स्त्री । हितोवस्थाम् ।
अङ्गारधूपः । पुं । अङ्गारेण यी धूप. हिङ्गा-
 दिना प्रसिद्धः । वा.चि.८ अ. ।
अङ्गारपरिपाचितम् । स्त्री । (Roasted
 food.) श्लादिपक्कांसे । त्रि । अङ्गारपके ।
अङ्गारपर्णी । स्त्री । भागीं वागणशटी । र.सा.सं. ।
अङ्गार(क)पुष्यः । पुं । (Ingua.) जीवपुत्र-
 दुमे । हेरुती । जियापुता इति लोके । श.र. ।
अङ्गारपूरिका । स्त्री । रीटके । ऋषे ।
अङ्गारमञ्जरी } स्त्री । A species of Bon-
अङ्गारमञ्जी } due or Bonducella.
 करञ्जविशेषे । श.र. । महा-
 करञ्जे । उशर करञ्जे । रा.नि.व.६ ।
अङ्गारमणिः । पुं । प्रवाल ।
अङ्गारवर्णी । स्त्री । भाग्याम् । वागणशटी ।
अङ्गारवल्ली । स्त्री । (Ovieda vertical-
 lata.) करञ्जविशेषे । नाटोकरञ्जा इति भाषा ।
अङ्गारवल्ली । स्त्री । महाकरञ्जे, रक्तकरञ्जे च ।
 भाग्याम् । वा.सू.१५ अ. सुरसादि । भा.पू.१.भ. ।
 गुञ्जायाम् । कुंठ । भा.पू.अने.व. । कटुकरञ्जे ।
 करञ्जवल्गाम् । रक्तगुञ्जायाम् । भा.पू.१.भ.गु.व. ।
अङ्गारवृक्षः । पुं । इडुदीवत्त्वे । भा.पू.१.भ.
 वटा. । रत्ना. । पूताञ्जया इति च ।
अङ्गारवेणुः । पुं । रक्तवर्णवंशविशेषे ।

अङ्गारशकटी । स्त्री । चुल्लाम् । चूला ।
 अङ्गारा । स्त्री । हितानख्याम् । इन्द्रदीहवे ।
 प.सु. । जिज्ञाश्रुता ।
 अङ्गारिका । स्त्री । The stalk of the
 sugarcane. इन्द्रकाखे । आकगोह । (Butea
 frondosa.) किंयककीरके । पलाशकलि । मे.
 कचतुक्तं ।
 अङ्गारितम् । स्त्री । The early blossom
 of किंयक । पलाशकलिकीरके । चारा ।
 अङ्गारिता । स्त्री । लतामात्रे । चुल्लाम् । मे.
 तचतुक्तं ।
 अङ्गिरः । पुं । तित्तिरपचिषि ।
 अङ्गुषः । पुं । वार्ताकी । वेङ्गुन । श.र. ।
 अङ्गुरिः(री) । स्त्री । अङ्गुल्यां । पाणिपादाङ्गु-
 ल्याम् । हात पांशेर आङ्गुल । अ.टी. ।
 अङ्गुलः } पुं, स्त्री । The thumb. करपा-
 अङ्गुलिः } दशाखायां । आङ्गुल । गजकर्णिका-
 हवे । हातिशुद्धे । करिग्रन्थावभागे । हे.च. ।
 ब्रह्माङ्गुले । उ. । रा.नि.व.१८ । अथाङ्गुष्ठप्रदेशिन्वी
 मध्यमानामिका तथा । कनिष्ठा चेति पञ्च स्युः
 क्रमेणाङ्गुलयः स्युः ॥ रा.नि.व.१८ ।
 अङ्गुलिकण्टकः । पुं । नखे ।
 अङ्गुलित्राणकम् । स्त्री । तन्नामकयन्त्रे । आ-
 ङ्गुटे । वा.म.२५अ. ।
 अङ्गुलिपञ्चकम् । स्त्री । कराङ्गुलिपञ्चकं—
 यथा, अङ्गुष्ठतर्जनीमध्यमानामिकाकनिष्ठम् ।
 अङ्गुलिपर्व्व । स्त्री । अङ्गुलिग्रन्थी ।
 अङ्गुलिफला । स्त्री । चेतनिष्पावे । रा.नि. ।
 अङ्गुलिमानम् । स्त्री । अङ्गुल्या योजनपथ्यन्त-
 माने । ८ यवेः = १ अङ्गुलिः । २४ अङ्गुलिभिः = १
 इला । ४ इलेः = १ दण्डः । २००० दण्डैः = १
 क्रोशः । ४ क्रोशैः = १ योजनम् । इति । [का. ।
 अङ्गुलिमोटनम् । अङ्गुलिमर्दनमण्डे । वि-
 अङ्गुलिसंज्ञा । स्त्री । यवाग्वा । याडे । [१८ ।
 अङ्गुलिसम्भूतः । पुं । नखे । नथ । रा.नि.व.
 अङ्गुली । स्त्री । गजकर्णिकायाम् । मे.लचिकं ।

अङ्गुषः । पुं । नखे । नेडेल । वाचे । तीर ।
 अङ्गुष्ठः । पुं । ब्रह्माङ्गुली । बूढ़े आङ्गुल । रा.
 नि.व.१८अ. । [श्रालजी ।
 अङ्गुलजी । स्त्री । अश्रालजीरीगे । See अ-
 अङ्गुलिः । पुं । इममूले । रा.नि.व.१ । अम. ।
 पादे । रा.नि.व.१८ ।
 अङ्गुप्रन्यिकम् । स्त्री । पिपप्लीमूले ।
 अङ्गुजिह्विकः । पुं । दमनकहवे ।
 अङ्गुनामकः(नामन्) । पुं । दमनकहवे ।
 हवमूले । रा.नि.व.१ । अम. ।
 अङ्गुपः । पुं । हवे । रा.नि.व.२ । इला. ।
 अङ्गुपर्णिका } स्त्री । प्रन्निपर्ण्याम् । छा-
 अङ्गुपर्णी } निशा । भा.पु.१.य.व. ।
 अङ्गुबला । स्त्री । प्रन्निपर्ण्याम् ।
 अङ्गुवलिः(का) } स्त्री । प्रन्निपर्ण्याम् । छा-
 अङ्गुवली } कुनिशा । अ.टी.र. ।
 अङ्गुषः । पुं । तन्नामकतालुरीगे । See अङ्गुषः ।
 अङ्गुसन्धिः । पुं । पादगुल्फे । [हे.च. ।
 अङ्गुस्त्वन्धः । पुं । गुल्फे । पांशेर गोडानि ।
 अङ्गुरः । पुं । पादगुल्फे ।
 अचरणा । स्त्री । योनिव्यापदिशिषे, यत्र
 योनिः प्रथममेव मैथुनाद्विरता बीजं न गृह्णाति ।
 एवमतिचरणापि योनिरतिमैथुनात् न बीजं
 गृह्णाति । मैथुनात् पूर्व्वमेव रजोनिःसारणात् अ-
 चरणातिचरणयोः वीर्यं नावस्थितं भवतीति के-
 चित् । लक्षणम्--मैथुनेऽचरणा पूर्व्वं पुरुषादति-
 रिच्यते । बहुश्रयातिचरणा तयोर्बीजं न विन्दति ।
 मा.नि. ।
 अचलत्विट् । पुं । कोकिले । श.च. ।
 अचिकित्स्यः । वि । चिकित्सितुमशक्ये ।
 अचिकुरः । पुं । खालिले । टोक् ।
 अचिन्थजः । पुं । पारहे । रा.नि.व. ११ ।
 अचिन्थशक्तिरसः । पुं । रसीऽथ नवम्बरी
 श्ववस्थेयः । अस्य नाचा रक्तिहयम् । अचानुपानं

धान्यपिप्पलीकाद्यः । रसोऽयं बद्धमुषायां बालुका-
बन्धेषु लघुपुटे पाच्यः । अत्र पारदादिस्वर्णपर्य-
न्तानामिकैकी भागः, लौहसार्द्धो भागः, लौहाद्धं
वैकान्तं । द्रव्यसमुदायं भङ्गराज-रसेन संमर्थं पर्य-
टीवत् पचैत् । ततो भावनाद्रथाणां प्रखेकं भाव-
नाचितयं दत्त्वा पचैत् । रसः गन्धकः प्र. १ मा.
कञ्जली कार्या । अथ भङ्गराज-केशराज-निर्गुण्ठी
(निशिन्या), मण्डूकी (थुलकुडि), यौधसुन्दरकः
(त्रिमा), अपराजितामूलं, शालिधः, कालमारिषः
(कैटानोट), सूख्यावन्धेति द्रव्याणि । एषां प्र. रसं
४ मा. तेन मिश्रयित्वा पश्चात् स्वर्णमाचिकं १ मा.
मरिचचूर्णं १ मा. दत्त्वा च मुद्राभा वटी कार्या ।
भेष. ज्व. चि. ।

अचिन्त्यात्मा । पुं । परमात्मनि ।

अचिरपल्लवः । पुं । सप्तपर्णहृत्वे । प. सु. ।

अचेतनः । चि । जडः । सेन्द्रियं चेतनद्रव्यं नि-
रिन्द्रियमचेतनम् । च. ।

अचेतन्यः । चि । चेतन्यरहिते । [कम् ।

अच्छः । पुं । गुन्दे । भङ्गुके । स्फटिके । मे. कृहि-

अच्छभस्म(सुकः) । पुं । भङ्गुके । डानूक ।
रा. नि. व. १६ । रवा. ।

अच्छर्दिका । स्त्री । बाल्मी । रा. नि. व. १० ।

अच्छलः । पुं । तिलकल्के ।

अच्छिन्नपत्रः । पुं । श्राखीटहृत्वे । षे. ७ ड़ा
गाह् । युक्तपत्रहृत्तमात्रे ।

अच्छुकः । पुं । तन्नामकरञ्जनपुष्पहृत्वे । आऽ
फूलनरगाह् । तिनिसहृत्वे । प. सु. । [उदुम्बरहृत्वे ।

अच्युतावासः । पुं । अच्युतहृत्वे । रा. नि. व. ११ ।

अजः । पुं । कान्ते । भा. पू. । स्वर्णमाचिके । छि.
च. । तन्नामकौषधिविशेषे, अजमञ्जरीतिख्याते । अ-
जनामकौषधिरजमञ्जरीति विश्रायते । च. चि. १ च. ।

अजकार्णः } पुं । कान्तकार्णवत्पत्रशालतरुवि-
अजकार्णकः } शेषे । असन इति र. मा. । बाल-
सर्ज इति रवा. । पीतशाल इति च नात्वा प्रसिद्धे ।
आमना, भिन्नामना । छिं आसनम् । गुष्ठाः—क-
टुतिककपायः उषधीयः कफपाण्डुकर्षरोगप्रसिद्ध-
कृच्छ्रविषमत्रय । भा. पू. १ भा. वटा. व. । सर्जहृत्वे ।

रा. नि. व. ६ । महासर्जतरौ शालभेद एव । सु. व.
च. १२, ५ गणः उ. ।

अजका । स्त्री । अजागलसने । ह्यागपुरीषे ।
तन्नामककृष्णगतशीषितजनेत्ररोगविशेषे । आता-
मपिच्छिलासृष्टातामपिठिकातिरुक् । अजाविट्-
सदृशीच्छायकाश्चांवन्यांस्त्रजाजका । वा. उ. १० च. ।

अजकाजातम् । स्त्री । नेत्रतारकगतरीगविशे-
षे । तस्माच्च व्यथा, रक्तता, पूयस्त्रावणं नेत्रधीर्भव-
ति । लक्षणं—अजापुरीषप्रतिमो रजावान् सली-
हितो लीहितपिच्छिलासः । विष्टस्य कृष्णं प्रचयो-
ऽभ्युपैति तत्राजकाजातमिति व्यवस्थेत् ॥ मा. नि. ।

अजकेशी । स्त्री । नीलीहृत्वे । वै. नि. च. ।

अजगन्धा } स्त्री । वनयमान्याम् । चैत्रयमा-
अजगन्धिका } न्यां । अम. रवा. । वनयमानौ ।
(*Ocimum gratissimum*) गुष्ठाः—कटुः
तीक्ष्णा रुचा हृद्या अपिषवर्णौ दृष्टिङ्गासकरी लघुः
शुक्रवातकफघ्नी च । मद. व. १ । वनतुलस्यां । वन-
तुलमी । छिं ववरी, ववद् । तिलौषि । मद. । मं
रानतुलस, तिलवण । रा. नि. व. ४ । गुष्ठाः—लघुः
रुचा हृद्या वातकफघ्नी च । मद. व. १ । वनयमा-
न्यां । च. द. वि. ज्व. । “नीलिनीमजगन्धाश्च ।” फो-
फान्दी, वनयमानौति । च. सु. ४ च. च. सु. १ शिरी.
वि. । वा. चि. १५ च. । उ. २२ च. ।

अजगन्धिनी । स्त्री । मेघश्याम् । गौडल
शिऽ । र. मा. ।

अजगरः । पुं । (*Boa constrictor*) सर्प-
विशेषे । मद. १२ । १०६ । विलेशयसृग्गविशेषे । अय-
मर्षसि हितः । सु. व. ४६ च. ।

अजगञ्जिका } स्त्री । वर्वरीहृत्वे । वांद्दे तू-
अजगञ्जी } लमी । भा. पू. १ भ. पु. । चन्द्र-
रीगान्तर्गतबालरीगविशेषे । स च कफवातजन्तो
भवतीति । वा. उ. ३१ च. । स्त्रिन्धाः स्ववर्णाः य-
यिता नौहजा मुद्गसन्निभाः । पिठिकाः कफवाता-
भ्यां बालानामजगञ्जिका ॥ मा. नि. चन्द्ररी. ।

अजघोषः । पुं । चयीदशविधसन्निपातज्वरा-
न्वतमसन्निपातज्वरे । लक्षणं—हृगलकसमानगन्धः
स्त्वस्त्रजावाग्निरुद्गलरन्ध्रः । अजघोषसन्निपाता-
दातात्वाच्च पुमान् भवति ॥ भा. म. १ भ. ।

अजटा । स्त्री (*Flicourtia cataphracta*)

भूम्यामलक्याम् । ऊँ हे आम्ना । रसे.चि.अर्धः-
अधिसुख-लीहे ।

अजड़ा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । कपिकच्छी ।
आलाकूशे, उवांउवा । भा.पू.गु.व.। कुमरिचे ।
लक्ष्मरिच । अचि. ।

अजड़ाफलम् । स्त्री । शुक्रशिखीफले । आला-
कूशे फल । च.चि.२अ. वृष्यक्षीरे ।

अजथ्या । स्त्री । A plant, (Yellow jas-
min.) स्वर्णशुभिकायाम् । हागसमूहे ।

अजदण्डी । ब्रह्मदण्डीवृक्षे ।

अजनामकम् । स्त्री । माचिके । हे.च. ।

अजन्तजग्धः । त्रि । अकीटभक्षिते । च.द.
अ.सा.चि.कुटजपुटपाके । [भा.पू.१भ.फ.व. ।

अजप्रिया । स्त्री । बदरीवृक्षे । कूल गांछ ।

अजबला । स्त्री । कृष्णतुलस्याम् । कान्तुलमी ।

अजभक्षः । पुं । बवुरीवृक्षे । वावूठे, वावत ।
रा.नि. । (चा) चन्द्रदुरालभायां । रा.नि.व.४ ।

अजमलः । पुं । गोधूमे । गग्. प.सु. ।

अजमांसम् । स्त्री । हागमांसे । See हागमां-
सम् । वा.सू.६अ. ।

अजमोदः । पुं । दीप्यके । वा.सू.३प्रअ. वस्त-
कादिव. । “कटुङ्गमलाजमोदः ।”

अजमोदाख्या । स्त्री । वनयमान्यां । चित्रय-
मान्यां रत्ना । ब्रह्मवृक्षादिवृक्षे । यमान्यां । रा.नि. ।

अजमोदा(दिका) । स्त्री । (Pimpinella
Involucrata, Ligusticum ajwaen ;
Syn. Apium involucratum.) खनाम
ख्यातपण्ड्रव्ये । राक्षनी । हिं अजमद । अज-
मोदा इति महाराष्ट्रकण्ठाटयीः प्रसिद्धा । तं वामं ।
गुणाः—कटुरूपा कृवा करुवातन्नी कृवा गुला-
भानारीचकजठरनाशनी च । रा.नि.व.६ । कटुः
तीक्ष्णा दीपनी वातकफघ्नी उष्णा विदाहिनो हृद्या
हृष्या बद्धमला लघुः नेत्ररोगजनिच्छर्दिहृक्कावस्ति-
रुजापहा च । मद.व.२ । कटुः, तीक्ष्णा, चाप्रेया,
वातकफघ्नी, उष्णा, विदाहिनो, शुक्रवर्धनी, बल्या,
लघुः, नेत्ररोगजनिवमिहृक्कावस्तिगुल्मी च । भा.
पू. १भ.ह.व.। सि.शो.अधिमाम्ब.चि. । “त्रिकटुक-

मजनीदा ।” यक्ष-चि.एलादिमन्थे । तथा बह्वी
चि.चिचक गुडे । च.सू.४अ.४प्रदश । वनयमान्यां ।
यमान्याम् । सु.सू.३अ.पि.व.। ड. । च.संयह्वणी-
चि. चित्रकायगुडिकायां । महाषट्पलकघृते ।
बह्वी-कल्याणगुडे ।

अजमोदायवटकः । पुं । आमवाते हितः ।
अत्र यमान्यादिवृक्षे प्रत्येकं १ पलं, शुण्ठ्याः १०
पलानि, ब्रह्मदारकस्य १० पलानि, हरीतक्याः ५
पलानि, सर्व्वचूर्णसमं गुडं दत्त्वा एकत्र विमिश्र-
येत् । च.द.भा.वा.चि. ।

अजम्बः । पुं । भेके । श.र. ।

अजया । स्त्री । विजयायाम् । भङ्गा सिद्धिरिति
भाषा । रा नि. । [रहिते ।

अजरम् । स्त्री । स्वर्णे रा.नि.व.१३ । चि.। अरा-

अजरकम् । स्त्री । अजीर्णे । सि.यी.कास चि.
वन्दः । च.द.पाण्डुचि.योगराजे ।

अजरा । स्त्री । गृहगोधिकयां । टिकृटिकि ।
जीर्णकञ्जीलतायां । ब्रह्मदारके । रा.नि.व.७ । गृ-
हकन्यायां । वृत्तकृमिनी । रा.नि.व.५ । आत्मगुहा-
याम् । आलाकूशे । भा.पू.१भ.गु.व. ।

अजलम्बनम् । स्त्री । यासुनक्षीतोऽघ्ने । श.
च. । Antimony.

अजलोमा(मी) पुं । शुक्रशिम्याम् । आला-
कूशे । र.मा. । Cowach. See आत्मगुहा ।
महीषधिर्विषे । See औषधिः ।

अजवल्ली । स्त्री । मेघश्याम् । मेडाशिडे ।

अजशृङ्गिका } स्त्री । A plant, describ-
अजशृङ्गी } ed as a milky and
thorny plant with a
front crooked figure like a ram's
horn. भा.पू.१भ.गु.व. १७१ । मेडाशिडे,
गाडगशिडी, छागलवेँटे इति बङ्गभाषा । ति-
क्तशाकगण्यीय-खनामख्यातवृक्षे । मं मेघसेग । कं
उरियमर । रा.नि.व.६ । हागलविषाणिका उष्ण-
मारणी सेखिकेति । सु.सू.३अ. । गुणाः—कटुः
तिक्ता कफघ्नः गुलशोधनी चक्षुष्या श्वासहृद्दीग-
विषकासकुष्ठघ्नी च । एतत्फलं तिक्तं कटुं कफ-
वातघ्नं जठराग्नासदीपितं हृद्यं रक्ष्यं लघ्वरसं श-
क्यं रसश्च । रा.नि.व.६ । वातला वाके कृवा पिक्क-

अजन्नेभनेत्रयल्लो । म.द.व.१ । भा.पू.१भ.गु.व. ।
कर्कटशक्ते, स च पुत्रजीवसदृशसखविशेषः । सु.सू.
१७ ड. । भा.४भं.रेवतीचक्षुः । मेघशर्मा, कर्कट-
शर्मा वा । सु.सू.१८च.वल्लीपञ्चके । वा.चि.८च ।
“अजशर्मा जटाकल्कम् ।” भा.पू.१भ.चने.व. ।

अजश्रीः । स्त्री । फटिकारिकायाम् । भा.नि. ।

अजहा । स्त्री । (Corpopogon pruriens.)
यकशिम्व्याम् । आनाकुन्नी । अ.टी. ।

अजचीरम् । स्त्री । हागदुग्धे । वा.उ.१६च. ।
See हागदुग्धम् ।

अजचीरनाशः । पुं । शाखीटवृत्ते । श्रां७७ ।
गीं । रा.नि.व.९ ।

अजा । स्त्री । हाग्याम् । तन्नामकमहौषधिवि-
शेषः । सु.चि.१०च. । See औषधिः ।

अजागरः । पुं । A plant (Eclipta or
verbena prostrata.) अङ्गराजवृत्ते । जी-
ग्राज । श.र. । महासर्पे ।

अजाष्टतम् । स्त्री । हागीष्टते । गुणाः—अजा-
ष्टतश्च चक्षुषं दीपनं बलवर्द्धनं । त्र्यं पाके कटु
मीर्कं कासश्वासघ्नपापहम् । कफार्शोराजयक्षाणां
नाशनं परमं मतम् ॥ वै.निघ. । [व.६ ।

अजाजिकः(का) । पुं । पीतजीरके । रा.नि.

अजाजी(जिः) । स्त्री । (Cuminum cymi-
num.) Cumini seed. जीरके । कानाञ्जी. ।
हिं जीरा, कालाजीरा । स्थूलजीरके । वङ्गजीरे ।
रा.नि.व.६ । च.द.संघहृणी-चि.वृह्युके । काकीदु-
म्बरिकायाम् । यङ्गुपूर । श्वेतजीरके । भा.पू.
१भ.ह.व. । च.द.संघहृणी-चि.आयामकाञ्जिके । र.
सा.सं.माणिक्यरसे । कृष्णजीरके । सि.यां.दिवा-
राचिञ्चरे इन्दः । “अजाजी गुडसंयुक्ता विषमञ्चर-
नाशिनौ ।”

अजातकम् । स्त्री । हागीतके । गुणाः—अजा-
तकं लघु खिग्नं दाहगुणार्थनाशनं । चिदीषशीघ-
घहृणीपाण्डुरोमहर्षं परम् ॥ वै.निघ. ।

अजातदन्तः । वि । मासपट्कातीतेऽपि यस्मिन्
शिशोर्दन्तीक्रीडनी च भवति ।

अजादनी । स्त्री । A small species of

prickly night-shade, सुद्रदुरालभायाम् ।
रा.नि.व.४ ।

अजादुग्धम् । स्त्री । हागदुग्धे ।

अजानयः } पुं । A horse of good
अजानियः } breed. उग्रमात्रे । जयदन्तः ।

अजान्नी । स्त्री । A potherb (Convol-
vulus argenteus.) नीलपुत्रायाम् । नील-
वर्णा, हागवर्णवर्णवर्णे । रवा. । गुणाः—कटु-
रसा, कासघ्नी, वीजदा, गर्भजननी च । रा.नि.व.
१ । वृद्धदारके । रा.नि.व.१ ।

अजापकम् । स्त्री । पक्कष्टतविशेषः ।

अजापञ्चकम् । स्त्री । यक्षरोगे घृतम् । हाव-
घृतं ४श.हागविष्टारसः ४श.हागीदुग्धं ४श.हागदधि
४श.हागसूत्रं ४श.प्रक्षेपः यवचारः ८ पलं यथा-
विधि पाच्यम् । च.द.यक्ष-चि. । मेघ. ।

अजापयः । स्त्री । हागदुग्धे । वा.उ.१३च. ।

अजाप्रिया । स्त्री । बदरीवृत्ते । भा.फ.व. ।

अजामांसम् । स्त्री । हागमांसे । गुणाः—लघु
खिग्नं किञ्चिच्छीतं रुचिप्रदं मधुरं पुष्टिक्तं बल्यं
वातपित्तघ्नम् । वै.निघ. ।

अजामूत्रम् । स्त्री । हागीमूत्रे । गुणाः—कटु
उष्णं रुचं नाडीविषघ्नं स्त्रीहीदरकफश्यासगुल्माशोफ-
हरं लघु च । रा.नि.व.१५ । वा.उ.१४च. ।

अजामेदः । स्त्री । हागवसायाम् । वा.चि.१५. ।

अजाविट् । स्त्री । हागविष्टायाम् । वा.उ.१०च.

अजाहा । स्त्री । चाकगुप्तायाम् । आनाकुन्नी ।
अ.टी.भ. । See अजहा ।

अजाघ्नी । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् । काक्-
पूर । मं काला उम्बर । रा.नि.व.११ ।

अजाचीरम् । स्त्री । हागीदुग्धे ।

अजिततैलम् । स्त्री । नेत्ररोगे हितं तैलम् ।
तिलतैलं अर्धश्रावकं, मतान्तरं श्रावकम् । आम-
लकीरसः ४श. दुग्धं ४श. । कल्कार्थं यष्टिमधु प-
लमितम् । च.द.नेत्ररोग-चि. । अकल्कीऽपि भवेत्
वेहः यः साध्यः केवले इवे । खेडपाकविधी यत्र
प्रमाणं निरतं क्वचित् । खेडस्य कुडवं तत्र पथि-
काल्कपलेन तु ॥ इति प.प्र. ।

अजिनम् । स्त्री । अगचर्षणि । अम. ।
अजिनपत्रा । स्त्री । A bat, चर्मचव्याम् ।
 बाहुड़ा चाम्ठिकी इति च लोके । रा.नि.व.१६।
अजिनपत्रिका । स्त्री । चर्मचव्याम् । बाहुड़,
 चाम्ठिकी । हे.च. । पेचके । [रा.नि.व.१६ ।
अजिनपत्री । स्त्री । जतुकायाम् । चाम्ठिकी ।
अजिनयोनिः । पुं । An antelope, हरि-
 चे । प.सु. । [नी । सर्व्वत्र मे.रत्रिकम् ।
अजिरः । पुं, स्त्री । ददुंरे । वाते । विषये । त
अजिह्वः । पुं । भेके । त्रिका. ।
अजीगर्तः । पुं । सपें ।
अजीर्णम् । स्त्री । अपाकरोगविशेषे । आमं
 विदग्धं यत्तदजीर्णम् । भा.म.ख.१भ.अ.सा. ।
 तत्रालम्बुपानविषमभीजन वेगविधारण दिवानिद्रा-
 रात्रिजागरणादिभिःकारकैःहृत्ययते । उत्पन्ने चाजी-
 र्णरोगे यथासमयं देहानुरूपमपि लघु भीजनं न
 परिपाकमेति । आदौ तत्रिविधम्, आम-विदग्ध-
 विष्टव्याजीर्णभेदेन । तथाज्ञजरसशेषाहाररसज-
 दिनपाक्त्वाद्द्विद्वयमपि कल्पितम् । तेषु कफको-
 पादामाजीर्णं, पित्तकोपादिदग्धाजीर्णं, वायुको-
 पाच्च विष्टव्याजीर्णं भवति । रसशेषतया रसशेषा-
 जीर्णम् । माघवः । वा.नि.१२अ. । “गीमांसमक्ष-
 को मन्दजठराग्निर्भवेन्नरः । प्राजापत्यं चरेत्कृच्छ्रम-
 तिहृच्छं तथैव च ॥” इत्यादि कर्मविपाकः । See
 अग्निमान्द्यम् ।
अजीर्णकण्टकरसः । पुं । रसोऽयं अजीर्णं
 प्रयोज्यः । रस.र. । र.सा.सं. । सा.कौ. । भा. ।
 भेष. । प्रयोगा. ।
अजीर्णजरणः । पुं । कर्चुरे । See कर्चूरः ।
अजीर्णी । त्रि । अजीर्णरोगयुक्ते ।
अजेयः । पुं । अर्जुनवृक्षे । वै.निघ. ।
अज्जटा । स्त्री । भूखामलक्याम् । जूँइ आम्ला ।
 हिं मुद्द आम्बरा । भा.पू.१भ.गु.न. ।
अज्जलः । पुं । कोकिले ।
अञ्चकम् । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ ।
अञ्जनः । पुं । गृहगोषिकायाम् । टिक्ठिकी ।

अञ्जनम् } स्त्री । Anointing or mak-
अञ्जनकर्म } ing clear. नेत्रप्रसाधने । क-
ञ्जन, आञ्जनाइ, आञ्जन् इति
भाषा । अञ्जा इति पश्चिमदेशे । “अञ्जनं क्रियते येन
तद्दृष्यं चाञ्जनं स्मृतम् ।” तत्र पञ्चविधम्— “सौवीर-
मञ्जनं प्रीक्षां रसाञ्जनमतः परम् । स्त्रीतोऽञ्जनं तद-
न्यञ्च पुष्याञ्जनकमेव च । मौलाञ्जनञ्चेति ।” तेषु सौवीरं
धूमं रक्तपित्तहरञ्च । रसाञ्जनं विषहृत्काञ्चिरीगर्भ
त्रणरोपणशोधनञ्च । स्त्रीतोऽञ्जनं पीतामं, पुष्याञ्जनं
सितं, मौलाञ्जनञ्च नीलवर्णमिति । वा. । तत्र षड्भु-
धमिति कालिकापुराणे; यथा— “सौवीरं जाम्बलं
तुल्यं मयूरं श्रीकरं तथा । दर्व्विका मेघनीलञ्च अ-
ञ्जनानि भवन्ति षट् ॥ खवद्रूपन्तु सौवीरं जाम्बलं
प्रसारं तथा । मयूरं श्रीकरं रत्नं मेघनीलञ्च तैज-
सम् ॥ घृततैलादियोगेन ताम्बादी दीपवर्जिना ।
यदञ्जनं जायते तु दर्व्विका परिकीर्तिता ॥” इति ।
गुणः— नेत्रनेर्मल्यकारित्वमेव । पुनस्तन्निविधं र-
सौ बटी तथा चूर्णमिति । “यथापूर्वं बलं तेषु स्ने-
हसाहुर्मनौषिणः ॥” इति । तत्र पुनः प्रत्येकं त्रि-
विधं यथा— “तत्रत्येकं त्रिधा प्रीक्षां लेखनं रोपणं
तथा । स्नेहनञ्चेति लिङ्गानि..... । लेखनं चार-
तीच्छाम्बरसैरञ्जनसुच्यते । नेत्रवर्त्माशराजालश्रीच-
श्रृङ्गाटकस्थितं । मुखनासाच्चिभिर्दोषसुतुक्लिश स्रा-
वयेच तत् ॥ कषायं तिक्तकं चापि सञ्च हं रोपणं
मतम् । स्नेहस्य श्रेयाहृत्यं स्यादृष्टेच बलवर्द्धनं ।
मधुरं स्नेहमश्छ तदञ्जनं स्यात्प्रसादनम् ॥ दृष्टिदो-
षप्रसादाद्यं स्नेहनाथञ्च तद्वितं । एरण्डमात्रा वर्त्ति-
स्तु लेखनी स्यात्प्रमाणतः । साईंकरेणकमिता री-
पथी वर्त्तिरिष्यते । क्रियते स्नेहनीवर्त्तिर्द्विहरेणुक-
मावया ॥ रसाञ्जनस्य मात्रा तु पिप्पल वर्त्तिमिता म-
ता । चूर्णन्तु लेखनं वैदोर्दृशलाकं प्रदीयते । रोप-
णं त्रिशलाकं स्यात् चतस्रः स्नेहनाञ्जने ॥” हेमन्ते
शिशिरे मञ्जाङ्गे योषिं श्रयपरारक्षे वर्षासु वसन्ते
च सञ्जदेव काल इति । भा.पू.ख.२भ. । कञ्जले ।
हे.च.सि.यो.कामलाचि.रक्तपित्तचि. । स्त्रीतोऽञ्जने ।
भा. । सु.चि.२५अ. । रसाञ्जने । च.द.अ.सा.चि.
प्रियङ्गादिः । रक्तपित्तचि. । च.१च. प्रदेहषट्के ।
साधनयोगेच । भा.बालचि. । सौवीराञ्जने । वा.सू.१५
अ.अञ्जनादिः । सु.सू.१२च. । See अञ्जनविधिः ।
अञ्जनकेशिका } स्त्री । इहविद्यासिनीनामग-
अञ्जनकेशी } न्द्रव्यं । A vegetable
perfume. मक्षिकानाम-

गन्धद्वये उत्तरदेशे प्रसिद्धे । भा.पू.१भ.क.व. ।

अञ्जनगुडिका । स्त्री । विम्बिकायामीषध-
विशेषे । गुडपुष्परसः, अपामार्गवीजं, अपराजिता-
मूलं, हरिद्रा, त्रिकटु च । अञ्जनं कर्तव्यम् । च.
द.अभिमान्यचि. ।

अञ्जनत्रयम् (त्रितयम्) । स्त्री । कालाञ्जन-
क्षीतोऽञ्जन-रसाञ्जनेषु । “कालाञ्जनसमायुक्तं क्षी-
तोऽञ्जनरसाञ्जने ।” रा.नि.व.२२ ।

अञ्जननामिका । स्त्री । वर्त्मगतनेत्ररोगभे-
दे । आञ्जनी, आञ्जनाहे । अत्र वर्त्ममध्ये रत्नै-
रतासा मुद्गप्रमाणा पिडका भवति। वा.उ.८.१४च.
“दाहतीद्वती तामा पिडका वर्त्मसम्भवा । मृद्धी
मन्दरजा मृद्धा श्रेया साञ्जननामिका ॥” मा.नि.।

अञ्जनभैरवः । पुं । सान्निपातिकज्वरे रसः ।
अत्र एकांशमिति प्रत्येकमेकांशम् । तीक्ष्णं तीक्ष्ण-
लीहम् । र.सा.सं.सान्निपा.ज्व.। अस्याञ्जनं विधिः ।

अञ्जनयुग्मम् । स्त्री । क्षीतोऽञ्जने रसाञ्जने
च । वा.स. प्रियङ्गादिः ।

अञ्जनरसः । पुं । सान्निपातिकज्वरे नस्यम् ।
इह ईशः पारदः । मरिचचूर्णं समम् । र.सा.सं.
ज्व.चि.। अन्यः सान्निपातिकज्वरदाहे । तत्र वाहिकं
हिकु । रसकं स्फटिकारी ।

अञ्जनविधिः । पुं । नेत्रप्रसाधनभेदे । यथा,
“अथ सन्ध्याकालेऽथ प्रातमञ्जनमाचरेत् । अञ्जनं
क्रियते येन तद्व्यं चाञ्जनं मतम् ॥ रसी भटी तथा
चूर्णमिति त्रिविधमञ्जनम् । यथापूर्व्वं बलं तेषु
क्षेहमाहुर्मनीषिणः ॥ तन्मध्येकं त्रिधा प्रोक्तं लेखनं
रीपणं तथा । क्षेहनञ्चेति । तेषु, लेखनं चारतौ-
ल्याक्षरसैरञ्जनं नेत्रवर्त्मादिदीपहरम् । रीपणं स-
क्षेहं कषायं तिकं दृष्टिबलवर्धनञ्च ॥ मधुरं क्षेह-
मखं क्षेहनं नेत्रक्षेहनाशम् । भा.।

अञ्जनादिगणः । पुं । अञ्जनफलिनीमांसी-
पत्रीत्यखरसाञ्जनमधुकनागाङ्गरूपी वर्गः । स च
विषामदाहपित्तघ्नः । वा.सं.१५च. । सौवीराञ्जनं,
रसाञ्जनं, नागकेशरपुष्पं, प्रियङ्गुः, नीलीपल्लं, वीर-
णमूलं, नलिनं, मधुकं, पुद्गलश्चेति । सु.सं.२८च.।

अञ्जनाधिका } स्त्री । कृष्णकापांसुधे । See
अञ्जनिका } कालाञ्जनी । अञ्जन्याम् । अञ्ज-

जनाहे । अञ्जनी लेपकारिणी । हारा,। ई.च.४
का.। सुद्रसूधिकायाम् ।

अञ्जनाभः । स्त्री । अञ्जनजले । Liquid
collyrium.

अञ्जनिकः । पुं । गन्धराजायाम् । [नि.व.४ ।

अञ्जनी । स्त्री । कटुकायाम् । कालाञ्जना । रा.

अञ्जलिः । पुं । प्रवृत्तिद्वये, ३२ती. प.प्र.१ख.।
कुडवमाने । रत्ना.नागार्थः । भा.उ.वाजी । करस-
मुटे । मे.लचिकम् ।

अञ्जलिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । सुद्रसू-
धिकायाम् । जटा.।

अञ्जलिकारिका । स्त्री । (Mimosa na-
tans.) लज्जालुकायाम् । रा.नि.व.५ । भा.पू.ग.
व.। (Lycopodium imbricatum.) बराह-
क्रान्तायाम् । वराहक्रान्ता ।

अञ्जलिनी । स्त्री । लज्जालुकायाम् ।

अञ्जीरः । पुं । (Ficus carica, Psidium
pomiferum.) खनामव्यातवृक्षे । वडं पेशी-
नां गीह । हिं चांजीर । फलगुणाः—शीतलं,
खादु, गुरु, रक्तपित्तवानघ्नञ्च । मद.व.६ ।

अटरुषः । पुं । (Justicia adhatoda.)
वासकवृक्षे । र.सा.सं.सूतिकारिरसे, कन्दर्पसारतैले
च । वा.चि.२४. । See वासकः ।

अटरुषः } पुं । वासकवृक्षे । र.सा.। च.द.

अटरुषकः } रक्तपित्तचि. ।

अटवी । स्त्री । अरव्ये । [इति रत्ना.।

अटवीक्षता । स्त्री । कुम्भाटवृक्षे । कुम्भाडुया

अटिः । पुं । शरारिपक्षिणि । हला.।

अट्टम् । स्त्री । अत्रे । मे.टविकं ।

अट्टनम् । स्त्री । अत्रभेदे । त्रिका.।

अट्टहासः (कः) । पुं । (Jasminum mul-
tiflorum.) कुन्दपुष्पवृक्षे । कुंद फूलन गीह ।
रा.नि.व.१० ।

अट्टङ्गः । पुं । गीधूमि ।

अट्टहुः । पुं । लज्जुचवृक्षे ।

अण्डः । पुं । स्रग्धाम्ने । अणुनीहिविशेषे स्यात् ।
मि.चक्रिकं । चीनधाम्ने । [६२३.]

अणुज्योतिः । स्त्री । लीकट्टी । वा.श्रा.५.अ.

अणुतैलम् । स्त्री । केशगतरी तैलविशेषः ।
वा.सू.१०.अ.७.२२.अ. । [नि.व.४.]

अणुमुष्टिः । पुं । विषमुष्टी, महानिम्बे । रा

अणुरवती । स्त्री।(Croton polyandrum.)
दलीहले । प.सु. । रा.नि.व.६ ।

अणुनीहिः । पुं । स्रग्धाम्ने । रा.नि.व.१६ ।

अण्डम् । पुं, स्त्री । मुष्के । रा.नि.व.१८ । डिम्बे ।
डिगु, आंशु । गुणाः—कटु स्वादु रुचिकरं शुक्र-
करं वातश्लेष्महरम् । गन्धमाकर्षणम् । शोणितं वि-
निघ.२.भ.वा.व्या.विषगर्भतैलोऽद्यगनाभौ।बीर्थो।वि.

अण्डकः । पुं । अण्डकोषे । हे.च. ।

अण्डकोटरपुष्पा । स्त्री । अजान्धाम् । नी-
लबुजा इति लोके । रत्ना. ।

अण्डकोषः । पुं । कुसुले । वषणे । अणु-
कोष । रा.नि.व.१८ । अण्डकोषलक्षणं—रैतः
शुक्रसमावर्द्धं कोशगर्भेऽवतिष्ठते । रैतःसावाण्डयुगलं
ग्रन्थामं चाण्डवर्षुलं । भूषणोदरवेष्ट्याः पथ्या
उदरगह्वरे । तिष्ठेत्प्राक्स्वर्गनाम्नैः कोषमायाति
तद्ग्रथम् । दक्षिणस्मात् स्थूलतरं वामाण्डं निम्बलम्बि
च । वामं रैतसिकं सूत्रं यती दीर्घतरं परात् । उ-
पथ्यपरिसंस्थानस्तरहन्नेन निम्बितः । कोषी रैतसिके
सूत्रे धमेऽण्डयुगलं तथा । तनीराभ्यन्तरो रक्तः स
ह्रीचनगुणान्वितः । तनीर्वाह्यशब्धमथो लीमभिः
कतिभिश्च । तनीर्भ्रस्करस्थान्तरेकया भिद्यते
द्विधा । तन्मूर्धयमध्यान्ते पुंसोऽण्डयुगलं ननु । उ-
दरादितसः सूत्रे पञ्चाङ्गमवाण्डयोः । नियतं सम-
नुप्राप्ते धराकायादिनिम्बिते ॥ अत्रिरिति कश्चित् ।

अण्डकोषकः । पुं । अण्डकोषे । श.र. ।

अण्डगः । पुं । गोधूमि ।

अण्डगजः । पुं । चक्रमर्द्दुपे । रा.नि.व.४ ।

अण्डजः । पुं । मत्स्ये । पक्षिणि । भा.पू.२.भ. ।

अण्डजा । स्त्री । शरटे । वि. । सर्पे । मत्स्ये ।
पक्षिणि । मे.जचिकं । अगनाभौ । वा.हे.मा. ।

अण्डपर्यः । पुं । मलाण्डतरो । अत्रि. ।

अण्डपेशी । स्त्री । कोषे । मुष्के । हे.च. ।

अण्डस्कन्दः । पुं । अण्डेषु स्कन्द इव, अत्रसाण्ड-
रोगविशेषः । तल्लक्षणं यथा—प्रकीपान्नाबतादीनां
कारणैः पूर्वोदितैः । अण्डस्कन्दसुरङ्गाणां जायते
बहुसंज्ञकः ॥ तस्य रूपं चिकित्साञ्च भेदश्चैव समा-
सतः । प्रवक्ष्यामि अथायोगं वाजिनां हितकाम्ययाः ।
वषणौ दूषयेद्यायुः श्लेष्मणा यस्य संयुतः । तस्य सु-
क्ष्णलयेको रोगो वाताण्डसंज्ञकः ॥ यदण्डं कण्ठ-
तेऽन्यस्य तेन पादेन खञ्जति । क्षत्र्यवृष्टस्य तस्याय
वेदना मुष्कयोर्भवेत् ॥ शुनता मुष्कयोश्चैव रक्तता
क्षणतापि वा । भवेत् पित्तेन दुष्टेन पिङ्गकानाञ्च
सम्भवः ॥ शूनी पक्वी तु रङ्गस्य मुष्कौ यस्य सवेदनी ।
त्रिकलाभेन युक्तस्य तस्य पूताण्डमादिशेत् ॥ स्यर्श-
तः कठिनौ रुचौ रूपतश्चैव यौ चद्रु । वषणौ यस्य
वाङ्मस्य स रक्ताण्डः प्रकीर्णितः ॥ तस्मिन् सर्वाः
प्रयोक्तव्याः क्रियाः पोताण्डोधिताः ॥ शूनी तु क-
ठिनौ रुचौ वषणौ मन्दवेदनी । कृच्छ्रमूत्रस्य वाङ्मस्य
सूचकोशश्च श्यते ॥ श्लेष्माण्डः स तु विज्ञेय औपा-
ण्डौ वेधयेच्छिरां । निरुद्धं कटुतैलेन चाङ्गं खेदश्च
कारयेत् ॥ जयदत्तः ५०.अ. ।

अण्डहस्ती । पुं । चक्रमर्द्दुपे । रा.नि.व.५ ।

अण्डालुः । पुं । मत्स्ये । श.च. ।

अण्डिका । स्त्री । यवचतुष्टयपरिमाणे । च. ।

अण्डिनी । स्त्री । सान्निपातिकयोनिरोगविशे-
षः । लक्षणं—“अतिकायगृहीतायास्तस्या अण्डि-
नी भवेत् ॥” सु.चि. ।

अण्डीरः । पुं । पुरुषे । मे.रत्रिकं ।

अण्डस्थि । स्त्री।मक्षिण्वादिस्थे स्रग्धाम्नि.सु.श्रा. ।

अण्डी । स्त्री । अण्डुली । [इति च लोके। अत्रि. ।

अतन्द्रा । स्त्री । काफि इति ज्योति फले । ङ।

अतरुणदारुः } पुं । वृद्धदारुके । विज-
अतरुणदारुः(कः) } उाङ्क । हिं विधारा ।

“अतरुणदारुकापुराः” भा.म.१.भ.सन्धिकञ्च.चि. ।

अतलसृक् । स्त्री । जले । हे.च.४.का ।

अतसी । स्त्री।(Linum Usitatissimum)
Common flax. क्षुमाहले । त्रिगिना । हिं
तिसि । तं नङ्गयगसिधेः । गुणाः—मधुरा कष-

कारिका कफघातवर्धनी, ईश्वरपित्तघ्नी कुष्ठवातघ्नी च । रा.नि.व.१६। यकटद्वित्री क्षिप्त्वा गुरुः वाता-
खण्डिष्य । मद्.व.१० ।

अतक्षीतैलम् । स्त्री । अतक्षीजाततैले । मणि-
नात्र तैलम् । गुणाः - सधुरं पिच्छिलं वातघ्नं मद्-
गन्धि कषायं कफहरं कासहरञ्च । रा.नि.व.१५ ।
आग्नेयं क्षिग्धीष्णं कफपित्तनुत् कटुपाकमचक्षुष्यं
बल्यं वातहरं गुरु । मल्लङ्गत् रसतः खादु याद्वि
लन्दीषद्वहनम् । वक्षी पाने तथाभ्यङ्गे नखे कर्णस्य
पूरणे । अनुपानविधौ चापि प्रयोज्यं वातशान्तये ॥
भा.पू.तैलव. ।

अतिकटुः । त्रि । निम्बादिद्रव्ये ।

अतिकण्टः(कः) । पुं । लघुगोचुरके । दुरा-
लभायाम् । मद्.व.१ । [कन्दशाके । रा.नि.व.७ ।

अतिकन्दः(कः) । पुं । हस्तिकन्दनाममहा-

अतिकण्ठः । त्रि । अतिदुर्बले ।

अतिकेसरः । पुं । कुलकापुष्पवत् । कोकण
देशीयं पुष्पं विशेष्य । हिं कृजा । रा.नि.व.१० ।
भा.पू.पु.व.। कष्टकसेवत्याम् । कौंटी। सुंउेति ।

अतिक्रान्तावेक्षणम् । स्त्री । यत्पूर्वमभि-
हितं तत् । “यथा चिकित्सितेषु ब्रूयात् श्लोकस्थाने
यदीरितमिति ।” सु.उ.६५अ.।

अतिगण्डः । त्रि । वृद्धगण्डे । मे.उचतुष्कं ।

अतिगन्धः । पुं । A sort of Jasmine
(Jasminum zambac.) सुन्दरपुष्पवत् । रा.
नि.व.१०। गन्धके । रा.नि.व.१२ । (Michelia
champaca.) चम्पकवत् । रा.नि.व.१०। भूतवत् ।
गक्रतृण । रा.नि.व.८ । [म्यकवत् । रा.नि.व.१०।

अतिगन्धकः । पुं । हस्तिकर्णपलाशवत् । च-

अतिगन्धा(सुः) । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् ।
रा.नि.व.४ । [जिज्ञाप्रुता । रा.नि.व.४ ।

अतिगन्धिका । स्त्री । पुत्रदात्रीलतायाम् ।

अतिगुह्या । स्त्री । (Uraria lagopoedes.)
इन्ध्रिपण्याम् । छोटं चाकूले । रा.मा.। शाल-
पण्याम् । मद्.व.१। वा.सू.२६अ.। “लक्ष्मीं गुह्याम-
तिगुह्याम् ।”

अतिघूर्णता । स्त्री । अतिनिद्रा । भा.म.४म.

मसूरिकानि । “दृष्ट्वा दाहातिघूर्णता ।”

अतिचरः । पुं । पचिभेदे ।

अतिचरणा । स्त्री । तन्नामककफजयीनिरोग-
विशेषे । अतिव्यवायेन शीघ्रयुक्ता योनिरतिचरणी-
च्यते । “सैवातिचरणा शीघ्रसंयुक्तातिव्यवायतः ।”
वा.उ.१३अ. । See अचरणा ।

अतिचरा(ला) । स्त्री । पद्मचारिण्याम् । मद्.
व.३।(Hibiscus mutabilis.)खलपत्रिण्याम् ।
शूलपत्रम् । रा.नि.व.५ । भा.पू.१भ. । See खल-
पत्रम् । भूतवत् ।

अतिच्छत्रः । पुं । रक्तकीकिलाचे । तानमा-
थना । ब्रह्म कुलेशांङ्गा । प.सु.।रत्ना.। कृत्रायाम् ।
Mushroom. काटिछातू, पोशानछातू ।
स्यूलवर्णविशेषे ।

अतिच्छत्रकः । पुं । भूतवत् । प.सु.। भूतवत् ।
गक्रतृण । रा.नि.व.८ । तणसाधारणे । वृक्षविशेषे ।
यस्य मूले पत्रे वा वचाकारः, कटुरसश्च । रा.नि.।
सप्तपर्णवत् ।

अतिच्छत्रा } स्त्री । शताह्वयाम् । गुल्फ ।
अतिच्छत्रिका } रा.नि.व.४। मद्.व.२ । वा.
उ.६अ.। “अतिच्छत्रा पलङ्गया ।” सि.यो.उन्माद-
चि.महापैशाचवृते । मधुरिकायां । मोरी । च.
चि.।अ.। कृत्रवत् । यस्य मूले पत्रे वा वचाकारः,
कटुरसश्च । भूतवत् । रा.नि. । विषाणिकायाम् ।
वा.सू.२६अ.। तन्नामकमह्वेषवौ । See शीषधिः ।

अतिजागरः । पुं । नीलक्रीचे । रा.नि.व.१६।

अतिजृम्भः । पुं । वायुरोगविशेषे । वै.निघ.।

अतितपस्विनी । स्त्री । गीरधमुष्णाम् ।
गोत्ररूपं चाकूनिश । भा.पू.१भ.गु.व. ।

अतितर्पणम् । स्त्री । अतिवृत्तौ । वा.सू.८अ. ।

अतितीव्रा । स्त्री । गन्धदूर्वायाम् । रा.नि.व.८।

अतितीक्ष्णः । त्रि । मरिचादौ । पुं । शीभाञ्ज-
नवत् । स्त्री । अजमोदायाम् । [निघ. ।

अतिवृमिः । पुं । पित्तजन्यरोगविशेषे । वै.

अतिवृजिनी । स्त्री । त्रिपर्ण्याम् । तेजवतम्,
तेजवती । मद्.व.१ ।

अतिदग्धम् । स्त्री । अतिदग्धरीगे । अतिदग्धे

मांसावलम्बनं गात्रविशेषः शिरास्नायुसंस्थिव्या-
पादनमतिमानं, अरदाहृदिपासामूर्च्छांशोपद्रवा
भवन्ति । व्रणशस्य चिरेण रीहति रुद्धय विवर्षो
भवति । मुष्ट्याग्निप्रतपनं काय्यमुष्णं तथौषधम् ।
हृत्वादि । सु.सू.१२अ. ।

अतिदाहः । पुं । अतिसन्नापे । वै.निघ. ।

अतिदीप्तिः । स्त्री । श्वेतसुरसायाम् । श्वेत
वांशुं जूलनी । वै.निघ. । [व.६ ।

अतिदीप्यः(कः) । पुं । रक्तचित्रके । रा.नि.

अतिदुष्टः । पुं । गोक्षुरके । वै.निघ. ।

अतिदेशः । पुं । प्रकृतस्यानागतेन साप्पनम् ।
यथा—अनेनास्य वायुर्हंसुपतिष्ठते तेनोदावर्तः
स्यादिति । सु.उ.६५अ. । [सू.२५अ. ।

अतिनिद्रता । स्त्री । कफहृद्विज्वरोगविशेषे ।

अतिपक्वमांसम् । स्त्री । पाकाधिकसिद्धमांसे ।
गुणाः—अतिपक्वम् यन्मांसं विरसं वातलं गुरु ।
वै.निघ. ।

अतिपक्वचीरम् । स्त्री । अतिश्वेतघनदुग्धे ।
घनांत्रुत दूधं । इदम् अतिगुरु । “भवेद्गरीयोऽति-
श्वेतम् ।” वा.टी.हेमाद्री चारपाणिः ।

अतिपत्रः(कः) । पुं । शकतरी । शंशुन
गोहं । रा.नि.व.६ । उन्माद-चि.महापैशाचघृते ।
हृत्किन्दनाममहाकन्दे । रा.नि.व.७ ।

अतिपत्रा । स्त्री । (Sida cordifolia.)
बलायाम् । वेरुगड़ा । हिं खरेली ।

अतिपातितम् । स्त्री । अस्थिभङ्गविशेषे । ते-
नास्थि निःशेषेण भिन्नं भवति । सु.नि.१५अ. ।

अतिपिच्छः । पुं । श्वेतरक्तालुके । वै.निघ. ।

अतिपिच्छला । स्त्री । कुमार्याम् । शूतकू-
मात्री । वै.निघ. ।

अतिपिच्छरः } पुं । दुष्टप्रथे । च. ।

अतिपीडकः }
अतिबला । स्त्री । (Sida rhombifolia.)
पीतबलायाम् । पीतवर्णं वेरुगड़ा, पीतवांकुलि ।
हिं ककहिया । मं पिटाखिणी । गुणाः—तिक्ता
कटुः वातघ्नी कृमिघ्नी दाहदृष्याविषच्छर्हिक्लेदीप-
शमनी च । रा.नि.व.४ । शीतला मधुरा बलका-

निङ्गत् । क्षिप्त्वा ग्राह्यी वातरक्तरक्तपित्तचतुर्नी
च । मद.व.१ । हरेन्महाबला कृच्छं भवेद्यातागुली-
मनी । हृत्वादतिबला मेहं पयसा सितया समम् ॥
भा.पू.१भ.गु.व. । सु.उ.१६ संशमने । च.सू.४अ. ।
सू.सू.कृमिचि. । चि.क.क.बह्वी स्त्रीरोगचि. । वा.उ.
४०अ. । श्वेतवाद्यालके । गीरघतच्छुलायां । गौत्रक
चांकुनिग्रा, कानिग्रा सिंटेकीविष्णु नारायणतैले ।
शतावरीयो.सा.कौ. । चि.क.क.बह्वीकैतक्यादितैले ।

अतिबलिका } स्त्री । वाद्यालके । रा.नि.व.४ ।

अतिबली }

अतिभारगः । पुं । अश्वतरी शंखर इति लीके ।

अतिभोजनम् । स्त्री । अतिमात्रया भोजने ।
गुणाः—आलस्यगीरवाटोपसादांश्च कुरुतेऽधिकम् ।
सू.सू.४६अ. कृताश्रय. ।

अतिमङ्गल्यः । पुं । (Aegle or cratoeva
marmeloës.) विल्ववृक्षे । रा.नि.व.११ ।

अतिमञ्जुला । स्त्री । कण्टकसेवतीवृक्षे । हिं
सेवती गुलाब । गौलांप, वरुण गौलांप । भा.
पू.१भ.पु.व. । मद.व.३ । See सेवती ।

अतिमण्डलः । पुं । भूषामनवृक्षे । वै.निघ. ।

अतिमन्यः(कः) । पुं । अग्निमन्यश्चपे ।

अतिमुक्तः(कः) } पुं । Mountain ebony.

अतिमुक्ताका } तिनिशवृक्षे । अम. । तिन्दुक-
वृक्षे । तेष, गोवं । नवमल्लिकार्जुने । मं तें राय-
विर । राशटवन । (Goertnera racemosa.)
माधवीलतायाम् । प.सु. । “अतिमुक्तकमिच्छन्ति
वासन्ती-माधवीलताम् ।” हला.५४ । अतिमुक्तसु
निःसर्जे वासन्त्यां तिनिशेषि च । ने.तचतुक् । वा.
उ.१३अ. । “तथातिमुक्तकैरुह ।” भा.पू.१भ. ।
गुणाः—कषायः शीतलः अमघ्नः पित्तदाहज्वरी-
न्यादहिकाच्छर्दिघ्नश्च । रा.नि.व.१० । See ति-
निशः । माधवी मधुरा शीता खण्ठी दीपत्रयापहा ।
भा.पू.१भ.पु.व. । (कः) हरिमन्ये । हारा. ।

अतिमुक्ततैलम् । स्त्री । अतिमुक्तकबीजतैले ।
गुणाः—वातपित्तघ्नं केश्यं श्लेष्मलं गुरु शीतलश्च ।
वा.टी.हेमा. । [व.१० ।

अतिमुक्ता । स्त्री । अतिमुक्तकायाम् । रा.नि.

अतिमोदनी(दिनी) । स्त्री । नवमल्लिकायां ।
रा.नि.व.१० ।

अतिमोदा । स्त्री।(Jasminum arbore-
um.) नवमल्लिकायां । सेउति । रा.नि.व.१० ।
गणिकारीवृक्षे खनाम्ना कौक्यदेशे ख्याते । गणि-
नि । रा.नि.व.१० ।

अतियवः । पुं । निःशुकयवे । कृष्णवर्णे यवे ।
मद.व.१० । निःशुकीऽतियवः स्मृतः । यवादतिय-
वो न्यूनः । भा.पू.१भ.धान्यव. ।

अतियुक्तः । त्रि । वारंवारं प्रयुक्ते । भा.म.ख.
१भ.चं.सा. । “सेहायैरतियुक्तैः ।” [१७अ.।

अतियोगः । पुं । अतिशयितप्रयोगे । वा.सू.

अतिरक्तः । पुं । हिङ्गुले । वै.निघ. ।

अतिरक्ता । स्त्री । जवापुष्पवृक्षे । वै.निघ. ।

अतिरसः । पुं । पौष्ट्रके । श.मा. ।

अतिरसा । स्त्री । सूर्वायाम् । मूत्रगं । वै.निघ.
२भ.अप.चि.पलङ्कषातेलं । रास्त्रायाम् । मद.व.
१ । वल्लीयष्टिमधुनि । रा.नि.व.६ । शतमूल्याम् ।
च.सू.४ । [१२ । भा.पू.१भ. मद.व.१ ।

अतिरुहा । स्त्री । मांसरीहिण्याम् । रा.नि.व.

अतिरुचः । त्रि । सेहशुभे, कङ्कुकीद्रवादी ।

अतिरेचकः । पुं । काकोल्याम् । कौकला ।
वै.निघ. । [नि.व.२० ।

अतिरोगः । पुं । चयरीगे । राजयज्ञवि । रा.

अतिरोमशः । पुं । वन्य-हाने । हारा. ।

अतिरोमशा । स्त्री । नीलवृक्षायाम् । शंगन-
वेटे । प.सु. ।

अतिलङ्कितम् । स्त्री । अत्युपवासे । तल्लक्ष-
णं—पर्वभेदोऽङ्गमर्हं कासः शोषो मुखस्य च ।
सुप्रणाशोऽश्चिच्छया दीर्घं त्यं शीतनेचयोः । मन-
सः सम्भ्रमोऽभीष्टसूर्धवातलमो हृदि । देहाश्रयल-
हानिष लहनेऽतिहते भवेत् ॥ च.द. ।

अतिलम्बी । स्त्री । शलाक्यायाम् । भा.पू.१भ. ।

अतिलोहितगन्धः । पुं । दमनकवृक्षे ।
दना । प.सु. ।

अतिवर्जुलः । पुं । (Sida rhombifolia.)

कलायविशेषे । मट्टत्र, वाट्टुना, कफाहे । र.मा. ।
अतिविदाही । त्रि । राजसर्षपादी ।

अतिविद्या । स्त्री । दुष्टव्य धनविशेषे । प्रमाणा-
तिरिक्तविज्ञायाम् । सु.शा.८ ।

अतिविषः(षा) । स्त्री ।(Aconitum het-
erophyllum.)खनामख्यातीपविषजातीयपख-
द्रव्ये । आउहेट् । हिं आतइष । अतिविषा सर्वत्र
भाषा । तं अतिवसचेटु । अतिविषा शुकृलक्षण-
भेदात् त्रिधा रसवीर्यविपाकेषु तुल्या । गुणाः—
कटुष्णा तिक्ता कफपित्तज्वरघ्नी आमानीसारकासघ्नी
विषघ्नी हार्दघ्नी च । रा.नि.व.६ । वा.सू.२५अ.
वचादि. । नागारातिविषाभयाः । च.द.ज्व.चि.पि-
पुपल्याद्यष्टे । मदनपालम् श्यामकन्दोपविषयो-
श्चतुर्भेदानाह श्वेतरक्तलक्षणीतत्वात् ते तासां यथा-
पूर्वं श्रेष्ठा गुणीतमा सर्व्वदोषहरा शीथघ्नी श्लेष्मि-
करीगघ्नी रसायनी च । मद.व.१ । अतिविषाकटु-
कीप्रभतीनामुष्णगीमयजलेन शुद्धिर्जातया । सा.
कौ. । [वै.निघ. ।

अतिवीजः । पुं । वव्वूलकवृक्षे । वात्नांशांश्च ।

अतिवृहतरफलः । पुं । पनसवृक्षे । कौटाल
शांश्च । भा.पू.१भ. ।

अतिव्यथा । स्त्री । अतिशयितयन्त्रणायाम् ।
पीडायाम् ।

अतिव्यायामः । पुं । व्यायामाधिक्ये । अ-
धिक कूष्ठि कर । अतिव्यायामो न पथ्यः । अ-
तिव्यायामतः कासो ज्वरश्चाहर्हः श्रमः क्लमः । ट-
या चयः प्रतमकः रक्तापित्तच जायते ॥ भा.पू.१भ.।

अतिशक्वली । स्त्री । तिलज्जतरौटिकायाम् ।
गुणाः—रुचा श्लेष्मपित्तासघ्नी गुदः विष्टिघ्नी, न
चक्षुष्या च । भा.पू.कृताश्रव.। [मूल. । र.मा.।

अतिशारिवा । स्त्री । अनन्तायाम् । अनशु-

अतिशूकः । पुं । यवे । यव । प.सु. ।

अतिशूकजः । पुं । गोधूमे । गम । Wheat.

अतिशृतचीरम् । स्त्री । अतिक्रियते दुग्धे
कवलभीज्यवत् सञ्जाते । तद्गुरुतरम् । स्नात्रिर्जलं
शतं विचित्रतरुणांशशेषितम् । तथा श्रुततमं सारं
गुरु वक्ष्यतमं पथः ॥ वा.सू.५अ.च.व.टी.खरनादः ।

अतिशीघ्रः । पुं । ज्वरीणे । See अयः ।

अतिसय्या स्त्री । बल्लीयष्टिमधुनि ।

अतिसर्जनम् । स्त्री । वेधे । मे.नपञ्चकं ।

अतिसान्द्रः । पुं । राजमाषे वाऽग्नौ वरुणौ
रवा । [लतायष्टिमधुनि]

अतिसाम्या । स्त्री । कृष्णसुखगुञ्जावज्जाम् ।

अतिसारः । पुं । पर्पटके । मद्.व.१ । हिं
पापडा । उदरामयरीगविशेषे । See अतीसारः ।

अतिसारकी । त्रि । अतिसाररोगिणि ।

अतिसारघ्नः । पुं । चैत्रपर्पटके । ऋ२.प्रां.प-
ड । वै.निघ. । [निघ.।

अतिसारघ्नी । स्त्री । अतिविषायाम् । वै.

अतिसारभेषजम् । स्त्री । लीभिः । तद्रीग-
निवारके औषधे ।

अतिसारवारणरसः । पुं । अतिसारे रसः।
अत्र कृतकर्पूरं पक्ककर्पूरम् । खाखसीचीरं अहिफे-
नम् । र.सा.सं. ।

अतिसारस्या । स्त्री । रास्त्रायाम् । वै.निघ. ।

अतिसूक्ष्मः । त्रि । अतिशयसूक्ष्मे ।

अतिसेवनम् । स्त्री । अधिकमात्रया सेवने ।

अतिसौम्या । स्त्री । बल्लीयष्टिमधुके । रा.नि.व.६ ।

अतिसौरभः । पुं । आम्रवृक्षे । भा.पू.फ.व. ।

अतिस्क्न्धा । स्त्री । रक्तकुलशके । वै.निघ. ।

अतिस्थूलवर्णा । पुं । दुष्टव्रणविशेषे । च.।

अतिसिग्धः । त्रि । अत्यन्तसिग्धे । तस्य ल-
क्षणम् — कफप्रसृक्तः शिरसी गुर्वतेन्द्रियविभ्रमः ।
लक्षणं तदतिस्निग्धे क्वञ्च तत्र प्रदापयेत् ॥ वै.निघ.।
नस्यचि. । [निघ.।

अतिस्रवा । स्त्री । मयूरवज्जाम् । मृग्वी । वै.

अतिस्मितसन्धिः । पुं । सन्धेरतिशयविक्षेपे ।
सन्धियुतं सदुषैरवस्थानं । तेन सन्ध्यास्त्रीरुभयोरैवा-
तिक्रान्ता वेदना च । सु.नि.१५.अ. । See भयः ।

अतीसारः । पुं । Diarrhoea or dysentery.
अतीव सरति, प्रकृतिमतिक्रम्य गुदमार्गेण सरतीति
अतीसारः । खनामख्यातीदरामयरीगे, बहुद्रवमखनिः-

सरचरीगे । तस्य निदानं गुदभोजनादिकम् । तस्य
निरुक्तिः—रसादिद्रवधातुमार्गं मन्दीकृत्य मलेन
सह मिश्रितानां वायुना चाधः प्रसृन्नानां अतिनिः-
सरणादतीसार उच्यते । तस्य च पूर्व्वरूपं—हृदय-
नाभिगुह्यीदरादिस्थानेषु सूचीविज्ञववेदना, काया-
वसादवायुमलविवन्धतीदोदराभानापरिपाकादिक-
ञ्च । स षड्विधः वातपित्तकफसन्निपातशीकापरि-
पाकजभेदाद्भवति । तत्र वातजे मलस्यारुणता फे-
णिलता रुचता पक्वता तथा गुदे सशब्दवेदनमल्पशी
मुहुर्निःसरणञ्च लक्षणं भवति । पित्तजे च मलस्य
हरितपीतलीहितवर्णता दृष्यासूर्च्छादाहाः, मल-
वारे ज्वाला चतस्र लक्षणम् ; कफजे च शुक्लगाद-
सकफामगन्धिशीतलमला निःसरणि, रोगी स-
रीमाधश्च भवति । सान्निपातिके च वातजादिल-
क्षणानि दृश्यन्ते, प्रायश्श्याच मलाः शूकरवसा-मां-
सधावनवारिवद्भवन्ति । शीकजे च गुञ्जाफलस-
दृशशीणितं केवलं मलमिश्रितं मलरहितं वा स-
रति, तत्र मलसहितं चैत् दुर्गन्धं मलरहितं चै-
न्नर्गन्धं भवति । आमातिसारे च नानावर्णं वारं-
वारञ्चातिसार्यन्ते, तथा तत्रोदरशूलमतीव जायते ।
अतीसारस्य चासाध्यलक्षणं—मलस्य कृष्णसिग्धता,
यकृतशुष्कवत् कृष्णरक्तवर्णता, घृततैलवसामम्ब-
दधिदुग्धमांसधावनवारिसदृशता, कृष्णनीलवर्णता,
ईषत्कृष्णरुचचिकण्णता, शिखिपुष्कवत् विविधवर्ण-
चन्द्रकयुक्तता, घनश्वगन्धिमसिष्काभता, सुगन्ध-
पूतिगन्धवहुलता च, तथा दृष्यादाहात्कारदर्शनं,
द्विज्ञायासपार्श्वशूलेंद्रियचित्तमोहाः गुञ्जाश्वन्त-
रवलिपाकः प्रलापश्च, तथा गुदसंवरणाच्चमता बल-
मांसहीनता अतीवीदराभानं शीघ्रः, मलहारस्य
पक्वतासखेऽपि गात्रस्य शीतलता उपद्रवाश्च ।
चिकित्सा-स्वल्पपथ्यांश्चै प्रदर्शनीयाः अतीसारे नाना-
विधद्रवधातुनिःसरणमूत्रमूत्रकैवलमेव कफनिःस-
रणमित्यतिसारप्रवाहिकथीर्मेदः । इति माधवक-
रसंयहादतीसारसंयहः । शार्ङ्गधरज्जु भयमजुक्ता स-
प्तविधमाह । तस्य सम्प्रतिः संशय्यायां धातुरक्तःकृ-
शानुं वचींमिश्री माकतेन प्रसृन्नः । ऋषीऽतीवाधः
सरत्वेव यन्नाद्यार्थिं घोरं तं त्वतीसारमाहुः ॥ ह-
न्नाभिपायूदरकुचितोदगात्रवसादानिलसन्निरीचाः।
वित्संज्ञ आभानमयाविपाकी भविष्यतः तस्य पुं-
रःसराचि ॥ तस्य निदानम्—गुर्व्यतिसिग्धवर्षवीष-
द्रवस्थूलातिशीतलैः । विरुद्धाभ्यग्नाजीषैरसारस्यैः

आपि भोजनैः॥ खेदाद्वैरतियुक्तैश्च मिथ्यायुक्तैर्विवा-
द्भवात् । श्रीकाण्डाण्डुमयातिपानात् सात्म्यसंपर्था-
त्वात् ॥ अन्नाभिरमर्षैर्वैगविधातैः कृमिदोषतः ।
पृष्ठा भवत्यतीसारी लक्ष्यं तस्य वक्ष्यते ॥ सु.उ.
४०अ.।स च वातपित्तकफसन्निपातश्रीफामज्जभेदात्
षड्विध इति । अथातिसार-लक्षणम्—अम्लिनाथ
पित्तेन त्रैलोक्या चापि बाजिनः । अतीसारसथा
चान्यः सन्निपातेन जायते ॥ सङ्कीचिताङ्गः स्वानेन
सकफं योऽतिसार्यते । अल्पं तनु सप्रवृद्ध पुरीषं
बहु वा ह्यः ॥ तस्य वातात्मकं विन्ध्यादतीसारं वि-
चक्षणः । पित्तज्जघैव वक्ष्यामि श्लेष्मज्जघ समासतः॥
खेददाहपरीतानां लक्ष्येभ्यस्तिमान् भिषक् । स्ववैष
नीलरक्तेन विस्वगन्धेन पित्तजम् ॥ मन्दाहारभथा
वाह्यो हृष्टरीमातिपीडितः । श्यामिः सपिच्छलै-
र्भिर्भ्रंविद्यात् श्लेष्मसमुद्भवम् ॥ सन्निपातात्मकञ्चैव
सर्वेषां लक्षणैर्युतम् । विरूपं हृन्वजं श्रेयमतीसारं
विचक्षणैः । अतीसाराः समुद्दिष्टाः शालिहोत्रा-
दिभिः पुरा ॥ अ.द.४२अ.।

अतुलः । पुं । कफे । तिलकवृक्षे । श.च.।

अटमिः । स्त्री । टमिशून्वे । अपरितीषे ।

अतेजाः । स्त्री । छायायाम् । रा.नि.व.२१।

अत्कः । पुं । अङ्गे । उष्णा.।

अन्नः । पुं । सूर्ये । वै.निघ.।

अत्यः । पुं । अग्ने । [भस्मके । विज.र.।

अत्यग्निः । पुं । च्छधाधिक्ये । च.द.अग्निमा.चि. ।

अत्यन्तपद्मा । स्त्री । कमलिन्याम् । वै.निघ. ।

अत्यन्तशीषितः । त्रि । अतिरक्ते । क्ली ।
सुवर्षेगैरिके । वै.निघ.।

अत्यन्तसुकुमारः । पुं । (Panicum Ita-
licum.) कन्दलीवृक्षे । कङ्कण्याम् । रा.नि.व.१६।

अत्यम्बुपानम् । क्ली । मात्रातिरिक्तवारिपाने ।
तद्गन्धं यथा —अत्यम्बुपानान्न विपच्यतेऽन्नं अनम्बु-
पानाच्च स एव दीपः । तस्मान्नरी वक्रिविवर्द्धनाथं
सुदुर्मुहुर्वादि पिबेद्भूरि ॥ इति जलपानलक्षणम् ।
रा.नि.व.१४ ।

अत्यम्बः । पुं, क्ली । (Spondias mangi-
fera.) इच्छाम्ने । उँडुल । रा.नि.व.६ । See
तिलिङ्गी । वर्गमातुलुङ्गे । मातुलुङ्गे । त्रि.अत्यन्ताम्ब-
रचयुक्ते ।

अत्यम्बा । स्त्री । मातुलुङ्गावृक्षे । वनवीजपुरे ।
मधुसूतैव, मधुपुंवा वा मधुसूतैव । रा.नि.व.११।
महाकाण्डे । रत्ना. तिलिङ्गाम् । श.र. ।

अत्यम्बुपर्णी । स्त्री । वल्लिशरुणे लताविशेषे ।
कडुवडुवेनि । हेगुली । रा.नि.व.३ । अम्बुली-
ण्याम् । अंशुकुल । गुष्ठाः—अत्यम्बुपर्णी तीक्ष्णास्त्रा
भीहृश्लविनाशिनौ । वातहृद्दीपनी रुष्या गुल्फश्ले-
ष्मायापहा ॥ रा.नि.व.३ । मात्रा.३माषा ।

अत्ययः । पुं । नाशे, दीपे, कृच्छे । रत्ना.अने.
व.। मे.यत्किं । [गंछ । रा.नि.व.१० ।

अत्यर्कः । पुं । शृङ्गार्कवृक्षे । श्वेत आंकन

अत्यानन्दा । स्त्री । कफत्रययोनिरोगवि-
शेषे, येन स्त्री शाम्यधर्मेषु सन्तीषं न लभते । अ-
त्यानन्दा न सन्तीषं शाम्यधर्मेषु विन्दति । भा.म.
ख.४भ.योनिरोगचि.।

अत्यारक्ता । स्त्री । जवापुष्पवृक्षे ।

अत्युग्रम् । क्ली । हिङ्गुनि । मद.व.२ ।

अत्युग्रगन्धा । स्त्री । कृष्णगोकर्णाम् । कृष्णा-
पराजितायाम् । अजमीदायाम् । मद.व.२ ।

अत्युदीर्णा । स्त्री । दुष्टव्यधनविशेषे । यत्र ती-
क्ष्णाम्बुमुखश्लेष्मेषु वेधो भवति । सु.शा.८अ.।

अत्यूहः । पुं । कालकच्छपक्षिणि । दात्यूह ।
मे.हृत्किं । [कायाम् । मे.हृत्किं ।

अत्यूहा । स्त्री । नीलशेफालिकायाम् । नीलि-

अत्रिः । पुं । ऋषिविशेषे ।

अदनम् । क्ली । भक्षणे ।

अदन्तः । त्रि । दन्तहीने ।

अदलाः । पुं । हिङ्गुलवृक्षे । श.च. । घृते ।

अदला । स्त्री । घृतकुमार्याम् । रा.नि. ।

अदंशः । पुं । महाभूलके । वडु भृगा ।

अदारिका । स्त्री । वृक्षकमले, वृक्षीपले ।
७मट्ट कक्षल । वै.निघ.। [निघ. ।

अददः । त्रि । अस्थिरे । क्ली । टण्डुलविशेषे । वै.

अद्भुतसारः । पुं । खदिरसार । रा.नि.व.८ ।

अद्यम् । क्ली । धान्ये ।

अशतनः । जि । अशमवे । आञ्जिकार ।

अशश्लिना } स्त्री । आसन्नप्रसवायां गवि
अशश्लिना }

अद्रकः । पुं । महानिम्बहृत् । वै.निघ. ।

अद्रिः । पुं । पर्वते । शैलहृत् । मे.रद्विकं ।
परिमाणविशेषे ।

अद्रिकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् । श्वेतापरा-
जितायाम् । रा.नि.व.१२ । [भा.पू.१गु.व. ।

अद्रिका । स्त्री । धान्यके । श्वे.न । महानिम्बे ।

अद्रिजः । वि.गिरिजाते । स्त्री । शिलाजतुनि ।
र.मा.रत्ना. । तुम्बुरुहृत् । रा.नि.व.११ । गरिके ।

अद्रिजतु । स्त्री । शिलाजतुनि । हेमा. भा. ।

अद्रिजा । स्त्री । सेंहलपिप्पलीक्षुपे । रा.नि.
व.६ । [व.२ ।

अद्रिभूः । स्त्री । आखुकर्णोत्ततायाम् । रा.नि.

अद्रिभाषा । स्त्री । वनभाषे । गायात्रि । वै.
निघ. । [डूयूत्र । वै.निघ. ।

अद्रिसानुजा । स्त्री । त्रायभाषायाम् । वना-

अद्रिसारः । पुं । लौहे । रत्ना. ।

अद्रेष्कः(ष्का) । पुं, स्त्री । निम्बविशेषे । हिं वका-
इननिम्बे । प्रोशादेड निम् । भेष. कुष्ठचि. ।

अधः । अव्ययं । अधोभागे । योनी । वै.निघ. ।

अधःकुन्तलः । पुं । अन्तर्लोम्बि ।

अधःपातनम् । स्त्री । पारदस्य यन्मार्गेषा-
धःक्षेपणे । यथा — नवनीताह्वयगन्धकं (लाउत्रा
गंक्रक) सूतञ्च समभागं गृहीत्वा जम्बीररसेन

मईथित्वा, शुकशिल्पीमूलं शिशुमूलापामार्गश्वेत-
सर्षपसैश्वकक्लेन समभागेन संमिश्र्य यन्मस्तीर्ष-

भाष्ठाभ्यन्तरतले कल्कमिश्रितं तं सूतं क्षेपयेत् ।
अथ जलयुक्तमधीभाष्कं सुवि पूरयित्वा तस्य सुखे

रसयुक्तं भाष्कमधीमुखं संस्थाप्य च हयोः सन्धिसुखं
क्षेपयेत् । अथ उपरिष्ठात् पुटे दत्ते पारदी जले

पतति । इत्यधःपातनं । “नवनीताह्वयं सूत”नि-
त्यादि । र.सा.सं. ।

अधःपुटः । पुं । चारोलीहृत् । वै.निघ. ।

अधःपुष्पी । स्त्री । (Micracium) गोजिह्वा-

क्षुपे । रा.नि.व.४ । चौरपुष्पीहृत्विशेषे । चोर्व
कैंटिकी, चोत्रथडिका, जांठूहे, उकुणे, वाटिग्रा,
लेडुत्रा । छटाहृत्तीति गीर्वाथाः । सततञ्च.मङ्ग-
दक्षी नखे वै.निघ.२भ. ।

अधःप्रस्तरः । पुं । हृत्पासने । वै.निघ. ।

अधःशल्यः । पुं । अपामार्गक्षुपे । रा.नि.व.४ ।
भा.पू.१भ. । श्वेतापामार्गे ।

अधःशाखः । पुं । संसाराश्लयहृत् ।

अधःशेखरः । पुं । श्वेतापामार्गे ।

अधमः । पुं । अक्षवेतसे ।

अधमाङ्गम् । स्त्री । चरणे । श.च. ।

अधरः । पुं । चीष्टे । छैटि । रा.नि.व.१८ ।
स्त्री । स्त्रीयोनी ।

अधरकण्टकः । पुं । दुरालभायाम् । वै.निघ. ।

अधरकण्टिका । स्त्री । क्षुद्रशतावर्था । वै.निघ. ।

अधरा । स्त्री । नीचदिशि । वै.निघ. ।

अधामार्गः } पुं । अपामार्गे । धामागंवहृत् ।
अधामार्गवः } गडुगडु । हिं काश्च । अ.टी. ।

अधिकण्टकः । पुं । यासक्षुपे । दूरालभा-
विशेष्य । रा.नि.व.४ । [निघ. ।

अधिकप्रियम् । स्त्री । त्वचि । दांरठिनि । वै.

अधिकरणम् । स्त्री । यत्र कुर्वन्ति तदधिकर-
णम् । सु.स.४१श. । ‘यमथंमधिकृत्योच्यते ।’ यथा

रसं दोषं वा । सु.उ.६५श. ।

अधिकारी । पुं । पुरुषे । वै.निघ. ।

अधिजिह्वः । पुं । A tumour on the
tongue. कण्ठगतसुखरीगे । सु.नि.१६श. । अयं

हिजिह्वोऽप्युच्यते ।

अधिजिह्वकः । पुं । जिह्वागतरीगविशेषे ।
See अधिजिह्वा ।

अधिजिह्वा } स्त्री । जिह्वारोगविशेषे क-
अधिजिह्विका } फशीषितजे । अथ जिह्वो-

परि जिह्वायधत् शोथो जायते । पक्वश्चेदसाध्यः ।
उपजिह्वा जिह्वानिम्बती भवतीत्यमयीर्भेदः । लक्ष-

णम् — जिह्वायरूपः श्वयधुः कफानु जिह्वाप्रवन्धी-
परिरक्तमियः । सु.नि.१६श. । अथस जिह्वागत-

रोगे जिह्वोपरि शोफरूपे । लक्षणम्—“अधिति-
ज्ञाभिधानस्य उपरिटादिनिर्देशेत् ॥” क.द.२६८.

अधिदन्तः (कः) । पुं । A tooth grow-
ing over another. दन्तमूलगतरोगविशेषे ।
गजदन्ते । गजदन्त । अत्रस्य दन्तोपरि षडधिक-
दन्तनिर्गमरूपरोगे । तेन चात्रस्य यास्यहृद्येऽनिका
भवति । समदन्तविशिष्टोऽदन्तविशिष्टाश्चोऽधि-
दन्त इत्युच्यते । “सप्तभिषाष्टभिर्दन्तैः स्यात्तथाधि-
कदन्तकः ।” ज.द.३८. ।

अधिदैवतम् । क्ली । अधिदेवतायाम् । आधि-
दैविकरोगे । सु.शा.१८. ।

अधिपतिः । पुं । मर्कस्याजविशेषे । तच्च
रोगभावसंस्थानं मसकाम्बन्तरे सर्वेशिरासन्मिलन-
स्थानञ्च । सु.शा.६८. ।

अधिभूतः । पुं । यन्मधिकृत्य योवर्तते स एव
तस्याधिभूतो नाम । यथा यस्य नामेन्द्रियस्य यत्
कार्यंभूतं तदेव कार्यं तस्मिन्द्वयस्याधिभूतविषयः ।
सु.शा.१८. ।

अधिमन्यः । पुं । Acute pains in the
balls of the eyes with pain and
swelling of one side of the head.
अभिष्यन्दोत्पन्नेत्ररोगविशेषे । स च वातजपित्तज-
कफजरक्तजभेदेन चतुर्विधः । सर्वत्रैव लक्षणं
तौत्रवेदना । अभिष्यन्दे (ऋक उठां व । नेत्रशूल)
उपेक्षिते अधिमन्यो जायते । लक्षणम्—इद्वैरतै-
रभिष्यन्दैर्नराशामक्रियावताम् । तावन्तस्वधिमन्याः
स्युर्नयने तौत्रवेदनाः ॥ उत्पाद्यत इवात्यर्थं नेत्रं
निर्मण्यते तथा । शिरसोऽर्द्धञ्च तं विद्यादधिमन्यं
खलचक्षुः ॥ इत्याहृष्टिं चैषिकः समरात्रादधि-
मन्यो रक्तजः पञ्चरात्रात् । षड्रात्राद्वा वातिको वै
निहत्यात् मिथ्याचारात्-पैत्तिकः सद्य एव ॥ अधि-
मन्येषु सर्वेषु ललाटे वेधयेच्छिरां । अत्रान्ते सर्वथा
मन्ये भुवोसु परिदाहयेत् ॥ सु.उ. ६८.

अधिमांसम् । क्ली, पुं । म.ने.रो. । See नेत्रमांसार्थं

अधिमांसकः । पुं । Inflammation of
the tonsils. कफजन्मदन्तवेष्टजरीगविशेषे ।
हनुभवान्मदन्ते अतिवेदनमहाशोथो बालासावच
भवति । हान्त्ये पश्चिमे दन्ते महाशोथीमहाहजः ।
बालासावो कफजतो विशेषः सोऽधिमांसकः ।

भा.म.ख.४म.सु.रो.चि. । मा.नि. । सु.नि.१६८. ।

अधिमांसार्थं । क्ली, पुं । Fleshy ex-
crescence on the eye, cancer of the
eye. दृष्ट्युक्तगतरीगविशेषे मांसवृद्धीतिख्याते ।
लक्षणम्—पश्चिमं हृदु रक्तार्थं यन्मांसं चौयते सिं-
ते । पृथुम्वधिमांसार्थं बहुलञ्च यन्निभम् ॥ मा.नि. ।
अधिसुक्तकः । पुं । माधवीलतायाम् । वै.निघ. ।
अधिसुक्तिका । स्त्री । सुक्तागृहे, यक्तौ । सू-
क्तानिपुं । वै.निघ. । [रत्ना. ।

अधिष्ठानम् । क्ली । स्थाने । यामि । नगरे ।

अधीरः । पुं । अयोग्यवैद्ये । वै.निघ. ।

अधोऽंशुकम् । क्ली । परिधेयवस्त्रे । अम. ।

अधोगतः । पुं । अस्थिभङ्गरीगे । वै.निघ. ।

अधोघण्टा । स्त्री । अपामार्गे । आंघो । रत्ना. ।

अधोऽङ्गम् । क्ली । मलद्वारे ।

अधोमर्शं । क्ली । गुदे । गुह्यद्वारे । हे.च. ।

अधोजिह्विका । स्त्री । तालुमूलस्य चन्द्रजिह्वा-
याम् । आंजिह्व । हारा. । जिह्वाधःश्रीधरीगे ।
कफादघृसादधिजिह्विका चेति । च. ।

अधोद्वारम् । क्ली । मलद्वारे । योनी । हे.च. ।

अधोभागहरः । त्रि । विरेचनकर्मणि हि-
तकरे । च. ।

अधोमुखा । स्त्री । गीजिह्वायाम् । रा.नि.व.४ ।

अधोयन्त्रम् । क्ली । वकयन्त्रे ।

अधोवायुः । पुं । अपानवायौ ।

अधीरेचनः । पुं । आरम्बघञ्चि ।

अधोऽस्त्रपित्तम् । क्ली । अधोगतरक्तपित्तरीगे
See रक्तपित्तम् ।

अध्यख्टा (व्यख्टा) । स्त्री । कपिकच्छुलता-
याम् । आनां कुनी । See आत्मगुहा । भूष्यामल-
क्याम् । रत्ना. । कोकिलान्ते । तान्माथना । मद.
व.१ । भा.पू. । प.४. ।

अध्यर्बुदम् । क्ली । अर्बुदोपरि जातार्बुदरीगे ।
आंवेर उपेत्त आंवा लक्षणम्—यज्जायतेऽन्यखलु-
पूर्वजाते श्रेयं तदध्यर्बुदमर्बुदद्वैः । सु.नि.११८. ।

अध्यश्नम् । क्ली । अजीर्णोपरि भोजने लक्षणम्

—“अजीर्णं भुज्यते यत् तदध्यशनमुच्यते। प्राप्सुते त्वनले मन्दे निरङ्गी न समाहरेत्। प्रातराग्ने त्वजीर्णे तु सायमाग्ने न दुष्यति। पूर्वधुक्ते विदग्धेऽग्ने भुञ्जानो हन्ति पावकम्। सायमाग्ने त्वजीर्णे तु प्रातर्भुक्तं विषीपमम्”। वै.निघ. दिनचर्या। मुक्तस्योपरि श्रूयोभोजने। भा.म.ख.१भ.अती.सा.चि.। “वि-
रुद्धाध्यशनाजीर्णः” वा.सू.८अ.।

अध्यक्षः । पुं। चीरिकाह्वये। श.र.। मरुकार्कह्वये। चि। प्रत्येकं कर्षाईमाने। सि.यो. र.पि.चि.एला-
दिगुटकायां हन्दः।

अध्युषितः । पुं। सर्वाङ्घ्रिरोगे। त्रि। उपविष्टे।

अधुषः । पुं। तन्नामकतालुगतमुखरांगे। अत्र तालुदेशे रक्तदोषजन्यलोहितानतिस्यूलशीघ्रः, तेन च ज्वरक्षीत्रवेदना च भवति। मानि। तल्लक्षणं—शीफलाब्जो लोहितसालुदेशे रक्ताज्ज्वरः; सी-
ऽधुषो रुग्ज्वराब्जः। सु.नि.१६अ.।

अध्वगः । पुं। उष्ट्रे। अश्वतरे। छे.च.।

अध्वगभोज्यः(ग्यः)। पुं। आम्नातकह्वये। त्रिका.।

अध्वगह्वयः । पुं। आम्नातकह्वये।

अध्वगक्षमी । पुं। खिचरे, पत्रिणि। वै.निघ.।

अध्वजा । स्त्री। खर्षणीचुपे। रा.नि.व.४।

अध्वनिषेवणम् । स्त्री। अध्वचलने। वै.निघ.
See चंक्रमणं।

अध्वरा । स्त्री। मेदायाम्। भा.पू.१ छ.व.।

अध्वशीघ्रः । पुं। पथिश्रमजन्यशीघ्ररोगे। अध्वप्रशीघ्री खस्ताङ्गः संभ्रष्टपरुषच्छविः। प्रसुमगात्रा
वयवः शुक्लरुमगलानलः॥ नि.।

अध्वसिद्धकः । पुं। सिन्धुवारह्वये। रा.नि.व.४।

अध्वान्दुग्धाचवः । पुं। श्यीषाकह्वये। श्यीषा
गांछ। हिं नाउया श्यीषाल। श.च.।

अनंशुमत्फला । स्त्री। कदलीह्वये। अटा.।

अनः । स्त्री। अन्ने। उषा.। [निघ.।

अनग्ना । स्त्री। कार्पास्याम्। कार्पांग। वै.

अनघः । पुं। गौरसर्पे। रा.नि.व.१६।

अनघ्नः । पुं। गौरसर्पे। वै.निघ.।

अनङ्गम् (कम्) । स्त्री। मर्नास। श.र.।

अनङ्गसुन्दररसः । पुं। बाजीकरणाधिकारि
रसः। मृतस्य पलं गन्धकस्य च पलं रक्तकुमुदरसैः
दिनत्रयं भावयेत्। ततो बालुक्कायत्ने प्रहरमात्रं
पचेत्। श्वतायं रक्तवक्त्रपुष्पश्वेतपद्मरसेन दिनैकं
भावयेत्। र.सा.सं.। [त्रि। शीक। रा.नि.व.४।

अनङ्गजिह्वा । स्त्री। गोजिह्वायाम्। गोजि-

अनङ्गही । स्त्री। See अनङ्गाही।

अनङ्गान् । पुं। हृषे। भा.पू.। रत्ना.।

अनङ्गाही । स्त्री। गवि। गांशे। हला.।

अनङ्गः । पुं, स्त्री। मूलाधान्ये मरुधान। वै.निघ.

अनन्तः । पुं। दुरालभायाम्। वै.निघ.२भ.
अनन्तादिचूर्णे, सर्वज्वरे। सिन्धुवारह्वये। अशक-
धाती। रा.नि.व.१२।

अनन्तकः । पुं। मूलके। नलदण्डे। हिं नर-
कट। म.द.व.१।

अनन्तमूलम् । स्त्री। कराखाख्यीषधे। सुग-
न्धायां। वचाभेदे। श.चि.। अनन्तायाम्।

अनन्तमूली । स्त्री। दुरालभायाम्। रक्त-
दुरालभायाम्। वै.निघ.।

अनन्तरन्ध्रका । स्त्री। खर्परपोलिकायाम्।
आंके पिट्टे। वै.निघ.।

अनन्तवातः । पुं। तन्नामकशिरीरोगविशेषे।
लक्षणं—दोषानु दुष्टान्तय एव मन्यां सम्पीड्य छा-
टासु रुजां सुतीत्राम्। कुर्वन्ति योऽचिन्तुव शङ्क
देशे स्थितिं करोत्याद्य विशेषतस्तु॥ गच्छस्य पात्रे
तु करोति कर्म हनुयहं लोचनजांस रोगान्।
अनन्तवातं तमुदाहरन्ति दोषत्रयौलं शिरसी वि-
कारम्॥ मा.नि.।

अनन्ता । स्त्री। खनामख्यातलतायां। अनङ्ग-
मूल। हिं अनन्तमूल। सु. मिश्र.अ.। शारिवेति
उत्तरापथे प्रसिद्धा। रा.नि.व.१२। See शारिवा।
च.द.पि.ज्व.चि.शिरोक्षेपे। “कालियचन्दनानन्ता।”
भा.म.ख.४भ.गर्भ-चि.। “अनन्ता शारिवा राक्षा”।
भा.म.ख.१भ.ज्वरे शारिवादी। “अनन्ता बालकं
मुलम्”। च.म.४,१२दश.। दूर्वायां। छे.च.४।
खर्षणीयां। प.सु.। लाङ्गल्यां। प.सु.। भा.पू.
१गु.व.। दुरालभायां। प.सु.। भा.म.ख.४भ.

सु.री.चि.। “कल्कैरनन्ता खदिरारिमिद....।”
वा.१५५. प्रियङ्गादि.व. प्रियङ्गादि-दूर्वादि-व.
हेमा.अरुणश्वा “दूर्वानन्ता निम्बवासात्मगुप्ता पद्मा-
द्रजी वीजनवह्मप्रनन्ता।” नीलदूर्वायाम्। भा.
पू.१। रा.नि.व.१३। गीलीर्वा। च्छतूर्वा। रा.
नि.व.८। यवासायाम्। भा.म.४भ.काकेल्यादिव.,
“अनन्तां कुक्कुटीं विन्वीम्”। दुरालभाभावे यवासा
याह्या। अग्रिमन्यवचे। गुडूयाम्।

अनभिलाषः। पुं। अन्नविज्ञे। अरोचके।
रा.नि.व.२०।

अनलः। पुं। चित्रकक्षुपे। रा.नि.व.६। भा.पू.
१भ.ह.व.। च.द.संग्रहणी चि.पाठाद्यचूर्णे। रक्त-
चित्रके। र.सा.सं.। भङ्गातकवृत्ते। रा.नि.व.११।
पित्ते। रा.नि.व.२१। देवधान्ये। मद.व.१०।
अग्नी। [दूर्वा।] भेष.कुष्ठ-चि.।

अनलम्। स्त्री। भङ्गातकबीजे। “अनलमरिच-

अनलनामा। पुं। चित्रकवृत्ते। [नि.व.३।

अनलप्रभा। स्त्री। ज्योतिष्मतीलतायाम्। रा.

अनलविवर्धनी। स्त्री। कर्कटिकायाम्।
कौकूडगोष्ठ।

अनली (लिन्) लिः। पुं। वक्रवृत्ते। त्रिका.

अनवस्थितचित्तत्वम्। स्त्री। वायुरोगे।
वै.निघ.। चित्तचाञ्चल्ये।

अनशनम्। स्त्री। लङ्घने। मा.नि.।

अनक्षः। त्रि। अन्धे।

अनक्षि। स्त्री। कुचक्षुषि।

अनाक्रान्ता। स्त्री। कण्टकायाम्। र.मा.।

अनागतार्त्तवा। स्त्री। कन्यायाम्। अजात-
रजस्त्रायाम्। रा.नि.व.१८। [सु.उ.६५अ.।

अनागतावेक्षणम्। स्त्री। एतन् वक्ष्यतीत्यर्थे।

अनाचारः। पुं। असत्कर्मणि। वै.निघ.।

अनातङ्गः। त्रि। अरोगिणि।

अनातपः। पुं। आतपाभावे।

अनातुरः। त्रि। अरोगिणि।

अनामकम्। स्त्री। अशरीजे। श.र.।

अनामयम्। स्त्री। अशरीये। रा.नि.व.२०।

अनामा। पुं। अनामिकाशुली। श.र.।

अनामिका। स्त्री। तन्नामकाशुली, अशुहा-
श्चतुर्थाशुली। रा.नि.व.१८।

अनार्जवः। पुं। रोगे। रा.नि.व.२०।

अनार्त्तवजलम्। स्त्री। पौषादिमासचतुष्टय-
भवे वृष्टिजले। तत्र वातादिदोषत्रयकोपनं। यथा
—अनार्त्तवं प्रसृजन्ति वारि वारिधरास्तु यत्। त-
च्चिदोषाय सर्वेषां देहिनां परिकीर्तितं। भा.पू.
वारिव.।

अनार्त्तवा। स्त्री। रजःशून्यायां। तन्नामकयो-
निष्ठापदि रोगे। अनार्त्तवासनी वक्षी खरस्यर्था
च मैथुने। मा.नि.।

अनार्थकम्। स्त्री। Aloe wood. अगुह-
काष्ठे। हला। काष्ठागुह्यणि। रा.नि.व.१२।
भा.पू.१भ.क.व.। [रा.नि.।

अनार्थजम्। स्त्री। Aloe wood. अगुह्यणि।

अनार्थतित्तः (कः)। पुं। (Gentiana
cherayta Rox.) भूमिन्धे। चिरांता। अम.।

अनासिकः। त्रि। नासिकाहीने।

अनाहः। पुं। आनाहरीगे। See आनाहः।

अनाहारः। पुं। आहाराभावे।

अनिच्छः। त्रि। हर्षे। वै.निघ.।

अनिमिषः} पुं। मत्स्यं। त्रिका.मेषचतुष्कं।
अनिमेषः} त्रि। निमेषशून्ये।

अनिर्माल्या। स्त्री। (Medicago escu-
lenta. Rox.) पिच्छिकायाम्। पृक्कायाम्। पि-
डिं। रवा.।

अनिर्वाणः। पुं। कफे। वै.निघ.।

अनिलः। पुं। वायौ। शक्रतरौ। (शंशुन
गोष्ठ। रा.नि.व.२३। [वै.निघ.।

अनिलकपित्यकः। पुं। स्थूलाश्वातके।

अनिलकारकः। पुं। काञ्चिकमेदि। वै.निघ.

अनिलघ्नः (कः)। पुं। (Terminalia bele-
rica.) विभीतकवृत्ते। रा.नि.व.११।

अनिलज्वरः। पुं। वातिकज्वरे। स च सा-

मनिरामभेदात् द्विविधः । च.द.। See ज्वरः ।
अनिलनिर्यासः । पुं । मिथालवचे । पित्रा-
 भान । मं विवला । वै.निघ. ।
अनिलपर्ययः । पुं । वायुरीगे ।
अनिलभुक् । पुं । सपें । वै.निघ. । [रस.र. ।
अनिलरसः । पुं । रसोऽयं पाण्डुरीगे हितः ।
अनिलरिपुः । पुं । एरुष्टवचे । वै.निघ.२भ.
 'सन्धि-ज्व.चि. रासादिः ।
अनिलहरम् । स्त्री । कृष्णागुण्णि । वै.निघ. ।
अनिला । स्त्री । नयाम् । खटिकायाम् । कूल-
 थङि । र.मा.।
अनिलाजीर्णम् । स्त्री । वाताजीर्णो वा.सू.८अ.
अनिलाटिका । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् ।
अनिलान्तकः । पुं । इन्द्रुदीवचे । जिज्ञा-
 पूती । हिं इन्द्रोद् । रा.नि.व.८।
अनिलापहा । पुं । रक्तकुलत्थके । लालकूर्ति ।
 वै.निघ. ।
अनिलामयः । पुं । वायुरीगे । वातव्याधी ।
अनिलारिरसः । पुं । वातव्याध्यधिकारे रसः।
 अत्र वातारिरसैः एरुष्टमूलरसैः । अग्निः चित्रकः।
 तोयैः क्रायैः । र.सा.मं. रसेन गर्भं द्विगुणं विमर्त्य
 वातारिनिर्गुंष्टरसैर्दिनेकं । निवेशयेत्ताम्रमये पुटे
 तक्षर्वं मृदाविध्य च बालुकाख्ये । यत्ने पुटे गोमय-
 चूर्णवस्त्रौ स्वभावशैते तु समुद्धरेत्तत् ॥ निर्गुंष्टि-
 कावातहराग्नितीयैः संचूर्ण्य यत्नेन विभावयेत्तत् ॥
अनिलोचितः । पुं । नीलमाषके । वै.निघ. ।
अनिष्टा (ष्ठा) । स्त्री । नागवला । रा.नि. ।
अनिःसारा । स्त्री । कदलीवचे । कलागंष्टि ।
 रा.नि.व.११। वै.निघ. ।
अनिष्ठुः । पुं । (Chaccharum sponta-
 neus.) इक्षुविशेषे । थंगुडा । र.मा.। आनाखौ
 रवा. । [यचतुष्कं ।
अनीकस्थः । त्रि । हलिशिवाविचचणे । वै.
अनीली । स्त्री । काश्टणे । र.मा.।
अनुकदली । स्त्री । कदलीविशेषे । मं लोखं-
 डीकेष ।

अनुकर्षम् । स्त्री । कर्षसमीपे । वा.शा.४अ. ।
अनुकर्षणम् । स्त्री । पानपात्रे । हारा. ।
अनुकल्पः । पुं । An alternative. अभावे
 तद्गुणद्रव्यान्तरयहणे ।
अनुकूलका । स्त्री । लघुदन्त्याम् । वै.निघ. ।
अनुकूला । स्त्री । ऋसदन्तीवचे । रा.नि.व.६।
अनुकूलिनी । स्त्री । चन्द्रदन्त्याम् ।
अनुगः । पुं । परिचारके । रवा. ।
अनुजम् । स्त्री । प्रपीण्डरीक-नाम-गन्धद्रव्यवि-
 शेषे । शूङ्गत्रिशा । रा.नि.व.१२ ।
अनुजा । स्त्री । चायमाणलतायाम् । गोंगुर्या-
 निशा लता । रा.नि.व.५ । वना डूमूत्र । भा.पू.
 १भ.गु.व. । [दशु । सि.थो.पाण्डुचि.हन्दः ।
अनुतक्रम् । स्त्री । तक्रानुपाने । जम्बा तक्रं पिबे-
अनुतर्षः । पुं । तष्ठा । सुरापानपात्रं । भेष.भे.
 षचतुष्कं ।
अनुत्क्लेशः । पुं । उत्क्लेशभावे । च.सं.विसृची ।
अनुत्थितविद्या (शिरा) । स्त्री । दुःस्थान-
 बन्धनात् वेपमानायाः यस्याः शिरायाः शोणित-
 समीची भवति । सु.शा.८अ. ।
अनुपजः । त्रि । अनुपदेशजाते । ते च कूर्च-
 चरकोषस्थमत्स्यस्रवपादिनी भवन्ति । See अनू-
 पवर्गः । [देतादि । हला. ।
अनुपदीना । स्त्री । उपानहि । जूता, थङ्ग
अनुपशयः । पुं । What increases the
 disease. उपशयविपर्येते व्याध्यसाक्षीषधान-
 विहारदायी । यथा— हेतुव्याधिविपर्येसविपर्येसाद्य-
 कारिणां । औषधान्नविहारानामुपयोगं सुखावहं ।
 विद्यादुपशयं व्याधेः सहि सात्प्रमिति स्मृतः॥ विप-
 र्येतेऽनुपशयो व्याध्यसाक्षीप्रमिसंज्ञितः । मा.नि.
 पञ्चनिदाने ।
अनुपानम् । स्त्री । औषधपानानामरं विलम्ब्य
 प्रयोज्यं, रात्रौ पुनः पाचनमेव व्यवस्थेयम् । “विलम्ब्य च
 क्रामणमेतदीरितं रात्रौ पुनः पाचनमेतदूचरे ।”
 रा.नि.व.२० । वातेऽनुपानं क्षिप्रधीचं, क्षेपन्धि

कक्षीयं, पिने सिग्धं, खेहपाने उन्नीदकमित्यादि ।
मद.व.११। “सूषीवलेहगुडिकाकल्कानामनुपानकौ
वातपित्तकफोद्रेके त्रिद्वैकपलमाहरेत्” । शार्ङ्ग.म.
ख.६५. ।

अनुपालुः । पुं । पानीयालुके । वन आनू ।
रा.नि.व.७ । [लखे । श.च. । खड्गलखे । वेतसी ।

अनुपुष्यः । पुं । (Saccharum sara.) शर-

अनुबन्धी । स्त्री । लष्णायां । हिक्कायां । मी. ।

अनुभासः । पुं । काकविशेषे । वै.निघ. ।

अनुभूतिः । स्त्री । त्रिभतायाम् । तेउडे ।
हिं निक्षीतर । See त्रिभत् ।

अनुमतम् । स्त्री । “परमतमप्रतिविद्धम् । यथा-
न्या ब्रूयात् समरसा” इति सु.उ.६५५. ।

अनुयवः । पुं । यवाशूनीऽनुयवः । वा. । नि.शुक
यवे । हेमा. । गुणाः— वृष्यः स्थैर्यकरः सूत्रमंदः-
पित्तकफघ्नः पीनसश्यासकासीरुक्षम्बकण्डरीगणश्च ।
वा.शुकधान्यवर्गे । [रा.नि.व.६।

अनुरुहा । स्त्री । नागरसुलायां । नागंरभूता ।

अनुरेवती । स्त्री । सुद्रदन्व्याम् । रा.नि.व.६ ।

अनुलासः । पुं । मयूरपक्षिणि । शशूत ।

अनुलास्यः । पुं । मयूरपक्षिणि ।

अनुलेपः } पुं, स्त्री । चन्दनादी । गन्धद्रव्या-
अनुलेपनम् } दिलेपने । छन्दनादि लेपन ।
गुणाः—अनुलेपस्त्वषामूर्च्छादौर्गन्धश्चमवातजित् ।
सौभाग्यतेजस्त्वर्णप्रदीप्त्योजीवत्ववर्धनः ॥ मद.व.१३।
अपिच—अनुलेपनकं बल्यं तेजःसौभाग्यदायकम् ।
त्वचं प्रीतिप्रदं प्रीतं तन्मूर्च्छाशमनाशनं । दौर्ग-
न्धवातहं प्रीतं पूर्वोच्चार्यैरदं स्मृतम् ॥ वै.निघ. ।
प्रीतिकरं, भोजस्कारं, शक्रवर्धनं, दौर्गन्धहरं, श्म-
पापतन्दाहरञ्च । राज. ।

अनुलोमनम् । स्त्री । अनुलोमकरणे । मला-
दिधातूनां यथामार्गं गमनीपाथे । मनादिधातूत्र
यथापथे गमनोपांशु । यथा—कृत्वा पाकं मला-
नाश्च भिक्षा बन्धमघो नयेत् । तच्चानुलोमनं प्रीतं
यथा प्रीता इरीतकौ ॥ भा. ।

अनुष्णी । स्त्री । हिक्कायाम् । लष्णायाम् । मी. ।

अनुवासः } पुं, स्त्री । सीरश्वे । खेहवस्त्री ।
अनुवासनः } खेहने । धूपने । मी. । “यः
अनुवासनकः } खेहो दीयते सः स्यादनुवास-
ननामकः” । तस्य मात्रा च
पल्लव्यं तदर्हं वेति । भा. ।

अनुवासनवस्तिः । पुं । खेहवस्त्री । मात्रा-
वस्ती । “अनुवासनभेदश्च मात्रावस्तिरुदीरितः” ।
भा. । स च तैलादिखेहोपकरणैः खेहकाथादिना
वा साध्यते गीपुष्काकारेण स्वर्णादिनिष्कृतेन,
गजदन्मादिकृतेन वा नेत्रेण । पिच्छाङ्गी वा नक्ष् ।
नेत्रपरिमाणं वयोभेदेन विविधम् । एकवर्षी-
यात् षड्वर्षपर्यन्तं षडङ्गुलं । अष्टवर्षे अष्टाङ्गुलं ।
षोडशवर्षे द्वादशाङ्गुलं प्रत्येकञ्च परिणाही यथाक्रमं
कर्णाश्लकानामिकामध्यमाङ्गुलिपरिमितः । एतेषाञ्च
प्रत्येकं यथाक्रमं साहोङ्गुलं साहंद्वाङ्गुलं साहंत्राङ्गु-
लञ्च वक्षिसुखे सन्निवेश्यम् । वक्षिहागप्रवेशनीय-
नेत्रसुखञ्च यथाक्रमं कङ्कश्लेनमयूरपुष्कमध्यनाडी-
वत् स्थूलं भाव्यम् । येन च द्रव्येणास्थापनं तत्परि-
माणं पूर्वाक्तवयोऽनुरूपमेव यथाक्रमं रोगिणी
द्वाञ्जलिपरिमाणं चतुरङ्गुलिमितमष्टाङ्गुलिमितञ्च
भाव्यम् । एवमुत्तरीक्षरं वयोऽनुरूपं नेत्रादिमानं
वर्द्धनीयम् । द्वितीयञ्च—पञ्चविंशतेरुर्ध्वं नेत्रद्वैष्यं
द्वादशाङ्गुलं मूलपरिणाहञ्च अङ्गुष्ठीदरसन्निभो भा-
व्यः । पृथिनीपचनाङ्गिकावचायभागः, वदरास्थि-
मितं वा कलायपरिमितं वा छिद्रवर्त्म भाव्यम् ।
वक्षिबन्धनायञ्च नेत्रमूले कर्णिकाहयं (कर्णिक) का-
थ्यम् । द्रव्यमानञ्च रोगिणी द्वादशाङ्गुलि । अत्र
कल्पे माधुकतैलं श्यामम् । सु.चि.२८५. । एतत्प्रका-
रणं सु.चि.२५।२६।२७५.सङ्गं । विरेचनात्मक-
रात्रे गते जातबलाय च । सुन्नात्रायानुवासाय व-
क्षिर्द्वयोऽनुवासनः ॥ अथानुवासं स्वभ्यक्तं उष्णान्मु-
खेदितं शनैः । भोजयित्वा यथाशास्त्रं कृतचक्रमथं
ततः । उष्णान्मुखविष्णुर्वं योजयेत् खेहवक्षिणा ।
सुप्तस्य वामपार्श्वेन वामजहाप्रसारिणः । कुञ्चितपा-
रजहस्य नेत्रं सिग्धे गुदे न्यसेत् । वक्ष्णा वक्षिसुखे सूचं
वामहस्तेन धारयेत् ॥ पीडयेद्दक्षिणेनेव मध्यवेगेन
धीरधीः । जम्भाकासचवादींश्च वक्षिकाले न कार-
येत् ॥ वै.निघ.वक्षिनिघिः । अथाशस्य यथा—
अथानुवासनविधेस्तथैवास्थापनस्य च । प्रवक्ष्यामि
यथायोग्यं शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ॥ काष्ठैर्दक्षैरेयोभिश्च

अङ्गभ्रमलादिभिः । द्वादशाङ्गुलदीर्घन्तु परिष्कारे
षडङ्गुलम् ॥ कौलास्थिमात्रच्छिद्रन्तु कुर्वात्रिंशं विच-
क्षणः । मूलादनुक्रमग्रन्थमष्टणन्तु विशेषतः ।
त्यक्ताङ्गुलानि चत्वारि कार्षिकान्तस्य कारयेत् । पु-
टकस्य प्रबन्धाय मूले द्वे चापि कार्षिके ॥ अनेना-
स्थापनं कुर्वाद्नुवासनमेव च । यथायोग्यं भिषक्
प्राज्ञः सर्वरोगोपशान्तये ॥ अनुवासनविवरणम् —
त्रिरात्रं पञ्चरात्रं वा सप्तरात्रमथापि वा । भोज-
यित्वा हृद्यं प्राञ्ची रसकखेहभोजनैः ॥ भोजितं
भोजनोक्तं दिनान्ते चानुवासयेत् । निरुह्यथेदना-
हारमपराह्णे विचक्षणः ॥ त्रिभिर्वारैः प्रदानव्यो
निरुहः शास्त्रकोविदैः । ईषसीक्षः प्रयोक्तव्यः प्र-
थमं पुटकोविदैः ॥ द्वितीयश्च तृतीयश्च तौक्षी चैव
प्रकीर्षितौ ॥ अ.द.१६अ. ।

अनुवासनोपगवर्गः । पुं । षड्विंशदशक-
नाम-कषायवर्गे । यथा—राखासुरदाहविलमदन-
शतपुष्पहृशोरपुनर्नवाश्वदंष्ट्राप्रिमन्यश्लोणाका इति
दशैमानि... ॥ हृशोरः श्वेतपुनर्नवा । च.सू.४अ. ।

अनुवासास्यः । पुं । अनुवासने । वै.निघ. ।

अनुवेक्षितम् । स्त्री । शाखासु व्रणदन्धनभेदे ।
सु.सू.१८अ. ।

अनुशयी । स्त्री । क्षुद्ररोगान्तर्गतपादरोगवि-
शेषे । तल्लक्षणं यथा—गम्भीरामल्पशोधाच्च सवर्णा
सुपरिस्थिताम् । पादस्यानुशयीं तान्त्वं विद्यादन्तः-
प्रपाकिनोम् ॥ चि.—हरदनुशयीं वेद्यः क्रियया
श्लेष्मविद्रधेः । भा.पाद.रो.चि. ।

अनुशस्त्रम् । स्त्री । लक्ष्मणारस्फटिककाचजली-
काप्रिवारनखादिरूपशस्त्रेषु । तानि च शिशुभोरु
प्रभृत्यथम् । सु.सू.८अ. । [चि. शीतलं ।

अनुष्णम् । स्त्री । उत्पले । नीलपत्रम् । रा.नि. ।

अनुष्णवसिका । स्त्री । नीलदूर्वाधाम् । रा.

अनुष्णवल्ली । नि.व.८ ।

अनुसार्थकम् । स्त्री । सुगन्धद्रव्यविशेषे । मं
कहीला ।

अनुचानः । पुं । उत्तमवेद्ये । साङ्गवेदाध्यायिनि ।

अनूपः । पुं । महिषे । मे.पत्रिकं । अन्धुप्राय-
देशे । मे. । तल्लक्षणं यथा—“बह्वन्तुर्बहुवचस्य वात-
क्षेपामयान्वितः । देशोऽनूप इति स्थानतः ॥ तथा

नदीपल्लवशैलाब्जफुल्लोत्पलकुलैर्यतः । हंससारस-
कारश्चक्रवाकादिसंघितः । सरो वराहमहिष-
बहरोदिकुलाकुलः । प्रभूतद्रुमसुष्याब्जो नाना-
शयफलान्वितः । अनेकशालिकेदारकदलीचुचि-
भूषितः । अनूपदेशो ज्ञातव्यो वातक्षेपामयार्ति-
मान्” । भा. । गुणाः—गुरुः, सान्द्रः, पिच्छलः,
मधुरः, श्लेष्मलः, स्निग्धः, प्रमेहगलगण्डश्लेष्मपदार्ह-
कारश्च । रा.नि. । राजवल्गुभक्षु स्निग्धं शीतलं वात-
श्लेष्मलं गुरुवाह ।

अनूपजम् । स्त्री । आर्द्रके । रा.नि.व.६ । चि ।
अनूपदेशोत्पन्नद्रव्यमात्रे । पुं । हृत्विशेषे । आना-
त्रमं ग्राह् । वै.निघ. । [अनूपः

अनूपदंशः । पुं । अनूपलक्षणयुक्तप्रदेशे । See

अनूपमांसम् । इ । अनूपदेशस्यजन्तुमांसं ।
See आनूपमांसम् । [रा.नि.व.१० ।

अनुष्णम् । उत्पले । शुक्तिगुल, शालं ।

अनृजुः । चि । शठे । असरले । पुं । तगरपुष्पहृत्वे ।

अनेकदिग्वायुः । पुं । नानादिभ्रवविस्फुल-
वाते । एतेना येनेना वातास ।

अनेकपः । पुं । गजे । शंठी । मद.व.११ ।

अनेकान्तः । पुं । क्वचित्तथा क्वचिदन्त्येति यः
सः । सु.उ.६५अ. ।

अनेङ्गमूकः । चि । वाक्युत्तरहिते । मे. । अन्धे ।

अनांकहः । पुं । हृषे । ग्राह् ।

अन्तःकण्ठशल्यावलीकिनी । स्त्री ।
नाडीयन्त्रविशेषे । सा च दशाङ्गुला भवति । अत्रिः ।

अन्तःकरणम् । स्त्री । अन्तरिन्द्रिये, मनसि ।

अन्तःकुटिलः । पुं । शङ्गे । नांक ।

अन्तःकोटरपुष्पी (धिका) । स्त्री । नील-
वुक्ताधाम् । छत्रगर्वेण्टे । प.सु. । रत्ना ।

अन्तःपदवी । स्त्री । सुपुत्राख्यनाडिकायाम् ।

अन्तःसत्त्वा । स्त्री । भङ्गातकहृत्वे । गर्भिण्याम् ।
श.च. ।

अन्तकः । पुं । काञ्चनारहृत्वे । रत्नकांक्षुम् ।
भा.गु.व. । यमे । सन्निपातज्वरविशेषे । तल्लक्षणं—
यथा—दाहं करोति परितापनमातनीति, मोहं
ददाति विदधाति शिरःप्रकाश्यं । हिक्का करोति

कमनश्च समाजुहोति जानीहि तं विबुधवर्जित-
मनकाख्यम् । भा.म.१भ. । [रचिकं ।

अन्तरम् । स्त्री । अक्काशे । छिद्रे । मध्ये । मे.

अन्तरापत्न्या । स्त्री । गर्भिण्याम् ।

अन्तरायामः । पुं । आक्षेपकभेदे । लक्षणं यथा
— अङ्गुलीगुल्फजठरद्वहचौगलसंश्रितः । स्नायु-
प्रतानमनिलक्ष्मः चिपति वेगवान् ॥ विष्टम्बावः
क्षमहनुर्भग्नपार्श्वः कर्कं वमन् । अन्तरे धनुरिव
यदा नमति मानवः । तदा सोऽन्तरायामं कुरुते
माकुरी बली ॥ भा.। सा.नि. । [व.१२ ।

अन्तरि(री)क्षम् । स्त्री । आकाशे । रा नि.

अन्तरिक्षजलम् } स्त्री । आकाशजले । वृष्टिर्

अन्तरीक्षजलम् } जल । See मगनाम् ।

अन्तरुहा । स्त्री । श्वेतद्रव्यायाम् ।

अन्तर्जठरम् । स्त्री । कोष्ठे । कुचमध्ये । अम.।

अन्तर्दधनम् । स्त्री । सुरावीजे । श.च. ।

अन्तर्दाहः । पुं । शरीराभ्यन्तरदाहे । गी.श्लो
उत्तरं ज्ञानं । कोष्ठसन्नापि । रा.नि.व.२०। स-
न्निपातञ्चरविशेषे । लक्षणं यथा — अन्तर्दाहः श्रेयं
बहिः श्वयथुररतिरपि श्वासः । अङ्गमपि दग्धकल्पं
सोऽन्तर्दाहार्दितः कथितः ॥ भा.म.१भ. ।

अन्तर्धमः । चि । बह्वसुखहृष्टिकाभ्यन्तरे अग्नि-
दग्धे । च.द. यद्दृष्टी-चि. चिचकचारं ।

अन्तर्मलः । पुं । मलान्द्रव्ये । कश्चिदचिः ।

अन्तर्महानादः । पुं । शङ्के ।

अन्तर्मुखम् । स्त्री । व्रणविस्त्रावणास्त्रविशेषे ।
लक्षणं यथा — तद्दन्तर्मुखं तस्य मध्यमध्यर्द्धमङ्गु-
लम् । अर्द्धचन्द्राननं चैतत् तथाप्यर्द्धाङ्गुलं फले ॥
कश्चिदचिः ।

अन्तर्मुखी । स्त्री । स्त्रीयोनिरोगविशेषे । तल्ल-
क्षणं — व्यवायमतिदृमाया भजन्यास्तत्र पीडितः ।
वायुर्मिथ्यास्थिताकाया योनिस्तोतसि संस्थितः ॥ व-
क्रयत्नाननं योन्याः सास्थिमांसानिलार्भिभिः । अ-
शार्भिभेषुनासक्ता योनिरन्तर्मुखी मता ॥ च.चि. ।

अन्तर्वह्नी । स्त्री । गर्भिण्याम् । अम. ।

अन्तर्वभिः । स्त्री । अपरिपाके । चिकी ।

अन्तर्विद्रधिः । पुं । जठरान्तरस्थविद्रधिरीमे ।

लक्षणं यथा — पृथक् सभूय वा दीषाः कुपिता गुल्म-
रुपिणः वलीकवत् समुद्रद्वमलः कुर्वन्ति विद्रधिम् ॥
गुदे वक्षिसुखे नाभ्यां कुक्षी वङ्गणयीक्षथा । बुद्धयोः
सौत्रि यज्ञति हृदि वा क्लोश्चि चाप्यथ । एषां लि-
ङ्गानि जानीयाद्वाह्यविद्रधिलक्षणेः ॥ भा.। [वृद्धिः ।

अन्तर्वृद्धिः । पुं । अन्तर्वृद्धिरीमे ॥ See अन्त-

अन्तर्वेषः । पुं । मर्षवेधे । मर्षपीडायाम् ।

अन्तश्चय्या । स्त्री । मरणे । मे. ।

अन्तश्चेहफला । स्त्री । श्वेतकण्टकायाम् ।

अन्तावसायी । (इन्) । पुं । नापिते । मे. ।

अन्तिका । स्त्री । सातलायाम् । छात्रकषा ।
चुल्लाम् । मे.कचिकं ।

अन्त्यः । पुं । सुत्तायाम् । मे. ।

अन्त्यपुण्या । स्त्री । धातकीवृक्षे । वै.निच. ।

अन्त्यम् । स्त्री । पुरीतति । नाडीभ्रूँडि । रा.नि.व.
१८ । उक्ताः साहस्रंस्त्रयो व्यासाः पुंसामन्त्याणि मू-
रिभिः । अर्द्धव्यामेन हीनानि योषितोऽन्त्याणि नि-
र्द्दिशन्त ॥ साहस्रं व्यामान्यन्त्याणि पुंसां स्त्रीणामर्द्ध-
व्यामहीनानि । सु.शा.५अ. । असृजः त्रेभ्यश्चापि
यः प्रसादः परी मतः । तं पन्थमानं पितेन वायु-
शाय्यनुधावति । ततोऽस्यान्त्याणि जायन्ते गुदं व-
क्षिश्च देहिनः ॥ इति तदुत्पत्तिः । सु.शा.४अ. ।

अन्त्यकूजः । पुं । वायुरोगविशेषे । नाडीशब्दे ।
सु.नि.१अ. । [वाटस्यधरा इति भाषा । नि. ।

अन्त्यकूजनम् । स्त्री । अन्तर्ध्वनी । अँ२डांका ।

अन्त्यपाचम् । स्त्री । स्थावरविधानार्गतत्वक्कार-
निर्यांसविधे । सु.कल्प.२अ. । [३ ।

अन्त्यवल्निका । स्त्री । महिषवल्न्या । रा नि.व.

अन्त्यवल्ली । स्त्री । सोमवल्लीलतायाम् ।

अन्त्यवृद्धिः । स्त्री । Rupture. स्वनामस्थ्यात-
रोगविशेषे । तल्लक्षणं यथा — वातकीपिभिराहारैः
शीततोयावगाहनैः । धारणे रणभाराध्वविषसाङ्ग-
प्रवर्त्तने ॥ क्षोभणैः क्षोभितोऽन्त्ये च द्रान्तावयवं
यदा । पवनी विगुणीकृत्य स्निग्धेशादधी नयेत् ।
कुर्याद्दृक्कणसन्विष्टो यन्प्राभं श्वयर्थं तदा ॥ उषे

अन्धमायस्य च मुक्ताद्विम्बं चाभ्यानरुक्ताभ्यावतीं स वायुः । प्रवीडितोऽन्धः स्वनवान् प्रयाति प्रभापय-
न्निति पुनश्च मुक्तः ॥ अन्धद्विन्द्विन्धुः स्यात्प्रवीडित-
समाकृतिः । मा.नि. । [७ अ. । See कृमिः ।

अन्धादः । पुं । आभ्यन्तरज्ञमी । मा.नि. । शार्ङ्ग.

अन्धालजी (मा.) } स्त्री । वातश्लेष्मजन्मसुदुरी-
अन्धालजी (सु.) } गविशेषे । तल्लक्षणं—घ-
नामवक्रां पिङ्गकासुन्नतां परिमखलां । अन्धालजी-
मस्यपूयां तां विद्यात्कफवातजाम् ॥ मा.नि. ।

अन्धी । स्त्री । हृद्ददारकलतायाम् । अ.टी. ।

अन्यकम् । स्त्री । अन्नारे । रत्ना. ।

अन्यः । त्रि । नेत्रहीने । स्त्री । तिमिरे । मे.धदि-
कं । (अन्य) अन्ने । रा.नि.व.२० । जली । भरतः ।

अन्यकः । पुं । तुम्बुरी । कौंटाधने । भा.पू.
१भ.इ.व. । [कोड़ि । मं भेदजुया । त्रिका. ।

अन्यकाकः । पुं । काकाकारे पक्षिणि । पाण-

अन्यकारः । पुं । आलोकभावे । गुणाः—भय-
दृष्टितेजोऽनरोधकरः रोगजनकश्च । राज. ।

अन्यकूपः । पुं । मीहे ।

अन्यता । स्त्री । पित्तरीगे । वै.निघ. ।

अन्यपूतना । स्त्री । बालकग्रहपीडाविशेषे ।
लक्षणम्—यो देष्टि स्नानसितसारकासहिक्काच्छर्द्धौ
भिर्ज्वरसहिताभिरर्दमानः । दुर्बलः मततमधःशयो-
ऽस्त्रगन्धिकां ब्रूयुर्भिषजोऽन्यपूतनात्तम् ॥ चि.—ति-
क्तद्रुमपत्रसिद्धजलैः स्नानं । सुरादिसाधिततैलम् ।
पिपपल्यादिसिद्धघृतादिकश्च । सु.उ.२०।३३३. ।

अन्यमूषा स्त्री । वज्रमूषापरनामके श्लेष-
पाकार्यं यन्मविशेषे । तस्य लक्षणं यथा—अन्यमूषा
तु कर्तव्या गोक्षनाकारसन्निभा । सैवाच्छिद्रान्विता
मध्ये गम्भीरा सारणीचिता ॥ द्वौ भागौ तुषदग्धस्य
एका वक्रो कश्चित्कान्ता । लौहकिट्टस्य भागैकं श्वेत-
पाषाणभागिकम् । नरकेऽसमं किञ्चित् कागीचीरेण
पेषयेत् ॥ यामहयं दृढं मयं तेन मूषां सुसम्पुटाम् ।
श्रीशयित्वा रसे लिप्त्वा तत्कल्कैः संनिरोधयेत् । वज्र-
मूषा समाख्याता सस्यक्पारदसाधिका । र.सा.सं. ।
कश्चिदचि. । [ताड़ि । लणविशेषे । अ.च. ।

अन्यमूषिका । स्त्री । देवताइव । देवता-

अन्धाहिः । पुं । कुं चिया-जीने । कुंटेगोष्ठ,
जलमटे । त्रिका. । [वनस्पतिविशेषे ।

अन्धाहुली । स्त्री । आहुल्यनामकश्लेष्मीफल-

अन्धिका । स्त्री । सर्षपां । स्त्रीविशेषे । मे.क-
विकं । नेत्ररोगविशेषे । अ.र. ।

अन्धुः । पुं । कूपे । त्रिका. ।

अन्धुलः । पुं । शिरीषवृक्षे । अ.च. ।

अन्नम् । स्त्री । अन्नम् । त्रीह्रियवादी खाद्यद्रव्य-
मात्रे । चर्व्यचोष्यलेह्यपेयभेदेन अन्नं चतुर्विधम् ।
केऽपि च निषेयचर्व्यणचोष्यखाद्यभेदेनाष्टधा वद-
न्ति । राजनिघण्टुकारोऽपि अन्नमष्टविधमाह च-
र्व्यादिभेदेन । व.१० । भक्तौ । तां । तन्न तखुल-
परिमाणापेक्षया पचगुणजली सिद्धम् । अन्नं पच-
गुणे साध्यम् । च.द.अ.चि. । प.प्र.२ख. । श्लिन्न-
तखुली यथा—अस्यचेन्नगतं प्राहुः सतुषं धान्य-
सुच्यते । आमं विगुषमित्युक्तं श्लिन्नमन्नसुदाहृतम् ॥
वशिष्टः । तथा जलदानप्रमाणतोऽन्नं चतुर्विधम् ।
चतुर्विधं भवेन्नक्तं जलदानप्रमाणतः । तत्र भक्तं
विलेपी च यवान्ः पेयया सङ्गं । प्रयोगरत्नाकरः ।
अन्नगुणाः—अधिकरं पथ्यं तप्यं मूत्रलं लघु च ।
तत्र अधीतमन्नमसुतघान्नं—शीतलं गुरु त्वयं कफ-
जनकं । सुधीतमन्नं उष्णं विशदं गुणकरञ्च । भृष्ट-
तखुलजमन्नं—रुच्यं सुगन्धि कफघ्नं लघु च । अति-
क्लिन्नं—स्नानिकरं, तखुलान्वितं—दुर्जरम् । मद.
व.११।६ । धान्यान्ने पाचितं भक्तं लघु अग्निप्रदी-
पकं रुचिप्रदञ्च ॥ वै.निघ. । मथितयुक्तं भक्तं—
खादु शीतलं रुच्यं अग्निदीपनं पाचकं पुष्टिकरं
यद्दग्धशःशुलघ्नं । रात्री भक्षितं—रुच्यं तृप्तिकरं
दीपनमर्शघ्नञ्च । सुदुग्धयुक्तं—कफज्वरे, शर्करा-
मिश्रितं पित्तज्वरे हितम् । लाजभक्तं—लघु शीत-
लमधिकरं मधुरं त्वयं निद्रारुचिकरं व्रणशोधनञ्च ।
यावकान्नं—गुरु ख्लादु त्वयं श्लिग्धं गुल्मज्वरकण्ठ-
रोगकासमेहघ्नञ्च । खिचरान्नं—तर्पणं गुरु त्वयं
धातुवर्धकम् । यौगन्धरान्नं—गुरु चणं कासश्वास-
घ्नञ्च । कौद्रवान्नं—रुचिकरं मधुरं प्रमेहघ्नं मूत्र-
दीपनं लघुघ्नं हृदिकफवातामदाहघ्नञ्च । श्यामा-
कान्नं—रुच्यं लघु रुच्यं दीपनं त्वयं वातकरं मेह-
गलरोगमूत्रजघ्नञ्च । नीवारान्नं—रुचिदं लघु
दीपनं गुरुवातघ्नत् यत्नतप्रीहन्नासन्नघ्नञ्च । कुञ्ज-

त्यान्नं—मधुरं क्वचम् उच्यं लघु कटुपाकि दीपनं कफघ्नतन्त्रमिन्नासहरश्च । माषान्नं—दुर्जरं मांस-
वृद्धिकरं गुरुवातघ्नं हृष्यश्च । शिशुन्यन्नं—मधुरं क्वचं
वातपित्तकीपनश्च । वैदलान्नं—गुरु रुचिकरं । भा-
दक्यन्नं—गुरु कफपित्तघ्नश्च । मत्स्योदनं—कफकरं
त्रिदोषकरं अप्रिमान्यकरश्च । शाकान्नं—लेखनं
रुच्यमुष्णं दीपद्रावकश्च । मांसोदनं—धातुवर्द्धकं
क्लिग्धं गुरु च । पद्मान्नं (फलान्नं)—रुच्यं गुरु
फलसमगुणश्च । षट्क साधारणशाल्यन्नं—दीपनं
षण्यं पाचनं त्रिदोषघ्नं क्षयविषघ्नश्च । नवान्नं—
मधुरं क्लिग्धं गुरु मलसम्भनं रक्तपित्तघ्नश्च । उ-
ष्णान्नं—दीपनं लघु श्मककरं मदात्ययरक्तपित्तप्र-
मेहघ्नतकरं कासघ्नसकृम्याभ्रान्गुग्गुजाद्याद्यतकास
हरश्च । शीतान्नं—शीतलं लालासावकम् अप्रि-
मान्यमेहसूक्ष्मादिहरश्च । वै.निघ. । क्लिन्नान्नं—
दुर्जरं खानिकरश्च ।

अन्नकालः । पुं । भोजनसमये ।

अन्नकोष्ठः । पुं । तण्डुलधान्यादिरक्षणाधरि ।
गोना, गत्राश्च ।

अन्नगन्धिः । पुं । अतिसाररोगे । त्रिका ।
शंशां कत्रा । मं हगवण ।

अन्नजम् । स्त्री । वैदिवसिकाद्रमण्डे । मं तिन
दिवसाधौ शिलीपेज ।

अन्नजा । स्त्री । हिक्काभेदे । पलाशैरतिसंयुक्तैः
सहसा परिङ्गितोऽनिलः । हिक्कयच्छूङ्गो भूत्वा तां
विद्यादन्नजां भिषक् ॥ भा. ।

अन्नद्रवशूलः । पुं, स्त्री । परिणामशूले । Sec
पक्तिशूलम् ।

अन्नद्रवाख्यः । पुं । अन्नद्रवशूले मा.नि. ।

अन्ननाडी । स्त्री । अन्नपाकनाद्याम् । सा च
२० हस्तामिता कलापेशीनिर्भिता । तदुक्तं—हस्ताविं
शतिप्रमाणा कलापेशीविनिर्भिता । अन्नपाकक्रि
यायां च पाकनाडी प्रकीर्णिता ॥ ऊर्ध्वांशो मुखना
मास्र अधोऽंशो गुदनामकः । कण्ठादाभाशयं या
वदन्ननाडी तु कथ्यते ॥ ततश्चामाशयसंस्थान्त्सू-
क्ष्णान्तःस्थूलमस्तकः । आमाशयात् समारभ्य भागः
प्रथम-आम्लिकः ॥ यद्वन्थी चाम्यधिष्ठानं बुधैराद्यै
प्रकीर्णितः । ततः पक्वाभयः प्रीकः पक्वान्नपरिधा-
रणात् ॥ स्थूलान्तस्थाप्यधीभागः सरकोगुदसंज्ञकः ।

अन्नकिष्टं मलं सर्व्वं वह्निनिःसारयत्ययम् ॥ वास्त-
नाद्याः स्थिता पश्चादन्ननाद्यन्नवाहिनौ । अथसात्
कुण्डलीभूता नाडी चीदरमध्यगा ॥ कण्ठादधीगत-
नाडी भिन्ना वक्षःस्थलाशयां । पेशीमुखहयवतीं
प्रविष्टेयमधीगुहाम् ॥ इत्यादि । आचैयः ।

अन्नप्राशनम् । स्त्री । षष्ठे अष्टमी वा मासि
बालस्यान्नभोजने । भा. ।

अन्नमण्डः । पुं । भक्तमण्डे । भा.तेज ग्राड ।
गुणाः—सुब्रीधनी वस्त्रिविशोधनश्च प्राणप्रदः श्रो-
णितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारी कफपित्तहन्ता वायुक्षये-
दष्टमुष्णो हि मण्डः ॥ च.द.अग्निमा.धि. ।

अन्नमयः । पुं । स्थूलशरीरे ।

अन्नमयकोशः । पुं । शरीरे ।

अन्नमलम् । स्त्री । पुरीषे । मये ।

अन्नरसः । पुं । भक्तमण्डे ।

अन्नलिप्ता । स्त्री । अन्नभोजनेच्छायाम् । ए-
धायाम् । वै.निघ. । प्रकृतिगामिमनोऽन्नलिप्ता ।
च.द. ।

अन्नवहा । स्त्री । धमनीयुगले । यास्यां भुक्त-
मन्नमुदरं नीयते । सु.शा.६अ. । तयोर्भूलभामा-
शयः, अन्नवाहधमन्यश्च ।

अन्नवाहिस्रोतः । स्त्री । गलनाद्याम् । ग-
लात्र नली । [tion. भुक्तविहती ।

अन्नविकारः । पुं । Seminal secre-

अन्नविपाकनाडी । स्त्री । अन्ननाद्याम् ।
यथा—विचित्रविधना पक्कमन्नं सत्वानि जीव-
येत् । अन्नयासी रसेः पिष्टो लालाक्लिन्नोऽन्ननाडि-
काम् ॥ आसन्नम् नामारम्भस्त्रातिरुम्य सुखं विशिष्टम् ॥
निरुण्णप्रपिज्ज्ञा सा सर्व्वथा आसनाडिका । जिह्वा
प्रयाति पश्चात् पाकनाडीं ततोऽभितः ॥ किञ्चि-
दूर्ध्वमुखी भूत्वा पिण्डं यसांत यवतः । आद्यरन्ध्र-
प्रविष्टं चेदन्नं कासैर्विनिःसरत् ॥ द्वितीयं चव-
धुना क्षणेन प्रकृतेर्बलात् । अतो नैवातिल्वरणं
श्रेयः पानान्नकर्त्तव्यं ॥ आचैयः ।

अन्नाजीर्णम् । स्त्री । अन्नं भुक्तं तदजीर्णं सति
अन्नाजीर्णम् । भा.न.१भ.आमातोसा । “अन्ना-
जीर्णात्प्राताः क्षीमयन्तः ।” तन्ममकशूलरोगे ।

अनायम् । स्त्री । अने । ७। ३ । रा. व. २० ।
धान्ये ।

अनाशयः । पुं । उदरे ।

अन्यकारका । स्त्री । शकृत्क्रीटे । हारा ।

अन्यतोवातः । पुं । सर्वाच्चिगतरीगे । अत्र
वा अन्यत्रावस्थितस्य वायोरन्यत्र वेदनीत्यादकला-
त्तथाभिधानम् । लक्षणं यथा — “यस्यावटूर्कण-
श्रीरीहनुस्यः मन्थागती वाप्यनिलीऽन्यतो वा । क-
र्याद्गुजं वै भुवि लीचने च तमन्यतोवातमुदाहर-
न्ति ॥” मा. नि. ।

अन्यपुष्टः । पुं । कीकिले । कर्काकिल ।

अन्यभृत् । पुं । कीकिले । हला । काने । हे. च. ।

अन्यभृतः । पुं । कीकिले । रत्ना ।

अन्यलोहम् । स्त्री । कांस्यधातो । वै. निघ. ।

अन्या । स्त्री । हरीतक्याम् । वै. निघ. ।

अन्येद्युष्कः । पुं । उरःस्थश्लेष्मजन्ये विषमज्वर-
विशेषे । तल्लक्षणं — “अन्येद्युष्कस्त्वहोरात्रादेककालं
प्रवर्तते” इति । मा. नि. । [वधौ ।

अन्वाशनम् । स्त्री । कर्णशालायाम् । हला । खेह-

अपक्वः । चि । आमि, अग्रते । कौं। तैल्ले वि-
पथ्यं विद्यात् पक्वे चापक्व एव च । प. प्र. ।

अपक्वकदली । स्त्री । अपक्वभश्याम् । कौं।
कना । मं लुण केलं । गुणाः—अपक्वकदलत्रैव
मलसाम्भकरं मतम् । तिक्तं कषायं रुचघ्न रक्तापत्त-
दृषाहरं । मेहाक्षिरोगरक्तातिसारज्वरविनाशकम् ॥
वै. निघ. ।

अपक्वमांसम् । स्त्री । असिद्धमांसि । कौं।
मांस । गुणाः—अपक्वन्तु भवेन्मांसं रक्तदोषकरं
मतम् । वातादिदोषजनकमिति मांसविदां मतम् ॥
वै. निघ. । [मा. ।

अपक्ववस्तु । स्त्री । असिद्धे अग्रते च वस्तुनि । र. ।

अपक्वक्षीरम् । स्त्री । अपक्वदुग्धि । कौं।
दूध । गुणाः—अभिष्यन्दि गुरु च ।

अपघ्नः । पुं । शरीरावयवे । अङ्गे । अम. ।

अपचायितः । पुं । रोगि ।

अपचारः । पुं । अजीर्णे ।

अपची । स्त्री । गण्डमालाख्यगलरोगविशेषे । त-
स्या लक्षणम्—हृन्त्यस्थिकक्षाचकबाहुसन्धिमन्थागले-
षूपचित्तनु मेदः । यन्त्रिं स्थिरं वृत्तमधायतं वा
क्लिप्तं कफशाल्यरुजं करोति ॥ तं यन्त्रिभिशामल
कास्थिमाचैर्मन्थाञ्जालप्रतिमैस्तथास्यैः । अनन्य-
वर्णैरुपचौयमानं चयप्रकर्षादपचौ वदन्ति ॥ कश्चू-
युतास्तेऽल्परुजः प्रभिन्नाः खवन्ति नश्यन्ति भवन्ति
चान्ये । मेदःकफाभ्यां खलु रोग एष सुदुस्तरी व-
र्षगणानुबन्धी ॥ सु. नि. ११ अ. ।

अपटुः । चि । रोगिणिष । रा. नि. व. २० ।

अपतन्त्रः । पुं । खनामस्थ्यातवातव्याधिरोगे ।

अपतन्त्रकः । अत्र कुपितो वायुरूई चरन् ह-
दयशिरःश्लेष्मभिप्रपन्नसत्त्वस्थानं पीडयन् देहं
धनुरिव नतमाक्षिप्तञ्च करोति । तेन मूर्च्छां सत्त्वा-
चता निःसंज्ञता श्वासकाठिन्यं कपोतवत्कृज्जनं च
जायते । लक्षणं—क्रुद्धः स्त्रैः कौपनैर्वायुः स्थाना
दूर्ध्वं प्रपद्यते । पीडयन् हृदयं गत्वा शिरःश्लेष्मी च
पीडयन् ॥ धनुर्वन्नमथेद्गत्राख्याक्षिपन्मीहयेंतदा ।
स कृच्छादुच्छसैवापि सत्त्वाक्षीऽथ निमीलकः ॥
कपोत इव कृज्जव निःसंज्ञः सोऽपतन्त्रकः । मा.
नि. वा. व्या. । अथापतन्त्रकेनार्त्तमातुरं नापतर्पयत् ।
निरुहवस्त्रं वमनं संवयेन्न कदाचन ॥ इत्यादि ।
चिकित्सा ।

अपतर्पणम् । स्त्री । तप्तभावे । लतने । हारा.
च. द. रक्तापित्त-चि. । त्रयोच्छाथीपशुन्यर्थमाथे ज-
पक्रमे । सु. चि. १ अ. ।

अपतानः । पुं । वातव्याधिविशेषे । अत्र

अपतानकः । हाटिनाशः संज्ञानाशश्च भवति ;
कण्ठस्थानमव्यक्तं कृजति ; वायुयदा हृदयमाक्रा-
मति, तदा मूर्च्छा, यदा च हृदयाञ्जलति, तदा
स्वास्थ्यं जायते । लक्षणम्—हाटि संस्रभ्य संज्ञाञ्च
हत्वा कण्ठेन कृजति. हृदिमुक्ते नरः स्वास्थ्यं याति
मीहं वते पुनः ॥ वायुना दारुणं प्राशुरीके तमपता-
नकम् । मा. नि. वा. व्या. । गर्भपातादिनिमित्तः सः
न सिध्यति । अपतानकिने शकं दशसूत्रीशतं
जलम् । तैलेन मर्द्दनं खेदः तथा तीक्ष्णैश्च लावनम् ।
खीतोविशीघ्रनं पश्चात् सर्पिःपानं हितं स्मृतम् ॥
साधारणचि. ।

अपत्यम् । स्त्री । पुत्रे ।

अपत्यजीवः । पुं । पुत्रजीवहृत्वे । जिज्ञाश्रुता
गाह् । रा.नि.व.६ ।

अपत्यदा । स्त्री । पुत्रदासतायाम् । रा.नि.व.४ ।

अपत्यपथः । पुं । योनी । हे.च. ।

अपत्यशत्रुः । पुं । कर्कटे । श.च. ।

अपत्यसिद्धिक्तत् । पुं । पुत्रजीवहृत्वे । वै.निघ. ।

अपत्रवल्लिका । स्त्री । महिषवल्ल्यां । शोभन-
नडाविरुधय । मं लघुसोमवल्ली । रा.नि.व.३ ।

अपत्रा । स्त्री । पुष्यहृत्त्वविशेषे । नेवतीति महा-
राश्रदौ ख्याते ॥ वै.निघ. ।

अपथम् । स्त्री । योनी । श.र. ।

अपथ्यम् । स्त्री । अहिते वलुनि ।

अपथ्यञ्चरः । पुं । कुपथ्यजन्मञ्चरे । अपथ्यजि-
मद्यभवे च हेतुहेतुञ्चरे पितृसुदाहरन्ति । दाहय
शैत्यञ्च शिरोव्यथा च कौशाभिर्बद्धिः कथितोदकञ्चू-
मलातिपातस्त्वतिबद्धता च अपथ्यदोषेषु भवेञ्चरं
च ॥ वै.निघ.२भा.ज्म. ।

अपदः । त्रि । पादहीने, पङ्की ।

अपदरुहा । स्त्री । वन्दायाम् । शान्तरा ।

अपदरोहिणी । स्त्री । मं वादांगुल । वै.निघ. ।

अपदेवता । स्त्री । पिशाचादौ ।

अपदेशः । पुं । अनेन कारणेनेत्यपदेशः । यथो-
पदिश्यते मधुरेण श्लेष्माभिवर्द्धते । सु.उ.६५अ. ।

अपबाहुकः । पुं । वातकफजि अंसगतवात-
व्याधिविशेषे । लक्षणम्—अंसदेशस्थितौ वायुः
शोषयदंशबन्धनं । शिराश्राकुञ्च्य तत्रस्थो जनये-
दपबाहुकम् ॥ मा.नि. ।

अपरम् । स्त्री । गजपञ्चाङ्गे । मे.र.चिकं ।

अपरा । स्त्री । जरायौ । हिं आंवर । भा.म.
४भ.प्रसूतोपद्रवचि. । जठरादपरा यदि । पञ्च-
तन्माचमनोबुद्ध्याह्वारा एवापरैत्युच्यते, तेषामिव
प्रकृते रूपत्वात् ।

अपराजितधूपः । पुं । धूपोऽयं सर्वञ्चरः ।
स च गुग्गुलुगन्धकषवासासर्जनिस्त्राकारागुरुदेवदारु-
कृतः । पुरश्चामवचासर्जोत्वादि । च.द.ज्व.चि. ।

अपराजिता । स्त्री । स्वामस्वातलतायाम् ।

(Clitoria Ternatea.) अपराजिता । हिं
विष्णुकान्ति । तं नल्लनेलगुम्फिरि । विष्णुकान्त ।
नल्लविष्णुकान्त । गुणाः—कटुः तिक्ता कफवातघ्नी
श्लेष्मघ्नी कासघ्नी कण्ठ्या च । राज. । त्रिदोषश-
मनी चक्षुष्या विषदीपघ्नी पित्तघ्नी हिमा तिक्ता
च । रा.नि.व.५ । भा.पू.१भ.गु.व. । एषा श्वेतनील-
भेदेन द्विधा, तयोर्विशेषाः श्वेतनीलापराजिताशब्दे
स्य्याः । पीतनिर्गुण्ड्याम् । जयश्रीहृत्वे । श्वेतापरा-
जितायाम् । रा.नि.व.२३ । शालपण्याम् । भा.पू.
२भ. । श्वेतासम्बुवारं । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । ब्रह्म्यां ।
शमीभेदे । रा.नि.व.८ । जयश्रीहृत्वे । रा.नि.व.४ ।
शफालिकायां । रा.नि.व.४ । शङ्खिन्यां । चतुषभेदे ।
हृत्पुष्यभेदे । रा.नि.व.४ । [लक्षणः । सु.सू.६ ।

अपराहः । पुं । दिवसशेषभागं । अथञ्च प्राह-

अपरिस्नानः । पुं । रक्तास्नानपुष्यहृत्वे । रा.नि.
व.१० । [नि.व.८ ।

अपर्वादण्डः । पुं । रामशरे । ज्ञानवेत्त । रा.

अपलापः । पुं । तन्नामकशिरामर्शणि । अंस-
कूटाधीशगोपार्थोपरि च तस्य स्थानं । सु.शा.६अ. ।

अपलाधिका । स्त्री । पिपासायाम् । हे.च. ।

अपवनम् । स्त्री । कृत्तिसवने । हे.च. ।

अपवरकः । पुं । गर्भग्रहे । हला. ।

अपवर्गः । पुं । अभिव्याप्यापकर्षणे । यथा—
श्लेष्मा विषोपसृष्टा अन्यत्र कौटविषादिति । सु.उ.
६५अ. ।

अपविषा । स्त्री । निर्विषहृत्वे । रा.नि. ।

अपर्शाकः । पुं । अशीकहृत्वे । रा.नि.व.१० ।

अपसव्यः । त्रि । दक्षिणे । प्रतिकूलि । मे. ।

अपस्करः । पुं । मलहारि । पुरीषे । धर. ।

अपस्तम्भ(ज्व)मर्शम् । स्त्री । तन्नामकशिराम-
र्शणि । तस्य स्थानं वलस उभयत्र वायुवाहिन्यौ
नाथौ । “उभयवीरसौ नाथौ वातवहे अपस्तम्भौ
नाम ।” सु.शा.६अ. ।

अपस्तम्भिनी । स्त्री । श्वेतलिङ्गनीलतावि-
शेषे । वै.निघ. ।

अपस्वरम् । अव्ययं । स्वभावस्वरादपगते ।
ह्रीमस्वरि । वा.श.५अ.४०श. ।

अपस्मारः (-स्मृतिः) । पुं । Epilepsy. खनामप्रसिद्धवातव्याधी । अपस्मरति मृगी । मं फिफ्रे । स चतुर्विधः वातपित्तकफसन्निपातैः । अस्य च साधारणलक्षणं ज्ञानाभावसंरम्भादिकम् । यथा — तमःप्रवेशः संरम्भो दीर्घोद्वेगद्वेषः । अपस्मार इति श्रेयो गदो घोरश्चतुर्विधः ॥ तस्य सन्निदानसम्प्राप्तिः—चिन्ताशोकादिभिः क्रुद्धा दंष्ट्रा हृत्क्षीतसि स्थिताः । क्रुत्वा स्मृतेरपस्मसमपस्मारं प्रकुर्वन्ते । हृत्क्षयः शून्यता खेदी ध्यानं मूर्च्छा प्रसूदता । निद्रानाशय तस्मिंश्च भविष्यति भवत्यथ ॥ इति सा.पूर्व्वरूपम् । वातिकरूपम् — कम्पते प्रदग्नेह्नान् केषीहामी शसित्यपि । परुषारुणकृष्णानि पश्यद्रूपाणि चानिलात् ॥ पीतफेनाङ्गवक्त्राचः पीतासृग्मूत्रदर्शनः । सट्शोष्णानलव्याप्तलोकदर्शो च पैतिकः ॥ श्लेष्मफेनाङ्गवक्त्राचः शीतहृत्प्राज्ञो गुहः । पश्यन् शुक्लानि रूपाणि श्लेष्मिकी मुच्यते चिरात् ॥ सर्वैरेभिः समक्षे च लिङ्गैर्त्रैयस्त्रिदीपजः । स चासाधो यः चीणस्थानवश्च यः इत्यादि । मा. नि. । पथ्यापथ्यं यथा—वस्तिर्वातीहवे पूर्व्वं पैतिके च विरेचनम् । वसनं श्लेष्मके चापि परं धूपनमञ्जनम् ॥ नस्यं शिराव्यधीदानं चासनं बन्धनं भयम् । तर्जनं ताडनं हर्षो घ्नूपाननश्च विषयः । धीधैर्यैत्यादि विज्ञानं खानमभ्यञ्जनानि च । लीहिताः शालयो सुद्धा गोधूमाः प्रतनं हविः । कूर्मामिषं धन्नरसा दुग्धं ब्रह्मीदलं वचा । पटीलं हृद्भुजाखण्डं वास्तुकं खादु दाडिमम् । शोभाञ्जनं पयःपेटी द्राक्षा धात्री परुषकम् तैलं खराश्वमूत्रञ्च गगनाम्बु हरीतकी । अपस्मारगदे न्दृष्ट्यां पथ्यमेतदुदीरितम् । चिलां शीकं भयं क्रीधमशुचौन्यश्नानि च । समं मत्स्यं विरुद्धाङ्गं तीक्ष्णोष्णं गुरुभोजनं । अथापस्मारे जयदनः यथा—“पतत्यकस्माथी भूमौ लब्धाक्षी गतचेतनः । स्वस्वाश्रयांसि यः शीघ्रं सोऽपस्मारीति कौर्त्तितः ॥ उन्मादोक्ताक्रियां सर्व्वां ततः कुर्याच्चिचक्षणः । हृतस्थातिपुराणस्य तस्य पानञ्च शस्यते ॥” [स्मारे वटिका ।

अपस्मारनाशिनो(वटिका) । स्त्री । अप-
अपांधातुः । पुं । रसजलमूत्रखेदमेदःकफपित्तरक्तादी । भा.स.१भ.अतिसा.चि. “संश-
 म्यापांधातुरग्निः प्रवृद्धः ।”
अपांपित्तम् । स्त्री । चित्रकवृक्षे । अम. ।

अपाकः । पुं । अजीर्णे । पाकाभावे । उदरानये । [खाले । रा.नि.व.६ ।
अपाकशाकम् । स्त्री । चार्द्रके । आंदा । मं
अपाङ्गः । वि । अङ्गुलीने । मे. । पुं । नेत्रप्रान्ते । रा.नि.व.१८ । तिलके । मे.गत्रिकम् । तन्नामक-
 मर्शश्चि । तत्रस्यवैकल्यकारमर्शान्यतममर्शश्चये वा । सु.सा.६३. । [२- ।
अपाङ्गकः । पुं । अपामार्गंक्षुपे । आंपीङ् । श.
अपाटवम् । स्त्री । रोमे जाड्ये । रा.नि.व.१० ।
अपानः । पुं । गुदापानवायी । अम. । अपान-
 पवनी मन्यापृष्ठपृष्ठान्तपार्श्विगः । छे.च.४ । हृष-
 ण्यौ वस्तिनेद्रश्च नाभ्यूरुवङ्गुष्ठी गुदं । अपानस्थान-
 यन्त्रस्थः शुकसूत्रसङ्गानि सः । सृजत्यार्त्तवगर्भो च युक्ताः स्थानस्थिताश्च ये । स्वकर्म कुर्वन्ते देही धार्यन्ते तैरनामयः ॥ च. । स्त्री । गुदे । श्वनद्वार । रा.नि.व.१८ । वा.सू.११अ. ।
अपानदेशः । पुं । गुददेशे । वै.नि.च. ।
अपामार्गः । पुं । (Achyranthis aspera; Bidentata.) खनामख्यातक्षुपे । आंपीङ् । हिं लट्जीरा,चिरचिरा । अन्वकुडक इति । सु.सू.३६ । शिरो.चि. । ते उत्तरेणो । मं आघाडा । स त्रिधा—श्वेतकण्ठरक्तभेदात् भिन्नोऽपि गुणैः समश्च । गु-
 ष्ठाः—तित्कीणः कटुः कफघ्नः अर्शःकण्डूदुरामर्शो रक्तघ्नः याही वान्तिक्तत् । रा.नि.व.४ । सरक्षीष्णो । वा.सू.१५अ. । शिरोविरेचने । च.द.सन्निपातज्वर-
 चि. “पृश्निपर्णी लपामार्गः ।” दीपनः तिक्तः कटुः पाचको रीचनः हृदिकफमेदीवातघ्नः हृद्गोया-
 धानार्शःकण्डूादिकं हन्ति । भा.पू.१भ. । तत्पत्रं रक्तपित्तघ्नम् । म.द.व.१ । श्वेतश्यापामार्गकस्तु तित्की-
 ण्यो शाहकः सरः । किञ्चित्कटुः कान्तिकारी पाच-
 कोऽग्निप्रदीपकः । नस्ये वाकौ प्रशस्तः स्यात्कफ-
 कण्डूदुरापहः । दुर्गमानं रक्तवर्जं मेदीकगुदरे तथा । वातसिन्धुपचीदद्गुवान्यामानां विनाशकः ॥ रक्तापामार्गकः किञ्चित्कटुकः शीतलः स्मृतः । मन्यावष्टम्भवमिह्मवातविष्टम्भकारकः । रुची प्रशं विषं वार्तं कफं कण्डूश्च नाशयेत् । वीजमस्य रसे पाके दुर्जरं खादु शीतलं । मलावष्टम्भकं रुचं शान्तिक्तत् रक्तपित्तजित् । श्लेष्मापामार्गकशोष्णः

कटुः शीथकफापहः । काशं वातश्च शीथश्च ना-
शयेदिति च स्मृतः । वै.निघ. ।

अपामार्गजटा स्त्री । अपामार्गमूत्रि । सि.यी.
द्वितीयकज्वर.श्रीकण्डः । “अपामार्गजटाकीट्यां ॥”
च.द.सन्निपातज्व.चि. । एतद्वहनं द्वितीयकज्वरे
हितम् । अपामार्गस्य मूलश्च सम्यगचालिता-
ननः । बध्नीयाद्वामहृत्केन सर्वज्वरविमोचणम् ॥
वैद्यकम् ।

अपामार्गतण्डुलः । पुं । अपामार्गबीजे ।
च.सू.४५. । See अपामार्गः ।

अपामार्गतैलम् । स्त्री । शिरीरीगे । अस्य
पाठः—अपामार्गफलश्रीषनिशाचवकरामठैःसवि-
डङ्गैः शृतं सूत्रे तैलं नस्यं कृमिन् जयेत् ॥ अत्र
श्ववकः—(इ.८८७) । तैलं ४ श. कल्कः १ श. ।
प्रयोगः । च.द. ।

अपामार्गचारः । पुं । अष्टविधचारान्यतम
चारि । एष गुल्मशूलघ्नः । भा.पू.१भ.ह.व. ।

अपामार्गचारतैलम् । स्त्री । कर्णरीगे ।
तिलतैलं ४श. अपामार्गचारः २श. वारि १६श.
एकविंशतिवारान् परिस्त्राय चारवारि कुर्यात् ।
(मत्तान्दरे तु चारपरिमाणं २६प.वारि च १२श.) ।
कल्कद्रव्यं शरावमितं । च.द.भैष.कर्णं रो.चि. ।
अपामार्गचारजले तरुतकल्केन साधितं तिलजं ।
अपहरति कर्णनादं वाधिष्यञ्चापि पूरणतः ॥ अ-
पामार्गचारस्य १६ श. जलस्य २४ श. एकविंशति-
वारान् परिस्त्राय तैः १६ श. तैलशीषभयात् जले-
नालीयापामार्गचारकल्की देयः, पिच्छीभूतात् क-
ल्कान् पृथग्भूतं तैलं ग्राह्यं न तु गालनीयम् । इति
प्रयोगः । ।

अपालापमर्म । स्त्री । पृष्ठवंशवचःस्यलयोर-
न्तरालभागे । तथा तयोरेव च पृष्ठोरसोर्धे पात्रे,
तयोर्परिभागयोरेंसकूटयोरेषोऽपालापाम्बु वे म-
र्म्भोति श्रेयम् । वा.शा.४५. ।

अपासनम् । स्त्री । मारणे । अम. ।

अपीनसः । पुं । नासारीगविशेषे । पीनसट्टांगं
लक्षणं यथा—“आनस्यते यस्य विधूयते च पाप-
च्यते क्लियति चापि नासा । न वेति यो गन्धरसांश्च
जन्तुर्जुष्टं व्यवस्थेत् तमपीनसेन ॥ तन्नाजिलस्यैषभवं
विकारं ब्रूयान् प्रतिश्यायसमानलिङ्ग”मिति । सु.

चि.२२५. । तथा “यो मसुक्कुङ्गाहनपीतपक्वं कर्णं
सवेद्वादनपीनसः सः ।” च.चि. ।

अपुच्छा । स्त्री । शिशपात्रे । श.र. ।

अपुष्टः । चि । अपरिपक्वे । कठि ।

अपुष्यः । पुं । उदुम्बरत्रे । यङ्गुद्रुत गीह ।

अपुष्यफलदः । पुं । पनसत्रे । कौठावगोह ।
मं फणस । रा.नि.व.११ । अपुष्यजातफलत्रय-
मात्रे । रा.नि. ।

अपूपः । पुं । पिष्टके । हला । शूनि पिष्टे ।
मं चारणे । गोधूमस्यपिष्टं गुडेन युक्तं जलेन सं-
सृष्टं । तत्रेत्थी वर्तुलनिभा हृते विपक्वा भवन्ति

चापूपाः । बल्या हृद्या रुचिदा गुरवी हृष्याश्च
तुष्टिदाः प्रोक्ताः । पित्तानिलशमनकरा मधुराः
प्रोक्ताः..... । वै.निघ. । प्रोङ्कृष्टौ इति च
केचिदाहुः । गोधूमे । रा.नि.व.१६ । [जटा. ।

अपूप्यः । पुं । गोधूमे । गोधूमचूर्णे । ययदा ।

अपूरणी । स्त्री । शाल्मलीत्रे । शिशुलगीह ।
श.च. । कापोसत्रे ।

अपेकः । पुं । दुरालभायाम् ।

अपेतराक्षसी । स्त्री । तुलसीचुपे । रा.नि.व.
१० । कृष्णतुलस्यां । काल तुलसी । मं काली-
तुलस । भा.पू.१भ.गु.व.वर्ष्या । रावृहे । र.मा. ।

अपोगण्डः । चि । बलिभे । विकलाङ्गे । पुं ।
शिशी । मे. उचतुष्कं । [अ.टी ।

अपोदिका । स्त्री । पूतिकाराके । पूहे ।

अप्रम् (स) । स्त्री । जले ।

अप्यत्तम् । स्त्री । चिचकत्रे । अम. ।

अप्रकाण्डः । पुं । काखरहितत्रे, किण्टिका-
दौ । अम. ।

अप्रकण्टः । पुं । काके । श.र. । चि । अथमे ।

अप्रतिकार्यः । चि । दुश्चिकित्से ।

अप्रसवधर्मा । चि । यः पुरुषः प्रसवधर्मी न
भवति । “बह्वस्तु पुरुषाद्येतनावन्तोऽगुणा अशौज-
धर्म्निषोऽप्रसवधर्म्निषो मध्यस्थधर्म्निष्येति ।” सु.
शा.१५. । [मालभूमि । खिलभूमौ । रा.नि.व.२ ।

अप्रहतः । चि । मालत्रे । केदारं जूमि । मं

अप्रिया । स्त्री । अङ्गीमन्थ । निडी गाछ ।
बोदात्मिकम् । बोधप्रदान गाछ ।

अप्रेतराक्षसी । स्त्री । तुलसीवृक्षे । र.मा. ।

अप्रोटः । पुं । भारद्वाजाख्यपक्षिणि । वै.निघ. ।

अफलः । पुं । फलहीनवृक्षे । बाउे ग्राह् । मं
वांभृवृक्षे । छे.च.४का. । त्रि। यो न फलति । श.च. ।

अफला । स्त्री । भूम्यामलक्यां । काष्ठधात्रीवृक्षे ।
भा.रा.नि.व.११ । लघुकारवृक्षके । आमलकीवृक्षे ।
भा.पू.१भ. । कुमाथ्याम् । घृतकुमात्री । श.च. ।

अफेनफलम् । स्त्री । अहिफेनफल । पोण्ड्रान्तर
टोण्ड्र । भेष.स्त्री-रोग-चि. ।

अफेलम् । स्त्री । आफूके । आफिर । मं अफू-
कडरी । फा.अफफून् । हिं अफीम । आं लघुतुल-
स्याम् । वै.निघ. । See अहिफेनम् ।

अवरम् । स्त्री । अन्तर्वस्त्रे । मं.रत्निकं ।

अवलः । पुं । वरुणवृक्षे । श.च. ।

अबालुकः । पुं । पानीयालुके । रा.नि.व.७ ।

अबिला । स्त्री । मेष्याम् । ७७डो ।

अब्जः । पुं । निचुलवृक्षे । शङ्खे । धन्वन्तरौ ।
हिज्जलवृक्षे । सर्वत्र मं.जाडिकं ।

अब्जम् । स्त्री । पद्मे । प.सु. । रा.नि.व.१० । See
कमलम् । [निघ. ।

अब्जकर्णिका । स्त्री । कमलबीजकोशे । वै.

अब्जकेशरः । पुं । पद्मकेशरे । च.द. ।

अब्जभागः । पुं । कमलकन्दे । श.च. ।

अब्जबीजभृत् । पुं । श्वेतकरवीरवृक्षे । वै.निघ. ।

अब्जाह्वम् । स्त्री । बालके । बाल. । मं बाला ।
वै.निघ. । [रा.नि.व.१० । पद्मसमूहे ।

अब्जिनी । स्त्री । पद्मिन्यां । पद्मेश्वर वाड ।

अब्दः । पुं । मुक्तायां । सि.यी.ज्वर.किरातादिः ।
च.द.वातज्व.चि. । “किराताब्दाःशतीदीच्या ।”
नागरमुक्तायां । नाशत्रमुत् । मं नागरमीथ । भद्र-
मुक्तायां । मं भद्रमीथ । मद.१व. । मेषे । नि.द-
हिकं । स्त्री । अभके । र.मा. ।

अब्दनादः । पुं । मेषनादचपे । कौटिलिने ।

स्त्री । शङ्खिन्यां, भेष्यां । मं तान्दुलज । वै.निघ. ।
अब्दसारः । पुं । कर्पूरभेदे । रा.नि. ।

अब्धिः । पुं । समुद्रे । रवा. ।

अब्धिकफः । पुं । समुद्रफेने । समुद्रेश्वर फेना ।
भा.पू.१भ.ह.व. । गुणाः—रुचिकरः । खिलनस्तुवरी
लघुः । “चक्षुष्यः शीतलशैव पटलादिरुजाहरः ।
सुरथ विषदीपन्नः कर्षणलहरः परः । कफञ्च क-
खरोगञ्च पित्तञ्चैव विनाशयेत् ॥” वै.निघ. ।

अब्धिजः । पुं । समुद्रफेने । रवा. । (-जी) ।
अश्विनीकुमारी ।

अब्धिजा । स्त्री । सुरायां । छे.च. ।

अब्धिडिण्डीरः । पुं । समुद्रफेने । वै.निघ. ।

अब्धिफलम् । स्त्री । समुद्रजातफले । महारा
द्रादौ ख्याते शीषधविशेषे । समुद्रफल इति लोके ।
गुणाः—फलं समुद्रस्य कटूष्णकारि वातापहं भूत-
निरोधकारि । त्रिदीपदावानलदीपहारि कफा-
मथयान्निर्वीरोधकारि । रा.नि. ।

अब्धिफेनः । पुं । समुद्रफेने । रा.नि. ।

अब्धिमण्डूकी । स्त्री । मुक्तास्तीटे, मुक्ताकायां ।
विशूक । मद.व.४ । मं मीठीसीप । छे.च.४का. ।

अब्धित्तः । पुं । शालिमूलवृक्षे । काकाती-
दालीत लोके ।

अब्धिसारः । पुं । रत्ने । वै.निघ. ।

अब्धिहण्डीरः । पुं । समुद्रफेने । रा.नि. ।

अब्धम् । स्त्री । अभधाती । मुक्तायाम् । रा.नि.

अब्धचर्यकम् । स्त्री । मेषुने । त्रिका. ।

अभक्तच्छन्दः । पुं । श्रीचक्रभेदे । यत्र नात्रे
भवेच्छब्दा सोऽभक्तच्छन्द उच्यते । See श्रीचक्रः ।

अभयम् । स्त्री । उशीरे । वीरणमूले । वेणोत्र
मूल । रा.नि.व.१२ । मद.व.३ । अम. । भेष.कुष्ठ-
चि.कन्दर्पसारतैले ।

अभयदा । स्त्री । भूम्यामलक्यां । डूँई आम्-
ना । मं भूम आंबली । वै.निघ. ।

अभयवृत्सिंहरसः । पुं । रसोऽयं शतीसार-
यहणीगदयोर्हितः । मात्रा १ गुञ्जा । अनुपानं
जीरकचूर्णं मधु च । द्रव्याधि हिङ्गुचक्रकटुविष-

जीरक-टङ्ग-चरसगन्धकाभाच्च प्रत्येकं समभागानि सर्वसममिदिनेनम् । निम्बकारसेन मईनं । भैष. ।

अभया । स्त्री । (Terminalia chebula ; chebulic myrobalan.) हरीतकीभेदे । प. सु. । “पञ्चाला चाभया श्रेया ।” रा.नि.व.११ । इयं बाहुल्येन चन्प्यायां जायते । गुणः—चक्षुष्वा । भा. पू.१भ. । अष्टतापरनाकीति अरुणः, वा.सू.३५अ. वचादिब. “नागरातिविषाभयाः ।” च.द.कफज्व. चि.आमलक्यादिः । “आमलक्यभया कृष्णा ।” See हरीतकी । श्वेतनिर्गुच्छा । मज्जिष्ठायां । जयन्त्यां । जयायां । सिद्धि । स्यात्सि । काष्ठिके । काञ्चन-हृच्चये । रा.नि.व.१७ ।

अभयाद्यमोदकः । पुं । विरेचनाधिकारे । अत्र हरीतक्यादीनां चूर्णं प्रत्येकं पलमितं दन्त्याः ६ तोलकानि, शर्करा १२ पलानि, चिन्नायाश्च पल-द्वयमेकत्र मधुना मोदकं कुर्यात् । च.द.विरेचना-धिकारे ।

अभयाद्यावलेहः । पुं । अतिसारे अवलेहः । हा.चत्रि. । स्थाने.३च. ।

अभयारिष्टः । पुं । अर्शाधिकारे रसः । अत्र हरीतकी १२॥० श. द्राक्षा ६॥०श. मधूकपुष्पं १० प. विडङ्गञ्च १० प. वारि २५६ श. शेषः ६४ श. गङ्गः १२॥० श. । गीचुरादीनां प्र. चूर्णं २प. प्रक्षेपः । भैष. ।

अभयालवणम् । स्त्री । औषधमिदं यत्कर्मो-हाधिकारे दीयम् । पालिशा, गलाश, आकन्ध, मिर्कू, आपांश, वरुण, आंगुष्ठ, वामक, (गोक्रूर, बृहती, कण्टकारी, नाटिकरज्जु वा गक्रुभाङ्गुलि, हापेरमानौ, कूडुचि, होवा), पुनर्गवा, एषां प्रति समूलपत्रशाखं समभागं कुट्टयित्वा इच्छिकाभ्यन्तरे स्थापयित्वा च तिलनालायिना दहन् । ततो भक्ष १६प. जलं ६४श. शेषः १६ श. चारतीयं घ्राणं । गोमूत्रं १६श. सैन्धवं १६ प. हरीतकीचूर्णं ८प. सर्वमेकीकृत्य पूर्ववत् चारकत्वेन प्रस्थमितेन प-क्तव्यं । पाकसिद्धौ घनीभूते च प्रक्षेपः—कृष्ण-जीरकं चिन्नु चिकटु यमानौ कुष्ठं शटी च, एषां प्रवि ४ तो. । सा.कौ.रस.र. । भैष.प्रयोगा. ।

अभयावटी । स्त्री । गुष्ठाधिकारे । अत्र का-नकं फलं जेष्यात् । त्रिवा हरीतकी । र.सा.

सं. । एषा वटी भेषज्यरत्नपञ्चामुदरे धृता ।

अभयाष्टकम् । स्त्री । अष्टहरीतकीभेषजे । यथा—“दे पूर्वमद्यादशनादितो दे वे चापि शुक्ला तु तथा स्वप्लु । अस्त्र प्रयोगादभयाष्टकस्य निसम्-रात्रेण पुनर्युवा स्यात् ॥” इत्यादि प्रयोगा.रसायन. ।

अभावः । पुं । मरणे । असत्त्वे । भे.वचिकं ।

अभिघातः । पुं । आघाते । शस्त्रमुष्टिलगुडा-दिभिर्हनेने । भा.स.१भ.भागानु-ज्वर-लक्षणे, “अभि-घाताभिवह्नाभ्याम् ॥”

अभिघातज्वरः । पुं । आघातजन्त्यागन्तुकज्व-रे । “अभिघाताभिचाराभ्यां—आगन्तुर्जायते...” मा.नि.ज्व. अपिच—“तत्राभिघातजो वायुः प्रायी रक्तं प्रदूष्य च । सव्यथाशोषवैवर्ष्यं करोति सवर्जं ज्वरमिति ॥” च. । अत्र ज्वरे दीषा मारम्भकाः परन्तु पश्चादनुबन्धिनः स्तुः ।

अभिघारः । पुं । घृते । मं तूप । रा.नि.व.१५।

अभिचारः । पुं । मन्त्रादिना मारणादिप्रयोगे । मन्त्रादिद्वारा पीडायां वा । र.मा. । कृत्याद्युत्पादने वा । भा.स.१भ.भागानुज्व. । “अभिचाराभिशा-पतः ।” यन्मन्त्रादावपीडने । “अभिचाराभिशा-पोत्यैः ।” रत्ना.।श्रेयनादिद्यागकृतज्वरे । “अभिचा-राभिशापाभ्यां मोहच्छष्ठा च जायते ।” मा.नि.ज्व.।

अभिन्नः । चि । कुशले । [गज.वै. ।

अभितापः । पुं । सर्वाङ्गतापे । अत्रज्वरे ।

अभिनवकामिश्वरः । पुं । वाजीकरणमिदं भेषजम् । “तोलकेकं समादाय पृथग्गन्धकस्तयोः । रत्नोत्पलदलाफीभिर्मईयेत् दिवसत्रयं । अर्दयित्वा पुनर्द्वयं गन्धं माषचतुष्टयम् । तस्यैव पत्रतोयेन पुनर्दत्त्वा च गन्धकम् । शङ्खिन्याद्यापि तीयेन दृढा काचघटे दृढे । ततस्तु बालुकायन्त्रे पक्षेदयामत्रयं ततः । काचकूप्याः समाकृष्य सिस्रस्तनतःपरं ॥” रत्निकापत्रकं खादत् । रस.र. ।

अभिन्धासः (कः) । पुं । सन्निपातज्वरवि-शेषे । तद्गच्छाम्—“चयः प्रकुपिता दीषा उरः-स्त्रीतोऽनुगामिनः । आत्माभिदृष्ट्या । यथित्वा बुद्धी-न्द्रियमनीगताः । जनयन्ति मद्वाघीरमभिन्धासं ज्वरं दृढम् ॥ सुतो मेचे प्रसुतिः स्यात्त चेष्टां का-चिदीकृते । न च दृष्टिर्भवेत्तस्य समर्था रूपदर्शने ।

न प्राचं न च संस्यर्गं शब्दं वा नैव बुध्यते । शिरी
ः शीठयतेऽभौष्मनाहारं नाभिनन्दति । क्लृप्ति तु-
द्यते चैव परिवर्तनमौच्यते । अर्थं प्रभाषते किञ्चि-
द्भिन्व्यासः स उच्यते ॥ प्रत्याख्यातः स भूयिष्ठः
कश्चिदेव प्रसूच्यते ॥ मा.नि.ज्व. । अस्य दन्तान-
रोक्तस्य च भावप्रकाशे न्यूनम् ।

अभिपीडनम् । स्त्री । अभिचारि ।

अभिमन्यः (मन्युः) । पुं । नेत्ररीगे । चिका ।
See अधिमन्यः ।

अभिमर्दः । पुं । चक्कडं । [पीडायां । र.मा.।

अभिमर्षणम् । स्त्री । यक्षपिशाचादिभूतकृत

अभिमानितम् । स्त्री । मीधुने । चिका ।

अभिरूपः । पुं । बुधे । रम्ये । मी.पचतुष्कं ।

अभिलकपित्यः । पुं । आमातकडवे । 'आ-
मडु। गीह् ।

अभिलावः । पुं । छेदे । अम. ।

अभिलापः । पुं । रमणेच्छायाम् । रस.र. ।

अभिशापः । पुं । त्रिजातिभिः क्रीडाद्गुःखाति
भारधारणे । र.मा. । ब्राह्मणगुरुवृक्षसिद्धादिदत्ते
शापे । भा.म.१भ. । तज्जातागन्तुज्वरस्य चणं—“अ-
भिचाराभिशापाभ्यां मीहृच्छणा च जायते ।” मा.
नि.ज्व. । [ज्वरनिदानम् ।

अभिशापज्वरः । पुं । तज्जन्यज्वरे । See

अभिषङ्गः । पुं । भूतविषादिसम्बन्धे । यक्ष-
पिशाचादिकर्तृकपीडायां । र.मा. । कामशोक-
भयक्रीधभूतादीनाम् आवेशे । भा.म.१भ.आगन्तु-
ज्व.स्य चणं । रचःप्रभृतिभिरभिषर्षणे । रवा.।

अभिषङ्गज्वरः । पुं । ज्वरविशेषे । स च भू-
ताद्यावेशतो भवति । स कामादिजमेदेन षड्विधः ।
शार्ङ्गं । लक्षणं यथा—“अभिघाताभिचाराभ्या-
मभिषङ्गाभिशापतः । आगन्तुजायते दीर्घघासं
नं विभावयेत् ॥” मा.नि.ज्व. । कामशोकभयक्रीधे-
रभिषक्तस्य यो ज्वरः । सोऽभिषङ्गज्वरो ज्ञेयः यश्च
भूताभिषङ्गः । च.ज्व.नि. ।

अभिषवम् । स्त्री । काञ्चिके । रा.नि.व.१५ ।
ताङ्गीनामसुराधाम् । ताङ्गी । नं ताङ्गाचीदाह ।
पुं । ज्ञाने । मयसन्धाने । मी.वचतुष्कं ।

अभिषुकम् । स्त्री । कावेलादी प्रसिद्धे फल-
विशेषे । पेश्ता । च.चि.च्यवनप्राशः । पुं । तहचे ।
सु. । [काञ्चिके । अम. ।

अभिषुतम् । स्त्री । पन्थाक्याम् । शंकाकौ ।

अभिषुविक्रान्तम् । पुं । माघवीसुरायाम् ।
वै.निघ. ।

अभिषेकः पुं
अभिषेचनम् स्त्री } ज्ञाने ।

अभिष्यन्दः । पुं । नेत्रशूलरीगे । (टांक ७४) ।
स चतुर्विधो वातादिभेदेन । See नेत्राभिष्यन्दः ।
अतिवृद्धौ । आस्त्रावे । मी.दचतुष्कं ।

अभिष्यन्दी । त्रि । दीषघातुमलस्रोतसां क्षेद-
जनने । कुसुमा.टी.ज्वरे । स्रोतःस्त्राविद्रव्ये । वा.टी.
हेमा. । कफहृत्पदार्षे दध्यादिके । भा.नि. ।

अभिसरः । परिचारके । रवा. । प्राणाभिसर-
उच्यते । च.सू.६५. ।

अभिसारः । पुं । शकुलीमक्षौ । अंग मांश्च ।
मद.व.११ । बले । वल । घर. । मय्ये ।

अभिहिता । स्त्री । जलपिप्पल्यां । वै.निघ. ।

अभीकः । पुं । कामुके । मी. कविकं ।

अभीरणी । स्त्री । दुन्दुभसर्पे । वै.निघ. ।

अभीरुः । स्त्री । *Asparagus racemosus*.
शतमूल्याम् । हिं शतावर । वा.सू.१५५. । दूर्वा-
दिव. । गुन्द्राभीरुः शतपाक्षी प्रियवृः । अश्वगन्धा-
कृताभीरुः । सि.यो.यक्ष-चि.चवोदशाङ्गे । महा-
शतान्नर्थ्याम् । रसे.चि.८५. । “प्रलम्बाभीरुवेवा-
यम् ॥” [अम. ।

अभीरुपत्री (चिका) । स्त्री । शतावर्ष्याम् ।

अभीशुः (षुः) । पुं । प्रयङ्गे । नांशोय । मी. ।

अभीष्टः । पुं । तिलकचपे । तिल गीह् । रा.
नि.व.१० । [व.२ ।

अभीष्टगन्धकः । पुं । माघवीसुरायाम् । मद.

अभीष्टा । स्त्री । देहक-गन्धद्रव्ये । (त्रेणूका.श.च.।

अभुक्तः । त्रि । कृतीपवासे । चतुक्तस्य दिवा-
निद्रा पावाचमपि जीर्यति । वै.निघ. ।

अभुवश्चः । चि । अरीगिचि । [वज्रम् ।

अभेद्यम् । स्त्री । हीरके । रा.नि.व.१२ । See

अभेषजम् । स्त्री । विपरीतौषधे । उ०टो ७
यु० । तच्च द्विविधं वाचनं सातुवाचनञ्च । “अभेष-
जमिति त्रैयं विपरीतं यदौषधम् ।” च.वि.१५. ।

अभोजनम् । स्त्री । उपवासि अमात्रभोजने वा
उपेयाय वा अमात्र आहारं । “अजीर्णैः भोजनं
येषां जीर्णं येषामभोजनम् । रात्रावभोजनं येषां
तेषां नश्यन्ति धातवः ॥” संयहः ।

अभ्यङ्कः । पुं । तिलकल्के ।

अभ्यङ्गः । पुं । तैलादिमर्द्दने । आङ्गं २ क० र
तेन प्राधा । “सूर्ध्नि दत्तं यदा तैलं भवेत्सर्व्याङ्ग-
सङ्गतम् । स्त्रीतीभिसर्पविषाङ्गं अभ्यङ्गः स उदा-
हृतः” । च.द.ज्व.चि. । गुणाः—जलसिक्तस्य वर्द्धने
यथासूतेऽङ्गुराक्षरीः । तथा धातुविद्विर्द्धिं स्नेह-
सिक्तस्य जायते । शिरासुखे रोमनूर्ध्वमनीभिश्च
तर्पणम् ॥ सुयुः । स जराग्रमवातहा । दृष्टिप्रसाद-
पुण्यायुःस्वप्नसुलकदाढ्यङ्गम् । वा.म.१५. । स च
शिरःश्वसपादेषु विश्लेषेणानुशीलनीयः । र.सा. ।
अभ्यङ्गो वातरोगघ्नः धातुसाम्यं बलं सुखं । निद्रा-
वर्धयदुलानि कुरुते दृष्टिपुष्टिङ्गम् । शिरोऽभ्यङ्गः
शिरस्त्वत्किंशदाढ्याच्चिपुष्टिङ्गम् । केशप्रसाधनः
केश्यः रज्जिन्यमलापहा । मद.व.२ । तैलिन
शिरोमर्द्दने । भनः । सदीपस्य व्रणस्य दीपोपशम-
नार्थं मार्द्धवाधंश्च उपकमविश्लेषे । सु.चि. १५. ।

अभ्यञ्जनम् । स्त्री । तैले । छे.च. । तैलमर्द्दने ।
रा.नि.व.१५ ।

अभ्यन्तः । चि । आतुरे । अम. ।

अभ्यन्तरायामः । पुं । तन्नामकधनुस्तथारीग-
विश्लेषे, अन्तरायामि । येन कुपितवज्रवान् वायुः
अङ्गुलिष्वचोद्दयगलदेशादिकमभिप्रपन्नः स्यायुसम्-
हृत्कार्कणं मानसं क्रीडानतं करोति । तच्च चाचि-
कृत्वा हनुसत्वादि च जायते।खल्लणम्—“अङ्गुली-
गुल्फजठरद्वह्वजोगलसंश्रितः । स्यायुपतानमनिली
यदाक्षिपति वेगवान् । विष्टव्याश्चसम्हनुर्भंगपार्श्वः
कर्कं वनम् । अभ्यन्तरं धनुरिदं यदा नमति मान-
वः । तदासाभ्यन्तरायामं कुरुते मानतो बली ॥”
म.नि.भा.व्या. ।

अभ्यमितः । चि । आतुरे । अम. ।

अभ्यवकर्षणम् । स्त्री । श्लथायुत्पादने ऽ
शेन तोला, कौंटी तोला । अम. ।

अभ्यवहरणम् । स्त्री । भोजने ।

अभ्यवहारः । पुं । आहारः । रजा. ।

अभ्यान्तः । चि । रीगिचि । अम. ।

अभ्याहारः । पुं । भक्षणे । स च चर्चवीच-
लीकपेयभेदेन चतुर्विधः । सु. ।

अभ्युषः । पुं । ईषत्यक्तकलायादौ । अम. ।

अभ्रम् । स्त्री । सुखायां । मित्रे । रा.नि.व.६ ।
अभ्रकधातौ । रा.नि.व.१२ ।

अभ्रकम् । स्त्री । भद्रसुखायाम् । कर्पूरे । सुव-
र्णे । वेत्रे । Talc. खनामख्यातधातौ । अ०भ०
छिं चाभ् । गुणाः—गुरु हिंसं बल्यं कुष्ठमिहचि-
दीपघ्नञ्च । मद.व.५. । अभ्रकं चतुर्विधं—श्वेत-
पीतलीहितनीलभेदान् । भिन्नभिन्नक्रियायां प्रयु-
ज्यते । यथा—श्वेतं तारे, पीतरक्ते काञ्चने, नील-
ञ्च व्याधौ प्रबोज्यं यथोत्तरं गुणाव्यञ्च । तेषु नीलाभं
दर्दुरनागपिनाकवज्रभेदेन चतुर्भेदम् । परीक्षा गु-
णाश्च यथा-अपी चित्तं दर्दुरं भेकरवं नागं
फूत्कारं पिनाकं धनुःखनं वज्रञ्च न विकारं
धने । एषां सेवनेन गुणो त्रणो कुष्ठो च नीरीगो
भवाति । रा.नि.व.१२ । कुष्ठप्रदं पिनाकं स्यात्
दर्दुरं मरणप्रदं । नागं दिग्गतं निभं व्याधिं कृ-
त्याङ्गन्दरम् । रसे रसायने चैव योज्यं वज्राभक्तं
प्रिये । तथाहव्राभक्तं याङ्गम् । र.सा.सं. । अभ-
श्रीधनम्—१।वकपुष्परसेन पिष्टमभक्तं वन्यग्रए-
कन्दमध्ये निरुध्य गीमृद्भूमितले मासं स्थाप्यम् ।
२।चिफलाकाथगीमृदुगुधकाञ्जिकेषु भस्माप्रीपुनः
पुनः सप्त, तप्तं तप्तं सेचितं शुद्धं भवति।३।अर्धं
सप्तवारं तप्तं तप्तं बहरीकाथे निःक्षिप्तं शुद्धं भवति।
र.सा.सं.।४।अभ्रपत्राणि शुभ्रकृत्य चूर्णयित्वा चूर्णवेन
दिनैकं तानि काञ्जिकपर्य्ययितानि काञ्जिकेन पुनः
पेषयेत् । ततो माषकादिरसेन प्रत्येकमैकञ्च च
पुनः पुनर्भावयित्वा संपिष्य च पुष्टपाकेन पुनः पुनः
दृष्टेत् यावन्न निखन्दताभगच्छति । इति विश्लेष-
शुद्धिः अर्कपत्रे । च.द. । अस्य पाठे कन्द उन् ।
कासमारिषः दृश्येत् ०।पीन।टो । अभ्रम्-

रथं—१। अभ्रकं खालिकामध्ये संस्थाप्य कदली-
शरीरेण गीमयाग्निना तावत् पथेत् यावत् खाली-
वह्निः सिन्दूरं न भवेत् । ततः अथताप्ये दुग्धेः सं-
सिच्य सूर्णं चूर्णयेत् । २। मुस्ताकाथेन, पुनर्णवाकाथेन,
वासमईकाथेन, पर्णरसेन, अर्कशरीरेण च प्रत्येकं
मईयित्वा प्रत्येकं पुटत्रयं दीयम् । तथा वटजटाका-
थेन संमर्द्यं पुटत्रयं दीयं । ततो मूषलीकाथेन निः
शुटेत् । ततो गोचुरकाथेन निः, शकशिलीकाथेन
निः पथेत् । ततः सुषुक्तन्दकीकिलाशकाथेन प्र-
त्येकं द्विराशं पथेत् । ततः लीप्रकाथेन दुग्धेन दध्ना
हृतेन मधुना शर्करया च प्रत्येकमिकैकं पुटं दत्त्वा
भारयेत् । ३। रभादिचारजलेन पिष्ट्वा चक्रीकृतं
कदलीदलमध्ये संस्थाप्य व्यजमानिलेन ज्वालितेषु
दग्धेभ्यन्नेषु क्लृप्तार्कमूलाजलेन पुटेत् । र.सा.सं. ।
अथ विविधाधिकारैः । अभ्रकविधिः यथा—कृष्णा-
अपवाणि प्रथकृत्य चूर्णयेत् । अथ तच्चूर्णं शिलायां
पिष्ट्वा वस्त्रपूतं कार्यम् । ततो भेकपर्णी (थूलकूडि)
रसे चापौष्यं दिनत्रयं स्थापयेत् । अथ तदुद्भृत्य
हैमनिकषायाकाङ्गिकेन संपिच्य पुनर्भेकपर्णीरसे-
नालोष्यं स्थाप्या पथेत् । अथ तदुद्भृत्य पिष्ट्वा क्लृप्त्वा
तालादिपत्रमध्ये निधाय वस्त्रायौ दहेत् यावदग्नि-
नीलवर्णो न लभ्येत । अथ दुग्धे निर्वोष्य दुग्धेन
तदनन्तरं जलेन धावयेत् । धावनानन्तरं सुषेधितं
निशन्द्रकं कुर्यात् । च.द.रसायने ।

अभ्रनामकः । पुं । मुस्तायाम् श.र. [निघ.]

अभ्रपटलः । पुं, स्त्री । अभ्रके । अ.उ.उ. वै.

अभ्रपुष्पः । पुं । वेतसलतायाम् । भा.पू.१भ.

गु.न. । वारिवेतसे । अभ्र. । स्त्री । जले ।

अभ्रमांसी । स्त्री । आकाशमांसीलतायाम् ।

शुभ्र जटोमांसी । रा.नि. । [१२ ।

अभ्ररोहः । पुं, स्त्री । वैदूर्यमणौ । रा.नि.व.

अभ्रवटिका । स्त्री । रसविशेषोऽयं ज्वराति-

सारगदे प्रयोष्यः । अभ्र व्योषचूर्णं कर्षमाणम् ।

केशराजादीनां स्वरसः स्तोत्रिणी दीयः । शीभ्र-

सुन्दरकः (शीमा शोक) । मञ्जूकपर्णी (थूलकूडि) ।

तस्यायं पाठः—“अथ सूतस्य शुद्धस्य गन्धकस्याभ्रकस्य

च । प्रत्येकं कर्षमेकन्तु यथा रसगुणैर्विषणा” ततः

कञ्जिकाङ्गत्वा व्योषचूर्णं प्रदापयेत् । “केशराजस्य

भङ्गस्य निगुंष्ट्राशिवकस्य च । र्थं

जयन्त्याः स्वरसं तथा । मञ्जूकपर्ण्याः स्वरसं तथा
शक्राश्रयस्य च । त्रेतापराजितायाश्च स्वरसं पर्ण-
सम्भवं । दापयेत्तत्र तुल्यञ्च विधिकः कुशलो भि-
षक् । रसतुल्यं प्रदातव्यं चूर्णं मरिचसम्भवं । दीयं
रसाङ्गभागेन चूर्णं टङ्गणसम्भवं ॥” मईयित्वा क-
लायप्रमाणा वटी कार्या । रस.र.र.सा.सं. । भैष-
ज्येण शिवलगादिभ्यश्चैव यद्वह्ण्यां नष्टाभवटिका उक्ता ।
इयमेव प्रयोगाश्चते यद्वह्ण्यां रसाभवटी । शुद्धरसः
२ तो. शुद्धगन्धः २ तो. कञ्जली क्लृप्त्वा जातिताभं
२ तो. मरिचचूर्णं २ तो. टङ्गणं १ तो. केशरा-
जादिरसस्य प्रत्येकं १ तो., वटी कार्या । अथा
यद्वह्ण्याम्—पक्षेकाङ्गिरिद्राभ्यामगारधूमकेन च ।
शोधितं पारदश्चैव कर्षाङ्गं तुलया हृतम् ॥ भङ्ग-
राजरसेः शुद्धं गन्धकं रससम्भृतम् । हाभ्यां क-
ज्जालिकां क्लृप्त्वा भावयेत्तन्नु भैषजैः । सिन्दवारदस्-
रसे मञ्जूकपर्णाकारसे । केशराजरसे चैव शीभ्र-
सुन्दरजे रसे । रसेऽपराजितायाश्च सीमराजौरसे
तथा । रक्तशिवकपथीत्ये रसे च परिभाषितं ।
रसमानसमानेन ह्यायायां शोधयेद्विषकं ॥ वटी स-
र्षपमिता । शरिद्रा, श्लेष्मकू. ७ गृह्ण्युग्मार्थाथ-
त रस १ तोला, भाग्राज शोधितगङ्गक
१ तो. कञ्जलि कर । निशिका, थूलकूडि,
गिमा, केकुर, अपराजिता, मोमराज,
लाजिउतेर रसं भावना । भैष.यद्वह्णी । प्रयो-
गाश्चतोक्ताभवटिकायामभ्रकस्यैको भागः पारदसम
इति विशेषः । [गा.र.नि.व.११ ।

अभ्रवाटकः । पुं । आमातकहवे । आभ्रडा

अभ्रवाटिकः । पुं । आमातके । अटा. ।

अभ्रसारः । पुं । भीमसेनीकर्पूरं । वै.निघ. ।

अभ्राङ्गम् । स्त्री । कुङ्कुमे । मद.व.२ ।

अभ्रपूषः । पुं । तालुरोगविशेषे । तेन कम्बली-

हितः शोषितोऽयः शोधः ज्वरतीव्रवेदनाशुक्रो भ-

वति । तदुक्तं शोधसाधौ लोहितः शोधितोऽथौ

जैयोऽपूषः सज्वरशोषश्च । भा.न.४भ.मुख-

रो.चि. ।

अभ्रः । पुं । रोके । चि । पक्कलादी । श.र. ।

अभ्रङ्गलः । पुं । परस्वहवे । श.च. ।

अभ्रण्डः । पुं । परस्वहवे । प.सु. । हारा. १

अमध्यस्वधर्माणी । चि । या चेतनजङ्गी-
भयधर्ममध्यवर्तिनी न भवति । तस्याः केवलं ज-
डमयत्वात् पुरुषस्य च तथात्वात् । सु.शा.१७ ।

अमरः । पुं । अस्त्रिसंहारे । शङ्खुडां । रमा ।
वज्रीदुने । जिङ्गुमि.रचिक । बद्राचे । श.र.पारदी
रा.नि.व.१३ । हसिनि । स्त्री । सुवर्णे । वै.निघ. ।

अमरकणा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । वै.निघ.
२भ.पाण्डु-चि.भूमिन्वादिगुटी । [व.४]

अमरकण्टिका । स्त्री । शतावर्ष्याम् । रा.नि.

अमरकन्दः । पुं । कन्दविशेषे । वै.निघ. ।

अमरकालिकः । पुं । हसिकाल्याम् । वि-
छातो । भैष.वा.व्या.सिंहना.गुग्गुली ।

अमरकाष्ठम् । स्त्री । देवकाष्ठे । देवदारु ।

अमरकुसुमम् । स्त्री । लवङ्गे । वै.निघ.क्षयरी.
चैलीक्य-चि.रसे ।

अमरजः । पुं । दुग्धदिरह्वे । षुट्प्रवावला ।
रा.नि. । देवदारुणि । नदीवटे । वै.निघ.२भ.
ग्रन्थादिः अ. ।

अमरतरुः । पुं । देवदारी । वै.निघ.सा.ज्व.
अर्कादिः । “किरातामरतरुसना ।”

अमरदारु । पुं, स्त्री । तैलदेवदारुणि । रा.नि,
व.१२ । चि.क्र.क.वल्ली-स्त्रीरो.चि. । तैलदेवदारु-
ह्वे । मगश्रादेवदारु ।

अमरद्वुः । पुं । विट्खदिरह्वे । षुट्प्रवावला ।

अमरपुष्पम् । पुं, स्त्री । पूगफले । काशद्वेषे ।
आम्बे । केतके । मी.पपञ्चकं ।

अमरपुष्पकः । पुं । काशद्वेषे । केकटा । प.
सु. । काशमेदे । र.मा. ।

अमरपुष्पिका } स्त्री । चौरपुष्पीद्वेषे । षोडश
अमरपुष्पी } काष्ठकौ, षोडश थड़िका ।
र.मा. । काशद्वेषे । [काचि ।

अमर(स) रत्नम् । स्त्री । स्फटिके । रा.नि. ।

अमरवल्ली । स्त्री । आकाशवल्लीनाम् । नं अम-
रवेल । हिं अमरवेलि । आटोकाकणता । भा.
पू.१भ.गु.व. । नद.व.१ । साक्षरितिष्यातलतायां ।
कुशाः—हृष्यवल्ली बलकरौ परं हृष्या रसायनी ।

सूत्रकारस्त्रेदजननी पुष्टिदा कार्श्ववारिणी । चीप्र-
दंशिकरोगांश्च रक्तदीर्घं हरीदियम् ॥ वैद्यकम् ।

अमरसर्षपः । पुं । देवसर्षपे । त्राहे । वै.निघ. ।

अमरसुन्दरी । स्त्री । ज्वराधिकारे रसः ।
पाठी यथा—चिकटु चिकला चैव यत्किंच रश्म-
कानलम् । चातुर्जातं स्रतं लीहं पारदी विषगन्ध-
कम् । समभागमिदं चूर्णं तस्याश्च त्रिगुणो गुणः ।
कीलप्रमाणां गुडिकां प्रातस्तस्याश्च सेचयेत् ॥ इत्या-
दि । प्रयोगाः ।

अमरा । स्त्री । दूर्वायाम् । मी.रचिकं । गुडूच्यां ।
र.मा. । इन्द्रवारुणीलतायां । त्राथानशशा । रा.
नि.व.३ । नीलदूर्वायां । गृहकन्यायाम् । रा.नि.
व.५ । नीलीह्वे । भैष्यश्याम् । हसिकाल्यां । वि-
छाति ग्राह् । रा.नि.व.६ । नदीवटे । रा.नि.व.
११ । जरायी । मी.रचिकं । गर्भनाश्याम् । कुल ।
भैष.स्त्रीरो. । नाभिनाशायाम् ।

अमराह्वम् । स्त्री । देवदारुकाष्ठे । वा.सू.१५
एलादि.अरुणः । “शक्तिय्याप्रनखीऽमराह्वमगुरुः ।”

अमरी । स्त्री । नीलदूर्वायाम् । कृष्णनिर्गुच्छ्यां ।
सूर्वायाम् । भूर्गा । वै.निघ. ।

अमरुफलम् । स्त्री । उत्तरदेशप्रसिद्धफले ।
गुणाः—अमरीश फलं शीतं मलद्रवकारं मतम् ।
सरं दाहं रक्तपित्तं कामलां भ्रूवकृच्छकम् । सूत्र-
शरीश हन्तीति ऋषिभिः परिकीर्तितम् । वै.
निघ. । [ज्व.निर्गुच्छीधूपे ।

अमरेन्द्रतरुः । पुं । देवदारुह्वे । वै.निघ.२भ.

अमलम् । स्त्री । अशके । मी.लचिकं । समुद्र-
फेने । र.मा. । कर्पूरे । वै.निघ.२भ.अपत्या.चि. ।
रीप्यमाचिके । पिप्पे । कतकह्वे । गश्वद्रव्यविशेषे ।

अमलदीप्तिः । पुं । कर्पूरे । च.द. ।

अमलपत्री । पुं । हंसि ।

अमलमणिः । पुं । स्फटिके । रा.नि.व.१३ ।
कर्पूरमणी । कर्पूरगङ्गमणिविशेषः ।

अमलरत्नम् । स्त्री । स्फटिके । रा.नि.व.१३ ।

अमला । स्त्री । महानील्याम् । बड़ नील ।
रा.नि.व.४ । सैड्खमेदे । रा.नि. । भूष्यामलक्याम् ।
अम. । नाभिनाशायाम् । आमलक्याम् । अंभ्यां ।

प्रयोगाच्चद्रोम-चि. । [मूल] । अ.ठी.भ. ।

अमलाश्लटा । स्त्री। भूषात्राम् । ऊँ हे आ-
अमसः । पुं । रोमि । उ. ।

अमानस्यम् । स्त्री । पीडायाम् । दुःखि ।

अमिलातकम् । स्त्री । विलाख्ये पुषे । हला. ।

अमिलातका । स्त्री । महाराजतरुणीपुष्प-
हृत्वे । वेणु । रा.नि.व.१० । [वै.निघ. ।

अमूला । स्त्री । अग्निशिलाहृत्वे । ऐय्याङ्गुनिम्न ।

अमृशालम् । स्त्री । लामञ्जके । (शुठ०) शीर ।
रा.नि.व.१२ । भा.पू.१भ.क.व.।मद.व.२ । उशीरे ।
वेणुं रा. मूल । रमा. । रा.नि.व.१२ । च.द.अर्थ-
चि.प्राचदागुडिका ।

अमृतः । पुं । पारदे । रा.नि.व.१३ । वनसुद्धे ।
रा.नि.व.१६ । See मकुष्ठकः । अचि.२स्थानं.२अ.।
धन्वन्तरी । ना धन्वन्तरिदेश्यो. । मे.तत्रिकं ।
बाराहीनाममहाकन्दशके । गुग्गुरं आनु । रा.
नि.व.७ । स्त्री । पीयूषे । सलिले । रा.नि.व.१४ ।
हृत्ते । मे.रा.नि.व.१५ । वै.निघ.वा.व्या.भुजङ्गीगुटी.।
“अमृतं यन्नशेषे स्यात् पीयूषे सलिले हृत्ते ।” मे.।
विषसामान्ये । दुग्धे । रा.नि.व.१५ । अग्ने । ई.च.।
जीषधे । रा.नि.व.२० । शक्रीविषे । खर्षे । भक्त्य-
द्रव्ये । ई.च. ।

अमृतकन्दः । स्त्री । कन्दगुडूच्याम् । मं कन्द-
शुल्वेल । वै.निघ. । See कन्दगुडूची ।

अमृतकल्परसः । पुं । अजीर्णाधिकारे रसः ।
शुद्धी पारदगन्धी च समानी कञ्जलीकृतौ । तयो-
रहं विषं शुद्धं तत्समं टङ्गणं भवेत् । अङ्गराजद्रवै-
र्भावं चिदिमं यवतः पुनः ॥ माचा सुदुमाना ।
अथ तत्सममिति विषसमम् । र.सा.सं. ।

अमृतगुडुिका । स्त्री । भेषजनिटं अजीर्णे
हितम् । कुठ्याङ्गुविषव्योषचिफलापारदैः समैः ।
अङ्गान्मुमर्दितेमुङ्गमाचामृतवटीं शुभाम् ॥ रसे.चि.।

अमृतजा । स्त्री । हरीतक्याम् । वै.निघ. ।

अमृतप्राशहृतम् । स्त्री । राजयश्चि प्र-
शाम् । “जीवकर्षभकी वीरा जीवकीं नागरं शटीं ।
चतस्रःपर्षिनीमेंदे काकोली दे निदग्धिकाम् ।
पुनर्भवे दे मधुकमालयुग्मां शतावरीम् । अर्द्धं

परुषकं भार्गीं शहीकां हृत्तलीं तथा । अङ्गाटक-
नामलकीं पयसां पिप्पलीं बलाम् । बदराचीक-
वातादखर्जूरामिषुकाचि च । फलानि चैवमा-
दीनि कल्कान् कुर्वीत कार्षिकान् । धात्रीफल-
विदारौशुक्रागमांसरसान् पयः । इत्या प्रखीनि-
तान् भागान् हृतप्रथं विपाचयेत् । प्रसृतिं मधुज-
शीते शर्करांशतुलां तथा । पलाशकश्च मरिचकवी-
लापत्रकेशरम् । विनीय चूर्णयेत्तस्माद्विद्यान्मार्चं
यथाबलम् । अमृतप्राश इत्येष नरायाममृतोपमः ।
सुराहृतमयं पथ्यं शीरमांसरसाग्निः । मद्युक्त-
क्षतचीषदुग्धंलव्याधिपीडितान् । स्त्रीप्रसक्तानकुञ्ज-
लान् खरङ्गीनांश्च हृदयेत् । कासद्विक्लाज्वरश्वास-
दाहदृशासपित्ततृत् । पुत्रदो हृद्भि...दाहशूलक्षया-
पहः ॥” अथ पत्रो यथा, मूर्च्छितगव्यहृतं ४ श. ।
कल्कार्यद्रव्याणि प्रत्येकं कर्षमितान्येकत्र कल्कीकृत्य
तेः, प्राचादिरसेः प्रत्येकं प्रस्थमितैश्च हृतं यथाविधि
पाच्यम् । पाकसिद्धौ हानयित्वा मधुजः प्रसृतिं
शर्करायाः ५० पलानि, मरिचस्यः गुडलवः एक-
याः तेजपत्रस्य नः गकेशरस्य च प्रत्येकं चूर्णमर्षपलं
(४ती.) मिश्रणीयम् । कल्कद्रव्यानि यथा—जीव-
कर्षकी (अभावे गुडूची, वंशलोचना) शीरविदारौ
(ऊँ हेकुमडा) महाबला वा जीवनी शुष्की शटी
शालपर्णी पृश्निपर्णी सुदपर्णी भाषपर्णी मेदा
(अभावे अश्वगन्धा) महामेदा (अभावे शारिवा)
काकोली शीरकाकोली कष्टकारी हृत्तली रक्त-
पुनर्भवा श्वेतपुनर्भवा यष्टीमधु कपिककुः (आ-
नाकुमी मूल) शतावरी अर्द्धः (अभावे बला
वेलेण्डा) परुषकफलं भार्गीं शहीका शङ्गाटकं
भूम्यामलकी शुक्रभूमिकुफाश्लं पिप्पली वाय्यालकं
बदरफलं अचोदफलं वातादं (वादानं) खर्जूरं
अभिषुक्तं ((पेण्डा) च । एवंविधानि अन्धानि फ-
लानि च । रसाश्च यथा—आमलकीरसः भूमि-
कुफाश्लरसः इक्षुरसः हागमांसरसः, दुग्धश्च । प्र-
योगा. यञ्ज-चि. । अमृतं अजभङ्गाधिकारे । त-
स्यायं पाठः—“हागमांसं बलाश्चैव वाजिगन्धां तथैव
च । जलद्रीषे विपक्तयं कुठ्यात् पादावशेषिते ।
हृतप्रथं पचेत्तत्र अजाशीरे चतुर्भुं । मूर्च्छनाथे
प्रदातयं कुकुमश्च द्विकार्षिकं । बलामूलश्च गोधूमं
पाचगन्धा तथामृता । शीघ्ररश्च कशेरुश्च त्रिकटुश्च
सधायकः । दाबादुरस्यैफलश्च कसुरीवीजश्च

भरी । मीदं दे च तथा कुष्ठं जीवकर्षभकौ शटी ।
 हार्त्वीं प्रियकुर्मञ्जिष्ठा नतं तालीशपत्रकं । एलापत्र-
 लचं नागं आतीकुसुमरेणकं । सरलं आतिकीषश्च
 मुञ्जौलीपलसारिवे । मूलं बिल्वस्य जीवन्वी ऋषि-
 ष्ठी उडुम्बरम् । प्रत्येकं कर्षमात्रज्ञु पेपयित्वा वि-
 निक्षिपेत् । वस्त्रपूते सुशौते च सितां दद्याच्छराव-
 कम् ॥ भेष. । हा.चत्रि.१.स्था.१.८.प. ।

अमृतप्राशावल्लेहः । पुं । अथ राजयक्षा-
 धिकारे उक्तः । तस्य पाठः—“क्षीरे धात्री च म-
 ङ्गिष्ठा क्षीरिणाश्च तथा रसैः । पचेत्समैर्वृतप्रस्थं
 मधुरैः कर्षसन्धितैः । द्राचाद्विचन्दनीश्रीरैः शर्क-
 रीत्यलपत्रकैः । मधूककुसुमानलाकाय्मरीटणसं-
 श्रकैः । प्रस्थार्त्नं मधुनः शीते शर्कराईतुलां तथा ।
 पलाङ्गिकांश्च संचूर्ण्य त्वमेलापत्रकेशरान् । विनीय
 तत्र संलिङ्गान्नात्रां नित्यं सुयन्त्रितः । अमृतप्राश-
 निव्येतद्विश्रम्भां परिकीर्तितम् ॥” भा.म.ख.२.भ ।
 क्षीरे काकोलीक्षीरकाकोल्यौ । क्षीरिणः वटाश्रत्यो-
 दुम्बरस्रक्षपारीशः तेषां लक्ष् । तृणं गन्धतृणं ।
 क्षीरादीनां काथैः द्रावादीनाश्च कल्कैः पचेत् ।

अमृतफलम् । स्त्री. (Nák. Pyrus com-
 munit.) The pear tree. लघुविल्वफला-
 क्ततौ नास्यातीति प्रसिद्धे काबुलदेशजफलविशेषे ।
 पञ्चावे च नाक् इति ख्याते । गुणाः—गुरु वातघ्नं
 स्नाहर्षं वृषिघ्नं शुकृघ्नञ्च । मद्.व.६ । अमृतस्य
 फलं धातुवर्षकं मधुरं गुरु । कथ्यन्नास्त्र वातहरं
 त्रिदीपस्य च ग्रामकम् ॥ वै.निघ. । लघु इत्थं स्नादु
 त्रिदीपहरश्च । इदञ्च सुद्वलदेशे प्रचुरं लभ्यते ।
 भावमिश्रः । पुं । पारदे । इञ्जिनामकौषधे । पटील-
 हवे । रा.नि.व.३ । धात्रीहवे । आंशलागांश्च । मद्. ।

अमृतफला । स्त्री । द्राचायाम् । किम्बुम् ।
 हिं किसिमिस् । आमलक्याम् । रा.नि.व.११ ।
 लघुखर्जूरीहवे । छोटि थेशूदत्रण गांश्च । चेत-
 द्राचायां । कीहवे उत्तरा उत्तरीति च ख्याता ।

अमृतबन्धुः । पुं । अथे । वै.निघ. ।

अमृतभस्मातकावलेहः । पुं । कुष्ठाधि-
 कारेऽवलेहः । यथा भस्मातकप्रस्थयुग्मं (४ म्.) हिला
 द्रीचमले (६४ म्.) क्षिपेत् । प्रस्थद्वयं गुड्याश्च (४
 म्.) श्वं वषाध्यासि क्षिपेत् । शरावमात्रकं सर्पिः
 (१ म्.) दुग्धं स्नादादकं (१६ म्.) तथा । सितां

प्रस्थमितां (२ म्.) दद्यात्प्रस्थाद्वयं (१ म्.) माषिकं
 क्षिपेत् । सर्वांश्लेकाश्च भास्त्रे तु पचेत्सुषुम्निना शनैः ।
 सर्वद्रव्ये घनीभूते पावकादवतारयेत् । तत्र शेष्याश्च
 चूर्णानि ब्रूमो विम्वविषाश्रिताः । वाकुची चाथ
 दद्रुघ्नः पिचुमदीं हरीतकी । अची धाची च म-
 ङ्गिष्ठा मरिचं नागरं कषा । यमानी सैन्धवं सुलं
 लवेला नागकेशरम् । पर्पटं पत्रकं बालमुशीरं च-
 न्दनं तथा । गोशुरस्य च बीजानि कर्चूरी रक्त-
 चन्दनं । पृथक् पलाङ्गमानानां (प्र.४.तो.) चूर्णविषा-
 निह क्षिपेत् । पलमात्रमिदं प्रातः समश्रीयाञ्जलेन
 हि ॥ विषा = अतिविषा, अमृता = गुडची । वा-
 कुची = सीमराजी । अचः = विभीतके । पत्रकं
 = तेजपत्रम् । बालं (वाङ्गः) । कर्चूरः शटी ए-
 काङ्गी वा । भा.म. ४.म.कुष्ठ-चि. ।

अमृतभस्मातकी । स्त्री । रसायनीऽयं योगः ।
 रस.र. । अत्र पक्कभस्मातकफलं, विदलमिष्टकाचूर्ण-
 छटं प्रचालितश्च श्वं कृत्वा पुनश्चविदलीकृत्य ६४
 प. वारि ५१२ प. शेषः १२८ प. शीतले क्षीरं
 १२८ प.तत्पादशेषे शीते च छतं ३२ प.ततश्च मुद्रा-
 पाकेऽवताय, खण्डस्य १६ प. मिश्रयित्वा दिनसप्तकं
 स्थापयेत् । भस्मातकानां पवनोद्धृतानां हन्ताशु-
 तानाश्च यदादकं स्यात् । तद्वेष्टकाचूर्णकषैर्विघृष्य
 प्रचालयित्वा विष्टजिम्बवाते । श्वं पुनश्चविदली-
 कृतश्च ततः पचेदसु चतुर्गुणासु । तत्पादशेषं परि-
 पूतशीतं क्षीरेण तुल्येन पुनः पचेत्तम् । तत्पादशेषं
 पुनरेव शीतं छतेन तुल्येन पुनः पचेत्तम् । तदर्थया
 शर्करया विभिन्नं ततः खर्जनीम्रात्यतं विधाय ।
 तत्समरात्रादुपजातवीथ्यं सुधाच्छतादप्याधकत्वमेति ।
 रस.र.रसायन. सा.कौ । भेष.कुष्ठाधिकारे । अन्या
 च विविधाधिकारे—सुपक्कभस्मातकफलं विखण्डितं
 ८ म्. वारि ३२ म्. (जले वैगुण्याभावात्) पादशेषः
 ८ म्. काथो यास्त्रः । अथ दुग्धं ३२ म्. छतश्च
 शरावद्वयं (४ म्.) दद्यात् तावत्यक्षेत् यावद्दन्ता न
 गच्छेत् । घनीभूते शर्कराया १६ पश्चानि मिश्र-
 यित्वा दिनसप्तकं स्थापयेत् । च.द.रसायने । पा-
 ठो यथा—सुपक्कभस्मातफलानि सव्यक् द्विधा
 विदार्यादकसन्धितानि । विषाश्च तीथेन चतुर्गुणेन
 चतुर्थशेषे व्यपनीय तानि । पुनः पचेत् क्षीर-
 चतुर्गुणेन छताशुक्तेन घनं यथा स्यात् । त्रितो-
 पलाषोपश्रमिः पक्षैश्च विभिन्नप्र संस्थाप्य दिनानि

सप्त इत्यादि । घृताचतुर्गुणं चीरं घृतस्य प्रत्य-
क्ष्यते इति । च.द.विविधाधिकारि ।

अमृतमञ्जरी । स्त्री । गीरचदुग्धीचूपे । रा.
नि.व.५ । सामान्यञ्चरे रसविशेषः । “हिकुलं मरिचं
टङ्गं पिपपलीं विषमेव च । जातीकीचं समं सर्व्यं
जलीरात्रिर्विमर्दयेत् ॥” मात्रा २ वा ३ गुञ्जा । अत्र
जातोकोश्रं (अग्निद्रो) । अन्था कासाधिकारि, पाठ-
कुल्य एव । र.सा.सं. ।

अमृतमण्डुरः । पुं । परिणामश्ले दीयः । पा-
ठः—“मण्डुरस्य पलान्यष्टौ शताव्यारसलथा ।
चीराव्यं दधि प्रत्येकं पिष्ट्वा चतुःपलं पचेत् ॥”
इत्यादि । लौह. = प.शताव्यार्यादीनां प्रत्येकं चतुः-
पलञ्च एकत्र पचेत् । र.स.र. । [प.सु.२०व. ।

अमृतमन्थः । पुं । दुग्धादिपरिगोलिते मन्थे ।

अमृतयोगः । पुं । नक्षत्रयोगविशेषे दिन-
करकरयुक्तः सोमसौम्येन वापि तुरगसहितभीमः
सोमपुत्रोऽनुराधा । सुरगुरुरपि पुष्यं देवती शुभ-
वारि दिनकरसुतयुक्ता रौहिणी सौख्यहेतुः । अत्रि.
२स्था.६अ. ।

अमृतरसा । स्त्री । कपिलद्राचायाम् । अङ्गुत्र
इति लोके । मं कालिद्राख । रा.नि.व.११ ।

अमृतलता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा.नि.व.३ ।
हा.अत्रि. ।

अमृतलतादिघृतम् । स्त्री । पाण्डुरोगाधि-
कारि घृतम् । तस्य पाठः—अमृतलतारसकल्कं
प्रसाधितं तुरगविशेषः सर्पिः । चीरं चतुर्गुणमेत-
दितरेषु हलीमकान्तेभ्यः ॥ भा.म.२भ. ।

अमृतवटकः । पुं । सन्निपातातिसारे हितः ।
हा.अत्रि.२स्था.३अ. । पाण्डु चि. ।

अमृतवटी । स्त्री । अग्निमान्द्ये रसविशेष ।
अमृतवराटकमरिचैः द्विपञ्चनवभागिकैः क्रमशः ।
विष २कङ्कि ५ मरिच ६ ती. । जलेन मुद्गसमाना
वटी कार्या । भेष. ।

अमृतवर्तिका । स्त्री । सत्युच्चयतन्वीत्तरसा-
जनवर्षी । तस्याधमं यथा—चिकटु-चिकला-त्राङ्गी-
गुडूची-विषक-मागकेशर-मृच्छी-भङ्गराज-निगुञ्जी-
हरिद्रा-दाहहरिद्रा-प्रक्षाम्भ(मिक्कि)ज्वेला गन्धा-
रीजक-विषक-वचानां चूर्णं प्रत्येकं १प. काम-

रुपदेशीयगुडस्य च ५० प. एकाव संमर्थ्य १६०
वर्तिकाः कार्याः । प्रत्यहं भोजनात्प्राक् सन्ध्यायां
वा शीतलजलेन एकैकं सेव्यम् । भेष. ।

अमृतवल्ली । स्त्री । गुडूच्याम् । भा.पू.१भ.
गु.व. । उपोदक्याम् । वडुं पूं हे ।

**अमृतवल्लीका } स्त्री । चिकटुप्रसिद्ध गुडू-
अमृतवल्ली } च्याम् । र.मा. । रा.नि.व.३ ।
अत्रि.२स्था.२अ. । अमृतस्य च वल्ली सा हितकारी
विषापह्ना किञ्चित्किन्ना जराव्याधिहरी कुकामना-
शिनौ । कामलत्रयशीथली ऋषिभिः परिकीर्तिता ।
वै निच, जीर्णञ्ज, हरीतकीपाके ।**

अमृतसङ्गमः । पुं । खर्परिकायाम् । शोषत्र ।
मं कल्लापरी । वै.निच. । [रा.नि.व.५ ।

अमृतसञ्जीवनी । स्त्री । गीरचदुग्धीनामचूपे ।

अमृतसम्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् । रा.नि.व.५ ।

अमृतसहोदरः । पुं । घोटके । जयद. ।

अमृतसारजः । पुं । गुडे । शुङ् । मं का-
कवी । रा.नि.व.१४ । तवराजखण्डे । नवांत ।
रा.नि.व.१४ । दृष्याञ्ज्वरदाहरकपिसङ्गः ।

अमृतसारजा । स्त्री । शर्करायाम् । छिनि ।
मं खड्कसाकर ।

अमृतसारतान्त्रम् । स्त्री । रसायनाधिकारि ।

अमृतसोदरः । पुं । घोटके । रा.नि.व.१६ ।

अमृतस्रवा । स्त्री । चिकटुदेशे श्लामाप्रसिद्ध-
लतायां । रुद्रखी वडा । अमृतवल्ली । गुणाः—
ईषतिकारमायनी, विषघ्नी ब्रणकुशामकामलाश्रोफ-
जिह्व । रा.नि.व.३ । चायमाषायाम् । रा.नि.व.
५ । मात्रा ३ भाषा ।

अमृतहरीतकी । स्त्री । अजीर्णे । यथा—
“धान्यकं जीरकञ्चैव सुसक्तं पटुपक्ष्वायमान्यामठ-
पत्रञ्च स्रवणं चिकटुमथा । प्रत्येकं समभागानु
द्वयचूर्णानि कारयेत् । सर्व्यचूर्णसमं दद्यादभया-
चूर्णसंस्कृतम् ॥” सा.कौ. । तस्मै सप्तदशत्रिंशदा-
श्रतानि तशीजमुद्गस्य च कीशलीन । वडुपत्रं पञ्च-
पटूनि हिकुषारावजाजीमजीदकस्य । पुत्रिश्च
सन्ध्याय लथा समानं विपेत् त्रिवाचीजविराश-
मञ्जे ॥ प्रवीणा. ।

अमृतक्षारः । पुं । नवसागरि । वै.निच. ।

अमृता । स्त्री । गुडूच्याम् । रा.नि.व.२। र.मा.।
 आमलक्ष्यां । रा.नि.व.११ । हरीतक्यां । पं.सु. ।
 “स्यूलमांसामृता स्मृता ।” इयं चम्पाजाता । रा.नि.
 व.११ । तुलस्यां । काष्ठधात्रीवृक्षे । भा. । मदि-
 रायां । रा.नि.व.१४ । इन्द्रवारुण्यां । रा.नि.व.२।
 पारावतपद्म्यां । लता फट्टेकी । रा.नि.व.२। गोरक्ष-
 दुग्ध्यायां । कृष्णातिविषायायाम् । रक्तत्रिहतायां । रा.
 नि.व.६ । दूर्वायां । पिपपल्याम् । मे.। लिङ्गिन्यां ।
 रा.नि.व.३ । नीलदूर्वायां । रा.नि.व.८ । श्वेत-
 दूर्वायाम् । नागवल्ग्याम् । पीनि । रास्त्रायाम् ।
 गरुडवल्ग्याम् । वै.निच.चय.चि.सूर्यप्रभायाम् । ख-
 र्वृजितिव्यातखतायाम् । कन्दगुडूच्याम् । स्फटिका-
 रिकायाम् । मद.व.४। प्रयोगा.। गुडूचीति चित्रक-
 गुड्गे । वा.सू.१५, आरग्वधादिः । निम्बासृता मधु
 रसा मुवह्वचपाटाः, पत्रकादौ अरुणः । शृङ्गसृता
 दश जीवनसंज्ञाः । चि.१.अ.किरातादिः । किरा-
 ततिक्रमसृता । च.द.वातज्व.चि. । किराताद्वासृ-
 तादीच्य —। च.द.पित्तज्व.लोभादिः । च.सू.४अ. ।

अमृताख्यगुग्गुलुः । पुं । वातरक्ते । गुडूची
 २ श. गुग्गुलुः १ श. त्रिफला प्रत्येकं १ श. वारि
 ६४ श. सङ्घृत्य पाच्यम् । पादशिष्टे क्षानथिला
 तावत्युनः पाच्यं यावत् न घनोभूतं भवति । घनी-
 भूते दन्त्यादिचूर्णं प्रत्येकं ४ तो. चिह्नपूर्णं च २ तो.
 ईषदण्णतासले प्रक्षिप्य मर्दयेत् । बलाबलं वीच्य
 मात्रा देया । च.द.वातरी.चि. ।

अमृताख्यलौहः । पुं. स्त्री । रक्तपित्ताधिकारे
 लौहः । पाठी यथा —अमृता त्रिहता दन्ती याव-
 णी खदिरी वषं । चित्रकी शृङ्गराजश्च कीकि-
 लाचः सपुष्करः । पुनर्षवा बलाकाशशियुमीरट-
 दारकाः । गवाक्षी पीवरी कन्दश्विका तालसूलि-
 का । नागबला कृष्णमूलं कुष्ठं ब्राह्मण्यष्टिका ।
 पलोन्मितानि चैतानि जलद्वीषे विपाचयेत् । अष्ट-
 भागावशेषन्तु कषायमवतारयेत् । त्रिफलायास्तथा
 प्रस्थं जलाष्टगुणपाचितं । तस्मादष्टावशेषन्तु कषायं
 सुपरिक्षुतम् । माचिकेण हतस्यापि पुटितस्य यथा-
 विधि । अयससूर्णितं पूतं पलषोडशसन्धितम् ।
 पलान्यधस्य तावन्ति तावन्ति गन्धकस्य च । हे हे
 पक्षे रसस्यापि खल्लितस्य विधानतः । गुडस्य च

पलान्यष्टौ सिताया वाथ पैतिके । रक्तपिते तु ख-
 ल्लेन मस्यखण्डा वापि कासये । गुग्गुलीर्षिपलं
 दत्त्वा प्रस्थमेकन्तु सर्पिषः । एवं पाकविधिश्च लु पक्षे-
 ल्लौहं समाहितः । श्रौतेऽवतार्यं मधुनः क्षिपेदष्ट-
 पलं भिषक् । माचिकस्य विशुद्धस्य क्षिपलं रजसः
 क्षिपेत् । शिलाजतोक्षया चूर्णं पलावसन्धितं भि-
 षक् । तथैषां प्रक्षिपेत्सूर्णं पलमात्रं पृथक् पृथक् ॥
 इत्यादि । अमृतादिब्राह्मण्यष्टयानां प्रत्येकं पल-
 मितं, वारि ३२ श. शेषः ८ श. । त्रिफला नि. २
 श. वारि. ३२ श. शेषः ८ श. । शोधितलौहं १६
 प. अमं ४ प. रसगन्धकौ ४ प. खण्डः ८ प. गु-
 ग्गुलुः २ प. घृतं २ श. । एकत्र लौहपाकः कार्यः ।
 श्रौतले प्रचे.मधु ८ प स्वर्णमलिकं १ प. शिलाजतु
 ४ तो. । अत्र यावन्ती मुग्धतिका । मीरटमिच्छ-
 मूलं । दारकी वृद्धदारकः । दमं उलुमूलं । पीवरी
 शतावरी । गवाक्षी गोरक्षकर्कटी । नागबला गोर-
 चचाकुलिया । कुष्ठपुष्कराभ्यां काण्डयन्मिमेदेन
 यहणम् । अथवा भागहयग्रहणम् । माचिकेण ह-
 तस्य निरुत्यमारितस्येत्यर्थः । पुटितस्य सामान्य-
 विशेषपुटितस्य । पलान्यधस्येत्यापि पुटितस्येति
 सम्बध्यते । तेन प्रथमपरिच्छेदीकक्रमेण रसायना-
 धिकारे वक्ष्यमाणे वृद्धदृष्टतसारोक्त लौहामसम-
 भिहित-विधिर्नैव वा चूर्णितपुटितस्येत्यर्थः । ता-
 वन्ति गन्धकस्येति चत्वारि पलान्येत्यर्थः । गन्धक-
 शुद्धिविधिश्च यथा — गन्धकन्तु समानीय नवनीता-
 मलच्छवि । तस्यर्षिषि विपक्वत्वं यावत्सैलनिभं
 भवेत् । वस्त्रेषाम्परितह्णत्वा द्वालयेत्त्रिफलाभसि ।
 एवं गन्धाम्रसंग्रहं तत्तत्कर्मसु योजयेत् । अथ
 रसस्येति पारदरसस्य पलद्वयं । खल्लितस्यं सूच्छि-
 तस्येत्यर्थः । सूच्छिनं खल्लशिलादिषु श्लेषधचूर्णं
 रसं वा दत्त्वा विमर्ष्य निष्कलीकरणमभिधीयते ।
 तत्र तावत् पारदे सिद्धदीपत्रयनिवारणार्थं त्रिभि-
 र्द्वैः प्रत्येकं सप्तधा सूच्छिनं कार्यम् । पटु लवणं
 अलम्बुषः कुलाहलं किंशं सुरावीजं । माचिकस्य
 विशुद्धस्येति खरूपतः शोधितया ज्ञेयम् । चित्र-
 काण्डचूर्णानि प्रत्येकं पलमात्राणि । चतुर्जातका-
 दीनां प्रत्येकमर्षपलम् । रस.र.रक्तपि.चि. ।

अमृतागुग्गुलुः । पुं । राजयक्षाणि हितः ।
 प्रस्थं गुडूच्याः प्रस्थार्द्धं प्रत्येकं त्रिफलापरं । पक्ता
 द्वीषेऽभसः शिष्टे पाकावने ततः क्षिपेत् । कीथे

दन्त्यभ्रताम्योषविडङ्गत्रिफलाः । प्रत्येकमष्ट-
पलिकं दृष्टव्यं च कार्ष्णिकम् । रस.र.वा.र.चि. । च
क्रपाणिमते तु गुडूची ४ श.गुग्गुलुः २ श.आम-
लकी २ श.विभीतकाः २ श.पुनर्णवा २ श.हरीतकी
२ श. एकत्र कुट्टयित्वा ६४ श्रावत्रारिषि पक्वा
१६ श्रावावशिष्टः क्वाथः कार्यः । अथ गालयित्वा
पुनः पक्वा चनौभूते तत्र दन्त्यादिचूर्णं प्रत्येकं ४ तो.
दहतः २ तो. प्रचेप्यम् । प्रचेपथ ईषदुण्ठतायां
द्वयः । मात्रा च यथाश्लेषं देया । च.द.वा.र.
चि. । पाठी यथा—अमृतायाश्च त्रिप्रस्थं प्रस्थमेकान्तु
गुग्गुलीः । प्रत्येकं त्रिफलाप्रस्थं वर्षाभूप्रस्थमेव
च । सर्व्वमेकत्र सङ्गुय क्वाथयेन्नल्लयेऽभसि । पुनः
पचेत्पादशेषं यावत्काम्दत्वमागतं । दन्ती चित्रक-
मूलानां कथा त्रिफलत्रिकं । गुडूचीत्वविड-
ङ्गानां प्रत्येकाष्टपलीन्यतं । दहतः कर्षमेकान्तु स-
र्व्वमेकत्र चूर्णयेत् । सिद्धे कीर्णं त्रिपित्तत्र अमृता-
गुग्गुलीः परमिति ॥ च.द. । अयं भावप्रकाशेऽपि
वातरक्ते उक्तः । पाठस्य मन्मथंलुस्य एवेति पाठी
न लिखितः । भा.म.३५. ।

अमृताक्षुरलीहः । पुं, स्त्री । उपदेशे लीह-
विशेषः । तस्यायं पाठः—“पारदं गन्धकं लीह-
मधे ताम्बं सगुग्गुलुं । भङ्गातं पलिकं सर्व्वं धात्र्याः
साङ्गं षड्चक्रं । द्वात्रिं पथ्याहरीतक्योर्लोहान्तु पीड-
शिकं हविः । पचेप्रस्थे वराक्वाथे लीहपात्रे विधान-
वित् । सुसिद्धं तप्तमश्रीयात् सप्पूय्य गृहदेवता ।
संमथं मधुसर्पिर्भ्यां गुञ्जाद्वयान् दिने दिने । अत्रानु-
पानं पयसा नारिकेलोदकेन वा । कुष्ठोक्तामृता-
क्षुरलीहादस्य त्रिफलाभागभेदः, अतः पाठइयम् ।
प्रयोगा.उ.द.चि. । भेषजमिदं कुष्ठरीगे हितम् ।
अत्र पलमेकं रसस्येति रससिन्दूरमिति केचित् ।
अपरं हिङ्गुलीयपारदं व्यवहरन्ति । ब्रह्मालु रस-
सिन्दूरमेव व्यवहरन्ति । रसादिसर्व्वमेकौक्त्वाय लीह-
पात्रे त्रिफलाक्वाथेन पचेत् । पाकशेषे त्रिफलाचूर्णं
देयम् । र.सा.सं.रस.र. । कुष्ठोक्ती यथा—“इताश्च-
सुखलसंगुणं पलमेकं रसस्य वै । पलं लीहस्य ताम्ब-
स्य पलं भङ्गातकस्य च । गन्धकस्य पलचैकमधकस्य
च गुग्गुलीः । हरीतकीविभीतकीचूर्णं कर्षहयं
दधीः । अष्टमाषाधिकं तत्र धात्र्याः पाण्डित्तानि
षट् । घृतं द्वाष्टगुणं लीहात् द्वात्रिंशत्त्रिफलाजलम् ।
एकीकृत्य पचेत्पात्रे लीहे तद्विषयुष्मकम् । पाक-

मेतस्य जानीयात् पाकत्रः कुशली भिषक्” । इत्या-
दि । इताश्चसुखसंगुणः यथा रसासर्व्वे—रसस्य
पञ्चमांशेन गन्धेन लीहपात्रके । लीहदस्थेन च त-
था दस्त्रेषन्नवनीतकं । मईनात्कञ्जलिहत्वा पिष्टं
शालिचिकाद्रवे । ब्रह्मदीप्यालु पिनेन वेष्टयित्वा
निधापयेत् । हृण्डिकाया सुखं लिघ्या शनैर्नृद्धिना
पचेत् । गन्धगन्धश्च यावत्स्यात् तदुताश्चसुखं विदुः ।
कश्चित् इताश्चसुखलसंगुणमिति गुग्गुलुपर्य्यन्तं संव-
धाति । तेन शोधनजारणादिक्रमेण सर्व्वेषामश्री
शोधनमाह हरीतकीविभीतकीः साङ्गकर्षहयं
पृथगिति वचनात् । हरीतक्यास्तु ५ तो. विभी-
तक्याश्च आमलक्याः षट्, पाण्डित्तं १२ तो. । मि-
क्षितत्रिफला १६ प. पाकार्थजलं १६ श. शेषः
४श. घृतं १६ प. लीहपात्रे पाच्यम् । वस्त्रपीडितं
यदा न निःसरति सुद्रा च भवति तदावतार्य्य चू-
र्णप्रलेपः । अस्य पाके सावधानेन भाव्यम् । अमृत-
सारलीहवदस्य क्रिया ज्ञेया । ब्रह्मदपि अमृताक्षुर-
लीहं कुष्ठे उक्तम् यथा—सूतं हिङ्गुलसम्भूतं ताम्बं
तद्दिग्गुणं भवेत् । सूत्रीर्णलीहं तन्तुल्यमधं भङ्गातकं
तथा । ताम्बिङ्गुणगन्धश्च गुग्गुलुस्तद्दिघा मतः ।
त्रिफलायास्तथा चूर्णं प्रत्येकं मृततुल्यकं ताम्बाश्चतु-
गुणं सर्पिः तैलमेरुश्चर्जं विधा । रसाञ्जनस्यामृतस्य
पक्वा चैवामृतद्रवेः । चतुर्गुणैर्धृतामैलाद्रिसोयमव-
तारयेत्” । इत्यादि । भेष.प्रयोगा.कुष्ठचि. । अस्य र-
सेन्द्रसारसंगुणोक्तः पाठः प्रायेण तुल्य एव । केवलं
गन्धकस्य पलचैकमित्यत्र—“अधकस्य पलचैकं
नन्धकस्य चतुःपलमिति ।” कर्षहयं हयोरिति प्र-
त्येकं कर्षहयमिति । घृतं द्वाष्टगुणमित्यत्र—“घृत-
श्चाष्टगुण”मितिभेदः । अधकस्य पलचैव गन्धकस्य
चतुःपलमित्यत्र प्रयोगामृतघृतपाठं न साधु मन्यन्ते
भट्टादयो विशिष्टवैद्याश्चेति । र.सा.सं.टी. । रसरत्ना-
करः प्रयोगामृतेन तुल्य एव केवलं द्वाष्टमाषाधि-
कमित्यत्र अष्टमाषाधिकमिति भेदः । रसेन्द्रचिन्ता-
मणी च “अष्टमाषाधिकानि” घृतं त्वष्टगुणमिति
पाठभ्रन्तासि । रसे.चि.कुष्ठ. । सा.कौ । अन्य-
दक्षपिने उक्तम् ।

अमृतादिः । पुं । कषायद्रव्यसमूहे यथा—
अमृतवपटीलं सुप्तकं समपथं खदिरमसितवेर्जं
निम्बकं हे हरिद्रे” इत्यादि । अयं विसर्पविस्को-
टके हितः । असितवेर्जं श्यामा खता । रस.र. ।

च.द.विसर्प-चि. । सा.कौ. । प्रयोग. । अपरः सूत्रकण्ठे यथा—अमृतं नागरं धात्री वाजिगन्धा त्रिकण्ठकं । प्रपिबेदातरोगार्तः सम्यक् सूत्रकण्ठ-वान् ॥ भेष. ।

अमृतादिवटी । स्त्री । विषं २ भा. कपर्द-भक्ष ५ भा. मरिच' ६ भा. जलीन सुद्रमाना वटी-कार्या । इयं कफे विदोषेऽपिमान्ये च हिता । भा.स.१भ.ज्वरचि. ।

अमृताद्यगुग्गुलुः । पुं । अयं मीदोरोगे हितः । यथा—“अमृता चुटिनेहवत्यकं कलिपथ्यामलकानि गुग्गुलुम् । क्रमवद्भूमिदं मधुमृतं पिङ्गकास्थील्य-भगन्दरं जयेत् ।” अत्र चुटिः सूक्ष्मा । विलं विडङ्गं । बत्सकं कुटजत्वक् । एषां क्रमवद्भ्यां भागी याव्यः । भेष.मिद. । भा.स.२भ.मिदचि. ।

अमृताद्यष्टतम् । स्त्री । वातरको हितं । घृतं ४ श. कल्कद्रव्यं १ श. । पाककाले आमलकौरसं ४ श. वारि १२ श. दत्त्वा पाच्यम् । गारम्वधः शोणालफलमज्जा । इषीरः श्वेतपुनर्धवा । सुरकः कोकिलाचमूलम् । गन्धर्वः एरण्डमूलं । घनः सुहा । च.द.वातरोग-चि. । भा.स.२भ. ।

अमृताद्यचूर्णम् । स्त्री । आमवाते । गुडूची नागरगीश्वरसुखितिकावकण्ठचूर्णानि प्रत्येकं सम-भागानि । भा.स.२भ. ।

अमृताद्यतैलम् । स्त्री । गलगण्ठादी । सू-र्क्षिततिलतैलं ४ श. गुडूच्यादीनां शतपत्रं वारि ६४ श. शेषः १६ श. । उक्तद्रव्याणां मिलितकल्कः १श. । तैलपाकविधिना पाच्यम् । च.द.गलगण्ड-चि. । अथवा गुडूच्यादीनां प्रत्येकं १ प. वारि १२८ प. । तैलं पिबेदाश्वत्थानिम्बहिन्वाद्ययीवत्सक-पिप्पलीभिः । सिद्धं बलावेतसदेवदारु द्वितीय नित्यं गलगण्डरोगी ॥ तैल ४ श. कल्कः—शु-जुष, निमग्नान, शुङ्गकाउली, केलेकड़ा, कूटजङ्गक, पिप्पुल, वेलेण्डा, वेतस, देवदारु । मिलित १ श. । भेष. । सिद्धं बलाभ्यामिति । च.द. ।

अमृताफलः । पुं, स्त्री । पट्टीले । भा.पू.१भ. । कानेलप्रसिद्धफलवृक्षविशेषे, रुचिफले वा, नास्याती इति लोके । मद्.व.७ ।

अमृतारिष्टम् । स्त्री । अरिष्टमिदं विषमज्व-रादी हितं । अत्र गुडूच्याः पलशतं. दशमूलस्य

तथा एकत्र द्वीचचतुष्टयजले पक्का पादशेषं बाह्यं । अथ तत्र क्राथे गुडस्य तुलात्रयं (७१॥०८५३) गीक-यित्वा, कण्ठजीरस्य १६ प. पर्यटस्य २ प. । तथा सप्तपर्षं त्रिकटु सुस्तक नागकेशर कटुक्यतिविषेन्द्र-यवादीनास प्रत्येकं चूर्णपलं नित्यं च आश्रतपाके मासमात्रं स्थापयेत् । तेनात्मरुक्तेनारिष्टं जायते । भेष. ।

अमृतार्णवः । पुं । रसोऽयं अतिसारि ज्वराति-सारि च हितः । मात्रा १ मा. । अनुपानं धान्यजी-रक शालवीजानां यथाज्ञानं देयम् । द्रव्याणि यथाऽ-द्विज्जुलोत्तरस लौहगन्धक टङ्गण शटी धान्यकञ्जी-वेर मुस्तकाम्बुजाजीरकातिविषाजीरकाणि ह्याजी-जीरिष मर्दयेत् । भेष. । रस.र.अजाजी जीरकम् । पुत्रप्रिया अतिविषा । धान्यजीरकयूषेणेति यूषैः प्रदरतरं मुदां श्रेयम् । र.सा.सं.अतिसा.चि. ।

अमृतार्णवरसः । पुं । कासहरोऽयं रसः । अत्र अमृता गुडूची । पत्रकं पत्रकाष्ठं । र.सा.सं. कासचि. । रस.र. । भेष. । द्वितीयो रसः बाजी-करणाधिकारि । अत्र मृतभक्ष रससिन्दूरम् । र. सा.सं. । अन्यः कासे—“राक्षा विडङ्ग त्रिफला रसगन्धकटुविकं । अमृता पत्रकं शौद्रं विषतुल्यं सुचूर्णितम् ॥” मात्रा २ गुह्या । रस.र.कासचि. । अन्यः राजयक्ष्मि—“पारदं गन्धकं युक्तं मृतलौहस्य टङ्गणं । राक्षानिडङ्गत्रिफला देवदारु कटुत्रयम् । अमृता पत्रकं तुल्यं विषश्चापि विचूर्णयेत् । मधुमाच वटी कार्या ।” प्रयोग. । अन्यः रसेन्द्रसारघृते रसा-यनाधिकारि । “मृतभक्ष चतुर्भागं लौहभक्ष तथा-ष्टकं । अभभक्ष च षड्भागं गन्धकस्य च पञ्चमं । भावश्रेष्ठिफलाक्ताथैतसर्वं षड्जजद्रवैः । शिषुवाङ्ग-कटुकाथैर्भावयेत्समथा पृथक् । सर्वतुल्या कथा योज्या गुडैर्भिर्भ्रं पुरातनैः ॥” मात्रा निष्कमिता । र.सा.सं. प्रयोग.रसायने ।

अमृतार्णवसौहम् । स्त्री । कुष्ठाधिकारि । “त्रिकटुत्रिफलालौहं समभागं विचूर्णितं । सर्वे-षामपि चूर्णानामंशभागं शिलाजतु । गुडूचीखरसै-र्देया भावना रविरश्मिभिः । वारत्रयं ततः शुष्कं घृतेन सह मर्दयेत् ॥” मात्रा १मा.मधुना सेव्या । रस.र. प्रयोग. । अयम् अमृतार्णवरस इति मीडे-ऽप्यक्त. । प्रयोग. ।

अमृतावटिका (गुग्गुलुः) । स्त्री । सथी-
 व्रणघ्नी वटिका । व्रणशीथे इति च.द. । “अमृता-
 पटीलमूलत्रिफलात्रिकटुकमिन्नानाम् । समभागानां
 चूर्णं सर्वसमी गुग्गुलीभांगः ॥ प्रतिदिवसमैकैका
 गुडिकां खादेदक्षप्रमाणाम् । रस.र. ।” अन्नमा-
 नादधिकं न कर्त्तव्यं कीष्ठादिकमुद्राण्यमपि प्रयो-
 गा. । द्वितीया वृद्धदभिधाना व्रणे हिता । यथा—
 “अमृतायाः पलशतं दशमूलशतं तथा । पाठामूर्त्वा
 बला न्ने च तथा गन्धर्वहस्तकः ॥ पृथग्दशपलानेतान-
 नभयानां शतं तथा । विभीतकशते हे च धात्री
 शतचतुष्टयं ॥ गुग्गुलोः प्रस्थसंयुक्तं जलद्रीणव्ये
 निशाम् । एकां पर्युषितां पक्त्वा चतुर्थांशान्वशिषि-
 ते ॥ क्वाथे गुग्गुलुमालीश्व लौहपात्रे पचेहनं ।
 शीते चैतानि संचूर्ण्य प्रक्षिपेत्पलिकानि तु ॥ त्रि-
 फलानिवृतादनीव्योषडिन्द्राश्वगन्धकान् । विडङ्गं
 चित्रकं चोचं मूत्रैलां नागकेशरम् ॥” इत्यादि ।
 पीटिलवङ्गगुग्गुलुना सह पर्युषितं कर्त्तव्यं । ततो-
 ऽपरदिने क्वाथकरणम् । तैश्वरगुग्गुलुवत् सर्व-
 मपरं ज्ञेयम् । प्रयोग, व्रणचि. । रसरत्नाकरपृथपाठ-
 सुल्ल्य एव । तत्र अस्य पत्रौ यथा — छतपिष्टितगुग्-
 गुलुः १६ प. क्वाथार्थं गुडूची १०० प. दशमूलं
 १०० प. आकनादी, मूर्त्वा, वाड्याला, श्वेतवा-
 ड्यालामूलं, एरुमूलं, प्रत्येकं १० प. सास्थि
 हरीतकी १००, वहेडा १००, आमलकी ४००,
 पाकार्थं द्रियं जलं द्रीणचयभितं (१६२श) अत्रैव
 पीटलीवङ्गं गुग्गुलुं दत्त्वा पाकशेषजलं ४८ श.
 कर्त्तव्यम् । अत्रैव क्वाथे क्वाथस्थापितगुग्गुलुं पिष्ट्वा
 पाचनीयम् । सिद्धे प्रक्षेपार्थं त्रिफला तेलुङ्गीमू-
 नं त्रिकटु दन्तीमूलं गुडूची अश्वगन्धा विडङ्गं तैजपत्रं
 गुडुल्वकं मूत्रैला नागेश्वरः गुण्डा, एषां प्रत्येकं
 १ प. एकीकृत्य क्षिप्रभास्त्रे स्थाप्यम् । मात्रा ८
 माषा । उष्णीदकमनुपेयम् । रस.र. व्रणशीथ-
 चि. । भा.म.२भ. । अन्या कुष्ठरीगे वातरक्ते च
 हिता । तस्या अयं पाठः—अमृतायाः पलशतं
 दशमूल्यान्तथा शतं । पाठा मूर्त्वा बला तित्ता
 दावीगन्धर्वहस्तकाः । एषां दशपलान् भागान्
 विभीतक्याः शतं हरीत् । हे शते च हरीतक्याः
 आमलक्यान्तथा शतम् । जलद्रीणव्ये पक्त्वा अष्ट-
 भागावशेषितं । प्रस्थं गुग्गुलुमाह्वल्य प्रस्थाईच छतं
 पचेत् । पाकभिद्धौ प्रदातव्यं गुडूचाः सत्समेव च ।

पलवयं तथा गुण्डाः पिप्पल्याश्च पलवयम् ॥ इ-
 त्यादि । भेष.कुष्ठ-चि. ।

अमृताष्टकः । पुं, स्त्री । गुडूच्याद्यष्टद्रव्यसिद्धक-
 षायि । एष पिप्तशेषज्वरे हितः । च.द.चि. ।
 ‘गुडूचीन्द्रयवारिष्टपटीलं कटुरीहिणी । नागरं
 चन्दनं सुतं पिप्पलीचूर्णसंयुतम् । अमृताष्टक-
 इत्येष पिप्तशेषज्वरापहः ॥” अरिष्टं निम्बल्वकं ।
 रीहिणी कटुकी । एषां प्रति २० रक्तिकं वारि ३२
 ती. शेषः ८ ती. प्रक्षेपार्थं पिप्पलीचूर्णं ॥० ती.।
 सा.कौ. । [व.४ ।

अमृतासङ्गम् । स्त्री । खर्परिकानुत्ये । मद.

अमृतासङ्गमः । पुं । खर्परौतुत्ये । जूँते ।
 मं मोरचूत । वै.निघ. ।

अमृताह्वम् । स्त्री । अमृतफले, नास्यातीति
 लोके । हिं अपी । मद.व.६ । गुणाः—गुग् वातघ्नं
 खादु त्रिदीपघ्नश्च । ‘नास्याती’ मुद्गलदेशे प्रचुरं
 लभ्यते । भा. । खर्वूजे । मद.व.६ ।

अमृताह्वयतैलम् । स्त्री । वातरक्ते तैलम् ।
 पाठी यथा — “गुडूची मधुकं ऋक्षपञ्चमूलं पुनर्ण-
 वा । रक्षासिरुखमूला च जीवनीयानि लाभतः ।
 पलानां शतिकैर्भागेर्बला पञ्चशतं भवेत् । कीलं
 विल्लं यवान् माषान् कुलत्यांश्चादकीन्मतान् ।
 काशमर्याणाश्च शुक्लानां द्रीणं द्रीणशतंऽश्वसः ।
 साधयेज्ज्वरं पूतं चतुर्द्रीणञ्च शेषयत् । तैलद्रीणं
 पचेत्सेन दत्त्वा पञ्चगुणं पयः । पिष्ट्वा त्रिपालकश्चैव
 चन्दनीशैरकीसरम् । पत्रैलागुरुकुष्ठानि तगरं मध-
 यष्टिकां । मञ्जिष्ठाहंपलश्चैव तस्मिद्धं सर्वयोगि-
 कम् ॥” भा.म.२भ.वातरोगचि. ।

अमृतेश्वररसः । पुं । अथ रसो यक्षाणि हितः ।
 रसभक्षामृतासत्वं लौहं मधुछतान्वितम् । अमृते-
 श्वरनामायं षड्भुजो राजयक्षाणि ॥ भा.म.२भ. । रसि-
 चि. । प्रयोगा. ।

अमृतीत्या । स्त्री । सुधामूलायाम्, सालम्-
 मिहरीति भाषा । अचि. ।

अमृतीत्यन्नम् । स्त्री । तुत्ये । खर्परौतुत्ये ।
 खापर । मं कालखापरी । रा.नि.व.१३ । [नि.व. ।

अमृतीत्यन्ना । स्त्री । गृहमन्त्रिकायाम् । रा.

अमृतीह्ववः । पुं । धन्वरी । रत्ना. स्त्री ।

(५३ पृष्ठस्थ-प्रथमस्तम्भस्थ अष्टमपङ्क्तयनन्तरं पाठ्यमेतत्)

अमोघा । स्त्री। पाटलाह्वे । भा.। च.सू.४अ.।
हरितक्याम् । विडङ्गे । नी.। श्वेतपाटलायाम् । प-
ग्रमेदे । रा.नि.व.२३ ।

अम्बकाः । पुं । वकुलह्वे । जटा.। स्त्री । त्रि-
चे । हे.च. । ताम्बे । रा.नि.व.१२ ।

अम्बरम् । स्त्री । कार्पासि । कार्पास । र.मा. ।
अभधाती । अतुद्र । रा.नि.व.१३ । भैष. । वस-
नकुसुमाकरे । तन्नामकगन्धद्रव्ये । विश्व. ।

अम्बरदः । पुं । कार्पासह्वे । वै.निघ. ।

अम्बरा । स्त्री । कार्पासह्वे । प.सु. ।

अम्बरातकः (रीयः) । पुं । आम्नातकह्वे ।
आम्बु। गीह् । जटा. । [भर्जनपात्रे । अम. ।

अम्बरि(री)षः । पुं, स्त्री । आम्नातकह्वे ।
भर्जनपात्रे । अम. । [ज्वाते ।

अम्बष्ठः । पुं । देशविशेषे । वैश्यायां ब्राह्मणा-

अम्बष्ठका (की) । स्त्री । (Stephania

अम्बष्ठा (ष्ठिका) । hernandifolia, Syn-

cissampelas hexandra.) पाठायां । निम्बू-

का । आकूनादि । रा.नि.व.६ । पटांडू इति

हिमालये । भार्यां । र.मा. । लक्षणामूले । भैष.

स्त्रीरोग.चि.पुष्यानगचूर्णे । अन्नखीण्याम् । आम्-

कूना । रा.नि.व.५ । भा.पू.१भ. । यूथिकायाम् ।

यूँशे । प.सु. । मयूरशिखायाम् । वा.सू.प्रियङ्गु-
दिः । “अम्बष्ठामधुकं नमस्कारी ।” आम्नातके ।
आम्बु।। चन्द्रस्तपविशेषे । अम्बाडा, अम्बरी इति
च दक्षिणापथे । हिं मीहया । माचिका, साकु-
रुण्ड इति च पश्चिमदेशे ख्याता । शूदिना । सु-
स.३८अ. । रस.र.पुष्यानगचूर्णे । गुणाः—कषा-
यास्ता कफघ्नी कण्ठरोगघ्नी वातरोगहरी रुच्या
दीपनी च । रा.नि.व.४ ।

अम्बष्ठादिः । पुं । पाठादिगणविशेषे । यथा—
अम्बष्ठा-धातकौकुमसममन्नाकटुङ्गमधुकविल्लपेशी-
रीप्रसावरीप्रपलाशनन्दीहृत्पञ्चकेशराशीति । गु-
णाः—“गर्भी प्रियङ्गुम्बष्ठादी पक्तातीसारनाशनौ ।
सम्बानीथो हितौ पिप्पे व्रणानाद्यापि रीपणौ ॥”
स.सू.३८अ. ।

अम्बष्ठी । स्त्री । कटुकाभेदे । कटुकीविशेष ।
यथा—“रक्तकाखेरुहाम्बष्ठी कटुका चापरा स्मृ-
ता ।” द्रव्याभि. ।

अम्बा (लिका) । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । शूदि-
ना । पाठायाम् । आकूनादि । रा.नि.व.४ ।

अम्बिका । स्त्री । अम्बष्ठायाम् । शूदिना । भा.
पू.१भ. । मायाफलह्वे । हिं मयनफल । मद.व.
४ । कटुकाम् । श.च. ।

तुल्ये । रा.नि.व.११ । खर्पः । खापर । रा. नि.व. । आमलक्याम् ।

अमृतोद्भवा । स्त्री । आमलक्याम् । मं भावस्त्री । नागरवल्ग्याम् । पीन । वै.निघ. ।

अमृतोपमम् । स्त्री । खर्परीतुल्ये । ऊँ.ते । मं मोरचूत । वै.निघ. । [ति द्रव्ये । वै.निघ. ।

अमृतोपहिता । स्त्री । तोपचनी इति प्या-
अमेध्यम् । स्त्री । पुरीषे । श.र. ।

अम्बु । स्त्री । जले । रा.नि.व.१४ । बालके । च. द.ज्वरातिसार-चि. । “किराताम्बुयवासकम् ।” भै.श. शीथ-चि.पुनर्णवातेले ।

अम्बुकाः । पुं । श्वेताकमन्दारि । रत्नैरखे ।

अम्बुकण्टकाः । पुं । नक्षे । त्रिका. ।

अम्बुकन्दः । पुं । शङ्खाटके । वै.निघ. ।

अम्बुकिरातः (टः) । पुं । नक्षे । त्रिका. ।

अम्बुकीशः । पुं । गोधायाम् । श्रियुमारि । त्रिका. ।

अम्बुकुक्कुटी (टिका) । स्त्री । जलकुक्क्यां । पीनकण्डेडौ । मं पानकोवडी । See स्रवः ।

अम्बुकूर्मः । पुं । गोधायाम् । वै.निघ. ।

अम्बुकृष्णा । स्त्री । जलपिप्पल्यां । कौण्डि
दाग् । वै.निघ. । [सा.सं. ।

अम्बुकेशरः । पुं । क्शोलङ्गवे । लेव् । र.

अम्बुचरः । पुं । जलचरे । कचटे । वै.निघ. ।

अम्बुचामरम् । स्त्री । शैबाले । जटा. ।

अम्बुचारिणी । स्त्री । स्थलपद्मिण्यां । हिं थल-
पद्य । वै.निघ. ।

अम्बुजः । पुं । हिज्जलवचे । भम. । मत्स्यादी । भा. । जलवेतसे । कचटे । वै.निघ. । चि. जल-
जातमात्रे । स्त्री । कमले । भे.जत्रिकं । [वै.निघ. ।

अम्बुजामलकी । स्त्री । पानीयामलके ।

अम्बुटः । पुं । चमयुकवचे । भावुटा । मं भा-
पटा । रा.नि.व.१ ।

अम्बुतासः । पुं । शैबाले । त्रिका. ।

अम्बुदः । पुं । मुसायां । सि.थो.कामला.चि. ।
मूल्यावष्टते इन्दः । “पटीलाम्बुददाभिः ।”

अम्बुधरः । पुं । नागरमुसायां । भद्रमुसायां ।
वै.निघ. ।

अम्बुधिः । पुं । सागरे ।

अम्बुधिफेनः । पुं । ससुद्रफेने । भा. ।

अम्बुधिश्रवाः । स्त्री । गृहकन्यायाम् । वृत्-
कुमात्री । मं कीडफल । रा.नि.व.५ । [भा. ।

अम्बुनाम । स्त्री । ऋषिरे । वांवा । भा. । बालके ।

अम्बुपत्रा (त्रिका) (पत्री) । स्त्री । उष-
टायाम् । र.मा. ।

अम्बुप्रसादः } पुं । निर्मलीफलवचे । रा.नि.
अम्बुप्रसादनः } व.११ । See कतकः ।

अम्बुप्रसादनफलम् । स्त्री । निर्मलीफले ।
वै.निघ. ।

अम्बुमयूरकः । पुं । जलापामार्गे । वै.निघ. ।

अम्बुमात्रजः । पुं । शम्बूके । हे.च. ।

अम्बुयष्टिका । स्त्री । भार्यां । वांमणशणि ।
र.मा. । [वै.निघ. ।

अम्बुरुहा । स्त्री । पद्मिण्यां । स्थलपद्मिण्याम् ।

अम्बुवस्त्रिकः । पुं । जमिशङ्गे । वै.निघ. ।

अम्बुवस्त्रिका । स्त्री । कारवेल्ग्याम् । वै.निघ. ।

अम्बुवल्ली । स्त्री । चद्रकारवेल्ग्यां । जलपिप्-
पल्यां । वै.निघ. । [वै.निघ. ।

अम्बुवारिणी । स्त्री । स्थलकमलिण्याम् ।

अम्बुवासिनी । स्त्री । रक्तपाटले ।

अम्बुवासी । पुं । रक्तपाटले । वै.निघ. ।

अम्बुवाहः । पुं । मुसके । चि.क्र.क.वल्ली
प्रदर चि. । [रवा. ।

अम्बुवेतसः । पुं । जनवेतसे । मं लङ्गाला ।

अम्बुशिरीषिका } स्त्री । जलशिरीषे । वै.निघ. ।
अम्बुशिरीषी }

अम्बुशुक्तिः । स्त्री । जलशुक्ती । विशूक । मं
जलशिंपी । वै.निघ. । [त्रिका. ।

अम्बुसर्पिणी । स्त्री । जलौकसि । जौंक ।

अम्बुसादनम् । स्त्री । निर्मलीबीजे । वै.निघ. ।

अम्बुसारा । स्त्री । कदलीवृक्षे भा. पू. १ भ. फ. व. ।

अम्बुसाहः । पुं । कुन्दपुष्पपत्रे । वै. निघ. ।

अम्भः । पुं । जले । रा. नि. व. १४ ।

अम्भःपा । पुं । चातकपत्रिणि ।

अम्भःसारः । पुं । सुतायां । वै. निघ. ।

अम्भःसूः । स्त्री । शम्बूके । मं धुके ।

अम्भोजम् । स्त्री । पत्रे । वारिवेतसे ।

अम्भोजनालः । पुं । पत्रनाले । वै. निघ. ।

अम्भोजा । स्त्री । बलीयष्टीमधुनि । वै. निघ. ।

अम्भोद् । पुं । भद्रमुक्तायाम् । रा. नि. व. ६ । च. द. यक्ष-चि. एलादिमत्स्ये । प्रपौष्करिके । प. सु. ।

अम्भोधिपल्लवः । पुं । प्रबाले । मं पौवले । रा. नि. व. १२ ।

अम्भोरुहम् । स्त्री । पत्रे । च. द. र. पि. चि. ।

अम्भोरुहकेशरम् । स्त्री । पत्रकेशरे । च. द. र. पि. चि. ।

अम्बः । पुं । आम्रवृक्षे । आम्रं गांश्च । रा. नि. ।
See आम्रः । माचिकायां । श्रुतिनां । हिं
मोड्या । अन्नवेतसे । रा. नि. ।

अम्बम् । स्त्री । आम्रफले ।

अम्ब्रगान्धहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma
reclinata.) आम्रहरिद्रायाम् । आम्रशूलं । हिं
आम्रलदी ।

अम्ब्रवेतसः । पुं । अन्नवेतसे ।

अम्ब्रसारः । पुं । अन्नवेतसे । रा. नि. ।

अम्ब्रातः (कः) । पुं । (Spandias man-
gifera.) Hogplum. आम्रातकवृक्षे । आम्रडां
गांश्च । हिं अम्बाडा । मं अंबाडाचि भाड । श.
मा. । चि. का. । See आम्रातकः ।

अम्ब्रः । पुं । षड्सायन्तमरसे । अश्ल रस । स
च जम्बीरमातुलुङ्गफलादिषु व्यक्तः । गुणाः—खडु,
उष्णः, रुचिकारः, दीप्तिकारः, हृदयतर्पणः, वाता-
नुलोमनः, बल्यः, कण्ठदाहकारण । रा. नि. व. २० ।
दक्षिणाकोऽम्बः दक्षिणाकगुणस्तु पित्तजन्तु वातघ्नेषु-
रोगघ्नश्च । सु. सु. । प्रीतिकारः पाचनः मार्दवक-

रणश्च । अतिसेवनात् भ्रान्ति कुष्ठकफपाण्डुकार्ष्णकास-
जनकः । रा. नि. व. १२ । पाचनः रुचिकारः पित्तलः
कफजनको रक्तवर्धकः खडुः लैङ्गनः उष्णवीर्यः
स्पर्शशीतलः सङ्कीचनः ज्वेदनी वातघ्नः क्षिण्यः
तीक्ष्णः सारकः शुक्रविवन्धानाहृष्टिघ्नः हर्षणश्च ।
अतिसेवने—अमट्टद्वाहृतिमिरज्वरघ्नः, शीथवि-
स्फोटकुष्ठपाण्डुत्वघ्नश्च । भा. पू. १ भ. । खडुत्वं पाच-
कत्वं पित्तघ्नेषु भ्रान्तिज्वेदत्वमुष्णत्वं वातघ्नत्वञ्च । राज. ।

अम्ब्रम् । स्त्री । अन्नवेतसफले । काञ्चिके । घीले ।
रा. नि. । बदरफले । सि. यो. चरीचक-चि. । वर्ध-
चन्दने । रा. नि. व. १२ ।

अम्ब्रकः । पुं । लकुचवृक्षे । श. र. ।

अम्ब्रकरञ्जः । पुं । करञ्जविशेषे । टेरुकुरक्षी ।
तत्फलगुणाः—पिपासाघ्नं गुरु रुचिकरं पित्त-
करञ्च । राज. ।

अम्ब्रका । स्त्री । पालङ्गशाके । पाण्डु शीकरे ।
प. सु. । पलाशीलतायाम् । रा. नि. व. ४ ।

अम्ब्रकाञ्चिकाम् । स्त्री । काञ्चिके । कौञ्जि ।
च. द. यक्ष्णी-चि. महाषट्पलघृते ।

अम्ब्रकारण्डः । पुं । शुक्ररसोने । वै. निघ. । स्त्री ।
लवणवृक्षे । लोणां घास । रा. नि. व. ८ ।

अम्ब्रकूचिः । पुं । वृक्षविशेषे ।

अम्ब्रकेशरः । पुं । मातुलुङ्गे । टोवालेषु गांश्च ।
प. सु. । दाडिम्बवृक्षे । [लेवु। वै. निघ. ।

अम्ब्रकेशरी । पुं । अम्बरसनिम्बकवृक्षे । गौंड़ा

अम्ब्रकोशः (शाकः) । पुं । तिलिङ्गीवृक्षे ।
मद. व. ६ । [मं अंबटताक । वै. निघ. ।

अम्ब्रगोरसः । पुं । अम्ब्रतके । टक् बोम ।

अम्ब्रचाङ्गेरी । स्त्री । चाङ्गेरीभेदे । टक् आम-
रुल । च. चि. २ च. अगु. तैले ।

अम्ब्रचुम्बिका । स्त्री । चिन्दाक्षे । ठैतूलेन
अश्ल । रा. नि. व. ११ । See चिन्दासारः ।

अम्ब्रचूडः । पुं । शाकाक्षे । चिन्दासारे । ठैतू-
लेन अश्ल । रा. नि. व. ११ । अम्ब्रशाके । चूकां
पाण्डु । रा. नि. ।

अम्ब्रजम्बीरः । पुं । अम्बरसनिम्बकवृक्षे ।

टक् लेव् गीह । मं इडनिव् । रा.नि.व.११ ।
See निम्कः ।

अन्नटकः । पुं । अश्नन्कवचे । अन्न कूटाहे ।

अन्नत्वक् । पुं । प्रियालवचे । मं चारीली ।

अन्नदोलकः । पुं । चुक्रे । पूका पाण्डु ।
मं भवीती । वै.निघ. ।

अन्नद्रवः । पुं । वीजपुरादिरसे । भा.म.
१ भ.जिन्नकज्व.चि. "अन्नद्रवः संश्रमयेद्रसज्ञा ।"

अन्नद्रव्यम् । स्त्री । वीजपुरादी । तन्ने.वै.निघ. ।

अन्ननायकः । पुं । अन्नवेतसे । थैकन । मं
आन्नवेतस । रा.नि.व.६ ।

अन्ननिम्बुकः । पुं । महान्ननिम्बुके । गौड़ा
लेव् । मं मोटे इरनिम्बू । वै.निघ. ।

अन्ननिशा । स्त्री । श्याम् । भट्टो । रा.नि. ।

अन्नपञ्चकम् । स्त्री । १ कोलदाडिमह्वान्न-
चुक्रिकाश्वेतसेपु।२जम्बीरनारङ्गाश्वेतसतिलिङ्गी-
वीजपुरेषु । रा.नि.व.२१ । See पञ्चाम् ।

अन्नपत्रः । पुं । दखालुके । थाम् आन् । वै.
निघ. । अश्नन्कवचे । रा.नि.व.२ । सुद्रपत्र-
तुलसीवचे । र.मा. ।

अन्नपत्रम् । स्त्री । चुक्रमाके । रा.नि.व.७ ।

अन्नपत्रकः । पुं । मेखायाम् । अश्नन्कवचे ।
अन्न कूटाहे, आवूठो । रा.नि.व.२ । मद.व.२ ।
अन्नलोणिकायाम् । आश्रकण । भा.पू.१७. ।

अन्नपत्रा । स्त्री । शुकलायां । ओकूडा । प.सु. ।

अन्नपत्रिका । स्त्री । चाङ्गेथ्याम् । क्रुपे
शुनी । शुनी इति लोके । आवेता इति हिन्दी ।
रा.नि.व.५ ।

अन्नपत्री । स्त्री । पलाशीलतायाम् । रा.नि.व.
४ । चाङ्गेथ्यां । रा.नि.व.५ । सुद्राञ्जिकायाम् ।
श्रुपे शुनी ।

अन्नपनसः । पुं । लिङ्गवचे । डेलो, मा-
न्नात्र गीह । मं मोटीचे भाङ् । वै.निघ. ।

अन्नपर्णिका) स्त्री । हचविशेषे । सुरपर्णाम् ।
अन्नपर्णी) भा. । गुणाः—अन्नपर्णी वात-
कफप्लव्य च विनाशिका । वै.निघ. ।

अन्नपादपः । पुं । हचाञ्जे । ठैडूण गीह ।
मं कौकवी । वै.निघ. ।

अन्नपित्तम् । स्त्री । रोगविशेषे । तल्लक्षम्—
विरुद्धदुष्टाश्विदाह्नि पित्तप्रकोपि पानान्नभुजी
विदग्धं । पित्तं खड्गेषुपचितं पुरा यत्तदश्वपित्तं
प्रवदन्ति सन्तः ॥ अविपाकः क्रमोत्केशः तित्ताञ्जी-
द्धारगीरवैः । हक्कण्डदाहाकश्चिभिरश्वपित्तं बदेहि-
पक् ॥ तत्र विधा—अधीगमूर्धगश्चेति । सा.नि. ।

अन्नपित्तान्तकमोदकः । पुं । अन्नपित्ते
योगविशेषः । अत्र श्यली ऽ प. पिप्पली ऽ प.
गुवाकचूर्णं ऽ प. घृतं ४श. एकत्र पाकः । पाकसिद्धी
एषां प्रक्षेपः यथा खवङ्गचूर्णं वचाचूर्णं कुष्ठचूर्णं
नागकेशरचूर्णं यमानीचूर्णं रक्तचन्दनचूर्णं रास्ना-
चूर्णं कण्ठजौरकचूर्णं यष्टिमधुचूर्णं देवदारुचूर्णं
त्रिफलाचूर्णं तेजपत्रत्वगीलाचूर्णं सैन्धवं ह्रुषाफल-
चूर्णं शटीमदनफटफलचूर्णं जटामांसीचूर्णं अर्धं
रङ्गं रौघं तालीशचूर्णं पद्मकाष्ठचूर्णं सूत्र्याचूर्णं
वराहनाम्नाचूर्णं बंशलीचनं पिप्पलीमूलचूर्णं श-
तावरीचूर्णं शतपुष्पाचूर्णं पीतकिण्ठीमूलचूर्णं जा-
तीकोषचूर्णं जातीफलचूर्णं काकीलीमुक्ताकपिप्-
पलीकर्पूरविडङ्गवनयमानीनां चूर्णं बलागुडूच्यपा-
मार्गवीजगीचुरवीजचन्दनदेवताङ्गानां चूर्णं लौहं
कांस्यश्चेति द्रव्यजातं प्रत्येकं २ तो. स्वर्णं १ तो. ।
भेष. ।

अन्नपित्तान्तकरसः । पुं । रसोऽयमन्नपि-
त्तघ्नः । रसे.चि. । अत्र तुल्यां पथ्यामिति सर्व-
चूर्णसमां हरीतकीम् । र.सा.सं. । घृतमताकंलौ-
हानां तुल्यां पथ्यां विमर्दयेत् । माषमात्रं लिङ्गि-
चौट्रेरन्नपित्तप्रशान्तये ॥ भेष. ।

अन्नपुरम् । स्त्री । हचाञ्जे । रा.नि.व.६ ।

अन्नपुष्पिका । स्त्री । आरण्यशणवचे । वन्य
अण । मं राणताग । वै.निघ. ।

अन्नपुरम् । स्त्री । तिलिचाम् । ठैडूण ।
मं कौकवी । रा.नि.व.६ ।

अन्नफलः । पुं । आश्ववचे । रा.नि.व.११ ।

अन्नफलम् । स्त्री । हचाञ्जे । ठैडूण । रा.
नि.व.६ । [कन्यारी । वै.निघ. ।

अन्नफला । स्त्री । कन्यारिकायाम् । मं लघ-

अन्नमदरः । पुं । अन्नकीलिकायाम् । टक
कूल । च.सू.४७ । [रूफा पालङ् । वै.निघ. ।

अन्नभेदनः । पुं । अन्नवेतसे । रा.नि. चुके ।

अन्नमारीषः । पुं । अन्नशाकविशेषे । अश्रुल
नटिशा । हिं सारसा । गुणाः — “अन्नमारीषकी
दीषकीपनी मधुरः पटुः ।” वै.निघ. ।

अन्नमूलकम् । स्त्री । व्युषितकाञ्जिकपक्कमूल-
के । “काञ्जिकं व्युषितं पक्कं मूलकं लक्ष्मूलकम्”
प.प्र.३ख. । च.द.संयहणी-चि.वृहत्सुक्त. ।

अन्नमेहः । पुं । पित्तजन्यमेहरोगभेदे । अत्र
-रोगी अन्नरसगन्धं मेहति । सु.नि.६अ. ।

अन्नरुहा । स्त्री । मालवदेशप्रसिद्धनागवल्लीभेदे ।
गुणाः — रुचिकरी दाहघ्नी गुन्धहरी आभानहरी
च । रा.नि. ।

अन्नलोणिका } स्त्री । (Oxalis cornicu-
अन्नलोणी } lata.) चाङ्गेथ्यां । आंग्रकल
शाक । मं चुका । अ.टी. । गुणाः — दीपनी रुच्या
रुचीष्वा कफवातघ्नी पित्तला अस्त्रा यदृश्यर्गः
कुष्ठातीसारघ्नी च । भा.पू.१भ. । मात्रा २—३
माषा । पालङ्कविशेषे । रूफा पालङ् । र.मा. ।

अन्नवती । स्त्री । चाङ्गेथ्याम् । आंग्रकल ।
रा.नि.व.५ । सुद्राम्निकायां । थूद्रे हूनी ।

अन्नवर्गः । पुं । चाङ्गेरी-लकुचा-अन्नवेतस-
जम्बीरक वीजपूरक-नागरङ्ग-दाडिम-कपिल्यास्त्रवी-
जान्नकास्त्रशा-करमईक-तिन्दुककाल तिलिङ्गीषु ।
अस्त्रासहितं हिरेतदुदितं पञ्चास्त्रकं तद्वयं, विज्ञेयं
करमईनिम्बुकयुतं स्यादस्त्रवर्गाह्वयम् । रा.नि.व.
१२ । अन्नवेतसजम्बीरलुङ्गास्त्रचणकास्त्रकाः । नाग-
रङ्गं तिलिङ्गी च चिञ्चाफलञ्च निम्बुकम् । चाङ्गेरी
दाडिमश्चैव करमई तथैव च । एष चास्त्रगणः प्री
क्ती वेतसास्त्रसमाधुतः ॥ र.सा.सं. । [रा.नि.व.७ ।

अन्नवल्ली (ल्लिका) । स्त्री । त्रिपर्णीकन्दे ।

अन्नवाटकः । पुं । आमातकवृक्षे । मं आवा-
डा । वै.निघ. ।

अन्नवाटा } स्त्री । नागवल्लीभेदे । पीन-
अन्नवाटिका } विशेष । मं अंवाङ्गि पर्ण
अन्नवाटी } रा.नि.व.११ । See नागवल्ली

अन्नवातकः (वाङ्कः) । पुं । आमातक-
वृक्षे । आम्डा गच्छ ।

अन्नवाष्पः । पुं । मं आंवाटमाठ ।

अन्नवासुकः । पुं । चाङ्गेथ्याम् । आंग्रकल ।
मं चुका । वै.निघ. ।

अन्नवास्तु(स्तु)कम् । स्त्री । चुकनामपत्र-
शाके । अन्नवेतुशा, टाश्रावेतो इति भाषा ।
रा.नि.व.७ ।

अन्नविदुलः । पुं । अन्नवेतसे । वै.निघ. ।

अन्नवीजम् । स्त्री । वृचान्ने । ठेँतूल । रा.
नि.व.६ । See तिलिङ्गी । [भा.पू.१भ. ।

अन्नवृत्तं (कम्) । स्त्री, पुं । वृचान्ने । ठेँतूल ।

अन्नवेतसः (कः) । पुं, स्त्री । (Ruxem
vesicarius) country sorrel. सनामस्थ्यात-
चुपे अन्नवेतस । हिं आमलटास् । थैकल इति
च.द. । च.द.ज्व.चि. । सिन्धुक्षूषणैः सान्नवेतसे ।
च.सू.२अ. । गुणाः — अत्यस्त्रः कषायोष्णः वातघ्नः
कफार्शुगुल्मारीचकहरश्च । भीटदेशे प्रसिद्धः ।
रा.नि.व.६ । लघुदीपनमत्यक्लं भेदनं हृद्दीगमूल-
गुल्मघ्नं पित्तलं लोमहर्षणं रुचं विष्णुवृद्धीवह्वरं स्त्री-
हृदावर्त्तघ्नं हिक्कानाहारचिञ्चासकासाजीर्णवालि-
हरं वातकफजरीगघ्नं कागमांसद्रवकरं चणकास्त्र-
तुल्यगुणं लौहसूचौद्रावकञ्च । भा.पू.१भ. । तत्प-
क्कफलगुणाः — दीपघ्नं गुरु दारकञ्च । राज. ।
चुके । रूफा पालङ् । हिं चुकेका शाक ' प.सु. ।
अन्नलोण्याम् । च.द.काङ्गाय.गु. ।

अन्नशाकम् । स्त्री । वृचान्ने । ठेँतूल । रा.
नि.व.६ । पुं । चुकनामपत्रशाके । अन्नकूटादे, टक
पालङ्, रूफा पालङ् । गुणाः — अत्यक्लं वातघ्नं
दाहश्लेष्मघ्नञ्च । सशर्करस्य तस्य गुणः — दाहपित्त-
कफहरत्वम् । रा.नि.व.७ ।

अन्नशाकास्थम् । स्त्री । चुकनामकपत्रशाके ।
टक पालङ् । मं थोरचुका । रा.नि.व.७ ।

अन्नश्या । स्त्री । चाङ्गेथ्याम् । मं आंवीती ।

अन्नसरा । स्त्री । नागवल्लीभेदे । रा.नि.व.११ ।

अन्नसारः । पुं । अन्नवेतसे । रा.नि.व.६ ।
निम्बुके । रा.नि.व.११ । हिन्नालवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

अस्त्रसारं (कम्) । स्त्री । काञ्चिके । चुक्रना-
मककाञ्चिकमेदे । रा.नि.व.१५ ।

अस्त्रस्त्रन्धः । पुं । वा.सू. १०।२२५ ।

अस्त्रस्तम्भनिका । स्त्री । तिलिन्यां । वै.निघ. ।

अस्त्रहरिद्रा । स्त्री । शब्द्याम् । रा.नि.व.६ ।

अस्त्रा । स्त्री । चाङ्ग्रेथ्यां । आग्रकम् । रा.नि.
व.५ । वगमातुलुङ्गे । अस्त्रवेतसे । रा.नि.व.६ ।
श्रीवह्नीहृत्वे । वर्षाग्रलिङ्गा । रा.नि.व.८ । तिलि-
न्यां । रा.नि.व.११ । भा.पू.१भ.फलव. ।

अस्त्राङ्गुशः । पुं । अस्त्रवेतसे । रा.नि.व.६ ।

अस्त्राटनः । पुं । महासहाहृत्वे । मे. खौंटी
विट्शष । आग्रना इति च भाषा । हिं कट्मर-
थ्या लालगुलमख्खन । आयनाट इति दक्षिणदेशी ।
वांगपुष्प इति च गौडे ख्यातः । गुणाः -- कपाथी
मधुरस्निग्ध उष्णवीर्यः स्निग्धश्च । भा.पू.१भ.पू.व. ।
४ख.म.भ.यीनिरो.चि. । चि.क्र.क.वह्नी.गर्भवेद-
नाहरयोमे ।

अस्त्राज्यः । पुं । करुणनिम्बुके । नात्राञ्जा लो-
वुर ग्राह । प.सु. । [१भ.पु.व. ।

अस्त्रातः (कः) । पुं । अस्त्राटनहृत्वे । भा.पू.

अस्त्रातकी । स्त्री । पलाशीलतायां । रा.नि.व.४ ।

अस्त्रादानः । पुं । ऊरुशकहृत्वे । पीयावांसा
इति प्रसिद्धे । वायुपुष्प इति गौडे ।

अस्त्रादिः । पुं । तिलिन्याम् । रा.नि.व.६ ।
चुक्रनामकपत्रशके । रा.नि.व.७ ।

अस्त्राध्युषितः । पुं, स्त्री । सर्व्वगताक्षरीगे ।
लघ्वणम् -- "श्यावं लोहितपर्यन्तं सर्व्वेष्वानि प्रप-
च्यते । सदाहृशोर्ध सास्त्रावमस्त्राध्युषितमस्त्रतः ॥"
मा.नि. । करुणनिम्बुके ।

अस्त्रानः । पुं । (Gomphrena globosa.)
बन्धुजीवकहृत्वे । वाङ्गुलीवृक्ष । चिका । क्षिष्टि-
कामेदे । अस्त्रानो क्षिष्टिकामेदे । निम्ब. । अस्त्रा
टनहृत्वे । आग्रना इति भाषा । भा.स. ४भ.
धीनिरो.चि. । "श्वदंष्ट्रमधुकचुक्रास्त्रानैः ।" महा-
सहायाम् । मे.नचिकं । महाराजतरुश्रीहृत्वे । रा.
नि.व.१० ।

अस्त्रानम् । स्त्री । पमे । श्र.र. ।

अस्त्राना । स्त्री । महासिपतीपुष्पहृत्वे । वडुवन
मेडेती । नं थोर राणशेवंती । वै.निघ. ।

अस्त्रानिनी । स्त्री । पत्रसमूहे । पश्चिन्त्याम् ।
चिका । [रा.नि.व.६ ।

अस्त्रान्ना । स्त्री । चाङ्ग्रेथ्यां । आग्रकम् शोक ।

अस्त्रायनी । स्त्री । मञ्जिकामेदे । नं नेवाली ।
वै.निघ. ।

अस्त्रिका । स्त्री । तिलिङ्गीहृत्वे । प.सु.रा.नि.
व.११ । आर्धे । रा.नि.व.२३ । पलाशीलतायां ।
साचिकायाम् । पूदिना । रा.नि.व.१३ । श्वेतास्त्रि-
कायाम् । चाङ्ग्रेथ्याम् । रा.नि.व.२३ । अस्त्रीहारे ।
मे. । अश्रीरोगे तिलिङ्गैर्धे, एवं सर्व्वत्र दीपन-
योगे । पुरीषसंग्रहणादौ पुनरस्त्रिका श्यामच्छद-
हृत्तरके । सि.थो.अधिसुखचूर्णे हन्दः । सि.थो.
अरोच.चि. । [वै.निघ. ।

अस्त्रिकाकन्दः । पुं । मं अस्त्रनालिकायाम् ।

अस्त्रिकापानम् । स्त्री । तिलिङ्गीपानके ।
तेतुनपाना । पक्कतिलिङ्गीकं वारिमर्दितं शर्क-
रामरिचलवङ्गकपूरमिश्रितं पानकमुच्यते । "अस्त्रि-
कायाः फलं पक्कं मर्दितं वारिणा दृढम् । शर्करा-
मरिचैर्मिश्रं लवङ्गेन्दुसवासितम् । अस्त्रिकाफल-
सम्भूतं पानकं वातनाशनम् ।" भा.पू.पानकवर्गः ।
अस्त्रिकावटकः । वटकविशेषे । अन्नवड् ।
श्रीतीवरा इति लोके । "अस्त्रिकां खेदयित्वा तु
जलेन सह मर्दयेत् । तन्नीरे कृतसंस्कारे वटकान्
मज्जयेज्जनः । अस्त्रिकावटकाद्ये तु रुष्या वज्रप्रदी-
पनाः ॥" भा. ।

अस्त्री । स्त्री । जलवेतसे । वै.निघ.१भ.मदाव्यथ.
चि.खर्जूरादिमथ्ये । चुक्रिकायां । टुकपाण्डु ।
तिलिन्याम् । रा.नि.व.११ । भा.पू.१भ.फलव. ।
चाङ्ग्रेथ्याम् । मे.लदिकं ।

अस्त्रीका । स्त्री । तिलिन्याम् । अ.टी. । "हृत्वा-
स्त्रीकदाङ्गिमेः ॥" सि.थो.मदाव्यथ.चि. । अस्त्रीहारे ।
सु.नि.६च. ।

अस्त्रीकाफलम् । स्त्री । तिलिङ्गीफले । तद्गु-
णाः -- शुष्कं सहीपनं भेदनं वृष्यान्नं लघु कफवा-

तयोः पष्यथ । वा.सू.६च.। “अस्त्री हि चान्नफलम-
विषकं तदक्षपित्तमकरं विदाहि । वातामये शूल-
गदौ प्रशस्यं पकं तथा शीतगुणीपपत्रं॥” अचि.१७च.।

अस्त्रीयः । पुं । अस्त्रवेतसे । वै.निघ. ।

अस्त्रीटकः । पुं । अश्वत्थकंदे खनाक्षैव प्र-
सिद्धे । हिं आमरीडा । अन्नकूटारे । रत्ना. ।

अस्त्रीटजः । पुं । चाङ्गेर्याम् । वड़ आमरण-
पांठा । च.द.चातुर्थ-ज्व.चि. । “अस्त्रीटजसहस्रेण
दलेन ।”

अस्त्रीत्तमम् । स्त्री । दाडिसे । प.सु. ।

अयनम् । स्त्री । मासपटकं व्याप्य भानोरुदन्द-
विषती वा गती । मे.नचिकं । तत्र द्विविधम् —
उत्तरार्द्धं दक्षिणायनञ्च । तयोरायं वर्षाशरद्धेम-
नात्मकं, तत्र भगवानाप्याय्यते सीमोऽस्त्रलवणमधु-
राध रसा बलवन्ती भवन्त्युत्तरीत्तरञ्च सर्वप्राणिनां
बलमभिवर्द्धते । द्वितीयञ्च शिशिरवसन्तयोश्चात्मकं
तत्र भगवानाप्याय्यतेऽर्कः । तिरुक्कायकटुकाश्च
रसा बलवन्ती भवन्त्युत्तरीत्तरञ्च सर्वप्राणिनां बल-
मपदीयते । सु.सू. ।

अयस् } स्त्री । लौहमात्रे । रत्ना. । च.द.पाण्डु.

अयसम् } चि. । कान्तलीडे । प.सु. । सुख-
लीडे । रा.नि.व.११ ।

अयस्कान्तः । पुं । कान्तलीडे । रा.नि.व.१२ ।
लौहसुम्बुके । कान्तपाषाणे । सूत्रक पाथंर । गु-
णाः—लेखनः शीतो मीदोविषघ्नश्च । मद.व.४ ।

अयस्कान्तशिला । स्त्री । लौहसुम्बुके । सू-
त्रकपांठात् । वै.निघ. ।

अयस्कारः । पुं । जङ्गाभग्नि । त्रिका. ।

अयस्कीटः । पुं । लौहकिट्टे । वै.निघ. ।

अयानम् । स्त्री । खभावे । हारा. ।

अयाह्वम् । स्त्री । कांस्यधाती । कौंश. । वै.निघ. ।

अयुक्कदः । पुं । सप्तपर्णहवे । छात्रिमगाह ।
ई.च. ।

अयुग्मकः । पुं । सप्तपर्णहवे । वै.निघ. ।

अयुग्मच्छदः । पुं । सप्तपर्णहवे । छात्रिम-
गाह । अ.टी. ।

अयुग्मपत्रः } पुं । सप्तपर्णहवे । वै.निघ.
अयुग्मपर्णः }

अयोमः । पुं । विज्ञेये । कठिनीयमी । कुट्टि ।
मे.गणिकं ।

अयोगुडः । पुं । लौहगुडिकायां । “वरमाश्री-
विषविषं कथितं ताम्बमेव वा । पीतमत्यधिसन्तती
भक्षितो वाय्वयोगुडः ॥” च. । [वै.निघ. ।

अयोच्छिष्टम् । स्त्री । लौहकिट्टे । मधुर ।

अयोमलम् । स्त्री । लौहमले । मोशारं शु-
वा मधुर । प.सु. । “अयोमलन्तु सन्तप्तं ।” सि.यो.
पाण्डु.चि.वन्दः । च.द.पाण्डु.चि. ।

अयोरजः । स्त्री । लौहकिट्टे । मधुर । लौह-
चूर्णे । च.द.पाण्डु.चि.नवायसचूर्णे ।

अयोवस्तिः । पुं, स्त्री । वस्तिकर्षविशेषे ।
यथा—एरुखमूलं निःक्राथ्य मधुतैलं ससैम्बवम् ।
एष युक्त अयोवस्तिः सवचापिपपलीफलः ॥” भा.।

अरकः । पुं, स्त्री । शैवाले । हारा. । वै.निघ. ।

अरक्तः । पुं । लाक्षायाम् । ना. । रा.नि.व.६ ।
See अलक्तः ।

अरग्वधः । पुं । (Cassia fistula.) मद्वाकशिं-
कारहवे । वड़ मोन्दानि, लडिया मोंगोल,
राथाल नडो, वानर नडो इति । मं वडिलु वा-
हव्याचे भाड । कं हेगके । तें रेहवेह । उन्.
सुनारि । हिं आमलटा, धनवडेडा । गुणाः—अति-
मधुरः शीतलः शूलघ्नः ज्वरकण्डूकुष्ठमिहकफविष्ट-
अघ्नश्च । रा.नि.व.११ । संसनः गुरुः हृदोगतीदी-
दावर्तघ्नश्च । एतत्फलं संसनगुणयुक्तं द्रव्यं पित्र-
कुष्ठकफघ्नं कौष्ठयुडिकरं ज्वरे हितञ्च । भा.पू.
१४. । “पर्णानि रेषकानि स्युः कफमिदोहराणि
च । पुण्यानि स्वादुशीतानि तिरुक्कानि याहकाणि
च । तुवराणि विजानीयात्... । मज्जा च मधुरा
पाके शिग्धा चापिबिबर्द्धनी । रेषका पित्रवातानां
नाशका समुदाहता ।” द्रव्य.गु.वै.निघ. । See
आरग्वधः । [दधिमुखचूर्णे ।

अरग्वधम् । स्त्री । खर्वालुफले । सि.यो.उह-

अरङ्गः (गा) (मी) । पुं, स्त्री । मन्कविन्दे ।
वै.निघ. । मधुशियुः । रत्ना. ।

अरङ्गरः । पुं । क्वचिमविष । वै.निघ. ।
अरङ्गुदी । स्त्री । माधवीलतायाम् । वै.निघ. ।
अरजा । स्त्री । घृतकुमार्याम् ।
अरटुः । पुं । अरलुहचे । शोभा गांछ । अ.टी. ।
अरणः । पुं । चित्रकहचे । वै.निघ. ।
अरणिः । पुं । सुद्राग्रिमयहचे । छोटगगिरि ।
 वा.टी. १५अ. । हेमा. वीरतर्वादी । अरणिर्वक्रि-
 मर्थे ना इयोर्निर्मथ्यदाकृषि । मे.षनिकं । श्योषा-
 कहचे । चित्रकहचे ।
अरणिका । स्त्री । अग्रिमयहचे । वा.स. १५अ.
 वे.जन्तरादिव. । “वे.जन्तरादिरिबूकहवाग्ममेद...” ।
अरणी । स्त्री । सुद्राग्रिमयर्थे । छोट गगिरि ।
 मं लघुएरण । रा.नि.व.६ ।
अरणीकेतुः । पुं । महाग्रिमयहचे । वड़ ग-
 गिरि । मं थोरएरण । रा.नि.व.६ ।
अरण्यः । पुं । कटफलहचे । कटफलैर गांछ ।
 श.च. । शालमेदि । वै.निघ. ।
अरण्यम् । स्त्री । कानने । वन । मं राण । कं
 अटवि । उद्यानमहावनोपवनप्रमदवनमेदात् त-
 चतुर्विधम् । तत्रोद्यानं यत्र रागिणः क्रीडन्ति ।
 वृपालयेषु अलःपुरीचितं वनं प्रमदवनम् । उप-
 वनं पुरः प्रान्तस्थवनम् । रा.नि.व.२ ।
अरण्यकः । पुं । महानिम्बे । मशानिम् । मं
 वकाननिम्ब । वै.निघ. ।
अरण्यकथा । स्त्री । कटजीरके । जोर्रा वि-
 शेष । वै.निघ. । वनपिप्पल्याम् ।
अरण्यकदली । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वन-
 कदल्याम् । वोटेकला, वूनो कला, दया कला
 इति च भाषा । मं राणकेल । रा.नि.व.११ । गु-
 षाः—शीतला मधुरा बल्या वीर्यवर्द्धनी ब्या
 दुर्जरा गुरुः दाहशोधपित्तनाशिनौ । तरफलं तुवरं
 मधुरं गुरु च । वै.निघ. ।
अरण्यकर्कटी । स्त्री । वनजातकर्कश्याम् ।
 वूनो-कौकूड । मं राणतवसे । गुषाः—“अरण्य-
 कर्कटी चोषा रसे तित्ता च मेदका । पाके कट्टी
 कफजनीपिपकण्डुअरपहा । वै.निघ. ।

अरण्यकाकः । पुं । वनकाके । दौड़काक ।
 मं राणकावला । द्रव्य.गु.वै.निघ. ।
अरण्यकापासी । स्त्री । The wild cot-
 ton. वनकापासि । वनकापासी । मं राणका-
 पासी । तें पति । गुषाः—ब्रणशी मल्लवतशी
 बचा च । रा.नि.व.४ ।
अरण्यकुक्कुटः । पुं । वनकुक्कुटे । वनकुक्कुटे ।
 हिं कीम्डा वनमीर्गा । मं राणकीबडे । तन्मास-
 गुषाः—हृद्यं लघु श्लेष्महरच । रा.नि.व.१७ । हं-
 हृद्यं श्लिग्धं वीर्यीषं वातघ्नं गुरु च । मद.व.११ ।
अरण्यकुलित्तिका (त्या) (थी) । स्त्री ।
 कुलत्यायाम् । वन कुर्ङ्गिकनाम् । रा.नि.व.५ । A
 blue stone used as a collyrium. कुल-
 त्याजने । कुञ्जिमांजनविशेष । रा.नि.व.१३ ।
 हिं कालग्रामं । See कुलत्याजने ।
अरण्यकुसुम्भः । पुं । वनकुसुम्भपुपे । वन
 कुसुम् । मं राणकडई, राणकुसुम्भ । गुषाः—पा-
 ककटुः श्लेष्मप्रः दीपनश्च । रा.नि.व.४ ।
अरण्यकोलिः । स्त्री । वनवदरी । वनकुल ।
अरण्यगवयः । पुं । वनगवये । अयं कूलचर-
 जातीयः । सु.सू.४६अ. । कूलचरअदं पश्य ।
अरण्यघोली (लिका) । स्त्री । वनघोलीति
 प्रसिद्धपत्रशाकविशेषे । घोलीशाके । रा.नि.व.६ ।
 मन्थनदण्डे ।
अरण्यचटकः । पुं । वनचटकपचिणि । वन
 चटा पाथि, शुङ्गुडे, नांगरभडू हे, हातार
 इति च । तन्मासं—लघु हितावर्द्धं चटकसमगु-
 षश्च । वै.निघ. द्रव्यगु. ।
अरण्यचम्पकः । पुं । वनचम्पके । वनचंपा ।
 गुषाः—शीतलं लघु शुक्रवृद्धिकरं बलकरच । रा.
 नि.व.१० ।
अरण्यछागः । पुं । वनछागे । वूनो छागल ।
अरण्यजः । पुं । तिलकचुपे । हे.च. ।
अरण्यजार्दका । स्त्री । Wild ginger-
 वनार्दके । वन आना । मं राणमालि । गुषाः—
 कटु शकं बधिकरं बल्यं भार्ययश्च । रा.नि.व.६ ।
अरण्यजीरम् (कम्) । स्त्री । वनजीरके, कटु-

औरके। वनजीरा। मं कडुजीरे। तं औरकत्र।
गुणाः—“अरण्यजीरकञ्चोषं तुवरं कटुकं मतम्।
साम्भवातं कफचैव प्रणचैव विनाशयेत्।” वै.निघ.।
द्रव्य.गु.।

अरण्यतुलसी । स्त्री । वनतुलसां, कृष्णवर्-
थ्याम् । वनतुलसी । हिं कालावावरी । मं राण-
तुलस, वैजयन्तीतुलसी । सा द्विधा क्रस्वदीर्घमे-
दात् । गुणाः—“आरण्यतुलसी चोष्णा कटुका च
सुगन्धिका । वातत्वदोषवीसर्पविषञ्चैव विनाश-
येत् ॥ आरण्यतुलसी क्षुद्रा कट्टी चीष्णा च तिक्त-
का । कृत्वाग्निदीपनी हृद्या विदाही लघुपिप्पली ।
रुचा कण्डूविषहृदिक्लृष्टज्वरविनाशिनी । वातं क्ल-
मीन् कफं दद्रुं रक्तदोषश्च नाशयेत् । वीजञ्चास्या
दाहशीघ्रनाशकं परिकीर्तितम् ।” वै.निघ.।द्रव्य.गु.।

अरण्यत्रपुसकः । पुं । वन्यत्रपुषे । वनकौ-
कूड, वनशशां । मं गौडशेदनी । वै.निघ. ।

अरण्यत्रपुसी । स्त्री । इन्द्रवारुण्याम् । रा-
थानशशां । महाकाललतायाम् । माकालफल ।
वै.निघ.अपस्मा.चि.नखे ।

अरण्यधान्यम् । स्त्री । नीवारे । उडिधान ।
मं देवभात । रा.नि.व.१६ ।

अरण्यधेनुः । स्त्री । वनजातायां गवि ।

अरण्यपलाण्डुः । पुं । वनजातपलाण्डौ ।
वनपेण्ड्राञ्ज । गुणाः—मूत्रवैरेचनः श्लेष्महरणी-
ऽत्युद्य एव च । मात्रातिरेकाद्भवति वान्निहन्मूलमे-
दनः । अतिमाचं प्रयुक्तोऽसौ विषवन्मारयेन्नरं ।
श्रीधे शसि च कासि च मूत्रसङ्गे प्रयुज्यते ॥ अतिः।

अरण्यपिप्पली । स्त्री । वनपिप्पलीनामचुपे।
वनपिप्पली । रा.नि.व.६ ।

अरण्यमक्षिका । स्त्री । Gad fly. वन
मक्षिकायाम् । डौंशमाहि । श.र. ।

अरण्यमुद्गः । पुं । वनमुद्गे । षोडश्यां । रा.
नि.व.१६ । See मकुष्ठकः । मुद्गपण्याम् ।

अरण्यमुद्गा । स्त्री । मुद्गपण्याम् । शूणीनी ।
रा.नि.व.३ ।

अरण्यमेथी । स्त्री । वनमेथिकायाम् । वन-
मेथि । मं राणमेथि । वै.निघ. ।

अरण्यरजनी । स्त्री । वनहरिद्रायां । वन-
हनु । मं राणहलद । वै.निघ. ।

अरण्यवायसः । पुं । Raven. अरण्यकाके ।
डोमकाक । मं डीमकाव्ला । रा.नि.व.१६ ।

अरण्यवासिनी । स्त्री । अथस्यपर्णीलतायां ।
अमर वेण इति लोके । रा.नि.व.३ ।

अरण्यवास्तुकः । पुं । कुणञ्जरुपे । वन-
वेण्डे । मं राणचाकवत । रा.नि.व.५ । See
कुणञ्जरः ।

अरण्यशालिः । पुं । Wild rice. नीवा-
रधान्ये । उडिधान । मं देवभात । रा.नि.व.२३ ।

अरण्यशुनः । पुं । वनकुकुरे । नेकडेवाष ।
वै.निघ. ।

अरण्यशूरणः । पुं । वनजशूरणे । वृनां ङुल ।
मं गौडामरण । रा.नि.व.७ । [चित्रकव्यात्रे ।

अरण्यश्वा । पुं । कपो । वानर । हि.च. ।

अरण्यसम्भूतः । पुं । कर्कटके कौकुरोम ।

अरण्यहलदीकन्दः । पुं । वनहरिद्रायाम् ।

अरण्यहरिद्रा (स्त्री) } वनश्लुद्र । हिं वन-
हृदि । गुणाः—कुष्ठप्रः वातरक्तघ्नश्च । भा.पू.१भ.
ह.व. । कटुः मधुरा कृत्वा अग्निदीपनी तिक्ता कु-
ष्ठवातहा रक्तदोषविषश्वासकासहिक्काश्च नाशयेत् ।
वै.निघ. ।

अरतिः । स्त्री । अनिच्छायाम् । अस्वास्थ्यं
चिन्त्यात्यर्थमरतिः कथ्यते बुधैः । भा.। औदासीन्ये
पिसरामे ।

अरत्निः । पुं । निष्कनिष्ठसुष्टौ । विडत क-
निष्ठाञ्जलि शूष्टि । रा.नि.व.१८ ।

अरमः । पुं । नेत्ररोगविशेषे । वै.निघ.। चर्क-
शब्दं पश्य । [चम. ।

अरलः । पुं । श्लोषाकवृक्षे । श्लोणीं गाह् ।

अरला । स्त्री । हंसपरन्वाम् ।

अरलुः (कः) । पुं । श्लोषाकवृक्षे । श्लोणीं
गाह् । हिं अर्लुं । मं टेटु. दिङ्गा । श्लोषापाठा
इति भा.म.१भ.अतिसा.चि.गङ्गाधरचूर्णे । “ना-
गरपाठारलुधातकौकुसुमेः” च.द.गर्भञ्जरे । वै.
निघ.अतिसा.चि.अल्पहादिः । नेतसहये ।

अरलुपुटपाकः । पुं । स्त्रीषाकलकृतपुटपाके । साधनविधिः कृतजपुटपाकवत् । “अरलुलकृतसैव पुटपाकोऽग्निदीपनः । मधुमीचरसाभाश्च युक्तः सर्वातिसारजित् ॥” शाङ्ग.म.छ.१७. ।

अरविन्दम् । स्त्री । पद्मे । प.सु. । रा.नि.व. १० । ताम्बे । रा.नि.व.११ । कोकनदे । रत्नकण्ठम् । नीलोत्पले । रा.नि.व.१० । पुं । सारसपत्रिणि।अम. ।

अरविन्ददलप्रभम् । स्त्री । ताम्बे । ताम्बे । वै.निघ. । [नलिन्याम् । श.र. ।

अरविन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । र.मा. ।

अरालः । पुं । Resin. सर्जरसे । धुना । हिं धुना । मं राख । शालहवे । मत्तदन्तिनि । मे. ।

अरिः । स्त्री । खनामख्यातखदिरि शदिरविशेषः । मं आरि । कं श्रीगुरि । गुणाः—कषाया कटुका तिक्ता रक्तपित्तघ्नी च । रा.नि.व.८ ।

अरिपूरिमः । पुं । विट्खदिरि । शृङ्गेयवाव्ना । मं गंधीहिंवर । वै.निघ. ।

अरिमः । पुं । विट्खदिरि । शृङ्गेयवाव्ना । रत्ना । भैष.सुखरी.चि. ।

अरिमर्हः । पुं । कासमर्हच्छुपे । कानकाशुक्ल । मं कासविंदा । रा.नि.व.४ । एतत्पत्रं रुचिकरं त्वं विषकासरक्तघ्नं मधुरं वातकफघ्नं पाचकं कण्ठ-शोधनं विशेषेण कासहरं विषघ्नं धारकं लघु च । भा.पू.१७. ।

अरिमेदः (कः) । पुं । (Accacia farnesiana, syn mimosa.)विट्खदिरहवे । विट् खदिर, शृङ्गेयवाव्ना, शृङ्गेयुधदिर । मं गंधीहिं-वर । कं करयंबेलु । हिं गन्धायुल । प.सु. । गुणाः—कषायः उष्णः तिक्तः भूतघ्नः शीफातिसारका-सघ्नः विसर्पघ्नश्च । रा.नि.व.८ । सुखदन्तरोगघ्नः कण्ठविषघ्नप्रकामिकुष्ठम्रघ्नश्च । म.द.व.५ । कषायः उष्णः सुखरोगदन्तरोगरक्तदोषकण्ठकामिकफविष-कुष्ठम्रघ्नश्च । भा.पू.१७.वटादिः । भैष.सुखरी.चि. । च.सू.४७. । नापा १ तो. ।

अरिमेदाद्यतैलम् । स्त्री । सुखरोमि हितम् । सूक्ष्मतिलतैलं ८४.काथायं खड्गीकृतारिमेदत्वक् (विट्खदिर, कण्टोनागेश्वर वा शृङ्गेयवाव्ना) १२१॥ श.वारि ६४ श. पादशेषः १६ श. कक्क-

द्रव्याणां मन्निष्ठादीनां प्रसेकं २ तो. । ततो वस्त्र-पुतकायकल्काभ्यां तैलपाकविधिना तैलं पचेत् । च.द.सुखरी.चि. ।

अरिष्टः । पुं । Soapberry plant. (Sapindus trifoliatius.)रीठाहवे । रीठाकरञ्जे । रा. नि.व.६ । त्रिट्टे गांछ । मे. । गुणाः—“अरिष्टः कटुकः पाके तीक्ष्णशीघ्रश्च लिखनः । गर्भपातकरः प्रीक्री लघुः क्षिण्णखिदीपहा । यद्दृपीडादाह-शूलनाशनश्च प्रकीर्तितः । वै.निघ. । लसुने । प. सु. । रा.नि.व.२२ । भा.पू.१७. । निम्बहवे । रा. नि.व.२२ । प.सु.वा.सू.१५.च.गुडूच्यादिः । “गुडूची पद्मकारिष्ट— ।” च.द.पित्तश्लेष्मज्व.अमृताटके— । “गुडूचीन्द्रयवारिष्ट— ।” सु.सू.४३.च. संशोधने । काके । हारा. । कङ्कपत्रिणि । मे. । सुराविशेषे । “शौपथयुक्तैर्मद्याकारैः कृतं मद्यमासवः । स एव कथितीषधेररिष्टः ।” वा.टी.हेमाद्रिः । काथासखी वारिष्टः । शाङ्ग. । अरिष्टः काथसिद्धः स्यात् । प.प्र.३ । तद्गुणाः—यथाद्रव्यगुणोऽरिष्टः सद्यो मद्यगुणाधिकः । यद्दृषीपाखुकुष्ठार्थः शीघ्रशीफोदर-ज्वरघ्नः । गुणकमिन्नः कषायः कटुवातलघु । वा. मद्यव. । इच्छुविकारसहिताभयाच्चिकदन्तौपिप-पल्यादि भूरिभेजजकाथादिसंस्कारवानरिष्टोऽभिधी-यते । गुणः—अर्थःशोधयद्दृषीश्लेष्मरोगहरत्वम् । राज. । आमाव्य सुरया सत्यक् द्रव्याणि विवि-धानि च । समाह्वाने परिखाव्य रसं वस्त्रेण गाल-येत् । एषोऽरिष्टोऽभिधानेन भिषग्भिः परिकीर्त-तः ॥ अत्रि. । पक्षीषधानुसिद्धं यत् मद्यं तस्याद-रिष्टकम् । अरिष्टकं त्रिदोषघ्नं गर्भसावकं यद्दृही-गघ्नश्च । भा.पू.मघ.व. । स्त्री । पादजलेन त्रिभाग-दधिक्रते तन्ने । (घांज । रा.नि.व.१५ । सूतिका-गारि । रत्ना.आसवे । मरणचिह्ने । त्रि । अथमे । सर्वत्र मे. । मद्यसामान्ये । रा.नि.व.१४ ।

अरिष्टकः । पुं । फेनिलहवे । सि.थो.दाहज्वर. श्रीकण्ठः । “फेनेगारिष्टकस्य च ।” निम्बहवे । अत्र निम्बकोमलपत्रवः । च.द.पित्त-ज्व.श्रीरोमेधे । री-ठाकरञ्जे । म.द.व.५ । सरसहुमे । रत्ना. । स्त्री । मये । भा. ।

अरिष्टचयम् । स्त्री । स्वस्थारिष्टं वेधारिष्टं की-टारिष्टञ्चेति अथारिष्टचये । तत्र स्वस्थारिष्टं पञ्चविधं तद्यथा—भीजनारिष्टं काथादारिष्टं दर्शनैन्द्रियाय-

रिष्ट-प्रवर्धेन्द्रियारिष्ट-रसवेन्द्रियारिष्टाः । तत्र प्र-
थमे रोगं विना हीनवर्धता दुर्मनस्कता भोजनानि-
च्छा च भवति । द्वितीये ह्यायापरासुखता क्षिणता
सञ्चिद्रता वा भवति । तृतीयादीं नासामिद्राधि-
पायुम्बोऽकास्यात् रक्तस्रावः, यवषादिबाधार्थं जि-
ह्वा कठिना स्रग्वा च भवति । वेधारिष्टः वेधाख्योप-
सर्गजः । स च शरदि रवितापेन, प्राष्ठवि शालाभा-
नाश्च आयते । तस्मिंश्च जाते सञ्चरता चधीमुख-
ता श्वासकासी स्रग्वाःकृतादि भवति । कौटारिष्टे
वाजिनां जठरे कौटगुच्छा जायन्ते, तेन वाजिनः
सौदमि । अयदनः १२-२५ च ।

अरिष्टफलः । पुं । कटुनिम्बहृत्वे । रा.नि.व.६ ।

अरिष्टलक्षणम् । स्त्री । मृत्पुलकणे । “रोगिणो
नरचं यस्मादवश्यभावि लक्ष्यते । तल्लक्षणमरिष्टं
स्त्राद्रिष्टञ्चापि तदुच्यते ।” भा. ।

अरिष्टा । स्त्री । कटुक्याम् । रा.नि.व.६ । च.
२.४ च । प.सु. । र.सा. । वै.निघ.२भ. । विषमज्व.
पटोलादी । नागबलायां । रा.नि.व.४ । मथे ।

अरिष्टाङ्गः । पुं । रीठाकरञ्जे । त्रीटो । वै.निघ.
२भ.उन्मा.चि. ।

अरुः (सु) । पुं । आरम्बधहृत्वे । मोन्नाल
गांश्च । रक्तखदिरे । चतत्रथे । मर्मेणि । सन्धि-
स्थाने । उ. ।

अरुक् । चि । सुखे ।

अरुग्णः । चि । सुखे ।

अरुङ्गिमेघः । स्त्री । नेत्ररोगविशेषे ।

अरुचिः । स्त्री । खनामख्यातरोगे । आरुच् कुरा,
अरोराचक रोगे । सत्यामपि बुभुक्षायां भोजना-
सामर्थ्ये । भोजनानिच्छायाम् । भा.म.१भ.श्लेषज्व. ।
See अरोचकः ।

अरुजः । पुं । आरम्बधहृत्वे । वडु मोर्गांजु ।
रा.नि.व.६ । स्त्री । कुडुमे । सिन्दूरे ।

अरुणः । पुं । कौकिलाक्षमेदे । कूटमथांङां ।
अतिविषायाम् । श्लोथाकहृत्वे । प.सु. । मञ्जिष्ठायां ।
अर्कहृत्वे । मी. । पुत्रागठवे । रा.नि.व.१० । गुडे ।
रा.नि.व.१४ । पिचकहृत्वे । मद.व.२ । रक्तापाक-
मे । रक्तकरवीरे । वै.निघ. । कुष्ठमेदे । लक्ष्णम्—
शनिनाशमानि तन्मूनि निरुपींषि दोदमेदसाप-

युक्तानि चरुचानि । सु.नि.५५. । चि । रक्तवर्धे ।
अरुणम् । स्त्री । अरुफेने । वै.निघ. । रक्तोत्पले ।
रक्तद्वहतायाम् । वा.टी.हेमाद्रिः । कुडुमे । रा.नि.
व.१२ । सिन्दूरे । रा.नि.व.१९ । माषिक्यमेदे । वै.
निघ.२भ.चयरीग. वैलोक्व-चिन्तानिषिरसे ।

अरुणकपिशः । पुं । द्राचामेदे । किम्बिमि-
विशेष । मं फकीरीद्राच । वै.निघ. ।

अरुणकमलम् । स्त्री । कीकानदे । रक्तकण्ठः ।
रा.नि.व.१० । [वै.निघ. ।

अरुणचूडः । पुं । तामचूडपक्षिणि । कूकूडां ।

अरुणतण्डुलीयम् । स्त्री । रक्ततण्डुलीयशाकी
त्रांङी नटो । च.द. ।

अरुणनागः । पुं । मुद्राशङ्गे । अचिः ।

अरुणनेत्रः । पुं । पारावते । पांश्रत्रा । कौकि-
ले । वै.निघ. ।

अरुणपुष्पी । स्त्री । बन्धुजीवकहृत्वे । त्राङ्गुलि
फूल । मं रक्तदुपारी । वै.निघ. ।

अरुणमक्षिका । स्त्री । रक्तमक्षिकायाम् ।
नाल माणि । वै.निघ. ।

अरुणस्त्रोचनः । पुं । पारावते । पांश्रत्रा ।
हिं खवूतर । रा.नि.व.१६ । कौकिले । वै.निघ. ।

अरुणसर्पः । पुं । तचकसर्पे । वै.निघ. ।

अरुणसारः । पुं । हिङ्गुले । वै.निघ. ।

अरुणा । स्त्री । अतिविषायाम् । मी. । रा.नि.व.
६ । भा.४भ.बाल.ज्व.चि.महाभङ्गा.गुडे । “घनल-
णाख्याशङ्गी ।” भेष.प्रदरारिरसे । कुष्ठ.चि. ।
मञ्जिष्ठायां । मी. । रा.नि.व.६ । भा.म.१भ.ज्व.
चि.लाक्षातैले । “लाक्षा दशाद्या त्वरुणा षड्धा ।”
प्रपौखरीके । प.सु. । त्रिहतायां । मी. । जवायाम् ।
मद.व.१ । अरुणातिविषा श्यामा मञ्जिष्ठा त्रिहता
च । श्यामालतायाम् । मी. । इन्द्रवाहणीखतायाम् ।
गुञ्जालतायाम् । रा.नि.व.३ । पुनर्धवायां । मुञ्जी-
र्याम् । रजा. । [मं लांक । वै.निघ. ।

अरुणात्मिका । स्त्री । कुमरिषे । मङ्गात्रिण्डि ।

अरुणाभम् । स्त्री । वल्लोही ।

अरुणार्कः । पुं । रक्तार्के । प.सु. । मं मन्दार ।
कं मन्दार चक्रे । रा.नि.व.१० । गुणाः—हरः

वातकुष्ठकण्डूविषत्रयः श्रीहृद्युग्मार्शः कफीदरमल-
कमिहृदयः । कटुतिक्तौषः कफघ्नी मेदघ्नी विषघ्नः
वातकुष्ठत्रयः श्रीयकण्डूविसर्पहृदयः । पुष्यं मधुरं
तिक्तं धारकं कृमिकुष्ठकफार्शोविषरक्तपित्तघ्नं गुल्म-
शोथहृदयः । भा.पू.१भ. ।

अरुणोपलः । पुं । अरुणवर्णमण्डि विशिष्टे ।
तूनि इति भाषा । पञ्चरागमणी । हे.च.।

अरुन्धती । स्त्री । जिह्वाये । वै.निघ. ।

अरुषः । पुं । व्रथे । षीटके । वै.निघ. ।

अरुषिका । स्त्री । सुद्रोरीगान्धतमकपालरीगे ।
श्रीरीत्रये । अर्थं कफरक्तकृमिकोपती भवति । “अ-
रुषि बहुवक्त्राणि बहुल्लेदीनि सूक्ष्मं तु । कफाष्ट-
कृमिकोपेन नृणां विद्यादरुषिकाम्” ॥ भा.नि. ।

अरुष्कः । पुं । भस्मातकवचे । उडला ग्राह्य ।
मं विववा । भा.पू.१भ. । रा.नि.व.११ ।

अरुष्करः । पुं । भस्मातकवचे । प.सु. । रा.नि.
व.११ । भा.पू.१भ. । मद.व.१ । अरुषिकायाम् ।
वि । व्रणकृति । मे.रचतुष्कं ।

अरुष्करम् । स्त्री । भस्मातकफले । च.द.अर्थ-
चि. । भेष.कुष्ठ-चि.पञ्चतिक्त.घृते । “सनागरारु-
ष्करहृददारकम्” । सि.यी.चतुःसमलीहे । च.सु.
४अ.कुष्ठघ्नव. । [आश्रमा । रा.नि.व.५ ।

अरुषा (टा) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । तूँहे
अरोकदन्तः । त्रि । कण्डुदन्ते । वै.निघ. ।

अरोचकः । पुं । अरुचिरीगे । स पञ्चविधः
—वातपित्तकफसन्निपातागन्धुमेदेन । भा.नि. ।
मनसापज आगन्तुक इति शार्ङ्ग.पू.७अ. । लक्ष्यं
यथा—प्रक्षिप्तं मुखे चात्रं जन्तौ स्तदते सुहृः ।
अरोचकः स विज्ञेयो भक्तवेषमथो शृणु ॥ चिन्त-
यित्वा तु मनसा दृष्ट्वा शुत्वा तु भोजनं । वेषमाया-
ति यो जन्तुर्भक्तवेषः स उच्यते ॥ यस्यान्ने न भवे-
च्छ्रद्धा स भक्तश्चन्द उच्यते । विजयरचिते भोजः ।
एते त्रिविधा अपि रोगा अरकसुमुताभ्यां एक एव
धृताः । वातादिभिः शोकभयातिक्षीमश्रीर्मनी-
ज्जाग्रदपनम्भैः । अरोचकाः स्युः परिहृष्टदनाः
कषायवक्त्रस्य मतोऽजिह्विनः ॥ भा.नि. । पथ्यं यथा—
-रुचिः समीरुचे पिने विरेकी वमनं कफे । सर्वेज-
-अर्थात्सामर्थ्यं चर्षणं सादरीचके ॥ भा. । रक्षिर्वि-

रेकी वमनं यथावत् धूम्रीपसीवाककषयवर्षणा ।
तिक्तानि काष्ठानि च दन्तचर्षणं चिवात्रपागानि
हितैः कृतानि । गीधूमसुहादयश्चालिषटिका मांसं
वराहाजशशैषसम्भवं । चेन्नी भषाकं मधुरालिके-
शिशः प्रीष्ठी खलेशः कवयी च रोहितः । कर्का-
रुवेवायनवीनमूलकं वाताकुशीभास्त्रमनीचदाङ्गि-
मं । भयं पटीलं रुचकं घृतं पयो बालानि ताला-
नि रसोनशूरणम् । द्राक्षा रसालं नखदन्तुकाञ्जिकं
मयं रसालादधितकमारुद्रकम् । कक्कीखर्जूरपि-
यालतिन्दुकं पक्कं कपित्थं वदरं विकङ्कतम् ।
तालास्थिमज्जा हिमबालुका सिता पथ्या यमानौ
मरिचानि रामठम् । स्वाहस्रतित्तानि च देहमार्श-
ना वर्गोऽयमुक्तोऽरुचिरीगिणे हितः । इति पथ्यम् ।
कासीद्गारक्षुधानेचवायुवेगविधारणम् । अहृद्यान्नम-
सृक्षीकं क्रोधं लोभं भयं शृचम् । दुर्गन्धरुपसीवा च
न कुर्यादरुचौ नरः ॥ इति अपथ्यम् ।

अर्कः । पुं । (*Calotropis gigantea*, Syn,
Aselepias gigantea.) खनामख्यातीपविष-
जातीयवृक्षे । आकल ग्राह्य । हिं मान्दार । मं
रुद्र । कं अके । तं जिह्वेदुचेद्दु । अर्कः श्वेतरक्तभेदेन
द्विविधः । तयोर्विशेषाक्षतपथ्याये मृग्याः । गुणाः
—कटुः उष्णः वातजित् दीपनीयः शोफघ्नः व्रथ-
घ्नः कण्डूकुष्ठनिघ्नश्च । रा.नि.व.१० । सारकः
वातघ्नः कुष्ठकण्डूत्रयशीहृद्युग्मार्शः कफीदरमलकमि-
हृदयः । पुष्यं—मधुरं तिक्तं धारकं कुष्ठकृमिकफा-
शोविषरक्तपित्तगुल्मशोथघ्नश्च । भा.पू.१भ. । अर्कद्वयं
शुद्धवातकुष्ठकण्डूत्रयत्रयात् । निहन्ति श्रीहृद्युग्मार्श-
यकृत्क्षीमीदरकमीन् । मद.व.१ । माषा २-३
रक्तिः । इति रावणकृतचिकित्साशास्त्रे । तास्ये । मे.
कविकं । वैलोक्यडम्बररसे । वै.निघ. वा.व्या.
चि.चिन्तामणिरसे । स्फटिके । मे.कविकं । अरु-
षार्कैः । प.सु.भा.पू.१भ. । आदित्यपवचुपे । रा.
नि.व. ४ । “अर्करक्तपुष्यः प्रसिद्धः ।” सु.सु.३७अ.
अर्कादिव. । ३८अ.श्रीरो.चि. ।

अर्ककान्ता । स्त्री । आदित्यमत्तयायाम् । हृष्ट-
हृष्टिना । रा.नि.व.४ । मद.व.१ ।

अर्कगन्धिका । स्त्री । शीरविद्यायाम् । कुष्ठ
तृमिकृन्नाथ । प.सु. ।

अर्कचन्दनम् । स्त्री । रक्तचन्दने । रा.नि.व.११ ।

क्री । अर्कमूले ।

अर्कतेलम् । क्री । कुष्ठाधिकारे । अत्र कटुतेलं पलाष्टकं अर्कपत्ररसस्य पलाष्टकं निम्नायाः पलं मनःशिलायाश्च पलम् । च.द.कुष्ठ.चि. । सा.क्री. ।

अर्कदलः । पुं । आदित्यपत्ररूपे । रा.नि.व.४ । अर्कहवे । [भा. ।

अर्कनामा । पुं । रक्ताकें । नाल आकम् ।

अर्कपत्रः । पुं । आदित्यपत्ररूपे । रा.नि.व.४ । च.द. । अर्कहवे ।

अर्कपत्रा (त्री) (त्रिका) । स्त्री । ईश्वर-मूलहवे । श्रेष्ठत्र मूल । प.सु.र.मा. ।

अर्कपर्णः । पुं । रक्ताकंहवे । नाल आकम् । मं सूर्यमन्दार । भा.पू.१भ. । [शाशानी ।

अर्कपर्णिका (र्णी) । स्त्री । माषपर्ण्याम् ।

अर्कपादः । पुं । सूर्यकान्तमणौ । निम्बहवे । वै.निघ. । [क्षुपे ।

अर्कपादपः । पुं । निम्बहवे । त्रिका । अर्क

अर्कपुष्पा । स्त्री । चीरकाकोल्याम् । श्लैत्र कौकला । See चीरकाकोली ।

अर्कपुष्पिका } स्त्री । (Gyandropsis
अर्कपुष्पी } centa-phylla, Syn,
Cleome pentaphylla.) सूर्यवल्गुम् । (शुक्र
हृद्ग्रहणं । अर्कहलीति भाषा । अर्कसदृशपुष्पी
सता । हिं अन्वाहली दधियार् चीरहम् । मं शिर-
दोडी । भा.४भ.बालरोग चि. । गुणाः—अर्कपुष्पी
कृमिघ्नैश्च-मैहृपित्तविकारहृत् । म.द.व.१ । कृमि-
कफमैहृमनोविकारघ्नी । भा.पू.१भ. । रक्तापराजि-
तायाम् । र.भा. । चीरकाकोल्यां । र.मा. ।

अर्कप्रभागुडिका । स्त्री । रसायनाधिकारे ।
अस्याः पाठः यथा—रसं निष्कृष्यं शुद्धं निष्कृतं ता-
स्यचूर्णकं । चिन्तामूलफलकाये यामं खल्ले विमर्द्द-
येत् । तद्द्वौलं बन्धयेद्वस्त्रे दोलःश्लेषु तक्रके । चि-
न्ताफलयुते पन्थाश्चतुर्थमासमुद्धरेत् । वटिकाकंप्र-
भा नाम लरान्धव्युविनाशिनौ । संवत्सरप्रयोगेषु सूर्य-
गुण्यो भवेन्नरः । पलाशपत्रौजतेलश्च कर्षमेकं गवां
पयः । चतुपानमिदं पाता दशनागवली भवेत् ॥
प्रक्षीणा.रसायना. ।

अर्कप्रिया । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् । हृद्-
हृद्ग्रिशां गीह । जवायाम् । रा.नि.व.१० ।

अर्कभक्ता । स्त्री । ब्राह्मणां त्राकीर्णाक । आ-
दित्यभक्त्यायाम् । हृद्ग्रहणं, शुभे इति च
भाषा । हिं हुलहुल । मं सूर्यकुलवल्ली । रा.नि.व.
४ । र.मा. ।

अर्कभूतिः । स्त्री । तास्यभक्तिनि । वै.निघ.२भ.
चीरताम्ररसे, मंशहृषी-चि. ।

अर्कमूर्त्तिरसः । पुं । रसोऽयं सात्रिपातिक-
ज्वरे प्रयोज्यः । द्रव्याणि चास्य रसगन्धकलौह-
विषाणि । अत्र लौहस्थाष्टौ भागाः पारदस्य भाग-
द्वयं, गन्धकी द्विगुणः, विषस्य च षोडशंशो यावत् ।
अयमेव त्रिदोषदावानलः कथ्यते यदायं तास्यपाच-
स्थापितः पुनः निम्बुकरसपित्तवर्गकण्टकार्याद्रं-
कसैर्भाव्यते । भेष.ज्व.चि. ।

अर्कमूलम् । क्री । तद्रामकहचमूले । च.द.
अप्रिमा.चि.चारगुडे ।

अर्कमूला । स्त्री । (Aristolochia Indica.)
ईश्वरमूल्याम् । श्रेष्ठत्र मूल । र.भा. ।

अर्कलवणम् । क्री । अर्कचारे । वै.निघ. ।

अर्कवल्लभः । पुं । बन्धुजीवहवे । वाङ्मनिवृक्ष,
दृष्टुं ८ डी । मं दुपारी । रा.नि.व.१० ।

अर्कवल्ली । स्त्री । आदित्यभक्तायां । हृद्ग्रहणं ।
वै.निघ. । [सु. । रा.नि.व.६ ।

अर्कवेदम् (धम्) । क्री । तालीशपत्रे । प.

अर्कसुता । स्त्री । कृष्णापराजितायां । वै.निघ. ।

अर्कसुधा । स्त्री । अर्कौल्यसुधायाम् । आक-
न्द्रेण चूर्णः गुणः—गुण्यरोगस्य नाशिनौ । वै.निघ. ।

अर्कहिता । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् । हृद्-
हृद्ग्रिशां । मं सूर्यकुलवल्ली । रा.नि.व.४ ।

अर्कचीरम् । क्री । अर्कहवनियांसि । आक-
न्द्रेण आटे । गुणाः—कृमिघ्नं व्रणघ्नं कुष्ठाशौं-
द-रिषु च हितम् । राज. । तिक्तलवणसुष्कीर्थं लघु
स्निग्धं गुणोदरकुष्ठहरं विरेचने हितम् । भा.पू.
१भ. । च.द.अर्क-धि. ।

अर्कादिगणः । पुं । अर्कालकनागदन्तीनि-
श्ल्याभागौरान्धाश्चिकालीमकीर्याप्रत्यकपुष्पीपीत-

तेजोदकीर्यात्रेतायुष्मतापसवत्वा इति । अर्कोलक-
करभ्रवयनागदलीनयूरकभागीराखेन्द्रपुष्पीसुद्रवेता-
महात्रेताद्विषिकाल्यजवषाशापसववयेति ॥ सु.सू.
३८८. । गुणाः—कफमेदीविषघ्नः क्रमिकुम्भः वि-
शेषात्रणशोधनश्च । वा.सू.१५५. ।

अर्कोशमा । पुं । सूर्यकान्तमयी । हूनी, पीप्रा
इति च लोके । हला । [अर्कं हवे । अम. ।

अर्कोद्भ्र । पुं । तालीशपत्रे । सूर्यकान्तमयी ।

अर्को । पुं । मयूर । गङ्गा । मं भीरी । वै.निघ. ।

अर्कोश्वररसः । पुं । रसोऽयं वातव्याध्युपशम-
नो द्विविधश्च । तृतीयो रक्तपित्ते, चतुर्थश्च कुष्ठा-
धिकारे । “रसस्य भागाश्वलारी गन्धकस्य दशैव
तु । तामस्य वाटिकायाश्च दत्त्वा चैनामधुंमुखीम् ।
सम्यक् निरुध्य तस्याश्च दद्याद्दूर्ध्वं श्रावकं । भाण्डं
निरुध्य यत्नेन भक्षनापूर्व्यं भाण्डकम् । अग्निं प्र-
ज्वालयेद्यामं मुखं तस्य निरुध्य च । स्नाहृशीतं
समुद्रुष्य ततामं चूर्णयेद्गुग्गुम् । भावयेदूर्ध्वं दुग्धेन
पुटिला दशधा पुनः ॥” रसे.चि. । रसेन्द्रसार-
संयुद्धं अयमेव कुष्ठे हृतः । विशेषन्तु—तत्र गन्ध-
कस्य ताम्रचक्रिकायाश्च १२ भागा उक्ताः । इति
प्रथमः ॥ “रसेन गन्धं द्विगुणं विमर्यं ताम्रस्य
चक्रेण सुतापितेन । आच्छादयित्वाथ ततः प्रयजात्
चक्रे विलम्बेन ततः प्रगच्छ । सच्चूर्णं च द्वादश
धार्कदुग्धैः पुटेन वज्रिनिफलाजलेषु ॥” भावा२२. ।
इति द्वितीयः ॥ रसे.चि. । “सूताकं घृतताम्रच-
क्रताम्रश्च समाचिकम् । अश्वतासुरसैर्भाव्यं त्रिसप्त
कपुटे पचेत् । वासाक्षीरविदारौर्भां चतुर्गुञ्जाप्रमा-
णतः । भक्षणम् ॥” अत्र अर्कः ताम्रम् । अश्वता
गुडूची । माचिकं स्वर्णमाचिकम् । र.सा.सं.रक्त-
पित्तचि. । इति तृतीयः ॥ चतुर्थः कुष्ठाधिकारे ।
“पलानीशस्य चत्वारि बलेर्हादश तावती । ताम्रस्य
चक्रिका देया रसस्यैर्ध्वं श्रावकं । दत्त्वा विवह-
भाण्डस्यं पूरयेद्भक्षना दृढं । अग्निं प्रज्वालयेद्याम-
दयं शीतं विचूर्णयेत् । पुटेर्हादशधा सूर्यदुग्धेना-
लोहितं पुनः । वरापावकभङ्गानां द्रवैस्त्रिभिर्वि-
भावयेत् । अयमर्कोश्वरी नाम्ना रक्तमण्डलकुष्ठजि-
त् ॥” अत्र ईशः पारदः, तस्य चत्वारि पलाणि ।
बलेर्गन्धकस्य च द्वादशपलाणि । र.सा.सं. ।

अर्कोत्तमा । स्त्री । बर्ष्याम् । वावूहेजूनग्री ।

अर्कोपलः । पुं । सूर्यकान्तमयी । आठम
पाथत्र इति लोके । रा.नि.व.११ ।

अर्गटः । पुं । चार्त्तगल इति प्रसिद्धे कष्टकण्ठ-
विशेषे । नीलगण्टो । हिं चार्त्तगल । मं एरवशी ।
गुणाः—शीतः त्रणशोधनरीपणश्च । मद्.व.५ ।
तथा । “अर्गटसुवरः शीतवीर्यो त्रणविशोधनः ।
त्रणरीपणकृष्वैव पुष्पमस्य मधु क्षुत्तम् । तिक्तञ्च
ज्वरपिपात्रं कफरक्तहजापहम् ॥” वै.निघ. ।

अर्गलम् । स्त्री । मांसि । वै.निघ. ।

अर्घटम् । स्त्री । भक्षनि । हारा ।

अर्घ्यम् । स्त्री । आर्घ्यमधुनि । See मधु ।

अर्घ्याटः (सः) । पुं । शुकलायाम् । ओकड़ा,
छेछूक । शुकला चालुपत्रः स्यादर्घ्यातोऽर्घ्याटलो
मतः, इति द्रव्याभि. ।

अर्घ्यातः । पुं अर्घ्याटे । ओकड़ा । द्रव्याभि. ।

अर्घ्याहः । पुं । सुत्रकुन्दश्चे । रा.नि.व.१० ।

अर्चिः । स्त्री, स्त्री । कान्तौ । अग्निज्वालायाम् ।

अर्जकः । पुं । सुद्रतुलसीवृक्षभेदे । वावूहे जू-
नग्री । हिं वावरी । मं आनुवला । कं गर्गेर ।
ते तैल्लगगोरचेदु । “वर्बरिकाकारो लघुमञ्जरीकः
सूक्ष्मपत्रः निर्गन्धः श्वेतकुठेरकः (वावूहे) ।” सु.सू.
३८८.सुरसादी ड । श्वेतवर्ष्याम् । शीता वावूहे ।
भा.पू.१५. । श्वेतपर्णांस, त्रोकुमात्री इति लोके ।
सि.यी.विष्णु-चि.वसनशान्ती । अर्जकः श्वेतलक्ष-
रक्तभेदाच्चभेदः तुल्यगुणश्च । गुणाः—कटूश्चः
वातकफरीगघ्नः नेत्ररीगहरः कथ्यः सुखप्रसवक-
रश्च । रा.नि.व.१० । श्वेतपलाशश्चे । See वर्ष-
री । [नील ।

अर्जकर्जः । पुं । असनश्चे । आगना, पिशा-
च ।

अर्जुनः । पुं । (Terminalia Arjuna, or
Pentaptera arjuna.) खनानस्यातश्चे । अ-
र्जुन ग्राह । हिं कह, कौह । मं अर्जुनसादड़ा ।
कं सारदील । तं महिचेदु । गुणाः—कषायीश्चः
कफघ्नः त्रणशोधनः पित्तत्रसदन्नाहरः वातकोप-
नश्च । रा.नि.व.६ । शीतलः हृद्यः क्षतक्षयविष-
रक्तहरः मेदीमेहघ्नघ्नः तुवरः कफपित्तघ्नश्च । भा.
पू.१५.वटादिव. । वा.सू.१५५.च.न्यमीधादिः । “ज-

ब्रह्मयार्जुनकपीतनसीमवल्कः ।" भावा १ नी. ।
नेचयुक्तगतरीगे । लक्ष्यम्—“एको यः ब्रह्मवधि-
रोपमश्च विन्दुः युक्तस्थी भवति तमर्जुनं वदन्ति ।”
मा.नि. । मथूरे । से.नचिकं । त्रि. श्रेतवर्षे ।

अर्जुनम् । स्त्री । दृष्यमाने । हला. । सुवर्षे ।
से.नचिकं । कासद्वये । र.मा. । दर्भमेदे ।

अर्जुनघृतम् । स्त्री । हृद्गो घृतम् । अत्र
काथार्थमर्जुनत्वक् ६४ प. पाकार्थं जलं ६४ श.
शेषः १६श. कल्कः १ श. घृतं ४ श. । सूक्ष्मं-
घृतं ४श. अर्जुनस्वरसः १६श. अर्जुनत्वक्कल्कः १श.
एकत्र पाथ्यम् । च.द.हृद्गो-चि. । “पार्थस्य
कल्कस्वरसेन सिद्धं शलं घृतं सव्यहृदामयेषु ।”
घृतं ४ श. अर्जुनस्वरसः ४ श. कल्कार्थं अर्जुनत्वक्
१ श. । सा.कौ. । शेष.भा.रस.र. ।

अर्जुनत्वक् । स्त्री । अर्जुनवल्कले । अर्जुन-
ज्ञान । च.द.च.सा.चि.श्रद्धादिः ।

अर्जुननामाख्यः । पुं । अर्जुनवृत्ते । भा. ।

अर्जुनसुधा । स्त्री । अर्जुनोत्पन्नासुधायां । अर्जुन-
काटेरुद्रं चूणं । गुणाः—“सुधा अर्जुनजा प्रीता
कफस्य च विनाशिनो ।” वै.निघ. । द्रव्यगुणे ।

अर्जुनाख्यः । पुं । काशद्वये । र.मा. । अर्जुनवृत्ते ।

अर्जुनादः । त्रि. दर्भकाशखादके । च.चि.१अ. ।

अर्जुनायघृतम् । स्त्री । प्रमेहे घृतमायथा—
“अर्जुनपटोलमिश्रैः सवचादीप्यकरसासमिश्रितैः ।
भङ्गातकागुरुघनैः सगदानलचन्दनोशीरैः । गो-
क्षुरकसीमवल्कैः नवपटोलेर्हृदिद्रया त्रिफलाः । अ-
श्मत्सकार्जुनाभ्यां दीप्यकयुक्तेन चैव लीधेण । म-
ञ्जिष्ठातिविधाभ्यां कल्ककषायैः पचेत्सैलम् । कफ-
वातीत्ये मेहे पित्तहृते साधयेत्सर्पिः ॥” भा.म.१भ.
मेह चि. ।

अर्जुनी । स्त्री । गवि । गीर्हेः । से.नचिकं ।

अर्जुनीपमः । पुं । श्राकद्रुमे । ऋ०७१ गीर्ह ।
र.मा. । शालवृत्ते । रजा. ।

अर्थः । पुं । श्राकवृत्ते । ऋ०७१ । श.च. ।

अर्थः (स) । स्त्री । जले । रा.नि.व.१४ ।

ः । पुं । श्रद्धे । वै.निघ. ।

वः । पुं । समुद्रे । रजा. ।

अर्षवजः । पुं । समुद्रफेने । रजा. ।
अर्षवजमलः । पुं । समुद्रफेने । च.द. ।

अर्षवफेनः । पुं । समुद्रफेने । च.द. ।

अर्षवमलः । पुं । समुद्रफेने । रजा. ।

अर्षवीङ्गवः । पुं । अग्निजारवृत्ते । रा.नि.व.६ ।

अर्षोदः । पुं । सुलके । रा.नि.व.६ ।

अर्षोभवः । पुं । श्रद्धे । रा.नि.व.१३ ।

अर्त्तगलः । पुं । नीलकिण्टाम् । नीलशोणो ।
सु.द्रव्यसं.अ. आगद इति ख्याते फलवृत्ते । रजा. ।

अर्त्तिः । स्त्री । रोगे । रा.नि.व.१० ।

अर्थः । पुं । विषये । धने । याचने । कारणे ।
वस्तुनि । अभिधेये । निवृत्तौ । प्रयोजने । मे धविकं ।

अर्थचम्पिका । स्त्री । कर्कटशृङ्गाम् । कौं००० ।
शृङ्गी । वै.निघ. ।

अर्थप्रसादनी । स्त्री । धामनवृत्ते । वै.निघ. ।

अर्थसाधकः । पुं । पुत्रजीववृत्ते । श्रुज्जीवा ।
मद.व.१भा. । [रीठाकरञ्ज] । मद.व.५ ।

अर्थसाधनः । पुं । पुत्रजीववृत्ते । मद.व.१ ।

अर्थसिद्धः (कः) । पुं । पुत्रजीववृत्ते । श्रेतनि-
गुण्डां । लक्षणनिगुण्डाम् । रा.नि.व.४ ।

अर्थापत्तिः । स्त्री । ‘यदकौचित्तमर्थादापद्यते’
सा.सु.उ.६५अ. ।

अर्थ्यम् । स्त्री । शिलाजतुनि । से.यधिकं ।

अर्दनिः । पुं । अग्निरोगे । अ.टी. ।

अर्हितम् । स्त्री । तन्नामकवातव्याधौ । अर्ण-
पाठ वि०अ.म. तस्य लक्षणम्—“उर्वेर्व्याहृरतो-
ऽव्यर्थं खादतः कठिनानि च । हसती नृधृतो
भाराद्विषमास्त्रयनाशनात् ॥ शिरोनासौष्ठचिबुकल-
लाटेष्वणसन्धिगः । अर्दयत्यनिशो वक्रमार्हितं जन-
येत्ततः ॥ वक्रोभवति वक्रार्द्धं शीवा चाप्यपवर्त्तते ।
शिरश्चलति वाक्शंशी नेत्रादीनाञ्च वैकृतम् । शीवा-
चिबुकदन्तानां तस्मिन् पात्रे च वेदना । तमर्हित-
मिति प्राडः ॥” मा.नि. । अत्र रोगे यस्मिन् पात्रे
अर्हितं तस्मिन्नेव पात्रे शीवादीनां वेदना भवतीति
बोध्यम् । चिबुर्वातीति अतिशये निमेषशब्दे च
रोगिणि तदव्यर्थं भवति । अर्षीवर्षं—तिलक-

स्वपुत्रसोनकल्कादिकम् । “केदपानानि नस्य च भीज्यान्विलहनि च । उपनाहाद्य शस्यने खेद-
नस्य तथाईति ॥” “तन्नामकाशरीरविशेषे । लक्ष-
णं—हनुर्धवस्य विचेपान् घोषामेदाद्य वृद्धिमा-
न् । नासापुटविकाराद्य अर्द्धितं रोगमादिशेत् ॥”
जयद.५५अ. ।

अर्द्धम् । स्त्री । समाशे । पुं । खखे । मी. ।

अर्द्धकः । पुं । जलसर्पे । वै निघ. ।

अर्द्धकपाटसन्धिकः । पुं । बाह्यदीर्घकपा-
लीतरास्यपाखिकर्षणम्बनाकृतिविशेषे । सु.सू.१६अ. ।

अर्द्धकैशिकी । स्त्री । केदनाद्यं शस्त्रधारावि-
शेषे । सु.सू.८अ. ।

अर्द्धखारी । स्त्री । खारीमानाडो १२८ अ. ।

अर्द्धचन्द्रः । पुं । मयूरपिच्छे । मयूरप्रच्छेद
टाद । हे.च. ।

अर्द्धचन्द्रम् । स्त्री । अङ्गुलितोरणे । हारा. ।

अर्द्धचन्द्रा । स्त्री । त्रिवृति । रा.नि.व.६ । कृष्ण
त्रिवृति । कान तेउडेडी । भा.पू.१भ. ।

अर्द्धचन्द्राननः । पुं । अन्तर्मुखनामकविद्या-
रणास्त्रे । अम. ।

अर्द्धचन्द्रिका । स्त्री । कर्णस्फोटालतायां । रा.
नि.व.१ । कृष्णत्रिवृति । मद.व.१ ।

अर्द्धलोचकः । पुं । कुपांसि । काँडूली । हारा. ।

अर्द्धतिलकः । पुं । किराततिलकके । भा.पू.१भ. ।

अर्द्धधारकम् । स्त्री । अस्त्रविशेषे । तस्य केदन-
मेदनायम् । सु.सू.८अ. ।

अर्द्धनारीश्वररसः । पुं । रसोऽयं सान्निपा-
तिकञ्जरी गुञ्जामात्रं नस्यकर्षण्यथोऽय्यः । अपरे
जीर्णविषमञ्जरे नस्यमित्याहः । तेन तस्त्वक्षमेव
वामाङ्गञ्जरी नश्यति । अस्त्रद्रव्याणि रसगन्धक-
विषटङ्गानि समभागानि कञ्जस्त्रीवत् कृत्वा कृष्ण-
सर्पसुखाभ्यन्तरे स्थापयित्वा तन्मुखं श्वा संलप्य
श्वहास्त्रे स्थापयेत् । कर्वाधी खवणदानपूर्वकं ततो
भास्त्रमाहृत्य त्रीनापी ४ प्रहरं पचेत् । भेष. । अत्र
“दिकं शस्त्रं तत्समं”मिति मिलितरसगन्धकयोः
समम् । “जैपालं तत्सममिति” विषतुल्यं जैपा-
लं देयम् । “मरिचस्य चतुर्गुणमिति” एकभागानि

श्या मरिचस्य चातुर्गुणम् । श्रीकण्ठः । सीमीश्वरसु-
मिलितरसगन्धकापेक्षया चातुर्गुणमित्याह । अश्व-
हारीऽप्यनेनेव । “रसगन्धी समी श्वही विषं श्वा-
स्त्रं तत्समं । जैपालं तत्समं श्या मरिचस्य च-
तुर्गुणम् । त्रिफलाया रसेर्मयी भावना पक्षधा कृ-
ता ॥” र.सा.सं.जीर्ण-विषम-ज्व.चि. । अन्वः पा-
ठः श्वसुर्तं तथा गन्धं विषं तामस्य भक्ष च । सम-
भागेन संगृह्य वारिष्या पेक्षयेद्ददं । चक्राकारसम-
कृत्वा सर्पतुल्येन संन्यसेत् । तपुष्कलीपनकृत्वा रीद्रे
दद्याद्विचक्षणः । स्यात्स्यने लवणं किञ्चित्तस्त्रीपरि-
च मोलकं । ततो खवणकं दत्त्वा सिकताभिः प्र-
पूरयेत् । चतुर्भिः प्रहरैर्ज्वालामन्दमध्यखरकमात् ।
शीते तद्दीर्घकं नीत्वा दूरीकृत्य च लीपनं । भक्ष
संगृह्य यत्नेन खले कुर्याद्विमर्दनं । यवमाचानु क्ष-
युषं नस्ये दद्यात्पुरेश्वरि ॥” प्रयोगा.ज्व.चि. ।

अर्द्धपलम् । स्त्री । कर्षण्ये । ४ मी. । स्यात्कर्षा-
भ्यामर्द्धपलम् । प.प्र.१ख. ।

अर्द्धपादा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै.निघ. ।

अर्द्धपारावतः । पुं । वनकुकुटे । चित्रकण्ठ-
पारावते । मुक्तिपांशुना । तित्तिरपचिचि । चचि. ।

अर्द्धपुष्पा । स्त्री । महावलायाम् । भीतवेलेण्डा ।
वै.निघ. । [धी०ग्रा ।

अर्द्धभोजनम् । स्त्री । अर्द्धांशने । आर्द्रपेटो

अर्द्धमात्रिकः । पुं । निरुहणाधिकारि तन्नाम-
क-वस्त्री । “दशमूलीकषायेण शताह्वारं प्रपेक्ष-
येत् । सैमवाचस्य मधुनी चिपलं द्विपलं तथा ।
तेलस्य पलमेकानु फलस्यैकत्र योजयेत् । अर्द्धमा-
त्रिकसंज्ञोऽयं वन्निर्देयो निरुहयत् । न च क्षेष्टो
न च खेदः परिहारविधिर्न च । आत्रेयानुमती
स्यैव सर्वरोगनिवर्हणः ॥ इति च.द. ।

अर्द्धमासूरी । स्त्री । लीखनार्थमस्त्रधाराविशेषे
सु.सू.८अ. ।

अर्द्धवीरश्वा । स्त्री । कृष्णदूर्वायाम् ।

अर्द्धश(स)फरः । पुं । दण्डपालास्याश्वद्रमस्य-
विशेषे । पैडिका वा डानकोणा माह । हारा. ।

अर्द्धशरावः (कः) । पुं । प्रसूतित्वये । १९
तो. । प.प्र.१ख. । भा. । [वै.निघ. ।

अर्द्धसहः । पुं । पेक्षके । पौंटा । मं श्वनङ् ।

अर्द्धाग्नीजस्रम् । स्त्री । अर्द्धाग्नि हीने पक्क-
जले । इदं वातपित्तघ्नम् । रा.नि.व.१४ ।

अर्द्धालिगः । पुं । जलसर्पे । वै.निघ. ।

अर्द्धावभेदकः । पुं । शिरीरीगभेदे । आत्
कर्णाणेन धत्ता । निदानलक्षणे—“रुचाशनाध्यश्-
नप्राग्वातावश्यायमैद्युनैः । वेगसम्भारचायासव्याधामैः
कुपितोऽनिलः । केवलः सकफो वाईं रट्हीत्वा
शिरसो बली । मन्याभूश्चकर्णांचिललाटाईंऽतिवे-
दना । शस्वारणिनिभां कुर्यात्तीव्रां सोऽड्ढांभेद-
कः ॥” भा.नि.। अपिच यस्योत्तमाङ्गांभतीव जनोः
सम्भेदतीदभमयल्लुष्टं । पचाद्दशाद्वादथवाप्यक-
क्षात्तस्याईंभेदं चितथाद्भवस्येत् ॥ सु.उ.२५अ. ।

अर्द्धाशनम् । स्त्री । अर्द्धभीजने । श.च. ।

अर्द्धेन्दुः । पुं । अतिप्रौढस्त्रीयोनी अङ्गुलियोज
ने । भे.दचिकं ।

अर्द्धेन्दुशकला । स्त्री । नासारीगविशेषे । क-
पालरोगभेदे । शीशुरोगे । अर्ध्वरोगे । गलरोगे ।
तालुरोगे । कर्णरोगे । वै.निघ. ।

अर्द्धादकधीरम् । स्त्री । अर्द्धादकशतदुग्धे ।
अर्द्धजलेन मिश्रं दुग्धं । “अर्द्धादकं पयः शिष्टमा-
माहृषुततं शतम् ।” हेमाद्री चारपाणिः ।

अर्भः (कः) । पुं । बालके । रा.नि.व.१८ ।
कुशे । भे.कचिकं । पचजातशिशौ । रा.नि.व.१८ ।

अर्भा । स्त्री । गुग्गुली । सु.उ.७७ । ‘अर्भाचूर्णं
सहयुतम् ।’ प्रयोगा.भप्र चि. ।

अर्भणः । पुं । द्रोणपरिमाणे (३२ सेर) । प.
प्र.१ख. । च.द.अ.सा.चि.कुटजावलीहे ।

अर्भन् । स्त्री । नेत्ररोगविशेषे । षकृत्वांग ।
तत्र पञ्चविधम्—प्रसाध्यर्भं, श्लक्ष्णं, रक्तार्भं,
मांसार्भं, दायुर्भं चेति । लक्षणं स्वस्वपथार्थं
सुगन्धम् ।

अर्भमा । पुं । अर्कवृत्ते । रा.नि.व.१० । सूर्ये ।

अर्भणः } पुं । अश्वे । भा.पू. ।
अर्भा (नृ) }

अर्भती । स्त्री । वडवायाम् । कुम्भदास्याम् ।
भे.तचिकं ।

अर्भ्वुदः । पुं, स्त्री । पुरुषे । दशकौटिपरिमाणे ।

भे.दचिकं । मांसकौलकाकाररोगविशेषे । आत् ।
हिं रसौली । वातअपित्तजकफजरक्तजवांसजमेदो-
आध्यर्भ्वुदहिरर्भ्वुदभेदेनाष्टौ । लक्षणं—गात्रप्रदेशे
कचिद्वेद दोषाः संसृष्टिता मांसमस्रक् प्रदूष्य ।
वृत्तं स्थिरं मन्दरुजं महान्तमन्यमूलं चिरवृत्तपा-
कं । कुर्वन्ति मांसोच्छ्रयमन्यगर्धं तदध्वुदं शस्त्र-
विदो वदन्ति । वातेन पित्तेन कफेन चापि रक्तेन
मांसिन च भेदसा वा । तज्जायते तस्य च लक्षणानि
ग्रन्थेः समानानि तदा भवन्ति ॥ भा.नि. । सु.नि.
११अ. । “दोषः प्रदुष्टो रुधिरं शिरासु सम्पीड्य
सङ्कीच्य गतस्तु पाकम् । संस्त्रावमुन्नाह्यतिमांसपिच्छं
मांसाङ्कुरैराचितमाय वृद्धिं । स्वव्यजनं रुधिरं प्र-
दुष्टमसाध्यमेतदुधिरात्मकं स्यात् ॥” इति दन्तरीग-
भेदे । नेत्ररोगभेदे । तालुरोगे तल्लक्षणं—तालु-
मध्ये रक्तजं पित्तलक्षणं पद्मकर्णिकावल्केसरेरिव
पार्श्वतो दीर्घमांसाङ्कुरैर्वेष्टितं शीघ्रं अर्भ्वुदं विद्या-
त् । “षट्पाकारं तालुमध्ये तु शीघ्रं विद्याद्द्रव्याद-
र्भ्वुदं पित्तलिङ्गम् ।” भा.म.४भ.मुखरो.चि. ।

अर्भ्वुदाकारः । पुं । बहुवारवृत्ते । चानिता
गांछ । वै.निघ. ।

अर्भ्वुदाद्रिजः । पुं । मेघशस्त्राम् । गेढा-
शिष्ठ । मं सुरदारशिंग । वै.निघ. ।

अर्भ्वूरम् । स्त्री । आह्वल्यनामसूपे । काशीरे
तडवड इति प्रसिद्धे । मं लडवड । वै.निघ.२भ.
संशुद्धणी.चि.तालीशादिचूर्णे ।

अर्भः । स्त्री । The piles or haemorrhoid, स्वनामस्थानतगदरोगविशेषे । लक्षणम्—
दोषास्त्रसांसगुदमुखादभ्यन्तरतः साईंचतुरङ्गुलि-
मिता या नाडी गुदमिति कथ्यते । सा गुदनाडी
श्लवावर्त्तनिभबलित्वययुक्ता । तस्याः साङ्गाङ्गुलिमि-
ताग्नी गुदौष्ठः । गुदौष्ठादङ्गुलिमितोऽंशः सम्भ-
रणीनाम प्रथमा बलिः, तदुपरि साङ्गाङ्गुलिमितो-
ऽंशो विसर्जनीनाम द्वितीया, तदूर्ध्वं साङ्गाङ्गुलिमि-
तोऽंशः प्रवाहनीनाम तृतीयाबलिश्च्यते । तास्त्रेव
मांसाङ्कुरा जायन्ते । तत्रार्भः षड्विधं वातजादि-
भेदात् । प्रकरणभेदं गुदार्भःपरं बोध्यम् । तन्नि-
दानं यथा—“दोषास्त्रसांसमीदांसि सन्दूष्य विप्रि-
धाकृतीन् । मांसाङ्कुरानपानादी कुर्वन्त्यर्भोसि तां
जगुः ।” इति । “प्रथमदोषैः समक्षैश्च शोषितास्त्र-
हजानि च । अर्भोसि षट्प्रकाराणि विद्याद्द्रव-

बलिनये ।" साधारणचिकित्सा—अत्र तद्याज्ञपा-
नौवधादिकं सैव्यं येन वायोःरतुषीमः अप्रिवल्ल-
ह्मिच जायते । "दस्ताय वेतनं योऽधीत्यादायापि
च धेतनं । अध्यापयेच्च जुहुयाञ्जपेद्दार्श्यायुती भवे-
त् ॥" इति कर्कषविपाकः । पथ्यं— "विरेचनं ले-
पनमलनीचः चाराग्निस्त्राचरितश्च कर्कषं । पुरा-
तना खोहितशालयश्च सषष्टिकाश्चापि यथाः कुल-
त्याः । गीधाखुसर्पानगजोष्ट्रकूर्मश्चावित्कुलिङ्गा-
जखरितुकौशाः । तरुञ्जवावाश्रग्गालकाका येऽन्ये-
ऽपि मांसाः प्रसहाश्च तेऽपि ॥ पटोलपल्लूरसीनव-
ङ्गपुनर्णवाशूरणवासुकानि । जीवन्तिका दन्तशठा-
सुरा च वृटिर्बयस्था नवनीततम्रं । कक्कोलधात्रीरु-
चकं कपित्थनीद्वादिसूत्रायपयांसि चापि । भल्ला-
तकं सर्पपञ्चकं तैलं गोसूत्रसीवीरतुषोदकानि ।
वातापहं यश्च यदग्निकारि तदन्नपानं हितमर्शसि-
भ्यः ॥" इति । अपथ्यं—आनूपमानिषं मत्स्यं पि-
ण्याकं दधिपिष्टकं । माषान् करीरं निष्यावं त्रिल्लं
सुम्बीसुपोदिकां । पक्काम् शालुकं सव्यं विष्टभ्रीनि
गुरुणि च । आतपं जलपानानि वसनं वस्त्रिकर्कषं
च । विरुजानि च सर्व्वाणि मारुतं पूर्व्वेदिश्वभम् ।
वेगरीधं स्त्रियं वृष्टयानसुल्कटकासनं । यथाखं दो-
षलक्षान्नमर्शसः परिवर्ज्येत् । यत्पथ्यं यदपथ्यश्च
वक्ष्यते रक्तपिनिनां । रक्ताग्नीरीगिणां तस्यदपि
विद्याविशेषतः ॥" इति ।

अर्थःकुठाररसः । पुं । रसोऽयं अर्शसि हितः ।
पाठः— "शुद्धसूतं पल्लवैकं द्विपलं शुद्धगन्धकं ।
शुततामश्च लौहश्च प्रथेकश्च पलत्रयम् । त्रिकटुं
लाङ्गुलीं दन्तीं चित्रकं पुष्करं तथा । प्रथेकं द्वि-
पलं योष्यं यवचारश्च टङ्गणं । उभौ पञ्चपली यो-
ष्यौ सैश्वं पलपञ्चकं । द्वात्रिंशच्च गवां सूत्रं कुङ्की-
चीरं तदईकं । सर्व्वं शुद्धिना पाथ्यं यावन्नयाति
पिष्टताम् ॥" इति मात्रा माषत्रयम् । रस.र.प्र-
योगाः । रसेन्द्रचिन्तामणौ रसगन्धौ न धृती । कु-
ङ्कीचीरश्च गोसूत्रसमं दमम् । पुष्करस्थाने पिलुक-
मिति उक्तम् । अन्यः— "शुद्धसूतं विधामन्मं शुत-
लौहश्च तावकं । प्रथेकं द्विपलं दन्तीं सूत्रवर्णं शूरणं
तथा । शुभाटङ्गयवचारसैश्वं पलपञ्चकं । पलाष्टकं
कुङ्कीचीरं द्वात्रिंशच्च गवां जलैः । आपिष्टितं प-
थेदप्रौ खादेष्यावश्यं ततः ॥" र.सा.सं. । शुभा
वंशशीषणा ।

अर्थःसूदनः । पुं । शूरणे । उल ।

अर्थम् । स्त्री । अर्शरीगे । श.र. ।

अर्थसः । त्रि । अर्शयुक्ते ।

अर्शा । त्रि । अर्शयुक्ते । श.र. ।

अर्शाघ्नः । पुं । शूरणे । उल । रा.नि.व.७ । म-
ल्लातके । डेल । सर्जिचारे । साङ्गिमांटी । तेज-
बले । तेजवले । श्वेतसर्वपे । श्वेत सर्पिषा ।
कटुशूरणे । वृत्तो । उल । वै.निघ. ।

अर्शाघ्नवर्गः । पुं । कुटजबिल्विचित्रकनागरा-
तिविषाभयाधन्वयासकदारुहृदिद्रावचाचव्यानीति ।
अयं द्वादशदशकः प्रभावादर्शघ्नः । अ.सू.४ ।

अर्शाघ्नवल्कला । स्त्री । तेजबले । तेजवला
वै.निघ. । [कं । भल्लातके । वै.निघ. ।

अर्शाघ्नी । स्त्री । तालसूत्र्याम् । रवा. । वै.निघ-

अर्शाजः । पुं । भगन्दररीगे ।

अर्शायन्त्रम् । स्त्री । अर्शोदर्मनाथं गोसनाकार-
यन्त्रे । "अर्शसां गोसनाकारं यन्त्रकं चतुरङ्गुलं ।
नाहं पञ्चाङ्गुलं पुंसां प्रमदानां षड्ङ्गुलं । द्विच्छिद्रं
दर्शने व्याधिः केचिच्छिद्रानु कर्कषि ॥" अत्रि. ।
जयद.५३अ. ।

अर्शावर्त्मन् । स्त्री । नेत्रवर्त्मगतरीगविशेषे ।
नेत्रवर्त्मनि कर्कटीवीजवत् मन्दवेदनमसृणतीष्णा
या पिडका भवति तत् । "एवांरुवीजप्रमिताः
पिडका मन्दवेदनाः । शुक्लाः खराश्च वर्त्मस्थान्द-
र्शोवर्त्म कौत्थंते ॥" एषा सन्निपातजा । मा.नि. ।
तदुक्तं—पिडका सन्निपातेन तदर्शोवर्त्म निर्दिशेत् ।
इति विजयरचिते—निमिः ।

अर्शाहररसः । पुं । रसोऽयं अर्शसि हितः ।
पाठो यथा— "रसवैदानशुद्धाभकान्मभश्च सगन्ध-
कं । तुल्यांशं मईवेच्चारुदार्दिमौल्यैः रसेक्षतः ।
भक्षयेन्प्रापनेकानु अर्शसां नाशने रसः ॥" रस.र. ।

अर्शाहितः । पुं । भल्लातकवृत्ते । त्रिका. ।

अर्शम् । स्त्री । सुवर्णे । र्मांणां । वै.निघ. ।

अर्शा । स्त्री । नायमाणालतायाम् । र्नालज्जां ।
वै.निघ. ।

अलम् (कम्) । स्त्री । हरितालके । रा.नि.व.
१९ । सि.यो.कासु.चि.मनःशिलादिधूमपाने.वन्द. ।

“मनःशिलासि मरिच” इति । इयिकपुष्पकण्टके ।
विह्वर ह्व । हे.च. । कडोले । वै.निघ.२भ.वा.
व्या.प्रत्यष्ठीला.चि. । भङ्गीयुक्तकेशे ।

अलकप्रियः । पुं । कृष्णभङ्गातके । कान्ठे-
ला । मं विवलाजटा । वीजकण्ठे । हिं विजय-
सार । म.द.व.५ ।

अलका । स्त्री । वसायाम् । चर्कि । वै.निघ. ।

अलकाह्वयः । पुं । कटुनिम्बे । कट्टे निम् ।
वै.निघ. ।

अलक्तः (कः) । पुं, स्त्री । Lac, the red
animal dye so called. लासायाम् । आ-
लुता, लाशा, लो, गाला । हिं लाही । मं
अलिता । कं अलतगे । गुणाः—“तिक्तोष्णः क-
फनातामयघ्नः रुच्यो व्रणघ्नश्च । रा.नि.व.६।वर्षक-
र. हिमः बल्यः क्षिप्रः लघुसुवरः अगुणः कफपित्त-
रक्तहिक्काकासज्वरघ्नः व्रणोरःक्षतबीसर्पकृमिकृष्ट-
हरः । अलक्तकी विशिषेण व्यङ्गघ्नः ।” भा.पू.१भ. ।
अलक्तकी रजोरोधी रक्तपित्तघथापहः । प्रदर-
शाप्यतीसारं सरक्तं चपयेद्भुवम् ॥” अत्रि. ।

अलगणः । पुं । नेत्ररोगविशेषे । वै.निघ. ।

अलगर्दः । पुं । सर्पविशेषे । जलटोड़ा, जल-
वोड़ा ।

अलगर्दा । स्त्री । सविषजलायुकायाम् । वि-
बाक्तु लोका । सा रोमशा महापाश्यां कृष्णसुखी
च । See जलायुका । सु.सू.१२३च. ।

अलगर्धः । पुं । अलगर्दे । अम. ।

अलङ्कारसुवर्णम् । स्त्री । शङ्गीकनके । हारा. ।

अलजी । स्त्री । प्रमेहपिटिकारीणे । लक्षणम्—
“रक्ता सिता स्फोटवती दारुणा त्वलजी भवेत् ।
सु.नि.प्रमेहचि.६च. । नेत्रसन्निजरोने । स च नेत्र-
सन्धी प्रमेहाधिकारीक्तालजीलक्षणः शोधः । लख-
णम्—“जाता सन्धी कृष्णश्लेऽलजी स्यात् तन्नि-
न्नेव ख्यापिता पूर्वैःलक्ष्णैः ।” मा.नि. । एकदोष-
विशेषे । एषापि प्रमेहपिटिकाया लक्षणयुक्ता ।
“अलजीलखणैर्युक्तामलजीच वितर्कयेत् ॥” सु.
नि.य.दी.चि.१४च. । [पांरुम् ।

अलम्बमुष्ककः । पुं । मुष्ककण्ठे । दण्ठी-

अलम्बा । स्त्री । मितालाभ्याम् । त्रि९लाडि ।

स्यावरविषासर्गतपत्रविषे । सु.कल्प.२३. । See
पत्रविषम् ।

अलम्बुजा । स्त्री । गीरचमुष्कां । वै.निघ. ।

अलम्बुद्म् । स्त्री । बालके । वागा । वै.निघ.
अथ.चि.शिवगुटी. ।

अलम्बुषः । पुं । वानिरीगे । मी.षचतुष्कां । भू-
कदम्बे । कूकशिम्रे गीष्ट. । र.मा.रवा. ।

अलम्बुषा (सा) । स्त्री । A sort of sen-
sitive plant. लम्बालुकामिदे । फूल शोभा ।
गुणाः—मधुरा लघुः कृमिकफपित्तघ्नी च । भा.पू-
१भ.गु.व. । अलम्बुषायाः स्वरसः पीतो विपलमा-
चया । अपचीगण्डमालानां कामलायाश्च नाशनः ।
भूकदम्बे । कूकशिम्रे । महायावण्याम् । वड
थूलकूडि । रा.नि.व.५ । वै.निघ.१भ.वा.व्या.षड-
श्रीति.गुग्गुली, चूर्णषायालीष्टे च । लौहमले ।
ग्रधुर. । च.द.१भ.भामवाते अलम्बुषाचूर्णे ।

अलम्बुषाद्यचूर्णम् । स्त्री । भामवाते । पाठः
—“अलम्बुषां गोक्षुरकं गुडूचीं हृत्तदारकम् ।
पिप्पलीं चिहतां मूलं वरुणं सपुनर्णवम् । चि-
फलां नागरक्षैव श्लष्माचूर्णानि कारयेत् ॥” मधुरा-
दिचूर्णे प्रत्येकं समभागमादाय एकच संमिश्रणीयं ।
अनुपानं—दधिमखं काञ्चिकं दुग्धं तक्रं मांस-
रसं वा यथासाधं दद्यात् । च द.भामवा.चि. ।
द्वितीयं यथा—अलम्बुषा गोक्षुरकं चिफलानाग-
रामताः । यद्योत्तरं भागद्वयं श्यामाचूर्णं च तत्स-
मम् । इति । अलम्बुषा लौहमलं । मतान्दरे मुष्की-
री । श्यामाचूर्णं हृत्तदारकमूलचूर्णम् । च.द.भा. ।
द्वितीयमपि भामवाते । “अलम्बुषा गोक्षुरकं मूलं
वरुणकस्य च । गुडूची नागरश्चेति समभागानि
कारयेत् ॥” भा. । रस.र. ।

अलम्बीहस्तनी । त्रि । यस्याः स्तनी न लम्बी
नीर्हसुखी च । सु.शा.१०च. ।

अलम्बीठी । त्रि । यस्याः पीठो लम्बमानो न
भवति । सु.शा.१०च. ।

अलमोसः । पुं । मल्लमेदे । वै.निघ. ।

अलर्कः । पुं । (Calotropis gigantea or
Procera ; चर्कं of white flowers.) त्रैवा-
कं । खेत आकम् । हिं मादार । भा.पू.१भ. ।

मि.कचिकं । मन्दार इति हेमा.अलकादि. । मन्दारार्कं । रा.नि.व.१० । अलकामन्दारार्कः यस्य लोचं न विनश्यति । सु.सू.१८५.अर्कादि.उ. । मन्दाराख्यः श्रेतपुत्रः । वा.सू.१५५.अर्कादि.च.रुषः । “अर्कालर्की नामदन्ती विशल्या ।” योगीन्द्रादितकुकरे । मि.कचिकं । कुकुरज्वरे । हा.अचि. २स्था.२५. ।

अलवणा । स्त्री । ज्योतिष्या । लताफट्की । वर्तुलपक्करक्तफला पीततैला काकुमर्हनिका । सु.सू.१८५अर्कादि.उ. । गुणाः— तीव्रा चालवणा सा स्यात् कफमेदः कृमिप्रणत् । अचि. । हरीतक्याम् । मद.व.१ ।

अलसः (कः) । पुं । पादरोगविशेषे । पीकूहे तल्लचणं— “क्लिन्नाङ्गुल्यनरी पादी कच्छुदाह्वगन्विती । दुष्टकार्दमसंस्पर्शादलसं तं विनिर्दिशत् ॥” सु.नि.१३५. । विस्त्रिकाया अवस्थामेदि । स विधा— विषाजौषं रसादेकं दीपैः स्यादलसस्त्रिधा । शार्ङ्गं । प्रयाति नोर्ध्वं नाधकात् आहारी न विपच्यते । आमाशयेऽलसीभूतः तेनासी लसको मतः ॥ इति निरुक्तिः । वा.सू.८ । तल्लचणं यथा— “कुचिरानद्यतेऽस्यर्थं प्रताम्यत् परिक्रुजति । निरुद्धो मास्यतथैव कुचावुपरि धावति ॥” See अप्रिमा. । स्त्री । च्द्रकुष्ठरोगमेदि । लचणम्— “कच्छुमङ्गिः सरागैश्च गच्छैरलसकं चितम् ।” मा.नि. । व्याखजातिज्वरे । गज-वै. । जिह्वारोगे । वै.निघ. । वचमेदि ।

अलसा । स्त्री । हंसपदीलतायाम् । गौंउग्राले लता । मि.सचिकं । [वै.निघ. ।

अलसी । स्त्री । अतस्याम् । तिमि, मणिना ।

अलसेलुका । स्त्री । रक्तज्वालुकायाम् । कुल गौला । वै.निघ. ।

अलातम् । स्त्री । अहारी । रुद्रजा । रवा. ।

अलावु । स्त्री । (सु.सू.) स्त्री । (Cagenaria vulgaris, Syn, Cucurbita lagenaria.)

खनामस्यातफलशाकलतायाम् । गाडे गाँह । हिं लीका, मिठिनुम्बी, लवलीषा, गृहलीषा । नं दुध्याभोप्ला । सा विधा दीर्घा वर्तुला च । तत्फलगुणाः— मिष्टं हृद्यं पित्तश्लेष्मणं हृद्यं रुचिकरं अमृशुष्टिविषहंनम् । भा.पू.१५, । मिष्टनुम्बीकथं

हृद्यं पित्तश्लेष्मणं गृह । हृद्यं रुचिकरं प्रीकृमि-
ति च । द्रव्यगु. कटुनुम्ब्यां । ति२गाडे । श.र. ।
अलावुकः । पुं । अश्वस्य मुखरीने । अच मुख-
दीर्गम्यं तालुश्रीफः मासयहृषे विषेषश्च भवति ।
ज.द. ।

अलावुका । स्त्री । कटुदुग्धालानुनि । भा. ।

अलावुनी । स्त्री । कटुदुग्धालानुनि । तेत
श्वेतगाडे । कटुनुम्ब्याम् । ति२गाडे । मिष्टनु-
म्बीलतायाम् । गिष्टेगाडे गाँह । हिं मीठिनुम्बी ।
मद.व.७ ।

अलावुविधिः । पुं । अलाव्या रक्तमीचषी ।
“अलावु कटुकं रुचं तीक्ष्णञ्च परिकीर्तितम् ।
तस्मात् श्लेष्मीपण्डिते तु हितं तदवसेचने ।” सु.सू.
१३५. ।

अलावुसुहृत् । पुं । अक्षवेतसे । वै.निघ. ।

अलावुयन्त्रम् । स्त्री । यन्त्रविशेषे । लचणं—
“स्याद्दशाङ्गुलाऽलावुवांहे लघुदशाङ्गुला । अतु-
ख्यङ्गुलवृत्तास्या दीमाऽनःश्लेष्मरक्तहृत् ॥” कश्चित्
अचि. ।

अलासः । पुं । जिह्वास्कीटे । जिह्वागतमुखरी-
गे । अच दुष्टकफशीघ्रितेन जिह्वातले दारुणः श्ले-
ष्मी भवति । इहिं गते जिह्वातलो जिह्वामूले पा-
कश्च भवति । लचणं - जिह्वातले यः श्लेष्मः प्र-
गाढः सोऽलाससंज्ञः कफरक्तसूर्तः । जिह्वां स तु
सम्भवति प्रवृद्धी मूले तु जिह्वा भ्रममेति पाकम् ॥
सु.नि.१६५. ।

अलिः । पुं । अमरे । रवा. । मये । मि.लविकं ।
वचिके । हारा. । काने । कीकिले । श.र. ।

अलिकः । पुं, स्त्री । कपोले । रा.नि.व.१८ ।
ललाटे । रवा. । [तैलभट्टमासे । पिष्टके ।

अलिकमत्स्यः । पुं । अहारी । भिन्नतिक्षे ।

अलिकुलप्रिया । स्त्री । बाह्यशेवत्यां । कर्ण
गोलाप । वै.निघ. ।

अलिकुलसङ्कुला । स्त्री । कण्ठकशेवत्यां ।
कांटाणेउती । कुमकावचे । कोकणदेशेऽपि
पुष्पवृक्ष । रा.नि.व.१० । भा.पू.१५. ।

अलिगर्हः । पुं । जलसर्पे । आगाध, शत्रा,
गेंडिडात्रा इति च लोके । श.र. ।

अलिजिह्वा (ह्रिका) । स्त्री । चन्द्रजिह्विकायाम् । आलङ्कित इति लोके । श.र. ।

अलिञ्जरम् । स्त्री । फलविशेषे । कृष्टोविशेष । चिरफोटीति महाराष्ट्रे गुणाः—अलिञ्जरं तु रुचं स्वाच्छीतलं भेदकं मतं । तुपरं मधुरं चारं तित्तां पाके कटुं शृतं । खादिष्ठं वातकफ्फासकासश्लेष्मविनाशनम् ॥ वै.निघ. ।

अलिता । स्त्री । अलक्तके । आलता । गुणाः—“अलितोष्णा तित्ताका स्वात्फफवातत्रणापहा । व्यङ्गावचीकच्छरुजं त्रणदोषघ्नं नाशयेत् । अन्ये गुणाश्च लाघावयोक्ताः पूर्वमहर्षिभिः ।” वै.निघ. ।

अलिदूर्वा । स्त्री । मालादूर्वायां । रा.नि.व.८ ।

अलिपकः । पुं । अमरं । कीकिलि । कुकुरे । सर्व्वव मे.कचतुलं । [रा.नि.व.५ ।

अलिपत्रिका । स्त्री । उषिकाल्यां । विष्ठाती ।

अलिपर्णिका (र्णी) । स्त्री । उषिकाल्यां । विष्ठाति, विष्ठाती । रा.नि.व.८ ।

अलिप्रियम् । स्त्री । रक्तोत्पले । त्रिका । पुं । धाराकदम्बहृत्वे । आमहृत्वे । श.र. । कदम्बहृत्वे । भा.पू.१भ. ।

अलिप्रिया । स्त्री । पाटलाहृत्वे । पांरुल गाह् । प.सु. । भूजम्बूहृत्वे । वै.निघ. ।

अलिमकः । पुं । मेके । कीकिलि । अमरं । पत्रकेशरे । मधुकहृत्वे । मे.कचतुलं ।

अलिमोदा । स्त्री । गणिकािकायां । गणि-
त्रि । रा.नि.व.८ ।

अलिमोहिनी । स्त्री । केविकापुष्पहृत्वे । रा.
नि.व.१० । केविकां पश्य ।

अलिम्बकः (स्वकः) । पुं । कीकिलि । मधु-
मचिकायाम् । कुकुरे । पत्रकेशरं । वै.निघ. ।

अलिवल्लभा । स्त्री । रक्तपाटलायां । भा.पू.१भ. ।

अलिवाहिनी । स्त्री । कीकणदेशप्रसिद्धे के-
रिकाहृत्वे । केवेर इति भाषा । रा.नि.व.१० ।

अलिसमाकुलः । पुं । पुष्पहृत्विशेषे । दब-
चसेवतीति महाराष्ट्रादी । वै.निघ. ।

अली (इन्) । पुं । उषिके । अमरं । मे. ।

अलीकम् । स्त्री । ललाटे । ऐ.च. ।

अलीकमत्स्यः । पुं । अन्नारखिन्नतिलतैलभट्ट-
माषपिटके । यथा—“माषपिटकया खितं नाग-
वल्लीदलेर्महत् । तत्तु संखेदयेयुष्या स्वास्थ्यामन्ना-
रकोपरि । ततो निष्काशितं खण्डं तिलतैलेन भर्ज-
येत् । अलीकमत्स्य उक्तोऽयं प्रकारः पाकपण्डितैः ।
तं इन्नाकभट्टिन्नेष बासुकीन च भक्षयेत् ॥ भा.पू.१भ. ।

अलीनकम् । स्त्री । वने । ऐ.च. । [निघ. ।

अलीष्टः । पुं । तिलकहृत्वे । तिम गाह् । वै.

अलुः । पुं, स्त्री । गलनिकायाम् । आलौ । तु-
लशीहृत्वे । स्त्री । मूले । मे.कद्विकं ।

अलुकम् । स्त्री । आलुकसाधारणे । आलू ।
गुणाः—आलुकं शीतलं आग्नेयं मलसाम्नं मधुरं
जडं रुचं हृत्वं दुर्जरं बलवर्द्धनं सन्ध्यावर्द्धनं मलसूत्र-
कफवातहृत्करं रक्तपित्तघ्नं । वै.निघ. । एतच्च
राजालु रक्ताराजालु श्वेतजम्बूवन्ध्याकांस्वालुमेटीन बहु-
विधम् । विशेषः पर्याये दृश्यः । आलुवीखार
इति प्रसिद्धे काबिलदेशीयफले । आमिधे ।

अलोमयः । पुं । मत्स्यविशेषे । तल्लक्षणे—वि-
तक्षिपरिमितः श्वेताङ्गः सूक्ष्मलक्षः । तन्मांसं व-
लकरं वीर्यकरं पुष्टिकरञ्च । रा.नि.व.१७ ।

अलोमशा । स्त्री । उच्चविशेषे । मं काङ्गभाङ् ।
वै.निघ. ।

अलोहितम् । स्त्री । रक्तपत्रे । ईषद्रक्तपत्रे ।

अल्कः । पुं । उच्चविशेषे । शरीरावयवे । वै.निघ. ।

अल्पकः । पुं । यासद्यपे, दुरालभायाम् । रा.
नि.व.४ । भूमिजम्बूहृत्वे । वै.निघ. ।

अल्पकेशिका } स्त्री । मूलकेश्यां । टायन्नकया ।
अल्पकेशी } प.सु. । र.मा.रत्ना ।

अल्पगन्धम् । स्त्री । रक्तकीरवे । रक्तकमले ।
वै.निघ. । [व.१० ।

अल्पगोधूमः । पुं । दृष्यगोधूमे । प.सु. । मद.

अल्पघण्टिका । स्त्री । ब्रह्मशय्यपुष्पाम् । मनु-
मगगाह् । मं लघुताय ।

अल्पतनुः । वि । खर्वे । अम. ।

अल्पनायिकाचूर्णम् । स्त्री । भीषणमिदं

बद्ध्यां हितम् । पाठः—“विशाषं पञ्चलवचं प्र-
लेकं चूवचं पितु । गन्धकान्नापकान्दी चतुरी
भावकान् रसात् । इन्द्राशनात्पलं शाण्वितयाधि-
कमिष्यते । खादेन्मिथीकृताच्छाणमनुपेयञ्च का-
ञ्चिकं ॥” र.चि. । [वै.निघ.]

अल्पनिद्रता । स्त्री । पित्तजन्यनिद्राल्पतारीगे
अल्पपत्रः । पुं । क्षुद्रपत्रतुलसीक्षुपे । र.मा. ।
स्त्री । रक्तपत्रे । र.मा. ।

अल्पपत्रकः । पुं । गिरिजमधूकवृक्षे । पंशाडे
मोल गाछ । रजा. । [नि.व.४.]

अल्पपत्रिका । स्त्री । रक्तापामार्गक्षुपे । रा.

अल्पपत्री । स्त्री । मिथेयायाम् । सुपल्याम् ।
तालशूलो । वै.निघ. । [निघ.द्रव्यग.]

अल्पपद्मम् । स्त्री । रक्तपद्मे, रक्तोत्पले । वै.

अल्पपर्णिका } स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । भूगानी ।

अल्पपर्णी } वै.निघ. ।

अल्पपुष्पिका । स्त्री । पीतकरवीरे । पीठ-
पुष्प करवी । वै.निघ. ।

अल्पप्रमाणकः । पुं । लतापनसे । र.मा. ।
बेलानके । सेना तत्रभूज, यत्रभूज इति भाषा ।
वै.निघ. ।

अल्पमस्तकः । पुं । चिचकक्षुपे । वै.निघ. ।

अल्पमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । छेष्टि
माही । वै.निघ. ।

अल्पमारिषः । पुं । क्षुद्रमारिषे । कॅंटांनटि-
ग्रा, वा टॅंणानटिग्रा । हिं अल्पमरुषा । मं थोर-
तांडुलजा । अम. तन्शाकगुणाः—लघुशीतवीर्यं
बर्चं पित्तघ्नं कफनाशनं । मलमूत्रनिःसारकं रुच्यं
दीपनं विषघ्नञ्च । भा.पू.१भ. । See तख्खुलीयं ।

अल्परसा । स्त्री । हैमवत्याम् । रा.नि.व.२२ ।

अल्पवर्त्तकः । पुं । तित्तिरपक्षिणि । मद.
व.१२ । [वै.निघ.]

अल्पशुक्रता । स्त्री । पित्तजन्यशुक्राल्पतारीगे ।

अल्पशोफः । पुं । सर्वाक्षिरोगे । वै.निघ. ।

अल्पक्षुपा । स्त्री । इक्षुलज्वालुकायां । वै.निघ. ।

अल्पास्त्रि । स्त्री । पद्मकफले । रुग्णम् । रा.
नि.व.११ । भा.पू.१भ. ।

अल्पिका । स्त्री । वनसविकाजाती । ई.च.४।
सुद्रपर्ण्याम् । भा.पू.१भ. ।

अल्लकः । पुं । ककौलविशेषे । रुक्थल । धा-
न्यके । धने । वै.निघ. ।

अल्लका । स्त्री । धान्यके । धने । वै.निघ. ।

अल्ला । स्त्री । मातरि । धान्यके । धने ।

अल्लु । स्त्री । आलूके । आनूवोधात्रा इति ली-
के । मद.व.६ ।

अवकुन्धनम् । स्त्री । आर्त्तनादे ।

अवकुशः । पुं । गोलाङ्गुलवानरे । अयं पर्यन्धग-
जातीयः । सु.म.४६अ. ।

अवकूलनम् । स्त्री । अघ्रावुष्पीकरणे । च.द.
अतिसा-चि. । “अङ्गारेष्ववकूलयेत् ।”

अवकेशी । त्रि । अफलवृक्षे । इ.च. ।

अवक्रः । पुं । सरलवृक्षे । मत्तल गाछ ।

अवगण्डः । पुं । गण्डदेशस्थवृक्षे । वस्त्रेण फौं-
डा । मं पुटकली । त्रिका. ।

अवगथः । पुं । प्रातःखाने ।

अवगाहः । पुं । खाने । खानगृहे । [खाने ।

अवगाहनम् । स्त्री । खाने । मञ्जनपूर्वक-

अवगाहस्त्रिदः । पुं । अवगाहनेन स्त्रिदे । वा.
म.१७अ. ।

अवगीर्णः । पुं । अपानान्निर्गते द्रव्ये ।

अवगुण्ठनम् । स्त्री । धोषित्शिरःप्रावरणे,
स्त्रीमुखाच्छादने । [का.

अवगुण्ठितम् । स्त्री । चूर्णिते । गुँडा । त्रि-

अवग्रहः । पुं । गजललाटदर्शे । हारा. । [के ।

अवग्राहः । पुं । अवहारके । शशत्रु इति ली-

अवचूर्णम् । स्त्री । खूलचूर्णे । मोटे । गुँडा ।

अवचूर्णितः । त्रि । चूर्णिते ।

अवघ्नकः । पुं । भक्तिमति रोगिणि । वै.निघ. ।

अवटः (टी) । पुं । नाडीवृक्षे । कूपे । नि. ।

अवटीटः । त्रि । नतनासिके । थान् । अम. ।

अवटुः । स्त्री । शीवापवाहायै । रजा. । रा.नि.
व.१८ । पुं । वृक्षविशेषे ।

अवडः । पुं । मन्वाष्ट्रभागे । वै.निघ. ।

अवतापः । पुं । अत्राविज्वरे । गजवै. ।

अवतारणम् । स्त्री । भूतादियङ् । वस्त्राद्यली ।
मै.षपञ्चकं । [पतितगर्भायां गवि । इला. ।

अवतीका (दा) । स्त्री । सवद्गर्भायां गवि,

अवदन्तः । पुं । बालके । वां।। वै.निघ. ।

अवदंशः । पुं । सुरापानकचिजनकभक्ष्यद्रव्ये ।
छाटि । इला. । श्रियुङ्क्ते । लक्षशिशौ । गजिनः ।
वै.निघ. ।

अवदानम् । स्त्री । उशीरे । अ.टी. ।

अवदान्तः । पुं । श्रियुङ्क्ते । वै.निघ. ।

अवदाहं (कम्) । स्त्री । लामञ्जकहृद्ये । देव-
गात्रं श्रांशं शीतं तुण । भा.पू.१व. । वीरणमूले ।
गक्रुत्वेण । मं पिंवल्लावाला । वै.निघ. ।

अवदाहेष्टम् । स्त्री । वीरणमूले । गक्रुत्वेण ।
अ.टी. । [टी.भ. ।

अवदाहेष्टकापथम् । स्त्री । उशीरे । अ.

अवदोहः । पुं । दुग्धे । त्रिका. । [मै. ।

अवध्वंसः । पुं । अवचूर्णने । षुं ङां करण ।

अवध्वस्तः । त्रि । अवचूर्णति । मै.तचतुष्कं ।

अवना (नी) । स्त्री । चायमाणयां । गो०
शालिशा, वला लता । रा.नि.व.५ ।

अवनाटः । त्रि । नतनासिके । शीतं । अम. ।

अवनीसारा । स्त्री । कदल्याम् । वै.निघ. ।

अवन्ति(न्ती)सीमम् । स्त्री । काञ्चिके । प.
सु. । हारा. । रा.नि.व.१५ ।

अवपाटिका । स्त्री । सुद्ररीगान्तर्गतशुक्ररी-
गे । अस्त्रीयःखां यदा हर्षाबलाद्भक्ते तु स्त्रियं न-
रः । इस्त्राभिघातादथवा चर्म्म्युद्धन्ति बलात् ।
यस्या वपाश्रते चर्म्मं तां विद्यादवपाटिकां.मा.नि.।

अवपीडः । पुं । पञ्चविधनस्यकर्मान्वयतमे शिरो-
नस्ये । स च शीघ्रनलम्बनभेदेन द्विविधः । अव-
पीडते यस्मात् स अवपीड इति । “वपीड दीयते
यस्मात् अवपीडकतः श्रुतः । कल्केज्ञतादीषघाथः
पीडितो निवृत्तोरसः । सोऽवपीडः समुद्दिष्टः
तौश्चद्रव्यसमुद्भवः । स गलरीगादी शस्तः ।” प.प्र.

४४. । “गलरीगे सन्निपाते निद्रायां विषमज्वरे ।
मनोविकारे क्लमिषु युज्यते चावपीडनम्॥” वै.निघ.
नस्यवि. ।

अवबाहुकः । पुं । See अपबाहुकः ।

अवभासिका (नी) । स्त्री । वर्णच्छायाप्रका-
शिकायां त्वचि । सा च व्रीहिरष्टादशभागप्रमाणा ।
अरीत्रेण वाहितेण चर्म्मं । सु.मा.५.अ. ।

अवभ्रटः । त्रि । नतनासिके । शीतं इति स्त्री-
के । अम. ।

अवमन्यः (कः) । पुं । शुक्ररीगभेदे । लक्ष-
णम् — “दीर्घा बह्वन्तु पिडका दीर्घ्यन्ते मध्यतस्तु
याः । सोऽवमन्यः कफाष्टम्भां वेदना रीमर्द्ध-
कत् ॥ सु.नि.१४अ. । कर्ष्णपालीरोगभेदे । सु.सु.
१६अ. ।

अवमर्द्दः (नम्) । पुं, स्त्री । पीडने । अम. ।

अवमोठनम् । स्त्री । आमीटने । गो०छां-
७न । मा.नि.वा.व्या. ।

अवयवः । पुं । शरीरावयवे । रा.नि.व.१८ ।

अवयवस्थानम् । स्त्री । शरीरे । वै.निघ. ।

अवयवी । पुं । पक्षिणि । वै.निघ. ।

अवरम् । स्त्री । गजपञ्चाञ्जहादौ । अम. ।

अवरदारुकम् । स्त्री । तन्नामकस्यावरविषा-
न्तर्गतपत्रविषे । सु.कल्प.२अ. । See पत्रविषम् ।

अवरिका । स्त्री । धन्याके । धने । रा.नि.व.६ ।

अवरोहकः । पुं । अश्वगन्ध्यायां । मद.व.१ ।

अवरोहशाखी । पुं । मूत्रहृदे । पाकूड
गाह् । रा.नि.व.११ ।

अवरोहिका । स्त्री । अश्वगन्ध्यायां । रा.नि. ।

अवरोही (इन्) । पुं । वटहृदे । वटगाह् ।
रा.नि.व.११ ।

अवलम्बः । पुं । मध्यप्रदेशे । माञ्ज. ।

अवलम्बनः (कः) । पुं । श्लेषविशेषे । तस्य
स्थानं हृदयं, तत्कार्यं च स्वशक्त्या हृदयालम्बनं
त्रिकसन्धारणञ्च । भा. ।

अवला । स्त्री । नारी । रत्ना. । श्रियश्री । प्रदी-
गा, गलगन्धे । “मधुलीध्रावलासर्ज ।”

अवलुञ्चनम् । स्त्री । सुखने । शैथिल्ये । सु.स. २५५. । [चतुष्कं ।

अवलेपः । पुं । गव्ये । लेपने । भूषणे । मे.प

अवलेपनम् । स्त्री । लेपने । मन्त्रणे । लेपां, मांथान ।

अवलेहः } पुं, स्त्री । लेहोवधे । चाटिवार
अवलेहिका } उद्ये । जिहया आखादने ।
सायं स्यादवलेहिका । च.द.ज्वर चि. । क्राधादिः
पुनः पाकात् घनत्वमवलेहः । “क्राधादिर्यः पुनः
पाकाहनत्वं सा रसक्रिया ।” प.प्र.१५. । मात्रा च
तस्य पलमिता । “सोऽवलेहस्य लेहः स्यात्तन्मात्रा
स्यात्पलीन्मिता । मिता चतुर्गुणा कार्या चूर्णाच्च
द्विगुणो गुडः । द्रवं चतुर्गुणं दद्यात्... । सुपके
तनुमत्त्वं स्यादवलेहीऽसु मज्जति । दुग्धमिचुरमं
यूर्ध्वं पद्ममूलकषायजं । वासाक्षाद्यं यथायोग्यमनुपानं
प्रशस्यते ।” भा. । अयमूर्ध्ववक्त्रगदह्वरः सायच प्रयो-
ज्यः । ऊर्ध्वज्वगदह्वरी या सा सायमवलेहिका । च. ।

अवलेहनम् । स्त्री । लेहने । चाटो ।

अवल्कः । पुं । मेघश्लाम् । मेघांभिः, गण्डान्भिः । वै.निच. ।

अवलाजा । स्त्री । कृष्णसोमराज्याम् । शंकुः । मेघ.भङ्गा.गुडे ।

अवल्लुजः (जा) । पुं, स्त्री । कृष्णसोमराज्यां । सु.चि.२५५. । सोमराज्याम् । शंकुः । भा.पू.१ भ.भैष.कुष्ठ-चि. ।

अवल्लुजवीजम् । स्त्री । सोमराजीवीजे ।

अवशक्तुधिका । स्त्री । जानुदेशे ।

अवश्याः } पुं, स्त्री । तुषारे । भा.म.४भ.शिशो
अवश्या } रोग-अर्थावभेदके । प्राग्वातावश्या-
धुनेः । भङ्गा.गुडे ।

अवश्यायः । पुं । शिशिरे । क.द.पि.ज्व.सृष्टी-
कादि. । “अवश्यायस्थितं पाक्यम् ।” तुषारे । भा.
म.४भ.नासारो. । “अवश्यायकैर्मैधुनवाप्यसिकैः ।”

अवश्याया । स्त्री । कुञ्जटिकायाम् ।

अवष्टम्भः । पुं । खर्वे । मे. ।

अवष्वाणम् । स्त्री । भक्षणे । हे.च. ।

अवसादः । पुं । अवसन्नतायाम् ।

अवसादनम् । स्त्री । उद्वतत्रणस्य निवीकरणे । सु.चि.१५. ।

अवसादनी । स्त्री । महाकरञ्जे ।

अवसितम् । स्त्री । मर्दितधान्ये ।

अवसेकः । पुं । रक्तनीचणे । च.चि.१५. ।

अवसेकिमः । पुं । वटके । वडो । वै.निच. ।

अवसेचनम् । स्त्री । जलसेचने । सु. ।

अवस्कन्दः । पुं । अवगाहनक्षाने ।

अवस्कयनी । स्त्री । बहुदिगानन्तरप्रसृतार्थं
गवि । केलनेन शोभे । [चतुष्कं ।

अवस्कारः । पुं । विषायाम् । गुह्यदेशे । मे.र-

अवहस्तः । पुं । हस्तपृष्ठे । श्लोत्रोपनिर्भागे ।
हे.च. । [शंखत्र, जलश्लो. । मे.र.चतुष्कं ।

अवहारः (कः) । पुं । शाहाख्यजलजन्मी ।

अवक्षिप्तमन्थिः । पुं । मन्थिविशेषे । मन्थि-
च्युतं सत् नौचमुखिनावस्थानम् । मन्थस्थीरतिक्वा-
न्तावेदना च । सु.नि.१५५. । [हे.च. ।

अवक्षेपणी । स्त्री । बलगायाम् । जगाम् ।

अवाकपुष्पी । स्त्री । हेमपुष्पां । र.मा. । म-
धुरिकायाम् । शोत्री । रवा. । रा.नि.व.४ । अ-
तपुष्यायाम् । कुन्फा । मं वङ्गीर्शाक । रा.नि.५
४ । च.द.अर्थ चि.सुनिषण्.चाङ्करीष्टते । चौरपु-
ष्याम् । चोत्रहनी, चोत्रथङ्की । रवा. ।

अवाचीनः । चि । विपर्यये । मे.न.चतुष्कं ।

अवाच्यदेशः । पुं । योनी । त्रिका. ।

अवानम् । स्त्री । शृङ्गफलादी । श.र. ।

अविः । पुं । मेघे । भा.पू. । सूषिके । कम्बले. ।

मे. मन्थभेदे । स्त्री । कुलत्थिकायां । वनकुलथ ।

अविः कुलाली चक्षुष्या कुम्भकारी कुलत्थिका ।
र.मा. । मेघाम् । त्रिका. । अतुमत्यां । अम. ।

अविकाम् । स्त्री । हीरके । रा.नि. ।

अविकमांसम् । स्त्री । मेघमांसे । वै.निच. ।

अविगन्धनी } स्त्री । अजगन्धायाम् । वन-
अविगन्धिका } वगान । तिलोषीवर्ष्मरौति,
अविगन्धी } च लीके रा.नि.व.५ ।

अविग्नः (घ्नः) । पुं । पानीयामलके । सा.सु. । करमईहवे । करमछां गीह् । मं करवंद । अम. ।

अवितक्रमम् । स्त्री । मेघीतके । भेड्ङांर छ्दथर षोण । गुणाः—अवितक्रमपथ्यं स्यादन्नं दुर्गन्धकारकं । दीपनं कटुकस्त्रीणं लेखनं लघु पित्तकृत् । रक्तदोषकरश्चैव कफवातविनाशकम् ॥ द्रव्यगु. ।

अवित्यजः । पुं । पारदे । शब्दकल्पद्रुमः । रा.नि.व.१३ । अत्र अचित्यज इत्येवं पाठी राज निघण्टौ दृश्यते । [नि. ।

अविदग्धः । वि । अनक्षे । विजयर.अजीर्ण-
अविदग्धम् स्त्री । मेघीदुग्धे । हला. । See
अविदुग्धम् भाविकचौरम् ।

अविदु(दू)थम् । स्त्री । मेघीदुग्धे । भेड्ङांर इत् । हला. ।

अविद्वकर्णा । स्त्री । पाठायाम् । आंकनादि । अ.टी. । सा.कौ. । जातीफलावध्याम् । भङ्गराजि । तीशराज । अ.टी. ।

अविद्वकर्णिका (र्णा) । स्त्री । पाठायाम् । आंकनादि । अ.टी. । जातीफलावध्याम् ।

अविद्धा । स्त्री । दुष्टशिराव्यधने । “बहुशःक्षता हीनशस्त्रप्रणिधानेनीपविद्धा ।” सु.शा.८.अ. ।

अविपक्ति(त्ति)करचूर्णम् । स्त्री । अन्नपि-
त्ताधिकारे । पाठः—“त्रिकटु त्रिफला सुखं बीज-
श्चैव विद्वङ्गजम् । एलापत्रश्च सर्व्वे च समभागं वि-
चूर्णयेत् । यावन्त्येतानि चूर्णांनि लवङ्गं तत्समं भ-
वेत् । सर्व्वं चूर्णं द्विगुणितं त्रिद्वचूर्णं च दापयेत् । स-
र्व्वमेकीकृतं यावत्तावच्छर्करयान्वितम् । सर्व्वमेकी-
कृतं पात्रे द्विग्धभाण्डे निधापयेत् । भोजनादौ ततोऽस्त्रे च मध्याभ्याभ्यामिदं शुभम् ॥” र.सा.सं. ।
भेष. । प्रयोगा.सा.कौ. । त्रिकटुादि प्रत्येकं १ तो. लवङ्गचूर्णं ११ तो. त्रिद्वचूर्णं ४४ तो. शर्करा ६६ तो. ।

अविपटः । पुं । ऊर्णामयवस्त्रे, कन्धलादी ।

अविपाकः । पुं । अपरिपाके । [रा.नि.व.१६

अविप्रियः । पुं । श्यामाकटणे । शोभा वाग ।

अविप्रिया । स्त्री । श्यामालतायाम् । रा.नि. । श्वेतालताक्षुपे । रा.नि.व.५ ।

अविभुक् । पुं । व्याघ्रे । मं खांडगा । वै.निघ. ।

अविमरीष(स)म् । स्त्री । भाविचौरे । भे-
ड्ङीर छ्त् । हला.हे.च. ।

अविमुक्तकः । पुं । माधवीलतायां । वै.निघ. ।

अविमुक्तका । स्त्री । तिन्दुकहवे । उँद ।
द्वि केंदु । मं टभुरणी । काकतिन्दुके । वै.निघ. ।

अविमोचम् । स्त्री । भाविकचौरे । र.मा. ।

अविला । स्त्री । मेष्णाम् । हे.च. । [वै.निघ. ।

अविह्वलः । पुं । मेघश्याम् । मेड्ङानिडे ।

अविशिरम् । स्त्री । सूर्यावर्षफले । छ्दछ्दङेर फल । वै.निघ. ।

अविश्लासा । स्त्री । चिरप्रसृतगवि । श.च. ।

अविषा । स्त्री । अतिविषायाम् । रा.नि.व.६ ।

निर्पिषदणे । निर्दिशि वाग । वै.निघ. । [हला. ।

अविसोढम् । स्त्री । अविचौरे । भेड्ङीर छ्त् ।

अविस्त्रम् । वि । पूतिगन्धरहिते । च.चि.२अ. ।

अवी । स्त्री । वनकुलव्ये । र.मा. । अतुमत्यां स्त्रियाम् । हे.च. । [सु.शा.१अ. ।

अवीजधर्मि । वि । यो वीजधर्मो न भवति ।

अवीजा । स्त्री । गोलनीसहस्रगुणद्राचायाम् ।

किमृगिम् वेदांगा इति लोके । “अवीजास्यां स्तन्यगुणा गोकनीसहशी गुणैः ।” भा. ।

अवीदुग्धम् । स्त्री । मेघीदुग्धे । ८.द. ।

अवीमूचम् । स्त्री । मेघीमूचे । च.द. ।

अवुकः । पुं । हागे । श.र. । [निघ. ।

अवृद्धः । पुं । पुष्यहृत्तमेदिः । मं पत्यरफुल्ल । वै.

अवेद्यः । पुं । गोवस्त्रे । श.र. । [नि. ।

अवेला । स्त्री । पूगचर्विते । त्रिवन उगारि ।

अवीदम् । स्त्री । आर्द्रके । जटा. ।

अव्यक्तम् । स्त्री । प्रकृतौ । “अखिलस्य जगतः सम्भवहेतुरव्यक्तं नाम ।” सु.शा.१अ. । आत्मनि । हे.च. ।

अव्यक्ता । स्त्री । कृष्णगोकण्यां । कर्ण अप-
त्राजिता । मं कालीगोकर्णौ । वै.निघ. ।

अश्वक्कः । त्रि । अश्विक्काङ्के । स्त्री । शुकश्रि-
न्याम् । अनाङ्कनी ।

अश्वस्त्रनः । त्रि । शरुहीने । हला ।

अश्वरुहः (रुहा) । पुं, स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।
भृं हे आमना । कपिकच्छी । अनाङ्कनी । च.
चि. २३५ ।

अश्वथा । स्त्री । स्थलकमलिन्याम् । श्लगपद्म ।
भा.पू.१भ. । रा.नि.व.११ । हरीतक्याम् । महा-
श्रावण्यां । गूडीत्री । भा.पू.१भ.गु.व. । आमल-
क्यां । लक्षणायां । लक्षणांभूल । [स्था. ।

अश्वथिः (थी) । पुं । अश्वे । वा.सू.४५, प्रजा-

अश्वथ्या । स्त्री । हरीतक्याम् । भा.पू.१भ. ।

अश्वधा । स्त्री । दुष्टशिरावेषने । “अशस्त्र-
कता अश्वधा ।” सु.भा.८५५ ।

अश्वया । स्त्री । गोरक्षमुख्यां । गोरक्षकुण्ड-
लि । मं गोरक्षमंडी । वै.निघ. ।

अत्रणशुकः । पुं । नेत्रस्य कृष्णभागतरीगवि-
शेषे । अशमभियन्दजः ज्वालायुक्तः शङ्केन्दुकुन्दस-
हश्वर्यः नभस्थतनुमीघाक्तित्थ सुसाध्यः । लक्षणम्
—दृष्टेः समीपे न भवेत्तु यश्च न चावगाढं न
संभवति । सवेदनावन्न च युग्मशुकं तस्मिन्निमा-
प्रोति कदाचिदेव । सितं यदा भात्यसितप्रदेशे
स्यन्दात्मकं नातिरुगस्युक्तं । विहायसीवाभदलानु-
कारि तदत्रणं साध्यतमं वदन्ति ॥ सु.उ.५५५ ।
स्यन्दात्मकं कृष्णगतं सचीषं शङ्केन्दुकुन्दप्रति-
मावभासं । वैहायसाभप्रतनुप्रकाशमयात्रणं साध्य-
तमं वदन्ति । गभीरजातं बहुलञ्च शुकं चिरोत्थि-
तश्चापि वदन्ति कृष्णम् । विश्कन्नमथं पिशितावृतं
वा चलं शिरासूक्ष्मदृष्टिकृष्णं चित्वागतं लोहित-
मनतश्च चिरोत्थितश्चापि विवर्जनीयम् ॥ भा.नि. ।
अशकुम्भी । स्त्री । पानीयोपरिजठचे । पानां ।
र.मा. ।

अशनम् । स्त्री । भोजने । अश्वे । रा.नि.व.२० ।
पुं । पीतमाली । च.सू.४५.४३२शकं । चिपकठचे ।
भङ्गातकठचे । वै.निघ. । [वि. सु.सू.४६५५ ।

अश(स)नकः । पुं । अशनपुष्पाकारधान्यविशे-
अशनपर्णी । पुं, स्त्री । विजयसार इति प्रसिद्धे

वृक्षे । माराटी इति च पश्चिमदेशे । गोकथाक-
तायां । अपर्राजिता । अम. ।

अशनपुष्पः । पुं । अशनपुष्पाकारशाली । व-
ष्टिक शीतविशेष । सु.सू.४६५५ ।

अशनमल्लिका । स्त्री । आस्नीतायाम् । हा-
पत्रमानी । च.द. ।

अशना (या) । स्त्री । सुधायाम् । हला ।
शुकनिष्पावे । श्वेत वर्वटि वा शिम् । रा.नि.व.७ ।

अशनिः । पुं, स्त्री । हीरके । शैत्रे । वै.निघ. * ।

अशाका (खा) । स्त्री । शूलीवृक्षे । शाखा-
शून्यलतायाम् । रा.नि.व.८ ।

अशान्तगन्धाद्या । स्त्री । आम्बहरिद्रायाम् ।
आम आदा । मं चांवेहलद । वै.निघ. ।

अशितम् । स्त्री । भक्षणे । खादने । हे.च. ।

अशितलता । स्त्री । नीलद्रुम्यायाम् । नील
द्रुम् । वै.निघ. । [वज्रम् ।

अशिरम् । स्त्री । हीरके । रा.नि.व.१२ । See

अशिशिखी । स्त्री । स्वनामख्यातशिखीविशे-
षे । श्वेत शिम् । मं घोरश्वेतश्रावै । गुणाः—
मधुरा कषाया श्रेष्ठापित्तघ्नी प्रश्नदीपघ्नी शीतल
रुचिकरी च । रा.नि.व.७ ।

अशिशिका । स्त्री । अमपत्न्यायाम् । ये
क्षीर मृत्तान नांहे । श.र. ।

अशीता } स्त्री । भूमिकुष्माखे । वै.निघ. ।
अशुक्ता }

अशुक्ताजा । स्त्री । बीरोधान्ये । वै.निघ. ।

अशुचिः । त्रि । अपवित्रे । [व.१६ ।

अशुकजः (कः) । पुं । सुखशाली । रा.नि.

अशृतम् । स्त्री । अपक्वे ।

अशोकः । पुं । (Saraca Indica, Jone-
sia Aśoka.) स्वनामख्यातवृक्षे । अशोकगुणोद्दि-
ने. । हिं अशोकी । स लोहितकुसुम इति । सु.
सू.१८ लोभादिः । अशोकवृक्षगुणाः—शीतलः
हृद्यः पित्तदाहघ्नः शुष्कशूलोदराधानघ्नः कृमिघ्नश्च ।
रा.नि.व.१० । तिक्तः शार्दी बर्ष्यः कषायः अपचो
दृष्टादाहकृमिशोषविषरक्तघ्नश्च । भा.पू.१भ. । मा-

भा २ तो. । वेतसे । तिनसे । वै.निष. । क्ली । पारदे । मे. ।

अशोकद्वयम् । क्ली । प्रदराधिकारे प्रयोच्यं । पाठः—अशोकवल्कलप्रस्थ तीयादकविपाचितम् । पादस्थेन द्यतप्रस्थं जीरककाथसंयुतम् । तच्छुलाशु लजाशोरं द्यततुल्यं प्रदापयेत् । तथैव केशराजस्य प्रस्थमेकं भिषग्वरः । जीवनीयैः पियालैस्तु परुषैः सरसाञ्जनैः । यथ्याह्नाशोकमूलञ्च सृष्टीका च श्र- तावरी । तच्छुलीयकमूलञ्च कल्कैरेभिः पलाहकैः । शर्करायाः पलायष्टौ सिद्धशीते प्रदापयेत् । जीव- कर्षभकौ मेदे काकीलीयौ सर्पपणिके । जीवनी मधुकचेति दशको जीवनी गणः ॥ भेष. । प्रयोगा. अष्टद्वारचि. । गव्यद्वतं ४ श. काथार्थम् अशोकम् लवक् २ श. जलं १६ श. शेषः ४ श. । तथा जीरकं २ श. जलं १६ श. शेषः ४ श. केश- राजरसः ४श. तच्छुलीदकं ४ श. कागदुग्धं ४ श. । कल्कार्यं जीवकद्वयभक्तं मेदा महामेदा काकीली शोरकाकीली सुद्वपणीं माषपणीं जीवनी यष्टि- मधु पियालवीजं परुषकफलं रसाञ्जनं यष्टिमधु अशोकमूलं द्राचा शतावरी तच्छुलीयकमूलचेत्येषां प्रत्येकं ४ तो. । पाकान्ते शर्करा मिश्रणीया । भेष. । सा.कौ. ।

अशोकोद्दिष्टी । स्त्री । कटुतिक्तायाम् । कटुकी । रा.नि.व.६ । च.सू.४अ. संज्ञास्थापने । Sec कटुकी । लताशोके, स च अशोकदलसदृश दलः । रत्ना. ।

अशोका । स्त्री । कटुरोहिण्याम् । कटुकी । मे. । भा.पू.१भ. । [मं कलम्ब । श.च. ।

अशोकारिः । पुं । कदम्बवृक्षे । कदमगोष्ठ ।

अशोधनेत्रपाकः । पुं । विनाशोधनेत्रपाके । लक्षणम्—शोधहीनानि लिङ्गानि नेत्रपाके लघ्नी- यजे । मा.नि. । कण्डूपदेहानुशुक्तः पक्वोदुम्बरनिभः संरन्ध्री च भवति ।

अशम । क्ली । खर्षमाचिके । वै.निष. ।

अशमकदली । स्त्री । कदलीविशेषे । पीश- ढे कणा । मं लोखंडकेल । रा.नि.व.११ ।

अशमकरम् । क्ली । खर्षे । रत्ना. ।

अशमकच्छहा । स्त्री । वेलनारवृक्षे । मं वेल- तूर । वै.निष. ।

अशमकेतुः । स्त्री । छद्रपाषाणभेदद्वये । पांश्वर- कूट । रा.नि.व.५ ।

अशमगर्भः । पुं । हरिष्णवी । पीशा इति ली- के । भा.पू.१भ. । क्ली । मरकतमणी । छ.च. ।

अशमगर्भकः । पुं । तिनिस्रष्टवे । मद.व.५ ।

अशमगर्भजम् । क्ली । मरकतमणी । पीशा । रा.नि.व.१२ ।

अशमघ्नः । पुं । पाषाणभेदद्वये । पांश्वरकूटा । रा.नि.व.५ । भा.पू.१भ. ।

अशमजम् । क्ली । सुखलीह । रा.नि.व.१२ । च.द.पाशुचि. । शिलाजतुनि । मद.व.४ । हिमा. । प.सु. । र.मा. । रा.नि.व.१२ । गैरिके ।

अशमजतु (कम्) । क्ली । शिलाजतुनि । च. द.पाशु चि.योगराजि । रा.नि.व.१२ । सि.यो.र. पि.चि.खख्खाद्ये । “शुभाशमजतुकं लघम् ।”

अशमन् । पुं । प्रसरे ।

अशमन्तः (कः) । पुं । पाषाणभेदे । च.सू.१अ. । कीविदारवृक्षसदृशेऽम्बपत्रे अस्त्रीट इति लीकाम- सिद्धे वृक्षे । भा.स.४भ.गर्भ-चि. । “अशमन्तकस्ति- लाः कृष्णाः ।” च.सू.४अ. । उद्दालकवृक्षे । भा.पू. १भ. । कीविदारवृक्षे । भा.पू.२भ. । चुके । कूका । र.मा. । द्रवविशेषे । अश्रुकूटादे । सु.चि.२५अ. । खनामख्यातवृक्षे । आर्तुणे इति च लीके प्रसिद्धे । मं अशमर । गुणाः—सधुरकषायः शीतलः पित्तघ्नः मेहघ्नः दाहहृणाविषमज्वरविषघ्नः भूतनिवारणश्च । रा.नि.व.६ ।

अशमन्त(क)म् । क्ली । चुल्लाम् । मे.नचिकं । दौपाधाराच्छादने । आकात्रिशा । मे. ।

अशमपुष्पम् । क्ली । शैलेजे । शिलात्रस । अम. ।

अशमभाण्डम् । क्ली । लौहभाण्डविशेषे । हा- गामदिक्ता । श.च. । खल्ले । थल इति भाषा ।

अशमभित् । पुं । पाषाणभेदे । पांश्वरकूटा । प.सु.रत्ना. । कवाटवक्रवृक्षे । कर्नाडिशा इति लीके । र.मा. । कवाटवक्रमिति । रत्ना. ।

अशमभेदः (कः) । पुं । (Coleusamboini- cus, Syn, Coleus aromaticus.) छपवि- शेषे । पांश्वरकूटा, शिगमात्र, हाताको इति

भाषा । सु.सू.३८, ३९ च. । हिं पाथरचुर । संशो
धन । वा.सू.१५, २६ च. । “वेङ्कतरारणिक-ठकठपा-
श्वमेद ।” गुणाः—श्रीतलः तुवरः बलिशोधनः
सारकः तिकः प्रमेहार्थः कृच्छ्राश्वरीघ्नश्च । मद.व.
१ । मधुरस्निग्धः मेहहृत्पादाहमूत्रकृच्छ्राश्वरीहरः
श्रीतलश्च । रा.नि.व.५ ।

अश्वशोनिः (नी) । पुं, स्त्री । नीलमणी ।
अ.टी. । अश्वन्तकहृत्वे । आपटो । मद.व.१० ।

अश्वरी । स्त्री । Stone or Gravel. वस्ति-
पाषाणरोगे । शिःले, पाथुत्री । मं सुत्खडा । सा
चतुर्दिशा श्लेष्माधिष्ठाना च—श्लेष्मणा वातेन पि-
त्तेन युक्तेषु चेति । तत्रासंशोधनशीलस्यापथ्यकारि-
णः प्रकृपितः श्लेष्मा मूत्रमंपृक्तोऽनुप्रविश्य वस्तिम-
श्वरीं जनयति । तासां पूर्व्वरूपाणि वस्तिपीडारी-
चकौ मूत्रकृच्छं वस्तिशरीमुक्तशफसां वेदना कृच्छा
ज्वरावसादौ वस्तगन्धिलं मूत्रस्येति । जतासु ना-
भिवस्तिसेवनीमंहनेष्वन्यतमासान् मेहतो वेदना
मूत्रधाराम्बुः सर्वाधिरमूत्रता मूत्रविकरणश्च गो-
मेदकप्रकाशमनाविलं ससिक्तं विस्तृजति धावन-
क्षजनसवनपृष्ठयानाध्वगमनैश्चासु वेदना भवति ।
अत्र श्लेष्माश्वरी श्लेष्मलमत्रमभ्यश्चरतोऽत्यर्थमुपलि-
प्याधः परिहृष्टिं प्राप्य वस्तिमुखमधिष्ठाय स्त्रांतो
निरुणद्धि । तस्य मूत्रप्रतीघाताद्दाल्यते भियते
निसुद्यत इव च वस्तिगुरुः श्रीतश्च भवति । अश्व-
री चात्र श्लेष्मा स्निग्धा महती कुकुटाखंडाभा मधुक-
पुष्पवर्षाभा च भवति । पिच्छाश्वरी सरक्ता पीता-
वभासा कृष्णा भङ्गातकास्थिप्रतिमा । वाताश्वरी
श्यामा परुषा विषमा खरा कदम्बपुष्पवल्कलका-
क्षिता च भवति । शुक्राश्वरी शुक्रनिमिषा भवति
तेन सा मूत्रकृच्छं वस्तिवेदनां वृषणयोश्च त्र्ययुमा-
पादयति पीडितमात्रश्च तत्रैव विलयं गच्छति ।
प्रतिक्रिया, अश्वरी दारुणी व्याधिरन्तकप्रतिमो
मतः । तरुणो भेषजैः साध्यः प्रहृष्टच्छेदमर्हति ।
तस्य पूर्व्वेषु रूपेषु खेहादिक्रम इत्यते । सु.नि.३च. ।

अश्वरीकृच्छः । पुं । मूत्रकृच्छे । वै.निघ. ।

अश्वरीघ्नः । पुं । वरुणहृत्वे । वरुणं गांश्च ।
मं वायवरणा । चिकी. ।

अश्वरीप्रियः । पुं । महाशालिधान्ये । प.सु. ।

अश्वरीमेदः । पुं । पाषाणमेदहृत्वे । मद.व.१ ।

अश्वरीमेदनः । पुं । पाषाणमेदके । पांशत्र
कूटो । वै.निघ. ।

अश्वरीरिपुः । पुं । हृदयचक्रे । वड़ ८१ ।
रवा. । चित्रेची । खनात्र । हिं भुष्टा ।

अश्वरीशर्करा । स्त्री । तन्नामकरीगविशेषे ।
शर्करा सिकता मेहो भस्माख्योऽश्वरीवेकतम् । अ-
श्वर्याः शर्करा ज्ञेया तुल्यव्यञ्जनवेदना । पवनेऽनु-
गुणे सा तु निरत्यन्त्या विशेषतः । सा भिन्नमूर्त्तिर्वा-
तेन शर्करैत्यभिधीयते । हृत्पीडासक्थिसदनं कु-
चिशूलः सवेपथुः । हृत्पीडर्गोऽनिलः कार्ष्ण्यं दी-
र्घ्वल्यं पाण्डुगान्धता । अरोचकाविपाकौ तु शर्करा-
र्षो भवन्ति च । मूत्रमार्गप्रवृत्ता सा सक्ता कृथ्यादुप-
द्रवान् ॥ दीर्घ्वल्यं सदनें काश्यं कुचिशूलमरीचकं ।
इत्यादि । सु.नि.३च. ।

अश्वरीहरः । पुं । देवधान्ये । देक्षानि । व-
रुणहृत्त्वं । मं वायवरणा । र.मा. ।

अश्वर्याहरणयन्त्रम् । स्त्री । तदाहरण-
यन्त्रे । अश्वर्याहरणं सर्पफणावयन्मथतः । कश्चि-
द्विः । [रा.नि.व.१३ ।

अश्वलाक्षं (क्षा) । स्त्री, स्त्री । शिलाजतुनि ।

अश्वसम्भवम् । स्त्री । शिलाजतुनि । र.सा.
सं । [धातौ । सारखीहे । दे.आ.९ ।

अश्वसारः । पुं स्त्री । लीहे । अम. । लीहादि-
अश्वसारा । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । पांशाऽऽ
कृष्णा । वै.निघ. । [मं पद्माङ्गमूल । वै.निघ. ।

अश्वसुता । स्त्री । पाठाश्याम् । आकनादि ।

अश्वहा (हन्) । पुं । पाषाणमेदके । पांशत्र
कूटो । [श. । रवा. । शिलाजतुनि ।

अश्वहृत् । पुं, स्त्री । कवाटवक्रशुभे । कुराङ्गि-
अश्वीरः । पुं । मूत्रकृच्छे । उषा. ।

अश्वोत्थम् । स्त्री । शिलाजतुनि । रा.नि.व.१३ ।

अश्यामा । स्त्री । श्वेतचिह्नतायाम् । [दके ।

अश्वम् । स्त्री । बधिरं । वरुणं । अ.टी. । नेचो-

अश्वहा । स्त्री । अरोचके । रा.नि.व.१० ।

अश्वु । स्त्री । नेचजले । षट्कुरं जलं । अम. ।

अश्वनासी । स्त्री । भगन्दररीने । वै.निघ. ।

अशुपातः । पुं । अथस्य चक्षुषीरधःप्रदेशे ।

“अशुपातः समुद्दिष्टः प्रदेशश्चक्षुषीरधः । तत्रावर्त्तो भवेद्भूमिः स्वामिनः कुलनाशनः ।” जयद.२३. ।

अश्वः । पुं । घोटके । घाडा । तन्नामगुणाः

—उर्ध्वं वातघ्नं लघु बलकरं पितृदाहजनकमति

सेवनाहवति । रा.नि.व.१७ । लघवं वक्रिकफपि-

तकरं वातघ्नत् इहणं बल्यं चक्षुष्यं लघु मधुरश्च ।

भा.पू. । “वासी लुब्धो दयालुश्च विप्रः स परिकी-

र्तितः । शूरश्च दृढमन्युश्च चक्षियन्तुरगः स्मृतः ॥

पापिनः कान्धवा रुचा दुष्टा वैश्याः प्रकीर्तिताः ।

विरूपा विषमाश्चैव शूद्राश्छा उदाहृताः ॥” “उ-

त्तमा मध्यमा नीचाः कनीयांसक्षयापरं । चतुर्धा

वाजिनी भूमौ जायन्ते देशसंश्रयात् ॥ ताजिकाः

खरशापाश्च उत्तराशोत्तमा हयाः । गीजिकाशाश्च

केकाणाः प्रौढाहाराश्च मध्यमाः ॥ भास्वजाशोत्त-

मांसाश्च राजश्लाश्च मध्यमाः । गोह्वराः श्रावराश्चैव

सिन्धुपाराः कनीयसः ॥ अन्यदेशाद्भवा ये च नीच-

नीचाश्च ते स्मृताः । वाजिनी जलजाः केचिद्वक्रि-

जातास्तथापरं ॥ समीरप्रभवान्ये उल्लूकश्चजा-

स्तथा । अलीङ्गवा द्विजातीयाः चक्षिया वक्रिसम्भ-

वाः ॥ समीरप्रभवा वैश्या एशीलूकाश्च शूद्रजाः ।

विवेकी सृष्टयो विप्रक्षेत्रस्त्री चक्षिणी बली ॥ दुष्ट-

भावस्तथा वैश्याः शूद्रो निःसलकातरः । ब्राह्मणः

सामवाही च मेदवाही च चक्षियः ॥ उपादःनेन

वैश्याः स्याच्छूद्रो दर्शने ताडितः । पुष्यगन्धः सदा

विप्रः चक्षिणीःशूद्रगन्धकः ॥ छतगन्धः सदा वैश्या

नीनामीदी च शूद्रकः । विप्रार्हा वाजिनः सर्वे

चक्षियो भूपतेः सदा ॥ ह्यौ वैश्याश्च शूद्रस्य शूद्र

एव सुखावहः । केचिद्विच्छन्ति भूपानां सर्वेऽन्वा

वाङ्मोचिताः ॥ तदर्थं भूतली यथाक्कालिहीत्रेण

निर्दिष्टाः । ब्राह्मणाः चेमक्रव्येषु सिद्धिं गच्छन्ति

वाजिनः ॥ चक्षिया युक्तकार्येषु वैश्या वितार्जनं

सदा । शूद्राश्चान्येषु क्रव्येषु ज्ञालैवं वाजिनः सदा ॥

आरीहेत्सर्वकार्येषु यदीच्छेच्छाश्रुतौ श्रियम् ।”

इति अथजातिः । नकुल.२३. । “सप्त वर्णा भव-

न्नीहसर्वेषां याजिनां ध्रुवं । तानहं कौर्नयिष्यामि

भेदैर्जाताननेकधा ॥ सितोरक्तसद्या पीतः सारङ्गः

पिङ्ग एव च । नीलः कृष्णोऽथ सर्वेषां श्वेतः श्वेठ-

तमः स्मृतः ॥ पट्टार्हां सूपतेर्वाजी सर्वश्वेतः प्रश-

क्षदे । तदभावे यथा मीक्षास्तथा श्वेष्टाः कनीश च ॥

श्वेतः प्रालियसङ्गाशो रक्तः कुङ्कुमसन्निभः । हरिद्रा-

सदृशः पीतः सारङ्गः कर्पूरः स्मृतः ॥ पिङ्गः कृपि-

लकाकारो नीलो दूर्वायसन्निभः । कृष्णो जम्बूफला-

कारः शास्त्रज्ञैः समुदाहृतः ॥ पीताभः श्वेतपादी

यस्तथा स्थासितलोचनः । चक्रवाकः स विज्ञेयी

राजाहो वाजिसत्तमः ॥ सर्वश्वेती ह्यथो यस्तु भवे-

न्नेचककर्णकः । स वाजी वाजिमिर्धार्यः श्यामकर्णः

प्रकीर्तितः ॥ सुखे चन्द्रकसम्भूतो जम्बूफलसमा-

कृतिः । श्वेतपादः स विज्ञेयी मल्लिकाश्वः स

पूजितः ॥” नकुल.२३. । “सार्द्धं यवत्रयं प्रीतमङ्गु-

लस्य तपोधनेः । प्रमाशं शालिहीवाद्यैर्वाजिशस्त्र-

विशारदैः ॥ हस्तीऽङ्गुलानां त्रिंशत्या चतुरन्तरया

स्मृतः । चतुर्हनेषु विख्यातः शास्त्रीलौक्यतमो ह-

यः ॥ अर्द्धहस्तेन हीनस्तु भवेन्मध्यस्तुरङ्गमः । सु-

ष्टिशूत्येन हस्तेन हीनस्याप्यधमः स्मृतः ॥ ऊर्ध्वमा-

नप्रमाणस्तु परिणाहं विनिर्द्दिशेत् । उत्तमानां च

मध्यानां हीनानाश्चैव वाजिनाम् ॥ अर्द्धसप्तमहस्त-

स्तु श्रेष्ठं दैर्घ्यं निर्द्दिशेत् । षड्भिर्मुष्टिविहीनेश्च

मध्यमश्च विचक्षणः ॥ पञ्चहस्तप्रमाणस्तु जघन्यः

समुदाहृतः । द्वित्रिंशदङ्गुलं वक्रस्तुतमाश्रय्य कौ-

र्तितम् ॥ पृष्ठं वचः कटिचैव मुखतुल्यं समादिशे-

त् । अङ्गुलद्वयहीनस्तु मुखादि मध्यमाधमम् ॥ नि-

र्द्दिशेन्मतिमांश्चैव वाजिशस्त्रविशारदः । सप्तङ्गुल-

खुरश्चैव उत्तमाश्रय्य कौर्तितम् ॥ षडङ्गुली भवेन्मध्यो

जघन्यश्चतुरङ्गुलः । षोडशङ्गुलदीर्घा तु जहा चैवो-

त्तमा स्मृता ॥ चतुर्हश्च तथा मध्ये हीने च द्वादश-

ङ्गुलः । एवंविधप्रमाणस्तु निर्द्दिष्टं शास्त्रशालिभिः ॥

अपाङ्गात्पुच्छमूलस्तु दैर्घ्येणार्थं प्रमाणयेत् । खुरा-

न्नात्ककुर्दं यावदूर्ध्वमानेन बुद्धिमान् ॥” इति परि-

माणादि । जयद.२३. । “अश्वानां जम्बूदेशांस्तु

प्रवक्ष्याम्यनुपूर्वशः । उत्तमानाश्च मध्यानां हीनानां

यव सम्भवः ॥ उत्तमाकाजिकाः प्रीक्षास्तथा पार-

सिकाश्च ये । केकाशाश्चैव ये वाङ्गाः पृष्ठजा ये च

कौर्तिताः ॥ तुरी जाताश्च कीराश्च भूदृष्टामाश्व-

जाश्च ये । पार्व्याताः सेन्धवा मध्यास्तथा सारस्वता

हयाः । सम्भवाश्चाङ्गुलाश्चैव जटदेशीङ्गवाश्च ये ।

अधमाष्टङ्गुलैः सार्द्धं ह्ये प्रान्दक्षिणोङ्गवाः ॥ इत्त-

दीर्घाश्चित्तयोवा क्रुश्रकर्णा मङ्गाजवाः । महाकाया

महीरस्ता निस्त्रासास्तजिका मताः ॥ अश्वन्वित्तं

येषां निर्मांसश्च सुखं भवेत् । पीनेन कटिदेशेन

सुखराय भवन्ति ते ॥ अश्वन्वाश्च महासाराः सेन्धवी

शैव पूजिताः । अपि शस्त्रहताङ्गाश्च नैव मुञ्चन्ति
 सादिनम् ॥ पारसीकाः ताजिकाभाः केङ्गाणाः
 केचिदुद्रताः । स्थूलाः गृह्यशरीराश्च प्रधाना दीर्घ-
 पृष्ठकाः ॥ केङ्गादेशजातानां मध्यमानाश्च वाजि-
 नाम् । ताजिकैः सदृशं वक्रं बाह्व्येन विनिर्दिशेत् ॥
 सुष्ठवदेहस्त्रीष्वथ सप्रमाणेन मध्यमः । तुरुजातः
 समुद्दिष्टः किञ्चित्स्थूलो मनोगजवः ॥ अतिस्थूली-
 ऽतितीक्ष्णश्च क्लृप्तशोवस्तुरुक्षया । तुरुक्षः कीर्तिती
 वाज्री स्थूलवक्रमुखश्च यः ॥ केङ्गाकारदेहनु भवे-
 न्माण्डविको ह्यः । शान्त्या चैव प्रमाणेन केवलं नैव
 तस्मिन् ॥ सिन्धुदेशीयवो वाज्री पृष्ठमथारुकीरकः ।
 आननचापि दीर्घश्च तस्य पृष्ठं प्रकीर्तितम् ॥ शा-
 न्त्या चैव जवेनापि रणशूरस्वजाघनः । सादिभ-
 क्तेच्छतो याति ताजिकादधिकक्षया ॥ परिमण्ड-
 लदेहास्तु तीक्ष्णकर्णमुखा हयाः । पङ्कदेशीयवा
 दृष्टाक्षया सारम्बताश्च ये ॥ लम्बकर्णोऽजटश्चैव
 चाकुलः परिकीर्तितः । साभलः श्लिष्टजानुश्च ज
 टालयाकुलोपमः ॥ वत्सुलयापि त्रस्वश्च टङ्गणः
 परिकीर्तितः । दाक्षिणात्यो भवेद्गुह्यो योऽधन्यः
 सञ्जवाजिनाम् ॥ जवहीना महादुष्टाः पूर्वदेशस-
 मुह्ववाः । वाजिवदेशराणाश्च दंशं विन्याद्विचक्षणः ॥”
 इति जन्मदेशः । “काकुदी कृष्णजिह्वश्च कृष्णशेफा-
 ल्कतालुकः । काराली हीनदन्तश्च शङ्गी चाधिकद-
 न्तकः ॥ एकाण्डश्चैव जाताण्डः कञ्चुकी विमरी
 तथा । मार्जारपादो व्याघ्राभस्त्रिकर्णो हिरुगी
 क्षनी ॥ यमजो वामनश्चैव कुलक्षितिरसन्निभः ।
 (काकतिनिरसन्निभः । इति वा पाठः) । वानराक्षो
 विहालाक्षो सुपली चेन्द्रवृक्षकः ॥ येषां पृष्ठे हती
 भर्ता जातदन्तसथैव च । एते दीपान्विता वाह्य
 न यास्या भूतिमिच्छता ॥ धनप्राणहरा ह्येते वस्तु-
 विग्रहकारकाः । एषां चिह्नं प्रवक्ष्यामि धेन जानन्ति
 सादिनः ॥ पूर्वशास्त्रानुसारिण मुनीनां वचनं
 यथा । चावर्ता यस्य ककुद्दि काकुदी स उदाहृतः ॥
 काराली चाधरे दन्तो आयते यस्य चीतरा । चतु-
 र्भिः पञ्चभिश्चैव हीनदन्तः प्रकीर्तितः ॥ सप्तभिश्चा-
 ष्टनिदन्तैः ख्यातश्चाधिकदन्तकः । अङ्गुष्ठपर्यसङ्काशः
 क्षागशङ्गीपमक्षया ॥ जम्बूवदरूपश्च तथाचः मल-
 कोपमः । आम्बास्त्रिसदृशश्चापि हरीतक्याः फली-
 पमः ॥ दग्धकर्णनिभश्चापि बालुमंस्थान एव च ।
 कीलः कर्णाक्षरे यस्य केशान्ते चापि दृश्यते ॥ धौ-
 रीवः सर्वपापानां शङ्गी वाहः स कीर्तितः । एवं-

विधेन शङ्गेन शङ्गी राष्ट्रे न वासयेत् ॥ एकेन सम्ब-
 मानेन सुखीचैकाण्डसंग्रहः । अत्यन्तरोमशाभ्यास्तु
 ताभ्यां जाताण्ड उच्यते ॥ क्लृप्ते वक्षसि बाह्वीश्च
 शंसदंशे तथैव च । अन्यवर्णो भवेद्वाज्री कञ्चुकी स
 प्रकीर्तितः ॥ यस्यान्यवर्णरेखा स्यात् पादे कूर्चे च
 वाजिनः । मार्जारपादः प्रीतोऽसौ न धन्यः कुल-
 नाशनः ॥ अन्यवर्णस्य वाहस्य शिरः कृष्णं यदा
 भवेत् । तिसरी नाम सः प्रीतः भर्तुः कुलविनाश-
 नः ॥” इत्यादि । मुखरीगोऽचिरीभश्च शिरीरोगश्च
 लिङ्गितः । कर्णरोगश्च कासश्च यासो हिक्का व्रण-
 क्षया ॥ ज.द.३५. ।

अश्वकः । पुं । कुलिङ्गपक्षिणि । वै.निघ. ।

अश्वकन्दकः । पुं । अश्वगन्धायाम् । र.वा. ।

अश्वकन्दिका । स्त्री । वनस्पतिविशेषे । अश्व-
 गन्धायाम् । र.मा. ।

अश्वकर्णः (कः) (शिक्रा) । पुं, स्त्री ।
 (Shorea robusta.) शालवृक्षे । शाल गाह् ।
 सु.म.३८५. । च.म.४५. । सर्जरसभेदे । सर्जशील
 निःशेष । रा.नि.व.२३ । शाकु इति च लोके ।
 भा.म.४५. रैवतीचि. । धवाश्वकर्णककुभः । गुणाः—
 कटुः तिक्तः क्षिण्णः रक्तपित्तघ्नः ऊरीविस्फोटकशू-
 घ्नः । रा.नि.व.६ । कषायः व्रणस्त्रेदकफलामिघ्नः
 व्रणविद्रधिवाधिर्यथीनिकर्णरोगघ्नश्च । भा.पू.१५.
 वटादिव. । मात्रा २ भाषा । पलाशभेदे । सु.म.
 ३६५. । शरीरे । लताशाली । शिश्याङ्गि लता ।
 प.सु. ।

अश्वकर्णम् । स्त्री । काण्डभ्रगनामास्थिभङ्गवि-
 शेषे । यत्रास्थि अश्वकर्णवदुन्नतं तिष्ठति । सु.नि.
 १५५. । See भयम् ।

अश्वकातरा (रिका) स्त्री । हयकातरा-
 अश्वकाथरिवा } याम् । षोडश क्का-
 थरा । मं धोडिकाथर । गुणाः— तिक्ता वातघ्नी
 दीपनी । काथरा हयपथ्यायैः काथरा वै प्रकीर्ति-
 ता । रा.नि. । [नि. ।

अश्वखुरजः । पुं । अश्वतरे । थंछात्र । रा.

अश्वखुरः । पुं । नखीनामगन्धद्रव्ये । नर्द. ।
 र.वा. । चीटकखुरे । रा.नि. । [रा.नि.व.३ ।

अश्वखुरा (री) । स्त्री । त्रेतापराजितसभाम् ।

अश्वगन्धा (न्धिका) । स्त्री। (Withania somuifera or physalis flexuosa.) ख-भानख्यातवृषविशेषे । अश्वगन्धा । हिं असगन्ध, वाराहीगेठी । मं भासंध, भासांदु, अंगुर, भासंधिका । रा.नि.व.४। गुणाः—सा शुक्रवृद्धिकरलात् शुक्रला । तथा कटूष्वा तिक्ता बल्या वातहरी का-सवासचयत्रणघ्नी च । रा.नि.व.४ । रसायनीवात-श्लेष्मश्लेष्मश्लेष्मघ्नी च । भा.म.ख.१भ.। अश्वगन्धानि-श्लेष्मश्लेष्मश्लेष्मचयापहा । बल्या रसायनी तिक्ता कषायोष्वातियक्रला ॥ मद.व.१। वातकफघ्नी त्रि-चशोषचयरीगघ्नी बल्या रसायना तिक्ता कषाया उष्वा अतियक्रला च । भा.पू.१भ.। मात्रा १ मो.। तत्शोधनं यथा प्रयोगा,—पञ्चपल्लवतीयेव गन्धा-नां चालनं तथा । शीषणश्चापि संस्कारो विशेष-श्चात्र वच्यते ॥

अश्वगन्धाष्टतम् । स्त्री । प्रथमं बालरोगाधि-कारे । पाठः—“पादकल्केऽश्वगन्धाया चीरे दशगुणे पचेत् ॥” घृतं ४श. अश्वगन्धाकल्कः १श. दुग्धं ४श. जलं १६ श. । सा.कौ. । मतान्तरे दुग्धं ४० श. । भेष. । द्वितीयं वातव्याधी—“अश्वगन्धाकषाये च कल्के चीरे चतुर्गुणे । घृतं पक्तुं वातघ्नं ॥” अ-श्वगन्धा ६।० श. वारि ६४ श. शेषः १६ श. घृतं ४ श. दुग्धं १६ श. यथाविधि पाच्यम् । च.द.वा. व्या.चि. । मतान्तरे घृतं ४श. आर्द्राश्वगन्धामूलं ६४ प. जलं ६४श. शेषः १६श. दुग्धं १६श. अश्वगन्धा-कल्कः ८ प. । प्रयोगा.वा.व्या.चि. । तृतीयचतुर्थं हृद्दभिधानि वातव्याधी हृष्ये च उक्ते । घाठी—“अश्वगन्धापल्लवतं जलद्रीषे विपाचयेत् । अष्टां-शशेषं गृह्णीयात् सुपूतं तं रसं तथा । जलद्रीषद्वये ऋगमांसाल्लशतद्वयं । पक्षीकाङ्गेन कर्तव्यः कायः पाकावशेषितः । काषद्वये तथा गव्यचीरप्रस्य-च-तुष्टये । काकोली मधुकं मेदे जीवन्ती जीवकं बला । एला शतावरी द्राक्षा विदारो कृष्णजीरकं । मुद्गपर्णी शुक्रशिखी पिप्पलूषभकं तथा । एतेषां कार्षिकैर्भागेः घृतप्रस्थं विपाचयेत् । सिता चतुष्पलं शीते क्षिपेन्मधु पलाष्टकम् ॥” प्रयोगा. । “अश्व-गन्धापल्लवतं शुभदेवसमुत्थितं । पुच्छेऽहनि समुद्रुष्य साधयेत् अश्वकृष्टितम् । द्रोणेऽभसि शनैसावत् वावत्यादावशेषितं । सर्पिःप्रस्थं पक्षेतेन गव्यं चीरं चतुर्गुणम् । कषायं ऋगमांसस्य दद्याच्छतद्वयस्य

च । कल्कानि अश्वपिष्टानि कर्षमाषाणि दाप-येत् । काकोलीयुग्मवृद्धी हे हे मेदे हे च जीरके । स्वयंगुमा षट्पभक्तो एला मधुकनेव च । श्वीका-शूर्पपर्णी च जीवन्ती चपला बला । नारावशी विदारो च दत्त्वा सम्यन्विपाचयेत् । सितामाक्षि-कायोः शीते गृह्णीयात् कुङ्कुवे प्रथक् । लिङ्गात्या-चित्तलम्..... ॥ अत्र ऋगमांसशतद्वये जलद्रीष-द्वयं, तुलाद्रव्ये जलद्रीष इति वचनात् । घृतं ४ श. अश्वगन्धा १२५० श. जलं ६४ श. पादशेषः १६ श. काममांसं २५ श. जलं १२८ श. पाद-शेषः ३२ श. गव्यदुग्धं १६ श. । कल्कार्यं काको-ल्यादिकस्य मिलितस्य श्रावः । शूर्पपर्णी मुद्ग-पर्णी माषपर्णी च । पाकसिद्धौ शीते च शर्करा ॥० श. मधुनश्च श्रावः देयः । रस.र. । भेष. ।

अश्वगन्धातेलम् । स्त्री । प्रथमं वातव्याधी हितम् । तिलतैलं ४श. काषार्धमश्वगन्धा १२५०श. वारि ६४श. शेषः १६श. दुग्धं १६श. मृणालादि-कल्कद्रव्याणां मिलित्वा १श. यथाविधि पाच्यम् । च. द.प्रयोगा. । मिश्रभावेनैदं कास्याधिकारे उक्तम् । द्वितीयं रसायनाधिकारे—अत्र कल्कार्द्राश्वगन्धा-दीनां मिलितश्रावमितं, दुग्धं १६ श. तिलतैलं ४ श. । “अश्वगन्धात्रिकुष्ठमांसीसिंहिफलान्वितं । चतुर्गुणेन दुग्धेन तिलतैलं विपाचयेत् ॥” च.द. ।

अश्वगन्धाद्यचणंम् । स्वरभङ्गनाशन-मिदं । यथा—“अश्वगन्धाजमोदा च पाठा विकटु-कं त्रिकं । शतपुष्यं ब्रह्मवीजं सैन्धवश्च समं समम् । एतदङ्गं वचा चैव चूर्णितं मधुसर्पिषा । अश्वयेत्क-र्षमाचक्षु जीर्णाग्निः चीरभीजगम् ॥” अत्र ब्रह्मवीजं पलाशवीजं सर्वचूर्णाङ्गं ब्राह्मम् । रस.र. । [वन ।

अश्वगोष्ठम् । स्त्री । वाजिशालायाम् । आंशु-अश्वघ्नः । पुं । श्वेतकरवीरवृक्षे । श्वेतकरवी गौह । रा.नि.व.१० । [चना । वै.नि.च. ।

अश्वजीवनः । पुं । चषके । छोणा । हिं अश्वतरः । पुं । अश्वखरजे । स च अवायां गर्हभाज्जातः । श्लेष्मात्र षोडश । तन्मांसं बल्यं हृद्द्वयं कफपित्तकरश्च । मद.व.१२ ।

अश्वत्यः । पुं । (Ficus religiosa, Syn, Urustigmareligiosum.) खनामख्यातवृक्षे । आंशुपथं गौह । हिं पिपर । मं पिपल । रा.नि-

षेड । तं कुलुञ्जुविवेदु । प.सु. । सु.सू.१८८.
 श्वोधादिवः । गुणाः—मधुरः कषायः शीतलः
 कफपित्तघ्नः रक्तदाहशमनः यीनिदीषघ्नः । अथ
 त्वहृत्स्य फलानि पक्वान्यतीव हृद्यानि च शीतला-
 नि । कुर्मन्ति पित्ताहविषार्तिदाहं विच्छर्द्दिशोषा-
 क्शिदीषनाशम् ॥ रा.नि.व.११ । दुर्जरः शीतः ।
 मद.व.५ । पित्तनेमप्रणयान्जित् गुणः तुवरकः
 योनिशोधनः वर्णश्च । भा.पू.१भ.वटादिव. ।

अश्वत्यकम् । स्त्री । मल्लिकापुष्पदले । मल्लिका
 कुलमर पाण्डु । वै.निघ. ।

अश्वत्यफलका (ला) । स्त्री । हनुषायां ।
 हृद्य वृक्ष । हिं ह्रीहवेर । मं लघुशरणी । भा.पू.
 १भ. । [वालिशापीपर । भा.पू.१भ.वटादिव. ।

अश्वत्यभित् (भेदः) । पुं । नन्दीहवे । हिं

अश्वत्यसन्निभा । स्त्री । अश्वत्यिकायाम् ।
 गन्ना अश्वथ । रा.नि.व.११ ।

अश्वत्या (र्यी) । स्त्री । सुद्राश्वत्वहवे । गन्ना
 अश्वथ । रा.नि.व.११ । शीवस्त्रीहवे । रा.नि.व.८

अश्वत्यिका (र्यी) । स्त्री । सुद्रपत्राश्वत्वहवे ।
 गन्ना अश्वथ । हिं पिप्ली । मं अश्वत्यी । कं हिन-
 रलि । गुणाः—मधुरा कषाया रक्तपित्तघ्नी विषघ्नी
 दाहघ्नी गर्भिण्यां हित्ता च । रा.नि.व.११ ।

अश्वदंष्ट्रकः । पुं । गीचुरहवे । वै.निघ. ।
 हिंसजन्तुविशेषे । सु. ।

अश्वदंष्ट्रा । स्त्री । गीचुरके । भा.पू.१भ. ।

अश्वनाशः (कः) (नः) । पुं । श्वेतकरवीरे ।
 रा.नि.व.१० ।

अश्वपर्णिका (र्णी) । स्त्री । श्वेतकेशीलता-
 याम् । [भाषा ।

अश्वपालः । पुं । अश्वरचके । गृहिय इति

अश्वपुच्छकः । पुं । खड्गलतायाम् । श.च. ।

अश्वपुच्छा । स्त्री । पृथ्विपर्ण्यां । चाकुलिग्न्या ।
 माषपर्ण्याम् । रा.नि.व. ।

अश्वपुच्छिका (च्छी) । स्त्री । माषपर्णी-
 लतायाम् । मांवाणि । रा.नि.व.४ ।

अश्वपुटभावना । स्त्री । श्वविंशत्यसपरि-
 शितद्रव्यस्य भावनायाम् । वै.निघ. ।

अश्वपुष्पी । स्त्री । सलकीहवे । रवा. । द्रवन्त्याः
 हेम्ब्रकाणि । वै.निघ. ।

अश्वबला । स्त्री । मेधिकायाम् । नारीशकैः
 नात्रीशक । गुणाः—शाकमाश्वबलं बलं बद्धवि-
 न्मूत्रमाकृतम् । सु. । See नारी ।

अश्वबालः । पुं । काशहृत्वे । चिका. ।

अश्वमारकः । पुं । श्वेतकरवीरे । श्वेठ
 करवी । उपोदिकायां । पूंहे । पालङ्गशकै ।
 सु.चि.१८. । करवीरे । सु.सू.३८. । लावादिव. ।
 भा.पू.१भ. । श्वेतकरवीरसूले । इदञ्च स्थावर-
 विषाकर्मन्तसूत्रविषम् । एवं सुगन्धरोहिषमपि । सु.
 कान्य.२८. । See सूत्रविषम् ।

अश्वमारारथ्यः । पुं । (Nerium odorum)
 श्वेतकरवीरहवे । श्वेठकरवी गीह्य । रा.नि.व.१० ।

अश्वमालः । पुं । सर्पविशेषे । वै.निघ. ।

अश्वमूत्रम् । स्त्री । घोटकसूत्रे । घोड़ारसुम् ।
 गुणाः—तिक्रीष्णं तीक्ष्णं विषघ्नं वातकोपशमनं
 पित्तकरं दीपनञ्च । रा.नि.व.१५ । भेदि कफदद्-
 क्तमिघ्नञ्च । मद.व.८. । [जटा. ।

अश्वमूत्रिका (ची) । स्त्री । शङ्खकीहवे ।

अश्वमोहकः । पुं । श्वेतकरवीरे । वै.निघ. ।

अश्वयानम् । स्त्री । अश्वेन भनये । घोड़ारसु
 चड़ा । गुणाः—घोटकारीहृषं वातपित्ताग्निशम-
 क्तनतं । भेदीवर्यकफघ्नञ्च हितं तपस्विनां वरम् ॥
 दिनपर्था ।

अश्वयुजः । पुं । आश्विनमासि । -स.सू.६८. ।

अश्वरचकः । पुं । अश्वपाले । घोड़ार सशिय

अश्वरिपुः । पुं । करवीरहवे । मछिषे । भा. ।

अश्वरोधकः । पुं । श्वेतकरवीरहवे । श्वेठ
 करवी गीह्य । रा.नि.व.१० ।

अश्वरोहका (हा) । स्त्री । अश्वगन्धायां ।

अश्वलम् । स्त्री । सुद्रदणविशेषे । घोड़ारसुम् ।
 “अश्वलञ्च दर्शं बल्यं बल्यं पयुहित्तावहम् ।” वै.
 निघ. ।

अश्वलोमा । पुं । सर्पविशेषे । चिका. ।

अश्ववराहः । पुं । वाराहीकन्दे । वै.निघ. ।

अश्ववहः (वाहः) । पुं । अश्ववाहके । जटा ।

अश्ववारणः । पुं । गवये । हे.च. । [चादी ।

अश्ववैद्यः । पुं । अश्वशास्त्रप्रणेतारि शालिहो-

अश्ववैद्यकम् । स्त्री । अश्वचिकित्साशास्त्रे । तत्र

बहुविधं शालिहोत्रनकुलभोजन्यदत्तादिप्रणीतम् ।

अश्वशाला । स्त्री । मन्दुरायाम् । हला ।

अश्वहनः । पुं । करवीरवृक्षे । रत्ना । भैष.भ-

ग.चि.निशाद्यतैले ।

अश्वहा । पुं । श्वेतकरवीरवृक्षे । मद.व.१ ।

अश्वक्षुरा (रिका) (री) । स्त्री । श्वेतापरा-

जितायाम् । कृष्णापराजितायाम् । वै.निघ. ।

अश्व्या । स्त्री । अजमीदायां । अश्वगन्धायां । अ-

पामागै । इन्द्रवारुण्यां । त्रांशालभ्यां । घोटक्यां ।

अश्वान्तकम् । स्त्री । घोटकीतले । घोड़ार

श्वेत्तु योनि । गुणाः—अश्वान्तकम् त्वरं किञ्चि-

हातकरं मतं । अप्रदीप्तिकरं रूचं नेत्रं मूर्च्छां-
कफापहम् ॥ वै.निघ. ।

अश्वान्तकः । पुं । श्वेतकरवीर । रा.नि.व.१० ।

अश्वारिः । पुं । करवीरवृक्षे । भैष.शुष्ठ.चि.

मरिचाद्यतैले । महिषे । जटा ।

अश्वारोहः (कः) । पुं । अश्वगन्धायां । रत्ना ।

अश्वारोहा । स्त्री । इन्द्रवारुण्यां । त्रांशाल

भ्यां । अश्वगन्धायां । मे. । [नि.क.८ ।

अश्वालः । पुं । उशीरे । सुद्रकासवृक्षे । रा.

अश्वारोहकः (हिकका) । पुं, स्त्री । अ-

श्वगन्धायां । र.मा. । [निघ. ।

अश्वसना । स्त्री । ऋद्धी । घोटक्याम् । वै.

अश्वान्ता । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै.निघ.वा.

व्या.श्वतावरीतैले, नारायणतैले ।

अश्वान्तादिखुरा (री) । स्त्री । श्वेतापरा

जितायाम् । रा.नि.व.३ । [भिदे. रा.नि. ।

अश्वान्तः । पुं । देवसर्पपञ्चके । अम. । इव

अश्विजी । पुं । अश्विनीकुमारी ।

अश्विनी । स्त्री । जटामांस्थाम् । वै.निघ. ।

अश्विनी । पुं । अश्विनीकुमारवधे । रत्ना ।

अश्विभेषजम् । स्त्री । लघुनिषयस्यां । (गङ्गा
शिरः) । वै.निघ. ।

अश्वीष्टतम् । स्त्री । घोटकीचीरोत्पन्नवनीतक-

वृत्ते । गुणः—कटु मधुरं कषायम् ईषद्दीपनं गुरु

मूर्च्छाहरं वाताल्पकरञ्च । रा.नि.व.१५ ।

अश्वीदधि । स्त्री । घोटकीदुग्धजातदधनि ।

घोड़ार पद्वे । मं घोड़िचिदहि । कं कुदिरियमी-

मरु । गुणाः—“मधुरकषायरूचं कफरोगमूर्च्छां-
हरं ईषदातलं दीपनं नेत्रदीपनञ्च ।” रा.नि.व.१५ ।

अश्वीनवनीतम् । स्त्री । घोटकीदुग्धजातन-

वनीते । घोड़ार श्वेत्तु ननी । गुणाः—कषायं

वातकफघ्नं चक्षुष्यं कटु उष्णं इषदातलञ्च । रा.नि.
व.१५ । [मि.यत्रिकं ।

अश्वीयम् । स्त्री । अश्वससृहे । त्रि. अश्वहिते ।

अश्वीर्चारम् । स्त्री । घोटकीदुग्धे । गुणः—

उष्णं रूचं बल्यं वातकफघ्नं—एकशफचीरमात्रं
लवणासं लघु स्वादु च । मद.व.८ ।

अश्वेता । स्त्री । कृष्णापराजितायाम् । कृष्णाति-

विषायाम् । वै.निघ. । गान्धारीवृक्षे । रा.नि. ।

अष्टकद्रतैलम् । स्त्री । तैलमिदं वातरक्ते

उरुसन्धं च हितम् । तैलं ४ श. दधि ४ श. तक्रं

३२ श. पिप्पलीगण्डरीः प्रत्येकं पलद्वयं (मत्तान्द्वे

भिर्मिलतपलद्वयम्) । यथाविधि पाच्यम् । च द.क.

म.चि. । अश्वेद्वदधि अष्टततक्रं याञ्जम् । रस.र. ।

अष्टकर्म । स्त्री । अष्टादशरमकक्षेत्रां मध्ये

खेटनादिदीपनपथ्येने स्तस्याष्टविधसंस्करणे । खे-

दनं मर्दनञ्चैव मूर्च्छनीत्यापनकथा । पातनं बी-

धनञ्चैव नियामनमतःपरम् । दीपनञ्चेति संस्का-

राः स्तस्याष्टौ प्रकीर्त्ताः ॥ र.सा.सं. । चिकटु-

त्रिफला चित्रककन्यायुक्ते काञ्चिके चतुर्गुणवस्त्रे

दिनं खेदनम् । गृहधूमिष्टकाजौदग्धीर्णागुण-

सैन्धवेः घोड़श्रेः सकाञ्चिकेः त्रिदिनं मर्दयेत् ।

त्रिफला चित्रककन्या वा मूर्च्छना । इत्यादि ।

अष्टका । स्त्री । इक्षुमर्दे । हे.च. । [शरभे ।

अष्टगाधः । पुं । ऊर्ध्वनाभौ । गोकुण्डला ।

अष्टगुणमण्डः । पुं । अष्टगुणतन्तुलान् चतु-

र्दशगुणे तीथे पक्त्वा, तत्र हिङ्गुमन्थवधान्तरुकी-

नरिचपिपप्लीचूर्णानि संमिश्र चसिक्चके मृ-
चीते मन्थे । गुणाः—सुधावर्धनः बलकरः बलि-
शोधनश्च । वै.निघ. । अत्र तच्छुलस्याष्टभागाः सु-
द्रव्यं च चत्वारः ।

अष्टधातुः । पुं । स्वर्णरीष्यतामशीषपित्तलरङ्ग-
कान्तलीहमुष्णलीहतीष्णलीहेषु । र.सा.सं.टी. ।

अष्टपदी । स्त्री । वेल इति ख्याते पुष्पसुपे ।
बेलकूःत्र गच्छ । गुणाः—शीता लघु कफपित्त-
विषघ्नी च । मद.व.३ । [भा. ।

अष्टपलम् । स्त्री । शरावमाने । एक मेत्र ।

अष्टपलघृतम् । स्त्री । ग्रहणीरोमे । पाकवि-
धिः—नरिचादि १ प. गुडं १ प. घृतं ८ प. वा-
रि ३२ प. एकत्र पाच्यम् । च.द. ।

अष्टपात् (दः) । पुं । काश्मीरदेशीयशरमे ।
मद.व.१२ । ऊर्णनामे । हे.च.४का. ।

अष्टपादपः । पुं । वृचमेदे । वै.निघ. ।

अष्टपादिका । स्त्री । शारङ्गमल्लिकायाम् ।
काष्ठमल्लिका । रवा. । आस्फातायां । शिपत्र-
गानौ । प.सु.व.११ ।

अष्टभावः । पुं । सन्ध-खेट-रोमाञ्च-खरभङ्ग-
वैख्यं-कम्प-वैवर्ण्यांशुपातेषु । वै.निघ. ।

अष्टमङ्गलः । पुं । पुच्छोरःखुरकेशस्यैः शुक्ले
वाजिनि । हे.च. । यस्य पादाः सिताः सर्व्वं पुच्छं
वचो मुखं तथा । सूईजाय सिता यस्य तं विद्या-
दष्टमङ्गलम् ॥ ज.द.३३ । स्त्री । ब्राह्मणगवाग्नि
स्वर्णघृतमूर्ध्नाश्वत्पचारुचर्व्यासु । वै.निघ. ।

अष्टमङ्गलघृतम् । स्त्री । बालरोगशमने स-
र्पिणि । तत्राष्टौषधिपक्वं बालानां हितम् । वचाकुष्ठ
ब्राह्मीसर्पशंखारिवासैश्वरिपिपप्लीकल्केनाष्टमं घृतं
घृष्टपाकविधिना पाच्यम् । घृतं ४ श. कल्कद्रव्य-
वचादीनां मिलितशरावं दक्षा जलाढकेन पाच्यं ।
च.द.बाल.चि. । भा. रस.र. ।

अष्टमधुजातिः । स्त्री । नासिक भाग-र-चौ-
द्र-पौतिक-काचकार्थीहालदालिषु । वै.निघ. ।

अष्टमानम् । स्त्री । प्रकृतिषवे, ३२ ती. ।
आद् मेत्र । प.प्र.१ख. । [प्र.१ख. ।

अष्टमिका । स्त्री । तीलचतुष्टयपरिमाणे । प.

अष्टमी । स्त्री । चीरकाकील्याम् । वै.निघ. ।

अष्टमूत्रम् । स्त्री । मीच्छागमेषमहिषाश्वहस्तुद्र-
गईभौमुत्रेषु । वै.निघ. ।

अष्टमूलम् । त्रि । लक्षांसशिरासायुस्थिसन्धि-
कोष्ठामन्त्रमूलेषु । सु.चि.१३. ।

अष्टमौक्तिकस्थानम् । स्त्री । शङ्खसिस्पर्ष-
मन्थनेघवंशशुकरशक्तिषु । वै.निघ. ।

अष्टलोहकम् । स्त्री । स्वर्णरीष्यतामरङ्गशीष-
पित्तलकान्तलीहमुष्णलीहतीष्णलीहेषु । पञ्चलोह-
समायुक्तं कान्तमुष्णकतीष्णकम् । कल्पितः कथितो
चीरैरष्टलोहाभिधौ गणः ॥ रा.नि.व.२२ ।

अष्टवर्गः । पुं । A class of eight prin-
cipal medicaments, Rishabhaka &c.
मेदायष्टौषधिगणैः । यथा—मेदामहामेदाजीवकर्ष-
भकःऋद्धिद्विकालीलीचीरकाकीलीषु । प.सु. ।
जीवकर्षभकौ मेदे काकोल्याःऋद्धिद्विकौ । एकत्र
मिलितैरेतैरष्टवर्गः प्रकीर्तितः ॥ रा.नि.व.२२ ।
गुणाः—“शीतलोऽतिशुक्रलः वृंहणः दाहपित्तरक्त-
शीघ्नः सन्धकृन्तु गर्भदायकश्च ।” मद.व.१ । “रक्त-
पित्तत्रणवायुपित्तनाशकश्च ।” राज. । “हिमः स्वादुः
वृंहणः गुरुः भग्नसन्धानकृत् कामवलासबलवर्धकः
दण्डादाहज्वरमेहहृत्तयहरश्च ।” भा.पू.१भ. ।

अष्टवर्गप्रतिनिधिः । पुं । मेदादीनामभावे
तन्तुल्यगुणद्रव्यग्रहणं । तत्र मेदामहामेदाभावे श-
तावरी, जीवकर्षभकस्थानं भूमिकुष्माण्डमूलं, का-
कीलीचीरकाकील्याभावे अश्वगन्धामूलं, ऋद्धिद्वि-
स्थाने वाराहीकन्दं तन्तुल्यगुणं चिपित् । भा.पू.
१भ. । “मेदाभावे अश्वगन्धा महामेदं च शारिवा ।
जीवकर्षभकामाभावे गुडूची वंशलोचना । ऋद्धामावे
बला देधा वृद्धामावे मद्गावला ।” इति च मतान्-
रम् । [भीत्यभयनिष्पेयरूपे भोजनद्रव्ये ।

अष्टविधात्रम् । स्त्री । चर्व्यचोपलक्ष्यपेयखाद्य-
अष्टाङ्गम् । स्त्री । आयुर्वेदस्य स्थानाष्टके । त-
द्यथा—शल्यं, शालाकं, कायचिकित्सा, भूतविद्या,
कौमारश्र्थं, अगदतन्त्रं, रसायनं, वात्रीकरण-
क्षिति । कायबालयहोर्डाङ्गशल्यदर्द्राजरावृषान् ।
अष्टावङ्गानि तस्याहुः । वा.सू.१३. । द्रव्याभिधानग-
दनिश्चय-शल्य-काय-भूतनिश्चय-विषनिश्चय-रसायन-
बालचिकित्सासु च । वैद्यकसू.

अष्टाङ्गष्टतम् । क्ली । बाजीकरणमिदं ष्टतम् ।

अष्टाङ्गधूपः । पुं । ज्वरघ्नोऽयं धूपः गुग्गुलु-
निम्बपत्रवचाकुष्ठहरीतकीयवचेतसर्षपष्टतकृतः । प-
कड्वा निम्बपत्रं वचा कुष्ठं हरीतकी । सर्षपाः स
यथाः सर्षिधूपं ज्वरनाशनम् ॥ च.द. ।

अष्टाङ्गयोगः । पुं । योगविशेषे । तद्यथा—
कटफलं पीप्लरं शङ्खी व्योषं यासद्य कारवी । इ-
ति संग्रहः ।

अष्टाङ्गरसः । पुं । अर्शाधिकारे । लौकिकिदं
मण्डूरं फलत्रयं चिफला । र.सा.सं. । गन्धं रसेन्द्रं
ऋतलोहकिदं पलत्रयं चूपषण्वक्त्रिभृङ्गम् । कृत्वा
समं शास्त्रिकागुडूचौरसेन यामचितयं विमर्दयः ॥
मात्रा निष्कमिता । र.सा.सं. ।

अष्टाङ्गलवणम् । क्ली । कफजन्यमदात्यथे श्री-
गविशेषे । यथा—“सौवर्चलमजाजी च हचान्कं
सान्द्रवेतसं । लगेलामरिचादौंशं शर्कराभागयोजि-
तम् । एतन्नवणमष्टाङ्गमग्निस्तीपनं परं । मदात्यथे
कफप्राये दयात्स्वीतीविश्रीधनम् ॥” चर.मदात्यथ-
चि. । अजाजी जोरकं हचान्कं महार्द्रकम् । र.सा.
सं. । सौवर्चलकणजीरकास्त्रवेतसान्द्रलोणिकानां
प्र. चूर्णं समं लगेलामरिचानां प्रत्येकमर्द्धभागः ।
शर्कराया भागैकं एकत्र मिश्रयेत् । च.द.मदात्यथ-
चि. ।

अष्टाङ्गवैद्यकम् । क्ली । शालाक्यकायभूता-
गदबालविषबाजीरसायनेषु अष्टाङ्गवैद्यकेषु ।

अष्टाङ्गहृदयम् । क्ली । बाभट विरचिते वैद्य-
कग्रन्थे । अष्टौ च तानि अङ्गानि तेषां प्रत्येकं हृदयं
सारतरसंयहणात् । ‘क्रियतेऽष्टाङ्गहृदयम् ।’ वा.
स.१७. ।

अष्टाङ्गावलेहः (हिका) । पुं. स्त्री । स-
न्निपातज्वरहिकाद्यासादी हितः । कटफलं कुष्ठं
ककैटशङ्खी शुष्की पिप्पली मरिचं दुरालभा कृष्ण-
जीरकं, एषां समभागचूर्णं आर्द्रकरसेन सिद्धं । भेष.
ज्वर.चि. । सिद्धो न मधुना तस्य शीतापचारित्वात् ।
“सन्निपातेषु सर्वेषु न चोद्भवचारयेत् । शीतोप-
चारि चोद्भं स्याच्छीतश्चाप विरुध्यते ॥” भा.म.१
भ. । सा.की. । च.द. ।

अष्टादशधान्यम् । क्ली । कषायमोधूनादकी-

यनयावनालशालिचण्डकमसुरातसीमुद्गतिलकुक्षुब्ध-
श्यामाकमावराजमाषवमुंलहरिकककुतेरशीषु । वै.
निघ. ।

अष्टादशमूलम् । क्ली । विलाग्निमत्याश्री-
शाकगाम्भारीपाठापुनर्थावाद्यालकमाषपर्णीजीव-
कैरुर्धुभृकजीवन्तीशतावरीशरेचुदभंकासशालिधा-
न्यमूलेषु । वै.निघ. ।

अष्टादशशतिकमहाप्रसारणीतैलम् ।
क्ली । वातव्याधौ । समूलपत्रप्रसारणी ३७॥० श.
शतावरी १२॥० श. अश्वगन्धा १२॥० श. केतकी
१२॥० श. दशमूलं प्रत्येकं १२॥० श. वाद्यालकं
१२॥० श. भिग्टी १२॥० श. एकत्र शतद्रोणे जले
पक्त्वा द्रोणावशेषे कार्थोऽवतार्यः । काञ्जिकस्य द्रो-
णदयं । दधिदुग्धयुक्तेषु रसच्छागमांसानां प्रत्येकं ८
श. एकत्र कल्केन सह तैलद्रोणं ३२ श. पाच्यम् ।
कल्कद्रव्यं प्रत्येकं पलत्रयम् । शीवासी नवनीत-
खोटी । कुन्दुरः कुन्दुरखोटी । च.द.वा.व्या.चि.।

अष्टादशाङ्गः । पुं । सन्निपातज्वर कषायवि-
शेषे । स चतुर्विधः—दशमूल्यादिः भूमिन्मादिः
द्राक्षादिः सुस्तकादिश्चेति । तत्र प्रथमः—“दश-
मूली शटी शङ्खी पीप्लरं सदुरालभा । भार्गी कुट-
जवीजश्च पटीलं कटुरोहिणी । अष्टादशाङ्ग इत्येषः
सन्निपातज्वरापहः...॥”द्वितीयः यथा—“भूमिन्ब-
दारुदशमूलमहौषधाद्वदितोन्द्रवीजधनिकेभकणा-
कषायः । तन्द्राप्रलापकसनाह्विदाहमोह्यासा-
दिरक्तमखिलं ज्वरमाय हनि ॥” तृतीयः यथा—
“द्राक्षाश्टा शटी शङ्खी सुस्तकं रक्तचन्दनं । नागरं
कटुका पाठा भूमिन्बं सदुरालभम् । उशीरं पन्न-
कं धान्यं बालकं कण्टकारिका । पुष्करं पिपुमर्द-
श्च सद्यो जीर्णज्वरापहः ॥” चतुर्थः यथा—“सुस्ता
पर्यटकीशीरदेवदारुमहौषधं । चिफला धन्वयास-
श्च नीली कम्पिष्ककं विह्वत् । किराततित्ताकं पाठा
बला कटुकरोहिणी । मधूकपिप्पलीमूलं सुसा-
द्यो गण उच्यते ॥” च.द. । भेष. ।

अष्टादशाङ्गलौहम् । क्ली । पाण्डुधिकारि
लौहमृतस्य पाठः—“किराततित्ता सुरदारु दावी
सुस्ता गुडूची कटुका पटीलम् । दुरालभा पर्यटकं
सनिम्बं कटुचिकं बक्रिफलचिकश्च । फलं विङ्कणस्य
सनांशिकानि सर्वैः समं चूर्णमथायसश्च । सर्षि-

मंभुम्भा वटिका विधेया तक्रानुपानाद्विषया प्रयो-
ग्या । निहन्ति पाखुचे"त्यादि । भा.म.२भ. ।

अष्टापदः । पुं । शरमे । मर्कटे । मङ्गासिंहे ।
धुसुरे । रा.नि.व.१६ । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.
१२ । स्त्री (दी) । चन्द्रमङ्गिकायां ।

अष्टावक्ररसः । पुं । रसायनाधिकारे रसः—
पारदस्य १ भ. गन्धकस्य २ भ. स्वर्णस्य १ भ.
रौप्यस्य ॥० भ. श्रीषकस्य ॥० भ. रङ्गस्य ॥० भ.
तामस्य ॥० भ. खर्परस्य च ॥० भ. वटाङ्गुररसेन
कुमारीरसेन च प्रहरं मर्दयित्वा रससिन्दूरवत्
पाच्यः । मात्रा २ र. नागवल्लीरसेन सेव्यम् । भैव. ।

अष्टिः (ष्ठिः) । स्त्री । अष्टां । आंठौ ।

अष्टौषधिः । स्त्री । ब्रह्मसुवर्चलादित्यपर्षीनारी-
काठगीधासपांसीमपसाजनीत्य इत्यष्टौ । च.चि.
१५. । इत्यासामष्टानामौषधीनां यां यामिषौषधिं
लभेत तस्यास्तस्याः स्वरसस्य सौष्टिल्यं गला वेह-
भावितायामार्द्रपलाशद्रोण्यां सपिधानायां श्रयैत ।
तत्र प्रलीयते घण्टासेन पुनः पुनः सम्भवति । त-
स्याजं पयः प्रत्यवस्थापनम् । घण्टासेन देवतानु-
कारी भवति वयोवर्षस्वराह्णतिबलप्रभाभिः । स्वयं
चास्य सर्व्ववाचीगतानि प्रादुर्भवन्ति । दिव्यश्चास्य
चक्षुःश्रोत्रं भवति योजनसहस्रगति दशवर्षसह-
स्राख्यायुरनुपद्रवञ्च । च.चि.१५. ।

अष्टिला } स्त्री । वायुरोगविशेषे । उतरा-
अष्टीला } पथप्रसिद्धे वत्सुलाकारपाषाणख-
अष्टीलिका } खे (जिञ्जरः) । कर्मकारादिभिः
(गोशब्दादि वा (गयदासः) ।
गमैरधस्तादाकारयन्मूत्ररोगे । स च चलो वाच-
लो वा ऊर्ध्वे विस्त्रलीन्नतय । तेन च वातादिरौघो
भवति । लक्षणम्—“नाभिरधस्तात्सञ्जातः सञ्चारी
यदि वाचलः । अष्टीलावहनी यन्निर्हर्षमायत उ-
न्नतः । वाताष्टीलां विजानीयाद्विहर्षान्गानुरोधि-
नौम् ॥” सा नि.वा.व्या. ।

अष्टि(ष्ठी)वान् । पुं । शुकुरोगविशेषे । लक्षणं
यथा—“कठिना विषमैरच्छेर्मांसतस्य प्रकोपतः ।
शुकैश्च विषसंयुक्तैः पिङ्गलाष्ठीलिका भवेत् ॥” सु.
नि.१४५. । आनुनि । रा.नि.व.१८ ।

असंज्ञितः । चि । न सव्यमाहर्तुं । भा.पू.१भ. ।
“पिच्छीकृतमसंज्ञितम् ॥”

असनः । पुं । (Termenalia tomentosa
Syn. Pentaptera tomentosa.) द्वायककर्म-
वपचमालहचक्रिशेषे । पीतशाल इति प्रसिद्धे । प.
सु. । विनयसार इति प्रसिद्धे । भा.पू.१भ.वटादि-
व. । असन इति प्रसिद्धे । र.मा.रमा. । पिशा-
भाल । हिं असना । न असथा, वदिसुरिया ।
“असनीबीजकः कटाख्यः खनामस्थानतः ।” सु.सु.
३८५.उ. । गुणाः—कटुकत्वः तिक्तः वातघ्नः सा-
रकः गलदीघ्नः रक्तमण्डलघ्नश्च । रा.नि.व.२।२३ ।
कुष्ठबीसर्पाश्वक्रमेहगुल्मामिकफरक्तपित्तघ्नः लघ्वः
केऽयः रसायनश्च । भा.पू.१भ.वटादि.व. । सि.थी.
रा.य.चि.एलादिमत्ये.हन्दः । “निम्बासनशालसा-
रान् ॥” वा.सू.१५५.असनादि.व. । “असनतिनि-
श्रभूर्जं ॥” भा.म.४भ.योनिरोग चि. । “स्वर्जिकी-
यासनं चाहम् ॥” जीवकट्टुमे । मे.नचिकं । वक-
ठले । वीरतर्षादौ । स्त्री । क्षेपणे । मे.नचिकं ।

असनपरिष्का (र्षी) । स्त्री । अपराजिता-
याम् । अपरात्रिंशो । माराटीति अ.टी.भः ।

असनपुष्पः (कः) । पुं । षट्कधाव्यजाति-
भेदे । सु.सू.४६५. ।

असनादिगणः । पुं । असनतिनिश्रभूर्जश्वेत-
बाहप्रकीर्त्यखदिरकदरभस्त्रीशिशपामेषशङ्खौचन्दन-
चयतालपलाशजीङ्गशाकशालकसुकधवकुलिङ्गकाग-
कर्णाशकणात्मको गणः । स श्विकुककफकामिहरः
पाखुप्रमेहमेदीघ्नश्च । वा.सू.१५५. ।

असरुः । पुं । भूकदम्बे । कूकुरटर्मांठौ । अ.च. ।

असलम् । स्त्री । लीङ् । अस्त्रे । वै.निच. ।

असाट्म्यः । चि । प्रकृत्यसुखावहे । स्त्री । साट्म्य-
वैपरीत्ये ।

असारम् । पुं, स्त्री । काष्ठागुण्डि । रा.नि.व.
१२ । अगुण्डि । जैपाले । एरखठले । अ.च. ।

असारदधि । स्त्री । गृहीतनवनीत-दधनि ।
गुणाः—असारं दधि संघाह्ण शीतलं वातलं लघु ।
विष्टम्भी दीपनं रुच्यं यक्ष्णीरोगनाशनम् ॥ भा.पू.
दधिव. ।

असारा । स्त्री । कदलीठले । वै.निच. ।

असिकाम् । स्त्री । चिबुकीउमथामाने । छि.च.३

असिक्तिका (क्ती) । स्त्री । अठशान्तःपुर-
ग्रन्थायाम् । मं.नविकं । दाभ्याम् । जटा. ।

असिगण्डः । पुं । चन्द्रोपाधानि । छोटि वा-
नित । जटा. ।

असितः । पुं । धववर्णे । धो०यां ग्राह् । र.
मा. । रत्ना. । क्लौ । काष्ठागुक्चि । वै.निघ. । त्रि ।
कृष्णवर्णे ।

असितजफलः । पुं । नारिकेलवर्णे । वै.निघ. ।

असिततिलः । पुं । कृष्णतिलं । च.द.अर्गचि. ।

असितद्रुमः । पुं । कृष्णतानं । वै.निघ. ।

असितपल्लवा । स्त्री । भूमिजन्वाम् । नदी-
जम्बूवर्णे ।

असितफलः । पुं । मधुनारिकेली ।

असिताबलमोटा । स्त्री । कृष्णजयन्त्याम् ।
काल जयन्ता । गुणाः — असिताबलमोटा तु रमा-
यनकरी मता । गुणाश्चाथं जयनीवन्... । वै.
निघ. ।

असितवल्ली । स्त्री । नीलद्रुव्यायां । वै.निघ. ।

असितवेत्रम् । क्ली । श्यामालतायाम् । वा.र.
अमृतादिकषायि । [उ०] ग्राह् । वै.निघ. ।

असितसारः (कः) । पुं । तिन्दुकवर्णं ।

असिता । स्त्री । क्रसनीलीवर्णे । रा.नि.व.४ ।
See अस्त्रिका । कालार्तिवधायाम् ।

असिताञ्जनी । स्त्री । कृष्णकापांस्याम् । रा.
नि.व.४ । See कालाञ्जनी ।

असिताननः । पुं । कपी । हे.च. । [का. ।

असिताभ्रशेखरः । पुं । नीलीवर्णे । त्रि-

असितालता । स्त्री । नीलद्रुव्यायाम् । श्या-
मालतायाम् । वै.निघ. ।

असितालुः । पुं । नीलाली । रा.नि.व.७ ।

असितोत्पलम् । क्ली । नीलोत्पले । नील-
शुक्लि । रा.नि.व.१० ।

असिदंष्ट्रः (कः) । पुं । मकरे । त्रिका. ।

असिदन्तः । पुं । मकरे । कुम्भीरे । वै.निघ. ।

असिद्धः । त्रि । शनि । कौंठ । अपके । सिद्ध

करा नश्च । रत्ना. ।

[हे.च. ।

असिधेनुः (का) । स्त्री । कुरिकायां । इला.

असिपत्रः । पुं । सिंहखड्गवत् । मनमा ग्राह् ।
मद.व.१ । इक्षी । आथू । प.सु. । त्रिका. ।
गुणवर्णविशेषे । रा.नि.व.८ । (कः) श्वेतदर्भे ।
रा.नि.१४ ।

असिपत्रवृणम् । क्ली । गुणवर्णवत् । तुंगवि-
शेष । मं गुणवर्णवत् । रा.नि.व.८ । गुणाः—
शीतं मधुरं कफघातनुत् । रक्तदीपातिसाराणां
नाशकं दाहनुपरं । विप्रकारं दीर्घलघुभेदेः दीर्घं
गुणाधिकम् ॥ वै.निघ. । [उ०] क । हारा. ।

असिपुच्छः (कः) । पुं । जलचरविशेषे ।

असिमेदः । पुं । खदिरवृक्षे । विट्खदिरि ।
[उ०] श्वेतान्ना । मं खैराचेभाङ् । श.र. । [आ.वा. ।

असीतकम् । क्ली । काष्ठागुक्चि । भा.म.२भ.

असीतका । स्त्री । कृष्णापरजितायाम् । नील
अपरार्जिता । मं कालीगीकर्षी । वै.निघ. ।

असीतकादिचूर्णम् । क्ली । आमवाते चूर्णं ।
पाठः— “असीतकं मागधिका गुडूची श्यामा बरा-
हो गजकर्णगुण्ठी । समा धृताः कृत्स्नमिदं तु
चूर्णं पिबेत्तदुष्णोदकमण्डयैः ॥” मा.नि.म.२भ. ।

असुः । पुं । प्राणै । अम. । क्ली । चिन्ते । उषा. ।

असुखम् । क्ली । दुःखे । हे.च. । [अम. ।

असुधारणम् । क्ली । जीवने, जीवनधारणे ।

असुभृत् । पुं । प्राणिमात्रे ।

असुरम् । क्ली । सामुद्रलवणं । मद.व.२ । पुं ।
द्वन्द्ववर्णे । वै.निघ.जीर्णञ्ज.खवन्नादि. ।

असुरग्रहः । पुं । भूतग्रहविशेषे । मा.नि. ।

असुरसा । स्त्री । वर्वर्त्याम् । वावूहे तुलसी ।
र.मा. । [मि.रचिकं ।

असुरा । स्त्री । रजन्याम् । त्राधि । हरिद्रायां ।

असुराहम् (ह्वा) । क्ली, स्त्री । कास्ये । हे.च. ।

असुराहपतङ्गः । पुं । तैलपायिपतङ्गे । ते-
ना पोका, आर्षोणा । “असुराहपतङ्गश्च
विट्चूर्णं मधुसंयुतम् ॥” वैद्यकम् ।

असुराहविट् । पुं । कास्यमूले । वै.निघ.१भ.

ज्व. चक्षुरायसने ।

[अ.टी.भ. ।

असुरी । स्त्री । राजिकायां । शोभनशिवे ।

असुखः । त्रि । रोगयुक्ते ।

असृक् । स्त्री । मृहानामगम्यद्रव्ये । कुङ्कुमे । रा. नि.व.१२ । रक्ते । रा.नि.व.१८ ।

असृकरः । पुं । शरीरस्वरसधाती । छे.च. ।

असृक्पः (पा) । पुं, स्त्री । जलोकायाम् । अ.टी.भ. ।

असृगुह्यः । पुं, स्त्री । केसरे ।

असृग्दः । पुं । कोष्ठे । वै.निघ. ।

असृग्दरः । पुं । असृग्दाद्येते च्यन्ते चनेनेति भार.रक्तप्रदरे । अ.प्र.उ.उ.शो. हिं परदला लक्षणं — “विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमेषुनाश्वानामाश्रयोकादतिकर्षणाश्च भाराभिघाताच्छयनाद्विवा च ॥ असृग्दरं भवेत्सर्जं सङ्गमर्द्दं सवेदनम् । तस्यातिवृत्तौ दौर्लभ्यं भूमौ मूर्च्छा मदस्त्वया । दाहः प्रलापः पाण्डुलं तन्द्रारोगाश्च वातजाः ।” मा.नि. । वातजादिभेदात् स चतुर्विधः । ऋतुकालभिन्नान्यकालेऽपि अक्षिकार्त्तवसावीऽसृग्दर एव । सु.शा.२२७ । यत्पथ्यं यदपथ्यं वा रक्तपित्तेषु कौर्त्तितं । प्रदरेऽपि तथा दोषं तत्तन्नारी भजिष्यजन्तु ॥ इति पथ्यापथ्यम् ।

असृग्दरशैलेन्द्रसः (सर्व्वीङ्गसुन्दरः) ।

पुं । रक्तप्रदरीक्षरसे । पाठी यथा - गगनं शोधितं यास्यं पलैकमित्काममं । टङ्गणं स्याच्चतुर्थांशं श्राणः षष्ठं त्रिसुगन्धिकं । कर्पूरनलदक्षेत्र जातीकीषं फलं घनं । नागेश्वरं लवङ्गञ्च कुष्ठं सत्रिफलं तथा । जलेन वटिका कार्या कायायां शोधयितुं ताम् । ...प्रदरस्य विनाशाय दृष्टः सर्व्वीङ्गसुन्दरः ॥ प्रयोग. अ.दर.च. ।

असृग्ध(ग्धा)रा । स्त्री । चर्मणि । अ.टी.भ. ।

असृग्णम् । स्त्री । स्वर्णमैरिके । श्वर्ण शित्रि-गात्रे । हिं सोननेव । वै.निघ. ।

असृत्तम् । त्रि । असिद्धे । अपके । रत्ना. ।

असृपाटी । स्त्री । रक्तधारायाम् । अ.टी.भा. ।

अस्तम् । स्त्री । मत्स्ये । छे.च. ।

अस्तमती । स्त्री । शालपथ्याम् । अ.र. ।

अस्तम् । स्त्री । आयुषे चापे । करवाले । मी.दं-दिकं । व्याघ्रनखे ।

अस्तचिकित्सकः । पुं । अस्तवैद्ये । सु. ।

अस्तचिकित्सा । स्त्री । अस्तादिना तण्डुलादिप्रतिकारे । सु. । [इति भाषा । रत्ना. ।

अस्तजित् । पुं । कवाटवक्रवृत्ते । कवाटवेष्टे

अस्तवैद्यः । पुं । अस्तचिकित्सके । वै.निघ. ।

अस्ताघातः । पुं । अस्तप्रयोगे । अङ्गकृता । वै.निघ. ।

अस्थि (कम्) । स्त्री । बीजे । मीदोजघाती ।

ठाड़ । रा.नि.व.१८८ । अस्थिस्वरूपं — मीदो यत्स्वा-ग्निना पक्वं वायुना चानिशीधितम् । तदस्थिसंज्ञा लभते स सारः सर्व्वविद्यहे ॥” तत्कर्म च धारणं । तस्यंस्या च मानवदेहे ३०० । तेषां १२० शाखासु, ११७ शीणिपाश्र्वपृष्ठीदरीरःसु, ६३ शीवायां प्रसू-ईष्ट्विति । एकैकस्याम्प्राणाङ्गुल्यां त्रीणि त्रीणि तानि पञ्चदश । तल्लक्ष्मणुत्फसंश्रितानि दश । पाण्ड्या-मेकं, जहायां द्वे, जानुन्येकं, एकसूराविति । त्रि-शदमेकस्मिन् सकथिनि भवन्ति । एतेनेतरसकथि-बाह्व च व्याख्यातौ । शीर्ष्यां पञ्च तेषां गुदभग-नितम्बेषु चत्वारि त्रिकसंश्रितमेकं, पार्श्वं षट्त्रिं-शत् एवमेकस्मिन् ; द्वितीयेऽप्येवं । पृष्ठे त्रिंशत् । अष्टावुरसि । द्वे अक्षकसंज्ञे । शीवायां नवकं । कण्ठनाशां चत्वारि, द्वे हन्वीः, दन्ता द्वाविंशत्, नासायां त्रीणि, एकं तालुनि, गण्डकर्णशङ्केषु एकै-कं, षट् शिरसि । तस्य पञ्चविधम् — कपाल-रुच-क-तरुण-बलय-नलकभेदेन । तत्र जानुनितम्बस्त्व-न्धतालुशङ्गमस्तकास्थीनि कपालपदवाच्यानि । द-न्तास्थि रुचकमिति, नासायीवाकर्णनेत्रास्थीनि तरुणमिति, हस्तपादपार्श्वपृष्ठीदरवचोऽस्थीनि बल-यमिति, अवशिष्टानि च नलकमिति उच्यते । सु. शा.५७. ।

अस्थिकृत् । पुं । मीदोधाती । छे.च. ।

अस्थिगतज्वरः । पुं । तदाश्रितज्वरे । लक्षणं यथा — “मीदोऽस्यां कृजमं शसो विरेकम्कूर्दिरेव च । विक्षेपणञ्च गावाणां विद्यादस्त्रिगत ज्वरे ॥” वै.निघ. । वाल्मिजीवधं, वसिकर्कं, पथ्यङ्गीवर्षणि च प्रतीकारः ।

अस्थिग्रन्थिः । पुं, स्त्री । ग्रन्थिरीगे ।
अस्थिच्छलितम् । स्त्री । तन्नामककाष्ठभ्रमण-
 स्थिविशेषे । बृहदस्युः क्षुद्रस्वच्छ्युतौ । 'पार्श्वी-
 रस्थि ह्यनीद्वतम् ।' सु.नि.१.५५. । See भ्रमणम् ।
अस्थिजः । पुं । मञ्जायाम् । रा.नि.व.१८ ।
अस्थिजननी । स्त्री । वसाधाती । मेदीधाती ।
 वै.निघ. ।
अस्थितुण्डः । पुं । पक्षिविशेषे । श.मा ।
अस्थितोदः । पुं । अस्थनि सूचीविडवदेदना-
 याम् । अस्थिपीडायाम् । वै.निघ. ।
अस्थिपञ्जरः । पुं । कङ्काले । रा.नि.व.१८ ।
अस्थिफलः । पुं । पनसवृक्षे ।
अस्थिभङ्गः । पुं, स्त्री । तन्नामघृणीगे । अस्थि-
 विशेषे । स द्विविधः सन्धिसुक्तकाष्ठभ्रमणदेन ।
 तयोः सन्धिसुक्तः षड्विधः । काष्ठभ्रमणश्च द्वादश-
 विधः । सु.चि.२.५. विभीषाः स्वस्वपर्याये सभ्याः ।
 अस्थिसंहारे । शङ्खुङ्गा । See भ्रमणम् ।
अस्थिभञ्जः । पुं । कुङ्कुरे । शगाले । हारा ।
अस्थिभक्षा । स्त्री । शोषधिविशेषे । घावमारी
 इति महाराष्ट्रादौ । वै.निघ. ।
अस्थिमर्म्भ । स्त्री । तदष्टसंस्थकम् । तत्र कटी
 तरुणसंज्ञके द्वे, नितम्बे द्वे, अंसफलके द्वे, शङ्खयोश्च
 द्वे इति । सु.शा.५५. ।
अस्थिराष्टिकः । पुं । हिन्तालवृक्षे ।
अस्थिशृङ्खला (लिका) । स्त्री । अस्थिसं-
 हारे । शङ्खुङ्गा । हिं अस्थिशृङ्खल । गुष्पाः
 —वृथा श्लेषला मधुरा पिप्परकानिलघ्नी च ।
 मद.व.७,१ ।
अस्थिसङ्घातः । पुं । अस्थिनेलनस्थलेषु ।
 तानि चाष्टादश—“गुल्फे पञ्च जातुन्येकम् वङ्गथे
 कटिदेशे मस्तके चैकैकम् । चतुर्दशास्यां सङ्घाताः
 तेषां त्रयो गुल्फजानुवङ्गथेषु । एतेनेतरसकथि-
 बाह्वश्च व्याख्यातौ । त्रिकशिरसोरैकैकः ।” सु.शा.
 ५५. ।
अस्थिसन्धानकरः । पुं । लघने । वै.निघ. ।
अस्थिसन्धानजनी । स्त्री । अस्थिसंहारे ।
 शङ्खुङ्गा । वै.निघ. ।

अस्थिसन्धिः । पुं । अस्थिसंमेलनस्थाने । म-
 न्यस्थानेषु । ते द्विधा स्थिरा अचलाश्चेति । सु.शा.
 ५५. । See सन्धिः ।
अस्थिसन्धिकः । पुं । अस्थिसंहारे । भेष. ।
अस्थिसमुद्भवः । पुं । मञ्जनि । वै.निघ. ।
अस्थिसम्बन्धनः । पुं । राले । धुत्ना । वै.
 निघ. । [वै.निघ. ।
अस्थिसम्भवः । पुं, स्त्री । मञ्जनि । शृङ्गधाती ।
अस्थिसम्भवस्नेहः । पुं । मञ्जनि । वै.निघ. ।
अस्थिसंहतिः । पुं । अस्थिसंहारे । मद.व.७ ।
अस्थिसंहारः (कः) । पुं । (Vitis quad-
 rangularis, Syn. Cissus quadrangu-
 laris.) खनामख्यातवृक्षे । शङ्खुङ्गा शङ्खुङ्गा
 शङ्खुङ्गा । हिं हरसङ्करी, हरजीडी, हरसङ्गा-
 रि । गुष्पाः—श्रीतलः वृथः वातघ्नः अस्थिसन्धान-
 कश्च । मद.व.१ । अस्थियोजनः वातश्लेष्महरः उष्णः
 सरः क्षमिघ्नः अर्शोग्नः नेत्ररीगघ्नः रुचः स्वादुः
 वृथः लघुः पित्तलघु । भा.पू.१.५. । काष्ठलम्बि-
 रहितमस्थिशृङ्खलाया माषाई द्विदलमकञ्चुकं तद-
 ईम् । सम्पिष्टं तदनु ततस्त्रिलस्य तैले सम्पिष्टं षट्-
 कमतीव वातहारि ॥ भा. । च.द.अ.पि.अभ-
 शृङ्गी । मात्रा शकचूर्णं १८ र. । हस्तिगुष्माण्डम् ।
 शङ्खुङ्गा इति लोके ।
अस्थिसंहारिका (री) । स्त्री । अस्थिसं-
 हारे । भा.पू.१.५. । [भ्रम.चि. ।
अस्थिसंहत् । पुं । अस्थिसंहारे । च.द. । भेष. ।
अस्थिसारः । पुं । मञ्जायाम् । रा.नि.व.१८ ।
अस्थिसारस्थिता । स्त्री । मञ्जायां ।
अस्थिस्नेहः । पुं । मञ्जनि । रा.नि.व.१८ ।
अस्थिस्नेहसंज्ञः । पुं । मञ्जायाम् । शृङ्खल
 इति लोके । रा.नि.व.१८ ।
अस्थिधदार (कम्) । स्त्री । देवदारुषि ।
 देवदारुविशेषे । रा.नि.व.१९ ।
अस्थिर्मा । स्त्री । आकाशवह्यां । जीर्णोक्त
 लता । रा.नि.व.२ ।
अस्थीतः । पुं । काचमवृक्षे । वै.निघ. ।

अक्षयत् । स्त्री । बुद्ध्याम् । ऐनन, आका
इति लीके । मं बुल । अ.टी.भ. ।

अक्षितः । त्रि । विक्रमिने । कूटछ । वै.निघ. ।

असम् । स्त्री । शीघ्रिते । रा.नि.व.१८. केशरे ।
कूमकूम । अ.द. । मयनजले । रवा. । पुं । आ-
हावे । विज.र. । कोखे । केशे । मे. ।

असखदिरः । पुं । रक्तखदिरवृक्षे । गान
थयैर । मं रक्तखेर । रा.नि.व.८ ।

असन्नः । पुं । तेजवले । उज्ज्वल । वै.निघ. ।

असन्नजम् । स्त्री । मांसि । रा.नि.व.१७ ।

असन्नजित् । पुं । वनस्पतिविशेषे । कण्टि
नेट्टे इति भाषा । र.मा. ।

असन्नपः । पुं । जलीकायाम् । जैँक । म-
त्कुणे । रा.नि.व.२३ । [व.४ ।

असन्नपत्रः (कः) । पुं । भेडावृक्षे । रा.नि.

असन्पा । स्त्री । जलीकायाम् । जैँक । मे. ।

असन्फला (ली) । स्त्री । शकतीवृक्षे । शाल-
हे ग्राह । रा.नि.व.११ ।

असन्माटका । स्त्री । रसघाती । रा.नि.व.१८ ।

असन्रेणुः । पुं । सिन्दूरे । मे. ।

असन्रोधिका (नी) । स्त्री । लज्जालुकाज-
वायाम् । नञ्जावती गता । रा.नि.व.५ ।

असन्विन्दुच्छदा । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रा.
नि.व.५ । [वै.निघ. ।

असन्शिखी । स्त्री । रक्तशिखा । राडाशिख् ।

असन्सुती । स्त्री । रक्तहावे । वै.निघ. ।

असन्नार्जकः । पुं । रक्ततुलसीवृक्षे । राडा तू-
लनी । श्वेततुलसाम् । भाद्रा तूलनी । मं पांडरी-
तुलस । वै.निघ. ।

असन्नाह्वः । पुं, स्त्री । कुडुमी । म.द.व.३ ।

असु । स्त्री । नेचवारिणि । असुनिरोधात्पीनसा-
दयोत्पत्तिः । वा.सू.४अ. । [वा. ।

असुक् । पुं । चंदीरवृक्षे । आउट्ट.ग्राह । ह-

असुवाहिनी । स्त्री । असुवाहके धमनीइत्ये ।
स.शा.६अ. ।

अहः । स्त्री । दिवसे । अम. ।

अहङ्कारः । पुं । चैत्रपुत्रवस्य धेतने, इन्द्रिया-
दिनिखिलशरीरव्यापी योऽहंभावसाहसिष्टप्रवर्ति-
रेव । स च त्रिविधः वैकारिकतैजसभूतभेदेन ।
“तल्लिङ्गाच्च महत्तल्लिङ्ग एवाहङ्कार उच्यते ।
तत्र वैकारिकादहङ्कारात् तैजससहायात्तल्लिङ्गा-
न्वेव एकादशेन्द्रियाणि उच्यन्ते । भूतादिरपि
तैजससहायात्तल्लिङ्गात्वेव पञ्चतन्मात्राणि उच्यन्-
न्ते ।” स.शा.१अ. ।

अहतम् । स्त्री । नूतनवस्त्रे । हला. ।

अहरटक् । पुं । गृध्रे । शकूनि । वै.निघ. ।

अहर्षणः । पुं । मांसि । हारा. ।

अहर्वाश्वः । पुं । अर्कवृक्षे । हे.च. । [हे.च. ।

अहर्मणिः । पुं । अर्कवृक्षे । आंकन ग्राह ।

अहर्मुखम् । स्त्री । प्रातःकाले ।

अहस्कारः । पुं । अर्कवृक्षे । हे.च. ।

अहस्पतिः । पुं । अर्कवृक्षे । सूर्ये । अम. ।

अहिः । पुं । शीघ्रके । शीघ्र । प्रयोगा. वसन्त-
कुसुमाकररसे । र.सा.सं. । सर्पे । म.द.व.१२ । उद-
रावर्ते । हारा. । वजीवृक्षे । मनशो शिख् । हे.च. ।

अहिंसा । स्त्री । (Capparis sepiaria.)
कण्टकपालीवृक्षे । कौटो शुङ्गुकोटलि । रवा. ।
आमवातप्रलपे । गुष्ठाः—विषशीघ्रहृत्वं । राज. ।

अहिकः (का) । पुं, स्त्री । शाल्मलीवृक्षे ।
शिगूल ग्राह । मं सांवरी । श.च. ।

अहिकाण्डः । पुं । वायी । हे.च. ।

अहिकुटी । पुं । भारद्वाजपत्तिणि । वै.निघ. ।

अहिगन्धफला । स्त्री । सन्नकीवृक्षे । रा.नि.
व.११ । [ऐश. । मं सापगंध । वै.निघ. ।

अहिगन्धा । स्त्री । मर्पगन्धायाम् । राश्रावि-

अहिच्छत्रः । पुं । मेषमृगाः । मेडुभिडे ।
हे.च. ।

अहिच्छत्राः । स्त्री । शताहाशुपे । मोरी ।
कुल्का । रा.नि.व.४ । अर्करायाम् । टिनि । रा-
नि.व.२४ । [वै.निघ. ।

अहिजाह्वकः । पुं । जलभासे । कौकनास ।

अहिजिह्विका । स्त्री । महाप्रतापर्याम् ।
वृद्ध भतृमूली । वै.निघ. ।

अहितद्रव्यम् । स्त्री । स्वभावत एवाहितद्र-
व्येषु । यथा—शिल्पीधान्येषु यीषे माषकलायः,
फलेषु उहुकः, शक्रेषु सर्षपशकम्, मांसेषु गी-
मांसं, वसासु माहिषी, दुग्धेषु मीषीदुग्धं, तैलेषु
कुसुम्भतैलं, इच्छुविकारेषु फाणितद्य । भा.पू.१भ. ।

अहितप्रदार्थः । पुं । इच्छरमण्यां । पूतिमांसे ।
प्रभातनिद्रायां, मीधुने, दधनि चेष्यादी ।

अहिताहारः । पुं । अहितकरद्रव्यमचक्षे ।
गुणः पीडाजनकत्वम् । वा.सू.७अ. ।

अहित्यः । पुं । वनमेधिकायाम् । वनमेधि ।
अहित्योऽल्पगुणस्तद्विजाजिनं स तु पूजितः । मद.
व.२ ।

अहिहिट् । पुं । नकुले । मयूरे । मीषचतुर्णां ।

अहिनिर्मोक्तः । पुं । सर्पनिर्मोक्ते । भा. ।

अहिपुत्रकः । पुं । तराली । हारा. ।

अहिपुष्पम् । स्त्री । नागकेशरपुष्पे । च.द. ।
कुम्भीकान्तैले । सु.चि.१७अ. ।

अहिपूतनः (ना) । पुं, स्त्री । बालरीगा-
न्यतमे रोगविशेषे । शिशुरं शुशुक्ल । यथा—
“शक्रन्मूत्रसमायुक्तेऽधौतेऽपाने शश्रीर्भवेत् । स्त्रिभे
वा स्त्राप्यमाने वा कश्चूरक्तकफोद्भवः ॥ कशूयना
मतः जिभ्रं स्फोटः स्रावश्च जायते । एकीभूतं व्रणं
घोरं तं विद्यादहिपूतनम् ॥” भा.नि.सुद्वरीगः ।

अहिलः (ला) । पुं, स्त्री । दीर्घकर्कटिका-
याम् । लषा कौकूड । मं टरकांकड़ी ।

अहिफेनम् (कम्) । पुं, स्त्री । Opium
poppy, Papaver somniferum. स्व-
नामख्यातसारजवर्गीयोपविषे । प.सु.। अफिम् ।
हिं अफिम् । मं अफूकड़री, अफून । आफन इति
मालवे प्रसिद्धं । तं नलमंडु । “उक्तं खसफलचीर-
माफूकमहिफेनकम् ।” भा.पू.१भ. । अहिफेनं च-
तुर्विधं जारण मारण धारण सारणभेदात् । तत्र
श्वेतवर्णं जारणं, कृष्णवर्णं मारणं, पीतवर्णं धारणं,
कसूरं सारणञ्च । जारणमम्रं जारयेत् । मारणं
स्युष्यं कारयेत् । धारणं वयस्तम्भं, सारणं मलसार-
णञ्च करोति । सामान्यतो गुणाः—सन्निपातघ्नं

वृथं बल्यं मोहदह । रा.नि.व.६ । आफूकं शीघ्रं
शाहि श्रेष्ठं वातपित्तकरञ्च । मद.व.१ ।

अहिफेनवटिका । स्त्री । योगीश्वरं रक्ताति-
सारि । खर्जूरं पिच्छखर्जूरम् । र.सा.सं । [थास्त्रि ।

अहिफेनवीजम् । स्त्री । खखसे । गृह,

अहिफेनासवः । पुं । आसवीऽयमतीसार-
विमर्शोद्भूतः । मात्रार्हमाषकमिता । अत्र मधुक-
मद्यस्य (गण्डेन्नारं गद) पलशतं (१२॥० (गैर)
अहिफेनं ४ प. सुस्तकं जातीफलैन्द्रथवैलानां प्र-
त्येकं पलमेकचावृतपात्रे मासमेकं स्थापयेत् । भेष.।

अहिभयदा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । डूँडे
आश्ल। रा.नि.व.५ ।

अहिभुक् । पुं । मयूरे । रा.नि.व.१६ । तार्क्ष्ये ।
मी. । सुद्रसापसंद इति प्रसिद्धे वृक्षे । नाकुलीनाम-
महाकन्दशाके । रा.नि.व.७ । गन्धनाकुल्याम् ।
रा.नि.व.७ । See नाकुली ।

अहिमर्हनी । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । राज्ञा-
विशेष । अहिलताविशेषे । सापसंद इति पाश्चा-
त्ये । रा.नि.व.७ । See नाकुली ।

अहिमारः (कः) । पुं । विट्खदिरि । शुद्धे
वात्स। मं गन्धीहिवर । रा.नि.व.८ ।

अहिमेदः (कः) । पुं । विट्खदिरि । शुद्धे
वात्स। मं गन्धीहिवर । रा.नि.व.८ ।

अहिरिपुः । पुं । मयूरे । रवा. ।

अहिलता । स्त्री । सापसंद इति ख्यातलता-
याम् । गन्धनाकुल्याम् । रा.नि.व.७ । See ना-
कुली । ताम्बूल्याम् । पीनं गण्ड । रा.नि.व.११ ।

अहिलोकिका । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । डूँडे
आश्ल। वै.निघ. । [वै.निघ. ।

अहिल्या । स्त्री । वनमेधिकायाम् । वनमेधि ।

अहिवल्ली । स्त्री । नागवह्मणां । भेष.अ.भ.चि.।

अहिविषापहा । स्त्री । अहिलतायाम् । सा-
पसंद । वै.निघ. ।

अहिस्त्रान्धः । पुं । गुल्फे । पीट्येन्न शुद्धे ।

अहीन्द्रः । पुं । शारिवायाम् । अनसुम्न । अ.
द.यस्त्र-चि.लवणादिधुषे ।

अहीरणिः । पुं । तिसुखसर्पे । शब्धिनी इति लोके । हारा ।

अहेरः । स्त्री । शतमूल्याम् । अम ।

अहीरः । स्त्री । द्विवाराने । [सु.]

अघ्नाटः । पुं । ओकड़ा इति प्रसिद्धे रूपे । प.

अह्वला । स्त्री । भक्षातकह्वे । डेली गीह । अ.च. ।

अद्यः । पुं । (Terminalia belerica.)

A tree bearing a medicinal fruit. विभीतकह्वे । वयड़ा गीह । हिं तिनाश । रा. नि.व.६ । भा.म.४भ.अन्नने, “जग्धाचकाष्ठैर्मलमायसन् ।” सि.यो.सिद्धमतयोगे कु.काम.वन्द. । यथा एलादिमत्ये वन्द. । कर्षपरिमाणे । प.प्र. । इन्द्रादि । सर्पे । मे. । रुद्राचह्वे । भा.अने.व. । आसे । अक्षभके । देवशिरीषह्वे । शिरीषविशेष । रा.नि.व.६ । स्त्री । विषयेन्द्रिये । रा.नि.व. १८ । वा.शा.३५ । सौवर्चललवणे । तुल्यके । ॐत्ते । मे.षडिकं । पञ्चबीजं । विभीतकफले । रा.नि.व.११ ।

अद्यकः । पुं । विभीतकह्वे । भा.पू.१भ. । तिनिशह्वे । र.मा. । “विश्वमक्षसमं पिबेत् ।” च. द.ज्वरातिसा.चि. रुद्राचह्वे । श.र. । इन्द्राचह्वे । सर्पे । तीलकह्वपरिमाणे । मे.षडिकं ।

अद्यकारका । स्त्री । घृतकुमार्याम् । शत-कूमात्री । वै.निघ. । [पाण्डु.चि.]

अद्यकाष्ठम् । स्त्री । विभांतककाष्ठे । च.द.

अद्यगणः । पुं । शीत्रादीन्द्रियसङ्घाते ।

अद्यगन्धिनी । स्त्री । अतिबलायां । वै.निघ. ।

अद्यतः । पुं । यवे । (बहु.) श्वातपतखुले । रा. नि.व.१६ । शस्यमात्रे । अ.टी.भानुः । स्त्री । ला-जिषु । थहे । मे. । यवे । प.सु. । “लाजिषु त्रिष्वहिंसिते । यवेऽपि क्वचित् ।” मे.तत्रिकं । केचित्तु अखखतखुला अद्यतमित्याहुः । चि. अत्रणे । अहिंसिते । मे. । अखखिते । श.र. । [व.४]

अद्यतखुला । स्त्री । महासमन्नाशुपे । रा.नि.

अद्यतरोगः । पुं । उपनखरीगे । आङ्गुल-हाङ्गु । लक्ष्मं — “कृत्याप्यिचानिलं पाकं नख-

मसि सख्गुत्तरं । चिद्यपमद्यतरीगस्य विद्यादुपम-खद्य तम् ।” वा.उ.११च. । [अ.च. ।

अद्यता । स्त्री । कर्कटश्यां । कौकड़ाशुकी ।

अद्यतैलम् । स्त्री । विभीतकतैले । वयड़ा वीजेर तैल । वा.उ.१३च. । See विभीतक-तैलम् । [खोटह्वे । शेषुड़ा गीह । भूरिप. ।

अद्यधरः । पुं । (Trophis aspera.) आ-

अद्यधूर्तः (र्तिलः) । पुं । हवे । वाँड़ । हिं वैल । हारा ।

अद्यपाकः । पुं । सखललवणे । वै.निघ. ।

अद्यपिण्डः । पुं । शङ्खपुण्याम् । वै.निघ. ।

अद्यपीडः । पुं । श्वेतवृक्षायां । श्वेतवृक्षामूले । रसेन्द्र.चि. । दुगालभायां । सु.चि.६च. ।

अद्यपीडका (डा) । स्त्री । श्वेतवृक्षायां । प. सु. । यवतिलकलतायाम् । रा.नि.व.३ ।

अद्यमः । पुं । शूलमूलके । वनचटके । वै. निघ. । स्त्री (मा) । अचानी । ईर्ष्यायाम् । श.र. ।

अद्यरः । पुं । अपामार्गे । हे.च. । स्त्री । जले ।

अद्यरुचकम् । स्त्री । सृत्तिकालवणे । सोरा । मं सोरमिट । वै.निघ. ।

अद्यवीर्यवान् । पुं । श्वेतकरवीरे । वै.निघ. ।

अद्यशिरोधिजा । स्त्री । मन्यास्थिशिरायां । वै.निघ. । [वै.निघ. ।

अद्यसस्यम् । स्त्री । कपित्थफले । मं कंवठ ।

अद्यारलवणम् । स्त्री । अक्षत्रिमसैश्ववादी । यथा—“गोक्षीरं गोघृतश्चैव धान्यं मुद्गासिला यवाः । सामुद्रं सैश्ववश्चैव अद्यारलवणं स्मृतम् ।” हारलता ।

अक्षि । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ ।

अक्षिकः । पुं । (Dalbergia oujeinien- sis.) रञ्जनह्वे । आँउठ गीह । रत्ना ।

अक्षिकूटः (कः) । पुं । Eye-ball. ईंषि-कायां । चक्रेर तार । वा.सू.२च. । गजाक्षिपु-टके । हे.च. ।

अक्षिकूषितम् । स्त्री । अपाङ्गदृष्टी ।

अक्षिगोलः । पुं । The ball or globe of the eye. नेत्रतारके ।

अक्षिच्छादनम् । स्त्री । अक्षिवर्त्मनि । रत्ना ।

अक्षिपञ्चकम् । स्त्री । श्रीचं लक् रसना नेत्रं नासा चेति । रा.नि.व.१८ । [ये. नेत्रपटले ।

अक्षिपटलम् । स्त्री । A coat of the

अक्षिपल्लम् । स्त्री । The eye-lash, नेत्र-लीलि । छत्केर पातांर लोम ।

अक्षिपाकात्ययः । पुं । लक्ष्मणगते अक्षिरीग-विशेषे । लक्षणम् — "उष्णायुपातः पिङ्का च नेत्रे यस्मिन् भवेत् सुहृन्निभश्च शुक्लम् । तदप्यसाध्यं प्रव-दन्ति केचित् अन्यश्च यत्तिमितरपचतुल्यम् । श्वेतं समाक्रामति सर्व्वतो हि दोषेण यस्यासितमण्डल-श्च । तमक्षिपाकात्ययमक्षिरीगं सर्व्वान्मकं वर्ज्जयि-तव्यमाहुः ॥" मा.नि. ।

अक्षिपीलुः । पुं । महानिल्बे । वै.निघ. ।

अक्षिभेषजम् । स्त्री । श्वेतलोभि । मद.व.१ । पट्टिकारीभि । रा.नि.व.६ ।

अक्षिरीगः । पुं । नेत्ररीगे । See नेत्ररीग ।

अक्षिवः । पुं । (Guilandina or Hyper-
anthera morunga.) श्रीभाञ्जनवृक्षे । अञ्ज-
ना । हिं शिशु । मरिचे । रा.नि.व.७ । स्त्री । स-
सुद्रलवणे । अ.टी.भ. । [च. ।

अक्षिविचूर्णितम् । स्त्री । अपाङ्गदृष्टौ । हे.

अक्षिवैराग्यम् । स्त्री । नेत्रविरक्ततायां । "अ-
कीरस्त्राक्षिवैराग्यम्" वा.सु.७च. । [अ. ।

अक्षिसेचनम् । स्त्री । नेत्रनिलोदौ । वा.सु.२९

अक्षिङ्गुण्डनम् । स्त्री । नेत्रव्युदासे । मा.नि.
विज.र. । [के । रत्ना. ।

अक्षीकः । पुं । वृक्षविशेषे आउट इति लो-

अक्षीवः । पुं । बशिर । वक । श्रीभाञ्जनवृक्षे ।
मज्जिना । म.वचिकं । च.सु.४च.लामिघ.व. । चि.
२अ. । महानिल्बे । भा.पू.१भ. । त्रि । अमते । ने. ।
स्त्री । सासुद्रलवणे । पां. । भा.पू.१भ. मरिचे ।

अक्षेयः । पुं । रक्ताक्षे । अर्कमन्दारे । वै.निघ. ।

अक्षीटः (कः) (की) । पुं, स्त्री । (Jug-
lans regia.) गिरिजपीली । आक्त्रोट्टे इति
लोके । आखोट इति हिमवति प्रसिद्धः । प्रा. अ-
क्षीट । कीं अखीट । हिं खरीटनासपाती । गुणाः
— मधुरः बल्यः स्निग्धीषः वातपित्तघ्नः रक्तदोष-
हरः शीतलः कफकीपनश्च । रा.नि.व.११ । मधुरं
बल्यं गुरु उष्णं सारकं वातघ्नश्च । मद.व.६ । अक्षी-
टकोऽपि वातादसदृशः कफपित्तहृन् । भा.भि. ।

अक्षीटतैलम् । स्त्री । अक्षीटफलीत्यतैले ।
आक्त्रोट्टेरे तेल । गुणाः मूलकतैलवत् ।

अक्षीडकः । पुं । अक्षीटवृक्षे । र.मा. ।

अक्षीहारः । पुं । मधुखर्ज्यूनाम् । वै.निघ. ।

अक्ष्यम् । स्त्री । सीवर्चललवणे ।

श्री

श्रीकरः । पुं । खनी । शनि । अम. ।

श्रीकरजम् । स्त्री । रत्ने । वै.निघ. ।

श्रीकर्णनम् । स्त्री । श्रवणे । कर्ण, श्रुतीनां ।

श्रीकर्षः । पुं । इन्द्रिये । ने.षविकं । [श.मा. ।

श्रीकर्षकः । पुं । शिलाभेदे । चूचुक-पाथंर

श्रीकली । स्त्री । चटकायां । छड़शि । वै.निघ.

श्रीकल्पः । पुं । रोगे । हे.च. ।

श्रीकल्पकः । पुं । तमसि । नीहे । यथी ।
उल्कलिकायाम् । ने.कषतुष्कं ।

श्रीकलः (कः) । पुं । अकर्करायां । आकर-
करा । वै.निघ.२भ.शरी.चि.श्रीकलकादिचूर्णे ।

श्रीकषः । पुं । निकषप्रसारे । श.र. ।

श्रीकारः । पुं । आकृतौ । मूर्त्तौ । अम. ।

श्रीकारकरभः(भा) । पुं, स्त्री । अकराशके ।
आकरकरा । भा.भ.१भ.ज्वरघ्नीवटी.(शार्ङ्गं) ।

श्रीकाशः । पुं, स्त्री । अशधातौ । रा.नि.व.१३ ।
पञ्चभूतान्यतमभूते । शू, आकाश । अक्ष वि-
शेषगुणः शब्दः, स नित्यः अशरीरी च, तस्मिन्निर्ग-
कर्णः ।

आकाशपटलम् । स्त्री । अमघाती । वै.निघ.।

आकाशमांसी । स्त्री । Small variety of जटामांसी produced in Kedāra mountain. सूक्ष्मजटामांस्याम् । आकाशजटो-
मांसी । अस्या उत्पत्तिः केदारभूमी । गुणाः—
श्रीतला श्रीफली व्रणनाडीघ्नी लूतागर्हभजालादि-
रोगघ्नी वर्षकरी च । रा.नि.व.१२ । प.सु. ।

आकाशमूली । स्त्री । जलौषधी । पाना ।
हारा ।

आकाशवल्ली (सिका) (ली) । स्त्री ।
Cassaya filiformis, खवल्लीविशेष । आ-
लोक मत्त, आकाशदेव । कौ अमरवेल् ।
अमरवेलि, आकाशवेलि, नलमुदवेलि इति च
पाश्यान्ते । गुणाः—यादृशी तिका पिच्छला नेत्र-
रोगघ्नी अपिबर्हनी हृद्या पित्तशामनाग्निनी च ।
भा.पू.१भ. । मद.व.१ । मधुरा कटुः पित्तघ्नी श-
क्रवृद्धिकरी रसायनी बल्या । रा.नि.व.३ ।

आकाशसलिलम् । स्त्री । आन्तरिचजले ।
वर्षादके । वृष्टिश्च जल । मं पावसाचिपाणी । गुणाः
—मधुरं रुच्यं दीपनं पथ्यदं दृणाघ्नं अमलं मेह-
घ्नञ्च । तथा “सद्यो वृष्याम्बुभूमिस्थं कलुषं दीप-
दायकं । चिरस्थितं लघु खल्वं पथ्यं खादु सुखाव-
हम् ।” रा.नि.व.१४ ।

आकुञ्चनम् । स्त्री । सङ्घीचने । सु.सू.२५अ. ।

आकुलः । पुं । अश्रुभेदे । See अश्रुः ।

आकुलकृत् । स्त्री । अकर्करायाम् । आकर-
करा । भा.स.१भ.जिह्वकज्व.चि. । “किरात
तिक्ताकुलकृत्-कुलिञ्च ।”

आकुला । स्त्री । तमापकनीधूमादी । इरा
पोड़ा इति भाषा । “तत्रैरपकनीधूमैराकुला प-
रिक्तीर्षिता । आकुला गुरवो वृथा मधुरा बल-
कारिणः ।” रा.नि.व.१६ । [तचिकं ।

आकृतिः । स्त्री । रूपे । शरीरे । लक्षणे । नि.

आकृतिच्छा (ची) । स्त्री । जलीषधी ।
पाना । क्रीडातकीलतायां । श्रेष्ठ घोषा । र.मा.।

आकन्दः । पुं । क्रन्दने । आह्वाने । नि.दधिकं ।

आक्रीडः । पुं । बालान्कीयाने । अम, ।

आक्रीशः (नम्) । पुं, स्त्री । अमिषके । जाये ।
हे.च. । अम. । [च.द.विदग्धाजी.चि. ।

आक्तेदिभावः । पुं । चार्द्रकारित्वगुणवृत्ती ।

आखनिकः । पुं । शकरे । सूषिके । नि. ।

आखुकः । पुं । सूषिके । रजा. । वन्यसूषिके ।
मद.व.१२ । शकरे । हे.च. । देवताङ्गदे । र.मा.।

आखुकर्णपरिणिका । स्त्री । सुद्रसूषिककण्ठ्यां ।
हेन्मूत्रकानी, मूत्राकानी । मं लघुसंदीरकाणी ।
वै.निघ. ।

आखुकर्णी । स्त्री । Salvinia cucullata.
जलजसूषिककण्ठ्याम् । हेन्मूत्रकानी पाना, मूषा-
काणी इति भाषा हिं मं भीपली । कं वल्लिङ्ग-
हे । सा विधा इत्या दीर्घां च । इक्षुगुणाः—
कटूणा कफपित्तहरी आनाहज्वरश्लार्सिहरी पा-
चनी च । रा.नि.व.३ । द्रवनीचुपे । कानदन्ती ।
रा.नि.व.५ । दन्तीभेदे वडुदन्ती । गुणाः— कटु-
तिक्तकषाया शीता लघुः कटुविपाका मूत्रकफ-
मिघ्नी च । भा.पू.१भ. । कटुका तिका उष्ण
शीतला रसायनी सरा लघु' कषाया क्लमियन्मि-
त्रकृष्णमेहकुष्ठघ्नी च । वृहती शीतला मधुरा
रसवन्धनी चक्षुष्या रसायनी शूलघ्नी ज्वरक्लमिप्रशा-
खुविषघ्नी च । वै.निघ. । राज. । सि.यो.कामि.चि.
कामिन्नपुपिकायां श्रीकण्ठ. ।

आखुगन्धी । स्त्री । कर्पूरहरिद्रायां । वै.निघ.।

आखुजित् । स्त्री । भूम्यामलक्याम् ।

आखुपर्णा (र्षिका) (र्णी) । स्त्री । खूल-
सूषिककण्ठ्यां । वडु हेन्मूत्रकानी । हिं मूषाकाणी
वा उन्दुरकत्री । रजा. । इक्षुदन्त्यां । कृष्ण दन्ती ।
कण्ठदन्त्यां । कान दन्ती । र.मा. । वृहदह्न्याम् ।
भा.पू.१भ. । मखूकपर्णाम् (शुनकूड़ि) । च.द.
कामि चि. ।

आखुपाषाणः (कः) । पुं । A kind of
mineral, loadstone. लौहचुम्बके । कृष्ण-
पाषाण । आखुपाषाणनामास्यं लौहसङ्करकारकः ।
रा.नि.व.१३।गुणाः— सिन्धः पारदस्य नियामकः ।
लौहभेदकरश्चैव वीर्यकृत्कामिबर्हिनः । विदीपसञ्ज-
व्याधीनां नाशकः परिकीर्षितः । अशुद्धः स तु
विशेषः समधातुविनाशकृत् । दाहं चिन्धन्मुञ्चैव

खालास्त्रावं तथा मृतिं । अनेकवेदनाश्चैव बहुव्याधिं
दृषां तथा । करीत्यती मूर्खं हस्ते न दातव्यः कदा-
चन । तत्समीपे नैव वाच्यः प्राणघातकरी ह्यसौ ॥
वै.निच. ।

आखुफला । स्त्री । ऋखदन्त्याम् । वै.निच. ।

आखुभुक् । पुं । रक्तापामार्गं । विडम्बि । मद्.
व.११ । [धिकः ।

आखुमांसम् । स्त्री । सूषकमांसि । See सू-

आखुविषम् । स्त्री । दाबुमीचे । प्राग्भुज्ज ।
प.सु. ।

आखुविषजित् । पुं । सप्तपर्णहन्त्रे ।

आखुविषहा (षापहा) । पुं । देवताङ्ग-
हवे । प.सु.। पीतदेवदालीलतायां । रा.नि.व.३ ।

आखुश्रुतिः । स्त्री । सुद्रमृषिककर्ष्यां । छेष्टि
शेनूनाकाणौ । रा.नि.व.३ ।

आखेटः (कः) । पुं । मृगयायां । अम.।श.र.।

आखोटः (ङः) । पुं । अचीटहवे । आक्-
रोटि । रा.नि.व.११ । See अचोटः ।

आगतिः । स्त्री । सम्प्राप्ती । मा.नि. ।

आगन्तुः (कः) । त्रि । आगमनशीले । अम.।

आगन्तुकज्वरः । पुं । अभिघाताद्युत्पन्ने ज्वरे ।

“एवं गणित आगन्तुज इति । आगन्तुजशब्देनाभि-
घातादयो हेतव उच्यन्ते । कुत्राचिद्ग्राहयः कार्य-
कारणथोरमेदीपचारादागन्तुजा अभिघातादनेक-
कारणयोगादनेके भवन्ति । तथाप्यागन्तुजत्वेन
साम्यादागन्तुकीऽप्यत्रैक एव गणितः । अभिघा-
ताभिवङ्गाभ्यामभिचाराभिशापतः । आगन्तुर्जायते
दीपैर्यथा खं तं विभाषयेत् ॥ थे भूतविषवायुग्नि-
क्षतभङ्गादिसम्भवाः । रागद्वेषभयाद्यैश्च ते स्युराग-
न्तवो गदाः ॥ भा.म.१भ.ज्व.चि. । आगन्तुर्हि
व्यथापूर्वां जायते पश्चान्निजैर्दोषैरनुबध्यते इति ।
अ.र. ।

आगन्तुव्रणः । पुं । सद्योव्रणे ।

आगमः । पुं । शस्त्रे । “आगमनादागमः
शस्त्रम् ।” सु.सु.४०च. ।

आगमावर्त्ता । स्त्री । वृषिकाक्षीचुपे । वि-

ह्राति ग्राह् । रा.नि.व.४ । सुद्रमेवमज्ञाम् । वै.
निच. ।

आगस्यम् । स्त्री । वकपुपे ।

आगारम् । स्त्री । गृहे । अ.टी.। [सु.चि.१च.।

आगारगोधिका । स्त्री । गृहगोधिकायां ।

आगारधूमः । पुं । गृहधूमे । गुण । वै.निच.
२भ.वा.व्या त्वक्सुमतायाम् ।

आगारधूमाद्यतैलम् । स्त्री । उपदंशे हितं ।
गृहधूमः १ भ. हरिद्रा २ भ. सुराकिष्टं (यद्वद्र
ह्रींका) ३ भ. एभिः पलत्रयं तैलं पचेत् । च.द.
उ.द.चि. । [वाग्भुनशाणौ । सु.चि.१च.भ. ।

आगारलोमिका । स्त्री । गृहलोमिकायां ।

आग्नेयम् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.१३ । घृते ।
पाणिनिः । रत्ने । हे.च. । पुं । वासायां । वै.निच.
ज्व.लाक्षातैलं । त्रि । पिपीहीपके, च्छाजनने ।
तच्च कटुस्त्रलवणम् । सु.सू. ।

आग्नेयवासुः । पुं । अग्निशीलस्थसमीरणे ।
अग्निशोकापेय वाग् । “आग्नेयोदाहकद्रुचः ।” भा.।

आग्नेयी । स्त्री । अश्वस्य शुभमूचकच्छायायाम् ।
“पद्मरागाकृष्णा चैवमाग्नेयी परिकीर्षिता ।” ज.द.।

आग्रमासः । पुं । चित्रकहवे । [म. ।

आग्रहायणिकः । पुं । अग्रहायणमासे । अ-

आघट्टकः । पुं । रक्तापामार्गचुपे । रा.नि.व.४ ।

आघाटः । पुं । अपामार्गं । रा.नि.व.४ ।

आघातज्वरः । पुं । अभिघातजन्यज्वरे । See
आगन्तुकज्वरः ।

आघारः । पुं । घृते । हला. ।

आघ्राणम् । स्त्री । नासया घ्राणग्रहणे । औंका ।
दृशौ । हे.च. ।

आघ्रातः । त्रि । ग्रहिते । मी. । दृते । हे.च. ।

आङ्गम् । त्रि । कोमलाङ्गे । चिका. ।

आङ्गारम् । स्त्री । अकारसमूहे । अ.टी.रा. ।

अङ्गिकः । पुं । अश्वत्थहवे । रा.नि.व.११ ।

आचमनम् । स्त्री । क्रीवरे । वाग् । भोजना-
नमुखवाकने । औंछान । म.द.व.१ ।

आचमनकः । पुं । निष्ठीवनपात्रे । पिद्मनि, डावर ।

आचान्तः । वि । कृताचमने ।

आचामः । पुं । आचमने । श.र. । भक्तमन्त्रे । रत्ना. । [हारा. ।

आचामनकः । पुं । कटकीले । पिद्मनि ।

आचारः । पुं । सदाचरणे । 'मीत्री सन्निः समं कुर्यात्स्वेहं सत्यं च सर्वथा । संसर्गं साधुभिः कुर्यादिव्यादि ।' भा. ।

आचारी । स्त्री । हिलमीचकायाम् । शिष्के भांक, हरहर इति लोके । गुणः—श्रीथकुष्ठकफपित्तघ्नी । भा.पू.१भ. ।

आचितम् । स्त्री । दशभारमित मानविशेषे । २८ग्रह । अम. । दायुतपले । "पलानामयुतद्वये ।" मे.तत्रिकं । [भेष.कन्दर्पसारतैले ।

आधुः । पुं । आच्छुकवृक्षे । आच्छुकूलत्र गीष् ।

आच्छकः । पुं । रघ्ननद्रुमे । आच्छुकूलत्रगीष् । र.मा. । [पिधाने । मे.नचतुष्कं ।

आच्छादनम् । स्त्री । कापांसे । वस्त्रे । रत्ना. ।

आच्छादनफला । स्त्री । रक्तकापांसे ।

आच्छादनी । स्त्री । कापांस्याम् ।

आच्छुकः । पुं । (Morinda letrofolia, and morinda citrifolia, and morinda tinctoria.) खनामव्यातवृक्षे । आच्छ, आच्छेत् गीष् । हिं आष । र.मा. ।

आच्छीदनम् । स्त्री । रुगयायाम् । अम. ।

आजम् (कम्) । स्त्री । घृते । जटा. । ह्यग-घृते । च.चि.र.पि. ।

आजनवनीतम् । स्त्री । ह्यगदुग्धजातनवनीते । गुणाः—मधुरं कषायं त्रिदोषघ्नं चतुर्थ्यं दीपनं बल्यञ्च । रा.नि.व.१५ । नवीत्यं नवनीतं अयकासघ्नं बल्यं नेत्ररोगघ्नं कफघ्नं दीपनञ्च । अचि.८अ. । See ह्यगनवनीतम् ।

आजन्मसुरभिपन्नः(चा) । पुं, स्त्री । मरुवकवृक्षे । गुरुजूलनी । नागदना इति च लोके । रा.नि.व.१० ।

आजमूत्रम् । स्त्री । ह्यगमूत्रे । मद.व.८ ।

आजरसः । पुं । ह्यगमांसकाये । च.द.यफ. ।

आजवह्नः । पुं । वनतुलस्याम् । वनजूलनी । हिं श्वेतवर्षरी । मं राणतुलसभेद । प्रा.आजवल्वा । गुणाः—“आजवह्नः कटुशीघ्रः शीतो दाहकरः प्रियः । रुची रुच्यो दीपकः स्वाङ्गघ्नः पाके च पित्तलः । तित्थ मधुरश्चैव सुखप्रसवकारकः । व्रण्यो वातहरश्चैव कफनेत्ररुजापहः । सूत्रहृन्नाहृषिषिषकामलाकुम्भकामलाः । आनाहवातशुलाग्रिमान्दाल्त्विवषकङ्किमीन् । रक्तदोषश्वासकासदद्दुहृत्यार्थरुग्ञ्वरान् । कण्डूकुष्ठवर्षीश्चैव नाशयेदिति कौर्भितः । सुगन्धाजवह्नः प्रोक्तः कटुशीघ्रश्च त्वन्तिहन् । सुगन्धः पित्तहृन्निद्राजनको वान्तिवातनुत् । यद्दवाधोपार्थशुलकासश्वासकफाघ्नयेत् । शीथञ्चाह्वय दीर्गन्धं नाशयेदिति कौर्भितः” ॥ वै.निच. ।

आजचीरम् । स्त्री । ह्यगदुग्धे । गुणाः—आजं गव्यगुणं याहि दीपनं लघु क्षयाग्नीवीसारपदरास्रभ्रमञ्चरघ्नं । एतच्च दुग्धं सर्वरीगघ्नम् । मद.व.८ । ह्यगं कषायं मधुरञ्च शीतं याहि लघु पित्तक्षयापहारि । कासञ्चराणां क्षिप्ररातिसारे हितं पयःह्यगलजं त्रिदोषजित् । अचि.८अ. । वा.टी. हि.मा. ।

आजानियः । पुं । कुलीनाये । हे.च. । तदुक्तं—“शक्तिभिर्भिन्नहृदयाः खलनोऽपि पदे पदे । आजानन्ति यतः संज्ञामाजानियास्ततः स्मृताः ।” शानिहोत्रः ।

आज्यम् । स्त्री । घृते । रा.नि.व.५ । शीवासे । टै।पिनं तैतल इति कथित् । शब्दकल्प. ।

आञ्जिनियः । पुं । जन्तुविशेषे । आञ्जनाहे, आञ्जून । श.मा. ।

आटरुषः } पुं । Justicia adha-
आटरुषः (षकः) } toda. Adhatoda
vasica.) वासकवृक्षे । छेष्टे वासक, यद्दु वासक वा वासुञ्जी । हिं अरुषा । मं अटुलसा । रा.नि.व.४भा.पू.१भ. । सि.यो.र.पि.चि.क्षान्नयोमे । “आटरुषकनिर्व्यूहे ।” “राजह्वाटरुषकैः” सि.यो.ज्वरे । See वासकः ।

आटिः (टी) । पुं, स्त्री । (Turdus giza-

ginianus.) शरारिपक्षिः । शरान् पांशि ।
मं वगलीपक्षीषु । मद.व.१२ । See आड़ी ।

आटीकरः । पुं । इवे । वै.निघ. ।

आटीमुखम् (वदनम्) । स्त्री । व्रथविस्वा-
वसाय अस्त्रविशेषे । सु.सू.८८५ । शरारिचक्षुवदा-
कारत्वात् तथाभिधीयते । “कुशाटीवदने स्त्राब्दे
शरकुलं स्थापयोः फलम् ।” अत्रिः ।

आटीपः । पुं । उदरमध्ये सर्वेदनगुडगुडाशब्दे ।
स च वायुजन्मो भवति । मा.नि. । “आटीपी गुड-
गुडाशब्दः प्रीक्षी जठरसम्भवः ।” भा. । [पांति ।

आड़म्बरः । पुं । Eyelid. नेत्रच्छदे । चक्रेर

आड़िः । पुं । शरारिपक्षिः । शरान् पांशि ।
मद.व.१२ । मत्स्यविशेषे । आड़्, ग्राह् । गुणाः—
गुहः स्निग्धः वातश्लेष्मकीपनः बलकरः शक्रीमिधा
प्रिवर्षकश्च । राज. ।

आड़िका (ड़ी) (डीकी) । स्त्री । शरालि-
पक्षिः । मद.व.१२ । गुणाः—“आड़ी वातवि-
कारकासहननी बल्या वृक्षा दीपनी ।” अत्रि.
२९५. ।

आड़कः । पुं, स्त्री । शमीधान्यविशेषे । अतुठर ।
हिं टोर । प.सु. । अष्टशरावमिते धान्यमानविशेषे
षे । आड़ि । मं पायली । प्रस्थचतुष्टये । ‘चतः-
प्रस्थमथाठकम्’ पुष्कलचतुष्टयमिते माने । पुष्क-
लानि तु चत्वारि आठकः परिकीर्तितः । द्रवद्रो-
णचतुर्थभागे (८ वा १७ (अर) । See आड़की ।

आड़किकः (कीनः) । त्रि । आड़कमितव-
पनयोग्यत्वेन । अम. ।

आड़किका । स्त्री । आड़कां । वै.निघ. ।

आड़की । स्त्री । (Cajanus, indicus,
syn cytisis cajan.) शिन्धीधान्यविशेषे । अ-
ड़र, आड़िनि । हिं रहर, टर्, तुवरी, टुसुर ।
हेमा. । सा श्वेतरक्तपीतमेदाक्षिषा । तत्र साधारणा-
ठकीगुणाः— कषाया मधुरा कफपित्तजित् ईष-
दातकरी रक्षा गुहः याद्विषी च । इति विदला-
ठकीगुणाः । रा.नि.व.१६ । “आठकी तुवरा रक्षा
मधुरा शीतला खडुः । याद्विषी वातजननी बर्ष्णा-
पित्तकफाक्षजित् ॥” भा.पू.१भ. । “खडुः कषाया
च शरकपित्तं चतं कषं इति मुखप्रणयः । गुण-

ज्वरारीषककासच्छर्दिहृद्गीगदुर्नामहराठकी स्नात्” ।
अत्रि.१५५. । श्वेताठकी दीपकरी । रक्ता—बल्या
रक्षा पित्ततापघ्नी च । पीता—दीपनी पित्तदा-
हघ्नी च । रा.नि.व.१६ । परिमाणमेदे । आड़ि ।
मे.कविकं । सौराष्ट्रसप्तिकायाम् । हे.च. । गीपी-
चन्दने । तन्नामकगन्धद्रव्ये । अ.ट्टी. ।

आड़कीयूषः । पुं, स्त्री । तुवरीयूषे । अड़-
नेत्र खोजन । गुणाः—बल्यम् । रा.नि.व.१६ ।
“भवेदाठका मधुरश्च यूपं विशोधयं वातनिवारण-
श्च । श्लेष्मापहं पित्तहरं नराणां ॥” अत्रि.११५. ।

आख्यपवनः । पुं । ऊरुसन्धरोमे, वा वचाह-
रिद्रादी ।

आख्यवातः । पुं । वातरक्तो, वातरोगमेदे ।
लक्षणं—“चलः स्निग्धे खटुः शीते शोफोऽङ्गेषु
खटुस्तथा । आख्यवात इति ज्ञेयः सङ्गच्छी मेदसा-
हतः ॥ च. । [निघ. ।

आख्या । स्त्री । अजमीदायाम् । त्राङ्गुनी । वै.

आणिः । पुं, स्त्री । तन्नामकमन्त्रस्थाने । इदं
जायुमन्त्रं । तस्य च स्थानम् जानूर्वाभियपार्थती-
ऽङ्गुलित्रयमितम् । सु.शा.६५. ।

आतङ्कः । पुं । ज्वरे । रोगे । रवा. । सन्नापे ।
शङ्कायाम् । मे.कविकं ।

आतञ्चनम् । स्त्री । तर्पणं । अम. । उपद्रवे ।
निक्षेपे । सु., प्रतीवापे ।

आतनम् । स्त्री । दर्शने ।

आतपः । पुं । रौद्रे । एतस्त्वेवमं खेदमूर्च्छा-
रक्तदृष्ट्यादाहयमकरं पित्तवैमर्ष्यंकरश्च । मद.व.
१३ । कटुः रुचः नेत्ररोगप्रकीपनश्च । रा.नि. ।

आतपतण्डुलः । पुं । असिद्धतण्डुले । आ-
लो टाल ।

आतपत्रम् (कम्) । स्त्री । क्वे । रवा. ।

आतपर्णिका (र्णी) । स्त्री । चीरिकायाम् ।

आतर्पणम् । स्त्री । टमी । मे. ।

आतपशुष्कः । त्रि । रौद्रशुष्के ।

आतपाभावः । पुं । कायायाम् ।

आतापिः (पी) । पुं । चित्तपक्षिः । टिम
मं शशमारी । हला. ।

आतायी । पुं । चिल्लपचिचि । छिन्न । अम ।

आतिः । पुं । अरारिपचिचि । हला ।

आतुरः । वि । रोगिणि । रा.नि.व.२० । कृ-
तिनिर्देशकारित्वमभीकृतमथापि वा । आपकत्वञ्च
रोगाणामातुरस्त्वगुणा मताः ॥ भैष ।

आट्यः । पुं । (Annona reticulata.)
The custard apple tree. आता इति
प्रसिद्धफलवने । आटा गीछ । हिं सर्रीफा ।
मं सिताफलीचेभाड । स्त्री । तत्फलं । फलगुणाः
—दृष्टिजनकं रक्तवर्धकं स्वादु शीतलं हृद्यं बल्यं
मांसकरं दाहरक्तपित्तवातप्रघ्न । रात्र ।

आत्मगन्धकः । पुं । गन्धवीले । मं रखावीले ।
वै.निघ ।

आत्मगन्धिहरिद्रा । स्त्री । कर्पूरहरिद्रा-
याम् । मं कापूरहलदी । वै.निघ ।

आत्मगुप्ता । स्त्री । (Mucuna pruriens.
Carpogon pruriens.) कपिकच्छौ ।
आना'कृणो. दद्या, धुना'नञ्छुड, उश्रा'भिसुः इति
च । हिं कौच । मं कृहिरी । तं टुलगांड । गुणाः
—शुक्रवर्धनी मधुरतिक्ता मांससंवर्धका गुरुः वा
तघ्नो उल्या कफपित्तरक्तघ्नी च । तहीजं—वात-
घ्नम् अतिगुक्त्वर्धकञ्च । भा.पू. १भ.मद.व.१ । तत्
फलं स्त्रीषु हर्षजनकत्वात् वाजीकरणम् । वा.मू.
१५अ.दृष्ट्वादिब । स्वादुः हृद्या वातघ्नी शीतपित्ता-
सघ्नी त्र्यघ्नी च । रा.नि. व.३ । दृष्ट्वानन्ताभिस्त्ववासा-
त्मगुप्ता । शतावर्ष्याम् । रा.नि.व.३ ।

आत्मग्राही । वि । कुचिभारी, खोदरपूरके ।

आत्मघोषः (घा) । पुं, स्त्री । काके । हारा ।
कुहुटे । श.च ।

आत्मजः । पुं । पुत्रे । [च.चि.१५. ।

आत्मजा । स्त्री । कन्यायाम् । युक्तशिष्यायाम् ।

आत्मनीनः । पुं । पथे । रा.नि.व.२० । पुं ।
प्राणधारे । पुत्रे । [श.मा. ।

आत्ममूली । स्त्री । दुरालभायां । मं अमासा ।

आत्मभरिः । वि । आद्युने । अम ।

आत्मरक्षा । स्त्री । महेन्द्रवाक्यौलतायां । व५
मांकांय कल लठा । रा.नि.व.२ । मद.व.१ ।

आत्मवत् । वि । बलवति, धृतिवति ।

आत्मविज्ञानम् । स्त्री । योग्याशाससमाधिना
परमात्मस्वरूपविज्ञाने । वा.मू.१५. । [रा.नि.व.४ ।

आत्मशल्या । स्त्री । शतावर्ष्यां । अतमूली ।

आत्मा । पुं । शरीरे । मे खचिकं । जीवे । वायी ।
अग्रौ । हे.च. । मनसि । मे ।

आत्माशी (इन्) । पुं । मन्थविशेषे । चिका ।

आत्मोद्भवा । स्त्री । (Glycine debilis.)
माषपर्ण्यां । गांशानि । वनसुद्धे । रा.नि.व.३ ।
कन्यायाम् ।

आत्यूकः । पुं । वक्त्रे ।

आत्यूहः । पुं । Gallinule. दाल्यूहपचिचि ।

आत्रेयः । पुं । An essential juice of
the body, शरीरस्थरसधाती । हे.च. ।

आत्रेयिका (यी) । स्त्री । अतुमत्यां स्त्रियाः
हला । मे.यत्रिकं ।

आदर्शः । पुं । दर्पणे । टीकायां । प्रतिपुस्तके ।
मे.शत्रिकं । [ग्रंथे । सु.कल्प.५.अ. । See सर्पः ।

आदर्शमण्डलः । पुं । मण्डलिजातीयसर्पवि-
आदानम् । स्त्री । अशालझारविशेषे । हे.च. ।
निदाने । रोगलक्षण्ये । रा.नि.व.२० ।

आदाना (नी) । स्त्री । हलिघोषायाम् ।
धुमूल । हिं लोषा ननुवा । र.मा. । भैष.सुद्ररी.
चि.महानीलतैले ।

आदिकारणम् । स्त्री । निदाने । अम ।

आदित्यः । पुं । अर्कचुपे । श्वेतार्कचुपे । आ-
कल्प गीछ । सूर्ये । अम ।

आदित्यकान्ता । स्त्री । आदित्यभक्त्यायाम् ।
हृङ्हृङ्गि । वै.निघ. । [स्त्रीशाके ।

आदित्यतेजा । स्त्री । आदित्यभक्त्यायां । बा-

आदित्यपत्रः (काः) (त्रा) । पुं, स्त्री । आ-
दित्यभक्तामदे । हृङ्हृङ्गि उभे । गुणाः—कटुः
उष्णवीर्यः कफघ्नः वातरोगघ्नः दीपनः जाठरगु-
लघ्नः अरीचकघ्नश्च । रा.नि.व.४ । अर्कवृक्षे ।

आदित्यपर्णिका (नी) (र्षी) । स्त्री ।
आदित्यभक्त्यायाम् । हृङ्हृङ्गि । तन्नामकीर्णक-

विश्वे । त्राशांपत्र । “या सूर्यकान्तेति भख्यते, चीरञ्च यस्या सुवर्णांभं, पुष्पाणि च सूर्यमखलाका-
राणि ।” च.चि.१अ.सु.चि.१५अ. । तथा “सपञ्च
कीमलदलहिमात्ययजमूलप्रधानचुपे । सूर्यसुखी-
ति लोके ।” सूर्यसुखीलक्षणं यथा—“मूलीनी
पञ्चभिः पत्रैः सुरक्तांगककीमजैः । आदित्यपर्णिनी
ज्ञेया सदादित्यानुवर्तिनी । आदित्यपर्णिनी ज्ञेया
तथैव हि हिमचये ॥” सु.चि.३०अ. ।

आदित्यपाक(गुडूची)तैलम् । क्ली । ए-
ततैलं कुष्ठहरं । मञ्जिष्ठा लाक्षा त्रिफला हरिद्रा
मनःशिला हरिताल गन्धकचूर्णैः समभाजैः तैलं
पाच्यम् । अत्र जलं विना पाकानुपपत्तेः तैलसमं
जलं दत्त्वा जलशोषपर्यन्तं सचूर्णं तैलमातपे स्था-
प्यम् । तैल १श. द्रव्य १० शरावांशः । च.द च्चद्र
रो.चि. । अन्यत् केशरीपणे हितम् । तैलमिदं
वटाकुम्भकेशीचूर्णेन गुडूचीखरसेन रीद्रपकं कर-
णीयम् । रस.र.चुद्ररी.चि. ।

आदित्यपुष्पा । स्त्री । धातकीपुष्पचुपे । धा-
इ फूल । चीरकाकोल्या ।

आदित्यपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । अर्कहजे।
लोहितार्कचुपे । उज्ज्वलम् । मं अर्कपुष्पी ।
र.मा. । [सूर्यावर्ते । हृङ् हृङ् ।

आदित्यबन्धुः (म्या) । पुं, स्त्री । पक्षि ।

आदित्यभक्ता । स्त्री । (Cleome viscosa
Polanisia icosandra.) स्वनाख्यातचुपे । वन
मल्लः, सुटे, हृङ् हृङ् इति भाषा । हिं ह-
ल्लुल्लु । मं सूर्यफुलवल्ली । आदिता आदित्यभक्तिः
इति च देशविशेषभाषा । सा श्वेतपीतभेदेन
द्विधा । गुणाः—शीतला तिक्ता कटुः कफघ्नो ल्य-
ब्दीशकृद्गुणकुष्ठभूतयहशीतज्वरघ्नी च । रा.नि.व.
४ । तथा खादुपाकरसत्वं गुरुत्वं चाररसत्वं अपि-
सवर्द्धकत्वं विष्टम्बत्वं वातहरत्वञ्च । कर्णशूलघ्नी ।
च.द. । हिमा रुचा खादुपाका सरा गुरुः । कटु-
रपितला चारा विष्टम्बकफनाशघ्नी । अपरा च
तिक्ता कषाया लज्जा सरा रुचा लघुः कटुः ।
कफपितरक्तश्यासकासारुचिज्वरघ्नी । विस्कीटकुष्ठ-
मैहःस्योनिरोगहृन्निपाशुघ्नी च । भा. ।

आदित्यवज्रभा (सिका) (स्त्री) । स्त्री ।
आदित्यभक्तायाम् । वै.निच. ।

आदिबलप्रवृत्तः । चि। शुकशीणिताम्बयजे ।
ये रोगाः शुकशीणिताम्बयाः कुष्ठार्शःप्रभृतयः ।
तेऽपि पुनर्द्विधा मातृजाः पितृजाश्चेति । सु.घ.
२४अ. एते आध्यात्मिकाः इति कथ्यन्ते ।

आदिमा । स्त्री । भूमौ । वै.निच. ।

आदित्यः । पुं । अग्निनक्षत्रे । मं चापटा ।

आदीनवः । पुं । दीपे । हाराः । क्लेशे । अम. ।

आद्यः । पुं । अङ्गुष्ठे । रवाः । क्ली । धाम्ने । रा.
नि.व.१६ । चि । भक्षणीयद्रव्ये ।

आद्यधातुः । पुं । शरीरस्थरसधातौ । वै.निच. ।

आद्यपुष्पम् । स्त्री । त्रिभागकुडुभीपेततल्लीवेर-
चन्दने । “त्रिभागकुडुभीपेतं तदुक्तञ्चाद्यपुष्पकम्” ।
रा.नि.व.२२ ।

आद्यमाषकः । पुं । पञ्चगुञ्जापरिमितमाष-
माणे । ५ त्रुति । अम. । ८० गुञ्जायां वै.निच. ।

आद्यमाषा । स्त्री । माषपर्णीलतायाम् । मा-
षाणि ।

आद्या । स्त्री । भूमौ । वै.निच. ।

आद्यूनः । चि । औदरिके । अम. ।

आर्द्रं (कम्) । क्ली । (Zingiber officinale.) Common ginger. मूलविश्वे ।
आदि । हिं अदरव् । तं अन्न । गुणाः—“कफवा-
तघ्नं स्वरकरं विषम्यानाहशूलघ्नं कटूष्णं कथं हृद्यं
हृद्यञ्च” । सु.स.४५अ. । पुं । जलमात्रे ।

आधमनम् । क्ली । स्त्रीतौ ।

आधानम् । क्ली । गर्भाधाने । [का. ।

आधानिकम् । क्ली । गर्भधारणसंस्कारे । चि-

आधारः । पुं । अधिकरणे । आलवाले । मी. ।

आधिः । पुं । मनीष्यथायां । प्रत्याशायां । मी. ।

आधिदैविकः । चि । देवताधिकृते ।

आधिभोगः । पुं । अन्नगवाद्युपभोगे ।

आधिभौतिकः । चि । विद्यादिसम्भूते ।

आधिमन्यवः । पुं । ज्वराधी । हाराः ।

आधिश्मी । स्त्री । श्मीभेदे । वै.निच. ।

आधीरणः । पुं । इतिपक्षे । इला, ।

आभातः । पुं । बायुरीगमेदे । मी.तत्रिकं ।
 क्ली । उदरस्त्रीती । च.द.चप्रिमा.चि.पव्यात्रिके ।
 त्रि । दग्धे । स्त्रीते ।

आभानः । पुं क्ली । वातव्याधिविशेषे । आना-
 हे उदरस्त्रीती । गेटे फोला, मूद्रा । स्वरूपं
 यथा—साटोपमशुष्यरुजमाभातमुदरं भक्षम् । आ-
 भानमिति जानीयाद्वीरं वातनिरोधजम् । आ-
 भाने लङ्गं पूर्वं दीपनं पाचनं ततः । फलवर्ति
 क्रियां कुर्याद्विस्तकर्म च शोधनम् ॥ सु.नि.१३. ।

आभानी । स्त्री । नलिकानामबन्धिगद्रव्ये । रा.
 नि.व.१२ । [याम् । अम.श.र. ।

आध्या (नम्) । स्त्री, क्ली । अती । चिना-
 आध्यात्मिकः । त्रि । आत्मसम्बन्धीये ।

आनः । पुं । अन्नमूलश्वासे । उच्छ्वासे । वहि-
 मूलश्वासे । हे.च. । [भा. ।

आनन्दः । पुं । सम्भदे । मये । राजजम्बूवले ।

आनन्दपटम् । क्ली । नवीदावस्त्रे । हारा. ।

आनन्दप्रभवम् । क्ली । रेतसि । वीर्ये । हे.च. ।

आनन्दभैरवः । पुं । श्रीताङ्गसन्निपाते रसः ।
 व्योषं त्रिकटु, पिप्पल्या मरिचस्य च प्रथमभागद्वयम्
 ग्राह्यम् । “हिङ्गुलञ्च विषं व्योषं मरिचं टङ्गञ्च
 तथा । जातीकोषं समं चूर्णं जम्बीरद्रवमर्हितम् ।
 रक्तिमानां वटीं कुर्यात्... ।” द्वितीयः ज्वराति-
 सारे । “हिङ्गुलञ्च विषं व्योषं टङ्गञ्च गन्धकं समं ।
 जम्बीररससंयुक्तं मर्दयेद्यामकवयम् ॥” मात्रा १२. ।
 तृतीयः प्रमेहाधिकारे । अत्र रसः पारदभक्ष ।
 “वङ्गभक्ष सतं स्वर्णं रसं क्षौद्रैर्विमर्दयेत् । त्रिगुञ्जं
 भक्षयेन्नित्यम्... ।” र.मा.सं. ।

आनन्दभैरवी(वटी) । स्त्री । श्रीताङ्गसन्नि-
 पाते रसः हिङ्गुलं विषं त्रिकटु मरिचं टङ्गञ्च (सो-
 दांगी) पिप्पली जातीकोषं (अश्विनी) द्रव्याणि
 समभागानि । विषं त्रिकटुकं गन्धं टङ्गञ्च सतं य
 स्वकं । पुष्करस्य च बीजानि हिङ्गुलं नवमं अतम् ।
 एतानि समभागानि दिनैकं विजयाद्रवेः । मर्दये-
 च्चकाभागं वटीचानन्दभैरवीं । भक्षयेच्च पिबेशानु
 वरीमूलकपायकं ॥” र.सा.सं. । [पुत्री ।

आनन्दमयकोषः । पुं । कारणशरीरे । सु-

आनन्दा । स्त्री । विजयायां । त्रिक्रि । हिं
 भाङ् । वार्षिकीपुष्पवृक्षे । (वज्रफूल । हिं वेला ।
 भा.पु.१भ.पुव. । आरामश्रीतलायाम् । रा.नि.व.
 १० । सुहृदपथ्याम् । वै.निच. ।

आनन्दी । स्त्री । आकन पाता इति प्रसिद्धे
 वृक्षे । श.च. । आरामश्रीतलायाम् । रा.नि.व.१० ।

आनन्दोदयरसः । पुं । पाण्डुरीने रसः ।
 “पारदं गन्धकं लौहमभकं विषमेव च । समाशं
 मरिचं चाष्ट टङ्गञ्च चतुर्गुणम् । भङ्गराजरसैः
 सम भावनायाम्कदाङ्गिभैः । गुञ्जाद्वयं पर्णखण्डे
 खादेत्यायं ।” भेष.पाण्डु. चि. ।

आननम् । क्ली । सुखे । रा.नि.व.१८ ।

आनयः । पुं । उपनयने ।

आनर्त्तः । पुं । जले । मी.तत्रिकं ।

आनारुः । पुं । इक्षुतुल्यायाम् । प.सु. ।

आनाहः । पुं । पिग्मूत्ररोधकव्याधौ । मूद्रा ।
 तस्य लक्षणं -- “आमं शकृद्वा निचितं क्रमेण भूयी
 विषडं विगुणानिलिन । प्रवर्त्तमानं न यथास्वमेनं
 विकारमानाहमुदाहरन्ति” । भा. । मा नि. ।

आनीलः । पुं । नीलवर्णाश्चे । रङ्गे । मं कथिल ।
 हे.च. । त्रि । ईषत्रीलवर्णे । [द.अर्थ चि. ।

आनुलोमनः । त्रि । अनुलोमकारिणि । अ.

आनुलोम्यम् । क्ली । सारण्ये । च.द.अर्थः ।

आनुवासनिकम् । क्ली । अनुवासनवती ।
 च.चि.३३. । See अनुवासनवस्तिः ।

आनूपः । पुं । महिषे । जटा. । अनारस इति
 ख्याते वृक्षे । हिञ्जलवृक्षे । (इक्षुगण्डि । प.सु. ।
 अनूपदेशवासिप्राणिमात्रे । देशविशेषे । क्ली । भीम-
 जलविशेषे । तन्निरक्तिगुणाः—रहस्युर्बहुचक्ष
 वातश्लेष्माभयान्वितः । देशोऽनूप इति ख्यातः आ-
 नूपं तद्वत् जलम् ॥ इति । See अनूपः । जले ।
 रा.नि.व.१४ । See जलम् ।

आनूपजलम् । क्ली । अनूपदेशखजले । तद्गु-
 षाः—स्वादु खिणं गुरु पित्तहरं पामाकण्डूवात-
 कफज्वरकरञ्च । रा.नि.व.१४ ।

आनूपजाङ्गलसाधारणमांसम् । क्ली ।

बहुरिणस्रगक्रीडसारङ्गाणां मांसेषु । तत्र लघु
स्त्रादु बल्यं हृद्यं कष्यञ्च । रा.नि.व.१७ ।

आनूपपक्षिमांसम् । क्ली । सारसहंसचक्र-
वाकादिमांसि । गुणाः—श्रीतलं खिग्धं वातकफघ्नं
गुरु च । रा.नि.व.१७ । [अनूपः

आनूपभूमिः । स्त्री । सजलभूमी । See

आनूपमांसम् । क्ली । कूलचर भव-कोशस्थ-
पादिमत्स्यानां मांसेषां ते च गवयुरुक्त्यागक्रीडग-
च्छकादयः । रा.नि.व.१७ । गुणाः—मधुरं खिग्धं
गुरु अप्रिमान्यकरं कफकरं मांसपोषकं अभिष्य-
न्दि प्रायेण हितञ्च । भा.पू.१भ. । सि.यो.वा.व्या.
शान्त्वण-स्वेदः ।

आनूपवर्गः । पुं । तद्देशस्थप्राणिवर्गे । आनूप-
वर्गेषु पञ्चविधः । तद्यथा—कूलचराः भवाः को
शस्थाः पादिनो मत्स्यायति । तत्र गजगवयादयः
कूलचराः पशवः । तन्मांसं वातहरं हृद्यं मधु-
रमित्यादिगुणयुक्तम् । हंससारसादयः भवाः स-
ज्ञातचारिणश्च—तन्मांसं रक्तपित्तादिहरम् । शङ्ख-
शङ्खनखादयः कोशस्थाः—तन्मांसं स्त्रादुरसपा-
कलादिगुणम् । कूर्मकम्भीरादयः पादिनश्च । सु.
सू.४६७. । आनूपानेषु विज्ञेयाः श्लेष्मला वातकी-
पनाः । अत्रि.२०७. ।

आन्तरि(री)वजलम् । क्ली । आकाश-
सलिले । तत्रतुर्विधं भवति धार-कार-तौषार-हेम-
भेदात् । तेषु धारं वर्षाद्भवं, वर्षापखीद्भवं कारम्,
नीह्वारतीयं तौषारं, तथा प्रातर्हिमोद्भवं हेममिति ।
धारमपि द्विविधं सामुद्रगाद्भेदात्—तयोर्गाहं
गुणाब्जमदीर्घं पाचनञ्च । तदुक्तं आश्विने स्वाति-
विशाखस्थे रवी मेघी यद्वर्षति वारि तद्गाहं, तथा
मार्गशीर्षादिनक्षत्रेषु मेघी यद्वर्षति तीर्थं तस्मात्सुदं
श्रेयम् । तत्परीक्षा दधिलिप्ति रीष्यपात्रे शाखी-
दनपिच्छं विन्यस्य वर्षायां धृते न विकारमेति मुह-
र्त्तनं तदा गाहं श्रेयम् । तत्र जलं गाहं स्त्रादु
श्रीतलं हृदिप्रदं कफपित्तघ्नं निर्दोषं सूक्ष्मं लघु
नित्यगुणाधिकञ्च । तथा सामुद्रजलं श्रीतं गुरु
कफवातकरं । यथा चित्रामन्त्रे पतितं तद्गुणाब्जं
गाह्यद्भवति, तथोभयविधमेव वारि रसाश्रयव-
शाद्भुवि पतितं नानारसत्वं याति । रा.नि.व.१४ ।
See गगनाब्जम् ।

आन्त्रम् । क्ली । अन्त्रे ।

आन्त्रिकः । त्रि । अन्त्रसम्बन्धीय ।

आन्दोलनम् । क्ली । कम्पे ।

आन्वसिकः । त्रि । पाचके । अम. ।

आन्त्रदेशपूगम् । क्ली । तद्देशीयपूगफले ।
गुणाः—पाके मधुरं किञ्चिद्वर्द्धं तुवरं वातकफघ्नं
सुखजाडाकरञ्च । वैनिघ. ।

आपः । क्ली(म) । जलसमुद्भे । पुं । अष्टवस्त्रव्य-
तमे । स्त्री । बालके । वांता । अम. ।

आपक्तम् । त्रि । ईष्यपक्के कलायादौ । अम. ।
रोटिका इति केचित् ।

आपगाजलं (वारि) (सलिलम्) । क्ली ।
नदीजले । गुणाः—“नादीयं दीपनं रुचं वातलं
लघु लेखनं” । मद.व.८. See नदी ।

आपणः । पुं । हृद्रे । पण्यविक्रयस्थाने । अम. ।

आपतिकः । पुं । श्येणपक्षिणि । वांजपक्षी ।

आपनम् । क्ली । मरिचे । श.च. ।

आपनिकः । पुं । इन्द्रनीलमणौ । [व.१८. ।

आपन्नसत्वा । स्त्री । गर्भवतीनार्या । रा.नि.

आपस्तम्बिनी । स्त्री । लिङ्गिनीलतायाम् ।
रा.नि.व.१ ।

आपाकः । पुं । पौषान् इति कुम्भकारस्य आ-
र्द्रशुक्लव्याजदाहस्थाने । जटा. ।

आपानम् । क्ली । पानभूमी । हला. ।

आपालिः । पुं । केशकीटे । उकूण । अम. ।

आपिञ्जरम् । क्ली । खर्णे । मोषा । रा.नि.
व.१२ ।

आपीतः । पुं । तूष्णीवले । तूँद गीञ् । गु-
णाः—कटुः कषायो मधुरः लघुः तिक्तः याही
हिमी हृद्यः ब्रणकुष्ठरक्तपित्तघ्नश्च । भा.पू.१भ. ।
क्ली । रीष्यमाचिकधातौ । खर्षमाचिके । रा.नि.
व.१२ । पद्यकेसरे । मद.व.२ ।

आपीनम् । क्ली । लघुसि । हला. । सुवर्षशु-
ष्याम् । मोषाभूमी । अम. । पुं । कूपि ।

आपुपः (पूपः) । पुं । पिष्टके । रत्न. ।
आनूपमनुसाधे । राज. ।

आपूप्यः । पुं । शुकुके । चूर्णके । छात्रु, शशुना, वेपथम् । चिका ।

आपूर्यमाणः । पुं । शुकुपथे । [१२]

आपूषम् । स्त्री । रङ्गे । नां, शशु । रा.नि.व.

आप्तः । चि । विश्वसवाचि । “रजसमीर्थां नि-
र्मुक्ता तपीज्ञानबलीन ये । शेषां विकालममलं ज्ञा-
नमव्याहृतं सदा । आभाः शिष्टा विशुधास्ते तेषां
वाक्यमशंसयम् ॥” चर. ।

आप्ता । स्त्री । जटायाम् । हारा. ।

आप्यम् । स्त्री । कष्टौषधी । कूड । अ.टी. ।
भा.पू.१भ. । चि । जलविकारजे फेनादी ।

आप्यायनम् । स्त्री । तर्पणे । प्रीणने । रा.नि.

आप्लावः (प्लुतम्) । पुं, स्त्री । खाने ।
अम. । छं.च. ।

आफिङ्गम् । स्त्री । अहिफेने । श.चि. ।

आफीनम् । स्त्री । अहिफेने । वै.निघ. ।

आफु(फू)कम् । स्त्री । अहिफेने । आफिङ्गम् ।
भा.पू.१भ. ।

आबाधा । स्त्री । पीडायाम् ।

आब्दिका । स्त्री । तित्तिड्याम् । श.र. ।

आभा । स्त्री । वळ्नी । वात्ना । मं । वाभूल ।
भा.पू.१भ.वटादिब. । च.द.भया.चि.वा.व्या.एरण्ड-
पाके । भा.त्रिकशूल.चि. । महाशतावर्थ्याम् । Sec
बर्वूरः ।

आभागुग्गुलुः । पुं । भयाधिकारे, भयसन्धाने च हितः । आभाश्वळ्नी । वात्ना । “आभा-
फलत्रिकव्योषैः सञ्चैरेभिः समीकृतैः । तुल्यौ गुग्-
गुलुरायौव्यो भयसन्धिप्रसाधकः ॥ च.द.भय-चि. ।

आभीलम् । स्त्री । शरीरपीडायाम् । वै.निघ. ।

आमः । पुं । व्याधिमवे । नि. । मलवैषम्यरोगे ।
रा.नि.व.२० । अपक्वान्नजरसे । सि.यो.अजी.चि.
वन्दः । तल्लक्ष्यं यथा—“आहारस्य रसः सारी यो
न पक्वोऽभिलाषवात् । आमसंज्ञां स लभते बहु-
व्याधिसमाश्रयः । आममन्नरसं केचित् केचित्पु न-
श्वसचवम् । प्रथमां हीषदुष्टिं वा केचित्दानं प्र-
चते ॥ अश्वीऽस्वरसलेन धातुमाद्यनपाचितम् ।

दुष्टमानाश्रयतं रसमानं प्रचचते” ॥ इति ।
विज.र. । वटप्रकाराजीर्षरीगेणु । See अजीर्षम् ।

आमकः । पुं । कुषाखे । [गङ्गयुक्त । अम. ।

आमगन्धिः । चि । विश्वगन्धयुक्ते । अं।मूट्टे

आमगन्धिहरिद्रा । स्त्री । (Curcuma
reclinata.) आम आदा । हिं आमहलदी ।
वै.निघ. ।

आमघ्नी । स्त्री । कटुकायाम् । रा.नि.व.६ ।

आमचणकः । पुं । अपक्वचणके । कौंटा
छाना । मं कंचि अदी, अलीहरभरे । कं रहिला,
हसियवकले । गुणाः शीतलः रसः सन्तर्पणः
तणादाहहरः गौल्यः अयमरीशोषणः कषायः ईष-
त्कटुवीर्यश्च । रा.नि.व.१६ ।

आमज्वरः । पुं । अपक्वज्वरे । कौंटा ज्वर ।
“लालाप्रसेको हृत्तामहदयाशङ्करीचकम् । त-
न्दालव्याधिपाकाश्च वैरस्यं गुरुगात्रता”...इत्यादि
आमज्वरस्य लिङ्गम् ॥ रा.नि. ।

आमण्डः (कः) । पुं । एरण्डवले । प.सु. ।
शुकैरण्डे । रा.नि.व.८ । भा.पू.१भ. ।

आमण्डवासः । पुं । आमवे । वै.निघ. ।

आमतिन्तिङ्घिः(ङ्घी) । स्त्री । अपक्वतिन्ति-
ड्याम् । कौंटा उँडुन । [याम् । अम. ।

आमनस्यम् । स्त्री । वेमनस्ये । दुःखे, पीडा-
आमपत्रिका । स्त्री । चिल्लीशाके । मं चिबिला
वै.निघ. । [गन्धि शुकन ।

आमपीनसम् । स्त्री । कफे । कफाक्रमणे ।

आमयः । पुं, स्त्री । लष्णागुरुणि । र.मा. । कुष्ठे ।
कूड । रा.नि.व.११ । सि.यो.अप.चि. । “शरी-
षलशनामयैः ॥” भा.म.१भ.ज्व.चि.शालूरपण्यांदि-
सूलाभयनधमुता । रोगे । उष्ट्रे । रा.नि.व.२० ।

आमयव्याप्तः । चि । रोगिणि ।

आमयावी । चि । रोगिणि । रा.नि.व.२० ।

आमरक्तम् । स्त्री । रक्तानाशयरीगे । मा.नि. ।
See अतिसारः । [श्रीकण्डः ।

आमरसः । पुं । अपक्वरसे । सि.यो.अजी.चि.

आमलः (कः) । स्त्री । आमलकां । आम्लां

ग्रीह । वासकवृत्ते । वासक ग्रीह । श.च.। काष्ठ-
धात्रीफल । काष्ठ आम्रग । Sec काष्ठधात्री-
फलम् । पत्रकाष्ठे ।

आमलकचूर्णम् । क्ली । रसायनाधिकारि ।
च.चि.१५. ।

आमलकशुद्धः । पुं । काष्ठामलक । “सुद्धाम-
लकशुद्धयोः” । च.द.ज्व.पत्रमुष्टिः ।

आमलका (की) । स्त्री । (Phyleanthus
emblica, Syn. Emblica officinalis.)
स्वनामख्यातवृत्ते । आम्रग ग्रीह । हिं अशीरा ।
सं भांशले । कं नेह्लि । उत्. भंडा । आमलकी-
गुणाः - हरीतकीतुल्याः । विशेषतः रक्तपित्तप्रसिद्ध-
शान्तिकरी स्वास्थ्यकरी रसायनी अस्त्ररसा च ।
मद.व.१ । भा.पू.१५. । कपायाम्ना मधुरा शी-
तला लघुः दाहपित्तवमिनेहशीघ्रि रसायनी च ।
रा.नि.व.११ । अस्याः फलमपि अस्त्रलाङ्ग्यं माधु-
र्येण पित्तं रुचकषायत्वात् कफच हन्ति इति चि-
दोषन्नं । मद.व.१ । आमलस्य फलं शुक्लं तित्त-
मकं कटु स्मृतम् । मधुरं तुवरं कैशं भद्रस
भानकारकम् । तथा आमलक्यान् वृक्षस्य मज्जा
तु तुवरा मधुः । वमिक्तज्ञातपित्तघ्नी चान्यं तु फल
वद्गुणाः । वै.निघ. । अस्त्रमामलकं सदुशीतवीर्ये-
त्वात् पित्तं शमयति । सु.सू.४५अ. । तान् गुणां
शानि कर्माणि विद्यादामलकीश्वपि । यानुक्तानि
हरीतक्यां वीर्यस्य तु विपर्ययः ॥ च.चि.१५. ।
काष्ठधात्रीफलं स्वादे कषायं कटु शीतपित्तास-
दोषघ्न च । भूम्यामलक्याम् ।

आमलकायसम् । क्ली । रसायनविशेषे । इदं
ब्रह्मरसायनमपि कथ्यते । आमलकं निरास्थ य-
थोक्तविधिना शुक्लं ८ श. जीवनीयादिकं मिलितं
८ श. दशगुणवारिणा काष्ठयित्वा पादशेषे घृतं
काथं यास्यम् । तेन चूर्णं यथाविहताग्निना सा-
ध्यम् । च.चि.१५. ।

आमलकावलेहः । पुं । रसायनविशेषे ।
च.चि.१५.रसायनाधिकारि ।

आमलकीपत्रम् । क्ली । तालीशपत्रे । वै.निघ.

आमलकादिः । पुं । तदादिबर्णे । आमलकी
हरीतकी पिप्पली विभीतकश्चेति । आमलकादि

रित्येष गन्धः सर्वज्वरापहः । चक्षुषी दीपनी
व्यः कफारीचकनाशनः । सु.सू. १८अ ।

आमलक्यादिचूर्णम् । क्ली । सर्वज्वरे हि-
तं मेदि दीपनञ्च । आमलं चित्रकं पथ्या पिप्-
पली सेम्बं तथा । चूर्णितोऽयं गणो ज्ञेयः सर्व-
ज्वरहरः परः ॥ भा.स.१भ.ज्व.चि. ।

आमलच्छदः । पुं । तालीशपत्रे । वै.निघ ।

आमलाद्यलौहम् । क्ली । रक्तपित्ते रसवि-
शेषः । अत्र लौहं सर्वचूर्णसमं । आमलापिप्-
पलीचूर्णं तुल्यथा सितया सह । रक्तपित्तहरं
लौहं योगराजमिदं स्मृतम् ॥ र.सा.सं. ।

आमली । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै.निघ ।

आमवातः । पुं । Acute rheumatism.
खलक्षणाविशिष्टवातरोगविशेषे । आम वात ।
“अङ्गसर्द्धोऽरुचिच्छणा चालस्यं गौरवं ज्वरः । अ-
पाकः शूलताङ्गानामामवातस्य खलक्षणमिति तन्ना-
न्तरम् । विरुद्धाहारचेष्टाभ्यां मन्दाग्नेर्निश्चलस्य
च । क्षिप्तं मुक्तवती ह्यत्र व्यायामं कुर्वतस्तथा ॥
वायुना प्रेरितो ह्यामः श्लेष्मस्थानं प्रधावति । तेना-
त्यर्थं विदग्धोऽसौ धमनीः प्रतिपद्यते । वातपित्त-
कफैर्भयो दूषितः सोऽन्नजी रसः । सोतांस्यभिश्च-
न्दयति नानावर्णाऽतिपिच्छलः । जनयत्याश्च दौ-
ब्धल्यं गौरवं हृदयस्य च । व्याधीनामाग्रयो ह्येष
आमसंशोऽतिदाहश्च । युगपत्कुपितावन्स्त्रिक-
सन्धिप्रवेशकौ । सन्धिं वा कुरुती गात्रं आमवातः
स उच्यते । मा.नि. ।

आमवातगजसिंहमोदकः । पुं । आम-
वाते । अवादी खलं किञ्चिज्जलञ्च संमिश्र सह-
प्रिसन्नापि उच्चोक्तं ततश्चूर्णादि सर्वे प्रक्षिप्य मी-
दकवपुचेत् । ततो घृत मधु च प्रक्षिपेत् । शुष्की-
चूर्णस्य प्रक्षेपं यमान्याश्च पलाष्टकं । जोरकस्य प-
ल्लं हे च धान्यकञ्च पल्लयं । पल्लैकं शतपुष्पायाः
खलस्य पल्लं तथा । टङ्गस्य पल्लं शटं मरिचस्य
पल्लानि च । चिहतात्रिफलाचारपिप्पलीनां पल्ल-
नया । श्लेष्मा ते जपञ्च चविकानां पल्लं तथा ।
अधं लौहं तथा वङ्गं प्रत्येकञ्च पल्लं पल्लम् । एतेषां
सर्वेचूर्णाणां खलं दद्यात् गुणवयं । एतेन मधुना
मिश्रं कर्षमाणु मोदकं ॥ र.सा.सं. ।

आमवातारिगुडिका (वटिका) । स्त्री । आमवाते रसः । रस गन्धक सीहागा सैस्वत लीह तास शङ्खभक्ष — एषां प्रति १ तो. गुग्गुलीः १४ तो. त्रिफलाचूर्णं ३ १/२ तो. चित्रकचूर्णं ३ १/२ तो. सर्षपं छतेन विमर्द्य वटी कार्या । सा.का. । रस.र. । रसगन्धकलीहासं तुल्यं टङ्गणसैस्वतं । समभागं त्रिबुग्यां च चूर्णाद्द्विगुणगुग्गुलुः ॥ गुग्गुलीः पादिकं द्रव्यं त्रिधतासूलवक्कलम् । तत्समं चित्रकं द्रव्यं छतेन पारमर्दयत् खादन्त्यासद्वयं चास्य त्रिफलाचूर्णयोगतः ॥ इति । रसगन्धी वरावाग्भृगुगुलुः क्रमवर्द्धितः । एतद्देरुण्डतैलंन मर्द्दयत्तत्रिचक्रणम् ॥ इति च । र.सा.सं. । पाठान्तरं— रस गन्धकलीहाकैतुल्यटङ्गणसैस्वतान् इति । तथा— रसगन्धकलीहाकैशङ्खटङ्गणसैस्वतान् इति च ।

आमवातेश्वररसः । पुं । आमवाते रसः । अथ गन्धकादिसर्वं द्रव्यं पञ्चाङ्गुलरसं इति परगुडसूलरसे । पुनः पुनरिति सप्तवारं भावयेत् । ततः सञ्चूर्ण्य पञ्चकीलकाथैः २० १/२ रान् भावयेत् । ततः टङ्गणादिसर्वं योज्यम् । पाठः— शङ्खगन्धं पलाशं च मृततासञ्च तत्समं । ताम्राहं पारदं शङ्खं रसतुल्यं मृततासञ्च तत्समं । सर्षपं पञ्चाङ्गुलैर्नैव भावयेत् पुनः पुनः । संचूर्ण्य पञ्चकीलीत्यैः काथैः सर्वं विभावयेत् । रौद्रं विंशतिवारंश्च गुडूचीनां रसेर्दश । षट्पटङ्गणचूर्णेन तुल्येन सह मलयत् । टङ्गणाहं विडं द्रव्यं मारिचं विडतुल्यकं । तिलिङ्गौदारतुल्यञ्च धृतसुल्यञ्च दत्तकं । त्रिकटु त्रिफलञ्चैव लवङ्गं चाहं भागिकं । आमवातेश्वरी नाम विष्णुना परिकीर्तितः ॥ र.सा.सं. ।

आमशूलः । पुं । The cholie pain arising from indigestion. आमजन्य शूलरोगभेदे । तल्लक्षणं यथा—“आटीपह्लास वमीगुरुल्लैमित्यमानाहकफप्रसेकैः । कफस्य लिङ्गेन समानलिङ्गमानाहवं शूलसुदाहरन्ति ॥” इति निदानम् ।

आमाजीर्णम् । स्त्री । आमरसाजीर्णं ।

आमातीसारः । पुं । Dysentery. हृद्दिवातीसारान्वतमे रोगविशेषे । अस्य सम्पत्तिः— “अमाजीर्णात्प्रकृताः क्षीमयनः कीलं दोषा धातुक्षयान् मलान् । नानावर्णं नैकशः सारयन्ति श्लो-

पेतं षष्ठमैवं वदन्ति ॥ संसृष्टमैभिर्दोषैश्च न्यसेमपस्ववसौदति । पुरीषं भ्रशदुर्गन्धि पिच्छिलघामसंश्रितम् ॥” सा.नि. ।

आमानुबन्धः । पुं । आमसातल्ये । सर्वदा आमसञ्चये । च.द.यह चि.गुण्टादिः ।

आमानम् । स्त्री । अपकाशेः । कौण्डा वा आतप चाडेन ।

आमानम् । स्त्री । बालाशे । कठि आम । गुणाः— “कषायमक्षरसं कृचं वातपित्तवहैकञ्च ।” भा.पू.१भ. ।

आमावस्था । स्त्री । अपकावस्थायाम् ।

आमाशयः । पुं । आमस्थाने । स च नाभिसानथोर्मध्यभागे । “नाभिसानानरं जन्तीरामाशय इति स्मृतः ।” रा.नि.व.१८ । च. । प्रवाहिकारोगे । आमाशां त्रेषु । See प्रवाहिका ।

आमिषम् । स्त्री । मांसघाती । मांसं । रा.नि. व.१७ । भोग्यवस्तुनि । म.प्रतिकं । त्रिका. ।

आमिषकरम् । स्त्री । शीणिते ।

आमिषगन्धिनी । स्त्री । पूतन्यां शुद्धिनां ।

आमिषप्रियः । कङ्कपर्चिणि । वाङ्मपफी, काक पर्फी । रा.नि.व.१६ । त्रि । मांसमचकौ ।

आमिषभुक् (षाशी) । त्रि । मल्यमांसमचकौ ।

आमिषस्नेहः । पुं । वसायाम् ।

आमिषी । स्त्री । जटामांस्याम् । अ.टी.भ. ।

आमिमीचा । स्त्री । क्षीरसायाम् । छांता इति लोके । तक्रचूर्चिकायां । सान्त्वानिकायाम् । ‘तत्रे पक्के च पर्यामि दधियोगेन जातायां दुग्धविश्रान्तौ । मृते क्षीरे दधि क्षिप्तमामिचा कथ्यते बुधैः’, हला. ।

आमिचीयम् । स्त्री । दधनि ।

आमुपः । पुं । (Bambusa Spinosa) वंशविशेषे । वेणुके वीश । श.च. ।

आमोदः । पुं । दूरगामिगन्धे । शतावस्थांम् ।

आमोदकः । पुं । यमानिकायां । वै.निघ. ।

आमोदजननी । स्त्री । नागवहारां । प्रांन । वै.निघ. ।

आमोदा । स्त्री । अतावर्थ्याम् । गुल्फायाम् ।

आमोदी । त्रि । मुखवासने । कर्पूरादिवटि-
काकृतमुखगन्धे । अ.टी. ।

आम्बोली । स्त्री । रक्तकुम्भकभेदे, कीरुष-
द्वये स्तनाम्ना ख्याते । त्रुर्बुधौविशेषः । (प्राकृत-
शब्दः) । [स्त्रीधे ।

आम्बसिकः । पुं । मल्ले । त्रि । जलसम्ब

आम्रः । पुं । (Mangifera indica) Man-
go tree. खनामख्यातवृक्षे । आम्रं गीश्च । मं
आंवाफल । कं माविनफल । तं माविडि । आम्रः
पञ्चविधः साधारणाम्र-कीशाम्र राजाम्र महाराजा-
म्बरसालाम्राश्च । एषां विशेषाः मूष्वपथ्याधि-
क्याः । बालाम्रादिगुणाः यथा—कषायाम्बरमं
सुगन्धि कण्ठरोगघ्नम् अग्निकरञ्च । याद्वि मेहरक्त-
कफपित्तघ्नघ्नश्च । मद्.व.६ । पित्तप्रकोपवातरक्त-
करं लवणादिना रुचिकरञ्चेति । बद्धास्थि पि-
त्तानिलकफकरं बालवदेव । पक्वं तन्निदीष-
श्मनं खादु पुष्टिकरं गूढं घातुवृद्धिकरं सन्तर्पणं
कान्तिकारिं वृष्याग्रमघ्नश्च । रा.नि.व.११ । वा.सु.
१५ अन्वयोधादिः । तरुपक्तात् गुरुवातहरं मधु-
रास्वं पित्तप्रकोपनश्च । कृत्विमपक्वं पित्तघ्नम् ।
पर्युषिताम्बं रुच्यं बल्यं वीर्यकरं लघु शीतलं वात-
पित्तहरं सारकञ्च । गालिताम्बरसः बल्यः गुरुः
वातहरः सारकः अह्वयः अतितर्पणः वृंहणः कफ-
वर्धनश्च । आम्रखण्डं गुरु अतिरोचनं दुर्जरञ्च ।
दुग्धाम्बं वष्यं वष्यं खादु गुरुशीतलं रुच्यं वृंहणं
बल्यञ्च । आम्रातिद्योगे मन्दाग्नित्वं विषमज्वरं रक्ता-
मयं बद्धगुदोदरं नेत्रामयञ्च करोति । भा.पू.१भ. ।
आपक्काम्बं फलमेव शकं संयाद्वि पित्तासृजि-
कोपनञ्च । तथा विपक्वं मधुरञ्च चास्वं भयं सपित्ता-
मयनाशनञ्च ॥ अत्रि.१७अ. । स्त्री । आम्रफले । पले,
८ ती. । प.प्र.१ख. ।

आम्रगन्धकः (घृत) । पुं । समष्टीलक्षणे ।
मं कीतुंवा । रा.नि.व.४ ।

आम्रगन्धा । स्त्री । कर्पूरहरिद्रायाम् । आम्रं
आम्रं । हिं कर्पूरहर्हिं । भा.पू.१भ. ।

आम्रगन्धिहरिद्रा । स्त्री । आम्रहरिद्रायां ।

आम्रतैलम् । स्त्री । आम्रास्थितैले । आमेर

कृमीर तैलेन । गुणाः—ईषत्तित्तं मधुरं नास्ति-
पित्तकृत् वातकफहरं रुच्यं सुगन्धं विशदञ्च ।
मद्.व.८ । सङ्कारतैलमीषत्तित्तमनिसुवन्धि कफ-
कफहरं मूत्रं मधुरं कषायमिवेनातिरक्तपित्तकरञ्च ।
अत्रिः१४अ. ।

आम्रत्वचा । स्त्री । आम्रवल्कले । आमेर
छान । गुणः—कषाय । रा.नि.व.११ ।

आम्रनिशा । स्त्री । आम्रहरिद्रायां । वै.निष.

आम्रपल्लवः । पुं, स्त्री । आम्रकिसलधे । अ.

सू.वर्थां गुणाः—रुच्यः कफपित्तघ्नश्च । भा.पू.१भ. ।

आम्रपुष्पम् । स्त्री । आम्रसुकुले । आमेर

नेनेन । गुणाः—रुच्यं दीपनञ्च । रा.नि.व.११ ।

अतीसारकफपित्तप्रमहघ्नं रक्तदुष्टिहरं शीतं वात-
लञ्च । भा.पू.१भ. ।

आम्रपेशिका (शी) । स्त्री । गुष्कामखण्डे ।

आम्रं, आम्रं । मं आंवीशी । गुणाः—अम्ल-

मधुरा कषायरसा भेदिका वातकफघ्नी च । भा.पू.
१भ. ।

आम्रफलम् । स्त्री । आम्रे ।

आम्रफलपानकम् । स्त्री । आम्रफलकृत-

पानकविशेषे । आमेर पानां । “आम्रमामं जले

स्विन्नं मर्दितं दृढपाणिना । सिताशीताम्बुसंयुक्तं
कर्पूरमरिचान्वितं । प्रपाणकभिदं श्रेष्ठं भीमसे-
नेन निर्दिष्टं । सद्यो रुचिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रिय-
तर्पणम् ॥” भा.पू.१भ. ।

आम्रमयः । त्रि । आम्रकृते ।

आम्रमूलम् । स्त्री । आम्रशिफायां । आमेर

शिकु । गुणाः—सुगन्धि रुच्यं संयाद्वि शीतल-

ञ्च । रा.नि.व.११ ।

आम्ररसाकृतिः । पुं । रसालाभेदे । किञ्चि-

त्कुडुमसंयुक्ता विमसुर्दाधगालिता । सङ्कर्करं

भवेत्पीता पक्काम्रससन्निभा । पीता शिखरिणी

या सा लघ्वी वर्णवती हि सा । सुकथा मधुरा

बल्या वातपित्तहरापरिति ॥

आम्रलेहः । पुं । आम्रकृतलेहे । हिं रायते ।

आमेर चाटे । “तद्व्याम्बं भर्जयित्वा मर्दयेद्गुड-

शर्करं । सैम्बं मरिचं हिङ्गु भर्जितं तत्र निःश्लि-

पेत् । रुचिकषायणेऽप्यं मधुरश्चकारकः ।

हृद्यः खिन्धी मुदशोकः पाकविद्याविशारदैः ॥”
वै.निघ. ।

आम्रवन्दः । पुं । आम्रवन्दायाम् । आम्र
ग्राह्येन याम्नाया । वै.निघ.२भ.ज्व.चि. ।

आम्रव(वा)टः । पुं । आम्रातके । मद्.व.६ ।

आम्रवीजम् । स्त्री । आम्रास्थिनि । आटमत्र
आटि वा कुम्भी । हिं कीडलीया । गुणाः—कषायं
हृद्यतीसारघ्नं ईषदस्त्रं मधुरं हृदयदाहघ्नञ्च । भा. ।

आम्रवेतसः । पुं । आम्रवेतसे । रा.नि.व.६ ।

आम्रहरिद्रा । स्त्री । आम्रनिशायाम् । आम्र
हृत्पद । गुणाः—.....“तिका चाम्ना रुचिप्रदा ।
लघुघ्निदीपनी चोष्णा तुवरा च सरा मता । कफ-
क्षीयघ्नं कासं श्वास हृिकं ज्वरं तथा । मुखरोगं
रक्तदीर्घं नाशयेत् ॥” वै.निघ. ।

आम्रातः (कः) । पुं । The hogplum
(Spondias mangifera.) खनामप्रसिद्धे
हलविशेषे । आम्रडा ग्राह्ये । हिं चाःआडा । मं
द्वरमालम्बावा, चांवाडे । फलगुणाः—“आम्रातम-
त्यवातघ्नं गुरुणं रुचिकृत्यरं । पक्कानु तुवरं स्वादु-
रसपाकं हिमं शृतं । तर्पणं श्लेष्मलं खिन्धं हृथं
विष्टम्भ हंहरणं । गुड बल्यं मरुपित्तघ्नतदाहचया
स्त्रजिन् । आमं फलं कषायाम्नां । पक्कं तन् मधुराम्नां
खिन्धं पित्तकफघ्नञ्च । रा.नि.व.११ । आम्रावर्त्तं ।
आटमाट्टे, आम्रमख् इति ख्याते । “पक्कस्य सह-
कारस्य कटे विसारितो रसः । घर्षगण्डो सुदर्शन-
आम्रातक इति श्रुतः ॥” स्त्री । आम्रातकफले ।
आम्रडा । राजान्ने । भा.पू.१भ. ।

आम्रातकः । पुं । पलाशिकायाम् । रा.नि.व.
२३ । च.मू.४अ. ।

आम्रावर्त्तः । पुं । Inspissated mango
juice. आम्रातके । आटमाट्टे, अटमाट्टे, अमा-
वट्टे इति च प्रसिद्धे । हिं आम्रट्ट । मं चांवेरसा-
चौपीली । विधिः—पक्कावरसः पटे विसारितः
रौद्रयुक्तः आम्रावर्त्तं उच्यते । गुणाः—दृष्ट्याच्छर्दि-
नातपित्तघ्नः सारकः हृद्यः लघुश्च । भा.पू.१भ. ।

आम्रास्थि । स्त्री । आम्रवीजस्य । आटमत्र
आटि । च.मू.४अ. ।

आम्रः । पुं । तिमिथ्याम् । उँडूग ग्राह्ये ।

आम्रवेतसे । मद्.व.६ । वै.निघ.२भ.वा.प्या.प्रख-
धीला चि. चि. आम्ररसे । “अम्रलु पाचनी हृद्यः
लघुः पित्तकफप्रदः । लेखनीचः क्लेदगन्ध बाष्प
शीतलताकरः । खिन्धीवणः सारकश्च भूस्डोच-
नसारकः । दिजरीमूणां हर्षदश्च वातनाशकरी म-
तः । अस्यामिसेवनेनैव तिमिरं दाहदृष्टभ्रमाः ।
ज्वरकखूपान्शुभ्रोगविसर्पस्कोटकृष्टन्नत् ॥” वै.निघ. ।

आम्रका । स्त्री । नागरदेशप्रसिद्ध-पलाशी-
लतायाम् । वै.निघ. ।

आम्रलटकः । पुं । चुक्रुपे । हूक । रा.मा. ।

आम्रपञ्चकम् । स्त्री । आम्रसयुक्तफलपञ्चके
यथा—कोल दाडिम हवाम्ना चुक्रिकाख्वेतसेः प-
ञ्चाम्रफलम् । जम्बीर नारिकेलाम्रवेतस-तिन्निडी-
वीजपूरकमिति वा फलाम्रपञ्चकम् । रा.नि.व.२२ ।
पञ्चाम्नां । [वै.निघ. ।

आम्रपत्रकः । पुं । चुक्रायां । टुक प्राणह् ।

आम्रपत्री । स्त्री । पलाशीलतायां । वै.निघ. ।

आम्रपित्तम् । स्त्री । खनामम्यातरोगविशेषे ।
See आम्रपित्तं ।

आम्रफलम् । स्त्री । कपित्थफले । वै.निघ. ।

आम्रलोणिका । स्त्री । सुद्रचिचयाम् । वै.
निघ. । [आम्ररुज ।

आम्रलोणिका । स्त्री । आम्रलं णिकायाम् ।

आम्रवक्त्रत्वम् । स्त्री । पित्तज्वररोगविशेषे ।

आम्रवती । स्त्री । आम्रलोणिकायाम् । मं
आववती । वै.निघ. ।

आम्रवर्गः । पुं । आम्रवर्गे । See आम्रवर्गः ।

आम्रवल्ली । स्त्री । आंवटनेल इति महाराष्ट्र-
प्रसिद्धलतायां । गुणाः—“आम्रवल्ली दीपनी स्या-
नीष्णाम्ना रुचिदा मता । कफशूलगुणवातघ्नीह-
नाशकरी मता ॥” वै.निघ. । [देवउठा । वै.निघ. ।

आम्रवाम्नुकः । पुं । चुक्रिकायां । हूक ।

आम्रवेतसः । पुं । आम्रवेतसे । See आम्र-
वेतसः ।

आम्रा । स्त्री । तिमिडिकायाम् । लिङ्गिनीष्-
तायाम् । म,र. । श्रीवक्त्रायाम् । रा.नि.व.८ ।

आस्नातकः । पुं । आस्नातकी । रत्ना । [व. ४]

आस्नातकी । स्त्री । पलाशीलतायां । रा. नि.

आस्नानीकः । पुं । पीतकिण्टीरूपे । र. मा. ।

आस्नि(स्त्री)का । स्त्री । आस्निकायाम् ।

तेतुल गीह । अस्नीद्वारे । श. मा. ।

आयतः । त्रि । दीर्घ ।

आयतच्छदा । स्त्री । कदलीवृक्षे । म. द. व. ५ ।

आयतनम् । स्त्री । अधिष्ठाने । आयथे । हे-
तो । भा. । [का. ।

आयतपत्रा(त्री) । स्त्री । कदलीवृक्षे । त्रि-

आयसम् । स्त्री । तीक्ष्णलोहे । रा. नि. व. १३ ।

लौहसामान्ये । रत्ना । [गृह्य चि. । लौहमले ।

आयसमलम् । स्त्री । मण्डुरलौहे । च. द. पा-

आयस्तः । त्रि । तेजिते । चिमे । मे. तत्रिकं ।

आयामः । पुं । वातरोगभेदे । स द्विधा अभ्य-

न्तरायामः वाह्यानरायामथेति । दैर्घ्ये । अम. ।

सङ्कुचितायदेशस्य त्रणस्य दीर्घाकारणे । सु. चि. १ अ. ।

आयामकाञ्जिकम् । स्त्री । यहण्यधिकारे ।

निक्षुषदरदलितयवे चतुर्गुणजलसाधितयवमण्डं १६

श. (यवः ८ श. जलं ६४ श. श्रे. १६ श.) यव-

शक्तु ८ श. मध्यविधमूलकानि ६४ वारि ६४ श.

एकत्र स्थापनीयम् । ततो यवचारादिर्कं प्रत्येकं

पलहयं (१६ तो.) तथा पिपपल्यादीनां प्रत्येकं

पलमितं (८ तो.) तत्र दत्त्वा विग्रहघटे पत्रदश-

दिनं यावत् स्थापयेत् । च. द. यह चि. । भेष. ।

आयासः । पुं । आनी । जं. च. ।

आयुः । पुं, स्त्री । जीवितकाले । जटा. । औपधे ।

छते । रा. नि. व. १५ । वसायाम् । रा. नि. व. १८ ।

आयुःशेषः । पुं । मन्वी ।

आयुधदीर्घपृष्ठः । पुं । सर्पं । हारा. ।

आयुधधर्मिणी । स्त्री । जयनीरूपे । श. च. ।

आयुर्द्रव्यम् । स्त्री । औषधे । र. मा. ।

आयुर्योगः । पुं । औषधे । रा. नि. व. २० ।

आयुर्वेदः । पुं । ऋग्वेदस्योपवेदविशेषे, अथ-

र्वेदीपाद्रे शब्दादिस्थानाटकसम्पन्ने धन्वन्तर्या-

दिप्रणीतविक्रान्ताशास्त्रे । “इह खत्यायुर्वेदी नाम

यदुपाङ्गमथर्ववेदस्यानुत्पाद्यैव प्रजाः श्लोकव्रतसङ्घ-

समभ्यायसहस्रस्र कृतवान् खयभूः ।” तन्निबन्धिः

यथा — आयुरस्मिन् विद्यते अनेन वा आयुर्विन्द-

तीत्यायुर्वेद इति । सु. सू. १ अ. । आयुर्हिताहितं

व्याधेः निदानं शमनं तथा । विद्यते यत्र विद्वद्भिः

स आयुर्वेद उच्यते ॥ वैद्यशास्त्रे । हिताहितं सुखं

दुःखमायुसस्य हिताहितं । मानस्य तस्य यचीक-

मायुर्वेदः स उच्यते ॥ च. सू. १ अ. ।

आयुर्वेदमयः । त्रि । आयुर्वेदाभिज्ञे ।

आयुर्वेदी । पुं । वैद्ये । रा. नि. व. २० ।

आयुष्करः । त्रि । परमायुर्जनके ।

आयुष्मान् । पुं । तृतीययोगे । जीवकमहासुप्ते ।

रा. नि. व. ५ । त्रि । दीर्घजौविनि । [व. २० ।

आयुष्यम् । त्रि । पथ्ये । आयुर्हितकरे । रा. नि.

आयुस् । स्त्री । जीवितकाले । अम. ।

आरः (कः) । पुं । हरिताले । रेफल इति

गौड़देशख्याते मधुराम्बफलवृक्षे । र. मा. । स्त्री ।

मुग्धलौहे । रा. नि. व. १३ । “आरं कांसं नृतं तामं” ।

मेघनादरसे । पित्तले । भा. ।

आरकूटः । पुं, स्त्री । ताम्रयशदयोरुपधातौ

पित्तले । [पि. ७ व.] हिं पोतरा । रा. नि. व. १३ ।

आरक्तम् । स्त्री । रक्तचन्दनं । त्रि । सम्यक् रक्त-

वर्णं ; [इति लोके ।

आरक्तपुष्पी । स्त्री । बभ्रुजीवकवृक्षे । वाङ्मूली

आरग्वधः । पुं । (Cassia fistula.) अरग्वध-

वृक्षे । वृष भोमान्नाल, शोषालू, शशाङ्गनडी,

वानरनगडी । हिं आमलटासु, धनवहेडा, शोष-

हानी । मं पौरवाहावा । तं ब्रह्मचैट्ट, सुवर्णलु-

फले, वा पत्रे । तत्रान्तःपरिमार्ष्णेने फलं, बद्धि-

परिमार्ष्णेने कृष्णादौ पत्रं याह्यम् । सि. यो. पित्त.

ज्व. द्राचादौ श्रीकण्ठः । सुवर्णलुफले । च. द. पित्त.

ज. चि. । “द्राचारग्वधयौषधि ।” च. द. वात. श्लेष.

ज्व. आरग्वधादिः । “आरग्वधयन्त्रिकमुसुक्तिता ।”

आरग्वधः चिरमालकः । ड. । सु. सू. ३ अ. । आर-

ग्वधपत्रे । च. सू. ३ अ. १ म. प्रले. । See आरग्वधः ।

आरग्वधपञ्चकम् । स्त्री । वातकफज्वरं कृ-

बायविशेषे । यथा—आरग्वधक्षितककरोहिणी च
हरितकीपिपपलिमूलमुस्ताः । हा.च.चि.२खानं २५.

आरग्वधादिः । पुं । आरग्वधेन्द्रयवपाटल-
काकतिका-निम्बाशता-मधुरसा-सुवहसपाडाः।भूनि-
व्यसैव्यकपटील-करञ्जयुष्मं समच्छदाग्निसुषवीफल-
बाणघीगटा इत्याम्बकी गणः कर्दिकुष्ठविषमज्वरघ्नः
कफकण्डूतिप्रमेहदुष्टप्रणशोधनः विशेषतो बलास-
घ्नश्च । वा.पू.१५५. । सु.पू.१८५. । आरग्वधादि-
पद्मद्रव्यकृतकषाये वातश्लेष्मज्वरे । च.द. । आरग्वध-
यन्त्रिकमुस्ततिकाहरितकीभिः कथितः कषायः....

आरग्वधायतैलम् । स्त्री । योनिव्यापदधि-
कारे तैलम् । सर्षपतैलं ४श. गृहमसूत्रं ४श, आर-
ग्वधमूलत्वक् १ प. शङ्खचूर्णं २ प. हरितालं २ प.
एकत्र पाच्यम् । च.द.योनिव्या.चि. । कुष्ठरोगे च
तैलं । आरग्वधत्वक् वटत्वक् कुष्ठं हरितालं मनः-
शिला हरिद्रा दारुहरिद्रा च, एषां मिलितपादि-
ककम्बेन तैलप्रस्थं विपचेत् । च.द.कुष्ठ.चि. ।

आरट्टजः । पुं । तद्देशीयाथे । आर्त्वी षोडश
जटा ।

आरणालम् (कम्) । स्त्री । काञ्जिके । आ-
गानो, काञ्जि । यच्च निलुपीकृतैः आमैर्गोधूमीः
संहतं तदारणालमुच्यते । प.प्र.३ख. । आरणाल-
म्लानु गोधूमीरामैः स्यान्निलुपीकृतैः । पक्वैरासन्वितं
तनु मौवीरसदृशं गुणैः ॥ भा.पू.सम्बानव. ।

आरणिः । पुं । कुलहल्लके आबर्णे । हारा. ।

आरण्यगोमयः । पुं । वन्यगोमये । वनयूटे ।
च.चि.१५. ।

आरण्यपशुः । पुं । वनजपशी । स समधा,—
श्वस-महिष-वानर-सरीसृप-रुह-पृषत-शृगाः ।

आरण्यमन्त्रिका । स्त्री । दंशके । उंशगा-
हि । रत्ना । [रा.नि.व.३ ।

आरण्यमुद्गा । स्त्री । मुद्गपर्ण्याम् । भृगानी ।

आरण्यविम्बिका । स्त्री । तुण्डिकायाम् ।
बूनां तेलान्कुठा । रा.नि.व.२३ ।

आरण्योपलभम् । स्त्री । वनकरीपलभञ्जि ।
विलयूटेर हाइ । वै.निघ.२भ.ज्व.भक्ष्यररसे ।

आरतिः । स्त्री । स्तस्थचित्तले ।

आरभः । पुं । उच्यते । वधे । दपे । मे. ।

आरसम् । स्त्री । विखादे ।

आरसः । पुं । गजकुम्भाधीभागे । इला.।शे.च.।
गजकुम्भसन्धिभागे । चिका. ।

आरा । स्त्री । चर्मभेदकास्त्रे । सा व्यधनप्रथी-
जना । लक्षणं—“आराडाङ्गुलहता स्यात्तत्रवेशा-
तधीर्हतः । चतुरस्रा... ॥ अत्रि.सु.चि.३५. । आ-
रासुखीनाम जलपक्षिणि । अम. ।

आराग्रम् । स्त्री । अर्धचन्द्राग्रस्तमुखे । “आरा-
ग्रम् मुखं तेषाम् । पुष्यपवादिभेदतः ॥” इला. ।

आराधनम् । स्त्री । पचने । मे.नचतुष्कं ।

आरामः । पुं । उपवने । “नगरान्नातिदूरेण
यः सन्निकपरीपितः । तरुषण्डः स आरामसधीप-
वनमुच्यते ।” इला. ।

आरामघोलिः(लिका) । स्त्री । पत्रशाक-
विशेषे, पश्चिमदेशे प्रसिद्धे । गुणाः—“आरामघो-
लिका चास्त्रकृत्वा रुच्यानिलापहा । पित्तश्लेष्मकरी
चास्या मूत्रा जीर्णज्वरपहा ॥” रा.नि.व.७ ।

आरामवल्लिका । स्त्री । मल्लिकाविशेषे ।
रा.नि.व.२३ ।

आरामशीतला (ली) । स्त्री । रामशा-
लीति महाराष्ट्रख्याते सुगन्धपत्रशाकविशेषे । आ-
रामशीतलापि पश्चिमदेशे कथ्यते । वर्षय्यादिगुणे
धृता । गुणाः—तिका शीतला पित्तघ्नी दाहशोध-
हरा व्रणविस्फोटकघ्नी च । रा.नि.व.१० । शीता
कटुः पित्तकफाश्लघ्नी च । मद्.व.१ । [मू.८५. ।

आरामुखम् । स्त्री । व्यधनायुग्मस्त्रविशेषे । सु.

आरालिकः । पुं । पाषके । अम. ।

आरिः (री) । पुं । कण्ठकवचे । खदिरसारि ।
शंशय्य । गुणाः—कटुः तिक्तोष्णः कफवातघ्नः व्रण-
कण्ठरोगघ्नः रुच्यः दीपनश्च । रा.नि.व.८ ।

आरुः । पुं । (Lager stroemia rigia.)
हृत्तविशेषे । कर्कटे । रूकरे । मे.रविकं । कुम्भाश्ल-
लतायाम् । चलाव्याम् ।

आरुकम् । स्त्री । हिमालयदेशजानि खानाम-
कौपधिविशेषे । आङ् इति भाषा । पत्रपुष्पादि-
भेदेन तस्य चातुर्जातं सर्वार्थशुभं गुणैः तुल्यानि ।
गुणाः—“आरुकं वातश्लेष्मार्कफघ्नश्च । मद्.व.६ ।

मधुरं हिमं चर्मः प्रमिहगुम्बरकदोषघ्नश्च । रा.नि. व.११ । पुं । काविलदेशे आलुगुम्बर इति ख्याते खाद्यद्रव्ये । गुणाः—‘आरुकी वाहितुवरी द्वयः शीतो गुरुः कृतः । मलावच्छक्नो याही भेदी चोष्णः कफापहः । पित्तहृत्पाचकश्चास्त्री मधुरश्च सुखप्रियः । सुखस्वच्छकरश्चैव मेहगुम्भार्शुगुणः । रक्तवातवजां हन्ना स पक्वो मधुरो गुरुः । कफपित्तकरशीघ्रो रच्यो धातुविवर्द्धकः । वै.निघ. ।

आरुष्करः । पुं । भस्मातकवृक्षे । वै.निघ. ।

आरुष्टवकः । पुं । वासायां । च.चि.१३५ ।

आरिषतः । पुं । स्थूलारग्वधवृक्षे । वड़ सो-
गांन् । रा.नि.व.९ । भा.म.१३ भ चित्तभमज्ज चि. ।
“पथारिषतरामसेनकरजी ।” सु.सू.१८५ लाचा-
दिव । स्त्री । आरिषतश्चफले । शंखूत्रविभंश. भम. ।

आरोग्यम् । स्त्री । रोगनिर्मुक्तौ । आरोग्यं व-
र्द्धवर्द्धनं । रा.नि.व.२० । “बलाधिष्ठानमारोग्यं ।”
चर. ।

आरोग्यपञ्चकम् । स्त्री । पथ्यारग्वधतिक्रा-
न्तिहृदात्मकेषु । एतत्सिद्धं पाचनं सामं जीर्णञ्चरे
हृत्तम् । भा.म.१३.ज्व.चि. ।

आरोग्यशाला । स्त्री । चिकित्सालये ।

आरोग्यशिखी । स्त्री । आरग्वधवृक्षे । शी-
नाल । हिं धनवहेड़ा । मं लघुवाहावा । मद.व.१ ।

आरोग्याम्बु । स्त्री । पादशेषोष्णजले । “पाद-
शेषानु यत्तोर्यं आरोग्याम्बु तदुच्यते ।” भा. ।

आरोहः । पुं । अवरही । वरस्त्रियाः शोण्यां ।
रा.नि.व.१८ । परिमाणविशेषे । हिं.च. । गजा-
यारोहके । मे.इति.कं ।

आर्ग्वेधः । पुं । आरग्वधवृक्षे ।

आर्घ्यम् । स्त्री । तन्नामप्रसिद्धमधुभेदे । “मधूक-
हचनिर्यासे जरत्काव्यायमीड्रवाः । श्वबन्ध्यार्घ्यं तदा-
ख्यातं चेतकं मालवे पुनः । तौच्छतुष्ठास्तु या धी-
ता मच्चिकाः षट्पदीपमाः । आर्घ्यासासम्भक्तं य-
त्तदार्घ्यमित्यपरे जगुः ।” गुणाः—“चक्षुष्यं कफपि-
त्तघ्नं मृदु कषायं पाके तिक्तं बलपुष्टिकरञ्च । अस्-
दोषघ्नमिति । भा. । मच्चिकातीच्छतुष्ठा यास्तथा
षट्पदसन्निभाः । तदुद्धृतं यदाप्याहं तदार्घ्यं मधु-
बन्धते । एतत्पिङ्गलवर्णम् । रा.नि.व.१४ ।

आर्घ्यशर्करा । स्त्री । आर्घ्यमधुमिश्रितशर्करायां ।
इयं गुणैराव्यंमधुतुल्या । रा.नि.व.१४ ।

आर्घ्या । स्त्री । मधुमच्चिकाविशेषे । सा च पी-
ततुल्या भ्रमरसदृशा । रा.नि.व.१४ । See आर्घ्यं ।

आर्त्तः । वि । पीडिते ।

आर्त्तगलः (ला) । पुं, स्त्री । (*Barleria*
coerulea.) नीलकिण्ठ्या । नीलशोणो । हिं
कटसेक्या । मं कालाकीराष्ट्या । रा.नि.व.१० ।
च.द.अग्नि चि.कषायघृते । सु.सू.१८, १९८ शोषधे ।
See नीलाम्बानः । गुणाः—“उष्णः तिक्तः कटुः
वातकफघ्नः शोषकश्चूल्मकृष्टप्रणयश्च ।” वै.निघ. ।
भैष.सुखरी.चि. । रक्तकिण्ठोद्भवः । भा.पु.१३० ।

आर्त्तवम् । स्त्री । स्त्रीपुष्पे । तस्य प्रवृत्तिनिवृ-
त्तिकालः षाडशर्षादिपञ्चाशद्वर्षमितः । तच्च प्रति-
मासमुपचितं वायुर्योनिमुखं नयेत् धमनीद्वयेन ।
सु शा ३५. । तस्वरूपं—“रसादेव रजः स्त्रीणां
मासि मासि चार्हं सवेत् । तद्वर्षाद्वाद्दशार्द्धं यासि
पञ्चाशतः चयं ॥ मासेनोपचितं काले धमनीद्वय-
दासवं । ईषदिवर्षं कृण्वच्च वायुर्योनिमुखं नयेत् ॥
शशाष्टकप्रतिमं यच्च यद्वा लाचारसोपमं । तदार्त्त-
वं प्रशंसन्ति यद्वासी न विरञ्जयेत् ॥” इति गर्भात्त-
यलक्षणम् । भा. । पुष्पे । त्रि. । चतुर्जे । मे.रचिकं. ।

आर्त्तवी । स्त्री । घोटक्याम् । रा.नि.व.१९ ।

आर्त्तिः । स्त्री । पीडायां, वेदनायां । रा.नि.व. ।

आर्द्रः । वि । सजले बलुनि । डिङ्गा । हिं
गीला । मं शीर्षे । तच्च सरसनीरसभेदेन वि-
धा । तयोर्वाङ्गुकाद्यम् आर्द्रम् । नीरसमपि सदुग्ध-
गुमरसभेदात् विधा । तयोः वटाशल्याद्यं नीरसम् ।
सदुग्धमपि विधा सदुतीक्ष्णभेदेन । तयोः शतलाद्या-
स्त्रीत्याः दुग्धिकाद्याः सद्वव इति । यथा—“आर्द्रं
द्रव्यं विधा प्रोक्तं सरसं नीरसं तथा । सदुग्धं गुम-
रसकं विधा नीरसमुच्यते । वानूकं सार्धं यत्तं
निर्गुण्डारश्चमार्धरम् । धत्तूराद्यमिदं सर्वमार्द्रं
स्वरसमुच्यते । वटाश्लयकारीषाद्यं आर्द्रद्रव्यम् नी-
रसम् । सदुग्धम् विधा प्रोक्तं सदुतीक्ष्णमिति क्र-
मात् । शतलावचशोडश्वीरिष्ठावास्तु तीक्ष्ण-
काः । दुग्धिकाकंचीरिकाद्या सदुग्धाः प्रकीर्त्ति-
ताः ।” प.प्र. । तिन्ने । वे. ।

घार्द्रकम् । ली। (Zingiber officinale.)
Common zinger. स्नानामस्थानकन्दशाकवि-
श्वे। आदा। हिं चादरख। मं चाले। कं चक्र,
चद्रका। गुणाः—गुष्ठीसमगुणं कटुकमपि पाके
मधुरं प्राग्भीजनं सखवर्णं सेवितं चप्रदीपनं
रुचिकरं लिङ्गाकण्ठशोधनञ्च भवति। यौग्रे शर-
दि च न सेव्यम् । भा.पू.१भ.,वा. घार्द्रकं नागर-
गुणं मेदनं दीपनं गुह । मद.व.२९ ।

घार्द्रकस्वरसः । पुं। घार्द्रकस्य स्वरसे।
आदांर रग। च.द.ज्व.चि.कवलधारणे।

घार्द्रचिक्रणम् । ली। आमचिक्रणगुवाके।
कंठा ठिकुपात्रि। रा.नि.व.२२ ।

घार्द्रजम् । ली। गुष्ठागम् । रा.नि.व.६ ।

घार्द्रदाडिमनिर्वासः । पुं। घार्द्रदाडिम-
फलस्वरसे। सि.यो अरोच.चि.श्रीकण्ठः।

घार्द्रमरिचम् । ली। आममरिचं। कंठाः
गत्रिंठ। गुणाः—“घार्द्रं नु मरिचं किञ्चिचीर्णं
पाके रसे मधु। अपित्तलघु कटुकं गुह चाग्निप्र-
दीपनम् । तिक्तञ्च रुचकं स्वादु कफवातहरं परं।
द्वद्रीमञ्च कृभीशैव नाशयेत्...।” वै.निघ.।

घार्द्रमाषा । ली। Leguminus shrub,
(Glicine debilis.) वनसुद्धे, माषपर्ण्याम्।
रा.नि.व.३ ।

घार्द्रवटकः । पुं। आदावडा इति प्रसिद्धे
भीज्यद्रव्ये। तत्प्रकरणं यथा--सुद्धपिष्टरचितान्
वटकाकौलपाचितान् हलचूर्णितान् कृत्वा तत्र
षट्शिकुमरिचार्द्रकजीरकचूर्णं निम्बूरसं यवानीञ्च
युक्त्वा दत्त्वा निशयेत्। अथ तद्रव्यसंपूरकं दत्त्वा
सुद्धपिष्टानि पचेत्। तानि च पिष्टकानि कथित-
जले निमज्ज्यानि। “सुद्धपिष्ट्या विरचितान् वटाकौ-
लेन पाचितान्। हस्तेन चूर्णयेत्सव्यक् तस्मिन् चूर्णे
विनिक्षिपेत्। षट् शिकुार्द्रकं सूक्ष्मं मरीचं जीरकं
तथा। निम्बूरसं यवानीञ्च युक्त्वा सर्वं विनिशयेत्।
सुद्धपिष्टं पचेत्सव्यक् स्वाध्यामाशारकीपरि। न-
खास्तु नीलकं कुर्यात् तन्मध्ये पूरुचं क्षिपेत्। तैले
तान् नीलकान् पक्त्वा कथितायां निमज्जयेत्। गु-
णाः—“नीलकाः पाचकाः प्रीताक्षीनार्द्रवटका
ः अपि।” भा.पू.१भ.,।

घार्द्रशाकम् । ली। घार्द्रके। रा.नि.व.६ ।

घार्द्रा । स्त्री। कृष्णातिविषायां। वृषनक्षत्रे।
घार्द्रके। रा.नि.व.६ ।

घार्द्रास्थम् । ली। घार्द्रके।

घार्द्रिका । स्त्री। चद्रार्द्रके। भा.पू.१भ.।
घार्द्रधनिकायां। कंठा १८०। गुणाः—“तिक्त
मधुरा सूत्रला पित्तञ्च न करोति।” “घार्द्रिका
मेदिनी गुर्वी तीक्ष्णा दीपनी च सा। कटुका
मधुरा पाके रुचा वातकफापहा।” वा.पू.६५.।

घार्धभी । स्त्री। कपिकच्छलतायाम्। आला-
कूनां। रा.नि.व.३। Sec आमगुमा। शार्द्र.।

आलम् (कम्) । ली। हरिताले। प.सु.।

आलगर्हः । पुं। Species of cobra.
अलगर्हे। जलसर्पे। [स.सू.४६५.।

आलद्रूषकः । पुं। तन्नामकप्रतुदपक्षिः।

आलविषः । पुं। यस्य आनि (शुन) विषमसि।
ते च इयिकविषभरराजीवमत्स्योश्चिचिन्नाः समुद्र-
इयिकाश्च। सु.कल्प.३५.। [कल्प.८५.।

आलविषा । स्त्री। कृच्छसाध्यलूतामेदे। सु.

आलस्यम् । ली। अलसतायां। सामर्थ्येऽपि
कर्मण्यनुत्साहे। भा.म.१भ.ज्व.चि.। “आलस्यं
मधुरास्यता।”

आलातम् । ली। अकारे। रा.नि.व.२०.।

आलानम् । ली। गजवन्धनसन्धे। हला.।
रखी। मे.। [शंठ। श.र.।

आलातुः (बूः) । स्त्री। अलात्वाम्। लाउ

आलावर्त्तम् । ली। वस्त्रयजने। कांठेऽत्र
पाथी। हे.च.।

आलास्यः । पुं। कुम्भीरे। हे.च.।

आलिः । पुं। इयिके। भमरे। मे.लघिकं।

आलिङ्गनम् । ली। आङ्गणे। रवा.।

आलिङ्गरः । पुं। अलिङ्गरे। कांठा। चिका.।

आलिम्पना । स्त्री। दन्ती। चिका.।

आलिवहा । स्त्री। हाचिम् इति लीके।
आशालवीज इति गुर्जरे। वै.निघ.१भ.वा.म्या.
कटिवा.चि.।

आली । स्त्री । कफीणी । ग.लक्षिकं ।

आलीठम् । स्त्री । लेहने । अश्लिते ।

आलीनकम् । स्त्री । रङ्गे । त्राड् । छे.च. ।

आलुः । पुं । कीडणदेशप्रसिद्धकन्दविशेषः । काशालू । मं कांसालु । शूरणं । आलुके । पंचके । रा.नि.व.७ । स्त्री । चन्द्रजलाधारः । गलान्तिकायां । त्रिका । स्त्री । भेलके । मूले । त्रिका । शोण आलू इति ख्याते कन्दविशेषः । मे. । गुणाः— रक्तपित्तघ्नं गुरु खादु शीतलं सन्धं शुक्रकरञ्च । द्रव्याभि. ।

आलु(लुः)कः । पुं, स्त्री । An esculent root, (*Alum campanulatum*.) कन्दशाकविशेषः । आलू गीछि । सबहुधा—काशालुक-शङ्खालु इत्यालु रक्तालु-पिण्डालु-मध्वालुभेदात् । तत्र काशालुकं काठिन्ययुक्तं (हिं कटाक), शङ्खालुकं श्वेततायुक्तं (शङ्खक इति लोके), इत्यालुकं दीर्घतायुक्तं मद्दाशरीरम्, रक्तालुकञ्च (रक्तार-तण्डा), पिण्डालुकं (हिं वत्तुलसुधनी), मध्वालुकं मिष्टं रोमयुक्तं (हिं दीर्घसुधनी) इति च । गुणाः— मलसूत्रनिःसारकं रुचं दुर्जरं रक्तपित्तघ्नं वात-कफघ्नं बल्यं वृथं सन्धर्वदनञ्च । भा.पू.१भ. । आलुकं शीतलं सन्धं विटभि मधुरं गुरु । राज. ।

आलुकी । स्त्री । रक्तालुभेदे । त्राड् आलू । हिं अरुद्र । या दीर्घा काठिना तन्वी च । गुणाः— बलकृत् क्षिग्धा गुर्वी हृदयकफघ्नो विटभिनी तैलभर्जितात्यन्तवचिकरी च । भा.पू.१भ.,शा.व. ।

आलुकम् । स्त्री । एलबालुके । आलुके । रा. नि.व.४ । [षादौ यथोक्तौषधलंके । सु.चि.१च. ।

आलेपः (नम्) । पुं. स्त्री । जातमात्रशीघ्र-

आलेयम् । स्त्री । पञ्चकाष्ठे । वै.निघ. ।

आलेशः । पुं । अश्वसुखरोगे । तत्र हनुदन्तो न सख्यगुह्यञ्च यन्मथामुत्पादयति, तेनाथोऽस्वस्थः अनिच्छया स्तोकं खादति भयकासी चीषबलञ्च भवति । “हनुदेशे यदा दन्तो भवत्यभ्यन्तराशयः । आलेश इति तं विद्यात् श्लेष्मरक्तसमुद्भवम् ॥ तेनाथो दुर्भनात्यर्थं मन्दं पिबति खादति । जर्जरं कासते चैव बलाच्च परिहीयते ॥” ज.द.२६च. ।

आलोकः (नम्) । पुं, स्त्री । दर्शने । पेशी । हीपे । मे. ।

आलोचकः । पुं । तन्नामकाशी । तस्य स्थानं जेवं । स च रूपादि दर्शयति । सु.सू.११च. । स्त्री । तन्नामकपित्तं । भा. ।

आलोचनम् । स्त्री । दर्शने ।

आलोडनम् । स्त्री । मिश्रणं । उत्तेजने । [माने ।

आलोलः । पुं । कम्पि । त्रि । कम्पिते । लम्ब-

आल्लुकम् । स्त्री । आलुके । आलू । हिं अलु, आलुवीखार । गुणाः— रसतः शीतं स्वादुस्त्रं वात-पित्तकरञ्च । मद.व.६ । [तृशु] थोड् । त्रिका. ।

आवट्टजः । पुं । उत्तमाश्रे । पारसीकाश्रे । पी-

आवपनम् । स्त्री । भाण्डे । वीजवपने । अम. ।

आवरकः । त्रि । आच्छादके ।

आवर्त्तः । पुं । भस्मे । भा.म.३भ.उदा.धि । राजावर्त्तमणी । रा.नि.व.१३ । तन्नामकमन्त्रस्थाने । स्थानं च तस्य भूयोपरि निम्नदेशः । तत्रस्थं वैक-ल्यकारमन्त्रव्यं । सु.शा.६च. । शुभाशुभमूचकेऽश्वस्य रोमावर्त्ते । ते च पशवतिप्रकाराः । तद्यथा— ‘विशतिल, शुभाः प्रीक्ताः षट्सप्तत्यधिकाः स्मृ-ताः । उत्तरोष्ठं प्रपाणं स्यात् तत्रावर्त्ताः शुभाव-हा ॥ स्रक्शोथ तथा प्रीक्ताः सर्वकामफलप्रदाः । चयथेवाथ चलारी वाजिनी यस्य रोमजाः । हौ वा खलाटजौ यस्य स तु धन्यतमः स्मृतः ॥ आनु-पूर्व्यां स्थिताशोधिं ललाटे रोमजाश्चयः । निःश्रे-यो नाम सा ख्याता भर्तुः सर्वार्थसाधिनी ॥ शिरःकेशान्तयोर्मध्यं श्रवी नामाभिधीयते । तत्रा-वर्त्तः स्मृतीऽश्वस्य भर्तुर्जयविवर्द्धनः ॥ घण्टावन्-समीपस्थां निगालः कीर्त्तिनी बुधैः । तस्मिन्देव-माणनाम रोमजः शुभकृतस्मृतः ॥ कर्णमूले तथा बाहोः केशान्तं मस्तके तथा । आवर्त्ताः पूजिता नित्यं विशेषेण तु मस्तके ॥ आवर्त्ता यस्य चलारी वाजिनी वचसि स्थिताः । एकः कण्ठे भवेत्सष्टः स धन्यः सर्वकामदः ॥ रन्ध्रे चैव यदा भर्तु-रीषिताथं प्रदी भवेत् । उपरन्ध्रे भवेच्चैव रोमजा-श्चातिपूजितः ॥ शङ्खचक्रगदावचयन्तिपत्रीपमाथ ये । विशेषेण शुभाः प्रीक्ता रोमजाः शुभदेशजाः ॥ अत उर्ध्वं प्रवक्ष्यामि रोमजागतिनिन्दितान् ॥

भर्तुः क्लेशावहान् सर्वान् धनप्राणापहारकान् ॥
 नामिकापुटयोर्मध्ये प्रदेशः प्रीथ उच्यते । तत्र
 भर्तुर्विनाशाय रोमजय प्रकीर्तितः ॥ ऊर्ध्वं च ना-
 सिकाच्छिद्रान् स्वामिनः क्लेशकारकः । गण्डयो
 र्ध्वं भर्तारं हत्वावर्त्तां दुरासदः ॥ अयुपातः समु-
 द्दिष्टः प्रदेशश्चतुर्पारधः । तत्रावर्त्तां भवेद्भीमः स्वा-
 मिनः कुलनाशनः ॥ अपाङ्गाद्वाङ्गुलं चैव प्रदेशः
 शङ्क उच्यते । तस्मिन् भर्तुर्विनाशाय भवेद्वाहस्य
 रोमजः ॥ भूप्रदेशसमुद्भूत आवर्त्तां नैव पूजितः ।
 सुहृद्विशोभकत्वं सः स्याद्भर्तुर्थावमादकः ॥ मन्वां
 शीवां शिरी विन्द्यात्तत्रावर्त्तं च, कुम्भितः । कलथी
 आपि संग्रामे स्वामिनश्चाय घातयेत् ॥ चित्रुकस्य
 समीपस्थो वामदक्षिणभागतः । प्रदेशस्तु हनुनाम
 तत्रावर्त्तां हि दारुणः ॥ अधरोष्ठस्य ताधमनाशिवकं
 हि प्रसङ्गकम् । तस्मिन् पापी भवेद्भर्तुः कर्षणी
 आपि रोमजः ॥ कण्ठोऽथ निगालस्य मध्ये गलक
 उच्यते । तत्रावर्त्तः स्मृतः पापः स्वस्वमस्विगतय
 यः ॥ अधस्ताज्जङ्घयोर्ध्वं यस्यः कूर्च इति स्मृतः
 तत्रावर्त्तः स्मृती भर्तुः संग्रामे जीवितान्तकम् ॥
 कूर्वादष्टाङ्गुलं चीर्षे पार्श्वोष्णं कला स्मृता । तत्र
 भर्तुः शराघातेर्जीवितान्तक रोमजः ॥ कर्णद्वयं
 भस्त्रेण सुव्यक्तमुपलक्षयेत् । वाजिनी यस्य तत्र
 स्यादावर्त्तः स्वामिनाशनः ॥ ककुदस्य पुरीभागे
 समीपे वृद्ध उच्यते । भर्तुः सुतममेतस्य तस्मिन्ना
 शाय रोमजः ॥ क्रीकसे तु च यस्य सादावर्त्तस्य
 दारुणः । रणे हतः समं भर्त्तां क्षय्याङ्गिः स विलु-
 प्यते ॥ क्रोडि चैवासने चापि हृदये चैव जानुनि ।
 आवर्त्ताः स्वामिघाताय भवन्त्येव न संशयः ॥ पा-
 र्श्वयो रोमजो यस्य स चाश्री नश्रुति क्षयम् । स
 पक्ष्वाग भर्तारं नीहारास्तु यथा रविः । कूर्चस्या-
 धःप्रदेशस्तु कुष्ठिकः परिकीर्तितः । अधन्यस्तत्र
 वाहस्य जङ्घोर्जातुनीश यः ॥ नाभिजो मुखजस्यैव
 त्रिकजश्च विशेषतः । पुच्छमूलस्यतश्चापि नैव
 धन्यः प्रकीर्तितः ॥ कुक्षी व्याधिं नियच्छन्ति रोम
 जाः कुक्षिसम्भवाः । पायुसोवनिमन्त्रस्या नैव ध-
 न्यास्तु कीर्त्तताः ॥ स्फिकपिण्डे स्थूरेके चैव यस्या
 वर्त्तां हि वाजिनः । लिङ्गावर्त्तः स विख्यातो भर्तुः
 संव्याधेनाशकः ॥ शतपादीति विख्यातस्तथा वै
 सुकुलोऽपरः । आवर्त्तश्चैव सहातः पादुकाशार्धपा-
 दुकाः ॥ शक्तिशैवावलीकृत्य आवत्तः कीर्त्तितोऽपि ।
 वाजिद्विभ्रवतुः सम्यक् शुभायमनिवेदकः ॥ शतपा-

दीसमाकारः शतपादीति कीर्त्तितः । जातीसुकु-
 लमङ्गाशो सुकुलः समुदाहृतः ॥ आवर्त्तां भूमितै-
 र्बालैः सङ्गातो रोमपुत्रकैः । शक्तिश्च शक्तिसंस्था-
 नेः रोमभिर्भक्तलक्ष्यैः ॥ वस्त्रावलीढकाकारोऽव-
 लीढः परिकीर्त्तितः । पादुकः पादुकाकारस्तथा
 चैवार्धपादुकः ॥ बालि विशेषसंस्थाने निर्दिशन्मति-
 मान् भिषक् । शास्त्रमार्गानुसरणं यथा प्रोक्तं वि-
 चक्षणैः ॥ एतेषामेव सर्वेषामावर्त्तानां तपोधनैः ।
 रोमजति कृता संज्ञा वाजिलक्षणेवैदिभिः ॥ शुभा-
 शभौ तु यत्र ही तत्रैकी न फलप्रदः । एकी हेत्वा
 दहेत्याप तेन दीपी न दुष्यति ॥ अथवा द्विसु-
 ख्याय वेगादिगुणवान्मयः । दत्त्वा यास्यः क्रयेणैव
 दुरावर्त्तं कान्कुरे ॥ श्रीवृक्षो रोमजश्चैव रोचमा-
 नलथैव च । अत्रदो मुपली चैव राज्यरत्नप्रदः
 सदा ॥ प्रपाणे मारुतं विन्द्याल्लण्टि च हताशनम् ।
 उरमि चाश्रितो देवी चन्द्रमर्थी च सूर्ध्वनि ॥ रम्भे
 स्कन्दविशाखी च उपरम्भे हरी हरिः । इत्येवं
 प्रजिता ह्येते दग्धावर्त्तांस्तु वाजिनः ॥ अप्येकेन
 विद्वानाथैर्भवियुरगभासदा ॥ क्ली । स्वर्णमाचिके ।
 रा.नि.व.१२ ।

आवर्त्तकः । पुं । कीटविशेषे । तद्दृष्टे वायु-
 जन्मरोगा जायन्ते । सु.कल्प.८.२२ । राजावर्त्तमणी ।
 रा.नि.व.१३ । क्ली । खलपद्मे । रीयसाचिके ।
 रा.नि.व.१२ ।

आवर्त्तकी । स्त्री । स्वनामख्यातलतायां कीक-
 षादिदेशे आङ्गुली तलाङ्गुली भगतवक्त्री इति च
 प्रसिद्धायां । (त्रोपा.१.१००) । गुणाः — कषायोष्णा सुरा
 तिक्रा रसायनी हृष्या वातामवातरक्तशोथमिहघ्नी ।
 मद्र.व.२ । कषायाम्ना शीतला पित्तहा । रा.नि.
 व.३ । हृहृदन्त्याम्, भद्रदन्त्याम् । रा.नि.व.६ ।

आवर्त्तनम् । क्ली । आर्लाङ्गेने दग्धादीनाम् ।
 या.७.७ । धातुगालने । अ.टी ।

आवर्त्तनी । स्त्री । (Helicteres Isora.)
 आर्त्तमीडा इति ख्यते द्रव्ये । अं.२.८.१० । हि
 मरुफली । धातुगालनपात्रे । अ.र. ।

आवर्त्तपूलिका । स्त्री । पूलिकामिदं ।

आवर्त्तमणिः । पुं । राजावर्त्तनामकीपरने ।
 रा.नि.व.१२ ।

आवर्त्तनी । स्त्री । अजग्रहीहृत्वे । र.मा. ।

आवलीकन्दः (कः) । पुं । मालाकन्दे । रा. नि. व. ७ ।

आव(व)ल्यम् । स्त्री । दीर्घल्ये ।

आवसथः । पुं, स्त्री । गृहे । हे. च. ।

आवसितम् । स्त्री । निर्वृषीकृतधान्ये । व. ७. लान शाने । हे. च. । परिपक्वनिर्दितधान्ये । भरत. । [अ.]

आवस्थिकः । त्रि । अवस्थीचिते । सु. चि. ३८

आवा(वा)धा । स्त्री । पीडायाम् । श. र. ।

आवापः । पुं । आलनाले । कल्के । प. प्र. १. अ. नि. चं. पे । सु. चि. १. अ. ।

आवारि । स्त्री । हृद्यगृहे । शृष्टिहासि । उषा. ।

आवासः । पुं । गृहे । हे. च. ।

आविः । पुं । पक्षिणि । वै. नि. च. ।

आविकः । पुं । कम्बले । हे. च. । हला. । त्रि । मेघसम्बन्धिनि । स्त्री । मेघमांसादौ । मेघीदुग्धे ।

आविकष्टतम् । स्त्री । मेघीनवनीतजातघृते । भेड्डीर घृतेन घि । गुणाः—लघुपाकं पित्तकीपनं योनिदीये कफे वाते शोफे कर्म्यं च हितम् । रा. नि. व. १५ । पाके लघुआविकं सर्पिः सर्वरीगविषापहं । दीपनं कफवातघ्नं कुष्ठगन्धीदरापहम् ॥ अत्रि. ८. अ. ।

आविकदधि । स्त्री । मेघीदुग्धकृतदधनि । भेड्डीर दधे । हिं मेढीकेदाह । गुणाः—गुरु सुस्निग्धं कफपित्तकरं वाते रक्तवाते च पथ्यं शोफप्रणघ्नम् । रा. नि. व. १५ । मुखरीगे परं हितं, दृष्टफलं । आविकं पित्तकृदातशमनं कफकीपनं । गुल्मार्शः कुष्ठरीगे च रक्तपित्ते न शस्यते । अत्रि. ८. अ. ।

आविकनवनीतम् । स्त्री । मेघीदुग्धजातनवनीते । भेड्डीर घृतेन ननि । गुणाः—पाके हिमं लघु सारकं योनिशूले कफे वाते अर्शसि च सदा हितम् । ऐडकं नवनीतं क्लिष्टगन्धं श्रौतनं मेधाहत् गुरु पुष्टिसौख्यमन्दापिदीपनम् । रा. नि. व. १५ ।

आविकमांसम् । स्त्री । मेघमांसि । भेड्डीर मांस । गुणाः—मधुरं दूषद्रुक् बलकरश्च । आजमांसादिपरीतगुणं तेन अल्पुणं स्निग्धं गुरु सदीपं अभिष्यन्दि च । वा. सू. ६. अ. ।

आविकमूत्रम् । स्त्री । मेघीमूत्रे । भेड्डीर मूत्र । गुणाः—तिक्तं कटुकम् उष्णं कुष्ठघ्नम् अर्शः शूलीदररक्तशोफमेहविषघ्नम् । रा. नि. व. १५ । शोफकुष्ठार्शमेहवर्चोयह्नम् । मद. व. ८ ।

आविकचीरम् । स्त्री । मेघीदुग्धे । भेड्डीर दूध । मं मेदिचिदुध् । गुणाः—स्वादु अक्षपाकं स्निग्धीषं गुरु पित्तकफोन्मथं बृंहणं द्विक्रान्तासानिलघ्नम् । वा. टी. चारपाणिः । लीमशं गुरु कफपित्तहरं स्यूल्घ्नं मेहघ्नं वातकफोपे पथ्यं अनिलजी कासे हितम् । रा. नि. व. १५ । वातव्याधिहरं द्विभान्नासपित्तकफप्रदम् । वा. सू. ५. अ. । चीरभं मधुरं रूचसुषं वातकफापहं । न शलं रक्तपित्तानां वातिकानां हितं भवेत् । अत्रि. ८. अ. । [वै. नि. च. ।

आविकी । स्त्री । कम्बले । शाल । शल्लक्या ।

आविग्नः । पुं । करमहृद्वे । पाणि आम्ना । श. र. । अ. टी. सा. । [टा ।

आविटः । उवविशेषे । हिं आवुटा । मं आप-

आविधः । पुं । विधनास्त्रे । भोग्यत्र, तुर-पून । अम. । [गर्भ. ।

आविरः । पुं । प्रसववेदनायाम् । मा. नि. सू. ८-

आविलम् । स्त्री । कावेलदेशीयफलविशेषे । सेओ इति लोके । मं थोरसेवफल । त्रि । कलुषे ।

आविलकन्दः । पुं । मालाकन्दे । रा. नि. व. १ ।

आविलमत्स्यः । पुं । मत्स्यविशेषे । तल्लवणं यथा—शुभ्राङ्गः ताम्बपत्रः स्यूलाङ्गश्च । गुणाः—अतिरुच्यः मधुरः बल्यः वीर्यपुष्टिवर्द्धनः गुणाब्ध-श्च । रा. नि. व. १७ ।

आविला । स्त्री । मत्स्ये । चाङ्गेर्यां । आं-रुण । मं आंवीली । अम. । [वै. नि. च. ।

आविह्वलः । पुं । मेघश्याम् । मेड्डीशिङ्गे ।

आविष्टः । त्रि । प्रेतादिभिर्गुहीते । द्रुते पांश्या । हारा. ।

आवी । स्त्री । प्रसववेदनायाम् । सु. नि. ८. अ. । प्रसवल्ले मूत्रकफप्रसेकादौ । विज. र. ।

आवेगी । स्त्री । ब्रह्मदाबकलतायां । वीङ्-तात्रक । रा. नि. व. ३ । रु. मा. । मद. व. १ ।

आवेशः । पुं । अपकाररोगे । हे.च.। भूतसन्धा-
रे । रा.नि.व.२० ।

आवेशनम् । स्त्री । शिष्यशालायाम् । इला. ।
भूतावेशे । मे.नचतुष्कं । मन्त्रेषु भूतमाकृत्य शिर-
सि सन्निवेशने । “बन्धावेशनताडनैः ।” च.द.ज्व.
चि. । क्रोधे । धरणिः ।

आवेशनमन्त्रः । पुं । येन मन्त्रेषु भूतादयः
शरीरे विशन्ति । अत्रि.३.स्था.५.अ. ।

आवेशिकः । त्रि । आगन्तुके । अम.।

आशयनः । पुं । असनहवे । द्विरूप-कोषः ।

आशयः । पुं । आधारे । अभिधाये । पनसठचे ।
मे. । अजीर्णे । Organs or receptacles.
कोष्ठागारे । अजयपालः । आशयाः सप्त — वात-
पित्त कफ रक्त फक्क-सूत्राशाशयाः, स्त्रीणामतिरि-
क्तौ गर्भाशय इत्यष्टौ । सु.शा.५.अ. । वायुः स्वस्थि-
तिहेतीराशयं करोति । आशय्याभ्यासयोगेन क-
रोत्याशयसम्भवम् । सु.शा.४.अ. । तत्र उरौ रक्ता-
शयः, तदधः श्लेष्माशयः, तदधः आमशयः, तदधः
पक्वाशयादूर्ध्वं गृहणी नाम या कला सैव पाचका-
शयः । नाभेरूर्ध्वमग्न्याशयः मध्यभागं स्थितः । त-
स्योपरि तिलं, तदधी वाताशयः । तदधः पक्वाशयः
स एव मलाशयः । तदधी वसिः स एव सूत्राशयः ।
भा.पू.। वामटेन्तु, नाभ्यांस्त्वय आशया अधिका उ-
च्यन्ते, ते च गर्भाशयः सन्तौ च । तत्र गर्भाशयः
पित्तपक्वाशयान्तरं, प्रवृद्धौ सन्तौ सन्त्याशयौ च ।

आशयफलम् । स्त्री । पनसे । विषयः ।

आशयाशः । पुं । वायी । अग्नी । अ.टी.-।

आशा । स्त्री । लक्ष्यायाम् । अम. ।

आशाढः । पुं । तृतीयमासे । द्विरूप.अ.टी. ।

आशापुरसम्भवः । पुं । भूमिजगुग्गुली ।
आशापूत्री क्षुप इति स्त्रीके । रा.नि.व.१२ ।

आशाबन्धः । पुं । मर्कटजालके । शकृत्पञ्चर-
जाल । मे.धचतुष्कं । [भोजने ।

आशितः । त्रि । मुक्ते । अशिते । जटा.। स्त्री ।

आशितम्भवम् । स्त्री । अत्रादौ । पुं । तृतीये मे.।

आशिता । त्रि । अतिशयभोक्तरि । हे.च. ।

आशी (शीः) । स्त्री । सर्पदन्ते । मे. । सर्प-

विषे । श.र.। आशी तालुगता दंष्ट्रा तथा दटा-न
जीवति । विषविद्या. । हस्तिनामकौषधे । रा.नि.
व.५ । [पुष्पवृक्षविशेषे । रत्ना. ।

आशीतः (कः) । पुं । अहिहक इति स्थिते
आशीविषः । पुं । सर्पे । म.द.व.१२ । अम.।
दर्वीकरसर्पे । सु.कल्प.४.अ. ।

आशुः । पुं, स्त्री । धान्यसामान्ये । र.मा. । व-
र्षाभवपष्टिकादित्रीहविशेषे । आउंम धान । मे,
शहिकं । “आशुभक्तौदकैः पिष्टम् ।” न.द.अ.पि.
चि.अभयशुद्धौ । गुणाः—सधुरः पाकेऽस्यः पित्तकरः
गुण्यः । राज. ।

आशुकारी । पुं । पितील्लणसन्निपातञ्चरे ।
लक्षणं—“अतिसारी भ्रमो सूक्तं मुखपाकसाधये
च । गाने च विन्दवो रक्ता दाहोऽतीव प्रजायते ।
पितील्लणस्य लिङ्गानि सन्निपातस्य स्वार्थत्वं ॥”
भा.म.१.म. ।

आशुकोपितः । पुं । मयदेशजातवृक्षकशाखी ।
धर्कोर धान इति प्रसिद्धः । रा.नि.व.१६ ।

आशुगः । पुं । वायी । अम. ।

आशुतीक्ष्णकम् । स्त्री । ताम्बे । च ।

आशुपः । पुं । वंशविशेषे । वेउडे देवं । श.

आशुपत्री । स्त्री । शक्तकीलतायां । कुशुवकी
लता । रत्ना. ।

आशुमण्डः । पुं । आशुभक्तमण्डः । आउंम
टालेर मण्डः । गुणाः—शाही मधुरः कफकरः
तर्पणः लघुदीपकः शुकवर्द्धनश्च । अत्रि.१.स्थान.२.१
अ. । [धान्ये । अ.टी.म. ।

आशुत्रीहिः । पुं । वीरीधान्यं । रत्ना. । आशु-

आशुशुचिणिः । पुं । अग्नी । रत्ना. ।

आशिकुटी । पुं । पर्वते । श.सा. ।

आशोतनम् । स्त्री । निचर्मचर्मे । वा.टी.हे.मा.
चतुःपुरणं । प्रयोगः । तस्य लक्षणं—“अथ आ-
शोतनं काश्यं निशायां न कण्ठघ्न । उक्तील्लि-
टलिहयर्थं विन्दुभिर्षाड्गुलाहृतम् । काशचौद्रासव-
वेहविन्दूना यमु पातनं । यद्वाङ्गुलीन्यते मेने
श्रीकृत्माशोतनं हि तत् ।” इति । मात्रा च संख्ये
८ विन्दवः, संख्ये १० विन्दवः, रोपणे १२ वि-

भूवः, शीते चीणा यीष्णे च शीता विन्दवी भ-
वेयुः । तस्य वाते तित्तां, पिने स्निग्धं, कफे च ति-
क्तोष्णरुचं हितम् । वै.निघ. ।

आश्रयः । पुं । आधारे । जटा.। गृहे । हे.च.।

आश्रयाशः । पुं । चित्रकण्ठवे । अग्नी । अम.।

आश्रवः । पुं । क्लेशे । मे. ।

आश्लेषः । पुं । आलिङ्गने । रत्ना. ।

आश्वत्यम् । स्त्री । अश्वत्यफलं । अम. ।

आश्वयुजः } पुं । षष्ठमासे, आश्विने मासि ।
आश्विनः } अत्र रवेः कन्याराशिस्थितिः ।
आश्विन मास । अम. ।

आश्विनेयी । पुं । अश्विनीकुमारौ । अम. ।

आश्वीनम् । स्त्री । एकेनाद्येन एकदिनमध्ये
पथि । अम. ।

आषाढः । पुं । स्वनामव्याततृतीयमासे । यत्र
रवेर्मिथुनराशिस्थितिः । अम. । पलाशदण्ड । मे.।

आषाढकम् । स्त्री । पलाशवीजं । [व.१३ ।

आसङ्गा । स्त्री । सौराष्ट्रमनिकायां । रा.नि.।

आसङ्गिनी । स्त्री । चक्रवाथी । शूक्ति वा-
ताम । त्रिका. ।

आसङ्गिम् । पुं । कर्णवस्त्रनाकृतिविशेषे । म
न्त्राभ्यन्तरदीर्घेकपालिः । स.म १६ अ. ।

आसत्तिः । स्त्री । सङ्गमे । मे. ।

आसनः । पुं । जीवकद्रुमं । मन्त्रिकं । स्त्री ।
गजशल्मे । हला. । पीठिकायः । [पां.५ ।

आसनपर्णी । स्त्री । अपराजितायां । सं गी
कर्णावल्ली । वै.निघ. ।

आसन्दः । पुं । खट्वाभिदे । मे.दत्तिकं ।

आसन्दी । स्त्री । लघुखट्टिकायाम् । हारा. ।

आसन्नकालः । पुं । मृत्युकाले ।

आसवः । पुं । मद्यमाचवचने । वा.टी.हेमा. ।
मद्यविशेषे । अपक्वौषधसिद्धमद्यम् आसव उच्यते ।
“यद्दपक्वौषधान्मूत्रां सिद्धं मद्यं स आसवः ।” श्री
धरिचुरसेः परंरपक्वैरासवी भवेत् । प.प्र.१ख.। गु-
णाः—“आसवस्य गुणाः श्रेया वीजद्रव्यगुणैः स-

माः । भा.पू.मद्यव.। द्रवेषु चिरकालस्थं द्रव्यं स-
म्भितं भवेत् । आसवारिष्टमेदैसाग्नीच्यते भेषजी-
चितम् ॥ वै.निघ.सिद्धाविधिः । धान्यास्त्रे । वै.निघ.।
Sec अरिष्टः । [रा.नि.व.६ ।

आसवद्द्रुः (मः) । पुं । असनठवे । तालठवे ।

आसारणः । पुं । वृचभेदे । भेष. ।

आसीनप्रचलायितम् । स्त्री । निद्रावेक्षे-
नापविश्य दीलने । पृ.शू.नि । राज. ।

आसुतम् । स्त्री । चिरकालस्थितात्कं कन्ददि-
युक्तमासुतमुच्यते तदुक्तं कन्दमूलफलाद्यश्च लव-
णादकमंयुतं । समानाचिरकालात्समासुतं परि-
कीर्तितम् ॥ वा.टी. हे. । [हे.च. ।

आसुतिः । पुं । मद्यसम्मानं । गद. ८०। ७शान ।

आसुतीबलः । पुं । शौण्डिके । हे.च. ।

आसुरम् । स्त्री । विडलवर्णं । रा.नि.व.६ ।
[दु.लवणं भा.पू.१म. सासुद्रलवणं म.द.व.२।

आसुरी । स्त्री । अतमर्षिणे । (अथ उग्रनिवा, कू-
श) रा.हे. । प.सु.। र.सा.सं. । च.द.यह.चि.आया-
सकाञ्जिके । रक्तमर्षिणे । रा.हे.प्रा.प्रया. । रा.नि.व.
१६ । ईदभेदात्मके चिकित्साविशेषे । आसुरी मा-
नधी देवी चिकित्सा चिन्ता मता । श.च. ।

आसेक्यः । पुं । नपुंसकविशेषे । तल्लक्षणं—
“पित्रीन्तु स्वल्पवीथीत्वादात्मिकः पुरुषो भवेत् । स
युक्तं प्राप्य लभते अजोत्रातिमसंशयम्” । सु.शा.२अ.।

आस्कन्दनम् । स्त्री । संशोषणं । मे.नत्रिकं ।

आस्कन्दितम् (कम्) । स्त्री । अयस्य पद्यम-
गतिभेदे । हे.च.। सा च गतिः सस्यगतिरित्यमरः।

आस्तरः । पुं । कारिकम्बले । हे.च. ।

आस्तरणम् । स्त्री । कुपे । हलिप्रुष्टस्थविचित्र-
कम्बले । शू.गु. । हला. ।

आस्तिकमतिः । पुं । उत्तमवेद्ये ।

आस्था । स्त्री । यत्र । अपेक्षायाम् । आलम्बने ।
मे.घट्टिकं । जले । हे.च. ।

आस्थागमः । पुं । जले । हे.च.। [निरुहः ।

आस्थापनम् । स्त्री । निरुहवस्तौ । भा.। See
आस्थापनोपगवर्गः । पुं । आस्थापनोपगव-
र्गः ।

पद्यविंशमहाकाव्यवर्णे । यथा — “विहङ्गिण्यपिप्य
लोकृष्टसर्वपवचावत्सकफलशतपुष्पामधुकामदनफलाना-
नी”ति दशमानि आस्थापनोपगानि भवन्ति । (उ-
डेडो निव, पिप्लुन, कूड, मदिशा, वड, हेअवव
कुल्हा, यष्टिगधु, गन्नना फल । च.सू.४५. ।

आस्यदम् । स्त्री । स्थाने । हे च । प्रतिष्ठार्या ।
अम. ।

आस्यन्दनम् । स्त्री । अतिक्रम्ये । स्यन्दने ।

आस्फालः । पुं । करिकर्णास्फालने । हारा. ।

आस्फालनम् । स्त्री । ताडने । आटापि ।

आस्फोटः (कः) । पुं । अर्कडवे । आकम्प
ग्राह । गिरिजपीलुनि । आकृत्राटिर्विदेशय । रा.
नि.व.१० । श.र. । [अम. ।

आस्फोटनी । स्त्री । विधनिकायां । (भोभत्र

आस्फोटा । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । रा.नि.व.
१० । (नेशानि कुन । भा. ।

आस्फोटः (कः) । पुं । खनामख्यातलतागुन्धे ।
हापदगामी । र.मा. । रत्नाकंडवे । भा.पू.१५. ।
भैरवनेवरो.चि. । कीविदारडवे । प्रकुकांशुन ।
हि कवनार । मद्.व.१ । भूपलाशवै १ प.सु. ।

आस्फोतका (ता) । स्त्री । (Clitoria tar-
natea) अपराजितासामान्ये । प.सु. । भा.पू.१५.
विषतैले । भा.म.४५.पुतनागह.चि. । “आस्फोता
धैव योज्याः स्युः” । लताविशेषे । हापदगामी
इति ख्याते । तै अडविमल्लनीये । गुणाः—कुष्ठ-
विपरीगघ्नो । राज. । कन्दपंसार तैले । शारिवा-
याम् । सु.चि.६,१८५. । वै.निघ.जीर्णज्व.चीरड-
न्नादितैले । काष्ठमल्लिकायाम् । प.सु. । रा.नि.व.
१२ । श्वेतसारिवायाम् । भा.पू.२५. । नयमल्लिका-
याम् । मे.तत्रिकं । [१८ ।

आस्यम् । स्त्री । सुखे । सुखाभ्यन्तरे । रा.नि.व.

आस्यदेशः । पुं । सुखमधी ।

आस्यपत्रम् । स्त्री । पत्रे । श.च. ।

आस्यपुष्पः । पुं । श्वेतकिनिह्वीडवे । वै.निघ. ।

आस्यफलः । पुं । श्वेतधुलूरडवे । (धुंठ धुलू-
त्रा । मं श्वेतधोचा । वै.निघ. । [हे.च. ।

आस्यलाङ्गुलः । पुं । यकुरे । वन्ययकुरे ।

आस्यलोम । स्त्री । खडुषिा दाडि, (गोपामि.)

आस्यवैरस्यम् । स्त्री । सुखवित्वादे ।

आस्यशाखोटः । पुं । गुन्धविशेषे । आम्
शी डडा । गुणाः—“वदद्रुशास्यशाखोटः स पित्त-
कफनाशनः । वातलक्ष क्षमिं हन्ति पाण्डुताञ्ज्वर-
कामलाः ।” अत्रि. । [अम. ।

आस्या । स्त्री । उपवेशने । निरुद्योगीपवेशने ।

आस्यासवः । पुं । लालायां लान्, पूरू हे.च. ।

आस्रवः । पुं । प्रसावे ।

आस्रावी । पुं । अश्वस्य पादरीगभेदे । लक्षणे
—“आस्राविणं विजानीयात् कौदस्यवतर्ण ह्ययम्” ।
ज.द.३९५. ।

आस्रादः (नम्) । पुं, स्त्री । स्वादयहणे ।

आहकः (ज्वरः) । पुं । नामाज्वरे । नामा-
ज्ज १ । तल्लक्षणे —“तनुना रक्तशोथेन युक्तो नासा-
पुटान्तरे गात्रयुल्लज्वरकरः श्लेषणा ह्याहकज्वरः” ।
वै.निघ. । [तत्रिकं ।

आहतम् । स्त्री । पुरातनयस्त्रे । नववस्त्रे । मे. ।

आहरः । पुं । उष्णसि; अन्तर्मुखनिधामिहे.च. ।

आहरणम् । स्त्री । मद्ययकरणे । मे. ।

आहलीवम् । स्त्री । आसालव्रीज इति गुज-
राटि प्रसिद्धे । गुणाः—आहलीवं मत्तं चीर्णं तिक्तं
त्वदीयनाशनं । वातं गुन्धं नाशयतीत्येवं प्रीतं चि-
कित्सकैः ॥ वै.निघ. ।

आहा । स्त्री । वणिकद्रव्यभेदे । च.द. ।

आहारः । पुं । द्रव्यगलाधःकरणे । (ग्रेना,
थांग्र) । भोजनद्रव्ये । द्रवाद्रवत्वात्स विधा, पुनश्च
त्रिविधः—स्वभावगुरुमात्रागुरुः संस्कारगुरुश्चेति ।
वा. । “प्राणितो पुनर्मूलमाहारः बलवर्णोजसाश्च
स षट्सु रसेत्यायतः ब्रह्मादेरपि च लोकस्याहारः
स्थित्युत्पत्तिविनाशहेतराहारादेवातिवृद्धिबलसारी-
यं वर्णोन्द्रियप्रसादश्च, तथाहारवैषम्यादस्वास्थ्यम् ।”
सु.सू.४६५. । गुणाः—बलजन्य सद्यः प्रीणनः देह-
धारकः । भोजस्तेजःस्वरोत्साहृष्टिसृष्टिमतिप्रद-
श्च । मद्.व.११ । तत्पाकप्रकारः—यात्यामाशद्य-
माहारः पूर्वं प्राणानिलैरितः । माधुर्यं फेन-
भारश्च षड्वीडपि लभेत सः” । अथ पाचकपित्तने

विदग्धवाक्यतां व्रजन् । ततः समानमरुता यद्-
शीमभिनीयते ॥ यद्दृष्ट्यां पच्यते कीडवक्रिणा
जायते कटुः । रसो भवति सत्पक्तादपक्तादामस-
म्भवः । वक्रबंलेन माधुर्यं खिग्धतां याति तत्र सः ।
पुष्पाति धानुनखिलान् सम्यक् पक्तीऽष्टतीपमः ।
मन्दवक्रिविदग्ध कटुरस्त्री भवेद्रसः । विषभावं
व्रजिहापि कुर्थाद्वा रोगसङ्करम् ॥ शार्ङ्गः पू. ६५. ।
स्त्री । अत्रे । प.सु. । अर्द्धाहारः । विन्यादर्द्धाहार-
माहारसंज्ञम् । रा.नि.व.१० ।

आहारशोधणः । पुं, स्त्री । कृष्णजीरके । [च.।

आहारसम्भवः । पुं । शरीरस्थरसघाती । हे.

आहारस्थानम् । स्त्री । निर्गनादिदेशे ।

“आहारनिर्हारविहारयोगाः सदैव सङ्घाविजने
विधेयाः ।” भा. ।

आहार्यः । पुं । अपालिकभयतो यः स आहा-
र्यपालिर्नाम । तन्नामककर्षवन्धनाक्तौ । सु.सू.
१६५. । चि । आहरणार्हे (कर्णमलादी) । आग-
नुक्ते । त्रिका ।

आहावः । पुं । निपानजलाशये । षोडशिका ।
हे.च. । अम. ।

आहुली । स्त्री । आहुल्ये ।

आहुल्यम् । स्त्री । काश्मीरदेशज ‘तरवट’
इति ख्याते क्षुपविशेषे । हिं मुञ्जितखड्ग । मं तर-
वटु, आवेर । गुणाः—आहुल्यं तिक्तशीतं चक्षुष्यं
पित्तदाहघ्नं सुखरोगघ्नं कुष्ठकण्ठूतिजन्तु शूलव्रण-
घ्नम् । रा.नि.व.४ ।

आह्वरफेनम् । स्त्री । अहिफेने भेष.शोध चि.
क्षेत्रपालरसे ।

आह्वेयम् । स्त्री । विषे । चि । अहिसत्वन्धिनि ।

आह्विकम् । स्त्री । भांजने । हारा. । मे. ।

आचारणा । स्त्री । मेषुनं प्रत्याक्रीशे । छे-
नालि अपवाद । अम. ।

आचिकः । पुं । आच्छुकवृत्ते । आच्छुक्तेन
गाष्ट । र मा. । हागज्वरे । गज.वै. ।

आचिकशीधुः । पुं । विभीतकगुडकृते धा-
तकौपुष्कततीक्ष्णमथे । गुणाः—आचिकः पाच्छु-
रोगघ्नः बल्यः संयाहको लघुः । कषायमधुरः शी-
धुः पित्तघ्नोऽष्टकप्रसादनः ॥ सु.सू.४५५. ।

आचिकी(सुरा) । स्त्री । विभीतकलकशाखि-
तखुलकृतसुरायाम् । सा च पाच्छुशीफार्शःपित्ता-
स्रकफकुष्ठघ्नी किञ्चिद्घातकरी रुचा दीपनी रचनी
लघुश्च । म.द.व.८ । तिनिस्रकृतसुरेति कैचिन् ।

आचीवः । पुं । शीभाञ्जनवृत्ते । गजिनां शी-
छ । अ.टी.रा. ।

आक्षेपः (कः) । पुं । वातरोगविशेषे । क्षुपि-
तो वायुधर्मनो प्राप्य सुहृः सञ्चरणाद्विहं चालयन्
आक्षेपकं जनयति । लक्षणम्—यदा तु धमनीः
सञ्चः क्षुपितोऽभ्यति मारुतः । तदा क्षिपत्याय
सुहृः सुहृद्वेहं सुहृथरः । सुहृर्मुहृसदाक्षेपादाक्षेपक
इति स्मृतः ॥ मा.नि.वा.व्या. । स चतुर्धा—वाता-
दिर्मदेन । गदाधरभु आक्षेपकमेकमेव कारणभेदा-
च्चतुर्विधं कथयति । पित्तश्लेष्माक्षितौ वायुर्वाथु-
रेव च केवलः । कुर्व्यादाक्षेपकं चान्यथतुर्थमभिधा-
तजः ॥ आक्षेपके शिरां विष्येत् कुर्व्याद्घातहरीं
क्रियां । तीक्ष्णैः प्रधमनैर्नस्येत्तथा संश्रां स विन्दति ॥
इति । अथस्याक्षेपकलक्षणं यथा—“गला यः
पूर्वकायेन पुनः पश्चाच्च गच्छति । सत्वाङ्गी वेद-
नार्सश्च तस्याक्षेपकमादिशेत् ॥” ज.द.५५५. ।

आक्षीटः । पुं । गिरिजाक्षीटवृत्ते । आक्-
रोष्टे गाष्ट इति लोके । श.र. । See अक्षीटः ।

आक्षीडः । पुं । आक्षीटवृत्ते । अ.टी.भ. ।

इ

इः । पुं । पुरुषोत्तमे । हला. ।

इकाटः । पुं । वंशाक्षुरे ।

इकटः । पुं । हणविशेषे । ऐकटु । प.सु.

। बदरवृत्ते । रवा. ।

इक्षुः । चि । जङ्गमे । हे.च. ।

इक्षुलः । पुं । इक्षुदीवृत्ते । त्रिशुभ्रता । हिं
गणवटे । वै.निघ. ।

इक्षुदः (दी) । पुं, स्त्री । स्वग्रामस्यातमदगुञ्जि-

हवे । जिज्ञापूर्ता, ऐच्छाटि इति च प्रसिद्धे । सु. म. २६. अ. । कफप्रमने । “पुत्रजीवके पुत्रजीवकफले ।” सि धी. का. स. चि. मनःशिलादिधूमपाने इन्दः । “सुकेद्भुदेः पिवेत् ।” इन्दः । गुणा.—मदगन्धिः कटुश्चा फेजिला लघुः रसायनी कृमिवातकफत्रणघ्नी च । रा. नि. व. ८ । कृष्णभूतयङ्गणविषकृमिघ्न चणः श्वित्शूलघ्नः तिक्तः कटुश्च । भा. पू. १ भ. वटादिः । मद. व. ५ । “अस्य पुष्पानुमधुरं स्निग्धस्त्रीणाश्च तिक्तकं । वारं कफं नाशयति च ।” वै. नि. घ. । तरफलं—“स्निग्धीणं तिक्तमधुरं वातश्लेष्मणैश्शुद्धम् ।” सु. म. ४६. अ. । पारावतपद्यां । लडाफ्रेकी । प. सु. ।

इङ्गुदीतैलम् । स्त्री । इङ्गुदीफलीतैले । गुणाः—स्निग्धं मधुरं पित्तघ्नं शीतलं बल्यं कान्तिदं त्रेधात्वं केशवर्द्धनञ्च । रा. नि. व. १५ । [१. अ.]

इङ्गुदीचारः । पुं । तत्रामकहचचारि । च. चि.

इङ्गुलः (ली) । पुं, स्त्री । इङ्गुदीहवे । रा. नि. व. ८ । स्त्री । हिङ्गुलि । मा. नि. विज. र. ।

इच्छामेदी । पुं । मेदकरसर्वशेषे । “तुल्यं टङ्गणपारदं समरिचं तुल्यांशकं गन्धकं विश्वा च द्विगुणा ततो नवगुणं जैपालचूर्णं लिपेत् । गुञ्जैक प्रतिमो रसो हिमजलेः संसवितो रचयेत् ।” अत्र प्रत्येकमेकभागतुल्यं जैपालचूर्णस्य नवगुणत्वं । द्वितीये पाठे जैपालस्याष्टौ भागाः गन्धकस्य द्वौ भागौ । स यथा—“जैपालाष्टौ द्विकौ गन्धस्ति-शुण्ठी मरिचं द्विकं । एकः मूतः सोहगैका गुञ्जा मात्रा वटीकृता” इत्यादि । तृतीये मदसुरारीच्छामेदिरसे बलिर्गन्धके, गगनमन्धे, अर्कस्ताम्बे, जैपालचूर्णं सर्वचूर्णसमं भृङ्गराजसैः दिनद्वयं मर्द्यम् । पाठौ यथा—“रसबलिगगनार्कैः शुद्धतालं विषञ्च त्रिकटुत्रिफलमेतत् टङ्गणं भृङ्गमेभिः । सममिह जयपालीकृतचूर्णं विमर्द्यं हिनिशमनिशमेतद्भृङ्गराजौत्ववारा ॥” चतुर्थी यथा—“शुण्ठी मरिचसंयुक्तं रसगन्धकटङ्गणं । जैपालास्त्रिगुणाः प्रोक्ताः सर्वमेकत्र चूर्णयेत् । इच्छामेदी द्विगुणः स्यात् सिसया सह दापयेत् । यावन्तयुक्तकाः पीतास्ताव-चारान् विरेचयेत् ॥” तन्नीदं खादितव्यम् । र. सा. सं. विरेकाधिकारि ।

इच्छामेदी(गुड़िका) । स्त्री । मेदकरसमेदी ।

अत्र जैपालचूर्णं सर्वतुल्यं याञ्च । “पारदं गन्धकं कुर्यात्सौभाग्यं पिप्पलीसमं । समानि जयपालानि क्रियन्ते रचनाय च । शीतेन रचयेत्कस्यगुणैर्नैव प्रशस्यति ।” र. सा. सं. । [गा. ह्. श. च. ।

इच्छुकः । पुं । मातुलुङ्गहवे । टावा लेन्त्

इज्जलः । पुं । (Barringtonia acuta-

ngula, Syn. Eugenia acutangula.)

हिज्जलहवे । शिङ्गल । समुद्रफले इति च लोके ।

गुणाः—शीतलः संघाही वातकीपनः विशेषेण विषघ्नश्च । मद. व. ५ । कृष्णहृत् वातकीपनश्च । भा. पू. १ भ. । इज्जलिरिति । हे. च. । See हिज्जलः ।

इच्चाकः । पुं । मन्थविशेषे । एंठनी गांछ । तिका ।

इच्चुकः । पुं । इच्चाकमन्थे । हारा ।

इट्चरः । पुं । पण्डि । यौंड़ । अम. ।

इडवः । पुं । गोपती । यौंड़ । हे. च. ।

इडा । स्त्री । शरीरवामभागस्थनाद्यां । वाम-

सुक्धाधःस्था धनुर्वका वामनामिकापथ्यन्तगता या

नाडी सा इडा इत्युच्यते । हे. च. ।

इडाचिका । स्त्री । वरटायाम् । तौन्तु ।

श. च. । गन्धोल्याम् ।

इडाजातः । पुं । भूमिजगुग्गुली ।

इड़िकः (कः) । पुं । बन्धुव्यागे । वानरि । हारा ।

इडुरः । पुं । हषे । अ. टी. । स्वामी ।

इण्डुरी । स्त्री । पक्ताप्रविशेषे ।

इत्कटः (रः) । पुं । स्वनामख्यातचुपविशेषे ।

इंरुड, उरुड, इरुड इति च । र. मा. । अ. म. ४. अ. ।

इत्कटा । स्त्री । मूत्रपत्रिका-दीर्घलोहितयष्टि-

का-काष्ठविशेषे । वा. म. १५ अ. वेङ्गलरादिव. । “गी-

कण्टकेत्कटसहाचरवाणकाशाः ।”

इत्किला । स्त्री । गीरीचनाव्यगन्धद्रव्ये । श. च. ।

इदङ्गाय्या । स्त्री । दुरालभायाम् । श. च. ।

इदम् । स्त्री । रीद्रे । दीप्ती । मे. । [अम. ।

इधम् । स्त्री । अग्निदीपनकाष्ठे । ज्ञानानिकार्थे ।

इनानी । स्त्री । वटपचीहवे । पाथरूक्षावि-

शेष । रा. नि. व. ५ ।

इन्द्रखरम् । स्त्री । (Nymphaea coerulea) नीलकमले, नीलपद्मे । श.मा ।

इन्द्रिन्दिरः । पुं । भमरे । त्रिका. ।

इन्दिरा । स्त्री । लक्ष्मी । त्रिका. ।

इन्दिरामन्दिरम् । स्त्री । विष्णौ । राज. ।

इन्दिरालयः । पुं । (Nymphaea lotus.) पद्मे । श.र. ।

इन्दिरावरम् । स्त्री । नीलपद्मे । प.मु.श.र. ।

इन्द्रि(न्दी)वरम् । स्त्री । नीलपद्मे । नील-
शुक्रि. । प.मु.श.मा. । एतत् श्वेतपद्मादिगुणयुक्तं
परं किञ्चिन्नौनगुणम् । भा.पू.१भ. । See नीलो-
त्पलम् ।

इन्दीवरः । पुं । स्थलपद्मवत् । सु.म.३८३. ।
कुण्डकभेदे । “कुण्डिकाभेदः दीर्घपत्रो बहुल-
पुष्पः ।” उ.सु.चि.७३. ।

इन्दीवरा (री) । स्त्री । शतसूत्र्याम् । प.मु.
रा.नि.व.१० । अजगद्भ्याम् । [७९५]शुद्धा । प.मु. ।
इन्द्रविभेद्याम् । त्राशालयम् । रा.नि.व.३ । क-
दलोद्वेत् । वै.निघ. । See इन्द्रवारुणी ।

इन्दीवरिणी । स्त्री । उत्पलिन्याम् । कुन्देद्र
शोड । रा.नि.व.१० ।

इन्दीवारम् । स्त्री । नीलपद्मे । मी.राज. ।

इन्दुः । पुं । कर्पूरे । अम.रा.नि.व.८ । भा.म.४
भ.नक्षत्रीग.चि. । “स्फटिकशङ्खनाभोन्दुवः ।” भा.
म.१भ.त.ल.चि. । “तुरङ्गनालालवर्णासमेन्दु ।
लवङ्गन्दुसुवासितम् ।” भा.पू.पानकव. ।

इन्दुकः । पुं । अस्मत्कवचे । रा.नि.व.६ ।
केमुककन्दे । वै.निघ. ।

इन्दुकमलम् । स्त्री । कुसुमे । श्वेतोत्पल,
श्वेत शुभ्रि फूल । रा.नि.व.१० ।

इन्दुकालिका । स्त्री । केतकीवत् । केया
शाह । श्वेतकेतक्याम् । रा.नि.व.१० ।

इन्दुकान्तः । पुं । चन्द्रकान्तमयी । रा.नि.व.
१२ । स्त्री । रात्रौ । ई.च. । [रा.नि.व.६ ।

इन्दुखण्डा । स्त्री । कर्कटश्यां । कौण्डाशुश्रौ ।

इन्दुचन्दनम् । स्त्री । हरिचन्दने । वै.निघ. ।

इन्दुपत्रः । पुं । भूर्जवत् । संयङ् ।

इन्दुमुषिका (ष्ठी) । स्त्री । लाङ्गलीवत् ।
हेम्जाशुश्रौ । रा.नि.व.३ । [स रा.नि.व.२३ ।

इन्दुपोदकी । स्त्री । वेङ्गिकायां । जटाविशेष-

इन्दुफलः । पुं, स्त्री । आम्नातके । आम्नाडा
शाह, आम्नाडा । वै.निघ. । वै.निघ. ।

इन्दुमुखी । स्त्री । पद्मिन्याम् । पद्मेश्वर शोड ।

इन्दुरः । पुं । मूषिके । अयं विलेशयः, विलेश-
यत्वादेतन्मांसं वातघ्नं मधुरं हृद्यं बद्धविण्मूत्रं
वीर्याण्यस्य । भा.पू.१भ. ।

इन्दुरकर्णिका (र्णी) । स्त्री । आखुकर्णी-
लतायाम् । हेम्जाकर्णी । हिं मूषाकर्णी । [१३]

इन्दुरत्नम् । स्त्री । मुक्तायाम् । प.मु.रा.नि.व.

इन्दुरसा । स्त्री । पिष्टकभेदे । आदलगा । य-
था—“पिष्टकानाञ्च शालीनां पिष्टं चंद्रशाच शर्करां ।
किञ्चिद्भ्रा च संमर्शं द्वितीये दिवसे ततः ।
वर्तुलान् वटकान् कृत्वा घृते पक्त्वा प्रयत्नतः । गुणाः
—तर्जितशीताय हृद्यश्च बलपिष्टकरा मताः ।”
वै.निघ. ।

इन्दुरा । स्त्री । सीमराज्याम् । वै.निघ. ।

इन्दुराजिः(जी) । स्त्री । सीमराज्यां । वै.निघ. ।

इन्दुलेखा । स्त्री । (Asclippias acida.)

गुडूश्याम् । त्रिका. । सीमराज्याम् । वै.निघ. ।
सीमलतायाम् । मी.खवतुष्कं । यमान्यां । श.मा. ।

इन्दुलाह(कम्) । स्त्री । रौप्ये । रा.नि.व.१३

इन्दुवर्जिका (स्त्री) । स्त्री । सीमलतायाम् ।
गुडूश्या । जटा. । सीमराज्यां । यमान्यां । वै.निघ. ।

इन्दुशकला । स्त्री । सीमराज्यां । वै.निघ. ।

इन्दुशफरी । स्त्री । अस्मत्कवचे । रा.नि.व.६ ।

इन्दूरः । पुं । मूषिके । रा.नि.व.६ ।

इन्द्रः । पुं । देवराजि । मी. । कूटजवत् । भा.पू.
१भ. । इन्द्रयवे । मेष.भस्मात-गुडे । च.द.पित्तस्रंश.

ज्व.चि.कण्टकार्यादिः । “नागरिन्द्रयवासकम् ।” भा.
म.४भ.मसू.चि. । “त्रिफलेन्द्रयवासकम् ।” अन्दि ।

रत्ना. । योगभेदे । मी.रक्षिकं । अन्तरात्मनि । स्वावर-
विषभेदे । ई.च. । अस्मत्कवचत्वत्वात् । वै.निघ. ।

इन्द्रकर्णिकः । पुं । रत्नोरखे । नाना डेडेरुणो ।

इन्द्रकीषः । पुं । निर्धुहे । निर्यासे । तमङ्कके ।
गौ।कला । छे.च.हला । [टी.भ. ।

इन्द्रगुप्तम् । स्त्री । उशीरे । वेपारी मूल । अ.

इन्द्रगोपः । पुं । (Coccinella of various kinds.) शक्रगोपे । लीज वीरबहुडी इति च प्रसिद्धे । मखमली, छोटि केलुइ इति लोके ।
हारा । रा.नि.व.१६ । [रा.नि.व.१२ ।

इन्द्रचन्दनम् । स्त्री । हरिचन्दने । रक्तचन्दने ।

इन्द्रचिर्भटा (टी) । स्त्री । इन्द्रवारुणील-
तायां । युष्मफललतायां । राथानशशा । मं लघ-
कावरल । गुष्ठाः—कटुः शीता पित्तश्लेष्मकाम-
दीषत्रणकृमिघ्नो चक्षुष्या च । रा.नि.व.३ ।

इन्द्रच्छन्दम् । स्त्री । सहस्रगुच्छहारे । छे.च. ।

इन्द्रजः । पुं । इन्द्रधवे । वै निघ.२भ.ज्व चि.य
आदिकपाथे । कटजहवे । वै.निघ.अ सा.चि.
कटजचूर्णे ।

इन्द्रजतु । स्त्री । शिलाजतुनि । वै निघ. ।

इन्द्रजम्बूकवत्यात्रा । स्त्री । कृष्णसारिवा-
यां । भा.पू.१भ. । See कृष्णसारिवा अनन्ता च ।

इन्द्रजिह्वा । स्त्री । लाङ्गलीहवे । हेमनाडुले ।

इन्द्रतकः । पुं । अर्जुनहवे । वै निघ. ।

इन्द्रतूल(क)म् । स्त्री । आकाश उड्डीयमान-
सूत्रे । आकाशवृद्धित शूता । कापांसे । अकंठव-
तूलके । चिका । [सं. भा.पू.१भ. ।

इन्द्रदारुः । पुं । देवदारुहवे । तैलदेवदारुह-

इन्द्रद्युति । स्त्री । चन्दने । वै.निघ. ।

इन्द्रद्रुः (मः) । पुं । अर्जुनहवे । श.र. । अम. ।
कटजहवे । रा.नि.व.६ । देवदारुहवे । भा.पू.अने. ।

इन्द्रनीलः । पुं । मरकतमणौ । नोलकाउ-
गनि, पात्रा । छे.च. । भा.पू.१भ. । “चीरमध्ये
चिपेरीर्न चीरसेनीलतां व्रजेत् । इन्द्रनीलमिति
ख्यातम् ।” इति परीक्षा । (कः) श.र. ।

इन्द्रपर्णी । स्त्री । इन्द्रवारुण्यां । राथानशशा ।
लाङ्गलिकायां । हेमनाडुले । सु.चि.१७अ. ।

इन्द्रपुष्पम् । स्त्री । खवने । र.सा.सं.पुष्पचन्द्रसे ।

इन्द्रपुष्पा (प्यिका) (प्यी) । स्त्री । लाङ्गली-
हवे । हेमनाडुले । प.सु.रवा. । पूतीकारजे ।
नाटो । कण्टकीकृष्णपुष्पकरसः, कलिकारिकेल्पये ।
सु.म.३७अ.अकादि.ड. ।

इन्द्रम्रह्मवटी । स्त्री । अपभारोधिकारे । अच
तारं रौप्यम् । ताप्यं स्त्रर्णमाचिकम् । पाठः—
“सुतसूताभक्तं तीक्ष्णं तारं ताप्यं विषं समं । पद्म-
केशरसंयुक्तं दिनैकं मर्द्ध्यैहवे । सुष्णप्रिविजयैरख-
वचानिष्यावशुरथैः । निर्गुण्णाय द्रवैर्मर्धे तद्गोर्लं
पाचयेत्पुनः । काङ्गुणीसर्पपीत्येन तैलेन गन्धसंयुतं ।
ततः पक्त्वा समुद्धृत्य चणमात्रा वटीकृता ।” अनु-
पानमाद्रंकरसः । र.सा.सं. । त्रसनिन्दुव, अल,
नोह, कृपा, अर्णमाक्षिक, विष, पद्मकेशर
मगतांग । गर्धनजवा—मनशासिज्जु, चिडे,
सिक्कि, एवणु, वट, शिग्र, गुज एवणु हेष्टुत्र त्रम ।

इन्द्रभेषजम् । स्त्री । शङ्काम् । श.र. ।

इन्द्रमदः । पुं । तरुगन्धज्वरे । भजवे ।

इन्द्रमहाकामुकः । पुं । जुङ्गरे । चिका ।

इन्द्रयवः (वम) । पुं, स्त्री । (Seed of ho-
larrhena antidysenterica.) कटजबीजे ।
हेमयव । हिं उत. इन्द्रयव । मं इन्द्रयव, कुडा-
चर्वो । कं कीडसिगेयवीज । इन्द्रशब्दपर्यायमात्रं
कटजवाचकम् । धन्वन्तरिः । भा.पू.१भ. । वा.मू.
१५अ । “आरग्वधेन्द्रयवपाटलिकाकतित्ता ।” च.
द.पित्तज्व.चि. । “तित्तान्देन्द्रयवैः कृतम् ।” गुष्ठाः
—कटुः तिक्तः शीतलः कफघातरक्तपित्तहरः दा-
ह्यातीमारघ्नः नानाज्वरघ्नः शूलघ्नश्च । रा.नि.व.६ ।
त्रिदोषघ्नं धारकं कटुशीतं दीपनं ज्वरातीसार-
रक्तार्शोविमधीसर्पकुम्भवातरक्तकफश्लेष्मघ्नश्च । भा.पू.
१भ. । इन्द्रयवा इति राजनिघण्टुः ।

इन्द्रलुम(क)म् । स्त्री । Baldness. प्रशुकी-
शरणीगे । उं।कू. त्रोग । मं चाइरोग । तस्य खल-
णम्—“रौमकृपाभुगं पित्तं वातिन सह सूक्ष्मं ।
प्रत्यावथति रौमाशय ततः श्लेष्मा सशोषितः । रु-
णद्धि रौमकृपांश्च तर्वाऽप्येषामसम्भवः । तदिन्द्रलुमं
खालित्वं बन्धयति च विभाव्यते । सु.नि.१३अ. ।
इन्द्रलुमं प्रशुशुषि भवति खालित्वं शिरीकृष्णिः
रुज्या सवेदेनेति कार्णिककुण्डः । भा.नि.विज.र. ।
रुषीति । विज.र.भीजः । पुं । रा.नि.व.२० ।

इन्द्रलोहकम् । स्त्री । रीथे ।

इन्द्रवचा । स्त्री । इन्द्रयवे । रा.नि.व.६ ।

इन्द्रवटी । स्त्री । प्रमेहाधिकारी । पाठः—“स्वत स्वतं स्वतं वक्त्रमर्जनस्य त्वचान्वितं । तुल्यांशं मर्द्धं धैर्यवृद्धे श्राव्यन्त्या मूलजद्रवैः । माचा १ मा. । र. सा.सं. । सा.कौ. । रसमिन्द्र, वक्त्र एवम् अर्द्धं नष्टान् मशभांश ।

इन्द्रवल्ली । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायां । रा.थालशशा । रा.नि.व.३ । वै.निच.२भ.कर्णक.स त्रिपात रोहितकादिलेपे । [मनडा] । सु. ।

इन्द्रवल्गिका (स्त्री) । स्त्री । इन्द्रवल्गा । (सा-

इन्द्रवस्तिः । पुं । तन्नामकमश्वस्थाने । पांशुत्र डिम । तस्य स्थानं प्रतिपाश्विजडयोः सन्धिः । सु. शा.६च. ।

इन्द्रवारुणिका (शी) । स्त्री (Eucumis madraspatanus, cunnis melo. ऐन्द्री-बामलतायाम् । प.सु. । राथाल नाडू, राथाल शशा, कूंदरुकी । हिं इन्द्रारुण, वड्डी इन्द्रफला । मं इन्द्रवारुणी । गुणाः—तिक्ता कटुः शीता रेचनी गुल्फपित्तोदरश्लेष्मकमिक्तुष्ठज्वरघ्नी च । रा.नि. व.३ । सा इन्द्रटीर्षभेदेन विधा । लघुः उष्णा कामलापिपकफसोहीदरशामकासकृष्टगुल्फयत्त्रिणप-मेहमृद्गर्भगलगण्डविषघ्नी च । भा.पु.१भ. । “ल-चून्दीन्द्रवारुणी प्रोक्ता पाके कट्टी च तित्तका । शीता सरोष्णवीर्या च लघुं चैव प्रकौर्षिता । । अन्येन्द्रवारुणी कण्ठरुजश्च श्लैपदं तथा । नाशये-दिति संप्रोक्ता गुणाशान्ये तु पूर्ववत् । रसे वीर्ये च पाके चाधिका चीक्ता गुणैरियम् ॥” वै.निच. । गौरवककर्ष्याम् । च.द.साचातैले ।

इन्द्रवि(वृ)डा । स्त्री । वातपित्तजन्मद्वन्द्वरीग-नर्गतत्रणरोगविशेषे । लक्षणं—“पद्मकर्षिकवन्ध्यापिडकां पिडकाचिताम् । इन्द्रवृदान् तां विद्या-हातपिपीथितां भिषगिति ॥” मा.नि. । तन्नाम-काशरीगे । See इन्द्रवृद्धः ।

इन्द्रवीजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । च.द.सि यो.सा-त्रिपातिकज्ज.चि.षटादशाङ्गे । “तित्तन्द्वीजधनि-केभकथाकषायः ।”

इन्द्रवृद्धः । पुं । सुक्त्वर्जितकुलक्षणात्रविशेषे ।

लक्षणं यथा—“विरोधं नैव यी याति दृष्टायां सुक्त्वर्जितः । इन्द्रवृद्धः स विख्याती भर्तुश्च उ.ल-नाशनः ॥” अ.द.३च. ।

इन्द्रवृक्षः । पुं । देवदारुवृक्षे । जटा. । त्रैलोक्य-जवृक्षे । अर्जुनवृक्षे । भा.म.४भ. । “सीमवल्लीमिन्द्र-वृक्षम् ।”

इन्द्रसुतः । पुं । अर्जुनवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

इन्द्रसुरसः (सा) । पुं, स्त्री । निर्मुञ्छीवृक्षे । निभिन्ना गाह् । रवा. । See निर्मुञ्छी ।

इन्द्रसुरा । स्त्री । गौरवककर्षिकायां । राथाल शशा । सु.चि.३७च. । “गुडूचीन्द्रसुरा ।”

इन्द्रसुरिषः (सः) । पुं । निर्मुञ्छीवृक्षे । नि-भिन्ना गाह् । मीडी इति काश्याम् । र.मा.चम. ।

इन्द्रसूनुः । पुं । अर्जुनवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

इन्द्रस्वरसः । पुं । वटिवृक्षे । च.द.चर्म.चि. नागार्जुनयोगे ।

इन्द्रा । स्त्री । फणिज्भकवृक्षे । कौंठा जामीरा मे.रविकं । भा.म.३भ.शेद.चि. । इन्द्रवारुणायाम् । रा.नि.व.३ ।

इन्द्राग्निधूमः । पुं । हिने । हारा. ।

इन्द्राणिका । स्त्री । निर्मुञ्छीवृक्षे । प.सु. । नीलसिन्दुवारि । रा.नि.व.४ । जातीफलदिवटि-कायां । [जातीफला.वटी. ।

इन्द्राणिकापत्रम् । स्त्री । निर्मुञ्छीपत्रे ।

इन्द्राणी । स्त्री । (Vitex nigundo.) कृष्ण-निर्मुञ्छायाम् । काल निभिन्ना । हिं शम्भु । स्त्रीन्द्रिये । “इन्द्राणी करणं स्त्रीणां पीलीमासिन्दु-वारयोः ।” मे.रविकं । सूक्ष्मायां, सूक्ष्मायाम् । रा.नि.व.६ ।

इन्द्राभा । स्त्री । कडपक्षिभेदे । वै.निच. ।

इन्द्रायुधम् । स्त्री । वज्रकमणौ । शैरु । रा. नि.व.११ । स्यावरविषानर्गतकन्दविषे । वा.उ.३५ च. । च.चि.१६च. । स्त्री । इन्द्रायुधवृद्धराजि-सवि-षजलायुकायाम् । सु.र.१३च. । See जलायुका ।

इन्द्रार्घपादपः । पुं । क्रमुकवृक्षे । सुपात्रि गाह् । रा.नि.व.११ । See चकोटः ।

इन्द्राशनः (कः) । पुं । (Abrus precato-

rius.) संविदावधि । त्रिकिंशच्छ । जातीफल-
दिवन्धा । गुञ्जायाम् । कुंठ । कुष्ठीषधे । कूड ।
हारा । [व. १ ।

इन्द्राह्ता । स्त्री । इन्द्रबाधणीलतायाम् । मन्.

इन्द्राक्षः । पुं । अक्षभक्तनामलताकन्द । अक्ष-
डक । भा. पू. १ भ. इ. व. मन्. व. १ ।

इन्द्रियम् । क्ली । (Organs of senses.)

ज्ञानकर्मादिसाधनेषु चक्षुरादिषु । ज्ञानं च कर्मा-
साधनेन उपोस्रुतं चक्रुः प्रोक्तं । इन्द्रियाणि
चिन्धिषान् बुद्धीन्द्रियकर्मेन्द्रियान्तरिन्द्रियभेदेन,
तेषु श्रोत्रत्वक् चक्षुरसनाग्राणाभिधानानि ज्ञानेन्द्रि-
याणि, वाक्पाणिपायुपादौपस्थनामानि कर्मेन्द्रि-
याणि, एतदुभयात्मकं मनः, समष्ट्या एकादशेन्द्रि-
याणि । तथाहि — “वैकारिकादाहङ्कारतैजसस-
हायातल्लक्षणाभ्येक्कादशेन्द्रियास्थित्यन्ते । तथाथा
— श्रोत्रत्वक् चक्षुर्जिह्वाग्राणावागुक्तीपस्थपायुपाद-
मनासीति । तत्र पूर्व्याणि पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि ।
इतराणि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि । उभयात्मकं मनः ।
भूतादिरपि तैजससहायातल्लक्षणाभ्येव पञ्चतन्मात्रा-
स्थित्यन्ते । तथाथा - शब्दतन्मात्रं स्पर्शतन्मात्रं
रूपतन्मात्रं रसतन्मात्रं गन्धतन्मात्रमिति । तेषां
विशेषाः शब्दस्पर्शरूपरसगन्धाक्षेप्यो भूतानि व्यो-
मानिलानलजलोर्ध्वः । एवमेषा तत्त्ववतुर्विभक्ति-
व्याख्यता । तत्र बुद्धीन्द्रियाणां शब्दादयो विषयाः
कर्मेन्द्रियाणां यथासंख्यं वचनादानानन्दविसर्ग-
विहरणानि । अत्यक्तं महानहङ्कारः पञ्च तन्मात्राणि
षेयस्त्री प्रकृतयः श्रेष्ठः षोडश विकाराः । स्वः
स्वर्षेया विषयोऽधिभूतां स्वयमध्यात्ममधिदैवतञ्च ।
अथ बुद्धेर्ज्ञाना, अहङ्कारस्वप्नः, मनसश्चन्द्रमाः,
दिशः श्रोत्रस्य, त्वचीः वायुः, सूर्यश्चक्षुः, रसन-
स्यापः, पृथ्वी ग्राणस्य, वचसोऽग्निः, हृत्स्योरिन्द्रः,
पादयोर्विष्णुः, पायोर्निम्बं, गजापतिरुपस्थस्येति ।
आयुर्वेदे भौतिकानौन्द्रियाणौन्द्रियायांश्च वर्णयति ।”
सु. शा. १ श. । अन्तरिन्द्रियाणि पुनः चत्वारि मनो-
बुद्ध्याहङ्कारचिन्तानि । मनसावदिन्द्रियनियामकं ।
एवं चतुर्दशेन्द्रियाणां नियन्तारचतुर्दशदेवताः ।
तत्र कर्षणं देवता दिक्, त्वचीः कातः, नेत्रस्य सूर्यः,
रसनाया वचसः, ग्राणसावित्री, वाची वक्रः, हृत्
सोन्द्रः, पादस्य विष्णुः, पायोर्निम्बः, उपस्थस्य म

जापतिः, मनसश्चन्द्रः, बुद्धेश्चतुर्मुखः, अहङ्कारस्य
शिवः, चित्तस्याश्रुतः इति वेदान्तः । रीतसि । रा.
नि. व. १. २० नी. यचिकां चिका । भा. म. १ भ. उ. व. चि. ।

इन्द्रियकर्मे । क्ली । चक्षुरादीनां शब्दाकर्षण-
स्पर्शयद्दृश्यरूपदर्शन-रसयद्दृश्य गन्धयद्दृश्यवचनादान-
विसर्गगमनानन्दाख्यानि । सु. शा. १ श. ।

इन्द्रियगोचरः । चि । इन्द्रियविषये ।

इन्द्रियग्रामः । पुं । शरीरे । वै. नि. च. । इन्द्रिय-
समूहे । [ज्ञानी ।

इन्द्रियघ्नः । पुं । चक्षुरीगविशेषे । चक्रेश्वर

इन्द्रियज्ञानम् । क्ली । इन्द्रियजन्यज्ञाने ।

इन्द्रियबुद्धिः । स्त्री । इन्द्रियजन्यज्ञाने ।

इन्द्रियवर्गः । पुं । एकादशेन्द्रियेषु, इन्द्रिय-
समूहे । See इन्द्रियम् । [वै. नि. च. ।

इन्द्रियवैकल्यम् । क्ली । इन्द्रियदुर्बलतायां ।

इन्द्रियसन्तापः । पुं । इन्द्रियवैकले ।

इन्द्रियस्त्रापः । पुं । प्रलये । निद्रायाम् । वै.
दानाशि । रा. नि. व. २० ।

इन्द्रियागोचरः । चि । अतीन्द्रिये ।

इन्द्रियायतनम् । क्ली । शरीरे । इ. च. ।

इन्द्रियार्थः । पुं । इन्द्रियजन्यज्ञानविषयेषु । य-
था—रूपरसगन्धस्पर्शशब्दाः । अम. ।

इन्द्रोत्तरसायनम् । क्ली । इन्द्रकथितरसाय-
नवर्गे । ऐन्द्र्यां । द्रौणिलक्षणां । महायावक्याम् ।
वड्ड शूलकूडि । च. चि. १ श. ।

इन्द्रोपलम् । क्ली । नीलहीरके । प. सु. ।

इन्धनम् । क्ली । काष्ठे । अग्निज्वालनार्थद्वय-
काष्ठे । अम. ।

इभः । पुं । हस्तिनि । अम । नागकेसर । च. ।

इभकषा । स्त्री । (Pothos officinalis.)
गजपिपल्याम् । र. मा. । भा. पु. १ भ. । च. द. सि.
यो. सात्रिपातिकञ्ज. अटाङ्कपायं । ‘धनिकैभकषा-
कषायः ।’

इभकष्या । (प्या) । पुं, स्त्री । गजपिपल्याम् ।
भैव च. द. यद्दृष्यी चि. कल्याणगुफे ।

इभकेश(स)रः । पुं। नागकेशरहचे । भेष.। क्ली।
नागकेशरपुष्पे । चि.क्र.क.प्रदरचि.। सु.चि.३८प.।

इभगन्धा (न्धिका) । स्त्री । स्यावरविषाल
गंततन्नामकफलविषे । सु.कल्प.२अ.।

इभदन्ता । स्त्री । हस्तिशुष्कीहचे । शक्ति-
शुं.८६ । रवा. । नागदन्त्याम् । र.मा ।

इभदन्ताह्वा । स्त्री । नागदन्त्यां । र.मा.रवा.।

इभपत्रिका । स्त्री । चिल्लीशाके । वै.निघ. ।

इभपुष्पम् । क्ली । नागकेशरे । भेष.सु.री.चि.
बृहत्सखदिरवय्यां ।

इभपोटा । स्त्री । करिशावके । [वासायघृते ।

इभवला । स्त्री। नागवलायां । वै.निघ. चय चि.

इभमज्जकः । पुं। पुत्रदात्रीलतायां । वै.निघ.।

इभमाचलः । पुं । सिंहे । [वै.निघ. ।

इभमूलकम् । क्ली । हस्तिमूलके । गन्धतर्णे ।

इभशुष्की । स्त्री । हस्तिशुष्क्याम् । [र.मा.।

इभषा । स्त्री । स्वर्णद्वीरीहचे । [सोर्वाशिकः-इ ।

इभाख्यः । पुं । (Musaferra) नागकेशर
हचे । त्रिका. ।

इभावती । स्त्री । वटपत्रीहचे । पांश्रकूटा ।

इभी । स्त्री । हस्तिन्याम् । शक्तिनी ।

इभोषणा । स्त्री । गजपिपल्याम् । श.च. ।

इभ्या । स्त्री । (Boswellia thurifera or
serrata.) शङ्खकीहचे । करिष्यां । मे.यडिकं ।

इरणम् । क्ली । जषरभूमौ । अ.टी.र.। रा.नि.व.२।

इरा । स्त्री । सुरायाम् । जले । मे. । [त्रिका. ।

इराचरम् । क्ली । करकायाम् । वर्षीर मौल ।

इरावती । स्त्री । वटपत्रीपाषाणभेदे । वड
पांश्रकूटा । रा.नि.व.५ । [हरिवेष्टिका ।

इरावेष्टिका । स्त्री । इरिवेष्टिकायाम् । See

इरिकीलः । पुं । अडौलहचे । अँ.८का.६ ।
वै.निघ. । [अजय. । रा.नि.व.२ ।

इरिणम् । क्ली । जषरभूमौ । लोणा इनि ।

इरिमेदः (कः) । पुं । अरिमेदे । विट् थदि

त्र । रा.नि.व.८ । भा.पू.४भ.सु.री.चि. । “कस्कै-
रजलाखदिरिमेद... ।” See अरिमेदः ।

इरिवेष्टिः (का) । स्त्री । सत्रिपातजन्ये श्रिरी-
जातत्रणजन्यपीडाविशेषे । तस्य लक्षणम् — “पिङ्-
कामुतमाङ्गन्यां वृत्तासुयरुजाज्वरां । सर्वात्मिकां
सर्व्यन्त्रिकां जानीयादिरिवेष्टिकां ॥” निदानम् ।

इर्यं (म्) । क्ली । व्रथं । चते । अम ।

इर्वारुः । पुं स्त्री । कर्कटीनामफलशाके ।
कौकूडं गाछ । प.सु. । रोमशकर्कटीति । ड. ।
सु.सु.४२अ.मधुरव. ।

इर्वारुशक्तिः (का) । स्त्री । फुटीतिख्यात-
निर्भिन्नकर्कश्याम् । कूटौ । झारा. । [अ.टी.रा. ।

इर्वारुः । पुं, स्त्री । कर्कटिकायाम् । कौकूडं ।

इलि(ली)(लि)शः । पुं । मत्स्यविशेषे । डे-
कीश गाछ । हिं हीलसा । झारा.। गुणाः— इ
लिशो मधुरः स्निग्धो रीचनी वाङ्मवडंनः । पित्त-
कृत्कफकृत्कश्चिल्लघृष्टोऽनिलापहः । भा.पू.२भ.।
पित्तशोभाप्रिवडकः मधुरः हृद्यथ । राज. ।

इली । स्त्री । करवालिकायाम् । झुरि, कांठि-
त्रि । अ.टी.रा. ।

इल्ललः । पु । पत्तिभेदे । श.च. ।

इल्वलः । पुं । मत्स्यभेदे । मे.लत्रिकं ।

इशि(शी)का । स्त्री । गजाचिगीलके । शर-
काण्डे । शरकांठौ । अ.टी.भ. ।

इषः । पुं । आश्विनमासि । अम. ।

इषिका । स्त्री । गजाचिगीलके । अ.टी.रा. ।

इषिरः । पुं । अग्नी । [अ.टी.भ. ।

इषोका । स्त्री । काशतर्णे । हला.। शरकाण्डे ।

इषुः (कः) । पुं । शरतर्णे । प.सु. ।

इषुगोलकः । पुं । कीकिलाहचे ।

इषुपत्रिका (त्री) । स्त्री । अर्कमूलायाम् ।
अश्वत्थ मूल । र.मा. ।

इषुपुह्वा (ष्टिका) । स्त्री । शरपुह्यायाम् ।
वन मौल । हिं शरफोका । रा.नि.व.४ ।

इष्टः । पुं । परस्वहचे । श.च. । क्ली । उग्ररी ।
अ.टी.भ. ।

इष्टका । स्त्री । गृहादिनिर्माणार्थदग्धमखण्डे ।
हेटे । संघटे । [वेपथ्वी मूल । रा.नि.व.१२ ।

इष्टकापथम् । स्त्री । लामज्जके, वीरणमूले ।

इष्ट(ष्टि)कापथकम् । स्त्री । लामज्जके । भा.
पृ.१भ. । मद.व.३ । [लुके । मे.धचतुष्कं ।

इष्टगन्धः । त्रि । सुगन्धौ । अम. । स्त्री । वा-

इष्टा । स्त्री । शमीवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

इक्षवः । पुं । इक्षुसाधारणे । श.र. ।

इक्षुः । पुं । Sugarcane. (Saccharum

officinarium.) स्वनामख्यातमधुरवृक्षे । आक
गोष्ठे । हिं गाण्डा, उख् । तें चेरुक् । प्रा.ऊंम् ।

स षाट्शविधः—पौष्पकः, भीरुकः, वंशकः,
शतपारकः, कान्दारः, तापसेचुः (काण्डेचुः), का-

प्रेचुः, सूचिपत्रकः, नैपालः, दीर्घपत्रकः, नीलकः,
कीशकवेति । भा.पृ.२भ. । श्वेतपुष्पकरञ्जलणरक्त-

भेदाव्यञ्चया । रा.नि.व.१४ । स वर्णतः षड्भेदः,
श्वेतकण्ठताम्रसालिषत्कण्ठमिश्रवर्ण इति । स च

पौष्पकानुवाचिकशतपत्रकान्दारनैपालदीर्घपत्रादि
भेदाव्यञ्चविधः । वा.टी.हेमा. । एतद्विशेषास्तत्प-

र्याये द्रष्टव्याः । सा.गुणाः—“इक्षुदण्डो रसे पाके
मधुरो वातकारकः । क्षिप्थो गुरुर्मत्तलश्च शीतो

वृथो बलपदः । कफपुष्टिमिह्नमिकान्त्यानन्दकरः
सरः । रक्तगन्धातपित्तानां नाशनी मुनिभिः स्मृतः ॥”

वै.निघ. । “अमुक्ते पित्तहृद्येते भुक्ते वातप्रकोपनाः ।
भुक्तमध्ये गुरुतर इतीक्षुणां गुणास्त्रयः ॥ पित्त-

दाहहरी वृष्यक्षौबलविवर्धनः । वृथो रक्ताक्षपि-

त्तशमशमनपटुः शीतलः श्लेष्मदीऽन्वक्षिप्थो हृद्यश्च
रुथो रचयति च मुदं मूत्रघृष्टिं विधत्ते । कान्तिं

दीहस्य दत्ते बलमतिकुरुते हंशण्डमिदाथौ दन्ते-
निष्ठीयश्च काण्डं मृदुयति रक्षितौ मीहमथेचु-

दण्डः ॥” रा.नि.व.१४ । इक्षुः मूले मध्ये च
मधुरः, अये गन्धौ च खदणरसः । बालिचुः कफ-

कारी मीदीमिह्नकरश्च । युवा च वातघ्नः स्वादुः पि-
त्तघ्नः ईषणोक्षश्च । भा.राज. । मूलाहर्षश्च मधुरा

मध्येऽतिमधुरास्तथा । इक्षवकोऽप्यभगिषु क्रमाङ्गवय-
नीरसाः । इति चन्द्रदण्डमूलमध्यायगुणाः । रा.नि.
व.१४. कीकिलाचवृक्षे । कूलेथांड़ा । रा.नि.व.४ ।

इक्षुकः । पुं । इक्षौ । इक्षुगन्धायां । काशङ्ग ।
भूमिकुशाण्डे । काकोल्यां । वै.निघ. ।

इक्षुकण्डिका । स्त्री । इक्षुकाण्डे । काकोल्यां ।
भूमिकुशाण्डे । वै.निघ. । वा.टी. हेमा. ।

इक्षुकान्दा । स्त्री । श्वेतभूमिकुशाण्डे । वै.निघ. ।

इक्षुकाण्डः । पुं । काशहणे । के.के. । रा.नि.
व.८ । सुत्रायाम् । शरमांशा । श.च. ।

इक्षुकाशः । पुं । काशहणे । मद.व.१ ।

इक्षुकीयः । त्रि । इक्षुयुक्तदिगे ।

इक्षुगण्डिका । स्त्री । काशहणे । वै.निघ. ।

इक्षुगन्धः । पुं । काशहणे । भा. । चन्द्रगीचुर
कवचे । रा.नि.व.४ ।

इक्षुगन्धा (न्धिका) । स्त्री । कीकिलाचे ।
कूलेथांड़ा । मद.व.१.मं. । गीचुरके । प.सु.भा. ।

चीरविदार्याम् । उं उं कूम्डा । मद.व.१ श.र.,
रा नि.व.७ । वाराहीकन्दे, काशहर्णे । भा.पृ.१भ.,

मे. । श्यान्ध्याम् । भा.भने । मे.धचतुष्कं । श्वेत
भूमिकुशाण्डे । अम.मे. । भूमिकुशाण्डे । श.र. ।

इक्षुजटा । स्त्री । इक्षुमूले । चि.क.क.प्रदरचि. ।

इक्षुतुल्या । स्त्री । इक्षुलिखायां । आनाथ,
इक्षुविशेष, थांशुं । प.सु. । काशहर्णे । र.मा. ।

यावनाम् । यो.७श्वार, यनार ।

इक्षुदर्भा । स्त्री । स्वनामख्यातवृक्षविशेषे । न-
टा । मं आद्यालु । गुणाः—मधुरा क्षिप्था ईषत्क-

षाया कफपित्तघ्नी रुथा लघुः सन्तर्पणी च । रा.
नि.व.८ ।

इक्षुनेवम् । स्त्री । इक्षुमूले । येनेचुः पुनरुपय-
ते । आकेरु मूल, आकेरु उगा वा । के.के. ।

इक्षुपत्रः (कः) । पुं । यावनाल इति शिखी-
घान्धे । जीभोयारा इति लोके । रा.नि.व.१६ ।

इक्षुपत्री (र्षी) । स्त्री । वचायां । शुक्लभूमि-
कुशाण्डे । वै.निघ. ।

इक्षुपाकः । पुं । गुडे ।

इक्षुपुष्पा । स्त्री । शरपत्रायाम् । रा.नि.व.४ ।

इक्षुप्रः । पुं । शरहणे । रा.नि.व.८ ।

इक्षुवालिका । स्त्री । खागण्डिकायां । आग-
ड़ा । रा.नि.व.८, च.मृ.४ अ.मूल चि. । कीकिलाचे ।

कुलथाङ्गः । हिं तालमाखना । भा.पू.१भ. ।
मद.व.१ । इक्षुतुल्यायाम् । र.मा. । काशदण्णे ।
रा.नि.व.८ ।

इक्षुभक्षिका । स्त्री । इक्षुरसनिष्कासनयन्त्रे ।
आक् गाङ्गः कल । वै.निघ. ।

इक्षुमद्यम् । स्त्री । इक्षुविकारजनये । “इक्षुदण्डं
मरीचञ्च बदरञ्च तथा दधि । श्रेष्ठे तु लवणं दत्त्वा
इक्षुमद्यं प्रकीर्तितम् ॥” वै.निघ. ।

इक्षुमूलम् । स्त्री । इक्षीर्मूले । आंकेरु गूल ।
राज. । च.सू.४५. ।

इक्षुमेदः । पुं । इक्षुवाटिकायां । आंक्वाङ्गी ।

इक्षुमेहः । पुं । तन्नामककफजसूत्रदीपविशेषे ।
लघुषु — “इक्षीरसमिवात्यर्थं मधुरश्चेत्तुमेहतः ।”
भा.नि. । [मिची । अयं पुण्ड्रकमेदः । रा.नि.व.१४ ।

इक्षुयोनिः । पुं । पुण्ड्रकेची । करङ्गशालिना-

इक्षुरः (कः) । पुं । कौकिलाचे । कुलेथाङ्गः ।
हिं तालमाखना । र.मा.भा.उ.ख. । “द्राचा सैक्ष-
रगीक्षुराश्च महती ।” अत्र तद्वीजं याज्ञम् । सा.
कौ.महाकामेश्वरमीदके । च.सू.४५. । इक्षी । गी-
क्षुरके । श.र. । काशदण्णे । (कट्टे । स्थूलशरे । रा.
नि.व.८ । “स्वयङ्गुमेक्षुरकयोः ।” सू.चि.२६अ. ।
भा.म.३भ.सू.घा.चि. । शरदण्णे । काशदण्णे । रा.
नि.व.८ । कण्ठेची । रा.नि.व.१४ । [ध.भ.चि. ।

इक्षुरवीजम् । स्त्री । कौकिलाचवीजं । भेष. ।

इक्षुरसः । पुं । काशदण्णे । भा.पू.१भ.गु व. ।
इक्षीःरसः । आंकेरु रस । तद्गुणाः — स मधुरः
वातं वहयति शीतवीर्यत्वात् सु.सू.४०अ. । “इक्षी
रसो गुरुः स्निग्धो हृद्दणः कफसूत्रहृत् । हृद्यः शी
तीऽसपित्तघ्नः स्वादुपाकरसः सरः” चारपाणिः ।
एतदयभागरसगुणाः — “सीऽपि सलवणः । मध्य-
काण्डेषु माधुर्यमिचोर्मलायपञ्चसु । माधुर्ये साभ-
लवणं विदाही तेन यान्त्रिकः ।” हेमाद्रौ.चार-
पाणिः । दन्तपीडितरसगुणाः — दन्तपीडितः श-
र्करासमः दाहघ्नत्वादिभिर्गुणैः । वा.टी.हेमा. ।
यन्तपीडितरसगुणाः — “विदाही गुरुर्विष्टभी च”
वा.टी.हेमा. । “यन्त्रेण पीडितरसः कथितो
गुरुश्च हृद्यः कफश्च कुक्षतेऽय सुशीतलघु । पाके
विदाहृषलक्षश्च सुशीभनश्च संसेवितो बधिर-

पित्तकृजं निहन्ति ॥ दन्तैर्विपीडितरसो बधिर-
कुरुश्च सन्तर्पणो बलकरः कफकृष्णमग्नः । विष्टभ-
कारिबधिरश्च तथैव पित्तदीपं निहन्ति सकञ्च
वमनश्च शोषम् ॥” अथ पर्युषितरसगुणाः — रसः
पर्युषितो नेष्टलापष्टकमते गुरुः । कफपित्तकरः
शोषी भेदनी वायु सूत्रलः ॥ अथ पक्षरसगुणाः —
पक्षी गुरुतः स्निग्धः सुतीक्ष्णकफवातघ्नः । पित्त-
घ्नोऽपि विशेषेण गुन्तातीसारकासघ्नः ॥ अथ फ-
णितरसगुणाः — फाणितं गुर्वभिष्यन्दि हृद्दणं ह-
क्रान्तश्च तत् । पित्तघ्नश्च अमहरं रक्तदीपनिर्दहनं ॥
अचि.१०अ. । पीयूषीपमितस्त्रिदीपशमनः स्या-
हन्तनिष्पीडितः । यन्त्रजो रसः स्तोकं वानिह्वरः
वातजननः जाघकरः प्रतिश्यायकरश्च । तथा प-
र्युषितः स कफवातकरश्च भ्रमति । पक्ष इक्षुरसः
स्निग्धः कफवातघ्नः अतिगुरुः अविपाकेन विदाही ।
रा.नि.व.१४ ।

इक्षुरसकाथः । पुं । इक्षुगुडे । हे.च. ।

इक्षुरसविकारः । पुं । इक्षुगुडे । इक्षुरसस्य
समलत्रांशार्द्धमलविकार फाणितगुडमत्स्यखि-
काशर्कराभेदात्पञ्चविधः । गुणाः — “क्षतचीणद्धिता
वथा रक्तपित्तानिलापघ्नाः । मत्स्यखिकाः खण्ड-
सिताः क्रमेण गुणवत्तराः ॥” वा.टी.हेमा. ।

इक्षुरसशुत्तम् । स्त्री । इक्षुरसेन सतेलेन क-
न्दशाकफलेराग्नतमस्रतां गतमिक्षुरसयुक्तम् । प.प्र
१ख. । गुणाः — गुरु अनभिष्यन्दि च । सु.सू.४५अ. ।

इक्षुरालिका । स्त्री । इक्षुरालिकायाम् । आ-
नाथ् । रत्ना. । च.चि.२अ.हृद्दण्णीव्यां ।

इक्षुवज्जकी (री) (स्त्री) । स्त्री । कण्ठचीर-
विदायाम् । कानं हृद्दण्णम् । रा.नि.व.७ ।

इक्षुवाटिका (टी) । स्त्री । पुण्ड्रकेची । पूं-
ङ्गि आथ । करङ्गशालीची । रा.नि.व.१४ ।

इक्षुविक्रान्तिः । स्त्री । खण्डे । थौंङ् । रत्ना. ।
इक्षुविदारिका (री) । स्त्री । भूमिकुशाख्ये ।
प.सु. । [गु.व. ।

इक्षुवेष्टः (लः) । पुं । सुद्धण्णे । भा.पू.१भ.

इक्षुशाकट(किन)म् । स्त्री । इक्षुक्षेत्रे ।

इक्षुसारः । पुं । इक्षुगुडे । आंक्थेरु षुङ् ।
रा.नि.व.१८ ।

इक्षूरक(बीज)म् । स्त्री । कीकिलाचबीज । कुनिशाथाङ्गार वीज । योगरत्न.केसरपाके महाकामेश्वरबीदके च ।

इक्ष्वाकुः । स्त्री । A bitter gourd emittic. तिक्रतुम्बाम् । त्रि२लाडे । प.सु.स.म् ४३ च.। भा.म.४भ.धी.व्या.चि. । 'इक्ष्वाकुबीजदन्ती' । See कटुतुम्बी ।

इक्ष्वादः । त्रि । इक्षुभचके । च.चि.२च. ।

ईज्या । स्त्री । भूसी । गवि । वै.निघ. ।

ईडा । स्त्री । नाद्याम् । नाङ्गीविशेषम् ।

ईद्या । स्त्री । भूयामलक्याम् । वै.निघ.ज्व.चि. । "गोपीद्यामलकी ।"

ईतिः । स्त्री । डिम्बे । मी । राज्यीपद्रवविशेषे । सा षड्बुधा—अतिवृष्टिरनावृष्टिः शलभा मूर्षिकाः शुकाः । अत्यासन्नाश्च राजानः षड्भिते ईतयः स्मृताः॥

ईप्सितफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । वै.निघ. ।

ईरिणम् । स्त्री । ऊषरचेत्रे । गे।गी। जाग्रणी । "ईरिणं तूषरे ।" मी.णविकं ।

ईरितः । त्रि । कम्पिते । चिमे । अम. ।

ईर्यम् । स्त्री । व्रथे । हारा.। चते । या । अम. ।

ईर्वाहः । पुं, स्त्री । कर्कश्याम् । कौकूडं गौह । स्फुट्याम् । सूटि । श.र. ।

ईर्वाकशुक्तिका । स्त्री । खर्जूर इति प्रसिद्धफललतायाम् । वै.निघ. ।

ईर्यकः । पुं । दृष्टिधीन्याख्यस्त्रीषे । लक्षणं—“दृष्ट्या व्यवयमन्वेषां व्यवधे यः प्रवर्षते । ईर्यकः स तु विज्ञेयो दृष्टिधीनिष स स्मृतः ॥” सु. ।

ईशः । पुं । पारदे । अन्नरसे । र.सा.सं. । पञ्चकारसे । वै.निघ.ज्व.चि. ।

ईशलिङ्गिनी (ङ्गी) । स्त्री । भवलिङ्गीलतायां । पञ्चगुलि इति पाषाण्ये । भा.म.४भ.धी.व्या.चि. । "विष्णुकान्द्रीशलिङ्गिनी ।"

ईशा । स्त्री । साहजदन्त्रे । मी.शचि. ।

इक्ष्वारिः (कः) । पुं । काश्रहणे । रा.नि.व. ८ मद.व.१ ।

इक्ष्वालिः (कः)(का) । पुं, स्त्री । काश्रहणे । मद.व.१ । र.मा.। वै.निघ.काश.चि इक्ष्वाद्यवलीहे । इक्षुविशेषे । आनांशु, थाण्डा इति केचिन् । वनखड्गिकायां । च.द.तथा सि.धी.यञ्ज.चि.षष्ठा-व्यहते । 'इक्ष्वालिका विषयन्यि ।'

ईशादन्तः । पुं । हृन्दिदन्ते । श.र.। (नः, ली) उदयदन्तिनि । हे.च. । त्रिका. ।

ईशानः । पुं । शमीवृक्षे । रा.नि.व.२१ ।

ईशानवायुः । पुं । तद्विष्णववाते । स च कटुकः । वै.निघ. ।

ईशाना (नी) । स्त्री । शमीवृक्षे । रा.नि.व.२१ ।

ईशावसः । पुं । कर्पूरभेदे । गुणाः—“भेदी हृत्थो मदापहः । अतिशुभोन्मादहृत्वाश्रमकासकृन्नि-क्षयान् । स्वेदश्चैवाङ्गदाहश्च नाशयन् ।” वै.निघ. ।

ईशिरः । पुं । अशौ । त्रिका. ।

ईश्वरः । पुं । पारदे । भेष.ध्व.भ.चि.चन्द्रीद. मकरध्वजं । पित्तले । र.स.र.एकादशायसे ।

ईश्वरमल्लिका । स्त्री । वकवृक्षे । वै.निघ. ।

ईश्वरमूलकः । पुं, स्त्री । तक्षभेदे । श्रेष्ठशत्रु मूल । भेष.कुस.चि.कन्दर्पसारतैले ।

ईश्वरी । स्त्री । बभ्याकर्कोटकीलतायाम् । वै.निघ.२भ.वा.व्या.महाविषगर्भतैले । लिङ्गन्याम् । जीवन्त्याम् । नागदमन्याम् । नाकुलीकन्दे । बद्ध-जटायाम् । खटोलङ्का । रा.नि.व.१ ।

ईषः । पुं । आश्विने मासि । अ.टी.भ. ।

ईषत्याकुः । पुं । धूपवर्षे । अम. ।

ईषदुषाः । त्रि । कवीषे । अन्न तण्डु । हे.च.। वै.निघ. ।

ईषहीर्षम् । स्त्री । वातामफले । वादांम कण ।

ईषद्दीजा । स्त्री । वेदाना इति ख्यातफलवृक्षे ।
ईषादन्तः । पुं । दीर्घदन्तगजे । छं.च. ।
ईषिका । स्त्री । अक्षिकूटे । गजाक्षिगीलके ।
 तूलिकायाम् । छं.च. ।
ईषिकास्तम् । स्त्री । अस्त्रविशेषे । येन वास-
 वोऽश्वानां पचच्छेदः कृतः । “ईषिकास्तं समुरष्टय्य
 पचच्छेदं व्यधादथम् ।” नकुलः १५. ।
ईषीका । स्त्री । वीरणादिशलाकायाम् ।
ईषः । पुं । वसन्तकाले । उणा. ।

उकनाहः । पुं । पीतरक्तवर्णघोटके । छं.च. ।
 लक्षणं—“रक्तपीतकपायोत्पवर्णजी यस्य दृश्यते ।
 उकनाहः स विख्यातो वर्षां वाहस्य देहजः ॥” ज.
 द.३५. ।

उकुणः । पुं । शिखःकीटे । नाशोत्र उकून ।
उक्तेदः । पुं । वभी ।

उख(घ)रम् । स्त्री । चारभूमौ । यत्रोमं वीजं न
 रोहति । चारस्त्रिकायाम् । मेरात्रा । वै.निघ. ।
 रा.नि.व.२ ।

उख(घ)रजम् । स्त्री । पांयलवर्णः । मेरात्रा ।
 रोमकनाम्नि अयस्कात्मभेदे । लवणं । रा.नि.व.२० ।

उखर्वलः । पुं । दृणाविशेषे । हिं उखल ।
 गुणाः—बलदः रुचिजनकः । पशुनां सदा हित-
 यः । रा.नि.व.८ ।

उखलः । पुं । उखर्वलदृणे । रा.नि.व.८ ।

उखा । स्त्री । रश्मनस्थान्याम् । शक्रावाव ई-
 ङी । हिं भरधियाभाह । अम. । [कावाव । अम. ।

उख्यः । त्रि । उखासंस्कृते, मांसादौ । हिं हाखि-

उग्रम् । स्त्री । वस्त्रनाभनामकविषे । रा.नि.व.६ ।
 पुं । श्रीभास्त्रनवृक्षे । श.च. । पृष्ठयम्बौ । त्रि । उल्क-
 टे । कटुके । तीक्ष्णे । रीद्रे । मे. ।

उग्रकाण्डः (कः) । पुं । कारवेरुके । रु-
 द्रेण ग्राह् । रा.नि.व.३, मद.व.७ । काण्डवल्ग्रा ।
 ; See काण्डवल्ली ।

ईहा । स्त्री । चेष्टायां । वाञ्छायां । त्रिका. ।

ईहासृगः (सृकः) । पुं । कीके । रत्ना. । कु-
 कुरवद्धरिणघातिकपिलवर्णजन्तुविशेषे । षोऽगं ।
 रा.नि.व.१८ । (सृकः) । श.र. ।

ईक्षणम् । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ । दर्शने ।
 मे.णत्रिकं ।

ईक्षणिकः । पुं, स्त्री । हस्तरेखाद्यवलीकनेन
 शुभाशुभकथनजीविनि । गणक ।

ईक्षा । स्त्री । दृष्टौ ।

उग्रगन्धः । पुं । शुक्करसीने । रा.नि.व.७ ।
 कटुफलवृक्षे । रा.नि.व.६ । रक्तसीने । अर्जक-
 वृक्षे, चद्रतुलसीवृक्षे । रा.नि.व.१० । रसीनमात्रे ।
 भा.पू.१भ.ह.व. । चम्पकवृक्षे । श.च. । स्त्री ।
 हिङ्गुनि । रा.नि.व.६ । त्रि । उल्कटगन्धयुक्ते ।

उग्रगन्धा (न्धिका) (न्धी) । स्त्री । वनय-
 मान्याम् । वनगुञ्जान । भा.पू.१भ., मद.व.२ ।
 अजमीदायाम् । त्राकुनी । भा.पू.१भ. । वचायां ।
 दृ. प.सु., रा.नि.व.६, भा.चने., वै.निघ.सा.ज्व.
 अर्कादौ । महाभरीवचायाम् । हिं कुलिन्नन ।
 भा.पू.१भ.ह.व. । इयं सुगन्धवचाप्युच्यते । क्विकि-
 कायां । (ईं) उ.ता । मे. । अजगन्धायां । रा.नि.
 व.४ । (-गन्धिका) अजमीदायां । वन सउञ्जान ।
 रा.नि.व.६ । सि.यो.यच्चा-चि.एलादिमत्थे । (-ग-
 न्धी) शुक्करसीने । मद.व.७ । [छं.च. ।

उग्रनासिकः । त्रि । दीर्घनासिके । ने.के. ।

उग्रपत्रकः । पुं । महानील्याम् । वै.निघ. ।

उग्रभा । स्त्री । गीणसवल्ल्याम् । वै.निघ. ।

उग्रवीर्यम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा.नि.व.६ ।

उग्रा । स्त्री । धन्याके । धनेन । रत्ना. । यमान्या ।
 रा.नि.व.४ । संविदामन्ध्याम् । गींज । अचि. ।
 वचायाम् । भा.म.१भ.कथं कज्व.चि. । “कटुत्रिको-
 याघनकुण्डलीभिः ।” वै.निघ.उ.चि.वचादिचूर्णे,
 कृतजलेहि । क्विकिकायाम् । (ईं) उ.ता । छं.च. ।

उद्गुणः । पुं । उल्के । उकून । श.मा. ।

उचितः । चि । अथले । परिमिते । मी.तत्रिकं ।
उच्चः । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा.नि.व.११ । सर-
 लदेवदारौ । चि । उन्नते ।
उच्चटः । पुं । वृक्षे । वै.निघ. ।
उच्चटा । स्त्री । (Abrus precatorius.)
 खनामख्यातवृक्षे । ७कुड़ा, उच्छटो मूल, कुँठ गीष्ट
 इति च प्रसिद्धे । तै बंडुतंगमुले । रत्ना. । महा-
 भद्रातकगुडे । लग्नभेदे । हे.च.सु.चि.२६अ. ।
 रक्तगुञ्जायाम् । रा.नि.व.३, वै.निघ.२म.चय चि.
 इत्यादिभेदके । भूषात्रायाम् । डूँहे आम्ना ।
 रा.नि.व.५ । नागरमुसुलायाम् । रा.नि.व.६ । श्वेत-
 गुञ्जायां । “श्वेतगुञ्जायां प्रोक्ता ।” भा.म.१भ.
 गु.व. । दण्डविशेषे । निर्वाधौ वा उच्छट्या । अ
 टी.भ. । [स्त्री । चिचोटकपत्रे ।
उच्चटापत्रः । पुं । उद्रतालीशपत्रे । वै.निघ. ।
उच्चटाफलम् । स्त्री । रक्तगुञ्जायां । नानकुँठ,
 ७कुड़ा फल । शेष.कुष्ठ चि.महाभद्रातकगुडे ।
उच्चटामूलम् । स्त्री । चिचोटकमूले । उच्छ-
 टकार मूल, ७कुड़ा मूल । सु.चि.२६अ. ।
उच्चतरुः । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा.नि.व.११ ।
उच्चन्द्रः । पुं । निशाचतुर्थप्रहरे । श.र. ।
उच्चयः । पुं । परिधानवस्त्रयथौ । हे.च. । राशौ ।
उच्चलम् । स्त्री । मनसि । हे.च. ।
उच्चललाटा (टिका) । स्त्री । मरुच्छायां ।
 हारा । उच्चललाटविशिष्टायाम् । चिका. ।
उच्चाटनम् । स्त्री । उत्खातने । उदात्तकरणे ।
 षट्कम्पानश्रुताभिचारकर्षविशेषे । तन्त्रम् ।
उच्चारः । पुं । विधायाम् । रत्ना. ।
उच्चिक्कटः । पुं । उच्चिक्किनामकीटः । उच्छि-
 ष्टे । दण्डगडमन्थे । मी.तचतुर्कं ।
उच्चिक्किटः । पुं । A sort of cricket.
 उच्चिक्किटे । उच्छिक्किट् । रा.नि.व.१६ । वातप्रक-
 तिकीटविशेषे । लक्षणा—“उच्छिक्कीमोचिक्किट्
 लक्ष्मिक्की भ्रशार्णिमान् । दटः श्रीतीदकेनैव
 धिक्कान्यक्कानि मन्यते ॥” तद्वट् वातजन्मरीगा
 भवति ॥ सु.कल्प.८अ. ।

उच्चूलः । पुं । अजीर्णमुखरूपे । हे.च. ।
उच्चैःश्रवाः । चि । वधिरः । पुं । घोटकभेदे ।
उच्छादनम् । स्त्री । बन्धद्रव्येन शरीरमार्ज-
 ने । अ.टी. । [क छाडी । भागवते ।
उच्छिलीन्ध्रम् । स्त्री । गीमयच्छाकाके । कौण्ड-
उच्छिष्टमोदनम् । स्त्री । सिक्खकोरा.नि.व. ।
उच्छीर्षकम् । स्त्री । उपधाने । ताकिशा ।
 इला. । पुं । श्रयादोषविशेषे । सु.चि.३६अ. ।
उच्छूनः । चि । स्कीते । वद्धिते ।
उच्छिदः । पुं । उन्मूलने ।
उच्छ्र(च्छ्रा)यः । पुं । उच्चतायां । अम. ।
उच्छ्रितः । पुं । सरलदेवदारवृक्षे । वै.निघ. ।
उच्छसितः । चि । प्रफुल्ले, विकसिते । हे.च. ।
उच्छासः । पुं । प्राणने । मी.सत्रिकं । अलसु-
 खश्यासे । हे.च. ।
उज्जासनम् । स्त्री । मारणे । अम. । [म. ।
उज्जृम्भितः । चि । प्रफुल्ले । स्त्री । शेटायां । अ-
उज्ज्वल(न)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.१३ ।
 पुं । धान्यभेदे । च. । [चि. ।
उज्ज्वला । स्त्री । कुमरिचे । लङ्काभरिष्ठ । अ-
उज्जटा । स्त्री । भूम्यामलक्यां । डूँहे आम्ना ।
उज्जः । पुं । उज्जशिले । जटा. ।
उटः । पुं । शुक्लवर्णे । वै.निघ. । [वै.निघ. ।
उटजा । स्त्री । पानीयशालायां । पर्वशालायां ।
उटिः(डिः)का । पुं, स्त्री । नीवारधान्ये । उडि-
 धानि । मद.व.१० । गुणाः—“उडिका तत्र क-
 धिता बल्या श्लेष्मविवर्धनी ।” राज. ।
उट्टङ्गम् । स्त्री । सूत्रे । अस्त्रभेदे ।
उट्टु । स्त्री । उदके । अ.टी.भ. ।
उट्टुपतिः । पुं । सीमलताभेदे । सु.चि.१६अ. ।
 See सीमः । चन्द्रे । [उ. मद.व.३. ।
उट्टुपप्रिया । स्त्री । कमलिण्यां । पट्टप्रत्न वा-
उट्टुम्बरः । पुं, स्त्री । उट्टुम्बरवृक्षे । गङ्गुडुम्बर
 गीष्ट । अम. । कुष्ठरीगविशेषे । मी. । लक्षणा—

“उडुम्बरफलाभासं कुष्ठमीडुम्बरं वदीत ॥” मा.
नि.। ताखे । प.मु. । कर्पमाने (२ ली.) । प.प. ।

उडुम्बरदला । स्त्री । दन्तीवृक्षे । रा.नि.व.६।

उडुम्बरपर्णी । स्त्री । दन्तीवृक्षे । श.च. ।

उड्डामररसः । पुं । पित्तगुल्माधिकारे रसः ।

पाठः—“शुद्धमृतं ममं गन्धं सतांशं मृततामसकं ।
पचांशं श्राकवृक्षस्य द्रवैर्मयीं दिनद्वयम् । सर्पाख्यो
त्वैर्द्रवैश्चाङ्गि कृत्वा गजपुटे पचेत् । पच्यथा भूधरे
वायु चूर्णे जैपालतन्व्यकं । त्रिगुह्यं भक्षयेच्चान्जैः
पित्तगुल्मप्रशान्तये । द्राचाहरीतकीकाथमनुपानं
प्रकल्पयेत् ॥” रस र.गुल्म चि. । पौत्रा १ उ.
गङ्गाक १ उ. ताम्र १० सिकि उ. । शेषुण वा
शिशिरोश्च एवम् नागेश्वरेश्वर रस मर्दनीयद्रव्यात्
पञ्चमांशं द्वात्रांशुहे दिन मर्दनपूर्वकं गज-
पुटे भूधरवस्त्रे पाकं करिष्या दिवाभागे चूर्णं
कर । शीतल इहेल परे उेनश्च समभांशं जस्य-
पाल चूर्णैश्च सहितं मिश्रितं करिष्या ३ कुंठ
सूते माडिष्या सेवनं करिष्ये ।

उड्डः(पुष्पः) । पुं, स्त्री । जवापुष्पवृक्षे । जवा-
पुष्पे । वै.निघ. । [चीनदेशीय गोलोप । Wil.

उड्डः । पुं, स्त्री । जवापुष्पवृक्षे । जवापुष्पे । जवा,

। पुं । मलाशये । सु.शा.४अ. । स चा
नदीशस्यः शीघ्रतकिट्टप्रभवः । सु.शा.४अ. । “फु
र्यसस्यावरण्यी हे ऊर्ध्वतसद्दयं तयोः । उरुडुकः
श्रेष्ठवे मध्ये मध्यान्ते मद्दतां न हि ॥” अचि. ।

उड्डकटः । पुं । (Sachharum sara.) अर-
काखे । शत्र ग्राह् । रा.नि.व.८। सुद्रस्यपिशेषे ।
७कूड़ा, कानिग्राविषय । प.मु. । इची । रक्त-
ची । रा.नि.व.१४ । मदे । श.र.भैष.ने.रो.चि. ।
मत्तवृक्षिनि । हारा. । स्त्री । Woody cassia
or its bark. वृक्षमदे । लताविशेषे । शालिग्री ।
Wil. गुडलचि । दाररिनि । प.मु., रा.नि.व.६,
हारा. । गण्डकुसुमी । हारा. । तेजपत्रे । अ.टी.
म. । चि । उताखे । तीत्रे ।

उड्डाटा । स्त्री । सिंहलीपिपपल्याम् । वन पि-
पूल । हिं श्रेतस्रस्रची । मं राणपिपलि, उट्क-
टारा । गुष्पाः—“सिंहली कटवृष्णा च जन्तुग्री
दीपनी परा । कफशाससमीराणिशमनी कीडशी-

धनी ॥” रा.नि.व.६ । “उड्डाटा कचिदा चीका
तिक्ता हृष्याप्युदाहता । सूत्रकृष्णं पिपत्वातं मिहं
वृष्णाश्च हृद्रुजं । विष्कीटकं नामयति वीजमस्यासु
शीतलं । वृष्यं वृत्तिकरश्चैव मधुरश्च प्रकीर्तितम् ॥”
वै.निघ. । [निरासनस्थितौ । सु.चि.६अ. ।

उड्डाटा(टुका)सनम् । स्त्री । कठिनासने ।

उड्डाण्टकम् । स्त्री । ७कूड़ा इति ख्याते वृक्ष-
मदे । च.चि.३अ. । [यां । अम- ।

उड्डाण्टा । स्त्री । इटलामे कालवेपासहृण्यत-
उड्डाता । स्त्री । (Pothos officinalis.)

गजपिपपल्याम् । श.च. । उड्डाण्टायाम् ।

उड्डारः । पुं । रक्तची । रक्त इक् । रा.नि.व.
१४ । धान्यादिराशौ । अम. । उड्डारिकायाम् ।
पुष्टिम् । भैष.श.ल.चि. ।

उड्डार्णः । पुं । वायुजन्माश्वरीये । अनाशस्य क-
र्णपुष्कगात्राणि लम्बीभवन्ति । “कर्णौ लम्बी तथा
पुच्छं लम्बं गात्रमकिस्र्यन । वातात्मकेन वाइस्य
भवेदुत्कर्षकेन हि ॥” ज.द.५४अ. ।

उड्डार्णम् । स्त्री । अर्धोगतस्य ऊर्ध्वकर्षणे । सु.
चि.१५अ. । [कालिकायाम् । कुंड़ि । चिका. ।

उड्डालिका । स्त्री । उड्डाण्टायाम् । हारा. ।

उड्डाका । स्त्री । प्रतिवर्षं प्रसूतायां गवि । श.च. ।

उड्डारिका । स्त्री । रोटिकायां । कूटौ । वा.
टी.हेमा. । यवनावेरण्यबीजातसीकुसुम्भवीजादिभिः
पिष्टस्त्रिभैर्नासिकाकृतियर्थः खेदनीपायः स उड्डा-
रिका । पुष्टिप । अरुणः, वा.सू.१७अ. । गुटिका-
याम् । वडि । सु.चि.२६अ. । लसिकायां । काहे,
मोहनभोग । सु.चि.१४अ. । [च.द.यज्ञ.चि. ।

उड्डासः (नम्) । पुं, स्त्री । कासे । उड्डासि ।

उड्डुच्चिः (का) । पुं, स्त्री । (Nigela in-
dica.) स्थूलकृष्णजीरके । मोटा कृष्णजीरे ।
रना. । कुलिञ्जनवृक्षे । महाभरी वृक्ष ।

उड्डुटम् । स्त्री । उत्तानशयने । चि९ हर्षेण
शयन । हारा. ।

उड्डुणः । पुं । केशकीटे । उड्डुण । इ.प. ।

उड्डाटः । पुं । उड्डाण्टवृक्षे । हारा. ।

उत्क्रोठः । पुं । क्रीठरोगभेदे । लक्षणे वया —

“अस्यस्वमनोदीर्घपित्तघ्नानिलगुहः । मण्डलानि
सकश्चानि रागवन्ति बह्वि च । सानुबन्धु स
प्राज्ञैरुत्क्रोठ इति कथ्यते ॥” भा.म.४.भ.श्री.पि.चि.।

उत्क्रोशः । पुं । पेशके । वै.निघ. । मस्यघाति-

पक्षिषि । गोष्ठतां डी पाथी । रत्ना. । गुष्ठाः—

रक्तपित्तघ्नः शीतलः क्षिग्धः हृष्यः वातकरः रसे

क्षके च मधुरः । सु.सू.४६५. । कुररपक्षिषि.।

ककंटे पाथी । ह्यसा. । [See क्लिष्टवर्त्म ।

उत्क्रिष्टवर्त्म । क्ली. क्लिष्टवर्त्मनामरोगविशेषे ।

उत्क्रियः (दः) । पुं । शरीरस्थदोषस्य उप-

स्थितवमनलमिव । वमनेच्छायां । च.द.ज्व.चि. ।

“उत्क्रेश्चोपशाम्यति ॥” वमनोपस्थिनिरिव । भा.

म. भ.श्लेष्.ज्व.चि. । “गौरवं शीतमुत्क्रेशः ॥”

“उत्क्रिष्टात्रं न निर्गच्छेत्प्रसैकश्रीवनेरितं । हृदयं

पीडते चास्य तमुत्क्रेशं विनिर्दिशेत् ॥” सु.शा.४.३.।

उत्क्रेशकः । पुं । अग्निप्रकृतिश्रीटविशेषे । तेन

दष्टे पित्तजन्मरोगा भवन्ति । सु.कल्प.८.५. ।

उत्क्रेशनवस्तिः । पुं, स्त्री । वमिभेदे । यः

पूर्वम् एरुष्ववीजादिकल्केन उत्क्रेशनार्थं दीयते ।

“द्व्यादुत्क्रेशनं पूर्वम्—एरुष्ववीजं मधुकं पिप्

पली सैम्बवं वचा । ह्युषाफलकल्के च वलिकरुक्ते-

जनः कृतः ॥” वै.निघ.वसिर्विधः । [ग्र.च. ।

उत्खला । स्त्री । सुरानामगमद्वये । नूवांभांरग्री।

उत्तः । चि । चार्द्रद्वये । डिङ्गा ज्ञया । अम. ।

उत्तप्तम् । क्ली. अक्षमांसि चि तप्ते क्वाते । मे.।

उत्तमः । चि । उत्कृष्टे । पुं । अश्वविशेषे । ल

क्षणे—“अत्रत्याश महासाराः मंशामे चैव पुजि

ताः । अपि शस्त्रहताङ्गाश्च नैव सुखानि सादिनं ॥”

ज.द.२.५. ।

उत्तमफलनी । स्त्री।(Aclepias rasea.)

दुग्धिकायाम् । छोटि थिकरे । प.सु. ।

उत्तमवारि । क्ली । तण्डुलोदके । च.द.मधु-

कादौ । उत्कृष्टजले ।

उत्तमवैद्यः । पुं । कृतसाङ्गवेदाध्ययने वैद्ये ।

उत्तमा । स्त्री । दुग्धिकायाम् । छोटिथिकरे ।

प.सु. रत्ना. । जमःशिलायाम् । प.सु. । भूग्यागल-

क्याम् । वै निघ. । त्रिकलायां । भा.म.१.भ.स-

न्धिकज्व.चि.। “शटीसुरतरुणमा ॥” सुप्तायां । हे.

ष.। तत्रामकशूकदोषविशेषे । “सुद्रमाषोपमा रक्ता

पिडका रक्तपित्तजा । उत्तमैवा तु विज्ञेया शूका-

जौर्षनिमित्तजा ॥” सु.नि.सू.दी.चि.१.४५. ।

उत्तमाङ्गम् । क्ली । मसके । रा.नि.व.१.८. ।

त्रि । उत्कृष्टाङ्गे ।

उत्तमारणी । स्त्री । इन्दीवरालतायाम् । इ-

न्द्रचिर्मिथ्यां । रा.नि.व.२. । इन्द्रवाक्याम् । वा.

उ.२.७.प. । योषामङ्गिकायां । सू.चि.६.५.।

उत्तरकालः । पुं । भाविकाले ।

उत्तरङ्गम् । क्ली । द्वारस्योपरितिर्यक्काष्ठवि-

शेषे । “उत्तरङ्गं मतं तिर्यक् द्वारस्योपरि दाढ

यत् ॥” हला. ।

उत्तरवस्तिः । स्त्री । निकृष्टोत्तरदेयवस्ती ।

निकृष्टत्र पत्र (पत्र) पत्रिकायां । निरुद्धादत्तरं

दानादुत्तरवस्तिमंजा । तत्र नेत्रपरिमाणं १२

अङ्गुलम् । तच्छिद्रं मालतोत्रलच्छिद्रपरिमितं ।

क्षेहमात्रा पञ्चवर्षाधि बालं षडे प. तदूर्ध्वं १ प. ।

स्त्रीणाञ्च कार्नाशिकास्थूलं दशाङ्गुलं नेत्रं । क्षेहमात्रा

च २ प. । तदूर्ध्वं—“त्रादशाङ्गुलकं नेत्रं मध्ये च

कृतकर्णिकं । भालतीपुत्रवन्ताभं छिद्रं सर्पपनिर्गमं ।

बालानां पञ्चवर्षाणामथो मात्रार्धपालिकी । तदूर्ध्वं

पलमात्रा च क्षेहस्योक्ता भिषग्वरैः । अथास्थापन-

शुद्धस्य दतस्य ज्ञानभोजनैः । स्थितस्य जानुमात्रेण

चापि क्षिग्धश्लोकया । क्षिग्धया मन्द्रमार्गं च ततो

नेत्रं नियोजयत् । शनैः शनैर्घृताभ्यक्तं मन्द्रस्याङ्गु-

लानि पट् । दतथ पीडयेदस्तिं शर्मेनेत्रं च निर्हरे-

त् । ततः प्रत्यागते क्षेहे क्षेहवसिक्रमो हितः ।

स्त्रीणां कनिष्ठिकास्थूलं नेत्रं कुर्याद्दशाङ्गुलं । शर्मे-

नेत्रिष्कल्पमाधेयं सूक्ष्मं नेत्रं विचक्षणैः । योनिमार्गेषु

नारीणां क्षेहमात्रां द्विपालिकी । उचानाथे स्थित्ये

दद्यादूर्ध्वजालै विचक्षणैः । अत्रत्यागच्छति भिषक्

वस्तानुभरसंज्ञिते । शूथो वसिर्विधातव्यः संयुक्तेः

शोधनेर्गणैः । फलवतिं निदध्यादा योनिमार्गे

ददां भिषक् । सूत्रैर्विनिःसृतां क्षिग्धां शोधनद्रव्यः

संयुताम् । दक्षमाने तथा वसौ दद्यादस्तिविज्ञा

रट्. ॥” शार्ङ्ग. । पलाईसुररौ वसिः मात्रावधिः

पल इयं । श्यपनाच्छेद्दन्ती च इतिती पट्यल-

न्वितौ । पिच्छावसिर्भवेत्प्रत्यः पादीनः क्रीर्त्तितौ
ऽपरः ॥ भानन्दखानः ।

उत्तरवायुः । पुं । तद्दिग्भवमाहते । स च शी-
तः क्षिप्रः दीपप्रकीपकरः क्लेदनः प्रकृतस्थानां
बलदः स्रुदुः क्षतक्षीणविषाणानां विशेषेण गुणक-
रश्च । मद्.व.२१ ।

उत्तरवाहणी । स्त्री । इन्द्रवाहण्याम् । त्रा-
थानशशा । र.सा.सं.वैकान्तमारणे । भेष.कृष्ट चि.।
“शिला चीतरवाहणी ।” ज्व.चि.कुलवधूरसे ।
उत्तमारणीति वा.उ.१७३, वै.निघ.२५.कास चि.
वाहणीपत्रधूमै ।

उत्तरायणम् । स्त्री । मकरसंक्रान्तितौ मिथुन
संक्रान्तिसमाप्तिपर्यन्तकाले, सवितुरुत्तरमार्गगति
रूपे वा काले । तत्रादानं जानीयान्, यतस्तदा
नृणां प्रतिदिनं सारमादत्ते, आदित्यपवनयोः भुवः
सौम्यगुणहरत्वान् । वा.सू.३४.। । अम. ।

उत्तरासङ्गः । पुं । उत्तरीयवस्त्रे । उड्डुनि ।

उत्तरिणी । स्त्री । उत्तमारण्याम् । गुणाः—
“उत्तरिणी तु कटुका शीता नेत्रा लघुः स्मृता ।
उष्णा क्षिप्रधा सारका च तुदरा ब्रणरीपणी ।
कासत्रणकृमिशासज्वरपित्तप्रमेहकान् । कफकृष्ट-
प्रलापांश्च वार्तं तन्द्राच्च दद्रुकं । जयकासं सूत्रकृच्छं
योनिरीगञ्च शीथकं । नाशयेदिति सम्प्रोक्ता सुख
प्रसवकारिणी । शाकाक्षस्याधीणवीथ्यां तित्ता
हृत्सर्गः कृष्टहृत् । कफवातहरा प्रोक्ता फलं त्वस्याः
पटु स्मृतं । तित्तमुण्णव कटुकं लघु चाग्निप्रदीपकं
पित्तकीपकरश्चैव शिष्यदं विषनाशनम् ॥” वै.निघ.।

उत्तानः । त्रि । ऊर्ध्वास्यद्यितं । मे.नचिकं ।
स्त्री । जले । हे.च. ।

उत्तानकः । पुं । (Cyperus.) सुष्कामेदे ।
नाशत्रगूता । उच्चटायां । षै.सू.ना, निघ.वै. । र.
सा. । र.सा. ।

उत्तानपत्रः (कः) । पुं । रक्तैरखे । रा.नि.
व.८ । भा.पू.१५.गु.व. । मद्.व.१ । श्वेतैरखे ।
वै.निघ. । [श्री । अम. ।

उत्तानशयः । पुं । सन्वपाथिशिशौ । अतिशि-
उत्तानशायी । त्रि । उत्तानशायिनि । वै.निघ. ।

उत्तापः । पुं । तेजसि । उष्णतायाम् ।

उत्तापनम् । स्त्री । उष्णताकरणे ।

उत्तारः । पुं । वमने । [कटि ।

उत्तालः । पुं । मर्कटे । मे.नचिकं । त्रि । उ

उत्तुण्डकी । स्त्री । करञ्जके । वै.निघ. ।

उत्तुण्डितः । त्रि । निर्गते । सु.चि.२४. ।

उत्तुषः । पुं । लाजायाम् । शंहे । हारा. ।

उत्तेजि(रि)तम् । स्त्री । अश्वस्य मध्यविगगति-
विशेषे । इयं चतुर्थपञ्चमगतिः । “उत्तमुद्योतमुष्ण
गमनं कीपादिवाखिलैः पदैः ।” हे.च. ।

उत्तोलनम् । स्त्री । उत्त्वेपथे ।

उत्थानम् । स्त्री । मलीखणं । रवा । मलरीणे ।
पौरुषे । हर्षे । हे.च.मे.नचिकं ।

उत्थितः । पुं । सरलहर्षे । रा.नि.व.१२ । त्रि ।
उत्पन्ने । मे.नचिकं । [च. ।

उत्थिताङ्गुलिः । पुं । चपटे । हापङ् । श

उत्पतः । पुं । फलशि । त्रिका. ।

उत्पतनम् (पत्तिः) । स्त्री, स्त्री । उत्पत्ती ।
ऊर्ध्वगमने । मे.नचिकं । जन्मानि ।

उत्पल(क)म् । स्त्री । Blue lotus, नील-
कमले । नीलपत्र । रा.नि.व.१० । सु.सू.३८४.
उत्पलादी उ. । च.सू.४५. । च.द.र.पि.चि.१
कृष्टे । कूड । तं चंगलिकोष्ठु । प.सु.विश्व. । प्र.क-
भूमीनोदके । र.सा.सं. । च.द.पि.ज्व.लीषादिः ।
“लोभीत्यलाभतापत्र !” लाक्षादिर्त्तले । वै.निघ.
अश्रः चि.ज्ञीवेरघृते । शालूके । प.सु. । खनाम-
ख्यातकमलजातीयपुष्पे । शुक्तिं कूल, (हृणा) कूल ।
हि कीजि । मं उत्पल । सु.चि.३५. । गुणाः—
कषायं मधुरं शीतलं पित्तकफरक्तघ्नञ्च । राज. ।
शीतलं खादु रक्तपित्तघ्नं दाहशमनमभिधानिकृमि-
हरञ्च । रा.नि.व.१० । सामान्येनोत्पलं शीतं खादु-
दाहहरं मतं । रक्तदीर्घं अमं वान्तिं भान्तिं जूर्तिं
कमीनू जयेत् । द्रव्यगुणः । नीलोत्पली । नीलशुक्ति ।
सि.यी.र.पि.चि.सिद्धतमयोगे, श्रीकण्ठः । “बासा
कषायोत्पलसन्निपद्युः ।” सि.यी.यञ्च-चि.च्यवन-
प्राशे । वा.सू.१५५, अन्नमादि । पञ्चकाष्ठे । “प-
थ्योत्वलघान्यरोहिणीविश्वैः ।” च.द.ज्वराती.चि.अ-
नञ्जलादिः । पुष्पे । मे. । जलजानपुष्पमात्रे । अम. ।

उत्पलः । त्रि । नांसशब्धे । हे.च. ।

उत्पलकः । पुं । क्षेत्रकारीषे । वनपूर्णे । प्र. र.सा.सं. इयमारणे । नीलोत्पले । नीलगुन्धि । रा.नि.व.१० ।

उत्पलकन्दः । पुं । शालूके । रत्ना. ।

उत्पलकुष्ठकः । पुं । कुष्ठौषधी । वै.निघ. ।

उत्पलकेसरम् । स्त्री । पद्मकेसरे । भैष.सुद्र-री.चि.कनकतैले । [विशेषि । श.मा. ।

उत्पलगन्धिकम् । स्त्री । अतिसुरभिवन्दन-

उत्पलगोपा । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । श्वेत श्यामानता । वै.निघ. ।

उत्पलदलम् । स्त्री । तन्नामकास्त्रविशेषे । तच्च क्तेदने भेदने च प्रयुज्यते । लक्षणं यथा—“उत्पला-ध्यङ्गधाराव्यं भेदने क्तेदने तथा ।” अत्रि. ।

उत्पलपत्र(क)म् । स्त्री । वैद्यकास्त्रविशेषे क्तेदने भेदने च । तत्परिमाणं षडङ्गुलम् । सु.सू. ८अ. । म.द.व.१४अ. । तिलके । धरणिः । कुवलयपत्रे । हे.च. ।

उत्पलमेधकः । पुं । उतायतसमीभयपालि-कर्षवन्धनाकृतिविशेषे । सु.सू.१६अ. । [र.पि.चि. ।

उत्पलमृत् । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायां । च.द.

उत्पलशारिवा । स्त्री । श्यामालतायाम् । प.सु. । र.मा. । अनलमूले । अम. । भैष.ध.भ.चि. ।

उत्पलषट्कम् । स्त्री । योगविशेषे । “उत्पलं धान्यकं शुक्लीं पृथ्निपर्णीं बलायुतं । बालविल्वं गवां तक्रेषाशुष्केन च पेषयेत् । तेन लाजकृतं मण्डं दीय-मान्नीय शीतलम् । ज्वरातिसारशमनं हुताग्निबल-प्रदम् ॥” हा.अत्रि.३स्था.३अ. ।

उत्पलादिः । पुं । कषायवर्गविशेषे । उत्पलर-क्तोत्पलकुमुदसौगन्धिककुवलयपुष्परीकानि मधुक-क्षेति । गुणाः—“उत्पलादिरयं दाहपित्तरक्तप्रणा-ग्निः । पिपासाविषहृद्दोषहर्दिसूर्क्षाहरी गण” इति ॥ सु.सू.३८अ. । भावप्रकाशे लस्यविधः । यथा—“उत्पलं नीलमारक्तं कङ्कारं कुमुदं तथा । त्रेतायोञ्जश्च मधुकमुपलादिरयं गणः ॥ सुश्रीतलो हरखेवं दाहं तृष्णां हृदामयम् । रक्तपित्तञ्च सू-र्क्षाञ्च तथा हर्दिसरीचकम् ॥” इति ।

उत्पलिनी । स्त्री । कुमुदपत्रे । शुन्धिकूलेत्र थाङ् । लषकमलिन्यां । हिं कौञ्जिकीटी । गुणाः

— हिमा तिका रक्तामयन्नी पिपत्नी तापकफका-सदृश्यायमवनिन्नी च । तस्या वीजगुणाः— स्नादु-रुचं हिमं गुण च । रा.नि.व.१० । [मि.खचिकं ।

उत्पली । स्त्री । तपचर्पव्याम् । तूषेत्र चापङ्गा ।

उत्पाटः (तः) । पुं । कर्णपालीगतरीमे । तस्य लक्षणं—“गुर्वाभरणसंयोगात्ताडनाहर्षणादिति श्लो-थः पाल्यां भवेच्छ्यावः दाहपाकरुजान्वितः । रक्तो वा रक्तपित्ताभ्यामुत्पातः स गर्दी मतः ॥” मा. नि. । कर्णपाल्या उपद्रवे । सु.उ.२०अ. ।

उत्पाटनम् । स्त्री । वायुजन्यव्रणवेदनाविशेषे । उन्मूलने । सु.सू.२२अ. ।

उत्पादकः । पुं । शरमे । हे.च. ।

उत्पादशयनः । पुं । टिट्ठिभर्षलक्षि । हे.च. ।

उत्पादिका । स्त्री । उपत्रिहिकायाम् । हा.रा. । हिलमौचिकायाम् । शि.के. । उपोदिकायां । पूं.हे. । त्रिका. । देहिकानामक्रीटविशेषे । श.च. ।

उत्पारः । पुं । शङ्खते ।

उत्पाली । स्त्री । आरीश्वे । श.च. ।

उत्पिञ्जलः । त्रि । भृशमाकुले । हे.च. ।

उत्पिष्टसन्धिः । पुं । सर्वरूपेषु, अस्थिसन्धी-घर्षणे । तेन सन्धावुभयतः शोफो वेदना च भव-ति । सु.नि.१५अ. । See भग्नम् ।

उत्पीडः । पुं । सुरामण्डे । फेने ।

उत्पुटकः । पुं । कर्णपालीगतरीगविशेषे । सु.सू.१६अ. । कर्णपालीवेषीपद्रवे । सु. ।

उत्प्राणः । पुं । श्वासे । वै.निघ. । [न्द्रिये । मी. ।

उत्फुल्लः । त्रि । विकसिते । हे.च. । क्री । स्त्री

उत्सङ्गः । पुं । क्रोडे । रा.नि.व.१८ । “क्रोडमङ्ग-लथीत्सङ्गः प्राग्भागे वपुषः स्मृतः ।” राज्ञ. व्रण-वक्षुप्रदेशे । सु.चि.१अ. । पञ्चतमध्यदेशाकारव्रण-बन्धविशेषे । वा.सू.२८अ. ।

उत्सङ्गपिडका । स्त्री । लक्षणं—नेत्रवर्त्मगत-रीगविशेषे । नेत्राधीवर्त्मनि सञ्जातपिडकायां । सा च स्थूला कण्डूमती, अधीवर्त्मनि शीतल्ला दन्ता-

भनरमुखी, वहिषामानःपुया च । “अभ्यन्तर-
मुखी तामा वाह्यती वर्त्मनश् या । सोत्सङ्गीत्यङ्ग-
पिङ्का सर्वज्ञा स्थूलकण्डुरा ॥” मा.नि. ।

उत्सङ्गी । पुं । नाङ्गत्रणविशेषे । नानी वा । सु. ।

उत्सर्जनम् । स्त्री । दाने । अम. ।

उत्सर्जनी । स्त्री । गुदस्य द्वितीयबली । लक्षणं
यथा—“उत्सर्जनी तु तदधः सा सार्द्धाङ्गुलसम्भ्र-
ता ।” भा. ।

उत्सर्था । स्त्री । प्राप्तप्रजननकालार्था गवि ।
पान नशेवार योग्या गांठी । जटा. ।

उत्सवः । पुं । इक्ष्वाप्रसवे । उत्सके । उत्साहे ।
क्षीधे । म.वचिकं ।

उत्सादनम् । स्त्री । उदत्तने । भा.म.४भ.ने.
रो.चि. । “ताः प्रोचणीत्सादनलेपनादीन् ।” “उ-
त्सादनाद्भवेत्स्त्रीणां विशेषात्कान्तिमद्वयः ।” सु.चि.
२४अ. । उत्सवे । रत्ना.अने. । समुल्लेखने । मी.न
चतुष्कं । निष्पत्त्य त्रयस्य उत्सर्ताकरण्यां सु.चि.१अ. ।

उत्साहः । पुं । मनस उल्लासे । अम. ।

उत्साहयुक्तः । पुं । शरमे । मद्.व.१२ ।

उत्साही । पुं । भक्तरीगिणि । [वा.सू. ।

उत्सिंहनम् । स्त्री । नासया ऊर्ध्वत्रासधारणे ।

उत्सुकः । त्रि । उत्काङ्क्षिते । अय. ।

उत्सूरः । पुं । सन्ध्याकाले, दिनावसाने । छं.च. ।

उत्सृष्टः । त्रि । त्यक्ते । अम. ।

उत्सोधः । पुं । शरीरौत्रत्ये । देहे । अम. ।

उत्स्रायः । पुं । मन्दहास्ये । वै.निघ. ।

उत्स्रितः । पुं । धुसूरफले । श.च. ।

उत्स्रिमिका । स्त्री । आतङ्गविशेषे । हे.च. ।

उत्स्रिपणम् । स्त्री । व्यजने । धान्यमर्द्धनवमुनि
हे.च. ।

उत्स्रिपमर्शं । स्त्री । शङ्खधयोपरिकेशप्रान्दस्य-
मर्शेणि । तत्र विशल्यमर्शेषां युगलं तन्नामैव ति-
ष्ठति । सु.शा.६अ. ।

उद(क)म् । स्त्री । जले । श.र., रा.नि.व., १४ ।
पुं । करिशङ्खलायाम् । हला. ।

उदकप्रक्षेपणम् । स्त्री । जलप्रक्षेपेण जलस्य
श्रीतीकरणोपाये । सु.सू.४५अ. ।

उदकमश्रिका । स्त्री । जलप्रसाधनार्थमाधा-
रविशेषे । सु.सू.४५अ. ।

उदकमञ्जरीरसः । पुं । रसोऽयं निराम-
ज्वरे दीयः । मात्रा २ र. अनुपानं चार्द्रकरसः ।
अत्र ऊषणं मरिचं शर्करा विषं । मतानरे शर्करा
सर्वद्रव्यसमा । त्रिरात्रं २४ प्रहरपर्यन्तम् । पाठः—
“सूती गन्धद्वयः सोषण. स्यादन्तेकुल्या शर्करा
मत्स्यपित्तैः । भूयो भूयो भावयेच्च त्रिरात्रं वल्ली
दीयः शङ्खरेवस्य वारा ॥” पाठा १ भ. गङ्गक १
भ. मोहागारं तै १ भ. मरिच १ भ. विष ४
भ । केह केह टिनि ४ भाग रत्नम । अत्र
शर्करास्थाने मनःशिलादानेन चन्द्रशेखररसो भव-
ति । र.सा.सं. ।

उदकमेहः । पुं । कफोत्थमेहविशेषे । लक्षणं
—“अच्छं बहुसितं शीतं निर्गन्धमुदकीपमं । मेह-
मुदकमेहेन किञ्चिदाविलपिच्छिलम् ।” मा.नि. ।

उदकवहस्त्रोतः । स्त्री । जलवहनाद्यां । ते
च हे तथीर्मूलं तालु क्षीम च । सु.शा.६अ. ।

उदकवहा । स्त्री । मूत्रवहसिभिमप्रने धमनी-
दये । तथीर्मूलं तालु क्षीम च । सु.शा.६ ।

उदकघटपल(घृत)म् । स्त्री । अर्शोरीगे ।
तिलतैलं ४ श. वारि १२ श. दुग्धं ४ श. यवहा-
रादीनां प्रथेकं पलं कल्कं दत्त्वा पचेत् । पाठः—
“सत्तारैः पञ्चकीलेभु पालिकैस्त्रिगुणोदके । सम-
क्षीर घृतप्रस्य ज्वराशःश्लेहकासहत् ॥” घृत ४
श. क्षन १२ श. दूध ४ श. पक्षकाल, यदक्षार
प्रदोटाक १ पं. (८ तो.) । ईशा कक. च.
द.अर्शः-चि. । [रा.नि व.४ ।

उदकिका । स्त्री । बलानामक्षुभे । वेलेण्डा ।

उदकी । स्त्री । पाठायाम् । आकृनादि । वै.
निघ.ग्रह.चि.२अतिविषादिः ।

उदकीर्णः (र्थः) । पुं । महाकरञ्ज । उह्र-
करञ्ज । हिं अरारि । रा.नि.व.६ । र.मा.भा.पू.
१भ.ग.व. ।

उदकीर्था । स्त्री । पूतीकरञ्जे । नाटिकरञ्ज ।

वा.टी. हेमा। वा.सू.१५अ.चर्कादिः। “प्रत्यक्पृथी-
पीततैलीदकीर्थां।” च.सू.२अ.वमने, फलिनीव.
१अ.। सु.सू.२६अ.कफशमने। [दकीदरम्।

उदकीदरम्। स्त्री। जलीदरनामरीने। See

उदक्या। स्त्री। रज.खलायाम्। अम.।

उदगयनम्। स्त्री। उत्तरायणे। अम.।

उदयदन्। चि। महादन्तकरिणि। हे.च.।

उदञ्चनम्। स्त्री। पिषाने। टांकनौ। हला।

उदण्डपालः। पुं। मल्लविशेषे। दानकोपाग
गाह्। मी.लपचक्रं। [प०८५। रा.नि.व.१६।

उदया। स्त्री। तैलपिपीलिकायाम्। लालाप-

उदधिः। पुं। समुद्रे। रत्ना.। [अभिकफः।

उदधिकफः। पुं। समुद्रफेने। च.द.। See

उदधिकफलम्। स्त्री। समुद्रफेने। वै.निघ.।

उदधिफेनः। पुं। समुद्रफेने। च.द.रस.र.
बाल.चि.। See अभिकफः।

उदधिमलः। पुं। समुद्रफेने। राज.।

उदधिलवणम्। स्त्री। सामुद्रलवणे। भा.।

उदधिशक्तिः। स्त्री। मुक्तास्कीटे। समुद्रेण
विभूक्तं। [लवणं। भा.पू.१भ.।

उदधिसम्भवम्। स्त्री। सामुद्रलवणे। प्राञ्ज-

उदन्तिका। स्त्री। दन्ती। हारा.।

उदन्या। स्त्री। पिपासायाम्। रा.नि.व.२०।
See दृष्या।

उदपर्णी। पुं। कुष्ठाविशेषे। सु.सू.२८अ.।

उदपानः। पुं, स्त्री। कूपे। अम.।

उदमत्यः। पुं। उदकप्रधानमस्ये। च.सू.६अ.।
जलालीङ्गितसघृतमत्नी। स च यीषे सेव्यः। भा.।
प.सु.।

उदमानम्। स्त्री। वारिमानादके।

उदम्बरः। पुं। शरीरजलमिमेदे। शार्ङ्ग.७अ.।
See कृमिः। स्त्री। तावे। ताम्बा। च.टी.।

उदयः। पुं। उत्पत्तौ।

उदयभास्करकर्पूरः। पुं। खनामख्यातक-

पूरि। स च पकः। सदलनिर्दलमिदिन विमिदः।
गुणाः—‘पीतः सरः खल्वकः सम्रोक्तः कठिनः
कटुः समुदितः स्याद्दीपकीर्णैर्लघुः। श्रौदः पिप-
करः कफकृमिविषान् वातञ्च नासाश्रुतिं लाक्षा-
सावगलयद्दी च शमयेत्। जङ्गाजङ्गलापहः।’ वै.
निघ.।

उदयभास्कररसः। पुं। कुष्ठाधिकारि रसः।
अत्र केवलं गन्धकेन मृतं तामं दशभागम्। अमृतं
विषं, तस्य द्वौ भागौ। र.सा.सं.। पाठः—“ग-
न्धकेन मृतं तामं दशभागं समुद्धरीत्। उषषं (षा)
पञ्चभागं (गा) स्यादमृतञ्च द्विभागकं। श्लक्मचूर्णौ-
कृतं सर्व्वं रक्तिकैकप्रमाणतः। दातव्यं कुष्ठिने...
...॥ उषषं स्थाने चूर्षणमिति। रसे.चि.।
“पिपुप्ली पञ्चभागा स्यादिति।” सा.कौ.। तामा
१० तो.। पिपुल ५ तो.। शूत्र विष २ तो.।
जलं पिपा रक्तिप्रमाणा वटी कार्था। यथाञ्जरे
पिपुलमूल ५ तो.। अशुभते त्रिकटु ५ तो.।
अन्यः हिक्काशसि। पाठः—“धान्यां स्तकं गन्धं
श्वेतापामार्गजद्रवैः। तुल्यांशं मर्ह्यंश्चाप्रियन्ते पा-
तालकं पर्वत्। ऊर्ध्वलघुसु संयास्या रसी हृदय-
भास्करः। आसं पञ्चविधं हलि विगुणमशुपामतः॥
रस.र.। अज, पारा, गङ्गक समानभागे श्वेत
आपांश्रमे गाडिग्रा पातालवश्चे पाक कारि-
ले यश्चेर उक्ते भागे ये वञ्ज नागे, ताही
उदयभास्कर-रसः।

उदरम्। स्त्री। नाभिसनमध्यभागे। पेट।
रा.नि.व.१८। तन्नामकरार्गे। उर्दारो रोगः। त-
दष्टविधम्—वातपित्तकफसन्निपातैः चतुर्विधं स्त्री-
हृज्यं मलसञ्चयज्यं चतुर्ज्यं जलसञ्चयज्यञ्चति।
अस्य निदानं—अग्निमान्द्यार्जौर्मलसञ्चयादिकम्।
कुपितवातादिभिः खंदवहाम्बुवहस्रोतसि रुद्धे, त-
था प्राणापानाभ्यामग्नौ दूषिते तदुत्पद्यते। साधा-
रणलक्षणं—“आशानं गमनेऽग्नौदोर्बल्यं दुर्ब-
लाग्निता। शोफः सदनमङ्गानां सङ्गी वातपुरीष-
योः। दाहदृष्या च सर्व्वेषु जठरेषु भवन्ति हि॥”
सु.नि.७अ.। “सर्व्वमेवीदरं प्रायी दीपसङ्कतिर्ज-
मतं। अतो वातादिशमनी क्रिया सर्वा प्रशस्यते।
वर्ज्जमन्दत्वमायाति कुची दीपप्रपूरिते। अजीर्णा-
न्वित्नेश्वैर्मन्दापी मलसञ्चयात्॥ दद्याः खेदाः

शुभादिनी जनयन्त्युदरं वृथा। आधानमासताम्बलं
नतिरन्या क्रशाङ्गता ॥ शीथः सदनसङ्गानां दाह
सन्द्रा विवर्षता। विद्वातसङ्गः पादाभ्यां शीथ
आगमलक्षणम् ॥ पूर्वैरुपम् ॥ भीदकानुपत्रं सांसं
शाकं पिष्टकृतं तिलाः। व्यायामाश्वदिवास्वप्रथान
पानं विवर्षयेत् ॥ तथोष्णलवणास्नानं विदाह्नीनि
गुरुणि च। नाद्यादन्नानि अठरी तीथपानं विव-
र्षयेत् ॥ रस.र.।

उदरग्रन्थिः । पुं । अग्ररौरीगे । गन्धरौगे ।
हे.च.। अन्ते । अं(२.३)। जीङ्ग । Wil.

उदरनाडी । स्त्री । अन्ननाडाम् ।

उदरपरीक्षा । स्त्री । अठरपरीक्षायाम् ।

उदरपिशाचः । पुं । स्वप्नान्नभक्षके । हे.च.।

उदरपीडा । स्त्री । उदरामये ।

उदरभङ्गः । पुं । अतिसाररोगे ।

उदररसः । पुं । उदरस्थपाचकरसे ।

उदरव्याधिः । पुं । उदरामये ।

उदरस्फुटा । स्त्री । नागवल्गुगाम् । वै.निघ.।

उदराग्निः । पुं । अठराग्नौ । [निघ.।

उदरानलपत्रकः । पुं । लघुतालीशपत्रे । वै.

उदरामयः । पुं । अतिसाररोगे । See अ-
तिसारः ।

उदरामयकुम्भकेशरी । पुं । मीहाधिकारे

रसः । अत्र शुलं तासं, कटुकं त्रिकटुकम्, लव-

णानि पञ्चलवणानि, कणामूलं पिप्पलीमूलम् ।

अत्र वृद्धाः चव्यं चित्रकचूर्णञ्च न प्रयच्छन्ति ।

पाठः—“रसगन्धकभक्षतासकं कटुकलारयुतं स-

टङ्गणं । कणमूलकचव्यचित्रकं सधमानीलवणानि

रामठं । समभागमिदं विभावयेत् खरतापे लथ

जम्बुशरिषा। उदरामयकुम्भकेशरी रस एष प्रधि-

तोऽस्य माषकः ॥ सुरवार्युतु दापयेद्विषक्..... ।

र.सा.सं. । पान्ना, गन्धक, ताम्बा, त्रिकटु, यव-

कात्र, मोहागारं शैथ, पिप्पलीमूल, चहे, चि-

त्रेतरमूल, पञ्चलवण, यमान एवञ्च हिञ्ज्रेतोक

समान भागां लघुवुर रसे मर्दना मात्रा १माशा।

उदरारिरसः । पुं । उदराधिकारे रसः । व-

न्नीचीरेण बुचीचीरेण । पाठः—“पारदं शुक्तिगु-

त्यञ्च जैपालं पिप्पलीसमं । आरम्बधफलान्मञ्जा
वन्नीचीरेण मर्दयेत् ॥ माषमात्रां वटीं खादेत् स्त्री
णां जलोदरं जयेत् । चिञ्चकस्वरसञ्चानु पथ्यं द-
र्घोदनं हितम् ॥” र.सा.सं. ।

उदरावर्त्तः । पुं । नाभौ । रा.नि.व.१८ ।

उदरावेष्टः । पुं । शरीरकृमिभेदे। पाटोऽरुमि
शाङ्क.७अ. । See कृमिः ।

उदरिणी । स्त्री । गर्भवत्यां । हे.च.। [हे.च.।

उदरिलः । त्रि । महीदरयुक्ते । ऊंङिगूळ ।

उदरी । त्रि । उदरिले । हे.च.।

उदर्कः । पुं । धूम्रवृक्षे । मदनकण्ठके । मयना
कौटो । मे.कचिकं ।

उदर्चिः । पुं । अग्नी । मे.।

उदर्दः । पुं । Erysipelas. रोगविशेषे । तन्न
क्षणं यथा—“वरटीदृष्टसंस्थानः शीथः सञ्जायते
वह्निः । सकण्डूसीदवहलः कर्द्द्विज्वरविदाहवान् ।
उदर्दमिति तं विद्याच्छीतपित्तमथापरे । वाताधिकं
शीतपित्तमुदर्दञ्च कफाधिकम् ॥” भा.नि. ।

उदर्दप्रश्मनवर्गः । पुं । उदर्दश्मनयोगवि-
शेषे । यथा — तन्दुकपियालबदरखदिरकदरसम-
पण्यांश्चकर्णांजुनासनारिमेदा इति दश । उर्दद,
पेयाल, कूल, थदिर, श्वेत्थदिर, छातिग,
शाल, अञ्जून, पीतशाल, विट्थदिर । अ.भ.
४अ. । [Wil.

उदर्धः । पुं । Scarlet fever. ज्वरविशेषे ।

उदलावणिकः । त्रि । लवणोदकसिद्धव्यञ्जने।
हला.।

उदश्चित् । स्त्री । अर्द्धजलतन्त्रे । अर्द्धेक जल
घोल । र.सा.अम.। “दधाम्नी यदि समे तदुद-
श्चिदाहः ।” रा नि.व.१५ । प.प्र.३ख. । गुणाः—
स्येन कुष्ठनाशनं वृथादाहसुखशीघ्रपन्नं । राज. ।
पित्तश्लेष्मणम् । रा.नि.व.१५ । [वै निघ.।

उदात्यूहः । पुं । जलकाकि । पांनकोडी ।

उदानः । पुं । कण्ठस्थवायी । “उदानः कण्ठ-
देशस्थः ।” भा. । “उदानस्य पुनः स्थानं नाभ्यु-
कण्ठ एव च । वाक्प्रवृत्तिः प्रयतोऽर्धिलवर्षादि-
कर्म च ॥” अ. । “उदानो नाम अर्द्धमुपैति

पत्रनीलमः । तेन भावितगीतादिविशेषोऽभिपद्यते । ऊर्जनवृगतान् रोगान् करोति च विशेषतः ॥” सु.नि.१३. “तत्कर्म ऊर्जनयनम् ।” वा. म.११.३. उदरावर्ते । सर्पे । नामी । मे.नचिकं । पञ्चषि । श.र. ।

उदारः । पुं । दीर्घशाली । अश्रुवित्पथ ।

उदावर्तः । पुं । नामी । सर्पविशेषे । Disease of the bowells, iliac passion. रोगविशेषे । भूतो । मे । हे.च । रोगेणानेन मलसूत्रवायुरीषी भवति । तस्य निदानं सम्प्राप्य । “वातविष्णुत्रृश्रासृचवीद्धारवमीलियत्तुत्तुष्णोक्ता-मनिद्राणां धृत्योदावर्तसम्भवः ॥” क्रमिष लक्षणं यथा — वातसूत्रपुरीषाणां सङ्गीधानं क्लीकृजा । जठरे वातजायास्ये रोगाः स्युः वातनियहता ॥ आटीपण्णो परिकर्तिका च सङ्गः पुरीषस्य तथोर्ध्वातः । पुरीषमास्यादथवा निरिति पुरीषवेगोऽभिहते नरस्य ॥ वक्षिसेहनयोः शूलं सूत्रकृच्छं शिरीरुजा । विनामी वङ्गणानाहः स्वास्त्रिङ्गं सूत्रनियहे ॥ मन्यागलस्रभशिरीविकारा जृम्भोपघातात् पवनात्मकाः स्युः । तथाचिनासावदनामयाश भवन्ति तीव्राः सहकर्षरीगैः ॥ आनन्दजं वाप्यथ शो-कजं वा नेत्रोदकं प्राप्तमसुप्ततो हि । शिरीगुक्तं नयनामयाश भवन्ति तीव्राः सह पीनसेन ॥ मन्या-स्रभः शिरःशूलं अर्दिताह्वीवमेदकी । इन्द्रिया-श्चाद्यदौर्बल्यं चवथीः स्वादिधारणात् ॥ कण्ठा-स्यपूर्णलमतीव तीदः कृत्रस्य वायोरथवा प्रवृत्तिः । उद्धारवेगोऽभिहते भवन्ति घोरा विकाराः पवन-प्रभृताः ॥ कण्डकोठाकचिव्यङ्गशोथपाङ्गामयञ्च-राः । कुष्ठवीसर्पहलासाः कुर्द्धिनियहजा गदाः ॥ सूत्राशये वै गुदमुक्तयोश्च शोथोरुजा सूत्रविनिय-हस्यं । शृङ्गाशरी तत्सवर्णं भवेच्च ते ते विकारा विहते च शक्ते ॥ तन्द्राङ्गमर्द्दावकचिः अस्य च-घाभिघातात् कृशता च दृष्टः । कण्ठास्यशोषः श्वषणावरोधः दृष्ट्याभिघातात् इदं व्यथा च ॥ आत्मस्य निश्वासविनियहेण हृद्रोगमोहावथवापि युक्तः । जृम्भाङ्गमर्द्दोऽभिशिरोऽतिजार्ण निद्राभि-घातादथवापि तन्द्रा ॥ वायुः कीटातुगी रुचैः कषायकटुतिक्तकैः । भोजनैः कुपितः सद्य उदा-वर्तं करोति च ॥ वातसूत्रपुरीषाष्टकफमेदीवहानि वै । कीटास्युदावर्तयति-पुरीषं धृतिवर्तयेत् ॥

तसी हृद्विशिग्लार्थः हलासारतिपीडितः । घाते-सूत्रपुरीषाणि कृच्छेण लभते नरः ॥ इति । मा.नि.। “विहसुधापत्रतिलादिशाकयास्योदकानूपरसैर्यवा-त्रं । अन्यैश्च दृष्टानिलविडम्भिरघान् तथा प्रसन्ना गृह्णीधुपाथी ॥ रस.र. ।

उदावर्ता (वृत्ता) । स्त्री । Difficult menstruation. वायुजन्मस्त्रीयोनिरोगविशेषे । सा कष्टेन सफेनिलं रजो मुञ्चति । “सफेनिलसु-दावृत्ता रजः कृच्छेण मुञ्चति ।” भा.म.४३.योद्ध-री चि. ।

उदितः । पुं । नीवारि । उद्विधान । प.सु. ।

उदीचम् । स्त्री । ङीवरे । सूत्रकं वाला । प. म. । रा.नि.व.१० । तं कृशवेरु । सि.यो.ज्व.चि. पङ्कपापीये । “चन्दनोदीचनागरेः ।” सिं.थी. ज्व.चि.किरातादी । “चन्दनोदीचवत्सकैः ।”

उदीचकाष्ठम् । स्त्री । तीपचिनीतिव्यातद्रव्ये वै निघ. ।

उदीचणम् । स्त्री । दर्शने ।

उदु(दू)खलम् । स्त्री । गुग्गुली । मे. । कौङ्-भाण्डे । शीगान्दिष्ट इति लोके । तच्छुलकच्छना-र्थपात्रे । उथ्वी इति च लोके । अम. ।

उदुम्बरः । पुं । Glomerous fig tree, (Ficus glomerata.) यज्ञाङ्गुले । यच्छुङ्गुर-गच्छ । गुर्ज. हिं गुन्वार । मं उम्बराचेभाङ् । उन्. उदुम्बर । ज.द. । सु.म.३५.न्ययोधादिः । गुणाः—“उदुम्बरः शीतलः स्याद्गर्भसम्भानकारकः । व्रणरीपणकृद्गुनी मधुरलुवरो गुरुः । अस्थिसम्भान-कृद्गुण्यो कफपित्तातिसारकान् । योनिरोगं नाश-यति वृक्तवैवास्य शीतलं । दुग्धदं तुवरं गर्भं व्रण-नाशकरं स्मृतं । कीमलञ्चास्य च फलं स्रभकृत्तुवरं मतं । हितकारि तृषापित्तकफरक्तृरुजापहं । म-ध्यमं कीमलं स्वादु शीतलं तुवरं मतम् । पित्त-देषामीदकरं रक्तलुप्तवमोहरम् ॥ वै.निघ. । व्रण्यः गुरुः कफपित्तरक्तप्रथ । हिमः रुचः पित्तकफास-जित् मधुरः वण्यः व्रणशीधनरोपण्य । म.द.व.५। भा.पु.१३.भ.वटादिव. । तथा अस्य पक्तफलगुणाः मधुरं हिमं क्लमिकरं रक्तपित्तदृष्टादाहसूक्ष्मीघ्नम् । सुपक्तफलगुणाः—अतिशीतलं मधुरं पित्तत्रमशो-घ्नम् च । अपक्तफलगुणाः—कषायलं दीपनलं क-

चिकरलं मांसकरलं शोणितविकारजननत्वच ।
अस्य वल्कलगुणाः— शीतं कषायं प्रषणं गर्भसंर-
क्षणं सान्द्यजनकञ्च । रा.नि.व.११ । कुष्ठविशेषे ।
प्राये । रा.नि.व.१२ । जलुफले । भा.पू.३भ. ।
क्षौ । कर्षे, २ तो. । प.प्र.१ख. । तात्रे । मद.घ.
४ । तीक्ष्णमात्रे । वै.निघ.पाना.षि.चिफलादिलेहे ।
मैट्टे । चिका. । [व.१ ।

उदुम्बरच्छदा । स्त्री । इक्ष्वदनौष्ठे । मद.

उदुम्बरदला । स्त्री । इक्ष्वदनौष्ठे । रा.नि.
व.६ । [मा. लघुदन्तौष्ठे । भा.पू.१भ. ।

उदुम्बरपर्णी । स्त्री । दन्तौष्ठे । प.सु. । र.

उदुम्बरमशकः । पुं । मूषिके । वै.निघ. ।

उदुम्बरी । स्त्री । काकोदुम्बरिकायाम् । मं
कालाउंबर । रा.नि.व.११ ।

उदूखलम् । स्त्री । तख्खलादिकखलनाथं काष्ठ
पात्रे । उथ्लि । गुग्गुली । म.लविकं ।

उदूखलसन्धिः । पुं । उदूखलाकारशीवीर्ङगत
सन्धि । भा. । कक्षावङ्गणदशनसन्धिः । सु.शा ५ अ. ।

उद्गमः । पुं । वान्ती । वमि । वै.निघ. ।

उद्गमनीयम् । स्त्री । धीतवस्त्रे । शो.७ अ. का-
पठ् । अम. ।

उद्गारः । पुं । उद्गमने । कण्ठगर्जने । ङेकूत्र
इति भाषा । जटा. । “स्नानेरीजःचयाद्गुःखाद-
जीर्णाच्च यमोद्गवात् । उदानकीपादाहारस्मास्थिर-
त्वाच्च यद्गवेत् । पवनस्थीर्ङगमनं तसुद्गारं प्रचक्षते ॥”
शाङ्ग.२६ अ. । कर्ष्याम् । रा.नि.व.२० ।

उद्गारकमणिः । पुं । प्रशाले । पला । मं
पौषले । रा.नि.व.१३ ।

उद्गारणम् । स्त्री । उद्गारकरणे ।

उद्गारशक्तिः । स्त्री । उद्गारानवरीधे, सधूमा-
क्षीद्गाराभावे । [जीरके । भा.पू.१भ. ।

उद्गारशोधनः । पुं, स्त्री । श्वेतजीरके, कृष्ण-

उद्गारशोधिनी । स्त्री । जीरके । वै.निघ. ।

उद्गि(ही)रणम् । स्त्री । उद्गारे । वमने । वि-
ज.र. ।

उद्गाहः । पुं । उद्गारे । ङेकूत्र । वै.निघ. ।

उद्गः । पुं । दृश्यमायी । म.चदिकं । हसपुटे ।
हे.च. ।

उद्गटम् । स्त्री । वार्ताकुपुष्ये । वै.निघ. ।

उद्गर्षणम् । स्त्री । गावादिघर्षणे । इष्टकखण्डे-
नीर्घर्षणे कख्खूकीठनाशः शिरामुखकारकत्वञ्च ।
राज. ।

उद्गसम् । स्त्री । मांसे । हारा. ।

उद्गाटकम् । स्त्री । घटीयर्के । हे.च. ।

उद्गातः । पुं । पादस्त्रलने । कालभेदे । म.त-
विकं । पवनाभ्यासयोगाय कुम्भकादित्रये । विश्व.
तविकं । अस्त्रे । चिका. । [कीटे । उं.अ. ।

उद्गंशः । पुं । मत्स्ये । उकूप । हे.च. । दंश-

उद्गण्डपालः । पुं । मत्स्यविशेषे । गौडिकी
गण्ड । सर्पविशेषे । म. ।

उद्गानकः । पुं । शिरीषवृक्षे । रा.नि.व.८ । तं
कांडगीगुप्लु । तुलसी । विश्व. ।

उद्गानुरः । वि । उत्कटदन्ते, कारालदन्ते । म. ।

उद्गारदा । स्त्री । शकतरौ । शेषुन । मं
साग । वै.निघ. ।

उद्गारा (री) । स्त्री । गुडूच्याम् । श.च. ।

उद्गालः (कः) । पुं । (Cordia myxa or
Latifolia.) बहुवारवृक्षे । टालिता गण्ड । हिं
बहुवारि, लसीडा । प.सु. । अम.रा.नि.व.११ ।
See बहुवारः । चारण्यकीदने । मद.व.१० ।

उद्गाला । स्त्री । चारी इति महाराष्ट्रे ।

उद्गिष्टः । पुं । वदरवृक्षे ।

उद्गीपः (प्रः) । पुं । गुग्गुली । अ.टी.भ. ।

उद्गीशः । पुं । गिरिगण्डरूपे । हारा. । समास-
कथने । “समासकथनमुद्गीशः, यथा शल्यमिति ।”
सु.उ.६५ अ. । उपदेशे । हारा. ।

उद्गीहिका । स्त्री । उत्पादिकायां । बालवौ-
षति ख्याते महाराष्ट्रीयकीटविशेषे । पेटो(पौंका)
हारा. ।

उद्गमः । पुं । कटवासे ।

उद्गर्षणम् । स्त्री । रोमासे ।

उद्दाम्तः । पुं । निर्मदकरिचि । अम. ।

उद्दारा । स्त्री । गुरूयाम् । अ.च. ।

उद्दालनम् । स्त्री । सतैलस्रक्कपर्पूरकसुरीमरि-
चलक्चूर्णे । पाकराजः ।

उद्दूषणम् । स्त्री । रोमास्त्रे । हला. ।

उद्भृतः । त्रि । परिभुक्तीज्जमिते । मे.तत्रिकं ।

उद्भटः । पुं । कच्छपे । शूरे । मे.टत्रिकं ।

उद्भवः । पुं । उच्यती । अम. ।

उद्भावः । पुं । उच्यति ।

उद्भिजः । त्रि । उद्भिजे । अ.टी.र. ।

उद्भिज्जः । त्रि । उद्भिदी जाते । इन्द्रगीपमच्छू-
कादी । अम. ।

उद्भित् (द्) । त्रि । गुम्मादी । तच्च पञ्चधा—
तच्चः गुम्माः खता वल्ली टणश्च । अम. ।

उद्भिद्म् । स्त्री । भूमिसुद्विय उद्भमज्जःस्थाने ।
वा टी.हेमा.। सामुद्रखवणे । पां.। न.व.। र.मा.।
Culinary salt. साम्बविलवणे । रसर.अर्भः-
चि. । त्रि । तर्वादी ।

उद्भूतः । त्रि । उच्यते, जाते ।

उद्भेदः । पुं । अङ्गुरे । रा.नि.व.२ ।

उद्भमः । पुं । उद्भेने । अम. ।

उद्यमः । पुं । उद्योगे ।

उद्यानम् । स्त्री । उपवने । उद्यानं स्वयमपरैः
समनु लोकोरन्वेषां विभववताश्च पुष्पवाटी । हला.।

उद्यावः । पुं । नियन्ते । संयोजने ।

उद्योगः । पुं । वेष्टायाम् ।

उद्द्रः । पुं । जलमाजारे । उद्दिङ्गल । हारा. ।
जलनकुले । षेण्डे इति भाषा । त्रिका. ।

उद्द्रथः । पुं । वृक्षविशेषे । कूकूशर्माका ।
ताम्रचूर्णे । कूक्कड़ा । मे. । पाचके ।

उद्द्राहः । पुं । रक्तचित्तके । वै.निघ. ।

उद्द्रिक्तचित्तता । स्त्री । पाना.व्ययीने. । अ-
चतायाम् । रा.नि.व.२० ।

उद्द्रेकः । पुं । रजोगुणे । रा.नि.व.२१ । महा-
निन्दे । भा.न.१५. ।

उद्दत्तरः । पुं । संकसरे । हि.च. । [कत्रा.।

उद्दमनम् । स्त्री । उद्दिरके, वानी । वमि

उद्दत्तनम् । स्त्री । विलेपने । चर्षणे । मी.अचम-
कां । तद्गुणाः—“उद्दत्तनं वातहरं कफमेदीऽग्नि-

लापहम् । स्थिरीकरणमद्धानां त्वक्प्रसादकरं प-
रं । उद्दत्तनं हरिद्राद्यैः कच्छुवैदक्ष्यरीत्यजित् ।

तिलेनीवर्त्तनं कच्छुरीचलश्लेषनाशनम् ॥” राज. ।
“उद्दत्तनं कफहरं मेदसः प्रविलापमम् । स्थिरी-

करणमद्धानां त्वक्प्रसादकरं परम् ॥” वा.सू.२५.।
“उद्दत्तनं वातहरं भाजकानलदीपनं । गात्रस्थिर-

त्वसुखितात्वक्प्रसादशुद्धलज्जत् ॥” म.द.व.११ । अ-
ह्ने । च.द.विषयि. । [याम् ।

उद्दहः । पुं । पुत्रे । उदानवायी । स्त्री । कन्या-

उद्दान्तः । पुं । निर्मदगजि । त्रि । उद्दमिते ।
मे.तत्रिकं ।

उद्दाहनी । स्त्री । बराटक्रे ।

उद्दिङ्गलः । पुं । जन्मविशाले । उद्दिताल इति
भाषा । षेण्डे इत्यपि क्वचित् ।

उद्दत्तः । त्रि । उल्लिते । [त्रिका. । चाञ्चल्ये ।

उद्देगम् । स्त्री । गुवाकफले । रा.नि.व.११ ।

उद्धम् । स्त्री । चापीने । गीर्वाण पाणान ।
हला. ।

उद्धान(र)म् । स्त्री । चुल्लाम् । अ.टी.अ. ।

उन्दकः । पुं । धवलयावनाले । शीतं जगत्त्र,
यज्ञात्रा । रा.नि.व.१६ ।

उन्दरः । पुं । मूषिके ।

उन्दिरमारी । स्त्री । मूषिकायां, तन्नाम्ना
कोङ्कणे प्रसिद्धायां । हेन्दूरमारी । गुणाः—“मूष-
कारी व कुट्टका नेत्रा चाखविषापहा । व्रणदीर्घं

नेत्ररोगं नाशयति च स्मृतम् ॥” रा.नि.व.४ ।
उन्दुकः । पुं । शरीरैकदेशे । भा. ।

उन्दुरः । पुं । मूषिके । [भा. ।

उन्दुवः (कः) । पुं । मूषिके । वन्यमूषिके । अ-
उन्दुकर्णा (गिर्का) (णी) । स्त्री । चा-

खकशींशतायाम् । हेन्दूरकाणी । रा.नि.व.३ ।
दक्षीमेदे । उन्दुकर्णा द्रवनीति उ. ।

उन्दूपर्या । स्त्री । आरुक्खर्या । रा.नि.व.२।

उन्दूवरम् । स्त्री । ताम्बे । भा. ।

उन्दू । पुं । कूलचरपयभेदे । उद्विड्वाण । सु. शा.१८५. । See कूलचरः ।

उन्मम् । स्त्री । सुरते । त्रि । क्लिप्ते । मी.नदिकं ।

उन्माहम् । स्त्री । काञ्चिके । अम. ।

उन्मत्तः । पुं । श्वेतधूमुरे । श्वेत धूकृता । ध-
सूरवृत्ते । प.सु. । र.सा., रा.नि.व.१० । सुषकुन्द-
वृत्ते । त्रि । उन्मादविशिष्टे । मी. ।

उन्मत्तकारिणी } स्त्री । दुग्धिकायाम् । हिं
उन्मत्ता } दुधियार ।

उन्मत्तरसः । पुं । शीताङ्गसन्निपाते रसः । “र-
सगन्धकतुल्यांश्च धूमुरफलजद्रवैः । मर्दयेद्दिनसेकन्तु
तुल्यांश्च त्रिकटुं चिपित् ॥” त्रिकटुसिंहात त्रिकटुचूर्णं
प्रत्येकं रसतुल्यं । र.सा.सं.शीताङ्ग.सन्निपात ज्व. ।

उन्मनः । पुं । उन्मादवायो । द्वीरूपपरिमाणे
(१६ अ.) । प.प्र.१भ. । [२०।

उन्मनायितम् । स्त्री । उन्मादे । रा.नि.व.

उन्मन्यकः । पुं । कर्णपालीगतरीगविशिषे ।
तल्लक्षणं—“कर्णे बलादङ्घ्रियतः पाल्यां वायुः प्रकृ-
प्यति । कर्णं संगृह्य कुरुते शीघ्रं स्तब्धमवेदनम् ।
उन्मन्यकः सकण्डूकी विकारः कफवातजः ॥ मा.
नि. । सु.चि.२५अ. ।

उन्मादः । पुं । (Mania) त्रापुरीमे । पाश्लव
श्लोके । स च मानसिकी व्याधिः षड्विधश्च ताव-
पित्तकफसन्निपातदुःखविषसंवनङ्गवति । सम्भाभिः
—मदयन्तुान्मादा दीषा यन्मादुन्मागंगाभिः ।
मानसीऽयमती व्याधिरुन्माद इति कीर्त्तितः ॥
एकैकशः सर्व्वश्च दीषैरत्यर्थमूर्च्छितैः । मान-
सेन च दुःखेन स पञ्चविध उच्यते ॥ विपा-
ङ्गवति षड्विध यथाखलं तत्र भेषजं । स चाप्रहङ्गल-
रूपे मदसंज्ञां विभर्त्ति च ॥ विषङ्गदुष्टाग्रचिभोज-
नानि प्रधर्षणं देवगुरुहिजानां । उन्मादहेतुर्भय-
हर्षपूर्व्वी मनोविधाती विषमाय चेष्टाः ॥ इति
तन्त्रेदनिदानम् । मा.नि. । यद्युन्मादः समुद्दिष्टः
संपपित्तसमुद्भवः । तथापि न दिना वातादुन्मादी
जायते भुवम् ॥ मध्यं यथा अन्धन्नं स्वापनमास

नश्च निद्रा सुशीतान्यनुलेपनानि । गीधूमसुङ्गाश्च-
शालयश्च धारोश्चदुग्धं शतधीतसर्पिः ॥ घृतं नवी-
नश्च पुरातनश्च कूर्मामिषं धन्वरसा रसालं । पु-
राणकुम्भाङ्गफलं पटीलं ब्रह्मीदलं बासुकातच्छुकी-
यं ॥ खराश्वसूत्रं गगनाम्बु पथ्या सुवर्णचूर्णानि च
नारिकेलं । द्राक्षा कपित्थं पनसश्च वैद्यैः विधेयस्तु-
न्मादगदेषु पथ्यम् ॥ राज । अश्वस्थीन्मादरीगे । ल-
क्षणं यथा—“प्रकीपकारणैः प्रीत्तैः कुपिते मात-
रिश्चनि । उन्मादो जायतेऽयस्य तस्य रूपश्च वक्ष्य-
ते । यातुमिच्छति यः स्थित्वा रज्जुं दन्तैश्च खा-
दति । खादत्यकम्पायवमं पुनश्चैव न खादति ।
कदाचिद्बुध्यते संज्ञां कदाचिच्च न बुध्यते ॥” ज.
द.५६अ. । उन्मादयधे । अ.टी. ।

उन्मादगजाङ्गुः । पुं । उन्मादाधिकारी
रसः । अत्र महाराष्ट्री ब्रह्मयष्टिः । वायुनशर्त्ता ।
विषमुष्टिः । कूटिला । अर्कचक्रिका, ताम्रचक्रि-
कायां । पाठः—त्रिदिनं कनकद्रवैः महाराष्ट्रीद्वैः
पुनः । विषमुष्टिजलेः सूतं समुत्पाप्यार्कचक्रिकां ।
कृत्वा तप्तं सगन्धं तां युक्त्या बन्धनमाचरेत् ॥ तस्म-
नं कानकं वीजमभकं गन्धकं विषं । मर्दयेच्चिदिनं
सर्व्वं बल्लमात्रं प्रयोजयेत् ॥..... । पात्रा यथेच्छ
परिग्राहेण नश्येत् धूकृता, वायुनशर्त्ता एवञ्च कू-
टिलान् रसे एक एक दिन उर्कपातन करि-
वे । पत्तरे त्राधार सहित समभागं गन्धक मि-
शाईशा वक्रुनार्थ अर्कचक्रिकांश्च रात्रिशा अन्न
पूटे निवे । पत्तरे उद्धार सहित समभाग धू-
कृतादींश्च, अन्न, गन्धक एतत् विषं दिशा एक-
त्र जले मर्दन करिवे । र.सा.सं. ।

उन्मादपर्पटीरसः । पुं । उन्मादाधिकारी
रसः । अत्र पर्पटीरसः चित्रपर्पटीरसः । श्रेण-
पाण्डुर रस । “कण्ठधूमुरजैर्वाजैः पञ्चभिः प-
र्पटीरसः । सम्प्रयोज्यः प्रशान्त्यर्थमुन्मादं भूतसम्भ-
वम् ॥” र.सा.सं. ।

उन्मादभञ्जनरसः । पुं । उन्मादाधिकारी ।
अत्र किरातं भूनिम्बं । इन्द्रवारुणी गौरचककंटी ।
राशालमशा । पाठः—त्रिकटु चिकला चैव गन्ध-
पिप्पलिका तथा । विषुञ्जश्च देवदाह किरातं
कटुकी तथा । कण्टकारी च यष्टीन्द्रयश्च चित्रक-
नेव च । बला च पिप्पलीमूलं मूलश्च वीरशस

च । श्रीभास्त्रमस्य बीजानि चिह्नता चेन्द्रवाचशी ।
 चक्रं कल्पमभकञ्च प्रबालं समभागिकं । सर्वचूर्णस-
 मं लीहं सलिलेन विमहंयेत् ॥..... । र.सा.सं.।

उन्माद्भस्त्रिनी । स्त्री । उन्मादाधिकारि
 रसविशेषे । अत्र कटुरोहिणी कटुकी । गिरिम-
 ह्नीबीजं कटुजबीजं । पाठः—“शुद्धं मनःशिलाचूर्णं
 सैम्बवं कटुरोहिणी । वचा शिरीषबीजञ्च द्विष्टु च
 श्वेतसर्षपं । करञ्जबीजं त्रिकटु मलं पारावतस्य च ।
 एतानि समभागानि गोमूत्रैर्वटिकां कृत्वा । गिरि-
 मह्नीबीजसमां छायाशुष्काञ्च कारयेत् । प्रातःसन्धा-
 निशकाले चक्षुषीरञ्जनं हितम् । मधुरादिरसे
 चाञ्जं रात्रावपि जलेन च ॥”..... । र.सा.सं.।

उन्मादाङ्गुरसः । पुं । उन्मादे रसः । पा-
 ठः—चिदिनं कनकद्रावेमं हाराष्ट्रीरसैः पुनः । वि-
 षसुष्टिद्वै. सूतं समुत्थाप्याकंचक्रिकां । कृत्वा तत्रां
 सगन्धानां युक्त्वा बन्धनमाचरेत् । तस्मिन् कानकं
 बीजमभकं गन्धकं विषं । महंयेच्चिदिनं सर्वं वज्र-
 मात्रं प्रयोजयेत् । कनकं धुल्लुरबीजं । महाराष्ट्री ज-
 लपिप्लवी भागीं वा । विषसुष्टिः कुचेलकं । एभि-
 रुर्षपातनं कार्यं । पारदादिकं समभागं शास्त्रम् ।
 उन्मादगजाङ्गुश इति नामान्तरम् । भैष.रसे.वि.।

उन्मादिनी । विज्रयायाम् । त्रिक्रि ।

उन्मानम् । स्त्री । द्रव्यतोलकपरिमाणे । पुं ।
 द्रोणपरिमाणे । प.प्र.१ख. ।

उन्मार्गी । पुं । पञ्चविधभगन्दरान्यतमभगन्दर-
 रोगविशेषे । अर्णुभगन्तर । तस्य लक्षणम्—
 “मूढेन मांसलुब्धेन यदस्त्रिण्यमन्त्रेन सहाभ्यवहृतं
 यदावगाहपुरीषोन्मिश्रमपानेनाधःप्रैरितं अमन्यगा-
 मतं गुदं स्त्रिणीति, तदा चतनिमित्तः कोथ उप-
 जायते । तस्मिन् चते पूयधरावकीर्णमांसकीथं
 भूमाविव . जलप्रक्षिप्यार्था क्रिमयः सञ्जायन्ते । ते
 भक्षयन्ती गुदमनेकधा पार्श्वतो दारयन्ति, तस्य तै-
 मांगैः कृमिक्रतैः वातमूत्रपुरीषरतांसि अतिनिः-
 सरन्ति तं भगन्दरं उन्मार्गिणमित्याचचते ।” सु-
 नि.४५. ।

उन्मीलनम् । स्त्री । उन्मी । हे.च. ।

उन्मीत्रः । पुं । नेत्रोन्मीलने । हे.च. ।

उपकारणम् । स्त्री । अश्वसास्त्रन्दिते । कण्डस-
 तीपे । हे.च. ।

उपकरणम् । स्त्री । उपादाने ।

उपकर्णिका । स्त्री । मुखकर्णिकायाम् । वै-
 निघ.२भ.अर्ण-चि.विङ्ङादिचूर्णलिहे ।

उपकारिका । स्त्री । पिष्टकर्मदे । ने.कपसकां ।

उपकालिका । स्त्री । जीरकर्मदे । श्वेतजी-
 रके । कलीञ्जीरके । मद.व.२ । कृष्णजीरके ।
 भा.पू.१भ. । पिपपल्याम् ।

उपकुञ्चः (कः) । पुं । कृष्णजीरके । वै.निघ.।

उपकुञ्चिः (का) (ञ्ची) । स्त्री । कलीञ्जी-
 जीरके । वृहज्जीरके । सूक्ष्मलायाम् । अम. । कृष्ण
 जीरके । स्वल्पजीरके । छाटो छीत्रा । भा.पू.१भ.
 रवा. । गुणाः—“तिक्ता कट्टी चीणा च दीपनी ।
 त्वया चाजीर्णशमनी गर्भाश्रयावशीधिनी । आश्या-
 नवातगुन्मञ्च रक्तपित्तं कर्मसिद्धा । कफं पित्तं चा-
 मदीय वातं शूलञ्च नाशयेत् ॥” वै.निघ. ।

उपकुम्भा । स्त्री । दन्तीवृत्ते । वै.निघ. ।

उपकुल्या (का) । स्त्री । पिपपल्याम् । प.
 सु, रा.नि.व.६ । च.द.अधम चि.एल्हादी ।

उपकुञ्चः । पुं । Gum-boil. तन्नामकदन्त-
 वेष्टजपित्तरक्तजरीगविशेषे । तत्र वेष्टदाहपाकद-
 न्तचलनं आघटिते रक्तसाववेदने, सुते च रक्ते
 स्त्रीतिर्मुखपूतिता च जायते । लक्षणं—“वेष्टेषु
 दाहः पाकश्च ताभ्यां दन्तायलन्ति च । आघटिताः
 प्रस्रवन्ति शोणितं मन्दवेदनं । आश्यायन्ते सुते रक्ते
 मुखं पूतिः च जायते । भा.स.४भ.सु.री.चि. ।
 अश्वमुखरोगे, तत्र दन्तमांसाद्गुधिरसावः दग्ध-
 चलनञ्च भवति । ज.द. ।

उपकूपः । पुं । दीर्घिकायाम् । हे.च. ।

उपकालिका । स्त्री । कृष्णजीरके । भा. ।

उपक्रमः । पुं । चिकित्सायाम् । रा.नि.व.२० ।
 आरभे । ने.मचतुष्कं ।

उपक्रीष्टा । पुं, स्त्री । गर्दभे ।

उपघातः । पुं । रोगे । रा.नि.व.२० ।

उपघातकः । पुं । आरग्वधहृत्ते । वै.निघ. ।

उपघ्नः । पुं । निकटाशये । अम. ।

उपचक्रः । पुं । हंसविशेषे । उट्कार । “चक्रो-

रानुपचक्रकान् ।" च.चि.३५। गुणः—“कषायः
स्वादुलवणक्षयः केशी रुचिप्रदः ।” सु.सू.४६५।
हृद्यं लघु उष्णवीर्यं कटुपाकि बलाप्रिवर्ककञ्च ।
राज.। See चक्रवाकः । [रा.नि.व.२०। हला.।

उपचर्या । स्त्री । चिकित्सायाम् । सेवायाम् ।

उपचक्षुः । स्त्री । चक्षुःप्रतिनिधी । चक्ष्मा इति
भाषा । [नि.व.२० । हे.च. ।

उपचारः । पुं । चिकित्सायां । सेवायाम् । रा.

उपचार्यः । पुं । चिकित्सायाम् । हे.च. ।

उपचितः । चि । दग्धे । मे. ।

उपचित्रः(त्रा) । पुं, स्त्री । उपचित्रः इति म-
द.व.१। पृथिपथींस्तुपे । ङाकृजिज्ञा । रा.नि.व.४ ।
दक्षीणवे । प.सु.। र.मा.। आसुककण्याम् । ऐनूत-
काणीं पाना । मे. । बृहहन्त्या । भा.पू.१५. । वै.
निघ.वा.व्या.विषयभंतेले ।

उपचित्रका । स्त्री । ऋक्षदन्त्याम् ।

उपचित्री । स्त्री । श्वेतचित्रीशक्ते । चेत ङि-
ह्री (चेतोशाक) । रा.नि.व.७ ।

उपजिह्वा (ह्रिका) । स्त्री । जिह्वागतमुख-
रोगे । दुष्टकफरक्ते जिह्वासुन्नम्य निक्षत्ती लाला-
स्त्रावकच्छूदाहृशोथानुत्पादयतः । मा.नि.। लक्षणम्
—“जिह्वायुद्धः स्वयथुर्षिं जिह्वासुन्नम्यजातः कफ-
रक्तयोनिः । प्रसिककच्छूपरिदाहृयुक्ता प्रकथ्यतेऽसा-
वुपजिह्वेकेति॥” सु.नि.१६५.। कौटिशिवे । (प-
दा) (पाक) । हे.च. । मूलजिह्वायाम् । आन-
जिव । रा.नि.व.१८ । अश्वस्य मुखरोगभेदे ।
अथ जिह्वाधःस्त्रीतिः । लक्षणम्—“अधस्तादथ
जिह्वायाः अथयुर्यस्य जायते तं विन्ध्यादुपजिह्वाख्यं
मुखरोगम् वाजिनाम् ॥” ज.द.२६५. ।

उपतप्ता । पुं । रोगे । अ.टी.भ. ।

उपतापः । पुं । रोगे । उतापे । मे.पचतुष्कं ।

उपदग्धः । चि । ईषदग्धे ङींका । सु.सू.४६५.।

उपदन्तः । पुं । कुमुत्तुरी । कौंटा श्वेन ।

उपदंशः । पुं । The venereal disease.
समष्टीलक्षणे । रा.नि.व.४ । त्रिषु ष्वे । मजिना
गाह । रा.नि.व.७ । अक्षवे । ङाट् । हला. । सि.
बी.मद्रा.चि.। “अन्वी सभक्तां पिशितोपदंशाम् ।”

व्यञ्जने । रा.नि.व.२० । मीदुरीगे । वां७ त्रोगं ।
निदागादि—“इत्ताभिघातात्तखदन्पातादधाव-
नादत्युपसेवनादा । योनिप्रदोषाच्च भवन्ति शिन्ने
पक्षीपदंशा विविधाफचारेः॥” स च वातादिमिदा-
त्यघधा । तन्नक्षत्रं—“सतीदभेदेः स्फुरथैः सक्तथैः
स्फोटैर्व्यवस्थेपवनीपदंशं । पीतेर्बहुक्लेदयुतैः सदाहैः
फितेन रक्तात्पिशितावभासैः । स्फोटैः सक्तथै रधिरं
क्षवन्तं रक्तात्मकं पित्तसमानलिङ्गं । सकच्छुरैः शो-
थयुतेर्बहुह्रिः शुक्लेष्वनेः स्त्रावयुतैः कफेन । गानावि-
प्रस्तावरुजोपपन्नमसाध्यमाहृस्त्रिम्लीपदंशम् ॥” मा.
नि. । “अतिमैथुनादतिब्रह्मचर्यादा तथा ब्रह्मचा-
रिणीं चिरोरष्टां रजस्त्रलां दीर्घरीमां कर्कशरी-
मां सङ्गीर्षरीमां निगदुरीसामल्पहारां मङ्गाहाराम-
प्रियामकामां अचौक्ष्यसलिलप्रक्षालितयोनिमन्त्रा-
लितयोनिं योनिरोगोपष्टां स्वभावती वा दुष्ट-
योनिं विथोनिं वा नारीमन्वर्थमुपसेवमानस्य तथा
करजदंशनविषयकनिपातनादर्हनाहृस्त्राभिघाताच्च-
गुणदीगमनादचौक्ष्यसलिलप्रक्षालनादवपीडनाच्छु-
क्रमूत्रवेगविधारणान्मैथुनान्तं वाप्रक्षालनादिभिर्मे-
दुमार्गस्य प्रकृपिता दीपाः चतेऽक्षते वा स्वयथु-
मुपजनयन्ति तमुपदंशमाचक्षते ।” सु.नि.१२ ।

विशीर्षमांसं क्रमिभिः प्रजन्धं मुष्कावशेषं परिव-
र्जयेत्तम्..... । असाध्यलक्षणं । पथं यथा—
रुद्धिर्भेदी ध्वजमध्यनाडीवेधी जलौका परि-
पातनञ्च । सेकः प्रलेपी यवशालयश्च धन्वामिषं
सुद्वरसो घृतानि । कठिणकं शियुफलं पटीलं श-
लिघशाकं वनमूलकञ्च । तित्तं कषायं मधु कृप-
वारि तैलञ्च हन्यादुपदंशरोगम्” इति । अपथं
यथा—“दिवानिद्रां सूत्रवेगं गुर्वन्नं मैथुनं गुडम् ।
आयासमन्त्रं तक्रञ्च बर्जयेदुपदंशवान् ॥” पथ्या-
पथम् ।

उपदंशक्षमः । पुं । शिशुष्वे । वै.निघ. ।

उपदलम् । स्त्री । पुषदले । कुलेन पांपड्डी ।

उपदी । स्त्री । वन्दाके । मान्डा । मं वादा-
गुल । रा.नि.व.५ ।

उपदीका । स्त्री । उपजिह्वाख्यकौटे । हे.च. ।

उपदेवता । स्त्री । यक्षमृतपिशाचादी ।

उपदेशः । पुं । सुक्तके । हे.च. । स्थितकथने ।
एवमित्युपदेशः यथा—“तथा न जायवाद्वापी

दिवास्त्रप्रघ वर्णयित् ।” सु.उ.६५५. । [निघ. ।
उपदेहः । पुं । उपक्षेपे । अलण, गणम् । वै.
उपदेहिका । स्त्री । उपजिह्वाकीट । हि.च. ।
उपद्रवः । पुं । उपसर्गे । तल्लक्षणम् — “रोगार-
 भकदीपस्य प्रकीपादुपजायते । योऽन्यो विकारः
 स नुषैरुपद्रव इहीदितः ॥” भा. ।

उपधातुः । पुं । Secondary secretion.
 देहस्यसप्तविधधातुषु । यथा — “क्षयं रजो वसा
 खेदी दन्ताः केशास्तथैव च । शीजस्य सप्तधातूनां
 क्रमास्तसोपधातवः ॥” भा. । सान्तरत्रोवसास्त्रेदद-
 न्तकेशीजांसि धातूनां सप्तोपधातव इति शार्ङ्गः ।
 A semi-metal. स्वर्णमात्रिकादिगौषधातुषु ।
 ते च सप्तविधाः — स्वर्णमात्रिकं, तारमात्रिकं,
 तुल्यं, कांस्यं, पित्तलं, सिन्दूरं, शिलाजतु चीत ।
 तत्र स्वर्णमात्रिकं स्वर्णस्य, तारमात्रिकं रौप्यस्य,
 तुल्यं ताम्रस्य, कांस्यं ताम्ररङ्गयोः, पित्तलं ताम्र
 यशदयोः, सिन्दूरं शीषकस्य, शिलाजतु च लौह-
 स्तोपधातुः । मतान्तरं तु मात्रिकतुल्यकामनीला-
 म्बनरसाञ्जनममःशिलाहरितालेषु । गुणाः — “उ-
 पधातुषु सर्वेषु तप्तज्ञातुगुणा अपि । सन्ति किं तेषु
 तेऽनीनास्तप्तदंशाल्यभावतः ॥” भा.म.१.भ.धातुव. ।

उपधानम् । स्त्री । विषे । उपवर्हे । वालिभ ।
 मे.नचतुष्कं । [पासन्नमरणे । मे. ।

उपधूपितः । त्रि । आसन्नास्तमये । हारा. ।

उपनखम् । स्त्री । चिपपतुल्यरोगे । आङ्गुल-
 हाड़ा । लक्षणं — “नखमांसमधिष्ठाय पित्तं वातश्च
 वेदनां । करोति दाहपाको च तं व्याधिं चिपप-
 मादिशित् । तदेव चतुरोगाख्यं तथोपनखमित्यपि ॥”
 सु.नि.१२५. ।

उपनयनम् । स्त्री । वर्षत्रयाणां यज्ञसूत्रधारण-
 रूपसंस्कारविशेषे । ढैपते दे.उग्र । त्रिका. ।

उपनाहः । पुं । स्त्रेदविशेषे (शाल्वाणादी) ।
 सेक । वचाकिण्णशताह्लादेवदारुर्मादिभिः यः
 क्रियते स्त्रेदः स उपनाहः । वा.टी.हेमा. । लोपे ।
 वित्र.हचतुष्कं । नेत्रसन्धिरोगे । जन्मस्यसहस्रष्टि-
 मस्यसप्तमीं रूपात्पाकीं स्त्रस्यवेदनः कश्चूबह्वी
 यन्विकार्यते ॥ लक्षणम् — “यन्विकार्यो इष्टिस-
 न्वापपाकी कश्चूपायी गौरुजलूपनाहः ॥” मा.नि. ।
 हरिद्रावाम् । वित्र. ।

उपनाहनम् । स्त्री । लोपने । च.द.वा.व्या.चि. ।

उपनाहस्त्रेदः । पुं । उपनाहजन्यघर्मे । वा-
 तकफजन्यशीफयोऽपक्रममेदे । “अथोपनाहस्त्रेदश्च
 कुप्योवातहरीरुषेः । प्रदिष्टा देहं वातार्चं शीर-
 मांसरसान्वितैः ॥ आम्नापटैः सलवणैः सुखीचैः
 स्नेहमंथुतैः ॥” एवमेव महाशाल्वाणादिभ्यैः । सु.
 चि.१५. । [हारा. ।

उपपुष्पिका । स्त्री । हाफिकायाम् । शंहे ।

उपमुता । स्त्री । Morbid sensibility
 of the uterus, योनिरोगे । लक्षणं यथा —
 “गर्भित्प्याः श्रेणलाभ्यासात् कर्हिशासविनियहात् ।
 वायुः क्रुद्धः कफं योनिमुपनीय प्रदूषयेत् ॥ पाशुं
 सतीदमात्तावं श्वेतं खवति वा कफम् । कफवाता-
 मयञ्चामा सा स्थायोनिरुपमुता ॥” चर. ।

उपभूती । स्त्री । महानील्यां । वै.निघ. । [म. ।

उपभोगः । पुं । भोगे । भोजनाधिकभोगे । अ-

उपमाता । स्त्री । धात्र्यां । शंहे ।

उपमेतः । पुं । शालवृक्षे । श.च. ।

उपयन्त्रम् । स्त्री । पञ्चविंशतिविधशल्याहरणो-
 पाययन्त्रमेदेषु । तानि प्रायशो लोहानि भवन्ति ।
 तानि च रज्जुविशिकापट्टचर्मानवस्कललतावस्त्रा-
 ष्ठीलाग्मसुह्रपर्याषपादतलाङ्गुलिजिह्वादननखसु-
 खवालाशकटकशाखाष्ठीवनप्रवाहणहर्षयस्कान्तम-
 यानि चाराग्निभेजानि । सु.पु.७५. । [भातुत्रुल्ये ।

उपयोगः । पुं । शीषधक्रियायां । शीषधसेवने ।

उपरत्नम् । स्त्री । गौणरत्ने । भा. । गीमेद-पद्म-
 राग-वैदूर्यप्रवालेषु । प.सु. । काच स्फटिक-यत्कि-
 श्रेषु । “उपरत्नानि काचश्च कर्पूराग्मा तथैव च ।
 मुक्तायुक्तिसया शङ्खः इत्यादीनि बह्वन्यपि ॥” गु-
 षाः — रत्नतुल्याः किन्तु किञ्चिद्दीनाः । भा.पु.१.भ. ।

उपरन्ध्रम् । स्त्री । अन्धस्य उदरगर्भरोपरिभागे ।
 ज.द.१५. ।

उपरसः । पुं । A secondary mineral.
 गौणरसेषु, उपधातुगणेषु । ते च हिङ्गु, खाभतासक-
 शिलाकीतोऽञ्जनटङ्गराजावर्षकचुम्बु क.स्फटिक-
 शङ्ख खटी-गैरिक-कासीसरसक-कपर्द-सिकता-वो-
 षाः कटुहृत्तं सीराशी अ. शुभेः सूतस्य किञ्चि-

दुःखयुताः । भा.पू.१भ.धातुव. । यथा - "क्षेत्रा-
क्षमकद्रुगन्धालं गैरिकं त्रितः । शैलियाञ्जन
समिथाः संशक्यपरसा बुधाः ॥ कम्पिलगौरी-
चपलाकपर्डमशैलमिन्दूरकवक्रिजारान् । पाषाणि-
नीवादरशङ्खयुक्तानित्यष्टकं मृतसमानमाहः ॥ रा.
नि.व.२२ । गन्धकं वज्रवैशानं (ह्रीरकं दग्धह्रीर-
कञ्च) वज्राभं तालकं शिला । स्वर्परं शिवितुग्दय
विमलं हंसमाविकम् । काशीशं कान्तपाषाणं व-
राटाञ्जनहङ्गलम् ॥ गैरिकं शङ्खभूनागं टङ्गणञ्च
शिलाजतम् । एते चीपरसाः प्रीक्ताः... । र.सा.सं.।

उपरोधकम् । स्त्री । गर्भगृहे । श.च. ।

उपलः । पुं । पाषाणं । रत्ना. । मे. ।

उपलभित् । पुं । पाषाणभेदके । रा.नि.व.५ ।

उपलभेदः (दी) । पुं । करञ्जीडिपाषाणभे-
दके । रा.नि.व.५ ।

उपलवीरुत् । स्त्री । गुन्निव्याम् । हे.च. ।

उपला । स्त्री । शर्करायां । बालुकायाम् । मे. ।

उपलाख्यकः । पुं । दद्रुघ्नवृत्ते । दादुमर्दनौ ।

उपलालिका । स्त्री । टण्णायाम् । वै.निघ. ।

उपलासिता । स्त्री । खटीशर्करायां । वै.निघ. ।

उपलिङ्गम् । स्त्री । उपद्रवे । अरिष्टे । हे.च. ।

उपलेपः । पुं । चन्दनादिलेपने । मुखलिभता-
याम् । सु.चि.३३अ. ।

उपलेपनम् । स्त्री । गीमथादिलेपने । त्रिका. ।

उपलौहम् । स्त्री । खर्णादिधातुविशेषेषु । य-
था - "खर्षं तारं ताम्रनागं रसं कान्तञ्च तौष्णकं ।
मुष्णान्तमष्टधा खीहं कांस्थारं घीषकं तथा । उप-
खीहाः समाख्याताः... ॥ वै.संगहे ।

उपवटः । पुं । पियालवृत्ते । चारवृत्ते । रा.नि.
व.११ । See अखटः ।

उपवनम् । स्त्री । बहिरुद्याने । अम. ।

उपवनस्यः । पुं । तुल्ये ।

उपवन्निका (त्री) । स्त्री । अस्तस्रवालता-
याम् । रा.नि.व.२ । [लिभ, डाकिश । हला. ।

उपवर्द्धः (णम्) । पुं, स्त्री । उपधाने । उ-

उपवस्तम् । स्त्री । उपवासि । अम. ।

उपवासः । पुं । लङने । क्रीधादिपरित्यागे ।

"उपाहनस्य पापिभ्यः सहवासी गुणे हि यः । उप-
वासः सविज्ञेयो न शरीरस्य शीषणं ॥" अ.म. १अ.।

उपवाह्यः । पुं । राजवाहकहस्तिनि । हे.च.।

उपविषम् । स्त्री । कृत्रिमविषे । हे.च. । गीण-
विषमिति । भा. । तच्च अष्टविधं ।

उपविषपञ्चकम् । स्त्री । सुहृत्कारवीरलाङ्-
लिकुचेलकेषु । रा.नि.व.१२ । करवीरार्कपुष्प-
लाङ्गलीगुञ्जाहफिर्नं वज्रञ्च । प.सु.। अर्कचीरं सुह्री-
चीरं लाङ्गली करवीरकः । गुञ्जाहफिर्नधुसूरचेति
सप्त । भा. । दुग्धपूर्णपात्रे दीलायन्नेषु तत्सर्वं शी-
घ्रितं भवति । र.सा.सं. । [षायाम् । रा.नि.व.६ ।

उपविषा । स्त्री । रक्तातिविषायाम् । अतिवि-

उपविषाणिका । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् ।
मद.व.१ ।

उपविष्टकः । पुं । गर्भजरीगे ।

उपवीतम् । स्त्री । यज्ञसूत्रे । अम. ।

उपवेदः । पुं । आयुर्वेदे ।

उपवेशः । पुं । उपवेशने ।

उपवेशनम् । स्त्री । स्थितौ । वनः । गुणाः—
मेदीदीमिसेभसौकुमार्यमुखकरम् । राज. ।

उपव्याघ्रः । पुं । चित्रके । चित्ते वाचं । रा.
नि.व.१६ ।

उपशमः । पुं । शान्ती । हे.च. ।

उपशमक्रमः । पुं । साधारणीषधे । वै.निघ. ।

उपशयः । पुं । व्याधिज्ञानहेतौ । लक्षणं—
"हेतुव्याधिविपर्यस्त विपर्ययायकारिणाम् । औ-
षधान्न विहारणासुपयोगं सुखावहं । नृणांसुपशयं
विद्यात् स हि सार्वमिति स्युतः ॥" भा.नि. ।

उपशान्तिः । स्त्री । आरोग्ये ।

उपशायिता । स्त्री । रोगसुक्तिसापन्नभूतपथे ।

उपशीर्षकः । पुं । बालरीगे । कपालरीगे ।

उपसन्नवर्त्तनम् । स्त्री । दुग्धवर्त्तने । अ.म.।

उपसम्पन्नम् । स्त्री । दती । हला । चि ।
 निहते । सुसंस्कृते । “उपसम्पन्नमुद्दिष्टं निहते च
 सुसंस्कृते ।” मे.नपञ्चकं ।
उपसंव्यानम् । स्त्री । परिधानवस्त्रे । षम. ।
उपसत्तिः । स्त्री । सेवायाम् । ने.तचतुष्कं ।
उपसरः । पुं । प्रथमगर्भधारणे । [मे.गचतुष्कं ।
उपसर्गः । पुं । पिशाचादिबाधायां । मिश्ररीगे ।
उपसर्ष्या । स्त्री । वर्षप्रसवित्यां गवि । वृहत्-
 विडेनौ गाडो । हला. ।
उपसृष्टम् । स्त्री । मेषुने । त्रिका. ।
उपसेकः । पुं । व्यञ्जने । येनौदनं भुज्यते । वा. ।
उपस्कारः । पुं । वेसवारी । वट्टिनी । हला. ।
उपस्थः । पुं । शिश्रे । योनौ । रा.नि.व.१८ ।
 मलहारि । श.र. । क्रीडं । मे. ।
उपस्थपत्रम् । स्त्री । अश्वत्थपत्रके । “पित्तश्लेध
 षि शस्यन्ते स्पे वा लीपेषु चेत ।” चर. ।
उपस्थाता । पुं । परिचारके । रत्ना. ।
उपस्नेहः । पुं । उपलीपे । स्नेहयुक्ततायां । स्नेह
 युक्ताग्रसे । सु.नि.६,७अ. ।
उपस्पर्शः । पुं । स्नाने । आचमने । मे.शचतुष्कं
उपाङ्गः । पुं । चित्रके । जटा. ।
उपाङ्गचिकित्सा । स्त्री । छिन्नादिप्रतीकारे ।
 यथा—“छिन्नं भिन्नं तथा भयं ततं पिशितमेव
 च । तेषां दग्धप्रतीकारः प्रोक्तश्चोपाङ्गसंज्ञकः ॥”
 वै.निघ. । अचि.१स्था.२अ. ।
उपाञ्जनम् । स्त्री । अनुलीपने ।
उपात्तः । पुं । अमदगजे । हला. ।
उपाधानम् । स्त्री । उपधाने । वानिभ. ।
उपानद्धारणम् । स्त्री । चर्मादिपादुकाधार-
 णे । कूटो पद्मः । गुणाः—“उपानद्धारणं नेत्र-
 मायुर्थं पादरोगहन् । सुखप्रधारणीजस्यं हृष्यञ्च
 परिकीर्तितम् । पादाभ्यामनुपानद्धारं सदा चंक्रमथं
 नृषां । अनारीग्यममायुथमिन्द्रियघ्नमष्टिदम् ॥”
 वै.निघ. ।
उपाश्रयः । पुं । वचस्त्विति । हला. ।

उपासः । पुं । उपवासे । [ने.ने. ।
उपासनम् । स्त्री । गृध्रायाम् । षम. । चास-
उपासना । स्त्री । सेवायां । षम. ।
उपास्त्रिः । स्त्री । सेवायां । डे.च. । [षम. ।
उपास्थि । स्त्री । क्रीमलास्थिनि । कृच्छि हाड ।
उपेक्षा । स्त्री । त्यागे । अनादरे ।
उपोती (दका) (दकी) । स्त्री । A po-
 thorb. (Basella rubra or lucida.)
 प्रतीकायाम् । वडु शूँहे भाक । मं राजगिरा,
 माडवी, रुदवेलि, मयाला खखपालकेति च
 ख्याता । गुणाः—गुर्वीं सरा मदप्री च । वा.सू.
 ६अ. । कषायीष्णा कटुका मधुरा निद्रालस्यकरी
 रुच्या विष्टम्भश्लेष्मकरी च । रा.नि.व.७ । खादु-
 पाकरसा वृथा वातपित्तमदापहा । उपोदिका
 सरा क्षिग्धा बल्या श्लेष्मकरी हिमा ॥ सु.सू.
 ४५अ. । उपोदकी त्रिधा सामान्या सुद्रपचा वनजा
 र्जति । द्वितीया रसवीर्यविपाकेषु पूर्व्वसमा ।
 तृतीया तिक्ता कटूणा रीचनी च । रा.नि.व.७ ।
 “सारकलं क्षिग्धत्वं बल्यत्वं श्लेष्मकरत्वं हिमलञ्च ।”
 राज. ।
उपोदि(दी)का । स्त्री । उपोदक्याम् । वडु
 शूँहे । पुदिनेति च ख्याता । च.सू.२अ. । See
 उपोदकी ।
उपोदिकातैलम् । स्त्री । सुद्ररीगे हितं ।
 उपोदकीनां चारः २ श. वारि १६ श. एकविंश-
 तिवारं विस्राव्य चारीदकं कार्यम् । तैलं ४ श.
 लवणं १ श. एकत्र पाच्यम् । च.द.सुद्ररी.चि. ।
उपोषः । पुं । उपवासे ।
उपोषणम् । स्त्री । उपवासे ।
उप्यम् । स्त्री । वपनवेने । रा.नि.व.२ ।
उप्तः । त्रि । कृतवपने । [भा. ।
उभयकण्टका । स्त्री । बदरवृत्ते । कुनगांछि ।
उभयभागहरम् । स्त्री । ऊर्धाधोभागहरीव-
 धे । वामकं ७ त्रेचकं श्लेष्म । सु.सू.४१अ. ।
उभयलिङ्गिनी । स्त्री । लिङ्गिण्याम् । पञ्चगु-
 ढिवेति स्त्रीके प्रसिद्धा । चि.क.क.वम्शा.चि. ।

उषा । स्त्री । अतस्याम् । अभिन । रा.नि.व. १६ । हरिद्रायाम् । कान्ती । मे.भ.विकं ।

उमाकटः । पुं । उमाधूली । अभिनात्र धूलि ।

उम्पा(म्पिका)(शालिः) । स्त्री । शालिषा-
न्यविशेषे । गुणाः मधुरा स्रग्धा सुगन्धा कषया
पित्तश्लेष्मणी रुचा वातघ्नी च । रा.नि.व.१६ ।

उम्बरः । पुं । उदम्बरवृक्षे । यच्छुभ्रुतं गीछ ।
हे.च. । गुणाः—स्रग्धाः खादादिगुणयुक्तः उम्ब-
रौथ्यः कफपित्तकरां गुरुच । वा. ।

उम्बिका (म्बी) । स्त्री । यमान्द्याम् । अर्ध-
पक्वतथानलसंभ्रष्टयवगोधूममञ्जव्याम् । गुणाः—
“कफकरत्वं बलकरत्वं लघुत्वं पित्तानिलापहारि-
त्वञ्च ।” भा. ।

उम्यम् । स्त्री । Field of linseed. (Lin-
um utila tissimum.) अतमीचित्रं । हरि-
द्राक्षेत्रे । भ.द्विरुपाचरकोषय ।

उरः । स्त्री । वक्षसि । अम. ।

उरःअतम् । स्त्री । उरीत्रणे । अयरीगे ।

उरःअतकासः । पुं । अयकासरीगे । शुभ्रश्च
कृत कास । “अतित्ववायभाराभ्ययुद्धान्नागजनिय-
हे । रुचस्योरःअतं वायुर्गृहीत्वा कासमावर्हन् ॥”
निदानम् ।

उरगः (ङ्गः) (ङ्गमः) । पुं । सर्पे । स्त्री । शी-
षके । म.द.व.१४ । र.स.र.इ.चि.एकादशायसे ।
नागकेशरवृक्षे ।

उरगगृहम् । स्त्री । सर्पगृहे ।

उरगारिः । पुं । क्रीडपक्षिषि ।

उरगाशनः । पुं । गरुडे । जटा. ।

उरगेन्द्रसुमनः । स्त्री । नागकेशरे । भा.म.४
भ. । “व्योषास्त्रीददक्षोरगेन्द्रसुमनः ।”

उरच्छः । पुं । गुन्द्रे । गीदपटेर इति पाषाण्य-
भाषा । भा.पू.१भ. ।

उरणः । पुं । मेषे । अम. । स्त्री । रौथ्ये ।

उरणा । स्त्री । मेष्याम् । भेड़ि ।

उरणाख्यः(अः)कः । पुं । ददुन्नवृक्षे । दाद-
वर्धन । हिं एङांषि । चाकन्ता गीछ इति च

केचित् । अ.टी.खा. । अ.र. । चारण्यवृक्षे ।

उरभ्रः । पुं । मेषपशौ । प.सु. ।

उरभ्रमारिका । स्त्री । वातप्रकृतिकोटविश्ले-
षे । तद्दृष्टे वायुरोगा भवन्ति । सु.कल्प.८अ. ।

उरसिजः । पुं । सने । रा.नि.व.१८ ।

उराहः । पुं । कृष्णजान्तीषत्यास्तुवर्णाश्वे । लक्ष्णं
—“उराहः कृष्णजान्तु मनाक्पाशुस्तु मी भवे-
त् ।” ज.द.१अ. ।

उरीहा । स्त्री । कारवेक्षके । कत्रणा, उट्टे ।

उर्यालः (कः) । पुं । महाकालकृत्यायाम् ।
याकांशकलेत्र गीछ । चिका. ।

उर्यालः । पुं । फलशाकविशेषे । माथीफल
इति भाषा । फलशुष्काः—“उर्यालं प्रि-
यालञ्च वृद्धञ्च गुरुश्रीतलं । खादुपाकरसं स्रग्धं
विष्टम्भि कफशुष्कञ्च ॥” वा. ।

उरुवुकः । पुं । श्वेतैरुखे । एरुखेवृक्षे । अम. ।
उरुवुकः । र.सा.सं. । उदरवृद्धी । रकैरुखे ।
उरुवुकः । रा.नि.व.८ ।

उरुस्तम्भा । स्त्री । कदलीवृक्षे ।

उरीयहः । पुं । हृदयरीगविशेषे । अग्रनाज
इति भाषा । लक्ष्णं यथा—“अल्पभिष्यन्दिगुर्व्यन्तु-
गुष्कपूर्व्यामिषाशनान् । सान्द्रं मांसं यत्कृष्णीनीः
सथी वृक्षिर्ददा भवेत् । उरीयहं तदा कुची कुर-
तः कफमाहती ॥ न वामपाशे न च दक्षिणांशे
वुकस्य मध्ये परिवृद्धिमिति । उरीयहं तं प्रवदन्ति
रीगं वृक्षाग्रतस्तस्य शिरातनुत्वं ॥ दीर्घल्यं दुर्बला-
पिच काशे मांसाभिकाङ्कितम् । आयते कृष्णवर्ण-
त्वं पीतकश्चापि जायते । विजिह्वसदहः कश्चिन्
कश्चित्कृष्णसन्निभः । अरीरुचिः पिपासा च
शीथयातिप्रकोपने ॥” नि. । हृदयवेदनायां ।

उरोजः । पुं । सने । हे.च. ।

उरोघातः । पुं । हृदये । अ.द. ।

उर्धनाभः । पुं । See ऊर्धनाभः ।

उर्णा । स्त्री । See ऊर्णा ।

उर्णायुः । पुं । See ऊर्णायुः ।

उर्दः । पुं । जङ्घनिष्ठाश्वे । उर्विड्गणि । अ.६. १

उष्णीकफः । पुं । समुद्रफिने ।

उष्वा । स्त्री । ग्रीषके ।

उष्वादि । पुं । इष्वादि । कौकूड । भरतः द्वि-
रूपकोपथ । भा.म.३भ.चश्म.चि.वत्थगुडे ।

उष्वा । स्त्री । तन्नामकमर्षस्थाने । तच्च ख्यान-
मूकमध्यदेशः । सु.शा.६५. । वैकल्यकारमर्षान्य-
तममर्षद्वये । सु.शा.५५. ।

उल(लु)पः । पुं । प्रतापवत्यां लतायां । सा तु
त्रयुषीद्राघातानुषीप्रभृतिः । अ.टी.सा. । स्त्री ।
दृचविशेषे । उलूथड । विच. । मे. ।

उलु(लु)पी । पुं । शिशुके । उद्योक्त । अम. ।
नदाकारमीने । श.र. । उपल इति ग्ल्याते मख् ।
शिशुमाराकृतिमख्यभेदे, स कलिन्नादिदेशेषु दृश्यते ।
श्रीश इति ख्यातमख्ये । भागल इति च केचित् ।
शिशुमार इति सर्व्वस्वै । “वृत्तः शिशुमारः स्यात्
उलुपी शिशुकलथा ।” अ.टी.भ. ।

उलुम्बा । स्त्री । यमान्बाम् । वै.निघ. ।

उलूकः । पुं । पेचके । पौष्ट । मे.कानिकं ।
य.सु. । र.मा. । तन्मांसं — “उलूकजन्तु यन्मांसं
पित्तलं भानिकारकं । वातप्रकोपनञ्चैव..... ।”
वै.निघ. । स्त्री । खनामख्यातद्वये । उलूथड ।

उलूकपादः । पुं । अत्रस्य पादरोगविशेषे ।
लक्ष्यं — “कूर्चमाह्वय यः शीथी जहायासुपजायते ।
उलूकपादो विशेषः ।” ज.द.३३५. ।

उलूखल(क)म् । स्त्री । उदूखले । भर ।
गुरगुली । अम. । [विषु । सु.शा.५५. ।]

उलूखलसन्धिः । पुं । कचावङ्गणदभ्रनम

उल्कामुखी । स्त्री । श्यालीविशेषे । हारा. ।

उल्मुकम् । स्त्री । ज्वलदङ्गरे । हारा. ।

उल्लसः(नकम्) । पुं, स्त्री । रोमाञ्चे । हे.च. ।

उल्लाघः । पुं । रोगमुक्तौ । रा.नि.व.२० । म-
रिषे ।

उल्ली । स्त्री । पल्लाण्डी । रा.नि.व.७ ।

उल्लुप्तम् । त्रि । निरन्तरं कंदनातिशयनाप-
च्छिन्नत्वात् पिष्टनिवील्लुप्तपिष्टम् । सु.उ.६४५. ।

उल्लेखनम् । स्त्री । वनने । र.मा. ।

उल्लोचः । पुं । चन्द्रातपे । हला. । [भा.१०५. ।

उल्लम् । स्त्री । जरायी । अम. । कलले । सु.

उल्लणम् । स्त्री । वातादिजन्यविकारि ।

उल्लिक् । पुं । छते ।

उशीरः(कः) । पुं, स्त्री । The root of a
fragrant grass. (Andropogon muri-
catum.) खनामख्यातसुगन्धसूले । वीरश-
मूले । खस् वा लामञ्जक इति पाशान्दे । गङ्ग-
वेपात्र मूलं । मं बाला । तै वट्टिवेणु । अ.सु. ।
गुणाः—श्रीतलं तिक्तं दाहहरं यमघ्नं पित्तज्वरघ्नं
जलसौगन्धकारकं । रा.नि.व.१२ । उशीरं खेदः
द्वौगन्ध-दाहपित्तासरीरोगजत् । राज. । पाचनं
श्रीतलं सश्वनं तिक्तं मधुरं ज्वरघ्नं वान्तिघ्नं उन्म-
त्तदाहरं कफपित्तदण्डानं रक्तघ्नं विषघ्नं वीसर्पं
दाहमूत्रकृद्दण्डघ्नं । भा.पू.१५ । म.द.व.३ । वा-
लके । रा. । मृत्साद्यष्टादशाङ्गे ।

उशीरादिः । पुं । तृतीयकज्वरे कषायः । “उ-
शीरं चन्दनं मुक्तं गडूचोधान्यनागरं । अभ्रसा क-
थितं पेयं शर्करामधुयोजितं ॥ भेष.जीर्णञ्च.चि ।
द्वितीयः ज्वरातीसारि । तस्य द्रव्याणि—उशीरं
बालकं मुक्तं धन्याकं गन्धी बराहकान्ना धातकी-
रौधं बिल्वपेशी च । सा.कौ. ।

उशीरी । स्त्री । जट्टकाग्रद्वये । छोटि के.प. ।
गुणाः—मधुरशीता पित्तदाहलघुघ्नीचारा.नि.व.८ ।

उषः । पुं । गुग्गुली । रा.नि.पे. । मे.षडिकं ।
चारुवृत्तिकायाम् । श.र. । स्त्री । पांयजलवणे ।
पा.डि.शु.नी.व.११ । प.म. ।

उषकः । पुं । टङ्गणकारे । मो.हा.ग. । रवा. ।
वृत्तिकायः । प.सु. ।

उषणम् । स्त्री । शुण्ड्याम् । मरिचे । रवा. । भा.
पू.१५ । उदकमञ्जरी । च.द.भ.भा.चि. “विन्वी
वणादिः ।” सि.श्री.अभिमा.चि.वृह.पुक्रसन्धाने ।
पिप्पलीमूले । रा.नि.व.६ । “वचोपणकणाः समः ।”
विकटुके । वै.नि.ध.२भ.ज्व.वि.सै.व्यायुञ्जने ।

उषणा । स्त्री । पिप्पल्याम् । कषायामुष्णः ।
स्त्रियाम् । मे.षडिकं । गुण्ड्याम् । चविकारायाम् ।
र.मा. । गजपिपपल्लीमूले । अम. । भा.पू.१५. ।
कटफल । मरिचे । सा.नि.पाञ्च. चणकायुडलके ।

गणपिपपल्याम् । वै.मिच.२भ.जिह्वकसन्निपा.ज्व.
चि. । [रवा. ।

उषरा । स्त्री । चारुचिकित्सायाम् । क्रात्रिमाटौ ।

उषर्बुधः । पुं । रक्तचिकित्सा । त्रांष्टिच्छे । श.च. ।

उषस् । स्त्री, स्त्री । प्रलूषे । मी सचिकं ।

उषा । स्त्री । गवि । शींशे । हे.च. ।

उषाकलः । पुं । कुकुटे । चिका. ।

उषाचारः । पुं । टङ्गणे । (सांशंशं) । चारु-
चिकित्सायाम् । रवा. ।

उषितः । वि । दग्धे । व्युषिते । मी.तचिकं ।

उषीरः । पुं, स्त्री । वीरणमूले । अ.टी.रा. ।
च.द.र.पि.चि.दूर्वाद्यतैले ।

उष्णः । पुं । खनामव्यातपयुविशेषे । उँटे । हिं
उँट् । तन्मांसगुणाः—विदोषश्मनं बलपृष्टिप्रदं
रुच्यं मधुरं वीर्यवर्द्धनञ्च । रा.नि.व.१७ । शीतलत्वं
लघुत्वं विदोषहरं पुष्टिकरत्वं रुच्यं दोषवर्द्धनं
लञ्च । रा.नि.व.१५ । कटु शोषकमिविषहरं दीपनं
वातकफघ्नं कुष्ठगुणोदरघ्नञ्च । भा.पु.१भ. ।

उष्णकण्टकः । पुं । सकण्टकगुणविशेषे । उँ-
कूरकौंटे । च.द. । गोक्षरे । भैष.भ.प्रवा.चि. “उष्ण
कण्टकगुलं ।”

उष्णकाण्डिका (ण्डी) । स्त्री । पुष्पवृक्षवि-
शेषे । उँटौंटे इति भाषा । सं उट्कटारा, उ-
टांटी । गुणाः—तिक्ता उष्ण रुच्या हृद्दोषहरा ।
तक्षीञ् मधुरं शीतं हृष्यं सन्तपण्यत । रा.नि.व.१० ।

उष्णीवः । पुं, स्त्री । पित्तजन्मभगन्दररोगभेदे ।
“पित्तानु प्रकृषितं अनिमेनाधःप्रणत्रं पूर्ववदवस्थितं
रक्तां तन्वीमुच्छ्रितामुष्णीवाकारां पिडकां जन-
यति । सास्य कण्डादीन् वेदनाविशेषान् जनयति ।
अप्रतिक्रियमाणा च पाकमुपैति । व्रणश्च कठिनः
संरुधी कण्डूप्रायः पिच्छिलमजसमासावं सवति ।
उपेक्षितश्च वातमूत्रपुरीषरेतांसि विसृजति । तं
भगन्दरं परिस्त्राविणमित्याचक्षते ।” सु.नि.४५ ।
प्रकोपणैः पित्तसतितप्रकोपितं करोति रक्तां पिड-
कां गुदागताम् । तदाद्यपाकां हिमपूतिवाचिनीं
भगन्दरं तूष्णीरोधरं वदेत् ॥ नि. ।

उष्णधूसरपुच्छिका । स्त्री । वृषिकाल्याम् ।
विज्ञांति । र.मा. ।

उष्णपादिका । स्त्री । मदनमाल्याम् । मदन
मानी, शपनमानी च इति लोके । र.मा. ।

उष्णप्रमाणः । पुं । काशीरदेशीयशरभे । मद्.
व.१२ ।

उष्णप्रियः । पुं । मरुभूमिजातकण्टकवृक्षविशेषे ।
टोकूरकौंटे शाब्द । हिं करील, टासर । गुणाः
करीरशब्दे स्रग्वाः । भा.पु.१भ. । [नि.व.४ ।

उष्णभक्षिका । स्त्री । चन्द्रदुरालभायां । रा.
उष्णभक्ष्यः । पुं । वंशकरीरं । वै.अत्र (कौंड़) ।
पम् ।

उष्णमूत्रम् । स्त्री । उष्णस्य मूत्रे । गुणाः—कटु
तिक्तौष्णं लवणं पित्तकोपकं बन्धुम् उदररोगघ्नं
वातदीपघ्नञ्च । रा.नि.व.१५ ।

उष्णश्रीरोधरम् । स्त्री । उष्णीवभगन्दरे ।

उष्णिका (ष्णी) । स्त्री । वृषिकालिच्छपे । वि-
ज्ञांति । रा.नि.व.६ । स्रग्वाविशेषे । हारा. ।
उष्णार्थायाम् । उँटिनी । मी.कचिकं । तत्क्षीर
गुणाः—कुष्ठशोषपित्तार्शः कफाटोपानाहोदरस्यज-
न्तुगुण्यश्वासनाशित्वम्, ईपद्रवीण्यलवणं, कुष्ठ-
शोषघ्नं पित्तघ्नं अर्शघ्नं कफाटोपघ्नं आनाहहरं
क्षमिगुणोदरश्वासघ्नञ्च । रा.नि.व.१५ । लघु स्वादु
लवणं दीपनं तथा क्षमिकुष्ठकफानाहशोथोदर-
हरं परम् । भा.पु.१भ. । रुचं तथोष्णं लवणं क-
फस्य निवारणं वातविकारहारि । लघु प्रशस्तं क-
टुकं । दधिगुणाः—अर्शः कुष्ठक्षमिगुणोदररोगना-
शित्वं कटुत्वं स्वादुलञ्च । नवनीतगुणाः—विपाके
शीतलत्वं लघुत्वं व्रणक्षमिकफकासवातविषघ्नलञ्च ।
घृतगुणाः—शीतमधुरत्वं विपाके कटुत्वं क्षमिकुष्ठ-
गुणोदरनाशित्वञ्च । पाके कटु शोषकमिविषघ्नं
दीपनं वातकफघ्नं कुष्ठगुणोदरघ्नञ्च । अचि.८५. ।

उष्णीचीरम् । स्त्री । उष्णीदुग्धे । See उष्णी ।

उष्णः । पुं । शीमे । चि. उष्णस्यो, उष्णवीर्ये ।
पलाञ्छी । रा.नि.व. । स्त्री । शूरुविशेषे । उष्णं
वातकफो हन्यात् । भा. । [आतुरे । धर. । मी. ।

उष्णकः । पुं । पुगवधे । ज्वरे । शीघ्रतौ । चि ।

उष्णगणः । पुं । भद्रदाब्जादी । पिपपल्यादी ।
सु.वि.१७५. ।

उष्णागन्धा । स्त्री । कुल्लिङ्गनद्वये । महाउष्नी
वत् । वै.निघ. ।

उष्णाजलम् । स्त्री । See उष्णोदकम् ।

उष्णाफला । स्त्री । लताविशेषे । कुन्दूरुकी । मं
गोड़ितोडली । वै.निघ. ।

उष्णामल(मूत्र)त्वम् । स्त्री । पित्तजन्यरोगे ।

उष्णारश्मिः । पुं । अर्कद्वये । अम. ।

उष्णवल्ली । स्त्री । सारिवायाम् । अनसुमूल ।

उष्णवातः । पुं । सूत्राघातविशेषे । लक्ष्यं यथा
—“व्यायामाध्वातपैः पित्तं वक्षिं प्राथ्यानिस्ताहतं ।
वक्षिं मेढ्रं गुदश्चैव प्रदहन् सावयेदधः । मूत्रं
हारिद्रमथवा सरक्तं रक्तमेव वा । कृच्छ्रापुनः पुन-
र्जन्तोः कृष्णवातं वदन्ति तम् ॥” भा. ।

उष्णवारणम् । स्त्री । कृचे । हारा. ।

उष्णवाष्पः । पुं । नेत्रजले । स्वेदि । वै.निघ. ।

उष्णविदग्धदृष्टिः । पुं । दृष्टिगतरोगविशेषे ।

उष्णवीर्य्यः । पुं । शिशुमारि । हे च. । स्त्री ।
कटुस्रद्रव्याशयधर्मो । गुणाः—“लघु कफवातघ्नं
पित्तकरं त्वं भसद्वृणानस्वेददाहाशुपाकतां करो-
ति । सु.सू.४१अ. । त्रि. । तीक्ष्णवीर्य्यं । [तके ।

उष्णसुन्दरः । पुं, स्त्री । विभीतकद्वये । विभी-

उष्णस्निग्धः । त्रि. । तत् यद्वातघ्नं वल्गु । सु.
सू.४१अ. । [वै.निघ. । रा.नि.व.२० ।

उष्णा(ष्मा) । स्त्री । चयरीगे । सन्नापि । पित्ते ।

उष्णा(भि)गमः । पुं । शीघ्रकाले । अम. ।

उष्णाङ्गत्वम् । स्त्री । पित्तजन्यरोगे ।

उष्णाङ्गम् । स्त्री । उष्णभक्ते । See अङ्गम् ।

उष्णाम्बु । स्त्री । सुखीदके । “उष्णाम्बु च सु-
खीदकम् ॥” प.प्र.१ख. । See उष्णोदकम् ।

उष्णासहः । पुं । शरत्काले ।

उष्णिका । स्त्री । यवाग्न्याम् । रांटे । रत्ना. ।

उष्णीषः । पुं, स्त्री । शिरस्त्राणे । पांशुङ्गी । चिं
पाण । धारणगुणाः—शुचिदं केयं रजोवातातप-
घ्नम् । म.द.व.१३ । चक्षुष्यमायुर्वर्धकत्वं शीतोष्णादि-
प्रकारचक्षुष्य-॥ राज. ।

उष्णोदकम् । स्त्री । अष्टमांशावशिष्टे, चतुर्णा-
गावशिष्टे, अर्धशिष्टे वा पक्कजले । प.प्र.१ख. ।
तच्च त्रिविधं पादहीनाईहीनविभागहीनत्वात् ।
“तत्पादहीनं वातघ्नमर्धहीनम् पित्ततुत् । कफघ्नं
पादशेषस्थं पानीयं लघु दीपनम् ॥” पादहीनं
हेमन्तं, पादाङ्गानं शरदि, तथाङ्गैर्विशिष्टं प्राङ्-
वसन्तशीघ्रेषु हितं पथ्यञ्च । विशेषाः स्वस्वपथ्यांशेषु
स्रग्याः । गुणाः—सदापथ्यं कासञ्जरविषयकफवा-
तघ्नं दीपनं वक्षिशोधनञ्च । रात्री तमं श्लेष्मघ्नत्वं वात-
कर्षित्वं अजीर्णजारकत्वञ्च । दिवातमं वारि नक्तं
जाद्यं गच्छति अतस्तत्र रात्री पेयं । एवं रात्रित्त-
मपि दिवा गुरु स्यात्, अतस्तदापि दिवा न पेयं ।
तदात्वमेव तमं जलं सदा पेयम् । रा.नि.व.१४ ।

उष्णोपगमः । पुं । शीघ्रकाले । अम. ।

उष्णः (काः) । पुं । चारे । र.मा. । लयरीगे ।
रा.नि.व.२० । शीघ्रर्ता । अम । वसन्तकाले ।
उष्णतायां । आनुरे । से.कचिके ।

उष्णजम् । स्त्री । लवणसाधारणं । रत्ना. ।

उष्णस्वेदः । पुं । उष्णमन्वयधर्मं । यथा—“उ-
ष्णस्वेदः प्रयोज्यः लौहपिण्डेष्टिकादिभिः । प्रत-
प्रेरस्त्रसितौष्यं कांथं रत्नकवंचिते ॥ अथवा वातनि-
र्णाशी द्रव्यक्वाथरसादिभिः । उष्णैर्घटं पुरयित्वा
पात्रे किट्टं निधाय च । विमुद्यास्यं त्रिखण्डाञ्च
धातुजां काष्ठवंशजाम् । । मुखोपविष्टं
स्वभक्तं गुरुपावरणाहतं । हस्तिशुष्टिकया नाद्या
स्वेदयेद्वातरोगिणम् ॥ अत्र वातघ्नद्रव्यभागाः—
शालपर्णी १ भ. पृथ्वीपर्णी २ भ कण्टकारी ३ भ.
वृहती ४ भ. गोक्षुरं ५ भ. विल्वं ६ भ. गण-
िकारी ७ भ. श्लोष्णाकः ८ भ. पाटलिः ९ भ.
गाभ्गारी १० भ. । वै.निघ.स्वेद. ।

उष्णा (अन्) । पुं । सन्नापि । पित्ते । चयव्या-
धी । रा.नि.व.२० । शीघ्रर्ता । अ.टी.नीलकण्ठः ।

उष्णागमः । पुं । शीघ्रकाले । उष्णापि ।

उष्णः (स्त्रा) । पुं, स्त्री । द्वये । अर्जुन्वा ।
गाहे । उपचित्रायाम् । आसुरकण्ठ्याम् । ईन्द्र-
काण्ठी । से.रश्मिकं ।

उष्णः । त्रि. । धीते । सिक्ते ।

उष्णम् । स्त्री । सेचने ।

उच्चतरः । पुं । नचाठवे । हे.च. ।

उच्चा (न्) । पुं । ठषभे । भा.पू.१भ. । ऋषभ-
चौषधे । रा.नि.व.५ ।

उच्चाभद्रः । पुं । ठवे । वै.निघ. १

उच्चालः । पुं । वानरे । वै.निघ. ।

जञी । स्त्री । अष्टद्रव्ये । इन्द्रोपोडा इति लो-
के । See जञ्जी ।

जञ्जः । पुं । बले । चर. ।

जधः । स्त्री । चापीने । अम. ।

जधस्थम् । स्त्री । दुग्धे । रा.नि.व.१५ ।

जम्बी । स्त्री । यवगीधूमयोरईपकमञ्जरी तणा-
प्रिना भर्जिता जम्बीत्युच्यते । “मञ्जरी लईपक्ता या
यवगीधूमयोर्भवेत् । तणानलिन संभृष्टा बुवैरुन्मी-
ति सा स्मृता ॥” गृथाः—कफदा बल्या लघ्वी पि-
चानिलघ्नी च । भा.पू.१भ. ।

जरणः । पुं । निषे । प.सु. । [१८ ।

जरुः । पुं । जानूपरिभागे । ऐ.२२ । रा.नि.व.

जरुपर्वा । पुं, स्त्री । जानौ । इं.ट्रि. अम. ।

जरुमाणः । पुं । मारीफलं । सु.सू.४६अ. ।
See उरुमालः ।

जरुसन्धिः । पुं । जानूपरिस्थसन्धिस्थाने । सु. ।

जरुस्तम्भः । पुं । Paralysis of the
lower extremities. वायुजन्यस्कीटकरीग-
विशेषे । आख्यवात इति केचित् । निदानं सम्प्रा-
प्तिः यथा—“श्रीतोष्णद्रव्यसंश्लक्ष्णगुरुस्निग्धैः निषे-
वितैः । जीर्णाजीर्णं तथायाससङ्कीर्णप्रजागरैः ।
—सन्नेहसिद्धः पवनः साममलार्थसञ्चितम् । अभि-
भूयैतद् दीपमूकं चैत्रतिपयते । सकर्थास्थनी
प्रपृथ्यातःश्लेष्मणा स्तिमितेन च । तदा स्तम्भाति
तेनोरुस्तम्बी शीतावचेतनी ॥ इति । परकीयाविव
गुरु स्थातामतिभ्रशय्यधी । ध्यानाङ्गमईलेमित्यत-
न्द्रार्घ्यंविज्वरैः । संयुक्ती पादसदनलक्ष्णोद्धरण-
सुमिभिः । तमूरुस्तम्भमित्याहुराख्यवातमथापरे ॥”
इति रूपम् । भा.नि. । जरुस्तम्भे विधिः कार्या
वातकीयो कफापहः । युक्त्या जित्वा कर्षं हस्यैः
पचादातं जर्षद्विषक् । पुराणशालिख्यामाकायवक्त्रो

द्रवमोदनं । अष्टतैर्जाङ्गलैर्मांसैः तथाचालवसैर्हि-
तम् । बालुकवायसीनिम्बवेत्रायकुलकादिभिः ।
शुष्कमूलकयूषेण पटीलस्य रसेन वा । कफजयार्धं
व्यायामिन्वेनं शक्येषु योजयेत् । स्थानान्वाक्रामयेत्
प्रातः प्रतिस्तीर्ता नदीन्परेत् ॥ पथ्यम् । रस.र. ।

जरुस्तम्भा । स्त्री । कदलीहस्ते । रा.नि.व.११ ।

जर्जः (कः) । पुं । कार्तिकमासे । हे.च. ।
स्त्री । जले । श.र. ।

जर्जाः । पुं । उल्माहे । वा.सू.२अ. ।

जर्णनाभः । पुं । मर्कटके । श.क.ड.भा. । अम. ।

जर्णनाभिः । पुं । जर्णनाभे । श.र. ।

जर्णा । स्त्री । निषलीम्नि । “जर्णा निषादिलोम्नि-
स्यात् ।” भूमध्यावर्ते । “अन्तरावर्त्तके भुवीः ।”
मै.ण्डिकं । [नाभौ । हे.च. ।

जर्णायुः । पुं । कम्बली । निषे । प.सु. । जर्ण-

जर्णकण्टा (गिटका) (गटी) । स्त्री । म-
हाशतावर्त्याम् । रा.नि.व.४ ।

जर्णका । स्त्री । वायुजन्यरोगविशेषे । उर्कक् ।

जर्णगः । पुं । अस्थिभङ्गरोगे । [सु.सू.४१अ. ।

जर्णगुणभूयिष्ठः । वि । वमनद्रव्यमात्रे ।

जर्णगुदः । पुं । गुदीर्णरोगे ।

जर्णग्रहः । पुं । अन्नस्य यद्दीपजन्यरोगविशेषे ।
तस्य लक्षणं—जिह्वास्थकृष्णत्वं दर्शनस्तरणनाशश्चे-
ति । “श्यामं जिह्वासुखं यस्य नष्टदृष्टिस्मृतिर्भवेत् ।
जर्णग्रहजतं दीर्घं तस्य दीनस्य निर्द्दिशेत् ॥” ज.
द.५७अ. ।

जर्णजनु । स्त्री । स्तम्भसन्धेरर्धभागः । शुकमुक्ति-
उर्कभागे । “जर्णजनुगरीगघ्नी । तत्र रोगेषु ।”
च.द.ज्व.चि. । [जानुके । भा. ।

जर्णजानुः (घुः) । त्रि । जर्षशी । उपरिस्थ-

जर्हतिक्तः (कः) । पुं । नेपालनिम्बे ।

जर्हनाडी । स्त्री । नाडीविशेषः ।

जर्हपातनम् । स्त्री । रससोर्हतिपणकर्मणि यथा—रस ३ भ. ताम्र १ भ. जम्बीररसेन ताव-
त्कर्हयेत्, यावन्न पिच्छतां गच्छति । अथ जर्हपा-
तनायन्नं विद्याधरयन्नं वा परिकल्प्य तं पिच्छं त-
लस्थभास्त्रे संस्थाप्य तदुपरिस्थभास्त्रे जलं दत्त्वा
यत्रसन्धिं सम्यक् निरोधयेत् । अथ तदधः वज्रं
ज्वालयेत् । “स्थालीमूर्द्धिं जलं दत्त्वा वज्रं प्रज्वा-
लयेदधः । एतद्विद्याधरं यन्नं पातनायन्नमित्यपि ॥”
पातनायन्नमित्यूर्ध्वपातनायन्नम् । “हृष्टिकीपरि-
तलभागेऽन्यां हृष्टिकाद्योर्ध्वमुखीं विन्यस्याधीहृष्टि-
काभ्यन्तरे पाच्यन्तादिकं निवेश्य च द्वयोः सन्धिं
निरोधयेत् । तत उपरितलस्थाल्यां जलं दत्त्वा
अधो वज्रं प्रज्वालयेदिति ।” र.सा.सं. । एकटी
हँडिर भित्तुर पिण्डित मत्तान्न रस राशिया
ताहार मूत्रे आर एकटी हँडि वसाईया
उत्तमैर सक्तिमूत्रे उत्तमरूपे लेपियः शुष्क
करिबे । पत्रे उपरिस्थ हृष्टिकाय जल पूतन
करिया जाल दिवे । निद्र हहेले नामाईया
हँडित गात्रे ये डूया नागिशाछे, ताहा यद्वे
लईया ताहा हहेते पारा बाहिव करिबे ।

जर्हपादः । पुं । काश्मीरदेशीयशरभस्त्रे ।
अष्टपादप्रयविशेषः । [See वमनं ।

जर्हभागहरः । त्रि । वमनद्रव्ये । सु.स.६च. ।

जर्हवर्तिः । पुं । तन्नामकान्धुशूलरोगे । लक्षणं
यथा—“यवसङ्गादनसैव यो वाजी खादितं पुनः ।
मुखेन प्रोद्गिरत्याद्य तं विद्यादूर्हवर्तिनम् ॥” ज.द.
४३च. ।

जर्हवातः । पुं । वायुरोगभेदे । उद्गारे । टे-
कूर । लक्षणं—“अधःप्रतिहती वायुः श्लेष्मणा
माकतेन च । करोत्युद्गारवाङ्मुख्यमूर्हवातः स उच्य-
ते ॥” निदानम् । [वासरीने । भा.ज्व.चि. ।

जर्हवायुः । पुं । जर्हगतवायुः । उद्गारवाङ्मुख्ये ।

जर्हशोधनम् । स्त्री । अरिष्टकफले । त्रीर्था-
यन । वमने ।

जर्हश्वासः । पुं । श्वासरोगभेदे । “जर्हं वसिति
की-दीर्घं न-च प्रत्याहरत्यधः । श्लेष्मागतसुखकीवा

मुह्यगन्धवद्धारितः ॥ जर्हदृष्टिर्विपश्चं च विद्यानाश-
रतसतः । प्रसृजन् वेदनात्तं च यत्नास्वीरतिपीडि-
तः । जर्हशसि प्रकृपिते श्वाःशसो निबध्यते ।
मुह्यतस्मात्तथांशं श्वाससखीव इत्यमृतम् ॥” मा.नि ।
See श्वासः ।

जर्हस्थितिः । पुं । अश्वस्त्रीर्वापते । त्रिका. ।

जर्हसितः । पुं । कारवेले । कत्रला उच्छे-
त्रिका. ।

जर्हणः । पुं । द्रोणपरिमाणे ।

जर्हिः । पुं, स्त्री । तरुः । दुःखि । वेदनायां ।
पीडायां । वेगे । भङ्गे । मे.मषिकं ।

जर्हिकः । पुं । अश्वस्य पादरोगभेदे । लक्षणं
—“जर्हिकश्चांश्वसंस्थानैर्बलिभिः खुरसम्भवे ।”
ज.द.३६च. ।

जर्वः । पुं । वाङ्वायी ।

जर्वी । स्त्री । ऊर्ध्वस्यमर्धभेदे । सु ।

जर्व्यङ्गम् । स्त्री । गोमयच्छत्रिकायाम् । शुभुरे-
च्छात्ता । हारा. ।

जर्षा । स्त्री । देवताङ्कवत् । श.च. ।

जलुपी । पुं । शिशुमारि । अ.टी. ।

जलूकः । पुं । पंचके । अथं प्रसङ्गजातीयः ।
एतन्नांसम् उष्णवीर्यम् । एतद्गलणात् शोषमश-
कीत्यादाः च्छीण्यकता च जायन्ते । भा.पु.१भ. ।
“उलूकपल्लं भानिकरं वातप्रकीपकरम् ॥” म-
द.व. । [रथ् । मे. । स्त्री । प्रभाते । श.र. ।

जषः । पुं । चारुशक्तिकायां । अम. । सम्यायां ।

जषकः । पुं । कन्नर इति प्रसिद्धे वृक्षकन्दे ।
वा.सु.१५च.जषकादि. । “जषकसुख्यं चिह्नम् ॥”
चारुशक्तिकायाम् । “जषकः चारुशक्तिका, वारा-
णसीसमीपे बभदरदेशे बाह्येन भवति । अन्ये
तद्वं द्रव्यान्तरमाहुः ॥” सु.सु.१८च.उ. । स्त्री ।
प्रत्यये । श.र. ।

जषकादिगणः । पुं । जषकसुख्यकचिह्निका-
सीसद्वयसैन्धवशिलाजतुनीति गणः । गुष्पाः—सू-
चकृष्णाम्बरीगुक्कभेदःकफघ्नः । “जषकसुख्यको
चिह्निकाश्रीसद्वयसैन्धवं सशिलाजतु ॥” वा.सु.१५
च. । च.द.कफघ्नते ।

ऊषणम् । स्त्री । मरिचि । “ऊषणं मरिचि स्त्री बम् ।” मे णविकं । प.सु.। भा.पू.१भ.६.व.। पिप्पल्यां । च.द.ककञ्च.चि.सिन्दुवारादिः । “सिन्दुवारदलकायः सांषणः कफजे ज्वरे ।” शृङ्गाम् । भा.पू.१भ.६.व.। पिप्पलीमूले । भा.पू.१भ.६.व.। पुं । चिचकठवे । भा.पू.१भ.६.व. ।

ऊषणा । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा.नि.व.६ । भा.पू.१भ.६.व. । चविकायाम् । प.सु.। See चव्यम् । शृङ्गाम् । वै.निघ. ।

ऊषरः । पुं । चारभूमि । रा.नि.व.२ ।

ऊषरक(ज)म् । स्त्री । औषरके । पांगलवणे । औषरखवणे । रोमकनामायस्कान्भेदे. रा.नि.७.१३।

ऊषरलणम् । स्त्री । खनामख्यातलणं, घासविशेषे । गुणाः—बलदं रुच्यं पश्यां हितञ्च । रा.नि.व.८ ।

ऊषवान् । त्रि । ऊषरे । अम. ।

ऊषसूतम् । स्त्री । सृत्तिकालवणे । “ऊषसूतं बालुकैलं शैलमूलाकरीड्वं । खवणं कटुकं केदि विहितं कटु चीक्यते ॥” सु.सू.४६अ. ।

ऊषचारः । पुं । चारसृत्तिकायाम् । (लोणां-गाढी) गुणाः—“उष्णीऽनिलघ्नः प्रकृद्दी ऊषचारी बलापहः ।” सु.सू.४६अ. ।

ऊषाकरः । पुं । कुकुटे । श.र. ।

ऊषापानम् । स्त्री । प्रत्यूषजलपाने । तस्य विधिगुणाः—“अभसः प्रकृतीरष्टौ रवावगुदिते पिबेत् । वातपित्तकफान् जिह्वा जीवेद्वर्षशतं सुखीति ॥ तथा—अश्रुःशोथयद्दृष्ट्यो ज्वरजठरजराकृष्टमेदोविकाराः मूवाघातास्तु पित्तश्रवणगलशिरःशोथिशूलान्निरोगाः । ये चास्ये वातपित्तघतजकफकृता व्याधयः सन्ति जन्तोस्तांस्तान्भ्यासयो-गादपहरति पयः पीतमन्ने निशायाः ॥ विगतघननिशीथे प्रातःकल्याय नित्यं पिबति खलु नरोयी नासरन्ध्रं ण वारि । स भवति मतिपूर्वश्चक्षुषातार्च-तुल्यो बलिपलितविहीनः सर्वंगाचैर्विसुक्तः॥”भा.।

ऊषकः । पुं । पित्ते । रा.नि.व. । औषकतौ । ज्यैष्ठाषाढौ शीषऋतुः ।

ऊषा । पुं । उष्णतायाम् । चयरीगे । वै.निघ.।

ऊषापहः । पुं । हेमलऋतौ । वै.निघ. ।

ऊहः । पुं । तर्के ।

ऊहिनी । स्त्री । सम्पार्जन्याम् । खँ।टो ।

ऊह्यम् । स्त्री । “यदनिर्दिष्टं बुद्धिमता तदूह्यं ।” सु.उ.६५अ. ।

ऋ

ऋकथम् । स्त्री । स्वर्णे । धने । अम. । सु.सू. ३८अ. । [च. ।

ऋची(जी)षम् । स्त्री । भाष्टं । त्रि।३शा । हे.

ऋजीकः । पुं । धूमे ।

ऋजुश्रेणी । स्त्री । सूर्वायां । रत्ना. ।

ऋजुसर्पः । पुं । सर्पविशेषे । दर्जीकरसर्पे । सु.कल्प.४अ. । See सर्पः ।

ऋतम् । स्त्री । जले । मे. ।

ऋतुः । पुं । वसन्तादिषड्विधकाले । रवे राशि-संक्रमात् यत्र दीषाणां चयकोपसमा भवन्ति ते ऋतव उच्यन्ते । “चयकोपसमा यस्मिन् दीषाणां सञ्चयनि हि । ऋतुषट्कं तदाख्यातं रवे राशिषु

संक्रमात् ॥” भा.पू.१भ.ऋतुचर्या । ते च शिशिर-वसन्तश्रीषवर्षाशरद्धेमन्तसंज्ञाः दीषोपचयप्रकोपोप-शमननिमित्तानि भवन्ति । तदुक्तं—“भाषादयो हादशमासा हिमासिकऋतुङ्गला षडृतवी भवन्ति । ते शिशिरवसन्तश्रीषवर्षाशरद्धेमन्ताः । तेषां तपः-क्षपस्यो शिशिरः, मधुमाधवी वसन्तः, शुचियज्ञी शीषः, नभोनभस्यौ वर्षाः, इषीर्जी शरत्, सङ्घः-सङ्घस्यो हेमन्तः इति । भाद्रपदान्शुजौ शरत्, कार्तिकमागंश्रीषीं हेमन्तः, पीषमाधौ शीतः, फाल्गुनचैत्री वसन्तः, वैशाखज्येष्ठी शीषः, आषा-दश्यावशी प्राशङ्किते” च मतानरं । सु.सू.६५. । शीषो मेघवर्षो मीनः प्राशङ्कियुनकर्कटी । सिंह-कन्ये क्षृता वर्षाः तुषा ठडिकयोः शरत्, चतुर्विंशौ च हेमन्तो वसन्तः शुक्लनीनयोः । भा. १.

ऋतौ तु तस्य भेदत्रयं स्त्रीकर्त्तुं नि यथा—श्रीत-
श्रीषवर्षाः) तत्र फाल्गुनादिव्यैष्ठानाः श्रीषः,
आषाढाद्यान्निनाना वर्षाः, कार्तिकादिमाघानाः
श्रीत इति । ऋतुलक्षणानि यथा—“तत्र वर्षा-
स्त्रीषधयस्तद्व्योऽल्पवीर्या आपसाप्रसन्नाः चिति-
मलप्रायास्ता उपयुज्यमाना नभसि मेघावतते जल-
प्रक्षिन्नायां भूमौ क्षिप्रदेहानां प्राणिनां शीतवात-
विष्टभ्याग्रीनां विदहन्ते, विदाहान्पित्तसञ्चयमापा-
दयन्ति, स सञ्चयः शरदि प्रविरलमेघं वियन्युपश-
ब्धति पङ्केर्ककिरणप्रविलापितः पैतिकान् व्याधी-
न् जनयति । ता एवीषधयः कालपरिणामात्परि-
णतवीर्या बलवत्यो ह्येभन्ते भवन्त्यापश्च प्रसन्नाः
स्निग्धा अत्यर्थं गुर्थला उपयुज्यमाना मन्दकिरण-
लाङ्गानीः सतुषारपवनोपमन्भितदेहानां देहिना
मविदग्धाः स्नेहाच्छैत्याद्गीरवापुपलेपाश्च श्लेष्मणः
सञ्चयमापादयति, स सञ्चयो वसन्तेऽर्करश्मिप्रविला-
पित ईषत्सन्तदेहानां देहिनां श्लेष्मिकान् व्याधीन्
जनयति । ता एवीषधयो निदाघं निःसारा रुचा
ऋतिमात्रं लघुो भवन्त्यापश्च ता उपयुज्यमानाः
सूर्यप्रतापोपशीषितदेहानां देहिनां रीत्याल्लघुत्वा
हेश्याश्च वायोः सञ्चयमापादयन्ति, स सञ्चयः प्रा-
ह्वि चाल्यं जलोपक्षिन्नायां भूमौ क्षिप्रदेहानां
प्राणिनां शीतवातवर्षेरिति वातिकान् व्याधीन्
जनयति ।...तत्र पूर्वोक्तं वसन्तस्य लिङ्गं मध्याङ्गं
श्रीषस्यापराङ्गं पाठयः प्रदोषे वार्धकं शारदमङ्गे
रात्रे प्रभृषमि ह्येभन्तमुपलक्षयेत् । एवमहोरात्र-
मपि वर्षमिव शीतोष्णलक्षणं दीर्घोपत्रयप्रकोपीप-
श्चमैर्जानीयात् । ऋतूनामत उर्ध्वमव्यापन्नानां लक्ष-
णानि यथा—वायुज्वात्यन्तरः शीतो रजोधूमा-
कुला दिशः । ह्रन्नुपारैः सविता हिमान्ना
जलाशयाः ॥ दर्पिताध्वाङ्गखल्लाहमहिषोरभकुञ्ज
राः । रीप्रमिथङ्गुप्रागाः पुष्पिता हिमसाह्वय ॥
शिशिरं शीतमधिकं वातव्याकुला दिशः । शेषं
ह्येभन्तवत्सर्वं विज्ञेयं लक्षणं बुधैः ॥ दिशो वसन्तं
विमलाः काननैरुपशीभिताः । किंशुकाभोजवकु-
लचूताशोकादिपुष्पितैः ॥ कीकिलाषट्पदगणैरुप-
गीता मनीहराः । दक्षिणानिलसंवीताः सुसुखाः
पल्लवोष्णलाः ॥ वीथे तीक्ष्णरादित्यो मासतो
नैर्हन्तोऽसुखः । भूक्षमा सरितस्तम्ब्यो दिशः प्रञ्च-
क्षिता इव ॥ भान्मचक्राह्वयुगलाः पयःपानाकुला
श्याः । अक्षवीरुमृषसता विप्रर्षाङ्गितापाद्याः ॥

प्राण्यन्तरमागच्छं पश्चिमानिलवर्षितैः । अन्वुदेवि-
सुदधीतप्रसुते सुसुखस्यनैः ॥ कीमलश्यानशस्याश्वा
शक्रगोपीष्णला मही । ऋदन्वनीपकुटजसर्वंकेत-
किभूषिता ॥ तत्र वर्षासु नद्यभःपूरीह्वयतदह्नाः ।
वायुः प्रोत्फुल्लकुसुदनौलीपलविराजिताः ॥ भूर-
व्यक्तस्खलन्मन् ५५शशीपशीभिता । नातिगर्जन्-
स्त्रुभेघनिरुद्धार्कयहं नभः ॥ बभ्रुवणः शरदकः
श्रेताभविमलं नभः । तथा सरांस्यम्बुरुहैर्भान्कि
हंसांसघट्टितैः ॥ पङ्कशष्णुमाकीर्षी निनीव्रतसमी-
पु भूः । वाणसमाह्वन्मूत्रकाशासनविराजिता ॥
स्वगणैरतियुक्तेषु विपरीतेषु वा पुनः । विषमेष्वपि
वा दीषाः कुप्यन्त्युपु देहिनां ॥ हरेषसन्ते श्लेष्मार्थं
पिभं शरदि निर्हरेत् । वर्षासु समीयहायुं प्राग्वि-
कारससुच्छयात् ॥” स.स.६५. स्त्रीकुसुमे । अम. ।
See पुष्यं, आर्त्तवञ्च ।

ऋतुजन्मा । स्त्री । पुनर्नवायाम् ।

ऋतुपरीचा । स्त्री । आर्त्तवपरीचायाम् ।
तयथा—“ऋतो कण्डूयन् योनी क्वचिदङ्गं च वेद-
ना । बाह्व्यं स्वल्पता वापि चानुबन्धित्वमस्य वा ।
संरोधः सन्ध्या वापि वेद्यान्धतानि यवतः । आम-
धेयस्त्रिभुवेव भिषग्भिर्योपितां सदा ॥” अत्रि. ।

ऋतुमती । वि । रजःस्वलायां स्त्रियाम् । तल्ल-
क्षणं यथा—“पीनप्रसन्नवदनां प्रक्षिन्नात्मगुह-
जा । नरकास्यां भियकथां सक्तकुच्यक्षिभूर्दाम् ॥
स्फुरद्भुजकचयोषिणाभ्यूकजघनस्फिचं । हर्षात्सुख-
पराच्चापि विद्याऋतुमतीमिति । नियतं दिवसेऽतीते
सङ्गचत्यम्बुजं यथा । ऋतौ व्यतीते नाथ्यांमु यानिः
संश्रियते तथा ॥ मासेनोपचितं कालं धमनीभ्यां
तदारत्तवम् । ईषत्कणं विदग्धञ्च वायुर्थानिसुखं
नयन् ॥ तवषांहादशात्काले वर्त्तमानमष्टकं पुनः ।
जरापक्वशरीराणां याति पञ्चाशतः अयम् ॥” स.
शा. २।३५. ।

ऋतुराजः । पुं । वसन्तऋतौ । रा.नि.व.२१ ।

ऋतुविपर्ययः । पुं । ऋतुव्यापदि । वसन्ता-
दिस्थाने शरदादिधर्मप्रवृत्ति ।

ऋतुवैषम्यम् । स्त्री । ऋतुचर्याविपरीताश्च-
र्या । भा.स.४५. । “क्षीधत्तुवैषम्यशिरौभसाधैः ।”

ऋतुशूलम् । स्त्री । ऋतुकाले रजोरीधमन्-
युत्तरागे । “पुष्यस्य वातादिनिर्हृतत्वं तस्य कार्त्तव्यं ।

बहुलं पिच्छिलं खिगं घनं खवति श्रीषितं । यो-
त्रो भाभौ तु शुलानि ऋती परमदारुचम् ॥” रस.
२. यो. व्या. षि. ।

ऋतुषट्कम् । स्त्री । हिमशिश्नरवसलशीष
वर्षाशरत्सु । “चयकोपसमा थखिन् दीषाषां स-
न्धवन्ति हि । ऋतुषट्कं तदाख्यातं देवराशिषु सं-
क्रमात् ॥” भा. ।

ऋतुसन्धिः । पुं । ऋतुषयमंशेषसमये । स च
ऋतुषयस्यायत्नसमाहरूपः । तदुक्तं “ऋतीरन्या-
दिसमाहातुसन्धिरितं ऋतुः । तत्र पूर्वोविधि-
स्यान्वः सेवनीयः परो विधिरिति ॥” वा. ।

ऋतुसम्भिता । स्त्री । सुनिखर्त्रुरिकायाम् ।
वै. निघ. ।

ऋतुस्नाता । स्त्री । रजोदर्शनाश्चतुर्थेऽङ्गि स्ना-
तायाम् । “पूर्वे पश्येदुस्नाता यादृशं नरमङ्गना ।
तादृशं जनयेत्पुत्रं ततः पश्येत्पतिं प्रियं ॥” सू. शा.
२५. ।

ऋतुहरीतकी । स्त्री । ऋती ऋती हरी-
तकी भक्षणविधी । यथा—“सिन्धूत्यशर्करागुल्मी-
कषामधुगुडैः क्रमात् । वर्षादिष्वभया सेव्या रसा-
यनगुणैषिणा ॥” च. द. । भट्टारम्नू यौषमधिकृत्याह ।
गौभे तुल्यगुडां सुसैम्बयुतां मघावनङ्गाम्बरे साहं
शर्करया शरदमलया शुण्ठा तुषागगमे । पिप्-
पल्या शिशिरे वसन्तसमये चौद्रेण संयोजितामित्यं
प्राप्य हरीतकीमिव रजो नश्यन्नु ते भञ्जवः ॥
प्रयोगा. वाजी. । [धान्ये । निर्वुषीकृतधान्ये । अ. टी. ।

ऋद्मम् । स्त्री । सप्यकधान्ये । अम. । पकमर्दित-

ऋद्धिः । स्त्री । कोश्यामलप्रसिद्धे ऋद्धिद्वितीति
च गौडप्रसिद्धे खनामख्यातलताकन्दे । तदुक्तं “ऋ-
द्धिर्द्विच द्वौ कन्दौ भवतः कोश्यामलं । श्वे-
तीमान्वितः कन्दो लताजातः सरम्भकः । तुल्यप्रि-
धमा ऋद्धिर्वाभावर्णफला च सा । प्रयोगेष्वनयोरेकं
यथाक्षानं प्रयोजयेत् ॥ रा. नि. व. ५ । गुणाः—
द्विगुणतुल्या बल्या त्रिदोषघ्नी शुक्रला मधुरा
गुरुः बलैश्वर्यकरी सूक्ष्मारक्तपित्तहरी च । भा. पू.
१ भ. । महाश्रावण्यां । वा. सू. १५ भ. पञ्चकादौ अ-
वः । “पञ्चकपुष्पाद्विदुगर्भः । एतदभावे वाराही
बीज्या ।”

ऋद्धिजा । स्त्री । सर्पगन्धायां । गन्धराखायां ।
प. सु. । अस्याः कन्दोषाद्यः । भा. म. १ म. ।

ऋश्यः (थ्यः) । स्त्री । रुच्यने । “ऋथो गीला-
खको लोके स रीरु इति कौर्चितः ॥” भा. म. १ भ. ।
तन्मांसगुणाः— कषायं मधुरं वातघ्नं पित्तघ्नं हृद्यं
तीक्ष्णं बलिशीघ्रवच । सु. सू. ४६ अ. ।

ऋषभः । पुं । ऋषभके । कर्षरन्तु । कुशीर-
पुच्छे । मे. । सु. चि. १७ अ. बलीवर्द्धे । तृप् । मांस-
गुणाः— पतिगुरु खिगं पित्तश्लेष्मवर्धनं हृद्यं वा-
तघ्नं बल्यं पौनसन्नम् । भा. पू. १ भ. ।

ऋषभकः । पुं । One of the eight
medicaments, carpopogon pruriens.
खनामख्यातौषधे । ऋषभ इति गौडे काश्लीरे च
प्रसिद्धः । श्वशुक्र । जीवकर्षभकथोरुत्पतिमाह
मिश्रभावः— “जीवकर्षभकौ श्रेयो हिमाद्रिशिख-
रोद्भवौ । रसोनकन्दवल्कन्दौ निःसारौ सृष्णपक्वौ ।
जीवकः कूर्चकाकारः ऋषभो वृषशृङ्गवत् ॥” गुणाः
— जीवकर्षभकौ बल्यौ शीतौ शुक्रकफप्रदौ ।
एतदभावे विदारीमूलं प्रयोज्यम् । भा. पू. १ भ. ।
मधुरः शीतः पित्तरक्तविरेकतुत् । शुक्रश्लेष्मकरी
दाहहृद्यज्वरहरश्च सः । रा. नि. व. ५ । “ऋषभकौ
वृषभकः ।” सु. चि. ८ अ. ।

ऋषभी । स्त्री । कपिककुलतायाम् । आना-
कूषी । र. मा. । नराकारयोषिति । शिरालायाम् ।
विधवायाम् । मे. भक्ति. ।

ऋषिः । पुं । गीरीचनायां । वै. निघ. । [प. सु. ।

ऋषिकम् । स्त्री । लताविशेषे । सियाङ्गलता ।

ऋषिजाङ्गलकः (ला) (लिका, की) ।
स्त्री । ऋचगन्धायाम् । सर्पशु । रवा. ।

ऋषिपुत्रकः । पुं । दमनकाद्ये । वै. निघ. ।

ऋषिप्रोक्ता । स्त्री । माषपर्णीलतायां । प. सु. ।

ऋषिश्लेष्ठः । पुं । पुच्छरीकवृत्ते । ऋद्धी ।

ऋषिश्लेष्ठा । स्त्री । ऋद्धी । हृद्धी । वै. निघ. ।

ऋषिश्लष्टा । स्त्री । ऋद्धी । मद. व. १ ।

ऋषीकः । पुं । काशद्वये । मद. व. १ ।

ऋष्यः । पुं । हरिषे । श्वेतकुष्ठे । गवयकन्दे ।

नीलहरिणे । एतन्मांसं कफघ्नं पित्तघ्नं किञ्चिदा-
तवर्द्धकं लघु बल्यञ्च । भा.पू.१भ. ।

ऋथ्यगता । स्त्री । माषपर्ण्यां । मांशणी । श.र. ।

ऋथ्यगन्धा (श्विका) । स्त्री । ऋषिजात-
लायां । र.मा. । अतिबलायाम् । शीरविदार्यां ।
श.र. । श्वेतशर्करकन्दे, रक्तशर्करकन्दे । वै.निघ. ।

ऋथ्यजिह्व(क)म् । स्त्री । महाकुष्ठभेदे । तस्य
लघुत्वम् — “ऋथ्यजिह्वाप्रकाशखरत्वानि ऋथ्यजि-
ह्वानि ।” सु.नि.५अ. ।

ऋथ्यपुष्पी । स्त्री । अतिबलायाम् । वै.निघ. ।

ऋथ्यप्रोक्ता । स्त्री । श्वेतवाय्यालके । प.मु. ।
श्वेतमूल्याम् । महाशतावथ्याम् । महाबलायाम् ।
कपिकक्तुलतायाम् । भा.पू.१भ.ग व. । पीतवाय्या-
लके । र.मा. । माषपर्ण्याम् । च.स.४अ. । “ऋथ्य-
प्रोक्ताशतावथ्यंतिबलायुक्तश्विन्विषु ।” मे.तचतुष्कं ।

ऋथ्याह्वा । स्त्री । नागबलायाम् । बलायाम् ।
वे.निघ. । वै.निघ. ।

एककन्दः । पुं । पानीयालुके । पाषाणारु इति
प्रसिद्धे कन्दशाके । शोभाकरू । प.मु. ।

एककुष्ठम् । स्त्री । सुदृक्कुष्ठभेदे । लघुत्वम् —
अखिदमं महावास्तु यन्म्यशकलोपमं । तदेककु-
ष्ठम् । मा.नि. । एककुष्ठं चर्मदलमिति केचित् ।
कृष्णारुणं येन भवेच्छरीरं । तदेककुष्ठं प्रवदन्त्यसा-
ध्यम् । सु.नि.५अ. ।

एकचरः । पुं । गण्डके । गंशोर । त्रिका. ।

एकदृक् (ष्टिः) । पुं । काकि । हला. । त्रि ।
काये । कर्ण। । हे.च. ।

एकपत्रः (कः) । पुं । चण्डालकन्दविशेषे ।
रा.नि.व.७ । श्वेततुलस्यां । र.मा. ।

एकपत्रा (त्रिका) । स्त्री । सुगन्धश्याम् ।
गङ्गाशोणं । मालवे पलाश इति ख्याते गन्धपत्रवृक्षे ।
रा.नि.व.६ । पाण्डुरतुलसीवृक्षे ।

एकपर्णी । स्त्री । नागबलीलतायाम् । वै.निघ. ।

एकमूलः । पुं । पुष्करीकवृक्षे । पूंशूरित्रा ।
वै.निघ. ।

ऋक्षः । पुं । भङ्गके । रा.नि.व.१६ । तन्मांस-
गुणाः — खिभं गुरु ठण्णं खादु उष्णं वातघ्नम् ।
मद.व.१२ । हरिणे । हला. । कृतवेधने । घोषा
नडा । मे.षडिकं । श्लोषाकवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

ऋक्षगन्धा । स्त्री । वृद्धदारकवृक्षे । वीजता-
ण्डक । ऋषिजातलायां । र.मा.च.सू.४अ.वृंहणे ।
श्वेतभूमिकृष्णाखे । वै.निघ. ।

ऋक्षगन्धिका । स्त्री । कृष्णभूमिकृष्णाखे । वृ-
द्धदारकलतायां । वै.निघ. ।

ऋक्षप्रियः । पुं । ऋषभकल्पे । रा.नि.व.५ ।

ऋक्षमुखयन्त्रम् । स्त्री । सन्दंशतुल्ये यन्त्रविशेषे ।
चित्रि. ।

ऋक्षविट् । स्त्री । तैलपायिविष्टायाम् । आ-
र्शोलात्रे नोदि । वै.निघ.२भ.अर्शः-चि.कृष्णशि-
रीषलिपे । [व.५ ।

ऋक्षाह्रा । स्त्री । महामेदालतालपे । रा.नि.

एकमूला । स्त्री । मालपर्ण्याम् । अतस्याम् ।
मशिन। । संयहः । [श्रेष्ठर्राज । जटा ।

एकरजः । पुं । शङ्कराजवृक्षे । शीमराज,

एकरन्ध्रः । पुं । नदीवटे । वै.निघ. ।

एकवर्षीया । स्त्री । एकहायन्यां गवि । एक
वहनेन वाह्युर । हे.च. ।

एकविंशतिगुगुलुः । पुं । कुठरीगे । च.द.
कुष्ठ-चि. । चित्रकं त्रिफलां व्यापमजार्जो कारवीं
वचाम् । सैन्धवातिविषे कुष्ठं चव्येलायावशुकजम् ।
विडङ्गान्यजमोदाञ्च सुप्तान्यमरदारु च । याष-
न्धेतानि चूर्णानि तावन्मात्रान् गुग्गुलुं । सङ्गु-
सर्पिषा सार्द्धं गुडिकां कारयेद्विषम् । प्रातर्भोजन-
काले च भक्षयेत्तु यथाबलम्..... । चिडाग्न,
त्रिकणा, त्रिकटु, शीरे, कृष्णकोरे, वट,
सैन्धव, आतईच, कूड, चई, एलाईच, यवका-
र, विडङ्ग, यमानौ, मूत्रा, देवदारु अथोत्प्ले-
गमडाग । सर्षपार्जुनानि शङ्खुगुण, श्वेतैर-
सहितं मर्दनपूर्वकं गुडिकां करिष्ये ॥

एकवीरः । पुं । खनामख्यातद्वयविशेषे । एक-
वीर । गंडुविकेक । गुणाः—कटुकः तीदवातघ्नः
पृथः पृथसोकेटिश्लामिघातघ्नः । रा.नि.व.८ ।

एकवीरा । स्त्री । बभ्याककौश्याम् । गुणाः—
“एकवीरा स्मृता तिका चात्युष्णा वातहा स्मृता ।
प्रचाघातं पृथकटीश्लशैव विनाशयेत्॥” वै.निघ. ।

एकवृन्दः । पुं । तन्नामककण्ठरोगविशेषे । धेन
दृष्टकफशोणिताभ्यां कण्ठे दाहकण्डूमदीपत्याकी-
षश्च मृदुरुद्रती वृत्तश्च शीथो जायते । लक्षणं—
“वृत्तन्नती यः श्वययुः सदाहः कण्डुन्वितोऽपाक-
श्चदुर्गन्धश्च । नासिकवृन्दः परिकल्पितोऽसौ व्याधि
र्बलासक्षतजप्रसृतः ॥” सु.नि.१६५. । मा.नि. ।

एकवृत्तः । पुं । गलरोगे । वै.निघ. ।

एकशफः । पुं । घोटके । त्रिका । एकखुर-
जनुमात्रे । यथा—“खुरोऽस्योऽखुरी गौरः शर-
भयमरी तथा । एते चैकशफाः ख्याताः ।” भा. ।

एकशफचीरम् । स्त्री । अत्रिभागखुरपत्रद्वय-
शूरयोद्धो पञ्चमोद्धेयं हृष । गुणाः—उष्णं ति
कशफं लघु शाखावातहरं साम्नमीषल्लवणं जड़ता
करमिति । वा.टी.हेमा. । [प.सु. ।

एकशिखा । स्त्री । पाठायाम् । आ.कृ.नादि ।

एकशुङ्गः । पुं । गण्डके । गण्डत्र । वै.निघ. ।

एकहस्ती । स्त्री । अश्वस्य शोभनवल्गामेदि ।
“द्विहस्ती चैकहस्ती च शुभगा शोभना मता ।”
ज.द.७५. ।

एकहायनी । स्त्री । एकवर्षीयायां गवि । अम. ।

एकाङ्गम् । स्त्री । चन्दने । हारा. ।

एकाङ्गवातः । पुं । पञ्चवधरोगे । पक्षाघात ।
मा.नि. । See पञ्चवधः । अश्वस्य वातव्याधिरोग-
विशेषे । “एकः प्रलम्बते कर्णः शरीरादंश्च शृण्व-
ति । शूनो भवति चाश्वस्य रोगे एकाङ्गसंज्ञके ॥”
ज.द.५५. ।

एकाङ्गी । स्त्री । सुरामांस्या । मुरागांसी
नामक गन्धद्रव्यविशेष । गुणाः—तिका हिमा
स्वावी लघुः वातपित्तघ्नो ज्वरभूतरक्तरोचिणी कुष्ठ-
क्षासघ्नी च । भा.पू.१भ. । कटुः कषाया भमसू-
र्खांश्याविषदाहघ्नी च । रा.नि.व.१२ ।

एकाण्डः । पुं । तन्नामकदीपान्वितात्रे । “ए-
केन लम्बमानेन मुक्केषुकाण्डसंज्ञकः । ज.द.१५. ।

एकादशशतिकमहाप्रसारणीतैलम् ।

स्त्री । वातव्याधी । “शाखामूलद्वयैः प्रसारणितुला-
निसः कुरष्टीतुले, क्षिप्रायाश्च तुले तुले खुरकती
राक्ताश्रीषातुला । देवाहाश्च सकेतकादृशते निः-
काथ्य कुष्मांशिके, तीर्थे तैलघटं तुषाम्बुकलसौ द-
त्त्वाढकं मधुनः ॥ यन्नाच्छागरसादधेत्तरसतः स्त्री-
राश्च दत्त्वाढकं, प्रकाककंटीवीवकायविकषा काको-
लिकाकचुराः । सूक्ष्मैला घनसारकुन्दुसरला का-
म्पूरमांसीनखैः, कान्नीयांन्यलपत्रकाहयनिशां क-
कीलकयन्त्रिकैः ॥ चाम्पेधामयचीचपूगकटुकाजा-
तीफलाम्भीरुभिः, शीवासामरदाहचन्दनवचाम्बेली-
यसिस्यूङ्गवैः । तैलाशोदकटभराहुिनलिनारश्रीर-
कशीरकैः, कसूरीदशमूलकैतकनतशामाश्वगन्धाम्बु-
भिः । कौन्तीतार्जजशङ्खकीफललघुयामाशवाहाम-
यैः भक्षातत्रिफलाजकैशरमहाश्यामालवङ्गान्वितैः ।
मज्जापैत्रिलपलैर्महीयसि पञ्चकन्दैश्च पात्रेऽघ्नना ॥”
[तन्मटेऽल ७४श. क्वाथार्थं समुलपत्रशार्थं गन्ध-
भाहुनिया ७५०श. नीलबांति, गुलूक, एतगु-
मूल प्रतयेके २५श. रात्रा, शिरीषहृल, दे-
वदारु, केस्यार मूल प्रतयेके ७० श. जल
७४०० श. शेष ७४ श. कैंजि ७४ श. दधिमण्ड
१७श. सुक्त १७श. छागगांस ८श. जल ७४श.
शेष १७ श. ईकूरस १७ श. हृष १७ श. । क-
क्वार्थं पिड्डिं फल, कैंकुडाशुष्मी, जीवनीय द-
शक वा अष्टवर्ष, काकोली, मज्जिष्ठा, क्षीर-
काकोली, आलाकुशीर मूल, छोट एलाइच,
कपूर, कुन्दूकथोटी, सरलकाष्ठ, कूकूम, ज-
टागांसी, नखी, कृष्णाशुक्र, नीलोत्पल, पद्म-
काष्ठ, हरिद्रा, ककाल, गेठेला टापाकलि
वा नागेखर, वेणार मूल, शुड्डक, गुपारि,
जायफल, लताकलुत्री, शतमूली, लवणथोटी,
देवदारु, श्वेतचन्दन, वट, शैलज, सैकव,
शिलारस, मुत्ता, गन्धुभाहुनिमूल, पुनर्नवा,
नालुका, गन्धुशटी, मृगनाडि, दशमूल, मयनां-
फल, प्रियङ्गु, शाल, केस्यार, तगरमूल, अश्वग-
न्धा, बाणा, रेणुका, रसाजन, शिमूलमूल, कटु-
फल, अशुक्र, श्यामालता वा अनसुमूल, कुडु-
डेलार मूटी, त्रिकला, गुल्फा, पद्म नागेखर,

मदक, खिकट्टे अथोत्क ७५न । प्रयोगा.भेष ।
ध्यामिति पाठे गन्धवणम् ।

एकादशायसः । पुं । ब्रध्नश्चाधिकारे । पा-
ठः—“सुमायः पुरुषः शुल्लं खगी दरदगन्धकौ ।
गगनं पुष्परागञ्च शीणितश्चेत्तरीरगौ । विडङ्गत्रि-
फलाह्निद्रुयमानीजीरकद्वयं । सर्जीफलवचाशङ्गी
मरिचं पिप्पलीद्वयं चवीं दुरालभा वक्रिः शुष्की-
द्रावैर्विमर्दयेत् ॥” पुरुषः रसः । खगः स्वर्णमाचि-
कम् । पुष्परागः तन्नामकमणिः रसाञ्जनं वा । शी-
णितं कुडुमं । ईश्वरः पित्तलं । रस र.ब्रध्न.चि ।
प्रयोगासते तु शुल्लस्थाने शुद्धः, शुष्कीद्रावैर्विमर्दये-
दित्यत्र ‘भावयेद्दार्द्रकद्रवैः’ इति पाठान्तर । प्रयो-
गासते पुरुषः गुग्गुलुः । पुष्परागं रसाञ्जनं । शीणि-
तं ताम्बं । ईश्वरः रसः । जारितलौहं पारदः गन्धः
ताम्बं स्वर्णमाचिकं अम्बं ह्निद्रुलं कुडुमं पोखुराज-
मणिः शीषं पित्तलं विडङ्ग त्रिफला ह्निद्रु यमानी
जीरकं कृष्णजीरकं पिथालफलं वचा कर्कटशङ्गी
मरिचं पिप्पली गजपिप्पली चवीं दुरालभा चि-
चकमूलं एषां प्रति समभागः । आर्द्रकरसनं भाव्यं ।

एकादशेन्द्रियम् । स्त्री । शीतचक्रचतुरस-
नाप्राणवाक्पाणिपायूपस्थपादमनःसु । एषु प्रथमं
पञ्चज्ञानेन्द्रियं, अन्वयं चक्षणेन्द्रियं । सु.शा.१५. ।

एकाद्वीरः । पुं । एकवीरश्च । वै.निघ. ।
एकान्तः । पुं । यदवधारणोच्यते । यथा—
“त्रिहृद्विचयति मदनफलं वामयतीति ।” सु.उ.
६५. । [वै.निघ. ।

एकाष्टी । स्त्री । कापांस्यां । कापांसवीजकोषे ।
एकाष्टीका । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि,
निगुका । वै.निघ. ।

एकाष्टीलः (ला) पुं, स्त्री । वकहचे । अम ।
हिं बृहहोल, सरी । भा.पू.१भ. । (ला) पाठायाम् ।
र.मा. । रा.नि.व.६ । वनतिक्तायाम् । मेल-
चतुष्कां पुष्पहचभेदे । भा.पू.१भ. । See अगस्त्यः ।

एकाह्ना । स्त्री । एकवर्षायां गवि । अम. ।

एकाक्षः । पुं । काके । त्रि. एकनेत्रे । कांणां ।
श.च. । [—हिमं पित्तज्ञं वातश्लेष्मकञ्च । मद. ।

एकैधिकतैलम् । स्त्री । तन्नामकतैले । गुण्याः

एकैषि(कोशि)का । स्त्री । वकपुष्पइमे ।

पाठायाम् । आकनादि । चिहतायाम् । “एकै-
शिकाजशङ्गी च” । सु.स.१६.च.चि.१७,१८.च. ।
ततैलं मधुरम् अतिशीतं पित्तहृत् वातकोपनं
श्लेष्मवर्धनञ्च । सु.स.१६.च. । [हाडमूल । वै.निघ. ।

एकैषी । स्त्री । पाठायाम् । आकनादि । मं प-
एकोशि(षि)का । स्त्री । पाठायाम् । आक-
नादि । र.मा. । वकहचे इति केचित् ।

एङः । त्रि । बधिरः । काला । अम. ।

एङकः (कात्यः) । पुं । पृथुशङ्खने । उ-
डा । प.सु । वनच्छगले । त्रिका. । ‘एङकः
पृथुशङ्खः स्यान्मिदः पुच्छन् दुम्बकः । एङकस्य पलं
ज्ञेयं मेषामिषसमं गुणैः । मिद.पुच्छीहवं मांसं
हृद्यं हृद्यं यमापहम् । पित्तश्लेष्मकरं किञ्चिद्वात-
व्याधिविनाशनम् । भा.पू.१भ.मांसव. । टण्डिशि-
षे । श्लो.गना । सु.चि.७. । मङ्गिहायां । च. ।

एङकष्टतम् । स्त्री । एङकनवनीतीत्यष्टते । गु-
णाः—अतिगुणत्वाद्बन्धुं सुकमारणाम्, बुद्धिपाट-
वकरं बलकरञ्च । रा.नि.व.१५. ।

एङका । स्त्री । मीयां । उडुडी । अ.टी.रा ।

एङगजः (जा) पुं, स्त्री । चक्रमर्दुच्ये ।
चाकन्नां गाश्च, चाटोकाटो इति च भाषा ।
रा.नि.व.५. । भा.पू.१भ.सोमराजतैले । च.म.
३. । वन्येलायां । वन एनाठ । च.द.कृष्.चि. ।
एङ्गमूकः । त्रि । बधिरः । वाक्युतिर्वाञ्छते ।
काला वीणा । मे.कचतुष्कं ।

एङ्गहस्ती । पुं । चक्रमर्दुं । चाकन्नां गाश्च ।

एङ्गुकः । त्रि । बधिरः । मे. ।

एणः । पुं । हरियो । रा.नि.व.१६. । कृष्णश्लेष्मि-
षे । कृष्णनात्र शत्रिण । हिं करीसाइलहरिण ।
अयं जहालजातीयः । अस्य मांसगुणाः—कषायं
मधुरं हृद्यं रक्तपित्तकफवातघ्नं रुचिकरं धारकं
बल्यं । सु.स.१६.च. । भा.पू.१भ. । विशेषतो ज्वरे
प्रशस्तमिति चक्रपाणिः । लघुशीतलं हृद्यं त्रिदोष-
हृत् वङ्गसजं दन्धञ्च । रा.नि.व.१७. । “शङ्खिनां
हरिणः श्रेष्ठः बल्यो रीचनदीपनः । त्रिदोषघ्नी
लघुः पाके मधुरो ज्वरिणां हितः ॥ सते चयार्थ-
सोः पाण्डावरीचकनिपीडिते । कासश्वासतृणार्थ-
श्च एणमांसं सुखावहम् ॥” अचि.२०.च. ।

एरकः । पुं । हरिणे । श.र. । कञ्चसारि ।

एणीदाहः । पुं । सन्निपातज्वरविशेषे । लक्ष-
णं—“परिधावतीव गाने कक्पाचे भुजङ्गपतङ्ग-
हरिणगन्धः । वैपथुमतः सदाहस्यैषीदाहज्वरार्च-
स्य ।” भा.म.१भ. । [See सर्पः ।

एणीपदः । पुं । मण्डलिसर्पे । सु.कल्प.४अ. ।

एणीपदी । स्त्री । असाध्यलूताभेदे । सु.कल्प.
८अ. । See लूता ।

एतः । पुं । हरिणे । श.र. । घोटके ।

एतजः । पुं । निशासे । छे.च. ।

एता । स्त्री । हरिण्याम् । वै.निघ. ।

एधतुः । पुं । पुरुषे । [निघ. । See एरका ।

एरकम् । स्त्री । हीगलहणे । (शं.गला । वै.

एरका । स्त्री । मुलादणे । दण्डविशेषे । (शं-
गला । मं.मोषीदण । च.सू.३अ. । गुणाः—हिमा
शक्रशिकरी चक्षुष्या वातकोपना । सूत्रकञ्जाश्मरी
दाहपित्तशीणितप्त्री च । रा.नि.व.८ । श्रिता ह्यथा
चक्षुष्या वातकोपनी सूत्रकञ्जाश्मरीदाहपित्तशी-
णितप्त्री च । भा.पू.१भ. ।

एरङ्गः (ङ्गी) । पुं, स्त्री । मल्लभेदे । अरुद्रा
माह, एलेगं माह, त्रामकड़ा । छिं अरुद्रा ।
गुणाः—मधुरः स्रग्धः विटम्बी शीतलः गुरुश्च ।
भा.पू.१भ.मल्लव. । मञ्जिष्ठायाम् । च. ।

एरुङ्कः । पुं । Castor oil plant. (Rici-
nus communis.) खनामख्यातवृक्षविशेषे ।
भेरेणुं गीह् । छिं एरुङ्क, रेदि । तं आमिद-
पुवेद् । एरुङ्कः त्रिविधः स्थूलगुल्मरक्तभेदेन गुणाः
—मधुरीणः गुरुः शुलभोयकाटशुलवक्षिशुलशिरः-
शुलोदरज्वरप्रधशसकफानाहकासकुष्ठामदोषवात-
हरश्च । तत्कोमलपत्रं गुणवक्षिशुलकफवायुग्लमि-
हक्षिन्नम् । तन्मज्जगुणाः—मल्लभेदकः वातकफोद-
रश्च । भा.पू.१भ.गु.व. । त्रैतैरुङ्कस्य मूलगुणाः—
शुलवायुकफनाशित्वं युक्तजनकत्वं । आमवातनाशि-
त्वं अतिदीपनत्वं पित्तकोपनत्वञ्च । राज. । त्रैतादी-
नां गुणाः सुखपथ्यायि स्रग्धाः ।

एरुङ्ककः । पुं । एरुङ्के । भरत. ।

एरुङ्कजम् । स्त्री । एरुङ्कतैले । भा. ।

एरुङ्कतैलम् । स्त्री । Castor oil. एरुङ्क-
वीजीवतैले । प्रा.एरंतैल । भेरेणुं शंरु तैलम् ।
छिं रेदिंका तैल । गुणाः—मधुरगुरुश्लेष्मवर्द्धकत्वं
वातरक्तगुणहृद्गीगाजीर्णज्वरघ्नत्वञ्च । राज. । ईष-
तित्तं ईषत्कटुकं रेशकं गुणानिलकफोदरमुष्णह-
स्त्रिविषमज्वरकण्ठादिशोथरुजश्च जयेत् । तीक्ष्णीणं
पिच्छित्वं विस्त्रेति रक्तैरुङ्कतैलगुणाः । वा.टी.
हिमा तैलव. । एरुङ्कतैलं कृमिदीपनाशनं वाताम-
यघ्नं सर्वाङ्गशूलघ्नं । कुष्ठघ्नं स्वादु रसायने श्रेष्ठं
पित्तकोपनं अतिदीपनञ्च । रा.नि.व.१५ । “ए-
रुङ्कं घनञ्चापि शीतमेव मृदुमृतं । दृढलिजङ्गा-
कयूरुशूलानाहविषमनुत् ॥ तैलमेरुङ्कजं बल्यं
गुरुणं मधुरं तथा । तीक्ष्णीणं पिच्छित्वं विस्तरक्त-
मेरुङ्कसम्भवम् ॥ अत्रि.१४अ. ।

एरुङ्कतैलमूर्च्छा । स्त्री । मूर्च्छाद्रव्याणि—
सन्निष्ठा मुनकं धान्यं त्रिफला जयन्तीपत्रं बालकं
वनखजूरी वटयङ्गा हरिद्रा दाहहरिद्रा नलिका
केतकी (केशर नागान) दधि काञ्जिककश्च । ह-
रिद्रादिपथ्यांशुश्च पूर्व्ववत् मूर्च्छा कार्या ।

एरुङ्कपत्रविटपा (त्रिका) (त्री) । स्त्री ।
ऋसदन्तीवृचे । रा.नि.व.६ ।

एरुङ्कफला । स्त्री । ऋसदन्तीवृचे । रा.नि.
व.६ । भा.पू.१भ. ।

एरुङ्कमूलम् । स्त्री । एरुङ्कशिफायां । च.द.
विषमज्ज.चि. ‘एरुङ्कमूलसिद्धं वा ।’

एरुङ्कवीजम् । स्त्री । एरुङ्कफले ।

एरुङ्कशिफा । स्त्री । एरुङ्कमूले । भा.वा.व्या. ।

एरुङ्कसप्त(हादश)कः । पुं । शुलरीने ।
अत्र चारुदीनां माषचतुष्टयं प्रक्षेप्यम् । पाचनादि-
द्रव्यात्मकषाण्डादिकः । प्रक्षेपः पादिकः काप्यात् ।
तथा माषिकं हिरुसिन्धुश्च जरणायास्तु शाण्डिकाः ।
इति परिभाषानियमान् । शुद्धिपर्कोदयस्यैका चाकु-
लिया, अन्या कलन्तीपत्रगुल्मदीर्घपत्रा च । च.द.
शुल.चि. । एरुङ्कमूल, वेगहान, चाकुलिया,
शिंशुपूष्पीचाकुलिया, छोलकमूल, पांथरकूटि,
गोकुर अथोत्के २७ रति । यवकार, हिरु,
जैकव, एरुङ्कतैल अथोत्के १ मावा । इति
एरुङ्कसप्तकः । एरुङ्कवीज, एरुङ्कमूल, वृहती,
कण्टिकारी, गोकुर, शालपानि, चाकुलिया,

मृगानी, माषाणी, डान्कनी, मिंरुपूछीठाकु-
लिया, थांगडांमूल अठोत्तेक १७०००० अठ्कप
वदकार ४ मां। एरुवादादशकः।

एरुवादा । स्त्री । इहृन्नीइचे । म.द.व.१ । पि-
प्लव्याम् । श.च. ।

एरुवादादिः । पुं । तदादिद्रव्यवर्गे । वषा—
“एरुवादादिवादाद्या शिरीषश्च प्रसारणी । माषसु-
ह्लाख्यपरिंथी विदारिकन्दकेतकी । एरुवादादि-
मथो ह्येष वातपित्तविकारनुत् ॥” रसचन्द्रिका ।
ए० पुंमूल, अननुमूल, किमुमिन् । शिरीष,
गङ्गात्रिनिगा, मृगानी, माषाणी, डूँडेकुम्डा,
केडकीमूल अठोत्तेक १८ र. ।

एर्वाकः (रुका) । पुं, स्त्री । कर्कटीलतायां ।
काँकूड वा दूँडी गाँइ । हिं फुट । तं नकदोस ।
बीषककर्कटी । वि.अ.र. । सा महत्तुद्रमेदेन हि
विधा । गुणाः—पित्तहरी शीतला मधुरा मूत्र
रोधनी रुचिकरी सन्नापसूर्काहरी च । अति
सेवनात् वातकीपकरी च । रा.नि.व.७ । शीतला
रुचा मधुरा याहिणी गुरुः । आमा सा रुचा
पित्तघ्नी च, पक्का तूष्णाग्निपित्तकरी च । भा.पु.
१भ.शा.व. । कोमलैश्वरकं तित्तं लघु स्वादति-
मूत्रलम् । शीतं रुचं रक्तपित्तमूत्रकृच्छ्रासदीपजं ।
तपकं पित्तलं चाग्निदीपनञ्च दवापहं । उष्णं
त्रिदोषशमनं क्लमिदाहहरं मतम् । गृहे जीर्णानु
तञ्जयेमुष्णं पित्तकरं मतं । कफवायुनाशकरं
प्रीक्तमायुर्विदेर्जनैः । सुद्रमेवाकं शीतं मधुरं
रुचिकारकं । कासपीनसकारि स्यात् पाचकं
यमपित्तहं । आधानवायुः शमनं । वै.निघ. ।
विलेशयस्ये । [र.मा. । भेष.सुद्ररो.चि. ।

एर्वाकम् । स्त्री । कर्कोटकफली । काँकूड ।

एर्वाकतैलम् । स्त्री । कर्कटीबीजतेलं । काँ-
कूडबीजेर तेल । गुणाः—विभीतकतैलगु-
णम् । वातपित्तघ्नं केश्यं श्लेष्मकरं गुरु शीतलञ्च ।
वा.तैलव. ।

एलः । पुं । एलायां । एलबालुके । सि.यो.भ-
रीच.चि.त्रीकण्डः । “राक्षसहिङ्गुलवणीतमानां ।”
च.द.पात.ज्व.राखादिः ।

एलकाः । पुं । जैवे । रा.नि.व.१६ ।

एलकः । पुं । मन्थविशेषे । रायकडा । दांश-

यीडा, एलजा । गुणाः—मधुरी रुच्यः पाणी
कफवातघ्नः मेधाप्रिपुष्टिकरः शीतलः गुरुश्च । रा.
नि.व.१६ ।

एलबालम् । स्त्री । एलबालुके । भा.म.४भां
ने.रो.चि.सामान्याहने । “सैश्ववं चैलबालम् ।”

एलबालु (कम्) । स्त्री । Name of a
perfume, a red powder sold under
those names, seed of some plant.
खनामप्रसिद्धगन्धद्रव्यविशेषे । अम.। श.र. । कडो-
लसदृशं कुष्ठगन्धि । भा.म.१भ. । नांजुका, ए-
लाबालुके । हिं एल्वा । मं कलंगडले । तें कुत-
रवुडमचेदु । गुणाः—कटुपाकं कषायं लघु शीतलं
कण्डूकृच्छ्रमिघ्नं दृष्णाच्छर्दिफपित्तरक्तमूत्रहरं ।
भा.पु.१भ.। म.द.व.३ । अथुयं कषायं कफघातनुत्
सूर्काञ्ज्वरदाहघ्नं रोचनञ्च । रा.नि.व.४ । वा.गु.
१५अ.रीभादि. । कण्डूघ्नं क्लमिघ्नं विषघ्नं हृद्दीन-
हरञ्च । प.मु. । “सैलबालुपरिपेलवमीचाः ।”
तेजवत् इति च.सु.४अ । बालके । दांश । वै.
निघ.२भ.र.पि चि.दृश्याद्यष्टे ।

एला । स्त्री । Cardamom, the seed of
Elettaria cardamomum. खनामख्यातं-
पण्यद्रव्यं । एलाहेट । हिं इलांभीपूरवी । मं
एलची । तें यवडुलकि, एलुकचेदु । एला हिषा
—सूखा स्थूला च । सूखा गुजराटी, स्थूला च
वडएलाचि इति भाषा । एतदुभयगुणाः—शीत-
लतिक्तौष्णमुग्धमिघ्नं पित्तघ्नं कफघ्नं हृद्दीनकरं म-
लान्तिवान्तिपुंस्तघ्नं । रा.नि.व.६ । पित्तकफनाशित्वं
शूलकीष्ठवृद्धतादृष्णाच्छर्दिवायुनाशित्वम् । राज. ।
सूक्ष्माविशेषगुणाः—मूत्रकृच्छ्रनाशित्वं कफत्रास-
कासाशोहरत्वञ्च । स्थूलैश्चा कटुकी पाके रसे चा-
नलकृच्छ्रः । रुचीणा श्लेष्मपित्तसकण्डूत्रासदृषा-
पहा । हृत्तासविषवव्यास्यशिराहृत्स्वमिकासनुत् ॥
भा.पु.१भ. । नौल्याम् । [व.४ ।

एलागन्धिकम् । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.

एलादिगुडिका । स्त्री । रक्तपित्ते हिता । मधुना
तोलकद्वयं भक्ष्यं । एलापत्रलचोऽर्द्धांघाः पिप्लव्य-
हृत्पलं तथा । सितमधुकंखर्जूररुचीकाञ्च पत्नी-
श्रिताः । ससुर्थं मधुना युक्तां गुडिकां कारयेत्ति-
षक् ॥ च.द. । रस.र. । एलावीज, तेजपत्र,

शुद्धकृ प्रोत्पादक १ तो। पिप्लु ४ तो।
शर्करा, वण्टिगु, पि. ७. थडूर, द्राक्षा प्रोत्पादक
८ तो। सञ्चूर्णं मधुना गुडी काथ्यां । सा.को।

एलादिगणः । पुं । एलादिद्रव्यत्रयं । स च
एलायुग्मतुरुक्ता कुष्ठफलिनी मांसी जल ध्यामकस्थ-
का चौरक-चोच-पत्र तगरस्थीलयजातीरस युक्ति-
व्याघ्रनखामराह्वागुक्षीनासककुडुमचच्छा गुग्गुलु-
देवधूपत्वपुरपुत्रागनागाह्वयात्मकः । गुणाः—वात-
कफघ्ना विषघ्नी वर्णप्रसादनः कश्चुपटिकाकीठ-
घ्नश्च । वा.सू. ३५ अ. । वा.टी. ईमा. ।

एलादिचूर्णम् । स्त्री । कर्षाधिकारे । च.द.
भैव. । पाठः—“एलात्वक् मरिचं शर्गही पिप्लवी
नागकेशरं । यथोत्तरं भागद्वया चूर्णं सितया
समं ॥” रस.र.राजयज्ञ चि. ।

एलादितैलम् । स्त्री । वातव्याधी । तिलतै-
लं ४ श. एलादीनां कल्कः मिलितशरावमितः
दुग्धं १६ श. दधि १६ श. वाय्यालकत्तायः १६
श. वाय्यालकं १२॥०श. जल ६४ श. श्रे १६श. ।
एला सुरामांसी सरलकाष्ठं शैलजं देवदाक रेषकं
चौरपुथी शटी जटामांसी चम्पकली नागकेशरं
यथ्यिपर्णं गन्धरसः खट्वासी तेजपत्रम् उशीरमूलं
चन्दनं कुन्दुखोटी मखी बालक गुडलक कुष्ठं
कालागुरु मुलकं सामुद्रककटः श्वेतचन्दनं मञ्जिष्ठा
जातीफलं कुडुमं पिड्डुपुथं शिलारसः अगुक्ष
एषां प्रति २ ती. । च.द. ।

एलादिमन्यः । पुं । यक्षरोगे । एलादीनां
(एला यमानी आमलकं हरीतकी विभीतकं ख-
द्विरसारः निम्बः पीतशालः शालः विडङ्गं भल्ला-
तकास्थं चित्रकमूलं चिकटुकं मुलकं पद्मपर्पटी)
प्रत्येकं ८ प. एकत्र १५ श. जलेन साधयित्वा
३॥० शरावावाशिष्टे काथं वस्त्रपूतं शार्दां । तेन घृतं
(३२प.) विपाच्य पाकशेषे शर्कराया ३०प. वंश
चीचनया ६ प. मधुनः ३२प. प्राञ्च्य मन्थनदण्ड
नालीडयेन् । च.द.रा.य.चि. । इयं वामटीक्ता
प्रक्रिया ज्ञेया । मतान्तरे तु एलादीनां प्रत्येकं ३
प. ६ ती. ६ र. जलं ६४ श. ।

एलानम् । स्त्री । फलविशेषे । नाट्रका जेवु ।
मं हिरंवेकल । गुणाः—“आमनेलानमकं स्वात्सरं

चीणं गुरु स्मृतम् । वातघ्नश्चैव समीक्षं पक्वं तच्छी-
तलं मधु । बलकृत्वातपित्तघ्नश्चिभिः परिकीर्ति-
तम् ॥ रा.नि.व.११ ।

एलापर्णी । स्त्री । इक्षुविशेषे । कौटो आश-
रुनी, एलाग्नि । रास्त्रायाम् । भा.पू.१भ. ।

एलाफलम् । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.व.४ ।
पुं । मधुकवचे । मडेल गाछ । वै.निघ. ।

एलाबालुकम् । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.
व.४ । कुष्ठगन्धिफलसदृशे । कट्टेयममृश । सु.
सू.३७ष. ।

एलावूः । स्त्री । अलाव्याम् । वाडे । च.टी. ।

एलायुग्मम् । स्त्री । एका सूक्ष्मा अन्या स्थूला
च । छेप्टि एलाच, वडु एलाच । वा.सू.१५ष.
एलादिः । ‘एलायुग्मतुरुक्ताकुष्ठफलिनी ।’

एलालु (कम्) । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.
व.६ । भा.पू.१भ. ।

एलाह्रम् । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.व.४ ।

एलीका । स्त्री । सूक्ष्मलायाम् । रा.नि.व.६ ।

एलीयः । पुं । एलबालुके । वै.निघ. ।

एलुकम् (काथ्या) । स्त्री, स्त्री । एलबालुके ।
सू.चि.१६अ. ।

एल्वम् । स्त्री । एलबालुके । सू.चि.१६अ. ।

एल्वबालु(स्वालु)कम् । स्त्री । एलाबालुके ।
रा.नि.व.४ । मद.व.१ ।

एषणः । पुं । सल्लकीइक्षे । वै.निघ. ।

एषणिका । स्त्री । खर्णादिपरिमाणतुलायाम् ।
निःकु. अम. ।

एषणी । स्त्री । Probe. त्रणसागानुसारिश्वाला-
कायाम् । सा च गच्छुपदाकारमुखी । गतिरन्वेषणे
श्रुत्वा गच्छुपदमुखौषधी । भेदनाथेऽपरा सूची
मुखामूलनिंबवष्टका । इति ॥ सु.सू.८अ. । तुलाभि-
दि । निःकु. । “एषणीत्रणसागानुसारिश्वाच्च तु-
लाभिदि ।” मे.शचिकं ।

एथः । चि । एषणाहं । नाथादी रोगे ।

एथा । स्त्री । आमलकीइक्षे । रत्ना. ।

ऐक्यम् । स्त्री । गर्हणीयते । सु. । See गर्हणीयतम् । त्रि । एकखुरसम्बन्धीय ।

ऐकाहिकः । त्रि । एकदिवसम्पन्ने । एकदिनान्तरभवे । [See अन्वेष्युष्कः ।

ऐकाहिकञ्जरः । पुं । एकदिनान्तरगतञ्जरे ।

ऐङ्गुदः । पुं । इङ्गुदीवृक्षे । स्त्री । इङ्गुदीफले । अम. । भेष. ।

ऐणः(णियः) । त्रि । एणश्चक्रमरुदौ ।

ऐणियकम् । स्त्री । एलबालुके ।

ऐन्दवी । स्त्री । सीमराज्याम् । रा.नि.व.४ ।

ऐन्द्रः । पुं । देवमर्षपर्वणे । स्त्री । मूलविशेषे । वन आदि । गुणाः—कटुम्लं रुचिबलाधिकरञ्ज । रा.नि.व.९ ।

ऐन्द्रयवः । पुं । इन्द्रयवे । म.द.व.१ ।

ऐन्द्रलुप्तिकः । त्रि । इन्द्रलुप्तमरोगविशिष्टे । टेके । [राशालशशा । म.द.व.१ ।

ऐन्द्रवारुणी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।

ऐन्द्रिः । पुं । काके । म.र.द्विकं ।

ऐन्द्री । स्त्री । स्थूलैलायाम् । मूषैलायाम् । रा. नि.व.६ । वै.निघ.२भ.तालीशादिचूर्णे । इन्द्रवारुणी । राशालशशा । प.सु.रा.नि.व.२,च.सू.४अ. गोरक्षककंध्या । च.सू.४अ.प्रजास्यापने । भा.अने. ।

ऐन्द्रीफलम् । स्त्री । इन्द्रवारुणीफलं । राशालशशाफलम् । च.द.उ.मा.चि. । “पकैन्द्रीफलमूच-क्ष्वम् ।”

ऐन्द्रीरसायनम् । स्त्री । रसायनविशेषो अत्र ऐन्द्री (गोरक्षकाकुले), मत्स्याची (तुङ्गुलीश-मूल), ब्रह्मसुवर्चला (सुवर्चला भेद), शङ्खपुष्पी (डानकूनौ), ऐन्द्रादिविधानानां प्रत्येकं यववयं केवलं स्वरुणं यववयं विषस्य तिलं घृतस्य च पत्रं । च.चि.१अ. ।

ऐभी । स्त्री । हस्तिबीषालतायाम् । रा.नि.व.३ ।

ऐरावतः । पुं । लङ्कषवृक्षे । मान्दोर । नाग-

रुद्धे । नात्राश्रु । लेव् । म.तचतुष्कं । रा.नि.व. ११, प.सु. । छद्रहीषानरखर्कुरे । स्त्री । एष्यकर-वौरे । रत्ना. । ऐरावतफले । तटफलं अस्मरकपित्त-कृद्गन्तशठञ्च । सु.सू.४६अ. ।

ऐरावतकः । पुं । हस्तिमुख्यां । शंतिशुद्धे । च.चि.३अ. । नागरङ्गवृक्षे । वै.निघ. ।

ऐरावतपदी । स्त्री । काकजङ्घायाम् । मन्हा-व्योतिषतीलतायाम् । वड़ लताशुटेकी ।

ऐरावती । स्त्री । वटपत्रपाषाणभेदस्यै । वड़ पांशत्रकूटि । रा.नि.व.५ । नागरङ्गवृक्षे । भा. । गुणाः—“ऐरावती रसे पाके लक्ष्मीणा च सुगन्धि-का । वारतं कासं श्वासरुजं नाशयेदिति कीर्ति-वा ॥” वै.निघ. । [नि.व.५ ।

ऐरिणम् । स्त्री । सैन्धवलवण्ये, पांशुलवण्ये । रा.

ऐरियम् । स्त्री । मद्ये । वै.निघ. । एलबालुके । अम. ।

ऐर्वाहः । पुं । कर्कटीविशेषे । वड़ कौंकुड़ । म.द.व.७ । च.द.म.द.र.चि. । See एर्वाहः, कर्कटी ।

ऐलबालुकम् । एलबालुके । श.र. ।

ऐलेय(क)म् । स्त्री । नलुकायाम् । एलबालुके । अम. । “ऐलेयविश्वधाम्नाकम् ।” सि.थी., च.द.र. पि.चि.वासाखण्डकुष्माण्डे ।

ऐल्वालु । स्त्री । एलबालुके । म.द.व.३ ।

ऐशमूलम् । स्त्री । लाङ्गलीमूले । ऐश्वर्यश्रु-शत्रु मूल । र.स.र.बा.च.चि. ।

ऐशानः । पुं । ईशानकीर्णभववायी । स च क-टुकः शीतलम् । भा. ।

ऐश्वर्यम् । स्त्री । श्वेतधसूरके । वै.निघ. ।

ऐषिका । स्त्री । पाटायाम् । त्रिभतायाम् । वै. निघ. । [मद्ये । म.ट. ।

ऐक्ष्वम् । स्त्री । इक्ष्विकारं, गुडादी । इक्ष्व-

ऐक्ष्वी(सुरा) । स्त्री । इक्ष्वरसकृतमद्ये । तन्मद्य-गुणाः—शीतलं अतिमादकञ्च । रा.नि.व.१५ ।

श्री

श्रीकः । पुं, क्ली (कस) । गृहे । आशये । अम.।

श्रीकणः । पुं । केशकीट । उकृण । श.र. ।

श्रीकणिः (नी) । पुं, स्त्री । उकृण । श.र. ।

श्रीकीदनी । स्त्री । यूके । उकृण । श.र. ।

श्रीकृणी । स्त्री । उकृण । श.र. ।

श्रीजः (स) । क्ली । बन्ने । मी.सत्रिकां तेजसि । रसादिसर्वधातुसारभागधातुविशेष । गुणाः—स-र्क्षशरीरस्थितत्वं क्षिप्रत्वं शीतलत्वं स्थिरत्वं शुक्ल-बर्णत्वं कफात्मकत्वं शरीरबलपुष्टिकारित्वञ्च । ह-दि तिष्ठति यच्छुद्धं रक्तभीषत्सपीतकं । श्रीजः शरीरे सञ्जातं तन्नाशान्नाशश्चक्षति । वै.निघ.। अष्टविन्दु-ग्रमाणं तदीषद्रक्तं सपीतकं । अग्निमीमात्मकत्वंन विरूपं वर्षातश्च तत् ॥ च.र. । श्रीजश्च तेजोधातूनां शुक्लानानां परं स्मृतम् । हृदयस्थमपि व्यापि देह-स्थितिनियन्धनम् ॥ वा. । दीप्ती । मी. ।

श्रीजस्करः । त्रि । श्रीमीधातुवर्द्धके ।

श्रीङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । नीवारि । उडिङ्गि । प.सु. । गुणाः—श्रीषणी रूचा कफवायुहृदिकरी पिक्तनाशिनी च । राज. । See नीवारः ।

श्रीङ्गः (कः) । पुं । The China rose. (Flibiscus mutabilis.) जवाकुसुमवर्धे । जवाकुसुमेन गीञ्च । हिं वीङ्गुल । मं जासविन्द । रा.नि.व.१० । गुणाः—संघाही केशहितश्च । भा. पू.१भ.पुष्पव. । मलसूत्रक्षधनरञ्जनश्च । राज. । कटुवणः इन्द्रलुप्तहरः विच्छर्दिजनजनकः सूर्या-राधनश्च । रा.नि.व.१० । मात्रा ३मा.। [नि.व.१०।

श्रीङ्ग(ङ्ग)काख्या । स्त्री । जवापुष्पवर्धे । रा.

श्रीङ्गपर्यायः । पुं । सूर्यकान्तपुष्पवर्धे खनाम-ख्याते । जवा । अम.। [कृ.म. । प.सु.। See श्रीङ्गः ।

श्रीङ्गुष्पम् । क्ली । जवाकुसुमे । ब्रह्मजवा

श्रीङ्गुष्पा । स्त्री । जवावर्धे । वै.निघ.।

श्रीङ्गापलङ्कवा । स्त्री । गीरचमुष्पाम् । वै. निघ. । [वनविङ्गाले । वै.निघ. ।

श्रीतुः । पुं, स्त्री । विङ्गाले । विङ्गान । अम. ।

श्रीदः । पुं । अग्ने ।

श्रीदनः । पुं । अद्रवे सिक्थे । स च कच्छा-दिस्थी गुरुः । वा.टी.हेमा.। क्ली । भक्ते । प.सु. । अग्ने । रा.नि.व.२० । शिष्टुनि । सा.कौ.ज्व.बलिः।

श्रीदनपाकी । पुं । नीलमिष्टग्राम् । च.वि. ३अ.चन्द.तैले ।

श्रीदना (निका) (नी) । स्त्री । महासम-ज्ञायाम् । वेलेण्डाविशेष । वाय्यालके । वेलेण-डा । रा.नि.व.४ ।

श्रीदनाह्वया (ह्वा) । स्त्री । महासमज्ञायार्थ । रा.नि.व.४ । वाय्यालके । हिं खिरिङ्गिटी । मद.व.१।

श्रीलः (लः) । पुं । खनामख्यातकन्दशाके । उ-ल गीञ्च । र.मा.भा.पू.१भ. । गुणाः—अग्निकरः कफघ्नः रुचिकरः लघुः अर्शसि पथ्यः । वाय्वकन्द-सु दीपल इति । राज.। See शूरषः । त्रि । आ-र्शे । मी.लक्षिकं ।

श्रील(ल)कन्दः । पुं । शूरषे । उल । र.मा.। वनीले । गुना । पानीयभक्तव्यायाम् ।

श्रीषः । पुं । दाहे । श्रीषः श्रीषः इति पर्याय-शब्दः । अम.भरतः ।

श्रीषणः (णिः) । पुं । कटुकरसे । शीत । हे.च. । (शी) पुरातिशाके । पूत्रतिशाक । गुणः—कफवायुनाशित्वम् । राज. । पुनर्नवायाम् ।

श्रीषधम् । क्ली । श्रीषधे ।

श्रीषधिः । स्त्री । कलपाकान्तवृत्तादी, कदली-धानादिके । हे.च.। द्रव्येषु । तानि पुमरीषधयः । ताश्च द्विविधाः स्थावराः जङ्गमाश्च । तासां स्थाव-राः चतुर्धा यथा—वनस्थितिः वृचः, वीचत्, श्री-षधिसेति । तामु अपुष्पफलवान् वनस्थितिः, पुष्प-फलवान् वृचः, प्रतानवती लता, फलपाकनिष्ठा च श्रीषधिः । जङ्गमा अपि चतुर्धा जरायुजाखण्डखले-दजोश्चिन्मिदेन । तत्र पश्यमनुष्यव्यालादयो जरायु-जाः । खगसर्पसरीसृपप्रधतयोऽखजाः । क्लमिकी-टप्रधतयः खेदजाः । मच्छूकादयः उडिङ्गा इति । सु.सू.१अ. ।

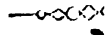
श्रीषधिगणः । पुं । रासायनिकीपचिनश्चे । ताः श्रीमसमवीर्या मश्रीषधय इति ख्याताः ।

साक्षाच्च सीमन्त्रप्रियाशीःसुतयः शाल्वे कथिताः ।
 लघाष्टादशधा — अत्रनरी श्वेतकापोती कृष्णकापोती
 गोनसी वाराही कन्या कृष्णा पतिष्ण्णा करेणः अ-
 क्षयः कृष्णा आदित्यपर्णिनी ब्रह्मसुवर्चला श्रावणी
 महाश्रावणी गीलोमी अजन्तोमी महाविश्वती
 श्वेति । एताश्चार्धदगिर्यादिषु लम्बाः — “आसाच्च
 वाः चौरवत्यन्तश्च चौरं कुडवनिमं सक्रदेव उप-
 सुञ्जीत । वासु अचौरा मूलवत्यः तासां प्रदेशिनी
 प्रमाशानि चोषि काष्णानि प्रमासुपयंगी । श्वेत-
 कापोती समूलपत्रा भवञ्चित्या । गीनस्यजगरीकृ-
 ष्णकापोतीनां सनखमुष्टिं खल्लशः कल्पयित्वा ची-
 रैश्च विपाच्य परिस्त्रावितमभिहुतश्च सक्रदेवोपभु-
 ष्ठीत । चक्रकाथाः पयः सक्रदेव । ब्रह्मसुवर्चलाः
 सतरात्रसुपभोक्तव्याः । भक्त्यकल्पेन श्रेषाणां पञ्च-
 यत्नानि चौरादककथितानि प्रश्नेऽवशिष्टेऽवतार्थं
 परिस्त्राव्य सक्रदेवोपयुञ्जीत । सीमवदाहारविष्ठा-
 री व्याख्याती, केवलस्य नवनीतमथ्यङ्गायं श्रेयं सी-
 मवदानिर्गमादिति । अत्रासां पृथग्द्विजानसुच्यते
 — मखल्लैः कपिलैश्चैः सपाना पञ्चपर्णिनी ।
 पञ्चारनिप्रमाशा वा विश्वेशजगरीबुधैः ॥ निष्पत्रा
 कनकाभासा मूले द्राहुस्त्रिस्त्रिताः सर्पाकारा लो-
 ष्टिताना श्वेतकापोतिरुच्यते ॥ द्विपर्णिनीं मूलभ-
 वामरुणां कृष्णमखलां । दारबिमात्रां जानीयाद्गो-
 नसीं गोनसाकृतिं ॥ सचौरां रोमशां खर्वीं रसेनं
 सुसमीपमां । एवं रूपरसाद्यापि कृष्णकापोतिमा
 दिशेत् ॥ कृष्णसर्पस्वरूपेण वाराही कन्दसम्भवा ।
 एकपत्रा महावीर्या भिन्नाञ्जनसमप्रभा ॥ कृष्णाति-
 ष्ण्वके विद्यात् रचीघ्न कन्दसम्भवे । जरासत्युनि-
 वारिण्यो श्वेतकापोतिसंस्थिते ॥ कामौहोदशभिः
 पत्रैर्नयूराङ्गकृष्टीपमैः । कन्दजा काञ्चनचौरी कन्या-
 नाम महावधी ॥ करेणः सुबहुचौरा कन्देन गज-
 कपिणी । हलिकर्णपलाशस्य तुल्यपर्णा द्विपर्णिनी ॥
 अजासनाभकन्द्या तु सचौरा सुमरुपिणी । अजा
 महावधी श्रेया शङ्खकुन्देन्दुपाशुरा ॥ श्वेतां विचि-
 त्तसुमां काकादन्याः समां सुपां । चक्रकामौषधिं
 विद्याञ्जरासत्युनिवारिणीम् ॥ मूलिनी पञ्चभिः प-
 चैः सुरक्षां शुकक्रोमलीः । आदित्यपर्णिनी श्रेया स-
 द्रादित्यासुवर्णिनी ॥ कनकाभा जलानेषु सर्व्यतः
 परिसर्पति । सचौरा पद्मिनीप्रख्या देवी ब्रह्मसुव-
 र्चला ॥ अरबिमाचचुपका पत्रैर्द्राहुलसन्धितः । पु-
 र्णैर्नीलोत्पलाकारैः फलैश्चाञ्जनसन्निभैः, श्रावणीः म

हती श्रेया कनकाभा पयस्विनी ॥ श्रावणीं पञ्च-
 राभासा महाश्रावणिलक्षणा । गीलोमी चाजलोमी
 च रोमशे कन्दसम्भवे ॥ इंसपादीव विश्विद्वैः प-
 चैर्मूलसमुद्भवैः । अथवा शङ्खपुष्पी च समाना सर्व्य-
 रूपतः ॥ वेगेन महताविष्टा सर्पनिर्घातकसन्निभा ।
 एषा वेगवतीनाम जायते शम्बुदन्धये ॥... देवसुन्दे
 ऋदवरं तथा सिन्धी महानदे । इत्यते च जलानेषु
 मध्ये ब्रह्मसुवर्चला ॥ आदित्यपर्णिनी श्रेया तदैव
 हि हिमचये । इत्यनेऽजगरी नित्यं गोनसी चाप्नु-
 दागमे ॥ काश्मीरेषु सरी दिव्यं नाशा सुद्रकमान-
 सम् । करेणतत्र कन्या च कृष्णातिष्ण्विके तथा ॥
 गीलोमी चाजलोमी च महतीं श्रावणीं तथा ।
 वसन्तं कृष्णसर्पाख्या गोनसी च प्रदृश्यते ॥ कौशि-
 कीं सरितं तीर्त्वा सञ्जयन्त्याक्षुः पूर्वतः । श्वितिप्र-
 दंशो वक्षीकैरारिचती योजनत्रयं ॥ विशया तत्र
 कापोती श्वेता वक्षीकमूर्धसु । मलधे नलसिती च
 वेगवत्यौषधी भुवा ॥ कार्शिक्यां पौर्णमास्याच्च भक्ष-
 येत्तामुपोषितः । सीमवच्चत्र वर्त्तत फलं तावन्न
 कीर्त्तितम् ॥” इत्यादि । गुणाः — युवानं सिद्धि-
 क्रान्तं कान्तं श्रुतनिगादिनं । कुर्व्यरेताः क्रमेषु
 द्विसहस्रायुषं नरम् ॥ अङ्गदी कुण्डली मौखी दि-
 व्यसक्चन्दनान्वरः । चरत्यमीषसङ्गल्पी नभस्र-
 न्बुदुर्गमे ॥ व्रजन्ति पक्षिणो येन जललम्बाश्च तो-
 यदाः । गतिः सौषधिंसिद्धस्य सीमसिद्धगतिः
 परा ॥ सु. चि. ३० अ. । [वै निघ. ।
 ओषधी । स्त्री । ओषधी । भरतः । लघुवचे ।
 ओषधीपतिः । पुं । कर्पूर । इ. च. ।
 ओषधीशः । पुं । कर्पूर । अम. । [व. १८ ।
 ओष्ठः । पुं । दन्तच्छेद । उपश्र. ठीटे । रा. नि.
 ओष्ठधरः । पुं । ओष्ठ । ठीटे । [उग. मा. नि. ।
 ओष्ठपाकः । पुं । तन्नामकरोगविशेषः । उष्ट-
 ओष्ठपुष्पः । पुं । बभ्रुजीवपुष्पवचे । वाङ्मूनी
 गांश्च । रा. नि. व. १० । See बभ्रुजीवः ।
 ओष्ठप्रान्तः । पुं । स्रक्कभागे । रघा. ।
 ओष्ठफला (भा) । स्त्री । विन्वीलतायाम् ।
 उलाकूष्ठा । नं गीडतोडली । वै. निघ. ।
 ओष्ठरञ्जनी । स्त्री । ताम्बूले । पां. । प. ल. ।
 ओष्ठरोगः । पुं । ओष्ठांशुग्नरोगविशेषः, ओष्ठ-

प्रश्नदौ। वातजपित्तजन्नेपिकसाग्निपातिकरत्नजमा-
सजनेदीजाभिघातजनेदादष्टविधः। तत्र कर्कशला-
दिलचणा वातजाः, पिङ्गकाचित्वादिलचणा पि-
तजाः, कण्डूमत्वादिलचणा कफजाः, कृष्णपीत-
त्रैतत्वादिसर्व्विलचणयुक्ताः सन्निपातजाः, खवद्रक्त
खर्जूरफलवर्षत्वादिलिङ्गा रक्तजाः, गुरुम्यन्त्वा
दिलचणा भासजाः, सर्पिर्मण्डसवर्षत्वादिलचणा
मीदीजाः, सतजातत्वादिलचणा अभिघातजा इति।

भा.म.४भ.सुखरी.चि.। “आलूपपिशितक्षीरदधि-
मत्यातिसेवनात्। सुखमध्ये गदान् कुर्युः क्रुद्धा
दीषा कफोत्तराः ॥ इति। भा.नि.। [प.सु.।
श्रीष्ठा (ष्ठी)। स्त्री। विस्त्रां। उलाकुटा।
श्रीष्ठाधरौ (रं)। पुं, स्त्री। श्रीष्ठवये।
श्रीष्ठीपमफला (लिका)। स्त्री। विस्त्रि-
कायां। उलाकुटा ग्राह्। चिं क्रन्दुका भा.पू.१भ.३

श्री

श्रीङ्गि(ङ्)स्वरम् । स्त्री। कुष्ठरोगविशेषे। ने.।
तस्य लक्षणं—“रग्दाहरागकण्डूभिः परीतंक्षरीम-
पिश्ररं। श्रीदुस्वरफलाभासं कुष्ठमीदुस्वरं वदेत् ॥”
भा.नि.। तामे। जटा.। उदुस्वरफले। चि। उ-
दुस्वरसम्बन्धिनि।

कपिलं स्वल्पं तस्यादीहाखकं मधु ॥” इत्थं स्वर्थं
कुष्ठविषयं कषायं उष्णमन्त्रं कटुपाकं पित्तकरञ्च।
भा.पू.२भ.मधुव.।

श्रीङ्गिपुष्पम् । स्त्री। जवापुष्पे। हे.च.।

श्रीहालकामर्करा । स्त्री। श्रीहालमधुकृतभ-
करायां। सा गुणैरीहालमधुसदृशी। रा.नि.व.१४।

श्रीक्षुक्वम् । स्त्री। उल्काश्याम्। हे.च.।

श्रीङ्गिज्जम् । स्त्री। पांशुलवणे। सोत्रां। रा.
नि.व.६। आभरिलवणे। [राज.।

श्रीदनिकः । पुं। सूपकारि। अम.। [पेटुके।

श्रीङ्गिदम् । स्त्री। श्रीङ्गिदलवणे। सोत्रां।

श्रीदरिकः । चि। च्छधिते। उदरमात्रपोषके।

श्रीङ्गिदजलम् । स्त्री। उडिदी जाते जले।

श्रीदर्थम् । स्त्री। तामे। मदनफले। उदुस्व-
रफले। [हे.च.।

प्रसारसलिले। तस्य गुणाः—मधुरं पित्तशमनं अवि-
दाहि च। राज.। लघु। रा.नि.व.१४। “विदा-
र्थं भूमिं निष्ठां यत् मद्यन्तं धारया सवेत्। तत्तो-
यमीङ्गिदं नाम वदन्तीति महर्षयः ॥ श्रीङ्गिदं वाचि
पित्तघ्नं अविदाह्यतिश्रीतलं। ग्रीणनं मधुरं बल्य-
मीषहातकरं लघु ॥” भा.पू.१भ.वारिव.। वर्षासु
श्रीङ्गिदं पथ्यम्। मट.।

श्रीदशित(त्क)म् । स्त्री। अईजलयुक्तघोर्मं।

श्रीङ्गिदद्रव्यम् । स्त्री। उडिद पृथिवी जायते
इत्युडिदत्। तच्च वनस्पतिलतावानस्पत्यौषाधकम्।
See च.म.१अ.वनस्पत्यादिः।

श्रीदुस्वरम् । स्त्री। तामे। छारा.। महाकुष्ठ-
रोगविशेषे। गुणाः—“पित्तेन पक्तीदुस्वरफलाक-
तिवर्णानि श्रीदुस्वराणि ॥” स.नि.५अ.। उदुस्वर-
फले। चि। उदुस्वरसम्बन्धिनि।

श्रीदुस्वरच्छदः । पुं। दन्तीवले। वै.निघ्न.।

श्रीदुस्वरी । स्त्री। कृमिभेदे।

श्रीहाल(क)म् । स्त्री। खर्षवर्षं वन्नीककारि
कीटकतमधुनि। उद्देशधु.। रा.नि.व.१४। गुणाः
—कषायम् उष्णं कटु कुष्ठविषनाशि च। राज.।
राजनिघण्टुनु भूमिः उड्लनान् श्रीहालकाभिधाः
कपिलकीटाः तैः वन्नीकसमीपे सञ्चितं मधु।
“श्रीहालाः कपिलाः कीटा भूमिहड्लनान् स्मृताः।
वन्नीकान्तदुत्पन्नमीहालकमुदोध्यते। कुष्ठादिदी-
षर्षं सर्व्वसिद्धदक्षेति ॥” रा.नि.व.१४। “प्रायोज-
कीकमध्यस्थाः कपिला, स्व.स्कीटकाः। कुर्वन्नि

श्रीङ्गिदलवणम् । स्त्री। पांशुलवणापरन्नाम
घेयलवणे, यङ्गुर्गर्भतः स्वयमुत्पद्यते। [सोत्रां। सि.
यो.गह.चि.चित्रगुडिकायां। च.द.महाषट्पल-
घृते। गुणाः—चारयुक्तं गुरु कटु खिर्षं शीतं
वातघ्नञ्च। भा.पू.१भ.ह.व.। रक्तलं सूर्णं लघु वा-
तानुलोमनञ्च। म.द.व.२। तीक्ष्णं उरुद्वेजनकं धा-
रयुक्तं कटु तिक्तं कीष्ठवक्षतानाहृशुलघ्नञ्च। राज.।

श्रीधस्यम् । स्त्री। पयदुधे।

श्रीगीतम् । स्त्री। अत्ररोगविशेषे। गुरुभीज-

नाभिस्यन्दिवासयहृत्वात्रीसेवावर्जनात् शुक्रं स्वस्वा
नव्यत् मेहने प्रतिष्ठयते, तेन सूत्रकृच्छं भवेत् । ततः
श्रापितं कुपितं मेहने युक्तं जनयति । मेहनश्च
क्लिष्टं पक्वं कश्चूनत्पिङ्कायुक्तं मन्त्रिकाष्टतं भवति,
स्वस्थानश्च न प्रविशति । ज.द.५.१७. ।

श्रीन्दूवरम् । क्ली । ताम्बे । भा.न.१.भ. ।

श्रीपवस्तम् । क्ली । उपवास । लङ्घने । हे.च. ।

श्रीपसर्गिकः । पुं । सन्निपातादिरोगविशेषे ।

तस्य लक्षणं — “कफीऽनुलोमवातेन यदि पितातुगी
भवेत् । खेदशैत्यादिभिर्जुष्टसदा भवति मानवः ॥
प्रतिलोमः पुनस्तेन स्वास्थ्यमायाति तरङ्गणात् । श्री-
पसर्गिक एवान्यः सन्निपात उदाहृतः ॥” वैद्यशास्त्रं ।

श्रीपस्थम् । क्ली । उपस्थन्दिग्रसुखे ।

श्रीपीनम् । क्ली । उप्यचेत् । रा.नि.व.२ ।

श्रीमीनम् । क्ली । अतसीचेत् । मिनान्तरं क्लेशः ।

श्रीरभ्रः (कः) । पुं । कम्बलशृंगे । मेषे । हं.
च. । क्ली । मेषमांसं । ग्राडात्तरं गन्धः । मं मेडौ-
करमांस । गुणाः — मधुरं शीतलं गुरु विष्टम्बि हं-
हृष्यं । मेषसमूहे । ऊर्णावस्त्रे । रा.नि.व.२७ ।

श्रीरिणम् । क्ली । शक्तिकालवर्णे । यवचारे ।
मोत्रं । वै.निघ. ।

श्रीरुबुकम् । क्ली । एरण्डतैले । च.द. ।

श्रीर्वम् । क्ली । शक्तिकालवर्णे । यवचारे ।
पांशुलवर्णे । रा.नि.व.६ ।

श्रीलम् । क्ली । श्वेतशूरवे । वै.निघ. ।

श्रीलूकम् । क्ली । लूकसमूहे । जटा. ।

श्रीशीरम् । क्ली, पुं । बालके । वांश । चामर-
दण्डे । आसने । त्रि । उशीरजे । मे.रत्निकं ।

श्रीषणम् । क्ली । कटुरसे ।

श्रीषधम् । क्ली । शृङ्खलाम् । र.सा.सं.श्रीषध
मारणवणे । रोगघ्नद्रव्ये । ङेयध । “वैद्यो व्याधिं
हरेदेन तद्रव्यं प्रीतमीषधम्” । अत्रि. । श्रीषधं
पञ्चविधम् । यथा — रसचूर्णं कषायावलीहकल्काः ।
“तत्र पञ्चविधं प्रीतं स्वसंयोगविशेषतः । रसयुक्तं
कषायशालीहः कल्क इत्यपि” तत्र पुनः द्विविधं
श्रीधनशमनलक्षणं । तयोः श्रीधनरूपं वक्षिर्विरि-
क-
वमनम् । कुपितदीषाम् वृद्धिर्निःसार्यं रोगीपश-
मनं करोति । शमनरूपं तैलघृतमधुरूपं स्वस्थाव-

स्थितानामिव सास्यहेतुः । वा.टी. अरुचः । तत्र
वातस्य वक्षिः (गुदप्रतिषेधयस्त्रेहादि) । पिपस्य
विरिकः (सुखपीतं गुदमार्गेकानःस्थितस्य निः-
सारणं) । कफस्य वमनं (सुखेन पीतं तेनैव दी-
पस्य निःसारणम्) । शमनं — वातस्य तैलं, पिपस्य
घृतं, कफस्य च मधु । विन्ध्यशैलजानि श्रीषधानि
क्रियाविधौ प्रशस्तानि तथा वनोपवनजानि वल्मी-
कशमनानादिजानि न यास्यान्ति । श्रीषधीहरण-
मन्वीऽप्यस्ति स्थानाभावात्प्रोक्तः । श्रीषधद्रव्याङ्ग-
कृच्छ्रं यथा — खदिरादीनां सारः, निम्बादीनां त्वक्,
दाडिमादीनां फलं, पटोलादेश कदः यास्यः । सारः
स्यात् खदिरादीनामित्यादि । शार्ङ्गधरमते न्ययो-
धादः त्वक् बीजकादः सारः तालोशादः पत्रं चि-
फलादेश फलं यास्यमिति । काष्ठगर्भमहासूलानां
वल्कलं ऋसूलानां सर्वंशो यास्यमिति । अति
स्थूलजटायास्तत्रः तथा मूक्षसूलानि सर्वंशो या-
स्यान्ति । यत्र द्रव्याङ्गावयवो यादृशो निर्दृष्टः,
तत्र तादृश एव यास्यः । यथासृतादिकषाथे
असृतादीनां पत्रमेव यास्यम् । अङ्गसामान्योक्तौ
मूलवल्कलम्, “अङ्गऽप्यनुक्ते विहितसु मूल” मिति
वचनात् । विषयभेदे स्मृतद्रव्यग्रहणम् — शरदि
स्वरसौषधं सर्वंकार्यायार्थं, विरिक्कवमनायं वसन्तं ।
शिशिरे मूलं, योषं पत्रं, वर्षावसन्तयोः त्वकन्दी,
शरदि चीरं यद्यत्तुपुत्रं फलञ्च हेमन्तं सारञ्च या-
स्यम् । सामान्योक्तौ — सृत्पात्रं, उत्पले नीलोत्पलं,
शक्रद्रसे गीमयरसः, चन्दने रक्तचन्दनं, सर्षपे सि-
हायः, लवणे मैथवं सूत्रे गीमूत्रं, घृतदुग्धेषु ग-
व्यमेव, चतुष्पदे स्त्रीः, पक्षिणि पुमान्, वयस्य-
जाङ्गलानां चर्मादि हिल्वा यास्यम् । मांसं कथिते
आजं क्रीवञ्च स्त्रीणीयात् । अनुक्ते ग्रहणं यथा —
कार्त्तऽनुक्ते प्रभातं, अङ्गऽनुक्ते जटा, भागेऽनुक्तं सा-
स्यं, द्रवेऽनुक्ते जलं । प.प्र. १७. । चूर्णलेहासवकार्यं
तु श्वेतचन्दनं काष्ठप्रलेपे रक्तचन्दनं यास्यम् । भ-
चनीयौषधविधाने — अजमीदीक्तौ यमानी, वास्य-
प्रलेपे तु वचा यास्यः । भा. ।

श्रीषधकालः । पुं । श्रीषधसेवनस्य समयः ।

स च दशविधः — “निर्भक्तं प्राग्भक्तमधीभक्तं मध्येभ-
क्तमनराभक्तं सभक्तं सासुक्तं सुहर्मं हृद्यान्तं यासात्त-
रक्षति । तत्र निर्भक्तं केवलमधीषणमुपयुज्यते । प्रा-
ग्भक्तं यत्तु प्राग्भक्तस्वीपयुज्यते । अधीभक्तं यद्वक्तानी

पीयते । मध्येभक्तं यन्मध्ये भक्तस्य पीयते । अन्नरा-
भक्तं नाम यदन्नरा पीयते पूर्वोपरयोर्भक्तयोः ।
सभक्तं श्रीषवेषु यस्याभ्यते भक्तम् । सासुहं नाम
यद्वक्तृत्वादावने च पीयते । सुहर्मुहयांसं सभक्तम
भक्तं वा यदौषधं सुहर्मुहुरूपयुज्यते । यासान्तरं
यत्पिच्छयामिश्रम् । तत्र निर्भक्तगुणाः — “वीर्या-
धिकं भवति भेजत्रमद्रहीन”मित्यादि । प्राग्भक्तस्य
यथा — “श्रीघ्नं विपाकमुपधाति बलं न हिंस्यादि-
त्यादि” अधोभक्तस्य यथा — “पीतं यदन्नमुपयुज्य
तदूर्ध्वकाये ह्यन्नाद्गदान् बहुविधांश्च बलं दधाति ।”
मध्येभक्तस्य यथा — “मथ्यं तु पीतमुपहन्यविसारि
भावादं यं मथ्यदेहमभिमूय भवन्ति रोगाः ।” अ-
न्नराभक्तस्य यथा — “हृद्यं मनीषलकरत्वात्पीत-
नीयम् ।” सभक्तस्य यथा — “पथं सभक्तमबलाव-
लयाहं नित्यमित्यादि ।” सु.उ.६४४. ।

श्रीषधालयः । पुं । श्रीषधट्टे । ऐषधत्र यत्र ।

श्रीषधिः (धी) । स्त्री । गुडूयां । राक्ष्यां ।
दूष्यायाम् । श्वेतदूष्यायाम् । हरोतक्याम् । मये ।
श्रीषधे । रवा । फलपाकान्तवदादी । हे.च. ।

श्रीषधिगन्धः । पुं । आप्राण्येन ज्वरादिकरौष-
धीनां गन्धे । च.द.ज्वरातिसार.चि. ।

श्रीषधिप्रतिनिधिः । पुं । यदौषधं न ल-
भ्यते तस्य स्थाने तत्कमगुणद्रव्यान्तरयच्छेयं । यथा --
मेदाभावे अश्वगन्धा महाभेदे च शारिवा । जीव-
कर्षभक्षाभावे गुडूची वंशलोचना इत्यादि । चित्र-
काभावे दन्ती अपामार्गचारी वा, धन्वयासाभावे
दुरालभा, तगराभावे कुष्ठं, सुवांभावे जिङ्गनील-
क्, अहिंसालक्षणाभावे मानकमथूरपुच्छयहणं,
वकुलाभावे कल्लारोत्पलपत्रयहणम् । नीलोत्पला-
भावे कुमुदं, जातीपुष्पाभावे खड्गं, अर्कादिचौरा-
भावे तल्पत्ररसः, पुष्करमुलाभावे कुष्ठं, लाङ्गलकी-
अस्थिपर्णाभावे कुष्ठञ्च याद्वं । भा.पू.१५५. । चविका-
भावे गजपिप्पली, पिप्पलीमूलम्, सीमराज्या-
भावे चक्रमर्द्दफलम्, दारुण्यभावे हरिद्रा, रसाञ्ज-
नस्याभावे दारुणीकाषः, सौराष्ट्रचन्दभावे फटिकार-
ी, तालीश्राभावे खर्षतालो, भार्ग्यभावे तालीषं
कष्टकारीमूलं वा, रुचकस्याभावे पांशुलवणं, य-
ष्टीमधभावे धातकीपुष्पम्, अस्त्रवेतसाभावे चुक्रं ।
द्राक्षाभावे गाभारीफलम्, तदभावे पीतश्यालपुष्पं,

नखाभावे खड्गम्, ककुथ्यभावे काकीली, तदभा-
वे जातीपुष्पम्, कर्पूराभावे अस्थिपर्णी (गौंठिश्या-
ना) सुगन्धिमुस्तकं वा, कुङ्कुमाभावे कुसुमं, श्रीख-
ण्डचन्दनाभावे कर्पूरम्, तदुभयाभावे रक्तचन्दनं
याद्वं । मधभावे जीर्णगुडः, पुरातनभावे यामच-
तुष्टयशुष्कः गुडः, चौराभावे मौद्गी मासुरश्च रसः,
शर्कराभावे खण्डं, शाल्यभावे षटिकं, दाङ्गिमा-
भावे हृत्वाङ्गं, सौराष्ट्रचन्दभावे पङ्कपपटी, लीङ्गा-
भावे तन्मूलं, चव्यगजपिप्पलीभावे पिप्पलीमू-
लं, सुन्नतिकाभावे तालमुस्तं याद्वम् । मालुफलमि-
ति केचित् । प.म.१४. ।

श्रीषधिवीर्यम् । स्त्री । श्रीतीक्षादिरूपे । त-
च्च शीतमुष्णं रुचं क्षिप्रं तीक्ष्णं हृदु पिच्छलं ती-
व्रं विशदञ्चेति । तदुक्तं “वीर्यं द्विविधमुष्णं शीत-
श्चाग्निमीयत्वाज्जगतः । केचिददद्विधमाहुर्बुधे
शीतं क्षिप्रं रुचं विशदं पिच्छलं हृदु तीक्ष्णञ्चेत्ये-
तानि वीर्याणि स्वबलगुणोत्कर्षाद्रसमभिमूयात्मक-
म्यं क्वञ्चीति ।” सु.मू.४०४. ।

श्रीषधीपञ्चासृतम् । स्त्री । गुडूचीगोचुरसु-
षलीमुखीशतावरीषु ।

श्रीषर(क)म् । स्त्री । अयस्क्लान्भेदे । पांशुलव-
णे । हृत्तिकालवणे । थारौ मूत्रं । सैव्यलवणे ।
ज्वरदेहजलवणे । गुणाः — चारं तिक्तं वातकफहं
विदारिहं पित्तकृत् याहि मूत्रशोषकञ्च । रा.नि.व.
६ । चारे । म.द.व.२ ।

श्रीष्टकम् । स्त्री । उष्ट्रसमूहे ।

श्रीष्टतक्रम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धजातघीले । गुणाः
— “श्रीष्टं तक्रम् विरसं गुरुहृद्यञ्च दोषलम् । पी-
नसञ्चासकासिषु श्लसमुक्तम् ।” वै.निष. ।

श्रीष्टनवनीतम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धजातनवनी-
ते । गुणाः — लघुपाकं शीतलं त्रणक्लमिकफरक्तदो-
षघ्नं वातघ्नं विषघ्नञ्च । रा.नि.व.१५ ।

श्रीष्टमूत्रम् । स्त्री । उष्ट्रमूत्रे । गुणाः — उन्मा-
दशोफार्शः कृमिशूलोदरघ्नञ्च । म.द.व.८ ।

श्रीष्टवीरम् । स्त्री । उष्ट्रीदुग्धे । Sec उष्ट्री ।

श्रीष्टीष्टतम् । स्त्री । उष्ट्रीनवनीतजघ्ने । गु-
णाः — मधुरं पाके कटु शीतलं कृमिकुष्ठहरं वात-
कफगुल्मादरघ्नञ्च । रा.नि.व.१५ ।

श्रीषासम् । स्त्री । उष्वतायाम् ।

क

कम् । स्त्री जलि । रा.नि.व.१४ । सुखे । मे. ।
क्रे । उर. । [पानपत्रे । च टी. ।

कंसः । पुं, स्त्री । कंसमाचिके (महाद्रावके) ।

कंसम् । स्त्री, पुं । ताम्रवद्रथीरूपधातौ, कांस्य-
धातौ । कौशा. । प.सु. । आदकपरिमाणे (उश्र.) ।
भा. । तैजसपात्रमात्रे । चिका. । [इ.च. ।

कंसकम् । स्त्री । पुष्पकाशीशे । इदं श्वेतवर्णम् ।

कंसहरीतकी । स्त्री । शीथाधिकारे । हरी-
तकी १०० शतं, दशमूलं प्रत्यकं ६प. ३ती. १॥०
मात्रा मिलितं ६४प. वारि ५१२ प. (६४श.) शं.
१२८ प. (१६ श.) पुरातनगुडः १०० प. । पक्का
लेहवङ्कते, शुण्ठीचूर्णं ८ ती. मरिचचूर्णं ८ ती.
पिप्पलीचूर्णं ८ ती. यवचारः ८ ती. गुडलक् २
ती. तेजपत्रं २ ती. एलाचूर्णं २ ती. प्रक्षेपौ द्वे-
यः । मधु २ श. वा १६ प. । मतान्तरं जायः ८
श. पाठः — “द्विपञ्चमूलस्य पञ्चेत्कवार्यं कंसोभया-
नाश्च शतं गुडाश्च । लेहे सुसिद्धे च विनीय चूर्णं
व्योषं त्रिसौगन्धसुपस्थिते च । प्रस्थाङ्गमानं मधुनः
सुशीते किञ्चिच्च चूर्णादपि यावत्प्रकात्, एकात्मतः
प्रास्य ततश्च लेहान् शुक्तिं निहन्ति श्रयधुं प्रवृद्ध-
मित्यादि । सा.कौ. ।

कंसास्थि । स्त्री । कांस्यधातौ । कौशा. । “कंसो
तु कांस्यं कंसास्थि” । चिका. । [च. ।

कंसोद्भवा । स्त्री । खौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । हे.

ककन्दः । पुं । खर्ये । उणा. ।

ककरीमुखः । पुं । केशे । रा.नि.व.१८ ।

ककारपूर्वद्रव्यम् । स्त्री । ककारपूर्वकद्रव्येषु।
तानि यथा—कटुकः, कालशकं, कुभाषं, कर्क-
टी, कर्कसुः, कर्कोटकः, कलिङ्गः, करमर्दः, क-
रीरः, कतकः, कशेरुः, काञ्चिकश्चेति रक्तपित्ते
वर्ष्यम् । भा.स.र.पि.चि. ।

ककुङ्गिनी । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । ल-
ताफलेकौ । भा.स.१भ. । [राज. ।

ककुङ्गलः (ला) । पुं, स्त्री । पातकपत्रिण्डु।

ककुण(न)कः । पुं, स्त्री । बालरीनविशेषे ।

See ककूषकः ।

ककुत् (दः) । स्त्री, पुं, स्त्री । वृषाङ्गे । यौटुत्र
शूटे । प्राधान्ये । अम. । ध्वजे । मे. । दर्शिकरसर्प-
भेदे । सु.कल्प.४भ. । See सर्पः ।

ककुञ्जती । स्त्री । कटौ । पांशु, नितम् ।
अम. । चि । ककुद्विशिष्टे । [वृक्षे । हे.च. ।

ककुञ्जान् । पुं । ऋषभकक्षुपे । रा.नि.व.५ ।

ककुन्दरम् । स्त्री । नितम्बगर्भाधिष्ठाने वैकल्प-
करे पृष्ठसन्धिमन्त्रद्वये । मेरुदण्डोभयतः पार्श्वजघ-
नवद्विभागे ईषदधस्तस्य स्थानम् । तत्र स्थशाङ्गान-
मधःकाये चेटोपघातश्च । सु.शा.६भ. । ककुन्दरी
तु सर्वेषां स्थातां जघनकूपकौ । रा.नि.व.१८ ।
पुं । वृक्षविशेषे । गुणाः—“ककुन्दरः कटुभिक्तः
ज्वरप्रघ्नोष्णकृन्मतः । रक्तकफदाहानां दृषयाश्व
विनाशनः ॥” अस्यार्द्रमूलञ्च सुखे धारितं सुखदी-
पगुत् । वै.निघ. । [भविक्तं ।

ककुप् । स्त्री । चम्पकमालायां । प्रवेष्टाम् । मे.

ककुभः । पुं । अर्जुनवृक्षे । प.सु. । वृषे ।

ककुभत्वक् । स्त्री । अर्जुनवृक्षत्वक् । च.द. ।
सि.धा.यश्म.चि.ककुभादौ ।

ककुभशाखा । स्त्री । भाग्याम् । रत्ना. । [च. ।

ककुभादनी । स्त्री । नखीनामकगन्धद्रव्ये । ब्र.

ककूषकः । पुं, स्त्री । शिशोर्नेत्रवर्त्मजरीगे ।

ककूषकः । हिं कौथुभाह । लक्षणं यथा—“ककूषकः
क्षीरदोषाच्छिग्ननामचिर्वर्त्मनि । जायते तेन तन्नेत्रं
कक्षूरश्च सवेन्मुहुः । शिशुः कुथ्याङ्गलाटाचिञ्जट-
नासावध्वरणं । शक्ती नार्कप्रभां द्रष्टुं न वर्त्मनीख-
नचमः ॥ मा.बालरो.नि. । ककूषकं क्षीरदोषा-
च्छिग्ननामचिर्वर्त्मनि । जायते सबर्जं नेत्रं कक्षूरश्च
सवेन्मुहुः... ॥ भा.स.४भ. ।

ककूल(क)म् । स्त्री, पुं । गीशङ्गदादिचूर्णस-
न्नापे । वा.टी.अरुणः । अपूपपचनार्थं स्रक्ष्यपात्रे।
“ककूलं शङ्खुभिः कौशे खभे ना तु गुषानलः । तेन
च स्रक्ष्यसुतानमपूपपचनपात्रं स्रक्ष्यते” । वा.टी.
हेमा. ।

ककुरकः । पुं । कनिभेदे । See कनिः ।

कङ्कोलः (कः) । पुं, स्त्री । (Possibly the fruit of *cocculus indicus*.) का कोलीतिव्याने सुगन्धद्रव्यभेदः । कङ्कोली । हिं श्री-तलचिनि । गुणाः—“कङ्कोलः कटुको हृद्यः सुगन्धः कफवातजित् ।” राज.अनुसूपे । कटुतिक्तौ षं सुखजाघहरं दीपनं पाचनं रुच्यञ्च । रा.नि. व.१२ । “कङ्कोलं कालकं प्रोक्तं तथा कोषफलं स्मृतं । कङ्कोलं खष तौष्णीषं तित्तं हृद्यं रुचिप्रदं । आस्वर्दीर्गम्यहृद्रोगकफवातामयाभ्यहृत् ।” भा.म । च.द.यज्ज.वि.लवङ्गादी, मात्रा ३ रतिः । गन्धश्च्यो । च.द.वा.व्या.एकादशशतकप्रसारणीतेन ।

ककषटः । त्रि । कठिने । पुं । खटिकायाम् । थडिशणि, कूलथडि । अम. ।

ककषटपत्रकः । पुं । (*Corechorus olitorius*.) हृत्विशेषे । पाणि गीष्, टकाशे । तच्छाकगुणाः—मधुरं दुर्जरं गुरुपाकि च । राज.शा.व. ।

ककषटी । स्त्री । खटिकायाम् । थडि । त्रिका. शैलव. ।

ककित्यः । पुं । कपित्यके । अ.टी. ।

कङ्कः । पुं । महाराजचूतं । रा.नि.व.१६ । चन्दनं । पर्वविशेषे । कंक पाणि, थडिशला । मे.कडिकं । हारा. । गुणाः—हृद्यो वीथ्यविवर्जनः कफहरः कङ्कत्था भासकः । अचि.२२अ. ।

कङ्कटः (कः) । पुं । कदरे । थडि । हारा. ।

कङ्कटेरो । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै.निघ. ।

कङ्कणम् । स्त्री । हृत्तमुषणं । वै.निघ. ।

कङ्कतः । पुं । हृत्विशेषे । श्रेयःकूल, वंशुी । वै.निघ.२भ.अतिसा.पथं । स्त्री । केशमार्जने । कङ्कूहे । हला. । गुणाः—धूम्रोजन्तुमलकशुष्कमिरीरोगघ्नम् । “कङ्कतौ कान्तिजननी कङ्कधूम्रौ सूई-रोगजित् । केशप्रसादनौ केशा रजाजन्यमलाप-न्हा ॥” राज. ।

कङ्कति(ती)का । स्त्री । केशप्रसाधनार्थद्रव्ये । टिकुणि । कङ्कूहे । अम. । अतिबलायाम् । नाग-बलायां । गोत्ररुपाकुलिशा । भा.पू.१भ.गु.व. ।

कङ्कचाटः (टिः) । पुं । खनामख्यातमन्त्रे । कङ्किका माह । त्रिका. । हारा. । जटा. । खलि-श्रमसेप । थनिशा माह । श.र. ।

कङ्कदम् । स्त्री । सुवर्णे । वै.निघ. ।

कङ्कपुरीषम् । स्त्री । कङ्कविष्टायां । इदं वष-दारणम् । सु.म.३६अ. ।

कङ्कभोजनः । पुं । अर्जुनहृत्वे ।

कङ्कमुखः । पुं, स्त्री । सन्दंशे । शौण्डिणी । हे. च. । “शल्यं प्रगृह्णीहृरते च यस्मान् यन्त्वेषतः कङ्कमुखं प्रधानम् ।” सु.म.७अ. । [त्रि । कुम्भिते ।

कङ्करम् । स्त्री । कञ्जरे । त्रिकुविशेषः । हे.च. ।

कङ्करालः । पुं । पिप्पला इति प्रसिद्धे हृत्वे । पें-छा गाह । वै.निघ. ।

कङ्करालः । पुं । (*Alangium hexapetalum*.) निक्कीचकहृत्वे । अंकोपाडु गाह । श.च. । लताविशेषे । कङ्करोल ।

कङ्कलोडम् । स्त्री । चिञ्चोटकमूले । टैट्टका, टिक्कोपाडुमूल । राज. ।

कङ्कयत्रुः । पुं । पृथ्विपण्याम् । श.च. ।

कङ्कशायः । पुं । कुङ्कुरे । श.मा. ।

कङ्का । स्त्री । गीशीर्षचन्दने, पद्मगन्धे । “गीशीर्ष-चन्दनं कृष्णतामसुत्पलगन्धिकम् । कङ्का” श.मा. ।

कङ्कालः । पुं । शरीरास्थिनि । समुद्रितशरी-रास्थिसङ्घाते तस्यासरहिते । अ.टी.भ. ।

कङ्कावीजम् । स्त्री । गीशीर्षचन्दनबीजे । यो-ग.रत्न.उ.ख.केशरपाके । [हला. ।

कङ्किरातम् । स्त्री । कुङ्कणके । ब्रह्मसंज्ञे ।

कङ्कुः । पु । कङ्कुटणे । विरूपकोषः ।

कङ्कुष्ठ(क)म् । स्त्री । हिमवत्यादशिखरजे हृत्वितालवत्याषाणविशेषे । घृषिम इति । र.सा.सं. । पार्श्वतीयमृत्तिकाविशेषे । भेदगुणाः—“कङ्कुष्ठञ्च द्विधा प्रोक्तं तारुहमाभकमथा । कटूष्णं कफवातघ्नं रेचकं व्रणशूलहृत् ॥” रा.नि.व.१३ । तथा “हिम-वत्यादशिखरे कङ्कुष्ठमुपजायते । तत्रैकं रक्तकालं स्यात्तदन्यदण्डकं स्मृतम् ॥ पीतप्रभं गुरुबन्धिषं श्रेष्ठं कङ्कुष्ठमादिशेत् । म्यामं पीतं लघु त्यक्तसलं नेष्टं तथाखकं ।” शोधनं शङ्कशब्दे मृग्या भा.पू.१भ. ।

कङ्केशः । पुं । काकविशेषे । वकपचिषि त्रिका. ।

कङ्केशः (सिः) (सिः) । पुं । अशोके । हृत्त.१ । रा.नि.व.१० । त्रिका. ।

। पुं । बालुकशक्रे । श.मा. ।

कङ्कसिः । पुं । अशोकवने । हे.च. ।

कङ्कोल(क)म् । स्त्री । खनामस्थ्यातसुगन्धपण्य-
द्रव्ये । शीतलचिनीति लोके । भा. । गुणाः— क-
ट्टितिकोष्णं मुखजाशहरं दीपनं पाचनं रुच्यं कफ-
बातघ्नं । रा.नि.व.१२ । जघ्रु तीक्ष्णं हृद्यं हृद्रीगा-
न्धताहरञ्च । भा.पू.१भ. । “कङ्कोलकफलं प्रका” ।
अभावे जातीपुष्पं, तदभावे जवङ्गम् । भा.म.४भ.
कर्णरी.चि.सामान्याङ्गने । “शुण्ठीकङ्कोलकांस्य....”

कङ्कोलकी (तिक्ता) । स्त्री । कङ्कोलवने ।
कङ्की कङ्कोलीति पश्चिमदेशे । गुणाः— “तिक्त-
कङ्कोलकी यादृष्ट्युष्णा रुचिकरी मता । मलाव-
ष्टभङ्गरणी पित्तला चाग्निदीपनी । कफं प्रमहं
कुष्ठञ्च जलंश्चैव विनाशयेत् ॥ वै.निघ. ।

कङ्कः (काः) । पुं । कोंसि । हे.च. ।

कङ्कः । पुं, स्त्री । (Panicum Italicum.)
प्रियङ्गुपरनामधेये दृष्यधान्यविशेषे । कांशि धान
वा खाना । तं प्रोक्तव्यचेदु, कोद्रुलु । प.सु. ।
श्वेतपीतकण्ठरक्तमेदाञ्चतुर्धा । भयसम्भानो हं हर्षो
गुरुश्च । वा.टी.हे.धान्यव. । धातुशोधनी पित्त-
श्रंभघ्नी रुचा वातवर्दका पुष्टिकरी गुरुः भयसम्भा-
नकरी च । राज. । मधुरः रुच्यः कषायः स्वादुः
शीतलः वातकृन्पितदाहघ्नः रुचः भयसम्भानकञ्च ।
रा.नि.व.१६ । “कङ्कधान्यं धातुवृद्धिकरं वातकरं
गुरु । अस्थिसम्भानकद्रुचमन्धानाञ्च हितावहम् ।
कफघ्नञ्च गुणाधिक्यं पीतं मुनिभिरौरितम् ॥” वै.
निघ. ।

कङ्कका । स्त्री । कङ्गी । प्रियङ्गी । रत्ना. ।

कङ्कणिका (णी) । स्त्री । महाज्योतिषती
खतायां । रा.नि.व.३ । कङ्कणीनामदृष्यधान्ये । का-
मिनी धान । रा.नि.व.१६ ।

कङ्कणीपत्रः (त्रा) । पुं, स्त्री । पण्यस्थानाम-
दृष्यविशेषे । रा.नि.व.८ । [नि.व.१६ ।

कङ्कनी । स्त्री । प्रियङ्गी । कङ्कणीधान्ये । रा.

कङ्कनीका । स्त्री । कङ्कणीधान्ये । चक्र. ।

कङ्कलः । पुं । हरी । श.च. ।

कङ्कूः । स्त्री । कङ्कधान्ये । अ.टी. ।

कचः । पुं । बालके । वाना । भा.म.१भ.तन्त्रि-
क.ज्व.चि. । “मरिचकचपचम्यचावचरुक्” । रा.
नि.व.१८ । केशे । अम. । शुष्कत्रये । मे.चदिकं ।
वस्त्रे । जटा. ।

कचङ्गलः । पुं । समुद्रे । त्रिका. ।

कचटम् । स्त्री । कचटशक्रे । भा.पू.१भ. ।
दृष्ये । पत्रे । घणा. ।

कचद्गिधका । स्त्री । अलाव्याम् । नाडे ।

कचद्राषी । पुं । अन्नवेतसे । प.सु. ।

कचपत्रः । पुं । केशसमूहे । अम. ।

कचमालः । पुं । धूमि । हारा. ।

कचरिपुफला । स्त्री । महाशमीवने । वर्द्ध-
भाहे ग्राह्ये । रा.नि.व.८ ।

कचा । स्त्री । हस्तिन्याम् । मे.चदिकं ।

कचाकुः । पुं । विलिशये । सर्पे । मे.चदिकं ।

कचाटुरः । पुं । पत्तिविशेषे । उहक । दाम्-
हपक्षिणि । त्रिका. । [व.१० ।

कचामीदम् । स्त्री । जीवरे । वाना । रा.नि.

कची । स्त्री । कुचाग्रिवीजे । रस.र.बाल.चि. ।

कचुः । स्त्री । An esculent root, (Ar-
um colocasia and other kinds.) ख-
नामख्यातवने । कडू गीह्ये ।

कचूरकम् । स्त्री । कचूर । कडू । वै.निघ.२भ.
अर्थ.चि.पिपीलिकावैले ।

कचेरुक्कः । पुं । कशेरु । ककुत्त । र.मा. ।

कचोरः । पुं । कचूर । वै.निघ.२भ.अर्थ.चि.अ-
न्नातकहरीतकां । [प्री. अत्रि.१५५. ।

कचोररा । स्त्री । आलिधान्यविशेषे । सा पित्त-
कचटम् । स्त्री । जलपिप्पल्याम् । कौण्डा ।

कचरम् । स्त्री । तमे । मे.चदिकं । त्रि. मल्लिने ।

कचूरः । पुं । कचुरनामककन्दशक्रे । कडूगीह्ये ।

कचूरम् । स्त्री । शक्याम् । प.सु. ।

कचुी । स्त्री । कचुवने ।

कच्छः (काः) । पुं । अन्नप्रायदेशे । काण्डाङ्ग ।
See अनूपः । तुन्नकडुमे । तून् गीह्ये । मे.चदिकं

कं । नन्दीवृत्ते । परिधानाञ्जलि । कांठा । छे. च. । जलपाने । अम. ।

कञ्जकाण्डनः । पुं । अश्वत्थमेदे । गन्ना य-
थ । [कांठा, कौंठा । श. र. ।

कञ्ज(च्छा, च्छो)टिका । स्त्री । कञ्जे ।

कञ्जपः । पुं । स्वनामस्थानजन्तुविशेषे । क ।
छिग, श्रुग्नि, कांठा, वांरकोण । मं कांसव ।
एतन्मांसगुणाः— वातहरं शकदं चक्षुषं बल्यं मे-
धासूतिकरं पथं शीथलञ्च । तत्रश्रमं पित्तहरं ।
सन्पादः कफघ्नः । तदखं स्वादु वाजीकरञ्च । रा.
नि. व. १९ । “कञ्जपी मधुरः स्वादुः शकद्वजि-
करी मतः । वातश्लेष्मप्रजननी वृद्धयो रुच एव
च ।” अत्रि. २२ अ. । नन्दीवृत्ते । तूँदं गांछ ।
रा. नि. व. १२ । मदिरायन्त्रे । श. च. । श्लेष्मजन्य-
तानुरोगविशेषे । तत्र कूर्मवदुत्सन्नीवेदनः नाति-
श्रीयांसतिश्रीघ्नं जायते । “कूर्मवदुत्सन्नीवेदनीश्रीघ्न-
जन्मारोगी ज्ञेयः कञ्जपः श्लेष्मलः स्यात् ।” भा.
म. ख. ४ भ. सुखरी. चि. ।

कञ्जपयन्त्रम् । स्त्री । औषधपाकयन्त्रविशेषे ।
लक्षणे—“जलपूर्णपात्रमध्ये दत्त्वा खर्परन्तु विसी-
र्ये । तदुपरि रसविद्भिः स्थाप्यः सूतो रुदः कु-
ण्ड्याम् ॥ लघुलौहकोटरिकया कृतपट्टस्रक्षन्धिलिप-
मास्याया दद्यात् तदुपरि सिकता चैकाङ्गुलिपरिभा-
षापि ॥ तत्खर्परं पूर्य चाङ्गारकवनीपलेनीपचि-
तम् ॥” अत्रि. । “जलपूर्णपात्रमध्ये कृत्वा पुटकर्प-
रं सुविसीर्ये । तदुपरि विड्मध्यगतः सूतः स्थाप्यः
कोष्ठ्यां ॥ लघुलौहकोटरिकया कृतपट्टस्रक्षन्धि-
मास्याय । पूर्णान्तरपुटखर्परमध्ये अङ्गारैः खदिर-
काष्ठभवे ॥ स्वेदनती भर्द्देनतः कञ्जपयन्त्रस्थितौ
रसो जयति ।” इदमेव कञ्जपयन्त्रं आकण्डभूनि-
वेशितं जलपतनिकासुखस्थितशरावे दत्त्वा रसम-
ख्येन प्रकीर्ण्य नैन सन्धमास्याय उपरि सिकता-
भिरङ्गुलिमाननाभ्याम् भूर्दिभागेः कुङ्कुटपुटादधः
कञ्जपयन्त्रोऽयमोरितः ।

कञ्जपिः । पुं । सुद्ररीगे । तालुरीगे ।

कञ्जपिका । स्त्री । विषसुष्टौ । महानिले ।
रा. नि. व. ४ । कञ्जनिर्गुण्ड्याम् । वै. नि. च. । वात-
श्लेष्मजन्यमनेहपिटकानामसुद्ररीगविशेषे । “अश्वयः
-स्रक्ष वा वृ वा दावृषाः कञ्जपीप्लवाः । कफा-

निलाभ्यां पिडका ज्ञेया कञ्जपिका बुधैः ॥” इति ।
निदा. । [पिकायाम् । मांदिकांश्चिम् । अम. ।

कञ्जपी । स्त्री । सुद्ररीगे । नि. पत्रिकं । कञ्ज-
कञ्जपोलिः (का) । स्त्री । जलवेतसे । वै.
नि. च. ।

कञ्जवृहा । स्त्री । दूर्वायाम् । जटा. । नागर-
मुलाबां । “नागरीत्याकञ्जवृहा ।” रा. नि. व. १३ ।

कञ्ज्या । स्त्री । भद्रमुक्तायाम् । श्वेतदूर्वायाम् ।
चीरि(दि)कायां । विंविं पोका । वाराहीकन्दे ।
मे. कृदिकं । [पूर्वा । रा. नि. व. ८ ।

कञ्ज्यान्तरुहा । स्त्री । श्वेतदूर्वायाम् । श्वेत
कञ्ज्यारुहा । स्त्री । खर्षकेतक्याम् । वै. नि. च. ।

कञ्ज्यालङ्कारकः । पुं । काशवृषे ।

कञ्जुः (च्छू) । स्त्री । खर्जूरीगे । फूलको-
न । तल्लक्षणे -- “सूच्या बह्व्रः पिडकाः स्वाववत्यः
पानियक्ताः कण्डुमव्यः सदाहाः । सैव स्त्रीटैस्त्रीव-
दाहैरुपेता ज्ञेया पाण्योः कञ्जुश्यास्त्रिचोश्च ।”
मा. नि. । [षाफलक्षुपे । रा. नि. व. ४ ।

कञ्जु(च्छू)न्ना (नी) । स्त्री । पटीले । हृष-
कञ्जु(च्छू)मती । स्त्री । शकशिखायां । श. च. ।

कञ्जु(च्छू)रः । त्रि । कञ्जूरीगयुक्ते । शोम-
रोशी । पुंशले । मे. रत्रिकं ।

कञ्जु(च्छू)रा । स्त्री । कपिकञ्चौ । आंला-
कूमी । रा. नि. व. ३ । रक्तदुरालभायां । इत्रान-
भाविशेषः । कर्पूरशक्याम् । आमहरिद्रायाम् ।
महावलायाम् ।

कञ्जुरालः । पुं । शैलुवृत्ते ।

कञ्जुरी । स्त्री । धातक्याम् । धाई फूल ।

कञ्जैष्टः । पुं । कञ्जपे । रा. नि. व. १९ । स्त्री ।
भद्रमुक्तायाम् ।

कञ्जोत्था । स्त्री । मुलायां । रा. नि. व. ६ ।

कञ्जोरम् । स्त्री । शक्याम् । र. मा. ।

कजम् । स्त्री । कमले । अद्यते । मे. जषिकं ।

कज्जलम् । स्त्री । नीलकमले । अञ्जने । का-
ञ्जल । छे. च. । पिका. सि. शी. कामला. चि. । पुं ।
कज्जल्याम् । अचि. ।

कज्जला (लिः) (लिका) (ली) । स्त्री ।
 मीनविशेषे । Sulphuret of mercury.
 (Aethiop's mineral.) मर्दितरसगन्धके क-
 ज्जलीति लीके । श्र.र. । “एषा कज्जलिकाख्याता
 हृदयी वीर्यवर्धनी । नानानुपानयोगेन सर्व्वव्या-
 धिविनाशनी ॥” वै.निघ.२भ.। “जम्पापत्रसेनाथ
 बर्द्धमानरसेन च । रसं संशोधयेत्तेन तन्ममं शोध-
 येद्वर्द्धि ॥ शृङ्गराजरसैः पिष्टा शोधयेदकर्म्मिभिः ।
 समथा वा विधा वापि पश्चाच्चूर्णं च कारयेत् । चू-
 र्णयित्वा समं तेन रसेन सङ्घ मर्द्दयेत् । नष्टमृतं य-
 दा चूर्णं भवेत्कज्जलसन्निभम् ॥” भा.म.१भ. ।
 “यद्भूमृतं गन्धकञ्च समं सम्यग्द्वेद्दिनं । निशब्दं क-
 ज्जलीभूतं ततो योगेषु योजयेत् ॥ पृथग्योगेषु य-
 चोक्तौ समौ पारदगन्धकौ । तत्र भागद्वयं योज्यं
 कज्जलस्येति निश्चयः ॥ यावान् स्यादधिकः मृतात्
 नावन्तं गन्धकं पुनः । चिपय्योगे विधानञ्चौ नात्र
 काव्यां विचारणा ॥ यत्र मृतोऽधिको योगे गन्धपा-
 षाणनी भवेत् । तत्र तन्मानतः कुर्यादादावैव हि
 कज्जलं ॥” अचि. ।

कञ्चटः (ङुः) । पुं, स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।
 वै.निघ. । जलतण्डुलीयापरनाम-स्वनामभ्यातशा-
 के । कौंठड़ा दाश । र.मा. । हिं चवड़ाभेदे ।
 कलौटिवाशाके । च.द.,सि.यो.कञ्चटादिः । चौ-
 राशशाकभेदे । भा.म.१भ.अ.सा.चि । गुणाः—
 धारकत्वं हिमत्वं पित्तरक्तनाशित्वं लघुत्वञ्च । राज ।
 वातहरत्वं तिक्तत्वञ्च । भा.पु.१भ.शा.व । कञ्चड़ो
 हि कञ्चटभेदे । [पाता] रस.र.गृहणीकवाट२मी ।

कञ्चटपत्रकम् । स्त्री । कञ्चटच्छेदे । कौंठड़ा
कञ्चटपल्लवः । पुं । कञ्चटे । सि.यो.शङ्ख.चि.
 जम्बादिः ।

कञ्चटादिः । पुं । अतिसारे कषायविशेषे ।
 अत्र कञ्चटादीनां पत्रं याच्यम् । “कञ्चटदाडिम-
 लम्बुयङ्गाटकपत्रक्रीवेरं । जलधरनागरसहितं ग-
 ङ्गामपि वेगिनीं हन्त्यात् ॥” च.द.अ.सा. । कौं-
 ठड़ा पाता, दाडिमपाता, जामपाता, मि-
 ङेड़ो पाता, बाला, मूला, उँट, प्रेतोदक
 २७ र. अज. / ॥० श. शं. ० आदि पौषा ।

कञ्चटावलेहः । पुं । यष्ट्यधिकारे—अत्र
 कञ्चटस्य (कौंठड़ादाश) १ श. ताक्षमूल्याः १ श.

अर्ज.१६ श. श्रे. ४ श., काषि शर्करा १ श. पक्का
 पादश्लिष्टे तत्र वराहकान्ताधातकौपाठा-विल्लपेशी-
 पिप्पली भङ्गापत्रातिविषा यवक्षार-सौबर्चलरसा-
 ज्ञनमोचरसानां प्रत्येकं चूर्णं कर्षमितं दत्त्वा
 पाकशोधं कुर्यात् । श्रौते गन्धनः कुड़वाश्चै देयम् ।
 च.द. । सा.कौ. । कौंठड़ा १ श. तालमूली १
 श. अज. १७ श. शं. १ श. टिनि १ श. पीक
 कवच पादश्लेष हृद्देशे आहारे वराहकाञ्छा,
 दाठिकूपा, आकूनादि मूल, देलशुंटा, पिप्पल,
 गक्ति, आठईह, यक्षार, मल लवण, रसा-
 ज्ञन एवम् मोचरसन प्रेतोदक चूर्ण २ तोला
 दिव्या पीक १ श. द.रि.वे. मौतल हृद्देशे मधु
 पौषा दिवे ।

कौञ्चनः । पुं । काञ्चनहर्षे । वै.निघ. ।
कञ्चिका । स्त्री । विणशास्त्रायां । कश्चि. श.च.।
 सुद्रकांटे । रा.नि.व.२० ।

कञ्चुः (कः) । पुं । सर्पत्वचि । ज्ञापेत्तं थोलणं ।
 हृ.च.। उद्रे. चीलके । कौञ्चुलि । औषधविशेषे ।
 से.कचिकं ।

कञ्चुकशाकः । पुं । शाकविशेषे । गुणाः—
 “कञ्चुकौशाकत्रचलु वातला यद्विषयी मता । च-
 त्करी कफपित्तानां नाशनी परिकीर्तिता ॥”
 वै.निघ. । [वै.निघ.।

कञ्चुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । कञ्चुकशाके ।
कञ्चुकालुः । पुं । सर्पे । कालसर्पे । के.उट्ट
 गापे । श.च ।

कञ्चुकिः । पुं । यवे । रा.नि.व.१६ ।

कञ्चुकी । पुं । चणकह्वे । मर्पे । यवे । रा.
 नि.व.१६ । जीङ्कह्वे । से.नचतुष्वां । तन्नामक-
 द्योपान्वितघोटके । लक्षणं यथा—“स्त्वमे वक्षसि
 बाहीय अंसदेशे तयैव च । अन्ववर्णा भवेद्वाञ्जी
 कञ्चुकी सः प्रकीर्तिताः ॥” अ.द.२अ.। स्त्री । ची-
 रीश्वरे । र.मा. । कौंठड़ा । र.सा.सं. । उन्.
 चीरसागर । चीरकञ्चुकीति रस.र.वर्द्धिभलातके,
 महाभलातकगुडे । शरपुत्रायाम् । कञ्चुकशाके ।
 औषधविशेषे । से. । [भाषा] उ.च.नादा. ।

कञ्चुलिका । स्त्री । अश्वरत्नियाम् । कांडलीति
कञ्चुः । पुं । केशे । से.अधिकं । स्त्री । अश्वरे ।

कट्टे । वै.निघ. । [कंजना] । श.च. ।

कञ्जकः । पुं । पक्षिविशेषे । मयना प्राशि ।

कञ्जनः (कः) । पुं । कञ्जकपक्षिणि । श.च. ।

कञ्जमूलम् । स्त्री । कमलकन्दे । वै.निघ. ।

कञ्जयोनिः । पुं । शालूके । कञ्जस्य पद्मस्य
योनिरुत्पत्तिः । श.च. ।

कञ्जरः । पुं । गजे । केशे । स्त्री । धातक्याम् ।

पाटलायाम् । उदरे । मे.रचिकं । [इ.च. ।

कञ्जलिका । स्त्री । कञ्जरचिख्यां । कंजुनी ।

कञ्जारः । पुं । जठरे । गजे । मे.रचिकं ।

कञ्जिकम् । स्त्री । काञ्जिके । अ.टी.भ ।

कञ्जिका । स्त्री । भार्यां । वायूनशो । श.र ।

कटः । पुं । करिगण्डस्थले । कलित्रके । गोशु-
त्र, मयना, मरादेश्वर वड्ड । मे.टाडिकं । लणे । ध-
रणिः । कटिप्रदेशे । श्वे । नक्षे । समये । इ.च. ।
स्त्री । अश्वचालनाय रचितभूमौ । ज.द.७अ. ।

कटकः । पुं, स्त्री । सासुदलवर्षे । कटुकत् ।
रत्ना. । पारिहाय्ये । हारा. । हस्तिदन्तमण्डने ।
मे.कचिकं ।

कटकी । पुं । गजे । श.र. । [त्रिका. ।

कटकोलः । पुं । निष्ठीवनपात्रे । त्रिकुटानि ।

कटखदिरः । पुं । काके । शृगाले । मे. ।

कटखादकः । पुं । काचलवणे । काचकलसे ।
बलिपुष्टे । जम्बुके । शेषाले । मे.कपञ्चकं ।

कटङ्कटः । पुं । अग्नी । दारुहरिद्रायां । मे.प.
सु.रो.इहस्यदिरवटी । [शि.इ. । द्रव्याभि. ।

कटङ्कटा । स्त्री । आकुकवृत्ते । आकुकवृत्ते ।

कटङ्कटी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । वै.निघ. ।

कटङ्कटेरी । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । प.सु. ।
हरिद्रायाम् । त्रिका. ।

कटपञ्चकम् । स्त्री । अश्वचालनाय पञ्चविधभू-
मिषु । एका मण्डलाकारा, द्वितीया चतुरस्रा, तृ-
तीया गोमूत्रा, चतुर्थी अर्धचन्द्रा, पञ्चमो नागपा-
शा चेति । तदुक्तं नकुलंन । “धनुरष्टादश योज्यं
वाजिनां मण्डलं क्रमात् । सहोषधेऽप्ययवद्याव-
त्कटकपञ्चकम् । तदूर्ध्वं मण्डली योज्या गोमूत्रा त-

दनन्तरम् । ऋजुवर्त्मसु वर्ती च गोमूत्रा सर्वकर्क-
सु । युज्यमाना न दृश्यन्ते प्रायश्ची हि विषचक्षुः” ।
ज.द.७अ. ।

कटप्रोथः । पुं । स्क्विचि । कथ्याम् । श.चि. ।

कटभङ्गः । पुं । हस्तेन शस्यच्छेदे । हारा ।
श.उ. अथ उतानी । शृण्णां । त्रिका. ।

कटभिः (भी) । स्त्री । कटकशरीषे । कं-
टाभिरीषे । रत्ना. कृताशरीषे । श्वेत अप-
त्राञ्जित । प.सु. । लघुश्रीतिश्रतीलतायाम् । न-
तःकट्टेकी । रा.नि.व.३, २३ । वै.निघ.२भ.उन्मा.
चि.निशादिघृते । सुषण्यां । तालमूत्रे । रा.नि.
व.२३ । अपराजितायाम् । अप.चि.स्मृतिसागररसे ।
किण्णहीत्यपरनामघेयवृक्षविशेषे । सा विविधा
कण्णश्वेतभेदेन । तयोः श्वेता पुनः महाक्रूरभेदेन
हविषा । कृष्णाया गुण्याः— कटूणा गुणवृत्ती विधा-
भानशूलव्री वातकफाजीर्णहरी च । श्वेता ततः
अधिकगुणयुक्ता । रा.नि.व.६ । “कटभी कटुका
चोष्णा तुवरा तिक्तता मता । नाडीत्रणं रक्तवृजं
प्रमेहञ्च विषं कृमीन् । श्वेतकृष्टं कफञ्चैव त्रिदीपञ्च
व्रणन्तथा । शरीरोगमजीर्णञ्च नाशयेदिति की-
र्तिता । फलद्यास्या धातुवृद्धिकरं कफवर्धकञ्च ।
“निर्यासोऽस्या गुरुवृथो बली वातविनाशनः ।”
इति महाश्वेतकटभी-तत्फलनिर्यासगुणाः । “सद्रा
च कटभीं चोष्णा कटुका कुष्ठहा मता । कफहा
रक्तदीपघ्नी मेदीरोगहरा परा । नाडीत्रणं विषं
मेहं कृमींश्चैव विनाशयेत् । कटभीवत्फलगुणा ज्ञे-
याः...” । इत्येककटभीगुणाः । वै.निघ. । [चि. ।

कटभीत्वक् । स्त्री । कटभीवल्कले । च.द.उन्मा.

कटमालिनी । स्त्री । मदिरायाम् । श.च. ।

कटम्ब(भ)रा (टुम्भरा) । स्त्री । कटुकां ।

कट्टेकी । मे. । र.मा.भा.पू.१भ.गु.व. । कटभी

महाली च । सि.थी.उन्मा.चि.श्रीकण्ठः । “कट-
म्भरा वृषिकाली ।” गन्धसारण्यां । गन्धुभाद्रिणि ।

दन्तीवृत्ते । गोधायां बन्धां । हारा. । श्लेषाकवृत्ते ।

भा.पू.१भ.अने. । करिष्याम् । कलम्बिकायां । सू-
र्वायां । पुनर्णवायां । मे.रचकुं । राजपस्यायां ।

अम. । महाबलायाम् । रा.नि.व.४ ।

कटम्बरः । पुं । श्लेषाकवृत्ते । रा.नि.व.६ ।

कटभीवृत्ते । वै.निघ. ।

काटयकरा । स्त्री । गाङ्गेभीलतायाम् । नटो इति गौडे । हारा । भोषधिबिंशे ।

काटसारिका । स्त्री । क्लिष्टोसामान्ये । कौटौ । हिं काटशरैया । भा.पू.१भ. ।

काटाकुः । पुं । पक्षिविशेषे । उषा. ।

काटायनम् । स्त्री । वीरण्या । देवी । श.च. ।

काटाहः । पुं । कूर्मकपर्दे । मे.हृदिकं । जाय मानविषाणायभागे महिषाशशौ । हारा । तैल पाकपात्रे । रुड़ः । श.च. । मूषे । त्रिका ।

काटाहकः । पुं । मानुलुङ्गादेरभ्यन्तरस्थान्वन-ज्ञाने । आर्ति । अत्रि.सू.१७अ. । रा.नि.व.१० ।

काटाह्वयम् । स्त्री । पञ्चकन्दं । पट्टादर शंटेडः ।

काटाक्षः । अपाङ्गद्वयी । अम. । अश्वस्य शङ्क-कण्ठशोरलरभागे । ज.द.२अ. ।

काटिः । पुं, स्त्री । श्याम्याम् । कौंकाल । रा. नि.व.१८ । कलत्रे । काञ्चाम् । कटीरे । हं.च. ।

काटितटम् । स्त्री । नितम्बे ।

काटिचम् । स्त्री । रसनायाम् । मे.रत्रिकं ।

काटिदेशः । पुं । कथ्याम् । कौंकाल ।

काटि(टी)प्रोथः । पुं । स्फुटि । रा.नि.व. १८ । काटिदेशस्थमांसपिण्डे । टर्पाट्टेदर टर्पेला । अम. । [मा. ।

काटिरोहकः । पुं । करिपशाङ्गागारीहके । श.

काटिभ्रम् । स्त्री । कारवेङ्गफले । भा.पू.१भ. ।

काटिभ्रकः । पुं । कारवेङ्गके । कत्रला । प.मु. । रक्तपुनर्नवायाम् । मे.कचतुष्कं । [हला. ।

काटिशीर्षकः । पुं । काटिदेशे । कौंकाल ।

काटिशूलः । पुं । काटिदेशस्थं शूलरोगे । कूर्-म्वी इति भाषा । [मरेदर पूंघूर । हारा ।

काटिशुङ्गला । स्त्री । काटिकिञ्ज्याम् । टका-

काटी (इन्) । पुं । हस्तिनि । खदिरवृक्षे । रा.नि.व.८ । स्त्री । शीष्णफलके । कौंकाल । अ-म. । पिप्पल्याम् । मे.टहिकं । स्फिकप्रदेशे । रवा. ।

काटीकातरुणम् । स्त्री । नितम्बगर्भसम्भिनर्थ-वि. । पत्स्यां पृष्ठदन्वीभयतः श्वचणशार्चकद्विभागे

ईषत्रीचैः । पृष्ठवंशीभयतः प्रतिशीशीकाळं पश्चि-नी । अम. । सु.शा.६अ. ।

काटीकपालम् । स्त्री । कटीफलके । विज.रा. ।

काटीग्रहः । पुं । कटीगतवातरोगे । टका-वेत वीठ । लक्षणं --“वायुः कथ्याश्रितः स्वभ्यः सामी वा जनयेद्भ्रजम् । कटिग्रहः स एवोक्तः पशुः सकूर्ध्वार्धयोर्वधात् ॥” भा.म.१भ. ।

काटीरः । पुं, स्त्री । जघनस्थले । जटा. । कटि-देशे । कौंकाल । हं.च. । कटिपार्श्वे । अ.टी. ।

काटीरकः । नितम्बस्थले । रा.नि.व.१८ ।

काटुः । स्त्री । लतायाम् । राजिकायाम् । मे.ट-डिकं । कटुक्याम् । कटुके । रा.नि.व.६ । कटु-

वल्ग्यां । लडावपेय । रा.नि.व.२ । प्रियङ्गुवृक्षे । हं.च. । पुं । कटुपर्तले । टिःपल्ला । वै.निघ.

२भ उष्या.चि. । चम्पकवृक्षे । अकठले । श.च. । जलजटणविशेषे । कृचकविषे । छा.ता.रितय । श.र. । कृटजतरी । राजमर्षपे । हारा । चीन-

कपर्दे । रा.नि.व.१२ । वायुप्रिगुणभूयिष्ठे षड्रस-न्यतमरसे । बा.अ.सू. । सं तिखट् । स मरिचादौ

व्यक्तः । रा.नि.व.२० । तस्य लक्षणं --“थी त्रि-हागं वाधते उदगं जनयति शरीरं रञ्जति नासि-

काञ्च स्वावयति स कटुकः ॥” सु.सू.४२अ. । अपि-च “सर्वेदयेद्यो रसनां निपाते तदतीव च । वि-

दहन्मुखासाक्षि संखावः स कटुः स्मृतः ॥” चर. । गुणाः -- उष्णलघुत्वः सुखशीघ्रनः प्राणाग्निविदे-

चनः कृमिहरश्च । तद्विपाकोऽपि कटुः, तद्विपाक-गुणाश्च वातला कफपित्तघ्ना वायुप्रिगुणभूयिष्ठाश्च । सु.सू.४२अ. । कफकण्ठदीपशोफमन्दानिलश्वित्रो-

गघ्नः । आतंसंविद्येत् चयवीथ्येवलचयश्च करोति । रा.नि.व.२० । कटुरण्यश्च तीक्ष्णश्च विशदी वात-

पित्तकृत् । श्लेष्मकृत्पराग्रेयः कृमिकण्डूविषापहः । रुचक्षन्धहरश्चापि मंद.स्यौल्यापकर्षणः । अशुदी

नासिकास्थार्चिज्जायोर्द्विजकी मतः । दीपनः पा-चनी रुच्यः नासिकाशीघ्रयो भ्रमम् । क्लेदमेदीव-

सामज्जशकन्मूत्रोपशीघ्रण इति मतान्तरम् । क्लो-डतियुक्ती आनिदाहसुखतास्त्रीशुशोषकृत्... ॥” भा.म.१भ. । चि । कटुनि, तिक्तारसे । रवा. । सुगन्धे । मे. । दुर्गन्धे । तीक्ष्णे । अ.टी.खा. ।

काटुकाः । पुं । तन्नामकृत्सप्राक् । सु.सू.४०अ. ।

कटुरसे । कटुपटोले । वै.निघ.२भ.ज्व.चि.कटुक
सादो । सुगन्धदण्डे । श.र. कटुजडवे । अर्कद्वये ।
श.च. । आर्द्रके । राजमर्षे । हारा. । लघुने ।
मे. । क्ली. विकटो । मे.कविकं । मरिचे । रा.
नि.व.६ । भा.म.१भ.कण्डकुज.स.ज्व.चि. । “कटु
कटुफलाभोधरेः ।” कटुक्यां । च.द.कफज्व.चि. ।
“कटुकं चित्रकं निम्बम् ।”

कटुकण्टकः । शाल्मलीह्वे । रा.नि.व.८ ।

कटुकत्रयम् । क्ली. विकटो । च.द.ज्व.चि.
कवलधारेण्ये । “सैस्ववं कटुकत्रयम् ।”

कटुकन्दः । पुं । श्रियुह्वे । मञ्जिनां गाछ ।
आर्द्रके । आदा । लघुने । मे.दचतुष्कं । क्ली. मू.
लके । मूला । प.सु. ।

कटुकन्दरी । स्त्री । गोविन्दीति कोरुण्ये प्रसि
द्धा । प्रा. वाधेवी । गुणाः—“कटुकन्दरीका
घोष्या तित्ता वातकफापहा । विमूच्यादीनाश-
यति ।” वै.निघ. ।

कटुकफलम् । क्ली. कक्कीलके । कक्कोल ।
रा.नि.व.१२ । वै.निघ.२भ.वा.ध्या. । महाराज्जादी

कटुकरसः । पुं । घड्माम्यतमरसविग्रहे
बालरस । See कटुः ।

कटुकरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । कटुकी ।
वा.चि.१भ. । पटोलादी । “पत्रं कटुकरोहिणी ।”
च.द.ज्व.चि.सुमाद्यगणे । “बलाकटुकरोहिणी ।”

कटुकवर्गः । पुं । कटुकद्रव्यसमूहे । यथा—
श्रियुमधुश्रियुमूनकलयनसुम्वसितांशफकुष्ठदेवदा
बृहरेणुकावलगुजफलचण्डागुगुलुमुकलाङ्गालका-
यकनासापौलुप्रधतौनि पिप्पल्यादिगणः सालसा-
रादिगणः सरसादिगणश्चेति । सर्जिना, रक्तस
जिना, मूला, रञ्जन, श्वेततूलनी, मोर्रो. कु-
ड, देवदारु, रेणुक, सोमराज्जावाज, शङ्ख-
पुष्पी, गुग्गुल, मूता, विषनाङ्गुलिना, श्लो-
गापात एवं मौत्रु अहृतिके पिप्पल्यादि
(पिप्पल, पिप्पलमूल, चै, तिज्रकमूल, कुंठ,
मरिच, गजपिप्पनी, रेणुक, एला, यमानी,
ईक्षुधव, आकनादि, जौरक, सर्षप, घोडा-
निम्ब, मदनफल, हिङ्गु, बाभूनाहाटी, मूर्गामूल,
आतईच, वट, विडङ्ग एवं कटुकी), अन्न-

मादि (तूलनी, श्वेत तूलनी, गङ्गपलाश, वा-
बुडैतूलनी, गङ्गहृण, महागङ्गहृण, राईगरिवा,
वनवाबूहे, कासमर्द, हैचेता, वनतूलनी,
विडङ्ग, कटुकल, श्वेतनिशिन्दा, नीलनिशिन्दा,
कुकुरशौका, इन्दूकाणी पाना, बाभूनाहाटी,
के उग्रावृंटी, गुडकाँडली, घोडानिम्ब) ও
शालनादिगणके (शाल, पियाशाल, थदिर,
श्वेतथदिर, विथथदिर, गुपारि, बूर्जपत्र,
मेवशुष्की, त्रिन्तुक, चन्दन, रक्तचन्दन, शिञ्ज,
शिरोय, वक, धव, अर्जुन, ताल, शेषुन,
करञ्ज, नाटाकरञ्ज, कृष्णांशुक, अशुक्र, लता-
शाल) कटुकवर्गं कहे । सु.सू.४२अ. ।

कटुकवल्ली । स्त्री । कट्टीनामलताविशेषे । क-
ट्टुकी । तें रंसुह । गुणाः—कटुः शीता कफघ्नास-
घ्नो नानाज्वरहरा कथ्या राजयक्ष्मादी । रा.नि.व.२ ।

कटुकशर्करा । स्त्री । पित्तश्लेष्मज्वरे कटुरीहि-
षीशर्करायोगे । अत्र प्रत्येकं तोलकामत । वैद्यप्र-
सारके कु.टी. । चक्रस्तु कटुरीहिष्या १२ मा. सि-
तायाश्च ४ मा. ।

कटुकस्त्रेहः । पुं । सर्षपपत्रे । वै.निघ. ।

कटुका(की) । स्त्री । (Picrorrhiza kur-
roa.) कटुक्याम् । कटुकी । हिं कटुकी । तें
नलकालकर । केदारकटुकीति दालिष्याय प्रसि-
द्धा । रा.नि.व.६ । “कटुकासुष्मावारिषा ।” च.द.
पित्तश्लेष्मज्व.चि. । “सितां कटुकया युक्तां पौला
घोषेन वारिषा ।” आयुर्वेदसार । गुणाः—सा-
रकश्चक्रकफघ्ना । राज. । तित्तातिकटुः शीता पित्त-
रक्तदाहबलासारोपकरी च । वा. । श्वासज्वर-
भेदनी (अर्थात्) बद्धमवद्धं वा मलपिच्छितं मला-
दिकं भित्त्वाधः पातयति । चक्र.द. । कटुः तित्ता
कथा शीता लघुः भेदका दीपनी हृदयथाहो क-
फपित्तज्वरप्रसिद्धश्वासकासरक्तदाहकुष्ठज्वमिनी च ।
भा.पू.१भ.ह.व. । कटुतुष्याम् । ति०लाडे । सु-
द्रवुच्चुपे । रा.नि.व.१४ । पीतरीहिष्यां । नेच-
पाषाण इति लोके । रवा. । लताकसुथ्याम् । च.
द.वा.व्या.चि. ।

कटुकाख्या । स्त्री । कटुक्याम् । सु. ।

कटुकायसीहम् । क्ली. शीथाधिकारि ।

पाठः—“कटुकं चूषणं दन्ती विडङ्गं त्रिफला तथा।
चित्रकी देवदारुश्च चिह्नदारुणपिपली। चूर्णांशु-
लानि तुल्यानि द्विगुणं स्यादयोरजः। चौरिण तु-
ल्यमेतच्च श्रेष्ठं त्रययुनाशनं ॥ भैष रस.र.श्रीध.चि.।
त्रिकटु, कटुकी, दक्षीमूल, पिडङ्ग, त्रिफला,
चिह्नदारुण देवदारु, तेउडीमूल, गजपिपूल
मयान भाग। सकंविशुण गोःचूर्ण।

कटुकापाली । स्त्री । कण्टकापालीवृक्षे ।
काँटांशुङ्काँडेनी । रवा. । प.सु ।

कटुकारोहिणी । स्त्री । कटुकां । रा.नि.व.
६ । च.द.पित्त.ज्व.चि.शुद्धीकादी । “कटुकारी
हृषी समा ।” [नाडे । र.मा. ।

कटुकालावुः । पुं । तिक्ततुम्बाम् । ति२-

कटुकीटः (कः) । पुं । मशके । शशां । जटा.।

कटुक्काणः । पुं । टिट्टिमं । तित्तिर प्राथी ।
ह.च. ।

कटुग्रन्थि । स्त्री । पिपलीमूले । शङ्खाम् ।
रा.नि.व.६ । लशुने । वै.निघ. । [हारा. ।

कटुङ्गता । स्त्री । नित्यकर्मसमाचारनिष्ठुरले ।

कटुचातुर्जातकम् । स्त्री । समभागत्वगीला-
पत्रमरिचेषु । “एलालकपत्रकैस्तुल्यैर्मरिचिन सम-
न्वितैः । कटुपूर्वमिदंश्चान्याञ्चातुर्जातकमुच्यते ॥”
रा.नि.व.२२ । [जके । शक्रतुलसी । वै.निघ. ।

कटुच्छदः । पुं । तगरवृक्षे । श.र. । सुगन्धा-

कटुजीरकः । पुं । जीरके । रा.नि.व.५ ।

कटुता (त्वम्) । स्त्री, स्त्री । तीक्ष्णतायाम् ।
आम । दौर्गन्धे ।

कटुतिक्तः (कः) । पुं । किराततिक्तके ।
ति२रता । भा.पू.१४. । महाशण्डचे । व३ अण ।
शण्डुपे । रा.नि.व.४ ।

कटुतिक्त(क्ति)का । स्त्री । महाशण्डे । प.सु.।
कटुतुम्बाम् । ति२नाडे । श.र. ।

कटुतिक्ता । स्त्री । कटुतुम्बां । ति२नाडे ।
कटुतुम्बाम् । कटुतुम्बे वा ति२पन्ता । रा.
नि.व.३ । [श.च. ।

कटुतिन्दुकः । पुं । कुषेलके । कुँटिला ।

कटुतुण्डिका (ण्डी) । स्त्री । तिक्ततुम्बां ।

कटुतराई, ति२पन्ता, तेतकुम्बकी । मं
कं कडुतोडली, कडुतोडि, तीतकुंदर, बन-
टिंडुराकडुभा । गुणाः—कटुः तिक्ता कफघान्ति-
विषघ्नी शरीरकारकपित्तघ्नी रीचभी च । रा.नि.
व.३ । विम्बाम् । तेताकुडा ।

कटुतुम्बि(म्बि)का । स्त्री । Wild variety
of Jagenaria vulgaris. तिक्तालाम्बाम् ।
ति२नाडे । हिं कडुतुम्बिया, तुम्बी, तीतलीकी ।
मं कं कडुभांप्ला, कडुदुधी, कडुसीरे । तं चैति-
आनव । गुणाः—पाण्डुलमिकफघातनाशिलं लघु-
पाकिलच । राज. । “कटुतुम्बी रसे पाके कटुहंवा
च शीतला । तिक्ता वानिकरी श्वासकाशच्छ्कीघनी
मता । वातशोफत्रणविषयलपित्तज्वरापहा । पथं
पाके तु मधुरं सूत्रशीघनसुप्तमम् । पित्तशान्तिकरं
त्रय फलं पथंसमा गुणाः ॥” वै.निघ. । [व.३ ।

कटुतुम्बिनी । स्त्री । तिक्तालाम्बां । रा.नि.

कटुतैलम् । स्त्री । सार्षपतैले । मद्रिवांर तैलन ।
हिं कडुयांतल । मं शिरशल । गुणाः—“कटु तिक्तं
तथा शार्दि उष्णं स्यात्कफघातनुत् । क्रमिपाण्डुशो-
धनं स्यात्पित्तकृन्तुसार्षपं सुतम् । कर्षरीगे क्रमिरीगे
तथा वातामधेषु च । कण्डुकुष्ठामये चैव कफमेदी-
गुणेषु च । भ्रशसं सार्धपथैव रोगाणाञ्च विभाव-
येत् । वसिकर्मणि नी शसं पित्तदाहकरं महत् ॥”
अचि.सू.१४४ । कटूणां तीक्ष्णं लघु कफशकानिल-
हरं पित्तासृक्तीकृष्णार्शत्रणजनुजिच । वा.टी.है-
मा,तैलव. । “सार्षपं तिक्तकटूष्णं वातकफषिकार-
घ्नम् । पित्तासृदीषदं क्रमिकुष्ठं तिलजवच चण्ड-
यम् ॥” रा.नि.व.१५ ।

कटुतैलमूर्च्छा । स्त्री । सफेनतामतादिदोष-
नाशार्थंमामतैलस्य पाकेन निर्धनीकृतस्यावतार्थं
सजलहरिद्रादिवारिचपेण शनैः शनैः शीतलीकर-
णे । तेन पाककाले स्त्रीव्याद्युपद्रवो न जायते ।
मूर्च्छाद्रव्याणि यथा—आमलकी हरिद्रा मुष्ठा
विल्वकं दाडिमलकं नागकीशरं कृष्णजीरकं बा-
लकं मलुका विभीतकश्च । “वयस्या रजनीमुष्फ-
विल्वदाडिमकीशरैः । कृष्णजीरकश्रीवेरनलकैः स-
विभीतकैः ॥ एतैः समाग्रेः प्रख्ये च कर्षसात्रं प्रयो-
जयेत् । अदशादिपलं तच्च तीयश्चादकसम्भितम् ।
कटुतैलं पथेतेन आमदीषहरं परम् ॥” भैष.ज्व.

ईश्व. । तैत्तिरीय ४ श. पाक करिष्या निरुक्त्वा ह-
हेने, नामादेश्य अक्षे सङ्गलहरिष्य। उाहार
पर सङ्गलनक्षिष्ठा तन्पत्रे अथाश्रु मया क्रमे
क्रमे प्रक्षेप द्वारा उष्ये तैत्तिके शटेनः श-
नैः शीतल करिष्ये। प. ११ १७श. अले पाक
करिष्ये। मञ्जिष्ठा २प. ७ अथाश्रु ज्वरा प्र-
तोत्तक २ तै. दिवे।

कटुचय(त्रिक)म् । स्त्री । त्रिकटुके । कुँट,
पिप्लुन. मरिच । रा.नि.व. २२ । भा. ।

कटुदला । स्त्री । कर्कटिकायाम् । कं'कूड़ ।
रा.नि.व. ७ ।

कटुदुग्धिका । स्त्री । तिक्तालाब्ध्यां । वै निघ.,

कटुनिष्यावः । पुं । नदीनिष्यावधान् । श.च.।

कटुपत्रः (कः) । पुं । पर्वटे । फ्ले२पावुड ।

सितार्जके । श्वेतपत्रं फुडुजुगौ । रा.नि.व. ५।

कटुपत्रिका (त्री) । स्त्री । लघुपुत्रुचुपे ।
कारीवले । रा.नि.व. ८ ।

कटुपर्णिका (र्णी) । स्त्री । क्षीरिण्यां । यन्मू-
खं चोक् इति उच्यते । “कटुपर्णो हैमवती हैम-
क्षीरी हिमावती । हैमाहा पीतदुग्धा च तन्मूलं
चोकमुच्यते । गुणाः—हैमाहा रंभनी तिक्ता भे-
दिन्वृत्तेशकारिणी । क्षमिकण्डूवधानाहकफपि-
पासककृशुम् ॥” भा.म. १भ. ।

कटुफलः । पुं । पटोले । रा.नि.व. ३ । कञ्जी-
खड्वे । तिक्तकर्कटिकायाम् । कारवेलेके । स्त्री ।
इन्द्रयवे । वै.निघ. २भ.वा.व्या. ।

कटुफला । स्त्री । शीबल्लरीकण्टकड्वे । तिक्ता-
लाब्ध्याम् । रा.नि.व. ३ । वृहत्यां । कण्टकाख्याम् ।
चिद्योठके ।

कटुभङ्गः । पुं । शृण्णाम् । चिका. ।

कटुभद्रम् । स्त्री । शृण्णाम् । रा.नि.व. ६ ।
भार्ङ्गे । भा.पू. १भ. ।

कटुमञ्जरिकः (का) । पुं, स्त्री । शृङ्गापा-
सामे । श्वेत आपार । रा.नि.व. ४ ।

कटुमूलम् । स्त्री । पिप्लीमूले । रा.नि.व. ६ ।

कटुमोदम् । स्त्री । गम्बरजि । थोटागौ । रा.
नि.व. १२ ।

कटुश्वरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । शंक्रुताञ्जलि-
या । च.द.वा.व्या.एकादशशतिकाप्रसारणीतैले ।

कटुरम् । स्त्री । तके । घोनि । जटा. ।

कटुरवः । पुं । भेके । रा.नि.व. १९ ।

कटुरा । स्त्री । भार्ङ्गरिद्रायां । कं'चा श्रिद्रा ।

कटुरणा । स्त्री । चिहतायां । रवा. ।

कटुरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । र.मा. ।
रा.नि.व. ६ । वा नू. १५श.पटोलादिः । च.द.पिच.
व्व.चि.दुरालभादिः । “भूनिम्बवासा कटुरोहि-
णीनाम् ।” च.द.कफज्व.चि.मुसादिः । “चिफ-
ला कटुरोहिणी ।” अष्टादशाङ्गकषाये । “पटोवं
कटुरोहिणी ।” च.द.ज्व.चि.शय्यादिः ।

कटुलता । स्त्री । कटुक्याम् । कटुकी । भेष.।

कटुवार्त्ताकी । स्त्री । तिक्तवार्त्ताक्यां । तै-
त्तरेय ७प. । श्वेतकण्टकाख्याम् । रा.नि.व. ४। (कि-
नी) । वृद्धहल्याम् । वै.निघ. ।

कटुवाष्पिका । स्त्री । महाराष्ट्राम् । प.सु. ।

कटुविपाकः । पुं । द्रव्यस्य पाककटुत्वे । त-
दाशयश्च कटुतिक्तकषायरसद्रव्यमात्रम् । कटुवि-
पाकं वसु लघु वातलं शुक्रघ्नं कफपित्तघ्नञ्च । सु.
सू. ४०श. ।

कटुवीजा । स्त्री । पिप्लव्यां । रा.नि.व. ६ ।

कटुवीरा । स्त्री (Capeici) Capcicum.
कुमारचे । लङ्ग.मरिच, गंछ.मरिच, शोण गंछ ।
हिं लाबमरिच । गुणाः—“कटुवीराग्निजननी
दाहिनी बलासघ्नी अजीर्णविस्फीत्रणक्षेदघ्नी तन्द्रा-
भोहप्रलापखरभङ्गारोचकघ्नी । सन्निपातजङ्गीभूवं
हृतेन्द्रियश्च नरं जीवयति ।” अत्रि. ।

कटुशृङ्गाट(ल)म् । स्त्री । चिचकूटदेशप्रसिद्ध-
गीरसुवर्णशके । रा.नि.व. ७ ।

कटुसेहः । पुं । (Sinapis dechotoma.)
सर्षपह्वे । चिका. । कटुतैले । भेष.बाल.चि. ।
गीरसर्षपे । रा.नि.व. ७ । [नि.व. ७ । कर्कश्याम् ।

कटुहुञ्ची । स्त्री । कारवेले । उच्छे गंछ । रा.

कटुखाट(क)म् । स्त्री । शृण्णाम् । भार्ङ्गे ।
आदि । र.मा. ।

कट्टरी । स्त्री । गोविन्दीति कीडणे ख्याती-
षधे । गुणाः—विमूचीघ्नो कटूष्णा कफवातहा ।
वै.निघ. ।

कटूषणम् (शा) । स्त्री, स्त्री । पिप्पलीमुली-
गुण्डाम् । रा.नि.व.६ । पिप्पल्यां । वै.निघ. ।

कटोरम् । स्त्री । स्यात्रे । कटोरा । श्र.च. ।

कटोरा । स्त्री । स्वनामख्यातपात्रे । टाँटो, क-
टोरा । श्र.च. ।

कटोलः । पुं । कटुरसे । उखा. ।

कटुरतैलम् । स्त्री । ज्वरे विदाहे च हितम् ।
सूक्ष्मतिलतैलं ४श. कल्कद्रव्याणि समथ्या १ श.
तकं २४ श यथाविधि पाच्यम् । सचलनवर्णं ग-
ण्डी कुष्ठं सूत्रामूलं खाचा हरिद्रा मन्निषा चात
द्रव्याणि । “सुवर्चिका नागरकुष्ठसूत्रालाखाणिशा-
खीहितयष्टिकाभिः । तैलं ज्वरे पदुण्यतः कामदस-
म्भजनाखीतविदाहनुष ।” वै.निघ. ।

कटुलणम् । स्त्री । गन्धदण्डे । मि.यो.वा.या-
चि माषत्रलादिः । सुगन्धरोहिषदण्डे । त्रयिक-
पूत्र । वा.उ.३७ष. । See कतृणम् ।

कटफलः । पुं । (*Myrica sapida*.) स्वनाम-
ख्यातवृक्षे । कटुकल, कटुछाल । हिं कायफल-
मं कं कायफल, किरसिवलि । तं पापरवुडम ।
प.सु. । र.मा. । गुणाः—कटुः उष्णः कासश्वासज्वरघ्न
उग्रदाहहरः रुच्यः मुखरोगशान्तिकरश्च । रा.नि.
व.६ । सु.सू.२२७.सोभादि.ड. । सु.सू.३८.सुरसादौ
ड. । वार्त्ताकवृक्षे । वै.निघ. । स्त्री । कटुफलं । गुणाः
—तुवरं तिक्तं कटु वातकफज्वरघ्नं श्यासायं प्रमेह-
कासकण्ठामयारुचिघ्नश्च । भा. । म.द.व.१ । सि.
यो.कफज्वरावलिहे । वा.सू.१५७. । परुषकादौ
षधयः । “कटुफलं कतकाफलम् ।” वा.सू.१५७.
रोभादि.षडणः । “जिह्विनीसरलकटुफलयुक्ताः ।”
वा.सू.१५७.सुरसादिः । “खरवृषभवर्णो कटुफलं
कासमर्हः ।” च.द.पित्त.ज्व.कलिङ्गादिः । “कनिङ्गं
कटुफलं सुसम् ।” कङ्कीले । रा.नि.व.१२ ।

कटुफला । स्त्री । गाम्भारीवृक्षे । र.मा. । रा.
नि.व.६ । इच्छ्यां । काकमाष्याम् । वार्त्ताक्यां ।
रा.नि.व.४ । देवदास्यां । देवदाताङ्गा । रा.नि.व.
१ । सुनैर्वावकी । रा.नि.व.७ ।

कटुफलादिः । पुं । काशरीगे कषायविशेषे ।
पाठः—“कटुफलं कतृषं भार्गीं मुसं धान्यं वचा-
भया । शङ्गी पर्यटकं गुण्डी सुराहच जली शृतं ।
मधुहिङ्गुयुतं पेयम्... ।” अत्र प्रलेप्यहिङ्गुमधुनी-
माषः । उत्तमादौ पलांशादिकं दीयम् । माषिकं
हिङ्गुसिन्धुमिन्ध्यादि परिभाषावचनात् । च.द.
काश.चि. ।

कटुफलादिपानम् । स्त्री । दीर्घकालानुष-
स्त्रिज्वरे । गुणाः—त्रिदोषदाहदण्डाम् । कटुफलं
त्रिफला देवदारु रक्तचन्दनं परुषकफलं (फलमा)
कटुकी पद्मकाष्ठं उशोरश्चेति द्रव्याणि एषां प्र.१६
रक्तिकं वा.प. २श. श्र. १ श. । भा.म.१भ.ज्व.चि. ।

कटुङ्गः । पुं । त्रिन्दुकवृक्षे । त्रैल ग्रीह । वा.
टी.वत्सकादिगण.हेमाद्रिः । शशीकाकवृक्षे । (शो-
ण)पोता । रा.नि.व.६ । भेष-स्त्रीरो.पुष्यानुगचूर्णं ।
च.सू.४७.१२दशके । वै.निघ.अप.चि.कटुभ्यादितै-
लं । वा.म.३५७.अख्यभादौ । “कटुङ्गः कमलीङ्गवं
रजः ।” सु.सू.३८७.ख्यभादिः । स्त्री । टुङ्गकफलं ।
शोणा फल । “कटुङ्गफलाजमीद... ।”

कटुम्बरा । स्त्री । प्रसारण्याम् । ज.द. ।

कटुरम् । स्त्री । Butter-milk. दधिखेहे ।
त्रिका । दधिसरे । र.मा. । तमे । ‘तमं कटुर-
मियते ।’ प.प्र.३४. । व्यञ्जने । उषा. ।

कटुरतैलम् । स्त्री । See कटुरतैलम् ।

कट्टी । स्त्री । कटुकां । कटुकी । रा.नि.व.६ ।
वै.निघ.२भ.कण्ठकुष्ठज्व.चि. । भेष.कुष्ठ.चि.भन्ना-
तकगुडं । सु.सू.४०७. । कटुकवल्ली । कटुकी-
लतावितण्डय । रा.नि.व.१ ।

कठरः । त्रि । कठिने । जटा. ।

कठा । स्त्री । करिण्याम् । श्र.च. ।

कठाकुः । पुं । पक्षिणि ।

कठाहकः । पुं । A gallinule, दारूहप-
क्षिणि । श्र.र. । [वै.निघ. ।

कठिका । स्त्री । तुलसीवृक्षे । खटिकायाम् ।

कठिञ्जरः । पुं । (*Ocimum sanctum*.)
अर्जकवृक्षे । कूटूङ्गमी वृक्ष. । रा.नि.व.१० ।
पचांसि । काल तुलसी । भा.पू.१भ.पु.व. ।

कठिनम् । स्त्री । यवान्यज्जाजीविकटुभूमिस्वा-
दिद्रव्येषु । श्र.च. । ख्यात्याम् । त्रि. । सञ्चे । मे. ।
कठिनपृष्ठः (कः) । पुं । कूर्मो । रा.नि.व.१६ ।
कठिनफलः । पुं । कपित्थवृक्षे । रा.नि.व.११ ।
कठिना । स्त्री । गुडशर्करायाम् । मे.नत्रिकं ।
काकोदुम्बरिकायाम् । रा.नि.व.११ । [हारा. ।
कठिनिका । स्त्री । खटिकायाम् । थड़ी ।
कठिनी (कः) । स्त्री, पुं । खटिकायाम् ।
थड़ी । र.मा. । प.सु., त्रिका. । मे.नत्रिकं ।
कठिनोपलः । पुं । कौसुम्भीशाली । शानिधा-
ञ्चविशेष । रा.नि.व.१६ ।
कठिन्नः (कः) । पुं । कारवेरुके । कशला,
उच्छे । प.सु. भा.पू.२भ.। कर्कटे । कौकरोल,
वनकौकरोल । प.सु., च.वि.२३. । “कर्कटी-
ऽरखसभूतः कठिन्नः श्रुतघातकः ।” वै.निघ. ।
पुनर्नवायाम् । रा.नि.व.५ । भैष.मध्यनारायणतैले ।
रक्तपुनर्नवायां । भा.पू.२भ.। तुलसीवृक्षे । त्रिका. ।
कठिन्न(भि)का । स्त्री । (Momordica
chaunartia.) कारवेरुके । उच्छे गांछ । तुल-
स्यां । रक्तपुनर्नवायां । गौदाशुण्ये । ज.द.१२३. ।
कठोरः (सः) । त्रि. कठिने । अ.टी.। [मा. ।
कड़कम् । स्त्री । सामुद्रलवणे । कड़कठ । र.
कड़करः । पुं । तुषे । वै.निघ. ।
कड़कः । पुं । सुराविशेषे । उषा. ।
कड़करः । पुं । तुषे । तुष, आग्ङ् । हे.च. ।
कड़म्बः (कः) । पुं । कलम्बिकाके । शकना-
डिकायाम् । डौंटा । See कलम्बी ।
कड़म्बी(म्बुका) । स्त्री । कलम्बीशके । श्र.र. ।
कड़ारः । पुं । पिङ्गलवणे । अम.। [रा.नि.व.७ ।
कड़ुहञ्ची । स्त्री । चन्द्रकारवेरुके । छोट उच्छे ।
कणः । पुं । पिप्पल्यां । वा.सू.१५.अ.श्रीधनव. ।
“कणलवणवचेला... ।” कथोऽतिपूष्णे धान्यांशे ।
मे.शदिकं । लेशे । हे.च. । वनजीरके । रा.नि.व.६ ।
कणगुग्गुलुः । पुं । श्वेतजीरके । स्वनामस्थान-
गुग्गुली । शुग्गुलविशेष, कणशुग्गुल । गुथाः

—कटूषः सुरभिः वातघ्नः शूलगुल्मीदराधानक-
फघ्नः रसायनश्च । रा.नि.व.१२ ।
कणजिह्विका । स्त्री । महासमज्ञायाम् । वड़
बेलेडा । सारिवायाम् । बहुपुत्रिकायाम् । शत-
भुली वा डूँ है आगिला । रा.नि.व.२२ ।
कणजीरः (कम्) । पुं, स्त्री । शूलजीरके ।
मद.व.२ । चन्द्रजीरके । श्र.च. । रा.नि.व.६ ।
कणजीर्णा । स्त्री । श्वेतजीरके । रा.नि.व.६ ।
कणनिर्यासः । पुं । गुग्गुली । रत्ना. ।
कणप्रियः । पुं । सफ़चटके । वै.निघ. ।
कणभः । पुं । पुष्पवृक्षविशेषे । कुनछिशां । र-
त्ना. । तन्नामककीटे । तद्दृष्टलक्षणम् - विसर्पः श-
यथुः शूलं ज्वरन्वर्द्धिरथापि च । लक्षणं कणभेईष्टे
दंशश्चैवावधीदति ॥ मा.नि. । अग्निप्रकृतिक्वोटवि-
शेषे । तेन दष्टे पित्तजरोगा भवन्ति । अन्यजातीय-
कीटे । स चतुर्विधः—“त्रिकणष्टकः कुण्ठी इति-
कचः अपराजितश्चेति । तैर्दष्टस्य श्वथयुरङ्गमर्द्दी
गुरुता गात्राणां दंशः क्लृण्णता च भवति । सु.कल्प.
८३. । [षि. वातूरे, भारुहे । रा.नि.व.१६ ।
कणभक्षकः । पुं । श्यामचटके । भार्टिपचि-
कणमूलम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । पञ्चतिलकृते ।
कणह्नी । स्त्री । लताश्रिरीषे । प.सु. ।
कणा । स्त्री । पिप्पल्याम् । प.सु.रा.नि.व.६ ।
जीरके, शूलजीरके, कणजीरके । भा.पू.२भ. ।
कुम्भीरमक्षिकायाम् । कूर्मीरे पोका । हारा. ।
“कणा जीरककुम्भीरमक्षिकापिपपलीषु च ।” मे.
शदिकं । [भ.अजीर्णवडवानलक्षुणे ।
कणाजटा । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै.निघ.२
कणाटीनः (रः, कः) । पुं । खड्गनपचि-
षि । त्रिका. । श्र.र. ।
कणादिगणः । पुं । पिप्पल्यादिगणः । स च
—पिप्पलीपिप्पलीमूलधन्वचित्रकनागरं । म-
रिचैलाजमोदेन्द्रपाठारिषकजीरकम् । भार्गोमहा-
निम्बफलं हिङ्गु रोहिषिसर्षपम् । विडङ्गातिविषे
मूर्ध्ना चैत्यं कीर्त्तनी गणः ॥ अ.द.कफज्व.षि. ।
कणाद्विटी । स्त्री । शीपदाधिकारे । “कणा-
वचादापुनर्नवायां चूर्णे समिलं समहृद्ददारकम् ।

सम्पर्धं चैतस्य निहन्ति बलः सकाञ्चिकः झीपद-
सुयवेगम् ॥” पिप्लु, व८. देवदारु, श्वेत-
पुण्या, वेणुह्वान, ब्रह्मदारुकीञ्ज अत्रोत्क
चूर्ण मगडाग। माडा ७ रति। अशुपान
काञ्जि। र.सा.सं.।

कणादीप्यः । पुं । श्वेतजीरके । रा.नि.व.६ ।

कणाद्यलीहम् । स्त्री । अतिसाराधिकारी ।

योगरत्नाकरस्य । अथ “त्रिवर्गत्रितयेन चेति ।”
त्रिकटुत्रिमदत्रिफलाभिः । र.सा.सं. । “कणाना-
गरपाठाभिस्त्रिवर्गत्रितयेन च । विल्वचन्दनक्रीवैः
समं लौहं प्रदापयेत् । सर्व्वातीसारशमनः संयुह
गृहणीहरः ॥” त्रिवर्गत्रितयं त्रिमदत्रिफले । पि-
प्लु, श्वेट, पाठा, आम्ला, वटशुड, शरीर-
की, मूत्रा, टिडेट, विडङ्ग, त्रकुण्मन, वेण-
शुंटा, वाना मगडाग। मर्कचूर्णं मगान लोह ।
जले गर्दन । र.सर. । र.चि.६३. ।

कणाह्वा । स्त्री । श्वेतजीरके । रा.नि.व.६ ।

कणिकः । पुं । पिप्पल्याम् । शुष्कगीधूमचूर्णे ।
रा.नि.व.१६ ।

कणिका । स्त्री । अग्निमन्थवे । अतिमूत्रावस्तु-
नि । मे.कचिक । ‘शुष्कगीधूमचूर्णं तु कणिका स-
सुदाहता ।” रा.नि.व.१६ । कणायां । तण्डुलवि-
शेषे । अ.टी.रा. ।

कणितम् । स्त्री । आर्चनादि । छे.च. ।

कणिशम् । स्त्री । शस्यमञ्जय्याम् । धागादित्त
शैव । अम. । छे.च. । [कायां । अ.टी.भ. ।

कणी । स्त्री । हयकण्डलतायाम् । श.र. । कणि-

कणीची । स्त्री । गुडायाम् । किरांभीति ख्या-
तायाम् । पुथितलतायाम् । श्राटके । मे.चत्रिकं ।

कणेरः । पुं । कर्णिकारवृत्ते । कणक फूल,
टीनेर करवी । उषा. ।

कणैरा । स्त्री । हस्तिन्याम् । श.च. ।

कणैरुः । पुं । कर्णिकारवृत्ते । मे. ।

कण्टः । पुं । वज्रलवचे ।

कण्टकः । पुं । स्त्री । गीचुरवृत्ते । रा.नि.व.४।
भदनवृत्ते । मगनाकांटा । रत्ना. । मख्यादिकीक-
सि । मण्डान्तिर कांटा । हुमाङ्ग । गांछेरकांटा।

मे.कचिकं । विल्ववृत्ते । इन्द्रदीवृत्ते । वनसुद्धे । मू-
गानी । वर्कुरकवृत्ते । वाव्णा गांछ । रोमाञ्जे ।
त्रिका. । पन्नवीजे । वेणो । छे.च. ।

कण्टककरञ्जः । पुं । करञ्जमेदे । कांठाक-
रञ्ज, गैटेकरञ्ज । अ.टी.भ. ।

कण्टककिंशुकः । पुं । कण्टकीपारिजातिः ।
पानिशांगान्तर । मं पाङ्गाश । वै.निच. ।

कण्टकच्छदः । पुं । श्वेतकेतकवृत्ते । वै.निच. ।

कण्टकचयम् । स्त्री । कण्टकारीचये । रा.नि.
व.२२ । वृहती कण्टकारी गीचुरवृत्ते । गुणाः—
“कण्टकचित्तयं प्रीतिं निदोषभमनाशकम् । ज्वरं
पित्तच हिक्का च तन्त्रालापच नाशयेत् ।” वै.निच. ।
See कण्टकारीचयम् ।

कण्टकदला । स्त्री । केतकीवृत्ते । वै.निच. ।

कण्टकद्रुमः । पुं । शाल्मलीवृत्ते । रा.नि.व.
८ । खदिरवृत्ते । र.मा. ।

कण्टकपञ्चमूलम् । स्त्री । खल्पमहत्तृणवल्ली-
कण्टकमंशुकपञ्चमूलेषु सि.यो.दखा.चि.श्रीकण्डः ।
सु.म.३८३, चि. १७३. विसर्परोगे । एतन् पक्वाश-
यशोधनं वातकफहरस्य । करमर्द्दगीचुरहिंसाभि-
रुटीशतावरीषु । “करमर्द्दः शदंष्ट्रा च हिंसा भि-
रुटी शतावरी । कण्टकायं पञ्चमूलम्” प.प्र.१ख. ।
हिंसा केलकडा । “रक्तपित्तहरं ह्येतच्छीफषय-
विनाशनम् । सर्वमेहहरश्चैव शुक्रदोषविनाशनम् ।”
सु.म.३८३. ।

कण्टकपाली । स्त्री (Caparis sepiaria.)
खनामख्यातवृत्ते । कानिशा कडा । हिं हिन्सु ।
प.सु. । [नि.व.५ । कण्टसिवल्याम् । वै.निच. ।

कण्टकप्रावृता । स्त्री । छतकुमार्याम् । रा.

कण्टकफलः (ला) । पुं, स्त्री । पनसवृत्ते ।
कांठाल गांछ । अ.टी.भ. । गीचुरे । र.मा. ।
कण्टकाय्याम् । परण्डवृत्ते । धुलूरवृत्ते । देवदा-
ल्याम् । कुसुभवृत्ते । ब्रह्मदण्डीवृत्ते । करञ्जवृत्ते ।

कण्टकभुक् । पुं । उष्ट्र ।

कण्टकलता । स्त्री । नूपुषायां । कर्कटिकायां ।

कण्टकहस्ताकी । स्त्री । वार्तकीवृत्ते । वे-
णु गांछ । रा.नि.व.७ । [शक्तीवृत्ते । अजपत्र ।

कण्टकश्रेणी । स्त्री । कण्टकार्याम् । श्र.च. ।

कण्टका । स्त्री । कण्टकारिकायाम् । दुराल-
भायां । वनसुद्धे । कर्कटिकायाम् । वै.निघ. ।

कण्टकागारः । पुं । श्रटे । शिद्रगिःटे ।
रा.नि.व.१६ । श्लक्ष्णाम् । भञ्जारु ।

कण्टकाव्यः । पुं । कुलकावचे । कीडणदेश-
ख्यातपुष्पवृक्षविशेषे । देवलकूल । हिं बेल । रा-
नि.व.१० । विवल्हचे । स्त्री । शाकालिवृक्षे । वै.निघ. ।

कण्टकारिः (का) । स्त्री । कण्टकार्याम् ।
कर्णिकारी । च.द.विषमञ्च.वि. । “विश्वीषधक-
ण्टकारिकाकायः ।” श्वेतकण्टकार्याम् ।

कण्टकारित्रयम् । स्त्री । कण्टकारीत्रये ।

कण्टकारी । स्त्री । (Solanum xantho-
carpum. Syn. solanum Jaquinii. स्व-
नामख्याततिक्तशाकचतुषविशेषे । कर्णिकारी । हिं
कंटेलि, रिंगिनी, भटकटैया, नेलगुलु । तें ब्राकु-
डिचेट्टु । उत्त. कण्टमारिष । सा विधा, सामान्य-
श्वेतमेदात् । तत्र सामान्यगुणाः—कटूणा दीपनी
श्वसकासघ्नी प्रतिश्लायघ्नी कफपित्तज्वरघ्नी च ।
सरा तिक्ता कटुपाका लघुः रुचीणा पाचनी ।
पौनसघ्नी पार्श्वपौडाम्नी कर्मभ्रंशरोगका । पित्त-
रसे पाके कटुकं शकरीचनं मेदि तित्तं पित्ताग्नि
कृत्तुषु कफघातकण्टकासमेदं क्रमिज्वरघ्नं लघु च ।
शुक्ला सा गर्भदा च । भा.पू.१२७. । शान्तीवृक्षे ।
जटा. । विककृतवृक्षे । वै.निघ. शीघ्रं । श्र.र. ।

कण्टकारीष्टतम् । स्त्री । स्वरभेदे हिंनं ।
“व्याघ्रीस्वरसविपक्वं रामावाद्यालगीचुरव्योधैः ।
सर्पिः स्वरौषघातं हन्यात्कासञ्च पञ्चविधम् ॥”
घृतं ४ श्र. स्वरसामावे काथार्थकण्टकारी १२॥०
श्र. वारि ६४ श्र. श्रे. १६ श्र. रामाश्वेतवाद्याल
गीचुरत्रिकटूनां षट्कल्कद्रव्याणां मिलितं ८ प. ।
“शुक्लद्रव्यसुपादाय स्वरसानामसम्भवे । वारिण्यष्ट-
गुणे सायं सार्धं पादावशेषितम् ॥” इति वच-
नात् । च.द.स्व.मे.वि. ।

कण्टकारीत्रयम् । स्त्री । बृहतीगणिकारी-
दुरालभासा “बृहती चाग्निदमनी दुग्धशर्शं चिति तु
वयम् । कण्टकारीत्रयं प्रीतं...॥” रा.नि.व.२२ ।
सिद्धयोने तु गणिकारीस्थाने गीचुरमाह । “क

ण्टकारित्रयः तन्द्रामलापधननाशनम् । पित्तं ज्वरं
त्रिदोषञ्च नाशयेत्... ।” वै.निघ. ।

कण्टकारीदुः (मः) । पुं । विककृतवृक्षे ।

वै.निघ. । [इयम् । भा.म.सान्निपात-ज्व.।

कण्टकारीफलम् । स्त्री । बृहतीकण्टकारीति

कण्टकारीफलम् । स्त्री । कण्टकार्याः फले ।
कर्णिकारीत फल । गुणाः—“कण्टकारीफलं
तित्तं कटुकं दीपनं लघु । रुचीणं श्वसकासघ्नं
ज्वरानिलकफापहम् ।” भा.पू.१२७ भाकव. ।

कण्टकार्यः । पुं । कुटजवृक्षे ।

कण्टकार्या । स्त्री । कण्टकारीवृक्षे । रस.र.
बाल-चि. । “कुसुमीः कण्टकार्यायाः... ।”

कण्टकार्यादिः । पुं । पित्तश्लेष्मज्वर कषायः ।
कण्टकारी अमृता ब्राह्मण्यष्टिः शुष्ठी इन्द्रयवः
दुरालभा चिराइता रक्तचन्दनं सुखं पटीलं कटुकौ
प्रत्येकं १४ र. वारि ३२ ती. श्रे. ८ ती. । भैष. ।
अत्र नागरेन्द्रयवःसकमिति नागरं शुष्ठी इन्द्रः
इन्द्रयवः यवासकः दुरालभा, द्रव्यं २ ती. वारि
कडवमितम् । च.द.ज्व.वि. ।

कण्टकालः । पुं । पनसवृक्षे । श्र.च. ।

कण्टकालिका । स्त्री । कण्टकार्याम् । भा.
पू.१२७. । [रा.नि.व.४ ।

कण्टकालुकः । पुं । दुरालभायां । यासचुपे ।

कण्टकाशनः । पुं । लङ्गे । हे.च. ।

कण्टकाष्ठीलः । पुं । कुलिशमर्त्ये । त्रिभा.।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

कण्टकिन् । पुं । मर्त्ये । श्र.र. । मदनवृक्षे ।

काण्टकि(की)फला । स्त्री । कर्कश्यां । कौ-
कूड । वै.निघ. । [श.च. ।

काण्टकिलः । पुं । वंशविशेषे । देउड़वैशा ।

काण्टकि(की)लता । स्त्री । कर्कश्याम् ।
कौकूड गाछ । चपवीलतायाम् । शशां गाछ,
शीरा मठा । रा.नि.व.७ ।

काण्टकिला । स्त्री । वेणुविशेषे । देउड़वैशा ।

काण्टकी । स्त्री । शमीवृक्षे । प.सु. । वृक्ष्याम् ।
मद.व. । काण्टकवार्ताक्याम् । कौंटादेवगुण । गु-
था — कटुतिक्ताणां रक्तपित्तकीपना कण्डूकण्डू-
हरी च । राज. ।

काण्टकीद्रुमः । पुं । खदिरवृक्षे । रवा. ।

काण्टकीपारिजातः । पुं । पारिभद्रके ।
गोमन्तेमान्दार । हिं पांगारा । वै.निघ. ।

काण्टकीशरपुष्पा । स्त्री । शरपुष्पामेदे । इयं
कटूणां क्षमिशूलघ्नी च । वै.निघ. ।

काण्टकी(किं)शकः । पुं । पारिभद्रवृक्षे ।
गान्दिशा गाछ । वै.निघ. ।

काण्टकुरण्टः । पुं । पीतभिण्टग्राम् । वै.निघ. ।
भिण्टीवृक्षे । बौंटी गाछ । रा.नि.व.१० । See
भिण्टी ।

काण्टतनुः । स्त्री । वृक्ष्यां । रा.नि.व.४ ।

काण्टदला । स्त्री । केतकीवृक्षे । केकया गाछ ।
रा.नि.व.१० । श्वेतकेतक्याम् । वै.निघ. । [श.मा. ।

काण्टपत्रः । पुं । विकडतवृक्षे । वैंशैटी गाछ ।

काण्टपत्रफला (त्रा) । स्त्री । ब्रह्मदण्डीवृक्षे ।
रा.नि.व.५ । [व.७ ।

काण्टपत्रिका । स्त्री । वार्ताकीवृक्षे । रा.नि.

काण्टपादः । पुं । विकडतवृक्षे । वैंशैटीगाछ ।
रा.नि.व.६ ।

काण्टपुष्पा (क्षिका) । स्त्री । काण्टकशरपु-
ष्पायाम् । गुथाः — “काण्टपुष्पा कटूणां च क्षमिश-
ूलविनाशिनौ ।” रा.नि.व.४ ।

काण्टफलः । पुं । देवताडवृक्षे । देवताडा ।
रा.नि.व.११२३ । सुद्रगोचरके । रा.नि.व.४ । प-
नसे । रा.नि.व.११ । धुसूरके । रा.नि.व.१० ।

लताकरञ्जे । रा.नि.व.६ । एरुखे नद्यासे । रा.
नि.व.५ । कुसुमवृक्षे । ब्रह्मदण्डी । रा.नि.व.२३ ।

काण्टफला । स्त्री । देवदालीलतायां । रा.नि.
व.३ । लघुकारवेण्टग्राम् । रा.नि.व.७ । ब्रह्मदण्डी-
वृक्षे । रा.नि.व.५ । कर्कश्याम् । कौकूटानां ।
रा.नि.व.७ । वृक्ष्यां । रा.नि.व.४ । [च.वै.निघ. ।

काण्टलः । पुं । वावलवृक्षे । दावलः गाछ । श.

काण्टवल्लरी । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे । वाघिण्टीति
काण्डेण प्रसिद्धलतायां । वै.निघ. [वनमूञ्ज्यायाम् ।

काण्टवल्ली । स्त्री । श्रीवल्लीवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

काण्टवार्ताकी । स्त्री । काण्टयुक्तवार्ताका ।
कौंटादेवधन गाछ । रा.नि.व.७ ।

काण्टवृक्षः । पुं । तेजःफलवृक्षे । तेजफल इति
पाञ्चतीर्थे । रा.नि.व.११ । [निघ. ।

काण्टसारका । स्त्री । श्वेतभिण्टीवृक्षे । वै.

काण्टाकारी । स्त्री । पनसवृक्षे । वै.निघ. ।

काण्टाकुम्भाडुः । पुं । काण्टकलताविशेषे ।
कुमिरके इति भाषा । च.द ।

काण्टाफलः । पुं । धुसूरवृक्षे । रा.नि.व.१० ।
पनसवृक्षे । कौंठानां गाछ । रा.नि.व.११ ।

काण्टारवी । स्त्री । वासायाम् ।

काण्टारिका । स्त्री । अग्निदमनौवृक्षे । काण्ट-
कार्याम् । रा.नि.व.४ ।

काण्टार्गलः (र्त्तगला) । पुं, स्त्री । नील-
भिण्टग्राम् । रा.नि.व.१० । See नीलाम्बानः ।

काण्टार्हलता । स्त्री । नीलभिण्टग्राम् ।

काण्टालः । पुं । मदनवृक्षे । रा.नि.व.८ । पन-
सवृक्षे । [वै.निघ. ।

काण्टालिका (ली) । स्त्री । काण्टकाव्येयाम् ।

काण्टालुः । पुं । वर्वूरकवृक्षे । रा.नि.व.८ ।
वंशे । रा.नि.व.७ । वृक्ष्यां । वार्ताकीवृक्षे । रा.
नि.व.४ । कर्कटीमेदे । रा.नि.व.७ ।

काण्टाह्वयम् । स्त्री । पत्रकन्दे । रा.नि.व.१० ।

काण्टिका । स्त्री । अतिबलायाम् । वै.निघ. ।

काण्टी । पुं । श्वेतापामार्गे । अपामार्गे । रा.नि.
व.८ । गोचुरे । सुद्रगोचुरे । रा.नि.व.४ । खदिरै ।

कण्ठः । पुं । गले । रा.नि.व.१८ । मदनद्वये ।
 मे.ठडिकं । खरे । हारा ।

कण्ठकुञ्जः (कः) । पुं । सन्निपातश्चरविशेषे ।
 लक्षणे यथा—“शिरार्त्तिकण्ठयद्ददाहमोहकम्प
 ज्वरी रक्तसमीरणात्तिः । हनुयद्दलापविलापमूर्च्छा
 स्यात्कण्ठकुञ्जः खलु कष्टसाध्यः ॥” भा.ज्व.चि. ।

कण्ठकूजनम् । स्त्री । गलकूजने । गंगा डी-
 का । ना.नि । “प्रततं कण्ठकूजनम् ।”

कण्ठग्रहः । पुं । कण्ठकुञ्जके । भा.म.१४ ज्व. ।
 इह ही कण्ठकण्ठग्रही । [श.मा ।

कण्ठतलासिका । स्त्री । अश्वत्थनरञ्जी ।

कण्ठनीडकः । पुं । चिह्नपक्षिणि । िल प-
 ङ्गी । त्रिका. । [श.मा. ।

कण्ठनीलकः । पुं । उल्कायाम् । गभाल ।

कण्ठपाशकः । पुं । करिगलवेदनरञ्जी । श.मा. ।

कण्ठबन्धः । पुं । करिकण्ठबन्धनरञ्जी । हे.च. ।

कण्ठमणिः । पुं । यैवेयमणौ । त्रिका. ।

कण्ठलता । स्त्री । कण्ठभूषणे । अश्वत्थने ।

कण्ठशालुकः (शूकः) । पुं । कण्ठगतमुख-
 रोगविशेषे । अत्र कफकोपात्कण्ठे शालुककन्दवह-
 दरास्य ज्ञतिः खरस्यर्षः कठिनश्च यन्मिर्भवति ।
 अयं कण्ठकण्ठकण्ठदग्नां जनयति शस्त्रसाध्यश्च ।
 ना.नि. । लक्षणे—“कोलास्थिमात्रः कफसम्भवो
 यो यन्मिर्गले कण्ठकण्ठभूतः । खरस्त्रिः शस्त्र-
 निपातसाध्यतं कण्ठशालुकमिति ह्वयन्ति ॥” सु-
 नि.१६च. । [गंगा शुकान ।

कण्ठशुद्धिः । स्त्री । गलस्य कफाद्यलित्वे ।

कण्ठशोथः । पुं । पित्तजन्यरोगविशेषे ।

कण्ठाग्निः । पुं । पक्षिणि । त्रिका. ।

कण्ठालः । पुं । शरणे । उष्ट्रे । मे. ।

कण्ठालङ्कारः । पुं । कासे । के.से. वांग ।
 रा.नि.व.८ ।

कण्ठाला । स्त्री । जालगोषिकायां । त्रिका. ।

कण्ठालुः । स्त्री । कण्ठपुङ्गायां । त्रिपथीगामके
 कन्दशाके । रा.नि.व.७ ।

कण्ठिका । स्त्री । कण्ठनालायाम् ।

कण्ठी । स्त्री । गले । अ.टी.भ. । अत्रकण्ठवेष्ट-
 नरञ्जी (चम्पादी) । श.मा. । [व.१६ ।

कण्ठी (न्) । पुं । कलाये । गट्टे । रा.नि.

कण्ठीरवः । पुं । प्रसहजातीये सिंहे । हा-
 रा । पारावते । रा.नि.व.१७ ।

कण्ठीरवी । स्त्री । वासकपुष्पचपे । वांगक
 गांछ । रा.नि.व.४ ।

कण्ठीलः । पुं । क्रमिलके । उष्ट्रे । मे.लत्रिकं ।

कण्ठीला । स्त्री । द्रीणीभेदे । मे.लत्रिकं ।

कण्ठाः । त्रि । Expectorants. खरकरे ।

कण्ठावर्गः । पुं । स्वर्धमहाकषायवर्गे चतु-
 ष्कस्य ततौयदशके । यथा—“सारिवेद्युल्लमधु-
 कपिपपलीद्राचाविदारीकैट्यर्धसपादीवहतीकण्ठ-
 कारिका” इति दशेमानि कण्ठाणि भवन्ति ।
 अनसुभूल. हेकुभूल, यष्टिगधु, पिभूल, ङाका,
 डुँ ईकुम्डा, कट्फूल, थूलकुकि, विरुडी, क-
 ण्ठिदात्री । च.मू.४च. ।

कण्ठकः । पुं । कासानयविशेषे । वै.निच. ।

कण्ठनम् । स्त्री । निक्षुषीकरणे । कौं.डा. । हे.च. ।

कण्ठनी । स्त्री । उलूखले । सुषले । त्रिका. ।

कण्ठरत्नणः । पुं । व्रणरोगे । चूलकूनि । वै.
 निच. ।

कण्ठरा । स्त्री । अस्थिवरस्थूलशिरायाम् । म-
 हास्त्रायी । वडु आशु । रा.नि.व.१८ । सा च श-
 रीरे सङ्गया षोडश । यथा—पादयोः चतस्रः,
 हलयोः चतस्रः, पृष्ठे चतस्रः, शीवायाश्च चतस्र
 इति । करपादस्थकण्ठराणां प्रतीहृत्पा नखा जा-
 यन्ते । पृष्ठकटिकण्ठराभ्यो विन्धः, शीवाद्दयक-
 ण्ठराभ्यो भेद्रश्च जायते । सु.शा.५च. । महत्त्वः
 सायवः प्रोक्ता कण्ठरासालु षोडश । प्रसारणाङ्ग-
 चनयोः दृष्टं तासां प्रयोजनम् ॥ भा. । [वै.निच. ।

कण्ठवल्ली । स्त्री । काण्डवल्गाम् । कन्नगा ।

कण्ठीरः । पुं । लघुकारवेदके । च.चि.१च.
 अगुदतैले । पीतसुदे ।

कण्ठुः (खडूः) । स्त्री । वायुजन्यकण्ठ्यादी ।
 चूलकना, पीठडादि । कर्णरोगविशेषे । शुक्रशि-
 न्द्राम् । आंगाकूनी । रा.नि.व.१० ।

कण्ठुन्नः । पुं । श्वेतसर्पपे । वै.निघ ।

कण्ठुरः । पुं । कारवेक्षतायाम् । कुन्दरुदये ।
रा.नि.व.३ ।

कण्ठुरा । स्त्री । कपिकच्छतायाम् । कर्पूरक-
शोरकन्दे । रा.नि.व.१० । अत्यक्षपर्ण्या । वल्लीभू-
रण । रा.नि.व.३ । [रा.नि.व.३ ।

कण्ठु(ण्डु)ला(ली) । स्त्री । अत्यक्षपर्ण्याम् ।

कण्ठुकारी । स्त्री । एकशिश्वीलतायां । आ-
नाकुशी । रा.नि.व.१० । वा.सू.१५५.विदार्या-
दिः । “कण्ठुकारी जीवलङ्गसंज्ञे ।”

कण्ठुका । स्त्री । काकतुष्ट्यां । कूट वा रज्जु-
कथन । वै.निघ. ।

कण्ठुन्नः । पुं । चारुग्वधवत्वे । वड शोणान् ।
रा.नि.व.६ । गौरसर्पपे । रा.नि.व.१६ ।

कण्ठूतिः । स्त्री । खर्ज्वाम् । थूज्वानि । रा.
नि.व.२० ।

कण्ठुमका । स्त्री । कौटिशिषे । सा च कृषः
सारः कुङ्कः हरितः रक्तः यववर्णाभः भूकटी
कौटिकशेषव्यवधा । तैदंष्टस्य दंशकण्ठुर्भवति पी-
तफेनागमश्च यन्नात् । तदृष्टे च रोगी पीताङ्ग-
र्घ्यतीसारज्वरादिभिरभिद्यन्ते । सु.कल्प.८५. ।

कण्ठूयनम् । स्त्री । कण्ठां । खर्ज्वाम् । चूलकूनि ।
रा.नि.व.२० । [म. ।

कण्ठूयना । स्त्री । कण्ठूयाम् । चूलकूनि । अ-

कण्ठूया । स्त्री । कण्ठूयने । रा.नि.व.२० ।

कण्ठूरः । पुं । माणके । प.सु. ।

कण्ठुरा । स्त्री । एकशिश्वीलतायाम् । आना-
कुशी । अ.टी. । [व.७ । वि. कण्ठुयुक्ते ।

कण्ठूलः । पुं । शरथे । वृत्तोऽण । रा.नि.

कण्ठूला । स्त्री । अत्यक्षपर्णीलतायाम् । वल्ली
७७. अश्वत्थवेण । वै.निघ. ।

कण्ठीलः । पुं । उष्ट्रे । उषा. । गीष्ठीमेदे ।
वंशादिनिर्मितधान्यरक्षभास्त्रे । डोम । अम. ।

कण्ठीलकः । पुं । कण्ठीले । डोम । छे.च. ।

कण्ठीलवीषा (स्त्री) । स्त्री । अषाढवीषा-

यां । केन्दु । अम. । [अ.च. ।

कण्ठीघ्नः । पुं । एककीटे । शुभ्रां गौका ।

कतः (कः) । पुं । (Strychnos potator-
um.) The clearing nut plant. निर्म-
लीफलवत्वे । निर्माला वृक्ष । मं कां चौलु, पि-
ल्लिकायि । गुणाः - कटुतिक्तौषः चक्षुष्यः कृमिदी-
पन्नः रुचिकृत् शूलघ्नी च । तद्वीजं जलप्रसादनम् ।
रा.नि.व.११ । “कतकस्य फलं नेत्रां जलनिर्मल-
ताकरम् । वातश्लेष्महरं शीतं मधुरं तुवरं गुरु ॥”

भा.म.आमव. । कासमर्दे । कुचेलके । रमा. । च.
सू.४५.विषघ्नव. । जम्बीरवत्वे । त्रिका. । [भा. ।

कतकम् । स्त्री । कतकफले । निर्माला वृक्ष ।

कतकफलः । पुं । कतकवत्वे । निर्मलीवृक्ष ।
रा.नि.व.११ । तमालवत्वे । स्त्री । वारिप्रसादनफले ।
निर्माला । वा.सू.१५५.परुषकादिः । सु.सू.१८
परुषकादौ । “कटुफलं कतकफलम् । शशकपुरी-
षप्रतिमफेनमम्बुप्रसादनम् ।” ड. ।

कत्तृणम् । स्त्री । (Andropogon schoe-
nanthus.) गन्धवत्वे । राशकपूत्र । प.सु. । द्वि-
रोद्दिप्त, सोधिषा च । तं कामंश्चिगच्छि, तृटि-
र । मं कां लाहातुरोद्दिप्त । किरुगंजनि । वितीर्थ
रोद्दिप्तवत्वं, वाटुरोद्दिप्तुः हरियगंजनि । इक्ष-
दीर्घमेदान् तद्विविधम् । गुणाः - कटुतिक्तं कफघ्नं
शस्त्रशल्यादिदोषघ्नं बालयक्ष्मश्च । दीर्घं तिक्तं
कटूषं कफवातघ्नं भूतयक्ष्विषदोषघ्नं व्रणघ्नतरीप-
श्च । रा.नि.व.८ । तुवरं तिक्तं कटुपाकं हृद्दीग-
कण्ठरोगपित्तरोगघ्नं रक्तदोषशूलकासकफज्वरघ्नश्च ।
भा.पू.१भ.गु.व. । “रोद्दिप्तं कटुकं पाके तिक्तौषं
तुवरं जयेत् । हन्ति मासतपिपाकं चषाष्कासक-
फज्वरान् ।” मद.व.१ । च.सू.४५.सायजगने ।
सि.थी.च.द.कास.चि.कटुफलादौ । पुत्रिपर्ण्याम् ।
ठाकूले । मी.चविकं । “कत्तृषं दण्डभिर्यश्रीः ।”

कत्तोयम् । स्त्री । मये । मीरये । त्रिका. ।

कत्तवरम् । स्त्री । कत्तवे । कंथ । अ.च. ।

कथरी । स्त्री । कथार्याम् । रा.नि.व.८ ।

कथाप्रसङ्गः । पुं । विषवैद्ये । छे.च. । वि ।
वातुषे । त्रिका. ।

कथिका । स्त्री । तत्रादिसाधिनखाद्यद्रव्यविशेषे । कद्रोति महाराष्ट्रे । प्रकरणम् यथा—नात्य-
कं मधुरं तरु सैश्वेन तथा युतम् । पिष्टं मरी-
चं चाणवं निःक्षिप्य सुनिधाय च । ततस्थान्यां
घृतं वाय तैलं तत्रा च निःक्षिपेत् । तस्मिन्निशां
रामठञ्च पशारस्थालीं पिधाय च । तत्राङ्गं निक्षि-
पेत्तस्यां पिधाय च पुनः क्षिपेत् । बहुदीप्त्यन्तिपर्य-
न्तं पक्त्वा सा कथिकाभिधा । कथिका पाचनी र-
च्या लघ्नी च वृद्धिदीपनी । कफानिलविवम्बती
क्षिप्त्यन्तिप्रकोपिनी । वै.निघ. ।

कदनम् । स्त्री । मारणे । जटा. ।

कदन्नम् । स्त्री । कुम्भितान्ने । कदथान्ने । जटा.

कदम्बः । पुं । (Anthocephalus Kada-
mba, Syn. Nauclea Kadamba.) ख-
नामस्थानतटचे । रुद्रगं गीच्छ । मं कलंबु । कं क-
ण्डे । तं कङ्गिमिचेद्दु. । र.मा. साधारणगुणाः—
मधुरः शीतः कपायः लवणः गरुः सरः विटम्ब-
कृत् रुचः कफक्षान्तानिलप्रदश्च । “कदम्बक्षिन्नक-
टुकः कपायो वातनाशनः । शीतलः कफपित्तादि-
नाशनः शुक्रवर्धनः ॥ रा.नि.व.९भा.पू.१भ. । कद-
म्बिका तु मधुरा शीतला तुवरा गरुः । मलसम्ब-
करी चारा रुचालन्यकफप्रदा । वातला मुनिभिः
प्रोक्ता फलं लव्यालु शीतलं । तुवरं मधुरं पित्त-
रुद्धोषहरं मतम् ॥ वै.निघ. । अत्र मान्नः—“नी-
पो महाकदम्बः स्याद्द्वाराकदम्ब इत्यपि । द्विती-
योऽल्पप्रसारश्च इत्तपुष्पः कदम्बकः” इति भेदः ।
तथा रत्नेऽपि ‘हारिद्रलु रजोबलः । धूलिकदम्ब-
को धाराकदम्बः षट्पदप्रियः । इत्तपुष्पः केशरा-
ब्जः प्रावृषेण्यः कदम्बकः । नीपो महाकदम्बोऽपि
तथा बहुफलो मतः ॥” अ.टी.भ. । सु.सू.३८अ.
लीभादौ । वा.सू.१५अ.न्यथोघादौ । सर्वपत्रचे ।
मै. । देवताइवचे । रत्ना. । स्त्री । माचिके । हे.च. ।

कदम्बकः । पुं । कदम्बवृक्षे । त्रिका.वनी. ।
हरिद्रुवचे । रा.नि.व.९. । सर्वपत्रचे । प.सु.८.च. ।
अथस्य पादरीगभेदे । लक्षणे—“कदम्बफलमात्रसु
मच्छूकीमध्यसंस्थितः । मांसाङ्कुरः कदम्बाख्यः त्रि-
षोषोचितसम्भवः ॥” ज.द.३९अ. ।

कदम्बका । स्त्री । कलहंसान् । वै.निघ. ।

कदम्बदः । पुं । सर्वपत्रे । अ.च. ।

कदम्बनिर्यासः । पुं । कदम्बस्य वेष्टके ।
रुद्रगेत्र आटे । च.सू.४अ. । [कसुमै ।

कदम्बपुष्पः । पुं । हरिद्रुवचे । स्त्री । कदम्ब-

कदम्बपुष्पगन्धः । पुं । कलमशाली । कल-
माधान् । रा.नि.व.१६ ।

कदम्बपुष्पा । स्त्री । महाश्रावण्याम् । गौरच-
सुखीति प्रसिद्धा । भूशीत्री । रा.नि.व.५ ।

कदम्बपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । महाश्राव-
णिकायां । भूशीत्री । हिं गौरचसुखी । भा.पू.
१भ । स.चि.१९अ. । “कदम्बपुष्पीं मन्दारौ ।”

कदम्बवायुः । पुं । सुगन्धवायौ ।

कदम्बा (स्त्री) । स्त्री । देवदालीलतायाम् ।
रा.नि.व.३ ।

कदम्बिका । स्त्री । कदम्बवृक्षे । वै.निघ. ।

कदरः (रा) । पुं, स्त्री । A white sort
of mimosa. श्वेतखदिरः । पीण्डिश्चद्वयत्र ।
तं तेलसुम्बचेद्दु, वेणुतुश्चद्दु, । वर्षूरकवृक्षे । कै-
टे । वावृणा गीच्छ । र.मा. । “खदिराकृतिः श्वे-
तसारः ।” वा.सू.१५अ.असनादिव. । “खदिर-
कदरभण्डी ।” कदरः खदिराकारः श्वेतसारः ।
सु.सू.३८अ.ड. । च.सू.४अ.४३दशके । क्रकचे । मै. ।

कदरम् । स्त्री । व्याधिभेदे । कुलञ्जि, कड़ा,
जांभूडा । मै.रचिकं । लक्षणे—“शर्करांन्मथिते
पादे चते वा कण्टकादिभिः । यन्मिः कोलवदुग्ध-
मो जायते कदरं हि तत् ॥” मा.नि.,सु.नि.१३अ. ।
पायसभेदे । अ.मा. । [चांकुनिशां । मै. । अ.र. ।

कदलः (कः) । पुं । कदलीवृक्षे । पृश्निपर्ण्यां ।

कदलम् । स्त्री । नराङ्कुरे । कपाले । मै.लक्षिकं ।

कदला । स्त्री । कदलीवृक्षे । पृश्निपर्ण्यांम् ।

चांकुले । शाल्मलीवृक्षे । डिम्बिकायां । मै.लक्षिकं ।

कदलिका (ली) । स्त्री । (Musa sapien-
tium.) खनामस्थानतटचे । रुद्रा गीच्छ । हिं किरा,

सवेज्, केलापेड् । तं अरटिषेद्दु, वुद्रगचेद्दु, शो-
षतीगे । कदली बहुधा—काष्ठकदली, गिरिक-
दली, सुवर्णकदली, महेन्द्रकदली, लक्षकदली
येति । “माषिक्यमर्वांश्चतस्र्यकाया मेदा कदम्बा
वृक्षीऽपि इति । उक्त्वा बुचाकोषधिका भवति

निर्दीयता स्नाहप्रता च तेषाम् । रा.नि.व.११ ।
 चमत्तचम्यकमस्यंसापिष्वाद्यः इति । भा.। आसां
 विज्ञेयाः तत्तत्प्रथये द्रष्टव्याः । सामान्यतः कदली-
 गुणाः—श्रीतला गुलीं ह्या खिम्भा मधुरा पित्त-
 रक्तविकारघ्नीनिदीघामरौररक्तपित्तघ्नी । कदली-
 फलं मधुरं शीतं विष्टम्भि कफकरं गुरु खिग्धं
 पितास्रदृग्दाहचतचयवातहरश्च । पत्रफलं—क
 षायं मधुरं शीतत्वं पितास्रघ्नं गुरु मन्दाघ्नी अपथ्यं
 हृक्वर्धनं क्कमदण्णाहरं कान्तिदं दीघाघ्नी मुखदं
 कफरोगकरं दुर्जरं सन्तर्पणचेति । “इद्यं मनोज्ञं
 कफवृद्धिकारि शान्तञ्च सन्तर्पणमेव बल्यम् । रक्तं
 सपितं चसनञ्च दाहं रश्माफलं हन्ति सदा नरा-
 षाम् ॥ संयाह्यपक्कञ्च सुश्रीतलञ्च कषायकं वा-
 तकर्तुं करोति । विष्टम्भि बल्यं गुरु दुर्जरञ्च आर-
 ष्यरश्माफलमेव तदत् ॥” अत्रि.१७अ. । कदली-
 ष्ठी । कृष्णगौर । घृत्निपर्ण्या । टाकूनिशा । मे. ।
कदलि(ली)चता । स्त्री । कर्कटीभेदे । वै.
 निघ. ।
कदलीकन्दः । पुं । रश्माशूली । कनार एटे ।
 हिं केराकन्द । तें अरटिदुप । गुणाः—“श्रीतलः
 कदलीकन्दो बल्यः केश्योऽन्नपिचजित् । वक्रिह-
 द्दाहहारी च मधुरी रुचिकारकः ॥” मद.व.६ ।
कदलीकुसुमम् । स्त्री । रश्मापुष्प । कनार
 मोटा वा हून । गुणाः—“कदल्याः कुसुमं खिग्धं
 मधुरं तुवरं गुरु । वातपित्तहरं शीतं रक्तपित्तघ-
 यप्रणत् ॥” वै.निघ. ।
कदलीजलम् । स्त्री । कदलीरसे । कनार
 जल । गुणाः—“कदल्याजु जलं शीतं याहकं सू-
 चकृच्छत् । मेहं हयां कर्षटीगं चातिसारञ्च ना-
 शयेत् ॥ अस्थिस्रावं रक्तपित्तं विस्फोटं रक्तपित्तकं ।
 यीनिदीघञ्च दाहञ्च नाशयेत् ॥” “सारः कदल्याः
 संयाह्नी चाप्रियो गुरुश्रीतलः । दृष्टदाहमूत्रक-
 ष्मातिसारमेहञ्च सीमकम् । अस्थिस्रावं रक्तपित्तं
 विस्फोटाशैव नाशयेत् ॥” वै.निघ. ।
कदलीदण्डः (नालः) । पुं । धोड़ इति
 प्याते मोषाहचगर्मस्यकीमखदखवहाजि । श.च. ।
 गुणाः—“यीनिदीघहरो दण्डः कादल्योऽस्यन्दरं
 जवेत् । रक्तपित्तहरः शीतः सूक्ष्मोऽग्निप्रवर्धनः ॥”
कदलीमूत्रम् । स्त्री । कदलीशूली । गुणाः

—बल्यं वातपित्तघ्नं गुरु च ।
कदलीमृगः । पुं । श्वलकने । “सः प्रायशः
 पूर्वदेशे प्रसिद्धः । स तु हृह्वतमधिष्ठासमानाक-
 री विलीययः ।” सु.चि.८अ. ।
कदलीवल्कलम् । स्त्री । प्रसिद्धायां कदली-
 लचि । कनार पेठो । गुणाः—तिक्तं कटु
 लघु वातहरश्च । वै. निघ. ।
कदलीसारः । पुं । कदलीरसे ।
कदलीस्थ्या । स्त्री । फलसताभेदे । शशां गौह,
 कौकूड़ गौह ।
कदम्बः । पुं । कुक्षिताये ।
कदाख्यम् । स्त्री । कुठीषधौ । कूड़ । श.च. ।
कदुष्णम् । चि । ईषदुष्णे । अम. । स्त्री । उष्ण-
 तायाम् । अम. ।
कानकः । पुं, स्त्री । कासमर्हचुपे । रा.नि.व.४ ।
 जयपालवृचे । रक्तपलाशवृचे । च.चि.१अ. । नाग-
 केशरवृचे । काञ्चनारवृचे । ब्रह्मकाशमशूलेन
 गौह । चम्यकवृचे । कौटालिटांपा वा टांपोशू-
 लेन गौह । कृष्णागुरुवृचे । मे.कषिकं । धुकूर-
 वृचे । प.सु.। “निशकानककल्काभ्यां ।” कनकगुग्-
 गुली । रा.नि.व.१२ । लाचातरौ । श.मा. । कृष्ण-
 धुकूरे । रा.नि.व.१० । कनकधुंरे । मे.ष.वात-
 रक्तचि.विषतिन्दुतैले ।
कानककन्दर्परसः । पुं । बाजीकरणे औष-
 धम् । अयं हेमाङ्गसुन्दरतुल्य एव केवलमव खर्षं
 वैक्रान्तं काञ्चलीहृच रसपादं देयम् । गौरा, ग-
 क्रक प्रेत्योके समभांग । काञ्चलोह, वैक्रा-
 ल्त्त एवः स्वर्ण प्रेत्योके पारार चतुर्थरंश ।
 अग्रं कञ्जलि करिया तात्रपादे कौकडुभू-
 रेण रस, सरिषारं तैल, काल धुतुरार रस
 द्वारा प्रेत्योके तिन दिन गाड़वे । शुका-
 इले वानूकायन्त्रे मन् मन् पाक करत वां-
 लूका उष्ट्र इहेले जाल निवाहेवे । शीतल
 इहेले नामाहेया उष्ट्र अंश करिवे । अशु-
 पान धि, टिनि उ मधु । रस.र. ।
कानकगैरिकम् । स्त्री । चलयारक्तगैरिके ।
 सोणागेरि । भा.म.४म.विषचि. । टांपा ।
कानकचम्पकः । पुं । चम्यकविषये । कनक-

कनकजीवः । पुं । राशि । धुना । रा.नि. १.१२ ।

कनकतैलम् । स्त्री । सुद्रोगाधिकारे तैलम् । “मधुकस्य कषायेन तैलस्य कण्डवं पचेत् । कल्केः प्रियङ्गुमञ्जिष्ठाचन्दनोत्पलकेसरैः । कनकं नाम सौम्यं सुखकामिकरं परम् । अभीरुनीलिकाव्यङ्ग-श्रीधनं परमार्चितम् ॥” च.द. । तिलतैलं १ श. काथार्थं—यष्टीमधु १ श. जलं १६ श. शै. ४ श. । कल्काथं—प्रियङ्गुमञ्जिष्ठाचन्दननीलोत्पलनाग-चराणां प्र. ४ तो. ।

कनकपरागः । पुं । सुवर्णरेणी ।

कनकपलः । पुं । स्वर्णादिपरिमापकषो-मावके । १७ मांश । हारा. ।

कनकपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । गणिकारिकायाम् । द्रुमीत्पले । ७७८ कषण । वै.निघ. ।

कनकप्रभः । पुं । सीमलताभेदे । सु.चि.२६ अ. । See सीम. ।

कनकप्रभा । स्त्री । मङ्गाज्योतिष्मतीलतायाम् । बड़ लताफटेकी । रा.नि.व.२। पीतयूषिकायां । स्वर्णयूषिकायाम् । बूँहे । रा.नि.व.१०। ज्वराति-सारोक्तौ रसविशेषे । अत्र सुवर्णबीजं कणधुसूरबी-जम् । मरालपादं धानकुनीति ख्यातं । जयान्निः विजयाक्षाधैः । “सुवर्णबीजं मरिचं मरालपादं कषा टङ्गणकं विषञ्च । गन्धं जयान्निर्दिवसं विमर्द्यं गुह्याप्रमाणां वटिकां विदध्यात् ॥” कालधुसूरार बीज, मरिच, धानकुनी, पिंपूल, सोहांगार धै, विष, गङ्गक समभाग । सिद्धिर त्रसे मर्दन । र.सा.सं. । [नि.व.१० ।

कनकप्रसवा । स्त्री । स्वर्णकेतकीवृक्षे । रा.

कनकप्रसूनः । पुं । धुलीकदम्बे । वै.निघ. ।

कनकारभा । स्त्री । सुवर्णकदम्ब्याम् । टां। कला । रा.नि.व.११ । [१३।

कनकारसः । पुं, स्त्री । हरिताले । रा.नि.व.

कनकलीङ्गवः । पुं । सर्जरसे । धुना । रा. नि.व.१२ ।

कनकवतीरसः । पुं । अर्शोऽधिकारे रसः ।

पाठः—“शुद्धसूतं समं गन्धं तालसिन्धुत्वसाङ्गी ।

कलतुष्णीपलेकैकं लघुमञ्च चतुष्पलं । कारवेङ्गा द्रवैर्मयं दिनेकं वटकीकृतं । गुह्यामात्रं सदा खादित् पादुजञ्चापि नाशयेत् । रक्तवातकफोत्थानि अर्शो-सि नाशयेदधुवम् । वटी कनकवतीनाम अनुपानञ्च कथ्यते । भङ्गातत्रिफला दन्ती वङ्गचूर्णं समं समं । सैन्धवं सस्यंतुल्यं स्याद्गर्जयेत्स्वर्णरे चिरं । सृष्टिना भवेत्सिद्धं कर्षतकं पिबेन्नरः ॥” पार्रा, गङ्गक, हरिताल, सैन्धवगवण, जेशनाङ्गुलिना, हेखयव, त्रिंशताडे प्रतोटके १ पल, रत्नन ४ पल, उच्छेपातार त्रसे मर्दन । वटी १ कूट । रस.र.।

कनकबीजम् । स्त्री । धुसूरबीजे । कनकसुन्द-ररसे । See कनकसुन्दररसः ।

कनकसङ्गीचरसः । पुं । कुष्ठाधिकारे रसः । पाठः—“सुतस्वर्णामकं शुण्ठं शुद्धसूतं त्रिभिः समं । अक्षैर्मयन्तु तद्गोलं पिष्ट्वा तुल्यञ्च गन्धकं । कटुतैल-युतं पाच्यं लीहे च सुदनाग्निना । द्रवे जीर्णे विचू-र्याञ्च वङ्गमूलकटुचिकैः । त्वग्निङ्गविषैकृत्यै-स्त्रिगुणं त्रिफला विषात् । अजामूचे दिनं पिष्ट्वा गुञ्जैकां भचयेद्वटीम् ॥” क्रमेण २ गुह्या । अनुपानं वाकुचीतैलं निष्कामितं । रस.र.। अर्ण, अज्र, सुं ट एक एक भाग, पार्रा ७ भाग, गङ्गक ७ भाग, अम्लरसे पेषण ७ गोलकीकरणपूर्वक सेहे गोलक मोहपात्रे मर्षपठेलेर सहि-त पाक करिष्या भाजा भाजा हहेले नामा-इया चूर्ण करिबे ७ ताहाते चितामूल, त्रि-कटु, शुद्धक, विडङ्ग, विष प्रतोटके एक एक भाग ७ त्रिकला ७ भाग दिष्या हागमूत्रे माडिष्या वटी करिबे ।

कनकसुन्दररसः । पुं । ज्वरातिसाराधिकारे रसः । विजयाद्रवैः मन्नाम्लकाधैः । कनकस्य बीजं धुसूरबीजम् । अत्र टङ्गणस्थानि अमकं पठनि केचिन् । “शुद्धसूतं समं गन्धं मरिचं टङ्गणं तथा । स्वर्णबीजं समं सस्यैः भार्गीद्रावैर्दिनाहृतं । सूतगुल्यं सुतञ्चार्थं रसः कनकसुन्दरः ॥” भाषा २२.। अन्वः—“द्विकुलं मरिचं गन्धं पिप्पली टङ्गणं विषं । कनकस्य च बीजानि समानं विजयाद्रवैः । मर्दये-द्याममाचम्य चषमाचा वटीकृता ॥” हिङ्गुल, मरिच, गङ्गक, पिंपूल, सोहांगार धै, विष, धुसूरबी-ज समान भागे सिद्धिर काथे मर्दन क-रिबे । वटी टणककमान । मी.। इतीयाः इ-

आधिकारं । तत्र—कन्यासुः चित्रकः । तुर्यभागेन चतुर्थभागेन । पाठः—रसस्य तुर्यभागेन इत्यस्य प्रकीर्तयेत् । मनःशिला गन्धकश्च तुर्यं मासिकतालकं ॥ विषं टङ्गणकं सर्वं रसतुल्यं प्रदापयेत् । नर्दयेत्सर्वमिकच खड्गपात्रे च निक्षेपे । जयनीध्र-कन्याजीतैः पाठाय वासकस्य च । चगसिलान्न-खायीनां स्वरसैश्च पृथक् पृथक् । भावयित्वा विभी-थ्याय पुनश्चाद्रकशरिणा । सप्तधा भावयित्वा च रसः कनकसुन्दरः ॥ गुञ्जाद्वयं त्रयं वास्य राजघञ्ज-प्रशानये । मधुना पिपप्लीभिर्वा भरिचैर्वा घृता-भितं ॥ सन्निपाते प्रदातव्यमाद्रकस्य रसेन वै ॥ जयपालरजोभिर्वा गुल्मिने शुलरीणिषे । अस्त्रवर्ज्यं धनेत्यथम् .. ॥ र.सा.सं. । पारि, मन्हाल, भ्रुकक, तूँते, अर्गमाफिक, हरिताल, विष, मोहागो अत्रोत्तेक समान भाग, पारारि च तूर्थांश अर्ध । जयश्री, चिते, वासक, बक, ईशनाङ्गुलि, भोगराज, आकुनादि ईहादेर रसे एक एक भावना । परे अर्धांश रसे १ भावना । [कला गाँछ । रा.नि.व.११ ।

कनकस्तम्भा । स्त्री । सुवर्णकदलीवृक्षे । टापी

कनकचारः । पुं । टङ्गणचारे । मोहागारि-
थे । रा.नि.व.१२ ।

कनकदीरी । स्त्री । सुवर्णकेश्याम् । शशाल-
कैटा, मोहागारिइहे । पीतकण्टकधुकुरे । सा-
तलायाम् ।

कनकान्त(र)कः । पुं । कीविदारवृक्षे । रक्त-
काशेन वृक्ष । रा.नि.व.१० । See काञ्चनारः ।

कनकालुका । स्त्री । सुवर्णधरारे । हला ।

कनकासवः । पुं । द्विजाशयस्य आसवः । पाठः
“संस्तुय कनकं शाखासूत्रपत्रफलैः सह । ततश्चतुष्पलं
सामं त्र्यसूत्रत्वचकथा । मधुकं मागधी व्याघ्री के-
शरं विभ्रमेधजं । भार्गी तालीशपत्रश्च सञ्चुखैर्वा
पलहयम् । संवृष्टं धातकीप्रस्थं द्राक्षायाः पलवि-
शतिम् । जलद्रोणद्वयं दत्त्वा धर्करायासुलां तथा ।
शौद्रक्षासंस्तुलाद्यापि सर्व्वं संनिश्या यत्नतः । भास्त्रे
निक्षिप्य चाहत्य निदध्यान्नासमाचकम्...” ॥ धूत-
रारं कम मूल गज शंथा मिलित ४प. वासक मू-
नेर हान ४ प. शिपुल, यष्टिमधु, कण्टिकारी,
नाशेधर, सुँट, वासुनहादि, तानीशगज अ-

त्रोत्तेक चूर्ण २ प. धाईकूल १७ प. शीर्षा २०
प. जल १२८ म. शर्करा १२१० म. मधु ७०
सेर एकत्र कनसे १ मास राधिसा ह्यंकिना
महेवे । शेष ।

कनकाङ्गः (यः) । पुं, स्त्री । श्वेतधुकुरे । त-
खुलीयभाक्ते । वै.निघ. । जैपालवृक्षे । प.सु. ।
धुकुरवृक्षे । रा.नि.व.१० । नागकेशरवृक्षे । रा.
नि.व.१ । र.मा. ।

कनकाङ्गवः । पुं । महासर्जवृक्षे । वै.निघ. ।

कननः । त्रि । काणे । कण । श.च. ।

कनिकथा । स्त्री । समितायाम् । श.चि. ।

कनिकिचिः । स्त्री । शरणे । उल । प.सु. । गु-
ञ्जायां । कूँट ।

कनिष्ठकम् । स्त्री । शकटके । श.च. ।

कनिष्ठा । स्त्री । अङ्गुष्ठान्यधमाङ्गुली । कण्डे
आङ्गुल । रा.नि.व.१८ ।

कनी । स्त्री । कन्यायाम् । इ.च. ।

कनीचिः । स्त्री । गुञ्जालतायां । कूँट गीह ।
श.र. । सपुष्पलतायां । उषादिकोषः ।

कनीनिका (नी) । स्त्री । अक्षितारके । रा.
नि.व.१८ । अश्वस्य नासासमीपभागे । ज.द.२५. ।
कनिष्ठाङ्गुली । मे.कचतुर्कं ।

कनीयसम् । स्त्री । ताम्बे । इ.च. ।

कनीयान् । पुं । सीमलतामेदि । सु.चि.२६
अ. । See सीमः । त्रि । अरुजे । त्रिका । अथ-
न्ये । मे. ।

कनीयः पञ्चमूलम् । स्त्री । त्रिकण्टकवृक्षवृत्ती-
हयपृथक्पर्णैर्विदारिगन्धासु । त्रिकण्टकं गोक्ष-
रे । विदारिगन्धा शालपर्णौ । सु.सु.३८अ. ।

कनेरा । स्त्री । हस्तिन्याम् । वै.निघ. ।

कन्तुः । पुं । हृदये । वै.निघ. ।

कन्या । स्त्री । सूत्रकर्पट । कौशा । अम. ।
श्रीरे । तूलपूर्णभाववस्त्रे । लेप ।

कन्यारी । स्त्री । स्तनामख्यातवृक्षे । कणिमनगः ।
मं कं काथारी, कातर, फचीनिवडुंग कोखे ।
गुणाः—कटुतिक्तोष्ण वातकफघ्नी श्लेष्मी दीपनी

चिकरी रक्तप्रन्थिबजाही ज्वरघ्नी च। रा.नि.व.८।

कन्दः । पुं, स्त्री । (Arum campanulatum.) A bulbous or tuberous root. फलघ्नीगौषधिसूत्रे। योनिरोगविशेषे। शैनि-कन्द-रोगः। See कन्दरोगः। इन्दीवरः। रा.नि. व.२३। रक्तमूलके। कासालुके। श्वेतप्रलम्बवहपु-टकन्दविशेषे। सर्पच्छत्रकमिति लोके। ड.। सु.सू. ३६अ.पित्तग्रमने। इक्षिकन्दे। वै.निघ.अलस. चि.इक्षिकर्षणीयः। शरणकन्दे। र.सा.सं.। सि. यो.बाहुशालगुडे। च.द.अ.पि.चि.अधशुद्धिः। शा-लुके। प.सु.। शलगम इति प्रसिद्धे मूलविशेषे। गृह्णने। रा.नि.व.७। सुगन्धितविशेषे। द्राग-कपर्तुरः। प.सु.। गुडे, शर्करायां। दलो, डूरो। च.द.अ.शं.चि.काङ्गायनमोदके। पिच्छालुके। सुख-नीति ख्याते कन्दे। शस्यमूले। मी.दक्षिकं।

कन्दकः । पुं। सुखाली। रा.नि.व.७। वनश-रणे। वन उन। भैष.कुष्ठ.चि.कन्दपंसारतैले।

कन्दगुडूची । स्त्री। गुडूचीविशेषे। गुणाः— “कन्दोद्भवा गुडूची च कटूणां सन्निपातहा। विष-घ्नी ज्वरभूतघ्नी बलीपलितनाशिनौ ॥” रा.नि.व.३।

कन्दग्रन्थिः । पुं। पिच्छालुनामकन्दशक्रे। रा. नि.व.७। श्वेतराजालुके। वै.निघ.।

कन्दजविषम् । स्त्री। कन्दजातविषे। तत्रा-ष्टविषम्। यथा— “शक्तं सुसक्तं कौश्र्यं दर्वीकं सर्षपं तथा। सैकतं वसनाभञ्ज शङ्गी चैव विशि-षतः ॥ इति। एतानि श्रौषधार्थं ग्राह्याणि। अप-राणि च दश नामानुरुपाणि न भैषज्यरसायने प्रयोग्यानि। तच्छुद्धिः— “विषभागांश्चणकवत् स्थू-लान् कृत्वा तु भाजने। तत्र गीमूत्रकं चिक्षा-प्रत्यङ्गं नित्यन्तं। शीघ्रघ्नित्तिदिनं पूर्वं धृत्वाती-वातपे ततः। प्रयोगेषु प्रयुञ्जीत भागमानेन तद्वि-षम् ॥” इति। [कोजी इति पश्चिमदेशे। श.र.।

कन्दटम् । स्त्री। शुक्ली। च्छेत्तुन्दि।

कन्दटणम् । स्त्री। दणविशेषे। शुश्रूण। वै. निघ.।

कन्दनालका । स्त्री। गोजिह्वायां। वै.निघ.।

कन्दपञ्चकम् । स्त्री। तैलकन्दाङ्घ्रिनेत्रकन्द-सुकन्दक्रीडकन्दरुदनीकन्देषु। गुणाः— “कन्दस्य

पञ्चकं धीक्तं तावादिरसमारकं। सर्व्वरोगहरं प्री-क्तमीतद्वै चिन्धपञ्चकम् ॥” वै.निघ.।

कन्दपत्रः । पुं। महातालीश्रपत्रे। वै.निघ.।

कन्दफला । स्त्री। सुद्रकारवेत्तके। उच्छे-गाह्। विदार्थ्यां। डूईकूगड़ा। रा.नि.व.७।

कन्दवहुला । स्त्री। त्रिपर्णीनामकन्दे। वन-कापात्री। रा.नि.व.७। [रा.नि.व.७।

कन्दमूलम् । स्त्री। मूलके। गुणां। हिं मूलि।

कन्दरः । पुं। श्वेतखदिरः। सुद्ररोगविशेषे। See कदरः। स्त्री। चार्द्रके। शुष्क्यां। रा.नि.व. ६। गिरिगुहायाम्।

कन्दरालः (कः) । पुं। मज्जवचे। पीकूड-गाह्। गह्वभाण्डवचे। गात्रीभाट इति भाषा।

कन्दरूलः । पुं। कटुशरणे। वै.निघ.।

कन्दरोगः । पुं। An affection of the feminine organ considered as a fleshy excrescence, but apparently prolapsus uteri. योनिरोगविशेषे। शैनि-कन्दः। स च वातादिशेदेन चतुर्विधः। तस्य नि-दानलक्षणे— दिवानिद्रातिमैथुनादिकारणैः दीषाः प्रकुपिताः पूयरक्ताभं मन्दारफलसदृशं कन्दमुत्पा-दयन्ति। “दिवास्वप्नादतिक्तीषाघ्रायामादतिमैथु-नात्। चताश्च नखदन्ताद्यैर्वाताद्याः कुपिता यदा ॥ पूयशीणितसङ्गाभं लज्जुचाकृतिसन्निभं। उत्पद्यते तदा योनी नाम्ना कन्दः स योनिजः ॥ रुचं विवर्णं स्फुटितं वातिकं तं विनिर्द्दिशेत्। दाह्यरागज्वरयुतं विद्यात्पिसात्मकानु तम् ॥ नीलपुष्पप्रतीकाशं क-ण्डूमुत्तं कफालम्कं। सर्व्वलिङ्गसमायुक्तं सन्निपाता-त्मकं विदुः ॥ मा.नि.।

कन्दोद्भवा । स्त्री। सुद्रपाषाणभेदवचे। पी-थश्रूत्र। रा.नि.व.५। [व.३।

कन्दोद्दिष्टी । स्त्री। कन्दशुष्कां। रा.नि.

कन्दर्पकूपः । पुं। योनी।

कन्दर्पजीवः । पुं। कामजवचे। रा.नि.व.५।

कन्दर्पज्वरः । पुं। कामे। [विक्ते। चिका.।

कन्दर्पमुशलः । पुं। Membrum virile.

कन्दर्पसारतैलम् । स्त्री। कुहाधिकारतै-

जम् । यथा—कटु तैल ४ श. । काथार्थ—
छातिमहल, कालियाकड़ा, गुनुष, निम्हल,
शिरौषहल, षोड़ानिम् वा तिङ्पलता, ज-
यञ्जीपत्र, तिङ्लाउ, राखलशशर मूल वा
गोरक्षचाकुले, हरिद्रा प्रत्येके १० प.
जल ७४ श. शे. १७श. । गोमूत्र १७ श.
शोणानुपाता, भीमराज, जयञ्जीपत्र, धुतूरा-
पाता, हरिद्रा वा आम्ला, सिद्धि, खर्जूर-
पत्र, गोमय, आकन्दपत्र, सिद्धूरपाता प्र-
त्येके शरस ४ श. । कथार्थ—माकालफल,
बट, ब्रह्मीशाक, तिङ्लाउ, चितामूल, गोश-
लिया, कूचिला, मनहल, आम्ला, खुदे नटे,
गेंटेला, शोणानि, आकन्द-आटा, काल-
कासन्दा, जेशेर मूल, आउच, मञ्जिष्ठा, षोड़ा-
निम् वा तिङ्पलता, राखलशशामूल, विहा-
तिमूल, गङ्गातुहलिया, हापरगाली, मूक्री,
छातिमहल, कुडुचिहल, निम्हल, षोड़ा-
निम्, गुनुष, सोमराजौमूल, हाकूचवीज,
चाकन्दावीज, धने, भीमराज, यष्टिमधु, कुन्नु
रुथोटी (कन्दकामति पाठि) वन ओल, शटी,
कटुकी, दाकुरहरिद्रा, तेउड़ी, पद्मकाष्ठ, पि-
पुलमुल, अणुर, कुडु, कटुफल, जटामांसी,
कपूर, सिद्धिर पाता, एलाच, शुद्धक,
दुग्गरिकल, हरीतकी, बहेड़ा प्रत्येके
२ तोला । सा.कौ.भैष.पाठःसंग्रह स्रयः ।

कन्दलः । पुं । कपालि । कनके । धरणिः । ज
न्सारस्ये । छे.च. । स्त्री । शिलीमुपथं । तिका ।
कमलबीज । कदलीपुष्पे । आर्द्रके । रा.नि.व.६ ।
शरणि । भा.पू.१भ.भा.व. । गण्डखली । अङ्कुरे ।
कीमलशाखायाम् ।

कन्दलता । स्त्री । मालाकन्दे । रा.नि.व.७ ।
सुद्रकारवज्राम् । वै.निघ. ।

कन्दलिन् (स्त्री) । पुं, स्त्री । पद्मबीज । प-
द्मर बीज । रा.नि.व.१० । सु.सू.२६च.पिचम-
दने । मगविशेषे । गुणभेदे । नि.लचिकं ।

कन्दलीकुसुमम् । स्त्री । शिलीम् । कोड़-
कहाता । श.च. ।

कन्दवर्गः । पुं । कन्दजानिनात्रे । गेंटेड़ा,
गेंडू । यथा—विदायीकन्दवर्गावरीमण्डलाविस-

करीमयङ्गाटपिष्ठासुमध्यासुहृत्वासुकाष्ठालुमन्नासु-
रक्तासुकेन्द्रीवरीत्यलकन्ददिषु । गुथाः— रक्तपि-
तहराणि ग्रीतानि मधुरानि गुरुणि बहुगुणकरा-
णि सन्धुद्विकाराणि च । सु.सू.४६च. । “शरणः
पिच्छपिष्ठासु पलाशुर्गुणमसथा । ताम्बूलपर्यक-
न्दः स्यात् हृत्तिकन्दस्तथा परः । बराहकन्दः अघ्न-
न्यः कन्दसजा इमे स्मृताः ॥” अत्रि.१६च. ।

कन्दवर्धनः । पुं । Esculent root. शर-
णि । रा.नि.व.७ । कटुशरणे । वै.निघ. ।

कन्दवल्ली । स्त्री । बभ्याककोटिकाम् । रा.नि.
व.२ । भूमिकुष्माखे । वै.निघ. ।

कन्दविषम् । स्त्री । यस्य कन्दे विषं वर्तते ।
कालकूट-वस्त्रनाभ सर्षप पालक कर्दम-वैराटक-सु-
स्तक शङ्खी पुष्करिक मूलक हलाहल मङ्गाविष-क-
र्कटकानीति त्रयोदश कन्दविषाणि । एषु वस्त्रना-
भानि चत्वारि, सुस्तके द्वे, सर्षपानि षट्, शिष्टा-
नि एकैकमेवेति । “गुथाः— कन्दजानि तु तीक्ष्णा-
णि तेषां वन्यामि विसरं । स्वशांज्ञानं कालकूटे
वेषुः सन्ध एव च । ग्रीवास्तम्भी वस्त्रनाभि पीत-
विष्णुनेत्रता । सर्षपे वातवैगुण्यमानाद्भी गन्यज-
न्य च । ग्रीवादौर्बल्यवाकसङ्गी पालकेऽनुमताविह
प्रसिकः कर्दमाख्ये तु विड्भेदी नेत्रपीतता । वैरा-
टकेनाङ्गदःखं शिरारोगश्च जायते । गात्रस्तम्भी
वेषुषुच जायते सुस्तकेन तु । शङ्खीविषेषाङ्गसाद-
दाहोदरविषद्वयः । पुष्करिकेण रक्तत्वमस्त्रीर्द्वि-
सथोदरे । वैवर्ण्यं मूलकैर्कूर्द्धिर्द्विक्काशीफप्रसूदताः ।
चिरेणीच्छसित श्यावी नरी हलाहलेन वै । मङ्गा-
विषेण हृदये गन्यशूलोद्गमी भ्रमम् । कर्कटनीत्य-
तन्युर्द्वे हसन्दृष्टान्दशत्यधि । कन्दजान्युयवीर्याणि
प्रयुक्तानि त्रयोदश । रुचसुषं तथा तीक्ष्णं सूक्ष्म-
माशुव्यवायि च । त्रिकाशि विशदधैव लघुपाकि
च तत्स्यूतं । सर्व्याणि कुशलेर्भेद्यान्वेतानि दशभि-
गुणैः ॥” सु.कल्प.२च. ।

कन्दशाकः । पुं । See कन्दवर्गः । [वै.निघ.।

कन्दशालिनी । स्त्री । बभ्याककोटिकाम् ।

कन्दशरणः । पुं । शरणकन्दे । ओल, कटुओल ।
रा.नि.व.७ ।

कन्दसंज्ञम् । स्त्री । (Prolapsus uteri.)
वीर्यशक्तिं । योनित्रुत्तरोगं । तिका. । See

कान्दः and कन्दरीयः ।
कान्दा । स्त्री । कन्दगुडूच्याम् । वै.निघ. ।
कान्दाब्धः । पुं । धारणीनाममहाकन्दशाके ।
 धरणीकम् । रा.नि.व.७ । वै.निघ. ।
कान्दावृता । स्त्री । कन्दगुडूच्यां । रा.नि.व.१ ।
कान्दाहः । पुं । कन्दशरणे । रा.नि.व.७ ।
कान्दालुः । पुं । त्रिपर्णीलतायां । कासालुके ।
 धारणीनाममहाकन्दशाके । रा.नि.व.७ ।
कान्द्री । स्त्री । लज्जालुकायाम् । श.चि. ।
कान्दी । पुं । कटुशरणे । रा.नि.व.७ ।
कान्दुः । पुं, स्त्री । लीङ्गमयन्मुजपात्रे । तां०शां ।
 हला । सुराकरणपात्रे । गेण्डुके ।
कान्दुकम् । स्त्री । पूगफले । अरुदे । वै.निघ. ।
कान्दुपक्वः । चि । जलोपसेकं विना केवल-
 पात्रे भयिना भ्रष्टतच्छुद्धादौ । यथा —“कान्दुपक्वानि
 तैलानि पायसं दधि शक्तवः । द्विजैरितानि भो-
 ज्यानि शूद्रेणैकतान्यपीति” स्मृतिः ।
कान्देषुः । पुं । काशभेदे । ककुत्श । वै.निघ. ।
कान्दोः । पुं, स्त्री । शक्तोत्पत्ते । कुमुदे । नी-
 लोत्पले । श.र. । [र.]
कान्दोतः । पुं । कुमुदे । त्रिका. । श्वेतपद्मे । श.
कान्दोत्थम् । स्त्री । नीलोत्पले । मोन०गान् ।
 रा.नि.व.१० ।
कान्दोहवा । स्त्री । कन्दगुडूच्यां । रा.नि.व.२ ।
 चन्द्रपाषाणभेदायाम् । रा.नि.व.५ ।
कान्दोषधम् । स्त्री । चार्द्रके । वै.निघ. ।
कान्धरः । पुं । मारिषशाके । मंत्रे । स्त्री । ससा-
 रस्व दध्नः तन्ने कान्धरमित्यते । कु.टी. श्रीकण्ठः ।
 सखेहं दधि कान्धरं । सि.यो.षट्कान्धरतैले ।
कान्धरा । स्त्री । मानविशेषे । वै.निघ. । यौवा-
 याम् । रा.नि.व. १८ ।
कान्धिः । स्त्री । यौवायाम् । हारा. ।
कान्थुकाः(काः) । पुं । भूमिवदरे । भारख्यवदरे ।
 वन कुम । वै.निघ. ।
कान्थम् । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । श.जा. ।

कान्थका । स्त्री । गृहकन्यायाम् । वृत्कूमात्री ।
 रा.नि.व.५ । कन्यायाम् । इष्टी ।
कान्थसा । स्त्री । कनिहाकुली ।
कान्था । स्त्री । वृत्कुमार्यां । वृत्कूमात्री ।
 रा.नि.व.५ । स्थूलैलायाम् । रा.नि.व.६ । बारा-
 हीनाममहाकन्दशाके । रा.नि.व.७ । कुमार्यां ।
 रा.नि.व.१८ । नार्थ्याम् । मण्डीषधिविशेषे । See
 शीषधिः । बन्ध्याककोटिकां । रा.नि.व.१ । (Aloes
 perfoliata.) भूयस्वः इति श्लातद्रव्ये । कान्दा-
 यां । गान्द्रा । कन्दगुडूच्यां । वै.निघ. ।
कान्थाटः । पुं । लम्पटे । काभूक । हारा. ।
 आभ्यन्तरगृहे ।
कान्थुप्रम् । स्त्री । वस्तुपुच्छे । हारा. । बन्ध्याक-
 कोटिकोफले । भा.पू.१भ. ।
कपटम् । स्त्री । चीडादेवदारुणि ।
कपटचीडा । स्त्री । चीडानामदेकदारुविशेषे ।
 रा.नि.व.१२ ।
कपटा । स्त्री । क्रलवृहत्याम् ।
कपटिनी । स्त्री । चीडानामगन्धद्रव्ये देवदारी
 वा । रा.नि.व.१२ । [श.र.]
कपटी । स्त्री । परिमाणभेदे । एक आंकाङ् ।
कपटेश्वरी । स्त्री । श्वेतकण्टकार्यां । रा.नि.
 व.४ । क्रलवृहत्याम् । वै.निघ. ।
कपहः । पुं । बराटके । कङ्गि । तत्रेदा यथा
 —सुवर्णवर्णा सिंही धूमवर्णा व्याघ्री पीतवृष्टा
 सितोदरा सयी श्वेतवर्णा हंसी विदना गति-
 दीर्घा च । गुणाः — कटुतिक्तोष्णकषणशूलत्रणगुण-
 शूलनेत्रदोषनाशिलानि । रा.नि.व.१२ । “कपहः
 कटुकशीथी हृष्याप्रिपिमदीपनः । तिक्तः श्रौतः
 कषणशूलत्रणनेत्ररुजापहः । गृहणी गुणशूलानि
 परिणामं चयं तथा । वार्तं कर्षं नाशयतीत्येवं
 प्रीत्तो मनीषिभिः ॥” वै.निघ. । शीघ्रं शङ्खश्चे
 स्यम् ।
कपहकारसः । पुं । रक्तपित्ताधिकारि रसः ।
 “सृतं वा मूर्च्छितं सृतं कार्पासपुण्यैर्द्रवैः । महं-
 येद्दिग्भेकानु तेन पुण्यां बराटिका । निबन्ध चान्ध-
 यवायां भास्वे इहा पुटे पचेत् । इत्यथ चूर्ण-”

कृष्णं मरिचद्विगुणेः सह । गुञ्जेकैकं घृतेलेष्ठां
रक्तपित्तं नियच्छति । कपर्दीकरसो नाम असाध्यं
साध्यव्यलम् । उदन्वरफथं पक्वं घृतेः पाथं सि-
नायुतं । भक्षयेन्मरिचैर्युक्तमनु स्याद्रक्तपित्तनुत् ॥”
रस.र. । कापास कृन्नेर रसे एकदिन गर्दि-
त मूर्च्छित पारद २ तो. कड़िर भित्त ७-
रिशा कड़िर मूथ रक्त करिबे । पत्रे सेहे
कड़ि अक्षुभ्यासन्ने राथिशा पूटपाक करिबे ।
शौतन इहेने तुलिया ४ तो. मरिचैर मज्ज
एकत्र चूर्ण करिबे । मात्रा १ कूँट ।

कपर्दी । स्त्री । बराटके । वै.नि.च. ।

कपर्दीः । पुं । कपर्दीके । रा.नि.व.१२ ।

कपर्दीका । स्त्री । बराटिकायाम् । [श्च. ।

कपाटशयनम् । स्त्री । उत्तानशयने । सु.चि.

कपाटसन्धिकः । पुं । अथन्नरदीर्घैकपालि-
रितरात्सपालिरित्येवं कर्णबन्धनाकृतिविशेषे । सु.
सू.१६५. । [गृककाष्ठेविशेष. रा.नि.व.१२ ।

कपाटिनी । स्त्री । चीड़ानामदेवदारुभेदे ।

कपालः । पुं, स्त्री । मन्मथघटादिखण्डे । थाप-
डा, थोलाकूटि । रा.नि.व.१८ । भा.म.४भ.
सू.रो.चि. । मसकायस्थिष । तानि च नितम्ब-
तालुदेशांसदेश-मलक-गण्डस्थल जानु-शङ्खकण-
शिरोऽस्थीनि । सु.शा.५५. ।

कपालकुष्ठम् । स्त्री । महाकुष्ठभेदे । अस्य ल-
क्षणम्—“क्षणकपालिकाप्रकाशानि कपालकुष्ठा-
नि ।” सु.नि.५५. । “क्षणायुषं कपालाभं यद्रुचं
परुषं तनु । कपालं तीदबाहुल्यं तत्कुष्ठं विषमं
शृतम् ॥” भा. । [त्रिका. ।

कपालनालिका । स्त्री । तर्क्यां । टेके. ।

कपालरोगः । पुं । शिरोरोगि ।

कपालास्थि । स्त्री । क्कनामख्यातशरीरमध्यस्थ
कर्परसहशास्थिनि । “जानुनितम्बांसतालुगण्डशङ्ख-
शिरोऽस्थीनि तन्नाम्नाभिधीयते” । सु.शा.५५. ।

कपालिका । स्त्री । दन्तरीगविशेषे । यत्तत्तत्त-
—कपालीश्विव दीर्यस्य दन्तानां खेव शर्करा । क-
पालिकेति पठिता सदा दन्तविनाशिनौ ॥ भा.नि.
सू.नि.१६ । श्वकपर्दिकायाम् । सु.पि.१५. ।

कपाली । स्त्री । विडम्बायाम् । रा.नि.व.६ ।

कपिः । पुं, स्त्री । वानरे । रवा. । सिद्धके ।
शिगारम । रा.नि.व.१२ । आमातके । युक्तशि-
म्ब्याम् । करञ्जविशेषे । श.च. ।

कपिकच्छुः (कच्छूः) । स्त्री । युक्तशिम्ब्याम् ।
आनाकूशौ । सि.यो.उन्मा.चि. । ‘कपिकच्छा-
यवा तमम् ।’ See आत्मगुता ।

कपिकच्छुफलम् । स्त्री । युक्तशिम्ब्याः फली
आनाकूशौत्र वीज ।

कपिकच्छुफलोपमा । स्त्री । जनुकायां ।
जनुकारीवि मालवे । रा.नि.व.१ ।

कपिकच्छुरा । स्त्री । युक्तशिम्ब्यां । प.सु. ।
See आत्मगुता । [शुली । श.च. ।

कपिकन्दुकम् । स्त्री । शिरोऽस्थिनि । शोधांश
कपिका । स्त्री । नीलसिन्धुवारकचे । रा.नि.व.
४ । अकंठचे । रवा. । [शाकूल । र.मा. ।

कपिकोलिः । पुं । शगालकीलिकायां । श-
कपिचूडः (डू) । पुं, स्त्री । आमातकठचे ।
आशङ्गा ग्राह । रा.नि.व.११ ।

कपिचूतः । पुं । अश्वत्थभेदे । पलाशपिप्लु ।
गजहुच्छसहोरा इति । भा.पू.१भ.वटा.व. । आ-
मातकठचे । त्रिका. । [१२ ।

कपिजः । पुं । सिद्धके । शिगारम । रा.नि.व.

कपिजङ्घिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ।
श.च. ।

कपिञ्जलः । पुं । A bird, the franco-
line partridge. चातकपचिचि । कटिकञ्ज
पाथि । गौरतिन्त्रिरी । पाछांनाडा पाथि । क-
पिञ्जल इति प्राज्ञैः कथितौ गौरतिन्त्रिः । भा. ।
मांसगुथाः— शीतलं मधुरं लघु अतएव रक्तपित्ते
रक्तस्रेष्वधिकारि मन्दवातविकारि च प्रशस्तं । चक्र.
द. । तथा एतस्य मांसं चटकमांसाच्छीतलं । इत्थं-
रोचकञ्च । रा.नि.व.१७० । शिलारसे । शिगारम ।
ककातया इति ख्याते पक्षिणि । केचित् ।

कपिञ्जला । स्त्री । शालिधानविशेषे । सा
श्लेषकरी । अ.पि.१५५. ।

कपितैलम् । क्ली । शिलारसे । रवा । तुक्-
कानामकगन्धद्रव्ये । भा. ।

कपि(बि)त्यः (कः) । पुं । (*Pteronia clephantum*.) खनामख्यातवृत्ते । कट् २९ ग्राह् ।
हिं कीरश्च । मं कंबिठ । कं वेखलु । तं वेखगचेट्टु ।
प.सु. । गुणाः—मधुरास्त्रः कषायः तिक्तः शीतलः
हृद्यः पित्तानिलघ्नः संयाही व्रणघ्नः । आमं कपि-
त्यमस्त्रीणं कफघ्नं याहि वातलं । दीपत्रयहरं पक्वं
मधुरास्त्ररसं गुरु । अपिच । आमं जिह्वाजायकरं
विदोषवर्धनं विषघ्नं रीचकं संयाहि । पक्वं श्वास-
वमिश्रमक्तमहरं हिङ्गापनीदनम् । रा.नि.व.११ ।
“कपित्यमक्तं मधुरं कषायं विशदं गुरु । कासाति
सारहृद्दोषच्छर्दिं कफरुजापहम् । कपित्यं मधुरं
शीतं कषायं याहकं लघु” ॥ अत्रि.सू.१७अ. ।
तत्फलमक्तं श्लेष्मायं शमयति रूक्षवीथ्येत्वात् । सू.
सू. ४०अ. अपिच—“कपित्यमानं संयाहि कषायं
लघु लेखनं । पक्वं गुरु टषाहिकाशमनं वातपि
तजित् । स्यादक्तं तुवरं कण्ठशीघ्रनं याहि दुर्ज-
रम्” ॥ भा. । अत्रत्यवृत्ते ।

कपित्यतैलम् । क्ली । कपित्यबीजतैले । गुणाः
—“कपित्यतैलं तुवरं खादु चाखुविषापहम् ।”
वै.निघ. ।

कपित्यत्वक् । क्ली । एलवालुके । रा.नि.व.४ ।

कपित्यपत्रा (शी) । स्त्री । वृक्षविशेषे । क-
पित्यास्तीति कंबटपचीति महाराष्ट्रे । शकवित्रजान्न
ग्राह् । रवा. । गुणाः—“कपित्यपत्रा तीक्ष्णोष्णा
पाके कटी च तूवरा । रसे तिक्ता क्लमिकफमेदमे
हविषं जयेत् । सायुरोगं नाशयति...” वै.निघ. ।

कपित्यानी । स्त्री । कपित्यपत्राम् ।

कपित्याम्नः । पुं । आमभेदे । वै.निघ. ।

कपित्यार्जकः । पुं । श्वेतार्जके । तुलसीभेदे ।
मह.व.३ । [सूत्रोपाङ्ग] । त्रिका. ।

कपित्यास्यः । पुं । वानरविशेषे, गोलार्कूले ।

कपित्याष्टकचूर्णम् । क्ली । यक्ष्णधिकारि ।
अथ यमान्यादीनां प्रत्येकमेकैकं भागं, महाद्रका-
दिदाडिमालानां प्रत्येकं भागत्रयम्, शर्करायाः
षड्भागम् कपित्ययष्टकचूर्णस्य चाष्टभागमेकच मिल-
येत् । शर्कराया षटीत्तरशतभागं इति वा.टी. ।

कश्चिच्च “वज्रुणसिते कपित्याष्टकम्” पठति। सुतरां
तन्मते यमान्यादीनामेकैकभागस्यैव कपित्यस्याष्टौ
भागः कपित्याश्च षड्गुणाः सित्ता भवति । अपरे
च सर्वचूर्णापेचया वज्रुणसिता षट्गुणकपित्यचूर्णं
ददति । च.द. । अग्निः विचकी । जलं बालकै ।
यमानौ, पिपुलमूल, शुद्धशक, तेजपत्र, एनाइच,
नागेश्वर, कुण्ट, गरिष्ठ, चित्तोर मूल, बाला,
जीरक, धने, सोवर्धनमवग प्रोत्थोत्के १ भाग,
त्रिखिड्डी, शोइफूल, पिपुल, बेल-
कुण्टा, पाटिग्रा लोथ, दाडिममूल प्रोत्थोत्के
३ भ. चिनि ७ भ. कपित्यचूर्ण ८ भ. ।

कपिनामा । पुं । शिलारसे । रवा. ।

कपिपिप्यली । स्त्री । रक्तापामार्गे । भा.पु.
१भ. । वानरपिप्यल्यां । वै.निघ. । स्थ्यावर्चस्त्वपे ।
र.मा. । [श.र. ।

कपिप्रभा । स्त्री । शुक्रशिल्पां । आलाकूशी ।

कपिप्रियः । पुं । आमातकवृत्ते । रा.नि.व.११ ।
कपित्यवृत्ते । भा. ।

कपिभूतः । पुं । पारिशाश्वत्ये । वै.निघ. ।

कपिरसः । पुं । शिलारसे । [व.११ ।

कपिरसाब्जः । पुं । आमातकवृत्ते । रा.नि.

कपिरोमफला । स्त्री । कपिकच्छी । रा.नि.
व.३ । [रा.नि.व.६ ।

कपिरोमा । स्त्री । कपिकच्छी । रेषकायां ।

कपिलः । पुं । शिलारसे । रवा. । कुञ्जरे ।
हारा. । पितले । सूषिकभेदे । तदृष्टे व्रणकोषः
ज्वरः यग्युद्भवः । सु.कल्प.६च. । त्रि । पिङ्गलवर्णे

कपिलच्छाया । स्त्री । मृगनाभी । भा.म. ।
See कलुरिका ।

कपिलद्राचा । स्त्री । कपिलवर्णवृक्षद्राचावि-
शेषे । आङ्गुर इति यस्याः प्रसिद्धिः । आङ्गुर ।
गुणाः—मधुरा शीतला हृद्या मद्दर्षदा दाहसू-
च्छाज्वरनासटषाहकासनी च । रा.नि.व.३ । अश्व-
तरसे । [श.च. ।

कपिलद्रुमः । पुं । काशीनामसुगन्धकाष्ठे ।

कपिलफला । स्त्री । कपिलद्राचायाम् । आ-
ङ्गुर । रा.नि.व.३ ।

कपिलसौहृम् । स्त्री । पितले । हे. च. वै. निच. ।

कपिलशिशपा । स्त्री । Twiny-leaved
sisu. (Dalbergia sisu.) कपिलपत्रशिशपा-
हृत्वे । कपिलपत्र शिशु गांङ् । मं कं पितला-
शिशव । ह्रिवद्वीउ । गुणाः— तिक्ता शीतवीर्या
अम्ली वातपित्तज्वरघ्नी हृद्दिहिकानिवारणी च ।
रा. नि. व. ६ । कटुका तिक्ता कषाया शोषघ्नी उष्ण-
वीर्या मेदःकुष्ठशिवमिहमिहरी वक्षिजत्राण
दाहरक्तवलासघ्नी भ्रमंपातिनी च । भा. पू. १ भ.
वटा. व. ।

कपिला । स्त्री । पितले । भा. म. १ भ. । राज-
रीती । पित्तनिवृत्तय । गृहकन्यायाम् । रा. नि.
व. ५ । रेषकायाम् । त्रेणुकवीज । रा. नि. व. ६ ।
कपिलशिशपायां । कान शिशु । रा. नि. व. ६ ।
निर्विषजलायुकायाम् । निर्विषजैक । सु. सू. १३
च. । See जलायुका । स्वर्णवर्णकामधेनुभेदे ।
मै. शत्रिकं । लक्ष्मसाध्यलूताभेदे । See लूता ।

कपिलाधिका । स्त्री । तैलपिपीलिकायाम् ।

कपिलार्जकः । पुं । कपिलवर्णतुलसीहृत्वे ।
पांशुपत्र तूलगौरुक । वै. निच. ।

कपिलाघ्नी । स्त्री । कपिलशिशपायाम् । रा.
नि. व. ६ । स्वैर्वारुके । रा. नि. व. ७ ।

कपिलिका । स्त्री । शतपदीभेदे । पिपीलि-
काविशेषे । सु. कल्प. ८ च. । See शतपदी, पिपी-
लिका । [लाकूशी । रा. नि. व. १ ।

कपिलोमफला । स्त्री । कपिकच्छाम् । आ-

कपिलोमा (ला) । स्त्री । रेषकवीजे । त्रे-
णुक । रा. नि. व. ६ । [रीती । भान पित्तल ।

कपिलोहम् । स्त्री । पितले । हे. च. । राज-

कपिलकः । पुं । कम्पिलके । कमलाङ्गुलि ।
वै. निच. ।

कपिलिका । स्त्री । भोगविशेषे । गजपि-
पुल वा कमलाङ्गुलि । र. मा. । [गांङ् ।

कपिवदान्यः । पुं । आमातकहृत्वे । आम्डः-

कपिवह्निका (स्त्री) । स्त्री । नजपिपुष्या ।
भा. पू. १ भ. । कपिलहृत्वे । [पुल ।

कपिवासः । पुं । पारिशावत्ये । पलाशपि-

कपिविरोचनम् (विरोधि) । स्त्री । मरिचैः
रा. नि. व. ६ ।

कपिवीजम् । स्त्री । एकशिलीबीजे । आनी-
कूनीबीजे । भेष. कामेश्वरमीदके ।

कपिहृत्त्वः । पुं । पारीशावत्ये । वै. निच. ।

कपिशः । पुं । सिद्धकनामगन्धद्रव्ये । मिना-
त्रम । द्राचामये । वै. निच. । चि । श्यावर्षे ।
मै. शत्रिकं । [माधवीक्षतायाम् । मै. शत्रिकं ।

कपिश(शी, शिका) । स्त्री । सुरायां चिका ।

कपिशायनम् । स्त्री । मयकिशे । चिका ।

कपिशीर्षकम् । स्त्री । हिङ्गुले । श. च. ।

कपिहस्तकः । पुं । कपिकच्छी । र. स. र. ।

कपीकच्छुः । पुं । कपिकच्छुलतायां । आनी-
कूनी । श. र. ।

कपीज्यः । पुं । चीरिकाहृत्वे । मटा. ।

कपीतः । पुं । चेतुश्रगाहृत्वे । र. मा. ।

कपीतकः । पुं । स्रचहृत्वे । रा. नि. व. ११ ।

कपीतनः । पुं । उदुम्बरहृत्वे । यच्छुभ्र । हिं
गुखार । ज. द. । आमातके । आम्डः । वा. सू.
१५ च. श्यवीषादी । च. सू. ४ च. । शिरीषहृत्वे । रा.
नि. व. ६ । अश्वत्थहृत्वे । मै. नचतुर्थं । गुवाकहृत्वे ।
विलहृत्वे । श. र. । गच्छुभ्रके । गच्छुभ्रान्ति ।
रजा. । स्रचहृत्वे । रा. नि. व. ११ ।

कपीन्द्रः । पुं । हनुमति । श. र. ।

कपीष्टः । पुं । राजादनीहृत्वे । वै. निच । क-
पित्यहृत्वे । रा. नि. व. ११ ।

कपोतः । पुं । पारावतपक्षिण । गृहकपोते ।
पाश्र्वा, कइतर । मं परेवा । हिं कइतर । क-
न्दांसगुणाः— बलवीर्यवर्द्धनं खादुकफपित्ताहृदो-
षजिघ । रा. नि. व. १७ । कपोतमांसं पाक्षी वष्यं ।
च. द. पाखु-चि. योगराने । पारावती गुरुः श्लिथः
रक्तपित्तानिलापहः । संघाही शीतलसज्जेः कधि-
तो वीर्यवर्द्धनः ॥ भा. पू. २ भ. । रसे पाके च खादु
कषायं विषदह । राज. । कपोतो हंघ्यो वष्यी
वातपित्तविनाशनः । तर्पणः एकजनी हिवी नृषां
गुहप्रदः ॥ चि. २१ च. । See पारावतः ।

कचिविशेषि । पुं । भि.विच.तचिकं । सूचिक-
भेदे । सु.कल्प.६५. । कपोतसमुद्धे । पारदे ।
कर्जिचारे । पश्चिमाचे । पारीग्रहणे । पनांश-
निष्पन्न । भा. ।

कपोत(क)म् । स्त्री । Antimony. सीबी
राजने । रा.नि.व.११ । कपोताहने । भि.तचिकं ।

कपोतकनिषादी । पुं । अश्वस्य वातव्याधि
भेदे । लक्षणं यथा—“कृष्णादुत्थापितश्चापि पुनर्यो
याति मीदिनीं । कपोतकनिषादीति स ज्ञेयः क-
ष्णजीवनः ॥” ज.द.५५.अ. ।

कपोतचक्रः । पुं । कवाटचक्रण्ये । रत्ना. ।

कपोतचरणा । स्त्री । नक्षीनामगन्धद्रव्ये ।
समुक्ता । जटा. । [गी.छ. रा.चि.व.१२ ।

कपोतपर्णी । स्त्री । एलायाम् । एनाशेऽ

कपोतपुटम् । स्त्री । शीषपुटविशेषे । लक्ष-
णं यथा—“यस्युटं दीयते खाते अटसञ्ज्ञैर्वनीप-
लैः । कपोतपुटमित्तु कथितम्... ॥” भा.म.१भ. ।

कपोतपुरीषः । पुं । पारावतविषायां । एष
ब्रणदारणः ।

कपोतवक्रा (क्रा) । स्त्री । काकमाचाम् ।
केडभाउंठी । कड़. । च.द.भरी.चि.कपाद्यतैले ।

कपोतवङ्गा । स्त्री । ब्राह्मणां । भा.म.४भ.पुत-
ना.शङ्.चि. । “कपोतवङ्गाश्लोणाकः ।” खताफट-
कौति प्रसिद्धायां खतायां । सु.सू.३८.अ. । “कपो
तवङ्गासुवर्चला । अन्ये “श्रीरीषसदृशपत्रस्त्ववित-
पठचे” इति द्रव्यानारमाङ्गः । ड. । सु.चि.७.अ. ।

कपोतवर्णा (र्णा) । स्त्री । सूकोलायां । रा.
नि.व.६ । [व.१२ ।

कपोतवाणा । स्त्री । नलुकायाम् । रा.नि.

कपोतविष्ठा । स्त्री । पारावतपुरीषे । इयं
ब्रणदारणी । सु.सू.३६.अ. । [नि.व.५ ।

कपोतवेगा । स्त्री । ब्राह्मीनामगन्धाद्युपे । रा.

कपोतसारम् । स्त्री । क्षीतीऽहने । रा.नि.व.
११ । [विशेषे । अम. ।

कपोताक्षिः । स्त्री । नक्षिकायाम्, गन्धद्रव्य-

कपोताह्ननम् । स्त्री । नीलाहने । [वै.निघ. ।

कपोताण्डोपमफलम् । स्त्री । निम्बभेदे ।

कपोतारिः । पुं । स्निग्धपचिचि । श.र. ।

कपोतिका । स्त्री । चाणक्यसूत्रके । कीमल-
सूत्रके । वै.निघ. ।

कपोलः । पुं, स्त्री । मलके । गन्धस्यसे । गान ।
रा.नि.व.१८ । स्त्री (क्षी) । आन्वयभागे ।

कपोलफलकम् । स्त्री । प्रश्लगगन्धस्यसे ।

कप्यात्यः । पुं । सिद्धके । निर्गतरज ।

कप्यासः । पुं । वानरगुदे ।

कफः । पुं । Phlegm. शरीरस्थसीम्बधातुवि-

शेषे । श्रेष्ठा । गुणाः—“श्लेष्मा गुरुः श्लक्ष्णद्रुः
प्रसृत्सुकः क्षिग्धः पटुः शीतजडश्च गौल्यवान् ।

शीते वसने च भयं निश्वासुक्षे पूर्वोऽङ्गि भुक्तोपरि
च प्रकुप्यति ॥ रा.नि.व.२१ । तन्प्रकोपकारणम्
यथा—“गुरुमधुररसातिक्षिग्धद्रुग्धेषुभक्ष्यद्रवदधि-

दिवनिद्रापूपसर्पिःप्रपूरैः । तुङ्घनपतनकाले श्लेष्म-
णः सम्प्रकोपः प्रभवति दिवसादी भुक्तमात्रे वसन्ते ॥
इति । तत्कथं यथा—श्लैमित्थं मधुरास्यता शिशि-

रता शोक्ता प्रसेकी मलप्राचुर्ये स्थिरता रसश्च
खवणं कश्चूयतिस्त्वयता । आलस्यं चिरकारिता

काठिनता शोथारचिचिग्धताः । तन्मूत्रमुत्रपदेह-
कासगुरुता एताः कफोत्था रजः ॥ इति । तच्छा-

न्तिहेतुर्यथा—“गुरुशीतमृदुक्षिग्धमधुरस्थिरपिच्छि-
क्षाः । श्लेष्मणः प्रशमं यान्ति विपरीतगुणैर्गुणाः ॥
इति । माधुर्यापिच्छिलत्वाच्च प्रक्षेदित्वात्तथैव च ।

भामाशये सम्भवति श्लेष्मा मधुरशीतलः । श्लेष्मा
श्वेती गुरुः क्षिग्धः पिच्छिलः शीत एव च । मधु-

रस्त्वविदग्धः स्थाविदग्धी खवणः स्मृतः ॥ सु.सू.११
अ. । श्लेष्मा श्वेती गुरुः क्षिग्धः पिच्छिलः शीतल-

क्षया । तनीगुणाधिकः स्वादुर्विदग्धी खवणी भ-
वेत् ॥ इति स्वरूपम् । तस्य स्थानभेदेन तस्य ना-

मानि यथा—क्षेदन आलस्यनी रसनः क्षेदनश्वेति
स्थानभेदेन । तानि च स्थानानि यथाक्रमं भामा-

शयद्रव्यकण्डशिरःसन्धयः । तदस्थानगतानाश्च तेषां
कर्माणि यथा—क्षेदनः क्षेदयत्वन्नन्वानि च श्ले-

ष्मस्थानानि उदककर्माचारुगुह्याति । रसशुक्लात्म-
वीर्येण हृदयस्थावसन्नम् । चिकसन्वारचक्षापि

विदधात्यवसन्नम् ॥ उभावपि तयः क्षीन्नी तिष्ठतं-
शान्तिके यतः । यती रसान्विजानीती रसनारसनी

समी ॥ क्षेदनः क्षेदरावेन समक्षेदियतेर्पयः ॥

श्लेष्मकः सर्वसन्धीनां संश्लेषं विदधात्यसौ ॥ भा.न. १७. । अवलम्बक इत्येकः क्लेदकः श्लेष्मकोऽपरः । बोधकसर्पकश्चेति श्लेष्मा पञ्चविधः स्मृतः इति ॥ तेषां लक्षणाणि—कफधात्वानु श्लेष्माणां यत्करी-
कवलम्बनं । ततोऽवलम्बनख्यातिं श्लेष्मा प्राप्नोत्यु-
रःस्थितः । आमाशयस्थितः सोऽन्नक्लेदनात्क्लेदकः
स्मृतः । श्लेष्मकः श्लेष्मशास्त्रेभ्यः स च सन्धी व्यवस्थि-
तः । रसनावस्थितकेषु बोधको रसबोधनात् । शि-
रसि प्रस्थितश्चासौ तर्पकः । वा.टी. । श्लेष्मधात्वञ्च
श्लेष्माणां यत्करीश्वलम्बनं । अतोऽवलम्बकः श्लेष्मा
यत्प्रामाशयस्थितः । क्लेदकः सोऽन्नसञ्जातक्लेदना-
द्रसबोधनात् । बोधको रसनास्थासौ शिरःसंस्थीऽ-
चित्तर्पणात् । तर्पकः सन्धिसंश्लेषात् श्लेष्मकः सन्धिषु
स्थितः ॥ वा. । कपित्थश्चे । रा.नि.व.११ । स
सुदफेने । च.द.भर्म.चि.प्रलेपे ।

कफसूर्चिकाः । स्त्री । लालायाम् । सूत्रेण
लान, शूद्रु । छि.च. ।

कफकेतुरसः । पुं । कफरोगाधिकारी रसः ।
मागधी पिप्पली । र.सा.सं. । पाठः—“उङ्गं
मागधी शङ्खं वत्सनाभं समं समं । आर्द्रकखरसेनाथ
दापयेद्भावनाचयम् । गुञ्जाम्रवं प्रदातव्यम्... ॥”
द्वितीये यथा—“दग्धशङ्खं विकटुकं उङ्गं समभा-
गिकं । विषञ्च पञ्चभिन्नुल्ल्यमार्द्रतीयेन मर्दयेत् ।
वास्त्रयं रक्तिकाञ्च वटीं कुप्यंश्चिचक्षणः ।” सायं
प्रातरार्द्रकरसेन दीयं । भेष.कफज्व.चि. ।

कफगण्डः । पुं । गलरीगे । तस्य लक्षणम्—
“स्थिरः सर्वपां गुरुककच्छूः शीतो महांश्चापि
कफालकलु । पाक्ययुक्तश्चिरवृद्धिपाको मष्टच्छ
या पाकनियात् कदाचिन् । वैरखनासस्य च तस्य
जलोर्भवेत्तथा तालुगलप्रशोच ॥” मा.नि. ।

कफगुल्मः । पुं । श्लेष्मजगुल्मे । तस्य रूपं—“शै-
मित्यशीतम्बरगात्रसादृश्लासकासारुचिवीरवाणि ।
श्लेथं रुगत्या कठिनोन्नतत्वं गुल्मस्य रूपाणि कफा-
त्मकस्य ।” शीतं गुरुश्लेष्मनचेदनञ्च सम्पूरणं प्रख-
पनं दिवा च । गुल्मस्य हेतुः कफसम्भवस्य सर्व्वेषु
दुष्टो निचयात्मकस्य ।” च.पि.प्र.प. ।

कफज्वः । पि । श्लेष्मज्वले । [नि.व.४ ।

कफक्षी । स्त्री । एकनासायाम् । ह्रस्वामिदे । रा.

कफस्वरः । पुं । श्लेष्मज्वस्वरे । See स्वरः ।

कफ(फो)धिः (शी) । पुं, स्त्री । शुक्लमध-
यन्वी । क०हे । रा.नि.व.१८ ।

कफनाडी । स्त्री । दममूलगतरीगविशेषे ।
गौतेर गोडार कफखञ्ज नागी । यथा—“इ-
नमूलगता नाशः पञ्च श्लेष्मा यथेरिताः । श्लेष्मा कः
फाहृघनाजुंनपिष्किलासा सन्धा सकच्छुरदजा-
रजनीप्रवृद्धा ।” मा.नि. । [लादी । कफोधात ।

कफप्रकृतिः । स्त्री । स्थिरचिततास्त्रिगुणैश्च-

कफमन्दिरम् । मण्डभेदे । गाड्, फेन ।

कफरुहा । स्त्री । मगरमुसायाम् ।

कफरोगः । पुं । कफजन्यरोगमात्रे ।

कफरोहिणी । स्त्री । कफजन्यगलरीगविशेषे ।
तस्य लक्षणं यथा—“क्षीतोनिरीधिन्यपि मन्ध-
पाका स्थिरादुरा वा कफसम्भवा सा । मा.नि. ।
See गलरोहिणी ।

कफवर्षकाः । त्रि । श्लेष्मवर्षके ।

कफवर्षनः । पुं । पिच्छीतगरुषु । चिका ।

त्रि । कफवर्षके । [त्रि । श्लेष्मरोषके ।

कफविरोधि । स्त्री । मरिचे । रा.नि.व.६ ।

कफसंश्रमनवर्गः । पुं । कफशान्तिंकरद्रव्य-
गणेषु यथा—“रुचचारकपायतिककटुकव्यायान्क-
निष्ठीतनं धूमायुष्मशिरिविरेकवमनस्त्रेदोपवासाः
दिकम् । स्त्रीसेवाध्वनिपुञ्जजागरजलजौडारुणा-
सेवनं पानाहारविहारभेषजमिदं श्लेष्माशस्यं जये-
त् ॥” भा.पू.२भ. ।

कफसम्भवः । त्रि । कफोत्पत्ते ।

कफस्थानम् । स्त्री । कफाशयेषु, आमाशयो-
रःकण्ठशिरःसन्धिषु । सू.सू. २१ च. ।

कफस्त्रावः । पुं । नेत्रसन्धिगतरीगविशेषे ।
लक्षणं यथा—“पाकः सन्धी संक्षेपेद्यन्तु पूर्यं
पूयासावोऽसौ गदः सर्व्वजन्तु । श्लेथं साकं पि-
च्छिलं संक्षेपेच्च श्लेष्मासावोऽसौ विकारी मतकुम्भः”
मा.नि. ।

कफातिसारः । पुं । कफजन्यातिसारे । सा.
चिकित्सा—“श्लेष्मातिसारी प्रथमं हितं लह्वन्याच-
नं । योन्यचामातिसारस्त्री यथोक्ती दीपनी गन्धः ॥”
तस्य लक्षणं यथा—“यक्तं सान्द्रं सकर्षं श्लेष्मदुक्तं

विषं शीतं हृष्टरोमा ननुषः । मा.नि. ।

काफान्तकः । पुं । वर्षकवृक्षे । वाय्वा गीष् ।
रा.नि.व.८ ।

काफापहा । स्त्री । जीरके ।

काफारिः । पुं । चार्द्रके । शृष्ठा । रा.नि.व.१ ।

काफी (इन्) । चि । कफयुक्ते । भ्रम. । पुं ।
गजे । शोठी ।

काफेलुः । चि । कफयुक्ते । उषा. ।

काफोक्लटः । चि । कफप्रधाने । च.द.सान्निपा-
तिकञ्च.चि. । “काषया च काफोक्लटे ।”

काफोरिक्लष्टः । पुं । नेत्ररोगभेदे । लक्षणम्—
काफेन पश्येद्रूपाणि खिग्धानि च सितानि च । स-
खिलस्रावितानीव परिजात्यानि मानवः ॥ मा.नि. ।

काफोरिक्षेपः । पुं । कफस्य वमनायोपस्थितौ ।

काफोदरम् । स्त्री । काफजन्मीदूररीगे । लक्षणं—
“यच्छीतलं शुक्लशिरावनलं गुरु स्थिरं शुक्लन-
खाननस्य । त्रिगुणं महच्छीफयुतं ससादं काफोदरं
तत्र चिराभिद्वि ॥” सु.नि.७७. । [दरे । मे. ।

कावन्धम् । स्त्री । जले । रा.नि.व.१४ । पुं । उ

कावित्यः । पुं । कपित्थवृक्षे । अ.टी. ।

काम् । अर्थयं । मसुके । अ.चि. ।

कामठः । पुं, स्त्री । कच्छपे । भास्वविशेषे । मे.
ठचिकं । शङ्खक्यां । अंजिरुः । धरणिः । वंशे । श.र. ।

कामठी । स्त्री । कच्छप्याम् । भ्रम. ।

कामण्डलुः (तरुः) । पुं । मन्त्रवृक्षे । पाकृष्ण
गीष् । प.सु. । करके । मन्नामीत्र पात्रि । मे.
लक्षयुक्तं । अश्लथभेदे । गजहृद्दसहोरा । पलाश-
पिशुन । भा.पू.१२.वटा.व. ।

कामनः । पुं । अशोकवृक्षे । मे.नचिकं । मदने ।
चि । कामुके । [कौशपचिषि ।

कामनच्छदः । पुं । कङ्कपचिषि । छे.च. ।

कामन्धम् । स्त्री । जले । अ.टी.रा. ।

कामलम् । स्त्री । *Nelumbium speciosum*
or *Nymphaea nelumbo*. पद्मसामान्ये ।
पद्म । तं तामर । तत्र श्वेतरक्तनीलभेदेन त्रिवि-
धम् । कमलगुणाः—श्रीतलं वर्षाकरं मधुरं पित्त-

कफत्रं दद्यादाहरक्तविस्फोटकविषविसर्गहरं । श्वेतं
श्रीतलं मधुरं कफपित्तघ्नम् । रक्तनीले तु क्वा-
दस्यगुणो भवतः । भा.पू.१२. । पुं । श्वगविशेषे । मे.
लचिकं । सारसविहङ्गमे । भ्रम. । ताम्बे । क्लीचि ।
मेवजे । मे.लचिकं । पद्मकाष्ठे । कुङ्कुमे । ब्रूवा-
शये । जले । रा.नि.व.१४ ।

कामलकन्दः । पुं । शालूके । पद्मत्र (पैट्टे) ।
गुणाः—“शालूकः कटुकशोक्तः तुषरो मधुरो गु-
रुः । मलस्रावकरो रुचो नेत्रो बन्धश्च श्रीतलः ।
दुर्जरो य हृको रक्तपित्तं दाहं तेषां कर्षं । पित्त-
वातश्च गुणश्च पित्तं कार्षं क्षनीक्षया । मुखरीर्षं
रक्तदीर्घं नाशयेदिति च स्मृतः ।” वै.निघ. ।

कामलकर्णिका । स्त्री । पद्मबीजकोशे । प-
द्मत्र चार्कि । गुणाः—“बीजकोशसु मधुरः कु-
वरः श्रीतलो लघुः । तिको मुखस्वच्छकारो रक्त-
दोषतथाहरः ॥” वै.निघ. ।

कामलकोसरः । पुं, स्त्री । पद्मकिञ्चुके । पद्म-
केमर । गुणाः—“श्रीतलः याही मधुरः कटुः
रुचः गर्भस्थैर्यकारः रुच्यश्च ।” वै.निघ. ।

कामलच्छदः । पुं । कङ्कपचिषि । पद्मदले ।

कामलनालम् । स्त्री । पद्मनालायाम् । पद्मत्र
उंठो । वै.निघ. । See क्वालम् ।

कामला । स्त्री । वरस्त्रियि । मे.लचिकं । निम्बु-
कविशेषे । कम्ना लेवु, मत्रवृत्ती लेवु । तन्म-
सारः ।

कामलाचः । पुं । कमलबीजे । पद्मबीजे ।
गुणाः—“स्वादुरुच्यः पाचनः कटुकः स्मृतः । श्री-
तलसुवरसित्तो गुर्बिष्टभकारकः । गर्भस्थिति-
करो रुचो बन्धो वातकरो मतः । कफकृन्नेखनी
याही बन्धः पित्तविनाशनः । रक्तरज्ज्वमिदाक्षा-
पत्यनाशकरो मतः ।” वै.निघ.वर्हि.चि.वमनाशत-
योगे ।

कामलिनी । स्त्री । पद्मिन्त्याम् । गुणाः—श्री-
तला गुरुः मधुरा लवणा रुचा पित्तास्रकफघ्नी
वातविष्टभकारिणी च । भा.पू.१२.पुष्पव. । तत्-
च्छदः—“श्रीतलुवरो मधुरो मतः । तिकः पाक्षि-
सिकटुकः लघुर्वै दाहको मतः । वातकृत्कफधि-
तानां नाशको मुनिभिः स्मृतः ॥” वै.निघ. ।

कमलोत्तरम् । स्त्री । कुसुमपुष्पे । हे.च. ।
 कमोद्पुष्पम् । स्त्री । जलपुष्पविशेषे ।
 कम्पः । पुं । वैपयी । रा.नि.व.२० ।
 कम्पनः । पुं, स्त्री । कम्पे । मी.नचिके । शिशि-
 रकाले । रा.नि.व.२१ । तन्नामकप्रेषीलक्षसन्नि-
 पातञ्जरे । लक्षणे — “जड़ता गङ्गा वाची रा-
 त्री निद्रा भवत्यपि । प्रसन्नि नयने चैव मुखमाधु-
 र्यमेव च । कफौलक्षस्य लिङ्गानि सन्निपातस्य ल-
 क्षयेत् ।...कम्पनसंज्ञकः ॥” भा.म.ख.१भा. ।
 कम्पलक्ष्मा । स्त्री । वायी । श.र. ।
 कम्पवायुः । पुं । वायुरोगविशेषे । “सर्वाङ्ग-
 कम्पः शिरसो वायुवैपयुसंज्ञकः ।” मा.नि. ।
 कम्पाकः । पुं । वायी । हे.च. । [युक्ते ।
 कम्पितम् । स्त्री । चलने । श.र. । वि । कम्प-
 कम्पिलः । पुं । चेतनिष्ठतायाम् । वै.निघ.२भ.
 कम्पिला । स्त्री । कुमाय्याम् । वृत्कूमात्री ।
 कम्पिल्लः (कः) । पुं । रेशवद्गुह्यारीचन्याम् ।
 कम्पिल्लं । र.मा । रा.नि.व.१३ । रघ्ननके ।
 वा.म.१५ अ विरचने । कुङ्कुमि । च.द.ज्व.चि.सु-
 खादिवये । “नीलीकम्पिल्लकं चिहत् । कम्पिल्लकी-
 रोचनिकः स्वनामध्यातः” । उ. ।
 कम्पिल्लमालङ्कः । पुं । वकुलमेदि ।
 कम्पः । वि । कम्पयुक्ते । अम. ।
 कम्बलः । पुं । लोणिकाशके । वनभूनिश्या ।
 प.सु. । मीषादिरीमजातवस्त्रादौ । कश्चल । अम. ।
 साक्षायाम् । रत्ना. । नागराजि । कृमी । उत्तरास-
 क्के । मी.लचिके । अगमेदे । जटा. स्त्री । जले ।
 मी.लचिके ।
 कम्बलिवाद्यकम् । स्त्री । उपवाद्यकके ।
 गङ्गुर गोंडी । अम. ।
 कम्बिः । स्त्री । दन्त्याम् । श.च. । वंशशि ।
 वौत्तनत्र पाव । मी.नचिके । वंशाकुरे ।
 कम्बुः (कः) । पुं, स्त्री । शङ्गे । मी.क. । रा.
 नि.व.११ । शङ्के । वलये । नजी । मी.नचिके ।
 शोचितवङ्गनायाम् । शौवायां । मखके । नलि,
 हाड़ । हे.च. । नाचमेदि ।

कम्बुकुसुमा । स्त्री । शङ्गुपय्याम् ।
 कम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धावृत्ते । र.मा. ।
 कम्बुकाष्ठा । स्त्री । अश्वगन्धावृत्ते । रा.नि.व.४ ।
 कम्बुग्रीवा । स्त्री । ब्रह्मज्ञतिरेखाचयाव्यसौवा-
 याम् । रा.नि.व.१८ । [प.१ ।
 कम्बुपुष्पी । स्त्री । शङ्गुपुष्पीलतायां । रा.नि.
 कम्बुमालिनी । स्त्री । शङ्गुपुष्पीलतायाम् ।
 रा.नि.व.२ ।
 कम्बूः । स्त्री । शङ्गे । वलये ।
 कम्बूपूतः । पुं । शङ्गे । मी.क. । रा.नि.व.११ ।
 कम्बोजः । पुं । शङ्गविशेषे । हन्तिविशेषे मी.
 जचिके ।
 कम्बूतायी(इन्) । पुं । शङ्गचिके ।
 कम्भारी । स्त्री । गाम्भार्यां । गांग्र गीह ।
 रा.नि.व.२ ।
 कम्भु । स्त्री । उशीरे । रा.नि.व.१२ ।
 कम्भः । वि । मेषुनेच्छायुक्ते । अम. ।
 कयस्था । स्त्री । हरीतक्यां । कार्कास्यां । अ.
 टी.खा. । सूक्ष्मायां । च.द.उन्मा.चि.महापैशाच-
 धृते ।
 कयाहः । पुं । पकृतालसदृशवर्षाणि । लक्ष-
 यथा—“पकृतालनिर्भो वाजी कयाहः परिकी-
 र्चितः ।” ज.द.२५. ।
 करः । पुं । आङ्गुल्युत्तये । तवरङ्ग इति काश्रीरे
 रा.नि.व.४ । वर्षापके । रश्मी । पाणी । पुष्पा-
 दण्डे । मं.रहिके । हन्ते । रा.नि.व.१८ ।
 करकः । पुं । दाडिम्बवृत्ते । रा.नि.व.११ ।
 पलाशवृत्ते । हारा. । वकुलवृत्ते । कीविदारवृत्ते ।
 वृक्षकाश्वनवृक्षे । रा.नि.व.१० । See काष्-
 सारः । करवीरवृत्ते । रा.नि.व.८ । नारिकेल-
 स्थिति । मीना । रा.नि.व.११ । नाटा इति प्रसिद्धे
 करवृत्ते । हे.च. । कुसुमवृत्ते । पक्षिविशेषे । मी.
 लचिके । स्त्री । करह । गोमयवृत्ते । चिन्ता. ।
 करकचः । पुं । नखे । वै.निघ. ।
 करकटः । पुं । भरवाजपक्षिणि । वै.निघ. ।

करकण्टकः । पुं । नक्षे । त्रिका ।
करकशालिः । पुं । रसाक्षी ।
करका । स्त्री । कारवक्त्राम् । करला । रा.नि. व. ७ । वर्षीपक्षे । अम. ।
करकाजलम् । स्त्री । दिव्यजलभेदे । “दिव्य-
 वायुप्रिसंयोगात्कृताः स्थापयन्ति याः । पाषाण-
 खण्डवशापताः कारकोऽष्टतीपमाः ॥ करकाज-
 लं क्वं विशदं गुरु च स्थिरं । दाहकं शीतलं
 सान्द्रं पित्तहृत्कफवायुहृत् ॥” वैद्यके ।
करकाम्बु । स्त्री । करकजले । वै.निघ. ।
करकाभाः । पुं । नारिकेलवृक्षे । त्रिका ।
 स्त्री । करकजले ।
करकुण्डलम् । स्त्री । करगुल्ली ।
करकण्ठा । स्त्री । जीरके । वै.निघ. ।
करकण्ठः । पुं । विवाहे । त्रिका । करकण्ठे ।
करकर्मणः । पुं । दधिमय्यनदण्डे । श.च. ।
करकर्मि । पुं । सुद्रमयानदण्डे । छोटि मटे-
 नि । हिं हीटीरथी ।
करघाटः । पुं । तन्नामकस्यावरविषभेदे यस्य
 लचि निर्वासे च विषं वर्तते । अथं मूलविषीऽप्यु-
 च्यते । सु.कल्प.२५. ।
करकः । पुं । मसके । विश्व.कानिकं । अशस्य-
 नारिकेलफलास्थिति । नारिकेलजलरक्षण, मा-
 गा । श.च. । कङ्काले । रा.नि.व.१८ ।
करकशालिः । पुं । करकनामिषी । मं रस-
 दालि । कं रसाललंस । गुणाः - मधुरः शीतलः
 बचिहृत् सद्दुः पित्तघ्नः दाहहरः हृष्यः तेजी-
 बलवर्धनश्च । रा.नि.व.१४ ।
करक्रीभूतः । त्रि. अस्थिमात्रेण स्थितः । भा.
 न.४भ.गर्भ.चि. । “करक्रीभूतगीमूर्त्ता ।”
करकण्ठः । पुं । शालीटवृक्षे । ८१ गुंदा गाँह ।
 हिं शिखीडा । भा. । [शाकतरु ।
करकण्ठः । स्त्री । सिन्दूरपुष्पा । रा.नि.व.१० ।
करकः । पुं । करकवृक्षे । डहरकरक गाँह ।
 नक्षे । स्त्री । व्याघ्रनक्षे । नथी । म.ज.चिकं । [रवा. ।
करकशालिः । पुं । नक्षीनामगन्धद्रव्ये । नथी ।

करज्योडिः । पुं । इत्यज्योडिमहाकण्डशाके ।
 हाडुज्योडि । रा.नि.व.७ । काष्ठपाषाणभेदे ।
करज्योडिकन्दः । पुं । तन्नामकवृक्षकन्दे ।
 एषां गुणः रसवत्सहृष्यहृत् । रा.नि.व.७ ।
करञ्जः (कः) । पुं । (Pongamia glabra
 Syn. galedupa Indica.) खन्मनस्त्रातवृक्षे ।
 नृशं करञ्जं गाँह, डहरकरञ्जं गाँह । हिं करं-
 जुवा करोदा । कण्टकरिञ्जी । तै कागुगधिदु । स
 च बन्धिधः—तत्रैकः डहरकरञ्ज, द्वितीयः नाटी-
 करञ्ज. तृतीयः काँटा वा गैण्टेकरञ्ज, चतुर्थः
 माकुंङ्गाकरञ्ज, पञ्चमः विषकरञ्ज, षष्ठः अन्नकर-
 ञ्ज इति वक्षे कथ्यते । कण्टकरिजाकरञ्जः । घी-
 राकरञ्जः । भा. । तत्र प्रथमस्य पर्यायः—चिर-
 विल्ली नन्नामालः करजश्च करञ्जके । द्वितीयस्य
 यथा—प्रकीर्यः पूतिकरञ्जः पूतिकः कलिकारकः ।
 तृतीयस्य—षड्गुणः । चतुर्थस्य—मर्कटी । पञ्चमस्य
 —अङ्गारवल्गरी । षष्ठस्य—करमर्दुं वनेचुद्रा क-
 रान्नः करमर्दुकः इति । गुणाः—कटुकः तीक्ष्णः
 वीर्योष्णः अनिलघ्नः कुष्ठोदावर्त्तगुण्वाग्निप्रकृमि-
 कफघ्नः । करञ्जपत्रं कफवातार्शं कृमिशोथहरं
 भेदनं पाककटुकं वीर्योष्णं पित्तलं लघु च ।
 तरफलं कफवातघ्नं मेहार्शः कृमिकुष्ठघ्नश्च । घृत-
 पूर्णकरञ्जोऽपि करञ्जसदृशो गुणैः । भा.पू.१भ.गु.
 व. । तल्पुं—उष्णवीर्यं पित्तवातकफघ्नश्च । तद-
 जुराः—अग्निदीपना रसे पाके च कटुकाः पाष-
 नाः कफवातार्शः कुष्ठकृमिबिषघ्नाः शोथहराश्च । वै.
 निघ. । केचिन्तु महाकरञ्जघृतकरञ्जपूतिकरञ्जगु-
 ष्ककरञ्जकराञ्जकादिभेदानाह । तेषां गुणाः ख-
 खपथ्याये स्रग्वाः । स्रग्वाजे । जटा. । करञ्जफलं ।
 सि.थी.वृहदाग्रसुखचूर्णं ।
करञ्जतैलम् । स्त्री । तन्नामकफलोत्पत्तैले ।
 करञ्जतेजल । गुणाः—तिक्तं नाल्पुष्णश्च । वा.टी. ।
 नेत्ररोगघ्नं वातरोगघ्नं तीक्ष्णमुष्णं कुष्ठकण्डूतिवि-
 चर्षिकाहरं क्षेपेन नागाविषघ्नं रोगघ्नश्च । रा.नि.
 व.१५ । किटिमन्नं कृमिघ्नं बचिपित्तदीपकरश्च ।
 राज. ।
करञ्जद्वय(युग्म)म् । स्त्री । डहरकरञ्जं, ना-
 टीकरञ्जं इति द्वये । “एकचिरविलः, द्वितीयः
 कण्टकीविटपकरञ्जः ॥” वृच.विटपकरञ्जः । सु.वृ.

१८५. उ. ख्यामादिः । सि. शी. उमा. चि. । “कर-
श्री देवदारु च ।” (एकः पूतिकरञ्जधिरविलास्यः,
द्वितीयः नक्तमालाख्यः) वा. मू. १५५. चारुग्वधादिः ।
“भूमिन्सैवैयंकपटोलकरञ्जयुष्मम् ।” [नि. व. ११ ।
करञ्जफलः (कः) । पुं । कपित्थवृक्षे । रा.
करञ्जखेहः । पुं । करञ्जतेले । रा. नि. व. ८ ।
See करञ्जतेलम् ।

करञ्जाद्यष्टतमम् । स्त्री । उपदंशे । पाठः —
“करञ्जनिम्बार्जुनशालजम्बूवटादिभिः कल्ककषा-
यसिद्धं । सर्पिर्निहत्यादुपदंशदोषं सदाहृषाकं मु-
तिरागयुक्तम् ।” वटादीनां लक्ष्मणायन तेषामिव
कल्केन तैलं पाथं । तैलं ४ श. काथ्यद्रव्यं ४ श.
जलं ६४ श. श. १६ श. कल्कः १ श. । च. द. ।
करञ्जिका । स्त्री । कौंटाकरञ्ज इति लोके ।
गुणाः—कण्टयुक्तः करञ्जस्य पाके कटुश्च त्वरः ।
याहकशीघ्रवीर्यः स्यात्तित्तः प्रोक्तश्च मेहहृत् । कु-
ष्टाशौत्रघवातानां कृमीणां नाशनः परः । पुष्पान्
शौर्यं चोषं स्यात्तित्तं वातकफापहम् ॥ वै. मि. घ. ।
नक्तमालफले । सु. चि. २५. सद्योत्रये ।

करञ्जी । स्त्री । महाकरञ्ज । श. च. । उश्त्र-
करञ्ज । हिं अरारि । गुणाः—सन्धनी तिक्ता
तुवरी कटुपाका वीर्योष्णा पिताशौचमिक्तमिक्तु-
ष्ठमेहहृत् च । भा. पू. १ भ. । करञ्जवज्रग्राम् ।

करटः (कः) । पुं । कुसुम्भवृक्षे । रवा. । क-
रिगणस्थले । हला. । वायसे । मे. । [ह्रि. चि. ।

करटवी । स्त्री । इक्षुसूषिकायाम् । रस. र. पक्ष

करटा । स्त्री । दुःखदोघायां गवि । हे. च. ।

करटी (टिनी) । पुं, स्त्री । हस्तिनि । ह-
सिन्याम् । हे. च. । [हे. च. ।

करटुः । पुं । कर्करटुपक्षिणि । कर्कटिशा पञ्जी

करणः । पुं । जम्बीरवृक्षे । हला. । स्त्री । हेतौ ।
माने । विषयेन्द्रिये । “क्रियाभेदेन्द्रियचेतकायसंवे-
ग्रमेषु च । कायख्ये साधने जौवम् ।” मे. भविकं ।

करणचाणम् । स्त्री । मसके । हे. च. ।

करणाधिपः । पुं । जीवे ।

करण्टकः । पुं । पद्मकन्दे । [सु. ।

करण्टुः । पुं । शोषिकाभाके । वनशनिम् । प.

करण्डः । पुं । मधुकीषि । गोटांक । हलाटके ।
करण्डां । मूलेन गात्रि । मे. भविकं । कारण्ड-
वपक्षिणि । हारा. । [नि. व. ११ ।

करण्डफलः (कः) । पुं । कपित्थवृक्षे । रा.

करण्डा । स्त्री । यकृति । कालखण्डे ।

करण्डी (डून्) । पुं । मस्य । चिकता. ।

करतलः । पुं । हस्तले । शतत्र तेलो ।

हिं हथेली । “कर्हं करतले श्रुतां” रा. नि. व. १८

करट्यम् । स्त्री । त्रेतकेतके ।

करतीयम् । स्त्री । वर्षोपलजले । भीमनरुणम्

करट्टुमः । पुं । कारुण्यवृक्षे । कूटिना । रा.
नि. व. ८ ।

करपत्रम् । स्त्री । क्रकचास्त्रे । कर्रात, कौंठि ।

सु. मू. ८५. । तत्र केदनेलेखनकर्मणि प्रयुज्यते ।

यथा—“भेदेऽस्यां करपत्रम् खरसारं दशाङ्गुलं ।

विस्तारं द्वाङ्गुलं सूत्रादण्डमस्यरुवन्मनम्” ॥ अचि. ।

करपत्रवान् । पुं । तालवृक्षे । श. च ।

करपत्रिका । स्त्री । जलक्रीडायाम् । जटा. ।

तिलपत्र्याम् । [खे । रा. नि. व. ८ ।

करपर्णः । पुं । भिष्ठावृक्षे । रा. नि. व. ४ । रमौर-

करपल्लवः । पुं । चङ्गुली । शब्दकल्प. ।

करपात्रम् (त्रिका) । स्त्री, स्त्री । जलक्री-

डायाम् । हारा. । [च. टी. सा. ।

करपा(वा)लिका । स्त्री । एकधाराखे ।

करवडावल्ली । स्त्री । चत्वार्यपस्याम् । हिं

वल्लीपूरण । रा. नि. व. १ ।

करवालः । पुं । नखे । श. मा. । खरे ।

करभः । पुं । गजपिपण्या । प. सु. । उड् ।

रवा । उड्ग्रावके । मूर्थावर्षे । गजशिशौ । च. टी.

सा. । करियुखे । नखीनामगन्धद्रव्ये । रा. नि. व. ११ ।

See नखः । मणिवन्तात् कनिष्ठाङ्गुलिपर्यन्तवृक्ष-

वृद्धिभाजे । मे. भविकं । [रा. नि. व. १० ।

करभकाण्डिका । स्त्री । उड्गकाण्डवृक्षे ।

करभन्धि(ण्डि)का । स्त्री । महाकरञ्ज ।

उश्त्रकरञ्ज । हिं अरारि । भा. पू. १ भ. । लताक-

करभप्रियः । पुं । चद्रपीलुवृत्ते ।
करभप्रिया । स्त्री । दुरालभायां । चद्रदुराल-
 भायां । रा.नि.व.४ । [रा.नि.व.११ ।
करभवल्लभः । पुं । कपित्थवृत्ते । चद्रपीलुवृत्ते ।
करभवारुणी । स्त्री । उद्रकशृङ्गगुल्मी “स्थितं
 करभवारुणी ।” रस.र.वाजी. ।
करभा । स्त्री । वृश्चिकान्यां । विह्वलि शीघ्र ।
 रा.नि.व.६ । [भायां । रा.नि.व.४ ।
करभादनिका (नी) । स्त्री । चद्रदुराल
करभी(इन्) । पुं, स्त्री(भी) । वृश्चिकि । उद्रां ।
 भा.म.१भ.सू.घा.चि. । ऋक्षमेवयश्चाम् । श्रेता-
 पराजितायां ।
करभीरः । पुं । सिद्धे । श.र. ।
करमट्टः । पुं । गुवाकवृत्ते । चिकट ।
करमध्यम् । स्त्री । कर्षे, २ तो. । प.प्र.१ख. ।
करमर्हः । पाणीयामलकवृत्ते । पाणीशामला ।
 अटी.सा. । कृतमृत् । हिं करीदा इति च भाषा ।
 मं कं करवन्दे, करिजिगे । रा.नि.व.११ । स
 विविधो महाचुद्रभेदेन । गुणाः—“करमर्हफल-
 क्षामं तिक्तघ्राग्निप्रदीपकं । गुरु पित्तकरं याहि
 चाक्षुषुषं रुचिप्रदं । रक्तपित्तं कफश्चैव वर्जयित्वा
 नाशकम् । तत्पक्वं मधुरं रुच्यं लघुशीतञ्च पित्तहं ।
 रक्तपित्तं विदीषञ्च विषं वातञ्च नाशयेत् । तच्छुष्कं
 पक्कसदृशं गुणैश्चैवं विचक्षणेः । अत्यस्त्रस्य गुणाश्चैव
 श्रेयामकरवन्दवत्” ॥ वै.निघ. । ‘पिपासाघ्नं गुरु
 रुचिकरं पित्तकरञ्च । राज. । ‘करमर्हद्वयं
 त्वाममर्हं गुरु वृषापहं । उष्णं रुचिकरम्पीकं
 रक्तपित्तकफप्रदम् । तत्पक्वं मधुरं रुच्यं लघु
 पित्तसमीरजित्” ॥ भा. । च.सू.४५. ।
करमर्हकः (का) । पुं, स्त्री । करमर्हवृत्ते ।
 लताविशेषे ।
करमर्हिका । स्त्री । पर्वतजद्राचासदृश्याम् ।
 करीदीति लोके ख्यानायाम् । द्राचा पर्वतजा या-
 दृक् तादृशी करमर्हिका । भा.पू.१भ.भाषादिव. ।
करमर्ही । पुं, स्त्री । करमर्हवृत्ते । करमर्हवृत्ते ।
 रवा. ।
करमालः । पुं । खतमाले । धूमि । हे.च. ।

करमूलम् । स्त्री । मणिवन्धे । रा.नि.व.१८ ।
करम्बी । स्त्री । कलम्बीशक्रे । See कलम्बी ।
करम्भः । पुं । दधिसक्तुनि । प.सु. उत्तमारुची-
 ति । वा.पू.१५५.वीरतरादिः अरुणः । “भङ्गुक-
 मीरटकरुष्टकरम्भपर्याः” ॥ स्त्री । तन्नाममाल-
 क्सारनियोंसख्यावरविषे । प्रियङ्गुफले । इदं ख्याव-
 रविषान्नर्गतफलविषं । पुष्पविशेषश्च । सु.कल्प.२
 ५. । See फलविषम् । [मिश्रितसक्तुनि । हारा. ।
करम्भकः । पुं । श्वेतकिण्विद्याम् । स्त्री । दधि-
करम्भा । स्त्री । श्रुतावय्याम् । प्रियङ्गी । रा.नि.
 व.१२ । इन्दीवरायां । रा.नि.व.२ ।
कररी । स्त्री । करिदन्तमूले । हला. ।
कररुहः । पुं । नखे । रा.नि.व.१८ । नखी-
 नामगन्धद्रव्ये । नखीति भाषा । रा.नि.व.१२ ।
 See नखः । अगर्वादिधूपे । वै.निघ.२भ. ।
कररेखा । स्त्री । करस्थरेखायाम् । “रेखाः
 सामुद्रिके ज्ञेयाः शुभाशुभनिवेदकाः” रा.नि.व.
 १८ ।
करलः । पुं । कपित्थवृत्ते ।
करवालिका । स्त्री । करपालिकायाम् ।
करवी । स्त्री । हिङ्गुपत्र्याम् । तें कीपपु । भा.
 पू.१भ.गु.व. । यमान्यां । राजिकायां । सु.सू.४६५. ।
करवी(र)भुजा । स्त्री । चादकीवृत्ते । आशे-
 री । रा.नि.व.१६ ।
करवीरः । पुं । (Nerium odorum.)
 Sweet-scented oleander. उपविषजाती-
 यस्वनामख्यातवृत्ते । ऊरुवीं शीघ्र । हिं कर्णली ।
 मं कणौक, कञ्जेर । कं वाफणलिंमे । तें गन्नेर ।
 स चतुर्धा श्वेतरक्तपीतलज्जम्भेदेन । तच्च श्वेतकरवी-
 रगुणाः—कटुः तीक्ष्णः कुष्ठकण्डूः त्रणविषविस्की-
 टघ्नः हृद्यबुद्धिप्रदश्च । रा.नि.व.१० । सु.सू.१६५.
 शिरीषिरेचने । रक्तवर्णः शोधकः स्नात्कटुः पाके
 च तिक्तकः । कुष्ठादिनाशको क्षेपात् इति रक्त-
 गुणाः । निघण्टुः पाटलभेद उक्तः—अथ पाटल-
 वर्णकः । शीर्षपीकां कर्षं वातं नाशयेदिति की-
 र्णितः । रक्तादिचतुर्भेदगुणाः श्वेतहृद्यारिवत् । वै.
 निघ. । चर्जुनवृत्ते । भुजादकीवृत्ते । टो.शे.३

कनात्र ग्रीष् । प.सु. । हिङ्गुपत्रे । सीमखतामिदे ।
सु.चि.२६५. । See सीमः ।

करवीरकः । पुं । श्वेतकरवीरकश्चे । तन्मूल-
विवे । छि.च. । अर्जुनकश्चे । रा.नि.व.६ ।

करवीरकन्दसंज्ञः । पुं, स्त्री । A species
of onion or bulb. तैलकन्दे । पनाध्रुवि-
८५५ । रा.नि.व.७ ।

करवीरका । स्त्री । मनःशिलायां । वै.निघ. ।

करवीरणी । स्त्री । करवीरणी ककरखिदषी
इति कौड्यदेशप्रसिद्धे पुष्यवृक्षविशेषे । या रक्त
पुष्पा श्रीषे जायते । गुणाः—“तिक्ता चीष्वा च
कटी च कफघातविषापह्ना । आशानवातं हृदिष्व
कहंशासङ्गमोघयेत् । इत्येवं करवीरण्या गुणाः
श्रीक्ताः”... । वै.निघ. । रा.नि.व.१० ।

करवीरभुजा । स्त्री । चाटक्वाम् । हिं रहर ।
रा.नि.व.१६ ।

करवीराद्यतैलम् । स्त्री । भगन्दराधिकारि
तैलम् । पाठः—“करवीरनिशादन्तीलाङ्गलीखव-
शाप्रिभिः । मातुलुङ्गाकं वत्साद्वैः पत्रेतैलं भगन्द-
रे॥” तिलतैलं ४श. करवीरादिकल्कः १श. वारि
१६ श. एकत्र पाच्यम् । च.द., रसर. । अन्वत्
नासारोषे—“रक्तकरवीरपुष्यं जात्यासाद्यशमन-
ह्निकायाश्च । एतैः समन्तु तैलं नासार्शोनाशनं श्रे-
ष्ठम् ॥” च द. । अशनः पीतशाले (पिश्याशाने) ।
पाकः पूर्व्ववत् । [वै.निघ. ।

करवीरानुजा । स्त्री । चाटक्वाम् । हिं रहर ।

करवीरिका । स्त्री । मनःशिलायां । र.सा.सं. ।

करवीर्यः । पुं । चिकित्सकविशेषे ।

करशाखा । स्त्री । अङ्गुली । रा.नि.व.१८ ।

करशीकरः । पुं । वमने । करिग्रच्छनिर्गत-
जलकषे । इला. ।

करशूकः । पुं । नखे । त्रिका. ।

करशोथः । पुं । (Oedematous swell-
ing of hand.) इक्षुशोथे । हातेन कञ्ज
फोणा । [शवण. रत्ना. ।

करसम्भवम् । स्त्री । रोमकलवषे । माञ्जुत्रि

करसादः । पुं । हस्तदीर्घव्ये ।

करहाटः (कः) । पुं । मदनकषे । प.सु.,
रा.नि.व.८ । योगरत्न.उ.ख.केशरपाकि.सु.कल्प०
५. । महापिच्छीतरौ । रा.नि.व.६ । सु.चि.१८५. ।
पद्मकन्दे । मे. । अककंरायां । आकद्रकत्रा ।
श्वेतमदने । वै.निघ. ।

कराग्रम् । स्त्री । करिपुकरे । इला. ।

कराग्रपल्लवः । पुं । अङ्गुली ।

कराघातः । पुं । हडाङ्गुली ।

कराङ्गुष्मम् । स्त्री । हृदि । हारा. ।

कराचीनः । पुं । खड्गने । विरूपकीषः ।

करामर्हः । पुं । करमर्हकषे । श.र. ।

कराम्बुकः । पुं । पानीयासलकषे । श.प. ।

कराम्बुः (कः) । पुं । करमर्हकषे । प.सु. ।

करायिका । स्त्री । पक्षिभेदे । सुद्वन्द्वे । वै.निघ. ।

करालः (कः) । पुं, स्त्री । पर्षांसे । कृष्णजुलगी ।
प.सु. । भा.पु.१भ. । चि. । दन्तुरे, तुङ्गे, भीषणे । पुं ।
सर्ज्जरसतैले । गर्ज्जनतेज । मे.खत्रिकं । तन्नाम-
कदन्तुरोषे दन्तीपरिदन्तीहेदनरूपे । दौतेन उ-
पत्र दौते ७ठे । तल्लक्ष्यम्—शनेः शनेः प्रकुरते
वायुर्दन्तसमाश्रितः । करालान् विकटान् दन्तान्
करालो न च सिध्यति ॥ मा.नि. । कसूरीस्ये ।
सु.सु.४६५. । गुणाः—जङ्गलवत् । स्त्री । लक्षा-
जके । लक्ष्यवधूरके । तैलेन घृतेन वा कृते विसवारे ।
इति पाकराजः ।

करालकलिकः । पुं । कुन्दपुष्पकषे । प.सु. ।

करालाङ्गम् । स्त्री । विडङ्गे । वै.निघ. ।

करालत्रिपुटा । स्त्री । लङ्कानामश्विनीधाम् ।
ते७७५ धान । रा.नि.व.१६ ।

कराला । स्त्री । अमलमूले । अनञ्जगुल । प.
सु. । विडङ्गायाम् ।

करालास्यः । त्रि । दन्तुरवदने ।

करालिकः । पुं । हवे । छि.च. ।

कराली । स्त्री । अग्निजिह्वायाम् । पुं । (लिङ्)
महादीपान्विताश्चे । यस्य नीचत ऊर्ध्वे वा एकी
दन्तुरो दन्ती जायते स कराली । ज.द.१५. ।

करिकः । पुं । विट्खदिरि ।

करिकाषा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । भेष. बाजी. कामेश्वरमोदके । [छे गीह । रा. नि. व. ६ ।

करिकाषावल्ली । स्त्री । चविकालतायाम् ।

करिकर्षपलाशः । पुं । इक्षिकर्षपलाशे । भेष. च. पि. सर्व्वतीभद्रसे ।

करिकवलः । पुं । विधाने । हारा ।

करिका । स्त्री । कारीरवे । कण्टिकारी । रा. नि. व. ८ । गखंचते ।

करिकुम्भः । पुं । गजकुम्भे ।

करिकुम्भकः । पुं । नागकेशरचूर्णे । हारा ।

करिकुसुम्भः । पुं । नागकेशररवे । नागकेशर-चूर्णे । हारा ।

करिकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् ।

करिकेशरम् । स्त्री । नागकेशरे । वै. निघ. भास-चि. सुद्रावलेहे ।

करिचर्म । स्त्री । गजचर्मणि ।

करिजः । पुं । गजशावके । श. मा. ।

करिणी । स्त्री । इक्षिन्याम् । अम. ।

करिदन्तः । पुं । गजदन्ते ।

करिदन्ताभम् । स्त्री । मूलके ।

करिदमनः । पुं । नागदमने । नागदमना । भेष. स्त्रीरोगचि. ।

करिदारकः । पुं । सिंहे । श. र. ।

करिनासिका । स्त्री । यन्त्रविशेषे ।

करिपत्र(क)म् । स्त्री । तालीशपत्रे । तंगी-अंगु । रा. नि. व. ६ ।

करिपिप्पली । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । गज-प्रिप्पुल । प. सु. । भा. पू. १ भ. ।

करिपोतः । पुं । करिशावके । हला ।

करिभः । पुं । अश्वत्थवे । चैत्यवे । चिका ।

करिमाचलः । पुं । गजमाचले । सिंहे । चिका ।

करिशादः । स्त्री । जलइक्षिति ।

करिरः । पुं, स्त्री । बंशाकुरे । वॉटेश्वर कौण्ड । चरुजगुप्ते ।

करिशावकः । पुं । दशवर्षपर्यन्तइक्षितिश्री । श. मा. ।

करिस्तम्भः । पुं । गजास्तम्भे ।

कारी (इन्) । पुं । इक्षिति । रजा ।

कारीरः । पुं, स्त्री । बंशाकुरे । वॉटेश्वर कौण्ड ।

गुणाः—कटुतिक्तान्तं कषायं लघु शीतलं पिप-रक्तदाहकृच्छ्रं रुचिकरं । एतत्पुंत्वं निर्गुणं । रा. नि. व. ७ । (Capparisaphylla.) मन्त्रे उद्धृ-यञ्चे । करील, कचड़ा इति लोके । मं नेपती ।

कं निपतिये । तें एनुगदन्तमुमीदतु । रा. नि. व. ८ । गुणाः—“कारीरमाधानकरं कषायं कटु-मित्कफकारि भूरि । आसानिलारोचकसर्व्वेयल-हृदसिखर्ज्जत्रणदीपहारि ।” रा. नि. व. ८ । गुह

भेदि श्लेष्मलश्च । म. द. व. ७ । श्लेष्मनाशिलं कषायलं दाहजनकलश्च । राज. । घटे । मी. । स्त्री । करी-रफले ।

कारीरकुणः । पुं । करीरफलकाले । [प्यातफले ।

कारीरफलम् । स्त्री । करीरबीजे, टीट् इति

कारीरा । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । चोरिकायाम् । सिंखिं टोका । उषा. । ममःशिलायाम् । हे. च. ।

कारीरिका । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । चिका ।

कारीरी । स्त्री । इक्षिदन्तमूले । चोरिकायाम् । मे. रचिकं ।

कारीषः । पुं, स्त्री । शुष्कगोमये । वनभवकारीषे वा । विमवााटि । सि. यो. म. दा. चि. । ‘वन्यकारी-पत्राणात् जलपानात् ।’ [अन । हारा ।

कारीषाग्निः । पुं । गोमयाग्नी । पूंटेर आ-कारणः । फलितवचे । कश्चलु रसे हवे । मी. ।

मल्लिकाहवे । हे. च. । (Citrus Decumana.) स्वनामख्यातनिम्बुकहवे । करुणाटगवृत्तं गीह । प. सु. । गुणाः—कफवायानभेदीघ्नं पिपत्रकीपनश्च । राज. १ प. ।

कारुण(णा)मल्ली । स्त्री । The plant Jasminum Sambac. नवमल्लिकायाम् । श. च. ।

कारुणा । स्त्री । दद्यायाम् । हगलावे । वै. निघ. ।

कारुणी । स्त्री । शीघ्रपुष्पाम् । पुष्पहचविशेषे । रा. नि. व. १० । See करवीरणी ।

कारुषकम् । ली । फलविशेषे ।

कारेटः । पुं । नखे । त्रिका । [त्रिका ।

कारेटव्या । स्त्री । धनच्छूपचिषि । धानमण्डी ।

कारेटुः (कः) । पुं । कर्कटेरौ । कर्कटिप्रो
पाथी । रवा । नखे । त्रिका ।

कारेटुकः । पुं । कारेटुपचिषि । कर्कटे ।

कारेणुः (कः) । पुं । गजे । स्त्री । इलिन्यां ।
मे.शचिकं । कर्णिकारहवे । विश्व । महीषधि-
विशेषे । सखीरगजाकारकन्दहन्तविशेषे । यथा —

करेणुः सवह्वीरा कन्देन गजकपिणी । इति-
कर्णपलाशस्य तु च्यपणो विपणिनी ॥ सा च सीम-
रमनुन्यगुणा । सु.चि.२०७ । See श्रीषधिः ।

कारेणुकात् । ली । कर्णिकारफले । तत्र विष-
मयमिति ज्ञेयम् ।

कारेणुभूः । पुं । पालकाख्यमुनी । त्रिका ।

कारेणुसुतः । पुं । पालकमुनी । त्रिका ।

करेनरः (वरः) । पुं । मूषिके । सिद्धके ।
शिनारम् । वै.निघ. । रा.नि.व.१२ ।

करोटः (टिः, का, टी) । पुं, स्त्री । शिरो
ऽस्थिनि । रा.नि.व.१८ ।

करोडिजनः । पुं । कृष्णसर्पे । वै.निघ. ।

कर्कः । पुं । शुक्रवर्णश्चे । ज.द. कुलीरके । द
पंथे । घटे । मे.कविकं । कर्कटहवे । कौकट्टाल ।
रा.नि.व.११ । कडपचिषि । मानभेदे । इषवि-
शेषे । काके । शिरोऽवचःलने । छे.च. । कडरे ।
वदरौहवे । विस्वहवे । गन्धके । वै.निघ.२७.य-
ह्वीकवाटरसे । अथौ ।

कर्कचिर्भिंटिका (टी) । स्त्री । Small
cucumber. चिर्भिंटायाम् । कर्कटीभेदे । रा.
नि.व.७ । [टकम् ।

कर्कटम् । ली । विषभेदे । प.सु. । See कर्क-

कर्कटः । पुं । The Numidian crane.
कर्कटे । कर्कटि पाथी । गुणाः—वातघ्नः शुक्र-
प्रदः शनघ्नश्च । अचि.२२७. । खनामख्यातहवे ।
कौकट्टाल । तरफलगुणाः—रुचं कषायं अति-
क्षीपनं कफपित्तकरं वाहि चक्षुषं लघु श्रौतलघु ।
प.नि.व.११ । श्रावणीफले । बालुक्याम् । मी.ट-

चिकं । कुलीरके । सासुद्रकर्कटे । अ.द.वा.व्य.
एलादितैले । सन्निपातविशेषे । See कर्कटकः ।
पत्रकन्दे । जटा. । विलहवे । रस.र.बाणचि. ।
गोचुरे । कर्कटशङ्गे । कौकडाशुश्री । अ.द.वा.
व्या.एकादशशतकमहापसारचीतैले ।

कर्कटकम् । ली । काखभप्रनामास्थिभङ्गवि-
शेषे । तत्र “संसूद्रसुभयतीऽस्थि मध्यभ्रं यन्त्रि-
शीततम् ।” सु.नि.१५७. । See भ्रमम् । चयोद-
शविधस्थावरकन्दविपान्यतमविषे । सु.कल्प.२७. ।
See कन्दविषम् ।

कर्कटकः । पुं । इक्षी । रा.नि.व.१४। कर्कटे ।
कौकडा । रवा. । गुणाः—कर्कटः सृष्टविष्णुः
सन्धातानिलपिमजित् । राज. । तामेची । वै.निघ.
२७.वा.व्या.एलादितैले । पविशेषे । कर्कटे ।
काष्ठामलके । मध्यहीनप्रह्ववातादिजन्यसन्निपात-
ज्वरे । तेन व्यथावेपथ्यादिदवादाहादिगीरवाग्नि-
मात्यादिरोगा ज्ञान्ते तथातर्दाहवाक्कनिरीधाद-
यश्च भवति । भा.म.१७. । कर्कटशङ्गे । कौक-
डाशुश्री । शेष अ.पि.चि.हृत्पुधावतीगुडिकायां

कर्कटकास्थि । ली । कुलीरकास्थिनि । कौ-
कडात्र शोभा । [कर्कटस्त्रियाम् ।

कर्कटकी । स्त्री । कर्कटशङ्गाम् । वा.चि.२७.।

कर्कटचरणः । पुं । कुलीरकपादं । कौक-
डात्र पां । रस.र.बाण.चि. ।

कर्कटच्छदा । स्त्री । पीतघोषायाम् । पीत-
घोषा । वै.निघ. । [म्ग्राम् । अपामार्गे । वै.निघ.।

कर्कटवल्ली । स्त्री । गजपिपप्लव्याम् । शुक्रशि-
कर्कटशुङ्गिका । स्त्री । कर्कटशङ्गाम् । मद.
व.१ ।

कर्कटशुङ्गी । स्त्री । (Rhus succedanea.
Syn. Acuminata.) खनामख्यातकर्कटदंशा-
कारीषधी । कौकडाशुश्री । हिं ककडाशुश्री,
कङ्कुरिं । मं काकडासिंगी । कं तं कर्कटशुङ्गी ।
गुणाः—गुरुकृष्णा तिक्ता वातघ्नी हिक्कातीसार-
कासघ्नी शसकरकपिपघ्नी च । रा.नि.व.६ । कषा-
या वनिघ्नी ज्वरघ्नी इष्या चयकासघ्नी ऊर्ध्वानघ्नी
च । मद.व.१ । दण्णाकचिघ्नी । भा.पू.१७. । मङ्गा-
वीषायाम् । वड घोषा ।

कर्कटा । स्त्री । कर्कटग्रह्याम् । भेष.बालचि.
कर्कटादि. ।

कर्कटाख्यः (घः) । पुं । कर्कटिकालतायां ।

कर्कटाख्या (ङ्गा) । स्त्री । कर्कटिकायां ।
कौंकूड । र.मा. । रा.नि.व.६ । सि.यो.हि.या.
चि.द्राचालेहे । वै.निघ.ज्व.चि.कुलव्याद्यघ्ने । क-
र्कटग्रहा । वै.निघ.चय.चि.लघुशिवगुटी. । सु.
चि.१७. । वा.चि.४७. । भेष.शिलाजतुवटी. ।

कर्कटादिलेहः । पुं । बालरीमे । “कर्कटा-
तिविषाणुष्ठीधातकीविलबालकं । मुसं मज्जा च
कीलस्य मधुना सह लेहयेत् ॥ इति ज्वरमतीसारं
दुवारं यक्ष्णीगदम् ॥” रस.र.५.ल.चि.भेष. ।
कर्कटशुश्री, आतशेट, शूँटे, धाईकुल, वेल-
शूँटे, वांग, सुता, कुल आँटिर श्य चूर्ण मग-
ताग ।

कर्कटाक्षः । पुं । विलहचे । रा.नि.व.११ ।

कर्कटाक्षा । स्त्री । कर्कटग्रहा । रा.नि.व.६ ।

कर्कटिः (का) । स्त्री । A kind of
cucumber (Cucumisutilatissimus
Rox.) खनामख्यातलतायां । कौंकूड गीछ । तं
नक्षदीस । हिं काक्डि । उन्. फुटिकांक्डी । सा
विधा क्खदीर्घभेदेन । गुणाः—स्वादुः गुरुः अ-
जीर्णकारी शीतला च । तत्पक्षफलं दाहच्छर्द्धिद्वणा-
क्षानिघ्नच । राज.१५. । ल.चायां कटुका तित्ता
पाचकापिमदीपनी । चण्ड्या याद्विषी प्रोक्ता सूत्र-
दीपाश्रमीहरा ॥ सूत्रकृच्छं वमिं दाहं ग्रमखैव
विनाशयेत् । सा पक्ता रक्तदीपस्य कारिण्युष्णा
बलप्रदा ॥ इति प्रथमा । द्वितीया त्रयोषी कर्कटी
(तौहेकांक्डी) । गुणाः—रुचा मधुरा वातकारी
शीता सूत्रप्रदा गुर्वी कफक्षहाहनाग्निनी । वमिं
पित्तं भमं सूत्रकृच्छं सूत्राश्रमीं हरत् ॥ वै.निघ. ।
सर्वाः कर्कटिका वर्षाशरदि जाता न द्विताः ।
परन्तु हेमन्तजा रुचिकरी पित्तघ्नी च भोज्या ।
सा चार्द्धपक्ता न भक्ष्या तेन-पीनसं जनयति ।
सम्यक्पक्ता मधुरा कफघ्नी च । भा.म.१५.भस्म.
चि. । See एवांठः । [ख] । रा.नि.व.६ ।

कर्कटिनी । स्त्री । दाहहरिद्रायां । पांशुत्रि

कर्कटी । स्त्री । कर्कटस्रियाम् । वनकर्कटिका-

याम् । रा.नि.व.२१ । कर्कटिकालतायां । रा.नि.
व.७ । हे.च. । बालुकीति हला. । वदर्याम् ।
कुल गीछ । मद.व.५ । चण्ड्यावदरे । पक्षकार्णिका-
याम् । कीमलश्रीफले । वै.निघ. । देवदाख्यां ।
भा.पू.१५.गु.व. । गौरचकर्कटिकायाम् । र.सा.सं.
रसशोधने । शाल्मलीफले । मे. । कर्कटग्रहां ।
रा.नि.व.६ । सपें. श्र.र. ।

कर्कटीबीजम् । स्त्री । कर्कटीफलबीजे । कू-
टिर वीज । च.द.भस्म.चि.कुशवल्किहे । [श.र. ।

कर्कटुः । पुं । करेटुपक्षिणि । कर्कटे पांथी ।

कर्कडः । पुं । खटिकायां । थडिगाँ । र.मा. ।

कर्कन्दुः (न्युः, न्युः) । पुं, स्त्री । (Zizy-
phus jujuba.) चद्रवदरहचे । रा.नि.व.२१ ।
सि.यो.कास.चि.नवाङ्गयूषे वचादियूषे च । ‘यवा-
मलकदाडिमकर्कन्दुसूलकशयणकोः ।’ शगालकी-
ल्यां । शिशाकुल । च.सू.४७. ।

कर्कन्दु(क)म् । स्त्री । वेदरीफले । छोट कुल ।
गुणाः—मधुरं तिग्धं गुरु पित्तानिलघ्नं वातपित्त-
हरच । मद.व.६ । विलफल । वेल । वै.निघ. ।

कर्कन्दुकी । स्त्री । वदरीभेदे । मद.व.६ ।
चद्रवदरहचे । छोट कुल । र.मा.रा.नि.व.२१ ।

कर्कफलः । पुं । कर्कटहचे । कौंकूड्राल ।
रा.नि.व.११ ।

कर्करः । पुं । कडरे । कौकर । सुडरे । हारा. ।
पस्थिनि । स्त्री । चूर्णजनकपाषाणखण्डे । पुंठिं ।
दर्पणे । हारा. । तरुणे पशौ । हला. ।

कर्करटः । पुं । पक्षिविशेषे । कर्कटे ।

कर्कराङ्गः । पुं । कालकण्डपक्षिणि । श.मा. ।

कर्कराटुः (कः) । पुं । कटाचे । जटा. । क-
करेटुपक्षिणि । श.र. ।

कर्करान्ध(न्यु)कः । पुं । अन्धरूपे । त्रिका. ।

कर्करालः । पुं । चूर्णकुनले । हे.च. ।

कर्कराक्षः । पुं । खड्गनपक्षिणि । हारा. ।

कर्करिका । स्त्री । चण्डःखण्ड्याम् । टोक् क-
रुंरुं कर ।

कर्करी(रिक्ता) । स्त्री । समालजलपाने ।

कात्री। अम। उषा। तक्षुलधावनपात्रे। गलनि
कायां। भास्वविशेषे। घण्टी। दर्पणे। मी.रचिकं।
काकीरेटुः। पुं। करेटुपक्षिणि। कर्कटे पा-
शी। रत्ना। [ल्याम्। शकशिव्याम्। वै.निघ.।
काकीवल्ली। स्त्री। अपामार्गवृक्षे। गजपिप्प-
काकीगः। पुं। इक्षुमेदे। मी.शत्रिकं। कम्पिले।
कगनीशुंड़ि। अम। कासमेहं। पटौले। प.सु.
रत्ना। गुडत्वचि। वै.निघ.। चि। अमसृणे।
निहृये। मी.शत्रिकं।

काकीशच्छदः। पुं। पटौले। रा.नि.व.३।
पाटलवृक्षे। पांक्रम गच्छ। शाखीटवृक्षे। त्रिका.
वनी। शकवृक्षे। कृष्णकुष्माण्डे। वै.निघ.।

काकीशच्छदा। स्त्री। घोषायां। सिंहा गच्छ।
हिं वीरर। दग्धावृक्षे। रा.नि.व.६।

काकीशदलः। पुं। पटौलफलवृक्षे। र.मा.।

काकीशदला। स्त्री। दग्धिकायाम्। कीदृशे
कृच्छीति ख्याता। रा.नि.व.६।

काकीशा। स्त्री। वृश्चिकालीवृक्षे। विष्ठाति
गच्छ। रा.नि.व.६। ऋक्षमेघश्याम्। वनवदरे।
वै.निघ.। [र.मा.।

काकीशिका। स्त्री। वनकोल्यां। वृना कूल।

काकीसारम्। स्त्री। दधिशक्ती। चारा.।

काकीकः। पुं। कर्कटिकायाम्। कौकूड। प-
थ्यापथ्ये।

काकीरः। पुं। (Beniukasa cerifera.)
कुष्माण्डमेदे। विनाति कुम्भा। उन्. कखाडु।
कुष्माण्डीबीजं कुशावलेहे। कलिङ्गलतायाम्। त-
रुगुञ्ज वा शंभुञ्ज। रत्ना। अतिचुद्रकुष्माण्डे। हिं
कीदृङ्गी, कीदृङ्गी। तै. गुम्फडितोमे। कुष्माण्डी
तु श्वश्रं लघुवी कर्कारः परिकीर्षिता। गुणाः—
कर्कारः शाङ्गिणी शीतला रक्तपित्तघ्नी गुरुः। पक्वा
तिक्ताग्निजननी सचारा कफवातघुत्। भा.पू.१भ.
शाकव.। तैलगुणाः विभीतकतैलवत्। स्त्री। कु-
ष्माण्डीलतायाम्। इला.।

काकीरकः। पुं। (Convolvulus Pani-
culatus.)कालिन्दवृक्षे। तरुगुञ्ज। मं खडुया।
रत्ना। कुष्माण्डे। प.सु.। सु.चि.१८५.।

काकीरुः। स्त्री। कुष्माण्डीलतायाम्।

काकीतनः (रः)। पुं। रत्नविशेषे। “काकीत-
नाले परमाः पवित्राः।” गारुडे। विषशान्त्वध
वीर्यवृद्धिमेदे। “काकीतनं मरकतं” वा.उ.१६५.।

काकीधुकी। स्त्री। भूवदर्याम्। वै.निघ.।

काकीटः (कः)। पुं। विल्ववृक्षे। मी कचतु-
ष्कं। काँकरोल इति प्रसिद्धफलशाकलतायाम्।
च.द.ज्व.चि.शाकविधी। “काकीटकं पर्पटकम्।”
एतत्फलञ्च स्यावरविषान्तर्गतफलविधे वर्धते। सु.
कल्प.२५.। Sec फलविषम्। एतदुभयगुणाः—
कफपित्तघ्नं शकनाशनं रुचिकरञ्च। “काकीटकं
फलं जंघं कारवेन्नकवद्गुणे।” राज.३प.। काकी-
टकं त्रिदोषघ्नं रुचिहृन्मधुरं तथा। अचि.१६५.।
इक्षुदले। रा.नि.व.१४। सर्पविशेषे। मी.।

काकीटका (की)। स्त्री। फलशाकविशेषे।
गोल कुगुडा। मं कीदृले। गुणाः— सूत्राघात-
हरं प्रमंशुघ्नं कृष्णास्मरीमेदनं विण्मूत्रक्षपनं तषा-
तिशमनं पुष्टिकरं घृष्यं स्वादु शरीरकक्षं बल्यं
पित्तघ्नञ्च। रा.नि.व.७.। काकीटकी रुचिकरी
कटुः दीपनी तिक्ताशा वातकफघ्नी विषपित्तघ्नी
च। वै.निघ.। पीतघोषायाम्। पीतघोषा वा
सिंहा। मं कटौली, काकली। रत्ना.। काशा-
तक्याम्।

काकीटकीफलम्। स्त्री। घोषाफले। वृन्-
कुष्माण्डे। मिश्राफले। वै.निघ.। काकीटफले।
कौकूट्राम्।

काकीटपत्रम्। स्त्री। काकीटदले। कौकूट्रौ-
नपाठा। एतदमने हितम्। वा.ज्व.चि.१५.।

काकीटमूलम्। स्त्री। काकीटकमूले। कौकू-
ट्रौलगुल। सि.यो.कास.चि.। “नस्यं काकीटमूलं
स्यात्।” च.द.पाशु.चि.।

काकीटिका। स्त्री। कुष्माण्डीलतायां। विना-
तिकुम्भा। काकीटके। कौकूट्रौल। रा.नि.व.७.।

काकीटिकाकन्दरजः। स्त्री। खेकसामूल-
चूर्णम्। भा.न.१भ.शीतलाङ्ग.सा.ज्व.चि.। “काकी-
टिकाकन्दरजः कुल्लयः।”

काकीटी। स्त्री। काकीटिकायां। कौकूट्रौल।
द्विवाङ्गवृक्षे। जेन्नाताडा। वै.निघ.।

कर्मोत्तमम् । ली । कर्णोत्तम । कटकात् । रा.नि. ५.१२ ।

कर्णरिका (री) । स्त्री । कर्णरिति प्रसिद्धे पिटकमेदे । पाकराजः । [तालविशेषे ।

कर्णु(र्णु)रम् । सुवर्णे । मे.रविकं । हरि-
कर्णूरः (कः) । पुं । एकाङ्गीनामवशिष्टद्रव्ये ।

एकान्तो । हिं कर्णूर । तं श्रीकानो कषेष्टा । मं कं कचीरा । योग, रवा. वाञ्छीक. । गुणाः--कटुः तिक्तोष्णः कफकासघ्नः मुखवैशद्यकरः गलगच्छघ्नः । रा.नि.व.६ । दीपनः दन्धः सुगन्धौ कटुपाकः कुष्ठार्शोत्रणकासघ्नः लघुः श्वासगुल्मनिघ्नश्च । भा. पु.१भ. । कर्णूरकन्दे । (कः) चाण्डहरिद्रायाम् । कौटाश्लुह १०.च.टी.खा. । श्रद्ध्याम् । मे.रविकं । वै.निघ.२भ.ज्व.चि. । See श्टी ।

कर्णः । पुं । खनामप्रसिद्धदीर्घपत्रहृत्वे । कर्णः-
थोड़ा गाछ । च.द.वि.ज्व.चि. । "दीर्घपत्रकक-
र्णस्थानेन खदिरसंयुतम् ।" श्ववर्णेन्द्रिये । रा.नि. व.१८ । सुवर्णाक्षौ । शोभान् । "सुवर्णाक्षौ शुता-
वपि ।" मे.रविकं । मधुरत्वाच्च । दारार्तिनि । अ-
र्कमन्दारि । वै.निघ. ।

कर्णकः । पुं । मत्स्यविशेषे । तन्नामकमन्निपात-
विशेषे । कर्णभृत् । लक्ष्मणं--"दीपत्रयणं जनिता
किल कर्णमूले तीव्रा ज्वरे भवति तु श्ववर्ण्युद्ये च ।
कण्ठयद्गो वधिरता श्वसनं भलाप प्रखेदमोहदह
मानि च कर्णिकाख्ये ॥" भा.ज्व.चि. ।

कर्णकण्डुः(ण्डूः) । पुं, स्त्री । कर्णक्षोतीगत-
रोगविशेषे । तस्य निदानं यथा--"मारुतः कफ-
संयुक्तः कर्णकण्डुं करोति च ।" मा.नि. ।

कर्णकिट्टम् । स्त्री । कर्णमले ।

कर्णकीटा (टी) । स्त्री । (Julus corni-
fex.) कर्णजलौकायाम् । शतपथ्याम् । काण-
कोटात्री, केन्नू इ । हिं काणसलाह । छे.च. ।

कर्णस्त्रेङ्गः । पुं । कर्णरोगविशेषे । काणेर
भित्तत्र जर्म्मा ठोँ ठोँ अक्ष । तस्य लक्ष्णं--
"वायुः पितादिभिर्युक्तः वैश्वधीषसमं खनम् ।
करोति कर्णयोः स्त्रेङ्गं कर्णस्त्रेङ्गः स उच्यते ।"
मा.नि. । अथ वायुः पितादिसहितः कर्णे वैश्व-
धीषवच्छब्दमुत्पादयति ।

कर्णगूथः । पुं । कर्णमले । काणेर थोँग ।
हारा ।

कर्णगूथकः । पुं । कर्णरोगविशेषे । यथा--
"पित्तोष्णशोषितः श्लेष्मा जायते कर्णगूथकः ।"
मा.नि. ।

कर्णच्छिद्रम् । स्त्री । कर्णरन्ध्रे ।

कर्णजलूका । स्त्री । (Julus.) कर्णजलौका-
याम् । श.र. ।

कर्णजलौका (काः) । स्त्री, पुं । शतपथ्याम् ।
काणकोटात्री । हिं काणखजुरा । छे.च. । अ.
टी.भ. ।

कर्णजार्मः । स्त्री । कर्णाशोरीणे । काणेर
अर्ण । "प्रकृपिता दोषाः शीतान्निघ्राणवदनेषु अ-
र्णास्युपनिवर्तयन्ति । तत्र कर्णजेषु वाधिर्यं पूतिक-
र्णता च ।" सु.नि.२५. ।

कर्णजाहम् । स्त्री । कर्णमूले ।

कर्णजित् । पुं । गुडाकेशे ।

कर्णजीरकम् । स्त्री । सुप्रजीरके । रवा. ।

कर्णज्यातिः । स्त्री । कर्णकोटायाम् । वै.
निघ. । [श.मा. ।

कर्णदुन्दुभिः । स्त्री । शतपथ्याम् । केन्नू इ ।

कर्णधारिणी । स्त्री । हस्तिन्यां । शतिनी ।

कर्णनादः । पुं । कर्णक्षोतीगतरीणे । काण
शौ. शौ. श्रोत्रोः । कर्णक्षोतीगतवायुः कर्णे भेरी-
च्छब्दश्चक्रवर्त्तनादमहनिश्चसुत्पादयति । मा.नि. । "य-
दा तु नाडीषु विमार्गमागतः स एव शब्दाभिव्यञ्जा-
सु तिष्ठति । श्रवोति शब्दान् विविधान् तदा मरः
प्रषादमेतन् कथयन्ति चामयम् ॥" सु.उ.२०५. ।

कर्णपाकः । पुं । कर्णक्षोतीगतरोगविशेषे ।
काणपाका । "कर्णपाकस्तु पित्तेन कीथविल्लेद-
कृत्तवेत् ।" मा.नि. । [काणेर पाता ।

कर्णपात्रकः । पुं । कर्णवाह्यभागविशेषे ।

कर्णपाली । स्त्री । कर्णपालीगतरीणे । काणेर
पातात्र श्रोत्रोः स पञ्चविधः--परिपीटीत्यासीक-
न्यदुःखवर्त्तनपरिलिङ्गमेदिन, एषां लक्षणाणि खस-
पथ्याये चग्याणि । सु.चि.२५५. ।

कर्णपुत्रिका । स्त्री । कर्णशफुल्याम् । नीरट-
लतायाम् । [रट] । रा.नि.व.३ ।

कर्ण(कीर्ण)पुष्पः । पुं । नीलभिष्टाम् । मो-
कर्णपूरः । पुं । बालगृहे । र.मा.। शिरीषवृक्षे ।
नीलोत्पले । मी. । अशोकवृक्षे । रा.नि.व.१० ।
मन्दीवृक्षे । चिका ।

कर्णपूरकः । पुं । कदम्बवृक्षे । कर्म गीह ।
रा.नि.व.६ । अशोकवृक्षे । रा.नि.व.१० । तिलके ।
वै.निच. ।

कर्णपूरणम् । स्त्री । तैलादिभिः कर्णपूरणे ।
काण्डेन ११७३ । “कर्णं प्रपूरयेत्स्यक् स्ने-
हाद्यैर्मात्रया भिषक् । मोक्षेः शुतिर्न बाधियं स्या-
न्निलं कर्णपूरणात् ॥ रसाद्यैः पूरणकर्णे भोजना-
त्याक् प्रशस्यते । तैलाद्यैः पूरणकर्णे भास्करेऽस्तसु-
पागते ॥ स्नेदयेत्कर्णदेश्च परिवर्तनशायिनः ।
मूत्रैः क्षेपणैः कोष्ठीः पूरयेत् ततो भिषक् ॥
स्त्रस्यस्य पूरितं रचेत् मात्राशतमवेदने । शतपत्रं
श्रीनगदे शिरीरीगे तथैव च ॥” वैद्यकम् ।

कर्णप्रतिनाहः । पुं । कर्णरोगविशेषे । “स-
कर्णगृही द्रवतां यदा गतो विलायितो प्राणसुखं
प्रपद्यते । तदा स कर्णप्रतिनाहसंज्ञितो भवेद्विकारो
शिरोऽर्द्धमेदङ्गत् । मा.नि. ।

कर्णफलः । पुं । (Ophiocephalus kur-
rawey.) मत्स्यविशेषे । काण्डि माह । गुणाः
—अजीर्णकफकरः । राज.३प. ।

कर्णबन्धनाहतिः । स्त्री । कर्णबन्धनान्नरं
तद्वन्धनाहती । सा पञ्चदशविधा । यथा—नेमिस-
न्धानकः, उत्पलमेदकः, बहूरकः, आसङ्गिमः,
गण्डकर्णः, आह्वयः, त्रिवेधिमः, व्यायोजिमः,
कपाटसन्धिकः, अर्द्धकपाटसन्धिकः, सङ्गिमः, द्वा-
नकणः, बहोकरणः, यष्टिकर्णः, काकौष्ठक इति ।
सु.स.१६प. । विशेषाः स्त्रस्यपथ्यां संस्थाः ।

कर्णभूषणम् । स्त्री, पुं । अशोकवृक्षे । नाग-
केसरि । प.सु. ।

कर्णमद्गुरः । पुं । (Silurus unitus.) मत्स्य-
मिदं । काण्डिमाह । वै.निच. ।

कर्णमूलम् । स्त्री । कर्णगुदे । हारा ।

कर्णमूलम् । स्त्री । कर्णस्य मूलदेशे । कर्णभूमी ।
मा.ज्व.नि. ।

कर्णमोचकः । पुं । कर्णस्कोटायाम् । काण्डि-
ह । वै.निच. २भ. र.पि.पि. दृक्ष्याद्यतैले ।

कर्णमोटा । स्त्री । वर्षरुचि । वै.निच. ।

कर्णमोरटः । पुं । कर्णस्कोटायाम् । काण्डिह,
काण्डि । रसेन्द्र.चि.सूर्यपातकतामि । काण्डि-
हृदयं, “जलस्यलभवः कर्णमोरटः ।” सा.कौ.दृ-
क्ष्याद्यतैले ।

कर्णरोगः । पुं । कर्णजव्याधी । काण्डेन रौ-
ग । तस्य निदानादि ।—नादोऽतिरुक् कर्णमलस्य
शोषः श्वाबलनुशायवणच वातात् । शं.घः सुरा-
गोदरुणं विदाहः सपीतपूतिसवणच पिपात् ।
वैशुत्यकच्छुस्त्रिशोधयुक्तस्त्रिशुतिसम्पन्नः क-
फाद्य । सर्वाणि रूपाणि च सन्निपातात् क्षावश्च
तत्राधिकदोषवर्णः ।” मा.नि. । कर्णरोगाः साक-
न्येनाटाविंशतिविधाः । यथा—“कर्णगूलं प्रधा-
दश्च बाधियं स्नेह एव च । कर्णसावः कर्णकच्छुः
कर्णगूथकथैव च । क्लमिकर्णप्रतिनाही विद्रधिर्हि-
विधस्तथा । कर्णपाकः पूतिकर्णः तथैवाशंसुतिर्बि-
धम् । तथाबुदं सप्तविधं शोफापाप चतुर्विधः ।
एते कर्णगतारोगा अष्टाविंशतिरौरताः ॥” वै.
निच. । [कर्णपाली । काण्डेन गांता । इ.च. ।

कर्णलतिका । स्त्री । Lobe of the ear.

कर्णवंशः । पुं । मधु । हारा । [वंशीने ।

कर्णवर्जितः । पुं । सपें । श.च. । वि. क-

कर्णवशः । पुं । मत्स्यविशेषे । काण्डवप । तस्य
लक्षणं—इतः गोलः कृष्णः शंक्वावश्च । तन्मांस-
गुणाः—दीपनं पाचनं पथ्यं हृद्यं बलपुष्टिकारश्च ।
वैद्यकम् ।

कर्णविद्रधिः । पुं । Ulceration of the
ear. कर्णक्षीतोगतस्कोटके । स द्विविधः दोष-
जागन्तुश्चेदेन । तेन तीक्ष्णनिर्गमवलीला दाह-
सनापा अरुच्यक्षावाच भवन्ति । सा.नि. । अपिच
“क्षताभिघातप्रभवस्तु विद्रधिः भवेत्तथा दोषकृतो-
ऽपरः पुनः । सरक्तपीतारुचमसनाक्षवं प्रतीदधु-
मायनदाहचोपवान् ॥” सु.उ.१०प. ।

कर्णविधिः । पुं । कर्णक्षेदनादी । तद्विधिः

वद्य — “स्निदयेत् कर्णदेशम् किञ्चिद्भुः पार्श्वभा-
यिनः । सूत्रैः स्नेहैरसैरुचैः शीत्ररश्मिं प्रपूरयेत् ।
कर्णं च पूरितं रवेत् शतं पञ्चशताच्च वा । सङ्घं
वापि मात्राणां शीत्रकण्डशिरोगदौ । सूत्राद्यैः पूर-
यद्भुषं भोजनात्प्राक् प्रशस्यते । तैलाद्यैः पूरणरूपेण
भास्करेऽसुपागते ॥” भा. ।

कर्णवेधनिका (नी) । स्त्री । करिकर्णवे-
धनाञ्जे । हारा । कर्णवेधनाञ्जे । यथा—“कर्ण-
पालोच्च बहुला बहुलायाश्च शस्यते । सूचित्रभाग-
सुषिरा चन्द्रकुला कर्णवेधनी ॥” अत्रि. ।

कर्णव्यधः । पुं । कर्णवेधने । काण्डवेधः ।
“स च रक्षाभूषणनिमित्तः, षष्ठे समी वा मासि
कर्णव्यः । अयश्च न अन्यकालाद्दृष्टं किन्तु संवत्स-
रादिभाद्रपदाद्यः षष्ठः मासः समी वा फाल्-
गुनसंखिनं वेध्यः ।” सु.सू.१६५. ।

कर्णशकुली । स्त्री । कर्णगोलके । कर्णमध्य-
वर्तिनि आकाशि । हे.च. ।

कर्णशूलम् । पुं, स्त्री । Ear ache. कर्ण-
क्षीतीगतरीगविशेषे । काण शूलन, काण काण-
डान । तत्र शीत्रमारुतः प्रतिशोभं विचरन् दारु-
चशूलमुत्पादयति । कुपितरक्तं कफेन पित्तेन वा
शेन केनचिदाहतं भवेत्, तन्नक्षत्रमपि प्रदर्शयति ।
भा.नि. । तदुक्तं—“समीरणः शीत्रगतीऽन्यथाचरः
समन्ततः शूलमतीव कर्णयोः । करीति दीपेषु
यथास्त्रमाहतः स कर्णशूलः कथितो दुराचरः ॥
सु.उ.२०५. । हनुशङ्कशिरोगीवं यस्य भिन्दन्नि-
वानिलः । कर्णयोः कुरुते शूलं कर्णशूलं तदुच्य-
ते ॥” सु.नि.१५. ।

कर्णशूली । त्रि । कर्णशूलयुक्ते ।

कर्णशेखरः । पुं । शालहृत्ते । रवा. ।

कर्णशोथः (क्तः) । पुं । कर्णक्षीतीगतरीग-
विशेषे । “कर्णशोथार्बुदार्शांसि जानीयादुक्तलक्ष-
णेः ।” भा.नि. । “तेषु रक्तपूतिकर्णलं वधिरत्वञ्च
वाधते ।” वा.उ.१७५. ।

कर्णसंस्त्रावः । पुं । The discharge of
pus from the ear. कर्णक्षीतीगतरीगविशि-
षे । काण्डगुण्णुं । तस्य निदानरूपाणि—“शिरौ-
ऽभिषातादधवा निमज्जती जले प्रपाकादधवापि

विद्रव्यः । कवेद्वि पृथं श्ववचोऽनिलाहतः स कर्ण-
संस्त्राव इति प्रकीर्तितः ॥” भा.नि. ।

कर्णसमीपः । पुं । शङ्खदेशे । रा.नि.व.१८. ।

कर्णसूटी । स्त्री । कीटविशेषे ।

कर्णस्फोटा । स्त्री । स्नानामख्यातलताशाम् ।
काण्डशिङ्गा, काण्डफाटे । मं काण्फोडी । गु-
णाः—कटुतिक्तहिमा विषघ्नी गृहभूतादिदीपघ्नी ।
रा.नि.व.३. । “कर्णस्फोटा तु कटुका घोषा चा-
ग्निप्रदीपनी । वातगुणोद्दरश्रीहृत्कर्णत्रयविषापहा ।
कफपित्तज्वरानाहकफशूलविनाशिनी । सा तु
पीता बुधैर्त्रेया चाञ्जने च प्रशक्तिका ॥” वै.निच. ।

कर्णस्त्रावः । पुं । कर्णसंस्त्रावे ।

कर्णाख्यः । पुं । श्वेतकिण्ट्याम् । वै.निच. ।

कर्णाञ्जलिः । पुं । कर्णशस्कुल्याम् ।

कर्णाटी । स्त्री । हंसपादीचुपे । रा.नि.व.५. ।

कर्णान्दुः (न्दूः) । स्त्री । कर्णपाल्याम् । काण
तडुका इति भाषा । हे.च. ।

कर्णाभरणकः । पुं । चारम्बधहृत्ते । वड़ गौ-
गलू । रा.नि.व.६. ।

कर्णारा । स्त्री । कर्णवेधन्याम् । त्रिका. ।

कर्णारिः । पुं । अर्जुनहृत्ते । नदीसर्ज्जहृत्ते ।
आजन् इति लोके । रा.नि.व.६. ।

कर्णार्बुदः (शुः) । पुं । कर्णक्षीतीगतरीगवि-
शेषे । “कर्णशोथार्बुदार्शांसि जानीयादुक्तलक्षणेः ।”
भा.नि. ।

कर्णिकः । पुं । गणिकारिकायाम् । पद्मकीषे ।
सन्निपातज्वरविशेषे । लक्षणं—“दीपत्रयेण जनि-
ता किल कर्णशूले तीव्रा ज्वरे भवति तु श्ववधुर्भ-
या च । कण्डयद्गो वधिरता श्वसन्नं प्रलापः प्रस्ने-
दमोहदहानि च कर्णिकाख्ये ।” भा.म.१५. ।

कर्णिका । स्त्री । दारुणपीडयां । वा.उ.३८
५. । महाग्निमत्त्वहृत्ते । वड़ आगुण्ड । रा.नि.
व.६. । वै.निच.१५.कासरोग.रुद्रपर्य्याम् । करि-
शुल्कायभागरूपाकुली । करमध्याकुली । हे.च. ।
क्रसुकादिच्छटाशे । वौटो । शै.कचिकं । पण्णो-
नाले । हे.च. । स्त्रीयोनौ कर्णिकाकारे मांसयन्त्रि-
रूपरीने । भा.म.४५.श्रीनिरी. । लक्षणं—“क-

‘र्षिणां कर्षिका योनी श्रेष्ठाश्चाम्नाश्च जायते ।’
भा.नि.। कठिन्वाम् । व्रतपत्राम् । सेतेति उ-
जाव । बीजमाहका । बीजकीषे । बीजकीषन्
कर्षिका । पञ्चजाकि वा फापन । हारा. । गु-
षाः—तिका कषाया मधुरा हिमा मुखवैशद्यकत्
लघुी दृष्यासकफपित्तघ्नी च । भा.पू.१भ. ।

कर्षिकाकारः (कः) । पुं । A sort of
cassia (Cassia fistula.) चूदस्त्रुषालुडवे ।
छोटि मोगान् गौह । मं लघुवाहवा । तं कि-
यके । गुषाः—तिक्तारसः कटुषः कफशूलघ्नः उ-
दरजनिमेहघ्नः व्रणघ्नः गुणघ्नश्च । रा.नि.व.६ ।
(Pterospermum acerifolium.) हुमी-
यस्त्रे । उगटे कम्पन । हिं कलिषार, कनिषार ।
तं रत्नवेदु, कौडगोगुषेदु, गोगुषेदु । गुषाः क
टुतिकः लघुः शोधनमुवरः रञ्जनः सुखदः शोष-
श्रेषरक्तप्रचक्रघ्नहरश्च । रा.नि.व.६ । खलपत्रे ।
र.मा. । उडुके । उडुषा । रजा. ।

कर्षिकाकारिका । स्त्री । हारिद्राहवे । वै.निघ.।

कर्षिकी (रुन्) । पुं । गजे । जटा. ।

कर्षिणः । चिं । विहङ्गकषे ।

कर्षिणी । स्त्री । Disease of the Ute-
rus or Polypus uteri. श्रेषजन्त्रीबीनि-
रीनविशेषे । यत्र योनी श्रेष्ठाश्चाम्ना कर्षिकाका-
रयन्मिर्जायते । भा म.४भ.योनिरी.चि.। “कर्षि-
णां कर्षिका योनी श्रेष्ठाश्चाम्ना प्रजायते ॥” सु.
उ.१८८. । “अकाले वाहमानाया गर्भेण पिष्ट
योऽनिलः । कर्षिका जनयेथोनी श्रेषरक्तेन सू-
र्चितः । रक्तमार्यविरोधिन्या सा तथा कर्षिणी
मया ॥” च. ।

कर्षी । पुं । चारम्बहवे । रा.नि.व.२३ । योया-
पा रंभासे । मर्षिकारिकायाम् । वै.निघ. । चि ।
प्रशसकषे । कर्षयुक्ते । [थर्षत्रि, ड्रुलो । च.टी.भ.।

कर्षीरथः । पुं । खन्वाहयाने । ढोपाना,

कर्षीवान् । पु । चारम्बहवे ।

कर्षेजपमन्त्रः । पु । विषनाशनमन्त्रविशेषे ।

“सो हर हर गौक्षीषयेताहस्रजजटापमन्त्रित-
ः छन्दोऽनुपूर्जनन्त्रकषाय विषसुपसंहर सुपसंहर
ः छन्दो हर हर नास्ति विषं, त्रास्ति विषं, नास्ति विषं ।

उच्छिरे उच्छिरे उच्छिरे । इति कर्षेजपमन्त्रे
वारं वारं तालुमुखं सिञ्चेत् शीतवारिणा वार-
वट्कम् ।” अचि.३खान.५६८. ।

कर्षेन्द्रियम् । स्त्री । श्ववेन्द्रिये । कर्ण ।
‘अत आकाशतन्मापनिर्मितम् ।’ सु.भा.१८. ।

कर्षीर्णम् (र्षी) । स्त्री, स्त्री । कर्षरीणि ।

कर्त्तनम् । स्त्री । छेदने । नि.नचिकं । तर्कटे ।
विका. ।

कर्त्तरी । स्त्री । कपाष्णाम् । कांतात्रि । श्वनु-
कर्त्तनीपयुक्ते शस्त्रे । कौंटी, कूर् अत्रुति । सु.
चि.१८. यथा च “आयुस्त्रिगर्भशल्यानां केशादी-
नाश्च कर्त्तने । विविधाकृतयो योन्वाः कर्त्तयः क-
र्त्तरीनिभाः ॥” अचि. ।

कर्त्तरीयम् । स्त्री । खानरविषान्तर्गतत्वक्हार-
निर्यासविषमेदे । सु.कल्प.२८. । [वृत्र ।

कर्त्तरीयुगम् । स्त्री । सिन्धुवारहवे । निम्बि-
कर्ईः । पुं । कर्ईने । श.र. ।

कर्ईटः । पुं । करहाटे । पडे । नि.टचिकं । ख-
याले । जलजट्टममाचे । [उ.च. ।

कर्ईनम् । स्त्री । कुबिश्दे । पेडेटेर डोक ।

कर्ईमम् । स्त्री । गम्भराजे । रा.नि.व.१२ । सु.
चि.२५८. । मंसे । श.चं. । तयोद्देशविषकान्दवि-
धान्यतमविषमेदे । प.सु.सु.कल्प.२८. । See कन्द-
विषं । वर्त्मकर्ईमाख्यनेत्ररीने । See वर्त्मकर्ईमः ।

कर्ईमः (कः) । पुं । पडे । कान्ता । गुषाः—
“कर्ईमी दाहपित्तार्त्तशोषघ्नः शीतलः सरः ।”
भा. । शालिधान्यविशेषे । भा.पू.१भ.शाकव. ।
See शालिः । पश्चिमीकर्ईने । “पुमर्षवा कर्ईम-
कष्टकार्यो ।” सु.चि.२५८. । राजिनसर्षविशे-
षे । सु.कल्प.४८. । See सर्षः । अत्रे । वै.निघ.।

कर्ईमविसर्पः । पुं । विसर्परीगमेदे । लक्ष-
यथा—“कफपित्ताम्बरसन्धी मिद्रा तन्द्रा शिरो-
रजा । अन्वावसादविषेपी प्रसिपारीचकक्षमा ।
शुष्कापिहानिर्भेदोऽस्यां पिपासीन्द्रियनीरवम् ॥
पानीपवेशनं क्षेपः शीतसाध विसर्पति । शोकेथी-
माशयं मृहमेकदंशं न पातिसक् । पीडवैरवकी-
र्षीतिपीतसोडितपाच्छुदे । शिग्धोऽपिती मेष-

आभी मखिनः शोफवान् गुहः । गभीरपाकः
प्राञ्जीया स्रष्टः क्षित्रीवदीर्यते । पक्षवच्छीर्षना-
स्य स्रष्टस्त्रायुशिरागणः । श्रवणन्वी च वीसर्पः
कर्ईमाख्यसुमन्नि तन् ॥” मा.नि. । [र. ।

कर्ईमाटकः । पुं । विष्ठादिनिषेपस्थाने । श्र.

कर्ईमी । स्त्री । सुइरहवे । मुक्तांरकुंजेत्र गांछ ।
रा.नि.व.१० । [नेता, गेकुड़ा । अम. ।

कर्पटः(कः) । पुं । लक्षके । लता इति लीके ।

कर्परः । पुं । खर्परे । चहटखखे । ज्वालातम-
कपाली । तथं काटिथोना । वा चि.१५. ।

“क्षभाकारमपुपपचनपाचं न्यूनं कर्पर इत्युच्यते ।”
तांश्रा वा ङाट्टु । वा.टी.ईमा. । कपोली । ि.का.
शर्करायां । उदुम्बरहवे । श.च. । मत्तकास्थनि
मांथारं धुनि । कटाहे । अरुमेदे । मिरचिकं

कर्पर्याशः । पुं । मत्तपालखखे । थोनाकूठी
श.र. । [चाक्रीट इति भाषा । भा.

कर्परालः । पुं । अचीटहवे, गिरिजपीलुहवे ।

कर्परिकातुत्यम् । स्त्री । खर्परे । थंश्र ।
वै.निष. । तुत्यविशंषे । तूँते । हे.च. ।

कर्परी । स्त्री । A collyrium extracted
from the Amomum anthorhiza. का-
शोहवतुत्ये, तुत्यान्नने । दांरुश्रिजोत्र काटथत्र
तूँतिश्रा ।

कर्परीतुत्यम् । स्त्री । खर्परे । कर्परिकातुत्ये,
रसके । तूँतिश्राविशेष । हिं खपरियाथीथा ।
“कर्परीतुत्यकं तुत्यादन्त्यं तद्रसकं अतं । ये गु-
याकुत्यके प्रोक्तास्ते गुषा रसके अताः ॥” वैद्यकं ।

कर्पांसः(कः) । पुं । खनामख्यातहवे । का-
पांस गांछ । हे.च. । मद.व.१ ।

कर्पांसफलम् । स्त्री । कार्पांसबीजे । कांवा-
मेत्र बीज । “कर्पांसफलमित्युक्तं कषायं मधुरं
गुह । वातश्लेसहरं रुच्यं विशेषेणास्थिवर्जितम् ॥”

कर्पांसी । स्त्री । कार्पांसहवे । मद.व.१ ।

कर्पूरः(कः) । पुं, स्त्री । (Cinamomum,
-camphora,) Camphor. खनामख्यातपण्ड-
इत्ये शभतथनिर्वासरूपे । कर्पूत्र । हिं कापुर ।
हिं कर्पूरु । स पक्वापकमेदाहिविधः । तथीरपकं

गुहवत्तरं भवति । स च पीतास-भीमसैन-सित-
कर-शङ्करावास-पांश्र पिष्ठा अदसार-हिसवालुक जू-
तिक-गुषार-हिस शीतल-पक्षिकाख्य इति बहु-
भेदाः । गुषाः - शीतलः तिक्तः खिग्धीषः कटुः
श्लेधरक्तपित्तघ्नः तृष्णादाहकण्ठदीपघ्नः । स तिक्तः
सुरभिः शीतः कर्पूरी लघुलैखनः । तृष्णायां सुख-
श्लेषे च वैरस्ये चापि पुञ्जितः ॥ सु.सू.४६.अ. ।
तत्र नूतनकर्पूरः खिग्धक्षिक्त उष्णालदाहप्रदः ।
पुरातनः दाहशीतघ्नः । धीतः स शुभदः, इति । स
पुनः शिरीमध्यतलजभेदेन त्रिविधः । तत्र शिरी-
जातः कर्पूरः सन्ध्याजगतः । मध्यजः पर्णजगतः ।
तलजः तलजगतः । तथा सन्ध्यागर्भस्थितः श्रेष्ठः ।
सन्ध्यावाह्यस्थितो मध्यमः । तथा शिरीजी भाखान्
विदर्शपुलकः । मध्यजः सामान्यपुलकः खच्छस्य ।
तलजः गौरवर्णः । यस्तन्मध्यजः स खच्छः शुभ-
ईषत् हरिद्राभय स्यात् । यो बाह्यजातः स सुहृदः
शुभदयः पुलकश्च जनयेत् । इति कर्पूरखचणम् ।
तदुक्तं पीतासी-भीमसैनक्षदनुसितकरः शङ्करावा-
ससंघः, पांश्रः पिष्ठाददसाररक्तदनु हिसयुता वा-
लुका नूतिका च । पश्चादस्यालुषारसदुपरि सञ्चिमः
शीतलः पक्षिकाख्या (पक्षिकाया) कर्पूरस्ति भेदा
गुषारसमहसा वैद्यहस्येन दृश्याः । इति कर्पूरभेदः ।
अपिच कर्पूरी नूतनक्षिक्तः खिग्धशोषालदाहदः ।
चिरस्थो दाहशोषघ्नः स धीतः शुभकल्परः । शिरी
मध्यं तलचेति कर्पूरन्निविधं अतम् । शिरसन्ध्या-
यसञ्जातं मध्यं पर्णदले तलं । भाखद्विदर्शपुलकं
शिरीजातनु मध्यमं । सामान्यपुलकं खच्छं तले
चूर्णंनु गौरकं । सन्ध्यागर्भस्थितं श्रेष्ठं सन्ध्यावाह्ये च
मध्यमम् । खच्छमीषत् हरिद्राभं शुभं तन्मध्यजं अ-
तम् । सुहृदं शुभकश्चच पुलकं बाह्यजं वदेत् । अपि
च खच्छं अङ्गारपचं लघुतरविशदं तीक्ष्णं तिक्तकं
षेत् । खाईं श्रेष्ठं सुहृदं बहुलपरिमसामोदसीरज्ज-
दायि । निःखेष्टं दार्ढ्यपचं शुभतरमिति षेत् राज-
योग्यं प्रशस्तम् । कर्पूरं चाखद्या षेत् बहुतरश्रमने
स्फीटदायि प्रथाय ॥ रा.नि.व.१२ । कर्पूरकन्दे ।
श्री । चार्ईहरिद्रायाम् । कौंटांश्रुद । म.च ।
कर्पूरतुलसी । स्त्री । कर्पूरमन्धितुलसीभेदे ।
कर्पू त्रयानी तूजगी । वै.निष. ।
कर्पूरतैलम् । स्त्री । कर्पूरकेहे । कर्पूटैल
तेन । गुषाः - कर्पूरत्वं वातरीगणलं श्लेष्मण-

रत्नं दन्तदारुकरत्नं पित्तहरत्नञ्च । रा.नि व.१५।
जीवेरे । वाग।

कर्पूरनालिका । स्त्री । पक्वान्नविशेषे । क-
पूरुनाली, नेत्रशोभा इति च ख्याता । यथा—
“घृताख्यया समितया कृत्वा खन्वपुटं ततः । खवङ्गी-
षण्यकर्पूरयुतया सितयान्वितं । पचेदाज्येन सिद्धेषा
श्रेया कर्पूरनालिका । संवापसदृशौ श्रेया गुणैः
कर्पूरनालिका ॥” भा. ।

कर्पूरमणिः । पुं । पाषाणभेदे । अशुभवि-
शेष । गुणाः—“मणिः कर्पूरकल्पितः कटुशीघ्रो
प्रणापहः । लघ्वीघवातदीपादीन् नाशयेत् ॥” रा.
नि.व.१२ ।

कर्पूररसः । पुं । रसविशेषेऽतिसाराधिकारे ।
“हिङ्गुलम् अङ्गिमञ्च सुसकेन्द्रयं तथा । जाती-
फलञ्च कर्पूरं सर्वं संमर्षं यवतः । जलेन वटिका
कार्या हिगुञ्जापरिमाणतः ॥” इत्यादि । भेष.अ.
तिसा.चि. । रसकर्पूरे । रसकशूर, तत्करणवि-
धिः—“शुद्धसूतसमं कुर्यात् प्रत्येकं जैरिकं सुधीः ।
पुष्टिकां खटिकां तद्वत् स्फटिकां सिन्धुजम्ब च ।
बन्धोक्तं चारुलवणं भास्करञ्चकमृत्तिका । सर्व्वाख्ये
तानि सञ्चूर्ण्य वाससा चापि शोधयेत् । एभिसूर्णै
र्युतं सूतं यावद्यामं विमर्दयेत् । तच्च चूर्णं समुत्तम
स्थालीमध्ये परिवर्षयेत् । तस्याः स्थाल्या मुखे स्था-
लीमपरं धारयेत्सामान् । सर्वस्वं कुट्टितच्छदा मुद्र-
येदनयोर्मुखं । संशोष्य मुद्रयेद्भूयो भूयः संशोष्य
मुद्रयेत् । सन्धुग्विशेष्य मुद्रां तां स्थालीं पुनरा
विधारयेत् । अग्निं निरन्तरं दद्यात् यावद्दिनचतु
ष्टयं । अङ्गारोपरि तदयत्नं रञ्जयेन्नादङ्गनिर्मलं । श-
नैर्हृष्टयेद्यत्नसूर्ध्वस्थालीगतं रसं । कर्पूरवस्तुविमलं
गृहीयाद्गुणवत्परम् । तदेव कुसुमचन्दनकसूरीकु-
जुमीरुक्तं । खादन्हरति फिरकं व्याधिं सीपद्रवं स-
पदि । विन्दति वज्रदीर्घं पुष्टिं वीर्यं बलं विपुलं ।
रमयति रमणीयतक्तं रसकर्पूरसैवकः सततम् ॥”
भा. । गिरिमाटी, बिणुक, झुगथडि, फट्किरि,
गैकवणवण, उहेमाटी, थारिणवण, राडाभाटी
ः अत्रोक्तं चूर्णं एक एक भाग, एक भाग पा-
त्रार.महिष्ठ १ अश्व माडिग्रा शानीमध्या
पाक करिदेव ।

कर्पूरहरिद्रा । स्त्री । संलग्नश्वातद्रव्ये । आ-

म आना । हिं कर्पूरहलदी । तं कर्पूरहरिद्रमर्-
वसुविशेष । गुणाः—शीतला वातला मधुरा पि-
तघ्नी तिक्ता सर्वकण्डूघ्नी च । भा.पू.१म. ।

कर्पूरा । स्त्री । तरुणा ।
कर्पूरादितैलम् । स्त्री । योनिरोगे हितम् ।
पाठः—“कर्पूरभस्मातकमञ्जूरचूर्णं चारो यवानाञ्च
मनःशिला च । तैलं विपक्वं हरितालमिश्रं रोमाञ्च
निर्मूलयति खलीन” । कर्पूरादिभिः कल्कः । सिद्धे
हरितालचूर्णं पादिकं प्रवेद्यम् । त्रिनटेलन १ म.
कक—कपूर,तेजनात्र सूटी, शञ्जूर, यवकांर
एवंग्रनछान अत्रोत्तक ४ तो. जल ४ म.।
पाक सिद्ध इहेले हरिताल चूर्ण एक पोत्रो
वा २० तोला अक्षेप दिवे ।

कर्पूराश्मा । पुं । उपरन्नविशेषे । हिं कर्पूर-
चीनिया । स्फटिके । वै.निघ. ।

कर्बु । पुं । मूषिके ।

कर्बुरः । पुं, स्त्री । पुष्पकेवी । पूं डिहेकु । रा.
नि.व.१४ । खर्बे । धुलूरहवे । व्याघ्र । मे.रचिर्ब ।

कर्बुरी । स्त्री । श्याख्या । व्याघ्र । मे.रचिर्ब ।
हिङ्गुपत्राम् । जटा ।

कर्बुदारः (कः) । पुं । नीलफ्लियटाम् । श-
च. । श्वेतकाञ्चने । प.सु., च.पू.४अ. । गुणाः—
शाहिलं रक्तपिप्पे हितत्वं । राज्ञ. श्वेतसु काचनी
यादी तुवरी मधुरः स्मृतः । कथ्यो कथः श्वसकास-
पित्तरक्तविकारहा । चतप्रदरसुग्रीतो गुणाश्चान्ये
तु रक्तवत् ॥” वै.निघ. । च.। (कः, श्वेथान्तकहवे ।
टालतागोहि । सु.म.४३अ. ।

कर्बुरम् । स्त्री, पुं । खर्बे । च.च. । हरिताली ।
अम. । (ः) धुलूरहवे । गन्धशय्या । प.सु. । आं-
महरिद्रायां । कौठा इल्लु । वै.निघ. । जली । मे.।

कर्बु(बू)रः (कः) । पुं । (Curcuma Zer-
umbet Rox.) गन्धशय्या । अम.। आमहरिद्र-
यां । हिं कञ्जीहलदी । अ.टी.अ.अ.र. । नदीनि-
यावधान्ये । रा.नि व.१६ ।

कर्बुरफलः । पुं । साङ्गहलहवे । रा.नि.व.६ ।

कर्बुरा । स्त्री । सविषजलायुक्तमिदं । सु.पू.१२
अ. । See जलायुका । पाटलाहवे । वन्धुव्यां ।
वावृहेजुग्री । मे.रचिर्ब ।

कर्णूरम् । स्त्री । खर्च । इरिताली । चिका ।

कर्णम् । स्त्री । यत् कुर्वन्ति, तत्कर्णम् । सु.सू.४१
अ. । तत्र त्रिविधं पूर्वकर्णं प्रधानकर्णं पश्चात्कर्णं
चेति । सु.सू.५५. । [काष्ठतुष्यं ।

कर्णकारी । स्त्री । मूर्खायां । वै.निघ. । विम्बि-
कर्णजः । पुं । वटवृक्षे । जटा. ।

कर्णपुरुषः । पुं । जीवे, “यच्चिन् विक्रित्वा
वर्तते स एव कर्णपुरुषश्चिक्रित्वाधिष्ठतः ।” सु.
शा.१५. ।

कर्णफलम् । स्त्री । कर्णरत्नफल । रत्ना. । क-
र्णविपाके । नि.सचतुष्यं । सुखे । दुःखे । चिका. ।

कर्णमूलम् । स्त्री । कुशे । कुश. । श.च. । श-
रटये ।

कर्णरङ्गः । पुं । (Averrhoa arambola.)
खनामस्थानवृक्षे । काशनाशकं गांछ. । मं कर्म
राशे भाङ्ग । फलगुणाः — अम्लत्वम् उष्णत्वं वातहरत्वं
पित्तजनकत्वं । पक्वस्य मधुराम्लत्वं बलवृद्धि-
करत्वञ्च । रा.नि.व.११ । कटुपाकित्वं अस्त्रपित्त-
कारित्वं तीक्ष्णत्वञ्च । राज.३५. । “कर्मारस्य फल-
श्चामं यावन्नक्तं वातनाशनं । उष्णं पित्तकरञ्चैव त-
त्पक्वं मधुरं मत्तं । अम्लञ्च बलपुष्टीनां रुचिञ्चैव तु
वर्द्धकम् ॥” वै.निघ. । “कर्णरङ्गं हिमं याहि
स्नाद्यन्नं कफवातहृत् ॥” भा. ।

कर्णरी । स्त्री । The manna of the
bamboo. वंशलीचनयाम् । वै.निघ. ।

कर्णविपाकः । पुं । पूर्वजन्मकृतप्रभासुभ-
कलभूते रोगादी ।

कर्णारः । पुं । वंशे । कर्णरङ्गे । रा.नि.व.७।११ ।

कर्णारकः । पुं । कर्णरङ्गवृक्षे । वै.निघ. ।

कर्णार्हः । पुं । मनुष्ये ।

कर्णारिकः । पुं । शालीवृक्षे ।

कर्णेन्द्रियम् । स्त्री । कर्णसाधनेन्द्रिये पायादि-
पञ्चके अस्त्रे समके च ।

कर्वः । पुं । मूषके । कामे । उषा. ।

कर्वरः । पुं । व्याघ्रे । नि. ।

कर्वरी । स्त्री । विद्रुपव्याम् ।

कार्श्यः । पुं । कर्चूरः । आत्र आदी । हिं कर्चूर ।
रा.नि.व.६ ।

कर्षः । पुं । जीवधमन्वचादी नामधीमाने । स च
षोडशसाध्यात्मकः । १६० र. । च. । तोलकद्वयान्-
कपरिमाणादिमाने । “कीलद्वयानु कर्षः स्यात् ।”
प.प्र.१ख. । दशसाध्यात्मककालिङ्गमाने । “कर्षः
स्याद्दशसाध्यात्मकः ।” शार्ङ्ग.पू.१भ. । शुश्रुतसु पञ्च-
रत्निकसाध्यात्मका १६साध्यात्मकं कर्षं कथयति ।
धरण्यद्वयान्कत्रीद्यादिमाने ८०र. । विभीतकवृक्षे ।
श.र. । स्त्री । सुवर्णे ।

कर्षकः । पुं । अयस्मान्मनसौ ।

कर्षणम् । स्त्री । कशीकरणे । छे. च. ।

कर्षणिः । स्त्री । अतसीवृक्षे । शनिना गांछ. ।
उषा. । [श्वेतवचायां । वै.निघ. ।

कर्षणी । स्त्री । चीरिणीचूपे । रा.नि.व.५ ।

कर्षणीया । स्त्री । काशहृत्षवीजे । वै.निघ. ।

कर्षफलः । पुं । विभीतकवृक्षे । वटशृङ्गा वृक्ष. ।
रा.नि.व.११ । भा.पू.१भ. । भङ्गातकवृक्षे । वै.निघ. ।

कर्षफला । स्त्री । आमलकवृक्षे । आश्रमा
गांछ. । रत्ना. ।

कर्षाईम् । स्त्री । तोलकपरिमाणे । प.प्र.१ख. ।

कर्षिका । स्त्री । काशवीजे । वै.निघ. ।

कर्षिणी । स्त्री । चीरिणीचूपे । श्रीरुद्रे गांछ. ।
रा.नि.व.५ । वै.निघ. । [दिकं ।

कर्षुः । पुं । करीषाप्रो । जीविकायाम् । नि.घ-

कर्षुः । स्त्री । अभ्यन्तरप्रश्नके सङ्कीर्णमुखे स्वात-
विशेषे । च.सू.१४अ. । करीषाप्रो । वै.निघ. ।

कर्षुस्वेदः । स्त्री । स्वेदविशेषे । लक्ष्यं यथा—“खान-
येच्छयनस्याधः कर्षुं स्थानविभागवित् । दीर्घैर-
धूमिरङ्गादेः तां कर्षुं पूरयेत्ततः । तस्मान्मुपरि श्रव्या-
यां स्वप्नं खिद्यति ना सुखम् ॥” च.सू.१४अ. ।

कर्षः । पुं । शालवृक्षे । शानगांछ. । रा.नि.व.८।
स्त्री । शुक्रे, रेतसि । नि.सचिकं । बदरीमुखे ।
वै.निघ.२भ.संघट्टची.चि.व्योषादिचूर्णे । चि । च-
जीर्णे । नि. ।

कर्षकः । पुं । शुक्रेणकः । वै.च. । वैतवृक्षवृक्षे ।

कलकण्ठः । पुं । इति । पारावते । कीकिले ।
 मे.ठवगुणं । शकपत्तिचि । टेषां पीथी । प.सु.।
कलकफलः । पुं । दाडिमवृक्षे । [चगुणं ।
कलकलः । पुं । सर्भनिर्वासि । धूने । मे.ल-
कलघण्टिका । स्त्री । लघुशरिवायाम् ।
 श्यामा लता । भा.पु.१भ. । See अनन्ता ।
कलघोषः । पुं । कीकिले । श.र. ।
कलङ्कः । पुं । लीहमले । क्रीडे । अपवादे ।
 मे.कविकं । मध्यमेदे । वै.निघ. ।
कलङ्कपः । पुं । सिंहे । श.मा. ।
कलङ्गी । त्रि । लीहमलयुक्ते ।
कलजः । पुं । कुकुटे । वै.निघ. ।
कलजातः । पुं । कलमशाली । कल्पां धान ।
कलञ्जः । पुं । ताम्बूटे । मोक्षो ताम्राक,
 र्ध्वान ताम्राक । हिं ताम्राक, सुरती । धूमपशी-
 धूमपानगुणाः—“कलञ्जसंवेदनधूमपानात् स्याद्
 न्युत्तिमुंखरोगहानिः । कफघ्ननामज्वरहानिलक्ष
 गान्धर्वविद्याप्रबन्धैकसंज्ञम् ॥ इति विश्वसिद्धान्त-
 सारावली । संख्याविशेषे यथा—“सञ्जाली प्रीच्यते
 गुञ्जा सा तिक्तीरूपकं भवेत् । रूपवैदर्शभिः प्रीक्ताः
 कलञ्जी नाम नामतः ।” युक्तिकल्पद्रुम. । वैजल-
 सायाम् । विषास्त्रहृतमृगपक्षिणीः । त्रिका. ।
कलञ्जम् । स्त्री । शीथी । रा.नि.व.१८ । भा-
 र्यायाम् । मे.रचिकं । भगे । त्रिका. । [१२ ।
कलधूतम् । स्त्री । रौप्ये । क्रपा । रा.नि.व
कलधौतम् । स्त्री । रजते । क्रपा । खर्षे ।
 मोगा । रा.नि.व.१२ । [मे.नचतुष्कं ।
कलध्वनिः । पुं । मयूरे । पारावते । कीकिले ।
कलानः । पुं । वेतसे । वेवङ्गाह । रा.नि.व.८ ।
 स्त्री । एकमासिकगर्भे । गर्भवेदने । इला. ।
कलानादः । पुं । कलहंसे । वै.निघ. ।
कलान्धुः । पुं । चीलीशके । रा.नि.व.७ ।
कलभः । पुं । पञ्चवर्षपर्यन्तकरिशावके । उ-
 द्रे । इलां । धुनूरवृक्षे । रा.नि.व.१० ।
कलभवल्लभाः । पुं । पीपुडवृक्षे । रा.नि.व.११ ।

कलभवल्लभा । स्त्री । पिक्ता । रा.नि.व.११ ।
कलभी । स्त्री । चञ्चुपे । रा.नि.व.४ ।
कलमः (शालिः) । पुं । शालिधान्यविशेषं ।
 त्रै.७त्रा धान । रा.नि.व.१६ । मगधादिषु प्रसि-
 द्धे धान्यविशेषे । कल्पां धान । स एव महातम्बु-
 ल इति काश्मीरदेशे ख्यातः । “कलमः कालवि-
 ख्यातः जायते स इहदने । काश्मीरदेश एवीक्ती
 महातम्बुल एव च ॥” भा. । गुणाः—अयं महती
 हीनगुणः स्वादुपाकरसत्तादियुक्तश्च । वा.सू.६च.
 हिमाद्रि.धान्यवर्गे । पित्तश्लेष्मकरः शष्पः मधुरश्च ।
 रा.नि.व.१६ । कल्मीऽसृक्चिदीपन्नचञ्चुश्च क-
 षायवान् । राज.१प. ।
कलमा । स्त्री । शालिधान्ये । सा च श्लेष्मपित्त-
 ह्ना । अन्या च लघुः पथ्या वातश्लेष्मवर्द्धिनी च ।
 अचि.१६च. । [रा.नि.व.१६ ।
कलमोत्तमः (मा) । पुं, स्त्री । सुगन्धशाली ।
कलम्बः (कः) । पुं । कदम्बवृक्षे । विचः । शा-
 कनाडिकायाम् । अम. । शरी । मे.रचिकं । सर्षपे ।
 धाराकदम्बे । केनिकदम् । रा.नि.व.८ ।
कलम्बशालिः । पुं । शालिधान्यविशेषे । क-
 ल्पां धान । [वै.निघ. ।
कलम्बिकः । पुं । पक्षिविशेषे । ८८क पक्षी ।
कलम्बिका । स्त्री । कलम्बीशके । कल्मी-
 शाक । श.र. । वीवापशाद्यायाम् । इ.च. ।
कलम्बिकी । स्त्री । पक्षिणीमेदे ।
कलम्बी । स्त्री । *Convolvulus repens*.
 खनामख्यातजलजशाकविशेषे । कल्मीशाक । हिं
 करं वु । ते तीमेवचक्षिद्यु । प.सु. । गुणाः—
 सान्यदुग्धयुक्तश्लेष्मकरत्वं मधुरत्वं कषायत्वं गुहतर-
 त्वञ्च । राज.१प. । “कलम्बी सान्यदा प्रीक्ता म-
 धुरा युक्तकारिणी ॥” भा. । उपोदक्याम् । पूं-
 शाक । रा.नि.व.७ । [र. । See कलम्बी ।
कलम्बुः (म्बू) । पुं, स्त्री । कलम्बीशके । श.
कलम्बुका । स्त्री । जलजशाकविशेषे । कल्मी-
 शाक । मेघ.एलचि.म्बुकादिगुड़ी । [हाग. ।
कलम्बुटम् । स्त्री । हैयकवीने । नवनीते ।
कलयञ्जः । पुं । सर्जरसे । धूने । वै.निघ. ।

कालरवः । पुं । गृहपारावते । अम. कीकिले ।
रा.नि.व.१६ । वनकपीते । वै.निघ. ।

काललः । पुं । जरायी । अम. ।

काललजः । पुं । राक्षि । भूना । रा.नि.व.१२ ।

काललजीह्वः । पुं । शालह्वे । रा.नि.व.६ ।

। पुं । चटकपक्षिणि । अम.रत्ना.६ ।
कलिङ्गकह्वे । पारावते । यामचटके । मी.कचतु-
ष्कं । कश्चटके । सु.सु.४६अ. ।

कालशः (सः) । पुं । द्रोणपरिमाणे । ७२८मूत्रा
घटे । प.प्र.१ख. । [निशा] । रत्ना. ।

कालशिः (शी) । स्त्री । इन्निपर्णाम् । ङाकु-

कालसिः (सी) । स्त्री । Hemionitis cor-
difolia, इन्निपर्णाम् । ङाकुनिशा । प.सु. रा.
नि.व.४सु.सु.२८अ.सि.यो.च.द.ज्व.चि.किरातादी.
यन्त्र.चि.बलायघृते । वा.चि.१अ. । “कालस्य
ज्ञकलसी ।” [सुरसादिव. ।

कालहः । पुं । मुख्याम् । हिं मुखीरो । वा.सु.

कालहंसः । पुं । राजहंसे । कादम्बे । वानि-
हंसा । रत्ना. । “पचैराधूसरैरहंसाः कलहंसा इति
जुताः ।” इला. । पीतवर्णहंसे । जलकुकुटे ।
वै.निघ. ।

कालहंसकम् । क्ली । अरोचकाधिकारे कवल-
मात्रम् । अस्य कवले घृते मुखवैशद्यं रुचिश्च भव-
ति । च.द.अरो.चि. । “अटादशशिशुपलानि दश-
मरिचानि विंशतिश्च पिप्पल्यः । आर्द्रकपलं गुड-
पलं प्रस्यत्रयमारचालस्य । विडलवणसहितमेतत्
खजाहृतं सुरभिगन्धार्थं । व्यञ्जनसङ्घसघाति त्रैयं
त्रैघ्नं मुखशुद्धिणम् ।” रस.र. ।

कालहनाशनः । पुं । कुटजह्वे । पूतीकरञ्जे
नाटे । श.मा. । [पांथी] । रा.नि.व.१६ ।

कालहप्रिया । स्त्री । शारिकायां । शानिक

कलहाकुला । स्त्री । शारिकायाम् । वै.निघ. ।

कला । स्त्री । त्रिशलाशालके कालपरिमाणे ।
सु.सु.६अ. । स्त्रीरजसि Cellular tissue and
fascia of the body. शरीरप्रत्यङ्गविशेषे ।
दाः सप्त — नांसधरा (शिरावायादिव्याने), रक्त-
धरा (नांसानःशिराः यज्ञस्त्रीहानी च), मीदीधरा

(सूक्ष्माख्यपरिसररक्तपिच्छिलपदार्थे), श्लेष्मधरा (श-
न्विस्थानेषु श्लेष्मवत्पिच्छिलपदार्थेषु), पुरीषधरा
(या पक्वाशयस्याहारजन्यमलरक्षिणी, पित्तधरा
(यत्र भुक्तद्रव्याणि चामाश्रयात्पक्वाशयं प्राप्य ति-
ष्ठति), शुकधरा (सर्व्यकायव्यापिनी) । सु.शा.५अ. ।
कलास्वरूपं — “जायुभिश्च प्रतिष्कन्नान् सन्तताश्च ज-
रायुना । श्लेष्मणा वेष्टिताश्चापि कलाभागान्स्त्, तान्
विदुः । धालाशयान्तरे धातीयः क्लेदस्त्वधितिष्ठ-
ति । देहीधराभापिपक्व सा कलित्यभिधीयते ॥”
भा.म.१भ. । बाजिनो जज्ञापार्श्वभागे । ज.द.२अ.
मनःशिलायाम् । चन्द्रबीडशशि । इहो । त्रिका. ।
अंशे । मी.खडिकं ।

कलाकुलम् । क्ली । विषे । रा.नि.व.६ ।

कलाकुरः । पुं । The bird Ardea Sibi-
rica. सारसपक्षिणि । त्रिका. । [२७अ. ।

कलाकुलिः । पुं । शालिधान्यविशेषे । च.सु.

कलाचिका (ची) । स्त्री । प्रकोष्ठे । कफो-
घोरधी मथिवन्मपथ्यन्ते । हे.च. । अश्वस्य जातुनी-
ऽयिने भागे । ज.द.२अ. ।

कलाजाजी । स्त्री । कारव्याम् । कृष्णजीरके ।
कानशीट्टे । हिं कलौंजी मंगरैला ।

कलाटकः । पुं । गरुडशाली । रा.नि.व.१६ ।

कलाटीनः । पुं । The white water-
wagtail. खञ्जनपक्षिणि । हारा. ।

कलादः । पुं । स्वर्णकारे । त्रिका. ।

कलाधिकः । पुं । कुकुटे ।

कालानुनादी । पुं । कलविद्धे । चटके । अ-
तके । अमरे । मी.नषट्कं ।

कलापः । पुं । मयूरपुच्छे । इला. । संहती ।
काश्याम् । मी.पत्रिकं । क्ली । पशवीजे । वंशवीजे ।
वै.निघ. ।

कलापकः । पुं । करिकण्ठवन्ने । हे.च. ।

कलापिन् (पी) । पुं । मयूर । इला. । की-
किले । मचह्वे । पांङ्गु षांइ । मी.नचतुष्कं ।

कलापिनी । स्त्री । नागरमुलायाम् । नागैर-
भूता । रा.नि.व.६ । रात्री ।

कलामकः । पुं । कलमधानी । हे.च. ।

कलायः । पुं । (Pisum sativum.) Name of various leguminous seeds. मटर इति ख्याति शिखीधान्ते । र.मा. । माषकापरना- मधये शिखीधान्यविशेषे । वैट्टिला मटर, तेउडा मटर । हि केराव । तें पेड्डुर्ल्व । स द्विविधः— त्रिपुत्रो वर्त्तुलख । गुणाः— अतिवातलः । वा.सू. शिखीधान्यव । पित्तदाहकफघ्नः शीतः कषायः कश्चिपुटिप्रदः आमदीषकरश्च । रा.नि.व.१६ ।

कलायकः । पुं । कलमशाली । कलग धान । रा.नि.व.१६ । गुणाः— “कश्चित्कषाया मधुराः प्रदिष्टा रक्तप्रशान्तिं जनयन्ति बल्याः । किञ्चित् सवातं विनिघ्नन्ति पित्तं कलायका मुद्गसमानक- पाः ।” अचि.१५५. । [दूर्वायां] वै.निघ. ।

कलायका । स्त्री । मन्वाद्यां । शिश्नः । गण्ड- **कलायखञ्जः** (खण्डः) । पुं । वायुरीगभेदे । खलणम्— “कल्पते गमनारम्भे खञ्जनिव च ल- द्यते । कलायखञ्जं तं विद्यान्मुक्तसन्धिप्रबन्ध नम् ॥” सु.नि.१५. । “क्रमः कलायखञ्जस्य खञ्जपङ्क्तिरिव शृतः । विशेषात्वेहेनं कर्म कार्यमत्र विचक्षणैः ॥”

कलायशाकम् । स्त्री । शाकविशेषे । हिं के- राउशाक । गुणाः— “कलायशाकं भेदि स्यान्नष्ट तिलं त्रिदीपजित्” । भा.पू.१भ.शाकव. । “कला यशाकं पित्तघ्नं कफघ्नं वातलं गुरु । कषायानुर- सञ्चैव विपाके मधुरश्च तत् ॥” सु.सू.४६५. ।

कलायसूपः । पुं । कलायकृतयूषे । गुणाः— “कलायसूपः कथितो लघु षाही सुशीतलः । रु- च्यो मधुः पाककाले खादखगदपित्तनुत् । अरो- चकहरषाही कफनाशकरो मतः ॥ वै.निघ. ।

कलाया । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । चेतदूर्वायाम् । वेउडूर्वा । रा.नि.व.८ । कृष्णचणके । काल ह्योना । प.सु. । [व.१० ।

कलावहा । स्त्री । खर्षकेतकीवृक्षे । रा.नि.

कलालापः । पुं । धमरे । रा.नि.व.६ ।

कलाविकः । पुं । कुबुटे । त्रिका. ।

कलाविकलः । पुं । चटके । श.र. ।

कलिकः । पुं । विभीतकवृक्षे । भा.म.१भ.भेद. चि. । स्त्री । कलिकायाम् । मी.खर्विकं । चेतपुष्- रके । भङ्गातकवृक्षे । वै.निघ. ।

कलिकः । पुं । क्रीचपक्षिषि । कौंचवर्कं । वंशधान्यभेदे । वै.निघ. धान ।

कलिका । स्त्री । वृषिकाल्या । विहातिगाहा । रा.नि.व.६ । शरपुङ्गायाम् । पुष्पकीरके । कृष्ण- नीलिकायाम् । वै.निघ. । पुष्पविशेषे । कलके फूल ।

कलिकारः । पुं । धूष्याटपक्षिषि । फिण्डे । पीतमलकपक्षिषि । करञ्जवृक्षे । मी. । जलपिप्प- ल्याम् । वै.निघ. । [ञ्जं] नाटीकरञ्ज । अम. ।

कलिकारकः । पुं । पूतिकरञ्ज । लटाकर- **कलिकारिका** । स्त्री । लाङ्गलीवृक्षे । विश- नाश्रमिया । वै.निघ. ।

कलिकोत्तमः । स्त्री, पुं । लवङ्गे । गन्धशाली ।

कलिङ्ग(क)म् । स्त्री । इन्द्रयवे । च.द.पि.ज्व. कलिङ्गादि. । “कलिङ्गं कटफलं मुखं पाठाश्लि- क्तकरोहिणी ।” च.द.ज्वराति.चि.श.र. । “दाङ्- पाठाकलिङ्गकम् ॥”

कलिङ्गः (कः) । पुं । मूचवृक्षे । पांऊड़ गाह । कुटजवृक्षे । कूड़ुटि गाह । शिरीषवृक्षे । रा.नि. व.६ । इन्द्रयवे । रत्ना.६ । र.सा.सं. सि.यो.राचि- ज्वरे । कलिङ्गकलामलकी । सि.यो.पिप्पल्यादि- घृते । पूतिकरञ्ज । पक्षिविशेषे । फिण्डे । मी. ग- विकं । वा.चि.१५. । तरन्बुजे । तत्रगुञ्ज । गुणाः— मधुरः शीतलो हृद्यो बल्यः पित्तदाहघ्नः सन्- पंथः वीर्यकरश्च । रा.नि.व.७ । चातकपक्षिषि । इला. । विभीतके वृक्षे । त्रिका. ।

कलिङ्गजः । पुं । इन्द्रयवे । वै.निघ. ।

कलिङ्गद्रुः । पुं । कुटजवृक्षे । भा.म.१भ.काष्ठ. चि. । “कलिङ्गद्रुफलं रजः ।”

कलिङ्गयवः । पुं । इन्द्रयवे । च.द. । सि.यो. खवणोत्तमायचूर्णे ।

कलिङ्गवीजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा.नि.व.६ ।

कलिङ्गशुण्ठी । स्त्री । तद्देशज-शुण्ठीविशेषे । गुणाः— तिक्ता बलकरी अपिदीपनी अजीर्णहरी नासकातिसारघ्नी । सा यवचारयुक्ता गर्भिण्या वानिं हरेत् । अचि. । [विहतायां] श.प. ।

कलिङ्गा । स्त्री । कर्कटयुक्त्याम् । र.मा. । चेत- **कलिङ्गाद्रिकाषायः** । पुं । “कलिङ्गाः च-

ःटीलस पत्रं कटुकरीडिणी” इत्येतद्व्युत्पन्नकथायै ।
स च सनतादीनां श्रमनः । वा. वि. १७. । कथा-
योऽयं पितृश्रवणः । च. द. पितृश्र. वि. ।

कलिङ्गायुगुडिका । स्त्री । ज्वरातिशारे ।

पाठः—“कलिङ्गविल्ल(निम्ब)जम्बूवकपित्तं सर-
साञ्जनं । खर्वा इरिद्रे क्रीवेरं कटुकं युक्तना-
सिका । खीर्षं मीश्वरसं शङ्खं धातकी वटयुक्तं ।
पिप्पला तच्छुलतीयेन वटकानचसम्भितान् । छाया-
शुष्कान् पिवेत्...॥” इन्द्रयवादीनां प्रत्येकं समभागं
गृहीत्वा तच्छुलोदकेन विमर्ष्य वटौ काव्यां छायायां
श्रीषणीया च । युक्तनासिका श्लेष्णाकल्कः । च.
द. भैष. । चर्षकवेति केचित् । “जलमद्युषं दत्त्वा
पक्षं कश्चित्तच्छुलात् । भावयित्वा ततो शार्खं त-
च्छुलोदककर्षयि ॥” प. प्र. २५. । [द्रव्यक. वि. ।

कलिङ्गः । पुं । कुलिङ्गने । वै. निघ. २ भ. जि.

कलितरुः । पुं । विभीतकवृक्षे । वै. निघ. खर-
भेदवि. ।

कलिद्रुः (मः) । पुं । सरलदेवदारी । भङ्गा-
तकवृक्षे विभीतकवृक्षे । रा. नि. व. ११, भा. म. १ भ.
कण्डकुल. ज्व. वि. । “किरातकटुकाकषाः कुटजक-
ण्डकारीशटीकलिद्रुक्लिमाभयाः ।”

कलिन्दः । पुं । मूयं । विभीतकवृक्षे । रा. नि.
व. २३ । भेलकवृक्षे । सरलदेवदारी । वै. निघ. ।

कलिन्दकः । पुं । कर्कारी । तरन्मुजे । वै. निघ. ।

कलिप्रदः । पुं । मद्यशालायाम् । वै. निघ. ।

कलिप्रियः । पुं । वानरे । श. र. ।

कलिफलम् । स्त्री । विभीतकफले । च. द. ।

कलिमः । पुं । शिरीषवृक्षे । वै. निघ. ।

कलिमारः (कः) । पुं । पूतिकरश्च । कण्ड-
कवति करश्च । च. टी. र. ।

कलिमालः, (ल्यः) कः । पुं । पूतिकरश्च ।
नाटाकरश्च । रा. नि. व. ८ । [पू. १ भ. ।

कलियुगालयः । पुं । विभीतकवृक्षे । भा.

कलियुगावासः । पुं । विभीतकतरी । भा. ।

कलिहृद्यः । पुं । विभीतकवृक्षे । इ. च. ।

कलिहारी । स्त्री । काङ्गल्याम् । त्रिवलीश्रु-

निश्र । हिं करिहारी । भा. पू. १ भ. । वै. निघ. वा.
व्या. महाविषयभर्तृषु ।

कली । स्त्री । कलिकायाम् । च. टी. भ. ।

कलुः । पुं । गरुडशाली । पञ्चिवाङ्ग क्षाञ्ज ।
रा. नि. व. १६ ।

कलुषः (षा) । पुं, स्त्री । मद्भिषे । रा. नि. व. १८ ।
मच्छलिसर्पे । सु. कल्प. ४ च. । See सर्पः ।

कलुषमञ्जरी । स्त्री । जङ्गिन्याम् । वै. निघ. ।

कलेवरम् । स्त्री । शरीरे । रा. नि. व. १८ ।

कलोद्भवः । पुं । कलमशाली । कलया धान ।
रा. नि. व. १६ ।

कल्कः (ल्कम्) । पुं, स्त्री । रसपिष्टद्रव्यपिष्टे ।
ऊटल वाटा । ज्वरा । यथिच्छं रसपिष्टानां तत्कथं
परिकीर्तितम् । च । मध्नादिपेषितद्रव्ये । “कल्की
मध्नादिपेषितैः ।” रा. नि. व. २० । तस्य भाषा कर्ष-

मिता । तत्र मधुघृततैलभाषा द्विगुणा, सितागुडं
समं, द्रवाक्ष चतुर्गुणाः याव्याः । प. प्र. १ ख. । घृत-
तैलादिशेषे । नि. कविकं । घृततैलादिपाके हृषदि
पेषिते दीयद्रव्ये । “द्रव्यमात्रं शिलापिष्टं गुणं वा
जलमिश्रितं । तदेव सुरभिः पूर्वैः कल्क इत्यभि-
धीयते ॥” प. प्र. १ ख. । द्रव्यमात्रं शिलापिष्टं गुणं वा
रुजलभवेत् । प्रविष्य गालवेवस्त्रे तन्भाषकर्वसम्भि-
तम् ॥ भा. । “यः पिच्छशार्द्रपिष्टानां स कल्क इति
कीर्तितः । हृषवैद्यवचः साचात्कल्की हृषदि पेषि-
तः ॥ भाषा पितृमिता तत्र द्विगुणं भाषिका-
दिकम् । सितां गुडं समं दद्याद्द्रवा देयास्तुर्गुणाः ॥”
इति कल्कविधिः । कर्षयति । श. र. । गुणव्यागम-
गम्यद्रव्ये । शिलाश्रम । रा. नि. व. ११ । See सि-
ङ्गकः । विद्यायां । किट्टे । नि. कविकं । करिदली ।
वै. निघ. ।

कल्कफलः । पुं । दाडिमवृक्षे । रा. नि. व. ११ ।

कल्करीधः । पुं । पट्टिकारीधे । रा. नि. व. ६ ।

कल्किहृद्यः (धर्ष्यहृद्यः) । पुं । विभीतकवृक्षे ।
रा. नि. व. ११ । [नि. व. २० ।

कल्पः । पुं । विषी । रीगमुक्ती । कल्पवृक्षे । रा. नि.
व. ११ ।

कल्पकः । पुं । नापिते । श. मा. । कर्षुरे । भा.
पू. १ भ. ।

कल्पतरुः । पुं । कल्पवृक्षे । क्रमुकवृक्षे । रा. नि.व.११ । तन्नामकज्वरहरसे । पाठः—“रसं गन्धं विषं ताम्रं समभागं विचूर्णयेत् । भावयेत्पञ्चभिः पितैः क्रमशः पञ्चवासरम् ॥ निगुंल्ली खरसेनैव मर्द्दयेत्क्षमवासरम् । चार्द्रकस्य रसेनैव भावयेच्च त्रिधा पुनः ॥ सर्षपासा वटी कार्या ह्यायया परिश्रोषिता ।” औषधज्वरे विषमज्वरे च २१ बन्धुः ग्रयोऽप्याः । कज्जलीपिप्पलीयुतमुष्णजलं पावयेत् । शर्करया दधि दीयं क्षापयेच्च । भैष.ज्म.वि. ।

कल्पद्रुः (मः) । पुं । कल्पतरौ । प्रखारग्वध-वृक्षे । मोषालु गौह । वै.निघ. ।

कल्पनम् । स्त्री । कर्मणि । कल्पने । त्रिका. ।

कल्पना । स्त्री । हस्तिस्त्रजायाम् । अम. । र-चनयाम् ।

कल्पनी । स्त्री । कर्तव्याम् । कै.ति. । छे.च. ।

कल्पपादपः । पुं । कल्पवृक्षे । विभौतकवृक्षे ।

कल्पवृक्षः । पुं । विभौतकवृक्षे । कल्पपादपे । अम. । रवा. । [मये । वै.निघ. ।

कल्या । स्त्री । श्वेतप्रातीवृक्षे । श्वेत्प्रातिविली ।

कल्पान्तः । पुं । प्रलयकाले । अम. ।

कल्पषम् । स्त्री । पापे । करपुच्छे । त्रिका. ।

कल्याषः । पुं । सुगन्धशाली । रा.नि.व.१६ ।

कल्पम् । स्त्री । सुरायाम् । हला. । प्रभाते । मी. यद्विकं । मधुनि । छे.च. । वि । वाक्श्रुतिरहिते । नीरीगे । सु.चि.२६अ. । “कल्पस्योदयवयसः ।” दत्ते । मी.यद्विकं ।

कल्पजग्धिः । स्त्री । प्रातर्भोजने । अटा. ।

कल्पद्रुमः । पुं । विभौतकवृक्षे । वै.निघ. ।

कल्पवर्त्तः । पुं । प्रातराग्नि । त्रिका. । [अ.र. ।

कल्या । स्त्री । मये । मी.यद्विकं । हरीतक्याम् ।

कल्याङ्गः । पुं । पर्यटवृक्षे । क्लृप्तपाण्ड । रा.नि.व.५ ।

कल्याणम् । स्त्री । सुवर्णे । सुखे । रा.नि.व. १३ । पुं । लघुसर्जवृक्षे । शाल गौह । वै.निघ. ।

कल्याणकः । पुं । पर्यटके । क्लृप्तपाण्ड ।

कल्याणगुहः । पुं । बह्व्यधिकारे । पाठः—

“प्रस्थत्रयेषामलकीरसस्य शब्दस्य दत्त्वात्तुलां गुह-स्य । चूर्णोक्तैर्यन्त्रिकजीरकव्यव्ययीषेभ्यश्चाङ्गुषा-जमीदैः । विडङ्गसिन्धुत्रिफलायमानौपाठाप्रिधान्यै-श्च पलप्रमाणैः । दत्त्वा विडङ्गचूर्णपलानि चाष्टावटौ च तैलस्य पचेदयथावत् । तं भक्षयेदक्षफलप्रमाणं यथैष्टचेष्टं त्रिसुगन्धियुक्तम् ।” पाकनियमः—शाम-लकीररसाः १२अ. इच्छुगुडाः ६।०अ. यथाविधि एकत्र पचेत् । शिष्टप्राये पाके पिप्पलीभूलादीनां प्रत्येकं पलं (८ तो.), त्रिडङ्गचूर्णस्य शरावं (८ तो.) तैलस्य च शरावं (८ तो.) प्रक्षिपेत् । तथा त्रिसुग-न्धस्य पृथक् पलं मिश्रयेत् । तथा विडङ्गता तैलभ-ज्जिंता देया इति वृद्धाः । प्रक्षेपद्रव्याणि—पिप्प-लीमूलं जीरकं चयं त्रिकाटु गजपिप्पली इडुषा बलयमानौ विडङ्गं सैन्धवं त्रिफला यमानी पाठा चित्रकमूलं धान्यकश्च । अ.द.यह.चि. । रस.र. । भैष. ।

कल्याणघृत(पानीयम्) । स्त्री । विषघ्नघृते

उन्मादे चा पाठः—“विडङ्गत्रिफलादन्तीभद्रदाह-हरिणः । तालीशपत्रमन्निष्ठाकसरीत्यलपत्रकां दा-डिमं मालतीपुष्पं रजन्वी शारिषे स्थिरे । प्रियङ्गु-क्षगरं कुष्ठं बह्वली चैलजालुकं । सषण्डनगवाची-भिरितैः सिद्धं विषापहं । सर्पिः कल्याणकं... । राथालशशा, त्रिफला, त्रेणूक, देवदारु, एलवानुक, शालपाणि, तगत्रपाण्डुका, हरिद्रा, दांरहरिद्रा, अनसुमूल, श्यामालता, प्रियङ्गु, नीलोत्पल, एलाच, मज्जिष्ठा, दन्डी, दाडिम, नागेश्वर, तालीशपत्र, बृहती, मालतीपुष्प, विडङ्ग, चाकुलिग्रा, कुड, रज्जुचन्दन, पन्नकाष्ठ प्रोत्थोरक २ तो. घृत ७२ पं. जल १७ शं. । एतच्च घृतं विगुणं जलं चतुर्गुणं च दुग्धं दत्त्वा यदा पचेत् तदा चीरकल्याणमुच्यते । सा.कौ.उन्मा. चि. । सु.कल्प.७अ. । भैष. । अन्वत् दाहाधिकारे मङ्गत् कल्याणकं घृतम् । पाठः—“चतुर्गुणे शता-वर्था रसे चीरं चतुर्गुणं । सर्पिः प्रस्थं बलाजागी मन्निष्ठा पीवरी निशा । काकोली मधुमेदे वे स-ङ्गी वे दीवदार च । एषामष्टपलेः कल्केः पथेक्के-ल्याणकं मङ्गत् ॥ घृत ४ शं. शतमूलीरस १७ शं. दुग्ध १७ शं. । कक—जीरा, श्वेत वेलेण्डा, मज्जिष्ठा, अश्वगन्धा, हरिद्रा, काकोली, कीरि, काकोली, यष्टिमधु, मेदा, महामेदा, शङ्ख

बुक्ति, प्रेवद्वारु। अत्रोत्प्रेक ८ तो। रस.र.।

कल्याणलेहः । पुं । वातव्याध्यधिकारे हिक्रा-
न्नाते च । पाठः—“सङ्गरिद्रा वचा कुष्ठं विप्लवी
विश्वमेधजं । अजाजी चाजमीदा च यष्टीमधुकसै-
न्धवं । एतानि समभागानि श्लक्ष्णचूर्णानि कारयेत् ।
तद्गुणं सर्पिषालोद्य प्रत्यह भक्षयेन्नरः । एकविंश-
तिरात्रैश्च भवेच्छ्रुतिधरो नरः ॥” अजाजी जीर-
के, अजमीदा यमान्याम्, यष्टी यष्टीमधु, मधुकं
मधुकप्रथे । गडेल फूल । च.द.वा.व्या.चि.। रस.
र.। भैव.।

कल्याणवीजः । पुं । मसूरवृक्षे । रा.नि.व.१६।

कल्याणसुन्दराभ्रम् । स्त्री । राजयक्ष्मि र-
सः । पाठः—“वज्राभमेकपलिकं पुटनैः सुजीर्णं
धानीपयोदहहतीश्रतमूलकेषु । विल्लाग्निमयजल-
वासककण्टकारीश्रीषाकपाटलिबलाश्च रसैरमीषां।
शर्कराहितं पलमितैः पृथगेकप्रश्च । गुञ्जासमा सुव-
क्षिता वटिका कृता च ।”.....आरित अत्र ८
तोला, आम्ला, गुडा, बृहती, शतभूमी, ईक्षु,
विषपत्र, गणित्ति, वाला, वासरूपत्र, कण्टि-
कारी, शोण, पारुल, बेलैडा अत्रोत्प्रेकर
१ पलमिते रसे गर्दिन । भैव.। [व.१३।

कल्याणिका । स्त्री । मनःशिलायाम् । रा.नि.

कल्याणिनी । स्त्री । बलानामनुषे । बेलै-
डा । रा.नि.व.४ ।

कल्याणी । स्त्री । रालवृक्षे । सर्जवृक्षे । वै.निघ.।
गवि । रा.नि.व.१८ । माषपर्ण्यां । रा.नि.व.३ ।

कल्लः । चि । वधिर । चिका । [हे.च.।

कल्लता (त्वम्) । स्त्री । वाधिर्ये । खरभेदे ।

कवकः । पुं । घासे । कवले । हे.च.। स्त्री । क-
चाके ।

कवचः । पुं, स्त्री । पर्पटके । “कवचः स्यात्
पर्पटके ।” रा.नि.व.५।२३ । वचा कवचकण्डु-
रा... ।” गर्हभाष्यवृक्षे । गाक्षीभाट इति लोके ।
लचि । पात्रठिनि । भूर्जवृक्षे । मन्दीवृक्षे । मे.च-
चिके ।

कवचपत्रम् । स्त्री । भूर्जपत्रे । श.च. ।

कवचीयन्म । स्त्री । क्षीषधपाकायै यन्त्रविज्ञे- [

वे । तद्यथा—“नातिक्र्वां काचकूपीं न चातिम-
हतीं दृढां । वाससा कर्हमान्नं परिहृत्य समन्त-
तः । संक्षिप्य नृदुग्धस्त्राभिः क्षीषयेद्दानुरग्निना ।
निधाव भेषजं तत्र मुखमास्त्रादयेततः । कठिन्वा
दृढया वापि बधेयान्ते विधानतः । कवचीयन्मसत-
द्वि रसादिपचने मतम् ॥” आत्रेयः ।

कवडः । पुं । कवले । गूञ्च । रवा. ।

कवडयहः । पुं । कर्षे । २ तोला । प.प्र.
१ख. । च.द.खदिरवटी ।

कवयिः (यी) । स्त्री । (Coius coboius.)
मत्स्यविशेषे । कहे माह । गुणाः—मधुरा स्निग्धा
कषाया रूषण्यिपकरी बल्या वातघ्नी च ।
भा. । हारा. ।

कवरः । पुं, स्त्री । कवय्याम् । वनतुलसी । चि-
काः । लवणे । अक्षे । मे. । हे.च. । सामुद्रलवणे ।
र.मा. ।

कवरा (री) । स्त्री । वर्वरायाम् । वादूहे इति
भाषा । श.र.। वनतुलस्याम् । अम. । वर्वरकवले ।
वावला गाह । रक्तकरवीरे । मनःशिलायाम् ।
द्विजुपचाम् । रा.नि.व.६ ।

कवरीकः । पुं । सुगन्धपत्रवृक्षविशेषे । कुलाल
तुलसी । यथा—“कसूरिकास्त्रेडगन्धः कवरीकः
खनामकः ।” इति द्रव्याभिधानम् ।

कवरीकला । स्त्री । मनःशिलायाम् ।

कवरीकूटकः । पुं । कवय्याम् । चिका ।

कवलः । पुं । चिलिचिममत्स्ये । बेलै माह ।
श.च. । यासे । रवा. । गण्डुष्यवृक्षे । कुलकूटा,
कुलि कर।। सा मात्ता या मुषे धृता सुखं सञ्चा-
र्यते । “सुखं सञ्चार्यते या तु सा मात्ता कवले
दृता ॥” भैव. । See गण्डूषः ।

कवलयहः । पुं । कर्षपरिमाणे । सु. । मुषे
कवलस्य यष्टे धारणम् । तस्य विधिर्यथा—“तत्र
त्रिकटुकवचासर्षपहरतीककल्मशालोद्य तैलसु-
क्तसुरामूत्रचारमधूनामन्यतमीन सखलषणमभिप्रतसु-
पस्त्रिभ्रमदितं गलकपोलखलाटप्रदेशे धारयेत् ।
तावच्च धारयितव्योऽन्यमनसीन्नतदेष्टेन यावद्दी-
षपरिपूर्णकपोलत्वं मासास्तीवीनयनपरिप्रावश्च भ-
वति, तदा विनीतव्यः पुनश्चान्वी गृहीतव्यः”

इति । सु.चि.४०अ. । गुणाः—“कवलः कुर्वते काष्ठां भवेत् इरते कफम् । तथा तीषथ वैरखं दनचालस्य नाशयेत् ॥” वै.निघ. । स चतुर्विधः—खेड़ी प्रसादी शोथी रोपथवेति । तत्र वाते खेड़ी खिग्धीखेईयैः, प्रसादनी पिते खादुशीतैः । शोधनः कफे कटुस्त्रलवणैः रचीणैश्च । रोपथे त्रके कषायतित्तमधुरैः कटुणैश्च । तस्य मात्रा सा या सुखसञ्चारिणी भवेत् । “चतुर्धा कवलः खेड़ी प्रसादी शोधिरोपणी । खिग्धीणैः खैदिकै वाते खादुशीतैः प्रसादनः । पिते कटुस्त्रलवणैः रचीणैः शोधनः कफे । कषायतित्तमधुरैः कटुणैः रोपथो त्रणे । तथा सुखं सञ्चार्यते या तु मात्रा सा कवले कृता ॥” सु.चि.४०अ. ।

कवलिका । स्त्री । Bandage. त्रणन्वन्त-
थम् उदन्तरादिवल्कले । सु.सू.१८अ. । चि.२अ. ।

कवली । स्त्री । बदरीवृक्षे । हला ।

कवसः । पुं । कष्टकगुग्गु ।

कवाटच(व)क्रम् । स्त्री । स्वनामख्यतद्वे ।
तें कराडिया, कवाटवेट । वेगुट्ट्या इति च भाषा
र.मा. ।

कवारम् । स्त्री । पद्मे । चिका. । पुं । (Tan-
talus fulcinellus.) पक्षिविशेषे । कर्नात्र
प्राथी । वै.निघ. । [हला ।

कविका । स्त्री । केविकापुष्पवृक्षे । केरव इति
• कौडणदेशे प्रसिद्धे । रा.नि.व.२० । ते पुष्पकि-
शेषसु, खल्लिने । हिं कडिआली । नागांम । क-
वयीमख्ये । ते मख्यविशेषसु । चिका. ।

कविञ्जुकः । पुं । पक्षविशेषे ।

कवि(गि)त्यः । पुं । कपित्थवृक्षे । अ.टी. ।

कवेलम् । स्त्री । उत्पले । नौलपत्र । श.च. ।

कवोडवक्रः । पुं । कवाटवक्रवृक्षे । र.मा. ।

कवोष्णम् । चि । ईषदुषे । अम. । स्त्री । उ-
षतायाम् । [सरोष्ठ्याम् । भा.पू.१भ.गु.व. ।

कव्या । स्त्री । अत्रादिवाङ्म्याम् । इ.च. । मां-

कश्चिका । स्त्री । चर्बकषायाम् । चांमत्रकृष्ण ।
च.द.गु.चि.बौद्धाद्यते ।

कश्चिपुः । पुं । भक्ते । वस्त्रे । रा.नि.व.२० ।

कश्चिकः (रुः)कः । पुं, स्त्री । पृष्ठकीकसे । पृष्ठा-
खिनि । पिठेर दौड़ा । हला । स्त्री । खगाम-
ख्यातघासे । केशुर । र.मा. । See कसेवः ।

कश्चिक(रु)कम् । स्त्री । कश्चिके । केशुर ।
प.सु. ।

कश्चिक(रु)का । स्त्री । पृष्ठाखिनि । पृष्ठवंशे ।
रत्ना. । वै.निघ. । कश्चरी । केशुर । अम. ।

कश्मलम् । स्त्री । मूर्च्छायाम् । मीरे । अम. ।

कश्मीरजम् (न्म) । स्त्री, पुं । कुडुमे । अ.टी.
रा. ।

कश्यम् । स्त्री । मये । पुं । अये । मी.यदिकं ।
कषाईये । इ.च. । अयमध्यभागे । वै.निघ. ।

कश्यपः । पुं । मख्यभेदे । विश्वः । सगविशेषे ।
ने. । [अपक्ते । श.च. ।

काषणः । पुं । शलाटी । स्त्री । कश्युने । चि ।

कषपाषाणः । पुं । स्पशंमणी ।

कषायः । पुं । कपित्थवृक्षे । म्हासर्जवृक्षे । वै.
निघ. । मख्यलिसर्पे । सु.कल्प.४अ. । Decoction

of infusion. कश्चित्तेर्वल्गुभिः कृते काथमात्रे ।
कीडशगुणात्प्रसापकः चतुर्भागावशिष्टकाथः कषाय
उच्यते । र.मा. । “पादशिष्टः कषायः स्वद यः

कीडशगुणात्प्रसा” भा. । अष्टभागावशिष्ट इ-
ति । शार्ङ्ग.१अ. । कषायाः पक्षविधाः स्वसकल्क-

काथदिमफागुभेदेन यथोत्तरं लघवश्च भवन्ति ।
श्रीणाकवृक्षे । शोभा गौछ । धरणिः । धववृक्षे ।

धांशु गौछ । लज्जवृक्षे । डेलो गौछ । रा.
नि.व.६ । नियांसि । विलेपने । अङ्गरागे । ने. ।

पुं, स्त्री । An astringent flavour. वज्रसा-
न्यतमरसविशेषे । कषा । स पूगीफलार्दी स्वाद्यः ।

रा.नि.व.२० । स च भूस्थप्रगुणवह्नः द्विमगुणव-
चः, सन्धी शमनः याही सुखयद्विजिह्वास्तम्भादिक्-

त् तद्विपाकीऽपि कटुः. तद्विपाकगुणश्च वातलान्
कफपित्तघ्नश्च । दीपनः पाचनः शोफरोधकः शैथि-

ल्यकरः अतिसेवितः पाण्डुं करोति च । यी वक्रं
शोधयति जिह्वां सभयति कण्ठं वध्नाति हृदयं

कर्षति पीडयति स कषायकः । सु.सू.४२अ. । अ-
न्यश्च । कषायः शोधकः सन्धी त्रयपाकार्चिनाशनः ।

कफशीथितपित्तघ्नो रुचः शीतो गुरुस्वापा ॥ राज.।
वैषयं क्षत्रजाद्यैर्यो रसनं योजयेद्रसः । बध्नातीव
च सः कण्ठं कषायः स विकारश्चपि ॥ च. । अति-
युक्तस्य गुणः - सीऽतियुक्तः श्लेष्माधानहृत्पीडाचे-
पणादिहन् । भा. । कषायस्य कल्पनं पञ्चविधम्
—स्वरसकल्पाभ्यतश्रीतफाण्डभेदेन । एषाञ्च यथा
पूर्वं बलाधिक्यम् । च. म. ४७. । “स्वीरः स्वर-
सः प्रीः कल्को दशादिपेषितः । कथितस्तु शतः
श्रीतः शर्वरीसुषितो मतः । चिमिण्णतोये च्छदितः
फाण्ड इत्यभिधीयते । पञ्चेतास्तु, ससुद्धिः; कषा-
याणां प्रकल्पनाः ॥” प. म. १४. । कषायपाकवि-
धिः । “तत्र केचिदाहुः लक्ष्मणसूलादीनां भाग-
सञ्चतुर्गुणजलमावाप्य चतुर्भागावशिष्टं ःःःःःःःःःः
हरेत् । अथवा तत्रोदकद्वीषे लक्ष्मणसूलादीनां
तुलामावाप्य चतुर्भागावशिष्टं ःःःःःःःःःःःःः
सु. चि. ३१७. । त्रि. सुगन्धे । त्रिका. ।

कषायकृत् । पुं । रक्तलीधे । जटा. ।

कषायजलम् । स्त्री । स्रग्वाद्योदुम्बरशिरीष-
वटसिद्धे जले ।

कषायदन्तः (दशनः) । पुं । मूषिकभेदे ।
अस्य शकं यत्र पतति तत्र शोषकोषादयो जाय-
न्ते । वा. उ. ३८७. । सु. कल्प. ६७. ।

कषायनित्यः । त्रि । नित्यमतिमात्रकषायर-
ससंविनि । च. ।

कषायफलम् । स्त्री । पूगफले । वै. निघ. ।

कषाययावनालः । पुं । तुवरयावनालधान्धे ।
जनान्रविशेष । रा. नि. व. १६ ।

कषाययोनिः । स्त्री । कषायाधिकरणी । सा
च पञ्चधा—मधुरकषाः ; अम्लकषायः कटुकषाः ;
तिक्तकषाः ; कषायकषायश्चेति । च. सू. ४७. ।

कषायवर्गः । पुं । कषायरसद्रव्यगणे । कषा
स्त्रिनिटस्र वर्गः । त्रिफला शङ्खकी जम्बूवृक्षकुल-
तिन्दुकफलानि नयोषाद्यम्बुछादिप्रियङ्गादिलोभा-
दिशालसारादीनि कतकशाकपाषाणभेदकवनस्प-
तिफलानि कुरवककोविदारकजीवन्तोचिकीपाल-
ञ्जासुनिषवादिनीवारकादयः सुहादयश्च समासेन
कषायवर्गः । सु. सू. ४२७. । [फलहृत्वे । च. चि. ४७. ।

कषायहृत् । पुं । वटामलकादिकषायत्वक्-

कषायस्त्रन्धः । पुं । प्रियङ्गादिकषायद्रव्यहता-
स्थापनविशेषे । च. चि. ८७. ।

कषाया । स्त्री । रक्तदुरालभायाम् । शुद्धदुराल-
भायाम् । रा. नि. व. ४ । आस्नातके । खर्जूरीहृत्वे ।
वै. निघ. ।

कषायी (इन्) । पुं । सर्जहृत्वे । धुनात्र गीह ।
शालहृत्वे । रा. नि. व. २ । जटा. । खर्जूरीहृत्वे । च-
खूत्र गीह । लकुचहृत्वे । रा. नि. व. ११ । शकहृत्वे ।
शुद्रपनसे । वै. निघ. ।

कषिका । स्त्री । पचिजातो । उणा. । [टी. रा.]

कषेरुका । स्त्री । कशेरुकायां । गृष्टीहृत् । च.

कष्टम् । स्त्री । पीडायाम् । हे. च. ।

कष्टकारकः । त्रि । पीडाकर । त्रिका. ।

कष्टस्थानम् । स्त्री । पीडाजनकस्थाने । हारा. ।

कष्टिः । स्त्री । पीडायाम् । वै. निघ. ।

कठीरम् । स्त्री । रङ्गे । वज्र. रत्ना. ।

कासका । स्त्री । कासमर्दे । वै. निघ. २७. कुल-
त्याद्यहृते । [र. पि. चि. ।

कासनम् । स्त्री । कासे । वेदनाविशेषे । च. द.

कासनमर्दनः । पुं । कासमर्दहृत्वे । कान्ता-
गम् । वै. निघ. । [लूता ।

कासना । स्त्री । कृच्छसाध्यलूताविशेषे । See

कासनीत्याटनः । पुं । वासकहृत्वे । वाकम्
गीह । म. च. ।

कासिपुः । पुं । चन्द्रे । जटा. ।

कासेरुः । पुं, स्त्री । Back bone. पृष्ठास्थिनि ।
येरुपुत्र । रा. नि. व. १८ । सुसायाम् । ‘कासेरु-
द्रमुसके’ रा. नि. व. ६।२३ (Scirpus kysoor.)
स्वनामख्यातदृष्यविशेषे । के. सु. । नं कं कासेरु-
वा । सेकिनगङ्गे । तुंगगङ्गे । तं इष्टि, कीति । तत्र
द्विविधं राजकासेरुकं चिञ्चोदस । तयोः चिञ्चोदं
सुसाकृति लघु च । सा. गुणाः—“कासेरुकाद्यं
शीतं मधुरं तुवरं शुद्धं । पित्तशीथितदाहहृत् नय-
नामयनाशनम् ॥” भा. । कषायः अल्पमधुरः क-
टुतिक्तकः रक्तपित्तघ्नः शीतः दाहघ्नमघ्नः । रा. नि.
व. ८ । पुष्यास्य कामलाह्वरं पित्तनाशकरश्च । वै.

निघ. । गुह विष्टम्भि शीतलञ्च । राज १५. । च. क्र. । [१७५. ।

कसेरुकः । पुं। कसेरी । नागरसुलके । सु.चि.

कसेरुका । स्त्री । कसेरी । क.उ.त. । रा.नि. व.८ । वृषास्थिति । पृष्ठत.७ । रा.नि. व.१८ ।

कस्तूरम् । स्त्री । पिष्टटे । पिष्टूँ । वज्र. द्व.च. ।

कस्तूर्णम् । स्त्री । रङ्गे । रङ्ग. । प.सु. ।

कस्तु(स्तु)रिका (री) । स्त्री । मृगनाभी ।

मृगनाभि । हिं कनूरो । तं कनूरिपिङ्गि । सा विधा—कामरूपोद्भवा, नैपाली, काश्मीरी च । तत्र प्रथमा कृष्णा श्रेष्ठा च, द्वितीया नीलवर्णा मध्यमा च, शिवा अधमा । भा. । गुणाः—“कस्तूरी कर्हिदौर्गन्धरक्तपित्तकफापहा । राज. । कटुः तिक्ता लघ्ना शुक्रला गुहः शीतघ्नी वातशोषहा सञ्चारा चेति ।” भा. । “चक्षुष्या मुखदोषघ्नी किलासकुष्ठघ्नी च ।” मद्. । तथा “कपिला पिष्टटा कृष्णा कस्तूरी विविधा क्रमात् । नैपालेऽपि च काश्मीरे कामरूपे च जायते ॥ सायिके खरिका त तस्य तिलका श्रेया कुलित्यापरा पिष्टान्यापि च नायिकेति च परा या पञ्चभेदाभिधा । सा शुद्धा मृगनाभितः क्रमवशाद्देवा द्वितीशोचिता पञ्चव्यादिदिनत्रयेषु जनिता कस्तूरिका ज्ञेयते ॥ चूर्णाकृतिसु खरिका तिलकानिलाभा कौलेत्यवैजसहशी च कुलित्तिका च । स्थूला ततः क्रियदियं किल पिष्टकास्या तस्याश्च किञ्चिदधिका यदि नायिका सा ॥” इति कस्तूरीनिकरलक्षणं । “स्वादे तिक्ता पिष्टरा केतकीनां गन्धं धत्ते लाघवं तीलने च । यासु न्यसा नैव वैवर्ष्यनीयात् कस्तूरी सा राजभोग्या प्रशस्ता । अपिच या गन्धं केतकीनामपहरति मर्दं सिन्दुराणाञ्च वर्णे स्वादे तिक्ता कटुर्वा लघुरथ तुलित्वा मर्दिता चिक्रुषा स्यात् । द्राहं वा नैति वज्री शिमिशिमिति चिरं चर्ष्यन्वा इताश्रे सा कस्तूरी प्रशस्ता वरमृगतनुजा राजते राजभोग्या ।” इति कस्तूरीपरिचालक्षणम् । अन्यत्र “वाले जरति च हरिके लीये रोमिषि च मन्दगन्धयुता । कामातुरे च तस्यै कस्तूरी बहुलपरिमला भवति ।” कस्तूरीमृगलक्षणम् । या क्षिप्त्वा धूमगन्धा वृद्धति विनिहित्वा पीततां पाषके-

ऽकर्मिःशिवं या निविष्टा भवति इतवहे भयसादीक सद्यः । या च न्यसा तुलायां कलयति गुरुता मर्दिता रुच्यताश्च श्रेया कस्तूरिकेयं खलु कृतमतिभिः कृत्रिमा नैव स्यात् ॥” कृत्रिमकस्तूरीलक्षणम् । रा.नि.व.१२ । (री) धूमूरुचि । वै.निघ. । कस्तूरि(री)कः । पुं । करवीरुचि ।

कस्तूरिमृगाखण्डजः । पुं । मृगनाभी । रजा. । कस्तूरीभैरवरसः । पुं । शीताङ्गसन्निपाते रसः । “हिङ्गुलञ्च विषं टङ्गं जातीकोषफलं तथा । मरिचं पिप्पली चैव कस्तूरी च समाश्रिता... ॥ रक्तिहयं खादेत् ॥” शिञ्जल, विष, मोहाशगात्र टैथ, छात्रकूल, छत्रिञ्जी, गरिष्ठ, पिप्पल, मृगनाभि मृगतांग । कलम मर्दन । र.सा.सं. । भैष. ज्व.चि. । इहन् यथा—‘मृगमदशशस्युर्वा धातकी मृकशिक्षी रजतकनकसुक्ता विद्रुभी लौहपाठाः । कृमिरिपुचनविशा वारितालाभधात्रः रविदलरसपिष्टं कस्तूरीभैरवोऽयम् ॥ आर्द्रकस्य रसैः पेयी विषमज्वरनाशनः । मृगनाभि, कर्पूर, ताग्रा, धाईकूल, आलाकूनीवीज, क्रुपु, मोहा, मुक्ता, श्रवाल, मोह, आकुनादि मूल, विडङ्ग, मूत्रा, कुंठ, वाला, इत्रिताल, अज्ज एवः आम्ला मृगतांग । आकनपत्ररसे मर्दन । गात्रा ३ रति । रस.र.ज्व.चि. । भैष. ।

कस्तूरीमञ्जिका । स्त्री । मृगनाभी । वै.निघ. । मञ्जिकापुष्पवृक्षभेदे (या मृगमदवासा भवति) । गुणैः वार्षिकेतिदित्त्या । रा.नि.व.१० ।

कस्तूरीमृगः । पुं । Musk deer. मृगविशेषे । यस्याखे कस्तूरी जायते । वै.निघ. ।

कस्तूरीमोदकः । पुं । प्रमेहाधिकारे । पाठः—कस्तूरी वनिता सुद्रा त्रिफला जीरककथम् । कदलीनां फलं पक्वं खर्जूरं कृष्णतीलकं । कौकिलालस्य वीजञ्च माषमात्रं समं समं । यावन्नेत्राणि चूर्णानि द्विगुणा सितशर्करा । धान्नीरसेन पयसा कुष्माख्यस्वरसेन च । विषकेपाकविधौ मन्दमन्देन वज्रिना १०..... । माषा अचमिता । अत्र वनिता त्रिगुणः, सुद्रा कण्टकारी, जीरककथं जीरकं कृष्णजीरकं । सर्वचूर्णात् चतुर्गुणेन धान्यादिरसेन पचेत् । र.सा.सं. । [निघ. ।

कस्तूरीहरिणः । पुं । मृगनाभिहरिणे । वै.

कांशम् । क्ली । सुरायाम् । हला ।

काञ्जकम् । क्ली । कञ्जारे । कुञ्जि कूल । भा.पू. १भ.गु.व. ।

काञ्जारम् । क्ली । (Nymphaea lotus.) कुमुदपुष्पे । श्वेतकुञ्जि, शार्दा नाल, नीलकुञ्जि, नालकुञ्जि । तै कोद्दिगाएरगावुंङ्गि वासनगलकलु-ब । रा.नि.व.१० । चि.क्र.क.केसरपाके । “क-ञ्जारपश्रीत्यलचन्दनाम्बु ।” गुणाः—श्रीतलं याहि विष्टम्भि गुरु रुचश्च । भा.पू.१भ.पु.व. । कषाध-मधुरं श्रीतलं कफपित्तरक्तघ्नञ्च । राज. । “कञ्जारं याहि विष्टम्भि चातिश्रीतं तथा मतं । गुरु रुचं समुद्दिष्टम् ।” वै.निघ. । रक्तीत्यले हृद्यत्वचके इति लीके । अन्वे तु सौगन्धिकीत्यलमाहुः । सु.सू.३६अ. । ईषत् श्वेतरक्तकमले । कमलसाधारणे । वै.निघ. ।

काञ्जारावृष्टतम् । क्ली । हृद्रोगाधिकारि । पाठः — ‘काञ्जारमुत्पलं पत्रं कुसुदं मधुयष्टिका । पक्ताम्बुनाथ तरुकाथे जीवनीयोपकल्पिते । घृतं पक्कं नवं पीतं रक्तपित्तास्रगुण्यतु ।’ रस.र. ।

काङ्गः । पुं । वकपक्षिणि । अम. ।

काङ्गः । पुं । अङ्गाधःकोटरे । कै।कवर्गन् । र-ना । महिषे । लतायां । अम. । मे.षदिकं । गुग्-गुली । वै.निघ. ।

काङ्गधरमर्च्यं । क्ली । मर्च्यस्थानविशेषे । यत्र वैकल्यकारमर्च्येणां हयमधिवसति । यस्य च स्थानं वक्षःकचयोर्मध्यभागः । सु.शा.६अ. ।

काङ्गरुहा (चोत्था) । स्त्री । नागरमुक्तायां । रा.नि.व.६ ।

काङ्गशयः । पुं । कुकुरे । वै.निघ. ।

काङ्गा । स्त्री । बाह्योर्मूले । रा.नि.व.१८ । पित्त-कोपजन्यक्षुद्ररोगविशेषे । कै।कुविड़ालि । लक्ष-णम्—‘बाहुपार्श्वसकलेषु कृष्णस्त्रीटां सवेदनां । पित्तप्रकोपसम्भूतां कचामित्यभिनिर्दिशेत् ।’ मा. नि.क्षुद्ररोग.चि. । तथा यश्चोपवीतप्रविमाः प्रभू-ताः पित्तानिलाज्ञानिभास्तु काङ्गाः ।’ च. । क-चेति कचासन्नेषु प्रायीदेशेषु सानिजात् । वा.उ. ३१अ. । [३] वै.निघ. ।

काङ्गाफलुः । पुं । कृष्णोदम्बरफले । कांकडू-काङ्गा । स्त्री । हृद्यतिकायां । इ.च. । काङ्गायां ।

हृद्यप्रकीष्टे । अम. । मये । करिवन्धने । च.टी. भ. । मे.यदिकं । गुञ्जालतायाम् ।

कांश्य(स्य)नीलः । पुं । सूषातुल्ये । इ.च. । तुल्यं । ऊँ.उ. । प.सु. । तुल्याङ्गने ।

कांसपाचम् । क्ली । आदकपरिमाणे । भा. ।

कांसिका । स्त्री । सुद्वपण्याम् । रा.नि.व.३ ।

कांसी । स्त्री । सौराष्ट्रप्रतिकायां । प.सु. । कां-स्यधातौ ।

कांसीयम् । क्ली । कांस्यधातौ । रा.नि.व.११ ।

कांस्य(क)म् । क्ली । पानपाथे । मे.यदिकं । White copper or brass, Queen’s metal, तामरङ्गयोरुपधातौ । कै।ग। हिं कां-सा । मं कं कंसी कंचु । भा. । “तामं चपुजमा-ख्यातं कांस्यं धोषञ्च कंसकम् । उपधातुर्भवेत्कांस्यं हयोत्तराण्यरङ्गयोः । कांस्यस्य तु गुणाः ज्ञेयाः स्व-र्यानि सदृशा जनेः । संयोगजप्रभावेन तस्यान्येऽपि गुणाः स्मृताः । कांस्यं कषायं तिक्तोष्णं लिखनं वि-शदं सरं । गुरु नेत्रहितं रुचं कफपित्तहरं परं ॥” तच्छोधनम् — “पतलीकृत्य पत्राणि कांस्यस्याग्रौ प्रतापयेत् । निषिञ्चेत्तप्तमानि तैले तत्रे च का-ञ्जिके । गामूत्रे च कुलत्यानां कषाये च त्रिधा त्रिधा । एवं कांस्यस्य रीतिश्च विशुद्धिः सम्प्रजाय-ते ॥” मारणविधिः — “अर्कचौरंश्च सन्पिष्टी गन्ध-कस्तनं लिपयेत् । समेन कांस्यपत्राणि शुद्धान्यस्त्रद्वैः सुहुः । ततो सूषापुटे धृत्वा पचेद्गजपुटेन च । एवं पुटदयात्कांस्यं रीतिश्च म्रियते ध्रुवम् ॥” भा.पू. १भ. । शुद्धस्य गुणाः—“कांस्यतु तिक्तमुष्णसद्युष्यं वातकफविकारघ्नं । रुचं कषायरुच्यं लघुदीपनपा-चनं पथ्यम् ॥ श्वेतं दीप्तं स्रुदुज्योतिः शब्दाख्यं सि-ग्धनिश्चलं । घनाग्निस्त्रहृत्पाङ्कं कांस्यमुत्तमसौरि-तम् ॥” रा.नि.व.१२ ।

कांस्यपिष्टीरसः । पुं । पाण्डुधिकारि । पाठः — “सूताप्यश्चार्कतथैकं कृत्वा पिष्टिं सगन्धकां । सूतांशैः नागवक्त्राश्च द्वैः पिष्ट्वा प्रक्षेपयेत् । ताम्ब-पत्रौ प्रलिख्येतां वक्त्रा गजपुटे पचेत् ॥” विगुह्यं चूषणेन सेव्यम् । र.चि.८अ. । पांरा ६ उ. ता-मां > उ. गङ्गाक ६ उ. । [सायु ।

कांस्यालुकम् । क्ली । कांसायुके । See कां-

काकः । पुं। वायसे । वायसमेदि । (डोगकाक) एती प्रसहजातीयी । तन्मांसगुणाः—चयहरं च-
क्षुषं वृंहणं लघु दीपनञ्च । रा.नि.व.७ । शीषरोमि
हिनः रसवीथ्येविपाकेषु सिंहादिभिः समः । सु.सु.
४६अ. । काकजहायां । कौंटे । गुडकौंटेनी ।
अतिशयान्याम् । लताफुटकी । काकीण्यां । गु-
ञ्जायाम् । कीकिले । वै.निघ. । पीठसर्पिणि ।
र्थाङ्ग । परिमाणमेदि । शिरःचालने । काकी-
दुम्बरवृक्षे । ली । काकसमूहे । मी.कविकं । का-
कमांसन्तु चक्षुषं लघु चाग्निप्रदीपनम् । धातुवृ-
द्धिकरं बल्यं चतुरीयं चयं हरन् । कृष्णकाकस्य
मांसन्तु ज्ञेयं काकसमं गुणैः ॥ वै.निघ. ।

काककफुः । पुं। चीनक इति प्रसिद्धधान्ये ।
ह.च. । सञ्चरसे । वै.निघ. ।

काककर्कटी । स्त्री । खर्जूरीवृक्षे । भा. ।

काककण्टकः । पुं । जलचरपक्षिविशेषे ।
पानकोण्डि । वै.निघ. । [८७] । जटा. ।

काककाला । स्त्री । काकजहावृक्षे । केकेय्या

काककुष्ठलम् । स्त्री । नीलपद्मे । वै.निघ. ।

काककुष्ठम् । स्त्री । कङ्कुष्ठे ।

काकग्री । स्त्री । महाकरञ्जवृक्षे । रा.नि.व.६।

काकचिञ्चा (चिः, ची) । स्त्री । गुञ्जायां
कूँठ । त्रिका. । रक्तगुञ्जायां । भा.पु.१भ.गु.व. ।

काकच्छदः (दिः, दिः) । पुं । खञ्जनप-
क्षिणि । श.र. । चापक्षिणि । नोनकृष्णायी ।
त्रिका. ।

काकजङ्घा । स्त्री । गुञ्जायां । र.मा. (Lea
hirta.) खनामख्यातचतुषे । केकेय्याकेकेय्या, कौंटे
गुडकौंटेनी । मसीति पाञ्चाल्ये । र.मा. । सा
अतीपयोगिनौ च । गुणाः—तिलोष्णा कृमिहरण-
कफापहा वाधिर्यग्री शुजीर्णग्री जीर्णविषमज्वर-
नाशिनौ । रा.नि.व.४ । “काकजहा वटा निद्रां
जनयेत्किरसि स्थिता । हिमा कषाया तिल्ला क-
फपित्तग्री ज्वरपित्तासत्रणकच्छ्विषकृमिग्री च ।”
भा.पु.१भ. । “एतदन्धनं एकाहिकज्वरे हितम् ।”
अ.द.ज्व.चि. ।

काकजम्बुः (जम्बुः) । स्त्री । (Ardisia so-
lanaea.) खनामख्यातजम्बुवृक्षविशेषे । भूमि-

जम्बुवृक्षे । कूर्हेजाम्, वनजाम्, छोटे जाम
गाह् । मं नदीतीरजांशु । कं तीरेनेरिलु । गुणाः
—कषाया अन्ना गुरुः पाके मधुरा दाह्यमाति-
सारघ्नी वीर्यपुष्टिबलदा च । रा.नि.व.११ । र.
मा. । नागरज्जवृक्षे । वै.निघ. ।

काकजानुका । स्त्री । काकजहायाम् । भैष.
स्त्रीरोग.चि. । रस.र.प्रदरे ।

काकडुम्बुरः । पुं । कृष्णडुम्बुरे । कूडडुम्बुर ।

काकणम् । स्त्री । A leprosy with black
and red spot. महाकुष्ठरोगविशेषे । तल्लक्ष-
णं यथा—काकणनिकाफलसदृशानि अतीव रक्त-
कृष्णानि काकणकानि । शीषचीपादीनि सामान्य-
लिङ्गानि । त्वक्कीचमेदस्त्रपनाङ्गसादाश्च भवन्ति ।
सु.नि.५अ. ।

काकणप्लवटी । स्त्री । कुष्ठघ्नीषधे । पाठः—
लौहभक्ष्यं विषं वज्रं कटुका चिकटुचयं । तुल्यांशं
चूर्णितं भास्यं क्षायेनानेन तद्दिनं । पथ्यानिम्बवि-
डङ्गानि खदिरं वासकोऽथवा । जलेरष्टावशेषं त-
त्कषायं भावने हितं । मासमात्रं लिङ्गैर्लौहैः का-
कणं हन्ति तद्वटी ॥ रस.र. । लोह, विष, ति-
तार मूत्र वा डेना, कटुकी, जिङ्गला, जिङ्ग-
ट्ट एव च जिमद अत्रोत्के मगान भाग । भा-
वना जवय—हरीतकी, निमछान, विडङ्ग, थ-
दिर, वासाञ्जल, गुज्जक ।

काकणन्तिका (न्ती) । स्त्री । रक्तगुञ्जायां ।
गुञ्जायां । सु.चि.१८अ. । प.सु. । रक्तकम्बलवृक्षे ।
वै.निघ. ।

काकणान्तकः । पुं । सिन्दूरे । वै.निघ. ।

काकण्डा । स्त्री । काकनासायां । कूड्ड श्वे-
त कूँठ । रा.नि.व.३ ।

काकतिलका (ता) । स्त्री । लताकरञ्ज ।
वै.निघ. । वा.गु.१५अ. । काकजहायाम् । भा.पु.
१भ. । श्वेतगुञ्जायां । श्वेत कूँठ गाह् । र.मा. ।

काकतिन्दुः (कः) । पुं । (Diospyros
tomentosa.) तिन्दुकविशेषे । माक्डो गांव,
कूचिना गाह्, ठेद, माक्डो ठेद । भा. । क-
लगुणाः—गुरु कषायाञ्च वातविकारहं मधुरम् ।
पक्वः वमिपित्तग्रीषक्लफकरञ्च । रा.नि.व.११ ।

काकतुण्डः । पुं । कृष्णागुण्डि । हि.च. । जलपत्रविशेषे । वै.निघ. । च.सू.२७७. । शीविर्हगतकफतुण्डाकारसन्धी । स च हनुवद्वयसन्धिः भा. ।

काकतुण्डफला । स्त्री । काकनासायाम् । क्रुद्र श्वेत कूँच, श्वेत केउय्या रूँटी वा रक्तकश्म, वड़ श्वेत गुड़काँडेनी । भा.पू.१भ. ।

काकतुण्डा (ण्डिका) । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । श्वेत कूँच । महाश्वेतकाकमाचाम् । वड़ श्वेत गुड़काँडेनी । वै.निघ. । काकचिञ्चायाम् । कूँच गाँह । हला. ।

काकतुण्डी । स्त्री । गुञ्जायां । वै.निघ. । राजरीती । पित्रुवविशेषः । रा.नि.व.१२ । लघुरक्तकाकमाचाम् । वै.निघ.२भ.भूतज्व.चि. । खनामन्यातलतायाम् । केउय्यारूँटी, श्वेत कूँच । र.सा.सं. । गुणाः—कटुतिक्तोष्णा रसायनी वातदोषघ्नी रक्षा पलितघ्नी च । रा.नि.व.२ ।

काकदन्तिका । स्त्री । काकादनीलतायाम् । श्वेत वा रक्तकूँच । दन्तौघचे । रक्तकाकमाचां । रक्त गुड़काँडेनी । वै.निघ. । [र.मा. ।

काकनामा । पुं । वकवचे । वकफूलत्र गाँह ।

काकनासः । पुं । विकण्टकवचे । रा.नि.व.११ ।

काकनासा । स्त्री । (Solanum indicum.) महाश्वेतकाकमाचाम् । वड़ श्वेत गुड़काँडेनी । हिं केशयार्दुंटी, केशयार्दोड़ी । मं वडिलिकडडलि, डिडियाकामेदाँडे । तं वेनुमसन्दिचेट्टु, पुसगुलिविन्देचेट्टु, काकिदोँडुचेट्टु । गुणाः—मधुरा शीतला पित्तघ्नी रसायनी दाह्यकारी विशेषतः पलितघ्नी । रा.नि.व.३ । कषाया उष्णा रसपाकयोः कटुः कफघ्नी वालिकरी तित्ता शोथार्थः त्रिचक्रुष्टश्च । भा.पू.१भ. । (श) वकवचे । रवा. । काकजहायाम् । जटा. ।

काकनासिका । स्त्री । रक्तत्रितयायाम् । रा.नि.व.६ । काकजहायाम् । कँटा गुड़काँडेनी । अम. । रा.नि.व.४ । गलनाफले । जेज्जेट्टेसु वासाफलवदुश्चते । सि.यो.यञ्च.चि.च्यवनप्राश. । सा.कौ. । “काकोलीकाकनासिका ।”

काकनीला । स्त्री । काकजम्बूचे । वनजाम । रा.नि.व.११ ।

काकन्ती । स्त्री । कृष्णशिल्प्याम् । कानभिम् । र.मा. ।

काकन्दी । स्त्री । चिञ्चायाम् । ठैँतुल ।

काकपद्म । स्त्री । कपालीपरिशिरःपर्यन्तमुष्णं काकपदमुच्यते । “मूर्ध्नि काकपदहला ।” सु.कल्प.२च. ।

काकपर्णी । स्त्री । मुद्गपर्णां । मृगानी । भा. ।

काकपत्रः । पुं । शिखण्डके । जूझि । बालानानु शिखा प्रीक्ता काकपत्रः शिखण्डकः । अम. ।

काकपीलुः (कः) । पुं । काकादनीलतायां । रक्त गुड़काँडेनी । श्वेतगुञ्जायाम् । श्वेत कूँच । रा.नि.व.३ । रक्तगुञ्जायां । भा.पू.१भ. । काकतिन्दुके । माकूड़ा गाँव, कूचिला, माकूड़ा केन्द्र । भा. । अम. । [हि.च. ।

काकपुच्छः (ष्टः) । पुं । कीकिले । श.र. ।

काकपुष्पम् । स्त्री । गन्धिपत्रे । सुगन्धथे । वै.निघ. ।

काकप्राणा । स्त्री । काकनासायाम् । महाश्वेतकाकमाचाम् । वड़ श्वेतगुड़काँडेनी । रा.नि.व.३ ।

काकफलः । पुं । निम्ब ककजम्बाम् । वनजाम । रा.नि.व.६।११ । [११ ।

काकफला । स्त्री । काकजम्बूचे । रा.नि.व. ।

काकबन्ध्या । स्त्री । एकमात्रप्रसवायां नार्थां ।

काकभण्डी । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । वै.निघ. ।

काकभाण्डी । स्त्री । महाकरञ्जवचे । रा.नि.व.६ । लघुरक्तमाचिकायां । गाल गुड़काँडेनी । वै.निघ. ।

काकभीरुः । पुं । पंचके । रवा. । चिका. ।

काकमद्गुः । पुं । शाल्यूहपत्रिणि । डाहक । हारा. । चिका. । “काकमद्गुर्जलरङ्गे ।”

काकमर्दुः (कः) । पुं । महाकालतायाम् । माकालफलत्र लता । प.सु. । [कः ।

काकमांसम् । स्त्री । वाथसमासे । See का-

काकमाचिका (ची) । स्त्री । खनामन्यातपत्रशाकविशेषे । केउय्यारूँटी, कँटा गुड़काँडे-

ली ।। हारा, हिं कवेषा कावर । काके । मं कं कवथ्या । रा.नि.व.४ । तिक्ता रसोष्ठा कफघ्नी श्लार्मःश्रीफघ्नी कुष्ठघ्नी कण्डूघ्नी त्रिदोषघ्नी स्निग्धीष्ण स्वरदा शक्रदा रसायनी श्रियगुणार्शो-ज्वरमेहघ्नी कटुः चक्षुष्या हिकाच्छर्दिहृद्रोगघ्नी च । भा.पू.१भ. । तिक्ता सा पित्तं बर्हयति उष्ण-वीर्यत्वात् । सु.सू.४०च. । काकमाची श्वेतरक्तमे-देन विधा । तयोः श्वेता महाश्वेता काकमाची (मं काण्डुडीवी धीरश्वेतकावली), द्वितीया लघुरक्त-काकमाची, रक्तकाण्डुली लघुरक्तकावलीति म-हाराष्ट्रादौ ख्याता । तयोः श्वेता—“मधुरा च र-सायनी । श्वेता कषाया कट्टी च तिक्ता चीष्णा वमिप्रदा । तनीर्दाहकरी प्रोक्ता कफशोथार्शना-शिनी । बलीपलितपित्तघ्नी श्वेतकुष्ठापहा मता” इति । “तुवरोष्ठा रसायनी । कट्टी तिक्ता रुचि-करी वातकुष्ठविनाशिनी । पाण्डुप्रमेहकफहा ह-र्दिहृमिज्वरापहा । पलितस्थ च हन्ती स्वात्...।” रक्तकाकमाचीगुणाः । वै.निघ. । जीवन्ती वातक-फलत् पित्तसंशमनी तथा । त्रिदोषशमनी इथा काकमाची रसायनी ॥ अत्रि.१६च. । अ.द.यञ्च. चि. । स्रष्टफला । सु.सू.२७सुरसादि.ड. । गुडफ-ला । वा.सू.१५च. । चवकासुरसि भार्गी कामुका काकमाची । काण्डुहिडा इति ख्याते शाके । काण-छिडे । प.सु. ।

काकमाचीतैलम् । क्ली । अरु'विकादौ हि-तम् । पाठः—“काकमाचीरसे सिद्धं कटुतेलं च-तुष्यलम् । मनःशिलासीमराजीवीजसिन्दूरगन्धकैः । श्राणमाचैस्तदभ्यङ्गाङ्गन्यवश्यमरु'धिकान् ।” रस.र. ।

काकमाता । स्त्री । काकमाचीचुपे । गुडकौ-डेनी । रा.नि.व.४ । [रा.नि.व.३ ।

काकमुद्गा । स्त्री । मुद्गपण्याम् । गुर्गानी ।

काकयवः । पुं । शस्यहीनधान्ये । आगुडा । महाभा. । [नामहचविशेषे । वै.निघ. ।

काकयानम् । क्ली । कौड्यदेशख्याते हासा-

काकारिपुः । पुं । उलूके । पेंटा । [पिका. ।

काकरुहा । स्त्री । वन्दाहच । पत्रगांशा ।

काकरुकः । पुं । उलूके । निम्बहचे । त्रि । भौते । स्त्रीजिते । म.कचगुप्त ।

काकलम् । क्ली । कण्डमची । पिका. । पुं । द्रोणकाके ।

काकलकः । पुं । कण्डमची । शीवाया उन्नत-प्रदेशे । षट्किधान्यजातिभेदे । गुणाः शालिवत् कङ्गुकवच । सु.सू.४६च. ।

काकलीद्राक्षा । स्त्री । द्राक्षाविशेषे । वेदान-ना, किम्बिम् प्रकृति । गुणाः—मधुरा अन्ना रसाला रुचिकरी श्रासहृत्तासघ्नी । रा.नि.व.११ ।

काकलीरवः । पुं । कोकिले । रा.नि.व.१६ ।

काकवल्लभा । स्त्री । काकजम्बूहचे । वनजाय । रा.नि.व.११ । [पीतकाञ्चने । वै.निघ. ।

काकवल्लरी । स्त्री । खर्खवल्लरी । भा.पू.१भ. ।

काकविष्टा । स्त्री । काकमले ।

काकवृन्ता । स्त्री । रक्तकुलत्पके । वै.निघ. ।

काकशालिः । पुं । कृष्णशालिधान्ये । वै.निघ. ।

काकशिम्बी । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । रक्तकाक-माचाम् । लालगुडकौडेनी । रा.नि.व.३ ।

काकशीर्षः । पुं । वकहचे । वागना गांछ । प.सु. । See अगस्तिः । [तूणु पांथी । वै.निघ. ।

काकसस्यः । पुं । तन्नामकपल्लिविशेषे । काक-

काकसादी । पुं । अथमलचक्षान्ने । चाप्रेथे ।

काकस्फूर्जः । पुं । काकतिन्दुकहचे । मांक्डा गांव । मं काकटेभुर्णी । वै.निघ. ।

काका । स्त्री । श्वेतचिहति । काकीदुम्बरिका-याम् । काकफूयूर । काकीलीहचे । कांकला गांछ । काकजहायां । गुञ्जालतायां । मलपूहचे । निम्बांग । काकमाच्यां । श्वेत गुडकौडेनी । म.कविकं ।

काकाङ्गा (ङ्गी) । स्त्री । काकनासायां । से-उग्रार्ठुंटी, श्वेत गुडकौडेनी । भा.पू.१भ. । काकजहायाम् । वै.निघ. ।

काकाञ्ची । स्त्री । काकजहायाम् । श.र. ।

काकाण्डः । पुं । काकतिन्दुके । मांक्डा गांव महानिम्बे । धोड़ानिम् । रा.नि.व.६ ।

काकाण्डफलम् । क्ली । शकरशिम्बीफल ।

आंलाकूनी फल । काकतिन्दुकफली । मांकुड़ा
गांव । सु.सू.४६अ. । कपिकच्छुगुणः ।

काकाण्डा (खड़ी) । स्त्री । कोलशिख्याम् ।
रा.नि.व.७ । महाज्जीतिषतीलतायाम् । वड्ड
मतांफट्की । रा.नि.व.२ । असाध्यलूताविशेषे ।
सु.कल्प.८अ. । See लूता ।

काकाण्डोला । स्त्री । कोलशिख्या । आं-
लाकूनी । रा.नि.व.७ । कटभ्याम् । मतांफट्की ।
इयच्च माषवद्गुणविशिष्टा । अरुणः ।

काकादनकः (नी) । पुं, स्त्री । (Ardisia
solanacca.) श्वेतगुञ्जायां । श्वेतकूँठ । भा.म.
पूतना.चि. । रक्तगुञ्जायाम् । रक्तकूँठ । सु.चि.
३६अ. । र.मा. । उत्. काउथीश्रिया । मं कं
सात्रीकहड़नि । किरियकाबेदीड़े । गुणाः—क-
टूष्णा तित्ता रसायनी वातदोषहरी रक्षा पखि-
तनाशिनौ च । रा.नि.व.३ । विषरोगघ्नी शीघघ्नी
च । राज. । कण्टकपालीलतायाम् । कानिग्राक-
ड़ा । कुमिरके इति च भाषा । प.सु. । सु.सू.
३६अ.कफघ्नने । रक्तकाकमाच्याम् । लाल गु-
डकौडेली । रत्ना. । काकतिन्दुकायां । सु.चि.
१४।१८अ. । [१भ. ।

काकानन्ती । स्त्री । रक्तगुञ्जायाम् । भा.पू.

काकाम्बः । पुं । समशीलक्षुपे । रा.नि.व.४ ।

काकायुः । पुं । स्वर्णवज्रायाम् । स्वर्णलता । भा.
पू.१भ. । See स्वर्णवज्री ।

काकारिः । पुं । पेचके । हे.च. ।

काकालः । पुं । द्रोणकाके । श.र. । वत्सना-
भविषे । हे.च. । [श्वेत गुडकौडेली । वै.निघ. ।

काकास्या । स्त्री । महाश्वेतकाकमाच्याम् ।

काकाह्वा (ह्वाना) । स्त्री । काकमाच्याम् ।
रा.नि.व.४ । सु.चि.६अ. । वनसुहृ । वै.निघ. ।

काकाक्षा । काकनासायां । रा.नि.व.३ ।

काकिषी । स्त्री । रक्तिकायाम् । कूँठ । एक-
बराटिकायाम् । एककड़ा । पञ्चतुर्थीशे । ६ गं-
७॥ मानदखे । “काकिषी पञ्चतुर्थीशे मानदखेऽ-
पि दृश्यते । ज्ञानलैकवरार्याः स्नात्” मे.खनिकां ।

काकी । स्त्री । वायस्याम् । काकीष्याम् । रा.

नि.व.३ । श्वेतकाकमाच्याम् । श्वेत गुडकौडेली । वै.निघ. ।

काकुः । स्त्री । जिह्वायां । चिका. ।

काकुद् (दम्) । स्त्री । ताम्बुनि । रा.नि.व.१८ ।

काकुदी । पुं । ककुदावर्षे महादीषाम्विताश्वे ।
“भावतां यस्य ककुदि काकुदौ स उदाहृतः ।”
अ.द.३अ. ।

काकुरुतम् । स्त्री । विज्ञतग्रन्थे । [वै.निघ. ।

काकुलीमृगः । पुं । चतुर्विधमिलिशयमृगे ।

काकेत्ति (क्षु)कः । पुं । रक्तगुञ्जायाम् । खागड़े
थागड़ा । र.मा. । चिका. । कासलथे । के.सै. ।
रा.नि.व.८ । कोकिलाचक्षुपे । भा.पू.१भ. ।

काकेन्दुः (कः, की) । पुं । (Diospyros
melanoxydon.) काकतिन्दुके । मांकुड़ा के-
न्दु । अम. । कटुतिन्दुके । कूटिनी । प.सु. ।

काकेष्टः । पुं । निम्बलथे । रा.नि.व.६ ।

काकेष्टा । स्त्री । रेणुकायाम् । काकमाच्याम् ।
वै.निघ. ।

काकोचिकः (ची) । पुं, स्त्री । काउचीति
प्रसिद्धे मन्थविशेषे । कांउच गाह । शारा. ।

काकोडु (दु)म्बरः । पुं । काकोडुम्बिकायां ।
कांकडुम्बर । प.सु. ।

काकोडु (दु)म्बरिका । स्त्री (Ficus his-
pida, opposite-leaved figtree, Syn.
Ficus oppositifolia.) खनामख्यातहृत्वे ।
कांकडुम्बर । हिं तटमिला, (गोडडुम्बरा । र.मा.।)
(कटुधरी । भा.।) मं काशाउं व । तें अन्धमेड़िषेष्टु ।
गुणाः—हृत्त्रघ्नी उदुम्बरगुणा च । म.द.व.५ ।
पक्कफलं शीतलं गीर्णं अर्कं कटु त्वग्दीपघ्नं रक्त-
पित्तघ्नं च । तद्वस्त्रकं अतिसारघ्नम् । तथा—उदु-
म्बरलक्ष् शीतला कषाया प्रथघ्नी गर्भरक्षणे हिता
सन्ध्या च । रा.नि.व.११ । तित्ता शीतला तु-
वरा सन्धनकरी कफपित्तप्रथघ्निकुटपाङ्कुरः का-
मलाहरी च । गुहः माहिषी शीतला खादुः द-
तिकारी च । राज. । फलगुणाः—विटग्नि मधुरं
स्निग्धं तर्पणं गुह च । सु.सू.४६अ. ।

काकोदरः । पुं । सुपे । अम. ।

काकीदुम्बरिकाफलम् । क्ली । अक्षीरे ।
वै.निघ. । [गुणाः प्रभवत् ।

काकीनालकः । पुं । प्रवजातीयपक्षिषि ।

काकीलः । पुं, क्ली । द्रोणकाके । दौण्डिकाक ।
इला । काकील्याम् । धरणि । कृष्णवर्णस्थावर-
विषभेदे । रवा । काकीलमुयतेजः स्यात् कृष्ण-
च्छवि महाविषम् । वै.निघ. । सपें । वनशूकरे ।
श.र. ।

काकीली । स्त्री । Berry of the calcu-
lus indicus. It is brought from Na-
pal and Morung. Tizyphus napeca.
चौरकाकीलीसदृशकन्दविशेषे ककीलतो भिन्ने ।
भेदस्तु केवलं चौरकाकील्याः किञ्चित्कृष्णता ।
कौकुला । मं कटवतिगे, काउली । तें तेलुमणि-
षेदु । उत्. काकीलि । एषा चौरकाकील्युत्-
पिस्थान एव जायते । “जायते चौरकाकीली म
हामेदीइवस्यले । यत्र स्यात् चौरकाकीली का-
कीली तत्र जायते । पीवरीसदृशः कन्दः स चौर-
प्रियगन्धवान् । सा प्रोक्ता चौरकाकीली काकीली
लिङ्गमुच्यते । यथा स्यात् चौरकाकीली काकील्य
पि तथा भवेत् । एषा किञ्चिद्भवेत् कृष्णा भेदीऽय-
मुभयोरपि ॥ भा. । गुणाः—शीता मधुरा क्षिण्वा
अयपित्तानिखार्त्तनुत् । रक्तदाहज्वरघ्नी कफशुक्र-
वर्द्धनी च । रा.नि.व.३ । चौरकाकील्याम् । फ-
लघृते ।

काकीलीडयम् । क्ली । काकीली चौरकाकी-
ली च । “एका काकीली कवड़ीसंज्ञा, अन्या चौर-
काकीली पयस्विनीसंज्ञा ।” वा.सू.१५अ.जीव-
न्यादि । जीवनीकाकीली भेदे हे मुद्गमाषपण्यौ ।
एतद्व्याभावे अश्वगन्धामूलं विगुणं शास्त्रम् । भा.म.
४भ.कर्चरीग.चि. ।

काकील्यादिः । पुं । तन्नामकीवधद्रव्यगणे ।
अयं माष्टमर्गसंज्ञितः । सि.यी.शाल्पखेदे । “का-
कीलीचौरकाकीलीजीवकर्षभकमुद्गपर्णीमाषपर्णी-
भेदानहामेदाच्छिन्नरुहाकर्कटशङ्खीतुगाचौरीपन्नक-
प्रपीच्छरीकर्षिष्ठद्विष्टवीकाजीवनी मधुकच । का-
कील्यादिरयं पित्तशीणितानिलनाशनः । जीवनी
हृदयो ह्यथः सान्यः श्लेष्माकरक्षणाः” सु.सू.३८अ. ।
अपि च । “काकीली चौरकाकीली जीवकर्षभकौ

तथा । अक्षिर्द्विस्रया भेदा महामेदा गुडूषिकाः ।
मुद्गपर्णी माषपर्णी पन्नकं वंशलीचना । शङ्खी प्र-
पीच्छरीकच जीवनी मधुयष्टिका । द्राक्षा चैति
गणो नाम्ना काकील्यादिरुदीरितः ॥” गुणाः—
“सान्यकृद्गुणो ह्यथः पित्तरक्तानिलापहः ।” भा. ।

काकील्यादिष्टम् । क्ली । वातरक्ते घृतम् ।
काकीलीयुग्ममधुकं सशिव च धात्री जीवनी
भेदयुगलावपि पृथ्निपर्णी । द्राक्षा सपन्नकतुगा च
कुलीरशङ्खी ही जीरकावपि समस्तचतुष्यलाक्षा
षष्ठौ विचूर्ण्य विपक्षे च शनैर्वटोऽपां प्रस्थं घृतस्य च
तथा सरसं गुडूच्याः । एतस्य पादं प्रमेव दत्त्वा
पुनः पचेत् वैयवरी विधिज्ञः । रस.र. ।

काकी(की)ष्ठः (कः) । पुं । कर्णबन्धनाज-
तिविशेषे । स च निर्ध्यांससङ्घिमायास्थशीण्य-
पालिः । सु.सू.१६अ. ।

कागः । पुं । काके । जटा । [शणपत्रे। कागंठ ।

कागदः । पुं । कागज इत्यारव्यीयभाषाप्रसिद्धे

काङ्गायनगुडिका । स्त्री । गुम्फरीमे दृष्टप्र-
लौषधे । प्रक्रिया स्पष्टा । अस्त्वैतसः अस्त्वलीष्पा-
मिति केचित् । ५टी, कूड़, दक्षी, छितामूल,
टुगूरि, शूँट, बट, तेउडैली अत्रोत्पत्क १ पं.
हिन्नु ७ पं. यवक्रान् २ पं. अन्नवेतस वा
आमरुल २ पं. धने, यमान, जीरा, गरिच
अत्रोत्पत्क २ तो. कृष्णजीरा ४ तो. वनय-
मान ४ तो. टावारसेन कोलास्थिमाना बटी
कार्या । च.द. । सा.कौ. । रस.र. ।

काङ्गायनमोदकः । पुं । अशीरीगे । यथा-
दीनां द्रव्याणां चूर्णानि यथाभागमेकत्र समिश्रयेत्
हरीतकी ५ प. जीरक १ प. गरिच १ प. पिप्-
पली १ प. पिप्पलीमूल २ प. चविका ३ प.
चिचकमूल ४ प. शष्ठी ५ प. यवचार २ प.
भल्लातक ८ प. गुडकन्द (शूँड) १६ प. (अभावे
शर्करा वा मन्थयेत्) । सर्वचूर्णविगुणी गुडः । च.
द.अर्थ.चि. ।

काङ्गा । स्त्री । वचायाम् । श.च. ।

काङ्गुवः । पुं, क्ली । षष्ठिकधान्यभेदे । कांशनी
वेटे धानविशेषः । गुणाः—रसे पाके च मधुरः
वातपित्तशमनः शालिवदुष्णश्च । सु.सू.४६अ. ।

काङ्कत् । पुं । क्रीचपक्षिणि । वै.निघ. ।

काङ्का । स्त्री । काङ्करीष्कायाम् । सु.नि.६५. ।

काङ्कीरः । पुं । कङ्कपक्षिणि ।

काचः । पुं । Affection of optic nerve

or gutta serena. नराश्रयीः दृतीयपटलगत-

नेत्ररोगविशेषे । नेत्रेण मूत्रारं श्रायं विन्दु । हिं

मोतिश्याविन्दु । दोषे दृतीयपटलं गते काचसंज्ञ-

को नेत्ररोगः जायते । लक्षणं यथा —“प्राप्नोति

काचतां दोषे दृतीयपटलाश्रिते । तेनीर्दमीचते

माधः तनु चैलाद्वतीपमं । यथावर्णञ्च रज्ज्ते दृष्टि-

र्ज्ञेयित च क्रमात् ॥” वा.उ.१२अ.। अस्मिन्नपि त-

मोभूते नातिरुद्धं महागदे । चन्द्रार्दल्यौ सनच-

चावन्तरीचे च विद्युतः । निर्मैखानि च तेजांसि

आजिष्णुन्त्यथ पश्यति । स एव चतुर्थपटलगतः

लिङ्गनाशः नीलिकासंज्ञां धत्ते । “स एव लिङ्ग-

नाशस्तु नीलिका काचसंज्ञितः ॥” वतैन चापि

रूपाणि भ्रमन्तीव च पश्यति । आविलान्यरूपाभा-

नि व्याविज्ञानीव मानवः । पित्तेनादित्यखद्योत-

धक्रचापतडिङ्गुणान् । नृत्यतथैव शिखिनः सर्व्वे

नीलञ्च पश्यति । कफेन पश्येद्रूपाणि स्निग्धानि

च सितानि च । पश्येदमूत्राच्चालयं व्यभनेवाभसं-

सवम् ॥ इत्यादि । सलिलभाहतानीव परिजाद्यानि

मानवः । पश्येद्रक्तैः रक्तानि तमांसि विविधानि

च । सलिलान्यथ कृष्णानि पीतान्यपि च मानवः ।

सन्निपातेन चित्राणि विमुतानि च पश्यति । बहु-

धा च विधा वापि सर्व्वाप्येव समन्ततः । हीना-

ङ्गान्यधिकङ्गानि ज्योतीष्यपि च पश्यति ॥ मा.

नि. । शिष्ये । मणौ । मै.चद्विकं । मृत्तिकाविशे-

षे । कौट. गुणाः — चाररसः उष्णवीर्यः अन्नना-

दृष्टिकरश्च । राज.। अश्वस्य वैत्तिकाच्चिरोगे । “श्ले-

ष्माभिष्यन्दिनीऽश्वस्य शूलं साशुबिलीचनं । काचः

सञ्जायतेऽश्वस्य पाङ्कता चापि चक्षुषः ॥” ज.द.

३०५. । कञ्चटमेदे । श.च. । चारं । हे.च.। स्त्री ।

सिक्थके । काचलवणे । विट्जवणे । रा.नि.व.२३ ।

काचकम् । स्त्री, पुं । काचलवणे । स्फटिके ।

काचमणौ । वै.निघ. ।

काचकूपी (घटी) । स्त्री । काचनिर्मितस्था

स्थाम् । कौटिल शिभिं । भेष. ।

काचजः । पुं । काचलवणे । वै.निघ. ।

काचतिन्तिडी । स्त्री । आमतिन्तिश्याम् ।

कौट. तैत्तुल । भा.पू.१भ.फलव. । [व.६ ।

काचतिलकम् । स्त्री । काचलवणे । रा.नि.

काचभवः । पुं । काचलवणे । वै.निघ. ।

काचभाजनम् । स्त्री । काचनिर्मितपात्रे ।

कौटिल वासन । त्रिका. ।

काचमणिः । पुं । काचे । च.शा.८५. ।

काचमलम् । स्त्री । काचलवणे । कान्ज नवण ।

रा.नि.व.६ । काचलवणे । कन्नक नवण ।

काचमालिका । स्त्री । मये । त्रिका. ।

काचलवणम् । स्त्री । Black salt, a

medicinal salt prepared by calcin-

ing fossile salt and the fruit of the

emblic myrobalan together. It con-

sists of muriate of soda with a

proportion of sulphur, iron and

limc. खनामख्यातलवणे । काचलवण इति म-

हाराद्रकणाटदेशे ख्यातम् । कृष्ण नवण, कान्जा

नवण । शोरा इति मण. । मं वांगडखार । गु-

णाः — रुच्यं ईषत् चारं पित्तलं दृष्टकं क्षफवात-

ज्ञं दीपनं गुणशूलनुञ्च । रा.नि.व.६ ।

काचवकयन्त्रम् । स्त्री । अर्कादिनिष्काशनायं

काचनिर्मितवकयन्त्रे । [चः ।

काचविन्दुः । पुं । नेत्ररोगविशेषे । See का-

काचसम्भव(सीवर्चल)म् । स्त्री । काचल-

वणे । रा.नि.व.६ ।

काचस्थाली । स्त्री । काचपात्रे । पाटलाह्वये ।

शौरुण गौष्ट. । अम.।प.मु.। त्रैतपाटले । वै.निघ.।

काचा । स्त्री । काचमणौ । “काचा तु सारका

लघ्वी त्रणमेवहितावहा । लेखनी शूलङ्कयोक्ता...।”

वै.निघ. । वयोनिरूपिका अश्वस्य दन्तेषु पञ्चदश-

व्दाहारथ समदशपर्यन्तं जाताः सर्षपाकाराः शुभा

रेखाः । ज.द.४५. । [चप.चि. ।

काचाङ्गा । स्त्री । हरिद्रायां । वै.निघ.२भ.

काचाक्षः । पुं । वृक्षके । गुणाः — मृचकम् ।

पषकन्दे । वै.निघ. ।

काञ्चि(जि)घः । पुं । काञ्चने । मूत्रिके । मे. चत्रिकं । शिखीधान्यादी । वै.निघ. ।

काञ्चिञ्चिकः (लिन्दिः) । पुं । काञ्चि-
चायाम् । कुंठ गण्ड ।

काञ्चितः । त्रि । शिख्यारोपिते (पदारथे) । शि-
काय तोगा (प्रवा) । अम. ।

काञ्चिमः । पुं । देवकुलीङ्गवद्वे । त्रिका. ।

काञ्चोत्थम् । स्त्री । काञ्चलवणे । रा.नि.व.६ ।

काञ्जतः । पुं । जांबीरुपे महाराष्ट्रादी ख्याते ।
गुणाः—“तुवरः मधुरीष्णी लघुः स्यूतः । धातुव-
द्विकरो वातकफगुन्धीदरञ्चरान् । कृमिप्रणाग्रिमा-
न्यानि कुष्ठञ्च श्वेतकुष्ठकं । संघट्टय्यर्शमानाङ्गान्
नाशयेत्... ।” वै.निघ. ।

काञ्चजम् । स्त्री । काञ्चलवणे । वै.निघ. ।

काञ्चन(क)म् । स्त्री । पुत्रागपुष्पे । वै.निघ. ।
पद्मकेशरे । मे.नत्रिकं । स्वर्णे । नागकेशरपुष्पे ।
रा.नि.व.६ । वै.निघ.२भ.द्विक्का.चि. । हरिताले ।
रा.नि.व.१३ ।

काञ्चनः (काः) । पुं । (Bauhinia vari-
egata &c.) खनामख्यातवृक्षे । काञ्चन वृक्ष ।
प.मु. । द्विं कचनार । मं कं काञ्चनु, कीचाने । तं
देवकाञ्चन । स त्रिविधः पीतरक्तश्वेतभेदेन । गु-
णाः—ग्राही रक्तपित्ते पथ्यश्च । राज. । See की-
विदारः काञ्चनारः कर्तुदारश्च । चम्पकवृक्षे । ना-
गकेशरवृक्षे । उदुम्बरवृक्षे । धुसूरवृक्षे । मे. । वै.
निघ.श्रीतन्त्र.चि.श्रीतारिरसे । सु.सू.३६अ. । शा-
लिजातिविशेषे । शूर्पणशालि । भा.पू.१भ धान्य-
व. । See शालिः । श्वेतकाञ्चनवृक्षे । रवा. ।
कीविदारवृक्षे । मद.व.१ । शय्यां । सु.सू.३६अ. ।
पुत्रागवृक्षे । वै.निघ. ।

काञ्चनकदली । स्वर्णकदल्याम् । टांपी क-
ला । मं सोषकेल । कदलीविशेषे । कौट् कला ।
रा.नि.व.११ ।

काञ्चनकारिणी । स्त्री । शतमूल्यां । श.च. ।

काञ्चनगुडिका । स्त्री । गलगण्डाधिकारे ।
पाठः—“चिकित्सायास्त्रयो भागाः व्योषाञ्च द्विगुणी-
कृतः । तस्याञ्च त्रिगुणं श्रेयं काञ्चनारस वल्कलम् ।
ऋकौकते तु चूर्णेऽकिन् समी दीयोऽथ गुग्गुलुः ।

चीरं दशगुणन्द्याक्षिफलाचूर्णंती भिषक् । स-
र्वांसु गण्डमालासु गलगण्डे तथैव च ।” त्रिफणा
प्रतोकके १ तो. करिया चूर्ण ७ तो., त्रि-
कटू प्रतोकके २ तो. करिया चूर्ण ७ तो.,
रक्तकाञ्चनछाल चूर्ण २२ तो. गुग्गुलुन सर्व
समान । रस.र. ।

काञ्चनगैरिकम् । स्त्री । सुवर्णगैरिकधाती ।
सोणा गेरि । सि.यो.द्विक्का.शास.चि. । “तिका-
काञ्चनगैरिकम् ।” [निघ. ।

काञ्चनपत्रिका । स्त्री । कण्ठसुषल्याम् । वै.

काञ्चनपुष्पकम् । स्त्री । आहल्यचुपे । रा.
नि.व.४ ।

काञ्चनपुष्पिका । स्त्री । पीताजाल्याम् ।

काञ्चनपुष्पी । स्त्री । गणिकारिकायां । गणि-
कारीपुष्पवृक्षे खनाम्ना कीदृशे प्रसिद्धे । मं गथेरी
रा.नि.व.१० ।

काञ्चनभूषा । स्त्री । स्वर्णगैरिके । वै.निघ. ।

काञ्चनमाञ्चिकः । पुं । स्वर्णमाञ्चिके । म-
हाद्रावके ।

काञ्चनमोहनरसः । पुं । गुन्धाधिकारे र-
सः । पाठः—“मृतं मृतं मृतं तामं काञ्चनं मईधे-
त्समं । अर्कवज्जीरसैवैव दिनान्ते वटकीकृतं । गु-
ञ्जैकं गुडसंयुक्तं तथा गन्धसुवर्षलं । निष्कैकं गुल्फ-
शाल्यधै रसः काञ्चनमोहनः । विशाला कटुका सु-
सं कृष्मिन्द्रयवं समं । चूर्णयेद्देवदारुञ्च कर्षैकं
मधुना लिहत् ॥” रससिन्धु, तामाभस्र ७ अ-
णभस्र समभाग । आकन्दरग ७ सिञ्जूर रसे
गर्दन । मात्रा १ रति । रस.र. । [गीदलम् ।

काञ्चनरसम् । स्त्री । हरितालविशेषे । See

काञ्चनसूपः । पुं । काञ्चननामक-द्विदलधा-
न्यसाधितसूपे । तद्वान्यं सार्धपतैलेन उदर्यं उच्च-
युष्कान्तास्त्वग्धीनां दालिकामादाय शीतीदकेन
मन्दाप्री पचन् । वै.निघ. ।

काञ्चनचीरी । स्त्री । स्वर्णचीरिणीचुपे ।

चीरिण्यां । थिरुहे, सोणाथिरुहे । द्विं चीक ।
मं पिचीरा । रा.नि.व.५ । पीतदुग्धवृक्षस्यचर-
तिकायां । सु.चि.६अ. । कडुष्ठे । गिरिमाटारि-
शेष । च.द.गुण.चि. । “चिकित्सा काञ्चनचीरी ।”

काञ्चनाभ्ररसः । पुं । यक्षाधिकारे रसः । रसा.सं. । पाठः—काञ्चनं रससिन्दूरं मौक्तिकं लौहमधकं । विद्रुममधया तारं कसुरी च मनःशिला । प्रत्येकं विन्दुमात्रञ्च सर्वं मर्द्यं प्रयत्नतः ॥ वारिणा वटिका कार्या द्विगुणाफलमानतः । अनुपानं प्रयोक्तव्यं यथादीषानुसारतः ॥ नानारीगप्रशमनं सर्वोपद्रवसंयुतं । चयं हन्ति तथा काञ्चं श्लेष्मपित्तहरं तथा ॥ विन्दुमात्रं कर्षमितं । स्वर्णभस्म, रससिन्दूर, मूक्तान्ध्र, मोह, अत्र, प्रवाल, हरीतकी, रोप्य, मृगनाभि, मनछाल प्र-
 तोत्के २ तोला । जले मर्दन । रसा.सं. ।
हृत्काञ्चनाभः यथा—काञ्चनं रससिन्दूरं मौक्तिकं लौहमधकं । विद्रुमं शतवैक्रान्तं तारं ताम्रञ्च रत्नकम् ॥ कसुरिका लवङ्गञ्च जातिकीर्षिलवा लुकाः । प्रत्येकं विन्दुमात्रञ्च सर्वं मर्द्यं प्रयत्नतः ॥ कन्यानीरे तु सम्मर्द्यं केशराजरसेन च । अजाक्षीरेषु सन्ध्याय प्रत्येकं दिवसत्रयम् ॥ चतुर्गुणाप्रमा-
 खेन वटिकां कारयेद्विषक् । अनुपानं प्रदातव्यं यथादीषानुसारतः ॥ स्वर्णभस्म, रससिन्दूर, मूक्तान्ध्र, मोहभस्म, अत्रभस्म, प्रवालभस्म, वै-
 क्राञ्चभस्म, रोप्य, ताम्र, वज्र, मृगनाभि लवङ्ग, अग्निद्वी, एनवानुक प्र-
 तोत्के २ तोला । घृतकूमारी, केकुरेण रस, छागद्वय प्र-
 तोत्के ३ दिन मर्दन । मात्रा ४ रति । रस.र. ।

काञ्चनारः (कः) । पुं । (Bauhinia variegata &c.) Mountain ebony. रक्त-
 काञ्चनरश्चे । हिं कचनार । मं काञ्चु । कं की-
 चाले । गुणाः—कषायः संयाही व्रणरीपणः दी-
 पनः कफघातघ्नः मूत्रकृच्छ्रघ्नश्च । रा.नि.व.१० ।
 काञ्चनारी हिमी याही तुवरः श्लेष्मपित्तनुत् । ज-
 मिकुष्ठगुदधंशगुच्छमालात्रापाहः । पुष्पं लघु शृ-
 तं, रुचं संयाहि पितास्रप्रदरचयकासनुत् । भा.
 पू.१भ. । च.द.र.पि.चि. । See कौविदारः ।
 श्वेतकाञ्चनरश्चे । रजा. ।

काञ्चनारगुग्गुलुः । पुं । गच्छमालागलग-
 ष्यापथ्यस्युदादी हितः । पाठः—“काञ्चनारस्य य-
 क्षीयात् लघं पञ्चपलीग्नितं । नागरस्य कषायाश्च
 भरिचस्य पलं पलं । पथ्याविभीतधात्रीषां पल-
 मर्द्यं पृथक् पृथक् । वक्ष्यस्याक्षमेकश्च पत्रकैलालचां
 पुनः । टर्कं टर्कं समादाय सर्वांश्चैकत्र चूर्णयेत् ।

यावच्चूर्णमिदं सर्वं तावानेषाच गुग्गुलुः । सङ्घुष्य
 सर्वमेकत्र पिष्ट्वात्वा विधारयेत् ॥ भाषा श्राव्यमि-
 ता ।” रक्तकाञ्चनछालचूर्ण ५ प. सुँट, पिपुला,
 मरिचचूर्ण प्र-
 तोत्के १ प. हरीतकी, आमला,
 बहेड़ाचूर्ण प्र-
 तोत्के ४ तो. वरुणछालचूर्ण
 २ तो. शुद्धसूक्त, तेजपत्र, एलाचूर्ण प्र-
 तोत्के १ तो. । सर्षपचूर्ण समानं शुद्धं शुद्ध
 एकत्र मर्दन करिबे । मात्रा १० तो. पर्या-
 ष्ट । भा. । [आरग्वधरश्चे । वै.नि.व. ।

काञ्चनालः । पुं । श्वेतकाञ्चनरश्चे । र.मा. ।

काञ्चनाह्वयः । पुं । नागचर्म्यकश्चे । नाग-
 धृत टांपा । नागकीशरश्चे । अम. । पद्मकेसरी ।
 वै.नि.व. । [या कौञ्चये प्रसिद्धे । रा.नि.व.१० ।

काञ्चनिका । स्त्री । गणिकारीपुष्पश्चे स्वन-
काञ्चनी । स्त्री । हरिद्रायां । मे. । वै.नि.घ.
 अर्गं चि. । गीरोचनायाम् । रा.नि.व.१२ । स्वर्ण-
 चीरिण्याम् । शिकुइ । रा.नि.व.५।२१ ।

काञ्चनीया । स्त्री । हरिताले । श.चि. । गो-
 रोचनायां । रा.नि.व.१२ । [गुञ्जायां । वै.नि.घ. ।

काञ्चिः । स्त्री । रसनायां । छत्रहार । उषा. ।

काञ्चिकम् । स्त्री । काञ्चिके । कौञ्चि । हे.च. ।

काञ्ची । स्त्री । गुञ्जायां । हे.च. । रसनायां । अम. ।

काञ्चीपदम् । स्त्री । जघनदेशे । हला. ।

काञ्चिकम् । स्त्री । Sour gruel, the
 water of boiled rice in a state of
 spontaneous fermentation. खमान-
 ख्यातधान्यास्ते । कौञ्चि । हिं मं काञ्ची । कुन्धाष-
 धान्यमखादिसंहितं काञ्चिकम् । शार्ङ्ग. । “आ-
 गुभार्थं क्षीरितश्च बालमूलानु खल्लश्चः । कृतं प्र-
 ख्यमितं पात्रं जलं तत्राटकं क्षिपेत् । तावत्सन्ध्याय
 संरक्षेथावदन्नलमागतम् । काञ्चिकं तप्तु विज्ञेय-
 नीतस्यैवैव पूजितम् ॥” चर. । “तुलामितं वटिक-
 तखल्लस्य प्रगृह्य चान्नं विधिवद्विधाय । द्रोणेऽम्भसि
 क्षिप्तमथ त्रियामनस्यस रक्षेत् पिष्टितं प्रयत्नात् ।
 तत्रैव कल्कं सकलं निरस्येत् तत्काञ्चिकं कथ्यत
 आरण्यालम् ।” अचि.११च. । तत्र पुत्रसन्धान-
 तुषोदकसीवीरकसुवीरान्नवक्रिकगीधूमसीवीरयव-
 सीवीरसुपसीवीरारण्यालधान्यान्मर्दिन कडुषा । गु-

थाः—भेदकं तीक्ष्णं पित्तशीघ्रं वक्षिशीघ्रं रुचिकारमाग्नेयं स्यर्शशीतलं श्रमकमहरश्च । पुरा-
तनं तत् इत्याखुल्लमिरीगन्धं दीपनञ्चेति । राज. ।
तश्च भेदि लघु पाचनश्च । अत्रि. ११५. । तीक्ष्णं
भेदि पित्तहृत् स्यर्शशीतलं श्रमघ्नं रुच्यं दीपनं वा-
न्निशुल्लघ्नं वक्षिशुल्लघ्नं आस्थापनं हृद्यं लघु वातकफ-
घ्नश्च । वा.सू. । “काञ्चिकं वातशीघ्रं पित्तघ्नं ज्वर-
नाशनं । दाहमूर्च्छाश्रमघ्नश्च श्लाघानविषमनुत् ॥”
रा.नि.व.१५ । “काञ्चिकं भेदि तीक्ष्णं रीचनं
पाचनं लघु । दाहज्वरहरं स्यर्शात्यानाश्रतकफाप-
हं । माषादिवटकैर्यत्तु क्रियते तद्गुणाधिकम् । लघु
वातहरं तप्तु रीचनं पाचनं परं । श्लाघाजीर्णविष-
न्धामनाशनं वक्षिशोधनं । शीघ्रमूर्च्छाश्रमघ्नानां
मदकखुविशोषिणां । कुष्ठिनां रक्तपित्तीनां का-
ञ्चिकं न प्रशस्यते । पाखुरीगे यञ्चपि च तथा
शीघ्रातुरीषु च । चतस्रीणि तथा शान्ते मन्दज्वर-
निपौडिते । एतेषाम्नु फित्तं प्रीक्तं काञ्चिकं दीव-
हारकम् ॥” भा. । अत्रि. ।

काञ्चिकवटकः । पुं । खाद्यद्रव्यविशेषे ।
कैञ्जीवड़ । तत्पाकप्रणाली यथा—“मन्यनी नू-
तना धार्या कटुतैलेन लेपिता । निर्मलेनान्मुना
पूर्या तस्या चूर्णं विनिक्षिपेत् । राजिकाजीरलवण-
द्विद्गुशुष्ठीनिशाकृतं । निक्षिपेदटकांश्च भाख्यसा-
स्यश्च मुद्रयेत् । ततो दिनत्रयाद्दूर्धमन्नाः सुर्वटका
भुवम् ।” अयं रुची वातघ्नः श्लेष्मकारश्च । भा. ।

काञ्चिकघटप्लष्टतम् । स्त्री । आमवाते
घृतम् । पाठः—“द्विद्गु चिकटुकं चयं माषिमखं
तथैव च । कल्कान् कृत्वा च पलिकान् घृतप्रस्थं
विपाचयेत् । आरणालादकं दक्षा तस्मिर्जिठराप-
हं ।..... । वृत् ४ मं. कैञ्जि १७मं. । कडु—
हिं, कुंटे, पिप्लु, मन्त्रिष्ठ, चैरे एव १ मं. कव-
जवर्ण अत्रोत्प्रेक १ मं. । एकत्र पीक । च.द. ।

काञ्चिका । स्त्री । काञ्चिके । रा.नि.व.१५ ।
लघुजीवन्त्याम् । पलाशीलतायाम् । रा.नि.व.२ ।

काञ्चितैलम् । स्त्री । काञ्चिकविशेषे । गुणाः
—“काञ्चिकं काञ्चितैलंश्च पलितं वातकारकं दा-
हकं ग्रासशैथिल्यं भक्षणाद्यं च मर्हनात् ॥” रा.नि.
व.१५ । [न लक्ष्मी । र.मा. ।

काञ्चिपत्रिका । स्त्री । ज्वरदनीचपे । का-

काञ्ची । स्त्री । महाद्रीचपुष्पाम् । वड़ वल-
वामा । रा.नि.व.५ । काञ्चिके । अ.टी. । भार्या ।
वाभूनशक्ति । र.मा. ।

काटुकम् । स्त्री । कटुतायाम् ।

काठः । पुं । पाषाणे । त्रिका. ।

काठिनः । पुं । खर्जूरश्च । [११ ।

काठिन्यफलः । पुं । कपित्थश्च । रा.नि.व.

काठीडुम्बरः । पुं । काठीडुम्बरिकायाम् ।
काकडुभूर । र.सा.सं.कुष्ठ.चि. ।

काणः । पुं । काके । त्रि । एकचक्षुषि । “काणः
काकैकचक्षुषि ।” मे.षडिकं ।

काणकपीतः । पुं । कपीतमेदे प्रतुदजातीये ।
गुणाः—“कषायः खादुलक्षणः गुरुः काणकपीत-
कः ।” सु.सू.४६५. । [रवरसे ।

काणभागः । पुं । त्रिभागे । भैष.काशापिभै-
काणा । स्त्री । काकील्याम् । काकिन्याम् । पि-
पल्यां । च.द.दार्वादी । “काणाश्चरक्रिंता ।”

काण(णू)कः । पुं । करटे । वावूहे । हंसमे-
दे । कुकुटे । वायसे । उषा. । [द्वियः पुत्रे ।

काण्यः (रः) । त्रि । काणे । पुं । एकनेच-

काण्डः । पुं, स्त्री । तदप्रकाशे । गांहेर कुंड़ि ।
रा.नि.व.२ । दीर्घास्थिनि । नशा हाड़ । शरी ।
प.सु. । जले । मे.डडिकं । धान्यनाले । छे.च. ।

काण्डकः । पुं । बालुकककंध्याम् । वै.निघ. ।

काण्डकटुकः । पुं । कारवेत्तके । उष्ट्रगांहे ।
रा.नि.व.२ । [नि.व.४ । श्वेतापामार्गे । वै.निघ. ।

काण्डकण्टः (कः) । पुं । अपामार्गश्चपे । रा.

काण्डक(का)ण्डकः । पुं । बदरीश्च ।
वै.निघ. । काशदणे । केकशे । रा.नि.व.८ ।

काण्डका । स्त्री । (Cucumis utilisissimus.)
करालत्रिपुटायाम् । ७३७७ । बालुकीनामककं-
ध्याम् । अलाव्याम् । रा.नि.व.१६ ।

काण्डका(की)रम् । स्त्री । गुवाके । श.मा. ।

काण्डकीलकः । पुं । The tree called
symplocos Recemosa. खीप्रभुषे । रा.नि.
व.६ ।

काण्डखेटः । नि । अथमे । हला ।
काण्डगुडः (गुडः) । पुं । गुण्डद्वये । रा.नि. व.८ । विधाराद्वये । वै.निघ. । [१६५. ।
काण्डचित्रा । स्त्री । सर्पजातिभेदे । वा.उ. काण्डणी । स्त्री । स्मपशीलतायाम् । राशु-
 ती । श.च. ।
काण्डतिलकः (कः) । पुं । A kind of gentian. (*Gentiana cherytra*) किरा-
 ततिलके । छिद्रेता । रा.नि.व.६ । [याम् ।
काण्डनी । स्त्री । रामदूष्याम् । नागवल्लीलता-
काण्डनीलः । पुं । लोभ्रे । रा.नि.व.६ ।
काण्डपटः । पुं । तिरस्करिण्याम् । हे.च. ।
काण्डपुङ्खा । स्त्री । शरपुङ्खायाम् । रा.नि.व.४ ।
काण्डपुष्पम् । स्त्री । (*Artemisia Indica*) दोना इति प्रसिद्धे सुगन्धपुष्पविशेषे । दोनांपुष्पा । श.च. ।
काण्डभग्नः । पुं, स्त्री । A fracture or dislocation of the bones or limbs. A fracture of either of the extremities. अस्थिभङ्गविशेषे । तद्वादशविधं — कर्कटका-
 न्नकर्णचूर्णितपिच्छितास्थिच्छलितकाण्डभग्नमज्जानु-
 गतातिपातितवक्त्रच्छिन्नपाटितस्फुटितभेदेन । तेषां
 विशेषं पर्याये दृश्यम् । 'खल्लेत प्रकम्पमानं काण्ड-
 भग्नम् । स्वययुवाङ्गुल्यं स्यन्दनविवर्तनस्यर्शासहि-
 णुलमवपीड्यमाने शब्दः स्रस्ताङ्गता विविधवेदना-
 प्रादुर्भावः सर्वास्त्रवस्थासु न शर्म्यलाभश्च ।' सु.नि. १५५. ।
काण्डभङ्गः । पुं । अस्थिभङ्गे ।
काण्डमध्या । स्त्री । काण्डवङ्गायाम् । वै.निघ. ।
काण्डरुहा । स्त्री । कटुक्याम् । प.सु. ।
काण्डवः । पुं । केमुकश्चकन्दे । वै.निघ. ।
काण्डवल्ली । स्त्री । कारवल्लीलतायां । रुद्रजा, उच्छे गीहं । काण्डवेलि इति महाराष्ट्रादौ ख्या-
 ता । हिं काण्डवेलि । मं काण्डवेलि, मथिगुडव-
 ल्लि । सा विधारा चतुर्वारा चेति विभेदा । सा. गुणाः—“कटुका तिक्ता घोषा सरा मता । पिपला च कर्णं गुणं लूतां दुष्टत्रयं तथा । श्रीही-

दराग्निमान्द्यानि शूलं वातश्च नाशयेत् । मलसङ्घ-
 हरा चैव... ॥” विधारागुणाः—“सरा लघ्वृधि-
 दीपनी । रुचीष्वा मधुरा वातहृत्पित्तःकफनाशिनौ ।
 गुणास्त्वये तु विज्ञेयाः पूर्वोक्तिकाण्डवल्लीवत् ॥”
 चतुर्द्वारगुणाः—“भूतोपद्रवशूलहा । अत्युष्णभान-
 वातश्च तिमिरं वातरक्तं । अपस्मारं वातरोमं
 नाशयेत् ॥” वै.निघ. । रा.नि.व.३ । See कार-
 वेकः । [व.३ । सोमवङ्गायाम् । वै.निघ. ।
काण्डशाखा । स्त्री । मद्भिषवङ्गां । रा.नि.
काण्डसन्धिः । पुं । गन्धौ । शीव, शिंटे ।
 रा.नि.व.७ ।
काण्डहिता । स्त्री । लोभ्रद्वये । वै.निघ. ।
काण्डहीनः । पुं । लोभ्रे । रा.नि.व.६ । स्त्री ।
 भद्रमुत्सायाम् । श.च. ।
काण्डा । स्त्री । सुषण्यां । तालमूली । प.सु. ।
काण्डकः (का) । पुं, स्त्री । लङ्गानामधा-
 न्यविशेषे । उच्छे उच्छे । रा.नि.व.१६ । अलाव्याम् ।
 (का) पलाशीलतायाम् । वै.निघ. ।
काण्डनी । स्त्री । हस्तिशृङ्गीलतायां । शी-
 तिउच्छे । प.सु. ।
काण्डोरः । पुं । अपामार्ने । कारवल्लीलतायां ।
 उच्छे लता । रा.नि.व.३ । च.चि.८५५. ।
काण्डीरा (री) । मञ्जिष्ठायाम् । र.मा. । का-
 रवेकके । अशतस्रवायाम् । वै.निघ. ।
काण्डेरः । पुं । तण्डुलीयशाके । नट्टे, कौर्टा-
 नट्टे । भा.पु. १४.शाकव. [देवत्र गीहं । र.मा. ।
काण्डेरी । स्त्री । नागदन्तीद्वये । मांकांल रु-
काण्डेरुहा । स्त्री । कटुक्याम् । र.मा. ।
काण्डेक्षुः । पुं । श्वेतेशी । रा.नि.व.१४ । अयं
 तापसेक्षुगुणः वातकोपनश्च । भा. । कृष्णेशी ।
 कौञ्जल ऐक्षु । सु.सु. ३८५. । काशद्वयभेदे । र.
 मा. । खगुंजे । थागुड़ा । प.सु. । कीकिलाच-
 द्वये । कुलेथाड़ा । हिं तासमाखना । अम. ।
 लटा इति । च.सु.४५. ।
काण्डोलः । पुं । उद्रे ।
कातरः (लः) । पुं । (*Cyprinus catla*)
 मत्स्यविशेषे । कांण्ण माह । श.र. । गुणाः—

मधुरी बृकः विदीपप्रश्न । रा.नि.व.१९ । उष्णी
मधुरः गुरुपाकः विदीपप्रश्न । राज. ।
काटणम् । स्त्री । कतृषे । रोहिषदृषे । सू-
गक्ष्ण, त्रामकपूर्त्र । रा.नि.व.८ ।
कातोन्नी । स्त्री । कीहलसुरायां । “यवमाषा-
दिपिष्टीत्या कातोन्नी कीहला सुरा।” वाचस्पतिः ।
कात्यायनी । स्त्री । काषायवस्त्रे । मे.नचतुष्कां ।
कादम्बः । पुं । कदम्बवृक्षे । वै.निघ. । कलहंसे ।
स च भववर्गीयः कृष्णधूसरपत्रः । दान्दौम । हिं
करवा । मांसगुणाः—शीतं क्षिप्रं रक्तपित्तघ्नं हृद्यं
वातघ्नञ्च । सु.सू.४६५. । वातरक्तपित्तघ्नं मेदकं
शुक्रलञ्च । राज. । स्थावरविधान्तर्गतद्रामकपुष्प-
विधे । सु.कल्प.२५. । See पुष्पविषम् । स्त्री ।
कदम्बपुष्पे ।
कादम्बकरः । पुं । कदम्बवृक्षे । वै.निघ. ।
कादम्बरः । पुं, स्त्री । नानाद्रव्यकदम्बकृते मद्ये ।
“नानाद्रव्यकदम्बेन मद्यं कादम्बरं स्मृतं ।” राज. ।
गुणाः—मधुरं पित्तममदघ्नञ्च । रा.नि.व.१४ ।
कदम्बपुष्पोत्थमद्ये । मे. । स्त्री । दक्षिणारे । हे.च. ।
श्रीधौ । विश्व. ।
कादम्बरी । स्त्री । नानाद्रव्यीष्यन्नमद्यसामान्ये ।
रा.नि.व.१४ । प्रसन्नायाः सुराया घनतरां काद-
म्बरी । यथा—“कादम्बरी तु कथिता नानाद्रव्य-
कदम्बजा । कादम्बरी समधुरा यमपिषप्रणाशि
त्री।” अत्रिः । “तत्र कादम्बरी घना ।” प.प्र.३५. ।
वाहणीसुरायाम् । कीकिलायाम् । शारिकापचि-
ख्याम् । मे.रचतुष्कां । कदम्बपुष्पोत्थमद्ये । सपुष्पक-
दम्बतरकीटरस्यवृष्टिजले । [मे.त। । र.मा. ।
कादम्बरीबीजम् । स्त्री । सुराबीजे । गदमत्र
कादम्बर्थः । पुं । धाराकदम्बे । वै.निघ. ।
कदम्बवृक्षे । रा.नि.व.९ । जटा. । स्त्री । पर्णे ।
कादम्बा । स्त्री । कदम्बपुष्पाम् । मू.श्री. ।
श.च. ।
कादम्बिकः । चि । भीत्यद्रव्यकारके ।
कादिरम् । स्त्री । खदिरसारि । रा.नि.व.८ ।
काद्रवेयः । पुं । सपें । रत्ने । मे. ।
कानकम् । स्त्री । जैपालबीजे । अशुपीम । धु-
र्जनबीजे । द्रव्याभिधानम् ।

कानकचूर्णम् । स्त्री । सुखरीगे हितं । गृह-
धूमो यवचारः पाठा व्योषं रसाञ्जनं तेजीष्वा नि-
फला कौहं चित्रकचेतित चूर्णितं । सचीर्द्रं भारय-
दास्ये... । ब्रूल, शवकात्र, आकनादिमूल, जि-
कट्टे, त्रमाञ्जन, चहे, जिखला, जात्रितमोह वा
अञ्जुर, छितामूल समभाग । सा.कौ. ।

काननम् । स्त्री । वने ।

काननारिः । शमीवृक्षे । भाँई गीह् । श.च. ।

काननौका । पुं । कपो । वानरे ।

कानीनः । पुं । लोभ्रवृक्षे । श.च. ।

कान्तम् । स्त्री । कुडुमे । कान्तलौहे । रा.नि.
व.१२।१३ । पुं । नन्दीवृक्षे । तून् गीह् । रा.नि.
व.१२ । चक्रवाके । रा.नि.व.१९ । चुम्बकलौहे ।
चूषकलौहे । भा. । वर्षावसन्तयोः । रा.नि.व.२१ ।
हिज्जलवृक्षे । रा.नि.व.८ । चन्द्रे । श.र. । चन्द्र-
कान्तमणौ । सूर्यकान्तमणौ । मे. ।

कान्तः । पुं, स्त्री । चन्द्रे । श.र. । चन्द्रकान्त-
सूर्यकान्तायस्कान्तेषु । मे. । कृष्णलौहे । कुडुमे ।
रा.नि.व.१२ । लौहे । रा.नि.व.१३ ।

कान्तपत्नी (इन्) । पुं । मयूर । श.च. ।

कान्तपाषाणः । पुं । Load stone. चु-
म्बकनामप्रसारि । चूषक पीथत्र । गुणाः—शीतो
लेखनी विषदीषहा । मेदं पाण्डुं चयं कण्डूं मोहं
मूर्च्छाञ्च नाशयेत् । वै.निघ. । तच्छुद्धिः यथा—
कान्तपाषाणं चूर्णीकृत्य महिषीदुग्धेन गव्यघृतेन च
लौहपात्रे पचेत् । विपाच्य लवणं चारि श्रीभाञ्जन-
रसे च चिपेत् । अथ दीलायन्ने महिषीचीरादि-
भिः वारहयं पचेत् । अथास्त्ररसेन रौद्रे दिनेकं
भावयेत् । “चूर्णितं कान्तपाषाणं महिषीचीरसं-
युतं । विपचेदायसि पात्रे गीघृतेन समाहितं । ल-
वणे च तथा चारि श्रीभाञ्जनरसे चिपेत् । अस्त-
वर्गस्य तीथेन दिने चर्मै विभावयेत् । तथैव दी-
लिकायन्ने द्विषारं पाचयेत्सुधीः । कान्तपाषाणशुद्धौ
तु रसकर्म उपाचरेत् ॥” चन्द्रिका । र.सा.सं. ।

कान्तपुष्पः । पुं । कीविदारवृक्षे । रत्नकाश-
न वृक्ष । रा.नि.व.१० । See काञ्चनारः ।

कान्तलकः । पुं । (Cedrela Toona.)
तुम्रवृक्षे । तूँद । नन्दीवृक्षे । गङ्गा अशुथ । प.सु. ।

कान्तलो(लौ)हः । पुं, स्त्री । खनामप्रसिद्ध-
लौह । काञ्चिजोह । तस्य भामकचुम्बकरोमक-
स्वेदजर्मदेन चतुर्धा । तस्य लक्षणम्—“यत्पात्रे न
प्रसरति जले तैलविन्दुः प्रतप्ते हिङ्गुर्गन्धं त्यजति च
निजं तिलकतां निम्बकल्कः । तप्तं दुग्धं भवति शि-
खराकारकं नैति भूमिं ज्ञानाङ्गः स्यात् सजल-
चषवः कान्तलोहं तदुक्तम् ॥” रा.नि.व.१२ ।
“स्त्रादुर्यं च भवेन्निस्यकल्की रात्रिन्दिबोषितः । कान्तं
तदुत्तमं यच्च रूप्येणावर्तितं मिलेत् ॥ पात्रे यस्मिन्
विमरति जले तैलविन्दुर्न सिको हिङ्गुर्गन्धं विष्ट-
जति निजं रुषितं निम्बकल्कैः । पात्रं दुग्धं भज-
ति शिखराकारतां नैति भूमौ कान्तं लौहं तदि-
दसुद्धितं लक्षणीकं न चान्यत् ॥” इति परीक्षा ।
सुखबोधः । गुणाः—“गुल्मीदरार्शः श्लामामासवातं
भगन्दरं । कामलाशोथकुष्ठानि चयं कान्तमयो ह-
रिन् । लीहानमस्त्रपित्तञ्च यज्ञञ्चापि शिरोरुजम् ।
सर्वान् रोगान् विजयते कान्तलोहं न संशयः ।
बलं वीर्यं वपुःपुष्टिं कुर्वतेऽग्निं विवर्धयेत् ॥” भा.
यू.१भ.धातुव. ।

कान्ता । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे । कृष्णकजि ।
रा.नि.व.१० । श्वेतदूर्वायाम् । वाराहीकन्दे । आ-
काशवज्रग्राम् । आलोकाकलता । सूषिकपर्णाम् ।
गुष्पाकानी । वै.निघ. । प्रियङ्गी । मी.तद्विकं ।
रेणुकायाम् । उरुपूकं । नागरमुस्तायाम् । स्थूले-
लायां । रा.नि.व.६ । नार्थां । अम. ।

कान्ताङ्घ्रि(चरण)दीहदः । पुं । अशोक-
वृक्षे । त्रिका. । [रा.नि.व.१३ ।

कान्तायसम् । स्त्री । कान्तलोह । अयस्कान्ति ।

कान्तारः (कः) । पुं, स्त्री । रक्तकाञ्चनवृक्षे ।
रा.नि.व.१० । रक्तचुविशेषे । काञ्चनी आत् ।
हिं कातारे । प.सु. । इक्षुसाधारणे । वंशे । रा.
नि.व.१४ । आरग्वधवृक्षे । वै.निघ. । स्त्री । विलि ।
हिंद्रे । मी. । औपसर्गिकरीगे । पप्र । हे.च. ।

कान्ताराश्मजम् । स्त्री । कान्तलोह । वै.
निघ. ।

कान्तारिः (रिका) (री) । पुं, स्त्री । म-
ल्लिकाविशेषे । सु.कल्प.८२. । See मल्लिका । इ-
क्षुविशेषे । काञ्चनी इक्षु । राज. ।

कान्तारिष्ठुः । पुं । इक्षुविशेषे । काञ्चनी इक्षु ।

हिं कातारे । तं गोपपयडवि । गुणाः कषाय-
रसः शतपर्षकाङ्गीनगुणः । गुरुः दृष्यः शुक्रः
श्लेष्मलः वृंहणः सरसः । भा. । वंशकीक्षुगुणः इति ।
सु.स.४६अ. । मधुरः लघुः चाररसः कफवातक-
रसः । राज. । वा. । [अश्वथ । वै.निघ. ।

कान्तारलकः । पुं । नन्दीवृक्षे । तून्त, गङ्गा
कान्तिः । स्त्री । वाराहीकन्दे । महासर्जवृक्षे ।
वै.निघ. ।

कान्तिदम् । स्त्री । पित्ते । श.च. ।

कान्तिदा । स्त्री । सीमराज्याम् । शंकुः ।
रा.नि.व.४ । See वाकुची ।

कान्तिदायकम् । स्त्री । कालीयकचन्दनवृक्षे ।
जटा. । त्रि । शोभादायके ।

कान्तिवृक्षः । पुं । महासर्जवृक्षे । वै.निघ. ।

कान्तोली । स्त्री । कुशाखसुरायाम् । वै.निघ. ।

कान्दम् । स्त्री । पक्वान्नविशेषे । गिठांशे । श.च. ।

कान्दपिकम् । स्त्री । वाजीकरणे । श.च. ।

कान्दविकः । त्रि । आपूपिके । अम. ।

कान्दाविषम् । स्त्री । विषभेदे । श.चि. ।

कान्त्यजा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये । श.च. ।

कापथम् । स्त्री । उशीरे । अ.टी.भ. ।

कापालम् । स्त्री । अष्टादशकुष्ठान्तर्गतवातिक-
कुष्ठे । See कपालकुष्ठ । पुं । कण्टकलतायाम् ।
कालियाकडा इति लोके । र.मा. । कपालाख-
नि । कर्कटीभेदे । वै.निघ. ।

कापाला । स्त्री । रक्तत्रिसन्धिकायाम् । नाल
दापाटी । वै.निघ. । [शुङ्कांउनी । रत्ना. ।

कापालिः । पुं, स्त्री । अहिंसायाम् । कांटा

कापालिकम् । स्त्री । कुष्ठरोगविशेषे । See
कपालकुष्ठं ।

कापाली । स्त्री । विष्टके । रा.नि.व.६ । कष्ट-
कपाल्याम् । कांटा । शुङ्कांउनी । प.सु. ।

कापिकेक्षणः । पुं । कौकिलाक्षपे । कुन्-
थां । रा.नि.व.५ ।

कापित्यम् । स्त्री । कपित्यफले ।

कापिशम् । स्त्री । द्राचामयविशेषे । हे.च. ।

कापिशायनम् । स्त्री । मयविशेषे । मधुमि ।
ह्वा । जटा । द्राक्षाजतमये । वै.निघ. ।

कापिशायनः । वि । द्राक्षानिश्चिते ।

कापिशायनी । स्त्री । द्राक्षायाम् । वै.निघ. ।

कापोतः । पुं । सर्जिचारि । साठिष्कार । र.
भा. । स्त्री । रुचकलवणे । मृत्तल मदन । मे.तत्रिकं ।
स्रोतोऽञ्जने । नीलाञ्जने । सूर्या । हे.च. ।

कापोतवक्रकः । पुं । कपोतवक्रायां । अयं
श्रीरीपसदृशस्वल्पपत्रः । त्रिकोणाक । च.द.वीर
तरादौ ।

कापोताञ्जनम् । स्त्री । सौवीराञ्जने । स्त्री-
तोऽञ्जने । नीलसूर्या । भा. । अम. । [स्थान.२२]

काफलः । पुं । कटफलवदे । श.र. । अत्रि.२

काबाबशर्करा । स्त्री । विडङ्गवत् फलविशेषे
षे । कावावटिनि । सुलकादिमोदके ।

कामः । पुं । मदने । इच्छायाम् । रवा. । द
मनकवचे । दना । प.सु. । महाराजचूतवदे । रा.
नि.व.११ । वनितापरिषद्गादौ । च.प्र.२अ. । स्त्री ।
शक्रे । मे.सद्विकं ।

कामकला (वटी) । स्त्री । वातरक्ते हृिता ।
पाठः—“अङ्गीलमूलं त्रिफला कुण्डली मरिचं
निशा। सप्तकदा कुटी कुष्ठं प्रत्येकं कार्षिकम्भवेत् ॥
विडङ्गं सुसक्तं काचं तालकं टङ्गणं त्रिवत् ॥ रस-
मन्धकलीहानां प्रत्येकाईपलं क्षिपेत् ॥ गुग्गुलुं
त्रिपलं दत्त्वा हृतेन परिपेषितम् । वटी कामकला
नाम गहनानन्दभाषिता । चतुर्माषा वटी खाद्या
मीमूत्रेण जङ्गीकृता ॥” अङ्गीलमूलादिचूर्णं प्र. २
तो. विडङ्गादिचूर्णं प्र. ४ तो. श्रीघृतगुग्गुलुः
२४ तो. एकत्र हृतेन मर्द्दनम् । कुण्डली गुडूची,
कुटी सुरामांसी, काचः कृष्णलवणं । रस.र. ।

कामकलाख्यरसः । पुं । वाजीकरणौषधे ।
पाठः—“स्यतसूताश्वकं स्वर्णं वाजिगन्धतारसैः ।
सुषलीकदलीकन्दद्रवैस्तत् मर्द्दयेद्द्विनम् । रवा लघु-
प्रिक्ता पच्यात् मयै पूर्वाङ्गकैर्द्रवैः । पुनर्द्वयं पुन-
र्मर्द्दमेवमष्टपटैः पचेत् । शाल्मलीजातनिर्यासैश्चतु-
र्माषघ्न भक्षयेत् । गीञ्जीरैर्मर्कटीबीजैः पलाशं पा-
ययेदनु ॥” रस.र.वाजी.चि. ।

कामकान्ता । स्त्री । राजनैपाङ्गा । मन्हाला ।

मल्लिकापुष्पवदे । मल्लिकाविःश्व । वै.निघ. ।
कामकाली । स्त्री । जलपक्षिविशेषे । च.सु.
२७अ. । [नि.व.१० ।

कामखड्गदला । स्त्री । सुवर्णकेतक्याम् । रा.

कामगा । स्त्री । कौकिलायाम् । वै.निघ. ।

कामचारिणी । स्त्री । सुगन्धलताविशेषे ।
त्राय । वै.निघ. ।

कामचारी (इन्) । पुं । कलविङ्गे । वै.निघ. ।

कामजज्वरः । पुं । कामजज्वरे । लक्षणं—
“कामजे चित्तविभ्रंशस्तन्द्रालस्यमभोजनम् ।” म.
नि.ज्व. ।

कामजननी । स्त्री । नागवल्ग्याम् । वै.निघ. ।

कामजा । स्त्री । कर्णाटकान्तःप्रसिद्धमहाद्युपे ।
तस्या बीजे च । गुणाः—“कामजा मधुरा बल्या
कामशङ्किकरी मता । इन्द्रियाणां तप्तिकरी कस्या
चैव प्रकीर्तिता ॥” वै.निघ. । तर्हीजमपि तद्गुणम् ।
रा.नि.व.५ ।

कामजानः (निः) । पुं । कौकिले । श.र. ।

कामतरुः । पुं । वन्दाकवले । अत्रगोष्ठा । वै.
निघ. ।

कामतालः । पुं । कौकिले । त्रिका. ।

कामदा । स्त्री । कामधेनी । नागवल्गीलता-
याम् । हरीतक्याम् । मे. ।

कामदीपकरसः । पुं । वाजीकरणौषधवि-
शेषे । तस्य पाठः—“सितपुनर्नवामूलं शाल्मलीस-
त्त्वभाषितं । शाल्मलीसत्त्वनिर्वासं दद्यादत्र रसं स-
मं । गन्धकं तस्यमं दद्याद्द्वयैः तुर्थ्यमानकं । अनुपार्ण
प्रकुर्वीत गवां चीरपलहयम् । अयं चाण्डालिको
योगोऽप्यगम्यापि च गम्यते ॥” अत्रतुपुनार मूल,
गोचरस, पारा, गन्धक समभाग शाल्मली
छांलेत्र रसे मङ्गिरी वटी करिषेव । रस.र. ।

कामदूतरसः । पुं । वाजीकरणे हितः । पा-
ठः—“सूतं गन्धं कान्तभक्ष्यापि तुर्थ्यं यामं नीरैः
शाल्मलीसम्भोत्वैः । गीलङ्गला वैद्यित्वात्सूक्ष्मे-रा-
ज्यं पक्वा काचकूप्यां निधाय । भुक्त्याख्यं नागव-
ल्गीश्च पिष्टा तीर्थं दद्याद्रक्तिमेकान्तु यवात् । सिद्धः
सूतः कामदेवस्य वल्लं मध्यात्र्याभ्यां योग्यैश्चिञ्चसु

खुखं दुग्धधानुपाने च दद्यात् ।”... । रस.र. ।

कामद्रूता । स्त्री । मनःशिलायाम् । वै.निघ. ।

कामद्रूतिः (का) (ती) । स्त्री । मनःशिलायां । पाटलवृक्षे । श.र.। कौकिलायाम् । (का) नागदन्तीवृक्षे । प.स. ।

कामदेवघृतम् । स्त्री । रक्तफिने । क्लृप्तद्रव्यं—अश्वगन्धा १००प. गीचुरं ५० प. शतावरीभू-मिक्तुभाष्ठाशालपर्णीबलाश्वत्थगङ्गापद्मवीजपुनर्नवा-गाभारौफलमाषवीजानीति नव द्रव्याणि प्रत्येकं १० प. वारि २५६ श. पाकशेषः ६४ श. । पुख्कुकेशु-रसः १६ श. दुग्धं १६ श. । कल्कद्रव्यं—द्राक्षा-दिजीवनीयान्तानां प्रत्येकं २ ती. -शर्करा २ प. एभिर्यथावत् घृतप्रस्थं (४ श.) पाच्यम् । जीवनीयं जीवनीयदशकम् । यथा—जीवक-श्लषभक भेदा-महामेदा-काकीली-चीरकाकोली जीवन्ती मधुक-ञ्जि हृद्यः । द्राक्षा पत्रकाष्ठ-कुष्ठ-पिप्पली रक्त-चन्दन बालक-नागकेसर शुकशिल्वीबीज नीलीयल-श्यामानसमूलानि च । च.द.र.फि.चि. । रस.र. ।

कामदेवरसः । पुं । वाजीकरणीषधे । रस-सिन्धु ७ तो. सर्षपश्च १ तो. शिथुलमु-लेर रस ७ कलार एटेर रसे एक दिन गाड़िबे ; परे उहार सहित चिनि, डांफा, तालमूली, गोकुरवीजचूर्ण प्रतोक ७ तो. मिश्राईया मधु, दुग्ध ७ ईश्वरसे गाड़िना तापे शुक करिबे ; कुलेखडावीजचूर्ण, आंगलार रस ७ मधु मिलित १२ तोना मिश्राईया म-मख शिथुलेर रसे एकत्र गर्दन करिबे । माडा ८ मा. । अशुपान गव्यदुग्धं ।

कामना । स्त्री । वन्दाके । वै.निघ. । [वै.निघ.]

कामनीडा । स्त्री । कलूरिकायां । गुग्गनाडि ।

कामपर्णिका (र्णी) । स्त्री । आहृल्यवृषे ।

हिं आहृल्यं । वै.निघ. । [नि.व.११ ।

कामपा(फ)लः । पुं । महाराजचूते । रा.

कामप्रियकारी । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै. निघ. ।

कामफला । स्त्री । कदलीवृक्षे । वै.निघ. ।

काममलोलुपः (भः) । पुं । सवैद्ये । वै.निघ. ।

काममोदी । स्त्री । कलून्याम् । गुग्गनाडि ।

रा.नि.व.१२ । अत्र स्थाने नीदिनीति पुस्तकान्तरे दृश्यते ।

कामयाना । स्त्री । गर्भिण्याम् ।

कामराजमोदकः । पुं । वाजीकरणीषधे । दुग्धं शोधित मवीज सिक्किर्चा ॥० शं. घृत ॥० शं. महिषदुग्धं ४ शं. चिनि २ शं. एकत्र पाक करिया पाक शेष इहेने खीरक, शुष्ठी, धने, गुडदुग्ध, तेजपत्र, एलाईच, मरिच, खायफल, खमिन्नी, नवश, मउरी, पिपुलचूर्ण मिलित ७२ तो. विकडकवीजचूर्ण ७ तो. लोह, अत्र, पारा ७ गन्धक (कञ्जलि) प्र-तोक २ तो. अक्षेप दिया मधुर महित गाथिया राथिबे । प्रयोगः ।

कामरूपिणी । स्त्री । अश्वगन्धायां । रा.नि.व.४

कामरूपी (रु) । पुं । शूकरे ।

कामरूपोज्जवा । स्त्री । क्लृप्तकलून्याम् । काल कस्तुरी । वै.निघ. ।

कामलः (ला) । पुं, स्त्री । A complaint called jaundice. रोगविशेषे । श्वांश, कौण-ल । हिं मां कावील । पाखुरोगिणोऽतिपिपकर-द्रव्यसेवनं बाहुल्येन कारणम् । नेत्रत्वकसूत्रादि-हारिद्रं लक्षणम् । सा हिधा कौष्ठाश्रया, रक्तादि-धालाश्रया च । तन्निदानसम्प्राप्तिलक्षणं—“पाखु-रोगी च योऽल्यर्थं पित्तलानि निषेवते । तस्य पि-त्तमसृष्ट्यां दग्ध्वा रोगाय कल्पते । हारिद्रनेत्रः स अश्रुं हारिद्रलङ्गुखाननः । रक्तपित्तशक्नुवो भेकवर्णां हृतेन्द्रियः । दाहाविपाकदीर्घल्य सदना-रुचिकर्षितः । कामला बहुषितैषा कौष्ठप्राणाश्र-या मता । कालानरात् खरीभूता क्लृप्ता स्यात्कुम्भ-कामला ॥” सा.नि. । “यवगोधूमशाल्यनेरक्षैजा-ङ्गलजैर्हिदैः । सुद्धादकीममुरादीरेषु भोजनमित्य-ते ॥” पथम् । पुं । वसनकाले । मरुदेशे । मे. ।

कामलता । स्त्री । लताविशेषे । शिमे। छे.च.।

कामलाव्याधिहन्त्री । स्त्री । नागदन्तीवृ-क्षे । नागदलोति लीके । शंतिशुं डे । वै.निघ. ।

कामलिका । स्त्री । कलुधान्ये । श.चि. ।

कामली (रु) । स्त्री । कामलारोगवति ।

कामवती । स्त्री । दाहहरिद्रायां । रा.नि.व.६।

कामवल्लभः । पुं । आसहवे । आग गीछ ।
रा.नि.व.११ । सारसपक्षिणि । रा.नि.व.१९ ।

कामवल्लभा । स्त्री । ज्योत्स्नायां । रा.नि.व.२१ ।

कामवृक्षः । पुं । वन्दाके । गान्द्रा । रा.नि.व.५ ।

कामवृद्धिः । पुं, स्त्री । कामजानाममहाक्षुपे ।

See कामजा ।

कामवृन्ता । स्त्री । पाटलवृत्ते । श.मा. ।

कामशरः । पुं । आसहवे । आग गीछ । रा.
नि.व.११ । [आसहवे । वै.निघ. ।

कामसखः । पुं । वसलकाले । रा.नि.व.२१ ।

कामाग्निसन्दीपनरसः । पुं । वृष्याधि-
कारि रसः । पाठः—“कर्षी रसो गन्धकमसकच

द्विचारचिचं लवणानि पञ्च । श्टीयमानौहयकीट-
हारितालौशपत्राण्यपरं चिकषे । जीरं चनुजात-
लवङ्गजातीफलञ्च कर्षत्रयमेव चान्यत् । सधञ्जदारं

कटुकत्रयञ्च तथा चतुष्कर्षमितं विबोध । धन्याक-
यष्टीमधुरी कशेरु फलं पृथक् पञ्च वरी विदारी ।
बलेभकषेभत्रलात्मगुणाफलं तथा गीसुरकस्य वी-
जं । सवीजपत्रेन्द्रजः समानं समा सिता चौद्रष्ट-

तञ्च तुल्यम् । कर्षेकमिन्दोरपि मोदकञ्च कामा-
ग्निसन्दीपनमेतदुक्तम् । वृष्यात्परं वृष्यतमं प्रदिष्ट-
मेतन्निघ्नित्य मनुजः प्रमदासहस्रं । गच्छेन्न मेद्र-

श्रिथिललमवाप्रुथाञ्च नागाधिपं विजयते बलतः
प्रमत्तां” इत्यादि । रस, गन्धक, अत्र, यवफार,
साचिकार, चितामूल, पङ्कलवन, शटी, यमानी,
वनयमानी, विडङ्ग, तालीशपत्र, प्रेतोत्के २

तो. जीरा, नागेश्वर, शुद्धवक्, तेजपत्र,
एलाहेच, लवङ्ग, जायफल प्रेतोत्के ४ तो.
वीजताड़कबीज, त्रिकटु प्रेतोत्के ७ तो.

धने, यष्टिमधु, मोरौ, केकुरिया, त्रिफला
प्रेतोत्के ८ तो. (यताञ्चरे त्रिफला १०
तो.) शतमूली, भूमिकुशाणु, वेलेडा, हस्ति-
कर्षणलाश, गोरक्षठाकुले, आलाकुशी एवञ्च

गोकुश्रबीज प्रेतोत्के १० तो. सवीज-
सिक्कि चूर्ण सर्षचूर्ण समान । षट्नि, घृत ७ यधु
प्रेतोत्के सर्षचूर्ण समान । कर्पूर २ तो. ।

कशेरुसूलमिति २यपाठः । प्रयोगा । सा.कौ. ।
मैष. । रस,र. ।

कामाद्भुशः । पुं । नखे । शिन्ने । जिक्का. ।

कामाङ्गः । पुं । महाराजचूते । जटा. । आस-
हवे । रा.नि.व.११ । ज्येनपक्षिणि । वाङ्ग भाथी ।
वै.निघ. ।

कामाङ्गनायकरसः । पुं । वाजीकरश्रीषधे ।
“शुद्धतं समं गन्धं रक्तोत्पलदलद्रवैः । यामं मर्ये
पुनर्मथं पूर्वादर्हं विनिक्षिपेत् । पञ्चगुह्यामितं

साहं रसोऽयं मदनीदयः । समूलं शक्रबीजञ्च सु-
पली शर्करा समं । गवाङ्गीरेण तत्पथं पलाईमनु-
पानकं ॥” रस,र. ।

कामाची । स्त्री । लघुकाकमाथ्याम् । वै.निघ. ।

कामाता । स्त्री । वन्दायाम् । गान्द्रा । का-
कमाथ्याम् । वै.निघ. ।

कामान्धः । पुं । कीकिले । रा.नि.व.१९ ।

कामान्धा । स्त्री । कलुथ्याम् । गृगनाडि ।
रा.नि.व.१२ ।

कामायुः । पुं । गृध्रे । वै.निघ. ।

कामायुधः । पुं । महाराजचूतवृत्ते । रा.नि.
व.११ । क्ली । शिन्ने ।

कामारिः । पुं । विद्याचीकधाती । द्वे.च. ।

कामालिका । स्त्री । मये । वै.निघ. ।

कामालुः । पुं । रक्तकाचने । श्र.च. ।

कामाङ्गः । पुं । राजाभे । भा. ।

कामिकः । पुं । कारख्वपक्षिणि । श.र. ।

कामिनी । स्त्री । स्त्रियाम् । वन्दाकनामक्षुपे ।
रा.नि.व.५ । दारुहरिद्रायाम् । मदिरायाम् । रा.
नि.व.११४ ।

कामिनीदर्पणः । पुं । अजभङ्गे रसः । फा-
रदः १ तो. गन्धकः १ तो. कञ्जलीकृत्य तथा धु-
ल्लुरबीजचूर्णं १ तो. मिश्रयित्वा धुल्लुरतैलिन मई-
येत् । भेष.अजभ. । [कूलेन गीछ ।

कामिनीपुष्पः । पुं । वृक्षविशेषः । कामिनी
कामिनीप्रिया । स्त्री । मयसामान्ये । रा.नि.
व.१४ ।

कामिनीशः । पुं । शोभाञ्जनवृत्ते । श.च. ।

कामी (रत्न) । पुं । क्षयभक्तक्षुपे । रा.नि.व.५ ।

अक्रवाके । पारावते । नि.नचिकं । सारसविहङ्गमे ।
रा.नि.व.१९। माधवीलतायाम् । वै.निच.। अटक-
पक्षिणि । श.र.। चन्द्रे । त्रिका.। त्रि.। कामुके ।

कामीकजीवः । पुं । कामजहवे । वै.निच.।

कामीनः (लः) । पुं । रामपुगे । त्रिका.।

**कामुकः । पुं । अशोकहवे । पुत्रागहवे । मा-
धवीलतायां । नि. । अटके । रा.नि.व.१९। चक्र-
वाके । कपोते । वै.निच. । त्रि. । कामातुरे ।**

**कामुककान्ता । स्त्री । अतिमुक्तकलतायाम् ।
माधवी लता । रा.नि.व.१० ।**

**कामुका (की) । स्त्री । रक्तमञ्जरी, अतिमुक्त-
कलतायाम् । वा.सू.१५अ. । “अवकसरसिभार्गी
कामुका काकमाचौ ।” वके । त्रि. । वृषस्यन्याम् ।
अम. ।**

कामुका । स्त्री । सुहृपथ्यां । मृगानी । रवा. ।

कामिश्चरमीदकः । पुं । महत्पथिकारे ।

पाठः — “धात्रीसैन्धवकुष्ठकटफलकषायपृथीयमा-
नीइयं यष्टीजीरकयुष्मधान्यकशठीश्लीवचा (यवा)
केसरम् । तालीशं त्रिसुगन्धिकं समरिचं पय्याचमे-
भिः समं । चूर्णीकृत्य मनाक् खवीजसहितं भृष्टा
तु शक्राशनं ॥ सर्वेषां द्विगुणां सितां सुविमलां य-
द्वाद्भिषङ्गिचिपेत् । चौद्रश्चापि घृतं प्रशक्तादिवसे
कुर्यात् यभान् मोदकान् ॥ कर्पूरैरवचूर्णितानपि
द्वितान् दद्यात् तिलान् भर्जितान् । गीथोऽयं वि-
तिमच्छले मितधियां पाषण्डिनामयतः ।” रसर-
बाकरे अयं वाजोकरणे उत्तमः । आगलकी, सै-
न्धव, कूड़, कटफल, पिपूल, सुंठ, यगानी,
वनयगानी, यष्टिमधु, धने, जीरक, कृष्णजी-
रक, शटी, कौंकुडाशुश्री, वट, नागेश्वर, ते-
जपत्र, एला, तालिशपत्र, शुद्धवृक, मरिच,
हरीतकी, बहेड़ा प्रत्येकं चूर्णं समभाग ।
उर्जित वीज सहितं सिद्धिं चूर्णं सर्कं चूर्णं स-
मानं । त्रै सकलेन द्विशुणं त्रिनि । जल पाक-
योग्यं दिवो पाकशेषे घृतं ७ मधु किञ्चिद्
माथिवे । वटी १० तो. । वासनार्थं भाजा
तिलं चूर्णं ७ कर्पूरं दिवे । अन्यः बाजीकरथा-
धिकारे । “चूर्णीशं गगनं घनार्धविमलं गन्धं
कृताश्वता मेथी मोचरसी विदारिसुषधीनीचूरक-
चैश्वरः । भीरुचैव कशेरुकं यमानिका (?) ताला-

दुरं धान्यकं यष्टीनागबलातिला मधुरिका जा-
तीफलं सैन्धवम् ॥ भार्गी कर्कटशृङ्गकं चिकटुकं
जीरकयं चित्रकं चातुजातपुनर्नवाकरिकाप्रादा-
चाशठीकटफलम् । श्रावण्यद्रुफलचिकं कपिभवं
वीजं समं चूर्णयेत् चूर्णाद्धां विजया सिता दि-
गुणिता मध्वान्धमिन्धुः तत् । कर्षाद्धां गुडिकाथ
कर्षमथवा सेव्या सता सर्वदा ॥” कूड़, शुण्ठि,
मेति, मोचरस, भूईकूम्डा, तालमूली,
गोकुरवीज, कुलेथाडावीज, शतमूली, के-
श्वर, यगानी, तालाकूर, धने, यष्टिमधु, गे-
रकचाकूलिया, तिलतण्डुल, मोरी, ज्ञानफल,
सैन्धव, वामनशटी, कौंकुडाशुश्री, सुंठ, म-
रिच, पिपूल, जीरा, कृष्णजीर, चित्तामूल,
शुद्धवृक, तेजपत्र, एला, नागेश्वर, पुनर्नवा,
गजपिपूल, द्राक्षा, कटफल, शटी, शिमूलमूल,
त्रिफला, आलाकूशीवीज प्रत्येकं चूर्णं सम-
भाग । सर्कं चूर्णं चतुर्थांशं अत्र । अत्रैव अ-
र्द्धेकं गन्धकं । एते चूर्णं समष्टिं अर्द्धेकं सिद्धिं
चूर्णं एवं सर्कं विशुणं त्रिनि । मात्रा १ तो. ।
भेष. ।

**कामिश्चररसः । पुं । पाण्डुरीने । पाठः—
“पलं सूतं पलं गन्धं पथ्याचित्रकयोः पलं । सुसै-
लापत्रकाणाञ्च प्रति सार्द्धं पलं क्षिपेत् । चूर्णं
पिपूलसूलं विषक्षैव पलमपलम् । नागकेसरकर्षकं
एरुष्यस्य पलं तथा । पुरातनगुडैर्नैव तुल्येनैव वि-
सर्हयेत् । मर्हयेत्कनकद्रावैः यामैकं वा घृतान्वितं ।
गुडिकां वदरास्थ्याभां कारयेद्भक्षयिन्निशि । शोध-
पाण्डुरहरः सीऽयं रसः कामिश्चरः स्वयं ।” अत्र व-
र्जितः चित्रकः पत्रं तेजपत्रम् । तुल्येन सर्वचूर्णस-
मेन । कनकद्रावैः धुनूरसैः । र.सा.सं.। रस.र.।**

कामिष्टः । पुं । राजानहवे । रा.नि.व.११ ।

**कामीपजीवः । पुं । कामहृदिनाममहाशुभे ।
रा.नि.व.५ ।**

**काम्मिः (लः) । पुं, स्त्री । (Malotus
philippensis.) A perfume called
Gundarochani. Syn. Rottlera tin-
ctoria. गुञ्जारीचनीनामसुगन्धद्रव्यं । कमलाञ्ज-
लि । हिं कवीला । मं कमिला, कपीला । गुञ्जः
— कफपित्तकटोपलमिगुञ्जीदरत्रयप्रमेहानाहवि-**

वाग्मरीरोगघ्नः । रीचकः कटुकत्ववीर्यं च । भा.पू. १भ. । रीचकः कटुः उष्णः त्र्यक्षकफकासघ्नः क्षमिघ्नः तृषुषः । रा.नि.व.१३ । “गुष्ठापिनासदाहृती चक्षुष्या मूत्रकञ्जित् ।” राज. । तैलं मूलकतैलगुणवत् । सु.सू.४५अ. ।

काम्पिलकः । पुं, स्त्री । गुष्ठीरौचनिकायां । कगनां गुं डि । सु.सू. १८अ. । काकमाच्याम् । खडुकां डेली । ज्व.चि.सुसायटादशाङ्गपाचने ।

काम्पिलिका । स्त्री । गुष्ठीरौचनिकायां । हारा. । [कगनां गुं डि । श.र. । र.मा. ।

काम्पीलः (कः) । पुं । गुष्ठीरौचन्याम् ।

काम्बलिकः (यूषः) । पुं । फलमूलैः तिलकक्काक्षपाये खडूयूषापरनामधेये सम्मानविशेषे । कौश्लिनिशेषः । दधिमस्त्वस्त्रपिष्टयूषे । “दधिमस्त्वस्त्रसिद्धन्तु यूषः काम्बलिकः स्मृतः ।” सु.सू. ४६अ. । अपिच “पिशितेन रससत्र यूषो धान्यैः खलः फलैः । मूलैश्च तिलकक्काक्षपायः काम्बलिकः स्मृतः ॥” च.द.अतीसा.चि. । तत्रं कपित्थचाङ्गेरीमरिचाजाजिचित्रकैः । सुपक्वं खरयूषोऽयमयं काम्बलिकोऽपरः । दध्यस्त्री लवणकंदहितलमाषसमन्वितः ॥ तप्याकविधानम्—तत्रस्य प्रस्थः (४ श) कपित्थचाङ्गेरीशाकमरिचक्षणजीरकचित्रकाणां प्रत्येकं पलं (८ तो.) । एभिर्मूत्रयूषः पाच्यः । एष खडूयूषः । खडूयूषे दधान्नीकते तत्र सैम्भवतिलमाषचूर्णप्रक्षेपेण काम्बलिको भवति ।

काम्बुका । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । र.मा. ।

काम्बोजः । पुं । तद्देशजघीटके । ज.द. । श्वेतखदिरं । पुत्रागवचे । कटफलं । मे.जत्रिकं । वरुणवचे । स्त्री । पद्मकाष्ठे । वै.निघ. ।

काम्बोजिका । स्त्री । श्वेतगुञ्जायां । वै.निघ. ।

काम्बो(भो)जी । स्त्री । रक्तगुञ्जालतायाम् । बलचखदिरं । भीषणं थण्डरं । रा.नि.व.८ । (-भोजी) श्वेतगुञ्जायाम् । वै.निघ. । वाजुष्याम् । मोमराशे, शंकुषु । रा.नि.व.३४ । विटखदिरं । माषपण्याम् । अम. । सु.चि.१६अ. । गन्धसुखे । रमा. ।

काम्यः । पुं । असनवचे । वै.निघ. । [वै.निघ. ।

काम्यकम् । स्त्री । काष्ठविशेषे । आग्नेय कर्णं ।

काम्बः । चि । ईषदके ।

कायः । पुं । शरीरे । रा.नि.व.१८ । स च साम्बिक-राजस तामसा इयि त्रिविधः । तत्र साम्बिकः समभेदः— ब्राह्मणमाहेन्द्रवारुणकीविरगाम्ब्र्यं याम्यर्षिभेदेन । राजसः वधेदः— आसुरसार्पशाकुनराक्षसपैशाचप्रेतमेदात् । तामसाः त्रिविधाः— पाश्र्वमास्यवानस्यत्वभेदेन । सुशा.४अ. । स्वभावे । मूर्त्तौ । मे. । तरुप्रकाशे । स्त्री । मनुष्यतीर्थे । मे.यत्रिकं ।

कायचिकित्सा । स्त्री । चिकित्साशास्त्राङ्गविशेषे । “कायचिकित्सा नाम सर्वाङ्गसंस्काराणां व्याधीनां ज्वरातीसाररक्तपित्तशोथीन्मादापश्चारकुष्ठमेहादीनामुपशमनार्थम् ।” सु.सू.१अ. । अपि च “कषायचूर्णगुटिकाः पचानां शोधनानि च । कीष्णमयानां शमनी क्रिया कायचिकित्सातम् ॥” अचि.२अ. । शरीरचिकित्सायाम् ।

कायफलम् । स्त्री । कटुफले । वै.निघ. ।

कायमानम् । स्त्री । लणकुष्ठ्याम् । त्रिका. । देहपरिमाणे ।

कायवालः । पुं । कृकलासे । वै.निघ. ।

कायसौख्यम् । स्त्री । शरीरसुखे ।

कायस्था । स्त्री । काकोल्यां । अ.टी.वा.चि.६अ. । आमलकां । जटा. । स्थूलैलायाम् । सूक्ष्मैलायाम् । रा.नि.व.६ । हरीतक्याम् । भा.ज्व.चि. कायस्थादिधूपे । तुलसीवृक्षे । रा.नि.व.१० । सिन्दुवारवृक्षे । निमिन् । सि.धी.उग्रा.चि.अप. चि.महापैशाचघ्ने । “कायस्थायुकरौष्का ।”

कायस्थादिधूपनम् । स्त्री । शीतज्वरे हितं । हरीतकी राक्षा कटुकी गुडूची गुग्गुलुः चीरकनामगन्धद्रव्यं वाय्वालकं वचा कुष्ठमित्थेयां समभागेन धूपः क्षेपो वा देयः । अथ अनेनैव कक्केन सयवचारलवणैश्च सकाञ्चिकं तैलं यथाविधि पक्वं शीतज्वरघ्नम् । भा.म.१भ.ज्व.चि. ।

कायस्थाली । स्त्री । रक्तपाटलवृक्षे । वै.निघ. ।

कायस्थिका । स्त्री । काकोल्यां । भा.पू.१भ. ।

कायाम्निः । पुं । पाषाणयो । वैयकम् ।

कायिकः । चि । शरीरे ।

कारः । पुं । हिमत्रिलायाम् । मी ।

कारकम् । स्त्री । यमान्याम् । वै.निघ.२भ.का स.चि.पिप्लुण्यादिकाषाथे । वदरे । वै.निघ. ; व र्षीपलोन्नवजले । रा.नि.व.१४ ।

कारजः । पुं । गजवाल्के । वै.निघ. ।

कारञ्जसुधा । स्त्री । करञ्जचूर्णे । करञ्जैत्र हृत् । गुणाः—कारञ्जा तु रुचिप्रदा । वै.निघ ।

कारणम् । स्त्री । हेती । रोयहेती । तच्च स त्रिकलविप्रकलमेदेन द्विविधं । तयोः सत्रिकलं वा- तादि, विप्रकलं विरुद्धाहारादि । मा.नि. । वधि । इन्द्रिये । देहे । रवकीषः । ज्ञानेन्द्रिये । वै.निघ. ।

कारणशरीरम् । स्त्री । सत्वप्रधाने अज्ञाने ।

कारणा । स्त्री । गाढवेदनायां । दुःखे । अम. ।

कारण्डवः । पुं । हंसविशेषे । थड़ा हांस । दीर्घचरणकृष्णवर्णपक्षिणि । जलपिपि । मांस गुणाः प्रवजातीयपक्षिमांसवत् । सु.सू.४६अ. ।

कारन्धमी (रन्) । त्रि. भ्रातृपरीचके । हारा. ।

कारमिहिका । स्त्री । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।

कारम्भा । स्त्री । प्रियङ्गी । अम. ।

कारवः । पुं । काके । त्रिका. ।

कारवल्ली । स्त्री । (Momordica, charan- tia.) चूद्रकारवेलेके । छोटि करला, उच्छे । हिं कोटीकरेली । मं लघुकारली । गुणाः—तिका छणा दीपनी कफवातघ्नी शरीचकघ्नी रक्तदीपघ्नी च । रा.नि.व.७ । अथवा रुच्या कफापित्तघ्नी च । राज. । फलगुणाः—हिमं भेदि लघु त्रिकं अवा- तलं पित्तरक्तकामलापाण्डुकफमेहकृन्निधम् । मद. । लघुः दीपनी च । भा.पू.१भ. । कटुहृद्यग्राम् । उच्छे । रा.नि.व.१३ । तद्गुणा कारवल्ली स्यादि- श्रेषाह्वीपनी लघुः ।

कारवारि । स्त्री । करकाजले । शिज्यत्र जल । गुणाः—‘कारोदकानु विशदं गुरु रुचं स्थिरं घनं । कफजवातलं चातिश्रीतं पित्तविनाशकं ॥’ वै.निघ. ।

कारवी । स्त्री । कृष्णजीरके । रवा. । कान् जीरा । हिं कलीजीरकर । भा.पू.१भ. । ‘व्योषं यास्य कारवी ।’ च.द.अभिध्या.ज्व.चि. । मधुरि-

कायाम् । मोती । तेजपत्रे । गुडत्वचि । भे.व- चिकं । शतान्नायाम् । शुल्फा । प.स. । रा.नि. व.४ । अन्नमोदायाम् । वनयमानी, शकूनी । रा.नि.व.२३ । चन्द्रशरै । भा.पू.१भ. । मेथिका- याम् । सूक्ष्णजीरके । च.द.गह.चि.आयाम- काञ्जिके । हिङ्गुपत्राम् । अ.टी.भ. । चूद्रकारव- ल्याम् । रा.नि.व.७ ।

कारवेलेः (कः) । पुं। (Momordica cha- rantia, Syn. M. muricata.) खनामख्या- तफलशाकलतायाम् । वड़ करला उच्छे गाह् । हिं करेली । तें काकरचेट्टु । उत्. शलरा । तरफ- लगुणाः—‘कारवेलेचातितक्तमप्रिदीमिकरं ल- घु । उष्णं शीतं भेदकश्च खादु पथ्यं समीरितम् । अरुचिश्च कफं वातं रक्तदीर्घं ज्वरहृन्मीन् । पित्तं पाण्डुश्च कुष्ठश्च नाशयेत्... । बह्दुक्तं कारवेलें कटु तित्तश्च दीपकं । अथयं भेदकं खादु रुच्यं चारं लघु श्रुतम् । अवातलं पित्तहरं रक्तकृपाण्डुरी- गहृत्’..... । वै.निघ. । तल्पुष्ये धारके रक्तापत्ते हिते च । ‘कारवेलें हिमं भेदि लघुतित्तमवात- लं । ज्वरपित्तकफासन्नं पाण्डुमेहकृन्मीन्हरेत् ।’ कारवेलेश्च वातघ्नः कफघ्नः पित्तहारकः । उष्णो रुचिकरः प्रोक्तो रक्तदीपकरी वृषाम् ॥’ अचि. १६अ. । [भा.पू.१भ.शाकव. ।

कारवेल्ली । स्त्री । चूद्रकारवेले । छोटि उच्छे ।

कारव्यादिः । पुं । कषायभेदे । कषायोऽयम- भिन्यासज्वरं हितः । ‘कारवीपुष्करैरुष्णायनी- नागराश्रुताः । दशमूलीशटीशङ्गीयासभागोपुनर्न- वः । तुल्या सूत्रेण निष्काप्य’... । भैष. । कृ- ष्णजीरकं कुष्ठं एरुशमूलं चायनी (वगाडुभूर) शुण्ठी गुडची दशमूलं शटी कर्कटशङ्गी दुरालभा भागीर्णो पुनेर्नवा प्र. दर. गोमूत्रं ३२ती. श्रि. पत्ती. ।

कारस्करः । पुं । कुपीलुहवे । विषतिन्दुके । कुंठला । मं काजिरा । कं काजिवार, मकरतं- दुषा, माकड़ाकेदं । गुणाः—कटुकृष्णः तित्तः कु- ष्टघ्नः वातरक्तघ्नः कण्डूतिकफामाशौत्रघ्नश्च । रा. नि.व.८ । ‘अस्य आमफलं याहि त्वरं वातहृन्ना- धु । शीतलश्च समुद्दिष्टं तत्पक्वं विषदं गुरु । पा- के च मधुरं प्रोक्तं कर्फं वातं प्रमेहकं । पित्तं रक्त- विकारश्च नाशयेत् ।’ वै.निघ. । निश्चिन्तं कामिके

जिमं शुद्धं स्याद्विषतिन्दुकम् । इति शुद्धिः । शी-
तलक्षितः वातमदकरः लघुः वेदनाहरः याही
कफपित्तरक्तघ्नश्च । भा. । इक्षुसामान्ये । चिका. ।
कारस्कराटिका । स्त्री । कर्णजलौकायाम् ।
कान्केकोटोत्री, केन्दुडहे । चिका. ।

कारा । स्त्री । पीडायाम् । दुःखे । हारा. ।

काराशिका । स्त्री । सारस्यां । बलाकायाम् ।
जटा. ।

कारिका । स्त्री । यातनाशाम् । मे । [हे च. ।

कारिवेक्षः । पुं । कठिञ्जकवधे । कतपी ।

कारी । स्त्री । स्वनामख्यातसुपे । कण्टकारी
आकर्णकारीति द्विधा । मं कं करीकारि । गुणाः
— कषाया मधुरा पित्तघ्नी दीपनी स्याद्विषी
रुच्या गुरुः । कण्ठशीघनी । रा.नि.व.८८ एतद्गु-
ल्बन् तुवरं पटुञ्जं दीपघ्नश्च । वै.निघ. ।

कारीरम् । स्त्री । टीट इति प्रसिद्धे करीरफले,
तद्युधे च । गुणाः — “कारीरं कटुकं गार्हृ फल-
सुखं रुचिप्रदं । कफपित्तकरं किञ्चित्कषायं वात-
हृदरम् । कारीरं कुसुमं भेदि कटुकं कफनाशनं ।
पित्तहृदुचिरं भयं कषायं पथ्यदं भृशं ।” वै.निघ. ।

कारकः । पुं । कर्मरङ्गवधे । श.चि. ।

कारककर्म । स्त्री । सपकारकर्मणि । रत्नान् ।

कारुजः । पुं । हस्तिप्रशौ । वामलूरे । मे. ।
नागकेशरं । फेने । गैरिके । हे.च. ।

कारुण्डिका (गुडी) । स्त्री । जलौकायाम् ।
हारा. । श.च. ।

कारुण्यसागरः । पुं । ज्वरातिसाराधिकारे
रसः । गन्धकी द्विगुणः । रसभङ्गनीऽभावे शुद्धसू-
तस्य भागैकम् । विपाचयेत् बालुकायान्ने म्लक्ष्णंटे
वा पाचयेत् । मार्कण्डेयसूत्रं भङ्गराजसूत्रम् । सम-
भागानि त्रिःचारद्विविङ्गान्नानि पञ्चदशद्रव्याणि
प्रत्येकं मन्त्रितरसादीनां समानि मिश्रयेदित्यर्थः ।
पारांशश्च १ तो. (अभावे शुद्धपारांश १
तो.) गन्धक २ तो. अज २ तो. सर्षपटैतले
मर्दनं करिष्यां भङ्गराजस्यै पेयणं करिष्यां
श्वहर काल पाकं करिष्ये । पत्रे तांशाते
यवकांर, माचिकार, मोहांगा, विट, मैकव,
सचल, सांखर, करकचलवण, जिक्कट्टु, चितेर

भून, विष, जौता, विडङ्ग मिमिड ५ तो.
दिवे । र.सा.सं ।

कारोत(त्त)रः । पुं । सुरामण्डे । अम. ।

कार्कटः (कः) । पुं । कर्कटवधे । कौकटत्रै-
ल । रा.नि.व.११ ।

कार्कणः । पुं । वनकुकुटे । वै.निघ. ।

कार्णम् । स्त्री । कर्णमले । त्रि । कर्णसम्बन्धीये ।

कार्त्तस्वरम् । स्त्री । सुवर्णे । धुस्वरफले । अम. ।

कार्त्तिकः । पुं । स्रन्दे । कृत्तिकायुक्तमासि ।

कार्त्तिकशालिः । पुं । कार्त्तिकपक्षे शालि-
धान्यभेदे । कार्त्तिकशालि धान ।

कार्त्तिकिकः । पुं । कार्त्तिके मासि । वै.निघ. ।

कार्पटः । पुं । Lac. जतुनि । ज्यो, गान्ता । मे. ।

कार्पासः (कः) । पुं । कार्पासीसुपे । कार्पास
गर्हृ । गुणाः — कार्पासी लघुपाकीणः मधुरः
वातघ्नः । तन्मलाशं वातघ्नं रक्तघ्नं सूचवर्धनं कर्ण-
पिच्छिकानादपूयसावविनाशकञ्च । तद्वीजं सान्यदं
हृथं गुरु च । भा.पु.१४. । वनकार्पासां । सु.पु.
३६३.

कार्पासकी । स्त्री । कार्पासां । भा.पु.१४. ।

कार्पासतैलम् । स्त्री । नाडीवधे हितम् ।
पाठः — “कार्पाससूत्ररजनीकल्कं दत्त्वा जले शर्तं
तैलम् । पूरणमात्राञ्चिरजं नाडीवधमाशु नाशय-
ति ॥” तिज्जेटेन, ४ श. जल १७ श. । कक
कार्पाससूत्र ७ हरिजा १ श. । रस.र. । श.र. ।

कार्पासनासिका । स्त्री । तर्की । टेटेका ।

कार्पासास्थि । स्त्री । कार्पासव्रीजे ।

कार्पासी (सिका) । स्त्री (Gossypium,
hirsutum, herbaceum.) Cotton plant.
रक्तकार्पाससुपे । उक्तु कार्पास । मं रक्तकापु-
सी । कं हस्ति । तं पत्ति । गुणाः — “कार्पासी म-
धुरा शीता सान्यवृद्धिकरी मता । किञ्चिदुष्णा च
बल्या च कषाया च लघुः स्मृता । कफपित्तदुष्वा-
दाहभयममवनीहरा । मूर्च्छाहरी च सम्पीता
चायुर्वेदविशारदः ॥ कार्पासिकाफलम्वीतं सूचस्य
च विवर्धकम् । वातं रक्तघ्नञ्चर्षपिटिकां कर्णना-
दकं । कर्णपूयञ्च भ्रमयेत् ॥” रा.नि.व.४ ।

कार्म्य(र्म्)कः । पुं । श्वेतखदिर । हिज्जलह-
चे । रा.नि.व.८ । महाजिम्बह्वे । रा.नि.व.९ ।
चोपचिनौतिष्यातद्रव्ये । वै.निघ.॥ माप्रवीलतायां ।
वंशे । नि. । छे.च. । [मि.पत्रिकं ।

कार्म्यणः । त्रि । मन्मत्तादियोजने कर्मठे च ।

कार्म्यरी । स्त्री । वंशरीचनायाम् । रा.नि.व.६ ।

कार्म्यम् । स्त्री । हेतौ । प्रयोजने । नि. ।

कार्म्य(प्र)द्वेषः । पुं । चालस्ये । रा.नि.व.२० ।

कार्म्यपुटः (ध्वनिः) । पुं । चपणके । त्रि ।
उन्मत्ते । अनर्थकरि । हारा. ।

कार्म्या । स्त्री । कारीरुचे । रा.नि.व.८ ।

कार्म्यरी । स्त्री । काश्मरीरुचे । शांशात्र गीष् ।
अ.टी.भ. ।

कार्म्य(र्म्)र्थ्यः । पुं । गाभारीरुचे ।

कार्म्यः (र्थः) । पुं । कर्चूरके । शंठी । रा.नि.
व.६ । गाभारीरुचे । लज्जुचरुचे । डेलो, उच्छ्रं
गीष् । रा.नि.व.९ । सुद्रपर्णासे । शालरुचे । अ.
टी.भ. । शाकरुचे । वै.निघ. । स्त्री । कृशतारोगी ।
तल्लक्षणे यथा—“वाती रुचानपानानि लङ्घनं प्र-
मिताशनं । त्रयातिथोगः शीकृश वेगनिद्रा विनि-
यहः । निव्यं रोगीऽरतिर्निव्यं व्यायमी भोजनाल्प-
ता । भीतिर्धनादिभ्यंसय कार्म्यकारणमौरितं ॥”
भा. ।

कार्म्यहरलौहः । पुं । रसायनाविकारि ।
अत्र सर्वद्रव्यं समभागं, सर्वसमं लौहच । धे-
तुशूला, दण्डोमूल, अश्वगन्धामूल, त्रिकला, त्रि-
कटु, त्रिमद, शतभूमी, श्वेतवेलेण्डा प्रेतो-
के समभाग । नरुं समानं नोश् । शीमराज-
शरुं मर्दनं ७ उषधं मेवनं करिषेव । र.सा.सं. ।

कार्म्यपणः । पुं, स्त्री । कर्षपरिमाणे । स्वर्णे
१६ माषकाः । रौप्ये १६ पलानि । तास्वे ८० र-
फिनकाः । १६ पणे । नि. । [र्मणि । वै.निघ. ।

कार्म्यः । पुं । कृष्णसारुच्ये । स्त्री । कृष्णशृगच-

कार्म्या । स्त्री । लघुशतावर्ष्याम् । वै.निघ. ।

कार्म्यायसम् । स्त्री । कृष्णायसो विकारि ।

कार्म्या । स्त्री । शतावर्था । रा.नि.व.४ । अम. ।

कार्म्या(र्म्)म् । स्त्री । लीहमले । मञ्जूर (नी-
ह) । रा.नि.व.११ । त्रि । कृष्णसारुच्ये निर्मिते ।

कार्म्यायसः । त्रि । कृष्णायसनिर्मिते । स्त्री ।
लीहे ।

कार्म्यवनम् । स्त्री । शालवने ।

कार्म्यः । पुं । (Sohoria robusta.) सर्जित-
री । अम. । कृष्णसारुच्ये ।

कालम् । स्त्री । लीहे । अ.टी.भ. । ककीलफ-
ले । रा.नि.व.१२ । कृष्णागुरुणि । श.च. ।

कालः । पुं । कीकिले । रा.नि.व.१९ । रक्त-
चिचकचुपे । कासमर्द्धचुपे । रा.नि.व.६ । व्याघ्रन-
खे । रा.नि.व.१२ । मृत्वी । नि. । राले । धूने ।
द्रीणकाके । कृष्णगीरीचनयाम् । कृष्णाघने । अ-
स्थिपञ्जरे । वै.निघ. । सम्प्राप्तेरौपाधिकभेदे । “नक्तं
दिनं तुंभुक्तांशैर्व्याधिकालो यथामलम् ।” मा.नि. ।
समये । मग्नं । चणदण्डादी, द्रव्याणि यदा कुर्वन्-
न्ति स काल इति । सु.सू.४१अ. । चक्रवर्द्धमणेना-
विरतगमनशीलत्वस्वभावः सर्वभावपरिणतिहेतुः
कालः । च.द. । अतीतानागतवर्तमानरूपस्त्रिविधः,
वर्षादिमौल्यरूपः तथा उदयास्तमध्यमरूपः प्रवर्त्त-
करूपः पालकरूपः संहारकरूपश्च कालः । यथा
—“यः कर्माणि प्रपश्येत् प्रकर्षे वर्त्तमानके । का-
लः कालयते लोकं कालः कालयते जगत् । का-
लः कालयते विश्वं तेन कालो विधीयते । कालस्य
वशगाः सुर्वे देवर्षिसिद्धकिन्नराः । कालो हि
भगवान्देवः स साक्षात्परमेश्वरः । सर्गपालनसंहर्ता
स कारः सर्वतः समः । येन मृत्युवशं याति कृतं
येन लयं ब्रजेत् । संहर्ता सोऽपि विज्ञेयः कालः
स्यात्कलनापरः । कालः सृजति भूतानि कालः
संहरते प्रजाः । कालः स्वपतिं जागर्ति कालो
हि दुरतिक्रमः ।.....तथा वर्षादिमौल्य-
ख्यास्त्रयः काला इमे मताः । तथा त्रयोऽप्ये वि-
ज्ञेया उदयमध्यास्तमेव च ॥” अत्रि.४अ. ।

कालकः । पुं, स्त्री । जलसर्पे । जगटोड़ा,
जगवोड़ा । श.र. । जतुके । उडूड़ा । अम. ।
स्त्री । कालशक्रे । भा.शाकव. । यजति । छे.च. ।
नेत्रतारके । शस्यभेदे । [४१अ. ।

कालकण्डूः । पुं । गिलोयफलरुचे । सु.घ.

कालकबुः । स्त्री । (Arum colocasia.)

कबुभदे । कालकफू ।

कालकचूर्णम् । स्त्री । मुखरोगे । पाठः—

“रुहधूमो यवचागः पाठा व्योषरसाञ्जनं । तेजीह्वा
त्रिफला लौहसिचकशेति चूर्णितं ॥ सचीद्रं धार-
येदास्ये गलरोगविनाशनम् । कालकं नाम तमूयं
दन्तास्यगलरोगनुत् ॥” च.द. ।

कालकण्टकरसः । पुं । वातश्याधी रसः ।

पाठः—“वज्रमृताभ्रमार्कतीक्ष्णसुष्णं क्रमोत्तरं ।
भारितं मईयेदस्त्रवर्गेण दिवसत्रयम् । विचारं प-
ञ्चलवणं मर्दितस्य समं मतं । दत्त्वा निर्गण्डिका-
द्रावं मईयेद्विषत्रयं । शक्नोतेतद्विचूर्ण्यथ विष-
द्यास्याष्टमांशतः । टङ्गणं विषतन्त्र्यां दत्त्वा जम्बी-
रजद्रवैः । भावयेद्दिनमैकान्तु रसीयं कालकण्ट-
कः ॥” मात्रा २ गुञ्जा चार्द्रकरसेन पेषः । शीतक
७ अ. १ भ. पीता २ भ. अज ३ भ. शर्ष ९ भ.
तामा ५ भ. तीक्ष्णोष्णिकुटु ७ भ अन्नवर्गे
३ दिन मर्दन । यवफार, सर्जिकार, मोहांगा,
पक्ष्मवण उक्त मर्दित द्रव्यार मगान लेश्या
ईशू रार रसे एकत्र ३ दिन गाड़िबे । शुक
हशेन चूर्ण करिया चूर्नेन अष्टमांश विषचूर्ण,
मोहांगार थै विषेर मगान, ईशाते मिश्रित
करिया लेबूर रसे १ दिन मर्दन करिबे ।
र.चि.९५. ।

कालकण्ठः (कः) । पुं । (Terminalia

Tomentosa.) पीतशाली । मयूरे । खञ्जने ।
कलविद्धे । छड़ाहे । मी. जलकुट्टे । कासमईह-
चे । अशक्ताके । वै.निघ. । (कः) दातृहृ । अम. ।

कालकन्दः । पुं । महाकन्दे । रत्ना. ।

कालकन्दकः । पुं । जलसर्पे । खनटोड़ा,
खनटोड़ा । श.र. ।

कालकन्या । स्त्री । जरायाम् ।

कालकमुष्कः । पुं । कृष्णपुष्पघण्टापाटलि-
कायाम् । च.द.अर्थ.वि.चारविधाने ।

कालकर्म (क्रिया) । स्त्री, स्त्री । यथी ।

कालकलायः । पुं । (Phaseolus max.)

कृष्णकलाये । कानिकनाय ।

कालकस्तूरी । स्त्री । (Hibiscus abel-

moschus.) कस्तूरीश्वविशेषे । कानिकस्तूरी ।

कालकुष्ठम् । स्त्री । पार्वतीयश्लिष्णिकाविशेषे ।
रा.नि.व.१३ । See कडुङ्गम् ।

कालकूटः । पुं । Kind of poison. बयहे-
दशविधकन्दविषान्यतमविषे । स मधुवर्णः इति ।
अचि.३.स्था.५६.प. । काटेविष । तं कर्कोटकवि-
षसु । प.सु. । सु.कल्प.२.अ. । See कन्दविषम् ।
तत्स्वरूपं यथा—“देवासुररणे देवैर्हतस्य पृथु-
मालिनः । दैत्यस्य रुधिराज्जातसत्करश्वत्यसन्निभः ।
निर्यासः कालकूटोऽस्य मुनिभिः परिकीर्तितः ।
सीऽहिवेने शृङ्गवेरे कोरुणे मलय भवेत् ॥” भा.
पू.१.भ विषव. । स्त्री । विषसामान्ये । वीले । गङ्गा-
नाने । वत्सनाभविषे । छे.च. ।

कालकूटकः । पुं, स्त्री । कारस्करवृक्षे फले च ।
कुटिला गाह् । रा.नि.व.९ । [वै.निघ. ।

कालकूटरजोद्भवः । पुं । राले । रत्नन ।

कालकृत् (तः) । पुं । सूर्ये । चिका । श.र. ।

कालकेशी । स्त्री । नील्याम् । छोट नील ।
भा.पू.१.भ. ।

कालकोठः । पुं । पानशाक इति प्रसिद्धे क-
न्दशाकविशेषे । कोमरभोग कफू । प.सु. ।

कालक्रीतकः । पुं । नीलीहृत्ते ।

कालखञ्ज(न)म् । स्त्री । यक्रति । छे.च. ।

कालखण्डम् । स्त्री । यक्रति । रा.नि.व.१८ ।
यक्रद्रीगमदे । वै.निघ. । [capella. सर्पविशेषे ।

कालगन्धः । पुं । Kind of cobra de-

कालग्रन्थिः । पुं । संवत्सरे । हारा. ।

कालङ्कतः । सुवर्णमुष्काम् । वै.निघ. । कास-
मर्दे । कानिकान्ना । रत्ना. ।

कालचक्रम् । स्त्री । निनेषादियुगपथ्यन्तः काल-
चक्रवत्परिवर्तमानः कालचक्रमुच्यते । अथवह
भाद्रपदाश्वयुजी वर्षाः, कार्तिकमागशीर्षौ शरत्,
पौषमाधी हिमन्तः, फाल्गुनचैत्री वसन्तः, वैशाख-
ज्येष्ठी ग्रीष्मः, आषाढश्रावणौ प्राहङ्कित च । सु.सु-
६.प. ।

कालघ्नः । पुं । कुकुटे । रा.नि.व.१९ ।

कालज्ञानम् । स्त्री । चिकित्साशास्त्रविशेषः यन्-

काली शायते । रत्नविषयशास्त्रविशेषे शम्भुनाथ-
कृते ।

कालतालः । पुं । तमालवृक्षे । रा.नि.व.६।

कालतिन्दुकः । पुं । कुपीली । कृष्णं वा
आबन्धुष ।

कालतुण्डम् । स्त्री । कृष्णागरुणि । वै.निघ. ।

कालत्रयम् । स्त्री । वर्तमानभूतभविष्येषु ।

कालदोला । स्त्री । नीलीवृक्षे । भा. ।

कालधर्मः (धर्मः) । पुं । मृत्वी । अम. ।

कालनिर्यासः । पुं । गुग्गुली । शुग्गुल ।
रा.नि.व.१२ ।

कालपर्त्री । स्त्री । तालीश्रपत्रे । वै.निघ. ।

कालपर्णः । पुं । तगरवृक्षे । श.र. ।

कालपर्णिका (पी) । स्त्री । कृष्णत्रिवृति ।
कृष्णं उड्डी । भा.पू.१भ. । रा.नि.व.१२ ।

कालपालकम् । स्त्री । कङ्कष्टमृत्तिकायाम् ।

कालपाशी । स्त्री । श्यामालतायां । रत्ना ।

कालपीलुकः । पुं । कुपीली । भा. ।

कालपुच्छः (कः) । पुं । कूलचरमृगविशेषे ।
च.चि.१अ. । अर्थं कूलचरगुणः । सु.मू.४६अ. ।
कृष्णचटके । वै.निघ. ।

कालपुष्पम् । स्त्री । नाथवृक्षे ।

कालपृष्ठः । पुं । मृगविशेषे । कृष्णभार इति-
१ । हे.च. । कङ्कपक्षिणि । मे ठचतुष्कं ।

कालपेशिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । कृष्णजी-
रके । वै.निघ. । श्यामालतायाम् । रत्ना ।

कालपेष्ठी । स्त्री । श्यामालतायाम् । भांगी-
लता । रत्ना ।

कालप्रभातम् । स्त्री । शरद्वती । त्रिका. ।

कालप्रिया । स्त्री । अश्वगन्ध्यायां । रा.नि.व.४।

कालबलप्रवृत्तः । पुं । आधिदैविकारोगमात्रे ।
ये शीतोष्णवातवर्षादिनिमित्ताः, तेषु च विधा
व्यापन्नर्जताः, अत्यापन्नर्जताश्च । सु.मू.२४अ. ।

कालबालः (लुकः) । पुं । कङ्कष्टे । प.सु. ।

कालभण्डा । स्त्री । श्वेतगन्धायाम् । वै.निघ. ।

कालभाण्डिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा.
नि.व.६ ।

कालभृत् । पुं । मूर्ध्नि । [निघ. ।

कालमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । कृष्णार्जके । वै.

कालमानम् । स्त्री । कालविषयिणि परिमाले ।
यथा—१८ निमि १ काश २० वा. १ कला,
२० कलाः १ अणुः, १२ अ. १ मुहूर्त्तम्, ३० सु.
१ अहोरात्रः (दिनं), १५ दि. १ पक्षः, २ पक्षौ
१ मासः, २ मा. १ ऋतुः, ३ ऋ. १ अयनम्, २
अय १ वर्षः ।

कालमानः (लः, कः) । पुं । कृष्णपत्रसुद्र-
तुलस्याम् । काल पाता छोटे तुलसी । प.सु. ।
कृष्णमल्लिकायाम् वर्वरिकेति लोके । वाग्भू. । सु.
सू.३७अ. भा.पू.१भ.।च.चि.२अ । वा.सुरसादिः।

कालमारिषः । पुं । बृहत्पत्रतण्डुलीयशके ।
सुद्रमारिषे । बड़ टां पानटिशा, कौटानटिशा,
छोटे नटिशा । मेघ. । च.द.भस्त्रपित्त.चि.अश्व-
डौ । र.मा. ।

कालमाला । स्त्री । कृष्णार्जके । वा.सू.१५
अ । “सुरसयुगफण्डिभक्तकालमालाविडङ्गम् ।”

कालमुखः । पुं । वानरे । रा.नि.व.१६ ।

कालमुष्कः (कः) । पुं । (Bignonia in-
dica) घण्टापाटलवृक्षे । प.सु. । कृष्णपुष्पघण्टा-
याम् । च.द.सि.यो.चारविधिः । “तीर्थे कालमु-
ष्कस्य विपचेत् ।” श्वेतपुष्पः कृष्णपुष्पः पीतपुष्प-
स्तथैव च । पीतो रस्वी वरस्त्रेषु कालमुष्काः प्रकी-
र्त्तिताः ॥” कु.टी. । विश्वामित्रः ।

कालमूलः । पुं । रक्तचित्रके । रज्जुटिते ।
रा.नि.व.६ । [रा. ।

कालनेशिका । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । अ.टी.

कालनेषिका (पी) । स्त्री । श्यामत्रिवृता-
याम् । भा.पू.१भ. । मञ्जिष्ठायाम् । वै.निघ.२भ.
उन्मा.चि. । कृष्णजीरके । चिह्नतायाम् । रा.नि.
व.६ । वाङ्म्याम् । रा.नि.व.४ । हरिद्रायाम् ।
रा.नि.व.३३ । श्वेतजीरके । वै.निघ. । श्यामाल-
तायाम् । प.सु. । [निभं मेहति । ना.नि. ।

कालमेह्री । पुं । तन्नामकमेहुरोगे । नेत्र मस्ती-

कालरात्रिः । स्त्री । भीमरथिनि । हारा ।
काललवणम् । स्त्री । काचलवणे । म० ल व-
 वण । रा.नि.व.६ । विडलवणे । विट्टलवण । प.
 सु. । च.शा.८३. । [लोह. । र.मा. ।
काललीहम् । स्त्री । तीक्ष्णलीहै । तीक्ष्ण
कालवङ्कः । पुं । कालियाकड़ा इति ख्याते
 चूपे । रसेन्द्र.चि.सुधावतीगुडौ. ।
कालवस्तिः । पुं । वर्षादी वातायुपश्मार्थं
 वस्ती । स च पञ्चदशविधः - आदौ क्लेशवस्तिरकः,
 ततो निःश्वसतिरकः पुनः क्लेशवस्तिः ततः निरु-
 ह्वस्तिः, एवं हादशवस्तीनन्तरः क्रमेण कृत्वा अन्ते
 चयः क्लेशवस्तयः कार्याः । च.सिद्धि.० अ ।
कालवानरः । पुं । कृष्णमुखवानरः । रा.नि.
 व.१६ ।
कालवाहनः । पुं । महिषे । वै.निघ. ।
कालविध्वंसनरसः । पुं । पाण्डुरोपि हितः ।
 पाठः - "शुद्धमृतं हिम तारं ताम्रं तालञ्च मर्द्ध्यत् ।
 जम्बीरनीरसंयुक्तं आतपे मर्द्ध्येद्दिनं । सर्वतुल्यं
 पुनः मृतं क्षिप्या पिष्टिं प्रकल्पयेत् । धूम्रफलम-
 ध्यस्यं दीलायले चण्डं पचेत् । धूम्राल्कद्रवैरेव
 भाण्डे चूर्णं प्रपाचयेत् । आदाय बन्धयेदस्त्रे इष्टिका
 यत्नगं पचेत् । जाम्बीरेर्गन्धकं पिष्ट्वा अथ ऊर्ध्वं प्र-
 दापयेत् । तुल्यं तुल्यं पुनर्द्वयं कृत्वा लघुपुटे पचेत् ।
 शतधा गन्धकैः जीर्णैः तदुद्भूतं विचूर्णयेत् । लौह-
 भक्ष्यं समाशुच दत्त्वा मर्द्ध्यं द्रवैर्दिनम् । कण्टकार्या
 ब्रह्मव्यास तथाग्नीनां द्रवैरपि । प्रतिद्रवैर्दिनं मर्द्ध्यं
 पुटेत्यञ्चभिरत्यलेः । एवं नवपुटं दीयं द्रावे द्रावे
 त्रिधा त्रिधा । ब्रह्मकंचिरविलानां द्रवैस्त्रिस्त्रिपुटैः
 पचेत् । अश्वसूषागतं पश्चात् आदाय चूर्णयेत्पुनः ।
 दशांशेन विषं योज्यं गुञ्जामात्रं प्रयोजयेत् । का-
 लविध्वंसनो नाम रसः पाण्डुरमयापहः ॥" शुद्धपा-
 रदं स्वर्णं रीप्यं ताम्रं हरिताम्रं समभागं समर्धं
 सर्वसमं पारदं पुनर्दत्त्वा जम्बीररसैः आतपे दिनं
 पेषयित्वा पिष्टिं कुरु । पिष्टिञ्च धूम्रफलमध्ये सं-
 ख्याय्य दीलायां चण्डः पक्त्वा चूर्णयेत् । तत्र चूर्णं
 धूम्ररसेन भाण्डे पक्त्वा बन्धयेत् कृत्वा पुनर्द्वि-
 कायन्धे पचेत् । ततः जम्बीररसपिष्टं गन्धं प्रति-
 वारं सर्वसमं ऊर्ध्वीषी दत्त्वा शतवारं लघुपुटे प-
 चेत् । तथा चूर्णयित्वा सर्वसमं लौहभक्ष्यं दत्त्वा

कण्टिकार्यादीनां प्रत्येकं रसेन त्रिधा समर्थं पञ्च-
 करीषैः ६ पुटा देयाः । पुनश्च प्रत्येकं चित्रकादिर-
 सेन मर्द्ध्यित्वा ६ पुटा देयाः । अश्वसूषासमदश-
 मांशविषं संनिधाय १ गुञ्जां प्रयोजयेत् । रस.र. ।
कालविषाणिके । स्त्री । काकीलीक्षीरका-
 कोल्थीः । वा.उ. । [वै.निघ. ।
कालबीजकः । पुं । महानिम्बे । काकतिन्दुके ।
कालहन्तः (क्षः) । पुं । कुलत्थवृक्षे । कूर्छिं
 कलांशेन गांछ । "कुलत्थकः कालहन्तः" हे.च. ।
कालहन्ता (न्तिका) । स्त्री । रक्तपाटलव-
 र्णे । राज. । पेटिकायां । पेटिगोत्रि गांछ । रत्ना. ।
 See कुवेराक्षी ।
कालहन्ताकः । पुं । पेटिकायां । पेटिगोत्रि ।
कालहन्ती । स्त्री । पाटलावृक्षे । श्रीकण्ठ गां-
 छ । रा.नि.व.१० ।
कालवेला । स्त्री । शनैश्चरवेलायाम् ।
कालशाकम् । स्त्री, पुं । A sort of po-
 thorb चञ्चुशाके । हिं नरिचा । ते करिविपचे-
 द्दु । गुणा - आग्नेयं गुरु शीथलञ्च । राज.३प. ।
 "कालशाकः कटुभिक्तः पटुरग्निप्रदीपनः । पाच-
 को भेदको रच्यो वातलोषणः सरः स्मृतः । कफ-
 शोषविषाग्नीनां नाशनः परिकीर्तितः ।" शरपु-
 ङ्गायाम् । वै.निघ.२भ.उन्मा.चि. । कुलत्थशाके ।
 तुलसीवृक्षे । [रा.नि.व.१६ ।
कालशालिः । पुं । कृष्णशाली । काल शान ।
कालशे(से)यम् । स्त्री । पादजलिन त्रिभाग-
 दधिकृते तन्के । रत्ना । रा.नि.व.१५ । शालि ।
 शरिताम ।
कालसङ्घर्षा । स्त्री । नववर्षीयकन्यायाम् ।
कालसर्पः । पुं । कृष्णसर्पे । त्रिका. ।
कालसारम् । स्त्री । पीतचन्दने । कर्लवक
 इति लोके । भा.पू.१भ. । पुं । कृष्णसारवृक्षे । कृ-
 ष्णागुचणि । तिन्दुके । वै.निघ. । हरिताण्डके ।
कालस्कन्धः । पुं । (Diospyros embry-
 opteris.) तिन्दुकवृक्षे । उर्ध्वं गांछ, गांठ गां-
 छ । र.मा. । गुणाः - "कालस्कन्धश्च मधुरी बल्थी
 हृथो गुरुः स्मृतः । पातुहृत्किङ्कः शीतः यमदाह-

कलापहः । पित्तशोथश्च विस्कीटं पित्तश्चैव विना-
शयेत् ॥” वै.निघ. । विट्खदिरि । शूद्रशर्वावला ।
उदुम्बरहवे । रा.नि.व.८।११ । जीवकद्रुमी । त-
मालपत्रहवे । तेजप्रोदत्तत्र गीह् । वै.निघ. ।
कालताले । मे. ।

कालस्करः । पुं । तिन्दुकहवे । अम. । तमा-
लहवे । तशाल गीह् । रा.नि.व.६ ।

कालस्थाली । स्त्री । पाटलहवे । भा.पू.१भ.।

कालहीनः पुं । लोभ्रहवे ।

काला । स्त्री । त्रिहृति । रा.नि.व.६ । कृष्ण-
त्रिहृति । मे. । पिपपल्याम् । नागबलायाम् । वै.
निघ.२भ.वा.व्या. । नीलिन्याम् । च.चि ३अ. ।
मज्जिष्ठायाम् । चूद्रकृष्णजीरके । सु.सू.मिथ्र.अ. ।
अहिंशायाम् । कानिशाकडा । रवा. । भेष.ना-
डीव्रणचि. । अश्वगन्धायाम् । पाटलायाम् । भा. ।

कालाग(गु)रु । स्त्री । कृष्णागुरुणि । रा.नि.
व.१२ ।

कालाग्निभैरवः । पुं । ज्वरे रसः । अत्र पा-
रद १ भ. गन्धक २ भ. कज्जलीं विधाय गोक्षुर-
क्लाथेन भावयेत् । शुष्के चूर्णयित्वा चूर्णसमं ताम-
चूर्णं, तामस्याष्टांशं विषं, हिङ्गुलं १ भ. धुन्तूरवी-
जं २ भ. हरितालं ५ भ. मनःशिला ३ भ. टङ्गुणं
३ भ. खरपं ३ भ. जैपालं ३ भ. स्वर्णमात्रिकं ३
भ. लौहं १ भ. वङ्गश्च १ भ. सर्वमर्कसौरिण म-
ह्येत् । पश्चाद्दशमूलपञ्चमूलयोः क्वाथेन यथाक्रम-
म्यहरिकं सन्धद्ये चक्षुकाभां वटी कार्या । भेष.ज्व.
चि. । रस.कौ. ।

कालाग्निरसः । पुं । भगन्दरे रसः । पाठः
—“शुद्धसूतं समं गन्धं सतनागं सतुल्यकं । जीरकं
सैम्बवं तुल्यं तिक्ताकोशातकौद्रवेः । पिष्टं तल्लेप-
नाहनि भक्षणाच्च भगन्दरम् ॥” मात्रा २ गुञ्जा ।
रस.र. ।

कालाग्निरुद्ररसः । पुं । कुष्ठाधिकारि रसः ।
पाठः —“सूतकान्नाभतीक्ष्णानां भक्ष्यमात्रिकगन्धकं ।
बन्ध्याककौटकीकन्दे विश्वा लिप्ता सदा बहिः । भू-
धरास्थे पुटे पश्चाद्दिनैकं तत्रिचूर्णयेत् । दशमांशं
विषं योज्यं मासमाचनु भक्षयेत् । रसः कालाग्नि-
रुद्रोऽयं दशाह्निं विसर्पनुत् । पिपपलीमधुसंयुक्त-
मनुपात्रं प्रकल्पयेत् ॥” अन्यः ज्वरे । यथा —“म-

रिचं गन्धतुल्यञ्च चिन्ना पित्तैर्विभावयेत् । मायूर-
मख्यवाराहक्यागमाहिषजैरपि समसौरथवा व्यसैः
दिनैकं भावयेद्रसं । संथोव्यं गरलघ्नापि वटिकां
कारयेद्बुधः । रसः कालाग्निरुद्रोऽयं विगुञ्जं भक्ष-
येत्ततः ॥” स्नानं पथ्यं । रस.र.ज्व.चि. ।

कालाजाजी । स्त्री । कृष्णजीरके, मङ्गरैलायार्थ
च । भा.म.१.आगनुज्व.चि. । “कालाजाजी तु
सगुडा ।”

कालाञ्जनी । स्त्री । कृष्णकार्पाससुषुपे । का-
लाञ्जनीति सर्वत्र प्रसिद्धा । काल कापीति । गु-
णाः— कटुः उष्णः अस्त्रा आमक्तमिन्नी अपानव-
र्त्तशमनी जठरासथघ्नी च । रा.नि.व.४ । कृष्णका-
पांसिका प्रोक्ता कटुी हृद्रोगनाशनी । मलघ्नम-
हृभीशैव उदरघातकं हरेत् ॥” नील्यां । वै.निघ. ।

कालारुजः । पुं । कौकिलि । [२१ ।

कालादिकः । पुं । वैशाखमासे । रा.नि.व.

कालानुनादी । पुं । कलविङ्गे । षड्राशे ।
कपिल्ले । चातके मे. । वनकुकुटे । वै.निघ. ।
हृत्कृष्णमक्षिकायाम् ।

कालानुशा(सा)रिवा । स्त्री । कृष्णशा-
रिवायाम् । सु.चि.२०अ. । तगरपादिके । तग-
त्रपाशुका । शीतलीजटायां । शिडेनी छोप ।
च.द.सूवाघात.चि. । “बलाकालानुसारिवा ।”

कालानुसारकम् । स्त्री । तगरपुष्पे । रा.
नि.व.१० । पीतचन्दने । भा.पू.१भ. ।

कालानुसारिः (री) । पुं । शिशपाहवे ।
सूषिके । वै.निघ. । शैलजे । रा.नि.व.१२ । अगु-
रुणि । सु.चि.१अ. ।

कालानुसारिणी । स्त्री । पिच्छीतगरे । त्रे-
तशारिवायाम् । कृष्णशारिवायाम् । वै.निघ. ।

कालानुसार्थ(क)म् । स्त्री, पुं । शिशपाह-
वे । शिशु । मे. । कृष्णचन्दने । मे. । च.चि.२।३अ. ।
(कम्) शैलजे । रा.नि.व.१२। अम. । पीतचन्दने ।
सु.सू.३६अ. । तगरे । भा. । पिच्छीतगरे । वै.निघ. ।

कालानुसार्था । स्त्री । तगरे । सु.चि.१अ. ।

कालान्तकरसः । पुं । कासाधिकारि रसः ।
पाठः—“हिङ्गुलं मरिचं स्थीषं टङ्गुणं गन्धकं समं ।
जन्वीररससंयुक्तं मह्येयाममाचकम् ।.....।

गुञ्जामात्रप्रदानेन सर्वं नाशाय तत्क्षणात्॥” इति। द्वितीयः यन्माधिकारे धृतः यथा—“कुर्व्यांस्त्रीहम-
यो मूषा ऊर्ध्वतो द्वादशाङ्गुला । मर्द्धितं स्वर्णवारा-
होऽहकन्यारसैः समम् । लघुनैयाममात्रञ्च पि-
च्छङ्कत्वा निवेशयेत् । पूर्वोक्तायाञ्च मूषायां स्त-
पादञ्च गन्धकम् । निर्गुच्छीरससम्पिष्टं मूषायां तं
विनिचिपेत् । आच्छाद्य लौहचक्रेण वकयन्नेण जा-
रयेत् । एवमष्टपुटैः शीर्षे समुद्रतुल्यं विचूर्णयेत् । प-
ञ्चगुञ्जामितं खादेद्गुणान् सग्राहकवत् । देयः का-
लान्तकी नाम्ना रसोऽयं राजयच्छनुत् ॥” रस.र. ।

कालान्तरप्राणहरमन्त्रं । क्ली । तन्मन्त्र-
स्थानं यथाहते पचान्ते वा मासान्ते वा मरणं भवे-
त् । तानि च सौम्याग्नेयानि अग्निगुणेषु आग्नेयौ-
षेषु क्रमिण च सीमगुणेषु कालान्तरेण चपयन्ति ।
तानि ३३ । तेषां वक्षसि ८, (स्तनमूले २, स्तनरी-
हिते २, अपलापे २, अपस्तम्बे २,) सीमन्ते ५,
तलहृदये ४, बिभ्रे ४, इन्द्रवसूी ४, कटितण्डये २,
यात्र्ययोः २, हृदय्यां २, नितम्बे च २ । सु.शा.६अ.।

कालान्तरविषः । पुं, क्ली । सूषिकादौ । लू-
तादौ च । हे.च. । [पंफणायाम् । धरणिः ।

कालापः । पुं । शिरःकेशे । ग्रांशोर फूल । स-
कालान्तम् । क्ली । युक्ते । वै.निघ. ।

कालायसम् । क्ली । कान्तलौहि । प.सु. ।

कालाह्वः । पुं । काकतुम्बरां । काकतिन्दुके ।
वै.निघ. ।

कालि(ली)कः । पुं । जलकुण्डे । पानिको-
टि । (कः) क्लीचर्पन्निषि । श.र. । क्ली । कण्ठच-
न्दने । श.च. ।

कालिका । स्त्री । वद्योनिरूपके वाजिदन्ताय-
रेखाविशेषे । सा वक्रा कृष्णा च । षष्ठे समनेऽष्टमे
बान्धे क्रमाद्भवति । “वक्रा तु कालिका रेखा कृ-
ष्णा दन्तायसंस्थिता । षष्ठे च समने वर्षे चाष्टमे च
भवेत् क्रमात् ॥” ज.द.। हिमान्यां । काकोल्याम् ।
रा.नि.व.३ । कर्कटशृङ्गाम् । रा.नि.व.६ । यज्ञत्-
खण्डे । कृष्णजोरके । भा.पू.१भ. । स्वर्णदीपे । ज-
टा. । चीरकीटे । रोमावस्त्राम् । ह्यारा. । ठञ्चि-
कपवह्वे । एलायां । वै.निघ. । पटोलशाखायां ।
कांसां । काकायां । शिवायां । मी. । सौराष्ट्रकलि-

कायाम् । कर्कटोलतायाम् । कालुशाके । वै.निघ.।
मद्यविशेषे । हे.च. । कृष्णचटके । भा.गो. पाथी ।
रा.नि.व.१६ । मौलीह्वे । मद.। कुष्ठकटिकायां ।
अ.टी.भ. । विशिरीहरीतक्यां । सा गन्धयोगकरणी
प्रशस्ता । राज. । कर्णखीतोविशेषे ।

कालिकाशाकः । पुं । कालुशाके । वै.निघ.।

कालिकास्थि । क्ली । नेत्रास्थिविशेषे । वै.निघ.।

कालिकृतः । पुं । कासमर्द्धवे । प.सु. ।

कालिङ्गः (ङ्गिन्) । पुं, क्ली । Water
melon. कालिङ्गफले । तरभूज । अचि.। इन्द्र-
यवे । गजे । वै.निघ. । भूमिकर्कारौ । विनाति
कूशुडा । उत. वैताडु । सर्पे । मी. । अक्कीकसारि ।
हे.च.। कुटजवृक्षे । भा.पू.१भ.। लौहमेदि यथा—
“कालिङ्गो लिङ्गवान् यः स्याद्गुणः सूक्ष्माङ्गको म-
तः ।” सुखबीधः ।

कालिङ्गमानम् । क्ली । कलिङ्गदेशप्रचलिते
मागधादवरे औषधादिभक्षणविषयिणि मानमेदि ।
यथा—१२ सर्षपः १ यवः, २ य. १ गुञ्जा, ३ गु.
१ वल्लः, ८ गुञ्जा १ माषः. ४ मा. १ शायः नि-
क्तः टङ्की वा, ६ मा. १ गव्याणः, १० मा. १ क-
र्षः, ४ क. १ पल्लम् । यवो द्वादशभिर्गौरसर्षपैः
प्रीच्यते चुषेः । यववद्येन गुञ्जा स्यात् विगुञ्जी वल्ल-
उच्यते । माषो गुञ्जाभिरष्टाभिः समभिर्वा भवेत्क-
चित् । स्याच्चतुर्माषकैः शायः इत्यादि । भा.पू.१भ.।
सर्षपादिमानम् ।

८ सर्षपाः = १ यवः । २ यवौ = १ रक्तिः ।
२ रक्ती = १ वल्लः । ४ वल्लाः = १ माषः ।
४ माषाः = १ शायः । १ शायौ = १ कर्षः ।
२ कर्षौ = १ युक्तिः । २ युक्ती = १ पल्लं ।
२ पल्ले = १ प्रच्छतिः । २ प्रच्छती = १ कुडुवः ।
२ कुडुवौ = १ मानिका । २ मानिके = १ प्रस्थः ।
४ प्रस्थाः = १ चाटकः । ४ चाटकाः = १ द्रोणः ।
२ द्रोणी = १ मर्षः । १ मर्षौ = १ खारिका ।
१०० पल्लानि = १ तुला । १० तुलाः = १ भारः ।
परमास्तादिमानम् ।

३० परमाशवः = १ चसरेणः । ६ च. = १ मरीचिः ।
६ मरीचयः = १ राजिका । १ रा. = १ सर्षपः ।
८ सर्षपाः = १ यवः । ४ यवाः = १ गुञ्जा ।
५ गुञ्जाः = १ पणः । ६ गुञ्जाः = १ माषा ।

- ४ मावाः = १ श्रावः = ॥० तो. ।
 २ श्रावो = १ कोलः = १ तो. ।
 १ कोली = १ कर्षः ।
 १ कर्षो = १ श्रवः = २ तो. ।
 २ श्रवो = १ पलं = ४ तो. ।
 १ पलं = १ प्रसृतिः = ८ तो. ।
 २ प्रसृती = १ कुडवः = १६ तो. ।
 १ कुडवो = १ मानिका = ३२ तो. ।
 १ मानिके = १ प्रस्यः = ६४ तो. ।
 ४ प्रस्याः = १ आदकः = २५६ तो. ।
 ४ आदकाः = १ कलसः = १०२४ तो. ।
 २ कलसो = १ शूर्पः = २०४८ शे. ।
 २ शूर्पो = १ द्रोणी = ४०६६ शे. ।
 ४ द्रोण्यः = १ खारी = १६३८४ शे. ।
 १०० पलानि = १ तुला = ४०० तो. ।
 २००० पलानि = १ भारः = ८००० शे. ।
 त्रीह्यादिमानम् ।
 ४ त्रीह्यः = १ गुन्ना । ५ गुन्नाः = १ पणः ।
 ८ पणाः = २ धरणः । २ धरणौ = १ कर्षः ।
 ४ कर्षाः = १ पलं । १०० पलानि = १ तुला ।
 १० तुलाः = १ भारः ।

कालिङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । त्रिवृति । उ-
 डेङ्गी । रा.नि.व.६ । राजकर्कश्याम् । मे.गत्रिकं ।
कालिन्द(क)म् । स्त्री । (Cucumis utila-
 tissimus) Water melon. कालिङ्गे । कर्लो-
 दा इति ख्याते फलविशेषे । उन्नमूज । हिं तरवू-
 ज । उत. तरपुत्र । सु.सू.४६अ. । गुणाः—शीत-
 लं याहि स्वादुपाकरसं गुरु विष्टम्भि । मद्.। तस्य
 पक्वस्य गुणाः—पित्तवृद्धिकरम् उष्णं कफवातनाश-
 नं । वै.निघ.। कालिङ्गं याहि कफपित्तशुक्रवृद्धी-
 तलं गुरु । अचि. । दृष्टिशुक्रपित्तनाश कफवात-
 कारित्वं । तत्पत्रगुणाः—रुधिरस्थापनं तिक्तञ्च ।
 “पक्वन् सोष्णं सचारं पित्तलं कफवातजित् ।”
 भा. ।

कालिन्दिका (न्दी) । स्त्री । अरुणत्रिवृति ।
 रा.नि.व.६ । श्वेतकटभीहवे । रा.नि.व.६ । See
 कटभी ।

कालिन्दीसूः । पुं । सूयं । त्रिका. ।

कालि(ली)य(क)म् । पुं, स्त्री । (यः) कृष्ण-

सर्पविशेषे । (यकः) कृष्णागुरुणि । कालागुरु ।
 र.मा. । च.चि.३अ. । पीतचन्दने । कलम्बक इति
 लोके । गुणैः रक्तचन्दनसदृशगुणम् विशेषेण व्यङ्ग-
 नाशनम् । भा.पू.१भ. । रक्तदीपहरं विशेषेण वा-
 तघ्नञ्च । मद्.व.२ । भा.स.४भ.नीलिकाव्यङ्ग.चि.।
 दारुहरिद्रायां । श.र. । वै.निघ.२भ.अप.चि.वा.
 व्या.एलादितैले । मलिन्द्रीकाष्ठे । मन्त्रा. । (पद-
 दांरु । “कालीयकरसीपेतम् ।” सि.यो., च.द.वा.
 व्या.एलादितैले । सु.सू.३८अ. । शिलाजतुनि ।
 वै.निघ. । लीहे ।

काली । स्त्री । नीलिन्यां । रात्री । पाटलायां ।
 कृष्णत्रिवृतायां । मन्त्रिष्ठायां । कृष्णवेने । वै.निघ.।
 कृष्णकार्पास्याम् । रा.नि.व.४ । कृष्णजीरके । पु-
 थ्वीकायां । त्रिवृति । रा.नि.व.६ । वृषिकाल्याम् ।
 रत्ना. । चीरकौटे । मे.लक्षिकं । श्वेतजीरके । क-
 ष्टकपाल्याम् । के.के.कड़। । भेष.अन्नपि.चि.वृह.
 चुधावत्यां कन्दर्पसारतैले । [वर्क] । श.र. ।

कालीकः । पुं । Heron. कौशे । कौण्ड
कालीची । स्त्री । यमविचारभूमौ । त्रिका. ।
कालीतनयः । पुं । महिषे । हे.च. ।

कालीयका । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । भेष. ।
कालीयकचोदः । पुं । कुङ्कुमे ।

कालीयागुरु । स्त्री । कृष्णागुरुणि । कलम्ब-
 कट इति लोके । भा.उ.वाजी.चि.चन्दनादितैले ।

कालीरसा । स्त्री । कदलीहवे । वै.निघ. ।

कालुथम् । स्त्री । रजीगुणकर्मकलुषतायाम् ।
 रा.नि.व.२१ ।

काल्येय(क)म् । स्त्री । कुङ्कुमे । पीतचन्दने ।
 मलेच्छीचन्दनमिति लोके । रा.नि.व.१२ । सु.सू.
 ३६अ. । कृष्णचन्दने । कुसुंशुक्र । प.सु. । च.द.
 पित्तज्व.चि. । यद्गति । मे. । हरिचन्दने । रा.नि.
 व.२३ । पुं । दारुहरिद्रायां । रा.नि.व.६ । कुङ्कु-
 रे । रा.नि.व.१६ । कामलरोगमेदे । कुसुंशुक्रायां ।
 पीतवर्णसुमन्विकाष्ठे । नीलकमले । शिलाजतुनि ।
 वै.निघ. ।

कालोद्यम् । स्त्री । कमलवीजे ।

कालोसः । पुं । द्रोणकाके । विषमेदे । मे. ।

काल्पः (स्यः) (कः) । पुं । (Curcuma zcrumbet.) गन्धश्यां । प.सु. । व्याघ्रनखे । नशो । वै.विच. । चामहरिद्राशं । चाय चादा । चम. । श.र. ।

काव्यम् । स्त्री । प्रव्यूषे । हे.च. ।

काव्या । स्त्री । गर्भग्रहणप्रातकालायां रजःखलायां गवि । वातान् ग्राहे । प्रतिवर्षप्रसवशीलायां गवि । बह्व्र विडेनो ग्राहे । हला. ।

कावारम् । स्त्री । An aquatic plant. (Vallisnaria.) शैवले । ऋ.शु. । हारा. ।

कावारी । स्त्री । टणादिच्छन्ने । टो.क. । त्रिका. । [कोकपक्षिणि । मे.कत्रिकं ।

कावकः । पुं । कुङ्कुटे । पीतमसकपक्षिणि ।

कावेरम् । स्त्री । कुङ्कुमे । जटा. ।

कावेरी । स्त्री । हरिद्रायां । हलू. । मे.रत्रिकं । खनामप्रसिद्धभारतवर्षीयदाचिंशाख्यनद्यम् । एतज्जलं खादु यमन्नं लघु दीपनं दद्रुकुष्ठन्नं मेधावुद्धिचिप्रदश्च । रा.नि.व.१४ ।

काशः (कः) । पुं, स्त्री । A species of grass. (Saccharum spontaneum.) खनामख्यातदृषविशेषे । “चामरपुष्पः” इति । सु. पू.३८३. “श्वेतचामरकः इति ।” वा.सू.१५३. “गोकण्टकोल्कटसहाचरवाषकाशाः ।” के.शे. वा.म. । हिं कास । मं कां कांउंसु, काजलु । ते रेलु । कों कसाइ । स द्विविधः, तत्र प्रथमः उशौरीति कशाइ इति च लोके ख्यातः । गुणाः— मधुरः तिक्तः खादुपाकः हिमः सरः सूत्रकृष्णाम्बरीदाहरक्तदोषचयपित्तरीगघ्नश्च । भा.पू.१३. । शीतलः गौल्यः रुचिजनकः ब्रूयः पित्तादाहघ्नः तृणिकरः बल्यः मुक्कलः यमशोधकफघ्नश्च । द्वितीयः— मधुरः शीतः पित्तादाहचयघ्नश्च । रा.नि.व.८ । पुं । कण्टकशूयने । चूते । श.र. । रोगविशेषे । See कासः । काशिराजपितरि सुहृत्त्रि ।

काशनाशनः । पुं । कर्कटश्याम् । रजा. ।

काशपुष्पकम् । स्त्री । श्यावरविषान्तर्गतकन्दविषे । वा.उ.१५३. । [च.टी.रा. ।

काशमर्हः । पुं । कासमर्हश्चपि । कामकांशम् ॥

काशा (शी) । स्त्री । काशदृषे । च.टी.भ. ।

काशाख्यलिः । स्त्री । A kind of silk cotton tree. (Bombax hepta phylum.) कूटशाखल्याम् । कूशिशूल । जटा. ।

काशिशः । पुं । धन्वन्तरिपितरि सुहृत्त्रि ।

काशिकन्या । स्त्री । काशितनयायाम् ।

काशि(शी)काशियः । पुं । दिवीदासे, धन्वन्तरौ । श.र. ।

काशियहः । पुं । अश्वस्य दुष्टग्रहविशेषे । लक्षणं यथा—“अकष्यादस्य लीमानि शीर्थ्यने यस्य लङ्गति । शूनपश्चिमपादस्य तस्य काशियहं वदेत् ॥ ज.द.५७३. ।

काशि(शी)राजः । पुं । धन्वन्तरौ । त्रिका. ।

काशिलः । त्रि । काशदृष्यमये । काशनिर्मिते ।

काशी । त्रि । कासरीगणि । गज. ।

काशीश(ष)(स)म् । स्त्री । Green sulphate of iron. खनामख्यातोपधातुविशेषे । शि.रे.क.म. । हिं मांगफूल, कौशीश । प्रयोगा. व. हचिन्नामचिरसे । काशीशं द्विविधं धातुपुष्पमेदान् । धातुकाशीशं हरितं लोहितश्च, अन्यत् शुक्लं कृष्णश्च । र.मा. । पुष्पकाशीशं किञ्चित्पीतं, भस्मवत् स्तिकाकान्तं धातुकाशीशं । गुणाः—“काशीशं धातुकाशीशं पांशुकाशीशमित्यपि । तदेव किञ्चित्पीतत्तु पुष्पकाशीशमुच्यते । काशीशमुष्णमसृश्च तित्तश्च तुवरं तथा । वातश्लेष्महरं केश्यं नेत्रकण्डूविषप्रणत् । सूत्रकृष्णाम्बरीत्रिचनाशनं परिकीर्तितम् ॥” भा. । “शीतलं स्निग्धं पिपपनेत्रजापहं । पिप्तापक्षारशमनं रसवद्गुणकारकम् ॥” संग्रहः । कषायत्वं विषकुष्ठलमिखर्ज्जुनाशित्वं चक्षुर्थ्यं कान्तिकरश्च । रा.नि.व.११ । तच्छुद्धिश्च शृङ्गराजरसेन सज्जत् स्वेदेन भवति । तस्य निर्मूलं स्निग्धं चित्तनेत्ररीगहरं पिप्तापक्षारघ्नं रसवद्गुणकारकश्च । र.सा.सं. ।

काशीशत्रितयम् । स्त्री । काशीशधातुकाशीशपुष्पकाशीशेषु । मेघ.श्री.हचि.महाद्रावके ।

काशीशाद्यतैलम् । स्त्री । स्त्रीरीगे दितम् । “काशीशतुरगगन्धाशावरगजपिप्पलीविपक्वेन । तैलेन यान्नि वडिं सनकर्षवराजलिङ्गानि ।” का-

शीघ्रं (शिरःकर्म) । तुरगगन्धान्धगन्धा । श्रावरी
रीधः । अत्र तैलस्य श्रावः । कल्कस्य च तैलपा-
दांशः । च.द. । [व्यंतीरसि ।

काशीसन्धूतः । पुं । पारदे । र.सा.सं. । पा-
काशूकारः । पुं । गुवाकवचे । वै.निघ. ।

काशेक्षुः । पुं । काशि । भा.पू.१भ. ।

काश्मरी । स्त्री । कपिलद्राचायां । रा.नि.व.
३ । मृगनाभौ । मृगनाभि । भा. । गाभारीवृत्ते ।
रा.नि.व.६ । गाभारीफल । च.द.वातपित्तज्व.चि. ।
“काश्मरीपत्रकं लीधम् ।” पुष्करमूले । वै.निघ. ।

काश्मरीफलम् । स्त्री । गाभारीफलमज्जायां ।
सि.यो.पित्तज्व.चि. ।

काश्मर्थः । पुं, स्त्री । गाभारीवृत्ते । गीमात्र
गीह । रा.नि.व.६ । “सारिवीशीरकाश्मर्थः ।”
कायफलवृत्ते । पुष्करमूले । वै.निघ. । स्त्री । गाभारी-
फल । गीमात्र फल । गुणाः—हृद्यं मूत्रविबन्धनं
पित्तास्रग्वानाशनं । केश्यं रसायनं मेध्यं काश्मर्थ्यं
फलसुच्यते ॥ सु.सू.४६अ. । सि.यो.वा.ज्व.चि.द्रा-
घादौ । “द्राघागुडूचीकाश्मर्थ्यत्रयाभावाः ।” च.
सू.४अ. ।

काश्मर्थ्यफलकायः । पुं । गाभारीफलक-
षाये । च.द.पि.ज्व.चि. । “काश्मर्थ्यस्याथवा पुनः ।”

काश्मर्थ्या । स्त्री । ऋक्षगाभारीवृत्ते । वै.निघ. ।

काश्मर्थ्योद्भवपर्णिका । स्त्री । ऋक्षगाभारी-
वृत्ते । [ष्टौ गीमात्र गीह । वै.निघ. ।

काश्मीरम् । स्त्री । (Costus speciosus.)
कुष्ठभेदे, पुष्करमूले । पत्रमूल वा कूडविशेष ।
कुडुमे । च.द.एकादशशती.महाप्रसारणीतैले ।
कल्पूर्याम् । रा.नि.व.२३ । पुं । गाभारीवृत्ते ।

काश्मीरजम् । स्त्री । कुडुमे । रा.नि.व.१२ ।
कुष्ठभेदे । मे.ज.चतुर्थं । पुष्करमूले । विश्वः । अ-
तिविषायायाम् । वै.निघ. ।

काश्मीरजम् । स्त्री । कुडुमे । प.सु. । [मे. ।

काश्मीरजा । स्त्री । अतिविषायां । आंतेहेऽ

काश्मीरजीरकम् (का) । स्त्री, स्त्री । शुक्ल-
जीरके । रा.नि.व.६ । [चि.२५अ. ।

काश्मीरपुष्यम् । स्त्री । गाभारीकुडुमे । सु.

काश्मीरफलम् । स्त्री । गाभारीफले । च.द.
र.पि.चि.श्रावरीवृत्ते ।

काश्मीरा । स्त्री । कपिलद्राचायां । आंतेहेऽ ।
रा.नि.व.११ । अतिविषायां । आंतेहेऽ । प.सु. ।
खलपत्रिन्याम् । वै.निघ. ।

काश्मीरी । स्त्री । गाभारीवृत्ते । हे.च. । भा. ।
कपिलस्रगनाभौ । वै.निघ. । [व.१४ ।

काश्यः । पुं । काशिराजे । स्त्री । मये । रा.नि.

काश्यपः । पुं । मृगविशेषे । मे. । मत्स्यविशेषे ।
स्त्री । मांसे । हे.च. । [षः । भरतः ।

काश्यरी । स्त्री । ऋक्षगाभारीवृत्ते । द्विरुपकी-

काषायवासिकः । पुं । सविषसौम्यकौटभेदे ।
तेन दष्टे श्लेष्मजन्तरीगा जायन्ते । सु.कल्प.८अ. ।

काषायी । स्त्री । सविषमक्षिकाविशेषे । सु.क-
ल्प.८ । See मक्षिका । [दारुहरिद्रायां । वै.निघ. ।

काष्ठम् । स्त्री । दारुणि । काष्ठं । मे.उदिकं ।

काष्ठकम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । वै.निघ. । अ-
गुरुणि । काष्ठागुरुणि । रा.नि.व.१२ ।

काष्ठकदली । स्त्री । Wild plantain,
(Musa sapientum.) वन्यकदलीविशेषे । दू-
ने । कला । मं काष्ठकेले । गुणाः—रुच्या रक्त-
पित्तघ्नी शीतला गुरुः मन्दाग्निकारी दुर्ज्वरा अति-
मधुरा च । रा.नि.व.११ । दृष्णादाहसूत्रकृष्ण-
पित्तघ्नी विस्फोटिकास्थिरीगह्वरी च । वै.निघ. ।

काष्ठकौटः । पुं । वृक्षे । हे.च. ।

काष्ठकु(कूटः)टकः (कुट्टः) । पुं । A sort
of woodpecker, (Picus Bengalensis.)
पक्षिविशेषे । काष्ठकौटिका पीवी । चिका ।
गुणाः—“तथा खड्गवृत्तहरः काष्ठकूटोऽग्निवर्द्धनः ।
वातश्लेष्माधिको ज्ञेयः शीतलः शुक्रवर्द्धनः । अश्मरौ
हनि विशदो बलकृन्नांसतक्षयः ॥” अचि.२१अ. ।

काष्ठगोधा । स्त्री । तन्नामकौषधिविशेषे ।
काष्ठाकारगोधाधमे । च.चि.१अ. ।

काष्ठजम्बुः (ज्बूः) । स्त्री । मूत्रजम्बूवृत्ते ।
वनखोत्र । रा.नि.व.११ । [हारा. ।

काष्ठतनुः । पुं । काष्ठकनी । [उटोपौका ।

काष्ठतक्षकः । पुं । काष्ठतली । श.र. ।
काष्ठदारुः । पु, स्त्री । The tree Pinus Deodar. (*Uvaria longifolia*.) देवदारुमेदे । देवदारुविशेष । रा.नि.व.१२ । See देवदारुः ।
काष्ठद्रुः । पुं । A tree called Butea Frondosa. पसाशहचे । रा.नि.व.१० ।
काष्ठधान्त्री । स्त्री । काष्ठामलकीहृत्वे, चुद्राम-
 लक्ष्णे । भा.पू.१भ. ।
काष्ठधान्त्रीफलम् । स्त्री । The fruit of the plant (*Emblia officinalis*.) चुद्रामलकफले । गुणाः—कषायं कटु शीतलं रक्त-
 पित्तघ्नं । रा.नि.व.११ ।
काष्ठपाटला (लिः) । स्त्री । सितपाटलि-
 कायाम् । श्वेत पाटल गच्छ । रा.नि.व.१० ।
काष्ठपुष्पः । पुं । केतकीहृत्वे । केश गच्छ ।
 प.सु. । [कठि मल्लिका । प.सु. ।
काष्ठमल्लिका । स्त्री । खनामख्यातपुष्पहृत्वे ।
काष्ठमार्जारिका । स्त्री । काष्ठविडालिका-
 याम् । काठेविडालि । भैष. ।
काष्ठरजनी । स्त्री । दारुहरिद्रायां । वै.निघ. ।
काष्ठलेखकः । पुं । घुणे । हारा. ।
काष्ठवल्जिका (ली) । स्त्री । कटुकां । क-
 टेकी । कटुकवल्ज्यां । लठविशेष । रा.नि.व.३ ।
काष्ठवासुकः । पुं । वासुकशाकमेदे । वै.निघ. ।
काष्ठविवरम् । स्त्री । तरकोटरे । श.च. ।
काष्ठशारिवा । स्त्री । उत्तरापथप्रसिद्धे श-
 रिवाभेदे, श्वेतशारिवायां, अनन्तायाम् । अनन्तमू-
 ल । मद्.व.१ । See शरिवा । [रा.नि.व.१६ ।
काष्ठशालिः । पुं । रक्तशाली । शङ्गी शनि ।
काष्ठशारिवा । स्त्री । श्वेतशारिवायाम् । मद्.
 व.१ । [लाः) । म.ठहिकं ।
काष्ठा (ष्ठी) । स्त्री । कालपरिमाणे (१० क-
काष्ठशुक्र । स्त्री । पीतवर्णाशुक्रिणि । पीत
 अर्गत्र । गुणाः—कटुं लीपे श्वं कफघ्नं । रा.
 नि.व.११ ।

काष्ठामलकी । स्त्री । काष्ठधान्त्री ।
काष्ठालुः । पुं । शुभालुके । वै.निघ. ।
काष्ठालुकम् । स्त्री । काष्ठवल्कलिके कन्दविशेषे ।
 कठि आन् । वै.निघ. ।
काष्ठायनः । पुं । घुणे । रत्ना. ।
काष्ठिका । स्त्री । काष्ठकदलीहृत्वे । दनकद-
 ली । रा.नि.व.११ ।
काष्ठिरसा । स्त्री । कदलीहृत्वे । वै.निघ. ।
काष्ठिला । स्त्री । कदलीहृत्वे । राजार्कं । वै.
 निघ. ।
काष्ठीलः । पुं । राजार्कं । राजार्कम् । रा.
 नि.व.१० । See राजार्कः । कुलिशमर्त्यं । त्रिका. ।
काष्ठीला (लिका) । स्त्री । राजार्कं । वै.
 निघ. । कदलीहृत्वे । कर्मा गच्छ । रा.नि.व.११ ।
काष्ठेक्षुः । पुं । श्वेतेशी । रा.नि.व.१४ । गुणाः
 —कान्तरतुल्यगुणः वातकोपनय । स.सु.४५अ. ।
काष्ठोदुम्बरिका । स्त्री । काकीदुम्बरिकायां ।
कासः । पुं । तन्नामकरोमे । काशि । हिं खां-
 सि । तस्य निदानलक्षणं—मुखनासिकाधूलिप्रवे-
 शादिना दुष्टोदानवायुनुगतप्राणवायोः कफपित्त
 मेलनम् । स दीपनयजः क्षतजः धातुक्षयजन्यति
 पञ्चविधः । तदुक्तं “धूम्रीपघाताद्रजससथैव व्या-
 यामरुचात्रनिषेवणाच्च । विमार्गगत्वादपि भीजन-
 स्य वेगावरोधात् क्षवधीसथैव । प्रायो ह्युदानानु-
 गतः प्रदिष्टः सभिन्नकांशखनतुल्यधीषः । निरेति
 वक्रात्सहसा सदधी मनीषिभिः कास इति प्रदि-
 ष्टः । पञ्च कासाः स्मृता वातपित्तश्लेष्मक्षतचयैः । क्ष-
 यायोपेक्षिताः सर्वे बलिनक्षेत्रीक्षरमिति ॥ तेषां
 भविष्यतां रूपङ्गले कश्चूररीचकः । शुकपूर्णांशक-
 षट्त्वं तत्राधी विहृतोऽग्निलः । ऊर्ध्वं प्रवृत्तः प्राथ्यो-
 रलक्ष्मिन् कच्छे च संसृजन् । शिरःस्त्रीर्तासि स-
 म्यूर्थं ततोऽङ्गान्मुत्तिचर्पन् च ॥” इत्यादि पूर्व-
 रूपम् । भा. । शेषाणां लक्षणानि स्वस्वपर्याये च
 म्याणि । कफे । काशहृत्वे । केशे वास । अ.टी.
 भ. । शोभाजनहृत्वे । श.च. । [रा.नि.व.७ ।
कासकन्दः । पुं । कीङ्कणप्रसिद्धकासालुके ।
कासन्नः । पुं । हरीतकीकषायस्त्रीमरिचगुञ्ज-

कृते मोदकविशेषे । विभीतकवृक्षे । रा.नि.व.११।
कासमर्हं । कण्टकाय्याम् । वै.निच. ।

कासघ्नधूमः । पुं । पञ्चविधधूमपानान्यतमे धूमे,
येन पीतेन कासी नश्यति । तस्वीपकरणं, वृद्धतीक-
ण्टकारीकटुकासमर्हं हिङ्गुदीलम्बनः शिला प्र-
भृतीनि कासहराणि द्रव्याणि, तैः कल्पीकृतैः धूम-
पानं । सु.चि.४०अ. । [वंशलीचमायां । प.सु. ।

कासघ्नी । स्त्री । भाग्याम् । कण्टकाय्याम् ।

कासजित् । स्त्री । (Clerodendrum
siphomanthus.) भाग्याम् । दाननशृङ्गे ।
रा.नि.व.६ ।

कासनाशिका । स्त्री । अरुणत्रिवृति । वान
उडुडि । रा.नि.व.६ । कर्कटशृङ्गाम् । र.मा. ।

कासनाशिनी । स्त्री । कर्कटशृङ्गाम् । कौक-
डांशुंश्री । प.सु. ।

कासन्दीवटिका । स्त्री । कफघ्नीषधे, वैश्र-
वारविशेषे । कांशुन्दि । गुणाः—हृद्या कृष्याग्नि-
जननी वातमलानुलोमनी वातश्लेष्मघ्नी च । राज. ।

कासभञ्जनः । पुं । पटोले । भा.पू.१भ. ।

कासमर्हः (कः) । पुं । (Cassia or sen-
na esculenta. Cassia sophera.) खना-
मस्थ्यातपत्रशाकविशेषे । कालकाम्बुम् । हिं क-

सौदी, कासिंदा । मं कं कासविंदा । तं कसि-
विंदचेद्दु । प्रयोगः—अन्नरसे । गुणाः—अग्नि-
दीपनः खादुश्च । राज. । तिक्तोष्णः मधुरः कफ-

वातघ्नः अजीर्णघ्नः कासपित्तघ्नः कण्ठशोधनश्च ।
रा.नि.व.४ । “विविधवातविट्कृन्ता सूत्रवातकफे
हितः । मधुरः कफवातघ्नः फ्रचनः कण्ठशोधनः ।

विशेषतः पित्तहरः इत्युक्तः कासमर्हकः ॥” अत्रि.
१६अ. । “मधुरः कफवातघ्नः पाचनः कण्ठशोधनः ।
विशेषतः पित्तहरः सतिक्तः कासमर्हकः ॥” सु.सू.
७६अ. । पर्थ—पाके कटु वष्यमुष्णं लघु श्वासका-

सारुचिघ्नं । पुष्पन्तु श्वासकासघ्नमूर्धवातविनाशनं ॥
वै.निच. । वैश्रवारविशेषे । कांशुन्दी । अ.टी.भ. ।

भा.म.४भ. । पटोले । हारा. । कासघ्नीषधे ।

कासमर्हकपत्रम् } स्त्री । कासमर्हकदले ।
कासमर्हदलम् } कालकाम्बुम् पीता ।

कासमर्हनः । पुं । पटोले । रा.नि.व.३ ।

कासमर्हिका । स्त्री । कासमर्हं । वै.निच. ।

कासरः । पुं । मध्विषे । हारा. ।

कासरीगः । पुं । रोगविशेषे । See कासः ।

काससंहारभैरवः । पुं । कासाधिकारं ।

“रसगन्धकतामाश्रयणशुद्धिगुणलौहकं । मरिचं कुष्ठ-
तालीशं जातीफललवङ्गकम् । कार्षिकं चूर्णमादाद्य
द्रवैरेषाञ्च मर्हयेत् । भेकपर्णीक्षैराजनिगुंखीका-
कमाचिकाः । द्रोणपुष्पी च शालची यौषमुन्दर
एव च । भार्गी हरीतकी वासा कार्षिकैः पचजैः
रसैः । वटिकां कारयेद्देवः पञ्चगुञ्जाप्रसाधकाम् ।
..... । वासाशुष्ठीकण्टकारीकाथेन पाचये-
द्बुधः ॥” रस.र. । अत्र भेकपर्णादीनां खरसः
प्रत्येकं कर्षपरिमितः । भेकपर्णी = थानकूनि,
थुलकूणि । र.सा.सं. ।

कासहरवर्गः । पुं । द्राक्षाभयामलकपिप्पली-
दुरालभाशुङ्गीकण्टकारिकावशौरपुनर्नवातामलक
इति दशद्रव्ये । च.सू.४अ. ।

कासहा । पुं । कण्टकारीकृतं पिप्पलीचूर्णस-
हितं कासहरकाथे । तन्नामकधूमपाने । तत्र धूम-
नाडी १६ अङ्गुलिमिता । धूमद्रव्यञ्च सुद्रकोषर्ण
भाव्यम् । भा. ।

कासान्तकरसः । पुं । कासाधिकारि । पारद-
गन्धक-शुद्धविष शालपर्णी-धान्यकानां चूर्णं प्रत्येकं
समभामं, सर्वचूर्णसमं मरिचचूर्णम् । ४ गुञ्जा म-
धुना सेव्यम् । र.सा.सं. । [पुं । सरीवरे । वै.निच. ।

कासारम् । स्त्री । खनामस्थ्यातपत्रात्रविशेषे ।

कासारिः । पुं । कासमर्हच्छपे । रा.नि.व.४ ।

कासालुः । पुं, स्त्री । An esculent root,
a sort of yam, खंवर इति कोङ्कणदेशप्रसिद्धे
पालुकविशेषे । अखदीये च खाम्पालु इति क-
थ्यते । मं कासालु । गुणाः—कण्डूघ्नः विषघ्नः श्ले-
ष्मघ्नः अरोचकघ्नः खादुः पथ्यः दीपनश्च । रा.नि.
व.७ ।

कासिका । स्त्री । कफे । वनमुद्गे । वै.निच. ।

कासी । नि । कासरीगवति । वै.निच. ।

कासीमृत्तिका । स्त्री । सीराप्रचतिकायाम्
पुरुपर्णजे । रा.नि.व.१३ ।

कासीयम् । स्त्री । कांसे । कौंग । वै.निघ. ।

कांसीसम् । स्त्री । काशीसे । शिटरकम् । ना-
चिकसुराविशेषे । तुल्यके । वै.निघ. । कासीसं भष्-
सङ्गं किङ्किदन्तं लवणरसं । उ. । See काशीशम् ।

कासीसहयम् । स्त्री । धातुकासीसपुष्पकासी-
सयोः । धातुकासीसं ७ पुष्पकासीसं । वा.सं.
१५५. । एकं पांशुधातुसं, अपरं पुष्पकासीसा-
ख्यम् । एकं भष्मसङ्गं किङ्किदन्तं लवणरसं, कि-
तीयं पुष्पकासीसमीषयीतं तुवररसम् । उ. ।

कासु(स्व)न्दः । पुं । कासमर्दं । कालकाम-
भ् । भैष.कुष्ठचिं.कन्दपसारतेले ।

कासुभी । पुं । कौसुभीशालो । रा.नि.व.१६ ।

कासुरः । पुं । महिषे । हला. । [हं.च. ।

कासूः । स्त्री । विकलवाक्ये । मे.सङ्किं । रीगि ।

कासेलुः । पुं । क्लृप्तकासहणे । वै.निघ. ।

कासोली । स्त्री । अतिबलायाम् । गौरशु-
चाकुले । वै.निघ. ।

कास्तीरम् । स्त्री । तीक्ष्णलोहे । ङीथी । र.मा. ।

काहलः । पुं । कुकुटे । हारा. । विडालि । श.
मा. । स्त्री । अव्यक्तवाक्ये । हे.च. । चि. । शुक्ले । मे. ।

काहलापुष्पः । पुं । श्वेतधूसूरहवे । रा.नि.
व.१० ।

काही । स्त्री । कुटजहवे । रा.नि.व.६ ।

काचः । पुं, स्त्री । अपाङ्गदर्शने । चिका. ।

काची । स्त्री । गोपीचन्दने । सीराष्ट्रमृत्तिका-
याम् । र.मा. । तुवरिकायाम् । त्रह्न. । हे.च. ।

काचीरी । स्त्री । वंशलीचनान्भेदे । रवा. ।

काचीवः (कः) । पुं । श्रीभाङ्गहवे । अम. ।
श.र. ।

किंशा(सा)रुः । पुं, स्त्री । शस्यशुके । शुंशा ।
अम. । रोटके । वाणे । कङ्कपक्षिणि । मे.रचिकं ।

किंशुकः । पुं, स्त्री । (Butea frondosa.)
पलाशहवे । पलाशं गीह् । हिं टाक । ते मीडु-
ग । रा.नि.व.१० । च.द.गुण.चि. । “व्याघ्रीकिंशु-
कपातिभद्र ।” नन्दीहवे । रा.नि.व.१० । शाख-
लौहवे । पै.सु. ।

किंशुकतैलम् । स्त्री । पित्तश्लेष्मे पलाशवी-
जतेले । पलाशवीक्षेत्र ठैल । वा. ।

किंशुकचारः । पुं । पलाशचारे । च.चि.१५. ।

किंशुका । स्त्री । पलाशहवे । श्योतिषत्वाम् ।
नन्दीहवे । रा.नि.व.२३ ।

किंशुकादिगणः । पुं । चिदीषहरद्रव्यसम्-
हे । यथा—“किंशुकः काशरौ विषमप्रिमथं
चिकण्टकः । श्योषाकः शालपर्णी च सिंघुष्की-
हयं स्थिरा । पाटला कण्टकारी च वृहती विल्व
एव च ।” रसा.सं. । [नीलकण्ठपक्षिणि । वै.निघ. ।

किंशुलुक्तः । पुं । हृत्तिकर्षपलाशं । श.र. ।

किकिः । पुं । Blue Jay. चाषपक्षिणि ।
श.मा. । नारिकेलहवे । रा.नि.व.११ ।

किकि(की)दि(दी)वः (विः) । पुं । चा-
षपक्षिणि । सुवर्णचातके । जगत् । चण्डा, नीलकण्ठ
पक्षो ; भरत. । श.मा. । अम. ।

किकिदीधितिः । पुं । ककुटे । हला. ।

किकिरः । पुं । कोकिले । पक्षिणि । अश्वे ।
वै.निघ. ।

किकी (इन्) । चाषपक्षिणि । वै.निघ. ।

किकिशः (सः) । पुं । केशदिप्रकीटविशिष्टे ।
टाक् पोका, पोतेत्र पोका अङ्गुति । मांस-
दारणरोगे । च शा.८५. । [त्य.४५. । See सर्पः ।

किकिसादः । पुं । राजिमत्सपंविशेषे । सु.क-

किखिः । पुं । वानरे । स्त्री । लघुश्याले ।
थाकभिशाली । हे.च. । चिका. ।

किङ्किनिः (नी) । पुं, स्त्री । विकङ्कतहवे ।
वैशेति गीह् । रा.नि.व.६ । भैष.शरीररोग.चि.
किङ्किनीतैले । आम्बद्राद्यायाम् । वै.निघ. ।

किङ्किरः । पुं । विकङ्कतहवे । वैशेति गीह् ।
रा.नि.व.६ । कौकिले । घोटके । स्त्री । करिङ्क-
न्धे । वृहत्कृष्णमक्षिकायाम् । ज्येष्ठ । शब्दकल्प. ।

किङ्किरा (री) । स्त्री । रक्ते । सारखतः ।
विकङ्कतहवे । वैशेति गीह् ।

किङ्किराटः । पुं । ववूरकहवे । वावला गीह् ।
गुणाः—“किङ्किराटो भवेच्छीतो मेदको यादवी

मतः । कफकुष्ठकृमिविषनाशकः समुदाहृतः ।
वै.निघ. ।

किङ्किरातः । पुं। (Barleria prionites) Liu, A species of Amaranth, सकण्ट-
कपीतपुष्पारण्यभ्रिष्टीक्षुपे । पीठर्योऽणो, कंठो-
र्योऽणो । छे.च. । वाणपुष्प इति गौडे । छिं कट-
सरैश्च । मं पीवलागोरटा । कं ह्योवणदगोरटे ।
ते कौडगौगु । गुणाः— कषायीणः तिक्तः कफ-
घातघ्नः दीपनः शोफकण्डूत्वग्दीघरक्तघ्नश्च । रा.नि.
व.१० । छिमः तिक्तः कषायः कफपित्तघ्नः रक्त-
दोषवामिहमौन्हन्नि । भा.पू.१भ. । रक्तास्त्राने ।
नालर्योऽणो । जटा. । वर्वरकवचे । वावल्पा गौछ ।
भा. । अशीकवचे । अट्णाक गौछ । रक्तमृत्ति-
कायाम् । नाल गौठो । कौकिले । शुकपत्त्रिणि ।
टेशो प्राथी सारस्वतः ।

किङ्किरालः (यः) । पुं । वर्वरकवचे । [जटा.]

किङ्किरी । पुं । विकडतवचे । वंश्छि गौछ ।

किङ्किलासः । पुं । अशीकवचे । प.सु. ।

किञ्चनः । पुं । हस्तिकर्णपलाशे । श.र. । व्य ।
बकुनि । वै.निघ. । शंषे । पाणशाक । वै.निघ. ।

किञ्चिच्चीरितपत्रिका । स्त्री । शाकवचविव-

किञ्चित् । त्रि । चतुर्थीशे । वै.निघ. ।

किञ्चित्पाणिः । पुं । कर्षमितमाने । २ तो-
ला । प.प्र.१ख. ।

किञ्चिदुष्णः । त्रि । ईषदुष्णे ।

किञ्चिलिकः }

किञ्चुलिकः } पुं । Earth worm. गण्डू

किञ्चुलुकः } पदे । कर्कटो । त्रिका. ।

किञ्चुम् । स्त्री । किञ्चुलुके । रा.नि.व.१० । म-
याले । नागकेशरपुष्पे । पद्मकेशरे । वै.निघ. ।

किञ्चुलः । पुं । पद्मकेशरे । श.च. । किञ्चुल-
माने ।

किञ्चुल्लः । पुं, स्त्री । कुष्ठे । नागकेशरवचे
तपुष्पे च । वै.निघ. । च.द.अर्थः.चि.चाङ्गेरीष्टे ।
छे.च. । पद्मकेशरे । “किञ्चुल्लः केशरः प्रोक्तः ।”
केशाकाररूपार्थभवेष्टेने, पद्मवराटे । च.द.वा.व्या.
अत्रगन्धायतेले । गुणाः— शीतलो हृद्यः कषायो

याही कफपित्तघ्नादाहृत्कार्शीविषशीघ्रनी च ।
भा.पू.१भ. । मधुरः रुचः कटुः सुखदण्डहरः शीत-
लो रुच्यः पित्तघ्नादाहृत्हरश्च । रा.नि.व.१० ।

किञ्चुबालुकम् । स्त्री । कडुष्ठे, पर्वतीयमृत्ति-
काविशेषे । वै.निघ. । [राहीकन्दे । वै.निघ. ।

किटिः (टी) । पुं । वनशूकरे । अम. । वा-

किटिदंष्ट्रा । स्त्री । शूकरदंष्ट्रायां । वै.निघ. ।

किटिभः । पुं । केशकीटे । निथि । छे.च ।
कुष्ठरोगभेदे । स्त्री । तुल्यके । वै.निघ. ।

किटिमः । पुं । सीस्यकीटविशेषे । तेन दष्टे
श्लेष्मजन्यरोगा भवन्ति । सु.कल्प.८अ. । स्त्री । चु-
द्रकुष्ठभेदे । तल्लक्षणम्— “श्यावङ्किणखरस्पर्शं परुषं
किटिमं स्मृतम् ।” भा.नि. । “यत्स्त्रावि ह्रवं घन-
सुयकण्डु तत्स्त्रिभ्रक्षणं किटिमं वदन्ति ।” सु.
नि.५अ. । [न्दे, शूकरकन्दे । वै.निघ. ।

किटिमूलकः (लाभः) । पुं । वाराहीक-

किट्ट(क)म् । स्त्री । पुरीषे । रा.नि.व.१८ ।
कर्णमले । शुक्रे । लौहमले । मधुर । तच्च किट्टं

शतवर्षोर्हसुत्तमं अशीतिवर्षिकं मध्यमं षष्टिवर्षि-
कमधमं ततो हीनं विषतुल्यम् । “आयमानस्य
लौहस्य मलं मण्डुरसुच्यते । यस्मिंश्च यद्गुण्यम्भीक्तं
तत्किट्टमपि तद्गुण्यम् ॥” भा.पू.१भ.धातुव. । तस्य
शोधनं यथा— किट्टं विभौतककाष्ठानलैः दग्धव्यं ।
यदाग्निवर्णं भवति तदा गीमूत्रे निर्व्यापयेत् । एवं
समवारङ्गला शोधयेत् । “अचाङ्गारैर्धर्मत्किट्टं लौ-
हजं तद्गवां जलेः । स्वेदयेत्तप्ततप्तञ्च समवारं पुनः
पुनः ॥ चूर्णयित्वा ततः क्राथे द्विगुणे चैफलीद्वये ।
आलीया अर्जयिद्वङ्गी मण्डूरं जायते वरम् ॥” सा.
कौ. । गुणाः— “ये गुणा भारिते सुष्ठे ते गुणा
सुष्ठुकिट्टके । तस्मात्सर्वत्र मण्डूरं रोगशान्त्यै प्रयो-
जयेत् ॥ विचूर्ण्य लौहं मधुना चिरेण कुम्भाहृत्यं
पाण्डुगदं निहन्ति ।” र.सा.सं. । मधुरं कटु लघुं
कृमिवातघ्नं पक्तिशूलवायुशूलमेहगुल्माश्रीफघ्नञ्च । रा.
नि.व.११ ।

किट्टवर्जितम् । स्त्री । शुक्रे । छे.च. ।

किट्टालः । पुं । लौहगुणे । मधुर । तासक-
शे । मे.लचिकं । स्त्री । ताबे । वै.निघ. ।

किट्टिमम् । स्त्री । द्रवद्रव्यविशेषे ।

किणः । पुं । मांसयन्त्री । कड़ा, [वंटो] । अम. । घुणे । इची । करीरे । कोशाङ्गे । हारा. । मयि-
तोपरिख्यफेनाभवस्तुनि । वा.उ.३७अ. । अश्वस्य
बाह्वीरभ्यन्तरभागे । अ.द.२अ. । योनिकन्दरीगे ।
वै.निघ. । त्रिका. ।

किण्विः । स्त्री । अपामार्गचुपे । श.र. ।

किण्विहः (ही) । स्त्री । *Achyranthes*
aspeca. श्वेतापामार्गे, अपामार्गे । हिं चिरचटा ।
रा.नि.व.४ । च.सू.४अ. । कृष्णकटभीष्टचे । रा.
नि.व.६ । सु.सू.३६अ. । श्वेतगीकर्ण्याम् । श्वे-
तापत्राञ्जिता । वै.निघ. ।

किण्व(क)म् । स्त्री, पुं । सुरावीजे । मदन
मेता । प.प्र.३ख. । पत्नी हतसारः मीदकः कि-
ण्वः । सु.सू.३६अ. । भा.स.४भ.योनिरोगे । तस्या-
वशिष्टं तर्प्योक्तं सुरावीजन्तु किण्वकम् ॥ वैद्यकम् ।
पिण्याके । रत्ना. ।

किण्वमूलकः । पुं । वकुलवृक्षे । वै.निघ. ।

किण्वी । पुं । अश्वे ।

कितवः । पुं । रोचनानामगन्धद्रव्ये । रा.नि.
व.१२।२३ । धुलूरवृक्षे । रा.नि.व.१०।२३ । य-
स्यिपर्णे । वै.निघ. । [दृष्ट्या.चि. ।

कितवराजः । पुं । धुलूरवृक्षे । वै.निघ.२भ.

किनी । स्त्री । ऋसवहृत्वां । वै.निघ. । [का. ।

किन्तनुः । पुं । ऊर्ध्वनाभे । माकड़शा । त्रि-

किन्दी (न्दी) (इन्) । पुं । घाटके । त्रिका. ।

किम्पाकः । पुं । महाकाललतायां । माकाल
मता । र.मा. । विषतिन्दुकवृक्षे । कुचिना । रा.
नि.व.६ । See कारकूरः । रोगे । ज्वरे । मला-
दिनिर्गमे । रत्ना. । त्रि । अपक्वे । स्त्री । महाका-

किम्बरा । स्त्री । नलीनामगन्धद्रव्ये । श.च. ।

कियाहः । पुं । शृगले । रत्नवर्णाश्वे । "पक्व-
तालनिभो वाजी कियाहः परिकीर्तितः ।" अ.
द.२अ. । हि.च. ।

किरः । पुं । वराहे । अम. ।

किरटा । स्त्री । कुसुम्बीजे । वै.निघ. ।

किरमालः । पुं । आरम्बधवृक्षे । सु.चि.६अ.३

किराटिका । स्त्री । सारिकापत्रिचि ।

किरातः (कः) } पुं, स्त्री । The
किराततिलः (कः) } plant *Agatho-*
tes chirayta. भूनिम्बे । छिरेता । हिं चि-
राइता । तें नेलवेसु । "किराततिलममृता ।"
च.द.पि.ज्व.चि. । गुणाः—वातिकः तिलः कफ-
पित्तज्वरघ्नः त्रणरीपणः पथ्यः कुष्ठकण्डूशीघ्रघ्नश्च ।
रा.नि.व.६ । सारकः रुचः शीततिलः लघुः स-
न्निपातज्वरश्यासकफपित्तरक्तदाहकासशीथदण्डाकु-
ष्ठज्वरत्रणकृमिघ्नश्च । भा.पू.१भ. । सि.यो. । च.द.ज्व.
चि. । "किराताद्वाद्यतीदीच्य ।" हारीत. । "कि-
रातं विश्वभेषजम् ।" त्रि । अल्पशरीरे । "स्या-
त्किरातस्तु भूनिम्बे क्नेच्छे चात्यतमावपि ।" विश्व. ।
अश्वरचके । [रचन्दने । रा.नि.व.१२ ।

किरातकान्तम् । स्त्री । कीङ्कणप्रसिद्धे श्व-
किराततिल्लादिः } पुं । वातपित्तज्वरे क-
किरातादिः } धायविशेषे । "किरात-
तिलममृता द्राचामामलकौ शर्तौ । निष्काप्य
पित्तानिलजे क्वाथन्तं सगुडम्पिबेत् । अयं चतुर्भेद-
कोऽप्युच्यते ।" भा.स.१भ. । अपिच— "किरातकी
महानिम्बः कुसुम्बुकः शतावरी । पटीलं चन्दनं
पद्मं शान्वाल्मीदुम्बरीजटा ॥" रस.च. । अन्यः—
"किरातं नागरं मुस्ता गुडूची चैति ।" सि.यो.सा.
ज्व.चि. । भा. । "किराताद्वाद्यतीदीच्य वृहतीदय-
गीचुरं । शालपर्णी वृत्रिपर्णी शृङ्गीति ।" कषा-
योऽयं वातज्वरे—छिरेता, मूत्रा, गुलूक, वांसा,
वृहती, कण्टिकारी, गोक्षुर, शानपाणि, चाकु-
ले, गुंटे अत्रोत्के १७ रजि.खल ७२ त्रोगा,
शेष ४ त्रोगा । अन्यश्च कण्डुकनसन्निपाते हि-
तः । चिरायिताकटुकीपिपपलीकुटजकण्टकारीश-
टीविभीतकदेवदारुहरीतकीमरिचसुनाकटफला-
तिविषामलकीपुष्करमूलचित्रकककटशङ्खीवासानां
तोलकहयं कषायङ्गत्वा शृङ्गीचूर्णं ॥० ती. ग्रन्थि
भचयेत् । भा.स.२भ.ज्व.चि. ।

किरातादिचूर्णम् । स्त्री । दुर्जलदीपजज्वरे
हितम् । चिरायिता विहता वाद्यालकं पिपपर्ली
विडङ्गं कटुकी शृङ्गी चैति द्रव्याणि । एषां सम-
भागचूर्णं मधुना बीजम् । भा.स.१भ.ज्व.चि. ४

किरातादितैलम् । स्त्री । ज्वरे सप्तसप्त तादी हितम् । सूक्ष्मितकटुतैलं ४ श. दक्षिमस्तु ४ श. काञ्चिकं ४ श. किराततिक्तकाषः (चिरे-ताव काथ) ४ श. । कल्कार्थं—मूर्ध्नामूलं लाचा हरिद्रा दारुहरिद्रा मञ्जिष्ठा इन्द्रवारुणी (ब्राथान-भशार मूल) कुष्ठं बालकं (बाला) रास्ना गजपि-पपली त्रिकटु पाठा इन्द्रयवः सैन्धवं सचललवणं विट्त्वणं वासालकं शैतकंमूलत्वक् श्यामालता देवदारु महाकालफलञ्च (शोकान फग) मिलितं १ श. । भैष.ज्व.चि. ।

किरातिनी । स्त्री । जटामांशां । श.र. ।

किरिः । पुं । शूकरे । रवा. । वाराहीकन्दे । वै.निघ. ।

किरिटिः (टी) । पुं । अर्जुनवृक्षे । रा.नि. व.६ । खर्जूरवृक्षे । शङ्खपुष्पग्राम् । अपराज्ञिता । स्त्री । हिमालफले । त्रिका. ।

किरीटः । पुं । कुम्भवृक्षे । वै.निघ. ।

किर्मी । स्त्री । पलाशवृक्षे । मे.मदिकं ।

किर्मीरः (त्वक्) । पुं । कर्पूरे । नागरज्व-क्षे । नेत्रु ग्रांछ. । मे., त्रिका. ।

किर्याणी । स्त्री । वनशूकरे । [वै.निघ. ।

किलपादिका । स्त्री । सुद्रलज्वालुकायाम् ।

किलाटः । पुं । Inspissated milk. शो-पितचौरपिच्छे । हारा. । छान। गिजरी इति प्रसिद्धे दुग्धविकारे । र.मा. । कूर्चिकाभूतस्य ची-रस्य घनभागः । सु.सं.४५५. । कूर्चिकाचौरशाक-चौरघनभागः पृथग्भूतः किलाटः । वा.चौरव. । तथा “नष्टदुग्धस्य पक्वस्य पिच्छः प्रोक्तः किलाट-कः । अपक्वमेव यत्रष्टं चौरशाकं हि तस्ययः ॥” भा. । “पक्वं दध्ना समं चौरं विज्ञेया दधिकूर्चिका । तन्नेष तक्रकूर्चां स्यात्तयोः पिच्छः किलाटकः । युवः किलाटोऽनिलहा पुंसनिद्राप्रदः क्षृतः ॥”

किलाटी (इन्) । पुं । वंशे । रंभ. । एरच्छ-वृक्षे । हारा. । स्त्री । चौरविक्रती । हे.च. ।

किलातः । त्रि. । वामने, इक्ष्णे ।

किलासम् । स्त्री । गोमूत्रे । वै.निघ. ।

किलासम् । स्त्री, पुं । A blotch, a white

leprous spot. चन्द्रकुष्ठरोगविशेषे । छूनी, श्वेत, लालपीरुङ्ग । रा.नि.व.२० । तन्निविधं वातादिभेदेन । लक्षणे—“कुष्ठैकसम्भवं श्वितं किलासं वारुणं भवेत् । निर्द्दृष्टमपरिखावि वि-धातुद्भवसंशयं । वातादुच्चारुणं पिप्ताचासं कमल-पत्रवत् । सदाहं रोमविध्वंसि कफाच्छ्रितं घनं शु-क ॥” मा.नि. । [हे.च. ।

किलासन्नः । पुं । कर्कोटके । कौक्त्रोत्रेन ।

किलासनाशनः । त्रि. किलासन्ने । [अम. ।

किलासी (इन्) । त्रि. किलासरीगण्डि ।

किलि । व्य. । कण्ठकूजिते ।

किलिञ्चम् । स्त्री । सूक्ष्माष्ठे । जटा. ।

किलिञ्चनः । पुं । राले । रज्जन । मीनभेदे । वै.निघ. ।

किलिञ्जः (कः) । पुं, स्त्री । वीरणादिकटे । सूक्ष्माष्ठे । त्रिका. । सु.चि.१०५. महाकुष्ठे ।

किलिमः । पुं, स्त्री । A kind of Fir or Pine. देवदारुवृक्षे । देवदारु ग्रांछ. । भा.म. १भ.ज्व.चि. । च.शा.८५. । “कलिदुकिलिमाभ-या ॥” धूमके । वै.निघ. । वैलदेवदारुणि । च.द. वा.व्या.प्रसारणीतैले ।

किस्विसम् । स्त्री । रोमे । पापे । मे.पत्रिकं ।

किस्वी । पुं । घोटके । त्रिका. ।

किशरा । स्त्री । जशरायाम् । हिरूपकोषः ।

किशरोमा । पुं । शुकशिम्बग्राम् । वै.निघ. ।

किशलः (यः) । पुं, स्त्री । कीमलपत्रके । त्रिका. ।

किशोरः । पुं । घोटकशिशौ । रवा. । तरुणा-वस्थायाम् । शिशौ । तैलपक्षां । मे.रत्रिकं । सूर्ये ।

किष्कुः । पुं, स्त्री । (Arundo Tibialis.) हादशाकुलपरिमाणे । इक्ष्णे । वितन्ती । रवा. । प्रकोष्ठे । मे.कविकं । शालवृक्षे । वंशे । इक्ष्मेदे ।

किष्कुपर्वा । पुं । इक्ष्णी । वंशे । नले । मे. ।

किसरम् । स्त्री । सुगन्धिद्रव्यविशेषे ।

किसलः (यः) । पुं, स्त्री । कीमलपत्रके । अम. ।

कीकाटः (कः) । पुं । घोटके । विष. । तद्वे-ज्जात्रे । विषः ।

कीकटी (इन्) । पुं । वन्यवराह । वै.निघ. ।
 कीकशः (सः) । पुं, स्त्री । कृमिजाती । मे. ।
 चखनि । रा.नि.व.१८ । [हारा. ।
 कीकसमुखः (सास्यः) । पुं । पक्षिणः ।
 कीकिः । पुं । चापपक्षिणः । च.टी. ।
 कीचकः (काह्यः) । पुं । रत्नवंशे । फौ.पा. ।
 वंश । मले । ननथंगुफा । रा.नि.व.७,८ ।
 कीटः (कः) । पुं । लौहकिट्टे । विष्टायाम् ।
 कृमिजाती । श.र. । ते सर्पाणां युक्रविष्णुत्रयव-
 युल्यङ्गसम्भवत्वाद्द्विविधाः वायुगम्यन्मुपकृतयः । तत्र
 चतुर्विधाः सुघोराः । “कुक्षीनसन्मुखिकेरी शङ्खी
 शतकुक्षीरकः । उच्चिटिकीऽग्निनामा च चिच्चि-
 टिकी मयूरिका । चावर्णकस्तथोरभसारिका सुख-
 वैदली । शरावकुर्होऽभीराञ्जी परुपश्चित्रशीर्षकः ।
 शतशाह्य यथापि रक्ताराजिः प्रकीर्णितः । अष्टा-
 दशैति वायव्याः कीटाः पवनकोपनाः । इति ।
 कौशिल्यकः कण्ठको वरटौ शत्रुशिकः । विना-
 शिका ब्रह्मशिका विन्दुली भ्रमरलया । वासुकी
 पिच्छितः कुक्षी वर्चःकीटोऽरिमेदकः । पञ्चकीटो
 दुन्दुभिको मकरः श्रवपादकः । पञ्चालकः पाक-
 मय्यः कृष्णतुण्डोऽय गह्वरी । क्रीतः कृमिसरारी
 च यथास्युरक्लेशकः स्मृतः । एते ह्यग्निप्रकृतयः च-
 त्सुर्विधाः प्रकीर्णिताः । तैर्भवन्तीह दष्टानां रोगाः
 पित्तनिमित्तजाः ॥ इति । विन्धश्चरः पञ्चशुक्रः प-
 ष्चकृष्णोऽय कीकिलः । सेरियकः प्रचलको बलभः
 किटिमसथा । सूचीमुखः कृष्णगोधा यथ काषाय-
 वासिकः । कीटगर्हभकश्चैव तथा कीटक एव च ।
 त्रयोदशैते सौम्याः सुः कीटाः श्रेष्ठप्रकोपणाः ।
 वैर्भवन्तीह दष्टानां रोगाः कफनिमित्तजाः । इति ।
 तुङ्गीवासी विचिलकसाखको वाहकलया । की-
 ष्ठानारी कृमिकारी यथ मखलपुच्छकः । तुङ्गना-
 भः सर्षपिकोऽवलगुञ्जी शम्भुकलया । अग्निकीटश्च
 घोराः सुः हादश्च प्राणनाशकाः । तैर्भवन्तीह द-
 ष्ठानां वेगज्ञानानि सर्षवत् । सामान्यतो दष्टलिङ्गैः
 साध्यासाध्यक्रमेण च ।...इति । चिकण्टकः कुक्षी
 चापि हस्तिकक्षीऽपरजिनः । चत्वार एते कण्ठभा-
 ग्याख्यातास्तौत्रवेदनाः । तैर्दष्टस्य त्रयपुरस्कर्महो गृ-
 हता गात्राणां दंशः कृष्णश्च भवति । प्रतिपूर्व्यः
 पित्तभावी बहुवर्षो महाशिराः । तथा निरूपन-

चापि पञ्च गीधिरकाः जृताः ॥” इत्यादि । सु.कल्प.
 ८५. ।

कीटगर्हभकः । पुं । सौम्यकीटविशेषे । तेन
 दष्टे श्रेष्ठजन्वरीणा जायन्ते । सु.कल्प.८५. ।

कीटघ्नः । पुं । गन्धके । रा.नि.व.१२ । [द्रव्ये ।

कीटजम् । स्त्री । त्रेणम्, तन्त्र इति ख्याते

कीटजा । स्त्री । साक्षायां । लांशो । र.भा. ।

कीटनामा । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम् । वै.
 निघ. ।

कीटपादिका (दी) । स्त्री । The plant

(Cissus Pcdeta.) इंसपादीलतायाम् । गौ-

शाले लता । रा.नि.व.५ । रक्तलज्जालुकायाम् ।

वै.निघ. । [श्रेष्ठापति । खद्योते ।

कीटमणिः । पुं । Butterfly. पतङ्गमेदे ।

कीटमर्दरसः । पुं । कृष्णधिकारे रसः । अत्र

ब्रह्मदण्डो भार्गो तद्दीजम् । र.सा.सं. । विषसृष्टिः

कूटिला । “शुद्धसूतं शुद्धगन्धमजमोदा विडङ्गकं ।

विषसृष्टी ब्रह्मदण्डो यथाक्रमगुणोत्तरं । चूर्णयेत्

मधुना मिश्रं निष्कैकं कृमिनिहनेत् ॥ सुसाक्षाद्य-

मनुपिनेत्.....” मैष. ।

कीटमाता (री) । स्त्री । इंसपादीलतायां ।

भा. । रा.नि.व.५ । (री) रक्तलज्जालुकायाम् । वै.

निघ. । [अयं गदीतीरे सिकतामध्ये जायते ।

कीटमेषः । पुं । च्छगचिरा इति प्रसिद्धे कीटे ।

कीटरिपुः (शत्रुः) (हारिः) (टारिः) ।

पुं, स्त्री । विडङ्गे । वै.निघ.संयहृषी.चि.कल्याणगुणे ।

कीटारिरसः । पुं । कृमिघ्नोपधे । पाठः—

“शुद्धसूतमिन्द्रयवञ्जामोदा मनःशिला । पलाश-

वीजं गन्धश्च देवदाख्या द्रवैर्दिनं । सध्वयं भव्येभिर्बन्धु

सुद्वपणीरसैः सह । सितायुक्तं पिबेशानु कृमिपातो

भवत्यलम् ॥” मैष. ।

कीटारिष्टम् । स्त्री । अत्रस्य कीटवेधरिणे ।

“कीटवेधं प्रवक्ष्यामि यथाशार्ङ्गं समासतः । शरन्नि-

दास्यथीश्चैव वाहानां चर्म्मसैवनात् ॥ वाजिनां कीट-

वेधस्तु भवेन्निरूपचारतः । घनकाली च तीयानां सै-

वनाच्छालया विना ॥ कीटकाष्ठासदाश्वानां भव-

न्ति जठरे स्थिराः । ज्यैष्ठ्यकृत्वितीयायां तेषः

कीटा भवन्ति च ॥” ज.द. २५५. । [भा. ।

कीडेरः । पुं । तण्डुलीयशाके । कैंटानटिश ।

कीतनिका । स्त्री । यष्टीमधुनि । वै.निघ. ।

कीनम् । स्त्री । मांसघाती । वै.निघ. ।

कीनाशः । पुं । धानरविशेषे । च.टी.स्त्रा. ।

कीरम् । स्त्री । मांसे । रा.नि.व. १६ । पुं । श-
कपचिणि । इला. ।

कीरकः । पुं । इक्षुमेदे । धरणिः ।

कीरटः (टा) । पुं, स्त्री । वङ्गघाती । वै.निघ. ।

कीरतनूफला । स्त्री । तूलकवृक्षे । आकन्द ।
वै.निघ. ।

कीरनासा । स्त्री । शुकनासायाम् । वै.निघ. ।

कीरमणिः । पुं । धूम्याटपचिणि । फिडे ।
वै.निघ. । [गौणश्रीवाणा । रा.नि.व. १२ ।

कीरवर्णकम् । स्त्री । स्त्रीषेयकनामगन्धद्रव्ये ।

कीरेष्टः । पुं । निम्बवृक्षे । रा.नि.व. ९ । आम-
वृक्षे । चाखीटवृक्षे । जलमधूके । रा.नि.व. ११ ।

कीर्णपुष्पः । पुं । चीरमीरटे । गठाकड़ा ।
रा.नि.व. १ ।

कीर्त्तनी । नीलीवृक्षे । वै.निघ. ।

कीर्त्तिः । स्त्री । यशसि । पद्मे । विश्वः ।

कीर्त्तिशेषः । पुं । मरणे । जटा. ।

कीलः (काख्यः) । पुं । योनी संसक्ते मूत्र-
गर्भविशेषे । भा.स. ४भ.गर्भ.चि. । “सङ्गी च यो
भवति कीलकवत्स कीलः ।” मा.नि. । शस्त्रज्वा-
लायाम् । कफौषी । शङ्खौ । मे. । भग्नसन्धानार्थे
काष्ठफलके ।

कीलकः । पुं । कङ्काले । वै.निघ. । [नि.व. ३ ।

कीलपादिका । स्त्री । हंसपादौक्षुपे । रा.

कीलशायी । पुं । कुकुरे । छि.च. । [छ. श.च. ।

कीलसंस्पर्शः । पुं । तिन्दुकवृक्षे । गांव गां-

कीलाटः । पुं । शीघ्रितचीरपिण्डे । हारा. ।

कीलालम् । स्त्री, पुं । शलकीरसे । “कुन्द-
कीलपगन्धः खाल्कीलालः शलकीरस” इति शब्दा-
र्थवः । मधुनि । श.र. । जले । रत्ने । रा.नि.व. १८ ।

कीशः । पुं । वानरे । इला. । पचिचि । श.
र. । सूर्ये । वै.निघ. । [श.र. । अम. ।

कीशपर्णः (शी) । पुं, स्त्री । अपामार्गवृक्षे ।

कीशफलम् । स्त्री । कङ्काले । वै.निघ. ।

कीशरोमा । स्त्री । कपिकच्छी । आलाकूष्मी ।
रा.नि.व. ३ ।

कुकः । पुं । चक्रवाकपचिणि । वै.निघ. ।

कुकभम् । स्त्री । मयविशेषे । श.च. ।

कुक(कु)रः । पुं । यम्यपर्णीलतायाम् । त्रि ।
रोगादिना कुक्षितङ्गले । त्रिका. । अम. । पुं ।
(करः) । कुकुरे । उषा. ।

कुकाञ्चनम् । स्त्री । पित्तले । प.सु. ।

कुकुटः । पुं । (Marsilea quadrifolia)
सितावरक्षुपे । शुभ्रनिशांक । शाल्मलीवृक्षे । रा.
नि.व. ४ । [रा.नि.व. ८ ।

कुकु(कू)टी । स्त्री । ऋषभके । शाल्मलीवृक्षे ।

कुकु(र)दुः । पुं । कुकुरदुमे । कूकुरमौंका ।
वै.निघ. ।

कुकुन्दः (रः) । पुं । कुकुरदुमे । कूकुरमौं-
का, कूकुरभूता । छिं कुकुरौदा । भ.पू. १भ. ।
स्त्री । 'The cavities of the loins. पार्श्व-
जघनयोः वह्निर्भागे पृष्ठवंशसुभयतो नातिनिम्बे
मर्म्भद्वये, नितम्बस्थकूपकद्वये, पृष्ठवंशाधी गर्भद्वये ।
सु.शा. ६५. । अम. । [निघ. ।

कुकुन्दनी । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । वै.

कुकुन्दरमेचकः । पुं । गीरक्षतखुल्या । गौं-
त्ररुचाकूनिश । रस.र.सनरोगचि. ।

कुकुभः । पुं । कुकुभपचिणि । वै.निघ. ।

कुकुरजिह्वा । स्त्री । Acheiris Kookor
zibha. मत्स्यविशेषे । [वै.निघ. ।

कुकुरन्दः । पुं । कुकुरदुमे । कूकुरमौंका ।

कुकुवाक् । पुं । कुकुभपचिणि । वै.निघ. ।

कुकूटम् । स्त्री । मयूरपुच्छे । वै.निघ. ।

कुकूषकः । पुं । Weakness of the eyes
in infants. शिशूनां नेत्रवर्त्मगतदोषे । कण्डे ।
छिं कीयचाह । भा.स. ४भ. । “कूषकश्चीरदोषा-

विद्युत्प्रगामीव धर्मनि । जायते सर्वजं नेत्रं कस्तूरं
“प्रसवेदुः । शिशुः कुप्यांस्तखाटाचिकुटनासाप्रघर्ष-
चं । शक्ती नार्कपभां द्रष्टुं न चात्युन्मीलनचमः ॥”
भा.नि. । पादरीगभेदे । [हारा. ।

कुक्कुलः । पुं । कुक्कुलः । रवा. । स्त्री । श्वभे ।
कुक्कुलम् । स्त्री । कोलीब्रवे । कून गीश् ।
श.च. ।

कुक्कुटः (कः) । पुं । ताम्बूडपत्रिणि । कू-
कुडां । हिं सुर्गा । तें कीडि, कुक्क । भा.पू.१भ. ।
Sec अपिचूडः । कुक्कुभपत्रिणि । कूटका पाथी
ने. । श.र. । अपिकण्ठे । हे.च. । (कः) सुनिष
वशाके । भा.पू.१भ.शाकव. । सुणसुणा रान्माठ
इति कीडुणे । प्रा. कुरुडु, देवकुबडु । गुणाः—
“कुक्कुटशोक्तसुवरी याहकण्ठरसायनः । मेधाकचि
करः शीतः रुचश्चाग्निप्रदीपकः । अविदाही लघुः
खादुः हृद्यो वृष्यस्त्रिदोषजित् । ज्वरमेहश्वासदाह
मेदःकुडभमापहः । अरोचकं नाशयतीत्येवमुक्तं
पुरातनैः ॥” वै.निच. । Sec सुनिषणः । शाश्व
लिहचे ।

कुक्कुटपादपः (पादी) । पुं, स्त्री । देवसर्पपे ।
गुणाः—“सरा कुक्कुटपायुक्ता मूले रक्ता च रुच-
दा । गन्धे चीशा सन्निपातकफवातविनाशिनी ॥”
वै.निच. । कटूणः कफघ्नः कृमिदोषघ्नः रुच्यः सु-
खरोगघ्नश्च । रा.नि.व.९ ।

कुक्कुटपुटः । पुं । हस्तप्रमाणखाते दृशवनकरी-
षकतीषधपुटे । मतान्तरं लक्षणं यथा—“वितभि-
मात्रके खाते कथितङ्गीकुटं पुटम् ॥” मतान्तरं तु,
“दोडशाङ्गुलके खाते कस्यचिक्कोकुटं पुटम्” इति
भा. । अपरे तु, “अधः षड्गुलं खातं चतुर्द्विच च
तादृशं । एतत्कुक्कुटनामानं पुटं विद्याङ्गिष्वरैः ॥”
वैद्यकान्तरं ।

कुक्कुटपुटभावना । स्त्री । मिलितपल्लवय-
सेन भावनां दत्त्वा कुक्कुटपुटेन शोषणे । वैद्यकम् ।

कुक्कुटपेटकः । पुं । कुक्कुटपिच्छे । वै.निच. ।

कुक्कुटमञ्जरी । स्त्री । चविजायाम् । छे ।
रा.नि.व.६ । [वै.निच. ।

कुक्कुटमर्हका । स्त्री । चारामशीतलायाम् ।

कुक्कुटमस्तकम् । स्त्री । चन्वे । रा.नि.व.६ ।
भरिषभेदे । वै.निच. ।

कुक्कुटशिखः । पुं । कुसुमश्वभे । श.च. ।

कुक्कुटा । स्त्री । पीतभिन्दिग्राम् । वै.निच. ।

कुक्कुटाण्डः (कः) । पुं । तदखतुल्यतण्डुले ब्री-
हिधाभ्ये । कुक्कुटाण्डाकृतित्रीहिः कुक्कुटाण्डक उच्य-
ते । भा.पू.१भ.धान्यव. । स्त्री । कुक्कुटडिम्ब ।

कुक्कुटाण्डसमः । पुं । तदाकारवर्णवार्त्तकी
वै.निच. ।

कुक्कुटाभः (हिः) । पुं । कुक्कुटसदृशवर्णचर-
णसर्पभेदे । कुक्कुटाहिरिति लोके । हे.च. । स्त्री ।
कुक्कुटडिम्बकपाले । कूकुडांर डिम्बर थोला ।
प्रणोत्सादने हितम् । म.पू.१२च. ।

कुक्कुटी (रुन्) । पुं । कुक्कुटे । कुक्कुभपत्रिणि ।
तदखत्कारकन्दे । मे. । स्त्री । Silk cotton
tree. शान्त्वलिहचे । रा.नि.व.८, भा.पू.४म.सू-
चाष्टकतैले । श्रितिवारके । वा.उ.५अ. । कुक्कुटय-
त्न्याम् । मुरगी । रुद्रगृहगोधिकायाम् । टिकटि-
कि । श.र. । उत्कटहर्षे । थैड उकुडा, कानि-
शानिचर । प.सु. । उचटासूले । “उचटा बहुलि-
ङ्गी स्यात्सेवीता कुक्कुटी क्वचित् ॥” रवा. ।

कुक्कुटीमूलम् । स्त्री । शान्त्वलिहमूले । ज.द. ।

कुक्कुटीरगः । पुं । गीणससर्पे ।

कुक्कुभः । पुं । A wild cock, (Phasia-
nus Gallus.) पत्रिविशेषे । कूटका पाथी वा
पां९कूका । अम. । वनकुक्कुटे । हारा. ।

कुक्कुरः । पुं । सारमेये । कूकुर । हिं कुत्ता ।
रवा. । स्त्री । यन्त्रिपणं । गेटैला । मे. ।

कुक्कुरदुः । पुं । वृचविशेषे । कूकुरदुर्भीक । ।
गुणाः—कटुलं तिक्तलं ज्वरगोणितकफघ्नलं । म-
द. । तन्मूलमाद्रं सुखे धृतं सुखशोपहृष्य । भा. ।

कुक्कुरमेखुका (खुकः) । स्त्री । गीरक्षत-
खुलायाम् । गीरक्षकाकुलिशा । भैष.स्त्रीरोग-
चि. । “कुक्कुरमेखुकमूलम् ।”

कुक्कुरी । स्त्री । कुक्कुरपत्र्याम् । श.र. ।

कुक्कुवाक् । पुं । सारङ्गधमे । रा.नि.व.१६ ।

कुग्रामः । पुं । कुक्षितयाने । “धनिनः श्रीचिन्धे
राजा नदी वैद्यस्तु पञ्चमः । पञ्च यत्र न विद्यन्ते
तत्र वासं न कारयेत् ॥”

कुङ्कुमम् । स्त्री । Saffron. (Crocus sativus.) तन्नामकवृक्षे । खनामख्यातगन्धद्रव्ये ।
कुङ्कुम् । हिं जाफरान् । मं कुम्कुमकेशर । तं कुंकुम । कुङ्कुमं काश्मीरजमीव स्यात्केशरं रक्तवर्णं पद्मसुगन्धि श्रेष्ठम् । यस्य बाह्यीकदेशजातं तत्पाण्डु-
वर्णं केतकीगन्धं सुगन्धश्च तन्मध्यमम् । पारस्यजश्च मधुगन्धमौषत्पाण्डुवर्णं स्थूलकेशरश्च तदधमम् । गु-
णाः—कटुकं तिक्तं क्षिग्धं शिरीरीगव्रणकृमिहरं वर्षाकरं वनिहरं व्यङ्गं विदोषघ्नश्च । भा.पू.१भ.।
रेचकं वैषण्यं कण्डूघ्नश्च । राज. । हास्यकरमुष्णं ब-
ल्यश्च । मद.व.३ । सुरभित्तकटूषं कासवातक-
फकण्डरोगघ्नं । शिरःशूलविषदीषघ्नं रोचनं का-
निकारश्च । रा.नि.व.१२ ।

कुङ्कुमरेणुः । पुं, स्त्री । कुङ्कुमगुच्छके ।

कुङ्कुमशालिः । पुं । खनामख्यातशालिधान्य-
विशेषे । गुणाः—मधुरः शीतलः रक्तपित्तातिसा-
रघ्नश्च । रा.नि.व.१६ ।

कुङ्कुमा । स्त्री । शालिह्वये । वै.निघ. ।

कुङ्कुमागुरुकः । पुं । पीतरक्ते हरिचन्दने ।
गुणाः—“शीतस्निक्तः पित्तश्रमापहः । शोषश्च द-
मयुश्चैव नाशयेदिति क्लीर्णितः । खनिंभोग्धो मनु-
ष्याणां दुर्लभः परिकीर्णितः ।” वै.निघ. ।

कुङ्कुमायतैलम् । स्त्री । नीलिकापिङ्कादी
हितम् । तैलं १ श.। काथार्थं—कुङ्कुम-रक्तचन्दन-
लाक्षा-मञ्जिष्ठा-यष्टिमधु कृष्णागुरु वीरणमूल पद्म-
काष्ठ-नीलोत्पल-वटादुर-पर्कटीशुष्का-पद्मकेशर-द-
शमूलानां प्रत्येकं पलं, वारि १६ श. शे. ४ श. ।
काथेन, मञ्जिष्ठा-यष्टिमधुमधुकलाचाररक्तचन्दनानां
प्रत्येकं कर्षमितेन कल्केन खागदुग्धेन शरावहयेन
च पचेत् । कथायीक्तमपि कुङ्कुमं पाकसिद्धे प्रचि-
पन्नि केचित् । अन्यथा—“कुङ्कुमं क्षिग्धं लाक्षा
मञ्जिष्ठा रक्तचन्दनं । कालीयकं पद्मकश्च मातुलु-
ङ्गस्य केशरन् । कुसुभं मधुयष्टी च फलिनी मद-
यनिका । निशे गीरोचना पद्मसुत्पलश्च मनःशि-
खा । काकील्यादिसमायुक्तैरैतैरचमितैर्भिषक् ।
खाचारसपयोभ्याश्च तैलप्रस्थं विपाचयेत् । कुङ्कुमा-
यमिदं तैलमभ्यङ्गात्कान्चनोपमं । करोति... ॥”
च.द. । रस.र. ।

कुङ्कुनी । स्त्री । महाज्वीतिशतौखतायां । वड्डे
मठाफुट्की । रा.नि.व.२ । [नि.व.१८ ।

कुञ्जः । पुं । कने । लनाशभासे, चूचके । रा.
कुञ्जिष्ठा (एडी) । स्त्री । शूर्वायां । पूर्णा ।
श.च. ।

कुञ्जतटायम् । स्त्री । चूचके ।

कुञ्जन्दनम् । स्त्री । (Pterocarpus santal-
linus, रक्तचन्दनविशेषे । र.मा.। Sappan
or long wood. पत्राङ्गे । वरुम् काष्ठे । मे. ।
कुङ्कुमे । श.च. । Leguminus Pavonia,
मलेन्द्रीचन्दने । सु.सू.१८प्र. । प्रियङ्गादि ।

कुञ्जफलः । पुं । Pomegranate. कपित्थ-
ह्वये । दाडिम्बह्वये । रा.नि.व.११। स्त्री । तत्फले ।

कुञ्जमुख(चाय)म् । स्त्री । चूचके । अम. ।

कुञ्जाङ्गेरी । स्त्री । A kind of wood
sorrel. (Rumex Vesicarius.) चुम्बे । हू-
कापाणः । र.मा. ।

कुञ्चिः । पुं । अष्टसुष्टिपरिमितमन्ने । वै.निघ. ।

कुञ्चिकः । पुं । (Unibranchapertura
cuchiya.) मत्स्यविशेषे । कुञ्चिञ्चो माह । एतद्-
ष्टे गीर्णियते ।

कुञ्चिकर्णः । पुं । तन्नामकर्णरोगभेदे । सञ्च
वातादभ्यन्तरे शङ्खुली सङ्घुचिता भवति । वा.उ.
१७प्र. । [२भ.वा.व्या.समीरणजकेशरीरसे ।

कुञ्चिलम् । स्त्री । कुचले । कुञ्जले । वै.निघ.

कुञ्जुटकः । पुं । जलशाक्तविशेषे । वै.निघ. ।

कुञ्जेलः (ला) । पुं, स्त्री । कनकफलह्वये । कुं-
जले गाह । कुञ्ज.चि.कन्दर्पसारतैले । त्रि. कु-
क्षितवस्त्रे । मे. । [नादि । प.सु. । रा.नि.व.६ ।

कुञ्जेलिका (ली) । स्त्री । पाठायाम् । आक्-
कुञ्ज्यम् । स्त्री । कुसुदे । श.च. । चेतपत्रे ।

कुञ्ज्यायम् । स्त्री । शरीरे । वै.निघ. ।

कुञ्ज्युटः । पुं । वज्रूलकवृक्षे । वै.निघ. ।

कुञ्जः । पुं । ह्वये । रा.नि.व.११ । स्त्री । पत्रे ।

कुञ्जि(अ)शः । पुं । कुञ्जिअमन्त्रे । कुञ्जि
माह । See कुञ्जिअ. ।

कुञ्जटिः (का) (टी) स्त्री कुञ्जटिकायां ।
कुञ्जिका (ज्मी) } श्या, कृशाग ।
श.र. ।

कुञ्जनम् । स्त्री । नेत्रवर्त्मरोगविशेषे । तस्य लक्षणं यथा—“वाताद्या वर्त्मसङ्घीचं जनयन्ति यदा मलाः। तदा द्रष्टुं न शक्नोति कुञ्जनं नाम तद्विदुः ॥” मा.नि. । पादरोगभेदे ।

कुञ्चिः । पुं । अष्टमुष्टिपरिमाणे । “अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चिः ।” प.प्र. ।

कुञ्चिका । स्त्री । मेथिकायाम् । रा.नि.व.६ । वै.निघ.शर्म.चि.ह्रस्वपा.तकारिष्टे । कृञ्ज्जीरके । जटा. । गुञ्जायाम् । कञ्चिकायाम् । कश्चि.श.च. । वचायाम् । मत्स्यभेदे । कूट ८ माह ।

कुञ्चितम् । स्त्री । तगरपुष्पे । तगरपाण्डुका । रा.नि.व.१० । पिच्छीतगर । चि । वज्जे । अम. ।

कुञ्ची । स्त्री । जीरके । वृहज्जीरके । भा.पु.१भ. ।

कुञ्जः । पुं. स्त्री । निकुञ्जे । वनदेशे । हस्तिदन्ते । मे.जविकं ।

कुञ्जप्रियः । पुं । जवाह्वे । वै.निघ. ।

कुञ्जरः । पुं । हस्तिनि । कण्ठकुचार इति विश्रयाते ह्वे । रवा. । अश्वत्थह्वे । त्रिका. । केशि. मे. ।

कुञ्जरपादपः । पुं । कुन्दशकह्वे । वै.निघ. ।

कुञ्जरपिप्पली । स्त्री । गजपिपप्लवां । श.मा. ।

कुञ्जरपुटः । पुं । गजपुटे । र.सा.सं. ।

कुञ्जरचारमूलम् । स्त्री । मूलके । मूला । रा.नि.व.७ ।

कुञ्जरा (री) । स्त्री । धातकीह्वे । शार्देकृण गाह् । र.मा. । पाटलह्वे । पारुण गाह् । मे रचिकं । (री) हस्तिन्याम् । श.च. ।

कुञ्जरारातिः । पुं । शरमे । छ.च. ।

कुञ्जरालुकम् । स्त्री । चालुकविशेषे । हृष्टा. । वृ. श.च. ।

कुञ्जराशनः । पुं । अश्वत्थह्वे । अम. ।

कुञ्जरिका । स्त्री । सन्नकीह्वे । वै.निघ. ।

कुञ्जलः । पुं । रसुभेदे । स्त्री । काञ्चिके । प.प्र. ।

कुञ्जवज्जरी । स्त्री । निकुञ्जिकाह्वे । रा.नि. व.८ ।

कुञ्जिका । स्त्री । कृञ्ज्जीरके । जटा. । निकुञ्जिकाह्वे । रा.नि.व.८ । [चकह्वे । छ.च. ।

कुटः । पुं. स्त्री । कीटे । गण्ड । घटे । मे. । चि-

कुटङ्कः (कः) । पुं । गृह्णाच्छादने । छान । (कः) कुटीरे । कूट्टे । तरुलतागण्डने । अ.टी. ।

कुटञ्चः (जः) । पुं । (Wrightia antidysenterica,) (Holarrhena antidy-senterica,) (Echites antidysenterica,) खनामस्थानह्वे । कूडुगि गाह् । हिं मं कवैशा, कुडा । कं कीडसिगैयमरनु । तं अंकु-चेद्, अगिशचेद्, तुम्बिकचेद् । उत. कुडिया । श.र. । स द्विविधः सितासितभेदेन । (चः) गुषाः—कटुतिक्तौषः कषायः अतिसारघ्नः । तत्र अ-सितः पित्तघ्नः लब्धीषार्शोग्नय । रा.नि.व.९ । क-फघ्न इति । राज. । “कुटञ्जः कटुकी क्वची दीप-ननुवरी हिमः । अर्शोऽतिसारपित्तासकफघ्नश्चाम-कुष्ठनुत् । तंत्युषं वातलं शीतं तिक्तं पिप्पातिसा-रजित् ।” भा.पु.१भ. । तथा, “पुष्पन्तु बलकस्थी-क्तं तुवरश्चाग्निदीपनम् । तिक्तं शीतं वातलञ्च लघु पिप्पातिसारनुत् । रक्तदीपङ्गफं पित्तं कुष्ठैवाति-सारकं । कर्मोचैव हरेद्वेददुक्तं पूर्वैश्च स्त्रिभिः ॥ कृञ्ज् कुटञ्जयोक्तौ रक्तदीपार्शनाशनः । लब्धीष-पित्तशमनी गुषास्त्वन्व्यं तु पूर्ववत् ॥” वै.निघ. । तैलं मूलकतैलगुणं । स्त्री । इन्द्रयवे । सि.यो.च-तिसा.चि. । कमले । वै.निघ. ।

कुटञ्जत्वक् (फलम्) । स्त्री, स्त्री । कुटञ्ज-सलचि । कूडुगिर मूलेन छान । च.द.ज्वराति-सा.चि. । “कुटञ्जत्वक्फलैः अृतम् ।” इन्द्रयवे । सि.यो.शर्म.चि.कुटञ्जायुष्टे ।

कुटञ्जपुटपाकः । पुं । सन्निपातरक्तातीसार-हितः । कुटञ्जमूलक ३२ तो. तखुलोदकेन स-म्पिष्य तद्गोलकं जम्बूपत्रेणावेध्य सूत्रेणावेष्टयेत् । अथ तत्पिष्टमीधुमेनाधिष्य तदुपरि शनिकाक्षिपनं दत्त्वा कुरीषाथी पचेत् । यावन्नेपो रक्तवर्षः शक-दवतार्यं रसं गालयेत् मधुना च पक्ष्मिती रसो हितः । भा.म.१भ.रक्तातिसा.चि. । सा.कौ. । भेष. । “सिन्धुं घनं कुटञ्जवल्कमजन्तुजम्भमादाय

मल्लवमतीव च पीषयित्वा । जम्बूपलाशपुटतक्षु
स्तोयसिक्तं वईं कुशेन च वहिर्घनपङ्कलितम् ।
सुस्निग्धमेतदवपीष्य रसं गृहीत्वा क्षीद्रे च युक्तमति-
सारवते प्रदद्यात् । ताम्बाकूडचिर मूलैर छाल
कूटिभ्यां चैन्मूनीर जलेन माथिभ्यां जामपाताभ्य
कुश क्षारा वाङ्गिभ्यां मूढिकया लेपनपूर्वक
पाकं करिष्ये । लेपनमूढिकया नालं हृद्दये
पाकं शेषं हृद्दये ।

कुटजमक्षी । स्त्री । हृत्विशेषे कूडचिम्लिका ।

कुटजरसक्रिया । स्त्री । अर्शोरीगे । कुटज-
त्वक् १०० प. आकामवारि (अभावे भीमवारि)
६४ ग्र. शि. १६ ग्र. (मतान्तरं अष्टभागश्लिष्टः) ।
क्वाथे पुनः पक्त्वा लेहीभूते तत्र नीचरस-वराहका-
न्ता-प्रियङ्गुन्द्रयवानां प्रत्येकं चूर्णं त्रिपलिकं दत्त्वा
पुनः पचेत्, पक्त्वा च दर्वीलिपयोग्ये सन्नते पाक-
श्रेयस्त्वानवतारयेत् । कूडचिछाल १२॥० श. जल
७४ श. शेष १७ श. वा ८ श. । पाकं करिष्या
नेह्वत् हृद्दये मोचरस, वराक्रांता, प्रियङ्गु,
इन्द्रयव प्रत्येके ३ पलं प्रक्षेप दिवे ।

कुटजलेहः । पुं । अर्शोरीगे । कुटजत्वक् १२॥०
ग्र. वारि ६४ ग्र. शि. क्वाथः ८ श. । वस्त्रपूतं क्वा-
थं सपुराणगुडं (२ प.) पक्त्वा लेहीभूतं, अवतार्य
तत्र मेलकादीनां चूर्णं प्रत्येकं १ प. प्रक्षिप्य य-
थाविधि पाकश्रेयं कुर्यात् । चूर्णाणि यथा—रक्त
चन्दनं विडङ्गं त्रिकटु त्रिफला रसाञ्जनं चित्रकमू-
लं इन्द्रयवः वचा अतिविषा विलपेशी च । च.द.
अर्श.चि. ।

कुटजवीजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । रा.नि.व.६ ।

कुटजसुधा । स्त्री । कुटजचूर्णं । कूडचिर
हृत् । “कौटजा शीषनाशिनौ ।” वै.निघ. ।

कुटजक्षीरम् । स्त्री । रक्तातीसारं प्रशस्तम् ।
कुटितकुटजमूलत्वक् १६ तो. वारि ४ ग्र. शि. १
ग्र. छानयित्वा तत्र क्वाथे क्षागीपयः पलद्वयं दत्त्वा
पक्त्वा च क्षीरशेषमवतारयेत् । भा.म.१भ.अतिसा.
चि. । [रा.नि.व.६ ।

कुटजा (भिषधम्) । स्त्री, स्त्री । इन्द्रयवे ।

कुटजादिकाथः । पुं । रक्तातीसारं हितः ।

“कुटजातिविषा मुखा बालकं क्षीपचन्दनं धातकी
दाहिनं पाठा क्वाथनीषां समाचिकं । पिषेद्रक्ता-

तिसारिषु दाहशूलप्रशान्तये ।” भा.म.१भ.रक्ताति-
सारः । द्वितीयः—“कुटजं दाहिनं सुक्तं धातकी
विलबालकं । क्षीपचन्दनपाठाश्च-कषायं मधुना
पिषेत् ॥” कूडचिछाल, आतईच, मूता, बाला,
लोध, रक्तचन्दन, धाईकूल, दाड़िमछाल, आ-
कनादिमूल प्रत्येके ११५० रति । जल ॥०
श. श. ८ अर्क पोण्ड्या । द्वितीयं पूर्ववत्
केवल आतईच स्थाने बेलञ्जुंटी । भैष. ।

कुटजावष्टम् । स्त्री । अर्शोरीगे । घृतं ४
श. कल्कद्रव्याणां समष्टिरष्टपलं, वारि ४ श. ए-
कत्र पचेत् । द्रवानुक्षी जलदानविधानात् । अनु-
क्ते द्रवकार्ये तु सर्वत्र सलिलं मतम् । प.प्र. ।
घृत ४ श. जल ४ श. । कक्षद्रव्य कूडचिर छाल-
न, इन्द्रयव, नागेश्वर, नीलोत्पल, लोधका-
ष्ठ, धाईकूल प्रत्येके १०॥०/१ तो. एकत्र
पाकं करिष्याव । च.द.अर्श.चि. ।

कुटजावलेहः । पुं । अतीसारं हितः । कुट-
जमूलत्वक् पलशतं वारि ६४ ग्र. शि. १६ ग्र. पा-
दश्लिष्टक्वाथः पुनर्लेहवत् पाथ्यः । पाकश्रेषु जाते
अवतार्य सौवर्चलादीनां चूर्णं पलद्वयं प्रक्षिप्यम् ।
“शतं कुटजमूलस्य क्षुब्धं तीयारम्ये पचेत् । क्वाथे
पादावशेषेऽस्मिन् लेहं पूते पुनः पचेत् । सौवर्चल-
यवक्षारविडसैम्बपिपपल्ली । धातकीन्द्रयवाजाजी-
चूर्णं दत्त्वा पलद्वयं । लिङ्गाददरमावन्तु शीतं क्षी-
द्रेण संयुतम् ॥” कूटजद्रक् १२॥० श. जल ७४
श. श. १७ श. । ह्यङ्गिभ्यां ए क्वाथं पुनः
पाकं करिष्या लेहैर शतं हृद्दये, ताहाते
सचल, विट्, सैस्कुव, यवक्षार, पिपुल, धाई-
कूल, इन्द्रयव ७ क्षीरा उहादेर चूर्ण एकत्र
१७ तोला दिव्या नामाहेवे । मात्रा १ तोला,
गभूर सहित । च.द.अतीसा.चि. ।

कुटजाष्टकम् । स्त्री । अतिसारं क्षीषधम् ।
कुटजमूलत्वक् १०० प. वारि ६४ ग्र. शि. १६
ग्र. । अथ शास्त्राद्यादीनां प्रत्येकं पलं गृहीत्वा
एकत्र सम्प्राथ्य तत्र क्वाथे दापयेत् । अथ पुनः
पक्त्वा पाकश्रेषः कार्यः । केचित्तु शास्त्राद्यादीनां
चूर्णमप्यचिपन्ति । अन्ये च पाठादिकं दत्त्वा यावद्द-
र्वीलेपं न भवति तावत्पचन्ति । पाकश्रेषु नीचर-
सचूर्णं प्रक्षिपन्ति । प्रक्षेपद्रव्यं यथा—आकनादि,
वराक्रांता, आतईच, मूता, बेलञ्जुंटी, धाई-

कूल, मोचिरम अतोत्के ८ त्रोना । च द. ।

कुटजाष्टकावलेहः । पुं । अतिसारे हितः ।

कुटजत्वक् ५० प. वारि ६४ म. मे. १६ म. ।

अथ क्राथं वस्त्रपूतकृत्वा पुनः पचेत् । पाकशेषमाये
अवतार्य लज्जालुका धातकी विल्लशलाटुः पाठा
(आंक्नाद) मुक्ताकमीचरसी अतिविषा चैति द्र-
व्याणां चूर्णं प्रत्येकं पलं प्रचेतव्यम् । भा.म.१भ. ।

कुटजीवः । पुं । पुत्रजीवहचे । वै.निघ. ।

कुटजोद्भवः (वा) । पुं, स्त्री । इन्द्रयवे । वा.
टी. । हे.च. ।

कुटनी । स्त्री । महाज्योतिष्मतीलतायाम् । मे. ।

कुटन्नक(ट)म् । स्त्री, पुं । भद्रसलायां । नागं-
त्रभूता । प.म. । केशराजि । के.सुत्र । अ.टी. ।
पुं । विकङ्कतहचे । वै.देहि गीष् । श्लीषाकहचे ।
रा.नि.व.६ । सु.सू.१८अ. । कैवर्त्तमुसके । वितुन्न-
कनाम्नी हचविशेषस्य त्वचि (गुडतजो इति लीके) ।
भा. । स्त्री (टा) । पालङ्गशाके । सु.चि.२०अ. ।

कुटपः । पुं । कुडवमानभेदे । गृहसमीपोद्याने ।
कुडवारमाने । हे.च. । स्त्री । पत्र । रा.नि.व.१० ।

कुटपिनी । स्त्री । पत्रिन्याम् । अंशुत्र बाण्ड ।
रा.नि.व.१० ।

कुटुम्बकम् । स्त्री । सुगन्धरोहिषहृद्ये । वै.निघ. ।

कुटर(रि)(क)णा (र(रि)णी) । स्त्री ।
चिह्नतायां । तेउडे । प.सु. । अरुणमूलचिह्नति ।
यक्तचिह्नति । वा.सू.१५अ. । “क्रमुककुटरणी शङ्खि-
नी चर्मसाहा ।”

कुटरवाहिनी । स्त्री । श्वेतचिह्नति । वै.निघ. ।

कुटरः । पुं । पटगृहे । कानान् । उषा. ।

कुटलम् । स्त्री । पटले । घट्टेर चान । हारा. ।

कुटामीदः । पुं । गन्धमाजाराखे । वै.निघ. ।

कुटिः । पुं । हचे । श.र. । शरीरे । उषा. ।
स्त्री । सुरामासां । मद्.व.१ । गृहे । अ.टी.भ. ।

कटिकः । पुं । मरफल्वां, कुष्ठे । कूड । हारा. ।

कुंठिचरः । पुं । मलयकरि । कुण्डक । श.र. ।

कुटि(ठि)क्षरः । पुं । पचशाकविशेषे, वनवा-
कुके । गुणाः—“कुटिक्षरः खाडुपाकः चारी ह-

चय शीतलः । गुरुर्मलसम्भकरी दीवीत्यादनका-
रकः ॥” वै.निघ. ।

कुटि(टी)रम् । स्त्री । चन्द्रगृहे । जटा. ।

कुटिलम् । स्त्री । वनवासूके । वै.निघ. । पि-
ण्डीतगरी, तगरपादिकायां । तगरपाण्डुका । प.
सु. । पुं । शङ्खे । शम्बुके । रा.नि.व.११ ।

कुटिलपुष्पिका । स्त्री । तगरपादिके । प.सु. ।
सुक्कानामगन्धद्रव्ये । रा.नि.व.१२ ।

कुटिला । स्त्री । See कुटिलपुष्पिका ।

कुटी । सुरानामगन्धद्रव्ये । सुरांशांश्री । रा.नि.
व.१२ । अन्नादिरहितसिक्कके । प.प्र.२ख. । चे-
तकुटजहचे । मरुचकहचे । वै.निघ. ।

कुटीका । स्त्री । भूशयस्ये । च.सू.४अ. ।

कुटीप्रावेशिकम् । स्त्री । कुटी गृहं, तस्यै-
शयोग्ये (द्विविधरसायनान्यतमे) । च.चि.१अ. ।
सु.चि.४अ. । वा.उ.१६अ. ।

कुटीखेदः । पुं । खेदविशेषे । च.सू.१४अ. ।

कुटुम्बकः । पुं । मूढये । गन्धद्रुगविशेष ।
रा.नि.व.८ ।

कुटुम्बिनी । स्त्री । खनामख्यातमहाचुपे ।
गुणाः—मधुरा ग्राहिणी कफपित्तघ्नी ब्रह्मरक्तदीप-
कण्डूघ्नी रसायनी च । रा.नि.व.५ । [निघ. ।

कुट्टकः । पुं । पानीयकाके । पानटकोड़ी । वै.

कुट्टनम् । स्त्री । छेदने । कोटि । कुत्सने ।
तापने । [रा.नि.व.१० ।

कुट्टल(क)म् । स्त्री । नीलोत्पले । नीलकुन्दि ।

कुट्टारम् । स्त्री । सुरते । मे. । [कांवां । श.चि. ।

कुट्टितमांसम् । स्त्री । मांसव्यञ्जनभेदे । मांस-
कुट्टिमः । पुं । दाडिम्बहचे । दाडिम गीष् ।

रा.नि.व.११ । बद्धभूमौ वाक्त्रान् मेष्ये । हला. ।

कुट्टलः । पुं । मुकुले । अम. । कीषे । जटा. ।

कुठः । पुं । चिचकचुपे । रा.नि.व.६ । हचे । अम. ।

कुठरः । पुं । दण्डविकथे । अम. ।

कुठाकः । पुं । Wild pecker. पक्षिविशेषे ।
कार्ठोकरा । हिं खटक्वदेया । उषा. । विच. ।

कुठाटङ्कः । पुं । कुठारे । जटा । [विशेषे ।

कुठारः । पुं । कुठेरकवृक्षे । र.सा.सं. । अस्त्र-

कुठारकतैलम् । स्त्री । शरीरव्रणादी तैले ।

पाठः—“कुठारकान्यस्यैव क्वाथयेदुल्लेखेऽप्यसि ।
तेन पादावशेषेण तैलप्रस्थं विपाचयेत् । कल्कैः
कुठारापामार्बभ्रीषिकामचिकित्सा च । एतल्लुठारकं
नाम व्रणशोधनरोपणम् । बाङ्गीषु परमीऽप्यङ्कः...
...” अत्र मच्चिकित्सेन चिङ्गुडीमत्स्य इति केचि-
ददन्ति । कुशाचिकित्सा इति । श्रौकण्ड. । रस.र. ।

कुठारच्छिन्ना । स्त्री । कन्दगुड्याम् । हिं

कुरेया । वै.निघ. ज्वररोग. लौहहरसायने ।

कुठारिका (री) । स्त्री । कुठारे । कूडूल ।

हिं कुलहाड़ी । शस्त्रकर्षयोग्यव्यधनास्त्रविशेषे ।

यथा—“पृथुः कुठारी गोदन्तसदृशाङ्गुलामना ।

तथोर्ध्वदन्त्या विध्येदुपर्यङ्गां शिरां स्थिताम् ॥”

सु.श्रा., सू. ८७. । [नरे ।

कुठावः । पुं । कुठेरकवृक्षे । कीशे । मे. । वा-

कुठिः । पुं । वृक्षे । उषा. ।

कुठिकाः । पुं । कुशीषधी । कूडू. । हारा. ।

कुठिभक्तः । पुं । रक्तपुनर्नवायाम् । वै.निघ. ।

कुठेरः (कः) । पुं । A kind of Basili-

cum. सितार्जकवृक्षे । कूडूपत्रे खेत तूलमी,

वावूहे तूलमी । रा.नि.व.१० । भैष.अग्निदग्ध.चि.

बद्धतैले । पष्ठांसे । काल वावूहे, काल तूलमी ।

रा.नि.व.१० । अ.सू.२७. । भा. । नन्दीवृक्षे । रा.

नि.व.२१ । तुलसीवृक्षे । उषा. । अम. ।

कुठेरजः । पुं. (Ocimum Gratissicum.)

श्वेततुलसी । वावूहे तूलमी । श्र.र. । [चिकित्सा ।

कुठेवः । पुं । कामरवाते । छागरेत्र वातास ।

कुङ्कपः (वः) । पुं । परिमाणविशेषे । हाचिंश-

‘शौलके ८ वा ४ प. । प्रस्ततिन्मामञ्जलिः स्यात् कु-

ङ्कनोऽर्धशरावकः । प.प्र.१ख. । सहस्रवैश्वकीहादि-

भांशं यच्चतुरङ्गुलं । विसौर्वांशं तथोर्ध्वं तन्मानं

कुङ्कवं श्रूतम् ॥ कुङ्कवाट्टं शरावादिमानानां वैगुण्यं

याच्यम् । निश्चलकारमते तु कुङ्कवस्यापि वैगुण्यम् ।

तत्र दन्तीघृते कुङ्कुमाद्यतैले हृष्यते न नारिकेलख-

ले । “चारुद्रव्यस्य कुङ्कवः पलैरष्टाभिरेव च । य-

कद्रव्यचतुष्केण कुङ्कवः समुदाहृतः ॥” हारीतः ।

कुङ्कली । पुं । काचनारमेदे । मद.व.१ ।

कुङ्किः । पुं । देहे । उषा. ।

कुङ्किशः । पुं. (Cyprinus curchius.) म-

त्सविशेषे । कूडूटी माछ, वांटी माछ । गुणाः—

मधुरी हृद्यः कषायोऽग्निदीपनः लघुः क्षिण्णः वाते

पथ्यः रोचनी बल्यः क्रीडवन्धकरश्च । राज. ।

कुङ्कुह्वी । स्त्री । चन्द्रकारवेल्ले । छोटि उ-

च्छे । लताफलगुणाः—कटुः उष्णतिबन्धा दीप-

नी वातरक्तकरी च । तत्कन्दः शंशोहरः मलशो-

धनः योनिदीपघ्नश्च । रा.नि.व.७ ।

कुङ्कुलः । पुं । मुकुषे । मे. । स्त्री । नीलोत्पले ।

कुङ्कुम् । स्त्री । विशेपने । मे. ।

कुङ्कुकीटकः } पुं, स्त्री । गृहगोषिकायां ।

कुङ्कुमस्त्री (स्यः) } टिक्ठिकी । छे.च. । श्र.

र. । च.श्रा.८७. ।

कुणकः । पुं । बालके, सद्योजातशिशौ । श.चि. ।

कुण(णि)ञ्जः (रः) । पुं । A kind of

chenopodium.) अरख्यनासुकविशेषे । वन-

वेतुश । मं कुणजिर, गोरजे । गुणाः—मधुरः

रूच्यः दीपनः पाचनश्च । रा.नि.व.५ । तच्छार्कं

त्रिदोषघ्नं मधुरं रूच्यं दीपनं ईष्यत्कषायं संघाहि

लघु । रा.नि.व.७ । [व.५ ।

कुणञ्जा (ञ्जी) । स्त्री । कुणञ्जरस्ये । रा.नि.

कुणटी । स्त्री । मनःशिलाविशेषे । मन्डाल-

विशेषश्च । कुणटी तु मनःशिला । रा.नि.व.११।२१।

धानके । भा.पू.१भ. ।

कुणपः । चि । श्ववग्नी । ‘मज्जप्रकाशकुणपं

त्रिदोषम् ।’ भा.म.४भ. । दुर्गन्धे । पुं, स्त्री । यक्र-

दीषे, आर्तवदीषे । श्वतशरीरे । अम. ।

कुणपगन्धः । पुं । श्ववगन्धे ।

कुणपा (पी) । स्त्री । विटशारिकायां । अग्ने

नामिक, अग्नेर्गाकुड्वा । हारा. ।

कुणारी । स्त्री । कुठरोगविहितभक्षद्रव्ये, यन्-

परंपटीति ख्याते । सु.चि.१०च. । कौशाधिकेति

कश्चित्प्रति ।

कुणालः । पुं । पत्रिविशेषे ।

कुण्डिः । पुं । The tree cedrela Toona. तुलसी । तूँद गोंछ । अम. । मी. । चि. कुण्डि-सकरे । “कुण्डिसुप्रकहचे । कुकरे ।” मी. । तन्ना-मकमर्थस्थाने, कूर्परे । सु.शा.६५. ।

कुण्डी । पुं । कणभन्नातीयकौटे । सु.कल्प.८५. ।
See कणभः ।

कुण्टम् । स्त्री । चर्चके । गुण्टवणे । वै.निघ. ।

कुण्टकः । चि. खूले । मोटे । अ.मा. ।

कुण्टकुरण्टः । पुं । भिण्टाम् । बाँटे । वै. निघ. ।

कुण्डम् । स्त्री । मानमेदे । हला. । जलाशयवि-
शेषे । हेन्द्रात्रा, छोवाळा । जलगुणाः—रुचम-
धिकरं कफकरं मधुरं लघु च । रा.नि.व.१४ ।
ख्यात्याम् । शौलो । अम. । पुं । कौञ्चे । हला. ।
जारजपत्रे । वारिपात्रे । [हे.च. ।

कुण्डगोलकम् । स्त्री । काञ्चिके । काँजि ।

कुण्डङ्गः (काः) । पुं । कुञ्जे । हे.च. ।

कुण्डलः । पुं । रक्तकाचनवृत्ते । र.मा. । स्त्री ।
कर्णभूषणे । पाशे । बलये । मी.लविकां । [निघ. ।

कुण्डलपत्रः । पुं । दन्ता इति ख्यातवृत्ते । वै.

कुण्डलिका (नी) । स्त्री । जिलेत्री इति ख्याति
मिदाने । तन्निर्माणाविधिः यथा—“गोधूमप्रस्थवि-
नयस्य कृत्वा सूक्ष्माः कणाः प्रस्थमिताः सुनिम्बुधाः ।
दुग्धेन क्षिन्नान् तथैव भास्वे यावत्सदस्रलसुपेयुरी-
प्तत् । उद्धृत्य दुग्धेन द्रवं सुघृथ्य सच्छिद्रपात्रेषु च
श्रीफलस्य । धारां हृते कुण्डलिकाकृतिं सृजन् प-
श्चेदधोद्धृत्य सुशर्करायाः । पाके निमज्जितामाहुः
सर्वे कुण्डलिकाभिधाम् । सा शुक्रला हृद्यवथा
इन्द्रियाणां सुहृदिदा । पुष्टिकान्तिकरी बल्या
द्वितीयास्याकृतिर्मता ॥” वै.निघ. । गुडूच्याम् । रा.
नि.व.१ ।

कुण्डलिनायकः । पुं । पिङ्गसर्पे ।

कुण्डली (रन्) । पुं । सर्पे । हारा. । वरुणे ।
मयूरे । मी. । खगविशेषे । इति अजयपालः । आ-
रम्बवृत्ते । स्त्री (खा, ली) । गुडूच्यां । भा.म.१भ.
‘कर्षकञ्च.चि. । “कटुविकीयाचनकुण्डलीभिः ।”

काचनवृत्ते । मी. । सर्पिणीवृत्ते । गङ्गट्टे शौक ।
रा.नि.व.५ । कपिकञ्ची । रा.नि.व.१ । कुमार्थी ।
शुभकुमारी । कुण्डलिकायां । जिनेगी । भा. ।

कुण्डलीचालनः । पुं । सर्पिणीवृत्ते ।

कुण्डिका । स्त्री । कामखली । हे.च. । पिठ-
रे । अ.च. । [(रन्) पुं । अश्वे ।

कुण्डी । स्त्री । शक्तयूथिकायाम् । वै.निघ. ।

कुण्डीरः । पुं । मनुष्ये । धरणी ।

कुतकम् । स्त्री । रसाग्रने । प.सु. ।

कुतपः । पुं, स्त्री । Poa Cynosuroides.
दर्भविशेषे । कुश । हागकम्बले । मी. । वृषे । अ-
श्री । सूर्ये । हे.च. । दिवसस्याष्टमसुहर्ते । चि ।
ईषदुषे । [भे । जर्षावस्त्रे । वै.निघ. ।

कुतपसप्तकम् । स्त्री । कृष्णतिले । रौप्ये । द-

कुतित्तिरिः । पुं । तित्तिरपत्रिविशेषे । सु.
सू.४६५. । [अम. ।

कुतुः (पः) । पुं, स्त्री । चर्षपात्रे । कृष्णे ।

कुतुम्बा (म्बिका) । स्त्री । द्रोणपुष्पीचुपे ।
रा.नि.व.६ । [अ.च. ।

कुतुम्बुर । स्त्री । कुम्भितितन्दुकीफलम् । तैप ।

कुतूष्णकः । पुं । बालरोगविशेषे । See कुञ्-
ष्णकः । [८ । कुम्भिकायाम् । हारा. ।

कुटणम् । स्त्री । काटणे । गङ्गुण । रा.नि.व.

कुत्सम् । स्त्री, पुं । कुष्ठीषधी । रा.नि.व.१२ ।
सवके । हारे । त्रिका. ।

कुत्सला । स्त्री । नीलीवृत्ते । नील गोंछ । अ.च. ।

कुत्सशिम्बी, कुत्सा । स्त्री । शिम्बीमदे । र-
ज्जुभिशी । वै.निघ. ।

कुत्सितम् । स्त्री । दीर्घरोहिषे । वडु गङ्गुण ।
वै.निघ. । कुष्ठीषधी । रा.नि.व.१२ ।

कुत्सितशास्मली । स्त्री । कृष्णशास्मल्याम् ।

कुत्सिताम्बः । पुं । कदम्बवृत्ते । वा.सू.१५अ. ।

कुथः (था) । पुं, स्त्री । कुशवणे । कुश । प.
सु. । शक्तदर्भे । वै.निघ. । (था) हस्तिपृष्ठस्यकम्बले ।
हातित्र पिठेर रूल । अम. । [अ. ।

कुथितः । चि. प्रतियुक्ते । पंठा । सु.चि.१६

कुदलिः } पुं। अमृतकवचे । चालिता ।

कुहारः (सः) } कीविदारवचे । रक्तकाशने ।

र.मा. । रा.नि.व.६।१०। चारम्बवचचे । वै.निघ. ।

कोद्रवधान्ये । कटो धान । प.सु. । [वै.निघ. ।

कुदेहः (कः) । पुं। कुम्भितदेहे । महाशालवचे ।

कुहलः । पुं । गिरिकाशने । [वै.निघ. ।

कुद्रवः (वलः) । पुं । कीद्रवे । कटो धान ।

कुधरः । पुं । पर्वते । रा.नि.व.२ ।

कुधान्यम् । स्त्री । दणधान्ये, सुद्रधान्ये । की-

रद्रुषकश्यामाकनीवारशान्तनुतुवरकीहालकप्रियङ्-

मधुलिकानन्दीमुखकुरुविन्दगवेधुकावरुकीदण्णीसु-

कुन्दवेशजप्रभतयसद्वर्गाः । गुणाः— उष्णाः कषाया

मधुरा रुचाः कटुपाकाः श्लेष्माः स्रावरोधकाः

वातपित्तप्रकोपकराश्च । सु.सू.४६ष. । वातात्मकं

श्रौतलञ्च । रा.नि.व.१५ ।

कुनखः । पुं, स्त्री । सुद्ररीगविशेषे । तल्लक्ष्यं

यथा—“नखसांसमभिष्ठाय वातः पित्तञ्च देहिनां।

कुम्भाति दाहपाकौ च तं व्याधिं चिप्पमादिशित् ।

तदेवात्यतरेदोषैः परुषं कुनखं वदे”दिति ॥ मा.

नि. । त्रि । कुम्भितनखयुक्ते ।

कुनखी । त्रि । कुनखरीगयुक्ते । सङ्घचितनखे ।

कुनटः । पुं । पृथुश्लेष्मश्लेष्मिकावचे । वड़

कोटा श्लेष्म गीञ्च । रा.नि.व.६ । पीतलोष्ठे ।

वै.निघ. ।

कुनटी । स्त्री । Red arsenic (Corian-

drum Sativum.) मनःश्लायाम् । मनःश्लान् ।

र.मा. । धान्याके । भा.पू.१भ. । नेपालदेशजमनः-

श्लायाम् । भरत. । [गीञ्च । चिका. ।

कुनली (इन्) । पुं । वकवचे । वड़ वाकग

कुनाभिः । पुं । निषी । हे.व. । वातमण्ड-

स्थाम् । चिका. ।

कुनालः } पुं । कीकिले ।

कुनालिकः } पुं । कीकिले ।

कुनाशकः । पुं।दुरालभायां,रक्तयवासे । अम.।

कुनासः । पुं । लङ्गे । वै.निघ. ।

कुनीली । स्त्री । तेरवे । रा.नि.व.४ ।

कुन्तः । पुं । (Coix Barbata.) गवेधुकायां,

गड़गड़े । मे. । सुद्रजन्ती । विन्व. ।

कुन्तलः । पुं । कीशे । रा.नि.व.१८ । चषके ।

यवे । मे.लघिकं । ज़ीवरे । वाग्ना । अम. ।

कुन्तलवर्षिनः । पुं।भृङ्गराजवचे । ज़ीमत्राञ्च ।

रा.नि.व.४ ।

कुन्तलिका (ली) । स्त्री । दध्यादिच्छेदनां।

दे कौटो हूरी । चारा. । वचनेदे । आर्वुटे ।

वै.निघ. । [नि.व.१० ।

कुन्तलीशीरम् । स्त्री । ज़ीवरे । वाग्ना । रा.

कुन्ती । स्त्री । गुग्गुलुवचे । “गुग्गुलुपृथयीश

शालुक्याम्” मे.तधिकं । श्लक्ष्मीवचे ।

कुन्दः (कः) । पुं । (Jasminum Mul-

tiflorum.) खनामख्यातपुष्पवचे । कुन्दकुन्दन

गीञ्च । मं कुन्दे । कं सुरगि । तें मीञ्च । मे.। स्त्री।

तन्युषे । गुणाः— अतिमधुरः शीतः कषायः केश-

भावनः कफपित्तहरः सरः दीपनः पाचनञ्च ।

रा.नि.व.१० । पुष्यं शीतं लघु श्लेष्मशरीवेदना-

विषपित्तञ्च । भा.पू.१भ. । श्लेष्मं याहि च ।

राज. । कुन्दरुखीव्यां । भा.पू.१भ. । रा.नि.व.१२।

श्वेतकरवीरवचे । रा.नि.व.१० । मदनवचविशेषे ।

कौटो गयना । प.सु. । See पित्तुकः । निधिवि-

शेषे । यन्त्रभेदे । मे.। (कः) कुन्दुके । रा.नि.व.८।

कुन्दमः । पुं । मारिं । चिका. ।

कुन्दरः । पुं । तन्नामकवचे । कुन्दरा । गुणाः

—“गौल्यकुन्दरमूलञ्च शीतं पित्तातिसारहृत् । प्र-

शक्तं शोधनानाञ्च बलपुष्टिविवर्द्धनं ॥” रा.नि.व.८।

कुन्दरिका । स्त्री । सल्लयाम् । रा.नि.व.११ ।

कुन्दसाह्या, कुन्दा । स्त्री । श्वेतयूथिकायां ।

वै.निघ. ।

कुन्दालः । पुं । महारम्बवचचे । वै.निघ. ।

कुन्दिनी । स्त्री । पद्मसमूहे । चिका. ।

कुन्दुः । स्त्री । कुन्दरुखीव्याम्, कुन्दरुखनामगन्ध-

द्रव्ये । रा.नि.व.१२ । च.द.वा.व्या.एवाादमशती-

प्रसारणीतैले । पुं । मृषिके । श.र. ।

कुन्दुकुन्दुकः । पुं । कुन्दरुखीव्यां । रा.नि.व.१२।

कुन्दुखोटी । स्त्री । कुन्दरखोटी । भेष, वृह विष्णुतैली ।

कुन्दुरः (रः, कः) । पुं, स्त्री (स्त्री) । सङ्ग-
क्याम् । धूपभेदे, गुग्गुलुभेदे । हिं. वेरीजा । वै.
निघ. । कुन्दरवृक्षे । रा.नि.व.१२ । 'The resin
of the plant (Boswellia thurifera.)
स्नानामख्यातगन्धद्रव्ये, शल्लकीनिर्यासे । कुन्दुर-
कोटि । गुषाः—मधुरः तिक्तः कफपित्तदाहघ्नः
प्रदरघ्नः पाने लेपे च शीतलः । मधुरतिक्ततीक्ष्ण-
कटुकः लघुः ज्वरस्त्रेदयहृदीषमुखरोगकफवात-
घ्नश्च । भा.पू.१भ. । रा.नि.व.१२ । खेदवातश्लेष्म-
घ्नज्वरहरः । मद.व.२ । [निर्यासे] वै.निघ. ।

कुन्दुरकी । स्त्री । शल्लकीवृक्षे । अम. । शल्लकी-

कुन्दुरखोटी । स्त्री । स्नानामख्यातगन्धद्रव्ये, कु-
न्दुरी । प.सु. । सा.कौ. श्रतावरीभोदके ।

कुपः । पुं । भारद्वाजपत्निषि । वै.निघ. ।

कुपथ्यम् । स्त्री । अस्त्राख्यकरे पथ्ये । [सु. ।

कुपनसः । पुं । पनसवृक्षे । कौ.ठा.व.गी. ३ । प.

कुपाकः । पुं । कुपीली । वै.निघ. ।

कुपाणिः । त्रि । कुकरे, वक्रहस्ते । को.पा. ।
हिं टुष्ठा । जटा. ।

कुपिनी । स्त्री । खालुइ इति गौडभाषाप्रसि-
द्धायां स्वल्पमन्थधान्याम् । श.र. ।

कुपिन्दः । पुं । वस्त्रनिर्मातरि । वै.निघ. ।

कुपि(पी)लुः । पुं । काकपीली, कारस्करवृक्षे ।
भा.कृ. गाव, मधुर गाव, कूटिला । रा.नि.व.
६ । See कारस्करः ।

कुप्य(क)म् । स्त्री । Tutenag. सीसरङ्गनि-
श्रधाती, अष्टधातुमध्ये दस्ता इति ख्याते धाती ।
सुवर्णरजतभिन्नधाती । रत्ना. ।

कुप्यधौतम् । स्त्री । सीधे । रा.नि.व.१३ ।

कुप्यलवणम् । स्त्री । लवणविशेषे । च.वि.८५. ।

कुप्यशाला । स्त्री । धातुद्रव्यनिर्भाषशालायां ।

कुवाहुलः । पुं । उद्रे । श.च. ।

कुवे(वे)रः (कः) । पुं । नन्दिवृक्षे, गुणवृक्षे ।
पू.व. वा गङ्गा अर्धथं । अम. । प.सु. । वै.निघ. ।

२भ.वा.व्या.कुवेरपाके । वि । कुशरीरं । चिन्ता. ।
कुवेरनेत्रः (राक्षः) । पुं । पाटलावृक्षे । लता-
करञ्जे । वै.निघ. । [बी.वि. ।

कुवेरराक्ष्यः । पुं । नन्दीवृक्षे । वै.निघ. २भ.यह-

कुवेराक्षी । स्त्री । पाटलावृक्षे । प.सु. । काष्ठ-
पाटलायाम् । सितपाटलायाम् । श्वेत पांशुण ।
रा.नि.व.१० । पेटिकायां । पेटिकात्रि । रत्ना. ।
सु.सू.३६५. । भा.स.४भ.बाल.चि. । "कुवेराक्षी
च योज्याः स्युः ।" लताकरञ्जे । वै.निघ. ।

कुजः । पुं । वनचटके । (Bola cuja.) मन्थ-
विशेषे । अपामार्गे । रा.नि.व.४ । तन्नामकवात-
व्याधिविशेषे । कुंज । लक्षणे—“हृदयं यदि वा
पृष्ठमुन्नतं क्रमशः सरुक् । क्रद्धीवापुयंदा कुर्यात्त-
दा तज्जुलमादिशेत् ॥” भा.नि. । “वातघ्नैर्दशमूल्या
च नरं कुजमुपाचरेत् । केहेर्मांसरसैश्चापि प्रवृद्धं तं
विवर्जयेत् ॥” त्रि । उन्नतपृष्ठे । कुंजो । हि.च. ।

कुजकः । पुं । An aquatic plant, (Tra-
pa bispinosa.) क्रीडणदेशख्यातपुष्पवृक्षविशे-
षे । श्वेत शोभाप । हिं कुजा । मं कांटीशिव-

ती । गुषाः—सुरभिः शीतलः रक्तपित्तहरश्च ।
पुष्पं शीतलं बल्यं दाहघ्नं वातपित्तघ्नश्च । रा.नि.
व.१० । “कुजकः सुरभिः स्वादुः कषायः सुरसः
सरः । त्रिदीपशमनी इष्यः शीतवृत्तं च स स्मृ-
तः ॥” भा. । शङ्खाटके । त्रिका. । पीतभिक्षुष्टो. ।
र.मा. । [श्वेतखदिरि । रा.नि.व.८ ।

कुजकण्टकः । पुं । White mimosa.

कुजका । स्त्री । कुजकवृक्षे । गुह्याव । रा.नि.
व.१० । मद. ।

कुजकिरातः } पुं । कुम्भे ।
कुजवामनः }

कुजत्वम् । स्त्री । वायुरोगभेदे । कुंज ।

कुजपुष्पः । पुं । पीतभिक्षुष्टुपे । श्रौतपुष्प
कोटि । र.मा. ।

कुजप्रसारणीतैलम् । स्त्री । वातव्याध्यधि-
कारि । तिलतैलम् १६ श. काषायं—प्रसारणी-
कायः १०० प. जल ६४ श. शी. १६ श. । दधि
१६ श. काञ्जिकं १६ श. दुग्धं ३२ श. । कल्काद्यै-
—चित्रकामूलपिप्पलीमूलावष्टिमधुसैन्धवषाण्डु-

पादेवदारुवाङ्गाजपिप्पलीगन्धभाद्रुसूलजटामां-
सोमेलक(अभावे)रक्तचन्दनानां प्रत्येकं २ प. । ग-
न्धद्रव्यं यथालाभं देयम् । च.द. ।

कुञ्जा । स्त्री । वनचटकायाम् । वै.निघ. ।

कुमुक्तम् । स्त्री । कदर्यान्ने ।

कुमरिचः । पुं । (Capsicum.) मरिचहच-
विशेषे । मङ्गाभन्निष्ठ । हिं लालमरिच । उत्-
नोकीमरिच ।

कुमारः (कः) । पुं । समदशम्यः चिंशद्वर्षपर्यं-
न्तं पुरुषे । रा.नि.व.१८ । पञ्चवर्षीयबालके । हे.
च.। (कः) वरुणहचे । वरुण गीष् । रा.नि.व.९ ।
समुद्रहचे । गृशंगभृङ्गा । रत्ना.। शकपक्षिणि । अ-
श्ववारके । मे.। स्त्री । जाल्यकाञ्चने । शं।टि.मो.ग।
मे. । नेत्रतारके ।

कुमारकल्याणकष्टतम् । स्त्री । बालरोगा-
धिकारि । पाठः—“शङ्खपुष्पी वचा ब्रह्मी कुष्ठं चि-
फलया सह । द्राक्षा सशर्करा शय्ही जीवन्ती
जीरकं बला । शटी दुरालभा विन्तं दाडिमं सुर-
सः स्थिरा । सुभं पुष्करसूलञ्च सूत्रैला गजपिप्प-
ली । एषां कर्षसमीर्भागेर्धृतप्रस्थं विपाचयेत् । क-
षाये कण्टकार्थ्याश्च चीरे तस्माच्चतुर्गुणे । एतत्कु-
मारकल्याणम् ॥ घृतं ४ श. कल्कानां शङ्खपुष्पा-
दौनां प्रत्येकं २ तो. । कण्टकारी १२१० श. जलं
६४ श. शे. कायः १६ श. दुग्धं १६ श. । च.द.।

कुमारजीवः (स्त्रीवसंज्ञः) । पुं । पुत्रस्त्रीव-
कहचे । श्रुतजिज्ञा गीष् । र.मा. ।

कुमारतन्त्रम् । स्त्री । रावणकृते बालरोगप्र-
वन्धे । प्रथमे दिवसे मासि वर्षे वा नन्दा मातृका,
द्वितीये दिवसे मासि वर्षे वा सुनन्दा, तृतीये दि-
वसे मासि वर्षे वा पूतना, चतुर्थे दिवसे मासि वर्षे
वा सुखसुखितिका, पञ्चमे...कटपूतना, षष्ठे...
शकुनिका, सप्तमे...शुक्लरेवती, अष्टमे...आर्यका,
नवमे...सूतिका, दशमे...निर्मिता, एकादशे...
पिलिपिच्छिका, द्वादशे च दिने मासि वर्षे वा
कासुका नाम मातृका शिशुं गृह्णाति । सर्व्याभिरैव
गृहीतमात्रस्य च ज्वरीदयो भवति । च.द. ।

कुमारभृत्या । स्त्री । गर्भिण्याः परिचर्यायां,
बालतन्त्रे । त्रिका. ।

कुमारललिता । स्त्री । शिशुक्रीडायाम् ।
कुमारवाही (इन्) । पुं । मयूरे । श.र. ।
कुमारा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पहचे । वै.निघ. ।

कुमारिका (री) । स्त्री । अनागतार्त्तवार्या
कन्यायाम् । रा.नि.व.१८ । घृतकुमार्याम् । घृत-
कूगारौ, विकारुणं । हिं घितकुमारी । मं कं
कुवारि, नोयिसर, चक्रवार । तं पित्रगोरिण्डक-
लवंद । विरजाजितोगे । गुणाः—हिसा तिक्ता क-
फघ्नी पित्तकासविफ्फासकृच्छ्री रसायनी च । रा.
नि.व.५ । भेदिनी श्रौतला तिक्तमधुरा चक्षुष्या र-
सायनी हृहृषी वातविषघ्नी गुल्मसौहृद्यकृच्छ्रिकफ-
ज्वरयन्त्रिविस्फोटाग्निदग्धरक्तपित्तचर्मरोगघ्नी च ।
भा.पू.१भ. । (री) जियत्षष्ठीति ख्याते हचे । प.
सु. । तरुषीपुष्पहचे । गी.गो.प. । रा.नि.व.१० ।
अपराजितायाम् । मे. । कृष्णचटकायाम् । श्यामी
पाथी । रा.नि.व.१९ । वाराहोक्त्ये । स्थूलैला-
याम् । बन्धाकर्कोद्याम् । रा.नि.व.२२ । नवमस्त्रि-
कायाम् । प.सु.। वटपत्रौमल्लिकायां । देव फूल ।
समपर्णहचे । मद्वाजम्बूहचे । वै.निघ. । पतङ्गवि-
शेषे । कुमीर पौ.क। । नेत्रप्रतिफलिते दृष्टवस्तु-
नः प्रतिबन्धे । च.इन्द्रिय.७अ. ।

कुमारिकावर्तिः । पुं । नेत्ररोगे रोपणीवर्त्तौ ।
“अशीतिल्लिपुष्पाणि षष्टिः पिप्पलितस्तुलाः ।
जातीकुसुमपञ्चाशत् मरिचानि च षोडश । एषा
कुमारिकावर्तिर्गन्तं चक्षुर्निवर्त्तयेत् ॥” तिलपुष्पं ८०
पिप्पलीरीभा ६० जातीपुष्पं ५० मरिचं १६ ।

कुमारीकन्दः । पुं । कुमास्थाः कन्दे । घृत-
कूगारौभृज । वै.निघ.२भ.कामला.चि.५स्थे ।

कुमुखः । पुं । शूकरे ।

कुसुत (दम्) । स्त्री । (Nymphaea Escu-
lenta.) (Nymphaea Lotus.) चन्द्रवि-
काशनि खनामख्यातपुष्पे । देवा फूल, नानि
फूल, ८श्रुत शुन्नि । हिं क्रीड । मं पादरे उत्पल ।
कं विलियनेइदिलु । च.सू.४अ. । गुणाः—श्रीतलं
खादु पाके तिक्तं कफघ्नं रक्तदीपहरं दाहघ्नमपि-
तघ्नञ्च । रा.नि.व.१० । पिच्छिलं विषं मधुरं
शीतवीर्यं ह्लादनञ्च । भा.पू.१भ.। (Nymphaea
Rubra.) रक्तपत्रे । मे. । रक्तोपले । त्रिका. ।

रौष्ये । हे.च. । पुं । गाभारीवृत्ते । शाखाकृते ।
 मे. । अचि.२०.अ. । कुमुदकन्दे । गुग्गुली । सर्प-
 भेदे । श्वेतीत्यले । हे.च. । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।
 कुम्भिकायां । पीना । कटफलवृत्ते । वै.निघ. ।

कुमुदकः । पुं । प्रपौष्टरीके । पू.उ.रि.श. । हिं
 पुष्टरिया । वै.निघ. ।

कुमुदघ्नी । स्त्री । तन्नामकस्यावरविषे । यस्य
 चौरं विषं वर्तते । सु.कल्प.२.अ. ।

कुमुदप्रियः }

कुमुदबान्धवः }

कुमुदसुहृत् }

पुं । कर्पूरे । चन्द्रे । वै.निघ. ।

कुमुदरागा । स्त्री । धातकौवृत्ते । वै.निघ. ।

कुमुदवीजम् । स्त्री । कुमुदतीवीजे । (उ.लो)
 वि.हिं । मिटवेरा । गुणाः—स्वादु गुरु रुचं
 हिमञ्च । भा. ।

कुमुदा । स्त्री । कुम्भिकायां । पीना । गाभा
 रीवृत्ते । हे.च. । शालपर्ण्याम् । धातक्याम् । शंशे
 फूल । कटफलवृत्ते । रा.नि.व.४।६।८ ।

कुमुदाभिख्यम् । स्त्री । रुष्ये । हे.च. ।

कुमुदिका । स्त्री । कुमुदिन्याम् । अम. । कट-
 फलवृत्ते । भा.पू.१.भ. ।

कुमुदिनी । स्त्री । चन्द्रप्रियायां । (उ.रि.श.) ।
 जल्पलिन्याम् । कुन्तीखाडु, छोटि कुन्ती । कुमुद-
 लतायाम् । कुमुदखाडु । तं कलुबलुङ्गे कीलितु
 कलुवपुल्लु । रा.नि.व.१० । इयं कमलिनीगुण-
 युक्ता ज्ञेया । भा.पू.१.भ. । कमलिन्याम् । च. ।

कुमुदिनीवीजम् । स्त्री । कुमुदवीजे । वै.नि

कुमुदी । स्त्री । कटफलवृत्ते । मद.व.१ । गा-
 भारीवृत्ते । रा.नि.व.६ ।

कुमुदेश्वररसः । पुं । यक्षाधिकारि । पाठः—
 “इममक्षरसमक्षतुल्यकं मौक्तिकानु रसपादटङ्गणं
 गन्धकं कुवत सर्वतुल्यकं काञ्चिकेन परिमर्द्य गो-
 लकं । मृतस्य च परिवेष्य शीघ्रितं भास्वके स-
 लवणे यथा पचेत् ।” द्वितीयस्तथाधिकारि । मृत-
 ताभं १ भ. वङ्गभक्ष १ भ. यटीमधुकाषेन भाव-
 यित्वा शीघ्रयित्वा च माषाङ्गं सेव्यम् । र.सा.सं. ।

कुमुदती । स्त्री । कुमुदिन्याम् । कुन्ती वा

कुमुदकुलेन खाडु । रा.नि.व.१० । कुमुदलतेति
 प्रसिद्धस्यावरविषान्तर्गतफलविषे । सु.कल्प.२.अ. ।
 See फलविषम् ।

कुमुदतीवीजम् । स्त्री । कुमुदवीजे । “भवे-
 ल्कुमुदतीवीजं स्वादु रुचं हिमं गुरु ।” वैद्यकम् ।

कुमुदान् । त्रि. कुमुदविशिष्टे (देशे) । मे. ।

कुम्पः । पुं । बाहुकुण्डे । को.पी. । जटा. ।

कुम्भम् । स्त्री, पुं । त्रिवृतायां । हे.च. । गुग्गु-
 ली । अम. । “निकुम्भकुम्भत्रिफला गवाक्षी ।” (च-
 न्द्रप्रभावव्यां । पुं) । मूर्पमाने । ७४ (गुर) । प.प्र.१
 ख. । जैपालवृत्ते । कटफलवृत्ते । इन्निपर्ण्यां । पाट-
 लावृत्ते । मे. । कलसे. करिशिरःस्थपिण्डयोः । “सू-
 र्निर्पिण्डौ स्मृतौ कुम्भौ कुम्भयोरनरं विदुः” इत्या. ।

कुम्भकरचना । स्त्री । जैपालवृत्ते । वै.निघ. ।

कुम्भकामला (पादः) । स्त्री । A sort
 of Jaundice. कामलामेदे । कालाधिक्येन
 कामला खरीभूता कुम्भकामलायां परिणमति ।
 वस्यरोचकज्वरादिकं तदसाध्यलक्षणम् । मा.नि. ।

कुम्भकारः । पुं । कुकुभपक्षिणि । हे.च. ।

कुम्भकारकुक्कुटः । पुं । (Phasianus
 Gallus.) चद्रकुक्कुटविशेषे ।

कुम्भकारिका (री) । स्त्री । कुलत्याङ्गने ।
 रा.नि.व.१२ । वनकुलत्यायाम् । प.सु. । मनः-
 शिलायाम् । जटा. ।

कुम्भकालुकम् । स्त्री । घीले । वै.निघ. ।

कुम्भजः । पुं । वकवृत्ते । वककुलेन गीहं ।
 प.सु. । [१६ ।

कुम्भङ्गिका । स्त्री । कुम्भाष्टशाली । रा.नि.व.

कुम्भतुम्बी । स्त्री । वृहत्तुम्बां । गोल नाडे ।
 गुणाः—“कुम्भतुम्बी तु मधुरा शीतला तर्पणी गु-
 रः । रुष्या पुष्टिकरी शक्रवर्द्धनी तु बलप्रदा ।
 पित्तनाशकरी गर्भपीषणी पित्तनाशिनी । फले तु
 वल्लीवप्रीक्षा गुणाश्च ।” वै.निघ. । शीतपित्तनास-
 कफालज्वरकासनासिका बल्या च । रा.नि.व.७ ।

कुम्भपर्णी । स्त्री । कुम्भाष्टीलतायाम् । प.सु. ।

कुम्भपुटा । स्त्री । श्वेतत्रिवृतायाम् । वै.निघ. ।

कुम्भपुष्पी । स्त्री । रक्तपाटलवृत्ते । वै.निघ. ।

कुम्भफला । स्त्री । महाकुम्भाख्या । रा नि व.७।

कुम्भयोनिः (का) । स्त्री । द्रोणपुष्पौचुपे ।
श्लकषा । रा.नि.व.६ । वकड्वे । वै.निघ. ।

कुम्भरेताः । पुं । अग्नी ।

कुम्भला । स्त्री । सुखिथ्यां । भूखीत्री । र.मा. ।

कुम्भवारुणी । स्त्री । सुखिरीभेदे । प.सु. ।

कुम्भबीजः (कः) । पुं । अरिष्टफलद्वे ।
बीठी गीह । रा.नि.व.६ ।

कुम्भशालिः । पुं । खनामल्यातशालिधान्यवि-
शेषे । गुणाः—मधुरा स्निग्धा वातपित्तघ्नी च ।
रा.नि.व.१६ ।

कुम्भसन्धिः । पुं । करिकुम्भद्वयमध्यभागे त्रिका. ।

कुम्भसर्पिः । स्त्री । एकादशोत्तरशतवार्षिके पु-
राणष्टते । गुणः—रचीघ्नम् । सु.सू. ४५ अ. ।

कुम्भा । स्त्री । उखायाम् । कटफलद्वे । पुश्रि-
पण्यांम् । पाटलाद्वे । मे. । द्रोणपुष्पग्राम् । वै.
निघ. । श्वेतत्रिहतायाम् । तुम्बग्राम् । वै.निघ. ।

कुम्भाख्या । स्त्री । रक्तपाटले । वै.निघ. । [वा. ।

कुम्भाटः । पुं । कुम्भाडुया इति ख्याति इवे । र

कुम्भाण्डी । स्त्री । Pumpkin Gourd. कु
म्भाण्डग्राम् । कुम्भडु. गीह । रा.नि.व.७ ।

कुम्भारी (द्रा, द्री) । स्त्री । कुम्भाण्डग्राम् ।
वै.निघ. । [निघ. ।

कुम्भालाबुः । स्त्री । महादुग्धालावाम् । वै.

कुम्भाद्वयः । पुं । कुम्भकामलायाम् । च.द.पा-
खु.चि. ।

कुम्भि(म्भी)कः । पुं । पुत्रागद्वे । र.मा. ।
भेष.नाड़ीत्रय.चि.कुम्भाद्यतैले । समपर्णद्वे । प.
सु. । वारिपण्यांम् । पाना । भूर्जद्वे । भूर्जपत्र
गीह । “रोमशः स्रग्जलक् कुम्भीनामा इवी यस्य
लक् वस्त्राकारा-भवति” सु.सू.३८ अ.प्रियङ्गादि ।
सु. । See भूर्जः । पाटलद्वे । षण्डविशेषे । शि-
खद्रे । लक्ष्णं यथा—“स्ते गुदे ब्रह्मचर्याद यः
स्त्रीषु पुंसप्रवर्तते । कुम्भीकः स च विज्ञेयः ॥”
सु.चि.१७ अ. ।

कुम्भि(म्भी)का । स्त्री । (Pistia stratiotes.)

वारिपर्णिथ्यां । टोंका पाना । रवा. । वा.उ.
८ अ. । रक्तपाटलायाम् । रा.नि.व.१० । तन्मन-
कनेत्रवर्त्मजरीगविशेषे । कुम्भीकाबीजसदृशाकार-
त्वात्तद्योच्यते । एषा प्राप्तजा विदीर्षा च खवति
पुनश्च पूर्णा भवति । लक्ष्णं यथा—“वर्त्मनी पिङ्ग-
का भाता भिद्यन्ते च खवन्ति च । कुम्भीकबीजस-
दृशा कुम्भिका सन्निपातजा ॥” मा.नि. । कटफल-
द्वे । वै.निघ. । पाटलद्वे । प.सु. । द्रोणपुष्पां ।
श्लकषा । रा.नि.व.६ । गुग्गुली । शुकदीपविशे-
षे । लक्षणम्—“कुम्भीका रक्तपित्तोत्था जाम्बवा-
स्थिनिभा गुभा ।” सु.नि.शू.दी.१४ अ. ।

कुम्भिकाद्यतैलम् । स्त्री । नाड़ीत्रयाधिकारे ।
तैलं ४ श. । काथार्थं—कुम्भीका (पानात्र भूज)
खर्जूरीकपित्तविल्वानां तथा उदुम्बराद्यपुष्पफलद-
क्षाणां फलशलाटुकल्कं ४ श. वारि ३२ श. शे. ८
श. । उक्तकथेन मुन्नादीनां कल्कं शरावभितं (१
श.) दत्त्वा तैलं पाच्यम् । कल्कद्रव्याणि—सुप्तक-
सरलकाष्ठप्रियङ्गुत्वगेलापत्रनागकेशरमीचरसजाती-
कोषलीप्रधातकौपुष्पाणि । “कुम्भीकखर्जूरकपि-
त्यविल्ववनस्यतीनात् शलाटुवर्गे । हत्वा कषायं
विपचेत् तैलमावाप्य सुप्तासरलप्रियङ्गु ॥ सौगन्धि-
कामीचरसाहिपुष्पलोभाणि दत्त्वा खलु धातकौ-
च ।” अत्र कुम्भी पत्नी, दुरालभा वा । वनस्यतयो
वटायाः सर्वेषां शलाटु आमफलं । रस.र. ।

कुम्भितित्तरः । पुं । तित्तरपक्षिभेदे । वै.
निघ. । [रा.नि.व.६ ।

कुम्भिनीफल(बीज)म् । स्त्री । जैपालं ।

कुम्भिपाकी । स्त्री । कटफलद्वे । भा. ।

कुम्भिलः । पुं । शालमखेट । मे.लचिकं ।

कुम्भी (इन्) । पुं । हस्तिनि । हला. । गुग्गुलु-
द्वे । जटा. । सविषपत्रभेदे । कूशीरक ।
मत्स्यभेदे । बालशहविशेषे । कुम्भीरे । हे.च. ।
स्त्री । पुश्रिपण्यांम् । पाटलायां । मे. । कटफले ।
रा.नि.व.६ । वारिपण्यांम् । टोंका पाना । रा.
नि.व.६ । दन्तीद्वे । रा.नि.व.५ । पुष्पद्वयविशे-
षे कोङ्कणदेशे प्रसिद्धे । गुणाः—कटुः कषाया उ-
ष्णा वातकफघ्नी संघाही च । रा.नि.व.६ । वात-
पित्तज्वरदाहकफरक्तातिसारघ्नी यीनिदीपविषघ्नी
च । वै.निघ. । अग्निप्रकृतिकौटभेदे । तेन दृष्टे पि-

तजा रोगा भवन्ति । सु.कल्प.८५. । श्वेतविडति ।
जैपालहचे । वै.निघ.अनकसन्निपात.चि. ।

कुम्भीनसः । पुं । क्रूरसर्पे । से. । वातप्रकृति-
कौटभेदे । तेन दृष्टे वरतनिमित्तजा रोगा जाय-
न्ते । सु.कल्प.८५. ।

कुम्भीपाकः । पुं । सन्निपातञ्जरभेदे । लक्षणं
—“घोषाविवरभरद्भृश्रीयासितलोद्धितं सान्द्रं ।
विलुण्ठन्यसकमभितः कुम्भीपाकेन पीडितं विद्या-
त् ॥” भा.स.१५. ।

कुम्भीपुटः । पुं । गजपुटे । र.सा.सं. ।

कुम्भीफलः } पुं । जैपालहचे । कुम्भीहचे । वै.
कुम्भीबीजः } निघ. । स्त्री । जैपालबीजे । रा.
नि.व.६ ।

कुम्भीरः (लः) । पुं । The crocodile of
ganges. जलजन्तुविशेषे । क्रुमीव । रत्ना. ।
अ.टी. । तन्मांसं पाके स्वादु वातघ्नं स्निग्धं शीतलं
पित्तरोगे हितं मलवर्द्धनं श्लेष्मकरञ्च । सु. । कुम्भी-
हचे । वै.निघ. । [क्रुमीत्रा पोका । हारा. ।

कुम्भीरमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे ।

कुम्भीरवल्कः । पुं । कायफलहचे । वै.निघ. ।

कुम्भीवृक्षफलम् । स्त्री । कायफले । वै.निघ. ।

कुम्भीस्वेदः । पुं । वातहरकाथादिभिः काञ्चि-
कादिभिर्वा घटस्थितैः स्वेदे । भातदासः । च.सू.
१४५. । [शीञ्च । भा.स.१५.चित्तविभम.ज्व.चि. ।

कुम्भीङ्गवतरः । पुं । अगस्तिहचे । वकसूतलत्र

कुम्भीलुः (लूकः) । पुं । पेषकभेदे ।

कुम्भीलूखलकः । पुं । गुग्गुली । वै.निघ. ।

कुयवः । पुं । कुक्षितयवे ।

कुरका । स्त्री । सङ्गकीहचे । रा.नि.व.११ ।

कुरङ्ग(कु)रः । पुं । The Indian crane.
सारसपक्षिणि । छे.च. । हारा. । क्रौञ्चपक्षिणि ।
वै.निघ. ।

कुरङ्गः (कः) । पुं । Indian antelope.
खल्यङ्गिणे । रत्ना. । “न कृष्णे न च तामे हरिष-
विशेषे ।” सु.सू.४६५. । च.चि.२५. । (कः) अक-
र्करायां । वै.निघ. ।

कुरङ्गनाभिः । पुं । श्वगनाभी । रा.नि.व.१२१ ।

कुरङ्गमः । पुं । हरिषविशेषे । कूत्रञ्ज । तिका. ।

कुरङ्गमांसम् । स्त्री । श्वगविशेषस्य मांसं । ए-
तन्मांसं रक्तपित्ते हितम् । तथा कफघ्नं मधुरं पि-
तघ्नं मांसवर्द्धकञ्च । सि.यो.र.पि चि.खण्डकायघ-
ते । [शंभौ । रा.नि.व.२ ।

कुरङ्गिका (नी) । स्त्री । सुद्वपण्याम् । भू-

कुरङ्गी । स्त्री । कुरङ्गपव्याम् । इतिग्री ।

कुरचिल्लः । पुं । कर्कटे । छे.च. ।

कुरण्टः । पुं । सितिवारहचे । शुशुनि भांक ।
वा.सू.१५५. । “भल्लुकनोरटकुरण्टकरभार्थाः ।”
श्वेतभिक्षुष्टां । रा.नि.व.१० । कुटजहचे । वै.निघ. ।

कुरण्टकः । पुं । पीतभिक्षुष्टीक्षुपे । शौतशुष्णं
शौजे शीञ्च । र.मा. । “पीतपुष्पः कण्टश्लुया
इति प्रसिद्धः ।” सु.सू.३८५. । ड. । पीतपुष्पाम्बाने,
रक्तभिक्षुष्ट्याम् । से. । वै.निघ. ।

कुरण्टमूलम् । स्त्री । पीतपुष्पभिक्षुष्टीमूले ।
भा.स.४५.योनिरो.चि. ।

कुरण्टिका । कुटजहचे । साकरखड्गहचे । रा.
नि.व.१० । सुनिषण्णकशाके । वै.निघ. ।

कुरण्टी । स्त्री । सिद्धपिपपल्याम् । वै.निघ. ।

कुरण्डः । पुं । Hydrocele. मुक्काहृदिरोगे ।
कोत्रन्त, पोत्रां । छे.च. । तस्य सम्प्रामिपूर्वकं
लक्षणं यथा—“कुङ्डीऽनूर्द्धगतित्वाटुः शोधश्लकर-
शरन् । मुष्कौ वङ्गणतः प्राप्य फलकोषाभिवाङ्घि-
नीः ॥ प्रवीच्य धमनीर्द्धं करोति फलकोषयोः ।
दीषाम्भेदीमूत्रान्नैः सद्युष्टः सतथा गदः ॥” मा.
नि. । अचौटहचे । वै.निघ. । गुर्जरदेशस्थ्याते सा-
कुरण्डहचे । रा.नि.व.६ ।

कुरण्डकः । पुं । मदनहचे, श्वेतमदने । वै.निघ. ।
कुरण्टकहचे । अ.टी. । च.द.माषतैले ।

कुरण्ड(ण्ड)िका । स्त्री । वृक्षविशेषे । गुण्याः
—“सरा ह्या गुर्वी चाग्निप्रदीपनी । नाग्निनी
कफवातानां वैद्येषु परिकीर्षिता ॥ इहखुरण्डिका
श्रीता पाके माथी कटुः अमृता । तिक्ता चारा च
ह्या च सरा ह्या जडा मता ॥ वातला पित्तला

वक्षी वातकारी कफापहा । रक्तदीपं सूत्रकर्णं
नाशयेदिति कौर्चिता ॥” वै.निघ. ।

कुरुवाहुकः । पुं । पत्रिविशेषे । कूत्रकूत्रा
पाथी । अयं लघुशीतकषायः । सु.सू.४६५. ।

कुरुरः । पुं । An osprey. भवज्जातीयपत्रि-
विशेषे खनामख्याति, उत्क्रोशपत्रिणि । कूत्रत,
कर्कटिग्र । हला. । तस्यांसगुणाः—रक्तपित्तघ्नं
शीतलं क्षिप्रं वृथं वातघ्नं रसे पाके च मधुरम् ।
सू.सू.४६५. ।

कुरुरवः । पुं । पारावते । वै.निघ. । [मूलके ।

कुरुराक्षिः । पुं । देवसर्षपे । रा.नि.व. । रक्त-
कुरुरी (वी) । स्त्री । मेष्यां । उडुडी । हे.च. ।
कुरुरपत्रिणि । अम. । (वी) सिंहपिपप्लवां ।
हे.च. । [कुनले । धरणी ।

कुरुलः । पुं । उत्क्रोशपत्रिणि । हला. । चूर्ण-

कुरवः (कः) । पुं । श्वेताके । रा.नि.व.१० ।
रक्तान्नापुष्यवत् । त्रुलुसौंटी । श.र. । भिष्टी-
शाके । कूरुहे शांक । रा.नि.व.१० । पीतभि-
ष्ट्याम् । हे.च. । षट्कधान्यजातिभेदे । सु.सू.
४६५. । गुणाः कङ्कवत् । केशे । रा.नि.व.१८ ।

कुरसः । पुं । आसवे । मयविशेषे । हारा. ।
कुम्भितरसे । चि । कुरसयुक्ते । [नता । श.च. ।

कुरसा । स्त्री । गीजिह्वालतायाम् । गोजिज्ञा

कुरालः । पुं । कुलाह्वोटके, ईषत्याम्बुक्षणज-
कुराहः । इषोटके । हे.च. ।

कुरी । स्त्री । यमुनातीरप्रसिद्धे टणधान्यविशेषे ।
गुणाः—मधुरं बलप्रदं हरितं वा पकं वा ह्रवं वा
वाजिपुष्टिदायकञ्च । रा.नि.व.१६ ।

कुरीरम् । स्त्री । मैथुने । उषा. ।

कुरुः । पुं, स्त्री । सिद्धोदने । वै.निघ. । कण्ट-
कारिकायाम् । श.च. ।

कुरुकन्दकम् । स्त्री । मूलके । मूला । श.मा. ।

कुरुचिह्नः । पुं । कर्कटे । वै.निघ. ।

कुरुटः । पुं । सितावरशाकवृषे । कुञ्जि शांक ।
रा.नि.व.४ ।

कुरुटी (इन्) । पुं । अश्वे ।

कुरुष्टः (कः) । पुं । Yellow amaranth,
yellow barleria. पीतभिष्ट्याम् । पीठ सौं-
टी । रा.नि.व.१० । च.द.प्रदर.चि. । दारुपत्रा ।
अन्नामहचभेदे । सौंटीविशेष । मी. । कुटजवृक्षे ।

कुरुष्टका । स्त्री । पीतभिष्ट्याम् । च.द.च-
शरी.चि. ।

कुरुष्टिका (ष्टी) । स्त्री । साकुरवृक्षे ।
रा.नि.व.१० । कृष्णसूक्ष्मफला शिरवालिका इति
लीके । सु.सू.१८५. । उ. । भिष्ट्याम् । सौंटी ।
हसियुष्ट्याम् । शतिकुण्डे । रवा. । श्रेफालि-
कामेदे । सु.चि.७५. ।

कुरुष्टः । पुं । कुरुष्टकवृक्षे ।

कुरुनामः । पुं । उष्ट्रे । वै.निघ. । पीतभि-
ष्ट्याम् । सु.सू.१८५. । [इति पाद्याख्ये । वै.निघ. ।

कुरुवाहुः । पुं । पत्रिविशेषे । कूत्रत । कुरुकुरु
कुरुम्बम् । स्त्री, पुं । कुलपालके, नागरज्जवि-
शेषे । कशनालेवु । श.च. । [नि.व.५ ।

कुरुम्बा (म्बिका) । स्त्री । द्रोणपुष्पां । रा.

कुरुम्बी । स्त्री । सिंहलीवृक्षे । रा.नि.व.५ ।

कुरुरी } पुं । कुरुरपत्रिणि । भालख्यचूर्णकुनले ।
कुरुलः } हे.च. । वै.निघ. ।

कुरुवकः । पुं । Crimson amaranth,
(Barleria cristata) रक्तभिष्ट्याम् । लाल
सौंटी । हिं कटसरैश्च । अम. । पीतपुष्पभिष्ट्यां ।
मी. । स्त्री । कुरुवकशाके । प.सु. ।

कुरुविन्दः । पुं । कुरुचेचजत्रीभेदे, “कुम्भा-
घ्नं अयं कुधान्यवर्गीयः । कुलख्ये । सु.सू.४६५. ।
भद्रसुखायाम् । नागत्रयुता । ज.द. । सुखायाम् ।
रा.नि.व.६ । सु.सू.१६५. । माषे । माषकलाय ।
प.सु. । रा.नि.व.१६ । सु.सू.४६५. । स्त्री । हिङ्गु-
ले । हे.च. । पन्नरागमणौ । मानिक । काचल-
वथे । रा.नि.व.६ । रवभेदे । रा.नि.व.११ । क-
ञ्जलवथे । “जानीयात्कुरुविन्दकं यद्वरणं स्यात् ।”
ज.द. ।

कुरुविन्दकः (न्दाख्या) । पुं, स्त्री । A
kind of Dolichos Biflorus, वनकुलख-
के । भद्रसुखायां नागत्रयुता । अम. । ज.द.१९५. ।

कुसुमविल्वः : (लः, कः) । पुं । नामरसुखा-
याम् । ज.द.१२७. । पन्नरागमची । चिका. ।
वनकुलत्वे । रमा. । [चम. ।

कुसुमविल्वः । पुं । सुवर्षपत्नी । ४ त्तो.सोर्गा ।

कुसुमीरकः । पुं । अञ्जनवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

कुरुष्यम् । स्त्री । रङ्गे । रा.नि.व.१३ ।

कुर्कुटः । पुं । कुकुटे ।

कुर्कुरः । पुं । गान्धर्वे । कूकुर । अ.टी.रा. ।

कुर्चिका । स्त्री । सूष्याम् । छूँछूँ । चिका. ।

कुर्णकम् । स्त्री । पटोललतायाम् । पटोल
गोष्ठ । अ.चि. । [व.६ ।

कुर्णजः । पुं । कुलिजनवृक्षे, गन्धमूले । रा.नि.

कुर्परः । पुं । कफोनी । कुरुहे । हे.च. ।

कुर्पासः : (कः) । पुं । स्त्रीणां क्षनाच्छादन-
वस्त्रे । कौटुम्बि । चम. ।

कुलम् । स्त्री । वदरे । देहे । कृष्णाञ्जने । चिका. ।

कु(क्)लकः । पुं, स्त्री । रसनामले । हारा ।

भोग्यवस्तुनि । चिका. । सा.कौ.ज्व.चि. । सर्पवि-
शेषे । शत्रितमर्पे । रा.नि.व.२३ । वञ्जीके । मे. ।
कुपीलो । कूँछूल । भा.पू.१३. । च.द.ज्व.चि.
शाकविधौ । “कुलकङ्कारवेत्तकम् ।” “निम्बकूल-
कयूषणु ।” मन्वकवृक्षे । यशनां गोष्ठि । र.मा. ।
स्त्री । पटोललतायाम् । पन्ठ । मे. । [व.७ ।

कुलकर्कटी । स्त्री । चीनकर्कट्याम् । रा.नि.

कुलका । स्त्री । पटोललतिकायाम् । पन्ठ ।

मेव.अम्न.पि.चि.सुधावतीगुडौ । मनःशिलायाम् ।
(कन्दर्पसारतैले ऽ) [निघ.जिह्वक.ज्व.चि. ।

कुलकान्त । पुं । अकर्करे । आकन्नकरा । वै.

कुलङ्गः । पुं । कृष्णसर्पविशेषे । वै.निघ. ।

कुलङ्गी । स्त्री । शेषश्याम् । कौण्डोशृङ्गी ।

वै.निघ. । [प.सु. ।

कुल(लि)ञ्जः । पुं । कृष्णजनवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

कुल(लि)ञ्जनः । पुं, स्त्री । An aromatic
plant. (Alpinia Galanga.) खनामस्यत
द्वये, गन्धमूलके । मङ्गलैरवौषधायाम् । कूडवि-

शेष, महाभरी वृक्ष । गुणाः—कटुतिक्तौषः दी-
पनः सुखदीपगुत् । रा.नि.व.६ । कुलञ्जनश्च ख-
रुत्तुं हल्कायुसुखमोधनः । अर्क.चि. । “कुलिञ्जन-
ङ्कुटु तिकुसुञ्जाप्रिप्रदीपनं । इत्थं खर्थश्च इत्यञ्च
सुखकण्ठविग्रहिकुत् । सुखदीपकफश्चैव कासं वा-
तकफं हरित् । इहल्लुठं गुणैरेयं न्यूनमञ्जादिति
स्मृतम् ॥” वै.निघ. ।

कुलटी । स्त्री । मनःशिलायाम् । र.मा. ।

कुलटणम् । स्त्री । दमनके । नागपना । प.सु. ।

कुल(लि)त्यः : (कः) । पुं । A sort of

pulse. (Dolichos biflorus, Syn.

Dolichos uniflorus.) शिम्बिधान्यविशेषे ।

कूर्डिकनाम् । हिं कुलत्वी । तं शीलवल् । कृष्ण-

वन्धनेदेन स द्विविधः । ताम्रमेतद्विधगुणाः—क-

पायः उष्णः रुचः वातकफघ्नः रक्तपित्तकरः श्वा-

सकासवीर्यवल्लभश्च । रा.नि.व.१६ । “उष्णो ज्ये-

न्यारतपीनसांश्च कासप्रतिश्यायविवन्धगुणान् । हि-

कां स रक्तसु बलासपित्तं निहन्ति मीदश्च कुलत्य-

कीड्यं ॥” अत्रि.१५७. । उष्णवीर्यः पाकेऽरुः सु-

क्राश्र्मरीपीनसघ्नः काशार्शःकफवातघ्नः पित्तालद-

श्च । वा. । रसतः कषायः विपाके कटुश्च । हेमा-

द्रि.शिम्बीधान्यवर्गे । कषायः कटुक उष्णवीर्यत्वात्

वातं शमयेत् । पाकेन कटुत्वं । सु.सु.४०७. ।

कुलत्यगुडः । पुं । हिक्काशासाधिकारे । कुल-

त्यस्य १०० प. दशमूलस्य समध्या १०० प. भा-

ग्याः १०० प. एकत्र प्रथग्वा वारि प्र. द्रोणमितं

(६४श.)पादश्लिष्टः क्षायः कार्यः । गुडस्य ५० प.

एकत्र पक्त्वा लोहभूते, प्रचेपः—मधु ८ प. वंश-

रोचना ६ प. पिप्पली २ प. गुडत्वक् तेजपत्रं

एला प्र. २ तो. । च.द. । “कुलत्यो दशमूलश्च

तथैव द्विजयटिका । शतं शतञ्च संगृह्य जलद्रीणे

विपाचयेत् । पादावशेषे तस्मिंश्च गुडस्थाईतुलाञ्जि-

पेत् । शीतौभूते च पङ्के च मधुनोऽष्टौ पलानि

च । षट्पलञ्च तुगाचीर्याः पिपपल्याश्च पलद्वयं ।

त्रिसुगन्धिसुगन्धं तं खादित्प्रिचलं प्रति ॥” रस.र. ।

कुलत्ययूषः । पुं । आमकुलत्यसाधितकाथे ।

प.सु. । गुणाः—वातानुलोमकः गुल्फकृष्णोष्णः अ-

नूषीघ्नश्च । वा. । “वीर्योष्णो मधुरोऽग्निप्रदीपनः ।

कषायो गुल्फकृष्णायुर्धःश्वसकासहा । वातानु-

लीमनसूनीनेदनेदविनाशनः ।" वै.निच. । कुलत्य-
युषी मधुरः कषायो भवेत् स वातस्य कफस्य ह-
न्ता । महाशरीवायुजनेदहन्ता सन्दीपनी नेदवि-
श्रीषण्य ।" अचि. ।

कुलत्यषट्पलष्टमम् । क्ली । हिकाश्यासा-
कारे । "कुलत्याद्दशमूलाश्च भाग्याः प्रस्थं पृथक् पृ-
थक् । क्वाथयित्वा जलद्रीणे पादशेषे विपाचयेत् ।
द्विचौरं सर्पिषः प्रस्थं सचारैः पञ्चकोलकैः । प-
लिक्कैर्भाज्येतिस्त्रहं..... ॥" क्वाथार्थ—कूलथ २
श. मन्थूलमिहितं २ श. भागीमूल २ श. जल
७४ श. श. १७ श. घृत ४ श. छागशुक्र ४ श.
गवाशुक्र ४ श. । क्वाथार्थ—पक्षकानि ७ यव-
कारं प्रत्येक १ पं. । रस.र. ।

कुलत्यसूपः । पुं । षट्कुलत्यसिद्धयुषे । गुणाः
— "कुलत्यसूपो वातघ्नः कटुः पाके कषायकः ।
कफाविरोधी युक्तासकरीश्यासकासनुत् । युक्ता-
शरीहरः पित्तकारकः कथितोऽग्निः ॥" वै.निच. ।

कुलत्या । स्त्री । कुलत्याञ्जने । कानि शुर्मा ।
रा.नि.व.१३ । वनकुलत्यिकायाम् । वनकूलथ ।
मं रानकुलित्या । कं काड्डुलिग । गुणाः—कटुः
तिक्ता अग्निःशूलघ्नी विबन्धापानघ्नी चक्षुष्या त्रणरो-
पणी च । रा.नि.व.५ ।

कुलत्याञ्जनम् । क्ली । A blue stone
used as a collyrium. खनामख्स्ताताञ्जनवि-
शेषे, कुलत्याकाराञ्जनप्रसारविशेषे । कृत्रिम अ-
ञ्जनविशेष । हिं कालायुर्मा, खापरिया । गुणाः
— "कुलत्यिका तु चक्षुष्या कषाया कटुका हिमा ।
विषविश्लोटीकच्छत्रिषण्दीपनिवर्द्धिणी ॥" रा.नि.
व.१३ ।

कुलत्यादिलेपः । पुं । कर्णमूलश्रीषे हिते
लेपे । कुलत्यः कटुफलं शुष्की कृष्णजीरकश्च सम-
भागं जलेन पेययित्वा ईषदुष्णी लेपः । भा.म.१भ.
अ.चि. ।

कुलत्याद्यष्टमम् । क्ली । अग्नेयधिकारे ।
"कुलत्यसिन्धुत्वविद्धस्यारं सशर्कराश्रीतलियावय-
कम् । वीजानि कुष्माण्डकगीचुराणां घृतं पचेद्वे
वरुणस्य तोषे ।" घृतं ४ अ. वरुणस्य १२॥० अ.
(मतान्दरे ८ अ.) वारि ६४ अ. पादांशः १६ अ.
कुलत्यादिक्वथः ८ प. एकत्र पाथम् । मतान्दरे—

घृत ४ अ. वरुणछांश ४ अ. जल १७ अ. श. ८ अ. ।
४ अ. । क्वाथार्थ—कूलथ, सैन्धव, विडङ्ग, चि-
नि, शिडेजिछोप, यवकार, कूशांशुवीज,
गोक्षुरवीज प्रत्येक ८ तो. । सा.कौ. ।
च.द. ।

कुलत्यान्नम् । क्ली । सत्कृतभक्ते । गुणाः—
"कुलत्यान्नम् मधुरं तुवरं रुचमुष्णकं । सपुं तमि-
करं पाके कटुकश्चाग्निदीपनम् । कफवातजनिश्या-
सनाशनं परिकीर्तितम् ॥" वै.निच. ।

कुलत्यिका । स्त्री । कुलत्याञ्जने । रा.नि.व.
१३ । रत्ना. कुलत्ये । वनकुलत्ये । वनकूर्छि ।
र.मा. । हे.च. । रत्नकुलत्ये । भा. । शीतलादे-
व्याम् । वै.निच. ।

कुलनामः । पुं । उद्रे । हे.च. ।
कुलपत्रः (कः) । पुं । दमनकवृक्षे । दना ।
रा.नि.व १० । [अ.च. ।

कुलपालकम् । क्ली । कुरुन्वे । कमला लेव् ।
कुलबधूरसः । पुं । सन्निपातज्वरे । अत्र तुल्यां-
शं एकभागतुल्यं । यद्यपि नस्यसुक्तां तथाप्यञ्जनव्य-
वहारः । र.सा.सं. । पारदश्रीषकताममनःशिला-
तुल्यकानि द्रव्याणि । इन्द्रवारुणी (श्रीशंभुश्री)
रसेन चणकाभा वटी कार्या । वै.रत्नावली ।

कुलभृत्या । स्त्री । गर्भिणीपर्युपासनायाम् ।
जटा. ।

कुलयी स्त्री । वृचविशेषे । शीतला खादुः वा-
कुली तजत् गुरुश्च । "कुलयी शीतला खादुः
वातला कफकृद्गुः ।" वै.निच. ।

कुलराहः (कः) । पुं । सेराहापरनाभिःपी-
यूषवर्णाश्चे । "कुलराहः कुलराहसु सेराहः सुररा-
हकः ।" ज.द.३अ. ।

कुलकः । पुं । तालमईने । हारा. ।

कुलवर्णा । स्त्री । रत्नमूलायां चिह्नति । नांज
तेडेड्डी । रा.नि.व.६ । [अ.मा. ।

कुलसौरभम् । क्ली । मन्वकवृक्षे । हिं मन्वका ।

कुलहृष्टः (शुद्धकः) । पुं । जलावर्णे । हारा. ।

कुल(ला, हलः) । पुं । (Coryza Terebin-
thina or Celsia Coromandelina.)

भूकदम्बे । कूक्षिमा । र.मा. । “कुलहलविषमु-
ष्टी भूखणो भूतकेशी” वा.सू.१५५. । महाभा-
वशिक्षायाम् । गूणीत्री । मद.व.१ ।

कुलहला । स्त्री । गोरक्षमुखीक्षुपे । वै.निघ. ।

कुलचया । स्त्री । कर्पूरशय्याम् । वै.निघ. ।
कपिकच्छाम् । अ.च. । [शिल्पां ।

कुला । स्त्री । मनःशिलायाम् । वै.निघ. । एक

कुलाटः । पुं । सुद्रमस्यविशेषे । अ.ना. ।

कुलायः । पुं । पचिनीडे । स्थानमात्रे । मे. ।
लौ । शरीरे ।

कुलायस्यः । पुं । पचिणि । अ.च. ।

कुलायिका । स्त्री । पचिशालायाम् । त्रिका. ।

कुलालः । पुं । वनकुक्कुटपचिणि । कुकुभपचि-
णि । हारा. । मे. । कुम्भीरे । वै.निघ. ।

कुलालिका (ली) । स्त्री । नीलोपलविशेषे ।
अन्ननाम्ने, कुलत्यान्नप्रस्तारविशेषे । मे. । रा.
नि.व.१२ । वनकुलालिकायाम् । रा.नि.व.५ ।

कुलासकः । पुं । दुरालभायाम् । प.सु. ।

कुलाहः (कः) । पुं । ईषत्पीतवर्षकृष्णजानु-
घोटके । हे.च. । “ईषत्पीतः कुलाहस्तु यो भवेत्
कृष्णजानुकः” ज.द.३५. । रक्तकीकान्त्राचे । लाल
कूनैथाडा । गुणाः—आमवातघ्नः रक्तरीगघ्नश्च ।
राज. । ककलासि । अ.र. ।

कुलाचिका (हुता) । स्त्री । श्यां । कूडि।

कुलिः (ली) । स्त्री । चविकायां । छे. । रवा. ।
कण्टकायाम् । कण्टिकात्री । मे. । पुं । आसना-
रभेदे । रक्तकांक्षन । मद.व.१ । हस्ति । शत ।
त्रिका. । चटकपचिणि । वै.निघ. ।

कुलिकः । पुं । कण्टकपालीवृक्षे । केलक-
डा, कौटा खड्कौडेनी । भैष. । अश्वकर्णशाले ।
मतांशान् । रवा. । [गाह, डूण । प.सु. ।

कुलिकच्छः । पुं । नन्दीवृक्षे । गंगा अश्वथ

कुलिका । स्त्री । भैषज्याम् । वै.निघ. ।

कुलिङ्गः (कः) । पुं । चटकपचिणि । रवा. ।
च.चि.२५. ४५५थीगे । गृहकुलिङ्गमांसं रक्तपित्तहरं
शतिशीतलघुम् । सा.नि.व.१६ । सविषभूषिकविशे-
षे । तद्दृष्टे हजः शीको राज्ञश्च दंशमखले भव-

न्ति । सु.कल्प.६५. । Fork-tailed shrike
फिङ्गकपचिणि । किङ्गा पांथी । हिं गरजेया ।
तन्मांसगुणाः—कुलिङ्गो मधुरः क्षिण्णः कफघ्नक-
विषहंनः । सु.सू.४६५. । मधुरं क्षिण्णं कफपित्त-
करश्च । राज. ।

कुलिङ्गा (ङ्गी) । स्त्री । कुलिङ्गपचिस्त्रियाम् ।
कर्कटशङ्गीवृक्षे । कौकडांशुश्री गाह् । प.सु. ।
च.सू.४५५. ।

कुलिङ्गाक्षी । स्त्री । पेटिकावृक्षे । पेटोत्रि
गाह् । श्वेतोच्चटायाम् । श्वेत उरुडा । रवा. ।

कुलित्या । स्त्री । रक्तकुलत्ये । वै.निघ. ।

कुलित्यिका । स्त्री । धनकुलत्ये । विवतायां ।
मर्गरिकादेश्याम् । वै.निघ. ।

कुलिरः । पुं । कर्कटे । कौकडा । त्रिका. ।

कुलिशः । पुं । लताशाले । र.मा. । खण्डक-
र्णवृक्षे । “हस्तिकर्णपलाशस्य कुलिशस्य तथैव च ।”
रसेन्द्र.चि.८३. । अस्थिसंहारवृक्षे । प.सु. । भैष-
अश्वपि.चि. । र.मा.लौहमारण्ये । हीरकप्रभमस्य-
विशेषे । त्रिका. । मे. । लौ । वज्रे । हीरे । रा.
नि.व.१२ । [मतांशान् । रा.नि.व.६ ।

कुलिशतरुः । पुं । अश्वकर्णशाललतायाम् ।

कुलिशद्रुमः । पुं । सुहीवृक्षे । मनसा वृक्ष ।
हिं सूहर । वै.निघ. ।

कुलिशमस्यः । पुं । कुडिशमस्ये । राज. ।

कुलीनः । पुं । कुनखनामसुद्ररोमे । See कु-
नखः । श्वेतघोटके । हे.च. । [प.सु. ।

कुलीनकः । पुं । वनसुङ्गे । गुंणी । कर्कटे ।

कुलीनसम् । स्त्री । जले । हे.च. ।

कुलीयकम् । स्त्री । नेत्रसन्धी । वै.निघ. ।

कुलीरः (कः) । पुं । कर्कटशय्याम् । वै.निघ. ।
कर्कटे । सुद्रकर्कटे । कौकडा । रवा. । रस.र.
बाल.चि. । कुलीरमांसगुणाः—“कुलीरकस्य मांसकु-
शीतं धातुविवर्द्धकं । उष्णं रक्तप्रवाहश्च स्त्रीणां श-
मयति क्षणात् ॥” वै.निघ. । सुष्टविक्षुत्रं भद्रसन्धान-
नक्तान् वातपित्तघ्नम् । “कुलीरोत्पिबली उष्णः प-
खुनयतिनाशनः । शोपातिसारपक्षीस्यविरास्यै-
स्त्रियां हितः ॥” च.चि. ।

कुलीरविषाणिका (णी) । स्त्री । कर्कट-
श्याम् । कोंकड़ाशुक्रौ । भा.पू.१भ. ।

कुलीरशृङ्गी } स्त्री । कर्कटश्याम् । प.सु ।
कुलीरा } भा.कर्णक.ज्व.चि. । च.सू.४अ. ।

कुलीरात् । पुं । कर्कटशिशौ । कोंकड़ा
वाह्य । त्रिका. ।

कुलुकाम् । स्त्री । जिह्वामले । हे.च. ।

कुलुकगुञ्जा । स्त्री । उल्काश्री । हारा. ।

कुलूलम् । स्त्री । तुषानले । मी. ।

कुलेचरः । पुं । हृत्कभेदे । वै.निघ. ।

कुलीकटः । पुं । कुलीनघोटके । श.च. ।

कुलीत्यिका । स्त्री । कुलत्ये । वै.निघ. ।

कुल्फः । पुं । गुल्फे । षुटल्ल । रीमे । उषा. ।

कुल्पाषः । पुं, स्त्री । काञ्जिके । रा.नि.व.२३ ।

कुलत्ये । गन्धशाली । प.सु. । यावके । याडे ।

मे. । अर्द्धलिङ्गधान्यगीधूमादौ । घृहुनी । “अर्द्ध-

खिद्रास्तु गीधूमा अन्येऽपि चणकादयः । कुल्पाष

इति कथ्यन्ते । कुल्पाषा गुरवो रुचा वातला भि-

न्नवर्धसः ।” भा. कौटदृष्टमाषे । शुकधान्ये, यवा-

दौ । वै.निघ. । वंशे । रा.नि.व.२३ । जटामा-

स्यां । वनकुलत्ये । र.मा. । काश्रीरे तुलसीभेदे ।

स्त्री । धान्यविशेषे । वाटरो धान । राजमाषे ।

वर्षणे । यवीदने । सु.चि.६अ. । यवपिष्टमाषे ।

सु.चि.१०अ. ।

कुल्पाषाभिभवम् } स्त्री । काञ्जिके । “कुल्पा-
कुल्पाषाभिषुतम् } वैर्यवादिभिरर्द्धखिन्नैरभि-
षूययते अ ।” अ.टी.खा. ।

कुल्पासम् । स्त्री, पुं । कुल्पाषे । विन्. ।

कुल्यम् । स्त्री । अस्थि । हाड़ । द्रोणाष्टकपरि-
माषे । आनिषे । कीकसे । पौञ्जरा । मी. ।

कुल्या । स्त्री । द्रोणाष्टकमाने । जीवल्याम् । मी. ।
खूबवात्तक्याम् । वड़ (व७७) । र.मा. ।

कुल्यकम् । स्त्री । जिह्वामले । वै.निघ. ।

कुवम् । स्त्री । वारिजपुष्पमाने । पत्रे । हे.च. ।

कुवकालुका । स्त्री । घोलीशाके । रा.नि.व.७ ।

कुवङ्गम् । स्त्री । शीषके । नीटम । रा.नि.व.११ ।

कुवञ्चकम् । स्त्री । वैमानमन्थी । रा.नि.व.१२ ।

कुवरः । पुं । तुवररसे । खानराम । अ.टी. । च.
सू.४अ. ।

कुवलः । पुं । (*Zizyphus Jujuba*) वद-
रीहचे । कूल गाह्य । र.मा. । स्त्री । पत्रे । उल्यले ।
मै. । वदरफले । कूल । मद.व.६ । वडवदरे । च.
सू.४अ. । सुक्ताफले । प.सु ।

कुवलकी । स्त्री । शलकीहचे । वै.निघ. ।

कुवलकुणः । पुं । कीलिफलकाले ।

कुवलयम् । स्त्री । उल्यले । नीलुल्यले । नील
कुन्दि । हिं कौञ्जी । रा.नि.व.१० । श.र. । “ई-
धन्नीलधवल कुवलयम् ।” ड. । श्वेतपत्रे । नील-
पत्रे । वै.निघ. । श्वेतकुमुदे । भा.पू.१भ. ।

कुवलयिनी । स्त्री । उल्यलिन्याम् । कुन्दि
वा कुमुदेर खण्ड । रा.नि.व.१० ।

कुवला । स्त्री । सुक्ताविशेषे ।

कुवली । स्त्री । कीलिहचे । कूल गाह्य । हे.च. ।

कुविडम् । स्त्री । विडलवधे । रा.नि.व.२३ ।

कुवृत्तिवत् । पुं । पूतिकायाम्, करकभेदे ।
कोंटा करज । श.च. । [अम. ।

कुवेणी । स्त्री । मन्त्राधानिकायाम् । थानूरे ।

कुवेलम् । स्त्री । कुवलये । पत्रे । हे.च. ।

कुवेद्यः । पुं । कुक्षितवेद्ये ।

कुयः । पुं, स्त्री । जले । मी. । Sacrificial
grass. (*Poa cynosuroides*.) खनामस्या-
तद्वधे । कुभं । हिं दम् । कुचदसुं, उद्गाकुश्रि ।
कुश्री चिचिधः क्रस्वदीर्घमेदैन । तयोर्दीर्घपञ्चकुश्र-
एव सितदर्भ उच्यते । स एवाधिकगुणः । क्रस्वी-
ऽपि प्रायेण सितदर्भतुल्यगुणः । “दर्भो ही च गुणे
तुल्यौ तथापि च सितोऽधिकः ।” यदि श्वेतकुश्र-
भावे त्वपरं योजयेद्द्विषक् ॥” रा.नि.व.८ । “दर्भ-
स्यं चिदीषन्नं मधुरं तुवरं हिमं । सूचकं प्रायमरी-
दन्वावसिदकप्रदराखजित् ॥” भा पू.१भ. । “कुश्री
क्रस्वदर्भ इति ।” सु.सू.१८अ. । ड. । दक्षपडसू-
ले कुमासने च । च.द.प्रदीप.पि. ।

कुशहयम् । स्त्री । खलुमूलदमं हये । वा.सू. १५
च. वीरतरादि । “उखादनीमलकुशहयगुण्डगुन्द्राः”

कुशनामा । पुं । उड् । हे. च. ।

कुशपः । पुं । पानपात्रविशेषे । उषा. ।

कुशपत्र(क)म् । स्त्री । तदाकारपत्रालविशेषे । तत्र विद्यावशे प्रयोज्यम् । “कुशाटीवदने सा-
व्ये द्वाङ्गुलं स्यात्तथैः फलमिति ।” सु.सू. ८३५. ।

कुशपुष्पम् । स्त्री । मन्त्रिपथे । गौडिशाल । प.सु. ।

कुशमुत्तौली । स्त्री । कुशमथ्यां मुटिकायाम् ।
कुशानां रचनाविशेषी मुषौलीयुच्यते । वा.कल्प.
१५. चरण. ।

कुशमूढः । पुं । कुशनिर्मितपटके । सु.सू. ४३५. ।

कुशमूलम् । स्त्री । दर्भमूले । गुणाः — हिमं
रुचं मधुरं पित्तघ्नं रक्तञ्चरट्टणायासकामलाहृद्य ।
रा.नि.व. ८ । [कुम्भितशरीरे ।

कुशरीरः । पुं । महाशालहृत्वे । वै.निघ. । चि ।

कुशलः । चि । निपुणे । पुं । कुकुरे । हे.च. ।
महाजलवेतसे । मत्स्यभेदे । वै.निघ. । स्त्री । प-
र्यांती । चम. ।

कुशली । स्त्री । अमृतकठवे । सुद्रास्त्रिकायां,
चाङ्गेर्याम् । आभ्रकण । भा.पू. १५. शाकव. । कु-
माथ्यां । घृष्टकुमात्री । वै.निघ. ।

कुशस्तम् । स्त्री । कुम्भिताले । थाराप अञ्ज ।
यथा — “अज्ञानलीभाङ्गितवाक्ययोगभयप्रसोहेरप-
रैश्च भावैः । यदा प्रयुञ्जीत भिषक् कुशस्तं तदा स
श्रेयान् कुरुते विकारान् ॥” सु. ।

कुशा । स्त्री । रज्याम् । मे. । मधुकर्कश्याम् ।
श.च. । बल्गायां । नागाम् । हे.च. ।

कुशादिशालिपर्णः । स्त्री । दणपत्रकमूले
विदारितम्बादिगणे च । सि.यो.दाह.चि. ।

कुशाद्यष्टतम् । स्त्री । अमर्यधिकारे । कुशा-
दिकाष्यद्रव्याणां समष्टिः ११०० श. वारि ६४ श.
धादशष्टिः कायः १६ श. शिलाजलादीनां कल्कः
१ श. इतप्रसं ४ श. पचेत् । काष्यद्रव्यं यथा —
कुशमूलं काशमूलं शरमूलं इत्यटमूलं (हेकडु-
मूलं) इष्टमूलं पाषाणभेदः उलुमूलं भूमिडुषाणः
धाराहीकन्दः ब्राह्मकान्ना वा शालिषाण्यमूलं गो-

चुरं श्लोवाकः पाटला पाठा (आकुनामि) शालि-
शशाकं पीतभिष्यी श्वेतपुनर्भवे शिरीषमिवेति ।
कल्कद्रव्यं यथा — शिलाजतु यष्टिमधु इन्दीवरवीजं
(हृष्णावीज) चपुषवीजं (मशावीज) कर्कटीवीजं
(कौकूडवीज) । सर्वैरेव काषकल्क इत्यन्ये । च.
द. चम्परी.चि. ।

कुशाद्यतैलं (घृतञ्च) । स्त्री । दाह्यधिकारे ।
तिलतैलं घृतं वा ४ श. । काषार्थं कुशकाशशरैश्च-
श्रीरशालपर्णानां मिलितपलशतं वारि ६४ श.
श्लष्टकायः १६ श. जीवकादीनां मिलितपलाष्ट-
कमितं कल्कं दत्त्वा एकत्र पचेत् । च.द.दाह.चि. ।
“कुशादिशालपर्ण्यादिजीरकाद्येन संश्लिप्तं । तैलं
घृतं वा दाहघ्नं वातपित्तविनाशनम् ॥” काषार्थं
कुशादिपञ्चदशं खलपञ्चमूलञ्च मिलित्वा ३२ प.,
कल्कार्थं जीवकायष्टवर्गः १ श. । रस.र. ।

कुशात्मलिः (ली) । पुं, स्त्री । (Ander-
sonia Rohitaka.) रक्तरीहीतके । रीहीतक-
हृत्वे । रोहिता वृक्ष । रा.नि.व. ८ ।

कुशावल्लेहः । पुं । प्रसेहाधिकारे शीघ्रवि-
शेषः । पाठः — “वीरणश्च कुशः काशः कञ्चुचः
खागङ्गुलया । एषां दशपलान् भागान् जलद्रीषे
विपाचयेत् । मधुकं कर्कटीवीजं कर्काचं चापुषण-
या । गुभामलकपत्राणि एलात्तङ्गाकेशरं । ब-
यासृतप्रियङ्गुनां प्रत्येकमलसम्भितम् ॥” सा.कौ. ।
द्रव्याणि — वीरणमूलं (देवनात्र मूलं) कुशमूलं
काशमूलं कञ्चुचमूलं खग्गङ्गुलञ्च, एषां प्र. १०
प. वारि ६४ श. श. ८ श. । तेन खल्लं २ श.
संमिश्र पचेत्, लेहभूते प्रचेपी दीयः । तद्रव्य-
रिभाषञ्च प्र. २ ती. । प्रचेपद्रव्याणि — यष्टीमधुकं
कर्कटीवीजं (कौकूडवीज) कुशाखवीजं चपुषवी-
जं (मशावीज) वंशलोचना आमलकपत्रं एला
लक् (नात्रिनी) नागकेशरपुष्पं बरगलक् गुडुची
प्रियङ्गुश्च । च.द. ।

कुशाक्षः । पुं । वानरे । श.ना. ।

कुशिशपा । स्त्री । क्षपिलवर्षाभिश्चपायाम् ।
क्षपिलवर्षं शिञ्जो गीह । रा.नि.व. ८ ।

कुशिकः । पुं । सर्वहृत्वे । शान गीह । मे. ।
विभीतकहृत्वे । हे.च. । अचकर्कशे । शता शान् ।
रा.नि.व. ८ । तैलशेषे । विश. । फासे । शान् ।

भद्रातकवृत्ते । वदरे । वै. निघ. । वि । वक्रहटी ।
टेरा । श. मा. ।

कुशिमितः । मि । अलमिश्रिते । उषा. ।

कुशिम्विः (स्त्री) । पुं, स्त्री । शिम्वीविशेषे ।
गुणाः—“त्रेया विपाके मधुरा रसे च बलपदाः
पित्तनिवर्धनाश्च ।” वैद्यकं ।

कुशी । स्त्री । फाले । लौहविकारे । मे. ।

कुशीदम् । स्त्री । फाले । रक्तचन्दने । सुष्ठमा-
लातकम् ।

कुशीपुः । पुं । अन्ने । वै. निघ. ।

कुशीलः । पुं । तुषामी । जटा. । अन्नकोष्ठे, धा-
न्यकोष्ठे । इला. ।

कुशेशयः । पुं, स्त्री । पत्रे । प. सु. । कर्णिका-
रवृत्ते । कटकूलैरत्र गच्छ । श. च. । सारसर्पाच-
वि । अम. ।

कुषकः । पुं । विभीतकवृत्ते । वै. निघ. । [मि. ।

कुषाकुः । पुं । वानरे । अयो. । विश्व. । अकं ।

कुष्ठः । पुं, स्त्री । (*Sausurea auriculata*,
Syn. *Aplotaxis auriculata*.) स्वनाम-
ख्यातमध्यमगन्धमेवजविशेषे । कूड । हिं कूड । तं
धंगलिकोपु, चंगलकोपु । प. सु. गुणाः—“कुष्ठ-
मुष्णं कटु स्वादु शुक्रलं तिक्तकं लघु । हृत्ति वा-
तासवीर्यपकासकुष्ठमरुत्कफान् ॥” भा. पू. १ भ. ।
विषकण्डूखर्जद्वृद्धकान्तिकरश्च । रा. नि. व. १२ ।
वा. पू. १५ च. । कुष्ठरोमे । पुष्करमूले । कूडविशेष-
य । विषमेदे । इ. च. । कुष्ठिजनवृत्ते ।

कुष्ठकण्टकः । पुं । खदिरवृत्ते । वै. निघ. ।

कुष्ठकालानलरसः । पुं । कुष्ठे हितः । पा-
ठः—“गन्धं रसं टङ्गणतामलौहं भस्मीकृतं माग-
धिकारमेतं । पञ्चाङ्गान्मन्त्रेण फलत्रयेण विभावितं
राजतरोलधैव । नियोजयैत्तन्नकुष्ठमग्नानं कुष्ठेषु
सर्वेष्वपि रोगसहै ॥” र. वि. ८ च. ।

कुष्ठकुठाररसः । पुं । कुष्ठाधिकारे । सूतम-
न्त्र १ भ. गन्धक. १ भ. संतायः प्रधृति-शिलाजल-
कानां प्रसक्तं १६ भ. करञ्जबीजचूर्णं ६४ भ. अ-
धस्य च ६४ भ. । चूर्णानुरूपघृतमधुभ्यां विधीय-
तेत् । “अक्षतसमी गन्धी संतायसावगुग्गुलु-
ः प्रिफला च महात्मिन्विचकच शिलाजतु । इत्येत-

वृषितकुष्ठांशुलीकं शाचधीकम् । चतुःषष्टिं कर-
ञ्जस्य बीजचूर्णं प्रकल्पयेत् । चतुःषष्टिं सतस्रांश्च
मध्याज्याभ्यां विलीङ्गयेत् ॥” रस. र. । र. सा. सं. ।

कुष्ठकीटः । पुं । भूत्याहृत्पक्षिपे । वृश्चिथत्ना ।
रा. नि. व. ४ । [भा. पू. १ भ. ।

कुष्ठगन्धा (स्त्रिणी) । स्त्री । अन्नगन्धायाम् ।

कुष्ठगन्धि । स्त्री । (*Beronia Elephan-
tum*.) एलबालुके । अम. ।

कुष्ठघ्नः । पुं । पटोललतायाम् । रा. नि. व. ३ ।
हितानलग्नम् । खदिरवृत्ते । वै. निघ. ।

कुष्ठघ्नी । स्त्री । काकीदुम्बरिकायाम् । रा. नि. व.
११ । काकमात्र्याम् । वाजुत्र्याम् । मोमराज ।
हितानलग्न्याम् । वै. निघ. ।

कुष्ठतोदनः । पुं । रक्तखदिरवृत्ते । रा. नि. व. ८ ।

कुष्ठदलनरसः । पुं । कुष्ठाधिकारे रसः । पा-
ठः—“गन्धं रसं वाकुचिकोत्पलीजं पलाशबीजञ्च
कशानुशुण्ठी । शलाघ्नि मध्याज्ययुतानि कला
सैवेत कुष्ठी च हितान्ननु ॥” गन्धक, त्रस,
मोगराज्जी, पलाशबीज, तिजक, उष्ठी अण्डो-
के चूना मगडाग । रस. र. ।

कुष्ठदीपापहा । स्त्री । वाकुच्यां । रा. नि. व. ४ ।

कुष्ठनाशनः । पुं । कुष्ठहरवृत्तेषु । गीरसर्ष-
पे । रा. नि. व. १६ । चीरीश्वरवे, चीरकचुकीति
स्त्रीके । रवा. । वाराहीनाममहाकन्दे । रा. नि.
व. ७ । रक्तखदिरवृत्ते । आरग्वधवृत्ते । वै. निघ. ।

कुष्ठनाशिनी । स्त्री । वाकुच्यां । मोमराज ।
प. सु. । काकमात्र्याम् । रा. नि. व. ४ ।

कुष्ठनोदनः । पुं । रक्तखदिरवृत्ते । वै. निघ. ।

कुष्ठरोगः । पुं । Leprosy. (*Elephantia-
sis*.) महाव्याधिनामरोगविशेषे । ग्रहांवाग्नि, कु-
ठवाग्नि । लक्षणादिकं यथा—मिथ्याहारविहारो-
चारस्य विशेषाद्गुक्विकृद्वासास्याजीर्णाहितान्निः
श्लेष्मपीतस्य वान्तस्य वा व्यायामस्यास्यधर्मसेविनी
सायाननूपीदकमांसानि वा पथसाभीक्ष्णमन्नतो ही
वा मज्जल्यसूयाभितप्तः सद्यवा हर्षिं वा प्रतिहन्ति
वस्य पित्तश्लेष्माशी प्रकुपितौ परिच्छिन्नानिः प्रह-
ञ्जित्यंगगाः शिराः सम्प्रतिपद्य ससृज्य वार्षं
मार्गं प्रति संमत्ताविचिंपति, - यत्र - यत्र च दीपी.

विविमी निःसरति, तत्र तत्र मच्छन्निानि प्रादुर्भवन्ति, एवमुत्पन्नम्लचि दीपस्तत्र च परिद्वष्टिं प्राप्या-
मतिक्रियमाप्नोऽभ्यन्तरं प्रतिपद्यते भ्रातृन्दुषयन् । तस्य पूर्व्वरूपाणि त्वक्पाक्यादीनि । स महाचूर्द्र-
भेदेन विविधः, तत्र सप्त महाकुष्ठान्येकादश चूद्रा-
णीति अष्टादश । अरुणौदुम्बरर्थजिह्वकपालकाक-
चकपुष्परीकदद्रुकुष्ठानीति महाकुष्ठानि । स्थूला-
रक्तामहाकुष्ठैककुष्ठचर्मदलविसर्पसिंभपामाविचर्च्चिं
काकिटिमपरिसर्परसकाशेति चूद्राणि । सु.नि.५
अ. । “पुराणधान्यानि च जाङ्गलानि मांसानि सु-
द्वाश्च पटीलयुक्ताः । यथादयश्चात्र हिताः पुराणाः
घृतानि शाकानि च तिक्तकानि ॥” इति पथ्यम् ।
“अलोमिकां यन्त्रिमतीं तथा वै व्रणसंयुतां । त्व-
चकुष्ठमहारोगः करीत्यश्वस्य दारुणाम् ॥ गवां सू-
चपुरीषाभ्यां स्वेदक्षुं व्रणिनो हितः । कुष्ठरोगेषु
सर्वेषु समीपे वैषधेच्छिराम् ॥” इति अश्वस्य कु-
ष्ठम् । ज.द.४८अ. ।

कुष्ठवैरी (इन्) । पुं । वृचविशेषे, चालसुग्रा
इति भाषा । गुणाः—“कुष्ठवैरी शैलरीही महा-
गदमहौबहः । वैवस्वतद्रुमः स स्याद्वलकृच्च रसा-
यनः । पामाविचर्च्चिकाकच्छुसिभ्रदद्रुविपादिकाः ।
हन्त्यामवातं वातामं कुष्ठानि च विशेषतः ॥” अत्रि.।

कुष्ठशैलेन्द्रवज्ररसः । पुं । कुष्ठाधिकारि रसः ।
पाठः—“तालकं मरिचकुष्ठं काचटङ्गनिशवचाः ।
निर्गुच्छी निम्बकरलावीजं वा दलमेव वा । प्रत्येकं
दोलकं चूर्णं चूर्णतुल्यन्तु गुग्गुलुः । वाक्च्युः प-
लिकं याह्यं पलं सूतञ्च गन्धकं । लौहस्य द्विपल-
ञ्चान्न त्रिफलाजलशोधितं । यषाषा वाटिका का-
र्यां गीमूत्रेण निषेविता । कुष्ठशैलेन्द्रवज्राख्यौ
शौहीड्यमद्यतीपमः ॥” रस.र. । हरितालं मरि-
चं कुष्ठं (कूड़) काचलवणं टङ्गणं (सोशांणी)
हरिद्रा वचा निर्गुच्छी । निम्बकारवेण्ययोः वीजं
पचं वा, एषां प्र. १ तो. सर्व्वचूर्णसमं गुग्गुलुचूर्णं
सोमराजीचूर्णं ८ तो. पारदगन्धकयोः चूर्णं मि-
श्रितं १६ तो. त्रिफलापुडलीहं १६ तो. एकत्र
गीमूत्रेण वटी ६ मा. कार्या । [रा.नि.व.८ ।

कुष्ठसूदनः । पुं । आरम्भे । दड़ सोभाद्र ।

कुष्ठहन्ता । पुं । वृत्तिकन्दानमहाकन्द्याके ।
-शा.नि.५.७ ।

कुष्ठहन्ती । स्त्री । वाक्च्युम् । सोमराज ।
हाकुच् । रा.नि.व.४ ।

कुष्ठहरतालिखरः । पुं । कुष्ठाधिकारि । र-
सोऽयं तामकीटेरे कृत्वा पुटपाकविधिना प्रहरण-
ट्कं पचनीयम् । यद्दहरितालं १२ भ. गन्धकं
१६ भ पारदः ७ भ. कृष्णामभक्ष ७ भ. एकत्र
अङ्गीटकाधेन सेहृच्छीरेण अर्कचौरिण करवीर-
काधेन उदुम्बरकाधेन च मर्दनीयः । अथ तामपात्रे
कृत्वा ६ प्रहरं पाच्यः । र.सा.सं. ।

कुष्ठहा । पुं । पटीलवृत्ते । भा.पू.१भ.शाकव. ।

कुष्ठहृत् । पुं । खदिरवृत्ते । थण्डेन गीह ।
त्रिका. ।

कुष्ठाद्यतैलम् । स्त्री । जरुक्तभे । कटुतैलं
४ श. कल्कभूतकुष्ठादीनां प्रत्येकं ८ तो. वारि
१६ श. तैलपाकविधिना पाच्यम् । त्रीवेष्टः धूपः ।
अजगन्धा कीफान्दी । अन्यत् कर्षारीने—“कुष्ठ-
हृद्बुवादाकृशताह्वाविश्रमेषजैः । पूतिकर्षांपर्चं
तैलं वनसूत्रेण साधितम् ॥” शताह्वा शतमूली ।
तिलतैलं १ श. कृष्ठं (कूड़) हृद्बु वचा देवदारुः
शतमूली गुच्छी मिलितं १६ तो. ह्यागमूर्चं ४ श. ।
च.द. ।

कुष्ठाद्युहर्त्तनम् । स्त्री । कुष्ठरोगे उहर्षणे ।
“कुष्ठं हरिद्रे सुरसं पटीलं निम्बाशगन्धे सुरदाक-
शिशू । ससर्षपं तुम्बुधान्यवल्गं च्छाद्य चूर्णानि
समानि कुर्यात् । तैलकपिष्टैः प्रथमं शरीरं तैला-
क्तमुहर्त्तयितुं यतेत ॥” सुरसं तुलसी, वल्गं केवर्त्त-
सुक्तं, च्छाद्य चौरपुष्पी (चोत्रथडूक) च.द.।

कुष्ठान्तकरसः । पुं । कुष्ठाधिकारि रसः ।
पाठः—“यद्दसतं द्विधा गन्धं निर्गुच्छीवागुचीरसैः ।
दिनेकं मर्दयेत्पार्थं यामं लवणयन्त्रके । उहृत्य
चूर्णयेत्तुल्यैस्त्रिफलावाक्चुचीफलैः । तुल्यांशं भङ्ग-
चूर्णञ्च सर्व्वमेकत्र पाचयेत् । पलाशखदिरकाधैः
गीमूत्रैर्लोहभाजने । दिनेकान्ते वटीदुर्घ्वाग्निशौकं
भचयेत्सदा । कुष्ठं विस्कीटकं हृन्ति नाम्ना कुष्ठा-
नकी रसः । मर्दनं भानुतैलेन चातपे कारयेत्स-
दा ॥” रस.र. ।

कुष्ठारिः । पुं । (Acacia Farnesiana.)
मिड्खदिर । रा.नि.३.८ । पुटीले. रा.नि.३.९]

मन्वके । रा.नि.व.११। (Acacia Catechae.)
खदिरि । आदित्यपत्रपत्रे । रा.नि.व.७ । भमरारि-
पुत्रवृक्षे मालवदेशे प्रसिद्धे । रा.नि.व.१० ।

कुष्ठारिरसः । पुं । कुशाधिकारे । अत्र बला-
चयं श्वेतबलापीतबलानामबला शान्नाः । ब्रह्मदण्डो
(भागो) । काकडुमुर, बाभ्रुनशाठोमूल, श्वेत
वेलेगडा, पीत वेलेगडा, गोरक्षकाकुल प्र-
तोके चूर्ण समभाग । मधुर सहित चाटिग्रा
थाहेवे । र.सा.सं. ।

कुष्ठिकम् । स्त्री । अत्रस्य किशाधी मध्यभागे ।
“किशं तत्रैव मध्यस्थमधीभागे च कुष्ठिकम् ।”
ज.द.२७. ।

कुष्ठी । चि । कुष्ठरोगयुक्ते ।

ः । पुं । सरीसृपज्वरे । गज.वे. ।

कुषुलम् । स्त्री । छिन्दे । उषा. ।

कुशाण्डः (कः) । पुं । A kind of Pump-
kin gourd. (Benincasa cerifera.) ख
नामख्यातफलशक्रे । कुम्भडा गीह । हिं कुम्भडा ।
तं गुम्भडि । उत्. कखडा, पानीकखडा । कुशा-
ण्डं बल्लौफलयेष्ठं, तत्फलं त्रिविधं बालमध्याक्षममि-
ति । गुणाः—“वातघ्नं रीचकं बालं, मध्यमं स्या-
न्निदोषघ्नम् । शीतं वातकफं हन्ति रक्तपित्तनिव-
र्हणम् ॥” अत्रि.१६७. । हृद्यं हृद्यं गुरुत्वात् श्ले-
ष्मलं पित्तघ्नवातघ्नम् । बालं तत्पित्तघ्नं शीतलं, म-
ध्यमं कफकरं । हृद्यं नातिहिमं स्वादु सचारं दी-
पनं लघु वक्षिशोधकं चेतोरीगह्नम् ॥ भा.पू.१भ.
शाकव. । तन्मध्यफलं कफकरं गुरुपाकि च । त-
त्पुष्पफलं—लघु उष्णं चारुरसं अग्निदीपनं वक्षि-
शोधनं हृद्यं चित्तविकारिणाञ्च पथ्यम् । तस्य ख-
ताशकौ—मधुरी सचारी गुरु रुची रुचिकरी
वातकफाग्नीशर्कराहरी च । तन्मज्ज—शुक्लं
पित्तघ्नं वक्षिशोधनञ्च । राज.२प. । सूत्राघातहरं
प्रसिद्धमूलकशाग्नीशर्करं विष्णुचन्द्रपनं शुक्रवृद्धिकरं
दन्त्याहरं जीर्णार्द्रपुष्टिकरं खादु अरीचककरं बल्यं
पित्तघ्नञ्च । रा.नि.व.७ । “कुशाण्डकस्य खरवी
गुह्येन सद्व्ययोजितः । कुष्ठको द्रवसम्प्रातं मर्दं पा-
नाद्यपोहति ॥ शार्ङ्ग.म.१भ. ।

कुशाण्डकट्टतम् । स्त्री । अमरप्रधिकारे ।

घृतं ४ ब्र. यष्टिमधुकल्कः १ ब्र. कुशाखरसः ७२
ब्र. । च द.अपञ्जा.चि. । [निघ.शास.चि. ।

कुशाण्डकशिफा । स्त्री । कुशाखमूले । वै.

कुशाण्डखण्डम् । स्त्री । रक्तपित्ताधिकारे घ-
तम् । “कुशाखकं पलशतं सुखिन्नं निष्कलीकृतं ।
पचेत्तमे घृतप्रस्थे अनेलात्मनये हृदे । यदा मधुनि-
भः पाकः तदा खण्डशतं न्यसित् । पिप्पलीशङ्क-
वेराभ्यां द्वे पले जीरकस्य च । त्वमेलापत्रमरिच-
धान्यकानां पलाशकं । न्यसीशूर्णीकृतं तत्र द्रव्यां
सहस्रयेत्युनः । तत्पकं स्यापयेद्वाखे दत्त्वा चीद्रं घ-
ताशकं । तद्यथाशिवलं खादेत् रक्तपित्ती चतस-
यी ॥” त्वग्नीजान्नेर्विरहितं निष्कलीकृतमुच्यते ।
निष्कलीकृतकुशाण्डं १०० प. घृतं ४ ब्र. कुशाख-
जलं १६ ब्र. शर्करा १०० प. पाकसिद्धी पिप्प-
लीचूर्णं १ प. शुष्कीचूर्णं १ प. जीरकगुडत्वक्तेज-
पत्रेलापरिचधन्यकचूर्णं प्र. ४ ती. मधु १ ब्र. ।
सा.कौ. । वा.चि.३७. ।

कुशाण्डगुडकल्याणकम् । स्त्री । यहण्ड-
धिकारे । रुदानां वस्त्ररातीतानाम् । निष्कलत्वा
उक्तावीजवल्कलरहितानाम् । कुशाण्डं स्त्रीकजलेन
पिष्टा निष्पीडनेन नीरसहत्वा रौद्रे शोषयेत् । एवं
कुशाण्डं १०० प. घृतं ३२ प. तिलतैलं ८ प.
एकत्र भञ्जयेत् । गुडः (पुरातनः) २५ प. आम-
लकीरसः १०० प. उक्तारसेन शर्करा गीलयित्वा
भञ्जितकुशाण्डेन सह तावत्पथित् यावत्पाको द-
र्वीर्लिप्ते न भवति । पाकशेषे पिप्पल्यादिचूर्ण-
प्रक्षेपो देयः । यथा—यमानो जीरकम् । पिप्प-
ली पिप्पलीमूलं चित्रकंमूलं गजपिप्पली धान्य-
कं विडङ्गं मरिचं त्रिफला वनयमानो इन्द्रयवः
सेम्बवं एषां प्रति चूर्णं ८ ती. चिठ्ठमूलचूर्णं ८ प. ।
च.द.यहणी.चि. ।

कुशाण्डग्रहः । पुं । भूतग्रहविशेषे । लक्षणं
—“बहुप्रलापकशाखं प्रविशन्मिथयायिनं । गू-
प्रलम्बवर्षणं कुशाण्डाधिष्ठितं वदेत् ॥” वा.उ.४७. ।

कुशाण्डतैलम् । स्त्री । कुशाखवीजतैले ।
कुम्भडावीठिर तेन । गुणाः—वातपित्तघ्नं श्ले-
ष्मलं गुरु शीतलञ्च । वा.तैलव. ।

कुशाण्डनाडिका (डी) । स्त्री । कुशाखक-
नाले । कुम्भडान् उंठि । गुणाः—“कुशाखक-

हिका गुर्वी शर्कराशरिनाशिनौ । राज.२प. ।

कुष्माण्डवटकः । पुं । कुष्माण्डकृतवटके । कुम्भडावडि । यथा — “कुष्माण्डं कर्णधिलास्य जलं निष्कारं यवतः । कुसुम्बुर्निशामासूषं सतिल-सेम्बं । निक्षिप्य वटकाः कार्यां चातपे शीघयेत्ततः । रुचिदा वातहन्तारक्षितलेखी सुपाचिताः ॥” वै.निघ. ।

कुष्माण्डशालिः । पुं स्त्री । खनामख्यातशालि-धान्यविशेषः । गुणाः—मधुरा गुरुः सुगन्धा पीता दुर्ज्वरा स्थूलतण्डुला कीसला च । रा.नि.व.१६ ।

कुष्माण्डसुरा । स्त्री । कुष्माण्डकृतसुराविशेषः । कुम्भडावडि मद् । गुणाः—“कुष्माण्डस्य सुरा गुर्वी धानुवर्द्धकारिणी । अग्निमान्यकरी हृष्या प्रीक्ता दृष्टिप्रदा नृषेः ॥” वै.निघ. ।

कुष्माण्डक्षारः । पुं । कुष्माण्डभक्षोत्थकारि । “कुष्माण्डं तनु कृत्वा तु चित्रा चर्मे विमोषयेत् । ख्यात्यां विक्षिप्य तन्मूर्ध्वं पिधानेन पिधाय च । बुद्ध्यां निवेश्य वक्रिञ्च ज्वालयेत्कुशलो जनः । यै-दा तत्र भवेद्दृश किन्त्वङ्गारो दृष्टो भवेत् । तदा त्रिर्वापयेच्छीतं सर्वथा चूर्णितन्तु तत् ॥” भा.म. ३भ.ग्लचि. ।

कुष्माण्डी । स्त्री । कर्कोटकायाम् । निषाती कुम्भडा वा कर्कोटरोन । कुष्माण्डलतायां । कुम्भडा गौड । रा.नि.व.७ ।

कुष्माण्डीन्मादः । पुं । भूतीन्मादमेदे । स च कुष्माण्डग्रहजातः । शार्ङ्ग.पू.७अ. । लक्षणे— “बहुप्रलापकृष्णासं प्रविलम्बितयायिनं । शूनप्रलम्बवपुषं कुष्माण्डाधिष्ठितं वदेत् ॥” वा.उ.४अ. ।

कुसिम्बी । रक्तशिम्बीलतायाम् । भिम् गौड । रा.नि.व.१६ ।

कुसुमम् । स्त्री, पुं । पुष्पे । स्त्रीरजसि । Ophthalmia. नेत्ररोगविशेषः । मी. । खवङ्गे । वै.निघ.२भ.अर्थ.चि. ।

कुसुमफलम् । स्त्री । जातीफल । वै.निघ. ।

कुसुममध्यम् । स्त्री । भव्यफली । जालिता । श.च. ।

कुसुमवती । स्त्री । रजःखलायाम् ।

कुसुमसारः । पुं । मधुनि । “घृतकुसुमसारः शौदः ।” च.द.यज्ञ.चि.गर्भाधि. ।

कुसुमा । स्त्री । मालीपुष्पवत् । रक्तपाटर्था-याम् । जातीपुष्पवत् । रत्ना. ।

कुसुमाकरः । पुं । वसन्तसमये ।

कुसुमाञ्जनम् । स्त्री । पुष्पाकाररीतिमलसम्भ-वे अञ्जने । पूष्पाञ्जन । रा.नि.व.१९ ।

कुसुमात्मकम् । स्त्री । कुङ्कुमे । हारा. । पुं । केशे । वै.निघ. ।

कुसुमाधिपः । पुं । चम्पकवत् । श.र. ।

कुसुमाधिराजः (राट्) । पुं । महानाम-केशरचम्पकवत् । नागेश्वरटोपां । चिका. ।

कुसुमावल्लिः । स्त्री । बन्दकृतसिञ्जयोगटीका-याम् । [१४ ।

कुसुमासवम् । स्त्री, पुं । मधुनि । रा.नि.व.

कुसुमोदरम् । स्त्री । भव्यफली । जालिता । प.सु. ।

कुसुम्बः (श्वः) । पुं, स्त्री । कुङ्कुमवत् । पूती-करञ्जे । नाटोकरम्भ । सु. । See पूतीकः । (Safflower carthamus tinctorius.) खनामप्रसिद्धवत् । कुङ्कुमकृत्नर गौड । मं कर्तु-ईचे भाड । तं लत्तुक, लक्ष, बंगारसु । स त्रि-

विधः महाङ्गखवनकुसुम्भमेदात् । गुणाः—“कुसु-म्भी वातली रुचि विदाही कटुकः सूतः । सूत्र-कृच्छ्रकं रक्तपित्तञ्चैव विनाशयेत् ॥ कुसुम्भपुष्पं सुखाद् विदोषघ्नञ्च मेदकं । रुचिसुष्पं पित्तलक्ष-केशरञ्जनकारकं । कफनाशकरञ्चैव लघु प्रीकं म-नीषिभिः ॥” वै.निघ. । वातलं सूत्रकृच्छ्ररक्तपित्त-कफघ्नम् । भा.पू.१भ. । तच्छाकं मधुरं कटूष्पं विष्णुवदोषघ्नं दृष्टिप्रसादनं रुच्यमधिकरञ्च । रा. नि.व.७ । “कुसुम्भपत्रं मधुरं नेत्रासुष्पं कटु सूतम् । अग्निदोषिकरञ्चातिरुच्यं रुचं गुरु सूतं । सरं पित्तकरञ्चान्नं गुदरोगकरं मतं । कफविष्णुचर्मी-दानां नाशकं परमं मतम् ॥” वै.निघ. । “कुसुम्भं रुचिकृतातं हृन्ति बल्यं रुचिप्रदं ।खाडु विपाके च कफापहम् ॥ किञ्चिच्चान्नं भवेत्तद्वार-भ्रशक्षमग्निमान्यके । मेदनं रुच्यमधुरं कषायमति-वातलम् ॥” अत्रि.१६अ. । स्वर्णं । मी. ।

कुसुम्भतैलम् । स्त्री । कुसुम्भबीजकेहे । कुङ्कु-मबीजैश्च देतल । गुणाः—“कुसुम्भतैलमस्यं खा-दुष्यं गुड विदाहि च । चक्षुष्मासिद्धं शक्यं रं-

कूपिककफापहम् ॥” वै.निघ. । क्लमिन्नं तेजोबल-
करं राजयन्मन्नं मलमन्नं विदोषकरं पुष्टिनाशनं
बलक्षयकरं दृष्टिकष्टूतिजनकञ्च । रा.नि.व.१५ ।
“कुसुम्भतैलसुम्भन्तु विपाके कटुकं गुरु । विदाहकं
विशेषेण सर्वदोषप्रकोपनम् ॥” अत्रि.१४.अ. । [अ. ।

कुसुम्भपत्रम् । क्ली । कुसुम्भशाके । See कुसु-

कुसुम्भबीजम् । क्ली । कुसुम्भहृत्फलम् । कूश्-
मशूणेत्र वीज । हिं वरै । गुणाः—कटुपाकं दृ-
कशुकहरञ्च । वा.पुष्यव. । मधुरं सिग्धं रक्तपित्त-
कफघ्नं कषायं शीतलं गुरु हृद्यं वातघ्नञ्च । भा. ।

कुसुम्भला । स्त्री । दाहहरिद्रायां । वै.निघ. ।

कुसुम्भः । पुं । किञ्चुलुके, गण्डूपदे । हे.च. ।

कुसुम्ब(म्बु)री(रः) । स्त्री । A pungent
seed used in condiment. धन्याके । रा.
नि.व.६ । (रौ) The plant coriander.
आर्द्रधन्याके । कौंठा शनम् । मं कीचिस्वीर ।
“गुडूचीविम्बकुलुम्बरुपत्रकम् ॥” सि.यो.अग्निमा.
चि. । “चव्यं चित्रकपाठां वीरं कुसुम्बुरुचि च ॥”
अ.द.चव्यादिष्टुते । गुणाः—“आर्द्रां कुसुम्बरी
कुय्यारखादुदौर्भक्ष्यद्वयतां । सा शुष्का मधुरा पाके
सिन्ध्वा दह्दाहनाग्निनी । दीषघ्नी कटुका किञ्चि-
त्पित्ता क्षीतोविशोषनी ॥” सु.सू.४६अ. ।

कुसुम्भः । पुं । कुक्षितस्त्रे ।

कुहम् । क्ली । राजवदरफले । मद.व.६ । प-
थि । नीलपत्रे । वै.निघ. ।

कुहकः । पुं । मण्डूकजातीयकौटभेदे । सु.कल्प.
८अ. । यथ्यपर्णहृत्वे । गौंठला । वै.निघ. ।

कुहकस्वनः } पुं । Phasianus Gallus.
कुहकस्वरः } वनकुकुटे । हे.च. ।

कुहनः । चि । ईयांली । चारां. । पुं । सूषिके ।
सर्पे हे.च. । क्ली । सहास्यविशेषे । काचपात्रे । मे. ।

कुहरः । पुं । नागविशेषे । कर्णे । कण्ठे । कण्ठ-
शब्दे । अजयपालः । क्ली । हिन्दे । मे. ।

कुहलिः । पुं । सञ्चितताम्बूले । गांजापीन ।
पूगपुष्पिकायाम् । चिका. ।

कुहा । स्त्री । गोपघोषायाम् । शैशांकुम् ।
वै.निघ. । कटुकां । श.च. । वदरहृत्वे । भा. ।

कुहुकम् । क्ली । यथ्यपर्णे । श.चि. ।

कुहकः (कण्ठः) (सुम्भः) (रवः) । पुं ।
कीकिले । चिका. । (वा) स्त्री । कीकिलायाम् ।
वै.निघ. । [टिकायाम् । चारां. । चिका. ।

कुहेडिका (ड्री) (लिका) । स्त्री । कुम्भ-

कुक्षः । पुं । कुची । कौंक् । उषा. ।

कुक्षिः । स्त्री । उदरे । रवा. ।

कुक्षिम्भरिः । चि । खोदरपूरके । अम. ।

कुक्षिरन्ध्रः । पुं । नले । रा.नि.व.८ ।

कुक्षिशूलम् । क्ली । पातव्याघ्री । मा.नि. ।

कूकुरः । पुं । कुकुरे । वै.निघ. ।

कूचः । पुं । कुचे, सने । उषा. ।

कूचिका । स्त्री । अन्वाहिनक्षेत्रे । चिका. ।
सुद्रकुक्षिकायां । दुग्धपाचिते कृतभर्जिततण्डुले ।
वै.निघ. । [वै.निघ. ।

कूची । स्त्री । तमकूर्शिकायाम् । दुग्धकूर्शिकायां ।

कूजः । पुं । अन्धकशब्दे ।

कूजनम् । क्ली । कुयनम् । भा.स.१भ.ज्व.चि. ।
“कूजनघातिवैगम्बम् ॥”

कूटः । पुं । भययङ्गहृत्वे । इला. । गृहे । श.र. ।
अत्रि.२०अ. । हृत्विशेषे । क्ली । खीहसारे । पि-
त्तले । प.सु. । वारिपात्रे । वै.निघ. ।

कूटकः । पुं, क्ली । सुरानामगम्बद्रथे । श.मा. ।

कूटगृहम् । क्ली । जेन्नाकगृहे । अ.शा.२अ. ।

कूटजः । पुं । कुटजहृत्वे । कूडुति ग्रीह । भा.
पू.१भ. । चैतकुटजे । वै.निघ. ।

कूटजीवः । पुं । पुत्रजीवहृत्वे । रा.नि.व.२ ।

कूटतुला । स्त्री । कुक्षिततुलायाम् । थारां प
निधि. । [निघ. ।

कूटपाकः । पुं । सन्निपाते । वैतिकाज्वरे । वै.

कूटपाकलः । पुं । इक्षितः वैतिकाज्वरे । चि-
दीपोल्लवसन्निपातज्वरे । लक्ष्यं—“सर्वदीपोल्ल-
वो यस्य सन्निपातः प्रकुम्बति । चयाश्चानपि दी-
पाणां तस्य रूपाणि लक्षयेत् ॥..... ॥ केषुचिच्छ-
सपरमः सञ्चाङ्गः सञ्चलोचनः । चिरानोपरमे दक्ष

अनोर्हरति जीवितम् ॥...॥ सन्निपातनिमग्नाः
भिषजः कूटपाकलम् ॥” भा.म.१भ.।

कूटपाककः । पुं । पित्तज्वरे । कुलालस्य प-
वने । दू.मा.तेज. ८०।। इतरा. । [त्रिका. ।

कूटप(पू)र्व्वः । पुं । हस्तिनस्त्रिदीपजज्वरे ।

कूटमानम् । स्त्री । कुत्सितमाने ।

कूटलमस्तकः । पुं । चविकायां । वै.निघ. ।

कूटशाल्मलिः । पुं । रत्नरीहितकवचे । रा.
नि.व.८ । A species of Simul silk
cotton tree. कृष्णशाल्मलीवचे । काशिमाला
इति भाषा। गुण्यः—“तित्तः कटुः भेदकरी मतः।
उष्णः कफश्च वातश्च स्त्रीर्षां गुल्मं यक्रदुर्जं । विष
दीपं भूतबाधं मलस्रावं विनाशयेत् । भेदश्च रक्त-
दीपश्च शूलश्चैव विनाशयेत् ॥” वै.निघ. ।

कूटस्थम् । स्त्री । नखीनामकगन्धद्रव्ये । व्याधि-
नथी । रा.नि.व.१२ । [निघ. ।

कूटार्थसिद्धिस्तु । पुं । पुत्रस्त्रीववचे । वै.

कूषिः । त्रि । रोगादिना कुञ्चितकरे । नू.लो।
अ.टी. । [याम् । श.चि. ।

कूषिका । स्त्री । पशुशङ्के । हे.च. । कलिला-

कूथनम् । स्त्री । कुम्भने । वै.निघ. ।

कूटालः । पुं । कुट्टालकवचे । अ.टी.र. ।

कूपः (कः) । पुं । गभीर-सङ्घीर्षेण्टकादिबद्ध-
पुरुषकृतजलाशये । कूशा, पातकूशा, ऐन्द्रात्रा ।
वा.टी.हेना.वारिक. । तस्य लक्षणं—“भूमौ खा-
नोऽल्पविस्तारो गभीरो मखलाकृतिः । बद्धोऽवद्धः
स कूपः स्थापदभः कौपमुच्यते ॥ जलगुणाः—
कौपम्यथी यदि खादु त्रिदीपन्नं हिमं लघु । त-
त्क्षारःकफवातन्नं दीपनं पित्तकृत्परम् ॥” भा.।
लघु पित्तकरं कफघ्नं चारच. । रा.नि.व.१४ ।
वातकफघ्नं दीपनं लघु पित्तकरं सन्वारं लवणरसं
बाले काले श्रौतलसुखच. । राज. ।

कूपकच्छपः । पुं । कूपस्यकच्छपे ।

कूपजः । पुं । केशे, लोचि ।

कूपजलम् । स्त्री । कूपसलिले । कोशत्र जल।
निर्भरजले । M, Williams, .

कूपदुर्दुरः } पुं । कूपस्थमिके । कोशत्र वे७ ।
कूपमण्डूकः }

कूपाङ्कः (ङ्कः) । पुं । रोमाङ्के । श.र. ।

कूपिका । स्त्री । नदीजलगतोपले । मे. ।

कूपी । स्त्री । पात्रविशेषे । कपिकच्छाम् । आ-
नाकुम्भी । वै.निघ. ।

कूपोदकम् । स्त्री । कूपजले ।

कूप्यम् । स्त्री । रीप्यं । माणिक्ये ।

कूम(म)म् । स्त्री । अल्पसरोवरं । जटा. ।

कूरः । पुं । अन्ने, भक्तौ । रा.नि.व.२० ।

कूर्चम् । स्त्री, पुं । केशादिकृतमार्ज्ज्व्यां । कुँठि ।
मे. । इन्द्रलुमादिरोगेषु प्रयोज्यं यन्त्रविशेषे, यच्चर्त्त-
माने वुरुष् इति भण्यते । “कूर्चे हनैकपृष्ठस्थाः
सूचयः ताः सुबन्धनाः । संयोज्यं नीलिकाव्यङ्गकेश-
श्रातेषु कुटने ॥” अत्रि. । गुच्छे । मत्तके । भुवी-
र्मध्ये नासिकोपरिभागे । श्मशुण्णि । मे. । “कूर्चाश्च
शिरास्त्रायुस्त्रिमांससन्धवा ज्ञेयाः ।” भा. । तन्नाम-
कवैकल्यकरस्त्रायुमर्धषट्के । तस्य च स्थानं अङ्गु-
ष्ठाङ्गुलिमध्यस्थोपरिभागे । हे.च. । चिप्रोपर्य्युभय-
पार्श्वे वा । “चिप्रस्थोपरिष्टान् उभयतः कूर्ची
नाम । कूर्ची हसपादश्रीवामेद्वेषु षट्, हस्तयोर्धौ
पादयोर्धौ शीवामेद्वयोरेकैकः ।” सु.शा.६३. ।
अत्रस्य पादहस्तयोरेकतः पचाद्भागि । ज.द.२३. ।

कूर्चकः । पुं । जीवके । जाङ्गलप्रचिविशेषे ।
अत्रि.२०३. । भूमध्यादिदेहाशेषु । स्त्री । दन्वाधा-
वनकृच्चिकायां । वै.निघ. । [वै.निघ. ।

कूर्चपर्णी । स्त्री । मेघशङ्काम् । मेघशङ्के ।

कूर्चभाक् । स्त्री । भूर्जपत्रे । वै.निघ. ।

कूर्चमर्धम् । स्त्री । तन्नामकस्त्रायुमर्धषट्के । See

: । पुं । प्राणिकानां पुनर्दन्तीद्विदकाले ।

कूर्चशिरः । स्त्री । अङ्गुलस्थे । षुडपुड। । त-
न्नामकस्त्रायुमर्धषट्के । तस्य च स्थानं
गुल्फसन्धेरधीभागे उभयपार्श्वतः । सु.शा.६३. ।

कूर्चशीर्षे (कः) । पुं । जीवकोपधी । र.
ना. । ज.द.१२३. । नासिके लवचे । भा. ।

। पुं। नारिकेलवृक्षे । रा.नि.व.१०।

कूर्चिकः (का) । पुं, स्त्री । चीरविक्रती ।

श्रीत्रग। अम. । “दध्ना तक्रेष वा सङ्घ पाकात्

पृथग्भूतघनद्रवभागश्चीरं कूर्चिकेषुच्यते ।” वा.टी.

हेमा.। च.सू.५अ. । सा द्विविधा—“दध्ना सङ्घ च

यत्पक्वं चीरं सा दधिकूर्चिका । तक्रेष पक्वं यत्

चीरं सा भवेत्तत्कूर्चिका ॥” भरत.। सूचिकायां ।

शू.च.। वै.निघ.। कुञ्जलि.। कुँडि.। तूलिकायाम् ।

कुञ्चिकायाम् । कुँचि.। हे.च.। मी.। [र.मा.।

कूर्चिकापिण्डः । पुं । किलाटे । छान्।

कूर्ह्वनम् । स्त्री । शिशुक्रीडायाम् । अम. ।

कूर्पम् । । भुवीर्मध्यभागे । हे.च.।

कूर्परः (रा) । पुं, स्त्री । भुजमध्यभागे । क-

सू.हे.। रा.नि.व.१८। कफोष्णी, जानुर्देश.। मी.।

कूर्परमर्म । स्त्री । तत्स्थानस्थिते तन्नामक-

मर्महये । सु.शा.६अ. ।

कूर्पासः (कः) । पुं, स्त्री । अक्षतीलके । चीले ।

स्त्रीणां कञ्चुलिकायाम् । Bodice. हे.च.।

कूर्मः । पुं । उन्मीलननिमीलनकरे शरीरस्थवा-

युविशेषे । श.चि.। कच्छपे । रवा.। स्त्री (कूर्मी) ।

कच्छप्याम् ।

कूर्मपित्तम् । स्त्री । कच्छपपित्ते ।

कूर्मपृष्ठः । पुं । अस्नानवृक्षे । बौ.टी.। श.च.।

स्त्री । कूर्मपृष्ठदेशे । [कोरा.। श.च.।

कूर्मपृष्ठकम् । स्त्री । शरावे । शत्रा.। हिं स-

कूर्मपृष्ठास्थि । स्त्री । कच्छपास्थनि । काश्चि-

मेव त्र स्थाना । एतस्वेदः वातव्याधिहरः ।

कूर्ममांसम् । स्त्री । कच्छपमांसे । See शङ्.।

कूर्मशीर्षकः । पुं । जीवकवृक्षे । रा.नि.व.५।

कूलम् । स्त्री । तीरे, तटे । अम. । जलाशये ।

कूलकम् । स्त्री, पुं । पटोलपत्रे । “निम्बकूलक-

युषुम् ।” सि.थी.ज्व.चि.। पटोले । भा.पू.१भ.

शाकव.। वष्ठीके । उहेटिपि.। मी.।

कूला । स्त्री । इक्षुदन्तौष्ठे । वै.निघ.।

कूलालम् । स्त्री । एलाकरवीरे । रवा.।

कूलिका । स्त्री । चीपधिविशेषे । शङ्खदेशी ।

तन्मूलनस्त्रेण कालदृष्टीऽपि जीवति । च.द.।

कूलेचरः । पुं । पञ्चविधाम्पूनामर्गतपयवर्गे ।

स च वर्गः लुलापादिपयपरः । यथा—“लुलापग-

ख्वाराहचमरीवारणादयः । एते कूलेचराः प्रीक्ष्य

यतः कूले चरन्त्यपाम् ॥ गुणाः—कूलेचरा मन्-

त्यन्तहरा हृथा बलावहाः । मधुराः शीतलाः स्नि-

ग्धाः सूत्रलाः श्लेष्मवर्जना” इति ॥ भा.। “गजग-

वयमद्विषरुक्चमरसुमररीक्षितवराइखड्गिनीकर्ष-

कालपुच्छकीद्रव्यडुवनगवयप्रभृतयः ।” “वातपित्त-

हरा हृथा मधुरा रसपाकयोः । शीतला बलिनः

स्निग्धा सूत्रलाः कफवर्जनाः ॥” सु.सू.४६अ. ।

कूवरः । पुं । कुमके । मी.।

कूष्माण्डः (कः) । पुं । कुष्माण्डलतायाम् ।

कूमड़ा शां.। हे.च.। [लतायाम् । वै.निघ.।

कूष्माण्डकी । स्त्री । भूमिकुष्माण्डे । कुष्माण्ड-

कूष्माण्डवटिका । स्त्री । कलायकुष्माण्डश-

स्यकृते वटीविशेषे । कूमड़ावटि.। “कुष्माण्डवटि-

का ज्ञेया पूर्वोक्तवटिकागुष्मा । विशेषान्पित्तरुद्धी

लघ्वी च कषिता बुधैः ॥” [वै.निघ.।

कूष्माण्डिका (की) । स्त्री । पीतालाम् ।

कूष्माण्डी । स्त्री । कर्कारी “कूष्माण्डी तु धृशं

लघ्वी कर्कारपि कीर्तिता ।” हे.च.।

कूहा । स्त्री । कुज्जटिकायाम् । कूशीमां.। हिं

कूहासा । श.र.।

ककाः । पुं । गले । गलां । हे.च.।

ककषः । पुं । ककरपक्षिषु । कयार इति लो-

के । अम. । कमी । डारा.।

ककारः (सः) । पुं । चम्पनामहये । च.हे.। रा.

नि.व.६। (Perdix Sylvatica.) पक्षिविशेषे ।

कर्कटे प्राची । हिं क्वार । मं करद्वैक । गु-

णाः—“लघुश्च ककरी ज्ञेयः कायाभिवर्द्धनी ध-

शम् ।” अचि.। करवीरवृक्षे । रा.नि.व.१०। (सः)

चुल्करे शरीरस्थवायुविशेषे । तन्मम् ।

ककारा (ला) । स्त्री । पिप्पल्यां । रा.नि.व.६।

कक(कु)लाशः (सः) । पुं । सरटे । गिर-
गिटे, कँकुलाम् । रवा.। गृहमीषायाम् ।

ककवाकुः । पुं । Gallinaceous fowl. कुकुटे । रवा. । मयूरे । चिक्का. । सरटे । डारा. । स्त्री । गृहगोधिकायाम् ।

ककषा । स्त्री । कडबहारिकपक्षिणि ।

ककाटिका । स्त्री । शीवापशान्नागे । बापु । रा.नि.व.१८ । तत्स्थानस्थतन्नामकवैकल्यकारम-
र्शदये । सु.शा.६७. ।

ककालिका । स्त्री । पक्षिमदे ।

ककुबुत्या । स्त्री । मकंटे । वै.निघ. ।

ककरः । पुं । करीरे । रा.नि.व.८ ।

कच्छम् । स्त्री । कटे । मूत्रकच्छरीणे । रा.नि. व.२० । सनापि । मे. ।

कच्छसाध्यः । चि । कटसाध्ये ।

कच्छहरः । पुं । पाषाणभेदे । वै.निघ. ।

कच्छारिः । पुं । विल्लान्तरहवे । रा.नि.व.८ ।

कच्छीन्मीलः । पुं । चक्षुरोगविशेषे । तस्य लक्षणं यथा — “चलन्तु गरलक्षत्र प्राप्य वर्त्मशयाः शिराः । सुमीलितस्य कुरुते वर्त्मलम्” सवेदनं । पांशुपूर्णाभनेनत्वं कच्छीन्मीलनममु च । विमर्द्दना-
स्याश्च समः कच्छीन्मीलं वदन्ति तम् ॥” वा. ।

कणञ्जः । पुं । कुण्डर ।

कतम् । स्त्री । फले । द्वे.च. । द्विसिते । मे. ।

कतक(ण्टक)म् । स्त्री । रसाञ्जने । रा.नि.व. १२ । विडलवणे । विट्णवण । रा.नि.व.६ ।

कतकः । चि । कविने । उष्णा. ।

कतच्छाया । स्त्री । श्वेतकीषातक्यां । रवा. ।

कतच्छिद्रा । स्त्री । कीषातकीलतायाम् । त्रिङा, घोषालता । रा.नि.व.२ ।

कतघ्नः । पुं । कुकुरे । मे. ।

कतत्राणा । स्त्री । चायमाषायाम् । गौशांले लता । रा.नि.व.५ । [निघ. ।

कतपिण्डीतः (कः) । पुं । शिलारसे । वै. ।

कतफलम् । स्त्री । ककौलफले । रा.नि.व.१२ ।

कतफला । स्त्री । कीषाशिम्यां । आलाकुन्दी । रा.नि.व.७ ।

कतबन्धनम् । स्त्री । कीषातकफले । घोषां । भा.म.४भ.प्रस्ता.चि. । “कतबन्धनसर्षपैः ।”

कतमालः । पुं । क्रस्नारग्वधे, कर्षिकारहवे । गौगान्, गौन्गान । च.सू.४७. । तटफलं कंसनं (अथात् कौष्ठस्थं श्लिष्टमलादिकमपक्वं अधो न-
यति) । सहातचारिपक्षिविशेषे । सहातचारिष्-
गेषु ! सु.सू.४६७. ।

कतयूषः । पुं । प्रमथ्यायाम् । वा.चि.८७. ।

कतरसः । पुं । क्षेद्यश्ल्यादिपुक्ते कृते तद्विप-
रीते च अकृते मांसरसे । तदुक्तं — “हागलं सक-
थिजं मांसं निरस्थि तैत्तिरं तथा । चतुष्पलान्वितं
मृच्छं कल्पितङ्गालितं जले । पिपपलीपिपपली-
मूलशश्वीचित्रकधान्यकैः । दिशाथैः संयुते तीर्थे
काथं साङ्गादकीन्मते । मांसेऽभ्यन्दिपलं तत्र दा-
डिमान् कुट्टितान् क्षिपेत् । तं रसं मर्द्दितं पुतं
द्विङ्गुभैस्त्वज्जीरकैः । युक्तं प्रधूपितमथ्यं शृङ्गाणां
शङ्खिकाङ्कणाम् ॥” वा.टी. । [घोषां । र.मा. ।

कतवेधः (कः) । पुं । कीषातक्याम् । श्वेत

कतवेधनः । पुं । श्वेतपुष्पकीषातके । श्वेत
घोषा । आरग्वधहवे । सु.सू.३८,४५. । ज्योत्-
सिकायाम् । लताफुट्कौ । च.सू.२७. । च.द.
गर्भाधि. ।

कतवेधना । स्त्री । Plant with white
flowers, Lemnites. राजकीषातकीलतायाम् ।
त्रिङा, घोषालता । प.सु । श्वेतघोषायां, कटु-
चीन्नायाम् । रवा. ।

कताख्ययूषः । पुं । लवणक्षेडकटुकादिकत-
यूषे । अयं गुरुगुणः । वैद्यकम् ।

कताञ्जलिः । स्त्री । लज्जावतीलतायाम् । धः
रणि. । ‘रत्नदण्डकीकताञ्जलिः ।’ च.द.ज्व.चि. ।
एतदन्धनं एकाङ्किकञ्जरघ्नम् । “रत्नसूत्रेण संवेद्य
बन्धादेकाङ्किकं जयेत् ।” भैष.स्त्रीरोग.चि. । रघ.
र.स्तनरी.चि. ।

कतान्तः । पुं । यने । अम. । [अ.च. ।

कतान्ता । स्त्री । रेशकनामगन्धद्रव्ये । रेणुक् ।

कतानम् । स्त्री । लड्डुकादी ।

कतालयः । पुं । मेके, भण्डके । चिक्का. ।

कृतिः । स्त्री । करणे । ईसायाम् । मी । (का)
स्त्री । भूर्ध्वत्वे । नकुल.११५. ।

कृती (इन्) । त्रि । कुत्रले ।

कृत्तम् । स्त्री । छिन्ने । शेट्ठिते । इ.च. ।

कृत्तिः (का) । स्त्री । कृत्तसारादिचर्मणि ।
लधि । भूर्ज्जे । “कृत्तिचर्मलचोर्भूर्ज्जे ।” मी ।

कृत्तिवासाः । पुं । शिवे । अम. ।

कृत्या । स्त्री । आभिचारिकदेवतायाम् । सि.
यो.उन्मा.वि. । “कृत्यालक्ष्मीञ्जरापहम् ।” क्रि.
यायाम् । मी । [शार्ङ्ग. ।

कृत्योन्मादः । पुं । कृत्याजातभूतीन्मादरीगे ।

कृत्रिम(क)म् । स्त्री । विडम्बण्ये । रा.नि.व.
६२३ । रसाञ्जने, कृत्रिमरसाञ्जने । रवा. । चीन-
कपूर्वे । गन्धराज्ञे । कर्त्तारिकायां । रा.नि.व.१२ ।
पुं । सिद्धके । भिन्नात्तम् । मी. । पीतचन्दने । वै.
निघ. ।

कृत्रिमधूपकः । पुं । षोडशरूपधूपे । अम. ।

कृत्रिमरत्नम् । स्त्री । काचे । वै.निघ. ।

कृत्रिमविषम् । स्त्री । विषदीर्घे । वै.निघ. ।

कृत्त(त्त)म् । स्त्री । जले । कुली । मी. ।

कृत्तनम् । स्त्री । छेदने । [मी. ।

कृपणः । पुं । कर्मो । “कृपणस्तु कर्मो पुंसि ।”

कृपणा । स्त्री । सविषकीटविशेषे । सु.कल्प.८५. ।

कृपाणिका (णी) । स्त्री । कर्त्तव्यां । काठ-
त्रि । कुरिकायाम् । मी. । [काठे । श.र. ।

कृपीटम् । स्त्री । उदरे । तीर्षे । मी. । वने ।

कृपीटपालः । पुं । बायो । श.र. ।

कृपीटयोनिः । पुं । अघो । इ.च. ।

कृमिः । पुं । कीटे । केँटो, पोका । अम. ।
पतङ्गमात्रे । पिपीलिकायाम् । कीटासूक्ष्मे लाक्षा-
याम् । “कृमिर्ना कृमिवत्कीटे लाक्षायां कृमिले
खरे ।” मी. । कर्षणामे । इ.च. ।

कृमिकम् । स्त्री । पूगफले । पुं । सुद्रकर्मो ।

कृमिकण्टकम् । स्त्री । विडम्बे । उदुम्बरे ।
यञ्जुपूर । मी. । चिवायां । हेमूत्रकणि । इ.च. ।

कृमिकारः । पुं । सविषकीटमर्दे ।

कृमिकर्षः (कः) । पुं । कीटविशेषे । काण-
कोटारि । कर्षरोगविशेषे । काणेण काणको-
टार । “यदा तु सूक्ष्मव्यापि अन्तवः सृजन्त्य-
पत्यान्वयवापि मच्छिकाः । तदञ्जनत्वाच्छ्रवणे निरु-
च्यते, भिषग्भिराद्यैः कृमिकर्षकस्तु सः ॥” सु.उ.
२०५. । वा.उ.१७५. ।

कृमिका । स्त्री । शयिपण्यांम् । राजिकायां ।
त्राहे वा काण मन्त्रिषा । शोधे । वै.निघ. ।

कृमिकालानलरसः । पुं । कृम्यधिकारे ।
विडम्ब २ प. विषचूर्णे १ प. लौह ४ ती. पारद
२ ती. गन्धक २ ती. कागदुग्धे मर्दनं । र.सा.सं. ।

कृमिकुम्भा । स्त्री । महाकाललतायाम् ।

कृमिकोशः (षः) । पुं । फलविशेषे । माञ्जू
फल । तत्र संघाह्नि तित्तं रक्तरोधनं ज्वरार्शःप्रद-
रातीसारघ्नं कण्ठरोगघ्नञ्च । वै.चन्द्रिका ।

कृमिकोष्ठकः । पुं । अश्वस्य रोगविशेषे । ल-
क्षणं यथा—“कृमस्य यस्य वाहस्य जन्तुभिः परि-
वेष्टितम् । पुरीषं जायते भिन्नं तं विद्यात् कृमि-
कोष्ठकम् ॥” ज.द.४६५. । [व.१ ।

कृमिगुहा । स्त्री । इन्द्रवाक्पीलतायां । मद.

कृमिग्रन्थिः । पुं । नेत्रसन्निगतरीगे । लक्षणं
—“कृमिग्रन्थिर्वर्मनः पक्ष्णस्य कण्डूदुर्गुः कृमयः
सन्निजाताः । नानारूपा वर्मगुणस्य सन्धी चरन्ती-
ऽन्तर्नयनं दूषयन्ति ॥” सु.उ.२५. ।

कृमिघातिनी (गुडी) । स्त्री । कर्मो रसे ।
पाठः—“रसगन्धाजमोदानां कृमिघ्नब्रह्मवीजयोः ।
एक द्वि त्रि चतुः पञ्च तित्दोर्वीजस्य षट् क्रमात् ।
सञ्चूर्णं मधुना सर्व्वं गुडिकाह्निघातिनीं । खादन्
पिपासुक्षीयञ्च मुस्तानाह्निघ्नानये । आशुपथी-
कषायञ्च पिबेच्चानु सशर्करम् ॥” पौत्रो १ उ. ग-
ङ्गक २ उ. वनशर्मानो ३ उ. विडम्ब ४ उ. प-
लाशपावड़ा ५ उ. केँटवीज ७ उ. । र.चि. ।

कृमिघाती । पुं । विडम्बे । त्रि । कृमिनाशके ।

कृमिघ्नः । पुं । पारिभद्रह्वे । पान्दे गान्धा-
त्र । रा.नि.व.८ । कटुनिम्बे । पलाश्या । कीलक-
न्दे । बदरमूले । रा.नि.व.७ । भङ्गादकह्वे । र.

नि.व.११। विडङ्गे। प.सु.। हरिद्रायाम्। भा.।
त्रि। कमिनाशके।

कमिन्नरसः। पुं। कर्मधिकारी रसः। विडङ्गं
पलाशकोजं निम्बवीजं रससिन्दूरं, एषां चूर्णं समं।
र.सा.सं.।

कमिन्ना (स्त्री)। स्त्री। हरिद्रायाम्। लाक्षा-
याम्। विडङ्गायाम्। वै.निघ.। धूमपत्रायाम्।
तामांक। रा.नि.व.५। सीमरान्याम्। श.च.।

कमिज (ग्ध)म्। स्त्री। अगुरुकाष्ठे। अम.।
लाक्षायाम्। त्रि। कमिजाते।

कमिजलजः। पुं। कमिशङ्के। रा.नि.व.११।

कमिजा (जाह्वा)। स्त्री। लाक्षायाम्।
लाहा, आलता। र.मा.। [हारान्नादौ।

कमिजित्। स्त्री। विडङ्गे। वै.निघ.वा.व्या.म-

कमिदन्तः (कः)। पुं। दन्तरोगविशेषे। ल
क्षणं—“कृष्णच्छिद्रश्चलः स्थावी ससंरक्षी महा-
रुजः। अनिमित्तरुजो वातात्म श्रेयः कमिदन्त-
कः॥” सु.नि.१६७.। वा.उ.२२७.।

कमिद्रवः। पुं। लाक्षायाम्। वै.निघ.।

कमिनाशनम्। स्त्री। विडङ्गे। वै.निघ.।
त्रि। कमिहरि। [निघ.।

कमिनाशिनी। स्त्री। अजमीदायाम्। वै.

कमिपाना (मा)। स्त्री। लाक्षायाम्। वै.निघ.।

कमिफलः। पुं। उदुम्बरवृक्षे। नद.व.५।

कमिमक्षिका। स्त्री। कमितुल्यमक्षिकायाम्।
वै.निघ.।

कमिमुहुरः। पुं। कमी रसः। “क्रमेण वृद्धं
रसगन्धकाजमीदाविडङ्गं विषमुष्टिका च। पला-
शवीजश्च विचूर्णमस्य निष्कप्रमाणं मधुनावलीढं॥”
पांशु १ ङ. गस्कृ २ ङ. वनस्पतानी ३ ङ.
विडङ्ग ४ ङ. कूठिला वा निघ ५ ङ. पलाश-
वीज ६ ङ. मांजा ७ मांजा। भेष.।

कमिरिपुः। पुं। विडङ्गे। श.र.।

कमिरीगः। पुं। उदरजकमिजन्वरीभिः।
कृमिरोधकं। कमिर्हिविषः बहिरभ्यन्तरभेदेन।
अन्तरभेदेन चतुर्धा। नामती विंशतिः। सा.नि.।

एकविंशतिः। शार्ङ्गं। तदुत्पत्तिकारणं जीर्णभीज-
नादि। “वाक्षासयाभ्यन्तराः सुक्ष्मेषु युक्ता वडि-
शराः। खिष्वासाभ्येऽन्तरशराः कफान्ने इदयाद-
काः। अन्नादा उदरावेष्टाश्चरवच मङ्गान्नादाः।
सुगन्धा दर्भकुसुमासया रक्ताश्च मातरः। सौरसा
खीमविध्वंसा खीमहीषा उदुम्बराः। केशादाश्च
तथैवान्ये ब्रह्मज्याता मकेरुकाः। खिलिहाश्च सय-
लाश्च सीसुरादाः ककेरुकाः। तथान्यः कफरक्ता-
भ्यां सञ्जातः क्षायकः स्यूतः॥” शार्ङ्ग-पु.७७.।

कमिलकः। त्रि। कमिविश्रिष्टे।

कमिला। स्त्री। अनेकप्रस्थाम्, बहुसन्तानप्रस-
वायाम्। हे.च.। त्रि। कमियुक्ते। [व.११।

कमिवारिरुहः। पुं। कमिशङ्के। रा.नि.

कमिविनाशरसः। पुं। कर्मधिकारी रसः।
पारद-गन्धक-अभ-लौह-मनःशिला-धातकी-त्रिफ-
ला-लोध्र-विडङ्ग-हरिद्रा-दारुहरिद्राः, एषां प्रति
समभागः आर्द्रकरसेन ७धा भाज्यः। र.सा.सं.।

कमिवृक्षः। पुं। कीषाखे। खनपांशे। भा.।

कमिशङ्कः। पुं, स्त्री। Fish of the conch.
जीवशङ्के। कृमिशङ्का। अयं रसवीर्यादौः शङ्ख-
दृशः। रा.नि.व.११।

कमिशचुः। पुं। विडङ्गे। प.सु.। वै.निघ.२
भ.ज्व.चि.। पारिजातवृक्षे। पांशुदे भान्द्रात्र।

कमिशात्रवः। पुं। विट्खदिरि।

कमिशक्तिः (सूः)। स्त्री। जलशक्ती। त्रिपु-
क। रा.नि.व.१३। मल्लभेदेः। वै.निघ.।

कमिशैलः (कः)। पुं। वल्लीके। श.र.।

कमिसरारी। पुं। अग्निप्रकृतिकौटे। तेन द-
ष्टे पित्तजन्यरोगा जायन्ते। सु.कल्प.८७.। [निघ.।

कमिहन्त्री (ह्रा)। स्त्री। विडङ्गायाम्। वै.

कमिहरम्। स्त्री। विडङ्गे। भा.म.१भ.तन्दि-
ज्व.चि.। विडङ्गवन्धे। मरिचे। वै.निघ.। त्रि।
कमिन्नि।

कमिहररसः। पुं। कर्मधिकारी। अच-
दावी हस्तिघोषाफलम्। पारद-गन्धक-इन्द्रयव-व-
मानी-मनःशिला-पलाशवीजानि प्र, समभागः ह-

• किष्कीषाफलरसेन दिनं सम्यर्घं वटो कार्या । च-
नुपानं शालपर्णीरसः । र.सा.सं. ।

कृमी (इन्) । चि । कृमिविशिष्टे ।

कृमीलकः । पुं । वनसुद्धे । भृगुनी । रा.नि.
व.१६ । See मकुष्ठकः ।

कृशः । चि । दुर्बल । मूत्रे । अम. ।

कृशरः । पुं । कृशरी तिलतश्चुलमाषकृते मण्ड-
विशेषे । रत्ना.यवाम्बादिव. । तिलमिश्रीदने, तुल्य-
तिलान्ने । हे.च. ।

कृश(स)रा । स्त्री । तिलीदने । हारा. । खिच-
रान्ने । शिंठुड़ि, खत्रग. । “तिलतश्चुलमाषैश्च कृशरा
चिसरीति ।” प.प्र.३ख. । तन्नचयं — “तश्चुला दा-
लिसंमिश्रा खवणार्द्रकहिङ्गुभिः । संयुक्ताः सलिलैः
सिद्धाः कृशराः कथिता बुधैः ।” भा. । गुणाः—
“कृशरा शकला बल्या गुरुः पित्तकफप्रदा । दु-
र्ज्वरा वृद्धिविष्टम्भमलमूत्रकरी स्मृता ॥” वै.निघ. ।
यवागूपाकविधिना पाकः कार्यः ।

कृशरोमा । स्त्री । शकशिम्बाम् । वै.निघ. ।

कृशला । स्त्री । शिरःकेशे । अ.च. ।

कृशशकः (खः) । पुं । पर्यटके । (श्रु.२प.)-
पृ. । रा.नि.व.५ ।

कृशशकुः । पुं । उष्णकरणे । वै.निघ. ।

कृशङ्गी । स्त्री । प्रियङ्गुलतायाम् । अ.च. ।

कृशाणः (नुः) । पुं । चित्रकजुपे । रा.नि.व.६ ।

कृशाचः । पुं । ऊर्ध्वनाभौ । वै.निघ. ।

कृशि(षि)का । स्त्री । आखुकर्णिलतायाम् ।
ईन्द्रकाणी । रा.नि.व.३ ।

कृशीबलः । पुं । काकजडागुल्मे । (क.उ.श्री-
०६) । र.मा. । [अ. । See अनन्ता ।

कृशीदरी । स्त्री । श्वेतसारिवायाम् । भा.पू.१

कृषः । पुं । अरखे । हे.च. । [अ.च. ।

कृषकः । पुं । फालकर्षके । चिका. । इषे ।

कृषिलीहम् । स्त्री । मुखलीहे । रा.नि.व.१२ ।

कृष्णम् । स्त्री । सीवीराजने । रा.नि.व.११ ।
गरिषे । प.सु. । यवनासि । काल जनान्तर । सी-
वीराजने । अलाञ्जन. । र.मा. । लीहे । जटा. ।

नीलाञ्जने । रा.नि.व.२३ । कृष्णायुर्वणि । रा.नि.
व.६ । भा. । अगुरुषि । रत्ना. । लौहकिष्टे । विङ्-
खवणे । श्रौसके । सीवर्चलखवणे । तुल्यके । वै.नि-
घ. । नेत्रतारके । पुं । राजसर्वपे । काल मन्त्रिषा ।
रा.नि.व.१६ । कृष्णसारमृगे । रत्ना. । वायसे । मे. ।
मन्दविषवृषिके । मण्डूकाख्यकीटभेदे । सु.कल्प.८
अ. । कीकिले । विष. । करमर्द्धवचे । अ.र. । “कृ-
ष्णे प्रवरवासन्हरिमत्यजशिमिकाः ।” हे.च. ।

कृष्णकः । पुं । कृष्णसुद्धे । कृष्णतश्चुलायाम् ।
वै.निघ. ।

कृष्णकच्युक्तः । पुं । कृष्णचयके । वै.निघ. ।

कृष्णकदली । स्त्री । महाराष्ट्रप्रसिद्धे कदली-
विशेषे । गुणाः—“कृष्णा तु कदली बन्धा तुवरा
मधुरा लघुः । वातोषांतीर्णहिकरी मेहपित्तदवा-
हरा ॥” वै.निघ. । [चका. ।

कृष्णकान्दम् । स्त्री । रक्तोत्पले । ब्रह्मकमल ।

कृष्णकरवीरः । पुं । कृष्णपुष्पकरवीरवृक्षे ।
काल करवीर गीह । गुणेः करवीरतुल्यः । रा.
नि.व.१० ।

कृष्णकर्कटकः । पुं । कृष्णवर्णकर्कटविशेषे ।
काल कौकुड । गुणाः—“कृष्णकर्कटकक्षेपा ब-
ल्य. कीर्णाऽनिलापहः । शक्तः सन्धानकृत् सट-
विष्णुवीऽनिलपित्तहः ॥” सु.सू.४६अ. ।

कृष्णकर्म । स्त्री । शक्तस्य त्रणरीपणस्थानस्य कृ-
ष्णीकरणे । सु.चि.१अ. ।

कृष्णक(के)लिः । पुं । (Mirabilis Jala-
pa.) खनामख्यातपुष्पवृक्षे । कृष्णकलि, मङ्गाश-
णि । गुलालफुल इति गौड़ीयाः । तस्याः शाखा र-
क्ततश्चुलीयनालवत् यन्मिथुक्ता च । परं ताम्बूलवत्
परं च्छद्रं भवति, तन्त्युषं श्वेतरक्तपाटलपीताम्बुं युक्त-
पचदधं षट्केशरमध्यमीषद्वयं सायात्रे विकसति
प्राथम्ये सुखम् । वीजश्च तस्य कृष्णं मरिचाभश्च ।
वै.निघ. । [प.सु. ।

कृष्णका । स्त्री । राजिकायां । शार्ङ्गमन्त्रिषा ।

कृष्णकाकः । पुं । द्रोणकाके । इषा. ।

कृष्णकातरा । स्त्री । रक्तगुग्गायां । वै.निघ. ।

कृष्णकापो(तिः)ती । स्त्री । महीषविदिग्धिः ।

“सजीरां रोमशां मदीं रसेनेचुरसोपमां । एवं
रुपरसाद्यापि कण्ठकापोतिमादिशेत् ॥” सु.चि.
३०.ब. । See चोषधिः ।

कण्ठाकायः । पुं । मद्धि । वै.निघ. ।

कण्ठकाष्ठ(क)म् । स्त्री । कण्ठागुरुषि । रा.
वि.व. १२ । [निघ.भतिसा.चि.कुटजपुटपाके ।

कण्ठकुटजः । पुं । कण्ठपुष्पकृतजह्वये । वै.

कण्ठकुलत्पः (कः) । पुं । कुलत्पभेदे । कान
कूर्धिकनाशः गुणाः—“कण्ठकुलत्पको याही रक्त-
पित्तकरी मतः रसे च तुवरः पाके कटुः कफहरी
मतः । वातशुक्राग्नीगुणधीनसन्नासकासजित् ।
शानाहगुदकौबाशोनिदधातुविनाशकः ॥” वै.निघ. ।

कण्ठकुलत्पिका । स्त्री । वनकुलत्पके । वै.निघ.

कण्ठकुसुमः । पुं । कण्ठकरवीरे । रा.नि.व. १० ।

कण्ठगन्धः (गन्धा) । पुं, स्त्री । श्रीभाञ्जनह्वये ।
मजिना ग्रीह । रा.मा. । मद्. । च म. १, ३च. ।
वा.चि. ५च. ।

कण्ठगर्भः । पुं । कटुफलह्वये । रा.नि.व. ६ ।

कण्ठगन्धः । पुं । कुङ्कुमपचिषि । कूटको पी-
थी । वै.निघ. ।

कण्ठगोकर्णी । स्त्री । Black kind of
Múrvá. (Sausverieria Zeylanica.) क-
ण्ठकुसुममूर्वाखतावास् । कान् भूर्गी । हिं का-
न्दासुरहरा । मं सुपली । गुणाः—“कण्ठा गोक-
र्णिका विक्ता रसे क्षिप्या त्रिदोषहा । शीतवीर्या
वातपित्तज्वरदाहश्रमापहा । पिशाचबाधारक्ताति-
सारोन्मादसदापहा । शतिकासश्वासकफकुष्ठजन्य-
क्षयापहा । अन्ये गुणान् सुश्रेतगोकर्णीसदृशा म-
ताः ॥” वै.निघ. ।

कण्ठगोधा । स्त्री । सविषसौम्यकौटभेदे । त
हृदय श्लेष्मजन्यरोगा ज्ञायने । सु.कल्प. ८च. ।

कण्ठकण्ठकः । पुं । कण्ठवर्णचणकचुपे । कान
, छोना । मं करिवाचणा । कं करिकइले । गु-
णाः—मधुरः कासपित्तघ्नः पित्तविसारकः सघ्नः
बल्यः रसायनच । रा.नि.व. १६ ।

कण्ठचक्षुकः । पुं । चणकह्वये । छोना ग्री-
ह । रा.नि.व. १६ ।

कण्ठचटकः । पुं । खानाकपचिषि । भांभी
पाथी । [नि. कान् चन्दन । प.सु. ।

कण्ठचन्दनम् । स्त्री । पीतचन्दने । हरिचन्द-
कण्ठचूडा । स्त्री । The plant Caesal-
pinia Pulcherrima. खनामप्रसिद्धपुष्पह्वये ।
कृष्णचूड़ ग्रीह । गुल्तुरा इति यवनाः । तत्पुं
पीतरक्तवर्णं दीर्घमन्तं दशदलनीयस्युगन्धं वर्षाखिब
प्रचुरं भवति । काश्चनशिश्वीगुण्यमिति । कल्पद्रु-
मः । रक्तगुञ्जायां । रा.नि.व. ३ । [व. २ ।

कण्ठचूडिका । स्त्री । गुञ्जाखतायाम् । रा.नि.

कण्ठचूरकः । पुं । चणकह्वये । छोना ग्रीह ।
प.सु. । [व. १३ ।

कण्ठचूर्णम् । स्त्री । लौहमले । मधुर । रा.नि.

कण्ठजग्धम् । स्त्री । कण्ठागुरुषि । वै.निघ. ।

कण्ठजटा । स्त्री । सुगन्धजटानास्याम् । जटो-
मांश्री । रत्ना. । वा.भञ्जनादिव. ।

कण्ठजयन्ती । स्त्री । कण्ठवर्णजयन्तीचुपे ।
कान् जञ्जी । सा रसायनी । रा.नि.व. ४ ।

कण्ठजिह्वः । पुं । अयुभात्रे । ज.द. ३च. ।

कण्ठजीरः (कः) । पुं । (Nigella sativa
or Indica.) खनामप्रसिद्धे जीरकह्वये । कान्
जीरे । हिं मङ्गरइल । मं काखीजिरे । तें नङ्ग-
जीर । तद्विविधं स्थूलसूक्ष्मभेदेन । गुणाः—“क-
ण्ठजीरश्च चक्षुष्यं बन्धाघ्नीं सुगन्धिकं । यादृकं
कटुकं रुचं दीपकं जीर्णूर्जितुत् । कफं शीथं
शरीरोगकुष्ठश्चैव विनाशयेत् ॥” वै.निघ. । “ज-
रणा कटुबणा च कफशीफनिकनानी । बन्धा
जीर्णज्वरपी च चक्षुष्या दाहिणी परा ॥” रा.नि.
व. ६ । तैलं मूलकतैलवत् । जीरकभेदे । हिं सा-
हाजीरा, कर्लोजी । भा.म. ४म. नासारी.चि. ।

कण्ठतण्डुला । स्त्री । विडङ्गायां । वै.निघ. ।
कर्णस्कीटालतायाम् । रा.नि.व. ३ । पिप्लव्याम् ।

कण्ठताम्बूलवल्ली । स्त्री । कण्ठनालनागव-
ल्ल्यां । कान् पान । गुणाः—“विक्रीणा कटुका
मता । कषाया च मलसाम्भकारिणी दाहकारि-
णी । मुखजायकरी प्रोक्ता”... ॥ वै.निघ. ।

कण्ठताम्वम् । स्त्री । गीशीर्षचन्दने । म. मा. ।

कण्ठातरः । पुं । हरिषे । रा.नि.व.१९ ।

कण्ठातिलः । पुं । Black Sesamum. स्वनामव्यातहवे । कुम्भतिल गीह । रा.नि.व.१६ ।

See तिलः । [८२] वै.निघ. ।

कण्ठातीक्ष्णा । स्त्री । कण्ठजीरके । काल क्री-

कण्ठातुण्डः । पुं । अग्निप्रकृतिकीटे । तेन दष्टस्य पित्तजन्यरोगा जायन्ते । सु.कल्प.८अ. ।

कण्ठातुलसी । स्त्री । कण्ठपत्रतुलसीहवे । त्राम तूलनी वा काल तूलनी । गुणाः—कासवातकृ-
'मिवमिभूतनी । रा.नि.व.१० ।

कण्ठात्रिवृत् (ता) । स्त्री । कण्ठभूलत्रिवृतायां काल तेउडेड़ी । हिं श्यामपनिलर, कालानिशि-
चोर । गुणाः—श्वेताया ईषड्वीनगुणा, विशेषतस्तु सौत्रविरेचनी मूर्च्छादाहमन्तताभान्निकण्ठीलक्षणा-
जननी च । भा.पू.१भ. ।

कण्ठात्वक् । पुं । बकुलहवे । वै.निघ. ।

कण्ठादन्ता । स्त्री । काश्मरीहवे । गंगारा गीह । रा.नि.व.८ ।

कण्ठादेहः । पुं । भमरे ।

कण्ठाधान्यम् । स्त्री । कण्ठवर्षाषट्कधान्ये । कानिनी धान । श्यामाके । वै.निघ. । अ.सू.२७अ. ।

कण्ठाधुत्तरकः । पुं । (Datura fastuo-
sa.) कण्ठपुष्पधुत्तरहवे । काल धुत्तरा, कनक धुत्तरा । मं कालाधुत्तर । कं करियमदकुण्ठिगे ।
अयं गुणैर्धुत्तरतुल्यः परं गुणाब्जः ।...“कटुकण्ठ
स कान्तिकारो ब्रणार्तिनुत् । त्वन्दीषखञ्जुकण्ठुति-
ज्वरहारी यमप्रदः ।” रा.नि.व.१० ।

कण्ठापर्णी । स्त्री । कण्ठतुलस्याम् । काल तूल-
नी । र.मा. ।

कण्ठापल्लवा । स्त्री । कण्ठकलत्र्याम् । काल
कलगी । प.सु. । [हवे । कउक्ष गीह । अ.र. ।

कण्ठापाकः (पाकफलः) । पुं । करमईक-

कण्ठापिण्डारः (रुः) । पुं । पियारा इति
प्रसिद्धे फलहवे । र.मा. ।

कण्ठापिण्डीतकः (ण्डीरः) । पुं । कण्ठ-
पिण्डीर । पेशारा गीह । र.मा. । कण्ठमदनहवे ।
काल यमना गीह । प.सु. ।

कण्ठापिपीलिका (ली) । स्त्री । कण्ठवर्ष-
पिपीलिकायां । काल पिण्डे, डेड्यो । रा.
नि.व.१९ ।

कण्ठापुच्छः । पुं । शङ्खनीने हरिषतुल्यवन्त्य-
नुविशेषे कीडप्रसिद्धे । हिं लोम्डी । वै.निघ. ।

कण्ठापुष्पः । पुं । कण्ठधुत्तरके । रा.नि.व.१० ।

कण्ठापुष्पी । स्त्री । प्रियङ्गुहवे । अ.च. ।

कण्ठापूतिफला । स्त्री । सीमराज्यां । र.मा. ।

कण्ठाप्रियः । पुं । कदम्बहवे । वै.निघ. ।

कण्ठाफलः (फलपाकः) । पुं । सरमईहवे ।
कउक्ष । हिं करोन्दा । अ.टी.भ. । हि.कोषः ।

कण्ठाफला । स्त्री । श्वेतशकश्चिन्त्याम् । श्वेत
आलाकुन्नी । भा.पू.१भ.शाकव. । सीमराज्याम् ।
अम. । प.सु. । चद्रकरञ्जे । वै.निघ. ।

कण्ठावर्बरः । पुं । कण्ठवर्भके । काल वावूहे ।
रा.नि.व.१० । वैजयन्तीनामतुलसीहवे । वै.निघ. ।

कण्ठाबालुकम् । स्त्री । कडुष्ठे । वै.निघ. ।

कण्ठाभस्म । स्त्री । Black sulphide of
mercury. पारदस्य भस्मीकरणेन कण्ठतापाद-
ने । धान्याभकं १ प. पारदः १ प. मारकद्रव्यर-
सैः दिनं मईयित्वा, ततो मारकद्रव्यकल्केन बस्त्र-
खण्डं लिप्त्वा तेन वर्ति कुर्यात् । अथ तां वर्तिं
एरुष्टतेलेनास्त्राय पुनः पुनः प्रज्वाल्य च यदधः
पतति, तद्वृत्तभास्त्रे गृह्णीयात् । तदेव कण्ठाभस्त्रे-
त्यते । तच्च पुनर्नियामकैः गणैः मईयित्वा कन्दु-
काख्ये यन्त्रे दिनेकं पातयेत् । एतत्प्रणाली र.सा.
सं. दृश्या । [आख्ये । अ.चि. ।

कण्ठाभूकुष्माण्डः । पुं । कण्ठहलपत्रभूमिकु-

कण्ठाभूभवा । स्त्री । कारवेल्लिकायाम् । वै.
निघ. । [दिशे । द्वे.च. । रा.नि.व.२ ।

कण्ठाभूमः (मिः) । पुं, स्त्री । कण्ठवर्ष्ये

कण्ठाभूमिजा । स्त्री । गोमूत्रिकाहवे । रा.
नि.व.८ ।

कण्ठाभूषणम् । स्त्री । मरिषे । वै.निघ. ।

कण्ठाभेदा (दी) । स्त्री । कटुकायाम् । रा.
नि.व.६ ।

कृष्णमणिः । पुं । राजावर्णमयी । वै.निघ. ।

कृष्णमत्स्यः । पुं । कष्टकथुक्तमत्स्यभेदे । सु. सू.४६५. ।

कृष्णमदनः । पुं । कृष्णवर्णमदनवृत्ते । काल भयना गीष्ट । गुणाः—“कृष्णः श्वेतत्, मदनः श्वी- तलो मधुरः शृतः । कटुक्षित्तश्च तुवरः वान्तिक्तत् कफनाशनः । पक्वामाशयप्रदश्च कारकः पित्तना- शकः ॥” वै.निघ. । [निघ. ।

कृष्णमधुरज्वरः । पुं । मधुरज्वरभेदे । वै.

कृष्णमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । कृष्णार्जकवृत्ते । कृष्णपत्रं कृष्णं तुलसी । रा.नि.व.१० । See अर्जक. । पर्णामि । कालं वावृहे । भा.पू.१४ । See वर्वरो । वनवन्ध्य्याम् । कालं तुलसी । वै. निघ. । [ग्रीहि । वै.निघ. ।

कृष्णमल्लिका । स्त्री । मल्लिकाविशेषे । काल

कृष्णमालुकः । पुं । कृष्णार्जके । कृष्णपत्रं कृष्णं तुलसी । रा.नि.व.१० ।

कृष्णमाषः । पुं । कृष्णकलायि । कालकलायि । गुणाः—“कृष्णमाषो बलकरो रूची दीपत्रयाप- हः ।” वै.निघ. । [नि.व.१६ ।

कृष्णमुखः । पुं । बानरे । भूषटपाड़ा । रा.

कृष्णमुखा । स्त्री । कृष्णशरिवायां । वै.निघ. ।

कृष्णमुखी । स्त्री । अलगदंजलोकायाम् । सु. सू.१२५. ।

कृष्णमुद्गः । पुं । (Phaseolus max.) ख- नामख्यातशिबीधान्ये, मुद्गविशेषे । वसुध्वज काल भृगु । नं करियामुंग । कं करियडिसर । गुणाः— त्रिदीपत्रः मधुरः वातघ्नः लघुः दीपनः पथ्यः बलवीर्याङ्गपुष्टिदश्च । रा.नि.व.१६ ।

कृष्णमुष्कः । पुं । कृष्णवष्टापाटलिकायाम् । काल वष्टापीरुम । गुणाः—“कटुश्चास्ती रूचि- कृष्णपचकः शृतः । यत्कद्रुश्रीदरहरौ गुणाश्चान्ये च श्वेतवत् ॥” वै.निघ. । [विशेषे । रा.नि.व.१२ ।

कृष्णमूला (स्त्री) । स्त्री । कृष्णमूलशरिवा-

कृष्णमूषिकः । पुं । मूषिकभेदे । “कृष्णेनाष्ट- क्कं हर्षयति दुर्दिनेषु विश्वतः । शिरीषफलकुष्ठ- नु पिबेत्किंपुत्रकभण्डना ॥” सु.सू.५.६५. ।

कृष्णमृगः । पुं । कृष्णहरिणे । कानगात्र ह- त्रिण । वै.निघ. ।

कृष्णमृत् (त्तिका) (स्त्री) । स्त्री । कृष्णवर्ण- सुरभिसृष्टिकायाम् । शृंगक काल माटी । हिं करियामाटी । नं कालीमाती । गुणाः—“कृष्ण- मृत्खा रक्तदोषप्रदरक्षतदाहृदा । सूचकृष्णरूप- म्पित्तं नाशयेदिति कीर्तितम् ॥” वै.निघ. । “कृष्ण- मृत्क्षतदाहृत्सप्रदरक्षेष्मपित्तान्तु ।” रा.नि.व.२ । च.चि.१५. । वा.चि.६५. । कृष्णभूमौ । वै.निघ. ।

कृष्णमृत्तिकाः । पुं । कृष्णभूमौ । हे.च. ।

कृष्णमेहः । पुं । तत्रामकप्रमेहरीणे । “काल- मीही मसोनिभम् ।” भा. । ना नि. ।

कृष्णरङ्गम् । स्त्री । शीमधातौ । वै.निघ. ।

कृष्णरश्मा । स्त्री । रश्माविशेषे । काल कला । वै.निघ. ।

कृष्णरसः । पुं । पारदस्य कृष्णीकरणे । तत्र- करणं—“लौहपात्रेऽथवा ताभे पलैकं शङ्खगन्धकं । श्वयिना द्रुते तस्मिन् शङ्खमृतं पलत्रयं । सिद्धा च चान्द्रधेत्किञ्चिन्नौहदर्वेणा पुनः पुनः । गीमये क- दलीपत्रं तस्योपरि च ढालयेत् । द्रव्येवङ्गन्धवद्भक्तु सर्व्वरोगेषु योजयेत् ॥” अत्रि. । [ना गीष्ट ।

कृष्णराजः । पुं । कृष्णशिशुवृत्ते । काल मज्ज-

कृष्णराजिका । स्त्री । कृष्णसर्वपे । काल म- त्रिषा । वै.निघ. । [व.३ ।

कृष्णरुहा । स्त्री । जतुकालतायाम् । रा.नि.

कृष्णलः (कः) । पुं । रक्तिकायाम् । शक्ति । चंद्रंटी, त्रिरम्टी इति च पाश्चात्ये । गुडायाम् । कूट । कृष्णगुडायाम् । वै.निघ. ।

कृष्णलवणम् । स्त्री । Muriate of soda with a proportion of sulphur and iron. काचलवणे । सौवर्षललवण्ये । मज्जल लव- ण । रा.नि.व.६ ।

कृष्णला । स्त्री । श्वेतगुडालतायां । भा.पू.१५. । गुडालतायाम् । रा.नि.व.३ । गुजादक्यां । टो- ङोर कलायि । प.सु. । कृष्णगुडायाम् । वै.निघ. ।

कृष्णलो (स्त्री) हम् । स्त्री । कालसौहे । रा. नि.व.१३ । तीक्ष्णसौहे । सु.सू.२८५. ।

कृष्णवक्रः । पुं । श्याममुखे वानर । हला ।

कृष्णवनालुकम् । स्त्री । वनजकृष्णालुकविशेषे । वृना काल आलू । गुणाः—“कृष्णं वनालुकं रथं महासिद्धिकरं परं । मुखजाड्यहरणोक्तं मुनिभिल्लदग्निभिः ॥” वै.निघ. ।

कृष्णवर्णः । पुं । वाराहमदनवृत्ते । काल मन्थना गीह । रा.नि.व.८ । कभूरिकायां । सुस्तायाम् । रौठाकरञ्जे । कालशाके । मत्स्यभेदे । स्त्री । जले । खवङ्गे । कृष्णायवणि । वै.निघ. । स्त्री(र्णा) । असाध्यसविषलूताविशेषे । सु.कल्प.८५. ।

कृष्णवर्मा । पुं । अग्नी । चित्रकवृत्ते । चित्ते गीह । अम. । भङ्गातकवृत्ते । वै.निघ. ।

कृष्णवल्मीकः । पुं, स्त्री । कृष्णवर्णवल्मीके । सु.कल्प.८५. । [नि.व.२ ।

कृष्णवल्गिका । स्त्री । जतुकालतायाम् । रा.

कृष्णवल्ली । स्त्री । (Ocimum pilosum.) कृष्णतुलस्याम् । काल वांशुदे । प.सु. । कृष्णसारिवायाम् । रा.नि.व.१२ ।

कृष्णवानरः । पुं । गीलाङ्गूले वानर । शूथ-पोड़ा वानर । रा.नि.व.१६ ।

कृष्णवार्त्तिकुः । पुं । कृष्णवर्णवार्त्तिकी । काल वेणुन । रस.र.ज्वरति.यह.कवाटरसे ।

कृष्णबीजः । पुं । रक्तशियो । लाल मञ्जना गीह । जटा. । स्त्री । कालिङ्गे । तत्रभुज । रा.नि.व.७ ।

कृष्णवृन्ता (न्तिका) । स्त्री । पाटलावृत्ते । बाभारीवृत्ते । रा.नि.व.२१ । माषपर्णिलतायाम् । प.सु. । कुबेराक्षीक्षुपे । पेण्टारि गीह । र.मा. ।

कृष्णवेचः । पुं । केलेलता इति प्रसिद्धलतायां । मैष.महाभङ्गातकगुडे । “कृष्णवेचोष्ठफलम् ॥” रस.र.वज्रकवृत्ते ।

कृष्णवीलः । पुं । कृष्णच्छविबोलभेदे । शूशंवर, काल गंधर्वाण । गुणाः—“कृष्णवीलः कटुः शीतः भेदकी रसशीघ्रनः । शलाघ्नानकफान्वात-हृमिगुणो च नाशयेत् ॥” वै.निघ. ।

कृष्णत्रीहिः । पुं । कृष्णवर्णतृषतखुले त्रीहि-धान्यविशेषे । काल धान, आडेणकेले । स प्र

सर्वत्रोद्दिष्ट इति । सु. । “कृष्णत्रीहिः स विज्ञेयी यः कृष्णतृषतखुलः” इति । भा.पु.१४. ।

कृष्णगठः । पुं । दुर्लभचणवे । क.द. ।

कृष्णशयः । पुं । कृष्णपुष्पशयवृत्ते । काल श-ण । मैष.सुद्र.रो.चि.मङ्गनीलतैले । च.चि.२७५. ।

कृष्णशारः । पुं । Black antelope. ख-नामप्रसिद्धे च्ये । कालमात्र इति । अ.टी.र. ।

कृष्णसारिवा । स्त्री । कृष्णसारिवायाम् । आया लता । See कृष्णसारिवा ।

कृष्णशालिः । पुं । खनामख्यातशालिधान्ये, कृष्णधान्ये । काल हेमखुल धान । गुणाः—मधुरः बलकृत् पुष्टिकीर्त्यवर्द्धनः वर्णदः कान्तिदः विदोषघ्नश्च । रा.नि.व.१६ ।

कृष्णशिशपा । स्त्री । कालागुर्वपरनामशिश-पावृत्ते । काल शिशु गीह । मं कालार्त्तिसपा । कं करियरबीड । गुणाः—श्लेष्मा कटुशुष्का कफ-वातघ्नी दीपनी शोधातिसारघ्नी च । रा.नि.व.६ । “तिक्ता कटुी चोष्णाग्निदीपनी । तुवरा कफवा-तघ्नी शोफातोसारकृच्छरा । श्वेत्तं मेदहनीज्जर्हि वस्तिरोगममहकं । रक्तदीपं विदोषघ्नं व्रणपीनस-गर्भनुत् । अजीर्णनाशिनी प्रीक्ता”... ॥ वै.निघ. । “शिशपा कृष्णसारा ।” सु.सू.२८५. ।

कृष्णशिखिकम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । वै.निघ. ।

कृष्णशियुः । पुं । शीभाञ्जनवृत्ते । काल म-जिना गीह । रा.नि.व.७ । [थ. वै.निघ. ।

कृष्णशिव्वा । स्त्री । कुलव्यभेदे । काल कुल-

कृष्णशिव्विका (स्वी) । स्त्री । (Dolichos virosus.) कृष्णवर्णयां शिव्विकायाम् । काल नीम । र.मा. ।

कृष्णशुद्धः । पुं । महिषे । इ.च. ।

कृष्णशैरीयकः । पुं । कृष्णपुष्पश्लिष्टीक्षुपे । काल वांशि । मैष.सुद्ररोगचि.मङ्गनीलतैले ।

कृष्णश्वेता । स्त्री । पाटलावृत्ते । बाभारीवृत्ते । वै.निघ. ।

कृष्णसंज्ञकम् । स्त्री । शीपर्णलवणे । वै.निघ. ।

कृष्णसखः । पुं । अजुनवृत्ते ।

कृष्णसखी । स्त्री । जीरके । श.च. । [निघ. ।

कृष्णसर्जनः । पुं । अशकृष्णशालवृक्षे । वै.

कृष्णसर्पः । पुं । दुर्वीकरसर्पविशेषे । (क.उ.टे. ३। ३। सु.कल्प.४५. । See सर्पः ।

कृष्णसर्पा । स्त्री । कृष्णकापोतिकायाम् ।

कृष्णसर्षपः (पा) । पुं, स्त्री । राजसर्षपे, राजिकायाम् । काल मंत्रिसा । गुणाः—“कृष्णा तु राजिका चातितौष्ण्या क्रिया दुधैः सदा । गुष्णा-स्त्वन्वे राजिकावत् ।” वै.निघ. । रा.नि.व.१६ । See राजिका ।

कृष्णसारः । पुं । हरिणविशेषे । कालमात्र हरिण । रत्ना. । सुहीठवे । शिशपाठवे । मे. । खदिरठवे । श.र. । ठक्कविशेषे । आवनूय. वै. निघ. ।

कृष्णसारका । स्त्री । कृष्णशिशपाठवे । झारा. ।

कृष्णसारथिः । पुं । अज्जुनठवे । रा.नि.व.८ ।

कृष्णसारभांसम् । स्त्री । स्वनामख्यातमृग-भांसि । कालमात्र हरिणत्र गणस । सि.यो.रक्त-पि.चि.खण्डकाये । गुणाः—रक्तपित्तं हितम् । संयाहि रुचिकरं बलकरं ज्वरघ्नञ्च । राज. ।

कृष्णसारा । स्त्री । कृष्णशिशपाठवे । काल शिशु ग्राह. हिं सौश्रव. र.मा. ।

कृष्णसारिवा । स्त्री । श्यामालतायां । आंगो लता । हिं कारिआसांवा । मं कालीउपलसरी । उत. शीशाल । कलङ्गेष्टापत्रसदृशच्छदा चन्दन-गन्धा कालवेलि इति लोके । सु.चि.८५. । ड. । इन्द्रजम्बूवपत्रा कृष्णसारिविति । भा.पु.१५. । गु-ष्णाः—“कृष्णा तु सारिवा शीता वृथा तु मधुरा-इता । कफघ्नी चैव सम्प्रोक्ता गुणान्यन्वे तु पूर्व-वत् ॥” वै.निघ. । See अनन्ता ।

कृष्णसूक्ष्मफला । स्त्री । शरिवाभिदे । गुणाः—खादुः सिग्धा गुरुः शुक्रजननी अग्निमान्द्यार-विश्रासकासामविषनाशिनो दीपचयघ्नी रक्तदीप-प्रहरज्वरातीसारघ्नी च । वै.निघ. । [अ.टी.भ. ।

कृष्णस्नाम्नः । पुं । तमालठवे । तयाग ग्राह. ।

कृष्णस्त्रोतः । स्त्री । रसाक्षने । रत्ना. ।

कृष्णा । स्त्री । कृष्णवेषी कृष्णवस्त्रेति स्वनामप्र-

सिद्धायां भारतवर्षीयनद्यां । तज्जलगुणाः— जाय-

करं खादु पवित्रं पितासकीपनञ्च । रा.नि.व.१४ ।

सविषजलीकामेदे । सु.सू.१३५. । See जलायु-का । कृष्णशतपादीभिदे । सु.कल्प.८५. । सु.१३५. । See शतपदी । मरिचे । च.द.वातरक्त.चि. ।

“पिवेत्कृष्णां कफाधिके ।” पिप्पल्याम् । प.सु. ।

“कृष्णा च मधुना सह ।” “आमलक्यभया कृ-

ष्णा ।” च.द.कफघ्न.चि.आमलक्यादिः । वृह-

सुके । नौलीठवे । रा.नि.व.४ । द्राक्षास्तयायाम् ।

रा.नि.व.२३ । नौलपुनर्नवायाम् । रा.नि.व.५ ।

गाभारीठवे । रा.नि.व.८ । कृष्णजीरके । कटुका-

याम् । इन्द्रयवे । रा.नि.व.६ । राजसर्षपे । रा.

नि.व.१६ । सीमराज्याम् । रा.नि.व.२३ । कृष्ण-

शारिवाविशेषे । रा.नि.व.१२ । च.द.यक्षा.चि. ।

कृष्णतुलसीठवे । रा.नि.व.१० । शिरीषठवे । प-

टोले । पर्यव्याम् । भा. । शतपत्र्यां । (से.उ.ती. ।

भा.पु.१५. । जटामांखां । वै.निघ.अर्थःचि.कृष्ण-

शिरीषलेपे । कुटजठवे । दूर्व्यायाम् । कृष्णनिर्गु-

ष्ट्याम् । वनकलत्यं । कस्यूयाम् । कृष्णचटकायां ।

वै.निघ. । काकोल्याम् । जटा. । [व.५ ।

कृष्णाख्या । स्त्री । नौलपुनर्नवाद्युपे । रा.नि.

कृष्णागुरु । स्त्री । स्वनामख्यातकृष्णवर्णसुगन्धि-

काष्ठे । कृष्णशुक्र. हिं कालागर. प.सु. । गु-

ष्णाः—कटूष्णं तित्कं कषायं लेपे शीतलं पाने पि-

तहरं त्रिदोषघ्नं मुखरोगवान्निवातहरञ्च । रा.

नि.व.१२ । [वै.निघ. ।

कृष्णाङ्गम् । स्त्री । जीरकमेदे । हिं कलीञ्जी ।

कृष्णाजटा । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै.निघ.

२५.वा.व्या.पत्रवध.चि. । [श्री.चि. ।

कृष्णाजाजी । स्त्री । कृष्णजीरके । च.द.संघ-

कृष्णाजिनम् । स्त्री । कृष्णसारचर्मणि ।

कृष्णाञ्जनी । स्त्री । कालाञ्जनीद्युपे, कृष्ण-

कापंसे । रा.नि.व.४ । वै.निघ. ।

कृष्णाढकी । स्त्री । कृष्णपुष्पादक्याम् । काल

रहर. गुणाः—“कृष्णा तु तुवरी बन्धा चाग्नि-

दीप्तिकरी मता । पित्तदाहप्रशमनी ऋषिभिः प्र-

रिकीर्षिता ॥” वै.निघ. ।

कृष्णातण्डुलम् । स्त्री । पिप्पलीबीजे । हिं

थी. कर्हि. चि. । “सकृत्तत्खुलो लीहः ।” [षीं ।
कृष्णात्रेयः । पुं । वैद्यकसंहिताप्रथेतरि मह-

कृष्णादिगणः । पुं । पिप्पल्यादिद्रव्यवर्गे ।
यथा—“कृष्णा चित्रकषट्क्या वासकं विकसा च-
नं । यन्त्रिकैले चातिविषा रीणकश्च कटुचिकम् ।
यमानी गीलानी ब्रह्मी भूनिम्बं विल्वचन्दनं । भार्गी
श्यामा शिवा धानौ स्थिरा सूय्यां सजीरका ॥” वा.।

कृष्णाद्यतैलम् । स्त्री । नेत्ररोगे हितम् ।
“कृष्णाविडङ्गमधुयष्टिकासिन्धुजन्मविश्वीषधैः पयसि
सिद्धमिदं ह्यगत्याः । तैलं शृणोति मिरशुकशिशो-
ऽविशूलपाकात्ययान् जयति नस्यविधौ प्रयुक्तम् ।”
तिलतैलं १ श. पिप्पल्यादिकम् १० पं. वारि
४ श. छागदुग्धं १ श. । च. द. ।

कृष्णाद्यमोदकः । पुं । शीपदाधिकारि । अ-
त्र पिप्पलीमूलचूर्णं २ ती. चित्रकमूलचूर्णं ४ ती.
दन्तीमूलचूर्णं ८ ती. हरीतकीचूर्णं १० ती. तम्बू-
र्णमेकत्र पलत्रयगुडेन मोदकः कार्यः । मोदका
मधुना लेह्यः । पाठः—“कृष्णाचित्रकदन्तीनां क-
र्षमईपलम्पलम् । विंशतिश्च हरीतक्याः गुडश्च च
पलत्रयम् ॥” रस. र. । सा. कौ. ।

कृष्णाद्यलौहम् । स्त्री । शूल लौहम् । पाठः
—“कृष्णाभयालौहचूर्णं निहृद्येन्मधुसर्पिषा । परि-
शामद्रवं शूलं सर्व्वं हन्ति त्रिदोषजम् ॥” र. चि.
८ अ. । रस. र. । रा. नि. व. ४ ।

कृष्णाभा । स्त्री । कालान्न्यां, कृष्णकापांसे ।

कृष्णाभ्रम् । स्त्री । नीलाभ्रे । काल अद्भ्र ।
See अभ्रकम् ।

कृष्णामिषम् । स्त्री । लीहे । हे. च. ।

कृष्णामूलम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै. निघ. ।

कृष्णायः । पुं । कान्तलीहे । रा. नि. व. १२ ।

कृष्णायसम् । कृष्णवर्णलीहे, पिप्पलीवञ्चादि-
व्यतिरिक्तलीहे । कांस्तुलोह, हेम्पात । रत्ना. ।
तीक्ष्णलीहे । तौथा गोह. । र. मा. । सुखलीहे ।
रा. नि. व. ११ ।

कृष्णार्चिः ! अग्नी । चित्रकश्चे । वै. निघ. ।

कृष्णार्ज्जकः । पुं । कृष्णपत्रचन्द्रतुलयां । का-
. व. डूनमौ । मं काष्ठाभाजवला । रा. नि. व. १० ।

कृष्णालुः । पुं । केन्दुश्चे । कृष्णवर्णालुके । वै.
निघ. ।

कृष्णालुकः । पुं, स्त्री । नीलाली । गुष्णाः—
“कृष्णालुकान्तु मधुरं शीतवीर्यं श्रमापहं । पित्त-
दाहहरञ्चैव ऋषिभिः परिकीर्तितम् ॥ एतदेव
बल्यं रुचिकरं सुखजाद्यहरञ्च ।” वै. निघ. । मधु-
रः शीतः पित्तदाहश्रमापहञ्च । रा. नि. व. ७ ।

कृष्णावासः । पुं । अत्रत्यश्चे । हे. च. । [अम.।

कृष्णाका । स्त्री । राजिकायां । राहैमरिद्रि ।

कृष्णी । स्त्री । राची । [दने । सु. चि. १ अ. ।

कृष्णीकरणम् । स्त्री । श्रेतादिः कृष्णतासम्पा-

कृष्णेन्द्रियम् । स्त्री । कदम्बे । वै. निघ. ।

कृष्णेक्षुः । पुं । श्यामेक्षी । काञ्चनि अंशु ।
मं कालाउंस । कं करियकवु । गुष्णाः—पाके म-
धुरः स्वादुः रसबहुलः कटुकः त्रिदोषघ्नः बलकरः
वीर्यप्रदश्च । रा. नि. व. १४ । “तद्वन्मुकृष्णा भवते गु-
णानां ह्यथो भवेत्तर्पणदाहहन्ता, चारः स किञ्चि-
न्मधुरो रसेन शीषापहर्ता ब्रणशीफकारी ।”
अचि. १० अ. । तच्छर्करागुष्णाः—ह्यथा हृत्मिजननी
बलदा यमहरा जीवनी च । च. द. प्रमेहचि. ।

कृष्णोदरः । पुं । दर्लीकरसर्पे । कृष्णोदरु
मर्गे । सु. कल्प. ८ अ. । See सर्पः ।

कृष्णोदुम्बरः (रिका) । पुं, स्त्री । काको-
दुम्बरिकायाम् । काङ्कूयुत । रा. नि. व. ११ ।

कृसरः । पुं । तुल्यतिलाभ्रे । “तिलतच्छुलसम्प-
कः कृसरः सोऽभिधीयते ।” हे. च. ।

कृसरा (यवागूः) । स्त्री । यवागूमैदि । याडे-
विशेष । लक्षणगुष्णाः—“तिलतच्छुलमाषाणाम-
थवा तिलतच्छुलात् । पञ्चषष्ठं जलं दत्त्वा साध-
नीया यवागुका ॥ सा जरा दुर्जरा बल्या मदपुष्टि-
प्रदा मता । कफपित्तमललक्ष्मयुक्तकृष्णातनाशिनः ॥”
वै. निघ. ।

कृतमधूपः । पुं । सिद्धके । शिगारम । कटा. ।

केकारः । पुं । निम्बोन्नताक्षिपुरुषे । टेरा, गङ्गा ।
हिं ऐशाताना । अम. ।

केका । स्त्री । मयूरवाण्याम् । अम. । [अमः १

केका(क, का)णः । पुं । तद्देवजातावे । Seb

दीकाबलः । पुं । मयूरि । श.च. ।

केकिकः (की) । पुं, स्त्री । मयूरि । रत्ना. ।

केकिशिखा । स्त्री । मयूरशिखायाम् । रा.नि. व.५ । शैव.बाल.चि. ।

केसुकः । पुं, स्त्री । (Colocasia Antiquorum.) तन्नामकवृक्षे । कफू गांश्च । शाकविशेषे । कफूर शोक । त्रिका. । केसुके । केँडे ।

केसुकाकन्दः । पुं । केसुके । कफू । सु.चि.६ अ. । “केसुकाकन्दनिर्यासं ।”

केतकः (की) । पुं, स्त्री । (Pandanus odoratissimus.) खनामख्यातसुगन्धपुष्पवृक्षे । केशा गांश्च । हिं केवडा । मं केतकी । तं मीगलिचेट्टु । कं केदगे । केतकी द्विधा श्वेतस्वर्णभेदे-व । गुणाः—मधुरत्वं तिक्तत्वं कफघ्नत्वं कटुत्वं लघुत्वञ्च । तत्पुष्पं वण्यं केशदोर्गन्धघ्नं । सुवर्णा—तिक्तोष्ण लघुः नेत्रद्विता कटुः मधुरा विषरीग-क्तफण्नी च । तत्पुष्पं सुखकरं कामोद्दीपकं वृंहणं किञ्चिदुष्णं कटुतिक्तं सुगन्धं नेत्रद्वितञ्च । स्तनः—अतिशीतलः देहदार्यकरः कटुः रसायनी वण्यः पित्तकफघ्नश्च । रा.नि.व.१० । फलं केशरञ्च पू-र्व्यांनिगुणम् । “श्वेतश्च कटुकः स्वादुः लघुः तिक्तः कफापहः । उष्ण तिक्त रसा श्रेया चक्षुष्या हर्मके-तकी ॥” भा.पू.१भ. । श्वेतकेतकीफलं किञ्चिदुष्णं स्वादु मेहवातकफघ्नञ्च । वै.नि.च. । “केतकी वा-तला इत्या तन्द्रा निद्राकारी मता ।” अचि.१६अ. । वातोपचवृक्षे । टांमिनीपुष्पं नृक्षं । रा.नि.व.१० ।

केतकफलम् । स्त्री । कुचेलके । कुँटिला । च. द.अश्वरीचि.कषा.एते । केतकोफलं । तच्च त्रि-दोषविघ्नम् । अ.सू.२७अ. ।

केतकाद्यतैलम् । स्त्री । वातव्याध्यधिकारे । तैलं ४ श. काथार्थं—केतकीमूलं वाय्यालकाति-बलानां प्र. ४२ प. २ कर्षं १० मा. पाकार्थं जलं १२८ श. श्रे. १६ श. काञ्जिकं १६ श. यथाविधि तैलं पचेत् । तैलमिदमकल्कत्वात् तुल्येन काथेन तुषीदके सार्थं भवति । अ.द.वा.व्या.चि. ।

केतनम् । स्त्री । चिन्ने । स्थाने । छे.च. ।

केतुः । पुं । अग्निमन्त्रे । र.मा. । रीमे । पीङ्ग-व्याम् । उत्पाति । चिन्ने । मे. ।

केतुग्रहवल्लभम् । स्त्री । वैदूर्यरत्ने । भा.पू.१भ. ।

केतुरत्नम् । स्त्री । वैदूर्यमणी । प.सु. ।

केदारः । त्रि । काणे । टेरके । श.र. । पुं । वन-स्पतिविशेषे । अम. ।

केदारः । पुं । अद्री । कृच्छेवे । षष्ठा । कृत । मालभूमिविशेषे । मालवाले । मे. । केदारशाली । आश्विन । वै.नि.च. ।

केदारकः । पुं । केदारजातषष्टिकधान्यजाति-भेदे । सु.सू.४६अ. । गुणाः—कङ्कुकवत् । See केदारशालिः ।

केदारकटुका । स्त्री । कटुकां । रा.नि.व.६ ।

केदारजम् । स्त्री । पत्रकाष्ठे । रा.नि.व.१२ ।

केदारजलम् । स्त्री । तद्विशस्यजले । गुणाः—विपाके स्वादु गुरु दोषदह । तद्वैव बद्धमुक्तं वि-शेषेण दोषदं भवेत् । रा.नि.व.१४ ।

केदारभूमिः । स्त्री । मालवेवे ।

केदारशालिः । पुं । केदारचेत्रजशालिधान्ये । उन्नतभृमिञ्ज शालि धात्र्य, आश्विन शान, षष्टे धान । गुणाः—मधुरा इत्या बल्याः पित्तवर्द्धनाः ईषत्कषायया अत्यमला गुरवः कफघ्नाश्च । रा.नि. व.१६ । धान्यं—मधुरं शीतलं कृचिकरं सन्धवर्द्ध-नम् । वै.नि.च. । “केदारप्रभवा इथा वातपित्त-विनाशिनः । रक्तपित्तविकारघ्नाः वातलाः कफ-कारकाः ॥” अचि.१५अ. ।

केना (नी) । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । गुणाः—मधुरा शीता इत्या सन्धवर्द्धनी च । वै.नि.च. ।

केनारः । पुं । शिरःकपोलसन्धिषु । मे. ।

केन्दुः (कः) (रः) । पुं । (Diospyros Glutinosa.) तिन्दुके । केँडे, गांव । श.र. । श.च. ।

केसुकः (का) । त्रि । केसुकन्दे उत्तरदेश-ख्याते । केँडे गांश्च । हिं कीवी, केसुका । प्र. चिकट्रायमीदके । गुणाः—मधुरा इत्या कटुपाका तिक्ता श्रौता लघुः पाषिका दीपनी याद्विषी इत्या वातला कफपित्तज्वरघ्नी प्रमेहकुष्ठकासघ्नी रक्तरी-गघ्नी पित्तधमं पिपासाञ्च नाशयेत् । वै.नि.च. । मूलं—“केसुककटुकं पाके तिक्तं याद्वि हिमं ज-

षु । दीपनं पाचनं हृद्यं कफपित्तज्वरापहं । कु-
ष्ठकासप्रमेहाम्बुनाशनं वातखण्डु ॥” भा.पू.१भ. ।
कफपित्तघ्नं रीचनं चमिदीपनञ्च । राज. । मधुरं
रुचमखं शीतखं मेदकं यावकं बन्धं गुरुपित्तक-
फघ्नं वातघ्नञ्च । वै.निघ. ।

केम्बुकम् । स्त्री । पूजे । भा.म.३भ.सू.क.वि. ।

केलटम् । स्त्री । कुसुम्भबीज । वै.निघ. ।

केलटकः । पुं । कुसुमकन्दे । वै.निघ. ।

केलासः । पुं । स्फटिकमयी वै.निघ. । [च.।

केलिकः (किलः) । पुं । अशीकवृक्षे । वै.नि-

केलिकिणः (कीर्णः) । पुं । उद्रे । वै.निघ. ।
हे.च. ।

केलिपिकः । पुं । कीकिले । [श.र. ।

केलिह्वञ्चः । पुं । केलिकदम्बे । केलिकदम् ।

केलूट(क)म् । स्त्री, पुं । कन्दशाकविशेषे ।
केलूककन्द । जलोदुम्बरे । वै.निघ. ।

केवलद्रव्यम् । स्त्री । मरिचे । श.र. ।

केवा (विका) । स्त्री । केवार् इति कीदृशदेशे
ख्यातिं पुण्यवृक्षविशेषे । गुणाः—मधुरा शीतला
दाहपित्तत्रमघ्नी वातश्लेष्मघ्नी कर्द्विघ्नी च । रा.नि.
व.१० ।

केवु(वू)कः (का) । पुं, स्त्री । पत्तूरे । शानिकुं ।
सि.यो.कृमि.वि. । केशुके । कौटे, केउतांरा ।
च.पू.४भ.कृमिघ्नगण्ये ।

केशः । पुं । क्रीवेरे । वागा । प.स. । कुन्तले ।
मे. । बाखे । पूल । रा.नि.व.१८ । स तु गर्भस्थ
शिशोरष्टाभिर्मासैः जायते । सुखबीधः ।

केशकारः । पुं । इक्षुविशेषे । हिं कुशियार ।
गुणाः—गुरुः शीतः रक्तपित्तचयघ्नश्च । भा. ।

केशकारी । स्त्री । रोहिष्याम् । वै.निघ. ।

केशकीटः । पुं । Louse. उकुषे ।

केशगर्भकः । पुं । कवय्याम् । त्रिका. ।

केशघ्नम् । स्त्री । इन्द्रजित्तरोगे । टाक पोका ।
रा.नि.व.२० ।

केशष्णित् । पुं । नापिते । श.मा. ।

केशटः । पुं । उकुषे । हागे । मे. । श्योषाक-
वृक्षे । त्रिका. ।

केशष्टत् । पुं । मसके । भूतकेशे । श.च. ।

केशनाम । स्त्री । क्रीवेरे । वागा । चम. ।

केशपञ्चः । पुं । केशसमूहे । चम. ।

केशपर्णी । स्त्री । चपामार्गवृक्षे, रक्तापामार्गे ।
भा.पू.१भ. ।

केशपाशः । पुं । केशभारे । चम. । [चम.।

केशपाशी । स्त्री । शिरीमध्यस्थशिखायां । पूड़ा ।

केशभूः (भृत्) । स्त्री, पुं । मसके । रा.नि.
व.१८ । [रा.नि.व.८ ।

केशमयनी । स्त्री । शमीवृक्षे । शंशे गांछ ।

केशमार्ज्जक(न)म् । स्त्री । कङ्कतिकायाम् ।
कौकूडे, चिकुणे । इला. ।

केशमुष्टिः (कः) । पुं । विषमुष्टिनामपत्रशा-
कचूपे, महानिम्बे । घोड़ा निम् । मं वकानौ-
निंब । रा.नि.व.४१ ।

केशयन्त्रम् । स्त्री । उपविषादिशोधनार्थं यन्त्र-
विशेषे । लक्षणं यथा—“धान्यपूरितसुख्याल्यां सु-
मुखायां सुखीपरि । सुदुग्धैर्नारिकेलस्य खपरि वि-
समर्हयंत । केशो दुग्धे मुती यद्याल्लेशयन्त्रं तथा
स्युतम् ॥” वै.चन्द्रिका ।

केशरः । पुं, स्त्री । नागकेशरवृक्षे । मे. । च.सू.
५.च. । वकुलवृक्षे । सु.सू.२८च.पलादि. । पुत्राग-
वृक्षे । हारा. । किञ्चल्के । भा.पू.१भ. । सिंहकेशे ।
मे. । हिङ्गुवृक्षे । च.टी.भ. ।

केशरङ्गिनी । स्त्री । सहदेवीलतायाम् ।

केशरञ्जनः । पुं । धरुराजि । लीमराज । रा.
नि.व.४ । नीलकिण्टाम् । वै.निघ. ।

केशरपाकः । पुं । बाजीकरणपाकविशेषे ।

केशरा । स्त्री । नागरसुषायाम् । रा.नि.व.६ ।

केशरागः । पुं । शरुराजवृक्षे । भा.गण्डमा.वि. ।

केशराजः । पुं । खनामख्याते शाकविशेषे ।
केकुत्रे । हिं निगरिया । उत्त. कलाकेशदुरा ।
सा.सी. । गुणाः—तिक्तोष्णः चण्डश्चः केशरसश्च ।
कफामशीषविघ्नश्च, तत्र नीची रसायनः । रा.नि.

व.४ । आग्नेयः केशः चर्द्धितः पाशुकफत्रः र-
सायनश्च । राज. । भङ्गराजे । भीमराज । र.मा. ।
केश(स)राजः । पुं । मातुलुङ्गवत् । जटा. ।
केशराज्यम् । स्त्री । बालके । वांग । सु.पि.
६५. ।
केश(स)री (इन्) । पुं । पुद्गागवत् । नागके-
शरे । घोटके । मी. । जलचरपक्षिविशेषे । च.स.
२७५. । रक्तश्रियौ । रा.नि.व.७ । मातुलुङ्गवत् ।
मद.व.६ । सिंहे । रवा. । वानरभेदे । वै.निघ. ।
केशरुहा । स्त्री । भद्रदन्तीवत् । वड़ दन्ती गां-
छ । रा.नि.व.६ । महाबलायाम् । गौरशकटाकु-
निना । महानील्याम् । वै.निघ. ।
केशरुढकाः । पुं । कासमईवत् । वै.निघ. ।
केशरूपा । स्त्री । वन्दाकनामचुपे । अत्रगांछ ।
रा.नि.व.५ ।
केशवः । पुं । सुरपुद्गागवत् । वायसे । “वा-
यसे केशवेऽर्जुने ।” मी. । नागकेशरवृत्ते । प.सु. ।
केशवप्रिया । स्त्री । गोरोचनायाम् । प.सु. ।
केशवर्द्धिनी । स्त्री । महाबलावतायाम् । रा.
नि.व.४ ।
केशवायुधः । पुं । आसवत् । श.मा. ।
केशवालथः (वासः) । पुं । अथलथवत् ।
निका. । जटा. ।
केशशीतारम् । स्त्री । पलिते । रा.नि.व.१८ ।
केशसीमन्तकञ्चरः । पुं । असाध्यञ्चरवि-
शेषे । यस्मिन् ज्वरे केशः सीमन्तीकता भवन्ति स
ञ्चरः । “ञ्चरः क्षीणस्य गन्तस्य गभीरी देर्घरात्रि-
कः । असाध्यो बलवान् यश्च केशसीमन्तकञ्चरः ॥”
मा.नि. । “केशः सीमन्तिनी यस्य सङ्घ्निते विनते
शुवी । लुबन्ति चाक्षिपन्नाणि सोऽचिराद्याति सृ-
त्यवे ॥” तन्वात्तराम् । विज.र. । [वै.निघ. ।
केशहन्त्रि(हृत्)फला । स्त्री । महाशमीवत् ।
केशहन्त्री । स्त्री । शमीवत् । रा.नि.व.८ ।
केशा । स्त्री । जटामांस्याम् । वै.निघ. ।
केशाख्यम् । स्त्री । ऋषेरे । वांग । रवा. ।
“भङ्गकेशाख्यनिगुंखी ।” भेष.चचिख्यशक्तिरसि ।

केशाद् । पुं । जमी । वै.निघ. ।
केशापहा । स्त्री । शमीवत् । वै.निघ. ।
केशारिः । पुं । नागकेशरे । वै.निघ. ।
केशारुहा । स्त्री । महाबलायाम् । रा.नि.व.४ ।
केशार्हा । स्त्री । महानीलीचुपे । वड़ नौग ।
रा.नि.व.४ । [निघ. ।
केशालिः । पुं । भङ्गराजे । भीमराज । वै.
केशान्तम् । स्त्री । बालके । वांग । वै.निघ. ।
केशिकः । पुं । केशरी । एकञ्ज प.सु. । त्रि ।
प्रशक्तकेशपुत्रे । अम. ।
केशिका । स्त्री । शतावर्थांम् । रा.नि.व.४ ।
केशिनी । स्त्री । जटामांस्याम् । रा.नि.व.१२ ।
बन्धायाम् । वै.निघ. ।
केशी । स्त्री । युक्तशिव्याम् । आंताकुनी । रः
भा. । जटामांस्याम् । जूटकम् । रा.नि.व.१२ ।
च.द. । सि.यो.महापैशाचघृते । वा.उ.६५. । म-
हाशतावर्थांम् । आमातके । वै.निघ. । नीलीवत् ।
रा.नि.व.६ । चौरपुण्याम् । अम. ।
केश्यः । पुं । मार्कवचुपे । भीमराज । रा.नि.
व.४ । असनशाले । वै.निघ. । स्त्री । कृष्णागुह्यि ।
रा.नि.व.१२ । ऋषेरे । वांग । रा.नि.व.१० ।
केशरम् । स्त्री, पुं । नागकेशरपुत्रे । रा.नि.व.
६ । वै.निघ.वा.व्या.षडशौतियुगगुलौ । किञ्चल्के ।
अद्भटकमत्र । सि.यो.कल्याणघृते । बकुलवत् ।
रा.नि.व.१० । कासीसे । स्वर्णे । रा.नि.व.११ ।
पुद्गागवत् । अम. । मातुलुङ्गवत् । जेवु गांछ ।
रा.नि.व.११ । द्विहुनि । सिंहच्छटायाम् । मी. ।
केशरवरम् । स्त्री । कुडुमे । रा.नि.व.११ ।
केशरिका । स्त्री । महाबलायाम् । रा.नि.व.४ ।
केशरिसुतः । पुं । हनुमति । द्वि.च. ।
केशरोषटा । स्त्री । मुलायां । नागरमुलायां ।
वै.निघ. । [गं७] । सु.प.२६५. ।
केशुकः । पुं । गरगण्ड इति ख्याति वत्ते । गत्र-
कौटजः । पुं । कुटजवत् । कूड़ि गांछ । भा.
पू.१५. ।
कौट(ङ्)र्थ्यः । पुं । खनामप्रसिद्धे महात्मनिवि-

श्रीवि। फलिष्ठ महानिमित्तिभ्यः, वोंडाण्डी। नं
फलिष्ठमहानिंब, गीरानिंब। कं कथाहेव्विउ।
वै.निघ.अपञ्चा.चि.वचाथ्यप्रते। गुष्ठाः—कटुतिक्त-
कषायः शीतलो लघुः तापघ्नः शोषकृष्टरक्तकृमि-
भूतविषघ्नश्च। रा.नि.व.६। शीतलसिक्तः कटुः
गुष्परः लघुः दाहार्शःकृमिशूलघ्नः सन्नापविषघ्नश्च।
श्वेतपाटलवृक्षे। वै.निघ.। कटुफलवृक्षे। रा.नि.
व.६। अ.सू.४५। भा.म.बाल चि.। मदनवृक्षे।
रा.नि.व.८ मन्दाभज्ञातकगुड्जे। पूतीकरञ्जे। कृष्ण-
कटुभीष्टवृक्षे रा.नि.व.६। घृतकरञ्जे। कामुके।
लघुकाम्यर्थांम्। रा.नि.व.२३।

कैतकम् । क्ली। केतकीपुष्पे। राज.। शृगाल-
कील्याम्। अथार्थकूल।

कैतवम् । क्ली। कुमुदे। वैदूर्यमणौ। रा.नि.व.
१३। राजिकायाम्। ब्रह्मि। त्रिकां।

कैदारः । पुं। कैदारशालिधान्ये। आग्नि धानः।
षष्टिकषाण्ये। षोडशे धाने। गुष्ठाः—कैदारा म
धुरा वृथा बल्याः पित्तनिवर्हणाः। ईषत्कषाया-
स्तरसा गुर्वरः कफघ्नकृत्वाः ॥ सु.सू.४६५। क्ली।
पत्रकाष्ठे। प.सु.।

कैपीला । स्त्री। कृष्णविठतायाम्। वै.निघ.।

कैरली । स्त्री। विडङ्गायाम्। रा.नि.व.६।

कैरवम् । क्ली। विडङ्गे। कुमुदे। श्वेतो कूल,
शालूक फूल। रवा.। श्वेतपद्मे। हे.च.। श्वेतकु-
मुदे। श्वेत शुक्ति। भा.पू.१५। रा.नि.व.१०।

कैरविका । स्त्री। कुमुदिन्यां। श्लोटे शुनीर
खाड़। भा.पू.१५।

कैरविणी । स्त्री। उत्पलिन्याम्। शुनी व।
कुम्भसूत्रेण खाड़। रा.नि.व.१०।

कैरविणीफलम् । क्ली। कुमुदबीजे। उतेला
बीजे, उतेले। हिं मेत। भा.।

कैरवी । स्त्री। सिधिकायाम्। श्वेति। प.सु.।
चन्द्रिकायाम्। मी.। (विन्) पुं। चन्द्रे।

कैरवीकन्दः । पुं। तैलकन्दे। रा.नि.व.७।

कैराटः (कः) । पुं। करवीरवृक्षे, स्यावरवि-
षमेदे। हे.च.।

कैरातः (कः) । पुं। जलपचिविश्वे। च.सू.

२७५। भूमिन्ने। चिरेरता। रा.नि.व.६। बलव-
ति पुरुषे। हारा। क्ली श्वरचन्दने। रा.नि.व.११।

कैरातचन्दनम् । क्ली, पुं। नातिपीतचन्दने
कीड्वे ख्याते। श्वरचन्दनम्। गुष्ठाः—“शीतलश्च
तिक्तः कान्तिकरी मतः। विश्विकाकुष्ठकण्डूकफ-
दद्रुविषापहः। रक्तपित्तकृमिब्यङ्गपित्तदृज्वरदा-
हदः ॥” वै.नि.घ.। See श्वरचन्दनम्।

कैरालम् । क्ली। विडङ्गे। वै.निघ.। [नि.व.६।

कैराली । स्त्री। भूमिन्ने। विडङ्गायाम्। रा.

कैवर्त्तः । पुं। महानिम्बे। वै.निघ.।

कैवर्त्तम(मु)स्त(क)म् । क्ली। कैवर्त्तिकायां,
जलजमुस्तामेदे। के.उटीभूता, के.उरभूता। श.र.।
गुष्ठाः—द्विमं तिक्तं कषायं कटु कान्तिकरं कफ-
घ्नं पित्तघ्नं रक्तदोषवीर्यकर्षककण्डूघ्नश्च। इदं तु वि-
गुणकान्तौ उच्यते त्वक् मुस्ताकाकतिः। “मुस्ता
बल्येखपुष्टं शुक्राभं स्याद्विगुणकमिति।” भा.पू.१५।

कैवर्त्तिका (र्त्ती) । स्त्री। (Cyperus ro-
tundus.) A kind of fragrant grass.
मालवे खनामस्यातजलजमुस्तायां। के.उटीभूता,
के.उरभूता। अ.टी.भ.। गुष्ठाः—लघुः वृथा
कषाया कफघ्नी कासशसघ्नी मन्दाग्निहरी च।
रा.नि.व.३। [कायाम्। भा.पू.१५।

कैवर्त्तिका(र्त्ती)मुस्त(क)म् । क्ली। कैवर्त्ति-
कैवलम्। क्ली। विडङ्गे। र.मा.।

कैशिकी । स्त्री। व्यधनीपयोग्यस्रक्षारायाम्।
सु.सू.८५। [वयसि। रा.नि.व.१८।

कैशोरम् । क्ली। एकादशान्द्याव्यस्रदशपर्यन्ते

कैशोरको (गुग्गुलुः) । पुं। वातरक्ते हितः।
पीडलीवडगुग्गुलुः १ श. त्रिफला २ श. गुडूची
४ श. (एकत्र) वारि ६६श. अर्धश्लिष्टः काषः (४८
श.) कर्षव्यः। काथं बल्लपूतङ्गला तेन घृतमर्दित-
गुग्गुलुं गोलयित्वा पुनः पाकं कुर्यात्। घनीभूते
पाके श्ववतार्यं तत्र त्रिफलाचूर्णं प्र. ४ तो. त्रि-
डूचूर्णं प्र. ४ तो. विडङ्गचूर्णं ४ तो. चिह्नचूर्णं २
तो. दलीमूलचूर्णं २ तो. गुडूचीचूर्णं ८ तो. प्रक्षे-
पी देयः। च.द.। सा.की.। [किचित्। च.चि.१५।
कैशि(पी)का । स्त्री। श्वाभारतके। श्वरमूलनिदि

। स्त्री । पाठायां । आकनादि । वै.निघ.।

कौकिकः । पुं । खर्जूरीइचे । व्यष्टिकायां । भेके ।
मी । ईहाइये । षोर्गं, षोर्ष । रा.नि.व.१६ ।
चक्रवाके । त्रिका. ।

कौकिकङ्कः । पुं । चमरपुच्छे विलेशयइये । क
कौकिकाचः । पुं । इच्छार इति भाषा । तन्मांसगु-
णाः—वासानिलकासहरः पित्तदाहकरश्च । रा.
नि.व.१६ ।

कौकिकदेवः । पुं । कपोते । रा.नि.व.१६ ।

कौकिकन्दम् । स्त्री । (Nelumbium spe-
ciosum.) रक्तपत्रे । त्रुणपत्र । रत्ना. । गुणाः
—कटु तिक्तं मधुरं शीतलं रक्तदोषघ्नं कफपित्त-
घातशमनं सन्तर्पणं इत्येवा रा.नि.व.१०। “कौक-
िकन्दसुक्तं मधुरं शीतं वष्यं कटुतिक्तकं । इष्यं तप्तैः
करणं विस्फोटकरक्तदोषदाहहरं । टटकफपित्त-
विसर्पविषसन्तापघातनाशकरम् ॥” वै.निघ. ।

कौकाहः । पुं । पाण्डुवर्णघोटके । ककंत्वपर-
नामधेये शुक्ताये । “श्वेतः कौकाह इत्युक्तः ।” ज.
द.३३. । “सिते तु कर्ककोकाहौ ।” हे.च. ।

कौकिलः । पुं । (Cuculus Indicus.)
खनामख्यातपक्षिणि । कोकिल । हिं कोरला ।
रत्ना. । गुणाः—“कौकिलः श्लेष्मलो ज्ञेयः पित्त-
संशमनो मतः ।” अत्रि.२१३. । सविषसौम्यकौ-
टभेदे । तद्दृष्टस्य कफनिमित्तजा रोगा भवन्ति ।
सु.कल्प.८३. । स्त्री । बदरीफले । जटा. ।

कौकिलनयनः । पुं । कौकिलाचक्षुषे । कू-
लिशाथाड़ा । अ.टी.र. । [वै.निघ. ।

कौकिला । स्त्री । काकोल्यां । कौकिलास्त्रियां ।

कौकिलानन्दः (वासः) । पुं । राजास-
इचे । रा.नि.व.११ ।

कौकिलावर्तिः (तीर्त्त) । स्त्री । नेत्ररोगे व-
र्तिविशेषे । “व्योषायसूर्णसिन्धुवृषिकलाञ्जनसंयुता ।
गुडिका जलपिष्टेयकीकिला तिमिरापहा ॥” अ.द. ।

कौकिलाचः (कः) । पुं । (Hygrophila
spiuosa, Syn. Ruellia longifolia.)
खनामख्यातइचे । कुलथाड़ा, कुलकाँटा, शू-
यनर्दन । हिं कौकिलाविखरु, कैलया ; तदीज

तालमाखना । मं कौकिला । कं कुसुमीलिके । तै
गोलिमिडिचेद्, गोलिचेद् । अत्. कुडलिरखा,
माखुरेण । मद. गुणाः—आमवातरक्तघ्नः । राज. ।
मधुरः शीतः पित्तातिसारजित् इष्यः कफघ्नः ब-
ल्यः रुच्यः सन्तर्पणश्च । रा.नि.व.५। शीतलः इष्यः
स्वाध्वक्षपित्तलः तिक्तः आमवातशोथशरीटणा-
वातरक्तघ्नश्च । भा पू.१३. । तदीजगुणाः—शीतलं
खादु कषायं तिक्तं गुरु गर्भस्थापनं इष्यश्च । वै.
निघ. ।

कौकिलाची । स्त्री । कौकिलाचचीजे । कू-
लेथाड़ाबीज । हिं तालमाखना । श.र. ।

कौकिलेष्टा । स्त्री । महाजम्बूइचे । वड्ड
खान गाँइ । रा.नि.व.११ ।

कौकिलेक्षुः (कः) । पुं । कृष्णेची । काञ्जना
इक्षू । कौकिलाचक्षुषे । रा.नि.व.१४।५ ।

कौकिलोत्सवः । पुं । आमइचे । रा.नि.व.११ ।

कौकुराहः । पुं । सुवपुष्टुः सुयुक्तश्वेताश्वे । “की-
काहः पुष्टुकेनाश्वः कौकुराहः ।” ज.द.३३. ।

कौकुराहः (का) । पुं । कौकुराहदेशजीतमाश्वे ।
ज.द.३३. । [चि.पानीयवर्था ।

कौचिला । स्त्री । कुचेलके । कुँचले । भैष.ज्व.

कौटः । पुं । कौठरोगे । गुवाकइचे । त्रिका. ।

कौटजः । पुं । कुटजइचे । कूडुचि गाँइ । रा.
नि.व.६ । [त्र. अम. ।

कौटरः । पुं, स्त्री । इचणहरै । गाँछेर कोटि-

कौट(ठ)रपुष्पी । स्त्री । इन्द्रदारकलतायाम् ।
बीजतात्रकं । रा.नि.व.३ । [निघ. ।

कौटरवासिनी । स्त्री । श्वेतत्रिहतायां । वै.

कौट(ट्ट)वी । स्त्री । नयस्त्रियां । नेन्टो त्रै-
ये, अम. । [शां.कं । रा.नि.व.१२ ।

कौटिकः (का) । स्त्री । सुकायाम् । पिडिं

कौटिकः । पुं । मण्डूकजातीयसविषकौटभेदे ।
सु.कल्प.८३. । See मण्डूकः । इन्द्रगीपकौटि ।
आवाडे पोका । जटा. ।

कौटिकालिका । स्त्री । सरटे । वै.निघ. ।

कौटिकः । पुं । नकुले । इन्द्रगीपकौटि । वै. ।

कोटि(टी)वर्षा । स्त्री । पिङ्गुशक्रे । भि-
डिः आंरु । श.र. ।

कोटिबृचकः । पुं । कुट्टबृचवे । म.द.व.१ ।

कोटिशः । पुं । कोटमेदने । मै. । भरत. ।

कोटी । स्त्री । कुट्टबृचवे । कूडुचि गांछ । वै.
निघ. । स्रकायाम् । श.र. । शस्त्रायभागे । च.टी. ।

कोटीरः । पुं । जटायाम् । त्रिका. । [चि. ।

कोटोडुम्बरः । पुं । यज्ञीदुम्बरे । मैघ.स्त्रीरो.

कोट्टारः । पुं । कूपे । चारा. । पुष्कारिण्याः
पाटके । मै. ।

कोठः । पुं । A species of Leprosy.
Ringworm. चूदरोगान्तर्गतचर्मरोगविशेषे ।
तस्य लक्षणं यथा—“असम्यग्मनोदीर्घपित्तस्ये-
षाम्ननिघट्टैः । मण्डलानि सकण्डूनि रागवन्ति व-
ह्मनि च । उल्कीठः सातुवन्धु कोठ इत्यभिधी-
यते ॥” मा.नि. । “वरटीदष्टकण्डूमांतीहितोऽस-
कफपित्तात् । चणिकीत्यादविनाशः कोठ इति वि-
गद्यते ॥” भल्लुकीतन्नात् । [रा.नि.व.६ ।

कोठरः । पुं । अडोलावृचवे । आंटाकाण्डु गांछ ।

कोणः । पुं । अस्त्राययभागे । अम. ।

कोणकुणः । पुं । उल्कुणे । उकुण । छे.च. ।

कोथः । पुं । पूतीभावः । प्रुथ । भा.म.४म.ना-
सारो.चि. । “विल्लेदकोथावथवापि यव ।” नेत्ररी-
गमेदे । क.ता. । मै. । दुर्गन्धमेदे । पाके । सु.नि.
४५. । चि. । मथिते । शठिते । छे.च. ।

कोदकारः । पुं । अन्नाकारमृगमेदे । वै.निघ. ।

कोदण्डः । पुं, स्त्री । भुवि । डूरु । मै. ।

कोदालकः } पुं । (Paspalum scrobicu-
कोद्रवः } latum.) कोरद्रवकापरनामधे-
यधान्यविशेषे । क.ता. धाना. मं कोद्रव । मं च-
रक । देशविशेषे तस्य नाना मेदाः कृताः । गुष्ठाः
—वातलो याही हिमः पित्तकफघ्नश्च । भा. । अ-
तिशक्तिं वातलश्च । राज. । “कोद्रवी रुची याही
स्यात् रक्तपित्तविशीधनः । नात्यन्तकफघ्नोक्ती
रुच्यः स्वादुः प्रकीर्षितः ॥” अचि. १५५. । सन्धि-
बन्धशथिलकरत्वात् । बिकाशी याही स्पर्शशीतली
विषाणश्च । वा.धान्यव. । मधुरः । तिक्तः । त्रिचिनां

पथ्यः कफपित्तहरः रुच्यः वातलः गुरुः कोदालकः ।
रा.नि.व.१६ । “स्नानिसूर्क्षाकरं सद्यः कोद्रवं न
हितं मतम् ।” अचि. १२५. ।

कोद्रवमण्डः । पुं, स्त्री । कोद्रवधान्यकृतमण्डे ।
क.ता. धानेर मण्ड । गुष्ठाः—सूर्क्षास्नानजन-
नः । वै.निघ. ।

कोद्रविकम् । स्त्री । सौवर्हल्लवणे । वै.निघ. ।

कोद्रुभक्तः । पुं, स्त्री । कोद्रवान्ने । क.ता.त्र
डा.ता. मं चरकाभाभात । गुष्ठाः—“कोद्रुभक्ते
रुचिकरो मधुरानु प्रमेहघ्न । यूवदीपवदेषाच्छर्द्धि-
कफवातामदाहनुत् ॥” वै.निघ. ।

कोनफलम् । स्त्री । रत्नाक्षी । वै.निघ. ।

कोना(नी)लः । पुं । बर्निकाख्ये जलपचिषि ।
वै.निघ. । [चि. १०५. ।

कोनालिः । स्त्री । कुष्ठविहितमभ्यस्यद्रव्ये । सु.

कोपः । पुं । क्रोधे । अम. ।

कोपनः । पुं । यन्त्रियर्षे । गेण्ठेला । चि ।
कुष्ठे । जटा. । वै.निघ. ।

कोपनकः । पुं । चीराख्यगम्यद्रव्ये । गेण्ठेला ।
हिं चीरा । रा.नि.व.१२ ।

कोपना । स्त्री । रक्तकरवीरे । वै.निघ. ।

कोपलता । स्त्री । कर्षकोटलतायाम् । कांण-
छिडु, काण्ठकाण्डा । रा.नि.व.१ । [व.१६ ।

कोपिनः (पी) । पुं । जलकपीते । रा.नि.

कोमम् । स्त्री । पिपासास्थाने । च.टी. ।

कोमलम् । स्त्री । जले । मै. ।

कोमलकम् । स्त्री । मृषाले । ग.ता.त्र उंटा ।
श.र. । पत्रकाष्ठे । वै.निघ. ।

कोमलकदलम् । स्त्री । बालकदलफले । क-
चि कला. मं कोवलेकेले । गुष्ठाः—शीतमधुर-
कषायरुच्यार्क्षं पित्तघ्नश्च । वै.निघ. ।

कोमलदलम् । स्त्री । पत्रे । वै.निघ. ।

कोमलनारिकेलम् । स्त्री । बालनारिकेले ।

कोमलपत्रकः । पुं । शिषी । मजिना गांछ ।
रा.नि.व.७ ।

कोमलप्रसवः । पुं । नेत्रभिष्यां । वै.निघ. ।

कोमलवलकला (ली) । स्त्री । खवलीहवे ।
ने।७।ग्रां। भा. ।

कोमला । स्त्री । चौरिकायाम् । शीरुहे । श.
च. । चौरिखां । थिनीं । खर्जूरिकायां । वै.निघ.।

कोमलेक्षुः । पुं । इक्षुविशेषे । कृष्टि शेकु ।
गुणाः — “कोमलेक्षुर्मेदकफमेहकारी च कौर्त्तितः ।
तरुणस्तु मधुः प्रीकः किञ्चित्कटुश्च वातहा । पित्तं
नाशयतीत्येवं स इहो वीर्यवर्द्धकः । रक्तपित्तहरो
बन्धी चतनाशकरो मतः ॥” वै.निघ. ।

कोमासिका । स्त्री । जालिकायां । फलेन
जालि । हारा. ।

कोयष्टिः (कः) । पुं । जलकुम्भे । कौंड़ा
पांशौ । अयं प्रतुदगुणः । सु.सु. ४६५. । च.सु. २७५. ।

कोरसन्धिः । पुं । गर्ते । गर्ताकारसन्धी । “अ-
कुलिमण्डिवन्धगुल्फजातुर्गर्परिषु कोरसन्धिः ।” सु.
शा. ५५. ।

कोरकः । पुं, स्त्री । काकोल्याम् । कौंकला ।
कुम्ले । कूँड़ि । अम. । मृषालि । मे. । चकोरप-
चिषि । वै.निघ. । चौरनामगन्धद्रव्ये । जटा. ।

कोरकवृक्षः । पुं । इक्षुदीहवे । वै.निघ. ।

कोरङ्गी । स्त्री । मूलेलायाम् । रा.नि.व. २३ ।
पिपल्याम् । रा.नि.व. ६ । [म्. वै.निघ. ।

कोरञ्जी । स्त्री । सौराष्ट्रिकायां । कौंज्ठा ना-

कोरण्टी । स्त्री । बदरीहवे । मद्.व. ६ ।

कोरद्रुषः (षकः, थ्यः) । पुं । कोद्रवे । रा.
नि.व. १६ । च.द.र.पि.चि. । कोद्रवधाम् । क-
दो धान वा छोटि मटर । रत्ना. । गुणाः —
“कोरद्रुषस्तु मधुरः श्रौती याही गुरुर्मतः । तिलो
प्रस्थश्च द्रवश्च कफपित्तविषापहः । सूत्रकृच्छरः
श्रीको जीर्णशायं लघुः स्मृतः ॥” वै.निघ. ।

कोरिमदः । पुं । कासमर्दं । प.सु. ।

कोल(क)म् । स्त्री । तोलकमाने । १ तोंग ।
प.प्र. । “अयत्तिलचूषणकोलभागेः ।” सि.यो.
पाण्डु.चि. । मरिचे । चम्बे । रा.नि.व. ६ । बदर-
फले । रत्ना. । श्रीङ्गे । मेलके । चिचके । काकोले ।
मे. । रा.नि.व. १२।१६ । वै.निघ. २५.पाण्डु.चि.
श्रीङ्गादिचूर्णे । अङ्गीले । गजपिपल्यां । पिपल्यां ।

राजबदरे । मखे । पुं । बदरहवे । कूल गीह ।
र.मा. । वा.चि. १५. । “कोलसूस्माक्षकलमी ।”
बदरास्थिश्ले । “कोलत्वक् मज्जा ।” रस.र.वाल्.
चि. । च.द.पाण्डु.चि. । “चूषणकोलभागेः ।” ट-
ङ्गव्यपरिमाणे । “तद्द्वयङ्गील उच्यते ।” प.प्र. १६. ।
बराह । रत्ना. । कुलये । सा.कौ.गुदमं.चि.चाङ्गे-
रीष्टते । अङ्गीलहवे । बहुवारहवे । जटा. ।

कोलकन्दः । पुं । खनामख्यातमहाकन्दशाक-
विशेषे । पुटालुरिति काश्मीरे ख्यातः । गुणैर
आन् । मं पुटगेडु । गुणाः — कटुः उष्णः क्षमिघ्नः
वाल्गिघ्नः कर्द्दिघ्नः विषदीपघ्नश्च । रा.नि.व. ७ ।

कोलकर्कटिका (टी) । स्त्री । मधुखर्जुरि-
काहवे । रा.नि.व. ११ ।

कोलका । स्त्री । शुक्रशकशिल्पायाम् । वै.निघ. ।

कोलगजिनी । स्त्री । गजपिपल्यां । वै.निघ. ।

कोलङ्कः । पुं । आमलकहवे । वै.निघ. ।

कोलतैलम् । स्त्री । बदरीवीजतैले । गुणः वि-
भीतकतैलवत् ।

कोलदलम् । स्त्री । जम्बीनामगन्धद्रव्ये । अम. ।

कोलनाशिका । स्त्री । बङ्गिनीहवे । हारा. ।

कोलपुच्छः । पुं । कडपचिषि । “कोलपुच्छस्तु
कडः स्यात् ।” हारा. ।

कोलबालुकः । पुं । कुडुष्टे । वै.निघ. ।

कोलमज्जा । पुं । बदरास्थिश्ले । कुलेन
आठिर शीत । सि.यो.हि.वास.चि. । “कोलम-
ज्जान्नं लाजा ।” गुणाः — “कोलमज्जा तु मधुरः
पित्तच्छर्द्दिहृषापहः ।” राज. । “कषायी मधुवी
मज्जा कोलानां पित्तनाशनः । तणाच्छर्द्दंनिलघ्न-
श्च ।” सु.सु. ४६५. ।

कोलमूलम् । स्त्री । पिपलीमूले । रा.नि.व. ६ ।

कोलवक्षिका (स्त्री) । स्त्री । (Scindapsus
officinalis. Syu. Pothos officinalis.)
गजपिपल्याम् । प.सु. । चम्बे । रा.नि.व. ६ ।
च.चि. १५. ।

कोलशिविः (स्त्री) । स्त्री । कपिकष्ठी ।
आनाकूनी गीह । हिं सुरवासिनि । मद्.३.१ ।
शिवीमेदि । गुह्ये शत्रे शिम्, कटोत्रा शिम् ।

गुणाः—वातघ्नी गुबद्ध्या वातकफघ्नी शुक्राग्निमा-
न्यक्तु बल्या रुचिक्तु । भा.। वातघ्नी गुबुः उष्ण
कफपित्तकरी च । रा.नि.व.२ ।

कोला । स्त्री । वदरीवृक्षे । श.र. । पिप्पल्यां ।
रा.नि.व.६ । महाश्रावण्याम् । गौत्रकृष्णुङ्गी ।
रा.नि.व.५ । चञ्चे । भा.पू.१भ. ।

कोलात्मजः । पुं । वदरफले । वै.निघ. ।

कोलादिमण्डुरम् । स्त्री । परिणामशूले हि
तम् । कोला चविका, ग्रथिकं पिप्पलीमूलं, चप-
ला पिप्पली, चारो यवचारः, सुरभिजलं गीमूत्रं,
स्पष्टम् । च.द.परिणामशू.चि.। शोधितमण्डुरं १०
तो. शुष्ठीपिप्पलीचव्यपिप्पलीमूलयवचाराश्च प्र.
२ तो, गीमूत्रं ८० तो. (१ श.) ।

कोलास्थि । स्त्री । वदरास्थनि । कूलेर औं-
टि । सि यो. ऋर्हि.चि. । [निघ. ।

कोलाहलः । पुं । भूकदम्बे । कूकुभिमा । वै.

कालिः (ली) । पुं, स्त्री । वदरीवृक्षे । कूल
ग्राह । त्रिका. । अ.टी.भ. । [वै.निघ. ।

कालिका । स्त्री । घण्टावदरे । शश्याकूल ।

कोविदः । पुं । तिलकवृक्षे । वै.निघ. ।

कोविदारः (काः) । पुं । (Bauhinia va-
riegata.) A species of ebony. काञ्चना-
रमेदे, रक्तकाञ्चनमेदे । भा. । रक्त काञ्चन उ-
द । हिं कचनारमेद । मं कां कांचनु, कीचालि ।
तं देवकांचन । गुणाः—“दीपनः स्वात् कषायी
व्रणरोपणः । संघाह्नी सारकः स्वादुः पर्णशाकेषु
श्वोत्तमः । सूचकृच्छं त्रिदोषघ्न शीघ्रं दाहं कफं त-
था । वातं हरत्युष्णगुणा रक्तकाञ्चनपुष्पवत् ॥” वै.
निघ. । धारकः रुचिकरः रक्तपित्ते पथ्यश्च । राज. ।
तैलगुणाः विभीतकतैलवत् । See काञ्चनारः ।

कोशः (काः) । पुं । चर्मकोशः । भा.म.४भ. ।
“भनेरुषलात्कीशसु ।” कुशले । पात्रे । जातिको-
षे । वै.निघ.२भ.चय.चि.सूर्यप्रभागु. । पेश्यां । श-
ब्दसंघे । मे. । खर्षे । रुच्ये । अम. । (काः) व्रण-
बन्धनविशेषे । स च अङ्गुष्ठाङ्गुलिपर्वसु विशेषः ।
सु.सू.१८अ. । “कोशकश्च स विशेषः व्यधैर्वन्धेन
वर्जितः ।” “व्यधैः सूचीव्यधनैरहितः बन्धेन व-
र्जितः कोशकारः” इति । उ. । अष्टे । श.र. ।

कोशकारः । पुं । कोषकारेण । हिं करिष्म,
कुश्रिया ।

कोशकाली । स्त्री । जलचरपक्षिमेदे । वै.
निघ. । [भा. ।

कोशकृतम् । पुं । कोषकारे । वै.निघ. । कृष्णैची ।

कोशफलम् । स्त्री । चपुष्याम् । अंश । देवदा-
ल्याम् । घीष्टायां । शश्याकूल । रा.नि.व.२२ ।
कञ्जोले । अम. । वदरे । वै.निघ. ।

कोशफला । स्त्री । महाकोषातक्याम् । वड्ड
घोषा वा धुन्ल । देवदालीलतायाम् । शश्या-
तां । रा.नि.व.२ । पीतघोषायाम् । रवा. ।
श्वेतत्रिभतायां, कृष्णत्रिभतायाम् । चपुष्याम् । अंश ।
गोष्ठ । रा.नि.व.७ । [चि.१८अ. ।

कोशवती । स्त्री । घोषायाम् । घोषा । सु-

कोशस्थः । पुं । शङ्खक्यादी । सु.सू.४६अ. ।

कोशस्थमांसम् । स्त्री । शङ्खक्यादिमांसि ।
गुणाः—मधुरं शीतलं क्षिप्रं शुककरं हृष्यं विड्-
वहेकं बलशक्तिकरं वातपित्तघ्नच । वै.निघ. ।

कोशा । स्त्री । मये । वै.निघ. ।

कोशाङ्गम् । स्त्री । इल्कटे । हारा. । [मि. ।

कोशा(षा)तकः । पुं । कोषके । घोषा ।

कोशा(षा)तकी । स्त्री । खनामश्यातफल-
शके । घोषा लता । हिं करशतरु । तं वीर,
उत्तरेणि । मं कडुदीडकी, काहरी । श्वेतपीत-
मेदेन द्विधा । फलगुणः—कफाशोषं । पकफल-
गुणः—आमाशयशुद्धिकरम् । तैलं मूलकतैलगु-
णम् । राज. । च.द.अर्थः.चि. । (Luffa pen-
tandra or amara, and L. Acutangula.) अन्यविधफलशाकविशेषे, ज्योतिर्रकायाम् ।
क्षि.शु. । हिं नीकी भिमनी, तरु, घितरु ।
उत्. जनी । गुणाः—शिशिरा कटुः अल्पकषाय
वातपित्तकफघ्नी मलाग्नाशोधनी । रा.नि.व.७ ।
महाकोषातक्याम् । वड्ड धुन्ल । हिं नेतुषा ।
गुणाः—“महाकोशातकी क्षिप्रं सरा पित्तामि-
लापहा ।” तरफलं स्वादु मधुरं वातपित्तघ्नं पाकि
कफघ्नं ऊरे श्लशच । अचि.१६अ. । See राम-
कीषातकी । तिलकफलताविशेषे । त्रि.९पञ्ज. ।

महाकाललतायाम् । श्वेतघोषायाम् । रवा । पटी-
ल्याम् । पटेल गाछ । मे । अपामार्गं । वै.निघ.।

कीशा(षा)म्रः । पुं । वनाम्रहृत्तविशेषे । सुद्रा-
ने । कनपांशे, केकण्डा । हिं कीशंभ । सं भा-
रीभावा । कं जूरिमाचु । गुणाः—“कीषामः कुष्ठ-
शीथास्रपित्तत्रणकफापहः । तरफलं याहि वात-
घ्नमस्त्रीणं गुरुपित्तलं । पक्तान् दीपनं रुच्यं लघु-
शुक्रफवातगुत् ॥” भा.। फलं—अम्रं वातघ्नं कफ-
पित्तकरं गुरु विदाहशीफहरश्च । रा.नि.व.११ ।
विरेचनमिति । सु.चि.३१५. । अस्त्री गुरुः वि-
दाहो पित्तलः कफकृत्कीष्ठशोधनश्च । फलं याहि
उषं पिचलं गुरु अम्रं वातघ्नश्च । किञ्चित्फलं अम्रं
रुच्यं दीपनश्च । पक्तफलरसः विग्धो रीचनश्च ।
वै.निघ. । तन्मज्जगुणाः—स्वादुपाकीऽप्रबलकृत्
स्निग्धः पित्तानिलापहः । सु.मू.४६५. ।

कीशा(षा)म्रतैलम् । स्त्री । केसोडा इति
प्रसिद्धतरुफलजतैल । केकण्डांर ठैल । गुणाः
—सारकं कृमिकुष्ठत्रणघ्नं तित्तं अरुमधुरं बरुच्यं
पथं रीचनं पाचनश्च । रा.नि.व.१५ । [नि.व.३ ।
कीशिला । स्त्री । सुद्रपर्याम् । भृशानी । रा.
कीशी । स्त्री । व्याघ्रनखे । नथी । रा.नि.व.१२ ।
उपानहि । हारा । धान्यादिशुद्धायाम् । हे.च. ।

कीषः (कः) । पुं, स्त्री । जातीकीषे । जाश-
फल । पावे । मे । कुमले । कूँड़ा हषणे । श.र.।
शिशे । अखडे । कृताकृतस्वर्णरीष्ये । अम.। योन्यां ।
शिश्यायाम् । हे.च.। पनसादिफलस्यान्ते । धरणि.।

कीषकारः । पुं । इची । ऐकू । श.र.। इच्छु-
विशेषे । हिं कुषारि, कुशिया, कुसिषार । तं
कीष्वरिचुटु । भा.म.३भ.मूत्राघात.चि. । गुणाः
—गुरुः शीतलः रक्तपित्तत्रयघ्नश्च । राज. ।
“कीषकारी गुरुः शीतो रक्तपित्तत्रयापहः।” भा.।
अयं मूले मध्ये च मधुरः । सु.सू.४५५. । कीट-
भेदे । षुटिपोका । जटा. ।

कीषकारजम् । स्त्री । कीषे । त्रणम् । रवा.।

कीषचक्षुः । पुं । सारसपक्षिणि । श.मा. ।

कीषफलम् । स्त्री । कर्पूरगन्धिककीले । भा.पू.
१भ. । पुं । कीषकलतायाम् । घोषा । जटा. । ज-
टा. । (ख) स्त्री । पीतदेवतापुष्पे । रा.नि.व.१६ ।

पीतघोषायाम् । प.सु. । लिम्बाके । पांतिनेवू ।
कीषला (ह्वा) । स्त्री । जीषशाके । प.सु. ।

कीषवती । स्त्री । कीषातक्यां । घोषा, शि.श्री.।
विधा घण्टालिका । एका धामार्गवः द्वितीया रा-
जकीशातकी । वा.सू.१५५. । [र.। See हृदिः ।

कीषवृद्धिः । स्त्री । कुरखे । कोटोनाम् । श.

कीषस्थः । त्रि । कीषासिप्राणिसात्रे, यथा—
शङ्खशक्तिशङ्खनखशङ्खककर्कटादी । गुणाः—“शङ्ख-
कूर्मादयः स्वादुरसपाका वातघ्ना श्रौताः शिग्धा
पित्ते हिताः श्लेष्मवर्धनाश्च ।” सु.मू.४६५. । “की-
षस्था मधुराः शिग्धाः पित्तवातहरा हिमाः । हं-
घ्ना बहुवर्धकाः हृष्याश्च बलवर्धनाः ॥” भा. ।

कीषा (घिन्) । स्त्री, पुं । पादुकायाम् । श.
र. । शुद्धायां । शुडी । हे.च.। आम्रहवे । श.मा.।

कीषास्वी । स्त्री । महाकीषातक्याम् । त्रुडो-
कगाश । प.सु. ।

कीषातक्याद्यतैलम् । स्त्री । उपदेशे तैल ।
पाठः—“यस्य लिङ्गस्य मांसश्च शौर्यंते कृमिभक्षि-
तम् । तस्य कीषातकीलम्बावीजनागरसाधितं ।
तैलं हृत्त्वचिराद्द्वोरं दुष्टत्रयभगन्दरं ॥” कीषातकी
घोषकः ((घोषा), लम्बा तिकालावूः । तैलं ४ श.
कापातक्यादिककम्बः १ श. वारि १६ श. । रस.र.।

कीष्ठम् । स्त्री । कुष्ठीषधी । कूड़ । गुणाः—
उषं कटु तित्तं स्वादु हृत्थं शुक्रकरं कुष्ठविषविस-
पंहरम् । वै.निघ. । Sec कुष्ठम् । पुं । कुशले ।
स्त्रुकुचौ हृदयाहृत्तिपर्यन्ते । मे.। Any viscus.
धामार्गिसूत्रकधिरस्थानादी । यथा—“स्थानान्या-
माश्रिपक्तानां सूत्रस्य बधिरस्य च । हृदयुक्तः फु-
स्फुषश्च कीष्ठ इत्यभिधीयते ।” स त्रिविधः स्रुदुः
क्रूरी मध्यमश्चेति । तत्र बहुपित्तो स्रुदुः स्रुदुग्धेनापि
विरिच्यते । बहुवातश्लेष्मा क्रूरः, स दुर्बिरिच्छः ।
समदीषो मध्यमः स साधारण इति । तत्र स्रुदी
माना स्रुदी, तीक्ष्णा क्रूरी, मध्ये मध्या च कर्त्तव्येति ।
सु.चि.३३५. ।

कीष्ठपुष्पः । पुं । चीरसूर्वायाम् । वै.निघ. ।

कीष्ठभेदः । पुं । तन्नामकरीमे । वै.निघ. ।

कीष्ठसन्तापः । पुं । अनादहि । रा.नि.व.१० ।

कौष्ठागारिका । स्त्री । शक्तिकाविशेषे । कु-
मीत्रे मातो । वै.निघ. ।

कौष्ठागारी (इन्) । पुं । प्रायश्चित्तककौटवि-
शेषे । कुमीत्रे पोका । तेन दृष्टे सान्निपातिक-
रोगा जायन्ते । सु.कल्प.८प. । See कौटः ।

कौष्ठाग्निः । पुं । पाचकाग्निनांम योऽग्निर्जठरे
अन्नं पचति । पाचकाग्निः । निदानम् ।

कौष्ठाङ्गम् । स्त्री । नाभिद्वयादिपञ्चदशवि-
धाङ्गे । च.भा.७प. ।

कौष्ठिकान्यन्त्रम् । स्त्री । लौहकारस्य धमन-
यन्त्रविशेषे । कामादेवत्र शंभत्र । लक्षणे—“घो-
डश्राङ्गुलविस्तीर्णं हस्तमात्रायतं समम् । धातुसत्त्व-
निपातार्थं कौष्ठिकं परिकीर्तितं ॥ परिपूर्णं दृढा-
ङ्गारैरथो वातेन कौष्ठिके । मात्रया ज्वालामार्गेण
ज्वालयेच्च इतामनम् ॥” अत्रि. ।

कौष्णम् । त्रि । ईषदुणे । रवा. ।

कौहलः । पुं । यवसक्तुक्तमयविशेषे । यदेवत्र
मद । गुणाः—“विदोषघ्नश्च हृद्यश्च कौहलो वद-
नप्रियः । सु. । कौहलः शक्तुभिर्देशे वास्त्रीके क्रियते
यवेः ।” वाचस्पतिः । [षी गुर्वी च । वै.निघ. ।

कौहली । स्त्री । कुशाखसुरायां । गुणी—हृह-

कौकिल्यः । पुं । कौकिलाचवृत्ते । वै.निघ. ।

कौकुटः । त्रि । कुकुटसम्बन्धिनि । वा.चि.३प. ।

कौकृत्यम् । स्त्री । अरुतापे । त्रिका. ।

कौकुटपुटम् । स्त्री । पुटविशेषे । “वितलि-
मात्रके खाते कथितकौकुटं पुटम् । योडश्राङ्गुलके
खाते कस्यचिल्लीकुटं पुटम् ॥” भा. ।

कौकुटिकः । पुं । अदूरप्रेरिताचे । मी. । प-
क्षिविशेषे । (शोणां पक्षी) । वै.निघ. ।

कौकुटिकन्दलः । पुं । सर्पविशेषे । (वाङ्ग)
शंभ. । त्रिका. ।

कौङ्कः (ङ्किणः) । पुं । कौङ्कदेशे । शं.र. ।

कौटः । पुं । कुटजवृत्ते । भा.पू.१भ. ।

कौटकिक्कः । त्रि । मांसविक्रेतरि । शं.र. ।

कौटजः । पुं । इन्द्रयवे । प.सु. । कुटजवृत्ते ।
कूङ्कि गीह । च.टी.रा. ।

कौटजलेहः । पुं । अर्शोऽधिकारे लेहः । “कु-
टजलक् पलशतं जलद्रीणि विपाचयेत् । अटभा-
गावशेषमु / कषायमवतारयेत् । वस्त्रपूर्तं पचेत्तेन
गुडात् विंशत्यलानि च । घृतस्य कुडवं दत्त्वा ततो
लेहत्वमागतं । वचाव्योषविडुङ्गेन्द्रविफलाधिरसा-
ञ्जनं । भस्मातातिविषाविल्लं प्रमेकञ्च पलं पलं ।
चूर्णाक्त्य प्रदातव्यं मधुनः कुडवं तथा । एष लेहः
शमयति चार्शो रक्तसमुद्भवं ॥” कुटजलक् १००
प. पाकार्यजलं ६४ श. श्रे. ८ श. पुराणगुडः १०
प. घृतं ८ प. प्रचेपाथं वषादीनां चूर्णं प्र. पलं,
मधु ८ प. अनुपानं घृतं मधु तक्रं जलं दुग्धञ्च ।
सा.कौ. । [दिचूर्णे ।

कौटजवीजम् । स्त्री । इन्द्रयवे । वृहत्सङ्गा-

कौटिकः । त्रि । मांसविक्रेतरि । कर्षाशे । अम. ।

कौटिल्यम् । स्त्री । चाणक्यमूलके । रा.नि.व.७ ।

कौटिल्यकः । पुं । अग्निप्रकृतिकौटविशेषे । तेन
दृष्टे वातनिमित्तजारोगा जायन्ते । सु.कल्प.८प. ।

कौटी । स्त्री । कुटजवृत्ते । वै.निघ. ।

कौडविकः । त्रि । कुडवपरिमिते । ४ अंग ।
च.द.यस्त्र.चि.सर्पिर्गुडे । कुडवमितवीजवपनयो-
ग्यत्वेन । च.टी.रा. ।

कौणपः । त्रि । कुणपगन्धौ । च.इ.१२प. ।

कौण्डिन्या । स्त्री । मांसरोहिष्याम् । वै.निघ. ।

कौण्ड्यम् । स्त्री । कुण्डिले । कूडि । सु.नि.५प. ।

कौतुकम् । स्त्री । भोजनकाले । ई.च. । हर्षे ।
विवाहसूत्रे । मी. ।

कौद्रविकम् । स्त्री । Sochal salt. सौवर्ष-
ललवणे । मठल मरव । रा.नि.व.६ ।

कौन्ती । स्त्री । रेणुकायाम् । रेणुक् । भा.म.
१भ.श्व.चि.वाचादितैले ।

कौन्तेयः । पुं । अर्जुनवृत्ते । रा.नि.व.८ ।

कौप(जल)म् । स्त्री । कूपोदके । पातकोत्तरं
अन । भा. ।

कौपीनम् । स्त्री । उपस्थे । गुह्यदेशे । अम. ।

कौबी(वी)रा । स्त्री । मूयामलक्ष्याम् ।

कौबि(वे)रः । पुं. स्त्री । कुष्ठे । कूड़ । मद. व.१ । (री) उत्तरदिशि ।

कौबेरयहः । पुं । अश्वजातेर्दृष्टयहविशिषे । लक्षणं—“खिलशङ्खी वेपमानश्च जानुभ्यां यश्च तिष्ठति । कौबेरयहसंजुष्टं तं विद्यात्कष्टजीविनम् ॥” अ.द.५७अ. ।

कौमारम् । स्त्री । पञ्चवर्षपर्यन्ते काले । “कौमारं पञ्चमाद्यान्तम् ।” रा.नि.व.१८ ।

कौमारभृत्यम् । स्त्री । तन्नामकान्यतमतन्त्रे, बालभृत्यायाम् । शिशुचर्या । “कौमारभृत्यं नाम कुमारभरणधानीक्षीर्दीपसंशोधनार्थं दृष्टसत्ययहसमुत्थानानाञ्च व्याधीनासुपश्रमनार्थं ।” सु.सू.१५. ।

कौमारी । स्त्री । वाराहीनामकन्दे । रा.नि. व. ७ । वंशलीचनमेदे । घृतकुमार्यां । वै.निघ.ज्व.चि. ।

कौमुदः । पुं । कार्त्तिकमासे । त्रिका. । [निघ. ।

कौमुदीजीवनः । पुं । चकोरपक्षिणि । वै.

कौमुदीहृत्तः । पुं । दीपहृत्ते । पितृशङ्ख । हारा. ।

कौम्भष्टतम् । स्त्री । शताब्दिकघृते । वै.निघ. ।

कौलत्यः । त्रि । कुलत्यसम्बन्धिनि । वा.चि.७अ. ।

कौलथीनः । त्रि । कुलथीत्यादके (चित्रादी) । अ.टी.भ. ।

कौलीनम् । स्त्री । गुच्छे । उपस्थे । मे. ।

कौलीरा । स्त्री । कर्कटशृङ्गा । कौकूडाशृङ्गीः । रा.नि.व.६ ।

कौलियकः । पुं । कुकुरे । हला. ।

कौल्माषीणः । त्रि । कुष्माषीत्यादके (चित्रादी) । अ.टी.रा. । [त्रि.कौष. ।

कौवलम् । स्त्री । Jujube. कौलीफल । कूला

कौशिकः । पुं । गुग्गुली । गुग्गुलु । प.सु. । अश्वकर्षशाललतायाम् । लताशाल । रा.नि.व.८ । पेचके । रवा. । व्यालि । याङ्गे । नकुले । मे. । कौशकारे । अ.र. । मज्जायाम् । से.च. ।

कौशिकफलः । पुं । मालिकेरहृत्ते । अ.र. ।

कौशिका । स्त्री । यन्त्रिपर्णीरूपे । र्गैर्लण । मुरायाम् । वै.निघ. । पानपात्रे । हे.च. ।

कौशिकारातिः (कारिः) । पुं । काके । रा.नि.व.१८ ।

कौशिक्यः (क्या) । पुं, स्त्री । शाखोटहृत्ते । श्रांण्डा गीङ् । रा.नि.व.८ । गुणाः—“पित्तला चोष्ण तिक्ता वातविनाशिनौ ।” वै.निघ. ।

कौशीरम् । स्त्री, पुं । नखीनामगन्धद्रव्ये ।

कौशे(षे)य(क)म् । स्त्री । कृमिकीशीत्यवस्त्रे । त्रेशरी कापड़ । रवा. । काशहृत्ते । वै.निघ. ।

कौषम् । स्त्री । कमले । पद्म । वै.निघ. ।

कौषिकः । पुं । कौशिके । मे. । आहिगुच्छिके । रवा. ।

कौसीद्यम् । स्त्री । तन्द्रायां । आलये । हे.च. ।

कौसुमम् । स्त्री । पुष्पाञ्जने । रा.नि.व.२२ ।

कौसुम्भम् । स्त्री, पुं । वनकुसुम्भे । रा.नि.व.४ । कृत्रिमाञ्जने ।

कौसुम्भतैलम् । स्त्री । कुसुम्भवीजीह्ववतैले । कूसुम्भवीक्षेत्र तेल । तश्च कटु सञ्चारं वातघ्नं कफपित्तहरश्च । वा.टी. । See कुसुम्भतैलम् ।

कौसुम्भशाकम् । स्त्री । कुसुम्भशाके । See कुसुम्भपत्रम् ।

कौसुम्भशण्डिकः } पुं । खनामख्यातशाली ।
कौसुम्भीशालिः } गुणाः—लघुपाकः वात-
पित्तघ्नश्च । रा.नि.व.१६ ।

कौस्तम् । स्त्री । दशब्दिकघृते । रवा. ।

क्रकचः । पुं, स्त्री । करपत्रे । करण । केतक्याम् । ग्रन्थिलतरौ । र्गैर्लण । मे. । प्रहृष्टहीनमध्यवातादिजनितसन्निपातज्वरे । लक्षणम्—“प्रलापायाससन्नीहाः कल्पमूर्च्छा रतिभ्रमाः । मन्वा-सन्धेन मृत्युः स्यात् तत्राथ्येतद्विशेषतः । भिषग्भिः सन्निपातोऽयं क्रकचः सम्प्रकीर्तितः ॥” भा.भ.१भ. ।

क्रकचच्छट्टः । पुं । केतकीहृत्ते । केकशा गी-हृत् । प.सु. । [रा.नि.व.८ ।

क्रकचपत्रः । पुं । शाकहृत्ते । र्गैर्लण गीङ् ।

क्रकचपात् (पाद्) । पुं । Chameleou. ककलासे । गिरगिटेटे । हारा. ।

क्रकचपृष्ठी । स्त्री । (Coius cobjinus) कवथीमस्य । केक गीङ् । हारा. ।

क्रकचा । स्त्री । केतकीवृत्ते । केश्या गौड ।
रा.नि.व.१० । ह्रीगुलवृत्ते । (ह्रीगुला । रवा ।

क्रकणः । पुं । तिनिरपक्षिणि, क्रकरपक्षिणि ।
कश्यात्र पांथी । अम. ।

क्रकारः । पुं । क्रकचे । कश्यां वंशकरीरे ।
वै.निघ. कौण्ड । प.सु. । करीरवृत्ते । उट्टकटात्र
गौड । अम. । (Perdix sylvatica.) पक्षि-
विशेषे । कर्कटिग्रा । हिं कयार । मं करतैक ।
गुणाः—“वातपित्तहरा हृद्या मेध्याप्रिवलवर्हेनाः ।
लघवः क्रकरा हृद्या तथा वै चोपचक्रकाः ॥” सु.
सू.४६अ. । तन्मांसगुणाः—लघु हृद्यश्च । रा.नि.व.
१८ । रक्तपित्ते हितं । सि.धो.र.पि.वि.खण्डग्रन्था
यत्नीहे ।

क्रकराटः । पुं । भरद्वाजपक्षिणि । वै.निघ. ।

क्रकौञ्चः । पुं । पक्षिविशेषे । कर्कटिग्रा । वै.
निघ. ।

क्रतुपशः । पुं । चीटके । हारा. ।

क्रथनम् । स्त्री । मारणे । अम. ।

क्रथनकम् । स्त्री । श्वेतागुरुकाष्ठे । श.च. ।

क्रन्दनः । पुं । विडाले । श.मा. । स्त्री । रोद
ने । श.र. । [शक्तौ । कल्पे । आक्रमणे । मे. ।

क्रमः । पुं । पादे । रा.नि.व.१८ । अनुक्रमे ।

क्रमणः । पुं । चरणे । हे.च. ।

क्रमपूरकः । पुं । वक्रवृत्ते । रा.नि.व.१० ।

क्रमिः । पुं । क्रिमौ । भ.क्रमिरीगे । [स्वरे । मे. ।

क्र(क्रि)मिकण्टकम् । स्त्री । विडङ्गे । उदु-

क्रमिन्नम् । स्त्री । विडङ्गे । र.मा. ।

क्र(क्रि)मिजम् । स्त्री । अगुरुकाष्ठे । अम. ।

क्र(क्रि)मिजा । स्त्री । लाचायाम् । र.मा. ।

क्रमिरिपुः (शुचुः) । पुं । विडङ्गे । र.मा. ।
प्रवालतरी । वै.निघ. ।

क्रमीलकः । पुं । वनसुद्धे । शूगंनि । प.सु. ।

क्रमुः । पुं । गुवाकवृत्ते । भ. ।

क्रमुकम् । स्त्री, पुं । पूगफले, वृत्ते च । मे. ।
रा.नि.व.११ । भद्रमुसके । कार्पासीफले । पट्टि-
कालीमे । देवदारुणि । मे. । रक्तरीमे । पारिषा-

वृत्ते । शूगं अश्वथ । अम. । तृतवृत्ते फले च ।
ऊँ९ गौड वा फल । भा. । रा.नि.व.८ ।

क्रमुकप्रसूनः । पुं । शूलीकदम्बे । रा.नि.व.८ ।

क्रमुकफलम् । स्त्री । गुवाके । रा.नि.व.११ ।
सन्धिवन्धविशेषकरत्वात् विकाशि । शार्ङ्ग. ।

क्रमुकी । स्त्री । गुवाके । श.र. ।

क्रमेलः (कः) । पुं । उट्टे । प.सु. । इला. ।

क्रमोद्देगः । पुं । वृषे । वै.निघ. ।

क्रयशीर्षम् । स्त्री । कपिशिर्षे । त्रिका. ।

क्रयारोहः । पुं । हृष्टे । त्रिका. ।

क्रयिकः (क्रयो) । पुं । क्रैतरि । अम. ।

क्रव्यम् । स्त्री । मासे । रा.नि.व.१७ ।

क्रव्यघातनः । पुं । च्चगे । श.च. ।

क्रव्यात् । पुं । रक्षसि । त्रि । मांसाग्निनि । मे. ।

क्रव्यादः । पुं । राक्षसे । अम. । श्वेनपक्षिणि ।
सिंहे । रा.नि.व.१८ ।

क्रव्यादरसः । पुं । अजीर्णाधिकारे रसः । पा-
ठः—“पलं रसस्य त्रिपलं बलीः स्यात् शुलायसी
चाईपलमाथे । सञ्चूर्णं सर्वं द्रुतमप्रियोगादेरख-
पत्रे विनिवेशनीयं । पिप्पा तथा पर्पटीकां विधाय
लौहस्य पात्रे वरपूतमखिन्ना जम्बीरजं पङ्क(क्र)रसं
पलानि शतं तलेऽस्वाग्निमथात्ममयं । जीर्णे रसे
भावितमेतदेतैः सुपञ्चकीलीहववारिपूतैः । सवेत-
सान्नैः शतमञ्च योज्यं समं रजटङ्गजं सुष्टं ।
विडं तदहं मरिचं समञ्च तत्सप्तवारं चणकास्त्रवा-
रा । क्रव्यादनामा भवति प्रसिद्धी रससु मयान-
कभैरवीक्तः ॥” भीजनान्ते १ मा. सैन्धवतक्रोण
पेयम् । रसः १ प. गन्धकः २ प. ताबं ४ तो.
लौहं ४ तो. सर्वं चूर्णयित्वा सर्वं लौहपात्रे नृह-
प्रिना द्रुतमेरखपत्रे ढालयित्वा पर्पटीवत् काथ्यं ।
ततो जम्बीररसस्य पलशतेन शनैः लौहपात्रे पा-
थ्यम् । शुक्ले रसे पञ्चकोलकाथिन पञ्चाशत् अश्व-
वेतसरसेन च पञ्चाशत् भावना देयाः । ततः स-
र्वचूर्णसमं भट्टटङ्गचूर्णं (४ प.) तदहं विफचूर्णं
(२ प.) सर्वद्रव्यसमं मरिचचूर्णं (१० प.) । तत-
श्चणकचारजलीन ७ भावना दातव्याः । शकलच-
णकशिश्निर चणकजलम् । पञ्चकोलकाथी यथा
—पिपलीमूलचव्यचित्रकशुष्कीनां समभागम् च-

दृग्गजलेन पक्का चतुर्धावशेषः कार्यः । सा.कौ.।
अथः रसायनाधिकारे । पाठः—“विपलं गन्धकं
शईं द्रावयित्वा विनिचिपेत् । पारदं पलमानेन
सृतयुत्सायसी पुनः । तेन मानेन सन्धिग्रय पञ्चा-
कुलदले चिपेत् । ततो विचूर्ण्यं यत्नेन ज्वालये-
न्मृदुनानलम् । पात्रमात्रं रसं सम्यक् जम्बीरस्य प्र-
याजयेत् । सचूर्ण्यं पञ्चकौलौः कषायैः चास्त्र-
वेतसैः । भावना खलु दातव्याः पञ्चाशत्प्रमितास
था । भ्रष्टदृग्गजचूर्णेन तुल्येन सह मेलयेत् । तद-
संस्कृण्वलवणं सर्वतुल्यं मरीचकं । समधा भावये-
त्पञ्चाशत्कचारवारिणा । ततः संशोष्य कृष्याम्
जठरे न विनिचिपेत् ॥” रस. र. पूर्वस्य पाठास्त-
रमेव श्रेयम् । रसायनाधिकारे उक्तः ।

क्रव्यादा (दी) । स्त्री । जटानांस्याम् । रा.
नि.व.१२ ।

क्रश्रिमा । पुं । क्रश्रतायाम् ।

क्रशीयान् । त्रि । अतिक्रमे । क्षीणे ।

क्रान्तः । पुं । वैकालमणी । घोटके । त्रिका ।

क्रान्ता । स्त्री । ब्रह्म्याम् । विकृतौ । स्थूलैला-
याम् । रा.नि.व.४।६ ।

क्रान्तिः । स्त्री । सूर्यगत्यर्थं खगोलमध्यस्थति-
र्यंगोलरेखायाम् । सूर्यसि. ।

क्रान्तुः । पुं । पविषि । उष्ण ।

क्रामकः । पुं । क्रमुकमूले । गुणोत्रिमूल । र.
सा.सं.लौहपुटपाके । [सं. ।

क्रामणः । पुं । टङ्गणचारे । गोशोभा । र.सा.

क्रिमिः । पुं । पुणे । रत्ना । लाचायाम् । री-
कविशेषे । क्रमौ । कीटे । अ.टी.भ. । [८अ. ।

क्रिमिकरः । पुं । प्राणहरकीटभेदे । सु.कल्प.

क्रिमिकर्णकः । पुं । कर्णक्षीतोगतरोगवि-
शेषे । कर्णाभ्यन्तरे मांसशीघ्रितपचनात् क्रिमि-
व्यवते । मखिकाभिर्दन्मप्रसवेन वा । कणकण-
टात्रि । मा.नि. । [क्रमिग्रन्थिः ।

क्रिमिग्रन्थिः । पुं । सन्धिजनेत्रोमे । See

क्रिमिघ्नः । पुं । कौलकन्दो नाम मृदाकन्द-
द्राके । रा.नि.व.७ । See क्रमिघ्नः । स्त्री । विड-
ङ्गे । अ.टी.र. ।

क्रिमिघ्ना (घ्नी) । स्त्री । विडङ्गे । हरिद्रा-
याम् । लाचायाम् । वै.निच. । धूमपत्रायाम् ।
ताशोक । रा.नि.व.५ । सोमराज्याम् । श.च. ।

क्रिमिदन्तकः । पुं । क्रमिजदन्तरोगविशेषे ।
यत्र दन्ते कृष्णच्छिद्रं चलत्वं दन्तमूले शीघ्रो वेदना
लालास्रावोऽकषादेदनाधिक्यञ्च भवति । मा.नि. ।
सु.नि.१६अ. । See क्रमिदन्तः ।

क्रिमिरिपुः (शत्रुः) । पुं । विडङ्गे । सा.
कौ.बाहशलगुडे । प्रबालि । पालिधाठचे । श.च.।

क्रिमिशात्रवः । पुं । A fetid mimosa.
(M. farnesiana.) विटङ्गिदरे । श.च. ।

क्रिमिशिरोरोगः । पुं । क्रमिजशिरोरोगे ।
लक्षणम्—“निनुद्यते यस्य शिरोऽतिमात्रं सन्ध्व-
माणं स्फुरतीव चान्तः । घ्राणाच्च गच्छेत्सलिलं स-
पुयं शिरोऽभितापः क्रमिभिः स चौरः ॥” मा.नि.।

क्रिमिशैलः । पुं । बन्धोके । त्रिका ।

क्रिमिहरम् । स्त्री । मरिचे । विडङ्गे । कृष्ण-
लवणे । वै.निच. । त्रि । क्रमिघ्ने ।

क्रिया । स्त्री । चिकित्सायाम् । रा.नि.व.२० ।
“या क्षुदीर्णं शमयति नान्यं व्याधिङ्करोति च ।
सा क्रिया न तु या व्याधिं हरत्यन्यसुदुरीरयेत् ॥”
भा. । उपाधे । चेष्टायाम् । आरम्भे । सम्प्रधारण-
कर्मणि । ने. ।

क्रियाक्रमः । पुं । चिकित्सापक्रमे ।

क्रियातियोगः । पुं । वमनाद्यतियोगे । भा.
म.३ख.काश.चि. । [योज्यवक्तिषु । च. ।

क्रियावस्तिः । स्त्री । वमनादिपञ्चकर्मसु प्र-

क्रियासाधनम् । स्त्री । चिकित्सासाधने ।

क्रियोन्द्रियम् । स्त्री । कर्मेन्द्रिये । वाक्पा-
ण्यादिषु । हे.च. ।

क्रोडारत्नम् । स्त्री । मैथुने । त्रिका ।

क्रुड् (श्वः) । पुं । वकपचिणि । वक । रत्ना.।

क्रुत् (धा) । स्त्री । क्रोधे । त्रांश । अम. ।

क्रुश्वा । पुं । अगाले । उष्ण ।

क्रूरः । पुं । चवकठचे । शैटेता गीष्ट । रत्न-
करवीरठचे । कडपचिणि । रा.नि.व.६।१०।१६ ।

कणधुरी । श्वेतपुनर्नवायाम् । भके । भा० ।
त्रिका ।

क्रूरकः । पुं । रक्तपुनर्नवायाम् । रा.नि.व.६ ।

क्रूरकर्मा । स्त्री । कुटुम्बिनीनाममहाक्षुपे । रा.
नि.व.५ । अर्कपुष्पीक्षुपे । भा.पू.१भ. । त्रि । वृ-
शंसाचारिणि ।

क्रूरगन्धः । पुं । गन्धके । रा.नि.व.१३ ।

क्रूरगन्धा । स्त्री । कन्यारिवृत्ते । रा.नि.व.८ ।

क्रूरदर्शना । स्त्री । श्वेतकाकमाख्यां । वै.निघ. ।

क्रूरधूर्तः । पुं । कणधुरी । रा.नि.व.१० ।

क्रूररवः } पुं । काके । कर्करेठ पक्षिणि । वै.
क्रूररावी } निघ. । द्रोणकाके । रा.नि.व.१६ ।

क्रूरलोचनः । पुं । शनैशरे । हारा ।

क्रूरवः । पुं । श्रगाले । वै.निघ. ।

क्रूरा । स्त्री । रक्तपुनर्नवायाम् । रा.नि.व.५ ।

क्रूरालापि । स्त्री । द्रोणकाके । वै.निघ. ।

क्रोञ्चः । पुं । क्रोञ्चपक्षिणि । वै.निघ. ।

क्रोङ्गम् । स्त्री । चक्रं । काल । रा.नि.व.१८ ।

क्रोङ्गः (कन्या) । पुं, स्त्री । वाराहीनाम म-
हाकन्दशके । रा.नि.व.७ । वनवराहे । रत्ना ।

क्रोङ्गकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । वै.निघ. ।

क्रोङ्गकशे(से)रः (काः) । पुं । भद्रमुत्सायाम् ।
वै.निघ. । [कूङ्गि । रा.नि.व.५ ।

क्रोङ्गचूडा । स्त्री । मञ्जूकपर्ण्याम् । वड़ थूल-

क्रोङ्गपर्णी । स्त्री । कण्टकारिकायाम् । श.च. ।

क्रोङ्गपादः । पुं । कच्छपे । हे.च. ।

क्रोङ्गपुच्छी । स्त्री । घृन्निपर्ण्याम् । वै.निघ. ।

क्रोङ्गा (ङी) । स्त्री । वाराहीकन्दे । रा.नि.व.७ ।

क्रोङ्गाङ्घ्रिः । पुं । कच्छपे । त्रिका ।

क्रोङ्गीकन्या । स्त्री । वाराहीकन्दे । वै.निघ. ।

क्रोङ्गीमुखः । पुं । गण्डके । गङ्गात्र । रा.नि.
व.१६ ।

क्रोङ्गिष्ठा । स्त्री । मुत्सायाम् । रा.नि.व.६ ।

क्रोधः । पुं । हनने । हे.च. ।

क्रोधः । पुं । कोपे । स च वातपित्तशोथित-
कीपनः । “क्रोधशीको क्षृती वातपित्तरक्तप्रकीप-
नी ।” विदेहः ।

क्रोधजः । पुं । मोहे । गीता ।

क्रोधज्वरः । पुं । क्रोधजन्यज्वरे ।

क्रोधनः । त्रि । क्रोधयुक्ते । हे.च. ।

क्रोधना । स्त्री । शय्यपर्णीलतायाम् । वै.निघ. ।

क्रोधमूर्च्छितः । पुं । चोरानामकगन्धद्रव्ये ।
श.र. । त्रि । अतिकुहे । [हे ।

क्रोधी । पुं । महिषे । रा.नि.व.१६ । त्रि । क्रु-

क्रोशः । पुं । ४००० हस्तपरिमाणे । १ क्रांश ।

क्रोष्टपुच्छिका । स्त्री । घृन्निपर्ण्यां । वै.निघ. ।

क्रोष्टा (ष्टुकः) । पुं । श्रगाले । श्रगालकील्यां ।
शंशाकूल । प.सु. ।

क्रोष्टुकपुच्छका (च्छिका, च्छी) (सू-
लिका) (मिखला) । स्त्री । घृन्निपर्ण्याम् ।
चाकूगिन्ना, शशवांसक । रा.नि.व.४ । गीलीमि-
कायां । हिं पाथरी गीधुमी । रा.नि.व.५ ।

क्रोष्टु(क)शीर्षः । पुं । तन्नामकवातव्याधिवि-
शेषे । लक्षणम्—“वातशोथितजः शोथी जानुमध्ये
महाहजः । श्रेयः क्रोष्टुकशीर्षसु स्थूलः क्रोष्टुकशी-
र्षवत् ॥” मा.नि.वा.व्या.वि. । “गुग्गुलुं क्रोष्टुशीर्षे
तु गुडुचीं त्रिफलाश्रसा । शीरेशोरखतेलं वा पिबे-
द्वा हृद्ददारकम् ॥” वै.निघ. । [व.१ ।

क्रोष्टुघण्टिका । स्त्री । अस्थिसंहारके । मद.

क्रोष्टुफलः । पुं । इडुदीवने । रा.नि.व.८ ।

क्रोष्टुविन्ना । स्त्री । घृन्निपर्ण्याम् । र.मा. । व-
चविशेषे । शशवांसक । विडालसह्याजि, विडाल-
हृत्तौति यस्याः प्रसिद्धिः । अ.टी.भ. । [ना ।

क्रोष्टुहितः । पुं । चोरानामगन्धद्रव्ये । गैर्ठ-

क्रोष्टूः । स्त्री । शशिकाख्यां । विशती । प.सु ।

क्रोष्टेक्षुः । पुं । पुच्छकेचो, श्वेतचो । रा.नि.व.१४ ।

क्रोष्ट्री । स्त्री । शकधूमिकुभाख्ये । अम. । साह-
लिकायाम् । श्रगाल्याम् । पिप्ल्याम् । मी. । वा-
राहीकन्दे । रा.नि.व.७ । शशिकाख्याम् । रत्ना ।

क्रीचः (कः) । पुं । A kind of heron. (Ardea jaculator.) भवजातीयवकपचिचि । (कौटवक) अम. । गुणाः—ज्वरं हितः । च.द.। “क्रीची इष्योऽतिरुचिक्रदयमरीं हनि नित्यशः । शोषमूर्च्छाहरी बन्धी हनि कासमरीचकम् ॥” अत्रि.२१अ. । पद्मवीजे । वै.निघ. । कुररपचि चि । रा.नि.व.६ ।

क्रीचनयकः । पुं । पद्मवीजे । वै.निघ. ।

क्रीचलोहितम् । क्ली । हिङ्गुले । वै.निघ. ।

क्रीच्या । स्त्री । पद्मवीजे । रा.नि.व.१० । क्रीचक्रियाम् । जटा. । गुणः—अश्वरौघक्रदोषघ्नी । अत्रि.२१अ. ।

क्रीच्रादनः । पुं, क्ली । मृणाले । हारा. । पिप्ल्याम् । श.र. । घञ्चुलुके । वै.चि.२अ. । चिञ्चोटके । ष्टेऽट्क. । मे. । [रा.नि.व.१० ।

क्रीच्रादनी । स्त्री । पद्मवीजे । पट्टप्रत वीज ।

कूमः । पुं । क्लान्ती । लक्षणं—“यो चायासप्रमो देहे प्रवडः श्वासवर्जितः । कूमः स इति विज्ञेय इन्द्रियार्थप्रभाषकः ॥” वैद्यकम् ।

कूमथः । पुं । चायासे । अम. ।

क्लान्तः । वि । शान्ते ।

क्लान्तिः । स्त्री । कूमे ।

क्लिवः । वि । आर्द्रं । छिज्ज. । अम. ।

क्लिववर्मा । पुं । क्लिष्टवर्त्मरोगे ।

क्लित्रा । स्त्री । श्वेतकण्टकार्याम् । रा.नि.व.४ ।

क्लित्राक्षः । वि । Blear-eyed. श्लेष्मादिना क्लिन्नचक्षुषि । पिडूटिऽट्क. । क्ली (चि) । क्लिन्ननेत्रे । अम. ।

क्लिशितः (क्लिष्टः) । वि । क्लेशयुक्ते । अम. ।

क्लिष्टवर्त्म । पुं, क्ली । Excess of the lachrymal discharge. तन्नामकश्लेष्मरक्तजनेचवर्त्मजरीमे । लक्षणं—वर्त्मद्वयम् अकस्मात् स्रदु अल्पवेदनं तावत् रक्तवर्षाच्च भवेत् । “स्रदुल्पवेदनं तावत् वर्त्म सममेव च । अकस्माच्च भवेद्रक्तं क्लिष्टवर्त्मं तद्विदुः ॥” भा.नि. । “श्लेष्मरक्तो न दुष्टेन क्लिष्टं मांसमिवीकृतं । वन्धुजीवनिभं वर्त्म क्लिष्टवर्त्मं तदुच्यते ॥” विदेहः ।

क्लिष्टिः । स्त्री । क्लेशे । सेवायाम् । धरणि. ।

क्लीतः । पुं । अपिपकृतिक्लीटे । तेन दृष्टे पित्तजन्तरीया जायते । सु.कल्प.८अ. ।

क्लीतकम् । क्ली । यष्टिमधुनि । प.सु. । भा. म.४भ.कर्णरोग.चि. । “शिववाक्लीतकं राजवर्त्मम् ।” भा.म.१भ.रक्तघ्नीवीज्व.चि. । “क्लीतकनिम्बयुतं परिपकम् ।” A kind of plant with poisonous root. (Glycyrrhiza Glabra.) नीलमूलयष्टिमधुनि । इदं स्यावरविषाचर्गतमूलविषम् । सु.कल्प.२अ. ।

क्लीत(ति)का (तनी) । स्त्री । नीलीहवे । रा.नि.व.४ । पृथ्विपण्याम् । वै.निघ. ।

क्लीतन(नीय)(क)म् । क्ली । जलजयष्टिमधुभेदे । बन्धी यष्टिमधु । जलजस्थलजभेदेन सा चिधा । गुणाः—मधुरं कथं कथं इष्यं ब्रण्णं शीतलं गुरु चक्षुष्यं रक्तपित्तघ्नम् । रा.नि.व.६ । भा. ।

क्लीवः । वि । Impotent. बलहीने । रत्ना. । पुं, क्ली । स्त्रीपुरुषेतरौ । नपुंसक, छिज्ज. । लक्षणं—“क्लीवः स्यात्सुरताशक्तः तद्भावः क्लैव्यमुच्यते ।” भा. । [वि. आर्द्रं ।

क्लीदः (कः) । पुं । शरीरार्द्रतायाम् । कफे ।

क्लीदनः । पुं । चतुरंशवश्लिष्टकषाये । “क्लीदनश्चतुरंशु ।” रा.नि.व.२. । कफभेदे । तस्य स्थानमामाशयः तत्कर्म चाश्रपाकः श्लेष्मस्थानानामुदककर्मणाऽगुयाहकश्च । भा. । वि । क्लेदजनने ।

क्लीदा (दुः) । पुं । चन्द्रे । सन्निपाते । उणा. ।

क्लीशः । पुं । दुःखे । क्रीषे । व्यवसाये । मे. ।

क्लीततिकम् । क्ली । मयविशेषे । श.च. ।

क्लैव्यम् । क्ली । Absence of virility. पुरुषकारहीनत्वे, स्त्रीपुंभिन्नत्वे, शोचःप्रथतिधातुचयरूपपाथैर्ये । तच्च षड्विधं मानसजं, धातुचयजं, युक्तचयजं, उपधातजं, सहजं, स्थिरयुक्तजचेति । तत्र रिचंसीरप्रियभावात् हेष्मस्त्रीसंयोगाच्च शुष्कं मानसम् । कटुस्त्रीष्मसवणातिसेवनात् सौम्यधातुचयरूपं धातुचयजम् । बाजीकरणं विनातिस्त्रीसिवाजन्तं युक्तचयजम् । वीर्यवाहिशिराच्छेदात् पुरुषकारव्याघातजन्तम् उपधातजम् । आजन्मक्लै-

ध्यात् सहजम् । अतिबलिष्ठस्य अरविकाराच्चित्त-
विकारि ब्रह्मचर्येण वा युक्ते रुद्धे स्थिरयुक्तजं क्लैवं
भवति । तदुक्तम्—“तैवीर्भावैरहृद्यैषु रिरंसीर्म-
नसि चते । ध्वंजः पतत्यतो नृणां क्लैवं समुपजा-
यते । हेयस्त्रीसम्प्रयोगाच्च क्लैवं तन्मानसं स्मृतम् ॥
कटुकाम्नीषलवणैरतिमाचीपसेवितैः । सौम्यधातु-
चयी हृष्टः क्लैवं तदपरं स्मृतम् ॥ अतिव्यवायशीली
यी न च वाजीक्रियारतः । ध्वजभङ्गमवाप्नोति स
युक्तचयहेतुकम् ॥ महता मेदुरोगेण मर्मच्छेदेन
वा पुनः । क्लैवमेतच्चतुर्थं स्यान्नृणां पुंस्त्वोपघात
जम् ॥ जन्मप्रभृति यः क्लैवः क्लैवं तत्सहजं स्मृ-
तम् । बलिनः क्षुब्धमनसो निरौधाद्ब्रह्मचर्यतः ।
षष्ठं क्लैवं मत् तत्तु स्थिररुक्कनिमित्तजम् ॥” सु-
चि.२६५. । तत्र उपघातजं सहजघासाध्यं ज्ञे-
यम् । इतरेषां हेतुविषयेयः वाजीकरणश्च पथ्यम् ।

क्लोमन् । क्ली । Bladder. पिपासास्थाने फ-
स्फुसे । तत्र हृदयाधी दक्षिणभागस्यम् । (फफ-
त्रा, फूलवरा, फूमूफुमि । सु.शा.५.५. । भरतः ।
“अधस्तु दक्षिणे भागे हृदयाक्लोम तिष्ठति । जल
वाहिशरामूलं तन्वाक्कादनक्लोम तम् ॥” भा. ।
बाह्योर्दयोर्मध्ये वक्षः तन्मध्ये हृदयं तत्पार्श्वे क्लोम
पिपासास्थानमिति वैयाः । मक्षिणे । रा.नि.व.१८

काङ्गुः । पुं । कङ्गी । छे.च. । [त्रिका. ।

काणनः । पुं । जलाधारविशेषः । (शोटे शंङि ।

काणितेक्षणः । पुं । गृध्रे । वै.निघ. ।

काथनम् । क्ली । काथकरणे ।

काथिका । स्त्री । काथे वै.निघ. ।

काथितः । त्रि । पक्के, सूते (पाचनादौ) । प.
प्र. । क्ली । माधवीमये । काथे, कषाये ।

काथितजलम् । क्ली । उष्णोदकमिति पारि-
भाषिकं नाम । तन्निविधं—पादावशेषं अर्द्धावशेषं
त्रिपादावशेषञ्चेति । गुणाः—पादावशेषं कफघ्नं
स्र्पापेयं, अर्द्धावशेषं पित्तघ्नं, त्रिपादावशेषश्च वा-
तघ्नमिति । एवमेव पादावशेषं वसन्ते, अर्द्धावशेषं
शरदि वीषे च, त्रिपादावशेषं हेमले शिशिरे च
प्रशक्तं । अष्टभागशिष्टं वर्षायां प्रशक्तं । “काथ्यमा-
नन्तु निर्वर्गे निष्फेनं निष्कलञ्च यत् । ततोयं क-
थितं ज्ञेयं दीपन्नपाचनं लघु ॥” वैद्यकम् ।

काथितद्रव्यम् । क्ली । अरिष्टे । वै.निघ. ।

काथः । पुं । दुःखे । व्यसने । छे.च. । Decoc-
tion. कषाये । स समधा—पाचन-शोधन क्लेदन-
संशमन-दीपन-तर्पण-शोषणभेदेन । तेषु अर्द्धाव-
शेषः पाचनः, द्वादशांशकः शोधनः, चतुरंशकः
क्लेदनः, अष्टांशकः संशमनः, षडंशको दीपनः,
पञ्चमांशकतर्पणः, शोषणश्च षोडशांशकः इति ।
रा.नि.व.२० । ‘क्षुब्धद्रव्यस्य पलं, वारि (द्रव्यापेच-
या) षोडशगुणं सत्यात्रे सृष्टिना अष्टभागवशे-
षितः काथः । “पानीयं षोडशगुणं क्षुब्धद्रव्यपले
चिपेत् । सत्यात्रे काथयेदद्याद्यमष्टमांशावशेषितम् ।
तज्जलम्पाययेद्वीमान् कोष्णं सृष्टिनाशोधितम् ।
शृतः काथः कषायश्च निर्युहः स निगद्यते ॥ काथे
क्षिपेक्षितामंशैः चतुरष्टकषोडशैः । वातपित्तकफा-
तङ्के विपरीतं मधु स्मृतम् ॥” काथे जीरकगुग्-
गुलुञ्जारलवणशिलाजतुङ्घिकटुकानां प्रलेपे
उक्ते शाशमितं (४ग्राया) याच्यम् । शार्ङ्ग.म.२
५. । तथाचोक्तं—“पाचनी दीपनीयश्च शोधनः
शमनलया । तर्पणः क्लेदनः शोषः काथः समवि-
धीतमः ॥ पाचनः पचते दीवान्दीपनैर्दीप्यतेऽनलः
शोधनी मलशोधी स्यात् शमनः शमते गदान् ॥
तर्पणलयायं धातुन् क्लेदी हृत्क्लेदकारकः । वि-
शोषी शोषमादत्ते तस्मात् काथाग्परीचयेत् ॥ वि-
शोषिकेदिनी ज्ञाला वमनं कारयेद्दुषः । पाच-
नोऽर्द्धावशेषः स्याच्छोधनोऽर्द्धांशकः । क्लेदनश्च-
तुरंशश्च शमनोऽष्टावशेषितः ॥ दीपनीयो दशांशन्तु
तर्पणन्तु षडंशकः । विशोषी षोडशांशश्च काथभे-
दाः प्रकीर्त्तताः ॥ पाचयेदातुरं सायं पाचनं स-
मसेऽह्नि । शमनेनाथ वा दृष्ट्वा निरामं समुपाच-
रेत् ॥ निशासु पाचनी देशी ज्ञाला दीषबलाब-
लम् । तस्यद्रवज्वरे पीतः दीषक्लञ्च च दीषहृत् ॥
काथपाने क्लमो मूर्च्छां वैक्लेश्यं वा शिरोव्यथा ।
यदा सञ्जायते चायु बामयेद्रोगिणं तथा ॥ षोड-
शाष्टचतुर्भागं वातपित्तकफार्त्तिषु । चौद्रं कषाये
दातव्यं विपरीताञ्च शर्करा ॥” आत्रेयः । “गरुक्षोष-
णशुष्कद्रादि श्राषिकं हिङ्गु माषिकं । गुडचौरसि-
तादीनां कर्षं काथे विनिचिपेत् । नखेषु च प्रथो-
क्तव्यं माषिकं हिङ्गुसैन्धवम् ॥” कश्यपः । व्योषं
शिलाजतु चारं लवणं हिङ्गु जीरकं । क्षिपेदह्निमितं
काथे तैलङ्गीरं घृतं गुडम् ॥ पूर्वान्नि शमनो देशी-

ऽपराहे दीपनक्षधा । तर्पणश्रीतक्लेदनश्च कल्पे पा-
नाय दापयेत् । निश्रीये श्रीषणी देयः शैषिके
प्रथमेऽहनि । दद्यात् सूर्योदयापूर्व्यं श्रीषणीयं भि-
षकमः ॥ वरमाश्रीविषं नैव कथितं ताम्रभाजने ।
पीतमत्यग्निस्तप्ता भक्षिता वा पयोगुडाः ॥” सु-
मु. । वमनार्थं ताम्रपात्र प्रसिद्धं । प्रकाप्य श्रीती
निर्युद्धः पुनस्तप्तो भवेद्यदि । पानीयं वा पुनस्तप्तं
विषवद्भन्ति मानवम् ॥ घृतं तैलञ्च पानीयं कषायं
व्यञ्जनानादिकं । जलसेह्वीषधानाञ्च प्रमाथं यत्र नो-

दितं । यत्र स्याद्वीषधात् सेह्वः सेह्वानीयं चतुर्गु-
णम् ॥ सेह्वानुगुणं द्रव्यमादाय सेह्वसम्बन्धी ।
चतुर्गुणं जलं दत्त्वा काप्यः काप्यसप्तो मतः ॥ से-
ह्वानुगुणं काप्यं काप्यानीयं चतुर्गुणम् । काप्यः
काप्यसप्तः कार्यः कल्कश्च सेह्वपादिकः । इत्येषा
सेह्वपाकार्यम्नीक्षा काप्यस्य कल्पना ॥” चरक. ।

काथोद्भवम् । स्त्री । कर्परीतुल्यके, क्वचिमर-
साञ्जने, कुलत्याञ्जने । अम. ।

खम् । स्त्री । अथधाती । अत्रुत्र । रा.नि.व.१२ ।
इन्द्रिये । मे. । [टी.रा. ।

खकखटः । पुं । खड्किकायाम् । थड्डीमांठी । अ.

खखासः । पुं । हृत्तभेदे । पृष्ठ गीह । प्रयो-
गा.उ.मा.चि.मदनरसे ।

खखोष्कः । पुं । सूर्ये । वै.निघ. ।

खगः । पुं । पक्षिणि । मे. । चक्रवाकपक्षिणि ।
पारदे । वै.निघ. । श्लमे । अ.टी.भ. ।

खगमः । पुं । पक्षिणि ।

खगवक्रः । पुं । लकुकवृत्ते । श.च. ।

खगश्चुः । पुं । पृथ्विपण्याम् । श.च. ।

खगस्थानम् । स्त्री । हृत्तकोटरे । श.च. ।

खगान्तकः । पुं । धूम्राटपक्षिणि । फि.७७ ।
वै.निघ. । श्वेनपक्षिणि । वाज पाथी, शिकूरे ।
रा.नि.व.१६ ।

खगिन्द्रः । पुं । गृध्रे । वै.निघ. ।

खगो(ग)ङः । पुं । A kind of reed
(Saccharum spontaneum.) खनामख्या-
तदणविशेषे । थांगड़ा, कषाड़, केण । र.मा. ।

खगाटः । पुं । कीकिलाचवृत्ते । कु.मथाड़ा
गीह । वै.निघ. ।

खगाहः । पुं । खगाहापरनाभि श्वेतपीताम् ।
“खगाहः श्वेतपीतकः ।” अ.द.१७. ।

खचमसः । पुं । चन्द्रे । त्रिका. ।

[:] पुं । पक्षिणि । बायी । सूर्ये । वै.निघ. ।

खजः (कः) । पुं । दर्ब्याम् । शंठा । अ.टी.भ. ।
मय्यनदण्डे । गउेनि । इ.च. । सि.यी.यञ्च.चि. ।

खजपम् । स्त्री । घृते । उषा. ।

खजलम् । स्त्री । तुषारे । शिशिर । त्रिका. ।
आकाशजले । दत्तु अगस्थीदयाभाक् न सेव्यम् ।
यथा—“वर्षासु चरन्ति घनैः सहोरगाः विद्यन्ति
कीटलूताश्च । तद्विषजुष्टमपेयं जलमगस्थीदयात्
पूर्वम् ॥” राज. ।

खजा (का) । स्त्री । दल्ब्याम् । शंठा । अम. ।
मये । गउरा । इ.च. । मारणे । श.र. ।

खजाकः । पुं । पक्षिणि । उषा. ।

खज्योतिः । पुं । खद्योते । रा.नि.व.१६ ।

खञ्जः (कः) । पुं । वायुरीगभेदे । तन्नल्लं
यथा—“वायुः कय्याग्रितः सकृष्टः कञ्जरासाञ्च-
पेयथा । खञ्जस्तदा भवेज्जनुः पङ्कः सकृष्टीर्ह्यी-
वंधात् ॥” मा.नि. । त्रि । विकलगतौ । र्थोड़ा ।
अम. । [रा.नि.व.१६ ।

खञ्जकारिः । पुं । सुजायाम् । र्थोशारि ।

खञ्जखेटः (लः) । पुं । खञ्जनपक्षिणि । श.
मा. । त्रिका. ।

खञ्जनः (कः) । पुं । A species of wag-
tail. (Montacilla alba.) खनामख्यातप-
क्षिणि । षाठक पाथी । श.मा. । गुणाः—त्रैश-
पित्तघ्नी लघुः रुचः विवस्वन्नय । राज. ।

खञ्जना (निका) । स्त्री । सुद्रखञ्जगताती
हापुत्रिकायाम् । कं. [टर्था] । मे. ।

खञ्जनाकृतिः । पुं । खञ्जनायाम् । श.च. ।

खञ्जरीटः । पुं । खञ्जनपत्रिणि । अम. ।

खटः । पुं । कफे । कत्तुषे । टथे । हे.च. ।

खट(टि)कः । पुं । कुम्भितपाणी । शू.ला ।
श.मा. । [गाले । वै.निघ. । चि । भचके ।

खटखाटकः । पुं । काके । काचपात्रे । श-

खटालः । पुं । तख्नुनीयवृत्ते । कैंटानटे ।
वै.निघ. ।

खटिका (टिनी) । स्त्री । कठिन्यां । थडि ।
कर्णरन्ध्रे । गन्धवीरये । विच. । रा.नि.व.१२ ।
खड्डीटथे । वै.निघ. ।

खटी । स्त्री । Chalk. कठिन्याम् । थडि,
ठाथडि । हिं खरी, गौरखरी । गुणाः—मधुरा
विक्रा शीतला पित्तदाहघ्नप्रदोषघ्नी कफरक्तनेत्र-
रोगहरी च । रा.नि.व.१२ । “खटिका दाहजि-
ञ्छीता मधुरा विषशोधयित् । लेपादेतद्गुणा
ग्रीक्षा भक्षिता मृत्तिकासमा । खटी गौरखटी च
च गुणैस्तुष्ये प्रकीर्तते ॥” भा.पू.१भ. ।

खट्टनः । चि । खर्वे । हे.च. ।

खट्टा । स्त्री । खट्टायाम् । थटे । श.च. ।

खट्टाशः (शी) (सः) । पुं, स्त्री । 'The ci-
vet or zebet cat. (Viverra zibetha.)
सुगन्धमाञ्जरी । यस्यान्धेन तैलं सुवासितं क्रिय-
ते । शंक्रुगोफुल, थटोश । त्रिका. । जटा. ।
नसाखं खाटाशी इति उच्यते । तदख्यशुद्धिर्यथा
—“यथासाभमपामार्गसुहादिचारलेपितं । वाय-
स्वेदेन संश्लेष्य पूतिं निर्लोमतां नयेत् । दोलापाकं
पचेत्पश्चात्पद्मववारिणि । खलः साधुभिर्वात्पी-
य्य ततो निःश्लेहतां नयेत् । आजशीभाञ्जनजलैः
भावयेच्च पुनः पुनः । शिशुमूलेन केतक्याः पुष्पपत्रैः
पुट्टे च तम् । पचेदेवं विषुद्धस्य स्रगनाभिसमी भवे-
त् ॥ स च हृषी मांसलश्च प्रशस्तः ।” खट्टाशम्
अपामार्गस्य सुद्धा वा चारेण संलिप्य वायस्वेदेन
लोमरहितं कृत्वा आम्बजम्बूकपित्तमातुलुङ्गविल-
पद्मवजले दोलापाकेन पक्त्वा निःश्लेहं विधाय च
कागशूत्रेण श्रीभाञ्जनकाथेन वा पुनः पुनः भाव-
येत् । अथ शिशुमूलेन केतकीपुष्पपत्रैः संपुटीकृतः

शुद्धी स्रगनाभिसमी भवति । च.द. । भेष वा.व्या.
चि. । [मा. । महिषीचीरफेने ।

खट्टिकः । पुं । शक्रुनिके । पाथीभारता । श.

खट्टिका । स्त्री । चूद्रखट्टायाम् । त्रिका. ।

खट्टेरकः । चि । खर्वे । श.मा. ।

खट्टा । स्त्री । पर्यङ्के । तत्र शयनं वातकरमिति ।
रात्र. । हनुशङ्खखेप व्रणवन्धनाकृतिविशेषे । सु.
म्.१८५. । टणविशेषे । वै.निघ. । कोलशिख्याम् ।
आलूकूणे । रा.नि.व.३ ।

खट्टाङ्गनाम(मि)का । स्त्री । बटपत्रपाषा-
णभेदे । वडु पाथत्रकुटा । रा.नि.व.५ ।

खट्टाङ्गपादी । स्त्री । कोलशिख्याम् । आला-
कूणे । वै.निघ. ।

खट्टावन्धः । पुं, स्त्री । व्रणवन्धनाकृतिविशेषे ।
तल्लक्षणे—“खट्टा तु बहुपादा स्याच्चौराभिर्बहुभि-
र्हता ।” सु.ड. ।

खडुः (काः) । पुं । लघुटथे । श.र. । खडुयूषे ।

खडुयूषः । पुं, स्त्री । यूषविशेषे । यथा—तत्र
कपित्थाचाङ्गेरीमरिचाजजिचिचकैः । सुपक्वं खडु-
यूषोऽयं... । च.द.भ.सा.चि. । तत्रं ८ ती. जलं
२४ ती. कपित्थादीनां तीलकद्वयं पादावशिष्टङ्गा-
यम् । अन्यत्—“सुदुग्धरसं तत्रं धान्यजीरकसं-
युतं । सैन्धवं सहितं दद्यात्खडुयूषमिति अतम् ॥”
भा. ।

खडुिका (डुी) । स्त्री । खट्टिकायाम् । कुण-
थडि । जटा. । शुकृष्टतिकायाम् । थडिनाटे ।
श.च. ।

खडुः । पुं । स्रतशय्यायाम् । उषा. ।

खड्डः (काः) । पुं । गण्डके । गोशार । वि-
का. । गण्डकशङ्के । थंशु. । नी. । चीरकनामगन्ध-
द्रव्ये । गैंटेना । रा.नि.व.१२ । अस्त्रे । खग-
डुटथे । थंगडु । र.मा. । ली. । ली. । तीख-
ली. । रा.नि.व.१२ ।

खड्डकोषः (पञ्चः) । पुं । (Scirpus ma-
ximus.) खड्डलतायाम् । श.च. ।

खड्डटः । पुं । (Saccharum spontane-
um.) इहत्कारुटथे । हारा. ।

खण्डधेनुः । स्त्री । गण्डकस्त्रियाम् । प्रादि ग-
ञार । कुरिकायाम् । मे ।

खण्डमांस(ज्ञामिष)म् । स्त्री । गण्डकमांसिञ्
गञारभासम् । See खञ्जी ।

खण्डशिश्वी । स्त्री । अशिश्व्यां । रा नि.व.७

खण्डिकाः । पुं । महिषीक्षीरक्षिने । महिषहृत्क्षे-
रननो । मे ।

खण्डिमारः । पुं । खण्डकीषलतायां । अ.च. ।

खण्डि (इन्) । पुं । गण्डके । गञारि । गुणाः
—“कफघ्नश्चिपिभितं कषायमन्विलापहं । पैत्रा
पवित्रमायुषं बह्मभुवनिवारणम् ॥” सु.म.४६ष. ।
कफनातघ्नं कषायं पिबतपेकं पवित्रमायुषं भूव-
नम्भकरं कवचम् । राज. । बलक्रतुं हृदयं गुरु च ।
रा.नि.व.१७ । [प.स. ।

खण्डकः । पुं । देवताङ्गवत् । देवताताड ।

खण्डः (कः) । पुं, स्त्री । इक्षुविकारविशेषे ।
शौड, डूरो, दोलो, थडोमाकर, मालथञ् ।
गुणाः—“खण्डस्तु मधुरो हृद्यश्चक्षुष्यो हृदयो हि-
मः । वातपित्तहरः क्षिण्णो बन्धो वान्निहरः प-
रः ।” भा. । हृद्यं चक्षुष्यं वातपित्तहरश्च । राज. ।
वातपित्तहरं शीतं क्षिण्णं बन्धं मुखप्रियं । चक्षुष्यं
क्षेपक्रोशं खण्डं हृद्यतमं मतम् ॥ अचि.१०ष. ।
मषिदीषे । मे । शर्करायाम् । वै.निष. । विह-
खवथे । विट् लवण । रा.नि.व.६ । इक्षुजातिभे-
दे । अंशे । अम. ।

खण्डकर्णः । पुं । Sweet potatos, खान्-
विशेषे । मरुत्तरकन्द आन् । गुणाः—“कटुपाकी
खण्डकर्णः कफपित्तविनाशनः ।” राज.३प. । शा-
कविशेषे । वैट्टेकान्मशोक । च.द. ।

खण्डका । स्त्री । यवासशर्करायाम् । वै.निघ. ।

खण्डकायलीङ्गम् । स्त्री । रक्तपित्ते हितं ।
काषायं—शतावरी गुडूची वासा मुखरीरी बला
शालमूली खदिरकाष्ठं त्रिफला भार्गी पुष्करमूलं
एषां प्र. ५ प. वारि ६४ अ. श्रे. ८ अ. मनःशि-
खया वा खर्षमाचिकेच वा आरितलीङ्गचूर्णं १२
प. शर्करा १६ प. हृत्वं १६ प. गुफपाके चायसेन
ना दासमवेच वा पात्रेच सिद्धे त्रिबालगतुलककर्क-
टप्रत्नीविहङ्गपिपलीपुष्पीजातीफलानां चूर्णं प्र. ८

ती. प्रवेद्यः । मधु २ अ. त्रिफलाधान्यपत्राणां प्र.
२ ती. । शतमूली, गुलुङ्ग, वासकछाल, मुञ्जि-
री, वेलेङ्गा, तालमूली, धातिरकाष्ठं, त्रिफला,
वामनशटी, कूड प्रतोकके ६प. पाकार्थं जल
७४ अ. श्रे. ८ अ. मनःशिला वा खर्षमाचिके-
योगे आरित लोह १२ प. चिनि १७ प.
सुत १७ प. एकत्र पाक करिष्या घन हहेले
शिलाजतू, गुडचक्, कौकडाशुश्री, विडङ्ग,
पिपूल, गुंटे, जायफल प्रतोकके १ प. त्रि-
फला, धने, तेजपात प्रतोकके २तो. प्र-
क्षेप दिवे । मधु २ से. । रघ.र. ।

खण्डकालु(क)म् । स्त्री । खण्डकपालुके ।
रांडी आन् । अ.च. ।

खण्डकुष्माण्डम् } स्त्री, पुं । रक्तपित्ते

खण्डकुष्माण्डावलीङ्गः } हितम् । खण्डः
कृतं निष्पलीकृतपुराणकुष्माण्डग्रसं १०० प. पा-
कार्थं वारि २०० प. श्रे. १०० प. तस्याद्दृष्टतक्र-
ष्माण्डखण्डानि पेषयित्वा रौद्रे शीषयित्वा च घृतेन
२ अ. भर्षयितव्यम् । मधुवत् तत्र तज्जलं तुजा-
मितशर्करया सह (१०० प.) दत्त्वा लीङ्गवत्पच्येत् ।
श्रीते प्रवेपः—पिपलीपुष्पीरकाणां प्र. १६ ती.
त्वगीलापत्रमरिचधान्यकानां प्र. ४ ती. मधु १ अ. ।
अन्यत् रक्तपित्तास्रपित्तयोः हितम् ।—कुष्माण्डोदकं
१०० प. गव्यदुग्धं १०० प. शर्करा ८ प. एकत्र
पक्त्वा लीङ्गधूते तत्र धात्रीचूर्णं ८ प. प्रविष्य अव-
तारयेत् । अक्षपित्तीकं अन्यस्मिन् अवलीङ्गे केवलं
घृतस्य पलवयमधिकं दीयते । भा. ।

खण्डखर्जूरम् । स्त्री । खानामख्याते पक्ताप्र-
विशेषे । वैद्यकम् ।

खण्डजः (जा) । पुं, स्त्री । खण्डे । शौड ।
गुडे । (जा) यवासशर्करायाम् । रा.नि.व.१४ ।

खण्डजीह्ववजः । पुं । तवराजीह्ववखण्डे ।
रा.नि.व.१४ । [मा. ।

खण्डधारा । स्त्री । कर्णव्याम् । कौंटी । अ.

खण्डनम् । स्त्री । छेदने । भेदने ।

खण्डनीलः । पुं । खण्डकपालुके । शक-
कन्द आन् । र.मा. । [अश्वे ।

खण्डपरशुः (पर्युः) । पुं । खण्डामलकाम्ने-

खण्डपालः । पुं । नीदके । मयरा । हारा ।

खण्डपाशः । पुं । धातकीपुष्पशर्करामाते ब-
द्ये । वै.निघ. ।

खण्डपिप्पली । स्त्री । अन्नपिते पिप्पलीख-
ण्डे । कषाचूर्णं ३२ ती. घृतं ४८ ती. शतावरी-
रसः ६४ ती. ८ ग्र. (५१२ ती.) खण्डं १२८
ती. । पाकसिद्धी—धान्यशुद्धीजीरकद्वयहरीतकी
सुसक्तवंशरीचना जटामांसी वा आमलकीत्वगीना-
पत्राणां चूर्णं प्र. १२ मा. नागकेशरखदिरमरिचा-
नाम प्र. चूर्णं ६ मा. प्रक्षेपः । मधु २४ ती. । पि-
पूलचूर्णं /१० सेर वा ७२ तो. घृत ४८ तो.
शतमूलीरस ७४ तो. दुग्धं ८ श. र्शोत्र २ श.
एकत्र पाक करिशा पाकसिद्ध हईले धनि-
या, शूँट, जीरे, कृष्णजीरे, हरीतकी, मूता,
बंशलोचन वा जटामांसी, आमला, गुडुञ्ज-
क, एलाईचूर्ण, तेजपत्र प्रत्येके १२ मा.
नागेश्वरचूर्ण, शदिरचूर्ण एवं मरिचचूर्ण प्र-
त्येके ७ मा. प्रक्षेप दिवै । मधु २४ तो. ।
रसर. । मांसीस्थाने वंशीति पाठः । नागकेशरघ-
न घृतम् । जैव. । [अ. । See सर्पः ।

खण्डफणः । पुं । दर्शनीकरसर्पे । सुकल्प.४

खण्डमोदकः । पुं । यवासशर्करायाम्, तव-
राजि । रा.नि.व.१४ ।

खण्डरः । पुं । यवासशर्करायाम् ।

खण्डराजी । स्त्री । वाक्त्रयाम् । वै.निघ. ।

खण्डलवणम् । स्त्री । विडलवणे । रा.नि.व.६ ।

खण्डवल्ली । स्त्री । काण्डवल्गाम् । करला ।
वै.निघ. ।

खण्डविकारः । पुं । शर्करायाम् । वै.निघ. ।

खण्डचिन्दुः । पुं । सर्पजातिमेहे । अति.५६

• अ.स्थान. । [शर्करायाम् । चिनि । वै.निघ. ।

खण्डशर्करा (सिक्ता, सितरा) । स्त्री ।

खण्डशाखा । स्त्री । नक्षिषवल्गाम् । लतावि-
शेष । रा.नि.व.३ ।

खण्डशुण्ठी (शुण्ठीखण्ड) । स्त्री । अन्न-
पिते हिता । शुण्ठीचूर्णं ३२ ती. शर्करा १२८ ती.
दुग्धं ६४ ती. दुग्धं ८ ग्र. । प्रक्षेपः—कषाधापी-

लनेलापत्रवंशरीचनजीरकञ्जजीरहरीतकीसुसक्तधा-
न्यकानां प्र. १२ मा. मरिचचूर्णं ६ मा. नागकेश-
रचूर्णं ६ मा. मधु २४ ती. । शूँटचूर्णं ७२ तो.
चिनि १२८ तो. घृत ७४ तो. दुग्धं ८ श. ।
प्रक्षेप—पिपूलचूर्ण, आमलाचूर्ण, गुडुञ्जक,
एलाईच, तेजपत्र, बंशलोचन, जीरे, कृ-
ष्णजीरे, हरीतकी, मूता, धनिशाचूर्ण प्रत्ये-
के १२मा. मरिचचूर्ण ७मा. नागेश्वरचूर्ण ७मा.
मधु ७ प. वा २४ तो. । रसर. । [नि.व.१४]

खण्डस(सा)रः । पुं । यवासशर्करायाम् । रा.

खण्डा । स्त्री । खण्डे । खांड इति स्त्रीके । वै.
निघ.रत्नपि.चि.कुष्माण्डवलीहे ।

खण्डामलकम् (की) । स्त्री, स्त्री । आम-
लकीखण्डे । आमलार मोरक्वा । वै.निघ. ।
परिणामयुले श्रीषधिवर्मिणे—पिष्टनिष्पीडितपु-
राणकुष्माण्डशस्यं ५० प. घृतं १६ प. एकत्र भ-
र्जयेत् । शर्करा ५० प. आमलकरसः ३२ प.
(खरसाभावे आमलकी २ ग्र. वारि १६ ग्र. ग्रे.
४ ग्र.) कुष्माण्डरसः ३२ प. श्वलीहवल्पचेत् । प्र-
क्षेपः—पिप्पलीजीरकशुण्ठीनां चूर्णं प्र. २ प. म-
रिचचूर्णं १ प. तालीशधान्यकलगेलापत्रनागकेश-
रसुसक्तचूर्णं प्र. २ ती. । पिष्टनिष्पीडित पुरा-
तन कुष्माण्डशस्य ५० प. घृत १७ प. चिनि
५० प. आमलकीरस ४ श. (७२ प.) (खर-
साभावे आमलकी २ श. (१७ प.) जल १७
श. (श. ४ श.) । कुष्माण्डरस ४ श. । आसन्न-
पाके—पिपूल, कृष्णजीरा, शूँट प्रत्येके
२ प. मरिच १ प. तालीशपत्र, धने, गुडु-
ञ्जक, एलाईच, तेजपत्र, नागेश्वर, मूता
प्रत्येके २ तो. नीतल हईले मधु प्रक्षेप
२ श. । सा.को. ।

खण्डाम्न(क)म् । स्त्री । वाजीकरश्रीषधमेहे ।
सुपक्कमधुरामरसः ६४ ग्र. शर्करा ८ ग्र. घृत ४
ग्र. शुण्ठीचूर्णं ३२ ती. पिप्पलीचूर्णं १६ ती. वा-
रि ८ ग्र. (५१२ ती.) एकत्र पचेत् । खण्डपाक-
सिद्धे प्रक्षेपः—तेजपत्रचूर्णं ३२ ती. मन्निषर्षवि-
चकसुसक्तधान्यकजीरकद्वयपिक्कटुजातीफलत्वगीना
नागकेशरचूर्णाणां प्र. ८ ती. शीते मधु ४ ग्र. ८
मा, ४ ती. । वै.निघ. ४

।। पुं । कवे । कैंथ । छे.च. । क-
सायविशेषे । वैजत्रि । भा.पू.१भ. । गुणाः—
“लघवः शीतमधुरा. सकषाया विरक्षणाः । पित्त-
त्रे मणि शसने स्पेचासिपनादिषु ॥” च.सू.२७अ ।

खण्डाली । स्त्री । तैलमानपात्रे । वै.निघ. ।

खण्डिका । स्त्री । खखशर्करायां । वै.निघ. ।

खण्डितकर्णः । पुं । खखकर्णाली । शकुर-
कम् । खार्कोष् इति ख्याति शक्ति । रसेन्द्रगुड़ी. ।

खण्डी (इन्) । पुं । वनसुद्धे । भृगानी । छे.च. ।

खण्डीरः । पुं । पीतसुद्धे । सोमभृगु । छे.च. ।

खण्डोपला । स्त्री । खडीशर्करायाम् ।

खण्डीष्ठः । पुं । शोष्ठरोगमेदे । लक्ष्णं—“तत्र
खण्डीष्ठ इत्युक्ते वातेनीष्ठी विधा कृतः ।” वा.
च.२१च. ।

खतमालः । पुं । धूमि । ने. ।

खदनम् । स्त्री । भोजने । रा.नि.व.२० ।

खदिका । स्त्री । खद्यो । १६ । त्रिका. ।

खदिरः । पुं । (Acacia catechu. Syn.
Mimosa catechu.) खनामख्यातवृक्षे । थप्पेर
गाछ । उत. खैर । तें चंडवेट् । स विधा श्वेत-
रक्तविड्मदात् । विशेषः तत्त्वयथायि द्रष्टव्यः । सा.
गुणाः—तित्तः शीतः पित्तकफघ्नः पाचनः कुष्ठ-
कामासशोफकण्डूघ्नघ्नश्च । रा.नि.व.८ । “खदिरः
शीतलो दन्त्यः कण्डूकासारविप्रशुत् । तित्तः क-
षायो मेदीघ्नः क्षमिमेहज्वरत्रणान् । श्वचश्रीथाम-
पिनासपाखुकुष्ठकफान्दरेत् ॥” भा. । विसर्पवेद-
नामिहमेदीघ्नः । राज.१प. । चन्द्रे । ने. । शकमेदे ।
लज्जालुका, वराक्रांता । अ.टी.भ. ।

खदिरपत्रिका (त्री) । स्त्री । अरिखदिरि ।
रा.नि.व.८ । लज्जालुकायाम् । रा.नि.व.५ ।

खदिरवटी । स्त्री । मुखरोगहृत्कियाम् ।
खदिरः १०० प. पाकार्यजलं ६४ श. श्रे. ८ श. ।
पुनः पक्ता घनीभूते प्रलेपः जघित्रीकपर्पूरयुवाक-
काकीलीजायफलचूर्णानि प्र. ८ ती. । सा.कौ. ।

खदिरवल्ली । स्त्री । अरिखदिरि । छि मट्टि-
रूपश्च । (श्री) दुमीत्यसौ । वै.निघ. ।

खदिरसारः (रोडूतः) । पुं । खदिरनि-
यांसि । थप्पेर । मं कात । रस.र. । गुणाः—
कटुतिक्तोष्णः कफघातघ्नः त्रणकण्डूरोगघ्नः दन्त्यः
दीपनश्च । रा.नि.व.८ । ५ ।

खदिरा । स्त्री । लज्जालुकालतायां । रा.नि.व.

खदिराङ्गारः । पुं । खदिरकाङ्गारि ।

खदिरादिपञ्चतित्तकष्टतम् । स्त्री । कुष्ठे
ष्टतम् । षट् ४ श. । जाथार्थं—पञ्चतित्तकं प्र.
१० प. वारि ६४ श. श्रे. ८ श. । कल्कार्थं—ख-
दिरारग्वधयोषविष्टध्विचकदनीपटीलविफलानि-
न्वहरिद्रासीमराजीकटुकातिविषापाठात्रायनीदुरा-
लभाकुष्ठकरञ्जवीजशरिवाद्येन्द्रधवभल्लातकास्थि-
विडङ्गगुग्गुलूनां प्र. २ ती. । घृत ४ श. । काथार्थं
—निमज्जाल, पटोलपत्र, कण्टिकारी, गुलुक,
वासकछाल प्रेतोत्तके १०प. जल ७४ श. ८श.
८श. । कल्कार्थं—खदिरकाष्ठ, सोमालेख अट्टी,
शुंठ, पिप्लु, गरिच, तेउडो, चित्तमूल, द-
क्षीमूल, पटोलपत्र, आमला, हरीतकी, बहे-
डा, निमबीज, हरिद्रा, वाण्डवीज, कटूकी,
आतईच, आकनादि, गोशाला लता, इ-
रानता, कूड, करञ्जबीज, श्यामलता, अन-
सुमूल, हेल्दयन, तेनार मुट्टी (अतावे रक्त-
चन्दन), विडङ्ग एवं गुग्गुलु प्रेतोत्तके २
तो. । रस.र. ।

खदिराष्टकः । पुं । मन्त्रिकाधिकारि कषायः ।
“खदिरविफलारिष्टपटीलाष्टतवासकैः जाथोऽष्ट-
काङ्गो जयति रोमान्तिकमन्त्रिकाः ॥” च.द. ।

खदिरिका । स्त्री । लज्जालुकायाम् । रा.नि.व.६ ।
लज्जालुकायाम् । वै.निघ. ।

खदिरि । स्त्री । वराहकालायाम् । प.पु । ल-
ज्जालुकायाम् । रा.नि.व.५ ।

खदिरिवीजम् । स्त्री । अशोकबीजे । च.द.
“जलीन खदिरिवीजम् ।”

खदिरपमः । पुं । (Acacia Arabica.
वर्बूरकवृक्षे । दांता गाछ । वै.निघ. । कदरे ।
थेत थदिर । र.सा. ।

खदूरकः । पुं । वामने ।

खद्योतः (तमः) । पुं । ज्योतिरिच्छे । अ-

नाकि पोंका । हिं पटबीजना । अम. । (तनः)
सूर्ये । जटा. ।

खद्योतकम् । स्त्री । तन्नामकसविषफलमेदे ।
सु.कल्प.२२७. । See फलविषम् । [वै.निघ. ।

खनकः । पुं । मूषिके । त्रिका. । वनमूषिके ।

खननम् । स्त्री । विदारणे ।

खनिः (नी) । स्त्री । खर्णाद्याकरे । अम ।

खनिजीषधम् । स्त्री । Inorganic me-
dicine. रसीपरसधातुलवणरत्नाख्येषु पञ्चविधेषु
खनिजद्रव्येषु । वैद्यकम् । [शु. । अम. ।

खनित्रम् । स्त्री । अस्त्रविशेषे । शंभोदान, थ-

खनिसम्भवः । पुं । खर्णे । वै.निघ. । त्रि ।
खनिजे ।

खपु(पू)टः । पुं । व्याघ्रनखे । नशी । वै.निघ. ।

खपुरः । पुं । (Areca catechu.) गुवाक-
ह्वे । शुभात्रि गीह् । र.मा. । श्लक्ष्णानियांसि ।
वा.टी.हेमा. । भद्रमुस्तके । अलसकरिर्म । मं. ।
बालके । वाना । रसीने । वै.निघ. ।

खपुष्पः । पुं । पनसह्वे । वै.निघ. ।

खभ्रान्तिः । पुं । चिह्नपक्षिणि । त्रिका. ।

खमण्डिः । पुं । सूर्ये । वै.निघ. ।

खमीलनम् । स्त्री । तन्द्रायाम् । श.र. ।

खमूलिः (का) । स्त्री । An aquatic
plant. (Pistia stratiotes.) कुम्भिकायां ।
गाना । श.र. ।

खरः । पुं । यासे । इत्रानिडां । रा.नि.व.४ ।
नखीनामगन्धद्रव्ये । वै.निघ. । कडपक्षिणि । कु-
ररपक्षिणि । काके । रा.नि.व.१९ । अश्वतरं ।
त्रिका. । गर्हमे । त्रि । तीक्ष्णे । अम. ।

खरकः । पुं । खेचपर्वस्याम् । रा.नि.व.४ ।

खरकाष्ठिका । स्त्री । बलायां । रा.नि.व.४ ।

खरकुटिः (टी) । स्त्री । नापितशालायाम् ।
नापित बाड़ी । त्रिका. ।

खरको(का)णः । पुं । तिमिरपक्षिणि । हे.च. ।

खरगन्धनिका (निभा) (गन्धा) । स्त्री ।

नागबलायाम् । जटा. । रा.नि.व.४ । वनतुलसी ।
वै.निघ. । [त्रिका. । गेह् । श.र. ।

खरगृहं(ग्रहः) । स्त्री, पुं । गर्हभशालायाम् ।

खरघातनः । पुं । नागकेशरह्वे । श.च. ।

खरच्छदः । पुं । उलुकनामवृक्षे । उन्नूथड़ ।
इल्कटनामसुद्रसुपे । षुकड़ा, हेकड़ा । र.मा. ।
कुन्दवृक्षे । रा.नि.व.८ । भूमीसङ्घह्वे । भा. ।
शाकह्वे । शंभुन गीह् । शाखोटह्वे । श्री-
डा गीह् । रत्नापामार्गे । वै.निघ. ।

खरच्छदा । स्त्री । त्रिपुरसन्निकायाम् । प.सु. ।
चिविह्निकायाम् । छिल्ली भांक । रा.नि.व.५ ।

खरटी । स्त्री । रङ्गाधती । वै.निघ. ।

खरतुण्डकः । पुं । लज्जालुकायाम् । भा. ।

खरत्वक् । स्त्री । अलम्बुषायाम्, लज्जालुकाभे-
दे । भा. ।

खरदंष्ट्रा । स्त्री । गीचुरह्वे । ज.द. ।

खरदण्डम् । स्त्री । पशे । धरणि. ।

खरदला । स्त्री । श्यामालतायाम् । काष्ठीदु-
म्बरे । श.च. । [च. ।

खरदूषणः । पुं, स्त्री । धनूरह्वे फले च । श.

खरधन्विका । स्त्री । गीरचतच्छुलायां । गी-
रक्ष्णकूल । प.सु. ।

खरनादिनी । स्त्री । रेणुके । श.च. ।

खरपत्रः । पुं । सुद्रपत्रतुलसीह्वे । शाकत-
री । शंभुन गीह् । र.मा. । ताम्रतुलसीह्वे ।
गङ्गातुलसी । भूर्जह्वे । वै.निघ. । यावनाले । रा.
नि.व.८ । मन्वकाह्वे । गङ्गातुलसी । रा.नि.व.१० ।

खरपत्रकः । पुं । तिलह्वे । श.च. ।

खरपत्री (रिणी, र्णी) । स्त्री । गीजिहा-
नामसुपे । गीजिहा । रा.नि.व.४ । काकोदुम्ब-
रिकायाम् । काकडूतुर । रा.नि.व.११ ।

खरपल्लवः । पुं । शाखोटकह्वे । श्री-
गुडा । प.सु. ।

खरपाथः । पुं । कपिलह्वे ।

खरपात्रम् । स्त्री । लोहपात्रे । त्रिका. ।

खरपादाब्धः । पुं । कपित्थवृक्षे । श.च. ।

खरपुष्पः । पुं । मरुत्वकवृक्षे । मरुश्री गीष्ट । र.मा. ।

खरपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । वर्ष्म्याम् । वावृष्टे । भा.म.४भ. । “कटफलं खरपुष्पा च ।” वनतुलस्याम् । वनवावृष्टेऽनुगतौ । सु.म.२७अ. ।

खरप्रियः । पुं । पारावते । श.मा. ।

खरमञ्जरी । स्त्री । अपामार्गसुप्ते । रा.नि.व. ४रसेन्द्र चि.सुधावतीगुडौ चंतापामार्गे । वै.निघ. ।

खरमूचम् । स्त्री । गह्वंभूत्रे । गाथात्र मू२ । गुणाः—कटूष्णं चारं तिक्तं कफघ्नं महावातघ्नं कन्धोन्मादहरञ्च । रा.नि.व.१५ । “गाह्वंभं नावनं मूत्रं तैलं योज्यं क्वचिद्वेत् । सचारं तिक्तकटुकमुन्मादकुष्ठरीगुणत् । कारभं खरमूचञ्च तैले नये विधायकम् ॥” अत्रि. ।

खरयष्टिका । स्त्री । लघुवाय्यालके । वै.निघ. ।

खरराहः । पुं । मुखपुष्पकेण युक्ते खड्गाहात्रे । “खरराहय खड्गाहः ।” ज.द.३अ. ।

खररोमा । पुं । नागविशेषे ।

खरवल्लिका } स्त्री । गोरचतण्डुलायाम् ।
खरवल्लरिका } गोरत्रकटाकुलिश्या । र.मा. ।

खरवुकः (सः) । पुं । मरुत्वकवृक्षे । “खरवुस इषकवर्णी कटफलं ।” वा.१.१५अ, हंमा.टी. ।

खरशब्दः । पुं । कुररपक्षिणि । कर्कटेश्या । रा.नि.व.१९ ।

खरशाकः । पुं । भाग्याम् । भा. ।

खरशूकः । पुं । पीतशाले । वै.निघ. ।

खरसोम्यः । पुं । लौहपाचभेदे । त्रिका. ।

खरस्तम्बः (स्त्या) । पुं, स्त्री । प्रियालवृक्षे । खर्जूरीवृक्षे । रा.नि.व.११ ।

खरस्पर्शा । स्त्री । पीतदेवदाण्याम् । भा. । See खगरी । त्रि (शंः) । गोजिह्वादिबस्त्ररे । मा.नि. ।

खरखरा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् । र.मा. ।

खरा । स्त्री । पीतदेवताङ्गे । भा. ।

खरागरी । स्त्री । पीतदेवताङ्गवृक्षे । अ.टी.११ ।

खराग्निः । पुं । अर्कनिष्काशनाथं तीक्ष्णाग्निविशेषे । रा.वण. ।

खराश्या । स्त्री । रुद्रजटायाम् । अ.टी.भ. । अजमीदायां । क्लृप्तशमानौ । भा.पु.१भ. गुणाः—“खराश्या कफवातघ्नी वनिरीगरुजापहा ।” च.सू.२७अ. । च.द.अश्वरीचि. । [रा.नि.व.६ ।

खराह्वा । स्त्री । अजमीदायाम् । वनशमानौ ।

खरिका । स्त्री । नेपालजचूर्णाक्तिककमूरीभेदे । रा.नि.व.१२ । See कलूरी

खरः । पुं । घोटके । दन्ते । त्रि । श्वेते । त्रिका. ।

खरुवकः । पुं । श्वेतमरुत्वकवृक्षे । वै.निघ. ।

खर्जिका । स्त्री । अश्वदंशे । छटे । श.च. ।

खर्जुः (र्जू) । पुं । पिण्डीखर्जूरवृक्षे । उषा. । खर्जुम् । रा.नि.व.२० ।

खर्जून्नः । पुं । चक्रमह्वंक्षुप्ते । रा.नि.व.४ । अर्कवृक्षे । आकम्न गीष्ट । धुमूरवृक्षे । श्वेत धूत्र । रा.नि.व.१० ।

खर्जुरम् (र्जू)रम् । स्त्री, पुं । हरिताले । छे.च. । श्वेतके । अनामकवृक्षे मे. । रीष्ये । रूपो । प.सु. । खर्जूरफले । पिण्डीखर्जूरे । च.द.र.पि.चि. ।

खर्जूरपत्रकम् । स्त्री । तदाकारवणच्छेदविशेषे । सु.चि.८अ. ।

खर्जूरफलम् । स्त्री । खर्जूरीफले । तत्र रक्तपित्तं हितम् । सि.यो.रक्तपि.चि. । [खर्जूरीफले ।

खर्जूरफलकः । पुं । गोधूमविशेषे । वै.निघ. ।

खर्जूरिका (री) । स्त्री । खर्जूरवृक्षे । प.सु. । श्वेतजूर गीष्ट । सं मिथी । कं इचिलु । गुणाः—अपक्वा कषाया, पक्वा गौल्या कषाया पित्तघ्नी कफकरी क्षमिजननी वृथा हंशणी च । रा.नि.व.११ । सा मधु-भू-पिण्ड-राजखर्जूरीभेदेन चतुर्था भवति । एषां गुणाः खल्वप्याथे वय्याः । यथा—“भूमिखर्जूरिका स्वाही दुरारीहा श्वदुष्कदा । तथा स्तम्बफला काककर्कटी स्वादुमसका ॥ पिण्डखर्जूरिका लव्या सा देशे पचिमी भवेत् । खर्जूरी ग्रीशनाकारा पराद्दीपादिहागता । जायते

पश्चिमे देगे सा ह्योद्धारति कीर्तते ॥” सा. गुणाः—
 “खर्जूरीचितयं शीतं मधुरं रसपाकयोः ।
 द्विगंधं बचिकारं द्वयं चतस्र्यह्वरं गुरु ॥ तर्पणं र-
 क्तपित्तघ्नं पुष्टिविष्टम्भशकदं । कीष्ठमाकृतजिह्वल्यं
 शान्तिवातकफापहम् । ज्वरातिसारक्षुत्पृष्णाश्वस-
 कासनिवारकम् । मदसूर्क्षांमरुत्पित्तमयीकृतग-
 दात्मकम् । खर्जूरीतरुतीयन्तु मदपित्तकारं भवेत् ।
 वातघ्नेष्वह्वरं रुच्यं दीपनं बलशुक्रकम् ॥” भा. ।
 मत्स्यगुणाः—खादुः तिक्तः कषायः सूत्रो गघ्नः
 बलप्राणशुक्रवृद्धिकरश्च । राज । “अपक्वं खर्जूर-
 फलं त्रिदोषशमनं मतम् । पक्वमेव हितं श्रेष्ठं त्रि-
 दोषशमनं परम् ॥” अत्रि. १७७ । मधुरं शीतलं
 गुरु चयाभिघातदाहवातपित्तेषु हितं हृद्यं शुक्र-
 करश्च । च.सू. २७७ । कृष्णसुश्ल्याम् । वै.निघ. ।
खर्पतुल्यम् । स्त्री । खर्परीतुल्ये । वै.निघ. ।

खर्परम् । स्त्री । स्त्रनामख्यातोपधातुविशेषे । था-
 पत्र । हिं खापरिया । मं कलखापरी । प.सु. ।
 मत्स्य शोधनं यथा—“पुष्पाणां रक्तपीतानां रसैः
 पिष्टैश्च भावयेत् । नरसूत्रैश्च गोसूत्रैः यवान्नेन स-
 सैश्वैः । समाहं त्रिदिनं वापि पश्चाच्छुध्यति ख-
 र्परम् । तन्मारणं वरुवत् ज्ञेयम् । खर्परं पारदे-
 नैव बानुकायस्थगं पचेत् । चूर्णयित्वा दिनं यावत्
 शोभनं भक्ष्य जायते ॥” अथवा पत्तलीकृतं खर्परं
 खवणान्निधाय पचेत् ॥ मतान्तरं गुणाः—ख-
 र्परं कटु चारं कषायं वामकं लघु लिखनं भेदनं
 शीतलं चक्षुष्यं रक्तपित्तह्वरं विषाग्मरीकृष्णकण्ट-
 कघ्नश्च । भा. । पुं । मृत्यात्रभेदे । थापत्रा । प.सु. ।
 स्वभाकारापूपपचनादिपात्रे । तांश्या, चाफू ।
 बा.टी.हेमा. । कपालाखनि । गार्थात्र शूलि ।
 रा.नि.व. १८ । नेत्राञ्जनभेदे । ऊर्ध्वं । त्रिका. ।

खर्परवटिका । स्त्री । यहल्लधिकारे । “पक्वे-
 टका हरिद्राभ्यामागारधूमकेन च । शोधितं पार-
 दशैव कर्षाहं तुलया धृतम् । शङ्करागरसैः शुद्ध-
 शकं रससंघातं । हाथ्यां कञ्जलिकाङ्गला भावये-
 त्तनु मेघजैः । सिन्धुवारदलरसे मधुकपर्णिकार-
 से (मधुकपर्णजे रसे इति वा पाठः) । केशराजरसे
 चापि योश्चसुन्दरजे रसे । रसेऽपराजितायाश्च शी-
 मराजरसे तथा । रक्तचित्रकपर्णोत्थे रसे च परि-
 श्रावितम् । रसमानसमावेन ह्यायायं शोधयेत्त्रिष-

क् ॥” बटी सर्वपाभा, अतु. दधिमन्त्र । हेष्टक-
 चूर्ण, हरिद्राचूर्णं ७ शूलेर महिह शुक्र पीरा १
 तो. । शीमराजरसे शुक्र गन्धक १ तो. । कञ्ज-
 नि करिबे । परे निशिनन्पातां रस, शूल-
 कुडिर रस, वा मोलफूलेर रस वा काथ,
 केशुरेर रस, गिमे शटकेर रस, अपरा-
 जितापातां रस, सोमराजकथा एवञ्च रक्त-
 चित्रकपर्णरस श्रोत्रोत्के १ तोला द्वारा मा-
 डिश्या मर्षपतुल्या बटी करिबे । रस.की. । मेघ. ।
खर्परालः । पुं । अश्वत्यविशेषे । मं लाखीपिंप-
 री । वै.निघ. ।
खर्परिका(री)तुल्यकम् । स्त्री । A sort
 of collyrium. नेत्रप्रसाधनविशेषे । तुल्याञ्जने,
 कृत्विमरसाञ्जने । गुणाः - कटु तिक्तं चक्षुष्यं रसा-
 यनं लम्बीघ्नं दीपनं बलपुष्टिकरश्च । रा नि व.
 १३ । खर्परे । थापत्र । मं कलखापरी ।
खर्परीयकम् । स्त्री । खर्परीतुल्ये । खर्परे ।
 वै.निघ. ।
खर्परीरसकम् । स्त्री । खर्परीतुल्ये । कृत्विम
 रसाञ्जन । रा.नि.व. १३ । खर्परे । वै निघ. ।
खर्ब्बः (र्ब्बः) । पुं । कुम्भकपुष्पवृत्ते । रा.नि.व.
 १० । त्रि । कृष्ण । अम. ।
खर्ब्ब्याखः । त्रि । वामने । हे.च. ।
खर्ब्बा । स्त्री । नागबलायाम् । रा.नि.व. ४ ।
खर्ब्बु(र्ब्बू)रः । पुं, स्त्री । नदीनिषावे । रा.नि.
 व. १६ ।
खर्बु(र्बू)रा । स्त्री । तरदीवृत्ते । रा.नि.व. ८ ।
खर्बुजम् । स्त्री । तन्नामकफलविशेषे । शत्रु-
 ख । गुणाः—“सूत्रलं बल्यं कीष्ठशुद्धिकरं गुरु ।
 द्विगंधं स्वादुतरं शीतं द्वयं पित्तानिलापहम् । ते-
 पु यश्चास्त्रमधुरं सचारश्च रसाञ्जवेत् । रक्तपित्तकारं
 तसु सूत्रकण्टकपरम् ॥” भा. ।
खर्भम् । स्त्री । पटवस्त्रे । पीरुवे । नि. ।
खलम् । स्त्री । कल्के । नि. । शस्यस्थाने । त्रिका. ।
खलः (कः) । पुं । सूत्रे । धुसूरवृत्ते । रा.नि.
 व. १० । मालवे व्यञ्जनविशेषे । “मालुघानीधपुष्प-
 योऽतिगुणः स खल इत्युच्यते । फलसूत्रैर्धनादानं

व्यञ्जनं पाकती घनं । लीडवरखल इत्यन्वे दीपलाः
खल्लयोनिवत् । कल्को विल्लग्रखाटूनां तिलकल्कश्च
तत्समः । दध्नः सरोऽन्नः सखेहः खली इन्नि प्रवा-
हिकाम् ॥” श्रीकुङ्कुटः अपराजितश्च नामापरी
खलावपि । वा.चि.६।१२५.स्य्यः । तमालहृत् ।
श.च. । चि । जीधे । चपने । मे ।

खलकाम्बलिकः । पुं । तिलकल्को । वै निघ. ।

खल(लि)तिः । पुं । इन्द्रलुभरीगिणि । टै-
टै । छे.च. । चिका. ।

खलमूर्त्तिः । पुं । पारदे । श.च. ।

खलयूषः । पुं । खड्गयूषे ।

खलाधारा । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तेलना
पोका । जटा. । [इत्यपि पाठीऽक्षि ।

खलिः । पुं । तिलकिट्टे । रा.नि.व.१६ । खल

खलिद्रुमः । पुं । सरलदेवदारौ । वै.निघ. ।

खलि(ली)नः । पुं, स्त्री । खलीने । नागोत्र ।
अ.टी.रा. । [खलसमूहे । अम. ।

खलिनी । स्त्री । कृष्णतालमूल्याम् । वै.निघ. ।

खलिशः } पुं । (Tricopodus colisa.)
खलेशशः } मस्यविशेषे । थल्लश्च ग्राह् । हारा. ।
याहित्वं कषायत्वं वायुकोपनत्वं रुचत्वं लघुत्वं शल-
हरत्वं किञ्चिदामन्नलञ्च । राज.२प. । रा.नि.व.१६ ।

खलुरेषः । पुं । स्यगविशेषे । श.च. । [जटा. ।

खलेधानी । स्त्री । खले पशुबन्धनदारुणि ।

खलेबाली । स्त्री । खले गीबन्धनकाष्ठे । ग्रेहे
काठि । छे.च. ।

खल्लः । पुं । चातकपत्रिणि । मे. । चर्कणि ।
थान । चिका. । श्रीषधमईनपात्रे । थल । स्त्री ।
वाजिदन्नायस्य निबल्लणत्वे । “निबल्लणश्च दन्नायं
खल्लनित्यभिधीयते ।” ज.द.४च. ।

खल्लकी । स्त्री । शर्करायां । थोङ् । वै.निघ. ।

खल्लिका । स्त्री । पिष्टकादिभर्जनपात्रे । श.च. ।

खल्लि(स्त्री)टः । चि । खलनी । श.र. । चिका. ।

खञ्जी । स्त्री । हलादी शिरामीटने । थानधन्ना ।
सि.यो.विह्.पी.चि. । “खञ्जी पु पादजहोदकरमू-
लावमीटनी” सरलदेवदारौ । वै.निघ.वा.व्या.चि. ।

खञ्जीवर्द्धनः । पुं । दन्तवेष्टनरोगविशेषे । मा-
रुतेनाधिको दन्तो जायते तीव्रवेदनः । खञ्जीवर्द्ध-
नसञ्जीऽसौ सञ्जाते रक् प्रशाम्यति ॥ भा.म.४म.
मुखरी.चि. । [निघ. ।

खखटः । पुं । कासरीगे । मं खीकला । वै.

खखाटः । पुं । खलती । छे.च. ।

खल्लुका । स्त्री । नाभिग्रहे । र.सा.सं. ।

खवञ्जी । स्त्री । चाकाशमन्त्रायाम् । रा.नि.व.३ ।

खवारि । स्त्री । भान्तरिचोदके । रा.नि.व.१४ ।

खवासः । पुं । हिमे । हारा. । [व.१२ ।

खशब्दाङ्कुरः । पुं, स्त्री । वैदूर्यमणौ । रा.नि-

खशा । स्त्री । सुरामांस्याम् । मं मरवा । श.च. ।

खशेटः । पुं । खलिसमर्थे । चिका. ।

खश्रासः । पुं । वायौ । चिका. ।

खसः । पुं । पामायाम् । थोग् त्रोग् । वीर-
यामुले । वै.निघ.वा.व्या.चि. ।

खसकन्दः । पुं । वाराहीकन्दे । वै.निघ. ।
चीरीश्रवणे । श्रीश्रीश ग्राह् । प.सु. । चीरकक्षु-
कीवचे । र.मा. । [डारि । र.मा. ।

खसगन्धः । पुं । चीरकक्षुक्वाम् । श्रीरक-

खसतिलः । पुं । खखसे । पोण्डि ग्राह् ।
गुणाः—“तिलभेदः खसतिलः कासश्वासहरः श्रू-
तः । स्याद्वा खसफल्नोद्भूतं वल्कलं शीतलं लघु ।
याहि तिल्लङ्कायश्च वातकृत्तल्कासहृत् । धातूनां
शोधकं रुचं मदकृत्वापिबर्द्धनम् । सुहृन्मोहकारं रु-
च्यं सेवनात्युत्तनाशनम् ॥” भा. ।

खसफलम् । स्त्री । खखसे । पोण्डि, टैण्डि ।
वै.निघ. । [टोयांश्री । रा.नि.व.१२ ।

खसम्भवा । स्त्री । चाकाशमन्त्रायाम् । श्क्ल ज-

खसर्पणवटी । स्त्री । सङ्ख्यधिकारे । See
खपरवटिका ।

खसवीजम् । स्त्री । खखसे । पोण्डिनां ।
हिं खाखसदाना । गुणाः—“वर्ष्यं इष्यं सुशुभं क-
फकरं वातशमनश्च । भा. ।

खखसः । पुं । खनाभा माखपदेशे प्रसिद्धः ।

शार्कनी, पोखुनानार गाछ । गुणाः—पाके मधुरः कान्तिवीर्यबलप्रदश्च । रा.नि.व.४ ।

खखसरसः (सारः) (शीरं) । पुं, स्त्री । अहिफेने । वै.निघ. । [मषी । वै.निघ. ।

खस्फटिकः । पुं । चन्द्रकालमषी । सूर्यकाल-
खाखसः (तिलः) । पुं । खसतिने । शार्कनी, पोखु गाछ । See खसतिलः ।

खाखसतिलोद्भूतम् । स्त्री । खखसे । पोखु । वै.निघ. ।

खाजिकः । पुं । लाजायाम् । शैथं । हारा ।

खाटिः । स्त्री । किये । मे. ।

खाड़(गड़)वः । पुं । मधुराम्बलवणानामुग-
न्निद्रव्यकृतखाद्यविशेषे । “खाड़वाः फलमधुराम्बल-
वणाः सुगन्धिद्रव्यत्राः नानाविधा” इति । शिवदा-
सः । दौपालखर्जूरे । वै.निघ. ।

खात(त्र)म् । स्त्री । पुष्करिण्याम् । अम. ।

खादनः । पुं । दने । हे.च. । स्त्री । आहारि ।
वै.निघ. । [तभोजनपाने । नकु.१८५५. ।

खादनकोष्ठकम् । स्त्री । अन्नस्य विहसोत्र-
खादिरः । पुं । विट्खदिरि । खदिरसारि ।
रा.नि.व.१८ ।

खादिरसारः । पुं । खदिरि । श्रेयस्र । गुणाः
—कटुत्वं तिक्तत्वं उष्णत्वं कफघातत्रणकण्ठामय-
नाशित्वं रुचिकरत्वं दीपनत्वञ्च । रा.नि.व.८ ।

खाद्यम् । स्त्री । अष्टविधाहारान्यतमाहारि ।
शावार जिनिष । रा.नि.व.२० ।

खाद्यपत्री । स्त्री । खदिरवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

खानिः । स्त्री । खनी । हे.च. ।

खानिकम् । स्त्री । कुचच्छेद्ये । दे.३शांलेत्र
गुर्ध । चिकी. । रवे । वै.निघ. ।

खानिष्कम् । स्त्री । अतिशुष्कमांसे । वै.निघ. ।

खानोदकः । पुं । नारिकेली । चिकी. ।

खापगा । स्त्री । गङ्गायाम् । हे.च. ।

खारः । पुं । खारीपरिमाषे ।
खारिः (री) । स्त्री । परिमाषविशेषे । ख च

द्रीक्षचतुष्टयपरिमाषे, शताधिकाष्टविंशतिशरा-
वपरिमाषे वा (१२८ श.) । “चतुरादकी भवेद्द्रीषः
खारी द्रीक्षचतुष्टयम् ।” वै.निघ. ।

खारिकः । पुं, स्त्री । पुष्करतीर्थसमीपे प्रसिद्धे
महापारिवतफले वृक्षे च । वड्डु थेजूर । रा.नि.
व.११ ।

खार्जूरसुरा । स्त्री । खर्जूरधातकीपुष्पकृत-
सुराविशेषे । वै.निघ. । खर्जूरमये । थेजूरत्रमेर
मद । गुणाः—“मार्दीकान्पान्तरं किञ्चित् खार्जूरं
वातकीपनं । तदेव विशदं हृद्यङ्गफल्गुर्षथं लघु ।
कषायं मधुरं हृद्यं सुगन्धीन्द्रियवीचनम् ॥” सु.स.
४६५. । पिष्ट्खर्जूरविकृतिभवं खार्जूरमुच्यते ।
मतान्तरम् । “तालसिन्दीलखर्जूरमूद्धान्युक्चिद्य गृ-
ह्यते । यद्रसं तप्तदाख्यं हि विज्ञेयं तत्परायणैः ॥”
तोड.वड्डुश्रीनकः ।

खालित्यम् । स्त्री । कपालरीमे । टांकुरोग ।
लचखं यथा—“तेजोऽग्निवाद्यैः सह केशभूमिं दं-
ग्नाय कुर्यात् खलतिन्नरस । किञ्चित्तु दग्धा प-
लितानि कुर्याद्दरिप्रलुमश्च शिरोरुहायां ॥” च. ।

खाश्मरी । स्त्री । माथारीवृक्षे । वै.निघ. ।

खिखिः । पुं । शगलविशेषे । थाक्शिशाली ।
मं कोह्वा । मे. ।

खिङ्गि(ङ्गि)रः । पुं । खिखी । थाक्शि-
शाली । मे. । बारिवालके । गङ्गुप्रवाविशेष, अ-
नवाला । विश्व.हे.च. ।

खिञ्चा । स्त्री । खेचरिकाङ्गे । वै.निघ. ।

खिदिरः । पुं । चन्द्रे । वै.निघ. ।

खिद्रः । पुं । रीमे । उषा. । [नि.व.४ ।

खिरहिटी । पुं । महासमज्ञानामक्षुपे । रा.
खिलः । त्रि । अग्रहते (भूम्यादी) । रा.नि.व.२ ।

खिलाहः । पुं । पाखुकेसरपुष्के कपिलवर्णा-
न्ने । “खिलाहः कपिलो वाजी पाखुकेसरवाल-
धिः ।” अ.द.१५. । [नेतपीतकः ।] अ.द.१५. ।

खुलाहः । पुं । नेतपीतवर्णांने । “खुलाहः
खुष्क(क्षा)कः । पुं । देववाङ्मये । र.मा. ।

खुड़ः । पुं । वातरक्तरीमे । वै.निघ. ।

खुडकः । पुं । गुल्फे । सु.नि १५. ।
खुडवातः । पुं । वायुरोगमिदं । वै.निघ. ।
खुड्डाकः । त्रि । कुद्रे । ऋस्वे । कनिष्ठे । च. ।
खुड्डाकपद्मकतैलम् । स्त्री । वातरक्ते तैलम् ।
 पयः — “पद्मकीशोरयथ्याहरजनीकाथसाधितम् ।
 स्यान्पिष्टैः सर्ज्मञ्जिष्ठावीराकाकीलिचन्दनैः । खु-
 ड्डाकपद्मकमिदं तैलं वातासदाहनुत् ॥” रस.र. ।
 च.चि.२८५. ।
खु(क्षु)रः । पुं । शफे । पश्चादितःशूत्र । श्मशु
 च्छेदनास्त्रे । कून । श.र. । कालदले । कूनपाठा ।
 नखीनामगम्भद्रव्ये । मे. । खट्टादिपादुके । शूद्रा ।
 धरणि. ।
खु(क्षु)रकः । पुं । तिलवृक्षे । श.च. । कोशिक
 खानक्षुपे । कूटलथाड़ा । स्त्री । उत्तमवस्त्रे । वै.
 निघ.२५.जीर्णत्व.चि. । [कगूठ. । अम. ।
खुरणसः । त्रि । विपिटनासिके । ङेष्ठे-ना-
खुरसाना । स्त्री । खीरसानयीयमान्याम् । वै.
 निघ. । पुं । खीरसानदेशीयोक्षमाश्वे । “ताजिकाः
 खुरसानाश्च तुपाराश्वीत्तमा हयाः ॥” नकुलः ।
खुराकः । पुं । यवनास्त्रे । जनार्द्र । पशौ । वै.
 निघ. । [उत्तर उँड़ । उपधाने । मे. ।
खुरालिकः । पुं । नापितभण्ड्याम् । नापि-
खुरासनी-वचा । स्त्री । तद्देशीयवचायाम् ।
 ८५७ ५८ । मं श्वेतवैखण्ड । वै.निघ. ।
खुरासानी-यमानी । स्त्री । यमानीमदे ख-
 रमाण इति महाराष्ट्रादौ । गुणाः — “खुरासानी-
 यमानी तु कटुः रुचा च पाचिका । याद्विकीणा
 मादिका च गुर्वी वातकरी मता । कफनाशकरी
 प्रोक्ता गुणाल्प्यं यमानिवत् ॥” वै.निघ. ।
खुरिकापत्रः । पुं । केनीनामपत्रशक्रे । मं
 केनी । वै.निघ. । [अ. ।
खुलकः । पुं । जहापादयोः सखी । सु.चि.१८
 स्त्री । नाभिश्ङ्गे । र.सा.सं. ।

खुल्लम् । स्त्री । नखीनामगम्भद्रव्ये । श.च. ।
खुल्लकः । त्रि । खल्ये । अ.टी. ।
खेगमनः । पुं । कालकण्ठपक्षिणि । श.मा. ।
खेचरः । पुं । पारदे । पक्षिणि । स्त्री । खेचरा-
 न्ने । वै.निघ. । काशीषे । शिद्रेकज । र.सा.सं. ।
खेचरा । स्त्री । आकाशवल्ग्याम् । वै.निघ. ।
खेचराञ्जनम् । स्त्री । काशीषे । शिद्रेकज ।
 वै.निघ. । [पाकराज. ।
खेचरान्नम् । स्त्री । खेचरिकायाम् । थिऊड़ी।
खेटः । पुं । कफे । मे. । अश्वे । स्त्री । दण्डे । श.र. ।
खेदिनी । स्त्री । अश्वनपर्णीवृक्षे । श.च. ।
खिला । स्त्री । खनामख्यातक्षुपे । केकनी । गु-
 षाः — मधुरा शीता सान्यदा रुचिकृता रा.नि.व.५।
खेसरः । पुं । अश्वतरं । थेट्टात्र । रा.नि.व.१६।
खोङ्गा(ङ्गा)हः । पुं । श्वेतपिङ्गलवर्णाश्वे । छे.च. ।
खोटः (कं) । पुं, स्त्री । यमक, फुट इति ख्याते
 रसजारणद्रव्ये । तल्लक्षणं यथा — “खोटकं स्वर्णसं-
 तुल्यं समावर्तञ्च कारयेत् । कुकुटाण्डनिभं मृतं प-
 टु भेदि भवेद्यदा । आवर्जितं पुनस्तदत् खोटव-
 द्जरसाकृति । अचयं कठिनं श्वेतं शिखिना मृदुना
 पचेत् । श्वेतपीतगुरुलघु मृदुसिकथकसन्निभम् ।
 अपिमध्ये यदा तिष्ठेत्पीटवज्जस्य लक्षणम् । नाना-
 वर्णलथा खच्छी घृती योऽप्री जलीकवत् । वर्धते
 मृतकी यथ जलीकावज्जलक्षणम् ॥”
खोटिः (टी) । पुं, स्त्री । कन्दुखोटी । च.द.
 वा.व्या.चि. । पालङ्गीवृक्षे । श.च. ।
खोड़ः (रः) (लः) । त्रि । खड्गे । अम. ।
खोरकः । पुं । गर्दभज्वरे । गजवै. ।
खोलकः । पुं । वल्मीके । उँईट्टिपि । शिर-
 स्त्राषे । पाण्डू । तिका. । पूगकीषे । गुपात्रिज
 थोला । मे. ।
खोलिः । स्त्री । तुल्यं । श.मा. ।

ग

गगनम् । स्त्री । अथघाती । अञ् । भेषे । रा. नि.व.२३ कनकसुन्दररसे । [See अथम् ।

गगनमारकगणः । पुं । अथमारकद्रव्येषु ।

गगनसुन्दरः । पुं । गह्वर्यां रसः । रसः १ तो. गन्धकं १ तो. अथं ८ तो. जलिन वटी का- र्या । मा.२ - ४ र. । र.वि. । अन्यः स्वराति- सारे—टङ्गणहिङ्गुलगन्धकाभं प्र. समम् । क्षीरि- क्षीरसेन (थिक्से) ३ भावनाः । भेष. ।

गगनस्पर्शः । पुं । वायी । वै.निघ. ।

गगनादिलौहम् । स्त्री । सीमरीगे । “गगनं त्रिफला लौहं कुटजकटुकत्रयम् । पारदी गन्धक- सैव विषटङ्गणसर्जिकाः । त्वगेला तेजपत्रच वङ्गं जौरकयुग्मकं । एतानि समभागानि ग्लान्चूर्णानि कारयेत् । तद्वै चित्रकं चूर्णं .. ॥” अञ्, त्रि- फला, लोह, कुड़चि, विकटू, पारा, गन्धक, विष, मोहांगारं थै, साङ्गिमाटी, शुद्धवृक्, एला, तेजपत्र, वङ्ग, जौरा, कृष्णजौरा प्र- त्येके समभागं चूर्णं । सर्षपचूर्णं चित्रकमूल- चूर्णं । र.सा.सं. ।

गगनादिवटी । स्त्री । वातरीगे । अथक पारदगन्धकतामकमुखलीहतील्लौहमर्षणमाचिकं एषां प्र. समभागं यष्टीवासकद्राचामुकघ्राण्डकाथिन मईयेत् । मा. २ र. । अञ्, पारा, गन्धक, ताम्रा, मुञ्जु ७ तीक्ष्णलौह, स्वर्णमांसिक प्रत्येके समभाग ; यष्टिगधुर काथ, वासाकाथ, किम्- गिसेर काथ ७ त्रिमिक्त्राण्डकाथे मर्दन । मात्रा २रति अन्नपीन घृत ७ यधु । र.सा.सं. ।

गगनाम्बु (नोदकम्) । स्त्री । नीहारजले । आकाशवारिणि । गुणाः—विदीपनं बल्यं रसाय- नं मीथं रबीघ्नं शीतलम् आह्लादकं ज्वरदाहविष- घ्नञ्च । सु.स. ४६ अ. ।

गङ्गाका (ङ्गा, का) । स्त्री । खनामख्यातन- याम् । तज्जलगुणाः—शीतं खच्छं स्वादु अतिरी- चकं पथ्यं पाचकं पावनं दृषामोहघ्नं दीपनं प्र- क्षाकारञ्च । रा.नि.व.१४ लज्जालुकायां । वै.निघ. ।

गङ्गाचिक्षी । स्त्री । चिल्लविशेषे । गांशीन । हारा । [चिका. । See चिङ्गटः ।

गङ्गाटयः । पुं । चिङ्गटमख्यं । चिङ्गि माछ ।

गङ्गाधरकाथः । पुं । अतीसारे कच्चटाद्यपर- नामकषाये । “कच्चटदाडिमजम्बूगङ्गाटकपत्रवर्हि- षं । जलधरनागरसहितं गङ्गामपि वेगवाहिनीं रुन्धात् ॥” कौचड़ा, दाडिम, जाम, शिङ्गाड़ा (ईशादर) पाता, बाना, मूता, शूँट प्रत्ये- के २२।० र. । भा. ।

गङ्गाधरचूर्णम् (वृहत्) । स्त्री । अतीसारे औषधम् । मुसाश्रीणाकयुष्ठीघातकीपुष्पलीध- बालकविल्लशलाटुमीचरसपाठेन्द्रयवकुटजलगामा- स्थिवराहक्रान्तातिविषाणां प्र. चूर्णं समभागम् । मूता, शोण, शूँट, धाईफूल, लोधा, बाना, बेलशूँटा, मोचरस, आकनादि, इक्षयव, कुड़चिहान, आत्राशि, वराशक्रांशु, आतईच प्रत्येके चूर्णं समभाग । अन्यथा—मुसेन्द्र- यवमीचरसविल्लशलाटुघातकीलीप्राणि प्र. सम- भागानि । गुडेन सेव्यम् । मूता, इक्षयव, मोच- रस, बेलशूँटा, धाईफूल, लोधाचूर्णं प्रत्येके समभाग । अपरं यथा—मीचरसमुसकयुष्ठीपा- ठाश्रीणाकघातकीपुष्पाणि प्र. समभागानि । द- धिमलुना सेव्यम् । मोचरस, मूता, शूँट, आ- कनादि, शोण, धाईफूलचूर्णं प्रत्येके सम- भागं । भा.म.१भ. ।

गङ्गापत्नी । स्त्री । खनामख्यातपत्रशाकविशेषे । मं गङ्गावती । कं बट्टगांधारी । गुणाः—कटुः उष्ण वातघ्नी व्रणरीपथी च । रा.नि.व.१० । र.सा.सं. अथमारणे । लज्जालुकायां । वै.निघ. ।

गच्छः । पुं । वृक्षे । हे.च. ।

गजः । पुं । हस्तिनि । अयं कूलचरत्वात्तद्गुणः । नागकेशरश्चे । नागेश्वरं गांछ । वै.निघ. । गज- पिपल्याम् । पञ्चतन्त्रघटम् । गजपटे । प्रयोगा. ।

गजकणा । स्त्री । गजपिपल्याम् । र.मा. । सा.की.वाहशालगुडे । [रा.नि.व.७ ।

गजकन्दः । पुं । हस्तिकन्दनामहाकन्दशक्ति ।

गजकर्पा (र्षी) । स्त्री । करिकर्षवत्पत्रे कन्दशाकवशेषे । हिं हसिकर्पा । मं वहस्वीकन्द । गुणाः—तिक्ता उष्णा वातकफहरा पाके खादुः शीतज्वरघ्नी पाण्डुशोथकृमिमोहगुण्णानाहोदरघ्नी वनस्पृशवत् शङ्खशोघ्नी च । भा.पू.१भ.शाकव.। आसुरकणोलतायाम् । रा.नि.व.३ ।

गजकर्णिका । स्त्री । कर्कटिकायाम् । कौकू-
डु । वै.निघ. । इन्द्रवारुणीलतायाम् । राशालश-
शा । रा.नि.व.३ ।

गजकुसुमः । पुं, स्त्री । नागकेशरुचे तत्पुष्पे च । नागेश्वरगोष्ठ वा ताश्वर कुसु । भैष. सुखरी.चि.अरिमेदा.गुडी. ।

गजकृष्णा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । भा.रुद्रतै-
लं । “गजकृष्णा कटुवातश्लेष्मनुहृज्ज्वर्द्धनी । उष्णा
निहन्त्यतीसारं श्यासकण्ठामयक्रिमीन् ॥” भा. ।

गजकेश(स)रः । पुं । नागकेशरः । नागेश्वर ।
सि.यो.कर्द्दी.चि.एलादिगुडी. । “लवङ्गगजकेशर-
कोलमज्जाः ।”

गजकेश(स)रीरसः । पुं । आमज्वरादी र-
सः । “शङ्खभूतं विषङ्गसं व्योषं त्रिफलमिव च । ज
यपालसमहृत्वा भङ्गतीयेन मर्दयेत् ॥” भा. १
र. । रस.कौ. ।

गजचिर्भ(र्भि)टः (टा) । स्त्री । इन्द्रवारु-
ण्याम् । राशालशशा, गोरशकलाडू । प.सु. ।
रा.नि.व.३ । च.द.गुन्ध.चि. । (ट.) गौडुम्ब्यायां ।
गोरशक । त्रिका. ।

गजजातिः । स्त्री । हसिजाती । सा त्रिधा
भद्रः मन्द्रः स्रगर्थति । रा.नि.व.१२ ।

गजदन्तः । पुं । करिदन्ते । हातिरु पोत ।
वै.निघ. । एतन्मशौ शिवघ्नी ।

गजदन्तफला । स्त्री । उङ्गरीनामफलशक-
लतायाम् । रा.नि.व.७ ।

गजदन्तवत् । स्त्री । मूलके । वै.निघ. ।

गजदन्तिका । स्त्री । हसिदन्तायाम् । वा-
च.१६५.। [अर्थं हिं बालियापिपल। भा. ।

गजद्रुमः (पादपः) । पुं । नन्दीहृत्वे । गन्ना

गजपिप्पली । स्त्री । (Scindapsus offi-

cialis.) Syn. Pothos officinalis. स्त्र-
नामख्यातहृत्वे । गञ्जपिप्पल । तें गजपिप्पलु । सा
चविकायाः फलमिति केचित् । “चविकायाः फ-
लम्प्राज्ञैः कथिता गजपिप्पली ।” इति । गुणाः—
दीपनी पाचनी उष्णत्वादसशोधनी शाह्विणी कटू-
ष्णा रुचा सन्धिविर्वाद्धनी च । रा.नि.व.६ । तत्-
फलं विष्टम्भि दुर्जरं रुचं शीतलं वातकीपनं वि-
पाके मधुरं रक्तपित्तघ्नञ्च । सु.सू.४६अ. ।

गजपुटम् । स्त्री । श्रीषधपुटनार्थं सपादहस्तप-
रिमितनिष्पाद्यतद्वत्खाते । उर्द्धं १।० हात, आ-
श्रुत १।० हात । “सपादहस्तमानेन कुण्डे निके
तथायते । वनीपलसहस्रेण पूर्णं मन्थे विधारयेत् ।
पुटनद्रव्यसंयुक्ताङ्गीठिकां मुद्रितां मुखे । अथाङ्गा-
नि करण्डानि अङ्गान्युपर निःक्षिपेत् । एतद्गजपु-
टम्भीक्तं ख्यातं सर्वपुटोत्तमम् ॥” भा. । “गजप्र-
माणगम्भीरं गपिरं क्रमभक्तं । त्रितस्त्रितयमुखं
त्रिविधमित्तलं तथा । एवं विधाय यत्नेन विशिर-
स्तकारोवत् । तस्य पादत्रयं सम्यक् पूरयित्वा व-
नीपलेः । भैषज्यकोठिकां तत्र स्थापयित्वा ततः
पुनः । वनीपलेः संवणयाद्वैतद्गजपुटं स्रुतम् ॥”
गर्भोत्तर २ हात वा १।५० हात, ७ विगठ त-
ना, २ विगठ मूत्रेश्वर फौडु गर्भ । अत्रि. । ह-
स्तप्रमाणगर्भो यः पुटः स तु गजाह्वयः । इति
प्रयोगाः । [हि.च. ।

गजप्रिया । स्त्री । शलकीहृत्वे । शालविशेष ।

गजबला । स्त्री । गौरव्याम् । गौरशकलाकू-
निय । “नयति गजबलामूलं ।” च.द.कास.चि. ।

गजभक्षः (क्ष्यः) (कः) । पुं । तालहृत्वे ।
अश्वत्थहृत्वे । रा.नि.व.६।१२ ।

गजभक्षा (क्ष्या) । स्त्री । The gum oli-
banum tree. शलकीहृत्वे । प.सु. ।

गजमदः । पुं । हसिमर्दि । वै.निघ. ।

गजमदहरणी । स्त्री । शिवलिङ्गनीलता-
याम् । वै.निघ. । [रा. । श.मा. ।

गजमाचलः (मीटनः) । पुं । सिंहे । हा-

गजमुक्ता । स्त्री । करिगण्डस्थसुक्तायाम् । वै.
निघ. । [गोप. भैष.कुष्ठ.चि. । सु.चि.२५. ।

गजल(ले)ण्डः । पुं । हसिविष्टायां । शतीव

गजवल्लभा । स्त्री । गिरिकदलीवृक्षे । सूना कला । शल्लकीवृक्षे । रा.नि.व.११ ।

गजवाजिप्रिया । स्त्री । भूमिकुशाखे । डूँ-हेकूमड । वै.निघ. । [विकित्वाशास्त्रे । चर. ।

गजवैद्यकम् । स्त्री । पालकाप्य(स्य)कृतगज-
गजाख्यः । पुं । चक्रमर्दन्तुपे । षाकन्ता शीघ्र । रा.नि.व.४ ।

गजाण्डम् । स्त्री । पिण्डमूलके । रा.नि.व.७ ।
गजादनः । पुं । अश्वत्यवृक्षे । र.मा. ।

गजादिनामा । स्त्री । गजपिप्यल्याम् । “गजादिनामाकरुष्टाटकुष्ठैः ।” सु.चि.१८अ. ।

गजारिः । पुं । गजमादनशल्लकीवृक्षे । “गजारिस्तरुसिंहयः ।” इड्डचन्द्रः ।

गजाशनः । पुं । कमलकन्दे । वै.निघ. । अश्वत्यवृक्षे । मद.व.५ । शालवृक्षे । र.मा. ।

गजाशना । स्त्री । भङ्गायाम् । डाँड, मिक्कि । श.च. । शल्लकीवृक्षे । पद्ममूले । र.मा. । शण्डवृक्षे । वै.निघ. । [च.द.अर्थ.चि.बहुशालगुडे ।

गजाह्वः । पुं, स्त्री । नागकेशरवृक्षे तत्पुष्पे च ।
गजाह्वया । स्त्री । यूथिकावृक्षे । श्वेत गूँहे । रा.नि.व.१० । गजपिप्यल्याम् । भा.पू.१भ. ।

गजाह्वा । स्त्री । गजपिप्यल्याम् । “गजाह्वा व्याघ्रघातका ।” भा.पू.१भ. ।
गजेशा । स्त्री । भूमिकुशाखे । रा.नि.व.७ ।

गजोपकुल्या । स्त्री । गजपिप्यल्याम् । वै.निघ. २भ.गृहणी.चि. । भेष.कुष्ठचि. । [निघ. ।
गजोपमः । पुं । कुमार्थां । वृत्कूशारी । वै.

गजोपणा । स्त्री । गजपिप्यल्याम् । रा.नि.व.५ ।
गञ्जा (ह्वा) (स्त्रिका) । स्त्री । मद्यभास्त्रे । श.र. । मदिरागृहे । अम. । रत्नखनी । मी. । गजा इति प्रसिद्धे बणिग्द्रव्ये । गुञ्जायाम् । वै.निघ. ।

गञ्जायिका । स्त्री । गञ्जाशने । मिक्कि, डाँड ।
गठी(डो)त्यम् । स्त्री । साभरारपरपथ्यांश्च लवणे । गोमरु लवण । रा.नि.व.६ ।

गडः (कः) । पुं । मध्यभेदे । गडूहे नाह ।

मी. । गुणाः— मधुरः रुचः कषायः शीतः लघुः । राज.१प. । स्त्री । साभरारलवणे । रा.नि.व.६ ।

गडदेशजम् । स्त्री । साभरारलवणे । रा.नि.व.६ ।

गडूलवणम् । स्त्री । साभरारदेशजलवणे । गोमरु लवण । गुणाः— लवणं ईषदकं मलघ्नम् उष्णं दीपनं कफनाशार्शोघ्नं कोष्ठशोधनञ्च । रा.नि.व.६ ।

गडाख्य(दिलवण)म् । स्त्री । साभरारलवणे । रा.नि.व.६ । [१६ ।

गडिः । पुं । तरुणवृक्षे । यूवा वौड । रा.नि.व.

गडिशः । पुं । तन्नामकमत्स्यविशेषे । गुणाः— गडिशो मधुरो यादो बल्यो बहिप्रदी गुरुः । राज.१प. ।

गडुः (डूः) । पुं । पृष्ठयन्तौ । कुंझ । रा.नि. व.२० । गलखले । पृष्ठगुडे, स-च घाटामक्षकयोर्मध्ये मांसहाडः । अ.म. । शल्यास्त्रे । श.र. । किञ्चुलुके । त्रिका. । मन्वास्तम्भरीगे । वै.निघ. । वि । कुब्जे । मी. ।

गडुरः (लः) । वि । कुब्जे । कुंझ । श.र. ।

गडू(ण्डू)पदः । पुं । किञ्चुलुके । कैँटा । मंदाणा । अम. । [शर्करायाम् । वै.निघ. ।

गडूलः । पुं । गुडे । उष्ण. । शरी. । ह्.च. ।

गडु(डू)कः । पुं । सीवर्षभङ्गारि । गोमरु गडू । श.र. ।

गद्या(द्या)ण(ल)कम् । स्त्री । ४८ अथवा ६४ रत्तिकमाने । लीलावती । वैद्यकम् । शाण्डके, शताधिकदिनवतिरत्तिकामु वा । २ त्रिंशत् । “गद्याशीमाषकैः षड्भिः... । त्रिभिः शाण्डैर्भवेत्तीला षड्भिर्गद्याषकं विदुः ॥” तोडनानन्द. ।

गणः । पुं । अजमोदायाम् । राङ्गुमी । मंकिरमाणीभोम्बा । वै.निघ. । चीरनामगन्धद्रव्ये । मी. ।

गणकर्णिका । स्त्री । इन्द्रवारुण्यां । रा.नि.व.१ ।

गणपीठकम् । स्त्री । वचसि । श.प. ।

गणरूपः (कः) । पुं । अर्कवृक्षे । आकन गौह । अम. । श्वेतार्कवृक्षे । र.मा. । मन्दारार्के । त्रिंशत्कं । रा.नि.व.१० । See राजार्कः ।

गणरूपी (इन्) । पुं । श्वेतार्के । श्वेत आक-

म् । र.मा. । चर्कहृत्वे । वै.निघ. । रत्नाक्षे । रा. नि.व.१० ।

गणवतीसुतः । पुं । द्विबीदासे । “धन्वन्तरि-
द्विबीदासः काशिराजः सुधीइवः । पालिकाख्या
गणवती करेणुवचिरामुतः ।” पालकाव्ये । त्रिका. ।

गणहासः (कः) । पुं । चौरनामकगन्धद्रव्ये ।
चौरा इति पश्चिमदेशे । गै.टै.ग. । मं गटीला ।
रा.नि.व.२२ । चखालकन्दे । अजमोदायाम् । डा-
क्रुनौ । वै.निघ. ।

गणिका । स्त्री । यूथिकापुष्पवत्त्वे । यूँहेकुलत्र
गांछ । र.मा. । श्वेतयूथिकायाम् । श्वेत यूँहे
गांछ । रा.नि.व.१० । पीतयूथिकायां । वै.निघ.
गणिकारिकायाम् । गणित्ति । श.र. । हस्तिन्यां ।
जटा. ।

गणिकारिका । स्त्री । (*Premna scra-
tfolia*. Syn. *P. Spinosa*) बुद्राग्रिमल्ये ।
छाष्टे गणित्ति । तै चिरिनेल्लिचेदु । गुणाः -- क-
टूणतिलवातकफश्रीफक्ष्माग्रिमान्द्राश्रीमलविष्टभ-
अमहरी । रा.नि.व.९ । Sec अग्रिमन्यः । गणि-
कारीपुष्पवत्त्वे । वै.निघ. ।

गणिकारो । स्त्री । पुष्पवत्त्वशिषे, कीदृश-
देशे खनाम्ना प्रसिद्धे । वासुडोकूलत्र गांछ । मं
गणरी । गुणाः -- अतिसुरभिः त्रिबीपत्री दाह-
श्रीषहरा कामोद्दीपनी च । रा.नि.व.१० । गणि-
कारिकायाम् ।

गणेरुः । पुं । कणिकारवत्त्वे । कलिकाकुलत्र
गांछ । पारिभद्रवत्त्वे । वै.निघ. । स्त्री । हस्तिन्यां ।
ने. । [चि. वै.निघ. ।

गणेरुकः (का) । पुं. स्त्री । गणिकारिपुष्पव-
त्त्वे । रा. नि.व.१० । [सूत्रानि] चर्कप्रकाशः ।

गणेशप्रियः । पुं । रक्तकरवीरे । “गणेशप्रिय-

णेशभूषणम् । स्त्री । सिन्दूरे । रा.नि.व.११ ।

णयोऽस्त्राहः । पुं । गण्डके । गणोर । त्रिका. ।

गण्डः (कः) । पुं । खड्गिने । गणोर । ने. ।
कपीलदेशे । गण । रा.नि.व.१८ । रोगविशेषे ।
“निवहः श्वययुर्थस्य सुष्कवह्नन्त्ये गले । महान्वा
यदि वा फ्रस्रसं गण्डमिति निर्द्दिशेत् ॥” सु.नि.

११५. । करिकपीले । अम. । यमौ । चिह्ने ।
पिटके । ने. । [१६५. ।

गण्डकर्णः । पुं । वाद्यदीर्घकपालिकर्णे । सु.स.

गण्डकारी । स्त्री । वराहकानायाम् । वरा-
कांशु । श्वेतलज्जालुकायाम् । लज्जावती । र.
मा. । खदिरौहृत्वे । अम. । श.च. ।

गण्डकाली । स्त्री । खदिरौहृत्वे । अम. । का-
कजहायां । केटशोठेठ । शलकौहृत्वे । वै.निघ. ।

गण्डकी । स्त्री । इक्षुदण्डे । आथ । नकुल.
१२५. ।

गण्डकुसुमम् । स्त्री । गजमदे । हारा. ।

गण्डगात्रम् । स्त्री । (*Annona squamo-
sa*) आतापिफले । आता, षोना । हिं शरी-
फा । मं शीताफल । गुणाः -- “गण्डगात्रं हिमं वृ-
ष्यं वातपित्तनिमृदं । श्लेष्मलं तर्पणमनं वान्युद्वे-
शनिपीडनम् ॥” अचि. । श.च. ।

गण्डगोपालिका । स्त्री । आमवाटिकाश्व-
कौटवशेषे । आम्पाका । हिं गण्डगुयारि । भा. ।

गण्डदूर्वा । स्त्री । जलीपरिजायमानदूर्वावि-
शेषे । दूर्वाविशेष, शोटे दूर्वा । हिं गण्डरि
दुविपाच । मं गण्डरदूर्वा गाढीहरियाली । कं
मोनगते । गुणाः -- मधुरा शीतला वातपित्तज्वर-
घ्नो हृन्दीपघ्नो अमलवायमघ्नो च । रा.नि.व.८ ।
“गण्डदूर्वा हिमा लोहद्राविषी शङ्खी लघुः ।
तिक्ता कषाया मधुरा वातकृत्कटुपाकिनी । दाह-
दणा बलासाक्षकुष्ठपित्तज्वरापहा ॥” भा. ।

गण्डफलकः । पुं । प्रशस्तगण्डस्थले । शंशु
गाल । वै.निघ. ।

गण्डमाला । स्त्री । Inflammation of the
glands of the necks &c. खनामख्यात-
गलरोगविशेषे । गणुगाला । तस्य सम्प्रतिरूपे—
“कर्कभुकीलामलकप्रसाधेः कक्षांसमन्यागलवङ्कषे-
षु । मेदःकफाभ्यां चिरमन्दपाकैः स्याद्गण्डमाला
बहुभिश्च गण्डैः ॥” मा.नि. । “मेदस्थाः कण्डमन्या-
चकचावङ्कषगा मलाः । सवर्णान् कठिनान् क्षि-
ग्धान्वाचां कामलकाजतीन् । अवगादान् बहून् ग-
ण्डान् चिरपाकांश्च कुर्वते । पथ्यन्तेऽप्यत्र जस्तन्ते
सवन्यन्तेऽतिकण्डुराः । न्यस्तन्त्ये भवन्तान्ये दीर्घ-

कालानुबन्धिनः । गण्डमालापची चैयं दूर्ध्वं त्त-
यवृद्धिमात् । तां त्यजेत्सञ्चरच्छर्द्धिपार्श्वरुक्कासपीन-
सां ॥” वा.उ.२९अ. । “छर्द्धिर्विरेचनं खेदी नखं
धूमः शिरास्थः । अग्निकर्म्म चारथीगः प्रलेपो
लङ्घनानि च । पुराणघृतपानञ्च जीर्णलीहितशा-
लयः ॥” इति पथ्यापथ्यम् ।

गण्डमालिका । स्त्री । गण्डमालायाम् ।
लज्जालुकायाम् । रा.नि.व.५ ।

गण्डरोगः । पुं । अश्वस्य मुखरोगभेदे । “ग-
ण्डीभ्यन्तरगी गण्डः गण्डरोग इति स्मृतः ।” ज.
द.२९अ. ।

गण्डशैलः । पुं । ललाटे । हे.च. ।

गण्डस्थलम् । स्त्री । कपोलदेशे । वै.निघ. ।

गण्डाङ्गः । पुं । खड्गिनि । ग.पुं. । अ.च. ।

गण्डारिः । पुं । कीविदारवृक्षे । वृक्षकाण्डन
गोष्ठे । भा. । मन्थविशेषे । वै.निघ. ।

गण्डालजी । स्त्री । गण्डजरीये । लक्षणं—
“गण्डालजी स्थिरः शीफः गण्डं दाहज्वरान्ति-
तः ॥” वा.उ.२९अ. ।

गण्डालिनी (ली) । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् ।
रा.नि.व.८ । श्वेतदूर्वायाम् । अम. । सर्पाच्याम् ।
शृगक वान्त्रा । भा. । [सु.शा.५अ. ।

गण्डास्थि । स्त्री । कपोलास्थिद्वये । च.शा.७अ. ।

गण्डिः । पुं । त्रपुषे । कण्ठमणौ । तरुशाखा-
याम् । वै.निघ. । तरुकाष्ठे । हे.च. ।

गण्डीरः । पुं । शाकविशेषे । गण्डिनी, भांलि-
क्ष, अशर्ष शाक, गुनडिग्री । अ.टी.भ. । च.सू.४
अ. । मञ्जिष्ठायाम् । सुहीवृक्षे । रा.नि.व.८ ।
कटुशरणे । वै.निघ. ।

गण्डीराद्यतैलम् । स्त्री । मण्डलकटिमादि-
कृष्णरीगेषु हितम् । “गण्डीरिकाचित्रकमार्कवाक-
कृष्णद्रुमत्वक्श्वयैः समूचैः । तैलम्यचेत्”..... ।
तैलम् ४ भ. । गोंमुख १७ भ. । कङ्क—सू.ही-
क्षीर वा गण्डिष्ठी, चिञ्जकमूल, लङ्ग्राञ्ज, आ-
कम्-आटा, कूड़, कूटकञ्चक् वा सोर्गानुशाण
एवम् गैरुव लवण विनित १ भ. । च.द. ।

गण्डीरिका (री) । स्त्री । सुहीवृक्षे । मन-
जा मिञ्जव, तैकैटा मिञ्जु । रा.नि.व.८ । च.

द.गण्डीराद्यतैले । मञ्जिष्ठायाम् । प.सु. । शाक-
विशेषे । भा.म.प्रमेह.चि. । इची । रक्तकाञ्चनवृक्षे ।
वै.निघ.संयहणी.चि.चाङ्गेरीघृते । [जटा. ।

गण्डुः । पुं, स्त्री । गन्धीः । वै.निघ. । उपधाने ।

गण्डूपदः । पुं । किञ्चुलुके । (कै.८८) । अम. ।

गण्डूपदभवम् । स्त्री । शीषके । हे.च. ।

गण्डूपदाद्यतैलम् । स्त्री । व्रणरीमे हितम् ।।
कटुतैलं ४ श. पाकार्थजलं १६ श. कल्कार्थगण्डु-
पदः (कै.८८) १ श. । अथवा कटुतैलं १ श.
कल्कार्थगण्डूपददशकं (कै.८८) १००टा । च.द. ।

गण्डूपदी । स्त्री । जलपिप्ल्याम् । वै.निघ. ।
चुद्रकचुलुकायाम् । अम. ।

गण्डूली । स्त्री । गण्डदूर्वायाम् । वै.निघ. ।

गण्डूषः (धारणं) । पुं, स्त्री । चुलुके । ग.पुं-
य. । स्नेहवीरकषायादिद्रवैर्मुखापूरणं गण्डूषः ।
आपूर्यं च मुखेन धारणं गण्डूषधारणमुच्यते । त-
स्य द्रव्यमात्रा द्रवद्रव्यं पलमात्रं सूक्ष्मवूर्णस्य च की-
लपरिमाणम् । तद्धारणमात्रा—“आसञ्चर्या तु
या मात्रा गण्डूषे सा प्रकीर्तिता ।” च.द. । तच्च
गण्डूषधारणं तावत्कार्थं यावत्कफपूर्णासता दीष-
च्छंदः नेत्रप्राणसुतिश्च भवेत् । गण्डूषयतुर्विधः स्ने-
हनशमनशीधनरीपणभेदेन । “स्निग्धौषैः सैहिको
वाते स्वादुशर्षतेः प्रसादनः । पिते कटुस्त्रलवणैश्च-
णैः संशीधनः कफे । कषायतिक्रमधुरैः कटुस्त्री
रीपणो व्रणः । इति । दद्याद्द्वेषु चूर्णञ्च गण्डूषे
कीलमात्रकम् । कर्षप्रमाणः कल्कञ्च कवले दीयते
बुधैः । धार्थ्येने पञ्चमाहर्षाङ्गुणाः कवलादय. ।
व्याधिरपचयभुष्टवैशद्यं वक्त्रलाघवं । इन्द्रियाणां
प्रसादश्च गण्डूषे विद्यते भवेत् ॥” भा. । आसचारी
मुखे पूर्णं गण्डूषः कवलीऽन्यथा । द्रवेषु दद्याच्चूर्णं
हि गण्डूषे कर्षमात्रकम् ॥ पलमात्रं द्रवं सर्वं ग-
ण्डूषे दापयेद्बुधः । द्रवेषु कार्यां गण्डूषः कल्केन
कवलः स्मृतः । कल्कः शकलरूपः स्यान्न तु सूक्ष्मं
प्रदापयेत् ॥ एकद्विचित्रः पञ्चवारान् कृत्यादना-
लसः ।” करिग्रह्यायभागे । प्रसूतिपरिमिते । मे. ।

गण्डूलः । पुं, स्त्री । गुडे । चिका. । शर्करा-
याम् । यासे । वै.निघ. । [रीप्रादि. ।

गतशोकाः । पुं । अशोकावृक्षे । वा.सू.१५अ.

गतात्तवा । स्त्री । निवृत्तरजस्वायां वृद्धायां स्त्रियाम् । रा.नि.व.१८ ।

गतिः (कः) । स्त्री, पुं । नाड़ीभेदे । नागी । नाड़ीत्रये । मी । अश्वस्य गतिविशेषे । षोडशोत्रे चान्, कदम् । प्र. । तद्यथा—“सञ्जीर्णा विकटध-
ष्टा वक्रा सीष्ठववर्जिता । अत्यूर्धा बलिता चैव वाजिनां निन्दिता गतिः ॥ षोडशच्छीटिकाभिस्तु करवेष्टितजानुभिः ॥ शतं विगुणितङ्गत्वा हस्तानां पुनरिति यः ॥ स शीघ्रगतिरित्युक्तो वाजी धन्यस्त-
पोधनैः । दशह्वीना भवन्नेति मध्यमाधमगा ह-
याः ॥ दूरसुत्तिष्ठ्य यः पादांस्तप्तान्कारान् स्पृश-
न्निव । पुनर्याति ससंहृष्टी वाजी भद्रगतिस्तु सः ॥ पूजिता वृषमातङ्गसिंहशाईलगामिनः । अतोऽन्य-
गतयो नेष्टाः सर्वदेव तुरङ्गमाः ॥” ज.द.७अ. ।
“गतयः षड्बुधा धाराः क्लृप्तं रचितं मुतम् । धीरितकं वस्तिगतञ्च तासां लञ्ज पृथक् पृथक् ॥”
इति शुकः । “धीरितं बलितं मृत्युनेजितोत्संजि-
तानि च । गतयः पञ्च धाराख्यास्तुरङ्गानां क्रमा-
दिमाः ॥” छे.च. । “गतिः मुता चतुष्का च तद्
न्मध्यत्रवापरा । पूर्णवेगा तथा चान्या पञ्च धाराः
प्रकीर्णिताः ॥” “गतिरेका मुता चास्य चातुरीया
द्वितीयका । वेगसन्निवृत्तौया च धारा वेगवती
तुरी । धारा तु पञ्चमी प्रीक्ता न प्रथोति न पश्य-
ति । सर्वकर्मकृती वाजी तस्यानां परिवर्जयेत् ॥”
नकुल. ।

गदम् । स्त्री, पुं । विषे । कुष्ठौषधौ । कूड़ ।
रा.नि.व.६।१२ । वै.निघ.अन्तकसन्निपात.चि. ।
रोगे । रा.नि.व.२० ।

गदघ्नः । पुं । नन्दीवृत्ते । वै.निघ. ।

गदनिश्चयः । पुं । माधवीयरोगनिश्चायकग्रन्थे ।

गदसुरारिः । पुं । प्रौढामञ्जरे रसः । “रस-
बलिशिल्वखौह्वयीषतास्माणि तुल्यान्वथ सदरदनागं
भागमेतन्नदिष्टं, भवति गदसुरारिश्चास्यगुञ्जाद्वयं ।”
ब्रम्, गंरुक, मनहान, लोह, जिक्कू, त्राय,
शिञ्जून, नीस थेटोटाक नमज्जांग । र.सा.सं. ।

गद्विनोदनिघण्टुः । पुं । वैद्यकनिघण्टु-
भेदे ।

गदहरः (री (इन्) । पुं । वैद्ये । वै.निघ. ।

गदा । स्त्री । पाटलवृत्ते । श.च. ।

गदाख्यम् । स्त्री । कुष्ठे । कूड़ । र.सा. ।

गदागदौ । पुं द्वि. । अश्विनोक्तमारौ । त्रिका. ।

गदाग्रणीः । पुं । अयरीगे । रा.नि.व.२० ।

गदारातिः । पुं । औषधे । रा.नि.व.२० ।

गदार्त्तिका । स्त्री । गोजिहायाम् । प्राथंन-
कूचि । वै.निघ. ।

गदाह्व(य)म् । स्त्री । कुष्ठे । कूड़ । श.र. ।

गदी (इन्) । त्रि. । रोगिणि । वै.निघ. ।

गददः । पुं । वातव्याधिविशेषे । त्ता९न। ।
स.स.१अ. । See भिन्निनः ।

गन्ता । त्रि. । संवरणशीले । सु.शा.३अ. ।

गन्धम् । स्त्री । अगुरुणि । कृष्णागुरुणि । रा.
नि.व.१२ ।

गन्धः (कः) । पुं । Sulphur. स्वनामध्यात-
खनिजोपधातौ । शंरुक । हिं गन्धक । फार्शि
गोगिर्द । “श्वेतद्वीपे पुरा देव्या क्रीडन्त्या रजसा-
मुतं । दुकूलं तेन वस्त्रेण स्नातायां चीरनीरधी ।
प्रसृतं यद्रजस्तस्माद्गन्धकः समजायत ॥” भा. ।
स च रक्तपीतश्वेतकृष्णत्वात् चतुर्विधः । पीतः श्वी-
षधेषु, श्वेतः चर्मरोगेषु वाह्यप्रयोगेषु च व्यवहा-
र्यः । र.सा.सं. । “चतुर्धा गन्धकः प्रीक्ती रक्तः
पीतः सितोऽस्मितः । रक्ता हेमक्रियामृक्तः पीतश्वे-
तौ रसायने । व्रणादिसिपने श्वेतः कृष्णः श्रेष्ठः सु-
दुर्लभः ॥ गुणाः—कटुकः वीर्योष्णस्त्वरः सरः ।
पित्तलः कटुकः पाके कण्डूवीसर्पजन्तुजित् । ह-
न्ति कुष्ठक्षयश्लेष्मकफवातान् रसायनः ॥ अशीधि-
तो गन्धक एष कुष्ठं करोति तापं विषमं शरीरे ।
श्रीषञ्च रूपञ्च बलं तथीजः शुकं निहन्नेत्रव करी-
ति चासम् ॥” भा.पू.१भ. । तच्छुद्धिः—“लौहपात्रे
विनिक्षिप्य घृतमध्रौ प्रतापयेत् । तमे तस्य समानञ्च
निःक्षिपेद्गन्धकं रजः । विद्वृतङ्गन्धकं शाला दुग्ध-
मध्ये निधापयेत् । एवं गन्धकशुद्धिः स्वात्मस्वकार्येषु
यीजयेत् ॥” एवं त्रिफलाजलभङ्गराजस्वरसादौ
निःक्षिपेदिति मतान्तरम् । सा.कौ. । शुद्धगन्धक-
गुणाः—“शुद्धगन्धो हरेद्रीगान् कुष्ठस्यन्ध्वरादि-
कान् । अग्निकारी महातुष्यो वीर्यवृद्धिं करोति

च ॥” र.सा.सं.५३. । आनीदे । वित्र. । चद्रो-
गे । वै.निघ. । शीभाञ्जनवृत्ते । श.र. । गन्धरसे ।
वै.निघ. ।

गन्धककज्जलिः । पुं । सन्निपातज्वरे दीयः ।
पाठः—“कण्टकारी सिम्बुवारणया नाटकरञ्जकं ।
अमीषां रसमादाय क्त्वा खर्परखण्डके । प्रचिप्य
गन्धकं तत्र ज्वालां सृष्टप्रिना दहेत् । गन्धके खे-
तापत्रे पारदं तस्मिन्निपेत् । मिथौकृत्य ततो हा-
भ्यां द्रवं तमवतारयेत् । आमर्दयेत्तथा तनु यथा
स्यात्कज्जलप्रभम् । ततश्च रक्तिकामस्य जीरकस्य
च माषकं । माषैकं लवणस्यापि पर्णे क्त्वा प्रदा-
पयेत् । ज्वरे त्रिदोषजे घोरं जलमुष्णं पिबेदनु ॥”
रस.र. ।

गन्धकतैलम् । स्त्री । कर्णनाद्यां हितम् ।
“निशागन्धपले हे तु कटुतैलं पलायकं । धूर्तपत्र-
रसे सिद्धं कर्णनाडीजदुक्तम् ॥” कटुतैलं ८ प.
धुन्तूरपत्ररसः ८ प. । कल्कः—हरिद्रा १ प. ग-
न्धकः १ प. एकत्र पचेत् । रस.र. ।

गन्धकन्दकः । पुं । कर्शरी । रा.नि.व.८ ।

गन्धकली । स्त्री । प्रियङ्गी । च.द.त्रिप.चि. ।
चम्पककलिकायाम् । [वै.निघ. ।

गन्धकारी । स्त्री । श्वेतलज्जालुके । शङ्खकोष्ठे ।

गन्धकाष्ठम् । स्त्री । अग्रकृकाष्ठे । त्रिका. । श-
वरचन्दने, ईषत्पीतचन्दने । रा.नि.व.१२ । कृष्ण-
गुक्षि वै.निघ. । [व्या.एकादशशती.प्र.तैलं ।

गन्धकी । स्त्री । सल्लक्याम् । शालूरे । च.द.वा.

गन्धकुटी । स्त्री । सुरामांस्याम् । रा.नि.व.१२ ।

गन्धकुसुमा । स्त्री । कीङ्कणदेशे ख्याति गणि
कारीपुष्पवृत्ते । रा.नि.व.१० ।

गन्धकलिका । स्त्री । कलुष्याम् । रा.नि.व.
१२ । गन्धमालव्याम् । वै.निघ. ।

गन्धकोलिका । स्त्री । गन्धमालतीतुल्ये गन्ध-
द्रव्यविशेषे । गुणाः—“स्निग्धीणा कफहृत्तिका सु-
गन्धा गन्धकोलिका । गन्धकोलिकया तुल्या वित्रे-
या गन्धमालती ॥” भा.क.व. ।

गन्धखेड(क)म् । स्त्री । गन्धवीरणे । शक्र ८८-
१ । एतच्च सुगन्धि ईषत्तिकां रसायनं स्निग्धं मधुरं
श्रीतलं कफपित्तत्रयहरम् । रा.नि.व.८ ।

गन्धगर्भः । पुं । विल्ववृत्ते । वै.निघ. ।

गन्धगृहा । स्त्री । सुरामांस्याम् । वै.निघ. ।

गन्धग्राही । स्त्री । नासिकायाम् । वै.निघ. ।

गन्धचेलिका (ली) । स्त्री । लताकलुष्याम् ।
प.सु. । कलुष्याम् । शृगनाभि । त्रिका. । जवा-
दिकलुष्याम् । शोणो । वै.निघ. ।

गन्धजातम् । स्त्री । तेजपत्रे । श.र. ।

गन्धजा । स्त्री । नासायाम् । हे.च. ।

गन्धतरण्डुलः । पुं । सुगन्धशाली । रा.नि.व.१६ ।

गन्धतुलसी । स्त्री । सुगन्धतुलसीवृत्ते । शूल-
जूलनी, गोलानजूलनी । प.सु. ।

गन्धदण्डम् । स्त्री । Andropogon schoe-
nanthus.) खनामख्यातवृत्ते सुगन्धभूतये वा ।
शक्र ७१, शृगक्षि ७१ । गुणाः—सुगन्धि ईषत्तिकां
रसायनं मधुरश्रीतं कफपित्तत्रयमन्नम् । रा.नि.व.
८ । बालके । वै.निघ. ।

गन्धतैलम् । स्त्री । पक्वतैलविशेषे । आवर्तमा-
नदुग्धे गन्धकरजी दत्त्वा तज्जातदधिजं घृतं गन्ध-
तैलमुच्यते । इदं गल्लकुष्ठे लिपनभक्षणाद्धितम् ।
“आवर्तमाने पयसि दत्त्वा गन्धकजं रजः । त-
ज्जातदधिजं सर्पिर्गन्धतैलं वदन्ति हि । गन्धतैलं
गल्लकुष्ठं हन्ति लंपाच्च भक्षणात् ॥” अत्रि. । म-
तान्तरं यथा—“अर्कचौरैः सुह्रीचौरैर्वल्लं लेप्यन्तु
समथा । गन्धकं नवनीतेन पिष्ट्वा वस्त्रं प्रलेपयेत् ।
तद्वर्तमानांलिता दष्टे धृता धार्या लघोसुखी । तै-
लं पतत्यधः पात्रे याञ्चं योगेषु योजयेत् ॥” भैष. ।
अन्यत् भद्ररोगे हितम् । सु.चि.१३.अ.श्रव्यं । अपरं
सत्रणभग्राधिकारे । चतुःशरावीचितकृष्णतिलान्
गृहीत्वा वस्त्रेषु पीटलीवज्जान् क्त्वा स्त्रीतीजसे नि-
मज्ये रात्रौ स्थापयेत् । ततो दिवसे आतपे शीष-
येद्दिनसप्तकं यावत् । तत्तिलतुल्यपरिमाणे गव्यदुग्धे
रात्रौ तिलान् प्रचिप्य दिवा प्रसार्य आतपे शीष-
येत् । तदनुभाव्यद्रव्यसमयष्टिमधुक्लाधेन ततः पुनः
क्षीरेण विभाव्य शीषयित्वा चूर्णयेत् । अथ काको-
ल्यादिचूर्णे तिलचूर्णं चतुर्थांशं वा समं वा गृहीत्वा
तिलचूर्णेन मेलयेत् । ततः एलादिगन्धद्रव्यशतं
क्षीरं तावन्मानं याञ्चं यावता पीडनार्थं समस्तं
तिलादिचूर्णम् आर्द्रं भवेत् । (इति हृषीपदीशः ।)

एवंविधं निष्पीडितं तैलं काकील्यादिशतपुष्पानै-
स्तथा एलादियङ्गाटकानैः कल्कद्रव्यैः तैलचतुर्गु-
णजलेन यथाविधि पाच्यं । चोरयुक्ता चीरविदारि,
अनन्ता दूर्वा, मधूलिकं नर्कटहस्तादृशम् । च.द.।

गन्धत्वक् । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.व.४ ।

गन्धदला । स्त्री । अजमोदायाम् । दनयमानी ।
रा.नि.व.६ ।

गन्धद्रव्यम् । स्त्री । पक्वतैलसुवासनद्रव्ये । गन्ध
गणना । तानि यथा —“एलाचन्दनकुङ्कुमागुरुसु-
राक झीलमांसीशटीश्रीवासकृदयम्यपर्णशशभृत्ची-
शीश्वजोशीरकम् । कलूरीनखपूतिगन्धजलमुञ्जश्री-
खरङ्गादिकं गन्धद्रव्यमिदं प्रदेयमस्मि नं शोविष्णुतै-
स्त्रादिषु ॥” च.द.। अथ च यथा —“कुष्ठच नलि-
का पूतिरुशीरं श्वेतचन्दनं । जटामांसी तेजपत्रं
नखी मृगमदः फलं । कझीलकुङ्कुमश्रीचं लताक-
सूरिका वचा । सन्धैलागुरुसुलभं कर्पूरं यम्यपर्ण-
कं । श्रीवासः कुन्दुर्देवकुषुमङ्गन्धमाहकः । सिद्ध-
को भिषिका मेयो भद्रमुक्षं तथा शटी । जाती-
कोषः शैलजत्र देवदारु सज्जीवकम् । एतानि ग-
न्धद्रव्याणि ॥” तच्छुद्धादिकं पञ्चपल्लवतीयेन भव-
ति । “आमजम्बूकपित्यानां वीजपूरकविल्वयोः ।
रन्धकम्बुषि सर्वत्र पचाषि पञ्चपल्लवम् ॥” भैष. ।
गुणाः—रुच्यं दीपनं पाचनं सुखदौर्गन्धहरं मेदः-
शमघ्नञ्च । रा.नि.व. ।

गन्धद्रावकम् । स्त्री । अर्कीकृतौषधविशेषे ।
द्रावकविशेष । साधनविधिः यथा —“काशीयं
गन्धकं वापि सन्दहेयन्त्वयोगतः । सीरकञ्जापि
(सोरा) सन्दह्य इयोर्धूमं विमिश्रयेत् । शीपपात्रे-
ऽम्बुशोषेण द्रावकं तेन जायते ॥ निर्जलं तत्र से-
वेत परं दाहकरं हि तत् । चतुर्दशगुणैर्लोत्थैर्युतं
विन्दुमितं पिबेत् ॥” अत्रि. ।

गन्धधूमजः । पुं । स्वाहुनि अगुरुसारे । श-
ङ् अञ्जु । रा.नि.व.१२ ।

गन्धधूलिः (ली) । स्त्री । कस्यूयां । द्वि.च. ।

गन्धनकुलः । पुं । कुकुन्ध्याम् । छू.८५।
छारा. ।

गन्धनाकुली । स्त्री । राबायाम् । अम. ।
(*Ophioxylon serpentinum.*) नाकुली-

नामकन्दशाकभेदे, गन्धरासायाम् । शृङ्गक नाकु-
ली, शृङ्गनाम् । हिं नाइ । गुणाः—“नाकुली
तुवरा तिल्ला कटुकोष्ठा विनाशयेत् । भोगिलुता-
वृशिकाखुविषञ्चरक्तमित्रणम् ॥” भा. । कटुति-
कोष्ठा त्रिदोषघ्नी विषघ्नी नाकुल्या ईषक्रेष्ठा च ।
रा.नि.व.६ ।

गन्धनामा (स्त्री) । पुं । रक्तपुष्पतुलस्याम् ।
सं सुवासिक औषधिविशेष । र.सा. । स्त्री (ली) ।
तन्नामकञ्चद्रोगभेदे । उग्तत र्फोडा । “तादृशी
सहती त्वेका गन्धनामिति कीर्तिता ।” वा.उ.३१
अ. । लक्षणं यथा —“एकामेतादृशीं दृष्ट्वा पिङ्कां
स्फोटसन्निभां । त्वग्जातां पित्तकोपेन गन्धनाकीं
प्रचक्षते ॥” सा नि. । भा.म.४भ. । [त्रिका. ।

गन्धनालिका (ली) । स्त्री । नामिकायाम् ।

गन्धनिलया । स्त्री । नवमल्लिकायाम् । सं व-
टमीगरी । श.च. ।

गन्धनिशा । स्त्री । गन्धहरिद्रायाम् । आग्-
अदा । सं आविहलद । रा.नि.व.६ ।

गन्धपत्र(क)म् । स्त्री । तेजपत्रे । वै.निघ.अर्धः.
चि.कनकार्णवरसे । सुगन्धपत्रविशेषे । पंजापांत् ।
“गन्धाख्या सीरभेथी च गन्धपत्रं नपुंसकं ।” गुणाः
—गन्धपत्रं वातहरं शीतलं वक्रिर्वर्धनम् । रा.नि.
व.१० । प्रसारणीपत्रे । गन्धपत्राङ्गुलर पांत् ।
सुदर्शनचूर्ण.ज्व.चि. । पुं । श्वेततुलस्याम् । मरुव-
कवचे । गन्धतूलमी, नागदना इति केचित् । व-
र्द्धरे । काल वातृहे । रा.नि.व.१० । नागरङ्गव-
चे । विल्ववचे । रा.नि.व.११ ।

गन्धपत्रा (त्रिका) (ची) । स्त्री । मालवे
प्रसिद्धगन्धपत्राश्याम् । पलाशनाश इति दाक्षिणा-
त्याः । शठोविशेष, गन्धपत्रौ, आग् अदा ।
अजमोदायाम् । दनयमानी । रा.नि.व.६ । गन्धा-
पत्रां । पञ्चशोकाविशेष । रा.नि.व.१०। अश्वग-
न्धायां । अन्धहायाम् । आकुनादि । रा.नि.व.४ ।

गन्धपर्णम् । स्त्री । काकपुष्पे ।

गन्धपलाशजा (शिनी) । स्त्री । वंशली-
चनभेदे । वै.निघ. ।

गन्धपलाशिका (शी) । स्त्री । (*Curcu-
ma amhaldi zerumbet*) गन्धशक्याम्,

तन्नामकसुगन्धद्रव्ये । गन्धपलाशीति काश्मीरे प्रसिद्धा । शक्रशक्ति, आम आदि । मं कापूरकाचरी, भाँडिलद । गुणाः—“भवेद्गन्धपलाशी तु कषया याद्विषी लघुः । तिक्ता तीक्ष्णा च कटुकानुष्णास्य-मलनाशिनी । शीथकासत्रणश्वासरुहिक्रायहाप हा ॥” भा. । कटुः स्वादुः तीक्ष्णोष्णा वातकफघ्नी कासच्छर्दिघ्नी पित्तकीपनी च । रा.नि.व.६ । (का) हरिद्रायां ; हारा. । [८७६] वै.निघ. ।

गन्धपल्लवा । स्त्री । गन्धपलाश्याम् । अङ्गि-
गन्धपाषाणः । पुं । गन्धके । र.मा. । भैष.कृष्. चि. ।

गन्धपिण्डिका । स्त्री । गन्धकजारणमारणार्थे सगन्धकपिष्टी । “ग्रहसूतपलैकान्तु कर्षेकं गन्धकस्य च । स्निग्धखले विनिचिष्य देवदालीरसमुत्तम् । म-हैथैच कराङ्गुल्या जायते गन्धपिण्डिका ॥” र.चि. पूत्र. ।

गन्धपिण्डीरः । पुं । क्लृणमदनवत्वे । काल मशनां गीछ । मं कालिगं ल । वै.निघ. ।

गन्धपिशाचिका । स्त्री । धूपे । हे.च. । कुच्छुन्द्याम् । वै.निघ. ।

गन्धपीता । स्त्री । गन्धपत्रायाम् । रा.नि.व. ६ । गन्धश्याम् । वै.निघ. ।

गन्धपुष्पः (कः) । पुं । (Calarpus Rotang.) वेतसवत्वे । वेत गीछ । बहुवारवत्वे । रा.नि.व.६।११ । अङ्गीकवत्वे । औ.काण्ड गीछ । जटा. । अशोकवत्वे । नीलीवत्वे । वै.निघ. ।

गन्धपुष्पा । स्त्री । गणिकारिकापुष्पवत्वे । के-तव्याम् । केश्यां गीछ । रा.नि.व.१० । नील्यां । रा.नि.व.४ ।

गन्धपूतना । स्त्री । पूतनाभेदे ।

गन्धप्रियङ्गुः । पुं, स्त्री । प्रियङ्गुभेदे । त्रिप्रश्नश्रु-
नता । हिं फुलप्रियङ्गु । मं गहवा । गुणाः—
तीक्ष्णः तिक्तः बन्धः शीतलः केश्यः वान्तिभान्तिदा-
हपित्तरक्तज्वरमोहस्त्रेदकुष्ठमुखत्राद्यष्टथाहरः वातं
शुभं विषं भेदं मेहश्च नाशयेत् । वीजं—कषायं म-
धुरं शीतलं रुचं याद्वि गुरु रक्तपित्तघ्नं मलविष्ट-
म्भि बल्यं पित्तघ्नं कफघ्नम् आधानकरश्च । वै.निघ.

गन्धफण्डिका । पुं । रक्तमुलसीवत्वे । र.मा. ।

गन्धफलः । पुं । कपिल्यवत्वे । विस्ववत्वे । ते-
जःफलवत्वे । रा.नि.व.११ ।

गन्धफला । स्त्री । प्रियङ्गुवत्वे । श.र. । मेथि-
कायाम् । शङ्खकौवत्वे । रा.नि.व.६।११ । सुरामां-
स्याम् । वै.निघ. । [व.६ ।

गन्धफलिका । स्त्री । स्थूलैलायाम् । रा.नि.

गन्धफली । स्त्री । प्रियङ्गी । वै.निघ. । चम्प-
ककलिकायाम् । टांगार कनि । रा.नि.व.१० ।

गन्धबधूः । स्त्री । शय्याम् । मं कापूरकाचरी,
कचीरा । चिरानामगन्धद्रव्ये, चौड़ानामदेवदारु-
भेदे । रा.नि.व.१२ ।

गन्धबन्धुः । पुं । आम्रवत्वे । रा.नि.व.२३ ।

गन्धबह(हु)लः । पुं । सुगन्धशालिधान्ये । वै.
निघ. । सितार्जकवत्वे । श्रेष्ठपत्र कूप्र तुलसी ।
रा.नि.व.१० । स्त्री । श्वेतार्जके । वाङ्मै । मं
श्वेतभाजवला । गीरचचिन्नायाम् । रा.नि.व.५ ।

गन्धभद्रा । स्त्री । प्रसारण्यां । शक्रतांशुनिगा ।
मं मधलीलता । श.च. ।

गन्धभाण्डः । पुं । गर्हभाण्डवत्वे । श.र. ।
आमातके । आमडा । च.सू.४४. ।

गन्धभेदकः । पुं । कटके । काचके । लीहे ।
तिलके । रा.नि.व.२३ ।

गन्धमांसी । स्त्री । A kind of Indian
spikenard. सुगन्धजटांस्याम् । मं कं बहु-
लगन्धजटांसांसी । गुणाः—तिक्ता शीता कफघ्नी
कण्ठरोगघ्नी रक्तपित्तहरी विषघ्नी भूतज्वरघ्नी ।
रा.नि.व.१२ ।

गन्धमाटका । स्त्री । गन्धमावेति प्रसिद्धे ब-
धिद्रव्ये । भैष.स्त्रीरोग.उत्पत्त्यादिः ।

गन्धमादनः । पुं । गन्धके । भमरे । वानरवि-
शेषे । मे. । लुतादिकौटविषघ्नगदविशेषे । “नत-
रीध्रवचाकट्टीपाठेलापचकुडुमीः ।” वा.उ.३.७७. ।

गन्धमाद(दि)नी । स्त्री । चौड़ानामदेवदा-
रुभेदे । आम्रवत्वे । रा.नि.व.१२।२३ । लाक्षायां ।
रा.नि.व.६ । वन्दाके । सुरामांस्याम् । रा.नि.व.
१२ । सुराविशेषे । चिका. ।

गन्धमाज्जारः । पुं । The civet cat,

स्त्रीमशमाञ्जारे । गङ्गगोकूल । जटा । मन्जारे-
रीनामीषधी ।

गन्धमाञ्जारिवीर्यम् । स्त्री । गन्धमाञ्जारा-
स्त्रीभवकल्याणम् । थाटोशी । गौरसाखभेदे । हिं
चाड़ी । गुणाः—“वीर्यकृत्वाफवातघ्नम् । कण्डूक
घृहं नेत्रं सुगन्धं स्वेदगन्धतुम् ॥” भा. ।

गन्धमालती । स्त्री । गन्धकोकिलानामगन्धद्र-
व्यविशेषे । भा. । [नाम्नी ।

गन्धमाला । स्त्री । सुदरीगभेदे । See गन्ध-
गन्धमालिनी (ल्या) । स्त्री । सुरामांस्यं ।
जटा । सुगन्धशाली । रा.नि.व.१६ ।

गन्धमुण्डः । पुं । पारीषात्ये । पंजाशी ।
प्लित्, गङ्गुडाश्लिनिविशेष, गङ्गुमुण्डार्थे । हिं
गन्धियाभाट्, गजहुण्ड । भा. । See पारीषाः ।

गन्धमूलः (कः) । पुं । कुलभ्रनवने । रा.नि.
व.६ । बालके । वाना । वै.निघ. । शब्दाम् । श.२ ।

गन्धमूला । स्त्री । शब्दाम् । श्लकीवने । रा.
नि.व.११ । स्थलकमलिन्यां । रास्त्रायां । वै.निघ. ।

गन्धमूलिका (ली) । स्त्री । गन्धशब्दाम् ।
माकल्याम् । रा.नि.व.६।७ । अम ।

गन्धमूषिकः (षिका) (षी) । पुं, स्त्री ।
कुन्दरे । झूँटा । त्रिका । छे.च ।

गन्धमृगः । पुं । खट्टाशे । गङ्गगोकूल, थाटो-
शं । मं जवादीमांजार । श.भा. । [वै.निघ. ।

गन्धमृत्युष्यः । पुं । कदम्बवने । कदम्ब गाँछ ।

गन्धमेदिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ।
टांपात्र कलि । वन्दाके । मान्दरा । रा.नि.व.१० ।

गन्धमैथुनः । पुं । वृषभे । वाँड़ । त्रिका. ।

गन्धमोदनः । पुं । गन्धके । रा.नि.व.१३ ।

गन्धमोहिनी । स्त्री । चम्पककलिकायाम् ।
वै.निघ. । वन्दायाम् । रा.नि.व.१२ ।

गन्धरसः । पुं, स्त्री । सुगन्धवीले । धूनथांता-
पिं, कृगन्ध गङ्गवोान । त्रिका. । खाद्याधिकार-
याम् । थाटोशी । च.द.वा.व्या.एखादितैले । (सा)
स्त्री । सुरामांस्यम् । वै.निघ. ।

गन्धराजः (कः) । पुं, स्त्री । सुदरपुष्पवने ।

गङ्गराज कुलेश गाँछ । रा.नि.व.१० । खगाम-
ख्यतद्रव्ये । थाटोशी, गङ्गराज । See जवादिः ।
कण्ठागुली । श्रीखण्डचन्दने । श्वेत चन्दन ।
कण्ठागुली । रा.नि.व.१२ । नखीनामगन्धद्रव्ये ।
वै.निघ. ।

गन्धराजतैलम् । स्त्री । वातव्याधी तैले ।
पाठः—“तिलतैलादके सिद्धा तर्कं तत्परिमाणकं ।
वचाचतुष्पलं दत्त्वा शुक्तं तत्र चतुर्गुणम् ॥ त्रिफ-
लायाः पलान्यष्टौ मन्त्रिष्टायाम्थैव च । पुनरष्ट-
पलान्यस्या अर्धदम्भानि दापयेत् ॥ पूगचेलशठीप-
त्रशरणासुददाकरणः । पलान्यष्टौ विनिन्दित्य घृत-
स्य तु पलद्वयम् ॥ आद्ये पाके पचेदित्यं तैलं याव-
च्चतुर्गुणं । गालथिलापरं कुर्यात्तत्र पाकत्रयम्बुधः ॥
चण्डादलमरुच्छत्रालकपचीकीलशैलजं । विषाण-
वीरणयथ्यिदेवताकुसुमानि च ॥ प्रत्येकमेषाच्चत्वारि
पलान्यादाय गान्धिकः । पाकं द्वितीयं तैलस्य कार-
येत्क्रममयोगतः ॥ पृक्कामांसी सुरा बालं मदनं क-
ल्लिकामली । न गुरु काष्ठखोटी च चम्पकन्दमिय-
ङ्गवः ॥ एषां खट्टासिकायाश्च प्रथेकञ्च पलद्वयम् ।
आदाय कारयेत्पाकं तृतीयं गन्धकोविदः ॥ फणि-
लावलताकोलफलैस्त्रागुरुसिद्धकैः । लक्ष्मीषाकैर्हिं-
पलिकैरिति पाकश्चतुर्थकः ॥ वेधः पलद्वयमेन्दोर्म-
दस्य लष्टभिः पलेः । गन्धराजाह्वयं तैलमिदं वृष-
मनोहरम् ॥” तिनटैतल १७ श. तत्र १७ श.
काँजि ७० श. कर्कार्थ—यथाविधि वट ४ प.
त्रिफला, मञ्जिष्ठा, अर्कृष्टे मञ्जिष्ठा अत्रोत्तरे
८ प. गुवाकपुष्पसूक्त, तेजपत्र, शटी, सरल-
काँठ, गुता, देवदारु मिलित ८ प. कुन्दर-
थोटी २ प. इहा द्वारा प्रथम गङ्गपाक क-
रिबे । शोधित चोरहली, तेजपत्र, मरु
वा गोरु, गुडसूक्त, दना, शिलारस, एला,
कुड, देवहली, गैठेला, उनीर अत्रोत्तरे
४ प. पूरकक छींः या इहा द्वारा २य गङ्ग-
पाक करिबे । सुक पिडिं, जटामांसी, मू-
रामांसी, वाना, लवङ्ग, छलीपुष्प (छलना),
झूँई आमला, अशुक्र, लवणथोटी, चम्पक-
पुष्प, कुन्दपुष्प, प्रियञ्ज, थाटोशी अत्रोत्तरे
२ प. ७य गङ्गपाक । श्वेत चन्दन, लवङ्गलता,
कस्तूरी, ककैल, जायफल, एला, अशुक्र,
शिलारस, गुडसूक्त, जयित्री, कुङ्कुम अत्रोत्तरे

के २ पं. ४र्थं गंक्षणीक । छौंकिग्न कर्पूर
१७ तो. गृगनाडि ७९ तो. मिशादेवे ।
रस.र. ।

गन्धराजी । स्त्री । गन्धाम् । नथी । श.च. ।

गन्धर्व्वः । पुं । श्वेतकरवीरे । श्वेतैरखे । च.द.
वा.रक्त.चि.भस्मतायष्टने । कलुरीमगे । अष्टे ।
अम. । कीकिले । रा.नि.व.२२ ।

गन्धर्व्वगन्धः (न्या) । पुं.स्त्री । अश्वगन्धायां ।
भा.म.४भ.ज्ञायुरीगे । उ.ख.वाजी. ।

गन्धर्व्वग्रहः । पुं । उन्मादविशेषे । “हृष्टात्मा
पुलिनवनान्तरौपसेवी स्वाचारः प्रियगीतगन्धमा
ख्यः । नृत्यन् वै प्रहसति चारु चाल्पशब्दं गन्धर्व्व-
ग्रहपरिपीडितो मनुष्यः ।” भा.नि. ।

गन्धर्व्वतैलम् । स्त्री । एरख्तैले । भा. ।

गन्धर्व्वभूषणम् । स्त्री । सिन्दूर । वै.निघ. ।

गन्धर्व्वशाका । स्त्री । भार्या । वामनशृङ्गे ।
र.मा. ।

गन्धर्व्वहस्तः (कः) । पुं । एरख्तवृत्ते । हारा. ।

गन्धर्व्वहस्तकतैलम् । स्त्री । ब्रह्मद्विधाधिकारि
तैलम् । पाठः—“शतमीरख्तमूलस्य पले गुण्टया य
बाढकम् । जलद्रीणे विपक्तव्यं यावत्पादादशमितं ।
तेन पादावशेषेण पयसा तप्तमेन च । प्रखमेरख्त-
तैलस्य तन्मूलाच्च चतुष्पलम् । त्रिपलं शङ्खवेरञ्च
सर्व्वं दत्त्वा विपाचयेत् ॥” रस.र. ।

गन्धर्व्वा । स्त्री । कीकिलायाम् । वै.निघ. ।

गन्धलता । स्त्री । प्रियङ्गौ । भा.म.१भ.रक्त-
श्री.चि. ।

गन्धलीलुपा । स्त्री । मचिकायाम् । श.र. ।

गन्धवती । स्त्री । त्रिपुरमल्लिकायाम् । प.सु. ।
वनमल्लिकायाम् । जेउती । र.मा. । सुरामांस्यां ।
रा.नि.व.१२ । सुरायाम् । नि. । तालीशपत्रे । व
नयमान्याम् । वै.निघ. ।

गन्धवर्णा । स्त्री । महाबलायाम् । वै.निघ. ।

गन्धवस्त्रलम् । स्त्री । गुडलङ्गामगन्धद्रव्ये ।
पौत्रिणि । रा.नि.व.६ ।

गन्धवल्लरी (वल्ली) । स्त्री । महाबलायाम् ।
श.सु. । पीतपुष्पदण्डोत्पलायाम् । डानिपोला ।

र.मा. । [चन्दने । हे.च. । वायी । रा.नि.व.२१ ।

गन्धवहः (वाहः, कः) । पुं । कलुरीमगे ।

गन्धव(वा)हा । स्त्री । नासिकायां । रा.नि.
व.१८ । हे.च. ।

गन्धवासिनी । स्त्री । सुरामांस्याम् । वै.निघ. ।

गन्धवाही (इन्) । पुं । वायी । रा.नि.व.२१ ।

गन्धविवहलः । पुं । गोधूमे । वै.निघ. ।

गन्धवीजः । पुं । कुलिघ्नवृत्ते । वै.निघ. ।
(जा) स्त्री । मेथिकायाम् । रा.नि.व.६ ।

गन्धवीरा । स्त्री । सल्लकीवृत्ते । वै.निघ. ।

गन्धवृक्षः (कः) । पुं । शालवृत्ते । सर्ज्ववृत्ते ।
रा.नि.व.६ । शाकतरौ । वरुणवृत्ते । वै.निघ. ।

गन्धवेधिका । स्त्री । कक्षूर्याम् । वै.निघ. ।

गन्धव्याकुलम् । स्त्री । कक्कोले । श.च. ।

गन्धशटी । स्त्री । खनामल्यातीषधी । गन्धपला-
श्याम् । गंक्षणी, गंक्षणी । श.र. । See
गन्धपलाशी । [व.७ ।

गन्धशाकम् । स्त्री । गौरसुवर्षशाके । रा.नि.

गन्धशालिः । पुं । सुगन्धशालिधान्यविशेषे ।
सूगंक्षु धान, कनशाशालि । प.सु. । गुणाः—म-
धुरः अतिद्वयः पित्तदाहकचिग्रमरक्तशान्तिकरः
स्तन्यकरः गर्भस्थिरतादायकः ईषहातकरः पुष्टि-
करः ईषल्फकरः बलदयः । रा.नि.व.१६ ।

गन्धशुण्डिनी । स्त्री । कुक्कुन्द्याम् । रा.नि.
व.१६ । [हारा. ।

गन्धशेखरः । पुं । कलूर्याम् । गृगनाडि ।

गन्धसम्भवा । स्त्री । सुगन्धशाली । रा.नि.व.१६ ।

गन्धसारः । पुं । चन्दनसामान्ये । प.सु. । श्री-
खल्वचन्दने । श्वेत चन्दन । रा.नि.व.१२ । “घ-
नसारी गन्धसारः ।” सा.कौ. । गन्धशब्द्याम् । रा.
नि.व.६ । सुद्धरपुष्पवृत्ते । रा.नि.व.१० । गन्धके ।
वै.निघ. ।

गन्धसारणः । पुं । वृद्धन्नल्याम् । र.मा. ।

गन्धसूची । स्त्री । आभातके । मं चावाडी ।
वै.निघ. ।

गन्धसूयी । स्त्री । सुद्धकुन्द्याम् । वै.निघ. ।

गन्धसेवि । स्त्री । रोहिषवृक्षे । त्रामरकशृङ्ग ।
वै.निघ. । [कमले । त्रिका. ।

गन्धसोमम् । स्त्री । कुसुदे । नामकम् । श्वेत-

गन्धा । स्त्री । मङ्गल्यागुरुषि । श्रध्याम् । रा.
नि.व.१२ । अजमीदायाम् । रा.नि.व.६ । शाल-
पण्याम् । अ.टी.भ. । वनतुलस्याम् । वंशलोचना-
भेदे । कुक्षुन्द्याम् । प्रियङ्गी । वै.निघ. । सुवर्ण-
चम्पककलिकायाम् । श.र. ।

गन्धाशुः । पुं । कुक्षुन्द्याम् । शूँठि । हारा. ।

गन्धागुरु । स्त्री । मङ्गल्यागुरुषि । वै.निघ. ।

गन्धाजीवः । पुं । गन्धबणिजि । जटा. ।

गन्धान्नता । स्त्री । गन्धाननुभवे । वै.निघ. ।

गन्धाढ्यम् । स्त्री । चन्दने । श्रीखण्डचन्दने ।
श्वेत चन्दनम् । गन्धराजे । थाटाणी । रा.नि.व.
१२ । वक्रलपुष्पे । वै.निघ. । पुं । नागरङ्गके ।
रा.नि.व.११ ।

गन्धाढ्या । स्त्री । स्पर्शयूथिकायाम् । तरणीपु-
ष्पवृक्षे । आरामशोतलायाम् । अत्रशाकविशेष ।
रा.नि.व.१० । वनवीजपूरवृक्षे । बुने । लेवु ।
सुरामांस्याम् । रा.नि.व.११।१२ । सुगन्धशाली ।
रा.नि.व.१६ । गन्धाढ्याम् । गौर्धानि । श.च. ।
कस्तूर्यां । मुग्गनाभि । जवादिकस्तूर्यां । अरण्य-
श्रेष्ठ्यां । कूलविशेष । जातीपत्र्याम् । वै.निघ. ।

गन्धादि । स्त्री । दणकेशरे । वै.निघ. ।

गन्धाधिकम् । स्त्री । दणकुङ्कुमे । रा.नि.व.१२ ।

गन्धाधि(रि)का । स्त्री । महाशताहायाम् ।
कुङ्कुमा, वडिशोप । रा.नि.व.४ ।

गन्धानी । स्त्री । सुगन्धशाली । धूमपत्रायाम् ।
रा.नि.व.१६।२२ ।

गन्धान्नः । पुं । गन्धशाली । प.सु. ।

गन्धाम्तरसः । पुं । बाजीकरणाधिकारे ।
“भक्ष्यन्तं विधा गन्धं चण्डन्यां विमर्दयन् । रुद्रा
खण्डपुटे पत्र्याभेद्वेत्प्रसुसर्पिषा । निष्कमात्रं जरा-
स्यू हन्ति गन्धाम्बतो रसः ॥” रस.र. ।

गन्धारिः (री) । स्त्री । दुरालभायाम् । रक्त-
दुरालभायाम् । गन्धपलाश्याम् । आसहरिद्रायाम् ।
वै.निघ. ।

गन्धालः (लुः) । पुं । गन्धशाली । रा.नि.व.१६ ।
दण्डालुके ।

गन्धाखा । स्त्री । अपिसम्युत्तपे । वै.निघ. ।

गन्धालिः (लिका) (ली) । स्त्री । गन्धश-
र्याम् । प.सु. । (ली) प्रसारख्याम् । गुरुकाङ्गले ।
सा.कौ. । जातीफलायाम् । कौटविशेषे । कुम्भीरे
पोक । वै.निघ. ।

गन्धालीगर्भः । पुं । सूक्ष्मलायां । रा.नि.व.१२ ।

गन्धाश्मा । पुं । गन्धके । गुरुक । रा.नि.व.१२ ।
यङ्गुलीकवाटरसे । च.द.रसमखुरे ।

गन्धाश्वः । पुं । अश्वगन्धायां । भैष.कुष्ठ.चि. ।

गन्धाष्टकम् । स्त्री । सुगन्धाष्टद्रव्यगले । तत्र
नानाविधम् । तत्र मांसादियूपसुगन्धीकरणार्थं य-
था —जातीपत्रलवङ्गत्वगेलानागकेसरमरिचमृगना-
भयः । रावण. । देवतादितुष्यर्थं यथा —चन्दन-
कर्पूर-नागकेशर बालक नागरमुखा देवदाह गीरी-
चना कुसुमानि । तथा चन्दनागुरुकर्पूररीचनाकु-
ङ्कुममृगमदचन्दनक्रीवैराणि गणपतिप्रीत्यर्थम् । च-
न्दनागुरुकर्पूरतमालक्रीवैरङ्कुमकुशीदकुष्ठाणि शि-
वस्य । “चन्दनागुरुकर्पूरचोरकुङ्कुमरीचनाः । ज-
टामांसी कपियुता शक्तेर्गन्धाष्टकं विदुः ॥” “चन्द-
नागुरुक्रीवरकुष्ठकुङ्कुमसंयुक्ताः । जटामांसी सुरा-
चेति विष्णोर्गन्धाष्टकं विदुः ॥”

गन्धाह्वा । स्त्री । प्रियङ्गी । सु.चि.२५. ।

गन्धि । स्त्री । दणकुङ्कुमे । रा.नि.व.१२ ।

गन्धिकः । पुं । गन्धके । भा. ।

गन्धिनी । स्त्री । सुरामांस्याम् । अम. । पीतमू-
ल्याम् । रैउचिनीति केचित् । रूसीमक्षुरीति च
अन्यः ।

गन्धिपर्णः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । रा.नि.व.१२ ।

गन्धिरसः । पुं । गोपके । निशादल ।

गन्धिला । स्त्री । मुक्तायाम् । रा.नि.व.६ ।

गन्धी (रन्) । पुं । कस्तूरीवृक्षे । वै.निघ. ।

गन्धीया । स्त्री । वचायाम् । च.द.वा.व्या.चि. ।

गन्धीतुः । पुं । सुगन्धमाञ्जरी । गुरुक गो.कूल ।
त्रिका. ।

गन्धीकटः (टा) । पुं, स्त्री । दमनकवृक्षे ।
पनां ग्राह् । रा.नि.व.१०। सुरामांसां । वै.निघ.।

गन्धीत्तमा । स्त्री । मदिरायाम् । अम. ।

गन्धीपला । स्त्री । गन्धके । वै.निघ. ।

गन्धीलिः (ली) । स्त्री । श्याम् । श.र. ।
वरटायाम् । वांगता । अम. । मच्चिकाविशेषे ।
कूशीरा ग्राह् । कर्कटीभेदे । वै.निघ. ।

गन्धीषधम् (धिः) । स्त्री, पुं । सुगन्धिद्रव्यरू-
पीषधी अगुरुकुठादी । सि.यी.वा.व्या.चि. । च.
सू.३७. ।

गन्धीलिकः । पुं । मयूर । हारा. ।

गन्धीच्छी । स्त्री । मर्या इति ख्यातदण्डे । र.सा.।

गन्धीरिका (री) । स्त्री । वृक्षविशेषे । गी-
मात्रं ग्राह् । गुणाः—कटुत्वं तिक्तत्वं उष्णत्वं गुरुत्वं
भ्रमशोथज्वरदृष्ट्याविषदाहनाशिलञ्च । रा.नि.व.६।
तुवरा तिक्ता वीर्योन्मा मधुरा गुरुः दीपनी पाच-
नी मेथ्या भेदिनी भ्रमशोषघ्नी दृष्ट्यामश्लार्शोविष-
दाहज्वरघ्नी च । भा. । फलगुणाः—तिक्तं गुरु म-
धुरं ग्राह् केश्यं रसायनं मेध्यं शीतलं पित्तदाह-
घ्नं । राज. । वृंहणं वृष्यं गुरु केश्यं रसायणं वात-
पित्तदृष्टारक्तचयमूत्रविषव्यहरं खादुपाकं हिमं
स्निग्धं तुवरास्त्वं दाहदृष्ट्यावातरक्तपित्तक्षतचयघ्न-
ञ्च । तर्हीजतैलं—मधुरं कषायं कफपित्तघ्नञ्च ।
सू.सू.४५५. । मूलं—अत्युष्णं चित्तरीगे हितञ्च ।
राज. ।

गन्धीरः । पुं । पक्कजम्बीरे । उषा. । शाकुरुण्ड-
वृक्षे । मातुलुङ्गवृक्षे । शिरीषवृक्षे । वै.निघ.। स्त्री ।
पङ्कजे । वत्सनाभविषे ।

गन्धीरकः । पुं । फण्डुभक्तवृक्षे । वै.निघ. ।

गन्धीरज्वरः । पुं । अन्तर्गन्धादाहयुक्तज्वरे ।
“गन्धीरस्तु ज्वरो ज्ञेयो ह्यन्तर्दाहेन दृश्यया । आन-
द्वलेन दीपाणां त्रासकासीहमेन च ॥” निदान. ।

गन्धीरदृष्टिः । पुं । नेत्ररोगविशेषे । वै.निघ. ।
See गन्धीरिका ।

गन्धीरपाकः । पुं । अन्तःपाके । वै.निघ. ।

गन्धीरा । स्त्री । तन्नामकहृत्कायाम् । “नाभि-
प्रवता या हिक्का घोरा गन्धीरनादिनी । शुष्णास-

कण्ठजिह्वा स्यान्हासकासकजाकरी । अनेकीपद्र-
ववती गन्धीरा नाम सा क्लृता ॥” निदान. ।

गन्धीरिका । स्त्री । वातजन्यनेत्ररोगभेदे ।
लक्षणं यथा—“दृष्टिर्विरूपा स्वसनीपक्ष्मटा सङ्कु-
च्यतेऽभ्यन्तरतः प्रयाति । रुजावगादा च तमचि-
रोगं गन्धीरिकेति प्रवदन्ति धीराः ॥” भा. ।

गरः । पुं । उपविषे । वत्सनाभविषे । रोगे ।
हे.च. । विषघ्नोषधे । निर्विषद्रव्ययोगे कृत्रिम-
विषे । तेनान्तःपाण्डुः कश्चिद्व्याघ्रिः कासश्चासज्व-
रार्हितश्च भवति । वा. । यथा—“संयोगजन्तु
द्विविधं तृतीयं विषमुच्यते । गरः स्यादविषस्तत्र
सविषकृत्रिमं यतः ॥” वृद्धकाश्यप. । “दंष्ट्राविषे
मूलविषे सगरे कृत्रिमे विषे ॥” च. । “नानाप्रा-
ण्यङ्गमलविरुद्धौषधभक्षणं । विषाणाचाल्यवी-
र्याणां योगी गर इति स्मृतः ॥” वा.उ.३५५. ।

गरभः । पुं । कृष्णार्जके । कृष्णपत्रं मूत्रं तुण-
गी । कृष्णपत्रवर्जरे । काल दातृहे । रा.नि.व.
१० । टङ्गणचारे । वैजयन्तीतुलस्याम् । वै.निघ. ।

गरघ्नी । स्त्री । मरुद्विशेषे । गज्जहे ग्राह् । गु-
णाः—मधुरा कषाया वातपित्तकफघ्नी रुचिवल-
वीर्यकरी दीपनी लघुश्च । भा. ।

गरजध्वजम् । स्त्री । अश्वके । वाचस्पतिः ।

गरणम् । स्त्री । निगरणे, वसने ।

गरदम् । स्त्री । विषे, गरले । रा.नि.व.६ ।
त्रि । विषदायिनि । [२५. १

गरदिग्धः । त्रि । कृत्रिमविषलिप्ते । च.सि.स्था.

गरदुमः । पुं । कारस्करवृक्षे । कूटिली ग्राह् ।
रा.नि.व.६ ।

गरनाशिनी । स्त्री । देवदालिकायाम् । मे-
त्राताड । मं देवडङ्करी । वै.निघ. ।

गरभः । पुं । गर्भे । हे.च. ।

गरलम् । स्त्री । अह्निफेने । वै.निघ. । विषे ।
अम. । सर्पविषे । दृष्टपुलके । वाटमत्र आटि ।
हे.च. । जङ्गमविषे । त्रिका. ।

गरला । स्त्री । मधुमच्चिकायाम् । वै.निघ. ।

गरलारिः । पुं । मरकतमणौ । रा.नि.व.१३।

गरव्रतः । पुं । मयूर । श.र. ।

गरहा । पुं । कालशके । चिका ।
 गरा (री) । स्त्री । देवताइव । शीउटाया ।
 अ.टी.खा. । निगरणे । धरणी. । [च । अ.च. ।
 गरात्मकः । पुं, स्त्री । श्रीभाजनइव, तदीजि
 गराधिका । स्त्री । लात्तायाम् । र.मा. ।
 गरारिबटिका । स्त्री । कासे हिता । पाठः
 —भागेकः चिफलाचूर्णात् द्विभाग्नु कटुत्रयात् ।
 तालीशस्य त्रिभागः स्यादभयायाश्चतुष्टयः । याव-
 न्नातानि चूर्णानि तावानेव गुडी मतः । मधुना
 बटिका कार्या त्रिभाषा मुखधारिणी ॥ प्रयोगा.
 कास चि ।
 गरुडः । पुं । स्वनामग्यातपक्षिणि । स्वर्णमा-
 चिके । अर्णशाकिक । र.सा.सं. । गरुडशाली ।
 रा.नि.व.१६ ।
 गरुडवलिः । पुं । बालरोगशान्तार्थे वनिवि-
 शेषे । श्रीं नमी भगवते गरुडाय प्रणम्यकाय...
 स्वाहा । च.द.बाल.चि. ।
 गरुडशालिः । पुं । स्वनामग्यातशालिधान्य-
 विशेषे । अक्षिराज शनि । गुणाः - गन्धकारी
 लघुपाककरः कफपित्तहरः स्वादशूलश्रासनिवार-
 ष्यः गृहणी गुल्मकुष्ठघ्नः गुल्मशोधनः ॥ रा.नि.व.
 १६ । "गरुडान्या च वातघ्नो पित्तमूत्रमदापहा ।"
 अचि.१५अ. । [व.१३ ।
 गरुडाङ्कितम् । स्त्री । मरकतमणौ । रा.नि.
 गरुडाश्मा पुं । मरकतमणौ । जटा । [अ. ।
 गरुडाहृतः । पुं । सोमलतागदे । स.चि.२९
 गरुडी । स्त्री । गुड्याम् । रस.र.विष.चि. ।
 गरुडोत्ती(नी)र्णम् । स्त्री । मरकतमणौ ।
 रा.नि.व.१३ ।
 गरुत् । पुं । पञ्चणि । गोशं । अम. ।
 गरुत्मान् । पुं । स्वर्णमाचिके । रसकौ. । भेष.
 वा.रक्त.चि.बादशायसे । पक्षिणि । मे. । अश्वे ।
 वै.निघ. ।
 गरुद्योधी (रुन) । पुं । भारतीपक्षिणि । डा-
 रुहे । चिका. । लावपक्षिणि । वै.निघ. ।
 गर्गरः । पुं । A kind of fish, (Pimelo-

lus gogora.) मस्यविशेषे । गोशत्र माह । स
 पीतवर्णः पिच्छिलाङ्गः पृष्ठे बहुरेखायुक्तः शल्कयु-
 क्तः, तथा गर्गरश्चन्देन वशीकरणीयलात् गर्गर इ-
 त्युच्यते । गुणाः— शीतलः कफवातकरश्च । रा.
 नि.व.१७ । मधुरः क्षिग्धः वातपित्तघ्नश्च । राज.
 ३प. । "गर्गरः पित्तलः किञ्चिदातजिल्फकोप-
 नः ।" भा. ।
 गर्गरकम् । स्त्री । स्यावरविधानर्गतस्वनामकसू-
 लविषभेदे सु कल्प.२अ. । [म. । कलसे ।
 गर्गरी । स्त्री । मस्यन्याम्, दधिमन्यनपात्रे । अ-
 गर्गाटः । पुं । गर्गरमस्य । हारा. ।
 गर्जकः । पुं । मस्यविशेषे । गंजाड, शील
 माह । श.र. ।
 गर्जरम् । स्त्री । A carrot. स्वनामग्यातसू-
 लशके । गोशत्रमूल । सं कं वाटुलामूला । वट्ट-
 मूलंगि । गुणाः— मधुरं रुच्यं ईषलकटु कफघ्नं
 आभानक्तमिशूलघ्नं दाहपित्तघ्नाघ्नश्च । रा.नि.व.
 ७ । रक्तसोने ।
 गर्जरी । स्त्री । रक्तलगुने । वै.निघ. ।
 गर्जाफलः । पुं । विकष्टकवचे । रा.नि.व.११ ।
 गर्तः । पुं । अश्वे । गोशं । जटा. । कुकुन्दरे ।
 मे. । रोगविशेषे । श.र. ।
 गर्तकलम्बुका । स्त्री । गण्डदूर्व्यायाम् । म-
 त्स्याद्याम् । वै.निघ. ।
 गर्ताटकः । पुं । वनमूषिके । वै.निघ. ।
 गर्तिका । स्त्री । तन्तुशालायाम् । उँ १९३ ।
 हे.च. ।
 गर्हभः । पुं । स्वनामग्यातपशौ । गोशं । मां-
 सगुणाः— किञ्चिद्द्रुक् बलप्रदश्च । वनगर्हभमांसं
 रुच्यं शैत्यकरं बहुवीर्यबलकरश्च । सूत्रगुणाः— क-
 टुलं तिक्तलम् उष्णत्वं चौरलं कफमहावातभूतक-
 ष्ठीन्यादहरलश्च । रा.नि.व.१७ । विकारघ्नं तीक्ष्णं
 गृहणिरोगतुत् । "दीपनं गर्हभं सूत्रं कृमिवात-
 कफापहम् ।" सु.सू.४५अ. । गरमेदीगन्धे । हे.च. ।
 स्त्री । कुमुदे । प.सु. । श्वेतकुमुदे । हे.च. । विड-
 डे । र.मा. । [च. ।
 गर्हभकम् । स्त्री । चेतोपसे । चण्ड पत्र । हे.

गर्हभगदः । पुं । ज्वालागर्हभरीने । खचचं
नालगर्हभगदे द्रष्टव्यम् । रा.नि.व.२० ।

गर्हभगम्बिका । स्त्री । भाग्याम् । वाग्मनश-
ति । वै.निघ. । [नि.व.१७ ।

गर्हभमांसम् । क्ली । गर्हभस्य पिशिते । रा.
गर्हभमूत्रम् । क्ली । खरसूत्रे । See गर्हभः ।

गर्हभगावः (का, खा) । पुं, स्त्री । भा-
ग्याम् । वाग्मनशति । जटा. । रा.नि.व.६ ।

गर्हभाण्डः । पुं । (Thespesia populnea.
Syn. Hibiscus populneus.) मूत्रचूर्णे ।
पाकूष्णं ग्राह्यं । रा.नि.व.११ । (Thespesia
populneoides.) पारीषाण्ड्ये । गंघ्रा अश्वत्थ,
पत्राश पिप्पल । अम. । स च पत्रकाण्डफलादि-
भिरश्वत्थरक्षाकारः । गन्धपिप्ल इति च केचित्
भः । गर्हपिप्लौति सारमुन्दरी । मं पारसपिप-
ल पिंपरी । गन्धमुण्ड इति गन्धीभाट इति सा.
कौ. ।

गर्हभाह्वयः । पुं । कुमुदे । षष्ठे । हे.च. ।

गर्हभिका । स्त्री । वातपित्तत्रयद्रोगविशेषे ।
तल्लचणं — “मण्डलं हतमुष्मन्नं सरक्तं पिङ्काचि-
तं । रज्जाकरौ गर्हभिकां तां विद्याहातपित्तजां ॥”
भा. ।

गर्हभी । स्त्री । कटभ्याम् । रा.नि.व.२३ । श्वे-
तापराजितायाम् । श्वेतकण्टकार्याम् । रा.नि.व.
३४ । गर्हभस्त्रियाम् । दुग्धगुणाः—बलकरत्वं वा-
तश्यासहरत्वं मधुराम्लरसत्वं रुचत्वं दीपनत्वञ्च ।
दधिगुणाः—रुचीणत्वं लघुत्वं दोपनत्वं पाचनत्वं
मधुराम्लरसत्वं रुचिकरत्वं वातघ्नत्वञ्च । नवनीत-
गुणाः—कषायत्वं वातकफनाशित्वं बलकरत्वं दी-
पनत्वं लघुपाकित्वं सूत्रदीपकरत्वम् उष्णत्वञ्च । घृ-
तगुणाः—बल्यं दीपनं सूत्रदीपघ्नं लघुपाकम् उ-
ष्णवीर्यं कषायं कफघ्नञ्च । रा.नि.व.१५ ।

गर्हः । पुं । गर्हभाण्डचूर्णे । श.च. ।

गर्भः । पुं । भूमे । तेजःसंयोगात् शुक्रं तरलीभूतं
श्रुतं सत् अनिलसंयोगात् योनिमुखं पतितम् आ-
र्चवेन युक्तं गर्भसंज्ञां लभते । ततोऽपिषीमसंयो-
गात् संसृज्यमानो गर्भो गर्भाश्रयमनुप्रतिपद्यते ।
खचचं यथा—“गर्भाश्रयगतं शुक्रमार्चवं जीवसं-

श्रुक्तं । प्रकृतिः सविकारा च तत्सर्वैर्गर्भसंज्ञकं ।
कालेन वर्द्धितो गर्भः यद्यङ्गीपाङ्गसंयुतः । भवेत्तदा
स मुनिभिः शरीरीति निगद्यते ॥” भा. । कामा-
न्मिथुनसंयोगे शुद्धशीषितशुक्रजः । गर्भः सञ्जायते
नार्याः सञ्जाती बाल उच्यते ॥ शार्ङ्ग.६३. । आ-
धिक्ये रजसः कन्या पुत्रः शुक्राधिक्ये भवेत् । नपुं-
सकं समत्वेन यथेच्छा पारमेश्वरी ॥ भा. । “प्रथमे
मासि द्रवीभूतं शुक्रार्चवं तिष्ठति, द्वितीये घनः,
तृतीये हस्तपादशिरसां पञ्च पिण्डका निर्बर्चने
अङ्गप्रत्यङ्गविभागश्च सूक्ष्मी भवति, चतुर्थं सर्वाङ्ग-
प्रत्यङ्गविभागः प्रत्यक्तरी भवति । गर्भहृदयप्रत्य-
क्तभावाश्रितनाधातुरभिव्यक्तो भवति कश्चात्स्थान-
नत्वात्तस्माद्गर्भचतुर्थं मास्यभिप्रायमिन्द्रियाद्येषु क-
रीति, पञ्चमे मनः प्रतिबुद्धतरं भवति, षष्ठे बु-
द्धिः, सप्तमे सर्वाङ्गप्रत्यङ्गविभागः प्रत्यक्ततरः, अ-
ष्टमेऽस्थिरौ भवति ऋजसत्र जातश्चेन्न जीवेन्नरी-
जस्त्वान्निर्हृतभागवत्त्वाच्च, ततो वलिं मांसीदनमस्यै
दापयेत् । नवमदशमैकादशद्वादशानामन्यतमस्मिन्
जायते । अतोऽन्यथा विकारी भवति । मातुन्तु ख-
न्तु रसवद्वायां नाद्यां गर्भनाभिनाडी प्रतिबद्धा,
सास्य मातुराहाररसवीर्यमभिवहति । तेनोपस्नेहे-
नास्याभिर्बद्धिर्भवति ।...गर्भस्य हि सन्भवतः पूर्व-
शिरः सन्भवतीति शौनकः, हृदयमिति कृतवीर्यः
शुद्धेर्भनसश्च स्थानत्वात् । नाभिरिति पाराशर्यस्तती
हि वर्द्धते देहो देहिनः । पाणिपादमिति मार्कण्डे-
यः तन्मूलत्वाच्चेष्टाया गर्भस्य । मध्यशरीरमिति सु-
भूतिगौतमस्तन्निबद्धत्वात् सर्वैर्गात्रसम्भवस्य, तन्तु न
सम्यक्त्वसर्वाङ्गप्रत्यङ्गानि युगपत्सम्भवन्तीत्याह धन्वन्त-
रिः गर्भस्य सूक्ष्मत्वात्नोपलभ्यन्ते वंशाङ्कुरवत् चूत-
फलवच्च । तद्यथा चूतफले परिपक्वे केशरमांसा-
स्थिमज्जानः प्रथमदृश्यन्ते कालप्रकर्षान्वायेव तरुणे
नोपलभ्यन्ते सूक्ष्मत्वात्तेषां सूक्ष्माणां केशरादीनां
कालः प्रव्यक्ततां करोति । एवं गर्भस्य तादृश्ये
सर्वैर्वक्त्रप्रत्यङ्गेषु सत्त्वपि सौम्यादानुपलम्भिः ।
तान्येव कालप्रकर्षान्प्रत्यक्तानि भवन्ति ।...गर्भस्य
केशश्मशुलोमास्थिमखदन्तशिरास्त्रायुधमनीरितःप्रथ-
तीनि स्थिराणि पिण्डजानि । मांसशीषितमेदीम-
ज्जद्भ्रामिथुक्तश्रीह्वान्मृदुप्रभृतीनि मृद्दिनि माद-
जानि । शरीरीपचयी बलं वर्षः स्थितिर्दानिश्च र-
सजानि । इन्द्रियाणि ज्ञानं विज्ञानमायुः सुखदुः-
खादिक्वात्मजानि । वीर्यमारोम्यं बलवर्षां मेषा

च सात्माजानि । तत्र यस्या दक्षिणे स्तने प्राक् प-
थीदर्शनं भवति दक्षिणाक्षिमहत्त्वञ्च पूर्वैश्च द-
क्षिणं सकृद्युत्कर्षति बाहुल्याच्च पुत्रानुषेयेषु द्रव्येषु
दौर्द्धमभिधायति । खड्गेषु चीपलभते पथीत्पल-
कुमुदाघातकादीनि पुत्रामान्वेव प्रसन्नमुखवर्षा च
भवति तां ब्रूयात् पुत्रमियं जनयिष्यतीति तद्विप-
र्यये कन्या । यस्याः पार्श्वद्वयमुन्नतं पुरस्ताद्भिर्गतमु-
दरं प्रागभिहितलक्षणञ्च तस्या नपुंसकमिति वि-
द्यात् । यस्या मध्ये निम्नं द्रोणीप्रभृतसुदरं सा यु-
स्यं प्रसूयते । सु.शा.३३५ । तस्य खल्वेवं प्रवृत्तस्य
शुक्रशोणितस्याभिपच्यमानस्य चौरस्यैव सान्त्वानि-
काः सप्त लची भवन्ति । तासां प्रथमा अत्रभामिणौ
नाम सर्वेष्वनिवभासयति, द्वितीया लोहितता
नाम धोऽश्रुभागप्रमाणा तिलकालकाश्चिष्ठाना,
तृतीया श्वेता नाम द्वादशभागप्रमाणा चर्मदलाय-
धिष्ठाना, चतुर्थी ताम्बाष्टभागप्रमाणा कृष्णायधि-
ष्ठाना, पञ्चमी वेदिनी नाम त्रीह्रिप्रमाणा गण्ड्या-
द्यधिष्ठाना, सप्तमी मांसधरा नाम त्रीह्रिद्वयप्रमाणा
भगन्दराद्यधिष्ठाना । कलाः खल्पि सप्त धात्वा-
श्रयान्तरमस्यांदाः । ततश्च गृहीतगर्भाणामान्वेव-
हानां स्त्रीतसां वर्त्मन्यवरुध्यन्ते गर्भेण तस्माद्गृही-
तगर्भाणामान्वेव न दृश्यते । ततस्तद्वदः प्रति-
हृतमूर्द्धमागतमपरश्चोपचीयमानमपरैर्व्यभिधीयते ।
श्रीः चोर्द्धतरमागतं पथीधरावभिप्रतिपद्यते । तस्मा-
द्गर्भस्थः पौनोन्नतपथीधरा भवति । गर्भस्थ य-
द्दृष्टीहानी शोणितजौ शोणितफेनप्रभवः फुफ्फुसः
शोणितकिट्टप्रभव उच्छुक् । अष्टत्रः श्लेषणश्चापि
यः प्रसादः परी मतः । तं पच्यमानं पिच्छेन वायु-
श्चाप्यनुधावति । ततोऽस्यान्वाणि जायन्ते गुदं व-
स्त्रियं देहिनः । उदरे पच्यमानानामाधानाद्गुक्त्रसा-
रवत् । कफशोणितमांसानां सारी जिह्वा प्रजाय-
ते । यथायुस्यणा युक्ती वायुः स्त्रीतांसि दारयन् ।
अनुप्रविश्य पिशितं पेशीर्विभजते तथा । मेदसः
खेहमादाय शिरास्त्रायुलमापुयात् । शिरायाञ्च मृ-
दुः पाकः स्नायूनाञ्च ततः खरः । आश्रय्याभ्यास-
योगेन करीत्याश्रयसम्भवम् । रक्तमेदःप्रसादाहक्ती,
मांसासृक्कफमेदःप्रसादाहवणौ, शोणितकफप्रसाद-
जं हृदयं यदाश्रया हि धमन्यः प्राणवहाः, त-
स्याधी वामतः स्त्रीह्वा फुफ्फुसश्च दक्षिणतो यत्नत्
कील च । तद्दृश्यं विशिष्येण चेतनास्थानमतस्तस्मिन्-
क्षमसाठते सर्वप्राणिनः स्वपति । सु.शा.४५५ ।

सद्यी गृहीतगर्भाया लिङ्गाणि श्रमो स्त्रानिः वि-
पासा सकृद्विसदनं शुक्रशोणितयोरवबन्धः स्फुरणञ्च
योनिः । स्तनयोः कृष्णमुखता रीमराजुद्गमसंघा ।
अक्षिपन्वाणि चाप्यस्याः सम्बन्धित्यन्ते विशेषतः ।
अकामतश्चर्द्धयति गर्भादुद्विजते शुभात् । प्रसेकः
सदनश्चापि गर्भस्थ्या लिङ्गसुच्यते ॥ तदा प्रभृत्वेव
व्यायामं व्यवायमपतर्पणमतिकर्षणं दिवास्त्रं रा-
त्रिजागरणं शीफं यानावरोहणं भयमुल्काटकासन-
ञ्चैकान्ततः स्नेहादिक्रियां शोणितमोक्षं चाकाली
वेगविधारणञ्च न सेवेत । दोषाभिघातैर्गर्भस्थ्या
यो यो भागः प्रपीड्यते । स स भागः शिशोस्तस्य
गर्भस्थस्य प्रपीड्यते ॥ सु.शा.३३५ । आमुग्रोऽभिमु-
ग्रः श्रेते गर्भो गर्भाशये स्त्रिः । स योनिं शिर-
सा याति स्वभावान्प्रसवमिति ॥ सु.शा.५५५ । शि-
श्री । सन्धी । पणसकण्डके । कुची । ८५८ । नी ।
अथाया गर्भज्ञानलक्षणे—योत्यां वीजयद्दे हतिः
लोचनाविलता तथा । सगर्भा ताड्येदंश्च गर्भस्थ
परिलक्षणम् ॥ काचिन्मूका जडीभूता निर्विकारा
त्यजैवपम् । काचित्कण्डूयमानाश्चा गर्भस्थपि प्रह-
र्षति ॥ काचिद्ग्रागवशाद्वापि समूत्रा ताड्येदंश्च ।
रुण्डि परुषा काचित् अश्वा पुच्छेन योनिकाम् ॥
विन्यस्तकर्णौ क्रीडाद्वा वृष्यं दुष्टापमर्षिणी । शूना-
धीधीनिभागा च सदा कान्तिविधारिणी ॥ प्रश-
सरन्त्या स्त्रिग्धाङ्गी निविडोदरबन्धना । गर्भोपलि-
प्तपार्श्वो च बड्वा गर्भिणी मता ॥ ज.द.८५५ ।

गर्भकम् । क्ली । रजनीदये । द्रुहे ज्ञात्रि । हे.च.।

गर्भकण्डकः । पुं । पनसवचे । वै.निघ. ।

गर्भकरः । पुं । पुत्रजीववचे । भा. ।

गर्भकोशः (घः) । पुं । गर्भाशये । वै.निघ. ।

गर्भगृहम् । क्ली । अन्नगृहे ।

गर्भघातिनी । स्त्री । लाङ्गलीनामसुपे । ई-
अलाञ्जलि । रा.नि.व.४ ।

गर्भचिन्तामणिः । पुं । गर्भाधिकारे रसः ।

स चतुर्विधः । १मः—सूतिकाविनोदरसे तुल्य-
स्थाने खर्णदानेन चिन्तामणिर्भवति । र.सा.
सं. । २यः—जातोफलं टक्कणं (ःजाहांगी) चि-
कटु हृद्गुल प्र. समभागः । जम्बीररसेन वटी
कार्या । ३यः—रसः रौष्यं खीहं प्र. २ तो. अर्धं
६ तो. (मताकरे ४ तो.) कर्पूरं वज्रं तावत् जाती-

फलं जयित्री गीह्वरवीजं शतावरी बद्धा (ऋत-
वगा) गीरक्षतण्डुला (ऋगिरक्षतण्डुला) प्र. १
तो, जलेन वटी कार्या। मा. २२.। ४र्थः - रसः
गन्धकः स्वर्णं लौहं रौप्यमाचिकं हरितालं वङ्गं
अर्धं प्र. समभागः। ब्रह्मी-वासा-भङ्गराज-चेत्रपर्प-
टी-दशमूलानां प्रत्येकं रसेन ७ भावना देवाः।
वटी १ र.। बृहच्चिन्तामणिः।

गर्भचर्या। स्त्री। गर्भोपचारकर्म्मणि।

गर्भजरोगः। पुं। स्त्रीरोगे। त्रिका.।

गर्भण्डः। पुं। नाभिगुडके। नाट्येन षोडशे।
त्रिका.। [नि.व.६।]

गर्भदः (दा)। पुं, स्त्री। पुत्रजीवह्वे। रा.

गर्भदात्री। स्त्री। पुण्यदात्रीरूपे। गुणाः—
मधुरा शीता स्त्रीपुण्यदीपपिचदाहयमघ्नी गर्भदा
च। रा.नि.व.४।

गर्भद्रुतिः। स्त्री। वक्रियतिरेकेऽपि रसयासी-
कृतानां लोहानां द्रवले। शोमान्तर पात्रां
महिं शर्वादित्र द्रवण्। “जम्बीरवीजपूरकचा-
ङ्गेरीवेतसान्द्रसंयोगात्। चारा भवन्ति सुतरां ग-
र्भद्रुतिजारणे शलाः ॥” र.चि.३३।

गर्भष्टक। त्रि। गर्भधारिण्याम्। वै.निघ.।

गर्भनाडी। स्त्री। Umbilical cord. गर्-
भप्रणाल्याम्। वै.निघ.।

गर्भनाशः। पुं। गर्भपाते।

गर्भनाशना। स्त्री। अरिष्टकह्वे। त्रिंशो गौ-
ह्। वै.निघ.। [मं कलषावी। भा.।

गर्भनुत्। पुं। लाङ्गलिकायां। विशलाश्रुनि।

गर्भपरिस्त्रवः। पुं। (Secondines.) गर्भ-
वेष्टने। गर्डभूष्ण। वै.निघ.। [धानं। छे.च.।

गुर्भपाकी (इन्)। पुं। षष्टिकन्नोहौ। षष्टे

गर्भपातः। पुं। गर्भजरीगविशेषे। येन प-
ञ्चमषडमासिकगर्भस्य पतनं भवेत्। “ततः स्थि-
रशरीरस्य पातः पञ्चमषडयोः।” सु.नि.२७अ.।
See गर्भसावः।

गर्भपातकः। पुं। रक्तशीभाघ्नह्वे। जटा.।

गर्भपातनः। पुं। रीठाकरञ्जे। त्रिंशो। भा.।

गर्भपात(ति)नी। स्त्री। कलिकारीह्वे।
विशलाश्रुनि। रा.नि.व.४।

गर्भपीयूषवल्लीरसः। पुं। स्त्रीरोगाधिकार-
रे रसः। “सूती गन्धं तथा स्वर्णं लौहं रजतमा-
चिके। हरितालं वङ्गभस्माप्यधकं समभागिकं।
भावना खलु दातव्या रसेरीषां पृथक् पृथक्। ब्र-
ह्मी वासा भङ्गराजपर्पटं दशमूलकं। सप्तधा भा-
वयेद्देवः गुडामानां वटीहरत् ॥” रौप्यं स्वर्णमा-
चिकञ्च। भैष.। See बृहद्गर्भचिन्तामणिः।

गर्भपोषणम्। त्रि। गर्भपुष्टिकरणे।

गर्भभाण्डकः। पुं। मूत्रह्वे। मद.व.५।

गर्भवती। स्त्री। ससत्त्वायां स्त्रियाम्। (पा-
त्राति स्त्री। पुत्रगर्भवतीलक्षणं—पुत्रगर्भयुताया
नार्यां द्वितीये मासि गर्भाशयमध्ये गर्भः पिष्टाका-
री लक्ष्यते, दक्षिणाक्षिमहत्त्वं प्राग्दक्षिणक्षने स्वयं
प्रसन्नमुखवर्णता दक्षिणोतीः पुष्टिः, निद्रायां पु-
न्नामधेयद्रव्येष्वभिलाषः आम्रादिफललाभः इति।
कन्यागर्भलक्षणं उक्तविपरीतलक्षणं ज्ञेयम्। नपुं-
सकगर्भे गर्भोऽर्ध्वदाकृतिः पार्श्वहयमुन्नतं पुरस्ताच्च
महदिति। भा.। See गर्भिणी।

गर्भविच्युतिः। स्त्री। रोगादिना गर्भस्य अ-
कालपतने, गर्भसावादी। “कृमिवाताभिघातैस्तु
तद्विपद्युतं फलं। पतत्यकालेऽपि यथा तथा स्वा-
द्गर्भविच्युतिः ॥” सु.नि.८अ.।

गर्भविनोदरसः। पुं। स्तिकाधिकारि रसः।
त्रिकटु ३ तो. हिङ्गुलं ४ तो. जयित्री लवङ्गञ्च
प्र. ३ तो. स्वर्णमाचिकं २ तो. जलेन चणकाका-
रा वटी कार्या। र.सा.सं.।

गर्भविलासतैलम्। स्त्री। गर्भाधिकारि ग-
र्भस्थापनतैले। तिलतैलं मूर्च्छितं १ श. कल्कार्थं
—मूकषाण्डं दाडिमपत्रं चामहरिद्रा (कौंठा इ-
नुद्) शङ्गाटकपत्रं त्रिफला जातीपुष्पं शतावरी
नीलीत्पलं पद्मपुष्पञ्च प्र. ११० तो. (वा मिलितं
१६ तो.) पाकार्थं वारि ८ श. भैष.।

गर्भविलासरसः। पुं। गर्भिणीज्वरे रसः।
रसगन्धकतुल्यकानां प्र. समं जम्बीरचिकटुरसायां
प्र. दिनत्रयं भावयेत्। पात्रां, गङ्गक, ऊँते उष्ण
अथोत्प्रेक मगान। जम्बीरजसे (गौंठा लेवु)

७ दिन ७ विकट्टेरुगे ७ दिन_भावनो दिवे ।
र.चि.६५. ।

गर्भविज्ञाविणी । स्त्री । एलायां । वै.निघ. ।

गर्भशङ्कुः । पुं । सतगर्भनिःसारणास्त्रे । वै.निघ. ।

गर्भशय्या । स्त्री । Uterus. पक्काशयमध्यव-
र्त्तिगर्भोत्पत्त्याशये । यथावेष्टितो गर्भः कुक्षी तिष्ठ-
ति । गर्भाशयः । तस्य रूपम्—“शङ्कनाभ्याङ्गति-
र्वोनिख्यावर्त्ता सा च कौर्त्तिता । तस्याष्टतीये
स्वावर्त्ते गर्भशय्या प्रकौर्त्तिता । यथा रोहितमस्यस्य
सुखश्रवति रूपतः । तस्मैस्याच्च तथारूपां गर्भशय्यां
विदुर्मुधाः ॥” भा. । [च.शा.८५. ।

गर्भशय्यम् । स्त्री । गर्भवेदनायाम्, गर्भशय्ये ।

गर्भशतनम् । स्त्री । भेषजिन गर्भपातने ।
पेटे शतान । शतनप्रवृत्तिभिः विशिष्टैः बन्धना-
न्मुच्यते गर्भः ।” सु.नि.८५. ।

गर्भशोधः । पुं । गर्भस्य शुक्लतारोणे ।

गर्भसम्भवा । स्त्री । स्त्रूलैलायां । वै.निघ. ।

गर्भस्थानम् । स्त्री । गर्भशये । अन्तःपुरे । वै.
निघ. । [भररचणयोगे । च.शा.८५. ।

गर्भ(भा)स्थापनम् । स्त्री । गर्भरक्षणे । ग-

गर्भस्फुरणम् । स्त्री । गर्भस्यन्दने सु.शा.१०५. ।

गर्भस्त्रावः । पुं । Abortion. गर्भविद्रवे ।

चतुर्थमासपर्यन्तं शीघ्रतरुपस्य गर्भस्य विन्ध्युती ।
गो शतान्, पेटे शतान् । स च भयाभिघाततौच्छी-
ष्णपानाशनसेवनादिभिर्भवति । गर्भस्त्रावनिदानल-
क्षणे यथा—“भयाभिघाततौच्छीष्णपानाशननिषे-
वणात् । गर्भे पतति रक्तस्य सशूलं दर्शनम्भवेत् ।
आप्यधर्माध्वगमनयानायासप्रपीडनेः । ज्वरीपवा-
सपतनप्रहाराजोर्षधावनेः । वमनाच्च विरेकाच्च
कुन्थनाङ्गभपातनात् । तौच्छधारीणकटुकतित्करच-
निषेवणात् । वेगाभिघातादिघमादासनाच्छमनाङ्ग-
यात् । आचतुर्थात्ततो मासाग्रस्त्रवेर्गर्भविद्रवः ॥”
भा. । [तान् ग्राह् । रा.नि.व.६. ।

गर्भस्त्रावी (इन्) । पुं । हिन्नालवृक्षे । इ-

गर्भागारम् । स्त्री, पुं । शयनगृहे । अन्तर्ग-
हे । गर्भाशये । रा.नि.व.१८. ।

गर्भाधानम् । स्त्री । प्रथमकटुखानादूर्द्धमनुष्ठेये

दशसंस्कारान्तर्गतप्रथमसंस्कारे । तत्कामः—“अ-
थास्त्रे पञ्चविंशतिवर्षाय द्वादशवर्षा पञ्जीभावहेत्
पित्राधर्माधिक्यकामप्रजाः प्राप्स्यतीति । जनषोडश-
वर्षायामप्राप्तः पञ्चविंशति । यथाधत्ते पुमान् गर्भं
कुक्षिस्यः स विपश्यते ॥ जातो वा न चिरञ्जीवे-
ञ्जीवेद्वा दुष्कैलेन्द्रियः । तस्मादत्यन्तबालायां ग-
र्भाधानं न कारयेत् ॥” सु.ग्र.१०५. । [च.१५. ।

गर्भाश्वः । पुं । गर्भस्यजले । पांनलूके । वा. ।

गर्भारिः । पुं । स्त्रूलैलायाम् । रा.नि.व.६. ।

गर्भावक्रान्तिः । स्त्री । गर्भावतरणक्रिया-
याम् । सु.शा.३५. । See गर्भः ।

गर्भाशयः । पुं । गर्भशय्यायाम् । जरायी ।
See गर्भशय्या । [त्रिका. ।

गर्भाष्टमः । पुं । गर्भजननमासादष्टममासे ।

गर्भिणी । स्त्री । चीरावीठके । श्रीकृष्टे ग्राह् ।
श.च. । गर्भवत्याम् । लिङ्गं यथा—“स्तनयोर्मुख-
कार्श्यं स्याद्रोमराज्युद्गमस्तथा । अक्षिपस्त्राणि चा-
प्यस्याः सम्भ्रालने विशेषतः । कर्ह्येत्पथं भुक्तापि
गन्धादुद्दिजते शुभात् । प्रसेकः सदनचैव गर्भिण्या
लिङ्गमुच्यते ॥” भा. । See गर्भः । तत्कालं
यथा—“गर्भिणी प्रथमदिवसात्प्रवृत्तिं नित्यम्ब्रह्मष्टा
शुच्यलङ्कता शुक्लवसना शान्तिमङ्गलदिवतात्राण्य-

गुरुपरा च भवेन्मलिनविकृतह्रीनगात्राणि न स्य-
शेत् दुर्गन्धदुर्दृशानि परिहरैर्दुहेजनीयाश्च कथाः,
शुक्लं पर्युषितं कुथितं क्लिन्नं चान्नं नोपसृज्यते ।
वर्हिर्निष्क्रमणं शूय्यागारचैत्यशमनवृक्षाशयान्
प्रोधभयशङ्करांश्च भावानुच्चेर्भाष्यादिकं परिहरैत्
यानि च गर्भे व्यापादयन्ति । न चाभौक्ष्यं तैलाभ्य-
ङ्गोत्सादनादीनि निषेवेत । न चायस्येच्छरीरं पू-
र्वीक्तानि च परिहरैत् । शयनासनं सदास्तरणं
नात्युच्चमाशयोपेतमसम्बाधं विदध्यात् । हृद्यं द्रव्यं
मधुरप्रायं क्लिधं दीपनीयसंस्कृतञ्च भोजनं भोज-
येत् । सामान्यमेतदाप्रसवात् । विशेषतस्तु गर्भिणी
प्रथमद्वितीयतृतीयमासेषु मधुरशीतद्रवप्रायमाहा-
रमुपसेवेत्, चतुर्थे पयोनिवनीतसंस्त्रष्टमाहारयेज्या-
ङ्गलमांससहितं हृद्यमन्नं भोजयेत्, पञ्चमे चौर-
सर्पिःसंस्त्रष्ट, षष्ठे अदंशसिद्धस्य सर्पिषो मात्रां
पाययेत् यवान् वा, सप्तमे सर्पिः पृथक्पृथ्यादि-
सिद्धमेवमाप्याथते गर्भः, अष्टमे वदरीदकेन वसा-

तिबलाश्रतपुत्रपल्लवपथीदधिमस्तुतेल्लवणमदनफ-
लमधुघृतमिश्रेणास्यापयेत् पुराणपुरीषगुग्गुर्यम् अ-
नुलोमनार्थञ्च वायीः, ततः पथीमधुरकषायसिद्धेन
तैलेनानुवासायेदनुलोमी हि वायी सुखमनुपद्रवा
प्रसूयते, नवमे मासि सूतिकागारमीनां प्रवेशयेत् ।
प्राप्तप्रसवालक्षणं—“जाते हि शिथिले कक्षी सुते
हृदयवन्धने । सश्ले जघने नारी ज्ञेया सा तु प्र-
जायिनी ॥ ततोपस्थितप्रसवायाः कटीपृष्ठम्प्रति
समन्ताद्दिदना भवन्त्यभीष्णं पुरीषप्रवृत्तिः सूतं प-
सिच्यते योनिमुखात् श्लेष्मा च ।” सु.शा.१०अ. ।

गर्भिण्यवेक्षणम् । स्त्री । कुमारव्यायाम् ।

Midwifery. गर्भिणीपरिचर्यायाम् । त्रिका. ।

गर्भी (इन्) । पुं । पुत्रजीवहन्त्रे । वै.निघ. ।

गर्भेपाकणिकः । पुं । षष्टिकधान्ये । रा.नि.
व.१६ ।

गर्भु(र्भो)टिका (टी) । स्त्री । लवणहण-
विशेषे । गण्डूशा शोमविशेष वा शोम । हिं-
जरङ्गि । मं गोडालवणहण । गुणाः—मधुरा
शीता सारणी दाहघ्नी रक्तदोषघ्नी रुच्या पशनां
दुग्धदान्नी । रा.नि.व.८ । र.मा. ।

गर्भुत् । स्त्री । हणधान्यविशेषे । गण्डुगण्ड, ग-
शना । अम. । सुवर्णे । नन्ने । मे. ।

गलः । पुं । कले । गल । रा.नि.व.१८ । सर्ज-
रसे । धूना । न. । गङ्कमीने । श.र. ।

गलकः । पुं । गङ्कमत्से । श.र. ।

गलकम्बलः । पुं । सास्त्रायाम् । शंकर गल-
स्थित कश्नाकृति शंश । अम. ।

गलकीलः । पुं । गलगण्डोनामरोगी । वै.निघ. ।

गलगण्डः । पुं । Goitre, गलरोगविशेषे ।
शंशगण्ड । तस्य निदानं—“वातः कफश्चापि गले
प्रदृष्टौ मध्ये तु संसृज्य तथैव मेदः । कर्म्मलि गण्डं
क्रामशः स्वलिङ्गैः समाचिर्तं तं गलगण्डमाहुः ॥
लक्षणं—निवह्नः स्वययुर्थस्य सुक्लवल्भवते गले ।
महान्वा यदि वा क्रस्वी गलगण्डं तमादिशेत् ॥”
मा.नि. । पञ्चविशेषे । शङ्गिण ।

गलगोड़ि(लि)का (ली) । स्त्री । सविष-
कीटविशेष । यस्य दंशनात् दाहभेदतोदशोपा
भवति । “दाहतीदस्तेदशोफकरी तु गलगोड़ि-

का ।” च. । निर्विषसर्वविशेषे । सु.कल्प.४अ. ।

गलगृहः । पुं । मत्स्यघण्टापानामधये व्यञ्ज-
ने । गण्डूशर वृष्टे । श.च. । गलरोगविशेषे । ग-
लाधरा । “यस्य श्लेष्मा प्रकृपितः तिष्ठत्यन्तर्गले
स्थिर । आशु सञ्जनयेच्छीफं जायतेऽस्य गलगृहः ॥”
च.सू.१८अ. । अश्वस्य गलरोगविशेषे । ज.द. २६अ. ।

गलग्राहः । पुं । मकरे । वै.निघ. ।

गलत्कुष्ठारिरसः । पुं । तल्लुष्ठे रसः । पार-
दगन्धकतामलीहृग्गुगुलुचिवकशिलाजतुकुचिलाव-
चानां (पाठान्तरे वचास्थाने त्रिफला) प्र. समभा-
गः । अमं ४ भ. करञ्जवीजं ४ भ. घृतमधुभ्यां वटी
कार्या । पारा, गक्रक, तामा, लोह, गुग्गुलु,
चितामूलचूर्ण, शिलाजतु, कूचिला, वट (पाठा-
न्तरे त्रिफला) प्रत्येके १ भ. अत्र ४ भ.
करञ्जवीज ४ भ. घृत ७ मधु द्वारा मर्दन ।
मा. १ उता. । भा. । र.सा.सं. ।

गलन्तिका । स्त्री । कर्कश्याम् । वृश्चारा ।
अम. ।

गलमेखला । स्त्री । गलसूत्रे । हारा. ।

गलरोगः (हिष्णी) । पुं, स्त्री । कण्ठगतस-
प्तदशरोगभेदे । तत्र वातपित्तकफसन्निपातशोषि-
तजभेदेन रोहिष्णी पञ्चधा भवति । अपरे गलशा-
लूक-तुण्डिकेरिका-गलीष-वल्लय-गलायुके शतघ्नी-
गलविद्रधि गलार्जुदाः वहिर्गलगण्डः वातज कफ-
ज-मेदीजभेदेन खरघ्नश्चेति द्वादश । रोहिष्ण्यः प-
ञ्च कण्ठशालूकाधिजिह्ववल्लयत्रलासैकण्डन्दहृदशत-
घ्नीगलायुगलविद्रधिगलीषखरघ्नमांसतानविदार्य-
इति अष्टादश । लक्षणं—“गलेऽनिलः पित्तकफौ
च सूक्ष्मौ प्रथक्कमस्ताश्च तथैव शोणितं । प्रदूष्य
मांसं गलरोधिनीऽद्भुरान् सृजन्ति यान् साशुद्धरा
तु रोहिष्णी ॥” सु.नि.१६अ. । कण्ठास्यशीषकहा-
तात् सा हनुयोत्रकफारी । पित्ताञ्जरोषावृष्णीह
कण्ठधूमामयनान्विता । कफेन पिच्छला पाण्डुः अ-
सृजा स्फोटकाचिता । गभीरपाकानिचयात्सर्व-
लिङ्गसमन्विता ॥ वा.उ.११अ. । लक्षणाणि ख-
स्यपथ्याये सृग्यानि ।

गलविद्रधिः । पुं । गलरोगभेदे । कर्षुविद्र-
धि । लक्षणं—“सर्वङ्गलं व्याप्य समुत्थितो यः
शीफो रजो यत्र वसन्ति सर्व्वाः । स सर्व्वादीपी

गलविद्रधिषु तस्मैव तुल्यः खलु सर्वजस्य ॥” सु.
नि.१६५. ।

गलव्रतः । पुं । मयूरे । त्रिका. । [ज.द.२६५. ।

गलशालूकः । पुं । अश्वस्य मुखरोगविशेषे ।

गलशुण्डिका (गुडी) । स्त्री । The uvula,
अलिजिह्विकायां । आलजिह्व, गलार गुं डि ।
रा.नि.व.१८ । च.शा.७५. । जिह्वाप्रवन्धजाः क
खे दावणा मार्गरोविनः । मांसाङ्कुराः शीघ्रचया
रोहिणी शीघ्रकारिणी ॥ कण्ठगुच्छीत्यपरनामधेये
तालुजरीगविशेषे । लक्षणं यथा—“श्लेष्मासृग्भां
तालुमूलाग्रद्वी दीर्घः शोथो भ्रातवत्प्रकाशः ।
दृशाश्वासकासकृतं वदन्ति व्याधिं वैद्याः कण्ठगु-
च्छीति नाम्ना ॥” भा.म.४५.सुखरी.चि. ।

गलशोथः । पुं । गलस्फोटी । गर्गाटफोटी ।
“सनागरं देवदारु चय्यचित्रकपेषितं । प्रलेपनमिदं
श्रेष्ठं गलश्वयधुनाशनम् ॥” भैष.ज्व.चि ।

गलस्तनः । पुं । गलगुच्छरीमे । रा.नि.व.२० ।
छागगलखसने । वै.निघ. ।

गल(ले)स्तनी । स्त्री । छाग्याम् । छे.च. ।

गला । स्त्री । अलम्बुवायाम् । भा. ।

गलाङ्कुरः । पुं । A disease of the
throat. रोहिणीत्यपरपर्याये गलरोगविशेषे ।
गुच्छमालायाम् । गर्.गुगला । छे.च. ।

गलानि(वि)लः । पुं । गङ्गाटियमस्ये । गर्-
लाठिः डि । त्रिका. ।

गलायुकः । पुं । गलरोगभेदे । लक्षणं—“मां
सकीली गले दीर्घरेकीऽनेकोऽथवाल्परुक् । कृच्छी-
च्छासाभ्यवहतिः प्रथुमूली गलायुकः ॥” वा.उ.
२१५. ।

गलावृद्धम् । स्त्री । गलरोगभेदे । गलार
आव् । लक्षणम्—“जिह्वावसाने कण्ठादावपाकं
स्वययुं मलाः । जनयन्ति स्थिरं रक्तं नीरुजं तद्ग-
लावृद्धम् ॥” वा.उ.२१५. । [rosy. गलकुष्ठे ।

गलितकुष्ठम् । स्त्री । Incurable lep-

गलितदन्तः । त्रि । दन्तहीने ।

गलेगण्डः । पुं । मर्कटपक्षिणि । त्रिका. ।
गलगुच्छरीमे । रा.नि.व.१० ।

गलीङ्गवः । पुं । रोचमानात्रे । त्रिका. ।

गलीघः । पुं । गलरोगविशेषे । तस्य लक्षणं
यथा—“श्रीफो महानन्नजलावरीधी तीव्रज्वरी
वातगतेर्निहला । कफेन जातो रुधिरान्वितेन गले
गलीघः परिकीर्त्ततेऽसौ ॥” सु.नि.१६५. ।

गल्लः (कः) । पुं । गच्छे । गोल । छे.च. ।

गल्लचातुरी । स्त्री । उपधानविशेषे । गोल-
वामिश । जटा. ।

गल्लिरः । पुं । उन्मथ्यनामककर्णपालीगतरीमे ।

गल्लर्कः । पुं । वैदूर्यमणी । इन्द्रनीलमणी ।
त्रिका. । सुरापानपात्रे ।

गवयः । पुं । गलकम्बलगुण्ये गीसट्टस्य कूलचर-
पशौ । तन्मांसगुणाः—“दृष्टं बन्धं कथं दृश्यञ्च ।
रा.नि.व.१७ । स्निग्धं मधुरं कासघ्नं विपाके मधुरं
व्यवायवर्जनञ्च ! सु म्.४६५. । [नि.व.१६ ।

गवयी । स्त्री । गवयपर्यायां । वृत्तो ग्राहि । रा.

गवयोद्भवः । पुं । तवचीरे । वै.निघ. ।

गवराजः । पुं । महाश्वे । श.च. ।

गवलम् । स्त्री । महिषशङ्गे । अम. । पुं । व-
नमहिषे । छे.च. ।

गवाची (टी) । स्त्री । (Macrogathus
pancalus.) पङ्कालमक्षी । पौकाज शोछ ।
अस्य गुणाः—अजीर्णकारित्वं गुरुत्वं श्लेष्मकोपन-
त्वञ्च । राज.२५. ।

गवादनम् । स्त्री । घासे । श.च. ।

गवादनी । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् । रा-
शालशशा । वै.निघ.अपस्मा.चि. । श्वेतापराजिता-
याम् । अक्षीटवृत्ते । वै.निघ. । अपराजितायाम् ।
नीलापराजितायाम् । रा.नि.व.३ ।

गवालूकः । पुं । गवये । त्रिका. ।

गवाधिका । स्त्री । लाचायाम् । र.मा. ।

गवाक्षः । पुं । गोक्षुरके । वै.निघ. । वाताक्ष-
ने । अम. । [ता । र.मा. ।

गवाक्षिका । स्त्री । गवाक्ष्याम् । अपत्राक्षि-

गवाक्षितः । त्रि । विरचिते । “शैर्वाक्षित-
मिदं शरीरम् ।” भा. ।

गवाक्षी । स्त्री । शाखोटवृक्षे । श्रां०७५ ग्रीछ । रा.नि.व.८ । महाबलायाम् । रा.नि.व.२१ । इन्द्रवारुणीलतायाम् । त्राथालशशांश्र ग्रीछ । सु. कल्प.७५ । भा.म.१भ.तन्द्रिकञ्च.चि. । “निकु-
म्भकुम्भचिफलागवाक्षी ।” गीडुम्भायाम् । त्राञ्ज-
ग्रीभूरु । च.सू.२५० । गीरचककर्व्यां । त्राथाल-
शशां । सि.यी.कास.चि. । अपराजितायाम् । प. सु. । सु.सू.२६५ । श्वेतपुष्पेन्द्रवारुणायाम् । सु.सू. ३६५.अधःसंश्रमने ।

गविनः । पुं । कीकडनामकविलेशयन्त्रे गे । जविन इत्यपि पाठः । रा.नि.व.१६ । [अभ. ।

गवेडुः । स्त्री । धान्यविशेषे । गडुगडु, देधान ।

गवेधुः (कः) । पुं । घुलुच्चवृक्षे । देधान । च. सू.२५० । गीरचतखुलायाम् । गीरचककर्व्यां । च.द. । सि.यी.हर्दि.चि.विण्णतैले, महाना-
रायणतैले । स्त्री (कम्) । गैरिके । गिरिशिटी । रा.नि.व.१३ ।

गवेधुका । स्त्री । (Coixbarbata.) गवेडौ । देधान । हिं गरहेडुया । च.सू.२५.यवाग्वा । गुणाः—गवेधुः कटुका स्वाद्वी कार्श्यकल्कफनाशि-
नी । भा.पू.१भ.धान्यव. । नागबलायाम् । गीर-
चककर्व्यां । रा.नि.व.४ । भेष.वा.व्या.चि.स्वल्प-
विण्णतैले । काशमूले । वा.व्या.शता.नारायणतैले ।

गवेरि(रु)कम् । स्त्री । गैरिके । गिरिशिटी । चिका. ।

गवेश(शि)का । स्त्री । गीरचीवृक्षे । श.च. ।

गव्यम् । स्त्री । गीघृते । गीरीचनायाम् । गव्य-
दधि । गीदुग्धे । चिका. । चि । गीसम्बन्धीये ।

गव्यष्टतम् । स्त्री । गव्यनवनीतजातघृते । श्री-
०३३ शि । गुणाः—बुद्धिकामिन्मृतिदं बलमिधा-
वर्धकं पुष्टिकरं वातश्लेष्मघ्नं श्रमहृदं पित्तघ्नं हृद्यम्
अग्निकरं पाकमधुरं वृष्यं देहस्थैर्यथैकरञ्च । रा.नि.
व.१५ ।

गव्यतक्रम् । स्त्री । गीदुग्धभक्षणीले । गुरुत्र
घोण । गुणाः—“गव्यं त्रिदोषशमनं पथ्ये श्रेष्ठं
तदुच्यते । दीपनं रुचिकरं च अशीर्द्रविकारनि-
वृत् ॥” अचि.८५. ।

गव्यदधि । स्त्री । गीदुग्धजातदधनि । गुणाः—

अतिपवित्रं शीतलं क्षिग्धं दीपनं बल्यं मधुरम्
अरीचकघ्नं याहि वातरीगघ्नञ्च । रा.नि.व.१५ ।
आलं स्वादुरसं याहि गुरुक्ष्यं वातरीगजित् । मे-
दःशकबलश्लेष्म रक्तपित्ताग्निशीफलान् । क्षिग्धं वि-
पाके मधुरं दीपनं रुचिवर्धनं । वातापहं पवित्रञ्च
दधि गव्यं रुजाकरम् ॥” अचि.८५. ।

गव्यनवनीतम् । स्त्री । गीदुग्धजनवनीते ।
ग्री०३३ ननी । सर्वदोषघ्नं बलकृत् पुष्टिवर्धनञ्च ।
रा.नि.व.१५ ।

गव्यमांसम् । स्त्री । गीमांसि । सु.सू.४६५. ।

गव्या । स्त्री । गीरीचनायाम् । रा.नि.व.१२ ।

गव्यूतिः । पुं, स्त्री । क्रोशहये । हे.च. ।

गहनम् । स्त्री । वने । दुःखे । पीडायाम् । वै.
निघ. ।

गह्वरम् । स्त्री, स्त्री । विडङ्गे । प.सु. ।

गाङ्गम् । स्त्री । गङ्गीदके । वै.निघ. ।

गाङ्गटः (कः) । पुं । मत्स्यविशेषे । चिंङ्कि
ग्राह । श.र. ।

गाङ्गटेशः । पुं । गाङ्गटमत्स्ये । श.र. ।

गाङ्गेयम् । स्त्री । भद्रमुभायाम् । गृता । सुव-
र्ये । रा.नि.व.१३ । र.चि.६५. धुकरे । कश्मीरे ।
अम. । पुं । इक्षीशमत्स्ये । चिका. । स्त्री (यी) ।
सुस्तके । “अथवा वृषगाङ्गेयी ।” वा.चि.१५. ।

गाङ्गेरिका । स्त्री । नागबलायाम् । गीरच-
ककर्व्यां । वै.निघ. ।

गाङ्गेरुः (कः) । पुं । काकाखीचुपे । गताफ-
ट्की, आलाकूमी । वै.निघ. ।

गाङ्गेरुकी । स्त्री । गुडशर्करके । प.सु. । गी-
रचतखुलायां । गीरचककर्व्यां । अम. । “गाङ्गे-
रुकीमूलरसैर्जायते गतवेदनः ।” भा.म.१भ. । तत्-
फलङ्घायं हिमं स्वादु कफवातघ्नञ्च । सु.सू.४६५. ।

गाङ्गेष्ठी । स्त्री । कटुशर्करालतायाम् । नटो ।
हारा. ।

गाजरम् । स्त्री । गजने । शालगंभे । भा.पू.१
भ.शाकव. । [रा.नि.व.१६. ।

गाञ्जि(स्त्री)कायः । पुं । वर्तिकपर्चिणि ।

गाढम् । चि । बडकालजाते । बडमूले । सा-
न्द । सु.नि.६७ । [अथर लवण । रा.नि.व.६ ।

गाढलवणम् । स्त्री । सभरदेशजलवणविशेषे ।

गाण्डीरम् । स्त्री । शाकविशेषे । भंगठे भांक ।
सु.सु.४६७ । [६ ।

गाण्डीवी (इन्) । पुं । अज्जुनवृक्षे । रा.नि.व.

गातुः । पुं । कौकिले । भवर । मे ।

गात्रम् । स्त्री । देहे, शरीरावयवे । रा.नि.व.
१८ । करिणः पूर्वजहादिप्रदेशे, अग्रपादादिस-
म्युखभागे । मे ।

गात्रघर्षणम् । स्त्री । शरीरमाञ्जने ।

गात्रभङ्गा । स्त्री । शूकशिश्याम् । श.च. ।
गन्धश्याम् । वै.निघ. । [गोत्रछ ।

गात्रमार्जनी । स्त्री । अङ्गमार्जनार्थवस्त्रे ।

गात्रविक्षेपः । पुं । अङ्गचालने, अङ्गविक्षेप-
णे । वै.निघ. । [पूँयै पो०य्या । वै.निघ. ।

गात्रशीघः । पुं । पूतनामबालरीगविशेषे ।

गात्रसङ्कोची (इन्) । पुं । जाहकजली ।
कणककलासे । कौकलास, वल्लुपी । रा.नि.व.
१६ । गीनससपे । वै.निघ. ।

गात्रसम्भवः । पुं । स्रवजातीयपक्षिणि, हं-
सादौ । हे.च. । [वै.निघ. ।

गात्रसादः । पुं । शरीरावसादे । पित्तरीगे ।

गात्रानुलेपनी । स्त्री । गात्रानुलेपनयोग्ये
घृष्टपिष्टे सुगन्धिद्रव्ये । अम. ।

गाधः । पुं । स्थाने । लाभेच्छायाम् । हे.च. ।

गानिनी । स्त्री । वचायाम् । वै.निघ. ।

गाम्भारम् । स्त्री । गन्धरसे । गङ्गवोान । त्रिका. ।
पुं । सिन्दूर । मे. ।

गाम्भारी । स्त्री । कण्टकार्याम् । वै.निघ. ।
दुरालभायाम् । भा. । रा.नि.व.४ ।

गाम्भिकः । पुं । कौटविशेषे । गौषि पो०का ।
श.र. । लेखके । नाना. ।

गाम्भारिका (री) । स्त्री । गम्भारीवृक्षे । गो-
त्रात्र गोह । मं कं सीवनी । तं गम्भारि । प.सु. ।

गाम्भीर्यम् । स्त्री । गम्भीरतायाम् ।

गायत्री (इन्) । पुं, स्त्री । खदिरवृक्षे । भ. ।
अम. । च.द., सि.यो.रक्त.पि.चि.खण्डकायस्त्री-
हे । "तालमूली च गायत्री ।" खदिरकाष्ठसारि ।
च.द.यज्ज.चि.एखादिमन्त्रे ।

गायत्रयः । पुं । सीमलताभिदे । "गायत्रयस्त्रै-
भः ।" सु.चि.२६७ । [श्रीदने । उणा. ।

गारित्रम् । स्त्री । धान्यविशेषे । वै.निघ. ।

गारुडम् । स्त्री । स्तर्णे । मे. । मरकतमणौ ।
रा.नि.व.१३ । तन्नामविषमन्त्रे । जटा. ।

गारुडिकः । पुं । विषवैद्ये । श.र. ।

गारुडी । स्त्री । पातालगरुडीवृक्षे । रा.नि.व.३ ।

गारुत्मतम् । स्त्री । मरकतमणौ । रा.नि.व.
१३ । वै.निघ.द्वय.चि. । नवरत्नराजस्रगाह्ने ।

गारुत्मतपत्रिका । स्त्री । गङ्गापत्रां । पांठी
लता । रा.नि.व.१० । [रा.नि.व.७ ।

गार्जरम् । स्त्री । गर्जरमूलके । गोखर मूला ।

गार्धः । चि । आयूने । स्त्री (र्व) । आयूनतायां ।

गार्भः (भिंकः) । चि । गर्भसम्बन्धिनि ।

गालः । पुं । मदनवृक्षे । प.सु. । वा.ज्व.चि.१
अ. । "पिप्पलीभिर्युतान् गालान् ।"

गालनम् । स्त्री । वस्त्रपूतकरणे । छौंका ।

गालफलम् । स्त्री । मदनफल । वै.निघ. ।

गालवः । पुं । खोभ्रवृक्षे । मे. । श्वेतलीभि । अ.
टी.भ. । केन्दुकवृक्षे । केन्दु गोह । श.च. ।

गालोद्यम् । स्त्री । पद्मवीजे । रा.नि.व.१० ।

गाहितः । चि । कम्पिते । स्त्राते । वै.निघ. ।

गाचीरी । स्त्री । चीरशुक्तायाम् । प.सु. ।

गिरणम् । स्त्री । भक्षणे । वै.निघ. ।

गिरिः । पुं । चक्षुरीगविशेषे । मे. । पर्वते ।
रा.नि.व.२ । स्त्री । गिलने । अम. । वाचमूषि-
कायाम् । अ.टी.र. । पारददोषविशेषे । रत्ना. ।

गिरिकः । पुं । गिरिनिम्बे । मशानिश् । वै.
निघ. । [६ । वा.उ.२७. ।

गिरिकदम्बः । पुं । धाराकदम्बे । रा.नि.व.

गिरिकदली । स्त्री । पार्वतीयकदलीवृत्ते ।
गुणाः—मधुरा हिमा बल्या वीर्यवर्धनी रुच्या
लघ्नापितदाहशीघ्रहरी गुरुः दुर्ज्वरा च । रा.नि.
व.११ ।

गिरिकर्षिः (र्षी) । स्त्री । इन्द्रवारुण्यम् ।
रा.नि.व.२३ । पाण्डुगपराजितायाम् । रा.नि.व.
३ । See श्वेतापराजिता । कृष्णापराजितायाम् ।
काल अपराजिता । गुणाः—श्रीतला तिका
पितोपद्रवघ्नी चक्षुष्या विषदीघघ्नी त्रिदीघघ्नी ।
भा. । अस्फोतायाम् । शपत्रगन्धौ । र.भा. । दु-
रालभायाम् । अ.च. ।

गिरिकर्षिका । स्त्री । अपराजितायाम् ।
अपराजिता । सु.म.२६अ. । श्वेतकटभौवृत्ते ।
रा.नि.व.६ । श्वेतकिष्किण्डाम् । आरग्वधवृत्ते । रा.
नि.व.२९ । [अम. ।

गिरिका । स्त्री । बालसूषिकायाम् । छूँटो ।

गिरिकाणः । त्रि । गिरिरीगणैकचक्षुर्हनि ।
लणा । [निघ.२भ.अतिसा.चि.सुभादिचूर्णे ।

गिरिकौटजफलम् । स्त्री । इन्द्रयवे । वै.

गिरिगोचरः । पुं । श्वेतमकंटे । वै.निघ. ।

गिरिजम् । स्त्री । शिलाजतुनि । भा. । अम-
धाती । लीहे । मे. । गैरिके । रा.नि.व.१३ । पुं ।
गिरिजमधूकवृत्ते । प्राशोऽङ्गुशोभ गाह् । र.
भा. । काञ्चनारवृत्ते । रक्त काञ्चन गाह् । रा.
नि.व.१० ।

गिरिजतु (म्) । स्त्री । शिलाजतुनि । रा.नि.
व.१३ । वै.निघ.चय.चि.सूर्यप्रभागुडौ । [वै.निघ. ।

गिरिजधातुः । पुं । गैरिके । गिरिगाटौ ।

गिरिजा । स्त्री । मल्लिकापुष्पवृत्ते । मल्लिका
कूटनर गाह् । रा.नि.व.१० । मातुलुङ्गवृत्ते । प.
सु. । श्वेतवृषायाम् । चायमाणालतायाम् । रा.नि.
व.५ । गिरिकदलीवृत्ते । लघुपाषाणमेदं । लीहे ।
रा.नि.व.२३ । रास्त्रायां । कुन्दपुष्पवृत्ते । वै.निघ. ।

गिरिजातेजः । स्त्री । अमधाती । वै.निघ. ।

गिरिजामलम् । स्त्री । अमधाती । अ.टी.रा. ।

गिरिजावीजम् । स्त्री । गन्धके । मेघ.यहची-
कवाटरसे । अमके ।

गिरिजाङ्गयम् । स्त्री । शिलाजतुनि । वै.
निघ. ।

गिरिल्वरः । पुं । वजे । अ.र. ।

गिरिधातुः । पुं । गैरिकधाती । रा.नि.व.१३ ।

गिरिनिम्बः । पुं । महाजिम्बवृत्ते, कैट्यनि-
म्बे । रा.नि.व.६ । [वकाणनिम्ब । वै.निघ. ।

गिरिपत्रः । पुं । गिरिनिम्बे । अशनित्र । हिं

गिरिपादिका । स्त्री । कपिकच्छां । आ-
नाकूशौ । मं गीङ्गीकुहिङ्गी । वै.निघ. ।

गिरिपीलुः । पुं । परुषकवृत्ते । रा.नि.व.१३ ।

गिरिपुष्प(क)म् । स्त्री । शैलजे । शैलज्ज ।
मं दगङ्गकूल । रा.नि.व.१२ । [१६ ।

गिरिप्रिया । स्त्री । चमरीगव्याम् । रा.नि.व.

गिरिभित् । पुं । पाषाणमेदच्छपे । भा. ।

गिरिभूः । स्त्री । क्षुद्रपाषाणमेदं । रा.नि.व.५ ।

गिरिमनोहरः । पुं । आरग्वधवृत्ते । वै.नि-
घ. । [अम. । सि.थो.रक्ताति.चि.(कुटजाष्टके) ।

गिरिमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । कुटजवृत्ते ।

गिरिमानः । पुं । गजे । अ.र. ।

गिरिमालः । पुं । आरग्वधवृत्ते । वै.निघ. ।

गिरिमालपञ्चकम् । स्त्री । आरग्वधाद्यप-
रनामयोगविशेषे । आरथधादि पाठेन । “आर-
ग्वधयाम्यकमुलतिकाहरौतकौभिः क्वथितः कषा-
यः ।” सि.थो.वातकफज्व.चि. ।

गिरिमृत् (इवम्) । स्त्री, स्त्री । गैरिके ।
विका. । रा.नि.व.१३ । [मिद इत्यपि पाठः ।

गिरिमेदः । पुं । शिट्खदिरे । र.भा. । इरि-

गिरिरम्भा । स्त्री । गिरिकदल्याम् । वीटो
कला । रा.नि.व.११ । [णि । वै.निघ. ।

गिरिवर्तिका । स्त्री । पार्वततिस्तिरिपक्षि-

गिरिवासी (इन्) । पुं । हस्तिकन्दनाममहा-
कन्दशके । रा.नि.व.७ । [गथे । र.सा.सं. ।

गिरिशान्तकः । पुं । लीहमारकविफलादि-

गिरिशायी (इन्) । पुं । पार्वतपक्षिविशेषः ।
वै.निघ. ।

गिरिशालाह्वः । पुं । प्रतुदपत्तिषि । सु.स.
४६५. । [पुराणं ।

गिरि(श)शालिनी । स्त्री । अपराजितायां ।

गिरिशेखरः । पुं । महावक्रुषे । वै.निघ. ।

गिरिसर्पः । पुं । दर्शिकरसर्पविशेषे । सु.क-
ल्प.४५. । See सर्पः । [विघ. ।

गिरिसानुमा । स्त्री । चायमाषायाम् । वै.

गिरिसारः । पुं । लौहे वक्रे । मे. । [निघ. ।

गिरिसिन्दु(न्धु)कः । पुं । कृष्णनिर्गुण्डां । वै.

गिरिखेदः । पुं । शिलाजतुनि । वै.निघ. ।

गिरिह्वा । स्त्री । बालमूषिकायां । अ.टी.र. ।
सु.कल्प.५५. ।

गिलः । पुं । जम्बीरवृक्षे । श.च. ।

गिलग्राहः । पुं । नक्षे । वै.निघ. ।

गिलनम् (लिः) । स्त्री, स्त्री । गलाधःकर-
णे, भक्षणे । अ.टी. ।

गिलायुः । पुं । गलरीये । तल्लक्षं यथा—
“यथिर्गले त्वामलकास्त्रिमात्रः स्थिरोऽत्यरुक् स्या-
त्कफरक्तमूर्तिः । संलक्ष्यते सक्तमिवाशनच स श-
स्त्रसाध्यन्तु गिलायुसंज्ञः ॥” सु.नि.१६५. ।

गिलीषा । पुं । शणपत्राकारावयवयुक्तफलवि-
शेषे । गिलीट इति लोके । सु.स.४२५. ।

गीर्लता । स्त्री । महाज्योतिषतीलतायाम् ।
रा.नि.व.३ । [१२ ।

गीर्वाणकुसुमम् । स्त्री । लवङ्गे । रा.नि.व.

गुग्गुलुः । पुं । (Burseraceae. Balsamo-
dendron mukul.) स्नानाम्ब्यातपण्ड्रव्ये ।
शुशुम्न । तं गुग्गुलुमुच्येद् । वा.सू.१५५. । स
त्रिविधः—साधारणगुग्गुलुः, कणगुग्गुलुः, भू-
मिजगुग्गुलुश्च । विशेषाः पर्याये द्रष्टव्याः । रा.
नि.व.१२ । महिषाच-महानील-कुमुद-पत्र-हिर-
ण्या इति पञ्चमेदमिच्छन्ति भावमित्यादयः । तेषु
शुक्राक्षनसवर्षः महिषाचः, महानीलवर्णो महा-
नीलः, कुमुदाभः कुमुदः, माणिक्यसवर्षः पद्मः,
हेमाभश्च हिरण्य इति । तत्र प्रथमी द्वितीयश्च ह-
सिनां, कुमुदी हयानां, पद्म चारोग्ये, कनकश्च

नरस्य हितः । भा. । शुद्धिः—उष्णे धूते च दशशू-
लकाये गुग्गुलुं मन्दिप्यालोद्य वस्त्रपूतं विधाय प-
श्चाद्विशेष्य घृतं दत्त्वा पेषितो ग्राह्यः । सा.कौ. ।
गुणाः—जराभ्याधिहरत्वादसायनः । कटुतिक्तोष्णः
कफघातकासघ्नः कृमिवातोदरक्षीहशीफार्शोन्नः ।
रा.नि.व.१२ । नवी हृष्यो हृदयः सुगन्धः पिच्छलः
शुष्को दुर्गन्धः । पुराणश्च अतिलेखनो वीर्यहीनश्च ।
भा. । गुग्गुलुपाकः गुडपाकवत् । See गुडपाकः ।
गुग्गुलुवटकः (आदित्यपाकः) । पुं ।
वातश्याघौ । त्रिफलाचूर्णे म. ४ तो. पिपलीचूर्णे
४ तो. गुडलगेलाचूर्णे म. २ तो. शोधितगुग्गुलुः
२० तो. एकत्र दशमूलान्मुना भाव्यम् (दशमूल
४० तो. वारि ६० तो. शै. २० तो.) । “भाव्य-
द्रव्यसमं कायं कायोऽप्यंशु तेन च ।” च.द. ।
प.म. ।

गुच्छः । पुं । स्रवके । त्रिका. । भूदशे । गुच्छा-
सिनीदण्डे । वै.निघ. । मयूरपुच्छे । मे. ।

गुच्छकः । पुं । गुच्छकन्दे । तैलशार इति लो-
के । गज.वै. । रीठाकरवृक्षे । रा.नि.व.६ ।
स्त्री । यथिपथे । भा. ।

गुच्छकच्छदः । पुं । यथिपथ्यां । वै.निघ. ।

गुच्छकण्ठिणः । पुं । रागीधाम् । रा.नि.व.१६ ।

गुच्छकन्दः । पुं । कन्दशके । तैलशार इति
लोके । मं कुलीहालु । कं मुकुलियागड्डे । गुणाः
—मधुरः शीतलः हृष्यः दाहघ्नः तर्पणः । रा.नि.
व.७ ।

गुच्छकरञ्जः । पुं । करञ्जवृक्षविशेषे । गुणाः
—कटुतिक्तोष्णः विषघातकण्डूविचर्षिकाकुष्ठस्यर्श-
लवदीषघ्नश्च । रा.नि.व.६ ।

गुच्छगुल्मिका । स्त्री । सुहीवृक्षविशेषे । इत्य-
फथिननमादिदेशः । वै.निघ. । [व.११ ।

गुच्छदन्तिका । स्त्री । कदलीवृक्षे । रा.नि.

गुच्छपत्रः । पुं । तालवृक्षे । तालं गीह् । रा.
नि.व.६ । [नि.व.६ ।

गुच्छपुच्छः (कः) । पुं । गुच्छकरञ्जे । रा.

गुच्छपुष्पः (कः) । पुं । समपर्णवृक्षे । अशी-
कवृक्षे । रा.नि.व.१० । (कः) रीठाकरवृक्षे । रा.
नि.व.६ ।

गुञ्जपुष्पी । स्त्री । शिगूड़ीनामचुपे । धातकी-
हृत्वे । रा.नि.व.४।६ ।

गुञ्जफलः । पुं । रीठाकरञ्जे । रा.नि.व.६ ।
कतकहृत्वे । राजादनहृत्वे । ऋषीनीं त्रुक् । रा.
नि.व.११ । जलवेतसे । वै.निघ. ।

गुञ्जफला । स्त्री । अग्निदमनीनामचुपे । का-
कमाद्याम् । रा.नि.व.४ । द्राचायाम् । कदली-
हृत्वे । रा.नि.व.११ । निष्पाद्याम् । रा.नि.व.७ ।

गुञ्जबुध्ना । स्त्री । गुण्डालाचुपे । रा.नि.व.५ ।

गुञ्जमूल(लि)का (ला) । स्त्री । गुण्डा-
विनीहृत्वे । रा.नि.व.८ । गुण्डालाचुपे । वै.निघ. ।

गुञ्जसङ्गा । स्त्री । चुद्रघातक्याम् । वै.निघ. ।

गुञ्जालः । पुं । भूहृत्वे । रा.नि.व.८ । भूक-
हृत्वे । प.सु. । [व.७ ।

गुञ्जाह्वकन्दः । पुं । गुलुक्ककन्दे । रा.नि.

गुञ्जो । स्त्री । गुञ्जकरञ्जहृत्वे । रा.नि.व.६ ।

गुञ्जः । पुं । गुञ्जे । श.र. ।

गुञ्जकत । पुं । भमरे । श.र. ।

गुञ्जरत्नमाला । स्त्री । वैद्यकयन्त्रभेदे ।

गुञ्जा । स्त्री । (*Abrus precatorius*.) ख-
न्नामख्यातोपविषजातीयमूलविषलतायाम् । कूँठ
गोष्ठे । हिं शोषकांश्च विरमिति । मं कं ग्लु-
गुञ्जे, एरडु । उत्. रुद्र । सु.क.स्य.२३. । गुञ्जा
दिधा श्वेतरत्नभेदात् । इयगुणाः—फलं तिक्तोष्णं
श्लवकरं शिरोऽर्भिनाशनञ्च । शिफा वानिकरी ।
अत्रं शूलघ्नं विषहृत् । वक्षे श्वेतञ्च शस्यते । रा.
नि.व.३ । “गुञ्जावयन्तु केश्यं स्वाहातपिषज्वरापहं ।
सुखशोषभमन्त्रासदण्णामद्विनाशिनं । नेत्रामयहरं
वर्षं बल्यं कण्डूघ्नं हरित् । क्लीन्दलुप्तकुष्ठानि र-
क्ता च धवलापि च ॥” भा. । श्वेतगुञ्जायाम् । र.
सा.सं. । सुसायाम् । रा.नि.व.६ । मद्यशालायां ।
श.र. । यवचतुष्टयात्मके माने । गुञ्जा सायचतुष्ट-
यम् । प.प्र.१ख. । यवचयमाने । क्वचिद्वैद्यके ।
गोधूमहयमाने । रा.नि.व.२११. ।

गुञ्जाकिनी । स्त्री । गुञ्जायाम् । भैष.ज्व.चि.
पानीयभक्तवध्याम् ।

गुञ्जागर्भरसः । पुं । हृद्रेणे रसः । पाठः—

“निकत्रयं रसस्य स्वाद्भवकमुर्थभागिकः । गन्धकैः
जयाचूर्णं निम्बुवीजं समानकम् । गुञ्जावीजं तदहं
स्थापदहं जयपालकं । निम्बुद्रवेष सन्धर्ष काक-
माद्या दिनान्तकम् । धूलूरकजयन्तीभ्यां गुञ्जिकां
कारयेत्सुधीः । गुञ्जागर्भरसी नाम्ना दातव्यी घृत-
संयुतः । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तं मखं पथ्याय दापयेत् ॥”
पारा १॥० तो. गक्रक, जयश्रीवीज वा हरी-
तकी, निम्बुवीज प्रतोद्येक ७ तो. कूँठेर
वीज ७ तो. जयपाल १॥० तो. निष्पु,
काकयाती, धूलूरा एव जयश्री रसे माडिञ्जी
वटी करिषेव । र.चि. ।

गुञ्जातैलम् । स्त्री । कुष्ठे, गुण्डमालायां तैलम् ।

“गुञ्जामूलफलैः तैलं विपकं द्विगुणाभसा ।” क-
टुतैलं ४ श. गुञ्जामूलं फलञ्च प्र. ४ प. वारि ८
श. भा. । अन्यत्—“गुञ्जाफलैः शतं तैलं षड्-
राजरसेन च ।” कट्टुतैल ४ श. कूँठफल ८
प. भोगराज्रग ८ श. । सा.कौ. ।

गुञ्जाद्यतैलम् । स्त्री । गलगुण्डाधिकारे । गु-

ञ्जामूलं करवीरमूलं वीजताडकमूलं, अर्कमूलं वा
निर्यासः, सर्पपं । एषां प्र. ४ तो. तैलं १ श.
(८० तो.) गोमूत्रं ८ श.पक्त्वा शेषयेत् । तत्र पि-
प्लीपञ्जलवणभरिचचूर्णं २० तो. प्रवेपः । रस.र. ।

गुञ्जाभद्ररसः । पुं । जलसन्धे हृद्रेणे च
हितः । पारदः १॥० तो. गन्धकं ६ तो. गुञ्जवीजं
३ तो. जयन्तीवीजं निम्बुवीजं जैपालवीजं प्र. अ-
हंतौलकं । जयन्तीधूलूरपत्रजम्बीरकाकमाचीरसेन
प्रत्येकं विभाव्य घृतेन मर्दयित्वा वटी कार्या । मा.
४ र. । र.सा.सं. । भैषज्यरत्नावल्यां जयन्तीनिम्बं
नास्ति । [परिमाणे] श.च. ।

गुञ्जिका । स्त्री । गुञ्जायाम् । कूँठ । त्रिभुव-

गुटिकः । पुं । मन्त्राष्टायाम् । मिहुरि । ज.द.
१२३. । [याम्] कूँठ । ज.द. ।

गुटिका । स्त्री । वटिकायाम् । शुभि । गुञ्जा-

गुटिकाञ्जनम् । स्त्री । त्रिविधाञ्जनायतसे-
ञ्जने । See अञ्जनम् ।

गुण्डः । पुं । हृत्विशेषे । केकुन्न । रा.नि.व.८ ।
सुगन्धरोहिषहृत्वे । वै.निघ. । दाक्षिणात्यानि ।
“दाक्षिणात्यो भवेद्गुण्डो योऽध्वन्वः सर्ववाजिनां ।”
ज.द.१६५. ।

गुड़ः । पुं । इत्यादिरसविकारि । गुड़ । स सामान्यतश्चतुर्भेदः धीताधोतपुराणनवमेदान् । तेषु धीतो नातिश्लेष्मलः मल्लगुलोमनश्च, अधीतः प्रभू-सकृन्मिमज्जासृष्टसेदीमांसकरः, पुराणी ह्ययः स्व-स्वहितश्च, नवश्च श्लेष्माप्रिमान्यक्तः । वा.टी.हेमा । सा. गुष्ठाः—ठण्ठी गुरुः श्लिथः वातघ्नः सूत्रशी-घ्ननः नातिपित्तहरः मीदःकफप्रमिञ्जलदश्च । भा. । पुरातनस्य गुष्ठाः—अधिकगुणः रक्तपित्तप्रसन्नव-सकारो च । राज. । “गुड़ी जीर्णो लघुः पथ्यो नाभिष्यन्वप्रिपुष्टिकृत् । पित्तघ्नो मधुरो ष्ठी वा-तघ्नोऽसृक्प्रसादनः ॥” भा. । यावनालगु-ध कटुः चारो मधुरः वातकफघ्नः पित्तजनकः नित्य-सेवनेन कण्डूघ्नं जनयति अश्वविदाहश्च करोति ॥ रा.नि.व.१४ । “बल्यो ष्ठी गुरुः श्लिथः वातघ्नो सूत्रशीघ्ननः । स पुराणीधिकगुणो गुब्जार्शोऽरीच-कापहः । अथे कासे चतुर्थे पाण्डुरोगेऽसृजः चये । हितो योग्येन संयुक्तो गुड़ः पथ्यतमो म-तः ॥” “गुदामये कामलश्रीधमेहे गुब्जामये पाण्डु-हलीमके च । वाते सपित्तासृजि राजरोगे रुचिप्र-दो रोगहरो गुरुः स्यात् ॥ कासे श्रांषे गुड़ो नेटः अन्यत्रापि हितो मतः । योगयुक्तोऽपि सर्व्वेव हितो गुणगणालयः ॥ चामचामधतकजाश्रासमू-च्छानुरीगिणाम् । अश्वपानिश्चममदविषमूत्रह-च्छास्मरीणाम् । जीर्णवामज्वरविषमगे रक्तपित्त-प्रक.पे टण्णादाहव्यकधिरगे सर्व्वरोगान् निह-न्ति ॥” अवि.१०७. । सुहोद्वे । मनसासिद्धू । प.सु । कार्पास्याम् । क.पा.म । अ.टो. । यासे । ई च. । [प.प्र. ।

गुड़कः । पुं । गुड़पक्षीधमात्रे । (मो.व.व. ।

गुड़काष्ठः । पुं । इची । वै.निघ. ।

गुड़कुष्माण्डकम् । स्त्री । वाजीकरणाधिकारे प्रशस्तम् । लगादिदहीनं किञ्चिज्जलीत्स्विन्नं शिला-पिष्टं किञ्चिदातपशीघ्नं पुण्ड्रकुष्माण्डपलशतं तै-लघृतेन भर्जयेत् यथा मधुवर्णं भवति । खिन्नगा-न्धितकुष्माण्ड्रवे पुराणगुडं दध्वालोच्य पूला च तेन जलेन कुष्माण्डकं पचेत् । बाइशालोक्तगुड़पा-कचिन्नेनावतारिते कोषे लक्ष्मणादिचूर्णं प्रवे-ष्यम् । कुष्माण्डं १०० प. घृत ८ प. तिलतेलं ८ प. गुड़ १०० प. लक्ष्मणजपत्रं धान्यं चिकटु जी-

रकहयं एलाहयं चित्रकं पिप्पलीमूलं चथ्यं गज-पिप्पली गुष्ठी शृङ्गाटकं कशेरु तालाकुरं तालम-सकश्च एषां प्र. चूर्णं ८ प. मधु ८ प. । रस.र. ।

गुड़खण्डः । पुं । गुड़कृतखण्डे । शौंङ्गुड, पाटाणि । गुष्ठाः—“गुड़खण्डश्च मधुरः सितश्च वातपित्तघ्न । किञ्चिच्छीतगुष्ठापितो बल्यो ष्ठी रुचिप्रदः ॥” [व.१४ ।

गुड़गुड़ा । स्त्री । यावनालशर्करायाम् । रा.नि.

गुड़ची । स्त्री । गुड़्याम् । अ.टी.भ. ।

गुड़चुक्रम् । स्त्री । गुड़कृतचुक्रविशेषे । गुड़-कृत शिर्कास्र । यथा—“गुड़ाम्बुना सतैलिन कन्द-शाकफलेतथा । सञ्जितशाम्भवां यातङ्गुडचुक्रं तदु-च्यते ॥” भा. । [व.१४ । गुड़दण्डे । श.र. ।

गुड़दणः (त्रिणं) । पुं, स्त्री । इची । रा.नि.

गुड़त्वक् । स्त्री । खनामल्यतगम्बद्रथे । प्रां-र-तिनि । तत्र लघूर्णं स्वादु तिक्तं रुचं पित्तवर्धकं अरुचिकण्डूहृद्भलिवाताशःकृमिपीनसत्रच । भा. । कफशकामवातघ्नं मधुरं कटु चेति । राज. ।

गुड़त्वचम् । स्त्री । गुड़त्वचि । जातीकोषे । जग्निवी । श.च. ।

गुड़दारः । स्त्री । इची । त्रिका. ।

गुड़पाकः । पुं । औषधस्य गुड़पाके । तल्ल-षम्—“यदा दर्व्वीप्रलेपः स्यात् यदा वा तन्तु-लीभवेत् । तीयपूर्णे च पात्रे तु चिनो न प्रवते गु-डः । चिमन्तु निश्चलसिधेत्यतितन् न शीर्यति । एष पाको गुड़दीनां सर्व्वेषां परिकीर्तितः । सु-खमर्दः सुखस्पर्शा गन्धनर्ण/सान्वितः । पीडितो भजते सुद्रां गुड़पाकः सुपाकितः । गुड़वद्गुगुलीः पाकः रसगन्धविशेषतः । श्रेष्ठमध्यमहीनेषु हाद-शाटचतुष्टयेः । माधकैः गुग्गुलीतोत्रां व्याधिं वीक्ष्य प्रथीजयेत् ॥ रसक्रियाया ये लीहा गुड़ासैव प्रकीर्तिताः । तेषां विन्दुर्जलं त्यक्तो न शीर्यत्याक-” प.प्र.३ख. ।

गुड़पात्रकः । पुं । इची । वै.निघ. ।

गुड़पिप्पली । स्त्री । पिप्पलीनूर्णं १ भ. गु-डस्य च भागहयं जीर्णज्वरे शस्तम् । अन्या यथा—विड्कं त्रिकटु कुष्ठं हिङ्गु पञ्चलवणं यवचारः स-र्ज्विचारः टङ्गपचारः ससुद्रफेनः पित्तकमूलाचूर्णं

गजपिपली कृष्णजीरकं तालजटाचारः कुष्माण्ड-
मालमक्ष अपामार्मचारः तित्तिङ्गीचारः प्र. सम-
भागः । सर्व्वचूर्णसमं पिपलीचूर्णं । पुनः सर्व्व
चूर्णद्विगुणः पुरातनगुडः एकत्र सम्मर्द्यम् । भा.
॥० ती.। भेष. । [महुया । र.मा. ।

गुडपुष्पः । पुं । मधूकवृक्षे । मटेल गच्छ । हिं

गुडपुष्पसारः । पुं । मधूकपुष्पसारि । च.द. ।

गुडफलः । पुं । पीलुवृक्षे । भा. । वदरवृक्षे ।
रा.नि.व.११ ।

गुडफला । स्त्री । ऋक्षकाकमाद्यां । वै.निघ. ।

गुडभक्ष्मातकम् । स्त्री । अर्शोरीने । काथार्थ
—दशमूल, गुडूक्ष, वाग्नशंठी, गोंसूर, चि-
ता, शंठी अत्रोत्तरे १ प. उल्लातक १०० टा,
खन ७४ शं. शं. १७ शं. अत्रोत्तरे—मधू ८
प. पिपूल ४ प. अत्रोत्तरे ८ प. गुडूक्षकृ,
एला, मरिच अत्रोत्तरे १ पौ०३। च.द. ।

गुडमञ्जरी । स्त्री । जिङ्गिन्याम् । वै.निघ. ।
कृष्णशाक्याम् । एतन्निर्यासनस्येन स्त्र्यांसरुक्
नश्यति । वा.उ.४०७. ।

गुडमण्डूरम् । स्त्री । अन्नद्रवश्ले । पुराणगुडः
१ प. आमलकचूर्णं १ प. हरीतकीचूर्णं १ प.
युद्धमण्डूर १ प. घृतमधुभ्यां सम्मर्द्य २ ती. भोज-
नाद्यमध्यावसानेषु सेव्यम् । रस.र. ।

गुडमूलः । पुं । स्वल्पमारिषशक्ति । श.च. ।
इची । भा. ।

गुडयोगफला । स्त्री । मधुरालाव्यां । वै.निघ. ।

गुडलम् । स्त्री । गौडोमदिरायाम् । श.च. ।

गुडवीजः । पुं । मसूर । रा.नि.व.१६ ।

गुडशर्करा । स्त्री । शर्करायाम् । चिकित्सा । गु-
णाः—“द्वयाः चीरचतुर्द्विताः सखेद्वा गुडशर्क-
राः ।” च.सू.२७७. ।

गुडशिशुः । पुं । रक्तशोभाञ्जने । श.च. ।

गुडशुक्तम् । स्त्री । सतैलगुडाम्बुना कन्दशाका-
दि एकत्र संहितमस्रसं गुडशुक्तमुच्यते । प.प्र.३
ख. । गुडाम्बुना सतैलेन सम्भानद्वाञ्जिकत्तु यत् ।
कन्दशाकफलेयुक्तङ्गुडशुक्तं तदुच्यते ॥” शार्ङ्ग. ।

गुडा । स्त्री । सुह्रीवृक्षे । र.मा. । गुडिकायां ।

नी. । उश्रीव्याम् । रा.नि.व.८ । गुडूच्याम् । वै.
निघ. ।

गुडाका । स्त्री । निद्रायाम् ।

गुडाख्यः । पुं । सुह्रीवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

गुडादिवटिका । स्त्री । शोथे रसः । शुष्की-
चूर्णं ३ प. पिपलीचूर्णं ३ प. युद्धमण्डूर १ प.
तिलं १ प. पलत्रयगुडेन वटी कार्या । गुड ७
प. गुंठोर्न ७ प. पिपूलूर्न ७ प. गुडूक्षमूर्न
१ प. तिल १ प. भा. ।

गुडाम्बु । स्त्री । गुडकृतजले । “गुडयोगाहुडा-
म्बु स्याद्गुडवर्णरसान्वितम् ।” प.प्र.३ख. । वा.चि.
६७. ।

गुडाशयः । पुं । अचोठवृक्षे । रा.नि.व.११ ।

गुडाष्टकम् । स्त्री । उदावर्त्ते अजोषे च । चि-
कटु पिपलीमूलं चिठमूलं दन्तीमूलं चिचकमूलं
एषां प्रति चूर्णं तुल्यभागं गुडेन प्रातर्भक्षयेत् । मा-
त्रा यथापिबला देया ।

गुडासवः । पुं । गुडकृतासवे । गुणाः—“सुष्टी
भिन्नशुद्धवाती गौडकर्षणदीपनः ।” च.सू.२७७. ।

गुडिका । स्त्री । गुटिकायाम् । प.प्र. ।

गुडी । स्त्री । सुह्रीवृक्षे । गुडूच्यां । वै.निघ. ।

गुडूची । स्त्री । (*Tinospora cordifolia*,
Syn. *Menispermum cordifolium*.)
खनामग्न्यातपत्रशाकलतायाम् । गुडूक्षलता । हिं
गुडच, घडच । मं गुलवेलि । कां अमरदवेलि ।
ते तियतीने । कान्यकुब्जे गुरुची । गुर्जरे गलो ।
गुणाः—“गुडूची कटुका तिक्ता खादुपाका रसा-
यनी । संघाद्विषी कषायीष्णा लघ्वी बल्याग्निदी-
पनी । दीपत्रयामतुड्दाहमेदःक्लामांश पाशुतां ।
क्लामलाकुष्ठवातासृग्ज्वरक्रिमिवमोन्धरेत् । प्रमेह-
श्वासकासांशःकृच्छ्रद्वेगवातनुत् ॥” तदुत्पत्तिः—
पुरा यदा राक्षसपरिवृतो रामः सीतापहारिणं
रावणं जघान तदा हतान् बानरामिन्द्रोऽस्रतवर्ष-
येन जीवयामास । तद्वाचस्प्युतारक्तविन्दवः गुडूची
जाताः भा. ।

गुडूचीघृतम् । स्त्री । वातरक्ते । गव्यघृतं ४
श. क्लोथायं—गुडूची १२॥० श. जलं ६४ श. शि.
१६ श. क्लोथायं—गुडूची १ श. । अन्वत् आम-

घाते—गन्धघृतं ४ ग्र. क्वाथार्थं—गुडूची ६४ प. जलं ६४ ग्र. श्रे. १६ ग्र. कल्कार्थं शुष्की १ ग्र. च.द.।

गुडूचीतैलम् । क्ली । वातरक्तौ, तैलम् । स्वल्पं यथा—तिलतैलं ४ ग्र. क्वाथार्थं—गुडूची १०० प. जलं ६४ ग्र. श्रे. १६ ग्र. । मतान्तरे गुडूची ४ ग्र. जल १६ ग्र. श्रे. ४ ग्र. । सा.कौ. । भैष. । मध्यमं यथा—तिलतैलं ४ ग्र. गुडूचीक्वाथः १६ ग्र. दुग्ध ४ ग्र. । भैष. । वृहत् यथा—तिलतैलं ८ ग्र. क्वाथार्थं—गुडूची १०० प. जलं ६४ ग्र. श्रे. १६ ग्र. कल्कार्थं—शुल्फा हरितकी त्रिकटु राक्षा सुला धनयमानी हरिद्रा दारुहरिद्रा कुष्ठं धान्यं पत्रकाष्ठं विडङ्गं तेजपत्रं वचा जटामांसी, एषां प्रति ४ तो. रक्तचन्दनं ८ तो. । अपरं यथा—तिलतैलं १६ ग्र. गुडूची १२॥० श जलं ६४ ग्र. श्रे. १६ ग्र. दुग्धं ६४ ग्र. कल्कार्थं—यष्टिमधु मञ्जिष्ठा ऋद्धिः (अभावे बला) वृद्धिः (अभावे गी-रञ्जचाउली) मेदा (अभावे अश्वगन्धा) महामेदा (अभावे अनन्ता) जीवकः (गुडूची) ऋषभकः (अभावे वंशरोचना; कार्कोली चौरकाकोली जीवन्ती कुष्ठम् एना अगुरु द्राक्षा जटामांसी पद्मनखी शटी रेशकं विकङ्कतजटा (वट्टेष्ट्रि चूम्बि) शुष्की पिप्पली मरिचं शुल्फा श्यामालता अनन्तमूलं गुडुलक् तेजपत्रं चव्यं वराहकान्ता भूम्यामली शालपर्णी तगरपादुका नागेश्वरं पत्रकाष्ठं सीगन्धिकं (शुन्धी) रक्तचन्दनं एषां प्रति २ तो. । सा.कौ. ।

गुडूचीपत्रम् । क्ली । पत्रं गुडूच्याः शाकाथे । गुणाः—आप्रेयं सर्वज्वरहरं लघु कटु कषायं तिक्तं स्वादुपाकं रसायनं बल्यमुष्णं संघाहि लघ्ना-घ्नं प्रमिहघ्नं दाहघ्नं कामलाकुष्ठपाण्डुघ्नं च । भा. ।

गुडूचीसत्वम् । क्ली । गुडूचीसारं । शुक्लं शानं । भैष. ।

गुडूच्यादिगणः (कषायः) । पुं । गुडूची-पत्रकारिष्टधानकारक्तचन्दनात्मके गण्डे । स च पित्तश्लेष्मज्वरच्छिंदाहृदशान्नः अपिहृष । वा.सू. १५५. । गुडूचीशारिवाद्राघायतपुष्पापुनर्नवाभिः कृते कषाये । च.द. । अन्यः—“गुडूच्यातिविषा-ध्याशुष्कीविलाहवाकैः । पाठाभूनिष्कटजच-

न्दनीश्रीरपत्रकैः । कषायः शीतलः पेयः श्वराती-सारशान्तये ॥” भैष. ।

गुडूच्यादिलौहः । पुं । वातरक्तौ रसः । पाठः—गुडूचीसारसंयुक्तं त्रिकत्रययुतन्वय । वातरक्तं निहन्त्याय... । गुडूचीसारः (शुक्लशुष्काणां) त्रिकटु त्रिफला विडङ्गं सुला त्रिचक्रमूलं—एषां प्र. १ तो. लौहं १० तो. माषप्रमाणा वटी का-र्या । र.चि. ।

गुडेरः (कः) । पुं । घासे । यासे । उषा. ।

गुडोदकम् । क्ली । गुडाम्बुनि ।

गुडोद्भवा । स्त्री । शर्करायाम् । रा.नि.व.१४ ।

गुडुकः । पुं । गरुडशर्मा । रा.नि.व.१६ ।

गुणः (कः) । पुं । इन्द्रिये । मे. । लघ्वादी ध-र्मैः । ते च लघुगुरुस्निग्धरुचतीक्ष्णा इति यथाक्रमम् आकाशचित्तिजलाग्नीनां गुणाः । तत्र लघु—पथ्यं कफघ्नं क्षिप्रपाकि । गुरु—वातघ्नं पुष्टिश्लेष्मज्वर-रपाकि च । स्निग्धं—वातघ्नं श्लेष्मकारि वृष्यं ब-ल्यञ्च । रुचं वातकरं कफघ्नञ्च । तीक्ष्णं—पित्तकरं लेखनं कफवातघ्नञ्च । सुयुतस्तु त्रिंशतिगुणानाह यथा—लघुगुरुस्निग्धरुचतीक्ष्णस्थिरसररपिच्छि-लविशदशीतोष्णश्चदुर्कर्मस्थूलसृग्मद्रवशष्कालर्मदा इति । [रा.नि.व.३ ।

गुणकार्षिका । स्त्री । इन्द्रवारुणीलतायाम् ।

गुणत्रयम् । क्ली । सत्वरजस्तमःसु । लक्षणं—“सत्वं रजस्तमश्चेति पुंसासुक्तास्त्रयी गुणाः । तत्र सत्वं श्लेष्मा रजः पित्तं तमश्च वायुः । सत्वं श्लेष्मा रजः पित्तं तमश्चापि समीरणः । द्रव्यस्य मानसु-द्रिक्तं पुंसि पुंस्वनुवर्तते ॥” रा.नि.व.२१ ।

गुणमहोदधिः । पुं । कासाधिकारि । पार-दः गन्धकं लौहं विषं लक् (गुडुलक्) ताम्रं वज्रं अश्वं—एषां प्रति १ तो. त्रिकटु तेजपत्रं सुस्तकं विडङ्गं नागकेशरं रेशकं एला पिप्पलीमूलञ्च एषां प्र. २ तो. बालकपिप्पलीकाथेन जम्बीररसेन च भावना द्यतव्या । मात्रा चणकाभा । रस.कौ. ।

गुणवतीवर्तिः । स्त्री । व्रणरोगे हिता । धू-नकं लोभ्रं सिन्दूरम् अतिविषा हरिद्रा विभीतक-फलं कम्पिलकं शीवासः गुग्गुलुञ्च, एषां प्र. सम-भागं घृततैलाभ्यां सन्निष्य तं पिच्छं तुष्यसिक्क्युञ्च

(ग्रीक) मृदपिना पक्का सन्निधितं ज्ञात्वा उद्धरे-
त् । रस.र. ।

गुणवत्तरा । स्त्री । जीवन्तीमात्रे । प.सु. ।

गुणसूः । स्त्री । कापांसौच्ये । रा.नि.व.४ ।

गुणा । स्त्री । दूर्वायाम् । मांसरीहिष्याम् ।
मथसामान्ये । रा.नि.व.८।१२।१४ ।

गुणाव्यक्तः । पुं । अङ्गोद्वे । वै.निघ. ।

गुणी (रु) । पुं । आवर्तक्याम् । आगटे ।
वै.निघ. । चि । शब्दावाधारे आकाशादी । च. ।

गुणीज्वला । स्त्री । सुद्रवेतयूथिकायाम् ।
वै.निघ. ।

गुण्डः । पुं । वृत्तवर्णे । वा.सु.१५५ । “वृत्ताद-
नीलककुभयगुण्डगुन्द्राः ।” दाक्षिणात्यषीटकमे-
दे । See अश्वः ।

गुण्डः । पुं । (Scirpus kysoor.) कसेवृ-
क्षे । अस्य कन्दः कसेवरिति । केकुत्र घास,
गैंग्र केकुत्र । केउटीति लोके । मं बलहाती-
नि । कं मूरगेह । गुण्डस्त्रिविधः—वृत्तगुण्डः ल-
घुखलगुण्डौ च । सा. गुणाः—मधुराः शीताः क-
फपिनातिसारनाः दाहृरक्तहराश्च । मध्ये स्थूलत-
रोऽधिकगुणश्च । रा.नि.व.८ । सुगन्धरीहिषवर्णे ।
वै.निघ. ।

गुण्डकः । पुं । चूर्णे । भैष. । [व.८ ।

गुण्डकन्दः । पुं । कसेरी । केकुत्र । रा.नि.

गुण्डता । स्त्री । यावनालशर्करायां । रा.नि.व.
१४ ।

गुण्डसः । पुं । सर्पजातिभेदे । अत्रि.२स्थान. ।

गुण्डा । स्त्री । काशवृक्षभेदे । छेष्टि केकुत्र ।
रा.नि.व.८ । [वै.निघ. ।

गुण्डाफली । स्त्री । देवदास्यां । शी उधोया ।

गुण्डारोचनिका (नी) । स्त्री । खनाम-
ख्यातगन्धद्रव्ये । कर्मणांशुडि । र.मा. ।

गुण्डाला । स्त्री । खनामख्यातसुद्रच्ये । गुंङा-
ला, गोंडाल । गुणाः—कटुतिक्तीष्णा शोधत्रणघ्नी
च । रा.नि.व.५ । गुण्डासिनौद्वे । रा.नि.व.८ ।

गुण्डासिनी । स्त्री । खनामख्यातवृक्षविशेषे ।

गुणाः—खादकटुः तिक्तोष्णा पित्तदाहप्रमत्नी प-
शुभी व्रणदीपनी च । रा.नि.व.८ ।

गुण्डिकः । पुं । तक्षुलादिचूर्णे । शुंङ्ग ।

गुत्यः । पुं । गवेधुकायाम् । र.मा. । भा.म.
अश्व.चि. । गुडूच्याम् । च.द.अतिसा.चि. ।

गुत्यकम् । स्त्री । यन्त्रिपर्ये । गैंग्रेना । र.मा. ।

गुत्तः । पुं । यन्त्रिपर्ये । मे. । गुच्छे ।

गुत्सपुष्पः । पुं । सतच्छदवृक्षे । जटा. ।

गुदम् । स्त्री । The anus. मलत्यागहार । म-
नधार । जटा. । स्थूलान्धप्रतिबद्धसाहंपञ्चाङ्गुलं गु-
दपरिमाणम् । तत्र बलयः तिक्तोऽध्यर्द्धाङ्गुलान्ध-
भूताः... । चतुरङ्गुलायताः सर्वोत्थिर्गैकाङ्गुली-
च्छिताः... । सु.नि.२३. । भावप्रकाशतु साहच-
तुरङ्गुलमाह । तल्लक्षणं यथा—“गुदस्य मानं स-
र्वस्य साहं स्याच्चतुरङ्गुलं । तत्र स्वर्णलयस्त्रिस्रः श-
ङ्खावर्तनिभाम् ताः । प्रवाहिणी भवेत्पूर्वा साहार्द्धा-
ङ्गुलमिता मता । उत्सर्जनी तु तदधः सा साहार्द्धा-
ङ्गुलसन्निता । तस्याधः सत्वरणी स्यादेकाङ्गुलसमा
मिता । अर्द्धाङ्गुलप्रमाणन्तु बुधैर्गुदमुखं मतम् ।
मलोत्सर्गस्य मार्गोऽयं पायुर्देहे विनिश्चितः ॥”
भा. । तदुत्पत्तिरन्ध्रशब्दे भ्रम्या । [व.२० ।

गुदकीलः (कः) । पुं । अशोरीगे । रा.नि.

गुदकुट्ट(न्दः)कः । पुं । शिशोर्गुदजतामवर्ण-
व्रणविशेषे । लचणम्—“मलोपलेपात् खेदाहा गु-
दे रक्तकफोद्भवः । तामवर्णोऽन्धः कच्छुसाम् जायते
भूर्युपद्रवः । केचित्तं माटकादीषु वदन्यन्वेऽपि पू-
तनम् । प्रथमगुदकुन्दश्च केचित्तं तमनासिकम् ॥”
वा.उ.२५. । [विदनायाम् । च.इन्द्रिय.१०५. ।

गुदग्रहः । पुं । उदावर्त्तरीगे । हे.च. । पायु-

गुदजघ्नः । पुं । कटुशरणे । वै.निघ. ।

गुदजारिः । पुं । देवताङ्गवृक्षे । वै.निघ. ।

गुदपाकः । पुं । गुदकुन्दरीगे । वै.निघ. ।

गुदबलिः । स्त्री । शङ्खावर्त्तवत् गजतालसुवर्णाः
प्रायुस्त्रबलिवधे । See गुदम् ।

गुदभ्रंशः । पुं । (Prolapsus ani.) गुद-
निर्गमरोगविशेषे । शंश्रिय । तस्य लक्षणं यथा—
“प्रवाहपातिसाराभ्यां निर्गच्छति गुदं यद्विः । ह-

चदुर्बलदेहस्य गुदभंशं तमादिशेत् ॥” मा.नि. ।
गुदाङ्कुरः । पुं । अश्वरीणि । हे.च. । म.नि. ।
गुदामयः । पुं । अश्वसि । र.सा.सं. ।
गुदामयहरः । पुं । कटुशरणे । वृ.नो. ७७ ।
 वै.निघ. ।

गुदास्थि । स्त्री । पायुस्थनि । च.शा. ७७. ।
गुदौष्ठः । पुं । मलहारसुखे । “रीमान्तेभ्यो य-
 वाय्वर्द्धो गुदौष्ठः परिकीर्तितः ।” सु.नि. २७. ।
गुन्यफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । वै.निघ. ।
गुन्दगुच्छकः । पुं । गुच्छकरञ्जि । वै.निघ. ।
गुन्दा(न्द्रा)लः । पुं । जीवजीवपक्षिणि ।
 षट्कार । हे.च. ।

गुन्द्रः । पुं । पाटरकाख्यशरे । शंर गी. ६ । छिं
 मंदपटेर । गुणाः—कषायत्वं मधुरत्वं हिमत्वं र
 क्तपित्तमूत्रकृन्नाशित्वं सत्यमूत्ररजःशोधकत्वञ्च ।
 भा. । शरतणे । अम. । सुसक्तवणे । वै.निघ. ।
गुन्द्रकः । पुं । गुन्द्रशरे । प.सु. । भा.म.अश्व-
 री.चि. । [तणे । वै.निघ. ।

गुन्द्रमूला । स्त्री । एरकावणे । भा. । सुसक्त-
गुन्द्रा । स्त्री । गवेषुकायाम् । पट्टरके, गोदर
 इति लोके । गङ्गगङ् । सु.सु. ३८७. । देवधान्ये ।
 र.मा. । रोचनिकायाम् । सि.यो.कृमि.चि. । भद्र-
 सुसक्ते । त्रिका. । प्रियङ्गौ । अम. । गुडूच्याम् ।
 अ.सु. ४७. । चि.३७. । एरच्छवणे । शिरीषवृक्षे ।
 दधे । वै.निघ. । एरकावणे । भा. ।

गुप्तगन्धिः । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.व. ४ ।
गुप्तपत्रकः । पुं । मध्वालुके । शो आनु ।
 प.सु. ।
गुप्तपुष्पः । पुं । सप्तपर्णवृक्षे । वै.निघ. ।
गुप्तफला । स्त्री । काकजहायाम् । षुङ्कै. ७ ।
 नि. वै.निघ. ।

गुप्तवीजम् । स्त्री । वृक्षे । वै.निघ. ।
गुप्तखेहः (ही(रु)) । पुं । अहीटवृक्षे ।
 आंटाकाटि गी. ६ । रा.नि.व. ११ ।
गुप्ता । स्त्री । कपिकच्छी । रा.नि.व. ३ । चन्दन-
 निशेधे । ह्र. । वै.निघ. ।

गुप्ताफलम् । स्त्री । शकभ्रिम्बीबीजे । आर्णा-
 कूशौर वीज । सु.चि. २६७. ।

गुप्तिः । स्त्री । अक्करस्थाने । रचणे । मी. । य-
 ने । हे.च. ।

गुम्टी । स्त्री । वृषधान्यभेदे । गङ्गगङ् । गुणाः
 श्यामाकवत् । च.सु. २७७. ।

गुम्फः । पुं । श्मश्रुणि । शौ. १ । श.र. ।

गुरवकः । पुं । गरुडशाली । रा.नि.व. १६ ।

गुरुः । पुं । पिष्णाली । प.सु. । स्त्री । कपिक-
 च्ची । रा.नि.व. ३ । त्रि । अलषुद्रव्ये, दुष्पषुद्रव्ये
 पृथिवीसीमगुणभूयिष्ठे । तच्च त्रिविधं—स्वभावगु-
 र्, मात्रागुरु, संस्कारगुरु चेति । स्वभावगुरु तत्
 यत्प्रकृत्या गुरु तच्च माषादिकं, तन्मात्रागुरु यत्
 सुद्रादिकं, संस्कारगुरु च पिष्टान्नादि । यथा—
 “मन्दानलकरं द्रव्यं मात्रागुरु विवर्जयेत् । स्वभाव-
 तश्च गुरु यत्तस्य संस्कारतो गुरु । मात्रागुरु तु सु-
 द्रादि माषादि प्रकृतेर्गुरु । संस्कारगुरु पिष्टान्नं
 प्रोक्तमित्युपलक्षणम् ॥ गुरु वातहरं पुष्टिप्रोक्त-
 च्छिरपाकि चेति भा. । शीसघाती । वै.निघ. ।

गुरुकोष्ठः । त्रि । गुरुपाकिकोष्ठे ।

गुरुगन्धिकम् । स्त्री । अश्वरुणि । वै.निघ. ।

गुरुगुणः । त्रि । यच्चिरेण पक्वं तद्गुरुगुणं । वा,
 टी.हे.मा. ।

गुरुघ्नः । पुं । गौरसर्पे । रा.नि.व. १६ ।

गुरुण्टकः । पुं । तिलमयूरे । त्रिका. । [१६ ।

गुरुतण्डुला । स्त्री । उन्माशाली । रा.नि.व.

गुरुता । स्त्री । गौरवे । जायं । मा.नि. ।

गुरुपञ्चमूली । स्त्री । बृहत्पञ्चमूली, सा विस्त्र-
 श्लोणाक-गाभारी-पाटला-गणिकारिका इति प-
 ञ्चमूलात्मिका वातकफे हिता । अ.द.ज्व.चि. ।
 “पञ्चमूल्या लघ्वीयस्या गुर्व्या ताभ्यां सधान्यया ॥”

गुरुपत्रम् । स्त्री । वृक्षे । हे.च. ।

गुरुपत्रा । स्त्री । तिमिडीवृक्षे । श.र. ।

गुरुपाकः । त्रि । यः पक्वः विष्णुने खलति द्वे-
 षाणश्च करोति स गुरुपाकः । वा.टी.हे.मा. । ख-
 टविष्णुचतया करोरुक्तेभ्येनानुमेयम् । सु.सु. ४१७. ।

गुरुपुष्पः । पुं । क्रमुकवृक्षे । सुभात्रि ग्राह् ।
वै.निघ. ।

गुरुरत्नम् । स्त्री । पुष्परागमसौ । रा.नि.व.१२ ।

गुरुवर्चीन्नः । पुं । लिम्बाकवृक्षे । कागञ्जी
वा पाण्डिनेत्र ग्राह् । श.च. ।

गुरुवीजः । पुं । मर्दुरे । रा.नि.व.१६ ।

गुरुशिशपा । स्त्री । शिशपावृक्षे । वै.निघ. ।

गुरुश्रेष्ठम् । स्त्री । वङ्गधातौ । तश्र । वै.निघ. ।

गुरुसः । पुं । गरुडशाली । रा.नि.व.१६ ।

गुरुस्तम्भः । पुं । चीरिणीवृक्षे । वै.निघ. ।

गुरुस्नेदः । पुं । अश्वस स्नेदविशेषे । लक्षणे—
“यत्र काथेन यः स्नेदः गुरुस्नेदः स उच्यते ।”
ज.द.१८५. ।

गुरुर्वर्चनम् । स्त्री । पूज्यार्चने । गुणाः—“स्वर्ग्यं
यशस्यमायुष्यम् अलक्ष्मीकविनाशनम् । धनधान्यकरं
नित्यं गुरुदेवविजार्चनम् ॥” राज.२५. ।

गुरुर्विणी । स्त्री । गर्भवत्याम् । रा.नि.व.१८ ।

गुरुर्वी । स्त्री । गुवाकवृक्षे । गर्भवत्याम् । मे. ।

गुरुलः । पुं । गुड्ढे । मे. ।

गुरुलकः । पुं । गुण्डहणे । वै.निघ. ।

गुरुलक्षकन्दः । पुं । गुल्फकन्दे । कुली । मं
कुलीहाल । गुणाः—मधुरत्वं शीतलत्वं हृष्यत्वं त-
र्पणत्वं दाहघ्नत्वञ्च । रा.नि.व.७ ।

गुरुला । स्त्री । कुङ्गीवृक्षे । मे. । [नि.व.८ ।

गुरुलालः । पुं । मूत्रे । गुरुहृणविशेष । रा.

गुरुलिका (स्त्री) । स्त्री । गुडिकायाम् । रोग-
विशेषे । वसुञ्ज रोगे । मे. । [निघ. ।

गुरुलिकालवणम् । स्त्री । गुटिकालवणे । वै.

गुरुलुच्छः (च्छः) । पुं । पुष्पस्तवके । त्रिका. ।

गुरुलुच्छकन्दः । पुं । गुल्फकन्दे । वै.निघ. ।

गुरुलोरिका । स्त्री । गुम्फे । वै.निघ. ।

गुरुल्लः । पुं । पादयन्त्री । पांशुत्र शूत्रे, श्रेणी-
डाली । इ.च. । “जहाङ्गिसन्धियन्त्री तु हटिका
गुल्फ इत्यपि ।” रा.नि.व.१८ । जहाङ्गिसन्धिविशे-
षे । सु. ।

गुरुल्लास्थि । स्त्री । पादहृटिकास्थनि । शूत्रे
हाड् । च.भा.७५. ।

गुल्फः । पुं । स्त्रीहायाम् । रोगविशेषे । स च
पञ्चस्थानेषु पञ्चविधः वातादिभेदेन । कारणपूर्व-
कं सा.लक्षणे यथा—“दृष्टा वातादयोऽत्यर्थं मि-
थ्याहारविहारतः । कुर्वन्ति पञ्चधा गुल्फं क्रीडान-
यन्त्रिकपिणं ॥” सा.लक्षणे—“हृन्नाभ्योरन्तरे य-
न्त्रिः सद्यारी यदि वाचलः । इतश्चयापचयवान् स
गुल्फ इति कीर्तितः । स व्यस्यैर्जायते दीर्घैः सम-
क्षैरपि चीकृतैः । पुरुषाणां तथा स्त्रीणां ज्ञेयो
रक्तेन चापरः ॥” आर्त्तवज्रमाह—“आर्त्तवादपि
गुल्फः स्यात् स तु स्त्रीणां प्रजायते । अन्यस्तस्मिन्भवः
पुंसां तथा स्त्रीणां प्रजायते । तत्स्थानमाह—तस्य
पञ्चविधं स्थानं पार्श्वहृन्नाभिवन्तयः ।” पूर्व्वरूपं
—“उद्धारवाहृत्पुटीषवन्तमत्रलमलान्विकूजना-
नि । भाटीपमाभानमपत्तिशूलमासन्नगुल्फस्य वद-
न्ति चिन्नम् ॥ अरुचिरुल्फविष्णुचूततलखान् कू-
जनं । आनाहचोर्द्धवातश्च सर्व्वगुम्फेषु लक्षयेत् ॥”
भा. । तस्य चापकृताकारेण सुश्रुतः । “गुल्फदीष-
समुत्थानात् विद्रधिर्गुल्फकस्य च । कश्चान्न पच्यते
गुल्फो विद्रधिः पाकमेति च । गुल्फरूपाः स्वयं
दीषा विद्रधिर्मांसशीणिते । तस्मान्न पच्यते गुल्फो
विद्रधिः पाकमेति च ॥” इति । गन्धिपर्णवृक्षे ।
गेंठेना । काण्डशून्यवृक्षजातौ । श्लोप, बाण्डि
वनं । घटभेदे । त्रिका. ।

गुल्फकः । पुं । रक्तकरवीरवृक्षे । वै.निघ. ।

गुल्फकालानलरसः । पुं । गुल्फाधिकारे
रसः । पारदं गन्धकं तालं ताम्रकं टङ्गुलं यवश्चारं
प्र. तोलकव्यमितं सुधाकं पिप्पली यष्टी हरीत-
की वचा कुष्ठं प्र. तोलकं चूर्णयेत् सर्व्वमेकीकृत्य
पर्पटमुत्तकशुण्डापानार्गपाठाकाथेन भावयित्वा शु-
ष्कं कृत्वा चूर्णयेत् । मात्रा गञ्जाप्ततुष्टयं । भेष. ।
टङ्गुलस्थाने खीरमिति रसेर्द्धसारः । मद्यन् यथा
—गन्धकं तालकं ताम्रं तथैव तौष्ण्यौघकं समांशं
गृहीत्वा घृतकुमारीरसेन हृदं मर्हयित्वा गजपुटे
पथेत् । शीते च समुच्चरेत् । मात्रा. २ र. । र.
सा.सं. ।

गुल्फकीतुः । पुं । अक्षवेतसे । रा.नि.व.६ ।

गुल्फगणः । पुं । गुल्फवाचां वने । यथा—

“बलाचतुष्टयं पर्णी पञ्चकचाग्रिमन्थकः । पाठाव-
वासावातांकी कीकिलाकी गणो विधा । अपा-
मार्गद्वयं मूर्धा चाहिमान् शरपुङ्गिका । काक-
नासा काकजडा मेषशङ्गी च शङ्ककम् । बन्धाक-
कौटकी चेधा वर्धरीतुलसी विधा । वज्रदन्ती हि-
धा जाली नाम्ना गुह्यगणस्यम् ॥” अर्कः ।

गुह्यगवेधुका । स्त्री । गवेधुकायाम् । गङ्-
गङ्गे । प.सु. । देवधान्ये । र.मा. ।

गुह्यन्नम् । स्त्री । हिङ्गुनि । रा.नि.व.६ ।

गुह्यमूलम् । स्त्री । चार्द्रके । रा.नि.व.६ ।

गुह्यवज्रिणी (वटिका) । स्त्री । रक्तगुह्ये
हिता । “रसगन्धकताम्र कास्यं टङ्गणतालकं ।
प्रथिकं पलिकं ब्राह्मं मर्द्दधेदतियवतः । तद्यथाधि-
बलं खादेत् रक्तगुह्यप्रशालये ॥” रत्न, गङ्कक,
ताम्रं, कौमा, मोहांगी, शत्रितान् अट्यट्यक
८ तौ. अले गर्धन । र.सा.सं. ।

गुह्यवल्ली । स्त्री । सीमलतायाम् । रा.नि.व.१ ।

गुह्यशार्दूलरसः । पुं । गुह्ये रसः । रसगन्ध-
कलौहगुगुलुत्रिवृतापिप्लीगुह्यीश्टीधन्याकजीर-
कानि प्र. ८ ती. जैपालबीजं ४ ती. सचूर्णं घृ-
तेन वटी कार्या । मात्रा २ र. । र.सा.सं. ।

गुह्यिकः । पुं । रक्तकरवीरे । वै.निघ. ।

गुह्यिनी । स्त्री । उलुपे । उलू. विस्मृतल-
तायाम् । अम. ।

गुह्यी (इन्) । पुं । कण्टकपालीहवे । प.सु. ।
स्त्री । आमलक्याम् । एलायाम् । मे. । गृध्रनखी-
हवे । शुङ्गिकाउनी । श.च. ।

गुह्यः । चि । मधुरे । हे.च. ।

गुवाकः । पुं । The betel-nut tree.
खनामस्यातहवे । शुभ्रा शीष्ट । हिं शुपादि ।
गुणाः—कषायत्वं शीतलत्वं दीपनत्वं गुरुपाकि-
लक्ष । राज. । See अकौटः ।

गु(गू)ष्टिः । स्त्री । गाम्भारीहवे । वै.निघ. ।

गुहः । पुं । चपलघोटके । श.र. । कङ्कुधान्ये ।
वै.निघ. २४. अतिसा. चि. गीकण्टकादिकषाये ।

गुहा । स्त्री । सिंहपुच्छीनामष्टत्रिपर्याम् । सिं-
हपुच्छो चाकुनिश । रा.नि.व.४ । नकुलः ११५ ।

वा.सू. २६५. । शालपर्णीनामचुपे । भा.पू. १४. ।

गुहाशयः । पुं । गुहाशयमृगमात्रे । सिंहव्याघ्र-
हकतरचुट्टीघृत्तमाज्ज्वारश्यालसृगेवांरुकप्रभृतिषु ।
तन्मांसगुणाः—मधुरं गुह्यं स्निग्धं बल्यं वातघ्नमुष्ण-
वीर्यं नेत्राशंसं हितम् । सु.सू. ४६५. । “सिंहव्या-
घ्रहकण्टकतरचुट्टीपिनसथा । बहुजम्बुकमाज्ज्वारा
इत्याद्याः सुगुहाशयाः ॥” भा. । वनमूषिके । स-
प्तपर्णहवे । चक्रवाके । वै.निघ. । व्याघ्रे । रा.नि.
व. १६ । चि । गुहाशायिनि ।

गुहिनम् । स्त्री । वने । श.र. ।

गुहिलम् । स्त्री । धने । उणा. ।

गुहेरः । पुं । लौहकारे । उणा. ।

गुह्यम् । स्त्री, पुं । कमठे । मे. । पार्थी । भगी ।
त्रिका. । लिङ्गे । अम. ।

गुह्यदीपकः । पुं । खद्योते । श.च. ।

गुह्यनिथन्दः । पुं । मूत्रे । रा.नि.व. १८ ।

गुह्यपत्रः (पुष्पः) । पुं । अश्वत्थहवे । रा.नि.
व. ११ ।

गुह्यरोगः । पुं । शुकदीपापरनामसु उपदंशा-
द्वित्रयोविंशतिविधरोगेषु । तत्र उपदंशाः पञ्च ।
सर्पिकादयश्च अष्टादश । See शुकदीपः । निदान-
नम्—“स्त्रीश्ववायनिवृत्तस्य सङ्घसा भजतोऽथवा ।
दोषाभ्युपितमङ्गीर्णमलिनातुरजःपथाम् । अन्ध-
योनिमनिच्छन्तीमगम्यां जवस्तिकां । दूषितं स्पृश-
तस्त्रीयं रतानीदपि नैव वा । विवर्द्धयिषया ती-
क्ष्णान् प्रर्णपादौ न प्रयच्छतः । सुष्टिदन्तनखीत्पी-
डाविषवच्छुक्रपातनैः । वेगनिघट्टदीर्घातिखरस्य-
र्धविघट्टनैः । दोषा दुष्टा गता गुह्यं त्रयोविंशति-
नामयान् । जनधन्युपदंशादीन् ॥” वा.उ. ३३५. ।

गुह्यवीजः । पुं । मूत्रणे । गङ्कङ्गविशेष ।
रा.नि.व. ८ । टणमात्रे । वै.निघ. ।

गूः । पुं । विष्टायाम् ।

गूढम् । स्त्री । गुह्ये । मे. । चि । संवृते । अम. ।

गूढकामी (इन्) । पुं । कान्ते । वै.निघ. ।

गूढगर्भकः । पुं । गर्भजगोर्गविशेषे । वै.निघ. ।

गूढनीडः । पुं । खड्गरीटपक्षिणि । श.मा. ।

गूढपत्रः (त्रा) । पुं, स्त्री । अङ्गीलवचे । क-
रतीवचे । रा.नि.व.८ ।

गूढपथः । पुं । अन्नरात्मनि । हे.च. ।

गूढपात् (दः) । पुं । सपें । अम. । श.र. ।
कच्छपे । वै.निघ. । [१० ।

गूढपुष्पः (कः) । पुं । वकुलवृक्षे । रा.नि.व.

गूढफला । स्त्री । गृध्रनख्याम् । गुडकॉडेनी,
कानिशाकड़ा । वै.निघ. ।

गूढमल्लिका । स्त्री । अङ्गीलवचे । “अङ्गीलि
गूढमल्लिका ।” रा.नि.व.२३ ।

गूढमैथुनः । पुं । काके । त्रिका. ।

गूढवर्चाः । पुं । मेके । त्रिका. । [नि.व.२३ ।

गूढवज्रिका (स्त्री) । स्त्री । अङ्गीलवचे । रा.

गूढाङ्गः । पुं । कच्छपे । रा.नि.व.१६ । उपस्थे ।
वै.निघ. ।

गूढाङ्गिः । पुं । सपें । रा.नि.व.१६ ।

गूथम् । स्त्री । विष्टायाम् । अम. । [श.च. ।

गूथलक्तः । पुं । पक्षिविशेषे । शुश्रूषांगिक ।

गूनः । त्रि । कृतपुरीषीत्सर्गं । अम. ।

गूवाकः । पुं । गुवाके । श.र. ।

गूषणा । स्त्री । मयूरपिच्छवन्दके । श.च. ।

गृञ्जन(क)म् । स्त्री । रक्तमूलकविशेषे । शाल
गम । हिं गात्र । मं सेठीमूल । कं चण्डिकेयमू-
खंगि । गुणाः—कटूष्णं कफवातघ्नं रुच्यं दीपनं
हृद्यं दुर्गन्धगुणघ्नञ्च । रा.नि.व.७ । विषदिग्धपशी-
मांसि । मे. । वा.चि.४३. । (कम्) हरीतकौगदे ।
वा.चि.६३. । “यूषं गृञ्जनकस्य वा ।” पुं ।
Garlic. रसीने । रक्तारसीने । बाल ब्रह्मण ।

हिं लसण । रा.नि.व.७ । गुणाः—दयोरेव उष्ण-
कटुपिक्कलस्निग्धगुहस्तावतिबल्यहृद्यत्वं मेधास्वर-
वर्णचक्षुर्भ्रंशस्थिसम्भानकरत्वं तीक्ष्णत्वं हृद्दीगजीर्ण-
ज्वरकुक्षिशूलविषम्यगुल्माश्चिन्मूत्रकृच्छ्रत्वं अर्शःकु-
ष्ठवातकृमिकफरीगण्डलस्य । रा.नि.व.७ । रक्तशि-
थौ । गञ्जाम् । वै.निघ. ।

गृञ्जरः । पुं । गजरे । गोज्जर । वै.निघ. ।

गृष्णीवः । पुं । महाश्याले । वड शैशाल ।
हे.च. ।

गृधूः । पुं । अपाने । उषा. ।

गृध्रः । पुं । पक्षिविशेषे । शकुनि, श्रुथिनी ।
रा.नि.व.१६ । प्रसङ्गवर्गीयः काकसमगुणश्च । सु-
सू.४६. । त्रि । लोभयुक्तो । त्रिका. ।

गृध्रनखी । स्त्री । कण्टकपालीवृक्षे । गुड-
कॉडेनी, केलकड़ा । तें गेद्गीरुचेडु । र.मा. ।
कीलिवचे । कूलगोश । त्रिका. । वै.निघ.२३.वा.व्या.
चि.महारासादी । नखीनामगन्धद्रव्ये । वै.निघ. ।

गृध्रनखीद्वयम् । स्त्री । श्वेतलोहितपुष्पमेदात्
अहिंसावये, कालीयकवये । श्वेत ब्रह्म केल-
कड़ा, गुडकॉडेनी । “द्वे गृध्रनखी रास्ना च ।”
सि.यो.च.द.वा.व्या.वाजिगन्धादिकषाये । वदरी-
द्वये, वदरी वनवदरी चेति । त्रिका. । वै.निघ.
२३.ज्व.चि.दशमूलादिकषाये । [नि.व.५ ।

गृध्रपत्रा । स्त्री । धूसपत्रानामङ्गस्युपे । रा.

गृध्रपुरीषः । पुं । गृध्रपक्षिविष्टायाम् । गुणाः
—व्रणदारुणत्वम् । सु.सू.३६. ।

गृध्रसी । स्त्री । Rheumatism, affect-
ing the loins. वातरोगविशेषे । चोत्रस्त्री
वात । तत्तक्षणम्—“स्फिकपुष्पां कटिपृष्ठीरुजा-
नुजहापदकमान् । गृध्रसी सन्धरुतीदैः गृह्णाति
स्यन्दते मुहुः” । वातावातकफान्द्रागीरवारीच-
कान्विता ॥” भा.नि. । “वातावातकफाभ्यां सा वि-
ज्ञेया द्विविधा पुनः । वातजायां भवेत्तोदी देहस्या-
तीव वक्रता । जानुजङ्घीरुसन्धीनां स्फुरणं सन्धता
भ्रमं । वातश्लेष्मीद्वयायानु गौरवं बज्जिबर्द्धनं । त-
न्द्रामुखप्रसेकश्च भक्तशेषस्यैव च ॥” भा. । “पा-
श्विप्रत्यङ्गुलीनानु कच्छरा यानिलादित । सक्-
थीः क्षेपं निगृह्णीयात् गृध्रसीति हि सा स्मृता ॥”
सु.नि.१. । गृध्रस्थानु नरं सस्यक्रुकेण वमनेन
वा । जाला निरामं दीमाश्रिं वस्त्रिभिः समुपाच-
रेत् ॥

गृध्राकारः । पुं । भावपक्षिणि । वै.निघ. ।

गृध्राणी । स्त्री । धूसपत्रानामङ्गस्युपे । रा.नि.
व.५ ।

गृष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । वाराहीनाममहाक-

न्दशक्ते । सुशार आन् । रा.नि.व.७ । गृकथ्यां ।
सु.चि.२६।१७अ. । सक्तप्रसतायां गवि । हे.च. ।
गाभारीहवे । रा.नि.व.६ । वराहक्रान्तायाम् ।
अम. । गृहभूकृष्णखे । वै.निघ. । वदरहवे । नि. ।

गृष्टिचीरम् । स्त्री । सक्तप्रसवादुग्धे।भा.स.३भ.।

गृहम् । स्त्री । निकेतने । वर ।

गृहकच्छपः । पुं । पेषणशिलायाम् । श.र. ।

गृहकन्या । स्त्री । कुमाथ्यां । घृतकूमात्री ।
रा.नि.व.५ । [त्री । त्रिका. ।

गृहकपोतः (कः) । पुं । पारावते । पाय-

गृहकर्त्ता । पुं । धूसरवर्णोऽतिमृच्चचटके । वा ।
वृ. । रा.नि.व.१६ । [पौका ।

गृहकारी (इन्) । पुं । क्रीटविशेषे । कूमोरी

गृहकुलिङ्गः । पुं । गृहचटके ।

गृहकूलकः । पुं । विविच्छायाम् । टिचि-
ञ्ज । भा.पू.१भ. ।

गृहगोधा (धिका) । स्त्री । ज्येष्ठाम् ।
टिक्ठिकि । हिं द्विपकली । विषखापरा । र.मा ।
तद्विषलक्षणम्—“विदाहं श्रयथं तोदं स्वदञ्च गृ-
हगोधिका...जनयेत् ।” मा.नि. । (लिका) इति
हे.च. ।

गृहचटकः । पुं । गृहपालितचटके । षींग्य
छड़ । गणाः—“गृहस्य चटको वृथः बल्यकवि-
वर्द्धनः । सञ्जदोषहरश्चापि दीपनी मांसवर्द्धनः ॥”
अत्रि २१अ. । “रक्तपित्तहरी वैष्णुकुलिङ्गस्वतिस्य-
क्रलः ।” सु.सू.४६अ. ।

गृहचूष्मिम् । स्त्री । चुष्मिन्निकायाम् ।
उननेत्र गणौ । चि.क्र.क. [के । त्रिका. ।

गृहणी । स्त्री । पलाञ्छी । वै.निघ. । काञ्चि-

गृहद्रुमः । पुं । मेघशङ्कीनामवृक्षे । प.सु.३ श-
कवृक्षे । शंशुन गीञ् । रा.नि.व.६ ।

गृहधूमः । पुं । आगारधूमे । ब्रूल । सा.कौ. ।
गृहणी.चि. ।

गृहधूमायतैलम् । स्त्री । नासारीगे तैलम् ।
“गृहधूमकषादाकृत्वारनक्ताहसैश्वरेः । सिद्धं शि-
खरिवीजैश्च तैलं नासार्गसां हितम् ॥” तिल्लेटेल

१ श. ब्रूल, पिपूल, पाकशरिजा, मवक्कार,
करुणवीज, गैरुकर, वागूनशांठीवीज अत्रोत्प्रेक
२ तो. ४ गा. ७ र. । सा.कौ. । अन्यत् उप-
दंशचते—गृहधूमनिशाकिष्टैरेकद्वित्रांशकैः क्रमा-
त्... । ब्रूल १ प. २ तो. ६ गा. ७ र. ह-
रिजा २ प. ६ तो. २ गा. ७ र. सूत्रावीज ७
प. १ तो. १ गा. ७ र. तैल ४ श. जल ८-
तुञ्ज । रस र. । Sec आगारधूमायतैलं ।

गृहनाशनः । पुं । कपोते । रा.नि.व.१६ ।

गृहनीङ्गः । पुं । चटकपक्षिणि । हारा ।

गृहपुत्रिका । स्त्री । घृतकुमाथ्यांम् । भैप.क-
४ चि.कन्दर्पसा.तेले । चायमाणायाम् । ग्रीवाश्लेष ।
सा कौ. ।

गृहबलिप्रियः) पुं । चटके । कान्के । वै.नि-

गृहबलिभुक्) घ. । वकं । श.र. ।

गृहमणिः । पुं । प्रदीपे । त्रिका. ।

गृहमाचिका । स्त्री । चर्मचय्याम् । चांम-
चिकि । त्रिका. ।

गृहमृगः । पुं । ककुरे । हे.च. । वै.निघ. ।

गृहशायी (इन्) । पुं । पारावते । पायत्रा ।

गृहाम्बु (स्त्रं) । स्त्री । काञ्चिके । त्रिका. । च.
द.गर्भ.चि. । [हे.च. ।

गृहा(हो)लिका । स्त्री । ज्येष्ठाम् । हारा ।

गृहाशया । स्त्री । ताम्बूलिलतायाम् । श.च. ।
पूमीवृक्षे । वै.निघ. । [र. ।

गृहाश्मा । पुं । पेषणशिलायाम् । शिल । श.

गृहिणी । स्त्री । काञ्चिके । त्रिका । भायर्ह-
याम् । हे.च. ।

गृह्यम् । स्त्री । गृदे । मे. ।

गृह्यकः । पुं । गृहासक्तमृगादी । अम. ।

गृह्यप्रियः । पुं । सुहृदपुष्यवृक्षे । शंकराञ्ज गीञ् ।
रा.नि.व.१० ।

गृहधूमः । पुं । गृहधूमे । ब्रूल । च.द. ।

गृहपक्षी । पुं । पारावते । वै.निघ. ।

गैरिक(रिय)म् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.१३

वै.निघ. छिन्ना. चि । शिलाजतुनि । गिरिस्तिका-
याम् । गेत्रिमाणि । छिं गेरु, सुवर्णगेरु । तत्र
गैरिकस्वर्णगैरिकभेदेन विविधम् । तयोः गैरिकं
स्वर्णगैरिकात् रक्ततरं । गुणाः—“गैरिकवितथं
स्निग्धं मधुरं तुवरं छिम् । चक्षुष्यं दाहपित्तास्रक-
फहृक्काविषापहम् ॥” भा. पू. १ भ. । निर्ममं स्निग्धं
नेत्रतेजस्करम् । राज. । शोधनं शङ्खशोधनवत् ।
भा. ४ भ. पादस्फोट. चि. मधुसिक्थकगैरिकघृत... ।

गैरिकाचः । पुं । जलमधुकववे । रा. नि. व.
११ । [भा.]

गैरी । स्त्री । लाङ्गलिकववे । विषलाञ्जलि । र.

गोकण्टः (कः) । पुं । क्षुद्रगोचररूपे । रा.
नि. व. ४ । च. द. ना. व्या. मापतैले । विकण्टकववे ।
रा. नि. व. ११ ।

गोकण्टी । स्त्री । गोपद्योण्यायाम् । वै. निघ. ।

गोकर्णः । पुं । अश्वगन्धायाम् । म. द. व. १ । अ-
श्वतरे । मे. । कूलचरस्त्रगभेदे । अम. । गुणाः—
गोकर्णमांसं मधुरं स्निग्धं सृद्ध कफघ्नं विपाके म-
धुरं रक्तपित्तघ्नम् । सु. सू. ४६ अ. सर्पविश्रंषि । मे. ।

गोकर्णा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । वै. निघ. ।

गोकर्णिका (र्णी) । स्त्री । वाजितस्त्रगभेदे ।
ज. द. ७ अ. । सूर्वायाम् । रा. नि. व. ३ । तृणविश्रं-
षे । काल अपराञ्जितादिशेष । गुणाः—कट्टी
श्रीता तित्ता बुद्धिदा चक्षुष्या तुवरा सरा विपद्भी
विदीषती शिरःशूलदा हृष्टशूलघ्नी आमं पित्तरो
गशोथकामिकफघ्नकफघ्नघ्नपीडासर्पविषहरी च ।
वै. निघ. ।

गोकिरा(री)टिका (टी) । स्त्री । सारि-
कायां शालिक पाशै । छि. च. । रा. नि. व. १९ ।

गोकि(की)लः । पुं । सुपले । हारा ।

गोकुलिकः । स्त्री । काणे । कानि । वै. निघ. ।

गोकृतम् । स्त्री । गोमये । श. च. ।

गोखरी (खुरः) । पुं । गोचररूपे । श. र. ।
स्त्री । गोशफे । श. च. ।

गोयन्धिः । पुं । गोजिह्वकौषधी । मे. । करी-
षे, शुष्कगोमये । चिका. ।

गोष्टतम् । स्त्री । गव्यघृते । ग्रां ७ त्रि वि । गु-

णाः—विपाके मधुरं शीतलं वातपित्तविषघ्नं चक्षु-
ष्यं कल्मे श्रेष्ठम् । सु. सू. ४६ अ. । See गव्यघृतम् ।
वर्षोपले । चिका. ।

गोचन्दना । स्त्री । सविपजलायुक्ताभेदे ।
ज्यौंक । सु. सू. १३ अ. । सु. चि. २८ अ. ।

गोचरविभ्रमः । पुं । रूपस्यायथाग्रहणे ।
भा. म. ४ भ. नेत्ररो. चि. ।

गोचर्म । स्त्री । गोलचि ।

गोचर्मकण्टकः । पुं । पर्पटके । वै. निघ. ।

गोच्छगलः । पुं, स्त्री । गोमये । वै. निघ. ।

गोच्छालः । पुं । अलम्बुषत्तपे । कूक्शिग्ने
ग्राह् । र. मा. ।

गोच्छाला । स्त्री । गोरचसुच्छाम् । वै. निघ. ।

गोजलम् । स्त्री । गोमूत्रे । रा. नि. व. १५ ।

गोजा । स्त्री । गोलोमिकायाम् । रा. नि. व. ५ ।
भा म. ३ भ. मू. घा. चि. ।

गोजागरिकः । पुं । कण्टकारीरूपे । मे. ।

गोजापणी । स्त्री । दुग्धफेनीवृत्ते । छि. निघ. ।
रा. नि. व. ५ । [स. चि १८२२ अ. । भा.]

गोजिः (जी) । स्त्री । गोजिहालतायाम् ।

गोजिकाणः । पुं । मध्यमाश्वे । See अश्वः ।

गोजिह्वा । स्त्री । Elephantopus sca-
ber. खनामख्यातपत्रशकचूपे । दाडि शाक ।
छिं पाथरी, गोभी, दाडीशाक, गोजियालता । तं
येदुनालुकचेद्, भरिलिकचेद् । च. द. । “गोजि-
ह्वां बालमूलकम् ।” गुणाः—लघुः कुष्ठमेहास्रक-
क्ष्वरघ्नी । भा. पू. १ भ. शा. व. । कटुका तौत्रा
शीतला पित्तघ्नी व्रणरोपणी । सर्वदन्तविषापहा
च । रा. नि. व. ४ । “गोजिह्वा वातला शीता या-
हिषी कफपित्तनुत् । हृद्या प्रमेहकासास्रव्रणस्वर-
हरी लघुः । कोमला तुवरा तित्ता स्वादुपाकर-
सा स्मृता ॥” सु. । गुन्धायाम् । गण्डगण्डे । ई-
वधान्ये । प्रेक्षानि । र. मा. ।

गोजिह्विका । स्त्री । गोजिह्वायाम् । श. र. ।
जिह्वारूपकायप्रत्यङ्गविशेषे । च. शा. ७ अ. । [मे. ।

गोडः । पुं । नाभौ संवृत्तमांसगुणके । गौ. डु ।

गोडुम्बी । स्त्री । भन्नातकबीज । वै.निघ. ।

गोडुवासुकः । पुं । वासुकशकविशेषे । वै. निघ. । [गां५ । नि. ।

गोडुम्बः । पुं । कालिङ्गलतायाम् । तद्रगूज्ज **गोडुम्बा (म्बिका)** । स्त्री । (Cucumis madraspatanus, Cucumis melo.) फलशाकलताविशेषे । गौभूक, राज्ञेगौभूक । र.मा. ।

गोष्णा । स्त्री । मनःशिलायाम् । रा.नि.व.१३ ।

गोष्णी । स्त्री । द्रोणीपरिसारिणे । प.प्र. ।

गोण्डः । पुं । गोडे । गौण्ड । अम. ।

गोतीर्थकः (च्छेदः) । पुं । गोथीत्याकारं च्छेदने । सु.चि.८८अ. । काव्यगतगोसूत्रिकाकार-च्छेदे । वा.उ.२८अ. । “पाश्चादागतश्स्त्रेण छेदी गोतीर्थकी मतः ।” भा.म.भगन्दरे ।

गोतैलम् । स्त्री । गोवसायां । भैष.उद्ररो.वि. ।

गोत्रम् । स्त्री । कुले । गव्ये । त्रिका. । शरीरे । कृत्रे । वै.निघ. ।

गोत्रद्रुमः (पुष्पः, कः) (विटपी) (वृक्षः) । पुं । धन्वनह्वले । भा. । वै.निघ. ।

गोत्रभृत् । पुं । पर्वते । रा.नि.व.२ ।

गोत्रेष्टम् । स्त्री । शीषके ।

गोदः । पुं । मस्तकसेहे, मस्तिके । हे.च. ।

गोदधि । स्त्री । गव्यदधनि । See गव्यदधि ।

गोदन्तम् । स्त्री, पुं । हरिताले । रा.नि.व.१३ । तन्नामकहरितालविशेषे । गौदण्ड इतिताले । भैष.ज्व.चि.कालाग्रिभै.रसे ।

गोदन्ता । स्त्री । दाहनीचभेदे । दांभूज । प. सु. । तन्नामकहरिताले । भैष.सौह.चि.शङ्क्रावके ।

गोदावरी । स्त्री । विम्बस्य दक्षिणप्रसिद्धभारतीयनद्याम् । तञ्जलगुणाः—पित्तरीगह्वरं रक्त-दीपह्वरं वातहरं पथ्यम् अतिदीपनं पापघ्नं कुष्ठा-दिदुष्टरीगह्वरं दृष्ट्याहरम् । रा.नि.व.१४ ।

गोदुग्धम् । स्त्री । गोक्षीरे । गां३ द्रुध । तस्य-श्रुतता—“निर्वन्नावालवन्नायाः पयो दीपलनीरि-तं । वल्लैकवर्णयोः शस्तं धवलौकण्णयोरपि । इ

त्वादा मापपर्ण्यादा ऊर्ध्वशङ्खी च या भवेत् । तासां गवां हितङ्गीरम् ।” राज.३प. । गुणाः—पथ्यं अ-तिरुच्यं स्वादु स्निग्धं वातपित्तरीगह्वरं कान्तिकरं प्रजाजनकं बुद्धिमिधाङ्गपुष्टिदं वीर्यवर्धकम् । रा. नि.व.१५ । “गव्यं पवित्रञ्च रसायनञ्च पथ्यञ्च हृद्यं बलपुष्टिदं स्यात् । आयुःप्रदं रक्तविकारपित्तत्रि-दीपह्वरीगविषापहं स्यात् ॥” अत्रि.८अ. । गोदु-ग्धग्रहणकालनिर्णयः—“गव्यं प्रत्यूपसि क्षीरं गुरु विष्टम्भि दुर्जरं । तस्माद्भ्युदिते सूर्ये यामं यामा-र्द्धमेव वा । ससुचाय्ये ततो ग्राह्यं तत्पथ्यं दीपनं लघु ॥” राज.३प. । [व.८ ।

गोदुग्धदा । स्त्री । चणिकाखटयै । रा.नि.

गोदुग्धा । स्त्री । गोडुम्बायाम् । राज्ञेगौभूक । इन्द्रवारुणीलतायाम् । विभंठिकायाम् । वै.निघ. ।

गोद्रवः । पुं । गोसूत्रे । रा.नि.व.१५ ।

गोधजः । पुं । गोधायाम् । वै.निघ. ।

गोधना । स्त्री । ऋद्धीपथी । वै.निघ. ।

गोध । स्त्री । खनामग्यातजन्तुविशेषे । गौ-मात्रे । हिं गोहो । सा हिधा जलजस्थलजभेदा-त् । अस्या मांसगुणाः—वातकासश्वासनाशिलं । रा.नि.व.१७ । पाकमधुरत्वं कषायत्वं कटुत्वं पि-तघ्नत्वं रक्तयुक्तवल्करत्नञ्च । राज.३प. । “रक्तपि-तहरा ह्वया स्निग्धा मधुरशीतला । आसकासहरा प्रोक्ता गोधा चार्शोहिता तथा ॥” अत्रि.२०अ. । च.म.१अ. । वटपत्रीपाषाणभेदे । वै.निघ. । मनः-शिलायाम् । भा. ।

गोधापट्टिका (दी) ! स्त्री । (Vitis pe- data, Syn. Cissus pedatus.) हंसपर्था । गौत्राणे लता । तै हंसपादिचेद् । गुणाः—कटुरुष्णा विषघ्नी भूतघ्नी आन्तिघ्नी अपस्मारहरी रसायनी च । रा.नि.व.५ । र.चि.वृह.पानीयभक्त-गुभ्याम् । “हंसपादी गुरुः शीता हन्ति रक्तविषत्र-यान् । विसर्पदाहातीसारलूताभूताग्निरीक्षिणीः ॥” भा. । तालसूत्र्याम् । रा.नि.व.७ । रक्तलज्जालु-कायाम् । वै.निघ. ।

गोधामांसम् । स्त्री । गोधायां मांसे । गौ-मांशेत्तत्र मांसम् । See गोधा ।

गोधवती । स्त्री । वटपत्रीनामपाषाणभेदवि-

शेषे । वै.निघ. । गोधापय्या । गोशांठे । च.द. ।

गोधावल्ली । स्त्री । हंसपदीलतायाम् । प.सु. ।

गोधासुतः । पुं । गीधेरे । अयं चतुष्पात् । वा.उ.३६५. ।

गोधास्त्रन्दः (न्धः) । पुं । अरिमेदवृत्ते । विष्टेन्द्रि । रा.नि.व.८ । [याम् । श.र. ।

गोधिः । पुं । ललाटे । रा.नि.व.१८ । गोधा-

गोधिका । स्त्री । गोधायाम् । अम. ।

गोधिकात्मजः (सुतः) । पुं । गोधामिश्र-
वदाकारकोटरस्थखलगोधायाम् । सा.सु. ।

गोधिकासूदनः । पुं । गोधेरके । जलगो-
धा । वै.निघ. । [नि.व.४ ।

गोधिनी । स्त्री । चनिकानामवहत्याम् । रा.

गोधु(धूमः) । पुं । (Triticum vulgare.)

Common wheat. खनामख्यातशुकधान्ये ।

शय । हिं गे हूं । ते गोधुमतु । स त्रिधा — महा-

गोधूम मधुली-निःशुकभेदेन । “महागोधूम इत्या-

ख्यः पश्चाद्देशात्समागतः । मधुली तु ततः किञ्चि-

दत्या सा मध्यदेशजा । निःशुकी दीर्घगोधूमः

क्वचिन्नन्दीमुखामिधः ॥” “मधुली शीतला स्निग्धा

पित्तघ्नी मधुरा लघुः । शुक्रला हंघ्णी पथ्या तद्व-

न्नन्दीमुखः शृतः ॥” भा.पू.१भ.धान्यव. । गुणाः

—वृष्यः शीतो गुणः स्निग्धः जीवनः वातपित्तघ्नः

सन्धानकारी मधुरः स्यैर्यक्तं सरथ । वा.सू. ।

मधुरो गुण विष्टभी वृष्यो बल्योऽथ हंघ्णः । ईष-

त्कषायमधुरो गोधूमः स्यान्निदीषहा ॥ अत्रि.१५

अ. । सन्धानकृदातहरः गोधूमः स्वादु शीतलः ।

जीवनी हंघ्णी वृष्यः स्निग्धः स्यैर्यकरो गुणः ॥

च.सू.२७अ. । पित्तदाहकृत् श्लेष्मामजनकः रुचि-

करथ । रा.नि.व.१६ । तत्काञ्चिकगुणाः—“सन्दी

पनं श्लहरं रुचिप्रदं गोधूमजातं क्वथितं कषायं ।

सन्दीपनं स्याज्जरणं कफघ्नं समीरदीर्घं हरते त-

तोऽपि । पीतं जरयते चामं वाह्यदाहश्रमापहं ।

आश्रय तत् कुष्ठकषून्नं तैलयुक्तं समीरजित् ॥”

अत्रि.११अ. । [रा. । गोधूमगुणम् ।

गोधूमचूर्णम् । स्त्री । चूर्णीकृतगोधूने । मय-

गोधूमकः । पुं । राजिमत्सर्पविशेषे । सु.कल्प.

४अ. । See सर्पः ।

गोधूमजः । पुं । तवचीरे । वै.निघ. ।

गोधूमफलं । स्त्री । गोधूमे । वै.निघ. ।

गोधूममण्डः । पुं, स्त्री । गोधूमकृतमण्डे ।

गमत्र ग७ । गुणाः—“तद्वह्नीधूमसंभूतं मधुरं

पित्तवारणम् ॥” अत्रि.१२अ. । [नि.व.१५ ।

गोधूमसम्भवम् । स्त्री । सीवीरकाञ्चिके । रा.

गोधूमसीवीरम् । स्त्री । गोधूमजातकाञ्चि-

के । वै.निघ. ।

गोधूमचीरिका । स्त्री । गोधूमपायसे । शु-

ञ्जित् प्रांश्रम् । गुणाः—“गोधूमपायसी बल्यः

कफमेदकरो गुणः ॥ शीतलः पित्तशमनी वातकृच्छ-

कवर्धनः ॥” वैद्यकम् ।

गोधूमाद्यष्टतम् । स्त्री । रसायनाधिकारे ।

ष्टतं ४ श. दुग्धं १६ श. काथार्थं—गोधूमः १००

प. वारि ३२ श. श्रे. ८ श. । कल्कार्थं—गोधूमः

सुजाफलं (अभावे तालमसकं) माषकलायः द्राक्ष

परूपफलं काकोली चीरकाकोली जीवन्ती शत-

सूली अश्वगन्धा पिण्डीखर्जूरं मधुकफलं (मडेल)

त्रिकटु शर्करा भजातकं (अभावे रक्तचन्दनं) आ-

त्वगुमाफलं मूलं वा (आलाकुम्भी) एषां प्रति ३॥०

तो. ४॥० र. । प्रक्षेपद्रव्यं—गुडत्वक् एला पिप-

ली धान्यकं कर्पूरं नागकेसरं एषां प्रति १०॥१०

तो. शर्करा ८ प. मधु ८ प. इक्षुकाखेन आलो-

डयेत् । मात्रा १—२ प. च.द. । [रा.नि.व.५ ।

गोधूमिका (मी) । स्त्री । गोलीमिकायां ।

गोधेरकः । पुं । गौधेरके । वै.च. ।

गोनन्दी । स्त्री । सारसपक्षिणि । हारा. ।

गोनईम् । स्त्री । कौवर्तमुलके । मे. । परिपेक्ष-

टणे । रा.नि.व.८ । पुं । तन्नामकपक्षिणि । मे. ।

च.सू. २७ अ. ।

गोन(ना)सः । पुं, स्त्री । वैकान्तमणौ । रा.

नि.व.११ । तन्नामकसर्पे । मण्डलीवीडे । (वांङ्ग)

माप, ग७गौ वांङ्ग । विक्रमादिव्यः । मण्डलि-

सर्पे । गोथूरा माप । इति कैचिन् । [धिः ।

गोनसी । स्त्री । महौषधिविशेषे । See ओष-

गोनिथन्दः (नीरं) । पुं, स्त्री । गीमूचे । रा,

नि.व.१५ ।

गोपः (कः) । पुं । बणिग्द्वयमेदं रक्तवीले ।
अम । शरिवायाम् । वै.निघ. । सारजवर्गीयौषधे
वरसारे । निशादन । श.र. । त्रि. । उपकारके ।
श.च. ।

गोपकन्या । स्त्री । काष्ठसारिवायाम् । रा.नि.
व.१२ । श्वेतसारिवायाम् । भा.पू.१भ. । वा.उ.
३७अ., चि.२अ. ।

गोपकर्कटिका । स्त्री । गोपालकर्कटिलता-
याम् । कूर्मरु, गार्धकौकूड । रा.नि.व.२ ।

गोपम्रण्टा । स्त्री । गोपघोष्टायां । वै.निघ. ।

गोपघोष्टा (ण्टिका) । स्त्री । विकङ्कतव-
द्धे । वैशेष्टी ग्राह्य । रा.नि.व.९ । कर्कोद्याम् ।
शशाकूल । काशटकाली । श.र.स.सू.३८अ. ।
पुगर्भेदे । सु.चि.८अ. । [४षे । मे. ।

गोपतिः । पुं । ऋषभकौषधी । रा.नि.व.५ ।

गोपदलः । पुं । गुवाकव्वे । त्रिका ।

गोपनम् । स्त्री । तेजपत्रे । यथिपर्णे । वै.निघ. ।

गोपबधूः । स्त्री । शरिवायाम्, कृष्णशरिवा-
याम् । भा.पू.१भ. ।

गोपभद्रम् । स्त्री । शालूके । श.च. ।

गोपभद्रा (द्रिका) । स्त्री । गाम्भारीव्वे ।
गामात्र ग्राह्य । प.सु. ।

गोपरसः । पुं । वीले । निशादन । श.र. ।

गोपवस्त्रिः (स्त्री) । स्त्री । सूर्वायाम् । अन-
न्नायाम् । अनसुभूल । प.सु. । श्यामालतायां ।
रा.नि.व.११ ।

गोपसुता । स्त्री । सारिवायाम् । वा.सू.१५अ ।

गोपा (पी) । स्त्री । श्यामालतायाम् । भैष.
कुष्ठ.चि.महाभङ्गातगुडि । अनन्नायाम् । प.सु. ।
काष्ठशरिवायाम् । नि.व.१२ ।

गोपाङ्गना । स्त्री । श्वेतशरिवायाम् ।

गोपानीयम् । स्त्री । गोमूत्रे । वै.निघ. ।

गोपालकर्कटिका (टी) । स्त्री । खनाम-
ख्यातारण्यकर्कटिलतायां । कूर्मरुकी,ककहूड ।
हिं गोबुभा, गोपालकर्कडी । गुष्ठाः—श्रीत-

ला मधुरा पित्तघ्नी सूत्रकृच्छाश्मरीनेहदाहशोषक्षी
च । रा.नि.व.३ ।

गोपालप(पु)त्रिका । स्त्री । चिर्मिटायां ।
“गोपालपत्रिकामूलम्” वै.निघ.१भ.विषमन्त्र.चि. ।

गोपालिका । स्त्री । इन्द्रगोपक्रीटभेदे । हि.च. ।

गोपाली । स्त्री । गीरचीनाममहावृषे । गी-
ररुचिकाकूले । रा.नि.व.५ । गोपालकर्कटिलता-
याम् । रा.नि.व.२ ।

गोपिका । स्त्री । कृष्णशरिवायाम् । वै.निघ. ।

गोपित्तम् । स्त्री । गीरीचनायाम् । प.सु. ।

गोपित्तजा । स्त्री । गीरीचनायाम् । वै.निघ. ।

गोपिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् । श.च. ।

गोपीचन्दनम् । स्त्री । सीराङ्गवृत्तिकायाम् ।
शम्भुत्तिकायाम् । वै.निघ. ।

गोपीजलः । पुं । गुन्धाधिकारि रसः । “जै-
पालाष्टौ द्विकी गन्धः शृङ्खीमरिचचित्रकं । एकः
एतः ससौभाग्यः गोपीजल इति स्मृतः” । र.सा.सं. ।

गोपीवल्लभः । पुं । प्रवालं । पत्नी । प.सु. ।

गोपुच्छः । पुं । वानरविशेषे । गवां लाङ्गूले ।
वै.निघ. ।

गोपुटः । पुं । चन्द्रमुषायाम् । वै.निघ. ।

गोपुटा (टी) । स्त्री । स्थूलेलायाम् । वडु
एलाचि । रा.नि.व.६ ।

गोपुरम् । स्त्री । कैवर्त्तमुषाके । मे. ।

गोपुरकः । पुं । कुन्दुरी । कूर्मरुटथाणौ । रा.
नि.व.१२ ।

गोपुरीषम् । स्त्री । गोमये । रा.नि.व.१५ ।

गोपुष्टम् । स्त्री । परिपेक्षवृषे । रा.नि.व.८ ।

गोप्रियं । स्त्री । पलाले । पोयाल थड़ । वै.
निघ. । [महाराष्ट्रे । वै.निघ. ।

गोप्रेरकः । पुं । पक्षिविशेषे । कालवट इति

गोफण्या । स्त्री । यन्त्रभेदे फिन्डा इति स्त्रीके,
यया पाषाणगुडिका दूरे चिप्यन्ते । तदाकारे चि-
बुकनाष्टीष्ठादिगतत्रयवन्धनविशेषे । सु.सू.१८अ. ।
चि.२अ. । वा.चि.९अ. । “पाषाणगुडिकोरक्षेपका-
रिणीं गोफण्यां विदुः” इति ।

गोबन्धना (नी) । स्त्री । गोबन्धनाम्, पीतपु-
ष्पदण्डोत्पलायाम् । डानकूनी । र.सा. ।

गोबन्धः । पुं । श्वेतयावनालि । वै.निघ. ।

गोबालधी । स्त्री । चमरीशुभे । वै.निघ. ।

गोभण्डीरः । पुं । जलकुकुम्भपक्षिषि । त्रिका. ।

गोभिरामा । स्त्री । रामतरण्याम् । वै.निघ. ।

गोभी । स्त्री । गोजिह्वायाम् । वै.निघ. ।

गोमतम् । स्त्री । रक्तवीले । वै.निघ. ।

गोमतसिका । स्त्री । सुशीलायां गवि, गी-
श्रेष्ठे । हला. । [कतैले ।

गोमती । स्त्री । गीरीचनायाम् । वै.निघ. कन-

गोमत्यः । पुं । नादेश्यगीमीने । See मत्स्यः ।

गोमयः । पुं, स्त्री । गोश्रमति । णोवत् । रा.
नि.व.१५ ।

गोमयचूर्णीयः । त्रि । गोमयचूर्णमधिकृत्य
कृते चरकोयाध्याये । च.इन्द्रिय.१२अ. ।

गोमयच्छत्रम् । स्त्री । करके । कौण्डक-
छाता । त्रिका. । [हारा. ।

गोमयच्छत्रिका । स्त्री । गोमयच्छत्रे ।

गोमयतैलम् । स्त्री । नेत्ररोगे तिमिरे च तै-
लम् । “गवां शकृतक्रायविपक्तमुत्तमं हितञ्च तैलं
तिमिरेषु नसतः ।” तिल तैल १ अ. गोमय-
ग्रन १ अ. । मैप. ।

गोमयप्रियम् । स्त्री । भूहणे । शंक्रशङ् । र.
सा. । बालके । वावा । वै.नि.घ. ।

गोमयाद्यष्टतम् । स्त्री । तिमिराख्यनेत्ररोगे
ष्टतम् । पाठः—“गवां शकृतक्रायविपक्तमुत्तमं हि-
तञ्च तैलं तिमिरेषु नसतः । ष्टं हितं केवलमेव
पैत्तिके ह्याजाविकं यन्मधुरैर्विपाचितम् ॥” छाण्ड-
द्युत ४अ. गोमयग्रन ४अ. । कर्कार्थं काटकात्नी,
श्रोत्रकाटकात्नी, जीवक, अशुभक, मुद्गापर्णी,
मांसाणी, मेदा, गशांमेदा, शुक्र, कौकडा-
शुक्र, दशलाचन, पद्मकाष्ठ, पूञ्जुरिया, शक्ति,
वृद्धि, किम्बिसु, जीवडी, शङ्खिशु मिलात १
अ. जल १७ अ. । रस.र. । [पेका । छे.च. ।

गोमयोत्या । स्त्री । गोमयजासकौटे । शुव.दे

गोमयोद्भवः । पुं । चारग्वधे । श.च. ।

गोमईः । पुं । सारसपक्षिषि । त्रिका. ।

गोमलम् । स्त्री । गोमये । रा.नि.व.१५ ।

गोमक्षिका । स्त्री । मक्षिकाविशेषे । ङीष्-
गोक्षी । श.र. ।

गोमांसम् । स्त्री । गोभवमांसे । णोवत् । रा.
नि.व. १७ । “गव्यं पवित्रमायुष्यं श्रमघ्नमनिलापहम् ।”
राज.३प. । “गव्यं केवलवातेषु पीनसे विषमज्व-
रे । शुष्ककासशमात्यग्निमांसचयद्वितञ्च यत् ॥”
च.सू.२७अ. । “कासश्वासप्रतिश्यायविषमज्वरना-
शनं । श्रमात्यग्निद्वितं गव्यं पवित्रमनिलापहम् ॥”
सु.सू.४६अ. ।

गोमायुः । पुं । श्रमाले । शंशान । प.सु. ।
(युम्) स्त्री । वंशलीचनायाम् । वै.निघ. ।

गोमाक्षी । स्त्री । कर्णश्लोठायाम् । वै.निघ.

गोमी (इन्) । पुं । श्रमाले । मी. ।

गोमीनः । पुं । मत्स्यविशेषे । [त्रिका. ।

गोमुखः । पुं । नक्षे । छे.च. । स्त्री । लिपने ।

गोमूत्रम् । स्त्री । गोजले । ङीष् । गुणाः—
कटु तिक्तम् उष्णं कफवातहरं लघु पित्तकरं दी-
पनं त्वग्दीपहरं मधुञ्च । रा.नि.व.१५ ।

गोमूत्रवीजकः । पुं । रक्तबीजासनहन्ने । रा.
नि.व.२ । [कल्प द्रव्य. ।

गोमूत्राभः । पुं । मन्दविषवृश्चिकभेदे । सु.

गोमूत्रिका । स्त्री । स्वनामख्यातदण्डे । तांबडु,
गोद्विव इति पश्चिमदेशे । गुणाः—मधुरा गृथ्या
गोदुग्धदा । रा.नि.व.८ ।

गोमूत्री । स्त्री । रक्तकुलखिकायाम् । वै.निघ. ।

गोमेदः (क्तः) । पुं । स्वनामख्यातीपरजविशे-
षे । लोहितमणौ । णोवत् । वै.निघ.३अ.चय.
चि.नवरत्नराजशृङ्गाङ्गे । सु.नि.३अ. । गुणाः—अ-
क्षुब्ध उष्णः वातकोपहरः दीपनः पाचनः धारणे
पापघ्नश्च । रा.नि.व.१३ । See माणिक्यम् । स्त्री ।
तेजपत्रे । भा.व्रधरोगे । “पत्रं दलाह्वयं वासी गो-
मेदं वसनाह्वयम् ।” धन्वन्तरि. ।

गोमिदसन्निभा । स्त्री । दुग्धपाषाणैः । कृमि-
घट्टि । प.सु. ।

गोऽम्बु (म्भः) । स्त्री । गोसूत्रे । रा.नि.व.१५ ।

गोरकः । पुं । विषधरसर्पविशेषे । चन्द्रि.स्थान ।

गोरकुटु । पुं । जलकुटु । पानकोष्ठि । मे. ।

गोरकट । पुं । विट्खदिरवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

गोरकटकः । पुं । कीडणदेशप्रसिद्धविकटक-
वृक्षे । रा.नि.व.११ ।

गोरसः । पुं । दुग्धे । चतुर्थशत्रुजलक्रे । पाणि-
कुल शौन । दधनि । हे.च. ।

गोरसजम् । स्त्री । पादजलेन त्रिभागदधिक्रते
तक्रे । रा.नि.व.१५ । [नागरज्वरवृक्षे । मे. ।

गोरस्रः । पुं । ऋषभकौषधी । रा.नि.व.५ ।

गोरस्रकर्कोटी । स्त्री । इन्द्रवारुण्यां । राशाल
भग्न । चिर्भटिकायाम् । कौ.कू. । भा. ।

गोरस्रजम्बू । स्त्री । घीण्टावदरीवृक्षे । श्रे-
शाकूल । जटा. । बलायाम् । वै.निघ. । गीधूमे ।
गोरस्रतण्डुलायां । विप्र. ।

गोरस्रतण्डुला । स्त्री । (Hedysarum
lagopodioides) नागबलायां । गौरस्रकृष्णकू-
लिशः । प.सु. ।

गोरस्रतुम्बी । स्त्री । खनामख्यातफलशाक-
विशेषे । कुम्भतुम्ब्याम् । गोरस्रतुम्बी, गोरस्रदुहिके
इति च देशविशेषख्याति । शैल लांटे । गुणाः—
मधुरा शीतला पित्तहृत् । गुरुः सन्तर्पणी इत्या
दीर्घपुष्टिबलदा । रा.नि.व.७ ।

गोरस्रदुग्धा (ग्धी) । स्त्री । गोरस्रौनामचन्द्र-
चुपे । गुणाः—मधुरा शीतला इत्या वश्यकरी रसे
सिद्धिदा । रा.नि.व.५ ।

गोरस्री । स्त्री । खनामख्यातमहाचुपे । तन्ना-
खेव मालवदेशे प्रसिद्धा । गुणाः—मधुरा तिक्ता
शीता दाहपित्तघ्नी विष्कोटवान्निज्वरातीसारघ्नी
च । रा.नि.व.५ । ऋषभके । कुम्भतुम्ब्याम् । रा.
नि.व.७ । गोरस्रदुग्धायां । रा.नि.व.५ ।

गोराटी (चिटका) (रिका) । स्त्री । शा-
रिकापत्रिचि । भांगिक पाषी । हे.च. । रा.नि.
व.१८ ।

गोरुची । स्त्री । गोरीचनायाम् । वै.निघ. ।

गोरोचम् । स्त्री । इरिताले । रा.नि.व.१२ ।

गोरोचनम् (ना) । स्त्री, स्त्री । खनामख्या-
तसारजवर्गीयद्रव्ये । सा च न गोसाधारणद्रव्या-
धारा गोविशेषेषु कदाचिन्नभ्यते । प.सु. । गोमला-
कस्थशुष्कापिसमिति साधवः । गोसूत्रनिश्चितमि-
ति केचित् । गुणाः—शीतला विषदीपघ्नी इत्या
पाचनी क्षमिकुष्ठघ्नी भूतयष्टशान्तिकरी शङ्कारम-
ज्जलकरी जननीहनी च । रा.नि.व.१२ । “गोरी-
चना हिमा तिक्ता वश्या मज्जलकान्तिदा । विषा-
लक्ष्मीघ्नोन्मादगर्भसावचतालहृत् ॥” भा. । वै.
निघ.२भ. सञ्ज्ञे.चि.गोरीचनादिचूषण ।

गोर्दम् । स्त्री । शिरोमले । मल्लिके । माथान्न
वि । अम. ।

गोलः । पुं । सुगन्धवीले । गन्धर्वान । जटा. ।
मदनवृक्षे । र.मा । मणौ । चिका. ।

गोलकः । पुं । कालमुष्ककवृक्षे । चण्टीपाकूल ।
मणौ । चिका. । रक्तसुगन्धवीले । र.मा. । कलाये ।
मट्टे । श.च. । गुडे । हे.च. । सुगन्धरीहृषट्थे ।
वै.निघ. । पिष्टे । हे.च. । [रा.नि.व.८ ।

गोलफलः । पुं । मदनवृक्षे । मन्नना गीह् ।

गोलवत् । स्त्री । पुष्पप्रियङ्गी । हिं फुलप्रिय-
ङ्गु । वै.निघ. ।

गोला । स्त्री । मनःशिलायाम् । मे. ।

गोलाङ्गूलः । पुं । कपौ । सूत्रगोण्डा । चिका. ।

गोलासः । पुं । गोमयच्छकके । काण्डकृष्-
ता । हारा. । [रा.नि.व.८ ।

गोलिका । स्त्री । घीण्टायाम् । श्रेशाकूल ।

गोलिहः (लीढः) । पुं । कालमुष्ककवृक्षे ।
चण्टीपाकूल । अम. ।

गोली । स्त्री । गोजिह्वायां । गजिशः । वै.निघ. ।

गोलोमिका (मी) । स्त्री । (Corydalis
govaniiana) खनामख्यातमहाचुपे । गन्धुम् ।
हिं पाथरी । हट्गिरी । गुणाः—कटुः तिक्ता हि-
मा त्रिदीपघ्नी मूलरोषामदीपघ्नी दीपनी याहिष्ठी
च । रा.नि.व.५ । बलायाम् । रा.नि.व.६ । चैत-
द्व्यायाम् । रा.नि.व.८ । भा.खन्दापद्या.फि. ।

भूतकेयाम् । लूँ ईटकम् । प.सु.च.स.४५. ।
महीषधिविशेषे । See भीषधिः । नीलदूर्वायां ।
जटामांस्याम् । अकर्करायाम् । वै.निघ. ।

गोवत्सारिः । पुं । ईहाद्यगे । षोऽं । रा.नि.
व.१६ ।

गोवन्दनी । स्त्री । प्रियङ्गुवृत्ते । अम. । पीत-
दण्डीत्यन्नायाम् । पीठ डानकूनी । र.मा. ।

गोवरपुटम् । स्त्री । भीषधस्य पुटविशेषे ।
“गोष्ठान्तर्गोखरक्षुण्णं शुष्कं चूर्णितगीमयम् । गोवरं
तत्समाख्यातं वरिष्ठं रससाधने । बृहद्भाण्डस्थितै-
र्यंच भीवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोवरपुटम्पीठं भि-
षग्भिः सूतभक्षानि ॥” भा. ।

गोवर्णी । अन्नगन्धायाम् । वै.निघ. ।

गोवशा । स्त्री । बन्ध्यायां गवि । वै.निघ. ।

गोवारि । स्त्री । गोसूत्रे । वा.उ.१६५. ।

गोविट् । स्त्री । गोमये । अम. ।

गोविन्दः । पुं । गामेदमशौ । वै.निघ. ।

गोविन्दिनी । स्त्री । प्रियङ्गी । रा.नि.व.१२ ।

गोविराटी । स्त्री । शारिकापक्षिणि । वै.निघ. ।

गोविषाणाहा । स्त्री । बल्लूकवृत्ते । वांद्वा
ग्रीह । वै.निघ. चिक्रा.चि.धूमे. ।

गोविष्ठा । स्त्री । गोमये । रा.नि.व.१५ ।

गोष्टयः । पुं । वृषे । श.र. ।

गोवेष्टम् । स्त्री । शीषके । भीषा । प.सु. ।

गोशक्त । स्त्री । गोमये । जटा. । [वै.निघ. ।

गोशाडवलः । पुं । ग्रन्थिपर्णाम् । गौंटेना ।

गोशीर्षः (कः) । पुं । (र्षः) प.सु. । (कः)
र.मा. । द्रोणपुष्पाम् । धनवसिष्ठा । स्त्री । श्री-
खल्वचन्दने । श्वेत चन्दन । प.सु. । गोमस्तके ।
चन्दने । रा.नि.व.१२ ।

गोशृङ्गः । पुं । वर्धूरकवृत्ते । वांद्वा ग्रीह ।
रा.नि.व.८ । वै.निघ.शङ्खी.चि. । स्त्री । गोशृङ्गे ।

गोष्ठकुक्कुटः (गोचरः) । पुं । भासपक्षिणि ।
काकविशेषे । वै.निघ. ।

गोष्ठीखरः । पुं । उद्ग्वन्दे । गज-वै. ।

गोसः । पुं । रक्तगन्धकीले । धून्थांशी । वै. ।

गोसङ्गः (गः) । पुं । प्रभाते । हारा. । च.र.
न्द्रिव.८५. ।

गोसट्टच्चः । पुं । गवयद्यगे । हे.च. ।

गोसम्भवा । स्त्री । गोलोमिकायाम् । श्वेत
दूर्वा । रा.नि.व.५ । [च.टी.रा. ।

गोसशयः । पुं । रक्तकीले । धून्थांशी ।

गोस्तना । स्त्री । द्राक्षावाम् । च.टी.च.द सि.
यो.रक्त.पि.चि. । “पय्याखर्जूरगोस्तनाः ।” [निघ. ।

गोस्तनाकारा । स्त्री । मधुखर्जूरीवृत्ते । वै.

गोस्तनिका (नी) । स्त्री । द्राक्षावाम् । म-
नका । वै.निघ.२भ.पाण्डु.चि.भामलकवलीहे ।
गुणाः—वृथा गुर्वी कफपित्तघ्नी च । भा. ।

गोस्तनीभवः । पुं । द्राक्षासवे । शीर्कर
आमव । वै.निघ. ।

गोस्त्वः । पुं । अनामिकाङ्गुष्ठयुतकरविसारे ।
रा.नि.व.१८ । गोसूत्रे । रा.नि.व.१५ ।

गोहन(ल)म् । स्त्री । गोमये । र.मा. ।

गोहरीतकी । स्त्री । विल्ववृत्ते । प.सु. ।

गोहितः । पुं । घोषालतायां । विल्ववृत्ते ।
श.च. । [स्त्री । पादसूले । हे.च. ।

गोहिरः । पुं । अधमजातीयान्ने । नकुल. ।

गोचीरः । पुं । गोचरके । गौश्री । रा.नि.
व.४ । स्त्री । गोदुग्धे ।

गोक्षुरः (कः) । पुं । (Zygophylleae,
Tribulus terrestris. Syn. T. Lanugi-
nosus.) खनानख्यातचुपे । गौश्री । सुद्रक्षुप-
विशेषे । हिं गोक्षुरपुल । उत. गोक्षुरा । वेङ्गि-
सराटी । गोखर इति च प्रसिद्धः । स च महाक्षु-
द्रमेदाहिषा । सा,गुणाः—शीतलं मधुरलं बल्यलं
वृंहण्यलं कृष्णशरीमेहविदाहृत्तलं रसायनत्वञ्च ।

“गोक्षुरः शीतलः खादुः बलकृद्दक्षिणोषधः । म-
धुरी दीपनी वृष्यः पुष्टिदशाशरीहरः । प्रमेह-
श्वासकाशार्शःकृच्छ्रद्रीगवातनुत् ॥” भा. । चार-
गुणाः—“चारसु गोक्षुराणाम् मधुरः शीतली
मतः । खोतीविशीघनश्चैव वातघ्नी वृष्य एव च ॥”
वै.निघ. । तच्छाकगुणाः—तित्तं वृष्यं खोतीविशी-

भनञ्च । राज.२प. । वीजगुणाः—बीजं गीर्धरकं
श्रीतं सूचलं श्रीयवारणम् । षष्ठ्यमायुष्करं यमने-
हगुरकृष्णनाशनं ॥ वै. निच. ।

गीर्धरादिगणः । पुं । लीङ्गमारकवर्गभेदे ।
यथा—“गीर्धरः श्वरको व्याघ्री सिंहपुष्की कुश्रि
श्विका । गीर्धरादिरिति श्रीकौ वातश्लेषहरी ग-
णः ॥” रस.च. ।

गीर्धराद्यष्टतम् । स्त्री । सूत्राघाते ष्टतम् ।
“धान्यगीर्धरकक्षाथकल्कसिद्धं ष्टतं हितम् ।” ष्टतं
४श. क्क्षाथार्थं धन्याकं २श. जलं १६श. श. ४श. ।
कल्कार्थं धन्याकं ४प. गीर्धरः ४प. । सूत्र ४
श. क्क्षाथार्थं धने २श. जल १७श. ञ. ४श. ।
दक्षार्थं धने ४प. गीर्धर ४प. । सा.कौ. ।
अन्यत् राजयक्षणि । गव्यष्टतं ४श. क्क्षाथार्थं दुरा-
लभा गीर्धरः शालपर्णी पृथ्वीपर्णी (८१ कूले) मुद्ग-
पर्णी माषपर्णी श्वेतवाय्यालकं चित्रपर्पटी एषां प्र.
१प. जल ४०श. श. ४श. । कल्कार्थं श्टी
पुष्करमूलं पिप्पली बला भृश्यामलकी चिरायता
इन्द्रयवः अनन्तमूलं एषां प्र. २ तो. दुग्धं ८श. ।
च.चि.८श. । [व.४ ।

गीर्धुरी । स्त्री । गीर्धुरे । गीर्धुरी । रा.नि.

गीर्धुरः । पुं । गीर्धुरे । ककलासि. ।

गीर्धो(त्से)ङः (कः) । पुं । गीर्धोपचिष्णि ।
गारम पाथो । सु.सू. ४६श. ।

गीः । पुं, स्त्री । खनामख्यातपशौ । शक्र । अ-
म. । पुं । खर्गे । मे. । चणिकाढणे । रा.नि.व.८
ऋषभके । रा.नि.व.५ । स्त्री । खोधि । अ.टी.
भा. । स्त्री । नेत्रे । वाक्त्रे । रोहिण्यां । जले ।
मे. । भूमौ । त्रिका. । [पाचनी दीपनश्च । सु. ।

गीङः । पुं । गुङ्गविकारे । षुङ्गेर मद्र । स च

गीङ्ग(र)वास्तुकः । पुं, स्त्री । चिल्लीश्रके ।
हृह पत्ररक्तवास्तुके । रा.नि.व.७ । लाल वेतो
शाक । “तदेव तु हृहत्पत्रं रक्तं स्याद्गीर्वास्तुकम् ।”
भा.पू.१भ.भाकव. । See वास्तुकम् ।

गीङ्गसीधुः । पुं । गुङ्गकतलीष्णमये । गुणाः—
“कषायो मधुरः सीधुर्गोङ्गः पाचनदीपनः ।” सु.
सू. ४५श. ।

गीङ्गारसः । पुं । श्ले रसः । रससिन्दूरं ५

भः सतलीहं ५ भ. शतावरी आमलकी गुङ्गुली-
काथे मईयेत् । रससिन्दूर ६ उ. सूत्रलोहे ६
उ. शतावरी, आमलकी एवम् षुङ्गुलीकाथे ७
दिन भावना दिवे । गोडा ४ र. । अशुपान
सूत्र ७ मधु । रस.र. ।

गीङ्गासवः । पुं । गुङ्गकतासवे । षुङ्गेर मद्र ।
गुणाः—सूत्रसूत्रशक्रं तर्पणी दीपनश्च । वा.टी.
हेमाद्रिः । धातकीसगुङ्गैर्मयभेदे गीङ्गः प्रकीर्तितः ।
तोङ्गः द्रव्यगुणमाला ।

गीङ्गिकम् । स्त्री । गुङ्गकतमद्यत्रिषे । चि ।
गुङ्गसंस्कृते । भा.उदावर्त्त.चि. ।

गीङ्गी । स्त्री । गुङ्गकतमद्ये । त्रिका. । धातकी-
रसगुङ्गादिकतास्रमये । गुणाः—तीक्ष्णा उष्णा म-
धुरा वातघ्नी पित्तजननी बलकार्थी दीपनी पथ्या
कान्तिजननी तर्पणी च । रा.नि.व.१४ । “गीङ्गी
कषाया मधुरास्त्रशीता सन्दीपनी श्लेष्मलापहन्ती ।
हृद्या त्रिदोषं शमयत्यजीर्णे पाश्चामयाशः शसनं
निहन्ति ॥” अत्रि.१६श. ।

गीर्णविम्बी । स्त्री । विम्बीभेदे । वै.निच. ।

गीर्णी । स्त्री । लोणिकाशके । शूनिशाशाक ।
प.सु । मनःशिलायाम् । र.सा.स. ।

गीर्ण्यः । पुं । कश्चिके । केशुत्र ।

गीतमः । पुं । स्यावरविषभेदे । हे.च. ।

गीतमी । स्त्री । गीरोचनायां । रा.नि.व.१२ ।

गीर्धारः (धियः) (धिरः, कः) । पुं । गो-
धिकात्मज । गोधा इति ख्याते । स च दर्वीकरै-
र्विषेण तुल्यत्वेरेव जातत्वात् । “गीर्धारस्तु गी-
र्धरो विषे दर्वीकरैः समः । चतुष्पात् व्यन्तरान्
विद्यादितेषामिव सङ्गरात् ।” वा.उ.३६श. । स प-
ञ्चविधः—“प्रतिपूर्व्यः पिङ्गभासी बहुवर्षी महा-
शिराः । तथा निरुपमश्चाप पञ्च गीर्धिरकः ऋ-
ताः । तैर्भवन्तीह दष्टानां वेगज्ञानानि सर्पवत् ।
रुजश्च विविधाकारा गम्ययश्च सुदारुणाः ।” सु.क-
ल्प.८श. । “तदुत्पत्तिर्यथा—कृष्णसर्पेण गोधारायां
भवेज्जन्तुश्चतुष्पदः । सर्पो गीर्धिरकीनाम तेन दष्टो
न जीवति । सर्पो गीर्धिरकीनाम गोधाख्यः स्या-
च्चतुष्पदः । कृष्णसर्पेण तुल्यः स्यात् नामा स्युर्मिश्र-
जातयः ॥” च. ।

गौरः । पुं । श्वेतसर्षपे । रा.नि.व.१६ । See सिद्धार्थः । धवलकृचे । शांतिशांति । रा.नि.व.६ । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ । करस्रकृचे । खदिरै । वै. निघ. । गौरधान्ये । च.सू.२७७. । स्त्री । सौगन्धिकद्वये । शंभुकर्पूरे । रा.नि.व.८ । हरिताले । रा.नि.व.१३ । पद्मकेशरे । नि. । कुडुमे । रा.नि. व.१२ । खर्णे । रा.नि.व.१३ । गौरसुवर्णशक्रे । वै.निघ. ।

गौरकः । पुं । गिरिस्तिकायां । गेरिशिखरे । वै.निघ.ज्व.चि.लाक्षातैले । लावपक्षिणि । वै.निघ. ।

गौरकदम्बः (काः) । पुं । हरिद्रके । हृद्भा कदम्ब इति लोके । भा.न.४भ.रेवती.य.चि. ।

गौरखटी । स्त्री । श्वेतखटिकायाम् । श्वेत खटि । वै.निघ. ।

गौरचणकः । पुं । धवलचणककृचे । शांदा छोणां । मं श्वेतचणा । कं विलियकडले । गुणाः —मधुरः बल्यः रीचनः वातकरः पित्तघ्नः शीतलः गुरुश्च । रा.नि.व.१६ ।

गौरजीरकः । पुं । श्वेतजीरके । शांदा जीरे । गुणाः —हिमो रुचिकरः कटुमधुरः दीपनः कृमिनिषास्मानहरः चक्षुष्यश्च । रा.नि.व.६ ।

गौरतित्तिरः (रिः) । पुं । तित्तिरपक्षिणि । तित्तिर पांशौ । वै.निघ. । See तित्तिरिः ।

गौरत्वक् । पुं । इक्षुदीवचे । जीशंप्रुता । रा. नि.व.८ ।

गौरदुः । पुं । हरिद्राकृचे । वै.निघ. ।

गौरधान्यम् । स्त्री । शालिधान्यविशेषे । शांदा धान । च.सू.२७७. । [खटि । वै.निघ. ।

गौरपाषाणम् । स्त्री । श्वेतखटिकायां । फूल-

गौरमाष्यः । पुं । गिरिजमधुकृकृचे । पाशां- डे मडेल गांछ । [कला । रा.नि.व.११ ।

गौररश्मा । स्त्री । सुवर्णकदलीकृचे । टांपा

गौरवम् । स्त्री । कफजरीगे, गुरुत्वे । लक्ष्मणं यथा — “षार्द्रचर्मविशङ्गं हि यो गात्रमभिमन्यते । तथा गुरुशरीरोऽस्यं गौरवं तद्वनिर्द्दिश्यत् ॥” सु. भा.४७. ।

गौरवर्षवती । स्त्री । हरिद्रायाम् । वै.निघ. ।

गौरवल्ली । स्त्री । प्रियङ्गुलतायां । रा.नि.व.११ ।

गौरव्रीहिः । पुं । गौरशाली । वै.निघ. ।

गौरशकः । पुं । मधुकृकृकृमेदे । गिरिज मडेलविशेषः । र.मा. ।

गौरशाखी (इन्) । पुं । जलमधुके । वै.निघ. ।

गौरषष्टिकः । पुं । षष्टिकशालिधान्यमेदे । श्वेतवर्णं षष्टे धान । गुणाः — बल्यः शीतलः दीपनः बल्यः पथ्यः दीपनः वीर्यवृद्धिकारश्च । रा. नि.व.१६ ।

गौरसर्षपः । पुं । (Brassica juncea. Syn. Sinapis romasa.) श्वेतसर्षपे । श्वेत सरिषा । हिं राद्र । तें तैलावालु । प.सु. । गुणाः — कटुतिक्तोष्णः वातरक्तघ्नः यक्ष्मदीपलग्दीपविष- भूतघ्नश्चरः हृद्यक्षीणकफकण्डूकुष्ठकीठकृमिघ्नः र- क्तपित्ताग्निवर्धकश्च । भा. ।

गौरसुवर्णशकः । पुं, स्त्री । चित्रकूटदेशे स्व- नामप्रसिद्धशकविशेषे । नटिशिविशेषः । गुणाः — शीतलं कफपित्तज्वरघ्नं दाहहारचिखान्तिरक्त- श्मघ्नश्च । रा.नि.व.७ ।

गौरा । स्त्री । सुवर्णकदलीकृचे । टांपा कला । रा.नि.व.११ । श्वेतसर्षपकृचे । मीरोचनायाम् । वै.निघ. । [रा.नि.व.६ ।

गौराङ्गी । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । गुञ्जकृटी ।

गौराजाजी । स्त्री । श्वेतजीरके । शांदा जीरे । रा.नि.व.६ ।

गौराटः । पुं । श्वेतखदिरै । वै.निघ. ।

गौराटिका । स्त्री । शारिकापक्षिणि । शां- लिक पांशौ । वै.निघ. ।

गौराद्यं घृतं (तैलञ्च) । स्त्री । गव्यघृतं तिल- लतैलं वा ४ श. क्वाथार्थं — अथत्यः बटीदुम्बर- म्लचनेतसानां मिश्रित्वा लक् ६४ प. वारि ६४ श. श्रे. १६ श. कल्कार्थं — हरिद्रा दाहहरिद्रा म- जिष्ठा पुष्करिकं जटामांसी यष्टिमधु बाष्पकं सु- क्षकं रक्तचन्दनं जातीपत्रं निम्बपत्रं पटीलपत्रं कं- रञ्जबीजं कटुकी सिक्थकं यष्टिमधु अननसुलम् एषां मिश्रित्वा ८ प. । गवांघृत वा तिलतेजल ४ श. क्वाथार्थं अथथ, बटे, यक्षुमूत्र, मङ्गशक,

वेतन मिलिना ७४ पं. अल ७४ पं. (शं. १७
शं. । ककार्थ—हरिद्रा, दारुहरिद्रा, मञ्जिष्ठा,
पुंउरिद्रा, अटामांसी, यष्टिमधु, वाणा, सूता,
रक्तचन्दन, आत्मीपत्र, निम्बपत्र, पटोलपत्र,
करञ्जबीज, कटकी, मम, यष्टिमधु, अनन्तमूल
एहे सकल मिलिना ८ पं. । च.द. ।

गौरार्द्रकः । पुं । स्यावरविषभेदे । वृ.च. ।

गौराभः । पुं । हरिद्रावृत्ते । वै.निघ. ।

गौरामलकम् । स्त्री । परिणतामलके । पां-
का आमला । रस.र. । प्राचीनामलके । पानि
आमला ।

गौरास्यः । पुं । नीलवानरे । रा.नि.व.१९ ।

गौराहिकः । निर्विषसर्पविशेषे । सु.कल्प. ।

गौरिका । स्त्री । जलमधुके । जलज नीलभा ।
“यवाहगौरिकीमिश्रैः” सु.चि.२०अ.अलस.चि. ।
शारिकापक्षिणि । वै.निघ. । अष्टवर्षीयकन्यायां ।
श.र. ।

गौरिणी । स्त्री । तिरणनुपे । वै.निघ. ।

गौरि(री)लः । पुं । राजिकायाम् । श्वेत
मन्त्रिणा । लौहकिटे, लौहचूर्णे । मे. ।

गौरी । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा.नि.व.२३ ।
हरिद्रायाम् । रा.नि.व.६ । सु.चि.१७अ. । प्रिय-
ङ्गी । रा.नि.व.१२ । दारुहरिद्रायाम् । प.सु. नौ-
लद्रव्यायां । श्वेतद्रव्यायां । रा.नि.व.८ । मञ्जिका-
पुष्पचपे । रा.नि.व.१०।२३ । तुलसीवृत्ते । रा.नि.
व.१० । गौरीचनायाम् । रा.नि.व.१२ । सु.चि.
१७अ. । आकाशमांसां । सूक्ष्मजटामांशाम् । रा.
नि.व.१२।२३ । अनागतार्त्तवायां कन्यायाम् । रा.
नि.व.१८ । स्वर्णकदल्याम् । कुम्भस्युर्ध्वाम् । रा.
नि.व.२३ ।

गौरीकेशः । पुं, स्त्री । अशधाती । प.सु. ।

गौरीजम् । स्त्री । गन्धके । प.सु. । अशक-
धाती । रा.नि.व.१२ ।

गौरीजियम् । स्त्री । अशधाती । रा.नि.व.१९ ।

गौरीतेजः । स्त्री । अशधाती । प.सु. ।

गौरीपाषाणम् । स्त्री । शुक्लपाषाणे । वै.
निघ.१भ.अर्थः चि. ।

गौरीपुष्पः । पुं । प्रियङ्गुवृत्ते । रा.नि.व.१९ ।
श्वेतकरवीरवृत्ते । रा.नि.व.१० ।

गौरीरजः । स्त्री । गन्धके । चि.क्र.कल्प. ।

गौरीललितं । स्त्री । हरितासि । रा.नि.व.१९ ।

गौर्जरः । पुं । निषण्डायाम् । मेघडांशिडे ।
वै.निघ. । [संस्थाम्रतके ।

गौर्यम् । स्त्री । तमालपत्रे । वै.निघ अर्कचि.गन्ध.

गौर्यश्मा । पुं । शुक्लपाषाणे । कुलथङ्गि । वै.
निघ. ।

गौर्यामलम् । स्त्री । अशके । अज । अ.टी.
खा. । [रुज । रा.नि.व.११ ।

गौलिकः । पुं । कालसुष्ककवृत्ते । षण्ठीपां-

गौल्यम् । स्त्री । चिकणपूगफले । टिकिण्ड-
पात्री । हिं चिकण्णीयुपात्री । रा.नि.व.११ । See

अकोटः । स्त्री । मद्यविशेषे । रा.नि.व.२० । स्त्री ।
विम्बिलतायां । तेलनाकुटा, कुंभककी । वै.निघ. ।

ग्रथितम् । स्त्री । लवङ्गे । वै.निघ.जीर्णज्व.चि.
लवङ्गादिकषाये । शुकदीर्घभेदे । लचर्षणं—तल्का-

फीलितं श्वत् शुकपूरितश्च भवेत् । सु.नि.४अ. ।

ग्रन्थिः । पुं । वंशादेः सन्धी । गौंशेटे । अम. ।
भद्रसुसायाम् । रा.नि.व.६ । पिच्छाली । रा.नि.

व.७ । ग्रन्थिपर्णवृत्ते । गौंशेटेला । मे. । पिप्पली-
मूले । वै.निघ.२भ.ज्व.चि.ग्रन्थादिकषाये । पाद-

ग्रन्थी । आर्धवदीये । वै.निघ. । तन्नामकशोध-
रीये । निदानसम्प्राप्ती यथा—“वातादयो मांस-

मष्टक प्रदुष्टाः सन्दूष्य भेदश्च कफानुविद्धं वृत्तोन्नतं
विद्ययितनु शीथं कुल्लेन्व्यतो ग्रन्थिरिति प्रदिष्टः ॥

आयस्यते व्यथ्यत एति तीर्दं प्रत्यस्यते क्लृप्त एति
भेदं । क्लृप्ते हृदुर्वक्षिरिवाततश्च भिन्नः सवेद्या-

निलजोऽसमच्छम् । दन्द्यते धूयति चातिमात्रं
पापस्यते प्रज्वलतीव चापि । रक्तः सपौतोऽप्यथ-

वापि पिच्छाद्भिन्नः सवेदुष्मतीव चासं । श्रौती
विवर्षोऽप्यवजोऽतिकण्डुः पाषाणवत् संहननोप-

पन्नः । चिराभिहृद्भिश्च कफप्रकोपात् भिन्नः सवे-
च्छुक्लचनश्च पूयं । शरीरवृद्ध्यवृद्ध्यहानिः क्षि-

न्धी मद्वायव्यवजोऽतिकण्डुः । भेदः कृतो गन्धति
चातिभिन्ने पिच्छाकसर्पः प्रतिमनु भेदः” । सु.नि.
११अ. । स नवधा भवति दीपासुमांसवेदीऽसि-

शिरात्रयभवः । वा.उ.२९८ च । तेषां रक्तमांसशि-
रास्त्रिष्वभवानां लक्षणाणि स्वस्वपर्याये ऋग्या-
षि । तत्र दीपालमेदीजाः साध्याः । मर्मक-
ण्डीदरस्त्राः स्थूलाः खराः चलात्र न साध्याः ।

ग्रन्थि(न्यी)कम् । स्त्री । पिप्पलीमूले रा.नि.
व.६ । च.द कामला.चि.मच्छूरवटके । गुग्गुली ।
मि. । पुं । कर्षपाखीगतरीणे । सु.स.१६८ च. । य-
न्थिपर्णे । गेँटेना । भेष.कुष्ठ.चि.कन्दर्पसारतैले ।
अञ्जुनहवे । चिषा. । करीरे । मि. ।

ग्रन्थिका । स्त्री । ग्रन्थिपर्णे । गेँटेना । वचा-
याम् । वै.निघ. ।

ग्रन्थिकीषः । पुं । ग्रन्थिपर्णे । गेँटेना । च.
द.वा.व्या.चि. । “ग्रन्थिकीषो मरुवकम् ।”

ग्रन्थिखेटी । स्त्री । गन्धमात्रायाम् ।

ग्रन्थितकः । पुं । शकरीमे । वै.निघ. । See
ग्रथितं । [चीरके, ग्रन्थिपर्णे । वै.निघ. ।

ग्रन्थिदला । स्त्री । मालकन्दे । रा.नि.व.७ ।

ग्रन्थिदूर्वा । स्त्री । वल्लीदूर्वायां । मांलादूर्वा ।
रा.नि.व.८ । [मुण्डीरी । रा.नि.व.५ ।

ग्रन्थिनिका । स्त्री । महाश्रावणिकायाम् ।

ग्रन्थिनी । स्त्री । कदलीहवे । वै.निघ. ।

ग्रन्थिपत्रः । पुं, स्त्री । चीरकनामगन्धद्रव्ये ।
गेँटेना । रा.नि.व.१२ ।

ग्रन्थिपर्णः । पुं, स्त्री । चीरकनामगन्धद्रव्ये ।
गेँटेना । रा.नि.व.१२ । खनामख्यात.वणिग्-
द्रव्ये । गेँटेना । हिं (गण्डवण) । मद. । “य-
न्यिकः पाण्डुरः किञ्चित् कनिष्ठः सर्वसम्पतः ।
उपमः लक्षवर्णो यः स्थूलोऽनीव च निन्दितः ॥”
भेष.ग्रहणी.चि.शतावरीमोदके । गुणाः—तित्तां
तीक्ष्णं कटूष्णं लघुदीपनं कफघातविषश्यासकण्डू-
घ्नघ्न । भा. । शोधनं गीसूत्रेण । (ष्णां, र्ष्णीं) स्त्री ।
जतुकालतायाम् । रा.नि.व.३ । गण्डदूर्वायाम् ।
रा.नि.व.८ । ग्रन्थिपर्णे । वै.निघ. ।

ग्रन्थिफलः । पुं । मदनहवे । भयनां गीष्ट ।
रा.नि.व.८ । कपित्थहवे । कश्यप वेग्लेर गीष्ट ।
रा.नि.व.११ । साकुबखहवे । रा.नि.व.६ ।

ग्रन्थिभा । स्त्री । अस्त्रिसंहारहवे । हाडुज्जा-
डु । वै.निघ. ।

ग्रन्थिमत्फलः । पुं । सुद्रकण्टालिकायाम् ।
वै.निघ. । लकुचहवे । रा.नि.व.९ ।

ग्रन्थिमान् । पुं । अस्त्रिसंहारहवे । हाडुज्जा-
डु । प.सु. । भा. ।

ग्रन्थिमूलम् । स्त्री । तालमूल्याम् । लघुने ।
वै.निघ. । गृह्णने । गीष्टर । रा.नि.व.७ ।

ग्रन्थिमूला । स्त्री । वल्लीदूर्वायां । मांलादूर्वा ।
रा.नि.व.८ ।

ग्रन्थिलः । पुं । विकण्टकहवे । रा.नि.व.११ ।
विकण्टहवे । वैदेति वृक्ष । रा.नि.व.९ । कर-
वीरहवे । अम. । तच्छ्लीयक्षुपे । कौटानटिञ्जा ।

रा.नि.व.५ । चीरकनामगन्धद्रव्ये । गेँटेना ।
रा.नि.व.१२ । पिष्णाली । रा.नि.व.७ । वंश-
करीरे । वैशेशर कौण्ड । प.सु. । स्त्री । पिप्पली-
मूले । रा.नि.व.६ । आर्द्रके । श.च. । करीरा-
ख्योद्ग्रथियगुणे । रा.नि.व.८ । गन्धमात्रायाम् ।
प.सु. । विलहवे । शुकदीपमेदे । वै.निघ. ।

ग्रन्थिला । स्त्री । भद्रमुसायाम् । रा.नि.व.६ ।
वल्लीदूर्वायाम् । गण्डदूर्वा । रा.नि.व.८ ।

ग्रन्थिवर्ही (न) । पुं । ग्रन्थिपर्णेहवे । श.च. ।

ग्रन्थिवि(वी)सर्पः । पुं । विसर्परीगमेदे ।
लक्षणं यथा—“कफेन रुद्धः पवनो भिला तं ब-
हुधा कर्फं । रक्तञ्च हृद्गरक्तञ्च त्वक्शिरास्त्रायुमांस-
नं । दूषयित्वा तु दीर्घानुवृत्तस्थूलसरात्मनां । य-
न्थीनां कुर्वते मालां रक्तानां तीव्ररुग्ज्वरां । श्वास-
कासातिसारांश्च शोषहृत्क्वावभिभ्रमैः । मोहवैवर्ण्य-
सूर्च्छाङ्गभङ्गाप्रिसदनैर्युतः । इत्ययं ग्रन्थिवीसर्पो
वातश्लेष्मप्रकोपजः ॥” मा.नि. ।

ग्रन्थिसंहता । स्त्री । नलुकायाम् । वै.निघ. ।

ग्रहजित् । पुं । चीडानामदेवदारुमेदे । गुरू-
ज्वराविघ्नघ्न । रा.नि.व.१२ ।

ग्रहणम् । स्त्री । नेत्रे । इन्द्रिये । रा.नि.व.१८ ।

ग्रहणी । स्त्री । अग्निवह्मन्याम् । प.प्र.४४६ ।
तस्याः स्थानं यथा—“षष्ठी पित्तधरा नाम या कु-
ला परिकीर्णिता । पक्वामाशयमध्यस्था ग्रहणी सा
प्रकीर्णिता । ग्रहणीवलयमग्निर्हिं स चापि ग्रहणी
मतः । तस्माद्ग्रही प्रदुष्टे तु ग्रहण्यपि प्रदुष्यति ॥
सु.शा.।तथा—“अन्यधिष्ठानमन्नस्य ग्रहण्यग्रहणी

নতা । নামিরূপরি সা ছত্রিবলীপল্লভংহিতা ।
 অপরং ধারয়ত্যত্রং পল্লং ত্যজতি চাঅঘঃ” । ৮ ।
 তন্নামকীদরামথরোগবিশেষে । তস্য সম্ভাতির্যথা
 —“অতীসারি নিবৃত্তোঃপি মন্দাগ্রেরহিতাম্বিনঃ ।
 ভূয়ঃ সন্দ্বিহীতি বক্রিগ্ৰহণীমপি দ্রুঘেত্ ।” সা-
 মান্যলক্ষণং যথা —“একৈকশঃ সর্ব্বগ্রহঃ দৌষৈরন্য-
 র্থস্মৃহিতৈঃ । সা দৃঢ়া বহুশী মুক্তমামনৈব বিস্তু-
 স্ততি । পল্লং বা সছজং পুতি মুহুর্ভবৎ মুহুর্ভবৎ । য-
 হ্রণীরোগমাহুস্তমায়ুর্বেদবিদী জনাঃ । পূর্ব্বরূপন্তু
 তস্মৈৎ লক্ষ্যালস্যং বলচয়ঃ । বিদাছীঃস্তস্য পাকশ
 চিরাৎকায়স্য গৌরবং ॥” নিদানং যথা—কটুতি-
 ক্তকষায়াতিরুচসংদুঃখভোজনৈঃ । প্রসিতানগ্রনাত্যধ্ব-
 বেগনিয়ছমৈশুনৈঃ । মারুতঃ ক্রুপিতী বক্রি সঙ্কায়
 ক্রুরতে গদান্ । বাতজারুপং যথা—“তস্যান্ পশ্যতি
 দুঃখং শুক্তপাকঃ খরাঙ্গতা । কণ্ঠাস্থশেষঃ স্তুতৃ-
 ণ্যা তিমিরং কর্ণযৌঃ স্বনঃ । পাশ্বৌঃবক্রণযৌঃবারু-
 গমীষ্মাং বিসৃচ্চিকা । হৃদ্যৌঃ কাশ্রংদৌঃস্বল্যং বৈ-
 রস্যং পরিকারিকা । শৃঙ্গিঃ সর্ব্বরসানঃস্ব মনসঃ
 সঘনন্থথা । জীর্ণে জীর্ঘ্যতি চাভান্ মুক্তে স্বাস্থ্য-
 মুপৈতি চ । স্রবাতগুণ্যছদ্রোগমৌঃছাশ্রুতী চ মান-
 বঃ । চিরাৎদুঃখং দ্রবং শৃক্ষং তন্বরমং শ্রুৎফৌশবত্ ।
 পুনঃ পুনঃ স্তজিৎচর্চঃ কাশ্রাস্রাসাদিতৌঃস্তিনলাত্ ॥”
 পিত্তজালক্ষণং —“কটুজীর্ণংবিদাছস্বচারাভৈঃ পি-
 ত্তমুল্যং । আশ্রাবয়জ্ঞান্ব্যনলং জলমুমমিবানলম্ ।
 সৌঃজীর্ণং নীলপীতাভং পীতাভঃ সার্থ্যতি দ্রবঃ ।
 পুণ্যস্বীঃস্রাহ্রলক্ষ্যুদাছারুচিৎহৃৎহিতঃ । কফজী
 ত্ব্যতিঃ —গুণ্বেতিস্বিন্ধশীতাদিভোজনাদতিভোজ -
 নাত্ । মুক্তমানস্য চ স্বপ্নাত্ হৃদ্যপ্রি ক্রুপিতঃ
 কফঃ ॥” ইত্যাদি । মা.নি. । “যহ্রণীসাম্যিতং
 দৌষমজীর্ঘবদুপাচরেত্ । লঙ্ঘনৈর্দৌঃপনৌঃশ্ব সদা-
 নীসারম্বেশ্বৈঃ” । যহ্রণ্যাম্ আহারৌ যহ্রণীস্থিত-
 যাচকপিত্তস্বীন বক্রিণা পশ্যতি । পশ্যমানঃ স
 যহ্রণীস্থিতস্য কটুরসস্য পিত্তস্য সংযোগাত্ কটু-
 র্ভবতি ।

যহ্রণীকপাটরসঃ । পু। রসৌঃয়ং যহ্রণ্যাং
 হিতং । স ষড়্বিধঃ । প্রথমৌ যথা—পারদ-ম-
 শ্বক-টরুণ-যবচার জাতীফল-স্রদির-জীরক-শু -
 ক্রুপুলকসর্কটৌঃবীজ বিল্লয়লাটু-বকপুশ্যানাং প্র. ১০
 তী. বিল্লপন-কার্পাশ-শালিষ-চৌরিণী-কশট ক্রুট-
 কপশাণাং রসেৎ মর্দয়েত্ । বটৌ ১২। পারা, গন্ধ-

ক, সোহাগা, যবক্ষার, জায়ফল, খদির, জী-
 রা, শ্বেতধূনা, আলাকুশীর বীজ, বেলগুটা,
 বকপুশ্প প্রত্যেকে চূর্ণ ১০ তোলা, বিল্লপত্র,
 কাপাশফল, শালিষশাক, থিরুই, কাঁচড়া-
 পাতা, কুড়ুচিছাল বা পত্র ইহাদেয় রসে
 মর্দন । বটৌ. ১২। রস.র. । মৈথ. দ্বিতীয়ৌ যথা
 —পারদগম্বকযৌঃ প্র. ১তী. কজ্জলিঃ কাথ্যাং ক্রু-
 টজলকম্বম ৪ তী. সর্ব্বমিকচ আর্দ্রকরসেৎ মর্দ-
 য়েত্ । মাত্রা ৪ গুন্না । পারা ১তো. গন্ধক ১
 তো. কজ্জলি করিবে । পরে কুড়ুচির ছাল
 ভস্ম ৪ তো. মিশাইয়া আদার রসে মা-
 ড়িবে । ছাগগুন্ধ বা কুড়ুচির কাথের সহিত
 ৪ রতি সেবন করাইবে । তৃতীয়ৌ যথা—পা-
 রদগম্বকজাতীফললবঙ্গানাং চূর্ণং প্র. ১০ তীলক
 বিল্লপনস্ব্যাবর্ণম্শ্রাটকপশাণাং প্র. পলমানরসে-
 ন যথাক্রমং মর্দয়েত্ । মাত্রা ২ গুন্না । পারা, গ-
 ন্দক, জায়ফল, লবঙ্গ প্র. ১০ তো. একত্র
 চূর্ণ করিয়া বিল্লপত্র, হুড়ুছড়িয়া, পাণিফল
 পাতা ইহাদেয় প্রত্যেকের রস ১ পল দ্বারা
 যথাক্রমে মর্দন করিবে । মাত্রা ২ রতি ।
 অমুপান দধি । ততুর্থৌ যথা—শুক্তধূনকরসগ-
 ম্বকানাং প্র. ৪ মা. স্ব্যাবর্ণবিল্লয়শ্রাটকপশ-
 রসেৎ প্র. পলমিতেৎ যথাক্রমং মর্দয়েত্ । মাত্রা
 ১ গুন্না । শ্বেতধূনা, পারা, গন্ধক প্রত্যেকে
 ৪মাষা একত্র চূর্ণকরত হুড়ুছড়িয়া, বিল্লপত্র
 এবং পাণিফল পত্র ইহাদেয় প্র. ১ পল
 রসে মর্দন করিবে । মাত্রা ১ রতি । পঞ্চমৌ
 যথা সংযহ্রণ্যাং—মুক্তাভম্ব-স্বর্ষাভম্ব-গম্বক-পারদ-
 টরুণাভম্ব কপর্দকম্ব-বিষাণাং প্র. ১ তী. শ্রুভম্ব
 ৮ তী. স্তিবিষাণাভ্যেৎ মর্দয়েত্বা গৌলকং বিধাং
 পুটপাকিৎ প্রহরষৎ পশেত্ । শুক্লত্ব ধুলুগুণিতক-
 তালমুলীরসেৎ মর্দয়েত্ । মাত্রা ২ গুন্না । মুক্তা-
 ভস্ম, স্বর্ণভস্ম, গন্ধক, পারা, সোহাগা, অত্র,
 কড়ুভস্ম, বিষ প্র. ১ তো. শঙ্খভস্ম ৮
 তো. আতইচের কাথে মাড়িয়া গোলা ক-
 রিয়া ২ প্রহর পুটপাক করিবে । নীতল হ-
 ইলে তুলিয়া লোহপাত্রে ধুতুরা, চিতা এবং
 তালমুলীর রসে ভাবনা দিয়া ২ রতি বটৌ
 করিবে । মৈথ. । ষষ্ঠী যথা—রৌষম্ব ১ ম.
 মুক্তাভম্ব ১ ম. স্বর্ষাভম্ব ১ ম. গম্বক ২ ম.
 পারদঃ ৩ ম. সর্ব্ব কপিত্তরসেৎ সর্ব্বার্থ শ্রুগম্বকৈ

বিদ্যা পণ্ডিত। অথ বলাহরী ৩, অপামার্গরসী ২।
 .লীপ্রতিবিষামুলাধাতকীন্দ্রযবগুড়খীনাং রসী প্র.
 ২ মাঘনা: দীঘা:। রোগ্যভয় ১ ভ. মুক্তাভ-
 ন্ন ১ ভ. স্বর্ভভয় ১ ভ. গন্ধক ২ ভ. পারদ
 ৩ ভ. কপিথরসে মর্দন করিয়া মুগশৃঙ্গে ভ-
 রিয়া পাক করিবে। পরে বলারসে ৭, অ-
 পামার্গরসে ৩, লোধ, অতিবিষা, মুতা, ধা-
 তকী, ইন্দ্রযব, শুভ্রটীর রসে প্র. ৩ ভাবনা
 দিবে। রস.চি.।

গৃহ্মণীগজেন্দ্রবটিকা। স্ত্রী। গৃহ্মণ্যধি-
 কারি রস:। রস গম্বক লৌহ শুল্কমধু টঙ্কণচার-
 হিঙ্গু-মটী-তালীম মুস্তা-ধান্যক জীরক সৈম্ব ঘা-
 তকী প্রতিবিষা-শুষ্কী-গুড়ধুম হরীতকী-মহাতকা-
 স্থি (অভাবে রক্তচন্দন) তেজপত্র জাতীফল লবঙ্গ-
 লবঙ্গা বালক-বিল্বশলাটু মৈথিকা ভঙ্গানাং প্র.
 সমীভাগ:। ছাগদুগ্ধে মর্দনম্। রস, গন্ধক,
 লৌহ, শঙ্খভয়, সোহাগার খই, হিং, শটী,
 তালীশপত্র, মুতা, ধনে, জীরে, সৈন্ধব লবণ,
 ধাইফুল, আতইচ, শুঁট, ঝুল, হরীতকী,
 ভেনারমুটা, (অভাবে রক্তচন্দন) তেজপত্র,
 জায়ফল, লবঙ্গ, শুভ্রক, এলাইচ, বালা,
 বেলগুঁটা, মেতি, মিক্রি প্রত্যেকে সমভাগ।
 ছাগদুগ্ধের সহিত মর্দন। রস.৭.।

গৃহ্মণীমিহিরতৈলম্। স্ত্রী। গৃহ্মণীরী-
 তৈলম্। তিলতৈল ৪ শ্র. তর্ক ১৬ শ্র.। কুটজলক্
 ২ শ্র. বারি ১৬ শ্র. শ্র. ৪ শ্র.; ধান্যক ২ শ্র. বা-
 রি ১৬ শ্র. শ্র. ৪ শ্র.। মতানরী কুটজলক্
 ১২।০ শ্র. বারি ৬৪ শ্র. শ্র. ১৬ শ্র. ধান্যক
 ১২।০ শ্র. বারি ৬৪ শ্র. শ্র. ১৬ শ্র. তর্ক ১৬
 শ্র. एवं গৃহ্মণীহরদ্রব্যামনিষাং যথালভ্যং ক্রাথ:
 ১৬ শ্র.। কল্লার্থ—ধান্যক-ধাতকী লৌহ-বরাহ-
 ক্রান্না-অতিবিষা-হরীতকী-বীরষণমূল মুস্তা-বালক-
 নীচরস রসান্নন বিল্বশলাটু নীলীত্বলপত্র-নাগ-
 কেশর-পদ্মকেশর-গুড়খীন্দ্রযব শ্যামালতা-পদ্মকাষ্ঠ-
 কটুকী-তগর-মটামাসী-শঙ্করাজ কেশরাজ-পুনর্ন-
 বাস-জম্বু-কদম্ব-কুটজলক্ যমানী-জীরকাণাং প্র.
 ২ তী.। তিলতৈল ৪ শ্র. বোল ১৬ শ্র. কুড়-
 চিহাল ২ শ্র. জল ১৬ শ্র. শে. ৪ শ্র. ধনে ২
 শ্র. জল ১৬ শ্র. শে. ৪ শ্র.। মতাভরে কুড়-
 চিহাল ১২।০ শ্র. জল ৬৪ শ্র. শে. ১৬ শ্র. ;

ধনিয়া ১২।০ শ্র. জল ৬৪ শ্র. শে. ১৬ শ্র. ;
 বোল ১৬ শ্র. এইরূপ গ্রহণীহর অত্রাজ বে
 কোন ডবোর কাথ ১৬ শ্র. দিবে। কল্লার্থ
 —ধনিয়া, ধাইফুল, লোধ, বরাক্রান্তা, আ-
 তইচ, হরীতকী, বেণার মূল, মুতা, বালা,
 মোচরস, রসান্নন, বেলগুঁটা, নীলোৎপল,
 তেজপত্র, নাগেশ্বর, পদ্মকেশর, গুড়খী, ইন্দ্র-
 যব, শ্যামালতা, পদ্মকাষ্ঠ, কটুকী, তগর,
 জটামাঙ্গী, জীমরাজ (বা দারুচিনি), কে-
 শুভে, পুনর্নবা, আমছাল, জামছাল, কদম-
 ছাল, কুড়চিহাল, যমানী, জীরা প্রত্যেকে
 ২ তো'। হরতী যথা—তিলতৈল ৪ শ্র. তর্ক
 ১৬ শ্র.। কাথার্থ—কুটজমূললক্ ধান্যক প্র.
 ১০০ প. জল প্র. ৬৪ শ্র. শ্র. ১৬ শ্র.। ক-
 ল্লার্থ—ধানীযক ধাতকীপুথং লৌহ বরাহক্রান্না
 অতিবিষা হরীতকী লবঙ্গ বালক শঙ্করাজপত্র
 রসান্নন নাগকেশরপুথং পদ্মকাষ্ঠ গুড়খী ইন্দ্রযব
 প্রিয়ঙ্গুকং কটুকী পদ্মকেশরং তগরং শরমূল শঙ্ক-
 রাজ: কেশরাজ: পুনর্নবা আমলক্ জম্বুলক্
 কদম্বলক্ এষাং মিলিত্বা ১ শ্র. স্বল্পপাকবি-
 ধিনা পাচম্। রস.৭.। মৈথ.।

গৃহ্মণীকক্। স্ত্রী। সংগ্রহগৃহ্মণ্যাম্। অম.।

গৃহ্মণীবজ্রকবাট:। পু'। গৃহ্মণ্যাং রস:।
 “স্বতম্ভাভকং গম্বং যবচারং সটঙ্কণং। অগ্নিময়ং
 বচাং কৃত্যাম্মুতগুস্ত্যানিমান্ন সুধী:। ততী জয়লী-
 জম্বীরশঙ্করাবৈবির্মদয়েৎ। চিবাসরং ততী মীলং
 ক্রালা সংশীষ্য ধারয়েৎ। লৌহপাণে শ্রাবস্ব দল্বী-
 পরি বিসুদ্রয়েৎ। অধৌ বক্রি শ্রনৈ: কৃত্যাত্ যামাঙ্কি
 তত উদ্বরেৎ। রস্তুল্যামতিবিষাং দদ্যাম্মীচরসং
 তথা। কপিথলবিজয়াদ্রাবৈ: ভাবয়েৎ সমধা পৃথ-
 ক্। ধাতকীন্দ্রযবামুলালৌহপ্রতিবিষামৃতা:। এ-
 তদ্বৈমাবথিল্লা দিনৈকশ্ব বিশৌযয়েৎ। রসং বজ্র-
 কবাটাস্থ্যং মাপিকং মধুনা লিঙ্কিত্। বক্রি শুষ্কী
 বিঙ্কং বিল্বং লবণং সূর্যয়েৎ সমম্। পিবেদুগ্ধাম্বুনা
 চাতু সর্ষঙ্গাং গৃহ্মণীং জয়েৎ ॥” র.চি.।

গৃহ্মণীশার্দূলবটিকা। স্ত্রী। গৃহ্মণ্যাম্।
 জাতীফলং লবঙ্গং কুষ্ঠং টঙ্কণং বিড়লবণং জীরক
 লক্ এলা ধুলুরবীজং অহিকিনশ্ব প্র. সমভাগ
 আদায় প্রসারখীরসে মর্দয়েৎ। জায়ফল, লব-
 ক, কুড়, সোহাগার খই, বিটলবণ, জীরক,

शुद्धश्च, एता, धूर्तरानीक, आफिम् अ. ग-
गङ्गा, प्रकृताङ्गिनात्र रसे गर्दन । भेष ।

शहणीहरम् । स्त्री । खण्डे । इ.च. । वि ।
शहणीहरद्रव्यमात्रे ।

शहद्रुमः । पुं । शाकतरी । रा.नि.व.६ ।

शहनाशः (शनः) । पुं । समपर्णह्वे । र.मा. ।

शहपतिः । पुं । चर्कह्वे । आकन्द गीह ।
अम. । [द्रव्ये । रा.नि.व.१२ ।

शहभीतिजित् । पुं । स्त्री । चीडानामगन्ध-

ग्रहागमः । पुं । भूतसञ्चारि । रा.नि.व.२० ।

शहाङ्गम् । स्त्री । खर्बरजतताम्रचक्रुणालीह्वे-
षु । रा.नि.व. २२ । Sec पञ्चलीह्वम् ।

शहापहा । स्त्री । गीरोचनायाम् । वै.निच. ।

शहामयः । पुं । शहपीडायाम् । रा.नि.व.२० ।

शहाशी (श्न) । पुं । समपर्णह्वे । श.र. ।

शहाह्वयः । पुं । भूताङ्गह्वे । ई.तेता ।
रा.नि.व.६ ।

शाम(स्य)कन्दः । पुं । शामजीन्ने । ७न ।
कतुरिति ख्याते कन्दशाके । क.रू. र.मा. ।

शामकोलः । पुं । शामशकरे । वै.निच. ।

शामक्रीडः । पुं । शामशकरे । वै.निच. ।

शामजनिष्पावी । स्त्री । नखनिष्पाव्याम् ।
वर्षा । रा.नि.व.७ ।

शामजा । स्त्री । खर्जूरह्वे । प.सु. ।

शामणीः । पुं । नील्यां । नील गीह । इ.च. ।

शाम(स्य)मङ्गुरिका । स्त्री । शङ्गीमरस्ये ।
भिडि गीह । से. । हारा. ।

शाम(स्य)सृगः । पुं । कुकुरे । श.र. । ग-
वाद्यामवासिपशुवर्गे । यथा — अश्वत्थतरगीख-
रोद्भवस्तोरभेदःपुच्छप्रभृतयः । तन्मांसं वातसंघ-
ह्वं कफपित्तं रसे पाके च मधुरकं दीपनं बल-
वर्धनञ्च । सु.सू.४६च. । [जटा. ।

शामिणी । स्त्री । नीलीह्वे । नील गीह ।

शामीणः । पुं । शाम्यशकरे । रा.नि.व.१६ ।

शामी । कुकुरे । से. ।

शामीणा । स्त्री । नीलीह्वे । मा.पू.१भ. ।
पालङ्गशाके । रा.नि.व.७ ।

शाम्यकर्कटी । स्त्री । कुशाखे । त्रिका. ।

शाम्यकुकुटः । पुं । प्रतुदजातीवपचिबिषये ।
शामकूकड़ा । तन्मांसं खिग्धं वातघ्नं दीपनं शुब ।
रा.नि.व.१७ । [त्रिका. ।

शाम्यकुङ्कुमम् । स्त्री । कुसुमे । कूङ्गुम् ।

शाम्यकीशा । स्त्री । हत्तिलीशातक्याम् ।
धूमूल । रा.नि.व.७ ।

शाम्यधर्मः । पुं । नैद्युने । अम. ।

शाम्यपशुः । पुं । गवाद्यामवासिपशुषु ।
Sec शामसृगः ।

शाम्यवराहः । पुं । शामजशकरे । गीर्देशी
शुशार । तन्मांसं मीढोबलवीर्यवर्धकं वनवराहमा-
साङ्गु च । रा.नि.व.१७ ।

शाम्यवल्लभा । स्त्री । पालङ्गशाके । प.सु. ।

शाम्यशुकरः । पुं । शाम्यवराहे । रा.नि.व.१७ ।

शाम्या । स्त्री । नीलीह्वे । नील गीह । नि-
ष्पावे । शंटेरा । रा.नि.व.७ । तुलसीह्वे । वै.निच. ।

शाम्याखः । पुं । गर्दभे । त्रिका. ।

शाम्योदकम् । स्त्री । शाम्यगले । वै.निच. ।

शाम्या(न) । पुं । प्रक्षरि । अम. । [प.सु. ।

शाम्यारिः । पुं । पाषाणभेदे । शीथरकृति ।

शाम्यारिः । पुं । घासे । कवले । कन । अम. ।
पारदस्य धातुवसनयोग्यजारखे । शीथरार शर्ण-
शीत । स चतुर्विधः — “चतुःषष्ट्यंशकयासात् द-
खधारी भवेद्रसः । जलीका च द्वितीयेन शाम्य-
योगे सुरेश्वरि । शाम्येन तु तृतीयेन काकविष्टासमी
भवेत् । शाम्येन तु चतुर्थेन दधिमखसमी भवेत् ।”
र.चि.३च. । (विवरणं पारदस्ये स्यम्) ।

शाम्यः । पुं । शियमारे । शुभर्णाक । रा.नि.व.०
६६ । नके । शीथर, जनशुद्धी । अ.टी.भ. ।

शाम्यकः । पुं । सितारचरुपे । शुभनिर्णाक ।
रा.नि.व.४ । घातकपचिषि । वाङ्गि शीथी ।
श.र. । [नि.व.६ ।

शाम्यलीमशा । स्त्री । त्रयायाम् । व.५ ।

ग्राहिणी । स्त्री । ब्रह्मदुरालभायाम् । कुत्र
दुरागता । प.सु. । चीरिण्यां । थिरुहे । र.सा. ।
यत्कलज्जालुकायां । उषत नञ्जावती । वै.निघ. ।

ग्राहिकफलम् । स्त्री । कपिल्यफले । क.श्र.९ वे-
न । रा.नि.व.११ ।

ग्राहिवस्तिः । पुं । निरुद्धवस्तिभेदे । पिठ-
कात्रिविशेषश्च । स च अन्वष्टादिप्रियङ्गादिकाद्येन
चौद्रघृतयुक्तेन साध्यते । यथा—“प्रियङ्गादिगण-
काद्ये अन्वष्टाद्येन संयुताः । सचौद्राः सष्टताश्चैव
ग्राहिणो वक्ष्यः स्मृताः । एतेष्वेव च योगेषु खेष्टाः
सिद्धाः प्रथक् तथा । समक्षेण्यधवा संस्यक् विज्ञेयाः
खेष्टवक्ष्यः ॥” सु. ।

ग्राही (इन्) । पुं । कपिल्यवृत्ते । प.सु. । रक्त-
कार्पासे । त्रि । क्षमने । वा.टी.हेमा । धारके ।
मलबन्धकरे । यदपिदीप्तिकरं पाचकं तत् ग्राही-
त्युच्यते । यथा—“दोषनं पाचनं यस्यादुष्णत्वाद्भव-
ग्रीषकं । ग्राहि तत्र यथा शुष्णी जीरकं गजपिप-
सौति ॥” भा. ।

ग्राह्यः । पुं । अन्नवेतसे । प.सु. ।

ग्रीवा । स्त्री । कृकाटिकायाम् । वाङ् । अम. ।
भा.म.४४ चन्द्ररोग-चि. । मन्यायाम् । वाङ्ङेर
शिरा । मी. । [आदौ । च.नि.२५. ।

ग्रीवारोगः । पुं । ग्रीवाजातरीने ग्रीवास्त-

ग्रीवास्थि । स्त्री । कसेरुकोष्ठस्थतदाकारास्थि-
नि । वाङ्ङेर शङ् । तानि १५५. । च.शा.७५. ।

ग्रीवी (इन्) । पुं, स्त्री (विनी) । उष्ट्रे । जटा. ।

ग्रीषः । पुं । चर्मो ऋतौ । शर्मिकान् । स वै-
शाखज्येष्ठमासयोः भवति । ग्रीषो मेघवर्षी प्रोक्तः ।
शुभाः—ग्रीषोरुचोऽतिकटुकः पित्तकल्कफनाश-

नः । उच्यतायाम् । मी. । तात्कालिकं जलम् अ-
नभिष्यन्दि । रा.नि.व.१४ । [वै.निघ. ।

ग्रीषकर्कटी । स्त्री । ग्रीषजकर्कटीविशेषः ।

ग्रीषका । स्त्री । पुष्पविशेषः । श्लिकी, वन-
श्लिकी । वै.निघ. । [अ.प. ।

ग्रीषजा । स्त्री । खवचीवृत्ते । गोर्णा गौह ।

ग्रीषपुष्पी । स्त्री । कौडण्देशे करवीरुषीति
प्रसिद्धे पुष्पवृत्ते । रा.नि.व.१० ।

ग्रीषभ(सोङ्ग)वा । स्त्री । नवमश्लिकायाम् ।
नेउति । रा.नि.व.१० ।

ग्रीषसुन्दरकः । पुं । सुष्णपत्रशाकविशेषः ।
ग्रीषा भाक । शुष्णाः—तित्तं रुचिकरं कफपित्त-
दीपघ्नश्च । राज.२५. ।

ग्रीषहासा । स्त्री । इन्द्रतूलके । त्रिका. ।

ग्रीषा । स्त्री । लोभ्रवृत्ते । वै.निघ. । नवमश्लि-
कायाम् । रा.नि.व.१० । [उति । प.सु. ।

ग्रीषिका (शी) । स्त्री । नवमश्लिकायाम् । ने-
ग्लानः । त्रि । रोगिणि । रा.नि.व.२० ।

ग्लाना । स्त्री । नलदीनतायां । हे.च. । रीने ।
राज. ।

ग्लानिः । स्त्री । व्याधी । रा.नि.व.२० । शो-
जः चम्रादिजन्यदेहजाद्ये । “ग्लानिरीजः स्याद्दुः-
खादजीर्णाच्च अमात्रवेत् ॥” शार्ङ्ग.पु.६५. । “वक्त्रे
मधुरता तन्द्रा हृदयोद्देशनं धमः । नचान्नं रोचते
यत्रै ग्लानिं तस्य विनिर्दिशेत् ॥” भा. । सु.शा.४
५. । [अम. ।

ग्लान्नुः । त्रि । रोगिणि । रा.नि.व.२० । ग्लानि ।

ग्लौः । पुं । कर्पूर । अम. ।

घ

घटः । पुं । कलसे । अम. । द्रोणपरिमाणे ।
६४ श. । प.प. । करिगण्डस्थले । मी. । कुम्भपरि-
माणे, द्रोणविंशती । [अरादौ ।

घटकः । पुं । विना पुष्यं फलवति वृत्ते, उदु-
घटदेशजम् । स्त्री । गण्डकवृत्ते । रा.नि.व.६ ।

घटा । स्त्री । मधुरकर्कटिकायाम् । मिष्टे नेपुं ।
मद.व.६ ।

घटाभिधा । स्त्री । घटाकारेणसाक्षात्पुमेद्,
कुम्भतुल्याम् । गोर्णा गौडे । वै.निघ. । [व.७ ।

घटासातुः (वूः) । स्त्री । कुम्भतुल्याम् । रा.नि.

घण्टालिका । स्त्री । मधुरकर्मव्याम् । मिष्टे
लेवू । मध.व.६ ।

घण्टिकाम । स्त्री । नितम्बे । श.च. ।

घण्टिका । स्त्री । सुहृत्परिनाम् । दुहेदुःख
'गटा' । पादयन्त्री । श.र. । [वर्ण. वै.निघ. ।

घण्टिकालवणम् । स्त्री । विह्वलवणे । विट्-ल-

घटीयन्त्रग्रहणी । स्त्री । ग्रहणीरीनमेहे ।
लक्ष्मणं यथा—“प्रसूतिः पार्श्वयोः शूलं तथा जल-
घटीध्वनिः । तं वदन्ति घटीयन्त्रमसाध्यं ग्रहणी-
गदम् ॥” भा.नि. ।

घट्टगा । स्त्री । दाक्षिणात्यनदीविशेषे । एतच्चलं
गुणैः कृष्णासदृशम् । स्नादुत्तरं पथं कानिदक्ष ।
रा.नि.व.१४ ।

घण्टः । पुं । शाकादिसिद्धव्यञ्जनविशेषे । शीटक-
र घण्टे, नेट्रेर घण्टे । गुणाः—बल्यः रुचिकारः
वातघ्नश्च । राज. ।

घण्टकः । पुं । सुद्रुच्यपविशेषे । खेटुकूल, खै-
ट्टु गाह् । खैट्टुकाण । सा.कौ. । तस्य मूलगुणाः
—कफघ्नं कटुपाकि पित्तकरश्च । राज. । घण्टा-
पाटलवर्णे । ज.द. । [भेष.अन्नपित्तचि. ।

घण्टकर्णः । पुं । सुद्रुच्यपविशेषे । खैट्टुकाण ।

घण्टा । स्त्री । अतिबलायाम् । रा.नि.व.४ ।
जवापुष्पवदे । जवा गाह् । र.सा. ।

घण्टाकाः । पुं । घण्टापाटलवर्णे । घण्टापा-
कूल । ज.द. । जालिन्याम् । वि.७७ । वै.निघ. ।

घण्टाकार्यः । पुं । घण्टकचुपे । खैट्टु गाह् ।
खैट्टुकाण । प.सु.ग्रहणी.चि.निव्यानन्दरसे ।

घण्टापाटलिः । स्त्री । खनामख्यातवर्णे ।
घण्टापाकूल । हिं मोखा । प.सु. । See सुष्ककः ।

घण्टारवा । स्त्री । वनशण्डवदे । श.ग गाह् ।
हिं भक्तनियया । भ. । [नि.व.८ ।

घण्टालः । पुं । मदनवर्णे । मयना गाह् । रा.

घण्टालिका । स्त्री । मधुरमातलुङ्गवदे । म-
ध.व.६ । [रा.नि.व.२ ।

घण्टाली । स्त्री । कौषातक्याम् । षोडश ।

घण्टावीजः । पुं । जैपालवर्णे । जयगोत्र ।

गाह् । रा.नि.व.६ । शण्डवदे । वै.निघ. । स्त्री ।
शण्डवीजे । [हि.च. ।

घण्टाशब्दम् । स्त्री । कांस्यपाती । कौश ।

घण्टाशीता । स्त्री । अतिबलायाम् । रा.नि.व.४ ।

घण्टाशीला । स्त्री । महाशण्डवदे । वै.निघ. ।

घण्टिकः । पुं । पादिजलजन्तुविशेषे । अकं.चि. ।

घण्टिका । स्त्री । सूक्ष्मजिह्वायाम् । आनखि-
वि । रा.नि.व.१८ । गलयुखिकारीणे । रा.नि.
व.२० । शण्डपुष्पां । शण्डकूल । वै.निघ.२.भ.अप-
व्या.चि.द्राचावलेहे । कुमारिचे । लक्ष्मणरीच ।
वै.निघ. । [नि.व.६ ।

घण्टिनीबीजम् । स्त्री । जैपालबीजे । रा.

घण्टुः । पुं । करिकण्डभूषणे । उषा. । उष-
तायाम् । वै.निघ. ।

घण्डः । पुं । मधुमच्चिकायाम् । भमरे । उषा. ।

घनः । पुं । सुलायाम् । मूत्रा । रा.नि.व.२१ ।
सि.यो.कास चि.पथ्यादिशुद्धी । नागरसुलायाम् ।
च द.पित्त-चि.विश्यादि । शरीरे । रा.नि.व.१८ ।
अशके । मेषे । रा.नि.व.२१ । कफे । रा.नि.व.
२१ । लक्षि । शुद्धशुक् । रा.नि.व.१२ । वक्त्रे ।
गुडे । वै.निघ. । स्त्री । लौहे । हे.च. । वक्त्रे ।
रा.नि.व.२ । चि. निविडे । भम. ।

घनकफः । पुं । करकायाम् । शिल । त्रिका. ।

घनकालः । पुं । वर्षर्तौ । श.र. ।

घनगोलकः । पुं । खण्डे, रौप्ये च । संश्लि-
ष्टरजतसुवर्णे । हे.च. ।

घनचन्दनादिः । पुं । वातपित्तज्वरे कषाये ।

“घनचन्दनपर्यटकं कटुकं सन्ध्यालपटीलदलं स-
जलं । शतश्रीतसितायुतपित्तहरं ज्वरहृदिदृष्या-
रुचिदाहृहरम् ।” मूत्रा,रक्तचन्दन, क्लृप्पाव-
डा, कटुकी, वेणार मूल, पल्लवा, वाला प्र-
तोक्ते १४ रति । जल ॥ श. शं. १/० पो-
७या । अक्लृप्पा—ट्रिनि ४ गावा । सा.कौ. ।

घनच्छदम् । स्त्री । तालीशषणे । रा.नि.व.६ ।
श्रियुवदे । मञ्जिना गाह् । वै.निघ. ।

घनजम्बूलः । पुं । तुलुके । गण्डुव । त्रिका. ।

घनिता(ती)लः । पुं । चातकपत्रिणि । सा-
रकपत्रिणि । जटा । त्रिका ।

घनत्वक् । पुं । शकरीषि । श्वेत लोथ । वै-
निघ. । [नियामके ।

घनध्वनिः । पुं । मुसायाम् । र.सा.सं.रस-

घनपल्लवः । पुं । शिशुवृक्षे । मजिना ग्रीह ।
वै.निघ. ।

घनपाषण्डः । पुं । मयूरे । श.मा. ।

घनपाषाणः । पुं । कालपाषाणे । अशके ।
रस.र.महाज्वराकुशे ।

घनप्रभः । पुं । राजावर्षमणौ । वै.निघ. ।

घनप्रिया । स्त्री । काकजम्बूवृक्षे । वनजात्र ।
रा.नि.व.११ । नदीजम्बूम् । वै.निघ. ।

घनफलः । पुं । विकण्टकवृक्षे । रा.नि.व.११ ।
तरन्तुजे । तरभुज ग्रीह । वै.निघ. । [वै.निघ. ।

घनफेनिला । स्त्री । काकमाच्यां । गुडकागाडे ।

घनमूलः । पुं । नीरटलतायां । लताकड़ा ।
रा.नि.व.३ । [विशेषे । वै.निघ. ।

घनमूला । स्त्री । काकमाच्याम् । चीरमूर्ल्या-

घनरवः । पुं । मयूरे । वै.निघ. ।

घनरसः । पुं । नीरटे । लताकड़ा । मे. ।
मूर्ल्यायां । मूत्रा । र.मा. । जले । कर्पूरे । पी-
लुपर्ण्याम् । कषाये । सान्द्रनिर्यासे । सम्यक्मिद्ध-
रसे । मे. । रा.नि.व.१४ । [वै.निघ. ।

घनरूपा । स्त्री । खटीशर्करायां । फूलथण्डि ।

घनवल्लिका (स्त्री) । स्त्री । अमृतसवालता-
याम् । रा.नि.व.३ ।

घनवासः । पुं । कुशाखे । हारा ।

घनशृङ्गी । स्त्री । शेषश्याम् । वै.निघ. ।

घनसंज्ञा । स्त्री । मुसायाम् । वै.निघ. ।

घनसारः (कः) । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.
१२ । र.सा.सं. । वसन्ततिलकरसे । भा.उ.वाजी. ।
क.चि.शगल्यादिधूपे । वै.निघ.दाह.चि.रसादिगु-
ण्याम् । भा.स.३भ.सू.घा.चि. । जले । धरणि. ।
रविषावर्षपारदे । मे. । चन्दने । वै.निघ. ।

घनसूतः । पुं । नीरटलतायाम् । लताकड़ा-
ङ्ग । रा.नि.व.३ । [क्याङ्ग । रा.नि.व.११ ।

घनस्तम्भः । पुं । शोभाशक्रे । जगपीठे,

घनस्वनः । पुं । तखुलीयशाकवृक्षे । कौंटी-
नटेर खाड़ । रा.नि.व.३ । [रा.नि.व.३ ।

घना । स्त्री । मधुपर्णीलतायाम् । रुद्रजटायाम् ।

घनाकरः । पुं । वर्षायाम् । वै.निघ. ।

घनाग्निसहम् । स्त्री । उजमकाखे । वै.निघ. ।

घनाघटा । स्त्री । काकजटायाम् । केउग्रा
टौंड़ी । श.च. ।

घनाघनः । पुं । मत्तहृत्तिनि । अम. ।

घनाघना । स्त्री । काकमाच्यां । श.च. ।

घनात्ययः । पुं । शरदती । छे.च. ।

घनामयः । पुं । खर्जूरवृक्षे । त्रिका ।

घनामलः । पुं । पुनर्नवायाम् । चन्दनवटे ।
वै.निघ. । (Chenopodium album.) वा-
सूकशाके । त्रिका ।

घनारावः । पुं । चातकपत्रिणि । वै.निघ. ।

घनावहा । स्त्री । काकमाच्याम् । कर्णस्त्री-
टयां । काण्डिङ्गा । प.सु. ।

घनाश्रयः । पुं । (Aether.) आकाशे ।

घनाहम् । स्त्री । अमघाती । प.सु. ।

घनोज्ज्वम् । स्त्री । लौहकिट्टे । मूत्र । वै-
निघ. ।

घनीपलः । पुं । करकायाम् । छे.च. ।

घरट्टः । पुं । पेषणयन्त्रे । शीता ।

घर्षटः । पुं (Pimelodus gagora or P.
tengara.) मत्स्यभेदे । टांग्रा ग्रीह । श.र. ।

घर्षरः । पुं । पेषके । पौंटा । त्रिका । तुषा-
नखे । छे.च. । (कः) नदविशेषे । तज्जलं बन्धं ग्री-
तलं दीपनं पथं बन्धं शीषाङ्गपुष्टिकरञ्च । रा.
नि.व.१४ । वि । खरविशेषे । मे. । [रे । छे.च. ।

घर्षारिका । स्त्री । घर्षरनदे । भट्टघाथे । शं-

घर्षूर्वा (घा) । स्त्री । तन्नासकवीटे, यमकीटे ।
पूत्रपुत्रिया. पो.का. । र.मा. ।

ः । पुं । खेद । वाग्म । रा.नि.व.१८ । चाते-
 मे । उन्नधि । चिका । वीषर्तो । हे.च. ।
चर्मचर्चिका । स्त्री । चर्मचर्चिकायाम् । वा-
 भांजे । यथा—“खेदवाहीनि दुष्पन्ति क्रीषन्ती
 कभयैस्त्वया । ततः खेदः प्रवर्त्तते दुर्गन्धा चर्मच-
 र्चिका । राजिकाकृतिकबोल्या यती चर्मचिच-
 र्चिका ॥” प्रयोगा । [टिप्पणी] । वै.निघ. ।
चर्मजः । पुं । जवादिक्लृप्तिकायाम् । था-
चर्मपयः । स्त्री । चर्मजली उखीदको वै.निघ. ।
चर्मविचर्चिका । स्त्री । चर्मचर्चिकायाम् ।
चर्मन्तः । पुं । वर्षर्तो । रा.नि.व.२१ ।
चर्मन्तकामुकी । स्त्री । पञ्चविंशधे ।
चर्माम्बु (म्बः) । स्त्री । चर्मो । वाग्म । रा.
 नि.व.१८ । [च.द.भास्वरीतने ।
चर्मः । पुं । कर्करिकायाम् । कर्करु कर्त्ता ।
चर्मणम् । स्त्री । चर्मचर्मणि । दमा । “चर्मणा-
 दभिघाताद्वा ॥” नि. । [चिका ।
चर्मणालः । पुं । सुषले, शिलापुत्रे । लोड्डा ।
चर्मणी । स्त्री । हरिद्रायाम् । चिका ।
चसिः । पुं । अन्ने । आहारे । हे.च. ।
चस्मरः । पुं । अन्ने । उरुक । अम. । नि. ।
चस्त्रम् । स्त्री । कुडुमी । चिका । पुं । दिवसे ।
घाटः । पुं । घाटायाम् । वाङ् । श.र. ।
घाटा । स्त्री । नागबलायाम् । रा.नि.व.४ ।
 शिरःपश्चात्स्त्री । वाङ् । रा.नि.व.१८ ।
घाटालः । त्रि । बन्धुरे । सु.नि.२५ ।
घाटिका । स्त्री । घाटायाम् । वाङ् । श.च. ।
घाण्टिकः । पुं । (Datura metel), also
 fastuosa.) घुल्लूरुवे । हारा ।
घातकञ्जम् । स्त्री । सूत्रकञ्जरीमे । नि. ।
घात(ति)पक्षी (रत्न) । पुं । A hawk
 or falcon. श्वेनपक्षिणि । वाक्त्र पीथी । हारा ।
घारः । पुं । ग्रीचये । हे.च. ।
घार्त्तिकः । पुं । घृतपूरे । वि०७५ । हे.च. ।
घासः । पुं । दधे । अथे । वाग्म । अम. ।

घुः । स्त्री । नासायाम् । वै.निघ. ।
घुघुक्तत् । पुं । वनकपोते । घुघु । वै.निघ. ।
घुघुलारवः । पुं । पारावते । वै.निघ. ।
घुटः । पुं । पादयन्त्री । पाट्यत्र गौटे । हे.च. ।
घुटिः (टी) (कः, का) । पुं, स्त्री । जहा-
 त्सम्बिधयौ । शुल्फ । “जहात्सम्बिधयौ तु
 घुटिका गुल्फ इत्यपि ।” हे.च. । रा.नि.व.१८ ।
घुणः । पुं । काठकिमी । शूण । लिङ्गसंघे भर-
 तः । अमरे । वै.निघ. ।
घुणदयिता । स्त्री । अतिविषायाम् । आंठ-
 हेठ । वै.निघ.ज्व.चि.अर्कादिः । “पक्षीपणघुणद-
 यिता ।”
घुणप्रिया । स्त्री । अतिविषायाम् । कृष्णाति-
 विषायाम् । (अष्टतार्षवरसे) । वा.सू.२५अ ।
 “कटुका मरिचं घुणप्रिया च गच्छीरम् ।” च.द.
 पाखु.चि. । क्रसदनीठवे । वै.निघ. ।
घुणवल्लभा । स्त्री । कृष्णातिविषायाम् । कांल
 आंतहेठ । भा. ।
घुणा । स्त्री । कालातिविषायाम् । वै.निघ. ।
घुण्टः (कः) । पुं । गुल्फे । श.मा. । हे.च. ।
घुण्टा । स्त्री । सुद्रवदरे । वै.निघ. । [श.च. ।
घुण्टिकम् । स्त्री । वनकरीषे । दिनशूटे ।
घुण्डः । पुं । अमरे । उणा. ।
घुर्घुरः (कः) (री) । पुं, स्त्री । अमरे । कौ-
 टविशेषे । घुत्तघुर्घुरा पोका । चिका. । (कः) ।
 शब्दविशेषे । गला वड् वड् कर्त्ता । च.द.१०अ. ।
घुलच्चः । पुं । गवेषुकायां । गड्गड् । र.मा. ।
घुलघुलारवः । पुं । पारावतमेदे । रा.नि.व.
 १८ । [वा.व्या.चि. । “घुल्लुचैः पलाशैः ।”
घुल्लणम् । स्त्री । कुडुमी । चिका । सि.यो.च.द.
घूकः । पुं । उल्लूके । हे.च. ।
घूकारिः । पुं । काके । हे.च. ।
घूकावासः । पुं । श्राकमेदे । वै.निघ. । सु-
 द्दीडवे । आं०७५ । गौह । रा.नि.व.२ ।
 ः । पुं । वीष्मसुन्दरके । गीया । श.च. ।

दृष्टिः । स्त्री । दृष्टेने । दृष्टानि । ङ.च. ।

दृष्टावासः । पुं । कृष्णाच्छे । चिकीत् ।

दृष्टिः(शी) । पुं । वनप्रकरे । वै.निघ. । अत्र रीगविशेषे । तैनाश्रयसासाभ्यन्तरे व्रणपिडक शोफा भवन्ति । “नसिकाभ्यन्तरे यस्य पिडकानां ससुहवः । व्रणं वा यदि वा शोफः तस्य वियादृषीरुजम् ॥” ज.द.२.६५. ।

दृष्टम् । स्त्री । नवनीतजपदावे । वि, दृ.ठ । दृष्टं दशविधं गन्धमाह्निवाजाश्रगादभौष्ट्राविकीडक-मातुष्यहासिकभेदेन । तेषां गुणादिकं तत्तत्पर्यायेषु सम्यग्म् । सा. दृष्टगुणाः—“आयुर्वेदकं देहदाह्यंकरं सौकुमार्यकानिबुद्धिस्मृतिबलकरं शीतलं बाल्ययीवनवार्धक्येषु प्रधानबलकरं पथ्यश्च । रा.नि.व.१५ । पुराणदृष्टगुणाः—“सर्पिर्जीर्णैव समुदये च मूर्च्छाकृच्छीन्मादकर्णाच्चिरले । शोफार्त्तसोर्धोनिदीवन्नयेषु शर्त्तं सर्पिर्जीर्णैव वृणां स्यात् ॥” नवस्य गुणाः—“बलवये तर्पणभोजनेषु श्मे च पित्तासृजि रेशुयुक्ते । नेत्रामये कामलपाशु-रीगे चये नवं सर्पिर्बुदाहरन्ति ॥ ज्वरे विबन्धेषु विमृशिकायामरीचके वा श्रुटिते तथाग्री । पाना-स्थये वापि मदात्यये वा शर्त्तं न सर्पिर्बहुमन्वते च ॥” अत्रि,६५. । पक्षदृष्टं—वर्षात्परं हीन-नौथ्ये ॥ भां. । तर्पणं नेत्ररोगघ्नं दाहनुष्यसा दृष्टम् । यथा—दृष्टप्रस्थमग्निपक्वं निष्केन स्थिरश्ची-त्तार्थं किञ्चित् शीतं हरिद्रामातुलुङ्गरससुलामल-क्रीहरीतकीविभोतकानां कल्कीकृताग्रां यथाक्रमं प्रत्येकं पलेन मूर्च्छयेत् । यथा—“धानीपथ्याविभो तेजलधररजनीमातुलुङ्गद्रवैनु सर्वैरैतैः सुपिष्टैः पलकपरिमितैर्मन्दमन्दानलेन । आन्यप्रस्थं निष्केन परिपचनशर्त्तं मूर्च्छयेद्देदविघ्नः तस्मादामीपदोषं त्यजति च सहसा वीर्यवत्सौख्यदायि ॥” भैव. ।

दृष्टकरञ्जः । पुं । करञ्जविशेषे । विशां क-त्रमृष्ट । गुणाः—कटूषः वातघ्नः व्रणनाशनः ल-दीघघ्नः अर्शोघ्नश्च । रा.नि.व.६ ।

दृष्टका । स्त्री । दृष्टकुमार्याम् । वै.निघ. ।

दृष्टकुमारिका (री) । स्त्री । खनामस्या-तद्यपे । दृत्तकूमात्री । See गृहकन्या ।

दृष्टपर्यङ्कः । पुं । दृष्टकरञ्जे । र.नि.व.६ ।

दृष्टपशुः । पुं । दृष्टे । वै.निघ. ।

दृष्टपूरः (कः) । पुं । चन्द्रपुत्रीति चिर्वीङ इति च ख्याते पिष्टकविशेषे । तन्प्रणाली—“मर्दि-तां समितां चीरनारिकेलदृष्टादिभिः । अवगाह्य दृष्टे पक्ता दृष्टपूरीऽयमुच्यते । दृष्टपूरी गुरुहृथ्यः कफघ्नन् रक्तमांसदः । रक्तपित्तहरी हृद्यः स्नादुः पित्तहरीऽपिदः ॥” भा. । प्रकाशानरं यथा—“गोधूमचूर्णे सूक्ष्मं खल्वं तस्मिन् दृष्टं क्षिपेत् । यावत्तत् पिष्टतां गच्छेत् पश्चाद्गुणे विमर्दयेत् । फेलयित्वा द्रवीभूते ततः पात्रे दृष्टं न्यसेत् । सशब्दे सुदृष्टे तमे तस्य धारामपासृजित् । यावच्च व्याप्य तत्पार्त्तं प्रसरदृष्टतपूरकः । यत्किञ्चिन्नामतां याते खल्वपक्षे निमज्जयेत् ॥” गुणाः—“स हृथ्यो गुरुहृ-द्यश्च बलकृदातुवर्द्धनः । कफासृक्सांसलकरी वात-पित्तघ्नं हरति ॥” वै.निघ. ।

दृष्टमण्डः । पुं । मन्ने, भक्ते । वै.निघ. । सर्पि-र्मण्डे । गुणाः—मधुरः सरः योनिश्रीवाचिशिरसां शुलघ्नः बलिनस्याच्चिमपूरणेषूपदिश्यते । सु.स. ४५५. ।

दृष्टमण्डलिका । स्त्री । हंसपादीक्षुपे । रा. नि.व.५ । रक्तलज्जालुकायाम् । काकजङ्घायाम् । वै.निघ. ।

दृष्टमण्डा । स्त्री । मधुली । गानकां कृङ्गी, मांकुडशता । र.मा.श.च. । रक्तलज्जालुकायाम् । वै.निघ. ।

दृष्टवरः । पुं । दृष्टपूरे । मोहनभागे । ङ.च. ।

दृष्टहेतुः । पुं । नवनीते । ननि । वै.निघ. ।

दृष्टा । स्त्री । काकजङ्घायाम् । श.च. । काकतु-ष्टिकायाम् । केकटशार्ङ्गी । वै.निघ. । [चिकीत् ।

दृष्टाङ्कः । पुं । सरलद्रवे । मद्रनग्राट्टञ्ज आटि ॥

दृष्टाची । स्त्री । एलायाम् । वै.निघ. ।

दृष्टाची(गर्भ)सम्भवा । स्त्री । स्थूलैलायां । वडु एनाश्चि । रा.नि.व.६ ।

दृष्टाभ्यङ्गः । पुं । दृष्टमर्द्दने । दृष्टमर्द्दने । तत्र विधिनियमौ—“वाते पित्ते कफे रक्ते सन्निपाते कृशाङ्के । मदमूर्च्छामलापेषु दृष्णादाहज्वरेषु च । समने सन्तते जीर्षे ह्यध्यान्ते विशिषतः । बाल-नध्यमकीर्णानां दृष्टाभ्यङ्गः प्रशस्यते ॥ गुणश्रीहं-

शिशुदहनकामलासातिसारिषु । शसकाभीदरक्ष-
र्हिपाण्डुसर्वाङ्गश्रीषिषु ॥ विद्रवी पार्श्वश्लेषु म-
खमालार्जुदादिषु । शीतज्वर प्रमेहे च घृताश्वत्थी
न शस्यते ॥” ब्रह्मा ।

घृताङ्गः । पुं । इकधूपे, ज्वनिधूपे । त्रिका ।

घृतिला । स्त्री । घृतिपण्याम् । चाकूनिश ।
प.सु. । [क। हे.च. ।

घृतली । स्त्री । तैलपायिकायाम् । तेनापो-

घृष्टम् । स्त्री । सद्योत्रणविशेषे । वेनर नागिना
धा वा ऋत । “विगतत्वक् यदङ्गं हि सद्योद-
न्यथापि वा । उपाखावान्निर्तं तन्तु घृष्टमित्युपदि-
शयते ॥” सु.चि.२७. । पुं । गोधूमि । वै.निघ. ।

घृष्टतलः । पुं । अश्वस्य पादरोगविशेषे । लक्षणं
यथा — “घृष्टं भूमौ तलं यस्य तावीभवति वाजि-
नः । तस्य घृष्टतली नाम पादरोगः प्रकीर्तितः ॥”
ज.द.२६७. ।

घृष्टिः । पुं । शकरि । प.सु. । (श्री) स्त्री । वरा-
हकालायां । वाराहीकण्ठे । चाग्र आन् । अम. ।
घर्षणे । अपराजितायाम् । मी. । [र.मा. ।

घृष्टिला । स्त्री । घृतिपण्याम् । चाकूनिश ।

घृष्टिः । पुं । वनवराहे । वै.निघ. ।

घेञ्जुलिका । स्त्री । (Arumorinense.)
क्रोधादने । बेंजू । र.मा. ।

घोटः (कः) । पुं । अश्वे । प.सु. । See अश्वः ।

घोटकारिः । पुं । महिषे । वै.निघ. ।

घोटकीदुग्धम् । स्त्री । अश्वीदुग्धे । घृडीर
दूध । गुणाः — इचमकं लघुं दीपनं लघु देह-
स्थैर्यकरं बल्यं गौरवकान्तिजन्य । रा.नि.व.१५ ।
See अश्वीचीरं ।

घोटगलः । पुं । कासदधे । वै.निघ. ।

घोटिका । स्त्री । बड़वायाम् । बड़हीशीशुकि ।
बड़ शूनी । गुणाः — कटूषं मधुरं वातप्रणकण्ड-
कुष्ठरक्तशोधनम् । रा.नि.व.५ । See शोषी ।

घोटी । स्त्री । घोषायाम् । शशाङ्कम् । रा.
नि.व.८ । ब्रह्मवदरुहवे । वै.निघ. ।

घोषकः । पुं । गीनाससर्पे । वै.निघ. ।

घोषसा । स्त्री । वताविशेषे । वै.निघ. ।

घोषा । स्त्री । मासिकायाम् । रा.नि.व.१८ ।
अश्वस नासाच्छिद्रादिमध्यभागे । ज.द.२७. । जि-
क्याम् । (हे.उ.ता) । वै.निघ. ।

घोषान्तभेदनः । पुं । आरस्यशकरे । व-
न शूकर । वै.निघ. ।

घोषी (रन्) । पुं । शकरि । वनशकरे । प्र.सु. ।

घोषटा । स्त्री । (Zizyphus jujuba.) गो-
पचण्डायाम् । शशाङ्कम् गच्छ । मं.कं.घोंटी ।
गोशयी । गुणाः — कटुः उष्ण मधुरा वातघ्नी ब्र-
ह्मकण्डूतिकुष्ठशययुष्नी च । रा.नि.व.८ । पूगीरुचे ।
शुभात्रि गच्छ । रा.नि.व.११ । वा.सू.१५७. ।
मदनरुचे । नागवलायाम् । शकण्डे । शंशुने
गच्छ । वै.निघ. । [गच्छ । रा.नि.व.८ ।

घोषटास्थः (स्थः) । पुं । मदनरुचे । यशनां

घोषटाफलम् । स्त्री । पूगफले । शुभात्रि ।
वै.निघ. । बदरीफले । सू.चि.१७७. । [च. ।

घोनसः । पुं । गीनाससर्पे । तिलिक्सर्पे । ई.

घोरम् । स्त्री । विषे । रा.नि.व.६ । पुं । वसि-
कुण्डले । नाशेकुण्डम् । चि. मारके । भा. ।

घोरकुष्ठहा । स्त्री । हितालीति ख्यातलता-
याम् । वै.निघ. ।

घोरण्टः । पुं । पूगरुचे । शुभात्रि गच्छ । म.द.
व.६ । [वाष । रा.नि.व.१६ ।

घोरदर्शनः । पुं । उलूके । तरुषी । उँलो

घोरट्टसिंहरसः । पुं । सन्निपातज्वर रसः ।
“भागेकं सततामस्य हिभागं सतचीहकं । विभाग-
श्च सतरसः चतुर्भागं सताम्बकम् । मासिकं रसम-
न्वी च तथा शब्दा मनःशिला । चलाय्येतानि ता-
मस्य प्रत्येकं तुल्यमेव च । गरलघाततुल्यं स्यात्
त्रिकटुशामतुल्यकः । एतत्सर्वसूत्रं देयं विषमाख्यं
तथैव च । एतत्सर्वस्य द्रव्यस्य त्रिगुणं कालकूटकं ।
मास्यमासिषमायूरघृष्टिपिपैर्विभावयत् । विषक-
स्य द्रव्येष्वेव प्रत्येकं याममात्रकम् । सर्पपामा वटी
काय्याः..... । दापयेवटिकासिका पयःपैटीरसेन
च ॥” भैव. । विषमाख्यं कुचेलकी । [निघ. ।

घोरप्रदा । स्त्री । गोषायाम् । गोशोष । वै.

घोरदासुनः (दासी) । पुं । शशाङ्क । त्रिका ।

घोरा । स्त्री । देवहास्याम् । देशाडा । रा. नि.व.१ ।

घोलम् । स्त्री । सचेहजलमयिते दधनि । घोल । सु.स.४५अ. । विजलमयिते दधनि । र. मा. । पादजलत्रिभागदधिकृते. तक्रो । रा.नि.व.१५ ।

घोलवटकः । पुं । घोलकृतवटके । घोलव-
डा । वै.निघ. ।

घोलिः (ली) । स्त्री । पत्रशाकविशेषे । शाक-
विदेश्य । हिं घोली, तीडघोली, किर्कगीलि ।
घोली हिधा चेत्रजारामघोलिमेदात् । गुणाः—
चेत्रशाकं लवणं रुच्यम् अम्लं वातकफघ्नघ्न । आ-
रामघोलिशकम् अम्लं रुचं रुच्यं वातघ्नं पित्तघ्नेष-
करं जीर्णज्वरापहम् । रा.नि.व.६ ।

घोलिका । स्त्री । घोलि । वै.निघ. ।

घोषः । पुं । कांसे । ताम्रां उ दस्ताय निर्मित
धातु । प.सु. । घोषालतायाम् । नि. । मशके ।
पटीके । समरे । त्रिका. ।

घोषकः । पुं । कीशातक्याम् । हस्तिघोषाल-
तायाम् । घोषा, मधूनता । भा.पू.१भ.शाकव. ।
See कीशातकी ।

घोषका । स्त्री । घोषालतायाम् । वै.निघ. ।

घोषकाकृतिः । पुं । घोषायाम् । घोषा न-
ता । र.मा. ।

घोषणः । पुं । कीकिले । श.र. ।

घोषपुष्पम् । स्त्री । कांसे । रा.नि.व.११ ।

घोषयिद्रुः । पुं । कीकिले । त्रिका. । [निघ. ।

घोषवती । स्त्री । शताह्वयाम् । गुण्डा । वै.

घोषा । स्त्री । (Anethum sowa.) शता-
ह्वयस्यपे । मउरी, गुण्डा । रा.नि.व.४ । क-
कटमृष्टां । रा.नि.व.६ । विडङ्गे । वै.निघ. ।

घोषातकी । स्त्री । श्वेतकीशातकां । श्वेत
घोषा । र.मा. ।

घोषितः । पुं । श्रियमारे । शुभशांके । वै.निघ. ।

घोषिलः । पुं । वनशकरे । वै.निघ. ।

घ्राणम् । स्त्री । खनामख्यातेन्द्रिये । नासिका ।
रा.नि.व.१८ । आघ्राणि । सा.नि. । [अम. ।

घ्राणतर्पणः । त्रि । घ्राणेन्द्रियवृत्तिजनके ।

घ्राणदुःखदा । स्त्री । द्विक्रियां । हेँतेता ।
भा. । नासारीगे । शंति । वै.निघ. ।

घ्राणपाकः । पुं । नासापाके । वा.उ.१६अ. ।

घ्राणेन्द्रियम् । स्त्री । नासिकायाम् । वै.निघ. ।

घ्राणोदकम् । स्त्री । नासारस्यै घ्रातनिर्ग्री-
योदकपाने । नासिके छन थांश्या । गुणाः—
तार्क्षनेत्रत्वं स्वर्गाचार्यसदृशबलशालित्वं बुद्धिमत्त्व-
मश्रिनीकुमारसदृशत्वं शिरीरोगनाशित्वं बलिपलि-
तविहीनत्वञ्च । रा.नि.व.१४ ।

घ्रातिः । स्त्री । नासिकायाम् । श.घ. ।

चः । पुं । कच्छपे । नि. ।

चकोरः (काः) । पुं । चातकपक्षिणि । चात-
क शांथी । रा.नि.व.१६ ।

चक्रम् । स्त्री । तगरपादिके । तगरपात्रिका ।
नकुल.१३अ. । सु.कल्प.५अ. । अत्रि.१स्थान.२अ. । विष-
भेदे । प.सु. । रक्तकुलथ्ये । काष्ठीभेदे । कौञ्जि ।
वै.निघ. । पुं । चक्रवाकपक्षिणि । चक्राचक्रि । अम. ।

चक्रकाः । पुं । राजिमत्स्यपविशेषे । सु.कल्प.४अ. ।
See सर्पः । [वै.निघ. ।

चक्रकारः । पुं । खलचक्रवाके । लूचक्रवाक ।

चक्रका । स्त्री । खनामख्यातमहीपथी । सु.चि.
३०अ. । See भीषधिगणः ।

चक्रकारकाः । पुं, स्त्री । मखीनामगन्धद्रव्ये ।
नथी । वै.निघ. ।

चक्रकुल्या । स्त्री । पृथ्विपण्यांम् । चाक्रुगिष्ठा ।
श.घ. । कणतुल्याम् । वै.निघ. ।

चक्रगजः । पुं । चक्रमईस्यपे । चाक्रना । रा.
नि.व.४ ।

चक्रगुच्छः । पुं । अशीकठवे । श.घ. ।

चक्रगुल्फाः । पुं । चक्रे । वै.निघ. ।

चक्रदन्ता (न्ती) । स्त्री । जैपालवृक्षे । जन्न-
पाल । प.सु. । [पौगविटि । रा.नि.व.६ ।

चक्रदन्तीबीजम् । स्त्री । जैपालबीजं । जन्न

चक्रधरः । पुं । सपें । त्रिका. ।

चक्रधारम् । स्त्री । अडेधारास्त्रविशेषे । तच्चा-
ष्टाङ्गलायतम् उरसि अङ्गुलविस्तारं द्वाङ्गुलफलञ्च ।
सु.स.टी.उ.पञ्च. । [द्रव्ये । नथी । रा.नि.व.१२ ।

चक्रनखः (नायकः) । पुं । नखीनामगन्ध-

चक्रनामा(र) । पुं । मात्स्यिकापाती । श्वर्ण-
गोश्लिक । नखीमेदे । नथी । प.सु. । [श.र ।

चक्रपद्माटः । पुं । चक्रमईचुपे । टाकन्ना ।

चक्रपरिव्याधः । पुं । आरम्भवृक्षे । (श्री-
नान गीष् ।

चक्रपर्णा (र्णी) । स्त्री । कृष्णतुल्यस्य ।
काल कुलसो । वै.निघ. । घृक्षिपर्णाम् । टाकू-
निश । श.च. ।

चक्रपाणिः । पुं । स्वनामख्यातप्रकृष्टसंयद्वादि-
कारे । स गौडराजस्य पाकशालाध्यक्ष आसीत् ।
“गौडाधिनाथरसव्यधिकारिपत्रम्” । च.द. ।

चक्रबन्धना । स्त्री । वनमल्लिकायां । वै.निघ. ।

चक्रबाला । स्त्री । आमातकवृक्षे । आमड़ा
गीष् । वै.निघ. ।

चक्रबालिकः । पुं । अश्वस्य पादरोगमेदे ।
“क्षियन्ते बलयो यस्य खुरसन्धिसमुद्भवाः। अक्षिन्ना
बाध सरुजः तं विद्याच्चक्रबालिकम् ॥” ज.द. ।

चक्रमण्डली (इन्) । पुं । मण्डलिसर्पजाति-
मेदे । हे.च. ।

चक्रमईः (कः) । पुं । (Cassiatora.) स्व-
नामख्यातचुपे । टाकन्ना, टाटकाटा, एडांकी ।
हिं चक्वड् । मं तरवटा । कं अगये । तें चुपवि-
शेषम् । गुणाः—कटुः तीव्रः मेदीघातकफघ्नः त्र-

सकण्डकुष्ठदद्रुपामादिहरश्च । रा.नि.व.४ । खडुः
खादुः बन्धः वातपित्तघ्नः हृद्यः हिमः कफघ्नास-
दद्रुकुष्ठमिहरश्च । तत्फलं उष्णं कुष्ठकण्डूदद्रुवि-
घ्नवातघ्नं गुणकासघ्नमिन्नासघ्नं कटु च । तत्पत्रम्
अम्लं दद्रुघ्नं वातकफघ्नं कण्डूकासघ्नमिन्नासघ्नघ्नञ्च ।

भा. । (दं:) कश्चटमेदे । श.च. । स्त्री (महिनी) ।
अलक्तके । रा.नि.व.६ ।

चक्रमुखः । पुं । शूकरे । वै.निघ. ।

चक्रयन्त्रम् । स्त्री । औषधपाकार्ययन्त्रविशेषे ।
लक्षणं यथा—“गर्भवास्त्रे भवेद्गर्भो मध्यगर्भे रसे
कुरु । चक्रयन्त्रमिदं सिद्धं वास्त्रे गर्भे हृद्युटम्” ॥
अत्रि. ।

चक्ररथः । पुं । चक्रवाकपक्षिणि । वै.निघ. ।

चक्ररटः (दंष्ट्रः) । पुं । शूकरे, वनशूकरे ।
वै.निघ. । [वै.निघ. ।

चक्ररेणुका । स्त्री । रक्तकरवीरे । रञ्जकरवीरे ।

चक्रलः । पुं, स्त्री । रक्तकुलत्वे । नान कुलत्वं ।
वै.निघ. । [नि.व.११ ।

चक्रलतान्नः । पुं । बहरसांलतान्ने । रा.

चक्रलक्षणा (णिका) । स्त्री । गुड्याम् ।
र.मा. । [नागरमुल्लायाम् । वै.निघ. ।

चक्रला । स्त्री । उच्चटायाम् । उक्कड़ा । अम. ।

चक्रवर्त्तिः (र्त्ती, र्त्तिनी) । पुं, स्त्री । वा-
लुकशाके । वेते। शक । प.सु. । लाच्याम् ।
जटामांस्याम् । रा.नि.व.१२ । [वै.निघ. ।

चक्रवल्लरी । स्त्री । सुहीमेदे । रुग्मिन्नना ।

चक्रवाकः । पुं । (Anas casarca.) Rudy-
goose. स्वनामख्यातप्रवजातीयपक्षिविशेषे । ट-
कांठकी, रागठका । तन्मांसं लघु स्निग्धं बलदं
अधिकरं सर्वशूलघ्नमुष्णं वातरोगघ्नञ्च । रा.नि.व.
१९ । कटु हृद्यम् उष्णवीर्यं कटुपाकि बलवृद्धि-
करञ्च । राज. । अश्वविशेषे । नकुल. । (का, की)
स्त्री । चक्रवाकपत्न्याम् । उक्कवांकी । हृद्य्याम् ।
विकृती । प.सु. ।

चक्रबीजम् । स्त्री । जैपालबीजे । रा.नि.व.६ ।

चक्रवेधकम् । स्त्री । चुक्रनामककाञ्जिके । मि-
काञ्ज । रा.नि.व.१५ । [र.मा. ।

चक्रश्रेणी । स्त्री । अजयस्याम् । मेड़ाशुडी ।

चक्रसंज्ञम् । स्त्री । वने । हे.च. ।

चक्रा । स्त्री । कर्कटश्याम् । कौकड़ाशुडी ।
नागरमुल्लायाम् । नागंरुड । रा.नि.व.६ ।

चक्ररङ्गा । स्त्री । नागरसुलायाम् । रा.नि.व.६ ।
सुदर्शनायाम् । उरतीपूरती । पद्मगुड्याम् ।
पद्मशुभ्रम् । वै.निघ. । (स्त्री) हंसपत्र्याम् । अ.र. ।

चक्राङ्गः । पुं । हंस । अम. ।

चक्राङ्गा (स्त्री) (इन्) । स्त्री, पुं । सुदर्शनल-
सायाम् । उरतीपूरती । हिं द्रव्यति । कटु-
का । कटकी । रा.नि.व.६ । कर्कटश्याम् ।
कांङ्कामुश्री । प.सु. । हिलमोचिकायाम् । शि-
ः । चिका. । हंसाम् । अ.र. । मञ्जिष्ठायां । रा.
नि.व.६ । बालुके । वै.निघ. ।

चक्राटः । पुं । विषवैद्ये । नि. ।

चक्राधिवासी । पुं । नागररङ्गवे । टोवा
वृक्ष । चिका. । [वै.निघ. ।

चक्रालुः । पुं । महारसालावे । थाम् अंग्र ।

चक्राह्वः (यः) । पुं । चक्रमहृत्पे । टाकन् ।
रा.नि.व.४ । भेष.कुष्ठ.चि. । चक्रवाकपक्षिणि ।
रा.नि.व.१६ ।

चक्रिकः । पुं । रक्तकुलये । वै.निघ. ।

चक्रिका । स्त्री । जानुनि । शंठू । रा.नि.व.
१८ । श्वेतगुञ्जायाम् । मांदा कुंठा रक्तकापांस्याम् ।
लालकापांस । चक्रमहृत् । टाकन् । वै.निघ. ।

चक्रिपत्नी । स्त्री । चक्रवाकस्त्रियाम् । चक्र-
वाकी । श्वेतकुलस्याम् । वै.निघ. ।

चक्री (इन्) । पुं । कीकपक्षिणि । चक्रवाक ।
चक्रमहृत् । टाकन् । तिनिश्रवणे । मांदन गांछ ।
काके । गहमे । व्याघ्रनखे । नथीविशेषा दधनि ।
रा.नि.व.२३ । स्त्री । लवि । मारुतिनि । वै.निघ. ।

चक्रीवान् । पुं । गहमे । अम. । चक्रवाके ।
चक्र । वै.निघ. ।

चक्रेन्द्रकः । पुं । देवसर्वपठवे । राई । वै.निघ. ।

चक्रेश्वरी । स्त्री । बसनाङ्किकायां । वै.निघ. ।

चक्रोत्थः । पुं । कुकुटपादीलतायां । नतां रु-
टकी । वै.निघ. ।

चक्रु(कु)रः । पुं । उवे । नि. ।

चक्रुमयम् । स्त्री । अमये । पुनःपुनर्नमन ।
शुभाः — “अनारोग्यमनायुषं चक्रुषीरुपघातकन् ।
पादाभ्यामनुपानद्वा सदा चक्रुमयं वृथाम् ॥” सु.

चि.२४४. “यत्तु चक्रुमयं नातिदेहपोडाकरं भ-
वेत् । तदायुर्वलमेधाप्रिप्रदनिन्द्रियवीधनम् ॥ अ-
ध्वमेदःकफस्थीत्यसीकुमार्यविनाशनम् ॥” राज.
२५. । [वै.निघ. ।

चचण्डी । स्त्री । सुद्रनिहायाम् । आनखिड ।

चचेण्डा । स्त्री । चिचिखायाम् । चिचिष्ठा,
हैपा । गुणाः—शीषरोगे हितं पटीलाङ्गीनकु-
ण्णच । मद. ।

चञ्चकुठाररसः । पुं । अर्धसि रसः । रसः
गन्धकः लौहं प्र. २ भ. । चिकटु दन्तीमूलं कुष्ठं प्र.
१ भ. विषलाङ्किकामूलं ६ भ. यवचारः सैन्धवं
टङ्गणचारः प्र. ५ भ. गोमूत्रं कुङ्गीचीरं प्र. ३२भ. ।
यावत्पिच्छं स्रग्भिना पचेत् । र.सा.सं. ।

चञ्चरी (इन्) । पुं, स्त्री (री) । मधुमचिकायां ।
अमरे । लमर । वै.निघ. ।

चञ्चरीकः । पुं । अमरे । चिका. ।

चञ्चलतैलम् । स्त्री । शिलारसे । चिका. ।

चञ्चला । स्त्री । पिपल्याम् । अ.च. ।

चञ्चिमुचिः । पुं । कारखवपक्षिणि । मारुमा
थडां हैस । चिका. ।

चञ्चुः । पुं, स्त्री । सुद्रवुचुपे । चैठडां श-
क । गोनाङ्गीचे । नाङ्गीच शक । रा.नि.व.४ ।
रत्नैरखे । रा.नि.व.८ । एरखसामान्ये । नि. । अगे ।
अ.र. । पक्षिणः शीठे । पाथिर ठौटे । अम. ।

चञ्चुकः (का, की) । पुं, स्त्री । वुचुपे ।
चैठके । भा.रा.नि.व.४ । स्त्री (का, की) ।
पक्षिणो । अ.र. । [न.व.४ ।

चञ्चुपत्रः (पत्राख्यः) । पुं । वुचुशाके । रा.

चञ्चुरः । पुं । वुचुशाके । रा.नि.व.४ ।

चञ्चुलुः । पुं । रत्नैरखे । वै.निघ. ।

चञ्चुसूचिः (काः) । पुं । पक्षिविशेषे । कांदा
थौठा । कारखवपक्षिणि । चिका. । अ.च. ।

चञ्चुः । स्त्री । पक्षितखे । पाथिर ठौटे ।
अ.च. ।

चटकः । पुं । Sparrow. सुद्रपक्षिविशेषे ।
चड़ाई पाथी । हिं चक्रुषैया । नं चिमन्था । स
दिविधः अहारखमेदान् । प्रथमस मासुवृथाः —

श्रीतं लघु इत्थं बलददत् । द्वितीयस्य मांसगुणाः—
लघु पथ्यदश्च । रा.नि.व.१७। तदस्यगुणः—इसी-
वन् श्रेयः । कृष्णचटके । श्यामा प्राथी । राज. ।
स्त्री (का) । पिप्पलीमूले । अ.टी.। चटकस्त्रियां ।
अम. ।

चट(कि)का । स्त्री । चटकपत्न्याम् । मादि
-छड़ाहे । इला. । रक्तगुलायाम् । गान कुंठ । च.
द.उन्मा.चि. । [रा.नि.व.६ ।

चट(टि)काश्रि(शी)रः । पुं । पिप्पलीमूले ।

चटाफलः । पुं । नारिकेलवृक्षे । श.र. ।

चटि(टी)का । स्त्री । चटकस्त्रियाम् । पिप्प-
लीमूले । वै.निघ. ।

चटुः । पुं । उदरे । मी. । [निघ. ।

चट्टिका । स्त्री । जलीकायाम् । जै.क । वै.

चट्टुः । पुं । लीहपात्रविशेषे । छाट्टे ।

चणः (कः) । पुं । (Cicerariatin:um.)

Gram or chick pea. खनामख्यातश्रीस्वी-
घान्ते । छोनात्र गाह् । हिं चणा, चाणा । मं
चणा । कं कड़ले । गुणाः—रक्तपित्ते हितं ।
सि.थो.र.पि.चि. । “रक्ते कफे पीनसके च कण्ठे
गलामथे वातरुजे सपित्ते । शीतप्रतिश्याय-
कमीन् निहन्ति शुष्कसाथार्द्रचणकः प्रशस्तः ।”
अत्रि.१५अ. । मधुरः रुच्यः मेहघ्नः वातपित्तकरः
दोषिवर्णकरः बलकरः रुच्यः आधानकरश्च ।
तद्युग्गुणाः—मधुरः कषायः कफघ्नः वातविकार-
करः आसीर्णकासपीनसघ्नः क्लदीपनश्च । रा.नि.
व.१६ । कफायः कटुकशीथो वातघ्नः कफदोष-
घ्नम् । रक्तपित्तं निहन्त्याश्च चणानां यूष उच्यते ॥
अङ्गारभट्टसैलभट्टश्च तद्रूप एव । आर्द्रभट्टः बल्ही
रुचिकरश्च । शुष्कभट्टसु रुची वातकुष्ठप्रकीपनः ।
द्विघ्नः पित्तघ्नः कफघ्नश्च । तत्सूपः शोभकरः ।
आर्द्रोऽस्तिकीमलः रुच्यः पित्तशुद्धकरः शीतलश्च ।
भा.पू.१भ.धान्यव. । तत्पुष्पाकं रुच्यं दुर्जरं कफ-
वातघ्नत् अथं विष्टभजनकं पित्तघ्नं दन्तशोधकर-
श्च । भा.शाक.व. । पर्युषितचणकत्रलगुणाः—
शीतं प्रातः पीतं पित्तरसहरं पुष्टिदं सन्तर्पणश्च ।
रा.नि.व.१६ ।

चणकरोटिका । स्त्री । चणकपुष्पगतरोटि-

कायाम् । छोनात्र कृष्टो । गुणाः—इचा विष्टभ-
करी गुरुः श्लेष्मपित्तरक्तघ्नी च । भा. ।

चणकलीणी । स्त्री । चणकाके । गाह् छो-
ना । छाणाशोक । वै.निघ. । [छाडू ।

चणकशक्तुः । पुं । चणकजतशक्तौ । छोनात्र
चणकचारः । पुं । चणकपुष्पे । रसको.क-
व्यादरसे ।

चणका । स्त्री । अतस्याम् । मन्दिना । र.मा.सं. ।

चणकास्त्वकम् । स्त्री । पिप्पलीमूले । चणक-
चारे । छोनात्र शोक, गाह् छोना । हिं चण-
कलीणी । गुणाः—“चणकास्त्वकमत्यक्तं दीपनं द-
न्तहर्षणं लवणानुरसं रुच्यं शूलाजीर्णविषमनुत् ।”
भा.र.सा.सं.अम्लवर्गे । [श्रीतलजले । रजा. ।

चणकास्त्रवाः । स्त्री । चैत्रस्थफलवृक्षचणकपत्र-

चणक्यम् । स्त्री । चाणक्यमूलके । वैद्यकम् ।

चणदुमः । पुं । सुद्रगोत्तरे । छोटि गौश्री ।
रा.नि.व.४ ।

चणपत्रकः (पर्त्री) । पुं, स्त्री । रुदनीवृक्षे ।
रौदनीति उत्कलं । रा.नि.व.५ । गीसुरके ।
गौश्री । वै.निघ. ।

चणिका । स्त्री । वृषविशेषे । छाणात्र शोक ।
गुणाः—ठथ्या बल्या मधुरा वीजैस्त्वेषैश्च पशुहिता ।
रा.नि.व.८ ।

चण्डः । पुं । तित्तिङ्गीवृक्षे । मी. । रक्तकरवीरे ।
आरण्यशुकरे । वै.निघ. । यन्त्रिपर्णे । गर्गेठेना ।
हिं चौरा । रा.नि.व.१२ । [मयूरे । वै.निघ. ।

चण्डकः (की (इन्)) । पुं । रक्तकरवीरे ।

चण्डका । स्त्री । वचायाम् । वै.निघ. ।

चण्डचुक्रा । स्त्री । तित्तिङ्गाम् । वै.निघ. ।

चण्डरुद्रिका । स्त्री । रसजारणादिज्ञाने ।
वैद्यकम् ।

चण्डहासा । स्त्री । गुडूयाम् । रा.नि.व.३ ।

चण्डा । स्त्री । (Andropogon acicula-
tum.) चीरनामगन्धद्रव्ये । छांरी । तें लिंनि-
दोड़ । अम. । अजमीदायाम् । वै.निघ. । शङ्ख-
प्याम् । चीरपुष्पाद् । छाट्टेहे, डानकूनी । मी. ।
लिङ्गित्याम् । हिं पचगुडिया । कपिकष्ठी ।

आनाकुम्भी । आखकण्याम् । ईमूत्रकान्ति । रा. नि.व.३ । श्वेतद्रव्यायाम् । रा.नि.व.८ ।

चण्डाख्या । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । वै.निघ.।

चण्डातः (कः) । पुं । करवीर । अम. रुद-
नीहचे । वै.निघ. ।

चण्डालः (कः) । पुं । रक्तकरवीर । तण्डु-
लीयशाके । टांपीनाटिशा, कौंटांनटिशा । वै.निघ.।

चण्डालकन्दः । पुं । स्वनामख्यातमहाकन्द-
शाके । चण्डानकन्द । मं चण्डालकन्द । कं माद-
गेगट्टे । स एकपत्रद्विपत्रत्रिपत्रचतुष्पत्रपञ्चपत्रभेदे-
न बहुधा । गुणाः—मधुरः कफपित्तरक्तदोषघ्नः
विषभूतादिदोषघ्नः रसायनश्च । रा.नि.व.७ ।

चण्डालिका । स्त्री । करवीर । चण्डालवल्ग-
क्याम् । वनटौंङ्गा । मी. ।

चण्डाली । स्त्री । शिवलिङ्ग्याम् । निश्रिणी
नता । रा.नि.व.१३ । रस.र.प्रमेह-चि.मेहद्विर-
दसिंहरसे ।

चण्डिका । स्त्री । अनस्थां । गणिनां । त्रिका ।

चण्डी । स्त्री । चिडादेवदारी । शिवलिङ्गिन्यां ।
शिवलिङ्गिणी नता । रा.नि.व.३ । [नि.व.१० ।

चण्डीकुसुमः । पुं । रक्तकरवीरवृक्षे । रा.

चण्डीलता । स्त्री । यन्त्रिपर्शभेदे । गेण्टेना।
हिं चीरा । वै.निघ. ।

चण्डुः । पुं । मूपिके । श.च. ।

चण्डेस्वररसः । पुं । नवज्वरे रसः । “रसं गन्धं
विषं ताम्रं मर्दयेदिकयामकं । आर्द्रकस्वरसेनैव म-
र्दयेत्समवारकम् । निर्गुण्ड्याः स्वरसे पश्चात् मर्दये-
त्समवारकम् । गुञ्जैकार्द्रसेनैव दत्ता हस्ति ज्वरं
चणात् ॥” रस, गरुक, विष, ताम्र अत्रोत्प्रेके
सम्भार्ग अतिनिन आदार रसे १अहर मर्दन
करिया १ भावना दिवे । अरूप निशिका
- रसे १ भावना दिवे । मात्रा १ र. अनुपान
आदार रस । रसकौ. ।

चतुरः । पुं । काके । छे.च. । [निघ.।

चतुरङ्गः । पुं । कलायभेदे । तेउड़ा । वै.

चतुरङ्गा । स्त्री । चांटिकावृक्षे । शेरनाकुल ।
रा.नि.व.८ ।

चतुरङ्गावलीहः । पुं । ज्वरे अवलीहः । स च
समभागद्राचामलकशुष्कीमधुकृतः । भा. ।

चतुरङ्गुलः । पुं । आरम्बधविशेषे । वड़ मो-
गानू । हिं धनवड़ेडा । प.सु. । पटीलसदृशफल-
लतायाम् । ति९पन्डा । सु.सू.३६अ. ।

चतुरस्रम् । स्त्री । अक्षचतुष्टये । यथा—कील-
दाङ्गिमवेतसहचार्ष्ण्ये । कपित्थदाङ्गिमतिनिङ्गीफ-
लवृक्षाक्षेपु । (वृक्षाक्षं आमातके ।) अक्षवेतसहचा-
स्रवृक्षज्जम्बीरनिम्बकेषु । अम्लवेतज, आमड़ा,
गोंडा लेवू, कांग्जौ नेवू । भा. ।

चतुरूड्पातः । पुं । शरभमृगे । वै.निघ. ।

चतुरूषणम् । स्त्री । कणामूलसहिते चूषणे ।
“चूषणं सकणामूलं कथितं चतुरूषणम् । व्यीष-
स्यैव गुणाः प्रीक्ता अधिकाश्चतुरूषणे ॥” वैद्यकम् ।

चतुर्गतिः । पुं । कच्छपे । छे.च. ।

चतुर्जातम् । स्त्री । चातुर्जातके । गुडञ्जक
तेजपत्र एलाहेच नागेश्वर । वै.निघ.२भ. वा.
व्या.लयनपाके । [द्वै दिन अनुत्त ज्वर ।

चतुर्थकः । पुं । विषमज्वरभेदे, चातुर्थकज्वरे ।

चतुर्थिका । स्त्री । पलमाषे ४ वा ८ तो. ।
प.प्र. । [निघ. ।

चतुर्दंष्ट्रा । स्त्री । गीचुरचूषे । गोंथ्री । वै.

चतुर्दलः । पुं । सुनिषक्तशाके । गुणनिर्णायक ।
भा. ।

चतुर्दंष्ट्राङ्गः । पुं । सान्निपातिकज्वरे कषाय-
भेदे । सदशमूलकिराततित्तादिगणे । दशमूलं
चिराइता गुडूची मुस्ता शुष्की मिलिला २ तो. ।
प्रक्षेपः दशमूर्ध् ४ माषा । दशमूल, तिरैता,
गुणुष, मूता, गुँट मिलित २ तो. । अक्षेप
तेउड़ाचूर्ण ४ माषा । सा.कौ. ।

चतुर्दंष्ट्री । स्त्री । श्वेतनिर्गुण्ड्याम् । श्वेत नि-
शिका । वै.निघ. ।

चतुर्द्वयः । पुं । चतुर्गुणद्रवद्वये । सि.थी. ।

चतुर्धारी । स्त्री । चतुर्धारकाण्डवल्ग्याम् । क-
रलाविशेष । वै.निघ. । [ताड़क । वै.निघ. ।

चतुर्भङ्गा । स्त्री । यकवृक्षदारके । श्वेतवीक्ष

चतुर्भद्रः । पुं । समभागेषु मुलकातिविषाग-
ङ्गी शङ्खीषु । वैद्यकम् ।

चतुर्भद्रिकावलेहः । पुं । चातुर्भद्रावलेहे ।

चतुर्मुखः । पुं । वातव्याधी रसविशेषे । रस-
गन्धकलीहाभाणि प्र. समभागानि स्वर्णभक्ष स्त
तुल्यं कुमाररीरसेन मर्हयित्वा एरुण्डपत्रैः वेष्ट-
यित्वा धान्यराशौ दिनत्रयं स्थापयेत् । र.सा.सं. ।

चतुर्वर्णः । पुं । कलायमेदे । ते ७७ । वै.
निघ. ।

चतुर्विंशतिकः । पुं । पुरुषे । च.शा.१अ. ।

चतुर्विधानम् । स्त्री । चर्व्यचीषलेह्यपेयेषु ।
See अन्नम् ।

चतुर्वीजम् । स्त्री । मेथिकादिबीजचतुष्टये ।
“मेथिका चन्द्रमूरश्च कालाजाजी यवानिका ।
एतच्चतुष्टयं युक्तं चतुर्वीजमिति स्मृतम् । तद्गुणं
भक्तितं निर्व्यं निहन्ति नयनामयं । अजीर्णं शूल-
माभानं पार्श्वशूलं कटिष्ययाम् ॥” भा. ।

चतुश्छदः (दा) । पुं, स्त्री । चाङ्गेय्याम् ।
आशरुण । सुनिषण्णके । शु.शु.नि. वै.निघ. ।

चतुष्की । स्त्री । मशह्व्याम् । मशान्नि. नि. ।

चतुष्कुवलयम् । स्त्री । कुवलयस्य नालकन्द-
दलकेसरेषु । पद्मोत्र उँटा, मूल, पाता ७ के-
मूर । वा.उ.३६अ., सिङ्गरसायनघृते ।

चतुष्पत्रः (त्री (द्रु)) । पुं । चञ्चालकन्दे ।
रा.नि.व.७ । चन्द्रपाषाणमेदुचुपे । छोटि पाथर-
कुटि । रा.नि.व.५ । सुनिषण्णकशाके । शु.शु.नि
शाक । हिं चौपत्तिशाक । “चाङ्गेरीसदृशः पत्रैः
चतुर्दल इति स्मृतः । शाकी जलान्विते देशे चतु-
ष्पत्रीति चीच्यते ॥” भिष्यग्राम् । वं.टि. अ.टी. ।

चतुष्पादः (प्यात) । पुं । भिष्ठाचुपे । रा.
नि.व.४ । पशौ गजाश्वादी । नि. ।

चतुष्पादा । स्त्री । भिष्ठायाम् । वै.निघ. । ज-
लजपुष्पविशेषे । अर्कचि. । [रा.नि.व.५ ।

चतुष्पर्णी । स्त्री । चन्द्रास्त्रिकायां । आशरुण ।

चतुष्पादः । पुं । चिकित्सायाः पादचतुष्टये ।
“भिषग्द्रव्याषुपस्याता रोगी पादचतुष्टयम् ॥”
वैद्यकम् ।

चतुष्पुटोदरा । स्त्री । पीतपुष्पकरवीरवृक्षे ।
वै.निघ. ।

चतुष्पुण्ड्रः । पुं । भिष्ठाचुपे । रा.नि.व.४ ।

चतुष्फला । स्त्री । नागबलायां । गौरुशु
ठाकुलिशा । रा.नि.व.५ ।

चतुस्समः । पुं । आमज्वरे योगविशेषे । शोश-
विशेष । हरीतकीलवङ्गसैन्धवयवानीसमभागेषु ।
मिलितचन्दनागुरुकलूरीकुङ्कुमेषु । छे.च. । जा-
तीफललवङ्गजीरकटङ्गणेषु । गुणाः—“आमशूल-
विवन्धनं पाचनं दोषशोषणम् ।” च. । आमाति-
सारशुली जातीफलं लवङ्गं जीरकं टङ्गणं समभाग-
चूर्णं माचिकसितासहितं लिह्यात् ।

चत्वालः । पुं । दर्भमेदे । गर्भाशये । वै.निघ. ।

चदिरः । पुं । हस्तिनि । कर्पूरे । सपे । उषा. ।

चनः । स्त्री । भक्ते । भा. ७ । वै.निघ. ।

चन्दकः । पुं । मल्लविशेषे । चान्दां गांछ ।
तन्नांसम् अनभियन्दि मधुरं बलकरश्च । रा.नि.
व.१६ ।

चन्दनः । पुं, स्त्री । Sandal. (Sarium
myrtlifolium.) स्वनामख्यातवृक्षे । यस्य काष्ठं
परमसुगन्धि । चन्दनं गांछ । स सप्तमेदः—श्री-
खण्डशवरपीतपत्रङ्गरक्तचन्दनवर्वरहरिगन्धमेदेन ।
श्रेष्ठचन्दनलक्षणं—“खादि तित्तं कषे पीतं छेदि
रक्तं तनी सितं । यन्धिकोटरसंयुक्तं चन्दनं श्रेष्ठ-
च्यते ॥” भा. । सा. गुणाः—“चन्दनानि च स-
वर्णाणि सदृशानि रसादिभिः । गन्धेन तु विश्वी-
दन्ति पूर्वं श्रेष्ठतमं गुणैः । चन्दनं शीतलं रुचं ति-
क्तमाह्लादनं लघु ॥” रा.नि.व.१२ । “हृद्यं बल्यं
विषश्लेष्मट्णापित्तास्रदाहजित् ॥” म.द. । स्त्री ।
रक्तचन्दने । नि. । पुं । वानरविशेषे । छे.च. ।

चन्दनगोपा (पी) । स्त्री । शारिवाविशेषे ।
कृष्ण शान्निवा, शीमां लता । रा.नि.व.१२ ।

चन्दनद्रुमः । पुं । रक्तचन्दनवृक्षे । सर्व्वतरी ।
वै.निघ. ।

चन्दनपुष्पम् । स्त्री । लवङ्गे । रा.नि.व.१२ ।

चन्दनमूलम् । स्त्री । चन्दनतन्मूले । इदं क-
ङ्कमविषण्णम् । नकुल.१६घ. ।

चन्द्रनमूलिका । स्त्री । जषशारिवायाम् ।
श्रीमानता । वै.निघ. ।

चन्द्रनशारिवा । स्त्री । गोपीचन्दने । तिल-
कमाटी । जषशारिवायाम् । रा.नि.व.१२ ।

चन्द्रनसारः । पुं । वज्रचारि । रा.नि.व.६ ।

चन्द्रना । स्त्री । जषशारिवायाम् । रा.नि.व.
१२ । श्वेतशारिवायाम् । भा. ।

चन्द्रनादितैलम् । स्त्री । राज्यआधिकारि ।
तिलतैलं ४ श. दधिमसु १६ श. लाचारसः ४

श. (लाचा १६ प. वारि १६ श. श्रे. ४ श.) ।
कक्षार्थं—रक्तचन्दनं बालकं नखी कुष्ठं यष्टिमधु
शैलजं पद्मकाष्ठं मञ्जिष्ठा सरलकाष्ठं देवदारु श-
टी एला खाद्याशी नागकेशरं तेजपत्रं शिलारसः
सुरामांसी जटामांसी काकोली त्रियङ्गुः सुस्ता ह-
रिद्रा दाहहरिद्रा श्यामालता अनन्ता लताकलूरी
खवङ्गं अगुरु कुङ्कुमं गुडत्वक् रेशकं नलुका प्र. २
तो. । तिलतैल ४ श. दधिमसु १६ श. नाकारस
४ श. (लाक्षा १६ प. जल १६ श. श. ४ श.) ।
कक्षार्थं—रक्तचन्दन, बाला, नखी, कुड़, यष्टि-
मधु, शैलज, पद्मकाष्ठ, मञ्जिष्ठा, सरलकाष्ठ,
देवदारु, शटी, एलाईच, थाटीशी, नागेश्वर,
तेजपत्र, शिलारस, सुरामांसी, जटामांसी,
काकोली, त्रियङ्गु, मुता, हरिद्रा, दाहहरि-
द्रा, श्रीमानता, अनन्तमूल, लताकलूरी, खवङ्ग,
अगुरु, कुङ्कुम, गुडत्वक्, रेशक, नालुका प्र-
त्येक २ तोना । च.द. ।

चन्द्रनादिलीहम् । स्त्री । जीर्णज्वरे । “रक्त-
चन्दनक्रीवैरपाठीश्रीरकशाश्रिवाः । नागरीत्पलधा-
त्रीभिस्त्रिमदेन समन्वितं । लीहं निहन्ति विवि-
धान् समक्षान् विषमञ्चरान् ॥” रक्तचन्दन, बा-
ला, आकनादिमूल, वेणार मूल, पिपुल, ह-
रीतकी, गुंठ, नीलोग्ण, आमला, मुता,
चिचोर मूल, विडङ्ग प्रत्येक १ मत्तांग ।
सर्कसमान लोह एकत्र जले भाड्ढिबे ।
र.सा.सं. ।

चन्द्रनाम्बु । स्त्री । सुगन्धजलमिदं । वैद्यकम् ।

चन्द्रिरः । पुं । कर्पूरं । उषा. । हस्तिनि । मे. ।

चन्द्रः । पुं । निशाकरि । अम. । कर्पूरं । जल ।

मे. । काप्यिज्ञके । कर्मणां गुंठि । रा.नि.व.१२ ।

भा.म.१भ.सन्ततज्वर चि. । रीथे । स्वर्णे । रा.नि.
व.११ । रक्तमुक्ताफली । र.चि.१५. । हीरके ।
भा. । गैरिके । शुक्लचिचितायाम् । वै.निघ. ।

चन्द्रकः । पुं । मन्थविशेषे । टांदा माह् । गु-
णाः—“चन्द्रकक्षनभिष्यन्दी मधुरो बलवर्द्धनः ॥”
राज.३प. । मेचके । मधुरपूच्छेत्त टांदा । अम. ।
नखे । श.च. । स्त्री । श्वेतमरीचि । रा.नि.व.६ ।
चन्दने । स्त्री । मेधिकयां । मेडि । कपिकच्छी ।
आंतां कुण्ठी । वै.निघ. । [श.र. ।

चन्द्रकला । स्त्री । वाचामक्षेप । वांटा माह् ।

चन्द्रकवान् । पुं । मयूर । वै.निघ. ।

चन्द्रकान्तः । पुं । खनामख्यातमक्षी । छ-
काशु मणि । गुणाः—श्रीतलः क्षिप्रः रक्तपित्त-
तापहरः शिवप्रीतिकरः यद्बालक्रीडरक्तत् स्वच्छ-
श्च । तत्परीचा—“स्त्रिभं श्वेतं पीतमावासमं तद्व-
ने चित्ते स्वच्छतां यन्मुनीनां । यच्च स्त्रावं याति च-
न्द्रांशुसङ्गाज्जात्यं रत्नं चन्द्रकान्ताख्यमेतत् ॥” रा.
नि.व.११ । तदुत्पत्तिलगुणाः—लघु गङ्गाश्लुसदृशं
पित्तघ्नं निर्मलं मूर्च्छादाहरक्तपित्तकासमदात्येषु
हितञ्च । रा.नि.व.१४ । स्त्री । श्रीखल्लुचन्दने ।
कैरवे । प.सु. । स्त्री । निर्गुच्छां । वै.निघ. । रा-
ची । श.च. ।

चन्द्रकान्ति । स्त्री । रुथे । रूपी । वै.निघ. ।

चन्द्रकी (रत्न) । पुं । मयूर । चिका. । स्त्री ।
लिङ्गनाशरीणे, दृष्ट्युपसर्गविशेषे । यथा—“दृष्टिः
कांस्यसमक्षया चन्द्रकी चन्द्रकाज्जितः ।” वा.उ.
१४च. ।

चन्द्रगन्धा । स्त्री । श्रध्याम् । शटी । वै.निघ. ।

चन्द्रगोलिका । स्त्री । चन्द्रकमीने । टांदा
माह् । वै.निघ. । [शि. सु.चि.८५. ।

चन्द्रचक्रम् । स्त्री । चन्द्रवज्रकाकारच्छेदकर्म-

चन्द्रचञ्चलः । पुं । खलिशमक्षेप । थलमिश्र
माह् । चिका. । चन्द्रकमक्षेप । टांदा माह् ।
जटा. । [निघ. ।

चन्द्रचन्दनम् । स्त्री । कुङ्कुमागुरुचन्दने । वै.

चन्द्रजोषकः । पुं । चन्द्रकान्तमक्षी । रा.नि.
व.११. ।

चन्द्रटः । पुं । चिंशच्छुकीव्याख्याकारि ।

चन्द्रतरुः । पुं । महासीमवस्त्राम् । वै.निघ. ।

चन्द्रद्युति । स्त्री । चन्दने । वै.निघ. ।

चन्द्रनामा(र) । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।

चन्द्रपुष्पम् । स्त्री । रीत्ये । वै.निघ. । (पा, षी) स्त्री । श्वेतकण्टकाय्याम् । रा.नि.व.४ ।

चन्द्रप्रभा । स्त्री । वाकुच्याम् । (मोश्रवांश्च । रा.नि.व.४ । कर्चूरके । शठौ । वै.निघ. । पायस विशेषे । पायस विशेष । खचषं — “आतमत्खु- लो धीतो परिच्छष्टी हृतेन च । खख्युक्तेन दुग्धेन पाचितः पायसो भवेत् । भृष्टजीरचतुर्जातचन्द्रवि- न्दुसुरीचनः ॥” राज.३प. । अर्धसि प्रमेहे च षी- षधविशेषे — विडङ्गं चिचकमूलं चिकटु चिकला देवदारु चवी किराततिलकं पिप्पलीमूलं सुखा श्टी वचा शुद्धस्वर्णमाचिकं सैम्बवं यवचारः सर्जि- चारः हरिद्रा दार्दीं धान्यकं गजपिप्पली अति- विषा प्र. २ ती. शुद्धशिलाजतु ८ प. (३२ ती.) शुद्धगुरुगुलुः २ प. शर्करा ४ प. वंशरोऽनाचिष्ठ- तादन्तीमूलत्वयेलापत्राणां प्र. १ प. । अत्र पल- प्रमाणं रसगन्धकथोरपि केचिद्ददति । मात्रा वद- राखिसमा । रस.र. । [३६] अम. ।

चन्द्रवाला । स्त्री । खूलैलायाम् । वड़ एना-

चन्द्रभस्म । स्त्री । कर्पूरे । त्रिका. ।

चन्द्रभा । स्त्री । श्वेतकण्टकाय्याम् । वै.निघ. ।

चन्द्रभागा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । वज्रलंगुणाः — सुश्रीतलं पित्तदाहन्नं वातकरच । रा.नि.व.१४ ।

चन्द्रभूतिः । स्त्री । रीत्ये । रा.नि.व.१२ ।

चन्द्रमणिः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ । द्वि.च. ।

चन्द्रमल्लिका (स्त्री) । स्त्री । मल्लिकाभिदे । चक्रमल्लिका ।

चन्द्रमसी । स्त्री । योनिमध्यस्थमाङ्गीविशेषे । यथा — “या चापरा चान्द्रमसी च नाङ्गी कान्दर्प- गमै भवति प्रथाना । सा सुन्दरी योषितमेव स्ती ... ॥” भा. ३

चन्द्रमा । पुं । सीमलताभिदे । सु.चि.२६प. ।

चन्द्ररश्मिनः । पुं । चकीरपक्षिणि । वै.निघ. ।

चन्द्रराजी । स्त्री । वाकुच्याम् । शंकुट । रा. नि.व.४ । [वै.निघ. ।

चन्द्ररक्तम् । स्त्री । चन्द्रकमलेश्च । टांदा भांश्च ।

चन्द्रे(ले)खा । स्त्री । सीमराज्याम् । प.सु. । वाकुचीवीजे । शंकुट । वा.चि.३प. कान्दर्पसारतैले

चन्द्रलता । स्त्री । एलासतायाम् । वै.निघ. ।

चन्द्रलोह(क)म् । स्त्री । रीत्ये । रा.नि.व.

चन्द्रवपुः । पुं । १२ ।

चन्द्रवज्रभा (वज्ररी)(वज्री) । स्त्री । (री) सीमलतायाम् । रा.नि.व.१२ । ब्राह्मीद्विपे । डा- स्त्री शक । च.टी.भ. । (भा, स्त्री) प्रसारण्याम् । गङ्गाशङ्कनी । माधवीलतायाम् । रा.नि.व.५।१० । चन्द्रमल्लिकायाम् । वै.निघ. ।

चन्द्रविहङ्गमः । पुं । वक्त्रपक्षिणि । त्रिका. । सारसपक्षिणि । वै.निघ. ।

चन्द्रमकला । स्त्री । वाकुच्याम् । शंकुट । वै.निघ. । [हारा. ।

चन्द्रमालिका । स्त्री । प्रासादशिरोमण्डे ।

चन्द्रशु(सु)रम् । स्त्री । पश्यनेहनकारिकायां । शानिभ, टांदाश्र । वै.निघ.२भ.द्वि.का.चि.चन्द्र- रकषाये । गुणाः — “चन्द्रशूरं हितं द्विक्रावातस्त्रे- षातिसारिषाम् । असृग्वातगदहेषि बलपुष्टिवि- बंनम् ॥” भा.ह.वर्गः । वनमेधिकायां । वै.निघ. ।

चन्द्रशेखररसः । पुं । श्रौताङ्गसन्निपातज्वदे रसः । रसगन्धकमरिचटङ्गणानि प्र. समानि स- र्व्वेतुल्या शुद्धमनःशिला मत्स्यपित्तने ३ दिनं भाव- येत् । र.सा.सं. ।

चन्द्रसंज्ञः । पुं । कर्पूरे । अम. ।

चन्द्रसम्भवा । स्त्री । सूक्ष्मलायाम् । श.च. ।

चन्द्रहासम् । स्त्री । रीत्ये । रा.नि.व.१२ ।

चन्द्रहासा । स्त्री । लसिकाभिदे । (मोहन- डोङ्ग । भा. । गुडुच्याम् । रा.नि.व.१ । कान्दर्प- च्याम् । प्रसारण्यां । श्वेतकण्टकाय्याम् । वै.निघ. ।

चन्द्रा । स्त्री । कर्कटप्रज्ञाम् । कौण्डा शृङ्गी । रा.नि.व.६ । एलायाम् । श.र. । गुडुच्याम् । अ- न्यपथे । (गैटोण) श्वेतकण्टकाय्याम् । वै.निघ. ।

चन्द्रापुरपूगम् । स्त्री । तत्स्थानगीतपूगफले ।
 चक्राश्रुतौ शुभाश्रि । रा.नि.व.११ ।

चन्द्राश्रमम् । स्त्री । कुमुदपुष्पे । श्वेत शुक्ति,
 श्वेतोत्पल । रा.नि.व.१० ।

चन्द्राभिधा । स्त्री । वाकुच्याम् । वै.निघ. ।

चन्द्रामृतरसः (लौहचू) । पुं । राजयन्त्रा-
 धिकारे रसः । पारदः १ भ. गन्धकः २ भ. सैन्धवं
 १ भ. शमीश्रेतापराजितापत्रसेन एकत्र सम्यग्
 नीलकीकृत्य नागबल्लीदन्तैर्वैद्यित्वा पातालयन्त्रे
 पचेत् । दिनान्ते च उडुत्य यन्त्रोर्ध्वलघ्नम् औषधं
 बाह्यम् । मात्रा ३ रत्तिः । अतु. स्रगाङ्गवत् ।
 अन्यः कासे — रसः गन्धकः लौहं प्र. २ तो टङ्ग-
 यन्त्रारः ४ वा ८ तो, मरिचचूर्णं २ वा ४ तो-
 त्रिकटु त्रिफला धान्यकं जीरकं सैन्धवलवणं चवि-
 का एषां प्र. चूर्णं १ तो. छागीदुग्धेन पिषयेत् ।
 मात्रा ६ र. । र.सा.सं. । अन्यः बृहच्चन्द्रामृतरसः
 राजयन्त्राणि — रसः १ तो. गन्धकः १ तो. अश्वं
 २ तो. (मतान्तरे ४ तो.) कर्पूरं ॥० तो. स्वर्णभस्म
 १ तो. तावभस्म १ तो. लौहभस्म २ तो. बृहदार-
 कवीजं जीरकं भृकुष्माण्डः शतमूलौ कीकिलाच-
 वीजं बला कपिकच्छुमूलं गोरचतण्डुलीमूलं जा-
 तीफलं जयित्री लवङ्गं सिद्धिवीजं श्रेतधूनकं प्र.
 ॥० तो. मधुना मर्दयेत् । र.सा.सं. ।

चन्द्रार्धम् । स्त्री । भगन्दरस्य अर्धचन्द्राकारच्छे-
 दने । सु.चि.८५ ।

चन्द्रालोकः । पुं । कर्पूरं । वै.निघ. ।

चन्द्राश्मा (न्द्रिकाद्रावः) । पुं । चन्द्रका-
 न्तमणौ । रा.नि.व.११ ।

चन्द्रिका । स्त्री । स्थूलेलायाम् । कर्णस्त्रीटायौ ।
 काण्डिडु । श्वेतकण्टकायाम् । रा.नि.व.४ ।

चन्द्रिकापायी (इन) । पुं । चकोरे । रा.नि.
 वं.१२ ।

चन्द्रिकाम्बुजम् । स्त्री । कुमुदे । श्वेतोत्प-
 ल वा श्वेत शुक्ति । रा.नि.व.१० ।

चन्द्रिलः । पुं । नापिते । बाभ्रुकषाके । मी. ।

चन्द्री । स्त्री । वाकुच्याम् । रा.नि.व.४ ।

चन्द्रैष्टम् । स्त्री । कुमुदपुष्पे । वै.निघ. ।

चन्द्रैष्टा । स्त्री । उत्पलिन्याम् । कूशुपिनौ ।
 रा.नि.व.१० ।

चन्द्रोदयमकरध्वजः (रसः) । पुं । र-
 सायनाधिकारे रसः । शुद्धकण्टकवेध्यसुवर्णपत्रं १
 प. शुद्धरसः ८ प. शुद्धगन्धकः १६प. एतानि रक्त-
 कार्पासपुष्पैः मर्दयित्वा पुनः घृतकुमारीरसेन मर्द-
 येत् । ततो हृदकाचकूप्यां स्थापयेत् । अथ तां कूपीं
 मृत्तिकावस्त्रखण्डेन लेपयित्वा इष्टकादिना मुखं
 रोधयेत् । ततो मन्दमध्यातिशयवक्रिणा यथाक्रमं
 दिनत्रयं बालुकायन्त्रेण पचेत् । तत उडुत्य कूपि-
 कोर्ध्वलग्नसिन्दूरस्य १ प. कर्पूरं ४ प. जातीफलं
 पिप्पली लवङ्गं कसूरी (स्रगनाभिः) एषां प्रति ४
 मा. एकत्र मर्दयित्वा माषकप्रमाणा वटिका कार्या
 पणानुपानतो भीक्तव्या च । रस.र. । तद्वत्—
 ध्वजभङ्गाधिकारे । शुद्धमूत्रस्वर्णदलं १ प. शुद्धपा-
 रदः ८ प. एकत्र सम्यक्सम्यग् १६ प. शुद्धगन्धकेन
 एकत्र कञ्जली कार्या । अथ रक्तकार्पासपुष्परसेन
 कुमारीरसेन च उक्तां कञ्जलिकां सुभाव्य शुष्की-
 कृत्य समतलविलेपितकाचकूपिकायां स्थापयित्वा
 खटिकया कूपीमुखं निरोधयेत् । ततस्तां कूपीं
 तलमध्ये सच्छिद्रच्छिद्रकाभ्यन्तरे संस्थाप्य बालुका-
 यन्त्रयोगेन द्विवसत्रयं पचेत् । शीते अवतार्य कू-
 पीकण्डलप्रसौषधं गृहीत्वा तस्य १ प. कर्पूरस्य
 च ४ प. तथा जातीफललवङ्गत्रिकटुस्रगनाभीनां
 प्रत्येकं ४ मा. गृहीत्वा एकत्र मर्दयेत् । मात्रा ५
 र. पथेन भक्षणीयम् । स्वल्पः— ध्वजभङ्गे रसः ।
 तस्य प्रणाली यथा— कर्पूरजातीफलमरिचलव-
 ङ्गानां प्र. १ तो. स्रगनाभिः स्वर्णं प्र. तीलकाष्ट-
 मभागं (१ मा.) रससिन्दूरं सर्व्वसमं गृहीत्वा ए-
 कत्र मर्दयेत् । मात्रा ४ र. अतु. पथरसः । भेष।

चन्द्रोदयवर्त्तिः । स्त्री । नेत्ररोगे हिता । ह-
 रीतकी वचा कुष्ठं पिप्पली मरिचं विभीतकास्थि-
 मज्जाशुद्धं शङ्खनाभिः शुद्धमनःशिला एषां प्र. सम-
 भागः छागदुग्धेन एकत्र मर्दयेत् ।

चन्द्रोपलः । पुं । चन्द्रकान्तमणौ । वै.च. ।

चप(व)लः । पुं । पारदे । चिक्रा । र.सा.सं.
 माषिकवरसे । राजमाषे । रा.नि.व.१६ । चोरक-
 नामगन्धर्वये । रा.नि.व.१२ । यशदविशेषे । प्र-
 ख । वै.निघ. । मूषिकमेदे । तद्वष्टे हर्षिः मूषा

हृष्या च भवेत् । सु.कल्प.६५. । वा.उ.१८५. ।
चपलतराशयः । पुं । चकीर्त्तये । विदा. ।
चपला । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा.नि.व.६ । भां. न.४भ.योबिरीग.चि. । विज्जवाया । त्रिकि. । मय- सामान्ने । रा.नि.व.१४ । जिह्वाया । भा । पिप्प- लीमूले । यष्टपी.चि.पानीबभक्तवध्याम् ।
चपलाजटा (मूलम्) । स्त्री । पिप्पलीमूले । वै.निघ.२भ.कास-चि.मन्निघायचूर्णे ।
चपेटः । पुं । तले । टांगड़ । रा.नि.व.१८ ।
चमटः । पुं । खूलगोशूने । वड़गम । वै.निघ. ।
चमत्कारः । पुं । अपामार्दे । श.र. ।
च(चा)मरम् । स्त्री । चामरे । बालव्यज्जने । टांगम । मे. । तहायुगुषाः—भोजस्करः सचिका- दिनाशकश्च । राज. ।
चमरः (री) । पुं, स्त्री । चमरीश्वरे । चमरी, चमरी ग्रांथि । भं चवरीगात्र । कं इंहिः । तन्मरं- सं चिन्धं मधुरं कासघ्नं विपाके मधुरं वातपित्त- घ्नञ्च । सु.सू.४६५. । (रो) स्त्री । मञ्जुथ्याम् । मे. । चमरस्त्रियाम् ।
चमरपुच्छः । पुं । कीकडश्वरे । रा.नि.व.१९ ।
चमरिकः । पुं । कीविदारश्च । कांश्चन गा- ह् । अम. ।
चमसः । पुं । पर्यंटे । श्रीपत्र । पिष्टकभेदे । खड्डके । (अजयपाल.) । (सी) स्त्री । मुद्गममुरा- दिपिष्टके तन्मूर्धे च । “चूर्णं यच्छुक्कमाषाणां चम- सी सभिषोयते ।” भा. ।
चमूतः । पुं । हरिणभेदे । अम. । [श.मा. ।
चम्पः । पुं । कीविदारश्च । कांश्चन गांश्च ।
चम्पकः । पुं । (Michelia champaca.) खनामख्यातपुष्पश्च । टांगीफूलत गांश्च । प.सु. हिं मं चंपा । कं संपये । युषाः—कटुः तिक्तः शीतलः दाहघ्नः कण्ठकुष्ठत्रणघ्नः राजचम्पकाद्रुषा- क्यश्च । रा.नि.व.१० । “चम्पकः कटुः तिक्तः क- षायी मधुरी हिमः । विषकमिहंरः कण्ठकफवा- याक्षपित्तञ्जित् ॥” भा. । पनसश्च । बागकेसर- चम्पके । वै.निघ. । स्त्री । चम्पकपुष्पे । स्वर्णकद- म्बाम् । टांगीकमा ।

चम्पककदली (रश्मा) । स्त्री । सुवर्णकद- ल्यां । टांगीकमा । युषाः—वातपित्तहरं गुह वीर्यकरम् अतिशीतं रसे पाके च मधुरम् । रा. नि.व.११ । वातपित्तघ्नं गुह वीर्यकरं अतिशीतत्वं रसे पाके च मधुरम् । राज. ।
चम्पककालिका । स्त्री । चम्पककीरके । टांगी- पात्र कलि । रा.नि.व.१० ।
चम्पकागदः । पुं । लूताकीटादिविषहराग- दभेदे । यथा—“हरिद्राहयपतङ्गमन्निघानतके- सरैः । सचीद्रासर्पिः ।” वा.उ.१७५. ।
चम्पकालुः (सुः) । पुं । पनसश्च । कौठांग- चम्पालुः } गांश्च । श.र. ।
चम्पकुन्दः । पुं । मत्स्यविशेषे । टांगिना मा- ह्, टांगिकड़ा । युषाः—“चम्पकुन्दी गुहवर्धयः मधुरी वातपित्तञ्जित् यशस्वी बलकम्पीकः कीदृशः श्लेष्मकीपनः ॥” राज.३५. । [गांश्च । त्रिका. ।
चम्पकीलः (षः) । पुं । पनसश्च । कौठांग- चम्पलः । पुं । महानागकेशरचम्पके । नांगे- श्वर टांगी । त्रिका. ।
चयः । पुं । विष्टायाम् । रोगहन्तौ । वै.निघ. ।
चरः । पुं । खड्गरीटपचिणि । शंङ्गनं पांथी । श.मा. । कपर्देके । कड़ि । रा.नि.व.१३ ।
चरकः । पुं । पर्यंटेके । ऋ९पांठ । प.सु. । तन्नामकवैद्यकसंहितायाम् । खनामख्याते अग्निवै- शकृततन्मप्रतिसंस्कारि वैद्यकसंहिताकारे । चरक मुनि । आत्रेयस्य मुनेः शिष्या अग्निवेशादयोऽभ- वन् । संहितोत्पत्तिः यथा—“मुनयो बहवस्तैश्च कृतं तन्त्वं खकं खकम् । तेषां तन्माषि संखल्य समाह्वय विपथिता । चरकेश्यात्मनो नाम्ना यन्वी- ऽयं चरकः कृतः ॥” तन्प्रादुर्भावः—“यदा म- त्स्त्रावतारेण हरिणा वेद उद्धृतः । तदा शेषश्च तत्रैव वेदं साङ्गं समाप्तवान् । अथर्वात्सर्गतं सस्त्र- गायुर्वेदश्च लब्धवान् । एकदा स महीद्वर्षं द्रष्टुं चर इवागतः । तत्र लीकान् गदैर्यस्तान् व्यथयत् परिपीडितान् । स्थलेषु बहुषु व्ययान् म्रियमाणांश्च दृष्टवान् । तान् दृष्ट्वातिदयायुक्तः तेषां दुःखेन दुःखितः । अगन्तश्चिन्तयामास रोगोपशमकार- णम् । संचिन्त्य स स्वयं तत्र मुनेः पुत्री बभूव

३-प्रसिद्धस्य-विश्वस्य वेदवेदाङ्गवेदिनः । यत-
श्चर इवायातः न ज्ञातः केनचित्ततः । तस्माच्चरक-
नाम्नासौ विख्यातः चितिमण्डले ॥” भा. ।

चरटः । पुं । खड्गरीटपविधि । शङ्खन प्रथमौ ।
श.भा. । [रा.नि.व.२ । कौ । भक्षणे । हे.च. ।

चरणः । पुं । पादे । रा.नि.व.१८ । तद्रमूले ।

चरणग्रन्थिः । पुं । पदशुल्के । हे.च. ।

चरणायुधः । पुं । कुङ्कुटे । कुक्कुड । अम. ।

चरतिपत्रिका । स्त्री । राज्ञायां । वै.निघ. ।

चरप्रियम् । स्त्री । मरिचे । वै.निघ. ।

चराचरः । पुं । कपर्दके । रा.नि.व.१५ ।

चरिना । स्त्री । तिलिङ्गीवृक्षे । श.र. । [सि. ।

चरुः । पुं । अन्ने । हव्यान्ने । हव्यान्नपाकभास्त्रे ।

चरुका । स्त्री । दण्डधान्यभेदे । गुणाः - श्या-
माकवत् । अ.सू.१७अ. ।

चरुव्रणः । पुं । चित्रपूषे, रोटिकायाम् । चि-
तांशे गिष्ठौ । त्रिका. ।

चर्चरीकः । पुं । शके । महाकाले । से. ।

चर्चा । स्त्री । नियमापरिव्यागे ।

चर्पटी । स्त्री । पूपालिकायाम् । शूननिविशेष ।
त्रिका. । [गो. । हला. ।

चर्मटः । पुं । कर्कटिकालतायाम् । कौकुड् ।

चर्मः (काण्टकः) । पुं । लचि । चाण्डा ।
रा.नि.व.१८ । पर्पटके । क्लृ९पावडा । वै.निघ.
जिह्वक.ज्व.चि. ।

चर्मकषा (सा) । स्त्री । The plant
Chāmara glāsa. खनामख्यातगन्धद्रव्ये ।
चांमरकषा, चांमरवास । र.भा.च.टी.भ. । मां-
सरोद्दिष्ट्याम् । रा.नि.व.१२ ।

चर्मकारतरुः । पुं । शूलमदनवृक्षे । वै.निघ. ।

चर्मकारालुः (कः) । पुं । वाराहीकन्दे ।
शुभ्रां आन् । वै.निघ. ।

चर्मकारिका (री) । स्त्री । चर्मकषायाम् ।
चांमरवास । मे.ज.द. ।

चर्मकी (रन्) । स्त्री, पुं । चर्मपविधि । चां-
मठिकौ । रा.नि.व.१६ ।

चर्मकीलः । पुं । तन्नामकसुद्वरीमे । औ.चि-
न. । “समुत्थाननिदानाभ्यां चर्मकीलः प्रकीर्षि-
तः ।” सु.नि.१३अ. । “माषिभ्यल्लूततरान् चर्म-
कीलान् सितान् सितान् ॥” वा.उ.३.११अ. । अशोभि-
दे । अर्श, शत्रिभ् । सम्प्राप्तिः—“व्यानसु प्रकु-
पितः श्लेष्मार्थं परिशुद्धं वह्निः स्थिराणि कौलवद-
र्शांसि निर्वर्चयन्ति तानि चर्मकीलान्यग्नांसि चा-
चक्षते ॥” सु.नि.१५अ. । “वातेन तोदपारुष्ये पि-
नादतिचरकता । श्लेष्मणा क्षिप्रता चास्य यथितलं
सवर्षत ॥” भा.नि. । [वै.निघ. ।

चर्मघटिका । स्त्री । जलौकायां । ज्यौक् ।

चर्मचट(टि)का (टी) । स्त्री । चर्मचव्यां ।
चांमठिके । त्रिका. । हे.च.श.र. ।

चर्मचित्रकम् । स्त्री । चित्रकुष्ठे । धवज ।
रा.नि.व.२० । [व.१८ ।

चर्मजम् । स्त्री । रत्नधातौ । लोभि । रा.नि.

चर्मजा । स्त्री । मसूरिकाभेदे । चामरगीटी-
ति लोके । “स्त्रीटानां मिलनादेवा बहुस्त्रीटापि
दृश्यते । एकस्त्रीटा च कृष्णा च बोद्धव्या चर्मजा-
भिधा ॥” भा. ।

चर्मटी । स्त्री । जलौकायां । ज्यौक् । वै.निघ.

चर्मग्वती । स्त्री । कदलीवृक्षे । से. ।

चर्मतरङ्गः । पुं । लक्ष्मणवृक्षे । मां.स.लोक-
त । रा.नि.व.१८ । चर्मकीलरीमे । औ.चि. ।
वै.निघ. ।

चर्मदलम् । स्त्री । सुद्रकुष्ठभेदे । लक्ष्मण-
“रत्नां सफलं कश्चुमत् सस्त्रीटं दक्षयत्यपि । तच्च-
र्मदलमाख्यातं स्वर्गसासहनच यत् ॥” भा. । अ-
न्वच—“स्युर्वेन कश्चुव्यधीषचोषालेषु तच्चर्मद-
लं वदन्ति ॥” सु.नि.५अ. ।

चर्मदूषिका । स्त्री । चर्मरोगविशेषे । को-
ठे रोग । रा.नि.व.२० । खड्ग्याम् । चूलकुनि ।
वै.निघ. ।

चर्मद्रुमः । पुं । भूर्जवृक्षे । रा.नि.व.१३ ।

चर्मनाशकः । पुं । चन्द्ररी । शनिम । भा. ।

चर्मन् । स्त्री । वृक्षवल्कले । गांछर हांज ।
लग्निद्रिये, यत् अक्षय्यरानामकलीति संदितासु
ख्यातम् । चाण्डा । रा.नि.व.१६ ।

चर्मपत्रा (ची) । स्त्री, पुं (वः, चः) । चर्म-
 चटिकायां । टाम्चिकी । जटा । अ.नि.व.१६ ।
चर्मपिडका । स्त्री । मूर्खिकारोगभेदे । चर्म-
 पत्रम वज्रम् । लक्षणं—“कण्ठरोधावचिसामप्रला-
 पारतिसंयुताः । दुश्चिक्ष्याः समुद्दिष्टाः पिडका
 शर्मसंज्ञिताः ॥” भा.नि. । [पिडका] । अम. ।
चर्मप्रभेदिका । स्त्री । चर्मप्रभेदनास्त्रे ।
चर्मवन्धनम् । स्त्री । मरिचे । वै.निघ. ।
चर्मरङ्गा । स्त्री । आवचंकीलतायाम् । अं०
 मोड़। रा.नि.व.३ ।
चर्मरी । स्त्री । तन्नामकफलविषभेदे । सु.कल्प.
 २५. । See फलविषम् । [गेषु] । वै.निघ. ।
चर्मविन्दुका । स्त्री । शीतपित्तोदहंकीठरी
चर्म(र्म्भि)वृक्षः । पुं । भूर्जवृक्षे । सु.कल्प.
 ५५. । चर्मलौहे । सु.चि.११५. । [वै.निघ. ।
चर्मव्रणः । पुं । चर्मरोगभेदे, लूतारोगादी ।
चर्मसम्भवा । स्त्री । एलायाम् । हारा ।
चर्मसा । स्त्री । जलौकायाम् । वै.निघ. ।
चर्मसारः । पुं । शरीरस्वरसधातौ । अन्नर-
 म् । रा.नि.व.१८ ।
चर्महन्त्री । स्त्री । चन्द्रशर । शानिम् । भा. ।
चर्माख्यम् । स्त्री । सुद्रकुष्ठभेदे । “अखेदनं
 महावाक्त्तु यन्मख्यशकलीपमं । तदेककुष्ठं चर्माख्यं
 बहुलं गजचर्मवत् ॥” भा. । (ख्या) स्त्री । सप्त-
 लायाम् । टाम्रवाम । प.सु. ।
चर्मानुरञ्जनम् । स्त्री । हिङ्गुले । वै.निघ. ।
चर्माभः । पुं । रसधातौ । रा.नि.व.१८ ।
चर्मारकः । पुं । शुक्लहिङ्गुले । वै.निघ. ।
चर्माह्वयः । पुं । पर्यटके । [क२पावड़ा] ।
 वै.निघ. ।
चर्मा(र्मसा)ह्रा । स्त्री । सप्तलायां । टाम्र-
 कषा । वा.सू.१५५. । श्यामादिगण्ये । हेमा ।
 ब्राह्मणं । वा.टी.चरुण. ।
चर्मा (रन्) । पुं । भूर्जपत्रवृक्षे । अम. । भृङ्ग-
 हीटी । [गो] । श.र. । चर्मचटके । वै.निघ. ।

चर्वणम् । स्त्री । अटविधाम्नायतने अत्रे । उ-
 र्यात्र । रा.नि.व.२० । भक्षणे । दन्तैर्भक्षणे । टि-
 वान । हे.च. ।
चर्वितः । वि । दन्तैः भक्षिते । अम. ।
चर्वणिः । पुं । मनुष्ये । वै.निघ. ।
चलः । पुं । शिलारसे । र.मा. । च.द.वा.व्याः
 महाराज.प्र.तैले । सुवर्णचम्पके । नखे । नथी ।
 वै.निघ. । वायुरोगे । कौपा । मी. ।
चलङ्गी । स्त्री । खकायां । पिडिङ् । वै.निघ. ।
चलचक्षुः । पुं । चक्रीरपक्षिणि । हे.च. ।
चलत्पूर्णिमा । स्त्री । चन्द्रकमक्षेत्रे । टांदा
 गाह् । चिकम. ।
चलदङ्गः (कः) । पुं । मल्लभेदे । [उन्नगाह् ।
 गुणाः—“चलदङ्गोऽनभिष्वन्ती हन्ती वाते च री-
 चनः ॥” राज.२५. । [५] । रा.नि.व.११ ।
चलदलः (पत्रः) । पुं । अश्वत्थवृक्षे । मद.व.२
चलद्रुमः । पुं । गीचुरक्षुपे । वै.निघ. ।
चलनम् । स्त्री । कश्यपे । अमणे । मी. । पुं ।
 हरिणे । जटा. । पादे । हे.च. ।
चलपुच्छः । पुं । खड्गरीटे । वै.निघ. ।
चला । स्त्री । सिद्धके । शिलात्रयम् । र.मा. ।
चलाचलः । काकी । रा.नि.व.१६ । वि । च-
 चले । अम. ।
चलातङ्गः । पुं । वातव्याधी । रा.नि.व.२० ।
चलापहः । पुं । वरुणवृक्षे । वरुण गाह् ।
 रक्तकुलये । गान्ग कुठि । वै.निघ. ।
चलुः । पुं । गण्डुषे । हे.च. ।
चलुकः । पुं । प्रसृतिमाने । मी. । [२. ।
चविः (वी) । स्त्री । चविकायाम् । उहे । अ-
चविकम् । स्त्री । चविकायाम् । भ.स्र. ।
चविका । स्त्री । चव्ये । उहे । रा.नि.व.६ ।
 गजपिप्लवाम् । तन्मूले । वै.निघ. ।
चविकाशिरः । स्त्री । पिप्लवीमूले । वै.निघ. ।
चव्य(क)म् । स्त्री । (Piper chaba. Syn.
 Chavica officinarum.) खनामख्यातकं-

दुक्ततायाम् । छहे ग्रीह । तं सेवात् । गुणाः—
उष्णं कटुकं लघु दीपनं रुच्यं श्वासकासशूलघ्नम् ।
रा.नि.व.६ । पिप्पलीमूलसदृशं गुदकरोगे हितं ।
भा.पू.१भ. । भेदकं कफघ्नञ्च । राज. । हृत्पि-
प्लीमुखि । सु.सू.३८८. । कापांसि । गजपिप्पल्यां ।
गुञ्जायां । कूट । वै.निघ. ।

श्वव्यजा । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । रा.नि.व.६ ।
श्वव्यफलम् (ली) । स्त्री, स्त्री । गजपिप्प-
ल्याम् । रा.नि.व.६ ।

श्वव्या । स्त्री । कापांसाम् । कापांस । रा.नि.
व.४ । श्वये । छहे । रा.नि.व.६ । वचायां । मे. ।
पिप्पल्याम् । वै.निघ. ।

श्वपकम् । स्त्री, पुं । सुरामेदि । मधुविशेषि । मे. ।
सुरापानपात्रे । छे.च. ।

श्वपतिः । पुं । जीर्णतायाम् । भक्षणे । उष्णः ।

श्वक्षणम् । स्त्री । अवदंशे । छोट् । छे.च. ।

श्वक्षुः । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ । मेघशङ्की-
वृत्ते । र.सा. । [प.सु. ।

श्वक्षुःपुष्पः । पुं । पाठायाम् । आकुभादि ।

श्वक्षुकः । पुं । तिनिशवृत्ते । मीनन । प.सु. ।

श्वक्षुर्धावनम् । स्त्री । नेत्रधावने । छक् षो-
ऽग्र । [शिडे, जिडन । र.सा. ।

श्वक्षुर्बहुलः । पुं, स्त्री । मेघशङ्कीवृत्ते । मेडा-

श्वक्षुष्यम् । खर्परघाती । शोषण । प.सु. । प्र-
योष्णरीकविशेषे । पू.श्रिशाविशेष । र.सा. ।
खर्परौतुले । छुँते । स्थलपत्रे । सीवीराजने ।
नील शुश्री । रा.नि.व.१२ । निशेलीवीजि । नि-
शाल्य । पत्रे । वै.निघ. । पुं । शोभाजनवृत्ते ।
मजिना ग्रीह । रा.नि.व.७ । केतकवृत्ते । मे. ।
रसाजने । छे.च. । चि । श्वर्द्धितकरे ।

श्वक्षुष्या । स्त्री । कुलत्थिकायाम् । कुलथ क-
लात्र । मे. । अरष्यकुलत्थिकायाम् । वन कुलथ ।
रा.नि.व.५ । अजश्यां, मेघशङ्काम् । मेडा-
शिडे । रा.नि.व.६ । नीलाजने । हीरकमयी ।
केतकवृत्ते । चिका. । कुलत्थाजने । अज्जनविशेष-
ः । रा.नि.व.१२ । [पि । र.सा. ।

श्वकचिच्चा । स्त्री । श्वेतपुत्रायां । श्वेक बो-

चाङ्गः । पुं । चाङ्गव्याम् । अटी.रा. ।

चाङ्गिरी । स्त्री । Wood sorrel, (*Oxalis monadelph.*) अन्नलीषिकायाम् । आश्रयल-
शोक । छि चीपतिया । मं आववती । कं पुलु-
न्मुषिसि । शाकगुणाः—कटु रीचन पाचनं रुच्यम्
अत्युष्णं दीपनं कफघाताग्निघ्नं अतिसारघ्नम् ।
रा.नि.व.७ । च.सू.३८. । पित्तका अन्ना कुष्ठग्री-
च । भा.पू.१भ.शाकव. । उष्णा कषाया मधुरा
अग्निदीपनी च । अचि.१६८. । र.सा.सं.चाङ्गिरी-
वृत्ते । भा.अतिसा.चि. । निम्बकवृत्ते । मेघ.सुद्री-
ग-चि. । पालकशके । पालशोक ।

चाङ्गिरीवृत्तम् । स्त्री । सुद्रीगाधिकारे मुद्-
गंशे च । गव्यवृत्तं ४ श. चाङ्गिरीकुलवृत्तं रसः
प्र. १० प. ५ ती. १ मा. । कल्कार्थं—शुष्कीयव-
क्षारयोः प्र. ४ प. । सूत्र ४ श. आश्रयलेश-
रस, कुलत्थेश रस एवम् अन्न दधि अत्रोत्प्रे-
१० प. ६ तेषु, ७ मा. । कल्कार्थं—शुँठं ७ य-
वक्षारं अत्रोत्प्रे ४ प. । सा.कौ. । च.चि.
वित्तीयो यथा—शुष्की पिप्पलीमूलं चित्रकमूलं
चविका गीशुरः पिप्पली धान्यकं विल्वमूलं पाठा-
मूलं यमानी एषां मिलित्वा १ श. वृत्तं ४ श.
अन्नदधिमल १६ श. चाङ्गिरीरसः १६ श. । च.द. ।

चाङ्गिरीसदृशपत्रः । पुं । सुनिषलकशके ।
शुशुनि शोक । भा.पू.१भ.शाकव. ।

चाटकैरः । पुं । चटकशिशौ । वै.निघ. ।

चाटुकर्ता । पुं । पारावते । वै.निघ. ।

चाणक्य(मूलक)म् । स्त्री । चणकमूलीति
ख्याति मूलकमेदि । मूलाविशेष । मं धीरमूला ।
कं दौडमूलङ्गि । गुणाः—उष्णं कटुकं रुच्यं दी-
पनं मुख्याङ्गि कफघातकमिगुञ्ज । रा.नि.व.७ ।

चाण्डाला (लिनी) । स्त्री । लिङ्गिन्याम् ।
रा.नि.व.३ । र.सा.सं.रसमास्करवर्गे ।

चातकः । पुं । तन्नामकपचिषि । फटिकजल
पाथी । छि तीका । तन्नामं लघु शीतलं रक्तपि-
त्तकफघ्नम् अग्निकरञ्च । राज. । वृष्यं वृष्युष्टिदञ्च ।
रा.नि.व.१६ ।

चातुर्जातकम् । स्त्री । समभागलगेलापचके-
सर्वेषु । शुद्धकृ. एणाट, तेजपत्र, नाशेक्षर

मशङ्गां । गुणाः—“चातुर्जातमिदं वर्षं वक्रिक-
च विषापहम् ॥” रा.नि.व.२२ ।

चातुर्थ(र्थ)कः । पुं । चतुर्थदिनभवविषम-
ज्वरभेदे । २दिन असुर ज्वर । “चातुर्थिको दर्मं
यति प्रभावं द्विविधं ज्वरः । जहाभ्यां श्रेष्ठिकः पू-
र्व्यं शिरसोऽनिलसम्भवः ॥” मा.नि. । “चातुर्थिकी
नाम गदो दारुणी विषमज्वरः । शोषणः सर्वथा
तृणां बलवर्णाग्निनाशनः । त्रिदोषजी विकारः
स्यादस्थिमज्जगतीऽनिलः । कुपितं पित्तमेव तु क-
फश्चैवं स्तकालतः । शीतदाहकरभीत्रलिकालम-
नुवर्त्तते । स सन्निपातसम्भूतो विषमो विषमज्वरः ।
ऊर्ध्वं कायस्य गृह्णाति यः पूर्व्यं सोऽनिलात्मकः ।
पूर्व्यं गृह्णात्यधःकायं श्रेष्ठपूर्व्यज्वरश्च सः ॥” हा-
रीतः ।

चातुर्भद्र(क)म् । स्त्री । कफाधिकपित्तश्लेष्मज्व-
रे योगभेदे । शुष्णी अतिविषा मुक्ता गुडूची चेति
चतुष्टये । “नागरातिविषा मुक्ता त्रयमेतन्निष्काषि-
कं । गुडूच्या मिलितं तच्च चातुर्भद्रकमुच्यते ॥”
रा.नि.व.२२ ।

चातुर्भद्रकपञ्चमूलम् । स्त्री । तत्पञ्चमूली-
किरातादिगणकृते सान्निपातिकज्वरे योगविशेषे ।
सि.यो. ।

चातुर्भद्रावलेहिका । स्त्री । कासत्रासहरे
कफश्लेऽवलेहभेदे । “कट्फलं पीप्लरं शङ्खो कृष्णा
च मधुना सह ॥” “घनकृष्णाश्वाशङ्खीचूर्णं चौर्येण
संयुतं । शिशिर्ज्वरातिसारहम् ॥” च.द. ।

चान्द्रम् । स्त्री । रीत्ये । पुं । चन्द्रकान्तमणी ।
ह.च. ।

चान्द्रकम् । स्त्री । शुष्काम् । रा.नि.व.६ ।

चान्द्रा । स्त्री । अतिविषायाम् । आं०शे० ।
रा.नि.व.६ । [नि.व.६ ।

चान्द्राख्यम् । स्त्री । चार्द्रके । आमा । रा.

चान्द्री । स्त्री । सीमराज्याम् । नोम्रराज ।
श्वेतकण्टकाभ्याम् । रा.नि.व.४ । [जटा. ।

चाप(व)पटः । पुं । पियालवृक्षे । पेशाशांज ।

चामरः । पुं । चमरीवृक्षे । गच्छस्वलि । गान् ।
मे. । यन्त्रिपथे । वै.निघ. । चमरीलीनव्यजने । त-

ष्ठापुत्र्याः—शूजस्करः मन्त्रिकदिवारकश्च । राज.

चामरपुष्पः (कः) । पुं । गुषाकवृक्षे । चाल-
वृक्षे । केतकवृक्षे । केशां गीश् । (क.) काशे ।
केशे वाज । मे. ।

चामरा (री) । स्त्री । चामरे । च.टी.भ. ।
(री इन्) पुं । चन्द्रे । चिन्ता. ।

चामली । स्त्री । अन्नमण्डे । प.सु. ।

चामीकरम् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.११ ।
धुसुरे । अम. । नागकेशरपुष्पे । प.सु. ।

चाम्पेयः । पुं । स्त्री । नागकेशरवृक्षे । नां०ग-
शंर गीश् । रा.नि.व.६ । चम्पकवृक्षे । टींपांर
गीश् । प.सु. । च.द.वा.व्या.चि. । पद्मकेशरे ।
भा. । सुवर्णचम्पके, नागचम्पके । नां०गशंरं टीं-
पां । वै.निघ. । स्त्री । स्वर्णे । चिन्ता. ।

चाम्पेयकम् । स्त्री । किञ्चल्के । पद्मकेशर ।
रा.नि.व.१० ।

चारम् । स्त्री । कृत्रिमविषे । ह.च. ।

चारः (कः) । पुं । पियालवृक्षे । अस्य बीजं
‘चारदाना’ इत्युच्यते । पेशाशांज । हेमंर वी-
जके चांरनां, पेशाशांज केशे । कं चार-
ली । कं चारवीज । गुणाः—पक्वं फलं वृष्यं गीर्ष्यं
गुरु । तबीजं मधुरं वृष्यं पित्तदाहहृत् । रा.नि.
व.११ ।

चारटिका (टी) । स्त्री । नीलीनामशुपे ।
नील गीश् । रा.नि.व.४, वैशाचघृते । नीलीनाम-
गन्धद्रव्ये । रा.नि.व.१२ । गुड्यामम् । वा.उ.६६
थ. । भा.उपदंश चि. । (टी) स्थलपद्मिन्याम् ।
श्लपद्म । वा.उ.६७, च.द.उन्मा.चि.महापैशा-
चघृते । मूस्यामलक्याम् । रा.नि.व.५ ।

चारणी । स्त्री । करवीरपुष्पवृक्षे । स्थलपद्मिन्यां ।
श्लपद्म । वै.निघ. ।

चारवायुः । पुं । शीतलसुरभिवाते । चिन्ता. ।

चारवीजम् । स्त्री । पियालबीजे । पेशाशांज-
वि. हिं चारदाना । रा.नि.व.११ ।

चारिणी । स्त्री । करुणीपुष्पवृक्षे । रा.नि.व.१० ।

चारिन्ना । स्त्री । तिमिङ्गीवृक्षे । श.र. ।

चारिलः । पुं । अश्वघातिनि. अशांति । सं.
द.७७. ।

चारिवाक् । स्त्री । अजगत्याम् । वै.निघ. ।

चारी । स्त्री । हिलमीचिकायाम् । शि० ।
भा.पू.१भ.शाकव. । [शल्लतरौ । वै.निघ. ।

चारु । स्त्री । पद्मकाष्ठे । केशरी । कूङ्कुम् । पुं ।

चारुकाः । पुं । शरबीजे । गुणाः—“चारुकी
मधुरी रुची रक्तपित्तकफापहः । शीतलो लघुवृ-
ष्यश्च कषायो वातकोपनः ॥” भा.पू.१भ.धान्यव. ।
स्त्री । रक्तचन्दने । वै.निघ. ।

चारुकेश(स)रा । स्त्री । नागरमुलायाम् ।
तक्षणीपुत्रे । रा.नि.व.१० ।

चारुकेशा । स्त्री । वनमल्लिकायाम् । वै.निघ. ।

चारुदर्शनः । पुं । म्लचहवे । पाकुड़ गीह ।
मद.व.५ ।

चारुदारः । पुं । म्लचहवे । वै.निघ. ।

चारुधाम । स्त्री । भास्वरिद्रायां । वै.निघ. ।

चारुनासकम् । स्त्री । रक्तपत्रे ।

चारुपत्रिका (त्री) (र्षी) । स्त्री । प्रसारि-
ख्याम् । गङ्गुडांशुनिश । रा.नि.व.५ । मद.व.१ ।

चारुफला । स्त्री । द्राचालतायां । रा.नि.व.११ ।

चारुमोदा । स्त्री । पीतयूथिकायां । वै.निघ. ।

चारुयूथी । स्त्री । शुक्लयूथिकायां । वै.निघ. ।

चारुत्रम् । स्त्री । खरं । वै.निघ. ।

चारुलोचनः । पुं । हरिणे । चिका ।

चारुवर्तिनी । स्त्री । लाचायाम् । वै.निघ. ।

चारुहचः । पुं । म्लचहवे । मद.व.५ ।

चारुशिला । स्त्री । रत्ने । चिका ।

चालः । पुं । खर्षचूडपत्रिणि । वै.निघ. । द-
न्तचालरीये । [स्थानान्तरनयने । सु.सू.७अ. ।

चालनम् । स्त्री । पिप्पे । वै.निघ. । स्थानान्

चाषः (सः) । पुं । तन्नामकपत्रिणि । कि० ।
; (पथ्यापथ्ये) । अ. । खर्षचातके । ८०।१।८।७। वा
नीनकृष्टे पांशौ । अ.टी.म. । (सः) इची । मी. ।

चास्तुकः । पुं । तिमिशहवे । प.सु. ।

चिकः (कः) । पुं । कुकुन्द्याम् । ह्रूँ।७। ।

चिका । (कस्) स्त्री । गुवाके । टिकि शुभांशि ।
वै.निघ. । [चमेदे । चिका ।

चिक(कु)रः । पुं । केशे । रा.नि.व.१८ । इ-

चिकित्सकः । पुं । वैद्ये । रा.नि.व.२० । स
द्विविधः—एकः प्राणाभिसरः रोगहन्ता, अन्यः
रोगाभिसरः प्राणहन्ता च ।

चिकित्सा । स्त्री । रोगनिदानप्रतिकारि । “चि-
कित्सा तन्मतीकारः ।” रा.नि.व.२० । “या क्रिया
व्याधिहरणी सा चिकित्सा निगद्यते । याभिः
क्रियाभिर्जायन्ते शरीरे धातवः समाः । सा चिकि-
त्सा विकाराणां कर्म तन्निषजां मतम् ॥” भा. ।
सा त्रिधा यथा—“भासुरी मानुषी देवी चिकि-
त्सा त्रिविधा मता । शस्त्रैः कषायैर्लोहाद्यैः क्रमे-
णान्या सुपूजिता ॥” भेष. । सा च पुनरष्टधा—
“क्वचिद्वर्मः क्वचिन्मैत्रं क्वचिदर्थः क्वचिदयशः । कं-
न्त्याभ्यासः क्वचिश्चापि चिकित्सा नास्ति निष्फला ।”
वैद्यकसंख्ये १३. । [शेषे ।

चिकित्साकलिका । स्त्री । वैद्यकसंग्रहवि-

चिकित्साङ्गम् । स्त्री । चिकित्साया अङ्गसम-
के, रोगी द्रुती भिषक् भायुः द्रव्यं सेवकः सदी-
षधश्चेति । भा. । [व्यापतिकृते ।

चिकित्साञ्जनम् । स्त्री । वैद्यकयन्त्रमेदे वि-

चिकित्सादीपकः । पुं । धन्वन्नरिक्ततचि-
कित्सायन्त्रे । [चिकित्सासंग्रहे ।

चिकित्सादीपिका । स्त्री । वज्रसेनकृतचि-

चिकित्साप्राभृतः । पुं । वैद्ये । अ.सू.१६अ. ।
चिकित्सा प्राधतमुपायनं यस्मिन् विग्रहः ।

चिकित्सासृतम् । स्त्री । चिकित्सासंग्रहमेदे ।

चिकित्सार्षवः । पुं । सदानन्दपङ्कतचि-
कित्साशास्त्रे ।

चिकित्सितम् । स्त्री । चिकित्सायां । र.मा. ।

चिकित्स्यः । त्रि. चिकित्साहं । टिकि०शान्ति
शोभा । तद्गुणाः—“निजपङ्कतवर्णाभ्यां युक्तः
सलेन चक्षुषा । चिकित्सो भिषजां रोगी वैद्यभ-
क्तो जितेन्द्रियः ॥” भा. ।

चिकूलः । पुं । दन्तीहवे । वै.निघ. ।

चिकुषः (पूगः) । पुं । पूगहवे । शुभांशि

गांछ । ली । पूगफले । रा.नि.व.११ । खिन्धव्य-
जनादौ । टिकुण । अम. ।

चिक्कणा (णी) । स्त्री । पूगफले । टिकि उ-
पात्रि । रा.नि.व.११ । श.र. । [वै.निच. ।

चिक्कसः । पुं । यवचूर्णे । हे.च. । यवपिष्टके ।

चिक्का । स्त्री । पूगफले । रा.नि.व.११ । See
अकोटः ।

चिक्किणा । स्त्री । पूगहृत्वे । वै.नि.च. ।

चिक्किरः । पुं । सूचिकविशेषे । तद्दृष्टे—“चि-
क्किरेण शिरीदुःखं शोफो चिक्कावन्मी तथा ।”
सु.कल्प.६७. ।

चिक्कटः (ङः) । पुं । मन्त्राभेदे । ग्रीष्मोत्थि-
ङ्गी, गन्ना चिङ्गी । गुणाः—“चिक्कटस्तु गुरुयोङ्गी
मधुरी बलवर्द्धनः । भेदःपित्तसज्जिह्वस्थो रीचनः
कफवातलः ॥” राज.३प. । श.मा. ।

चिक्कटी । स्त्री । छद्रचिक्कटे । यूष्चिङ्गी । गु-
णाः—मधुरा हृद्या वातघ्नी गुरुः श्लेष्मकरी च ।
राज.३प. ।

चिचण्डः (ण्डा) (ण्डिका) । पुं, स्त्री ।
(*Trichosanthes anguinae*.) फलशाकवि-
शेषे । टिचिञ्जा, टिचिञ्जा । गुणाः—वातपित्तघ्नः
बल्यः पथ्यः रुचिप्रदः शोषे हितः गुणैः पटीलत
रूषङ्गीनश्च । भा.पू.१भ.शाकव. । शोषरीगे हितं
पटीलाश्लूयगुणः । मद. ।

चिचिः । पुं । चित्रकहृत्वे । गुणाः—दीपनः
पाचनः आमपाचनश्च । शार्ङ्ग. ।

चिच्चिटिक्कः । पुं । वायव्यकोटविशेषे । सु-
कल्प.८३. । See कोटः ।

चिञ्चा (ञ्चिका) । स्त्री । (*Tamarindus*
Indica.) Tamarind tree. तिलिङ्गीहृत्वे ।
तेतुल गांछ । रा.नि.व.११ । मद.व.६ । नाङ्गी-
चवल्पशक्के, चुञ्चुशक्के । टेण्डु । वै.निच. ।

चिञ्चातैलम् । स्त्री । तिलिङ्गीबीजभवतैले ।
कौशेवोद्वेजरे तेल । गुणाः—कटुपाकं लिखनं
वातकफघ्नं रुच्यं नातिशीतलं कषायश्च । रा.नि.
व.१५ ।

चिञ्चास्तम् । स्त्री । (*Rumex vesicatori-*

us.) अन्नशाके । चूका भाक् । चिञ्चासारि । ते-
तुलेन अश्ल । रा.नि.व.११ ।

चिञ्चासारः । पुं । (*Rumex vesicatori-*
us.) अन्नशाके । चूका भाक् । अन्नसारि । ते-
तुलेन मात्र, शत्रवन् वा अश्ल । गुणाः—अ-
न्नघ्नः वातघ्नः कफदाहघ्नः । शर्करामिश्रः स पि-
तदाहकफघ्नश्च । रा.नि.व.११ । [१७७. ।

चिञ्चितिका । स्त्री । तिलिङ्गीहृत्वे । च.सू.

चिञ्ची । स्त्री । गुञ्जायाम् । कुंठ । [निच. ।

चिञ्चुका । स्त्री । चिञ्चोटके । टेण्डुके । वै.

चिञ्चोट(कः) । पुं । (*Marsilea den-*
tata.) चुञ्चुचुपे, सुन्नाक्तिलचुकेसेरी मूलशाक-
विशेषे । टेण्डु । गुणैः कसेरुतुल्यः । भा.पू.१
भ.शाकव. । गुणाः—गुरुत्वम् अजीर्णकरत्वं शी-
तलत्वञ्च । राज.३प. । See चुञ्चुः ।

चिटिका । स्त्री । आरामशीतलायां । वै.निच. ।

चिङ्गा । स्त्री । खनामकदेवदारौ । वै.निच. ।

चित्तम् । स्त्री । मनसि । रा.नि.व.१८ ।

चित्तम्भमसन्निपातः । पुं । खनामख्यान-
सन्निपातञ्चरविशेषे । यथा—“गायति द्रव्यति
हसति प्रसपति विक्रतं निरीचते मुञ्चते । दाह-
व्यथाभयार्त्तो नरस्तु चित्तविभ्रमे अरि भवति ॥”
भा.म.१भ. । [च. । अम. ।

चित्तविप्लवः (भ्रमः) । पुं । उन्मादे । हे.

चित्रः । पुं । एरण्डहृत्वे । डेररेणु गांछ ।
प.सु. । सा.कौ.सिंहनादगुग्गुले । अशीकहृत्वे । रा.
नि.व.१० । श्वेतैरच्छे । रा.नि.व.८ । तरम्बुजि ।
तरभूज । लावपच्छिणि । वै.निच. । चित्रकहृत्वे ।
रा.नि.व.६ । वृश्चिकविशेषे । सु.कल्प.८३. । See
वृश्चिकः ।

चित्र(क)म् । स्त्री । चित्रके । तिलके । मी. ।

चित्रकः । पुं । (*Plumbago Zeylani-*
ca.) खनामख्यातचुपे । चित्त गांछ । हिं चि-
त्ता । मं चित्रक । तं चित्रमूलम् । उन्. रक्त-
चिता, ध्रुवचिता । स हिंसा शुक्लाश्लेष्मेदिन ।
तयोः रक्तएव प्रशक्तः । वाभटस्तु चित्रिधं चित्रक-
माह श्वेतपीतल्लश्लेष्मेदिन । “यथाखं चित्रकः प्रुचैः

चैवः पौतसितासितैः । यद्योत्तरं स गुणवान् वी-
चनाय रसायनम् ॥” वा.उ.१८५. । गुणाः—
कासयद्दशीकफशीघ्नः रुचः उचः कुष्ठशीघ्रांशः-
कृमिघ्नः वातश्लेष्महरः श्लेष्मपित्तघ्नः पाके कटुकः
अग्निकरः पाचनः लघुश्च । भा.पू.१५. । एरु-
ह्वे । इ.च. । श्वेतैरुह्वे । अम. । तिसिरपचि-
चि । तित्तिर पाथी । मुचुकुन्दह्वे । मुञ्जकृन्त ।
वै.निघ. । चित्रवर्षापव्याप्ति । छित्तिवाय । मण्ड-
लिसर्पविशेषे । सु.कल्प.४५. । See सर्पः । शूर-
णे । शूरणमीदके ।

चित्रकजीवी । पुं । जीवके । वै.निघ. ।

चित्रकण्टकः । पुं । गीचुरके । वै.निघ. ।

चित्रकण्ठः । पुं । पारावते । जटा. । सारस-
पचिचि । वै.निघ. ।

चित्रकन्धरः । पुं । पचिचिविशेषे । वै.निघ. ।

चित्रकर्म्या । पुं । तिनिस्रह्वे । श.च. ।

चित्रकाण्डाली । स्त्री । गीनसवल्ग्याम् ।
वै.निघ. ।

चित्रकायलीहम् । स्त्री । शीघ्राधिकारि ।
चित्रकमूलग्रन्थीवासालपथीसैन्धवगुडूचीतालपु-
ष्पाशं प्र. ६ ती. जारितलीहं यवचारः सीवचं-
खलवचं पिपली विट् एषां प्र. चूर्णं ४ ती. गी-
मूत्रं २ श. एकत्र पचेत् । प्रवेपः मधु २ प. ।
मा. १ ती. । सा.कौ. । [रा.नि.व.१८ ।

चित्रकायः । पुं । चित्रकव्याप्ति । छित्तिवाय ।

चित्रकूला । स्त्री । क्रस्वदनीह्वे । वै.निघ. ।

चित्रकृत । पुं । तिनिस्रह्वे । अम. ।

चित्रकोलः । पुं । आञ्जनेये । आञ्जनी । चिका. ।

चित्रगन्धम् । स्त्री । हरिताले । रा.नि.व.११ ।

चित्रगन्धा । स्त्री । युक्तनासायाम् । गीमात्र ।
वै.निघ. ।

चित्रगुड़िका । स्त्री । वातयद्दण्ड्याम् । “चि-
चकं पिपलीमूलं द्वौ चारी खव्यानि च । व्योषं
हृद्गजनीदाश्च चव्यचैकत्र चूर्णयेत् । गुड़िका मा-
तुषुत्रस्य दाडिमस्य रसेन वा ॥” च.द. । भा. ।

चित्रग्रीवः । पुं । सारसपचिचि । वै.निघ. ।

चित्रगटम् । स्त्री । वक्रं । वै.निघ. ।

चित्रतण्डुलम् । स्त्री । विक्रं । प.सु. ।

चित्रतण्डुला । स्त्री । विक्रञ्चुपे । रा.नि.व.६ ।

चित्रतनुः । पुं । लावपचिचि । वै.निघ. ।

चित्रत्वक् । पुं । भूर्जह्वे । रा.नि.व.६ ।

चित्रदण्डकः । पुं । शूरश्चुपे । ७० गीह्वः ।
र.सा.सं. । वनशूरवे । कार्पासह्वे । वै.निघ. ।

चित्रदेवी । स्त्री । महेन्द्रवाक्शीलतायाम् ।
वड् माकान । रा.नि.व.२ ।

चित्रदेहः । पुं । लावपचिचि । वै.निघ. ।

चित्रनेत्रा । स्त्री । सारिकायाम् । शानिक
पाथी । हारा. ।

चित्रपत्रः । पुं । भूर्जह्वे । वै.निघ. ।

चित्रपत्रकः । पुं । मयूरे । वै.निघ. ।

चित्रपत्रिका । स्त्री । द्रोणपुष्प्याम् । यन्-
चय । रा.नि.व.५. । शृङ्गिपण्याम् । छाकूनिश ।
वै.निघ. । कपिल्यपर्णीह्वे । र.मा. ।

चित्रपत्री । स्त्री । महाराष्ट्रीनामचुपे, जलपि-
पल्याम् । कौ।छड़ा । रा.नि.व.४ । शृङ्गिपण्याम् ।
वै.निघ. ।

चित्रपदा । स्त्री । गीधापदीलतायां । श.मा. ।

चित्रपर्णिका (र्षी) । स्त्री । शृङ्गिपण्याम् ।
छाकूनिश । जलपिपल्याम् । र.मा. । रा.नि.व.
४ । कर्णस्तीटालतायां । काणकोड़ा । रा.नि.
व.३ । मञ्जिष्ठायाम् । प.सु. ।

चित्रपद्मः । पुं । वनकुकुटे । तिसिरपचिचि ।
तित्तिर पाथी । चिका. । जटा. ।

चित्रपाठी (ली) । पुं । चित्रके । वै.निघ. ।

चित्रपादा । स्त्री । शारिकायाम् । हारा. ।

चित्रपिच्छः (कः) । पुं । मयूरे । चिका. ।
च.चि.२०५. ।

चित्रपुङ्गः । पुं । शरे । चिका. ।

चित्रपुष्पी । स्त्री । चम्पुठायाम् । रा.नि.व.४ ।
पुं । चायातकह्वे । वै.निघ. ।

चित्रपुष्टः । पुं । चटकपचिचि । हारा. ।

चित्रप्रिया । स्त्री । हरिताले । वै.निघ. ।

चित्रफलः (कः) । पुं । तरन्तुजठवे । चि-
का । (Mystus chitala.) चित्रलमत्से ।
चिउल मांछ । गुणाः—गुरुः खादुः क्षिप्रः हृष्यः
बल्यश्च । राज.२प. ।

चित्रफला । स्त्री । महेन्द्रवाद्य्याम् । वडु मां-
कांन । खिङ्गिन्वाम् । हिं पञ्चगुडिया । रा.नि.व.
६ । चिभिंठायाम् । कण्डकाय्याम् । भा.४भ.पूतना-
यश्च चि. । बार्ताकी । रा.नि.व.४ । पटीले । मख्य-
भेदे । क्यूहे मांछ । श.र. । [चर्कठवे । श.र. ।

चित्रभानुः । पुं । चित्रकठवे । भङ्गातकठवे ।

चित्रभेषजम् (जा) । स्त्री, स्त्री । काकीदु-
म्बिकायाम् । रा.नि.व.११ । मद.व.५ ।

चित्रमण्डलः । पुं । मण्डलिसर्पविशेषे । सु-
कल्प.४च. । See मण्डली ।

चित्रमृगः । पुं । चित्रवर्णमृगे । च. ।

चित्रमेखलः । पुं । मयूरे । चिक्का ।

चित्रयोधी (इन्) पुं । चर्कठवे । रा.नि.
व.६ । खावपचिषि । वै.निघ. ।

चित्ररञ्जकम् । स्त्री । वङ्गे । वै.निघ. ।

चित्रलता । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । रा.नि.व.६ ।

चित्रला । स्त्री । गौरत्याम् । रा.नि.व.५ ।
राजिकायाम् । त्रांहे । वै.निघ. ।

चित्रलेखिनी । स्त्री । तूलिकायाम् । हारा. ।

चित्रलोचना । स्त्री । शारिकापचिषि । अटा. ।

चित्रवदालः । पुं । मख्यभेदे । चिउल मांछ ।
जटा. ।

चित्रवर्तिनी । स्त्री । रेशकबीजे । वै.निघ. ।

चित्रवङ्गिकम् । स्त्री । तरन्तुजफले । तद्र-
शुक्ल । पुं । वदालमत्से । हे.च. ।

चित्रवल्ली । स्त्री । महेन्द्रवाद्य्याम् । वडु मां-
कांन । रा.नि.व.२ ।

चित्रबीजः । पुं । रत्नैरखे । (जा) स्त्री । चि-
कठे । रा.नि.व.८ ।

चित्रबीर्यः । पुं । रत्नैरखे । रा.नि.व.८ ।

चित्रव्याघ्रः । पुं । चित्रकव्याघ्रे । रा.नि.व.१६ ।

चित्रशीर्षः । पुं । वायम्बकौटविशेषे । सु.कल्पे.
८च. । See कौटः ।

चित्रशोकः । पुं । चर्कठवे । वै.निघ. ।

चित्रसर्पः । मालुधानसर्पे । श.र. ।

चित्रसारा । स्त्री । हरिताले । वै.निघ. ।

चित्रक्षुपः । पुं । द्रोणपुष्पाम् । घनपत्रिणी ।
रा.नि.व.५ ।

चित्रांशुः । पुं । गुग्गुली । अ.द.१२च. ।

चित्रा । स्त्री । इन्द्रवाद्य्याम् । त्राथानशर्णा ।
दन्याम् । दन्वीमूले । च.द.अपव्या.चि. । च.सू.४

च । विङ्गुल्लायाम् । विङ्गुल्ल । मञ्जिष्ठायाम् ।
गोडुम्बायाम् । त्रांज गौंगक । प.सु. । उहइ-

न्याम् । भा. । आखुकर्षीलतायाम् । मूर्धाकांती ।
रा.नि.व.२ । वा.सू.१५च. । सुतश्रेण्याम् । रा.नि.

व.४ । द्रवन्त्याम् । रा.नि.व.५ । मण्डूव्यायाम् ।
रा.नि.व.८ । [नि.व.१२ ।

चित्राङ्गम् । स्त्री । हरिताले । हिङ्गुले । रा.

चित्राङ्गः । पुं । चित्रकठवे । रक्तचित्रके । रा.
नि.व.६ । सर्पविशेषे । चिउलमांछ । रा.नि.व.१६ ।

हरिणविशेषे । गुणाः—“चित्राङ्गी वातशमनी हं-
हणी बलकान्ततः । ज्ञेयलः कथिती वापि दुर्जरी

मदवर्धनः ॥” अचि.२० । उषिके । दिश । वै.
निघ. ।

चित्राङ्गा (ङ्गी) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा.
नि.व.६ । राजसुवव्याम् । गंशां कद्रना । प.सु. ।
कर्णजलीकायाम् । रा.नि.व.१६ ।

चित्रान्नम् । स्त्री । खेचरान्ने । वै.निघ. ।

चित्रापूपः । पुं । अपूपविशेषे । चिउलमांछे पि-
ठी । चिक्का ।

चित्राम्बररसः । पुं । यदृण्यधिकारि । पार-
दः १ भ. ताम् १ भ. गन्धकः १ भ. दिनं मर्दयेत् ।

अथ हृताभ्यक्ते लौहपात्रे मृद्वग्निना प्रहरं पचेत्
लौहदुखेन चालयेच्च । अथतार्थे जौरकताथेन

दिनत्रयं भावयेच्च । मात्रा ५ माषा ।
चित्रायसम् । स्त्री । तीक्ष्णलोहे । रा.नि.व.१२ ।

चित्राली । स्त्री । तिलकुसुमे । [चिक्का. ।

चित्राक्षी । स्त्री । शारिकायां । आनिकपांश्वी ।

चित्रिकः । पुं । चैत्रमासे । श.र. ।

चित्रोद्दनम् । स्त्री । विचित्रान्ने । १५८३३ ।

चिन्तामणित्तुर्मुखः । पुं । वातव्याधौ र-
सः । रससिन्दूर २ तो. लौह १ तो. अथ १ तो.
खर्च १० तो. घृतकुमारीरसेन सम्मर्द्य एरुण्डपत्रै-
रावेद्य धान्यमध्ये ३ दिनं स्थापयेत् । भैष. ।

चिन्तामणिरसः । पुं । वीर्यञ्जरे रसः । ह-
रितालं शुक्तिचूर्णं (वा ताम्रचूर्णं) तुल्यकं समभावं
जलेन पिष्टा चक्रिका कार्या । अथ शरावसंपुटे
गजपुटेन रात्री पचेत् । र.सा.सं. । [कोषः ।

चिन्तिडा (ङी) । स्त्री । तिन्तिङ्गा । वि.

चित्रः । पुं । चीनधान्ये । चीना धान । श.च. ।

चिपिटः । पुं । अश्वस्य नेत्ररोगविशेषे । ८-
श्लोत्रे भ्रूषूटौ रोगे । ज.द.३०अ. । चिपीटके ।
टिंङ्गा । हे.च. ।

चिपिटकः । पुं । पृथुके । चिड़े । हिं चूडा-
त्रिका । गुणाः—युक्तः स्निग्धः बृंहणः कफघ्नै-
वथ । राज. । See पृथुकः ।

चिपिटा । स्त्री । गुच्छासिनोदणे । रा.नि.व.
८ । वनकुलत्वे । वै.निघ. ।

चिपुटः । पुं । चिपिटके । रुद्रकोषः ।

चिप्यटम् । स्त्री । वङ्गे । वै.निघ. ।

चिप्यः । पुं । नखमांसयित्तुद्गरीमे । आङ्-
ण हाङ् । वेङ्वा इति भा.म.४भ. । चिप्यलक्ष-
णं—“नखमांसमधिष्ठाय वातः पित्तञ्च देहिनो ।
करोति दाहपाकौ च तं व्याधिं चिप्यमादिशेत् ॥”
सु.नि.२३अ. ।

चिमः । पुं । पट्टशाके । पांटीशाक । श.मा. ।

चिमिः (कः) । पुं । तिनिमल्ले । पट्टशाके ।
श.मा. । शुकपचिषि । श.र. ।

चिमिचिमिः । स्त्री । वातजपीडायाम् । कि-
न्किनीति लीके ।

चिरम् । स्त्री । खर्चं । वै.निघ. । [जटा. ।

चिरजीवकः । पुं । असनहृत्वे । जीवकहृत्वे ।

चिरजीविनी । स्त्री । शाकलीहृत्वे । वै.निघ. ।

चिरजी(स्त्री)वी । पुं । जीवके । रा.नि.व.

३ । शाकलीहृत्वे । रा.नि.व.८ । काके । वै. ।
हे.च. । सङ्कायाम् । मिडिं ।

चिरञ्ज्वरः । पुं । दीर्घकाष्ठानुबन्धिञ्ज्वरे । वा.
चि.१अ. । वरुणः । [नि.व.१८ ।

चिरटी । स्त्री । प्राप्तरजस्तायां स्त्रियि । रा.

चिरतिक्तः । पुं । किराततिक्तके । चिन्नता ।
श.र. । (ता) स्त्री । तिक्तकर्कटिकायाम् । तिस-
कौकुडी । वै.निघ. ।

चिरन्तनम् । स्त्री । पुष्करमुखे । वै.निघ. ।

चिरपत्रकः । पुं । चन्द्रसर्जहृत्वे, लघुशालहृत्वे ।
वै.निघ. । [जात्र. वै.निघ. ।

चिरपत्रा (त्री) । स्त्री । भूमिजम्बूहृत्वे । वन

चिरपत्रिका । स्त्री । पुत्रुश्राके । वै.निघ. ।

चिरपर्णः । पुं । सर्बहृत्वे । शाल ग्राह् । वै.
निघ. । [चि. चिरकालिन पक्के रोगे ।

चिरपाकी । पुं । कपित्थहृत्वे । रा.नि.व.११ ।

चिरपुष्यः । पुं । वक्रुलहृत्वे । रा.नि.व.१० ।

चिरपीटा । स्त्री । बालूकमेदे । वेतूशाविशेष-
य । वै.निघ. ।

चिरमेही । पुं । गर्दभे । चिका. । हे.च. ।

चिरभणः । पुं । चिन्नपचिषि । टिन पाथी ।
चिका. ।

चिरवित्त्वः (कः) । पुं । करञ्जहृत्वे । उहर
करञ्ज । रा.नि.व.९ । च.सु.४अ. । सु.चि.२अ. ।

चिरा । स्त्री । खनामख्यातगन्धद्रव्ये । चिड़ा
देवदाक्र । नलीकायाम् । जौंरु । वै.निघ. ।

चिराटिका । स्त्री । त्रेतपुनर्नवाथाम् । शशा
पूणा । रा.नि.व.९ । लौहचटकायाम् । भैष.श-
लचि.विद्याधरात्वे । चटिकायाम् । पांठाङ्गी ।
वैद्यकसंघः ।

चिरातच्छटा । स्त्री । कदलीहृत्वे । वै.निघ. ।

चिरातिक्तः । पुं । चिरतिक्तके । चिन्नता ।
श.र. । [वै.निघ. ।

चिरायुः । पुं । तालहृत्वे । रा.नि.व.९ । काके ।

चिरिः । पुं । चिन्नपचिषि । टिन पाथी ।
वै.निघ. । शुकपचिषि । टिन्ना पाथी । चिका. ।

चिरिटी । स्त्री । प्रतुदपचिचिषे । अ.सू.२७अ.।

चिरिण्टी । स्त्री । अरुपुप्याम् । रा.नि.व.२ ।
युवत्यां । मी.।

चिरिपत्रः । पुं । चद्रकारवेष्टे । वै.निघ.।

चिरिन्नः । पुं । मन्नामस्यभेदे । वै.निघ.।

चिरिविख्वः । पुं । करन्नवचे । उद्हर करञ्ज ।
अ.टी.भ.।

चिरु । स्त्री । बाहुसन्धी । अ.च.।

चिर्भंटी । स्त्री । राजसुषय्याम् । गन्ना करन्ना ।
प.सु. । फलशाकविशेषे । कौंकूड, गोग्रुक, फू-
टो । हिं भुक्तर । मं वेलेमिधार्कं अरमेके । गुणाः
—वात्ये तिक्ता ईषदस्त्रा च, पाके दीपनी । शु-
क्ला रुचा श्लेष्मवातावचिष्ठी ज्ञान्नी रोचनी दी-
पनी च । रा.नि.व.७ । “चिर्भंटे मधुरं रुचं गुरु
पित्तकफापहम् । अनुष्णं गार्हि विष्टम्भि पक्कानूष्ण-
ञ्च पित्तलम् ॥” भा.पू.१भ.आत्वव. । पुष्यञ्च चि-
र्भंटेव दीपत्रयकरं स्युतं । अपकं जीर्णकफकृत्
पक्वं किञ्चिचिशिष्यते ॥” अत्रि.१६अ.।

चिर्भंटः । पुं । स्त्री । चिर्भंटिकायाम् । फूटो ।
रा.नि.व.७ ।

चिर्भंटा (टिका) (टी) । स्त्री । चिर्भंठ्या-
म्, कर्कटिकायाम् । फूटो, कौंकूड । रा.नि.व.७ ।

चिलमीलिका । स्त्री । खद्योते । मी.।

चिलि(ली)चि(ची)मः (मिः) । पुं । मत्स्य-
भेदे । नना टेली, वेले गुड् गुडि ग्राह् । स-
लघुः रुचः अनभिष्यन्दी वातकरः कफघ्नश्च ।
चेष्टमीने । ट्याः ग्राह् । गुणाः — लघुः रुचः अ-
नभिष्यन्दी वातघ्नकः कफघ्नश्च । राज.३प. । अ-
टी.भ. । इञ्जाके । अँट्ना ग्राह् । म.।

चिलिमीलकः (लिका) । पुं । स्त्री । चि-
लिचिममत्स्ये । अ.टी.भ. । [वै.निघ.।

चिलिख्वः । पुं । मन्नावचे । गौंकूड ग्राह् ।

चिन्नः । पुं । तन्नामकपचिषि । टिग पांथी ।
अयं प्रसहजातीयः काकसमगुणः । सु.सू.४६अ. ।
अन्धमन्वे । वै.निघ. । त्तिन्ननेचरोमि । अम.।

चिन्नका । स्त्री । भिन्निकायाम् । अ.च.।

चिन्नभस्या । स्त्री । नखीनामकाद्रव्ये । अ.च. ।

चिन्नः (चिन्नी)का (न्नी) । स्त्री । ख-
नामख्यातपत्रशाके, लघुपत्रगौरवाङ्गुके । भाद्र ।
वेतो भांक । हिं चिलारी । सा विधा चेत-
नगुनकमेदेन । चेतचिन्नीगुणाः—मधुरा अचारा
श्रीतला चिदीपत्री पथ्या ज्वरघ्नी च । इयं भागी-
रथीतीरे ख्याता । रक्तचिन्नीगुणाः—वाङ्गुकुतुल्या
सलवण्य श्लेष्मपित्तघ्नी प्रमेहमूत्रकृच्छ्री पथ्या रु-
चिरा च । गुनकचिन्नीगुणाः—कटुः तीक्ष्णा क-
ण्डूघ्नी व्रणघ्नी च । रा.नि.व.७ । लघुपत्री तु चिन्नी
या सा वाङ्गुकसमा मता । च.द. । “तद्विन्नी तु
विज्ञेया वातपित्तविकारिणाम् ।” अत्रि.१६अ. ।
लोभ्रवचे । चिन्नपचिषि । गोगा टिग, अञ्च टि-
ग । वै निघ. । भिन्निकायाम् । अ.च. । भुवि ।
रा.नि.व.१८ ।

चिविः (वुः) । पुं । चिवुके । गटा. । म. ।

चिविटः । पुं । चिपिटे । अ.टी. ।

चिविन्निका । स्त्री । शाकपत्रविशेषे । मं कं
चिविलि । किरुंगोलि । गुणाः—कटुः कषाया
ज्वरे अतिसारे च हिता रसायनी च । रा.नि.व.५ ।

चिवुकः । पुं । सुवुकुन्दवचे । रा.नि.व.१० ।
स्त्री । श्रीहाधरभागे । थूँति । रा.नि.व.१८ ।

चिक्कम् । स्त्री । रूपे, लक्षणे । अ.टी.भ. । “ल-
क्षणं चिक्कमाकृतः ।” मा.नि. ।

चिक्कधारिणी । स्त्री । श्यामालतायां । अ.च. ।

चिह्नः (कः) । पुं । वृचविशेषे । टिस्ला ।
हिं चिल्ह । गुणाः—“चिह्नको वातनिर्हारः श्ले-
ष्मघ्नो धातुपुष्टिजनः । आग्नेयो विषवद्यस्य फलं म-
ख्यनिन्दनम् ॥” भा. ।

चीडा । स्त्री । खनामख्यातदेवदारुविशेषे । सा
पञ्चावदेशीया अतिसुगन्धिः । टीडा देवदारु,
गुरुद्रवादिवेश्य । गुणाः—कटूष्णा कासघ्नी दी-
पनी, अतिसेविता पित्तघ्नमहरा । रा.नि.व.१२ ।
चीडागन्धः । पुं । श्रीवेष्टनामकगन्धद्रव्ये । रा.
नि.व.१२ ।

चीनम् । स्त्री । श्रीपके । पुं । लौहविशेषे ।
डोक्र गोश् । हरिणभेदे । मी. । पटिकाञ्चीमगुणे

आलिधान्यविशेषे । चीनांशुः । च.सू.२७७. ।
अपाङ्गत्रणवन्धनमेदि । सु.सू.१८५. ।

चीनकः । पुं । काककड्डी । कांशी धानवि-
शेष । गुणाः—शीषणं वायुवर्द्धनं पित्तशोषणं व-
क्षय । रा.नि.व.१६ । कङ्कुमगुणः । भा. । धून-
के । चीनकर्पूर । चीनेत्र कर्पूर । रा.नि.व.१२ ।
चीनकर्कटिका (टी) । स्त्री । कर्कटीविशे-
षे । चीनांशुकूट । वै.निघ. ।

चीनकर्पूरः । पुं । खनामख्यातकर्पूर । चीनेत्र
कर्पूर । गुणाः—तिक्तः कफचयकुष्ठकण्डूवमिह-
रः कटुतिक्त ईषण्योतः पाचनय । रा.नि.व.१२ ।

चीनजम् । स्त्री । तोच्छलीहे । रा.नि.व.१३ ।

चीनपिष्टम् । स्त्री । सीसके । रा.नि.व.१३ ।
सिन्दूर । हे.च. ।

चीनबन्धः । पुं । अपाङ्गत्रणवन्धनविशेषे ।
चीनां कांशु । बहुभिशीराभिर्भती यन्विवन्धनर-
हितशीराभिरेव वेष्टिताभिर्वन्धनयुक्तचीनबन्धः ।
छ. । “चीनबन्धं विजानीयात् चीराभिर्वहुभिर्भूत”
इति लक्षणम् । [च.१३ ।

चीनवङ्गम् । स्त्री । शीषके । जि.स. । रा.नि.

चीना (काः) । स्त्री, पुं । चीनकर्कट्याम् । स
अंरसे । धुना । वै.निघ. ।

चीनाकर्कटी । स्त्री । चित्रकूटदेशप्रसिद्धखना-
मख्यातकर्कटिकायाम् । चीनांशुकूट । गुणाः -
रुच्यं शीतलं पित्तदाहशोषणं मधुरं हृमिदं हृद्य
च । रा.नि.व.७ । [शिशुद्रव्ये । भैष.वाज्जी. ।

चीनीचापः । पुं । तोपचीनी इति ख्याते ब-

चीरम् । स्त्री । वल्कलि । गौह्यत्र ह्यल । जी-
र्यवस्रखण्डे । (सुभूतिः) । सीसके । हे.च. । गीष्वा-
ने । नि. । [चुचुशाके । रा.नि.व.७ ।

चीरपत्रा (त्रिका) । स्त्री । चिल्लीशाके ।

चीरपर्यः । पुं । सर्ज्जंहे । शील गौह्य । रा.
नि.व.६ ।

चीरिः । स्त्री । नेवांशुके । श.र. ।

चीरिका (री) । स्त्री । भिल्लगाम् । हे.च. ।

चीरितच्छदा (पत्रिका) । स्त्री । पाखड-
शाके । पांशुं भांके । भा. ।

चीरुकम् । स्त्री । चेंउर इति ख्याते फले । गु-
णाः—रुचिकरं दाहकरं कफकरं पित्तकरं च-
क्षय । राज.३प. ।

चीर्यपर्णः । पुं । निम्बहे । खर्जूरहे । नि. ।

चीलिका । स्त्री । चीरिकायाम् । श.र. ।

चीलका । स्त्री । भिल्लगाम् । श.र. ।

चीलिका । स्त्री । चिल्लीशाके । वै.निघ. ।

चीवरम् । स्त्री । शाकविशेषे । उषा. ।

चुक्रम् । स्त्री । Distilled vinegar, अन्न-
काञ्जिकविशेषे । निर्की । “विनष्टमन्नं मयं वा मधु-
रद्रवः पुनः संहितचुक्रम् ।” शार्ङ्ग. । गुणाः—
तिक्ताह्नं खादु कफपित्तघ्नं नासारोगशिरोरोगदु-
र्गन्धघ्नञ्च । रा.नि.व.१५ । सम्मानविशेषे । मधु-
सूक्त । “यन्मस्तादि शुची भास्त्रे सगुह्यौद्रकाञ्जि-
कम् । यद्यर्चुं धान्यराशिस्थं सुक्तं चुक्रं तदुच्यते ॥”
प.प्र.३ख. । “गुह्यमाचिकधान्यान्मस्तस्त्विविगुणं क्र-
मात् । संश्रुति चुक्रसिद्धये किञ्चित्मिधुकाञ्जि-
तम् ॥” तीक्ष्ण. । वृश्वास्त्रे, मन्दाट्टके । मश. आंशु ।
रा.नि.व.६ । अटा. । चुक्रवाष्कनामपत्रशाके ।
फूका येतो । मं चुकावड्डिलि । आंभवती, ह-
लिकक्रीत इति कर्णाटादी ख्यातम् । गुणाः—अ-
क्षयणं लघु उष्णं वातगुह्यघ्नं रुच्यं दीपनं पथ्यम्
ईषपित्तकरञ्च । रा.नि.व.७ । अन्नवेतसे । भा. ।

चुक्रः । पुं । अन्नरसे । अन्नपालडे । टक् पां-
शुं । प.सु. । अन्नवेतसे । मद.व.६ ।

चुक्रकम् । स्त्री । चुक्रे । फूका पांशुं । प.सु. ।
गुणाः—दुर्जरं मेदि वातघ्नं पित्तकरं गुह्य च ।
राज.३प. । पुं । अन्नवेतसे । वै.निघ. ।

चुक्रकेतुः । पुं । अन्नवेतसे । वै.निघ. । [६ ।

चुक्रचण्डिका । स्त्री । तिन्निड्डीहे । मद.व.

चुक्रफलम् । स्त्री । वृश्वास्त्रे । आम्डु । रा.
नि.व.६ । [पांशुं । भा. ।

चुक्रवास्तूकम् । स्त्री । मन्दास्त्रवाष्कनी । फूका

चुक्रवेतसः । पुं । अन्नवेतसे । वै.निघ. ।

चुक्रवेधकम् । स्त्री । काञ्जीविशेषे । निर्की ।
रा.नि.व.१० । [वै.निघ. ।

चुक्रशाकः । पुं । चुक्रपालडे । फूका पांशुं

बुका (क्री) । स्त्री । Indian sorrel. (Rumex vesicarius.) चाङ्गेर्याम् । आम-
रुण । रा.नि.व.५ । अन्नपालङ्के । टूका पीण्ड ।
हिं बुका । गुणाः—“बुका लघ्नतरा स्वाधी वात-
घ्नी कफपित्तहृन् । कष्या लघ्नतरा पाके हन्नाके
मातिरोचनौ ॥” भा.पू.१भ.शाकव. । तिन्त्रिद्या ।
रा.नि.व.११ ।

बुकाक्लम् । स्त्री । वृक्षान्ने । उर्दुङ्गल । रा.नि.
व.६ । विद्यान्ने । उर्दुङ्गलत्र अश्वत्थ । रा.नि.व.
११ । अन्नकाञ्चिके । गिर्काङ्ग ।

बुकाक्ला । स्त्री । अन्नलोणिकायाम् । See
चाङ्गेरी । विद्यायाम् । काञ्चिकभेदे । गिर्काङ्ग ।
वै.निघ. ।

बुक्कि(क्री)का । स्त्री । बुकननामककाञ्चिके ।
गिर्काङ्ग । रा.नि.व.१५ । अन्नलोणिकायाम् । रा.
नि.व.५ । भा.पू.१भ.शाकव. । कुठारिया इति
च.द.दृष्ट्या.चि. । “बुक्कीका बुक्किारसः ।” बु-
कपालङ्के । टूका पीण्ड । र.मा. । भा.पू.१भ.
शाकव. । तिन्त्रिद्याम् । रा.नि.व.११ । मद.व.६ ।
आखातकफले । वै.निघ. ।

बुबु(चू)कम् । स्त्री । क्षनाद्यभागे । रा.नि.व.
१८ । श.र. ।

बुबुन्दरः । पुं । कुकुन्दरे । हूँटो । वै.निघ. ।

बुबू । पुं । सुनिषण्कशाके । त्रिका. । पत्रशाक-
भेदे । गुणाः—पाके लघुः जन्तुघ्नः पित्तिली त्र-
णिनां हितः कषायः मधुरी याङ्गी त्रिदीपहा च ।
स.सू.४६अ. ।

बुबु । पुं, स्त्री । (Marsilea dentata.)
पत्रशाकविशेषे । उर्दुङ्गल । हिं वेवुना । तै चि-
न्त्रेद्यु । सा विधा बुद्रबुबुमहाबुबुभेदेन । सा.
गुणाः—मधुरा तीक्ष्णा कषाया मलशोधनी गुब्बी-
दरविष्वाम्नाशोयहृणी हरी च । महाबुबुः कटूष्ण
कषाया मलरोधनी गुब्बश्लोदरार्शोविषघ्नी रसा-
यनी च । बुद्रबुबुः मधुरा कटूष्ण कषाया दीप-
नी श्लगुब्बार्शोघ्नी विषम्लहृन् । महाबुबुवीजं कटु
उष्णं गुब्बश्लोदरघ्नं विषघ्नं लग्दीपघ्नं कण्डूघ्नं
रुघ्नघ्नं आखुविषघ्नं च । रा.नि.व.४ । रत्नैरखे ।
रा.नि.व.८ । कुकुन्दर्याम् । हारा. ।

बुबुपत्रः । पुं । बुबुपत्रे । रा.नि.व.४ ।

बुबुरः । पुं । बुबुपत्रे । रा.नि.व.४ ।

बुगटा (गटी) । स्त्री । ऋदे । कश्चिमजलाशय-
भेदे । हे.च. । जूपे । त्रिका. । [श.र. ।

बुतः (तिः) । पुं, स्त्री । अपानहारि । मलघात्र ।

बुम्बकः । पुं, स्त्री । कान्तलीहृविशेषे । टूषुक ।
हिं बुम्बक । रा.नि.व.१२ । गुणाः—श्रीतली स्नि-
खनी भेदीविषगरघ्नश्च । भा.पू.१भ.उपरस.व. ।

बुम्बला । स्त्री । सुख्या । भूशीरी । वै.निघ. ।

बुरवः । पुं । कमी । वै.निघ. ।

बुरी । स्त्री । उपजूपे । खल्यजलाशये । हे.च. ।

बुलुकः । पुं । प्रसृतिपरिमाथे । हे.च. । ग-
खूपे । घनपङ्के । त्रिका. । स्त्री । माषमज्जगजले ।

बुलुकी (रुन) । पुं । गीषामक्षी । वड़िशाल
माह । श.र. ।

बुलुम्पः । पुं । बाललालने । जटा. ।

बुलुम्पा । स्त्री । काग्याम् । त्रिका. । [श.र. ।

बुलुम्पी । पुं । शिशुमारारुक्तितमक्षी, उत्पलमक्षी ।

बुल्लः । पुं । क्लिन्ननेत्रतारोने । अम. । [श.र. ।

बुल्लकी । स्त्री । शिशुमारि । कोलीभेदे । मी. ।

बुल्लि । स्त्री । पाकायंमग्निस्थाने । उर्नान ।
अ.टी. । [वै.निघ. ।

बुल्लिका । स्त्री । शिशुमारविशेषे । कुण्डक ।

बुल्लिकालवणम् । स्त्री । लवणविशेषे । वै.
निघ. । [राजप्र.तैले. । चितायाम् । मी. ।

बुल्ली । स्त्री । गुवाकपुष्पं । च.द.वा.व्या.महा-

बुबुकः । पुं । अधरोष्ठाधीभागे । मुखे । वै.निघ. ।

बुस्तः । पुं, स्त्री । स्थालीपक्कमांसे । पनसफल-
आसारभागे । उर्ति । लिङ्गसं.भ. । जूपे । त्रिका. ।
मथूरशिक्षायाम् । अम. ।

बूषुकम् । स्त्री । क्षनाद्यभागे । रा.नि.व.१८ ।

बूडा । स्त्री । मलके । श्वेतगुञ्जायाम् । वै.निघ. ।

बूडामणिः । पुं । गुञ्जालतायाम् । रा.नि.व.
२ । रक्तगुञ्जायाम् । वै.निघ. ।

चूडास्त्रम् । स्त्री । इषाके । रा.नि.व.६ ।

चूडालम् । स्त्री । मलके । श.र. । स्त्री । चेत-
गुञ्जायाम् । रा.नि.व.३ । उच्चटायाम् । अम. । ज.
द.१२५. । नागरमुञ्जायाम् । रा.नि.व.६ ।

चूतः (कः) । पुं । आम्रवृक्षे । रा.नि.व.११ ।
पाथी । श.र. । कूपे । नि. ।

चूर्णः । पुं, स्त्री । चूषवस्तुनि । ङुंङ् । “चूर्ण-
न्तु वस्तुभिः चूषैः ।” अम. । रा.नि.व.२० । लक्ष-
णं—“अत्यन्तशुष्कं यद्द्रव्यं सुपिष्टं वस्त्रगालितम् ।
तस्याचूर्णं रजः क्षीदस्मान्मात्राकर्षसन्निता । चूर्णे
गुडः समो दीयः शर्करा द्विगुणा भवेत् । चूर्णेषु भ-
र्जितं द्विगु दीयं नीत्क्रेदत्तन्नवेत् । लिहेचूर्णे द्रवैः
सर्वैः घृताद्यैः द्विगुणोन्मितैः । पिबेच्चतुर्गुणैरेव चू-
र्णमालोडितं द्रवैः ॥” शार्ङ्ग.६५. । चारविशेषे ।
ह्रन् । गुणाः—वातश्लेष्मन्तः मेदोघ्नः । शूद्रचूर्णगु-
णाः—कटुः चारः उष्णः कृमिघ्नश्च । राज. । चूर्ण-
जलगुणः—“सदुग्धं चूर्णसलिलं मधुमेहे हितं
मतं । अस्त्रपित्ते च शूलं च पथ्यमप्यौषधश्च तत् ।”
तत्कारणविधिः—“चतुःकर्षमिते चूर्णे तीयपञ्चश-
रावके । चित्ते चूर्णादिकं तस्यात्प्रहरद्वयसंस्थितम् ॥”
अत्रिः ।

चूर्णकः । पुं । भृष्टतण्डुलकृतपिष्टे । वै.निघ. ।
षष्टिकषान्यभेदे । स प्रीहेर्हीनगुणः । सु.सू.४६
अ. । च.सू.२७अ. । धान्यज्वरे । गजवैद्यकम् । स-
स्त्री । छात्रु । त्रिका. । स्त्री । गुण्डायाम् । ङुंङ् ।
च.इ.१०अ. ।

चूर्णकीलः । पुं । अश्वस्य पादरोगभेदे । “स-
ञ्जचूर्णतलथैव चूर्णकीलः ।” ज.द.३८अ. ।

चूर्णकुन्तलः । पुं । अलके । अम. ।

चूर्णखण्डः । पुं, स्त्री । कङ्करे । कौकर ।
शुंषम् । हारा. । [१३] भा. ।

चूर्णपारदः । पुं । हिङ्गुले । रा.नि.व.

चूर्णवज्रम् । स्त्री । वैश्वान्तमणौ । रा.नि.व.१३ ।

चूर्णमशी । स्त्री । मसीविशेषे । कृष्णसर्पे द-
क्ष्मणानो यदा कृष्णत्वं गच्छति तदा चूर्णमसीत्युच्य-
ते । सु.वि.६अ. । [नि.व.७ ।

चूर्णशकाङ्कः । पुं । गौरसुवर्णशके । रा.

चूर्णास्त्रनम् । स्त्री । त्रिदिशास्त्रनाम्यतमे अस्त्र-
ने । ङुंङ् । काञ्चल । भा. ।

चूर्णिः (र्षी) । स्त्री । कपर्दके । उषा. । नि. ।

चूर्णिका । स्त्री । सती । छात्रु ।

चूर्णितम् । स्त्री । तन्नामककाष्ठभग्नेऽस्थिभङ्ग-
रीने । See भग्न्म् ।

चूर्धरः । पुं । ऋषभके । रा.नि.व.५ ।

चूलः (कः) । पुं । केशे ।

चूलिकम् । स्त्री । लोचिकायाम् । नृषी । श.
अ. । गुणाः—याहि वातश्लेष्मन्तं पाके किञ्चिदस्त्र-
कारि रुच्यम् आमयहृणीकासघ्नश्च । वैद्यचन्द्रिका ।

चूलिका । स्त्री । हृत्तिकांशमूले । अम. ।

चूलिकालवणम् (चारः) । स्त्री । बुद्धि-
कालवणे । नकुल.१३अ. । वै.निघ.२भ.अर्थ.वि.
राजवल्लभरसे ।

चूषणम् । स्त्री । चोषणे, पाने । रा.नि.व.२० ।

चूषा । स्त्री । चूषणे । कक्ष्यायां । काश्च दृडि ।
अम.

चेउलपूगम् । स्त्री । कोङ्कणदंशस्थ्याते पूगफल-
विशेषे । रा.नि.व.११ । See अकोटः ।

चेतः । स्त्री । चित्ते । अम. ।

चेत(न)की । स्त्री । हिमालयजत्रिशिरहरीत-
क्याम् । प.सु. भा. । See हरीतकी । जाल्याम् ।
जाते कूले । रा.नि.व.१० ।

चेतनः । पुं । मनुष्ये । आत्मनि । रा.नि.व.१६ ।
स्त्री । त्रिशिरहरीतक्यां । भङ्गातकवृक्षे । वै.निघ. ।

चेतनाधिष्ठा(स्था)नम् । स्त्री । हृदये । च.
शा.७अ. । [नि.व.११ ।

चेतनिका । स्त्री । चेतकीहरीतक्याम् । रा.

चेतनीया । स्त्री । ऋद्धौ । शक्ति । रा.नि.व.५ ।

चेतिका । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षे । वै.निघ. ।

चेदारः । पुं । सरटे । वै.निघ. ।

चेलकत्वक् । स्त्री । गुवाकपुष्पत्वचि । ङुंषीत्रि
फूलनर वाक्ङ् । च.द.वा.व्या.चि. । “व्याघ्रीव-
चाचेलकत्वक् ॥”

बेसानः (लः) । पुं । लतापत्रस्य । उन्नमूल ।
त्रिका । गुणाः—गुरु मधुरं विष्टम् कफवातक-
रञ्च । राज.२प. ।

बेलीम । पुं । मत्स्यविशेषे । वै.निघ. । [श.च.]

बेष्टकः । पुं । तपस्विमत्स्ये । तपूति भाँछ ।

बेष्टा । स्त्री । कायिकव्यापारे । आयासे । वास-
नःशरीरप्रवर्णनी । [नि.व.२० ।

बेष्टानाशः । पुं । इन्द्रियस्वापे । प्रलये । रा.

बेष्टितम् । स्त्री । चिष्टायाम् । मे. । [व.२० ।

चेतन्यम् । स्त्री । चेतनायाम् । प्रकृतौ । रा.नि.

चेतसष्टतम् । स्त्री । उन्मादे ष्टतविशेषे । पा-

ठः—“पञ्चमूल्यावकाशमर्थो व्याघ्रैरखण्डविह्वलाः ।
मूर्त्वां शतावरी चेतं क्वाथैर्दिपलिकैरिमेः । कल्या-
णकस्य चान्नेन तद्वृतं चेतसं स्मृतम् । सर्वचेतोवि-
काराणां श्रमनं परमं मतम् ॥” काशार्थ—कण्ट-
कारी, शालपाणि, वृहती. चांकुले, गोकुर्व,
बेलछाल, शोभांछाल, पारुलछाल, गणिरि-
छाल, रांझा, अरुणमूल, तेउडो, बेलेडो,
मूर्त्वा, शतमूली, अत्रोके २ प. जल ७४ श.
शे. १७ श. घृत ४ श. । कर्कार्थ—रांथालश-
शा, त्रिफला, रेणुक, देवदारु, एलबानुक,
शालपाणी, तगरपात्रका, हरिद्रा, दांकरुह्रि-
द्रा, अनन्तमूल, श्यामालता, प्रियङ्गु, नी-
लोत्पल, एलाइच, मञ्जिष्ठा, दन्ती, दाडिम,
नागेश्वर, तालीशपत्र, मालतीफल, विडङ्ग,
चांकुले, कूड, रज्जुचन्दन, पद्मकाष्ठ अत्रोके
२तो. २मा. ४र. । सा.कौ । भैष. च.द. भा.।

चेत्यद्रुः (मः) (वृक्षः) । पुं । अश्वत्थवृक्षे ।
प.सु. । रा.नि.ब.११ । र.मा. ।

चैत्रः (कः) । पुं । चित्रानन्वयप्रकृतमासे । अम.।

चैत्रवृक्षः । पुं । आसवृक्षे । वै.निघ. ।

चीक(ख)म् । स्त्री । खर्षचीरीमूले । शेषाल-
कांठार मूल । “कटुपर्णी हैमवती हैमचीरी हि-
मावती । हैमाहा पीतदुग्धा च तन्मूलं चीकमुच्य-
ते ॥” भा. ।

चीचम् । स्त्री । लचि । शुद्धपक् । र.मा. ।
(खर्षतीखरसे) । कदलीफल । (सारमुन्दरी) ।

नारिकेली । भा. । तालफली । भ. । पत्रे । त्रुण-
द्र । चर्षणि । धरणिः बल्कली । लवङ्गे । हीप-
खर्जूरे । वै.निघ. । भुक्तफलाद्यवशेषे । टिवा,
टोँटा ।

चीचकम् । स्त्री । बल्कली । श.र. ।

चीदनी । स्त्री । दुरालभायाम् । वै.निघ. ।

चौरः । पुं । चोरके । ग्रेटेली । कृष्णश्याम् ।
(हड्डचन्द्रः) । पारसीकयमान्याम् । वै.निघ.कृमि.
चि.निम्बादिचूर्णे । शिरीरीगविशेषे । लक्ष्णं—
“हृलैकदातिशरणं वमनं तथैव आधानचूर्णंनरज-
स्य शिरीर्विधाय । यः श्वासमात्रपरिरचितजीवथी-
गी रोगी बधूभिरुदितः स हि चोरनामा ॥” र-
स.र.बाल चि. ।

चौरकः । पुं । प्रक्यायाम् । प.सु. । चण्डायाम् ।
टोरकाँचकि । वा.उ.६अ. । च.सु.४अ. । खना-
मख्यातगन्धद्रव्ये । गन्धिपर्णस्यैव भेदे, भटेसर इति
नेपालदेशे, गाडिवना इति महाराष्ट्रादौ, चौरा
इति पार्ष्वतोयदेशादौ प्रसिद्धे । वा.उ.२अ. म-
हालाक्षादितैले । गुणाः—तीव्रगन्धः उष्णः तिक्तः
वातकफघ्नः नासारोगसुखरीगघ्नः अजीर्णक्षमिघ्न-
श्च । रा.नि.व.१२ ।

चौरकण्टकः । पुं । शङ्खिनीवृक्षे । वै.निघ. ।

चौरकपत्रः । पुं । लाक्षावृक्षे । सु.सु.३८अ. ।

चौरका । स्त्री । चौरपुष्प्याम् । टोरहली ।
च.द.उन्मा.चि.महापैशाचघृते ।

चौरपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । शङ्खिन्याम् ।
टोरहली । श.र. । वा.व्या.महाराजप्रसारणीतैले ।

चौरभण्डि(ण्ड)का । स्त्री । वार्त्तकी । वै.
निघ. ।

चौरशुण्ठी । स्त्री । श्वेतकिण्णिष्ठा । वै.निघ. ।

चौरस्नायुः । स्त्री । श्वेतकाकजहायाम् । काक-
नासायाम् । रा.नि.ब.१ ।

चौरा । स्त्री । चौरपुष्प्याम् । श.च. ।

चीलकम् । स्त्री । बल्कली । श.र. ।

चीलकी । पुं । शङ्खिन्याम् । वै.निघ. । करीरे ।
नारके । किष्कुपर्षणि । मे. ।

चीलण्डुकः । पुं । शिरीवेद्ये । त्रिका. ।

चौलीपूगम् । स्त्री । चाम्पूदेशभवपूगफल । मं
चौलीपीफल । कं चोलियभङ्गी । रा.नि.व.११ ।
See चकोटः । [याम् । भा. ।

चौषः । पुं । चूषणवल्पीडायाम् । पार्श्वज्वाला-
चौष्यम् । स्त्री । चष्टविधात्रायतने चत्रे । रा.नि.
व.२० ।

चौञ्ज(ण्टा, ण्डा)म् । स्त्री । जलाशयविशेषे ।
तस्य लक्षणं यथा—“शिलाकीर्णं स्वयं चञ्च नीला-
ञ्जनसमीदकं । लतावितानसम्पन्नं चौञ्जमित्यभिधी-
यते ॥” भा. ।

चौरः (कः) । पुं । खर्परं । वै.निच । गन्धि-
पर्णे । गेण्टेला । रा.नि.व.२० । वै.निघ.अपञ्चा.
चि वचाद्यष्टते ।

चौरिकः । पुं । चौरानामगन्धद्रव्ये । चौरपु-
ण्याम् । षोडशली । च.द.वा.व्या.चि.अष्टादश-
शतीप्र.तैली ।

चौरी । स्त्री । गन्धिपर्णवृक्षे । वै.निघ. ।

च्यवनप्रायः । पुं । राजयज्ञाधिकारे । दश-
मूलं बला मुद्गपर्णी माषपर्णी पिप्पली कर्कटशङ्गी
भूम्यामलकी द्राक्षा जीवन्ती कुष्ठं अगुरु हरीतकी
चट्टिः (अभावे बला) वृद्धिः (अभावे मद्याबला)
जीवकः ऋषभकः (अभावे गुडूची वंशरोचना) श-
टी मुला पुनर्नवा मेदा (अभावे अशगन्धा) चूड्रेला
उत्पलं रक्तचन्दनं भृङ्गफाण्डं वासामूलं काकोली

काकजडा प्र. १ प. पीटलीवद्धा आमलकी ५००
शतं, काषायं जलं ६४ श. श. १६ श. । अथ
काथं गालयेत् । आमलकानि मिश्रुचीकृतपिष्टा-
नि कारयेत् । आमलकभर्जनार्थं तिलतैलं ६ प.
घृतं ६ प. सिता ५० प. एकत्र पक्त्वा लीहपाके
सिद्धे शीतले च प्रक्षेपः मधु ६ प. वंशलीचना ४
प. पिप्पलीचूर्णं २ प. लगेलापत्रनागकीशराणां चू-
र्णं प्र. २ तो. । दशमूल, वेलेण्डा, मुर्गानी,
माषाणी, पिप्लु, कौकड़ाशुक्ली, छूई आम-
ना, डांफा, जीवञ्जी, कुड, अण्डक, हरीतकी,
शक्ति, वृक्ति, जीवक, श्वशक, शटी, मुता,
पुनर्नवा, मेदा, छोटि एलाच, उदपल, रक्त-
चन्दन, भूमिकुशांशु, वासकमूल, काकोली,
काकशूटी प्रत्येके १ प. पोटीलीवक्क आ-
मलकी ५०० शत, काथार्थं जल ७४ श. श.
१७ श. । छौंकिश्रा काथं लहेवे । एवं
पोटीलीवक्क आमलकी आंटी फेलाइश्रा दि-
श्रा शय वाटिश्रा लहेवे । आमलकी भर्जनार्थं
तिलतैल ७ प. घृत ७ प. मिश्रि ५० प.
एकत्र पाक करिशा लेहपाक सिद्धं हईले
एवं शीतल हईले अक्षेप मधु ७ प. वंश-
लोचन ४प. पिप्लु २प. गुडुवक्, एलाच,
तेजपत्र, नागेश्वर प्रत्येके चूर्ण २ तो. ।
च. । सा.कौ. । [श.र. ।
च्युतिः । स्त्री । भगि । छ.च. । पायी । मलघोर ।
च्युरवः । पुं । कफजलनिर्दे । च.वि.७ष. ।

छ

छगः । पुं । छानि । त्रिका. ।

छगणः । पुं. स्त्री । करीषे । त्रिका. ।

छगलः (कः) । पुं, स्त्री । छानि । अम. । नि. ।

छगला । स्त्री । हृद्ददारकलतायाम् । वीजता-
डक । श.र. ।

छगलाङ्गी (ण्डी) । स्त्री । हृद्ददारकलता-
याम् । र.मा. । स.सू.१६ष. । छगलान्नीलतायाम् ।
छांगनवेण्टे । अ.टी.र. ।

छगलान्निका (न्नी) । स्त्री । हृद्ददारकल-

तायाम् । रा.नि.व.३ । नीलवृङ्गायाम् । प.सु. । सु.
सू.३२अ. । गुथाः—कषाया त्रिका खादः रक्त-
पित्तघ्नी लघुः कफघ्नी वातवर्धनी संघाडिणी च ।
सू.सू.४६च. । [विश्व. ।

छगली । स्त्री । हृद्ददारके । प.सु. । छाग्याम् ।

छच्छिका । स्त्री । सनवनीततन्ने । ननि तु-
निवार घोन । वै.निघ. ।

छटाफलः । पुं । गरिकेलवृक्षे । ताजवृक्षे ।
वै.निघ. । गुवाकवृक्षे । त्रिका. ।

छचम् । स्त्री । आतपने । छांता । तथ हृद्दधाव-

पनिवारणार्थं व्यवह्रियते । छत्रधारणमुखाः—उ-
च्चातपभूलिनायुहिमनामि वर्षकरं चक्षुषं गुप्ता-
वरणमङ्गलकारि च । राज.२प. । “वर्षानिलरजो-
चक्षुहिमादीनां निवारणम् । नखं चक्षुषमौजसं
शङ्करं छत्रधारणम् ॥” सु.चि.२४च. ।

छत्रः (कः) । पुं । रत्नकीकिलाचठवे । लाल
कुलियाथाड । मूलिन पचेष वचाकारठवे । छा-
त्राग्निशा विष । र.मा. । जलकाके । मखरङ्गप-
क्षिणि । माहुराडा पाथी । अ.च. । भूटथे । ग-
रुहृण । रा.नि.व.८ ।

छत्रकी । स्त्री । लिङ्गनाशरीरे, दृष्ट्युपसर्गविशि-
षे । यथा—“छत्राभा नैकवर्णा च छत्रकी नाम
नीलिका ॥” वा.उ.१४च. । [नि.व.८ ।

छत्रगुच्छः । पुं । गुच्छदथे । हिं बलहा । रा.

छत्रधान्यम् । स्त्री । धन्याके । धनिशा । वै.निघ. ।

छत्रपत्र(क)म् । स्त्री । स्थलपत्रे । त्रिका. ।
पुं । भूर्जपत्रठवे । भूर्जपत्र गांछ । र.मा. । स-
मपर्णठवे । मानके । कथित् ।

छत्रपर्णः । पुं । समपर्णठवे । रा.नि.व.२२ ।

छत्रपर्पटी । स्त्री । सीराइमनिकायां । अङ्ग-
पपर्पटी । प.सु. ।

छत्रपुष्प(क)म् । स्त्री । तिलकपुष्पे । वै.निघ. ।

छत्रपुष्पी । स्त्री । स्थूलशतान्नायां । वै.निघ. ।

छत्रष्टवः । पुं । खनामख्यातठवे । छात्राग्निशा
विष । र.मा. ।

छत्रा । स्त्री । खनामप्रसिद्धीषधी । सु.चि.२०
च. । See नीवधिगणः । शतान्नाख्यरूपे । गुल्-
फा । रा.नि.व.४ । वा.सु.२२च. । अजाज्यां । मधु-
रिकायाम् । गोरी । रा.नि.व.४ । च.वि.८च. ।
“अजाजी मधुरिका वा ।” च.द. । सि.यो.उन्मा.
चि.महापैशाचघृते । “कायस्था शूकरी छत्रा ।”
भूटथे । गरुहृण । शिलीन्धु । कौण्डकछात्रा ।
मी. । धन्याके । धनिशा । “छत्रा धान्यं वितुत्र-
कम् ।” मद.व.२ । मञ्जिष्ठायाम् । रा.नि.व.६ ।
आमलक्यां । वै.निघ.२भ.अरीच.चि.छत्रादिचूर्णे ।

छत्राकः । पुं । जालवर्धुरकठवे । वांत्वावि-
.पेश । रा.नि.व.८ । आमलकठवे । वै.निघ. ।

छत्राकी (ची) । स्त्री । रात्रायाम् । अम. ।

छत्राङ्गम् । स्त्री । इरिताखविशेषे । गौर्दिङ्
हरिताल । प.सु. । See गौदकम् ।

छत्रातिच्छत्रः (त्रा) । पुं, स्त्री । सुगन्धा-
ख्यदणविशेषे । स जलजः छत्राकारश्च भवति
काश्मीरस्थदिव्यशरसि दृश्यते । श.र. । (त्रि) द्रो-
णपृथिव्ये । छोटि बड़ बल्यनिशा । सि.यो.
उन्मा.चि.पैशाचघृते । श्रीकण्ठः ।

छत्रिका । स्त्री । शिलीन्धु । कौण्डकछात्रा,
पातालकोण्ड, भूई कोण्ड । सानानाख्यानज-
मेदेन बहुधा । सा. गुणाः—शीता कषाया खादुः
पिच्छिला कर्षतीसारज्वरकफरीगकरी गुरुश्च ।
पलाजजा तु खादुपाका रुचा च । तथा रेणुज-
गीष्ठजयचिस्थानजकाष्ठुजश्वेतछत्रिकाश्च दीपकर्थः
निन्दिताश्च । राज. ।

छत्री (रन्) । पुं । समपर्णठवे । वै.निघ. । मा-
पिते । श.र. । चि । छत्रविशेषे ।

छद् । पुं । गन्धिपर्णठवे । गौर्ठेला । तमाल-
ठवे । पचे । पांता । मी. । तेजपत्रठवे । भैष.वा.
व्या.गन्धकथने ।

छदनम् । स्त्री । तमालपत्रे । तेजपत्र । रा.
नि.व.६ । लचि । शुद्धवृक् । वै.निघ. । पचे ।
मी. ।

छदपत्रः । पुं । भूर्जठवे । र.मा. ।

छदवसभः । पुं । गन्धिपर्णमूले । गौर्ठेलात्र
मूल । वै.निघ. । [मी. ।

छद्मद्विजः । पुं । कङ्कपचिचि । कौक पक्षी ।

छद्मा । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा.नि.व.६ ।

छद्मिका । स्त्री । गुडुचाम् । रा.नि.व.२ । म-
ञ्जिष्ठायाम् । वै.निघ. ।

छद्मरः । पुं । दन्ते । वै.निघ. ।

छन्दः । पुं । विषे । श.र. ।

छमिः । पुं । ऊर्णनाभी । गार्कडशां । वै.निघ. ।

छरिषा । स्त्री । दाहहरिद्रायाम् । वै.निघ. ।

छर्द्दम् । स्त्री । वमनवेगे, वमने । इ.च. ।

छर्द्दनः । पुं । निम्बठवे । मदमठवे । मग्गना
गांछ । प.सु. । स्त्री । वान्नी । मा.नि. ।

हृद्भिः (सु) । स्त्री, ली । बाली । वगन । रा. नि. व. २० । सा पञ्चधा । यथा—“दुष्टैर्देविः पृथक्त्वेः बीभत्सालोकनादिभिः । हृद्भ्यः पञ्च विभ्रियास्तासां लक्षणमुच्यते । अतिद्रवैरतिस्निग्धैरहृद्वैर्लवणैरपि । अकाले चातिमात्रैश्च तथासात्मैश्च भोजनैः । अमाह्वयानधीदिगादजीर्णात् क्रमिदोषतः । नाथ्यांश्चापन्नसत्वाद्यास्तथातिद्रुतमग्रतः । वीभत्सैर्हेतुभिश्चान्धैर्द्रुतसुरक्लेशितो बलात् । हृदादयन्नाशनं वेगेरहृद्यमङ्गभञ्जनैः । निरुच्यते हृद्भिरिति दीयो वक्रं प्रधावितः । हृत्सासीद्गारसंरोधैः प्रसिको लवणस्तनुः । द्विपीडनपाने च भ्रमं वमीनां पूर्वैलक्षणम् ॥” मा. नि. ।

हृद्भिका । स्त्री । विष्णुकान्तायाम् । अपत्राजिडा । रा. नि. व. ५ । बाली ।

हृद्भिकारिपुः } पुं । सूक्ष्मायाम् । श. च. ।
हृद्भिन्नरिपुः } वै. निघ. ।

हृद्भिन्नः । पुं । निम्बवृत्ते । र. मा. ।

हृद्ध्यनिका (नी) । स्त्री । कर्कटिकायां । कौ. फु. । वै. निघ. ।

हृद्विः (स्त्री) । स्त्री । चर्मणि । छानि । श. र. । हृद्विशेषे । भवरसालीति महाराष्ट्रे । वै. निघ. २ भ. अतिसा. चि. जम्बादिचूर्णे । पुष्यविशेषे । मी. ।

हृद्विपत्रकः । पुं । हृद्विकायाम् । विह्विति । भैव. कुष्ठ-चि. कन्दपसारतैलं ।

ह्रागः । पुं । स्वनामख्यातपशौ । छागल । गुणाः—“नातिशीतो गुरुः स्निग्धः सन्दपित्तकफः शृतः । हृगलम्बनभिष्यन्दी तेषां पीनसनाशनः ॥” सु. सू. ४६ अ. ।

ह्रागकणः । पुं । सर्जातरौ । शीतल गीछ । शकतरौ । शेषेण गीछ । वै. निघ. ।

ह्रागघृतम् । ली । ह्रागीनवनीतजघृते । छागघृत् । गुणाः—चलुथं दीपनं बलवर्द्धनं कास-श्वसकफरोगराजयक्ष्मप हितम् । रा. नि. व. १५ ।

ह्रागणः । पुं । करीषायी । यूँटैर आंशुन । त्रिका. ।

ह्रागदधि । ली । ह्रागीदुग्धकतदधनि । छाग-दूधेण दधे । गुणाः—वातकफघ्नं लघु उष्णं नेत्र-रोगे हितं अर्शःश्वसकासघ्नं रुच्यं दीपनं पाच-

नम् । रा. नि. व. १५ । “वाजं दधि भवेद्योषं चव-वातविनाशनं । दुर्गन्धश्वसकासेषु हितमपिप्रदोष-नम् ॥ विपाके मधुरं ब्रथं रक्तापित्तप्रसादनं । ब्रह्मं प्राभातिकं प्रोक्तं वातपित्तनिवर्हणम् ॥” अत्रि. ८ अ. ।

ह्रागदुग्धम् । ली । अत्रादुग्धे । छागलदुध । मं शैलीदुध । कं पृष्टभाङ्गिनाहालु । गुणाः—कषायं मधुरं शीतं यादृ च लघु पित्तक्षयापहारि कास-स्वरघ्नं रुधिरातिसारे हितं त्रिदोषघ्नम् । अत्रि. ८ अ. । लघुकायत्वात् नामाद्रव्यनिषेवणात् नात्य-म्बुपानात् व्यायामात् सर्वव्याधिहरं क्षीषाजदुग्धं गोदुग्धवीथ्यादधिकगुणं चौणदंष्टेषु पथ्यतमम् । स्थूलाजदुग्धं गुणैः किञ्चिद्रूढम् । रा. नि. व. १५ ।

ह्रागनवनीतम् । ली । ह्रागीदुग्धीत्यनवनी-ते । छागलदूधेण ननी । गुणाः—लघु मधुरं कषायं त्रिदोषघ्नं चक्षुष्यं दीपनं बल्यं सदाहितम् । प्रत्ययनवनीतं क्षयकासनेत्ररोगकफघ्नं बल्यम् अ-तिदीपनम् । रा. नि. व. १५ ।

ह्रागभोजी (इन्) । पुं । ईहास्ये । इके । रा. नि. व. १६ । चि । ह्रागभक्षके ।

ह्रागमांसम् । ली । ह्रागलमांसि । सि. यो. । गुणाः—लघु स्निग्धं नातिशीतं रुचिप्रदं निर्द्दोष-वातपित्तघ्नं मधुरं बलदं पुष्टिदम् । ह्रागपीतभवं मांसं लघु शीतलं प्रमिहघ्नम् । दृष्टचारिह्रागपीत-मांसम् ईष्यन्नघ्नं बलदम् । रा. नि. व. १७ । “ह्राग-मांसं परं हृद्यं हृद्यं बलवर्द्धनं । स्निग्धं सृहनभि-ष्यन्दि नालुणं धातुसाम्यकृतम् ॥” राज. । निष्का-सिताच्छ्रागमांसगुणाः—कफघ्नत् गुरु क्षीतः शु-द्धिकरं बलकरं मांसवर्द्धकं वातपित्तघ्नम् । इह-च्छ्रागमांसगुणाः—वातलं रुच्यम् । तदखं रुचि-प्रदम् । भा. । शुक्रवर्द्धकमिति दृष्टफलम् ।

ह्रागलः (कः) । पुं । ह्रागे । रा. नि. व. १६ । मत्स्यविशेषे । आ. फु. गीछ । तस्य लक्षणं—“श्वेतं सुकायं समदीर्घवृत्तं निःश्लेष्कं ह्रागलकं वदन्ति । गले द्विकण्ठः किल तस्य पृष्ठे कण्ठः ।” तन्मांसगु-णाः—सुपथ्यः रुचिदः बलप्रदम् । रा. नि. व. १७ ।

ह्रागला (म्लिका, म्नी) । स्त्री । इहदार-कलतायाम् । प. सु. । रा. नि. व. १ । [व. १६ ।

ह्रागलान्तः (रिः) । पुं । ईहास्ये । रा. नि.

ह्रागलाक्षः । पुं । मल्लिकाजसुमन्धे । प. सु. १

हागशक्तुः । स्त्री । हागविषयायाम् । हागल-
नादि ।

हागशत्रुः । पुं । ईहाशत्रुः । वै.निघ. ।

हागशुद्धी । स्त्री । अजशुद्ध्याम् । भा.म.३भ.
सूत्रकच्छ चि. ।

हागाद्यष्टतम् । स्त्री । यन्त्ररीगे हितम् ।

पाठः—“हागमांसतुलां गृह्य साधयेद्द्विषतीयतः ।
पादशेषेण तेनैव सर्पिःप्रस्रं विपाचयेत् । ऋद्धि-
र्हृद्विष मेदि हे जीवकर्षभकौ तथा । काकोली
चीरकाकोली पृथक् कल्कैः पक्षीन्मितीः । सस्यक्
मिहे चावतार्थ्ये शीते तस्मिन् प्रदापयेत् । शर्करा-
याः पलान्यष्टौ मधुनः कुडवं चिपेत् ॥” हागमांसं
१०० प. वारि ६४ श. श. १६ श. घृतं ३२ प. ।
कल्कार्थं—ऋद्धिः हृद्धिः मेदा महामेदा जीवकः
ऋषभकः (उक्तद्रव्याणामभावे बला गौरजतशुद्धला
अश्वगन्धा अनन्तमूलं गुडुची वंशरोचना) काकोली
चीरकाकोली प्र. १ प. । हागमांसं १०० प.
जल ७४ श. श. १७ श. घृत ७२ प. । क-
कार्थं—शक्ति (अभावे वेलेङ्गा), रुद्धि (अ-
भावे गोरक्ष चाकुलिया), मेद, महामेद
(अभावे अश्वगन्धा, अनशुमूल), जीवक, श्व-
भक्त (अभावे शुनूक्ष, वंशलोचन), काको-
ली, क्षीरकाकोली प्रत्येके १ प. । सा.
कौ. । च.द. । हृद्यथा—“हागमांसतुलाञ्चैव
दशमूल्याः शतं पलं । अश्वगन्धापलशतं त्रया-
लकशततन्था । जलद्रीणे विपक्तव्यं प्रत्येकं पादशे-
षितं । घृतादृकं पचिन्नेन चीरं सर्पिःसमं ततः ।
शतावरीरससन्न दातव्यो घृततुल्यकः । तामपचि
दृष्टे चैव शनैर्मृद्वप्रिना पचिन् । अस्थौषधस्य सिद्ध-
स्य कल्कः स्वाच्छुक्तिसम्भितः । जीवनी मधुकं द्रा-
घा काकोल्यौ नीलमुष्यलं । सुसन्न चन्दनं राक्षा
पर्षिनीद्वयशारवि । मेदि हे च तथा कुष्ठं जीवक-
र्षभकौ शटी । दाक्षीं प्रियङ्गुः त्रिफला नतं ताली
शपप्रकौ । एला पत्रं बरी नागं जातीकुसुमधान्य-
कै । मञ्जिष्ठा दाडिमं दारु एलवालुकरीणके ।
विडङ्गं जीरकञ्चैव पेपथिला विनिचिपेत् । बस्त्र
पुते सुशौते च शर्कराप्रस्रसंयुतम् ॥”..... ।
मूर्च्छितं गव्यं घृत १७ श. नशुंसक हागेत
मांसं १०० प. कार्थं दशमूल प्रत्येके ।

१० प. अश्वगन्धा १०० प. वेलेङ्गा १०० प.
जल प्र. ७४ श. श. १७ श. । उक्त हाग-
मांसानि प्रत्येकं कथं घृतेर मस्रे पाक
करिषे । द्रुक् १७ श. शतमूलोरम १७ श. ।
ककार्थं—जीवकी, यष्टिमधु, दाक्षा, काको-
ली, क्षीरकाकोली, नीलोत्पल, मुता, रज्ज-
चन्दन, रानी, शालपाणि, चाकुले, श्याग ल-
ता, अनशुमूल, मेद, महामेद (अभावे अ-
श्वगन्धा, अनशुमूल), कुड, जीवक, श्वभक्त
(अभावे शुनूक्ष, वंशलोचन), शटी, दारुहरि-
द्रा, प्रियङ्गु, त्रिफला, तगवपात्रका, तानीश-
पत्र, पद्मकार्थ, एलाईच, तेजपत्र, शतमूली,
नागेश्वर, जातीपुष्प, धानया, मञ्जिष्ठा, दाडि-
ग, देवदारु, एलवालुक, रेणक, विडङ्ग,
जीरा प्रत्येके चूर्ण ४ तो. मस्रे हांकिरा
प्रत्येकं शर्करा १७ प. । सा.कौ. । रसर. । अ-
न्यत् वातव्याधी । “आजं चम्बंविनिर्द्धन्तं त्यक्तशुद्ध-
खुरादिकम् । पञ्चमूलीद्वयञ्चैव जलद्रीणे विपाच-
येत् । तेन पादावशेषेण घृतप्रस्रं विपाचयेत् ।
जीवनीयैः सयथाङ्गैः चीरञ्चैव शतावरीं । हाग-
नायमिदं नाम्ना सर्व्ववातविकारनुत् । द्रीणे द्रव्य-
तुला श्रुत्या स्याच्छागदशमूलयोः । पृथक् तुलाई
यथ्याह्वयं देयं द्विधीकितः ॥” हागमांसं ५०
प. दशमूल ५० प. जीवनीयादि दशक प्र. ४
तो. १ मा. १ र. यष्टिमधु १० तो. १ मा.
१७ र. । च.द.वा.व्या. । हागलक्षणं यथा—
“नातिबाला न मृताश्च न हृद्वा न च रोगिणः ।
मध्यस्थानारुणा यास्या लक्ष्या ह्यप्या विशेषतः ॥ तु-
लाद्रव्ये जलद्रीणे इति वाक्यबलादिह । पृथक्
तुलाई चक्रिष्टं दशमूलाजमांसयोः ॥” तुलाई प-
चाशत्वानि । हागमांसं ५० प. दशमूलं ५० प.
जलं ६४ श. श. १६ श. । “काथ्याचतुर्गुणं वारौ-
त्यादिवाक्यबलात् पुनः । चतुःशष्टिपलं काथं बन्द-
कुण्डस्य सम्यतम् ॥” एतन्मतेन हागमांसं ३२ प.।
एतन्नाकतिलाभादिनि यकूलः । दशमूलस्य प्रत्ये-
कमष्टरत्तिकीपित्वादशमावाधिकपलत्रयम् । यत्र
दशमूलस्य प्र. ३ प. १२ मा. ८ र. । जलं पूर्व्व-
वत् । चक्रमतेन प्रायः प्रचारः । पृथगेव जलद्री-
णाङ्गेन मांसकाथयमेकाहिन कला व्यवहरन्ति हडाः।
दशमूलिन सह काथकारणे तु व्युषितोपि मांस-
काथी न दोषयः । यदुक्तं “केवलमीदृषाम्यङ्गका-

श्री व्युत्पन्नी दीपल" इति । चीरं घृतसमं । चीर-
साङ्गवर्थात् शतावर्था रसीऽपि घृतसमः । जीव-
नीयं जीवनीयदशकं । अत्र प्रविष्टमपि यष्टिमधु
पुनरुक्तं भागद्वयगृह्यार्थं । यदुक्तं "घृततैले च
योगे च यद्द्रव्यं पुनरुच्यते । तज्ज्ञातव्यमिद्दार्ढ्येण
भागती चिगुणेन च ॥" इति । जलस्य लज्जमेदात्
यष्टिमधुद्वयगृह्यणमिति तु चक्रः । रस.र. ।

श्यागिका (गी) । स्त्री । श्यागिक्रियाम् । शार्ङ्गि
शार्ङ्गल । मांसगुणाः—मधुरं शीतलं यादृि दीपनं
रक्तपित्तहरं चयकासहरं कषायं लघु अतिसार-
ज्वरघ्नम् । अप्रसूतामांसं पीनसघ्नं शुष्ककासेऽरुचौ
शोथे च हितम् अप्रिदीपनञ्च । भा. ।

श्यागीतकम् । स्त्री । श्यागीचोले । शार्ङ्गलक्ष्मण
लोचन । गुणाः—"श्यागलं लघु सन्निधं त्रिदीप-
शमनं परं । गुष्याश्रीयद्दृशीश्लपाश्र्वाभयविनाश
नम् ॥" अत्रि.८८५. । See अजातकम् ।

श्यागीमूत्रम् । स्त्री । अजामूत्रे । See अजा-
मूत्रम् । [श्री ७७] गींश्च । वै.निघ. ।

श्यागीचीरविनाशनः । पुं । शाखीटवृत्ते ।

श्यात्र(क)म् । स्त्री । सरघामिः बरटाभिर्वा कृते
कृत्राकारपटलसञ्चिते मधुनि । द्रोणं तांटांकेत्र
अधु । तत्र चापीतवर्णम् । "कृत्राकारानु पटलं स-
रघाः पीतपिङ्गलाः । यत्कुर्वन्ति तदुत्पन्नं मधु कृ-
त्रकमीरितम् ॥" गुणाः—षिविधमेहकृमिहरं गु-
षोत्तरस्य पौत्तिकात् । रा.नि.व.१४ । कृमिशिच-
रक्तपित्तहरं शुभ च । राज. । "बरटाः कपिलाः
श्रीताः प्राथो हिमवती वने । कुर्वन्ति कृत्रकाकारं
तज्जं कृत्रमधु स्यूतम् । कृत्रकं स्याच्च कपिलं पि-
च्छिलं शीतलं शुभ । स्वादुपाकं कृमिशिचरक्तपि-
त्रमनेहजित् । धमकृन्मोहविषकृत् तर्पणञ्च गुणा-
धिकम् ॥" भा. । [ति. टांटांका श्रुत । श.च. ।

श्यात्रदर्शनम् । स्त्री । प्रत्ययघृते, हैयङ्गवीनघृ-

श्यात्रशर्करा । स्त्री । कृत्रमधुकृतशर्करायाम् ।
गुणैश्चात्रमधुसदृशा । रा.नि.व.१४ ।

श्यादनम् । स्त्री । पत्रे । च.टी.भ. । पुं । नीला-
स्नानवृत्ते । नील शौंठी । रा.नि.व.१० ।

श्याया । स्त्री । प्रभायाम् । वर्षप्रमाश्रिता या सा
श्याया । सा बिल्याद्याश्रमं देन.पञ्च भवति । श्र.

३.०५. । श्यायाः श्यावलोहितनीलपीतादयो री-
गिणी मरुत्सूचकाः भवन्ति । सु.सु.२१५. । रीद्र-
ग्न्यतायां । श्याया । सा. गुणाः—श्रीतला मधुरा
दाहशमहरा । वा. । अमभमसूर्क्षासनापघ्नीति
मेघच्छाया । राज.२५. । वटच्छाया बलवर्षप्रसा-
दनी । च. । [त्रिका. ।

श्यायातरुः । पुं । श्यायाप्रधानवृत्ते, वटादी ।

श्यायामित्रम् । स्त्री । क्वचे । श.र. ।

श्यायावृत्तः । पुं । अश्वत्थवृत्ते । वै.निघ. ।

श्लिक्क(ण)म् (क्का) । स्त्री, स्त्री । चतुर्थी ।
श्लिक्क । वै.निघ. । [भा. ।

श्लिक्कणी । स्त्री । श्लिक्कन्याम् । ८३८८ता गींश्च ।

श्लिक्करः । पुं । जाडलजीवविशेषे । गुणाः—
"श्लिक्करी लघु वृद्धौ च मधुरी दीपनाशनः । तुल्यी
हरिणमांसेन ज्वरेष्वपि प्रशस्यते ॥" अत्रि.२०५. ।

श्लिक्किका (नी) । स्त्री । (Artemisia
sternutatoria.)स्वनामख्यातलतायां । ८३८८-
ता गींश्च । हिं नाक्किकनी । गुणाः—कटुका
रुखा तीक्ष्णोष्ण वज्रपित्तकृत् वातरक्तहरी कुष्ठ-
कृमिवातकफापहा च । भा । [वै.निघ. ।

श्लिक्कपत्रा । स्त्री । श्लिक्कन्याम् । ८३८८ता ।

श्लित्तिः । पुं । करघ्नवृत्ते । श.च. ।

श्लिद्रम् । स्त्री । शीतसि । रा.नि.व.१८८ रन्ध्रे ।

श्लिद्रवैदेही । स्त्री । गजपिप्पल्याम् । गजपि-
प्ल्या । रा.नि.व.६ ।

श्लिद्रान्तः । पुं । नले । नन गींश्च । रा.नि.व.८८

श्लिद्राफलः । पुं । नायाफलवृत्ते । वै.निघ. ।

श्लिद्रोदरम् । स्त्री । चतोदररीगे । कृत खण्ड
उदरि । तस्य लक्षणं चरके यथा—"तदधी ना-
भ्याः प्रायोऽभिनिवर्तमानसुदकोदरस्य च यथाब-
लस्य दोषाणां रूपाश्च दर्शयति । अपिचातुरः
सखीहितपीतपिच्छिलकुण्ठपगन्धमवर्चं उपवेद्यते
द्विकान्नासकासदृशाप्रमेहारीचकाविपाकदौर्बल्य-
परीतश्च भवति । एतच्छिद्रोदरं विद्यात् ॥"

श्लिन्नम् । स्त्री । सद्योत्रणविशेषे । "तिरश्चीन-
कजुर्वापि यो ब्रह्मशयती भवेत् । गात्रस्य पातनं
चापि श्लिन्नद्रव्युपादशते ॥" सु.चि.२५. । स्त्री ।

काण्डभग्रास्थिनामभङ्गरोगभेदे । अन्यतरपार्श्ववि-
श्रितमिति तल्लक्षणम् । सुनि.१५५. । तत्र द्विधा
एकं विदीर्षं संलक्षणम् । अन्यत् विदीर्षं द्विधाभू-
तञ्च । भा.म.२भ. ।

छिन्नप्रत्यनिका । स्त्री । त्रिपर्षिकायाम् ।
रा.नि.व.७ । गोरचसुण्ड्याम् । वै.निघ. ।

छिन्नपत्रा (त्री) । स्त्री । अन्वष्टायाम् । प्रु-
दिना । रा.नि.व.४ । [वै.निघ. ।

छिन्नपत्रिका (त्री) । स्त्री । चाघातकञ्चवे ।

छिन्नपुष्पा । स्त्री । तिलकञ्चवे । तिन गांछ ।
वै.निघ. ।

छिन्नरुहः । पुं । तिलकञ्चपे । रा.नि.व.१० ।

छिन्नरुहा । सन्नकोटञ्चवे । रा.नि.व.११ । गुडू-
च्याम् । रा.नि.व.२ । “छिन्नरुहातिक्तरीहिणी ।”
सि.यो.कफज्व.चि. । खर्णकेतकोटञ्चवे । रा.नि.व.
१० । [उग्रा धान । See ब्राह्मि. ।

छिन्नरुद्धमालिः । पुं । रोपितशाली । त्रौ-

छिन्नरोहा । स्त्री । गुडूच्याम् । वा.सू.श्यामा-
क.व. । [काशचि.त्रिकटुकादिचूर्णे ।

छिन्नलता । स्त्री । गुडूच्याम् । वै.निघ.२भ.

छिन्नवेशिका । स्त्री । पाठायाम् । आं-
नादि । श.च. ।

छिन्नश्लासः । पुं । पञ्चविधश्वासाव्यतने श्लास-
रोगे । छिन्न श्वांगत्रोणं । लक्षणं — “यस्य श्वासिति
विच्छिन्नं सर्वप्रायेण धीडितः । न वा श्वासिति दुः-
खात्तो मर्षच्छेदरुग्दहितः । आनाहस्तेदमूर्च्छात्तो
दह्यमानेन वक्षिना । विमुताचः परिधीणः श्वसन्
रक्तौकलोचनः । विचेताः परिशुक्लास्यो विवर्षः प्र-
लपन्नरः । छिन्नश्लासेन विच्छिन्नः स शीघ्रं विन-
हात्यमृतः ॥” मा.नि. ।

छिन्नांशुका । स्त्री । लिङ्गनाशरोगे, दृष्युपस-
र्गविशेषे । “विषमच्छिन्नदग्धाभा सरुक् छिन्नांशुका
भृता ।” वा.उ.१४५. ।

छिन्ना । स्त्री । गुडूच्याम् । रा.नि.व.२ । महा-
शौलकण्ठरसे । महाशान्वाणिकायाम् । रा.नि.व.५ ।
सन्नकोटञ्चवे । रा.नि.व.११ । कन्दगुडूच्याम् । वै.
निघ. ।

छिन्नाङ्गी । स्त्री । गुडूच्याम् । वै.निघ. ।

छिन्नोद्भवा । स्त्री । गुडूच्याम् । रा.नि.व.२ ।
सि.यो.जीर्णज्वरे ।

छिन्नोन्नतकुक्षिः । स्त्री । सविषजलीकामेदे ।
छिन्नेन ज्ञेयक । सु.स.१२५. ।

छिलिहिरिटः (ण्डः) (ण्टी) । पुं, स्त्री ।
पातालगरुडीलतायाम् । हिं छिरिहिरिटः । मद्. ।
भा. ।

छिल्ली । स्त्री । छिलिहिरिटायाम् । वै.निघ. ।

कुकुन्दरः (री) । पुं, स्त्री । चुचुन्दर्याम् ।
हू.८६ । हिं कुकुन्दर । तद्दृष्टे विज्ञेदः शीवात्मन्वी
जृम्भनञ्च भवति । सु.कल्प.६५. । [मूग । वै.निघ. ।

कुरम् । स्त्री । कपिकच्छुमूले । आनांकुम्भीत्र

कुरा । स्त्री । सुधायाम् । हू.नं.हारा. ।

कुरिकः । पुं । सप्तपर्णञ्चवे । प.मु. ।

कुरिका । स्त्री । बभ्यायां गवि । पालङ्गशाके ।
भा. । चस्रभेदे । हू.त्रि. । [व.५ ।

कुरिकापत्री । स्त्री । शेतानामञ्चपे । रा.नि.

कृकः । पुं । गृहासक्तपक्षिणि । श्वगे । नि. ।

कृदः । पुं । खच्छे । त्रिका. । व्रणादिच्छेदने । स
चतुर्विधः गीतीर्थकः सर्वतोभद्रः दललाङ्गलकः
लाङ्गलकाख्यश्च । “पार्श्वं गतेन श्लेष्णे कृदो गी-
तीर्थको मतः । सर्वतः सर्वतोभद्रः पार्श्वच्छेदी-
ऽर्द्धलाङ्गलः । पार्श्वद्वये लाङ्गलकः ॥” तत्र गीती-
र्थकः काव्यगत-गीमूत्रिकाकारः । सर्वतोभद्रः
भद्रकाव्याकारः । य एकस्मिन् पार्श्वे कृदः स द-
रलाङ्गलकः । कृटासहितद्वेषाकारः पार्श्वद्वये य-
च्छेदः स लाङ्गलकाख्यः सम्पूर्णद्वेषाकारः । वा.
उ.२२५. चरणः ।

कृदकम् । स्त्री । कान्तलीहे । रा.नि.व.११ ।

कृदनम् । स्त्री । विधाकरणे, कर्णे । वायुज-
न्यत्रणवेदनायाम् । सु.स.२२५. । कफादिनाशकौ-
षधवर्गे । यथा त्रिकटु । [नि.व.११ ।

कृदनीयः । पुं । कतकञ्चवे । निर्धोग्य । रा.

कृदी । वि । विज्ञेयकरे । वा.सू.टी.हेमा. । पुं ।
कतकञ्चवे । वै.निघ. ।

छेद्यः । त्रि । निःशेषं छेदाहं । ते च भगन्दरा-
दयो रोगाः । सु.सू.५५. ।

छेलुः । पुं । सीमराज्याम् । श.च. ।

छांटिका । स्त्री । अङ्गुलिध्वनौ । तूङ्गि । हिं
चूटकी । भा. । [नञ्छीदवारिणा ।]

छोदः । पुं । चूर्णे । सि.यो.दाह.चि. । “चन्द-

छीलङ्गः । पुं । मातुलुङ्गवचि । टोवा नेव् ।
प.सु. ।

छोहारा । स्त्री । शुक्लमहाखर्जूरे । “खर्जूरी
गोक्षनाकारा परव्रीपादिहागता । जायते पश्चिमे
देशे सा छोहारति कौत्स्यते ॥” भा. । Scc ख-
र्जूरी ।

ज

जः । पुं । मृत्युञ्जये । मी. । विषे । तेजसि । श.र. ।

जकुटम् । स्त्री । वार्ताकुपुष्पे । वे.शुभनकुल ।
अनि.३स्थान.५६.अ. । पुं । कुकुरे । मी. ।

जगत् । स्त्री । सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् । पुरु पर्प-
टौ । मेघ.ज्व.चि.प्राणेश्वररसे ।

जगदुन्मादका । स्त्री । सुरायाम् । वै.निघ. ।

जगन्नुः । पुं । अथौ । कौटभेदे । विश्व. । श.र. ।

जगलः । पुं । कादम्बव्याः सुराया घनतरभागे ।
भेठो वा पीठो मद् । शार्ङ्ग. । गुणाः — पाचनी

बाही रुचः मीदःकृत् विष्टभौ दौषपाचनश्च । वा.
टी.हेमा. । सुराकल्कं । मदनर म्रेठा । गुणाः —

“बाह्यस्थौ जगलः प्रीतो रुचस्त्वृत्कफशोफहृत् ।
हृद्यः प्रवाहिकाटीपदुर्नानानिलशोषहृत् ॥” सु.सू.
४६.अ. । मदनहवे । जगलं पीठं । पिष्टकसुरा-

याम् । मी. । स्त्री । गोमये । र.मा. ।

जग्धिः । स्त्री । भोजने । रा.नि.व.२० ।

जघनः । पुं । शरीरावयवे, कटिप्रदेशे । “नि-
तम्बशरमं शोषेः स्त्रीणां जघनमयतः ।” रा.नि.
व.१८ । कथ्यधःस्थाने । वै.निघ. ।

जघनकूपकौ । पुं । सन्निखल्लवये । हला. ।

जघनेफला । स्त्री । काकीदुम्ब्रिकायाम् ।
कारुण्डूयूत । अम. । ज.द.१२.अ. ।

जघन्यम् । स्त्री । शिन्ने । मी. ।

जङ्गमकुटी । स्त्री । टणादिच्छ्वे । त्रिका. ।

जङ्गमविषम् । स्त्री । सर्पादिविषे । तत्रायय-
भेदेन बीडश्रधा । ते चाशयाः दृष्टिनिःश्रासदंद्वा-

ः शुखसूत्रपुरीषयुक्तालालार्चवसुखसन्दंश्रविशर्द्धितगुदा-
स्थितयुक्तशवादयः । तत्र दृष्टिनिःश्रासविषाः,

दिव्याः सर्पाः, भीमा दंष्ट्राविषाः, माज्जीरयवान-
रादयो दंष्ट्रानखविषाः, क्षिपिटादयो मूर्चविषाः,

मूर्षिकाः शुक्रविषाः, लूताश्च लालामूर्चपुरीषग-
क्रार्त्तवादिविषाः । वृश्चिकादयश्चालविषाः । विषह-

तास्थिसर्पकण्टकवरटामक्यास्थीनि चैति अस्थिवि-
षाणि, शकुलीमत्स्यादयः पित्तविषाः । सु.कल्प.
३.अ. ।

जङ्गलम् । स्त्री । मासे । निर्जनदेशे । त्रिका. ।

जङ्गालम् । स्त्री । रञ्जनद्रव्यभेदे । क्षात्राल रत्न ।
अर्क.चि.६शतकं । [श.र. ।

जङ्गुलम् । स्त्री । विषे । त्रिका. । जालिनीफलै ।

जङ्गा । स्त्री । गुल्फीर्जान्वधीभागे । जाङ् ।
रा.नि.व.१८ । काकजहायाम् । च.चि.६.अ. ।

जङ्गापर्वम् । स्त्री । ऊरुमध्यस्थपर्वणि । वै.निघ. ।

जङ्गापिण्डिका । स्त्री । जङ्गावये । उडय अ-
ज्या । च.शा.७.अ. । इन्द्रवस्ती । पात्रेण डिम् ।

जङ्गालः । पुं । जाङ्गलमृगभेदे, एणहरिणव्यंक्-
रङ्गकरालकृतमालशरभश्चदंष्ट्रपृषतचारुक्करमृगमा-

दकाप्रधत्तषु मृगेषु । तन्मांसञ्च कषायं मधुरं लघु
वातपित्तघ्नं तीक्ष्णं हृद्यं वलिशोषनञ्च । सु.सू.४६.अ. ।

जङ्गाशूलम् । स्त्री । बालव्याधिभेदे । नि. ।

जङ्गास्थि । स्त्री । अज्ञानलकास्थि, ते च द्वे ।
जङ्गात्र नला । च.भा.७.अ. ।

जटरः । पुं । उदरे । द्वि.कीषः ।

जटा । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । रा.नि.व.५. ।
रुद्रजटालतायाम् । रा.नि.व.३ । जटामांसाम् ।

रा.नि.व.१२ । श्रतावर्ष्याम् । रा.नि.व.४ । वा.उ.
५.अ. । तरुसूत्रे । वै.निघ. । कपिकच्छी । र.सू. ।

जटान्ता । स्त्री । जटामांसां । भूम्यामलकां ।
वै.निघ. ।

जटामांसी । स्त्री । (Valeriana jatá-
māmsī.) खनामख्यातगन्धद्रव्यविशेषे । जटो-
मांसी । सा विधा -- साधारणजटामांसी सुगन्ध-
जटामांसी सूक्ष्मजटामांसी चेति । विशेषाः पथ्यांये
शृग्याः । सा गुणाः - सुरभिः कषाया कटुः शीत-
त्या कफहृत् भूतघ्नी दाहघ्नी पित्तघ्नी च । रा.नि.
व.१२ । तदनुलेपनं ज्वरघ्नं रुचताघ्नञ्च । राज. ।
तिका कषाया मीथ्या कान्तिदा बल्या स्वादुर्हमा
त्रिदोषरक्तदाहवीसर्पकुष्ठघ्नी च । भा. । रूपं यथा
—“सम्प्लकेसरा खिग्धा मांसी पिङ्गजटाकृतिः ।”
भैष. ।

जटामांस्यादिः । पुं । कफरोगे तदादिसुर-
भिद्रव्यगणे । जटामांसी नखी-पत्नी लवङ्ग-तगर-
शिलारस-गन्धपाषाणेषु । रा.नि.व. ।

जटामूला । स्त्री । शतमूल्याम् । शतमूली ।
रा.नि.व.४ ।

जटायुः । पुं । गुरगुली । शुग्गुल । प.सु. ।

जटारुद्रा । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा.नि.व.३ ।
सुगन्धजटामांस्याम् । शुकुर्मांसी । रा.नि.व.१२ ।

जटालः । पुं । कर्षूरे । गुग्गुली । रा.नि.व.
१२ । मुक्ककठ्वे । घण्टोपांरुज । वटव्वे । रा.
नि.व.११ ।

जटाला । स्त्री । जटामांस्याम्, गन्धमांस्याम् ।
सुगन्ध जटोमांसी । रा.नि.व.१२ ।

जटावती । स्त्री । जटामांस्यां । रा.नि.व.१२ ।

जटावल्ली । स्त्री । रुद्रजटायाम् । रा.नि.व.३ ।

जटिः (टी) (इन्) । स्त्री, पुं । मूत्रहृत् । पां-
कूडं ग्राह् । श.र. । प्रतुदपचिविशेषे । जटोत्रु ।
च.सू.२७५. । स्त्री । जटामांस्याम् । प.सु. ।

जटिका । स्त्री । गुञ्जालतायाम् । वै.निघ. ।

जटिलः । पुं । वटव्वे । मूत्रहृत् । गुग्गुली ।
वै.निघ. । कर्षूरे । रा.नि.व.६ । दमनकच्छपे । रा.
नि.व.१० । तिले । रा.नि.व.१६ । सिंहे । श.च. ।
स्त्री । पिप्पल्याम् । मे. । उच्छटायाम् । र.मा. ।
शुद्धवचायाम् । वषायाम् । रा.नि.व.६ । श्वेतपुन-
र्ननायाम् । सुगन्धजटामांस्याम् । वै.निघ. । जटा-

मांस्याम् । रा.नि.व.१२ । वा.उ.६५. महावैशाक्-
हृते । च.सू.४५. । [च. ।

जटु(डु)लः । पुं । पिप्ली । जकूड । अम. । हे.

जठरः । पुं, स्त्री । कुक्षी, उदरे । रा.नि.व.१५ ।
कर्कटे । मे. । उदररोगे । त्रि. वृद्धे । मे. ।

जठरघ्नः । पुं । जलोदरे । रा.नि.व.२० ।

जठरज्वाला । स्त्री । उदरशूलि । पेटोज्वाला ।
वै.निघ. । [छ. । श.च. ।

जठरनुत् । पुं । आरग्वधव्वे । शोभान्तां गी-

जठरव्यथा । स्त्री । उदरशूले । उदर-वेदनां ।
वै.निघ. । [जल उदरी, उदरी । रा.नि.व.२० ।

जठरामयः । पुं । जलोदररोगे, उदररोगे ।

जठ(ड)री । स्त्री । गर्भाटिकावधे । तृणवि-
शेष । रा.नि.व.८ ।

जडम् । स्त्री । शीषके । रा.नि.व.१२ । जले ।
अ.टी.रा. । पुं । शरदि । वै.निघ. ।

जडता । स्त्री । जाड्ये । रा.नि.व.२० ।

जडसम्भवम् । स्त्री । शीतलजले । वै.निघ. ।

जडा । स्त्री । शकशिव्याम् । आनां कुक्षी । प.
सु. । भूम्यामलक्याम् । र.मा. ।

जतु(क)म् । स्त्री । जतुके । (क) । लाचायाम् ।
लाश । मे. । वै.निघ.२भ.चय.चि लक्ष्मीविलासतै-
ले । शिलाजतुनि । (कम्) ह्दिङुनि । हिं. भा. ।

जतुका । स्त्री । लाचायाम् । हारा. । वाकूके ।
वै.निघ. । चर्मचव्याम् । टागठिकौ । श.र. । अ.
द.अपस्मा.चि. । जनीनामगन्धद्रव्यं । अ.टी. । प-
र्पटीनामगन्धद्रव्यं । भा. । मालवे प्रसिद्धलतावि-
शेषे । रा.नि.व.३ । See जतुका । [निघ. ।

जतुकाजननी । स्त्री । मन्त्रिकाविशेषे । वै.

जतुकारी । स्त्री । जलकालतायाम् । रा.नि.
व.३ । अलक्तके । आनु. । वै.निघ. ।

जतुकाश्मीरम् । स्त्री । कुडुमे । वै.निघ. ।

जतुकाह्रा । स्त्री । लाचायाम् । वै.निघ. ।

जतु(न्तु)कत् । स्त्री । जनीनामगन्धद्रव्यं । अम. ।
लाचायाम् । वै.निघ. । [कालतायाम् । भा. ।

जतुकण्या । स्त्री । पर्पटीनामगन्धद्रव्यं, जतु-

जतुनी । स्त्री । चर्मचटिकायाम् । त्रिका. ।

जतुपत्रिका । स्त्री । चाक्षुष्याम् । सुद्रपाषाण-
मेदे । वै.निघ. ।

जतु(न्तु)मणिः । पुं । सुद्ररीणविशेषे । कडूक,
जरुड । लक्षणं यथा—“नीरुजं सममुत्पन्नं मण्डलं
कफरक्तजम् । सहजं रक्तमीषश्च यत्त्वं जतुमणिं
विदुः ॥” सु.नि.१२५. ।

जतुमुखः । पुं । रक्तमुखशालिधान्विशेषे ।
लक्षणं यथा—“लाक्षावर्णं मुखं यस्य त्रियो जतुसु-
खनु सः ।” भा.पू.१भ.धान्व. । अयं ग्रीहिर्हान-
गुणः । [व.६ ।

जतुरसः । पुं । अलक्तके । आन्त । रा.नि.

जतुशिला । स्त्री । शिलाजतुनि । वै.निघ.२भ.
कृमि चि.विडङ्गादितैसि ।

जतुर्कणः । पुं । तन्त्रकारमेदे । [पाथी ।

जतुका । स्त्री । अजिनपत्रायाम् । चांगटिका
श.र. । जनौहवे । अम. । बालूकमेदे । वै.निघ. ।

जतु(क)म् । स्त्री । स्तम्बकचयोः सन्धी । पाथु-
त्रा । रा.नि.व.१८ ।

जतुस्थि । स्त्री । स्तम्बकचासन्धस्थनि । पाथु-
त्रारं शङ् । ते च वे । च.शा.७५. ।

जत्वश्मक(ज)म् । स्त्री । शिलाजतुनि । रा.
नि.व.१२ । मनःशिलायाम् । वै.निघ. ।

जनः । पुं । लोके । मनुष्ये । अम. ।

जनकम् । स्त्री । पत्रारचन्दने । वकमलेद ।
रा.नि.व.१२ ।

जनकारी (रन्) । पुं । अलक्तके । रा.नि.व.६ ।

जनत्रा । स्त्री । ह्वे । वै.निघ. ।

जननम् । स्त्री । जन्मनि, उत्पत्तौ । मे. ।

जननिः (नी) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । कटुका-
याम् । अलक्तके । रा.नि.व.६ । जटामांश्याम् ।
रा.नि.व.१२ । जन्तुकालतायाम् । रा.नि.व.३ ।
जनीनामकगन्धद्रव्ये, पपंटीनामकगन्धद्रव्ये, पपरौ-
ति उत्तरदेशे । अटा. । श.र. । चर्मचव्याम् ।
चांगटिका । त्रिका. । बालूके । मञ्जिष्ठायाम् । वै.
निघ. । यूथिकायाम् । यूं हे कुलेनं गंहे । अ.प.

जनप्रियः । पुं । शोभाञ्जनवत् । मञ्जिना गी-
ह । रा.नि.व.७ । गोधूमे । नागरञ्जवत् । नात्रञ्ज
लेन । वै.निघ. । धान्यके । धने । रा.नि.व.६ ।

जनप्रिया । स्त्री । कुन्तुमूर्त्यां । कौंटा धने ।
हिं कीथन्वीर । रा.नि.व.२३ ।

जनरञ्जकः । पुं । वनबालूके । वै.निघ. ।

जनरञ्जनी । स्त्री । जन्तुकालतायाम् । जनी-
नामसुगन्धद्रव्ये । वै.निघ. ।

जनवज्जभः । पुं । नेत्ररोहितकवत् । श्वेत
त्रोड । रा.नि.व.८ ।

जनाशनः । पुं । ईहाशने, ठके । रा.नि.व.१६ ।

जनिः (नी) । स्त्री । बालूके । वेत्तो । वै.
निघ. । उत्पत्तौ । अम. । खनामख्यातगन्धद्रव्ये । अ.
टी.रा. । जन्तुकायाम् । कटुकायाम् । कटुकी ।
रा.नि.व.६ । (नी) सातलायाम् । वै.निघ. ।

जनिनीलिका । स्त्री । महानील्याम् । वडु
नील । रा.नि.व.४ ।

जनिष्ठा (निष्ठा) । स्त्री । हरिद्रायाम् । रा.
नि.व.६ । जातीपुष्पवत् । रा.नि.व.१० । ऋद्धी ।
रा.नि.व.५ । जन्तुकालतायाम् । रा.नि.व.३ ।

जनिष्टः । पुं । गन्धराजपुष्पवत् । गन्धराज सू-
लेन गाह । रा.नि.व.१० ।

जनोत्तमः । पुं । शाकवत् । शेषुन । प.सु. ।

जन्तवम् । स्त्री । विडङ्गे । वै.निघ.२भ.अर्थः-चि. ।

जन्तुः । पुं । बाह्याभ्यन्तरक्रिमौ । वा.टी.हंभा. ।
प्राणिसन्ने । अम. । [याम् । वै.निघ. ।

जन्तुकः । पुं । हिङ्गौ । ज.द.१२५. । जन्तुका-

जन्तुकम्बुः (कः) । पुं । कृमिशङ्गे । रा.नि.
व.१६ ।

जन्तुका । स्त्री । लाक्षायाम् । रा.नि.व.६ ।
मालवदेशप्रसिद्धखनामख्याततप्ततायाम् । हिं पापं-
ङ्गी । गुणाः—शिशिरा तिक्ता रक्तपित्तकफघ्नी
दाहदृष्ट्यावनिहरा रुचिहन्तु दीपनी च । रा.नि.
व.३ । नाडीहिङ्गौ । पत्रदात्रायाम् । अमर्त्याम् ।
त्वचि । रा.नि.व.११ ।

जन्तुकारी । स्त्री । जन्तुकालतायाम् । रा.नि.
व.३ । नाडीहिङ्गौ । अलक्तके । रा.नि.व.६ ।

जन्तुघ्नम् । स्त्री । हिङ्गुनि । विङ्गुने । प.सु. ।
पुं । बीजपूरहवे । टैवा ग्राह् । रा.नि.व.११ ।

(त्रोः स्त्री । विङ्गुनायाम् । रा.नि.व.६ । जन्तुका-
खतायाम् । वै.निघ. । [रा.नि.व.११ ।

जन्तुजित् । पुं । जम्बीरहवे । जाम्बीर ग्राह् ।

जन्तुतन्तुः । पुं । मणवीज । वै.निघ. ।

जन्तुनाशनम् । स्त्री । हिङ्गुनि । डिं । रा.
नि.व.६ । विङ्गुने । पारसीकयमान्याम् । वै.निघ. ।

जन्तुपादपः । पुं । कीषामहवे । जलपाहे ।
रा.नि.व.११ ।

जन्तुफलः । पुं । उदुम्बरहवे । यङ्गुडुशूत ।
रा.नि.व.११ । स्त्री । उदुम्बरफले । चि.क्र.क.
अर्षावभेद.चि. । [वै.निघ. ।

जन्तुमत्फलः । पुं । उदुम्बरहवे । यङ्गुडुशूत ।

जन्तुमाता । स्त्री । लाचायाम् । वै.निघ. ।
रक्तजलमिभेदे । च.वि.७७. ।

जन्तुमारी । स्त्री । निम्बुकहवे । गोंडांलेनू
ग्राह् । रा.नि.व.११ । [व.६ ।

जन्तुरसः । पुं । अलक्तके । आन्ता । रा.नि.

जन्तुला । स्त्री । जन्तुकालतायां । जनीनता ।
वै.निघ. । काशतथे । त्रिका. ।

जन्तुहृत् । पुं । कीषामहवे । जलपाहे ।
उदुम्बरहवे । वै.निघ. ।

जन्तुशत्रुः । पुं । विङ्गुने । चि.क्र.क.केशरञ्जने ।

जन्तुहनन(रण)म् । स्त्री । विङ्गुने । वै.निघ. ।

जन्तुहन्त्री । स्त्री । विङ्गुनायाम् । रा.नि.व.६ ।

जम्बुबलप्रवृत्तः । पुं । असौ रोगविशेषी यो
मातृरूपचारान्त्वङ्गुजात्यन्वधिरसूकमिष्णवामन-
प्रभृतयो जायन्ते । स पुनर्द्विविधो रसकृती द्दीह-
दापचारकृतयेति । सु.सू.२४७. । एष आध्या-
त्मिकः ।

जम्बुवर्त्म । स्त्री । भवे । त्रिका. ।

जपा (ख्या) । स्त्री । षोडशपुण्ड्रहवे । जवा
शूलेन ग्राह् । सा द्विधा श्वेतरक्तभेदेन । गुणाः
— कटूषा रन्ध्रलुषणी क्लमिच्छर्दिकरी च । रा.
नि.व.१० ।

जपाकुसुमसन्निभम् । स्त्री । हिङ्गुले । वै.
निघ. ।

जपापुष्प(प्रसून)म् । स्त्री । जवायाम् । जवा
शूले । तत्र अगर्भसम्पादनगुणं । चि.क्र.क.गर्भ-चि. ।

जपारक्तम् । स्त्री । जवापुष्पे । पुं । जपाहवे ।

जमनम् । स्त्री । भोजने । च.टी.भ. ।

जम्बुः । पुं । जम्बीरहवे । जाम्बीर ग्राह् । र-
सा सं ।

जम्बा । स्त्री । जम्बुफले । जाम् । अम. ।

जम्बालः । पुं । केतकहवे । श.र.। शैवाले । प-
ङ् । त्रिका. । हारा. । स्त्री । सुगन्धतथे । वै.निघ. ।

जम्बि(म्बी,म्भी)रः (कः) । पुं । (Cit-
rus medica. Citrus acida.) स्वाम-
ख्यातफलहवे । गोंडांलेनू ग्राह्, जाम्बीर ।

हिं जम्बीरी, निम्बू । मं इङ् । कं कंचिले । तै
निम्बुचेद् । म.द.व.६ । स द्विविधः जम्बीरस्वल्प-
जम्बीरभेदेन । गुणाः—“जम्बीरः पाचनक्षीष्णः

कृमिवातकफापहः । सुरभिर्दीपनो रुच्यः मुखवै-
शद्यकारकः । कफानिलविषश्वासकासदौर्गन्धना-
शनः । पित्तकृत् पार्श्वशूलघ्नः सुरसः समुदाह-
तः ॥” सु.सू.४६७. । “स्वल्पजम्बीरिका तद्वत् द-
ष्णाच्छर्दिनिवारणी” भा. । तरफलमन्त्रमधुरं वातघ्नं

पित्तकृत् पथ्यं पाचनं रीचनं बल्यमाशयं । पक्वं
तत् मधुरं कफदमनं पित्तरक्तदोषघ्नं वर्ष्यं वीर्य-
वर्धनं रुचिकृत् पुष्टिकृत् तर्पणञ्च । रा.नि.व.११ ।

अत्यन्तं गुरु सुगन्धि दुर्जरञ्च । राज. । मन्वकह-
चे । गङ्गु तूलमौ, नागदना । अर्जकहवे । कूट्ट
तूलमौ । सितार्जके । श्वेतपत्र कूट्ट तूलमौ ।

रा.नि.व.१० । च.द.बाल.चि. ।

जम्बुः । पुं, स्त्री । जम्बूहवे । जाम् ग्राह् । च-
द्रजम्बूहवे । दन जाम् ग्राह् । र.सा.सं. । नाग-
दमन्याम् । ‘गोलापजाम’ इति ख्याते हवे । वै.

निघ. । स्त्री । जम्बूफले । जाम् । अम. ।

जम्बुकः । पुं । ‘गोलापजाम’ इति ख्याते हवे ।
श.र. । केतकहवे । प.सु. । श्रगाले । रा.नि.व.
१६ । श्लोषाकभेदे । रा.नि.व.६ । [तन्त्रे ।

जम्बुङ्किा । स्त्री । खिन्नमाषे । रावणकुमार-
जम्बु(म्बू)लाः । पुं । केतकहवे । केकशा ग्राह् ।

र.भा. । जम्बूद्वे । जाम्बुवना मे. । कर्षपाली
गतरीगविशेषे । सु.सू.१६५. ।

जम्बुवनजम् । स्त्री । श्वेतजवापुष्पे ।

जम्बूः । पुं, स्त्री । (*Ugenia jambolana*,
Syn. *Syzigium jambolanum*.) खना-
मख्यातमहातरु । जाम गांछ । हिं जामूं । मं
जाम्बुक । कं नेरिलुसा । तें नेरडुचेट्टु । राजज-
म्बूकाकजम्बूमिजम्बूमेदेन विधा । तासां विशे
षाक्षत्तल्पार्थे द्रष्टव्याः । सा. गुणाः—कषायमधु-
रा अमपित्तदाहकण्ठशोषघ्नी क्षमित्री आसातिसा
रकफकासघ्नी विष्टम्भिनी पाचनी च । रा.नि.व.
११ । तत्फलगुणाः—“अल्पार्थं वातलं याद्वि जा
म्बवं कफपित्तजित् ।” सु.सू.४६५. । गुरु खादु
श्रीतलम् अग्निदुष्टिकरं रुचं वातलञ्च । राज. ।
“जम्बूयांश्चै मधुरकफहा रोचनी वातहारौ ।”
अनि.१७५. । च.द.ज्वरातीसा.धि.कलिङ्गाय गु.
जम्बुस्थिश्ले । पृथुश्लिम्बश्लेयाकहचे । वडुःशोण
गांछ । रा.नि.व.१० । नागदमन्याम् । रा.नि.व.५ ।

जम्बूकः । पुं । शगलि । ब्राह्मणां । त्रसौ शा-
क । मत्स्यार्ज्यां । वाराहीकन्दे । रा.नि.व.२२ ।
पीतलोभे । वै.निघ. । (का) स्त्री । कपिलद्राचा-
यां । रा.नि.व.११ ।

जम्बूद्वयम् । स्त्री । महाजम्बूः राजजम्बूश्वेतद्व-
ये । अरुणस्तु एका जम्बूद्वन्द्वफला अन्या ऋक्षफ-
ला काकजम्बूश्च । “जम्बूद्वयार्जुनकपीतनसीमव-
स्त्वाः ।” वा.सू.१५५. । सु.सू.३८५.अ.न्ययोधादिः ।

जम्भः (कः) । पुं । जम्बीरद्वे । जाम्बीर गां-
छ । रा.नि.व.११ । श.च. । वै.निघ.कास चि.
शोकनाथपीटलीरसे । शुक्लमरुवके । हनुदेशे । छे.
च. । दन्त । चिन्ता । मे. । स्त्री । अन्ने । पुं (कः)
पीतलोभे । वै.निघ. । [रा.नि.व.२० ।

जम्भका । स्त्री । जृम्भायाम् । शंई तोला ।

जम्भनः (लः) । पुं । अर्कद्वे । आकन्द गांछ ।
रा.नि.व.१० । मरुवकद्वे । तुलसीदेव । वै.
निघ. । (लः) जम्बीरद्वचविशेषे । प.सु. । चिन्ता ।
मद. । रा.नि.व.११ ।

जम्भला । स्त्री । सुखप्रसवकारणराजसीविशेषे ।
यथा—“समुद्रस्त्रीचरे तीरे जम्भला नाम राक्ष-
सी । तस्माः अरण्यमात्रेण विशल्या गर्भिणी भवे-

त् ॥” राजमार्गस्थः । तुलके । तुला । वै.निघ. ।
जम्भा । स्त्री । जृम्भायाम् । शंई तोला । क-
चित् । रा.नि.व.११ ।

जम्भी (रुन्) । पुं । जम्बीरद्वे । श.च. ।

जयः । पुं । अग्रिमत्यक्षुपे । गणित्ति । भा. ।
पीतमुद्गे । सोर्णा भूग । वै.निघ. ।

जयकारिका । स्त्री । जम्बालुकायाम् । ल-
ज्जावती लता । वै.निघ. ।

जयतरुः । पुं । नन्दीद्वे । वै.निघ. ।

जयदेवः । पुं । रसाद्यतसंयुक्तकारे ।

जयद्रुमः । पुं । वन्दायां । गन्डु । वै.निघ. ।

जयनालः । पुं । यावनाले । ऊनार । वै.निघ. ।

जयन्तिका । स्त्री । हरिद्रायां । रा.नि.व.६ ।

जयन्ती । स्त्री । (*Echynomene ses-
ban or Sesbania aculeata*.) खनाम-
ख्याततित्ताशाकौषधिक्षुपे । ऊष्ठित गांछ, धनुः
गांछ । मं कं सीरिरे, तीगरसे । गुणाः—गलगं-
खानिलभूतघ्नी तित्ता कटुः उष्णा च । रा.नि.व.
४ । तल्पत्रं गरदोषघ्नं चक्षुष्यं मधुरं हिमञ्च । राज.
भूप. । See बलमोटा । (कन्दर्पसारतैले, महा-
भव्यायाम्) । सा.को. । कपिकच्छी । आंलांकुशी ।
रा.नि.व.३ । हरिद्रायाम् । जयायाम् । विजया-
याम् । रा.नि.व.२३ । अग्रिमन्यं । आंगुलु ।
भा. । श्वेतरक्तकाचनहथे । वचायां । मज्जिकायां ।
काञ्जिके । हरीतक्यां । श्वेतनिर्गुच्छाम् । श्वेतजय-
न्तीमूलस्य शिरसि धारणात् सर्वज्वरनाशो भव-
ति । च.द.ज्वर.चि. । “मूलं जयन्त्याः शिरसि
धृतं सर्वज्वरापहम् ।”

जयपालः । पुं । खनामख्यातद्वे । जयपाल
वृक्ष । जेपाल, जामालगोटा इति च भाषा ।
वीजगुणाः—तीक्ष्णसुष्णं सारकम् उत्तरेदकरम् ।
कटुऋणः क्षमिन्नः विरेचनः दीपनः कफवातघ्नः
उदरामयन्नश्च । रा.नि.व.६ । “जयपालवीजशस्यं
तमे श्लथगीत्रयस्करसे च । सन्नापितसुष्णं वि-
यादनवद्यतां तदैवास्व ।” अनवद्यतां शुक्लम्,
उष्णं सिद्धमित्यर्थः । सा.को. । अपि च । “खि-
न्नं गीमयतीये वा दुग्धे वा जयपालकं । सर्पदे
मदु भटं तत् निःसेहं शुद्धिसिद्धतिः ॥” अनि. ।

जयपालीजं निल्लं द्विधाकृत्य नौजमध्यस्थपत्रञ्च
परित्यज्य ऋष्टमांशटङ्गञ्चूर्णेन विमिश्र्य च केश-
यन्त्रेण दुग्धसंयुतं त्रिवारं भाव्यम् । तत्रैतं सार्धं
पादितैलवत् तैलपीडनयन्त्रे निष्कास्यम् । गुणाः
—अयुग्मरेवकम् आनाङ्गीदरद्रुं धनुलभसंन्यास-
शिरीरीगन्धं ज्वरद्रुमुन्मादहरनामवातश्रीघमेका-
ङ्करीगन्धं मर्दनात् हन्ति कासञ्च हरति । अत्रि, ।
परस्त्रवृत्ते ।

जयमङ्गलरसः । पुं । विषमज्वरहे शीघ्र-
विशेषे । पाठः—हिङ्गुलसम्भवं मृतं गन्धकं टङ्गणं
तथा । ताम्रं वङ्गं मानिकञ्च सैन्धवं मरिचञ्च तथा ।
एतत्समासमाहृत्य द्विगुणं स्वर्णभक्षकं । तदङ्गं
कान्तमीहञ्च रूप्यभक्ष च तत्समं । एतत्सर्वं वि-
चूर्ण्वाथ भावयेत्कनकद्रवैः । शफालिकादलैर्वापि
दशमूलरसेन च । किराततित्तकैः क्वाथैस्त्रिवारं
भावयेत् सुधीः । भावयित्वा ततः पञ्चात् गुञ्जा-
हयवटीकृता । अनु.मधु जीरकचूर्णं च । मा.की. ।
अन्यः—हिङ्गुलीत्यपारदः गन्धकः टङ्गणचारः
ताम्रं वङ्गं स्वर्णमानिकं सैन्धवलवणं मरिचचूर्णं प्र-
समं, स्वर्णभक्ष एतत्सर्वद्विगुणं स्वर्णभक्षाङ्गं कान्त-
लीहं तदङ्गं रौप्यञ्च । एकत्र धुनुरपत्ररसेन श्रे-
फालिकापत्ररसेन दशमूलकाद्येन किराततित्तकैः
द्विगुणकाद्येन च प्र. वारचयं भावयेत् । दशमूलं
भाव्यद्रव्यपारदादिसमं वारि ऋष्टगुणम् ऋष्टमांश-
श्रिप्तं ग्राह्यम् । एवं किराततित्तकादिरपि । अपरः
—रससिन्दूरं अम्रं रौप्यं सुखलीहं तीक्ष्णलीहं ह-
रितालं स्वर्णमानिकं विचकमूलं टङ्गणचारं त्रि-
कटुकं प्र. समभागं । पाठानिगुण्डीयष्टिमधुविल्लमू-
लक्षभायेण दिनं मर्दयित्वा मूपया भूषरे पुटे पचे-
त् । अनु. दशमूलकाथः । अस्याङ्गनं नस्यमपि हि-
तम् । र.चि.रस.कौ. ।

जया । स्त्री । विजयायाम् । जिकि । भा.कासा-
रोगवि. जवापुष्पवृत्ते । ब्राह्मणां । महादन्तीवृत्ते ।
कपिकण्ठाम् । वै.निघ. । अग्निमयवृत्ते । रा.नि.
व.८ । भा.कर्णकज्ज.चि. । वा.उ.६५. । शमीव-
ृत्ते । रा.नि.व.८ । नीलद्रुव्यायाम् । जयन्तीवृत्ते ।
रा.नि.व.४ । भेष.कुष्ठ.चि.कन्दर्पसारतैले । च.द.
अप्य.चि.रसेन्द्रगुडौ । हरीतक्याम् । रा.नि.व.११ ।
शै.निघ.संयहृषी.चि.माश्रीशूर्ण्ये । अपराजिवा-

याम् । मद.व.१ । शाक्यलोहवे । वै.निघ.१५.प्र.व.
चि.कनकसिन्दूरै ।

जयाञ्जन(मल)म् । स्त्री । स्त्रीतोऽञ्जनविशेषे ।
जहरपाथर इति पश्चिमदेशे । “स्त्रीतोऽञ्जनं नदी-
जञ्च कृष्णस्त्रीतो जयाञ्जनम् ।” प.सु. ।

जयाहयम् । स्त्री । तकारी हरीतकौ वेति
वये । वा.सु.१५अ. ।

जयापुष्पम् । स्त्री । जपापुष्पे । वै.निघ. ।

जयावटी । स्त्री । ज्वराधिकारि । “विषं त्रि-
कटुकं सुप्तं हरिद्रा निम्बपत्रकं । विडङ्गमष्टमं
चूर्णं क्रागसूत्रैः समं समम् । चणकाभा वटी कार्या
स्याज्जया योगवाहिका ॥” अत्र जयन्तीमूलचूर्णं
तुल्यांशं देयं योगवाहिकत्वात् । र.सा.सं. ।

जयावहा । स्त्री । नीलद्रुव्यायां । रा.नि.व.
८ । भद्रदन्तीवृत्ते । मृत्तु । रा.नि.व.६ ।

जयाश्रया । स्त्री । गर्भूटिकादये । रा.नि.व.८ ।

जयाह्वा । स्त्री । भद्रदन्तीवृत्ते । रा.नि.व.६ ।

जरकम् । स्त्री, पुं । हिङ्गुनि । वै.निघ. ।

जरठः । त्रि । पाष्ठी । कठिने । मी. । जीर्णे ।
हे.च. । [हिं जहर । रा.नि.व.८ ।

जरङ्गी । स्त्री । गर्भूटिकादये । घांतिविशेषः ।

जरणः । पुं, स्त्री । स्थूलजीरके । वड़ खौरा ।

रा.नि.व.६ । च.द.वातश्लेष्मज्ज.चि. । कृष्णजीरके ।

कासमर्दे । कालकान्ठम् । हिङ्गुनि । रा.नि.व.

२३ । स्त्रीवर्धललवणे । मठल लवण । श.र. । ऊ-

ष्ठीषधी । कूडु । र.मा. । पीतजीरके । च.द.ज्ज.

चि. । स्त्री । कृष्णजीरके । रा.नि.व.६ ।

जरणद्रुमः । पुं । अश्वकर्षनामलताशाली ।
लडा शाल । रा.नि.व.६ ।

जरती । स्त्री । वडायायाम् । रा.नि.व.१८ ।

जरत्पित्तशूलम् । स्त्री । परिणामश्ले । “वा-
नमात्रे जरत्पित्ते शूलमाय प्रभाश्याति ।” रस.र. ।

जरन्तः । पुं । महिष्ठे । त्रिका. ।

जरमानः । पुं । मनुष्ये । छणा. ।

जरा । स्त्री । वाहक्ये । अम. ।

जराकौव्यम् । स्त्री । जराजपकौव्यरीगविशेषे ।

तस्य निदानलक्षणं यथा—“अथ प्रवयसां शुक्रं प्रायशः चीयते वृणां । रसादीनां चयासैव तथैवा-
ह्य सेवनात् । बलवीर्येन्द्रियाणाञ्च क्रमेणैव परि-
चयात् । परिचयादायुषश्चाप्यनाहाराच्छमात्कृमा-
त् । जरासम्भवजं लैव्यमित्येतैर्हेतुभिर्नृणाम् । जा-
यते तेन सोऽप्यर्थं चीणधातुः सुदुष्मलः । विवर्यो
विह्वलो दीनः चित्रं व्याधिमथायुते ॥” च ।

जरायुः । पुं । अग्निजारहवे । रा.नि.व.६ ।
गर्भाशये । गर्डथलि वा औं३ल । रा.नि.व.१८ ।
स चर्माकारः सूक्ष्मः । तस्य स्थानञ्च गुदमूत्राशय-
मध्यभागः । यथा—“गुदमूत्राशयान्तःस्थी जरायु
गर्भमन्दिरं । जरायुपाशैर्नाडी द्वे डम्बिनाद्यौ
प्रकीर्तिते ॥” अत्रि । “या तु चर्माकृतः सूक्ष्मा
जरायुः सा निगद्यते ।” तन्मान्तरम् ।

जरायुजः । त्रि । जरायुजाने प्राणिमात्रे, प-
ञ्चमनुष्यान्नादौ । अम. । “शुक्रशीणितयोर्योगल-
खिन् सञ्जायते यतः । तत्र गर्भो भवेद्यस्यात्तेन प्रो-
क्तो जरायुजः ॥” तन्मान्तरम् ।

जरायुदोषः । पुं । गर्भजरीगभेदे । वै.नि.घ. ।

जरालक्ष्म । स्त्री । पलिते । रा.नि.व.१८ ।

जराशोषः । पुं । वाईक्ष्जस्यचीणतारोगे ।
लक्षणं—“जराशोषी कृशो मन्दवीर्यबुद्धिबलीन्द्रि-
यः । कल्पनोऽरुचिमान् भिन्नकांस्यपात्रहृत्स्वरः ।
श्रीवति श्लेष्मणा ह्रीनं गौरवारुचिपीडितः । सम्प्र-
सुतास्यनासाच्चः शुष्करुचमलच्छविः ॥” मा.नि. ।

जरूथम् । स्त्री । मांसि । त्रिका. ।

जर्जरः । पुं । रत्नरमोने । मृद.व.७ । स्त्री ।
शैवाले । शैलज । मे । त्रि । हडे । रा.नि.व.१८ ।

जर्जरीकः । त्रि । बहुच्छिद्रद्रव्ये । खीं३नी । मे ।

जर्णः । त्रि । जीर्णं । हे.च. ।

जर्तः (र्तुः) । पुं । कर्त्तरिण । योनी । उणा. ।

जर्त्ति(र्हि)लः । पुं । आरण्यतिलके । वृ.ना
डिल । हे.च. । रा.नि.व.२३ ।

जलम् । स्त्री । बालके । बाल । च.मृ.३५ ।
भा.बालज्व.चि. । वा.मृ.१५५.एलादौ । जलवेत-
से । उदके । जल । ऊर्ध्वस्य षड्दोषा भवन्ति—
स्यर्षं रूप-रस-गन्ध-वीर्ये विपाकाख्याः । तत्र स्यर्ष-

दोषे खरता पैच्छित्यसुषुता,रूपदोषे पङ्कसिकता-
शैवालबहुवर्णता च, रसदोषे व्यक्तरसता, गन्धदोषे
अनिदगन्धता, वीर्यदोषे तृष्णादिकं सेवनात्,
विपाकदोषे च विष्टभादिकं जनयति । जलस्य
कलुषताःसाधनं सप्त—कतक-गोमेद विसर्षाद्य-
शैवालसूल वस्त्र-सुक्ता-मणय इति । जलस्य निवे-
पणं पञ्च । फलादिश्रीतीकरणञ्च सप्त प्रवातस्थाप-
नादि । सु.मृ.४५५. । सा. गुणाः—मधुरं शीतलं
तृष्णात्रं शोषमोहधानिघ्नं सुक्ताप्रापचकं निद्रा-
लस्यहरं विषघ्नं अमहरं रुचिजनकं धीबलवीर्य-
तुष्टिपुष्टिकरणञ्च । “साधारणं जलं रुच्यं दीपनं
पाचनं लघु । अमृतापहं वातकफमेदघ्नपुष्टि-
दम् ॥ पात्रदेशादिभेदेन जलगुणाः यथा—“जातं
ताम्रमृदस्तदेव सलिलं वातादिदोषप्रदं देश-
ज्जाद्यकरञ्च दुर्ज्वरतरं दीषावहं धूसरम् । वातघ्न-
न्तु शिलाशरीरत्यममलं पथ्यं लघु स्वादु च श्रेष्ठं
श्याममृदस्त्रिदोषशमनं सर्वामयघ्नं पयः ।” रा.
नि.व.१४ । “तच्चादी द्विविधमान्तरौचभीमभेदेन ।
तयोरान्तरिचं जलमनिर्देश्यरसम् एवान्ततः पथ्य-
तमञ्च । तदेवावनिपतितमन्यतमं रसमुपलभते
स्थानविशेषाद्गुणादित्रयस्थितमिति । तत्र स पृथि-
व्यादीनामन्योन्यात्प्रवेष्टतः सलिलरसः भवत्युल्का-
शैपकषेण, तत्र स्वगुणभूयिष्ठायाम् मूत्रौ लवणम-
न्त्रञ्च भवति, अन्तुगुणभूयिष्ठायाम् मधुरं, तेजोगुण-
भूयिष्ठायाम् कटुकञ्च, वायुगुणभूयिष्ठायाम् क-
षायं, आकाशगुणभूयिष्ठायामन्यत्तरसञ्चिते ।” सु.
मृ.४५५. । अन्तरीधीइवं जलं पुनः धारं कारकं
तौषारं हेममिति चतुर्धा । तत्र धारमष्टविधम्—
“धारं पृथिव्यां पतितं पथ्यन्तु तथैव जातं गुणभे-
दभिन्नं । नानाविधैर्भेदगुणैश्च सम्यक् जातं जल-
ञ्चाष्टविधं वदन्ति । नदीभिर्दे प्रोक्तवणञ्च चौष्टं
कौपं तड्गां सरसीभवञ्च वायुइवं तत्प्रवदन्ति धी-
राः ।” नदीजलम् और्द्धादिदिकञ्च पथ्यांये दृश्यम् ।
तत्र कारं जलं यथा—“स्वर्णयाः शीतवातेन मे-
घविस्फूर्त्तसङ्कुलम् । शीताम्बु कठिनं भूला शिलं
जातं हिमेन तु । पश्चात् सुस्यंसनापात्किञ्चिद्
द्रवते जलम् । वमन्ति मेघाः सलिलं शकलं शीत-
लं मतम् ॥ गुणाः—कारं शीतगुणैः अमोपशमनं
शोषार्निनिगोशनम् सूक्ष्मोहेशरीरोऽर्षिनाशनकरं
हिक्कावमेवारणं । शोफानां अशिनान्तु दोषशमनं
पित्ताभिक्रानां हितं संसक्तु प्रवरं गुणैः प्रतिदिनं

तस्मान्न दूरं कृतम् ॥” इति । “तीषारं लघु शीतलं
अमहुरं पितामिन्शान्तिप्रदं दीषाणां शमनं जला-
निन्दनं सर्वाभयघ्नं परं । कुष्ठश्रीपदवर्षिकावि-
षहरं पामाविसर्पापहं क्षीणानां चतुशीषिणां
हितकरं संसेव्यते मानवैः ॥” हेमजलगुणाः—
“हेमं घनञ्च मधुरञ्च कफात्मकञ्च सूक्तानिंसंशम-
नमामविनाशनञ्च । पितामहजः प्रशमनं रुधिरच-
तञ्च शान्तङ्करोति ह्रिमसम्भववारि सद्यः ॥” भूमि-
विशेषे जलगुणाः—“भूमिः पञ्चविधा त्रैया कृणा
रक्ता तथा सिता । पीता नीला भवेन्नान्या गुणा-
स्तासां प्रकीर्तिताः । सघनं मधुरं नीरं कृष्णभूमि-
परिशुतं । पीताश्रितरुषायञ्च रक्तायाः चारमाधु-
रम् । सितायाममममधुरं भूमिभागेन लक्षयेत् ॥”
गुणाः—“ताडगं वातलं खादु कषायं कटुपाकि
च । कौष्टाद्याग्रिकरं रुचं मधुरं कफकारकं ।
नैर्भरं लघुपाकञ्च दीपनं कफनाशनं । सारसं लघु
दृणाघ्नं बल्यं खादु कषायवत् । पाल्लवं गुर्वभि-
ष्यन्दि विटभि दीषलं परं ॥” इति । अथ स्वच्छ-
जलगुणाः— लघु हृद्यं गुणवञ्च । अथाविलजलगु-
णाः— पिच्छिलं कृमिलं विषघ्ने क्लिन्नं सान्द्रं विर-
सें दुर्गन्धं अहितञ्च । अथ शरदादिजलगुणाः—
शरदं लघु अनभिष्यन्दि च । हेमन्तं स्रग्धं हृद्यं
बल्यं गुरु हितञ्च । शैशिरं वातकफघ्नं हेमन्तादौ
षण्णञ्च । वासन्तं मधुरं कषायं बल्यं रुचञ्च ।
शैषञ्च अनभिष्यन्दीति । सुगन्धजलगुणाः—दृणाघ्नं
सुशीतलम् अव्यक्तारसञ्च । शीतलजलगुणाः— मद-
घ्नं सूक्ताहरं हृदिनाशनं पित्तज्वरशमकमदृणा
दाहमदात्ययविषघ्नञ्च । श्रतशीतजलगुणाः— वि-
दोषघ्नम् । सुवासितमृत्पात्रस्थितजलं रुचिकरं
अजीर्णं क्षीषधतुल्यं जीर्णं बलदं भोजनकाले आ-
युष्यम् । रात्रौ च मुक्ताम्रीपरि अहितम् । राज् ।
हेमन्तादौ जलपानविधिः— हेमन्ते ताडगं सारभं
वा हितं । इदमेव शिशिरे प्रशस्तम् । शीषवसन्त-
योः वायं वा कौषं वा नैर्भरं वा प्रशस्तम् । नादे-
यञ्च साकल्यती वर्ज्यम् । औद्भिदं वानरौचं वा
कौषं वा प्राठट्काले । शरदि नादेयम् अंशुदकञ्च
हितम्, तथागस्वीदयात् स्वच्छं अलं प्रशस्तम् ।
“पौषे वारि सरो जातं माषे तपु तडगजं । फा-
एगुने कूपसम्भूतं चैवे चीष्टरं हितं मतम् । वैशाखे
नैर्भरं नीरं क्येष्ठे शलं तथौद्भिदं । आषाढे शस्यते
कौषं शवणे दिव्यमेव च । भाद्रे कौषं पयः शस-

मान्विने चीष्टरमेव च । कार्पिके मार्गशीर्षे च
जलमात्रं प्रशस्यते ॥” वारियहृद्यकालः— भीमा
नामभसां प्रायो यद्वयं प्रातरिष्यते । शीतलं
निर्मूलत्वञ्च यतस्तेषां महान् गुणः ॥ बृहसुयुतः ।
पुमञ्च जलं चतुर्विधम् । पापोदकं रोगोदकम्
अंशुदकम् आरोग्योदकञ्च । पापोदकं यथा—
“विष्टायुक्तं याहि नीरङ्कमिकौटसमाकुलम् । समलं
नीलशैवालं पापन्तु नर्हितञ्च यत् । खाने पाने च
तच्छक्तं नराणां वाह्वेषु च । खानेन त्वम्भवान्
रोगान् कच्छुक्कृष्टविसर्पकृत् । पानेन कफगुणानां
कमीणां वरसम्भवान् । करोति विविधान् रोगान्
तस्मात्परिवर्जयेत् ॥” रोगोदकं—“बृहद्वचलता-
कुञ्जे कायाकूपोऽथवा सरः । अन्ययश्चेदधोऽप्येवं
कामिशैवालसंयुतम् । क्लिन्नं सपिच्छलकृष्णं वृक्षमू-
लाश्रितं भवेत् । बृहद्वचपर्युक्तं दुर्गन्धं सूचनम्ब-
त् । रोगोदकं विजानीयात्करोति विषमान् गदा-
न् । श्लङ्कुष्ठञ्च कच्छूञ्च सेवितेन करोति हि ॥”
अंशुदकं पर्याये दृश्यम् । आरोग्योदकं—“पाद-
शेषन्तु क्लिप्तं तच्चारोग्यजलं विदुः । कासश्वासह-
रं पथं मारुतञ्चापकर्षति । सद्योज्वरं हरत्यायु स-
भेदकफनाशनम् । प्रतिश्यायं पाचयति श्लगुगुणा-
भ्रंनाशनम् । दीपनञ्च हुताशस्य पाण्डुशीफोदराप-
हम् । अजीर्णञ्च अरत्यायु पीतमुष्णोदकं निश्चि ॥”
अत्रि.७अ. । गवोगर्भाशये । वै.निघ. ।

जलकाण्टकः । पुं । श्रङ्गाटके । पाणिफल ।
प.सु. । कुम्भीरे । हारा. ।

जलकादली । स्त्री । खनामख्यातजलजकन्द-
विशेषे । जगकदली । प.सु. ।

जलकन्दः । पुं । श्रङ्गाटके । पाणिफल । वै.
निघ. । (न्दा) स्त्री । जलकदल्याम् । प.सु. ।

जलकपिः । पुं । शिशुमारि । कुण्डक । हारा. ।

जलकपोतः (कः) । पुं । जलपच्चिशेषे ।
जलपिपि । वै.निघ. ।

जलकरङ्कः । पुं । नारिकेलफले । पद्मे । श-
ङ्गे । त्रिका. । हारा. । जललतायाम् । मे. ।

जलकर्णा । स्त्री । कर्णमोटायां । काण्डिङ्गा,
कान्दिङ्गा । च.द.यफ.चि.रसैन्द्रगङ्गा ।

जलकल्पाः । पुं । जम्बालि । शंभुना, शंभुि ।
हारा. ।

जलकाकः । पुं । जलपक्षिप्रिये । पान-
कोड़ी । तन्मांसगुणाः—स्निग्धं गुणं हिमं वात
हरम् । रा.नि.व.१७ । [हारा ।

जलकाङ्गः (ङ्गिः) । पुं. स्त्री. हलनि ।

जलकामः । पुं । जलवेतसे । ज.द.१२५. ।

जलकामा । स्त्री । अम्बाहल्याम् । वै.निघ ।

जलकामुकः । पुं, स्त्री (का, की) । कुटुम्बि-
नीनामनुष्ये । रा.नि.व.५ ।

जलकिराटः । पुं. नके । शिशुमारे । हारा. ।

जलकुक्कुटः । पुं । उहके । डाक पाथी । का-
रुण्ये । वै.निघ. । [थी । छि.च. ।

जलकुक्कुभः । पुं । जलकुक्कुटे । कोड़ा पा

जलकुक्कुटी । स्त्री । गङ्गाचिल्लीपविणि ।
गांठील । हारा. ।

जलकुण्डलः । पुं । शैवाल । भूरिप्र. ।

जलकुञ्जका । स्त्री । शृङ्गाटके । पाणिफुल ।
कुम्भीरे । वै.निघ. ।

जलकूपी । स्त्री । पुष्करिण्यां । हारा. ।

जलकूर्मः । पुं । शिशुमारे । कुशुक । त्रिका. ।

जलकेशः । पुं । शैवाल । हारा. । [हारा. ।

जलगुल्मः । पुं । सुद्रसरोवरे । मे. । कच्छपे ।

जलगोजकम् । स्त्री । पिप्सा इति ख्याते का-
बेलदेशजफले । वै.निघ. ।

जलङ्गः । पुं । महाकाले । रा.नि.व. ।

जलचरः (चारी (इन्)) । पुं । शङ्खे । म-
क्षेत्रे । श.च. । पुं, स्त्री । जलचरप्राणिमात्रे हंस-
सारसकादम्बवककौशादी । प.मु. । "कुररवकम-
कराः कङ्कटकपिकथङ्गसारसाः । आङ्गिदाह्य-
हंसा जलकरटिकपिङ्गटिह्रिमायाश्च । जले चरा-
विहङ्गाले ॥" अत्रि.१०५. । मांसगुणाः—गुरुणं
स्निग्धं मधुरं वातघ्नं शकलश्च । रा.नि.व.१७ ।

जलजः । वि । जलवासिजनुमात्रे । पुं । हि-
मालवके । रा.नि.व.८ । मक्षेत्रे । श.च. । शैवाले ।
जलवेतसे । कुचेलके । काकतिन्दके । जलमधुके ।
रा.नि.व.२१ । स्त्री । मौक्तिके । चारे । खवने ।

लवङ्गे । देवधान्ये । वै.निघ. । पत्रे । शङ्खे । नवर-
वराजशङ्खे । वै.निघ.२भ.अथ.चि. ।

जलजन्तुः । पुं । जलवासिप्राणिमात्रे । अम. ।

जलजन्तुका । स्त्री । जलीकायां । भ. ।

जलजन्म । स्त्री । पत्रे । छि.च. ।

जलजम्बूका । स्त्री । भूमिजम्बूके । वन-
जाम । भा. । See सुद्रजम्बूः ।

जलजसुमनाः । स्त्री । शङ्खपुष्पां । वै.निघ. ।

जलजा । स्त्री । वल्लीयष्टिमधुनि । रा.नि.व.६ ।
सीमराज्याम् । वै.निघ. ।

जलजातः । पुं । जलवेतसे । वै.निघ. ।

जलजाता । स्त्री । कुङ्कुमशाली । भाविधाञ्ज-
विदेश्य । रा.नि.व.१६ ।

जलजिह्वः । पुं । शिशुमारे । कुम्भीरे । हारा. ।

जलजीविनी । स्त्री । जलीकायां । जौक ।
वै.निघ. । [शाम्भूक । हारा. ।

जलडिम्बः । पुं । शक्ती । सिन्धुके । शम्बूके ।

जलतरण्डुलीयम् । स्त्री । कच्छटे । कौण्डि-
दाय । भा. ।

जलतापिकः (तापी) । पुं । मत्स्याविश-
ये । ऐतिहासिक । काचकमक्षेत्रे । श.र. ।

जलतालः । पुं । इलीशमक्षेत्रे । त्रिका. ।

जलतित्त(क्ति)का । स्त्री । शङ्खकौठके । रा.
नि.व.११ ।

जलत्रा । स्त्री । क्वे । छांठा । हारा. ।

जलदः । पुं । सुस्तके । च.द.वा.व्या.चि.एला-
दितैले । पीतबालके । पीत वांगे । कारस्कर-
त्वे कूटिला गांश्च । भा. ।

जलदागमः । पुं । वर्षाकाले । रा.नि.व.११ ।

जलदाशमः । पुं । शके । शालवने । श.च. ।

जलधरः । पुं । मुत्तायां । अम. । च.द.अति-
सा.चि.कच्छटादिः । त्रिनिशङ्खे । रा.नि.व.६ ।

जलधराधारः । पुं । पीतीश्वरे । वै.निघ. ।

जलनकुलः । पुं । जलमाक्ष्यारि । उडिङ्गि-
न । त्रिका. ।

जलनीलिका (ली) । स्त्री । शैवाले । रा. नि.व.८ । भा.४भ.नाडीत्रये ।

जलनेत्रः । पुं । जलमधूके । वै.निघ. ।

जलपत्रिका । स्त्री । पत्रिन्याम् । अष्टात्र वाङ् । वै.निघ. ।

जलपची । पुं । हंसादिजलचरपक्षिषु । तन्मांसं स्निग्धं हिमं गुरु इत्थं वातहरञ्च । रा.नि.व.१७ ।

जलपाकः । पुं । वारिपाके । सिद्धं खल । “कथं गृह्येता द्रव्यस्य काथयेत्प्रास्थिकेऽभिसि । अहं शतं प्रयोक्तव्यं जलपाके त्वयं विधिः ॥” वा. चि.२अ. ।

जलपादपः । पुं । हंसे । वै.निघ. । [१६ ।

जलपारावतः । पुं । जलकपोते । रा.नि.व. ।

जलपिप्पली । स्त्री । महाराष्ट्रीक्षुपे । कौटुङ्गा वाग्नि । हिं पाणिसगा, जलपिपरी । रा.नि.व.४ । गुणाः - जलपिप्पलीका हृद्या चक्षुष्या शुक्ला लघुः । संयाहिणी हिमा रुचा रक्तादहरणारुहा । कटुपाकरसा रुचा कषाया वज्रवर्द्धनी ॥” भा. पू.गुणव. । कटुः तीक्ष्णा कषाया मलशुद्धिकरी व्रणकौटादिदीघरसदीघघ्नी च । रा.नि.व.४ ।

जलपुष्पम् । स्त्री । जलजातपुष्पं । यथा - “अष्टधा कमलानि सुजलवासी चतुष्पदा । जलजीवी च कुम्भीका जलपुष्पगणस्त्वयम् ॥” अर्क. ।

जलपृष्ठजा । स्त्री । शैवाले । श.च. ।

जलप्रदः । पुं, स्त्री । पीतबालके । वै.निघ. ।

जलप्राणी । पुं । जलजन्तौ । वै.निघ. ।

जलप्रायम् । स्त्री । अनूपदशे । अम. ।

जलप्रियः । पुं । धन्याके । रा.नि.व.६ । चातकपक्षिणि । श.र. । मत्स्ये । श.च. । स्त्री । हिलमोचिकायां । शि.के. । प.सु. । [हारा. ।

जलप्लवः । पुं । जलमाज्जारे । उद्विड़ान ।

जलफलम् । स्त्री । मृङ्गाटके । पाणिफुल । भा. ।

जलफेनः । पुं । समुद्रफेने । वै.निघ. ।

जलबन्धः (बन्धुः) । पुं । मत्स्ये । श.च. ।

जलब्रह्मी । स्त्री । वाक्प्याम् । नामात्राङ् । वै.निघ. । हिलमोचिकायां । शि.के. । त्रिका. । अम. ।

जलभूः । पुं, स्त्री । कचटे । कौटुङ्गा । श.च. ।

जलमण्डपिका (पी) । स्त्री । शैवाले । वै.निघ. । वारिपण्याम् । पाणि । रस.कौ.ज्वाला-सुखरसे । [हारा. ।

जलमधुः । पुं । मत्स्यरूपपक्षिणि । मांशत्राङ् ।

जलमधु(धू)कः । पुं । जलजातमधूकवृक्षे । जगन्देशे । गुणाः - मधुरः व्रणघ्नः रान्तिघ्नः बलशुक्रवर्द्धनः रसायनः शीतलश्च । रा.नि.व.११ । “मधूकपुष्पं मधुरं शीतलं गुरु इच्छयं । बलशुक्रकरं प्रीतं वातपित्तविनाशनम् । फलगुणाः - शीतं गुरु स्वादु शुक्लं वातपित्तनुत् । अह्वयं हनि पित्तसदाह्वयसत्तचयान् ॥” भा. ।

जलमच्चिका । स्त्री । वारिमच्चिकायाम् । जलक्री । त्रिका. । [त्रिका. ।

जलमार्जारः । जलविडालि । उद्विड़ान ।

जलमूर्त्तिका । स्त्री । करकायाम् । श.च. ।

जलमौनः । पुं । मत्स्यभेदे । वै.निघ. ।

जलमुस्तम् । स्त्री । जलजमुस्तायाम् । वै.निघ. ।

जलमोदम् । स्त्री । उशीरे । रा.नि.व.१२ ।

जलयष्टिः । पुं । वल्लीयष्टिमधुनि । वै.निघ. ।

जलरङ्गः (ञ्जः) । पुं । वकंपक्षिणि । वरुपाथी । हे.च. ।

जलरङ्गुः । पुं । हरिणे । वै.निघ. । दाल्यू हप-विणि । डाक पाथी । हारा. ।

जलरण्डः । पुं । जलसर्पभेदे । जलविन्दौ । हे.च. । श.र. । ० [वणे । चारलवणे । हारा. ।

जलरसः । पुं । लवणे । हारा. । सौवर्चलल-

जलरट् (हम्) । स्त्री । पद्मं । हे.च. ।

जलरुहा । स्त्री । कुङ्कुमशालौ । शैशुशुक् धाञ्विशेष । रा.नि.व.१६ ।

जलरूपः । पुं । मकरे । त्रिका. ।

जलवरण्टः । पुं । जलवसनरोगे । पानवम-सु । हारा. । [हारा. ।

जलवत्कलः । पुं । कुम्भिकायां । पाना ।

जलवल्ली । स्त्री । मृङ्गाटके । पाणिफुल । रा. नि.व.७ ।

जलवायसः । पुं । जलकाके । पानकोष्ठि ।
हे.च. ।

जलवासः (साः) । पुं । विष्णुकन्दे । रा.
नि.व.७ । गुह्यासिनीद्वये । रा.नि.व.८ । क्ली ।
उशीरे । रा.नि.व.१२ । [११ ।

जलविक्रमा । स्त्री । सल्लकीद्वये । रा.नि.व.

जलविडालः । पुं । जलमाज्जारे । उद्विडानि ।
हारा । [रा.नि.व.१४ ।

जलविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करायाम् ।

जलविल्वः । पुं । कर्कटे । पञ्चाङ्गे । जलवल्क
ले । पाना । हारा । [गोष्ट' हारा ।

जलवृश्चिकः । पुं । इच्छाकमले । अँठला

जलवेतसः । पुं । जलजातवेतसविशेषे । ज-
लवेत । मं वञ्जालु । कं वैसीयमरण । प.सु. गु-
णाः—तिलश्रीतलः ब्रणशोधनः कफरक्तपित्तघ्नः
संघाही कषायी रक्षीघ्नश्च । रा.नि.व.६ ।

जलव्यधः । पुं । कङ्कनीटमन्त्राभेदे । कं-
किना नाष्ट वा गानांङ् । हारा ।

जलव्यालः । पुं । जलसर्पे । अम. ।

जलगिरीषः (षिका) । पुं, स्त्री । गिरीष-
भेदे । हिं टिटिनी । “त्रिदोषविषकुष्ठार्शाहरी
वारिगिरीषिका ।” भा. ।

जलगुक्तिः । स्त्री । शम्बुके । भायूक, त्रिगुका
जलसिंपी इति च ख्याति । गुणाः—“कटुः क्षि-
न्धा दीपनी गुह्यशूलविषदोषहरी रुच्या पाचनी
बल्या च ।” रा.नि.व.१३ ।

जलगुचिः । पुं । शङ्काटके । पांषिकन ।

जलगूकम् । क्ली । शैबालि । हे.च. ।

जलगूकरः । पुं । शिशुमारे । गुञ्जुक । हा-
रा । कुशीरे । हे.च. । [—श्यामाकवत् ।

जलश्यामाकः । पुं । दणधान्यविशेषे । गुणाः

जलसर्पिणी । स्त्री । जलौकायाम् । ज्यौंक ।
हे.च. । [म्रेन जलं दृष्टा वस्यति । वा.चि. ।

जलसन्नासः । पुं । कुक्कुरदंशजरोगविशेषे ।

जलसम्भवः । पुं । जलवेतसे । रा.नि.व.६ ।

जलसूकरः । पुं । कुशीरे । वनसूकरे । वै.निघ.

जलसूचिः । पुं । कौञ्चपचिणि । कङ्कनीटम-
ले । जटा. शङ्काटके । शिशुमारे । मे. । काके ।
हे.च. । स्त्री । जलौकायाम् । ज्यौंक ।

जलस्था । स्त्री । गण्डदुर्व्यायां । रा.नि.व.८ ।

जलहासः । पुं । समुद्रफेने । त्रिका. । [श.र. ।

जलाका । स्त्री । जलौकायाम् । ज्यौंक ।

जलाखुः । पुं । जलमूषके । त्रिका. ।

जलाख्या । स्त्री । जलमधुकद्वये । वै.निघ. ।

जलाञ्जलम् । क्ली । शैबालि । अशुला । मे. ।

जलाटनः । पुं । कङ्कपचिणि । कौंक पांथी ।
स्त्री (नी) । जलौकायाम् । मे. । रा. ।

जलाण्टकः । पुं । शिशुमारे । नक्रराजे । हा-

जलाण्डकम् । क्ली । रोहितादिशिशौ । मा-
हेत्र पोषा । हारा. ।

जलामिका । स्त्री । जलौकायाम् । श.र. ।

जलाधारम् । क्ली, पुं । पीतोशीरे । वै.निघ. ।
जलाशये । अम. ।

जलाबु(खु)का । स्त्री । जलौकायां । वै.निघ. ।

जलामीदम् । क्ली । उशीरे । रा.नि.व.१२ ।

जलायु(वु)का । स्त्री । जलमस्या आयुरिति
जलौकायाम् । ज्यौंक । मं जलू । सु.सु.१३३. ।

सा हादशविधा । सविषाः षट्, तावत्य एव नि-
र्विषाः । तत्र सविषाः कृष्णा कर्बुरा अलगदा इ-
न्द्रायुधा सामुद्रिका गोचन्दना चेति । तासु अन्नन-

चूर्णवर्णां पृथुशिराः कृष्णा । वर्धिमन्त्रावदायता
क्षिभ्रान्नतकुचिः कर्बुरा । रोमशा मद्यापान्नां कृ-

ष्णमुखी अलगदा । इन्द्रायुधवदूरेराजिभिश्चचिता
इन्द्रायुधा । ईषदसितपीतिका विचित्रपुष्पाकृति-

चित्रा सामुद्रिका । शोषदण्यवदधीभागे हिष्णभू-
ताकृतिः अणुमुखी गोचन्दनेति । आभिर्दंष्ट्रे ज्व-

रादिर्भवति । निर्विषाः—कपिला पिक्वला शङ्कु-
मुखी मूषिका पुष्परीकमुखी सारविका चेति ।

तत्र मनःशिलारक्षिताभ्यामिव पात्राभ्यां पृष्ठे द्वि-
ग्धसुद्ववर्णा कपिला । किञ्चिद्रक्ता वृषकाया पि-
क्वलाया च पिक्वला । यक्षवर्णा शीघ्रपायिनी दी-

र्घतीष्णमुखी शङ्कुमुखी । मूषिकाकृतिवर्णा अग्नि-
वृगन्धा च मूषिका । सुद्ववर्णा पुष्परीकगुण्यवर्णा

पुष्करीकमुखी । जिग्धा पद्मपत्रवर्षाष्टादशाङ्गुलप्र-
माणा सावरिका पत्रवर्षे । सु.सू.१३५. ।

जलाद्रः (द्रो) । पुं. स्त्री । चार्द्रवस्त्रे । डिञ्ज
कापड् । त्रिका. । हे.च. । चार्द्रतालहने । माघ. ।

जलावृन्दः । पुं । वातकफत्रीष्टरोगे । “जलवृ-
न्दवदवातकफादीष्टे जलावृन्दम् ।” वा.उ.११५. ।

जलालुः । पुं । पानीयालुके । रा.नि.व.७ ।

जलालुकम् । स्त्री । पद्मकन्दे । भा.पू.१५.भा.शा-
क व. । [अ.टी.भ. ।

जलालु(लो)का । स्त्री । जलौकायाम् । श.र. ।

जलाग्रयः । पुं । सरीवरे । शृङ्गाटके । स्त्री ।
उशीरे । अम. । खामञ्चके । शक्रे (तृण) । रा.नि.
व.८ । स्त्री । गुण्डालायाम् । रा.नि.व.५ ।

जलाश्रयः । पुं । शृङ्गाटके । रा.नि.व.७ ।
गुण्डतणे । रा.नि.व.८ । इहाश्रये । रा.नि.व.१६ ।
स्त्री । गर्भाटिकावृण्डे श्लीढणे । रा.नि.व.८ ।
स्त्री । खामञ्चके । रा.नि.व.१२ ।

जलाष्ठीला । स्त्री । पुष्करिण्ड्याम् । हारा. ।

जलाह्व(य)म् । स्त्री । बालके । वागा । उल्प-
ले । अन्त कूल । रा.नि.व.१० । [श.र. ।

जलाची । स्त्री । जलपिप्ल्याम् । पाणिमर्गे ।

जलिः (का) । स्त्री । जलौकायां । अ.टी.भ. ।

जलु(लू)का । स्त्री । जलौकायाम् । श.र. । हे.
च. । चम्बेचटिकायाम् । वा.उ.६५. ।

जलेच्छया । स्त्री । हस्तिगुच्छीवचे । श.र. ।

जलेजात(रुह)म् । स्त्री । पद्म । श.र. ।

जलेरुहा । स्त्री । कुट्टम्बनीचुपे । रा.नि.व.५ ।

जलेवाहः । पुं । जलकुकुटे । वै.निघ. ।

जलेश्रयः । पुं । जलचारिमत्स्यादी ।

जलौका । स्त्री । जलायुकायां । हारा. । अम. ।

जलोदरः । पुं, स्त्री । तन्नामकीदररोगमेदे ।
जग. उद्मत्री । निदानलक्षणं यथा—“यः खेहपौ-
तोऽप्यनुवासितो वा बान्तो विरिक्तोऽप्यथवा निरु-
दः । पिवेज्जलं शीतलमाशु तस्य क्षीतोसि दूष्यन्ति
श्चि तद्वहानि । खेहोपक्षितेष्वथवापि तेषूदकोदरं
पूर्ववदभ्युपैति । जिग्धं मद्भक्त्यरिहसनाभि समाततं

पूर्वनिवाप्तुना च । यथा दृतिः क्षुभ्यति कम्पते,
शब्दायते चापि दकोदरं तत् ॥ अन्मनैवोदरं सर्व्वं
प्रायः क्लृप्ततं मतं । बलिनसदजाताम्बु यत्रसाध्यं
नवील्यितम् ॥” इति । मा.नि. ।

जलोदरारिरसः । पुं । जलोदराधिकारे र-
सः । रसगन्धकौ प्र. २ तो. (मतान्तरे गन्धकः ४
तो.) मनःशिला हरिद्रा जयपालवीजं विफला
त्रिकटु पिचकमूलं एषां प्रति १ तो. दन्तीरसेन
सुह्रीचौरिण (मिञ्जूर आठा) शृङ्गराज्रसेन च पृ-
थक् ७ भावयित्वा संशोष्य च बटौ कुप्यात् । मात्रा
२ र. ।

जलोद्भवः । पुं । शङ्खे । शौंक । वै.निघ. । स्त्री ।
लघुव्रह्मीशाके । कुङ्कुमशाकौ । रा.नि.व.५।१६ ।

जलोद्भूता । स्त्री । गुण्डालायाम् । रा.नि.व.५ ।

जलोदगी । स्त्री । जलौकायाम् । जौंक ।
अ.टी. ।

जलोलूका । स्त्री । पद्मबीजे । रा.नि.व.१० ।

जलौकः । पुं । जलवेतसे । वै.निघ. । स्त्री (का) ।
जलायुकायाम् । हारा. ।

जलौकाविधिः । पुं । तथा रक्तमीक्षणका-
थ्यं । जौंक धरान । “अथ जलौकावसेकसाध्य-
व्याधितमुपवेश्य संवेश्य वा विरुच्य चास्य तमव-
काशं शृङ्गोमयचूर्णैर्यद्यरुजः स्यात् । शृङ्गीताश्च
ताः सर्षपरजनौकल्कोदकप्रदिग्धगात्रीः सलिल-
रसकमध्ये मुहूर्त्तस्थिता विगतक्लमा शाला ताभी-
रीगं याहयेत् । सूअशुक्लाद्रूपिचुमीतावच्छर्मा कृत्वा
मुखमपाठशुयादशृङ्गन्थै चौरविन्दुं शोणितवि-
न्दुं वा दद्याच्छरपदानि वा कुर्वीत । यद्येवमपि
न शृङ्गीयात् तदान्यां याहयेत् । यदा च निवि-
शतेऽत्रखुरवदाननं क्लोन्नमस्य च स्वान्तं तदा जा-
नीयात् शृङ्गातीति शृङ्गनीचार्द्रवस्त्रावच्छर्मा धार-
येत् सेचयेच्च ।” इत्यादि । तस्य गुणाः—“शीता-
धिवासा मधुरा जलौका वारिसम्भवा । तस्यात्यि-
त्तोपसृष्टे तु हिता सा लवसेचने ॥” सु.सू.१३५. ।

जलोदनम् । स्त्री । सजलात्रे । भा.कुष्ठ.चि. ।

जवनः । पुं । अश्वे । श्रीकारिहरिणे । रा.नि.
व.१६ ।

जवनालः । पुं, स्त्री । धान्यविशेषे । खनात्र ।

. ५. अगुणाः—खादु शीतलं वातलं कफपित्त-
क्षय । राज. ।

जवली । स्त्री । कषायफलवृत्ते । जउशर । त
त्याः फलगुणाः—“कषायं कफपित्तं किञ्चित्-
कृत्वा कषिप्रदम् । हृद्यं सुगन्धि विशदं जवलीफलमु-
च्यते ॥” सु. ।

जवसम् । स्त्री । लघे । घासे । श.र. ।

जवसाहा । स्त्री । यमान्याम् । मद.व.२ ।

जवा । स्त्री । षोडशपुष्पवृत्ते । जवाकुलेश गीष्ट ।
रा.नि.व.१० । घृतभर्जितजवापुष्पम् आर्चवकरम् ।
च.द. ।

जवादि । स्त्री । गन्धराज । गङ्गाशु, थांटीश्री ।
मं जवादीकसूरी । गुणाः—स्निग्धसुष्णं सुखकरं
वातहितम् । तल्लक्षणं—“जवादि नीलं सुस्निग्ध-
मौषपातं सुगन्धिदं । आतपे बहलामोदं राज्ञां
योगं न चान्यथा ॥” रा.नि.व.१२ ।

जवानो । स्त्री । यमान्याम् । मद.व.२ ।

जवापुष्पम् । स्त्री । षोडशपुष्पं । जवा कुल ।
श.र. ।

जवाहा । स्त्री । यमान्याम् । मद.व.२ ।

जविमः । पुं । विलेशयद्यगविशेषे, कौकड्यने ।
रा.नि.व.१६ ।

जवी (इन्) । पुं । अश्वे । उष्ट्रे । रा.नि.व.१६ ।

जसद्म् । स्त्री । यशदे । दृष्टा । वै.निघ. ।

जहा । स्त्री । मुष्टितिकायां । गूठीती । श.च. ।

जक्षणम् । स्त्री । भक्षणे । रा.नि.व.२० ।

जक्ष्मः (क्ष्मा (न्)) । पुं । क्षयरीगे । यक्ष्मा
त्रोग । अ.टी.भ. । See यक्ष्मा ।

जागतः । पुं । सोमलताभेदे । सु.चि.२६अ. ।

जागरः (णम्) (री) । पुं, स्त्री, स्त्री । निद्रा-
भावे । जागिशां थांका । अम. ।

जागुडम् । स्त्री । कुडुमी । रा.नि.व.१२ ।

जाघनी । स्त्री । ऊरी । त्रिका. ।

जाङ्गमद्रव्यम् । स्त्री । जाङ्गमजातद्रव्यगणेषु, म-
धुमीसूत्रपित्तवसामञ्जास्त्रास्त्रासविष्णुचर्करैतीतिस्थि-
क्षापुष्पजनखखुरकेशरीचमालीमसु । च.सू.१अ. ।

जाङ्गलः । पुं । कपिञ्जलपत्तिणि । गौर त्रि-

तिर पाथी । मे. । मरुप्रायवातलदेशे । मरु-प्रांश
वेतो देश । “मरुप्रायस्तु यो देशः स चीको
जाङ्गलाभिधः ।” रा.नि.व.२ । “अलीदकोऽल्पह-

क्षय पित्तरक्तामयान्वितः । ज्ञातव्यो जाङ्गलो दे-
शः ॥” गुणाः—वातपित्तकरः उष्णः रुक्षः ।
राज. । अपिच—“आकाशशुभ उच्चश्च ततश्च स्त्र-

ल्यपादपः । शमीकरीरविलार्कपीलुकर्कमुसङ्गुलः ।
हरिणेषुर्षपृषतगोकर्णखरसङ्गुलः । सुखादुफलवा-

न्देशो वातको जाङ्गलः स्मृतः ॥” भा. । तज्जलगु-
णाः—खादु त्रिदीपघ्नं रुच्यं पथ्यम् आयुर्वलवीर्य-

पुष्टिकान्तिकरञ्च । रा.नि.व.१४ । स्थलजपशुवर्गे ।
सीऽपविधः यथा—जहाला विक्षिराः प्रतुदा गु-

हाशयाः प्रसहाः पर्णमृगा विलेशया याम्याश्च ।
तत्र जहालविक्षिरौ प्रधानतमौ तावेषुहरिण्यर्थ-

कुरङ्गरालजतमालशरभश्चदंष्ट्रापृषतचारुकरञ्चग-
माहकाप्रभृतयो जहालाः कषाया मधुरा लघवश्च ।

“शशलावकवाताटा गीघा हरिणकूटकाः । हिक्र-
राद्याक्षयाचान्ये तित्तिराद्याश्च कूर्चकाः । भारद्वा-

जासथा श्येना मूषका वरवारणाः । इत्येते जाङ्ग-
ला जीवा ये जलेन विना स्थिताः ॥” अत्रि.२०

अ. । स्त्री । मांसे । रा.नि.व.१७ ।

जाङ्गलमांसम् । स्त्री । शिखिखण्डजन्तुमां-
से । रा.नि.व.१७ ।

जाङ्गलयुक्तत् । स्त्री । जाङ्गलयुक्तति । तश्च
रक्तपित्तहरम् । वा.चि.२अ. । [गोकुशी । मे. ।

जाङ्गला (ली) । स्त्री । शुक्रशिष्णाम् । आ-

जाङ्गुडम् । स्त्री । कुडुमी । त्रिका. ।

जाङ्गुलिः । पुं । विषवैधे । मांशुष्टे । श.र. ।
(ली) स्त्री । विषविद्यायाम् । इ.च. ।

जाङ्गिकः (काङ्गयः) । पुं । श्रीकारिवृत्ते ।
मे. । उष्ट्रे । रा.नि.व.१६ । त्रि । जहाजीविनि ।

जाजी । स्त्री । जीरके । भा.न.४भ.प्रद.चि. ।
“दध्ना सीवर्षलं जाजी ।”

जाटलिः । पुं । पटीलखतायाम् । अम. ।

जाठरः । पुं । जठरानले । वै.निघ. ।

जाठरग्रन्थिः । पुं । गुळरीगे । रा.नि.व.२० ।

जाघम् । स्त्री । अङ्गजइतायाम् । रा.नि.व.२० ।

जाड्यारिः । पुं । जम्बीरवृक्षे । गौड़ो नमस्र
गाह । रा.नि.व.११ ।

जातकध्वनिः । पुं । जलोकायाम् । वै.निघ.।

जातकर्म । स्त्री । शिशो भूमिष्ठे कर्मव्ये कर्म
णि । नाडौटच्छ । स्विकापूजादौ ।

जातघ्नी । स्त्री । पुत्रघ्नीनामयोनिदीपे । वा.उ.
३३५ । Sec पुत्रघ्नी । [क्रूर । अम.।

जातरूपम् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.१३ । धु-

जातरूपप्रभम् । स्त्री । हरिताले । वै.निघ.।

जातवेदाः । पुं । अग्नी । चित्रकवृक्षे । अम.।

जातसारा । स्त्री । जिह्वान्याम् । वै.निघ.।

जातापय्या । स्त्री । प्रमृतायां स्त्रियि । अम.।

ज.तिः । स्त्री । जन्मनि । आमलक्याम् । माल
तोपुष्पलतायाम् । जातीफल । मे. । च.चि.३५.
गुह्यारोचन्याम् । काम्पिहके । कर्मनाशुंङ्गि ।
विश्व. । रोगसम्प्राप्ते । मा.नि. । जातोपपत्रवृक्षे ।
च.द.वा.व्या.चि.।

जातिकोश(ष)म् । स्त्री । जातीपत्रां । जसि-
जो । जातीफल । भा. । सु.सू.४६५. । हे.च. ।

जाति(ती)कोशा (षी) । स्त्री । जातीप
त्राम् । जसिज्यौ । रा.नि.व.१२ । वै.निघ.२भ.
सुदर्शनचूर्णे ।

जातिजम् । स्त्री । जातीफल । वै.निघ.।

जाति(ती)पत्र(क)म् । स्त्री । जातीफल ।

“जातीपत्रसुपत्रपत्रकयुतं ।” भा.उ.वाजी.चि. ।
वै.निघ.२भ.वा.व्या.चि.एरखपाके । जातीवृक्षप-
त्रे । छागिनोर पात्रा । रस.र.बाल.चि. ।

जातिपत्रिका (त्री) (र्या) । स्त्री । जा-
तीफलत्वचि । जसिज्यौ । हिं जावत्री । कं
जावपत्री । गुणाः—कटुतिक्तसुरभिः कफजाघ-
हरी मुखवैशद्यजननी च । रा.नि.व.११ । दुर्ग-
न्धहरी । राज. । “जातीफलस्य लव् प्रोक्ता जा-
तीपत्री भिषग्वरैः । जातीपत्री लघुः स्वादुः कटू-
ष्णा रुचिवर्णकत् । कफकासमिश्रासट्पाकमि-
क्षिषापहा ॥” भा. ।

(ती)प्रबालः । पुं । जातिकिसलये ।

पात्रा । च.सू.४५. ।

जातिफलम् । स्त्री । जातीफल । जसिजन
हे.च. ।

जाति(ती)फलत्वक् । स्त्री । जातीपत्राम् ।
जसिज्यौ । वै.निघ. । [ल. वै.निघ. ।

जाति(ती)रसः । पुं । रक्तशोले । निशाप-

जाति(ती)शस्यम् । स्त्री । जातीफल । जसि-
जन । रा.नि.व.११ । वै.निघ.२भ.अतिसा.चि.
मीचरसपटपाके । [नि.व.११ ।

जाति(ती)सारम् । स्त्री । जातीफल । रा.

जाति(ती)सुतः । पुं । जातीफल । वै.निघ.।

जातिहिङ्गुलकम् । स्त्री । हिङ्गुले । वै.निघ.।

जाती । स्त्री । (Jasminum Grandiflo-
rum.) खनामख्यातपुष्पवृक्षे । जाति वा छागि-
नौ कुण्डेव शीङ् । हिं चम्बलीं, स्वर्णजाती । म
जाड । कं जाजि । गुणाः—शीता तिक्ता कफघ्नी
मुखपाकघ्नी च । तत्कुशलं नेत्ररोगघ्नं ब्रणविस्की
टकघ्नं कुष्ठघ्नञ्च । रा.नि.व.१० । “जातीयुगं तिक्त-
मुष्णं त्वरं लघुं दोषजित् । शिरोऽक्षिमुखदन्ता-
र्तिविषकुष्ठानिन्नासजित् ॥” भा. । मालव्याम् ।
स.सू.३६५. । जातीफलवृक्षे । वै.निघ. ।

जातीकन्दः । पुं । जातीमूले । सु.सू.मिश्र.च.।

जातीको(श)षम् । स्त्री । जातीफल । हे.च.।

जातीकोषफलम् । स्त्री । जातीपत्राम्
जातीफलं च । जैज्यौ, जाशकल । वै.निघ.अ-
जीर्षाचि.वज्ररसे । [निघ. ।

जातीजातम् । स्त्री । जातीकोषफल । वै.

जातीतैलम् । स्त्री । कर्पूरीयाधिकारि । “जा-
तीपत्रसे तैलं विषकं पूतिकर्षजित् ।” कटुतैलं
४ श. जातीपत्ररसः १६ श. (हृदोपदेशात्, क-
ल्कार्यं जातीपत्रं १ श. । सा.की. ।

जातीदलम् । स्त्री । जातीकोषे । जैज्यौ ।
वै.निघ.२भ.रक्तपि.चि.कर्पूरादिचूर्णं । जातीपत्रे ।

जातीद्वयम् । स्त्री । जातीकोषफले । जाश-
कल, जसिज्यौ । जीवकद्वयमिति तालीशादिचूर्णे
हृदोपदेशः । [कोषे । भा.उ.वाजीकरणे ।

जातीपत्रिका (त्री) (र्या) । स्त्री । जाती-

जातीफलम् । स्त्री । खनामख्यातसुगन्धफले ।
 क्षात्रफल । “जातीफलं सशब्दं खिग्धं गुरु च श-
 स्यते । लघुं च शब्दहीनञ्च रुचाङ्गमतिनिन्दितम् ॥”
 भैष. । गुणाः—तित्तं कटु कफघ्नं लघु तृणां
 मुखक्रीददौर्गन्धघ्नं । सु.सू.४६५. । कषायीणं क-
 टु कण्ठामयघ्नं वातातिसारमेहघ्नं त्र्यं लघु दीप-
 नञ्च । रा.नि.व.१२ । तृणांशुलघ्नम् । राज. । रसे
 तित्तं तीक्ष्णं रोचनं शोचि स्वरकरं श्लेष्मवातसुखवै-
 रस्यमलदौर्गन्धघ्नं कृमिकासवमिन्त्रासश्रीषपीनसह-
 द्रोमहरञ्च । भा. । “तैलं जातीफलोज्ज्वलं समुत्तेज-
 नमग्निदम् । जीर्णातिसारशमनम् आभ्रानालेपय-
 लहन् । आमवातहरं बल्यं दन्तवैष्टरणातिगुत् ॥”
 अचि. । जातीकोषवङ्गणम् । सु.सू.४६५. ।

जातीफला । स्त्री । आमलकीवृक्षे । आमला
 गांष्ट्र । रा.नि.व.११ ।

जातीफलादिवटी । स्त्री । अजीर्णे वटी ।
 जातीफलं लवङ्गं पिप्पली निर्गुण्डी (निशिन्ना)
 विषं शुण्ठी धुन्तूरबीजं हिङ्गुलं टङ्गणचारः (ऽमा-
 हांशोत्रं थै) एषां प्र. समभागः जल्द्वीररसेन वटी
 कार्या । मा. २।३ रक्तिः । र.सा.सं. ।

जातीफलाया (वटिका) । स्त्री । गृहस्थ-
 धिकारे । शुद्धपारदः ४मा. गन्धकः ४मा. कज्जली
 कार्या । जातीफलं मोचरसः सुलकं टङ्गणचारः
 (ऽमांशोत्रं थै) अतिविषा जीरकं मरिचं एषां
 प्र. ४ मा. विषं १ मा. एकत्र सङ्गृह्यं, वंश आमः
 कञ्चटः (कौण्डि) प्रसारणी (गुक्कडांनि) निर्गुण्डी
 विजया (निक्कि) जम्बू (जाम) जयन्ती (जलि)
 दाडिमः केशराजः (केकूले) पाठा (आकनादि)
 भङ्गराजः एषां पत्ररसेर्भावयित्वा सम्यग् च को-
 लास्थिमात्रा वटी कार्या । अन्या यथा—जातीफ-
 लं टङ्गणचारः अर्धं धुन्तूरबीजं एषां प्र. १ ती.
 अहिपिं २ ती. प्रसारणीरसेन सम्यग् वटी चण-
 काभा कार्या । प्रथमे अभकस्यापि माषचतुष्टयं
 दीयते । र.सा.सं. ।

जातुकम् । स्त्री । हिङ्गी । श.च. ।

जात्यन्धः । त्रि । जन्मान्धे । जन्मकाणां ।

जात्युत्पलम् । स्त्री । श्वेतरक्तकमले । वै.निघ. ।

जानु । स्त्री । जड़ीरुमप्यभागे, चक्रिकायां, च

हीवङ्गागे वा । शैट्टे । “जानुबीवञ्च चक्रिका ।”
 रा.नि.व.१८ । [शङ् । ते च ३ । च.भा.७५. ।

जान्वस्थि । स्त्री । जानुदेशस्थनि । शैट्टे

जामाता । पुं । गजपिपल्याम् । प.सु. । स्-
 र्यावर्त्ते । हृङ् हृङ् । मे. । भैष. अक्षपि. चि. बुधा-
 वत्यां ।

जाम्बवम् । स्त्री । खर्खे । रा.नि.व.१३ । ज-
 म्बूफले । क्षाम फल । अम. । पुं । जम्बासवे ।
 क्षामेन जानुव । “जाम्बवः क्षौद्रसङ्घिता जम्बू-
 रसगुडाङ्गवः ।” तोड. वङ्गसु. । गुणाः—“जाम्बवी
 बद्धनिखन्दलुवरी वातकोपनः ।” सु. ।

जाम्बवती (वी) । स्त्री । नागदमन्याम् । ना-
 गदना । रा.नि.व.५ ।

जाम्बवीष्टम् । स्त्री । चतविंशोधनशलाकावि-
 शेषे । “जम्बूफलायसदृशसुखायाः कष्टपाषाणरचित-
 वर्त्ता ।” सु.सू.५५. ।

जाम्बीष्टम् । स्त्री । जाम्बवीष्टे । सु.चि.१८५. ।

जाम्बूनदम् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.१३ ।
 धुन्तूर । रा.नि.व.१० । [मिचन्दने । अम. ।

जायकम् । स्त्री । कलिया इति ख्यातपीतसुग-
जाया । स्त्री । शमीवृक्षे । वै.निघ. २भ. कर्णक-
 ज्व.चि. ।

जायान्नम् । स्त्री । तिलकालके । वै.निघ. ।

जायानुजीवी (रु) । वक्रपक्षिणि । मे. ।

जायुः । पुं । शीषे । रा.नि.व.२० ।

जारगर्भा । स्त्री । चुद्ररीगविशेषे । वै.निघ. ।

जारणः । पुं । कासमर्दद्रुपे । कालकांमना ।
 रा.नि.व.४ । जीरके । वै.निघ. । स्त्री । स्थूलजी-
 रके । शोष्णो जीरे । रा.नि.व.६ ।

जारणवीजम् । स्त्री । रसजारणार्थं बीजद्रव्य-
 भेदे । र.चि. । [क्षाडि । मे. ।

जारी । स्त्री । जाडीतिख्याते शीषविशेषे ।

जालः । पुं । कदम्बवृक्षे । मे. । (कः) शकलगत-
 नेत्ररोगभेदे । See जालसंज्ञितः । सु.उ.४५. ।
 स्त्री । लोचकपित्ते । शरीरस्थजालवत् पदार्थे ।
 तानि च शिरासायुक्षिमांसीभ्यः सञ्चयन्ति । तेषा

प्रत्येकं चलारि चलारि संख्यया षोडश भवन्ति ।
भा. । चारके । जालि कुशौ । मी. ।

जालकम् । स्त्री । कुष्माण्डायतिष्ठद्रफले ।
जालि । सा.सु. । कुटुम्बिनीचुपे । वै.निघ. । मी
चकफले । मी. । [हे.च. ।

जालकारकः । पुं । मर्कटे । ग्राकडुभा ।

जालकिनी । स्त्री । मेष्याम् । चिका. ।

जालगर्हभः । पुं । चन्द्ररोगविशेषे । अग्नि-
वाठ । तस्य लक्षणं यथा—“विसर्पगर्हभं यो
दाहज्वरकरकनुः । अपाकः स्वययुः पितासु त्रियो
जालगर्हभः सु. ।

जालपात् । पुं । हंसे । चिका. ।

जालमोटा । स्त्री । शुक्लयूथिकायां । वै.निघ. ।

जालवर्वूरकः । पुं । वर्वूरकवृक्षमदे । वाव्-
ला विशेषः । पुलङ्ग, जालि । गुणाः—रूच वा-
तरोगघ्नः पित्तकृत्कषायोष्णः कफहृत् दाहकरश्च ।
रा.नि.व.८ । [निघ. ।

जालवव्वूलिका । स्त्री । वव्वूलविशेषे । वै.

जालविन्दुजा । स्त्री । यावनालीशर्करायां ।
रा.नि.व.१४ ।

जालसंज्ञकः । पुं । शुक्लगतनेचरोगविशेषे ।
उत्थे जालि पङ्क । लक्षणं —“जालाभः कठिन-
शिरोमहान् सरक्तः सन्तानः श्रुत इह जालसंज्ञि-
यन्तु ।” सु.उ.४अ. ।

जालचीरम् । स्त्री । तन्नामकवृक्षस्य चीररूप-
विषे । सु.कल्प.२अ. । See चीरविषं ।

जालिः । स्त्री । खाद्यद्रव्यविशेषे । जालि । हिं
जारी । “आमनामफलं पिष्टं राजिकालवषान्वि-
तं । भृष्टहृद्भुयुतं पूतं घोलितं जालिच्यते ॥”
गुणाः—जिह्वाकण्डूनी कण्ठशोधनी रोचनी दीप-
नी च । भा. । [शं । हे.च. ।

जालिकः (कारः) । पुं । मर्कटे । ग्राकडु-

जालिका (की) । स्त्री । कोषातक्यां । सिं-
धौ । रा.नि.व.१ । जलीकायां । लीङ् । वस्त्र-
भिदि । मी. ।

जालिनी । स्त्री । महाकोषातक्यां । सिंघा ।
रा.नि.व.१ । वै.निघ.काम्बोषा.चि. । घोषालता-

याम् । घोषालता । रा.मा. । सु.चि.२अ. । दीर्घं
दाव्याम् । प्रयाताडा । दाहहरिद्रायाम् । वै.
निघ. । प्रमैहपिटिकाभेदे । लक्षणं—“जालिनी
तीव्रदाहा तु मांसजालसमाहता ।” सु.नि.६अ. ।
असाध्यलूताभेदे । सु.कल्प.८अ. । See लूता ।

जालिनीफलम् । स्त्री । घोषाफले । घो-
षाफलस्य वीचि वा सिःङ्ग वीचि । च.द.पाण्डु-
चि. । गुणाः—शिरीरोगपाण्डुरोगहरं चवकरश्च ।
अचि. ।

जाली । स्त्री । पटोलसतायाम् । रा.नि.व.७ ।
घोषायाम् । प.सु. । ज्योत्स्नायाम् । सिंघा । अम. ।

जावकः । पुं । अलक्तके । वै.निघ. ।

जापकम् । स्त्री । कालीयचन्दने । शीत चन्द-
न । अ.टी.सा. ।

जाहकः । पुं । कृष्णसरटे । काल गिरिगिटी ।
रा.नि.व.११ । गीनाससर्पे । जलीकायाम् । वै.
निघ. । विडाले । श.र. । चिका. । घीङ् । घो-
गुं । मी. । [कायां । जौक । हारा. ।

जाहकध्वनिः । पुं । घीङ् । घोषं । जली-
जिगतुः । पुं । उच्छ्वासं । प्राणवायी । उष्णः ।

जिभस्ता । स्त्री । चुषायाम् । हे.च. ।

जिङ्गिनी । स्त्री । गुडमज्जिकायाम्, गुल्-
दुली इति ख्याता । भेष.योनिव्यापत्चि. । सु.सू.
लीप्रादि. । “जिङ्गिनी कृष्णशाकली ।” वा.सू.१५
अ.रीप्रादिः, च.वि.८अ. । गुणाः—“मधुरा सी-
ष्णा कषया योनिशोधनी । कटुका व्रणहरीगवा-
तातीसारहृत्पटुः । तमालशालवहेश्यो दाहविस्फो-
टहृत् पुनः ॥” भा.वटादि. ।

जिङ्गिः (ङ्गी) । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । प.सु.
कन्दर्पसारतैले । च.द.मैह.चि. । गुडमज्जिका-
याम् । सु.सू.२८अ. ।

जिङ्गासा । स्त्री । परीक्षायां । यथा—“मेष-
जपरीचीत्तरकालसुपदेत्यते ।” च.वि.८अ. ।

जितेन्द्रियाङ्गः । पुं । कामहृद्दिनामचुपे ।
रा.नि.व.४ ।

जिनयोनिः । पुं । हरिणे । श.र. ।

जिभमोहनः । पुं । भेके । श.र. ।

जिभशय्यः । पुं । खदिरः । रा.नि.व.८ ।

जिम्बा (म्बिका) । स्त्री । जुम्बिकायाम् ।
शः । रा.नि.व.२० ।

जिवाजिवः । पुं । जीवञ्जीवपक्षिणि । श.र. ।

जिव्रिः । पुं । पक्षिणि । उणा. ।

जिह्वम् । स्त्री । तगरपादुके । प.सु. । रा.नि.
व.१० । ज.द.१२अ. । पिञ्जीतगरे । वै.निघ. ।
पुं स्त्री । जिह्वायाम् । अटी.भ. ।

जिह्वगः । पुं । सर्पे । जिह्वकसन्निपाते ।

जिह्वकः । पुं । तन्नामकसन्निपातञ्चरविशेषे ।
लवणम् — “असनकासपरितापविह्वलः ऋटिनक-
एकवृत्तोऽतिजिह्वकः । बधिरमूकबलहीनलक्षणी
भवति कष्टतरसाध्य एष वै ।” वै.निघ. । अस्य
तन्नामरीक्तलक्षणं भावप्रकाशे स्यम् ।

जिह्वा । स्त्री । रसनेन्द्रिये । जिब् । रा.नि.व.
१८ सा च उदरे पच्यमानकफशोथितमांसमार-
भूता । सु.शा.४अ. । तत्परीक्षा यथा — वातेन —
श्राकपत्रनिभा रुचा स्फुटना च । पिप्पेन — रक्ता
श्यावा च । कफेन — लिप्ता आर्द्रा भवला च ।
त्रिदोषेण — परिदग्धा खरस्यर्था कृष्णा च । दोष-
हयाधिक्येन — दीषद्वितयलक्षणा च । भा. ।

जिह्वानिलेखनम् । स्त्री । जिह्वामलहरद-
श्राङ्गुलकण्टिकायाम् । चिद्यङ्गि जिह्वकीला इति
लोकैः । “जिह्वानिलेखनं रौप्यं सौवर्णं वार्चमेव
च । तन्मलापहरं शकं सदृशस्यं दशाङ्गुलम् ॥”
सु.चि.२४अ. । “निहन्ति वक्त्रवैरस्यं जिह्वादन्ता-
श्रितं मलम् । आरोग्यं रुचिमाघने सद्यो दन्तवि-
शोधनम् ॥” राज.१प. ।

जिह्वापः । पुं । विडालि । कुङ्कुरे । भङ्गुके । श.
र. । चित्रकव्याघ्रे । विश्व. ।

जिह्वाप्रबन्धः । पुं । जिह्वामूले । वा.उ.२१अ. ।

जिह्वामलम् । स्त्री । रसनामले । त्रिका. ।

जिह्वारदः । पुं । पक्षिणि । हारा. ।

जिह्वारोगः । पुं । जिह्वगतरीगे । जिह्वरत्रं च ।
श्रुति । नि. । स पञ्चधा — वातजः पित्त-
जघापि कफजोऽलाससंश्रवकः । उपजिह्विका च
गदा जिह्वायाः पक्ष कीर्चिताः ॥ जिह्वानिलेन-सु-

टिता प्रसूता भवेच्च श्राकच्छदनप्रकाशा । पित्तोक्त-
दाहैरुपचयते च दीर्घैः सरत्तैरपि कष्टकैश्च ।
कफेन गुर्वीं बहुलाचिता च मांसीच्छयैः श्राञ्ज-
लिकष्टकाभैः । जिह्वातले यः श्वयथुः प्रगाढः सी-
ऽलाससंश्रवः कफरक्तमूर्त्तिः ॥” इत्यादि । भा.नि. ।
अधिजिह्विकोऽपीति षड्भिन्नाह वाभटः । यथा —
“श्राकपत्रखरा सुप्ता स्फुटिता वातदृषिता । जि-
ह्वा पित्तान्मदाहीषा रक्तीर्मांसाङ्कुरैश्चिताः । श्राञ्ज-
लीकष्टकाभैस्तु कफेन बहुला गुरुः । कफपित्ता-
दधःशोफी जिह्वास्तम्भदुन्नतः । मत्स्यगन्धिर्भवेत्य-
क्तः सीऽलसी मांसशतानः । प्रबन्धनेऽधी जिह्वा-
याः शोफी जिह्वायसन्निभः । साङ्कुरः कफपित्तासैः
लालोपालम्भवान् खरः । अधिजिह्वः सरुक्लशूर्वा-
क्याहारविघातकृत् । ताडनेऽपीतिजिह्वस्तु जिह्वाया
उपरिस्थितः ॥” वा.उ.२१अ. ।

जिह्वालिट् । पुं । कुङ्कुरे । वै.निघ. ।

जिह्वास्तम्भः । पुं । खनामख्यातवातव्याधी ।
जिब् एङ्गा ङेशो वां ष्या । “वाग्वाहिनीशिरासं-
स्थी जिह्वां स्तम्भयतेऽनिलः । जिह्वास्तम्भः स तेना-
न्नपानवाक्येष्वनौशता जिह्वास्तम्भे यथावस्थं वात-
व्याधिचिकित्सितम् । सामान्योक्ताः क्रियाश्चावा-
र्द्धितस्यापि हिता मताः ॥” अश्वस्य सुखरीगे ।
ज.द.२६अ. । See सुखरीगे ।

जीनः । पुं । वडे । रा.नि.व.१८ ।

जीमूतः (कः) । पुं । सुलायाम् । गूढा । रा.
नि.व.६ । पीतदेवदाल्याम् । भा. । देवदाल्याम् ।
देशातांङ् । रा.नि.व.३ । घोषकलतायाम् ।
देशा लतां हे.च. । स्त्री । घोषाफले । च.स.२अ. ।

जीमूतकतैलम् । स्त्री । कोशातकीतैले ।

जीमूतमूलम् । स्त्री । शय्याम् । प.सु. ।

जीमूताह्वा । स्त्री । देवदाल्याम् । देशातां-
ङ् । जलसुलायाम् । वै.निघ. ।

जीरः (कः) (णः) । पुं, स्त्री । (Cuminum
cuminum.) Cumin seed. खनामख्या-
तस्यपि । वड् जीरे, शान्ता जीरे । हिं जीरा ।
तें जीलकर् । गुणाः — कटुषणः वातघ्नः दीप-
नः गुल्माधानातिसारघ्नः यक्ष्णीकृमिहृत् । रा.नि.
व.६ । जीरकाः पञ्च सप्त श्वेतकृष्णस्थूलसूक्ष्मेदा-
श्चतुर्धा, वनजीरकश्च इति पञ्च । भावप्रकार्त्तु

त्रिभेदानाह शुक्लकण्ठकधीञ्जीभेदेन । गुणाः—दी-
पनं पाचनम् उष्णत्वाद्भवन्नीषकं याहि च । शार्ङ्गः ।
लघु संयाहि गर्भाशयशुद्धिकरं ज्वरघ्नं पाचनं हृष्यं
बल्यं रुच्यं कफघ्नं चक्षुष्यमतिसारघ्नम् । भा. । वि-
शेषाः पथ्याथे दृश्याः । एतत्तैलं मिषितैल्लगुणं ज्ञे-
यम् । अत्रि. ।

जीरकाद्वयम् । स्त्री । शुक्लपीतजीरके । गुणाः—
“तीक्ष्णीणं कटुकं पाके रुच्यं पित्ताग्निवर्द्धनम् ।
कटु श्लेष्मानिलहरं गन्धार्घ्यं जीरकाद्वयम् ॥” स.सं.
४६अ. । [वातपित्तघ्नी । अत्रि. १५ ।

जीरका । स्त्री । श्लालधान्यविशेषे । सा च
जीरकादिमोदकः । पुं । ग्रहण्यधिकारे ।
जीरकचूर्णं ८ प. घृतमर्जितसिद्धिवीजचूर्णं ४ प.
सौहृम् अर्धं वङ्गं मधुरिका तालीशपत्रं जयित्री
जातीफलं धान्यकं आमलकी हरीतकी विभीतकं
गुडलकं तेजपत्रम् एला नागकेशरं लवङ्गं शैलजं
सारचन्दनं रक्तचन्दनं जटामांसी द्राक्षा शमी ट-
ङ्गणदारः कुन्दुरुखोटी यष्टिमधु वंशरीचना का
कोलौ बालकं गोरची शुण्ठी पिप्पली मरिचं धा-
तकीपुष्यं बिल्वपेशी अर्जुनलकं शलुफा देवदारु
कर्पूरं प्रियङ्गुः जीरकं मीचरसः कटुकौ पद्मकाष्ठं
नलिका एषा प्रतिचूर्णं २ तो. सर्वचूर्णद्विगुणा
शर्करा एकत्र पचेत् । मात्रा १ तो. ।

जीरकाद्यष्टतम । स्त्री । त्रणशीघाधिकारे ।
“जीरकपत्रं पश्चात्सिक्तसर्जरसमिश्रितं हनि ।
घृतमभ्यङ्गात्पावकदग्धजदुःखं चणाद्धेन ॥” गव्य-
घृतं ४ श. पाकार्थजलं १६ श. । कल्कार्थजीरकं
८ प. सिद्धे सिक्तसर्जरसयोः (गग ७ धुना) ४
प. मूत्रेपः । अन्यत् अस्त्रपित्ताधिकारे—“पिष्टा-
जार्जी सधान्याकां घृतप्रस्थं विपाचयेत् ।” गव्यघृतं
४ श. कल्कः १ श. जलं १६ श. । च.द. ।

जीरिका । स्त्री । वंशपत्रीद्वये । रा.नि.व.८ ।

जीर्णः । पुं । जीरके । रा.नि.व.६ । स्त्री । शैलजे ।
रा.नि.व.१२ । त्रि. । हृद्वे । पक्के । रा.नि.व.१८ ।

जीर्णज्वरः । पुं । पुरातनज्वरे । पुरातन ज्वरा
द्वादशदिवसातीते वा तद्विगुणातीते वा एक-
विंशदिवसातीते वा तनुभावं गतो यी ज्वरः काथे
। तिष्ठति । तत्र द्वादशदिवसातीते ज्वरः जीर्णः
। इति आतृकार्यः । एकविंशदिवसातीते इति सि.

यी. । र.सा.सं. । “त्रिसप्ताहे व्यतीते तु ज्वरीयक्ष-
नुतां गतः । औद्वाग्निसादं कुरुते स जीर्णज्वर उ-
च्यते ॥” “थी द्वादशस्यो दिवसस्य ऊर्ध्वं दीपत्रय-
सद्विगुणस्य ऊर्ध्वं । तृणां तनौ तिष्ठति मन्द्वेगो
भिषग्भिरुक्तो ज्वर एष जीर्णः ॥” भा. ।

जीर्णदारुः । पुं । हृद्ददारुकविशेषे । कान
विठताडुक । बीजगुणाः—गीर्णं पिच्छिलं कफ-
वातकासामदीषघ्नं बल्यम् । रा.नि.व.१ ।

जीर्णपत्रः । पुं । पट्टिकारीधे । रा.नि.व.६ ।

जीर्णपत्रिका । स्त्री । वंशपत्रीद्वये । रा.नि.
व.८ । [त्रिका. । पुरातनपत्रे ।

जीर्णपर्णः । पुं । पट्टिकारीधे । कदम्बद्वये ।

जीर्णफञ्जी । स्त्री । कण्ठहृद्ददारके । रा.नि.व.१ ।

जीर्णबालः (लुकः) । पुं । कण्ठहृद्ददारके ।
रा.नि.व.१ । स्थूलजीरके । रा.नि.व.६ ।

जीर्णवु(ब्र)ध्नः । पुं । पट्टिकारीधे । प्राटि-
शालाक्षोप । रा.नि.व.६ । सुसायाम् । वै.निघ. ।

जीर्णवुध्नकम् । स्त्री । परिपेलद्वये । एक उट्टे
शुभ्र । रा.नि.व.८ ।

जीर्णवज्जम् । स्त्री । वैश्वान्तमणौ । रा.नि.व.११ ।

जीर्णा । स्त्री । स्थूलजीरके । रा.नि.व.६ ।

जीर्णाहारः । पुं । आहारस्य जीर्णावस्थायां ।
आंशं प्रप्रिपाक अवष्टा । लक्षणं—“उद्गार-
शुद्धिरुक्ताद्दे वेगोत्सर्गो यधीचितः । लघुता क्षुत्पि-
पासा च जीर्णाहारस्य लक्षणम् ॥” भा. ।

जीर्विः । पुं । शरीरे. काथे । सङ्घम-उष्णा. ।

जीवः । पुं । जीवकक्षुपे । जिग्रस्यष्टि । प.सु. ।
प्राणिनि, जन्तौ । त्रिका. । कथं । धरणिः । जी-
विते । नि. ।

जीवकः । पुं । (Pentaptera tomento-
sa.) A medicinal plant, commonly
called jívaka. अष्टवर्गान्तगतस्त्रनामस्यातङ्ग-
स्त्रक्षुपे । जीवक । हिं जीवक । तं वेगिसपुषेष्टु ।
गुणाः—मधुरः शीतः रक्तपित्तघ्नः वातघ्नः चयदा-
हज्वरघ्नः शुक्रश्लेष्मवर्द्धनय । रा.नि.व.५ । See
सूत्रभक्तः । एतदभावे गुडुची वाद्या । असनहृद्वे ।
पेश्यांशान् । तन्नामकपचिषि । नि. ।

जीवकद्रुमः । पुं । जियत्पष्टीतिव्याले द्रुमे ।
प.सु. ।

जीवकादिः । पुं । जीवनीयगणे । स च जी-
वकर्षभकमेदामहामेदहृद्विहृद्विकाकोलीचौरकाको-
लीसूर्पपर्णीइयात्मकः । रा.नि.व.२२ । जीवकर्ष-
भककाकोलीचौरकाकोलीसुद्रपर्णीमाषपर्णीमेदाह-
रुहाजटिलाकुलिङ्गाः । एतानि शुक्रजननानि
प्रभावात् । च.सू.४५. ।

जीवजी(ञ्जी)वः । पुं । स्रवजातीये चकोरप-
क्षिणि । त्रिका. । हृचमेदे । मे. ।

जीवत्तोका । स्त्री । जीवत्युत्रिकायाम् । हे.च. ।

जीवथः । पुं । मयूरे । कच्छपे । प्राणे । उणा. ।

जीवद् । पुं । वैद्ये । जीवके । वै.निघ. ।

जीवदा (त्री) । स्त्री । जीवन्त्याम् । रा.नि.व.
३ । ऋद्धौ । रा.नि.व.५ ।

जीवद्वन्द्वम् । स्त्री । जीवके ऋषभके च । “जी-
वद्वन्द्वनविश्वसूषणम् ।” । भैष.वाजी. ।

जीवनः । पुं । वाते । जीवकक्षुपे । रा.नि.व.
४ । वैद्ये । स्त्री । अन्ने । रा.नि.व.२० । जले । प्रा-
णधारणे । मे. । मञ्जायाम् । रा.नि.व.१८ । स-
द्योष्टते । श.च. । दुग्धे । शरीरजीवयोः संयोगे ।
त्रि । आयुर्वर्द्धने ।

जीवनकम् । स्त्री । अन्ने । हे.च. ।

जीवनदशकम् । स्त्री । जीवनीयगणीकृदश-
द्रव्येषु । वा.सू.१५५. ।

जीवनपञ्चमूलम् । स्त्री । अभीरुवीरा जी-
वन्ती जीवकर्षभकौ चेति । वा.सू.१५५. ।

जीवना । स्त्री । सिंहपिप्पल्याम् । रा.नि.व.६ ।
मेदायाम् । मे. । जीवन्तीलतायाम् । छिन्नज्ञाती ।
अम. । [च. ।

जीवनाघातम् । स्त्री । वस्त्रनाभे विषे । श.

जीवनार्हम् । स्त्री । दुग्धे । धान्ये । वै.निघ. ।

जीवनिका । स्त्री । जीवन्त्याम् । हरीतक्यां ।
काकोल्याम् । रा.नि.व.११ ।

जीव(वि)नी । स्त्री । मेदायां । मदा । महा-
मेदायां । महामदा । रा.नि.व.५ । काकोल्याम् ।

जीवनीशाके । रा.नि.व.३ । ङीङ्गीक्षुपे । रा.नि.
व.४ । यूथकायां । यूंहे । श.च. ।

जीवनीयम् । स्त्री । घृते । जले । हे.च. ।
त्रि । प्राणधारणे । वा.टी.हे. ।

जीवनीयगणः । पुं । जीवन्त्यादिगणे । स च
जीवन्ती काकोली चौरकाकोली मेदा महामेदा
सुद्रपर्णी माषपर्णी जीवकः ऋषभकः मधुकक्षेति ।
च.सू.४५. । “अष्टवर्गश पर्षिन्वी जीवन्ती मधुकं
तथा । जीवनीयगणः प्रीक्ती जीवन्श पुनस्ततः ॥”
प.प्र.१ख. । गुणाः—स्वादुः गर्भसन्धानकृतं गुणः
सन्धकृतं हृहणः वृष्यः क्षिग्धः शीतः लघ्नः रक्त-
पित्तचयशीघ्रज्वरदाहवातघ्नश्च । शाङ्.म.६५. ।

जीवनीया । स्त्री । स्वर्णजीवन्त्यां । रा.नि.व.
३ । हरीतक्याम् । मद.व.१ । [रा.नि.व.६ ।

जीवनेत्रा (त्री) । स्त्री । सैहलीपिप्पल्याम् ।

जीवनीषधम् । स्त्री । जीवनीयीषधे । अम. ।
अन्ने । वै.निघ. । [श्रीषधे । प्राणे । उणा. ।

जीवन्तः (क्तः) । पुं । ज.व.शाके मालवदेशप्र-
सिद्धे । गुणाः—मधुरः हृहणः वस्त्रिशोधनः दीप-
नः पाचनः बल्यः वृष्यः पित्तहरश्च । रा.नि.व.७ ।

जीवन्तिका । स्त्री । हृचोपरिजातहृचे । मा-
न्द्रे । गुडूचाम् । जीवशाके । मे. । भा.शिरि-
रोग-चि. । हरीतकीमेदे । रा.नि.व.११ । “जीव-
न्तिका स्यादथ जीर्णरोगिजत् ।”

जीवन्ती । स्त्री । खनामव्यातशाकविशेषे,
जीवशाक इति लोके । या शर्करावन्मधुरपुष्पा ब्र-
ततिः, “जियत्पष्टी” सा रक्तपित्ते वज्या इति ।
भा. । स्वर्णनाड इति चक्रपाणिः । तन्मते मधुरा-
मधुरमेदेन द्विविधा, तत्र मधुरायाः त्रिदोषहन्तृ-
त्वम् अमधुरायाः सञ्जातपित्तहरत्वम् । आयस्य
रसो मधुरः वीर्ये शीतलं तथा पाकीऽपि मधुर-
एव । प्रभावश्चतुष्यः सर्वदोषघ्नश्च । एषा शक्तिषु
श्रेष्ठा ‘वरा शक्तिषु जीवन्ती’ इति । वा.सू.१५५. ।
वै.निघ.शास.चि.शुण्डादिचूर्णे । गुडूच्यां । रा.
नि.व.३।२३ । वन्दायाम् । हरीतक्यां । भा. । ङी-
ङ्गीशाकक्षुपे । रा.नि.व.४ । मेदायां । काकोल्यां ।
हरिण्यां । रा.नि.व.१३ । मधुकक्षे । शनीहृषे ।
वै.निघ. । (Celtis orientalis) अताविशेषे ।

जीवञ्चो, जीवरे, जिवाती । मं कं लाहानिच-
रिचबेलि, किरियहाले । सा ऋक्षदीर्घस्वर्णवर्ण-
जदेन विधा । “जीवन्तो स्वर्णवर्णाभा सुराष्ट्रजा
च । जीवनोद्योगात् जीवन्ती नाम ।” सद्.व.१. ।
गुणाः—सधुरा शीता रक्तपित्तवातघ्नयदाहज्वरघ्नी
कफवर्द्धनी वीर्यवर्द्धनी च । अन्त्या रसवीर्ययोः ऋ-
स्वतुल्या भूतविद्रावणी रसनियामिका च । स्वर्ण-
वर्णा इत्या चक्षुष्या मधुरा शीतला वातपित्तरक्त-
दाहघ्नी बलवर्द्धनी च । रा.नि.व.३। अंपिच आस-
कासधातुचयघ्नो खरकरी च । राज. । “जीवन्ती
शीतला स्वादुः जिग्था दीपत्रयापहा । रसायना
बलकरी चक्षुष्या गार्ह्विणी लघुः ।” भा.। “चक्षुष्या
सर्ज्जदीपघ्नी जीवन्ती मधुरा हिमा ।” अत्रि.१६
च. । तैलगुणः विभीतकतैलवत् । जीवन्तीयाख्ये
गंधे । वा.सू.१५च. । See जीवनीयगणः ।

जीवन्त्यादिवर्गः । पुं । जीवनीयगणे । वा.
सू.१५च. । [हुवचे । वै.निच. ।

जीवपुत्रकः । पुं । इहृदीहवे । श.र. । हि

जीवपुष्पा । स्त्री । इहृजीवन्त्यां । रा.नि.व.७।

जीवपृष्ठा । स्त्री । जीवन्तीशकं । इहृजीवन्त्यां ।
रा.नि.व.३ ।

जीवप्रिया । स्त्री । हरीतक्याम् । रा.नि.व.१२।

जीवभद्रा । स्त्री । इहृजीवधी । रा.नि.व.५ ।
जीवशकं, जीवन्तीलतायाम् । रा.नि.व.३ ।

जीवमन्दिरम् । स्त्री । शरीरे । श.र. ।

जीवरत्नम् । स्त्री । पुष्परागमणौ । प.सु. ।

जीववती । स्त्री । चौरकाकील्याम् । वै.निच. ।

जीववत्सा । त्रि । जीवत्पुत्रायाम् । च.शा.८च. ।

जीववर्द्धनी । स्त्री । ऋद्धौ । शक्ति । वै.निच. ।

जीववल्ली । स्त्री । चौरकाकील्याम् । रा.नि.
व.३ । काकील्याम् । वै.निच. ।

जीववृक्षः । पुं । जीववृक्षे । जियापुता इति
श्लोके । द्रव्याभिधानम् ।

जीवशाकः । पुं । शाकविशेषे । खीषरा इति
श्लोके । प.सु. । जीवशाक इति मालवदेशे । गु-
णाः—बल्यः मधुरः दीपनः पाचनः इहृषणः व-
न्तिमोचनः पित्तघ्नश्च । रा.नि.व.७।

जीवशुक्ता । स्त्री । चौरकाकील्यां । रा.नि.
व.३ ।

जीवशोणितम् । स्त्री । जीवनपीषकग्रहशी-
घ्निते । जीवनरोगोचक विषुक्तं त्रक्तं । जीवशो-
णितरक्तपित्तयोः जिज्ञासार्थं पिचुमीतं वा क्षिपे-
त्, यद्युषोदकप्रक्षालितमपि वस्त्रं रक्षयति त-
ज्जीवशोणितमवगन्तव्यम् । सभक्तश्च घृणे दद्यात्
शक्तुमिष्टं वा, स यद्युपभुञ्जीत तज्जीवशोणितमव-
गन्तव्यम् । सु. ।

जीवश्रेष्ठा । स्त्री । ऋद्धौ । रा.नि.व.५ ।

जीवसंज्ञः । पुं । कामवृद्धिचुपे । रां.नि.व.४।

जीवसाधनम् । स्त्री । धान्ये । धनिश्रा । रा.
नि.व.६ । [रा नि व.१८ । इहृदये । वै.निच. ।

जीवस्थानम् । स्त्री । मर्कशि । मर्कस्थान ।

जीवा । स्त्री । जीवन्तीलतायां । रा.नि.व.३ ।
ऋद्धौ । प.सु. । वचायां । मे. । जीवके । रा.नि.
व.२३ । हरीतक्याम् । वै.निच. ।

जीवागारम् । स्त्री । मर्कस्थाने । रा.नि.व.१८।

जीवातुः । पुं । जीवनीयौषधे । अत्रे । मे. ।

जीवात्मा । पुं । देहिनि । हे.च. ।

जीवादानम् । स्त्री । जीवशोणितनिर्गमे । च.
सू.१५च. ।

जीवाधारः । पुं । चित्रे । हे.च. । [७च. ।

जीवापगमः । पुं । षड्धातुविभागे । च.शा.

जीवाला । स्त्री । सैहखीपिपल्यां । रा.नि.व.५।

जीविका । स्त्री । जीवन्त्यां । मे. ।

जीवितम् । स्त्री । जीवने । प्राणधारणे । हे.
च. । च.सू.१च. ।

जीवितकालः । पुं । आयुषि । अम. ।

जीवितज्ञा । स्त्री । शरीरान्तःस्थनाद्यां, जि-
रायाम् । रा.नि.व.१८ ।

जीविता । स्त्री । जलपिपल्याम् । वै.निच. ।

जीविताभिसरः । त्रि । जीवन्तरचाकर्षरि
(वेद्ये) । च.सू.११च. । [डोङ्गीचुपे । रा.नि.व.४।

जीविनी । स्त्री । काकील्यां । रां.नि.व.३ ।

जीव्यः । पुं । जीवकौषधी । रा.नि.व.५ ।

जीव्या । स्त्री । जीवन्त्यां । रा.नि.व.२ । हरी-
तक्याम् । गीरचदुग्धायाम् । रा.नि.व.११५ ।

जुगुप्सितम् । स्त्री । त्रेतलयुगे । वै.निघ. ।

जुग्धम् । पुं, स्त्री । यवनाले । खनांर । वै.निघ. ।

जुङ्गः (कः) । पुं । बृहदारकलतायां । रा.नि.
व.१ ।

जुङ्गा । स्त्री । बृहदारकलतायां । प.सु. ।

जुष्ककः । पुं । यूषे । श्वांल । श.च. ।

जूटिका । स्त्री । कर्पूरविशेषे । भीमसेनी ।
रा.नि.व.१२ । [न्ये । देधान । रा.नि.व.१६ ।

जून(त्तु)लः । पुं । धवलयावनालाख्यशिम्वीषा-

जूनाख्यः । पुं । उलूकवणे । डेनु । प.सु. ।

जूर्णाङ्गः (यः) । पुं । धवलयावनाले । देधान-
न । रा.नि.व.१६ । हे.च. । च.सू.२७अ. ।

जूर्णः (र्त्तः) । पुं । शरीरे । उषा । ज्वरे ।
अम. ।

जूषः । पुं, स्त्री । क्राधे । भ. ।

जूषणम् । स्त्री । धातकौपुषे । श.च. ।

जूश्वः (णम्) । पुं, स्त्री । जूश्वायाम् । शंशे ।
श.र. । मा.ज्व.नि. ।

जूश्व (श्विका, नी) । स्त्री । जूश्वकायां ।
शंशे । रा.नि.व.२० । “चैतन्यश्रियललायपीलै-
कं श्वाससुहनेम् । विदीर्णवदनः श्वासं जूश्व सा
कथ्यते वृधेः ॥” शार्ङ्ग.पू.६अ. । “पीलैकमनिलो-
ष्णासुहरेष्टन् विक्रतानमः । यन्मुञ्चति सनेत्रात् सा
जूश्व इति संज्ञितः ॥” सु.शा.४अ. । एलापर्ण्यां ।
श.च. ।

जुन्ताकः । पुं । खेदविशेषे । च.सू.१४अ. ।

जुमनम् । स्त्री । लीपे । वै.निघ. । आहारि । अम. ।

जुषः । पुं । पारदे । रा.नि.व.१२ । स्त्री । शी-
वधे । रा.नि.व.२० ।

जुषी । स्त्री । जयन्तीवधे । श.र. ।

जुपालः । पुं । जयपालवधे । त्रिरूपकौषः ।
ः । पुं । कर्पूरे । चन्द्रे । अम. । दशे ।

जीवधे । हे.च. । चि. । लक्ष्मि । दीर्घायुषि । चिका. ।

जोङ्गकम् । स्त्री । अगुबधि । चिका. । वा.चि.
६अ. । काकनाथ्याम् । च.चि.१अ. ।

जोङ्गटः । पुं । गर्भिष्णभिलाषे । मांश । हारा. ।

जोङ्गलः । पुं । कृष्णवृद्धदारके । वै.निघ. ।

जोन्ताला । स्त्री, पुं (लः) । देवधाम्ये । देधानं ।
हे.च. । [लिकायाम् । रुग्नि, खानि । श.र. ।

जोषिका । स्त्री । नवाडुरि । वै.निघ. । ज्ञा-

ज्ञानेन्द्रियम् । स्त्री । निवादिषड्बुद्धीन्द्रिये ।

ज्येष्ठतयास्त्वम् । स्त्री । काश्चिके ।

ज्येष्ठवला । स्त्री । महाबलायाम्, सहदेव्याम् ।
रा.नि.व.४ ।

ज्येष्ठा । स्त्री । कदलीवधे । गृहगोषिकायाम् ।
टिक्टिकि । चिका. । तर्ज्व्याम् । वै.निघ. ।

ज्येष्ठामलकः । पुं । निम्बवधे । रा.नि.व.८ ।

ज्येष्ठामूलीयः । पुं । ज्येष्ठमासे । वै.निघ. ।

ज्येष्ठाम्बु (भः) । स्त्री । तखुलीदके । टेनु-
निर खन । च.द.उन्मा.चि. । “श्रेताज्येष्ठाम्बुनि-
म्बितम् ।” मण्डे । चिका. । वा.उ.१६अ. ।

ज्येष्ठी । स्त्री । गृहगोषायां । टिक्टिकि । चिका. ।

ज्येष्ठीमधु । स्त्री । यष्टिमधुनि । वै.निघ. ।

ज्योतिः (स्) । पुं । चिचकवधे । स्त्री । रक्त-
चन्दने । वै.निघ. । मेधिकायाम् । रा.नि.व.६ ।

ज्योतिःसोमम् । स्त्री । रक्तचन्दने । मद. ।

ज्योतिरिङ्गः (णः) । पुं । खद्योते । श.र. ।
धूम्राटपचिधि । वै.निघ. ।

ज्योतिर्लता । स्त्री । ज्योतिषतीलतायाम् ।
गठाकुरी । रा.नि.व.३ ।

ज्योतिर्वीजम् । स्त्री । खद्योते । चिका. ।

ज्योतिष्कः । पुं । अग्निमये । गवित्रि । र.मा. ।
चिचकवधे । मेधिकावीजे । रा.नि.व.६ । स्त्री

(का) । ज्योतिषत्याम् । अ.टी.खा. । सु.चि.८अ. ।
वचायाम् । वै.निघ. ।

ज्योतिषती । स्त्री । (Cardiospermum
halicacabum.) खनामख्यातलतायाम् । ज-

लङ्कटिकी. वन उच्छे. तं वैकुण्ठतीर्णे ।
 हिं नं मालकंगुषी, काकुमर्हणिका । ककुन्दलीति
 कः । सु.सू.१६५. सा विधा लघुदीर्घभेदेन ।
 सा. गुणाः—चतितक्ता किञ्चित्कटुः रुचा वात-
 कफघ्नो दाहप्रदा दीफनी च । विशेषेण द्वितीया
 मेधाप्रज्ञावृद्धिकरी । रा.नि.व.७ । तीक्ष्णा व्रणवि-
 स्फोटघ्नी । राग. । “ज्योतिष्मती कटुतिक्ता सरा
 कफसमीरजित् । अयुष्या वामनी तीक्ष्ण वृ-
 ष्टिभृतिप्रदा ॥” भा. ।

ज्योतिष्मतीतैलम् । लौ. । तट्फलीत्यतैले ।
 लङ्कटिकीर तैलम् । गुणाः—तिक्तोष्णं वातघ्नं
 पित्तघ्नं मेधाप्रज्ञावृद्धिवर्धनम् । रा.नि.व.१५ ।

ज्योतीरथः । पुं । निर्दिषसर्पविशेषे । सु.कल्प.
 ४५. । See सर्पः ।

ज्योत्स्ना (तिक्ता) (त्स्नी) । स्त्री । ज्यो-
 तिष्मत्याम् । लङ्कटिकी । रेणुकबीजे । श.च. ।
 चन्द्रिकायाम् । छल्लिकरण । गुणाः—विदोषघ्नी
 दाहाहृत्कपित्तनाशिनी । राज. । कीघ्रातक्याम् ।
 श्रेष्ठ शोषा । र.मा. । पट्टोलिकायां । वि.३१ ।
 अम. ।

ज्योत्स्नाप्रियः । पुं । चकीरे । हे.च. ।

ज्वरः । पुं । सर्वरोगप्रधानरोगविशेषे. ज्वर ।
 हिं बोधार, ज्वर । ज्वरीत्यनिः—दृषापमानसं-
 क्रुद्धरुद्रनिःश्रासेन सम्भूतत्वात् ज्वरः स्वभावात् पै-
 त्तिक इति बोध्यः, यत उक्तं चरकेण । “श्री-
 धार्ष्णिप”मित्यादि । तेन सर्वज्वरेषु पित्तोपशमनी
 चिकित्सा कर्तव्या । भा. । ज्वरस्य सूर्तिः—सर्व-
 भूततापनः त्रिपात् त्रिशिराः महीदरः कपिलव-
 र्णो व्याघ्रकर्णवासाः नास्यधारी पिङ्गलनेत्रः सुद्र-
 तरजहः विरुताकारो भस्मभूषिताङ्गी महाबल
 वान् लोकनाशाय लोकेश्वरतिष्ठते । सु. । तस्य प्र-
 कृतिः—“तस्य प्रकृतिरुद्दिष्टा दीषाः शरीरमा-
 नसाः । देहिनं न हि निर्दोषं ज्वरः समुपसी-
 वते ॥” ज्वरस्य संख्यारूपसम्प्राप्तिः—ज्वरोऽष्टधा,
 वातिकः पैत्तिकः श्लैष्मिकश्चेति त्रयः, इन्द्रजाय
 त्रयः—वातपैत्तिकः वातश्लैष्मिकः पित्तश्लैष्मिकश्चे-
 ति, सान्निपातिकः आगन्तुकश्चेति साकल्येन षष्ट-
 धा । सान्निपातिकज्वरः त्रयोदशविध इति । चर. ।
 See सान्निपातज्वरः । शार्ङ्गधरसु पञ्चविंशतिभे-

दानाच्च यथा—पृथग्दीर्घस्त्रिधा, इन्द्रजभेदेन च
 तथा, सान्निपातेन चैकः ; विषमज्वरः पञ्चधा—
 सन्ततसतताम्येषुष्णकटतीत्यकचातुर्थकभेदेन ; आग-
 न्तुरेक एवेति त्रयोदशविधः ; आगन्तुः पुनस्त्रिधा,
 अभिघातकः चतुर्धा, अभिवृद्धजय पञ्चविध इति
 पञ्चविंशतिधः । शार्ङ्ग.पू.ख ७५. । ज्वरस्य विप्रक-
 ष्टकारणं—मिथ्याहारविहारादि—तेन वातादय-
 षामाशयगता ज्वरं जमयन्तीति सम्प्राप्तिः । तस्य
 रूपं—अभारतिविवर्णतासुखवैरस्यनेत्रप्रवताजृम्भा-
 ङ्गमर्दगुक्तारोमहर्षाकचित्तमोऽप्रहर्षश्रीतादिकं शी-
 तवातातपेषु सुहृरिच्छादिषी च भवन्ति । तस्य
 सामान्यलक्षणं—स्नेदावरोधादि । सामान्यतो ज्व-
 रचिकित्सा—सामान्यतो ज्वरे पूर्व्वं निवातनिल-
 धे वासः । व्यजनानिलः तालपत्रवातः वंशव्यजन-
 जवायुः चामर वस्त्र-मयूरपुच्छ वेतसव्यजनवायुश्च ।
 तथा गुरुश्वसनवावरणं यथर्तुं पक्वपानीयव्यवहार-
 य । ज्वरे वर्ज्यं खानप्रदेहादिकम् । भा.स.१४. ।
 ज्वरादौ लङ्घनं मध्ये पाचनं अन्ते च भेषजं प्रयो-
 क्तव्यम् । प्राणिभेदे तदसाध्यता—“असाध्योऽयं
 ज्वरो व्याधिः गीमहिषाशुकुञ्जरे । किञ्चिरुक्त्व-
 तमो नृषामन्येषां जीवघातकः ॥ यथा रुगाणां
 मृगयुर्धलिष्ठः तथा गदानां प्रबली ज्वरोऽयम् ।
 नान्योऽपि शक्नो मनुजं विहाय सीदुं भुवि प्राण-
 श्रुतः सुरायाः ॥” नरस्य ज्वरसह्यत्वे कारणं—
 “कर्मणा लभते यस्माद्देवत्वं मानुषो दिवि ।
 ततश्चैवाच्युतः स्वर्गान्मानुष्यमभिवर्त्तते । तस्यास्य
 देवभावानु सङ्घते मानुषो ज्वरमिति ॥” अत्रि. ।
 प्राणिविशेषे ज्वरनाम यथा—“पातकः स तु ना-
 गानामभितापस्तु वाजिनाम् । गवामीश्वरसंज्ञस्तु
 मानवानां ज्वरो मतः । दारिद्रो महिषाणाञ्च मृ-
 गरोगी श्वरेषु च । अजावोनां प्रलापाख्यः करमे-
 ष्वलसी भवेत् । शुनोऽलकः समाप्यातो मत्स्योऽग्नि-
 न्द्रमती मतः । पक्षिणामभिघातस्तु व्यालैश्चैत्स्निसं-
 जितः । गुह्यस्य नलिका प्रायो भूमिरुषरनामतः ।
 इन्द्रस्य कीटराख्यस्तु ज्वरः सर्वत्र दृश्यते ॥” अ-
 चि.२खान.२५. ।

ज्वरकुञ्जरपारीन्द्ररसः । पुं । विषमज्वर
 रसः । यथा—“सूर्चितं रसकषैकं तदहं आरि-
 ताथकं । तारं ताप्यञ्च रजतं रसकं ताथकं तथा ।
 मौक्तिकं विद्रुमं लौहं गिरिजं गैरिकं शिला ।

गन्धकं हेमसारच पलायच पृथक् पृथक् । चीरा-
ग्री सुरमङ्गी च श्रीयन्नी गणिकारिका । भाटाम-
ला ज्योत्स्निका च सतिक्ता च सुदर्शना । अग्नि-
जिह्वा पुतितैला सर्पपर्णी प्रसारणी । प्रत्येकं स्व-
रसं दत्त्वा मर्दयेच्चिदिनावधि । भक्षयेत्पर्यलख्येन
अतुर्गुञ्जाप्रमाथतः ॥”..... । मूर्च्छित रस २
तो. आरित अत्र १ तो. स्वर्णमाफिक, स्वर्ण-
रौपा, थापत्र, तात्र, मूत्राभ्रम्, प्रवाल-
भ्रम्, लोहभ्रम्, शिलाजतु, गिरिगटा, मन-
छाल, गन्धक, तूतेभ्रम् प्र. २ तो. थिरुई.
तुलसी, श्वेतपुना, गणिरि, डूई आमला
चिरात, पद्मशुक्ल, ज्येश्ठाशुलिष्ठा, लता-
फट्की, पटोल, मुगानी, गन्धर्वाशुलिष्ठा प्र-
तोकेर रसे ७ दिन माडिबे । र.सा.सं. ।

ज्वरघ्नः । पुं । वालुकमेदे । स्त्री । गुडूच्याम् ।
रा.नि.व.७।२१ । मञ्जिष्ठायाम् । वालुके । वै.निघ.

ज्वरघ्नी(वटिका) । स्त्री । ज्वरे रसः । शुद्धजै-
पालवीजं १ तो. कटुकी २ तो. गेरिककं १ तो.
घृतकुमारीरसेन मर्दयेत् । शुक्र जयपालवीज १
तो. कटुकी २ तो. गेरिगटा १ तो.
घृतकुमारीरसे मर्दन । वटी १ कलाय । भा.।
अन्या—रसः १ तो. शिलाजतु पिप्पली हरीतकी
अककंरा(वचा) कटुतैलगुडगन्धकं इन्द्रवारुणीफलं
प्र. ४ तो. इन्द्रवारुणीरसेन मर्दयेत् । पारा १
तो. शिलाजतु, पिपुल, हरीतकी, आकर-
करा वट, कटुतैले शुक्र गन्धक एवंग्राथा-
लशशार फल प्रतोके ४ तो. ग्राथालश-
शामूलेर रसे मर्दन । वटी १ मायकडाई ।
शार्ङ्ग. । अपरा—पारदः १ तो. गन्धकः २ तो.
हिङ्गुलं ३ तो. जैपालवीजं ४ तो. दन्तीकाथिन
मर्दयेत् । पारा १ तो. गन्धक २ तो. हिङ्गुल
७ तो. जयपालवीज ४ तो. दन्तीकाथे म-
र्दन । रस.र. । [यदि शार्ङ्गधरकते ।

ज्वरत्रिभ्रती । स्त्री । ज्वरनिदानविक्रिस्तासं-

ज्वरनाशनः । पुं । पर्यटके । के०पावडा ।

स्त्री (शिनौ) । मञ्जिष्ठायाम् । गुडूच्याम् । वै.निघ.

ज्वरहन्त्री । स्त्री । मञ्जिष्ठायाम् । रा.नि.व.६ ।

ज्वराङ्गी । स्त्री । भद्रदन्त्याम् । दण्डी । रा.नि.
व.६ ।

ज्वरातङ्कः । पुं । ज्वररीगे । रा.नि.व.२४ ।

ज्वराधिष्ठानम् । स्त्री । शरीरे मनसि च ।
“केवलं समनस्कञ्च ज्वराधिष्ठानमुच्यते ।” च.चि.
१३. ।

ज्वरान्तकः । पुं । किराततिकके । चिरतङ्का ।
आरग्वधवचे । रा.नि.व.६ ।

ज्वरान्तकरसः । पुं । ज्वरे रसः । ताम्रं ग-
न्धकः पारदः सौराष्ट्रसत् (पङ्कपर्पटी) लौहं स्व-
र्णमासिकं हिङ्गुलं टङ्गणचारः (सोशागारं १०)
रसाञ्जनं स्वर्णभस्म प्र. समभागं चित्रकारीनां
(किञ्चक-गुडूची मुला-शुक्लीनां प्र ॥० तोलं वारि
॥० श.) पादावशिष्टेन काथिन मर्दयेत् । रस.कौ.।

ज्वरारिः । पुं । गुडूच्याम् । रा.नि.व.२३ ।
ज्वरे रसविशेषः । पारदः गन्धकः हिङ्गुलं ताम्रं
श्रीषं टङ्गणं (सोशागारं थै) विडलवर्णं मनः-
शिला एषां प्र. समभागः । आरग्वधपत्ररसेन १०
भावना देयाः । भैष. । अन्यः—पारदः १ भ.
गन्धकः २ भ. हिङ्गुलं ३ भ. धुल्लूवीजं ४ भ.
दन्तीकाथिन मर्दयेत् । रस.कौ. ।

ज्वरारि (अभ्रम्) । स्त्री । जीर्णज्वरे रसः ।
अथं ताम्रं पारदः गन्धकः विषं, एषां समभागः ।
धुल्लूवीजम् एकभागपिचया हिगुलं त्रिकटु मि-
लित पद्मगुणं जलिन वटी काथ्यां अत्र, ताम्रा,
पारा, गन्धक, विष प्रतोके समभाग धुल्लू-
रा १ बीज २ त. त्रिकटु मिलित ५ त. जले
माडिबे । र.सा.सं. ।

ज्वराशनिः । पुं । विषमज्वरे रसः । रसः ग-
न्धकः सैस्ववं विषं ताम्रं प्र. समभागः, सर्वसमं लौ-
हचूर्णं लौहसमम् अभ्रम् । लौहपात्रे लौहदण्डेन
निगुञ्जीरसेन सम्यर्थं तेन सह पारदसमभागं म-
रिचचूर्णं मिश्रयेत् । रस, गन्धक, सैस्वव, विष,
ताम्रा प्रतोके समभाग । सर्वसमान लोह-
चूर्, लोहसमान अत्रभ्रम् । लोहपात्रे लौ-
हदण्डे निशिनारसे माडिष्ठा ताहार सहित
पारार समान मरिचचूर्णं मिश्रित करिबे ।
र.सा.सं. ।

ज्वरी (रज्) । चि । ज्वरयुक्ते । [निघ. ।

ज्वराभ्रमा (स्त्री) । स्त्री । ज्वरसर्षपे । वै.

ज्वलनः । पुं । चिचकवृत्ते । अम । भा.४भ. जाडोत्रण-चि । [प.सु. । रा.नि.व.१३ ।

ज्वलनात्मा (भ्रमा) । पुं । सूर्यकान्तमणौ ।

ज्वलनाभः । पुं । गन्धर्षे । वै.निघ. ।

ज्वल(लि)नी । स्त्री । सूर्वायां । गूर्नी । रा. नि.व.३ । [निघ. । दग्धान्ने । श.च. ।

ज्वाला । स्त्री । धातकौवृत्ते । चिचकवृत्ते । वै.

ज्वालाखरगदः । पुं । जालगर्हभकरीगे । रा.नि.व.२० ।

ज्वालागर्हभकः । पुं । जालगर्हभकरीगे ।

ज्वालानलरसः । पुं । अजीर्णाधिकारि । सर्जिलारः यवचारः पारदः गन्धकः पञ्चकोलम् इति नवद्रव्यं प्र. समं, सर्व्वतुल्या जया (मिन्नि) जयाई शिशुलक् (मजिनार छात्र) चूर्णं । जया

शिशुचिचकवृत्तःजरसेन प्र. दिनचयं भावविज्ञा यष्कः लघुपुटेन पाच्यः । उज्ज्वल चार्दकरसेन ७ भावना देशः । र.सा.सं. । मताकरि टङ्गणमपि बाद्यम् । भावप्रकाशे चारचयं पाठः ।

ज्वालामरिचकः । पुं । कटुवीरायां । ग्रांश् मरिच । See कटुवीरा ।

ज्वालामुखरसः । पुं । गृहण्यधिकारि । “शु. इमत्तं समङ्गत्वं सुवर्णं मरिचं समं । रक्तचिचकं जै- द्रावैः जलमख्यपिकाद्रवैः । दिनैकं मर्दयेत् खल्ले चतुर्गुञ्जाच्च भवेद्यत् ॥” पारि, गङ्गक, शर्ष, म- रिचि शोथोत्क ममतागं रक्तचिचतेन रसं ७ पानानं रसे १ दिनं मर्दनं करिष्येव । रस.कौ.।

ज्वालारासभकः । पुं । जालगर्हभकरीगे । रा.नि.व.२० ।

०
भ

भटा (आमला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । भूँइ आगला । सा.नि. । वै.निघ. ।

भग्टी । स्त्री । कुन्दवृत्ते । वै.निघ. ।

भम्पाकः (रुः) । पुं । वानरे । मर्कटे । वै. निघ. । श.र. ।

भम्पाशी (इन्) । पुं । जलकाके । पानको- ष्टी । वै.निघ. । मत्सरङ्गे । जटा. ।

भम्पी (इन्) । पुं । वानरे । श.र. ।

भर्भरिका । स्त्री । धूमस्याम् । दांले कृत्ते । गुणाः धूमसौशब्दे स्य्याः ।

भर्भरीकः । पुं । शरीरे । उषा. ।

भला । स्त्री । भिल्लिकायाम् । वै.निघ. ।

भलिः । स्त्री । क्रसुके । उषात्रि । वै.निघ. ।

भल्लकण्ठः । पुं । पारावते । हारा. ।

भल्लिका । स्त्री । उदरानपटे मले च । नि. ।

भषः । पुं । मक्षे । अम. । जलचरमेदे । वा. उ.५च. ।

भषलोचना । स्त्री । म्प्लाच्याम् । वै.निघ. ।

भषा (सा) । स्त्री । गीरचतच्छुलायाम्, शान- वलायाम् । प.सु. । अम. ।

भषाशनः । पुं । शिशुमारि । त्रिका. ।

भाटः । पुं । व्रणमार्जने । नि. । [ल. अम. ।

भाटलः । पुं । चण्डापाटलायाम् । शर्षोपांरु-

भाटा (आमला) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । अम. । ज्वरकृञ्जरपारीन्द्रसे स्य्या । यूथिकायां । यूँइ । श.च. ।

भाटिका (टी) । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । श.च. । जातीपुष्यवृत्ते । वै.निघ. । [टि. हारा. ।

भामकम् । स्त्री । दग्धेष्टकायाम् । श्याम इ-

भालिः । स्त्री । व्यञ्जनमेदे, भारीति भाषा । तत्साधनं यथा—“आमनामफलं पिष्टं राजिकाल- वषान्वितं । घटं हिरुयुतं पूतं धीलितं भालिंश्च- चते । भालिर्हरति जिह्वाया कुण्डलं कण्ठशोष- नी । मन्दं मन्दं निपीता सा रीचनी शक्तिशोष- नी ॥” भा. । [शांउ गाह. । श.र. ।

भावुः (कः, का) । पुं, स्त्री । वृचविशेषे ।

भिक्षाकम् । स्त्री । कर्कटीमेदे । फलशाकवि-

शिवे । त्रिंशो गौह । खटर, किमनीति पाश्यात् ।
गुणाः - तिकां मधुरम् आमवातमन्दाप्रिकरश्च ।
रात्र.२प । [विः७ । भा. । वै.निघ. ।

भिक्षिणी (क्री) (क्री) । स्त्री । जिह्विन्वा ।
भिक्षिणी । स्त्री । जिह्विन्वाम् । विः७ ।
वै.निघ. ।

भिक्षिरिष्टिका (ष्टा) (रीटा) । स्त्री ।
खनामख्यातक्षुपविशेषे । भिक्षिरीटा इति लोके ।
गुणाः - शीता कषाया रक्तातिसारघ्नी सत्वर्षणी
व्या नल्हा महिषीदुग्धवर्द्धनी च । रा.नि.व.४ ।

भिक्षिका (ष्टी) (रीटिका) । स्त्री ।
(*Barlaria cristata*, or *B. Prionitis*.)

पुष्पवृक्षविशेषे । बाँटो गौह, कुनबाँटो । हिं
कटसरेषा । सा. गुणाः - कटुकाः तिका दन्त-
रोगघ्नः मूलघ्नः वातकफशोफकासलब्दीघ्नम-
न्यथ । रा.नि.व.१० । "सैरियः कुष्ठवातासक-
फकक्षूविषापहः । तिकांश्चो मधुरीऽनन्तः सुस्निग्धः
केशरञ्जनः ॥" भा. । दण्डधान्यभेदे । गुणाः श्यामा-
कवत् । च.मू.२७७. ।

भिक्षिकारुः । पुं । पारावते । त्रिका ।

भूनिः । पुं । क्रसुके । उपारि गौह । मी ।

भूण्डुः । स्त्री । तन्नामकक्षुपे । रा.नि.व.५ ।

भूण्डुः । पुं । क्रसुकवृक्षे । उपारि गौह । भू
रिप. ।

टगरः । पुं । टङ्गणचारि । मोशोर्गा । वि ।
केकराक्षे । मी ।

टङ्कः (कः) । पुं । धरणे । शाणमाने, २४ र
त्तिके वा । प.प्र.१ख । स्त्री । मौलकपिल्ले । मी ।
गुणाः - "शीतं कषायं मधुरं टङ्कं मारुतकृद्गुणम् ।"
सु.मू.४६ष. । टङ्गणचारि । मी । ज्व.चि.पञ्चवक्त्र-
से । जहायाम् । हे.च. । राजाक्षे । थोम आग ।
भा. । रजतमुद्रायाम् । पाषाणदारणे ।

टङ्गणः । पुं । टङ्गणचारि । मोशोर्गा । हे.च. ।
वै.निघ.ज्व.चि.स्रतसञ्जीवन्वाम् ।

टङ्कदेशजः (श्रीयः) । पुं । स्त्री । वास्तुकशा
कविशेषे । अेदेनौत्र वेत्ता । प.सु. ।

टङ्कनलः । पुं । चाक्षे । वै.निघ. ।

टङ्का । स्त्री । जहायाम् । मी ।

टङ्कानकः । पुं । वृक्षविशेषे । ब्रह्मदाकवृक्षे ।
तुं९ गौह । श.च. ।

टङ्कारी । स्त्री । खनामेव प्रसिद्धे क्षुपविशेषे
टेकारोति भाषा । गुणाः - "टङ्कारी वातजि-
पित्ता श्लेष्मन्नी दीपनी लघुः । शोथोदरव्यथाहन्वी
हिता पीठविसर्पिषाम् ॥" भा. ।

टङ्गणः (नः) । पुं, स्त्री । खनिजोपरसविशे-
षे । मोशोर्गा । हिं मं टङ्गणचारि । रस.र.यह-

शीकवाटरसे । स द्विविधः साधारणश्वेतभेदेन ।
प्रथमगुणाः - अप्रिकरी रुचः कफघ्नः वातपित्त-
घ्नश्च । भा.पू.१भ.धातव. । कटुः उष्णः कफघ्नः
श्यावरादिविषघ्नः कासश्वासघ्नश्च । द्वितीयगुणाः -
स्निग्धः कटुरुष्णः वातकफघ्नः आमचयहरः श्वा-
सविषकासमलहरश्च । रा.नि.व.६ । श्लेष्मवातघ्नः
चाररसः तीक्ष्णः उष्णः अप्रिवर्धकः रुचः भेदकः
बलवर्द्धनश्च । "टङ्गणः क्रामण्यटङ्कः सम्यक् चारश्च
पाचनः । सुभगी मालतीजातो द्रवी लौहविशु-
द्धिदः ॥" तच्छुद्धिः - "चादी टङ्गणमादाय का-
ञ्जिकाक्षे विनिःक्षिपेत् । एकारात्रात् समुद्भूत्य रौद्र-
यन्त्रे विभावयेत् । नरमुच्यते टङ्कं गवां मूत्रगतं
तथा । दिनान्ते तस्समुद्भूत्य जम्बीराशुगन्तं ततः ।
जम्बीराशुगन्तमुद्भूत्य गारिकेलस्य पात्रके । मरीच-
चूर्णसंयुक्तं चालयेच्छीतलाशुना ॥" र.सा.सं. ।

टङ्गाणः (कः) । पुं । वृक्षविशेषे । तुन्न गौ-
ह । श.र. ।

टङ्गिणी । स्त्री । पाठायाम् । श.च. । [त्रिका. ।

टङ्गनी । स्त्री । गृहगोधिकायाम् । टिक्टिकि ।

टङ्गुकः । पुं । पीतलोमे । वै.निघ. ।

टङ्गनम् । स्त्री । हद्रोगे । वै.निघ. ।

टारः । पुं । चने । हे.च. ।

टिटि(ट्टि)भः (कः) । पुं । पक्षिविशेषः ।
तिष्ठति प्राची । अ.टी. । [भा. ।

टिण्डनिका (नी) । स्त्री । जलशिरवी ।

टिण्डुकः । पुं । श्लेषाकण्डवे । वा.उ.३०अ. ।
पीतलोभे । वै.निघ. । [टिडुशी । भा. ।

टिण्डुशः । पुं । डिण्डुशे । टेटुङ्ग । हिं

टीटिभकः । पुं । टिटिभपक्षिणि । श.र. ।

टुण्डु(ण्डु)कः । पुं । श्लेषाकण्डवे । अम. ।
श्लेषाकण्डवे । रा.नि.व.२३ । अ.द.१२अ. । च.

द.माषवैले । खर्बुलीकण्डवे । (सांभान्) । वै.निघ. ।
पक्षिविशेषः । टून्टूनी प्राची । श.र. । कण्डुख-
दिरे । श.च. । [किण्डीकण्डवे । श.च. ।

टुण्डुका । स्त्री । पाठाधान् । आकनादि । ट-

टुनाका । स्त्री । तालमूल्याम् । श.च. ।

टेन्दुकः । पुं । श्लेषाकण्डवे । शोषा, सांभान् ।
वैयकम् । [श.र. ।

टेरः (कः) । वि । काणे । बक्रनेत्रे । टेटुङ्ग ।

टोलाफलः । पुं । मधुकण्डवे । वै.निघ. ।

ठः । पुं । शिषे ।

ठकदेशीयः । पुं । बाकूके । तिका ।

ड

डङ्ग(ङ्गा)रिः (री) । स्त्री । फलशाकलतावि-
शेषः । (शै)पा, टिटिङ्गा । मं डंगर । कं डंग-
र । गुणाः—श्रीतला बन्धा वातपित्तरक्तदोषघ्नी
श्रीषघ्नी जाड्यमूत्ररीधहरी तर्पणी गौल्या । बाल-
फलगुणाः—सुमधुरं श्रीतलं पित्तघ्नं तणादाहघ्नं
बन्धं सन्तर्पणं पुष्टिकरं वीर्योदिककरं बलकरं
अमघ्नं अमहरं । पक्वं तत् गुरु तणादाहरकण्ड
कुरुते । रा.नि.व.७ । See चिचिण्डः ।

डण्डमत्स्यः । पुं । मत्स्यविशेषः । दाण्डिका मा-
छ । वै.निघ. । [कारयन्निविशेषः ।

डमरुयन्त्रम् । स्त्री । श्रीषधपाकार्थं डमरुका-

डल्लकम् । स्त्री । बंशनिर्मितपात्रे । डाला ।

डल्लवणः । पुं । निषत्संबन्धकारः ।

डडुः (ङ्ङः) । पुं । लज्जकण्डवे । डेडुङ्गा कन,
डेडुङ्गा भान्द्र । श.र. । फलगुणाः—गुरु विष्ट-
म्भि विदोषघ्नकदोषकरश्च । राज. ।

डाङ्गरः (री) । पुं, स्त्री । अलानुविशेषः । वै.
निघ. । डङ्गरीफल । (शै)पा । रा.नि.व.७ ।

डालिमः । पुं । दालिन्ध्रकण्डवे । दाण्डिम गाछ ।
अ.टी.भ. । [सूडपक्षिणि । अटा. ।

डाडुकः । पुं । हरिचविशेषः । वै.निघ. । दा-

डिडि(ण्डि)माणकः । पुं । प्रतुदपक्षिमा-
ती । सु.सू.४६अ. । च.सू.२७अ. ।

डिण्डः (ण्डिकः) । पुं । रत्नोरखे । वै.निघ. ।

डिण्डिमः । पुं । करङ्गकण्डवे । वै.निघ. ।

डिण्डि(ण्डी)रः । पुं । समुद्रफेने । हि.च. ।
नकुल.१३अ. ।

डिण्डिशः । पुं । फलशाकविशेषः । टेटुङ्ग ।
मं डेडुङ्गफल । वै.निघ.२भ.अतिसा.पथ्य. । गुणाः
—रुचिकृतं भेदनः पित्तश्लेष्मघ्नः श्रीतलो वातलः
मूत्रलः अश्वरीहरी रचश्च । भा.पू.१भ.शाकव. ।

डिण्डीरमोदकम् । स्त्री । गृह्णने । गांछर ।
रा.नि.व.७ । लघुने । रक्तमूलके । वै.निघ. ।

डितिका । स्त्री । बालरीगे । वै.निघ. ।

डिम्बः (म्भः) । पुं । शिरी । रा.नि.व.१८ ।
उदररीगे । मूत्राशये । गर्भाशये । वै.निघ. । स्त्री ।
फुफ्फुसे । हारा. । अखे । मोरि । पिण्डे । मी. ।

डिम्बिका । स्त्री । जलमक्षिकायां । वै.निघ. ।
श्लेषाकण्डवे । कासुक्काम् । श.र. ।

डिम्भा । स्त्री । पतिबालिकायां । रा.नि.व.१८ ।

डङ्गरी । स्त्री । अलानुभेदे । टेटुङ्ग । वै.निघ. ।

डुगुडुः । पुं । विमुखसर्पे । त्रिका ।
 डुगुडुभः । पुं । जलसर्पे । ष्टे डु गण । अम ।
 डुगुडुलः । पुं । सुद्रपेचके । रा.नि.व.१६ ।
 डुन्दुकः । पुं । हरिणभेदे । पक्षिभेदे । डाक
 शायी । वै.निघ. ।
 डुखिः । स्त्री । कच्छप्याम् । अम. । [अटा. ।
 डुलिका । स्त्री । खञ्जरीटाकारपक्षिविशेषे ।
 डुली । स्त्री । चिल्लीशाके । रा.नि.व.७ ।

ढकः । पुं । अभिलाषे । वै.निघ. ।
 ढङ्गणम् । स्त्री । शैवालं । वै.निघ. ।
 ढ(डा)मरा । स्त्री । हसे ।

डोडी । स्त्री । जीवनीसुपे । गुणाः - मलवञ्ज-
 करी वातला रुचा दुर्जरा च । राज. ।
 डोडि(ण्डि)का । स्त्री । फलशाकविशेषे ।
 हिं करेयका । मं हरणदीडी । गुणाः - पुष्टि-
 करी रुचा दीपनी लघुः पित्तकफार्शोघ्नी कृमिगु-
 लघ्नी च । भा.पू.१भ.शाकव. ।
 डोरडी । स्त्री । बहल्याम् । रा.नि.व.४ ।
 डोलफलम् । स्त्री । फलविशेषे । वै.निघ.२
 भ.वा.व्या. ।

टि.ण्डणिका (णी) । स्त्री । जलशिरिषे ।
 वै.निघ. ।
 डालसमुद्रिका । स्त्री । डीलसमुद्र इति ख्या-
 ते वृक्षविशेषे । सा कौटादिविषहरी । अत्रि. ।

तकिलम् (ला) । स्त्री, स्त्री । औषधे । वै.
 निघ. । उषा. ।
 तक्कालम् । स्त्री । कक्कीले । कंकला । वै.निघ. ।
 तक्रम् । स्त्री । पादजलधीले । र.मा. । प.प्र ३
 ख. । रा.नि.व.१५ । घोलसामान्यं । (घोल । तक्रं
 चतुर्विधं मनुमथितोदन्विहीलभेदेन । क्विका च-
 तित पञ्च । तेषां नामगुणाः - “ससरं निर्जलं घोलं
 मथितं त्वसरीदकं । तक्रं पादजलमोक्तमुदन्विद-
 हंवारिकं । क्विका सरहीनं स्यादक्का प्रचुरवारि-
 का ॥” तक्रगुणः - “तक्रं त्रिदोषशमनं रुचि
 दीपनीयं रुच्यं वमिशमहरं क्लमहारि मधु । वर्षा
 प्रदं पत्रनाशमुदन्विदाख्यं शकं कफशमनरुहमनेषु
 घोलम् । अस्मेन वातं मधुरेण पित्तं कफं कषायेषु
 नैहन्ति सद्यः । आमार्तिसारे च विपृचिकायां
 वातज्वरे पाण्डुषु कामलेषु । प्रमेहगुण्योदरवातशूले
 नित्यं पिबेत्तक्रमरोचके च ॥ शौतकालेऽग्निमान्द्ये
 च कफे पाण्डुामयेषु च । मार्गोपरीधे कुष्मादिव्या-
 धी तक्रं प्रशस्यते । वातोदरी पिबेत्तक्रं पिप्पली-
 खण्णान्वितं । शर्करामरिचोपेतं स्वादु पिबोदरी
 पिबेत् । अवानीसैस्ववाज्जात्रीभ्योपयुक्तं कफोदरे ।

सन्निपातोदरे तक्रं त्रिकटु चारसैस्ववम् ॥ इति त-
 क्रसेवनस्थानम् । तक्रं दद्यान्न चते नीष्णकाले नी
 दौर्बल्ये भो लघामूर्च्छिते च । नैव भान्ती नैव
 पित्तसदोषे नैतद्दद्यात् सतिकायां विशेषात् ॥”
 इति वर्ज्यस्थानम् । “तक्रं खेहान्वितं तुन्दनिद्राजा-
 डाप्रदं गुरु । अर्द्धावशिष्टं सामान्यं निःशेषं लघु
 पथ्यदम् ॥” रा.नि.व.१५ । “समुद्रतृप्तं तक्रं पथ्यं
 लघु विशेषतः । बल्यं लोकोद्भूतघृतं गुरु वृष्यं क-
 फावहम् । अनुद्भूतघृतं सान्द्रं गुरु पुष्टिकफप्रदम् ॥”
 इति उद्भूतामुद्भूतस्वल्पीद्भूतघृततक्रगुणाः । आमप-
 क्ततक्रगुणाः - “तक्रमामरुफङ्गोष्ठे हन्ति कण्ठे क-
 रंति च । पीनसत्रासकासादौ पक्मेव प्रयुज्यते ॥”
 गव्यादितक्रविशिष्टगुणाः - “यान्युक्तानि दधीन्यष्टी
 तद्रुणं तक्रमादिशेत् ॥” भा. ।

तक्रकूर्चिका (र्ची) । स्त्री । दुग्धविकारवि-
 शेषे । शोनि । गुणाः - बाहिषी वातला रुचा
 दुर्जरा च । सु.सू.७५अ.दधि.व. । “तन्त्रेण पक्वं य-
 त्शीरं सा भवेत्तक्रकूर्चिका ॥” प.प्र.३ख. ।
 तक्रजननी । स्त्री । घीले । वै.निघ. ।
 तक्रजम्ब । स्त्री । दधनि । वै.निघ. ।

तक्रपय्याया । स्त्री । तक्राचुपे । रा.नि.व.४ ।
तक्रपिण्डः (पिण्डका) । पुं, स्त्री । तक्रञ्ज-
 शिंकायाम् । छानि । नष्टदधिपिण्डे । नट् दुध
 इति देशगदे । लक्षणं यथा -- "दन्ना तक्रेष वा
 नष्टं दुग्धं बद्धं सुवाससा । द्रवभावेन सहितं तक्र-
 पिण्डः स उच्यते ॥" गुणाः—वृष्यः वृंहणः बल-
 वहेनश्च । भा. ।

तक्रभक्षा । स्त्री । तक्रायाम् । रा.नि.व.४ ।

तक्रभित् । पुं । कपिच्यवचे । वै.निघ. ।

तक्रमांसम् । स्त्री । यवनदेशप्रसिद्धव्यञ्जनविभ्र-
 चे । 'एसनी' इति पारस्यभाषा । तस्माधनविधिः
 -- "पाकपात्रे घृतं दत्त्वा हरिद्रादिद्रु भर्जयेत् ।
 छागादेः सकलस्यापि खण्डान्यष्टौ च भर्जयेत् ।
 सिद्धयोग्यं जलं दत्त्वा पत्रेभ्योदुतरं यथा । जीर-
 कादियुते तन्ने मांसखण्डानि धारयेत् ॥" गुणाः
 -- "तक्रमांसन्तु वातघ्नं लघु बन्धं बलप्रदं । कफघ्नं
 रितलङ्घिञ्चित्स्वार्थाहारस्य पाचनम् ॥" भा. ।

तक्रा । स्त्री । स्वनामस्थानचुपे । गुणाः—कटुः
 लामित्री त्रणघ्नी च । रा.नि.व.४ ।

तक्रारिष्टम् । स्त्री । यह्नखामरिष्टीषधम् । "य-
 मानो आमलकं हरीतकी मरिचानि प्र. त्रिपलां-
 शकानि पञ्चलवणानि पलांशानि एकत्र चूर्णयित्वा
 नक्राटकयुतानि तक्रारिष्टं भवति ।" च.द. ।

तक्राह्वा । स्त्री । तक्राचुपे । रा.नि.व.४ ।

तगर(पादिक)म् । स्त्री, पुं । (Taber-
 naemontana coronaria.) जलजातकृष्ण-
 चुपे । तगरतर्पाङ्किका, शिडेनि छोप । हिं त-
 गरचण्डी । तं नन्दिवहनचन्द्र, गंधितगरपुचेद्रु ।
 उत्. पाणिफलरा । तत्र द्विविधं तगरं पिण्डीत-
 गरश्च । पिण्डीतगरं कीङ्कणदेशे प्रसिद्धम् । गुणाः
 -- उष्णं तिग्मं स्वादु लघु विषापहारसूर्क्षाक्षिरी-
 गविदीषघ्नश्च । शीतलं तिक्तं टिष्टदीषघ्नं पथ्यश्च ।
 रा.नि.व.२० । तगरभावे कुष्ठं शाक्यम् । च.सू.४
 अ. । च.द.एलादितैले । वा.सू.१५ अ. । आहुल्य
 चुपे । मदनवचे । रा.नि.व.४८ । पुष्यहवविशेषे ।
 षेणर गोह् । श.र. ।

तण्डी । स्त्री । हिमुपचाम् । रा.नि.व.६ ।

तण्डाकः (गः) । पुं, स्त्री । पुरुषकृतसरीवरि ।

श.र. । तण्डाकं -- "प्रञ्जलभूमिभायस्त्री बहुसंख्यं
 रीषितः । जलाशयसङ्गाः स्यात् ताङ्गां तण्डाकं
 अतम् ॥" भा. । जलं स्वादु कषायं वातकारश्च ।
 रा.नि.व.१४ । पाके कटु शीतलं हेमके प्रशस-
 च । राज. । यन्त्रकूटके । मे. । [कटु । प.सू. ।

तण्डागजः । पुं । कालकोटे । कोयलभोगं
तण्डित्वान् । पुं । सुलके । गूठा । अम. ।

तण्डकः । पुं । फेने । खञ्जनपक्षिणि । मे ।
 रोगे । वै.निघ. । [तण्डुलजले । मे. ।

तण्डुरीणः । पुं । कौटसामान्ये । वै.निघ. ।

तण्डु(न्दु)लः (कः) । पुं । तण्डुलीयशाके ।
 कौटानटे । श.र. । भा.म.४.भ.प्र.द.चि. । विङ्गु ।
 मे. । (Oryza sativa.) Ricc. धान्यनिकरे ।
 टान । हिं चाउल । मं ताण्डुल । तं विययम ।
 गु. चीखा । दा. चन्नीयल । ता. अविशि ।
 गुणाः—मेहघ्नः क्षमिघ्नः । नवः सांतिदुर्जरश्च ।
 भा. । भृष्टं तत् सूक्ष्मं कफघ्नं कलं पित्तकारश्च ।
 राज. । अष्टसर्षपमितमाने । च.कल्प.१२ अ. ।

तण्डु(न्दु)लधावनम् । स्त्री । तण्डुलीदके ।
 टेलुनिजल । रा.नि.व.१५ । वै.निघ. ।

तण्डु(न्दु)ला । स्त्री । विङ्गुनायाम् । रा.नि.
 व.६ । महासमजायाम् । [व.१५ ।

तण्डु(न्दु)लाम्बु । स्त्री । तण्डुलीदके । रा.नि.

तण्डु(न्दु)ली । स्त्री । तण्डुलीयशाके । टांणी
 नटिशा । रा.नि.व.५ । यवतिक्तायाम् । यवची
 इति लोके । रा.नि.व.३ । शशाण्डुलीककंध्याम् ।
 रा.नि.व.७ ।

तण्डु(न्दु)लीयः (कः) । पुं, स्त्री । विङ्गु ।
 मे. । (Amarantus(thus) spinosus or
 Amblogina polygonoides) Prickly
 Amaranth. खनामस्थानपत्रशाकचुपे । वन-
 तण्डुलीयके । कौटानटे, गोगाश्रानटे, कूटे
 नटे । हिं अल्पमदसा, चवडाइ । मं तांडुलि-
 जा । कं किबकुशाले । दा. काण्डेमाट । ता.
 सुलुकिर । गुणाः—शिशिरमधुरविषघ्नः बचिक-
 हीपनः पित्तदाहभमघ्नश्च । रा.नि.व.५ । सष्टमल-
 सूत्री विषहारकश्च । भा.पू.१२ भाकव. । रसे म-
 धुरः, वीथी शीतपाकी मधुरः, प्रभावश्च रक्तपिच-

विषहरः । च.द. । “मधुरी रसपाकाभ्यां रक्तपि-
नमदापहः । तेषां शीततमी रसलक्ष्णुलीयी वि-
षापहः ॥” सु.सू.४६५. । तखुलगुणाः—“तखु-
लीयकमूलं स्यादुष्णं श्लेष्मिणाशनं । रजीरोधकरं
रक्तपित्तप्रदरसंहरम् ॥” अचि. । विशेषतः श्ल-
श्लम् । तच्छाकगुणाः—हिमम् अर्शःपित्तरक्तविष-
कासनं याहि मधुरं दाहशोषघ्नं रक्ष्यञ्च । रा.
नि.व.७ । “श्लादुपाकमसृक्पित्तविषघ्नं तखुलीय
कम् ॥” अचि.१६५. । [उञ्ज. रा.नि.व.६ ।
तखु(न्दु)लीयका । स्त्री । विडङ्गायाम् । वि
तखुलीयदलम् । स्त्री । तखुलीयश्राके । रा.
नि.व.७ । [कौटोनेटोर शिकडु. अचि. ।
तखुलीयमूलम् । स्त्री । तखुलीयकजटायां
तखु(न्दु)लीवीजः । पुं । तखुलीयश्राके ।
भा.पू.श्राकव. ।
तखुलीयश्राकम् । स्त्री । श्राकभेदे । कौटो
नेटिन्नर श्राक । रा.नि.व.७ । सि.यी.र.पि.चि. ।
तखुलुः । स्त्री । विडङ्गे । श.र. ।
तखु(न्दु)लेरः (कः) । पुं । तखुलीयश्राके ।
भा.पू.१भ.श्राकव. ।
तखु(न्दु)लीय(दक)म् । स्त्री । प्रचालित-
तखुलजले । ङनूनिन्नर जल । तस्य विधिः—तखु-
लपलं कथशः कला चतुर्गुणजलेन चाख्यम् । प.
प्र.१ख. । शीतकषायमानेन वा तखुलीदककल्प-
ना इति केचित् । अष्टगुणजलमिति शार्ङ्ग. ।
“कुट्टितं तखुलपलं जलेऽष्टगुणिते चिपेत् । भाव-
यित्वा जलं याद्वम् ॥” “जलमष्टगुणं दृष्ट्वा पलं
कश्चित्तखुलात् । भावयित्वा ततो दीयं तखुली-
दककल्पेण ॥” तन्नाम्नरम् । गुणाः—कषायं म-
धुरं लघु संघाहि विषच्छर्दिटणादाहनाशनम् ।
रा.नि.व.५ । [श.च. ।
तखु, त्रीघः । पुं । वेष्टकवंशे । (वेडेडु केश. ।
ततः । पुं । वायी । वै.निघ. ।
ततपत्नी । स्त्री । कदलीवृक्षे । श.च. । [निघ. ।
तत्कालखवणम् । स्त्री । लीवर्षलखवणे । वै.
तत्पद्मः । पुं । अश्वत्थवृक्षे । वै.निघ. ।
तत्कलाः । पुं । श्वेतपत्रे । कुष्ठे । कूडु । चौरा-
कामगन्धद्रव्ये । धरणि. । रीडिपवृक्षे । वै.निघ. ।

तत्त्वम् । स्त्री । परमात्मनि । खरुपे । वसुनि ।
विका. । चित्ते । धरणि. । [रा.नि.व.१५ ।
तद्वृष्यम् । स्त्री । पातखदधनि । पां२ना दृष्टे ।
तद्विद्यसम्भाषा । स्त्री । विजिगीषुष्या खड-
या सारीडारपूर्व्यं गुह्यार्थप्रकटने । च.वि.८५. ।
तदनयः । पुं । पुत्रे । स्त्री । कन्यायाम् । कण्ठ-
लस्याम् । श.च. । पृश्निपर्ण्याम् । वै.निघ. ।
तनुः (नूः) । स्त्री । लचि । षक् । नार्थ्याम् ।
मि. । शरीरे । रा.नि.व.१८ । (स) स्त्री । शरीरे ।
वि । अत्ये । कश्चे । मि. ।
तनुकम् । स्त्री । घातकीपुष्पे । विभीतके । ल-
चि । दांरुठिनि । वै.निघ. ।
तनुकूपः । पुं । रोमकूपे । वै.निघ. ।
तनुच्छायः । पुं । ज्वालावर्षूरकवृक्षे । कूट-
वारणा । रा.नि.व.८ ।
तनुत्वक् । पुं । तेषांश्राक इति ख्याते वृक्षे ।
प.सु. । सुअलचि । दांरुठिनि । वै.निघ. ।
तनुत्वचा । स्त्री । सुद्राग्निमये । छोटे गनि-
रि । रा.नि.व.९ ।
तनुपत्रः । पुं । इक्षुदीवृक्षे । रा.नि.व.८ । स्त्री ।
वंशपत्रहरिताले । वै.निघ. ।
तनुभस्त्रा । स्त्री । नासिकायाम् । श.र. ।
तनुरसः । पुं । खेदे । घाम । हारा. ।
तनु(नू)रट्ट(हम्) । स्त्री । रोम्नि । केशे । श.
र. । मि. । [रा.नि.व.११ ।
तनुवीजः । पुं । राजवदरे । नांरुठिने कूल ।
तनुव्रणः । पुं । वलीकनामरीगे । श.र. ।
तनु(नू)रुदः । पुं । पायी, गुदे । गणघोर ।
विका. । [श. रा.नि.व.११ ।
तनुधीरः । पुं । आमातकवृक्षे । आमडां गी-
तनूनः । पुं । वायी । वै.निघ. ।
तनूनपम् । स्त्री । हृते । श.च. ।
तनूनपात् । पुं । पित्रकवृक्षे । अपी । अण. ।
तनीनुः । पुं । षष्टिकम्पनी । षष्टे धानवि-
शेष । वै.निघ. ।

तन्तुः (कः) । पुं । वनशूकरे । चायुरोगे । भा.न.४भ. । जलजनी । छे.च. सनती । सूवे. । चम. । मन्थलिसर्पभेदे । सु.कल्प.४च. । सर्पपठ-
चे । च.टी.रा. ।

तन्तुकी । स्त्री । शिरायाम् । शरीरान्तर्नाद्यां । रा.नि.व.१८।१९ । नाडीशाकभेदे । राजिकायां । राशे । वै.निच. । [जटा. ।

तन्तुकीटः । पुं । कीटविशेषे । शृंगारोक्तः ।

तन्तुणः (नागः) । पुं । गाहे । शङ्खत्र । हे.च. ।

तन्तुनाभः । पुं । ऊर्णनाभौ । गोकुण्डला ।

तन्तुनिर्यासः । पुं । तालहवे । श.र. ।

तन्तुभः । पुं । श्वेतसर्पपद्मपे । प.सु. ।

तन्तुर(ल)म् । स्त्री । शृणाले । श.र. । हे.च. ।

तन्तुवापः (यः) । पुं । लूतायां । गोकुण्डला । चम. ।

तन्तुवियहा । स्त्री । कदलीहवे । त्रिका. ।

तन्तुसारः । पुं । गुवाकहवे । त्रिका. ।

तन्त्रम् । स्त्री । शीषधे । मी. । द्रव्ये । अग्निवेशा-
दिज्ञतपटसंख्यवैद्यकशास्त्रभेदे । च.सू.१च. । व-
स्त्रे । पुं । ऊर्णनाभौ । पुत्रे । वै.निच. ।

तन्त्रकारः । पुं । अग्निवेशादिपटसंख्यतन्त्रका-
रेषु । यथा—“अग्निवेशश्च भेदश्च जतुकर्षः पराश-
रः । हारीतः चारपाण्ड्यश्च जगद्गुल्लग्न्यनेर्वचः । त-
न्त्रस्य कर्ता प्रथममग्निवेशो यतीऽभत् । अथ भेदा-
दथश्चक्षुः खं खं तन्त्रज्ञतानि च । यावयामासुरा-
चेयं सर्वसिद्धं सुमिधसः ॥” च.सू.१च. ।

तन्त्रयुक्तिः । स्त्री । असहादिप्रयुक्तवाक्यप्रतिवे-
धनेन स्ववाक्यपीषकशास्त्रयुक्ती । तस्याः प्रयोजनं
वाक्ययोजनमर्थयोजनञ्च । “असहादिप्रयुक्तानां वा-
क्यानां प्रतिषेधनम् । स्ववाक्यसिद्धिरपि च क्रियते
तन्त्रयुक्तिः ॥ व्यक्ता नीक्ताश्च धे चर्था स्त्रीना धे
आद्यनिर्कलाः । कीशोक्ता ये द्विचिन्ते तेषाद्यापि
प्रसाधनम् ॥ यथाभुजवनास्यार्कः प्रदीपो केशमनो
यथा । प्रबोधस्य प्रकाशार्थासथा तन्त्रस्य युक्त-
यः ॥” सु.उ.६१च. । [टी. ।

तन्त्रवायः । पुं । लूतायाम् । गोकुण्डला । च.

तन्त्रिका (स्त्री) । स्त्री । गुपूथ्याम् । ज.ह.
१२च. । र.सा.सं.पुटपाकप्रकरणे । कर्णपालीमत-
रोगविशेषे । लक्षणं—“ऊष्मा हृदा च तन्त्रोवत्
पाली वातेन तन्त्रिका ।” वा.उ.१७च. । सैहली-
पिप्पल्यां । वै.निच. । शीघ्रितवाहिशिरायां । मी. ।

तन्द्रा । स्त्री । विषयाज्ञाने । रा.नि.व.२० । स्रग्
च श्लेषतमोऽनिलसङ्गता । “तन्द्रा श्लेषतमोऽनि-
लैः ।” शाङ्ग.पू.६च. । लक्षणं—“इन्द्रियाद्येष्वसं-
वित्तिः गौरवं जृम्भणं क्लमः । निद्रार्त्तस्यैव यस्तीह
तस्य तन्द्रा विनिर्द्दिशेत् ॥ मा.नि. । निद्रावत्क्ला-
न्ती । च.सू.१६च. । [निदानम् ।

तन्द्राकफः । पुं । तन्त्रनकशैथिलिकरोगभेदे ।

तन्द्रालुः । पुं । निद्रालौ ।

तन्द्रिः (का) । स्त्री । निद्रायां । आलस्ये ।
उषा. । च.सू.१६च. ।

तन्द्रिकः । पुं । तन्त्रामकसन्निपातज्वरे । लक्षणं
—“प्रभूता तन्द्राभिर्ज्वरकफपिपासाकुलतरा भवे-
च्छामा जिह्वा पृथुलकठिना कण्ठकठता । अती-
समरः श्वासः क्लमथुपरितापी श्मृतिरुजो भृशं कण्ठे
जाश श्थनमनिशं तन्द्रिकगदे ॥” ज्वरे प्रथमस्त-
न्त्रे च चतुर्थ्यां नैव पश्यति । निदा. ।

तन्त्रिः (न्विः) । स्त्री । अक्र.कृत्वावनस्पती ।
काल डूनगौ । र.मा. ।

तन्त्री । स्त्री । शालपर्ण्यां । भांगपाणि । हिङ्गु-
पत्रां । रा.नि.व.४६ । त्रि. । लशाशाम् ।

तपः । पुं । ग्रीष्मर्त्तौ । ग्रीष्मे । चम. । [श.र. ।

तपःकरः । पुं । तपस्त्रिमन्त्रे । तपगौ भाह ।

तपनः । पुं । श्लार्कहवे । श्वेत आकम् ।
रा.नि.व.१० । भस्मातकहवे । रा.नि.व.११ । मृ-
थ्यकालमणौ । रा.नि.व.१२ । ग्रीष्मर्त्तौ । छे.च. ।
तपनकः । पुं । शालधायभेदे । वा.सू.६च. ।
See शालिः । [७५ । रा.नि.व.४ ।

तपनच्छदः । पुं । आदिव्यपत्रपे । हृङ्ग-
हृङ्ग-
तपनतमया (येष्टा) । स्त्री । महाशंभोह-
वे । रा.नि.व.८ । वै.निच. । [१२ ।

तपनमणिः । पुं । मृथ्यकालमणौ । रा.नि.व.

तपना । स्त्री । चद्राप्रिमये । छोटि गमित्रि ।
रा.नि.व.६ ।

तपनी । स्त्री । पाठायाम् । वै.निघ. ।

तपनीय(क)म् । स्त्री । स्वर्णे । अम. । रा.नि.
व.१३ । अने । पुं । शालिधान्यभेदे । च.म.२७अ. ।

तपनेष्टम् । स्त्री । ताम्बे । रा.नि.व.१३ । (ष्ट)
स्त्री । शमीभेदे । इय अमी । वै.निघ. ।

तपस्यः । पुं, स्त्री । कुन्दपुष्पवृत्ते । श.च. । पुं ।
फाल्गुने मासि । अम. ।

तपस्वी । पुं । घृतकरञ्जे । रा.नि.व.६ । मत्स्य-
भेदे । उपनी ग्राह् । श.च. । हिङ्गुपत्रां । दम्-
नकवृत्ते । वै.निघ. ।

तपस्विनी । स्त्री । जटामांस्याम् । रा.नि.व.
२३ । कटुव्यां । हे.च. । सुष्ठीव्यां । भू.भौ.वै. ।
भा. । जिङ्गण्यां । वि.० । वै.निघ. ।

तपस्विपत्रः । पुं । मदनकवृत्ते । दनां । रा.
नि.व.२० । [मि. । शर.दि. । च.म.१अ. । च.द. ।

तपाः । पुं । शीघर्तां । अ.टी. । माघमासे ।

तपात्ययः । पुं । वर्षाकाले । हे.च. ।

तपोधनः । पुं । यावन्पीनाममहाक्षुपे । मदन
कवृत्ते । रा.नि.व.५।१० । स्त्री (ना) । सुष्ठीव्यां ।
भू.भौ.वै. । मे. ।

तम(क)म् । स्त्री । रौप्ये । रा.नि.व.१३ । मा-
चिकनामीपधातौ । अत्रां । अ.टी. । र.सा.सं. ।

तमखल्लः । पुं । कागशक्तन्मियतुपाधी उष्णी-
कतखल्ले । गतम अत्र । तद्यथा — "अजाशक्तुषा-
प्रिच चालयित्वा भुवि क्षिपेत् । तस्यापरिस्थितः
खल्लसप्तखल्ल इति स्मृतः ॥" अत्रि. ।

तमराजतैलम् । स्त्री । शिरीरीगे तैलम् ।
सर्वपतैलं ४ श. गीमूत्रं १६ श. काथार्थं — धूसूर-
करञ्ज-भिक्षुटी-जयन्ती निर्गुण्डी शिरीष हिम्वलधी-
ज-शियु-दर्शमूलानां प्र. २ श. जषं ६४ श. शी.
१६ श. । कल्कद्रव्यं — मयनफल चिकटु कुष्ठ-
ष्णजीरक-शुष्की कटुफल वरुणालक मुस्ता हिज्जल-
विल्व-हरिताल-जवापुष्प विष मन शिला कर्कटश-
ङ्गी रक्तचन्दन शियु यमानी विकडतलचां प्र. २
तो. । मेघ. ।

तमरूप(क)म् । स्त्री । रौप्ये । रा.नि.व.१३ ।

तमलीमशः । पुं । काशीषे । शित्रीकम् ।
वै.निघ. ।

तमाश्वः । स्त्री । उष्णसज्जिले ।

तमभः । पुं । कामे । अ.टी. ।

तमः । पुं । तमालवृत्ते । श.च. । अन्धकारे ।
अन्धकारदर्शने । सु.चि.२२अ. । स्त्री । वातकफवी
प्रकृतेरन्यतमगुणे । वै.निघ. । चित्तीन्ध्रवृद्धदाव-
रणे । विमोहने । रा.नि.व.२१ । व्याधौ । रा.नि.
व.२० । [विभौ । मा नि. ।

तमःप्रवेशनम् । स्त्री । अन्धकारप्रविष्टेस्वेवास-

तमकश्वासः । पुं । आसरीगभेदे । उग्रक
शाम । लक्षणं — "प्रतिलीमं यदा वायुः स्तीतांसि
प्रतिपद्यते । शीवां शिरश्च संगृह्य श्लेषाणं समुद्दी-
र्य च । करोति पीनसं तेन रुद्धी घुर्धुरकं तथा ।
अतीव तीव्रवैगच्च श्वासं प्राणप्रपीडकं । प्रताप्यति
सर्वेभ्येन तस्यते सन्निरुध्यते । प्रमोहकासमानश्च स
गच्छति मुहुर्मुहुः । श्लेषण्यमुच्यमाने तु भृशं भव-
ति दुःखितः । तस्यैव च विनीत्यन्ते मुहुर्त्तं लभते
सुखं । तथास्योडंसने कण्ठः क्लृच्छच्छक्तीति भाषि-
गुम् । न चापि लभते निद्रां शयानः श्वासपीडि-
तः । पाने तस्यावगृह्णाति शयानस्य समीरणः ।
आसीनो लभते सौख्यमुष्णश्चेवाभिनन्दति । उच्छि-
ताचो ललाटेन स्निग्धता भृशमर्शमान् । विश-
कास्यो मुहुः श्वासो मुहुश्चैवावधम्यते । मेघासुशो-
तथाग्वातैः श्लेषण्यैश्च विवर्द्धते । स याश्वासकः
श्वासः साध्यो वा स्यान्नवीक्षितः ॥" मा.नि. ।

तमका । स्त्री । भूम्यालक्याम् । वै.निघ. ।

तमरम् । स्त्री । शीवधातौ । वङ्गे । हे.च. ।

तमराजः । पुं । शर्कराविकारे । "नवात् गुडं"
इति भाषा । गुणाः — दृष्ट्याज्वरदाहरक्तपित्तघ्नः ।
राज. । [अम. ।

तमस्विनी । स्त्री । निशाथान् । हरिद्रायाम् ।

तमा । स्त्री । भूषात्राम् । भू.भौ.वै. । आगला ।
काकील्यां । कौ.कु. । राशी । हे.च. । तमाश-
वृत्ते । श.च. ।

तमालः (कः) । पुं । (Xanthochymus

Pictorius.) खनामख्यातवचे । तगान ग्राह् ।
मं तमालु । कं कुदालउ । गुणाः—मधुरः बल्यः
हृद्यः शीतलः गुरुः टणादाहकरः कफपित्तकारः
श्रमशान्तिकरश्च । वरुणवृत्ते । वरुण ग्राह् । रा.
नि.व.६ । कण्ठद्विरे । श.च. । खलपत्रे । कण-
तिले । चिका. । वंशलचि । वै.निघ. । चक्र । अ
म. । श.र. । यवासशर्करायाम् । खड्गे । तापिच्छे ।
चिका. । क्ली । श्वेतसुनिषण्णकशाके । तेजपत्रे ।
रा.नि.व.६ । मे. । सु.म. ३६ अ. शिरीषिरेके । ल-
चि । शु.पु.चक्र । वै.निघ. ।

तमालका (की) । स्त्री । भूषात्र्याम् । डू-
दे अनाग । वै.निघ. ।

तमालच्छेदम् । क्ली । तेजपत्रे । वै.निघ. ।

तमालपत्र(क)म् । क्ली । तेजपत्रे । रा.नि.
व.६ । च.चि.३ अ. । तमालवृत्ते, दारुचिनीति
ख्याते । तिलके । मे. ।

तमालिका (नी) (ली) । स्त्री । भूम्याम-
लकाम् । रा.नि.व.५ । ताम्रवल्ग्याम् । ग्राह् ।
रा.नि.व.३ । “भूषात्र्यान् तमालिनी ।” रा.नि.
व.२३ । (ली) वरुणवृत्ते । रा.नि.व.६ ।

तमाह्वयम् । क्ली । तालीशपत्रे । वै.निघ. ।

तमिः (मी) । स्त्री । हरिद्रायाम् । रात्रौ ।
अम. ।

तमिस्रा । स्त्री । हरिद्रायाम् ।

तमोज्योतिः (भित्) । पुं । खद्योते ।
खानांकि पोका । वै.निघ. । श.र. ।

तमोदर्शनम् । क्ली । पित्तजरीगे अन्धकारद-
र्शने । भा. । [द्योते । चिका. ।

तमोमणिः । पुं । गीमेदरवे । प.सु. । ख-

तमोविकारः । पुं । रोगे । रा.नि.व.२० ।

तमोव्रणः । पुं । बलीके । चिका. ।

तम्पा । स्त्री । गवि । छे.च. । [नि.व.११ ।

तम्बुरुः । पुं । तुम्बुरी । नेपाणि धने । रा.

तरः । पुं । वृत्ते । भूरिप. । [वै.निघ. ।

तरटः । पुं । चक्रमईचुपे । चाकन्दा ग्राह् ।

तरटी । स्त्री । शीलापुरादी खनामख्यातरक्त

वीजकण्टकवृत्ते । मं तरडि । कं-रेडंङ् । गुणाः—
तिक्ता मधुरा गुरुः बल्या कफघ्नी । रा.नि.व.८ ।

तरणिः । पुं । अर्कपत्रवृत्ते । आकन्दा ग्राह् ।
अम. । ताम्बे । स्त्री । कण्टकसीवल्याम् । श्लेडेती
गोलाप । रा.नि.व.१० । छतकुमार्याम् । अम. ।

तरणिरत्नम् । क्ली । माणिक्ये । रा.नि.व.१३ ।

तरणी । स्त्री । छतकुमार्यां । प.सु. । कृत्स्नद-
नीचुपे । रा.नि.व.६ । पद्मचारिण्यां । श.च. ।
खनामख्यातपुष्पवृत्ते । मं तरणी । कं चेंवड् ।
श्लेडेती गोलाप । गुणाः—शीतला स्निग्धा
पित्ताहन्तरघ्नी मधुरा सुखपाकहरी टणाच्छि-
घ्नी च । राजतरणी कषाया कफकारी चक्षुष्या हृ-
द्या सुगन्धिश्च । रा.नि.व.१० ।

तरणीवल्ली । स्त्री । कण्टकशतपुत्रीपुष्पवृत्ते ।
बुना गोलाप । वै.निघ. ।

तरन् । पुं । कारणवपचिणि । मे. ।

तरत्तलः । पुं । टणाग्री । वै.निघ. ।

तरदी । स्त्री । तरध्याम् । रा.नि.व.८ ।

तरन्तः । पुं । पत्रिविशेषे । भके ।

तरम्बुजम् । क्ली, पुं । (Lupinus albus
or Citrullus vulgaris. Syn. Cucur-
bita citrullus.) तरसुज इति ख्यातफले । हिं
तरसूजा । प.सु. । तहचे । वै.निघ. । वीजं शैत्य-
करम् ।

तरलः । पुं । माणिक्ये । रा.नि.व.१३ । श्वेत-
धूलुरके । हारमध्यमशी । वै.निघ. । (ला) स्त्री ।
यवाम्बाम् । चिका. । काञ्जके । मयविशेषे । मे. ।
मधुमन्त्रिकायाम् । छे.च. । [नि.व.४ ।

तरवटः । पुं । आहुल्याख्यचुपे । हिं रग । रा.

तरसं (तरः, स) । क्ली । मांसि । बले । वेगे ।
चिका. ।

तरचः (चुः) । पुं । प्रसङ्गजातीयस्रग्गादनव्या-
न्ने । तै.दे. वाष, नेकडे वाष । हिं तरख ।
रा.नि.व.१६ ।

तरिता । स्त्री । रसीने । तर्जन्याम् । श.च. ।
वृद्धने । ग्राह् । “तारिका तरिता तथा ।”
कुलार्थवत्ये ।

तरी । स्त्री । धूमि । त्रिका ।

तरुः । पुं । हवे । चम ।

तरुकूषिः । पुं । वाग्मुदपत्त्रिणि । त्रिका ।

तरुजः । पुं । श्वेतखदिर । प.सु. ।

तरुजीवनम् । स्त्री । तरुमूले । अ.च. ।

तरुटः । पुं । नीलोत्पलमूले । राज.२प. । च. सु.२७च. ।

तरुणः । पुं । एरुखडवे । प.सु. । श्वेतैरुखड-
वे । भा. । रा.नि.व.८ । खूलजीरके । गोटी
जोत्र । रा.नि.व.६ । युवके । रा.नि.व.१८ ।
चीड़ादेवदारौ । स्त्री । कुजकपुष्पे, कुम्भपुष्पे ।
मि. । प्राणनेत्रयोवास्थनि । वै.निघ. ।

तरुणज्वरः । पुं । नवज्वरे । नव ज्वर, नूतन
ज्वर । "आसमरात्रं तरुणं ज्वरमाहुर्मनीषिणः ।"
च.द. ।

तरुणज्वरारिरसः । पुं । ज्वरे मलशुद्धिक
रज्वरलाघवकररसविशेषे । पारदगन्धकविषजैपा-
लवीजानि समभागानि कुमासीरसेन एकत्र म-
द्यानि । पात्रा, गुरुक, विष, क्षयपालवौञ्ज प्र-
तोटके समान । सा.कौ. ।

तरुणदधि । स्त्री । पञ्चादिनातीतदधनि ।

तरुणदारुः । पुं । हड्डदारौ । वोजताडुक ।
वै.निघ.सम्बिकञ्च.चि. । [निघ. ।

तरुणपीतिका । स्त्री । मन.शिलायाम् । वै.

तरुणाभासः । पुं । कर्कश्या । कौकूड । वै.
निघ. । [लासिपु । सु. । भा. ।

तरुणास्थि । स्त्री । प्राणकर्णादिगुदेष क्रीम-

तरुणिः (णी) । स्त्री । खूलकणजीरके । च-
द्रदन्त्याम् । रा.नि.व.६ । चीड़ादेवदारुणि । रा.
नि.व.१२ । तरुणीपुष्पवे । शेडेती गोलाप
जुलनेर गोष्ठ । सु.सू.४६च. । रा.नि.व.१० ।
हतकुमार्याम् । रा.नि.व.५ ।

तरुणीकटाक्षमालः । पुं । तिलकचुपे ।
डिल गोष्ठ । रा.नि.व.१० । [हारा. ।

तरुतू(दू)लिका । स्त्री । वाडुली । वाड्ड ।

तरुगन्धः । पुं । कण्टके । कौंटे । हारा. ।

तरुमुक् । पुं । वन्दाके । पत्रगोष्ठा । वै.निघ. ।

तरुमालिनी । स्त्री । भूम्यङ्गलक्या । वै.निघ. ।

तरुमृगः । पुं । वानरे । वै.निघ. ।

तरुरागम् । स्त्री । क्रीमलपङ्कवे । हारा. ।

तरुराजः । पुं । तालहवे । रा.नि.व.८ ।

तरुट्ट (हा) (रोहिणी) । स्त्री । वन्दा-
के । गन्तरा । रा.नि.व.५ ।

तरुवल्ली । स्त्री । जनुकालतायाम् । जनीनाम
गुरुद्रवा । रा.नि.व.३ ।

तरुशायी (रुन्) । पुं । पत्त्रिणि । हारा. ।

तरुसारः । पुं । कर्पूरे । हारा. । [व.५. ।

तरुस्था । स्त्री । वन्दाके । पत्रगोष्ठा । रा.नि.

तरुटः । पुं । कमलमूले । उयलकन्दे । गुणाः
— गुरुः विष्टभिः शीतलश्च । राज. ।

तर्कारी । स्त्री । (Sesbania aculeata.)
जयन्तीहवे । धनिष्ठा गोष्ठ । हिं हृद्यचक्रमेद । मं
रानशिवरि । तं तक्केडुचेडु । ता. एराजिल्गना ।
देवताडुवे । रा.नि.व.३ । अग्निमन्थ । भा.म.१
भ.ज्व.चि. । रा.नि.व.६।२३ । सुद्राग्निमन्थे । जी-
मूते । रा.नि.व.१३ । वै.निघ.सा.ज्व.चि.अर्का-
दि । शंशपाहवे । धनककंठ्याम् । वै.निघ. । चक्र-
मर्हचुपे । वै.निघ.२भ.वा.व्या.चि. ।

तर्किणः (लः) । पुं । चक्रमर्हचुपे । टाकन्ता
गोष्ठ । प.सु. । वै.निघ. । [न. त्रिका. ।

तर्कुपीठी । स्त्री । वर्गन्त्या । टेटेकार वैट्टि-

तर्कुशायः । पुं । शायके । टेटेकार भाग ।
त्रिका. । [सा तु गर्भस्य चतुर्थे मासि भवति ।

तर्जनी । स्त्री । प्रदेशिन्यामङ्गुली । रा.नि.व.१८ ।

तर्णः (कः) । पुं । शालिधान्यविशेषे, काश्मीरे
आजव इति प्रसिद्धे । तुष्णक इति अरुणदन्तः ।
स कलमाक्षीनगुणः खादुपाकरसत्वादियुक्तः । वा.
सू.टी.६।२७.हेमा. "तर्णकः शकुनाहतः ।" जी-
वस्ते । कमलेन वाड्ड । चम. ।

तर्दकः । पुं । काष्ठद्व्याम् । अ.द.१२च.१ ।

तर्दूः । स्त्री । काष्ठद्व्याम् । काष्ठैरु शक्ति ।
चम. ।

तर्षणम् । स्त्री । टप्ती । ञम । तीयमुतेसक्तुपं । सि.यो.हर्दि.चि । आहारविशेषे । स त्र द्रावा-
दाङ्गिमखर्जूरादिज्वररूपफलरसैः समधुशर्करं ला-
जाचूर्णं मिश्रयित्वालीष्य कृतः मदात्ययादिज्वरे
यथागुण्यले देयः हितम् । “तत्र तर्षणमेवादीं प्रदेयं
लाजशकुभिः । ज्वरापह्ने. फलरसैर्युक्तं समधुशर्क-
रं । द्रवेषालीङ्गितामे स्युसर्पणं लाजसंक्तवः”
जन २ से. ज्ञीक्राद्रस १ छ. दाङ्गिमाद्रिस
/॥ ०. श. शङ्खेचूर्ण ४ तो. । च.द.ज्.चि. । ने-
चतर्षणानुष्ठाने । यथा—“वातातपरजोह्नीने वे
श्लन्तुतानशश्विनः । अभितो माषचूर्णेन किन्नेन
परिपिच्छितौ । समौ हृदौ च सम्बोधौ कर्तव्यौ
नेचकोशयोः । पूरयेद्वृत्तमखेन विलीनेन सुखीद-
कैः । सर्पिषा शतधीतेन चीरजेन घृतेन वा ।
निमग्राश्विपच्चाणि यावत्प्रास्तावदेव हि । पूर-
येन्मीलिते नेचे तत उन्मीलयेच्छनैः । भिषग्भिरिव
विख्यातसर्पणस्थीदितोविधिः ॥” भा.पू.१भ. ।
चि । नेचपूरणे । हस्तिजनने । वा.टी. ।

तर्षणकषायः । पुं । पञ्चमांशवशिष्टकषायि ।
“तर्षणपञ्चमांशके ।” रा.नि.व.२० । यत्र यत्र त-
र्षणकषायविधिस्तत्र तत्रैवं कल्पनीयम् ।

तर्षणी । स्त्री । पित्तत्रेषु लाजयवधानजतान्नेषु ।
“लाजाश्च यवधानाश्च तर्षणी पित्तनाशिनी ।”
रा.नि.व.१६ । गुकस्त्वन्वृत्ते, श्लेषणावृत्ते । श.मा. ।
तर्पिणी । स्त्री । पञ्चचारिण्याम् । श्लेषप्र ।
श.च. । [२१ ।

तर्ष्यटः । पुं । चक्रमहें । टाकम् । रा.नि.व.
तर्ष्यः । पुं । टष्णावा । लिष्ठायां । चिका. ।

तर्षणम् । स्त्री । पिपासायाम् । जटा. ।

तर्षुः । पुं । तरङ्गघने । श.र. ।

तर्ष्यः । पुं । यवचारि । र.मा. ।

तलः । पुं । तालघृत्ते । नि. । वै.निघ.१भ.वा.
व्या.चि. । वक्षसि । खरस्याधीभागे । ज.द.२च. ।
चपेटे । रा.नि.व.१८ । मूले । यत्ने । चिका. ।
आहारि । हे.च. । [वै.निघ. ।

तलकम् । स्त्री । पुष्करिण्यां । हि तांशव ।

तलसारकम् । स्त्री । चन्द्रस वक्षःखलरज्ज्वी ।
तक इति भाषा । हे.च. ।

तलहृदयम् । स्त्री । मध्यमाङ्गुलीमनुपूर्व्वेण पी-
दतलस्य मध्ये । हे.च. । तन्नामकसकथिमकोचि ।
सु.शा.६च. ।

तला । स्त्री । गीषायाम् । ञम. ।

तलामणिः । पुं । प्रवालि । चिका. ।

तलाहम् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा.नि.व.६ ।

तलिका । स्त्री । तलसारके । हे.च. ।

तलित(मांस)म् । स्त्री । सन्तलितमांसि । भा-
जा गीःश । यक्ष — “शुद्धमांसविधानेन मांसं स-
म्यक् प्रसाधितम् । पुनस्तदाज्ये संभृष्टं तलितं प्रो-
च्यते बुधेः ॥” गुणाः—“तलितं क्लमिषाप्रिमां-
सीजःपक्ववृद्धिकृत् । तर्षणं लघु सुस्निग्धं रीचनं
हृदताकरम् ॥” भा. ।

तलिन(म)म् । स्त्री । श्रयायां । चि । तुच्छे ।
हारा. । दुर्लेने । हे.च. । नि. ।

तलेक्षणः । पुं । शूकरि । वै.निघ. ।

तल्पः । पुं, स्त्री । श्रयायां । ञम. ।

तल्पकीटः । पुं । कीटभेदे । शौरटपोका ।

तल्पनम् । स्त्री । पृष्ठवंशमांसि । मेरुपद७उर
मांस । हारा. । हस्तिपृष्ठे । वै.निघ. ।

तल्लः । पुं । तडाने । वै.निघ. ।

तवराजः । पुं । यवासशर्करायां । मेना इति
भाषा । रा.नि.व.१४ । वै.निघ.चय.चि.तवराज-
चूर्णे ।

तवराजखण्डः । पुं । यवासशर्कराजातख-
ण्डे । मालथञ्जीविशेष । मं खण्डतवराज, मेना-
र खांड । गुणाः—दाहहरः तापशान्तिकारः ह-
स्तिजनकः सूक्ष्मांसीहहरः त्रासघ्नः इन्द्रियतर्षणः
शीतलः सुमधुरश्च । रा.नि.व.१४ ।

तवराजोद्भवः । पुं । तवराजखण्डे, यथात्
इति ख्याते मिष्टान्ने । वै.निघ. ।

तवराजोद्भवखण्डः । पुं । तवराजखण्डे ।
रा.नि.व.१४ ।

तवर्णकृत् । पुं । शरटे । शिन्नशिठे । वै.निघ. ।

तवचीरम् । स्त्री । सनामख्यातापिष्टकविशेषे ।
तत्तु यवजं गवयचीरपकं चीरजलं । हिं वीषा-

चीरः । गुष्ठाः - मधुरं शिशिरं दाहपित्तत्रं चय
 कासकफत्रासत्रं रक्तदोषहरत्र । रा.नि.व.६ ।
 गन्धपत्रायाम् । वै.निघ.अर्थः चि.चन्द्रप्रभायां ।
 तवचीरी । स्त्री । गन्धपत्रायां । रा.नि.व.४।६।
 १० । तवचीरे । वै.निघ. । [यां । वै.निघ. ।
 तवचीर्य्यैः कपत्रिका । स्त्री । आमहरिद्रा-
 तवीषः । पुं । सुवर्णे । मी. ।
 तसरः । पुं । स्ववेष्टने । उषा. ।
 तस्करः । पुं । सृक्कायां । पिङ्गिः शक । प.
 सु. । मदनवृत्ते । मगनां गीह् । जटा. । चीरके ।
 चोत्रांनामक गक् प्रवां । वै.निघ. । [व.३ ।
 तस्करस्त्रायुः । पुं । काकनासायां । रा.नि.
 तस्करी । स्त्री । काकनासालतायां । यन्त्रिय-
 खां । श्वेतलज्जालुकायां । वै.निघ. ।
 तक्षकः । पुं । सर्पविशेषे । सु.कल्प.५५. । व
 चमिदे । छे.च. ।
 तक्षणम् । स्त्री । कृशीकरणे । [त्रिका. ।
 तक्षणी । स्त्री । अस्त्रविशेषे । वाहेम प्रभृति ।
 ताङ्गः । पुं । कृष्णताले । तमाल गीह् । हिता-
 ले । हैठान । शीताले । कण्टकताले । वै.निघ. ।
 ताङ्गकम् । स्त्री । वृद्धदारकवीजे । भेष.शिरी-
 रोग-चि.महादशसूलतैले ।
 ताङ्गका । स्त्री । देवदाल्यां । देवताताङ्ग ।
 वै.निघ. । र.चि.६५. ।
 ताङ्गकाफलम् । स्त्री । स्थूलैलायां । प.सु. ।
 ताङ्गनम् । स्त्री । वायुजन्मत्रणवेदनाविशेषे ।
 सु.सू.२१५. । मारणे ।
 ताङ्गिः (ङ्गी) । स्त्री । तालरसे । ताङ्गी । गु-
 ष्ठाः - "तालजं तरुणं तीयमतीवमदकृष्णतं । अ-
 स्त्रीभूतं तदा तु स्यात्पित्तकृशतदोषहृत् ॥" भा.
 आसव. । वचविशेषे । उ.उ.५२ गीह् । अटी.भ. ।
 ताण्डवम् । स्त्री । वृषविशेषे । मी. ।
 तातनः । पुं । स्वप्नरीटपत्रिणि । त्रिका. ।
 तातलः । पुं । रोगे । पाके । मी. ।
 तानीयकः । पुं । यावनालवृत्ते । अनारंगीह् ।
 वै.निघ. ।

तानूरः । पुं । बहुवारवृत्ते । 'तान्ता' गीह् ।
 वै.निघ. ।
 तान्त्रिकः । पुं । तन्नामकसन्निपाते ।
 तापः । पुं । अग्निस्नापैर्वस्त्रादिभिः कृते स्वे-
 दे । वा.टी.हेमा. । स्नापि । रा.नि.व.२० । क-
 ङ्के । मी. ।
 तापकः । पुं । ज्वरे । श.र. ।
 तापनः । पुं । सूर्यकालमणी । रा.नि.व.१२ ।
 तापसम् । स्त्री । तेजपत्रे । उ.उ.पाठ । रा.
 नि.व.६ । लचि । दाकृतिनि । वै.निघ. ।
 तापसः । पुं । मदनकवृत्ते । वकपत्रिणि । रा.
 नि.व.१६ ।
 तापसजम् । स्त्री । तेजपत्रे । वै.निघ. ।
 तापसतरुः । पुं । इक्षुदीवृत्ते । अम. । हिं
 इक्षुषा । पुत्रञ्जीवकवृत्ते । सु.सू.३८५. ।
 तापसद्रुमः । पुं । इक्षुदीवृत्ते । क्षिप्रान्ता ।
 रा.नि.व.८ । स्वर्णमात्रिके । र.सा.सं.मिहवज्वरसे ।
 वकवृत्तवृत्ते । वै.निघ. । [रा.नि.व.४ ।
 तापसद्रुमसन्निभा । स्त्री । पुत्रदात्रीवृत्ते ।
 तापसपत्रः । पुं । दमनकानुपे । दना । रा.
 नि.व.१० ।
 तापसप्रियः । पुं । इक्षुदीवृत्ते । प.सु. । र.
 मा. । चारवृत्ते । पेशाल गीह् । इक्षु । रुद्राचे ।
 स्त्री । द्रालालतायाम् । रा.नि.व.११ ।
 तापसष्टकः । पुं । इक्षुदीवृत्ते । सु.सू.३७५.,
 चि.१८५., वा.सू.१५५.अर्कादिः । "श्वेतायुष्मं ता-
 पसानाच वृत्तः ।"
 तापसा । स्त्री । द्राक्षायाम् । वै.निघ. ।
 ताप(म)सी । स्त्री । जटामांसां । आमहरि-
 द्रायां । आंम आंम । वै.निघ. ।
 तापसेष्टः । पुं । प्रियालवृत्ते । पेशालीन
 गीह् । रा.नि.व.११ ।
 तापसेक्षुः । पुं । इक्षुविशेषे । गुष्ठाः - "ताप-
 सेक्षुर्भवेन्मृष्टी मधुरा श्लेष्मकीपनी । तर्पणी वृषि-
 कृष्णायि वृष्या च बलकारिणी ॥" भा. । कान्त-
 रिक्षुगुण्य । सु.सू.४५५. ।

तापखेदः । पुं । खेदविशेषः । अखत्तवेष्टिते काये अस्त्रसिक्तेः खदिराङ्गारप्रतवेर्बालुकावस्त्रकां स्रक्कुक्कपालपाणिभिः श्रयामस्य बहुशोऽङ्गता ये । भा. । सु.चि.३२५ ।

तापहरी । स्त्री । व्यञ्जनविशेषः । ताहड़ी, ता ताहरी इति भाषा । तस्माधनविधिः—“एते हरिद्रासंयुक्ते माषजा मज्जयेष्टीः । तम्बुलांश्चापि निर्धोतान् सङ्घैव परिभञ्जयेत् । सिद्धयोग्यं जलं तत्र प्रविष्य कुश्लैः पूषयेत् । खण्णार्द्रकच्छिन्नानि मात्रायां तत्र निक्षिपेत् । एषा सिद्धिं समायाता श्रीक्ता तापहरी बुधैः । भवेत्तापहरी बल्या वृथा श्लेषाणमाचरेत् । वृंहणी तर्पणी ब्रह्मा गुर्वी पित्तहरी श्रुता ॥” भा. ।

तापिञ्चः (ञ्चः) (ञ्चः) । पुं । तमालवृक्षः । अ.टी.भ. । (ञ्च) क्ली । स्वर्णमाचिके, धातुमाचिके । रा.नि.व.१३ ।

तापिनी । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषः । सा च पश्चिमदेशे प्रसिद्धा । तञ्जलं मेचवतीजलतुल्यगुणम् । रा.नि.व.१४ ।

तापि(पी)समुद्भवम् । क्ली । माचिकमानीपधातौ । अत्राश्रिक । र.सा.सं. ।

तापीजम् । क्ली । स्वर्णमाचिके । रा.नि.व.१३ ।

ताप्य(क,ज)म् । क्ली । धातुमाचिके, स्वर्णमाचिके । छे.च. । र.मा. । गुत्यके । त्रुंतिश्र । रा.नि.व.१३ । सि.यो.यञ्च.चि. ।

ताप्यत्यसन्नकम् । क्ली । माचिकधातौ । अत्राश्रिक । र.मा. ।

तामरम् । क्ली । एते । जले । भ रुद्रः ।

तामरसम् । क्ली । कमले । रा.नि.व.१० । गौलपत्रे । वै.निघ. । स्वर्णे । त्रिका. । ताम्ब । मे. । सारसपक्षिणि । अम. ।

तामलकी । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । त्रुंहे अत्राश्र । च.द.सि.यो.यञ्च.चि. अथवनप्राये ।

तामसः । पुं । पेषके । रा.नि.व.१८ । सपें ।

मी. । तमोगुणे । स्त्री । जटामांसा । रा.नि.व.११ ।

ताम्बूलम् । क्ली । (Piper Betle, Syn. Chavica Betle.) नागवल्लीदले, पर्णे । पीन । हिं पान । तें तामलपाक । ता. वैदिकी ।

वम्. नागवेल । गुणाः—“ताम्बूलं विशदं बन्धं तीक्ष्णं तुवरं सरं । वश्यं तिक्तं कटुं चारं रक्तपित्तकरं खण्डु । बल्यं श्लेष्मास्रदौर्गन्ध्यमलवातशयमापहम् । सुखवैशद्यसौगन्धकान्तिशोषवकारकम् । हनुदन्मलञ्चंसि जिह्वेन्द्रियविशोधनं । नवं तदेव मधुररूपायानुरसं गुरु । वलासजननं प्रायः पत्रशाकगुणं श्रुतम् । वक्रदेशीहवं पर्णं परं कटुरसं सरम् । पाचनं पित्तजननसुषणं कफहरं शृतं ॥ पर्णे पुराणमकटुं खल्लकं तनु पाण्डुरम् । विशेषाङ्गणवैद्यमन्यङ्गीनगुणं श्रुतम् ॥” भा. ।

“शिरा पर्णस्य श्रेयित्वं कुर्यात्तस्यास्रहृद्रसः । शीर्षं लग्दीषदन्नास्यभक्षिते तु सितान्तिते । अनिधाय मुखे पर्णे पूगं खादयते नरः । मतिभंशो दरिद्रः स्यादने न शरते हरिम् ॥ कृष्णपर्णस्य गुणाः— तिक्तोष्णं कपायं दाहसुखजाघमलनाश्रनम् । शुभपर्णे श्लेष्मवातामयघ्नं पथ्यं बन्धं पाचनन्दीपनञ्च । सद्यस्त्रोष्टितस्य गुणाः— सुखजाघारीषककरम् ।”

रा.नि.व.११ । ताम्बूलभक्षणिषिद्धता यथा— “ताम्बूलमहितम्योक्तं शरीरे रुचदुर्व्वले । ज्वरास्यशोषपित्तास्रमदमूर्च्छांश्चिरोगिषु ॥” तदनुपयोगगुणाः— “ताम्बूलानुपयोगाख्यात् श्लेषपित्तानिलाः नितः । देहदृक्केशदन्नापिस्रोत्रवर्णवलयचयः ॥” राज.३प. । गुवाके । त्रिका. । [वांटा] । छे.च. ।

ताम्बूलकरङ्कः । पुं । ताम्बूलपात्रे । पीनत्र ताम्बूलपत्रः । पुं । नागवल्लीलतायाम् । वै.निघ. । पिष्णाली । रा.नि.व.७ ।

ताम्बूलपत्र(र्ण)कन्दः । पुं । कन्दशाके, पिष्णाली । शीश आन्, ह्रुवडि आंशु । रा.नि. व.७ । गुणाः— शुक्लो विशदः लघुश्च । अत्रि. ।

ताम्बूलपर्णिका (र्णी) । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पीनत्र गौश्च । वै.निघ. ।

ताम्बूलरागः । पुं । मसुरे । हारा. ।

ताम्बूलवल्गिका (ली) । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । पीनत्र गौश्च । श.र. ।

ताम्बू(क)म् । क्ली । (Cuprum.) Copper. खनामख्यातधातौ । र.मा. । ताम् । हिं वीवा । तें रागि । ता. सेनड । तामलक्षणम्—“जवाकुसुमसङ्गाथं सिग्धं यदु घनं चमं । लौहनामोऽभिकृतं तामं सारणाय प्रशस्यते ॥” इति । ताम-

दीपा षष्ठी—अमी सूक्ष्मा विदाहश्च उरलेदः श्रो-
धवान्त्यः । अरुचिश्चित्तसन्नाप एते दीपा विषोप-
माः ॥” र.सा.सं. । ताम्बोत्पत्तिः—“शुक्रं यत्का-
र्तिकेयस्य पतितं धरणीतले । तस्मात्ताम्रं समुत्पन्न-
मिदमाहुः पुराविदः ॥” गुणाः—“ताम्रं कषायं
अधुरश्च तिक्तमम्लश्च पाके कटु सारकश्च । पिता-
पहं श्लेष्महरश्च शीतं तद्रीपहं स्याल्लघु लेखनश्च ।
पाख्दुराशौज्वरकुष्ठकासश्यासचयान् पीनसमक-
पित्तं । शीघ्रं कृमिं शूलमपाकरोति प्राहुः परे वं-
हणमल्पमेतत् ॥” भा.पू.१ भ.धातुव. । “ताम्रं सु-
पक्वं अधुरं कषायं तिक्तं विपाके कटु शीतलश्च ।
कफापहं पित्तहरं विदम्बशूलघ्नपाख्दुरगुणना-
शि ॥” इति शोधितताम्रगुणाः । “घनघातसहं
स्त्रिधं रक्तपत्रामलं शृदु । शुद्धाकरसमुत्पन्नं ताम्रं
शुभमसंस्कारम् ॥” तस्य लक्षणम् । ताम्रमारणम्—
“गोसूत्रेण पचेयामं ताम्रपत्रं दृढाग्निना । शुष्यते
नात्र सन्देही विषदीपनिवृत्तये । जम्बीररससंमुष्टं
रसगन्धकलीपितम् । ताम्रपत्रं शरावस्थं त्रिपुटे
स्त्रियते ध्रुवम् । सूताद्यामे भिषग्युक्त्या वात्र हिङ्गु-
लमर्पयेत् ॥” इति । यथैवं स्मरितं ताम्रं ताम्र-
मस्त्रेण मर्हयेत् । तद्गोलं शरणस्थाने रुद्धा शृद्धिः
प्रलपयेत् । शुष्के गजपुटे पाश्र्वं सर्व्वदीपहरं भवे-
त् । पतलीकृतपत्राणि ताम्रस्याग्री प्रतापयेत् ।
निषिञ्चेत्तप्तमानि तैले तन्ने च काञ्जिके । गोसूत्रे
च कुलत्थानां कषाये च त्रिधा त्रिधा ॥ एवं ताम्र-
स्य पत्राणां विशुद्धिः सम्प्रजायते । तथा—“गोसू-
त्रे च पचेयामं ताम्रपत्रं दृढाग्निना । शुष्यते नात्र
सन्देही मारणश्चात्र कथ्यते ॥” इति अन्यविधश्री
घनं । “सूतमेकं त्रिधा गन्धं यामं मर्त्यन्तु कन्यया ।
इयोस्तुल्यं ताम्रपत्रं लिङ्गा स्थाल्यां निधापयेत् ।
सत्यक् शरणजैः साङ्गे पाथैर्भक्ष निधापयेत् । च-
तुर्यामं पचेत्तुल्लां पात्रपृष्ठे सगोमये । जलं पुनः-
पुनर्दधं साङ्गश्रीतं विमर्हयेत् । स्त्रियते नात्र स-
न्देहः सर्व्वरीगेषु योजयेत् ॥ जम्बूाम्भसा सैन्धवसं-
युतेन सगन्धकं स्थापय शूलपत्रम् । पक्कायमानं पु-
टयेत् समुत्थान्वात्किदकं यावदुपैति शान्तिम् ॥”
इति अन्यविधमारणम् । र.सा.सं. । अन्नपिष्टं
स्यतं ताम्रं शरणस्थं बहिर्मुदा । पुटेत् पञ्चाश्रुतै-
र्वापि त्रिधा वान्यादिशान्धये ॥” र.चि.६७. ।
रक्तचन्दने । त्रि । ताम्रवर्णं । पुं । कुष्ठरोगभेदे ।
वै.निघ. ।

ताम्रकण्टकः । पुं । रक्तखदिरवृक्षे । रा.
नि.व.८ ।

ताम्रकल्पः । पुं । श्लीहाधिकारि कल्पविशेषः ।
“अक्षपारदगन्धश्च कर्षहयमितं पृथक् । सर्वैः समं
भवेत्ताम्रं जम्बीरास्त्रेण मर्हयेत् । सूर्यावर्त्तरसैः फ-
लात् कषामोचरसेन च । योजयेत्तीव्रघर्षेण तु या-
वत्सर्व्वन्तु जीव्यति । जम्बीरस्य रसेर्भूयो रसं दक्षि-
न चाक्षयेत् । दृढे श्लिखामये पात्रे चूर्णयेदतिशो-
भनम् ॥” स्नात्रा २ रतिः । विष्मैतक-पारद-गन्ध-
काः प्र. २ ती. आरितताम्रं ६ ती. जम्बीररसेन
मर्हयेत् । अथ सूर्यावर्त्तरसेन कषामोचरसस्त्राधि-
न च संमिश्र यावत्स्वरसं रीद्रे धारयेत् । पुनश्च ज-
म्बीररसेन सम्मर्त्यं शुष्के सति चूर्णयेत् । भा. २ र.।
र.सा.सं. । [टि.] आयां ट्ठ षोका । हारा. ।

ताम्रकिलिः (कमिः) । पुं । इन्द्रगोपकौ-

ताम्रकुट्टकः (कूटः) । पुं । (Nicotiana
rustica or tabacum. Latakia to-
bacco.) Tobacco. कलञ्जे, ताम्रकूटे । ता-
त्राक । पुं, हिं तमाकु, चिलासीतमाकु । तैं पी-
गाकु, धूमपत्रम् । ता. पुगइ इल्लइ । वम्. तम्ब-
खु । तन्नम् ।

ताम्रगर्भम् । स्त्री । तुल्ये । रा.नि.व.१३ ।

ताम्रचक्षुः । पुं । कपोते । वै.निघ. ।

ताम्रचूडः । पुं । कुकुटे । प.सु. । च.सू.२७. ।
कुकुरवृक्षे । कूक्षिमा । रा.नि.व.५ ।

ताम्रतुण्डः । पुं । श्वेतमर्कटे । वै.निघ. ।

ताम्रत्रपुजम् । स्त्री । कांस्यधाती । भा. ।

ताम्रदुग्धा । स्त्री । गौरचदुग्घीनामश्चपे । रा.
नि.व.५ ।

ताम्रद्रुः । पुं । रक्तचन्दनवृक्षे । वै.निघ. ।

ताम्रधातुः । पुं । गिरिखनिकायां । वै.निघ. ।

ताम्रपत्रः । पुं । जीवशाके । रा.नि.व.७ ।
स्त्री । ताम्रस्य पत्रे । ताम्रत्र पाठ ।

ताम्रपत्रकः । पुं । चावर्णकौलतायाम् । औ-
९८माडा । वै.निघ. ।

ताम्रपत्री । स्त्री । इंसपादीनामश्चपे । खन्ना-
विशेषे । रा.नि.व.५ ।

ताम्रपर्णी । स्त्री । गन्धसुखे । गङ्गतांशुनि
विशेष । प.सु. । मञ्जिष्ठायां । वै.निघ. ।

ताम्रपल्लवः । पुं । अशोकवृक्षे । रा.नि.व.१० ।

ताम्रपाकी (इन्) । पुं । मूत्रवृक्षे, गर्दभाख्य
वृक्षे । र.मा. । [पय्याम् । रा.नि.व.३ ।

ताम्रपादी । स्त्री । रक्तलज्जालुकायाम्, हंस

ताम्रपुष्पः (कः) । पुं । चारम्बवृक्षे । रक्त-
काञ्चने । वै.निघ. । काञ्चनवृक्षे । जटा । भूष-
णके । ऊँ हे टां । श.च. ।

ताम्रपुष्पा (ष्यिका) (ष्यी) । स्त्री । रक्त-
पाटलवृक्षे । पाङ्कन ग्राह्य । रा.नि.व.१० । (ष्यि-
का, ष्यी) रक्तचिह्निते । घातकौवृक्षे । रा.नि.व.६ ।
प.सु.चय.चि.खर्जूरासके । नागरवृक्षे । नीला-
श्र । ज.द.१२अ. ।

ताम्रप्रयोगः । पुं । उदराधिकारि । “केवलं
जारितं ताम्रं शृङ्गवेररसैः सह । विगुञ्जं भक्षये-
त्प्रातः..... ॥” रस.चि. । अन्यः यद्विष्णादौ ।
शोधितपादगन्धकयोः प्र. २ ती. क्रञ्जसौकृत्य
अतिसूक्ष्मतामपेक्षेण तीलकवथेन एकत्र सम्मिश्र-
यन्वाचे संक्ष्यप्य यावता प्रावितं भवेत् तावत्परि-
माथं पक्कजम्बीररसं दत्त्वा तावत्कालं प्रातपे स्था-
पयेत् यावता शीघ्रं पक्कभूतं भवेत् । अथ हस्तेन
मर्दयित्वा वटी कार्या । रस.र. ।

ताम्रफलः । पुं । अङ्गुलीवृक्षे । औंकोपु
ग्राह्य । रा.नि.व.६ ।

ताम्रमूला (लिका) (ली) । स्त्री । ल-
ज्जालुकायाम् । रा.नि.व.५ । चीरिणीमिदे ।
शिकुरे । र.मा. । मञ्जिष्ठायां । दुरालभायां । रा.
नि.व.४ । भा.न.१भ.ज्व.चि. । “सिंहो व्याघ्री ता-
मसूली ।” रक्तदुरालभायां । प.सु. ।

ताम्रमृगः । पुं । हरिणे । वै.निघ. ।

ताम्ररसायनी । स्त्री । दुग्धिकायां । वै.निघ. ।

ताम्रवर्णः (कः) । पुं । पत्नीवाहवृक्षे । रा.
नि.व.८ । गोधूममिदे । हरिणे । गिरिचतिकायां ।
वै.निघ. ।

ताम्रवर्णा । स्त्री । जपावृक्षे । श.च. ।

ताम्रवल्ली । स्त्री । मञ्जिष्ठायां । प.सु. चि

चकूटदेशे प्रसिद्धायां स्वनामख्यातलतायां । सु.शा.
१०अ. । गुणाः— कषाया कफघ्नी मुखकण्ठदोषघ्नी
श्लेष्मशोधनी च । रा.नि.व.३ ।

ताम्रबीजः । पुं । कुलये । प.सु. ।

ताम्रवृन्तः । पुं, स्त्री (ना) । रक्तकुलये ।
त्रिका. । हे.च. ।

ताम्रवृक्षः । पुं । कुलये । रक्तचन्दने । र.मा. ।

ताम्रशालिः । पुं । रक्तशाली । दादथानि ।
प.सु. । [कूक्डो । जटा. ।

ताम्रशिखी (इन्) । पुं, स्त्री । ताम्रचूडे ।

ताम्रसार(क)म् । स्त्री । रक्तचन्दने । प.सु. ।
(कम्) रक्तवृद्धिरे । रा.नि.व.८ ।

ताम्रा । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायां । सिंहलीलता-
यां । रा.नि.व.३।६ । मञ्जिष्ठायां । रक्तगुञ्जार्थां ।
मद. । देहाभ्यन्तरचतुर्थीकलायाम् । या प्रीहिरट्ट-
भागप्रमाणा कृष्टाद्यधिष्ठाना । सु.शा.४अ. ।

ताम्राभम् । स्त्री । रक्तचन्दने । श.च. ।

ताम्रार्धम् । स्त्री । कांस्थे । कौंशा । त्रिका. ।
वै.निघ. ।

ताम्राक्षः । पुं । कीकिले । त्रिका. । रा.नि.
व.१६ । चकोरपक्षिणि । (ची) कीकिलायाम् ।
वै.निघ. ।

ताम्रिका (स्त्री) । स्त्री । गुञ्जायाम् । रा.
नि.व.३ । रक्तगुञ्जायाम् । मञ्जिष्ठायां । वै.निघ. ।

ताम्रोपघातुः । पुं । तुल्यके । ऊँते । भा. ।

तारम् । स्त्री । कर्पूरे । वै.निघ. । रीष्ये । मी-
क्तिके । रा.नि.व.१३ । शुद्धभौक्तिके । पुं । वान-
रविशेषे । त्रि । निर्मले । धरणिः । अनुपचखरे ।
त्रिका. ।

तारकम् । स्त्री । नेत्रे । ने. ।

तारका । स्त्री । देवताइवृक्षे । मद. । पञ्चला-
रे । र.सा.सं. । इन्द्रवारुणीलतायां । रा.नि.व.३ ।
कनीनिकायां । ने. । त्रिका. । सुक्तायां । मचके ।
वै.निघ. ।

तारकेश्वररसः । पुं । प्रमेहाधिकारे रसः ।
रससिद्धं वक्त्रं लोहम् अथर्वे प्रथेकं समं अशुभ-
मर्दयित्वा मधुना बद्ध्वा लेहयेत् । अनुपानं पक्वो-

दुम्बरबीजचूर्णं यथावलमात्रं मधुना लेह्यम् । रस.
र. । अथः सूत्रकृच्छ्रे रसः । गन्धकः लोहं वज्रम्
अभं दुरालभा यवक्षारः गीचुरबीजं हरीतकी ए-
षां प्रति समभागः । कुष्माण्डसखिलिनैकच मर्द्धयि-
त्वा कुशादिदण्डपञ्चसूलगीचुरयोः क्वाथेन च भाव-
यित्वा रक्ताहया वटी कार्या । उदुम्बरबीजचूर्णस्य
लेहः ।

तारजम् । क्ली । रौप्यमाचिके । वै.निघ. ।

तारटी (ही) । स्त्री । तरटोवृत्ते । रा.नि.व.८ ।

तारतण्डुलः । पुं । धवलयावनाले । अथठ
अवात्र वा ज०श्रात्रा । रा.नि.व.१६ ।

तारतालकीबीजम् । क्ली । रसजारणार्थं
बीजमेदं । र.चि.३अ. ।

तारपुष्पः । पुं । कुन्दपुष्पवृत्ते । रा.नि.व.१० ।

तारमाचिकम् । क्ली । Iron pyrites.
रूप्यमाचिके, रूप्यस्योपधातौ । त्रयोपशाशक्ति ।
प.सु. । रूप्याभावे तन्माचिकं शब्दम् । लक्षणम्—
“तारमाचिकमन्यत्तु तद्वैद्वज्जतीपमम् । किञ्चिद्र-
जतसाहित्यातारमाचिकमीरितम् । अनुकल्पतया
तस्य ततो हीनगुणाः स्मृताः । न केवलं रूप्यगुणाः
वर्धन्ते तारमाचिके । द्रव्यान्तरस्य संसर्गात् सन्ध-
न्येऽपि गुणा यतः ॥” गुणाः—“स्वाचारमाचिकं
खादु तित्तं हृष्यं रसायनम् । चतुर्थं वक्षिरुक्कृष्ट-
पाण्डुमेहविपीदरान् । अर्थः शोधं चयङ्गुलं त्रिदी-
यमपि नाशयेत् । अयुद्धं तत् स्वर्णमाचिकवद्दोषान्
करोति च ॥” तच्छोधनं यथा—“कर्कटीसोपश-
ङ्गुल्यैर्द्रवैर्जम्बीरजैर्दिनं । भावयेदातपे तीत्रे विम-
ला शृष्यति ध्रुवम् ॥” तन्मारणं यथा—“कुलत्पस्य
कषायेण घृष्टा तैलेन वा पुटित् । तैलेन वाजमूत्रेण
तारमाचिकमृच्छति ॥” भा. ।

तारविमला । स्त्री । रौप्यमाचिके । वै.निघ. ।

• तारबीजम् । क्ली । रौप्यादिकतरसनिबन्धन-
बीजं । “कुटिलं विमला तीक्ष्णं समचूर्णन्मकल्पयेत् ।
पुटितम्पञ्चवारन्तु तारे वाष्पं शनैर्धमन् । यावद्द-
शयुषं तत् तावद्बीजम्भवेच्छुभम् ॥” र.चि.३अ. ।

तारशुद्धिकारम् । क्ली । सीसके । रा.नि.व.१२ ।

तारा । स्त्री । चीड़ानामदेवदारुमेदं । नेत्रक
त्रौनिकायाम् । रा.नि.व.१२।१८ ।

ताराभः । पुं । यशदमेदं । दृष्टादिपञ्च । प्र-
रदे । वै.निघ. ।

ताराम्बः । पुं । कर्पूरे । रा.नि.व.१२ ।

तारारिः । पुं । माचिकघातौ । अर्गशाक्ति ।
विड्माचिके । वै.च. ।

तारारिष्टम् । क्ली । रौप्यारिष्टे । र.चि.३अ. ।

तारिका । स्त्री । ताशां । ताडि । तन्मम् ।

तारिणी । स्त्री । मातरि । अक्षिमध्यभागे ।
त्रिका. ।

तारीपम् । क्ली, पुं । स्वर्णे । वै.निघ. । भि. ।

तारुण्यम् । क्ली । यौवने । अम. ।

तारुण्यजनवज्रभा । स्त्री । उष्याशाली ।
रा.नि.व.१६ ।

तारुण्यपिड्का । स्त्री । मुखद्रुषिकायाम् ।
व्यग्रमफोडा । मैप. बुद्ररीग.चि. ।

तारश्वररसः । पुं । राजयन्त्राणि रसः । पार-
दः १ ती. रौप्यं १० ती. मनःशिला गन्धकः प्र. ४
ती. गीचुररसेन प्रह्वरदयं सम्पर्कं बालुकायन्त्रेण
प्रह्वरदयं पचेत् । शीते सति चूर्णयेत् । मात्रा २
र. । रस.कौ. ।

तार्क्षी । स्त्री । वसादनीलतायाम् । पांतांन-
गक्रुड्डी लता, शिनिन्का । रा.नि.व.१ ।

तार्क्ष्य(क,ज)म् । क्ली । रसाञ्जने । भा.म.४अ.
नेत्रविडाररी.चि. । सि.यो.अपष्ठा.चि.सिद्धतम-
योगे । See माणिक्यम् । पुं । अशकण्ठतायाम्,
लंताशाले । शिशोडि लता । र.मा. । वा.उ.३६
अ. । सर्जतरौ । अश्वे । सपे । भि. । स्वर्णे । श.र. ।

तार्क्ष्यनायकः । पुं । गरुडे । रा.नि.व.१६ ।

तार्क्ष्यप्रसवः । पुं । अशकण्ठनामकलताशाले ।
लतांशान् । रा.नि.व.६ ।

तार्क्ष्यशैलम् । क्ली । रसाञ्जने । र.मा. ।

तालः । पुं । (Borassus flabelliformis.)
The Palmyra tree. खन्नामस्थानतड्डे ।
तान् गीह । प.सु. । र.मा. । हिं ताल, ताड ।
उत्. ताड । गुर्ज. तड । ता. पमेन । छरतालं
इति अश्वमेदशे । सु.सू.१७अ. । गुष्पाः—खादुषि०

ककषायः सूत्रोद्यतः बलप्राणशुक्रवृद्धिकरश्च ।
राजः । “पञ्च तालफलं पित्तरक्तश्लेष्मिवर्धनं ।
दुर्जरत्नहृत्तु च तन्द्राभिष्यन्दशुक्रदम् ॥ तालमञ्जा
तु तरुणः किञ्चिन्नदकरो लघुः । श्लेष्मलो वातपि-
त्तघ्नः सखेहो मधुरः सरः ॥” भा. चाम्बव. । ताल-
प्रलम्बगुणाः—रुचः चतुरीगघ्नश्च । तालास्थिमज्ज-
(कन-ऑटो-भौम)गुणाः—मधुरं शीतं मूत्रलं गु-
च । तालाम्बुगुणाः—पित्तघ्नं शुक्रलं सन्यवर्धनं गु-
रु च । तालफलं शीतलं क्लृप्तं क्षिप्रं स्वादुरसं गु-
रु विष्टम्भि वातपित्तरक्तचतदाहृत्तयघ्नश्च । रा.नि.
व.६ । तालरसगुणाः—तरुणो रसो मदकारी ।
अस्त्रीभूतः स पित्तघ्नत् वातदोषहरश्च । भा. ।
क्री. हरिताली । खीहृ. त्रिका. । तालीशपत्रे ।
रा.नि.व.६ । तालफले । तुवरिकायां । श.र. ।
मत्स्यशक्ते । सु.सू.७७. ।

तालकः । पुं । प्राणनाशककीटविशेषे । सु.
कल्प.८७. । See कौटः ।

तालकन्दः । पुं । तालवृक्षस्य कन्दे । चि.क्र.
क.सीमरी.चि. । [सारलीहृ.]

तालकारीरः । पुं । तालाङ्कुरे । च द.अमृत-
तालकाफलम् । क्री. । सू.नैलायां । ज.द.
१२७. ।

तालकाभम् । क्री. । नीलरङ्गे । वै.निघ. ।

तालकी । स्त्री । ताश्याम् । ताडौ । त्रिका. ।

तालजटा । स्त्री । तालवृक्षस्य जटायां । ता-
लेन जटा । चि.क्र.क.सीमरी.चि. ।

तालती । स्त्री । तालसुरायां । त्रिका. ।

तालद्रुमः । पुं । अश्वदेशे खरताल इति ख्याते
वृक्षे । रा.नि.व.६ । [वै.निघ. ।

तालपत्रम् । क्री. । तालच्छदे । मेथिकायाम् ।

तालपत्रा (त्री) । स्त्री । मिश्रथानामञ्जुपे ।
मउरौ ग्राहं । रा.नि.व.४ । तालमूल्यां । सु.सू.
३६७. । चि.११।२५७. । वा.उ.१२७. । कृष्णसु-
षल्यां । कृष्ण तालमूली । सु.चि.१८७. । सूषक-
पण्यां । मे. । वनश्रताह्वायाम् । वै.निघ. ।

तालपत्रिका । स्त्री । तालमूल्यां । रा.नि.
३.७ ।

तालपर्णम् । क्री. । सुरानामगन्धद्रव्ये । मूत्रो-
पांशौ । श.च. ।

तालपर्णी । स्त्री । मधुरिकायाम् । रा.नि.क.
४ । सुषल्यां । तालमूली । सुरानांश्यां । अम. ।
वृहत्सन्ताह्वायाम् । वै.निघ. ।

तालपुष्प(क)म् । क्री. । तालजटायाम् । ता-
लेन गोट । (कम्) प्रपौष्टरीके । श.र. ।

तालप्रलम्बम् । क्री. । तालजटायाम् । गुणाः
—“तथा तालप्रलम्बश्च रुचं चतरुजापहम् ॥”
राज.३५. ।

तालमण्डिका । स्त्री । तालरसमद्ये । ता-
लेन मद्यं, तां डो । गुणाः—“श्लेष्मदोषकरी वृथा
वातला श्लेष्मवर्धनी । कासहृत्तासविध्वंसकरणी
तालमण्डिका ॥ पूर्णे कषायपित्ते च योग्युक्ता सुरा-
हृता । बहुदोषहरा चैव श्लेष्मरीमे विशेषतः ॥”
अचि.१६७. ।

तालमस्तकम् । क्री. । कटुशूरेण । वृत्तां ७-
ल । वै.निघ. । तालवृक्षमन्त्रके । तांलेन गीति ।

तालमूलिका । स्त्री । तालमूल्यां । अम. ।

तालमूली । स्त्री । (Curculigo orchi-
oides or Hypoxis orchioides. Syn.
Curculigo orchioides.) खनानस्थ्यातकन्द-
शके । तालमूली, तलूर । दा. हिं कालीमुषली ।
ते निलप्तलिगण्डलु, नैलतारि । सुषलीकन्द इति
भाषा । सा श्वेतकृष्णभेदाह्विधा । श्वेता स्वल्पगुणा,
अन्या रसायनी च । श्वेता शफेदमुषली, कृष्णा
कालीमुषली । सा. गुणाः—मधुरा शीतला वृथा
बलपुष्टिदा पिच्छिला कफकारी पित्तदाहृत्तमघ्नी
च । रा.नि.व.७ । अपिच—“तालमूली च विष्ट-
म्भी सुषली परिकीर्तिता । सुषली मधुरा वृथा
वीर्योष्णा वृंहणी गुरुः । तिक्ता रसायनी हृदि
युदजाननिलांक्षया ॥” भा. ।

तालर(ल)ण्डः । पुं । तालजटायां । तांलेन
गोट । र.सा.सं. ।

तालवृन्त(क)म् । क्री. । तालव्यजने । ताल
प्रांतां प्रांथा । तत्र त्रिदोषशमनं लघु । राज,
२५. । पुं । सीमलवामिदे । सु.चि.२६७. । See
सीमः ।

तालमथ्यम् । स्त्री । तालास्थिमज्जायां । ताल-
मौस । गुणाः—हृद्द्वयं क्षिप्रं शीतलं बल्यं मधु-
रञ्च । च.सू.२७अ. । [चि. ।

तालसत्त्वम् । स्त्री । हरितालभक्षणि । रस.

तालचीर(क)म् । स्त्री । तालजतवचीरे ।
रा.नि.व.६ ।

तालाख्या । स्त्री । सुरामांखां । श.च. ।

तालाङ्गः । पुं । शाकभेदे । हे.च. ।

तालिः । स्त्री । तालभेदे । तेलुङ्गः । वै.निघ.।
भूम्यामलक्यां । र.मा. ।

तालिकः । पुं । प्रसारिताङ्गुलिपाणी । हे.च. ।

तालिका (ली) । स्त्री । ताम्रवल्लीलतायाम् ।
रा.नि.व.२ । तालसूत्र्याम् । प.सु.। सु.चि.१७अ.।
भूम्यामलक्याम् । रा.नि.व.५ । तालवृक्षभेदे ।
ताडिप्रो३ । अम. । मनःशिलायाम् । तालीश-
पत्रे । वै.निघ. । तुवरिकायाम् । श.र. ।

तालिश(स)(पत्र)म् । स्त्री । तालीशपत्रे ।
भूरिप्र. । [सु.चि.१७अ. । ड. ।

तालीतलम् । स्त्री । सुवलीकन्दे । तालमूली ।

तालीपत्रम् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा.नि.व.६ ।

तालीश(क)म् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा.नि.
व.६ ।

तालीश(स)पत्रम् । स्त्री । (*Abies web-*
biana or *Pinus webbiana* or *Fla-*
courtia cataphracta.) भूम्यामलकीसदृशे
स्वनामस्यातपण्ड्रव्ये । तालीशपत्र । भा. । दा.
हिं तालिपत्रि, तालिशपत्र । तै ता. तालिशप-
त्रि । दा. पनिपत्र । वम्. ताल्ठ । तदभावे क-
ष्टकारीजटा वाद्या । गुणाः—तिक्रोष्णं मधुरं क-
फवातघ्नं हिक्कात्रासचयकासच्छर्दिघ्नञ्च । रा.नि.
व.६ । लघु अरुचिघ्नं गुञ्जामाग्निमान्यहरञ्च । भा.।
भूम्यामलक्यां । मी. ।

तालीशादिमोदकः । पुं । यक्षाधिकारि ।
तालीशपत्रं १ ती. परिचं २ ती. शुद्धी ३ ती.
पिपली ४ ती. गुडलक ॥० ती. एला ॥० ती.
बंशलोचना ५ ती. शर्करा १२ ती. । सा.स्त्री. ।
च.द. ।

तासु (कम्) । स्त्री । जिह्वाकिष्ठानभूतप्रदेशे ।
तासू, टाकूरा । रा.नि.व.१८ ।

तासुकण्टकः । पुं । तालुगतरीगभेदे । तेल-
ना ७ना । अथञ्च प्रायः शिशीरेव भवति । लक्ष-
णं यथा—“तासुमांसि कफः कृत्तः कुरुते तालुक-
ण्टकम् । तेन तालुप्रदेशस्य निरुता मूर्द्धि जाय-
ते । तालुपातात् सानवेषः कृच्छ्रात्पानं शक्यवम् ।
तडञ्चिकण्टास्यरुजा शीवातुर्धरता वनिः ॥” भा. ।

तासुजिह्वः । पुं । कुशीरे । हे.च. ।

तासुपाकः । पुं । पित्तजन्यतासुरीगविशेषे ।
तेलना पाकः । तत्र पित्तम् अतिघोरं तालुपाकं
जनयति । “पित्तं कुर्व्यात्पाकमत्यन्तघोरं तालुन्येवं
तासुपाकं वदन्ति ।” भा.म.४भ.सुखरी.चि. ।

तासुपातः (पीडकः) । पुं । तालुरीगभेदे,
तासुकण्टके । तेलना ७ना ।

तासुपुपुटः । पुं । तालुदेशे भेदः कफजन्ये
रीगविशेषे । तत्रावेदनः स्थायी केवलमात्रः शोथी
जायते । लक्षणम्—“नीरुक् स्थायी कीलमात्रः
कफात्मा भेदीयुक्तः पुपुटतासुदेशे ।” भा.म.४भ.
सुखरी.चि. ।

तासुयन्त्रम् । स्त्री । कर्षनासानाङ्गीशल्याना-
माहरणार्थयन्त्रविशेषे । तत्र मीनतालाकारं दाद-
शाङ्गुलपरिमितम् । तद्विधा—तथीरेकं मख्यतासु-
वदेकतालं नाम, अन्यत् द्विताल नाम । सु.सू.
७अ. ।

तासुरीगः । पुं । सुखरीगभेदे. तालुदेशस्य-
रीगः । स नवधा यथा—गलशुष्की तुष्टिकेरी अ-
भूषः कक्षपः तालर्षुदः मांससहातः तालुपुपुटः
तासुशीषः तालुपाकश्चेति । भा.म.४भ.सुखरी.
चि । एषां विशेषाः स्वस्वपर्याये न्ययाः ।

तासुविद्रधिः (धी) । स्त्री । तालुशीषे ।
“स्यात्तासुविद्रध्यपि दाहरामयुता भवेत्तासुनि सा
त्रिदीपात् ।” अ. ।

तासुशीषः । पुं । तालुदेशे वायुजन्यरीगवि-
शेषे । तत्र तालुदेशे विदारणवन्पीडा त्रासञ्च जा-
यते । “शोथीऽथर्षं दीर्यते वापि तालु त्रासी वा-
तासुशीषोऽयमुक्तः ।” भा.म.सुखरी.चि. । ;

तासुसंहतिः । स्त्री । तालुरीगविशेषे । भा-

सुमधे निरुद्धासं सङ्घं तालुसंघतिः ।” वा.उ. २१५. ।

तालेखररसः । पुं । कासरीगे रसः । रसः २ तो. लोहं २ तो. गन्धकः ४ तो. अर्धं ८ तो. हरितालं १ तो. मनःशिला ॥० तो. जयन्ती (ज-ञ्जी) एरुषः चाङ्गरी (आमरुन) तण्डुलीयं (कौ-टानटे) केशराजः (ककुत्थ) भङ्गराजः (भीम-राज) पत्रसेन प्र. विधा भावयेत् । रस.कौ. ।

ताखर्वुदम् । स्त्री, पुं । तालुश्रीधरीगे । टो-कुरा फेना । लक्षणं—पञ्चाकारं तालुमध्ये तु शीघ्रं विद्याद्रक्तादर्वुदं पित्तलिङ्गम् । भा. ।

ताखस्थि । स्त्री । तालुदेशस्थे अस्थनि । ते च द्वे । च.श.७५. ।

तित्तः (कः) । पुं । पटीललतायां । भञ्जता नति । प.सु. । भा. । बरुणहवे । वरुण गाछ । श.मा. । कुटजहवे । कूडुंती गाछ । श.च. । कि-राततित्तके । छिद्रता । श.र. । वा.उ.२५. । कुरवकशाके । कूरुशा शाक । पर्यटकचुपे । क्सेपापडा । प.सु. । छे.च. । वायुकाशभूयि-ष्ठषड्मान्यतमरसे । त्तेता रम । “यो गले ची यमुत्यादयति मुखवैश्यं जनयति भक्तश्चिसुत्या-दयति हर्षश्च स तित्तः ।” सु.सू.४२५. । स नि-म्बादौ स्वायते । गुणाः—ऊर्मिघ्नः कुष्ठघ्नः अति-सेवनात् राजयन्त्राणं करोति । रा.नि.व.२० । शीतलपुरुषः दीपनः पाचनः शोधनः अरीचक-विषघ्नश्च । तद्विपाकीऽपि कटुः । स च विपाकी वातकृन् कफपित्तघ्नश्च । सु.सू.४२५. । “प्रतिहन्ति निपाते यो वमनं स्वदते न च । स तित्तो मुख-वैश्यश्रीषप्रहादकारकः ॥” चर. । स चातियुक्तः शिरःशूलमन्यास्रम्यमान् जनयति । तथा कम्प-सूर्च्छादृषावलयक्रुचयकरश्च भवति । इडुदीहवे । भा. । निम्बहवे । वै.निघ. । स्त्री । तेजीप्रायाम् । तेजस्रतल । वै.निघ.चयरी.चि.गोचुरहते । पि-चे । विङ्गलवणे । कृष्णखदिरे । श.मा. ।

तित्तकष्टतम् । स्त्री । कुष्ठे हृतम् । गव्यहृतं ४ श. । क्षायार्थं त्रिफला हरिद्रा दाहहरिद्रा वा-सा दुरालभा चेषपर्पटी पटीलपत्रं चायमाणा क-टुकी निम्बलक् एषां प्र. २ प. वारि ६४ श. श. १६ श. । कल्कार्थं—पिप्पली सुप्तकं रक्तचन्दनं

चायमाणा (तला मठा) इन्द्रयवः भूमिन्वः एषीं प्र. ४ तो. मतानरी ६ तो. । सु.चि.२५. । च.द. । हृतं ४ श. । कल्कार्थं—सप्तपर्णलक् अतिविषा स-म्पाकः ((मानान) कटुकी पाठा सुलकम् लक्ष्मीरं त्रिफला पटीलपत्रं निम्बलक् चेषपर्पटी दुरालभा रक्तचन्दनं पिप्पली गजपिप्पली पञ्चकाष्ठ हरिद्रा दाहहरिद्रा वचा इन्द्रवारुणी (ताथानमथा) सुरा वा शतावरी श्यामालता अनन्ता इन्द्रयवः वासा भूष्वां गुडूची भूमिन्वः (छिद्रता) यष्टिमधु चाय-माणा एषा मिलित्वा १ शरावः (१) (सुत्र) जलं ३२ श. आमलकफलरसः ४ श. । च.द. । रस. र. । महातित्तकमिदम् ।

तित्तकन्द(न्दि)का । स्त्री । आमहरिद्रायां । मालवे पलाश इति ख्याते गन्धपत्रहवे । रा.नि.व. ६ । तित्तदनकापीति क्वचित् निघण्टी पाठः ।

तित्तकरोहिणी । स्त्री । कटुक्याम् । कटु-की । च.द.पित्तज्व.चि.कलिङ्गादौ ।

तित्तकर्कोटकी । स्त्री । तित्तकर्कटिकायां । त्रिंशकैकड्डी, कैंकरान । श.चि. ।

तित्तका । स्त्री । तुम्बा, कटुतुम्बाम् । त्रिंश लाडे । प.सु. । काकजडायाम् । करञ्जलतायां । चुञ्चुशाके । वै.निघ. ।

तित्तकांषातकी । स्त्री । तित्तकांषायाम् । त्रिंशभञ्ज । भेष.कुष्ठ चि. । [निघ. ।

तित्तगन्धा । स्त्री । राजिकायाम् । द्राहे । वै. तित्तगन्धिका । स्त्री । वराहकान्तायाम् । व-राक्रांशु । श.मा. ।

तित्तगुञ्जा । स्त्री । करञ्जहवे । हारा ।

तित्ततण्डुला । स्त्री । पिप्पल्यां । रा.नि.व.६ ।

तित्ततुण्डी । स्त्री । कटुतुण्डीलतायाम् । त्रिंश कुन्दक, तेलीकूट । हिं कटुतराह । रा.नि.व.१ ।

तित्ततुम्बी । स्त्री । कटुतुम्बां । त्रिंश लाडे । प.सु. । [कैंकड़ाशुंशी । रा.नि.व.५।२ ।

तित्तदुग्धा । स्त्री । चीरिख्याम् । अजश्याम् ।

तित्तधातुः । पुं । पित्ते । रा.नि.व.२१ ।

तित्तानित्यः । चि । निबं तित्तमण्यश्रीषे । च.द. ।

तिल्लपत्रः (ची) । पुं, स्त्री । कर्कोटकवृक्षे ।
कांकराजं नडा । सं.च. । भेष.उपदं.चि. ।

तिल्लपर्वा । स्त्री । गडूच्याम् । यष्टिमधुनि ।
हिलमोचिकायां । मी. । ब्राह्मीभेदे । दूर्व्यायाम् ।
जटा. ।

तिल्लपुष्पा । स्त्री । पाठायां । रा.नि.व.६ ।

तिल्लफलः (ला) । पुं, स्त्री । कतकवृक्षे ।
निर्घाणा वृक्ष । रा.नि.व.११ । (ला. कतकबीजे ।
वै.निघ. । यवतिल्लालतायां । रा.नि.व.३ । वा-
चांक्षां । पद्भुजायां । उ.गु. । रा.नि.व.७ ।

तिल्लभद्रः (कः) । पुं । पटोललतायां । श्र.च. ।

तिल्लमरिचः । पुं । कतकवृक्षे । रा.नि.व.११ ।

तिल्लयवा । स्त्री । यवतिल्लालतायां । रा.नि.
व.३ । शङ्खिन्याम् । वै.निघ. ।

तिल्लरोहिणिका (णी) । स्त्री । कटुक्षां ।
कटुकी । रा.नि.व.६ । र.मा. । सि.यो.काफज्व.
चि. । च.द.काफज्व.चि. । [द.१२२५. ।

तिल्लला । स्त्री । शङ्खिन्यां । नवशालिका । ज.

तिल्लवर्गः । पुं । तिल्लरसद्रव्यगणे । तद्यथा —
मण्डूकपर्णी (थुलकूडि) वेचकरीर (वेतेतर कौ-
ड) हरिद्रावय (हरिद्रा दाकृश्रिद्रा) इन्द्रयव व-
रुणखादुकण्टक (वैशेठी) ममपर्णवृक्षतीक्ष्ण (वृह-
ती, कण्टेकारौ) शङ्खिनौ (शीकिनौ) द्रवन्ती
(इन्द्रकान्ति) चिहत् क्षतवेधन (धोवा) कारवेण
(उच्छे) वाचांका-करीर (वशाङ्कुर) सुमनः (ना-
टा) शङ्खपुष्पी (डानकूनी) अपामार्ग त्रायमाणा
(गोशालिनी) शीकरोहिणी (कटुकी) वैजयन्ती
(जठ्ठी) सुवर्चला (छुडुछुडु) पुनर्नवा वृश्चिकाली
(विहाती) व्योतिषती (लता कटुकी) —प्रभृतीनि
द्रव्याणि । सु.सू.४६५. ।

तिल्लवल्ली । स्त्री । सूव्यां । भूर्गा । र.मा. ।

तिल्लवाचांकुः । पुं । The egg plant,
the fruit of which is bitter. वाचांकुभे-
दे । तेत वेञ्जन । हिं तीत् मण्डा. ज.द.१२५. ।

तिल्लबीजा । स्त्री । कटुतुम्बां । रा.नि.व.३ ।

तिल्लशाकः । पुं । वरुणवृक्षे । प.सु. । पत्रस-
न्दरवृक्षे । मी. । खदिरवृक्षे । चिका. ।

तिल्लशाकद्रुमः । पुं । वरुणवृक्षे । वै.निघ. ।

तिल्लषट्पलकं (घृतम्) । स्त्री । कुडाधि-
कारे । काथार्थं — निम्बत्वक् पटोलपत्रं दावी दु-
रालभा कटुकी विफला पर्यटकः त्रायमाणा प्र.
४ ती. जलं ३२ श. श. ४ श. । कल्कार्थं — रक्त-
चन्दनं भूमिन्वः पिप्पली त्रायमाणा (वला नडा)
सुप्तकम् इन्द्रयवः प्र. १ ती. । च.चि.७५. ।

तिल्लसारः । पुं । विट्खदिरवृक्षे । प.सु. ।
See चरिभेदः । स्त्री । दीर्घरोहिणे । वडु त्राय-
कपूत्र । रा.नि.व.८ ।

तिल्लस्त्वन्धः । पुं । षड्धास्यापनस्त्वन्धेषु तिल्ल-
वर्गीयद्रव्यकृतास्यापनविशेषे । च.चि.८५. ।

तिल्ला । स्त्री । लताकनूरिकायाम् । लताकस्तु-
रिका । सि.यो.यच्चा.चि.चन्द्रनादितैले । “हरिद्रे
शारिवे तिल्ला” कटुक्षां । रा.नि.व.६ । सि.
यो.हिकान्यामलेहे । च.द.शुल चि. । वा.उ.२५. ।
“तिल्लाकाश्चनगैरिकम् ।” क्लिक्न्यां । भा. । सू-
व्यायाम् । भूर्गा । रा.नि.व.३ । सि.यो.कास चि. ।
कटुरोहिण्यां । पाठायाम् । रा.नि.व.६ । यवति-
क्तायां । कटुतुम्बां । रा.नि.व.३ ।

तिल्लास्या । स्त्री । कटुतुम्बीलतायाम् । कटु
उग्राहे । रा.नि.व.३ । [लिन्तां । रा.नि.व.३ ।

तिल्लाङ्गा । स्त्री । पातालगरुडीलतायाम् । शि-

तिल्लाहयम् । स्त्री । एका कटुका अन्धौ काक-
तिल्ला च । वा.सू.१५५. ।

तिल्लामृता । स्त्री । गडूच्याम् । वै.निघ. ।

तिल्लालावूः । स्त्री । तिल्लतुम्बां । ति९नाडे ।
ज.द.१२५. । [निघ. ।

तिल्लास्यता । स्त्री । पित्तजन्यमुखरोमे । वै.

तिल्लिका । स्त्री । कटुतुम्बां । श.र. । काक-
माष्यां । रा.नि.व.४ । तिल्लपटोल्यां । ति९ पन्-
ता । सा.कौ.अधमारणे ।

तिल्लोत्तमा । स्त्री । पटोले । वै.निघ. ।

तिल्लुदः । पुं । इन्द्रदीवृक्षे । वै.निघ. ।

तिल्लि । स्त्री । श्लेषाके । चिहतायां । श्र.च. ।

तिल्लिभः । पुं । इन्द्रगोपकौटे । सं.च. ।

तिल्लिलम् । स्त्री । तिल्लपिचटे । वै.निघ. ।

तित्तिङ्गीकः (रीका) । पुं, स्त्री । आम्र-
वृक्षे । तिनिया । वै.निघ. ।

तित्तिरः (रिः) । पुं । पचिविशेषे । तित्तिर
पाथी । तं तामुकपिष्ट । वसन्तगीर इति च ।
औरङ्गमसिद्धेन तित्तिरी विचित्रः । तयोः कृष्यः
तित्तिरित्तिरिति, गौरः प्रयत्नः कपिलक इति कथ्य-
ते । मांसगुणाः—वर्षदं वाहि द्विक्राशं विदोषघ्नं
त्रासकासञ्चरघ्नम् । भा.मांसव. । रक्तपित्ते हि-
कम् । सि.यो.र.पि.वि. । श्वभ्रं लघु बलवीर्यकरं
कषायं मधुरं शीतलं त्रिदोषघ्नम् । रा.नि.व.१७ ।
“तित्तिरिः कृष्यवर्णः स्वादिभोऽन्यो गौरतित्ति-
रिः । तित्तिरिर्वलदी वाहो द्विक्रादोषघ्नवापहः ।
त्रासकासञ्चरहरन्नास्त्राह्नरीऽपिकी गुणैः ॥” अ-
पिच “तित्तिरिः सर्वदोषघ्नो वाहो वर्षप्रसादनः ।
द्विक्रात्रासानिषहरो विशेधाह्नरीरित्तिरिः ॥” सु-
सू.४६५. । “तथैव तित्तिरी इष्यः मीधाग्निबल-
वहनः । सर्वदोषघ्नो बल्यो बलाकासमता गु-
णैः ॥ गौरतित्तिरिरेदश्च श्रेयो गौरश्च तित्तिरः ।
द्वतीयतित्तिरीऽन्योऽपि सामान्यगुणलक्षणेः । स
वातलोऽतिवृषणः कश्चिद्रसायनः ॥” अ.वि.२१
अ. । सारसपचिणि । जैपालवृक्षे । वै.निघ. ।

तित्तिरीफलम् । स्त्री । जैपालबीजे । वै.निघ. ।

तिद्ध्यः । पुं । तिष्ठिश्चे । टेंडुण । वै.निघ. ।

तिनाम्रकः । पुं । तिनिशब्दे । आरुण गा-
ह । श.र. ।

तिनिः । पुं । तिनिशब्दे । आरुण गाह ।
“कटफलं तिनिसैन्धवम् ॥” सु.वि.१६५. ।

तिनिक्वा । स्त्री । यवनालवृक्षे । अनार गा-
ह । वै.निघ. ।

तिनिशः । पुं । (*Lagerstroemia flos-
Reginae* or *Dalbergia oujeinensis*.)
खनामख्यातवृक्षे । आरुण गाह, माधम गाह ।
प.सु. । हिं तिरिच्छ । खन्दन इति महाराष्ट्र क-
शांटे अनूपदेशे च प्रसिद्धः । च.वि.१५. । गुणाः
—कषायः उष्णः कफरक्तानिसारघ्नः शोथकः दा-
हजनकः वातरीमे हितम् । रा.नि.व.६ । “ति-
निशः श्लेष्मपित्तालसिद्धः कुष्ठप्रसैद्धजित् । तुषारः त्रि-
चदाह्नो ब्रह्मपाण्डुनिप्रकृत ॥” भा. ।

तिन्तिङ्गः । पुं । हचान्ने । विच. ।

तिन्तिङ्गि(ङ्गी)कः (कम्) (का) । पुं, स्त्री,
स्त्री । *The tamarind tree or its fruit.*
(*Tamarindus Indica*.) खनामख्याताम्रक-
वृक्षे । तैतूल गाह, तैतूल । हिं अम्ली, क-
म्ली । मं दम्ली, चिञ्चा । कां लुनिसि । तं चि-
ष्ट । उत्. कंभर । ता. पुलि । वम्. टिन्टम् ।
गुणाः—आमा (कौंठा) बुद्धवातहरा पित्तकफर-
हन्नी । पका (पांका वा गोंवरु) सरा कथा
वक्रिक्तत् वल्लिशीघनी । शृष्णा (शुकना) हृष्या लघुः
श्लेष्मानिषद्याहरी च । म.द.व.६ । अन्ना वातघ्नी
गुरुः पित्तकफालकृत, पका दीपनी कथा सरा उ-
ष्णा वातकफघ्नी च । भा.पू.१भ. । आमं वातघ्नम्
उष्णम् शतितगुरु च । पकं लघु संघाहि मद्धयी क-
फवातजिघ । म.द.व.६ । आमतित्तिङ्गी (कौंठा
तैतूल) अत्यन्ना । पका (पांका तैतूल) मधु-
रास्ना वातघ्नी पित्तदाहरत्तकफप्रकोपकरी । सि-
न्तिङ्गीकम् आममल्लक्षं लघु पित्तकृत । पकं फलं
मधुरास्नं भिदनं विष्टम्भवातघ्नम् । अन्नं कटु कषायं
कफार्शोघ्नमुष्णं वातीदरदृष्ट्याह्नरीगयन्नातिसारत्र-
णघ्नम् । रा.नि.व.६ । पक्कचिञ्चाफलरसः मधुरा-
स्नः रुचिदः शोथपाककरलेपः त्रणदीपघ्नश्च । चि-
ञ्चापत्रं (तैतूलपात्रा) शोफघ्नं रक्तदोषव्याहृ-
श्च । तस्य शृष्णलक्ष्णः (शुक तैतूलश्चाटेलर
क्रार) श्लेष्मान्नाहृरः । रा.नि.व.११ ।

तिन्तिङ्गीकम् । स्त्री । हचान्ने । तैतूल ।
अम. । सि.यो.सरमेद-वि.चव्यादिषुहे । पुं ।
अन्नवेतसे । वै.निघ. ।

तिन्तिङ्गी(ली)फलम् । स्त्री । हचान्ने । तै-
तूल । महा आमा । रा.नि.व.६ । जैपालबीजे ।
प.सु. ।

तिन्तिष्ठी (ला) (सि(ली)का) (ली) ।
तिनिया । अ.टी. । श.र. । वै.निघ.यह्णो चि.
यमान्नादिषुर्णे ।

तिन्दिशः । पुं । तिष्ठिश्च । रा.नि.व.७ ।

तिन्दुः (कः) । पुं, स्त्री (कम्) । (*Diospyros
glutinosa* or *D. Cordifolia* or *D.
Embryopteris*.) खनामप्रसिद्धवृक्षे तरफुषे

च । गांव, ऊँद, गाकड़ा केँडू । हिं तेँद, माकड़ाकेँद, गाव् । मं टम्बकयणि । कं रुंडुव । तेँ तमिक् । ता, तुम्बिक । वम्. तिव्वीरी । च. ५.४५. । सु.सू.१८५.न्ययीघारिः । फलगुणाः— स्यादानं तिन्दुकं याहि वातलं शीतलं लघु । पक्वं पित्तप्रमेहाद्यश्लेष्मणं मधुरं शुद्धं ॥ भा.भाष्यव. । अस्त्रीणं लघु संयाहि स्निग्धं पित्ताग्निवर्द्धनं । आमं कषायं संयाहि तिन्दुं वातप्रकोपनम् ॥ सु.सू.४६५. च. । “तिन्दुकामं कषायं स्यात् संयाहि वातहत्य- रं । पक्वन्तु मधुरं स्निग्धं दुर्धरं श्लेष्मलं शुद्धं ॥” रा.नि.व.११ । (Diospyros melanoxylon.) Ebony tree. काकतिन्दुके । तिन्दुक मीदे । केँद, आवनुश । हिं केन्दु, तेन्दु । तेँ तुमि, तुम्कि । ता, तुम्बि । कुचेलके । तिच्छिमे । टेँडुण । वै.निघ. । स्त्री । कपे, २ वी. । प.प्र. १ ख. ।

तिन्दुकाकतिफलः । पुं । बीपालरखजूरी-
तिन्दुकाभफलः । } ठवे । पिञ्जीथेजूर ।
वै.निघ. । [जैत्र वीञ्ज ।

तिन्दुकास्थि । स्त्री । तिन्दुकबीजे । ऊँद फ-
तिन्दुकिः । स्त्री । तिन्दुकठचे । श.र. ।

तिन्दुकिनी । स्त्री । आवतंकीलतायां । आँ५-
मोड़ा । रा.नि.व.२ । [छ । र.मा. । श.र. ।

तिन्दुकी (इन्) । पुं । तिन्दुकठचे । गांव गां-

तिन्दुजः (कः) । पुं । लोप्रठचे । प.सु. । च.
द.परिणामश्ले ।

तिन्दुलः । पुं । तिन्दुकठचे । श.र. ।

तिन्दुवीजम् । स्त्री । केवुकबीजे । केँडे वी-
ञ्ज । र.चि.कमि.चि. ।

तिमिः । पुं । सागरजमहामक्षेत्र । तिमि ग्राह ।
गुणाः—“सासुद्रा गुरवः स्निग्धा मधुरा नातिपि-
चलाः । उष्ण वातहरा हृष्या वर्षस्याः श्लेष्मवर्ध-
नाः । बलावहा विशेषेण मांसाश्रित्वात्समुद्रजाः ॥”
सु.सू.४६५. ।

तिमिङ्गिलः । पुं । सागरजे तिमितीपि म-
हति मक्षेत्र । अयनिमिभक्षकः तद्गुणश्च । अम. ।

तिमिङ्गिलगिलः । पुं । राचवमक्षेत्र । अयं

तिमिङ्गिलभक्षकः । राचव बोश्रोग । वै.च.१

तिमिरः (रोगः) । पुं, स्त्री । लिङ्गनाशाप-
रनामधेये ज्वररोगविशेषे । रातकांग । हिं न-
जला । तत्र षड्विधं वातपित्तकफरक्तसंसर्गसन्निपा-
तमेदेन । विदानादि यथा — दीपाद्यतुर्धपटलम्भ-
त्रित्व तिमिरमुत्पादयन्ति । तेन साकल्येन दृष्टि-
रधी भवति । गाढे च तस्मिन् तेजःपदार्थमपि न
दृश्यते । “तिमिराख्यः स वै दीपद्यतुर्धपटलं य-
तः । दृषाद्वि सर्जती दृष्टिं लिङ्गनाशमतःपरम् ।
अस्मिन्नपि तनीभूते नातिकृदे मद्वागदे । चन्द्रा-
दिल्ली समच्चवावन्तरीचे च विद्युत् । निर्धालानि
च तेजांसि भानिच्छन्त्य पश्यति ॥ शिरानुसारि-
षि मले प्रथमं पटलं श्रिते । अव्यक्तनीचते रूपं
व्यक्तमयनिमित्ततः । प्राप्ते त्रितीयं पटलमभूतम-
पि पश्यति । भूतन्तु यत्रादासन्नं दूरे सूक्ष्मं नेच-
ते । दूरानि कस्यं रूपश्च विपर्ययांसि मन्यते । दो-
षे मच्छलसंस्थानि मच्छलानीव पश्यति । द्विषेकह-
ष्टिमध्यस्थे बहुधा बहुधास्थिते । हृष्टेरभ्यन्तरगते
ऋक्षहृद्विपर्ययम् । नानिकस्यमधःसंस्थे दूरगं
नोपरिस्थितं । पार्श्वे यश्चेन्न पार्श्वे तिमिराख्यो-
ऽयमामयः ॥” वातजे यथा — “...वाते तु सङ्गी-
चयति दृक्शिराः । दृष्यच्छलं विश्वत्यनो गभीरा
दृगधी कृता ॥” पित्तजे यथा — “पित्तजे तिमिरे
विद्युच्छद्योतीथीतदीपितम् । शिखितित्तिरपि-
च्छामं प्रायो नीलश्च पश्यति ॥” कफजे यथा —
“कफेन तिमिरे प्रायः स्निग्धं जेतश्च पश्यति । श-
ङ्खेन्दुकन्दकुसुमैः कुसुदैरिव चाचितम् । रक्तेन ति-
मिरे रक्तं तनीभूतश्च पश्यति । संसर्गसन्निपातेषु
विद्यात्सहीर्षलक्षणम् ॥” वा.उ.१२५. । अत्रत्य
नेचरोगविशेषे । त्वांश्या । लक्षणं — “कदाचिद्वी-
चते रूपं कदाचिच्च न वीच्यते । तिमिरं तं वि-
जानीयात् लिङ्गेनामेन बुद्धिमान् ॥” अ.द.२०५. ।
सौहृदिकटे । तामि । चिका. । [चि.विषतिन्दुकतैले ।
तिमिरा । स्त्री । हरिद्रायाम् । भेष.वातरक्त-
तिमिदिः । पुं । मस्यमीदे । वै.निघ. ।
तिमिरी (रुण) । पुं । इन्द्रनीपकीटे । वै.निघ. ।
तिमिषः । पुं । कुशाच्छलतायाम् । क्रुमुड़ा
गाह । चिका. । शाल्यकर्कटिकायाम् । चिका. ।
तरन्मुजलतायाम्, गाटावे । हारा. ।

तिमी । स्त्री । तिमिमस्त्रे । विरुपकीषः ।
तिमीरकः । पुं । नखरञ्जकवृक्षे । मेहेदि
 गाश्च । प.सु. ।
तिरुषी । स्त्री । पद्मपत्रिस्त्रियाम् । ग्रादि ।
तिरिजिह्विकः । पुं । पारिजातवृक्षे । पा-
 न्तः । वै.निघ. ।
तिरिष्टः । पुं । इक्षुदण्डे । वै.निघ. ।
तिरिष्टिः । पुं । इक्षुयन्तौ । श.भा. ।
तिरिणीकण्टः । पुं । पारिजातवृक्षे । पा-
 न्ते गान्धार । वै.निघ. ।
तिरिमः (रियः) । पुं । शालिधान्वमेदे ।
 गुणाः - मधुरः स्निग्धः शीतलः दाहपित्तघ्नः वि-
 दोषघ्नः रुच्यः पथ्यश्च । रा.नि.व.१६ ।
तिरीटः । पुं, स्त्री । लोभ्रवृक्षे । प.सु. । रा.नि.
 व.६ । भैष.नेचरी.चि. ।
तिरीटकः । पुं । पट्टिकासीधे । सि.यो.रक्षा-
 र्गः-चि. । भा.म.४भ. । [न्यमेदे] वै.निघ. ।
तिरीपशालिः । पुं । मासचयपक्के शालिधा-
तिर्य्यक् । पुं । चञ्चलधर्मात् । प्राण । पचि-
 ज्ञातौ । वै.निघ. ।
तिर्य्यक्पातनम् । स्त्री । पारदस्य पातन-
 क्रियाविशेषे । तन्नाशकविधिः—“घटे रसं विनि-
 क्षिप्य सजलं घटमन्यकम् । तिर्य्येक्षुखं हयोः कृत्वा
 तन्मूलं राधयेत् सुधीः । रसाधो ज्वालयेदग्निं या-
 वत् सूतीजलं विशेत् । तिर्य्येकपातनमित्युक्तां सिद्धै-
 नांगार्जुनादिभिः ॥” र.सा.सं. ।
तिर्य्यक्फला । स्त्री । जतुकालतायाम् । अं१९-
 मोड़ । रा.नि.व.१ । [See भद्रम् ।
तिर्य्यक्क्षिसम् । स्त्री । अस्थिमज्जविशेषे ।
तिर्य्यगतः । चि । सन्निस्थानं त्यक्त्वा वक्रं गते ।
 भा.म.३भ.भद्र.चि. ।
तिर्य्यगा । स्त्री । पूतनीशक्तिं भूदिना । प.सु. ।
तिर्य्यगामी (इन्) । पुं । कर्कटे । वै.निघ. ।
तिर्य्यगम्नम् । स्त्री । पारदस्य तिर्य्यक्पात-
 नार्थं यन्त्रविशेषे । “अधःपाते त्वधीभास्त्रे चिभा-
 गजलपुरिने । तीयमन्यवैभास्त्रस्य तद्गात्रस्योर्ध्ववि-

खतं । विपेटं ज्वालयेदग्निं तस्योपरि च गीमयैः ।
 तिर्य्यकृतञ्च तद्यन्त्रं तिर्य्यग्वन्यसुदीरितम् ॥” रस.
 चि. ।

तिर्य्यग्यवोदरम् । स्त्री । यवधान्ये । वै.निघ. ।

तिर्य्यग्यानः । पुं । कर्कटे । चिका. ।

तिलः (कः) । पुं, स्त्री । (Sesamum In-
 dicum.) खनामस्थानतुषे । तिन गाश्च ।
 प.सु. । हिं मिठातिल । मं तिल । कं एलु । तै
 गुञ्जुलु, मञ्जिनुने गुञ्जुलु । ता. वाञ्छेनेय । फा.
 कुञ्जद । दा. वारिक तिल । श्वेतकण्ठरक्तवन्धमेदेन
 चतुर्धा । सा.गुणाः—स्निग्धः वर्षावलाग्निवृद्धिकरः
 सान्यघ्नः वातघ्नः गुरुः उष्णः पित्तकरः सूत्रलाघ-
 वकरः ब्रूये हितः पथ्यः । संयाह्वी मधुरः
 कषायः तिक्तः कटुविपाकः पथ्यतमश्च । इति
 कण्ठतिलगुणाः । सितः अत्यगुणदः । रा.नि.व.
 १६ । “कण्ठः श्रेष्ठतमलोषु शकलो मध्यमः स्नि-
 तः । अन्ये हीनतराः प्रीक्षाक्षत्रैः रक्तादयस्त्रि-
 लाः ॥” भा.पू.१भ.धान्यव. । “तिलो विपाके म-
 धुरी बलिष्ठः स्निग्धो ब्रणालेपनपथ्य उक्तः । ब-
 ल्योऽग्निमेधाजननी वरेण्यो मूत्रस्य दीवाहरण्यो
 गुरुश्च । तिलेषु सर्वैस्त्वसितः प्रधानो मध्यः सितो
 हीनतरास्तथाप्ये ॥” अत्रि.१५च. । तच्छाकगुणाः
 —“वातलं कटु तिक्तास्त्रमधोमार्गप्रवर्षकम् ।”
 च.सू.२७च. । (कः) लोभ्रवृक्षे । गोर्ध गाश्च ।
 रा.नि.व.६ । मरुवकावृक्षे । मरुफां फूटनर गाश्च ।
 गुणाः—मधुरः शीतः वातपित्तकफघ्नः बलपुष्टि-
 करः द्रव्यः लघुः मीढोवृद्धिकरश्च । रा.नि.व.१० ।
 कटुपाकः उष्णः रसायनः कफकुष्ठहृन्मिघ्नः वस्त्रि-
 दन्तसुखरोगघ्नश्च । भा. । केतकीवृक्षे । गुडूच्याम् ।
 सुषव्याम् । उच्छे । रा.नि.व.२२ । सूत्राशये ।
 अश्वविशेषे । मी. । तिलकालकारीमे । अम. ।
 (कन्) स्त्री । सौवर्चलवणे । रा.नि.व.६ । कान्त-
 लीष्टे । गुडे । कण्ठतिले । वै.निघ. । मक्षिके ।
 स्त्रीषि । रा.नि.व.१८ । कण्ठसौवर्चलवणे । का-
 चलवणे । चित्रके । चिका. । [वै.निघ. ।
तिलकटः । पुं । तिलपुष्परथी । तिलचूर्णं ।
तिलकाणः । पुं । मार्षिततिले । गांजां त्रि-
 न । च.सू.४च. ।
तिलकत्वक् । स्त्री । तिलवस्त्रले । त्रिपुत्र

शृंग । गुणाः—कषाया उष्णा पुंस्ली दन्दीष
हरी कनिशीफत्रणरी रक्तदीप्ली । रा.नि.व.१० ।

तिलकन्दः । पुं । विपरीकन्दे । रा.नि.व.७ ।

तिलकल्कः (जः) । पुं, स्त्री । पीडिततिलपि
ष्ट्याके । डिणेर धोण । रा.नि.व.१६ ।

तिलकालकः । पुं । छद्दरोगमेदे । तिल ।
लक्षणं—“ज्ज्वानि तिलमात्राभि नौरजानि स-
मानि च । वातपित्तकफोद्रेकापान् विद्यातिलवा-
लकान् ॥” मन्.नि. । शूकरोगमेदे । “ज्ज्वानि
चित्राण्यथवा शूकानि सविष्णुणि च । पातितानि
पचन्याथ मेदं निरवशीषतः ॥ कालानि भूत्वा मां-
सानि शीथ्यन्ते यस्य देहिनः । सन्निपातसमुत्थानं
तं विद्यातिलकालकम् ॥” सु.नि.१४५. ।

तिलकाश्रयः । पुं । ललाटे । जगाटे । अ-
व्याधेकल्पतवः ।

तिलकिट्टम् । स्त्री । तिलकल्के । डिणेर
थरेण । गुणाः—लघ्वं रक्षं विष्टभि दृष्टिदीप-
करश्च । भा.पू.१४. ।

तिलकी (रत्न) । वि । तिलकालकपुत्रे ।

तिलचित्रपत्रकः । पुं । तिलकन्दनासक-
कन्द्याके । रा.नि.व.७ ।

तिलचूर्णम् । स्त्री । तिलकल्के । तिलकूटो ।
गुणाः—मधुरं रक्षं रक्तपित्तषण्डपुष्टिकरश्च । रा-
नि.व.१६ ।

तिलच्छकः । पुं । ईहाशने । वै.निघ. ।

तिलजम् । स्त्री । तैले । वै.निघ. ।

तिलजटा । स्त्री । तिलमन्त्रार्थाम् । दुग्धेने-
तत्कायः आखविषहरः । वा.उ.२८. ।

तिलजा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । टैश्म-
खिकषाञ्च विट्मव । रा.नि.व.१६ ।

तिलतण्डुलकम् । स्त्री । आलिङ्गने । अ.मा. ।

तिलतैलम् । स्त्री । तिलभवतैले । डिणेर
तेण । गुणाः—तीक्ष्णं लम्बीघट्टत् चतुर्थं सूक्ष्म-
त् कफकृत् वसविट्कं कनिष्ठं स्रोतःशोधकं कृश-
स्य धातुपुष्टिकरश्च । वा.तैलव. । केयं मधुरं तिक्तं
कषायम् उष्णं तीक्ष्णं बल्यं कफवातजन्तुखर्जत्रणका-
खुविहरं कानिकरश्च । रा.नि.व.१५ । “कषायानु-

रसं खादु सूक्ष्मत् व्यवायि च । पित्तकृदात्प्रमर्क-
श्लेष्मरोगादिवर्जनं । अल्पं रुचिकरं मध्यं कश्चुकुष्ठ-
विकारगुत् । इत्थं यमाफहं ज्ञेयं तिलतैलं विदु-
र्बुधाः । क्लिप्ते भिन्ने च्युते दृष्टे भ्रष्टेऽभिदाहकीऽपि
च । वाताभिर्यन्दिष्फुटने चाभ्यङ्गे तिलतैलकम् ।
विषे व्याख्ययुतः सर्पे भेकेऽभ्यङ्गावगाहने । पाने क-
ली वलासे च तिलतैलं विधीयते । तिलतैलं वि-
धेयं खात् सर्व्वरोगनिवारणे ॥” अत्रि.१४५. ।

तिलनामा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा-
नि.व.१६ ।

तिलनालभूतिः । स्त्री । तिलनालवार ।
डिणेर श्फार । गुणः—अम्लीयः । च द.अ.अ-
चि. । [व.१६ ।

तिलनी । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा.नि.

तिलपर्णः । पुं, स्त्री । शीवेष्टे । प्रवर्णाकनि-
शोप । रा.नि.व.१२ ।

तिलपर्ण(क)म् । स्त्री । रक्तचन्दने । भा. ।
श्रीखश्चन्दने । अत्रउत्तन्न । रा.नि.व.१२ ।

तिलपर्णिका । स्त्री । श्रीखश्चन्दने, श्रीके-
ष्टके । अजगन्नायाम् । रा.कूनि । रा.नि.व.२२ ।
रक्तचन्दनवत् । छे.च. ।

तिलपर्णी । स्त्री । रक्तचन्दने । प.सु. । वै.
निघ.२४.अ.भैरवीगुण्याम् । तिलवासिनीशाली ।
रा.नि.व.१६ । “तिलीनी” नामकशकमेदे । र.
स.सं.रसनारणे । गुणाः—लघुः कफशोधहरौ
च । सु.र.७६.च. । चन्दने । वै.निघ. ।

तिलपिञ्चटम् । स्त्री । तिलपिष्टके । डिण-
कूटो । कश्चित् ।

तिलपिञ्जः । पुं । केतिलकठवे । भा.निं
डिन । निष्कलतिलठवे । अम. । वन्यतिले ।
कफेडिण । वै.निघ. । [ग. प.सु. ।

तिलपिष्ठी । स्त्री । तिलकल्के । डिण थरे-

तिलपिष्टकम् । स्त्री । पलले, कुट्टितिल-
कृतपिष्टके । डिणकूटो, डिण मन्त्रम् । गुणाः—
“पल्लवन्तु हमाप्यात् लेखनं तिलपिष्टकम् ।
पल्लवं मलकृच्छयं वातात् कफपित्तकृत् । इक्षुं
गुरु इत्यञ्च द्विगं सूचनिवर्तकम् ॥” भा. ।

तिलपुष्पकाः । पुं । विभीतकठवे । वै.निघ. ।

तिलपेजः । पुं । तिलपिञ्जे । श्वेत तिल,
निष्कल तिल । वै.निघ. । [नि.व.१० ।

तिलभाविनी । स्त्री । जातीपुष्पवृक्षे । रा.

तिलभेदः । पुं । खाखसवदे । पोख ग्राह ।
वै.निघ. । [विका. ।

तिलमयूरः । पुं । पचिभेदे । तिले गयूर ।

तिलमोदकः । पुं । तिललड्डुके । वै.निघ. ।

तिलरसः । पुं । तिलतैले । वै.निघ. ।

तिलवासिनी (सी) । स्त्री, पुं । खनामख्या
तत्रालिघान्यविशेषे । टैश्मलिक धात्रुविशेष ।
गुणाः — पित्तकफघ्नी स्निग्धा कासश्वासहरा शीघ्र-
पाककारी लघुः हृद्या शक्रवर्धना महागुणा पाण्डु
श्लामवातेषु प्रशस्ता च । रा.नि.व.१६ ।

तिलशालिः । पुं, स्त्री । तिलवासिशाली ।
रा.नि.व.१६ । [प.सु. ।

तिलश्राणा । स्त्री । कषरायाम् । शिर्षमा ।

तिलसम्भवम् । स्त्री । तैले । वै.निघ. ।

तिलस्रेहः । पुं । तिलतैले । (शब्दकल्पतरुः)

तिलाङ्कितदलः । पुं । तैलकन्दे । रा.नि.
व.७ ।

तिलापच्या । स्त्री । कषणजीरके । श.च. ।

तिलिल्लः । पुं । गीनाससर्पे । श.च. ।

तिलौदनम् । स्त्री । तिलान्ने । हारा. ।

तिल्यम् । स्त्री । तिलचेने । रा.नि.व.२ ।

तिल्लः (स्वः) (कः) । पुं । मरुवकवृक्षे । म-
रुश फूलग्न ग्राह । र.मा. । रीप्रवृक्षे । श.च. ।
श्वेतरीप्ते । रक्तरीप्ते । अ.टी.सभूति.स्व. । रीप्ता-
कारे वृहस्पते रक्तवैरेचनिकवृक्षे । सु.सु.३२७.
श्यामादिः उ. । वा.सु.१५७. । खल्लरीप्ते । सु.सु.
३६७. । अशःसंशमने । इहुदीवृक्षे । वै.निघ.वि-
षमज्व.कीलादिष्टते ।

तिल्वकतरुः । पुं । खीप्रवृक्षे । वै.निघ. ।

तिल्वनी । स्त्री । कर्षण्डीटायाम् । कर्षण्डी-
ष्टा । वै.निघ. ।

तिथ्यः (काः) । पुं । पीपलाक्षे । श.र. । आम-
लावृक्षे । असनवृक्षे । वै.निघ. ।

तिथ्यपुष्पा (फला) । स्त्री । आमलकीवृक्षे ।
श.च. । श.च. ।

तिथ्या । स्त्री । आमलकीवृक्षे । श.र. ।

तिस्रा । स्त्री । मूत्रपुष्पीलतायाम् । वै.निघ. ।

तिहान्) । पुं । तखुले । चि। रोगिणि । उषा. ।

तीरः । पुं, स्त्री । वस्त्रे । शि. ।

तीरणः । पुं । करञ्जिकायाम् । वै.निघ. ।

तीर्थपदी । स्त्री । मुषलीकन्दे । डामभूमी ।
श.च. ।

तीर्थम् । स्त्री । स्त्रीरजसि । शि. । यीनी । शि.
च. । अग्नी । निदाने । उषा. । स्त्री । कदलीवृ-
क्षे । रा.नि.व.११ ।

तीर्थवाकः । पुं । केशे । शि.च. । [व.१६ ।

तीर्थसेवी इन्) । पुं । वकपक्षिणि । रा.नि.

तीव्रम् । स्त्री । लीङ्गे । तीक्ष्णलीङ्गे । रा.नि.व.
१३ । वस्त्रे । उषा. । चि । तीक्ष्णे । कटुनि । चि.
का. । [वृत्ना ७७ । रा.नि.व.७ ।

तीव्रकन्दः । पुं । शरबे । उल । कटुशरबे ।

तीव्रगन्धा । स्त्री । यमान्याम् । रा.नि.व.६ ।

तीव्रज्वाला । स्त्री । धातकीवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

तीव्रवेदना । स्त्री । अतिवेदनायाम् ।

तीव्रसन्तापः । पुं । श्वेनपक्षिणि । बांज भू-
थी । वै.निघ. ।

तीव्रा । स्त्री । महान्घोतिषतीलतायाम् । वज्र
नतांशुके । तरटीवृक्षे । तुलसीवृक्षे । रा.नि.
व.६।२० । धातकीवृक्षे । पाण्डुशिशपायाम् । वै.
निघ. । गण्डदूर्वायाम् । राजिकायाम् । त्राहे ।
कटुक्याम् । शि. ।

तीक्ष्णः । पुं । कषणसर्पे । विषे । श.च. । तिक्त-
तायाम् । यवचारे । चाणक्यमूलके । रचनधूमपा-
नविशेषे । तक्ष धूमनाडी २४ अहुलयः, धूपद्रव्याणि
च तीक्ष्णानि भाव्यानि । शरकीवृक्षे । श्वेतशियौ ।
हृत्किन्वा । श्वेतमरुवके । कषणशिशपायां । पुंरीप्ते ।
वै.निघ. । सितदन्ते । कुन्दुरी । कूर्मकृत्वाटी ।
रा.नि.व.२५१२ । स्त्री । शक्तिशालवणे । तीक्ष्ण-
सुनि । हीरकादी । खर्परधाती । वै.निघ. । खर्-

के । लीङ् । प.सु.। तीक्ष्णकीङ् । र.मा. । खववे । सुष्मके । मी. । मरिचे । वै.निघ.२३.चतिसा.चि. देवदार्यादिः । चविकायां । रा.नि.व.६ । सूखके । चम. । चि. । तीक्ष्णगुष्मूयिष्ठे । तदाशयद्रव्यं पित्त- करं वातकफघ्नं लेखनघ्नं । सु. । [नि.व.१६ । तीक्ष्णकः । पुं । सिद्धार्थे । श्रेष्ठ मरिचा । रा.

तीक्ष्णकण्ठः (कः) । पुं । यासञ्चपे । कृद् घ्राणञा । रा.नि.व.४ । इङ्गुदीहवे । करीरहवे । चर्वूरकहवे । रा.नि.व.८ । धुसूरहवे । जटा. । सुङ्गोहवे । वै.निघ. । क्ली. । धुसूरफले । तीक्ष्णकण्ठका । स्त्री । कन्यारीहवे । रा.नि. व.८ । फणवञ्जीहवे । रुनिग्रनसा । वै.निघ. । तीक्ष्णकन्दः । पुं । पलाखी । रा.नि.व.७ । तीक्ष्णकल्कः । पुं । रिवनाख्यद्रुमपानकल्के । स च द्रुमवशादिः । भा. । कुलम्बहवे । ताशून- कण, नेपालि धने । रा.नि.व.६ । तीक्ष्णकीलः (कः) । पुं । चककरे । शुक्लम- दनहवे । वै.निघ. । तीक्ष्णगन्धः (कः) । पुं । पलाखी । भैरवी- वचायां । श्रीभास्त्रनहवे । गन्धतुलसां । प.सु. । चवकहवे । है.चै.ता । रा.नि.व.९ । कृष्णशि- यी । एलायां । कृष्णार्जके । फणिवृक्षहवे । वै. निघ. । कुन्दुखलीटी । शब्दार्थवः । महाराजप्र सा.तैले । तीक्ष्णगन्धा । स्त्री । सूक्ष्मायां । र.मा. । ने- तवचायां । कन्यारिहवे । रक्तसर्षपे । ब्राह्मे. । रा. नि.व.६।१।१६ । वचायां । मी. । भा.म.४३.सुदरी. चि. । जीवन्धाम् । श.च. । श्वेतजीरके । वै.निघ. । तीक्ष्णगन्धाया । स्त्री । शुक्लवचायां । वै.निघ. । तीक्ष्णगुणकर्म । क्ली. । तीक्ष्णद्रव्यगुणक्रिया- याम् । तत् दाहपाककरं क्षावणं चटु च । सु. । तीक्ष्णतण्डुला । स्त्री । पिप्ल्याम् । प.सु. । रा.नि.व.६ । भा.पू.१३. । तीक्ष्णतद्वः । पुं । पीलुहवे । वै.निघ. । तीक्ष्णतैलम् । क्ली. । मये । सर्जरसे । सुङ्गी- चीरे । श.र. । ज्योतिषतीतैले । मत्तफट्कौर डेउग. । रस.र. ।

तीक्ष्णत्वक् । पुं । तुम्बुरी । नेपालि धने । वै.निघ. । तीक्ष्णदंष्ट्रः (कः) । पुं । व्याघ्रे, चित्रकव्या- घ्रे । रा.नि.व.१९ । [लहवे । वै.निघ. । तीक्ष्णदग्धा । स्त्री । कौङ्कणे ख्याते यावना- तीक्ष्णद्रुः । पुं । पीलुहवे । वै.निघ. । तीक्ष्णपत्रः । पुं । कुमरिचे । लङ्गागत्रिच । प.सु. । तुम्बुरहवे । रा.नि.व.११ । रक्तची । इ- ङ्गुदीहवे । वै.निघ. । तीक्ष्णपुष्पम् (ष्या) । क्ली, स्त्री । खवके । रा. नि.व.१२ । (ष्या) श्वेतकेतकीहवे । रा.नि.व.१० । तीक्ष्णप्रियः । पुं । यवे । वै.निघ. । तीक्ष्णफलः । पुं । तुम्बुरहवे । रा.नि.व.११ । क्ली. । तेजःफले । वै.निघ. । तीक्ष्णफला । स्त्री । राजसर्षपे । काल मरि- चा । रा.नि.व.१६ । तीक्ष्णमञ्जरी । स्त्री । नागवञ्जीलतायाम् । पाटनत्र गाह् । वै.निघ. । तीक्ष्णमूलः । पुं । कुलम्बनहवे । रा.नि.व.६ । शिबुहवे । मञ्जिने गाह् । रा.नि.व.७ । तीक्ष्णरसः । पुं । यवचारे । र.मा. । तीक्ष्णलीहम् । क्ली. । रक्तलीङ् । इत्यात, विदरीति भाषा । गुषाः — रुचम् उषं तित्तं वा- तपित्तकफप्रमेहपाण्डुशुलघ्नं संख्याधिकगुणघ्नं । र. नि.व.११ । तीक्ष्णवल्कः । पुं । तुम्बुरहवे । रा.नि.व.११ । तीक्ष्णवृक्षः । पुं । पीलुहवे । वा.टी.हिमा, अरण्य । सू.१५.च.श्यामादिः । तीक्ष्णशुकः । पुं । यवे । प.सु. । रा.नि.व.१६ । तीक्ष्णसारः । पुं । मधुकहवे । मडेन गाह् । कृष्णशिशपयाम् । घण्टापाटलायाम् । घण्टापा- र्कणं । लीङ् । वै.निघ. । स्त्री । कृष्णशिशपार्यं । काल भिन्न वा अशुक्र । रा.नि.व.९ । तीक्ष्णा । स्त्री । अत्यक्षपण्याम् । वचायाम् । संपकडालिकालतायाम् । प.सु. । चविकायाम् । रा.नि.व.६ । मङ्गल्योतिषतीक्ष्णतायाम् । मत्तकि-

टुकी । कपिकच्छी । आनांकुनी । रा.नि.व.१ ।
हिकिस्त्राम् । देहेतेडा । वै.निघ. ।

तीक्ष्णाग्निः । पुं । जाठराम्यन्यतमे चपी ।
पाचक अग्निविशेष । “नापातिमापायश्रिता
तीक्ष्णाग्नेः पच्यते सुखं । अतएव हि केनापि न-
तक्षीत्याग्निश्चमः ॥” भा. । See चपिः ।

तीक्ष्णायसम् । स्त्री । तीक्ष्णलीह । तिथा वा
हेष्पा९ । रा.नि.व.११ ।

तुका(गा)चीरी । स्त्री । वंशलोचनायाम् ।
हे.च. । रा.नि.व.६ । च.द.यष्.चि.सितीपला-
दिचूर्णे ।

तुगा (ख्या) । स्त्री । वंशलोचनायाम् । वंश-
लोचन । रा.नि.व.६ । च.द.सि.थो.स्व.भ.चि. ।
वा.सू.१५५. ।

तुङ्गः । पुं । पुत्रागवचे । शूद्रागं गाह । र.मा. ।
च.सू.४५. । वृद्धदारकवचे । सु.कल्प.८५. । नारि-
केलवचे । भा. । गण्डके । गण्डार । रा.नि.व.१६ ।
पत्रकेसरे । वै.निघ. । जि । उभे । प्रधाने । उभे ।

तुङ्गकः । पुं । पुत्रागवचे । श.र. । वृद्धदारक-
वचे । पत्रकेसरे । वै.निघ. ।

तुङ्गकेशरः । पुं । पुत्रागवचे । प.सु. ।

तुङ्गभद्रा । स्त्री । दक्षिणदेशप्रसिद्धनद्यां । त-
ज्जलं सिग्धं निर्मलं खादुं गुरु कण्डूपिपजनकं
साक्षेण पथ्यकरश्च । रा.नि.व.१४ ।

तुङ्गवृषः । पुं । नारिकेलवचे । वै.निघ. ।

तुङ्गस्त्रान्धफलः । पुं । नारिकेलवचे । भा.भ-
सवर्गे ।

तुङ्गा । स्त्री । वंशलोचनायाम् । रा.नि.व.६ ।
वै.निघ. भ.सा.चि.वृद्धवृद्धादिचूर्णे । शमीवचे ।
रा.नि.व.८ । अल्पशमीवचे । च.वि.८५. ।

तुङ्गाचीरी । स्त्री । वंशलोचनायां । वै.निघ. ।

तुङ्गिनी । स्त्री । महाशतावस्थां । रा.नि.व.४ ।

तुङ्गी । स्त्री । कर्णस्कीटायां । काणहिङ्गा । वै.
निघ. । वनतुलस्यां । हरिद्रायाम् । मी. ।

तुङ्गीनसः । पुं । प्राञ्चनाशककौटविवे । सु.
कल्प.८५. ।

तुच्छम् । स्त्री । पुलाकने, तुषे । ड्रुवि । उषा।

तुच्छद्रुः । पुं । एरुवृक्षे । श.च. ।

तुच्छधान्यकम् । स्त्री । नीवारधान्ये । उडि
धान । पुलाके । आगङ्गा । र.मा. ।

तुच्छा । स्त्री । नीलीवृक्षे । तुयके । भा. ।

तुटुमः । पुं । मूषके । चिका. ।

तुडी । स्त्री । चादक्षां । अत्रहर । र.मा. ।

तुणः (ग्निः) कः । पुं । नन्दिवृक्षे । डूण गा-
ह । च.टी.खा. ।

तुण्डम् । स्त्री । तुले । रा.नि.व.१८ ।

तुण्डकी । स्त्री । करञ्जवृक्षां । वै.निघ. ।

तुण्ड(ण्ड)केरिः (रिका) (री) । स्त्री,
पुं । कार्पासाम् । कापांसं गाह । विम्बिकायां ।
तेलाकूटा । च.टी.खा. । रा.नि.व.४ । वनका-
पीलीफले । (कः, का) तन्नामकतांलुरीगविशेषे,
शिशिर्गलरोगभेदे । लक्षणम्—“शोधः खूलो-
ददाहप्रपाको श्लेष्माच्छ्रमां कौर्णिता तुण्डके-
री ॥” भा. । सु. । “इतुसम्याश्रितः कश्चे कार्पा-
सीफलसन्निभः । पिच्छलो मन्दरक् शीफः कठि-
नक्षुण्डकेरिकः ॥” वा.उ.२१५. । वायव्यकौट-
विशेषे । तद्दृष्टे वातजन्यरोगा भवन्ति । सु.कल्प.
८५. ।

तुण्डाहतदष्टकम् । स्त्री । अर्द्धशतकतदंशे ।
छोर्त्तान । “यत्र खालापरिकेदमात्रं गात्रे प्रह-
स्यते । न तु दंष्ट्राकतो दंशः तनुच्छाहतमादिशे-
त् ॥” वा.उ.२६५. ।

तुण्डिः (ण्डी) । पुं, स्त्री । तुले । पचिचची ।
पाथीर (ठींटे) । उषा. । स्त्री । शिशिर्गाभिगच्छ-
रोगे । गौण्ड । लक्षणं यथा—“वातेनाभापिता
नाभिः सरजा तुण्डिरस्यते ॥” भा. । सु.शा.१०
५. । नाभी । श.र. । अरुण्यविम्बिकायाम् । रा.
नि.व.१२ । देवधान्ये । वै.निघ. ।

तुण्डिका । स्त्री । पीलुपर्ण्याम् । रा.नि.व.१३ ।
विम्बिकायाम् । तेलाकूटा । नाभी । श.र. ।
कार्पासाम् । काकजहायाम् । कुन्दुवृक्षतायाम् ।
कून्दूकौ । वै.निघ. ।

तुण्डिकेरि(री)फला । स्त्री । कुन्दुवृक्षता-
याम्, मधुरविम्बाम् । कून्दूकौ । वै.निघ. ।

तुम्बिकोरफला । स्त्री । तन्नाममखरोजवि-
शेषे । वै.निघ. ।

तुम्बिकेयी । स्त्री । विम्बिकायां । च.टी. ।

तुम्बिभः (सः) । वि. पुं. । इन्द्राभियुक्ते ।
चम. ।

तुल्य(क)म् । स्त्री । Sulphate of copper.
तामसोपधावी खनामख्यातपल्लद्रव्ये । जूँति-
शा । र.मा. । तुल्यं विविधं मयूरं खर्परौतुल्यञ्च ।
मुषाः—“तुल्यं कटु कषायीणं श्लिष्वेनामयाप
हं । विषदीपेषु सर्वेषु प्रशस्तं वान्तिकारकं । ख-
र्परौ कटुका तिला चक्षुष्या च रसायनी । लन्दी-
पशमनी रूष्या दीप्या पुष्टिविबर्धनी ॥” रा.नि.व.
११ । “तुल्यं ताम्रोपधातुहिं किञ्चित्ताम्रेण तद्भवेत् ।
किञ्चित्ताम्रगुणं तद्धात् वक्ष्यमाणगुणञ्च तत् ॥”
भा.पू.१भ. । चारं निर्मलं लघु भेदकं क्लमिकण्डू
कुष्ठकफपित्तघ्नम् । राज. । “गन्धकेन पचेतुल्यं
तुल्यार्हेनावैधामकं । वान्तिभानी यदा न सः तदा
शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥” इति शुद्धिः । सा.कौ. ।
अन्वय—“विष्टया मर्ह्येतुल्यं मास्पर्शककपोत-
योः । दशांशं टङ्गं दत्त्वा पचेत्तुल्यपुटे ततः । पुटं
दध्ना पुटङ्गैर्द्रेः देयं तुल्यविशुद्धये ॥” भा. । क्वचि
मरसाधने । उषा. ।

तुल्यखर्परिका (री) । स्त्री । खर्परिकायां ।
थापत्र. । वै.निघ. । [निघ. ।

तुल्यनी । स्त्री । एवायां । श्लिष्वलिङ्ग्यां । वै.

तुल्या । स्त्री । नीलीवृत्ते, महानील्यां । रा.नि.
व.४ । इद्रेवायां । चम. ।

तुल्यान्नम् । स्त्री । तुल्ये । चम. ।

तुम्बुभः । पुं । सर्वपक्षे । भा.पू.१भ.धान्यव. ।

तुन्दम् । स्त्री । उदरे । रा.नि.व.१८ । [विका. ।

तुन्दः । पुं । खविरे । रा.नि.व.२० । नाभी ।

तुन्दकूपिका (पी) । स्त्री । नाभ्याम् । ई.
च. । विका. । [च.टी.र. ।

तुन्दपरिमार्जः (सृजः) । वि. । अलसि ।

तुन्दि । स्त्री । उदरे । ई.च. । स्त्री । नाभी ।
विका. । [श.र. ।

तुन्दिक् । पुं । इषूदरमासुषे । स्त्री । नाभी ।

तुन्दिकरः । पुं । नाभी । विका. । [श.र. ।

तुन्दिभः (सः) । वि. । इष्टपुटे । जूँटो ।

तुन्दिलफला । स्त्री । चपुषीवतायाम् । रा.
नि.व.७ ।

तुन्दी । स्त्री । नाभी । श.र. ।

तुन्नः (कः) । पुं । (Cedrela Toona.)
इक्षविशेषे, तूणीवृत्ते । जून् गाञ्च । हिं महा-
निम्, तुन् । उन्. महालिम्बु । पं. द्रावी । च.म. ।
वि. पीडिते ।

तुन्नकारिका । स्त्री । भूम्यामलक्याम् । वै.
निघ. । [पुं. सु.भा.५.च. ।

तुन्नसेवनी । स्त्री । शिरःकटीकपालसन्धिद्वे-
-

तुभः । पुं । बर्करे । वोंका हागल । वै.निघ. ।

तुमुलः । पुं । विभीतकवृत्ते । मी. । [श.र. ।

तुम्बः (कः) । पुं । अलाव्याम् । नाडे । प.सु. ।

तुम्बकम् । स्त्री । धन्याके । धनिशा । कन्दर्पसा.
तैले । [निघ. ।

तुम्बकः । पुं । तुम्बुरी । नेनालि धने । वै.

तुम्बा । स्त्री । अलाव्याम् । प.सु. । तिलतुम्बाग्राम् ।
वै.निघ. । [श.र. ।

तुम्बिः । स्त्री । तिलतुम्बाग्राम् । अलाव्याम् ।

तुम्बिका । स्त्री । कटुतुम्बाग्राम् । रा.नि.व.१ ।

तुम्बिनी । स्त्री । कटुतुम्बाग्राम् । रा.नि.व.१ ।

तुम्बी । स्त्री । अलाव्याम् । प.सु. । कटुतुम्बा ।
ति९नाडे । भा. । पुं (१२) । सरलवृत्ते । रा.नि.
व.१२ ।

तुम्बीतैलम् । स्त्री । गलगण्डाधिकारे तैलम् ।
कटुतैलं ४ श. पुराणतिलालावूरसः १६ श. ।
कल्काद्यै—विडङ्गं यवसारः सैन्धवं वचा रासा
चित्रकमूलं चिकटु दीवदारु एषां प्रति ८ ती. ।
भेष. । च.द. । [हायाः ।

तुम्बीपुष्पम् । स्त्री । अलावुपुष्पे । कृतानुजे ।

तुम्बुकः । पुं, स्त्री । अलाव्याम् । नाडे । इड्ड-
चन्द्रः ।

तुम्बुरः (री) । पुं, स्त्री । तुम्बुरवृत्ते । र.मा. ।
भार्द्रधान्याके । विका. । कुकुरलिङ्ग्यां । मी. ।

तुम्बूदः । पुं, स्त्री । (Xanthoxylon alatum. Syn. Z. hostile.) खनामख्यातफल-
वृक्षविशेषः । त्रेङ्गबलेन गाह्य, नेपांनि धने,
तांशुन फल । हिं तेजवत्, तुम्बू । मं तेन्दु ।
कं तुम्बूद । तरफलं मरिचवत् । च.प.१७७ । ए-
तदभावे धान्यकं याद्यम् । गुणाः—मधुरः तिक्तः
कटुश्च; वातकफघ्नः मुखगुणोदराधानजनघ्नः अ-
ग्निदीपनश्च । रा.नि.व.११ । “तुम्बूद प्रथितं तिक्तं
कटुं पाकेऽपि तत्कटुं । कृषीणं दीपनं तीक्ष्णं क-
थं लघुं विदाहि च । वातघ्नोष्णाम्बिकर्षोऽग्निरो-
द्वागुरुतामनीन् । कुष्ठगुलाकचित्रासलीहृत्कच्छापि
नाशयेत् ॥” भा. ।

तुर(ग,ङ्ग)गन्धा । स्त्री । अश्वगन्धायां । प.सु.।
तुरग(ङ्ग)द्विष(द्वेषि)णी । स्त्री । महिष्यां ।
रा.नि.व.१८ । वै.निघ. ।

तुरग(ङ्ग)प्रियः । पुं । यवे । रा.नि.व.१६ ।

तुरगशिफा । स्त्री । अश्वगन्धामूले । च.द.वा.
व्या.चि. ।

तुरगाह्वा । स्त्री । अश्वगन्धायाम् । म.द.व.१ ।
घोष्यायां । शैत्राकुल । रा.नि.व.८ ।

तुरगी (इन्) । वि । अश्वारोहे । छे.च.। स्त्री ।
अश्वगन्धायां । घोष्यायां । रा.नि.व.४।८ । अश्यां ।

तुरङ्गः (मः) । पुं । घोटके । अम. । चिसे ।
श.र. । स्त्री । गन्धके । र.सा.सं. ।

तुरङ्गकः । पुं । हतिघोषायां । र.मा. ।

तुरङ्गरिपुः (ङ्गारिः) । पुं । करवीरवृक्षे ।
र.मा. । वै.निघ.२३.विषमज्ज.चि. । महिषे ।

तुरङ्गा (ङ्गा) (ङ्गी) । स्त्री । अश्वगन्धायां ।
वै.निघ. । म.द.व.१ । प.सु. । घोष्यायाम् । वे-
ण्टोवमंत्र । रा.नि.व.८ ।

तुरङ्गिका । स्त्री । देवदालीलतायां । देवश्री-
ताड़ा । रा.नि.व.३ । See अगरी ।

तुरन्धः । पुं । शिङ्गके । निनांरुम् । प.सु.।
सु.सु.३८७ । वा.टी.हेमा. । अश्वत्थलु लज्जिमनि-
यांसविशेषमाह । वै.निघ.शतावरीनारायणतैले ।
च.द.वा.व्या.चि.१८३.इतिकमहाराजप्रसादशीते-
ले । तद्देशीयाश्च । अ.द.६७. । चष्टापाटलवृक्षे ।

वर्ष्ठापाकल गाह्य । श्रीवसि । तार्पिनं तेष्वेव
गाह्य । प्राख्यके । त्रिका. ।

तुलसी । स्त्री । (Oc(i)y(mum sanctum.)
Holy basil. खनामख्यातफलवृक्षे । तुलसी
गाह्य । हिं वरुष्ठा, तुलसी । मं तुलसीषिभाह ।
ते क्रुष्ण, गम्भीरवेद्, इतुलसी, तुलसीवेद् । ता.
तुलशी । दा. तुलसी । वम्. तुलस । अन्वा.—
(O. gratissimum.) रामतुलसी । हिं रा-
मतुलसी । तें त्रिभुतुलसी । ता. एलुनिष्कमती-
लसी । दा. रामतुलसी । अंपरा—(Ocimum
Basilicum.) See विश्वतुलसी । सुदपत्रतुल-
सी-गन्धतुलसी-कृष्णतुलसी-विल(श्च)गन्धतुलसी-श्रे-
तुलसी वर्ल्वरीतुलस इति षषोदा तुलसी । सा.
गुणाः—कटुः तिक्तोष्ण वातघ्नोष्णो सुरभिः क्रि-
मिघ्नी भूतघ्नी रुच्या वातशान्तिकरी । “तुलसी
उभया च कासवातक्रिमिघ्नमूतापहृरिषी प्रु-
ता ।” इति श्रेतङ्गशुगुणाः । रा.नि.व.१० ।
“तुलसी कटुका तिक्ता हृद्यीष्णा दाहपित्तहृत् ।
दीपनी कुष्ठलज्जालपाश्वरुक्कफवातजित् ॥” श्रेत-
ङ्गशुगुणाः—“सुक्ता लघ्वा च तुलसी गुणैस्तुल्या
प्रकीर्तिता ।” भा. ।

तुलसीच्छद(पत्र)म् । स्त्री । वृक्षत्वावीशप-
त्रे । वै.निघ. । [श्री. र.मा. ।

तुलसीद्वेषा । स्त्री । वर्ल्व्याम् । वाबूहे तुल-
तुला । स्त्री । ४०० तीलकपरिमाणे, पलशत-
माने । तुलामाने । निङ्कि। ने. साहस्ये । त्रिकां.।

तुलाकोटिः (टी) । स्त्री । परिमाणभेदे ।
अर्बुदे । छे.च. । कोटिसंख्यायाम् । वै.निघ. ।

तुलावीजम् । स्त्री । गुणायाम् । त्रिका. ।

तुलिका । स्त्री । हापुत्रिकापविधि । थङ्गन
पाथी । त्रिका. । [तायां । च.म.१७८ ।

तुल्यार्थता । स्त्री । एकसामान्यरूपाधार्थानुशीनि-

तुवरः (कः) । पुं । तुवरंयवनाले । नांन कं मि
कनारं । रा.नि.व.१६ । आदक्याम् । अत्रहर ।
(कः) कुषान्धभेदे । “पत्रैस्तु केशराकारैः कलाकं-
सहस्रैः फले । इचकुवरको नाम पश्चिमार्थवती-
रजः ॥ आरुक्करं तीव्रकं कषायं कटुपाकि च ।
उष्णकृमिज्वरानाहमीहोदावर्णनाशकम् ॥” सु.सु.

३६५. । वा. उ. १२५. । अयं पुषु क्वे । (धा. १) ।
 अजातशत्रुगवि । अम. । नि. । कषयै । नि. । ति-
 (को. ३. सु. सु. ४५. ५. ।
तुषरयावनालः । पुं । स्वगामस्थांतरककण-
 शिन्वीधाम् । द्रुक् द्रुक् अनोर । मं त्रिषीधले ।
 कं श्रीररजालः । तुषाः—कषायः उष्णः शीघ्रः
 संवाही वातशमनः विदाही शीघ्रजनकश्च । रा.
 नि. व. १६ ।

तु(तु)वरिका (री) । स्त्री । (Cajanus
 Indicus.) चांदक्याम् । अंतरहर । रा. नि. व. १६ ।
 मुजादक्याम् । तीरिसेति लोके । टोडोरीर क-
 नात्र । हिं तीरी । प. सु. । तुषाः—कटुतिक्तक-
 षाया उष्णा राहिणी चक्षुष्या हृदिपित्तज्वराना-
 शिनी च । रा. नि. व. १६ । राहिणी संघुः कफवि-
 परकरो तीष्णा उष्णा दीपनी कक्षुकुष्ठकोष्ठनि-
 हरी च । भा. पू. १. मं. धा. व. । A kind of
 lentil (Cytisus Cajan.) मत्स्रकषायै ।
 सीराइचनिकायां । नि. । गोपीचन्दने । तिमर-
 माजे । भा. । राजिकायाम् । खेत्त मत्रिसा ।
 वै. नि. घ. ।

तुषरीचत् । स्त्री । सीराइचनिकायाम् । डि-
 लकंगणि । पंक्षपपंठे । रा. नि. व. १२ ।

तुषरीशिम्बः । पुं । चक्रमदंठे । श. च. ।

तुषिः । स्त्री । तुष्याम् । ला. उ. । श. मा. ।

तुषः । पुं । विभीतकठवे । तुषे । तुष । अम. ।

तुषजलम् । स्त्री । तुषोदके । कौञ्जिविभय ।
 अभावे काञ्जिकम् । सि. धी. उ. ह्युक्तसन्धाने ।

तुषधान्यम् । स्त्री । तुषे । तुष । र. मा. । र-
 क्ताश्यादी । वै. नि. घ. । कङ्गुदिक्कधान्यवर्गे । य-
 धा—“कङ्गुधीनः कौद्रुकश्च श्यासाको वज्रवीद्रवः ।
 व्रणवीचं वंशवीजं गवेधुश्च प्रसाधिका । तावन्वे-
 दानि शोक्तानि तुषधान्यानि वै नव ॥”

तुषसीवीरकम् । स्त्री । सतुषयवकाञ्जिके,
 तुषोदके । वै. नि. घ. ।

तुषखेदः । पुं । वातव्याधी अश्लक्ष खेदविशेषे ।
 “सुतमकाञ्जिकेः स्निग्धं वृषं वज्रा पु(पू)नं भिषक् ।
 तुषखेदं सुरक्षस धान्यैर्वापि प्रदापयत् ॥” ज. द.
 १५५. ।

तुषानलः । पुं । तुषायी हि. व. १. ३७३७

तुषाङ्गु । स्त्री । तुषोदके । विदलितामयैः
 संक्षिप्ते अक्षतां गते तुषाङ्गुनि । “तुषाङ्गु क्षिप्तं
 श्रेयसामिर्विदलितैर्वयैः । शार्ङ्गः ।

तुषाङ्गुवटम् । स्त्री । तुषाङ्गुपकान्ते । वै. नि. घ. ।

तुषाश्वः । स्त्री । तुषाङ्गुनि । भैष. र. पि. मूल-
 पि. । “अक्षतुषाश्वः ॥”

तुषारः । पुं । कर्पूरे । चीनकर्पूरे । रा. नि. व.
 १२ । जलकषायां । नि. । “अपि नद्याः ससुद्रानि
 वञ्जिपपकदुग्धवाः । घृन्नाश्रयवनिर्मुक्ताः तुषारा-
 ख्यास्तु ताः अमृताः ॥” भा. । हि. । शीतले । हि-
 ने । नि. ।

तुषारकालः । पुं । शरत्काले । वै. नि. घ. ।

तुषारंगीरः । पुं । कर्पूरे । भीमसंजीकर्पूरे ।
 चीनकर्पूरे । वै. नि. घ. ।

तुषाराम्बु । स्त्री । नौहारजले ।

तुषीत्यम् । स्त्री । तुषोदके । सीरीरकाञ्जिके ।
 रा. नि. व. १५ ।

तुषोदकम् । स्त्री । सतुषयवकाञ्जिके । हारा ।
 सीवीरकाञ्जिके । रा. नि. व. १५ । च. सु. ६. ५. । त-
 द्दक्ष—“अटान् माषतुषान् सिञ्चान् यवास्तु चू-
 र्णसंयुतान् । आश्रयतान्मसा तद्व्यातं तच्च तुषो-
 दकम् ॥” च. । “तुषोदकं यवैरामैः सतुषैः शक-
 लीकतैः ॥” तुषाः—“तुषाङ्गु दीपनं हृदं पाण्डु-
 किमिषदापहम् । मीष्णोश्च पाचनं पित्तरक्तगतं
 वक्षिश्लेष्मत् ॥” भा. । “तुषोदकं वातपित्ताहरणं
 प्रमेदकं रक्तपित्ताहरणं । विषाचक्रं खाल्पूरुषं क-
 मिन्नम् अजीर्णहनु कटुकं विपाकि ॥” अ. पि. ११
 ५. । “तुषाङ्गु दीपनं हृदं हृत्पाण्डुपाचरीगुणम् ।
 यद्वक्ष्यमीविकारं मेदि सीवीरकं तथा ॥” सु. ।

तुषिः । स्त्री । उडगीषधे । वै. नि. घ. ।

तुषः । पुं । तुषे । च. टी. र. ।

तुषिन्ः । पुं । कर्पूरे । स्त्री । हि. नि. । अम. ।
 स्त्री । शकनासायाम् । शोषा । वै. नि. घ. ।

तुषिनांशः । पुं । कर्पूरे । रा. नि. व. १२ ।

तुषिनांशतैलम् । स्त्री । कर्पूरतैले । रा. नि.
 व. १५ ।

तूषः । पुं । तूषीकवृक्षे । तूषे गीष्ट ।

(तूषः) । पुं । (Cedrela Toona.)

कीरुषे नन्दीवृक्ष इति ख्याति इवे । तूषे गीष्ट । हिं तूषि, महानिम् । उतु. महालिम् । पं द्वे-
वी । गुषाः—कटुः तिक्तः पीतः रक्तपित्तदाहृन्नः
श्रीरुर्वेदनामः श्वेतकुष्ठमः सुगन्धिः पुष्टिकरः वी-
र्यकरश्च । रा.नि.व.१२ ।

तूषी (इतु) । पुं । नन्दीवृक्षे । तूषे गीष्ट । रा.
नि.व.१२ । “तूषी रक्तः कटुः पाके कषायो मधु-
रो लघुः । तिक्तो याही हिमी इथी त्र्यम्बुकाव-
पित्तजित् ॥” भा. । नीलीवृक्षे । वै.निच. । स्त्री ।
वातव्याधिविशिषे । लघुश्च यथा—“अधी या वीर-
ना याति वर्षीसूचामसोत्पिवा । सिन्दतीव गृही-
पुष्पं सा तूषीत्युपदिश्यते ॥” सु.वि.१५ ।

तूतः (दू) । पुं, स्त्री । तूलकादि । गुणाः—“तूतं
पक्वं गुरु स्वादु हिमं पित्तानिखापघ्नम् । तदीवासं
गुरु सरमन्वीषं रक्तपित्तघ्नम् ॥” भा.भा.व. ।
सचवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

तूतकम् । स्त्री । तुल्ये । श.च. ।

तूरी । स्त्री । शतधुलूरके । भा. ।

तूर्णकः । पुं । शालिधान्यविशेषे । काश्मीरे प्रा-
ज्व इति प्रसिद्धे । वा.सू.६५. । [निच. ।

तूर्णिकः । स्त्री । विद्यायां । उषा. । मनसि । वै.

तूलः । पुं, स्त्री । (Morus Indica or
Morus Nigra.) । खनामस्तवकाहविशेषे ।
तूलः, अनाम निगूल, आवलूष इति कथित् ।
हिं तूलरी, साहृष्ट । नं पारिसपिंपलु, वंगरलि ।
ते कम्मलिषेद् । वा. मनुकट्टरपिडि । गुषाः—
मधुरासं प्रातस्त्रिचने शरै दाहृन्नं कषायं इथं
कफघ्नश्च । रा.नि.व.६ । मधुरासं इथं दाहृन्नं कु-
षायं कफघ्नं गुरु सादकम् मरुत्तु उषं रक्तपित्त-
घ्नश्च । भा. कापांसि । श्वेतधुलूरके । गुषाचत्व ।
श.व. ।

तूलकम् । स्त्री । कापांसि । श.च. ।

तूलपन्थिसमह । स्त्री । अजिनामकीवृषी ।
वै.निच. । [अहिज. नि.व. ।

तूलन (सिन्धु) (स्त्री) । स्त्री । प्रिशिकाम्या ।

तूलपिचुः । पुं । कापांसि, तूले । तूलना । क.
टी.म. । [रा.नि.व.११ ।

तूलफलः । पुं । अकंठवे । चाकन्य गीष्ट ।

तूल(लि)फला । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे । र.मा. ।

तूलवती (गय्या) । स्त्री । तूलशय्याभाम् ।
तोषक । भा. ।

तूलवृक्षः । पुं । शाल्मलीवृक्षे । रा.नि.व.७ ।

तूलशर्करा । स्त्री । कापांसवीजे । श.मा. ।

तूला (ली) । स्त्री । रक्तकापांसाम् । रा.नि.
व.४ । नीलीवृक्षे । भा. । वस्त्रांम् । श.र. ।

तूलिः (लि(ली)का) । स्त्री । नील्या । र-
क्तकापांसां । वै.निच. । चित्रलेखन्यां । तूणि
चम. । नीरुणादिशलाकार्या । श्रद्धीपक्करश्च ।
तोषक । वै. । वस्त्रां । श.र. ।

तूल(लि)नी (फला) । स्त्री । शाल्मलीवृक्षे ।
निगूल गीष्ट । प.सु. । र.वा. । भा. । लक्षणा-
कन्दे । रा.नि.व.७ ।

तूवरः । See तुवरः । [श.र. ।

तूलम् । स्त्री । धूलौ । धूलो । नि. । तूले ।

टणम् । स्त्री । जपतीफलौ । श.च. ।

टट् । स्त्री । टट्यायां । इच्छार्या । नि. ।

टणम् । स्त्री । कपूषे । गुरुतूषे । रा.नि.व.५
खटे । नडादी टणवर्णे । “विधा वंशः कुशः का-
सस्त्रिधा.....नलः । गृह्णी सुश्री दर्भनीधीचर्ष-
कादिगणलक्षम् ॥” अर्क. ।

टणकतैलम् । स्त्री । कुडाधिकारे तैलम् । पा-
ठः—“मञ्जिष्ठावृद्धिशचक्रमदोरज्ज्वधपल्लवैः । ट-
णकखरसे सिद्धं तैलं कुष्ठदूरं कटु ॥” कटुतैलं ४
ग्र. चीनघासखरसः ४ ग्र. जलं १६ श. । कल्का-
थी—मञ्जिष्ठा कुष्ठं (कूड) हरिद्रा चक्रमदपथी
(चाकन्नात्र-पाठा) सीनालुपथी (गोनालुपाठा)
एषां मिश्रित्वा शरावः (१ सेर) । र.स.५. ।

टणकुडुमम् । स्त्री । काश्मीरदेशे खनाम
प्रसिद्धे सुगन्धवृक्षे । कुडुमघास इति भाषा । नं
टणकेभर । गुषाः—कटुः वातकफघ्नोपघ्नं क-
श्चुत्तिप्रामाकुष्ठानदीषणं दीपिकरश्च । रा.नि.३.

। पुं । चेतानां । वै. निघ. । अ. भा. ।
दृषकीतकी । स्त्री । वंशलीचनविशेष । वै.
 निघ. । [व. ७ ।

दृषकीतुः (कः) । पुं । वंश । वी. भा. । रा. नि.
दृषकीसरम् । स्त्री । दृषकुमुमे । रा. नि. व. १२ ।

दृषगन्धा । स्त्री । दृषदारकलतायां । वै. निघ. ।

दृषगोधा । स्त्री । सरटे । त्रि. निघ. टि. । कक
 लासि । नि. । दृषजलीकायाम् । शब्दकल्प. ।

दृषगोधूमः । पुं । खनामख्यातगोधूमे । वा.
 नि. गम. । प. सु. ।

दृषगौरम् । स्त्री । दृषकुमुमे । रा. नि. व. १२ ।

दृषग्रन्थिः । पुं । स्वर्णजीवन्त्यां । रा. नि. व. ३ ।

दृषग्राही (इत्) । पुं । क्लीं । नीलहीरके । प.
 सु. । मोलमणौ । का. कु. त्र. पानां । रा. नि. व. १२ ।

दृषचरः । पुं । गीमेदमणौ । वै. निघ. ।

दृषद्रुमः । पुं । तालहृत्वे । केतकीहृत्वे । पूग
 हृत्वे । खर्जूरीहृत्वे । ताडूरीहृत्वे । तेल. ड्र. ग्राह् ।
 नारिकेलहृत्वे । हिमालहृत्वे । देहान ग्राह् ।
 एषां मञ्जनिर्वासाः लघवः शीतला बस्या मीढना
 ह्या दृषातापहराश्च । रा. नि. व. ६ ।

दृषधान्यम् । स्त्री । दृषीह्वयस्यामाकादौ ।
 आंशु शान्तिं श्रुति । गुणाः—“श्यामाकः शी-
 वणौ रुचः वातलः श्लेष्मपित्तहा । ऊर्ध्विका कीद्र-
 वणैव इति श्यामाकचौनकौ । पीनसवासकासीरु-
 क्षमकण्ठगदान् जयेत् । कङ्कान्वापि जानीयात्
 एतान् श्यामाकवङ्गुणैः । ऊर्ध्विका तत्र कथिता व-
 क्षासस्य विवाहनी । कीद्रवण परं याही वातलः
 कफनाशनः ॥” राज. ३प. । See कुधान्यम् ।

दृषध्वजः । पुं । वलजायां । उेन् । रा. नि. व.
 ८ । वंशे । चम. । [रा. नि. व. ६ ।

दृषनिम्बः । पुं । नेपालनिम्बे । टि. ट. त्र. तां ।

दृषपञ्चमूलम् (ली) । स्त्री, स्त्री । कुशका-
 समरेश्वदभेजुं । दर्मं ललपः । शरेश्वदर्मकासशालय-
 इति चरकः । “शतबीरं पिबेद्यपि पञ्चमूल्या दृ-
 षाख्या ।” सि. यो. र. पि. चि. । गुणाः—दृषादा-
 श्वपिनरक्तमूत्रघ्नहरी । “कुशः काशः शरी. दर्म-

इच्छयेति दृषीह्व । पित्तकृच्छरं पञ्चमूलं इति
 विशोधनम् ॥” भा. सू. क. चि. ।

दृषपञ्चमूलाद्यष्टतम् । स्त्री । चक्रव्यधि-
 कारि हृतम् । गव्यष्टतं ४ श. । क्वाथार्थे—कुशः
 काश. शर. इच्छः दर्ममूलं गीचरः एषां प्र. १०
 प. वारि ६४ श. श. १६ श. कल्पाथे—गुड-
 गीचरबीज प्र. ४ प. । भा. ।

दृषपत्रिका (ची) । स्त्री । इच्छदभायाम् ।
 ईक्षुदडी जून । (ची) गुच्छासिनीहृत्वे । रा. नि.
 व. ८ । [दृषी । रस. र. मञ्जभाताकगुडि ।

दृषपर्यम् । स्त्री, पुं । चीनाखड इति प्रसिद्ध-

दृषपुष्पम् । स्त्री । दृषकुमुमे । रा. नि. व. १२ ।

दृषपुष्पी । स्त्री । सिन्दूरपुष्पीहृत्वे । रा. नि. व.
 १० । [चि. २प. ।

दृषपूली । स्त्री । चङ्गाम् । टि. टि. । हारा. । च.

दृषमण्डिः । पुं । नीलहीरके । हारा. ।

दृषमुहः । पुं । श्यामाकधान्ये । आंशु शान्तिं ।
 प. सु. । [रस. र. रसमारणे ।

दृषमुस्तिका । स्त्री । मुस्तहृत्वे । मुतायाम् ।

दृषमूलम् । स्त्री । गन्धदृषमूले । भा. म. २भ.
 सू. क. चि. ।

दृषराजः (कः) । पुं । तालहृत्वे । तान् गी-
 ह् । नारिकेलहृत्वे । वंशे । रा. नि. व. ६ । ११ । २१ ।
 इच्छुहृत्वे । वलजायाम् । वै. निघ. । [नि. व. ११ ।

दृषराजाह्वः (यः) । पुं । तालहृत्वे । रा.

दृषवज्र(ल)जा । स्त्री । वलजायां । उेन् ।
 रा. नि. व. ८ । [आंशु शान्तिं । र. मा. ।

दृषवीजः (जोत्तमः) । पुं । श्यामाकहृत्वे ।

दृषवृक्षः । पुं । नारिकेलहृत्वे । तालहृत्वे ।
 पूगहृत्वे । केतकीहृत्वे । खर्जूरीहृत्वे । रा. नि. व. ६ ।
 वै. निघ. । [प. सु. ।

दृषशिवी । स्त्री । निषावे । नीम गार्ह ।

दृषशीतः । पुं । श्वेतकहृत्वे । वै. निघ. ।
 स्त्री । कर्कशे । गन्धदृषेण र. मां. । स्त्री । महाश-
 व्रीक्षतायाः कण्डमिषल्यां । कौ. टि. । र. नि. व. ४ ।

दृषशून्यम् । स्त्री, पुं । श्यामाकहृत्वे । क. सु. ।

निकेतित्वात् नितोषः जिज्ञासोः प्रत्ययान्तः । जिज्ञा-
 सता मातृत्वसम्भवात् तौदस्यत्वात् इति शिः सु चा-
 पि । श्रौतीनिरीषी विरस्य च त्रं श्रौताभिरस्य
 विवृद्धिर्निति । सूक्तानि विवेचयित्वापदाहा रकोच-
 न्नं प्रवृत्तस्य शीघ्रः । श्रौताभिन्नत्वात् सुखतिष्ठता च
 पितामिकायां परिदूषणश्च । वाप्यावरीभ्रात् कफ-
 संवृत्तौ दृष्या वलासेन भवेत्तथा तु । जिज्ञागुरुत्वं
 मधुरास्यता च दृष्ट्यादितः युष्यति चातिमात्रम् ।
 अतस्त्वं रुक्मश्रीचितनिर्गमत्वात् दृष्ट्या चतुर्थी अतजा
 मता तु । रसस्यथायाः चयसम्भवात् सा मयाभिभूतस्य
 निश्चादिनेषु । पेयीयतेऽथाः स सुखं न याति तां
 सन्निपातादिति केचिदाहुः ॥” इत्यादि । मा. नि. ।
 प्रथं—“श्रीधनं वननं निद्रा खानं कवलयधारणं ।
 क्रोद्धवाः शालयः पेया विलेपी खाजसक्तवः । च-
 त्रमण्डो धन्वरसाः सितासुझादिजा रसाः । ख-
 जूरं दाडिमं धात्री कंठीलं नखदन्तु च । जन्वी-
 रं करमईच वीजपूरं गवां पयः । मधुकुमुपं
 तिष्ठानि मधुराणि विज्ञेयतः । बाहताडकश्रीता-
 न्तु माञ्जिकं सरसीजलं । चनसारी मन्सरः
 क्रीसदी शिशिराणि च । एषा जातीकपयश्च
 कुसुम्यु च टङ्गणम् । चन्दनार्द्रियासेवी रवाभ-
 रणधारणं । हिमानुलेपनश्च स्वाल्पयन्तितत् दृष्यात-
 र् ॥” पथ्यापथ्यम् । [नि. व. ५]

दृष्ट्यादिः । पुं । पर्यटके । क. र. पा. व. ड. । रा.
 तेजः । स्त्री । मन्वायां । रा. नि. व. १० गुणाः—
 दृष्टश्चाग्निद्रावसनीषुनेषु । रस. र. ज्व. चि. । पि. के. ।
 रा. नि. व. २१ । हृते । कान्तो । स्वर्णं । रा. नि. व.
 १२ । इक्षु । शि. । नवनीले । अश्री । इ. च. ।

तेजःफलः । पुं । तेजफलद्वये । उल्लसदन ।
 रा. नि. व. ११ ।

तेजनः (काः) । पुं । इरे । प. सु. । वंशे । भा. ।
 मुञ्जाद्वये । उल्लसद्वये । अ. द. ११ च. । रा. नि. व.
 ८ । स्त्री । भोजने । रा. नि. व. २० । [व. ८]

तेजनाह्वयः । पुं । सुखद्वये । मूष । रा. नि.

तेजनी । स्त्री । सूत्रायां । यम. । शीरसूत्रायां ।
 ककुषाम् । वै. नि. च. । वचायां । भैष. सु. री. चि. ।
 श्योतिषश्रीकतायां । प्र. र. ।

तेजपत्रम् । स्त्री । खगावस्थापत्रे । उल्लसनी-
 क । प. सु. । See चङ्गलम् ।

तेजफलः । पुं । जिनालयादी स्थाते. खगाव-
 स्थातद्वये । मं का. फल. । मं नावटे । गुणः—
 कटुः तीक्ष्णः सुगन्धः शीपनः । शकरीकावधिः ।
 बालरुचाकारकः । “तेजफलः कटुशीघ्रः । सु-
 त्तिर्दीपनः परः । वातत्रैपादपिप्रश्च वातरचाज-
 रः परः ॥” रा. नि. व. ११ ।

तेजलः । पुं । कपिप्रलपचिकिः । छिडिड प्री-
 शी । रा. नि. व. १२ ।

तेजवती । स्त्री । जलपिण्या । कै. छ. १ ।
 वै. नि. च. २ भ. च. चि. । गजपिण्या । प्र. र. ।
 तेजवत्कलं, तेजवत् इति च स्थाते द्रव्ये । गुणाः—
 “तेजस्विनी कफत्रासकासास्यामयवातहृत् ।
 पात्रन्पुष्पा कटुसिक्ता क्वचिर्गन्धिपदीपनी ॥”
 भा. । वचायां । व. ८ । भैष. सु. री. चि. ।

तेजसाह्वयः । स्त्री । सुखद्वये । वै. नि. च. ।

तेजस्वारः । चि. । तेजोवर्धके ।

तेजस्विनी (जिनी) । स्त्री । सूत्रायां ।
 चविकायाम् । महाज्योतिषतीक्ष्णतायाम् । रा. नि.
 व. २१ च. वि. ८ च. । तेजोवत्कलं । वै. नि. च. ।
 श्योतिषश्रीकतायाम् । ग. उ. रू. के. की । प्र. र. ।

तेजोद्वेषः । पुं । पित्तजरोरी । भा. ।

तेजोधातुः । पुं । पिने । वै. नि. च. ।

तेजोमन्यः । पुं । प्रस्तापिमन्यश्चपि । छ. १ ।
 गजिद्रि । प्र. सु. । गुणाः—“तेजोमन्यगुणः शी-
 त्वाचाधिमन्यसमा बुधेः । विशिषादावशोके च शी-
 त्ताः प्रुल्लेखं त्रिभिः ॥” वै. नि. च. ।

तेजोमयम् । स्त्री । पिने । वै. नि. च. ।

तेजोवती । स्त्री । महाज्योतिषतीक्ष्णतायाम् ।
 व. ८ ग. उ. रू. के. की । हि उमिजिज्ञ । भैष. सु. ८
 चि. प्र. च. वि. क. हृते । वै. नि. च. १ भ. जी. रू. चि. । सु-
 विकायाम् । छ. १ । प. सु. । भा. । रा. की. च. च-
 चि. वाहुमात्रगुणे । गजपिण्या । प्र. र. । वचा-
 यां । चि. यी. चि. वा. सु. पि. आ. उ. रू. के. की । हि उ. के. की-
 ज्योवती दन्ती ॥” यत्र लमी तेजोवती चास्ति । अत्र
 तेजोवती श्योतिषश्रीकताया । श्योतिषश्री-
 कताया । उल्लसद्वये । खगावस्थापत्रायाम् । भा. नि. व. ११ भ.
 सु. री. चि. । सु. चि. २१ च. । त्रिभिः । वै. नि. च. १

तेजीवीजम् । स्त्री । मन्वाध्याम् । प्रख्या । वै. नि.व.१.१०० ।

तेजीवृक्षः । पुं । सुद्राप्रमम् । षोडश गुणित्ति । रा.नि.व.६.१ ।

तेजीवृक्षा । स्त्री । तेजीवृक्षान् । तेषु वृक्षेषु । भा. म.४.भ.सु.रो.चि. । सु.चि.१५. । वै.नि.व.५.३. चि.वाङ्मालयुक्ते । वषाध्याम् । वज्र । सुद्रो.चि. कालकचूर्ण

तेजनम् । स्त्री । चाद्रीकरणे । मी. । व्यञ्जने । "व्यञ्जनं सपञ्चाकादिनिष्ठां तेजनं व्युत्तम् ।" रा. नि.व.२० ।

तेजनी । स्त्री । सुज्ञीमिदे । जे.चं. ३. । तेजः । पुं । खण्डगिनि । गणोत्र । मी. । ग्राह । जं तेरवा । जं वैवतिने । गुणाः—श्रीत- खः तिलः ब्रह्मणः अक्षरब्रह्मणः । रा.नि.व.४ ।

तेजवल्ली । स्त्री । शतावध्याम् । रा.नि.व.४.१ ।

तेजसम् । स्त्री । हृते । रा.नि.व.१५ ।

तेजसावर्तिनी । स्त्री । खर्षादिपाकसुपाया । गृष्टि । अम. ।

तेजसी । स्त्री । गजपिपुल्याम् । रा.नि.व.६ ।

तेतिलः । पुं । खण्डगिनि । गणोत्र । मी. ।

तेत्तिरः । पुं । तित्तिरपचिचि । रा.नि.व.१६ । गच्छके । गणोत्र । मी. ।

तेरणो(रिणी) । स्त्री । तेरणसुपे । रा.नि.व.४ ।

तेलम् । स्त्री । सिद्धके । निशात्रम् । च.द. । सि.यो.रा.य.चि.चन्दनादितैले । तिलादिसंभृत केके, तैलसामाये । तेल- । तर्थाष्टादशविधम् । तद्वधया—तिलजं तैलं कौस्तुभम् अतस्तीजं च- कञ्जं परणजं तारजम् ऐङ्गुलं नैलं विभीतका- कं निगुण्डं ज्योतिषतौजम् अमनाजं सुषु- कोत्वं कौशासजं चित्राभवं कर्पूरजं चपुप्रवीज- ज्ञेति । एषां विशेषगुणाः खलपय्यायेषु श्रेयाः । "तैलं न सैवयैजीमान् यस्य तस्य च यइवेत् । विषसाय्येषुखलाय योने तत्र प्रयोजयेत् । अक्षय, निषल तैलस्य कं शिचिदकारं कतेस्य सुभसं न चिचिदकारम् ।" रा.नि.व.१५ । तैलसामान्यगुणाः अक्षय । "तिलादिस्त्रिभक्तानां केकेकेसुदाह-

तम् । तेषु तालहरं सर्वं मिश्रितानिखलसंशयान् तै- लं खयीनिगुणक्तं वाग्मटेनाखिलं मत्तं । अतः श्रे- ष्ठस्य तैलस्य-गुणाः श्रेयाः खयीनिकम् । तैलं अक्षः मपक्तं वा चिरस्थायि गुणाधिकं ॥ भा.पू.१३ तै- लव । "शानाशाठीलवातायकमीहीदावभृत्खिनां । इति वातविकाराणां विद्व्याय प्रशानये । याव- न्तः स्थावराः खेदाः समासेन प्रकीर्तिताः । सर्वं तैलगुणाः श्रेयाः सर्वं चानिलनाशनाः ॥" अ.चि. १४५. । तैलन्वाग्नेयसुप्तं तीक्ष्णं मधुरं मधुरं वि- पाकं हृद्यं प्रीणनं व्यवायि सूक्ष्मं विशदं गुह्यं सरं विकाशि हृद्यं लक्षप्रसादनं मीधामार्दवमाद्य- खीयैवर्षवलकरं चक्षुष्यं बद्धभूषं खिलनं तिलक- धायानुरसं पाचनमनिलनसासचयकरं अमिन्नस- श्रीतपितखननं योनिशिरःकर्षणप्रशमनं गर्भा- श्रयशोधनम् । सु.सू.४५.च. । कटाहपक्ततैलगुणाः —"तैलदीप्ती प्रशस्ता विविधगदमये वाग्मरीगु- र्दितेषु म्याकुण्ठे पकुभूते सविषमवधिरे मिषिने पदगदे च । धन्वे सन्धुष्टे प्रचलितपवने गात्र- कण्ठे कपास्यां बीबाभेऽपतुके चयकधिरभवे सू- चकण्ठे च वली ।" राज.२५. । सर्वदा शिरसेल- दानगुणाः—शिरःशूलखालियुपाविल्यहरं कैम- दास्यंकरं कैशलापतनदीर्घतासाक्षताकारम्, क- न्द्रियप्रसादकं बज्रपृष्टिकरञ्चेति । सदाकर्षणपुण- गुणाः—मन्वाङ्गुसंघञ्चैः नुतिवाधिर्यंकार्यवत्स- जरीगाननकच । "सीवर्षेखेदुदीपीलुमिश्रासाार- सभवं । सरलागुरुदीवादिपादपैः सभवनु यत् । तुम्बुकुलं करज्जोत्वं ज्योतिषलेङ्गवं तथा । अर्ध- कुण्डलमिश्रेभयक्तनेदीऽनिलापहम् । क्रूरज्जिरिष्टके तिलो नायुषे च विनिर्दिशत् । कषायं मधुरं ति- त्तं सारवं त्र्यंशोधनं । अश्यातिसुक्तकाशीङ्गना- रिक्तेरमधुक्तजम् । चपुवैवाककुषाख्येपानाकपि- लुङ्गवं । वातपित्तहृदशोर्षं शिषलं गुह्यं श्रीतलं मे- पित्तश्रेयप्रशमनं श्रीपर्णीसिधुलीहृदम् ।" अ.चि. १४५. ।

तेलकाम् । स्त्री । अल्पपरिमाणवैले ।

तेलकान्दः । पुं । खानामस्थानमन्वाकन्दशक्रेण तैलकन्द इति भवति । जं कं इजिमुर्विचकडे । गुणाः—कटुवचः वातापह्यारणः विषहः शी- द्रावी शोषणः रसवन्धकारी च । तद्वचयं यथा— "अशारिप्रपसुधामः तिष्ठन्दिनु समन्वितः । सञ्चि-

भाष्यस्य भूमिस्तिलैकन्दोऽतिविद्यतः ॥ रा.नि. व.० । [व.१६ ।

तैलकल्काजः । पुं । तैलकित्ति । शं । रा.नि. व.१६ ।

तैलकित्तम् । स्त्री । पिण्याके । शं । गुणाः— कटुकं गौर्यं कफघातप्रमेहघ्नम् । रा.नि. व.१६ ।

तैलची(ची)रिका । स्त्री । तैलपायिकायां । श.र. ।

तैलझोषी । स्त्री । तैलमानपाने । तेलनत्र ।

तैलपूर्वकाष्टपाने । चाकण्डमन्वनाथं तैलपूर्वकाष्टादिपाने । तेलनत्र । श्रुतौ । तत्र स्थितिगुणाः— वातव्याज्वरघ्नरीगणकुवाधिर्यमिच्छिनम- हृदधन्वसंश्लेषघ्नप्रचलितपवनगात्रकम्पनीवाभङ्गा- पतन्यकचयदधिर्जसूचकृष्णवसिरीगेषु । प्रशस्ता । राज. ।

तैलधान्यम् । स्त्री । तिलादिबीजवर्गे । यथा— तिलातसी च तोरी च विविधस्यापि सर्वपः । विधा राजी खाखसस बीजं कीमुशसश्ववम् । ए- तांनि तैलधान्यानि पठितानि च पूर्ववत् ॥ अर्कः ।

तैलनिर्यासः । पुं । गन्धराजि । रा.नि. व.१२ ।

तैलनी । स्त्री । तिलकित्ति । वै.निघ. ।

तैलपञ्चकम् । स्त्री । द्रव्यपञ्चकसिद्धतैले । यथा—“तैलं प्रसन्नामीमूत्रमारणालं यवायजः । गु- ष्णजाठरमानाहपोतनेकत्र साधयेत् ॥” च. ।

तैलपर्यः (कः) । पुं, स्त्री । यन्त्रिपर्यहवे । गे.टे.ने । भा. । चन्दनहवे । वै.निघ. ।

तैलपर्यिकम् । स्त्री । तैलचन्दने । तसु शीत- लं धवलं तिलपर्यंतदजातश्च । भ. । हरिचन्दने । अम. ।

तैलपर्णी । स्त्री । लवणहीव्याम्, देवदारुनि- र्यादि । प.सु. । रक्तचन्दने । चन्दने । शिलारसे । भ. । [पो.क] । रा.नि. व.१६ ।

तैलपा । स्त्री । पेषके । तैलपायिनि । तेलना-

तैलपाकः । पुं । तैलसाधने । तेलन पाक- कत्र । See सेहपाकविधिः ।

तैलपातनम् । स्त्री । सर्वबीजातैलनिःसारणे । यथा—“सुपक्वतालपचाणां रसनादांश्च भावयेत् । समसतीजपूर्वं यदुक्तागुक्तं पृथक् पृथक् । आतये-

सुक्ते तैलं साध्यासाध्यं न संशयः ॥” रा.नि. व.१६ ।

तैलपायिका । स्त्री । तैलपायाम् । तेलना- पोका, आर.शो.ना । अम. । [व.१६ ।

तैलपिच्छः । पुं । अरस्तितिलकहवे । वै.निघ. ।

तैलपिपीलिका । स्त्री । तैलपायिपिपीलि- काभेदे । रा.नि. व.११ ।

तैलपोतः । पुं । तैलपिची । च.द. ।

तैलफलः । पुं । रघुदीहवे । रा.नि. व.८ । वि- भीतकहवे । रा.नि. व.११ । तिलहवे । वै.निघ. ।

तैलभाविनी । स्त्री । जातीपुष्पहवे । रा.नि. व.१० । [अ.ना. ।

तैलमाली । स्त्री । वर्ष्णाम् । भृगुते, वाति ।

तैलमूर्च्छा । स्त्री । तैलस्य मूर्च्छनायां । तेल- मूर्च्छा कत्र । यथा—“तैलं कला कटाहं हृदतर- विमलं मन्दमन्दानलैस्तत् तैलं निष्येनभावं गतमि- ह हि यदा श्लेथयुक्तं तदेव । मञ्जिष्ठारात्रिलोभ्रैज- लधरनलिकैः सामलैःसाक्षपथैः, सूचीपुष्पाद्विनीरै- रूपहितमथितैर्गन्धयोगं जहाति ॥ तथा—तैलस्वे- न्दुकलाशिकी विकसिकाभागंलं मूर्च्छाविधी र्थं चान्ये त्रिफलापयोदरजनीक्रीविरलीध्रान्विताः । सू- चीपुष्पवटावरीहृनलिकाससाश्च पादांशिका दुर्ग- न्धं विनिहन्ति तैलमदधं सौरभ्यमाकुर्वन्ते ॥” भैव. । मूर्च्छाद्रव्यमानं यथा—मञ्जिष्ठा ५ तो. । अन्येषां मात्रा मञ्जिष्ठाचतुर्थांश इति ।

तैलवीजः । पुं । भग्नातकहवे । रा.नि. व.११ ।

तैलसाधनम् । स्त्री । कन्नूरिकायां । वै.नि- घ. । काकोल्यां । कौ.क.ना । श.च. ।

तैलस्फटिकः । पुं । द्रव्यमणी । इ.प. ।

तैलस्यन्दा । स्त्री । मूनिजुषाण्ये । काकोल्यां । श्रतापराजितायाम् । वै.निघ. । [व.११ ।

तैलाग(गु)ह । स्त्री । दाहागुहवि । रा.नि. व.११ ।

तैलाङ्गः । पुं । वज्रहवे । प.सु. ।

तैलाटी । द्रव्यपट्टपदे । बरटायां । वा.भू.क. । इ.प. । [पो.ना] । शेटा. ।

तैलाव्युक्ता । स्त्री । तैलचीरिकायां । आर- तैलिनी । स्त्री । तैलपायिकायाम् । रा.नि. व. १६ । दशपञ्चाम् । अ.ना. ।

तैलियासा । स्त्री । तैलिकयहे । दानिषत्र ।
 ३. च. ।
 तैलीनम् । स्त्री । तिलवेने । रा. नि. व. २ ।
 तैलु (स्व) कः । पुं । खीमे । च. द. पाण्डु-पि. ।
 वा. पि. ६५. ।
 तैल्यणपूगम् । स्त्री । पूगफलविशेषे । मेखलम्
 इति भाषा । रा. नि. व. ११ । See अकीटः ।
 तैषः । पुं । घोषनासे । चम. ।
 तौकः । पुं । बालके । तिका. ।
 तौककः । पुं । चातकपत्रिणि । नीगरुठे । वै.
 निच. । चातकपत्रिणि । च. म. ।
 तौक्यः (क्यः) । पुं । अपकयवे । इरितनिः-
 शक्यद्रयवे । जहे । "तौक्यस्यत्सइरितः ततः
 खल्यश्च कौर्णितः ।" सीऽतियवास्त्रीनगुषः । भा.
 पू. १३. वा. च. । पञ्जवाद्यदुरे । भागवतम् ।
 तौङ्गिमह्यः । पुं । मह्यविशेषे । ठाऽरुहे मा-
 छ । वै. निच. ।
 तौदः (नम्) । पुं, स्त्री । सूचीव्यधनेनेव श्ले-
 षेव वा व्यधायाम् । र. मा. भा. म. १३. चागलुञ्ज. ।
 तीमवेदनायाम् । पुं । वायी । वै. निच. ।
 तौदनः । पुं । फलत्राकविशेषे । तत्फलं कषायं
 इत्वं वातकफश्च । सु. सू. ७६५. । अस्त्रीषं लघु सं-
 याहि क्षिर्धं पिपासिकरश्च । च. सू. २७५. ।
 तौदपर्णी । स्त्री । तीर्थपर्णाम् । पीना । कु-
 धाममेदे । सु. सू. ४६५. ।
 तौमरधरः । पुं । अपी । वै. निच. ।
 तौमरिका । स्त्री । सीराद्रुहति कायां । श. र. ।
 तीयम् । स्त्री । जली । रा. नि. व. १४ । बालके ।
 वाना । वै. निच. ।
 तीयकामः । पुं । जलवेतसे । म. द. च. ५ ।
 तीयकुम्भा । शैवाले । वै. निच. ।
 तीयगर्भः । पुं । गारिकीलहसे । वै. निच. ।
 तीयजः । पुं । उशीरे । खामणके । वै. निच. ।
 तीयडिम्भः । पुं । चनीपले । डारा. ।
 तीयङ्गः । पुं । उशीरे । नागरसुखायाम् । वै.
 निच. । शेषे । स्त्री । इते । मी. ।

तीर्थधरः । पुं । सखायां । नागरसुखायाम् ।
 सुनिषत्कशाके । शेषे । मी. ।
 तीर्थधिप्रियम् । स्त्री । लवणे । श. च. ।
 तीर्थपर्णी । स्त्री । दृषधाम्यविशेषे । गुषाः
 श्यामाकवम् । च. सू. २७५. । वारिपर्णी । पीना ।
 तीर्थपाषाणजमलम् । स्त्री । खर्परे । शि-
 पत्र । वै. निच. । [नि. व. ४ ।
 तीर्थपिप्पली । स्त्री । कष्टटे । कौंछु । रा.
 तीर्थपुष्पी । स्त्री । पाटलहसे । श. मा. ।
 तीर्थप्रष्टा । स्त्री । पाटलहसे । वै. निच. ।
 तीर्थप्रसादन (फल)म् । स्त्री । कतकफले ।
 निर्धाम् । र. मा. । [कूङ् । रा. नि. व. ७ ।
 तीर्थफला । स्त्री । बालककण्टिकायाम् । कौं-
 तीर्थमञ्जरी । स्त्री । जलापामार्गे । वै. निच. ।
 तीर्थमलम् । स्त्री । समुद्रफेने । वै. निच. ।
 तीर्थवती । स्त्री । अद्यतवह्न्याम् । वै. निच. ।
 तीर्थवह्निका (स्त्री) । स्त्री । अद्यतवह्न्या-
 मायाम् । शिचकूटे रुदन्तीति ख्यातायाम् । अगु-
 तवह्नी मता । कारवेह्नके । उच्छे । रा. नि. व. १ ।
 मङ्गादुग्धायाम् । रा. नि. व. २१ ।
 तीर्थवृत्तिः । पुं । जलापामार्गे । वै. निच. ।
 तीर्थवृद्धः । पुं । शैवाले । वै. निच. ।
 तीर्थशाला । स्त्री । वारिशालायाम् ।
 तीर्थशुक्तिका । स्त्री । जलयुक्ती । जम उ-
 टाहे । रा. नि. व. १६ ।
 तीर्थशूकः । शैवाले । वै. निच. ।
 तीर्थसर्पिका । स्त्री । मेकाम् । वै. निच. ।
 तीर्थसूचकः । पुं । मखुके । श्रद्धार्थकल्पः ।
 तीर्थस्त्रावः । पुं । अत्रल्य नेवती जलसावरी-
 ने । "अजलं पञ्चतां व्यस्य स्त्रावं खति अद्युषः ।
 तीर्थसावीति तं विद्याधिकारं सावताकम् ३"
 म. द. १०५. । जलसावे ।
 तीर्थधिवासिनी । स्त्री । पाटलहसे । च. त. ।
 तीर्थापामार्गः । पुं । जलापामार्गे । वै. निच. ।
 तीर्थेह्वर । स्त्री । जलापामार्गे । वै. निच. ।

तीरणम् । क्ली । बीषायाम् । हारा ।

तोलः (कः) । पुं, क्ली । टङ्गपरिमाणे । १
 डोणा । अशीतिरुक्तकमाने । ६६ रक्तकमाने ।
 प.प्र. । आषडयमाने । श्र.सा. ।

तीक्ष्णम् । क्ली । कर्षणशक्ति । चिक्वा ।

तीतिकः । पुं, क्ली । शुक्री । विशूक । प.सु. ।
 सुक्तायाम् । रा.नि.व.१२ ।

तीषारम् । क्ली । तुषारजले । रा.नि.व.१४ ।

चपुकर्कटी । स्त्री । कर्कटिकाभेदे, चपुष्याम् ।
 अशा । रा.नि.व.७ । [र.मा. ।

चपुटी । स्त्री । मूत्रोत्सायाम् । छोटो एलाटि ।

चपुलम् । क्ली । वज्रे । रक्ते । भ.चि. ।

चपुष(स)म् । क्ली । कर्कट्याम् । कौकूड ।
 प.सु. । कृष्णचिह्नित । कान्ते उडेडो । र.मा. ।
 वज्रे । रा.नि.व.१२ । चपुषीफले । अशा । भा. ।

चपुषतैलम् । क्ली । चपुषवीजीव्यतैले । अशा-
 वीक्षेत्र तैलम् । गुणाः—वातपित्तहरं केश्यं स्ने-
 पलं गुरु शीतलम् । वा.टी.ईसा. । मधुरं गुरु
 शीतलं केश्यं कफपित्तघ्नं क्षान्तिजनकम् । रा.नि.
 व.१५ ।

चपुषा (बी) (सा, सी) । स्त्री । (Cucu-
 mis sativus, Syn. C. Hardwickii.)
 The cucumber. खनामख्यातफलशाकविशि-
 षे । अशा ग्राह्य । हिं खीरे, लघुखीरा, बालम-
 खीरा । मं तीक्ष्णकर्कटी । कं तस्यैकायि । तं
 दीजकद्रव्यम् । उत्. कष्टप्रारि काकुडि । ता. म-
 हेश्वरि कौकूडे । फलगुणाः—रुच्यं मधुरं शी-
 तलं गुरु भ्रमपित्तविदाहवानिघ्नं बहुसूत्रकरम् ।
 रा.नि.व.७ । “चपुषं लघु नीलम् बलवटङ्गमदा-
 ह्वत् । खादु पितापहं शीतं रक्तपित्तहरं परम् ।
 तप्यायु कफज्वीर्यमर्कं वातकफापहम् । तप्य-
 कर्मस्त्वयं स्यात्पित्तलं कफवानशुत् । तवीजं सू-
 त्रं शीतं रुचं पितासृज्जितम् ॥” भा.आमव. ।
 कृष्णचिह्नित । कान्ते उडेडो । र.मा. । महेश्व-
 रानुख्याम् । रा.नि.व.२ । कर्कटिकायाम् । छे.च. ।

चपुसिनी । कर्कटिकायां । वै.निघ. ।

चपुस् । क्ली । वज्रे । भा.म.४.कर्षरी.चि.सु.व.

६८५.चपुषादिः । जीवके । रा.नि.व.१२ । मी. ।
 प.सु. । पुं । चपुषलतायां । अशा ग्राह्य ।

चपुषादिः । पुं । रक्तादिसप्तधातुषु । चपुशीषः
 ताम्रजतकृष्णलोहसुवर्णलोहमखानि । गुणाः—
 गरलमिहृरः दृष्याविषहृद्दीगपायुमेहहृष । सु.सु.
 ६८५. ।

चयी । स्त्री । सीमराख्यां । श्र.च. ।

चयाद्दशाङ्गगुग्गुलुः । पुं । वातव्याधी । चा-
 ह(भा)वा इति ख्यातं त्रिषुद्रव्यं (अभावे सुला
 लयनं विष्वफलं वा) अश्वगन्धा ह्युषा (शुशुफलं)
 गुडुची (शुशु) श्रतावरी गोक्षुरवीजं पीजताङ्-
 कवीजं राज्ञा गुलुफा श्रटी यमानौ गुष्ठी एषां
 प्र. चूर्णं १ प. शङ्खगुग्गुलुः १२ प. घृतं ६ प. ।
 रस.र. । सा.कौ. । “चाह्य लयने प्रीतः चाही
 विष्वफले तथा ।” विश्व. ।

चसरेणुः । पुं । त्रिंशत्परमाख्यत्तकनामधमाने ।
 स जालानगरतरविकिरबेषु हृष्यते । “चसरेणु
 विश्वेयः त्रिंशता परमाणुभिः ।” प.प्र.१५. ।

चाणम् । क्ली । चायमाणालतायाम् । मी. ।

चाणा (शी) । स्त्री । चायमाणालतायां । व-
 ना लता वा डूपुर । रा.नि.व.५ । मी. ।

चायन्ती । स्त्री । चायमाणायाम् । वना डूपुर ।
 वन भाः त्रिंशत् । रा.नि.व.५ । भैष.कृष् चि.महा-
 भजातकगुडु । सि.थी.मुखाद्यहते । “चायन्ती तु-
 वरा तिक्ता सरा पित्तकफापहा । ज्वरहृद्दीगगुल्म-
 शोभमशूलविषप्रशुत् ॥” भा. । च.द.सत्या.ज्व-
 चि. । सि.थी.च.द.यफा.चि.जीवन्त्याद्यहते । बाल.
 ज्व.द्राचादिः । च.द.ज्वर.चि.पिपल्याद्यहते ।
 गखरञ्जके । मीहृदौति खोके । वै.निघ.चयरी.चि.
 जलाद्यहते । च.द.शूल चि. ।

चायमाणा (णिका) । स्त्री । हिमवत्प्रसि-
 द्धखनामख्यातमहाशुषे । वनाडूपुर, वना लता,
 वहला, वन भाः त्रिंशत् । हिं चायमाणा । गुणाः—
 शीतमधुरा गुल्मज्वरवाफरक्तघ्नी । भ्रमदृष्या-
 यविषहृद्विर्द्धी च । रा.नि.व.५ ।

चायमाणादिः । पुं । पित्तज्वरप्रसिद्धकना-
 यभेदे । च.द.ज्व.चि. । “चायमाणा च मधुर्कं
 पिपलीमूलमिव च । क्षिराततिक्तकं मुचं मधुर्कं
 उविभीतकम् ॥”

वासदष्टः । पुं । कुक्षुरदृष्टीरोगभेदे । यथा—
“योऽग्रसखेददृष्टोऽपि शब्दसंस्पर्शदंष्ट्रैः । कल-
सन्नासनामानं दष्टं तमपि वर्जयेत् ॥” वा.उ.१८
अ. । [श.भा. ।

त्रिशंशुचम् । स्त्री । कुसुदपुष्पे । जनि कूल ।

त्रिकम् । स्त्री । त्रिफलायां । त्रिकटुनि । त्रिम
दे । (सुखवीधः) । कटिग्रान्तभागे । रा.नि.व.१८

“स्त्रिकक्षुध्र्याः पृष्ठवंशास्थोर्यः सन्धिलक्षितं म-
तम् ।” पुं । गीचुरके । शृङ्गाटके । वै.निघ. ।

त्रिकाग्रहः । पुं । वातरोगभेदे । त्रिकटुवदनः ।
च.सू.२०अ. । [सा.नि. ।

त्रिकग्राही । त्रि । वेदनया त्रिकव्यापिषि ।

त्रिकाटः । पुं । शृङ्गाटके । गीचुरके । श.र. ।

त्रिकाटु । स्त्री । शृङ्गीपिप्पलिनिरिचेषु । तं शृ-
ण्डि.पिप्पलि निरियासु । गुणाः—दोषघ्नं श्वास-
कासघ्नं चर्मरोगगुल्ममेहकफस्थीत्यभेदः श्लेष्मदीप
सादिकं हृन्नि । भा. ।

त्रिकाटुगुडिका । स्त्री । प्रमेहपिडकायाम् ।
त्रिकाटु त्रिफला गुग्गुलु प्रत्येकं समभागः । गीचु-
रक्वाथेन मर्द्या ।

त्रिकट्टादिवर्तिः । स्त्री । नेत्ररोगाधिकारि
वर्तिः । “त्रौणिक कटूनि करञ्जफलानि के रजनी
सह सैश्वर्ये । विश्वतरोर्वरुणस्य च मूलं कारिचरं
दक्षमं वदन्ति ॥” वारिचरः शृङ्गनाभिः । र.स.र. ।

त्रिकाण्ट(क)म् । स्त्री । कण्टकारी दुरालभा
गीचुरकश्चेति चुपचये । सि.यो.सन्निपातज्वरे । व-
हृत्तौगणिकारौदुरालभासु । रा.नि.व.२२ । गुणाः—
“त्रिकाण्टकानां ज्ञाथः स्थापितज्वरविनाशनः ।
नेत्ररोगं वामिषैव मसकस्य रुजं तथा ॥” वै.
निघ. । पुं । मस्त्रविशेषे । टोऽन्ना ग्राह्यं, प्राग्ग
ग्राह्यं । चिक्रा. । गुणाः—पित्तघ्नः कफघ्नः रुचः
क्षुद्रः दोषघ्नश्च । रा.ज.१५प. । गीचुरके । र.मा. ।
च.द.व्व.चि.यष्.चि.भागवलाहते । शृङ्गाटके ।
गुडूथाम् । कण्टकार्याम् । शृङ्गाम् । वै.निघ. ।
कुक्षीरवे । तेषां टो. जिङ्गु. श.च. । कण्ठ-
जातीयकीटविशेषे । सु.कल्प.८अ. ।

त्रिकाण्टका । स्त्री । त्रिभुजायां । तेषु डेड्डी ।
च.द.१.५. ।

त्रिकाण्टकादिष्टुतम् । स्त्री । सूत्रकणाधि-
कारे ष्टुतम् । गीचुरः एरसूत्रं कुशसूत्रं काश-
सूत्रं शरसूत्रं इक्षुसूत्रं उलुपसूत्रं शतसूत्री कर्क-
टिवीजं एषां प्र. खरसः ४ अ. । खरसाभावे गी-
चुरैरसूत्रमूलकुशादिपत्रसूत्रं प्र. १४ प. ५ ती. २
मा. ७ र. । जलं ४४ अ. शि. ११ अ. । शतसू-
त्रीरसः कर्कटीरसः इक्षुरसः प्र. १२ प. २ ती.
५ मा. २ र. घृतं ४ अ. । प्राके सिद्धे प्रलेपः पु-
रातनगुडः । सा.कौ. । त्रिकाण्टकादीनां मिलित्वा
४४ प. वारि ४४ अ. शि. ११ अ. शतावर्ष्यादीनां
रसः मिलितः ५ अ. । र.स.र. । भा. । गव्यघृतं
४ अ. गीचुरादीनां प्र. २ अ. क्वाथार्थजलं प्र. १६
अ. शि. ४ अ. । शतावरीचुकुभाषणानां खरसः प्र.
४ अ. । प्रलेपः शर्करा २ अ. । भैव. । [निघ. ।
त्रिकाण्टाख्यः (कः) । पुं । शृङ्गाटके । वै.

त्रिकत्रयम् । स्त्री । समत्रिकाटुत्रिकलात्रिमदे ।

त्रिकत्रयादिलौहम् । स्त्री । पाण्डुरोगे हि-
तम् । शोधितमखरं १ प. गव्यघृतं १ प. शर्करा
१ प. मधु १ प. कान्तलीहं १ ती. त्रिकाटु त्रिफ-
ला मूलं त्रिकमूलं विडङ्गं एषां प्र. १ ती. एषां
क्वाथेन लौहपात्रे ताम्रपात्रे वा सम भावयित्वा
ततः घृतेन च सम भावयित्वा रौद्रे शिशिरे च
स्यायम् । सा.कौ. ।

त्रिकर्ष(र्षिक)म् । स्त्री । नागरातिविषासु-
क्षासु । सुंटे, आउहेह, भूठ। । “नागरातिवि-
षासुक्षा त्रयमेतत्त्रिकर्षिकम् ।” रा.नि.व.२२ ।

त्रिकशूलम् । स्त्री । वातव्याधिभेदे । कृटि-
प्राटु मूलं । लक्ष्यं—“स्त्रिकक्षुध्र्याः पृष्ठवंशा-
स्थोर्यः सन्धिलक्षितं मृतं । तत्र वातेन या पीडा
त्रिकशूलं तदुच्यते ॥ कारयेद्वास्तुकास्त्रे त्रिकशू-
ली प्रयत्नतः । खट्वाघनात्कारौषाधिं धारयेत्ततः
वरः ॥” भा.म.२२अ. ।

त्रिकसन्धिः । पुं । स्त्रिकक्षुध्र्यपृष्ठवंशास्थिस-
न्धस्थाने । च.भा.७अ. । [७अ. ।

त्रिकसन्ध्यस्थिः । स्त्री । त्रिकास्थानि । च.भा.

त्रिकूट(खड्ग)म् । स्त्री । सासुद्रलक्षणे । क-
रकठ लवणं प.सु । र.मा. । द्रोणीखड्गः । रा.
नि.व.६ ।

त्रिकूटाह्वयम् । स्त्री । काचलवणे । वै.निघ. ।

त्रिकूर्चकम् । स्त्री । त्रणविखावणार्थम् चक्रकु-
लश्लक्षविशेषे । सु.सू.८८५ । "चक्रुलानि तथाष्टैव
श्लक्ष्णार्थं त्रिकूर्चकं । फलैरन्तमुखाकारैरङ्गुलैर-
न्वितं त्रिभिः । एकैकस्य फलस्यैवामन्तरं त्रीष्टिस-
न्वितं । इत्थं पञ्चाङ्गुलायामङ्गार्यं रुचकमूर्धितं ॥"
सु.टी.उ. । [विधारद्वये । वै.निघ. ।

त्रिकोणम् । स्त्री । योगी । शृङ्गाटकै । पुं ।

त्रिकोणकः । पुं । गुच्छद्वये । रा.नि.व.८ ।

त्रिकोणफलम् । स्त्री । शृङ्गाटकै । प्राणिक-
न । भा. पुं । विधारद्वये । वै.निघ. ।

त्रिकोणा । स्त्री । योगी । शृङ्गाटक-त्वे । वै.
निघ. । [पुषे । श.च. ।

त्रिखम् । स्त्री । कर्कटिकायाम् । वै.निघ. । च-

त्रिगन्ध(क)म् । स्त्री । लगेलापत्रेषु । वै.निघ.
२भ.यह.चि.दाडिमाटकै । [रिकायां । मी. ।

त्रिगर्ता । स्त्री । सुक्तायाम् । वै.निघ. । सुर्धु-

त्रिगुणम् । स्त्री । सस्वरजसमःसु ।

त्रिगुणाख्यरसः । पुं । वातव्याधी रसः । ग-
न्धकः १ भ. पारदः ८ भ. (मतान्तरे गन्धकः १
भ. पारदः २ भ.) च्छदिपिना पक्वान्तरार्थं सञ्चूर्णं
च तेन समभागं हरीतकीचूर्णं मिश्रयेत् । रस.
कौ. । अम्यः श्ले—टङ्गणं (टमांशंगीत्र थडे)
समशृङ्गखण्डगन्धकरससिन्दूरं समभागं चार्द्रकरसे-
न पिशा रुहा गजपुटे पचेत् । मात्रा १ मा. अतु-
मधु । र.सा.सं. ।

त्रिजटा । स्त्री । विलहचे । तन्मम् ।

त्रिजात(क)म् । स्त्री । मिलिततुल्यत्वनेलाप-
त्रेषु । दाक्रुठिनि, एनाच, तेलजपत्रं जमत्रांग ।
रा.नि.व.२२ । तं दक्षिणोचक्रं, एलकुलु, चाक्रुप-
चोकं । "लगेलापत्रकौलुख्यैस्त्रिसुगन्धि त्रिजातकम् ।
नागकेशरसंयुक्तं चातुर्जातकमुच्यते ॥" प.प्र.१ख. ।
गुणाः— "तद्वयं रीचनं रुचं तीक्ष्णं मुखगन्ध-
त् । लघु पितामिकृद्वर्णं कफवातविषापहम् ॥"
भा. ।

त्रिणम् । स्त्री । द्रवे । श.र. । [रीरी,चि. ।

त्रितयम् । स्त्री । सन्निपाते । भा.म.४भ.त्रि-

त्रिदशा । स्त्री । गोधापदीक्षतायाम् । श्रो-
त्रानिष्ठा गता । प.सु. । रक्तलज्जालुकायाम् ।
वै.निघ. । यष्टिमधुनि । ज.द.१२५. । [च. ।

त्रिद(दा)लिका । स्त्री । चर्ककषायाम् । श.

त्रिदशगोपः । पुं । इन्द्रगोपकीटे । वै.निघ. ।

त्रिदशदास । स्त्री । देवदासकाष्ठे । चि.क.क.
स्त्रीरी.चि. । [व.१० ।

त्रिदशमञ्जरी । स्त्री । तुलसीवृक्षे । रा.नि.

त्रिदशवरभोज्यम् । स्त्री । चन्दते । चि.क.
क.केसररसे ।

त्रिदशसर्षपः । पुं । देवसर्षपवृक्षे । वै.निघ. ।

त्रिदशाहारः । पुं । चन्दते । हला. ।

त्रिदिवा । स्त्री । एलायां । गङ्गायां । वै.निघ. ।

त्रिदिवोद्भवा । स्त्री । खल्लैलायाम् । वड़ ए-
नाच । रा.नि.व.६ ।

त्रिदिवोद्भूता । स्त्री । सूक्ष्मलायाम् । वै.निघ. ।

त्रिदीप्यम् । स्त्री । यमानीत्रये, यमानी खी-
रामानी अजमीदा च । वै.निघ.२भ.चर्षुः । चि.म-
लकवव्याम् ।

त्रिदोषजः । चि । त्रिदोषजनिते ।

त्रिदोषदावानलकालमेघः । पुं । सन्नि-
पातश्चरे रसः । हरितालपुटितवक्त्रं मनःशिलापु-
टितशीघ्रं शीघ्रपुटितस्वर्चरीष्यतावाचि प्रत्येकं पु-
नः छिद्रुलपुटितानि कृत्वा प्र. समभागी याद्यः
एतत्समष्टितुल्यः पारदः गन्धकः तुल्यकश्च त्रिगुणः
(मतान्तरे उक्तद्रव्याणां प्र. एकैकी भागः, गन्धक-
तुल्ययोः द्वौ भागौ) एकत्र निम्बुकरसेन सम्यग्
गोत्रकश्च कृत्वा यथाविधि पुटेत् । अथ तत्रं तुल्य-
भागं पुनः गन्धकं दत्त्वा चित्रकरसेन मर्दयेत् ।
तदनु वीङ्गशं विभं सन्निपातं पुनः तद्रससिक्तं
कृत्वा पचेत् । अथ रीक्षिततन्मस्यपित्तं भावयित्वा
रक्षिद्वयमिता वटी कार्या ।

त्रिदोषदावानलरसः । पुं । ज्वराधिकारी
रसः । चर्कमूर्तिरसः यदि तावत्पात्रे जम्बीरादि-
रुहेः पुनरपि भावितः स्यात् तदा त्रिदोषदावान-
लो भवति । मेघ. । [विशेषे । वै.निघ. ।

त्रिदोषरोहिणी । स्त्री । वैदोषकगणेशरो-

चिदीषसमम् । स्त्री । समदीषण्ये । रा.नि. व.२२ ।

चिदीषसम्भवः । पुं । सन्निपाते । वै.निघ. ।

चिदीषहारी (रसः) । पुं । अघ्राधिकारि रसः । "बलिशिलातालताप्यतुल्योदधिमल्लटङ्गनिज्ज-
अजास्यतास्यं । दक्षितं महिषपित्तक्षिपा स्याद्दु-
धिरगतः शिरसि चिदीषहारी ॥" र.चि.६ष. ।

चिधातुः । पुं । गणपती । चिका. । स्त्री । धातुत्रये ।

चिधारकः । पुं । कुक्षीभेदे । त्रैकौटो मन् ग। गुषाः—कुक्षीसमी विशेषात् रभसिद्धिकरः । गुच्छद्वये । रा.नि.व.८ ।

चिधारकाण्डवल्ली । स्त्री । चिधारकारवे-
ज्ञानम् । त्रैकौटरे उच्छे । वै.निघ. ।

चिधारकुक्षी । स्त्री । चिधारवञ्जीवचे त्रै-
कौटो जिङ् । रा.नि.व.८ ।

चिन्नेत्ररसः । पुं । पित्तकासे रसः । ताम्रभक्ष
अधभक्ष तीक्ष्णलोहभक्ष समभागम् । कासमर्द्-
तालाकवेतसरसेः दिनैकं मर्दयित्वा विगुग्ना वटी
कार्या । रस.र. । अपरः परिणामशुली—टङ्गथं
(सोशोग्रं रथै) मृगशृङ्गं खर्षं रससिन्दूरम्
एषां प्र. समभागं दिवा आर्द्रकरसेन पिष्टा गज
पुटेन पचेत् । घृतमधुभ्यां सेच्यम् । रस.र. । अन्यः
श्रीथे—पारदः गन्धकः भृष्टटङ्गथं तासं लोहम्
एषां प्र. समभागं आर्द्रकरसेन मर्दयित्वा लघु
पुटे पचेत् । अनुपानं—एरुखरसः अषामागंरसः ।
अन्यः वृष्याधिकारे—पारदगन्धकताम्राणि सम-
भागानि निर्गुच्छीरसेः दिनैकं मर्दयित्वा शुष्नीक
त्य सूषामध्यगतं बालुकायन्त्रे प्रहरण्यं पचेत् ।
पथंखुच्छेन सेच्यः । र.चि.६ष. । अपरः सन्निपा-
तज्वरे—पारदगन्धकताम्राणि समभागानि द्रव्य-
चयतुल्यैः गव्यदुग्धैः शिपुरसैश्च दिनं सकार्यं गी-
लकं कृत्वा खरातपे शुष्नीकृत्य च अन्यसूषागतं
बालुकायन्त्रे प्रहरण्यं पचेत् । र.चि.६ष. । अन्य-
श्च सन्निपातज्वरे—रसः १ भ. गन्धकः १ भ. ता-
सं चतुर्धासं सर्व्यतुल्येन गव्यदुग्धेन निर्गुच्छीरसेन
शिपुरसेन च खरातपे दिनैकं मर्दयित्वा श्रीषये-
त् । भा. । अपरः ऊरुसन्ने—जातिरसखर्षमात्रिकं

चिद्रुषं लोहं पारदः वङ्गं गन्धकः तासं चर्ष-
सुद्रफेनः गिरिजतिका खर्षं श्रीषं चिचकमूलं चि-
द्रु चिकटु चिकला शिशुनीजम् अजनीदा (शुशु-
नी) यमानो पिप्पलीमूलं भार्गी (वाग्नेशहा) स-
शुनं जीरककञ्जनीरके एषां प्र. समभागः आर्द्र-
करसेन मर्दयः । रस.र. । अपरः सूत्रकृष्णे रसग-
न्धकवङ्गाणां प्र. समभागः । दूर्वायष्टिमधुगीशुर-
शालालिरसेर्भावयित्वा भूधरयन्त्रे पक्त्वा च पुनःसै-
र्भावेत् । सा. २ र. । र.सा.सं. ।

चिन्नेत्रा (त्री) । स्त्री । वाराहीनाममहाकन्द-
श्राके । रा.नि.व.७ ।

चिपटु । स्त्री । विङ्गसैन्धवकाचलवेषुः वै.निघ. ।

चिपत्रः । पुं । चण्डालकन्दभेदे । रा.नि.व.७ ।

चिदलविल्लवचे । रा.नि.व.११ । स्त्री । चिदलवि-
ल्लपत्रे ।

चिपत्रकः । पुं । पलाशवृक्षे । हे.च. ।

चिपदा । स्त्री । हंसपदीलतायाम् । रा.नि.व.
५ । रक्तलज्जालुकायाम् । वै.निघ. ।

चिपदी । स्त्री । हंसपदीलतायाम् । छोट
गोशालिग्रा लता । प.सु. । रा.नि.व.५ ।

चिपर्णः । पुं । पलाशवृक्षे । रा.नि.व.१० ।

चिपर्णा । स्त्री । वनकापर्णायाम् । वन कापी-
न । पुत्रिपर्ण्यां । ङाकूनिग्रा । र.मा. । वनगच्छा-
याम् । वै.निघ. । तिलपर्णीकाकन्दे । रा.नि.व.७ ।
शालपर्ण्याम् । भा.म.ख.१भ. ।

चिपर्णिका । स्त्री । यासचुपे । दूत्रालता ।
रा.नि.व.४ । खनामस्थानकन्दशाकविशेषे । ति-
लपर्णी मूरिङ्गल प्रति कीडपद्रे अनुपद्रे च प्र-
सिद्धा । तिलकन्दे । तत्र चर्षं यथा—"अत्रारिप-
चसङ्गायः तिलविन्दुसमन्वितः । सञ्चिन्धापस्त्रभू-
मिस्थः तिलकन्दोऽतिविद्यतः ॥" गुषाः—मधुरा
श्रीता त्रासकासत्री पित्तशमनी विषहारी प्रशङ्गी
च । रा.नि.व.७ । तच्छाकगुषाः—श्राकं गुषं च
रुचश्च प्रायो विष्टम् जीर्यति । मधुरं श्रीतवीर्यश्च
पुरीषश्च च भेदनम् ॥ च.सू.१०च. ।

चिपर्णी । स्त्री । शालपर्ण्याम् । भा. । वनका-
र्णायाम् । प.सु. । "चिपर्णी कलसीविल्लैः ।" सू-
र्णायाम् । रा.नि.व.१ । चारुष्यगञ्जिकायाम् । वै.

निच. । त्रिपचीकन्दे । त्रिगकम् । रा.नि.व.७ ।

त्रिपला । स्त्री । त्रिफलायाम् । भ.चि. ।

त्रिपात् । पुं । ज्वरे । वैद्यकम् ।

त्रिपादः । पुं । गन्धिपत्रंमूले । वै.निच. ।

त्रिपादिका । स्त्री । इंसपादीलतायाम् । रा. नि.व.५ ।

त्रिपादी । स्त्री । इंसपादीलतायां, कीटमारिकायाम् । वा.सू.१५.च.विदार्यादिः । “इं पञ्चकी गोपसुता त्रिपादी ।” रत्नलज्जालुकार्यां । वै.निच. ।

त्रिपिवा (न्) । पुं । लम्बकणं काने । वै.निच. ।

त्रिपुटः (कः) । पुं । तालके । श.र. । गीञ्च रचुपे । प.सु. । मटर इति ख्यातचिद्वचुपे । र.मा. । त्रिन्वीधान्धमेदि । ८थमार्ति कनाडे । हिं खेसारि । गुणाः—“त्रिपुटी मधुरसिक्तस्तुवरी रुचयी भक्षम् । कफपित्तहरी रुच्यो ग्राहकः शीतलक्षया । किन्तु खञ्जलपङ्कलकारी वातातिकोपनः ॥” भ.पू.१भ.धा.व । “रुचो विशोषी मधुरः प्रदिष्टः स्नायुं करोत्यस्त्रिगतं बलिष्ठं । विषमशूल-धनश्रीफकतां दाहार्थं हृद्गीगविकारकारी ॥” अ.चि.१५.च. । तत्सूपगुणाः—“त्रिपुटानां कलायानां सूपः स्नादुष वातलः । आधानशूलजनकः पिता-स्रवचिदानिहा ॥” द्रव्यगुणः ।

त्रिपुटकी । स्त्री । त्रेतत्रिभति । वै.निच. ।

त्रिपुटा । स्त्री । अरुणत्रिभति । रा.नि.व.६ । कर्षास्कीटालतायाम् । रा.नि.व.३ । त्रिभन्मात्रे । ज्ञानचणके । प.सु. । स्थूलैलायाम् । सूक्ष्मैलायाम् । रा.नि.व.६।१२ । वार्षिकमल्लिकायाम् । मल्लिका विटमव । रा.नि.व.१०।१२ । जातीवृक्षे । गीञ्च रके । कुलत्तिकायाम् । वै.निच. ।

त्रिपुटी (इन्) । पुं । एरुखे । श.मा. । स्त्री । त्रिभति । उडेडि । अ.टी.भ. ।

त्रिपुटीफलः । पुं । एरुखचे । हारा. ।

त्रिपुरभङ्गिका । स्त्री । वदजटायाम् । भाट् इति भाषा । भैव.पाण्डेयभक्तवध्याम् ।

त्रिपुरभैरवरसः । पुं । ज्वरे रसः । शुद्धविषं १ भ. टक्कवारः (ःगोशर्गार थहे) २ भ. न-अ.३. १ भ. त्रिहुल (मत्तानरे वाच) ५ भ. द-

न्द्रीवीजं ५ भ. । दन्तीकाथिन मईयेत् । माषा ३ र. । अतु. चार्द्रकरसः । रस रं. । रस.कौ. । अन्वः यथा—विषं १ भ. पिप्पली ३ भ. मरिचं ४ भ. ताम्ब ५ भ. त्रिहुलं ६ भ. चार्द्रकरसेन मईयेत् । माषा ॥० र. । भा.म.ज्व.चि. ।

त्रिपुरमल्लिका (मालिका) । स्त्री । इ-त्तमल्लिकायाम् । रा.नि.व.१० । चिका. ।

त्रिपुषा । स्त्री । त्रिपुषायाम् । ज्ञानचिभति । श. च. । स्त्री । त्रिपुषफले । त्रिपुषीवैजि । कुशावलेहे ।

त्रिपुष्या । स्त्री । अतिबलायाम् । वै.निच. ।

त्रिफला (ली) । स्त्री । Three myrobalans. फलत्रये । त्रिफला । सा चतुर्धा महती ऋखा सुगन्धा मधुरा च । तयोर्महती आमलकादीनां प्रत्येकमक्षमायाः । तदुक्तं—“पथ्या विभीतकं धात्री त्रिफला महती स्मृता ।” सि.थी.पानीयक-ख्याणष्टे । आमलकहरीतकीविभीतकीषु । रा.नि. व.२२ । द्वितीया—काश्मर्थ्यश्वहीकापरुषकफलेषु । गीर्गार फल, किम्बिम्, अक्रय फल । “ऋखा काश्मर्थ्यश्वहीकापरुषकफलानि च ।” श्रीकण्ठः । त्रिफलायां द्रव्यत्रयं समभागं देयम् । पूषा योगेषु प्रधाना । गुणाः—दीपनी पित्तकफघ्नी । वृषंणी रुच्या मलशोषनी मेहकुष्ठविषमज्वरनाशिनी च । भा.पू.१भ. । महाकुष्ठविषमज्वरपित्तघ्नी च । रा.वचः । सुगन्धत्रिफला यथा—जातीफलवक्त्रपुमी-षु । मधुरत्रिफला यथा—द्राक्षादाडिमखर्जूरेषु ।

त्रिफलाघृतम् । स्त्री । पाखुरीगे । गव्यघृतं ४ श. । पाकार्यं गीमूत्रं १६ श. । कल्कार्यं त्रिफला दन्तीत्रिभन्सूलवचाकम्पिष्ठ (कम्बुगुं डि) नि-लित शरावः । रस.र. । इदं खल्यम् ।

त्रिफलाद्यघृतम् । स्त्री । नेत्ररोगाधिकारे घृतम् । गव्यघृतं ४ श. । काषार्थं—त्रिफलारसः १२ श. खरसाभावे त्रिफला २ श. जलं ४८ श. श्रे. १२ श. । दुग्धं ४ श. । कल्कार्यं—त्रिफला त्रिकटु यष्टिमधु कटुकी पुखरीकं चूद्रेला विषकं गानेश्वरं नीलोत्पलम् अननसूर्यं श्यामालता रक्तचन्दनं हरिद्रा दाहहरिद्रा एषां प्र. १ती. । सा.कौ. । भा. । इदं मध्यमम् । अपरं—गव्यघृतं ४ श. । काषार्थं—त्रिफला २ श. चारि १६ श. श्रे. ४श. । चन्द्राकरसः ४ श. चन्द्राकरसः ४ श. । खरसाभावे

भासासूल २ श. वारि १६ श. शै. ४ श.। अतसू-
 कीरसः ४ श. छागदुग्धं ४ श. गुडूचीरसः ४ श.
 अभावे ज्ञायः आमलकीरसः ४ श.। कल्कार्थं—
 पिपली शर्करा द्राक्षा इरीतकी आमलकी विभी-
 तकं नीलोत्पलं यष्टिमधु काकीची गाभारीत्वक्
 कष्टिकारी एषां मिलित्वा श्रावः (१) (स्र)।
 भेष.। रस र.। इदं दृष्टत्। स्वल्पं यथा— घृतं
 ४ श.। ज्ञापार्थं—त्रिफला ८ श. वारि ६४ श.
 शै. १६ श.। गव्यदुग्धं ४ श.। सव्यायां तिमिर-
 नाशार्थं पेयम्। अमृत—घृतं ४ श. शतावरीजा-
 लः १६ श.। कल्कार्थं—त्रिफला यष्टिमधु १ श.।
 पाकशेषे मधु प्रसेपः १ श.। अमृतं योनिरोगी—
 घृतं ४ श.। कल्कार्थं—त्रिफला भिष्टीहयं गुडू-
 ची पुनर्नवा श्लोणाकः हरिद्रा दावीं राक्षा अश्व-
 गन्धा शतावरी एषां मिलितश्रावः (१) (स्र)।
 गव्यदुग्धं १६ श.। भा.। [वड़। मूरिम.।

त्रिबलिः। स्त्री। जठरावयवविशेषे। पेपेटेर
त्रिबलीकम्। स्त्री। गुदहादे, पाथी। छे.च.।
त्रिभङ्गी (गुटी) (गुडी)। स्त्री। त्रिहतायां।
 तेउडे। प.सु.। “सशर्करा कामालनां त्रिभङ्गी
 हितम्” सि.यो.कास चि.। न.द.वास.चि.।
 सु.सू.४४ष.। चि.१७ष.।

त्रिभण्ड(द्र)म्। स्त्री। मीयुने, सुरते। त्रिका.।

त्रिभण्डला। स्त्री। कृच्छ्रसाध्यलूताविशेषे।

त्रिमदः। पुं। विडङ्गसुसप्तचिकेपु। “विडङ्गसु-
 सप्तचिके त्रिमदः” प.प्र.३ख.चिकचयलोडे।

त्रिमदहितयम्। स्त्री। त्रिमदस्त्रिफला सेत
 हये। प्रयोगा.यह.चि.कथादिलोडे।

त्रिमधु। स्त्री। मधुरचये, मधुघृतशर्करासु।
 रा.नि.व.२२। गुणाः—“मधुरचितयश्चाप्रदोपनं
 कान्निदायकं। त्रिषदीषं रक्तपिषं द्रव्याश्चैव वि-
 नाशयेत् ॥” वै.निष.।

त्रिमल्लभट्टः। पुं। योगतरङ्गणीकारे। [सु.।

त्रियष्टिः। स्त्री। पर्यटके। के९पावड़। प.

त्रिसामा। स्त्री। हरिद्रायाम्। रा.नि.व.६।
 . नीलां। ज्ञापचिहति। उषा.।

त्रिसवणम्। स्त्री। सीवर्षलसेश्वरविष्णानीति
 श्वरचण्डे। सि.बो.साप्तिपादिकञ्ज.। “नागुषु

नाद्रवरसं केचित्रिसवणान्वितम्” च.द.ज्.चि.
 नले। रा.नि.व.२२।

त्रिलिङ्गगतिः। स्त्री। चिदोपजनायां। आ.
 न.४भ.सु.रो.चि.। “त्रिलिङ्गगतिस्त्रीषीरी”।

त्रिलोहकम्। स्त्री। खरंरजतताम्रेषु। सुव-
 र्थं रजतं ताम्रं त्रयमेतन्त्रिलोहकं। रा.नि.व.२२।
 गुणाः—त्रिलोहस्य गुणाः प्रोक्ताः पञ्चलोहसमा
 गुचैः। वै.निष.। [च। सु.चि.२ष.।

त्रिवर्गः। पुं। त्रिकटुनि, त्रिफलायां, त्रिमदे
त्रिवर्गहितयम्। स्त्री। त्रिफलात्रिमदे। जि-
 कृता ७ त्रिमद। रस.र.कथायलोडे।

त्रिवर्णकम्। स्त्री। गीचरुके। त्रिफलायां।
 त्रिकटुके मे.। चिजातके। सु.सू.४४ष.।

त्रिवर्णकान्। पुं। शरटे। कौंकृनाम। वै.निष.।

त्रिवल्ली। स्त्री। इन्दीवरायां। वै.निष.।

त्रिविक्रमरसः। पुं। अग्रार्थधिकारे रसः।
 ताम्रभय तुल्येन छागदुग्धेन पक्त्वा, छागदुग्धप्रक-
 ताम्रभय १ तो. पारदः १ तो. गन्धकः १ तो.
 निर्गुण्डी(निशिका)रसेन दिनं मईयिला मीलक्-
 कला बालुकायन्त्रे दिनैकं पचेत्। शीते उबुत्य
 द्विगुणा मात्रा देया। रस.र.।

त्रिविधायतनम्। स्त्री। इन्द्रियार्थातियोग-
 कर्मातियोगकालातियोगरूपेषु रोगाणां त्रिविध-
 कारणेषु। च.सू.२१ष.। [नि.व.१६।

त्रिवीजः। पुं। श्यामाके। श्यामा धान। रा.

त्रिवृतादिगणः। पुं। तदाद्यधीभागहरद्र-
 व्यसमूहे। यथा—“त्रिवृता श्यामा दन्ती द्रवली
 (इन्द्रकानी) समला (चामरकवा) शङ्खी
 (श्वेत वृक्षः) विषाणिका (कर्कटशृङ्गी, मेढ्रा-
 शिंठे) गवाची (गोमूक, राधानमना) हगला-
 की (विश्वताडक) कुक्कु (मनना मिज्जू) सुवर्ण-
 चीरी (वर्षाविशेष वा शिशालकांटा) चिचकः
 किषिही (आपां) कुशः काशः तिलकः कश्चि-
 र्जकः (कमनाशुं डी) पाटला पूगः इरीतकानम-
 की विभीतकं नीलिनी (नील) चतुरहुलः (गो-
 कान) एरसः पूतिकः (करञ्ज) महाशचः (ठे-
 कांटा मिज्जू) समस्तदार्कण्यीतिप्रत्ययेति अधी-
 भावहराणि” सु.सू.१८ष.।

त्रिदंतिका । स्त्री । त्रिदंतायां । रा.नि.व.६ ।

त्रिदत् (ता, ज्ञया) । स्त्री । (Ipomoea turpethum. Syn. Convolvulus turpethum.) Turpeth Root. खनामख्यातल-
वायाम् । (तेडेड़ी) । हिं तर्बद. निम्नीत, नक्-
पतर, पिथोरी । मं तियङ् । कं तिगङ् । तें चा-
खतेगङ् । ता. त्रिददङ् । वम्. फुट्कुरी, निम्नीथी
२ । सा. गुषाः—कटुव्या कृमिघ्नीपीदरार्तिकुष्ठ-
कण्टारिणी विरेचने प्रयुक्ता च । रा.नि.व.६ । च-
क्षुषागुषाः—खादुः कषाया खदुः रेचनी व्या क-
टुका पित्तकफापह्वा च । राज. । च.द.चिरञ्ज-
वि. । कृष्यागुषाः—श्रेतायाः ह्रीनगुषा विरेचनी
तोत्रा सूक्ष्मादाहमदभानिकच्छीत्कर्षकारिणी च ।
श्रेतागुषाः—विरेचनी खादुः उषा वातला व्या
पित्तञ्जरश्लेषपित्तघ्नीपीदरघ्नी च । भा. । रेचनी
चर्वात् विपक्वमविपक्वं वा मलादि द्रवतां नयेत्
रेचयति च । शार्ङ्ग. । एषा रक्तमूत्रैव यास्या । सु-
सु.२८।२८च. । सि.यो.च.द.र.पि.वि. । त्रिदंता-
मीदके ।

त्रिदत्पत्रम् । स्त्री । वटपत्रे । रस.र. । बक्र-
भद्रातके ।

त्रिदत्पर्णी । स्त्री । हिलमीचिकायां । श.च. ।

त्रिदन्तः । पुं । पलाशवृक्षे । वै.निघ. ।

त्रिवेला (ली) । स्त्री । त्रिदंतायां । (तेडेड़ी) ।
रा.नि.व.६ ।

त्रिशङ्कुः । पुं । चातकपत्रिणि । चिन्ता. । सुग-
न्धमाकारि । शङ्कुशूलम् । वै.निघ. । विङ्गाले । श-
खमे । मे. । खद्योते । श.मा. । [निघ. ।

त्रिशतपत्रम् । स्त्री । पुष्करिके । शश. । वै.

त्रिशर्करा । स्त्री । गुड़ोत्पन्ना हिमोत्पन्ना मधुरा
चेति लिखितशर्करायाम् । "गुड़ोत्पन्ना हिमोत्पन्ना
मधुरा चेति मिथिता, त्रिशर्करा ।" रा.नि.व.२२ ।

त्रिशाखपत्रः । पुं । विल्ववृक्षे । रा.नि.व.११ ।

त्रिशिखः । पुं । विल्ववृक्षे । रा.नि.व.११ ।

त्रिशिखिद्धा । स्त्री । मालाकन्दे । रा.नि.
व.७ ।

त्रिशिरा । स्त्री । पोटायां । रा.नि.व.६ ।

त्रिशूली (इन्) । पुं । पारदे । रस.र.अन्ना,
चि.चक्षुभेरवरसे । [ह्र. शब्दकल्पतटः ।

त्रिशृङ्गी (इन्) । पुं । रोहितमन्त्रेण । क्रशे भा-
त्रिसन्धिः । स्त्री । पुष्पवृक्षविशेषे । कृष्ण के-
नि. । मं त्रिसन्धि. कं त्रिसन्धि. यस्य कुसुमानि
सन्धिकाले एव विकसन्ति । सा रक्तसितासितकृ-
सुमभेदान् त्रिधा । परन्तु गुणैश्चुष्या । गुषाः—
कफकासहरा व्या त्वदीपघ्नी च । रा.नि.व.१० ।

त्रिसन्धिपुष्पदा । स्त्री । त्रिसन्धिवृक्षे । वै.निघ. ।

त्रिसन्धी । स्त्री । युक्तत्रिसन्धी । वै.निघ. ।

त्रिसन्ध्यम् । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पे ।

त्रिसन्ध्यकुसुमा । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे ।
रा.नि.व.१० ।

त्रिसन्ध्या । स्त्री । त्रिसन्धिपुष्पवृक्षे । वै.निघ. ।

त्रिसमम् । स्त्री । समभागा हरीतकी युद्धी
गुडुची च । रा.नि.व.२२ । गुषाः—"समवर्धं
वचिकरं चक्षुष्यं मलशोधनम् । वातं पित्तं नाश-
यति ॥" वै.निघ. ।

त्रिसरः । पुं । तिलीदने । वै.निघ. । छे.च. ।

त्रिसरा । स्त्री । कसरायाम् । "तिलतच्छुलभा-
पेष कसरा त्रिसरति ।" प.प्र.२ख. ।

त्रिसरी । पुं । यस्यान्वस्य सन्धांशं भिन्नवर्धं के-
वलं शिरः कृष्णं स त्रिसरी । "अन्ववर्धं वाहस्य
शिरः कृष्णं यदा भवेत् । त्रिसरी नाम स प्रोक्तः
भर्तुः कुलविनाशनः ॥" अ.द.२च. ।

त्रिसवनम् । स्त्री । त्रिसन्ध्यसन्धौ । च.श.१.च. ।

त्रिसिता । स्त्री । त्रिशर्करायां । रा.नि.व.२२ ।

त्रिसुगन्धम् (न्धि) । स्त्री । मिलितसमभाग-
त्वमेलापनेषु । रा.नि.व.२२ । च.द.मासाखण्डकृ-
षाखे । गुषाः—"तदर्थं सुखदुर्गन्धौदनी मलमे-
दनः ।" चर्कः ।

त्रिसूत्रः (सन्धः) । चि. । शतुल्लिखीवपञ्चा-
नरूपे (चातुर्वेदे) । श्रीषि शिलादीनि स्थाने वै-
जिन् । यथै शिलादयः सन्धरूपा यत्र इति । च.
सु.१च. ।

त्रिधारम् । स्त्री । चारपत्रे । रा.नि.व.२३ ।

समयव्यवहारसंज्ञितारटङ्गव्यवहारिणु । कामाग्रिसन्दी-
पनरसे । च.द. । [नेथोड़ा गीह । र.मा. ।

चिह्नुरः । पुं । शैतकीकिलावहवे । षष्ठ कू-
चिह्नुरी । स्त्री । गीहुरे । वै.निघ.२भ.र.पि.
चि.कुष्माण्डावलेहे ।

चुटिः (टी) । स्त्री । सूक्ष्मायाम् । छोटि ए-
नांठ । रा.नि.व.६ । वा.सू.१५ष.सुसादिः । “कुष्ठं
चुटी ईसवती ।” चि.क्र.क.षष्ठां.चि. । च.द.रा.
य.चि.खवजायचूर्णे । “चुटिसकजा ।” कट्फली ।
वै.निघ. । [मा. ।

चुटिवीजः । पुं । कषीठले । कट्टू गीह । श.
चुटीहयम् । स्त्री । सूक्ष्मायां सूक्ष्मलायाश्च ।
वा.सू.१५ष. शिरीविरचने । “चुट्यो पृथ्वीका
शोधयन्प्रपञ्चाम् ।” [कण्ठस्थे ।

चैकटु । स्त्री । चिकटुके । चि.क्र.क.स्त्री.चि.म-
चैफलम् । स्त्री । चिकलायाम् । श.चि. ।

शैलीक्यचिन्तामणिरसः । पुं । ज्वराधिकार-
र रसः । पारदः हीरकं स्वर्णं रीषं ताम्रं लौहम्
अथं सुक्ता गन्धकः शङ्खभक्ष प्रवालं हरितालं मनः-
शिला प्र. समभागं चित्रकमूलकाथेन ७ दिनानि
भावयेत् । अर्कनिर्घासेन (आकल्पेन अर्थात्) नि-
र्गुण्डीरसेन चोक्षरसेन सुहीचीरेण (मनसां
अर्थात्) च प्र. २ दिनानि भावयित्वा पीतकपर्द-
काभन्तरे दत्त्वा अर्कचीरेण टङ्गनं सम्मर्द्य तेन क-
पर्दकसुखानि संखिप्य अथ कपर्दकानि भास्वमध्ये
संस्थाय भास्वमुखं कृत्वा बालुकायनेष पचेत् ।
शीते सख्यं चूर्णतुल्यं रससिन्दूरं तच्चतुर्धां वै-
क्रान्तञ्च सन्धिश्या शिगुरसेन ७ चित्रकमूलरसेन
च भावनाद्यं दीयम् । मात्रा ४ र. । भेष. ।

शैलीक्यलम्बररसः । पुं । नवज्वरे हितः ।
पारदः गन्धकः ताम्रं पिप्पली जैपालं कटुकी ह-
रीतकी चित्रं मधुरतिन्दुकफलं, एषां प्र. समभागं
सुहीचीरेण मर्दयेत् । मात्रा २ गुष्ठा । अतुपानं
मधु । अन्यः—रसः २ भ. गन्धकः ४ भ. अमृचि-
नकविष्वङ्गगुडूचीसारशीपकजञ्जीरकचिकटुसैन्ध-
वयवचाराणां प्र. १भ. निर्गुण्डीबीजपूररसेन मर्द-
येत् । मात्रा २ र. । इतेन दीयः । अन्यः वातव्या-
धी—हीरकभक्षः स्वर्णं विषं पञ्चसुताः कामाशीर्षं,

एषां प्र. १ तो. अमभक्ष ४ तो. रससिन्दूरं ४
तो. कुमारीरसेन मर्द्यः । र.सा.सं. ।

शैलीक्यविजया । स्त्री । शक्राग्रनठवे । नि-
क्रि गीह । श.च. ।

शैलीक्यविजयापत्रम् । स्त्री । विजयापत्रे ।
मिक्लि । (मदनमोदके, लक्ष्मीविद्यासरसे) ।

शैलीक्यसुन्दररसः । पुं । उदररोगे रसः ।
पारदः १ तो. गन्धकः २ तो. अथं सैन्धवं विषं
कण्ठजीरकं विष्वङ्गं गुडूचीसारः नवा यवचारः प्र-
त्येकं ॥ तो. निर्गुण्डीरसेन बीजपूररसेन च दिने
मर्दयित्वा शीषयेत् । मात्रा २ गुष्ठा । इतेन से-
व्यः । रस.चि.६च. । अन्यः—रसः १ मा. गन्धकः
२ मा. कञ्जलीकृत्य कुटजतालमूलीधूसूरकेशराज
(८६७८९)हृत्विषोपक(धूम्रगुण)जयन्तीमख्खकपर्णी-
णां (धुलकूडि) प्र. श्याभितपत्ररसेन खल्लयेत् ।
र.सा.सं. । [See सीमः ।

शैष्टुभः । पुं । सीमलताभेदे । सु.चि.१६च. ।

शोटकः । पुं । श्लेष्मप्रकृतिशोटीविशेषे । See
कोटः । सु.कल्प.८च. ।

शोडिः (टी) । स्त्री । पक्षिचक्षी । कट्फली ।
पक्षिणि । मन्थभेदे । मे. । [रा.नि.व.१२ ।

शरङ्गनम् । स्त्री । शरङ्गनचितये । शूर्माज्वर ।

शरङ्गकम् । स्त्री । ताम्बे । ताम्बा । रा.नि.व.
१२ । [व.११ ।

शरङ्गकफलाः । पुं । नारिकेलवृक्षे । रा.नि.

शरष्टकम् । स्त्री । प्रसाधनार्थं जलरक्षणाधार-
विशेषे । सु.सू.४५च. । पुं । राजिकायाम् । षष्ठ
मन्त्रिषा । रस.र.सू.चि. ।

शरङ्गः । पुं । चिप्टुच्छपे । श्रेष्ठ गीह । र.मा.।
व्याघ्रनखे । नथीविशेष । रा.नि.व.१२ । स्त्री ।
शुक्लचित्ति । वै.निघ. । वार्धिकमन्त्रिकायाम् । म-
न्त्रिक । रा.नि.व.१० ।

शरङ्गफला । स्त्री । शङ्खकोठवे । वै.निघ. ।

श्रुद्धिकः । पुं । ज्वरविशेषे । यो ज्वरः तृतीये
दिने भवति । “तृतीयेऽङ्गि तृतीयकः” इति । मा.
नि. । [वै.निघ. ।

श्रुद्धफलाः (ला) । पुं, स्त्री । नारिकेलवृक्षे ।

लवकः । पुं । नागवीट । जिक्वा ।

चूरा(चू)ष(ष)म् । स्त्री । विकटुनि । उंटे
भिभूज मन्त्रिष्ठ । रा.नि.क.२२ । "पिचली यज्ञ-
वेरक्ष मरिचं चूषणं विदुः ।" प.प्र.२ख. ।

चूषणायष्टतम् । स्त्री । यष्ट्यां ष्टतम् । न-
व्यष्टतं ८ प. । कल्कार्थे—विकटु-त्रिफला-मिलितं
पलं गुडपलं जलं १२ प. । "चूषणत्रिफलाकल्के
विल्लमात्रे गुड्यात् पलं । सर्पिणीऽष्टपलं पक्वा ना-
चां मन्दानिलः पिवेत् ॥" च.वि.१६५. । अथ-
त्कार्थे—"चूषणं त्रिफलां द्राक्षां काशमथ्याणि प-
रुषकम् । हे पाठे सरलं व्याघ्रौ खगुसां चित्रकं
शटी । ब्राह्मीं तामलकीं मीदां कानानासां शताव-
री । विकण्टकां विदारोच पिष्टा कर्षणं घृता-
त् । प्रथं चतुर्गुणचौरं सिद्धं कासहरं पिवेत् ॥"
कल्कार्थे—विकट्टादीनां प्र.२ ती.दुग्धं १६श.ष्टतं
४ श. । च.वि.२२५. ।

चूषणायमण्डुरम् । स्त्री । पाण्डुरोगे । चि-
कटु त्रिफला मुला विडङ्गं चनौ (छहे) चित्रकमूलं
दाबहरिद्रा गुडलक खर्षमचौ पिप्पलीमूलं देव-
दाह, एषां प्र.चूर्णं २ प. चूर्णसमष्टिगुणं शस-
मण्डुरं बीमूर्खं मण्डुरात् ८ गुडम् । बीमूर्खे मण्डुरं
पक्वा चनौभूते चूर्णप्रवेप्री देयः । भैष. ।

चूषणायलौहम् । स्त्री । लौह्याधिकारि ।
विकटु त्रिफला चव्य काचलवणं (कक्रकृष्ट) सैन्ध-
वसुवणं विटलवणं सौवर्षलवणम् (मटला) चर्षं
सोमराजी लौहभक्ष, एषां प्र.समभागः । रस.र ।

चूषणम् । स्त्री । चूषणे । वै.निघ. ।

लवक । स्त्री । वल्कले । झाल । मी. । इन्द्रियविश्ले-
षे । अर्णवस्त्रिभ । गुडलवि । द्वाक्रुचिनि । रा.
नि.व.६ । तालीशपत्रे । वै.निघ. । चर्षेण । छ-
मूढ । यथा—"बीरस्य पथ्यमानस्य यथा सना-
निका भवेत् । पथ्यमानस्य शकस्य रजसस्य तथा
त्वचः । पूर्वावभासिनी तासां सिधस्थानस्य सा
कृता ॥ शरीरे षट् लवणः—तद्यथा—उदकधरा
अष्टग्वरा सिधकिलाससम्भवाधिष्ठाना-कुष्ठसम्भवा-
धिष्ठाना चण्डीविद्रधिस्त्रिधाधिष्ठाना वस्त्रां हि-
ब्रायां लम्बप्रथम इव च तमः प्रविशति यां चाप्य-
धिष्ठाय चर्षन्ति जायन्ते पर्वसन्धिषु कृष्णरक्तानि
कृष्णसूत्रानि दुष्किलिस्तमाणीति षट् लवणः एसाः

षडङ्गं शरीरमवतस्य तिष्ठति ।" च.प्र.३७५. ।
सुसुतसु सत त्वच चाह । १ चवभासिनी २ क्षीरि-
ता ३ श्रेता ४ तावा ५ वेदिनी ६ रीचिनी ७
मांसधरा चेति । तत्र १मा सर्ववर्षांशवभासयन्ति
श्रीष्टिः अष्टादशभागप्रमाणा सिधपत्रकाधिष्ठाना ।
२या श्रीष्टिः षोडशभागप्रमाणा तिलकालकम्ब-
व्यङ्गाधिष्ठाना । ३या चादशभागप्रमाणा चर्षेण-
धिष्ठाना । ४थी अष्टभागप्रमाणा किलासकुष्ठाय-
धिष्ठाना । ५थी पञ्चभागप्रमाणा कुष्ठविसर्पाधिष्ठा-
ना । ६थी त्रीष्टिप्रमाणा वग्व्यादाधिष्ठाना । ७थी
त्रीष्टिवयप्रमाणा भगन्दरविद्रध्यधिष्ठाना च । सु.
प्र.४५. ।

त्वक्कण्डुरः । पुं । व्रक्षे । हारा । [वह.वि. ।

त्वक्कन्दः । पुं । वनशरसे । वृत्नां ७म । भैष.

त्वक्कृदः । पुं । चीरीशरसे । क्रीरकशुकी ।
र.मा. । [चर्षेकीसे । वै.निघ. ।

त्वक्तरङ्गः (काः) । पुं । बल्याम् । रा.नि.व.१८

त्वक्पञ्चकम् । स्त्री । श्यथीधीदुम्बराश्वत्थस-
वेतसवस्कलेषु । रा.नि.व.२२ ।

त्वक्पत्रम् । स्त्री । दाहचिनीविशेषे । कण्ठमि
पाक्रुचिनि । तेजपत्रे । मी. । पुं । हिङ्गुशरे । वै.
निघ. ।

त्वक्पत्री । स्त्री । हिङ्गुचराम् । हिङ्गुशरे ।
तमालपत्रे । वै.निघ. । कारव्याम् । कृष्णकीश ।
मी. ।

त्वक्पाकः । पुं । शकरोवि । तन्नचर्षं यथा—
"पिचरक्तज्ञाती श्रेयः लक्पाकी उप्रदाहवान् ।"
सु.नि.१४५. । [सि । छमी । छ.क. ।

त्वक्पुष्पम् । स्त्री । रोमासे । चिका. । किला-

त्वक्पुष्पिका । स्त्री । शिष्पाम् । शिष्प ।
त्रिचक्रुष्ठे । किलासे । श्वन, छुनी । चिका. ।

त्वक्पुष्पी । स्त्री । चित्ररीये । किलासे । श्वन,
छुनी । गटा. ।

त्वक्शून्यता । स्त्री । अर्साश्वत्थाम् । शिष्प-
माना त्वचा या तु शीतोचं रुदु.कर्मम् । त.कान-
नाति बुधेस्तथा शून्येति परिकीर्तते । विदुः ।

त्वक्शारः । पुं । लवणुदे । अणभोहा । रा.नि.

व.४। रभुवंशे। रा.नि.व.७। वंशलोचनायाम्।
वन्मनोचन। गुणलचि। सु.सु.४४५। वंशे।
चम.।

त्वक्कारनिर्यांसविषम्। स्त्री। स्थावरवि-
षमिदं। यस्य त्वक्कारः निर्यांसश्च विषम्। तानि
सप्त यथा—त्वक्पाचककर्तरीयसीरीयककारफाट-
कारभनन्दनवराटकानीति। “त्वक्कारनिर्यांसविषे-
वपुस्तैर्भवन्ति हि। आस्यदौर्गन्ध्यपादव्यथिरीयक-
फसंभवाः॥” सु.कल्प.२५। [नि.व.४।

त्वक्कारमेदिनी। स्त्री। चन्द्रचुसुचुपे। रा.

त्वक्कारा। स्त्री। वंशरोचनायाम्। रा.नि.
व.६। [गवृत्त गौह। भा.।

त्वक्कुसुमम्। पुं। नागररङ्गवै। नात्राङ्ग।

त्वक्कुसुमा (न्धिका)। स्त्री। सूक्ष्मायाम्।
एलवालुके। वै.निघ.। जटा.। [निघ.।

त्वक्स्वाही। स्त्री। त्वक्कारे। दांरुचिनि। वै.

त्वक्स्वापः। पुं। स्वशांशतायाम्। निदा.।

त्वक्क्षीरम्। स्त्री। तवक्षीरे, वंशलोचनायां।
वै.निघ.२भ.कास-चि.। [याम्। रा.नि.व.६।

त्वक्क्षीरी। स्त्री। क्षीरयुक्तायां, वंशरोचना-
त्वग्ङ्गुरः। पुं। रोमाचे। चिका.।

त्वगाक्षीरा (री)। स्त्री। वंशलोचनायाम्।
जटा.। चम.। [रा.नि.व.१८।

त्वग्शुष्मिः। स्त्री। बल्याम्, मांसलोलायाम्।

त्वग्मन्थः। पुं। नागररङ्गवै। नाटङ्ग। रा.
नि.व.११। [चि। रा.नि.व.१८।

त्वग्जम्। स्त्री। रक्तधातौ। ब्रह्म। केशे, रो-

त्वग्दोषः। पुं। चर्मरोगे, शीतपित्तीददं कुष्ठ-
कोठादी। चर्म रोग, कोठादि। विदा.।

त्वग्दोषापहा। स्त्री। शीमराज्याम्। रा.नि.
व.४।

त्वग्दोषारिः। पुं। इक्षिकन्दे। रा.नि.व.७।

त्वग्भी। स्त्री। चर्मचटके। ङामृचिकि। वै.निघ.।

त्वग्भेदः। पुं। प्रथे। वै.निघ.।

त्वक्चम्। स्त्री। गुणलचि। दांरुचिनि। गुणा-
—गुर्वशीतं कफकासघ्नं यक्ष्माशमनं कण्ठशोथ-
नघ्नं। रा.नि.व.६। सि.यो.र.पि.चि.खण्डखाण्ड-
कोह।

त्वक्चा। स्त्री। मिष्टवल्कले। दांरुचिनि। श.र.।

त्वक्चाङ्गः। पुं। नागररङ्गवै। रा.नि.व.११।

त्वक्चापचः। पुं। द्विहुहवे। स्त्री। लचायाम्।
दांरुचिनि। श.र.।

त्वक्चिसारः। पुं। वंशे। मद्.व.७।

त्वक्चिसुगन्धा। स्त्री। चूद्रेलायाम्। हारा.।

त्वक्च्यगणः। पुं। त्वक्प्रसाधनवर्गे तैलादी।
यथा—“तैलन्तु नवधा प्रीतं वाकुची चक्रमर्दकं।
स्त्रीषेयं पर्पटी सुक्ता लक्ष्मीऽयं गण उच्यते॥”
चर्क.।

त्वक्च्यरोहः। पुं। पारोवते। वै.निघ.।

त्वक्च्यरिन्ना। स्त्री, पुं (कः)। शीघ्रपाकिशास्त्रि-
धान्यभेदे। सु.सु.४६५।

त्वक्च्यम्। स्त्री। मासे। वै.निघ.।

त्वक्च्यष्टी। स्त्री। ब्राह्मीशाके। वै.निघ.।

त्वक्च्यम्। स्त्री। त्वक्तेले। दांरुचिनिर्ग तेज।
गुणाः—“वक्रिमद्यानिलहरमाधानाक्षेपनाशनम्।
वानुप्रक्षेपप्रशमनं संयाहि दशनार्तिभित्। त्वाचं
तैलं रजःखावि तीये चित्तं निमज्जति।” अचि.।

थ

थः। पुं। पर्वते। शै.। रोमविशेषे। भक्षणे। श.र.।

थुक्कारः। पुं। निष्ठीवनव्यागामुकरप्रशब्दे।

थुक्कुम्। पुं। पश्चिमिषे। थुङ्गुलि गोपी।
वै.निघ.।

थोङ्गनम्। स्त्री। अण्डादने। वै.निघ.।

थीनेयकः। पुं। यन्त्रियपथे। गौटिशाना। च.
चि.२५.चण्णतैले। च.द.विष.चि.।

दंशः । पुं । दन्ते । द्वे.च. । मन्त्रिकाविशेषे ।
 ङींश । अम. श्रीभास्त्रनद्वये । मन्त्रिणे । सर्पञ्चते ।
 मर्षाणि । विश्व. । त्रिका. । वै.निघ. । दंशने । नि.

दंशकः । पुं । कर्कटे । कुङ्कुरे । वै.निघ. । म-
 न्त्रिकायाम् । ङींश । हारा. ।

दंशनम् । स्त्री । दन्तेन कर्तने । कामङ्गान ।
 द्वे.च. ।

दंशनाशिनी । स्त्री । तैलक्रीटे । वै.निघ. ।

दंशभीरुः (कः) । पुं, स्त्री । मत्स्ये । मन्त्रि-
 णे । त्रिका. । [रा.नि.व.७ ।

दंशमूलः । पुं । शिरःपृष्ठे । मञ्जिना गीह ।

दंशवदनः । पुं । कङ्कपक्षिणि । वै.निघ. ।

दंशिका । स्त्री । वनमन्त्रिकाविशेषे । ङींश
 मांशे, रौंशानी । वै.निघ. ।

दंशी (रन्) । पुं, स्त्री । कुङ्कुरे । वै.निघ. । वन-
 मन्त्रिकायाम् । सुद्रदंशे । रौंशानी । अम. ।

दंष्ट्रः । पुं । शूकरे । प.सु. ।

दंष्ट्रकम् । स्त्री । सर्पदंष्ट्रविशेषे ।

दंष्ट्रा । स्त्री । दृढदन्ते । दाङ्गा । द्वे.च. । विषद-
 ने । वै.निघ. । [निघ. ।

दंष्ट्रायुधः (द्रास्त्रः) । पुं । वनशूकरे । वै.

दंष्ट्रिका । स्त्री । दाडिकायाम् । द्वे.च. ।

दंष्ट्री (रन्) । पुं, स्त्री । वनशूकरे । अम. । सर्पे ।
 श.र. ।

दकम् । स्त्री । जले । त्रिका. । वा.चि. १५. ।

दकलावणिकः । पुं । यूषविशेषे । “नाति-
 नांसासनुवसा दकलावणिकाः व्युताः” । अन्यथ
 “चलमांसपटुक्षेष्टा दकलावणिकाः व्युताः” । वा.
 टी. १५. चरुणः ।

दकोदरम् । स्त्री । उदररोगभेदे । अरुणाद-
 र्नी । “यः क्षेष्टपीतोऽप्यनुवासिसो वा बान्धो विरि-
 त्तोऽप्यथवा निरुद्धः । पिबेज्जलं शीतलमाद्य तस्य
 कोवांसि दुष्यन्ति हि तद्दहानि । क्षेष्टोपलितेष्वथ-
 वापि तेषु दकोदरं पूर्व्ववदभ्युपैति । सिन्धुं मद्दत्त

सम्परिहृतनाभि भृशोन्नतं पूर्व्वमिवाङ्गुना च । वसा
 इतिः सुभ्यति कम्पते च शब्दात्कते चापि दकोदरं
 तत् १” सु.नि.७५. ।

दग्धकः । पुं । मन्त्राशतावर्थात् । रा.नि.व.४ ।

दग्धकाकः । पुं । डीमकाके । ङोम काक ।
 द्वे.च. ।

दग्धभूमिजशालिः । पुं । दग्धश्वेतजशाली ।
 गुणाः—“दग्धायामवनी जाताः शालयी लघुपा-
 क्तिनः । किञ्चित्शक्तिता मधुराः पाचना बलवद्-
 नाः ॥” रा.नि.व.१६ । “दग्धयामाचले जाताः
 शालयी लघुपाक्तिनः । सुपय्या बलविक्षुषा कृशाः
 श्लेष्मापकर्षिणः ॥” अचि. १५५. ।

दग्धमत्स्यः । पुं । अग्निदग्धनीने । पोण्डा
 माह । तस्य विवरणम् । “पलातैर्वैष्टिती मत्स्यः
 कर्हमीन च लीयितः । दग्धीऽङ्गारे सखवथी दग्धम-
 त्स्यः प्रकीर्तितः ॥” वैद्यकम् । गुणाः—“दग्धम-
 त्स्यो गुहर्हथी ंर्हणः प्राणवर्हणः । क्षीयप्रकाश
 ये केचित् भक्षणार्ज्रिताश्च ये । मित्यं स्त्रीसेविनी
 ये च क्षीयतेजस एव च । दग्धमत्स्यो हितक्षेपा
 सतैस्त्रलवणान्वितः । तस्याङ्गीनगुणः किञ्चिद्दृढम-
 त्स्य उदाहृतः ॥” राज. । [रा.नि.व.१० ।

दग्धरुहः । पुं । तिलकचपे । तिल गीह ।

दग्धरुहा । स्त्री । दग्धावृत्ते । द्विं कुहरी ।
 रा.नि.व.६ । [वै.निघ. ।

दग्धवर्णकः । पुं । रीरिषट्ठे । त्रामकपूत्र ।

दग्धहीरम् । स्त्री । वैक्रान्तमणौ । भैव.ज्व.पा-
 नीयभक्तवय्याम् ।

दग्धा । स्त्री । कुहरी इति कीरुषे प्रसिद्धे
 वृक्षविशेषे । गुणाः—कषाया उष्णा वातकफघ्नी
 अग्निदीपनी पित्तकोपनी च । रा.नि.व.६ ।

दग्धास्यः (स्याहः) । पुं । कुनरिषट्ठे ।
 लङ्कामरिष्ठ गीह । प.सु. ।

दग्धाहः । पुं । तिलकपुण्ड्रणे । वै.निघ. ।

दग्धिका । स्त्री । दग्धायाम् । कुहरीति कीरु-
 षे । रा.नि.व.६ । दग्धाग्ने । शत्रु वा औंका
 ङात् । चांशीति केचित् । भ. ।

दृग्घेष्टका । स्त्री । अपिदृग्घेष्टकायाम् । पाक ।
हेट, कामा । हारा ।

दृग्घः । पुं । ४ वक्षसामि । अत्रे । यष्टिकायाम् ।
गाठी, छड़ि ।

दृग्घकः । पुं । वातव्याधिविशेषे । तत्रचचं —
“पाणिपादशिरःपृष्ठशीषिलन्धातिमारुतः । दृग्घ-
नत् सभ्रगात्रस्य दृग्घकः सोऽनुपक्रमः ॥” भा. ।
श्रु. सु. कल्प. ७५. । वा. उ. ५. ५. ।

दृग्घकन्दः (कः) । पुं । धरणीकन्दे । रा. नि.
व. ७ । [काक । हे. च. ।

दृग्घकाकः । पुं । खनामख्यातकाके । मौंड़-

दृग्घधारणम् । स्त्री । यष्टिधारणे । गुणाः —
“शुनः सरीसृपव्यालविषाणिभ्यो भयापहं । अम
खलनदीषत् स्थविरे च प्रशस्यते । सत्वोत्साहजल
ख्यैर्यथैर्यथैर्यथैर्विवर्धनं । अत्रष्टम्भकरश्चापि भय
न्नम् ॥” सु. वि. २४५. । खलतः सम्प्रतिष्ठानम्
अवष्टम्भनं शत्रुवारणं भयन्नमायुष्यश्च । राज. ।

दृग्घपातः (ती) (इन्) । पुं । सन्निपात
व्यवस्थिते । खचचं — “नक्तं दिवा न निद्रासुपेति
मृत्कान्ति मूढधीर्नभसः । उख्याय दृग्घपाती भना
तुरः सर्वती भमति ॥” भा. म. १५. ।

दृग्घपालः । पुं । अश्वेक्षफरमख्यविशेषे । डा-
नृकाणां गाह । हारा ।

दृग्घपालकः । पुं । दृग्घमत्स्ये । डानृकाणां
गाह । शकुलमत्स्ये । अडेन गाह । हारा ।

दृग्घपाली । स्त्री । तुलायन्त्रे । मौंड़िपाला ।
च. सु. १५५. ।

दृग्घबालाधः । पुं । हस्तिनि । श्र. र. ।

दृग्घमत्स्यः । पुं । खनामख्यातमत्स्ये । मौंड़ि-
का गाह । हिं दृग्घारी । गुणाः — “दृग्घमत्स्यो
रसे तिलः पित्तरक्तकफं हरिन् । वातसाधारणः
श्रोतः शुक्रलो बलवर्धनः ॥” भा. । कफमायुषित्त-
नः तिलः खडुष । राज. १५. । [वै. निघ. ।

दृग्घमातङ्गः । पुं । तगरे, पिच्छीतगरे ।

दृग्घयामः । पुं । दिवसे । वै. निघ. ।

दृग्घवृषः (कः) । पुं । कुडीवृषे ।

। रा. नि. व. ८ ।

दृग्घहस्तः (स्त्री) (इन्) । पुं । तगरपुष्पे ।
टिगत्र फूल । रा. नि. व. १०१२२ । पिच्छीतगरे । उ-
गत्रपांशुका । वै. निघ. ।

दृग्घा । स्त्री । नागबलायाम् । वै. निघ. ।

दृग्घापतानकः । पुं । वातव्याधिमैदे । ख-
चचम् — “कफान्वितो यदा वायुर्धनमीश्वेव तिष्ठ-
ति । स दृग्घवरत्नाश्रयति कश्ची दृग्घापतानकः ॥”
सु. नि. १५. ।

दृग्घालुः । पुं । खनामख्यातालुविशेषे । शीम
अंनू । प. सु. । “ताम्बूलपात्रा दृग्घालु”रिति ।
द्रव्याभिधानम् । [कते तन्ने । रा. नि. व. १५ ।

दृग्घाहतम् । स्त्री । पादजलीन विभागदधि-
दृग्घिकाः । पुं । दृग्घमत्स्ये । डानृकाणां
गाह ।

दृग्घिका । स्त्री । श्लिषाकवृषे । वै. निघ. ।

दृग्घी (इन्) । पुं । दमनकवृषे । मना । रा.
नि. व. १० ।

दृग्घोत्पलम् । स्त्री । वृषविशेषे । मणुकमन,
डानकूनि, डानृपोना । हिं डानिकुनुहे । मं
सहदेवी । तत्र पीतशेतरक्तपुष्पमैदिन विधा भ-
वति । र. मा. । गुणाः — श्वासकासचयन्नम् अपि-
दीप्तिकरश्च । राज. ।

दृग्घोत्पला । स्त्री । पीतपुष्पदृग्घोत्पले । डान-
पाला, डानकूनी । र. मा. । शैव. च. पि. चि. ३३३त्
शुवतीगुह्याम् । “दृग्घोत्पलाया मूलानि ।” सा.
कौ. दृग्घोत्पले । वै. निघ. च. वी. चि. भङ्गातकलीहे ।

दृत् । पुं । दन्ते । श्र. च. ।

दृद्दुः (कः) । पुं । चन्द्रकुष्ठमैदे । दात । खचचं
यथा — “सकच्छुरागपिङ्कं दृद्दुमखलुन्नतम् ॥”
मा. नि. । (कः) कच्छपे । श्र. र. ।

दृद्दु(दृ)न्नः । पुं । चक्रमहँचुपे । टाकन् । गाह ।
रा. नि. व. ४ । भा. कुष्ठ. चि. ।

दृद्दुन्नपत्रम् । स्त्री । दृद्दुमहँपत्रे । श्र. चि. ।

दृद्दु(दृ)णः । पि । दृद्दुरीमिचि । अम. । च.
टी. र. । [नी । तैत्तिनीकौटे । रा. नि. व. १२ ।

दृद्दुनाशिनी । स्त्री । वृषविशेषे । दादमर्द-
दृद्दुमर्दी (इन्) । पुं । (Cassia alata)

दहृत्तद्विद्विः ॥ नाशमर्कमी, ७वधिविद्विः ॥ चिं
हादमर्दं । तें सिमचविदि । अत्, आदुमारि
ता, सिमरचगति । "चगदी दहृमदीं खात् क्री
टारिषाहृगुन्दरः ।" इति किञ्चित्तन्मम् ।

दहृरोगी (इत्) । चि । दहृरोगयुक्ते ।

दहृः । डुं । दहृरीने । अ.टी.भ. ।

दधि । क्री । श्रीवासे । मन्नन निर्वाग । वसने
इ.र. । कपिल्ये । वै.निच. । दुग्धविकारे
ः नरे । चिं.द्वी. । नं दधिं । नं मौसह । तमेदाः

—मन्दकादधि मधुरदधि मधुराक्षदधि चन्ददधि
ः अलक्षदधि चेति । "चादी मन्दं तरः खादु खा-
दक्षदधतः परं । अक्षं चतुर्थमत्वक्षं पक्षमं दधि
पक्षधा ॥" तत्सूक्तपगुणाः— "मन्दं दुग्धं यदव्य-
क्तारसं किञ्चिद्वनं भवेत् । मन्दं स्यात्पृथिव्युत्तं
धीषण्यविदाहृत् । यत्सम्यक् घनतां यातं व्यक्त-
खादुरसं भवेत् । अव्यक्ताक्षरसं तसु खादु विज्ञै-
रदाहृतम् । खादु खादव्यभिष्यन्दि इष्यं मेदःक-
फापहं । वातघ्नं मधुरं पाके रक्तपित्तप्रसादनं ।
खादवक्षं सान्द्रमधुरं कषायातुरसं भवेत् । खाद-
वक्षस्य गुणाः श्यामाः सामान्यदधिवर्जनेः । यतिरोहि-
तमाधुष्यं व्यक्ताक्षलं तदक्षकम् । अक्षन्तु दीपनं
पित्तरक्तघ्नैभित्तवर्धनं । तदव्यक्तं दन्तरोमर्षक-
व्यादिदाहृत् । अत्यक्तं दीपनं रक्तवातपित्तकरं
परम् ॥" इति । निःसारदुग्धदधिगुणाः— "असा-
रं दधि संघाहि शीतलं वातलं गुरु । विष्टम्भि
दीपनं इष्यं मृदुशीरोगनाशनम् । दधि पक्षं दुग्ध-
भवं इष्यं क्षिग्धं गुणीतमं । पित्तानिखापहं सर्व-
घालप्रिवलवर्धनम् । सशर्करं दधि श्रेष्ठं दृष्या-
पित्तान्नादाहृत् । सगुणं वातनुदध्यं हृद्यं तर्पणं
शुभ ॥" भा.पू.२५.द.व. । भा. । "न नक्तं दधि
भुञ्जीत न चाप्यधिकशर्करं (अष्टतश्शर्करम्) ।
नामुद्रस्यं नात्रीद्रं शीतं नामल्लक्षैर्विना ॥"
इति । राशिदधिशेवनविधिधिविधी । भा. पू.२५. ।
पर. । सु. । "पीनसे चातिसारे च शीतके विष-
मज्वरे । चरुषी सूचकक्षे च कार्थ्ये न दधि
इत्यते । रक्तपित्तविकारेषु कफोत्थेषु न तद्धितं ।
अंराक्षकपित्तबीसर्पकुष्ठपाश्चामयान् क्रमात् । प्रा-
नुवान् कामशाचापि विधिं हिला दधिप्रियः ॥"
राज.२५. । दधिविशेषगुणाः— अक्षपथ्यैषु च-
न्याः । सुखात्प्रोच्यन्मन्दात्प्रोच्यन्निद्रैश्चिद्वि-
दासकतमेदाः । सा. गुणाः— अक्षपथ्यान् रज्ज्यानि
गुरु अक्षगुणं वातघ्नं यक्रीमेदीवत्क्षेपित्तकरकामि
वर्धनं सुखरीचकं शीथकरम् । अक्षपथिं विषमज्वर
सूचकक्षपीनसस्रक्ष । मन्दकाम अगमिव्यक्तान्
दधि, मलसूचनिःसारकं विदग्धपाकं विदोषवर्ध-
कच । मधुरदधि कफकरं बलकरं मेदीवर्धकच ।
दृतीयं दधिसामान्यगुणम् । चतुर्थमाषेयं पित्तैरक्त-
कफवर्धकच । पक्षमं दन्तवर्तीमाक्षवण्टदाहृत्क-
रच । भा.सू.३.च. । शारददधिगुणाः— "शारदं
दधि गुल्मकं रक्तपित्तविवर्धनं । शीफकं चाम्यक्ष-
तानां करोति विषमज्वरम् ।" हेमन्तदधिगुणाः
— "गुरु क्षिग्धं सुमधुरं कफक्षयवर्धनं । इष्यं
निध्यक्ष हेमन्तं पुष्टिदं तुष्टिद्विदम् ॥" वसन्तदधि-
गुणाः— "वातलं मधुरं क्षिग्धं किञ्चिद्वनं कफा-
त्मकं । बलक्षयीव्यक्तश्रीतं वसन्ते न प्रशस्यते ॥"
शीतदधिगुणाः— "लघु चान्नं भवेदगीर्षे चाल्युषं
रक्तपित्तकृत् । शीथमपिपासाकृत् दधि प्रीतं न
वैषिके ॥" तथा— "दध्यक्तं गुरुवातदोषशमनं
संघाहि सूत्रावहं बल्यं शीफकरच इत्यशमनं
वक्षेभ्य शान्तिप्रदं । कासे श्वास अपीनसिषु विषने
शीतज्वरे खाहितं रक्तौट्टेककरं करोति सततं शु-
क्लस्य इति पराम् ॥" रा.नि.व.१५ । खादु इत्यं
रीचनं माक्षव्यक्ष । राज. । दधिसरः । दृष्टश्र
माथे । "दध्नलूपरि यी भागी घनः क्षेष्टसमन्वि-
तः । स लीके सर इत्युक्तः..... । सरः खादु-
गुरुष्यो वातवृत्तिप्रणाशनः । साक्षी वल्लिप्रममनः
पित्तश्लेष्मविवर्धनः ॥" भा. । दधि नवधा गव्या-
दिभेदेन—अग्निमान्यकरं कासश्यासशीतज्वरेषु
हितच । लवणपरिचष्टतश्कर्करासुद्धानलकपुष्परस-
धीनं न नित्यमन्नीयात् । तथा शरदि वसन्ते बीषे
रात्री कफविकारे पित्तदोषे च प्रायात् । इति
दधिवर्ज्यस्थानम् । चिद्विद्वुत्तं सर्वपथ्यमिन्नं
दधि कफघ्नं वातघ्नमग्निदीपनम् । तुष्टिद्विद्वि
रकासे चातिपथ्यं देहदायकं कामिञ्च करोति ।
इति संयोगदधिशेवनकावः । "दधि मधुरनी-
दकं मधुराकं वा हितं न चाहृत् । शानत्या-
क्षधुरं दीनशरं प्राचदुक्तमिदम् ॥" रा.नि.व.१५ ।

दासकतमेदाः । सा. गुणाः— अक्षपथ्यान् रज्ज्यानि
गुरु अक्षगुणं वातघ्नं यक्रीमेदीवत्क्षेपित्तकरकामि
वर्धनं सुखरीचकं शीथकरम् । अक्षपथिं विषमज्वर
सूचकक्षपीनसस्रक्ष । मन्दकाम अगमिव्यक्तान्
दधि, मलसूचनिःसारकं विदग्धपाकं विदोषवर्ध-
कच । मधुरदधि कफकरं बलकरं मेदीवर्धकच ।
दृतीयं दधिसामान्यगुणम् । चतुर्थमाषेयं पित्तैरक्त-
कफवर्धकच । पक्षमं दन्तवर्तीमाक्षवण्टदाहृत्क-
रच । भा.सू.३.च. । शारददधिगुणाः— "शारदं
दधि गुल्मकं रक्तपित्तविवर्धनं । शीफकं चाम्यक्ष-
तानां करोति विषमज्वरम् ।" हेमन्तदधिगुणाः
— "गुरु क्षिग्धं सुमधुरं कफक्षयवर्धनं । इष्यं
निध्यक्ष हेमन्तं पुष्टिदं तुष्टिद्विदम् ॥" वसन्तदधि-
गुणाः— "वातलं मधुरं क्षिग्धं किञ्चिद्वनं कफा-
त्मकं । बलक्षयीव्यक्तश्रीतं वसन्ते न प्रशस्यते ॥"
शीतदधिगुणाः— "लघु चान्नं भवेदगीर्षे चाल्युषं
रक्तपित्तकृत् । शीथमपिपासाकृत् दधि प्रीतं न
वैषिके ॥" तथा— "दध्यक्तं गुरुवातदोषशमनं
संघाहि सूत्रावहं बल्यं शीफकरच इत्यशमनं
वक्षेभ्य शान्तिप्रदं । कासे श्वास अपीनसिषु विषने
शीतज्वरे खाहितं रक्तौट्टेककरं करोति सततं शु-
क्लस्य इति पराम् ॥" रा.नि.व.१५ । खादु इत्यं
रीचनं माक्षव्यक्ष । राज. । दधिसरः । दृष्टश्र
माथे । "दध्नलूपरि यी भागी घनः क्षेष्टसमन्वि-
तः । स लीके सर इत्युक्तः..... । सरः खादु-
गुरुष्यो वातवृत्तिप्रणाशनः । साक्षी वल्लिप्रममनः
पित्तश्लेष्मविवर्धनः ॥" भा. । दधि नवधा गव्या-
दिभेदेन—अग्निमान्यकरं कासश्यासशीतज्वरेषु
हितच । लवणपरिचष्टतश्कर्करासुद्धानलकपुष्परस-
धीनं न नित्यमन्नीयात् । तथा शरदि वसन्ते बीषे
रात्री कफविकारे पित्तदोषे च प्रायात् । इति
दधिवर्ज्यस्थानम् । चिद्विद्वुत्तं सर्वपथ्यमिन्नं
दधि कफघ्नं वातघ्नमग्निदीपनम् । तुष्टिद्विद्वि
रकासे चातिपथ्यं देहदायकं कामिञ्च करोति ।
इति संयोगदधिशेवनकावः । "दधि मधुरनी-
दकं मधुराकं वा हितं न चाहृत् । शानत्या-
क्षधुरं दीनशरं प्राचदुक्तमिदम् ॥" रा.नि.व.१५ ।
दधिकः । डुं । शीथवृत्तके । मन्नन, भागारे ।
चिं शालार । ज.द.१२५. ।
दधिकूर्चिका । क्री । दधा.सू. प्र.के. पयसि ।

ज्ञान। र.मा.। “दधो सद्यः पयः मङ्गं वा भवेद्दधिर्बुर्चिका।” प.प्र.१६। चय दधि दुग्धं समानं भाव्यम्। गुणाः—“वातघ्नी वायुघ्नी रक्षा दुर्जरा दधिर्बुर्चिका।” राज.।

दधिघारिः। पुं। दधिमन्थनदण्डे। शारा.।

दधिजम्। स्त्री। दधनि। नवनीते। रा.नि. व.१५। [रा.नि.व.१५।

दधिजलम्। स्त्री। मकुनि। दग्नेत्र या९।

दधित्यः। पुं। कपित्थवृक्षे। र.मा.। च.सू. १५.। स्त्री। कपित्थफले। ज.द.१२५.। सि.यो. छड्दाह-चि.। च.द.विदाय्यादिलीये। “दधित्थं बीजपूरकम्।”

दधित्याख्यः (द्वः)। पुं। धूपविशेषे, सर- खद्वेषे। खोवान् इति खोके। र.मा.।

दधिनाम (कम्)। स्त्री। कपित्थफले। क- ये९ वेन। सि.यो.छिन्नयास-चि.। “काशीयं दधिनाम च।” पुं (मा)। कपित्थवृक्षे। च.द.।

दधिपुष्पिका (ष्ठी)। स्त्री। कटभीठवे। कट्टुश्याम्। रा.नि.व.१२। शैलापराजितायाम्। रा.नि.व.१। शुकशिख्याम्। आणाकूशौ। वै. निघ.। तन्नामकफलशाकविशेषे। छिछिडा, हौ- पा। छिं कुचिरी। मं गीडीकुचिली। कं काक- षोला, कुगरी। गुणाः—कटुः मधुरा शीतला सनापपिपल्ली वातकारी गुहः शरीरकली च। रा.नि.व.७। बीजगुणाः—गुरु हृद्यं बन्धं मलसा- यकं कफाधिमन्थकरयं वातपित्तहरणं। वै.निघ.।

दधिधूपः (काः)। पुं। दधिवटके। दग्नेत्र वडा। वै.निघ.।

दधिफलः। पुं। कपित्थवृक्षे। रा.नि.व.११।

दधिभवम्। स्त्री। नवनीते। ननि। वै.निघ.।

दधिमण्डः (स्तु)। पुं, स्त्री। दधिमण्डे। दधि- त्र ता६। र.मा.। गुणाः—“मसु त्नीमहरण्यत्वं लघु भक्ताभिलाषकम्। क्षीतीविशीघ्रं त्रादि क- पतत्त्वोभिलाषकं। अठस्यश्रीघ्नं शीघ्रश्लिषति न- षसंशयम्॥” भा.। “उष्णं दधिपित्तदं क्लमहरं बन्धं कषायं सरं मुक्तिच्छेदकरं दधीदरनदशीघ्रा- शीघ्रां शान्तं। क्षीतःशुद्धिकारः कफानिलहरं विह-

भयकापघं पास्तुवाचविकारगुह्यप्रमनं मसु त्नीम- र्त्वं लघु॥” रा.नि.व.१५।

दधिमण्डातकम्। स्त्री। दधिमकुनि। च. पि.१८५.पञ्चकीलहते। [वै.निघ.।

दधिमण्डोन्नवम्। स्त्री। नवनीते। ननि।

दधिलेहः। पुं। दधिसरे। दग्नेत्र मंत्र, मा- था। र.मा.।

दधिवटी। स्त्री। शीघे। हेटेर शूँडा, ह- रिज्यार शूँडा, उ खूले पांरा, तीयराज्रसे गकुक, शोधन करिवे। पांरा १ तो. ग- कुक १ तो. ईहार ककूलि, हरिजोल, विष, तूँते, एनवाणुक, अल, थांगर, श्वशष्की, कासुमोह प्रतोके ॥० तो. निजिका, न- ताकटेकी, अपराशिता, अश्ली ७ चितार मूल, ईहादेर रसे भावना। बटा १ गरिवा.। भेष.। कञ्जलिः १ती. हरितालं, विषं गुल्यम् ए- लवालुकम्, अमकम्, खपरं खर्षमाधिकं लौहं एषां प्रति ॥० तो.। निर्गुण्डीजयनीज्योतिषती- चित्रकरसेन क्षाधिन वा भावयेत्।

दधिवासुका। स्त्री। गीदन्तहरिताली। दु- रालभामिदे। वै.निघ.।

दधिशीघः। पुं। गुल्लवानरे। दर्जीकरसर्प- विशेषे। सु.कल्प.४५.। See सर्पः। गीलाङ्गु- वानरे। मूत्र पोड़ा। चिका.।

दधिसक्तवः। पुं (बहु)। द्रव्यपसिक्तसक्तुपु.। दहेमाथा छाजू वा रसांगा। चम.।

दधिसक्तुः। पुं। रसालायाम्। प.सु.।

दधिसरः। पुं। दध्ययभागे। दधित्र मंत्र। वै.निघ.। See दधि।

दधिसारम्। स्त्री। नवनीते। छि.च.।

दधिसेहः। पुं। दधः सेहभागे, दधिसरे। चिका.। [See तैषपर्वी.।

दधिस्रवा। स्त्री। कषयशीक्याम्। द.धि.।

दधिलेहदः। पुं। तके। वोग। गटा.।

दधीचा(अ)श्लि। स्त्री। शीरके। चिका.।

दध्यपम्। स्त्री। दधिसरे। वै.निघ.।

दध्यहः। पुं। सरखद्वेषे। चिका.।

दध्यानी । स्त्री । कटुकां । कट्टेकी । वै.निघ.।

दध्याली । स्त्री । सुदर्शनालतायाम् । मत्स्यशतम्, उत्रतिपुत्रति । हिं मदनमलु । र.मा. ।

दध्यान्नः । पुं । कपिल्यवचे । वै.निघ. ।

दध्युत्तर(क)म् । स्त्री । दधिसारे । र.मा. । सु.सू.४१५. ।

दन्तः । पुं । तरुप्रकाशे । रा.नि.व.२ । चर्व्यंश-साधनास्त्रनि, दशने । ढौत । स च शिशोः षष्ठे मासि जायते । सुखबीधः ।

दन्तकडुमडिः । पुं । तन्नामकवालरीने । यत्र बालकः निद्रितोऽपि दन्तशब्दं करोति । रस.र. बाल.चि. ।

दन्तकरालः । पुं । दन्तरीगभेदे । “करालः सुकुमाराणां दशनानां समुद्रवः ।” बा.उ. २१५.।

दन्तकर्षणः । पुं । निम्बूवचे । नेत्रुगीछ । श.र. ।

दन्तकाष्ठः । पुं । चर्वकवचे । खदिरवृक्षे । अ-श्विनवृक्षे । करञ्जवृक्षे । वै.निघ. । विकङ्कतवृक्षे । वैशेटी गीछ । रा.नि.व.६ । स्त्री । दन्तधावनका-ष्ठे । ढौतन काठि । तत्र चादशाङ्गुलं कनिष्ठाङ्गु-लिख्यूलम् ऋजु अथयि कौटाद्यक्षतं याद्यम् । त-दुक्तं—“चादशाङ्गुलमायतम् । कनिष्ठिकापरीणा-हृद्यव्ययितमत्रयम् । निम्बखदिरयष्टिमधुकरञ्ज-भवम् ऋजुवीर्यरसदीपविशेषेषु प्रशस्तम् । अवेच्य-सुच दीवच रसं वीर्यं च योमयेत् ।” सु.चि.२४ ५. । “कषायं मधुरं तिक्तं कटुकम्प्रातश्चरित्यतः । निम्बश्च तिक्तके श्रेष्ठः कषाये खदिरस्तथा । मधु-की मधुरे श्रेष्ठः करञ्जः कटुके तथा ।” स.सू.५ ५. । “केऽप्यत्र करवीरामकरञ्जवकुलासनान् । दन्तकाष्ठार्थमन्ये तु सर्वान् कण्टकिनोऽभ्यधुः । गु-वाकताखड्गिनाखखर्जूरैः केतकीयुतैः । नारिके-लीन ताद्या च न कुर्व्याद्दन्तधावनम् । आर्दिती क-र्षणश्ली च दन्तरीगी नवज्वरी । शीथी कासी च सूक्ष्मांती दन्तकाष्ठं विवर्जयेत् ।” राज.१५. ।

दन्तकाष्ठकम् । स्त्री । चाडुव्यवृक्षे । रा.नि. व.४ । दन्तधावनकाष्ठे । [वै.निघ. ।

दन्तकेतुः । पुं । खडुनिम्बूवचे । नेत्रु गीछ ।

दन्तकर्षणम् । स्त्री । दन्तमार्जनि । ढौतमांशुः ।

दन्तघातः । पुं । निम्बूवचे । शिशोर्दन्तकण्डम-डिरीने । वै.निघ. ।

दन्तचालः (नः) । पुं । दन्तरीगविशेषे । ढौ-त नडा । “चालवल्गिर्दशनेः भक्षणादधिकव्य-धैः ।” वा.उ.२१५. ।

दन्तच्छदः । पुं । शीठे । इला. ।

दन्तच्छदा । स्त्री । मधुरविम्ब्यां । विम्ब्याम् । कुम्भूक । तेलोकूछ । वै.निघ. ।

दन्तच्छदीपमा । स्त्री । कुन्दुरी । विम्ब्याम् । रा.नि.व.७ ।

दन्तध(धा,प)वनम् । स्त्री । दन्तमार्जनि । ढौत मांशु वा ढौतन करा । दन्तधावनकाष्ठे । ढौतन काठी । दन्तधावनविधिः—“प्रातर्भङ्ग्या च स्रव्यं कषायकटुतिक्तकम् । भक्षयेद्दन्तपवनं दन्तमांसाभ्यधावनम् । केऽप्यत्र करवीरामकरञ्ज-वकुलासनान् । दन्तकाष्ठार्थमन्ये तु सर्वान् कण्ट-किनोऽभ्यधुः । निषिद्धं यथा—गुवाकताखड्गिनाख-खर्जूरैः केतकीयुतैः । नारिकेलीन ताद्या च न कु-र्व्याद्दन्तधावनम् ॥ इति । दन्तधावने दिक्—“श्ल-श्लुः स्याद्द्विषाश्लेन पश्चिमाश्लेन चामयः । पूर्वो-श्लेनोत्तराश्लेन सम्यदो दन्तधावनात् ॥” इति । द-न्तकाष्ठव्यवहारे निषिद्धजनाः यथा—“अर्दिती कर्षणश्ली च दन्तरीगी नवज्वरी । शीथी कासी च सूक्ष्मांती दन्तकाष्ठं विवर्जयेत् ॥” इति । राज.१५.।

दन्तधावनः । पुं । खदिरवृक्षे । ज.द.१२५.। रा.नि.व.८ । गुच्छकरञ्जे । रा.नि.व.६ । वकुल-वृक्षे । श.च. ।

दन्तनाडी । स्त्री । दन्तमूलगतनाडीनामरीने । मूत्रनाडी । सा पञ्चविधा वातपित्तकफसन्निपाता-गन्तुजनिमिता । “दन्तमूलगता नाद्याः पञ्च त्रैया यथैरिताः ।” भा.म.४भ.सु.री.चि. ।

दन्तपत्रकम् । स्त्री । कुन्दपुष्पे । श.च. ।

दन्तपातनयन्त्रम् । स्त्री । दन्तोत्पाटनयन्त्रे । ढौततोना ढौडानि । “शरपुङ्खसुखं यत्नं दन्त-पातनसुच्यते ।” चनि. ।

दन्तपाली । स्त्री । शिशोर्दन्तरीने । वा.उ.२५४.।

इक्षुपीठकम् । स्त्री । इक्षुवेष्टे । दौंतेत्र मांङि । अ.द.१५. ।

इक्षुपुष्पुटः (कः) । पुं । इक्षुरीगविशेषे । दौंतेत्र मांङि फोला वा दौंतेत्र गोंडा फोला । “इक्षुयोजिषु वाप्यत्र श्रयधुर्जायते म-
हान् । इक्षुपुष्पुटकी नाम स व्राधिः कफरक्त-
जः ।” भा.म.४भ.सु.रो.चि. । “इक्षुयोजिषु वा
यस्य श्रयधुः सरजो महान् । इक्षुपुष्पुटकी ज्ञेयः
कफमारुतपित्तजः ।” सु. । “इक्षुयोजिषु वा शी-
मो वदरास्त्रिनिभो घनः । कफासाक्षीरकृक् शीघ्रं
पच्यते इक्षुपुष्पुटः ॥” वा.उ.२१५. ।

इक्षुपुष्पः । पुं । अश्रयवृक्षे । वै.निघ. । स्त्री ।
कतकफले । श.च. ।

इक्षु(न्ता) फलः । पुं । पिप्पल्याम् । “इक्षुफ-
लम् पिप्पल्याम् ।” रा.नि.व.२१. । स्त्री । कतक-
फले । निशान्ता फल । श.च. ।

इक्षु(न्ता)फला । स्त्री । पिप्पल्याम् । रा.
नि.व.६ । अश्रयिकावृक्षे । वै.निघ. ।

इक्षुभागः । पुं । इक्षुयभागे । अम. ।

इक्षुभेदः । पुं । इक्षुरीगविशेषे । लक्षणे —
“इक्षुभेदे विजाक्षीरभेदकस्फुटनाम्बिताः ।” वा.
उ.१५. । [ना वा पाथुरि । हारा. ।

इक्षुमूलम् । स्त्री । इक्षुमूले । दौंतेत्र मञ्ज-

इक्षुमूलम् । स्त्री । इक्षुमूले । रा.नि.व.
१०. ।

इक्षुमूलिका । स्त्री । इक्षुमूले । श.र. ।

इक्षुमूलम् । स्त्री । काशीषे । शिरेरुम् ।
उ.सा.सं. ।

इक्षुरोगः । पुं । इक्षुमूलमूलरोगे । स अष्ट-
विधः । यथा—दाहज्वरः क्षमिदन्तः भक्षणकः इक्षु-
वर्षः इक्षुविद्रधिः इक्षुशर्करा कपालिका श्यावद-
न्तवृक्षेति । भा. । इक्षुविद्रधिमगणय्य इक्षुमीच-
माह सु.नि.१६५. । अश्रय इक्षुमूलरोगे । अ.
द.१८५. । See इक्षुमूलरोगः ।

इक्षुरोगी (इक्षु) । वि । इक्षुमूलरोगे ।

इक्षुलेखनम् । स्त्री । अक्षुविशेषे । दौंतेत्र
मांङि फोला । यथा—“एकधारं चतुष्पौषं

महद्व्याकृति चेततः इक्षुलेखनकं तेन शीघ्रवे-
इक्षुशर्करान् ॥” अचि. ।

इक्षुवलः । पुं । इक्षुनि । वै.निघ. ।

इक्षुवस्त्रम् (वासः) । स्त्री, पुं । शीघे । रा.
नि.व.१८. ।

इक्षुविद्रधिः । पुं । इक्षुवेष्टगतरीगविशेषे ।
दौंतेत्र गोंडा फोला, दौंतेत्र कोंडा । यत्र इक्षु-
वेष्टगतदीषेण सरक्तं हेतुना वास्तुतो दाहवृक्षा-
युक्तः महान् श्रयधुः भिन्नः पूयं सवेत् स इक्षुवि-
द्रधिः । “इक्षुमांसमलैः सलैः वास्ततः श्रयधुर्मा-
हान् । सदाहवृक् सवेद्विषः पूयसं इक्षुविद्र-
धिः ॥” भा.म.४भ.सु.रो.चि. ।

इक्षुवीजः (कः) (जा) । पुं, स्त्री । दाहि-
वृक्षे । भा. । रा.नि.व.११. । (जा) अलाव्याम् ।
वै.निघ. ।

इक्षुवेष्टः । पुं । इक्षुवेष्टनामसि, इक्षुमादिका-
याम् । दौंतेत्र मांङि । दुष्टशीघ्रित्तजे तन्नामक-
इक्षुवेष्टजरीगे । यदि पूयवृक्षिणं सवेत् इक्षुमा-
चला भवन्ति तदा इक्षुवेष्ट इत्यभिधीयते । “अव-
न्ति पूयं वृक्षिणं चला इक्षुमा भवन्ति च । इक्षुवेष्टः
स विज्ञेयो दुष्टशीघ्रित्तसम्भवः ॥” भा.म.४भ.सु.
रो.चि. ।

इक्षुवेष्टजरीगः । पुं । इक्षुवेष्टनामसगतमु-
खरीगे । स षोडशविधः (दौंतेत्र मांङि १७
रोग) यथा—इक्षुवेष्टः सौषिरः महासौषिरः
परिदरीपकुश्री वैदर्भः खलि(स्त्री)वर्षेणः (आंकेण
दञ्जु) अधिमांसकः करालकः, पञ्चइक्षुमाद्यः वा-
तादिभेदेन, शीतादः इक्षुपुष्पुट इति । “शीतादी
गर्दितः पूर्वे इक्षुपुष्पुटकक्षया । सूर्यतोष्योर्द-
न्तसूत्रे तु दश षट् तथा । इक्षुवेष्टः सौषिरश्च म-
हासौषिर एव च । ततः परिदरः प्रोक्तस्तत्तल्लुप-
कुश्रः श्रुतः । वैदर्भश्च ततः प्रोक्तः खलि(स्त्री)वर्षे-
ण एव च । अधिमांसकनामा च इक्षुमाद्यश्च पञ्च
च । इक्षुविद्रधिरप्यत्र इक्षुवेष्टेषु षोडश ॥” भा.
म.४भ.सु.रो.चि. । मा.नि. करालस्थाने इक्षुवि-
द्रधिमाह भावमिश्रः । सुयुतस्तु करालकं न गण-
यति । एषां लक्षणाणि तन्मत्पर्याये चर्याणि ।

इक्षुवैदर्भः । पुं । इक्षुमूलगतमुखरीगे । See
वैदर्भः ।

दन्तशङ्कुः । पुं । तीक्ष्णकण्ठकप्रथमयवपत्रमुखे दन्ताहरणार्थं शस्त्रमेदं । “शङ्कुवक्ष्यं मुखं तस्य का-
र्यमद्वाङ्मुलायतम् । चतुरस्रं समधैव तीक्ष्णधारं
समाहितम् । दन्तार्यं तस्य कर्तव्यं शस्त्रं त्रीहिसु-
खाकृति । कपासिकां शर्करास्य दन्तानां तेषु शो-
षयेत् ॥” सु.सू.८७. । सु.टी.ड. ।

दन्तशठः । पुं । दन्तशठे । अ.टी.न. ।

दन्तशठः । पुं । कपित्थवृक्षे । जम्बीरवृक्षे ।
रा.नि.व.१११२१ । चाक्रियांम् । आमातकवृक्षे ।
कर्भोरवृक्षे । मं. । तिलिङ्गीवृक्षे । वै. निघ. ।

दन्तशठा (ठी) । स्त्री । चाक्रियांम् । आम्-
रुण । रा.नि.व.५ । तिलिङ्ग्याम् । भा. ।

दन्तशब्दः । पुं । बह्वजुष्टवालकस्य दन्तपीडन-
रोगे । नाँत कण्ठमण्ड रोगे । लक्षणेम्—“ऊर्ध्वं
निरीचते दन्तान् खादेल्कूजति वृश्नते ।” मा.नि. ।

दन्तशर्करा । स्त्री । दन्तगतसुखरोगे । नाँ-
तेत्र पाथुरि । लक्षणे यथा—“मखी दन्तगती
यत्न पित्तमाकृतशीघ्रतः । शर्करैव खरस्यर्शो सा
त्रेया दन्तशर्करा ॥” मा.नि. ।

दन्तशाणम् । स्त्री । दन्तवर्धणे, दन्तनिष्पुक्-
णशब्दे । मांजन, त्रिसि । त्रिका. । [श.र. ।

दन्तशिरा । स्त्री । दन्तवेष्टे । नाँतेत्र मांङि ।

दन्तशूलम् । स्त्री । दन्ततोदि । दन्तार्बुदे । नाँ-
तेत्र मूलूनि । रा.नि.व.२० ।

दन्तशैथिल्यम् । स्त्री । वातजदन्तरोगविशेषे ।
नाँत आङ्गो । अ.सू.२०. ।

दन्तशीफः । पुं । दन्तार्बुदरोगे । रा.नि.व.२० ।

दन्तहर्षः । पुं । दन्तगतसुखरोगे । नाँत नि-
ह्रा, टका । लक्षणे—“शीतवृषप्रवातास्यशर्मा-
गामसहा द्विजाः । पित्तमाकृतकीपेन दन्तहर्षः स
नामतः ॥” मा.नि. । “दशनाः शीतसुषुप्तस्य सङ्घने
स्यर्शनं न च । यस्य तं दन्तहर्षं नु व्याधिं विद्यात्स-
मीरणात् ॥” सु. । “शीतवृषप्रवातास्यशर्मागाम-
सहा द्विजाः । तत्र स्युर्वातपित्ताभ्यां दन्तहर्षः स
कीर्तितः ॥” भा. । [का. । अटा. ।

दन्तहर्षकः (षः) । पुं । जम्बीरवृक्षे । चि-

दन्ताघातः । पुं । निम्बूकवृक्षे । गोंडा ले-
वुर गौह । रा.नि.व.१११ ।

दन्तायुधः । पुं । वनशूकरे । त्रिकार. ।

दन्तार्बुदः । पुं. स्त्री । दन्तरोगविशेषे । नाँतेत्र
गोङ्गात्र आं. । रा.नि.व.२० ।

दन्तावलः । पुं । करिषि । अम. । [श.र. ।

दन्तिका (जा) । स्त्री । दन्तीवृक्षे । अम. ।

दन्तिनी । स्त्री । दन्तीचुपे । रा.नि.व.६ । वै.
निघ.२भ.कामि-धि.चिचकादितैषी ।

दन्तिनीवीजम् । स्त्री । जैपालवीजे । अम-
पाल । रा.नि.व.६ । [सू.सू.२७७. ।

दन्तिला । स्त्री । नागदन्त्यां । हातिवृं डे ।

दन्ती । स्त्री । (Baliospermum monta-
num. Syn. Croton polyandrum.)

खनामख्यातवृक्षवृक्षे । दन्ती गौह । हिं इकुम् ।
मं दान्ति । कं दन्ति । तं दन्तिचिट्ट, कीचक्षम-

दुम् । वम्. जामालगोटा । इस्वदीर्घमिदिन दन्ती
द्विधा । तथोक्तंखा उदुम्बरदलाकारा, अन्वा ए-

रञ्जदला । सा. गुणाः—कटूष्ण शूलघ्नी अर्शत्र-
शास्मरीघ्नी दीपनी च । अन्वा कटूष्ण रोचनी

कामिघ्नी शूलकुष्ठामघ्नी तुदामयघ्नी च । रा.नि.व.
६ । “दन्तीवृषं सरं पाके रसे च कटु दीपनं ।

गुदाङ्गुराश्मशूलासकञ्जुकुष्ठविदाहसत् । तीक्ष्णं
हन्ति पित्तासकफशोथीदरामिनीन् । सुददन्तीफलं

तु स्यात् मधुरं रसपाकयोः । शीतलं स्रष्टविष्णू-
चगरशोथकफापहम् ॥” भा. । वा.सू.१५. च.श्या-

मादिः । “श्यामा दन्ती द्रवन्ती ।” सु.सू.१२. च. ।
च.सू.२७. वमने । जैपालवीजे । वै.निघ.२भ.श्री-

तज्ज.चि. । “काथेन दन्तीचिहतीहनेन ।” वा.
वा.चि.महानाराचरसे । ४थे विषगर्भतैषी । पुं

(इन्) । हस्तिनि । प.सू. । [वै.निघ. ।

दन्तीफलम् । स्त्री । पिप्पल्याम् । दन्तीवीजे ।

दन्तीफलसमाकृतिः । पुं । पिप्पावृक्षे ।
गोष्ठा गौह । वै.निघ. ।

दन्तीवीजम् । स्त्री । जैपालवीजे । रा.नि.व.६ ।
वै.निघ.२भ.अर्श.चि.मघ्नीदधिवन्ध्याम् । वा.सू.१५.
चतसञ्जीवनीरसे, वातगजकेशरीरसे ।

दन्तीहरीतकीशुङ्गः । पुं । गुग्गाचिकारि ।
पाठः—“जलद्वीपे विपत्तयं विंशतिः पञ्च चाम्भ-
याः । दन्त्याः पलाणि तावन्ति चित्रकञ्ज वधैव

च । तेजाटभानशिवेण पचेद्दन्तीसमं गुडं । तशीभ
यं पिष्टवूर्णानौलायापि चतुष्पलं । पलमेवं कषा-
युष्क्रीः सिद्धे लेहे च शीतले । चीरं तैलसमं द-
द्याशातुर्जातपलनया । ततो लेहपलं सिद्धाजग्ध्या
चैकां हरीतकीम् ॥” पीटलीवृक्षहरीतकी २५
दन्तीमूलं २५ प. चिचकमूलं २५ प. जलं ६४
ग्र. श्रे. ८ ग्र. । पुरातनगुडस्य २५ प. क्वाथेन गुडं
गोलयित्वा पचेत् । पाके सिद्धे अवतार्ये स्निग्धे
सति त्रिवर्षं ४ प. कषाययुष्क्रीः प्र. फलं तिल-
तैलं ४ प. प्रवेप्यम् । शीते मधु ४ प. गुडत्वक्
एलातेजपत्रनागकेसराणां प्र. २ तो. मिश्रणीयम्
मात्रा २ तो. हरीतकी १० ग्र. । रस. र. ।

दन्तुरः । त्रि । उच्चदन्ते । नतानते । मे. ।
दन्तुरच्छदः (त्वक्) । पुं । मातुलुङ्गवृक्षे ।
टोवां गीह । रा.नि.व.११ । [निघ. ।
दन्तोच्चला । स्त्री । श्वेतजातीपुष्पवृक्षे । वै.
दन्तोद्भेदः । पुं । बालदन्तोद्भेदे । दौत उठै ।
“दन्तोद्भेदः शिशोः सर्व्वरोगाणां कारणं स्मृतं ।
विशेषाञ्चरविद्भेदकासच्छर्द्दिशिरीरुजाम् । अभि-
थन्दस्य पीयक्या विसर्पस्य च जायते ॥” भा.म.
ख.४भ. । [तानि २० । च.ग्रा.७अ. ।
दन्तोलूखलम् । स्त्री । दन्ताधिष्ठानास्थनि ।
दन्दशः । पुं । दन्ते । वै.निघ. ।
दन्दशूलः । पुं । सर्पे । वै.निघ. ।
दमः । पुं । दमनकवृक्षे । वै.निघ. ।
दमनम् । स्त्री । दमनपुष्पे । दनां कूल । सि.
यो.च.द.वा.व्या.षि.महाराजप्र.तैले । पुं । कुन्दपु-
ष्पवृक्षे । कूर्मकूलें गीह । रा.नि.व.१० । दम-
नकवृक्षे । त्रिका. । “दमनकुवरासिक्तो हृद्यो वृष्यः
सुगन्धिकः । यद्दृणात् विषहच्छालकोदकसूत्रिदी
पजित् ॥” भा. ।
दमनकः । पुं । (Artemisia Scoparia
or A. Indica.) दना इति ख्याते पुष्पवृक्षे ।
दनां गीह । प.सु. हिं दवणा । पं दीणा । गु-
णः—शीतलः तिक्तः कषायः कटुकः हृन्दीप-
त्रिदीपघ्नः विषविस्मीटघ्नश्च । अन्येषु वन्यदमनः
कीर्त्यलक्षनकारी बलदायी आमदीपहारी च ।
रा.नि.व.१० ।

दमकी । स्त्री । अग्निदमनीनामवृक्षे । शोभां ।
रा.नि.व.४ । नागदमन्याम् । नागपना । वै.निघ. ।
दमयन्ती । स्त्री । भद्रमल्लिकापुष्पवृक्षे । मल्लि-
क । कूलें गीह । रा.नि.व.१० । कर्कटिका-
यम् । वै.निघ. ।
दम्पती । पुं (दि.) । जायापत्नीः । वै.निघ. ।
दम्भः । पुं । अतीसाररोगे दाहकार्यविशेषं ।
“नाभेर्वाङ्गुलकादधोर्ध्वश्रिवर्धशास्थिमूले तथा ।
दाहः प्रञ्जलितायसस्य कथितो दम्भो यद्दृष्टातु-
रे ॥” तन्मान्तरम् ।
दम्भफलः । पुं । सेववृक्षे । प्र.७ । वै.निघ. ।
दम्भीरः । पुं । लावपत्रिणि । (भरुः) महिषे ।
वै.निघ. ।
दम्यः । पुं । पख्के । वृषे । वै.निघ. ।
दरः । पुं । शङ्गे । वै.निघ. २भ. मधुरज्व. विष-
चिकादिकषाये । विषे । वै.निघ. । [४ ।
दरकण्टिका । स्त्री । शतावथ्याम् । रा.नि.व.
दरदः । पुं । वृत्तपत्रशाके । नटे शीक । प.
सु. । स्त्री । हिङ्गुलधातौ । रा.नि.व.१३ । र मा ।
दर्दराम्नः । पुं । मीनास्त्रीनि, वाञ्जमविशेषे ।
श.मा. ।
दर्दरीकः । पुं । भेके । सेवे । उषा. ।
दहूरः । पुं । पुनर्नवायाम् । इन्द्रगीपकीटे ।
वर्षाभ्याम् । रा.नि.व.२३ । कषाभे । नीलाभभेदे ।
रा.नि.व.२३ । र.चि.३अ. । “बलिदहूरपूतिलीह-
तापम् ।” भेके । मे. । शालिधान्यभेदे । अर्थं प-
ट्टिकाङ्गीनयुषः । च.सू.२०अ. ।
दहूरच्छदा । स्त्री । ब्राह्मिचुपे । वै.निघ. ।
दहूरदला । स्त्री । मख्कपण्याम्, सा च ब्रा-
ह्मी, ब्रह्मी, वरभीति महाराष्ट्रे ख्याता । थूलकूर्पा
भेद । भा.म.१भ.चित्तमम.ज्व.वि. । “हनुवि-
नरुजीय दहूरदला ।”
दहूरपर्णी । स्त्री । ब्राह्मिचुपे । वै.निघ. ।
दहूः (द्रूः) । पुं । लकृचवृक्षे । उडलो गीह ।
रा.नि.व.८ । महाकुष्ठभेदे । दाद । मा.नि. स्त्री ।
दहुरीगे । उषा. ।

दुर्दुन्नः । पुं । चक्रमर्दहणे । टांकनां ग्राह्य श.र. ।

दुर्दुन्नपत्रम् । स्त्री । पत्रभाकविशेषे । प्राप्रय-
क्षिनी । चक्रमर्दहणे टांकनां ग्राह्य । छिं च-
कवड । गुणाः—दीपहरम् चक्षुं वातकफघ्नं क-
क्षूकासकृमिनासदद्दुग्धघ्नं लघु च । भा.पू.१भ.
शा.व. । See ददुग्धी ।

दुर्दु(दू)णः । त्रि । ददुरीगण्डि । अ.टी.भ. ।

दुर्दु(दू)रोगी (इन्) । त्रि । ददुरीगयुक्ते ।
अ.टी.भ. । [त्रिका.

दर्पः । पुं । कल्मुरिकावृक्षे । मे. । उषण्णि ।

दर्पणम् । स्त्री, पुं । नेत्रे । जटा. । आदर्शं ।
आर्शि । गुणाः—आयुःश्रीकारित्वं पापशमनत्व-
ञ्च । राज.२प. ।

दर्पपत्रकः । पुं । काशहणे । वै.निघ. ।

दर्पा । स्त्री । कल्यूथ्याम् । वै.निघ. ।

दुर्भः । पुं । (Poa cynosuroides. Syn.
Eragrostis cynosuroides.) कुशहणे ।
कुश ज्ञे । छिं दाभ् । तें दुभ । अम. । सु.सू.
३८५. । (Imperata cylindrica, Syn.
Saccharum cylindricum.) उल्लुके । उ-
नू, शींगड़ा । प.सु. । वा.सू.१५अ. वरुणादिः ।
“वहलपल्लवदुर्भरुजाकराः ।” च.सू. ४अ. । काश-
हणे । श.र. ।

दुर्भकः । पुं । अश्वस्य पादरोगविशेषे । लक्ष्यं
—“मण्डूक्या विवरं यस्य दुर्भसुन्नकरं भवेत् । त-
स्य दुर्भक इत्युक्तौ वराधिः कष्टचिकित्सितः ॥”
ज.द.३२५. । [कृमिज्जाति । वै.निघ. ।

दुर्भकुसुमः । पुं । कृमिजाती । तद्राकार

दुर्भपत्रः । पुं । कासहणे । रा.नि.व.८ ।

दुर्भपुष्पः । पुं । तन्नामकदुर्वाकरसर्पविशेषे ।
राजिमच्छर्पविशेषे । वैकरञ्जजातीयसर्पे । सु.कल्प.
४अ. । See सर्पः । कफजकृमिभेदे । अ.वि.७अ. ।

दुर्भमूलम् । स्त्री । कुशमूले । उल्लुमूले । अ.
द.दुद्रो.वि. ।

दुर्भरः । पुं । लावपचिण्ण । वै.निघ. ।

दुर्भवटम् । स्त्री । चनर्दहणे । चिका. ।

दुर्भाह्वयः । पुं । सुन्नहणे । भूज । रा.नि.व.८

दुर्विः (व्वी) (कः) । स्त्री । सर्पफणायाम् ।
दुर्विकायाम् । हाता । अम. । श.र. ।

दुर्विका । स्त्री । दुर्व्यान् । हाता । अ.टी.
रा. । कञ्जलभेदे । कांजल । तच्च सौवीरजाव-
लतुल्यमयूरश्रीकरदुर्विकासिवाग्नीलभेदेऽपि भव-
ति । तल्लक्षणम् अन्नमशब्दे द्रष्टव्यम् । पुराणम् ।
गोजिह्वायाम् । वै.निघ. ।

दुर्विपत्रिका । स्त्री । गोजिह्वायां । पांड़िभ्रा
शोक । ज.द.१२अ. ।

दुर्वीकरः । पुं । सर्पजातिविशेषे । कणधर
मर्षे । लक्ष्यं यथा—“रथाङ्गलाङ्गलच्छत्रसकि-
काङ्गुधधारिणः । फणिनः शीघ्रगतयः सर्पां दुर्वी-
करा मताः ॥” वा.ज.२६अ. । दुर्वीकरभेदाः—
कृष्णसर्पमहाङ्गुधधारिणीदरशेतकपीतवलाङ्गकमहा-
पशङ्कपाललोहितचगवेधुकपरिसर्पखण्डफणककु-
दपन्नमहापशुदुर्भपुष्पदधिसुखपुष्परीकमुकुटीमुख-
विकिरपुष्पाभिकीर्षगिरिसर्पश्चतुसर्पशेतीदरमहा-
शिरालगदांशीविषाशेति । दुर्वीकरस्य प्रथमे विष-
वेगे श्वाववर्षं दुष्टञ्च रक्तं स्यात् । तथा मुखादौ
श्यावता स्यात् । द्वितीये ग्रन्थयः, तृतीये शिरीशु-
रुवाद्यः, चतुर्थे षीवनाद्यः, पञ्चमे सन्धिविज्ञे-
षणं तन्द्रा पर्वभेदः दाहः हिक्का च, षष्ठे हृत्पी-
डायाः, सप्तमे च शुभ्रं प्राप्य स्तम्बादिभङ्गः सर्ववि-
ष्टानिर्वृत्तिस्य स्यात् । वा.टी.अरुणः ।

दुर्घः । पुं । अवलीकने । मे. ।

दुर्घतः । पुं । मूर्धे । चन्द्रे । उषा. ।

दुर्घनम् । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ । दर्पणे ।
स्वप्ने । मे. ।

दुर्घनी । स्त्री । तैलकीटके । वै.निघ. ।

दुर्घनीयः । पुं । अर्कठवे । श्वेतार्के । वै.निघ. ।

दुर्घनीञ्जला । स्त्री । श्वेतजातीठवे । वै.
निघ. ।

दुर्घविपत् । पुं । चन्द्रे । हारा. ।

दुलम् । स्त्री । तेजपत्रे । रा.नि.व.६ । वा.ज.५
अ. । च.द.सि.यो.समशर्करचूर्णे । “शुष्कीकषी-

भरिषनामदलतगीषा ।” पत्रे । पाता । चिका ।

दलकीमलम् । स्त्री । पत्रे । वै.निघ. ।

दलकीषः । पुं । भक्तिकापुष्यवृक्षे । वै.निघ. ।
कुन्दपुष्यवृक्षे । श.भा. ।

दलनिर्झीकः । पुं । भूर्जवृक्षे । श.भा. ।

दलपः । पुं । सुवर्णे । उषा. ।

दलपुष्पा । स्त्री । केतकीवृक्षे । केकशा गांछ ।
रा.नि.व.१० । श्वेतकेतक्याम् । श्वेत केकशा । वै.
निघ. ।

दल(अर्ध)लाङ्गलकः । पुं । तदाकारच्छेद-
विशेषे । य एकस्मिन् पात्रे ह्रिदः स दललाङ्गल-
काख्यः । वा.उ.१८८. “अस्मैकतरं यच्च सी-
र्षलाङ्गकः स्रुतः ॥” सु.चि.८८. ।

दलशालिनी । स्त्री । कस्युकशाके । कट्टु शा-
क । वै.निघ. ।

दलसायसी । स्त्री । श्वेततुलसीवृक्षे । वै.निघ. ।

दलसारिणी । स्त्री । केमुकवृक्षे । केकडे गा-
छ । र.भा. । [कण्टके । कैंटि । हारा. ।

दलसूचिः । पुं । कण्टकवृक्षे । कैंटि गांछ ।

दलस्रसा । स्त्री । पत्रशिरायाम् । पातात्र
शिरा । हे.च. । [भा. ।

दलहीनफला । स्त्री । सुखीनानीखर्जूत्याम् ।

दला । स्त्री । नगवल्ग्याम् । नानिता । प.सु. ।
अजमीदायाम् । राङ्गुनी, वनयमानौ । रा.नि.
व.६ ।

दलाशलोहिता । स्त्री । चिल्लीनामपत्रशा-
के । रा.नि.व.७ । पलाशलोहितापि पठ्यते ।

दलाढकः । पुं । नागकेशरवृक्षे । नागेश्वर
गांछ । कैरिके । अत्रिमाटि । समुद्रफेने । आर-
ख्यतिलकवृक्षे । वन तिल । काके । प्रस्त्रिपर्ण्या ।
ठाकूले । चक्रवाके । मी. । करिकर्णे । कुन्दवृक्षे ।
श्रीरीषवृक्षे । हे.च. ।

दलाढकी । स्त्री । फलिज्जकवृक्षे । वै.निघ. ।
प्रस्त्रिपर्ण्याम् । ठाकूले । मी. ।

दलाख्यः (कः) । पुं । कुन्दपुष्यवृक्षे । वै.निघ. ।
पद्मवर्षटे । पद्मनिशा कपा । चिका ।

दलामलम् । स्त्री । सूर्यायाम् । पूर्णा िन्धि-
वकवृक्षे । मरुग्रा । दमनकवृक्षे । मना । मी. । म-
दनवृक्षे । मयना गांछ । श.र. ।

दलाङ्गम् । स्त्री । चुक्रनामपत्रशाके । चूका
शाक । रा.नि.व.७ । [व.१ ।

दलाहम् । स्त्री । तमालपत्रे । तेलजपत्र । मद्.

दलिकम् । स्त्री । काष्ठे । हे.च. । [चिका. ।

दलेगन्धः । पुं । समपर्णवृक्षे । छातिम् गांछ ।

दवः । पुं । अथी । अ.टी.नी. । उपतापे । द-
वथी, सुखतालीछानां दाहे । वै.निघ. ।

दवदग्धकम् । स्त्री । कप्तुणे । अक्षतृण वा
त्राभकपूत्र । रा.नि.व.८ ।

दवथुः । पुं । दवे, चक्षुरादिभ्यसीत्रीषप्रवृत्तौ ।
वा.ज्व.चि.१४. । “उद्रिक्तपित्ते दवथुः ।”

दशजटा । स्त्री । दशमूले । वै.निघ.१४.भा.वा.
वा.चि.रासादिचूर्णे ।

दशनः । पुं । दन्ते । अ.टी.म. ।

दशनवासः । स्त्री । शीष्ठे । अम. ।

दशनवीजः । पुं । दाडिमवृक्षे । वै.निघ. ।

दशनाब्द्या । स्त्री । चाङ्गित्याम् । आशकल ।
चुक्रशाके । चूकापालः । श.च. ।

दशनोच्छिष्टः । पुं । निःशसि । मी. ।

दशपु(यू)रम् । स्त्री । जलमुलायाम्, कैवर्तमु-
लके । अम. । अ.टी.म. ।

दशमूचकम् । स्त्री । दशविधमूत्रे । हस्तिम-
हिषोद्भवाजनेषाश्चगर्दभनरनारीणां मूत्रे । श.
नि.व.२२ ।

दशमूलम् । स्त्री । विलादिदशविधवृक्षमूले,
पद्ममूलीवृक्षे वा । “विल्वशीषाकगाभारीपाटला-
गणिकारिकाः । शालपर्णी प्रस्त्रिपर्णी वृद्धतीक्ष्ण-
गोचरम् ॥” रा.नि.व.१२ । सर्गादर्थं वातघ्नः ।
वा.सु.१४.अ.भद्रदाव्यादी । गुणाः— दशमूलं त्रि-
दोषघ्नं श्वासकासशिरोरुजः । तन्द्राशीथञ्जरानाह-
पार्श्वपीडाकृचीर्हरेत् ॥” भा. । स्तिकाारोगहरम् ।
वर्क. ।

दशमूलघृतम् । स्त्री । गुम्फे घृतम् । गवप्रघृतं

४४. । काषाथै—दशमूलं ६४ प. वारि ६४
 श्र. श्र. १६ श्र. । कल्कार्यै—शुष्की पिप्पली मरि-
 चं श्वशारः सैन्धवखवचम्, एषां प्र. १ प. । च.
 चि. ५५. ।

दशमूलतैलम् । स्त्री । कर्पूरीने तैलम् । पा-
 ठः—“दशमूलीकषाथेन तैलप्रस्यं विपाचयेत् ।
 एतत्कल्कं प्रदायैव वाधिष्ये परमौषधम् ॥” तिल-
 तैलं ४ श्र. दशमूलं ४ श्र. वारि १६ श्र. श्र. ४
 श्र. । काषाथै—दशमूलं १ श्र. । च. द. । सा. कौ. ।
 अन्वत् शिरीरीने—दशमूलं प्र. ६ प. करञ्जनि-
 गुंष्टी जयन्ती धुलूराणां प्र. ६ प. जलं ६४ श्र.
 श्र. १६ श्र. । कटुतैलं ४ श्र. । कल्कार्यै—दश-
 मूलधुलूरकरञ्जनिगुंष्टीजयन्तीनां प्र. ६ ती. ।
 अनाटाङ्गावलेहककल्कमपि ददति वृद्धाः । सा. कौ. ।

दशरथः । पुं । शरीर । वै. निघ. ।

दशशतकरदुग्धम् । स्त्री । शर्कचीर । आ-
 कम् आठो । वै. निघ. २४. शर्कक. ज्व. चि. ।

दशशताङ्घ्रिः । स्त्री । शतावथ्याम् । शतमूली ।
 वै. निघ. । [यर्कापकच्छूर्पटककुमारीषु ।

दशशाकः । पुं । लकपत्रमूलफलदण्डाङ्कुरपु-

दशसारवटी । स्त्री । वातव्याधी वटी । “य-
 टि धात्री बला द्राक्षा एला चन्दनबालुकं । मधू-
 कपुषं खर्जूरं दाडिमं पेषयेत्सदा । सर्वतुल्या
 सिता योज्या पलाशं भक्षयेत्सदा । दशसारवटी
 ख्याता..... ।” र. सा. सं. ।

दशा । स्त्री । बाल्याद्यवस्थायाम्, बाल्ययौवनप्रौ-
 ढवर्षेभ्यु । अश्वत्थ चेचफलदशविधकालपरिमा-
 षे । सा च समाह्वयं सदादशदिनं वर्षत्रयं ज्ञेयम् ।
 “वासराः समतिः द्वी च वर्षाणाञ्च तथात्रयं ।
 दशप्रमाणं वाहानां शालिहीचेण कीर्तितम् ॥”
 ज. द. ५५. ।

दशाङ्गुगुलुः । पुं । मदीरीने । चिकटु-
 चिपकमूलं त्रिफला मुस्ता विडङ्गं एषां प्र. शूर्पे
 १ ती. गुग्गुलु ६ ती. । भा. ।

दशाङ्गुधूपः । पुं । दशविधद्रव्याङ्गतधूपविशेषि ।
 यथा—“पञ्चाशद्द्रव्याणां पाषाणान्नाङ्घ्रिषुगुग्गुलुः ।
 चतुरंशं चन्दनञ्च जटामांसी च तावती । चिभागः
 सार्जकः सारः तावदेव हि बालकं । उशीरन्तु
 विभागं साधुतश्चष्टनखं समम् । कर्पूरी श्वगनाभिषं

एकभाजी प्रकीर्तितौ ॥” अन्यः—“वन्नाङ्घ्रिषुवि-
 ष्कानि सैन्धवं नजपिपली । पाठा प्रतिक्लिंश
 वीषं दशाङ्गः कश्चपोदितः ॥” अन्यं धूपः सर्व-
 यश्जित् । वा. उ. १५. । [शौह । भा. ।

दशाङ्गुलः । पुं, स्त्री । खर्जूनायाम् । शूर्पेणा
दशाङ्घ्रिः । पुं । दशमूले । वा. वा. महाराजा-
 दी ।

दशानिकः । पुं । दन्तीवृक्षे । श्र. च. ।

दशारुहा । स्त्री । क्वैवर्त्तमुस्तायां । रा. नि. व. ६ ।
दष्टपीडितम् । स्त्री । दंशनविशेषे । “दष्ट्रापे-
 दानि चत्वारि तद्वदष्टनिपीडितम् ।” वा. उ. १५
 प. । [तुद्दिने । उषा. ।

दस्तः । पुं । अश्विनीकुमारी । गर्दभे । सि. स्त्री ।

दस्तौ । पुं (द्वि.) । अश्विनीकुमारी । अम. ।

दहनः । पुं । चित्रकवृक्षे । रा. नि. व. ६ । २१ ।
 वा. सू. १५५. । भस्मातकवृक्षे । रा. नि. व. ११ । सि.
 यी. ख. मे. चि. चवरादिलेहे । “तालीशजीरकतुगा-
 दहनैः ।” वा. सू. १५५. वरुणादिः । “दहनमीरट-
 विल्लविषाणिकाः ।” च. द. अ. च. चि. । वृषिका-
 ल्याम् । विष्टाती । रा. नि. व. २१ । गुग्गुली ।
 पक्षिविशेषे । प्राञ्जना । रा. नि. व. १६ । स्त्री । दा-
 हे । अगुरुणि । काञ्जिकमेदे । वै. निघ. ।

दहनकेतनः । पुं । धूमि । हे. च. । [व. १२ ।

दहनाग(गु)रु । स्त्री । दाह्यागुरुणि । रा. नि.

दहनारातिः । पुं । जले । रा. नि. व. १४ ।

दहनी । स्त्री । मूल्यांयां । भूर्गी । रा. नि. व. १ ।

दहनोपलः । पुं । सूर्यकान्तमणी । हे. च. ।

दहरः । पुं । कुकुटे । बालके । मूषिके । सि. ।

दधः । पुं । कुकुटे । त्रिका. । सि. यी. कास-चि.
 दशमूलवृते । वृचमेदे । विष. ।

दद्याण्डत्वक् । स्त्री । कुकुटाण्डत्वचि । कूक्-
 ङार डिमेत्र थोना । मैव. नेच. चि. । भा. म. ४४.
 कर्पूरी. चि. । “दद्याण्डत्वक् च सा ।”

दद्यायः । पुं । यज्ञे । वै. निघ. ।

दक्षिणदेशजा । स्त्री । जनाकमूल्याम् । अ-
 त्तरुञ्जरी । शृ. चि. ।

दक्षिणवायुः । पुं । मलयमावृते । दक्षिणवायुः । गुणाः—“मधुररसाविदाह्री च कषायानुरसो लघुः । दक्षिणो मावृतः श्रेष्ठः चतुर्थो बलवर्धनः । रक्तपित्तप्रशमनी न च वातप्रकीपनः ॥” सु.सू. ।

दक्षिणायनम् । स्त्री । रवेर्दक्षिणती गती । यदा रविः कर्कटराश्वयस्थितो भवति तदा तदारभते । तत्र श्रावणादिमासषट्के भवति । “कर्कटावस्थिते भानी दक्षिणायनमुच्यते ॥” सु.सू. ।

दक्षिणावर्त्तकी । स्त्री । वृषिकाख्या । विष्ठाति ग्राह् । रा.नि.व.६ । मेघशृङ्गा । वै.निघ. ।

दक्षिणावर्त्तफला । स्त्री । वृक्षीषधे । वै.निघ. ।

दक्षिणावर्त्ता । स्त्री । मेघशृङ्गा । रा.नि.व.६ ।

दक्षेयः । पुं । गन्धे । वै.निघ. ।

दाडकः । पुं । दन्ते । शब्दार्थकल्पतबः ।

दाडिमः । पुं । एलायाम् । नि. (Punica Granatum.) The Pomegranate. खनामख्यातफलवृक्षे । दाडिम ग्राह् । हिं आनार । मं दाडिम । कं दाडिम्व । तं डानिम्वचेद् । उन्. दाडिम्व । ता. मादलरचेहेडिड । गुर्ज. डालम । फलगुणाः—मधुरास्त्ररूपायं कासवातकफपित्तघ्नं वाहि दीपनं लघुषणं शीतलं अमघ्नं रुचिकरम् । दाडिमम् अक्षमधुरमेदेन द्विविधं, तयोः प्रथमं वातकफहारि, द्वितीयं तापहारि लघु पथ्यञ्च । रा.नि.व.११ । खादुस्त्रावृक्षकेवलान्मेदेन विभेदमिच्छति भावप्रकाशः—खादु तत्रिदीपहरं दन्त्यादाह्वरघ्नं वृत्कण्टसुखदुर्गन्धघ्नं तर्पणं युक्कलं लघु कषायानुरसं वाहि त्रिधं मीधावलाहरम् । स्वावृक्षं—दीपनं रुच्यं लघु किञ्चित्पित्तकरञ्च । अन्नन्तु—पित्तजनकं वातकफघ्नञ्च । तन्मूलञ्च कृमिहरम् । भा. । इयम् अक्षं वास्ररुषिदन्त्याहरं कण्ठशोधनं पित्तकफविषीघ्नकम् । राज. । “श्रेष्ठं वातादिकवज्रं दाडिमञ्चामयघ्नम् ॥” अचि.१७प. । स्त्री । दाडिमफले । सि.यो.वृष्टदाडिम्व.पि. ।

दाडिमत्वक् । स्त्री । दाडिमफलवल्कले । दाडिमेत्र धोना । सि.यो.च.सा.वि.उत्पलादिः ।

दाडिमपत्र(पुष्पः)कः । पुं । रोहितकवृक्षे । मोहा, अन्नना ग्राह् । रा.नि.व.८ ।

दाडिमप्रियः । पुं । कीरी लक प्रकी । इ.र. ।

दाडिमभक्षणः । पुं । युक्तपक्षिणि । श.च. ।

दाडिमाष्टकम् । स्त्री । गहण्यां हितम् । “कर्वीश्रिता तुगाचीरी चातुर्जातं विकारिणकम् । अमानीधान्यकामाजीयन्यव्यीषं पलाञ्जिकं । पलाञ्जि दाडिमादटी सितायामैकतः कृतम् ॥” च.द. ।

दाडिमी । स्त्री । दाडिमवृक्षे । वै.निघ. ।

दाडिमीरसः । पुं । दाडिमाप्सुनि । च.द. ।

दाडिमीविषम् । स्त्री । दाडिमीचनामकविषमेदे । दाडिमी । प.सु. । [११ ।

दाडिमीसारः । पुं । दाडिमवृक्षे । रा.नि.व. ।

दाडि(डी)म्बः । पुं । दाडिमवृक्षे । प.सु. ।

दाडा । स्त्री । दंष्ट्रामेदे । दाडा । इ.च. ।

दाडिका । स्त्री । दाडी इति ख्याते सुखावयवे । इ.च. ।

दाड्युहः । पुं । युक्तपक्षिणि । प.सु. । उडुकपक्षिणि । डाक पाथी । गुणाः—वातघ्नः वृष्यः बलदः युक्तदः अमघ्नश्च । अचि.२१प. । चातकपक्षिणि । चिका. ।

दाड्युहः । पुं । जलकाके, दाड्युहे । श.र. ।

दाडम् । स्त्री । अस्त्रविशेषे । दा ।

दाधिकः । वि. दक्षिसम्बन्धिनि । स्त्री । दक्षिसंज्ञकतमके । भा.म.१भ.अत्रद्र.शू.चि. ।

दानम् । स्त्री । ऊडुमे । च.द.वा.व्या.पि.१८अशती.प्रसारणीतैले । गजमदे । नि. । तदकीटरजमधुनि । कुट्टेरे मधु । गुणाः—रुचं दीपनं कफघ्नादिमेहघ्नञ्च । राज. । [निघ. ।

दानवप्रिया । स्त्री । नामवस्त्रीलतायाम् । वै.निघ. ।

दान्तः । पुं । दमनकवृक्षे । दना ग्राह् । रा.नि.व.१० ।

दामनः । पुं । दमनकवृक्षे । वै.निघ. ।

दामबन्धः (नः) । स्त्री । मयबन्धविशेषे । लघुषणं—“दामाकृतियतुष्पादी बन्धः साहामर्षमितः ॥” इति । सु.सू.१८प. । दाम अनेकवीजं अनीरज्जुः । तौका । तदाकारः चतुष्पादयुक्तः । दामबन्धः । च.द. ।

दामांशुलम् । स्त्री । अशार्दः पादवन्धनरञ्जी ।
दे.च. ।

दामोदरः । पुं । व्याघ्रगंलाप्यवैद्यकयन्त्रप्रवे-
तरि । [नि.व.१९ ।

दाशिकः । त्रि । वाचाले । पुं । वके । रा.

दायकः । पुं । बालके । मे. । पुत्रे । दे.च. ।

दारकः । पुं । गाम्यशूकरे । रा.नि.व.१९ । त्रि ।
विदारके । वै.निघ. । हरिवर्षस्यावरविषभेदे ।
अवि.१स्थान ५६च. ।

दारकर्थम् । स्त्री । विवाहे । त्रिका. ।

दारणम् । स्त्री । कतकफले । निर्घाण । अ.
च. । अश्विदारणद्रव्ये । (फाड़) गगानं ज्वया ।
यथा—“शिरविल्लोऽपिको दन्तो चित्रको ह्यमा
रकः । कपोतग्न्यप्रकङ्कानां पुरीषाणि च दारणम् ।
चारद्रव्याणि यामीह चारी वा दारणम्परम् ॥”
सु. । पुं । कतकवृत्ते । वै.निघ. ।

दारदः । पुं । हिङ्गुले । त्रिका. । पारदे । मे. ।
दरददेशीयविषे । विषमात्रे । अम. । [१९ ।

दारवलिभुक् । पुं । वकपचिणि । रा.नि.व.

दारी । स्त्री । पाददारिनामच्छद्रीमे । “परि-
क्रमणशीलस्य वायुरत्यर्थरुचयोः । पादयोः कुरुते
दारीं सरुजां तलसंश्रिताम् ॥” सु.नि.११च. ।

दार । पुं, स्त्री । काष्ठे । अम. । स्त्री । दार्याम् ।
दाक्रश्रिङ्ग । र.सा.सं.मेहमुद्गररसे । च.द.पा-
ञ्चु.चि. । वै.निघ.१भ.अ.सा.चि.पाठादिकषाये ।
वा.वा.सख्यनारायणतैले । देवदारुणि । प.सु. ।
धि.यो.सा.ज्व.चि.अष्टादशाङ्गे । “भूनिम्बदारुदश-
मूल... ।” च.द.ज्व.चि.अपराजिताधूपे । वा.ज्व.
राखादिः । “राखाष्टचादनीदारु ।” दारुसूषे ।
दाशूङ्ग । र.सा.सं. । पित्तले । मे. ।

दारुकम् । स्त्री । देवदारुणि । रा.नि.व.१९ ।
वा.व्या.चि. । तैलदेवदारुणि । शीषपित्तले । वै.
निघ. । [कना । रा.नि.व.१९ ।

दारुकदली । स्त्री । काष्ठकदल्याम् । वन

दारुगन्धा । स्त्री । शीङ्गानामकदेवदारुभेदे ।
रा.नि.व.१९ । [दारुचकरीमे ।

दारुणः । पुं । चित्रकवृत्ते । रा.नि.व.६।११ ।

दारुणकः । पुं । कुडीभेदे । वरुणवृत्ते । वै.
निघ.१भ.सूच्या-चि. । स्त्री । तन्नामकच्छद्रीमे ।
ऋग्वे. शुभकी । लक्ष्मं यथा—“दारुणा कच्छुरा
रुणा केशभूमिः प्रपाच्यते । कफमारुतकीपेन वि-
द्याहारुणकानु तम् ॥” सु.नि.११च. । [सु. ।

दारुणकर्म । स्त्री । अदुद्रव्यानां कठिनीकरणे ।

दारुनिशा । स्त्री । दारुहरिद्रायाम् । दाक्रश-
श्रिङ्ग । रा.नि.व.६ । वै.निघ.१भ.मध्यमलाक्षा-
तैले । च.द.वा.र.चि., मेह.चि. । “वत्स्यादनीदारु-
निशा ।”

दारुपत्री । स्त्री । हिङ्गुपत्राम् । रा.नि.व.६ ।

दारुपीता । स्त्री । दारुहरिद्रायां । रा.नि.व.६ ।

दारुफलम् । स्त्री । पेसा इति ख्याति फले ।
वै.निघ. । [गोत्रांशु । रा.नि.व.१९ ।

दारुमत्स्या (ह्वया, ह्वा) । स्त्री । गोधायाम् ।

दारुमूषा । स्त्री । दामुंज इति प्रसिद्धे स्याव-
रविषभेदे । दाशूङ्ग । भा.अ.१भ.ज्व.चि. ।

दारुमोचः । पुं । खनामख्यातविषभेदे । दा-
शूङ्ग । प.सु. ।

दारुविषम् । स्त्री । दारुमोचविषे । “भवेदा-
खुविषं दारुविषं पाषाणसंज्ञकम् । तत्रेदाः अङ्ग-
गीदन्तदाङ्गिनीकटिकादयः ॥” प.सु. ।

दारुसिता । स्त्री । (Cinnamomum
zeylanicum.) दारुचिनीतिख्यातायां मधुरल-
चि । दाक्रचिनि । हिं डालचिनि । तें सनसिंघु ।
ता. करुषा । गुणाः—“उक्ता दारुसिता साही
तिक्ता चानिलपित्तहृत् । सुरभिः शुक्रला वस्थां
मुखशीघ्रवापहा ॥” भा.उ.वाजी.चि. ।

दारुहरिद्रा । स्त्री । (Cosciniun fenest-
ratum. [Berberideae] Berberis
Asiatica and other species.) खनाम-
ख्यातपीतकाष्ठविशेषे । दाक्रश्रिङ्ग । हिं दां
दारुहरिद्रा, भारुकेहरिद्रा । कं मरनरिसिग । तें
मनिपसुपु । ता. मरमन्त्रिण । गुणाः—“तिक्ता क-
टूषा अश्ली मेहघ्नी कच्छुविसर्पत्वग्दोषकर्षाचिरी-
गघ्नी च । रा.नि.व.६ । “दार्वीनिशागुणाः किन्तु
नेत्रकर्षांस्तरोगमुत् ।” भा. । कफपित्तत्रोषणी
विशेषेण कामाभिष्यन्द्हरौ च । राज. ।

दादहस्तकः । पुं । दर्श्या । कांठेन शोभा ।
सु.सू.७५. । [जले । अर्थात्कल्पतरुः ।

दादुरः । पुं । दक्षिणमुखरश्मे । लावावात् ।

दाद्व्यंष्टः । पुं । मयूरे । वै.निघ. ।

दाद्व्याघाटः (तः) । पुं । काष्ठकृष्टपत्रिणि ।
कांठेऽंठोक्त्रा पांथी । अम. । अ.र. ।

दाद्व्यिका । स्त्री । खर्परघाती । धोपत्र । प.
सु. । गोविन्दाक्षणे । रा.नि.व.४ । रत्नाञ्जने । वै.
निघ. । [त्रिशा शोक । र.मा. ।

दाद्व्यपत्रिका । स्त्री । दाद्व्यीशके । प्रो-

दाद्व्यी । स्त्री । दादहस्त्रियात् । प.सु. ।

दाद्व्यीकाथसमुद्भवम् । स्त्री । क्वचिन्मरसा-
ञ्जने । रा.नि.व.१२ ।

दाद्व्यीकाथोद्भवम् । स्त्री । क्वचिन्माञ्जने । र-
सोत् इति पारस्वभाषा । प.सु. ।

दाद्व्यीलक् । स्त्री । दादहस्त्रियालक् । सि.यी.
काथ.चि.मण्डुरवटके । “दाद्व्यीलक्त्रिफलाव्योष ।”
लक्ष एव प्राशस्थम् । अभावे काष्ठम् । श्रीकण्डः ।

दाद्व्यम् । स्त्री । रसाञ्जने । वै.निघ. ।

दाद्व्यादिः । पुं । कषायविशेषे । “दाद्व्यीरसाञ्ज-
नकिरातवषाब्दविल्लसचौद्रचन्दनदिनेशभवप्रसूनेः ।
काथः कृती मधुयुतो विधिना विनीतः रक्तं सि-
तञ्च सखजं प्रदरं निहन्ति ।” भा. । “दाद्व्यी र-
साञ्जनवषाब्दकिरातविल्लभज्ञातकैरवज्ञाती मधुना
कषायः ।” अ.र. ।

दालम् । स्त्री । अष्टविधमध्यम्यतममधुविशेषे ।
कूट्टेरे मधु । एतदापीतवर्णं सूक्ष्मखिकाभिः इ-
न्द्रनीलवर्षाभिः तरुकोटरादी उच्यते । “इन्द्र-
नीलदल्लाकाराः सूक्ष्माश्चिन्वन्ति मच्छिकाः । यहन्व-
कोटरान्तःस्थं मधु दालनिर्दिं श्रुतम् ॥” गुणाः --
कटु कषायमर्द्धं मधुरं पित्तकरञ्च । रा.नि.व.१४ ।
पुं । कोद्रवे । छे.च. ।

दालकशर्करा । स्त्री । दालकमधुगतशर्करा-
याम् । शोणमधुरं तिनि । सा तन्मधुतुल्यगुणा ।
रा.नि.व.१४ ।

दालनः । पुं । वायुजन्मदन्तगतमुखरोगे ।
“दीर्घान्धेन्यिव रजा यस्य दन्तेषु जायते । दाल-

नो नाम स व्याधिः सदानतिनिमित्तजः ॥” भा.
नि. । तथा “दाखने बहुधा दन्ता यकिन् तौत्र-
रुगन्धिताः । दालनः स इति ज्ञेयः सदागतिनि-
मित्तजः ॥” सु.सू.४५५. ।

दालवः । पुं । स्थावरविषमदे । छे.च. ।

दाला । स्त्री । आरिखदिरि । रा.नि.व.८ । इ-
न्द्रवारुणाम् । वै.निघ. । महाकाले । शोकान् ।
भा. ।

दालिः । स्त्री । हृदले । दां । “स्कीटणु चष-
कादीनां दालिषु परिकीर्णिता ।” रा.नि.व.१६ ।

दालिका । स्त्री । दाख्याम् । डां । महा-
काले । शोकान् । भा. ।

दालिमः । पुं । दाङ्गिन्वचे । अ.टी.भ. ।

दाली । स्त्री । देवदालीलतायाम् । पीठ वों-
यान्ता । छिं घघरवेत् । रा.नि.व.२ । See अ-
गरी । हृदले । दां । “दलितणु शमीधान्यं
दालिदांली स्त्रियासुमे ।” तत्पाकविधिः -- “दाली
तु सलिले सिद्धा लवणार्द्रकङ्किणुभिः । संयुक्ता सू-
पनाञ्जी आल्कथ्यन्ते तद्गुणा अथ । सूयो विष्टशकी
रुचः श्रौतणु स विशेषतः । निम्बोपी भृष्टसंसिद्धी
लाघवं हृतरां व्रजेत् ॥” भा. । विट्खदिरवचे ।
शुभ्रवावणा । रा.नि.व.८ ।

दासः । पुं । नीलकिण्ट्याम् । उष्ट्रे । वै.निघ. ।

दासपु(पू)रम् । स्त्री । जलमुसके, परिपेक्ष-
द्वये । नागत्रभूता । अ.र. । रा.नि.व.८ ।

दासिका । स्त्री । दासीकुण्डके । नीलगुण्ण
शोणै । अ.चि. ।

दासी । स्त्री । पीतपुष्पकिण्टीक्षुपे । शोणशोणै ।
नीलकिण्ट्यां । कूलशुणै, नीलगुण्णै । रा.नि.व.
१० । काकजग्रायाम् । कृ.७शोक । रा.नि.व.४ ।
See नीलान्नान् ।

दासीकुण्डकः । पुं । नीलपुष्पकिण्टीक्षुपे ।
नीलगुण्णै । सु.सू.२८५. । See नीलान्नान् ।
“नीलपुष्पः स एव दासीकुण्डकः ।” उल्लसः ।

दासेरः (काः) । पुं । उष्ट्रे । नि. ।

दास्यादिः । पुं । विषमन्वरे कषायमदे ।
“दासीदादकलिङ्गलोहितलताश्यानाकपाठाशठीप्र-

द्यूशीरकिरातकुस्रकषात्रायन्तिकापश्लैः । व
 जीधान्यकनागराहसरलैः श्रियुष्मुसिंहीश्रिवाव्याप्री
 पपटदभंमूलकटुकानकाहतापुष्करैः । धातुस्यं वि-
 वसं चिदोषजनितं..... ।” भैष. ।

दाहः । पुं । भजीकरणे । “सव्याङ्गीषलीत्र उ-
 था दाहः ।” अरुणः । वा.ज्व.चि.१७. । तन्नामक-
 पित्तज्वरीने । ज्वन्ति त्रोगं । “त्वचं प्राप्य समा-
 नोष्मा पित्तरक्ताभिमूर्च्छितः । दाहं प्रकुरुते घोरं
 पित्तवत्तत्र भैषजम् ॥” दाहः दृष्णारोघजरत्तपूर्ण-
 कोष्टजधातुस्यजपित्तजत्तजरत्तजभेदेन षड्विधः,
 मर्माभिघातजस्यैक इति समविधः । [नि.व.६ ।

दाहकः । पुं । चिचके । रक्तचिचकहवे । रा.

दाहकर्षितः । चि । दाहपीडिते ।

दाहकाष्ठम् । स्त्री । दाहागुरुणि । वै.निघ. ।

दाहग(गु)ह । स्त्री । अगुरुविशेषे गुर्जरदेश-
 प्रसिद्धे । अगुरुविशेष । गुणाः—दाहागुह क-
 टुकौषं केशवर्द्धनं वर्षकरं केशदोषघ्नं सीगन्धप्रद-
 च । रा.नि.व.११ ।

दाहज्वरः । पुं । दाहपूर्वके ज्वरे । दाहपूर्व-
 क ज्वर । “करीव्यादी तथा पित्तं लक्ष्णं दाह-
 मतीव च । तथिन् प्रशान्ते त्वितरौ कुतः शीत-
 मन्ततः ॥” मा.नि. ।

दाहदा । स्त्री । नागवल्लीलतायाम् । वै.निघ. ।

दाहनिःश्वासः । पुं । सुगन्धार्जकहवे । वै.
 निघ. ।

दाहसरः । स्त्री । श्मशाने । चिका. ।

दाहहरणम् । स्त्री । उशीरे । श.च. ।

दाहायणम् । स्त्री । खर्णे । वै.निघ. ।

दाहाय(या)णी । स्त्री । दन्तीचुपे । र.मा. ।

दाघिणायः । पुं । नारिकेलहवे । रा.नि.व.
 ११ ।

दिक् । स्त्री । तीती । गिउल । सु सू.४३७. ।

दिक्कः । पुं । करिशावके । श.र. ।

दिक्पालसङ्ग्राम । स्त्री । अष्टसंख्यायाम् ।
 आठि । भा.ज्व.कल्पतरौ । [विष.चि. ।

दिग्धविधः । चि । विषाक्तवाणविधे । च.द.

दिङ्कः । पुं । लिख्यायां । ४ वा ८ जसत्रेणुं ।
 शब्दायं कल्पतरुः ।

दितः । चि । छिन्ने । अम. ।

दिनम् । स्त्री । दिवसे । रा.नि.व.२१ । ।

दिनकरः । पुं । सूर्ये । छे.च. ।

दिनकेशान्तकः । पुं । वटपत्रपाषाणभेदे ।
 वड़ पांथरकूटा । वै.निघ. ।

दिनचर्या । स्त्री । दिवसे यीविधिः स्नात्स्व-
 करत्तयाचरणे । तत्र ब्राह्मसुहृत्तोल्यानाभीष्टदेव-
 तास्मरणम्, दृष्याव्यादर्शविलगीरोचनादिदर्शन-
 स्यर्शनादि, छते स्वमुखदर्शनम्, उषसि मलादि-
 विसर्जनम्, दन्तधावनजिह्वानिलेखनमुखप्रचाख-
 षतैलाभ्यङ्गस्नानभोजनादि च । भा.च.द. ।

दिनदुःखितः । पुं । चक्रवाके । स्त्री । तत्-
 पत्र्याम् । श.र. ।

दिनमणिः । पुं । सूर्ये । चिका. ।

दिनादिः । पुं । प्रभाते । रा.नि.व.२१ ।

दिनान्तः । पुं । सायंकाले । अम. ।

दिनाम्बः । पुं । पेचके । वै.निघ. ।

दिनेशः । पुं । सूर्ये । अर्कहवे । वै.निघ.२७.
 ना.व्या.चि.शतपुष्यालेपे ।

दिनेशपुष्पम् । स्त्री । कैरवपुष्पे । नीलकुन्दी
 पुष्प । चि.क्र.क.प्रदरचि. ।

दिलीरम् । स्त्री । शिलीर्मु । कौण्डिक छांता
 हारा. ।

दिवसः । पुं, स्त्री । दिने ।

दिवससुखम् । स्त्री । प्रभाते । हला. ।

दिवा । व्य, पुं (न) । दिवसे । अम. ।

दिवांकरः । पुं । काके । सूर्यपत्रे । श.च. ।
 अर्कहवे । अम. ।

दिवाकीर्तिः । पुं । पेचके । नापिते । छे.च. ।

दिवाटनः । पुं । काके । शब्दायं कल्प. ।

दिवान्धः । पुं । पेचके । रा.नि.व.२१ । चि ।
 दृष्टिरोगयुक्ते । दिनरुपां । लक्ष्यं—“प्राते छं-
 तीयं पटलच दीपे दिवा न पश्येत् निशि दीपके

सः । रात्री स शीतानुग्रहीतदृष्टिः पितामहभावा-
दपि तानि पश्येत् ॥” भा. नि. । (आ) स्त्री । व-
ल्गुलापचिधि । रा. नि. व. १९ ।

दिवान्धकी (न्धिका) । स्त्री । कुकुन्दधी ।
ह्र. ८८ । वै. निघ. ।

दिवामीतः (तिः) । पुं । पचके । त्रिका ।
श. र. । स्त्री । श्वेतपत्रे । वै. निघ. ।

दिवामध्यम् । स्त्री । मध्याह्ने । छे. च. ।

दिवान्धापः । पुं । दिवान्धाप्याम् । दिन
श्रमान । तस्य विधिः—“सर्व्वर्तुषु दिवान्धापः प्र-
तिषिद्धः अन्यत्र योषात् ॥” सु. शा. ४७. । “दिवान्धा
साम्प्रोक्तं येन रात्री वा यदि वा दिवा । न ते-
षां स्वपतां दीषो जायतां वा विधीयते ॥” “दि-
वान्धापं न कुर्व्वीत यतीऽसौ स्वात्कफावचः । यी-
श्वर्षासु कालेषु दिवान्धाप्यो निषिध्यति ॥” भा. ।

दिवान्धापा । स्त्री । पचिविशेषे, वल्गुला
इति लोके । रा. नि. व. १९ ।

दिविः । पुं । चापपचिधि । श. मा. ।

दिविजम् । स्त्री । कुङ्कुमागुरुचन्दने । वै. निघ. ।

दिवी । स्त्री । उपजिह्विकाकोटि । ह्यारा. ।

दिवीकाः । पुं । चातके । मी. । हरिणे । वै.
निघ. ।

दिवीदासः । पुं । काशीराजधन्वन्तरौ । यः
चन्द्रवंशीयभीमरथनरपतेः पुत्र आसीत् । चिका. ।

दिवीद्गवा । स्त्री । एलायां । शब्दार्थकल्पतरुः ।

दिव्यः । गुग्गुली । रा. नि. व. १२ । यवे । रा.
नि. व. १६ । अर्जुनहवे । वै. निघ. । स्त्री । कान-
कौहे । प. सु. । लषेह्ने । रा. नि. व. १२ । चन्दने ।
वै. निघ. । बालके । वांग । ज. द. १२७. । [४७.]

दिव्यकः । पुं । निर्विषसर्पविशेषे । सु. कल्प.

दिव्यगन्धः । पुं । गन्धके । रा. नि. व. १२ ।
स्त्री । लवङ्गे । रा. नि. व. १२ ।

दिव्यगन्धा । स्त्री । स्थूलैलायाम् । वडु ए-
नाहेऽ । रा. नि. व. ६ । महापुष्पुपे । रा. नि. व.
४ । लवङ्गलतायाम् । श. चि. । [वै. निघ. ।

दिव्यचन्दनम् । स्त्री । हरिचन्दने । लवङ्गे ।

दिव्यचक्षुः । पुं । वानरे । श. मा. । उपचक्षु-
षि । ८७. । सुगन्धभेदे । मी. ।

दिव्यसुखी । स्त्री । शलाकूभेदे । वै. निघ. ।

दिव्यतेजाः । स्त्री । ब्राह्मीनाममहाक्षुपे । रा.
नि. व. ५ ।

दिव्यपञ्चामृतम् । स्त्री । समभागव्यष्टक-
दधिदुग्धमधुशर्करासु । “गन्धमाज्यं दधि चीरं
माजिकं शर्करान्वितम् । एकत्र मिलितम् ॥”
रा. नि. व. २२ । [व. १०.]

दिव्यपुष्पः । पुं । श्वेतकरवीरहवे । रा. नि.

दिव्यपुष्पा (ष्पी) । स्त्री । देवद्रीष्णाम् ।
वडु घनघमा । रा. नि. व. ५ ।

दिव्यपुष्पिका । स्त्री । देवद्रीष्णुपे, महाद्री-
ष्णाम् । वडु वलघमा । वै. निघ. । रत्नाकहवे ।
र. मा. ।

दिव्यरसः । पुं । पारदे । रा. नि. व. १२ ।

दिव्यलता । स्त्री । मूर्त्वायाम् । रा. नि. व. ३ ।

दिव्यसारः । पुं । सर्ज्जहवे । भाग वा धूना-
त्र गांछ । रा. नि. व. ६ ।

दिव्या । स्त्री । महामेदायाम् । ब्रह्माम् । विं-
श्री भां क । बस्याककोटिकां । शतावध्यां । स्थूल-
जौरके । वडु खीत्रा । रा. नि. व. ५ । श्वेतदूर्त्वा-
यां । रा. नि. व. ८ । आमलकां । मी. । हरीतक्याम् ।
रा. नि. व. ११ ।

दिव्यान्नम् । स्त्री । उत्तमान्ने । वै. निघ. ।

दिव्येलकः । पुं । राजिलवहैकरञ्जसर्पविशेषे ।
सु. कल्प. ४७. ।

दिव्यौषधिः (धी) । स्त्री । मनःशिलायां ।
च. द. । स्वतलीहे । भा. । च. द. सि. यी. र. पि. चि.
खण्डखायलीहे । “दिव्यौषधिहृतस्यापि ॥” शमी-
मूले ।

दिष्टम् । स्त्री । दाबहरिद्रायाम् । श. मा. ।

दिष्टान्तः । पुं । वृषी । अम. ।

दिष्टिः । स्त्री । परिमाणे । मी. ।

दीघिका । स्त्री । विशतघनुःपरिमितकलाश-
ये । द्विधि । “पल्लवं दीघिका वायी यष्टिका नी-
नगोधिका ।” चिका. ।

दीदिवि । स्त्री । चने । प.सु. ।

दीनम् । स्त्री । तगरपादिके । रा.नि.व.१० ।

दीना । स्त्री । कुकुन्दर्याम् । वै.निघ. । सूषि-
कायां । चिका. ।

दीनारः । पुं । नापचतुष्टयमाने । ४ गांशो
अम. । खर्णमुद्रायां । मोक्षत्र. । खर्णकर्षवये ।
अ.टी.सा. ।

दीपकः । पुं । काशमहंक्षुपे । ङाकन् । रा.
नि.व.४ । चित्रकवृत्ते । वै.निघ.२भ.वा.व्या । य-
मान्यां । र.मा. । अजमोदायाम् । जीरके । वै.
निघ. । श्वेनपक्षिणि । वाञ्ज प्राथी । छे.च. ।
स्त्री । कुकुम्बे । अ.र. ।

दीपकर्पूरजः । पुं । कर्पूरे । वै.निघ. ।

दीपकितम् । स्त्री । दीपकञ्जले । अ.मा. ।

दीपकूपी (खोरी) । स्त्री । दीपवर्ष्याम् ।
अनूते । अ.मा. । [रा.नि.व.१२ ।

दीपतरुः । पुं । सरलतरौ, सरलदेवदारौ ।

दीपध्वजः । पुं । कञ्जले । जटा. ।

दीपनम् । स्त्री । रसस्य संस्कारविशेषे । तन्ना-
मकरससाधनकार्यविशेषे । तद्यथा—“काशीषं
पञ्चलवर्षं राजिका मरिचानि च । भूमियुक्तीज-
नेकच टङ्गणेन समन्वितं । आलोच्य काञ्चिके दी-
लायने पाकाद्भिन्नैस्त्रिभिः । दीपनं जायते सम्यक्
सूतराजस्य जारये ॥” अथवा चित्रकद्रावैः का-
ञ्चिके त्रिदिनं पचेत् । र.सा.सं । मण्डोदके । चि-
का. । See पारदः । कुकुम्बे । चिका. । तगरमू-
ले । र.मा. । पुं । पलाञ्छी । रा.नि.व.१७ । आ-
लिङ्गशक्ते । मांसे शीक । अ.च. । षष्ठांशव-
श्लिष्टकषायि । “दीपनस्तु षडंशश्च ॥” रा.नि.व.१० ।
चक्रमहंक्षुपे । काशमहंक्षुपे । रा.नि.व.४ । अपि-
गुञ्जभूमिष्ठे द्रव्यमाने । “पचेन्नामं यत्क्रुञ्जयद्दीपनं
तद्यथा मिसिः ।” भा. । चि. । पाचने । अग्निगु-
ञ्जभूमिष्ठे । सु.सू.४१७. ।

दीपनी । स्त्री । मेघिकायां । मेति । पाठा-
यां । आंक्नादि । यमान्याम् । रा.नि.व.६ । क-
कंठिकायाम् । कौक्डौ । वै.निघ. ।

दीपनीयः । पुं । यमान्याम् । रा.नि.व.६ ।

हरितपलाञ्छी । वै.निघ. । चि. । अपिदीप्तिकरै ।

दीपनीयवर्गः । पुं । तन्नामकाशेयमहाक-
षायवर्गे । यथा—“पिप्यलीपिप्यलीमूलचव्यषिच-
कप्रश्नवेराकवेतसमरिचजमोदाभक्तातकास्त्रिहि-
ङ्गुनिर्थासा इति दशैमानि दीपनीयानि भवन्ति ।”
पिपूल, पिपूलमूल, छे, छिता, छुंटे, अन्नदेव-
तन वा शैकल, मरिच, यमानौ, तेलनार मृत्ति,
हिङ्गु । च.सू.४७. । “द्विविधश्चिकीषान्मजमो-
दा च जीरकम् । चतुर्धा ह्यनुषा द्वेषा गणोऽयं
दीपनः स्मृतः ॥” अर्क.चि. ।

दीपनीया । स्त्री । यमान्याम् । म.द.व.२ ।

दीपनीयौषधम् । स्त्री । आग्नेयौषधे, पञ्च-
कोलादौ । सि यो.मदा.चि । अ.द. ।

दीपपुष्पः । पुं । चम्पकवृत्ते । रा.नि.व.१० ।

दीपवृक्षः (कः) । पुं । सरलदेवदारवृत्ते ।
वै.निघ. ।

दीपशिखा । स्त्री । कञ्जले । अर्थकल्प. ।

दीपसंज्ञः । पुं । चित्रकवृत्ते । वै.निघ. ।

दीपास्यभस्मा । स्त्री । दग्धदीपशिखायाम् ।

श्रौतेपत्र णोऽङ्गौष । र.स.र.सुनरो.चि. ।

दीपिका । स्त्री । वचायाम् । वै.निघ. ।

दीप्त(क)म् । स्त्री । हिङ्गुनि । शि. । रा.नि.
व.६ । कांक्षधातौ । कौंशा । सुवर्षे । रा.नि.व.१६ ।
जम्बीरे । वै.निघ. । पुं । सिङ्गे । रा.नि.व.१८ ।
नासारोगविशेषे । नाकज्जाला । लक्ष्यं यथा—
“प्राप्ते भ्रमं दाहसमन्विते तु विनिःसरेषुन इवेह
वायुः । नासा प्रदीपेव च यस्मिन् जन्तीव्याधिन्तु न
दीप्तमुदाहरन्ति ॥” सु. । निम्बूकवृत्ते । रा.नि.
व.११ । [कौंशा । रा.नि.व.१२ ।

दीप्तकंसम् । स्त्री । शुक्लकांक्षधातौ । शीतो

दीप्तजिह्वा । स्त्री । उल्कामुखीयमान्यां ।
चिका. ।

दीप्तपिङ्गलः । पुं । सिङ्गे । रा.नि.व.१८ ।

दीप्तपुष्पा । स्त्री । साङ्गलीवृत्ते । विवनाञ्जलि-
या । वै.निघ. ।

दीप्तरसः । पुं । किञ्चुके । के.के. । अ.प्र. ।

दीप्तलोचनः । पुं । विषाक्षे । रा.नि.व.१८ ।

दीप्तलोहम् । स्त्री । कांस्यधातौ । प.सु. ।

दीप्ता (सिः) । स्त्री । साङ्गलिकापुत्रे । विष-
नाङ्गनिघ्न । रा.नि.व.४ । ज्योतिषतौलतायाम् ।
मत्तारुटेकी । रा.नि.व.३ । साययाम् । रा.नि.
व.६ । मनःशिलायाम् । वै.निघ. । कांस्यधातौ ।
रा.नि.व.१९ । दीप्तनामनासारोगभेदे । वा.उ.
१८५. । See दीप्तः ।

दीप्ताग्निः । वि. दीप्तजठराग्नी । मा.नि. ।

दीप्ताङ्गः (चः) । पुं । मयूर । श.र. । विङ्ग-
ले । श.र. ।

दीप्तानलम् । स्त्री । सुवर्णे । रा.नि.व.१९ ।

दीप्ताक्षः । पुं । विङ्गले । चिका. । मयूर ।
वै.निघ. । [निघ. ।

दीप्तिकः । पुं । दुग्धपाषाणे । मूल शङ्गि । वै.

दीप्तोपलः । पुं । सूर्यकान्तमणौ । प.सु. ।

दीप्यः (कः) । पुं.स्त्री । मयूरशिलायां । रुद्र-
जटायाम् । अम. । रत्नचित्रके । कुङ्कुमे । तमरे ।
निम्बुकवचे । श्वेनपक्षिणि । भ. । । जीरके । रा.
नि.व.६ । रस.र.सुतिका.चि.पञ्चजीरकगुडौ । भेष.
कुष्ठ.चि. । च.द.पञ्चतिलकृतगुग्गुली । अन्ना.चि.
लघुनायघृते । अजनीदायाम् । त्राङ्गुनि । भा.पु.
२४. । यमान्यां । च.द.सि.यो.कास.चि.दशमूल-
घटपलकघृते । "तालीश्वक्त्रिदीप्यकम् ।"

दीप्यका । स्त्री । यमान्याम् । अजनीदायाम् ।
त्राङ्गुनि । भा.पु.१४. ।

दीप्यवल्ली । स्त्री । अजनीदायाम् । वै.निघ. ।

दीप्या । स्त्री । कृष्णजीरकभेदे । मोटां कृष्ण-
जीरे । रा.नि.व.६ । यमान्याम् । भा. ।

दीर्घः । पुं । रामशरे । रा.नि.व.८ । लताशाले ।
र.मा. । कीदृशदेशप्रसिद्धे माङ्गकवचे । रा.नि.व.
६ । रत्नकशाली । रा.नि.व.१६ । इल्कटे । र.मा. ।
उद्दे । रा.नि.व.१६ । वि. भायते ।

दीर्घकम् । स्त्री. पुं । कृष्णजीरके । मद्.व.२ ।
शरवचे । जेतजीरके । उशीरे । उद्दे । शाकवचे ।
शेणुन गीह । वै.निघ. ।

दीर्घकणा । स्त्री । गौरजीरके । भा.नि. जी-
त्रा । रा.नि.व.६ ।

दीर्घकण्टः (कः) । पुं । वर्वरवचे । रा.नि.व.८ ।
गीह । रा.नि.व.८ ।

दीर्घकण्ठः (कः) । पुं । वकपक्षिणि । श.च. ।

दीर्घकन्दः (कः) । पुं । मासाकन्दे । वै.
निघ. । मुखाली । यो आनू. (कम्) स्त्री । मू-
लके । मूला । रा.नि.व.७ ।

दीर्घकान्तिका । स्त्री । तालमूल्याम् । रा.नि.
व.७ । कृष्णतालमूल्याम् । वै.निघ. ।

दीर्घकान्धरः । पुं । वकपक्षिणि । रा.नि.व.
१६ । स्त्री । वकस्त्रियाम् । वै.निघ. ।

दीर्घकाण्डः । पुं । गुच्छवृत्ते । रा.नि.व.८ ।

दीर्घकाण्डा । स्त्री । वत्सादनौलतायाम् ।
पातंग गङ्गुडी । रा.नि.व.३ ।

दीर्घकीलः (कः) । पुं । चङ्गीकवचे । धन
आंकोड़. आंकोड़ गीह । रा.नि.व.६ । ज.
टा. । "चङ्गीले दीर्घकीलकः ।" रा.नि.व.२२ ।

दीर्घकूरकम् । स्त्री । वृषाभनामकशालिधा-
न्यभेदे । राज अन्न. रा.नि.व.१६ । [नि.व.१६ ।

दीर्घकृष्णा । स्त्री । तिलवासिनीशाली । रा.

दीर्घकेशः (शी) । पुं । भङ्गुके । रा.नि.व.१६ ।

दीर्घकोशा (षा) । स्त्री । पङ्क्युत्तौ । शुग्नि,
सिङ्गुक । हारा. । गच्छूपद्याम् । के.के. वै.निघ. ।

दीर्घकोशि(षि)का (शी) । स्त्री । पङ्क्यु-
त्तौ । हारा. । गच्छूपद्यां । वै.निघ. । [प.सु. ।

दीर्घखरच्छदः । पुं । इल्कटे । हे.कड़ ।

दीर्घगतिः । पुं । उद्दे । रा.नि.व.१६ ।

दीर्घगोधूमः । पुं । महागोधूमे । वै.निघ. ।

दीर्घग्रन्थिः । पुं । गजपिप्पल्यां । रा.नि.व.६ ।

दीर्घशीवः । पुं । उद्दे । इ.च. । मौलकीच-
पक्षिणि । रा.नि.व.६ ।

दीर्घघाटिकः । पुं । उद्दे । वके । वै.निघ. ।

दीर्घचक्षुः । पुं । पक्षिविशेषे । वन. बखीङ्गा ।
वै.निघ. । [श्री. भा. ।

दीर्घच्छदः । पुं । शाकवचे । शेणुन गीह ।

दीर्घजङ्गलः । पुं । मत्स्यविशेषे । भा.नि. गी-
ह । श.मा. ।

दीर्घजङ्घः । पुं । उद्रे । जटा । वक्रपक्षिषि ।
निका ।

दीर्घजिह्वः । पुं । सपें । छ.च. ।

दीर्घजीरकः । पुं । खूलजीरके । भा.पू.१भ.।

दीर्घतन्वी । स्त्री । आलुकमिदे । वै.निघ. ।

दीर्घतरुः । पुं । तालवृक्षे । शब्दार्थकल्प. ।

दीर्घतिमिषा । स्त्री । कर्कटिकायाम् । कूप
तेतो कौकूड । श.भा. । [छूँटो] । वै.निघ. ।

दीर्घतुण्डा (ण्डी) । स्त्री । कुकुन्दर्याम् ।

दीर्घदण्डः । पुं । पल्लिवाहृदये । वम्. पीकल-
दण्ड । रा.नि.व.८ ।

दीर्घदण्डः (कः) । पुं । श्वेतैरख्दि । रा.नि.व.
८ । जटा । तालवृक्षे । रोहीतकविशेषे । वै.निघ.।

दीर्घदण्डी । स्त्री । गौरव्यां । गौरवृक्ष चा-
कुले । रा.नि.व.५ । [निघ. ।

दीर्घदलः । पुं । मालाकन्दे । श्यामाके । वै.

दीर्घदर्शी (दृष्टिः) । पुं । गृध्रे । श.र. ।
भङ्गके । रा.नि.व.१६ ।

दीर्घद्वुः । पुं । तालवृक्षे । श.च. ।

दीर्घद्वुमः । पुं । शाल्वलिहृदये । निमूल गीह ।
रा.नि.व.८ । [१६ ।

दीर्घनादः । पुं । शङ्खे । शौक । रा.नि.व.

दीर्घनालः । पुं । दीर्घरोहिषे । वण्ड गङ्गा-
द्वय । गुह्यद्वये । रा.नि.व.८ । आलुके । शालि-
धाम्यमिदे । वै.निघ. । यावनालनामशिश्वीधाम्ये ।
रा.नि.व.१६ ।

दीर्घनिखनः । पुं । शङ्खे । वै.निघ. ।

दीर्घपटोलिका । स्त्री । पटोलाकारदीर्घफ-
लशकविशेषे । धूमूल । वम्. गोडपरवल । गु-
ष्पाः—गुह्यद्विगुं विष्टम्भि कटुकं मधुरं शीतलं
वातपित्तघ्नेभारुचिकारश्च । राज.३प.।

दीर्घपत्रः (कः) । पुं । पुनर्नवायाम् । श्वेत
शृङ्गा । रा.नि.व.५ । राजपलाखी । विष्णुकन्दे ।
रा.नि.व.७ । शरपत्रदर्भे । कुन्दुवृक्षे । रा.नि.व.
८ । तालवृक्षे । रा.नि.व.६ । हरितकुशे । रत्नपु-
नर्नवायाम् । सर्जवृक्षे । मिश्रवर्षेची । हिं वङ्गी-

या । गुष्पाः—सुकटिनः सचारश्च । भा. १ वातश-
रः कफपित्तघ्नः कषायः विदाहो च । सु.सू.४५
च. । कुपीली । कुँडिना । भा. । मधूकवृक्षे । वै.
निघ. । (कः) । वेतसवृक्षे । मन्द.व.५ । रत्नरसीने ।
नाग रत्नन । रा.नि.व.७ । परखडवृक्षे । हिमल-
वृक्षे । रा.नि.व.८ । यत्नरसीने । श्वेत रत्नन ।
छ.च. । जलमधूके । जटा । करीरवृक्षे । श.च. ।
दीर्घपत्रा । स्त्री । वृहतीचुपे । द्रोणपुष्पाम् ।
शलवशा । रा.नि.व.४।५ । शालपण्याम् । भा. ।
सुद्रजम्बूवृक्षे । वन जाम गीह । र.भा. । केतकी-
वृक्षे । रा.नि.व.१० । घृतकुमार्याम् । श्वेतपुनर्न-
वायाम् । भावहरिद्रायां । कदलीवृक्षे । श्वीष्ण-
कवृक्षे । कुम्भतुम्ब्यां । गोल गाँडे । वै.निघ. ।
विद्यायां । छैँटो । भा.पू.१भ.शा.व. ।

दीर्घपत्रिका । स्त्री । श्वेतवचायाम् । श्वेत
वच । रा.नि.व.६ । घृतकुमार्याम् । घृतकुमात्री ।
रा.नि.व.५।२३ । शालपण्याम् । शालपाणि । रा.
नि.व.४ । भा. । केतकीयां । रा.नि.व.२३ । चाट-
रूपके । वामिक । मातुलुवृक्षे । छोलज लेवू ।
जम्बूतालसूत्र्याम् । कदलीवृक्षे । वै.निघ. ।

दीर्घपत्री । स्त्री । पलाशीलतायाम् । हांपत्र-
शाली । रा.नि.व.३ । महासुचुचुपे । चूक शौक ।
रा.नि.व.४ ।

दीर्घपर्णः । पुं । अश्वकर्णनामकशाली । लता-
शाल । रा.नि.व.६ । 'वीपचिनी' इतिख्याते द्वये ।
वै.निघ. ।

दीर्घपर्णी । स्त्री । पृश्निपर्ण्याम् । टाकुमिना ।
रा.नि.व.४ । शालपर्ण्याम् । शालपाणि । वै.निघ.।

दीर्घपर्वा । पुं । इची । वै.निघ. ।

दीर्घपलाण्डुः । पुं । विष्णुकन्दे । राजपल्या-
खी । तालवृक्षे । रा.नि.व.७।६ । हरितकुशवृक्षे ।
कुशेलवृक्षे । कुँडिना गीह । भा. । [नि.व.४ ।

दीर्घपल्लवः । पुं । शणचुपे । अण गीह । रा.

दीर्घपत्रः । पुं । मन्थविशेषे । वै.निघ. ।

दीर्घपात् (दः) । पुं । कौशवके । कौँट व-
क । कडपक्षिषि । कौँक पाशी चिका । छ.च.।

दीर्घपादपः । पुं । तालवृक्षे । रा.नि.व.६ ।
गुवाकवृक्षे । रा.नि.व.११ । See शकीटः ।

दीर्घस्त्वम् । पुं । तालवृक्षे । रा.नि.व.८ ।

दीर्घा । स्त्री । शत्रुपण्याम् । रा.नि.व.४ ।

दीर्घाङ्गुरः । पुं । राजशाली । उज्ज्व अत्र ।
वै.निघ. ।

दीर्घाङ्गी । स्त्री । शालपण्याम् । भा.पू.१भ. ।

दीर्घाङ्घ्रिः । स्त्री । शालपण्याम् । वै.निघ. ।

दीर्घाध्वगः । पुं । उष्ट्र । त्रिका. ।

दीर्घायुः । पुं । शालवृक्षे । शिशुल गीच्छ ।
रा.नि.व.८ । जीवकौषधी । काकि । ने. । रा.नि.
व.५ । त्रिका. ।

दीर्घायुधः । पुं । वनशूकरे । ब्र.मा. ।

दीर्घायुधः । पुं । जीवके । ने. । श्वेतमन्दा-
राके । रा.नि.व.१० । [१० ।

दीर्घार्कः । पुं । महाश्वेतार्कवृक्षे । रा.नि.व.

दीर्घिका । स्त्री । हिङ्गुपत्रागम् । रा.नि.व.६ ।
गोजिह्वायाम् । वै.निघ. । त्रिशतघनुःपरिमितज-
लाशये । तज्जलं गुरु कटु चारं पित्तकरं कफवा-
तघ्नञ्च । रा.नि.व.१४ ।

दीर्घवार्कः । पुं । महालाज्याम् । दीर्घकर्कटि-
कायाम् । रा.नि.व.७ ।

दीविः । पुं । चापपक्षिणि । ब्र.मा. । [१२ ।

दुःकूलः । पुं । चौरनामकगन्धद्रव्ये । रा.नि.व.

दुःखम् । स्त्री । रोगे । मानसधर्मभेदे । दुःखं ।
तत्तु सप्तविधे व्याधावुपनिपतति । सु.सू.१४अ. ।
See व्याधिः ।

दुःखकोदवा । स्त्री । मूर्त्तिकामेदे । “कि-
ञ्चिदुपनिमित्तेन जायते राजिकाकृतिः । एषा
भवति बालानां सुखं श्यति च खयम् ॥” भा. ।

दुःखत्रयम् । स्त्री । आध्यात्मिकमाधिभौतिक-
माधिदेविकश्चेति त्रिविधदुःखे । सु.सू.१४अ. ।

दुःखदग्धनः । पुं । यत्रपक्षिणि । अकूनि । वै.
निघ. ।

दुःखद्विरः । पुं । विट्खद्विरः । रा.नि.व.८ ।

दुःखवर्षनः । पुं । कर्षपाक्षीरीमे । खल्लम् ।
—“वर्षमाने यदा कर्षे कच्छूदाह्वगन्वितः ।

श्रीषी भवति पाकश्च त्वक्खोऽसी दुःखवर्षनः ॥”
सु.सू.१४अ. ।

दुःसहा । स्त्री । नागदन्त्याम् । रा.नि.व.५ ।

दुकू(गु)लम् । स्त्री । शल्लवले । त्रिका. । वै.च. ।

दुग्धम् । स्त्री । कनूषे । शर्मकपर्जुर । र.मा. ।

चीरे । दुग्ध । रा.नि.व.१५ । तद्वृपादि—“ची-
रं खिभं तथा रक्तं पित्तेन पाकतां गतं । रक्तं
श्वेतत्वमायाति तथा चीरं सितं भवेत् । चीरनाक्षी
कुमारीणां बभ्यानाश्च कथं भवेत् । अल्पधातुबलं
यस्यात् तस्यात् चीरं न जायते । बभ्यानां चीर-
नाशुनु वातेन परिपूरिताः । चीरश्च न भवेत्-
स्यात् आर्तवस्याधिकं यतः । प्रसूतासु च नारीषु
बलेन सह सूयते । तेन स्त्रीतोविशुद्धिः स्यात् ची-
रमाशु प्रवर्तते । तस्यात् सद्यः प्रसूतायां जायते
श्लेष्मिकं पयः । तेन कठिनतां याति तस्यात्तत्
परिवर्जयेत् । स्त्रीतोविशुद्धिकरणं बलकृद्दीपना-
शनं । पयस्त्रिदोषशमनं हृष्यन्नाग्निप्रवर्धनम् ॥”

तत्र श्वेतादुग्धं श्लेष्मकरं, रक्ताया वातलं, पीतायाः
पित्तसंशमनं विशिष्टं, कृष्णायाश्च पित्तलम् । अग्नि.
८अ. । दुग्धं बहुविधं गव्यादिभेदात् यथा—गा-
वन्तु दशधा काली त्रिधाजी त्रिविधा मता । श-
ग्य एवास्त्रिधा मेवी त्रिघोष्टौ दशधा ह्ययी । प-
क्षधा करिषी नारी दशधा शूकरौ त्रिधा । व्याघ्री
शुनी श्वदंष्ट्री च रासभी पक्षधा पृथक् । त्रिधा ह-
कषट्था मत्सी गवयी खड्गिनी रुङ्गी । दुग्धं घृतश्च
तक्रश्च दधि ताम्बः प्रजायते । अर्कः । गवादिदु-
ग्धगुणाः स्वल्पव्यायेषु शक्याः । दुग्धमात्रगुणाः
—आमं गुरु कासत्रासप्रकोपकं रोगजनकञ्च ।
तप्तमावर्तितञ्च तत् पथ्यम् । नारीचीरन्तु आममेव
रोगघ्नं भवति । धारीणं गव्यादिदुग्धम् असती-
पमं सर्व्वरोगघ्नं । चिरसंस्थं दोषदह् । तथा—
“केऽध्याविकं पथ्यतमं श्रतोष्णं चीरं लजानां श्रत-
श्रीतमाशुः । दोहान्मश्रीतं महिषीपयश्च गव्यन्तु
धारीणमिदं प्रशस्तम् ॥” पूर्व्वारूपीतं दुग्धं हृष्यं
हृङ्क्षयमाश्रेयश्च, मध्याह्नपीतं बलदं कफघ्नं कृष्ण-
घ्नञ्च । बाल्ये अपि करं यौवने बन्धुं भीर्थदह्श्च वा-
हंके भवति । रात्री नामादोषशमनं अतः चीरं
सदा श्रेष्ठम् । सुहृत्तत्रयपर्य्युषितमतमं न श्रेष्ठं ।
षष्ठीतितं दोषकरं तद्वृहंश्च त्रिघोषमं श्रेष्ठम् । अरि-
तक्रपाः—“जीर्णज्वरे कफे शीथे चीरं स्यादधवी-

धमम् । तदेव तरुणे पीतं विषवद्भिर्मानवम् ।
 चतुर्थभावं सखिलं निषाय यदाद्यदावर्तितसुत्तमं
 जत् । सञ्जीमयन्न बलपुष्टिकारि वीर्यप्रदं चौरम-
 त्तिप्रशस्तम् ।” इति दुग्धकथाः । “गव्यमूर्ध्वाङ्गकालि
 स्यादपराङ्गे तु माह्विषम् । चौरं सशर्करं पथ्यं यदा
 साक्षी च सर्व्वदा । पित्तघ्नं श्रुतश्रीतलं कफहरं
 पक्कं तदुष्णं भवेच्छीतं यत्तु न पाचितं तदखिलं
 विष्टभदीषप्रदं । धारीणं लघ्वतं पयः श्रमहरं नि-
 द्राकरं कान्तिदं इष्णं हृदयमपि वरुणमतिस्त्रादु
 चिद्विषापहम् ॥” श्रुतश्रीतादिचौरगुणाः—“चौरं
 न भुञ्जीत कदाप्यतप्तं तप्तं न चैतन्नवर्णेन सार्धम् ।
 पिटान्नस्वानकमाषसुन्नकोशातकीकन्दफलादिकै-
 च्च ।” तथा च, “मखमांसगुडसुन्नमूलकैः कृष्टमावह-
 ति सेवितं पयः । शाकजाम्बवरसेषु सेवितं मार-
 यत्यनुषमायु सर्पवत् ॥” इति चौरवर्जनस्थानम् ।
 “द्विगुणं शीतं गुरु चौरं सर्व्वकालं न सेवयेत् ।
 दीमाधिं कुरुते मन्दं मन्दाग्निं नष्टमेव च । नित्यं
 तैत्राग्निना सेव्यं सुपक्कं माह्विषं पयः । पुष्पनि
 घातवः सर्व्वे बलपुष्टिवर्धनम् ॥” इति चौरसेवन-
 स्थानम् । “चौरं गवाजकाद्रेभधुरं चारं नवप्रसूता-
 नाम् । इत्तं न पित्तदाहं करोति रक्तामयं कुरु-
 वे ॥ मधुरं त्रिदोषशमनं चौरं मध्यप्रसूतानाम् ।
 लवणं मधुरं चौरं विदाहजननं चिरप्रसूतानाम् ॥
 गुणहीनं निःसारं चौरं प्रथमप्रसूतानां । मध्यस
 ररसायनसुक्तमिदं दुर्व्वलन्तु ब्रह्मनाम् ॥ तासां
 मांसव्यादूर्ध्वं गुर्व्विणीनाञ्च यत्पयः । यदाह्नि लवणं
 चौरं मधुरं पित्तदाहकृत् ॥ गवादीनां वर्णभेदाद्गुणा
 दुग्धादिके प्रथक् । कौस्तुभिकी विशेषाञ्च विशेषी
 देशभेदतः ॥” तथा उक्तञ्च । देशेषु देशेषु च तेषु
 तेषु त्वणाम्बुनी यादृशदोषयुक्ते । तस्मैवनादेव गवा-
 दिकानां गुणा हि दुग्धादिषु तादृशत्वम् । शीत
 द्विगुणं गुरु गील्वं इत्थं पित्तापहं परं । ऋध्वैवा-
 भिषीतस्य कोलाटन्तु पयश्चदः ॥” रा.नि.व.१५ ।
 प्रभातदुग्धं—“निशाश्रीतांगुसंश्रीतं निद्रालस्यश्रमा-
 नुगं । सघनं शीतकफकृत् चौरं प्राभातिकं भवे-
 त् ॥” अचि.८७. ।

दुग्धकन्दगुणः । पुं । दुग्धप्रधाने अन्नगन्धा-
 दिद्रव्यगणे । यथा—“अन्नगन्धा च सुशली विदा-
 री च शतावरी । चौरवाराहिका चेति दुग्धकन्द
 गणकथयम् ॥” गुणाः—“बालकी वर्धते वीर्यैरि-

सर्वालया सह । एतद्वर्कस्य पानेन कन्या धीदृश-
 वार्षिकी ॥” अर्क. ।

दुग्धकूपिका । स्त्री । घृतदुग्धमिश्रिततखुल-
 चूर्णकृतपिष्टकविशेषे । तन्निर्माणविधिः यथा—
 “तखुलचूर्णमिश्रिततण्डुलीरेण सान्द्रश्रिष्टेन । ह-
 दकूपिका विदध्यात्ताञ्च पचेत् सर्पिषा सम्यक् ।
 अथ तां कौरितमध्यां घनपयसा पूर्य्यगर्भाञ्च । स-
 द्दकसुद्रितवदनां सर्पिषि सपक्कवदनाञ्च । अथ पा-
 खुलखण्डपाके स्नापयेत् कर्पूरवासिने कुशले ॥”
 गुणाः—“अथ दुग्धकूपिका सा बल्या पित्तानि-
 लापहा । इष्या शीता गुर्व्वी युक्तकरी हृदयी रु-
 च्या । विदधाति कायपुष्टिं दूरप्रसारिणीं सुचि-
 रम् ॥” भा. । [ग्धाग्ने । चौरफेने । मी. ।

दुग्धतालीयम् । स्त्री । दुग्धसारे । हे.च. । दु-
दुग्धतुम्बी । स्त्री । चौरालाव्याम् । वै.निघ. ।
दुग्धत्रयम् । स्त्री । गोमह्विषक्तागदुग्धेषु । रं.
 सामं. ।

दुग्धदा । स्त्री । चणिकाहणे । रा.नि.व.८ ।
दुग्धनिका । स्त्री । रक्तापामार्गे । अर्कहृत्वे ।
 वै.निघ. । [ग्धपाकपात्रे । हारा. ।

दुग्धपाचनः । त्रि. । दुग्धपाककरे । स्त्री । दु-
दुग्धपाषाणः (कः) । पुं । खटिकाविशेषे ।
 मूलशक्ति, शक्तिशक्ति । हिं शिरगोला । गुणाः—
 रुच्य ईषदुग्धः ज्वरपित्तहृद्दोगकासशलाघानहर-
 य । रा.नि.व.१२ । [लशक्ति । रा.नि.व.१ ।

दुग्धपाषाणिका । स्त्री । दुग्धपाषाणे । मू-
दुग्धपुच्छी । स्त्री । वृक्षविशेषे । शूद्रपत्रा ।
 श.च. ।

दुग्धफेनः (कः) । पुं, स्त्री । चौरफेने । शूद्रपत्र
 फेना । रा.नि.व.१५ । गुणाः—“कृष्णगोऽन्नपयः-
 फेनमजानां वेति शस्यते । मन्दाग्रीनाहशानाञ्च
 विशेषादतिसारिणां । उन्माहृदीपनम्बल्यं मधुरं
 वातनाशनं । सद्यो बलकरचैव तत्र चौरविलो-
 डितं । चौषज्वरातिसारे च सामे च विषमज्वरे ।
 मन्दाग्री कफमाश्रित्य पयःफेनमशस्यते । चौरं
 गवाङ्कौरफेनं तन्नं वा हितमेव च । पक्तासभक्षणा-
 हापि यदृशी तस्य नश्यति । ताम्बूलं नैव सेवेतं
 चौरस्पीला तु मानवः । यावत्तत्र द्रव्येचौरशुक्ता-
 नाहापि शस्यते ॥” अचि. ।

दुग्धफेनी । स्त्री । खनामस्थ्यातद्वये । मं कं दुग्धफेनी, झालुगोलवि । गुणाः—कटुः तिक्ता हिमा विषघ्नी व्रणघ्नी रुच्या । रा.नि.व.५ । पक्ता-न्नविशेषि । वै.निघ. ।

दुग्धवटी । स्त्री । शीघे वटी । विषं हिङ्गुलं धुक्षुरवीजं समभागं गृहीत्वा धुक्षुरपत्ररसेन प्रहरं मईयित्वा मुद्गमाना वटी कार्या । भेष. ।

दुग्धवीजः (जा) । पुं, स्त्री । यावनालादिक्ल-तद्विपीटके । जनार वा ज्ञाशांतेररिं हिंटे । “ये चान्ये यावनालाद्याश्चिपिटास्तमत्खुलाः । अ-तमत्खुलाभे तु दुग्धवीजाः प्रकीर्तिताः ॥” गुणाः—“दुग्धवीजा सुमधुरा दुर्ज्वरा वीथ्युपष्टिदा । शालेययावनालायाः चिपिटाः पुष्टिवर्धनाः ॥” रा.नि.व.१६ ।

दुग्धसन्तानिका । स्त्री । दुग्धसरे । वै.निघ. ।

दुग्धहरणी । स्त्री । दुग्धवहनाद्याम् । रस.रं. सनरी.चि. ।

दुग्धक्षीरिका । स्त्री । दुग्धतखुलघृतशर्करा-कृतपायसं । यथा—“दुग्धाष्टमांशभागेन तखुलान् घृतसंस्कृतान् । शुद्धेऽर्षपके दुग्धे तु क्षिप्वा सिद्धा हि क्षीरिका । पायसं शर्करायुक्तघृतमक्षेपणाहवे-त् ॥” गुणाः—“सा गुरुवीतकहल्या मलावष्टम्बका तथा । अरुचिं मेदवृद्धिच कफमग्नेश मन्दताम् । कृत्वा च रक्तपित्तं हि वातपित्तञ्च नाशयेत् ॥” इत्यगुणः ।

दुग्धा (ग्धी) । स्त्री । क्षीरिकायां । किराहे । र.मा. । भेष.सुद्ररी.चि. । काकील्याम् । पला-शीलतायाम् । शारिवायाम् । वै.निघ. । दुग्धपा-षाणे । फूलथङ्गि । रा.नि.व.१२ ।

दुग्धान्नम् । स्त्री । दुग्धतालीये । आँदन्न मट्ठ-द्रव । गुणाः—“दुग्धांनं शीतलं खादु धंधं वर्ण-करं गुरु । वातपित्तापहं रुच्यं वृद्धयम्बलवर्धनम् ॥” रा.नि.व.१५ । [रा.नि.व.१२ ।

दुग्धाश्मा । पुं । दुग्धपाषाणे । फूलथङ्गि ।

दुग्धाक्षः । पुं । क्षीरकण्टिके । शब्दार्थकल्पतरुः ।

दुग्धिका । स्त्री । सुद्रक्षीरिकायाम् । छाटि-थिराहे । मं दुधि । कं दुधले । तं पित्तपालवेद् । गुणाः—“दुग्धिकीष्वा गुरु रुचा वातला गर्भका-

रिणी । खादुक्षीरा कटुकित्ता सृष्टसूचमलापहा । खादुर्विष्टभिनी वृथा कफकुष्ठकनिमणत् ॥” भा. । चि.क्र.क.प्रदर-चि. । रस.र.ज्वराति.चि. । इन्दी-वरायाम् । हेखटिडिगे । शुक्लकटुकालाव्याम् । तिरं नाडे । वै.निघ. । वृक्षमेदे । थिर्षी प्राङ् । र.मा. ।

दुग्धिनि(नी)का (नी) । स्त्री । रक्तापां-मार्गद्वये । रा.नि.व.४ । शुक्लदुग्धालाव्याम् । वा. च ३७अ. । [चि । वै.निघ. ।

दुच्छकः । पुं । सुरामांस्याम् । मे. । तालीशप-

दुद्धिः (लिः) । स्त्री । कच्छपिकायां । अ.टी. रा. । मे. ।

दुग्धुभः । पुं । सर्पमेदे । टौण्डा सांप । उष्णा. ।

दुग्धुभा । स्त्री । सर्पपत्रवे । वै.निघ. ।

दुद्दुमः । पुं । कन्दविशेषे, हरितपलाण्डौ । अम. ।

दुन्दुभिः । पुं । सर्पदष्टन्दुरादी, दन्दुर इति लोके । सु.कल्प.७अ. । प्रतुदपत्तिविशेषे । च.सू. २७अ. । विशेषे । हे.च. ।

दुन्दुमारः । पुं । विडाले । वै.निघ. ।

दुग्धकः । पुं । खनामस्थ्यातमेधे । द्रुषा । वै.निघ. ।

दुरभिग्रहः । पुं । अपामार्गद्वये । रा.नि.व.४ ।

दुरभिग्रहा । स्त्री । दुरालभायां । कपिकच्छी । अपामार्गं । रा.नि.व.२३ । अलाव्यां । वै.निघ. ।

दुराधर्मः (र्षा) । पुं, स्त्री । सिद्धार्थे । ८५३ मंत्रिया । कुटुम्बिनीद्वये । रा.नि.व.५ ।

दुरारुहः । पुं । नारिकेलवृक्षे । विलहवे । रा.नि.व.११ ।

दुरारुहा । स्त्री । खर्जूरीवृक्षे । थैजूर ग्राह । नारिकेलवृक्षे । तालवृक्षे । वंशे । रा.नि.व.२३ ।

दुरारोहः । पुं । तालवृक्षे । शाल्मलीवृक्षे । खर्जूरीवृक्षे । वै.निघ. । शरटे । रा.नि.व.१६ ।

दुरारोहा । स्त्री । शीवक्षीवृक्षे । रा.नि.व.८ । शरटे । शिरगिट्टे । रा.नि.व.२३ । पिथीखर्जू-थ्याम् । भा. । शाल्मलीवृक्षे । चिक्ता. ।

दुरालभा (लभा) । स्त्री । (Allagi maurorun. Syu, Hedysarum Al-

hagi.) खनामख्यातचुपे । हिङ्गुया इति ख्याता ।
द्रुतांग(गी)डा । हिं वम्. जवासा दुराखा, धमा-
सा । मं वेलिकामूली । कं वज्जिदुक्वे । तें पिलरी-
गटि टुलगींङि । सा विधा खूलम्भमेदात् । गु-
ष्ठाः - कटुः तिक्ता उष्णा चारान्निका मधुरा वा-
तपित्तघ्नी ज्वरगुण्यप्रमेहघ्नी च । रा.नि.व.४ । “य-
वासस्य गुणैरुक्ता बुधैरुल्लया दुरालभा ।” भा. ।
वा.चि.१अ. । सि.थी.कास.चि. । “दुरालभास्त्ववेत-
सैः ।” कापांसचुपे । सङ्कायां । पिङ्गिः भाक ।
श.चि. ।

दुरालभादिः । पुं । दुरालभास्यतासुप्तानाग-
रक्ततः कषायः वातज्वरे हितः । दुरालभादिरथं
पित्तज्वरलक्षणारक्तपित्ताह्नः । वा.चि.१अ. । “दु-
रालभापर्यटकप्रियङ्गुभूमिन्ववासाकटुरोहिणीनाम् ।
ज । पिबेत् शर्करयावगादम् ।” च.द.पि.ज्व.चि. ।
दुरितद्(ग्र)मनी । स्त्री । शमीवृक्षे । रा.नि.
व.८ ।

दुरिष्टकृत् । पुं । अभिचारकर्त्तरि ।

दुरूराहः । पुं । पुण्ड्रकयुक्तदुष्कुलाहास्ये । “दु-
ष्कुलाहो दुरूराह. पुण्ड्रकैषैव कीर्तितः ।” ज.द.
३अ. ।

दुरोहः । पुं । नागकेशरहचे । वै.निघ. ।

दुर्गः । पुं । गुग्गुली । रा.नि.व.१२ ।

दुर्गकारकः । पुं । तरुमेदे । श.मा. ।

दुर्गन्धम् । स्त्री । सौवर्चलक्षणे । हि.च. ।

दुर्गन्धः । पुं । आम्रहचे । श.च. । पलाख्नी ।
भा. । त्रि । पूतिगन्धयुक्ते । [निघ. ।

दुर्गन्धा । स्त्री । बाहुच्याम् । (गो)शोऽङ् । वै.

दुर्गन्धास्यः । पुं । सुखरोगमेदे । मृथे रुर्गक
इत्यत्र । [चल्लक्षणे । वै.निघ. ।

दुर्गन्धिः । पुं । आम्रहचे । दुर्गन्धे । स्त्री । सौव

दुर्गपुष्पी (इन्) । पुं । वनस्पतिमेदे । केशपुटा
इति लोके । श.च. ।

दुर्गलङ्घनः । पुं । उद्रे । हि.च. ।

दुर्गा । स्त्री । श्यामपक्षिणि । शोभांशोधि । रा.
नि.व.२३ । लक्ष्यचटके । लक्ष्यशरिवायाम् । शोभा

लता । नील्यां । मे. । कोकिलायाम् । वै.निघ. ।
अपराजितायां । श.च. ।

दुर्गाङ्गादः । पुं । भूमिजगुग्गुली । वै.निघ. ।

दुर्गाङ्गः । पुं । भूमिजगुग्गुली । रा.नि.व.१२ ।

दुर्यहः । पुं । अपामार्गचुपे । रा.नि.व.४।२३ ।

दुर्यहा । स्त्री । सुलायाम् । रा.नि.व.१३ । अ-
पामार्गे । भा.पू.१भ. ।

दुर्घटा । स्त्री । प्रष्टयथी । वै.निघ. ।

दुर्घोषः । पुं । भल्लूके । रा.नि.व.१६ ।

दुर्जरः । वि. । दुष्पचे । वै.निघ. ।

दुर्जरफलम् । स्त्री । कर्कटिकायाम् । वै.निघ. ।

दुर्जरा । स्त्री । ज्योतिष्मतीलतायाम् । जटांफ-
ट्की । रा.नि.व.३ । घीले । वै.निघ. ।

दुर्जलजेता (रसः) । पुं । ज्वरे रसः । पा-
ठः—“विषं भागद्वयं दग्धं कपर्दं पञ्चभागकं ।
मरिचं नागरञ्चैव चूर्णं वस्त्रेण शोधयेत् । आर्द्रक-
स्य रसेनास्य कुर्यात्सुद्वनिभां वर्टी । वारिणा व-
टिकायुग्मं प्रातः सायञ्च भक्षयेत् ॥” विषं २ भ.
वराटकभक्ष्य मरिचचूर्णं श्लशीचूर्णं प्र. ५ भ. । भा.
म.१भ. ।

दुर्दग्धम् । स्त्री । अग्निदग्धरोगे ।

दुर्दर्पः । पुं । भल्लातकहचे । वै.निघ. ।

दुर्द्रिता । स्त्री । लतामेदे । जटा. ।

दुर्दुमः । पुं । हरित्यलाख्नी । रा.नि.व.७ ।

दुर्धरः । पुं । ऋषभकौषधी । मे. । भल्लातकह-
चे । अनङ्गुहि । रा.नि.व.२३ । पारदे । वै.निघ. ।

दुर्धर्षा । स्त्री । नागदन्ध्याम् । नागदन्धा । रा.
नि.व.५ । कन्यारीहचे । कर्णभनशा । रा.नि.व.८ ।

दुर्नाम(क)म् (मा) । स्त्री, स्त्री । अशौरीगे ।
रा.नि.व.२० । स्त्री । पङ्क्युक्तौ । विष्क । हारा. ।
गच्छपदे । वै.निघ. ।

दुर्नामारिः । पुं । शूरके । उल । रा.नि.व.७ ।

दुर्नाम्नी । स्त्री । अशौरीगे । श.र. ।

दुर्न्वासः । पुं । असस्यकस्यापने । भा.म.३भ.५

दुर्न्वाला । स्त्री । जलशिरिषे । भा. ।

दुर्भरा । स्त्री । व्योतिषतीलतायाम् । वै.निघ.।

दुर्भिक्षा । स्त्री । काकजहायाम् । वै.निघ. ।

दुर्भनाः । स्त्री । शतवर्था । रा.नि.व.४ ।

दुर्भरः । पुं । पिप्लवह्वे । अश्वथ ग्रीह । वै. निघ. ।

दुर्भरा । स्त्री । शतमूल्याम् । रा.नि.व.४ । श्वेतदुर्वाया । रा.नि.व.८ । दूर्वायां । जटा. ।

दुर्भाषा । स्त्री । शकगुञ्जायाम् । मद.व.२ ।

दुर्मुखः । पुं । वानरे । घोटके । सपें । त्रिका.।

दुर्मुखा । स्त्री । शकगुञ्जायाम् । वै.निघ. ।

दुर्मुका । स्त्री । श्वेतगुञ्जायाम् । वै.निघ. ।

दुर्मुहा । स्त्री । काकादनीलतायाम् । श्वेतकुँड । रा.नि.व.२ । रक्तगुञ्जायाम् । वै.निघ. ।

दुर्लभः । पुं । कर्पूरे । शी । वम्. कचोरा । रा.नि.व.६ । वै.निघ. । श्वास.रो.चि.श्वासकालेश्वरे ।

दुरालभायाम् । रा.नि.व.४ । अर्जुनह्वे । वै.निघ.।

दुर्लभा । स्त्री । जीवन्त्याम् । प.सु. । श्वेतकण्टकायाम् । रा.नि.व.४ । रक्तदुरालभायाम् । वै. निघ.२४.मधुरज्व.चि.मधुकादिः । शय्याम् ।

दुर्वर्ण(क)म् । स्त्री । रीष्ये । प.सु. । एलवालुकके । रा.नि.व.४ । [दा] । वै.निघ. ।

दुर्विधेया । स्त्री । कर्पूरशक्याम् । आम आ-

दुश्क्रमः । पुं । गीचुरके । रा.नि.व.४ ।

दुश्(ष्क)रः । पुं । भल्लूके । रा.नि.व.१६ । शम्बूके । हारा. ।

दुश्श्या । पुं । त्वदीषरीगे । शकृत्प्रोश । ते च शीतपित्तोदरदंकोठरीगाः । रा.नि.व.२० ।

दुष्कुलः (स्त्रीनः) । पुं । चीरकनामगन्धद्रव्ये । रा.नि.व.१२ । श.र. ।

दुष्वदिरः । पुं । अरिभेदे । विट्थदिर । गुणाः—कटुतिक्तोष्णः रक्तत्रणकण्डूविषवीसर्पञ्जरकुञ्जीन्मादभूतघ्नश्च । रा.नि.व.८ ।

दुष्टम् । स्त्री । कुष्ठीषधी । रूढ़ । श.च. ।

दुष्टपीनसः । पुं । पीनसरीगे । वै.निघ. ।

दुष्टप्रतिश्यायः । पुं । नासारीगविशेषे । "प्र

क्लियते पुनर्नासा पुनश्च परिशुष्यति । पुनरानुवृत्ते चापि पुनर्विप्रियते तथा । निश्चासी वाति दुर्गन्धी नरी गन्धं न वेत्ति च । एवं दुष्टप्रतिश्यायं जानीयात् कण्डूसाधनम् ॥" मार्त्त. । [पि चि. ।

दुष्टान्नम् । स्त्री । विषादिदुष्टे षन्ने । भा.च.

दुष्टाम्बु । स्त्री । दुष्टजले । मे. ।

दुष्पत्रः । पुं । चीरकनामगन्धद्रव्ये । चीरा इति पार्व्वताः । रा.नि.व.१२।२३ । चण्डालकन्दे । यमानौभेदे । वै.निघ. ।

दुष्प्रधर्ष(र्षि)णी । स्त्री । कण्टकायाम् । रा. नि.व.४ । वाक्तायाम् । प.सु. । इहत्यां । भा. ।

दुष्प्रधर्षा । स्त्री । दुरालभायाम् । रा.नि.व.४ । खर्जूरीह्वे । श्वेजूर ग्रीह । रा.नि.व.११ ।

दुष्प्रवेशा । स्त्री । कयारिह्वे । फणिमनमा । रा.नि.व.८ । गृहकन्यायां । वै.निघ. ।

दुस्पर्शः । पुं । दुरालभायाम् । अ.टी.भ.। सि. यो.वातकासलेहे । च.द.वातकफ.ज्व. । "व्याघ्री-दुस्पर्शंगीचुरैः ।" भा. । लताकरञ्जे । रा.नि.व.८।

दुस्पर्शा । स्त्री । कपिकण्ठ्याम् । आलांकुषी । रा.नि.व.३ । रक्तदुरालभायाम् । रा.नि.व.४ । पाटलह्वे । चाकाशवल्लीलतायाम् । आलांकुलता । वनवदरे । वै.निघ. । कण्टकायाम् । रा. नि.व.४।२३ ।

दुस्फोटः । पुं । दुष्टवणे । शस्त्रभेदे । हे.च. ।

दूः । पुं । रोगे । वै.निघ. ।

दूतः । पुं । वैद्यानेतरि । गमनाय प्रत्राय वा गते पुरुषे । सु.सू.१०.अ. । तत्रचणम्—"यश्चि-क्लिप्तकमानेनं याति दूतः स कथ्यते । दूताः सुजातयोऽव्यङ्गाः पटवी निर्मलाम्बराः सुखिनी-ऽश्नहषाब्दाः श्वभपुष्पफलेर्युताः । सजातयः सुचेष्टाश्च सजीवदिशि सङ्गताः । मिषजं समये प्राप्ता रोगिणः सुखहेतवे ॥" भा. ।

दूतघ्नी । स्त्री । कदम्बपुष्प्याम् । श.च. ।

दूति(ती)का । स्त्री । शारिकायाम् । भा-लिक । रा.नि.व.१६ । श्वेतकण्टकायाम् । वै.निघ.।

दूती । स्त्री । रक्तपाटलायाम् । शारिकापक्षि-णि । रा.नि.व.१६ । वै.निघ. ।

दूरमः (मः) । पुं । उद्दे । गर्हभे । रा.नि.व. १८ । वै.निघ. ।

दूरजम् । स्त्री । वेदूर्थमणी । भा. ।

दूरदर्शी (दृक्) । पुं । गृध्रे । चिका. । प-
खिते । हे.च. । [वै.निघ. ।

दूरमूला । स्त्री । सुञ्जे । भूञ्ज । दुरालभायाम् ।

दूरेरितेक्षणः । चि । केकरे । टेण्ना, गञ्जा ।
श.मा. ।

दूर्थम् । स्त्री । विष्टायाम् । श.र. ।

दूर्वा । स्त्री । (*Cynodon dactylon*,
Syn. *Agrostis cynosuroides*, or
Panicum dactylon.) खनामख्यातघासवि-
शेषे । दूर्वी । हिं उत, दुव् । तें गरिकेगडिड,
गरिककसुव । ता. अरुगम् पुल्लु । दूर्वा बहुधा
श्वेतनीलमालागण्डभेदेन । तासां विशेषाः स्वस्वप-
थ्याये ऋत्याः । सा. गुणाः—कषायाः मधुराः शौ-
तपिततण्णारीचकवमिन्द्राः दाहमूर्च्छायहप्रतशा-
न्तिश्लेष्मश्रमश्वंसिन्यश्च । रा.नि.व.८ । वा.सू.१५
अ. । “दूर्वानन्तानिम्बवासाः ।” श्वेतदूर्वायां ।
भा.४भ.बालरो.चि. । “श्वेता दूर्वा छतं मधु ।”
शश्याम् । रा.नि.व.६ ।

दूर्वादिवर्गः । पुं । दूर्वानन्तानिम्बवासान्-
गुमागुन्द्राभीरुश्रीतपाकौमियङ्गवधेति वर्गे । गुन्द्रः
शरः, अभीरुः शतावरी मुसलतणं वा, श्रीतपाकौ
गुञ्जा । अयञ्च वर्गः पित्तघ्नः न्ययोधपन्नकादिवत् ।
‘वा.सू.१५अ. ।

दूर्वाद्यष्टतम् । स्त्री । रक्तपित्ते ष्टतम् । का-
गष्टतं ४ श. । कक्षार्थं—दूर्वामूलं उत्पलमूलं
कुङ्कुमं मञ्जिष्ठा एलबालुकम् उशीरं सुक्ता रक्तच-
न्दनम् एषां प्र. २ तो. । पाकार्थं—आतपतण्डुल-
जलं १६ श. ह्यागदुग्धं १६ श. । (तण्डुलीदकार्थं
तण्डुलं जलं १६ श.) । भैष. । भा. । [च. ।

दूर्वासीमः । पुं । सीमलताभेदे । स.चि.२८

दूलकम् । स्त्री । तूलके । जूना । रस.र.बाल.
चि. । [श.र. ।

दूलि(ली)का । स्त्री । नील्यां । नीलगंजा ।

दूषकः । पुं । शालिधान्यभेदे । गुणाः शालि-
वर् । सु.सू.४६अ. । भा.पू.१भ.धा.व. ।

दूषिः (षि[षी]का) । स्त्री । मेवमकी । ष-
क्रेत्र पिष्टौ । रा.नि.व.१८ । अ.टी.भ.। श.र. ।
सुखदूषिकारोगे । वा.उ.११अ. । तूलिकायां । मी.

दूषीविषम् । स्त्री । शीषधादिऊतावीर्यविषे ।
भोजनादिदीषेण निद्रया वा दूषितं शीषविषं धा-
तूनपि काये दूषयत् दूषीविषमित्युच्यते । “दूषितं
देशकालान्नदिवास्वप्नेरभीक्ष्णशः । यथादूषयते धा-
तून् तस्माद्दूषीविषं स्मृतम् ॥” तस्य चि.अजिषघ-
तादौ । सु.कल्प.२अ. । तच्च विषं प्राणहरम् ।
यथा—दूषीविषं प्राणहरमिति सङ्केपतो मतम् ।
लक्षणं—“गात्रं रक्तं सितं रक्तं श्यावं वा पिङ्ग-
कान्वितं । सकण्डूदाहवीसर्पपाकि स्यात् कीचनं
तथा ॥” च. । गुणाः—“उदरगुल्मकुष्ठप्रमेहघ्नम् ।”
राज. ।

दूषीविषारिः । पुं । दूषीविषविषघ्ने भगद-
विशेषे । “पिप्लव्यो ध्यामकं मांसौ रोध्रमेला सुव-
र्चिका । कुटप्रतं नत कुष्ठं यष्टीचन्दनगैरिकम् ।
दूषीविषारिनाम्नायं न चान्यत्रापि वाय्यते ॥” वा.
उ.३५अ. । सु.कल्प.१अ. । [च. । वस्त्रे । मी. ।

दूष्यम् । स्त्री । रक्ते । वा.सू.१५अ. । पूवे । हे.

दूष्यजलम् । स्त्री । विष्णुत्रादिदुष्टवारिणि ।
विष्ठादिदुष्टे जन । यथा—“विष्णुत्राणनीलि-
काविषघतं तप्तं घनम्फेनिलं दन्त्याद्यमनार्त्तवं
सलवणं श्रैवालकैः संवृतम् । जनुत्रातविमिश्रितं
गुरुतरं पर्णोष्पङ्काविलं चन्द्राकौशुतिरोहितं च
न पिबेत् नौरं जडं दूषितम् ॥” रा.नि.व.१४ ।

दूष्युदरम् । स्त्री । त्रिदोषजोदररोगे । निदान-
लक्षणं यथा—“स्त्रियोऽन्नपानं नखरीमसूत्रवि-
ह्वार्त्तवैर्यक्तमसाधुवृत्ताः । यस्मै प्रयच्छन्त्यरथी गराश्च
दुष्टाश्चदूषीविषसेवनादा । तेनायु रक्तं कुपिताश्च
दोषाः कुर्वन्ति घोरं जठरं चिलिङ्गम् ।...प्रकी-
र्तितं दूष्युदरन् घोरम् ॥” सु.नि.७अ. ।

दृक् । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ ।

। स्त्री । छिद्रे । उषा. ।

दृक्कटः । पुं । रत्कटे । चिका. ।

दृक्कर्णः । पुं । सर्पे । हे.च. ।

दृक्प्रदम् । स्त्री । सीवीराञ्जने । रा.नि.व.११ ।

दृक्प्रसादः । पुं, स्त्री । कुलत्यायाम् । वनदी-
मत्रा । रा.नि.व.५ । कुलत्याञ्जने । रा.नि.व.१२ ।

दृक्श्रुतिः । पुं । सपें । इत्वा ।

दृक्श्लोकः । पुं । भाषागीतने । वै.निघ. ।

दृग्योनिः । पुं । ईर्ष्यकक्लीवि । निदा. ।

दृग्विषः । पुं । सपें । हे.च. ।

दृग्वाधिहतम् । स्त्री । रक्ताञ्जने । वै.निघ. ।

दृङ् । पुं, स्त्री । एलबालुके । रा.नि.व.४ । शा-
ख्यलीहचे । धवठचे । लीह । श.च. । हीरके । वै.
निघ. ।

दृङ्कण्टकः (का) । पुं, स्त्री । खर्वूरहचे ।
वै.निघ. । षड्डीठहचे । धल अँफुड गीह ।
श.च. ।

दृङ्काण्डम् । स्त्री । दीर्घरीहियहचे । वडु
गकृ ठुण । रा.नि.व.८ । पुं । वंशे । वींश । रा.
नि.व.७ । [ताण गकृडो । रा.नि.व.२ ।

दृङ्काण्डा । स्त्री । वत्सादनीलतायाम् । पा-

दृङ्गर्भम् । स्त्री । हीरके । प.सु. ।

दृङ्ग्रन्थिः । पुं । वंशे । वींश । रा.नि.व.७ ।

दृङ्गर्हदः । पुं, स्त्री । तालहचे । रा.नि.व.९ ।
दीर्घरीहिये । वडु गकृ ठुण । रा.नि.व.८ ।

दृङ्गतवः । पुं । धवठचे । धाँश गीह । रा.
नि.व.९ । [वल्जायां । उँनू । रा.नि.व.८ ।

दृङ्गटणः । पुं, स्त्री । मुञ्जटणे । मूख । (षा) व-

दृङ्गत्वक् । पुं । यावनालशरे । रा.नि.व.८ ।
मुञ्जटणे । वै.निघ. ।

दृङ्गदंशकः । पुं । जलचरविशेषे । हाँश्र ।
वै.निघ. । शब्दार्थकल्पतरुः । [नि.व.११ ।

दृङ्गनीरः (लः) । पुं । नारिकेलहचे । रा.

दृङ्गपचः । पुं । वंशे । वींश गीह । रा.नि.व.
७ । मुञ्जटणे । वै.निघ. ।

दृङ्गपची । स्त्री । वल्जायां । उँनू । रा.नि.व.८ ।

दृङ्गप(पा)दा (पादी) । स्त्री । भूम्यामल-
क्याम् । यवतक्तायाम् । रा.नि.व.३।५ । [व.५ ।

दृङ्गपदी । स्त्री । वन्दान्ते । पत्रगीह । रा.नि.

दृङ्गपुष्पा । स्त्री । गुलुष्ककन्दे । वै.निघ. ।

दृङ्गपृष्ठकः । पुं । कच्छपे । रा.नि.व.१९ ।

दृङ्गप्ररोहः । पुं । म्लचठचे । पाँकूड गीह ।
रा.नि.व.११ ।

दृङ्गफलः । पुं । नारिकेलहचे । गुवाकठचे ।
रा.नि.व.११ । कतकहचे । निर्माला । वै.निघ. ।

दृङ्गबन्धिनी । स्त्री । श्यामालतायाम् । श.च. ।

दृङ्गबालुकम् । स्त्री । एलबालुके । रा.नि.व.४ ।
वै.निघ. । [See वज्रम् ।

दृङ्गभार्गवकम् । स्त्री । हीरके । रा.नि.व.१२ ।

दृङ्गमाला । स्त्री । भूधात्रां । वै.निघ. । भा. ।

दृङ्गमूलः । पुं । मुञ्जटणे । मूख । मयानकट-
णे । रा.नि.व.८ । नारिकेलहचे । शब्दार्थकल्पतरुः ।

दृङ्गद (ङ्गा) । स्त्री । स्फटिकारिकायां ।
भा. । रा.नि.व.१२ ।

दृङ्गरजाः । स्त्री । प्रीदस्त्रियाम् । वै.निघ. ।

दृङ्गलता । स्त्री । वत्सादनीलतायाम् । पाँताल
गकृडो । रा.नि.व.२ ।

दृङ्गलीमा (न) । पुं, स्त्री । शकरे । श.च. ।

दृङ्गवल्कः (लः) । पुं । कसुकठचे । रा.नि.
व.११ । लकृषठचे । उँह्या गीह । रा.नि.व.९ ।
(ल्का) स्त्री । अम्बषायां । रा.नि.व.४ ।

दृङ्गवल्गः । पुं । मुञ्जटणे । वै.निघ. ।

दृङ्गबीजः । पुं । वर्वूरहचे । चकमर्हे । रा.नि.
व.८ । नारिकेलहचे । बदरठचे । रा.नि.व.११ ।

दृङ्गवृन्तः (चः) । पुं । नारिकेलहचे । वै.
निघ. । [च. ।

दृङ्गसूत्रिका । स्त्री । सूत्र्यायाम् । मूर्गा । श.

दृङ्गस्कन्धः (न्धा) । पुं, स्त्री । राजादनहचे ।
क्रौर्णे । जटा. । रा.नि.व.११ । [११. ।

दृङ्गस्थितिः । पुं । नारिकेलहचे । रा.नि.व.
दृङ्ग(ठे)चुरा । स्त्री । वल्जायां । उँनू । रा.
नि.व.८ ।

दृङ्गचुरः । पुं । मुञ्जटणे । वै.निघ. ।

दृङ्गा । स्त्री । सुषल्यां । तालमूली । प.सु. । भू-
धात्रां । वै.निघ. ।

दृढाङ्गम् । स्त्री । क्षीरके । रा.नि.व.१३ ।
 दृढारङ्गा । स्त्री । क्कटिकारिकायां । भा. ।
 दृढम् (ता) । स्त्री, स्त्री । क्षीरके । वै.निघ. ।
 श.च. । [मख्यविशेषे । मे. ।
 दृढतिः । पुं । भस्त्रायां, चर्मपुटके । सु.सू.६५. ।
 दृढतिधारकः । पुं । तरुभेदे । आंकनपाता
 गाह् । श.च. ।
 दृढतिहरिः । पुं । कुकुरे । व्याक. । [हि.च. ।
 दृढ्मूः (म्फूः) । स्त्री । सपें । मे. । वज्रे । सूर्ये ।
 दृढ्य(ष)त् । स्त्री । प्रसरे । अम. । पेषणशिला-
 यां । निग. मे. ।
 दृश्या । स्त्री । चक्षुषि । श.च. ।
 दृश्याकाङ्क्षम् । स्त्री । पत्रे । श.च. ।
 दृशिः (शी) । स्त्री । लोचने । श.र. ।
 दृशोपमम् । स्त्री । श्वेतपत्रे । श.च. ।
 दृश्या । स्त्री । कपिकच्छी । आलाकुली । वै.
 निघ. । [शेगुङ्ति । रा.नि.व.४ ।
 दृषत्पची । स्त्री । शिष्ट(गु)द्याम् । वम्. सेगुङ्गी,
 दृषत्सारम् । स्त्री । मुखलौहे । रा.नि.व.१३ ।
 दृष(ञ्जे)दः । पुं । करञ्जोडिपाषाणभेदे । शाङ्-
 खोडा । हिं हाषाजोड्डी । वै.निघ. ।
 दृष्टरजाः । स्त्री । प्राप्तवयस्कायां, मध्यमायां
 क्रिये । रा.नि.व.१८ ।
 दृष्टान्तः । पुं । दृष्टान्तोनाम "सूखंविदुषाम्बुद्धि-
 साध्यं यो वयस्यं वर्षयति - यथागिरुष्णी द्रवसुदकं
 स्थिरा पृथिवी षादित्यः प्रकाशक इति । यथावा-
 दित्यः प्रकाशकः, तथा साङ्गवचनं प्रकाशकमि-
 ति ।" च.वि.८५. । मरुणे । मे. । [शने । मे. ।
 दृष्टिः । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ । शाने । द-
 दृष्टिकृत् (तम्) । स्त्री । खलपत्रे । श.च. ।
 श.र. । [अन्वपूतनायाम् । वा.उ.१५. ।
 दृष्टिपूतना । स्त्री । बालानां स्त्रीयद्विशेषे,
 दृष्टिप्रदा (वर्तिः) । स्त्री । नेत्ररीने वर्तिः ।
 विफला, कुकुटाखलक (कुकुटार डिमर के धो-
 ग्रा) काशीसं (हिरांक्रम) खीहं नीलीयलं विफलं

समुद्रकीर्णं प्र. समं पेषयित्वा ताम्रपाने द्वागदुग्धेन
 सताहं भावयेत् । अथ पुनस्त्वागदुग्धेन संनिप्र
 वर्तिः कार्या । भा. ।
 दृष्टिवन्तुः । पुं । खद्योते । श.र. ।
 दृष्टिमण्डलम् । स्त्री । दर्शने । वै.निघ. ।
 दृष्टियोनिः । पुं । ईर्यकलीवे । सु. ।
 दृष्टिरोगः । पुं । नेत्ररोगे ।
 दृष्टिवर्त्म । स्त्री । नेत्रवर्त्मनि ।
 दृष्टिविषः । पुं । सपें । वै.निघ. ।
 दृष्टिसन्धिः । पुं । नेत्रकोशे । वै.निघ. । [नि. ।
 देवः । पुं । पारदे । रा.नि.व.१३ । स्त्री । इन्द्रिये ।
 देवकर्हमः । पुं । पक्षसुगन्धौ । समभागत्रीख-
 ष्चचन्दनागुरुकपूरकुमुदिपु । रा.नि.व.२२ ।
 देवकाष्ठम् । स्त्री । देवदारुणि । प.सु. । का-
 ष्टदारुणि । सि यो. काम.चि.मखुरवटके । गुणाः
 — तीक्ष्णोष्णं रुचं श्रेयवातघ्नघ्न । रा.नि.व.१२ ।
 देवकुक्कुटकः । पुं । सुनिषण्णकशाकभेदे । उ-
 गुनि शोक । वम्. कुखु । गुणाः— शीतो ब्रूषः
 सूत्ररोगहरः अग्ररीनाशकः । वै.निघ. ।
 देवकुतुम्बकः । पुं । महाद्रोणपुष्प्याम् । वङ्ग
 बलपनिश । वै.निघ. ।
 देवकुम्भः (म्भा) (म्भी) । पुं, स्त्री । खना-
 मख्यातवचविशेषे । हिं गुम्भा, दण्डला । गन्धप्र-
 सारणी कुम्भेति कोड्ये । वम्. श्वेतवङ्ग । गुणाः—
 कटुः तिक्तः मीथः पारदशीघकः पिशाचबाधाक-
 फघ्नः वाताग्निमान्यघ्नः द्रोणपुष्पीगुणघ्न । वै.निघ. ।
 देवकुसुम्बा । स्त्री । महाद्रोणपुष्प्याम् । रा.नि.
 व.५ ।
 देवकुसुमम् । स्त्री । लवङ्गे । रा.नि.व.१२ ।
 देवगन्धकम् । स्त्री । रोहिषतले । गङ्गुङ्ग ।
 वै.निघ. । [भारामशीतलायाम् । वै.निघ. ।
 देवगन्धा । स्त्री । महामेदायाम् । रा.नि.व.५ ।
 देवगङ्गः । पुं । भूतयद्विशेषे । उरुद्वती । ल-
 वङ्गचणं यथा— "समुष्टः शुचिरतिदिव्यमाख्यगन्धो
 निसन्दी चवितयसंस्कृतप्रभाषी । तेजस्वी स्थिरन-
 यनी वरप्रदाता ब्रह्मस्थी भवति नरः स देवकु-

ः। संक्षेदी हिजगुवदेवदीपवक्ता जिह्वाची वि-
प्रतभयो विमार्गदृष्टिः। समुष्टी न भवति चाह
पानजातैः दुष्टात्मा भवति स देवश्चतुष्टः ॥”
निदा।

देवचिक्षिप्तकी । पुं। अश्विनीकुमारी। इला।
देवजग्ध(क)म् । स्त्री। रोहिषतण्डे, कनृषे।
अगकृत्ण। अम। [हारा।

देवद्वी । स्त्री। चित्रपत्रविशेषे। गीर्तिल।
देवतरणी । स्त्री। राजतरणीपुष्पवृक्षे। वै.
निघ.।

देवतरुः । पुं। अश्वत्थवृक्षे, चैत्यवृक्षे। त्रिका।
विकडतवृक्षे। वै.निघ.। मन्दारवृक्षे। पारिजात-
वृक्षे। हरिचन्दने। अम.।

देवता । स्त्री। धूम्रवृक्षे। वै.निघ.।

देवताकुसुमम् । स्त्री। लवङ्गे। देवहुली इति
ख्याते गन्धद्रव्ये। च.द.।

देवताङ्गः (कः) । पुं। देवदालीवृक्षे। देशा-
ताङ्ग। घःपालतायाम्। प.सु.। विश्व.।

देवताण्डः । पुं। देवदालीवृक्षे। म.द.व.१।

देवतामणिः । पुं। महाभेदे। वै.निघ.।

देवदग्धम् । स्त्री। रोहिषतण्डे। श.चि.। रो-
हीतकभेदे। वै.निघ.।

देवदण्डा । स्त्री। नागबलायाम्। रा.नि.व.४।

देवदण्डोत्पला । स्त्री। नागबलायाम्। वै.
निघ.। [शंखुत्पला। र.मा.।

देवदानी । स्त्री। देवदाल्यां। पीतघोषायां।

देवदारु । स्त्री। (Cedrus deodara, Syn.
Pinus deodara.) खनामख्यातसुगन्धिकाष्टवि-
शेषे। देवदारु। हिं देवदारु। तत्र द्विविधं
स्निग्धदारुकाष्ठदारुभेदेन। तयोः स्निग्धदारु ति-
क्तं स्निग्धीणं वातश्लेष्मघ्नम् आमदीपविबन्धाशः प्रमे-
हज्वरघ्नश्च। काष्ठदारु तिक्तोष्णं श्लेष्मवातघ्नं भूत-
दीपघ्नश्च। रा.नि.व.१२। “सुगन्धि लघु रुचश्च
सुरदारु प्रकीर्तितम्।” शेष.।

देवदालिका (स्त्री) । स्त्री। (Andropo-
gou serratus.) मूषिकविषघ्नपीतदेवताङ्गख्य-
सत्ताविशेषे। अस्याः खखासवन् फलपुष्पवृक्षा,

फलश्च कर्कोटकौवत्। शीतु घोषा, देशांता-
ङ्गा। हिं घघरवेले सनैया। भा.पु.१३.। मं
देवदाली। कं देवडंगरो। तें डानरगङ्गि, सत्तावि-
शेषम्। देवलि इति। सु.टी.३६.अ.७.। गुणाः—
तिक्तोष्णा कटुका पाण्डुकफघ्नी अशःश्लासकासका-
मलाभूतघ्नी च। रा.नि.व.१। तत्फलं जलसञ्चयं
खखानात् ऊर्ध्वम् अथो वा बह्निर्नयेत्। र.सा.सं.।
वा.सु.१५.अ.। चायमाषायाम्। वै.निघ.।

देवदासी । स्त्री। वनवीजपूरवृक्षे। रा.नि.व.११।

देवदीपः । पुं। नेत्रे। वै.निघ.।

देवदुन्दुभिः । पुं। रक्ततुलस्याम्। र.मा.। ज-
णतुलस्याम्। वै.निघ.। [नि.व.११।

देवदूता (ती) । स्त्री। वनवीजपूरवृक्षे। रा.

देवद्रुमः । पुं। देवदारुवृक्षे। भा.म.१३.हा-
त्रिश्रत्काथे। [व.५।

देवद्वीषी । स्त्री। महाद्वीषपुष्पीक्षुपे। रा.नि.

देवधान्यम् । स्त्री। धवलयावनालाख्यश्लिष्की-
धान्ये। देशान। हिं पीनरी, जुहुल। रा.नि.व.
१६। गुणाः—हिमं स्नादु श्लेष्मपित्तघ्नम् अठ्यं
तुवरं रुचं क्लेदनं लघु च। भा.। [निघ.।

देवधूपः । पुं। गुग्गुली। प.सु.। राले। वै.

देवनम् । स्त्री। पद्मे। श.च.। तेजसि। वै.
निघ.।

देवन(ना)लः । पुं। महानले। वड़ नल गी-
छ। हिं नर्कट। मं धोरुदेवनलु, हरिचयदेदना-
ल। गुणाः—अतिमधुरः ढ्य ईषत्काषायः रस-
कार्ये श्लसः नलादधिकगुणश्च। रा.नि.व.८।

देवनिर्मिता । स्त्री। गुडूच्याम्। वै.निघ.।

देवपत्नी । स्त्री। रक्ताक्षी। मध्वाक्षी। त्रिका.।

देवप(पु)त्रिका (त्री) । स्त्री। स्रक्तायां। वै.
निघ.।

देवपर्णम् । स्त्री, पुं। सुरपर्णाभिपपचशाके।
स्रक्तायाम्। गिड़िः शाक। रा.नि.व.१०।

देवपुष्पम् । स्त्री। लवङ्गे। वै.निघ.गीर्ध्व, पिं,
लवङ्गादिकषाये।

देवपुष्पी । स्त्री। वृक्षविशेषे। देवद्वी इति
लीके। च.द.वा.व्या.चि.। “देवपुष्पी वीलपचम्।”

देवप्रियः । पुं । पीतवङ्गराजि । रा.नि.व.४ ।
See मार्कवः । कवि । चिक्रा । पीतीश्री । अग
शिहवे । (या) स्त्री । वागवलीलतायाम् । वै.निघ.।

देववल्गा । स्त्री । महावलायाम् । वायमाषाख
तायाम् । रा.नि.व.४।५ ।

देवभवनम् । स्त्री । अत्रत्यहवे । श्र.च. ।

देवमणिः । पुं । महामिदायाम् । प.सु. । रा.
नि.व.५ । मिदायाम् । वै.निघ. । अत्रत्य विगाखा-
वर्ते । हारा. ।

देवमर्त्या । स्त्री । महामिदायाम् । वै.निघ. ।

देवमातृकः । पुं । हृत्पञ्चुपाखिते देवे । रा.
नि.व.२ ।

देवमानकः । पुं । कौलुभमणौ । श्र.र. ।

देवमासः (कः) । पुं । गर्भाष्टमे मासि ।
चिक्रा. ।

देवमित्रः । पुं । अर्जुनहवे । वै.निघ. ।

देवराजाग्रनाथः । पुं । संविदायां । सिक्कि ।
रस.र. ।

देवरातः । पुं । सारसपचिमेदे । शब्दार्थकल्प. ।

देवलता । स्त्री । वटपत्रमल्लिकायां । नवमल्लि-
का । श्र.च. ।

देवलाङ्गुलिका । स्त्री । हृत्पिकाख्यां । विष्णु-
ति गौह । रा.नि.व.६ । ऋक्षमेवग्र्यां । छोटि
मेडाशिडे । वै.निघ. ।

देववल्गुभः । पुं । पुत्रागहवे । अम. ।

देवहृत् । पुं । गुग्गुलुहवे । मे. । गीपचीष्टा-
यां । शशाकूल । वै.निघ. । समपर्णहवे । चि-
का. । मन्दारहवे । मन्दांर गौह । मे. ।

देवशालिः । पुं । शालिधान्यविशेषि । वै.निघ. ।

देवशेखरः । पुं । दमनकचपे । मन । रा.नि.
व.१० ।

देवश्रेणी । स्त्री । मूर्त्वायाम् । रा.नि.व.३ ।

देवसर्षपः । पुं । कुङ्कुटपायां । मरिचाविट्श-
य । मं देवसिरस । कं देवसिरसमेद । गुष्ठाः—
कटूषः कफघ्नः क्षमिदीघ्नः बन्धः सुखरोगघ्नश्च ।
रा.नि.व.६ । बचके । मातुलुहवे । विभीतके ।
कविकके । ऐज्यव । रा.नि.व.२३ ।

देवसहा । स्त्री । सहदेवायाम् । महावलायां ।
रा.नि.व.४ । दक्षीणवायां । चिच. । पायमाषा-
यां । रा.नि.व.५ ।

देवसृष्टा । स्त्री । मदिरायां । इ.च. ।

देवा । स्त्री । अशनपर्णां । पत्रचारिण्यां । श्र.च. ।

देवाका । पुं । अत्रत्यहवे । श्र.च. ।

देवाहयम् । स्त्री । एका सहदेवा (महावला)
द्वितीया विवेदेवा (नागवला) । वा.सु.१५च.वि-
दायां । देवाहयमिति षाठदशमात् । अरुणः ।

देवानाश्रियः । पुं । कामे । चिक्रा. ।

देवाभीष्टा । स्त्री । पूगहवे । वै.निघ. । ताम्बु-
ल्यां । पीन । श्र.च. । [व.१० ।

देवार्हम् । स्त्री । सुरपर्णनामपत्रशके । रा.नि.

देवार्हा । स्त्री । महावलायाम् । शीत वेने-
डा । रा.नि.व.४ ।

देवावासः । पुं । अत्रत्यहवे । चैत्यहवे । चिक्रा. ।

देवाह्नः (यः) । पुं, स्त्री । देवदाहवे । वा.सु.
१५च.वचादि, विदायांदिः । वै.निघ.२भ.चय-चि.
सूर्यप्रभागुख्याम् । च.द.उ.स.चि. । वा.उ.२च. ।

देविता । पुं । धुलूरहवे । भा. ।

देवी । स्त्री । लिङ्गिनीलतायां । बन्धाककौटकां ।
मूर्त्वायां । रा.नि.व.३ । सौराहृत्पिकायां । ग-
ङ्गपर्णौ । र.सा.सं. । रस.कौ.ज्वरान्तकरसे ।
प्रकायां । पिङ्गि शोक । रा.नि.व.१२ । शाल-
पर्ण्याम् । पाठायाम् । रा.नि.व.४।६ । चादित्यभ-
क्तायां । हृङ्गुङ्गि । बलायां । वेनेडा । म-
हारीयायां । वड् ज्ञोपशुष्पी । नागरसुखायां ।
रा.नि.व.२३ । अतसीहवे । हरीतक्यां । पचिवि-
श्वे । श्यामा पांथी । रा.नि.व.११।१६।१८ ।

देवीलता । स्त्री । अनन्तमूले । ज.द.१४च. ।

देवीवीजम् । स्त्री । गन्धके । भैव.ज्व.चि.चकी-
रसे ।

देवेष्टः (ष्टा) । पुं, स्त्री । गुग्गुली । रा.नि.
व.१२ । सर्वहवे । वै.निघ. । महामिदायां । रा.
नि.व.५ । वनवीजपूरहवे । रा.नि.व.११ ।

देवीश्रादः । पुं । देवकतीश्रादरीषि । सच-
—अमर्त्याशान्तिमनवीथ्येषुकी शान्तिदिविद्य-
न-

ः संसादियुक्तः । प्रकीर्णवादी नियतवः । यत्र देवा
द्विजन्मा मनसो विकासः ॥” भा. ।

दैव्या । स्त्री । सुरामांसां । प्राचीनये । वै. निघ. ।

दैव्यः । पुं । खानि । स चिबिधः, खानूपजाङ्गल-
। अथमेदेन । विधीषाः पर्याये इत्याः । [निघ. ।

दैवसमाख्यबीजम् । स्त्री । इन्द्रये । वै.

द्विभिनी । स्त्री । तर्कानाम् । अ. र. ।

दैहः (काः) । पुं. स्त्री । खेपने । अरीरे । रा. नि.
। अ. १८ । स खलुक्तमनस इति चिबिधः—“कर्षये-

पुंयेनापि सदा खलुक्तमनी नराः । रचयन्ते च मध्येष्व-
कृत्वात् सततं भिषक् । यथाहलवतः कर्षयन्ति याम-
नित्तकायलम्पानमधिकरथानाम् । केचिन्मृगाः
प्राचयन्तः खलायात्यन्ता नराः । तथात् खिरल-
व्यायामेवंल वैद्यः प्रतर्कयेत् ॥” सु. अ. ३५५. ।

दैहकीषः (चर्ष) । पुं । लक्षि । छांमड़ा,
इक् । वै. निघ. । पत्ते । पौथी । अ. च. ।

दैहत्वक् । स्त्री । चर्षणि । वै. निघ. ।

दैहदः । पुं । पारदे । रा. नि. अ. १२ ।

दैहदुर्गन्धता । स्त्री । अरीरेदीर्गन्धे । गौ. अ.
। अ. ११ । तत्राप्रकीषं यथा—अर्जुनपुषं जम्बूपत्रं
क्षीप्रवेति समभागं खिपत् । पुराणम् ।

दैहधारक(ण)म् । स्त्री । अखनि । डे. च. ।
। चाहारे । वै. निघ. ।

दैहधिः । पुं । पत्ते । पौथी । अ. च. ।

दैहधृक् । पुं । वायी । वै. निघ. ।

दैहभृत् । पुं । जीवे, प्राधिनि । वै. निघ. ।

दैहयाथा । स्त्री । यत्नो । अने । भीजने ।
। चिका. ।

दैहला । स्त्री । सुरायाम् । वै. निघ. ।

दैहवल्कलम् । स्त्री । वसायाम् । छसिं । रा.
। नि. अ. १८ ।

दैहसारः । पुं । मज्जायाम् । रा. नि. अ. १८ ।

दैहचयः । पुं । रीने । अ. च. ।

दैहिका । स्त्री । उपनिषिकाकीटे । पेटा
। पौकर । चिका. ।

दैही (रन) । वि । अरीरेणि । चिका. ।

दैह्यः । पुं । जीवे । रस र. त्रयमनाहुते ।

दैह्यग्रहः (त्वोन्मादः) । अमुरवहे । अचरं

यथा—“जिह्वहृष्टं दुरात्मानं गुरुदिवजिजिबिषं ।
निर्भयं मानिगं मरं श्रीधरं व्यवसाविनं । अद्रः ख-
न्दी विशाखोऽहमिन्द्रोऽहमिति वादिनं । सुरामा-
सकषिं विद्यात् दैह्यग्रहग्रहीतकम् ॥” वा. अ. अ.
। चिका. वि. । दैह्यावेग्रहत्वोन्मादरीमे । अचरं—
“संखेदी विजगुरुदीधवक्ता जिह्वाषी विगतभयो
विमार्गहृष्टिः । सनुष्टी भवति गृहापानकान्तेः
दुष्टात्मा भवति स देवग्रपुत्रुष्टः ॥” भा. ।

दैह्यमेदजः । पुं । भूमिजगुरुगुकी । अचिका-
। अगुगुली । रा. नि. अ. १२ ।

दैह्यरक्तकम् । स्त्री । चिकुले । र. अ. अ. ।

दैह्या । स्त्री । सुरामांसां । रा. नि. अ. १२ । अ-
। चिका. । यमानीमेदे । वै. निघ. ।

दैह्येन्द्रः । पुं । गन्धके । भैष. प. खाननरसे ।

दैह्येन्द्ररक्तम् । स्त्री । चिकुले । सा. की. वि-
। दीपनीहाररसे ।

दैह्यम् । स्त्री । क्षीवचिततायाम् । भा. ।

दैर्घरात्रिकः । वि । मारात्तके । अ. वि. १५ ।

दैवम् । स्त्री । पूर्वगतकर्षणि । “दैवं पुरा यत्
। अतसुच्यते तु ॥” अ. अ. २५. ।

दैवच्छिद्रम् । स्त्री । कर्षच्छिद्रे । वा. अ. १४५. ।

दैवदार । स्त्री । देवदारणि । र. अ. ।

दैवदीपः । पुं । खीचने । चिका. ।

दैवदलप्रवृत्तः । पुं । आधिदेविकरीनिषु । ये
। देवद्रीहादभिग्रसका अथर्वज्ञता उपसर्गज्ञताः ।
। तेषु चिधा, विसुदमनिज्ञताः पिशाचादिक्रमका ।
। सु. अ. २४५. ।

दैवव्यपात्रयः । वि । मन्थिनीवधपूजोप-
। हारकपीपधवाचके । अ. वि. ८५. ।

दैवी । स्त्री । अखिपूजादिकुपे चिकित्साविशेषे ।
। यथा—“चासुरी मातुषी दैवी चिकित्सा चिबिधो
। मता ॥” वैद्यकम् ।

दैवोदासिः । पुं । द्वितीदासापत्ते । अ. वि. ।

दोः । पुं । वायी । अ. नि. अ. १८ ।

दोःशिखरम् । पुं । क्लेशे । रा.नि.व.१८ ।

दोःशुक्रिका (शुक्रि) । स्त्री । तरहीलतायाम् ।
कीपातक्याम् । वै.निच. ।

दोषः । पुं । गोवत्से । (कन्दःशालम्) ।

दोषकः । क्रि । बाहुकृष्टे । सू.ग। । त्रिका. ।

दोषकण्डः । पुं । बाहो । भूरिप्र. ।

दोर्मध्यम् । स्त्री । बाहुमध्यभागे । इतिउत्र वा-
ङ् । अन्वार्थक्य. ।

दोर्मूलम् । स्त्री । बाहुमूले । दशम । वै.निच. ।

दोला (लिका) । स्त्री । नीलीहवे । वै.निच. ।
कीडार्थं काष्ठादिमये हिन्दोलके । (हैमना । त-
ञ्जमशुभ्याः—वातकीपनलम् अङ्गस्त्रैयं वलाप्रिका-
रित्व. । राज. ।

दोलायन्त्रम् । स्त्री । रसखेदनायं यन्त्रविशेषे ।
तस्य लक्षणम्—“निबद्धनीषणं गुतं मूर्जे तन्निगुणे
वरे । रसपीटलिकां काष्ठे इदं बडा गुणेन हि ।
सन्धानपूर्वं कुम्भान्तः खानलम्बनसंस्थितम् । अथला-
क्यालयेदधि तमदुक्तकमिष हि । दोलायन्त्रमिदं
ऋत्तं खेदनास्त्रं तदेव हि ॥” भा. । “द्रवद्रव्येषु
भास्वस्य पूरितार्द्धीदरस्य च । सुखे तिर्यङ्कृते द्रव्ये
द्रव्यं त्वेष लब्धयेत् । खेदशैथिल्यनरगतं दोलायन्त्र-
मुदीरितम् ॥” अत्रि. ।

दोषः (कः) । पुं । वातपित्तकफरजस्तमोरुपेपु ।
अ.च. । तत्र आद्यस्यैवः शरीरदोषः । द्वितीयो
मानसी तत्र त एव धातुमलप्रदवात्याः । “तेषु क्र-
मादनी दोषाः कफपित्तानिलाः स्थिताः” रा.नि.
व.११ । “मानसः पुनरुद्दिष्टो रजस तम एव च ।”
च.सू.४४च । तन्निवृत्तिः—“धातवश्च मलाश्चापि दुष्य-
न्तेभिर्यतसातः । वातपित्तकफा एते चयी दोषा इति
श्रुताः । ते धातवोऽपि विवर्तिगदिता दिहृष्टारणा-
त् । मलाश्च ते रसादीनां मलिनोकरचान्मताः ॥”
भा. । उक्तञ्च यथा—“दोषधातुमलमूलं हि शरी-
रम् ॥” तत्र प्रथमदोषरजनपूरणविवेकधारण-
लक्षणो वायुः पश्चात् प्रविभक्तः शरीरे धरयति ।
सन्धिसंश्लेषकवेहनरोपचपूरणवत्सौम्यं क्लेषा
पश्चात् प्रविभक्त उदककर्मधारुयुग्ं करोति ।
रागपत्न्योऽज्ञेयोमिथोपलम्बितं पश्चात् विभक्तम्
अपिकर्मधारुयुग्ं करोतीति । एषां विधिवत् प-

रिरवचं कुर्वीत ॥ एषां चये मन्दवेदता मन्दी-
पता-रुचतादिदिहृष्टानिरायाति । तत्र स्वोनि-
वर्गमद्रव्याख्येव प्रतीकारः । एषां हर्षो लक्षणावयो-
दिकं भवति । तेषां यथास्वं संशोधनं लपचक्ष-
अदविष्वैः क्रियाविशेषः प्रतिकुर्वीत ॥” सु.सू.
१५च. । गोवत्से । अ. र. । [प.सु. ।

दोषकरः । पुं । लङ्गुचहवे । मान्नांशु शीङ् ।

दोषत्रः । पुं । वैदे, विकल्पके । ऐ.च । त्रि. ।
दोषवेतरि. । [कफेभ । रा.नि.व.१५ ।

दोषत्र(त्रित)यम् । स्त्री । मिलितवातपित्त-

दोषपाचनः । पुं । कपिशुवे । प.सु. ।
त्रि. । दोषपाचके ।

दोषप्रकृतिः । स्त्री । दोषाणां स्वभार्गसंघादे ।
भा.अ.चि. । वातादीनां यथाक्रमं वर्धमानरसस-
प्रकीपे धसलशरत्नोपे वा । “यद्युक्तुपिती दोषो
दोषप्रकृतिरुच्यते ।” वि.र. ।

दोषबलप्रवृत्तः । पुं । रोगविशेषे । ते च ते
रोगा ये धातुसमुपपन्ना निव्याहाराचारभवाश्च ।
तेऽपि पुनः विधा नामाशयोत्याः पन्नाशयोत्याश्च ।
एतएवाध्यात्मिकरोगाः कथ्यन्ते । सु.सू.२४च. ।

दोषलः । त्रि । दोषशुक्ले ।

दोषशमनवस्त्रिः । पुं । निरुद्धवस्त्रिभेदे ।
यथा—“पिथकु मधुकं सुमा तथैव च रसाश्चमन् ।
सचीरं शकते वस्त्रिः दोषाणां शमनः परम् ॥”
भा. ।

दोषहरवस्त्रिः । पुं । तन्नामकनिरुद्धवस्त्री ।
“यताम्ना मधुकं विलं कौटर्जं फलमेव च । सका-
ञ्चिकः सगोमूषो वसिर्दोषहरः श्रुतः ॥” भा. ।

दोषा । स्त्री । बाहो । रा.नि.व.१८ ।

दोषा(धोत्)क्लेशी । स्त्री । वनवर्धरिकायाम् ।
वन वावृहे । रा.नि.व.१० ।

दोषातिलकः । पुं । हीमे । त्रिका. ।

दोषाश्वः । पुं । इतिरोगभेदे । लक्षणं—“अ-
कौसमस्यकल्पज्ञानमसौः सन्ध्यागतः । स्वयमपि
इदं दोषाः दोषाश्वः स गदोऽपरः ॥ दिवाकरक-
रसृष्टा मंटा इतिपद्यान्मलाः । विलीनलीना ध-
क्लान्ति व्यक्तमवात्रि दर्शनम् ॥” अथ रोगिणो
दिवाकरं प्रसक्ति । वा.ज.१२च. ।

दोषिकः । पुं । रोगी ५ अ. च. । [निघ. ।

दोहः । पुं । दोहने । दोहनपाने । दुग्धे । वै.

दोहजम् । स्त्री । दुग्धे । शब्दार्थकल्पतरुः ।

दोहदः (लः) । पुं । गर्भिणीदोहदे । प्राध.

३. च. । गर्भचित्रे । भरतर्षतकीषात्करम् ।

दोहदलक्षणम् । स्त्री । गर्भधारणे । गर्भे ।
वयःसन्धी । मे. ।

दोहदवती । स्त्री । गर्भवत्यां स्त्रियां । ३. च. ।

दोहनम् । स्त्री । सनाद्दुग्धनिःसारणे । (द -
। स्त्री । [नभाण्डे । त्रिका. ।

दोहनी । स्त्री । धातकीहवे । वै. निघ. । दोह-

दोहलवती । स्त्री । दोहदवत्यां । शब्दार्थकल्प.

दोहली । स्त्री । अशीकहवे । रा. नि. व. १० ।

दोहापनयः (पयनम्) । पुं, स्त्री । गव्यदु-
ग्धे । त्रिका. । वै. निघ. । [न. वा. उ. २७अ. ।

दोषिकम् । स्त्री । दुग्धिकामूले । शिकुरेशु-

दोषिका । स्त्री । कौषातक्यां । वै. निघ. ।

दोषिग्न्यम् । स्त्री । दुर्गन्धताकपित्तजरीगविशे

षे । दुर्गन्धता । तत्राशक्तैलं — “चन्दनं कुङ्कुमं
मांसी कर्पूरी जातिपत्रिका । जातीककीलपुगानां
लवङ्गस्य फलानि च । अगुरुश्रीकाशमर्थे कुष्ठं
तगरनालिका । गोरोचना म्रियकुश चीलं मदनकं
नखं । सरलः समपर्णस्य साक्षा चामलकी तथा ।
कर्पूरकः पद्मकस्य एतैर्लैलं प्रसाधितम् ॥” गारुडे
प्रसिद्धम् ।

दोषिग्न्यम् । स्त्री । दुर्गन्धतायाम् । वै. निघ. ।

दोषिणीम् । स्त्री । द्रष्टव्ये । दूष्यारसे । मे. ।

दोषिदम् । स्त्री । गर्भे । दोहदे । ३. च. ।

दोषिलयः । पुं । कण्ठपे । ३. च. । [निघ. ।

दोषिलयः । पुं । यन्त्रिपर्णमूले । (गेटेयां । वै.

शुकः । पुं । पेषके । वै. निघ. ।

शुकारिः । पुं । काके । वै. निघ. ।

शुगः । पुं । पक्षिणि । रा. नि. व. १२ ।

शुतरुः । पुं । कल्पतरु । वै. निघ. ।

शु(ति)मयिः । पुं । अकंठ्ये । अम. । २. सा,

सं. विद्याधररसे । मारिततावे । भा. म. १ भे. अ. वि.
चिपुरभैरवरसे । “युगधिरक्तकमार्द्रकमर्हितम् ।”

शुम्भम् । स्त्री । बले । मे. ।

शूतवीजम् । स्त्री । कपर्दके । त्रिका. ।

शूतनम् । स्त्री । दन्तने । ३. च. ।

शूभूमिः । पुं । पक्षिणि । अ. च. ।

शूत्रम् । स्त्री । बीजे । उणा. ।

शूङ्गणम् । स्त्री, पुं । टरुहयमाने । (इति कालि
हमानम्) । “शूद्रनीरटकथापि शूङ्गणः स निगद्य-
ते । शशी दौ शूङ्गणः... ।” (इति मागधमानम्)
प. म. १ ख. । तीलके । अ. मा. ।

शू(द्रा)स्य[स्य]म् । स्त्री । तरुलदधनि । वज्रा-
दहे । अम. । अ. टी. म. ।

शूवः । पुं । तले । रा. नि. व. १५ । तरले । पां९-
ना । गुणाः — केदकरः व्यापकश्च, युष्कः विपरीत-
गुणः । भा. । रसे । विश. । स्त्री । जले । सि. यो.
उन्मा. चि. महापैशाचघृते ।

शूवजः । पुं । शर्करायाम् । गुडे । रा. नि. व. १४ ।

शूवत्यन्त्री । स्त्री । शिष्टहीहवे । रा. नि. व. ४ ।

शूवद्रव्यम् । स्त्री । तरुलद्रव्ये ।

शूवन्तिका (न्ती) । स्त्री । (Anthericum
tuberosum.) खनामस्थानतः क्लृप्तये । शूनांती
वता, वृद्धिगुणपान, शूवाकाणी । मं भौपनी ।
कं वल्लिहर्दे । तै एलुकविचिदु । गुणाः — मधुरा
शीता रसवन्धकारी ज्वरकृमिशूलघ्नी च । रा. नि.
व. ५ । कण्ठदन्तीह्वये । २. मा. । उह्वन्त्याम् । शी-
रितपचदन्तीमिदे । च. सू. १५. । सु. सू. १२५. । यु-
तशेणीनाममहाह्वये । हेनूत्रमात्रो । रा. नि. व. ४ ।
शूखाखकणीलतायाम् । रा. नि. व. १ । वा. सू. ३ ना.
टी. १५ अ. श्यामादिः । “श्यामा दन्ती शूवन्ती ।”
शूखदन्त्याम् । च. सू. १५. ।

शूवरसा । स्त्री । साषायाम् । रा. नि. व. ६ ।

शूवशूलः । पुं । अमद्रव्यश्ले ।

शूवस्त्रिदः । पुं । वातहरस्त्रिदविशेषे । स च द्र-
व्यत्रायपूर्णे कटाहे, यद्भिन्नव्यङ्ग्यायामोष्णकथुने
चतुष्कीषे सौवर्णादिकोष्ठके वा अथवाशीपविश्या
च गृह्यते । शूवस्त्रिदः वातघ्नी द्रव्यकाषीन दूरि-

ति । कटाई कोठके वापि सूपविटेऽवमाहयेत् ।
श्रीमत्संज्ञातं वापि तावत् कोठकं दाखलम् ।
कोठकं तत्र कुर्वीतोऽहोये षड्विंशदङ्गुलं । आ-
यासि वा तदेव खात्रतुष्ठीचन्तु चिकणम् ॥ भा.।

द्रवः । स्त्री । निदायाम् । रा.नि.व.३ ।

द्रविडी । स्त्री । एलायाम् । वै.मि.च.१भ.वा.
व्या.चि.प्रतावरीतैले । [मि.]

द्रविणम् । स्त्री । सुवर्णे । रत्ने । बली । अम. ।

द्रविणनाशनः । पुं । श्रियुद्धे । नञिना
गाह् । श.र. ।

द्रवीकरणम् । स्त्री । तरलतापादने ।

द्रव्यम् । स्त्री । वस्तुनि । पित्तले । मये । जले ।
विलेपने । जतुके । ज्ञा । मे. । शीघधीपकरणे ।
शीघधे । चिकाम् । तत्र द्रव्यमात्रं प्रथिव्यादिभूत-
समुदायादुच्यते । तदुत्कर्षं स्वाभिव्यञ्जकत्वात्, त-
त्पञ्चविधं—पार्थिवम् आर्यं तैजसं वायव्यभाकाशी-
यश्च । तत्र “सूत्रसारसाम्प्रदायसंस्कारगुरुकठिनगन्ध-
बहुलमीषल्लवायन्यायशी मधुरपार्थिवम्, तत्र
स्त्रीयं वलादिकरं विशेषतश्चाधीनतिस्त्रभावम् । य-
त्र द्रव्यं शीतस्निग्धगुरुसरसाम्द्रं पिच्छिलीषल्लवा-
यासलवणं मधुररसमायं तदायम्, तत्र खेडनाह्ला-
दनादिकरम् । यद्गुणबहुलम् ईषदस्त्रलवणं क-
टुरसप्रायं विशेषतश्चाईगतिस्त्रभावं तनैजसं, तत्र
दहनपचनदारणादिकरम् । सूक्ष्मरुच्यखरविशदं
स्पर्शबहुलमीषपिक्तं विशेषतश्च कषायं वायव्यम्,
तत्रैषद्यलाघवादिकरम् । सूक्ष्मरुच्यदुष्यवायिवि-
विक्रमव्यक्तं रसद्वयल्लवाकाशीयम्, तत्र मा-
ईषलाघवादिकरम् । अनेन निदर्शनेन नानौषधी-
सूतं जगति किञ्चिद्रव्यमस्तीति ज्ञत्वा तं तं युक्त-
विशेषमर्थं वाभिसमीक्ष्य स्वदीर्घगुणयुक्तानि द्रव्या-
नि कर्मकराणि भवन्ति । तानि यदा कुर्वन्ति स
कालः, यत्कुर्वन्ति तत्कर्म, येन कुर्वन्ति तदीयं,
यत्र कुर्वन्ति तदधिकरणं, यथा कुर्वन्ति स उपा-
यः, यन्निष्पादयति तत्फलमिति । तत्र विरेचनद्र-
व्याणि प्रथिव्यन्तुगुणभूषिष्ठानि प्रथिव्यापीं युष्मीं
गुरुत्वादधीगच्छन्ति तस्मादिरेचननधीगुणभूषिष्ठ-
ननुमानात् । यमनद्रव्यास्त्रिबातुगुणभूषिष्ठान्यधि-
नायु हि लघू लघुत्वात् तान्मूर्धस्तुतिष्ठन्ति तस्माद्-
नपभन्मूर्धगुणभूषिष्ठस्तुक्तम् । उभयगुणभूषिष्ठस्तुयु

तीभामं । आकाशगुणभूषिष्ठं संश्रमनं । तत्राह-
मनिलगुणभूषिष्ठमनिलस्य शीघवात्कत्वात् । द्वा-
पनमप्रिगुणभूषिष्ठं । खेडनमनिलानलगुणभूषिष्ठं ।
इदं प्रथं प्रथिव्यन्तुगुणभूषिष्ठं । एवमीषधकर्मोऽन्तु-
मानास्साधयेत् । भवन्ति चात्र—भूतेजीकारिर्लोई-
व्यैः श्रमं याति समीरणः । भूयन्नुदायुजैः पित्तं
क्षिप्रमाप्नोति निर्बतं ॥ खतेजोऽनिलजैः श्लेष्म
श्रममेति शरीरिणां । विषयपवनजाताभ्यां इहिसा-
प्नोति साकतः ॥ आश्रयमेव यद्द्रव्यं तत्र पित्तसुदी-
र्यते । वसुधाजलजाताभ्यां वलासः परिवर्धते ॥
एवनेतद्गुणाधिक्यं द्रव्ये द्रव्ये विनिश्चितं । विशी
वा बहुशां वापि ज्ञात्वा दीपेऽवधारयेत् ॥” सु.सु.
४१ च. । दीपश्रमनधातुद्रव्यस्त्रल्लक्षितत्वात् द्रव्यं
त्रिविधमाह चरकः ॥ तत्र पुनस्त्रिविधं जाङ्गली-
ह्रिदपार्थिवमेदात् । तत्र जाङ्गमसूत्रविंशतिः, मौ-
मं विंशतिः, उह्रिदम्बु । तत्र शतविधं वनस्प-
तिवीरुहानस्यथीषधयः । इति । च.म.१च. । द्रव्यं
पुनः द्विविधं शुक्तमार्द्रश्चेति । तयोः शुक्तद्रव्यापिच-
यार्द्रस्य द्विगुणा मात्रा यास्या । “शुक्तद्रव्ये तु द्वा
मात्रा आर्द्रस्य द्विगुणा हि सा ।” तदपवादमाह
—“वासान्मपटोलकीतकवलाकुष्माण्डकौन्दीवरी-
वर्षाभूकुटजाश्वगन्धसहितः ताः पूतिगन्धमाहताः ।
मांसीनागवलाकुबहृकपुरीहृङ्गार्द्रकं चैव चं प्रा-
ह्यास्तत्त्वमेव न द्विगुचिता ये चैतुजाता गन्धाः ॥”
इन्दीवरी शतावरी । पूतिगन्धा प्रसारणी । कुबहृ-
कः पीतकिष्ठी । इतुजाता गुडादयः । गन्धाः द-
शमूलादयः । “वासाकुटजकृष्णाश्चतुष्पासहस्र-
ताः । प्रसारण्यश्चगन्धा च नामाख्यातिवलापलाः ।
नित्यमाद्राः प्रयोक्तव्याः न तासां द्विगुणी भवेत् ॥”
शार्ङ्ग. । “शुक्तं नवीनं द्रव्यं यीज्यं सकलकर्मसु ।
आर्द्रं द्विगुणं विद्यादेप सर्वत्र निश्चयः । द्रव्या-
स्त्रिभिनवान्येव प्रशस्तानि क्रियाविधी । ऋते हृत-
गुङ्गीद्रधान्यज्जाविकृष्टतः ॥” प.प्र.१ख. ।

द्रव्यकल्पाः । पुं । इपदि पेषितद्रव्ये ।

द्रव्यगुणाकरः } पुं, स्त्री । द्रव्यगुणसंयुक्तविशेषः ।
द्रव्यरत्नावली }

द्रव्यसङ्ग्रहः । पुं । करचरचररीतक्यादिद्रव्य-
सङ्घेपे । च.सु.१च. । [चङ् ।

द्रव्याभिधानम् । स्त्री । शीघधादीनां नामसं-

द्राक्षिडम् । जी । दीर्घरीडिषट्ठवे । वङ् गङ्-
कुण । रा.नि.व.८ ।

द्राक्षिडास्यः । पुं । मञ्जूके । रा.नि.व.१९ ।

द्राक्षः । वि । सुमे ।

द्रापः । पुं । पडे । प्रथार्यकस्य ।

द्रावः । पुं । उच्यतायाम् । वै.निच. ।

द्रावकम् । जी । सिक्कवके । रा.नि.व.१३ ।
खीङ्गुवुक्के । वै.निच. । खीङ्गीपवधिशिवे । मद्वाद्रा-
वकादी । पुं । प्रसारविशिवे । उज्ज्वाकण्डमणि । मी.
रसविशिवे । अ.र. ।

द्रावकाकन्दः । पुं । तैलकन्दे । रा.नि.व.७ ।

द्रावकरम् । जी । त्रेतट्टवके । मोहांगी । रा.
नि.व.६ ।

द्रावकवर्गः । पुं । द्रवकरद्रव्यपचके । यथा—
“गुग्गुलुद्रव्यमप्याज्यगुग्गु द्रावकपचकाः” । र.
सा.सं. । [ग] । र.मा. ।

द्रावण(फल)म् । जी । कतकफले । निम्बी-

द्रावणकः । पुं । टङ्गचकारि । वै.निच. ।

द्राविका । जी । खालायाम् । गान, धूङ् ।
अ.र. ।

द्राविङ्गः (कः) । पुं । वेधमुल्ले । जिम्व९९छी ।
अम. । मी. । गन्धश्याम् । प.सु. । आमहरिद्रा-
याम् । कैाँ हनुम । अ.र. । जी । विङ्गलवधे ।
रा.नि.व.६ ।

द्राविङ्गभूतिकः (मिजः) । पुं । आमहरि-
द्रायाम् । कैाँ हनिद्रा । अ.र. ।

द्राविङ्गी । जी । सूकैलायाम् । प.सु. । भा.म.
४म.सौभाग्यशुक्लीनोदके । “द्राविङ्गीनां पलम् ।”
सु.सु.२८प. ।

द्राविङ्गोद्भवः । पुं । सुगन्धवधे । सुगन्धमिय-
ङ्गी । (वा) जी । एलायाम् । वै.निच. ।

द्राविषः । पुं । टङ्गवे । मोहांगी । र.सा.सं. ।

द्राविषी । जी । काकनहायां, काकनमायां ।
वै.निच. ।

द्रावी (धन्) । पुं । टङ्गचकारि । र.सा.सं. टङ्ग-
चकारिपने । चक्रवेतसे । वै.निच. ।

द्राक्षा । जी । (Vitis vinifera.) Dried
fruits called Kiamis. खानमख्यातसता-
याम् । किम्बिन, मयका । चिं दाख, चापुर ।
मं द्राक्षा । तं द्राक्षपीडु, द्राक्षीदु । ता.कीडिन-
खिरिप्यकाम् । गुषाः—पका सा वरा शीता च-
सुष्या इङ्घवी । चपका खल्यगुषा गुर्णी । च-
सा सा रक्तपित्तकृत् । “द्राक्षा पका सरा शीता चसु-
ष्या इङ्घवी गुषः । खादुषाकरसा खल्यां गुपरा
सुटसूपविट । कीडमावतकडपरा कफपुटिदिचि-
प्रदा । इनि-द्व्याज्वरत्रासवातवातालकाभंशतः ।
कफाकपित्तसन्धीददाइश्रीधनदाख्ययाम् । इत्या
साङ्गीसगी द्राक्षा गुर्णी च कफपित्तगुत् । चवी-
जान्वा खल्यतरा गीसनीसदृशी गुकैः । द्राक्षा पक्व-
तजा लघुी साक्षा स्नेहाकपित्तकृत् । द्राक्षा पक्व-
तजा वाहकाइश्री करमईका ॥” भा. द्राक्षाव. ।
“द्राक्षाफलं मधुरमक्षकपायगुणां चारिष पित्तनरुजां
कफहारि शीघ्रम् । त्रेष्ठ निहनि रुधिरामयदाइ-
श्रीधसूक्तांज्वरत्रधनकासविनाशकारि । कषायान्वा
विपाके च द्राक्षा चैव कफे हिता ॥” अचि.
१७प. । एतदभावे गाभारीफलं याञ्जम् । सि.यी.
ज्व.चि.पिपल्यादी । वा.सु.१५प.परुषकादिः ।
“परुषकं वरा द्राक्षा” । च.द.वा.ज्व.चि. पिप-
ल्यादिः । वा.ज्व.चि. द्राक्षादिः । रसालायाम् ।
रा.नि.व.२३ ।

द्राक्षादिः । पुं । वातज्वरे कषायः । “द्राक्षागु-
कुचीकाखर्व्याचयान्वाः सप्रारिवाः । निष्पुण्य
सगुङ्गं ज्ञायम्...” । च.द.वा.ज्व.चि. । अन्वः—
द्राक्षाभयापर्वटकाव्यतिक्ताकृतः कषायः वैतिकज्वरे
प्रलापसूक्तांजनसः । च.द.पि.ज्व.चि. ।

द्राक्षाफलः । पुं । पिवाण्डवे । वै.निच. ।

द्राक्षायथी । जी । दन्तीवधे । प.सु. ।

द्राक्षारिष्टः । पुं । यक्षाधिकारे परिद्विभक्ति ।
पाठः—“द्राक्षागुकार्जे चिद्रीधे जलस विपरीत्
सुधीः । पादशिवे कषाये च पूते शीते विजिम्बिपे-
त् । गुफस्य वितुषां तप लवेकापनकेसरं । मिय-
सुमरिचङ्गवा विफलेति विचूर्णयेत् । पृथक्-प-
थोन्मतेभावेचुंतमाखे निधापयेत् । समनतरे ज-
हयित्वा पिबेज्जातरसं ततः ॥” शैव. ।

द्राक्षासम्भूतः । पुं । द्राक्षावधे । वै.निच. ।

द्राचासवः । पुं । द्राचाकृतसर्वे । गुणाः—दी-
पनी दीपनी हृष्यः पित्तपिपरीती विरज्यतः
कफघ्नः लघुः खल्यमावतय । च. द. २७७. ।

द्राचासुरा । स्त्री । द्राचाकृतमये । पोटि ।
च. द. २७७. ।

द्राचोत्थः । पुं । द्राचासवे । वै. निच. ।

द्रुक्लिमम् । स्त्री । देवदास्यि । प्र. म. ।

द्रु(द्रु)वनः । पुं । भूमिपल्पकश्चे । ड्रु हे टा-
गा । म. च. ।

द्रु(द्रु)वः । पुं । मन्दि । हृषिके । धूथाटपचि-
वि । कि. डे. । डे. च. । मधुमक्षिकायां । वै. निच. ।

द्रुषी । स्त्री । कर्षजलायुकायाम् । कांगको-
टात्रि । कक्षपिकायाम् । चम. म. ।

द्रुतः । पुं । हरिवे । मन्दि । हृषे । धरवि. ।

द्रुतमांसम् । स्त्री । मशादिहरिषादयः ख-
यं द्रुतममाम् द्रुतसंज्ञकाः ज्ञूताः, तेषां मसि ।
गुणाः—पथं बल्यं लघु वीर्यकारि च । रा. नि.
व. १७ ।

द्रुमखः । पुं । कष्टके । कौंटा । चिका. ।

द्रुपदी । स्त्री । वन्द्ये । मान्मडा । वै. निच. ।

द्रुमः । पुं । हृषे । चिका. । कुटजश्चे । आर-
न्वहश्चे । च. द. कुट-चि. मन्दीरायतैले । पारिजात-
श्चे । मे. ।

द्रुमक्षिलः । पुं । देवदास्ये । वै. निच. ।

द्रुमगः । पुं । खल्यज्वरिणि । वै. निच. ।

द्रुमत्वक् । स्त्री । कुटजवल्कले । च. द. कुट-चि. ।

द्रुमध्वजः । पुं । तालश्चे । वै. निच. ।

द्रुमगन्धः । पुं । कष्टके । हारा. । पारिजा-
तश्चे । मे. । [मांटा] वै. निच. ।

द्रुमनिर्वासः । पुं । तदनिर्व्येहि । गांहेर

द्रुमरः । पुं । कष्टके । हारा. ।

द्रुमव्याधिः । पुं । चापायाम् । रा. नि. व. ६ ।

द्रुमशयः । पुं । मन्दि । वै. निच. ।

द्रुमश्रेष्ठः । पुं । तालश्चे । वै. निच. ।

द्रुमरमयः । पुं । चापायाम् । प्र. म. ।

द्रुमारिः । पुं । हरिणि । वै. निच. ।

द्रुमारुहा । स्त्री । कौर्णवसुकायां । रा. नि. व. ११

द्रुमाश्रयः । पुं । सरटे । शिब्रिगिटे । रा. नि.
व. १६ ।

द्रुमेश्वरः । पुं । तालश्चे । रा. नि. व. ११ ।

द्रुमोत्पलः । पुं । (Abroma augusta.)
कर्षिकारश्चे । उमट्टे कश्चल । चम. । अतुयले
हितः ।

द्रुयवम् । स्त्री । परिमाये । वै. निच. । [र. ।

द्रुसन्नकः । पुं । पियालश्चे । पेयशाशां । म.

द्रुः । स्त्री । लघे । वै. निच. ।

द्रुकः (का) । पुं, स्त्री । निम्बविशेषे । षोडशे
निम् । हिं वकाशनिम् । भा. म. ४५. महाभङ्गात-
के । चीकडा इति ख्याति द्रुये । च. द. दार्भादि-
वाये । "सरवाद्रिकास्तथासकैः ।"

द्रुीषः । पुं । ४०० धनुःपरिमितजलाशये । का-
कविशेषे । षोडशे काक, डोम काक । मे. ।

द्रुीषपुष्पश्चे । पलवसे । हृषिके । रा. नि. व. १६ ।

पुं, स्त्री । आदकमाने । ८ शेर । खारीपीडशां ।

नीलावला । आदकश्चतुष्टये (१२ म्.) । "चतुर्भि-
रादकैर्द्रुीषः ।" प. म. १४. ।

स्त्री । हरिचन्द्रे ।

द्रुीषीलवये । वै. निच. । [काक । चम. ।

द्रुीषकाकः । पुं । तन्नामककाके । डोम

द्रुीषकुतुम्बका । स्त्री । देवकुन्नायाम् । देव-
द्रुीषां । वड् पलवसाविशेष । वै. निच. ।

द्रुीषगन्धिका । स्त्री । रासायाम् । जटा. ।

द्रुीषपर्णी । स्त्री । द्रुीषपुष्प्याम् ।

द्रुीषपुष्पिका । स्त्री । द्रुीषपुष्प्याम् । पल-
वसा । वै. निच. ।

द्रुीषपुष्पी । स्त्री । पलवसा इलकया दक्षक-
खस इति ख्याति चेषजकखस्ये । द्रुीषपुष्पीति भा-
षा । र. मा. । मं कुंवा । कं तुंवे । हिं गुष्पा, गु-
जा । तै एतुगुष्पि । गुष्पाः—कटूषा वन्था वात-
कफघ्नी क्षयिमाश्वकरी यथा च । रा. नि. व. ३ ।
च. द. सि. यो. काम. चि. चमने । "चमनं कामना-
तांतां द्रुीषपुष्पीरसः घनः । द्रुीषपुष्पीरसीश्वेर्ह
निहति विषमज्वरान् ।" भा. म. व. ६५. । क-

कार्मःकामवासमित्रीपत्नी । राजः । द्वीचपुष्पी पु-
नः खादुपाका कट्टी मदिनी कफामकामलाशोष-
तमकवासकमित्री च । भा. ।

द्वीचपुष्पीदलम् । स्त्री । द्वीचपुष्पीपत्रे । व-
नवनेत्र पात्रा । गुणाः—खादु रचं गुरु पित्त-
कर्त मीदनं कामलाशोषनीहृत्पररं कटु च । भा.
पू.१म.भा.व. ।

द्वीचा । स्त्री । द्वीचपुष्पान् । वनवना । भा.
वा.उ.१५५. । इन्दीवराखतायाम् । वै.निघ. ।

द्वीचिः । स्त्री । सर्पवयमाने । १२८ अ. । प.म.
१ख. ।

द्वीचिका । स्त्री । नील्याम् । अ.र. । [व.६ ।

द्वीचि(स्त्री)जम् । स्त्री । द्वीचीलवणे । रा.नि.

द्वीचिनी । स्त्री । उत्तरिण्डाम् । वै.निघ.२भ.
मन्त्रिठावहते ।

द्वीची । स्त्री । इन्द्रविर्मन्था, इन्दीवरायाम् ।
रा.नि.व.१ । द्वीचीलवणे । अ.र. । नील्याम् । स-
र्पवयमाने । १२८ अ. । “सर्पाभ्याश्च भवेद्वीची ।”
प.म.१ख. । [इ द्वीचारा. ।

द्वीचीदलः । पुं । केतकीपुष्पवत् । केयू गी-

द्वीचीलः । पुं । केतकवत् । वै.निघ. ।

द्वीचीलवणम् । स्त्री । वारिजलवणे । मं दी-
चीचनीट । मं दीचीय उपु । गुणाः—मीदनं क्षिणं
शूलघ्नं नातिपित्तं पाके नात्युष्णम् । रा.नि.व.६ ।

द्वीचीयम् } स्त्री । वारिजलवणे । रा.नि.व.६ ।
द्वीचम् }

द्वन्द्वम् । स्त्री । मिथुने । युगले । सुखदुः-
खादौ । पुं । रोगभेदे । अ.र. ।

द्वन्द्वगः । पुं । चक्रवाके । वै.निघ. ।

द्वन्द्वगदः । पुं । द्वन्द्वजरीने ।

द्वन्द्वचरः (चारी) । पुं । चक्रवाकपक्षिणि ।
इ.च. । चिका. । [वै.निघ. ।

द्वन्द्वचरीसहायः । पुं । चक्रवाकपक्षिणि ।

द्वन्द्वजः (दीघोत्थः) । पुं । विषमन्वरे । रा.
नि.व.२० । विदीपरीने । वि । विदीपोत्थे । भा.
अ.नि. ।

द्वयान्निः । पुं । त्रिपलकवत् । छिन्ने । अ.र. ।
हादशयचिकित्सा । स्त्री । शताहास्यपुषे । उ-
न्का गाह, मउरी ।

हादशाङ्गनाथः । पुं । त्रिपातन्वरे कषा-
यः । दशसूलीकषायसु पित्तलोपीन्करान्वितः । त्रि-
पातन्वरे दीयः नासकाससमन्विते ॥ भा.म.१भ. ।

हादशाङ्गुलः । पुं । वितली । विगद । अ.म. ।

हादशाङ्गा । पुं । सूर्ये । चक्रवर्त्तु । अ.म. ।

हादशायसकः । पुं । कबलाभाधिकारे रसः ।
चिमेनाख्यरस एव । रस.र. । See चिमेचरसः
वातरक्ते ।

हादशायुः । पुं । कुङ्कुरे । अ.मा. ।

हारम् । स्त्री । उपवि । निगमे । चिका. ।

हारका । स्त्री । कार्पास्याम् । वै.निघ. ।

हारदारः । पुं । शकवत् । वै.निघ. । भूमी-
सहवत् । भा. ।

हारदलिभुक् । पुं । काकविशेषे । चिका. ।

हिकः । पुं । काके । चिका. । चक्रवाके । म. ।

हिककारः । पुं । काके । अ.र. ।

हिककुत्, हिकपृष्ठः । पुं । उद्रे । इ.च. ।

हिकाकोली । स्त्री । काकोलीचीरकाको-
ल्योः । वा.उ.२५. ।

हिक्षुरी (इन्) । पुं । गीस्वरवत् विधाविभक्तसं-
रायभावे । “हिक्षुरं गीस्वराकारहुरैर्विधाविषयं-
णः । अथवा सीवनीयुक्तैर्गिबमध्वेषु निर्दिशेत् ॥”
ज.द.१५. । [यो.भाप्रमा.चि. ।

ह्विचिचकम् । स्त्री । नेतरक्तविचकयोः । छि.

ह्विजः । पुं । दने । रा.नि.व.१८।२१ । तुम्बु-
वत् । रा.नि.व.११ । ब्राह्मणे । चन्द्रिये । वैश्वे. ।
म. । सर्पे । चण्डले । अ.म. ।

ह्विजकुक्षितः । पुं । बडवारवत् । छानिकु-
गाह । रा.नि.व.११ ।

ह्विजकेतुः । पुं । जलीरविशेषे । वै.निघ. ।

ह्विजम्भा (मनु) । पुं । पक्षिणि । दने । अ.
र. । भाईधाम् । जीशिके । चण्डले । वै.निघ. ।

द्विकप्रियाः । स्त्री । सीमलतायां । रा.नि.व.१ ।
द्विजभक्तः । वि । देवे भक्तिमति (रोमिचि) ।
 वै.विच. ।
द्विजयष्टिः (ष्टिका) । स्त्री । भार्याम् ।
 शुभ्रनशाते । वै.निच. २भ.वा.व्या.चि. ।
द्विजशप्तः । पुं । राजमाषि । वर्धते । अ.च. ।
द्विजश्लेष्टः । पुं । पक्षाग्रहवे । वै.विच. ।
द्विजा । स्त्री । शिखायां । ट्रगृक । रा.नि.व. ६ । भार्याम् । मी. । लोवान् इति ख्याते गन्धद्रव्ये । वै.विच. । पालक्यशाके । अ.च. ।
द्विजाङ्गिका (ङ्गी) । स्त्री । कटुक्याम् । कृष्णी । रा.नि.व.६ । [मि. ।
द्विजातिः । पुं । दन्ते । चण्डले । पचिषि ।
द्विजायनी । स्त्री । यज्ञोपवीते । त्रिकी ।
द्विजास्यः । पुं । तरुकोटश्च । अ.च. ।
द्विजिह्वः । पुं । सपें । अम. । अचिजिह्वनामक-
 कण्ठराशे । आनजिह्वेन ट्रांश । सु.नि.१२च. ।
द्विजेन्द्रकः । पुं । निम्बुहवे । जेवूर ग्राह ।
 वै.विच. । [टी. देसा.सुस्तकादिः ।
द्वितिक्ता । स्त्री । कटुकां, करञ्जिकायाश्च । वा. ।
द्वितीयत्रिफला । स्त्री । द्राक्षाखर्व्वरगाभा-
 रीफलेषु । किम्बुगिन, थेञ्ज, गामार कल ।
 वै.विच. ।
द्वितीयाभा । स्त्री । (Curcuma zantho-
 orrhiza.) इत्यभिधेये । दाबहरिद्रायाम् । अ.च. ।
द्विद्वलः । पुं । अश्लक्ष्णकहवे । चापटा इति
 ख्याते । आर्द्रो । वै.विच. । स्त्री । द्विद्वलमाषे ।
 वसुपुष्पाः—“वृषः कृती त्रिदखानामष्टादशगुणे-
 ऽस्यचि । स एव सचिकटुकः सर्पिःसैन्धवसंयुतः ।
 भवेद्भूततरुसैव कृतमित्येव तं विदुः । चिरेद्वैर्वि-
 चासिद्धमकृतम् । लघुं वदेत् । फलाखपायतकौच
 कृता सुदतरा भताः । वातघ्ना सचिदाः प्रोक्ताः ।
 सुस्वधासविशारदैः ॥” द्रव्यगुणः ।
द्विधासतिः । पुं । शिषमादि । उष्णोष्ण ।
 वै.विच. । कृषीरे । कृषीरे । अ.च. ।
द्विधासुः । वि । प्रियव्रतिका ।

द्विधाककम् । स्त्री । जातोफले । वै.विच. ।
द्विधालेख्यः । पुं । हिमालयवे । ईडाङ्क-
 ग्राह । रा.नि.व.६ । [र.मा. ।
द्विधः । पुं । इक्तिनि । प.सु. । नागकेशरहवे ।
द्विधचक्रः । पुं । अष्टाक्षरहवे । रा.नि.व.७ ।
द्विधदः । पुं । ससुवे । पचिषि । मन्त्रसारः ।
द्विधमला । स्त्री । नगपंकायां । वै.विच.वा. ।
 व्या.चि.प्रतावरीतीक्षे ।
द्विधमदः । पुं । करिमदकले ।
द्विधर्षी । स्त्री । बालपर्षीं वृश्चिपर्षीं चेति
 द्वे । भागपाणि, छाकुनिना । अ.द.बह.वि. ।
द्विधाथ्यः । पुं । नागकेशरहवे । प.सु. ।
द्विधादिकः । पुं । नागकेशरहवे । प.सु. ।
द्विधायी (हन) । पुं । करिषि । चारां ।
द्विधिनखः । पुं । व्याघ्रनखे । नथाविद्येनयं ।
 रा.नि.व.१२ ।
द्विधी (हन) । पुं । चिचकमेदे । अ.वि.पच. ।
द्विधुटः । पुं । (Impotiens Balsamina.)
 पुष्पसुपविधेये । दोषाणो । अ.चि. ।
द्विधुटी । स्त्री । मल्लिकायां । मी. ।
द्विधुनर्नवम् । स्त्री । शुक्ललोहितलतामिदेन पु-
 नर्नवाद्ये । श्वेतपृष्ठा, गांतीपृष्ठा । चि.यो. ।
 काम.चि.व्याषोषद्यते । “त्रिफला द्विधुनर्नवम् ॥”
द्विधाह्वी । स्त्री । कृष्णदीर्घब्राह्मीरथे । श्लो-
 ७ वङ्क वांशो । सु.भा.१०च. ।
द्विधावम् । स्त्री । सुदपशीमाषपर्षीः । शुर्गा-
 नो ७ गावांशो । अ.द.उन्ना.चि.महाकल्याणद्यते ।
द्विधुखः (खाद्विः) । पुं । त्रिधुखसर्पविधेये,
 राक्षसपे । राक्षसाप, शुशुत्था गाप, भाषिनी
 गाप । अम. दुंडुब । इत्था । अ.च.विच.चि. ।
 वि । सुखद्वययुक्ते ।
द्विधुखा । स्त्री । भारिकायां । गाङ्गु । जञ्जी-
 कायाम् । लोको । इला ।
द्विधुखोरगः । पुं । त्रिधुखसर्पे । अटा ।
द्विधरजनी । स्त्री । हरिद्रायां दाबहरिद्रायाश्च ।

त्रिधा, शक्रत्रिधा । द्वि, यो, काम, पि, व्योवा-
यते ।

द्विरदः । पुं । इतिनि । प.सु. ।

द्विरदपिप्यसी । स्त्री । गजपिप्यस्याम् । वै.
निघ. २ भ. वा. व्या. चि. शार्पिंशकगुग्गुक्षी ।

द्विरदान्तः (काः) । पुं । द्विदि । रा. नि. व.
१६ । [व. वै. निघ. ।

द्विरद्वारातिः । पुं । द्वरमे । निःह विटम-

द्विरदाशनः । पुं । अत्रत्यत्वे । वै. निघ. ।

द्विरद्वन्द्वम् । स्त्री । अद्वन्द्वे । तस्य लक्षणं
—“यद्वन्द्वभावं युगपत् क्रमात्वा द्विरद्वन्द्वं तत्र भ-
वेदसाध्यम् ।” सु. नि. ११५. ।

द्विरसनः । पुं । सर्वे । पिका. ।

द्विरापः । पुं । इतिनि । अ. मा. ।

द्विरिताः । पुं । गर्भे । वै. निघ. । स्त्रीपुंसलिङ्ग-
पुंसके । “नौजात्यमांशानुपगतबीजात् स्त्रीपुंसलिङ्गी
भवति द्विरिताः ।” च. मा. २५. ।

द्विरिफगणसम्बन्धिता । स्त्री । पुपठच-
मेदे । वन (ने) उती । वै. निघ. ।

द्विलम्बकः । पुं । दुर्बलं चि । द्वि. च. ।

द्विवर्षा (र्विका) । स्त्री । द्विहायस्यां गवि ।
चम. । द्वि. च. ।

द्विवार्ताकी । स्त्री । उद्यतीद्ये । वृहती, क-
टि, कात्री । भा. म. ४ भ. वा. ल. चि. । “द्विवार्ताकी-
फलसम् ।”

द्विविधम् । स्त्री । पाखुल्लघातिविधायां । ऽर्ध-
उ ऽ कृष्णं आतरेण । वै. निघ. २ भ. वा. व्या. चि. ।

द्विदन्तः । पुं । नखरजकण्डवे । र्मेदी गीह ।
प. सु. ।

द्विदहती । स्त्री । कष्टकारिणाहृष्योः । क-
टिकान्त्री ऽ विक्रती । वा. सु. ११५. । “द्विदह-
ती विकरजजयाचयम् ।”

द्विशफः । चि । विश्वरपशुमावे । “वीरजी म-
द्विचः लक्षः शुक्ररी गवयी दहः । द्विशफाः पश-
वचेमि चविदहृष..... ॥” भा. म. व. तम् ।

द्विशुद्धिका । स्त्री । नैपश्यन्ताम् । मेढानि-
ः स्त्री । वै. निघ. ।

द्विशुद्धी (रन्) । पुं । मन्वन्निधे । निजो म-
ह । वै. निघ. ।

द्विवा । स्त्री । एषायाम् । वै. निघ. ।

द्विष्टम् । स्त्री । तामे । च. टी. वा. ।

द्विस्त्रिकामम् । स्त्री । सिद्धतन्तुषु । निफ टा-
उम । पुराणम् ।

द्विहृदया । स्त्री । गर्भवत्यां स्त्रियां । वै. निघ. ।

द्विच्यारम् । स्त्री । यवसर्विचारयोः । सि. की-
चप्रिमा. चि. ।

द्विचीरम् । स्त्री । गव्याजदुग्धयोः । गीरेऽर्धं
० हागर्धं । च. द. यक्ष-चि. सर्पिर्मुके ।

द्वीपः । पुं । ककीलठसे । वै. निघ. । स्त्री । व्य-
त्रचर्षेचि । अ. [नि. व. १२४]

द्वीपकर्पूरः (जः) । पुं । चीनकर्पूरे । रा-

द्वीपखर्जूरम् } स्त्री । मन्नापारिवते, द्वीपान्तर-
द्वीपजम् } खर्जूरे । रा. नि. व. १११ ।

द्वीप(पि)ग्रन्थुः । पुं । अतावप्याम् । रा. नि. व.
४ । अटा. ।

द्वीपसम्भवः । पुं । ककीलठसे । कौकुमा ।
वीरके । (वा) स्त्री । मन्नाखर्जूरठसे । वै. निघ. ।

द्वीपान्तरवचा । स्त्री । तोपचिनीति प्लानि
सूत्रे । गुष्ठाः—“द्वीपान्तरवचा त्रिखिपित्रीप्या
वक्रिदोमिक्त । विषम्याभानशुलबी अन्नभूयविही-
धिनी । वातव्याधीनपकारमुन्मादं तनुवेदनाम् ।
व्यपोहति विमेषेण फिरङ्गामयनाश्रिणी ।” भा. ।

द्वीपिका । स्त्री । अतसूत्र्याम् । रा. नि. व. ३ ।

द्वीपिनखः । पुं । व्याग्रनखे । नशी । वै. निघ. ।

द्वीपिनी । स्त्री । वटपत्रपाकाचमेदे । वै. निघ. ।

द्वीपिपलाशः । पुं । इतिकर्षपलाशे । वा.
स. ११५. मुष्कादिः । “मुष्ककण्डुकपलाशद्वीपि-
पलाशचवमिश्रपाः ।” [रा. नि. व. ६१६.]

द्वीपी (रन्) । पुं । व्याप्रविधे । चिचकण्डवे ।

द्वीप्यः । पुं । काके । स्त्री । ककीले । वै. निघ. ।

द्वीप्या । स्त्री । अतावप्याम् । रा. नि. व. ४ । चि-
कीखर्जूरठसे । रा. नि. व. १११ ।

देवः । पुं । चक्रानिदेवे । रघुः, र. लीरी. चि. ।

देवम् । स्त्री । कहीके । रा. नि. व. १२ ।

देवाटकः । पुं । नदीद्वयमुपाविते देवे ।
रा. नि. व. २ ।

देवपीथा । स्त्री । मानवज्ञीविशेषे । होसयले

इवैव इति धीरसमुद्देशे ख्याता । त्रिसतीषा इति
पुत्राचार्ये पाठः । रा. नि. व. ११ ।

द्वन्द्वः । पुं । जातिद्वयसम्बन्धे सर्वे । दो
ज्जान्ता जाण । सु. कल्प. टी. ।

द्वष्टम् । स्त्री । तावे । चम. । [रं. ना. नि.]

द्वष्टिकः (द्वीनः) । पुं । एकदिनाकरज-

ध

धटः (कः) । पुं । धनरथे । धा०त्रा ग्राह
वे. निघ. । तुलामाने । उत्राङ् । धा० । चम. ।
१४ वल्लमाने । ४२ इति । लीलावती ।

धटी । स्त्री । बल्लके । वे. निघ. । जीर्णवस्त्रख
खे । धड़ि । मे. ।

धत्तूरः । पुं । धुत्तूररथे । रा. नि. व. १० ।

धनम् । पुं, स्त्री । मरिचे । अर्थे. । वे. निघ. ।
लेहपात्रे । श. र. ।

धनकम् । स्त्री । धान्यके । धनिश्र । वे. निघ.
२३. सर्वज्ञ. चि. गुरुत्यादिः ।

धनच्छः (च्छूः) । पुं, स्त्री । पक्षिविशेषे ।
धानम पाथी, कर्कटिशा पाथी । चिन्ता. ।

धनशयः । पुं । अर्जुनरथे । रा. नि. व. २ ।
वे. निघ. २३. अजी. चि. पञ्चाप्रिबुधे । चपी । चम. ।
चिचकथे । र. मा. । [जगन्नात् ।

धनदः । पुं । द्विजलरथे । रा. नि. व. ८ । पा-

धनदाक्षी । स्त्री । पाटलरथे । रा. नि. व. १० ।
खताकरथे । रा. नि. व. ८ । [चिका. । हारा. ।

धनपिशाची (चिका) । स्त्री । दद्याया ।

धनप्रिया । स्त्री । काकजलरथे । वन जाय ।
रा. नि. व. ११ । [वे. निघ. ।

धनसूः । पुं । घूलाटपक्षि । कि० उ पाथि ।

धनस्र(स्र)कः । पुं । गोचररथे । श. च. ।

धनहरः । पुं । यन्त्रिपरंरथे । वै. निघ. । पा-
रसीकयमान्याम् । वे. निघ. ।

धनह(हा)री । स्त्री । पारसीकयमान्याम् ।
यन्त्रिपरंरथे । चम. ।

धनुः । पुं । चक्रानिदेवे । वे. निघ. ।

धना (नी) । स्त्री । चार्द्रधान्यके । वे. निघ. ।
धान्यके । वे. निघ. २३. वा. व्या. चि. चक्रमीतिगुगुली ।
चचि. २. स्थान. २. च. ।

धनिकः । पुं । धान्यकचुपे । धनेन ग्राह । रा.
नि. व. ६ । स्त्री । धान्यके । धनेन । च. द. सि. यो.
सन्निपातज्ज. अटाङ्कपाथे । "तिक्तेन्द्रवीजधनिके" ।

धनिका । स्त्री । धान्यके । धनेन । चचि. २. स्थान. ।
प्रियङ्गुलतायाम् । श. च. । [धनिश्र । श. र. ।

धनीयकम् । स्त्री । चार्द्रधान्यके । धान्यके ।

धनुः (स) । पुं । भग्नातकरथे । चाररथे ।
पिशानान । मे. । [११ । चम. ।

धनुःप(ष)टः । पुं । प्रियालरथे । रा. नि. व.

धनुःशम्भा । स्त्री । सूर्वाया । गूर्गी । श. च. ।

धनुःश्रेणी । स्त्री । सूर्वायाम् । प. सु. । महेन्द्र-
वाक्या । वडु माकान, राधाधनना । रा. नि.
व. १ ।

धनुर्गुणा । स्त्री । सूर्वायाम् । श. च. ।

धनुर्दुमः । पुं । वंशे । वीण । रा. नि. व. ७ ।

धनुर्माता । स्त्री । सूर्वायाम् । श. च. ।

धनुर्व्यासः । पुं । दुरालभायाम् । प. सु. ।

धनुर्लता । स्त्री । सीमवक्राम् । सोमलज्ज ।
रा. नि. व. १ ।

धनुर्वीतः । पुं । बल्लव्याधिविशेषे । यत्र सर्व-
सन्धिषु वेदनाश्चिच भवति. "अनिच्छन्त्यकता
यस्य उपसृष्टं परस्त्रियं । बल्लादाकृत्य स नरः
सर्वसन्धिषु वेदना । तीव्रानश्रोत्यश्चिचिनाम् धनु-
र्वीतयुतो भवेत् ॥" इति कर्मविपाकाः ।

धनुर्वीजः । पुं । भग्नातकरथे । रा. नि. व. ११ ।

धनुर्वेद्यः । पुं । धनस्य वेद्ये । धानमि शीघ्र ।
र.मा. । रा.नि.व.८ । वंशि । भोजातकवृक्षे । अश्व-
त्थवृक्षे । रा.नि.व.११ ।

धनुषः । पुं । कुक्षुरे । वै.निच. ।

धनुष्यः । पुं । वंशि । वीम् । रा.नि.व.७ ।

धनुस्तम्भः । पुं । कातव्याधिविशेषे । धनुष्टे-
हान्न । स बाह्याभ्यन्तरायामनेदाहिविषः । लक्षणे
—“धनुस्तम्भो नमोयस्तु स धनुस्तम्भसंज्ञितः । वि-
बन्धनश्च वदनः ससाहो नष्टकृतनः । प्रक्षिप्यथ ध-
नुस्तम्भो दशराजं न जीवति ॥” मा.नि. । [म.]

धनेयकम् । स्त्री । धन्याके । धनिश । अ.टी.

धनेषणा । स्त्री । एषणासु नरस्य वित्तवैषया
याम् । धन शोधना । “प्राखेभ्यो ज्ञानन्तरं धनमेव
यथ्येष्टय्यं भवति । तदुपकरणानि च क्षिपिप्राशपा-
रुष्याश्विन्यराजीपसेवादीनि । यानि चान्यान्यपि
सतामविगर्हितानि कर्माणि उक्तिपुष्टिकाराणि
विययात् ।” अ.पु.११५. ।

धन्यः । पुं । अश्वकर्णशाले । गडा शीत । रा.
नि.व.८ । स्त्री । द्रव्ये । वै.निच. । कौवर्त्तमुलायां ।
ज.द.१२५. ।

धन्यपुत्रः । पुं । अश्वत्थवृक्षे । वै.निच. ।

धन्या । स्त्री । धन्याके । धन । हे.च. । उप-
जातरि । वै.निच. । आमलक्याम् । मी. । निर्जल-
प्रदेशे । वै.निच. ।

धन्याकम् । स्त्री । (Coriandrum sati-
vum.) Coriander plant. खगामक्ष्यतप-
स्यद्रव्ये । प.सु. । धन्ये । हिं धनिय । ते कोचि-
निरवेद्, धनियलु । ता. कोटमज्ञि । अ.द.सन्नि-
पातज्व.च.भागरादिः । “धन्याकं वृक्षतीक्ष्णम् ।”
पि.ज्व.चि. । “अधितं धन्याकजलम् ।” पि.त्रेफ-
ज्व.चि.गुडूच्यादिः । गुणाः — तुवरं खिण्णम् अठ-
र्षं मूत्रक्षं । क्लृप्तं तिक्तं कटूष्णवीर्यं । दीपनं पाचनं
स्मरणं शीतकं वाहिं स्नादुपाकं चिदीपघ्नं दृष्ट्वा
दाहपनिश्वासवासकार्येक्ष्मिघ्नघ्न । आर्द्रं तत् तद्गु-
णसम्पन्नं स्नादु विशिषतः पित्तघ्नघ्न । भा.पु.११५. ।
म.द.व.४. ।

धन्यः । पुं । दुरासनायाम् । वै.निच. ।

धन्यमाः । पुं । धामनवृक्षे । अ.द.श्री.चि. ।
“पाठाङ्गुनधन्यकानां ।”

धन्यङ्गः । पुं । धामनवृक्षे । धामना शीघ्र । गु-
णाः — “धन्यङ्गः कफक्षिप्तकासघ्नगुर्वरी लघुः ।
वृंहणी बलकृद्बुधः सन्निघ्नघ्नरीपणः ॥” भा.म.३
अ.प्रमै.चि. । वंशि । वै.निच. ।

धन्यचारी । चि । निर्जलदेशचारिणि । वा.
चि.७५. ।

धन्यतरुः । पुं । सीमवल्गाम् । वै.निच. ।

धन्यदुर्गम् । स्त्री । निर्जलदेशे । पुराणम् ।

धन्यनः । पुं । धामनवृक्षे । धामना शीघ्र । र.
मा. । हिं धानिनी । नं धमानु । कं उदुवे । गु-
णाः — कटुः उष्णः कषायः कफघ्नः दाहशीघ्रकरः
संघाहो कण्ठदीपघ्नश्च । रा.नि.व.८. । एतत्फलं
कषायं हिनं स्नादु वातकफघ्नघ्न । सु.सू.४६५. ।

धन्यन्तरिः । पुं । वैद्ये । चित्ती आयुर्वेदप्रखे-
तरि देवतावैद्ये । तन्नादुर्भावं — “एकदा देवरा-
जस्य दृष्टिर्नपतिता भुवि । तत्र तेन नरा दृष्टा
व्याधिभिः परिपीडिताः ॥ तान् दृष्ट्वा हृदयं तस्मै
दयया परिपीडितम् । दयार्द्रहृदयः शक्यो धन्य-
न्तरिमुवाच ह ॥ धन्यन्तरे सुरयेष्ठ भगवन् कि-
ञ्चिदुच्यते । योग्यो भवसि भूतानामुपकारपरी
भव ॥ उपकाराय लोकानां केन किं न कृतम्पुरा ।
वैलोकाधिपतिर्विष्णुरभून्मन्यादिकपवान् ॥ तस्य
त्वं पृथिवीं वाहिं काशीमध्ये वृषो भव । प्रती-
काराय रोगाणामायुर्वेदस्यकाशये ॥ इत्युक्त्वा सु-
रशार्दूलः सर्वभूतहितेऽपदा । समस्तमायुषो वेदं
धन्यन्तरिमुपादिशत् ॥ अथीत्य वायुधो वेदमि-
न्द्राजन्तरिः पुरा । आगत्य पृथिवीं क्राव्याः कृ-
त्ती वाहुजवेऽग्नि ॥ नाथा तु सोऽभवत् स्यातो
दिवीदास इति चित्ती । बाल एव विरक्तोऽभूत्
चार सुमहत्तपः ॥ यजेन महता ब्रह्मा तं काम्या-
मंकरोऽभूत् । ततो धन्यन्तरिलोकैः आशिरोर्जी-
ऽभिधीयते ॥ क्षिताय देहिना स्त्रीया संक्षिता वि-
क्षितामुना । अयं विद्याधिनी लोकान् संक्षिता-
नामप्राठयत् ॥” भा. । चिकित्सादीपकनिर्वाह-
निघण्टुादिप्रथेतरि । [अ.च.] ।

धन्यन्तरिप्रस्ता । स्त्री । कटुका । कटुका ।

धन्वन्तरिप्रसवम् । स्त्री । धन्वन्तरिःसर्वत्र-
विश्वे ।

धन्वन्तरिभागः । पुं । श्रीवधकरधाम् वैश्व-
लक्ष्मीवधादिभावे । सिद्धरसानां १० मः तैलपुत-
लोहानां ८ मः लोहवटिकाणां ७ मः । वै.निच. ।

धन्वमांसम् । स्त्री । निर्मलदेशपुमान्ति । वा.
चि. १३७. । See जाङ्गलमांसम् ।

धन्व्यवासः (कः) । पुं । दुरालभायाम् । रा.

धन्वयांसः । नि.व.४ । सि.यो.रक्षा-
र्त्त-चि. । "धन्व्यवासाः सनागराः कृषिताः ।"
च.सू.४७. । सि.यो.सन्निपात-ज्व.चि.षट्पादशाङ्ग-
काधये । [चि.१७. ।

धन्वा (म) । पुं । मन्वभूमी । रा.नि.व.२ । च.

धन्वाभिषम् । स्त्री । जाङ्गलपुमान्ति ।

धन्वी (इन्) । पुं । दुरालभायाम् । रा.नि.व.४ ।
अर्जुनवृक्षे । रा.नि.व.९ । वकुलवृक्षे । रा.नि.व.
१० ।

धमनः । पुं । मलवृक्षे । नम गीर्वा । रा.नि.व.
८ । निम्बवृक्षे । निम् गीर्वा । रा.नि.व.९ ।

धमनिः (नी) । स्त्री । पृथिव्याम् । ङाकू-
टम् । रा.नि.व.४ । उभरापथप्रसिद्धनलिकानाम
गन्धद्रव्ये । भा. । हे.च. । मन्त्रीनामगन्धद्रव्ये ।
हरिद्रायाम् । शिरायाम् । रा.नि.व.१८ । शिरा-
विकार एव धमनी । धमन्यश्च नाभिजाः, तत्-
संख्या च २४ । तेषु दशोर्धगाः, शेषास्त्रिंशद्भाग्यः ।
तेषुर्धगाः ऊपरंसगन्धश्च शब्दप्रवाशोक्तासत्तन्ध-
सुतहास्यभाष्यचरोदनगानादिकस्य सम्पादयन्ती
देहं धारयन्ति । ताश्च हृदयं गत्वा प्रत्येकं
शाखात्रयं विसारयन्त्यः ३०संख्या भवन्ति । तासु
त्रयेकां हे हे गत्वा दश धमन्यो वातपित्तकफत्रि-
चित्तरंशान् वहन्ति । अष्टौ च रूपादीनि गृह्ण-
न्ति । शिष्टासु द्वादशसु बाह्यां वाङ्मयन्ति, बा-
ह्यां श्रीवर्ष, बाह्यां निद्रा, बाह्यां जागरणं, बा-
ह्याश्च रक्तवहनं भवन्ति । शिष्टेन सनसंश्रितेन व-
देन च श्लिषाः सान्यवहनं पुंस्य शुक्रवहनं कृत्वा-
ह्यां भवति । अर्धोवासा दश पिताश्वसमधियश्च
विश्वस्यन्त्याः । तासु हे हे वातपित्तकफरक्तसा-
न्वहतः । शिष्टांशश्च हे धमनाश्रित्याश्च वहतः ।

हे जलं वहतः, हे वक्षिणाश्रित्याश्च वहतः, हे
बाह्यां पुरुषस्य सुप्तं स्थित्य आर्षवश्च प्रादुर्भवति,
हे च तद्वयं निःसारयतः । हे स्थूलान्मन्त्रिणं भूत्वा
पुरीषं निःसारयतः । अथश्लिषायां त्रिंशद्भाग-
ानिन्यो खेदं निःसारयन्ति । एतांशोवासा धमन्यः
पक्षाश्वकटिसूत्रपुरीषगुह्यवक्षिमेदुपादमधतौर्वा-
श्रित्य तेषां पीषणं सम्पादयन्ति । त्रिंशद्भागं धम-
नीचतुष्टयं प्रत्येकमसंख्यशाखाविभक्तं देहं रक्तसू-
त्रियुक्तं करोति । एतासाश्च सुखानि प्रतिशीमकूर्पं
संलभन्ति । तेष्वथ मुखेभ्यः खेदा निर्गच्छन्ति,
देहस्यो वहिरनश्च सनर्पयति । अथश्लिषादिना च
तेलादिवीर्यमनःशरीरं प्रविश्य त्वक्पाकादिकं
करोति तैनेव च शुभाशुभस्यंशान्नं भवति ।" सु-
शा.९७. भा. ।

धमिः । स्त्री । अन्ने । धमन्याम् । श्वरा. १ ।

धयनम् । स्त्री । पाने । रा.नि.व.२० ।

धरः । पुं । काष्ठांसत्लके । मे. । २

धरणः । पुं । तुलायां । सने । धान्ने । हे.च. ।
तखुले । वै.निच. । स्त्री । कालिङ्गचतुर्मासमिते-
माने । प.प्र.१४. । पलदशमंशे । २४ रत्निकी-
माने । रौप्यपौडशमाषे । वै.निच. ।

धरणी । धारणीकन्दे । रा.नि.व.७ । शिरायां ।
रा.नि.व.१८ । खदिरवृक्षे । रा.नि.व.२३ । पुष्प-
नवायाम् । सिदायाम् । वै.निच. । शाकलिहृत्वे ।
श.च. ।

धरणीकन्दः । पुं । धारणीकन्दे । रा.नि.व.७ ।

धरणीधरः । पुं । पर्वते । कच्छपे । रा.नि.
व.१९ ।

धरणीवन्धः । पुं । अरिष्टवन्धने । गर्भीवाते
वक्रमदिमेव । च शाखादृष्टस्य दंशदेशाचतुरङ्गुले
न्यायः । यदाहर्षाभटः— "दंशस्त्रीपरि वध्नीवा-
हरिणां चतुरङ्गुले । श्रीमादिभिर्नीलकाया सिद्धैर्भ-
क्ष्यैश्च मन्वन्ति ।" च.द.विष.चि. ।

धरा । स्त्री । शिरायाम् । नाश्याम् । रा.नि.व.
१८ । क्वावायाम् । गर्भीश्वे । मे. ।

धराकदम्बः (कः) । पुं । कदम्बवृक्षे । श्वरा. ।

धराङ्कुरः । पुं । भूष्णकाके । वै.निच. ।

धराजकुशाकः । पुं । धूमिकुशाके
कूमडा । वि.क्र.क.जीरो.वि. ।
धरिमा (न) । पुं । गुवावान् । उत्राङ् । जा-
करे । वै.निघ. ।
धरुषः । पुं । जसे । नि. ।
धर्तूरः । पुं । शक्तधुसूरि । वै.निघ. ।
धर्मः । पुं । स्वभावे । चाचारि । गुणे । नि. ।
धर्मज्ञः । पुं । विभीतकहवे । वै.निघ. ।
धर्मव्यः । पुं । धनव्यहवे । धर्मना गौह । र.
मा. । सर्वमेदे । ळमना माप । नि. ।
धर्मवेधी (रु) । पुं । विभीतकहवे । वै.निघ. ।
धर्मपत्तनम् । स्त्री । मटिचे । रा.नि.व.६ ।
धर्मपत्रः । पुं, स्त्री । उदुम्बरहवे । म.च. ।
धर्मवृक्षः । पुं । चक्रवर्तहवे । रा.नि.व.११ ।
धर्मसूः । पुं । धूम्याटपचिचि । म.र. ।
धर्मिणी । स्त्री । रिडकायाम् । ळरगूक । रा.
नि.व.६ । [अं/काङ् । म.च. ।
धमलकः (कः) । पुं । खनानख्यातहवे । धना
धर्मः (धर्मितम्) । पुं, स्त्री । मैथुने । त्रिका. ।
जाये ।
धवः । पुं । (Anogeissus latifolia. Syn.
Conocarpus latifolia.) खनानख्यातहवे ।
धांश्रा गौह । र.मा. । नं धामीडा । कं सिरि-
चर । तं नारिंजवेदु । गुषाः—कटुः कषायः क-
फघ्नः वातघ्नः पित्तकोपनः रुष्यः दीपनश्च । राज. ।
“धवः शीतः प्रमेहार्मःपाण्डुपित्तकफापहः । मधु-
रलुवरसश्च फलश्च मधुरं मनाक ॥” भा. । अन्यश्च
—“धवः कषायः कटुकः कफघ्नोऽनिलनाशनः ।
पित्तपकोपनो रुष्यो विन्धेयो दीपनः परः ॥” फ-
लनीबन्धधुरम् । रा.नि.व.६ । काके । त्रिका. ।
मनुष्ये । चम. । खदिरि । र.सा.सं.समुच्चयवीडि ।
धवनी । स्त्री । शक्तिपर्णाम् । ङाकूनित्रा । वै.
निघ. ।
धवलः । पुं । धवहवे । धांश्रा गौह । रा.नि.
व.६ । मङ्गि । चीनकूपरी । रा.नि.व.१२ । धातकी-
हवे । वै.निघ. । स्त्री । चेतनरिचे । रा.नि.व.६ ।
वि । धमे । सुन्दरी । त्रिका. ।

धवलपत्रः (ची (रु)) । पुं । रुई । रा.
नि.व.१६ । [पांङ्ग । रा.नि.व.१० ।
धवलपाटसी । स्त्री । शंखपाटस्याम् । पेशं
धवलसृष्टिका । स्त्री । खटिकायाम् । कूण-
थङ्गि । रा.नि.व.११ ।
धवलयावनासः । पुं । चेतवर्षयावनासह-
वे । भादा जनार । नं चेतसुवारी । कं विस्त्रि-
यजीख । अयं त्रिणीषान्ने वर्धते । गुषाः— त्रि-
ख्यः क्ल्यः त्रिदीपघ्नः हृष्यः रन्निप्रदः अर्शोघ्नः
फण्यः गुक्षत्रघ्नश्च । रा.नि.व.१६ ।
धवलशारिवा । स्त्री । शक्तशारिवायाम् ।
अनसुभू । वै.निघ. ।
धवला । स्त्री । चेतशारिवायाम् । See धनयो
चेतस्यारिवा च । भा.पू.१३. मवि । गौहे गक्र-
त्रिका. । वषायाम् । चैतापरजितायाम् । र.चि.
पापरीगानकरसे ।
धवली । स्त्री । शक्तगवि । चम. ।
धवलेष्टुः । पुं । चैतेची । रा.नि.व.१४ ।
धवलीत्यलम् । स्त्री । कुमुदपुष्पे । नांगरुं,
हाला कूण । रा.नि.व.१० ।
धवित्रम् । स्त्री । धनचर्मनिर्मितव्यजनने । चम. ।
धाकः । पुं । हवे । स्त्री । चन्ने । उषा. ।
धातकी । स्त्री । (Woodfordia floribun-
da. Grislea tomentosa.) खनानख्यात-
पुष्पहवे । धाहे कूणत्र गौह । हिं धावत्र, धा-
चोषा । नं धायटी । तं चारिपुष्प, मार्गि । उत्-
जातिको । गुषाः—कटुः उष्ण मद्दकृषिकृषी
प्रवाहिकातिसारघ्नी विसर्पत्रघ्नी च । रा.नि.
व.६ । “धातकी कटुका शीता सद्गुणधुरा खडुः ।
दन्धातिसारपित्तान्निविद्विद्विद्विसर्पजित् ॥” भा. ।
शीता रक्तपित्तघ्नी च । राज. ।
धातकीकुसुम(पुष्प)म् । स्त्री । धातकीपु-
ष्पे । धाहे कूण । सु.सू. १८५. चम्पुषादिः । च.सू.
४५. ।
धातक्यभिपुतम् । स्त्री । धातकीपुष्पमधु-
रामिदे । गुषाः— हृष्यं हृष्यं रीचनं दीपनश्च । म.
सू.६७५. ।

भातकादिबूर्धम् । स्त्री । वाक्परीमाधिक्य-
दीपीवर्णम् । पाठः—“भातकीविलम्बन्नाकलोमे-
न्द्रयवनालकम् । शेषः बीद्रेषु वाक्पानां अरात्री-
सारवाग्नित्तिम् ॥” बाहेकूल, वेणुशंटा, धने,
लोध, हेखैवव, यंगना अष्टोत्क. रूप मगडांग
मधु शारा मेहन । सा.की. ।

धाता । पुं । अट्टि । प्रतीपादिसंयोगस्य धा-
रचयेती । सु.भा.१५. ।

धातुः । पुं । खनिजिदु खर्षादिसमविधाटविष-
मविधपदार्थेषु । धातु । यथा—काचनं रजतं
ताम्रं कांस्यं पिपलं नानं चकं लौहमेवष्टी । रा.
नि.व.१८ । खर्षरीष्यताम्रवक्त्रयमृदसोसलीहावीकि
सप्त । भा. । तथा—“इमतापारनागाश्च ताम्रवक्त्रे
च तीक्ष्णकम् । कांस्यकङ्कानलौहश्च धातवो नव-
कीर्तिताः ॥” सुखवीधः । “चिविधेभ्यु सुवर्षे स्वा-
दृष्टधा रजतं भवेत् । पञ्च प्रकारकं ताम्रं चक्रन्तु
चिविधं कृतम् । यमदं चिविधं धीकं भवेन्नगलु
चक्रिधः । अट्टधा लौहसुहृष्टवेते सत्रैव धातवः ॥”
चक्र.चि. । गुणाः—“नक्षीपलितस्त्रास्त्रिभ्यकास्थां-
नस्यञ्चरामयान् । निवार्ये दीहं दधति नृषां त-
धातवी मताः ॥” भा.पु.१भ.धातुव. । दिहधारक-
नक्षीविधिषे । स च धातपित्तकफरूपः दीहस्य धार-
षातस्य धातुमृदवाच्यता । यथा—“धारषाहात-
वले खर्षातपित्तकफास्त्रयः ॥” वैद्यकम् । गैरिक-
सनःशिलायम्रविकारि । प.सु. । प्रतीरखसमधा-
तुषु रसरक्तमांसवेदीऽस्त्रिमज्जशुक्रेषु । “रसादसं
प्रती मांसं मांसान्धेदीऽस्त्रि तद्वयं । अस्थीर्मज्जा
ततः प्रकमित्यमीषां विनिष्कृतः ॥” रा.नि.व.१८ ।
धातुनाच कर्षाचि श्रीवनजीवनसिपकेहधारणपूर-
चनभर्षापादनाभि । गिरिचणिकायां । रा.नि.व.११ ।

धातुक(ञ्ज)म् । स्त्री । शिलाञ्जगुनि । वै.निच. ।

धातुकाशीध(सीस)म् । स्त्री । काशीधे ।
, शिद्रेकम् । रा.नि.व.११ ।

धातुकी । स्त्री । धातकीधे । वै.निच. ।

धातुवाही (रन्) । पुं । अट्टि । वै.निच. ।

धातुमम् । स्त्री । काचिके । वै.च. ।

धातुपेतनकरम् । स्त्री । इन्धे । धामचके ।
विदधे । वै.निच. ।

धातुद्रवकम् । स्त्री । टङ्गचकारि । मोहांश-
गा । वै.निच. ।

धातुनाशनम् । स्त्री । काचिके । पिक्वा. ।

धातुपः । पुं । इन्धे । रसे । प्र.च. ।

धातुपाकः । पुं । रसादिधातुकासे । तद्वच-
नम्—“गिहानामी इदिसन्धी विटथी गौरवा-
दधी । अरतिर्वल्लहानिच धातुनाम्नाकलचचम् ॥”
वैद्यकम् । [प.सु. । भा. ।

धातुपुष्पिका (ष्पी) । स्त्री । धातकीधे ।

धातुमलः । पुं । शीपके । रसादिमलेषु । प्र-
मरुकागिर मग । “मखिनीकरथान्नासाः ॥” वै-
द्यकम् । “कफः पित्तं मलः क्षेपु प्रखेदी नखसीम
च । नेत्रविट् लक्ष च खेदी धातुनां क्रमशी मं-
साः ॥” भा. ।

धातुमारिणी । स्त्री । टङ्गचकारि । प्र.च. ।

धातुमारी (रन्) । पुं । गन्धके । वै.निच. ।

धातुमाचिकम् । स्त्री । खर्षमाचिके । रा.
नि.व.११ । धातुकाशीधे । शिद्रेकम् । वै.निच. ।

धातुराजः (कम्) । पुं, स्त्री । नीले । उ-
क्त । वै.निच. । प्र.च. । [प.सु. ।

धातुवक्त्रभम् । स्त्री । टङ्गचे । मोहांशगा ।

धातुवादी (रन्) । पुं । खनिजविधाभिः ।

धातुविट् । स्त्री । शीपके । वै.निच. ।

धातुविषम् । स्त्री । इरितासादी । र.सा.सं. ।

धातुवृद्धिः । स्त्री । रसादिशुद्धी, रसादिधातु-
साधे । च.सु.११५. । [आतुपशीमपय्यां दी ।

धातुवृद्धिकरः । पुं । धातुवर्षकद्रव्ये, अचन-
न-

धातुवैरी (रन्) । पुं । गन्धके । प्र.च. ।

धातुवैषम्यम् । स्त्री । विकारामरूपकार्य-
वीनी । च.नि.८५. ।

धातुशेखरम् । स्त्री । Green sulphate
of Iron. धातुकाशीधे । शिद्रेकम् । वै.च. ।

धातुशोधनम् । स्त्री । शीपके । वै.निच. ।

धातुशोधनकरी । स्त्री । इरीतत्तान् । वै.
निच. ।

धातुसाम्यम् । स्त्री । जीवन् । वै. निघ. ।

धातुसाम्यम् । स्त्री । विकारीपद्मनरुपकार्ये ।
च. निघ. ८५ । धात्रीत्ये । च. न. १५५ । [निघ. ।

धातुसाम्यकारम् । स्त्री । जातीकली । वै.

धातुहा (न) । पुं । गन्धके । वै. निघ. ।

धातुचयकासः । पुं । धातुचयकरकासरीणि ।
कसकास । निदा. । [निघ. ।

धानूपलः । पुं । खडिकायाम् । थडि । वै.

धानिका । स्त्री । चामलक्याम् । रा. नि. व. ११ ।

धात्री । स्त्री । चामलक्याम् । आगला । रा.
नि. व. ११ । भा. पू. १५. । See प्रकरा । उपमा-
सरि । प्राई । तत्राप्यं—“पीताय यदि बालस्य

विदध्यादुपमातरम् । सुविचार्यं गुणान् दीधान्
कुर्व्याद्धानीं तदेदशीम् । सर्वथं मध्यवयसां स-

खीणां मुदितां सदा । शुद्धदुग्धां बहुवीरां सव-

त्कामतिगन्धाम् । स्वधौगामत्वसमुष्टीं कुञ्जीनां
सञ्जनात्मजाम् । कौतवेन परित्यक्तां निजपुत्रद्वयं

शिशौ ॥” भा. । धात्रीकर्म । यथा—“धात्री तु
सदा स्नातु बहुलशुद्धदुग्धां स्नातु, तदा स्नातानु-

लितां गुणवत्तं परिधाय प्राग्प्राधौषधं धारयन्ती
कुमारं प्रासुखं प्रथमं दक्षिणं स्ननं पाययेत् ॥”

। यथादि । च. भा. ८५. । [चामलकोपने ।

धात्रीपद्मम् । स्त्री । तालीशपत्रे । रा. नि. व. ६ ।

धात्रीफलम् । स्त्री । चामलकफले । आमला ।
। सह. व. १ । (स्त्री) स्त्री । चामलक्याम् । आमला

गोह । रा. नि. व. ११ ।

धात्रीक्षीष्टम् । स्त्री । श्लाघिकारि । प्रथमः
प्राडः—शुद्धमखुरं ६ प. यवः ४ प. पाकार्थजलं

२ इ. श्रे. ॥०३. । शतावरीरसः ८ प. चामलकी-
रसः ८ प. दधि ८ प. दुग्धं ८ प. भूमिकुशाब्ज-

रसः ४ प. हतं ४ प. इन्द्रसुः ४ प. । एकत्र
पक्षा पाके सिद्धे प्रथमः—जीरकचूर्णं धान्यकचूर्णं

अजचूर्णं तिग्मपत्रचूर्णम् । एवाचूर्णं गुणमिष्यतीचूर्णं
गुणचूर्णं हरीतकीचूर्णम् । चमलक्य लोहमस्य रेश-

रस ४ प. घृत ४ प. ईश्वरस ४ प. । एकत्र
पाके सिद्धे हरेण अक्षेप—जीरा, धने,

शुद्धचक्र, तेलपत्र, एग्राहेट, गजपिप्ल, मु-
ता. हरीतकी, अत्र, लोह, रेणुक, त्रिकला,

तामोमपत्र, नागेश्वर अत्रोक्त चूर्ण २००।
र. सा. सं. । सा. की. । द्वितीयः—धानीचूर्णं ८ प.

मखुरचूर्णं ४ प. बटिमधुचूर्णं २ प. गुडुकीकाके
समवारं भावयेत् । भावनाकायाथं ज्ञान्यद्रव्यम्

धीवधतुल्यमादाय ऽगुणे नातिष्ठे साधयेत् ।
आमलकीचूर्णं ८ प. मधुरमोहचूर्णं ४ प. यष्टि-

मधुचूर्णं २ प. । गुडुकीकाथे सप्ताहं भावनां-
न्तरं शुक करिष्या घृतभाण्डे रातिवे । भाव-

नांर काथ उवधेर तुल्य लहेरा ८ गुण जले
अस्रुत करिषे । तृतीयः पाष्ठी—चामल-

कलीचक्रिटुमनःशिलाचूर्णं मधु घृतं शर्करा प्र.
समम् । आमलाचूर्णं, लोह, त्रिकटु, मनहान,

मधु, घृत, टिनि अत्रोक्ते समान । अतुर्थः
वाजीकरये—चामलकचूर्णं ८ प. त्रिकलाधाथेन

२१ भावयित्वा अथ सतलीहमधुघृतशर्कराः प्र. २
प. मिश्रयेत् । आमलाचूर्णं ८ प. त्रिकलाकाथे

२१ भावना दिवे । घृतलोहं २ प. मधु २
प. घृत २ प. शर्करा २ प. एकत्र मिश्रिठ

करिषे । रस. र. । अन्यः पित्तरीणि—“धात्रीचूर्ण-
स्याटी पलानि चत्वारि लीहचूर्णस्य । यष्टीमधुकर-

रजस्य विपलं दद्यात् पुष्टे घृष्टम् । धात्र्याथ ज्ञानेन
तद्वर्षे भाव्यथ सप्ताहं । चत्वारोपेन संघर्षं भूयः

पिष्टे घटे स्थितं । घृतेन मधुना युक्तं भीजनाद्वन-
मध्यतः । चीन् वारान् भक्षयेन्नित्यं..... ।” र.

सा. सं. ।

धात्रीषट्पलकघृतम् । स्त्री । गुणे घृतम् ।
“धात्रीफलानां खरसैः षट्पलं विपरीतम् । सु-

करा सैश्वरीपेनं तद्धितं सर्वगुणिनाम् ॥” धात्री-
रसः घृतसमा । रस. इ. । वै. ।

धात्रेयि(यी)का । स्त्री । चामलक्याम् । रा.
नि. व. ११ । उपमासरि ।

धात्र्यादिष्टम् । स्त्री । प्रासुपेने । “धात्रीकच-
सहजे वै पीडयित्वा रसन्तु तं । बीद्राटशिव संयु-

क्तं ज्ञानार्थं कवेन च । शर्करावैतुलीश्वरं पले
क्षिण्ये घटे स्थितं । प्रपिबिष्यन्तवा प्रातः..... ।”
च. पि. २०५. ।

धान्यादिः । पुं । चातुर्विंशत्यब्दे क्लीसुखा-
चनचौरुद्धते कथाधि । वा.चि.१५. ।

धानकः । पुं । माषपरिनाथे । च.कल्प.१२५. ।
क्री । धन्याके । मद्.व.२ ।

धाना (नाः) । स्त्री । चिपीटके । चिडे ।
प.सु.। अष्टयवादी । भांजा यवादि । छिं बहुधा ।
गुणाः—विष्टभिनी रुचा तर्पणी खिन्नी गुरुच ।
वा । “यवादयश्च ये षष्ठा धानाके परिकीर्त्ति-
ताः ।” रा.नि.व.६ । “धानाः सुदुर्गं रा रुचाच्छ-
ट्प्रदा गुरवणु ताः । तथा मेदकफच्छर्दिनाशिन्यः
सम्प्रकीर्त्तिताः ॥” धन्याके । धनिशा । भा. । य-
क्वष्टयवे । सु.चि.१०५. ।

धानाकाः । स्त्री । धान्याके । धने । वा सू.
१५५.गुड्यादिः । “धानाकारक्तचन्दनम् ।” (ब-
हुवचनानां) । [दिग्ग छात्रु । छि.च. ।

धानाचूर्णम् । स्त्री । अष्टयवादिचूर्णे । यवा-

धानिका । स्त्री । धान्यके । धने । वै.निघ.
अ.वा.चि.यवान्यादी । [लुडवे । रा.नि.व.११ ।

धानी । स्त्री । धान्यके । धने । मद्.व.२ । यौ-

धानुष्का । स्त्री । अपामागंधवे । आपां१ ग्री-
छ । अ.च. ।

धानुथः । पुं । वंशे । रा.नि.व.८ ।

धानिय(क)म् । स्त्री । धन्याके । रा.नि.व.६ ।
आर्द्रधान्यके । कौंठा धनिशा । वै.निघ. ।

धान्या । स्त्री । एलायाम् । अ.च. ।

धान्यम् । स्त्री । ४ तिलमाने । ६ गुञ्जामाने ।
धान्याके । धने । रा.नि.व.६।११ । भूष्यामलक्यौ ।
रा.नि.व.११ । (Oryza sativa.) Common
rice plant. शाब्दादिद्वये । सतुषतशुद्धे ।
धाने । धान्यं त्रिधा शास्त्रिषट्कान्त्रीहिभेदतः ।
यथा—“शाखयो द्विनमासत्र षट्ठिका त्रैषिका अ-
पि । त्रीह्यस्त्राश्रवः ख्याता प्राष्टकालसमुद्र
वाः ॥” राज.१५. । शूकशिम्लीद्वयधान्यमेदिन
चिधा । रा.नि.व.१६ । शास्त्रित्रीह्यशूकशिम्ली-
सुद्रधान्यमेदिन पञ्चविधम् । “शाखयो रक्तशा-
ब्दाद्या त्रीह्यः षट्ठिकादयः । यवादिभ्यं शूकधान्यं
सुद्राथं शिम्लिधान्यकम् । कङ्गादिकसुद्रधान्यं द-
श्रधान्यञ्च तच्छतमिति ॥” भा.पू.१.३.धा.५. ।

षट्ठिकादयश्च । यथा—“रक्तशाखिनंशाखादिः
कलना षट्ठिकापरा । खङ्गरीटीपञ्चाशी च जीर-
कान्या कपिञ्जला । सीगन्वी शुक्ला धान्या
तिलवासी कचोरका । गङ्गा दकवनी च कश्च-
मान्या तथापरा । विलजा मानधी पीता ता च-
ष्टादश शाखयः ॥ कङ्कसतुविधः प्रोक्तः श्यामाक-
शीनकः कटः । कीद्री द्विविधः प्रोक्तो वंशवीजं
शरीरुवं । कुसुम्बीजं तीक्ष्णं च वीगरी च गवेधु-
कः । द्विजाङ्गला राजनी च सुद्रधान्यमथस्त्रवम् ॥”
सुद्रधान्यम् । त्रिधा यवश्च गीधुनी सुद्रः षड्विध
ईरितः । द्विविधः प्रोच्यते माषी राजमाषलिधाय
मतः । मकुष्ठकुवरी त्रेधा निष्पावकानसूरकी । वि-
धा चषक उद्विष्टः कलायश्च त्रिपुष्पकः ॥” अत्रि. ।
एषां गुणाः खल्लपथ्याये ख्याताः । शरङ्गीभीरुवधा-
न्यगुणाः—“धान्यं शरङ्गीभ्रमं पाकैःकं पित्तकृ-
र ।” अतुसम्भिजधान्यगुणाः—“अतुसम्भिभव-
शीर्षं पित्तं कफनाशनम् ॥” राज.१५. ।
स्थलजधान्यगुणाः—“स्थलजं कफपित्तघ्नं क-
षायं कटुपाकि च । किञ्चित्तु तिक्तमधुरं पव-
नानलवर्धनम् ॥” बापितावापितधान्यगुणाः—
“वापितं गुरु तद्धान्यं किञ्चिद्धीननवापितम् ।”
रीप्यातिरीप्यधान्यगुणाः—“रीप्यातिरीप्ये लघुनी
श्रीघ्नपाके गुणोत्तरे । अदाहिनी दीपकरे बल्ये सू-
चविवर्धने ॥” यक्कूसमन्वितं व्रीह्यादिकं तच्छू-
कधान्यम्, शिम्लीनिगुडं सुद्रमकुष्ठकादि शिम्लीधा-
न्यम् । दण्डोद्वतया दण्डधान्यम् । इति । “पक्वं
हरितलूनञ्च धान्यं सर्वगुणावहम् । शुक्लं लूनन्तु
निःसारं क्वचं तन्मत्तनाशनम् ॥” इति हरितलू-
न्तस्युष्णलूनान्नगुणाः । “कीशधान्यं नवम्बल्यं म-
धुरं वत्सरीवितं । निर्ह्वयं लघु पथ्यञ्च तवर्षाद-
चिरश्वेतम् । नवं धान्यमभिष्यन्दि लघु संवत्सरी-
वितं । द्रव्योवितं लघु पथ्यं त्रिवर्षादबलश्वे-
त् ॥” इति नवधान्यजीर्णधान्यगुणाः । धान्यं वा-
पितम् उत्तमं, तदेव क्षित्रीजवं मध्यमम् । दग्ध-
भूमौ वने-वा वापितं क्षित्रीजवं धान्यं त्रिष्णुच-
प्यकरम् । आरीदकसमुत्पन्नं श्लेष्मरीगघ्नम् । सुषि-
न्धभूमिजम् षोडशवलकरम् । बालुकाभूमिजम्-
लपुष्टिहरञ्च । रा.नि.व.१६ ।

धान्यकम् । स्त्री । खनानख्यातपञ्चदश्वे । ५-
ने । छिं कीधुमुत्ति । धनिशा । मद्.व.२ । पुं

धाः—मधुरं शीतलं कषायं पित्तघ्नं अरसासह-
धाव्यद्विकफघ्नं दीपनञ्च । रा.नि.व.६ । च.सू.४
च. । च.द.अवराति.पि. । “विल्लिधान्यकनागरैः ।”
पुं । माषमितमाने । ७ कूँट । प.प्र.१ ख. ।

धाव्यकञ्चुकी (रत्न) । पुं । धान्यलक्षि । धा-
दनत्र धोना । गुणाः—धान्यगुणयुक्तः । रा.नि.
व.१६ ।

धाव्यकतण्डुलः । पुं । कण्डितधन्याकतण्डु-
ली । धनेत्र छां । भा.म.१भ.अलकञ्च.पि.धान्य-
कताये । “प्रातर्धान्यकतण्डुलकायः ।”

धाव्यकल्कः । पुं । तुषे ।

धाव्यचतुष्कम् । स्त्री । अतीसारि धान्यसुसक-
बालकविल्लिङ्गतकषायविशेषे । वैद्यकसं. । [का. ।

धाव्यचमसः । पुं । चिपीटके । टिँडे । चि-
धान्यजम् । स्त्री । धान्ये । रा.नि.व.६ ।

धाव्यतुषीद्म् । स्त्री । धान्यतुषकृतसन्धानवि-
शेषे । एतदभावे काष्ठिकम् । सि.यो.अजी.पि. ।

धाव्यतैलम् । स्त्री । गोधूमयावनालत्रोद्घियवा-
दिजतैले । गुणाः—चिदीपश्मनं कण्डूकुष्ठादिघ्न-
रं चतुष्पञ्च । रा.नि.व.१५ ।

धाव्यपञ्चकम् । स्त्री । आमश्लादी कषाये ।
“धान्यकं नागरं सुखं बालकं विल्लिनीव वा । आ-
मश्लविषमश्लं पाचनं वज्रिदीपनम् ॥” वैद्यकसं. ।
पञ्चविधधान्येषु शालित्रीद्विशकशिम्लीद्वद्रास्त्रेषु ।
“शालिधान्यं त्रीद्विधान्यं शकधान्यं तृतीयकं । शि-
न्वीधान्यं द्वद्रधान्यमित्युक्तं धान्यपञ्चकम् ॥” भा. ।

धाव्यपटोलः । पुं, स्त्री । पित्तघ्नपञ्चरे योग-
विशेषे । अथ धान्यस्य १० भाषाः पटोलस्य च ६
भाषाः । सि.यो.अ.पि. ।

धाव्यपानकम् । स्त्री । धान्यकृतपानकविशे-
षे । धनेत्र पाना । तस्य साधनविधिः—“शिला-
दां साधु सम्पिष्टं धान्यकं वस्त्रगालितं । शर्करा-
दकसंयुक्तं कर्पूरादिसुसंस्कृतं । नूतने सज्जये पात्रे
स्थितं पित्तघ्नरं परम् ॥” भा. ।

धाव्यपिप्पली । स्त्री । आमज्वरि । अरि दीप-
नी पाचनी च । धान्यादीनां प्रत्येकं ६ भाषा ४
रतिः । यो.रवा. ।

धाव्यमण्डः । पुं, स्त्री । धान्यकृतमण्डे । धानेत्र

मण्ड । गुणाः—“धान्यमण्डं पित्तघ्नरं अमल्लघातु-
रीहरं । वातघ्नं रक्तशमनं याद्वि सन्दीपनम्परम् ॥”
अचि.१२च. ।

धाव्यमद्यम् । स्त्री । धान्यकृतमद्ये । धनेत्र
मद । गुणाः—गुह विष्टम्भि च । रा.नि.व.१४ ।

धाव्यमाषः । पुं । कषाये, माषे । वै.निच. ।
घोडशसर्षपपरिमाषे । च.कल्प.१२च. ।

धाव्यराजः । पुं । यवे । रा.नि.व.१६ । १२ ।

धाव्यवीजम् । स्त्री । धन्याके । रा.नि.व.६ ।

धाव्यवीरः । पुं । माषे । माष कनात्र वा
वित्रि कनात्र । रा.नि.व.१६ ।

धाव्यशाकम् । स्त्री । धन्याकशाके । धनेत्र
शाक । र.चि.२च. । [७७ वा गौष । जटा. ।

धाव्यशीर्षकम् । स्त्री । धान्यकण्डिसे । धानेत्र

धाव्यश्रेष्ठम् । स्त्री । हेमनशालिधान्यभेदे, दृ-
पात्रे । श्रेष्ठमश्लिकं शोणविष्टमथ । रा.नि.व.१५ ।

धाव्यखेदः । पुं । धान्याक्षेः खेदे । माषादि-
कोषधान्यैः खेदे । सु.चि.२च. ।

धाव्या । स्त्री । धान्यके । अचि.२स्थान.१च. ।

धाव्याकम् । स्त्री । धान्यके । मद.२व. । वै.
निच.२भ.वर्दि.पि. ।

धाव्यायम् । स्त्री । धान्यकण्डिसे ।

धाव्याभ्र(क)म् । स्त्री । अमकविशेषे । रुद्रि-
म अलुविष्टमथ । तत्कारणप्रणाली भावप्रसाधे—
“पादांशं शालिसंयुक्तमथं बद्धा च कण्ठे । चिर-
ञ्च स्थापयेन्नरि तत् क्षिप्रं मर्दयेत्करैः । कण्ठला-
ङ्गालितं सुखं बालुकारहितञ्च यत् । तद्वान्याभ्र-
मिति शीतलमथमारणसिद्धये ॥” इति । तद्वन्ध-
प्रकरणम्—“वद्यामञ्च धनेत्रज्ञी ततः चीरे पि-
निलिपेत् । भिन्नपत्रन्तु तत् कृत्वा तण्डुलीध्याञ्च-
योर्द्वैवैः । भावयेददृश्यामनमदेवं शयति चाभ्रकम् ।
कृत्वा धान्याभ्रकं तपु शीपयित्वा तु मर्दयेत् । क-
र्कचीरेर्दिनं मर्दमर्कसूत्रद्वेषे वा । वेद्येदकंपेषेसु
सम्यग्गजपुटे पेषेत् । पुनर्मथै पुनः पार्थं सप्तवारं
प्रयवतः । ततो बटजटाकायैस्तपद्द्वयं पुटयन्म् ॥”
र.चि.४च. ।

धाव्याम्बुवम् । स्त्री । मधुजन्वीरकृतसन्धानक-

विशेषे । जेवुर आंत्रक । मधुभास्वं जम्बीररसै-
रापूर्थे धान्यरात्री नासं स्थापयेत् । वै.नि.च. ।

धान्याब्जु । स्त्री । धान्योदके । वा.चि.६.प. ।

धान्यान्त्र(क)म् । स्त्री । रसखेदनकाञ्जिकवि-
शेषे । यथाशब्दनिक्षुपधान्यानि जलीन भास्वम-
ध्ये तावद्वचेत् यावदन्त्रं नायानि । ततश्च तन्मध्ये
शुद्धराजसुष्णपराजितामस्याचीसर्पाचीसहृदेवी-
विफलानीशपराजिताहंसपादीचित्रकं समूलं य-
थाश्लामं कुट्टयित्वा देयम् । “नानाधान्यैर्यथाप्राप्तैस्सु-
खवर्जैर्जलान्वितैः । श्याश्वं पूरितं रचेत् यावदन्त्र-
त्वमाप्नुयात् । तन्मध्ये शुद्धरा सुखी विष्णुक्रान्ता पु-
नर्नवा । नीनाची चैव सर्पाची सहृदेवी शतावरी ।
त्रिकला गिरिकर्णी च हंसपादी च चित्रकं । स-
मूलं कुट्टयित्वा तु यथाश्लामं विनिःक्षिपेत् । पूर्णा-
श्वभास्वमध्ये तु धान्यान्त्रकमिदं श्रुतम् । खेदना-
द्विपु सर्वत्र रसराजस्य योजयेत् ॥” भा.२म. ।
च.द.ट.प.चि. । काञ्जिके । कौञ्जि । रा.नि.व.
१५ । तन्माषनप्रणाली यथा—“धान्यान्त्रं शालि-
चूर्णं च क्रोद्रवादिजतं भवेत् । धान्यान्त्रं धान्ययी-
नित्वात्प्रथमं लघु दीपनं । चरुचौ वातरोगेषु स-
र्वत्रास्थापनेषु च ॥” भा.पू.२म. ।

धान्यारिः । पुं । वनसूषके । रा.नि.व.१६ ।

धान्यासवः । पुं । धान्यजतासवे । गुडधानी-
घातकीसुरासीवीरकसेरियमेदकधान्यास्त्रेषु षट्सु ।
च.सू.२५प. । [व.१६ ।

धान्योत्तमम् । स्त्री, पुं । शालिधान्ये । रा.नि.

धान्यः । वि । जाङ्गले । वा.चि.३.प. ।

धान्यन्तरघृतम् । स्त्री । प्रमेहाधिकारि घृतम् ।
गव्यघृतं १६ श. । क्वाथार्थं—दन्तीमूलं चित्रक-
मूलम् एषां प्र. ८ प. हरीतकी २० प. देवदा-
ह-कदम्ब-केलिकदम्बलक-वरुणलक-श्यास्वधलक-
प्राग्जलक-पुनर्नवा-करञ्जलक प्र. ६ प. दशमूलं
मिश्रित्वा ६४ प. वारि चतुर्गुणं श्रे. चतुर्धाशः ।
कल्कः—पञ्चलवर्षः पञ्चकीलं प्र. २ ती. इति
शुद्धशान्करम् । सा.की. । घृत १७ श. । क्वा-
थार्थं—दन्तीमूल, चितामूल. अत्रोत्तरेके ८ प.
हरीतकी. २० प. देवदारु ७ प. कदम्ब,
केलिकदम्ब, वरुण, शौण्डिल, अत्र, पुनर्नवा,

करञ्ज अत्रोत्तरेके ७ प. दशमूलं मिश्रित
७४ प. जल चतुर्गुणं प्र. चतुर्थांशं । कर्कार्थं
—पञ्चलवर्ष, मिश्र, मिश्रमूल, चहे, चित्त-
मूल, शूट अत्रोत्तरेके २ तो. । द्वितीयम्—
गव्यघृतं ४ श. । क्वाथार्थं—दशमूलं करञ्जकक
फलं (तदभावे लक) देवदारु हरीतकी युक्तपुन-
र्नवा वरुणमूलं दन्तीमूलं चित्रकमूलं पुनर्नवा क-
दम्बलक केलिकदम्बलक सुहृदीलक विल्वलक म-
ज्जातकं शटी पुष्करमूलं कणामूलम् एषां प्र. १०
प. यवकीलकुलत्यानां प्र. १६ प. वारि २१० श.
श्रे. ५४ श. ४ प. । कल्कार्थं—हिमालमूलं वि-
फला भर्गवी रोहितकमूलं गजपिप्पली शुष्की वषा
विडङ्गं गुल्मारीचनी एषां प्र. ५० ती. । च.द. ।
घृत ४ श. । क्वाथार्थं—दशमूल, करञ्ज, रज्जु-
करञ्ज, देवदारु, हरीतकी, श्वेतपुनर्नवा,
वरुण, दन्ती, चिता, पुनर्नवा, कदम्ब, केलि-
कदम्ब, मिश्र, विष, डेल, शठी, पुष्करमूल,
मिपुमूल अत्रोत्तरेके १४ प. यव, कूल, कू-
लथ अत्रोत्तरेके १७ प. जल २१० श. प्र.
६४ श. ४ प. । कर्कार्थं—हिमालमूल, त्रिकला,
वाग्भुनशटी, रघनामूल, गजपिपुल, शूट, वट,
विडङ्ग, कणलाशूटि अत्रोत्तरेके ७० तो. ।
रस.र. । [श्र.]

धाम (नः) । स्त्री । शरीरे । अम. । जन्मानि ।

धामकम् । स्त्री । कर्षणे । गङ्गद्वय वा त्रिम
कपूरं । रा.नि.व.८ । पुं । नाभपरिमाषे । “हृ-
नभ धामकश्चैव ।” प.प्र. ।

धामनी । स्त्री । शीघ्रितवाहिशिरायां । श.च. ।

धामार्गवः । पुं । पीतघोषायाम् । पीत घो-
षा । धूम्र । हिं नेतुषा । प.सु. । सु.सू.१६प. ।
च.सू.१।३प. । अणामार्गे । रत्नाणामार्गे । भा.पू.६
म. । मन्त्राकीश्रातक्याम् । सि.६.७७ । हिं तोरह ।
ते उत्तरेषु, शितवीर । रा.नि.व.७ । रावकी-
घातक्याम् । वा.टी.हेमा. ।

धारः । पुं । पापावविशेषे । सप्तमी । इन्द्रव्य-
नाथे । स्त्री । इन्द्रोदके । रुष्टिर्गुण जल । तत्र चिबिधं
गाङ्गं सासुद्वेषेति । “धाराभिः पतितं तीर्थं गृहीतं
स्त्रीतवाससा । शिलायां वसुधायां वा धीतायां प्र-
तितश्च यत् । सौवर्णे राजते तासि स्फटिके वाक्

निर्मिति । भाजने चक्षुषे वापि स्थापितं धारस्तु-
च्यते ॥” गुणाः जलशब्दे कृत्वाः । भा. ।

धारकः (धः) । वि । संघादिद्रव्यनाथे । सु.
सू.४५५. ।

धारणी (या) । स्त्री । स्नानामस्थानमहाकन्द-
शाकविशेषे । धारणीकन्द, मैलजङ्गे इति च धनु-
पदेशे ख्याता । धरणीकन्द । गुणाः—मधुरः क-
फपित्तघ्नः सुखदीपनः कण्ठकुष्ठघ्नश्च । रा.नि.व.७।
आजगाम् । शरीरानामाङ्गीविशेषे । मे. ।

धारा । स्त्री । द्रवद्रव्यस्य सन्ततरणेषु । गुणुष्णां ।
वै.निघ.२भ.जीर्णञ्च.चि.सेवन्तीपाके । हरिद्रायां ।
चिकी । आमलक्याम् । शौरकाकोष्ठ्याम् । वै.
निघ. । शस्त्राणां शायतीच्छतायाम् । धार । हिं
तेज । सा च शस्त्रधारा मासूर्यैर्मासूरी कैशिक्य
ईकैशिकी चेति चतुर्धा शस्त्रकर्णविशेषेषु भिन्नप्र-
कृतिका । तत्र भेदनानामस्त्राणां मासूरी (मसूर-
धारतन्वी) मण्डलस्यादिलिखनानाम् अर्धमासूरी
(मसूरदलधारार्धतन्वी), सूचीकुशप्रचादिव्यधनानां
विस्त्रावधानाच्च कैशिकी (केशप्रमाणातन्वी), उच्चि-
पचादिव्यधनानामर्धकैशिकी (अर्धकेशप्रमाणातन्वी)
चेति । सु.सू.८५. ।

धाराकदम्बः । पुं । (*Adina cordifolia*.
Syn. Nauclea cordifolia.) स्नानामस्थानत-
द्वचविशेषे । एकनिकुम्भश्च । हिं हृत् । मं धारा-
कल्लु । कं धारैयकडु । तं भोगुलुकडिमि ।
गुणाः—कटुः बर्ष्यः हिमः कषायः तिक्तः पित्त-
घ्नः वीर्यवृद्धिकारः विषशोषहरश्च । रा.नि.व.६ ।

धाराङ्कुरः । पुं । लघुवृष्टौ । शौकरे । घनोप-
ले । मे. ।

धाराटः । पुं । चातकविहङ्गे । घोटके । श.र. ।

धाराफलः । पुं । मदनवृक्षे । मयना गीह ।
रा.नि.व.८। (ला) स्त्री । कौषातक्याम् । विट.३७ ।
रा.नि.व.७ ।

धारायन्त्रम् । स्त्री । वारिसिचनयन्त्रे । फो-
शात्रा । सुगन्धवारिरक्षणपात्रे । गौणाव प्रीथं ।
अवि. ।

धारासस्त्रम् । स्त्री । गुडुचीखरसं । सुसूक्ष्म-
त्र त्रय । वै.निघ.२भ.चय.चि.सेवन्तीपाके ।

धाराकुडी । स्त्री । निचारकुडीभेदे । उ-
कैटि । जिङ्गु । रा.नि.व.८ ।

धारि । स्त्री । आयुषि । (धारयति शरीरं पूति-
तां गन्तुं न ददातीति) । च.सू.१५. ।

धारिणी । स्त्री । शाललीवृक्षे । श.च. ।

धारी (इन्) । पुं । पीलुवृक्षे । आकट्राटि ।
जटा. ।

धारः । वि । सन्धपायिनि । जटा. ।

धारोष्णम् । स्त्री । दोहनेनोष्णधारया पतिते
दुग्धे । धाट्रासु दुग्ध. गुणाः—“धारोष्णम् अमृत-
मयी भ्रमहरं निद्राकरं कान्तिदं दुग्धं हृद्यमग्नि-
वर्धनमतिस्वादु चिदोषापहम् ॥” रा.नि.व.१५ ।
वि । धारया उष्णं, यस्य सुखमेव पाचम् । “धा-
रोष्णममृतोपमम् ॥” वा.टी.हेमा. ।

धार्तराष्ट्रः । पुं । ईषञ्जुत्तराजहंसि । कञ्च-
चञ्चुचरणहंसि । गेर्ण्डि ईश. । अम. । सर्पभेदे ।
मे. ।

धार्तराष्ट्रपदी । स्त्री । हंसपादीलतायाम् ।
रा.नि.व.५ । रत्नलज्जालुकायाम् । वै.निघ. ।

धाव(वि)निः (नी) । स्त्री । पुश्रिपण्याम् ।
ठाकूनिश. । प.सु. । वा.चि.१५. । “धाविनीश्री-
फलैः कृतान् ॥” कण्टकाव्याम् । धातकौठुषे ।
रा.नि.व.५।६ । कपिकच्छाम् । आंगाकूली । च.
द.सि.यो.व.अ.चि. । शण्डवृक्षे । वै.निघ. ।

धावनिका । स्त्री । कण्टकाव्याम् । प.सु. ।
वै.निघ.२भ.मुप्रमेचसन्निपातज्व.चि. । [वा. ।

धीः । स्त्री । बुद्धौ । अम. । उपदिष्टवृक्षे शक्ती ।

धीतिः । स्त्री । पिपासायाम् । छे.च. ।

धीन्द्रियम् । स्त्री । ज्ञानेन्द्रिये । तस्य मनः केचं
श्रीचं त्वक् रसना ग्राण्यचेति षट् । अम. ।

धीमोदिनी । स्त्री । मये । रा.नि.व.१४ ।

धीरः । पुं । अथमके । रा.नि.व.५ । स्त्री । कु-
हुनि । चिकी । पुष्करसूले । वै.निघ. ।

धीरस्तम्भः । पुं । वनशूकरे । वै.निघ. । म-
हिवे । छे.च. ।

धीरा । स्त्री । वैशायाम् । प.सु. । महाव्योमि-

भतीक्षतायाम् । वडु मताकर्त्की । काकीष्ठा
रा.नि.व.२ । चीरकाकीष्ठाम् । वै.निच. । शिं
प्राश्चि । निष्ठु गीह । प.सु. । कृष्णशिंपायाम्,
कामनिष्ठु वा काम अक्षरम् । रा.नि.व.२ ।
शुक्लवर्षायाम् । कष्टकरीव्याम् । वै.निच. । मद्य-
विशेषि । रा.नि.व.१४ ।

धीरावी । स्त्री । दौतशिंपायाम् । वै.निच. ।

धीवरी । स्त्री । शतसूत्र्याम् । रा.नि.व.४ ।

धीहरा । स्त्री । कुन्दुरी । वै.निच. ।

धुक् : (क्वा) । पुं, स्त्री । भूमिवदरुचे । वै.
निच. ।

धुक्नुकम् । स्त्री । वदरीफलम् । मद.व.६ ।

धुकी । स्त्री । भूवदरे, इलिकीष्ठाम् । अम-
कोनी । मद.व.६ । [यद्भूमि । तूल । मे.]

धुन्मारः । पुं । इन्द्रनीपनामकीटविशेषे ।

धुरणीफलः । पुं । सुहृद्वे । प.सु. ।

धुरन्धरः । पुं । धवद्वे । प.सु. । र.मा. ।

धुर्धरः, धुर्यः । पुं । ऋषभके । रा.नि.व.५ ।

धुस्तूरः । पुं । (Datura fastuosa)

कृष्णधुस्तूरे । (Datura elba.) त्रेतधुस्तूरे ।

(Datura metel.) उपविषपर्यायखनामख्या-

तद्रूपधुपे । धुस्तूरगीह । र.मा. । शिं धातुरा ।

मं धनूर । कं मदकुण्ठिने तें उन्मोत्तपेष्ट, नल्ल

उन्मोत्त । ता, कारुउभते । गुणाः—कटुरुचः

कामिकारो व्रणघ्नः लब्धीषखर्जुकखुञ्ज्वरः भम-

जनकश्च । रा.नि.व.१० । सूक्ष्मांजनकः अग्निघ्नः

पित्तघ्नश्च । राज. । “धुस्तूरादेश यद्दीजमन्वञ्चोप-

विषस्य यत् । चीरेण पाचयेद्दीलायन्नेष शक्तिमाप्नु-

यात् ।” इति शोधनम् । सा.कौ. । अष्टाकार्ण

धुपे । वैट्टे गीह । रुद्रतेले । सा.कौ. ।

धुस्तूरतैलम् । स्त्री । कर्णरोमाधिकारे पक्वते-

खम् । “निशागन्धपले पक्वं कटु तैलं पलाटकं ।

धुस्तूरपचनरसे कर्णनाडीजिदुत्तमम् ।” कटुतैलं

८ प. धुस्तूरपचरसः १६ प. । कल्याणं—हरिद्रा-

वन्धकयोः प्रत्येकं १ प. । सा.कौ. । इदमेव रसर-

नाकरे गन्धकतैलम् । [निच. ।

धुक् : । पुं । वावी । वज्ररुद्वे । विहासे । वै.

धूनकः : (नः) । पुं । शाकनिर्वासे । धूनो ।
चिका । स्त्री । कम्पने ।

धूनराजः । पुं । इचविशेषे । रुमिमनुवीति प-
श्चिमदेशे । गुणाः—सूत्रकः पाही कफघ्नः दन्त-
रोगघ्नो बन्धः मेघासृग्दरघ्नश्च । अचि. ।

धूनिः । स्त्री । कम्पने । व्याक. ।

धूपः । पुं । उषखेदे । भांगरा । सुगन्धीकरश्चि
गन्धद्रव्याव्यधुने तद्वर्णो च । छि.च. । माहिररादौ ।
धूपार्थं द्रव्यगणो यथा—“दिवागुदेंवदाकच गन्ध-
पायाकस्त्रिधा । गुग्गुलुः पञ्चधा सर्वा निर्यासः
सरसस्य च । पञ्चकाठं मीचरसी निर्यासः सल्लक-
स्य च । राखं नेपालकश्चेति गणोऽयं धूपसंघ-
कः ॥” अर्क.चि. ।

धूपकम् । स्त्री । तूलकाष्ठे । रा.नि.व.२ ।

धूपद्रुमः । पुं । रत्नखदिरे । रा.नि.व.८ ।

धूपनम् । स्त्री । धूपाधिवासने । धूपेन घर्षात्क-
र्षणे । भांगरा । fumigation. त्रयादीनां
क्रियाविशेषे । उटका मलम् । स च त्रणशोधना-
नन्तरं विशेषः । तद्व्यं यथा—“श्रीवेष्टके सर्जर-
से सरले देवदाकणि । सारोष्पि च कुर्वीत मति-
मान् त्रणधूपनम् ॥” सु. ।

धूपनः । पुं । धूनके । धूना । श.भा. ।

धूपतृक्षः (क्वः) । पुं । रत्नखदिररुचे । रा.नि.
व.८ । देवदाकृद्वे । सरसद्वे । चिका । श.र. ।

धूपसरला । स्त्री । धूपान्नसरसद्वेविशेषे । वै.
निच. । [१२ ।

धूपाग(सु)ह । स्त्री । दाहागुरुणि । रा.नि.व.

धूपाङ्गः । पुं । श्रीवेष्टनामकसुगन्धकाष्ठे । टा-
पेण्टोहेन गीह । रा.नि.व.१२ ।

धूपार्हम् । स्त्री । कृष्णागुरुणि । रा.नि.व.१२ ।

धूप्यः । पुं । नखीनामगन्धद्रव्ये । रा.नि.व.१२ ।

धूमः । पुं । शिखारसे । यद्भूमि । तूल । मेषके ।
धौंश्र । गुणाः—“सद्यः श्लेषकारी धूमी श्लेषयो-

रुद्धितो भ्रमम् । शिरीगीरवक्रश्चापि वातपित्तघ्न-
कोपयेत् ॥” भा. । वातपित्तवर्धकः । राज.१प. ।

अयः पानार्थं पञ्चविधः—प्राथमिकः खेचनः दि-
चनः कासघ्नः वातनीयश्चेति । पञ्चविधा एव धू-

वर्तनः । त्वैवादिना कुष्ठतगरवर्ज्येन सूक्ष्मपि
 टेन दादमाकुलं शरकाखं चैनीषाटाकुलं परि-
 वेष्ट्याक्षिपयेत् । एषा प्रायोगिकधूमवर्तिः । केह-
 क्लससारनधूमच्छिष्टसर्करसगुग्गुलुप्रधतिभिः केह-
 निशैः केहने । शिरोनिरेचनद्रव्यैर्वैरेचने । कासत्रे
 कासहरैर्हृतीकण्टकारिकात्रिकटुकासमर्दंश्चिन्नु-
 कुदीलस्रगःशिलाच्छिन्नरुक्माककंठप्रञ्जीप्रधतिभिः ।
 वामनीये वामनीयेः क्षायुचर्म्भसुरशङ्खककंठकास्त्रि-
 यन्मनस्यवस्त्ररत्नमिप्रधतिभिर्द्रव्यैश्च वर्तिः कार्या ।
 तत्र प्रायोगिकनेत्रं कनिष्ठिकापरिष्ठाहमेव कला-
 यमात्रं स्वीतो मूखेऽकुष्ठपरिष्ठाहं धूमवर्तिप्रवेश-
 स्वीतीऽकुष्ठान्यष्टचत्वारिंशत् । हार्तिंशत् केहने ।
 चतुर्विंशतिर्वैरेचने । षोडशकुलं कासत्रे वामनीये
 च । एते अपि कौशास्त्रिमात्रच्छिद्रे भवतः । त्रय-
 नेचनटाकुलं त्रयधूपनार्थं कलायपरिमण्डलं कुल-
 ल्पवाहिकेत इति । सू.चि.४०च. । See धूम-
 पानम् । [पू.त्र. भा. ।

धूमगन्धिकम् । स्त्री । रौहिण्यद्वये । रामक-

धूमजाङ्गलम् । स्त्री । वज्रकचारे । रा.नि.व.६।

धूमदर्शी । पुं । नेत्ररोगविशेषे । “शोकज्वरा-
 यासत्रिरोऽभितापैरभ्याहता यस्य नरस्य दृष्टिः ।
 धूमांक्षया पश्यति सर्वभावात् न धूमदर्शीति नरः
 प्रदिष्टः ॥” सा.नि. ।

धूमनाडी । स्त्री । प्रायोगिककादिधूमप्रयोगार्थं
 नलाकारयन्त्रे । धूमपात्रेन नल । खचणं—“धू-
 मनाडी भवेत्तत्र त्रिखण्डा च त्रिपर्विका । कनि-
 ष्टिकापरीषाहा राजसाधागमानरा ॥” भा. ।

धूमपानम् । स्त्री । धूमसेवाश्रमं । चूत्रटे था०-
 ब्रा. वा धूमपानं । तत्र षड्विधं श्रमनहंश्चरिचन-
 कासहावामनद्रवधूपनानीति । एषां विशेषाः
 सूक्ष्मपर्याये चम्याः । तद्विधिः—अत्र सर्वांसामिव
 धूमनाडानां छिद्राणि कलायस्थूलानि भाव्यानि ।
 दादमाकुलानां यथासूक्ष्मद्रव्यकार्पणितकक्के-
 नास्त्रिष्याटाकुलपर्यन्तं छायापृष्ठां कारयेत् । अथ
 तां केहाक्तामकारदीपितां कृत्वा नेचरन्तुं हत्वा च
 वदनेन धूमं पिबन् तैवैव सन्त्यजेत् । ततो नासि-
 काभ्यां पीत्वा वदनेन वनेत् । तथा शरावसंपुटे
 कर्कं निधायाकारदीपितां कृत्वा छिद्रे नेत्रं निवे-
 श्य त्रयश्च धूपयेदिति । भा. । अथ सुखीपविष्टः

सुमना शब्दधीदृष्टिरतन्द्रितः केहाक्तां प्रवीतार्वा
 वर्तिं नेचस्वीतसि प्रविष्याथ धूमं पिबेत् । “सुखेन
 तं पिबेत्सुखं नासिकाभ्यां ततः पिबेत् । सुखपीतं
 सुखिनेव वनेत् पीतञ्च नासया । सुखेन धूममाटाञ्च
 नासिकाभ्यां न निर्हरेत् । तेन हि प्रतिसीमिन द-
 टिलञ्च विह्वल्यते ।” विशिष्यतस्तु प्रायोगिकं प्राये-
 नाददीतं केहनं सुखनासाभ्यां । नासिकया वैरे-
 चनं सुखिनेवेतरि । तत्र प्रायोगिके वर्तिं व्यपगत-
 शरकाखां निवातातपयस्काम् चकारिष्यवदीप्य ने-
 चमूलस्वीतसि प्रयुज्य धूममाहरति ब्रूयात् । एवं
 केहनं वैरेचनिकञ्च कुर्यादिति । इतरथीर्व्यधगत-
 धमीऽकारस्थिरे समाहिते शरावे प्रधिष्य वर्तिं
 मूलच्छिद्रेष्वान्येन शरावेष पिषाय तस्मिन् छिद्रे
 नेचमूलं संयोज्य धूममासेवेत । प्रशान्ते धूमं वर्तिं-
 नवशिष्टां प्रधिष्य पुनरपि धूमं पायथेदादोषविषध-
 र्शेः । एष धूमपानीपायविधिः । गुणाः—दन्तप्र-
 चालननखस्नानभोजनशस्त्रकर्मान्तेषु प्रायोगिक इ-
 ति । तत्र केहनी वार्तं श्रमयति, केहादुपलीपाथ
 वैरेचनः श्लेष्माणसुतुल्लेष्मापकर्षति, रीत्यानेष्वाप्र-
 दीष्याद्वैश्याञ्च प्रायोगिकः श्लेष्माणसुतुल्लेष्मकु-
 तुल्लिष्टं चापकर्षति साधारणत्वात् पूर्वार्थानिति ।
 भवति चात्र—“नरो धूमोपयोगाच्च प्रसन्नेन्द्रियवा-
 सनाः । दृढनेत्रश्चिजश्मशुसुमन्विश्रदाननः ।”
 कासशाराचकास्त्रीपक्षिपस्वरमेदसुखासाववमधु-
 तन्द्रानिद्राहनुमन्यासभषीनसशिरीरोगकर्णाच्चिभ्य-
 खवातकफनिमित्तासास्य सुखरीगा न भवति । प्रा-
 योगिकं चैकीनुष्ठासानाददीतं सुखनासिकाभ्याञ्च
 पर्यायांस्त्रींश्चतुरी वेति सैद्धिकं यावदसुप्रवृत्तिः ।
 वैरेचनिकमादोषदर्शनात् । तिलतस्त्रुल्लेखधायूपीतेन
 पातव्यो वामनीयः । वासानरेषु कासत्रे इति ।
 सू.चि.४०च. । [चिका. ।

धूममहिषी । स्त्री । नीहारे । कूयाशा ।

धूमसृत्तिका । स्त्री खर्षशोधनयोग्यज्वलच्च-
 न्तिकायाम् । श.चि. ।

धूमयोजिः । पुं । सुप्तके । अम. ।

धूमरः । पुं । दृष्टिनखलगतरीगविशेषे । ८२१।
 २६। खचणं—“शोकज्वरशिरीरोगसक्तसंस्था-
 निलादयः । धूमविला धूमदर्शीं ह्रस्वं कुर्यात् स
 धूमरः ॥” वा.च.१२३६. ।

धूमरजः । स्त्री । गृहधूमि-युज् । भेष-कर्म-रो-
चि ।

धूमसः । पुं । शकतरौ । वै.निघ. ।

धूमसारः । पुं । गृहधूमि । युज् । र.सा.सं. ।

धूमसी । स्त्री । मुद्गदिखादिजतरोटिकायाम् ।
गाण्ड, दागवट्टि, टूकनि । प्रभाषी वधा—
“माषाणां दाखयकोथे स्थापिताख्यक्तकचुकाः ।
जातये शीयिता पात्रे पिष्टान्ना धूमसी क्षृता ।
धूमसीचचिरा सेव प्रोक्ता मुभूरिका युषेः । मुभूरो
कफपित्तघ्नी किञ्चिदातकरी क्षृता ।” भा. ।

धूमा(ङ्गः) । स्त्री; पुं । ऋषिशिष्यायाम् । वै.
निघ. । [सहजातीयपत्नियि । च. ।

धूमिका । स्त्री । कुम्भटिकायां । त्रिका. । प्र-

धूमोत्थम् । स्त्री । वज्रचारे । रा.नि.व.६ ।

धूमोद्धारः । पुं । पित्तजरीगमदे । भा. ।

धूम्या(स्त्रा)टः । पुं । कुलिङ्गपत्नियि । सि०७७ ।
चन. । [नि.व.१२ । उट्टे । जटा. ।

धूम्रः (कः) । पुं । सिद्धके । भिलारज । रा.

धूम्रपत्रा । स्त्री । खनामख्यातचपे । तारांक ।
मं गांधानी । कं कतगिरि । उन्. धूयापतर ।
गुणाः—तिक्ता शीफघ्नी क्रमिघ्नी उष्णा कासघ्नी
रूक्षा दीपनी च । रा.नि.व.५ ।

धूम्रपत्रिका । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् । रा.नि.
व.११ । गन्धवधे । गन्धवधमेदे । वै.निघ. ।

धूम्रमूलिका । स्त्री । शूलवधे । रा.नि.व.८ ।

धूम्रलोचनः । पुं । कपोते । रा.नि.व.१८ ।

धूम्रवर्णः (कः) । पुं । सिद्धके । भिलारज ।
रा.नि.व.१२ । कीकडनामविशेषशयधने । रा.नि.
व.१८ ।

धूम्रवर्षा । स्त्री । वराटिकामेदे । रा.नि.व.११ ।

धूम्रशूलः । पुं । उट्टे । वै.निघ. ।

धूम्रा । स्त्री । शशाङ्क्यां । रा.नि.व.७ ।

धूम्राङ्गा । स्त्री । धूम्रपत्रायाम् । रा.नि.व.५ ।

धूम्राणि । स्त्री । धूम्रुतायाम् । वै.निघ. ।

धूम्रिका । स्त्री । ऋषिशिष्यावधे । काणनिघ
.रो अ७३ । रा.नि.व.८ ।

धूर्तः । पुं । श्वेतजम्बुधूरवधे । प.सु. । कर्ण-
नवधे । कुषाखे । वै.निघ. । चीरक नामगन्ध-
द्रव्ये । गे०टेना । रा.नि.व.१२ । स्त्री । लौहकि-
ट्टे । वै.च. । विडम्बवधे । रा.नि.व.६ । [म.र. ।

धूर्तका । पुं । कैलिकदम्बे । प.सु. । श्रमाखे ।

धूर्तकान् । पुं । धूम्रवधे । म.ना. ।

धूर्तजन्तुः । पुं । मनुष्ये । म.च. ।

धूर्तमानुषा । स्त्री । राक्षायाम् । म.च. ।

धूर्तरः । पुं । पारदे । रा.नि.व.११ ।

धूर्ता । स्त्री । शुक्ककण्टकाय्यां । वै.निघ. ।

धूर्तरः, धूर्त्यः । पुं । चक्षुभके । वै.निघ. ।

धूलकम् । स्त्री । विषे । म.च. । [चम. ।

धूलिः । पुं । परागे । गर्हमे । प्रार्थिवरजसि ।

धूलिका । स्त्री । धूलौ । पुष्पपरागे । वै.निघ. ।
कुम्भटिकायाम् । म.र. । [त्र. त्रिका. ।

धूलिगुच्छः (कः) । पुं । पिष्टातके । आर्वी-

धूलिजङ्घः । पुं । कान्के । कांक । वै.निघ. ।

धूलिपुष्पिका । स्त्री । केतकीवधे । केय-
शां । रा.नि.व.१० । श्वेतकेतके । वै.निघ. ।

धूलिकदम्बः (कः) । पुं । कदम्बवधविशेषे ।
शार्ङ्गकमधु । मं धूलिकदम्बु । कं धूलिगण्ड । गु-
णैः धाराकदम्बतुल्यः । रा.नि.व.१० । तिगिञ्ज-
वधे । वरुणवधे । मी. ।

धूसरः । पुं । गर्हमे । उट्टे । वनचटके । कपी-
ते । रा.नि.व.१८ । मुद्गे । वै.निघ. । चि । पाण्डु-
वर्णे । मी. । [शुक्लपुष्पराकायाम् । वै.निघ. ।

धूसरच्छदा । स्त्री । श्वेततुङ्गायाम् । प.सु. ।

धूसरपत्रिका (ची) । स्त्री । उषिकाख्याम् ।
विष्ठांति । शिवब्रह्मीशाके । प.सु. । हसिगुष्ठी-
नामचपे । शक्ति७८७ । रा.नि.व.५ ।

धूसरमुद्गः । पुं । धूसरवर्णमुद्गविशेषे । मं धू-
सरमुद्ग । कं पीयरमुद्ग । गुणाः—रसवीर्यविपाकेषु
हरिन्मुद्गसमः कषायः मधुरः रूष्णः पित्तघ्नं स-
तचिबन्धनम् । रा.नि.व.१६ ।

धूसरा । स्त्री । पाण्डुरकलोमानचपे । रा.नि.व.५ ।

धूसराक्षयः । पुं । गर्दभे । वै.निघ. ।
 धूसरी । स्त्री । गर्दभा ।
 धूसूरः । पुं । धूसूरक्षपे । प.सु. । [दि.च. ।
 धृतराष्ट्रः । पुं । इंसमिदे । इंसजातीयपक्षिषि ।
 धृतराष्ट्री । स्त्री । इंसविशेषपत्राम् । मी. ।
 धृतिः । स्त्री । धैर्ये । वेगविघाते । भा.म.१३भ. उदा.चि. ।
 धृष्णुः । स्त्री । कश्चिकायां । कक्षि । श.च. ।
 धेनिका । स्त्री । धान्याके । धने । भा. ।
 धेनुः । स्त्री । दुग्धवत्यां गवि । अम. ।
 धेनुका । स्त्री । धान्यके । धने । मद.व.२ । इक्षिन्यां । गवि । मी. ।
 धेनुकारिः । पुं । नागकिसरह्वे । वै.निघ. ।
 धेनुजिह्वा । स्त्री । गोजिह्वानामक्षपे । रा.नि. व.४ । [गोदुग्धे ।
 धेनु(का)दुग्धम् । स्त्री । चिर्भन्ध्याम् । भा. ।
 धेनुदुग्धकरः । पुं । मञ्जरुह्वे । रा.नि.व.८ ।
 धेनुमक्षिका । स्त्री । गीमक्षिकायाम् । उंभ माहि । वै.निघ. ।
 धौडः । पुं । डुडुमि । ङांङांभाप । श.र. ।
 धौतम् । स्त्री । रौप्यधाती । रा.नि.व.१२ । नीलकाशीसे । नील शिद्रेकरम् । वै.निघ. ।
 धौतकौशियम् । स्त्री । धौतकौषजे । पचीर्ये । श.र. ।
 धौतखण्डी । स्त्री । खण्डशर्करायां । वै.निघ. ।
 धौतशिलम् । स्त्री । क्कटिके । चिका. ।
 धौमतम् । स्त्री । रक्तबीसे । शूनथारापि । वै. निघ. ।
 धौरः । पुं । धवह्वे । धां०ग्रां गीह् । भा. ।
 धाङ्गः । पुं । काके । वके । जलकाके । पांन-कोड़ी । अम. । जलपक्षिमात्रे । तचके । वै.निघ. ।
 धा(ध्वा)ङ्गजहा । स्त्री । काकजहायाम् । रा.नि.व.४ । [जखधृ. रा.नि.व.११ ।
 धा(ध्वा)ङ्गजम्बूः । पुं । काकजम्बूह्वे । ज-

धा(ध्वा)ङ्गतखुलफला । स्त्री । काकज-हायाम् । वै.निघ. ।
 धा(ध्वा)ङ्गतण्डा (ख्डी) । स्त्री । काका-दनीखतायाम् । काकनासाखतायां । कुंठ गीह् । रा.नि.व.१ ।
 धा(ध्वा)ङ्गदन्ती (गखी) । स्त्री । काका-दनीखतायाम् । काकनासाखतायाम् । रा.नि.व.१ ।
 धा(ध्वा)ङ्गनामा (नाखी) । स्त्री । का-कोदुम्बरिकायाम् । रा.नि.व.११ ।
 धा(ध्वा)ङ्गनाशिनी । स्त्री । ह्वेषामिदे । ह्वेष कम । रा.नि.व.४ । भा. ।
 धा(ध्वा)ङ्गनासा (सिका) । स्त्री । का-कनासाखतायाम् । कुंठ गीह् । रा.नि.व.१ ।
 धा(ध्वा)ङ्गपुष्टः । पुं । कोकिले । हारा. ।
 धा(ध्वा)ङ्गमाची । स्त्री । काकमाचीक्षपे । रा.नि.व.४ । [रा.नि.व.४ ।
 धा(ध्वा)ङ्गवल्ली । स्त्री । काकजहायाम् ।
 धा(ध्वा)ङ्गादनी । स्त्री । काकादनीखता-याम् । रा.नि.व.१ ।
 धा(ध्वा)ङ्गारातिः । पुं । पेशके । हला. ।
 धा(ध्वा)ङ्गी । स्त्री । काकोल्याम् । कौंकला । मी. । काकजहायाम् । वै.निघ. ।
 धा(ध्वा)ङ्गीली । स्त्री । काकोल्याम् । कौंक-ला । प.सु. । रा.नि.व.१ ।
 ध्यापनम् । स्त्री । अग्रिसम्बन्धे ।
 ध्यामम् । स्त्री । दमनकह्वे । मी. । कतृषे । त्रायकपूर्त्र । प.सु. । सु.चि.२२५. । च.द.सत्रि-पातञ्च.चि.अपराजिताधूपे । च.द.वा.व्या.१८३-ती-प्रसारणीतेले । वै.निघ.१३भ.युग्मुखादिधूपे । तुलके । सु.सू.२५५. ।
 ध्यामकम् । स्त्री । कतृषे । त्रायकपूर्त्र । प. सु. । च.द.५५. । सु.सू.१८८.एखादिः । रोहिषे । वा.सू.१५५.ईमा. (अभावे उग्रौरं) । भा.म.४भ. विष.चि. । "पिप्पली ध्यामकं मांसी ।" भा.म.१ भ.ज्व.चि. । [वटह्वे । मद.व.५ । चिका. ।
 ध्रुवः । पुं । धवह्वे । धां०ग्रां गीह् । रा.म.१ ।

भुवा । स्त्री । शालपर्णान् । रा.नि.व.४ । मूर्त्वायाम् । ३ ।

ध्वंसः । पुं । नवधिकाररीने । लक्ष्यं यथा — “द्वेषप्रसिक्तः कृष्णस्वशीघ्रः शब्दासहिष्णुता । तन्नाग्निद्राभियोगश्च त्रैयं ध्वंसकलत्रणम् ॥” च. ।

ध्वंसी । स्त्री । मानविज्ञेये, वसरेषु परपर्याये मागधमाने । “वसरेषु पर्यायनाम्ना ध्वंसी निगद्यते ।” प.प्र.१ख. । पुं (इन्) । विरिजपौलौ । श.र. ।

ध्वजः । पुं. स्त्री । शिघ्रे । भा.म.उ. । “ध्वजः पतत्यतो नृणां क्लैव्यं समुपजायते ।” “ध्वजं चित्रे पताकायां मेहुने ।” विश्व. । ताखडवे । रा.नि.व.९ ।

ध्वजद्रुमः । पुं । तालडवे । रा.नि.व.९ ।

ध्वजप्रहरणः । पुं । वायी । श.र. ।

ध्वजभङ्गः । पुं । खिरपातकृतक्लैव्यरीगविज्ञेये । ध्वजभङ्ग रोग । निदानलक्षणे यथा — “अतिव्यबाधशीघ्री यी न च वाञ्छीक्रियारतः । ध्वजभङ्गसंवाग्नेति स युक्तचयहेतुकः । अत्यन्तलक्षणकारविबुद्धाञ्छीर्भोजनात् । अत्यल्पानाद्विषमात् पिष्टाञ्जगुहभोजनात् । दधिचीरानूपमांससिबनाद्वाधि-

कर्षणात् । कल्याणीगमनाद्यापि विज्ञीनिगमनाद्यपि । दीर्घरीर्षी विरीरुष्टा तथैव च रजःखला । दुर्भन्धा दुष्टयोनिश्च तथैव च परिसृता । ईदृशीं प्रमदां मोहात् यो गच्छेत् कामहर्षितः । अतुष्यदादिगमनाच्छेकसयाभिघाततः । अधावनाद्या मेदुस्य शस्त्रदन्तनखक्षतात् । काष्ठप्रहारनिषेधयुक्तानाश्च निवेदणात् । चेतसश्च प्रतीघातात् ध्वजभङ्गः प्रवर्तते ॥” च. । See क्लैव्यम् ।

ध्वजवृक्षः । पुं । माङ्ग इति कीदृशदेशख्यात-डवे । रा.नि.व.९ । [पिं] । ३ ।

ध्वजी (इन्) । पुं । मयूर । रा.नि.व.१९ । स-

ध्वनिग्रहः । पुं । कर्षे । चिकी ।

ध्वनिबोधक(न)म् । स्त्री । सुगन्धरोहिषल-खे । वै.निच. । [चम. । जलपचिमाचे ।

ध्वाङ्गः । पुं । काकि । वके । मन्थादपविधि ।

ध्वान्तवित्तः । पुं । खद्योते । श.र. ।

ध्वान्तग्राहवः । पुं । श्लोषाकडवे । श.च. ।

ध्वान्तोष्मिषः । पुं । खद्योते । जनाकि पौ-क । चिकी ।

नः । पुं । रवे । ए.की. ।

नःकुद्रः । त्रि । क्रुद्धनासिके । थान् । हे.च. ।

नकुटम् । स्त्री । नासिकायाम् । श.मा. ।

नकुलः । पुं । (The bengal mungoose, Viverra ichneumon.) खनामख्यातजन्तौ । नेडेल । हिं वेत्री । सं वेत्तरा । कां मंगुल । लक्ष्यं—यः स्खलपुच्छी रक्तनेत्री वधुदेहः स नकुलः । शालिहोत्र. । नकुलमांसगुणाः—पिच्छिलं वातघ्नं श्लेष्मपित्तघ्नं च । रा.नि.व.१७ । “गुरुश्लि-न्धमधुरत्वलोपचयवर्द्धनम् । इत्थं परं वातहरम्... ॥” च.सू.२७प. । [सि.] । रा.नि.व.७ ।

नकुलाख्या । स्त्री । गन्धनाकुल्याम् । गंक्र त्रा-

नकुलान्धम् । स्त्री । नेत्ररोगमेदि । लक्ष्यं—“विधीयते यत्र नूरस्य दृष्टिर्दोषाभिपन्ना नकुलस्य यवत् । चित्राणि रूपाणि दिवा च पश्येत् स वै

विकारी नकुलान्धसंज्ञः ॥” भा.म.४भ. । नकुला-न्धे दिवा चित्रं पश्यति न तु मिथि । अरुण. ।

नकुलारिः । पुं । विडालि । वै.निच. ।

नकुली । स्त्री । शाल्मलीडवे । वै.निच. । शङ्खि-न्वाम् । धरणि. । कुडुमे । हे.च. । नकुलपत्राम् । मांसा । जटोयांसौ । कुडुग्याम् । मूर्त्ति. । ३ ।

नकुलेष्टका (ष्टा) । स्त्री । राक्षायाम् । चम. ।

नक्तकः । पुं । नेत्रपटले । वै.निच. । कर्पटे । लेकुडा । च.टी.भ. । [चिकी. ।

नक्तचारी (इन्) । पुं । पेशके । विडालि ।

नक्तचरः । पुं । गुग्गुली । ७५७म । पेशके । जटा. । सोमराज्या । दुष्कुमे । रा.नि.व.२१ ।

नक्तमालः । पुं । इहत्करसडवे । उद्भक्तक-ञ्ज । रा.नि.व.९ । सु.सू.२८प. इहत्करिवाद्यतेक्षी सि.यो.उन्मा.चि. ।

नक्तमूलकम् । स्त्री । करञ्जमूले । पुं । महा-
करञ्जे । वै.निघ. ।

नक्ता । स्त्री । साङ्गलीचुपे । विश्वनाङ्गुलिग्र ।
रा.नि.व.४ । दृष्यविशेषे । गुलवास इति लोके ।
गुणाः—वातला शीता गलगण्डहरी च । अपक्वा
न्वा अर्धोष्ठी । वै.निघ. ।

नक्ताम्बः । चि । रात्र्यम्बे । रात्रकांण । रात्र-
न्वायस्य लक्षणं यथा—“दिवा पश्यति यः स्वर्च्छं
रात्रौ नैव च पश्यति । नक्ताम्ब इति तं विद्यात्
विकारं पवनोद्भवम् ॥” ज.द.१०.प. ।

नक्ताम्ब्यम् । स्त्री । रात्र्यम्बतारीगे । निदा. ।

नक्ताह्वः । पुं । करञ्जवृक्षे । भैष.ने.रा.चि. ।
“नक्ताह्वीजवर्षिः ।” च.द.ब्र.श्री.चि. । भा.वा.
२.चि.चिफलायुग्गुली ।

नक्रम् । स्त्री । नासिकायाम् । मे. ।

नक्रः । पुं । याहे । वै.निघ. । कुशीरे । अम. ।

नक्रराजः (ट्) । पुं । महाशियमारे, याहे ।
शङ्कर. चिका. । [याम् । श.र. ।

नक्रा । स्त्री । मसिकादंशस्याम् । नासिका-

नक्राण्डम् । स्त्री । कुशीराण्डे । च.चि.२.प. ।

नखम् । स्त्री, पुं । शरीरीपधातुविशेषे, करजे ।
नथ । रा.नि.व.१८ । तत् गर्भस्थस्य षष्ठे मासि
भवति । सुखबीधः । नखीनामगन्धद्रव्ये । नथी ।
तै. नखमुचिष्य । च.द.चन्दनाद्यतैले । नखीमेदे ।
प.सु. । च.सु.५.प. । सुद्रनिष्यावे । वर्वटी, छे-
टे शिम् । वै.निघ. ।

नखकुट्टः । पुं । नापिते । चिका. ।

नखगु(पु)च्छ[स्त्र]फला । स्त्री । वृत्तनि-
ष्याविकायाम् । श्वेत शिम्, श्वेत वर्वटी । रा.
नि.व.७ ।

नखच्छेदनम् । स्त्री । नखस्य कर्तने । नथ-
कांटी । गुणाः—“पीष्टिकं बल्यमायुर्ध्वं शीघ्ररूप-
विराजन् । केशश्लथुनखादीनां जलनं सम्पसा-
धनम् ॥” राज.१.प. ।

नखच्छेद्या । स्त्री । निदायाम् । रा.नि.व.५ ।

नखनामा । पुं । नीलवृक्षे । वै.निघ. ।

नखनिष्कान्तनम् । स्त्री । नखच्छेदनाद्ये ।
नरुन । श.चि. ।

नखनिष्पावः (चिका) । पुं, स्त्री । शिल्पी-
मेदे । छोट शिम्, श्वेत वर्वटी । रा.नि.व.७ ।
See निष्यावी । [रा.नि.व.५ ।

नखपर्णी । स्त्री । वृषिकाशीचुपे । विशाति ।

नखपुष्पी (ष्पी) । स्त्री । सङ्गायां । भिङ्गिः ।
रा.नि.व.१२ ।

नखपूर्विका । स्त्री । शिल्पीधान्यविशेषे । ह-
रित वर्वटी । रा.नि.व.७ । [च.सु.२०.प. ।

नखमेदः । पुं । वातरोगमेदे । कुलत्यादौ ।

नखरः । पुं । नखे । अम. ।

नखरञ्जकः । पुं । नखरञ्जनीवृक्षे । मेहेदौ
गोष्ठ । “तिमिरः कीकदन्ता च चिन्ननी नखरञ्ज-
कः ।” वै.द्रव्याभि. ।

नखरञ्ज(चि)नी । स्त्री । (Myrtus com-
munis.) वृक्षविशेषे । मेहेदौ गोष्ठ । वै.द्रव्या-
भि. । नखकनन्यां । नरुन । उडुटः ।

नखरायुधः } पुं । नखशस्त्रजन्तुमात्रे । चिंहे ।
नखायुधः } तामचूडे । व्याघ्रि । रा.नि.व.१६ ।
“शशकशस्त्रकीर्णो धामार्जाराद्याः ।” अचि.२०.प. ।

नखराह्वः । पुं । श्वेतकरवीरवृक्षे । रा.नि.व.१० ।

नखरी । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये । श.मा. ।
लघुशिल्पायाम् । वै.निघ. । [चि. ।

नखविश्विरः । पुं । नखायुधपश्चिमात्रे । श.

नखवृद्धः । पुं । नीलवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

नखशङ्खः । पुं । सुद्रशङ्खे । श.र. ।

नखशस्त्रम् । स्त्री । नखच्छेदनार्थम् अर्धकौशि-
कीधारायुक्ताष्टाङ्गुलशस्त्रविशेषे । नरुन अंशुति ।
“वृद्धिपत्रनखशस्त्रमुद्रिकीपलपत्रकार्ष्णधारिण छे-
दने भेदने च ।” सु.सु.८.प. । तस्य फलं वृङ्गु-
लायाम् एकाङ्गुलविस्तृतम् । सु.टी.७. । तस्य
छेदनभेदनयोः प्रशस्तं नवाङ्गुलम् । तथाचिः ।
“वक्रार्धधारं विमुञ्चं नखशस्त्रं नवाङ्गुलं । मूत्रश-
खीदृतिच्छेदभेदप्रच्छादलीखने ॥” इति ।

नखाह्वम् । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्ये । श.र. ।
नखचते ।

नखाङ्कुरः । पुं । नखे । वै.निघ. ।
नखाङ्गम् । स्त्री । नखीनामगन्धद्रव्यं । र.मा. ।
नखाभ्यङ्गः । पुं । नखे तेलमईने । “तद्विशेषी
 नखाभ्यङ्गः शिरीशांसास्थि(चि)तापजित् ।” प्रयो-
 गपारिजातः ।
नखाक्षिः । पुं । क्षुद्रशङ्खे । श.च. ।
नखासुः । पुं । नीलीवृक्षे । रा.नि.व.५ ।
नखाशी (इन्) । पुं । पेचके । त्रिका. ।
नखी । स्त्री । स्वल्पनखाख्यगन्धद्रव्ये । छोटि न-
 थौ । “नखं स्वल्पं नखी प्रीक्ता ।” भा. । सा र-
 चोद्गीति राजवृक्षभः । नखीमात्रे । “नखी पञ्च-
 विधा प्रीक्ता गन्धाद्या गन्धवत् परैः । काचिद्वदर-
 पत्राभा तथीत्यलदलीपमा । काचिदश्वखुराभा च
 गजकर्णसमा तथा । वराहकर्णसङ्काशा पञ्चमी प-
 रिक्तीर्चिता ॥” च.द.टी. । तत्र वराहकर्णाभा न
 ब्राह्म्या । सा विधा एका शङ्खनखा अन्था शुक्याख्या
 वदतीच्छद । र.मा. । सा. गुणाः—यद्विषयवा-
 तास्रज्वरकुष्ठघ्नी लघुः उष्णा वर्णा शुक्रला स्यादुः-
 त्रणविषालक्ष्मीमुखदीर्गम्यहरी पाके रसे च कटुः ।
 भा. । उष्णा कटुः विषघ्नी कुष्ठकण्डूघ्नघ्नी भूत-
 विद्रावणी च । रा.नि.व.१२ । शुद्धिः यथा—गो
 विट्काञ्चिकचित्रसुखिन्ना मधुपाचिता नखी शुध्य-
 ति । सङ्केपात् यथालाभं गीमयादिषु गीमयजले
 वा पक्तव्या । इन्दीपदेशेन घृतेन भर्त्सयित्वा चूर्णी-
 कर्तव्या । ततः कुङ्कुमादिगन्धद्रवैश्च भावना का-
 र्या । सर्वेषां गन्धद्रव्याणां गन्धतोयेन प्रक्षालनभा-
 वने क्षाला रौद्रशुष्कं कर्त्तव्यम् । सा.कौ. । च.द. ।
नखीत्रयम् । स्त्री । त्रिविधनख्यां । नखी, उ-
 त्यलपत्राभा, अश्वखुराभा चेति । च.द.वा.व्या.चि.
 महाराजप्रसारणीतैले ।
नखीद्वयम् । स्त्री । कामागङ्, कुरकरावो,
 इति द्वये । च.द.वा.व्या.चि. । “विश्वगृध्रनखी
 द्वयम् ।”
नगः । पुं । इवे । पर्यते । अम. ।
नगकर्णी । स्त्री । श्वेतापराजितायां । वै.निघ. ।
नगगन्धा । स्त्री । राक्षायाम् । वै.निघ. ।
नगजः । पुं । हस्तिनि । श.टी.सा. ।

नगजा । स्त्री । कृत्तपाषाणमेदे । रा.नि.व.५ ।
नगजित् । पुं । पाषाणमेदके । रा.नि.व.५ ।
नगथा । स्त्री । पारावतपद्याम् । वनडेच्छ-वा-
 नताफटेकौ । र.मा. ।
नगपतिः । पुं । तालवृक्षे । वै.निघ. ।
नगपर्यायकर्णी । स्त्री । अपराजितायाम् ।
 वै.निघ. ।
नगभित् । पुं । पाषाणमेदे । प्राशत्रकूटि ।
 रा.नि.व.५ । करज्योडिपाषाणमेदे । वै.निघ. ।
नगभृः । पुं । पाषाणमेदे । रा.नि.व.५ ।
नगभेदनः । पुं । करज्योडिपाषाणमेदे । वै.
 निघ. । [खित् । अर्क.चि. ।
नगमालः । पुं । शालिधान्यमेदे । गुणाः शा-
नगरघ्नतः । पुं । हस्तिनि । व्याकरणम् ।
नगराहम् । स्त्री । शुक्याम् । शूटे । रा.नि.
 व.६ ।
नगरीवकः । पुं । काके । त्रिका. ।
नगरोत्था । स्त्री । नागरमुत्थायां । रा.नि.व.६ ।
नगरौषधिः । स्त्री । कदलीवृक्षे । श.च. ।
नगवृत्तिकः । पुं । गुडमञ्जुनिकायां वृश्चि-
 काव्यां वा । सु.चि.२०ष. ।
नगवृत्तिका । स्त्री । सल्लकौठवे । सु.चि.१५
 ष. । कल्प.५ष. ।
नगाटनः । पुं । वानरे । त्रिका. ।
नगाश्रयः । पुं । हस्तिकन्दनामके महाकन्द-
 शाके । रा.नि.व.७ । [पक्षिणि । अम. ।
नगौका । पुं । सिंहे । मी. । काके । श.च. ।
नग्नहः । पुं । स्त्रीती । नानाद्रव्यकृतसुरावीजि ।
 वाखर इति लोके । भ. । [नि.व.१८ ।
नग्निका । स्त्री । अनागतार्ककन्यायाम् । रा.
नटः । पुं । अशोकवृक्षे । रा.नि.व.१०।२१ । श्वे-
 याकवृक्षे । अम. । लोभ्रवृक्षे । देवनालि । जटा. ।
 स्त्री । परिषेकवृक्षे । रा.नि.व.८ ।
नटपत्रिका । स्त्री । वानाकुठवे । वै.निघ. ।
नटपर्णम् । स्त्री । लचि । टाम्ङ्गा । वै.निघ. ।

नटभूषणम् । स्त्री । हरितालि । र.मा. ।
 नटमण्डनम् । स्त्री । हरितालविशेषे । (गी-
 पञ्च) । प.सु. । हरितालि । रा.नि.व.१६ ।
 नटसंज्ञकः । पुं । हरितालि । त्रिका. ।
 नटी । स्त्री । नलिकानामगमद्रव्ये । रा.नि.व.
 १२ । अशोकवृक्षे । वै.निघ. ।
 नङ्गः । पुं । नली । नलथांगुला । रा.नि.व.८ ।
 नङ्गकीयः(प्रायः) । त्रि । नलमयदेशे । छे.च. ।
 नङ्गमीनः । पुं । चिलिचिममस्त्रे । अम. ।
 नतम् । स्त्री । तगरपादिके । उग्रत्राणिकुण्ड ।
 प.सु. । रा.नि.व.१० । वा.सू.१५ च.भद्रदाब्धिदिः ।
 “भद्रदाब्ध नतं कुष्ठं ।” च.द.सि.यो.यञ्च.चि.शत-
 पुष्पादिलेपे । “श्लेषपुष्पं नतं कुष्ठम् ।” सि.यो.
 धानीयकव्याणष्टते । “स्थिरा नतं हरिद्रे वे ।”
 भा.म.४भ. । “नतवार्त्ताकिनीकुष्ठ..... ।”
 नतद्रुमः । पुं । खताशाले । र.मा. ।
 नतनाडिका । स्त्री । महरदयात् मध्यरात्रि-
 पथ्यन्तं काले । वै.निघ. । [अम. ।
 नतनासिकः । त्रि । सुद्रनासायुक्ते । शै.दि. ।
 नताङ्गी । स्त्री । कर्कटशङ्खग्राम् । मद.व.१ ।
 नदनुः । पुं । सिंहे । श.मा. ।
 नदीकदम्बः (खा) । पुं, स्त्री । गीरक्षसु-
 ख्या, महाश्रावणिकायाम् । रा.नि.व.५ ।
 नदीकान्तः । पुं । द्विजलवृक्षे । द्विजल गीर्ह ।
 रा.नि.व.८ । जलवेतसे । वै.निघ. । सिन्धुवारवृक्षे ।
 नि. ।
 नदीकान्ता । स्त्री । काकजहाङ्घ्रये । रा.नि.व.
 ४ । इक्षकारवेक्षके । छोट्टे उच्छे । अम्बूवृक्षे ।
 काम गीर्ह । नि. ।
 नदीकुठेरकः । पुं । नदीवृक्षे । रा.नि.व.१२ ।
 नदीकूलप्रियः । पुं । जलवेतसे । जटा. ।
 नदीजम् । स्त्री । सीतीजनने । पुं । अर्जुनवृक्षे ।
 प.सु. । यावनालि । द्विजलवृक्षे । रा.नि.व.८ ।
 नदीनिष्पावे । रा.नि.व.१६ । खर्जूरीवृक्षे । वै.
 निघ. ।

नदीजलम् । स्त्री । नद्या जले । नदीत्र जनने ।
 सर्वाएव नद्यः प्राञ्जुखगा गुरुजलाः पश्चिमसुख-
 गा लघुसखिलाः, देशविशेषगुणानुसारेण गुरुज-
 लजलाश्च भवन्ति । तथा विन्ध्यात्रिगंख पूर्वसुखगा
 वाताटीपं पश्चिमसुखगा पित्तश्लेष्मनाशं दक्षिणसु-
 खगा पित्तद्विकम् उत्तरसुखगाः पथ्यपाकश्च कुर्वन्-
 ति । हिमवद्विन्ध्यमलयसन्नादिप्रभवा नद्यः शिरी-
 रीगादीन् जनयन्ति । पारियात्रप्रभवाश्च तान् ना-
 शयन्ति । इति देशविशेषान्नदीजलगुणाः । सामा-
 न्यनदीजलगुणाः—स्वच्छं लघु पाचनं दीपनं बर्ध-
 तृष्णाघ्नं पथ्यं मधुरम् ईषदुष्यञ्च । कालमिदामदी-
 जलगुणाः—यथा प्राग्दत्कालीननदीजलसेवनात्
 पीनसकफशसकासा जायन्ते, शारदीयनदीजल-
 पानं पथ्यं वातकफघ्नञ्च, हैमन्तनदीजलपानं बुद्धि-
 प्रदम्, शिशिरवसन्तकालीननदीजलं सन्तापशमनं
 तृष्णादाहवमिश्रमप्रशमनं, तथा शीतनदीजलं स-
 हृद्यमेव करोति । रा.नि.व.१४ । “तथा प्राञ्ज-
 नाशान्याः पश्चिमानुगमाक्षया । ससैकता सपाषाण-
 द्विविधा चाम्बुवाहिनौ । एवं चतुर्विधा नद्यो वा-
 तपित्तकफामिकाः ॥” अथ पाषाणनदीगुणाः—
 “घनविमलशिलानां स्फालनाज्जातफेनं बहलसज-
 लवीचीच्छत्रसङ्कीभट्टमम् । ननु लघु च सुशीतं
 नाति चीर्णं घनञ्च हरति पवनपित्तं श्लेष्मज्ज्वारि
 सम्यक् ॥” सवालुकनदीगुणाः—“न घनविमल-
 तोयं सैकतायाः प्रवाहो न च भवति लघुत्वं श्ले-
 षकृद्गन्ति पित्तम् । भवति मधुरमेवं किञ्चिदुष्णं
 कषायं भवति पवनकारौ शीषमूर्च्छां निहन्ति ॥
 गङ्गा सरस्वती शोषो यमुना सरयूः सची । वेणा
 सरावती नीला उत्तरा पूर्ववाहिनौ । हिमवत्प्रभ-
 वः श्लेष्मता हिमसभ्रवशीतलाः । समाः सर्वगुणैर्नदी
 वातश्लेष्महरा वृष्णाम् ॥ आसां नवशतैर्युक्ता गङ्गा
 प्रोक्ता मनीषिभिः । तथा चर्ष्यखली वैश्रावती पा-
 रावती तथा । क्षिप्रा महानदी धीता भूखकन्या
 मनखिनी । श्रेष्ठतौ श्रेवलिन्यश्च सिन्धुयुक्ताः समुद्र-
 गाः । वातपित्तहरं नीरं त्रिदीपघ्नं मंतं परम् ।
 यमम्लानिहरं हृष्यमुत्तराशानुगामि च ।” इति नद्य
 उत्तरानुगाः । “दापी तापा च गीर्षीमी गीमती
 सखिला मही । सरस्वतीयुता नद्यो नर्भदापश्चि-
 मानुगाः । आसां जलं घनं पीतं पित्तघ्नं कफहृत्पा-
 या । वातदीपहरं हृद्यं कश्चुकुष्ठविनाशनम् । पं-

त्रिस्रादिससुद्धता गीतमी पुच्छभावना । चासां
शीतं जलं वापि कफवातविकारमुत् । पित्तदं म-
ननं नखं सूत्रदीपविकारमुत् । पूर्णां पयस्त्रिनी
वेता प्रथीता च वरागना । द्रोणा गीतवेनी वाया
कीतस्यमुवतां इमाः । कावैरो वीरकान्ता च भी-
मा चैव पयःस्त्रिनी । विभावरी विशाला च गी-
विन्दी मदनखसा । पार्श्वव्यापरा नदी दक्षिणो-
द्दिगमसा इमाः ॥” अत्रि, ७५. ।

नदीजा । स्त्री । जलशक्त्याम् । सिंशुक । वै.
निघ. । अग्निमन्त्रवे । रा.नि.व.६ ।

नदीनिष्पावः । पुं । शिखीधान्यविशेषे, क
टुशिख्याम् । मं नदीचेत्रेण । कं तीरे आवरे । गु-
णाः—तिक्तः कटुः गुरुः रक्तकरः वातकफदः
रुचः कषायः विषदीपहरश्च । रा.नि.व.१६ ।

नदीबहलः । पुं । शिवश्याम् । वै.निघ. ।

नदीभजातकः । पुं । भजातकविशेषे, पानी-
यभजातके । प.सु. ।

नदीभवः । पुं । सुद्रशङ्गे । वै.निघ. ।

नदीमादकः । पुं । देशभेदे । यो नद्यम्बुभिः
पात्यते । “नद्यम्बुभिर्वेताधान्तेः नदीमादक उच्य-
ते ।” रा.नि.व.२ ।

नदीमाषकम् । स्त्री । शाकभेदे । गुणाः—
“विषदं गुरु शीतञ्च समभिष्यन्दि चाच्यते ।” च.
सू.२७५. । [व.६ ।

नदीया । स्त्री । अग्निमन्त्रे । गगिनि । रा.नि.

नदीवटः । पुं । वटीवृक्षे, ऋक्षपत्रवटवृक्षविशे-
षे । नदीवटे । मं दुंजावृक्षे । कं गालिषाल । गु-
णाः—कषायः मधुरः शीतलः पित्तघ्नः दृष्यादाह-
यमन्त्रासच्छर्दिहरश्च । रा.नि.व.११ ।

नदीसर्जः । पुं । अज्जुंनवृक्षे । रा.नि.व.६ ।

नदेयी । स्त्री । जलवेतसे । वै.निघ. । भूमिज-
न्त्याम् । अ.च. ।

नद्यम् । स्त्री । जन्त्याजने । वै.निघ. ।

नद्यास्त्रः । पुं । समशीलरूपे । मं कीतुल्या ।
रा.नि.व.४।२१ । गुणाः—कटुः उष्णः रुच्यः सुख-
शोधनः । दाही दीपनः कफवातघ्नश्च । वै.निघ. ।

नद्यावर्तः । पुं । मत्स्यभेदे । वै.निघ. ।

नधी । स्त्री । चर्मवन्ध्यां, चर्मरज्जी । अ.च. ।

नन्दकः । पुं । नन्दीवृक्षे । कुन्दुरी । भेके । चि-
का ।

नन्दकिः । स्त्री । पिप्पल्याम् । अ.च. ।

नन्दगोपिता । स्त्री । राक्षायाम् । अ.च. ।

नन्दनः । पुं । मधुनिष्पावे । मूकूटनिम् । प.सु. ।
भेके । अ.र. । स्त्री । सरलदेवदारी । रत्नाक्षने ।
वै.निघ. ।

नन्दनजम् । स्त्री । हरिचन्दने । रा.नि.व.१२ ।

नन्दनविषम् । स्त्री । तन्नामकवृक्षस्य लक्ष्मण-
निर्यांसविषे । सु.कल्प.२५. । See लक्ष्मणनिर्यां-
सविषम् ।

नन्दा । स्त्री । सुरसायाम् । दावृहेडुगणौ । प.
सु. । योनिरोगविशेषे । बाहस्य तन्नामकमादका-
वृक्षे । तथा च प्रथमे दिने मासि वर्षे वा बाह
आक्रान्ती भवति । तेन च ज्वरादिर्भवति । अ.६. ।

नन्दा(न्या)वर्तः । पुं । तगरपुष्पवृक्षे । उगत्र
कूलजः गाह् । र.मा. । मत्स्यविशेषे । गुणाः—त-
न्दावर्षलु संघाही कफपित्तविनाशनः । राज.१५. ।

नन्दिकः । पुं । नन्दिवृक्षे । अ.र. ।

नन्दितरः (द्रुः) । पुं । धववृक्षे । भा. ।

नन्दिनकः । पुं । धववृक्षे । वै.निघ. ।

नन्दिनी । स्त्री । जटामांस्याम् । रेषकायाम् ।
त्रेणुक । रा.नि.व.६ । हरितक्याम् । मद.व.१ ।
नन्दिवृक्षे । प्रियङ्गौ । गुच्छकरञ्जे । शुक्लापामार्गे ।
वै.निघ. । चन्द्रशूरे । त्रोक्यात्रौ । भा. ।

नन्दिपादपः । पुं । नन्दिवृक्षे । वै.निघ. ।

नन्दिवृष्यः । पुं । कलाये । वै.निघ. ।

नन्दिवृक्षः । पुं । नन्दिके । शिवश्यां । प.सु. ।

नन्दी (वन) । पुं, स्त्री (न्दी) । नन्दिवृक्षे । वट-
वृक्षे । मन्ववृक्षे । मी. । गुच्छकरञ्जे । रा.नि.व.६ ।
शुक्लापामार्गे । रा.नि.व.४ ।

नन्दीकासुकाः । पुं । पानीयामलके । वै.निघ. ।

नन्दीमुखः । पुं । वंशधान्यविशेषे । दीर्घगोष्ठ-
मे । वै.निघ. । मन्वजातीयपक्षिविशेषे । त्रीह्रिजा-
तिभेदे । सु.सू.४६५. । गुणाः—“निःशुकी दीर्घ-
गोष्ठुनः कश्चिन्नन्दीमुखाभयः ।”

नन्दीमुखः (खी) । स्त्री । शुकग्रन्थये । निद्रायाम् । बोधुमी । वै.निघ. । जलवरपञ्चवि-
शेषे । च.सू.२७७. । नि.शुकगीधुमी । “शुकसा
हं ह्यपी यथा तदत् नन्दीमुखः अता ।” भा. ।

नन्दीवरसः । पुं । सागरशङ्ककमत्स्ये । वै.निघ. ।

नन्दीवर्तः । पुं । तगरे । वै.निघ. ।

नन्दीवृक्षः । पुं । अधीमुखपत्रशाखे अत्रत्यवि-
शेषे । गङ्गा अथथ । प.सु. । कांक्षणदेशप्रसिद्धे
सुगन्धवृक्षविशेषे । जूष गीह । हिं वेलियापिपर ।
सैं वहिचैदु । वा.सू.२५७. अ. अन्नघादिव. । “नन्दीवृ-
क्षपलाशकश्चुराः ।” सु.सू.२८७. न्ययोषादिव. ।
गुणाः—“नन्दीवृक्षो लघुः स्वादुः तिक्तसुवर्ण उ-
ष्णकः । कटुपाकरसो यावौ विषपित्तकफास्रजि
त् ॥” भा. । कटुसिक्तः श्रोतः पित्तसदाहृष्टः
शिरःपीडाघ्नः कुष्ठघ्नः सुगन्धिः पुष्टिवीर्यकरश्च ।
रा.नि.व.१२ । गान्धाश्याम्, गह्वंभाखे वा । सु.
सू.२८७. अ. अन्नघादिव. । मेषश्ल्याम् । र.मा. ।

नपुंसकम् । स्त्री, पुं । वष्टुपुरुषे । स्त्रीवे । हि-
ज्जडे । तत्र शुकवाहुल्यात् पुमान्, चार्त्तववाहुल्यात्
स्त्री । साम्यादुभयोः नपुंसकमिति कारणम् । न-
पुंसके जाते गर्भचिह्नं यथा—यस्याः पार्श्ववयसु-
घ्नतं पुरस्ताद्भिर्गतसुदरं प्रागभिहितलक्षणश्च तस्या
नपुंसकमिति विद्यात् । नपुंसकं चतुर्विधम् । यथा
—आसिक्खश्च सुगन्धी च कुम्भीकश्चैतन्नाथा । स-
दितसस्त्वमी ज्ञेया अशुकः षष्ठसंज्ञितः । सु.शा.२
अ. । तेषां लक्षणादिकं तत्तन्मन्त्रे मृग्यम् ।

नमृका । स्त्री । चटकविशेषे । सु.सू.४६७. । गु-
डूषिकायाम् । वै.निघ. ।

नभम् । स्त्री । कमले । रा.नि.व.१० ।

नभः । पुं । आवणनासे । श.र. । अम. । (स)
स्त्री । आकाशि । पक्षे । अक्षधाती । वै.निघ. ।

नभःक्रान्ती (रन्) । पुं । सिद्धे । श.मा. ।

नभःसङ्गमः । पुं । पचिषि । अम. ।

नभश्चमशः । पुं । धिवापूरे । मी. ।

नभस्यः । पुं । भाद्रपदे मासि । अम. ।

नभाः । पुं । आवणमासि । प्राये । विसतन्ती ।
मी. । पलितशीर्षे । धरणि, ।

नभोऽम्बुपः । पुं । चातकपत्रिषि । हे.च. ।

नभोरणुः । पुं । नीहारे । तिका. ।

नभोलयः । पुं । धूने । श.र. ।

नमस्कारि । स्त्री । खदिरिकाशाके, वराह-
क्रान्तायाम् । वराक्रान्ता । प.सु. । शुकलज्जालु-
कायाम् । रा.नि.व.५ । वा.सू.२५७. अ. अन्नघादिव. ।
“अन्नघामधुकं नमस्कारि ।” नीलदूर्वायाम् । वै.
निघ. ।

नमेरुः । पुं । सुरपुत्रागवले । सूरपुनां । इ-
लना । रा.नि.व.१० । सरखदेवदारौ । वै.निघ. ।
रुद्राक्षे । मूरिप. । [भा. ।

नम्रः (काः) । पुं । वेतसवृक्षे । मद.व.५ ।

नयनम् । स्त्री । नेत्रे । रा.नि.व.१८ ।

नयनचन्द्रलीहः । पुं । नेत्ररोगे लीहः ।
त्रिकटु त्रिफला शङ्खी शटी राक्षा शफ्ली द्राक्षा
नीलोत्पलं काकीली यष्टिमधुकं बला नागकीशरं
ठहती कष्टिकारी एषां प्र. २ प. कान्तलीहं १
प. अर्थं १ प. । आदौ त्रिफलाकाथेन तदनु ति-
लतेलेन अन्ने भङ्गराजरसेन भावयेत् । वटी वद-
रास्थिवत् । त्रिकटु, त्रिफला, कौंकडांशुश्री,
शटी, राक्षा, शुद्धी, द्राक्षा, नीलोत्पल, कौं-
कला, यष्टिमधु, देलेला, नागेश्वर, बृहती,
कष्टिकारी प्रत्येके २ प. कान्तलीह १
प. अज १ प. । अत्रे त्रिफलाकाथं तदुपरि
तिलतेलेन एवम् भौमराज्ज्वरसे भावना दिवे ।
वटी कूल आंठोर आत्र । भैव. ।

नयनचिन्तकः । वि । दृष्टिविज्ञानकुशले ।
भा.ने.री.चि. ।

नयनप्रसादः । पुं । कतकवृक्षे । वै.निघ. ।

नयनप्लवः । पुं । नेत्रयोरुत्पुर्णले । भा.नि. ।

नयनबुहुदः । पुं । नेत्रबुहुदे । “विद्याङ्गकुल-
बाहुल्यं स्वाङ्गुहीदरसन्धितं । द्वाङ्गुलं सर्व्वतः सार्धं
भिवङ्गुयनबुहुदम् ॥” सु.उ.१७. ।

नयनशोणान्नम् । स्त्री । नेत्ररोगे अन्न-
नम् । पिप्पलीतखुलं सैन्धवलवणं मरिचं रसाङ्ग-
नं कृष्णान्नं समुद्रकीनः शर्करा पुनर्नवा हरिद्रा र-
क्तचन्दनं यष्टिमधु तुल्यं हरीतकी मनःशिला मि-

न्यपत्रं रीधं फटिकारी ब्रह्मनाभिः कर्पूरं एषां चूर्णं प्र. समं लौहपात्रे तावत्खण्डेन मधुना मईयेत् । पिप्पुलानां, सैन्धव, मरिच, रसाञ्जन, शुभा, मधुप्रकेना, टिनि, श्वेतपुष्पा, हरिद्रा, रज्जु-चन्दन, शङ्खिभूषु, त्रुंते, हरीतकी, मनहान, निमपांडा, लोधा, फट्टिकिनि, शङ्खनाभि, क-पूर-समभागं सूक्ष्मं करिन्ना लोहपात्रे तावत् खण्डे धारा मधुर सहितं मर्दनं करिषे । भा. ।

नयनापाङ्गः । पुं । नेत्रप्रान्ते । चम. ।

नयनी । स्त्री । कनीनिकायां । श.च. ।

नयनोपान्तः । पुं । अपाङ्गे । रा.नि.व.१८ ।

नयनोर्ध्वगरीमराजिः । स्त्री । भुवि । ड्र-रु. । रा.नि.व.१८ ।

नयनौषधम् । स्त्री । श्वेतपातुकाशीवि । छ.च. ।

नरः । पुं । मनुष्ये । नीलवृत्ते । रा.नि.व.६ । स्त्री । गन्धर्वे । रामकपूर. । मे. ।

नरङ्गम् । स्त्री । शिश्रे । पुं । वरुणके । नारा-ङ्गा । उषा. । [याम् । श.र. । त्रिका. ।

नरनामिका (नी) । स्त्री । श्मश्रुमत्यां स्त्रि-

नरप्रियः । पुं । नीलवृत्ते । रा.नि.व.६ । पा-रावते । वै.निघ. । [याम् । छ.च. ।

नरमालि(नि)नी । स्त्री । श्मश्रुमत्यां स्त्रि-

नरमूत्रम् । स्त्री । मानुषसूत्रे । माशूत्रेण सूत्रे । गुणाः—आमघ्नं कृमिविघ्नं तिक्रीचं लघुं रुचं भूतघ्नं लक्ष्मीघ्नं वातघ्नरुचं । रा.नि.व.१५ । “मा-नुषं चारकटुकं तिक्रीचं लघुं चोच्यते । चक्षुरीग-घ्नं रुचं दीपनं कफनाशनम् ॥” “अप्रसूताया च न सूत्रं प्रसूताया द्रवं लघुं । न किं गुणविशेषः स्यात् समता पाकवीर्ययोः ॥” अचि.६५. ।

नरवल्गुभः । पुं । कपोते । वै.निघ. ।

नरवृक्षः । पुं । नीलवृत्ते । रा.नि.व.६ ।

नरवृष्टः । पुं । गर्भविकारजन्यपुरुषमेदे । पू-नपूरुमक । यथा—“मन्दास्यवीजास्यबलावहर्षीं स्त्रीषु च हतुर्विघ्नतदयस्य ॥” अ.शा.२५. ।

नरसादरः । पुं । नरसादे । निषादन । भैष. महाशङ्खावके ।

नरसादरः । पुं । निषादस्य इति ज्ञ्याते द्रव्ये । चिं नीसादर । तत्कारणविधिः—“श्रीहृ' वा म-दिषं गन्धं पुरीषं भक्षतां गतं । चारपाकविधा-नेन नरसादरसिद्धिरुच्यते ॥” गुणाः—“पटुमहति-शीलानां सावणः श्रीयद्भक्षिणः । यज्ञहीने ज्वरे शीत शिरःश्लेष्म्युदादिषु । सानरीषे रक्तपित्ते कासे भ्रामये तथा । योनिव्यापस्तु च श्रेयो नर-सारः सुखावहः ॥” र.सा.सं. । तच्छुद्धिः—“नर-सारी भवेच्छुद्धचूर्णतोये विपाचितः । दीर्घायुश्चे-यवेन भिषग्भिर्द्योगसिद्धये ॥” अचि. । सा.कौ. ।

नरसिंहरूपज्वरः । पुं । विषमज्वरमेदे । “विदग्धेऽनरसे देहे श्लेष्मपित्ते व्यवस्थिते । तेनाहं शीतलं देहमर्षमुचं प्रजायते ॥” निदा. ।

नरहरिः । पुं । राजनिघण्टुकारे ।

नराधिपः । पुं । महारज्यधरत्वे । सु.चि.१७५. ।

नरी । स्त्री । मानुष्याम् । गटा. । लघायाम् । टामडा । वै.निघ. ।

नरेन्द्रः । पुं । चारम्वधे । काष्ठागुहवृत्ते । सु-चि.१६५. । विषवैये । मे. । राजिके । त्रिका. ।

नरेन्द्रदुमः । पुं । चारम्वधवृत्ते । मोमोम गीह । भैष.कुष्ठ-चि. । “पूतीकार्ककुम्भरेन्द्रदुमा-श्याम् ॥” अ.द.कुष्ठ-चि. ।

नरेन्द्राङ्गः । पुं, स्त्री । काष्ठागुहवृत्ते । वै.निघ. ।

नर्कुटकम् । स्त्री । नासिकायाम् । छ.च. ।

नर्त्तकः । पुं । मयूरे । करिषि । छ.च. । दी-वनले । श.र. । [रा.नि.व.१२ ।

नर्त्तका (की) । स्त्री । मलिकानामगन्धद्रव्ये ।

नर्त्तनप्रियः । पुं । मयूरे । वै.निघ. ।

नर्त्तापहारकः । पुं । धूलिकदम्बे । वै.निघ. ।

नर्शटः । पुं । खर्परे । थापत्र । हारा. ।

नर्शठः । पुं । कुचाये । श.र. । मीथुने । वै.निघ. ।

नर्शदा । स्त्री । भारतवर्षीयनदीविशेषे । सा विष्यपादवाहिनी । तस्मिन्गुणाः—लघुं शीतलं पथ्यं कफपित्तप्रकोपकरं सर्वरोगघ्नं रुच्यं मधुर-रुचं । रा.नि.व.१४ । सक्कायाम् । छ.च. ।

नर्शरा । स्त्री । सरलायाम् । निष्कलायाम् । भक्षायाम् । मे. ।

जखकी (रु) । पुं । नख । नख । मेघ.थी.
न्या.पि । [१ख. । वा.उ. १६५. ।

जखणः । पुं । द्रोणपरिभावे । १६ ख. । प.प्र.

जखवर्त्मना । स्त्री । कार्कनासायां । अ.प. ।

जखः । वि । नूतने । पुं । रत्नपुनर्नवायाम् । रा.
नि.प.५ ।

जखकार्षिकगुम्बुलुः । पुं । भगन्दरे हितः ।
“त्रिफलापुरक्याभिलिपचैकाग्रयोजिता । गुडि-
का श्रीयुक्त्यामीभगन्दरवतां हिता ।” रस.र. । भा.

जखचरहरी(वटी) । स्त्री । नखचरे रसः ।
पारद-गन्धक-विष-चिकटु-त्रिफला-शुद्धदन्तीवीजा-
नि प्र. सनानि । द्रोणपुष्पीरक्षी मर्हन् गजपुटे पा-
कष । पारा, गुरुक, विष, उँट, पिप्पल, म-
रिच, हरितको, वहेडा, आमना, उक नखी-
बोज अत्रोत्के समारंभ, हलकवार रणे मर्दन
७ गजपुटे पाक करिरेव । मात्रा भाववत् ।
भा. ।

जखचरेभसिंहः । पुं । नखचरे रसः । “य-
द्धृतं तथा गन्धं लीहं ताम्रज सौषकम् । मरिचं
पिपली विश्वं समभागं विचूर्णयेत् । अर्द्धभागं विषं
दद्यात् मर्हद्वासरवयम् ।” पारा, गुरुक, मोह,
तामा, मौष, मरिच, पिप्पल, उँट अत्रोत्के
१ तो. विष १.० तो. जल द्विग २ दिन मा-
डिदेव । र.सा.सं. ।

जखदक्षम् । स्त्री । कीमलपत्रे । इच्छचन्द्रः ।
पत्रकेशरसमीपखदखी । अम. ।

जखधान्यम् । स्त्री । प्रत्यवधाने । नूतन धाञ् ।
शुभाः—तत्र माखित्यात् क्षीतसां क्षुतिरूपवेद्यायं
करोति गुरु च । वा.सू.६५. । अरुषः । “व्यालु
यवगीधूमतिलभाषा नवा हिताः ।” रा.नि.व.१६ ।

जखनी(तम्) । स्त्री, स्त्री । दुग्धजसारे । टाट्टेक।
ननि, मांथन् । तन्नामदुग्धजलात् दशविधं ।
यस्य माडिषमाखमाखिकं गर्हभजमौद्गम् ऐडकं
हाडिषकं माणुष्यमत्रीजसेवि । विविधाः खलपयाधि-
क्याः । स्या. शुभाः—श्रीतं धर्षदं बलदं नपुंरं
व्यं संवाहकं वातघ्नं कफघ्नं रथं सर्वाङ्गशुद्धं
कासघ्नं अमलं सुखजनकं कान्तिप्रदं पुष्टिकरं अ-
शुद्धघ्नं । नखं नखनीतं—सर्वदीपघ्नम् । नत्रीकृतं

—श्रीतलं रथं नपुंरं व्यं वातघ्नं कासघ्नं कफि-
हरं कफजनकं संवाहकं शुद्धं । दधिजं नखनीतं

—बलपुष्टिकरं दृष्यासनापहरं अशुष्यं अमलं व-
पयं पित्तघ्नम् । तथा—“एकाह्याद्युवितं प्रीकमुन-
रीतरगन्धदम् । अष्टयं सर्वरीगन्धं दधिजं तद्व-
ष्टतं सममिति ॥” रा.नि.व.१५ । (जीतम्) कुन्-
बलीटी । मेघ.बह.पि.इच्छजीरकायमीदके ।

नखनीतकम् । स्त्री, पुं । गन्धके । आग्रजा-
मात्र गुरुक । र.सा.सं. ।

नखनीतजम् । स्त्री । हृते । रा.नि.व.१५ ।

नखनीताङ्गवगन्धः । पुं । चामलासार, वा
लाडया गन्धक इति लोके ख्याति गन्धके । र.सा.
सं.नेचामनिरसे । [निघ. ।

नखनीतोद्भवम् । स्त्री । दधनि । हृते । वै.

नखपखवः । पुं । कीमलपत्रे । भूरिप. ।

नखफलिता । स्त्री । अचिरजातरजलायां
स्त्रियि । नि. ।

नखमल्लिका (स्त्री) (मालिका) । स्त्री ।
(*J. Zambac floribus multiplicatis*,)
खनामख्याते पुष्पवृक्षविशेषे । सा वीक्षीकवा । सा-
सनी नेयाखी सेउती नेवारी इति लोके । वाञ्छ-
खी गाह । मं रीमाखी । कं विरवनिभेद । वम्.
मीगरा । शुभाः—अतिश्रीता सुरभिः सर्वरीगन्धी
च । रा.नि.व.१० ।

नखयौवना । स्त्री । शुबत्याम् । हारा. ।

नखरत्नम् । स्त्री । वज्र-मीलिक-माखिक-नील-
मरकत-गोमिद-पत्रराग-वैदूर्य-प्रवालेषु नखमण्डु ।
प.सु. । तद्देवतानि स्यादयः । तद्वारणविधिः—
“वैदूर्यं धारयेत् सूर्ये नीलञ्च चगलाञ्जने । आव-
नेशेऽपि माखिकं पत्ररागं शशाङ्गजे । गुरी सुक्ता
रुगी वज्रं शनी नीलं विदुर्गुंथाः ॥” दीपिका ।
तच्छुद्धिः—“विद्वमं चारयन्नेष तास्यं गीदुग्धतस-
था । पुष्परागञ्च सत्यानेः कुखत्यकापञ्चुतैः । त-
च्छुलीयजलैष्वेव नीलं नीलीरसेन वा । रीचमा-
भिञ्ज गोमिदं वैदूर्यं चिफलाजलैः ॥” मारयं शु-
था—“खज्ज्वचारसन्धिः शिखागन्धकताखैः ।
वसं विनाम्बरानि नियमीऽटपुटैः खलु ॥” र.
वि.७५. । [ददेवते । See नखरत्नम् ।

नखरत्नदेवता । वि । वद्याचिरवानामभिर्धा-

नववल्गुभम् । ली । दाहागुबि । रा.नि.व. ११ ।

नवविधानम् । ली । सपञ्चाकव्यञ्जनमिटी-
दमीपदंशवितर्दिशसम्मानरोचनेषु । वै.निघ. ।

नवशस्यम् । ली । नवीनधान्ये । वै.निघ. ।

नवसागरम् । ली । नखशारे । वै.निघ. २भ.
अथ.पि.अथकेसरिरसे । [च. ।

नवसूतिका । चि । नवप्रसूतायां । वा.उ.१३

नवाङ्गम् । ली । वातपिनज्वरे विश्वादिगवद्रव्य-
जकषाधि । “विश्वान्दन्ताम्भूमिन्वैः पञ्चमूलीसमन्वि-
तैः । जतः कषावी इन्ध्यास्य वातपिथोद्भवं ज्वरम् ॥”
उ०ट, शुनूक, मूत्रा, तिराता, शालपीपि,
छाकूनिशा, जूहती, कण्टिकारी, गौकूर ।
सा.को. । अथत्—पिषट्पिफलाचिचकसुसवि-
डङ्गकतकषाधि । च.द.पञ्च.ज्व.चि. ।

नवान्नम् । ली । नूतान्ने । See अन्नम् ।

नवाम्बरम् । ली । नूतनवस्त्रे । अम. ।

नवायसचूर्णम् (लौहम्) । ली । पाण्डु-
रीने । नूषणचिफलासुनविडङ्गचिचकाः समाः ।
नवायीरजसी भागास्तचूर्णं मधुसर्पिषा । भक्षयेत्
पाण्डुहृद्गोघ्नार्थःकामलापहम् । उ०ट, पिपूल,
अरिच, त्रिफला, मूत्रा, विडङ्ग, चिता अ-
तोऽटके १ तो. जारिभलोह २-३तो. मात्रा
१ मा. । सा.को. ।

नवोद्धृतम् । ली । सद्योजातनवनीते । अम. ।

नव्यः । पुं । रत्नपुनर्नवायाम् । रा.नि.व.५ ।

नयाकः । पुं । काकसदृशपक्षिविशेषे । वै.निघ. ।
काकभेदे । उषा. । [च. ।

नय्यप्रसूतिका । ली । सतवस्यायाम् । इ.

नष्टचेष्टता । ली । मूर्च्छायाम् । [चिका. ।

नस् (सा) । ली । नासिकायाम् । नाच्याम् ।

नखसर्कार्कः । पुं । मन्थजातिज्वरे । नखवे ।

नखः । पुं । नासिकायाम् । भा.न.४भ.त्रि.री.
चि. । “सर्पिष्वां नखतसयोः ।” ली । नखे । र.
मा. ।

नखकर्म्यं । ली । प्रतिमर्षावपीडनप्रथमम-

शिरीविरेचनेषु पञ्चसु । “नावनखावपीडनं चकर्म
धूम एव च । प्रतिमर्षं च विज्ञेयं नखकर्म्यं च प-
ञ्चधा ॥” च.सिद्धिस्या. । [मिडु । च.स.१च. ।

नखप्रच्छेदनम् । ली । पञ्चशिरीविरीच-
नस्तो(स्त्री)तः । पुं । सनाकारज्जुठवे । ना-
कट्कोड़ा वगद । च.टी.र. ।

नखम् । ली । नासायास्त्रीषधि । नांन, नख ।
नासकीर्णस्य चाङ्गयते यत् । “नखं तत्कथ्यते
श्रीरैः नासायाश्च यदीषधम् ॥” नखं रीचनखेडन-
मेदेन विविधम् । तयो रीचनं कर्षणं, खेडनं इड-
णञ्च । तस्य कावः—“कफपित्तानिखण्डंसे पूर्वे
मध्येऽपराङ्गिके । दिनस्य गृह्यते नखं रात्री वा-
नुल्कटे गदे ॥” तच्च नखं प्रतिमर्षावपीडनस्यप्रथ-
ममशिरीविरेचनमेदेन पञ्चधा । ऊर्ध्वज्वाहिरीने
अरीचकादौ च वैरेचनिकं नखं हितम् । भीष्-
स्त्रीकश्मालानां खेडननखं दीयम् । बालरोगादौ
अवपीडनम् अणुल्कटदीपादौ प्रथमम् । खेडिक-
नखमागम् अष्टविन्दवः । निषेधकालः—“नखं
खेडनीकमाने दुर्हिने चावतर्पितः । तथा नवप्रति-
श्यायी गर्भिणी गरद्वितः । अजीर्णं दन्तपक्षिष
पीतखेडीदन्तासवः । क्रुद्धः श्लेष्माभिभूतश्च तथासौ
इडबालकी । वेगावधारी श्मालश्च कातुकामश्च व-
र्जयेत् ॥” अष्टवर्षात् पूर्वं अशीतेवर्हे च न डे-
यम् । भा. । [सर्पे । वै.निघ. ।

नखुषम् । ली । तगरपुष्पे । रा.नि.व.१० । पुं ।

नखुषाख्यम् । ली । तगरपुष्पे । रा.नि.व.१० ।

नखचम् । ली । अग्निव्यादिसप्तमिष्यतितारका-
सु । सु.स.५च. । मीरुिके । रा.नि.व.१३ ।

नखचकान्तिविस्तारः । पुं । धवलययावना-
लाख्यश्लेष्मीधान्यभेदे । रा.नि.व.१६ । [निघ. ।

नखचमालिनी । ली । जातीपुष्पठवे । वै.

नखचेष्टः । पुं । कर्पूरे । अम. । युक्ती । चिका. ।
खखे । इ.च. ।

नाकानः । पुं । वंशधान्यविशेषे । प.सु. ।

नाङ्गुः । पुं । वष्पीकसप्तिकायाम् । उद्देगमि ।
भेव.वा.वा.चि.खेदे ।

नाङ्गुसी । ली । (Vanda roxburg hirt.)
A variety of rāsnā. सनामन्सातनहाकश्च-

शाकविश्वे, रासायने । त्रिश, गङ्गात्रिश । प.सु. । नाकुली नावि विषसुंगरीति च लोके । हिं चन्द्रा । तै. सर्पचिद्वेदु, पञ्चवेदु, । नाकुली विधा—नाकुली सन्ध्याकुली च । गुणाः—नाकुलीयुगलं तिक्तं कटूषं चिदोषणं नानाविषहरम् । द्वितीया तु कि-
लिच्छेष्टा । रा.नि.व.७ । यवतिक्तासतायाम् । चेतकृष्टकायाम् । रा.नि.व.४ । चम्बे । प.सु । भरिषे । प्राणसिद्धये । मी. ।

नाकुलीद्वयम् । ली । गन्धरासायां रासाया-
क । सि.यो.उन्मा.चि.महावैशाचष्टये । “वयस्या
नाकुलीद्वयम् ।”

नागः । पुं, ली (गं) । शीवधाती । वल्लनाभि ।
काटेविव । नागकेशरपुत्रे । प.सु. । वङ्गे । ऊर्ध्व-
नाथी । नागवलायाम् । मेदायाम् । करिदले ।
सुसके । सुरपुत्रागठये । रक्षाधके । मी. । हस्तिनि ।
नागवलीखतायाम् । अ.टी.भ. । सि.यो.समशर्कर-
चूर्णे । भैष.अ.पि.चि.पिप्पलीखळे । सर्पे । पिका. ।
बीजद्रुमे । अमन वृक् । रा.नि.व.२३ ।

नागकन्दः । पुं । हस्तिकन्दस्थमहाकन्दशके ।
रा.नि.व.७ ।

नागकर्णः । पुं । रत्नेरखे । रा.नि.व.८ ।

नागकर्णी । ली । अश्लुकर्णीखतायाम् । रा.
नि.व.२ । श्रेतापराजितायाम् । अ.चि. ।

नागकिञ्चलम् । ली । नागकेशरपुत्रे । रा.
नि.व.८ ।

नागकुमारिका (री) । ली । कुङ्क्याम् ।
रा.नि.व.३ । मन्त्रिहायाम् । रा.नि.व.६ ।

नागकुसुमम् । ली । नागकेशरपुत्रे । वै.निच.
२भ.अ.चि.चन्दनवलातेषु ।

नागकृष्णा । ली । गजपिप्पल्याम् । वै.निच. ।

नागकेश(स)रः (कः) । पुं । (Mesuafe-
xrea.) खनामख्यतपुत्रष्टये । नागेश्वरं टैंगी
कुलेश्वरं ग्राह्यं । हिं कावावचिनी । तै. नागकेश-
राजु । ता. नागल । वम्. नागस्य । गुणाः—
दीपनः पाचनः आमपाचनः अप्रिमाशयकरश्च ।
तत्कुसुमं वक्षिवातघ्नं कण्ठशिरिचजाघ्नम् । रा.
नि.व.६ । “नागपुत्रकृष्णायीषं रथं सङ्ग्रामपाच-
नम् । अत्रकृष्णवासेदन्धैर्हिंश्रानामयम् । दी-

र्भ्यकुष्ठवीसर्पकफपित्तविषापहम् ॥” भा. । “क्री-
टादिकेन रक्षितमभिममसिच केवसं यावन् ॥”
भैष. । [नागदमन्था । नागदना । वै.निच. ।

नागगन्धा । ली । नाकुलीकन्दे । रा.नि.व.७ ।
नागगर्भम् । ली । सिन्दूरे । रा.नि.व.२३ ।

नागचम्पकः । पुं । वनचम्पकठये । नागेश-
्वरं टैंगी, वृत्ना टैंगार ग्राह्यं । रा.नि.व.१० ।

नागच्छत्रः (त्रा) । पुं, ली । नागदन्त्याम् ।
रा.नि.व.५ । (त्रा) नागवज्रायाम् । वै.निच. ।

नागजम् । ली । सिन्दूरे । प.सु. । वङ्गे । ऐ.च. ।
नागजिह्वा । ली । चनतायां । अनकुम्भ ।

भैष वा.व्या.चि. । र.मा. । मनःशिलायाम् । रा.
नि.व.१२ ।

नागजिह्विका । ली । मनःशिलायां । प.सु. ।
नागजीवनम् । ली । वङ्गे । ऐ.च. ।

नागजीवनशत्रुः । पुं । हरिताले । वै.निच. ।
नागतुम्बी । ली । तुल्याम् । वै.निच. ।

नागदन्तः (कः) । पुं । हस्तिदले । मी. ।

नागदन्तिका (न्ती) । ली । महाराष्ट्रक-
र्षाटम्येः खनामख्यतमहाश्रुपे । हांतिशुं ।
गुणाः—कटुः तिक्ता रक्षा वातकफघ्नी विषघ्नी
मेधाकरी पाचनी गुणशूलोदरघ्नी च । रा.नि.व.
५ । शूलशूलदन्त्याम् । अ.द. । भैष.ना.त्र.चि. ।
सु.चि.१७अ. । अ.वि.८अ. । (का) हृषिकाख्यां ।
विज्ञाति । र.मा. ।

नागदमनी । ली । (Artemisia vulga-
ris, Syn. A. Indica.) Indian worm
wood. खनामख्यतमहाश्रुपे । नागदना । हिं
नागपुनी, नागदवन । तै. ईश्वरिषेदु, दरवणम् ।
ताः साधपचो । वम्. दवण । नेपासे तितापा-
त । गुणाः—“बलाभीटा कटुस्त्रिक्ता लघुः पिक्-
कफापहा । सूत्रकृष्णश्याम् रक्षी नाश्वेव्याखन-
ईभम् । सर्व्वयङ्गप्रशमनी विशेषविषनाशिनी । ज-
यं सर्व्वेषु कुष्ठे धनदा सुमतिप्रदा ॥” भा. ।
विदोषघ्नी तीक्ष्णोष्ण कटुः तिक्ता उदराभानघ्नी
कीडशोधनी च । रा.नि.व.५ । बन्धाकर्षाटक्याम् ।
वै.निच. । [भैष.नमराजतैषु । पर्वे । पाण ।
नागदसम् । ली । नागदमन्था । नागदनी ।

नागद्वलीपत्रः । पुं । पत्रवत्कण्ठे । अक्षय
कन वा कनसां ग्रीह । व.सु. । [भीरवरसी ।

नागदा । स्त्री । इतीतया । र.सा.सं.सं.सं.सं.

नागद्वुः । पुं । द्वचविशेषे । उडकौटो मिडू
ग्रीह । व.सु. भीरविकाडा । व.च. ।

नागनामकम् । स्त्री । सीसके । भा. ।

नागनामा (न) । पुं । त्रैतुलसीवृक्षे । जष-
तुलसीवृक्षे । वै.निघ. । [रा.नि.व.७ ।

नागपत्नी । स्त्री । लक्षणाकन्दे । मरुणांगुल ।

नागपत्रम् । स्त्री । ताम्बूलदले । पाप । वै.
निघ. शसु-वि. विकटुवटी ।

नागपत्रा । स्त्री । नागदन्त्याम् । भा. ।

नागपत्री । स्त्री । नागदन्त्याम् । वै.निघ. ।

नागपर्णी । स्त्री । नागवल्लीखलायाम् । वै.
निघ. ।

नागपर्थायक्षणी । स्त्री । त्रेतापराजिता-
याम् । रा.नि.व.२ । [नायाम् । वै.निघ. ।

नागपुटभावना । स्त्री । षोडशपलिन भाव-

नागपुरगम् । स्त्री । सीसधाती । रा.नि.व.१२ ।

नागपुरीषच्छत्रम् । स्त्री । मजपुरीषजाते
च्छत्रके । वा.उ.१७७. ।

नागपुष्पः । पुं । पुत्रागवृक्षे । नि. । नागकीशर-
वृक्षे । प.सु. । नागकीशरपुष्पसमपुष्पे मन्दातची ।
सु.सु.१८७.एलादि. । स्त्री । नागकीशरपुष्पे । च.
द.र.पि.वि. कामदेववृक्षे । सु.कण्ठ.५७. । भा.फ-
रङ्गरोगि । च.वि.१५. । नागचम्पके । नि. ।

नागपुष्पकाः । पुं । कपिलवृक्षे । स्वर्णयूषिका-
याम् । कुशाखे । रा.नि.व.१२१. पुत्रागवृक्षे । मज-
कीशरवृक्षे । वै.निघ. । [रा.नि.व.७ ।

नागपुष्पफला । स्त्री । कुशाखीखलायाम् ।

नागपुष्पा । स्त्री । नागदन्त्याम् । मनःशिला-
याम् । वै.निघ. । [नि.व.१० ।

नागपुष्पिका । स्त्री । स्वर्णयूषिकाया । रा.

नागपुष्पी । स्त्री । नागदन्त्याम् । भा. । स्व-
र्णयूषिकायाम् । रा.नि.व.१० । पुष्पवृक्षविशेषे ।
शुभाः -- "नागिनौ रेषनी तिला तीक्ष्णौ वा कफ-

पित्तकम् । विनिहन्ति विषं मूलं यीनिदीपवकि-
मिलौम् ॥" भा.चर्क.वि. ।

नागफणः । पुं । (Opuntia Dillenii.
Syn. Cactus Indicus.) द्वचविशेषे । क-
निमनना । तै ता. मगदलि ।

नागफलः । पुं । पटोले । रा.नि.व.१ । कटु-
पटोले । वै.निघ. । [च.सा.वि.कुडुमवटी ।

नागफेनम् । स्त्री । चण्डिका । वै.निघ.१५.

नागवधूप्रियः । पुं । सन्नकीर्णियां । पुन ।
वै.निघ. । [वृषवे । व.च. ।

नागवन्धुः । पुं । उदुम्बरवृक्षे । व.नि. । कण्ठ-

नागवला । स्त्री । (Sida spinosa. Syn.
Sida alba.) गोरक्षतण्डुलायाम् । गौरक्ष-
टाङ्गुलिना । हिं युसशकरी ककली । च.द.
कण्ठ.वि.श्रद्धाद्यचूर्णे च.वि.१५.नागररसायने ।
सा.कौ.मन्त्रकामिषरमीदके । नागान्नामिक कर्क-
यसाः सा । सि यो.यन्त्र.वि.बलाद्यष्टे । भा.सु.
क.वि.नागवलातेले । योगरत्न.उ.वृ. । शुभाः--
मधुरान्ना कषाया उष्णा गुरुः कण्ठकुष्ठवातत्रणपि-
तघ्नो च । क्षिप्वा आयुष्या गार्हपिी वृष्या सूत्रक-
ण्ठचीषचयरीगेषु हिता च । भा. । मधुरान्ना
कषाया उष्णा गुरुः कण्ठकुष्ठवातत्रणपित्तघ्नी वा-
जीकरणी च । रा.नि.व.४ ।

नागवलातेलम् । स्त्री । वातरत्ने वैद्यम् ।
तिलतेले १६ म. । काथार्थे—गोरक्षतण्डुलायाम्
१२१० म. वारि ६४ म. शै. १६ म. क्षाण्डुर्ध
१६ म. । कर्कथार्थे—तगरं मृत्तमिधु ५. ५ प.
वा १ म. । तुलाद्रव्ये जलद्रीषाः इति । क.क. ।
तिगटेडल १५ म. । काथार्थे—गोरक्षटाङ्गु-
लिना १२१० म. जल ७४ म. शै. १७ म. ह्य-
गंशु १७ म. । कर्कथार्थे—तगरपात्रका, वृष्टि-
मधु त्रेतोद्यक ६ पं. वा २ म. । च.द. ।

नागभूः । स्त्री । इन्द्रपाषाणमेहायाम् । छेष्टि
पाथरकुटा । रा.नि.व.५ ।

नागभृत् । पुं । कुडुमसर्पे । विजा. ।

नागमती । स्त्री । जषतुलसीयाम् । वै.निघ. ।

नागमाता । स्त्री । शारिषायाम् । वै.निघ. ।
मनःशिलायाम् । व.च. । मनसाद्विष्याम् । व.उ. ।

नागमारः । पुं । अन्नराशिः । अन्नराशिः । के-
सुदे । पिशा । पि । अन्नमारके ।

नागरम् । स्त्री । सुसाया । के । च.द.२५.
शुक्रान् । रा.नि.व.६ । सं. । वा.सु.१३५.वच-
दिव । "नागरातिविधाभयाः ।" वा.पि.१५.दु-
रात्मभादिः । शुक्रा । इरीतका । च.द.सुरिपा-
तज्ज.पि.पङ्कजपानीये । च.द.४५. । पुं । नागर-
इष्टी । अ.र. ।

नागरकः । पुं । नागरकइष्टी । वै.निघ. ।

नागरकम् । स्त्री । सिन्दूर । इ.च. ।

नागरधनः । पुं । नागरसुसायाम् । नागत्र-
युता । रा.नि.व.६ ।

नागरङ्गः । पुं । (Citrus aurantium.)
Orange. जम्बीरविशेष । कमला नेत्रु । हिं
नाराजी, संधा । मं गारङ्ग । तें गंजनिष्क, नारं-
जिवेष्ट । ता. किचिलिवेष्ट । उत. नारिङ्गी । गु-
ष्ठाः—तत्फलम् अक्षम् अक्षुषं वातपित्तहरं सर-
ष । पक्षं स्वापक्षं हृद्यं दुर्जरं वातघ्नम् । मद.व.६ ।
मधुरमक्षं गुरु उष्णं रोचनम् आमवातक्षमियुल्लघ्नं
अमघ्नं बलकरं हृद्यम् । रा.नि.व.११ । सुरभि
पाके गुरु दुर्जरम् अत्यक्षं मधुरकक्षं उष्णं वातघ्न-
म् । तल्लेशरं हृद्यं वातहरम् । राज. । वातघ्नं
दुर्जरं गुरु च । सु.सु.४६५. ।

नागरमुखकम् (स्ता) । स्त्री, स्त्री । (Cy-
perus pertenuis. Syn. Mariscus
cyperus.) नागरदेशप्रसिद्धसुसायाम् । नागत्र-
युता । हिं नागरमीषा । तें तुङ्गकण्डलविम् । ता.
सुष्टुष्वाच । दा. गरवीटा । गुष्ठाः—तिक्ता कटुः
कषाया शीतला कफघ्नी पित्तज्वरातिसाराद्यधि-
हृत्वादाहृती अमघ्नी च । रा.नि.व.६ ।

नागरा । स्त्री । पानीयानलके । वै.निघ. ।

नागरादिः । पुं । कषायवेदे । "नागराति-
विधासुसुनिष्वाद्यतत्रसके । सर्वज्वरहरः ज्ञायः
सर्व्यातीसारनाशनः ॥" च.द.च.सा.पि. । अन्वः
—"नागरं देवकाउचं अन्वाचं इष्टवीर्यम् ।"
च.द.सामान्यज्ज.वि. । शुक्रादीनां प्रत्येकं रक्ति-
हृत्वाधिकमवक्रमक्षं चतुष्पलज्वलनं पेक्षा, पक्षमत्रश्रे-
यवीम् । वा.की. । अपरः—"नागरं सुरतकरं धा-

नकं शुक्रवीं उच्यतेनायुषं निहि ।" अति.क-
वि. । नागरसुसायाम् । वै.निघ. ।

नागराङ्गम् । स्त्री । शुक्रान् । रा.नि.व.६ ।

नागरी । स्त्री । सुहीड्ये । मनना गां । अ.
च. । [विघ. ।

नागरीकन्या । स्त्री । बन्धाकर्कोटिकाम् । वै.

नागरकः । पुं । नागरकइष्टी । कमला नेत्रु
गाह । अ.र. ।

नागरूपप्रभम् । स्त्री । इरिताले । वै.निघ. ।

नागरेणुः (कः) । पुं । सिन्दूर । रा.नि.व.
१२ । (कः) नागकिसरइष्टी । वै.निघ. ।

नागरीत्या । स्त्री । नागरसुसायाम् । "नाक-
रीत्या कश्चरहा ।" रा.नि.व.६ ।

नागलता । स्त्री । शिन्ने । पिशा. ।

नागवह्वरी । स्त्री । नागवह्वराम् । ना. ।

नागवसिका (स्त्री) । स्त्री । पृथशाकविशे-
षे । नामिता गाह । ताम्बूलोत्सायाम् । पाणि
गाह । गुष्ठाः—कटुसीष्णा तिक्ता पीनसयातघ्नी
कफकासहरा हृत्वा दाहकहीपनी च । सा स्वाग्-
विशेषजातत्वात् बहुधा भिन्नगुष्ठा । तत्र श्रीवाच्य-
कवाटीसातवीसदाशिराससरादयः प्रसिद्धाः । तत्र
अक्षसरा मासवे भंगरापणं इति ख्याता, चाशु
पीटुकलिपणं ईसनीया च, घोरसमुद्रद्वीपे चीरस-
मुद्रदेशपर्यं इति प्रसिद्धा । श्रीवाटीगुष्ठाः—मधु-
रा तीक्ष्णा रसाक्षा सरसा हृत्वा च । अक्षवाटी—
कटुकाक्षतीक्ष्णतिक्ता उष्ण विष्टम्बकरी वातघ्नी च ।
सातवी—मधुरा तीक्ष्णा कटुहृत्वा पाचनी हृत्वा
दीपनी च । सदाशिरा—अतिरसा सुगन्धिः हृत्वा
तीक्ष्णा मधुरा दीपनी पुंस्ककरी.अतिवन्ध्यः पित्त-
घ्नी मुखवीगन्धकरी च । अक्षसरा—तीक्ष्णा म-
धुरा हृत्वा हिमा दीपनी हृत्वा मुखानीहिनी
गुष्ठाधामादिजिघ । पटुलिका—कषाया उष्ण
कटुः मलकर्षिणी पित्तघ्न वातघ्नी च । ईसनीया
—कटुसीष्णा हृत्वा दीर्घपना हृत्वा दीपनी पी-
पनी च । ताम्बूलं सद्यस्त्रोडितं मुखरोगादिवज्रमं
दाहारीचकराद्यं मलकरं विष्टम्बं वाक्निष्पन्नम् ।
शिरवीडितं ताम्बूलदणं जलपीवितं गुणकरं हृद्यं
वन्ध्यम् । उष्णं पर्यं तिक्तसुषं कषायं दाहकघ्नं

शुद्धवाद्यकरं नखजननञ्च । शुभं पर्वं वातसेपरी-
वहं इत्थं पर्वं वीपनं पाचनञ्च । शिरापर्वं रत्न-
शतं वैदित्स्वजनकञ्च । रा.नि.व.११ । नागवह्नीक-
ञ्च इत्थं सुगन्धि कफवातजिञ्च । अचि.१०७ ।

नागवारिकः । पुं । नयूरि । कटीन्द्र । मू. ।

नागविद्या । स्त्री । नागव्यायाम् । नागद-
व्या । वा.उ.६७ ।

नागवीजम् । स्त्री । श्रीसकतरसवेधकवीजवि-
शेषे । यथा — "मात्रिकेष इतं तावत् नागञ्च रत्न-
येन्दुः । तं नागं वाहयेद्वीजे द्विषीकृद्गुणानि-
ञ्च । वीजन्विदं वरं त्रेष्ठं नागवीजम्कौर्तितम् ॥"
र.चि.१७ । [सुपे । प.सु. ।

नागवृत्ता (गितका) । स्त्री । उषिकाशी-

नागशुष्की । स्त्री । इतिशुष्क्याम् । वै.निच. ।
तावासायाम्, उरुरीफले । रा.नि.व.७ । [निच. ।

नागशीवज्रभः । पुं । सन्नकोनियांसि । वै.

नागसखः । पुं । निवमन्नाम् । वै.निच. ।

नागसम्भवम् । स्त्री । सिन्दूरि । अम. ।

नागसिन्दूरम् । स्त्री । श्रीसकतसिन्दूरि । त-
त्प्रकरणं यथा — "भुजङ्गममगन्धश्च पिष्ट्वा पत्रम्ले-
पयेत् । तत्र संविद्धते नागे वासानागंसहस्रवम् ।
चारं वा मिश्रयेत्तत्र चतुर्थीभं गुरुकितः । प्रहरं
प्राचयेत्तुष्ट्यां वासादव्यांभवदितं । तत उच्यते त-
सूत्रं वासानौरेर्विभङ्गयेत् । पुटेत् पुनः सप्तद्वय ते-
नेव परिमर्दयेत् । एवं सप्तपुटेर्नागः सिन्दूरं जा-
यते ध्रुवम् । तारस्य रत्नो नागः वातपित्तकफा-
घ्नः । वङ्गशीकुष्ठगुल्फार्मःश्रीवन्नचविषापघ्नः ॥" र-
स.चि.६७ । [च.टी.म.स्त्रा. ।

नागसुगन्धा । स्त्री । राजायाम्, सर्वगन्धायां ।

नागस्कोता । स्त्री । इतीशुपे । रा.नि.व.६ ।

नागदलीशुपे । रा.नि.व.५ । [व.११ ।

नागहनुः । पुं । नखीनामगन्धद्रव्ये । रा.नि.

नागहन्त्री । स्त्री । बन्धाकर्कोटिक्याम् । रा.
नि.व.७ । [इलीशुपे । वै.निच. ।

नागा । स्त्री । नाकुल्याम् । पुत्रदाय्याम् । सा-

नागाख्यः । पुं । नागकेसरि । चिन्का, अचि.
१२५ग,२७ ।

नागान्तकः । पुं । नयूरि । नखई । अम. ।

नागारातिः । पुं । बन्धाकर्कोटिकायाम् ।
रा.नि.व.७ ।

नागारिः । पुं । देवदासीवतायाम् । वै.निच. ।
बन्धाकर्कोटिक्याम् । रा.नि.व.१ ।

नागार्जुनयोगः । पुं । अर्जुनप्रथमिरीगेषु यो-
गविशेषे । त्रिफला पञ्चलवर्षं कुष्ठं कटुकी दीपहा-
र विडङ्गं निम्बफलं बला गोरक्षतखुसा हरिद्रा
दावहरिद्रा सीवर्षलक्षवर्षं प्र. समम् । करसल्लव-
सेन पिष्ट्वा वदरास्त्रिमनाषा गुडी कार्या । अ-
जलेनाग्नेयः तलेषार्धः काञ्चिकेन गुग्गुं खदिरख-
लेन त्वरीनं जलेन सूत्रकृच्छं तैलेन इद्रोमं जिर्मु-
ख्या सर्वस्वरञ्च इति । जिखला, पञ्चमवण,
कूड, कटुकी, देवदारु, विडङ्ग, निमरुण,
बेलेण्डा, गोरक्षकाकुलि, हरिद्रा, मारुहरि-
द्रा, मङ्गलवण अत्रोत्प्रेक समभाग । करञ्ज-
छाणेर त्रसे मर्दनं कूलप्रमाणं शुनी हृष्टेव ।
च.द. ।

नागार्जुनवटिका । स्त्री । नेत्ररोगे हिता ।

"त्रिफलाव्योषसिन्धुत्वयटीतुत्वरसासनं । प्रपीष्य-
रीकं जन्तुघ्नं लोभं तावत् चतुर्दश । द्रव्याख्यैतानि
सञ्चय वत्तिः कार्या नतान्मुना ॥" रस.र. । न-
तान्मु तंगरवारि ।

नागार्जुनाभ्रम् । स्त्री । इद्रोने श्रीषधम् ।

"सहस्रपुटनेः शुद्धं बन्धाभमज्जुगन्धः । सलैर्विभ-
दितं समदिनं खल्ले निश्रीपितं । ज्ञायाम्ना वटी
कार्या नाब्देदमर्जुनाभ्रयम् ॥" रसा.स. ।

नागार्जुनी । स्त्री । दुग्धिकायाम् । थिरुहे ।
वै.निच. । [व.७ ।

नागास्त्रावुः । स्त्री, स्त्री । कुम्भतुल्या । रा.नि.

नागाह्वः । पुं । वनवप्यकठसे । रा.नि.व.१० ।
स्त्री । नागकेसरपुष्पे । वा.सू.१५७.चञ्जनादिः ।
"सेवानुपुक्तानागह्वम् ।" सि.यो.वाडुशालगुके ।
"नागाह्वशापि षट्पलम् ।" च.द.सू.म.चि. ।

नागाह्वयम् । स्त्री । नागकेसरपुष्पे । वा.सू.
१५७.एलादिः । "पुत्रागनागाह्वयम् ।"

नागाह्वः । स्त्री । लक्षणाकन्दे । रा.नि.व.७ ।
नागवह्नीवतायाम् । नागदमन्नाम् । वै.निच. ।

नागिनी । स्त्री । नागदनीचुषे । रा.नि.व.६।
लक्षणाकन्दे । रा.नि.व.७ ।

नागी । स्त्री । बन्धाकर्कीटस्याम् । वै.निघ.२भ.
जीर्णञ्च.चि.कल्याचष्टे ।

नागीयः । पुं । नागकेशरे । रा.नि.व.६ ।

नागेश्वररसः । पुं । गुणे रसः । पारदः म-
न्थकः शीघ्रः रक्तं मनःश्रिया वृषारदः यवचारः
सर्जिचारः टङ्गचं वीङ्गं तावम् चर्चं प्र. सवम् ।
पञ्जीचीरेष नईर्नं । पश्चात् वासाचिचकदनीमूल-
जायेन दिवसं नईयेत् । माचा माषप्रमाणा । पा-
त्रा, गङ्गक, मीष, रक्त, मनहान, निशादम, य-
वकार, माटिकार, मोहांग, मोह, ताज,
अज समताग । सिङ्गर आठान् मर्दन । परे
वासक, चिता ७ ढंठीर मूल समतांग नईया
एकत्र काथ करिन्ना १ दिन मर्दन करिदे ।
मांजा १ मांष कनात्र । भैष. ।

नागोद्(र)म् । स्त्री । गर्भत्रयीगविशेषे । “ग-
कशोचिते वायुनाभिप्रपन्नम् अवनान्नाजीवमाधाप-
यत्युदरम्, तत्कदाचिद्यदृच्छ्योपशान्तं नैगनीवाप-
हृतमिति भासने । तस्यै कदाचित् प्रजीयमानं
नागोद्(र)मिव्याहः ।” सु.भा.१०च. ।

नाटास्त्रः । पुं । काश्चिक्कलतायाम् । उरभू-
ष । पिक्का ।

नाडुः । पुं । नखे । नन गाह । रा.नि.व.८ ।
वाङ्गीवस्ततायाम् । च.सू.१च. ।

नाडिः । स्त्री । शरीरान्तर्नाडिकायाम् । च.टी.
भ. । सिंहपिण्ड्याम् । कालशाके । दूर्वाभिदे ।
वाङ्गीवशे । नागि वा । वै.निघ. ।

नाडिकम् । स्त्री । कालशाके । कांसना । ना-
क । भा.पू.१भ.भा.व. । [वै.निघ. ।

नाडिका । स्त्री । कालशाके । चटपरिमाथे ।

नाडिकायन्त्रम् । स्त्री । यन्त्रविशेषे । वरु-
वृक्ष, भांटावृक्ष । तस्य लक्ष्यं यथा—“विनिधाय
घटे द्रव्यं कनीयांसमधीमुखं । घटमन्त्रमुखे तस्य
क्षापयित्वाभयोर्मुखं । चट्टुवृष्टिः क्षमाद्यथ ना-
डिका विनिधयेत् । यस्मात् कुञ्जखितास्त्रिणा ज-
वद्रीचीं नहीयतां । चापारभाष्यपर्यन्तं ततपु-
त्र्यां विधावेत् । चषसाख्यावैवर्तिं वावशाची

विशेदथः । यद्वीयादाधारततं निर्कषं रसमुप-
मम् । नाडिकायन्त्रमेतच्च मुनिभिः परिकीर्ति-
तम् ॥” इति । चचि. । [टी.भ. ।

नाडिकेरः (सः) । पुं । नाडिकेरथे । च.

नाडिचीरम् । स्त्री । निर्वेदने । नगी । वा.रा. ।

नाडिन्धमः । पुं । खर्चकारि । पिक्का ।

नाडिपत्रम् । स्त्री । नाडीपत्राके । प्र.भा. ।

नाडी । स्त्री । शिरायाम् । रा.नि.व.१८ । का-
सायाम् । नक्षत्रे । रा.नि.व.१२ । नाडी । नक्षत्र-
व्यायां । मी. । नाडीवशे । रा.नि.व.१० । ६० प-
लात्मककाले ।

नाडीकः । पुं । पट्टशाके । पाटिशाक । को-
ठोर शाक । हिं पट्टया । भा.पू.१भ.भा.व. ।
तल्पं तिलानधुरमेदेन द्विविधं, तथोक्षिकं जमि-
कुष्ठश्च ; मधुरं पिच्छिर्षं शीतं विष्टम् कषपा-
यकष्य । युष्मपत्रं—नखितमित्युच्यते । नागिता ।
अरसं पित्तकफअरसस्य । तस्यलक्ष्यं पित्तस्य री-
चनं व्यङ्ग्येन हितस्य । राज. । स्त्री । कालशाके ।
हिं कालशाक । गुष्पाः—“कालशाकं सरं द्रव्यं
वातकल्मषशीघ्रत् । वर्यं वचिकरं मीधं रक्तपि-
तश्चरं हिमम् ॥” भा. ।

नाडीकलापकः । पुं । सर्पाख्यां । भा. ।

नाडीकल्पनविधिः । पुं । भूमिदलस्य ना-
डीकन्दविधौ । “नाभिवन्नात् प्रथमि हि लघा-
कुलमभिज्ञानं कृत्वा हृदनावकाशस्य इयीरनरयोः
ग्रनेर्दृष्टीत्वा तीक्ष्णेन रीष्यराजतायसानां हृदना-
नामन्वतमेन ऊर्ध्वारथेन हृदयेत् । तानये सूने-
चीपनिबन्ध कष्टे चास्य शिथिलमवच्छेत् । तस्य
वेनाभिः पथेतां क्षीप्रमधुकप्रियङ्गुदावहृदिद्राक-
ल्मसिहेन तैलेनाभ्यग्यात् एषामिव तैलीवधामां चू-
र्येनावचूर्णयेदिति ।” च.भा.८च. ।

नाडीकेरः(सः) । पुं । नाडिकेरथे । प्र.रा. ।

नाडीचः । पुं । तिलपट्टशाके । नागिता । पां-
ता । “नाडीचवीजकल्मः ।” भैष.चद्ररी.चि. ।
येपुके । कट्ट । पिक्का ।

नाडीचक्रम् । स्त्री । नाडीनिर्वायकयन्त्रे ।

नाडीचरथः । पुं । पचिथि । पिक्का ।

